

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

ખંડ : ૧

મધ્યકાળ

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

ખંડ : એક

મધ્યકાળ

મુખ્ય સંપાદકો

જયંત કોઠારી
(૧૯૮૦-૧૯૮૭)

જયંત ગાડીત
(૧૯૮૭-૧૯૯૯)

સંપાદક
ચંદ્રકાન્ત શેઠ
(૧૯૮૦-૧૯૮૨)

સહસંપાદક
રમણ સોની
(૧૯૮૩-૮૪)

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ
અમદાવાદ

GUJARĀTĪ SĀHITYA KOSH

(Encyclopedia of Gujarati Literature)

Edited by Jayant Kothari and Jayant Gadit

Published by

Gujarati Sahitya Parishad

Ashram Road, Ahmedabad-380 009.

© ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

પ્રથમ આવૃત્તિ, ૧૯૮૯ પ્રત ૨,૦૦૦

પ્રકાશક : પ્રિયકાન્ત પરીખ,
મંત્રી, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ
ગોવર્ધન ભવન, આશ્રમ માર્ગ,
અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૯

ચારસો રૂપિયા

Rs. 400

ગુજરાત રાજ્ય, ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીની આર્થિક સહાય દ્વારા પ્રકાશિત

મુદ્રક : જિતેન્દ્ર ઠાકોરભાઈ દેસાઈ
નવલ્લવન મુદ્રણાલય, અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૧૪

संपादन-तंत्र

मुख्य संपादक : जयंत कोठारी (१९८० थी १९८७)
जयंत गाडीत (१९८७ थी १९८६)

संपादक : संक्रान्त शेठ (१९८०-१९८२)

सह संपादक : रमण सोनी (१९८३-१९८४)

मुख्य सहायक : रमेश र. दवे
अर्द्धा त्रिवेदी
कीर्तिदा नेशी

सहायक : आरीन भडोता
निरंजना वोरा
हर्षक त्रिवेदी
होशिक अक्षयलट्ट
पारुल मांकड
पारुल राठोड
शर्मिष्ठा पटेल
गीता सुनशी
लारती लगत
जितेन्द्र उमतिया
मृदुला मात्रावाडिया

અનુક્રમણિકા

૧. સલાહકાર સમિતિ	૬
૨. ગુજરાતી સાહિત્યકોશની યોજના	૬
૩. સંપાદકીય	૮
૪. અધિકરણ લેખકો	૧૫
૫. ગ્રંથ સંક્ષેપસૂચિ	૧૭
૬. સંક્ષેપો – સંજ્ઞાઓ	૨૨
૭. સાહિત્યકોશને સાહાયરૂપ થયેલાં ગ્રંથાલયો અને વ્યક્તિઓ	૨૩
૮ મહત્વની શુદ્ધિ	૨૫
૯. કોશ સામગ્રી	૩
૧૦. પરિશિષ્ટ	૫૦૧

સલાહકાર. સમિતિ

શ્રી વિભક્ષુપ્રસાદ ત્રિવેદી (અધ્યક્ષ)
શ્રી નગીનદાસ પારેખ (કાર્યકારી અધ્યક્ષ)
સ્વ. ઉમાશંકર જોશી
સ્વ. અનંતરાય રાવળ
શ્રી હરિવલ્લભ ભાયાણી
શ્રી કે. કા. શાસ્ત્રી
શ્રી ભોગીલાલ સાંડેસરા
શ્રી યશવન્ત શુક્લ
સ્વ. સુરેશ હ. જોશી
શ્રી નિરંજન ભગત
શ્રી ઉપેન્દ્ર પંડ્યા
શ્રી જયન્ત પાઠક
શ્રી ઉશનસુ
શ્રી રમાણુલાલ જોશી
શ્રી સિતાંશુ યશસ્વંદ્ર

આમંત્રિત :

શ્રી ચી. ના. પટેલ
શ્રી ધીરુભાઈ ઠાકર
શ્રી મોહનભાઈ પટેલ
સ્વ. જે. બી. સેન્ડિલ
શ્રી એન. બી. વ્યાસ
શ્રી હસુ યાજ્ઞિક

આ ઉપરાંત સને ૧૯૮૦થી ૧૯૮૯ દરમિયાન
ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના હોદ્દેદારો/પ્રમુખો :

પ્રમુખ :

શ્રી મનુભાઈ પંચોળી 'દર્શક'

ઉપપ્રમુખ :

સ્વ. ઈશ્વર પેટલીકર

શ્રી હીરાબહેન પાઠક

સ્વ. શિવકુમાર જોશી

શ્રી અમૃતલાલ યાજ્ઞિક

મંત્રીઓ—કોષાધ્યક્ષ :

શ્રી રઘુવીર ચૌધરી

શ્રી પિનાકિન ઠાકોર

શ્રી કુમારપાળ દેસાઈ

શ્રી મહંત ઓઝા

શ્રી ધીરુબહેન પટેલ

શ્રી પ્રફુલ્લ ભારતીય

શ્રી હેમન્ત દેસાઈ

શ્રી ભોળાભાઈ પટેલ

શ્રી પ્રિયકાન્ત પરીખ

શ્રી નરોત્તમ પલાણુ

શ્રી વર્ષા અડાલજી

શ્રી ચિમનલાલ ત્રિવેદી

નિયામક :

શ્રી ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળા

ગુજરાતી સાહિત્યકોશની યોજના

ગુજરાતી સાહિત્યનો સર્વાંગી પરિચય આપતો આ કોશ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના એક દાયકાના તપની ફલશ્રુતિ છે. આ પ્રકાશન અપૂર્વ ભલે ન હોય, અનન્ય તો છે જ. આ સંકલ્પ કેમ કરીને સિદ્ધ થયો એની કેટલીક વીગતો અહીં ઐતિહાસિક સંદર્ભમાં નોંધવાત્ર છે.

શ્રી રઘુવીર ચૌધરી પરિષદમંત્રી હતા ત્યારે એમણે ગુજરાત રાજ્ય સરકાર સાથે કરેલા પત્રવ્યવહારમાં નોંધાયું છે તેમ સને ૧૯૭૮ના જૂનની ૨૨મી તારીખે સ્વ. ઉમાશંકર જોશી, શ્રી યશવંત શુક્લ, સ્વ. ઈશ્વર પેટલીકર, અને શ્રી પિનાકિન ઠાકોર સાથે એમણે તે વખતના મુખ્ય પ્રધાન શ્રી બાબુભાઈ સમકા આ યોજના રજૂ કરી. શિક્ષણમંત્રી શ્રી નવલભાઈ શાહ અને નાણામંત્રી શ્રી દિનેશભાઈ શાહે શ્રી બાબુભાઈની સંમતિને અમલમાં મૂકી અને છ માસની ટૂંકી મુદતમાં સાહિત્યકોશની યોજના શરૂ થઈ.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની કાર્યવાહક સમિતિએ નિયુક્ત કરેલી વરણી સમિતિએ સાહિત્ય-કોશના સંપાદનની મુખ્ય જવાબદારી ઉપાડવા માટે નવી પેઢીના સંનિષ્ઠ અભ્યાસીઓને નિમંત્રણ આપવા ઠરાવ્યું. તે પ્રમાણે તા. ૮-૧૨-૧૯૭૮ના પત્રથી શ્રી જયંત કોઠારીને મુખ્ય સંપાદક તરીકે અને શ્રી ચંદ્રકાન્ત શેઠને સહસંપાદક તરીકે સેવાઓ આપવા નિમંત્રણ પાઠવ્યાં. એમની સંસ્થાઓ જી. એલ. એસ. ગર્લ્સ કોલેજ અને ગૂજરાત વિદ્યાપીઠે એમની સેવાઓ લિયન પર આપીને પરિષદને ઉપકૃત કરી.

સાહિત્યકોશનું કામ શરૂ કર્યું ત્યારે અંદાજ એવો હતો કે સંપાદનનું કામ પાંચેક વર્ષનો મુદતમાં પૂરું થઈ જશે, પણ શ્રી જયંત કોઠારીના ખંત અને ચીવટને કારણે સંપાદનમાં સંશોધન-વૃત્તિ ભળી, યોજનામાં એક નવું પરિમાણ ઉમેરાયું, તેથી મુદત બેવડાઈ. એમણે કોશના સહકાર્યકરો સાથે ગ્રંથાલયો અને ગ્રંથભંડારોની મુલાકાત લઈ, જ્યાં શક્ય હતું ત્યાં હસ્તપ્રતો પણ તપાસી અને પૂર્વે થયેલાં આ પ્રકારનાં સંપાદનકાર્યોની દુરસ્તી પણ કરી. શ્રી જયંત કોઠારીએ સાડાચાર વર્ષ પછી માનાર્હ મુખ્ય સંપાદક તરીકે સેવાઓ આપી. શ્રી ચંદ્રકાન્ત શેઠને માથે શ્રી ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિરના નિયામકની જવાબદારી આવતાં એમણે માનાર્હ સંપાદક તરીકે બેએક વર્ષ કાર્ય સંભાળ્યું અને શ્રી રમણ સોનીએ સહસંપાદક તરીકેની જવાબદારી સ્વીકારી. શ્રી કોઠારી તા. ૩૦-૬-૧૯૮૭થી સાહિત્યકોશના સંપાદનકાર્યમાંથી મુક્ત થયા ત્યારે શ્રી જયંત ગાડીત સાહિત્યકોશના બીજા ખંડ સાથે સંકળાયેલા હતા. એમણે શ્રી કોઠારીના ઉત્તરાધિકારી તરીકે સ્તુત્ય કાર્ય કર્યું છે. શ્રી રમેશ ર. દવે પણ આ યોજના સાથે આરંભકાળથી સંકળાયેલા રહ્યા છે. શ્રી ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળાએ શ્રી. ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિરના નિયામક થવાની સાથે સમગ્ર કોશયોજનાની વહીવટી જવાબદારી ઉપાડી લીધી. એમના સંપાદન હેઠળ કોશનો બીજા-ત્રીજા ભાગ નિયત સમયમાં પૂરો થાય એ માટે એ કૃતસંકલ્પ છે. જણાવતાં આનંદ થાય છે કે 'ગુજરાતી સાહિત્યકોશ ખંડ-૨ (અર્વાચીન કાળ)' ફેબ્રુઆરી, ૧૯૯૦ સુધીમાં સુલભ થશે.

પ્રારંભિક વર્ષોમાં કોશનો સલાહકાર સમિતિના સભ્યોએ દિવસોના દિવસ આપ્યા છે. સ્વ. ઉમાશંકર જોશી, શ્રી હરિવલ્લભ ભાયાણી, શ્રી નગીનદાસ પારેખ અને શ્રી યશવંત શુક્લની સેવાઓ અવિસ્મરણીય રહેશે. જરૂર ઊભી થાય ત્યાં શ્રી થી. ના. પટેલ પાસેથી પણ માર્ગદર્શન મળ્યું.

સંકલ્પ કર્યો ત્યારે સાહિત્યકોશનો ૧૧૦૦ નકલ છાપવાની ગણતરી હતી, પણ પરિષદના એક ટ્રસ્ટી શ્રી એચ. એમ. પટેલની સલાહથી ૨૦૦૦ નકલ છાપવાનું મધ્યસ્થ સમિતિએ સૂચવ્યું. કાગળ યાછળ અગાઉથી શેકાણ કરવું કે કેમ એક પ્રશ્ન હતો. પણ એ જોખમ ફાયદાકારક ઠરે એટલી હદે પછીનાં વર્ષોમાં કાગળના ભાવ વધ્યા છે. કોશ માટેનો આ ખાસ કાગળ તો એની ગુણવત્તા નક્કી કરીને તૈયાર કરાવેલો છે. અન્યથા કોશનું નિર્માણખર્ચ ઘણું વધી જત.

ગુજરાત રાજ્ય સરકાર આ યોજના માટે પંચોતેર ટકા અનુદાનના શરતે વધુમાં વધુ દસ લાખ રૂપિયા આપશે એવો આદેશ હતો. ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીના મહામાત્ર શ્રી હસુ શાહિકે આ અનુદાન દ્વારા કોશનો પ્રથમ ભાગ સંપાદિત-પ્રકાશિત થાય એનું ઔચિત્ય સ્વીકાર્યું. રાજ્યની આ સાહિત્યસંસ્થાનું વલણ સતત સહકારનું રહ્યું છે એ નોંધતાં આભારની લાગણી જાગે છે.

ઉપર્યુક્ત સંસ્થા દ્વારા ગુજરાત રાજ્ય સરકારે આજ સુધી રૂ. ૯,૫૦,૦૦૦/- (નવ લાખ પચાસ હજાર) અનુદાન આપ્યું છે. શ્રી જયવદન તક્તાવાળા દ્વારા આ કોશ માટે રૂ. ૫૦,૦૦૦/- (પચાસ હજાર)નું દાન મળેલું. કોશનો આ પ્રથમ ખંડ મધ્યકાલીન સાહિત્ય વિશે હોઈ શ્રી ચીમનલાલ ચક્રુભાઈ પ્રેરિત 'આચાર્ય હેમચંદ્રાચાર્ય સ્વાધ્યાયપીઠ' અને શ્રી વાડીલાલ પરિવાર પ્રેરિત 'નરસિંહ મહેતા સ્વાધ્યાયપીઠ'ના ભંજોળમાંથી બે લાખ ઝેંશી હજાર જેટલી રકમ એના પ્રકાશન પાછળ ખર્ચમાં લીધી છે, જે વેચાણ દ્વારા પાછી મળતાં બંને સ્વાધ્યાયપીઠની પ્રગૃહ્તાઓમાં ફરી સેકાશે.

આ સાહિત્યકોશને ગુજરાત અને ગુજરાત બહાર વસના સમગ્ર ગુજરાતી સમાજનો આવકાર મળશે એવી આશા છે.

ગોવર્ધન ભવન
ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ
અમદાવાદ
૨૮ નવેમ્બર, ૧૯૮૯

ભોળાભાઈ પટેલ   પ્રિયકાન્ત પરીખ
વર્ષા અડાલજી   નરેન્દ્રામ પલાણ
મંત્રીઓ

સંપાદકીય

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ - એક બૃહદ્ કોશ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદને ઉપક્રમે જ્યારે 'ગુજરાતી સાહિત્યકોશ' તૈયાર કરવાનું નક્કી થયું ત્યારે સાહિત્યકોશ માટે રચાયેલી સલાહકાર સમિતિ અને સાહિત્યકોશના સંપાદકોના મનમાં ગુજરાતી સાહિત્યનો બૃહદ્ કોશ તૈયાર કરવાની કલ્પના હતી, કારણ કે અત્યાર સુધી ગુજરાતી સાહિત્યમાં આ પ્રકારનો કોઈ કોશ તૈયાર થયો નથી. સીમિત હેતુથી મર્યાદિત સાધનોનો સંદર્ભ તરીકે આધાર લઈ તૈયાર થયેલા કોશ જોવા મળે છે, પરંતુ જેમાં ગુજરાતી સાહિત્ય સાથે સંબંધિત દરેક વસ્તુની માહિતી ઉપલબ્ધ થાય એવો કોઈ સર્વગ્રાહી કોશ આપણી પાસે ન હતો. 'ગુજરાતી સાહિત્યકોશ' એવા બૃહદ્ કોશની દિશામાં થયેલો મહત્વાકાંક્ષી પ્રયાસ છે.

આ પ્રકારના કોશમાં વિવિધ સાધનો પરથી એકત્ર કરેલી સામગ્રીને 'અ'કારાદિ ક્રમમાં ગોઠવીને મૂકી શકાય, પરંતુ એ રીતે કોશ તૈયાર કરવાનું કાર્ય ઘણું જટિલ બનવાની સંભાવના લાગતાં સલાહકાર સમિતિએ 'મરાઠી વાડમયકોશ'ને નજર સમક્ષ રાખી તથા ગુજરાતી સાહિત્યની પરિસ્થિતિને ધ્યાનમાં લઈ બધી સામગ્રીને ત્રણ વિભાગમાં વહેંચી તેમના અલગ અલગ ગ્રંથ પ્રગટ કરવાનું સર્વાનુમતે સ્વીકાર્યું. એ મુજબ પહેલા ખંડમાં મધ્યકાલીન કર્તાઓ અને કૃતિઓ, બીજા ખંડમાં અર્વાચીન કર્તાઓ અને કૃતિઓ તથા ત્રીજા ખંડમાં સાહિત્યપ્રકારો, સાહિત્યપ્રવાહો, પરિબળો, સાહિત્યિક વિભાવનાઓ વગેરે વિશેનાં અધિકરણનો સમાવેશ કરવાનું વિચારાયું.

સાહિત્યકોશનો વ્યાપ

પહેલા ખંડમાં ઈ. ૧૨મી સદીથી ઈ. ૧૮૫૦ સુધી મુખ્યત્વે જેમનું સર્જનકાર્ય થયું હોય એવા ગુજરાતી સાહિત્યના કર્તાઓને સમાવ્યા છે. ઈ. ૧૮૫૦ પૂર્વે રચાયેલું ગુજરાતી સાહિત્ય સાહિત્યનાં પ્રેરક બળો, સાહિત્યનું પ્રયોજન, સાહિત્યપ્રકારો કે અભિવ્યક્તિ એમ દરેક રીતે ઈ. ૧૮૫૦ પછી રચાયેલા ગુજરાતી સાહિત્યથી અલગ પડી જાય છે. એટલે એને 'મધ્યકાલીન સાહિત્ય' એવી સંજ્ઞાથી ઓળખાવી એ સમય સુધીનાં કર્તા-કૃતિનો અલગ ગ્રંથ કર્યો છે. આને કારણે ઈ. ૧૮૫૦ પૂર્વે રચાયેલી હોય છતાં જે કૃતિઓ પર પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિનો પ્રભાવ પડ્યો હોય તો એ કૃતિઓ અને એમના કર્તાઓને અર્વાચીન ગણી પહેલા ખંડમાં સ્થાન નથી આપ્યું.

કોશને સર્વગ્રાહી બનાવવા તરફ લક્ષ હોવાને લીધે પહેલા ખંડમાં મધ્યકાળના ગુજરાતી ભાષાના સર્વ જ્ઞાત કર્તાઓ તથા એમની નોંધપાત્ર કૃતિઓ વિષેનાં અધિકરણ છે. સર્વ એટલે જેમણે ૧ પદ કે સ્તવન રચ્યું હોય એ દરેક કર્તાને કોશમાં સ્થાન મળ્યું છે. આ ખંડ પૂરતો 'સાહિત્ય' શબ્દને પણ વિશાળ અર્થમાં લીધો છે. એટલે વેદક કે જ્યોતિષનો ગ્રંથ રચનાર કર્તા પણ અહીં જોવા મળશે.

આ ખંડમાં મુદ્રિત સાધનો પરથી ઉપલબ્ધ દરેક કર્તાને સમાવ્યા છે. ગ્રંથો અને સામયિકોમાં મુદ્રિત રૂપે મળતી કૃતિઓ, એમાં થયેલા ઉલ્લેખો તથા ગ્રંથભંડારોમાં હસ્તપ્રત રૂપે પડેલી કૃતિઓની મુદ્રિત હસ્તપ્રતપાટીઓનો એ માટે આધાર લેવામાં આવ્યો છે. જે ગ્રંથભંડારોની પાટીઓ અમુદ્રિત હોય તો તેમને લક્ષમાં નથી લીધી.

મુદ્રિત સાધનોનો જ આધાર લેવા છતાં એમાં ક્રી કે. કા. શાસ્ત્રીકૃત 'કવિચરિત: ૩' અપવાદરૂપ છે. 'કવિચરિત: ૧-૨'ની જેમ હસ્તપ્રતો પ્રત્યક્ષ જોઈને જે તે કર્તા વિશે લેખકે અહીં પણ નોંધ આપી હોવાને લીધે તથા આ અપ્રકાશિત ગ્રંથની હસ્તપ્રત ઉદાર દૃષ્ટિ તેમણે કોશને વાપરવા આપી, એટલે કોશ એ ગ્રંથનો સંદર્ભ તરીકે આધાર લીધો છે. એ સિવાય યુનિવર્સિટીઓમાં તૈયાર થયેલા, પરંતુ અત્યાર સુધી અમુદ્રિત રહેલા મહાનિબંધો કે બીજા કોઈ અમુદ્રિત ગ્રંથોનો આધાર નથી લીધો. ચોક્કસ મધ્યકાલીન વિષય પર કોઈ વિદ્વાને સંશોધનકાર્ય કર્યું હોય, પરંતુ એમનું કાર્ય ગ્રંથ રૂપે પ્રકાશિત ન થયું હોય તો એ વિષય પર અધિકરણો

લખી આપવા માટે તે વિદ્વાનનો સહકાર માગ્યો છે અને અમને જાણવતાં આનંદ થાય છે કે મહદ્ અંશે વિદ્વાનોએ એમાં સહકાર આપ્યો છે.

કોશના સંપાદનકાર્ય દરમ્યાન કોશને વધારે ચોક્કસ અને સંપૂર્ણ બનાવે એવા ગ્રંથો પ્રકાશિત થયા ત્યારે બને ત્યાં સુધી કોશમાં એવા ગ્રંથોનો આધાર લઈ લેવાનું વલણ રહ્યું છે. 'અ ડિક્શનરિય ડિક્લોગ ઓવ ગુજરાતી, હિન્દી, એન્ડ મરાઠી મેન્યુસ્ક્રિપ્ટસ ઓફ બી. જે. ઈન્સ્ટિટ્યૂટ મ્યુઝિયમ, ખંડ: ૧' હસ્તપ્રતયાદી કોશનાં સંપાદનકાર્ય અને મુદ્રણ ઠીકઠીક પૂરાં થઈ ગયાં ત્યાર પછી પ્રકાશિત થઈ. એટલે 'પ' વર્ણથી ઉપલબ્ધ થતાં કર્તાઓ અને એમની કૃતિઓને અહીં સમાવ્યાં છે, પરંતુ એ પૂર્વનાં કર્તાઓ વિશે એમાં મળતી માહિતીને કોશમાં નથી સમાવી.

ગુજરાતી કર્તાઓનો કોશ

મધ્યકાળના ઘણાં કર્તાઓએ ગુજરાતી ઉપરાંત રાજસ્થાની, હિંદી કે સંસ્કૃતમાં પણ ગ્રંથો રચ્યા છે. એવા કર્તાઓની ગુજરાતી કૃતિઓ વિશે વીગતે નોંધ લીધા પછી એમના અન્ય ભાષાઓમાં થયેલા પ્રદાનનો માત્ર ઉલ્લેખ કર્યો છે. જે કર્તાની એક પણ ગુજરાતી કૃતિ ઉપલબ્ધ ન હોય એને કોશમાં સ્થાન નથી મળ્યું. કેટલાક કર્તાઓની કૃતિઓની ભાષા પર હિંદી-રાજસ્થાનીનો વિશેષ પ્રભાવ વરતાતો હોય કે ક્યારેક એમની એક જ કૃતિમાં ગુજરાતી સાથે રાજસ્થાની-હિંદીનું મિશ્રણ દેખાતું હોય તો એવા કર્તાઓ અને એ કૃતિઓને એવા ચોક્કસ નિર્દેશ સાથે કોશમાં સમાવ્યાં છે. કચ્છી સિંધીની બોલી હોઈને અને ચારણી પણ ગુજરાતીથી ભિન્ન સ્વરૂપવાળી હોઈને એ ભાષાઓમાં સર્જન કરનાર કર્તાઓને નથી સમાવ્યાં.

કોશ માટે સૌથી વધારે સમસ્યારૂપ ગુજરાત પ્રદેશમાં રચાયેલી અપભ્રંશ કૃતિઓ હતી. એક મત એવો હતો કે આ અપભ્રંશ કૃતિઓ અને તેમના કર્તાઓને ગુજરાતી ગણી કોશમાં સમાવવા. પરંતુ આ મત સૌને સ્વીકાર્ય ન હતો. આખરે સલાહકાર સમિતિએ એક ઉપસમિતિની રચના કરી અને એના સૂચનને આધારે એવો નિર્ણય કરવામાં આવ્યો કે સ્પષ્ટપણે અપભ્રંશ ભાષાની જ ગણાય એવી કૃતિઓ અને તેમના કર્તાઓને કોશમાં ન સમાવવાં, પરંતુ જે કૃતિઓમાં ગુજરાતી ભાષાનાં લક્ષણો વધારે દેખાતાં હોય તે કૃતિઓને ગુજરાતી ગણી તેમના કર્તાઓને કોશમાં સ્થાન આપવું. એ મુજબ કોશકાર્યાલયે ડૉ. હરિવલ્લભ ભાયાણી અને અન્ય વિદ્વાનોની સલાહથી અપભ્રંશ અને ગુજરાતી કૃતિઓને જુદી તારવી.

પ્રમાણભૂત કોશ

સાહિત્યકોશ એ ઉપલબ્ધ સામગ્રીનું માત્ર સંકલન નથી, એનું સંશોધન પણ છે, કારણ કે કોશને પ્રમાણભૂત બનાવવો એ એનો બાંજો ઉદ્દેશ હતો. વિવિધ સાધનોમાંથી ઉપલબ્ધ સામગ્રીને જ્યારે એકસાથે મૂકવામાં આવી ત્યારે એમાં ઘણી મુશ્કેલીઓ નજરે ચડી. ક્યાંક માહિતીના મૂળ આધાર સુધી ગયા વગર પરંપરાથી ચાલી આવતી માન્યતાને અનુસરવાનું વલણ હતું. સંપ્રદાય કે અનુયાયીઓ પાસેથી મળતી માહિતીમાં અતિશયોકિત ને દંતકથાત્મક તર્વોનું પ્રમાણ વિશેષ હતું. ક્યાંક સરતચૂકથી કર્તાઓ અને કૃતિઓની ભિન્નભેદ થઈ ગઈ હતી. ક્યાંક નામફેર થવાથી કૃતિઓ અને કર્તાઓ ભેવડાયા હતા. ક્યાંક અનુમાનથી ખોટી માહિતી જોડી દેવાનું બન્યું હતું. આ સંજોગોમાં સંદર્ભની અધિકૃતતા-અનધિકૃતતા ચકાસવાનું આવશ્યક બન્યું.

સામાન્ય રીતે કોશ કર્તા કે કૃતિ વિશેની અધિકૃતતા ચકાસવા માટે મૂળ આધાર સુધી જવાનું વલણ રાખ્યું છે અને ત્રીજા કે ત્રીજા આધારો પરથી આવતી માહિતીને અન્યત્રથી સમર્થન ન મળતું હોય તો મોટે ભાગે સ્વીકારી નથી. તેમ છતાં એમાં ક્યારેક અપવાદ કરવા પડ્યા છે. જેમ કે 'પુષ્ટિમાર્ગીય જૂના સાહિત્યકારો વિશે કંઈકમાં પુષ્ટિમાર્ગી કવિઓ વિશે આપાયેલી યાદીના કર્તાઓની અધિકૃતતા ચકાસવાનું બીજું કોઈ સાધન ઉપલબ્ધ ન હોવાને લીધે અન્યત્રથી વિરોધ ન આવતો હોય તો એ કર્તાઓને ગુજરાતી કર્તાઓ તરીકે સ્વીકારી લીધા છે, થોડા હિંદી કવિઓ એમાં દાખલ થઈ ગયા હોવાની શક્યતા છતાં. પરંતુ આ પ્રકારની અન્ય સંદર્ભયાદીઓને અન્ય આધારોના પ્રકાશમાં ચકાસીને ચાલવાનું વલણ રહ્યું છે.

હસ્તપ્રતયાદીઓમાંથી મળતી માહિતીની અધિકૃતતાને ચકાસવાનું કામ કોશ માટે અશક્ય હતું. જે કે એમાં ભૂલો થઈ હોવાનું ઘણી જગ્યાએ ચોખ્ખું દેખાતું હતું. કોઈક હસ્તપ્રતયાદીમાં કર્તાનું નામ ખોટું મુકાયાની શંકા જતી હતી. કોઈક હસ્તપ્રતયાદીમાંથી મળતી માહિતી અન્ય

સાધનામાંથી મળતી માહિતી સાથે મેળમાં નહોતી. આવી સ્થિતિમાં ઘણી જગ્યાએ કોશકાર્યાલયને મૂળ ઉસ્તપ્રત સુધી જવાની ફરજ પડી. તેને પરિણામે કોશમાં ઘણી શુદ્ધિવૃદ્ધિ થઈ છે. બધી ઉસ્તપ્રતપાટીઓમાં મોહનલાલ દલ્વીચંદ દેશાઈ દ્વારા સંપાદિત 'જૈન ગુર્જર કવિઓ' વધારે શાસ્ત્રેય જણાઈ છે. તેથી જ્યારે મૂળ ઉસ્તપ્રત સુધી જવાનું શક્ય ન હોય ત્યાં 'જૈન ગુર્જર કવિઓ'ની માહિતીને આધારભૂત માનીને ચાલવાનું વલણ રહ્યું છે.

કોશમાં તો વિવિધ સંદર્ભસાધનોમાંથી મળતી માહિતી પરથી કર્તાનાં નામ, સમય, જીવન કે એમની કૃતિઓ વિશેની અધિકૃત જાણી હોય તે માહિતી જ અપાઈ છે. પરંતુ કયા સંદર્ભમાંથી કઈ સામગ્રી મળી, એમાંથી કઈ સામગ્રી સ્વીકારી, કઈ સામગ્રી છોડી દીધી એના હાનોપાદાનનાં નિર્ણય કઈ પ્રક્રિયાથી કોશે કર્યો એની વીગતો કે ચર્ચા અધિકરણમાં ન હોય એ સ્વાભાવિક છે. ક્યારેક બે જુદાંજુદાં માહિતી પરથી કઈ માહિતી સાચી તેનો નિર્ણય થઈ ન શકતો હોય તો બંને વીગતો મૂકવાનું કોશનું વલણ રહ્યું છે. આ શુદ્ધિવૃદ્ધિને પરિણામે સાહિત્યના ઇતિહાસમાં કે અન્યત્ર એવા કર્તાઓ કે કર્તાને નામે નોંધાયેલી એવી કૃતિઓ મળશે કે જેમનો ઉલ્લેખ સાહિત્યકોશમાં નહીં હોય.

અર્વાચીનકાળમાં કેટલોક વખત કેટલાંક બનાવટી મધ્યકાલીન કર્તાઓ અને કૃતિઓ ઊભાં કરવાનો પ્રયત્ન થયેલો એવી ચોક્કસ સંભાવના છે. જે કર્તાઓ બનાવટી છે એવું હવે વ્યાપક રીતે સ્વીકારાઈ ગયું છે તે કર્તાઓને કોશમાં સ્થાન નથી આપ્યું, જેમ કે 'પ્રેમાનંદસુત વલ્લભ', પણ જે કર્તાઓ બનાવટી હોવા વિશે શંકા હોય એ કર્તાઓને એ પ્રકારના નિર્દેશ સાથે સ્થાન આપ્યું છે.

અધિકરણનું સ્વરૂપ

પહેલા ખંડમાં મુકાયેલાં કર્તા અને કૃતિઓ વિશેનાં અધિકરણ ચોક્કસ પદ્ધતિએ લખાયાં છે. કોશ સમજવામાં સરળતા રહે એ માટે અહીં તે વિશે કેટલીક સ્પષ્ટતા કરી છે.

કર્તાનામ પર અધિકરણ

કોશમાં કર્તા અને કૃતિઓ વિશેનાં અધિકરણ કક્કાવારી પ્રમાણે ગોઠવવામાં આવ્યાં છે. કર્તાઅધિકરણ કર્તાના નામથી કરવામાં આવ્યું છે. જ્યાં કર્તાની વિશિષ્ટ ઓળખ મળતી હોય ત્યાં એવા ઓળખસૂચક શબ્દોને કર્તાનામની સાથે સાદા કૌંસમાં મૂક્યા છે, જેમ કે 'કતીબશા (બાદશાહ)', 'કાભઈ(મહારાજ)'. કર્તાનું નામ કૃતિઓમાં વિકલ્પે મળતું હોય તો દરેક નામને તિર્થક રેખાથી સૂચવ્યું છે, જેમ કે 'ઈન્દ્રાવતી' / પ્રાણનાથ(સ્વામી)/મહામતિ/મહેરાજ' કે 'શ્રીતિવર્ધન/કેશવ(મુનિ)'. વિકલ્પે મળતાં નામોમાં અધિકરણ સામાન્ય રીતે સ્વીકૃત નામ પર કર્યું છે અને વૈકલ્પિક નામો પર પ્રતિનિર્દેશ કર્યા છે.

મધ્યકાલીન સાહિત્યમાં એક જ નામવાળા ઘણા કર્તાઓ મળે છે. આ કર્તાઓને કેટલાંક પદ્ધતિઓનો આશ્રય લઈ પરસ્પરથી જુદા પાડ્યા છે. જેમ કે સમય, જૈન કર્તા હોય તો ગરુડ ને ગુરુ પરંપરા કે જૈનેતર કર્તા હોય તો ગુરુનો નિર્દેશ, સંપ્રદાયવિશેષ, પિતાનામ, જ્ઞાતિ, જીવન-વિષયક અન્ય વીગતો, લખાવટની સમગ્ર રીતિ વગેરે. એ રીતે જુદા પડેલા કર્તાઓને પછી સમયના ક્રમમાં ગોઠવી ૧, ૨, ૩, એ રીતે ક્રમાંક આપીને મૂક્યા છે.

ઓળખ વગરના કર્તાનું અધિકરણ

મધ્યકાલીન સાહિત્યમાં ઘણી કૃતિઓ એક નામે મળે છે, પરંતુ એ કૃતિઓ ચોક્કસ કયા કર્તાની છે એનો નિર્ણય કરવો ક્યારેક મુશ્કેલ બની જાય છે. એવી કૃતિઓને ઓળખ વગરના કર્તાનું અધિકરણ કરી એમાં સમાવી છે. આ અધિકરણને એક નામજૂથવાળાં અધિકરણોના પ્રારંભમાં મૂક્યું છે. જેમ કે 'રત્નવિમલ', 'રત્નવિમલ-૧', 'રત્નવિમલ-૨' વગેરે. ઓળખ વગરના કર્તા-અધિકરણમાં મુકાયેલી કૃતિઓ પછી આવતાં એ નામજૂથવાળા કર્તાઓમાંથી કોઈની હોઈ શકે. જ્યાં એવું કોઈ અનુમાન અન્ય આધારો પરથી થતું હોય તો એનો નિર્દેશ એ કૃતિની વાત કરતી વખતે કર્યો છે.

અન્ય નામવાળાં અધિકરણ

ક્યારેક કર્તાનું નામ ન મળતું હોય, પરંતુ કર્તાના ગુરુ કે પિતાનું નામ મળતું હોય ત્યારે 'અનંતંદસંશિષ્ય' કે 'શમદાસસુત' જેવાં અધિકરણ કર્યાં છે. શિષ્યવાળાં અધિકરણોમાં એકથી વધારે

કૃતિઓ હોય ત્યારે કર્તાઓ એકથી વધારે હોવાનો સંભાવના રહે છે, કેમ કે એક ગુરુના એકથી વધારે શિષ્ય હોઈ શકે. શિષ્યવાળા અધિકરણમાં કર્તા સાધુ હોવાની સંભાવના વિશેષ છે, છતાં એ ક્યારેક શ્રાવક પણ હોઈ શકે. ચોક્કસ નિર્દેશ મળ્યો હોય ત્યાં એમને શ્રાવક ગણ્યા છે, અન્યથા સાધુ માન્યા છે.

સમયનિર્દેશ

કર્તાનામનો બાજુમાં આવેલા ખૂણિયા કૌંસમાં કર્તા કયા સમયમાં થઈ ગયા એનો નિર્દેશ છે. કર્તાનો સમયનો નિર્ણય કરવા માટે વિવિધ આધારોને લક્ષમાં લીધા છે. કર્તાના જન્મ અને અવસાનનો પ્રમાણભૂત સમય મળતો હોય તો એનો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે, પરંતુ જ્યારે એવું કોઈ ચોક્કસ પ્રમાણ ઉપલબ્ધ ન થતું હોય ત્યારે કર્તાની કૃતિનો રચનાસમય કે લેખનસમય, કર્તાના ગુરુનો સમય, કર્તાના જીવન વિશે મળતી ચોક્કસ ઐતિહાસિક હકીકતો, કૃતિમાં આવતા ઐતિહાસિક ઉલ્લેખ ઇત્યાદિનો આધાર લઈ કર્તાના જીવનકાળને શક્ય એટલા નિશ્ચિત કરવામાં આવ્યો છે. જેમ કે કર્તાની એક જ કૃતિનું રચનાવર્ષ મળતું હોય તો 'ઈ. ૧૫૬૫માં લખાત' એમ નિર્દેશ થયો છે. કર્તાની એકાધિક કૃતિઓનો રચનાવર્ષ મળતાં હોય તો પહેલા અને અંતિમ વર્ષને લક્ષમાં લઈ 'ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ' કે 'ઈ. ૧૬મી સદી મધ્યભાગ' એ રીતે નિર્દેશ કર્યો છે. કર્તાનો કવનકાળ બે સદીઓમાં વિસ્તરતા હોય ત્યાં 'ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ' એ રીતે નિર્દેશ કર્યો છે. જો કર્તાની કૃતિનું માત્ર લેખનવર્ષ મળતું હોય તો કર્તા ત્યાં સુધીમાં થઈ ગયા એમ નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે. જેમ કે 'ઈ. ૧૭૩૫ સુધી'. પરંતુ જ્યાં લેખનમાં સૈકાનું અનુમાન કરવામાં આવ્યું હોય ત્યાં કર્તાના સમયને ખૂણિયા કૌંસમાં સૂચવવામાં નથી આવ્યો. કોઈ રીતે કર્તાનો સમય નિશ્ચિત થતો ન હોય તો ત્યાં કર્તાનામનો બાજુમાં મૂકેલા ખૂણિયા કૌંસને ખાલી રાખ્યો છે. ક્યારેક કર્તાના સમય વિશે અન્ય સંદર્ભ પરથી માહિતી મળતી હોય, પરંતુ જો એ અધિકૃત ન લાગે તો એનો નિર્દેશ ખૂણિયા કૌંસમાં નથી કર્યો. એ માહિતીનો ઉલ્લેખ માત્ર અધિકરણમાં થયો છે. એક નામજૂથવાળા કર્તાઓની આગળ ઓળખ વગરના કર્તાનું અધિકરણ જ્યારે મૂક્યું છે ત્યારે અધિકરણની બાજુમાં ખૂણિયા કૌંસ નથી મૂક્યો.

અધિકરણમાં કર્તા કે કૃતિનો સમય ઈસવી સનના વર્ષથી સૂચવાયો છે. ઈસવી સનનું વર્ષ મેઘવદા માટે વિક્રમસંવતમાંથી ૫૬ તથા શકસંવતમાંથી ૭૮ બાદ કર્યાં છે. જ્યાં માસ, તિથિ, વાર મળતાં હોય ત્યાં ઈસવી સનની સાથે સંવતના વર્ષનો પણ નિર્દેશ કરી માસ, તિથિ, વાર મૂક્યાં છે. પરંતુ જો કૃતિના લેખનમાં સૈકાનું અનુમાન થતું હોય ત્યાં સંવતથી એનો નિર્દેશ કર્યો છે. જેમ કે 'સં. ૧૭મી સદી અનુ.' સમયનિર્ણયના આધારોની ચર્ચા વડર જણાઈ ત્યાં કરી છે.

અધિકરણસામગ્રી

કર્તાઅધિકરણના પ્રારંભમાં જો નોંધપાત્ર કર્તા હોય તો એમને એમના મુખ્ય સાહિત્ય-વિશેષથી ઓળખાવ્યા છે. જેમ કે 'આખ્યાન કવિ,' 'જ્ઞાની કવિ.' અન્ય કવિઓને સંપ્રદાય, ગુરુ-પરંપરા, ગરજ ઇત્યાદિથી ઓળખાવ્યા છે. જેમ કે 'પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ કવિ,' 'સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના કવિ,' 'તપગરજના જૈન સાધુ' વગેરે. ત્યાર પછી કર્તાનાં ઉપનામ, જન્મસ્થળ, વતન, જ્ઞાતિ, માતાપિતા વગેરે વિશે જે આધારભૂત હકીકતો હોય તે આપી છે. જનશ્રુતિઓનો ઉલ્લેખ મોટા સર્જકો વિશે અપાયેલી માહિતીમાં ખચપૂરતો કર્યો છે અને ત્યાં એ જનશ્રુતિ છે એવો નિર્દેશ કર્યો છે.

કર્તાના સર્જનકાર્યની વાત કરતી વખતે પહેલાં કર્તાની પ્રમાણિત કૃતિઓની વાત થઈ છે. સામાન્ય રીતે કૃતિઓને વિષય અને સ્વરૂપના જૂથમાં વહેંચી આ વાત થઈ છે. કૃતિનાં વૈકલ્પિક નામ નિર્ધેક રેખાથી સૂચવ્યાં છે. મોટા કર્તાઓમાં એમની દરેક નોંધપાત્ર કૃતિનો ઉલ્લેખ કર્યો છે અને જોઈ કર્તાઓમાં સામાન્ય રીતે એમની બધી કૃતિઓનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. કૃતિપરિચયમાં કૃતિનાં કડીસંખ્યા, સ્વરૂપ, વિષય તથા કૃતિની ખાસ કોઈ નોંધપાત્ર લાક્ષણિકતા હોય તો એની માહિતી આપી છે. જે કૃતિનું સ્વતંત્ર અધિકરણ થયું હોય તે કૃતિઓની મુખ્ય વીગતોને કર્તા-અધિકરણમાં સમાવી છે અને એ કૃતિ પર સ્વતંત્ર અધિકરણ થયું છે એવો કૃતિનામની બાજુમાં

નાર(←)થી નિર્દેશ કર્યો છે. કૃતિનામનો જોડે મૂકવા સાદા કૌંસમાં કૃતિનો રચનાસમય કે લખન-સમય જે ઉપલબ્ધ હોય તે આપ્યો છે. અને તેનો સાથે કૃતિ મુદ્રિત હોય તો તેનો નિર્દેશ કર્યો છે. ક્યારેક સળંગ લખાણમાં કૃતિ મુદ્રિત હોવાની વાત સૂચવાઈ ગઈ હોય તો કૌંસમાં મુદ્રિતનો નિર્દેશ નથી કર્યો. જ્યાં મુદ્રિતનો નિર્દેશ ન હોય ત્યાં કૃતિ મુદ્રિત હોવાની માહિતી કોશકાર્યા-લખને ઉપલબ્ધ નથી થઈ એમ સમજવું. એ કૃતિઓ અમુદ્રિત હોવાની સંભાવના વિશેષ છે, પણ તે મુદ્રિત હોવાની શક્યતા સાવ નકારી શકાય નહીં.

કર્તાની અધિકૃત કૃતિઓની વાત કર્યા પછી કર્તાની શંકાસ્પદ કૃતિઓનો ચર્ચા કરી છે. છેલ્લે કર્તાએ ગુજરાતી સિવાય અન્ય ભાષાઓમાં જે કૃતિઓ રચી હોય એમનો નિર્દેશ છે. આવી કૃતિઓ કઈ ભાષાની છે એ કહ્યું છે. પરંતુ એ સિવાય એમને વિશે બીજી માહિતી આપી નથી.

કર્તા અધિકૃત ઉપરાંત કેટલીક નોંધપાત્ર મધ્યકાલીન કૃતિઓ વિશેનાં સ્વતંત્ર અધિકૃત પણ કોશમાં છે. આ અધિકૃતોમાં કૃતિનો રચનાસમય, કૃતિનું મહત્ત્વ, વસ્તુ, એની સમીક્ષા ઈત્યદિ બાબતોને સમાવી છે. સામાન્ય રીતે કૃતિમાંથી લાંબાં અવતરણ નથી આપ્યાં, પરંતુ વક્તવ્યને સ્ફુટ કરવા જરૂર જણાઈ ત્યાં કેટલીક ટૂંકી મામિક પંક્તિઓને અવતરણ રૂપે આપી છે.

ક્યારેક કોઈ કૃતિ વૈકલ્પિક કર્તાનામ મળતી હોય કે એવી સંભાવના કરવામાં આવી હોય ત્યારે એ કૃતિઓનું, સાહિત્યક દૃષ્ટિએ નોંધપાત્ર ન હોય તોપણ, અલગ અધિકૃત કર્યું છે અને વૈકલ્પિક કર્તાનામોમાં પ્રતિનિર્દેશ કર્યો છે, જેમ કે 'નેમિ-ભારમાસા.'

અધિકૃત શક્ય તેટલાં માહિતીપ્રધાન કર્યાં છે. મૂલ્યાંકનલક્ષી અભિપ્રાય આવરયક હોય એટલા આપ્યા છે, અને ત્યાં કર્તા કે કૃતિ વિશે પ્રચલિત વિચારોને અનુસરવાનું વલણ વિશેષ છે. તેમ છતાં કોશને પોતાના સ્વતંત્ર અભિપ્રાય હોય એમ બનવાનું. ક્યારેક કર્તા કે કૃતિ વિશેના અભિપ્રાયમાં મોટો ભેદ હોય તો બન્ને અભિપ્રાય આપ્યા છે.

સંદર્ભસામગ્રી

અધિકૃતને અંતે ઉપયોગમાં લેધેલાં સંદર્ભસામગ્રીની નોંધ 'કૃતિ,' 'સંદર્ભ' અને 'સંદર્ભ-સૂચિ' એ રીતે ત્રણ વિભાગમાં મૂકી છે.

'કૃતિ' વિભાગમાં કર્તાની કૃતિઓ મુદ્રિત રૂપે જે ગ્રંથ કે સામયિકમાં ઉપલબ્ધ થતી હોય તેની માહિતી છે. આ માહિતીને કર્તાની એકાધિક કૃતિઓના સર્વસંગ્રહો, કર્તાની કૃતિઓનાં સ્વતંત્ર સંપાદનો, કર્તાની કૃતિઓ જેમાં મુદ્રિત થઈ હોય તેવા અન્ય સંચયો કે ગ્રંથો અને કર્તાની કૃતિઓ જેમાં પ્રકાશિત થઈ હોય તે સામયિકો એમ ચાર વિભાગમાં વહેંચવામાં આવી છે અને દરેક વિભાગને પોલા ચોરસ(□)થી જુદો પાડયાં છે. દરેક પેટાવિભાગની સામગ્રીને ગ્રંથનામના 'અંકારાદિ ક્રમમાં ગોઠવી છે, અને બધા પેટાવિભાગોની સામગ્રીને સળંગ ક્રમાંકથી દર્શાવી છે. કૃતિ પ્રકાશિત થઈ હોય એ ગ્રંથ કે સામયિકમાં કર્તાના જીવન-કવન અંગે ઉપયોગી માહિતી હોય તો ગ્રંથ કે સામયિક અંગેના ઉલ્લેખને અંતે સાદા કૌંસમાં (+) એવી સંજ્ઞા મૂકવામાં આવી છે.

કર્તા કે કૃતિ વિશે જ્યાં માહિતી મળતી હોય તેની નોંધ 'સંદર્ભ' વિભાગમાં આપી છે. કર્તા વિશેના ચરિત્રાત્મક કે વિવેચનાત્મક સ્વતંત્ર ગ્રંથો, કર્તા કે એમની કૃતિઓ વિશે માહિતી કે વિવેચન મળતું હોય એવા અન્ય ગ્રંથો, કર્તા ને એમની કૃતિઓ વિશે માહિતી કે વિવેચન મળતું હોય તેવાં સામયિકો તથા કર્તાની કૃતિઓ જ્યાં નોંધાઈ હોય તેવી હસ્તપ્રતસૂચિઓ એમ ચાર પેટાવિભાગમાં આ માહિતીને પણ વહેંચી છે, અને દરેક વિભાગને પોલા ચોરસથી જુદો પાડયો છે. અહીં પણ બધા પેટાવિભાગોની સામગ્રીને સળંગ ક્રમાંકથી દર્શાવી છે.

'કૃતિ' અને 'સંદર્ભ' વિભાગોમાં વખતોવખત પુનરાવર્તિત થતા કેટલાક ગ્રંથોનો સંક્ષિપ્ત-ક્ષરથી નિર્દેશ થયો છે. આ ગ્રંથોની સૂચિ પાછળ આપવામાં આવી છે. અન્ય ગ્રંથોને ગ્રંથનામ, લેખક કે સંપાદક, સંશોધક, સંકલનકારનું અને પ્રાપ્ય ન હોય તો પ્રકાશક કે છેવટે મુદ્રકનું નામ, પ્રકાશનવર્ષ (પહેલા સિવાયની આવૃત્તિ હોય ત્યારે કેટલામી આવૃત્તિ છે તેના નિર્દેશ સાથે) એ રીતે મૂકવામાં આવ્યા છે. આ વિભાગોમાં ગ્રંથનામો કે સામયિકોને અવતરણચિહ્નથી સૂચિત નથી કર્યાં, પરંતુ અલ્પવિરામથી જુદાં પાડયાં છે. સામયિકોનો સંદર્ભ આપતી વખતે પહેલાં સામયિકનું નામ, તેના માસ અને વર્ષ, લેખનું નામ અને છેલ્લે લેખના કર્તા કે સંપાદકનું

નામ એ રીતે માહિતી મૂકવામાં આવી છે. સામયિકોના પ્રકાશનવર્ષના નિર્દેશમાં જ્યાં આગળ ગુજરાતી મહિના હોય ત્યાં પ્રકાશનવર્ષ સંવતમાં અને જ્યાં આગળ અંગ્રેજી મહિના હોય ત્યાં પ્રકાશનવર્ષ ઈસવી સનમાં સમજવું. સામયિકના સંદર્ભમાં લેખના નામને અવતરણચિહ્નથી સૂચિત કર્યું છે. ગ્રંથ કે સામયિકનું નામ ફરી સંદર્ભ તરીકે આવવું હોય તો 'એજન' સંજ્ઞાથી નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે. જે ગ્રંથોમાં પ્રકાશનવર્ષ ન મળ્યું હોય ત્યાં ડેશ (-) મૂકી છે. જે ગ્રંથ કે ગ્રંથની અમુક આગૃતિ તથા સામયિક કોશ-કાર્યાલયને જોવાં ન મળ્યાં હોય તો એમની આગળ ફૂટડી (*) કરવામાં આવી છે.

જે કર્તાઓનાં જીવન અને કવન વિશેની ઉપયોગી સંદર્ભસૂચિઓ નૈધાર થઈ છે તે સૂચિ જે ગ્રંથ કે સામયિકમાં ઉપલબ્ધ હોય તેની માહિતી 'અ'કારાદિ ક્રમમાં આપી છે.

અધિકરણલેખક

દરેક અધિકરણને છેડે જમણી બાજુ મૂકેલા ખૂણિયા કોંસમાં અધિકરણલેખકનું નામ સંક્ષેપમાં મૂક્યું છે. એમાં અધિકરણલેખકનાં વ્યક્તિનામ અને એમની ઝાટકના આદાકાર મૂક્યા છે. અધિકરણલેખકોનાં પૂરાં નામ તથા તેમના સંક્ષિપ્ત પરિચયની યાદી પાછળ આપી છે.

પરિશિષ્ટ

કોશની સામગ્રીનું મુદ્રણ થઈ ગયા પછી નવા પ્રગટ થયેલાં પુસ્તકોને લીધે કોઈ નવી માહિતી પ્રાપ્ત થઈ હોય, કોઈ પ્રાપ્ત માહિતીને સુધારવાની જરૂર જણાઈ હોય કે કોશકાર્યાલયને પોતાને જ આગાઉની મુદ્રિત સામગ્રીમાં કંઈ ફેરફાર કરવો જરૂરી લાગ્યો હોય તો એ સૌનો સમાવેશ પરિશિષ્ટમાં કરવામાં આવ્યો છે.

અધિકરણલેખન

અધિકરણોને જેમ નિશ્ચિત સ્વરૂપમાં મૂક્યાં છે તેમ એમના લેખનમાં પણ બને તેટલી એકવાક્યતા જળવાઈ રહે એની પણ કાળજી લેવાઈ છે. એ સંદર્ભમાં જોડણીવિપયક કેટલીક બાબત તરફ ધ્યાન દોરવું જરૂરી છે. આમ તો કોશે ગુજરાત વિદ્યાપીઠના 'સાર્થ જોડણીકોશ'ની જોડણીને સ્વીકારી છે, પરંતુ વ્યક્તિનામોમાં 'હ' શ્રુતિ આવશ્યક લાગે ત્યાં રાખી છે. જેમ કે 'કહાન.' પણ જો નામ અમુક રીતે રૂઢ થયું હોય તો ત્યાં પ્રતિનિર્દેશ મૂક્યા છે. જેમ કે 'કાહ્ન.: જુઓ કહાન.' કે 'કાહાન.: જુઓ કહાન.' નામોમાં આવતાં જૂનાં ભાષારૂપોને અત્યારના પરિચિત ભાષારૂપમાં મૂક્યાં છે. એટલે 'શૂલિભદ્ર' હોય ત્યાં 'સ્થૂલિભદ્ર' કે 'ભરહેસર' હોય ત્યાં 'ભરતેશ્વર' એમ નામ મૂક્યાં છે. કેટલાક શબ્દોની જોડણી વૈકલ્પિક રૂપે મળતી હોય ત્યાં એક જ જોડણી રાખી છે. જેમ કે અસાડ, ચોપાઈ, માગશર વગેરે. દ્વિતુકત ને સામાસિક શબ્દોને ભેગા લખ્યા છે. પણ સંયોજકોમાં ભે ઘટકોને અલગ રાખ્યા છે. જેમ કે, જો કે, તો પણ વગેરે. 'રૂપે' તથા એવા બીજા નામયોગી તરીકે કામ કરતા ઘટકોને અલગ રાખ્યા છે. જેમ કે 'કારણ રૂપે.' સમાયણુ, મહાભારત, પુરાણો વગેરે પ્રસિદ્ધ ગ્રંથોનાં નામોમાં અવતરણચિહ્ન નથી મૂક્યાં. સંખ્યાવાચક શબ્દોને આંકડામાં લખ્યા છે. જેમ કે ૯, ૧૦, ૧૫૭ વગેરે. પરંતુ સંખ્યાક્રમવાચક શબ્દો ૯ સુધી 'સાતમું' અને 'નવમું' એ રીતે લખ્યા છે. પણ ત્યાર પછી '૧૦મું' '૧૫૮મું' એ રીતે લખ્યા છે.

સાહિત્યકોશ આખરે એક સંકલન છે. સાહિત્ય અને સંશોધનક્ષેત્રે અનેક વિદ્વાનોએ જે પુરુષાર્થ કર્યો છે તે ન થયો હોત તો સાહિત્યકોશ સ્વપ્નવત્ બની રહેત. કવિ શ્રી દલપતરામધી યાદ કરીએ તો નર્મદ, ઈચ્છારામ સુ. દેસાઈ, હરગોવિંદદાસ કાંટાવાળા, છગનલાલ રાવળ, મોહનલાલ દેશાઈ, કે. કા. શાસ્ત્રી, ભોગીલાલ સાંહેસરા, હરિવલ્લભ ભાયાણી વગેરે મધ્યકાલીન સાહિત્યમાં કામ કરનાર અનેક વિદ્વાનોએ કરેલા શ્રમનો કોશ અહીં ઋણસ્વીકાર કરે છે.

કોશકર્તાની સામગ્રી ભેગી કરવા, ચકાસવા નિમિત્તે કોશના કાર્યકર્તાઓને ગુજરાતના વિવિધ ગ્રંથાલયો ને ગ્રંથભંડારોની મુલાકાત લેવી પડી (જેની યાદી પાછળ મૂકી છે). અમદાવાદના 'ભો. જે. વિદ્યાભવન' ને 'લા. દ. ભારતીય સંસ્કૃતિ વિદ્યામંદિર' જેવી સંસ્થાઓએ તો પોતાના અનેક ગ્રંથો ઘણા સમય સુધી કોશને વાપરવા માટે આપ્યા તેને કારણે અનેક અગવડોથી બચી શક્યું છે. એ સિવાય અન્ય ગ્રંથાલયોએ પણ કેટલાય અપ્રાપ્ય ગ્રંથો કોશને જોવા અને

ઉપયોગમાં લેવા આપ્યા તે બદલ સાહિત્યકોશ એ સૌ ગ્રંથાલયોના સંચાલકો અને ગ્રંથપાલો પ્રત્યે કૃતજ્ઞતાની લાગણી અનુભવે છે. જે વિદ્વાનોએ કોશ માટે અધિકરણો લખી આપ્યાં તે સૌ વિદ્વાનો પ્રત્યે કોશ ઊંડા આમારની લાગણી પ્રગટ કરે છે.

અધિકરણોના લેખન સિવાય કોશની સંદર્ભસામગ્રી મેળવવા માટે, તેમને ચકાસવા માટે અનેક વ્યક્તિઓ અને વિદ્વાનોએ ઉમળકાભેર પોતાનો હાથ લંબાવ્યો છે (જેની યાદી યાછળ છે). કોશ એ સૌના સહકારનો ઋણી છે.

નવજીવન પ્રેક્ષના શ્રી જિતેન્દ્રભાઈ દેસાઈ, શ્રી શરદભાઈ જાની તથા અન્ય કાર્યકર્તાઓએ કોશનું સમયસર મુદ્રણ કરી આપ્યું તે બદલ એમના પણ આભારી છીએ.

ગમે તેટલી સાવચેતી છતાં કોશમાં ત્રુટિઓ રહી હશે. ગુજરાતીના વિદ્વાનો એ તરફ ધ્યાન ખેંચશે તો એમનું એ કાર્ય કોશની મહત્વની પૂર્તિ બની રહેશે.

અમદાવાદ

૧૦ નવેમ્બર, ૧૯૮૯

જયંત ગાડીત

અધિકરણ લેખકો

- અ. રા. અનંતરાય રાવળ
વિવેચક. ગુજરાત રાજ્યના ભૂતપૂર્વ ભાષાનિયામક અને ગુજરાત યુનિવર્સિટીના અનુસ્નાતક ગુજરાતી વિભાગના અધ્યક્ષ.
- ઉ. જી. ઉમાશંકર જોશી
કવિ, વાર્તાકાર, એકાંકીકાર, નિબંધકાર, સંશોધક, વિવેચક. ગુજરાત યુનિવર્સિટીના અનુસ્નાતક ગુજરાતી વિભાગના ભૂતપૂર્વ અધ્યક્ષ અને પછી કુલપતિ, ભારતની રાજ્યસભાના ભૂતપૂર્વ સભ્ય.
- ક. જી. કનુભાઈ જાની
વિવેચક. નિવૃત્ત પ્રાધ્યાપક, ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ.
- ક. શે. કનુભાઈ શેઠ
સંશોધક-સંપાદક. સંશોધન અધિકારી, લાલભાઈ દલપતભાઈ ભારતીય સંસ્કૃતિ વિદ્યામંદિર, અમદાવાદ.
- કા. વ્યા. કાન્તલાલ વ્યાસ
ભાષાશાસ્ત્રી અને મધ્યકાલીન સાહિત્યના સંશોધક-સંપાદક. નિવૃત્ત આચાર્ય, દેસાઈ સી. એમ. આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ, વિરમગામ.
- કા. શા. કાન્તભાઈ શાહ
સંશોધક-સંપાદક. પ્રાધ્યાપક, બી. ડી. આર્ટ્સ કોલેજ, અમદાવાદ.
- કી. જી. કીર્તિદા જોશી
અત્યાર સુધી સાહિત્યકોશ વિભાગમાં. હવે પ્રાધ્યાપક, ક્રી સદગુણા સી. યુ. આર્ટ્સ કોલેજ, અમદાવાદ.
- કુ. દે. કુમારપાળ દેસાઈ
સંશોધક-સંપાદક. પ્રાધ્યાપક, અનુસ્નાતક ગુજરાતી વિભાગ, ગુજરાત યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.
- કે. શા. કેશવરામ શાસ્ત્રી
મધ્યકાલીન સાહિત્યના સંશોધક, સંપાદક, વિવેચક. ભૂતપૂર્વ અધ્યક્ષ, ભો. જી. વિદ્યાભવન, અમદાવાદ.
- કો. બ્ર. કોશિક બ્રહ્મભટ્ટ
કવિ. પહેલાં સાહિત્યકોશ વિભાગમાં સંદર્ભસહાયક. હવે અમદાવાદની નવનીતલાલ એન્ડ કું.માં કોપિરાઈટર.
- ગી. મુ. ગીતા મુનશી
પહેલાં સાહિત્યકોશ વિભાગમાં સંદર્ભસહાયક.
- ચ. મ. ચન્દ્રકાન્ત મહેતા
વિવેચક. નિવૃત્ત પ્રાધ્યાપક, દિલ્હી યુનિવર્સિટી, નવી દિલ્હી.
- ચ. શે. ચંદ્રકાન્ત શેઠ
કવિ અને વિવેચક. પ્રાધ્યાપક, ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ.
- ચિ. ત્રિ. ચિમનલાલ ત્રિવેદી
વિવેચક. નિવૃત્ત પ્રાધ્યાપક, સેંટ ઝેવિયર્સ કોલેજ, અમદાવાદ.
- જી. કો. જયંત કોઠારી
વિવેચક. નિવૃત્ત પ્રાધ્યાપક, જી. એલ. એસ. આર્ટ્સ કોલેજ, અમદાવાદ.
- જી. ગા. જયંત ગાડીત
નવલકથાકાર, વિવેચક. પ્રાધ્યાપક, ક. લા. સ્વાધ્યાય મંદિર, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, અમદાવાદ.
- જી. પ. જોરાવરસિંહ પરમાર
સંશોધક-સંપાદક. પ્રાધ્યાપક, ભવનસ કોલેજ, ડાકોર.
- દે. જી. દેવદત્ત જોશી
સંશોધક. સંશોધન અધિકારી, ઓરિએન્ટલ ઈન્સ્ટિટ્યૂટ, મ. સ. યુનિવર્સિટી, વડોદરા.
- દે. દ. દેવયાની દવે
સંશોધક. મુંબઈની સિક્કનહામ ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ મેનેજ-મેન્ટ સ્ટડીઝના ડિરેક્ટર.
- નિ. રા. નિરંજન રાજ્યગુરુ
લોકસાહિત્યના અભ્યાસી. પ્રાધ્યાપક, સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી રાજકોટ.
- નિ. વો. નિરંજના વોરા
સંશોધક-સંપાદક. સાહિત્યકોશ વિભાગ.
- પા. માં. પારુલ માંકડ
પહેલાં સાહિત્યકોશ વિભાગમાં સંદર્ભ-સહાયક.
- ખા. કે. ખ્યારબલી કેશવાણી
ખોજ કવિઓના અભ્યાસી.

- પ્ર. થા. પ્રવીણ શાહ
સંશોધક-સંપાદક. પ્રાધ્યાપક, દેસાઈ સી. એમ. આર્ટ્સ
ઑન્ડ કોમર્સ કોલેજ, વિરમગામ.
- બ. ય. બહેચરભાઈ પટેલ
સંશોધક-સંપાદક. આચાર્ય, દેસાઈ સી. એમ. આર્ટ્સ
ઑન્ડ કોમર્સ કોલેજ, વિરમગામ.
- ભા. વૈ. ભારતી વેદ્ય
નવલકથાકાર, વિવેચક. નિવૃત્ત પ્રાદેશિક સચિવ,
ભારતીય સાહિત્ય અકાદમી, મુંબઈ.
- ભો. સં. ભોગીલાલ સાંડેસરા
સંશોધક-વિવેચક. ભૂતપૂર્વ અધ્યક્ષ, ઓરિએન્ટલ ઈન્સ્ટિ-
ટ્યૂટ ને ગુજરાતી વિભાગ, મ. સ. યુનિવર્સિટી, વડોદરા.
- મ. દ. મહેન્દ્રભાઈ દવે
સંશોધક-સંપાદક. પ્રાધ્યાપક, સરકારી વિનયન ને વિજ્ઞાન
કોલેજ, ગાંધીનગર.
- ર. દ. રતિલાલ દવે
સંશોધક-સંપાદક. પ્રાધ્યાપક, સી. એન. આર્ટ્સ ઑન્ડ
બી. ડી. કોમર્સ કોલેજ, કડી.
- ર. ર. દ. રમેશ ર. દવે
નવલકથાકાર, વિવેચક. પ્રાધ્યાપક, ક. લા. સ્વાધ્યાય
મંદિર, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, અમદાવાદ.
- ર. શુ. રમેશ શુક્લ
વિવેચક. ડિરેક્ટર, એકેડમિક સ્ટાફ કોલેજ, સૌરાષ્ટ્ર
યુનિવર્સિટી, રાજકોટ.
- ર. સો. રમણ સોની
વિવેચક. પ્રાધ્યાપક, ગુજરાતી વિભાગ, મ. સ. યુનિ-
વર્સિટી, વડોદરા.
- વ. દ. વસંતભાઈ દવે
સંશોધક. પ્રાધ્યાપક, વિવેકાનંદ કોલેજ, અમદાવાદ.
- શ્રા. ત્રિ. શ્રાદ્ધા ત્રિવેદી
બાળવાર્તાનાં અભ્યાસી. સાહિત્યકોશ વિભાગ.
- સુ. જો. સુરેશ જોશી
નિબંધકાર, વાર્તાકાર, વિવેચક, કવિ. ભૂતપૂર્વ અધ્યક્ષ,
ગુજરાતી વિભાગ, મ. સ. યુનિવર્સિટી, વડોદરા.
- સુ. દ. સુભાષ દવે
વિવેચક. પ્રાધ્યાપક, ગુજરાતી વિભાગ, મ. સ. યુનિ-
વર્સિટી, વડોદરા.
- હ. ત્રિ. હર્ષદ ત્રિવેદી
પહેલાં સાહિત્યકોશ વિભાગમાં સંદર્ભસહાયક. હમણાં
ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી, ગાંધીનગર.
- હ. ભા. હરિવલ્લભ ભાયાણી
વિવેચક, સંશોધક, સંપાદક ને પ્રાકૃત-અપભ્રંશના
અભ્યાસી. ભૂતપૂર્વ અધ્યક્ષ, ભાષા વિજ્ઞાનનો અનુ-
સ્નાતક વિભાગ, ગુજરાત યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.
- હ. યા. હસુ યાજ્ઞિક
નવલકથાકાર, સંશોધક. મહામાત્ર, ગુજરાત સાહિત્ય-
અકાદમી, ગાંધીનગર.

ગ્રંથસંક્ષેપસૂચિ

આગુપુસ્તક	અપ્રસિદ્ધ ગુજરાતી પુસ્તક, સપ્ટે. ૧૮૮૫થી મે ૧૯૮૬ સુધીનાં આંકો, ન્યૂ ગુજરાત પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, નડિયાદ.
આભમાલા	અધ્યાત્મ ભજનમાલા, સંશો. પ્રકા. કલાનજી ધર્મસિદ્ધ, ઈ. ૧૮૯૭.
આરત્નસાર	આભયચરત્નસાર, પ્રકા. દાનમલ શંકરદાન નાહટા, વીર સં. ૧૯૫૪.
આસસંગ્રહ	આપ્રગટ સત્યાય સંગ્રહ (જૈન પ્રાચીન સાહિત્ય ઉદ્ધાર ગ્રંથાવલિ), સંપા. સારાભાઈ મ. નવાબ, ઈ. ૧૯૫૩.
આસંપરંપરા	આખો અને મધ્યકાલીન સંતપરંપરા, યોગીન્દ્ર જી. ત્રિપાઠી, ઈ. ૧૯૭૨.
આસ્તર્મંજુષા	અગિયારસો એકાવન સ્તવન મંજુષા, સંપા. સંશો. સારાભાઈ મ. નવાબ, ઈ. ૧૯૩૯.
આકવિઓ : ૧	આપણા કવિઓ : ૧ (રાસયુગ), કેશવરામ કા. શાસ્ત્રી, ઈ. ૧૯૭૮ (બીજી આવૃત્તિ).
આકામહોદધિ : ૧થી ૮	આનંદ કાવ્ય મહોદધિ : ૧થી ૮, સં. જીવણચંદ સાક્ષ્યંદ જવેરી, ૧-ઈ. ૧૯૧૩; ૨-ઈ. ૧૯૧૪; ૩-ઈ. ૧૯૧૪; ૪-ઈ. ૧૯૧૫; ૫-ઈ. ૧૯૧૬; ૬-ઈ. ૧૯૧૮; ૭-ઈ. ૧૯૨૬; ૮-ઈ. ૧૯૨૭.
આગુસંતો	આધુનિક ગુજરાતના સંતો, કેશવલાલ અંબાલાલ દક્કર, ઈ. ૧૯૬૬.
આજ્ઞાભજન : ૧-૨	આત્મજ્ઞાનનાં ભજન : ૧-૨, સં. હરિલાલ હ. મુન્શી, ઈ.-
આલિસ્તઓઈ : ૨	એન આલફાબેટિકલ લિસ્ટ ઓવ મેન્યુસ્ક્રિપ્ટસ ઈન ધ ઓરિએન્ટલ ઈન્સ્ટિટ્યૂટ, બરોડા, ખંડ ૨, રાઘવન નામ્બીયાર, ઈ. ૧૯૫૦.
ઐતિહાસિક	ઐતિહાસિક જૈન કાવ્યસંગ્રહ, સં. અગચંદ નાહટા, ભંવરલાલ નાહટા, સં. ૧૯૯૪.
ઐરાસંગ્રહ : ૧	ઐતિહાસિક રાસસંગ્રહ : ૧, સં. વિજયધર્મસૂરિ, સં. ૧૯૭૨.
ઐરાસંગ્રહ : ૨	ઐતિહાસિક રાસસંગ્રહ : ૨, સં. વિજયધર્મસૂરિ, સં. ૧૯૭૩.
ઐરાસંગ્રહ : ૩	ઐતિહાસિક રાસસંગ્રહ : ૩, સં. વિજયધર્મસૂરિ, સં. ૧૯૭૮.
ઐરાસંગ્રહ : ૪	ઐતિહાસિક રાસસંગ્રહ : ૪, સં. વિદ્યાવિજયજી, સં. ૧૯૭૭.
ઐસમાલા : ૧	ઐતિહાસિક સજ્જાયમાલા : ૧, સં. વિદ્યાવિજયજી, ઈ. ૧૯૭૩.
કદલસૂચિ	કવીશ્વર દલપતરામ હસ્તવિખિત પુસ્તકસંગ્રહની સૂચિ, તૈયાર કરનાર હીરાલાલ ત્રિ. પારેખ, ઈ. ૧૯૩૦.
કવિચરિત : ૧-૨	કવિચરિત : ૧-૨, કેશવરામ કા. શાસ્ત્રી, ઈ. ૧૯૫૨.
કવિચરિત : ૩	કવિચરિત : ૩ (આપ્રગટ), કેશવરામ કા. શાસ્ત્રી.
કવિચરિત્ર	કવિચરિત્ર, ડાહ્યાભાઈ ઘેલાભાઈ, ઈ. ૧૯૬૯.
કસસ્તવન	કર્મનિજરા શ્રોણી અને સેદ્બોધ વાક્યામૃત, સત્યાય, બીજ, પાંચમ, આક્રમની ઢાલો તથા બોધદાયક સ્તવનો વગેરે, પ્ર. ભાવસાર લક્ષ્મીચંદ વેલશી, ઈ. ૧૯૨૭.
કાદોહન : ૧થી ૩	કાવ્યદોહન : ૧થી ૩, દલપતરામ ડાહ્યાભાઈ કવિ, ઈ. ૧૯૬૨.
કેટલોગગુરા	કેટલોગ ઓફ ધ ગુજરાતી એન્ડ રાજસ્થાની મેન્યુસ્ક્રિપ્ટસ ઈન ધ ઈન્ડિયા ઓફિસ લાઈબ્રેરી, જે. એફ. બ્લુમહાર્ટ, આલ્ફ્રેડ માસ્ટર, ઈ. ૧૯૫૪.
ગુકાદોહન	ગુજરાતી કાવ્યદોહન, મૂળ કર્તા દલપતરામ ડાહ્યાભાઈ, વિશોધન તથા સુધારો કરનાર મહીપતરામ રૂપરામ નીલકંઠ, ઈ. ૧૯૮૯ (બીજી આવૃત્તિ).

ગુજ્જકકીકત	ગુજરાત પ્રાન્તના જૂના કવિઓ વિશેની હકીકત (ચોથી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનો અહેવાલ તથા નિબંધસંગ્રહમાં ગ્રંથસ્થ લેખ, ઈ. ૧૯૧૩), છગનલાલ વિદ્યારામ રાવળ.
ગુમાસ્નંબો	ગુજરાતી સાહિત્યના માર્ગસૂચક અને વધુ માર્ગસૂચક સ્નંબો, કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી, ઈ. ૧૯૫૮.
ગુમુવાણી	ગુરુમુખવાણી, સં. ગોપાળરામ ગુરુ દેવશંકર શર્મા, ઈ. ૧૯૪૧ (પ્રથમ આવૃત્તિ). ગુરુમુખવાણી, સં. મનસુખરામ શર્મા, ઈ. ૧૯૫૧ (બીજી આવૃત્તિ).
ગુરાસાવલી	ગુર્જર રાસાવલી, સં. બળવંતરાય કાકોર, મોહનલાલ દ. દેશાઈ વગેરે, ઈ. ૧૯૫૬.
ગુલિટરેચર	ગુજરાત ઓન્ડ ઈટસ લિટરેચર ફ્રોમ અરલી ટાઈમ્સ ટુ ૧૮૫૨, કનેયાલાલ એમ. મુનશી, ઈ. ૧૯૬૭.
ગુસાઈતિહાસ : ૧-૨	ગુજરાતી સાહિત્યનો ઈતિહાસ : ૧-૨, સં. ઉમાશંકર જ્ઞેશી, અનંતરાય રાવળ વગેરે, ભા. ૧ ઈ. ૧૯૭૩; ભા. ૨ ઈ. ૧૯૭૬.
ગુસાપઅહેવાલ : ૧-૩૦	ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંમેલન : અહેવાલ અને નિબંધસંગ્રહ : ૧ થી ૩૦.
ગુસામધ્ય	ગુજરાતી સાહિત્ય (મધ્યકાલીન), અનંતરાય મ. રાવળ, ઈ. ૧૯૭૬ (૪થી આવૃત્તિ).
ગુસારસ્વતો	ગુજરાતના સારસ્વતો, કેશવરામ કાશીરામ શાસ્ત્રી, ઈ. ૧૯૭૭.
ગુસારૂપરેખા : ૧	ગુજરાતી સાહિત્યની રૂપરેખા : ૧, વિજયરાય ક. વૈદ્ય, ઈ. ૧૯૭૪ (પુ.મુ.).
ગુસારૂપરૂપો	ગુજરાતી સાહિત્યનાં રૂપરૂપો (પદ્યવિભાગ), મંજુલાલ ર. મળમુદાર, ઈ. ૧૯૫૪.
ગુલિદેન	ગુજરાત કે સંતો કી હિન્દી સાહિત્ય કો દેન, ડૉ. રામકુમાર ગુપ્ત, સં. ૨૦૨૪.
ગુલિદ્વાળો	ગુજરાતીઓએ હિન્દી સાહિત્યમાં આપેલો ફાળો, દેરાસરી ડાહ્યાભાઈ પીતાંબરદાસ, ઈ. ૧૯૩૭.
ગુલિવાણી	ગુજરાત કે સંતો કી હિન્દી વાણી, ડૉ. અંબાશંકર નાગર અને ડૉ. સમણલાલ પાઠક, ઈ. ૧૯૬૯.
ગૂડાયાદી	ગુજરાતી હસ્તપ્રતોની સંકલિત યાદી, કેશવરામ કા. શાસ્ત્રી, ઈ. ૧૯૩૯.
ગોપ્રભકવિઓ	શ્રી ગોકુલેશ પ્રભુના ભક્તકવિઓ, ચિમનલાલ મ. વૈદ્ય, ઈ.—
ચૈત્તસંગ્રહ : ૧	ચૈત્યવંદન સ્તુતિ સ્તવનાદિ સંગ્રહ : ૧, પ્ર. માસ્તર ઉમેદચંદ રાયચંદ, ઈ. ૧૯૩૩ (ત્રીજી આ.).
ચૈત્તસંગ્રહ : ૨, ૩	ચૈત્યવંદન સ્તુતિ સ્તવનાદિ સંગ્રહ : ૨, પ્ર. શા. શિવનાથ લુંબાજી, ઈ. ૧૯૧૭; ખંડ ૩, ઈ. ૧૯૨૪.
ચોસંગ્રહ	ચોવીશી તથા વીશી સંગ્રહ, પ્ર. પ્રેમચંદ કેવલદાસ, ઈ. ૧૯૭૯.
ચોવીસ્તસંગ્રહ	ચોવીશી-વીશી સ્તવન સંગ્રહ, પ્ર. સવાઈભાઈ રાયચંદ, ઈ. ૧૯૦૬.
જિનપ્રકાશ	જિનેન્દ્ર ભક્તિપ્રકાશ, પ્ર. માસ્તર હરખચંદ કપૂરચંદ, ઈ. ૧૯૩૮ (બીજી આ.).
જિસ્તકાસંદોહ : ૧	જિનેન્દ્ર સ્તવનાદિ કાવ્ય સંદોહ : ૧, પ્ર. વિજયદાનસૂરીશ્રવરજી જૈન ગ્રંથમાલા, સં. ૨૦૦૪.
જિસ્તકાસંદોહ : ૨	જિનેન્દ્ર સ્તવનાદિ કાવ્યસંદોહ : ૨, પ્ર. હીરાલાલ રણછોડભાઈ, ઈ. ૧૯૫૭.
જિસ્તમાલા	જિનગુણ સ્તવમાલા, પ્ર. છોટાલાલ નાનચંદ શાહ, સં. ૨૦૧૯ (આ. ૨.).

જિવનસંગ્રહ	જિવનગુણ સ્તવન સ્તુતિ સજ્જાયાદિ સંગ્રહ, પ્ર. શેઠ ચીનુભાઈ લાલભાઈ અને શેઠ નાનુભાઈ લાલભાઈ, ઈ. ૧૯૩૪.
જૈઓકાસંચય જૈઓરાસમાળા : ૧	જૈન ઐતિહાસિક ગુર્જર કાવ્યસંચય, સં. જિનવિજયજી, ઈ. ૧૯૨૬. જૈન ઐતિહાસિક રાસમાળા : ૧, સં. મોહનલાલ દલ્વીચંદ દેશાઈ, સં. ૧૯૬૯.
જૈકાપ્રકાશ : ૧ જૈકાસંગ્રહ જૈકાસાસંગ્રહ જૈગૂકવિઓ : ૧-૩ (૧, ૨)	જૈન કાવ્યપ્રકાશ : ૧, સં. શા. ભીમસિંહ માણિક, સં. ૧૯૩૯. જૈન કાવ્યસંગ્રહ, પ્ર. કીકાભાઈ પરભુદાસ, ઈ. ૧૯૭૬. જૈન કાવ્યસારસંગ્રહ, પ્ર. શા. નાથા લલ્લુભાઈ, ઈ. ૧૯૮૨. જૈન ગૂર્જર કવિઓ : ૧થી ૩ (૧, ૨), પ્રયોજક મોહનલાલ દલ્વીચંદ દેશાઈ, ઈ. ૧૯૨૬(૧), ૧૯૩૧(૨), ૧૯૪૪(૩).
જૈગૂસારત્નો : ૧-૨	જૈન ગૂર્જર સાહિત્યરત્નો : ૧-૨, પ્ર. શેઠ નગીનભાઈ મંછુભાઈ, ઈ. ૧૯૬૦.
જૈપ્રયુસ્તક : ૧ જૈપ્રાસ્તસંગ્રહ	જૈન પ્રબોધ યુસ્તક : ૧, પ્ર. ભીમસિંહ માણિક, ઈ. ૧૯૮૯. જૈન પ્રાચીન સ્તવનાદિ સંગ્રહ, પ્ર. માસ્તર ઉમેશંદ રાયશંદ. ૧૯૨૩ (૪થી આ.).
જૈમગૂકરચનાઓ : ૧	જૈન મરુ ગૂર્જર કવિ ઔર ઉત્તરી રચનાઓ : ૧, સં. આગચંદ નાહટા, ૨૦૩૧.
જૈરસંગ્રહ જૈસમાલા(શા.)	જૈન રત્ન સંગ્રહ, સં. શ્રીમતી પાનબાઈ, ઈ. ૧૯૩૧. જૈન સજ્જાયમાલા : ૧, પ્ર. બાલાભાઈ છગનલાલ શાહ, ઈ. ૧૯૩૪ (આઠમી આ.).
જૈસમાલા (શા.) : ૨	જૈન સજ્જાયમાલા : ૨, પ્ર. બાલાભાઈ છગનલાલ શાહ, ઈ. ૧૯૨૫ (નવમી આ.).
જૈસમાલા (શા.) : ૩	જૈન સજ્જાયમાલા : ૩, પ્ર. બાલાભાઈ છગનલાલ શાહ, ઈ. ૧૯૧૨ (ચોથી આ.).
જૈસસંગ્રહ (જ)	જૈન સજ્જાય સંગ્રહ, પ્ર. જૈન જ્ઞાનપ્રસારકમંડળ, સં. ૧૯૬૨.
જૈસસંગ્રહ (ન)	જૈન સજ્જાય સંગ્રહ, પ્ર. સારાભાઈ નવાબ, ઈ. ૧૯૪૦.
જૈસાઈતિહાસ	જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ, મોહનલાલ દલ્વીચંદ દેશાઈ, ઈ. ૧૯૩૩.
જૈહાપ્રોસ્તા	જૈન હાન્ડશિપ્ટેન ડેર પ્રોઈસિશ્ચેન સ્ટાટસલિપ્લિઓથેક, સં. વાલ્થેર શુબ્રિગ, ઈ. ૧૯૪૪.
જ્ઞાનાવલી : ૨	જ્ઞાનાવલી : ૨, પ્ર. શ્યામલાલ ચકવર્તી, સં. ૧૯૬૨.
ડિક્રેટલોગ માઈ : ૧થી ૯	ડિસ્ક્રિપ્ટિવ કેટલોગ ઓફ ધ ગવર્મેન્ટ ફલેક્શન ઓફ મેન્યુસ્ક્રિપ્ટસ ડિપોઝિટેડ એટ ધ ભાંડારકર ઓરિઅન્ટલ રિસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ.
ડિક્રેટલોગબીજી	(અ) ડિસ્ક્રિપ્ટિવ કેટલોગ ઓફ ગુજરાતી, હિન્દી એન્ડ મરાઠી મેન્યુસ્ક્રિપ્ટસ ઓફ બી. જે. ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ ઇન્ડિયન સ્ટુડીઝ, પાંડ ૧, સં. વિધાત્રી અ. વોસ, ઈ. ૧૯૮૭.
ડિક્રેટલોગભાવિ	ડિસ્ક્રિપ્ટિવ કેટલોગ ઓફ મેન્યુસ્ક્રિપ્ટસ ઇન ભારતીય વિદ્યાભવનસ લાઈબ્રેરી, સં. એમ. બી. વાર્નેકર, ઈ. ૧૯૮૫.
દેસુરાસમાળા	દેવાનંદ સુવર્ણીક, સં. કેસરી, 'જૈન રાસમાળા', સં. મોહનલાલ દ. દેશાઈ.
દેસ્તસંગ્રહ	દેવવંદનમાલા નવસ્મરણ તથા જૈન પ્રાચીન સ્તવનાદિ સંગ્રહ, પ્ર. માસ્તર ઉમેશંદ રાયશંદ, ઈ. ૧૯૩૩.
નકવિકાસ	નળદમયંતીની કથાનો વિકાસ, રમણલાલ ચી. શાહ, ઈ. ૧૯૮૦.
નકાદોહન	નવીન કાવ્યદોહન, સં. હરીલાલ હ. મુનશી, -.
નકાસંગ્રહ	નવીન કાવ્યસંગ્રહ, સં. હરીલાલ હ. મુનશી, -.

નયુકવિઓ	નર્સિહયુગના કવિઓ, કનૈયાલાલ મુનશી, ઈ. ૧૯૬૨.
નસ્વાધ્યાય	નમસ્કાર સ્વાધ્યાય : ૩, સં. મુનિ તત્ત્વાનંદવિજયજી, ઈ. ૧૯૮૦.
પસમુચ્ચય : ૨	શ્રીપટ્ટાવલી સમુચ્ચય : ૨, સં. મુનિજ્ઞાનવિજય(ત્રિપુટી), ઈ. ૧૯૫૮.
પંગુકાવ્ય	પંદરમા શતકનાં પ્રાચીન ગુર્જર કાવ્ય, સં. કેશવલાલ હ. ધ્રુવ, ઈ. ૧૯૨૭.
પાંગુહસ્તલેખો	પાંચમી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદમાં મુકાયેલા હસ્તલેખો—તામ્રપત્રો.
પુગુસાહિત્યકારો	પુષ્ટિમાર્ગીય જૂના ગુજરાતી સાહિત્યકારો વિશે કંઈક, ચિમનલાલ મ. વૈદ્ય, ઈ. ૧૯૬૦ (ગોધરામાં યોજાયેલા લેખવલેખક-મિલનમાં રજૂ થયેલો નિબંધ).
પ્રવિસ્તસંગ્રહ	પ્રકાશપદિ વિચારગભિત સ્તવનસંગ્રહ, પ્ર. કુંવરજી આણંદજી, ઈ. ૧૯૩૫.
પ્રાકૃતકવિઓ	પ્રાચીન કવિઓ અને તેમની કૃતિઓ, સં. રમણિક શ્રીપતરાય દેસાઈ, ઈ. ૧૯૭૭. (પુ. મુ.).
પ્રાકાત્રૈમાસિક	પ્રાચીન કાવ્ય ત્રૈમાસિક, સં. હરગોવિંદ દ્વા. કાંટાવાલા અને નાથાલાલ શાસ્ત્રી.
પ્રાકામાળા : ૧થી ૩૫	પ્રાચીન કાવ્યમાળા : ૧થી ૩૫, સં. હરગોવિંદ દ્વા. કાંટાવાળા, અને નાથાલાલ શાસ્ત્રી.
પ્રાકાકૃપરંપરા	પ્રાચીન કાવ્યોકી કૃપરંપરા, અગસ્ત્યન્દ નાહટા, ઈ. ૧૯૬૨.
પ્રાકાવિનોદ : ૧	પ્રાચીન કાવ્યવિનોદ : ૧, સં. છગનલાલ વિ. રાવળ (મહેતાજી), ઈ. ૧૯૩૦.
પ્રાકાસુધા : ૧થી ૫	પ્રાચીન કાવ્યસુધા : ૧થી ૫, સં. છગનલાલ વિ. રાવળ, ઈ. ૧૯૨૨ (૧-૨), ઈ. ૧૯૩૧ (૩-૪-૫).
પ્રાગુકાસંચય :	પ્રાચીન ગુર્જર કાવ્યસંચય, સં. હરિવલ્લભ ચૂ. ભાયાણી, અગસ્ત્યન્દ નાહટા, ઈ. ૧૯૭૫.
પ્રાગુકાસંગ્રહ :	પ્રાચીન ગુર્જર કાવ્યસંગ્રહ : ૧, સં. સી. ડી. દલાલ, ઈ. ૧૯૨૦.
પ્રાઈદસંગ્રહ :	પ્રાચીન ઈંદસંગ્રહ, સં. ૨૦૦૨.
પ્રાતીસંગ્રહ : ૧	પ્રાચીન તીર્થમાલા સંગ્રહ : ૧, સં. વિજયધર્મસૂરિ, સં. ૧૯૭૮.
પ્રાકાગુસંગ્રહ	પ્રાચીન કાગુસંગ્રહ, સં. ભો. જ. સાંડેસરા અને સોમાભાઈ ધૂ. પારેખ, ઈ. ૧૯૬૦.
પ્રામભાસંગ્રહ : ૧	પ્રાચીન મધ્યકાલીન ભારમાસાસંગ્રહ : ૧, સં. શિવલાલ જૈસલપુરા, ઈ. ૧૯૭૪.
પ્રાસપસંગ્રહ : ૧	પ્રાચીન સગાય તથા પદસંગ્રહ : ૧, પ્ર. માસ્તર હીરાલાલ રણછોડભાઈ, સં. ૧૯૯૬.
પ્રાસ્મરણ :	પ્રાતઃસ્મરણ, પ્ર. પોપટલાલ સા. શાહ, ઈ. ૧૯૩૧.
પ્રાસ્તરત્નસંગ્રહ : ૧ અને ૨	પ્રાચીન સ્તવન રત્નસંગ્રહ : ૧-૨, સં. મુક્તિવિમલગણિ, સં. ૧૯૭૩ (૧), સં. ૧૯૮૦(૨).
પ્રાસ્તસંગ્રહ	પ્રાચીન સ્તવન સગાયપદિ સંગ્રહ, પ્ર. કુમુદચંદ્ર ગો. શાહ, ઈ. ૧૯૫૮.
ફાત્રૈમાસિક	ફાર્બસ ગુજરાતી સભા ત્રૈમાસિક.
ફાહનામાવલિ : ૧ અને ૨	ફાર્બસ ગુજરાતી સભાનાં હસ્તલિખિત પુસ્તકોની સવિસ્તર નામાવલિ : ૧ અને ૨, સં. અંબાલાલ બુ. જાની, ઈ. ૧૯૨૩.
ફાહનામાવલિ :	ફાર્બસ ગુજરાતી સભાના હસ્તલિખિત ગ્રંથોની નામાવલિ, સં. અંબાલાલ બુ. જાની, ઈ. ૧૯૨૩.
બુકાદોહન : ૧થી ૮	બુહત્ કાવ્યદોહન : ૧થી ૮, સં. ઇચ્છારામ સૂ. દેસાઈ, ઈ. ૧૯૨૫ (૧-૭મી આ.), ૧૯૦૩(૨-બીજી આ.), ઈ. ૧૯૮૮(૩), ઈ. ૧૯૮૦ (૪), ઈ. ૧૯૮૫(૫), ઈ. ૧૯૦૧(૬), ઈ. ૧૯૧૧(૭), ઈ. ૧૯૧૩(૮).

ભજનસાગર: ૧ અને ૨	ભજનસાગર: ૧ અને ૨, પ્ર. સસ્ત્રું સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય, સં. ૧૯૯૮.
ભસાસિધુ	ભજનસારસિધુ, પ્ર. માંડણમાઈ રા. પટેલ, જીવરામ માં. પટેલ, ઈ. ૧૯૨૭.
ભાણુલીલામૃત ભ્રમરગીતા	ભાણુલીલામૃત, સં. પ્રેમવંશ પુરુષોત્તમદાસ માધવસાહેબ, ઈ. ૧૯૬૫. ભ્રમરગીતા (કવિ બ્રેહેદેવકૃત): અન્ય કવિઓની વૈષ્ણવ ગીતાઓ અને ઉદ્ધવગોપી સંવાદોના પરિચય સમેત, સં. મંજુલાલ ર. મજમુદાર અને ચિમનલાલ મ. વૈદ્ય, ઈ. ૧૯૬૪.
મધુઆખ્યાન	મધુકાલીન ગુજરાતી આખ્યાન, શશિન ઓઝા, ઈ. ૧૯૬૯.
મરાસસાહિત્ય	મધુકાલીન રાસસાહિત્ય, ભારતી વૈદ્ય, ઈ. ૧૯૬૬.
મસાપ્રકારો	મધુકાળના સાહિત્યપ્રકારો, ચન્દ્રકાન્ત મહેતા, ઈ. ૧૯૫૮.
મસાપ્રવાહ	મધુકાળનો સાહિત્યપ્રવાહ (ગુજરાતી સાહિત્ય ખંડ-૫), સં. ક. મા. મુનશી, ઈ. ૧૯૨૯.
મહાભારત: ૧થી ૭	મહાભારત: ૧થી ૭, સં. કે. કા. શાસ્ત્રી, ઈ. ૧૯૩૩ (૧), ૧૯૩૪ (૨), ૧૯૩૬(૩), ૧૯૪૧(૪), ૧૯૫૦(૫), ૧૯૫૧(૬), ૧૯૪૯(૭).
મુપુગૂડસૂચી	મુનિરાજશ્રી પુણ્યવિજયજી સંગ્રહગત ગુજરાતી હસ્તપ્રતસૂચી, સંકલન મુનિ પુણ્યવિજયજી અને સંપાદક વિધાત્રી વોરા, ઈ. ૧૯૭૮.
મોસસંગ્રહ	મોટું સઝાયમાળા સંગ્રહ, -
યુગ્મિનચંદ્રસૂરિ	યુગપ્રધાન શ્રી જિનચંદ્રસૂરિ, અગરચંદ નાહટા અને ભંવરલાલ નાહટા, સં. ૧૯૯૨.
રાજોકામાળા: ૧ અને ૨	રાયચંદ્ર જૈન કાવ્યમાળા: ૧ અને ૨, સં. મનસુખલાલ ર. મહેતા, ઈ. ૧૯૦૮.
રાપુહસૂચી: ૧(૪૨) અને ૨(૫૧)	રાજસ્થાન પુરાતત્ત્વાન્વેષણ મંદિર કે હસ્તલિખિત ગ્રંથોંકી સૂચી, સં. મુનિ જિનવિજય, ઈ. ૧૯૫૯(૧), ઈ. ૧૯૬૦(૨).
રાહસૂચી: ૧ અને ૨	રાજસ્થાન હસ્તલિખિત ગ્રંથ-સૂચી, સં. મુનિ જિનવિજય, સં. ૨૦૧૭ (૧), સં. ૨૦૧૮(૨).
લોહસૂચી	લોહડીના જૈન જ્ઞાનભંડારની હસ્તલિખિત પ્રતિઓનું સૂચીપત્ર, સં. મુનિ ચતુરવિજય, ઈ. ૧૯૨૮.
લોપ્રકરણ	લોકાગર્યગ્રીય શ્રાવકસ્ય સાર્થ પંચ પ્રતિકમણસૂત્ર તથા કેટલાંકએક સ્તવનો, સઝાયો વગેરે પ્રકરણ, પ્ર. કલ્યાણચંદજી જયચંદજી, સં. ૧૯૩૯.
વિસ્નાપૂજાસંગ્રહ	વિધિવિધાન સાથે સ્નાત્રાદિ વિવિધ પૂજાસંગ્રહ, પ્ર. શ્રાવક ભીમસી માણેક, ઈ. ૧૯૧૧.
શંસ્તવનાવલી	શંખેશ્વર સ્તવનાવલી, સં. વિશાલવિજયજી, સં. ૨૦૦૩.
સઆખ્યાન	સગાળશા આખ્યાન, સં. વ્રજરાય મુ. દેસાઈ, ઈ. ૧૯૩૪.
સગુકાવ્ય	સત્તરમા શતકનાં પ્રાચીન ગુર્જર કાવ્ય, સં. ભોગીલાલ વ. સાંડેસરા, ઈ. ૧૯૪૮.
સજ્ઞાયમાલા: ૧ (કા)	સજ્ઞાયમાલા: ૧, સં. શ્રાવક ભીમસિંહ માણેક, ઈ. ૧૯૯૨
સજ્ઞાયમાળા(ખ)	સજ્ઞાયમાળા, પ્ર. પંડિત મફતલાલ ઝવેરચંદ, ઈ. ૧૯૩૯.
સજ્ઞાયમાલા: ૧-૨ (જ)	શ્રી સજ્ઞાયમાલા: ૧-૨, સં. બાઈ જાસુદ, ઈ. ૧૯૨૧.
સતવાણી	સતકેરી વાણી, સં. મકરંદ દવે, ઈ. ૧૯૭૦.
સસન્મિત્ર	સજ્જન સન્મિત્ર, પ્ર. લાલન બ્રધર્સ, ઈ. ૧૯૨૩.
સસન્મિત્ર(ઝ)	સજ્જન સન્મિત્ર યાને એકાદશ મહાનિધિ, પ્ર. પોપટલાલ કે. ઝવેરી, ઈ. ૧૯૪૧.
સસામાળા	સચિત્ર સાક્ષરમાળા, જયસુખરાય પુ. જોષીપુરા, ઈ. ૧૯૧૨.
સસંપમાહાત્મ્ય	સજ્ઞાયમાળાસંગ્રહ અને શ્રી પર્યુષણપર્વ માહાત્મ્ય, નાગરદાસ પ્રા. મહેતા, ઈ. ૧૯૩૪.

સિસ્તવનાવલી	સિદ્ધાચળ સ્તવનાવલી, પ્ર. જૈન સસ્તી વાંચનમાળા, સં. ૧૯૮૫.
સૌશાગીસંગ્રહ : ૪	(મહાન ઈસ્માઈલી ધર્મપ્રચારક) સૈયદ ઈમામશાહ અને બીજા ધર્મ-પ્રચારક સૈયદો રચિત ગિનાનોનો સંગ્રહ : ૪, પ્ર. ઈસ્માઈલી ચિલિ-જિયસ બુક ડીપો, ઈ. ૧૯૫૪.
સાંસવાણી	સોરઠી સાંસવાણી, સં. ઝવેરચંદ મેઘાણી, ઈ. ૧૯૪૭.
સ્નાસ્તસંગ્રહ	સ્નાત્રપૂજા સ્તવનસંગ્રહ, પ્ર. નેમચંદભાઈ દેવચંદભાઈ, ઈ. ૧૯૧૬.
હેજેશાશૂચિ : ૧	(પાટણ) શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્ય જૈન જ્ઞાનમંદિર સ્થિત જૈન જ્ઞાનભંડારોનું સૂચિપત્ર(પ્રથમ ભાગ), સં. મુનિ પુસ્તકવિજયજી, ઈ. ૧૯૭૨.

સંકેપો

અનુ.	--	અનુમાને
અવ. ઈ.	--	અવસાન ઈસવી સન
અં.	--	અંક
આ.	--	આવૃત્તિ
ખં.	--	ખંડ
જ. ઈ.	--	જન્મ ઈસવી સન
પુ.	--	પુસ્તક
પ્ર.	--	પ્રકાશક, પ્રસિદ્ધકર્તા
ભા.	--	ભાગ
મુ.	--	મુદ્રક
(મુ.)	--	મુદ્રિત
ર. ઈ.	--	રચના ઈસવી સન
લે. ઈ.	--	લેખન ઈસવી સન
લે. સં.	--	લેખન સંવત
વ.	--	વર્ષ
સં.	--	સંવત (વિક્રમસંવત - અધિકરણમાં.)
સં.	--	સંપાદક, સંશોધક, સંગ્રહક (કૃતિવિભાગ અને સંદર્ભવિભાગમાં)
(સં.)	--	સંદર્ભ (મુદ્રિત કૃતિ સાથે કર્તાવિષયક માહિતી છે.)

સંજ્ઞાઓ

- ← - આગળના નામ વિશે અહીં અલગ અધિકરણ છે.
- * - આ માહિતી અન્યત્રથી મળી છે, પ્રત્યક્ષ જાણકારીની નથી.
- / - વૈકલ્પિક નામ કે સમય સૂચવે છે.
- - કૃતિવિભાગ ને સંદર્ભવિભાગની અંદર આવેલી વિવિધ સામગ્રીને જુદી પાડતી સંજ્ઞા.

સાહિત્યકોશને સહાયરૂપ થયેલાં ગ્રંથાલયો અને વ્યક્તિઓ

ગ્રંથાલયો

૧. અક્ષરપુરુષોત્તમ મંદિર, મુંબઈ ને અમદાવાદ.
૨. અષ્ટછાંદ્ય સંગીત ક્લબકેન્દ્ર, અમદાવાદ.
૩. આણંદજી કલ્યાણજી જૈન પુસ્તક ભંડાર, લીંબડી.
૪. ઈસ્માઈલિયા ઓસોસિયેશન ફોર ઈન્ડિયા, મુંબઈ.
૫. ઉદાધર્મ ગાદી, પુનિયાંદ.
૬. ગુજરાત યુનિવર્સિટી ગ્રંથાલય, અમદાવાદ.
૭. ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ.
૮. ગોડીચાર્લ્વનાથ જૈન ટેમ્પલ, યાયધૂની, મુંબઈ.
૯. ધનશ્યામ સ્વરૂપદાસજી સ્વામિનારાયણ મંદિર, કાળુપુર, અમદાવાદ.
૧૦. ચીમનલાલ મંગળદાસ ગ્રંથાલય, અમદાવાદ.
૧૧. જૈન આત્માનંદ સભા, ભાવનગર.
૧૨. જૈન જ્ઞાનભંડાર, છાણી, વડોદરા.
૧૩. જૈન દેવચંદ્રજી સાર્વજનિક પુસ્તકાલય, લીંબડી.
૧૪. જૈન ધર્મપ્રસારક સભા, ભાવનગર.
૧૫. જૈન સાહિત્યવિકાસ મંડળ, ઈરલા, મુંબઈ.
૧૬. જ્ઞાનસંપ્રદાય ગુરુગાદી સારસાપુરી, સારસા.
૧૭. નગીનભાઈ પૌષ્પશાળા, પાટણ.
૧૮. ફાર્બસ ગુજરાતી સભા, મુંબઈ.
૧૯. ભારતીય વિદ્યાભવન, મુંબઈ.
૨૦. ભો. જૈ. વિદ્યાભવન, અમદાવાદ.
૨૧. મહાવીર જૈન વિદ્યાલય, મુંબઈ.
૨૨. મુંબઈ યુનિવર્સિટી ગ્રંથાલય, મુંબઈ.
૨૩. યશોવિજય ગ્રંથમાળા, ભાવનગર.
૨૪. રોયલ એશિયાટિક લાયબ્રેરી, મુંબઈ.
૨૫. લા. દ. ભારતીય સંસ્કૃતિ વિદ્યામંદિર, અમદાવાદ.
૨૬. વિજયનીતિસૂરિ ગ્રંથાલય, અમદાવાદ.
૨૭. વિજયનેમિસૂરીશ્વર જ્ઞાનભંડાર, અમદાવાદ.
૨૮. વીરાણી ઉપાશ્રય સ્થાનકવાસી જૈન મોટા સંઘ લાયબ્રેરી, રાજકોટ.
૨૯. વ્રજપાલજીસ્વામી જૈન જ્ઞાનભંડાર, પત્રીકચ્છ.
૩૦. શ્રીમતી સદગુણા સી. યુ. ગર્લ્સ કોલેજ, અમદાવાદ.
૩૧. સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી ગ્રંથાલય, રાજકોટ.
૩૨. સ્વામિનારાયણ મંદિર, વડતાલ.
૩૩. હ. કા. આર્ટ્સ કોલેજ, અમદાવાદ.
૩૪. હેમચંદ્રાચાર્ય જ્ઞાનમંદિર, પાટણ.

વ્યક્તિઓ

૧. શ્રી જયમલ્લ પરમાર
૨. શ્રી નરભેરામ હરિરામ
૩. શ્રી ભગવાનજી મહારાજ, કહાનવા બંગલો (જંબુસર)
૪. શ્રી મધુકર ન. દેસાઈ
૫. શ્રી રમણિક શાહ
૬. શ્રી રમેશચંદ્ર ખંડયા
૭. શ્રી વિનોદભાઈ પુરાણી

આ ઉપરાંત પ્રત્યક્ષ-પરોક્ષરૂપે સદાય કરનાર સૌના ઋણનો સાહિત્યકોશ સ્વીકાર કરે છે.

મહત્વની શુદ્ધિ

(કોશમાં 'ચોપાઈ' શબ્દમાં 'ઈ' ઘણી જગ્યાએ હૂસ્વ છપાયો છે તે દોઢા વાંચવા વિનંતી છે.)

પૃ.	કાં.	પં.	શુદ્ધ	૧૬૧	૨	૩૯	'રામચંદ્રનો વિવાહ'
૮	૨	૧૨	'સાધુ' શબ્દ ૨૬ કરવો.	૧૬૫	૨	૪૦	કર્તૃત્વ
૯	૧	૧૫	લોકોગચ્છના	૧૬૭	૧	૨૭	દયારામ
૯	૨	૧૭	કડવાંની	૧૬૭	૨	૧	૧૮૬૫, ૧૯૭૫
૧૦	૨	૧૧	અમરકીર્તિ(સૂરિ)	૧૬૯	૨	૪૨	પ્રકરનાં
૧૧	૧	૨૪	'સાધુ' શબ્દ ૨૬ કરવો.	૧૭૦	૨	૭	લામાર્થ
૧૨	૧	૧૪	અમરસિધુર	૧૭૦	૨	૧૨	તાદૃશ
૧૨	૨	૨૪	અમોલક(સૂરિ) શિખ	૧૭૧	૧	૧૧	માલારૂપે
૧૬	૨	૪૦	રચનાસમયોનો	૧૭૧	૧	૧૫	નિદેશ
૧૮	૧	૧૫	વિશેનો	૧૭૧	૨	૧૩	નિદેશાય
૩૧	૧	૧૯	સં. શ્રાવક	૧૭૩	૧	૪૦	એક મત
૩૩	૨	૧૪	જેગૂકવિઓ	૧૭૪	૧	૧૪	કર્તૃત્વ
૩૪	૨	૨૪	પંક્તિસંખ્યા	૧૮૩	૧	૧૨	મુપુગૂલસૂચી
૫૬	૨	૭	'હીરાવેધ-બત્રીસી'	૧૮૭	૨	૨૪	દેવો
૭૦	૧	૪	કેશવજી	૧૯૦	૧	૨૯	કર્તૃત્વ
૮૧	૧	૩૯	બહુચરા	૧૯૨	૨	૧૯	બહુ પ્રચલિત
૮૬	૧	૨૬	ગુણકીર્તિ	૧૯૩	૧	૩	પ્રાગુકાસંગ્રહ : ૧
૯૭	૧	૪૨	ગોવિદદાસ-૧	૧૯૩	૨	૧૭	'કૂંઠકઝઘડાવિચાર'
૧૦૩	૨	૩૩	'ચાતુરી-છત્રીસી'	૧૯૮	૧	૨	આંદોલા
૧૦૪	૧	૫	'ચાતુરી-છત્રીસી'	૧૯૮	૧	૪	કાવ્ય
૧૦૯	૨	૨૧	કડવાંના	૨૦૨	૨	૨૦	કડીનું
૧૧૨	૨	૩	ઉત્તરાર્ધ	૨૦૩	૧	૧	અપભ્રંશ
૧૨૧	૧	૧	લિબજી	૨૦૫	૨	૧	શાલેટ્ટે
૧૨૬	૧	૧૨	'ઐતિહાસિક જૈન કાવ્યસંગ્રહ'	૨૦૫	૨	૩૮	શૃંગારપ્રક્રમ
૧૨૭	૧	૨૬	કર્તૃત્વ	૨૦૭	૨	૩	કેવલધામનો
૧૩૩	૨	૧૬	'પાર્શ્વનાથ-વિનતિ'	૨૨૧	૨	૧૦	પુષ્ટિમાર્ગીય
૧૩૪	૧	૪	ચેસ્તસંગ્રહ	૨૩૨	૧	૩૫	ભકિતનાં
૧૩૭	૨	૪૦	ઓદોચ	૨૩૪	૨	૧૬	લીલાનાં
૧૩૯	૧	૪૪	કર્તા	૨૩૫	૨	૩૮	કુબેલા
૧૪૧	૧	૨૧	બહુ વાહન	૨૩૬	૧	૭	પદોમાં
૧૪૧	૧	૨૩	બહુ વાહન	૨૩૬	૧	૮	મથુરા
૧૪૨	૧	૧૭	શનિશ્ચર	૨૩૬	૧	૨૧	મુદ્રિત
૧૪૨	૧	૨૦	શનિશ્ચર	૨૩૬	૨	૩૧	ધ્રુવાઓનો
૧૪૩	૨	૩૭	આલંકારિક	૨૩૭	૨	૧૦	'મૃગધ્વજ/મુનિકેવલી-ચરિત્ર/ચોપાઈ'
૧૪૪	૨	૩૫	આંગસ્ટ	૨૩૭	૨	૧૫	'ગુરુ-ગીત'
૧૪૮	૧	૯	કર્તૃત્વ	૨૩૮	૨	૧૭	જેસલમેરકે
૧૪૮	૨	૧	જૈન	૨૩૯	૨	૨૯	મહાભાષ્યનું
૧૫૧	૧	૨૨	કર્તૃત્વ	૨૪૦	૧	૪૫	ગહૂલી
૧૫૨	૨	૪૨	પ્રાકાસુધા	૨૪૦	૨	૩૦	'સુખકીર્તી સમાય'
૧૫૫	૨	૩૯	મોહનલાલ	૨૪૧	૨	૪૨	સાધુ
				૨૪૪	૨	૨૭	સાધુ

२४५	१	१४	'ब्रह्मार्थदशसमाधिसंस्थान-कुवट'	३८६	१	३८	छिंदु
२४५	१	१८	गुरु-छत्रीसी	३८७	२	१७	प्राकृतिओ
२४५	२	४४	कडीनुं	३८८	१	३०	गुरुवंदन
२४६	२	२०	राजवीकुणना	३८८	१	८	पुरुषोत्तमदास
२४८	१	१	वृत्ति	४०६	१	८	साधु
२४८	१	१३	पवनरायकुमार	४०७	१	८	विद्यासागर
२४८	२	२२	जैन.	४०७	१	१७	विद्यासागर
२५१	२	२	इरतां	४०७	१	२७	विद्यासागर
२५३	१	१०	कविओनां	४१८	२	१८	गुटीगुटी
२५३	२	३८	गुरुओ	४२५	२	३१	कुसुनुं
२५४	१	६	योग	४२५	२	४२	छटादार
२५५	१	३८	गुरुशिष्यसंवाद	४३१	२	४२	मुनि
२५५	२	२१	कविभुगनी	४३५	१	३७	जलंधर
२५८	१	१०	सुराहा	४४०	१	४३	दुडा, थोपाई, तोटक
२६१	१	२७	दुर्गपुर	४४१	२	२८	'थावर्यामुनि-संधि'
२६३	२	४१	'पांडवाश्रममेध'	४४१	२	३१	'धनाअलुगार-सआप'
२७३	२	१२	स्थितिमांधी	४४७	१	३५	गद्यकृतिना
२७४	२	१८	जैन	४५२	२	११	संभावना
२७५	१	२५	भरत अने भाडुभलि वरयेना मुळमां भाडुभलिना	४५३	१	३७	द्वित्रिशिका
				४५४	२	१७	क्यां
२७९	१	७	पद्ये	४५६	२	२	अवेर्द
३०८	१	१	मानयंद	४५८	२	११	'अर्द्धपरिवार-स्तोत्र'
३१३	१	२	कष्टुं	४६१	१	२४	प्रद्युम्ने
३२८	२	७	दूर करवो.	४६२	१	१४	संक्षिप्त
३३२	२	१८	यशोवर्धन	४६६	२	४०	तरीके
३३८	१	१६	रसुणोड-रने	४६७	१	८	द्वारकानो
३४३	२	५	भरतरगच्छना	४६८	१	३७	(सूरि)
३५४	१	५	जिनयंदसूरिना	४७०	२	७	'शृंगाररसमावा'
३५७	२	२१	निज्ञपलुथी	४७२	१	२२	'सआप'
३५८	२	२३	१८४७--'छे और सिवाके'	४७६	२	१८	बनावनी
३६८	१	८	'आवलसुधारस-रास'	४७६	२	३७	'दुपटी-चरित्र'
३७४	१	२०	गुरुवार	४७७	१	२३	सौभाग्यवल्ली
३७४	२	२५	जैन परंपरानो छिनिलास	४७८	१	२८	'स्वज्ञपनी कडीओं'
३७४	२	२६	जैसाईतिलास	४८२	१	७	भक्त कवि.
३७७	१	३८	जैन	४८२	१	१६	'दुपटीचीरदरलु-व्याख्यान'
३७८	२	१	जैनभुग	४८३	२	८	नामे
३८१	२	३२	संग्रहगत	४८८	१	२८	वृत्ति'
३८६	१	३	भरतभाडुभलि	४८०	२	१	गुसाईतिलास
३८६	२	२२	जैगूकविओं	४८२	२	२८	पडेवा
३८७	२	१३	तथा 'गोरीसांवली-गीत/विवाद'	४८३	२	२१	छितविजय
३८८	१	४३	जैगूकविओं : १, ३(१, २)	४८६	१	२४	'विद्याविलास-पवादु' ←
३८८	१	२८	दुडाओमां	४८८	१	५	छे. १६४० सुधीमां
३८९	२	३०	प्रागुकासंयथ	४८८	१	१०	'छेमतिलकसूरि-संधि'

ગુજરાતી સાહિત્યકેશ

ખંડ : એક

મધ્યકાળ

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

આખઈદાસ/આખૈયો [ઈ.૧૭૬૨ આસપાસ સુધીમાં] : ભૂતનાથ-
(ઈ.૧૭૬૨ સુધીમાં)ના શિષ્ય. જ્ઞાનમાર્ગી સંતવાણીની પરંપરાનાં
તેમનાં ૭ ભજનો(મુ.) તળપદી ભાષાના લાક્ષણિક બળ તેમ જ
રૂપકના વિનિયોગથી ધ્યાન ખેંચે છે. તેમાંના 'નુંબડી અને
નાગરવેલનો વિવાદ'માં સંવાદશૈલીનો ઉપયોગ પણ નોંધપાત્ર છે.

કૃતિ : ૧. અભમાલા; ૨. પ્રાકાસુધા : ૨; ૩. બૃહત્ ભજન-
સાગર, પ્ર. જ્યોતિર્વિભૂપણ પંડિત કાર્તાતિક અને દામોદર જ.
ભટ્ટ, સં.૧૯૬૫; ૪. ભજનસાગર : ૧; ૫. સ્વતવાણી.

સંદર્ભ : ગૂડાયાદી.

[નિ.વો.]

આખયચંદ્ર [ઈ.૧૭૦૧માં હયાત] : વડતપગચ્છના જૈન સાધુ.
પાર્શ્વચંદ્રની પરંપરામાં વિનયચંદ્રના શિષ્ય. 'જિનસ્તવન-ચોવીસી'
(૨.ઈ.૧૭૦૧)ના કર્તા.

૧૧ કડીના 'આત્મનિન્દાર્ગભિત પાર્શ્વનાથસ્વામીનું સ્તવન' (મુ.)
અને ૭ કડીના 'શાન્તિનાથજિન-સ્તવન'(મુ.)ના કર્તા પણ પ્રસ્તુત
આખયચંદ્ર હોવાની શક્યતા છે.

કૃતિ : પ્રાસ્તસંગ્રહ.

સંદર્ભ : હજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧.

[શ.ત્રિ.]

આખંડાનંદ/આખંડ (મુનિ)[ઈ.૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : સ્વામિનારાયણ-
સંપ્રદાયના સાધુ. ભક્તિવિષયક કેટલાંક પદો(૩ મુ.)ના કર્તા. સંસ્કૃત

ભાષામાં 'પુરુષોત્તમકવચ' અને 'હરિપ્રાર્થનાષ્ટકમ્' જેવી કૃતિઓ પણ
તેમની પાસેથી મળી છે.

કૃતિ : કીર્તનમુક્તાવલિ, પ્ર. બોચાસણવાસી શ્રી અક્ષરપુરુષોત્તમની
સંસ્થા, ઈ.૧૯૭૮.

સંદર્ભ : ગૂડાયાદી.

[હ.ત્રિ.]

આખા(ભગત)/આખાજી/આખો [ઈ.૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : જ્ઞાનમાર્ગી
કવિ. જ્ઞાતિએ સોની. કોઈ પરજિયા તો કોઈ શ્રીમાળી સોની હોવાનું
કહે છે.

'ગુરુશિષ્ય-સંવાદ'ની ઈ.૧૬૪૫માં અને 'અખે-ગીતા'ની ઈ.૧૬૪૯-
માં રચના તથા ગુરુ ગોકુળનાથનું ઈ.૧૬૪૧માં અવસાન-આ
પ્રમાણોને આધારે અખાનો કવનકાળ ઈ.૧૭મી સદીના પાંચમા
દાયકાની આસપાસનો અને જીવનકાળ ઓછામાં ઓછો ઈ.૧૭મી
સદીનો પૂર્વાર્ધ હોવાનું અનુમાની શકાય.

જનશ્રુતિ અનુસાર આ કવિ અમદાવાદ પાસેના જેતલપુરના
વતની હતા અને પિતાની સાથે અમદાવાદમાં આવી વસેલા.
અમદાવાદમાં ખાડિયામાં દેસાઈની પોળમાં એક મકાનના ખંડને
આખાના ઓરડા તરીકે ઓળખાવવામાં આવે છે. ઈ.૧૯૨૭ના
અરસામાં વિદ્યમાન લલ્લુભાઈ ધોળીદાસે ન. દે. મહેતાને ઉતરાવેલા
પેઢીનામા પ્રમાણે આ કવિ લલ્લુભાઈની પાંચમી પેઢીએ થયેલા
ગંગારામના ભાઈ હતા અને એમના પિતાનું નામ રઘિયાદાસ હતું.

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૧

આખા-ભગત અને એમના બીજા ભાઈ ધમાસી નિઃસંતાન હતા. આખાએ બાળપણમાં માતા અને જુવાનીમાં પિતા, એકની એક બહેન તથા એક પછી એક ૨ પત્નીઓને ગુમાવ્યાં હતાં. વંશાનુગત સોનીનો વ્યવસાય કરતા આ કવિ કેટલોક સમય ટંકશાળના ઉપરી બન્યા હતા. ધર્મની માનેલી એક બહેને તેમની પાસે કરાવેલી કંઠીની બાબતમાં તેમના પર અવિશ્વાસ મૂક્યો તેમ જ ટંકશાળમાં એમના પર ભેળસેળનો ખોટો આરોપ મુકાયો. એથી નિર્વેદ પામી એ સંસાર છોડી તત્ત્વશોધમાં નીકળી પડ્યા.

આખા વિશેની આ જનશ્રુતિઓ માટે કોઈ પ્રમાણભૂત આધારો નથી. ૨૫૦-૩૦૦ વર્ષે આખાની પાંચમી પેઢી જ હયાત હોય એ ઉમાશંકર જોશીને બંધએસનું લાગતું નથી. સોનીના વ્યવસાય કે ટંકશાળને લગતા શબ્દો આખાની કૃતિઓમાં આવે છે ખરા, પણ બીજા ઘણા વ્યવસાયોને લગતા શબ્દો પણ આખા પાસેથી મળતા હોવાથી એમનો વ્યવસાય નક્કી કરવામાં આ પ્રમાણ કેટલું ઉપયોગી ગણાય એ વિશે અભ્યાસીઓને શંકા છે.

ગોકુળનાથને ગુરુ કર્યાનો ઉલ્લેખ કવિ પોતે એક છપ્પામાં કરતા હોવાથી એ કેટલોક સમય પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ સંપ્રદાયના અનુયાયી હોવાનું જણાય છે. પરંતુ એનાથી એમને આજો સંતોષ થયો લાગતો નથી (“વિચાર નગુરાનો નગુરો રહ્યો” – છપ્પા, ૧૬૮). આ પછી કાશીમાં બ્રહ્માનંદ ગુરુએ આખાની તત્ત્વજ્ઞાસા સંતોષી એવી જનશ્રુતિ છે. આખાની કૃતિઓમાં પણ અવારનવાર ‘બ્રહ્માનંદ’ નામ મળે છે, પણ એ ગુરુનું નામ છે કે ‘બ્રહ્મનો આનંદ’ એવા અર્થનો પ્રયોગ છે એ વિશે મતભેદ પ્રવર્તે છે.

જંબુસર પાસેના ક્ષાણવા બંગલાના ભગવાનજી મહારાજ આખાની શિષ્યપરંપરામાં સાતમા હોવાનું બતાવતું અક્ષયવૃક્ષ મળે છે પણ ૩૦૦ જેટલાં વર્ષોમાં માત્ર ૭ ગાદીધરો થયા હોય એ વાત પણ શંકાતીત ગણાતી નથી.

આખાનાં શિક્ષણ, સાધના અને અનુભવ વિશેની બીજી કોઈ ચોક્કસ માહિતી મળતી નથી. પરંતુ ‘ગુરુશિષ્ય-સંવાદ’ના સંમતિના સંસ્કૃત શ્લોક એની સંસ્કૃતની જાણકારી અને ‘અખે-ગીતા’ના ત્રીજા કડવામાં નિદિષ્ટ અધ્યાત્મબોધની એતદ્દેશીય પરંપરા એમની એ વિષયની સજ્જતા બતાવે છે. આખાના ગ્રંથોમાંના નિર્દેશોના આધારે ન. દે. મહેતા આખાએ શ્રાવણ દ્વારા સારી રીતે સમજેલા યોગ-વાસિષ્ઠાદિ ૧૦ ગ્રંથોની યાદી આપે છે. પુરાણો, જ્યોતિષ, ખગોળ, શિલ્પ, સંગીત, ખેતી, ઔષધિ વગેરે વિષયો, વિવિધ વ્યવસાયો, ખનિજ, વનસ્પતિઓ, પશુપંખીઓ, લોકસમયો અને કવિસમયો – આ બધાંને દૃષ્ટાંતાદિક રૂપે પ્રચુરપણે ઉપયોગમાં લેતા આ કવિ ઐહિક જગત પરત્વે પણ બહુશ્રુત અને અસાધારણ અનુભવમૂડી ધરાવતા પ્રતીત થાય છે.

ગુજરાતી ઉપરાંત હિંદીમાં સાહિત્યસર્જન, ‘ઝૂલણા’માં પંજબી-મિશ્રિત ફારસીપ્રધાન હિંદીનો વિનિયોગ તથા અન્ય કવિતામાં મારવાડી, કચ્છી વગેરે અનેક ભાષા-બોલીઓના જોવા મળતા શબ્દો આખાના વિવિધ પ્રદેશોના સૌથી સંપર્કના અથવા તો એમની બહુ-શ્રુતતાના એક વિશેષ પ્રમાણરૂપ હોઈ શકે. આખાએ ખેડેલા સાખી જેવા મન્યપ્રકારી કૃષી, દાંડુ જેવા અખિલ ભારતીય ક્ષાણના કવિ-ઓની અસર દર્શાવે છે, તો સામે પક્ષે સિધી વિધિમાં મળતી

આખાની કૃતિઓ તથા સિધના હંસદેવ આશ્રમ તરફથી પ્રકાશિત ગ્રંથોમાં સમાવેશ પામતાં એમનાં પદો બતાવે છે કે આખાનો ગુજરાત બહાર ભારતીય સંતપરંપરામાં સ્વીકાર થયેલો છે.

ગુજરાતીમાં ઈ.૧૭મી સદીમાં બળવત્તર બનેલી જ્ઞાનમાર્ગી કવિતાધારાના આખા-ભગત સૌથી મોટા પ્રતિનિધિ છે. એકંદરે એ શંકરાચાર્યના કેવલાદ્વૈત વેદાંતને અનુસરતું તત્ત્વનિરૂપણ કરે છે, પણ એમાં ચુસ્તપણે બંધાયેલા રહેતા નથી. ગોપાલ, બુદ્ધિયા અને નરહરિની જેમ એ શંકરાચાર્યના વિવર્તવાદને સ્થાને ગૌડપાદાચાર્યના અજતવાદને સ્વીકારે છે, એમનો બ્રહ્મવાદ સર્વાત્મવાદને તથા નિર્ગુણવાદ સગુણવાદને સમાસ આપે છે અને જ્ઞાનને એ આત્મ-સિદ્ધિનું શિરમોર સાધન માનતા હોવા છતાં ભક્તિ, વૈરાગ્ય અને યોગને આત્મસાધનામાં ઉચિત સ્થાન આપે છે. અંતે જતાં જ્ઞાન, ભક્તિ અને વૈરાગ્યને એક રૂપે પણ ઘટાવે છે. શંકરાચાર્યની જેમ એ વિરક્તને માટે સંન્યાસમાર્ગનો આગ્રહ રાખતા નથી.

આખાની સર્વ કૃતિઓને તપાસતાં એમનો તત્ત્વવિચાર કોઈ વીગતોમાં બદલાયેલો કે વિકસિત રૂપ પામેલો દેખાય છે. જેમ કે, ‘પંચીકરણ’ અને ‘ગુરુશિષ્ય-સંવાદ’માં સૃષ્ટિદૃષ્ટિવાદનો સ્વીકાર છે એટલે કે પરમેશ્વરની ઇચ્છાથી ઉત્પન્ન થયેલું જગત વ્યાવહારિક સત્તા ધરાવે છે અને જીવ એને ભિન્ન દૃષ્ટિથી જુઓ છે તેથી દ્વૈત ઉત્પન્ન થાય છે એવો મત રજૂ થયો છે. ‘ચિત્તવિચાર-સંવાદ’માં દૃષ્ટિસૃષ્ટિવાદનો એટલે કે આપણા અનુભવમાં આવતું જગત આપણા ચિત્તો નામરૂપની મિથ્યા વાસનાથી ઊભું કરેલું છે એવા મતનો સ્વીકાર છે.

આખાએ પોતાના ગ્રંથોમાં વેદાન્તવિચારનું પારિભાષિક નિરૂપણ કર્યું છે અને બોલ્હોના શૂન્યવાદ ને વેદાંતના બ્રહ્મવાદ વચ્ચેનો ભેદ દર્શાવવા જેવું (‘અખે-ગીતા’, કડવાં ૨૫-૨૬-૨૭) ઝીંઝું કામ પણ કર્યું છે, છતાં શાસ્ત્રજ્ઞાન કે દાર્શનિક મતને એ અધ્યાત્મસાધનામાં સર્વોપરી મહત્ત્વ આપતા નથી. પડ્દર્શનોના મતાગ્રહોની તો એ હાંસી ઉડાવે છે. તત્ત્વજ્ઞાન આખાની દૃષ્ટિએ જીવનનું પરમ લક્ષ્ય છે, પણ એ તત્ત્વજ્ઞાન એટલે શાસ્ત્રજ્ઞાન કે દાર્શનિક મત નહીં, પણ જગતના મૂળ તત્ત્વનો – પરમાત્મતત્ત્વનો અંતરમાં થતો અનુભવ, આત્મસૂઝ. એટલે જ એ શબરી, કરમાબાઈ જેવાં નિરક્ષર જ્ઞાની ભક્તોનો આદરપૂર્વક ઉલ્લેખ કરે છે.

આખાએ, ખાસ કરીને છપ્પામાં, તત્કાલીન ધાર્મિક-સામાજિક આચારવિચારોની બારીક પરીક્ષા કરી છે અને જ્યાંજ્યાં દંભ, પાખંડ, વહેમ, અજ્ઞાન, અભૌદ્ધિકતા, રૂઢિવશતા દેખાયો ત્યાંત્યાં એને નિર્મમપણે ઉઘાડાં પાડ્યાં છે. દંભી ભક્તો, પાખંડી ગુરુઓ, કર્મકાંડ, તીર્થાટન, દેહદમન અને અન્ય બાહ્યાચારો ઉપરાંત અવતાર-વાદ, પુનર્જન્મ, સંસ્કૃત ભાષાનો મહિમા, વાર્ણકામધર્મ, કર્મવાદ તથા ભૂતપ્રેત-જ્યોતિષ-આભડછેટની માન્યતાઓ ઉપર પણ આખાજીએ પ્રહાર કર્યા છે તે તેમની સર્વગ્રાહી જગત વિચારશક્તિનો આપણને પરિચય કરાવે છે. પણ આખા-ભગત માત્ર ચિંતક કે ચિકિત્સક કે તરસ્થ જ્ઞાની નથી, સંસારને સાથે લઈને ઊંચે જવા માગનાર સંત છે. મનુષ્યમાત્રના કલ્યાણનો એક આવેશ એમનામાં સતત ધબકતો દેખાય છે.

આખામાં મુનશીને જીવનના ઉલ્લાસને સ્થાને શુષ્ક વંશગ્ય પ્રેરતી

પરજોકપરાયણતા જાણાઈ છે; પરંતુ વસ્તુતઃ એમનામાં આ રીતનો ઔદિક જીવનનો સર્વોચ્ચ તિરસ્કાર નથી. એ નિષ્કર્મણ્યતા નહીં, પણ નિષ્કામતા પ્રબોધ છે, અને સંસારી રસને સ્થાને એમણે દિવ્ય ઉલ્લાસ, 'અક્ષયરસ' તરફ નજર માંડી છે તથા એ અક્ષયરસની અનુભૂતિનું ઉમંગભર ગાન પણ કર્યું છે.

ગુજરાતી તેમ જ સાધુશાઈ હિંદીમાં રચાયેલી અખાતી સઘળી કૃતિઓ તત્ત્વવિચારાત્મક છે. રચનાસંવત ૨ કૃતિઓના જ મળે છે એટલે બધી કૃતિઓના કાલક્રમ વિશે નિશ્ચિતપણે કંઈ કહી શકાય તેમ નથી. પણ વિચારવિકાસ, શૈલીની પરિપક્વતા, કાવ્યગુણનો ઉત્કર્ષ આદિ ધોરણોથી મહત્ત્વની કૃતિઓના રચનાક્રમ વિશે સહેજસાજ વીગત-ફેરવાળાં અનુમાનો થયાં છે તેમાં ઉમાશંકરે સૂચવેલો રચનાક્રમ આ પ્રમાણે છે : 'અવસ્થાનિરૂપણ', 'પંચીકરણ', 'ગુરુ-શિષ્ય-સંવાદ' (૨.ઈ.૧૬૪૫/સં. ૧૭૦૧, જેઠ ૧૬ ૯, સોમવાર), 'સંતપ્રિયા', 'ચિત્તવિચાર-સંવાદ', 'બ્રહ્મલીલા', 'અનુભવબિંદુ', 'અખે-ગીતા' (૨.ઈ.૧૬૪૯/સં. ૧૭૦૫, ચૈત્ર સુદ ૯, સોમવાર). છપ્પા જેવા પ્રકારની રચનાઓ લાંબા સમયપટમાં છૂટકછૂટક થઈ હોવાની શક્યતા છે. થોડાંક પદો અને થોડીક સાખીઓ સિવાયનું અખાતું સઘળું સાહિત્ય મુદ્રિત છે.

ગુજરાતી કૃતિઓમાં ચોપાઈની ૧૦-૧૦ કડીના ૪ ખંડમાં વિભક્ત 'અવસ્થાનિરૂપણ' ← અને ચોપાઈની ૧૦૨ કડીની 'પંચીકરણ' ← અનુક્રમે શરીરાવસ્થા અને બ્રહ્માંડનાં તત્ત્વોનું બહુધા પરંપરાગત અને પારિભાષિક નિરૂપણ કરે છે, પણ ૪ ખંડ અને દોહરા-ચોપાઈની ૩૨૦ કડીની 'ગુરુશિષ્ય-સંવાદ' ← અખાતી કેવલાદ્રૂત તત્ત્વદર્શનની ભૂમિકા વીગતે સમજવે છે ને એમાં પારિભાષિકતાનો ભાર ઓછો થતાં વિષયનું મોકળાશથી નિરૂપણ થયેલું જેવા મળે છે. ચોપાઈની ૪૧૩ કડીની અને અખાતી તત્ત્વવિચારના મુખ્ય અંશોને વ્યાપી વળતી 'ચિત્તવિચાર-સંવાદ' ← પિતા ચિત્તને બોધ આપતા પુત્ર વિચારની અભિનવ કલ્પનાથી અને દૃષ્ટાંતકળાના ઉત્કર્ષથી વિશેષ ધ્યાનપાત્ર કૃતિ બને છે. આમ છતાં, આ જાતની સળંગ રચનાબંધવાળી અખાતી રચનાઓમાં અભ્યાસીઓમાં વધુ જાણીતી, અલબત્ત, 'અનુભવબિંદુ' ← અને 'અખે-ગીતા' ← છે. "પ્રાકૃત ઉપનિષદ" (કે. ડ. ધ્રુવ) તરીકે ઓળખાવાયેલી ૪૦ છપ્પાની 'અનુભવબિંદુ' અખાતી તત્ત્વવિચારના મુખ્ય અંશોને લાઘવથી અને હૃદયંગમ દૃષ્ટાંતોથી રજૂ કરતી રસાત્મક કૃતિ છે; તો ૪૦ કડવાં અને ૧૦ પદોની 'અખે-ગીતા' એમના તત્ત્વવિચારને સર્વગ્રાહી રીતે, લાક્ષણિક દૃષ્ટાંતચિત્રો અને દૃષ્ટાંતશ્રોણીઓ તેમ જ બાનીની તાજગીભરી અસરકારક છટાઓથી અભિવ્યક્ત કરતી એમની, અને ગુજરાતી ગીતાકાવ્યોની પરંપરાની, સર્વોત્તમ કૃતિ છે.

પરબ્રહ્મને સંબોધન રૂપે એનાં સ્વરૂપલક્ષણોનું વિશદ મહિમાગાન કરતી 'કેવલ્ય-ગીતા', કૃષ્ણમુખે સંતનાં લક્ષણ વર્ણવતી 'સંતનાં લક્ષણ/કૃષ્ણઉદ્ભવ-સંવાદ' અને આનંદમય મુક્ત દશાનું વર્ણન કરતી 'જીવનમુક્તિબુલાસ' અખાતી લોકગમ્ય શૈલીની લઘુ રચનાઓ છે.

જ્ઞાનવિષયક 'કક્કો' અને 'બાર માસ' અખાતે જ સૌ પ્રથમ રચ્યા હોવાનું મનાયું છે. 'બાર માસ' જીવને સંબોધીને લખાયેલ ઉપદેશાત્મક શૈલીની રચના છે. 'પંદર તિથિ'ની ૨ રચનાઓમાંથી એક વિશેષે ઉપદેશાત્મક અને બીજી વિશેષે જ્ઞાનમૂલક છે, પણ બન્ને

રચનાઓ અમાસ સમેત ૧૬ તિથિને સમાવે છે. 'બાર માસ', બંને 'પંદર તિથિ' અને ગુરુવારથી આરંભાતા 'સાત વાર'માં માસ અને વારનાં નામ તથા તિથિના સંખ્યાંક શ્લેષથી ગૂંથાયાં છે : "કાં રે તકે નું ચેતે નહીં? જીવડા!", "શુક પિતાનું દિવસ સકલનું ગયું જથારથ જેમ", "આવી અમીયાવાસી" વગેરે.

કેવળ શબ્દાર્થવિવરણ આપતી 'ચતુઃશ્લોકી ભાગવતની ગદ્યટીકા'માં અખાતી કર્તૃત્વનું કોઈ નિશ્ચિત પ્રમાણ નથી.

છપ્પા, સોરઠા, પદ અને સાખીઓ એ છૂટીછૂટી થયેલી રચનાઓ છે. છ-ચરણી ચોપાઈના બંધમાં રચાયેલા અને ૭પદ જેટલી સંખ્યામાં મળતા છપ્પા ← અખાતો પ્રથમ પંક્તિનો અને સૌથી વધુ લોકપ્રિય કૃતિસમૂહ છે. અખાતું તત્ત્વજ્ઞાન એમાં પણ ઉપમા-દૃષ્ટાંતની તેમ જ સૂત્રાત્મક વાણીની મદદથી મામિક અભિવ્યક્તિ પામ્યું છે, પણ એની લોકપ્રિયતા તો એમાં ધારદાર કટાકોની મદદથી થયેલી ધાર્મિક-સામાજિક આચારવિચારોની બારીક ચિકિત્સાને આભારી છે. ૩૫૦ જેટલી સંખ્યામાં મળતા પણ ઓછા જાણીતા સોરઠા ← વર્ણસંગાઈયુક્ત પદવિન્યાસ અને સઘન અભિવ્યક્તિથી ધ્યાન ખેંચે એવા છે. ગુજરાતી તેમ જ હિંદી ભાષામાં મળતાં, અન્ય વિષયોની સાથે શૃંગારભાવના પણ પ્રબળ આલેખનથી ધ્યાન ખેંચતાં ૨૫૦ જેટલાં પદો તળપદી અભિવ્યક્તિને કારણે વધારે લોકગમ્ય બની ભજનમંડળીઓમાં ઉપયોગમાં લેવાતો તથા ઊંચી સાહિત્યિક ગુણવત્તાવાળો કૃતિસમૂહ છે. છપ્પાની જેમ કંઈક શિથિલ અને યાદચ્છિક રીતે વિવિધ અંગોમાં વહેંચાયેલી મુદ્રિત-અમુદ્રિત મળીને ૧૫૦૦ જેટલી હિંદી ને ૩૦૦ જેટલી ગુજરાતી સાખીઓ ← સરળ અભિવ્યક્તિ, કેટલીક તાજગીભરી ઉપમાઓ અને હિંદી પરંપરાના કેટલાક વિશિષ્ટ સંસ્કારોને કારણે નોંધપાત્ર બને છે.

અખાતી હિંદી કૃતિઓમાં 'બ્રહ્મલીલા' અને 'સંતપ્રિયા' પ્રમાણમાં દીર્ઘ રચનાઓ છે તથા પહેલીને મુકાબલે બીજીમાં નિરૂપણ વધારે પ્રાસાદિક અને ચમત્કૃતિયુક્ત છે. સંભવતઃ આત્મવિચારના નિરૂપણને કારણે 'રમેણી' કે 'રમણી' તરીકે ઓળખાવાયેલી 'અમૃત-કલા-રમેણી' અને 'એકલક્ષ-રમણી' પ્રમાણમાં લઘુ રચનાઓ છે ને 'એકલક્ષ-રમણી' તો સાખીઓના 'એકસાલ-અંગ' તરીકે પણ જેવા મળે છે. એના વિશિષ્ટ બંધારણને કારણે 'જકડીઓ' તરીકે ઓળખાવાયેલ પદો, હિંદી કવિ અગ્રદાસજીના કુંડળિયાને અનુસરતો આકાર ધરાવતા કુંડળિયા અને વિચારસાતત્યથી લખાયેલા જણાતા જૂલણા અખાતી પ્રકીર્ણ પ્રકારની રચનાઓ છે. જકડીઓ અને જૂલણા સૂઝી સાધનાધારાની સ્પષ્ટ અસર બતાવે છે, તો કુંડળિયા અનેક કેકાણે પ્રયોજાયેલા આંતરયમકથી ધ્યાન ખેંચે છે. થોડાક કુંડળિયાની ભાષા વિશેષે ગુજરાતી તરફ ઢળતી છે, તો જૂલણામાં ઉર્દૂ-હિંદી-પંજાબીનું મિશ્ર ભાષાપોત જેવા મળે છે.

અખાજી પોતાને 'કવિ' ગણાવવા માગતા નથી, 'જ્ઞાની' હોવું એ તેમની દૃષ્ટિએ ઊંચી વસ્તુ છે. કવિતાને એ એક સાધન રૂપે જ ઉપયોગમાં લે છે. છંદ જેવાં કાવ્યઓજરોનું પોતાને જ્ઞાન નથી એમ તેઓ કહે છે ખરા; પરંતુ ચોપાઈ, દુહા, જૂલણા, સવૈયા, કવિત અને અનેક દેશીબંધો તથા છપ્પા, કડવાં, પદ, સાખી, કુંડળિયા, ચોખરા, જકડી આદિ કાવ્યબંધો પ્રયોજતા તેઓ સમકાલીન કાવ્યરીતિથી પૂરા અભિજ્ઞ જણાય છે. તત્ત્વવિચારને કવિતાની કોટિએ

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૩

પાલેચાડતા ૩ મોટા કવિગુણો અખામાં છે : ૧. અવારનવાર ગૂંથાતો હાસ્ય, કટાક્ષ, રોષ, આદ્રતા, આરત, વિસ્મય, પ્રસન્નતાની ભાવ-રેખાઓ; ૨. “વિશ્વના પદાર્થો જાણે એની વિચારણા માટે જ સર્જ્યા હોય” (વિ. ૨. ત્રિવેદી) એવી અનુરૂપતા અને વિવિધતાથી ભર્યું, ઘણી વાર ગતિશીલ ચિત્રાત્મકતાવાળું ઉપમા-આયોજન; અને ૩. કવચિત્ કઠિન ને રુક્ષ લાગતા છતાં મર્મવેધક બનતા શબ્દપ્રયોગો, ઊંડી સૂઝથી ઉપયોગમાં લેવાયેલાં રૂઢિપ્રયોગો-કહેવતો તથા સચોટ સૂત્રાત્મક ઉક્તિઓથી ભલિષ્ઠ પ્રતીત થતી કાવ્યબાની.

સમાજચિકિત્સા અને લોકોક્તિઓના વિનિયોગ પરવે માંડણુ જેવા પુરોગામીઓનું અખા પર ઋણ છે અને સમકાલીન જ્ઞાનમાર્ગી કવિ-ઓની વાણી સાથે અખાની વાણીનું કેટલુંક અનિવાર્ય મળતાપણું છે, તે છતાં સર્વસ્પર્શી સૂક્ષ્મ જીવનવિચાર અને વિશિષ્ટ કાવ્યગુણોએ કરીને અખાજી મધ્યકાલીન ગુજરાતી જ્ઞાનમાર્ગી કવિતાધારામાં નોંધેલ સ્થાન ધરાવે છે.

કૃતિ : ૧. અક્ષયરસ (દિ.), સં. કુંવર ચંદ્રપ્રકાશસિંહ, ઈ. ૧૯૬૩ (+ સં.); ૨. અખાકૃત કાવ્યો : ૧, સં. નર્મદાશંકર દે. મહેતા, ઈ. ૧૯૩૧ (+ સં.); ૩. અખાની વાણી, પ્ર. ઓરિયન્ટલ પ્રેસ, ઈ. ૧૯૮૪; ૪. એજન, પ્ર. સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય, ઈ. ૧૯૧૪, સં. ૨૦૦૦ (સુધારેલી ત્રીજી આ.) (+ સં.); ૫. * અખા ભક્તની વાણી, સં. કવિ હીરાચંદ કાનજી, ઈ. ૧૯૬૪; ૬. અપ્રસિદ્ધ અક્ષયવાણી (અખાકૃત કાવ્યો : ૨), સં. ભગવાનજી મહારાજ, ઈ. ૧૯૩૨ (+ સં.); ૭. અખાજીના છાપાની ચોપડી, પ્ર. પુસ્તક વૃદ્ધિ કરનાર મંડળી, ઈ. ૧૯૫૨; ૮. અખાજીની સાખીઓ, સં. ભગવાનજી મહારાજ, ઈ. ૧૯૫૨ (+ સં.); ૯. અખાના છાપા, સં. ઉમાશંકર જોશી, ઈ. ૧૯૫૩, ઈ. ૧૯૭૭ (ત્રીજી આ.) (+ સં.); ૧૦. એજન, પ્ર. સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય, ઈ. ૧૯૫૩ (+ સં.); ૧૧. અખા ભગતના છાપા, સં. ભૂપેન્દ્ર બા. ત્રિવેદી, અનસૂયા ભૂ. ત્રિવેદી, (૧-૨૬૪) - ઈ. ૧૯૭૭, (૨૬૫-૫૦૩) - ઈ. ૧૯૮૦, (૫૦૪-૭૫૬) - ઈ. ૧૯૮૨ (+ સં.); ૧૨. અખા ભગતનાં ગુજરાતી પદ, સં. અનસૂયા ભૂ. ત્રિવેદી, ભૂપેન્દ્ર બા. ત્રિવેદી, ઈ. ૧૯૮૦ (+ સં.); ૧૩. અખેગીતા, સં. ઉમાશંકર જોશી, રમણલાલ જોશી, ઈ. ૧૯૬૭ (+ સં.); ૧૪. એજન, સં. ભૂપેન્દ્ર બા. ત્રિવેદી, ઈ. ૧૯૫૮ (+ સં.); ૧૫. એજન, સં. વિષ્ણુપ્રસાદ ૨. ત્રિવેદી, વ્રજરાય મુ. દેસાઈ, ઈ. ૧૯૫૭ (+ સં.); ૧૬. અનુભવબિદુ, સં. કેશવલાલ હ. ધ્રુવ, સં. ૧૯૬૨ (+ સં.); ૧૭. એજન; સં. રવિશંકર મ. જોશી, ઈ. ૧૯૪૪ (+ સં.); ૧૮. ચાલીસ છાપા અપરનામ અનુભવબિદુ, સં. અનસૂયા ભૂ. ત્રિવેદી, ભૂપેન્દ્ર બા. ત્રિવેદી, ઈ. ૧૯૬૪ (+ સં.); ૧૯. * બ્રહ્મજ્ઞાની અખા ભક્તના છાપા, સં. પૂજરા કાનજી ભીમજી, ઈ. ૧૯૮૪; ૨૦. સંતપ્રિયા (દિ.), સં. રમણલાલ પાઠક, ઈ. ૧૯૭૯ (+ સં.); ૨૧. અખો એક સ્વાધ્યાય, રમણલાલ પાઠક, ઈ. ૧૯૭૬ - ‘તિથિ’; ૨૨. કાન્તમાલા, સં. હરગોવિંદદાસ દ્વા. કોટાવાળા વગેરે, ઈ. ૧૯૨૪ - ‘બાર માસ’, સં. અંબાલાલ જની; ૨૩. પદસંગ્રહ પ્રભાકર, સ્વામી પ્રેમપુરીજી, ઈ. ૧૯૮૫ (સુધારેલી આ.); ૨૪. બૃકાદોહન : ૧, ૨, ૩, (+ સં.), ૪, ૫, ૬; ૨૫. * ચિતામણિ, નવે. ૧૯૭૧ - ‘અમૃતકલારમેણી’, સં. ઉર્વશી સુરતી; ૨૬. * નાગરી પ્રચારિણી પત્રિકા, સં. ૨૦૨૮ અં. ૩-૪ - ‘અમૃતકલારમેણી,’ સં.

૪ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

ઉર્વશી સુરતી; ૨૭. ફાત્રેમાસિક, જુલાઈ-સપ્ટે. ૧૯૬૫ - ‘અખાના અપ્રસિદ્ધ દુહા-સોરઠા’, સં. ભૂપેન્દ્ર ત્રિવેદી; ૨૮. એજન, જાન્યુ.-માર્ચ ૧૯૮૦ - ‘પંદર તિથિ અખાની’, સં. ભૂપેન્દ્ર ત્રિવેદી; ૨૯. એજન, એપ્રિલ-જૂન ૧૯૮૦ - ‘ચતુઃશ્લોકી ભાગવત ઉપર અખાની મઘટીકા’, સં. ભૂપેન્દ્ર ત્રિવેદી; ૩૦. એજન, ઓક્ટો.-ડિસે. - ‘અખા-ભગતકૃત તિથિ (૨)’, સં. ભૂપેન્દ્ર ત્રિવેદી; ૩૧. બુદ્ધિપ્રકાશ, માર્ચ ૧૯૭૮ - ‘પંદર તિથિ’, સં. વિભૂતિ ભટ્ટ; ૩૨. રિસર્ચ જર્નલ ઓફ ધ એસ. એન. ડી. ટી. યુનિવર્સિટી, ઈ. ૧૯૭૧ - ‘એકલક્ષરમેણી’, સં. ઉર્વશી સુરતી; ૩૩. એજન, ઈ. ૧૯૭૩ - ‘કુંડલિયા’, સં. ઉર્વશી સુરતી; ૩૪. એજન, ઈ. ૧૯૭૫ - ‘અમૃતકલારમેણી’, સં. ઉર્વશી સુરતી.

સંદર્ભ : ૧. અખો, નર્મદાશંકર દે. મહેતા, ઈ. ૧૯૨૭; ૨. એજન, ભૂપેન્દ્ર બા. ત્રિવેદી, ઈ. ૧૯૭૮; ૩. અખો એક અધ્યયન, ઉમાશંકર જોશી, ઈ. ૧૯૪૧, ઈ. ૧૯૭૩ (સુધારેલી બીજી આ.); ૪. અખો એક સ્વાધ્યાય, રમણલાલ પાઠક, ઈ. ૧૯૭૬; ૫. સાહિત્ય-કાર અખો, સં. મંજુલાલ મજમુદાર, ઈ. ૧૯૪૯; ૬. અન્વય, હસિત બૂચ, ઈ. ૧૯૬૯ - ‘અખાનાં પદો’; ૭. કવિચરિત : ૧-૨; ૮. કેવલાદ્રીત ઈન ગુજરાતી પોએટ્રી, યોગેન્દ્ર ત્રિપાઠી, ઈ. ૧૯૫૮; ૯. ગુજરાતી લેંગ્વેજ એન્ડ લિટરેચર (૬૬૨ વસનજી માધવજી લેકચરી), એન. બી. દિવેટિયા, ઈ. ૧૯૩૨; ૧૦. ગુર્જર સાહ્ય જ્યન્તીઓ, પ્ર. જીવનલાલ અ. મહેતા, ઈ. ૧૯૨૧ - ‘અખો અને તેનું કાવ્ય’, નર્મદાશંકર દે. મહેતા; ૧૧. ગુલિટરેચર; ૧૨. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૧૩. ગુસાપઅહેવાલ : ૩ - ‘અખો ભક્ત અને તેમની કવિતા’, અંબાલાલ બુ. જની; ૧૪. ગુસામધ્ય; ૧૫. ગુસાપરેખા : ૧; ૧૬. નભોવિહાર, રામનારાયણ વિ. પાઠક, ઈ. ૧૯૬૧; ૧૭. નિરીક્ષા, ઉમાશંકર જોશી, ઈ. ૧૯૬૦ - ‘અખો પ્રશ્નોત્તરી’; ૧૮. સાહિત્યિક લેખો અને વ્યાખ્યાનો, નર્મદાશંકર દે. મહેતા, ઈ. ૧૯૬૯ - ‘અખાનું ક્ષર-જીવન’, ‘અખેગીતા’, ‘અખાના બે સંવાદો’, ‘અખાનું ‘પંચીકરણ’, ‘અખો અને તેનું કાવ્ય’; ૧૯. * ચિતામણિ, ફેબ્રુ. ૧૯૭૬ - ‘બ્રહ્મલીલા’, ઉર્વશી સુરતી; ૨૦. બુલેટિન ઓફ ધ યુનીવાલ ગાંધી વિદ્યાભવન, ઓગસ્ટ ૧૯૮૦ - ‘અખા ભગતની રચનાઓમાં ઉલ્લેખ પામેલાં ભૂચર, ખેચર, જળચર’, ભૂપેન્દ્ર બા. ત્રિવેદી; ૨૧. સંસ્કૃતિ, સપ્ટે. ૧૯૬૫ - ‘બ્રહ્મજ્ઞાનંદની નહીં પણ બ્રહ્મજ્ઞાનંદની’, ઉમાશંકર જોશી; ૨૨. ગૂઢાપાદી.

સંદર્ભસૂચિ : ૧. અખો એક સ્વાધ્યાય, રમણલાલ પાઠક, ઈ. ૧૯૭૬; ૨. ગ્રંથ, ઓગસ્ટ ૧૯૬૭ - ‘અખાને લગતા સંદર્ભ-ગ્રંથો’, પ્રકાશ મહેતા; ૩. ગ્રંથ, નવે. ૧૯૬૭ - ‘અખાને લગતા સંદર્ભગ્રંથો’, ગંભીરસિંહ ગોહિલ. [જ.કો.]

‘અખે-ગીતા’[ર. ઈ. ૧૬૪૯/સં. ૧૭૦૫, ચૈત્ર સુદ ૯, સોમવાર] : ૪ કડવાં અને ૧ પદ એવા ૧૦ એકમો ને દરેક કડવા તેમ જ પદમાં લગભગ નિયત કડીસંખ્યા -- એવો સુધક રચનાબંધ ધરાવતી, કુલ ૪૦ કડવાં અને ૧૦ પદની, ચોપાઈ અને પૂર્વછાયા(= દુહાની દેશી)માં રચાયેલી અખાની આ કૃતિ (મુ.) એના તત્ત્વવિચારના સર્વ મહત્વના અંશોને મનોરમ કાવ્યમયતાથી આલેખતી હોઈ એની

પરિણત પ્રજ્ઞાનું ફળ ગણાવાયેલી છે. સરહદો કયાંક-કયાંક લોપાયેલી છે તેમ છતાં એકમોમાં એકકસ ત્રિપદવિભાગો જોઈ શકાય છે. જેમ કે, એકમ ૨ : માયાનું સ્વરૂપ અને કાર્ય; એકમ ૩ : માયામાંથી મુક્ત થવા માટેની સાધનત્રયી - વિરહવૈરાગ્ય, ભક્તિ અને જ્ઞાન; એકમ ૪ : આણ્વિગી તત્ત્વજ્ઞાનીનાં લક્ષણો; એકમ ૫ અને ૬ : બ્રહ્મતત્ત્વનું સ્વરૂપ તથા એનું ઈશ્વર, જીવ અને જગત રૂપે પરિણમન; એકમ ૭ : બ્રહ્મવાદ અને શૂન્યવાદનો ભેદ; એકમ ૮ : સંતરાંગનો મહિમા. એકમના સમાપન રૂપે આવતાં પદો, ધ્રુવપંક્તિની પેઠે, ‘અખે-ગીતા’ના કેન્દ્રવર્તી વિષય પર આવી ઠરે છે - એ પરબ્રહ્મના સ્વરૂપનું કે એના સાક્ષાત્કારનું ગાન કરે છે અથવા હરિ-ગુરુ-સંતની એકતા પ્રબોધી એમનું શરણ લઈ મહાપદ પ્રાપ્ત કરવાનો બોધ આપે છે. ૪ પદોમાં હિંદી ભાષા પ્રયોજાયેલી છે એ એક નોંધપાત્ર હકીકત છે.

‘અખે-ગીતા’ને અખો સંસારરૂપી મોહ-નિશાને નષ્ટ કરનારા દિનમણિ તરીકે ઓળખાવે છે અને એનું કર્તૃત્વ નાથ નિરંજન પર આરોપે છે, પોતે છે નિમિત્ત માત્ર - “જેમ વાળું દીસે વાળનું, વજરે ગુણપાત્ર”. સંસારરૂપી મોહનિશાનું કારણ છે માયા. માયાના અદ્ભુત પ્રપંચનું અખાએ અત્યંત મર્મવેધક ચિત્ર આલેખ્યું છે. માયા છે તો બ્રહ્મતત્ત્વની ચિત્શક્તિનું એક સામર્થ્ય, પણ એનાથી છૂટી પડી એ ૩ ગુણોને જન્મ આપે છે, ને “પછે જનની થઈ જોષિતા”. ૩ ગુણો સાથેના સંયોગથી એ પંચભૂતાદિ ૨૪ તત્ત્વોને પેદા કરે છે. આ ૨૪ તત્ત્વો અને ૨૫મી પ્રકૃતિ માયાનો પરિવાર છે. પણ માયાના સ્વભાવની આ વિલક્ષણતા છે કે પોતે ઉત્પન્ન કરેલી સૃષ્ટિનો એ ભક્ષા કરે છે. ભ્રમદશામાં પડેલો જીવ આ સમજતો નથી એટલે માયાએ બતાવેલી વિષયભોગની ઈન્દ્રજાલમાં ફસાય છે. કામ-દામ, માતા-પિતા-પત્ની, વર્ણ-વેષ, વિદ્યા-ચાતુરી આ સર્વને માટે મયનું અને ખંડિત, ગુણી, કવિ, દાતા થવું એ પણ, અખાની દૃષ્ટિએ, માયાની જ આરાધના છે.

માયાએ નિપજાવેલાં ૨૫ તત્ત્વો ઉપરાંતનું ૨૬મું તત્ત્વ - બ્રહ્મ-તત્ત્વ તો સ્વતંત્ર છે, સર્વ દુન્દ્રોથી પર છે અને વાણીથી, ઈન્દ્રિયોથી તેમ બુદ્ધિથી એને પામી શકાતું નથી. “જેમ મૂતકની ગત જાણે મૂતક” તેમ પરબ્રહ્મનો અનુભવી જ એ અનુભવને સમજી શકે. સામસામાં મુકાયેલાં દર્શણોથી રચાતી પ્રતિબિબોની અનંત સૃષ્ટિનાં અને આકાશમાં ઊપજતાં અનંત રૂપ પામતાં જાતભાતનાં વાદળોના કેષ્ટાંતથી અખાજી બ્રહ્મતત્ત્વની નિર્લેપતા, અવિકાર્યતા અને માયા વરે થતી અનંત રૂપમય સંસારની ઉત્પત્તિ સમજાવે છે. પરબ્રહ્મની દૃષ્ટિએ તો આ માયા પણ અજ - ન જન્મેલી છે : એણે નિપજાવેલો સંસાર પણ વંધ્યાચુતની પેઠે અવિદ્યામાન છે.

આ બ્રહ્મવાદ શૂન્યવાદથી કયાં જુદો પડે છે તથા દર્શનો તેમ જ ઉપદર્શનો પણ બ્રહ્મતત્ત્વને સમજાવવામાં કયાં પાછાં પડયાં છે તે અખાજી દલીલધુર્વક બતાવે છે અને એકબીજા સાથે આખડતા તથા ઘણી વાર તો બાહ્ય ચિહ્નો - જેવાં કે જટા શખત્રી, મુંડન કરાવવું, માળા પહેરવી વગેરેમાં સમાઈ જતા વિવિધ મતોમાં એ માયાનું જ પોષણ જુઓ છે. માયાનો પાશ છૂટે, “પરબ્રહ્મ રહે ને પોતે ખપે” તે માટે એ ૩ સાધન બતાવે છે - વિરહવૈરાગ્ય, ભક્તિ અને જ્ઞાન. વૈરાગ્યાર્તિની તીવ્રતા અને ભક્તિની આર્દ્રતા-મધુરતા અનુભવતા નરનાં એવાં કાવ્યમય ચિત્રો કવિ આપે છે કે એ, એમના

વેળણવી સંસ્કારોનો સંકેત કરવા ઉપરાંત, એમની પ્રધાનપણે જ્ઞાનમાર્ગી સાધનાઘણાલીમાં વૈરાગ્ય અને ભક્તિનું પણ કેવું મહત્ત્વનું રચાન છે તે બતાવે છે. ઊધઈથી ખવાયેલું લાકડું જેમ કૃષ્ણાગુરુ થઈ જાય તેમ વિરહવૈરાગ્યથી ખવાયેલો નર હરિરૂપ થઈ જાય છે અને હરિભક્ત “નિત્ય રાસ નારાયણ કેરો” દેખે છે. આમ થતાં, એનો સંસારભાવ, જીવભાવ સરી જાય છે અને આત્મભાવ પ્રગટે છે. અખા-ભગત માર્મિક રીતે કહે છે કે “ચિત્ત ચમકવું, હું તું તે ટપ્પું”.

આવા જીવન્મુક્ત વિદેહી દશાને પામેલા તત્ત્વદર્શીને ભૌતિક જગતના કોઈ અવરોધ નડતા નથી. અખાજી તો આગળ વધીને એમ પણ કહે છે કે ચશ્માંના કાચથી જેમ આંખની દૃષ્ટિ રૂંધાતી નથી પણ એનું તેજ વધે છે તેમ સંસારવ્યવહાર તત્ત્વદર્શીને બાધક નીવડવાને બદલે એની તત્ત્વદૃષ્ટિને સતેજ કરે છે. આવા તત્ત્વદર્શી સંતના પરોપકારપરાયણ સ્વભાવ અને એમની સંગતિના પ્રભાવનું અખાએ ભાવાર્દ્રતાથી ગાન કર્યું છે, કેમ કે, અખાની દૃષ્ટિએ, જેમ જીભ વિના સ્વાદ ન હોય, બહેરોને નાદશુષ્પ ન હોય તેમ ગુરુ વિના હરિદર્શન ન થાય અને ગુરુ તો તત્ત્વદર્શી સંત જ હોય. બીજી બાજુથી, સગુણ સંત તે નિર્ગુણ બ્રહ્મની જ પ્રત્યક્ષ મૂર્તિ. આમ અખાના તત્ત્વવિચારમાં હરિ-ગુરુ-સંતનું એકત્વ રચાય છે.

ત્રિગુણાતીત પરબ્રહ્મ માટેના ‘ત્રિગુણપતિ’ શબ્દમાં ગુણપતિનો સમાવેશ કરી લેવું વિશિષ્ટ મંગલાચરણ યોજતી ‘અખે-ગીતા’માં વેદાંતી તત્ત્વવિચાર આત્મસાત્ થઈને રહ્યું થયો છે. એમાં શાસ્ત્રીય કઠિનતા નહીંવત્ છે અને અખાની વાણી વીગતભર્યા ચિત્રો સર્જતી, દૃષ્ટાંતોનું પૂર વહાવતી, અનેક વાક્યટાઓ પ્રયોજતી, માર્મિક શબ્દપ્રયોગો વાણી લેતી અને પ્રસંગે ભાવવિભોર થતી, નિરંતરાય ગતિ કરે છે. કેટલાંક વિચારવલણો, ઉદ્દગારો અને દૃષ્ટાંતો પરવે અખાના પુરોગામી નરહરિની ‘જ્ઞાન-ગીતા’← અને ‘વસિષ્ઠસાર-ગીતા’-ની છાયા ‘અખે-ગીતા’માં જોવી મુશ્કેલ નથી, તેમ છતાં, ઉમાશંકર જોશી કહે છે તેમ, “કોઈ ગુજરાતી કૃતિ અનુભવની ઉત્કટતા અને સ્પષ્ટતા - અને એને લીધે પ્રતીત થતી મૌલિકતા - વડે મંડિત હોઈ ભગવદ્ગીતાના કુળની એક સ્વતંત્ર ગીતા-રચના તરીકે સ્વીકારવાને પાત્ર હોય તો તે નિઃસંશય ‘અખે-ગીતા’ છે. . . . ‘અખે-ગીતા’ એ ગુજરાતી તત્ત્વકવિતાનું એક ઉચ્ચ શિખર છે.” [જ.કો.]

અખેરાજ [ઈ. ૧૭૮૨ સુધીમાં] : જૈન. માનનુંગસૂરિની મૂળ સંસ્કૃત રચના ‘ભક્ત્યામરસ્તવન-વૃત્તિ’ પરના ૭૨૬ ગ્રંથાગ્રના બાલાવબોધ-કવિતાલે. ઈ. ૧૭૮૨)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુગુણસૂચી.

[શ્ર.ત્રિ.]

અખેરામ[ઈ. ૧૭૮૪માં હયાત] : ૧૦૦ કડીની ‘કલિયુગની ચોપાઈ’-(૨. ઈ. ૧૭૮૪)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેનૈજાસૂચિ : ૧.

[શ્ર.ત્રિ.]

અખોયો : જુઓ અખઈદાસ.

અગરચંદ્ર[ઈ. ૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. હરખ-ચંદના શિષ્ય સરૂપચંદના શિષ્ય. હિન્દી-સજ્જ્ઞાનીમિશ્ર ભાષામાં

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૫

૧૦ ઢાલની 'બ્રહ્મચર્યની નવ વાડ' (ર. ઈ. ૧૭૬૩/સં. ૧૮૧૯, ભાદરવા સુદ ૧૦; મુ.) અને ૨૩ કડીની 'જંબુદ્વીપવર્ણનગભિત-સીમંધરજિન-સ્તવન' (ર. ઈ. ૧૭૬૫/સં. ૧૮૨૧, પોષ વદ ૨, બુધવાર; મુ.) એ કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જૈન વિવિધ ઢાલ સંગ્રહ, પ્ર. જેઠમલ ભે. શેઠિયા, ઈ. ૧૯૨૩; ૨. પ્રવિસ્તસંગ્રહ. [શ્રા.ત્ર.]

અચલ [ ] : ૧૦ કડીના 'ગણપતિપહાડગતિ-છંદ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ડિકેટકોગભાઈ : ૧૯(૧). [કી.જે.]

અચલકીર્તિ[ઈ. ૧૮૧૫ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. 'વિષાપહાર-સ્તોત્ર'-(લે. ઈ. ૧૮૧૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ : શહસૂચી : ૧. [શ્રા.ત્ર.]

અચિન્ત્યાનંદ : જુઓ કૃષ્ણાનંદ.

અન્તરામર[ઈ. ૧૯મી સદી મધ્યભાગ] : પદકવિ. મિથાગામ પાસેના કારવાણના વતની. જ્ઞાતિએ રજપૂત. તે ઈ. ૧૮૪૪માં કે ઈ. ૧૮૬૦ આસપાસ હયાત હોવાનું જણાવાયું છે અને તે કચ્છી-તોરાવાળાના કુળના મનાયા છે. તેમના ૨૨ કડીના 'મહાદેવજીનો છંદ/શંકર અને ભીલડીનું પદ'(લે. ઈ. ૧૭૯૦ પછીના અરસામાં; મુ.)માં ભીલડી વેશે પાર્વતીએ કરેલા મહાદેવના સમાધિભંગનું અને મહાદેવે કરેલા કામદહનનું વૃત્તાંત પ્રાસાદિક શૈલીમાં નિરૂપાયું છે.

કૃતિ : બૃકાદોહન : ૭ (+સં.).
સંદર્ભ : ૧. ગૂલાયાદી; ૨. ફોહનામાવલિ. [ચ.શે.]

'અજ્ઞમિલાખ્યાન'[ર. ઈ. ૧૮૦૭/સં. ૧૮૬૩, ભાદરવા સુદ ૧૫, બુધવાર] : કાન્યકુબ્જનો મહાપાપી બ્રાહ્મણ અજ્ઞમિલ અંતકાળે પોતાના પુત્ર નારાયણનું નામસ્મરણ કરીને અને એ રીતે ભગવત-સ્મરણ થતાં ઈશ્વરકૃપાના ફળ રૂપે સ્વર્ગ પામ્યાનું કહેવાય છે. શ્રીમદ્ભાગવતમાંની આ આખ્યાયિકાનો આધાર લઈને દયારામે રામગ્રી, મેવાડો, દેશાખ, સિન્ધુ, ભીલડી, સોરઠો અને માલકોસ જેવા રાજો અને દેશોમાંનાં ૯ કડવાંનું 'અજ્ઞમિલાખ્યાન' (મુ.) રચ્યું છે. કથાનિરૂપણમાં રસદૃષ્ટિનો આશ્રય નહીંવત્ લેવાયો છે, પરંતુ ભાગવત ઉપરાંત ગીતા, પદ્મપુરાણ, પાંડવગીતા, વિષ્ણુપુરાણ વગેરેનાં સૂત્રોને ઉદ્ધૃત કરીને અપાયેલો વિસ્તૃત ભક્તિબોધ ધ્યાન ખેંચે એવો છે. [સુ.દ.]

અજ્ઞતચંદ[ઈ. ૧૬૮૦માં હયાત] : તપ-ઉપકેશગચ્છના જૈન સાધુ. અમીચંદના શિષ્ય. 'ચંદનમંત્રાગિરિ-રાસ'(ર. ઈ. ૧૬૮૦/સં. ૧૭૩૬, આસો સુદ ૧૦)ના કર્તા. કવિએ આ વિષય પર ૨ વખત કાવ્ય-રચના કર્યાનો પણ ઉલ્લેખ મળે છે.

સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈતિહાસ; ૨. જૈગૃકવિઓ : ૨. [શ્રા.ત્ર.]

અજ્ઞતદેવસૂરિ[ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : ચંદ્રગચ્છ-પદ્મીવાલ-

ક : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

ગચ્છના જૈન સાધુ. મહેશ્વરસૂરિના પદ્મપર. 'સમકિતશીલસંવાદ-રાસ'(ર. ઈ. ૧૫૫૪), 'ચંદનબ્રાહ્મણ-વેળી' અને ૧૬૮ કડીના 'સુંદરરાજ-રાસ'(ર. ઈ. ૧૫૫૩/સં. ૧૬૦૯) - 'નિધિરંભરમિતવાસ-સંગાર'ના કર્તા. રાજસ્થાની ભાષામાં ૧૨ કડીનું 'શીલ-ગીત' મળે છે. 'સમકિતશીલ-સંવાદ-રાસ' એ 'શીલ-ગીત'નું જ વિસ્તૃત રૂપ હોવાની શક્યતા દર્શાવવામાં આવી છે. આ કવિની 'કલ્પસૂત્ર-દીપિકા'(ર. ઈ. ૧૫૬૬); 'પિંડવિશુદ્ધિ-દીપિકા'(ર. ઈ. ૧૫૭૧), 'ઉત્તરાધ્યયન-ટીકા'(ર. ઈ. ૧૫૭૩), 'આચારંગ-દીપિકા' તથા 'આરાધના' એ સંસ્કૃત કૃતિઓ પણ મળે છે.

સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈતિહાસ, □ ૨. કેટકોગણુસ; ૩. જૈગૃ-કવિઓ : ૩(૧); ૪. મુપુગૂહસૂચી. [શ્રા.ત્ર.]

અજ્ઞિતપ્રભ[ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. ચારિત્રસાગરના શિષ્ય. વિજયપ્રભસૂરિના આચાર્યકાળ(ઈ. ૧૬૫૪-ઈ. ૧૬૯૩)માં રચાયેલ ૯ કડીની 'વિજયપ્રભસૂરિ-સંગ્રહ'(મુ.) તથા ૭ કડીની 'વિજયદેવસૂરિ-સંગ્રહ'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : એસમાલા : ૧ (+ સં.). [શ્રા.ત્ર.]

અજ્ઞિતસાગર[જૈન સાધુ. 'નેમિનાથ-ગીત'(લે. સં. ૧૯મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : શહસૂચી : ૨. [શ્રા.ત્ર.]

'અડવા વાણિયાનો વેશ' : જુઓ 'ઝંઘા-ઝૂંઘાનો વેશ'.

અન્તરશાહ[ ] : યોગમાર્ગી મુસ્લિમ કવિ. સુરજગરશિષ્ય. એમનાં મુદ્રિત ૨ ભજનોમાંથી ૧માં શરીરનું જંતરી તરીકે રૂપકાત્મક વર્ણન કર્યું છે અને યોગની પરિભાષામાં અલખનો અનુભવ આલેખ્યો છે.

કૃતિ : પરિચિત-પદસંગ્રહ, પ્ર. સરનું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય, સં. ૨૦૦૨ (ત્રીજી આ.). [ર.ર.દ.]

અદેશંગ[ઈ. ૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : સંતરામ-મહારાજના સમકાલીન અને અનુયાયી. જ્ઞાનજિજ્ઞાસા અને ગુરુભક્તિવિષયક ૨ પદો(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : પદસંગ્રહ, પ્ર. સંતરામ સમાધિ સ્થાન, સં. ૧૯૯૩, સં. ૨૦૩૩ (ચોથી આ.)

સંદર્ભ : પ્રાકકૃતિઓ. [ર.સો.]

અદ્ભુતાનંદ[ઈ. ૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ - અવ. ઈ. ૧૮૭૩] : સ્વામિ-નારાયણસંપ્રદાયના સાધુ. ઝાલાવાડમાં કરવા પાટીદાર દશલાણિયા કુટુંબમાં જન્મ. મૂળ નામ કલ્યાણદાસ. પિતા સંધા પટેલ. માતા દેવુબાઈ. ઈ. ૧૮૦૫માં સહજાનંદ સ્વામીને મળ્યા પછી, લગ્ન બાદ તુરત જ પોતાના મામા અજ પટેલ (પૂર્ણાનંદ) સાથે સહજાનંદ સ્વામી પાસે જ દીક્ષા. એમણે કહેલી ૨૨૩ વાતો(મુ.)માં સહજાનંદના જીવનપ્રસંગોનું અને એમની ચમત્કારપૂર્ણ લીલાઓનું આલેખન

છે. અદ્ભુતાનંદન નામે 'લોલા-ચરિત્ર' નામની કૃતિનો ઉલ્લેખ મળે છે, જે ઉપયુક્ત કૃતિ જ હોવાની સંભાવના છે.

કૃતિ : શ્રીહરિની અદ્ભુત વાતો (+ સં.), સં. શાસ્ત્રી હરિજીવન-દાસ, ઈ. ૧૯૭૩.

સંદર્ભ : સદ્વિદ્યા, જાન્યુ. ૧૯૫૪ - 'સત્સંગના સંતો', રમણલાલ અં. ભટ્ટ. [હ.ત્રિ.]

અનંતકીર્તિ[ઈ. ૧૬૦૭માં લખાત] : દિગંબર-મૂલસંઘના જૈન સાધુ. 'ભવિષ્યદત્ત-ચોપાઈ'(ર. ઈ. ૧૬૦૭/સં. ૧૬૬૩, કારતક સુદ ૧૪)-ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [શ્રા.ત્રિ.]

અનંતસાગર[ ] : જૈન. ૧૧ કડીના 'શાંતિનાથ-સ્તવન'(વિ. સં. ૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેજ્જાસૂચિ : ૧. [શ્રા.ત્રિ.]

અનંતસ્તુત : જુઓ 'બાર માસ'.

અનંતહંસ[ઈ. ૧૫મી સદી ઉત્તરાર્ધ - ઈ. ૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. લક્ષ્મીસાગરની પરંપરામાં જ્ઞાનમાણિક્ય-ગણિના શિષ્ય. ઈ. ૧૪૭૭માં વાચક-પદ. એમની ઈડર સંબંધી ૪૬ કડીની 'ઈલાપ્રાકારચૈત્યપરિપાટી' (ર. ઈ. ૧૫૧૪ લગભગ; *મુ.), 'બારગ્રત-સગ્રા' અને ૩૪ કડીની 'શંખચૈત્યપરિપાટી' એ કૃતિઓ મળે છે. તેમણે સંસ્કૃતમાં 'દશદૃષ્ટાંત-ચરિત્ર' (ર. ઈ. ૧૫૧૫) અને અપભ્રંશમાં 'અષ્ટાહ્નિકા-ચરિત્ર' રચેલાં છે.

કૃતિ : *જૈન કોન્ફરન્સ હેરેલ્ડ, જાન્યુ. ૧૯૧૯.

સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈતિહાસ; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩ (૧, ૨); ૩. હેજ્જાસૂચિ : ૧. [શ્રા.ત્રિ.]

અનંતહંસશિષ્ય : આ નામે ૧૧ કડીની 'પ્રતિલેખના-કુલક' (વિ. ઈ. ૧૫૪૬), 'એકાદશગણુધર-સ્તવન' (વિ. ઈ. ૧૬૮૪) અને ૨૪ કડીની 'મહાવીર-સ્તવન' (વિ. સં. ૧૮મી સદી અનુ.) એ કૃતિઓ નોંધાયેલી મળે છે. આ બંધી કૃતિઓના કર્તા ઈ. ૧૫૧૪માં થયેલા તપગચ્છના જૈન સાધુ અનંતહંસના શિષ્ય હોય તો તેમનો સમય ઈ. ૧૬મી સદીનો ગણી શકાય.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧); ૨. મુપુગુહસૂચી; ૩. હેજ્જાસૂચિ : ૧. [ક્રી.જો.]

'અનુભવબિહુ' : આ નામે જાણીતી થયેલી ૪૦ છપ્પાની અખાની રચના હસ્તપ્રતોમાં 'છપ્પા' તરીકે જ ઓળખાવાયેલી છે, પણ મહા-અનુભવ - પરબ્રાહ્મના અનુભવના લગભગ એક જ તર પર ચાલતી હોવાથી આ પ્રચલિત નામ પામી જણાય છે. ૪ ચરણ શ્લોકોનાં (માત્ર પહેલા છપ્પામાં દુહાનાં) અને ૨ ચરણ ઉલ્લાલાનાં - એ જાતની છપ્પાની રૂઢ આકૃતિને આ છપ્પાઓ અનુસરે છે અને શ્લોકોનાં ૪ ચરણમાં સામાન્ય રીતે આંતરપ્રાસને યોજે છે. "નિર્ગુણ ગુણપતિ" પરબ્રાહ્મની સ્તુતિમાં ગાયત્રીનો નામનિદેશ કરી લેવું

આ કૃતિનું મંગલાચરણ 'અખે-ગીતા'ની જેમ અનોખું છે. કૃતિનો મુખ્ય વિષય છે પરબ્રાહ્મસ્વરૂપવર્ણન. પંચમહાભૂતો, ૩ ગુણો, પુણ્યપાપ વગેરે સર્વ ભેદોથી પરબ્રાહ્મને અખાણ 'મહાશૂન્ય' કહી આકાશ સાથે તેમ સૃષ્ટિથી અલગ અને નિરાલંબ રહેતા આકાશ-માંના ચંદ્ર સાથે સરખાવે છે. પરબ્રાહ્મના અનુભવને પારસના જેવો અશાય્ય અને અનળપંખીના જેવો અનન્ય દર્શવે છે તેમ જ એ અનુભવદશાની રમણીયતા દર્શાવવા શરદત્રજનું કાવ્યમય વર્ણન યોજે છે. પરબ્રાહ્મ અને જીવની ભિન્નતાનું મિથ્યાત્વ દર્શાવવા એ એક નવીન દૃષ્ટાંત આપે છે : સાગરનું પાણી પૃથ્વી પર વરસીને નદી નામ ધારણ કરે છે અને અંતે સાગરમાં ભળે છે તેમ જીવ એ મધ્યદશા છે, આદિમાં ને અંતે પરબ્રાહ્મ જ છે. પરબ્રાહ્મ માયાના કારણે જગતતત્ત્વ રૂપે ભાસે છે પણ તત્ત્વતઃ તે એક છે તે સમજાવવા કાચમંદિર, નારીકુંવર અને પ્રોઠ પર્વતનાં વિશિષ્ટ દૃષ્ટાંતચિત્રો યોજ્યાં છે. પડ્દર્શનજ્ઞાન, દાનવીરપણું, કીર્તિ, ત્રિકાલ-વેત્તાપણું વગેરે સિદ્ધિઓ દ્વારા માયા માણસોને મર્કટ બનાવે છે એમ કહી અખા-ભગત એ બધાની તેમ જ જ્ઞાનતાન, વર્ણાશ્રમ-ધર્મ, યોગ, દેવપૂજા, કાયાકલેશ આદિની સાધનાને છાશ પીને પેટ ભરવા જેવી તુચ્છ અને બકરીના દુઆણા, બોરના વેચાર, ધાણીના આહાર તથા ઝાકળની વૃષ્ટિ જેવી નિર્ણયક ગણાવે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન એટલે કે લિંગભંગ એ પરબ્રાહ્મપ્રાપ્તિનું આવશ્યક સાધન છે અને એ માટે સદ્ગુરુનું શરણ લેવાનું તેમ જ પોતે પોતાના ગુરુ થવાનું સૂચવે છે. થોડી કૂટ લાગતી આ કૃતિ અનુભવનો સંક્ષિપ્ત સઘન ઉદ્ગાર, વિષયની ઊર્જિતતાને પ્રગટ કરતાં પ્રૌઢિયુક્ત દૃષ્ટાંતચિત્રો તેમ જ કેટલીક અસરકારક વાક્યતાઓને લીધે "ચિતનરસનું ઘૂંટેલું એક મૌકિકબિહુ" (ઉમાશંકર જોશી) બની રહે છે. [જ.કો.]

અનુભવાનંદ[ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ - ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : જ્ઞાનમાર્ગી કવિ. એમની કૃતિઓમાં મળતી વીંગતો મુજબ જૂનાગઢના નાગર. પૂર્વાશ્રમનું નામ ભવાનીદાસ. એ પછી નાથ-ભવાન નામ ધારણ કર્યું. સંન્યસ્ત પછી અનુભવાનંદ. અન્ય ચરિત્રાત્મક વિવેચનાત્મક સંદર્ભો એમને વડનગરા નાગર ગુહસ્થ અને સુંદરજી ધોડા-ધોડાદ્રા -- ધોડાદરના વતની)ના પુત્ર પણ ગણાવે છે.

આ કવિની કૃતિઓ ઈ. ૧૭૧૪થી ઈ. ૧૭૩૩ સુધીનાં રચના-વર્ષો દેખાડે છે. એ મુજબ એમનો કવનકાળ ૧૮મી સદીનો પૂર્વાર્ધ ગણાય. પણ રચનાવર્ષોના નિર્દેશવાળી એમની મોટા ભાગની કૃતિઓ સંન્યસ્ત પછીની હોવાથી એમનો જીવનકાળ ૧૭મી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં ખેંચી જઈ શકાય.

પૂર્વાવસ્થામાં કવિ નાથ ભવાન શક્તિભક્ત પણ હતા. તે વખતે એમણે, "અંબાઆનનકમળ સોહામણું. . ." એ શબ્દોથી શરૂ થતો, ખૂબ જાણીતો થયેલો, અંબાનું ચિત્રાત્મક વર્ણન આપતો ને શક્તિનંત્ર અનુસાર વિશ્વવ્યાપી ચિન્મયી શક્તિ તરીકે અંબાનું મહિમાગાન કરતો ૪૧ કડીનો ગરબો (મુ.) તથા અન્ય ગરબા, ગરબી અને પદો રચ્યાં છે. આ પૂર્વકાલીન કૃતિઓમાં પણ અધ્યાત્મભાવ ને વેશગ્ય-બોધનું નિરૂપણ તો કવિએ કરેલું જ છે. એમનાં અધ્યાત્મનાં કેટલાંક પદો તથા જ્ઞાનવેશગ્યબોધક ૮૭ કડીની કૃતિ 'બ્રહ્મવિલાસ'(ર. ઈ. ૧૭૧૪/સં. ૧૭૭૦, ફાગણ વદ ૭, ગુરુવાર; મુ.) 'નાથ-ભવાન'

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૭

છાપ દર્શાવે છે. એથી એ કૃતિઓ સંન્યસ્ત પૂર્વેની હોવાનું અનુમાન થઈ શકે. ઉત્તરોત્તર કવિ અદ્વૈતવિચાર અને વેદાંત-અભ્યાસ તરફ ઢળતા ગયા જાણાય છે. સંન્યસ્ત પછીની, 'અનુભવાનંદ' છાપ દેખાડતી પદાદિ લઘુકૃતિઓ તેમ જ અનુવાદ કે સારરૂપ લાંબી કૃતિઓ જ્ઞાનમાર્ગી કવિતાનાં લક્ષણો ધરાવે છે.

'શિવ-ગીતા' (ર. ઈ. ૧૭૩૨/સં. ૧૭૮૮, આસો વદ ૧૧, મંગળવાર; મુ.), 'બ્રહ્મ-ગીતા' (ર. ઈ. ૧૭૩૩/સં. ૧૭૮૯, શ્રાવણ સુદ ૧૩, રવિવાર; મુ.) અને વિષ્ણુપદ નામે ઓળખાવાયેલાં અધ્યાત્મ-વિષયક પદો (૧૯૬ જેટલાં ગણાવાયેલાંમાંથી ૧૧૯ મુ.) એ અનુભવાનંદની મહત્ત્વની કૃતિઓ છે. 'શિવ-ગીતા' શિવે રામને કરેલા તત્ત્વબોધને વિષય કરતી પદ્યપુરાણમાંની શિવગીતાનો અધ્યાયાનુસારી પણ મુક્ત અનુવાદ છે. શિવનો વિભૂતિયોગ, વિશ્વરૂપદર્શન, જીવસ્વરૂપવર્ણન, મુક્તિવક્ષણ, ભક્તિમહિમા આદિ વિશેના ૧૬ અધ્યાયોની આ કૃતિમાં અધ્યાત્મના ગહન-સંકુલ વિષયનું કવિએ ઘણું સરળ અને વિશદ નિરૂપણ કર્યું છે. પ્રાસાનુપ્રાસયુક્ત પદ્ય અને મરહટ્ટા હંદના વિનિયોગમાં પણ કવિની વિશેષતા પ્રતીત થાય છે. 'બ્રહ્મ-ગીતા' બ્રહ્માએ સર્વ દેવોને કરેલા બ્રહ્મરહસ્યબોધ વિશેના, સ્કંદ-પુરાણાંતર્ગત વેદાન્તગ્રંથ બ્રહ્મગીતાના બારે અધ્યાયોનો ચોપાઈની ૭૦૦ જેટલી કડીઓમાં અનુભવાનંદે કરેલો સરળ અનુવાદ છે. હિંદી ભાષામાં પણ મળતાં, વિવિધ રાજ-ઢાળોનો વિનિયોગ કરતાં અને હોરી વગેરે કાવ્યસ્વરૂપોમાં વહેતાં અનુભવાનંદનાં પદો—માં જ્ઞાનમાર્ગી કવિતાધારાના સઘળા વિષયો આવેખાયા છે ને બ્રહ્મતત્ત્વ તથા એના અનુભવનો આનંદ કેટલાંક નવાં દૃષ્ટાંતો-રૂપકોની ને સ્ત્રી-પુરુષ-પ્રણયસંબંધનાં સાદૃશ્યોની મદદથી હૃદયંગમ અભિવ્યક્તિ પામ્યાં છે.

આ ઉપરાંત અદ્વૈતવિષયક 'વિવેકશિરોમણિ' (ર. ઈ. ૧૭૩૧), ૧૬૨ કડીનો 'આત્મસ્તવન-છંદ' (ર. ઈ. ૧૭૩૨), ૭૭ કડીનું 'આત્મ-સ્તવન' (ર. ઈ. ૧૭૩૩), 'ચાતુરીઓ' (ર. ઈ. ૧૭૩૩/સં. ૧૭૮૯, શ્રાવણ વદ ૧૦, ગુરુવાર), રાધાજનો, વિમલનો, હવ્ય-કવ્યનો આદિ ગરબા, 'બ્રહ્મ-સિંહતા'નો અનુવાદ, ૫૦૪ કડીની કૃષ્ણલીલાવિષયક કૃતિ 'ભાગવતસાર', ૪૧ કડીની 'વિષ્ણુવિચાર' તથા 'શ્રીધરી-ગીતા' એ કૃતિઓ પણ અનુભવાનંદને નામે નોંધાયેલી છે. અનુભવાનંદને નામે નોંધાયેલી ૪૧ કડીની 'અંબાજનો સ્તુતિ/ચિદ્રશ્મિવિલાસ' (ર. ઈ. ૧૭૨૫) એ પૂર્વનિદિષ્ટ અંબાજનો ગરબો હોવા સંભવ છે. અલબત્ત મુદ્રિત કૃતિ રચનાવર્ષ દર્શાવતી નથી. આ સિવાયની, નાથ ભવાન/અનુભવાનંદને નામે કેટલાંક સંદર્ભોએ દર્શાવેલી, પદાદિ થોડીક મુદ્રિત કૃતિઓ અન્ય કવિઓની છે. જુઓ 'ભવાન', 'નાથજી.'

કૃતિ : ૧. જ્ઞાનગંગોદક અનુભવાનંદનાં પદો, સં. સુરેશ જોષી, ઈ. ૧૯૭૭ (+ સં); ૨. બ્રહ્મગીતા, પ્ર. આદિતરામ સ. પારધી, ઈ. ૧૯૦૬; □ ૩. પ્રાકાશુધા : ૨; □ ૪. પ્રાકાશૈમાસિક, અં. ૨ ઈ. ૧૯૯૨ - 'શિવગીતા'; ૫. સાહિત્ય, એપ્રિલ-મે ઈ. ૧૯૭૨ - 'અંબા-આનનનો ગરબો,' સં. મોતીલાલ ર. ઘોડા; ૬. સત્સંદેશ, ઓક્ટો. ૧૯૫૨ - 'અંબામાતાજનો ગરબો.'

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. ગુજૂકલક્રીકંત; ૩. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૪. ગુસામધ્ય; ૫. ગુસારસ્વરૂપો; ૬. ગુહિવાણી; ૭. પ્રાકૃતિઓ, ૮. મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં તત્ત્વવિચાર, નિપુણ ઈ.

૮ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

ખંડવા, ઈ. ૧૯૬૮; ૯. શાક્ત સંપ્રદાય, નર્મદાશંકર દે. મહેતા, ઈ. ૧૯૩૨; □ ૧૦. બુદ્ધિપ્રકાશ, જૂન ૧૯૩૦ - 'જૂનાગઢના ભક્ત-કવિ શ્રી નાથ ભવાન (ઉફે) અનુભવાનંદ સ્વામી', મોતીલાલ ર. ઘોડા. □ ૧૧. ગૂહાપાદી; ૧૨. ફોહનામાવલિ. [ર.સો.]

અનોપચંદ[ઈ. ૧૭૬૯માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. કામા-પ્રમોદના શિષ્ય. હિન્દી-રાજસ્થાનીમિશ્ર ગુજરાતીમાં 'ગોડીપાર્શ્વ-બૃહત્-સ્તવન/ગોડીપાર્શ્વજિન-અષ્ટઢાલો'(ર. ઈ. ૧૭૬૯/સં. ૧૮૨૫, ચૈત્ર સુદ ૫; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : આદિનાથ વિવાહલો, પ્ર. શેઠ જવાહરલાલજી જૈન, ઈ. ૧૯૧૯.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [શ.ત્રિ.]

અનોપચંદશિષ્ય[ઈ. ૧૮૧૬માં હયાત] : જૈન સાધુ. 'માનનુંગમાન-વતીસંબંધ-ચોપાઈ'(ર. ઈ. ૧૮૧૬ / સં. ૧૮૭૨, માગશર સુદ ૧૩)ના કર્તા. ઈ. ૧૭૬૯માં થયેલા ખરતરગચ્છના અનોપચંદના શિષ્ય હોવાનું વિચારણીય.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [કી.જે.]

અનોપમચંદ[ઈ. ૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનલાભ(રાજ્યકાળ ઈ. ૧૭૪૮-ઈ. ૧૭૭૮)ના શિષ્ય. ૫ કડીના 'પાર્શ્વનાથ-સ્તવન'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : અરત્નસાર. [શ.ત્રિ.]

અનોપસિંહ[ઈ. ૧૮૫૯ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. 'માનનુંગમાનવતી-રાસ'(લિ. ઈ. ૧૮૫૯)ના કર્તા.

સંદર્ભ : રાહસૂચી : ૨. [શ.ત્રિ.]

અભય : આ નામે ૩ કડીનું કેદારા રાગનું સ્તવન (મુ.) મળે છે તેના કર્તા ક્યા અભય છે તે સ્પષ્ટ થતું નથી.

કૃતિ : જૈકાપ્રકાશ : ૧. [વ.દ.]

અભયકુશલ[ઈ. ૧૬૮૧માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. કીર્તિ-રત્નસૂરિની પરંપરામાં પુણ્યહર્ષના શિષ્ય, ૨૭ ઢાળની 'જીવભદ્ર-રૂપવતી-ચોપાઈ'(ર. ઈ. ૧૬૮૧ / સં. ૧૭૩૭, ફાગણ સુદ ૧૦), પુણ્યહર્ષના અનશનપૂર્વક સ્વર્ગગમન પછી રચાયેલા સ્તૂપ અને થયેલા પ્રતિષ્ઠા-ઉત્સવની માહિતી આપતી ૮ કડીની 'પુણ્યહર્ષ-ગીત' અને હિન્દી-રાજસ્થાનીમાં ૫૬ કડીની 'વિવાહપટલભાષા/વિવાહ-વિધિવાદ-ચોપાઈ' એ કૃતિઓના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈન સત્યપ્રકાશ, જાન્યુ. ૧૯૪૩ - 'કૃતિપય એતિહાસિક ગીતોકા સાર', અગસ્ટનાહ નાહટા; □ ૨. જૈગૂકવિઓ : ૩(૨); ૩. મુપુગૂહસૂચી. [શ.ત્રિ.]

અભયતિલક[ઈ. ૧૩મી સદી મધ્યભાગ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનપતિસૂરિના પટ્ટધર જિનેશ્વરસૂરિના શિષ્ય. ઈ. ૧૨૩૫માં 'દીક્ષા, ઈ. ૧૨૬૩માં ઉપાધ્યાયપદ. અપભ્રંશપ્રધાન ગુજરાતીમાં

સ્વાયેલ ૨૧ કડીના 'મહાવીર-રાસ/વીર-રાસ' (મુ.)ના કર્તા. આ કાવ્ય ઈ. ૧૨૫૧/૧૨૬૧માં જિનેશ્વરસૂરિએ ભીમપલ્લીના મંડલિકવિહારમાં વીરપ્રભુની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી એના મહોત્સવને વર્ણવે છે અને તે અરસાની જ રચના જણાય છે. આ કવિએ સંસ્કૃતમાં 'દ્રુયાશ્રાયકાવ્ય-વૃત્તિ' પર ટીકા (૨. ઈ. ૧૨૫૬), 'ન્યાયાલંકારટિપ્પન' અને 'વાદસ્થલ' એ કૃતિઓ પણ રચી છે.

કૃતિ : ૧. ઐજ્ઞેકાસંગ્રહ (†સં.); ૨. પ્રાગુકાસંચય (†સં.); ૩. જૈનયુગ, કાર્તિક અને માગશર ૧૯૮૩ - 'વીરરાસ', સં. લાલચંદ્ર ભ. ગાંધી.

સંદર્ભ : જૈનગૂકવિઓ : ૩(૧). [વ.દ.]

અભયધર્મ[ઈ. ૧૫૨૩માં હયાત] : જૈન સાધુ. 'દશદૃષ્ટાંતવિસ્તર' (૨. ઈ. ૧૫૨૩)ના કર્તા.

સંદર્ભ : રાહસ્યથી : ૨. [શ્રા.ત્ર.]

અભયરાજ/અભેરાજ [ ] : સંભવતઃ બોકાગચ્છના જૈન સાધુ. ૧૬ કડીની 'પંચવર્ણા ચોવીસ જિનવસેનું સ્તવન', ૧૩ કડીની લોકભોગ્ય દૃષ્ટાંતોથી ધ્યાન ખેંચતી ઉપદેશાત્મક 'નરભવરન્નચિતામણિની સગ્રાય' અને ૪ ભાસના 'સંભવનાથ-સ્તવન'(બધી મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જૈનસંગ્રહ (જૈ); ૨. જૈન સ્વાધ્યાય મંગળમાલા : ૧, સં. મુનિશ્રી શામજી, ઈ. ૧૯૬૨; ૩. લોપ્રપ્રકરણ; ૪. સગ્રાય-માલા : ૧-૨ (જા). [વ.દ.]

અભયસોમ[ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : ખરતસ્ગચ્છના જૈન સાધુ. સાતમા જિનચંદ્રસૂરિના શિષ્ય સોમસુંદરસૂરિના શિષ્ય. 'વેદભી-ચોપાઈ' (૨. ઈ. ૧૬૫૫/સં. ૧૭૧૧, ચૈત્ર સુદ ૧૫), 'જન્યન્તી-સંધિ' (૨. ઈ. ૧૬૬૫), ૨૮૮ કડીની રચના 'વિક્રમચરિત્રખાપરા-ચોપાઈ' (૨. ઈ. ૧૬૬૭/સં. ૧૭૨૩, જૈઠ -), ૩૧૯ કડીની રચના 'ચોબોલી-લીલાવતી-ચોપાઈ/વિક્રમચરિત-લીલાવતી-ચોપાઈ' (૨. ઈ. ૧૬૬૮/સં. ૧૭૨૪, પ્રથમ અસાદ વદ ૧૦), દુહા-દેશીબદ્ધ ૧૪ ઢાળ અને ૩૦૦ કડીની, પોતાનું પાદપ્રક્ષાલન કરે તેને પોતે પરણશે એવું કહેતી અને માનનુંગરાજને પરણી પોતાના ચાતુર્ધથી એ વચન સિદ્ધ કરી બતાવતી માનવતીનું વૃત્તાંત વર્ણવતી, 'માનનુંગમાનવતી-ચોપાઈ/રાસ' (૨. ઈ. ૧૬૭૧/સં. ૧૭૨૭, અસાદ સુદ ૨, ગુરુવાર; મુ.) 'વસ્તુપાલતેજપાલ-ચોપાઈ' (૨. ઈ. ૧૬૭૩/સં. ૧૭૨૯, શ્રાવણ -) તથા ૭ કડીના '(ફલવર્ધી)પાર્શ્વનાથ-સ્તવન'ના કર્તા. અભયસોમને નામે 'કર-સંવાદ' (૨. ઈ. ૧૬૯૧/સં. ૧૭૪૭, વૈશાખ સુદ ૩) નોંધાયેલી છે તે આ કવિની જ કૃતિ હોવાનો સંભવ છે.

કૃતિ : સજ્જથાનભારતી, ભા. ૧૨ અં. ૧ - 'કવિ અભયસોમ વિર-ચિત માનનુંગ માનવતી ચોપાઈ', સં. કનુભાઈ પ્ર. શેઠ.

સંદર્ભ : ૧. જૈન સત્યપ્રકાશ, ઓકટો. ૧૯૪૬ - 'જૈન કવિયોકી 'સંવાદ' સંજ્ઞક રચનાઓ', અગરચંદ નાહટા; ૨. જૈનગૂકવિઓ : ૨, ૩ (૨); ૩. મુપુગૂહસૂચી; ૪. હેજ્ઞાસૂચિ : ૧. [વ.દ.]

અભરામ(બાવા)[ઈ. ૧૭૦૦ આસપાસ] : મુસ્લિમ કવિ. પરિચેજ-

(તા. ભરૂચ)ના રહેવાસી. પીર કાયમુદ્દીનના શિષ્ય. એમણે ગુજરાતી, હિન્દી તેમ જ ઉર્દૂમાં રચનાઓ કરી હોવાની માહિતી મળે છે. એમની, 'કલામ'ને નામે ઓળખાતાં ભજન, ગરબો અને સાખી જેવા કાવ્યપ્રકારોમાંની, મુખ્યત્વે ગુજરાતી અને થોડી હિંદી રચનાઓ છપાયેલી જોવા મળે છે, જેમાં યોગ, અદ્વૈતવાદ, પ્રેમલક્ષણભક્તિ વગેરે હિન્દુ પરંપરાનાં તત્ત્વો મિશ્ર રૂપે ઝિલાયાં છે. ગુરુભક્તિ, પ્રભુપ્રેમ અને સાધુ-આચાર જેવા વિષયો આ કૃતિઓમાં કેટલીક વાર રૂપકોની તો કેટલીક વાર લોકભાનીની મદદથી અસરકારક રીતે નિરૂપાયા છે. આ કૃતિઓ પરત્વે થયેલા રાગોના ઉલ્લેખો એમની સંગીતકામતાનો પણ નિર્દેશ કરે છે.

કૃતિ : ભક્તિસાગર, સં. હરગોવિનદાસ હરકીશનદાસ, ઈ. ૧૯૨૯ (†સં.). [૨.૨.દ.]

'અભિમન્યુ-આખ્યાન' [૨. ઈ. ૧૬૭૧/સં. ૧૭૨૭, શ્રાવણ સુદ ૨] : અભિમન્યુવિષયક ગુજરાતી આખ્યાન-પરંપરામાં પ્રેમાનંદનું 'અભિમન્યુ-આખ્યાન' (મુ.) એના કાવ્યગુણથી સૌથી વધુ નોંધપાત્ર બને છે.

૧૦૩૫ ચોપાઈ, ૧૭ રાગ અને ૩૬ ચાલનો નિર્દેશ ધરાવતી, ૫૧ કડવાની આ કૃતિમાં અભિમન્યુના અહિલોચન અસુર તરીકેના પૂર્વભવનું વૃત્તાંત ગુજરાતી આખ્યાનોમાં સૌથી વધારે વિસ્તારથી, ૨૦ કડવાં સુધી, વર્ણવાયું છે અને એમાં કવિએ અહિલોચનની માતાના વાત્સલ્યભાવ જેવા કૌટુંબિક અને અન્ય તળપદા ભાવો ગૂંથવાની તક લીધી છે. કૃષ્ણના અભિમન્યુ પ્રત્યેના વેરનો તંતુ અહીં અનેક પ્રસંગોથી બહેલાવીને રજૂ થયો છે. એમાં કૃષ્ણનું ચરિત્ર એના કપટ-ચાતુર્ધને કારણે હીણું લાગે અને અભિમન્યુનું ચરિત્ર એના નિર્વાજ વીરત્વને કારણે ગૌરવવંતું લાગે એવી સ્થિતિ થઈ છે. કૃષ્ણના આ પ્રકારના ચરિત્રના આભિષનમાં તેમ જ ભીમ, દ્રોપદી વગેરેનાં કેટલાંક પ્રાકૃત લોકાનુસારી વર્તનોમાં પ્રેમાનંદની જનમનરંજનની દૃષ્ટિ દેખાઈ આવે છે.

અભિમન્યુના ગર્ભપ્રવેશથી લગ્ન સુધીનો કથાભાગ પણ અહીં વિસ્તારપૂર્વક નિરૂપાયો છે, અને એમાં પ્રસૂતિ, મોસાળું, સામેળું વગેરે પ્રસંગોના ગુજરાતી વ્યવહારોના ચિત્રણને પણ મોકળાશથી અવકાશ મળ્યો છે.

અહિલોચન અને શુકાચાર્યવિધી કૃષ્ણના મિલનપ્રસંગને પ્રેમાનંદે અસાધારણ નાટ્યાત્મકતાથી ખીલવીને મૂક્યો છે તો કૃષ્ણે સુભદ્રાને સાચવવા આપેલી પેટીમાં શું છે તે જાણવા ઉત્સુક ભાભીઓનાં વિચાર-વર્તનના નર્મમર્મપૂર્ણ આભેષનમાં એમની જનસ્વભાવની ઊંડી ઝૂઝ પ્રગટ થાય છે. પ્રતાપી અહિલોચન અને દીન શુકાચાર્યની સાવ ભિન્ન પ્રકારની છબીઓ પણ કવિ એકસરખી કામતાથી તાદૃશ કરી આપે છે. યુદ્ધપ્રસંગો રૂઢ શૈલીએ વર્ણવાયા છે, પરંતુ કૌરવ સૈન્ય વચ્ચે ફસાયેલા અને છેવટે મૃત્યુને વરતા કિશોરવીર અભિ-મન્યુનું "બહુ પારધીએ પોપટ વીંટયો" અને "ભાંગ્યો ચંપાનો છોડ" વગેરે ઉપમાદિ અલંકારોથી લાક્ષણિક ચિત્રણ કરી આપવામાં પ્રેમાનંદને મળેલી સફળતા ધ્યાન ખેંચે એવી છે. આમ છતાં આ આખ્યાનમાં વસ્તુપ્રવાહ મંદ બન્યો છે અને આખ્યાનની આકૃતિ સંપૂર્ણતઃ સિદ્ધ થઈ નથી.

આ આખ્યાનની ૨. સં. ૧૭૨૭ અને ૧૭૨૮ બંને મળે છે,

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૯

પરંતુ ૧૭૨૭ને વધારે હસ્તપ્રતોનો ટેકો છે.

[૨.૨.૬.]

પદો', માણેકલાલ શં. રાણા.

[પા.માં.]

'અભિમન્યુનો રાસડો' : કદસ્થ લોકસાહિત્યમાં મળતી આ કથનાત્મક કૃતિ (મુ.) ૫૦ જેટલી કડીએ અધૂરી રહી કથાપ્રસંગો પરત્વે ગુજરાતી આખ્યાન-પરંપરાનું અનુસંધાન જાળવે છે. કૃતિ સુગેષ ઢાળોના વૈવિધ્યથી તેમ જ મહત્વના પ્રસંગબિંદુઓને મામિક સંવાદો ને પાત્રોદ્ગારોથી બહેલાવી કથાને વેગપૂર્વક આગળ લઈ જવાની લોકકાવ્યની લાક્ષણિક શૈલીથી ધ્યાન ખેંચે છે.

કૃતિ : ૧. (કવિ તાપીદાસકૃત) અભિમન્યુ-આખ્યાન તથા અભિ-મન્યુનું લોકસાહિત્ય, સં. મંજુલાલ ૨. મજમુદાર, ઈ. ૧૯૨૫; ૨. (કવિ પ્રેમાનંદકૃત) અભિમન્યુ-આખ્યાન, સં. ચિમનલાલ શિ. ત્રિવેદી, રતિલાલ સાં. નાયક, ઈ. ૧૯૬૭ (બીજી આ.); ૩. ગુજરાતી લોકસાહિત્યમાળા : ૩, સં. મંજુલાલ ૨. મજમુદાર તથા અન્ય, ઈ. ૧૯૬૩.

[૨.સો.]

'અભિવન-ઊઝાણુ' : દેહલની આ કૃતિ (મુ.) કડવાબંધના અભાવ તથા ભાષાસ્વરૂપને આધારે ગુજરાતીનાં અભિમન્યુવિષયક કાવ્યોમાં નાકર પૂર્વેનું અને સંભવતઃ સૌથી જૂનું આખ્યાન મનાયું છે. મહાભારતના મૂળ વૃત્તાંતમાં ગુજરાતી આખ્યાન-પરંપરા જે કેટલોક મહત્વનો કથાભેદ બતાવે છે - અભિમન્યુનો અસુર અહિલોચન તરીકેનો પૂર્વાવતાર, અભિમન્યુ અસુરનો અવતાર હોવાથી એને ઉત્તરાથી વિમુખ કરવાની અને મરાવી નાખવાની કૃષ્ણની યુક્તિઓ વગેરે - તે દેહલમાંથી જ આપણને જોવા મળે છે. એથી આ લોક-પ્રચલિત કથાઘટકો હોવાનું સમજાય છે. ચોપાઈ, ચરણાકુળ અને દોહરાની દેશીના પદબંધવાળા ૪૦૬ કડીના આ આખ્યાનમાં ઉત્તરાના આણા('ઊઝાણુ')નો પ્રસંગ, કૃતિનામને સાર્થક કરે એવા વિસ્તારથી, ૨૦૦ ઉપરાંત કડીમાં આલેખાયો છે. એમાં કેટલાક રસપ્રદ અંશો છે તે ઉપરાંત, આ સઘળા ઉમેરા ને ફેરફારોથી મહા-ભારતની વીરરસપ્રધાન અભિમન્યુકથા કુરુજુરસપ્રધાન બને છે. કેટલાંક પ્રસંગવર્ણનો ને પાત્રસંવાદોમાં કવિના કૌશલનો પરિચય થાય છે તેમ જ કર્મકૃળ, જ્યોતિષ, સ્વપ્ન, અપશુકન, પૂર્વજન્મ જેવી માન્યતાઓ અને ચમત્કારોના તથા સમકાલીન લોકાચારોના નિરૂપણ કૃતિને મનોરંજક બનાવી છે. પ્રસંગાલેખન પરત્વે પાછળની આખ્યાનકૃતિઓ પર આ કૃતિનો ઠીકઠીક પ્રભાવ પડેલો જણાય છે.

[૨.સો.]

અભેરાજ : જુઓ અભયરાજ.

અમથારામ[ઈ. ૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : સુરતના વતની. રાણા હોવાનું કહેવાય છે. તત્ત્વજ્ઞાનથી ભરપૂર ગરબીઓ અને પદો-અંશતઃ મુ.)ના કર્તા. કેટલાંક પદોમાં તેમણે કાશીરામ પ્રત્યે જ્ઞાના-લાપ કર્યો છે. દેવીના ઉપાસક હોવાને કારણે ક્યારેક 'અમથા-ભવાની' નામ પણ મળે છે.

સંદર્ભ : ૧. ફાત્રૌમાસિક, એપ્રિલ-જૂન ૧૯૩૯, 'સુરતના કેટલાક સંતો અને ભક્તકવિઓ', માણેકલાલ શં. રાણા; ૨. બુદ્ધિપ્રકાશ, ઓક્ટો-ડિસે. ૧૯૩૯ - 'કવિ અમથારામ અને તેનાં સુપ્રસિદ્ધ

અમર/અમર(મુનિ) : અમરને નામે ૬ કડીની 'મિઠકુમાર-સગાય'(મુ.) અને અમર-મુનિને નામે ૫ કડીની 'દેવકુમાર-સગાય'(લે. ઈ. ૧૮૧૩) એ જૈન કૃતિઓ મળે છે, પણ આ અમર/અમર-મુનિ કથા છે તે નક્કી થઈ શકતું નથી.

અમરને નામે કેટલાંક પદ નોંધાયેલાં છે તે કોઈ જૈનતર કવિ જણાય છે.

કૃતિ : ૧. ચૈસ્તસંગ્રહ : ૩; ૨. સસંપમાહાત્મ્ય.

સંદર્ભ : ૧. ગૂહાધાદી; ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. લીંહસૂચી.

[કા.શા.]

અમરકીર્તિ(સૂરિ)[ઈ. ૧૬૨૧માં લખાત] : જૈન સાધુ. ભૂલથી અમિતગીત દિગંબર જૈનાચાર્યના પ્રશિષ્ય ગણાવાયેલા આ કર્તા હકી-કતે નાગોરી તપગચ્છના રત્નશેખરસૂરિની પરંપરાના હર્ષકીર્તિના ગુરુબંધુ માનકીર્તિસૂરિના શિષ્ય છે. ઈ. ૧૬૨૧માં તેમણે 'સૌંદર્ય-લહરીસટીક'ની પ્રત લખી હતી. એમણે હર્ષકીર્તિસૂરિના સંસ્કૃત ગ્રંથ 'યોગચિંતામણિ' પર તથા રત્નશેખરસૂરિના પ્રાકૃત ગ્રંથ 'છંદ-કોશ' પર (બંનેની લે. સં. ૧૮મી સદી અનુ.) બાલાવબોધ રચ્યા છે. તેમણે સંસ્કૃતમાં 'સંબોધસિતારી' પર ટીકા કરેલી છે.

અમરકીર્તિને નામે મળતી ૩૮ કડીની 'પિમત્થપિપારાણ્-સગાય'(લે. ઈ. ૧૭૨૯)ના કર્તા પણ કદાચ આ કવિ હોય.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૨ - 'જૈનગચ્છોની ગુરુપટ્ટાવલીઓ';

□૨. મુપુગૂહસૂચી.

[કા.શા.]

અમરચંદ/અમરચંદ્ર/અમરચંદ્ર(સૂરિ) : અમરચંદ્રને નામે ૩ પાર્શ્વ-નાથાદિ સ્તુતિઓ, ૧૬ કડીની 'સૌમંધરસ્વામીવિનંતી' અને ૫ કડીની 'નેમિ-ગીત' અને અમરચંદ્રસૂરિને નામે ૭૦૦૦ ગંથાગ્રની 'શબ-પ્રત્નીયોપાંગસૂત્ર-રતબક'(લે. ઈ. ૧૮૨૯) એ કૃતિઓ મળે છે. આ અમરચંદ્ર કથા છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

અમરચંદ્રને નામે એક હિંદી સ્તુતિ(મુ.) મળે છે, તે કોઈ અર્વા-ચીન કવિ પણ હોય.

કૃતિ : જૈકાસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. લીંહસૂચી; ૨. હેજૈજ્ઞાસૂચિ:૧.

[કા.શા.]

અમરચંદ્ર-૧/અમર(મુનિ)[ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયસેનના ગુરુબંધુ સહજકુશલની પરંપરામાં શાંતિચંદ્રના શિષ્ય. ૨૮૦ કડીની 'કુલધ્વજકુમાર-રાસ'(૨. ઈ. ૧૬૨૨/સં. ૧૬૭૮, મહા સુદ ૧૫, રવિવાર), ૬૧ કડીની 'રામસીતા-લેખ/સીતાવિસલ'(૨. ઈ. ૧૬૨૩/સં. ૧૬૭૯, અધિક અસાડ સુદ ૧૫), ૮ કડીની 'ગુરુ-સગાય', ૯ કડીની 'નારીપરિહારશિખામણ-સગાય/શ્રીરાગત્ય-જન-સગાય', ૭ કડીની '(બટ્ટેવાચાણસમામંડન) પાર્શ્વનાથ-સ્તવન' તથા ૧૬ કડીની 'યુગપ્રધાનસંખ્યા-સગાય'(મુ.) એ કૃતિઓના કર્તા. કૃતિ : પસમુચ્ચય : ૨.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૧; ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. લીંહસૂચી.

[કા.શા.]

૧૦ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

અમરચંદ-૨[ઈ. ૧૬૮૮માં હયાત]: અંચલગચ્છના જૈન સાધુ. અમરસાગરસૂરિની પરંપરામાં મુનિચંદના શિષ્ય. વિદ્યાવિવાસનું જાણીતું કથાનક ઝડપી ગતિએ રજૂ કરતી ૩ ખંડની દુહા-દેશીબદ્ધ પદ્યવાર્તા 'વિદ્યાવિવાસ-ચરિત્ર/પવાડો'(૨. ઈ. ૧૬૮૮/સં. ૧૭૪૫, ભાદરવા સુદ ૮, ગુરુવાર; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ: વિદ્યાવિવાસ, પ્ર. ખીઅસિહ પ્રે. શાહ, ઈ. ૧૯૧૫.

સંદર્ભ: ૧. જૈગૂકવિઓ: ૨, ૩(૨). [કા.શા.]

અમરચંદ-૩[ઈ. ૧૮મી સદી]: વહતડી(આલાવાડ)ના દશા શ્રીમાળી વણિક. સ્વામિનારાયણસંપ્રદાયના અનુયાયી. હોકો વગેરે કવિયુગનાં વ્યસનો વિશેના ૧૮ કુંડળિયા(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ: છંદરત્નાવલિ, પ્ર. વિહારીલાલજી મહારાજ, સં. ૧૯૪૧ (+સં.). [હ.ત્ર.]

અમરબાઈ[ઈ. ૧૮મી સદી]: જ્ઞાતિએ આહીર. પીઠડિયા કે મૂંજિયા-સરનાં રહીશ ગણાવાયાં છે. તેઓ યુવાવસ્થામાં જ પરબવાવડીના સંત દેવીદાસથી પ્રભાવિત થઈ તેમનાં શિષ્યા બનેલાં, અને રક્ત-પિતિયાંની સેવાનો ધર્મ સ્વીકારેલો. એમનાં ગુરુભક્તિનાં ૫ પદો મુદ્રિત મળે છે.

કૃતિ: પુરાતન જ્યોત, અવેરચંદ મેઘાણી, *ઈ. ૧૯૩૮, ઈ. ૧૯૭૬(+સં.). [કી.જો.]

અમરરત્ન(સૂરિ)]: ૬૮ કડીના 'ચતુ:પર્વા-કુવક'(લિ. સં. ૧૭મી સદી)ના કર્તા.

સંદર્ભ: હેજૈજ્ઞાસૂચિ: ૧. [કા.શા.]

અમરરત્ન(સૂરિ)શિષ્ય[ઈ. ૧૫મી સદી ઉત્તરાર્ધ]: આગમગચ્છના જૈન સાધુ. આંતરયમકત્રાણા દુહામાં રચાયેલા 'અમરરત્નસૂરિ-ફાગુ'(મુ.)ના કર્તા. આચાર્ય અમરરત્નસૂરિને ઈ. ૧૪૫૭માં સૂરિપદ આપવામાં આવ્યું ત્યારે કે પછી તેમની હયાતીમાં રચાયેલું આ કાવ્ય એ સૂરિનો મહિમા અને પ્રભાવ વર્ણવે છે. અમરરત્નસૂરિના ગુરુ હેમરત્નસૂરિ વિશેનું ૧ ફાગુકાવ્ય મળે છે. તેનાં પદબંધ અને શૈલી આ કાવ્યનાં જૈવાં જ છે; તેથી બન્નેના કર્તા એક હોવાની સંભાવના ઊભી થાય છે. જુઓ હેમરત્નસૂરિશિષ્ય.

કૃતિ: ૧. પંદરમા શતકનાં ચાર ફાગુકાવ્યો, સં. કાંતિલાલ બ. વ્યાસ, ઈ. ૧૯૫૫; ૨. પ્રાફાગુસંગ્રહ. [કી.જો.]

અમરવિજય: આ નામે મળતી કૃતિઓમાંથી ૭ કડીની 'ઋષભજિન-સ્તવન', 'રત્નપાળ-રાસ'(લિ. ઈ. ૧૭૦૬;) અને 'દશાર્ણભદ્ર-સાગ્રય'(લિ. ઈ. ૧૮૦૨)ના કર્તા કથા અમરવિજય છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી. ૧૧ કડીની 'શ્રીમંધરસ્વામી-સ્તવન'(૨. ઈ. ૧૭૫૮)ના કર્તા અમરવિજય-૫ હોવાની શક્યતા છે.

સંદર્ભ: ૧. જૈન સત્યપ્રકાશ, ડિસે. ૧૯૪૦ - 'બાલાપુર ત્યાં સુરક ક્ષિત જૈન સાહિત્ય', કાંતિસાગરજી; ૨. જૈગૂકવિઓ: ૩(૧); ૩. લીંહસૂચી; ૪. હેજૈજ્ઞાસૂચિ: ૧.

[કા.શા.]

અમરવિજય-૧[ઈ. ૧૬૫૮માં હયાત]: તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયાપુત્રસૂરિ-વિજયરાજસૂરિના શિષ્ય. 'ક્રોયાંસજિન-સ્તવન'(૨. ઈ. ૧૬૫૮) અને 'પાર્શ્વનાથ-સ્તુતિ'ના કર્તા.

સંદર્ભ: ૧. જૈગૂકવિઓ; ૨; ૨. મુપુગુહસૂચી. [કા.શા.]

અમરવિજય-૨[ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ]: રાસકવિ. ખરતરગચ્છના જિનચંદ્રસૂરિની પરંપરામાં ઉદયતિલકના શિષ્ય. આ કવિની નાની-મોટી કુલ ૧૫ કૃતિઓના નિદેશો મળે છે, જેમાંની ઘણીખરી તો રાસાત્મક છે: 'ભાવ-પચીસી'(૨. ઈ. ૧૭૦૫/સં. ૧૭૬૧, ધોષ વદ ૧૦), 'સિદ્ધાચલ-સ્તવન'(૨. ઈ. ૧૭૧૩), 'સુમંગલ-રાસ'(૨. ઈ. ૧૭૧૫), 'મુચ્છમાખડ-કથા'(૨. ઈ. ૧૭૧૯), 'મેતાર્થ-ચોપાઈ'(૨. ઈ. ૧૭૩૦/સં. ૧૭૮૬, શ્રાવણ સુદ ૧૩), 'રાત્રિભોજન-ચોપાઈ'(૨. ઈ. ૧૭૩૧/સં. ૧૭૮૭, અધિક ભાદરવા સુદ ૧, બુધવાર), 'સુકોશલ-ચોપાઈ'(૨. ઈ. ૧૭૩૪?/સં. ૧૭૮૦?, ધોષ સુદ ૧૩), 'સુપ્રતિષ્ઠા-ચોપાઈ'(૨. ઈ. ૧૭૩૮/સં. ૧૭૮૪, માગશર - રવિવાર), 'અરિહંતદ્વાદશગુણ-સ્તવન'(૨. ઈ. ૧૭૩૯), 'કાલાશબેસી/કાલાસવેલી-ચોપાઈ'(૨. ઈ. ૧૭૪૧/સં. ૧૭૮૭, વૈશાખ સુદ ૩), ૮ સર્ગની 'સુદર્શન-ચોપાઈ'(૨. ઈ. ૧૭૪૨/સં. ૧૭૮૮, ભાદરવા સુદ ૫), 'પૂજા-બત્તીસી'(૨. ઈ. ૧૭૪૩), 'સમ્યક્-વસડસઠ્ઠબોલ-સાગ્રય'(૨. ઈ. ૧૭૪૪), 'ધર્મદત્ત-ચોપાઈ'(૨. ઈ. ૧૭૪૭/સં. ૧૮૦૩, કારતક વદ ૧૩, ધનતેરસ), ૧૫૪૦ કડીની 'કેશી-ચોપાઈ'(૨. ઈ. ૧૭૫૦/સં. ૧૮૦૬, આસો સુદ ૧૦). કવિની કેટલીક કૃતિઓ હિંદીમાં હોવાનું જણાય છે.

સંદર્ભ: ૧. એજૈકસંગ્રહ; ૨. ગુસાઈનિહાસ: ૨, ૩. જૈગૂ-કવિઓ: ૨, ૩(૨); ૪. ડિકેટવોગભાઈ: ૧૯(૨). [કા.શા.]

અમરવિજય-૩[ઈ. ૧૭૧૦માં હયાત]: તપગચ્છના જૈન સાધુ. લાવણ્યવિજયની પરંપરામાં નિત્યવિજયના શિષ્ય. ૨૩ કડીના '(સિયાણીગામમંડન) શાંતિનાથ-સ્તવન'(૨. ઈ. ૧૭૧૦)ના કર્તા.

સંદર્ભ: હેજૈજ્ઞાસૂચિ: ૧. [કા.શા.]

અમરવિજય-૪[ઈ. ૧૭૧૪માં હયાત]: તપગચ્છના જૈન સાધુ. પંડિત લક્ષ્મીવિજયના શિષ્ય. ૧૬૧ કડીની ચોપાઈની દેશીમાં રચાયેલી 'સિદ્ધાચલજી/શગુંજયના સંધનો સલોકો'(૨. ઈ. ૧૭૧૪; મુ.) એ કૃતિના કર્તા. સુરતના શ્રાવક પ્રેમજી પારેખે ઈ. ૧૭૧૪/સં. ૧૭૭૦ના ચૈત્ર સુદ ૧૦ને દિવસે સુરતથી પાલિતાણાનો છ 'રી' (= ૬ પ્રકારના નિયમો) પાળતો સંધ કાઢેલો તેનું વર્ણન તે જ વર્ષે આ કૃતિમાં કવિએ આપ્યું છે.

કૃતિ: સૂર્યપુર રાસમાળા, પ્ર. મોતીભાઈ મ. ચોકસી, ઈ. ૧૯૪૦. [કા.શા.]

અમરવિજય-૫[ઈ. ૧૭૬૩માં હયાત]: તપગચ્છના જૈન સાધુ. સદાવિજય-સુરેન્દ્રવિજયના શિષ્ય. ૧૩૫ કડીની 'શાંતિજિન-સ્તુતિ'(૨. ઈ. ૧૭૬૩)ના કર્તા.

સંદર્ભ: જૈગૂકવિઓ: ૩(૨).

[કા.શા.]

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૧૧

અમરવિજય-૬ [ ] : જૈન સાધુ. ધુભવિજય-શિષ્ય. ૫ કડીની 'પર્યુપાણપર્વની સ્તુતિ'(મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : ૧. જૈકાપ્રકાશ : ૧; ૨. ચૈસ્તસંગ્રહ:૩; ૩. સસંપ-માહાત્મ્ય. [કા.શા.]

અમરસાગર[ઈ. ૧૬૯૨માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. ધર્મ-સાગરની પરંપરામાં પુણ્યસાગરના શિષ્ય. 'ઉપદેશરત્નાકર'ને આધારે રચાયેલ ૬૧/૬૩ ઢાળના 'રત્નચૂડ્યોપાઈ-સસ'(૨. ઈ. ૧૬૯૨/સં. ૧૭૪૮, મધ્ય માસ સુદ ૭/૧૦, ગુરુવાર)ના કર્તા.
સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૩(૨); ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. હેજેજ્ઞા-સૂચિ : ૧. [કા.શા.]

અમરસાધુ[ઈ. ૧૭૬૩ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. સોમસુંદરશિષ્ય. 'વિવાહદોષ-બાલાવબોધ'(વિ. ઈ. ૧૭૬૩)ના કર્તા.
સંદર્ભ : રાહસૂચી : ૧. [કા.શા.]

અમરસિધુર[ઈ. ૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : બૃહત્ ખરતરગચ્છની ક્ષેમ-શાખાના જૈન સાધુ. જિનકુશલસૂરિની પરંપરામાં ન્યસારના શિષ્ય. 'નવાણ્ણપ્રકારીપૂજા'(૨. ઈ. ૧૮૩૨/સં. ૧૮૮૮, વૈશાખ સુદ ૧૩), 'પ્રદેશી-ચોપાઈ'(૨. ઈ. ૧૮૩૬/સં. ૧૮૯૨, કારતક વદ ૬), 'સોલસ્વપ્ન-બોધાણિયા', ૬૫ કડીનું 'કુશલસૂરિસ્થાનનામ ગર્ભિત-સ્તવન' તેમ જ લે. ઈ. ૧૮૩૨ની સ્વલિખિત પોથીમાં મળતી યાતાધિક રચનાઓ - જેમાં ૧૦ કડીના 'બમ્બઈમંડન) ચિતામણિ-પ્રતિષ્ઠા-સ્તવન'(મુ.), જેસલમેરના પટવાઓના સંઘની તીર્થમાલા (અપૂર્ણ), ચિતામણિ પાર્શ્વનાથનાં સ્તવનો તથા પદોનો સમાવેશ થાય છે - તેના કર્તા. અમરસિધુર ઈ. ૧૮૨૧માં મુંબઈ ગયા પછી તેમની પ્રેરણાથી ઈ. ૧૮૨૯માં મુંબઈના ચિતામણિ પાર્શ્વનાથના મંદિરની સ્થાપના તથા પ્રતિષ્ઠા થયાની માહિતી મળે છે.

કૃતિ : જૈન સત્યપ્રકાશ. સપ્ટે. ૧૯૫૩ - 'બમ્બઈમંડન શ્રી ચિતામણિપ્રતિષ્ઠા-સ્તવન', સં. અગરચંદ નાહટા (નસં).
સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [કા.શા.]

અમરસિહઈ[ઈ. ૧૭૭૪ સુધીમાં] : જૈન. ૧૩ કડીના 'સેમિજિન-બારમાસા'(વિ. ઈ. ૧૭૭૪)ના કર્તા.
સંદર્ભ : લીહસૂચી. [કા.શા.]

અમરસુંદર(પંડિત) [ ] : જૈન સાધુ. ૧૮ કડીના 'યંત્રમહિમાવર્ણન-છંદ/પોડશકોષ્ટકયંત્ર(મહિમા)ચરિત્ર-ચોપાઈ'(વિ. સં. ૧૯મી સદી અનુ.; મુ.)તથા 'વૈસાચંત્ર-ચોપાઈ'ના કર્તા.
કૃતિ : માણિભદ્રાદિકોના છંદોનું પુસ્તક : ૧, પ્ર. નિર્ણયસાગર પ્રેસ, ઈ. ૧૮૮૪.
સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [કા.શા.]

અમરહર્ષ : આ નામે ૭ કડીની 'ગુરુ-સજાય' (વિ. સં. ૧૮મી સદી અનુ.) મળે છે, તે કયા અમરહર્ષ છે તે નક્કી થઈ શકે તેમ નથી.
સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [કા.શા.]

૧૨ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

અમરહર્ષ(ગણિ)-૧[ઈ. ૧૬મી સદી મધ્યભાગ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયદાનસૂરિ(આચાર્યકાળ ઈ. ૧૫૩૧-ઈ. ૧૫૬૬)ના શિષ્ય. ભૂલથી અમરહર્ષગણિશિષ્યને નામે મુકાયેલા ૧૫ કડીના 'સેમિનાથ-સ્તવન'ના કર્તા.
સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [કા.શા.]

અમિયલ : જુઓ ચૂડ-વિજેગણ.

અમીપાલ[ઈ. ૧૫૧૬માં હયાત] : શ્રાવક કવિ. મહીપાલરાજની દાનવૃત્તિ વિશે ૧૦૯૩ કડીની રચના 'મહીપાલનો સસ'(૨. ઈ. ૧૫૧૬/સં. ૧૫૭૨, આસો સુદ ૫, ગુરુવાર)ના કર્તા.
સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [વ.દ.]

'અમીયકુંવર' : જુઓ અમીવિજયશિષ્ય કુંવરવિજય.

અમીવિજય[ઈ. ૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. રૂપવિજયના શિષ્ય. ૮૬ કડીના 'નેમરાજુલ-બારમાસ' (૨. ઈ. ૧૮૩૩; મુ.), ઈ. ૧૮૩૭માં અમદાવાદના શેઠ હરીસિંગે કાઢેલ કેસરિયાજી-૫ યાત્રાસંઘનું વર્ણન કરતું ૮૦ કડીનું 'શેઠ હરીસિંગ-સંઘવર્ણન-સ્તવન' (મુ.), 'નેમ-સાસો' (મુ.) અને ૧૮ કડીનું 'મહાવીરસ્વામીનું પારણું' (મુ.) એ કૃતિઓના કર્તા. કોઈક સંદર્ભોમાં ભૂલથી અભિવિજયને નામે ઉલ્લેખાયા છે તે આ જ કવિ છે.

કૃતિ : ૧. ચૈસ્તસંગ્રહ : ૧, ૨; ૨. પ્રામબાસંગ્રહ; ૩. બુકા-દોહન; ૨; [ ] ૪. જૈન સત્યપ્રકાશ, મે ૧૯૪૭ - 'શેઠ હરીસિંગ સંઘ-વર્ણન-સ્તવન', સં. શેઠ સુરેન્દ્રભાઈ સારાભાઈ.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિલાસ : ૨; ૨. ગુસામધ્ય; [ ] ૩. જૈગૂ-કવિઓ : ૩(૧). [વ.દ.]

અમુલખ(સૂરિ)શિષ્ય [ ] : જૈન સાધુ. ૨૪ કડીની 'ચતુર્ગતિભવસ્વરૂપવિજ્ઞપિત'ના કર્તા.
સંદર્ભ : ડિકેટવોગભાઈ : ૧૯(૨). [કી.જો.]

અમૃત-૧[ઈ. ૧૭મી સદી] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયદેવ-સૂરિની પરંપરામાં શાંતિચંદ્રના શિષ્ય. વિજયદેવસૂરિના આચાર્ય-કાળ(ઈ. ૧૬૦૦-ઈ. ૧૬૫૭)માં રચાયેલી ૧૬ કડીની 'નબદમયંતીની સજાય'(મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : ૧. મોસસંગ્રહ; ૨. સજાયમાળા, પ્ર. લલ્લુભાઈ કરમ-ચંદ, ઈ. ૧૮૬૫. [વ.દ.]

અમૃત-૨ [ ] : ૩ કડીના 'અંબાજીનું પ્રભાતિયું' (મુ.) તથા ૪ કડીની 'માતાજીની સ્તુતિ'(મુ.)ના કર્તા કોઈ એક જ અમૃત હોય એમ સમજાય છે. 'અંબાજીનું પ્રભાતિયું' ભૂલથી અંબાબાઈને નામે પણ નોંધાયેલ છે.

કૃતિ : ૧. ભવાઈ(અં.), સુધા આર. દેસાઈ, ઈ. ૧૯૭૨; ૨. શ્રીમદ્ ભગવતી કાવ્ય, પ્ર. દામોદર દાજીભાઈ, ઈ. ૧૮૮૯.
સંદર્ભ : ગુલાયાદી. [કી.જો.]

અમૃતકલશ[ઈ. ૧૫૧૯માં લખાત] : ઓસગચ્છના જૈન સાધુ. મતિકલશના શિષ્ય શ્રીકલશના શિષ્ય. રાગ્નંભોરના ચૌદામ્ણ રાજવી હમ્મીરદેવે પોતાને આશરે આવેલા મુસ્લિમ અમીરોને બચાવવા માટે અલાઉદ્દીન સામે લડતાં કરેલા સર્વસ્વસમર્પણને બિરદાવતા ૬૮૧ કડીના 'હમ્મીર-પ્રબંધ'← (૨. ઈ. ૧૫૧૯/સં. ૧૫૭૫, ચૈત્ર વદ ૮, ગુરુવાર; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : (અમૃતકલશકૃત) હમ્મીરપ્રબંધ, સં. ભોગીલાલ જ. સાંડેસરા, સોમાભાઈ ધૂ. પારેખ, ઈ. ૧૯૭૩ (+સં.) [વ.દ.]

અમૃતચંદ્ર[ ] : જૈન. તેમણે અભયદેવસૂરિની મૂળ પ્રાકૃત કૃતિ 'ઔપયાનિક્કસૂત્ર' પર બાલાવબોધ (*મુ.) રચ્યો છે.

સંદર્ભ : ડિકેટલોગભાઈ : ૧૭(૧). [વ.દ.]

અમૃતધર્મ(વાચક)[ઈ. ૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ - અવ. ઈ. ૧૭૯૫/સં. ૧૮૧૧, મહા સુદ ૮] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનભક્તિ-સૂરિના શિષ્ય અને જિનલાભસૂરિના ગુરુબંધુ પ્રીતિસાગરના શિષ્ય. કચ્છમાં ઉપકેશ-વંશની વૃદ્ધ શાળામાં જન્મ. જ્ઞાનભેરમાં અવસાન. ૧૧ કડીના 'આબુજિરિમંડન' ઋષભજિનેન્દ્ર-સ્તવન' (૨. ઈ. ૧૭૭૮; મુ.), ૭ કડીના 'લોદ્રવપુરમંડન' સહસ્રફળાપાર્શ્વનાથ-જિનેશ્વર-સ્તવન' (૨. ઈ. ૧૭૮૦/સં. ૧૮૩૬, ફાગણ વદ ૯; મુ.), ૭ કડીના 'સંભવનાથજિનેશ્વર-સ્તવન' (૨. ઈ. ૧૭૮૯/સં. ૧૮૪૪, માધવ માસ સુદ ૫; મુ.), ૭ કડીના 'મલિમાપુરમંડન' સુવિધિનાથ-જિનેશ્વર-સ્તવન' (૨. ઈ. ૧૭૮૯/સં. ૧૮૪૫, માગશર સુદ ૧૧; મુ.) તથા જિનેશ્વરો વિશેનાં અન્ય કેટલાંક મુદ્રિત-અમુદ્રિત સ્તવનો-ના કર્તા.

કૃતિ : ચૈત્યવંદન સ્તવન સંગ્રહ, પ્ર. સુગનચંદ્રજી ઉ. બાકિયા, સં. ૧૯૮૨.

સંદર્ભ : ૧. ઐજ્ઞાસંગ્રહ; □ ૨. મુપુગૂહસૂચી. [વ.દ.]

અમૃતવિજય : આ નામે ૧૧ કડીની 'નેમિનાથ-સ્તવન', 'પદ્મપ્રભ-જિન-સ્તવન', ૧૩ કડીની 'પ્રતિમાસ્થાપન-સ્તવન' એ કૃતિઓ નોંધાયેલી છે તેનું કર્તૃત્વ કયા અમૃતવિજયનું છે તે નક્કી થઈ શકતું નથી.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂહસૂચી; ૨. હેજ્ઞાસૂચિ : ૧. [વ.દ.]

અમૃતવિજય(વાચક)-૧[ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયરાજસૂરિના શિષ્ય. વિજયરાજના આચાર્યકાળ- (ઈ. ૧૬૪૭/૪૮-ઈ. ૧૬૮૬)માં રચાયેલ ૨૫ કડીના 'આચાર્યનામ-ગભિત-ચોવીસજિનનમસ્કાર'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ઐસમાલા : ૧. [વ.દ.]

અમૃતવિજય-૨[ઈ. ૧૭૪૫માં લખાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયપ્રભસૂરિની પરંપરામાં પુણ્યવિજયશિષ્ય રંગવિજયના શિષ્ય. ૧૩૧ કડીના 'મહાવીરજિન-સહોકે' (૨. ઈ. ૧૭૪૫/સં. ૧૮૦૧, પોષ વદ ૪), 'ચોવીસી' (૬ સ્તવનો મુ.), ૫ ઢાળનું 'પંચ-પર-

મેષ્ટી-સ્તવન'(મુ.), 'પુણ્યવિજયગુરુનિર્વાણુ' તથા કેટલાંક ચૈત્યવંદનો અને સ્તવનો(કેટલાંક મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જિસ્તકાસંદોહ : ૧, ૨; ૨. જૈગૂસારનો : ૧ (+સં.).

સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂહસૂચી; ૨. હેજ્ઞાસૂચિ : ૧. [વ.દ.]

અમૃતવિજય-૩[ઈ. ૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયદેવસૂરિની પરંપરામાં વિવેકવિજયના શિષ્ય. દેશીઓ, ધ્રુવપદો અને આંતરપ્રાસથી સમૃદ્ધ, રાજ્યમતીના વિરહનું વર્ણન કરતી ૪૮ કડીની 'નેમિરાજિમતી-બારમાસા'(૨. ઈ. ૧૭૫૬; મુ.), ૫૪ કડીની 'બત્રીસસ્થાનવિચારગભિત-સ્તવન'(૨. ઈ. ૧૭૭૪/સં. ૧૮૩૦, ચૈત્ર સુદ ૩; મુ.), ૨૪ ઢાળની 'નેમિનાથરાજેમતી-સંવાદ-ના ચોવીસ ચોક' (૨. ઈ. ૧૭૮૩/સં. ૧૮૩૯, કારતક વદ ૫, રવિવાર), શત્રુંજયનાં સર્વ સ્થાનોને ભક્તિપૂર્વક વર્ણવતી ૧૦ ઢાળ અને ૧૪૪ કડીની 'વિમલાચલ/શત્રુંજય/સિદ્ધાચલતીર્થમાલા' (૨. ઈ. ૧૭૮૪/સં. ૧૮૪૦, ફાગણ સુદ ૧૩; મુ.), ભાણુવિજયને નામે જૈનો અંતભાગ ઉદ્ધૃત થયો છે એ ૨ ખંડની 'વિક્રમાદિત્ય-ચાસ'(૨. ઈ. ૧૭૯૧/સં. ૧૮૪૭, જેઠ સુદ ૫)એ કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : ૧. પ્રામભાસંગ્રહ; ૨. શત્રુંજય તીર્થમાળા, ચાસ અને ઉદ્ધારાદિકનો સંગ્રહ, પ્ર. ભીમસિંહ માણિક, ઈ. ૧૯૨૩; □ ૩. જૈન સાત્યપ્રકાશ, એપ્રિલ ૧૯૪૬ - 'બત્રીસસ્થાનકવિચારગભિત સ્તવન', સં. શ્રી રમણિકવિજયજી.

સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈતિહાસ; ૨. (અજ્ઞાત ગુજરાતી ગદ્યકાર વિરચિત) પંચદંડની વાર્તા, સં. સોમાભાઈ ધૂ. પારેખ, ઈ. ૧૯૭૪; □ ૩. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [વ.દ.]

અમૃતવિજય-૪[ઈ. ૧૮૪૬માં લખાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. હંસવિજયની પરંપરામાં ચતુરવિજયના શિષ્ય. 'કલ્પિયુગનો છંદ'- (૨. ઈ. ૧૮૪૬/સં. ૧૯૦૨, વૈશાખ વદ ૧૦, બુધવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [વ.દ.]

અમૃતવિમલ : જુઓ ઋષિવિમલશિષ્ય કીર્તિવિમલ.

અમૃતસાગર : આ નામે ૫ કડીનું 'નેમિ-ગીત' (લિ. સં. ૧૮મી સદી અનુ.) તથા ૬ કડીનું 'સ્થૂલભદ્ર-ગીત' મળે છે પણ એના કર્તા કયા અમૃતસાગર છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.

સંદર્ભ : હેજ્ઞાસૂચિ : ૧. [વ.દ.]

અમૃતસાગર-૧[ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : અંચલગચ્છના જૈન સાધુ. અમરસાગરસૂરિની પરંપરામાં શીલસાગરના શિષ્ય. ૨ ખંડ, ૨૭ ઢાળ ને ૫૩૬ કડીના 'મૃગસુંદરીકથાનક-ચાસ' (૨. ઈ. ૧૬૭૨/સં. ૧૭૨૮, ભાદરવા સુદ ૫), ૩ ખંડ, ૪૪ ઢાળ અને ૯૨૫ કડીમાં રચાયેલ 'જયજ્ઞેનકુમાર-ચાસ/રાત્રિભોજનપરિહાર-ચાસ' (૨. ઈ. ૧૬૭૪/સં. ૧૭૩૦, આસો સુદ ૧૦, ગુરુવાર), ૧૧ કડીના 'પાર્શ્વનાથ-સ્તવન' (૨. ઈ. ૧૬૭૯), ૧૩ કડીના 'અજિતનાથ-સ્તવન' તથા ૭ કડીના 'સુવિધિજિન-સ્તવન'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૩(૨); ૨. હાંસીસૂચી. [વ.દ.]

અમૃતસાગર-૨[ઈ. ૧૬૯૦માં લખાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. ધર્મસાગર-ઉપાધ્યાયની પરંપરામાં શાંતિસાગરના શિષ્ય. ધર્મસાગર-કૃત 'સર્વજ્ઞ-શતક' પર ૨ અધિકારમાં વર્ણવાયેલા ૬૦૦૦ ગ્રંથાગ્રના બાલાવબોધ(૨. ઈ. ૧૬૯૦)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈનિલાસ; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૩(૨). [વ.દ.]

અમૃતસાગર-૩[ઈ. ૧૭૬૧માં લખાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. ધર્મસાગરની પરંપરામાં દાનસાગરના શિષ્ય. ૭૬ કડીના 'પુણ્યસાર-સસ'(૨.ઈ. ૧૭૬૧/સં. ૧૮૧૭, પુણ્ય માસ સુદ ૫, સવિવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [વ.દ.]

અમૃતસુંદર[ઈ. ૧૭૨૯ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. ૧૫ કડીના 'નેમ-દ્રાદ્યમાસા' (લે. ઈ. ૧૭૨૯)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂલસૂચી. [વ.દ.]

અમોલક(ત્રય) [ઈ. ૧૮૦૦માં લખાત] : જૈન સાધુ. 'ભીમસેન-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૮૦૦)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [શ્ર.ત્ર.]

અરજણ/અરજણદાસ[ઈ. ૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : સંત જીવણના શિષ્ય અને પ્રેમસાહેબ (જ. ઈ. ૧૭૯૨ - અ.વ.ઈ. ૧૮૬૩)ના ગુરુભાઈ. જ્ઞાતિએ રજપૂત. આહીર કે કોળી હોવાનું નોંધાયું છે તે અધિકૃત જણાતું નથી. ગોડવ યાસે ભાદરા ગામના વતની. દીક્ષા ઈ. ૧૮૦૯. હિંદીમિશ્રા ગુજરાતી અને હિંદીમાં યોગાનુભવના ચમત્કારને વર્ણવતાં કેટલાંક પદો(મુ.) તેમણે રચ્યાં છે.

કૃતિ : ૧. અભમાલા; ૨. યોગવેદાન્ત ભજન ભંડાર, પ્ર. ગોવિંદજીભાઈ પુરુષોત્તમદાસ, ઈ. ૧૯૭૬ (ચોથી આ.) [ચ.શે.]

અર્જુન/અર્જુનજી : અર્જુનને નામે 'દેશાવતાર' તથા પ્રજ્ઞભાષાના માનસમે તથા દાનસમેના સર્વેયા અને કેટલાંક પદો તેમ જ અર્જુનજીને નામે 'કૃષ્ણસ્મરણ' તથા 'અકલવેલ' નોંધાયેલ મળે છે. આ કથા અર્જુન કે અર્જુનજી છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી. ઈ. ૧૮૩૯થી ઈ. ૧૮૫૪ દરમ્યાન લખાત પાદરપુર(તા. હાંસી)ના કોળી અર્જુનનું ૧ હિંદી પદ મુદ્રિત મળે છે તે ઉપ-ર્યુક્ત રચનાઓના કર્તા હોવાનું કહેવા માટે પણ કશો આધાર નથી. જુઓ અરજણ.

કૃતિ : બૃકાદોહન : ૭(નં.સં.).

સંદર્ભ : ૧. ગુહાયાદી; ૨. ફોહનામાવલિ; ૩. સહસૂચી : ૧. [ચ.શે.]

'અર્દાવિરાઈ-નામું' [૨. ઈ. ૧૬૭૨] : રુસ્તમ એવદરચિત ચોપાઈ-બદ્ધ આખ્યાનકાવ્ય(મુ.).

ઈરાની બાદશાહ અરદેશરે નષ્ટપ્રાય થયેલા ઈરાની ધર્મ અને સંસ્કૃતિના પુનરુત્થાન માટે વિરાઈ નામના ધર્મગુરુને સદેહે

૧૪ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

સ્વર્ગમાં જઈ, ત્યાંના ધર્મ-સિદ્ધાન્તો જાણી લાવી, ઈરાની પ્રજામાં તેનો પ્રચાર-પ્રસાર કરવાની કામગીરી સોંપી હતી. ઈ. ત્રીજી સદીમાં એ ધર્મગુરુએ પહેલવી ભાષામાં, આરોગ્યના રક્ષણ અને ધર્મચરણ સંબંધી ઉપદેશ આપતો ગ્રંથ 'અર્દાવિરાઈ-નામું' રચીને એ કામગીરી શી રીતે બજાવી હતી તેનું વિગતપૂર્ણ તેમ જ વર્ણન-પ્રધાન નિરૂપણ કરતું આ આખ્યાન દુસ્તમે મુખ્યત્વે ઉક્ત ધર્મગ્રંથ 'અર્દાવિરાઈ-નામું', ઈ. ૧૨મી સદીમાં જરથોસ્ત બહેરામ પલદુએ રચેલી ફારસી કૃતિ તથા રેવાયતો(પારસી ધર્મગ્રંથોનો શાસ્ત્રાર્થ કરતા ગ્રંથો)ના આધારે રચ્યું છે.

અર્દાવિરાઈ વિવિધ સ્વર્ગ અને નરકના કરેલ પ્રત્યક્ષ દર્શનનું નિરૂપણ કરીને આખ્યાનકારે આ રચનામાં નરકની યાતનાઓથી બચવા તેમ જ સ્વર્ગીય સુખ પામવા માટે મનુષ્યે, ધર્મની હાંસી, વિશ્વાસઘાત, પરસ્ત્રી અને પરપુરુષગમન તથા પશુઓની કતલ જેવાં પાપકર્મોથી દૂર રહેવું જોઈએ તેમ જ ધર્મગુરુને માનપાન, પવિત્ર અગ્નિ(આતશ)નું રક્ષણ, ખેત્યોદયમ (નજીકના સગામાં લગ્ન) વગેરે પુણ્યકર્મો કરવાં જોઈએ એવો સીધો ઉપદેશ આપ્યો છે.

સૂરજ પૂર્વે આદરસ્પૃષ્ટક 'શ્રી'નો ઉપયોગ, શુકનવંતા વૃક્ષ તરીકે કેળના વૃક્ષની કલ્પના તથા સ્વર્ગનાં મકાનોનું હિન્દુ-મંદિરોનાં શિલ્પસ્થાપત્યને અનુસરતું વર્ણન વગેરે બાબતો કવિ ઉપર હિન્દુ સંસ્કૃતિનો પ્રભાવ સૂચવે છે.

ગરોથમાન, ખુરશેદપાએઆ, માહાપાએઆ તેમ જ હમેસ્ત-ગેહાન વગેરે નામનાં ૭ સ્વર્ગોનાં ભલકાદાર વર્ણનોની જેમ પાપી મૃતાત્માઓને જેમાં વિવિધ નારકીય યાતનાઓ અપાય છે એવાં નરકનાં ભયંકર વર્ણનો પણ કવિ એટલી જ સાહજિજ્ઞતાથી કરી શક્યા છે એ એમનું વર્ણનકૌશલ બતાવે છે. છતાં એમની ઉત્તર-કાલીન કૃતિ 'સ્વાવશ-નામું'માં જેવા મળતા કવિ-કલ્પનાના સર્વેર-વિહારનો અભાવ અહીં સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. અર્દાવિરાઈ પછી ઈ. છઠ્ઠી સદીમાં થઈ ગયેલ આદરાબાદ મારાસ્પંદના ચમત્કૃતિપૂર્ણ જીવનપ્રસંગનો અર્દાવિરાઈની આ કથામાં દૃષ્ટાંત રૂપે ઉપયોગ કરવા જતાં આખ્યાનમાં કાલવ્યુત્ક્રમદોષ થયો છે. [૨.૨.દ.]

અલખબુલાખી[જ. ઈ. ૧૮૦૦/સં. ૧૮૫૬, ભાદરવા સુદ ૧૩, સોમવાર - અ.વ.ઈ. ૧૮૩૯/સં. ૧૮૯૫, અસાડ સુદ ૫, સોમવાર] : જ્ઞાનમાર્ગી કવિ. પૂર્વાશ્રમમાં બુલાખીરામ. સાહોદરા નાગર. જન્મ અમદાવાદમાં. પિતા સન્મુખરામ. કિશોરવયમાં ફારસીનો અભ્યાસ. ઈ. ૧૮૧૮માં મોડાસામાં સરકારી નોકરી. સંપન્નતાને કારણે તે વિલાસી ને અનીતિમાન બનેલા એથી નોકરી છોડવી પડેલી. સિદ્ધપુરની યાત્રાએ ગયેલા ત્યાં ગુલાબભારથી લકડશા નામના યોગીનો સંપર્ક થતાં અધ્યાત્મ તરફ વળ્યા. ગુલાબભારથીને ગુરુ કરી, અલખબુલાખી નામ ધારણ કરી અમદાવાદ, વડોદરા આદિ સ્થળે જ્ઞાનવૈરાગ્યનો બોધ કર્યો. એમને ઘણા શિષ્યો હતા. મૃત્યુનો આગ્રસાર આ જ્ઞાની સાધુને પહેલેથી આવી ગયેલો. 'ગુરુ-જ્ઞાનગ્રંથ'માં ઉપર મુજબની જીવનવિષયક માહિતી નોંધાયેલી મળે છે. પણ એમાં બધી વીગતો શુદ્ધ ઐતિહાસિક હોવાનું પ્રતીત થતું નથી. એમાંના ૧ પદમાં એમની મૃત્યુતિથિની આગાહી પણ છે.

'ગુરુજ્ઞાનગ્રંથ'(મુ.)માં અલખબુલાખીનાં વિભિન્ન પ્રકારનાં

લખાણો મળે છે. અધ્યાત્મબોધ ને વૈરાગ્યબોધનાં ૧૨૭ ગુજરાતી તથા ૩૦ હિન્દુસ્તાની પદો એમાં છે. જાણીતા રાગદ્વાળોને સ્વીકારીને એમાં કવિએ પરંપરાગત જ્ઞાનવૈરાગ્યની કવિતા આપી છે. 'રહેણીની કલમો' શીર્ષકથી મૂકેલાં ગદ્યલખાણોમાં ભક્તને પાળવાનાં આચાર્યમો વર્ણવેલા છે તો આત્મબોધ તેમ જ શિષ્યમંડળના બોધ માટે લખેલાં હોય એવાં, (ઈ. ૧૮૩૭/સં. ૧૮૮૩, શ્રાવણ સુદ ૧૩થી ઈ. ૧૮૩૮/સં. ૧૮૮૫, પોષ સુદ ૧૧ સુધીની તિથિઓ દર્શાવતાં) ડાપરીની પદ્ધતિએ આલેખેલાં ૧૩ ગદ્યલખાણોમાં કવિએ પોતાને માટે ત્રીજા પુરુષ એકવચનનો પ્રયોગ કર્યો છે એ નોંધપાત્ર છે. આ ભન્ને પ્રકારનાં ગદ્યલખાણોમાં કવિની અધ્યાત્મની જાણકારી યોગની પરિભાષાને પ્રયોજતી શૈલીમાં સારી ઊપસી છે. મધ્યકાલીન ગુજરાતી ગદ્યની લાક્ષણિકતાઓ પણ આ લખાણોમાં વ્યક્ત થાય છે.

કૃતિ : ૧. ગુરુજ્ઞાનગ્રંથ, પ્ર. જીવણલાલ ઝ. મહેતા, ઈ. ૧૮૭૪ (બીજી આ.) (સં.); □ ૨. કાદોહન : ૨(સં.), ૩.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. કવિચરિત્ર; ૩. ગુસારસ્વતો; □ ૪. ગૂહાપાદી. [ર.સો.]

અલરાજ[ઈ. ૧૮૧૯ આસપાસ] : હરિજન લોકકવિ. વઢિયાર ગંચકમાં આવેલા આદરિયાણના વતની. જ્ઞાતિએ હરિજન બ્રાહ્મણ (ગોર). એમનાં ૩ મુદ્રિત કવિતોમાં સયોટ સુભાષિત-વણી જેવા મળે છે.

કૃતિ : હરિજન લોકકવિઓ અને તેમનાં પદો, સં. દલપત શ્રીયાળી, ઈ. ૧૯૭૦. [કો.બ્ર.]

'અલોકિકનાયકનાયિકાલક્ષણગ્રંથ' : ધવલ-ધનાશ્રી રાગમાં ૧૦૦ ઉપરાંત કડીઓમાં શૃંગારરસના આલંબનરૂપ નાયિકાભેદનું વિવરણ રજૂ કરતી દયારામકૃત પ્રસ્તુત કૃતિ(મુ.) હિન્દી રીતિ-ધારાના લક્ષણગ્રંથોની પરંપરાની યાદ અપાવે છે. પુષ્ટિસંપ્રદાયને અભીષ્ટ મુખ્ય સ્વામિની રાધિકાને અનુલક્ષીને રચાયેલી આ કૃતિમાં સ્તિક ભક્તીને શ્રીવલ્લભા રાધિકાનું સ્વરૂપ પ્રત્યક્ષ થાય તેવા ઉદ્દેશથી શૃંગારરસના અંગરૂપ શ્રીવલ્લભાનાં મુખ્યમુખ્ય ચિહ્નોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. કર્મ, જાતિ ને અવસ્થાનુસાર નાયિકાભેદ, હાવભાવ, દર્શનભેદ, નાયક-નાયિકાનાં દ્રુતત્વ, મિલાપસ્થાનો, રનેહની ય અવસ્થા અને નવરસનામકથન કૃતિની વિષયસૂચિ રૂપે તારવી શકાય. [સુ.દ.]

'અવસ્થાનિરૂપણ' : પારિભાષિક નિરૂપણવાળી આખાની આ કૃતિ(મુ.) જીવાત્માની ય ભૂમિકાઓને ચાર-ચરણી ચોપાઈની ૧૦-૧૦ કડીના શરીરાવસ્થા, અજ્ઞાનાવસ્થા, જીવઈશ્વરજ્ઞાન અને કેવલ્યજ્ઞાન - એ ય ખંડોમાં વર્ણવે છે. જાગ્રત, સ્વપ્ન, સુપુષ્પિ અને તુરીય એ શરીરાવસ્થાઓને મિશ્રાવર્તી તરીકે વર્ણવી (જિમ કે - તુરીયમાં અન્ય ૩ અવસ્થાઓના પણ અંશો છે એમ બતાવી) જીવાત્માની અજ્ઞાન દશામાં આ ચારે શરીરાવસ્થાઓ કઈ રીતે પ્રવર્તે છે તે આહી સમજાવ્યું છે અને તુરીયાતીત કેવલ્યજ્ઞાનની ભૂમિકાએ પહોંચવાનો માર્ગ બતાવ્યો છે. ગૌડપાદ્યાર્થની 'માંડુકયકારિકા'માંનું વિશ્વેષણ આ કૃતિમાં બીજા રૂપે રહેલું જણાય છે. [જ.કે.]

અવિચલ : આ નામે 'દૂલક-રાસ'(લે. ઈ. ૧૮૧૩) તથા ૬૧ કડીની 'એકસોસિતોર-જનનામ-સ્તવન'એ કૃતિઓ નોંધાયેલી મળે છે પણ તે ક્યા અવિચલ છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

સંદર્ભ : ૧. જૈન સત્યપ્રકાશ, જન્યુ. ૧૯૪૬ - 'જેસલમેરકે જૈન જ્ઞાનભંડારોકે અન્યત્ર અપ્રાપ્ય ગંથોંકી સૂચી', અગસ્ત્યંદ નાહટા; □ ૨. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [શ.ત્રિ]

અવિચલદાસ[ઈ.૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : આખ્યાનકાર. નડિયાદના આભ્યંતર નાગર બ્રાહ્મણ. વિષ્ણુજી/વિષ્ણુદાસના પુત્ર.

હરજીસુત ધરાણીધર તથા કોઈ ભીમ-કવિના પુત્ર - એ ૨ ભટ્ટો-પુરાણીઓ પાસેથી મૂળ સંસ્કૃત કથાઓ સાંભળીને કાવ્યરચના કરનાર આ કવિનો 'ભાગવત-પદ્મસ્કંધ'(ર. ઈ. ૧૬૨૮/સં. ૧૬૮૪, પોષ વદ ૧૦) મૂળનો અધ્યાયવાર અનુવાદ છે. ભાગવતની "કઠિન કથા" સમજવામાં પોતાને સહાયરૂપ નીવડેલી શ્રીધરી ટીકામાંના અધ્યાયશ્ચારના શ્લોકોનો અનુવાદ પણ કવિએ કૃતિમાં ઉમેર્યો છે. કેટલાક અધ્યાયોના આરંભે એમણે સંસ્કૃત શ્લોકો મૂકેલા છે, જે એમને મૂળ કથા કહેનાર ભટ્ટે રચી આપ્યા હોવાનો તર્ક થયો છે. 'આરણ્યક-પર્વ'(ર ઈ. ૧૬૩૮/સં. ૧૬૮૫, શ્રાવણ વદ ૧૧, શનિવાર) મૂળના લગભગ સારરૂપ અને કેટલાક પ્રસંગોને સેચક રીતે આલેખનું ૭૫ કડવાં અને ૭૦૭૦ કડીનું આખ્યાન છે. આ કૃતિ, નડિયાદના બળદેવરામ કૃષ્ણરામ ભટ્ટે સુધારાવધારા કરીને ૯૭ કડવાંના 'વનપર્વ' નામે પ્રગટ કરી છે.

'અષ્ટમસ્કંધ' નામની એક અન્ય કૃતિ પણ આ કવિની હોવાનો ઉલ્લેખ મળે છે.

કૃતિ : વનપર્વ, સં. બળદેવરામ કૃ. ભટ્ટ, ઈ.૧૮૮૦.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; ૨. વિષ્ણુદાસ, ભાનુસુખરામ મહેતા, ઈ.૧૯૨૦; □ ૩. ગૂહાપાદી. [ર.સો.]

'અશોકચંદ્રોલિહી-રાસ'[ર. ઈ. ૧૭૧૬ કે ૧૭૧૮/સં. ૧૭૭૨ કે ૧૭૭૪, માગશર સુદ ૫] : મુખ્યત્વે દુહા-દેશીબદ્ધ પણ પ્રસંગો-પાત્ર કવિત, ગીત, તોટક આદિ પદ્યબંધને ઉપયોગમાં લેતો, ૩૧ ઢાળનો, જ્ઞાનવિમલસૂરિકૃત આ રાસ(મુ.) રોહિણીનક્ષત્રના દિવસે ૨૮ વર્ષ સુધી કરવામાં આવતા તપ - રોહિણીતપનો મહિમા ગાવા માટે રચાયેલો છે. રાજ અશોકચંદ્રની રાણી રોહિણી શોકભાવથી એટલી બધી અજાણ છે કે પુત્રમૃત્યુના દુઃખે રડતી સ્ત્રીના રુદનમાં કયો રાગ છે એમ પૂછે છે. આવા પ્રશ્નથી અશોકચંદ્રને આ સ્ત્રીમાં બીજાનું દુઃખ સમજવાની વૃત્તિનો અભાવ અને ગર્વ જણાયાં. તેથી તેને પાઠ ભણાવવા તે એના ખોળામાં બેઠેલા પુત્ર લોકપાલને અટારીએથી નીચે નાખે છે. પરંતુ રોહિણીને તો આ ઘટનાથી પણ કશો શોક થતો નથી અને એના પુણ્યપ્રભાવે પુત્ર ક્ષેમકુશળ રહે છે. રોહિણીના આ વીતશોક-વીતરાગપાણના કારણરૂપે એના પૂર્વ-ભવની કથા કહેવાય છે જેમાં એ પોતાના આગલા ભવના દુષ્કર્મને કારણે કુરૂપ અને દુર્ગંધી નારી બની હોય છે અને રોહિણીતપના આશ્રાયથી એ દુષ્કર્મના પ્રભાવમાંથી છૂટીને આ રોહિણી અવતાર પામી હોય છે. રોહિણીના ૨ પૂર્વભવો, અશોકચંદ્ર તેમ જ રોહિણીનાં સંતાનોના પૂર્વભવો તથા એકાદ આડકથા વડે આ રાસ પ્રસ્તાર

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૧૫

પામ્યો હોવા છતાં એમાં કથાતત્ત્વ પાંખું છે, કેમ કે એ એક જ ઘટનાસૂત્રવાળી સાદી કથા છે. ધર્મબોધના સ્ફુટ પ્રયોજનથી રચાયેલી આ કૃતિમાં કવિએ કર્મ, તપ ઇત્યાદિના સ્વરૂપ અને પ્રકારોની સાંપ્રદાયિક માહિતી ગૂંથી લીધી છે તેમ જ સુભાષિતો અને સમસ્યાઓનો પણ વિનિયોગ કર્યો છે. કાવ્યમાં કવિની કાવ્ય-શક્તિનો પણ પરિચય પ્રસંગોપાત આપણને મળ્યા કરે છે. જેમ કે, મધ્યા મુનિના પુણ્યપ્રતાપને પ્રગટ કરતા વાતાવરણનું ચિત્રણ કવિએ જે વીગતોથી કર્યું છે તે મનોરમ લાગે છે. નગર વગેરેનાં અન્ય કેટલાંક વર્ણનો પણ નોંધપાત્ર છે. આવાં વર્ણનોમાં રૂપકાદિ અલંકારોનો કવિએ લીધેલો આશ્રય એમની કામતાને પ્રગટ કરે છે. રોહિણીના રૂપવર્ણનમાં “ઉર્વસી પશુ મનિ નવિ વસી રે” જેવા વ્યતિરેક-યમકના સંક્રાંતકારની હારમાળા ચોજી છે અને પૌરાણિક હકીકતોને રોહિણીના પ્રભાવના હેતુ રૂપે કલ્પી છે તે કવિની આ પ્રકારની વર્ણનકામતાનું એક વિશિષ્ટ ઉદાહરણ છે. સમગ્ર રાસમાં શિષ્ટ પ્રૌઢ ભાષાછટાનું આકર્ષણ છે તો જુગુપ્સા અને તિરસ્કારના ભાવોને અનુરૂપ ભાષા પણ કવિ એટલી જ અસરકારકતાથી પ્રયોજી બતાવે છે. થોડીક સુંદર ધ્રુવાઓ અને કવિત્ કરેલી ૪ પ્રાસની યોજના પણ કવિની કાવ્યશક્તિની ઘોતક છે. [કુ.દે.]

‘અશ્વમેધ-પર્વ’ [ર. ઈ. ૧૬૩૯/સં. ૧૬૯૫, મકરસંક્રાન્તિ]: ૭૦૦૦ કડીઓમાં વિસ્તરતા ‘યોવનાશ્વનું આખ્યાન’થી ‘અશ્વમેધ-પૂર્ણાહુતિ’ સુધીનાં ૧૭ આખ્યાનોમાં વિભક્ત થયેલી હરજીસુત ક્ષાનની આ કૃતિ(મુ.) મહાભારતના સમગ્ર ‘અશ્વમેધ-પર્વ’ને આખ્યાનબદ્ધ કરવાના એક વિરલ પ્રયાસ તરીકે નોંધપાત્ર છે. કડવા માટે યોજાયેલી ‘અલંકાર’, ‘છંદ’, ‘અમક’, ‘સૂત્ર’ જેવી વિવિધ સંજ્ઞાઓ આ કૃતિની વિલક્ષણતા છે. કથા પરત્વે કવિ મહાભારતને અનુસરીને ચાલ્યા છે અને સર્ળંગ પ્રવાહી કથાનિરૂપણથી વિશેષ એ સિદ્ધ કરી શક્યા નથી. પ્રસંગનિરૂપણ કે અભિવ્યક્તિનો ચમત્કાર કૃતિમાં જવલ્લે જ જડે છે. તેમ છતાં તેમની વર્ણનરીતિમાં પ્રૌઢિ અને વિશદતા છે તેમ જ પરંપરાગત વર્ણનોનો તથા પાત્રોક્તિઓનો તેમણે વારંવાર આશ્રય લીધો છે, એથી કથા રસપ્રદ બની છે. કવિત્ થયેલી ગીતની ગૂંથણી તથા દરેક કડવાને આરંભે રાજનો નિર્દેશ — ક્યારેક ૧થી વધુ રાગોનો પણ નિર્દેશ — આ કૃતિને કવિએ અત્યંત ગૈય રૂપે કલ્પી છે તેના પ્રમાણરૂપ છે. દરેક આખ્યાનને આરંભે ઈષ્ટદેવ કૃષ્ણની સ્તુતિ — ક્યારેક ૮-૧૦ કડીઓ સુધી વિસ્તારીને પણ — કવિએ કરી છે તે તેમની કૃષ્ણભક્તિ અને પ્રસ્તારી નિરૂપણશૈલીના દૃષ્ટાંતરૂપ છે. પહેલું ‘યોવનાશ્વનું આખ્યાન’(ર. ઈ. ૧૬૩૯/ સં. ૧૬૯૩, માગશર સુદ ૨, સવિવાર) બતાવે છે તે જોતાં કવિએ આ કૃતિની રચના પાછળ પૂરાં ૨ વર્ષનો સમય આપ્યો છે એમ દેખાઈ આવે છે. [ર.સો.]

‘અષ્ટપટરાણીવિવાહ’: ૪૦ કડીના સર્ળંગ પદબંધના દયારામકૃત આ કાવ્ય(મુ.)માં રુકમિણી, જંબુવતી, સત્યભામા, કાલિદેહી, મિત્રવિદા, સત્યા, ભદ્રા અને લક્ષ્મણા — આ ૮ પટરાણીઓ અને શ્રીમદ્ભાગવતના નાયક શ્રીકૃષ્ણના વિવાહપ્રસંગો એકસાથે નિરૂપાયા છે. સોળ-સહસ્ર રાણીઓ સાથેના વિવાહની ઘટના પણ અહીં ભેગી ગૂંથા-

યેલી છે. દ્રોપદી અને પટરાણીઓ વચ્ચેના વિનોદવિહારની ક્ષણો-રૂપે આખી ઘટનાનું નિરૂપણ રોચક બન્યું છે. [સુ.દ.]

અસાઈત[ઈ. ૧૪મી સદી ઉત્તરાર્ધ]: લોકનાટ્યકાર અને પદ્ય-વાર્તાકાર. પ્રચલિત કથા અનુસાર સિદ્ધપુરના યજુર્વેદી ભારદ્વાજ ગોત્રના ઔદીચ્ય બ્રાહ્મણ. પિતા રાજરામ ઠાકર. અસાઈતની કવિ, વક્તા અને સંગીતકાર તરીકે ખ્યાતિ. તેમણે ઊંઝામાં છાવણી નાખી રહેલા મુસ્લિમ સરદારને, તેની પાસેથી ત્યાંના હેમાળા પટેલની પુત્રીને છોડાવવા એ પોતાની પુત્રી છે એવું કહેવું અને એની સાબિતી આપવા તેની સાથે જમણ લીધેલું; પરિણામે તેમની બ્રાહ્મણ-કોમે તેમને નાત બહાર મૂકેલા. આથી અસાઈતે પોતાના ૩ પુત્રો માંડણ, જયરાજ અને નારણ સાથે સિદ્ધપુર છોડી ઊંઝામાં નિવાસ કર્યો. ત્યાં હેમાળા પટેલે તેમને ઘર, જમીન તથા વંશપરં-પરાના કેટલાક હકો લખી આપેલા જે અસાઈતના વંશજો આજેય ભોગવે છે. આ અસાઈતના પુત્રોનાં ૩ ઘર થયાં તેથી ‘ત્રણઘરા’ ઉપરથી ‘તરગાળા’ કહેવાયા. અન્ય મત મુજબ અસાઈતે આરંભેલી ભવાઈની પ્રવૃત્તિમાં ઔદીચ્ય, શ્રીમાળી અને વ્યાસ ૩ જાતિના બ્રાહ્મણો ભળ્યા તેથી ‘ત્રણ-ગાળાળા’ પરથી ‘તરગાળા’ કહેવાયા. ગમે તેમ, પણ અસાઈત ભવાઈ કરનાર તરગાળા કોમના આદિપુરુષ ગણાય છે. આ કોમ ‘નાયક’ને નામે પણ ઓળખાય છે અને અસાઈત નાયક એની નામછાપ એમની રચનાઓમાં મળે છે.

અસાઈતે ધાર્મિક, ઐતિહાસિક અને સામાજિક વિષયના ૩૬૦ ભવાઈવેશ રચ્યા કે સંકલિત કર્યાનું કહેવાય છે, જે કે આજે પચાસેકથી વધારે વેશ મળતા નથી; તે ઉપરાંત, જે વેશો મળે છે તેમાંથી ‘કજ્જેડાનો વેશ’ અને ‘રામદેવનો વેશ’ એ ૨ વેશમાં જ અસાઈતનું નામ વેશના કર્તા તરીકે જોડાનું હોય એવું દેખાય છે અને બીજા ત્રણેક વેશમાં દુહા, છપ્પા જેવી છૂટક રચનાઓમાં અસાઈતની નામછાપ મળે છે.

‘કજ્જેડાનો વેશ’←(મુ.)માં મોટી ઉંમરનાં ઠકરાણાં અને નાની ઉંમરના ઠાકોરના કજ્જેડાનું હાસ્યરસિક ચિત્રણ થયું છે. રામદેવ અને એની રાણીના દાંપત્યજીવનની ખૂબ જ આદ્રી કથાવસ્તુ ધરાવતો ‘રામદેવનો વેશ’←(મુ.) અનેક વિષયોની માહિતી તથા વ્યાવહારિક ડહાપણનાં સુભાષિતોથી ખૂબ વિસ્તૃત બનેલો છે અને પ્રાપ્ત ભવાઈવેશોમાં એ સૌથી લાંબો વેશ છે.

મુદ્રિત ભવાઈવેશોમાં અસાઈતના નામછાપવાળી વ્યવહારજ્ઞાન, સંસારડહાપણ અને સમસ્યાયાનુસીની દુહા, છપ્પા, કવિત વગેરે પ્રકારની અનેક છૂટક રચનાઓ તથા મહિના જેવી કૃતિ પણ મળે છે. હસ્તપ્રતયાદીઓમાં પણ આ પ્રકારની છૂટક રચનાઓ અસાઈતને નામે નોંધાયેલી મળે છે તેમાં અમુદ્રિત રચનાઓ પણ હોવાનો સંભવ છે.

ભવાઈવેશો એમના રચનાસમયો કોઈ નિર્દેશ કરતા નથી પરંતુ પરંપરાગત રીતે અસાઈતને ઈ. ૧૪મી સદીમાં થયેલા માનવામાં આવે છે અને તેથી ‘હંસવચ્છકથા/ચરિત/ચોપાઈ/ પવાડો/→હંસાઉલી’← (ર. ઈ. ૧૩૬૧/૧૩૭૧; મુ.)ને અસાઈતની કૃતિ ગણવામાં આવે છે. ૪ ખંડ અને મુખ્યત્વે ચોપાઈબંધની ૪૩૮/૪૭૦ કડીની આ કૃતિના પહેલા ખંડમાં હંસાઉલીનરવાહનના લગ્નની અદ્ભુતરસિક

વાર્તા અને બાકીના ૩ અંકોમાં તેના પુત્રોની પ્રેમશૌર્યઅંકિત ગાથા રજૂ થઈ છે. તેમાં વચ્ચે-વચ્ચે આવતાં ૩ વિરહગીતો અસાઈતની ઊંમિકવિ તરીકેની શક્તિ પ્રગટ કરે છે. આ કથા જૈનોમાં સાદું સાંમાન પામી છે અને મતિસુંદર નામના જૈન સાધુએ આના પુર-સંધાન રૂપે હંસાઉલીના પૂર્વભવની કથા ઈ.૧૫૬૫માં રચી છે તે હકીકત એના કતનિ અસાઈત નાયક ગણવા કારણ આપે છે કેમ કે નાયકકોમનો જૈન સંપ્રદાય સાથેનો સંબંધ જાણીતો છે.

અસાઈતના નામે 'ફસ્સુરામ-આખ્યાન' નોંધાયેલ છે. પરંતુ એ માહિતીની અધિકૃતતા ચકાસણીપાત્ર જણાય છે.

કૃતિ : ૧. હંસાઉલી, સં. કેશવરામ કા. શાસ્ત્રી, ઈ.૧૯૪૫ (+સં.);

□ ૨. ભવાઈસંગ્રહ, સં. મહીપતરામ રૂપરામ, *ઈ.૧૮૬૬, ઈ.૧૮૯૪ (ચોથી આ.); ૩. ભવાની ભવાઈ પ્રકાશ, સં. હરમણિ-શંકર ધ. મુનશી, -.

સંદર્ભ : ૧. આકવિઓ : ૧; ૨. કવિચરિત : ૧-૨; ૩. ગુજૂક-હકીકત; ૪. ગુસાઈતિહાસ : ૧; ૫. ગુસારસ્વતો; □ ૬. ગૂહાયાદી. [૨.૬.]

અહમદ [ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : મુસ્લિમ કવિ. અવટકે દેસાઈ. ખોલવડ(જિ. નવસારી)ના વતની. પીર કાયમુદ્દીનની પરંપરામાં નબીમિયાના અનુયાયી. એમની પ્રેમવક્ત્રાભક્તિની ૨ ગરબીઓ તથા યોગમાર્ગની પરિભાષાને યોજતું ભક્તિબોધનું ૧ કલામ એ કૃતિઓ મુદ્રિત મળે છે.

કૃતિ : ભક્તિસાગર, સં. હરગોવનદાસ હરકીશનદાસ, ઈ. ૧૯૨૯ (+સં.). [૨.૨.૬.]

'અંગદવિષ્ટ' [૨.ઈ.૧૭૪૩ કે ૧૭૫૨/સં.૧૭૯૯ કે ૧૮૦૮, આસો સુદ ૧૦, રવિવાર] : ૧૬૪થી ૩૮૪ સુધીની કડીસંખ્યા બતાવતી, સંભવતઃ કવિને હાથે વૃદ્ધિ પામતી ગયેલી શામળની આ કૃતિ(મુ.) ઝૂંઝણા, દોહરા, રોળાના છપ્પા, સોરકા, સર્વેયા અને કવિતમાં રચાયેલ છે. ગુજરાતી તથા હિંદી ભાષાનો વિનિયોગ કરતી આ કૃતિ એ બંને ભાષામાં શામળનું સવ્યસાચીપણું બતાવે છે. સાંસારિક રસની કલ્પનાપ્રધાન માનવકથાઓની રચનામાં સવિશેષ રસ ધરાવતા કવિએ અહીં પૌરાણિક કથાવસ્તુ પર પોતાનો હાથ અજમાવ્યો છે તે તરત ધ્યાન ખેંચે એવી હકીકત છે. આ કાવ્યમાં એમણે વાલીપુત્ર અંગદ, સીતાને પાછા સોંપી દેવા સમજાવવા રાવણ પાસે જાય છે એ સમાચારીય પ્રસંગને પોતાનું યદ્યકૌશલ બતાવવાના લોભથી અતિકથન અને વિસ્તારની પરવા કર્યા વિના ખૂબ બહેલાવ્યો છે અને રામ અને અંગદ, અંગદ અને રાવણ-મંદિરના પ્રતિહાર તેમ જ સામદ, તથા રાવણ અને અંગદ વચ્ચેના સંવાદો વીરરસોચિત ઝમકદાર ભાષામાં ઘણા ચગાવ્યા છે. સંવાદોમાં રામ સિવાયનાં અન્ય પાત્રોની ભાષા જુસ્સા અને ઝનૂનના અતિ-રેકમાં અશિષ્ટ ગાલિપ્રદાન સુધી પહોંચી જાય છે, એમાં શામળ સમકાલીન શ્રોતાવર્ગના રંજનાર્યો તેની કલાએ ઊતરી પડવાનું જોઈ શકાય. બધો વખત અંગદના મુખેથી નીકળતી આવેશપ્રધાન જોશીલી વાણી તેમ જ તેના વીર-પરાક્રમથી થતી વીરરસની નિષ્પત્તિ ધ્યાન ખેંચવા વિના રહેતી નથી. શામળની પૌરાણિક વિષયની આ કૃતિ

પરંપરાપ્રાપ્ત આખ્યાનોથી જુદી રચનારીતિનું આખ્યાન છે એમ કહી શકાય. [અ.રા.]

અંદરજી [ઈ.૧૭૮૮માં હયાત] : અવટકે જોશી. ૧૫ કડીના ગણ-પતિની પૂજાને વિષય કરીને રચેલા છંદ(૨.ઈ.૧૭૮૮/સં.૧૮૪૪, માગશર સુદ ૧૪, ગુરુવાર; મુ.)ના કત્તા.

કૃતિ : દેવીમાહાત્મ્ય અથવા ગરબાસંગ્રહ : ૨, પ્ર. વિશ્વનાથ ગો. દ્વિવેદી, ઈ. ૧૮૯૭ (+સં.). [કી.જે.]

'અંબડવિદ્યાધર-રાસ' [૨.ઈ.૧૫૮૩/સં.૧૬૩૯, કારતક સુદ ૧૩] : મંગલમાણિક્યે પોતાની ગુરુપરંપરાના મુનિરત્નસૂરિની મૂળ ગદ્યપદ્યમય સંસ્કૃત કૃતિ 'અંબડ-ચરિત્ર'ના અનુવાદ રૂપે રચેલી ૨૨૪૧ કડીની આ કૃતિ(મુ.) ૭ આદેશોમાં વહેંચાયેલી છે. મુખ્યત્વે ચોપાઈબંધનો ઉપયોગ કરતી આ કૃતિમાં દુહા અને વસ્તુ છંદનો પણ ઉપયોગ થયો છે. આ કૃતિમાં અત્યંત ગરીબ દશામાં ફરતા અંબડને ગોરખયોગિનીના આશીર્વાદથી કેવી રીતે મોટું રાજ્ય, ધન અને ૩૨ પત્નીઓ મળે છે તેની અદ્ભુતરસિક કથા રજૂ થયેલી છે. પૂર્વ દિશામાંથી ગુણવર્ધન નામની વારીમાંથી પાકું શત-શર્કશ ફળ લાવવું - જેવી ગોરખયોગિનીની ૭ આજ્ઞા અંબડ કેવી રીતે પાર પાડે છે તેનું વૃત્તાંત ૭ આદેશોમાં આપવામાં આવ્યું છે. આ આજ્ઞાઓ પાર પાડતાં અંબડ અનેક ચમત્કારિક અનુભવો-માંથી પસાર થાય છે. યોગિનીના મૃત્યુ પછી અંબડ જિનમતનો અંગીકાર કરી સુલસા શ્રાવિકાના પ્રત્યક્ષ પરિચયથી સમ્યક્ત્વમાં સ્થિર થાય છે અને અંતે મોક્ષ પામે છે. ધન ગુમાવી બેઠેલો અંબડનો પુત્ર કુરબક ધનપ્રાપ્તિ માટે ગોરખયોગિનીની ધ્યાનકુંડિકા ઉઘાડે છે ત્યાં પતિના સિદ્ધાસનના મોહથી પૂતળી બની ગયેલી પોતાની ૩૨ માતાઓને જુએ છે. કોઈ ભાગ્યવાન પુરુષને આગળ કરી ધન કાઢવાના વિચારથી કુરબક વિક્રમને વાઈ જાય છે પરંતુ વિક્રમનો પ્રયત્ન પણ સફળ થતો નથી. વિક્રમને મળેલા સિદ્ધાસનની ૩૨ પૂતળીઓના આ પૂર્વ-ઈતિહાસને લીધે 'સિદ્ધાસન-બત્રીસી'ની કથામાળાનો પૂર્વરંગ રચતી આ કૃતિ એ દૃષ્ટિએ મહત્વની કરે છે.

આ કૃતિમાં ચમત્કારપ્રધાન ઘટનાઓનો રસ મુખ્ય છે તેમ છતાં એમાં કવિએ આડકથાઓ, લૌકિક દૃષ્ટાંતો અને સુભાષિતો ગૂંથવાની તક લીધેલી છે. એ નિમિત્તે કેટલુંક સંસારચિત્ર અને કેટલોક જીવનબોધ રજૂ થાય છે. સુભાષિતો સંસ્કૃત શ્લોકોને પ્રાકૃત ગાથા રૂપે પણ આવે છે એમાં કવિનું પાંડિત્ય દોષાઈ આવે છે. શંભુ-રૂપનું વર્ણન, યોગિનીને વિસ્તૃત પ્રાર્થના જેવા અંશો ત્વરિત ઘટના-વેગવાળી આ કૃતિમાં એક પ્રકારની રાહત ઊભી કરે છે. કવિની વાણીમાં અલંકરણ નથી પરંતુ સર-૩ છટાદાર વાણીમાં પણ કવિની ભાષાપ્રભુતા વરતાઈ આવે છે. આ જૈન કવિ આરંભમાં શંકર, વિષ્ણુ, બ્રહ્માને સ્મરે છે, પ્રત્યેક આદેશમાં મંગલાચરણ યોજે છે, ઝંકાર અને સિદ્ધસ્વરૂપનો મહિમા કરે છે અને ગુરુવાર(ઈ.૧૫૮૨/સં. ૧૬૩૯, જ્યેષ્ઠ સુદ ૫)ના રોજ કૃતિનો આરંભ કરે છે તે બધી વીગતો નોંધપાત્ર છે. [કી.જે.]

અંબદેવ(સૂરિ) [ઈ.૧૩૧૫માં હયાત] : નિવૃત્તિગચ્છના જૈન સાધુ.

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૧૦

પાર્શ્વસૂરિના શિષ્ય. દોહા, રોળા વગેરે વિવિધ ગેય છંદોમાં ૧૩ ભાસમાં રચાયેલો એમનો 'સમરા-રાસ←સંઘપતિ-સમરસિહ-રાસ' (મુ.) શત્રુજય તીર્થમાં મુસ્લિમોએ ખંડિત કરેલ મૂવનાયકના બિબની પ્રતિષ્ઠાના પાટણના સમરસિહને આવેલા વિચાર અને એને અંગે એમણે કરેલી કાર્યવાહીની વિસ્તૃત ભૂમિકા સાથે એમણે કહેલા સંઘની યાત્રાનું તથા પ્રતિષ્ઠામહોત્સવનું વર્ણન કરે છે. ઐતિહાસિક માહિતી તથા ભાષાવિકાસની દૃષ્ટિએ નોંધપાત્ર બનતા આ રાસમાં સંઘ ઈ.૧૩૧૫(સં. ૧૩૭૧, ચૈત્ર વદ ૭)ના રોજ પાટણ પાછો આવ્યાનું નોંધાયું છે. કાવ્યની રચના એ જ વર્ષમાં થઈ હોવાનું માનવામાં બાધ જણાતો નથી.

કૃતિ : ૧. જૈએકાસંચય; ૨. પ્રાગુક્તસંગ્રહ : ૧.

સંદર્ભ : ૧. આકવિઓ : ૧; ૨. ગુસાઈનિહાસ : ૧; ૩. ગુસા-મધ્ય; □ ૪. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [વ.દ.]

અંબાઈદાસ] : કેટલાક ગરબા (અંબાજી વિશેના ૧ ગરબો મુ.) તથા 'લંકાના સસોકા'ના કર્તા.

કૃતિ : અંબિકાકાવ્ય તથા શક્તિકાવ્ય, પ્ર. બુક્કસેવર સાકરવાલ બુલાખોદાસ, સં. ૧૯૭૯.

સંદર્ભ : ગૂહાયાદી. [ચિ.ત્ર.]

અંબારામઈ. ૧૮૧૧ આસપાસ સુધીમાં] : 'અંબારામ' ઉપરાંત 'અંબા', 'અંબો', 'આંબો'ની નામછાપ ધરાવતી તિથિ, વાર, માસ, સંદેશો તથા ગરબા-ગરબીઓ વગેરે પ્રકારની કૃતિઓ(લિ.ઈ.૧૮૧૧ આસપાસ)ના કર્તા. એમની ગરબીઓમાંથી ૪ ગરબીઓ આત્મ-જ્ઞાનવિષયક અને બાકીની કૃપણભક્તિવિષયક હોવાનું જણાવાયું છે. 'અંબો'ની નામછાપવાળાં જ્ઞાનમૂલક રૂપકગ્રંથિવાળાં ૨ પદો તથા 'અંબા'ની નામછાપને કારણે ભૂલથી 'અંબાબાઈ'ના નામે મુકાયેલી કૃષ્ણવિરહની ૨ ગરબીઓ મુદ્રિત મળે છે તે આ કવિની જ રચનાઓ જણાય છે.

૩ કડવાનાં 'સીતાવિવાહ'(મુ.) મળે છે તે ઉપર્યુક્ત અંબારામની કૃતિ હોવાનું નિશ્ચિતપણે ન કહી શકાય.

કૃતિ : ૧. પ્રાકાસુધા : ૨; ૨. ભવાની ભવાઈ પ્રકાશ, સં. હરમણિશંકર ધ. મુનશી; -; □ ૩. વસંત, વ. ૧૧ અં. ૧૩ - 'શ્રીકવિ અંબાબાઈ', છગનલાલ વિ. રાવળ.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; □ ૨. સાહિત્ય, ફેબ્રુ. ૧૯૧૬ - 'ગુજરાતી કવિઓનાં અપ્રસિદ્ધ કાવ્યો,' છગનલાલ વિ. રાવળ; □ ૩. ગૂહાયાદી. [ચિ.ત્ર.]

અંબાશંકર] : અંબાજી માતાનાં પદના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકલકીકત; ૨. પ્રાકકૃતિઓ. [ચિ.ત્ર.]

આગમમણિકચ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. લક્ષ્મીસાગરસૂરિના શિષ્ય જિનહંસના શિષ્ય. સોમસુંદરસૂરિની પરં-પરાના લક્ષ્મીસાગરસૂરિ(જ.ઈ.૧૪૦૮ - અવ.ઈ.૧૪૮૧ ?)એ જિનહંસને આચાર્યપદ આપ્યાનો ઉલ્લેખ મળે છે. કવિના ગુરુ ઉક્ત

૧૮ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

જિનહંસ હોય તો કવિનો સમય ઈ.૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધ ગણાય. એમના ગાસઉ, આંદોલા અને ફાગના રચનાબંધવાળા, ૨૭ કડીના 'જિનહંસગુરુ-નવરંગ-ફાગ'(લિ.સં.૧૬મી સદી અંતભાગ/સં.૧૭મી સદી આરંભ અનુ.; મુ.)માં પરંપરાગત રૂપકશૈલીએ ગુરુના શૈલનો મહિમા વર્ણવાયો છે. આંતરયમકના વ્યાપક વિનિયોગવાળા આ કાવ્યમાં કવિએ સૌંદર્યવર્ણન અને વિરહવર્ણનની તક લીધી છે અને 'વસંતવિવાસ'નું સ્મરણ કરાવતી કેટલીક મનોરમ પંક્તિઓ પણ એમાં મળે છે.

કૃતિ : પ્રાકાસુસંગ્રહ (+ સં.).

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૨ - 'જૈનગચ્છોની ગુરુપટ્ટાવલીઓ.'

[શ.ત્ર.]

આજ્ઞાસુંદર(ઉપાધ્યાય) [ઈ.૧૪૬૦માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનવર્ધનસૂરિના શિષ્ય. ૩૩૪ કડીના 'વિદ્યાવિલાસ-યોષાઈ/રાસ'(ર.ઈ.૧૪૬૦)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૧).

[શ.ત્ર.]

આણંદ- : જુઓ આનંદ-.

'આત્મજ્ઞાન વિશે' : આ શીર્ષક નીચે મુકાયેલાં ધીરાનાં ૧૦ પદો(મુ.) સર્ળંગ કૃતિ તરીકે કલ્પાયેલ હશે એવી ખાતરી થતી નથી. ૧૦માંથી ૮ પદો કાફીપ્રકારનાં છે અને ચુસ્તપણે જ્ઞાનમાર્ગને વળગે છે, જ્યારે અન્ય ૨ પદો પ્રેમલક્ષણભક્તિની પરિભાષાનો વિનિયોગ કરીને ચાલે છે. "તરણા ઓથે ડુંગર"ની જૈમ સંસારની ઓથે અદ્દષ્ટ રહેતા પરમ તત્ત્વની અલોકિકતા અને એનો અનુભવ દૃષ્ટાંતપરંપરા અને "ઊવટી સરિતા પડે ગગન પર, વિના વાદળ વરસાય", "તેતરડે સિયાણો પકડયો" એવા અવળવાણી ૧ ઉદ્દગારો વડે બિંધતાથી આલંબતાં પદો વધારે ધ્યાન ખેંચે છે. "વિદેહની વારતા" માંડતા કવિની આ અનુભવમસ્તી તેમ "ખબરદાર મન-સૂબાજી, ખાંડાની ધારે ચડવું છે" એમ રૂપકશૈલીએ વ્યક્ત થયેલી આત્મપ્રબોધની ચાનક પ્રભાવક બની છે. માયાની મોહકતા અને કાયાની નશ્વરતા વર્ણવતાં પદો અહીં છે, તેમ જ યોગમાર્ગી પદાવધિમાં પણ જ્ઞાનબોધ નિરૂપાયેલો છે.

[ર.દ.]

આત્માનંદ(બ્રહ્મચારી) - ૧ [ઈ.૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : સ્વામિનારાયણ-સંપ્રદાયના સાધુ. 'સહજાનંદસ્વામી-ચરિત્ર'(મુ.)ના કર્તા. આ કવિને નામે નોંધાયેલ 'લીલાચિતામણિ' ઉપર્યુક્ત કૃતિ જ હોવાનો સંભવ છે.

કૃતિ : સહજાનંદસ્વામિચરિત્ર, પ્ર. શાસ્ત્રી કૃષ્ણપ્રસાદ દવે, ઈ.

૧૯૮૨.

[હ.ત્ર.]

આત્માનંદ(સ્વામી) - ૨ [ઈ.૧૮મી સદી] : સ્વામિનારાયણ-સંપ્રદાયના સાધુ. દીક્ષા પૂર્વે મારવાડના કાકોર. જોમયુક્ત સાંપ્રદાયિક વારતાઓના કર્તા.

સંદર્ભ : મસાપ્રવાહ.

[હ.ત્ર.]

આનંદારામ : આ નામે 'કૃષ્ણ-ચરિત્ર' અને કેટલાંક પદો નોંધાયેલાં

મળે છે તથા નિષ્ઠિ અને ગરબી મુદ્દિત મળે છે. આ કથા આત્મારામ છે તે નિશ્ચિત રીતે કહી શકાય તેમ નથી.

કૃતિ : ૧. અંબિકાકાવ્ય તથા શક્તિકાવ્ય, પ્ર. સાકરલાલ બુલાખીદાસ; ઈ. ૧૯૨૩; ૨. કાદોહન : ૩.

સંદર્ભ : ૧. ગૂડાયાદી; ૨. ફોહનામાવલિ. [શ.ત્રિ.]

આત્મારામ - ૧ [ ] : દોહતરામશિષ્ય. ઔપથ વિશેના 'આત્મપ્રકાશ' ગ્રંથના કર્તા.

સંદર્ભ : જ્ઞેસલમીરભાંડાગારીય ગ્રન્થાનાં સૂચી, પ્ર. સેન્ટ્રલ લાઈબ્રેરી, ઈ. ૧૯૨૩. [ક્રિ.જી.]

આદિત/આદિતરામ/આદિત્યરામ : આદિતને નામે માતાજીવિષયક કેટલાંક મુદ્દિત પદો મળે છે જેમાંનાં ૧માં "અષ્ટાદશ અપાઠે રે કૃષ્ણપક્ષ ત્રિપાને ગુરુવાર રે" એવી પંક્તિ છે જે સં. ૧૮૧૮ કે સં. ૧૯૧૮ હોવાની શક્યતા છે. આદિતરામને નામે ૪ કડીનું ભજન (મુ.) મળે છે તથા આદિત્યરામને નામે કેટલાંક ગરબા, ગરબી, પદો વગેરે મળે છે. આ આદિત, આદિતરામ અને આદિત્યરામ કથા છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

કૃતિ : ૧. અંબિકાકાવ્ય તથા શક્તિકાવ્ય, પ્ર. સાકરલાલ બુલાખીદાસ, ઈ. ૧૯૨૩; ૨. ભસાસિધુ.

સંદર્ભ : ૧. ગૂડાયાદી; ૨. ફોહનામાવલિ. [શ.ત્રિ.]

'આદિનાથજીનો રાસ'[ર.ઈ.૧૭૬૮/સં. ૧૮૨૪, મહા સુદ ૧૩, રવિવાર] : ઉદયસાગરશિષ્ય ઉપાધ્યાય દર્શનસાગરકૃત ૫ ખંડ, ૧૬૭ ઢાળ અને ૬૦૮૮ કડીની દુહા-દેશીબદ્ધ રાસકૃતિ(મુ.).

પ્રથમ તીર્થંકર ઋષભદેવના જન્મ-મહોત્સવ, બાળકીડા, લગ્ન, વસંતકીડા, વરસીતપ, કેવળજ્ઞાનપ્રાપ્તિ, ચતુર્વિધ સંધની સ્થાપના, સિદ્ધાયલગમન તથા અષ્ટાપદમાં નિર્વાણ - એ સમગ્ર જીવનચર્યાને આવરી લેતી આ કૃતિમાં એમના ૧૨ પૂર્વભવો ઉપરાંત ભરતના મોક્ષાગમન સુધીનું ભરત-બાહુબલિ-વૃત્તાંત પણ વીગતે આવેખાધું છે એ ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે. કવિએ પ્રસંગોપાત્ત દૃષ્ટાંત રૂપે નૃપરાજ આદિની કથાઓ ગૂંથી લીધી છે અને ઋષિદત્તા જેવી કથા પૂરી ૧૩ ઢાળ સુધી વિસ્તારીને કહી છે તે પ્રાસાદિક કથાનિરૂપણમાં કવિનો રસ અને એમની ગતિ બતાવે છે.

કાલચક્ર, ચક્રવર્તીનાં રત્નો, વાસ્તુશાસ્ત્ર, શકુનશાસ્ત્ર, રાજનાં ૩૬ લક્ષણો, સ્વપ્નજ્ઞ તથા વાસુદેવ અને ચક્રીઓની સંખ્યા જેવી માહિતીલક્ષી વીગતોથી કૃતિને અમુક રીતનો આકરગંધ બનાવવાનો પ્રયાસ થયો છે, તે ઉપરાંત વનખંડ, નગરી, સૈન્ય, પાત્રોનાં દેહાદિક, વરસાદી માર્ગ વગેરેનાં, કેટલીક વાર આલંકારિક રીતે તો કેટલીક વાર નક્કર વીગતોથી વર્ણનો થયાં છે તે સમગ્ર કવિની નિપુણતાનું દ્યોતક છે. કૃતિમાં પાનેપાને આવતાં ઋસુકૃત, પ્રાકૃત અને હિન્દી ભાષાનાં સુભાષિતો કવિની બહુશ્રુતતા સૂચવે છે. હેમચંદ્રાચાર્ય તથા વિનયચંદ્રકૃત આદિનાથચરિત્રો, ધનેશ્વરસૂરિકૃત 'શત્રુંજયમાહાત્મ્ય' અને જ્યેષ્ઠેશ્વરસૂરિકૃત 'ઉપદેશચિતામણિ-વૃત્તિ' જેવા ગ્રંથોનું અભ્યાસપૂર્ણ આકલન કરી રચાયેલ આ રાસકૃતિ એના વિસ્તાર તથા વાચનક્ષમતાથી ધ્યાન ખેંચે છે. [ર.ર.દ.]

આધાર[ઈ.૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : ભરૂચના ખેડવાળ ગ્રાહ્યણ, અવટકે દવે અને કડુજના પુત્ર હોવાનું નોંધાયું છે, પરંતુ કૃતિ-ઓમાં 'આધારભટ' એટલી જ નામદ્રાપ મળે છે. ઈ.૧૬૬૪માં રચાયેલા વીરજીના 'સુરેખાહરણ'ની ઈ.૧૬૯૮મી પ્રતમાં એમનું નામ દાખલ થયેલું જેવા મળે છે, તેથી એ ઈ.૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધમાં હયાત હોવાનું માની શકાય. એમને નામે મળતી કૃતિ-ઓમાંથી 'સુરેખાહરણ' મૂળ વીરજીની અને 'શામળશાનો વિવાહ'(મુ.) મૂળ હરિદાસની કૃતિ છે. આધારભટનું કર્તૃત્વ ગણાય એવું એમાં કશું જણાતું નથી. 'શામળશાનો વિવાહ'ની ર.ઈ.૧૬૭૦(સં. ૧૭૨૬, કારતક સુદ ૧) નોંધાયેલી મળે છે, પરંતુ મુદ્દિત પાઠનો એને ટેકો નથી. આધારભટ વ્યવસાયે કથાકાર હશે ને તેથી આ કૃતિઓમાં પોતાનું નામ દાખલ કરી દીધું હશે એવા તર્કને પૂરો અવકાશ છે, પરંતુ એમને નામે નોંધાયેલી નરસિંહ મહેતાને થયેલાં રાસલીલાનાં દર્શનને વર્ણવતી 'નરસિંહ મહેતાની રાસપંચાધ્યાયી'માં અન્ય કોઈ કવિનું કર્તૃત્વ હોવાનું નિર્ણય કરી શકાય તેમ નથી.

કૃતિ : ૧. નરસિંહ મહેતાનું આખ્યાન, સં. હીરાલાલ ત્રિ. પારેખ, ઈ.૧૯૨૩(+સં.); ૨. બૃકાદોહન : ૮(+સં.).

સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકલકીકત; ૨. ગૂડાયાદી; ૩. ફોહનામાવલિ. [ર.સો.]

આનંદ/આનંદ(મુનિ)/આણંદ/આણંદો : આણંદ અને આનંદ-મુનિ આ નામોથી 'મહાવીરજિન-સ્તવન' (ર.ઈ.૧૬૫૧), 'જૂગટું ન રમવા વિશે સઝાય/ સોગઠાં-સઝાય' (લિ.ઈ.૧૮૧૩; મુ.), ૭ કડીનું 'શાંતિજિન-સ્તવન' (લિ. સં. ૧૮મી સદી અનુ.), ૧૮ કડીની 'તમાકુની સઝાય' (મુ.) અને બીજી કેટલીક ગુજરાતી-હિન્દી જૈન કૃતિઓ (કેટલીક મુ.) મળે છે તે કથા કવિ છે તે નિશ્ચિત કહી શકાય તેમ નથી.

આનંદ અને આણંદોને નામે કેટલાંક કૃષ્ણવિષયક અને અન્ય પદો મળે છે તે કોઈ જૈનેતર કર્તા હોઈ શકે. એ કર્તા કોણ છે તે નિશ્ચિત કહી શકાય તેમ નથી.

કૃતિ : ૧. જિભપ્રકાશ; ૨. જૈકાપ્રકાશ : ૧; ૩. જૈપ્રપુસ્તક : ૧.

સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકલકીકત; ૨. ગૂડાયાદી; ૩. ફોહનામાવલિ; ૪. મુપુગૂહસૂચી; ૫. લીહસૂચી; ૬. હેજૈશાસૂચિ : ૧. [કુ.દે.]

આનંદ(મુનિ)-૧[ઈ. ૧૪૫૧માં હયાત] : રત્નાકરગચ્છના જૈન સાધુ. રત્નસિંહસૂરિના શિષ્ય. સાધ્વીજી ધર્મલક્ષ્મીનું જીવનવૃત્તાંત વર્ણવતા અને એમનો ગુણાનુવાદ કરતા ૫૩ કડીના 'ધર્મલક્ષ્મી-મહત્તરા-ભાસ'(ર.ઈ.૧૪૫૧; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : જૈઐકારાંચય(+સં.).

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૧.

[કુ.દે.]

આણંદ-૨[ઈ.૧૫૦૬માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. હેમ-વિમલસૂરિ-સાધુવિજયની પરંપરામાં કમલસાધુના શિષ્ય. ૨૯ કડીના 'પંચબોલગામિત-ચોવીસજિન-સ્તવન'(ર.ઈ.૧૫૦૬; મુ.)ના કર્તા.

આ કૃતિ ક્વચિત્ ભૂલથી આણંદવિજય તેમ જ કમલવિજયને

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૧૯

નામે નોંધાયેલી મળે છે.

કૃતિ : ૧. જ્યૈસંગ્રહ; ૨. રત્નસાર : ૨, પ્ર. શા. હીરજી હંસરાજ, સં. ૧૯૨૩.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૧. [કુ.દે.]

આનંદ-૩[ઈ.૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનરાજસૂરિ (રાજ્યકાળ ઈ.૧૬૧૮ - ઈ.૧૬૪૪) વિશે એમની હયાતીમાં રચાયેલા ૭ કડીના 'જિનરાજસૂરિગુરુ-ગીત'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : એજૈકસંગ્રહ (+ સં.). [કુ.દે.]

આનંદ(સૂરિ)-૪[ઈ.૧૬૮૪માં હયાત] : જૈન સાધુ. મહેન્દ્રસૂરિ-શાંતિસૂરિના શિષ્ય. 'સુરસુંદરી-રાસ'(ર. ઈ.૧૬૮૪)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૨. [કુ.દે.]

આણંદ(મુનિ)-૫[ઈ.૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : લોકગચ્છના જૈન સાધુ. ત્રિલોકસિંહના શિષ્ય. ૪૭ કડીના 'ગણિતસાર'(ર. ઈ. ૧૬૭૫/સં. ૧૭૩૧, શ્રાવણ -), ૪ ખંડ અને ૩૧ ઢાળના 'હરિવંશ-ચરિત્ર'(ર. ઈ.૧૬૮૨/સં. ૧૭૩૮, કારતક સુદ ૧૫, સોમવાર) તથા શિવજી-ઋષિના આચાર્યકાળ (ઈ.૧૬૩૨-ઈ.૧૬૭૭) દરમ્યાન રચાયેલ ૧૪ કડીના 'શિવજી-આચાર્યનો સલોકો'ના કર્તા. દિલ્હીમાં રચાયેલી પહેલી કૃતિમાં હિંદી ભાષાની અક્ષર છે.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૨ - 'જૈનગચ્છોની ગુરુપટ્ટાવલીઓ';

□ ૨. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [કુ.દે.]

આનંદ-૬[ઈ.૧૮૪૬માં હયાત] : જ્યૈપુરવાસી ઓસવાલ શ્રાવક. પિતા જ્ઞેકમલ. ૩૫ ઢાળની 'જૈનુસ્વામી-ગુણરત્નમાલ'(ર. ઈ.૧૮૪૬)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [કુ.દે.]

આનંદકીર્તિ[ઈ.૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : જૈન સાધુ. જિનરાજસૂરિ-રાજ્યકાળ (ઈ.૧૬૧૮ - ઈ.૧૬૪૪)ના શિષ્ય. ૫ કડીના 'જિન-રાજસૂરિગુરુ-ગીત'(વિ.સં.૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧ [કુ.દે.]

આનંદધન [ઈ.૧૭મી સદી] : જૈન સાધુ. મૂળ નામ લાભાનંદ. તપગચ્છમાં દીક્ષા લીધી હોવાનો સંભવ. અવસાન મેડતામાં.

આનંદધને રાજના મેળાપ સમયે તાવને કપડાંમાં ઉતારી, કપડાં બાજુએ મૂક્યાં અથવા તો શેકનાં વચનો સાંભળી, વેશ છોડી એ જંગલમાં ચાલ્યા ગયા - જેવી પ્રચલિત દંતકથાઓ માટે કોઈ આધાર નથી. આનંદધનનો ઉપાધ્યાય યશોવિજયજી સાથે મેળાપ થયો હતો અને તેને પરિણામે ઉપાધ્યાય યશોવિજયજીએ આનંદધનની સ્તુતિ-રૂપ અષ્ટપદીની રચના કરી હતી.

રાજસ્થાનીમિત્ર ગુજરાતી ભાષામાં રચાયેલાં તથા તીર્થંકરોનાં માત્ર મહિમાગાન કરવાને બદલે, આત્મ-સાધનાની ક્રમિક વિકાસ-યાત્રાનું આલેખન કરતાં અને યોગમય, અનુભવપૂર્ણ તત્ત્વવિચાર તેમ જ લાઘવયુક્ત વાણીથી નોંધપાત્ર બનતાં 'આનંદધન-ચોવીસી' ←

(મુ.)ના પ્રાપ્ત થયેલાં ૨૨ સ્તવનો જૈનપરંપરામાં આગવી ભાત પાડે છે. 'આનંદધન-બ્રહ્મોત્તરી'(મુ.) તરીકે ઓળખાયેલાં પણ ૭૩ જેટલી સંખ્યામાં પ્રાપ્ત થતાં મુખ્યત્વે રાજસ્થાની ભાષાનાં પદોમાં સાંપ્રદાયિક નિરૂપણને સ્થાને કબીર, નરસિંહ અને મીરાંનાં પદોના જેવો સાધકની આનંદમય અનુભવમસ્તીનો કવિત્વમય ઉદ્ગાર મળે છે. આ રીતે આનંદધનનાં સ્તવનો અને પદો એ કોઈ સંપ્રદાય-વિશેષની સંપત્તિ બની રહેવાને બદલે, પ્રત્યેક આત્મજ્ઞાનીને માટે પથપ્રદર્શક અને તેવાં હોઈ મધ્યકાલીન જ્ઞાનમાર્ગી કવિતાપરંપરામાં પોતાનું ચોક્કસ સ્થાન પ્રાપ્ત કરે છે.

આ ઉપરાંત આનંદધન પાસેથી ૨૫ કડીનું 'ચોવીસ તીર્થંકરનું સ્તવન', તીર્થંકરો વિશેનાં અન્ય છૂટક સ્તવન-પદો તથા 'હોરી-સ્તવન', 'અધ્યાત્મ-ગીત' વગેરે કૃતિઓ(મુ.) મળે છે. એમણે સંસ્કૃતમાં પણ 'સિદ્ધ-ચનુવિંશતિકા' રચેલી છે.

કૃતિ : ૧. આનંદધન એક અધ્યયન (સ્તવન-બાવીસીને અનુ-લક્ષીને), કુમારપાળ દેસાઈ, ઈ.૧૯૮૦ (+ સં.); ૨. આનંદધન ચોવીસી, સં. પ્રભુદાસ બે. પારેખ, ઈ.૧૯૫૦ (+ સં.); ૩. એજન, સં. રતિલાલ દી. દેસાઈ, ઈ.૧૯૭૦ (+ સં.); ૪. આનંદ-ધનજીનાં પદો : ૧, ૨, સં. મોતીચંદ ગિ. કાપડિયા, ઈ.૧૯૫૬ (+ સં.); ૫. આનંદધન પદસંગ્રહ ભાવાર્થ, સં. બુદ્ધિસાગર સૂરીશ્વરજી, ઈ.૧૯૫૪ (+ સં.); ૬. ચોવીસી, સં. શ્રાવક ભીમસિંહ માણેક, ઈ.૧૯૦૨ (+ સં.); □ ૭. રાયચંદ્ર જૈન કાવ્યમાલા : ૧, સં. મનસુખલાલ ૨. મહેતા, ઈ.૧૯૦૮ (+ સં.).

સંદર્ભ : ૧. આનંદધનજીનું દિવ્યજિનમાર્ગદર્શન અને પ્રભુ-સેવાની પ્રથમ ભૂમિકા, ભગવાનદાસ મહેતા, ઈ.૧૯૫૫; □ ૨. શબ્દસંનિધિ, કુમારપાળ દેસાઈ, ઈ.૧૯૮૦ - 'કબીર, મીરાં અને અખાના સંદર્ભમાં આનંદધન.' [કુ.દે.]

'આનંદધન-ચોવીસી' : આનંદધનકૃત ૨૨ સ્તવન જ મળતાં હોવાથી અન્ય રચયિતાઓએ, આનંદધનને કે પોતાને નામે ૨ સ્તવનો રચીને પૂર્ણ કરેલી આ 'ચોવીસી'(મુ.)માં તીર્થંકરોના ગુણાનુવાદ જેવાં રૂઢ તત્ત્વોને સ્થાને આધ્યાત્મિક પ્રક્રિયાનું આલેખન છે અને તેથી એ જૈન ચોવીસી-પરંપરામાં જુદી ભાત પાડે છે. ૨૧ સ્તવનોમાં તત્ત્વવિચારણાનો સળંગ આલેખ છે ને પરમાત્માનો માર્ગ, પૂજનના પ્રકાર, શાંતિનું સ્વરૂપ, મનનો વિજય, જૈન-દર્શનની વિશેષતા વગેરે વિષયો આલેખાયા છે. ૨૨મા સ્તવનમાં નેમરાજુલનો પ્રસંગ નિરૂપાયો છે. અલંકારોની ચમત્કૃતિને બદલે યોગમય, અનુભવપૂર્ણ તત્ત્વવિચાર અને નૈસર્ગિક લાઘવયુક્ત વાણીનું બળ પ્રગટ કરતાં આ સ્તવનોની ભાષાનું કાર્દુ રાજસ્થાની છે, પરંતુ તેમાં ગુજરાતી ભાષાનો સ્પર્શ વિશેષપણે જોવા મળે છે. એથી, ગુજરાતના પ્રદેશોમાં લાંબો સમય વિદ્યાર કરનાર આનંદ-ધનની ઉત્તરાવસ્થાનું આ સર્જન હોય એમ સમજાય છે. આ સ્તવનો ઉપર જ્ઞાનવિમલસૂરિ અને જ્ઞાનસારે રચેલા સ્તબ્ધ મળે છે અને ઉપાધ્યાય યશોવિજયે પણ સ્તબ્ધ રચ્યો હોવાની માહિતી મળે છે તે આ સ્તવનોનું જૈનપરંપરામાં ગૌરવભર્યું સ્થાન હોવાનું નિદેશ છે. જ્ઞાનસારે તો આનંદધનને 'દંકશાળી' એટલે નગદ સત્યનો ઉપદેશ આપનાર તરીકે ઓળખાવ્યા છે. [કુ.દે.]

આનંદચંદ્ર : આ નામે 'પાર્શ્વનાથ-સ્તોત્ર' તથા 'સુવિધિનાથ-સ્તોત્ર' નોંધાયેલ મળે છે તે આનંદચંદ્ર-૧ હોવાનું નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

સંદર્ભ : લીંહસૂચી. [કુ.દે.]

આનંદચંદ્ર-૧[ઈ.૧૬૦૪ માં હયાત] : પાર્શ્વચંદ્રગચ્છના જૈન સાધુ. સમચંદ્રની પરંપરામાં પૂર્ણચંદ્રના શિષ્ય. ૮૪ કડીની 'સત્તરભેદી-પૂજા' (ર.ઈ.૧૬૦૪)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૩ (૧). [કુ.દે.]

આણંદદાસ [ ] : જૈન. ૧ બોધાત્મક છપ્પા(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : શનીશ્વરની ચોપાઈ આદિક લઘુગ્રંથોના સંગ્રહનું પુસ્તક, સં. ભીમસિદ્ધ માણિક, ઈ. ૧૯૨૨ (ત્રીજી આ.). [કી.જે.]

આનંદનિધાન[ઈ.૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનલલિતસૂરિની પરંપરામાં મનિવર્ધનના શિષ્ય. ૧૩૪ કડીની 'મૌનએકાદશી-ચોપાઈ' (ર.ઈ.૧૬૭૧) અને 'દેવરાજ-વત્સરાજ-ચોપાઈ'(ર.ઈ.૧૬૯૨/સં.૧૭૪૮, વૈશાખ સુદ -)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૩ (૨); ૨. મુપુગૂહસૂચી. [કુ.દે.]

આણંદપ્રમોદ[ઈ.૧૫૩૫માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. ચરણપ્રમોદની પરંપરામાં હર્ષપ્રમોદના શિષ્ય. ૬૩ ઢાળની 'શાંતિજિન-વિવાહ-પ્રબંધ/શાંતિનાથ-ધવલ/નવરસસાગર' (ર.ઈ.૧૫૩૫), આશરે ૬૯ કડીની 'જિનપાલજિનરક્ષિત-પ્રબંધ/રાસ/સગ્રાથ' તથા ૧૪ કડીની 'વેશ-સગ્રાથ'ના કર્તા. પહેલી કૃતિ કયાંક હર્ષપ્રમોદને નામે પણ નોંધાયેલી મળે છે.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧); ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [કુ.દે.]

આનંદમતિ[ઈ.૧૫૦૭માં હયાત] : જૈન સાધુ. રાજશીલના શિષ્ય. ૨૦૫ કડીના 'વિક્રમખાપરા-ચરિત્ર-રાસ'(ર.ઈ.૧૫૦૭)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [કુ.દે.]

'આનંદમંદિર-રાસ' : જુઓ 'ચંદ્રકેવલીનો રાસ.'

આણંદમેરુ [ઈ. ૧૬૮૪ રુપીમાં] : જૈન સાધુ. 'કલ્પસૂત્રવ્યાખ્યાન-ભાસ' (લે.ઈ. ૧૬૮૪)ના કર્તા. હસ્તપ્રતોમાં આ કૃતિની સાથે મળતી અને 'જૈન ગુર્જર કવિઓ'એ આણંદમેરુને નામે મૂકેલી 'કાલિક-સૂરિ-ભાસ' પીપલગચ્છના ગુણરત્નસૂરિ (ઈ. ૧૪૫૭માં હયાત) કે તેના શિષ્યની જાણ છે. આણંદમેરુ આ ગુણરત્નસૂરિના શિષ્ય હોવાનું નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [કુ.દે.]

આણંદરુચિ[ઈ.૧૬૮૦માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. ઉદયરુચિની પરંપરામાં પુણ્યરુચિના શિષ્ય. 'આદિજિનસ્તવનાર્ગભિત-

પદ્મઆરાપુદ્ગલપરાવર્તસ્વરૂપ-સ્તવન' (ર.ઈ.૧૬૮૦)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૨, ૩ (૨); ૨. લીંહસૂચી. [કુ.દે.]

આનંદવર્ધન : આ નામે ૧૨ કડીની 'સિદ્ધાંતસાર-સગ્રાથ' (લે. ઈ. ૧૬૧૯), ૮ કડીની 'અભક્ષ્યઅનન્તકાયવિચાર-સગ્રાથ' (લે. સં. ૧૮મી સદી અનુ.), ૧૨ છપ્પાની 'ત્રિસંકસવાકાપુરુષઆયુષ્યાદિ-બત્રીસસ્થાનકવિચારગભિત-સ્તવન' (મુ.) તથા 'સાધુદિનચર્યાસગ્રાથ-બત્રીસી' એ કૃતિઓ મળે છે. આ કૃતિઓ કયા આનંદવર્ધનની છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

કૃતિ : જૈન સત્યપ્રકાશ, જાન્યુ. ૧૯૪૮ - 'ત્રિસંકસવાકાપુરુષ-આયુષ્યાદિબત્રીસસ્થાનકવિચારગભિત-સ્તવન,' સં. રમણિકવિનયજી.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂહસૂચી; ૨. લીંહસૂચી; ૩. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [કુ.દે.]

આનંદવર્ધન(સૂરિ)-૧[ઈ.૧૫૫૨માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. ધનવર્ધનના શિષ્ય. ૧૨૭ કડીની 'પવનાભ્યાસ-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૫૫૨/ સં.૧૬૦૮, આસો -) તથા 'આધ્યાત્મિક પદ્મ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧); ૨. મુપુગૂહસૂચી. [કુ.દે.]

આણંદવર્ધન-૨[ઈ.૧૭મી સદી મધ્યભાગ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનચંદ્રસૂરિની પરંપરામાં મહિમાસાગરના શિષ્ય. એમની 'ચોવીસજિનગીત-ભાસ/ચોવીસી' (ર.ઈ.૧૬૫૬; મુ.) ભક્તિની આદ્રેતા પ્રગટ કરતાં તથા ભક્તિસ્નેહવિષયક સૂત્રાત્મક ઉદ્દગારોને ગૂંથી લેતાં ગીતોમાં સ્થાયેલી હોવાથી જુદી તરી આવે છે. એમાંનાં કેટલાંક પદો હિન્દીમાં છે. બાકીનાં પદો પર હિન્દીનો પ્રભાવ વર્તાય છે. હિન્દીમિત્રા ગુજરાતી ભાષાની ૨૪ કડીની 'નિમિરાજિમતી-બારમાસા' (ર.ઈ.૧૬૬૦; મુ.) પણ ભાવાનુપ્રાણિત રચના છે અને પ્રકૃતિના સ્વચ્છસુંદર ચિત્રણથી તેમ જ ક્વચિત્ અલંકાર-વૈચિત્ર્યના આશ્રયથી ધ્યાનપાત્ર બને છે. ૮ ઢાળ અને ૯૪ કડીના 'અરણિકમુનિ/અહર્નકઋષિ-રાસ'(ર. ઈ.૧૬૪૬/૧૬૪૮; મુ.)માં પણ કવિએ ભાવનિરૂપણની તક લીધી છે. બધી જ કૃતિઓ ભાષાનું માધુર્ય, રસિક ધ્રુવાઓ અને ગેય ઢાળોના વિનિયોગથી રસપ્રદ બનેલી છે. ૧૫૨ કડીની 'સીમંધરવામી આત્મનિદાસ્વરૂપ-દોગ્ધક' (ર.ઈ.૧૬૫૩), ૩ કડીની 'જંબૂસ્વામીની સગ્રાથ' (મુ.), ૯ કડીની 'અંતરીક્ષપાર્શ્વનાથજિન-છંદ' (મુ.) તથા સિદ્ધસેનસૂરિના 'કલ્યાણમંદિર-સ્તોત્ર' પર બાલાવબોધ - આ કવિની અન્ય કૃતિઓ છે.

કૃતિ . ૧. અસસંગ્રહ; ૨. અસ્તમંજુષા; ૩. ચોવીસંગ્રહ; ૪. જૈસસંગ્રહ (ન); ૫. પ્રાણદસંગ્રહ; ૬. પ્રામભાસંગ્રહ : ૧.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૨, ૩(૨); ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [કુ.દે.]

આનંદવલ્લભ[ઈ.૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. રામચંદ્રના શિષ્ય. 'દંડકસંગ્રહણી બાલાવબોધ' (ર.ઈ.૧૮૨૪/ સં. ૧૮૮૦, માગશર -) તથા સમયસુંદરકૃત 'વિશેષશતક' પર ભાષા-ગદ્ય (ર.ઈ.૧૮૨૬/ સં.૧૮૮૨, જેઠ સુદ ૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [કુ.દે.]

આનંદવિજય : આ નામે ૨૩ કડીની 'જીવદયા-સંજ્ઞા' (લે. ઈ. ૧૮૪૬) તથા ૧૩ કડીની 'સનત્કુમારરાજા-સંજ્ઞા' (લે.સં.૧૮મી સદી અનુ.) મળે છે. આ આનંદવિજય કથા તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂલસૂચી; ૨. હેનૉજ્ઞાસૂચિ : ૧. [કુ.દે.]

આનંદવિજય-૧[ઈ.૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. વિમલકીર્તિના શિષ્ય. વિમલકીર્તિના અવસાન (ઈ.૧૬૩૬) પછી રચાયેલી ૬ કડીની 'વિમલકીર્તિગુરુ-ગીત'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ઐઞૈકાસંગ્રહ (+સં.). [કુ.દે.]

આનંદવિજય-૨[ઈ.૧૭૪૪ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. વિજયદેવ-સૂરિની પરંપરામાં જ્ઞાનવિજયના શિષ્ય. ૪ કડીની 'જ્ઞાનભજન-સ્તુતિ'(લે.ઈ.૧૭૪૪)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂલસૂચી. [કુ.દે.]

આનંદવિજય-૩[ઈ.૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયમાનસૂરિ(જ.ઈ.૧૬૫૧ - અવ.ઈ.૧૭૧૪)ના શિષ્ય. 'લિત્તસમાસ' પરના બાલાવબોધ(ર.ઈ.૧૭૨૦ આસપાસ)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈસાઈતિહાસ. [કુ.દે.]

આનંદવિજય-૪ [ઈ.૧૭૯૯માં હયાત] : વડતપગચ્છના જૈન સાધુ. પંડિત રત્નવિજયની પરંપરામાં ઉત્તમવિજયના શિષ્ય. ૩ ખંડની 'ઉદ્યાનરાજા-યોગાઈ'(લે.ઈ.૧૭૯૯, સ્વહસ્તલિખિત)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧); ૨. મુપુગૂલસૂચી. [કુ.દે.]

આનંદવિમલ(સૂરિ)[જ.ઈ.૧૪૮૧ - અવ.ઈ.૧૫૪૦/સં. ૧૫૯૬, ચૈત્ર સુદ ૭] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. હેમવિમલસૂરિના શિષ્ય. સંસારી નામ વાઘજી. જન્મ ઈલાહુર્ગ(ઈંડર)માં. ઓસવાલ જ્ઞાતિ. પિતા મેઘજી, માતા માણેકદેવી. દીક્ષા ઈ.૧૪૮૬. ઈ.૧૫૨૬માં ૫૦૦ સાધુઓને લઈને ચાણુસ્મા પાસેના વડાવળી ગામમાં ધર્મશિથિલતા દૂર કરવા માટે તેમણે કિયોદ્ધાર કર્યો. ઈ.૧૫૨૭માં તેઓ ગચ્છનાયક બન્યા. સાધુઓ માટેના આચાર-વિચાર પાળવાના ડાંગ બોલતો લેખ 'યતિબંધારણ/સાધુમર્યાદાપટ્ટક'(મુ.) પાટણમાંથી ઈ.૧૫૨૭માં બહાર પાડ્યો. આ લેખ પરથી એ સમયના સાધુસમાજમાં પ્રવર્તેલી શિથિલતાનો ખ્યાલ આવે છે.

કૃતિ : ૧. જૈન સત્યપ્રકાશ, ઓકટો. ૧૯૩૬ - 'આનંદવિમલસૂરિ નિમિત્ત સાધુમર્યાદાપટ્ટક', સં. અગરચંદ નાહટા; ૨. જૈન સાહિત્ય સંશોધક, જ્ઞાણ ૧૯૮૪ - 'આનંદવિમલસૂરિએ કરેલું યતિબંધારણ.' સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈતિહાસ; ૨. તપાગચ્છ પટ્ટાવલી, સં. કલ્યાણ-વિજયજી મહારાજ, ઈ. ૧૯૪૦. [કુ.દે.]

આણંદવિમલ(સૂરિ)શિષ્ય[ઈ.૧૬મી સદી મધ્યભાગ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. આણંદવિમલસૂરિના અવસાન (ઈ.૧૫૪૦) પછી વિજયદાનસૂરિના શબ્દકાળ(ઈ.૧૫૩૧ - ઈ.૧૫૬૬)માં રચાયેલી, આણંદવિમલનું ચરિત્ર વર્ણવતી ૧૯ કડીની સંજ્ઞા(મુ.)ના કર્તા.

૨૨ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

કૃતિ : ઐસમાલા : ૧ (+સં.).

[ક્રિ.જે.]

આનંદસાર[ઈ.૧૫૦૫માં હયાત] : જૈન સાધુ. 'અભિતનાથ-સ્તવન'(ર.ઈ.૧૫૦૫)ના કર્તા. આનંદસારને નામે ૭૨ કડીની 'નેમિનાથ-સ્તવન' તથા ૪ કડીની 'મહાવીરજન-સ્તુતિ' એ કૃતિઓ મળે છે તે આ કવિની હોવા સંભવ છે.

સંદર્ભ : હેનૉજ્ઞાસૂચિ : ૧.

[કુ.દે.]

આનંદસુંદર] : ૨૩ કડીના 'નેમિનાથ-સ્તવન' તથા ૨૧ કડીના ગુજરાતીની છાંટવાળી હિંદીમાં રચાયેલા ૧ સ્તવન(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : રત્નસાર : ૨, પ્ર. શા. હીરજી હંસરાજ, -

સંદર્ભ : હેનૉજ્ઞાસૂચિ : ૧.

[કુ.દે.]

આણંદસોમ[જ.ઈ.૧૫૪૦/સં.૧૫૯૬, કારતક સુદ ૧૫ - અવ.ઈ.૧૫૮૦/સં.૧૬૩૬, ભાદરવા વદ ૫] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. હેમવિમલસૂરિની પરંપરામાં સોમવિમલસૂરિના શિષ્ય. દીક્ષા ઈ.૧૫૪૪. સૂરિપદ ઈ.૧૫૬૯. કાવ્યરચનાકાળ સુધીનું સોમવિમલસૂરિનું જીવનવૃત્તાંત વર્ણવતા અને ગુરુગુણનો મહિમા ગાતા ૧૫૬ કડીના 'સોમવિમલસૂરિ રાસ'(ર.ઈ.૧૫૬૩/સં. ૧૬૧૯, મહા - ૧૦, ગુરુવાર; મુ.) તથા ૫૩ કડીની 'સ્થૂલભદ્ર-સંજ્ઞા'(ર.ઈ.૧૫૬૬/સં.૧૬૨૨, શ્રાવણ સુદ ૧૦)ના કર્તા.

કૃતિ : જૈઐકાસંચ.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૨ - 'જૈનગચ્છોની ગુરુપટ્ટાવલીઓ';

□ ૨. જૈગૂકવિઓ : ૧.

[કુ.દે.]

આનંદહર્ષ] : જૈન સાધુ. ૮ અને ૯ કડી ધરાવતી 'વિજયદેવસૂરિ-ભાસ' નામક ૨ કૃતિઓ, (બંનેની લે. સં. ૧૮મી સદી અનુ.), ૪ કડીની 'સિદ્ધાચલની સ્તુતિ' (લે. સં. ૧૮મી સદી અનુ.) તથા ૧૫ કડીની 'હીરવિજયસૂરિ-સંજ્ઞા/રાજ્યમાન-સંજ્ઞા'ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેનૉજ્ઞાસૂચિ : ૧.

[કુ. દે.]

આનંદાનંદ (બ્રહ્મચારી) [ઈ.૧૯મી સદી] : સ્વામિનારાયણ-સંપ્રદાયના સાધુ. ભુજના વતની. 'ભુજનો દિગ્વિજય'ના કર્તા.

સંદર્ભ : મસાપ્રવાહ.

[હ.ત્રિ.]

આનંદીબહેન [ઈ.૧૭મી સદી] : પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ આચાર્ય ગોકુલનાથનાં અનુયાયી સ્ત્રી ભક્તકવિ.

સંદર્ભ : પુગુસાહિત્યકારો.

[શ્ર.ત્રિ.]

આણંદોદય[ઈ.૧૬૦૬માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. ભાવહર્ષસૂરિની પરંપરામાં જનતિલકસૂરિના શિષ્ય. ૩૦૭ કડીની 'વિદ્યાવિદ્યાસ-યોગાઈ'(ર.ઈ.૧૬૦૬/સં.૧૬૬૨, આસો સુદ ૧૩, રવિવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧).

[કુ.દે.]

‘આરણ્યકપર્વ’ : નાકરનું ૧૧૫ કડવાંનું આ આખ્યાન(મુ.), કવિની અન્યત્ર પણ જેવા મળતી પદ્યો પ્રમાણે, આરંભમાં ૮ કડવાંમાં ‘આદિ-પર્વ’ અને ‘સભા-પર્વ’નો સંક્ષિપ્ત સાર આપે છે. કથાના અખંડ પ્રવાહને રસિકતાથી રજૂ કરવા માટે કવિએ મહાભારતની મૂળ કથાનાં કેટલાંક પેટાપર્વો છોડી દીધાં છે, કેટલાક પ્રસંગોના ટૂંક સાર આપીને ચલાવી લીધું છે, કથાક્રમનિરૂપણમાં ફેરફાર કર્યા છે અને પોતા તરફથી કેટલાક કાવ્યોચિત પ્રસંગો પણ ઉમેર્યા છે. દૃષ્ટાંત તરીકે, મૂળની સુદીર્ઘ નળકથા અહીં માત્ર ૨ કડવાંમાં સમેટાઈ ગઈ છે. બીજી બાલુથી, નિવાતકવચયુક્તકથા તેમ જ અર્જુનના પ્રવાસની માહિતી બેવડાવવા જેવા સંકલનદોષ પણ ક્વચિત્ કવિથી થઈ ગયા છે.

આ કૃતિ નાકરની કવિત્વશક્તિનો નોંધપાત્ર પરિચય કરાવે છે. અર્જુનવિયોગી યુધિષ્ઠિર, પતિવ્રતા સૌંદર્યનુરાગી દ્રૌપદી અને સવેદનશીલ ધૃતરાષ્ટ્રનાં ચરિત્રચિત્રણો એમના કોમળ હૃદયભાવોથી આસ્વાદ્ય બન્યાં છે. અર્જુન અને શંકર, નિવાતકવચ અને અર્જુનના જેવા યુદ્ધપ્રસંગો તેમ જ દ્રૌતવન આદિ વનો તથા ગંધમાદન પર્વત વગેરેનાં વર્ણનો કવિની ઓજ્જ્વલરી કે પ્રાસાનુપ્રાસની રમણીયતાભરી કાવ્યબાનીથી અસરકારક બન્યાં છે. કવિની કાવ્યશક્તિ દ્રૌપદી-ન્યુન્યદ્રય વગેરેના સંવાદોમાં, કેટલાક સુંદર અલંકારોના વિનિયોગમાં તેમ જ વિવિધ લયની દેશીઓના પ્રયોગોમાં પણ પ્રગટ થાય છે. [ચિ.ત્ર.]

આલ-ઈમામ [ ] : દેવમી ઉપદેશક-પરંપરાના નિર્મારી સૌંદ. ૧૭ કડીના જ્ઞાનબોધક પદ (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : સૌંદશાગીસંગ્રહ : ૪. [પ્યા.કે.]

આલમગંદ [ઈ.૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. સમયસુંદરની પરંપરામાં આસકરણના શિષ્ય. ૧૩ ઢાળની ‘મૌન-એકાદશી-ચોપાઈ’ (ર.ઈ. ૧૭૫૮/સં. ૧૮૧૪, મહા સુદ ૫, રવિવાર), ૧૧૪ કડીની હિંદી ભાષાની ‘જીવવિચારભાષા/જીવવિચાર-સ્તવન’ (ર.ઈ. ૧૭૫૫/સં. ૧૮૧૫, વૈશાખ સુદ ૫, શુક્રવાર); ‘સમકિત-ક્રીમુદી-ચતુષ્પદી’ (ર.ઈ. ૧૭૬૬/સં. ૧૮૨૨, માગશર સુદ ૪) અને ઈ.૧૭૬૮માં જિન્યુક્તિસૂરીની પાંદે આવેલા જિનચંદ્રની તેમની હયાતીમાં પ્રશસ્તિ કરતા ૧૩ કડીના ‘ગીત’(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : એજેકાસંગ્રહ (+સં.).
સંદર્ભ : જૈનકવિઓ : ૩(૧). [શ્રા.ત્ર.]

આણ્ણ [ ] : જૈન. ‘બાર ભાવના’ના કર્તા.
સંદર્ભ : લૌહસૂચી. [શ્રા.ત્ર.]

આશકરણજી [ઈ.૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ - ઈ.૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : લોકાગચ્છના જૈન સાધુ. જેમલજીની પરંપરામાં રાયચંદ્રના શિષ્ય. ૧૦ કડીની ‘નિર્ગંથ મુનિનું સ્તવન/સાધુવંદનાની સહાય’ (ર.ઈ. ૧૭૮૨; મુ.) ૧૯ કડીની ‘સામાયિકમાં બત્રીસ દોષના નિવારણની સહાય’ (ર.ઈ. ૧૭૮૨; મુ.), ૭ ઢાળની ‘નમિરાયની ઢાળ’ (ર.ઈ. ૧૭૮૩/સં. ૧૮૩૯, પોષ સુદ ૧૩; મુ.), ‘ચૂંદડી-ઢાળ’ અને

૭ ઢાળની ‘ધન્નામુનિની ઢાળ’ (ર.ઈ. ૧૮૦૩/સં. ૧૮૫૯, વૈશાખ વદ -; મુ.) એ કૃતિઓના કર્તા. ‘નમિરાયની ઢાળ’ તથા ‘ધન્ના-મુનિની ઢાળ’માં ભાષા હિન્દી-રાજસ્થાની-પ્રધાન છે.

કૃતિ : ૧. જૈન વિવિધ ઢાલ સંગ્રહ, પ્ર. જેઠમલ ભૈ. શેઠિયા, ઈ.૧૯૨૩; ૨. જૈનમાલા (શા) : ૨, ૩. જૈન સ્વાધ્યાય મંગળ-માલા : ૧, સં. મુનિશ્રી શામજી, ઈ.૧૯૬૨.
સંદર્ભ : જૈનકવિઓ : ૩(૧). [શ્રા.ત્ર.]

આશાધર [સં. ૧૮મી સદી] : પુષ્ટિમાર્ગીય કવિ.
સંદર્ભ : પુગુસાહિત્યકારો. [શ્રા.ત્ર.]

આશારામ : આ નામે કેટલાંક ભજનો-પદો (મુ.), ૪૦ કડીનો ‘મહિષા-સુરીનો ગરબો’ (મુ.) તથા સમલીલાનાં પદો મળે છે, તે કથા આશારામ છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

કૃતિ : ૧. કાદોહન : ૨; ૨. દેવી-માહાત્મ્ય અથવા ગરબા-સંગ્રહ : ૨, પ્ર. વિશ્વનાથ ગો. દ્વિવેદી, ઈ. ૧૮૯૭; ૩. પદસંગ્રહ પ્રભાકર, પ્ર. પ્રેમપુરીજી, ઈ. ૧૮૮૫ (સુધારેલી આ.); ૪. ભજનસાગર : ૧; ૫. ભસાસિધુ.
સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકલકીકત; ૨. ગૂહાયાદી; ૩. ફોહનામાવલિ. [નિ.વો.]

આશારામ-૧ [ઈ. ૧૭૫૦માં હયાત] : જ્ઞાતિએ નાગર. સારંગપુરના વતની. ૭૮ કડીના ‘સુદામા-ચરિત્ર’(ર.ઈ. ૧૭૫૦/૨.સં. ૧૮૦૬, શ્રાવણ - ૩, મંગળવાર; મુ.)ના કર્તા. આ કવિએ ‘ધૃત્વાખ્યાન’, બીજાં આખ્યાનો તથા ગુજરાતી-હિંદી પદો રચ્યાં હોવાનું અનુમાન પણ કરવામાં આવ્યું છે.

કૃતિ : ૧. બુદ્ધિપ્રકાશ, એપ્રિલ-જૂન, ૧૯૩૬ - ‘કવિ આશારામ અને તેમનું સુદામાચરિત્ર’, કનૈયાલાલ ભા. દવે (+સં.). [નિ.વો.]

આશારામ-૨ [ઈ. ૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : મોતીલાલ નાગર(અવ. ઈ. ૧૮૩૬)ના શિષ્ય. યથોચિત દૃષ્ટાંતોથી પ્રભુસ્મરણ કરવાનો બોધ આપતાં ૨ પદો(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : પ્રાકસુધા : ૨ (+સં.). [નિ.વો.]

આસગ/આસિગ [ઈ. ૧૨૦૧માં હયાત] : રાસકવિ. જૈન શ્રાવક. શાંતિસૂરીના શિષ્ય. પિતાનું નામ અસાઈત જણાય છે અને તેનો વાલા-મંત્રી સાથેનો કથોક સંબંધ કાવ્યમાં ઉલ્લેખાયેલો છે. મોસાળ જાલોરથી આવીને સહજિગપુરમાં પાર્શ્વનાથના દેરાસરમાં ‘જીવદયા-રાસ’ની રચના કરી. ૫૩ કડીની ‘જીવદયા-રાસ’ (ર.ઈ. ૧૨૦૧/સં. ૧૨૫૭, આસો સુદ ૭; મુ.), ગેય પ્રકારના ચરણાકુલની છંદોરચનાની દૃષ્ટિએ ધ્યાન ખેંચતી બોધપ્રધાન રચના છે. એમાં તત્કાલીન નગરો-ગામો-સ્થાનોનો ઉલ્લેખ મળે છે એટલી એની ઐતિહાસિક ઉપયોગિતા છે. એ જ પ્રકારની છંદોરચના ધરાવતી ૩૫ કડીની ‘ચંદનબાલા-રાસ’ (મુ.), ચંદનબાળાનું ધર્મકથાનક રજૂ કરતી કૃતિ છે. આ કવિએ ૫૮ કડીની ‘કૃપાણુગૃહિણી-સંવાદ’(મુ.) નામની રચના પણ કરી છે. ‘પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં સમાજ-

જીવનમાં પરિશિષ્ટમાં આ કવિની 'જીવદયા-રાસ' અને 'ચંદનબાલા-રાસ' ઉપરાંત શીર્ષક વિનાની ૧ કૃતિ પણ નોંધાયેલી છે તે કઈ છે તે કહી શકાય તેમ નથી. કવિની કૃતિઓની ભાષા અપભ્રંશપ્રધાન ગુજરાતી છે.

કૃતિ : પ્રાગુકાસંચય.

સંદર્ભ : ૧. ગુસ્તાઈતિહાસ:૧; ૨. પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં સમાવજીવન, બાબુલાલ મ. શાહ, ઈ. ૧૯૭૮; ૩. મરાસાહિત્ય; □ ૪. જૈગુકવિઓ : ૩(૧). [કા.શા.]

આંબાજી[જ.ઈ.૧૬૧૬]: ઝીંઝુવાડાના ઝાલા રાજવી યોગરાજના પુત્ર. માતા ગંગાદેવી. મોટાભાઈ સામંતસિહ (જ.ઈ.૧૬૧૨/સં. ૧૬૬૮, અસાડ સુદ ૧૫ - અવ.ઈ.૧૭૩૦/સં.૧૭૮૬, ચૈત્ર વદ ૩૦) સાથે કબીરપરંપરાના સ્વામી યાદવદાસ પાસે ઈ.૧૬૩૦માં દીક્ષા. બંને ભાઈઓનાં દીક્ષા પછીનાં નામ અનુક્રમે અમરપ્રસાદ-ચૈતન્ય/અમરદાસ અને પટપ્રજ્ઞચૈતન્ય/પષ્ટમદાસ. પટપ્રજ્ઞદાસ ઈ. ૧૬૩૪માં દૂધરેજની ગાદીના આચાર્ય બન્યા અને પછીથી છઠ્ઠા બાવાને નામે ઓળખાયા. અમરદાસનું બીજું નામ ભજનાનંદ હોવાનું અને તેમણે ભેંસાણમાં સમાધિ લીધી હોવાનું નોંધાયું છે. આ સંપ્રદાયમાં નિર્ગુણ ઉપાસના સાથે રામભક્તિનું મિશ્રણ થયેલું છે અને એના અનુયાયી મુખ્યત્વે રબારી છે, જે આંબા(અમરદાસ)ને અથવા ખડા(પષ્ટમદાસ)ને માનનારા હોય છે. 'આંબો છઠ્ઠો' એ નામછાપથી ૨ પદ મુદ્રિત મળે છે અને અન્ય પદો ગવાતાં હોવાનું કહેવાય છે તે અમરદાસજીની રચના હોય અને એમણે આદરથી છઠ્ઠા બાવાનું નામ જોડ્યું હોય એવો સંભવ વધારે છે, કેમ કે અમરદાસજી ભજનો રચતા હતા એવી માહિતી મળે છે. બન્ને ગુરુનામોને જોડીને પાછળથી આ રચનાઓ થઈ હોય એવો સંભવ પણ સાવ નકારી ન શકાય.

કૃતિ : ૧. પરમાર્થસાર, સં. નરસિંહ શર્મા, ઈ. ૧૯૦૩; ૨. સોસંવાણી.

સંદર્ભ : ૧. રામકબીરસંપ્રદાય, કાંતિકુમાર સી. ભટ્ટ, ઈ.૧૯૮૨; ૨. સત્પુરુષચરિત્રપ્રકાશ, માયારામજી, સં. ૧૯૮૯ [જ.કો.]

આંબો(છઠ્ઠો) : જુઓ આંબાજી.

ઈચ્છા/ઈચ્છારામ : ઈચ્છાને નામે ૪ કડીનું સંતમહિમાનું પદ(મુ.) અને ૩૪ કડીનું 'રાસ'ને નામે ઓળખાવાયેલું ભક્તગાથા રજૂ કરતું પદ(મુ.) મળે છે.

ઈચ્છારામને નામે ૬ કડીની લાવણી મુદ્રિત મળે છે અને ૮ કડીનો 'રણછોડજીનો ઇંદ', 'રામ-વિવાહ' અને 'રાસ' - આ કૃતિઓ નોંધાયેલી મળે છે. આ ઈચ્છા અને ઈચ્છારામ એક છે કે જુદા તે નિશ્ચિત થઈ શકતું નથી.

કૃતિ : ૧. પ્રાકાસુધા : ૧; ૨. ભસાસિધુ.

સંદર્ભ : ગુહાયાદી. [કો.બ્ર.]

ઈચ્છાબાઈ[ઈ.૧૯મી સદી મધ્યભાગ]: રણછોડજીનાં ભક્ત કવયિત્રી. ઔદીચ્ય સહસ્ર બ્રાહ્મણ. વૈધવ્યાવસ્થામાં ૩૦ વર્ષ ડાકોરમાં

રણછોડજીના પ્રસાદ પર જીવી, આશરે ઈ.૧૮૫૯માં અવસાન પામ્યાં હોવાનું કહેવાય છે. તેમણે અનેક પદો રચ્યાં હોવાનું મનાય છે, જેમાંથી રણછોડજી વિશેનું ૧ પદ મુદ્રિત મળે છે.

કૃતિ : બુકાદોહન : ૭ (+સં.).

[ચ.શે.]

ઈન્દ્ર : આ નામે ૧૦ કડીની 'કૃષ્ણમહારાજ/કૃષ્ણવાસુદેવની સજાય'(મુ.) મળે છે તે ક્યા ઈન્દ્ર છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

કૃતિ : ૧. જૈસસંગ્રહ (ન.); ૨. સજાયમાલા : ૧-૨(બ). [ચિ.ત્ર.]

ઈન્દ્ર[ઈ.૧૬૭૫ સુધીમાં]: જૈન સાધુ. નેમિસાગરના શિષ્ય. ૩૮ કડીના 'સીમંધરજીનપંચબોલા-સ્તવન'(લિ.ઈ.૧૬૭૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી.

[ચિ.ત્ર.]

ઈન્દ્રજી(ઋષિ)[જૈન સાધુ. ૧૧ કડીની 'ભરત-ચકવર્તીની સજાય' (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : જૈન સ્વાધ્યાય મંગળમાલા : ૧, મુનિકાળી શામજી, ઈ. ૧૯૬૨. [ચિ.ત્ર.]

ઈન્દ્રસૌભાગ્ય : આ નામે 'નેમિજીન-ફાગુ' મળે છે પરંતુ તેના કર્તા ક્યા ઈન્દ્રસૌભાગ્ય છે તે વિશે નિશ્ચિતપણે કંઈ કહી શકાય તેમ નથી.

સંદર્ભ : પ્રાચીન કાવ્યોકી રૂપપરંપરા, અગરચંદ નાહટા, ઈ.૧૯૬૨. [કો.જો.]

ઈન્દ્રસૌભાગ્ય (ઉપાધ્યાય)-૧[ઈ.૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ]: તપગચ્છના જૈન સાધુ. રાજસાગરસૂરિની પરંપરામાં સત્યસૌભાગ્યના શિષ્ય. ઈ.૧૬૯૧ સુધી હયાત હોવાની માહિતી મળે છે. ગદ્યામાં 'ધૂર્તાખ્યાન-પ્રબંધ-બાલાવબોધ' (ર.ઈ.૧૬૫૬), ૫૮ કડીના 'જીવવિચારપ્રકાશ-સ્તવન,' નેમિજીનફાગવસંતર્કભિત-સજાય' તથા ૩૨ કડીના 'રાજસાગરસૂરિનિર્વાણ'ના કર્તા. આ કર્તાએ રાજસાગરસૂરિ-(જ. ઈ. ૧૫૮૧ - અવ.ઈ.૧૬૬૫)ના રાજ્યમાં સંસ્કૃતમાં 'મહાવીર-વિજ્ઞપિત-પટ્ટત્રિશિકા'ની રચના કરી છે.

સંદર્ભ : ૧. જૈઐકાસંચય; □ ૨. જૈગુકવિઓ : ૨, ૩(૨); ૩. મુપુગૂહસૂચી; ૪. લીહસૂચી; ૫. હેજૈશાસૂચિ : ૧. [ચિ.ત્ર.]

'ઈન્દ્રાવતી'/પ્રાણનાથ (સ્વામી)/મહાભતિ/મહેરાજ[જ. ઈ.૧૬૧૯/સં.૧૬૭૫, ભાદરવા વદ ૧૪, રવિવાર - અવ. ઈ.૧૬૯૫/સં. ૧૭૫૧, શ્રાવણ વદ ૪, શુક્રવાર] : 'ઈન્દ્રાવતી'ને નામે કાવ્યરચના કરનાર પ્રાણનાથ-સ્વામી. જામનગરના કેશવ ઠક્કરના પુત્ર. માતા ધનબાઈ. જન્મનામ મહેરાજ. જ્ઞાતિ લોહાણા. પૂર્વાવસ્થાનું નામ દયાસાગર હોવાનું પણ કહેવાયું છે. પ્રાણામી પંથ/નિજનંદસંપ્રદાયના સંસ્થાપક દેવચંદ્ર પાસે ઈ.૧૬૩૧માં દીક્ષા લઈ પ્રાણનાથ નામ ધારણ કરેલું. સંપ્રદાયમાં તેઓ નિષ્કલંક બુદ્ધ એવા અવતારી નામે તથા શ્રીજી એવા આદરવાયક અભિધાનથી પણ ઓળખાય છે. આ કવિ બુદ્ધેલખંડના રાજા છત્રસાલના ગુરુ હતા, દેશમાં વિવિધ સ્થળે તેમ જ અરબસ્તાન સુધી એમણે પ્રવાસ કરેલો, અરબી વગેરે વિવિધ ભાષાઓ એ જાણતા, ઈસ્લામ તેમ જ ખ્રિસ્તી

૨૪ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

વગેરે ધર્મનો એમણે અભ્યાસ કરેલો તથા સામાજિક અને ધર્મ-સમન્વય અંગેની પ્રવૃત્તિઓ એમણે કરી હતી - એવી માહિતી મળે છે. બુદ્ધિવંદના પન્નામાં એમણે જીવતાં સમાધિ લીધેલી.

ભૂલથી સ્ત્રીકવિ તરીકે ઓળખાવાયેલા આ કવિનું 'ઈન્દ્રાવતી' તથા કેટલાંક હિંદી પદોમાં મળતું 'મહામત/મહામતિ' - એ કવિનામ પ્રાણામી પંચની, વિશિષ્ટ દાર્શનિક અવસ્થા દર્શાવતી, પારિભાષિક સંજ્ઞાઓ છે. ઉત્તરોત્તર આવી વિશિષ્ટ અવસ્થાઓમાંથી પસાર થતાં પ્રાણનાથે એમના હિંદી પદસંગ્રહની પ્રારંભિક રચનાઓ પ્રાણનાથને નામે, મધ્યસમયની રચનાઓ ઈન્દ્રાવતીને નામે તથા ઉત્તર-કાલીન રચનાઓ મહામતિને નામે કરી લેવાનો તર્ક પણ થયો છે.

આ સંપ્રદાયનાં મંદિરોમાં પૂજાતો બૃહદ્ ગ્રંથ 'તારતમસાગર/શ્રીજીમુખવાણી/કુવળમસરૂપ' (મુ.) પ્રાણનાથની, કીર્તનોના સંચય સમેતની, ગુજરાતી ઉપરાંત હિંદી, ઉર્દૂ, સિંધી ને અરબીમાં રચાયેલી ૧૪ કૃતિઓનો સંગ્રહ છે. એમાં ૫ કૃતિઓ ગુજરાતીમાં છે.

કેટલાંક કીર્તનોમાં 'મહામત', 'મહેરાજ' એવી નામછાપ મળે છે એ સિવાય આ કવિની સર્વ ગુજરાતી કૃતિઓ 'ઈન્દ્રાવતી' નામછાપ દર્શાવે છે. એમાં ૬ ઋતુઓ, અધિક માસ ને કલશના ૮ ખંડોમાં મલ્હાર, સામેરી, વરાંત, ધુમાર, ધન્યાશ્રી આદિ વિભિન્ન રાગોને પ્રયોજતી ૧૭૬ કડીની 'પદઋતુવાર્ણન' તથા સર્જગ મલ્હારમાં ચાલતી ૧૧૯ કડીની 'વિરહની બારમાસી' એ, 'પદઋતુ' એવા એક જ શીર્ષક હેઠળ મુકાયેલી, ૨ કૃતિઓ (૨.ઈ.૧૬૫૯) સૌથી વધુ નોંધપાત્ર છે. સંપ્રદાયભક્તિના ઈંગિતો દર્શાવતી પહેલી કૃતિ કરતાં ગોપીના કૃષ્ણવિયોગને નિરૂપતી બીજી કૃતિ વિશેષ સઘન છે પરંતુ, પ્રત્યેક ઋતુના કલ્પનાપૂર્ણ વર્ણન સાથે ઘેરા વિગ્રહભંને આલેખતી બંને કૃતિઓ સંવેદનની ઉત્કટતાની દૃષ્ટિએ નોંધપાત્ર છે. આ ઉપરાંત ચોપાઈની ૯૧૩ કડીમાં કૃષ્ણની રાજકીલાને વર્ણવતો 'રાસગ્રંથ' (૨.ઈ.૧૬૫૯), આત્માને સન્માર્ગે લાવવાના ઉપાય વિશે પ્રબોધ કરતો ચોપાઈની ૧૦૬૪ કડીનો 'પ્રકાશ' (૨.ઈ.૧૬૫૯), પાખંડીઓના મતનું ખંડન તથા મોક્ષમાર્ગના ઉપદેશને વિષય કરતો ૫૦૬ કડીનો 'કલ્પગ્રંથ' (૨.ઈ.૧૬૬૩) એ એમની અન્ય દીર્ઘ કૃતિઓ છે. કવિએ વિવિધ સ્થળોની યાત્રા દરમ્યાન ઈ.૧૬૫૯થી ઈ.૧૬૮૨ના સમયગાળામાં રચેલાં ગણતાં ગુજરાતી ઉપરાંત હિંદી-સિંધી ભાષામાંનાં કીર્તનોમાં પ્રેમ-ભક્તિનાં સંવેદનોનું તથા જ્ઞાન ને ભક્તિબોધનું આલેખન થયેલું છે.

'તારતમસાગર'માં નથી એવા, ૧૯ કડીના 'વૈરાટવર્ણન'(મુ.)-માં વિરાટ સાથેના મિલન તથા લગ્નનું રૂપકાત્મક નિરૂપણ છે.

આ ઉપરાંત ભાગવતની રાસપંચાધ્યાયીને અનુસરતી ૪૬૮ કડીની કૃતિ 'શ્રીનાથજીનો શણગાર' પણ આ કવિને નામે ગણવાયેલી છે.

કૃતિ : ૧. તારતમસાગર, સં. સંતમંડળ, ઈ. ૧૯૭૩; □ ૨. પ્રાકાશુધા:૩(નન્સ.),૪; ૩. બુકદોહન:૮.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત:૩; ૨. ગુજૂકલકીકત; ૩. ગુસારસ્વતો; ૪. ગુસાપઅહેવાલ:૨૦ - 'છત્રસાલગુરુ પ્રાણનાથ અને તેમની ગુજરાતી કૃતિઓ', અમૃત પંડ્યા; ૫. કલા ઔર સાહિત્ય, ગોવર્ધન શર્મા, ઈ.૧૯૫૯ - 'સાહિત્યમેં ગહરાઈકા અભાવ'; □ ૬. ઊર્મિ નવરચના, ઓક્ટો. નવે. ૧૯૭૩ - 'નિજનંદ(પ્રણામી) સંપ્રદાય

અને સંત પ્રાણનાથ', પ્રવીણવંદ્ર પરીખ; □ ૭. ગૂહ્યાદી. [૨.સો.]

ઈમામશાહ [જ.ઈ. ૧૪૫૨-અવ.ઈ.૧૫૧૩]: દેવસી ઉપદેશક-પરંપરાના સૌયદ. સન્પંથને નામે ઓળખાતા એમના સંપ્રદાયમાં એ 'પીર' પણ લેખાય છે. હસન કબીરુદ્દીનના સૌથી નાના પુત્ર. માતા કરમતખાતૂન. જન્મ પંજાબના ઉચ્છ ગામમાં. આખું નામ ઈમા-સુદ્દીન અબ્દુરરહીમ. એમનાં જન્મ તથા અવસાનનાં વર્ષ-તિથિ વિશે જુદીજુદી માહિતી મળે છે જેના આધારે બહુ શ્રદ્ધેય નથી પણ ઉપર્યુક્ત વર્ષો વધારે માન્ય છે. આ ઉપરાંત ઈમામશાહ મહમદ બેગડા(ઈ.૧૪૫૯-ઈ.૧૫૧૧)ના સમયમાં ગુજરાતમાં આવી વસ્યા હતા એ હકીકત બિનવિવાદાસ્પદ જણાય છે. આ પૂર્વે એમણે ઈમામને મળવા ઈરાનની મુસાફરી કરી લેવાની માહિતી મળે છે. અમદાવાદ નજીક ગિરમથા ગામે સ્થાયી વસવાટ કરી, ઈસમાઈલી ઈમામોના માર્ગદર્શન અનુસાર ધર્મપ્રચારનું કામ એમણે કર્યું. અવસાન ગિરમથામાં. ત્યાં એમણે બંધાયેલા મકબરામાં એમને દફનાવવામાં આવેલ છે જે સ્થળ પીરાણા તરીકે આજે ઓળખાય છે.

ઈમામશાહને નામે મળતી કૃતિઓનું કર્તૃત્વ કેટલે અંશે એમનું હશે એ કહેવું મુશ્કેલ છે, કેમ કે એમાંની નિરૂપણપદ્ધતિ અને કેટલીક હકીકતો એવું સૂચવે છે કે ઈમામશાહ કે એમના ઉપદેશ વિશે પાછળથી રચના થઈ હોય. આ કૃતિઓમાં સંપ્રદાયમાં સ્વીકૃત થયેલો હિંદુ પુરાણકથાઓનો ભરપૂર ઉપયોગ છે અને એમાં ગુજરાતી ઉપરાંત હિંદી વગેરે કેટલીક ભાષાનાં મિશ્રણો પણ નજરે પડે છે. 'જનાજનું જ્ઞાન' એવા થોડા જુદા પાઠથી પણ મળતી ૧૫૪/૧૫૮ કડીની 'જન્નતપુરી' (*મુ.) ઈમામશાહના પોતાના જીવનવૃત્તાંતને વર્ણવે છે. પિતાના અવસાન વખતે પોતાનો ભાગ માગવા આવી પહોંચેલા ઈમામશાહ આ હેતુથી ઈરાનના ઈમામને મળવા જાય છે અને એની પરવાનગીથી સ્વર્ગની ગુલાકાત લઈ ઉચ્છમાં પાછા ફરે છે એ એનું વૃત્તાંત છે. એમાં સ્વર્ગવર્ણન હિંદુપદ્ધતિએ થયેલું છે. પિતાના અવસાનના વર્ષ તરીકે સં. ૧૫૭૫(ઈ.૧૫૧૯) ને ઈમામશાહના મૃત્યુ પછીનું વર્ષ છે)નો ઉલ્લેખ, કેટલાક અસંગત, અધર પ્રસંગ-નિરૂપણો તથા કેટલીક અસ્પષ્ટતાઓને કારણે એમ લાગે છે કે પાછળથી અનેક વાર પરિવર્તન પામેલી આ કૃતિમાં ઈમામશાહરચિત ઘણો થોડો અંશ સચવાયેલો હશે. ૧૦ ખંડ અને ૧૬૦૦ જેટલી કડીઓમાં વિસ્તરતી 'દશ અવતાર (મોટો)' (મુ.) હિંદુપરંપરાના ૧૦ અવતારની, આ સંપ્રદાયના કેટલાક લાક્ષણિક ઉન્મથો વણી લેતી, કથા છે ને એમાં છેલ્લા નકલાંકી અવતાર સાથે ઈસમાઈલી સંતોની પરંપરા સમાવી લીધી છે. ૫૭૮ કડીની અને દોખીતી રીતે જ ખોટું એવું સં.૧૪૩૭ (ઈ.૧૩૮૧)નું રચનાવર્ષ બતાવતી 'પાંડવોનો પરબ' (મુ.) મહાભારતના યુદ્ધ પછી પાંડવોએ પ્રાયશ્ચિત્ત રૂપે કરેલા યજ્ઞના પ્રસંગને વર્ણવે છે. કોઢિયા યાંડાળ બુદ્ધ રૂપે હરિનું આવવું, યજ્ઞની અનાવશ્યકતા બતાવવી, એની પ્રેરણા આપનાર બ્રાહ્મણોને તથા ગાયને પણ શાપ આપવા ને હરિની સાથે જન્મ માગતા પાંડવોને કલિયુગનું દર્શન કરાવવું - વગેરે આ કથાનાં વિશિષ્ટ તત્ત્વો છે. ગદ્યમાં રચાયેલી 'મૂળ ગાયેત્રી યાને સૃષ્ટિનું મંડાણ અને નૂરે હિંદા-યતનું વર્ણન' (મુ.) સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિનો અને જુદાજુદા અવતારો, કલ્પો, યુગોનો ઈતિહાસ આલેખે છે, તો 'નકલાંકી-ગીતા'(મુ.) પાતાળ,

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૨૫

ઈમામશાહ

ગુ.સા.-૪

નાગ, સ્વર્ગ, દ્વીપ, ખાણ, સમુદ્ર આદિની યાદીઓ સાથે પૌરાણિક વિશ્વદર્શન રચૂ કરે છે. આ બંને કૃતિઓમાં પણ મુખ્યત્વે હિંદુ-પુરાણ-દર્શન વ્યક્ત થયું છે.

ઈમામશાહની અન્ય કૃતિઓમાં મુખ્યત્વે નીતિબોધ અને ધર્મબોધ વણાયેલો છે. ૬૨૧/૬૩૦ કડીની 'મુમનચેતામણી (વડી)' (મુ.) એ સાથે સાંપ્રદાયિક ઇતિહાસ અને કુરાનની ધર્મકથાઓ પણ સમાવી લે છે. મુખ્યત્વે હિંદીમાં મળતી ૨૦/૨૨ પદની 'સતવેણી (નાની)' (મુ.) પણ એ જ પ્રકારની રચના છે. લગભગ આર્વાચીન ગદ્યમાં ૨૦ ખંડોમાં વિભક્ત 'ત્રીસ ટોલ'(મુ.) શરાબ પીવો વગેરે ૧૯ પ્રકારના ગુના આચરનારની અને છેલ્લે ધર્માચરણ કરનારની જે સ્થિતિ થવાની છે તેનું ચિત્રાત્મક વર્ણન કરે છે. 'ગુગરીનાં દશ ગિનાન' (મુ.) ધર્મ કરનારને અમરાપુરીમાં બાંધેલી ઘૂઘરી નીચે જે દિવ્ય પદાર્થો ને વ્યક્તિઓની પ્રાપ્તિ થાય છે તેનું એવું જ ચિત્રાત્મક વર્ણન કરે છે. ૩૧૩/૩૨૩ કડીની 'તો મુનિવરભાઈ નાની/મુમન-ચિતવરણી (નાની)'(મુ.) મૂર્તિપૂજના નિષેધનો, તો 'નુગેસરનાં ગિનાન' એવા શીર્ષકથી મળતાં પદોમાં ઈમામશાહની છાપવાળાં ૪૯ પદો (મુ.) બાહ્ય સાધનોવાળા યોગમાર્ગને સ્થાને સર્વગુરુને આશ્રયે ધર્મ-અધ્યાત્મમય જીવનનો બોધ કરે છે. ૭૧ પદમાં વિસ્તરતો ઈમામશાહનો એમની બહેન બાઈ બુઢાઈ સાથેનો સંવાદ (મુ.), ૩૩૨ કડીની હિંદી 'મન સમજણી નાની અથવા મનને શિખામણી' (મુ.) તથા ૧૬૨ જ્ઞાનબોધક પદો (મુ.) આ પ્રકારની અન્ય કૃતિઓ છે.

આ ઉપરાંત, ઈમામશાહને નામે ગદ્યમાં ઈશ્વરાવતારવિષયક 'અથર્વવેદ-ગાવંત્રી', રવર્ગનરક-પાપપુણ્યવિષયક ૪૮૬ કડીની 'ઝંકાર', 'મૂળબંધ સોળ થવ' અને 'ચાર ચોક' એ કૃતિઓ નોંધાયેલી છે.

કૃતિ : ૧. ગિનાન ૬૦ નુગેસર અબધુનાં, પ્ર. મુખી લાલજીભાઈ દેવરાજ, ઈ. ૧૯૨૨ (બીજી આ.); ૨. * જનનતપુરી, પ્ર. લાલજીભાઈ દેવરાજ, ઈ. ૧૯૦૫; ૩. તો મુનિવરભાઈ નાની યાને મુમન ચિતવરણી, પ્ર. (ધ) રિક્ષેશન ક્લબ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ, ઈ. ૧૯૩૦ (બીજી આ.) ૪. નક્લંકીગીતા, પ્ર. મુખી લાલજીભાઈ દેવરાજ, ઈ. ૧૯૨૦; ૫. પાંડવોનો પરબ (પર્વ), પ્ર. મુખી લાલજીભાઈ દેવરાજ, ઈ. ૧૯૨૧; ૬. મન સમજણી નાની યાને મનને શિખામણ, મુ. ઈસ્માઈલિયા એસોસિયેશન ફૌર ઇન્ડિયા, -; ૭. મુમન ચેતામણી, પ્ર. (ધ) રિક્ષેશન ક્લબ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ, ઈ. ૧૯૨૪ (બીજી આ.); ૮. મૂળ ગાયત્રી યાને સૃષ્ટિનું મંડાણ અને નૂરે હિંદાયતનું વર્ણન, -; ૯.* મોમન ચેતામણી, પ્ર. ઈસ્માઈલિયા એસોસિયેશન ફૌર ઇન્ડિયા, ઈ. ૧૯૬૯; ૧૦. મોટો દશ અવતાર, મુખી લાલજીભાઈ દેવરાજ, ઈ. ૧૯૨૩ (બીજી આ.); ૧૧. સતવેણી નાની, મુ. ઈસ્માઈલી પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, ઈ. ૧૯૪૪ (ત્રીજી આ.); ૧૨. સૈયદ ઈમામશાહ તથા બાઈ બુઢાઈનો સંવાદ અને ગિનાન ૧૦ ગુગરીનાં, પ્ર. મુખી લાલજીભાઈ દેવરાજ, ઈ. ૧૯૨૧; ૧૩. સૈયદ ઈમામશાહનાં ગિનાનોનો સંગ્રહ, ઈસ્માઈલિયા એસોસિયેશન ફૌર ઇન્ડિયા, ઈ. ૧૯૬૯; ૧૪. બાવન ઘાટી તથા વીસ ટોલ, પ્ર. ઈસ્માઈલિયા એસોસિયેશન, ઈ. ૧૯૫૦; ૧૫. સૈઈશાગીસંગ્રહ : ૪.

સંદર્ભ : ૧. *ઈસ્માઈલી લિટરેચર, ડબલ્યૂ. ઈવાનોવ, ઈ. ૧૯૬૩; ૨. *એન્સાઈકલોપીડિયા ઓવ ઈસ્લામ : ૩, પ્ર. લુગ્ગક ઓન્ડ કંપની, ઈ. ૧૯૭૯; ૩. ક્લેકેનિયા : ૧, સં. ડબલ્યૂ. ઈવાનોવ,

ઈ. ૧૯૪૮; ૪. ખોજ કોમની તવારીખ, એદલજી ધનજી કાબા, ઈ. ૧૯૧૨; ૫. ખોજવૃત્તાંત, સચેદીના નાનજીઆણી, * ઈ. ૧૯૯૨, ઈ. ૧૯૧૮ (બીજી આ.); ૬. ખોજ સર્વસંગ્રહ : ૧, એદલજી ધનજી કાબા, ઈ. ૧૯૧૮; ૭. * (ધ) નિઝારી ઈસ્માઈલી ટ્રેડિશન ઈન ધ ઈન્ડો-પાક સબકોન્ટિનન્ટ, અઝીમ નાનજી, ઈ. ૧૯૭૮; ૮. * નૂરમ મુબિન, એ. જે. ચુનારા, ઈ. ૧૯૫૧; ૯. (ધ) સેકટ ઓવ ઈમામશાહ ઈન ગુજરાત, ડબલ્યૂ. ઈવાનોવ, ઈ. ૧૯૩૬. [ખા.કે.]

ઈમારત [ ] : જ્ઞાતિએ શત્રુપ. ગરબા-ગરબીના કર્તા.

સંદર્ભ : ગૂહાયાદી. [પા.માં.]

ઈશ્વર(સૂરિ) : આ નામે મળતી ઉપજાતિ-વૃત્તાની 'ઈસરશિક્ષા/ઈશ્વરશિક્ષા-ટ્રાન્સિશિક્ષા' (*મુ.) સંવેગસુંદરકૃત 'સારશિખામણ-સસ'- (૨.ઈ. ૧૪૯૨)માં ઉલ્લેખાયેલ હોવાને કારણે ઈ. ૧૪૯૨ સુધીમાં રચાયેલી હોવાનું નિશ્ચિત થાય છે. ઇંદોબંધ તથા સમયસંદર્ભને કારણે ઈશ્વરસૂરિ-૧ની રચના હોવાની સાંભાવના છે.

કૃતિ : *ગુજરાતી દીપોત્સવી અંક, ઈ. ૧૯૩૭ - 'ઈસરશિક્ષા', સં. ભોગીલાલ જ. સાંડેસરા.

સંદર્ભ : ૧. પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં વૃત્તરચના, ભોગીલાલ જ. સાંડેસરા, ઈ. ૧૯૭૮; ૨. ગુજરાતી દીપોત્સવી અંક, ઈ. ૧૯૪૨ - 'સારશિખામણસસ', સં. ભોગીલાલ જ. સાંડેસરા.

[ક.શે.]

ઈશ્વર(સૂરિ)-૧ [ઈ.૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધ] : સંડેગચ્છના જૈન સાધુ. યશોભદ્રસૂરિની પરંપરામાં શાંતિસૂત્રના શિષ્ય. અપરનામ દેવસુંદર. તેમણે ઈ.૧૫૪૧માં નાડવાઈના મંદિરમાં આદિનાથની પ્રતિમાની પુનઃસ્થાપના કરી હતી. એમની કૃતિ 'લલિતાંગનરેશ્વર-ચરિત્ર/પ્રબંધ/સસ' (૨.ઈ.૧૫૦૫) પ્રાકૃત, અપભ્રંશ તથા ગુજરાતી ભાષામાં રચાયેલી તેમ જ દુહા, કુંડલિયા, ઈન્દ્રવજ્ર, વસ્તુ વગેરે ૧૬ જેટલા સંસ્કૃત-અપભ્રંશ ઇંદોબંધ તથા કાવ્યબંધનો ઉપયોગ કરતી હોઈને અત્યંત નોંધપાત્ર બને છે. તેમાં વપરાયેલા ઇંદોબંધમાં અડિલ્લાઈ-બોલી, વર્ણબોલી, યમકબોલી વગેરેનો ઉલ્લેખ થયો છે જે અમુક અંશે ગદ્યબંધ હોવાનો પણ સંભવ છે. એમણે દુહા-ચોપાઈ ઉપરાંત વિવિધ ઢાળોમાં 'શ્રીપાલ-ચોપાઈ/સિલ્લચક-ચોપાઈ' (૨.ઈ.૧૫૦૮/સં.૧૫૬૪, આસો સુદ ૮), ૭૩/૭૬ કડીની 'નંદિષેણ-છઢાળિયાં' અને ૬ કડીની 'નિમિજિન-ગીત' એ કૃતિઓ પણ રચેલ છે. તેમની સંસ્કૃત રચના 'સુમિત્ર-ચરિત્ર'(૨. ઈ. ૧૫૨૫)માં ઉલ્લેખાયેલી 'જીવ-વિચારપ્રકરણવિવરણ', 'સટીક-ષટ્ભાષા-સ્તોત્ર', 'યશોભદ્ર-પ્રબંધ/શલ્કુ-ચિતામણિ' તથા 'મેદપાટ-સ્તવન-સટીક' વગેરે અન્ય કૃતિઓમાંની ઘણીખરી સંસ્કૃતમાં હોવાની શક્યતા છે.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ:૧,૩(૧); ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. હેજેશા-સૂચિ:૧. [ક.શે.]

ઈશ્વર - ૨ [ઈ.૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : સંતરામ-મહારાજના સમકાલીન અનુયાયી. એમની કૃતિઓમાંના ઉલ્લેખ પરથી અગમપુરાના

રહેવાસી હોવાનું સમજાય છે. એમની સ્વેચ્છા યોગની પરિભાષાનો વિનિયોગ કરતી ગુરુભક્તિની ને જ્ઞાનબોધક ડ આરતી(મુ.) મળે છે.
કૃતિ : પદસંગ્રહ, પ્ર. સંતરામ સમાધિસ્થાન, સં. ૨૦૩૩ (ચોથી આ.) [૨.સો.]

‘ઈશ્વર-વિવાહ’ : મુશરિનું ૪૦ કડવાંનું આ આખ્યાન(મુ.) શિવના પાર્વતી સાથેના લગ્નને નિરૂપે છે. સામાજિક રીતરિવાજે અને વિધિઓની વીગતોને ઝીણવટથી આલેખવા તરફ કવિનું લક્ષ રહ્યું છે એથી પાત્રો અને પ્રસંગો પર કવિના સમકાલીન સમાજની લાક્ષણિકતાઓનો પુટ ચડ્યો છે. ઈન્દ્ર, વિવિધ દેવો, બ્રહ્મા, યાદવ-મંડળ સહિત કૃષ્ણ અને વેદગાન કરતા મુનિઓના સમુદાયવાળી શંકરની જનનું, વિવશણુ વેશવાળા શંકરને જમાઈ તરીકે જોતાં અકબાઈ જતી, નારીસહજ રોષ ને રીસ વ્યક્ત કરતી ને અંતે મનનું સમાધાન થતાં આનંદિત થતી પાર્વતીની માતા મેનકાનું તથા વિવિધ લગ્નવિધિઓનું આલેખન ખૂબ રસિક ને કવિના કૌશલનો પરિચય કરાવતું બન્યું છે. પદબંધમાં રાગ-ઢાળોનું વૈવિધ્ય જણાય છે. ઉપસંત, શંકરને વધાવવા જતી યુવતીઓની લાક્ષણિકતાઓ કવિએ અનુ-પ્રાસાત્મક વિશેષણોથી આલેખી છે તે નોંધપાત્ર છે. [૨.સો.]

ઈસરદાસ [ઈ. ૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધ-આવ. ઈ. ૧૫૬૬/સં. ૧૬૨૨, ચૈત્ર સુદ ૮] : રોહિણી શાખાના બારોટ. જન્મ મારવાડમાં જૈનપુર તાલુકા બારેસ/બારેજ/બારેચીમાં. તેમનું વતન લીંબડી હોવાનું પણ નોંધાયું છે. પરંતુ ચારણી પરંપરા એ હકીકતનો સ્વીકાર કરતી નથી જણાતી. એક પરંપરા એમનો જન્મ ઈ. ૧૪૫૯(સં. ૧૫૧૫, શ્રાવણ સુદ ૨, શુક્રવાર)માં થયો હોવાનું જણાવે છે. પરંતુ એમના સૌથી નાના પુત્ર ગોપાળદાસનું ભૂયર મોરીના યુદ્ધ(ઈ. ૧૫૮૧)માં મૃત્યુ તથા જામનગર(સ્થાપના ઈ. ૧૫૪૦)ના જન્મ રાવળની રાજસભા સાથેનો એમનો સંબંધ - એ જોતાં જન્મસમય ઈ. ૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધમાં કદાચ વર્ધ જવો પડે. કવિના પિતા સુરાજી અને માતા આમરબા હતાં. પ્રથમ પત્ની દેવલબાઈ. બીજી પત્ની રાજબાઈ તે દેવલબાઈનો જ આવતાર હતાં એમ કહેવાય છે. કવિ પોતાના ગુરુ તરીકે પીતાંબર ભટ્ટને નિર્દેશ છે તે જન્મ રાવળના દરબારમાં પંડિત હતા અને કવિને એમણે રાજમંત્રિ તરફથી પ્રભુ-ભક્તિ તરફ વાળેલા એવી કથા છે. આ પ્રસંગ જામનગરમાં બન્યો હોવાની વાત વધારે પ્રચલિત છે પરંતુ કવિનો જન્મ ઈ. ૧૪૫૯માં માનતી ચારણી પરંપરા આ પ્રસંગ જન્મ રાવળ કેરાકોટ(કચ્છ)માં હતા ત્યારે બન્યો છે એમ નોંધે છે. ઈસરદાસના ઈશ્વરનિષ્ઠ જીવન અને ચમત્કારોની ઘણી વાતો મળે છે. સંચાણા ગામે તેમણે દરિયામાં સમાધિ લીધેલી એમ કહેવાય છે.

ચારણી ભાષાસાહિત્યમાં અનંરું રથાન ભોગવતી, ભક્તિબોધક ને તત્ત્વજ્ઞાનાત્મક, ૩૬૦ કડીની ‘હરિરસ’(મુ.)ને બીજી ૪૦ ઉપસંત કૃતિઓના કર્તા તરીકે જાણીતા આ ભક્તકવિના શામળાને સંબોધીને સ્થાયેલા અને એક વખત તેમને આકાશ આપનાર મુસ્લિમ દાદુની પ્રશસ્તિ કરતા સોરઠા કે દુહા ગુજરાતી ભાષામાં ઘણા જાણીતા છે. તે ઉપસંત કવિના કોઈક ગીતમાં ગુજરાતી ભાષાનું તત્ત્વ નોંધપાત્ર પ્રમાણમાં દેખાય છે ને રામદેવીરના નિઠિયાપંથનો પ્રભાવ વ્યક્ત

‘ઈશ્વર-વિવાહ’ : ‘ઉત્તમકુમારચરિત્ર-રાસ’

કરતાં પાંચેક ભજનો વિશેષતઃ ગુજરાતી ભાષામાં મળે છે. ઈસરદાસે આ કૃતિઓ ગુજરાતી ભાષામાં સ્થી હશે કે કાળક્રમે ભાષા પરિવર્તન પામી હશે તે કહેવું મુશ્કેલ છે.

કૃતિ : ૧. શ્રી હરિરસ, સંપા. શંકરદાન જે. દેયા, ઈ. ૧૮૨૮, ઈ. ૧૯૭૭ (નવમી આ.) (+સં.); ૨. (ભગત શ્રી કાળજીકૃત) ભજનચિંતામણિ, મુ. સત્સંગ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, સં. ૧૯૯૨.

સંદર્ભ : ૧. ઊર્મિનવરચના, ઓક્ટો.-નવે. ૧૯૭૫ - ‘બારહક ગોપાળદાસનો પાળિયો’, સં. બારહક કેસરદાનજી; ૨. ગુહાવાદી; ૩. જૈનગૂકવિઓ : ૩(૨); ૪. મુપુગૂહસૂચી; ૫. રાહસૂચી : ૧. [કી.જે.]

ઉકારામ [ ] : સુરતના રુસ્તમપુરાની ચલમ-વાડના ભક્તકવિ. તત્ત્વજ્ઞાન અને વેદાન્તના સિદ્ધાંતો તેમના ‘ખ્યાલો’માંથી જુદા તરી આવે છે. અમુક પ્રસંગો બન્યા પછી ‘ખ્યાલો’નો શોખ તેમણે તજી દીધો અને પ્રભુભક્તિમાં લીન થયા હતા. ત્યાર પછી તેમણે સૈકડો ભજનો સ્થાપી હતાં, તે અત્યારે મળતાં નથી.

‘ઉકા’ નામછાપથી કૃષ્ણવર્ણનને વિષય કરતું ૧ મુદ્રિત પદ મળે છે, જે ઉકારામનું હોવાની સંભાવના છે.

કૃતિ : પ્રાકાસુધા : ૨.

સંદર્ભ : ફાગેમાસિક, એપ્રિલ-જૂન, ૧૯૩૯ - ‘સુરતના કેટલાક સંતો અને ભક્તકવિઓ’; માણેકલાલ શં. રાણા. [કી.બ્ર.]

ઉજળવલ : જુઓ ઊજલવ.

ઉત્તમ/ઉત્તમ(જ્ઞપિ) : ઉત્તમના નામે ૯ કડીની ‘જિન-આરતી’ (લિ. સં. ૧૯મી સદી અનુ.) અને ઉત્તમજ્ઞપિને નામે મહેશ્વરસૂરિની પ્રાકૃત કૃતિ ‘વિચારસારપ્રકીર્ણક’ પરનો સ્તબક (લિ. ઈ. ૧૬૧૫) મળે છે પણ આ કર્તા કોણ છે એ સ્પષ્ટ નથી.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂહસૂચી; ૨. હજીજ્ઞાસૂચિ : ૧. [૨.સો.]

ઉત્તમ-૧ [ઈ. ૧૭૯૩માં હયાત] : જૈન સાધુ. હમીરવિજયશિખ. અનુક્રમે ૭ અને ૮ કડીના ‘શંખેશ્વરપાર્શ્વજિન-સ્તવન’ અને ‘શંખેશ્વરમંદિરવાર્ણનગાભિત-સ્તવન’ એ ૨ મુદ્રિત કૃતિઓના કર્તા. આ બંને કૃતિઓ ઈ. ૧૭૯૩/સં. ૧૮૪૯, વૈશાખ સુદ ૭, બુધવારે શંખેશ્વરમાં થયેલા મૂર્તિસ્થાપનાના ઉત્સવને વિષય કરે છે. આથી કવિ એ સમયમાં હયાત હોવાનું કહી શકાય.

કૃતિ : શંસ્તવનાવલી.

[૨.સો.]

‘ઉત્તમકુમારચરિત્ર-રાસ’ [૨. ઈ. ૧૬૯૬/સં. ૧૭૫૨, ફાગણ સુદ ૫, ગુરુવાર] : જ્ઞાનતિલકશિષ્ય વિનયચંદ્રકૃત, જૈન ધર્મના કર્મફળના સિદ્ધાંતનું માહાત્મ્ય કરતી, ૩ અધિકારમાં વિભાજિત ૪૨ ઢાળ અને ૮૪૮ કડીની રાસકૃતિ (મુ.).

રાજા મકરધ્વજનો શીલવાન પુત્ર ઉત્તમકુમાર દેશાટને નીકળે છે અને શૂન્યટ્ટીપના રાજાસરાજ ભમરકેતુને હરાવીને ટ્ટીપની અધિ-ષ્ટાત્રીએ કરેલી શીલની કસોટીમાં પાર ઊતરી અઢળક રત્નો ભેટ મેળવે છે. તેના ઉપર મોહિત થયેલી ભમરકેતુની પુત્રી મદાલસાને

ગુજરાતી સાહિત્યકોષ : ૨૭

પણ એ પરણે છે. પણ મદાલસા પર મોહિત થયેલો ત્રણાણવટી વેપારી સમુદ્રગુપ્ત ઉત્તમકુમારને ધક્કો મારી સમુદ્રમાં ફેંકી દે છે. આ રીતે બુદ્ધાં પટેલાં ઉત્તમકુમાર અને મદાલસા અનેક સંકટો-માંથી પસાર થઈ અંતે ભેગાં થાય છે અને મદાલસા ઉપરાંત ૩ રાણીઓ અને ૪ શબ્દોનો સ્વામી બનેલ ઉત્તમકુમાર પોતાના પૂર્વભવનું વૃત્તાંત સાંભળી વૈરાગ્ય ઊપજતાં ૪ રાણીઓ સાથે દીક્ષા લે છે.

અદ્ભુત અને વીરરસના પ્રસંગોથી ભરપૂર રોચક કથાનક ધરાવતો આ રાસ પ્રવાહી નિરૂપણ અને ઝઝમકમુક્ત ભાષાછટાથી ધ્યાન ખેંચે છે. કૃતિમાંના ભ્રમરકેતુ અને મદાલસાનાં પાત્રોનાં, રાજ વીરસેન અને ભ્રમરકેતુ સાથેના ઉત્તમકુમારના યુદ્ધપ્રસંગોનાં, વસંત-જ્ઞાનુનાં તથા અન્ય વર્ણનો રાસકર્તાની વર્ણનકલાની કામતા સૂચવે છે. [ર.ર.દ.]

ઉત્તમચરણદાસ(સ્વામી) [ઈ. ૧૯મી સદી] : સ્વામિનારાયણ-સંપ્રદાયના સાધુ. એમણે સાંપ્રદાયિક પ્રચારાર્થે કેટલુંક ગદ્ય લખ્યું હોવાનો ઉલ્લેખ મળે છે.

સંદર્ભ : મસાપ્રવાહ.

[હ.ત્ર.]

ઉત્તમચંદ : આ નામે ૨૩ કડીની 'તમાકુપરિહાર-સંગ્રહ' તથા 'વીશી' મળે છે પણ એ ક્યા ઉત્તમચંદની છે તે નિશ્ચિત નથી. 'વીશી' વિદ્યાચંદશિષ્ય ઉત્તમચંદને નામે નોંધાયેલી છે પણ એ માટે કશો આધાર નથી.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૩ (૨); ૨. લીંહસૂચી. [ર.સો.]

ઉત્તમચંદ-૧[ઈ.૧૬૩૯માં હયાત] : અંચવગચ્છના જૈન સાધુ. કલ્યાણસાગરસૂરિની પરંપરામાં દેવસાગરના શિષ્ય. ૩૫૯ કડીના 'સુનંદ-રાસ'(૨.ઈ.૧૬૩૯/સં.૧૬૯૫, આસાડ સુદ -)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩ (૧).

[ર.સો.]

ઉત્તમચંદ-૨ [ઈ.૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયદેવસૂરિની પરંપરામાં વિદ્યાચંદના શિષ્ય. 'ઉપધાન-વિધિ-સ્તવન'(૨.ઈ.૧૬૫૫/સં.૧૭૧૧, શ્રાવણ સુદ ૧૦, ગુરુવાર) અને ૧૯ કડીના 'નિમિત્ત-સ્તવન'(વિ.ઈ.૧૬૭૪, સ્વલિખિત)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ:૨,૩(૨); ૨. મુપુગૂહસૂચી. [ર.સો.]

ઉત્તમચંદ-૩ [ઈ.૧૮૦૦માં હયાત] : જૈન સાધુ. ૧૧ કડીના 'કેસરિયા-સહોકો'(૨.ઈ.૧૮૦૦/સં.૧૮૫૬, ફાગણ - ૯)ના કર્તા. સમય જોતાં ઉત્તમવિજય - ૩ હોવાની શક્યતા વિચારી શકાય.

સંદર્ભ : જૈન સત્યપ્રકાશ, જૂન ૧૯૪૭ - 'કૃતિપથ ઔર સિલોકે', અગરચંદ નાહટા. [ર.સો.]

ઉત્તમરામ [ઈ.૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : અંબાજીનાં શણગાર અને શક્તિનું ગાન કરતી ગરબી (૨.ઈ.૧૮૪૩/સં.૧૮૯૯, શ્રાવણ વદ ૯, રવિવાર; મુ.) તથા 'ઉંકપુરમાહાત્મ્ય'(૨.ઈ.૧૮૪૪/સં.૧૯૦૦, આસો સુદ ૧૫, ભુગુવાર; મુ.)ના કર્તા કોઈ એક જ ઉત્તમરામ હોય

૨૮ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

એવું સમજાય છે. ૩૦ કડીનાં અને ૧૦૨૫ કડીના 'ઉંકપુરમાહાત્મ્ય-માં ડાકોર અને તેની આસપાસનાં ગદ્યનેશ્વર વગેરે ધાર્મિક સ્થળોની કથા ઉપરાંત જોડાણની કથા, સૂત અને શૈનકના સંવાદ રૂપે, વીગતે કહેવાયેલી છે. પ્રસ્તાવનામાં આ કૃતિને દીનાનાથ ભટ્ટની સંસ્કૃત સ્વનાનો આધાર હોવાનું જણાવાયું છે.

કૃતિ : ૧. ઉંકપુરમાહાત્મ્ય, પ્ર. બુદ્ધવર્ધક હિન્દુ સભા, સં. ૧૯૦૭ (+સં.); ૨. અંબિકાકાવ્ય તથા શક્તિકાવ્ય, પ્ર. બુક્સેલર સાકરલાલ બુલાખીરામ, સં.૧૯૭૯ (+સં.).

સંદર્ભ : ગૂલાયાદી.

[વિ.ત્ર.]

ઉત્તમવિજય : આ નામે 'અધ્યાત્મસારપ્રશ્નોત્તર' (વિ. સં. ૨૦મી સદી અનુ.) અને 'આબુતીર્થમાળા' (વિ. સં. ૧૯મી સદી અનુ.) એ ૨ કૃતિઓ મળે છે પણ તે ક્યા ઉત્તમવિજયની છે તે નક્કી થતું નથી.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂહસૂચી; ૨. હેજૈજ્ઞાસૂચિ:૧.

[ર.સો.]

ઉત્તમવિજય-૧ [જ.ઈ.૧૭૦૪ - અ.ઈ.૧૭૭૧/સં.૧૮૨૭, મહા સુદ ૮] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયદેવસૂરિની પરંપરામાં જિનવિજયના શિષ્ય. પૂર્વશ્રામનું નામ પૂજ્યા. જન્મ અમદાવાદમાં. માતા માણેક. પિતા લાલચંદ. ઈ.૧૭૨૨માં ખરતરગચ્છના દેવચંદ્ર પાસે ધાર્મિક તત્ત્વગ્રંથોનો અભ્યાસ. ઈ. ૧૭૪૦માં જિનવિજય પાસે દીક્ષા. અવસાન અમદાવાદમાં.

૩ ઢાળ અને ૧૧ કડીનું, સ્વોપજ ગદ્યટીકા સાથેનું 'સંયમશ્રોણી-ગર્ભિતમહાવીર-સ્તવન' (૨.ઈ.૧૭૪૩/સં.૧૭૯૯, વૈશાખ સુદ ૩, મુ.); ૩ ઢાળનું 'અલ્પબલુત્વવિચારગર્ભિત-મહાવીરજિન-સ્તવન'(૨.ઈ.૧૭૫૩/સં.૧૮૦૯, આસો સુદ ૨; મુ.); ઈ.૧૭૪૩માં નિર્વાણ પામેલા જિનવિજયનું સમગ્ર ચરિત્ર વર્ણવતો, દુલા-દેશીબદ્ધ ૧૬ ઢાળનો 'જિનવિજયનિર્વાણ-રાસ'(મુ.); ૩૧ કડીનું 'જિનઆગમ-બહુ માન-સ્તવન' (૨.ઈ.૧૭૫૩); 'અષ્ટપ્રકારી-પૂજા' (૨.ઈ.૧૭૫૭; મુ.), 'ચોવીસી' (૧ સ્તવન મુ.) અને કેટલાંક સ્તવનો-સંગ્રહો(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. સંયમશ્રોણીગર્ભિત મહાવીર સ્તવન સ્વોપજ ગદ્યટીકા સાથે, સં. માનવિજય, ઈ.૧૯૨૨ (+સં.); ૨. જૈએસમાળા : ૧ (+સં.); ૩. જૈગૂસારત્નો:૨ (+સં.); ૪. જૈન પ્રાચીન પૂર્વાચાર્યો વિરચિત સ્તવનસંગ્રહ, પ્ર. મોતીચંદ ડું. જવેરી, ઈ.૧૯૧૯; ૫. પૂજાસંગ્રહ, પ્ર. મોહનલાલ બાકરભાઈ, ઈ. ૧૮૮૪; ૬. પ્રાસ્ત-સંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧, ૨); ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. હેજૈ-જ્ઞાસૂચિ:૧. [ર.સો.]

ઉત્તમવિજય-૨[ઈ.૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. ઉપાધ્યાય યશોવિજયની પરંપરામાં સુમતિવિજયના શિષ્ય. 'નવપદ-પૂજા' (૨.ઈ.૧૭૭૪/સં.૧૮૩૦, શ્રાવણ સુદ -; મુ.), 'પિસ્તાગીસ આગમની પૂજા' (૨.ઈ.૧૭૭૮/સં.૧૮૩૪, કારતક સુદ ૫, બુધવાર), દેવપ્રભસૂરિની સંસ્કૃત કૃતિ 'પાંડવચરિત્ર-મહાકાવ્ય' પર વિજયધર્મ-સૂરિના રાજ્યકાળમાં રચાયેલા સ્તબક (૨.ઈ.૧૭૮૦) તથા રત્નશેખરસૂરિકૃત પ્રાકૃત 'શ્રાહ્નવિધિ-વૃત્તિ' પર વિજયધર્મસૂરિ-શિષ્ય

ઉત્તમચરણદાસ : ઉત્તમવિજય-૨

વિનયવિનયનન્દના સત્યપ્રાણ(ઈ.૧૭૮૫-ઈ.૧૮૨૮)માં સ્થાયેત્વ સ્તવકતા કર્તા.

કૃતિ : નવપદપૂજા, પ્ર. માણેકચંદ લ. શા, —.

સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈનિહાસ; ૨. આલિસ્તરોઈ : ૨; ૩. જૈગૂકવિઓ : ૩ (૧, ૨); ૪. મુપુગૂડસૂચી. [ર.સો.]

ઉત્તમવિનય-૩[ઈ.૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિમલવિનયની પરંપરામાં ખુશાલવિનયના શિષ્ય. 'રહનેમિરાજિમતી-સજાય'ના મુદ્રિત પાઠમાં ઉત્તમચંદ નામ મળે છે જે કવિનું આરંભનું નામ હોઈ શકે.

વિવિધ પ્રકારોમાં સ્થાયેલી આ કવિની કૃતિઓમાં સૌથી વધુ નોંધપાત્ર છે ૧૫ ઢાળ ને ૨૧૦ કડીની 'નેમિનાથની રસવેલી' (૨.ઈ.૧૮૩૩/સં.૧૮૮૯, ફાગણ સુદ ૭; મુ.). નેમિનાથને વિવાહ માટે સમજાવતી કૃષ્ણની રાણીઓના રસિક પ્રસંગનું વીગતે નિરૂપણ કરીને તથા શબ્દકલા વિવાપ્રસંગને કેવળ નિર્દેશથી પતાવીને કવિએ સંકલ્પપૂર્વક કૃતિને એક્સકેન્ટ્રી બનાવી છે એ તેની વિશિષ્ટતા છે. અનુપ્રાસાત્મક ભાષાથી તેમ જ રૂપતાની તાજગીથી પણ કૃતિ સમૃદ્ધ થયેલી છે.

દુહા અને ભાવનાસ્તવન કે ભાવનાપદ તરીકે ઓળખાવાયેલાં ગીતો સાથે ૭ ઢાળની 'પંચતીર્થ-પૂજા' (૨.ઈ.૧૮૩૪/સં.૧૮૯૦, ફાગણ સુદ ૫; મુ.), શનુંજ્ય વગેરે ૫ તીર્થોના તીર્થકરોની પૂજાની પરંપરાગત કૃતિ છે. પરંતુ એમાં કયાંક કાવ્યત્વ લાવવાનો પ્રયાસ થયેલો છે અને ગેય ઢાળો તથા રાગો અને ગેયતાને પોષક સુંદર ધ્રુવાઓ પ્રયોજાયેલાં છે તે નોંધપાત્ર છે. કવિએ કોઈ કોઈ ઢાળ અને ગીતમાં હિંદી ભાષા પણ પ્રયોજી છે.

આ ઉપરાંત કવિની અન્ય દીર્ઘ કૃતિઓ છે : ૧૫ તિથિ અને ૧૨ માસના વર્ણનને સમાવતી, ૧૫ ઢાળની 'નેમિરાજિમતીરનેહ-વેલ' (સંભવતઃ ૨.ઈ.૧૮૨૦/સં.૧૮૭૬, આસો વદ ૫, મંગળવાર), સિદ્ધાચલનો મહિમા અને ઈતિહાસ વર્ણવતી ૧૩ ઢાળની 'સિદ્ધાચલ સિદ્ધવેલી' (૨.ઈ.૧૮૨૯/સં.૧૮૮૫, કારતક સુદ ૧૫; મુ.); ૪ ખંડ અને ૭૧ ઢાળનો 'ધનપાળશીલવતીનો રાસ' (૨.ઈ. ૧૮૨૨/સં.૧૮૭૮, માગધર-૫, સોમવાર) અને ૭ ઢાળનો 'દુલ્લેક રાસ/લુમ્પક શોષક-તપગચ્છજ્યોત્પત્તિવર્ણન-રાસ' (૨.ઈ.૧૮૨૨/સં.૧૮૭૮, પોષ સુદ ૧૩.)

૪-૪ કડીના ૪ ચોકમાં લખાયેલી 'રહનેમિરાજિમતી-ચોક/સજાય' (૨.ઈ.૧૮૧૯/સં.૧૮૭૫, કારતક સુદ ૧૨, રવિવાર; મુ.), તોટક છંદની ૧૩ કડીમાં સ્થાયેલો 'પાર્શ્વનાથસ્વામીનો છંદ' (૨.ઈ. ૧૮૨૪/સં.૧૮૮૦, મહા - ૧૦; મુ.), કડખાની દેશીની ૨૧ કડીમાં સ્થાયેલ 'એક્સોઆઠનામગભિન શંખેશ્વરપાર્શ્વજિન-છંદ' (૨.ઈ. ૧૮૨૫/સં. ૧૮૮૧, ફાગણ વદ ૨; મુ.) અને ૧૮ કડીની 'પરદેશી-રાજની સજાય' (મુ.) આ કવિની નાની રચનાઓ છે. જુઓ ઉત્તમચંદ - ૩.

કૃતિ : ૧. નેમિનાથની રસવેલી, પ્ર. અમૃતવિનયજી રત્નવિનયજી, ઈ. ૧૮૮૫; ૨. સિદ્ધાચલજીની સિદ્ધવેલ, સં. કાલીદાસ વ. માસ્તર, ઈ. ૧૯૨૩; ૩. જૈકાપ્રકાશ:૧; ૪. જૈસમાત્રા(શા):૧; ૫. વિવિધ પૂજાસંગ્રહ:૧-૧૧, પ્ર. જશવંતલાલ ડી. શાહ, -; ૬. શંસ્તવનાવલી; ૭. સસંપમાહાત્મ્ય.

ઉત્તમવિનય-૩ : ઉદય-૪

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ:૩(૧); ૨. મુપુગૂડસૂચી; ૩. લીંહસૂચી; ૪. હેજૈશાસૂચિ : ૧. [ર.સો.]

ઉત્તમસાગર[ઈ.૧૬૫૬માં લખાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વાયક કુશલસાગરના શિષ્ય. ૬૫૦ કડીનો 'ત્રિભુવનકુમાર-રાસ'(૨.ઈ. ૧૬૫૬/સં.૧૭૧૨, વૈશાખ સુદ ૩, ગુરુવાર), ૨૩ કડીનું 'સીમન્ધરજિન-ચંદ્રાવલા-સ્તવન', ૧૬ કડીની 'તેર કાઠિયાની સજાય' (મુ.), ૭ કડીનું 'વીરજિન-સ્તવન' (મુ.) તથા 'સિદ્ધચકસ્તુતિ-ચતુષ્ક' (મુ.) એ કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : ૧. ચૈસ્તસંગ્રહ:૩; ૨. જિસ્તકાસંદોહ:૨; ૩. જૈકાપ્રકાશ:૧. સંદર્ભ: જૈગૂકવિઓ:૨, ૩(૨). [ર.સો.]

ઉદય/ઉદય(ઉપાધ્યાય)/ઉદય(મુનિ)/ઉદય(વાચક) : આ નામોથી 'પ્રેમ-પ્રબંધદુહા (રંગવેલીપ્રીત)' તથા કેટલાંક સ્તવનો, સ્તુતિઓ, છંદો, સજાયો (કેટલાંક મુ.) મળે છે, તેમ જ કેટલીક નાની કૃતિઓ એવી પણ મળે છે જેમાં 'ઉદય' શબ્દ આવે છે ને તે કર્તાનામનો સૂચક હોવા સંભવ છે. આ કૃતિઓમાંથી કેટલીકને, તેમના રચનાસમયને લક્ષમાં લેતાં ઉદયરત્ન - ૨ની માનવામાં આધ નથી. ઉપરાંત 'ઉદય-ઉપાધ્યાય' અને 'ઉદય-વાચક'ને નામે સમયનિર્દેશ વિનાની જે કૃતિઓ મળે છે તે પણ ઉદયરત્ન - ૨ની હોવાની શક્યતા છે. પરંતુ બીજા કોઈ આધારને અભાવે આવી કૃતિઓ વિશે કંઈ કહેવું મુશ્કેલ છે. ઉદયને નામે મળતી કૃતિઓમાંથી પણ 'આત્મહિતશિક્ષા-ની સજાય', 'અભવ્યને ઉપદેશ ન લાગવા વિશેની સજાય' તથા 'ભગવાન પાર્શ્વનાથના ઉપસર્ગનું વર્ણન' જેવી કેટલીક કૃતિઓને કેટલાક સંદર્ભોમાં ઉદયરત્ન - ૨ની કૃતિઓ ગણવામાં આવી છે, તેમ જ કોઈક કૃતિને ઉદયવિનય - ૨ને નામે પણ યદાવયામાં આવી છે. 'ઉદય'ની નામછાપવાળાં કેટલાંક હિંદી પદો મળે છે, જે કદાચ કોઈ અર્વાચીન કવિનાં પણ હોય. 'ઉદયવાચક'ને નામે મળતું 'પાંચ પરમેશ્વરનું સ્તવન/છંદ'(મુ.) જૂહાણાની નારસિંહી છટાને કારણે ધ્યાન ખેંચે છે.

કૃતિ : ૧. જિસ્તમાલા; ૨. જૈકાપ્રકાશ:૧; ૩. જૈસસંગ્રહ (ન.); ૪. શંસ્તવનાવલી; ૫. જૈન સત્યપ્રકાશ, જાન્યુ. ૧૯૪૭ - 'ભગવાન પાર્શ્વનાથના ઉપસર્ગનું વર્ણન', સં. જ્ઞાનવિનયજી.

સંદર્ભ : ૧. જૈહાપ્રોસ્તા; ૨. મુપુગૂડસૂચી; ૩. લીંહસૂચી. [હ.યા.]

ઉદય-૧[ઈ. ૧૬૭૬માં લખાત] : જુઓ ચંદ્ર (ઈ. ૧૬૭૬માં લખાત).

ઉદય-૨[ઈ.૧૬૮૭માં લખાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિન-રત્નસૂરિની પરંપરામાં જિનચંદ્રસૂરિના શિષ્ય. ૮ કડીના 'પાર્શ્વ-સ્તવ' (૨.ઈ.૧૬૮૭)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેજૈશાસૂચિ:૧. [હ.યા.]

ઉદય(સૂરિ)-૩[ઈ.૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : જુઓ જિનચંદ્રસૂરિશિષ્ય જિનોદયસૂરિ.

ઉદય(અધિ)-૪[ઈ.૧૭૮૫માં લખાત] : જૈન સાધુ. 'સૂક્ષ્મ-છત્રીસી'-

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૨૯

(૨.ઈ.૧૭૮૫/સં.૧૮૪૧, ફાગણ-)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈનગૂઠવિઓ:૩(૧).

[હ.યા.]

ઉદયકમલ[ઈ.૧૭૬૪માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિન-ચંદ્રસૂરિની પરંપરામાં રત્નકુશલના શિષ્ય. ૧૧ ઢાળની 'વિજયશેઠ-વિજયાયોદ્યાણી-ચોપાઈ'(૨.ઈ.૧૭૬૪/સં.૧૮૨૦, જેઠ સુદ ૧૨, સોમવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈનગૂઠવિઓ:૩(૧).

[હ.યા.]

ઉદયકલ્પ[ઈ.૧૫૬૨માં હયાત] : રાસકવિ. લઘુ તપગચ્છના જૈન સાધુ. કમલકલશની પરંપરામાં વિદ્યાકલશના શિષ્ય. ભૂલથી ઉદયકુશલને નામે ઉલ્લેખાયેલા આ કવિની, મુખ્યત્વે દુહા અને ચોપાઈબદ્ધ ૨૭૮ કડીની 'શીલવતી-ચોપાઈ'(૨.ઈ.૧૫૬૨/સં. ૧૬૧૮, શ્રાવણ સુદ ૧૫, મુ.) ક્વચિત્ વસ્તુ છંદનો અને દેશીનો ઉપયોગ કરે છે તથા સુભાષિતરૂપ સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ગાથાઓ પણ ગૂંથી લે છે. વિક્રમ તથા ગગનધૂલિ/ધનકેલિને થયેલા સ્ત્રીચરિત્રના અનુ-ભવોની રસપ્રદ પૂર્વભૂમિકા સાથે, શીલવતી ચતુરાઈથી પોતાના શીલની રક્ષા કેવી રીતે કરે છે તેની કથા આમાં પ્રાસાદિક રીતે કહેવાઈ છે.

કૃતિ : શીલવતી કથા, સં.કનુભાઈ શેઠ, ધનવંત શાહ, ઈ.૧૯૮૨ (૫સં.).

સંદર્ભ : મુપુગૂઠસૂચી.

[હ.યા.]

ઉદયકુશલ [ ] : જૈન સાધુ. સુખકુશલના શિષ્ય. ૨૫ કડીના 'માણિભદ્રનો છંદ/માણિભદ્રચક્ષ-રાસ'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : પ્રાઈદસંગ્રહ.

સંદર્ભ : મુપુગૂઠસૂચી.

[હ.યા.]

ઉદયચંદ/ઉદયચંદ્ર/ઉદયચંદ્ર(મુનિ) : ઉદયચંદને નામે 'બ્રહ્મવિનોદ'(લે.ઈ.૧૮૨૮) તથા ૭ કડીનું 'શંખેશ્વરપાર્શ્વ-સ્તવ', ઉદય-ચંદ્રને નામે 'મહિજનાથ-સ્તવન'(લે.સં.૧૯મી સદી અનુ.) અને ઉદયચંદ્રમુનિને નામે દોહરા અને દેશીબદ્ધ 'સનત્કુમાર-ચકવર્તીનું ચોઢાગિયું'(મુ.) મળે છે. આ ઉદયચંદ/ઉદયચંદ્ર કથા તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી. 'સનત્કુમાર-ચકવર્તીનું ચોઢાગિયું'માં છેલ્લી પંક્તિ-ઓમાં 'ધર્મનાથ' અને 'ઋષિરાય' એ શબ્દો આવે છે તે કદાચ કવિનાં ગુરુનામ હોય.

કૃતિ : ૧. જૈન સ્વાધ્યાય મંગળમાલા : ૨, સં. મુનિશ્રી શામજી, ઈ.૧૯૬૨.

સંદર્ભ : ૧. જૈન સત્યપ્રકાશ, મે ૧૯૪૭ - 'શંખેશ્વરતીર્થ સંબંધી સાહિત્યકી વિશ્વાલતા', અગરચંદ નાહટા; □ ૨. જૈનગૂઠવિઓ: ૩(૧); ૩. મુપુગૂઠસૂચી.

[હ.યા.]

ઉદયચંદ્ર-૧/ઉદો(ઋષિ)[ઈ.૧૫૬૧માં હયાત] : પાર્શ્વચંદ્રગચ્છના જૈન સાધુ. પાર્શ્વચંદ્રના શિષ્ય. ૮૪ કડીના 'સનત્કુમાર-રાસ'(૨.ઈ.૧૫૬૧/સં. ૧૬૧૭, શ્રાવણ સુદ ૧૩; મુ.) અને ૬૯ કડીના 'હરિકેશીબ-ચરિત્ર'ના કર્તા. 'જૈન ગૂર્જર કવિઓ' 'ઉદયકર્ણ' એવું અપરનામ આપે છે, પરંતુ એને માટે કશો આધાર આપ્યો નથી.

૩૩ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

કૃતિ : પદ્ દ્રવ્ય નય વિચારાદિ પ્રકરણ સંગ્રહ, પ્ર. જૈન હરીસિંગ સરસ્વતી સભા, સં. ૧૯૬૯.

સંદર્ભ : જૈનગૂઠવિઓ : ૩(૧).

[હ.યા.]

ઉદયચંદ-૨[ઈ. ૧૬૫૮માં હયાત] : અંચલગચ્છના જૈન સાધુ. ક્યાણસાગરની પરંપરામાં વિજયચંદના શિષ્ય. 'માણિકકુમરની ચોપાઈ'(૨.ઈ.૧૬૫૮/સં.૧૭૧૪, ફાગણ સુદ - , શનિવાર)ના કર્તા. આ કૃતિનો માળવા, લાટ, ઈડર, સોરઠ, સિંધ, બંગાળ, સિલ્હ, ગૌડ, દક્ષિણ ગુજરાત વગેરે જુદાજુદા દેશની નારીઓનાં સ્વભાવ-લક્ષણ વર્ણવતો ૧ ખંડ મુદ્રિત થયો છે તેમાં દુહા, ચાલ તથા સંસ્કૃતમાં કાવ્યમ્ અને શ્લોકોવાળો પદ્યબંધ ધ્યાન ખેંચે છે.

કૃતિ : જૈનાચાર્ય શ્રી આત્માનંદ જન્મશતાબ્દી સ્મારકગ્રંથ, સં. મોહનલાલ દ. દેસાઈ, ઈ.૧૯૩૬ - 'દેશદેશની નારીઓનું પ્રાચીન વર્ણન' ('માણિકકુમર ચોપાઈ'નો એક અંશ).

સંદર્ભ : જૈનગૂઠવિઓ:૩(૨).

[હ.યા.]

ઉદયધર્મ[ઈ. ૧૫મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : આગમગચ્છના જૈન સાધુ. મુનિસિદ્ધસૂરિની પરંપરામાં મુનિસાગર/મનિસાગરના શિષ્ય. ૪ ખંડ અને ૧૧૯૫ કડીના 'મલયસુંદરી-રાસ'(૨.ઈ.૧૪૮૭/સં.૧૫૪૩, આસો સુદ ૩, ગુરુવાર) તથા 'કથા-બત્રીસી'(૨.ઈ.૧૪૮૪/સં. ૧૫૫૦, આસો વદ ૩૦)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈનગૂઠવિઓ : ૧; ૨. હેજૈશારૂણિ:૧. [હ.યા.]

ઉદયધર્મવલ [ ] : જૈન સાધુ. કમલપ્રભસૂરિની પરંપરામાં મુનિપ્રભસૂરિના શિષ્ય. 'પડાવશ્યક-બાલાવબોધ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈનગૂઠવિઓ:૩(૨).

[હ.યા.]

ઉદયનંદિ(સૂરિ) [ ] : જૈન સાધુ. અભયદેવ-સૂરિની મૂળ પ્રાકૃત કૃતિ 'નિગોદ-પટ્ટત્રિશિકા' પર બાલાવબોધના કર્તા.

સંદર્ભ : ડિકેટવોગભાઈ :૧૭(૧).

[હ.યા.]

ઉદયપ્રભ(સૂરિ)[ ] : જૈન સાધુ. ૩૧ કડીના 'અજિતશાંતિ-સ્તવન-કપૂરપટ્ટ'(લે.સં.૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂઠસૂચી.

[હ.યા.]

ઉદયભાનુ : આ નામે ૬ કડીનો 'બાવનવીરસેત્રપાવ-છંદ'(લે. ઈ.૧૫૨૯) નોંધાયેલ મળે છે તે સમય જ્ઞેતાં ઉદયભાનુ - ૧ની કૃતિ હોવાની શક્યતા છે.

સંદર્ભ : મુપુગૂઠસૂચી.

[હ.યા.]

ઉદયભાનુ(વાચક)-૧ [ઈ. ૧૫૦૯માં હયાત] : પૂજિમાગચ્છના જૈન સાધુ. રાજતિલકસૂરિની પરંપરામાં વિનયતિલકસૂરિ-સોભાગ્યતિલક-સૂરિના શિષ્ય. ૫૬૦/૫૬૫ કડીના 'વિક્રમચરિત્ર-રાસ'←/વિક્રમસેન-રાસ'(૨.ઈ.૧૫૦૯/સં.૧૫૬૫, જેઠ સુદ - , સવિવાર; મુ.)ના કર્તા. વિક્રમના લીલાવતી સાથેના લગ્નની કથાને તથા તેના પુત્ર વિક્રમ-

ઉદયકમલ : ઉદયભાનુ-૧

ચરિત્રના બુદ્ધિયાનુર્વના પ્રસંગોને કંઈક ઝડપથી કહી જતા આ રાસનો વર્ણનરસ તથા એની ભાષાછટા નોંધપાત્ર ગણાય એવાં છે.
કૃતિ : વિક્રમચરિત્ર-રાસ, સં. બળવંતરાય ક. ઠાકોર, ઈ.૧૯૫૭.
સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૧,૩(૧); ૨. જૈહાપ્રોસ્ટા; ૩. હેજૈજ્ઞાસૂચિ:૧. [હ.યા.]

ઉદયમંડન [ ] : જૈન સાધુ. ૭૭ કડીના 'પુષ્પ-યૂવા-રાસ'(વે.સં.૧૭મી સદી અનુ.)ના કર્તા.
સંદર્ભ : હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [હ.યા.]

ઉદયમંદિર[ઈ.૧૬૧૯માં હયાત] : અંચલગચ્છના જૈન સાધુ. કલ્યાણસાગરસૂરિની પરંપરામાં પુણ્યમંદિરના શિષ્ય. 'ધ્વજભુજંગ-આખ્યાન'(૨.ઈ.૧૬૧૯/સં.૧૬૭૫, કારતક સુદ ૧૩, સોમવાર)-ના કર્તા.
સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ:૧. [હ.યા.]

ઉદયરત્ન : આ નામથી કેટલાંક સ્તવનો, સજાયો, ગાહૂલીઓ વગેરે (કેટલીક રચનાઓ મુ.) મળે છે તેમાંની કેટલીક કૃતિઓને તેમના રચનાસમયને અનુલક્ષીને ઉદયરત્ન - ડની ગણી છે. બાકીની કૃતિઓ પણ ઉદયરત્ન - ડની જ હોવાની સંભાવના વધારે છે, પરંતુ તે વિશે ખાતરીપૂર્વક કંઈ કહી શકાય નહીં.
કૃતિ : ૧. ગાહૂલી સંગ્રહનામા ગ્રંથ:૧, શ્રાવક ભીમસિંહ માણિક, ઈ.૧૯૦૧; ૨. જિસ્તકાસંદોહ:૨; ૩. શત્રુંજયતીર્થાદિ-સ્તવન સંગ્રહ, સં. સાગરચંદ્રજી, ઈ.૧૯૨૮.
સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂહસૂચી; ૨. લોહસૂચી; ૩. હેજૈજ્ઞાસૂચિ:૧. [હ.યા.]

ઉદયરત્ન-૧[ઈ.૧૫૪૨માં હયાત] : જૈન સાધુ. 'અજપુત્ર-રાસ'(૨.ઈ.૧૫૪૨)ના કર્તા.
સંદર્ભ : જૈમગૂકરચનાઓ : ૧. [હ.યા.]

ઉદયરત્ન-૨[ઈ.૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનસાગરસૂરિના શિષ્ય. 'જંબૂ-ચોપાઈ'(૨.ઈ.૧૬૬૪/ સં. ૧૭૨૦, કારતક વદ ૨, ગુરુવાર; સ્વલિખિત પ્રત ઈ.૧૬૭૪)ના કર્તા.
સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ:૩(૨). [હ.યા.]

ઉદયરત્ન(વાચક)-૩[ઈ.૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ.૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : રાસકવિ. તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયરાજ(રાજવિજય)-હીરરત્નની પરંપરામાં શિવરત્નના શિષ્ય. ઈ. ૧૬૯૩માં 'જંબૂસ્વામી-રાસ' અને ઈ. ૧૭૪૭માં 'આદીશ્વર-સ્તવન' રચાયાની માહિતી મળતી હોવાથી કવિનો જીવનકાળ ઈ.૧૭મી સદીનો ઉત્તરાર્ધ અને ઈ.૧૮મી સદીનો પૂર્વાર્ધ ગણી શકાય.

ઉદયરત્ન ખેડાના રહીશ અને રત્ના ભાવસારના ગુરુ હતા. તેમનું મૃત્યુ મિયાગામમાં થયું હોવાનું કહેવાય છે. 'સ્થૂલભદ્રનવ-રસ'ના શૃંગારનિરૂપણને કારણે સંઘ બહાર મુકાયેલા આ મુનિને 'બ્રહ્મચર્યની નવ વાડ'ની રચના પછી સંઘમાં પ્રવેશ મળ્યો હતો

ઉદયમંડન : ઉદયરત્ન-૩

એવી કથા છે.

ઉદયરત્નના વિપુલ સાહિત્યસર્જનમાં ૨૦ જેટલી રાસાત્મક કૃતિઓ, કેટલાક ચરિત્રાત્મક સલોકાઓ, છંદો, બારમાસા, સ્તવનો અને સજાયોનો સમાવેશ થાય છે. રાસાત્મક કૃતિઓમાંથી ૨૧ ઢાળની દુહા-દેશીબદ્ધ 'લીલાવતી-સુમતિવિલાસ-રાસ' (૨.ઈ.૧૭૧૧/સં. ૧૭૬૭, આસો વદ ૬, સોમવાર; મુ.) વેશ્યાવશ પતિને મહિયારીને વેશે આકર્ષી પાછો લાવનાર લીલાવતીની કથા કહે છે અને કવિની દૃષ્ટાંતકવાર્થી ધ્યાન ખેંચે છે. ૯૬ ઢાળની દુહા-દેશી-બદ્ધ 'ભુવનભાનુ-કેવલીનો રાસ/રસલહરી-રાસ' (૨.ઈ.૧૭૧૩/સં. ૧૭૬૯, પોષ વદ ૧૩, મંગળવાર; મુ.) જ્ઞાનમૂલક રૂપકકથા છે. ૯ ઢાળની 'સ્થૂલભદ્રકોશા-સંવાદ/સ્થૂલભદ્રનવરસો/સ્થૂલભદ્ર-રાસ' (૨.ઈ.૧૭૦૩/સં. ૧૭૫૯, માગશર સુદ ૧૧/૧૫, સોમવાર; મુ.) અન્ય કથાપ્રસંગો ટૂંકમાં નિર્દેશી, દીક્ષા લીધા પછી સ્થૂલભદ્ર કોશાને ત્યાં ચાતુર્માસ ગાળવા જાય છે તે પ્રસંગના સ્થૂલભદ્ર-કોશાના સંવાદને બહેલાવે છે અને તે દ્વારા કોશાના શૃંગાર-ભાવનું મનોહારી આલેખન કરે છે. અન્ય કથાત્મક કૃતિઓ આ પ્રમાણે છે : ૬૬ ઢાળની 'જંબૂસ્વામી-રાસ' (૨.ઈ.૧૬૯૩/સં.૧૭૪૯, બીજા ભાદરવા સુદ ૧૩), ૮ પ્રકારની પૂજાઓનો મહિમા દર્શાવવા માટે ૮ કથાનકો વણી લેતી, સવિસ્તર કથનવર્ણન-ધર્મબોધવાળી ૭૮ ઢાળની દુહા-દેશીબદ્ધ 'અષ્ટપ્રકારીપૂજા-રાસ' (૨.ઈ.૧૬૯૯/સં.૧૭૫૫, પોષ વદ ૧૦, રવિવાર; મુ.), ૯૩ ઢાળની 'મુનિપતિ-રાસ' (૨.ઈ.૧૭૦૫/સં.૧૭૬૧, ફાગણ વદ ૧૧, શુક્રવાર), ૩૧ ઢાળની 'પંચપરમેષ્ઠી/નવકાર/રાજસિંહ-રાસ' (૨.ઈ.૧૭૦૬/સં.૧૭૬૨, માગશર સુદ ૭, સોમવાર), ૭૭ ઢાળની 'બારવ્રત-રાસ' (૨.ઈ.૧૭૦૯/સં.૧૭૬૫, કારતક સુદ ૭, રવિવાર), 'મલયસુંદરી-મહાબલ/વિનોદવિલાસ-રાસ' (૨.ઈ. ૧૭૧૦/સં.૧૭૬૬, માગશર સુદ ૮, સોમવાર), ૮૧ ઢાળની 'યશો-ધર-રાસ' (૨.ઈ.૧૭૧૧/સં.૧૭૬૭, પોષ સુદ ૫, ગુરુવાર), ૨૭ ઢાળની 'ધર્મબુદ્ધિમંત્રી અને પાપબુદ્ધિરાજાનો રાસ' (૨.ઈ. ૧૭૧૨/સં.૧૭૬૮, માગશર સુદ ૧૧, રવિવાર; મુ.), 'શત્રુંજય-તીર્થમાળાઉદ્ધાર-રાસ' (૨.ઈ.૧૭૧૩), ૩૧ ઢાળની 'ભાવરત્ન-સૂરિપ્રમુખ-પાંચપાટવાર્ણન-ગચ્છપરંપરા-રાસ' (૨.ઈ.૧૭૧૪), ૧૭ ઢાળની 'ઢંઢણમુનિ-સજાય' (૨.ઈ.૧૭૧૬/સં.૧૭૭૨, ભાદરવા સુદ ૧૩, બુધવાર), ૧૩ ઢાળની 'જ્ઞાનપંચમી/વરદત્તગુણમંજરી/સૌભાગ્યપંચમી-રાસ' (૨.ઈ.૧૭૨૬/સં.૧૭૮૨, માગશર સુદ ૧૫, બુધવાર), ૧૩ ઢાળની 'દામન્નક-રાસ' (૨.ઈ.૧૭૨૬/સં. ૧૭૮૨, આસો વદ ૧૧, બુધવાર), 'સૂર્યપશા/ભરતપુત્રનો રાસ' (૨.ઈ.૧૭૨૬), ૨૩ ઢાળની 'સુદર્શનશ્રીષ્ટી-રાસ' (૨.ઈ.૧૭૨૯/સં.૧૭૮૫, ભાદરવા વદ ૫, ગુરુવાર), 'રસરત્નાકર/હરિવંશ-રાસ' (૨.ઈ.૧૭૪૩/સં.૧૭૯૯, ચૈત્ર સુદ ૯, ગુરુવાર), 'મહીપતિરાજા અને મતિસાગરપ્રધાન-રાસ' (મુ.).

૨૩ કડીનો 'શંખેશ્વરપાર્શ્વનાથનો સલોકો' (૨.ઈ.૧૭૦૩/સં.૧૭૫૯, વૈશાખ વદ ૬; મુ.) શંખેશ્વર તીર્થની ઉત્પત્તિનો કારણભૂત કૃષ્ણ-જરાસંધના યુદ્ધનો કથાપ્રસંગ વર્ણવે છે અને ૬૬ કડીનો 'શાલિભદ્રનો સલોકો' (૨.ઈ.૧૭૧૪/સં.૧૭૭૦, માગશર સુદ ૧૩; મુ.), ૧૧૭ કડીનો 'વિમળ-મહેતાનો સલોકો' (૨.ઈ.

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૩૧

૧૭૩૯/સં.૧૭૯૫, જેઠ સુદ ૮, રવિવાર; મુ.), ૫૭ કડીનો 'નિમિનાથસ્વામીનો સલોકો'(મુ.) તેમ જ ૬૮ કડીનો 'ભરતભાલુભજિનો સલોકો'(મુ.) ચરિત્રનાયકના મુખ્ય જીવનપ્રસંગોને પ્રાસાદિક રીતે અને થોડી વાક્યછટાથી વર્ણવતી રચનાઓ છે. વૈસ્યબોધમાં સર્થ વિના પ્રકૃતિનાં વાક્ષણિક ચિત્રોને ઉઠાવ આપતી અને વિરહભાવનું મામિક નિરૂપણ કરતી ૧૩ ઢાળની કૃતિ 'નિમિનાથરાજિમતી-તેર-માસા'←(૨.ઈ.૧૭૦૩/સં.૧૭૫૯, શ્રાવણ સુદ ૧૫, સોમવાર; મુ.) ગુજરાતી ભારમાસા-સાહિત્યમાં નોંધપાત્ર બની રહે તેવી કૃતિ છે.

૧૦ ઢાળની 'બ્રહ્મચર્યની/શિયળની નવવાહ-સગાય' (૨.ઈ. ૧૭૦૭/સં.૧૭૬૩, શ્રાવણ વદ ૨, બુધવાર; મુ.), ૨૭ ઢાળ અને ૬૪ કડીની 'ચોવીસદંડકર્ણભિત-ચોવીસ જિન-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૭૨૫/સં.૧૭૮૧, ચૈત્ર વદ ૬, મંગળવાર; મુ.) તથા 'ચોવીસી'(મુ.) ઉદયરત્નની લાંબી પણ પરંપરાગત પ્રકારની કૃતિઓ છે.

આ સિવાય ઉદયરત્નનાં ઘણાં મુદ્રિત-અમુદ્રિત સ્તવનો અને સગાયો મળે છે જેમાંથી કેટલીક સગાયો(મુ.) એમના વિષય કે નિરૂપણરીતિ કે ભાષાછટાથી આકર્ષક બને છે. જેમ કે, રૂપકાત્મક નિરૂપણરીતિવાળી 'અંધિરી નગરીની સગાય' તથા 'જીવરૂપી વણજાસ વિશેની સગાય' (૨.ઈ.૧૭૦૧), સંવાદશૈલીનો ઉપયોગ કરતી 'ભીલડીની સગાય', 'જિબન અસ્થિરની સગાય', 'ભાંગવારક-સગાય', 'શિખામણ કોને આપવી તે વિશેની સગાય' વગેરે.

વિપુલ સાહિત્યસર્જન, પ્રાસાદિક કથાકથન, વર્ણનરસ, દૃષ્ટાંત-કૌશલ, છંદલયસિદ્ધિ અને બાનીની લોકલોચ છટાઓથી ઉદયરત્ન મધ્યકાળના એક નોંધપાત્ર કવિ બની રહે છે.

કૃતિ : ૧. ધર્મબુદ્ધિ અને પાપબુદ્ધિ રાજનો રાસ, પ્ર. નિર્ણય-સાગર મુદ્રણાલય, ઈ.૧૮૮૭; ૨. ભુવનભાનુ કેવલીનો રાસ, પ્ર. શેઠ ઉકાભાઈ શિવજી, ઈ.૧૮૭૧; ૩. લીલાવતીનો રાસ, પ્ર. શા. લલ્લુભાઈ પરબુદાસ, સં. ૧૯૨૯; ૪. લીલાવતી રાણી અને સુમતિવિલાસનો રાસ, પ્ર. શ્રાવક ભીમસિંહ માણેક, ઈ.૧૮૯૮; ૫. સ્થૂલિભદ્ર નવરસ, સં. જ્ઞાભાઈ કા. પટેલ, સં.૨૦૦૭; ૬. અસરંગગ્રહ; ૭. અસ્તમંજુષા; ૮. ચૈત્રસંગ્રહ:૨, ૩; ૯. જિભ-પ્રકાશ; ૧૦. જિસ્તકાસંગ્રહ:૨; ૧૧. જૈકાપ્રકાશ:૧; ૧૨. જૈગૂસારત્નો:૧ (+સં); ૧૩. જૈપ્રસ્તક:૧; ૧૪. જૈસ્સંગ્રહ; ૧૫. દેસ્તસંગ્રહ; ૧૬. પ્રાછંદસંગ્રહ; ૧૭. પ્રામભાસંગ્રહ:૧; ૧૮. પ્રાસપ-સંગ્રહ; ૧૯. પ્રાસ્તસંગ્રહ; ૨૦. બુકાદોહન:૨; ૨૧. માણિભદ્રાદિકોના છંદોનું પુસ્તક:૧, પ્ર. નિર્ણયસાગર પ્રેસ, સં. ૧૯૪૦; ૨૨. શનુંજ્ય તીર્થમાલા, રાસ અને ઉદ્ધારાદિકનો સંગ્રહ, પ્ર. શ્રાવક ભીમસિંહ માણેક, ઈ.૧૯૨૩; ૨૩. સસન્મિત્ર; ૨૪. સગાયમાલા:૧-૨(જા); ૨૫. સજગાયમાળા(ખે); ૨૬. સલોકા સંગ્રહ, પ્ર. શા. કેશવસાલ સવાઈભાઈ, ઈ.૧૯૧૨; ૨૭. જૈન યુગ, વૈશાખ-જેઠ ૧૯૮૬ - હંસરત્ન વિશેની સગાય.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ:૨,૩(૨); ૨. જૈહાપ્રોસ્ટા; ૩. રિકેટલોગભાઈ : ૧૯(૨); ૪. મુપુગૂહસૂચી; ૫. લીંહસૂચી; ૬. હેજૈજ્ઞાસૂચિ:૧. [હ. યા.]

ઉદયરત્ન-૪[ઈ.૧૯૫૦ સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ.

૩૨ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

વિદ્યાહેમના શિષ્ય. 'સીમંધર-સ્તવન' (૨.ઈ.૧૮૦૧/સં.૧૮૫૭; અસાડ સુદ ૧૦), 'જિનપાલિતજિનરક્ષિત-રાસ' (૨.ઈ.૧૮૧૧), 'જિનકુશલસૂરિ-નિશાની' (૨.ઈ.૧૮૧૮) અને 'ખંધક-ચોઢાણિયું' (૨.ઈ.૧૮૨૮)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ:૩(૧).

[હ.યા.]

ઉદયવર્ધન[ઈ.૧૬૨૮ સુધીમાં] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજય-સેનસૂરિના શિષ્ય. ૪૧ કડીના 'ચંદ્રપ્રભ-વિવાહજો'(વે.ઈ.૧૬૨૮)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈન સત્યપ્રકાશ, કૃષ્ણ. ૧૯૪૯ - 'કનિપય ધવલ ઔર વિવાહલોકી નથી ઉપલબ્ધ', અગચંદ નાહટા. [હ.યા.]

ઉદયવલ્લભ(સૂર)[ઈ.૧૫મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : વડતપગચ્છના જૈન સાધુ. તેમના પ્રતિષ્ઠાલેખ ઈ.૧૪૫૮થી ઈ.૧૪૬૫ સુધીના મળે છે એટલે ઈ.૧૫મી સદી ઉત્તરાર્ધમાં હયાત હોવાનું ગણી શકાય. એમને નામે ૪૮૬૦ ગ્રંથાગ્રનો 'જોત્રસમાસ-બાલાવબોધ' (વે.ઈ. ૧૭૧૩) નોંધાયેલ છે.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ:૩(૨).

[હ.યા.]

ઉદયવિજય : આ નામે 'માણિભદ્ર-છંદ' (વે.સં.૧૯મી સદી અનુ.) નોંધાયેલ મળે છે તે કયા ઉદયવિજય છે તે નિશ્ચિત કહી શકાય તેમ નથી.

સંદર્ભ : રાહસૂચી:૧.

[હ.યા.]

ઉદયવિજય(વાચક)-૧[ઈ.૧૭મી સદી મધ્યભાગ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. ઉત્તમવિજય-રત્નવિજયના શિષ્ય. રત્નવિજયનો સમય ઈ.૧૭મી સદીનો મધ્યભાગ છે તેથી આ કવિને પણ એ અરસાના ગણી શકાય. એમણે રચેલો ૧૫ કડીનો 'શાંતિનાથનો છંદ'(મુ.) મળે છે.

કૃતિ : પ્રાછંદસંગ્રહ.

[હ.યા.]

ઉદયવિજય(વાચક)-૨[ઈ.૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયદેવની પરંપરામાં વિજયસિદ્ધસૂરિના શિષ્ય. તેમની ૪ કથાત્મક કૃતિઓ મળે છે - ૨૭૨ કડીની 'સમુદ્રકલ્પ-સંવાદ' (૨.ઈ.૧૬૫૮/સં.૧૭૧૪, આસો વદ ૩૦), ૬ ખંડ, ૭૭ ઢાળની દુહા-ચોપાઈબદ્ધ 'શ્રીપાલ-રાસ' (૨.ઈ.૧૬૭૨/સં.૧૭૨૮, આસો વદ ૩૦), ૨૩૩ કડીની 'શેઠાણીતપ-રાસ' તથા 'મંગલકલ્પ-રાસ'. તેમની અન્ય કૃતિઓમાં, જૈની સગાયો છૂટી નોંધાયેલી-છપાયેલી પણ મળે છે તે 'ઉત્તરાધ્યાયન-સૂત્રની છત્રીસ સગાયો'(મુ.)માં કેટલેક સ્થાને તળપદાં દૃષ્ટાંતોનો વિનિયોગ ધ્યાન ખેંચે છે. આંતરયમકવાળા દુહા તથા છંદની ૫૩ કડીમાં રચાયેલી 'ધાર્શ્વનાથ-રાજગીતા/શંખેશ્વરમંડનપાર્શ્વનાથ-સ્તવન'(મુ.) મોહમહિમાનું વર્ણન કરી તેને દૂર કરવા જ્ઞાનનો આશ્રય લેવાનું સૂચવે છે. ૭ કડીની 'ગોડીપાર્શ્વનાથપ્રભાતી-છંદ'(મુ.) અને ૭ કડીની 'પ્રમાદવર્જનની સગાય'(મુ.) તથા 'ચોવીસ-જિન-સ્તવન', ૨૧ ઢાળની 'વીસવિહરમાનજિન-ગીત', ૧૩૫

ઉદયરત્ન-૪ : ઉદયવિજય-૨

કડીની 'શંખેશ્વરપાર્શ્વનાથજિન-સ્તવન', ૨૬ કડીની 'વિમલાચન્ન-સ્તવન', ૭ કડીની 'વિજયરત્નસૂરિ-સગ્રાહ', ૭ કડીની 'નેમિનાથ-પદ', 'ત્રિપષ્ટિશલાકાપુરુષ-સગ્રાહ' એ આ કવિની અન્ય કૃતિઓ છે. ૯ અને ૧૨ કડીની 'વિજયસિદ્ધસૂરિ-સગ્રાહ' પણ એમની જ હોવાની શક્યતા છે.

કૃતિ : ૧. જૈસસંગ્રહ (ન); ૨. પ્રાકાગુસંગ્રહ; ૩. પ્રાસ્મરણ; ૪. મોસસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ:૨,૩(૨); ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. હેજૈશાસૂચિ:૧. [હ.યા.]

ઉદયવિજય -- ૩[ઈ.૧૭૧૩માં હયાત] : જૈન સાધુ. 'સુવિધિજિન-સ્તવન'(૨.ઈ.૧૭૧૩)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેજૈશાસૂચિ:૧. [હ.યા.]

ઉદયવિજય -- ૪[ઈ.૧૭૪૨માં હયાત] : જૈન સાધુ. ૭ કડીના 'નિષેષા-સ્તોત્ર'(૨.ઈ.૧૭૪૨)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [હ.યા.]

ઉદયવિમલશિષ્ય[ઈ.૧૬૭૬માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. દુહા અને દેશીમાં રચાયેલા ૧૯ કડીના 'જ્ઞપભદેવજિન-સ્તવન'(૨.ઈ.૧૬૭૬/સં.૧૭૩૨, મહા ૫૬ ૭, ગુરુવાર; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : પ્રાસ્તરત્નસંગ્રહ:૨. [કી.જે.]

ઉદયસમુદ્ર : આ નામે 'પાર્શ્વનાથસ્તુતિ-ચતુષ્ક'(મુ.) મળે છે તે ક્યા ઉદયસમુદ્ર છે તે નક્કી થઈ શકે તેમ નથી.

કૃતિ : જિસ્તકાસંદોહ:૨. [હ.યા.]

ઉદયસમુદ્ર -- ૧[ઈ.૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ચંદ્ર/પૂણિમાગચ્છના જૈન સાધુ. ચંદ્રપ્રભસૂરિની પરંપરામાં સુમતિરત્નના શિષ્ય. સુમતિરત્ન ઈ.૧૫૧૨થી ઈ.૧૫૩૧માં હયાત હતા તેથી આ કવિનો સમય ઈ.૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધ ગણી શકાય. એમની 'પૂણિમાગચ્છની ગુર્વાવલી'(મુ.)માં ૧૮ કડીના પ્રથમ ખંડમાં ગુર્વાવલી છે અને ૨૩ કડીના બીજા ખંડમાં સુમતિરત્નની પ્રશસ્તિ છે.

કૃતિ : પસમુચ્ચય:૨. [હ.યા.]

ઉદયસમુદ્ર -- ૨[ઈ.૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. યુગપ્રધાન જિનચંદ્રસૂરિની પરંપરામાં કમલહર્ષ(ઈ.૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ)ના શિષ્ય. ૨૯ ઢાળના 'કુલ્ધવજ્રકુમાર-સસ/કુલ્ધવજ્ર-કેવલી-ચરિત્ર/સલહરી'(લિ.ઈ.૧૬૭૨)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ:૨,૩(૨). [હ.યા.]

ઉદયસાગર/ઉદયસાગર(મુનિ)/ઉદયસાગર(સૂરિ) : ઉદયસાગરને નામે મૂળ પ્રાકૃત કૃતિ 'લોકનાલિકાદ્વાત્રિશિકા-પ્રકરણ' ઉપર ૩૨૫ ગ્રંથાગ્રનો બાલાવબોધ (લિ.ઈ.૧૭મી સદી અનુ.), ૧૦ કડીની 'ગુરુ-સગ્રાહ', ૫ કડીની 'શંખેશ્વર-પાર્શ્વનાથના ચંદ્રાવળા'(મુ.) અને ઉદયસાગરસૂરિને નામે ૩૩ કડીની 'તીર્થમાલા' (લિ. સં. ૧૭મી સદી

અનુ.) તથા ઉદયસાગર મુનિને નામે ૩ ઢાળ અને ૨૭ કડીનું 'આત્મનિદાગમિત-સીમંધરસ્વામી-સ્તવન' (લિ.ઈ.૧૬૧૪, સ્વલિખિત; મુ.) મળે છે. તેમાંથી છેલ્લી કૃતિના કર્તા ઉદયસાગર -- ૧ હોવાની શક્યતા ગણી શકાય. બાકીની કૃતિઓના કર્તા વિશે કંઈ કહી શકાય તેમ નથી.

કૃતિ : ૧. કક્કાભત્રીશીના ચંદ્રાવલા તથા ચોવીશ તીર્થકરાદિના ચંદ્રાવલાનો સંગ્રહ, પ્ર. જગદીશ્વર છાપખાનું, ઈ.૧૮૮૫; ૨. જિસ્તકાસંદોહ:૧.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂહસૂચી; ૨. હેજૈશાસૂચિ:૧. [હ.યા.]

ઉદયસાગર -- ૧[ઈ.૧૬૨૦(?)માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. સાધુધર્મગણિની પરંપરામાં સહજરત્નના શિષ્ય. રત્નશેખરની મૂળ પ્રાકૃત કૃતિ, 'લઘુશ્લેષસમાસ-પ્રકરણ' પર બાલાવબોધ(૨.ઈ. ૧૬૨૦/સં.૧૬૭૬?, આસો સુદ ૧૦)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ:૩(૨); ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. જીહસૂચી; ૪. હેજૈશાસૂચિ:૧. [હ.યા.]

ઉદયસાગર--૨[જ.ઈ.૧૭૦૭ - અવ.ઈ.૧૭૭૦] : જુઓ વિદ્યા-સાગરશિષ્ય જ્ઞાનસાગર.

ઉદયસાગર(સૂરિ)--૩ [ ] : વિજયગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયમુનિની પરંપરામાં વિમલસાગરસૂરિના શિષ્ય. 'મગસી-પાર્શ્વનાથ-સ્તવન'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ:૨; ૨. હેજૈશાસૂચિ:૧. [હ.યા.]

ઉદયસિદ્ધ[ઈ.૧૭૧૨માં હયાત] : નાગોરી તપગચ્છના જૈન સાધુ. સદારંગના શિષ્ય. 'મહાવીર-ચોઢાળિયું'(૨.ઈ.૧૭૧૨/સં. ૧૭૬૮, આસો સુદ ૧૦)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ:૩(૨). [હ.યા.]

ઉદયસોમ(સૂરિ)[ઈ.૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : લઘુતપગચ્છના જૈન સાધુ. આનંદસોમસૂરિના શિષ્ય. 'પર્યુપણ્યાખ્યાન-સસ્તબક'(૨.ઈ.૧૮૩૭) તથા ૪ ખંડના 'ક્રીપાલ-સસ'(૨.ઈ.૧૮૪૨/સં.૧૮૮૮, આસો-)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ:૩(૧). [હ.યા.]

ઉદયસોભાગ્યશિષ્ય [ ] : જૈન. ૨૯ કડીના 'છરાપલ્લી' પાર્શ્વનાથ-સ્તોત્ર'(લિ. સં. ૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [કી.જે.]

ઉદયહર્ષ -- ૧[ઈ.૧૭મી સદી] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. શાંતિહર્ષના શિષ્ય. વિજયદેવસૂરિના રાજ્યકાળ(ઈ.૧૬૧૫-ઈ. ૧૬૫૭)માં રચાયેલી ૪ કડીની 'જ્ઞપભજિન-સ્તુતિ' અને ૧૩ કડીની 'વિજયસિદ્ધસૂરિ-સગ્રાહ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેજૈશાસૂચિ:૧. [હ.યા.]

ઉદયવિજય-૩ : ઉદયહર્ષ-૧

શુ. સા.-૫

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૩૩

ઉદયહર્ષ - ૨[ઈ.૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ]: તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિવેકહર્ષના શિષ્ય. ગુરુ વિવેકહર્ષની સાથે જહાંગીર બાદશાહને મળ્યા હતા તેથી જીવનકાળ ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ ગણી શકાય. એમને નામે સિદ્ધસેનસૂરિની મૂળ સંસ્કૃત રચના 'કલ્યાણમંદિર-સ્તોત્ર' ઉપર ૬૨૭ ગ્રંથાગ્રનો બાલાવબોધ (વિ.ઈ.૧૬૬૮) મળે છે.

સંદર્ભ : ૧. જ્ઞાણતિલાસ; □ ૨. મુપુગૂહસૂચી. [હ.યા.]

ઉદયહર્ષશિષ્ય[ઈ.૧૪૮૮માં હયાત]: તપગચ્છના જૈન સાધુ. લક્ષ્મીસાગરસૂરિની પરંપરામાં સુમતિસાધુસૂરિના શિષ્ય ઉદયહર્ષના શિષ્ય. ૩૯૩ કડીના 'શ્રીપાલ-રાસ'(૨.ઈ.૧૪૮૮)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈણાપ્રોસ્તા. [ક્રી.જો.]

ઉદયાણંદ/ઉદયાનંદ(સૂરિ)[ ] : જૈન સાધુ. ૧૮ કડીના 'શત્રુંજયસંખ્યાસંઘપતિઉદ્ધાર/શત્રુંજયસંઘપતિસંખ્યા-ધવલ' (વિ.સં.૧૭મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં સમાજજીવન, બાબુ-લાલ મ. શાહ, ઈ.૧૯૭૮; □ ૨. મુપુગૂહસૂચી. [હ.યા.]

ઉદે : જુઓ ચંદ્ર(ઈ.૧૬૭૬માં હયાત).

ઉદેરાધ્વ] : તારણીમાતાનો તથા સધિકાજીનો એમ ૨ જરબા, 'બાળલીલા' તથા કેટલાંક પદોના કર્તા. જુઓ ઉદો.

સંદર્ભ : ગૂહાયાદી. [૨.૨.૬.]

ઉદો : આ નામે કેટલાંક પદો નોંધાયેલાં મળે છે, તેના કર્તા કદાચ ઉદેરામ પણ હોય.

સંદર્ભ : ગૂહાયાદી. [૨.૨.૬.]

ઉદો(ત્રકથિ) - ૧ : જુઓ પાર્શ્વચંદ્રશિષ્ય ઉદયચન્દ્ર.

ઉદ્ધવ/ઓધવ : ઉદ્ધવન નામે પદો - જે હિદી હોવાની પણ શક્યતા છે - તથા ઓધવન નામે કૃષ્ણગોપીલાલાવિષયક 'ગોપીવિરહ' નોંધાયેલ મળે છે. આ ઉદ્ધવ કે ઓધવ કોણ છે તે નિશ્ચિત થઈ શકતું નથી.

ઓધવ નામના સં. ૧૮મી સદીના પુષ્ટિમાર્ગીય કવિ નોંધાયા છે. તે ઉપર્યુક્ત ઉદ્ધવ/ઓધવથી જુદા છે કે કેમ તે પણ નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકહક્રીકત; ૨. મુગુસાહિત્યકારો; ૩. પ્રાકૃતિઓ; □ ૪. શૈલનામાવલિ. [૨.સો.]

'ઉદ્ધવ-ગીતા' [૨.ઈ.૧૮૨૪/સં.૧૮૮૦, શ્રાવણ વદ ૮, બુધવાર]: સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના સાધુકવિ મુક્તાનંદની આ કૃતિ(મુ.) ૧૦૮ કડવાં અને ૨૭ પદોમાં ભાગવતના દશમસ્કંધમાંના ઉદ્ધવગોપી-પ્રસંગનું વિસ્તારથી આલેખન કરે છે તથા આ પ્રસંગને વર્ણવતાં અન્ય કાવ્યોથી, એમાં ગૂંથાયેલાં ૨૩ કડવાં અને ૬ પદોમાં વિસ્તરતા સીતાત્યાગના વૃત્તાંતને કારણે, જુદી તરી આવે છે.

૩૪ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

કૃષ્ણના પૂર્વાવતારનું આ કથાનક એમની નિષ્કૃયતા દર્શાવવા માટે ગોપીના ઉપાલંભ રૂપે મુકાયેલું છે અને ઈશ્વરની વંચકવૃત્તિને પણ પ્રકટ કરે છે - ૧ કડવામાં વિવિધ અવતારોમાં ઈશ્વરે દ્રાખવેલી છલવૃત્તિ પણ આલેખાયેલી છે. મુખ્યત્વે ગોપીઓના ઉદ્ગારો રૂપે ચાલતા આ કાવ્યમાં ગોપીઓની કૃષ્ણવિયોગની વ્યાકુળતા, એમણે કૃષ્ણને આપેલા ઉપાલંભો અને એમના ચિત્તમાં ઊભરાઈ ઊઠતાં મિલનનાં સ્મરણો વગેરે વિવિધ ઊમિતંતુઓ રસપ્રદ રીતે આલેખાયાં છે. ૧-૨ પંક્તિઓમાં જ કોઈ દૃશ્યને કે કોઈ ભાવસ્થિતિને અસરકારક રીતે નિરૂપી આપવામાં કવિની સર્જકતા દેખાય છે. [૨.સો.]

ઉદ્ધવદાસ-૧/ઓધવદાસ[ઈ.૧૬મી સદી] : આખ્યાનકાર. ભાલણના પુત્ર. પાટણના મોઢે બ્રાહ્મણ.

ભાલણનો સમય ઈ.૧૫મી સદી ઉત્તરાર્ધ કે ઈ.૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધ મનાય છે. એને આધારે આ કવિને ઈ. ૧૬મી સદીમાં થયેલા ગણી શકાય.

વાલ્મીકિ-રામાયણના કથાનકને અનુસરતા અને પદબંધનું વૈવિધ્ય દર્શાવતા એમના 'રામાયણ'(મુ.)ના કાંડવાર અને કડવા-બદ્ધ અનુવાદમાં 'સુંદરકાંડ' સુધીના બધા કાંડ 'ભાલણસુત ઉદ્ધવદાસ' નામ દર્શાવે છે. એમાં કયાંય રચનાવર્ષ દર્શાવેલું નથી. પણ એ પછીના 'યુદ્ધકાંડ'ને અંતે ઈ.૧૬૩૧ રચનાવર્ષ અને 'મધુસૂદન' કવિનામ મળે છે. આ મધુસૂદનનું વતન કર્ણપુર અને મોસાળ પાટણ હતું તથા ભીમજી વ્યાસ પાસેથી કથા સાંભળી એમણે પદબંધ રામાયણ રચ્યું - એવી વીગતો પણ એમાં મળે છે. પરંતુ કડવાંની પં. સંખ્યા, કાવ્યની શૈલી ને એનો રચનાબંધ તથા કવિની સંસ્કૃતની જાણકારી - એવાં કેટલાંક આંતરબાહ્ય સામ્યોને લીધે આ 'યુદ્ધકાંડ' પણ ઉદ્ધવનો જ હોવાનો અંત મધુસૂદન પોતાનું નામ અને રચનાવર્ષ એમાં ઉમેરી દીધાં હોવાનો મત વધુ પ્રવર્તે છે. શૈલીની રીતે જુદા પડી જતા છેલ્લા 'ઉત્તરકાંડ'માં રામજન કુંવર-નું નામ છે, એથી તેમાં ઉદ્ધવદાસનું કર્તૃત્વ માની શકાય તેમ નથી. આ 'રામાયણ'ની હસ્તપ્રતો નહીં મળતી હોવાથી 'કવિચરિત' તો એના કર્તૃત્વને જ શંકાસ્પદ લેખે છે.

આ ઉપરાંત, કેટલીક મૌલિક સ્વેપરચનાઓ ધરાવતા, લગભગ ૪૨૫ કડીના 'બભ્રૂલાહન-આખ્યાન'(અંશત: મુ.)ની રચના પણ આ કવિએ કરી છે. આ કૃતિની આરંભની પંક્તિઓને આધારે એવો તર્ક થયો છે કે ઉદ્ધવદાસે આખા મહાભારતની કે અશ્વમેધપર્વની રચના કરી હશે એનો આ આખ્યાન એકમાત્ર બચવા પામેલો ભાગ હશે.

કૃતિ : ૧. (ભાલણસુત ઉદ્ધવકૃત) રામાયણ, સં. હરગોવિંદ-દાસ કાંઠાવાળા, નાથારાંકર શાસ્ત્રી, ઈ.૧૮૯૩ (નસં.); □ ૨. પ્રાચીન કાવ્ય મંજરી, સં. જૈણાલાલ ત્રિવેદી, ઈ. ૧૯૬૫.

સંદર્ભ : ૧. ભાલણ, ઉદ્ધવ અને ભીમ, રામલાલ યુ. મોદી, ઈ.૧૯૪૧; ૨. કવિચરિત : ૧ - ૨; □ ૩. સ્વાધ્યાય, જન્યુ. ૧૯૭૭ - 'ઉદ્ધવ રામાયણમાં યુદ્ધકાંડનું કર્તૃત્વ', દેવદત્ત જોશી; □ ૪. ગૂહાયાદી.

[૨.સો.]

ઉદ્ધવહર્ષ-૨ : ઉદ્ધવદાસ-૧

ઉદ્ધવદાસ-૨[ઈ.૧૫૮૨માં લખાતો]: 'વિષ્ણુસાહસ્રનામ'ના પદ્યાનુવાદ-
(૨.ઈ.૧૫૮૨)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧ - ૨; □ ૨. ગૂડાયાદી. [ર.સો.]

'ઉદ્યમકર્મ-સંવાદ' : શામળની પ્રારંભકાળની આ દુહાબદ્ધ રચના-
(મુ.)માં ઉજ્જવિનીના રાજ્ય ભદ્રસેનની રાજસભામાં ત્યાંના પંડિત
શિવશર્મા અને કર્ણાટકથી "ઉદ્યમ વડું કે કર્મ" એનો વાદ કરવા
નીકળેલી સુંદરી કામકળા વચ્ચેનો સંવાદ નિરૂપાયો છે. શિવશર્મા
કર્મને મોટું કહે છે અને કામકળા ઉદ્યમની સરસાઈ પુસ્કારે છે.
૨-૨ દૃષ્ટાંતવાર્તાઓ અને તે ઉપરાંત સીધી દલીલોથી તેઓ પોતાના
મંતવ્યનું સમર્થન કરે છે. અંતમાં રાજ્ય નિર્ણય આપે છે : "કર્મ થકી
ઉદ્યમ ફળે, ઉદ્યમથી કર્મ હોય; ઓછું અદકું એહને કહી ન શકે
કોય". એ નિર્ણયથી સંતુષ્ટ બેઉ વાદીઓ "થયાં કંથ ને કામિની
પૂરણ પ્રીત પ્રતાપ". એ બેઉ ઈન્દ્રશાપે સ્વર્ગભ્રષ્ટ થઈ પૃથ્વી પર
અવતરેલાં હોવાની વાત પ્રસ્તાવનામાં જોડી વાર્તાગર્ભ બનાવેલા
સંવાદનેય વાર્તામાં મઠવામાં શામળે પોતાની ચતુરાઈ દેખાડી છે.
મુખ્ય સંવાદ પહેલાં એમાં ગરમાવો આણવા યોજાઈ હોય તેવી
બેઉ પાત્રોની પ્રશ્નોત્તરી વાર્તાઓમાં પેટ ભરીને સંસારજ્ઞાન પીરસ-
વાના શામળના શોખના પૂર્વાભ્યાસ જેવી લાગે. [અ.સ.]

ઉદ્યોતવિખલ/મણિઉદ્યોત[ઈ.૧૮૩૧માં લખાતો]: 'મણિઉદ્યોત'ની
નામછાપથી રચના કરતા પાર્શ્વચન્દ્રગચ્છના જૈન સાધુ. મણિવિમલના
શિષ્ય. મહાવીરસ્વામી, જંબૂસ્વામી વગેરે વિશેની પથી ૮ કડીની
ગદ્યલીઓ, ૧૦ કડીનું 'પાર્શ્વનાથનું સ્તવન', ૮ કડીનું 'શૃંગબધ્/સિદ્ધાચલજનું સ્તવન' તથા ૧૦ કડીનું 'સુમતિનાથ-સ્તવન' એ
મુદ્રિત કૃતિઓ તથા ૨ ઢાળ અને ૧૫ કડીના 'સિદ્ધાચલ સ્તવન'-
(૨.ઈ.૧૮૩૧)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. ગદ્યલીસંગ્રહ, સં. શિવલાલ સંઘવી, ઈ.૧૯૧૬;
૨. ગદ્યલી સંગ્રહનામા ગ્રંથ : ૧, પ્ર. શ્રાવક ભીમસિંહ માણિક,
ઈ.૧૯૦૧; ૩. જિવસ્તસંગ્રહ; ૪. પ્રાસ્તરત્નસંગ્રહ.ર.

સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી. [શ્ર.ત્રિ.]

ઉદ્યોતસાગર/જ્ઞાનઉદ્યોત[ઈ.૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ]: 'જ્ઞાનઉદ્યોત'ની
છાપથી રચના કરતા તપગચ્છના જૈન સાધુ. પુણ્યસાગરની
પરંપરામાં જ્ઞાનસાગરના શિષ્ય. દેવચંદ્રને નામે છપાયેલી 'અષ્ટ-
પ્રકારી-પૂજ' (૨.ઈ.૧૭૮૭; *મુ.), 'એકવીસપ્રકારી-પૂજ' (૨.ઈ.
૧૭૮૭; *મુ.), 'આરાધના બત્રીસ દ્વારનો રાસ', ૧૭ કડીની
'ધીરચરિત્ર-વેલી' અને ૫ કડીના 'સિદ્ધાચલ-સ્તવન'(મુ.)ના કર્તા.
તેમની પાસેથી હિન્દી ગદ્યમાં 'બારવ્રતની ટીપ/સમ્યક્ત્વમૂલબારવ્રત-
વિવરણ' (૨.ઈ.૧૭૮૦/સં.૧૮૩૬, માગશર સુદ ૫, ગુરુવાર) તેમ
જ કેટલાંક હિન્દી સ્તવનો(મુ.) મળે છે.

કૃતિ : ૧. જ્ઞાપ્રકાશ:૧; ૨. જ્ઞાપ્રકાશ:૨; ૩. જ્ઞાપ્રસ્તક :
૧; ૪. *શ્રીમદ્ દેવચંદ્ર : ૨, પ્ર. અધ્યાત્મ જ્ઞાનપ્રસારક મંડળ, -;
૫. વિવિધપૂજસંગ્રહ, પ્ર. ભીમસિંહ માણિક, ઈ.૧૮૯૮.

સંદર્ભ : જૈનકવિઓ:૨,૩(૧).

[શ્ર.ત્રિ.]

ઉદ્ધવદાસ-૨ : ઊજ્જવિમલ

ઉમર(ભાવા)[ઈ.૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : મુસ્લિમ કવિ. પીર
કાયમુદીનના શિષ્ય અભરામભાવા(ઈ.૧૭૦૦ આસપાસ લખાતો)ના
શિષ્ય. જુહારી, સુથારી જેવા વિવિધ વ્યવસાયોનાં દૃષ્ટાંતો તથા
કવચિત્ અવળવાણીની મદદથી અદ્વૈતવાદ, યોગાનુભવ અને પ્રેમ-
લક્ષણાભક્તિના મર્મનું સચોટ નિરૂપણ કરતાં તેમનાં કેટલાંક ભજનો
તથા ગરબા મુદ્રિત મળે છે. એમનાં કાવ્યોની ભાષામાં હિંદીની
છાંટ છે.

કૃતિ : ભક્તિસાગર, સં. હરગોવિન્દદાસ હરકીશનદાસ, ઈ.૧૯૨૯
(+ સં). [૨.૨.૬.]

ઉમિયો[ઈ.૧૭૨૨ના અરસામાં] : ઈ.૧૭૨૨માં નર્મદામાં આવેલા
ભારે પૂરે અનેક ગામોમાં જે વિનાશ વેર્યો તેનું ૩ ઢાળ અને ૭૨
કડીમાં વીગતે વર્ણન કરતો 'રવાજની રેવનો ગરબો'(મુ.) તથા
અંબાજીના ૩ ગરબા(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. ગુજરાતી લોકસાહિત્યમાળા : ૫, સં. મંજુલાલ ૨.
મજમુદાર વગેરે, ઈ.૧૯૬૬; ૨. શ્રીમદ્ ભગવતી કાવ્ય, સં.
દામોદર દાજીભાઈ, ઈ. ૧૮૮૯.

સંદર્ભ : આલિસ્ટઓ:૨. [૨.૨.૬.]

'ઉપાહરણ' : હરિવંશ અને ભાગવતની ઉપા(ઓખા)કથામાં ઘટિત
ઘટાડાવધારા કરી વીરસિંહે રચેલી આ કૃતિ(મુ.) એના પદબંધને
કારણે આ વિષયનાં ગુજરાતી ભાષાનાં ઉપલબ્ધ કાવ્યોમાં સર્વપ્રથમ
હોવાનું અનુમાન થયું છે. ૧૦૦૦ પંક્તિનું આ કાવ્ય મુખ્યત્વે
દુહા-ઓપાઈમાં રચાયેલું છે પરંતુ એમાં પ્રસંગોપાત્ત ભુજંગપ્રયાત,
વસ્તુ, ગાથા, પદ્યકડી અને સારસી વગેરે અન્ય છંદો, ઢાળવૈવિધ્ય
દર્શાવતાં ગીતો તેમ જ 'બોલી' નામથી ઓળખાતા પ્રાસબદ્ધ
ગદ્યનો પણ ઉપયોગ થયો છે. આ રીતે આ આખ્યાનનો કાવ્યબંધ
પ્રબંધને મળતો છે. ગૌરીપૂજન વગેરે સામાજિક રિવાજોનેય નિરૂપતા
આ કાવ્યમાં નગર, ગઢ, સેના, યુદ્ધ વગેરેનાં આકર્ષક વર્ણનો
મળે છે, જે 'કાન્હડદેપ્રબંધ'ની યાદ અપાવે છે, તેમ જ શૃંગાર અને
વીરસની જમાવટ પણ છે. પાર્વતી-દીપકનો સંવાદ, ઉષાનું વીરાંગના
તરીકેનું વ્યક્તિત્વ, નાયક-નાયિકાની રસિક સમસ્યાઓ, અર્થાન્તર-
ન્યાસી કહેવતો-કથનોનો પ્રયોગ - એ આ કાવ્યના કેટલાંક આકર્ષક
અંશો છે. કવિની સંસ્કૃતાદ્ય પ્રૌઢભાષા પણ ધ્યાન ખેંચે છે.

[ય.શે.]

ઊગમશી] : અવટકે ભાટી. કચ્છના કેરાકોટ
ગામના ચમાર ભક્ત ઊગમશીની માહિતી મળે છે તે જ આ કવિ
છે કે કેમ તે નિશ્ચિતપણે કહેવું મુશ્કેલ છે. આ કવિનાં, રૂપકો અને
દૃષ્ટાંતોથી રચેલાં બોધાત્મક ૩ પદ્યો(મુ.) મળે છે.

કૃતિ : નકાસંગ્રહ.

સંદર્ભ : રામદેવ રામાયણ, કેશવલાલ ૨. સાયલાકર. [કૌ.બ્ર.]

ઊજ્જવિમલ] : જ્ઞાનમાર્ગવિષયક કેટલાંક પદ્યોના
કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકલકીકત; ૨. પ્રાકકૃતિઓ. [કૌ.બ્ર.]

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૩૫

ઊજ્જવ/ઉજ્જવવ્રત[ઈ.૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ - ઈ.૧૭મી સદી આરંભ]: તપગચ્છના જૈન શાવક. હીરવિજયસૂરિની પરંપરામાં વિજય-સેનસૂરિના શિષ્ય. ૪ કડીના 'આદિજિન-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૫૮૮; સ્વવિખિત પ્રત ઈ. ૧૬૦૨) અને ૬૩૧ કડીના, નવકરની ૬ કથા નિરૂપતા 'નવકાર-રાસ/રાજસિહ-કથા'(૨.ઈ.૧૫૮૬/સં. ૧૬૫૨, વૈશાખ - ગુરુવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ:૩(૧); ૨. મુપુગૂહસૂચી. [કા.શા.]

'ઊજ્જવી અને મેહની લોકકથાના દુહા': જુઓ 'મેહ અને ઊજ્જવીની લોકકથાના દુહા'.

જ્ઞપથ [ ] : ૩૧ કડીના 'ચતુર્વિશતિજિન-સ્તવન' (વિ.સં.૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [કા.શા.]

જ્ઞક્રિ : જુઓ રિક્ષિ.

જ્ઞક્રિ [ ] : જૈન સાધુ. રૂપલંસના શિષ્ય. પ્રકૃતિ અને વિરહભાવના પરંપરાગત પરંતુ પ્રાસાદિક નિરૂપણવાળી ૨૬ કડીની 'નેમરાજિમતી-બારમાસ' (વિ.સં.૧૯મી સદી અનુ.; મુ.), ૫ કડીની 'તીર્થંકર-સ્તવન'(મુ.) તથા 'સીમંધર-સ્તવન' (મુ.)એ કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જૈકાપ્રકાશ:૧; ૨. જૈપ્રપુસ્તક:૧; ૩. પ્રામબારંગ્રહ:૧.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [કા.શા.]

જ્ઞક્રિકુશલશિષ્ય [ ] : જૈન સાધુ. ૪ કડીના 'નેમિજિન-સ્તવન'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : જૈપ્રપુસ્તક:૧. [કા.શા.]

જ્ઞક્રિચંદ્ર : આ નામે 'આદિનાથ-સ્તુતિ' અને ૬ કડીની 'વિજયદેવ-સૂરિ-સંજ્ઞા' (વિ.સં.૧૮મી સદી અનુ.) એ કૃતિઓ નોંધાયેલી મળે છે. આ જ્ઞક્રિચંદ્ર - ૧ છે કે કેમ તે નિશ્ચિત કહી શકાય તેમ નથી.

સંદર્ભ : હેજૈશાસૂચિ:૧. [કા.શા.]

જ્ઞક્રિચંદ્ર - ૧[ઈ. ૧૬૩૯માં હયાત]: તપગચ્છના જૈન સાધુ. મહો-પાધ્યાય કરમોચક ભાનુચંદ્રના શિષ્ય. ૭૩ કડીની 'મિતારજ-સંજ્ઞા' (૨.ઈ.૧૬૩૯/સં.૧૬૯૫, મહા સુદ ૧૩, બુધવાર)ના કર્તા. જુઓ રિક્ષિચંદ્ર.

સંદર્ભ : ૧. જૈન રાસમાળા, પ્ર. મના:સુખશમ કી. મહેતા, સં. ૧૯૬૫; ૨. લીહસૂચી; ૩. હેજૈશાસૂચિ:૧. [કા.શા.]

જ્ઞક્રિવિજય : આ નામે 'ઉપશમ-સંજ્ઞા' (વિ.ઈ.૧૭૩૯), ૧૪/૧૫ કડીની 'જંબુકુમાર-સંજ્ઞા' (વિ.ઈ.૧૮મી સદી અનુ.), 'નમ-સ્કાર-સંજ્ઞા', ૨૧ કડીની 'પાર્શ્વનાથ-સ્તવન' (વિ. ઈ. ૧૮૪૧), ૭ કડીની 'વિજયરત્નસૂરીશગુરુ-સંજ્ઞા' (વિ.સં.૧૮મી સદી અનુ.) તથા ૧૭ કડીની 'હિતોપદેશ-સંજ્ઞા' (વિ.સં.૧૮મી સદી અનુ.)

૩૬ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

એ કૃતિઓ નોંધાયેલી મળે છે. આ જ્ઞક્રિવિજય ક્યા તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂહસૂચી; ૨. લીહસૂચી; ૩. હેજૈશાસૂચિ:૧. [કા.શા.]

જ્ઞક્રિવિજય(વાચક) - ૧[ઈ.૧૭મી સદી મધ્યભાગ]: તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયાણંદસૂરિની પરંપરામાં વિજયરાજના શિષ્ય. 'વરદતાગુણમંજરી-રાસ' (૨.ઈ.૧૬૪૭/સં.૧૭૦૩, ફાગણ સુદ ૩, ગુરુવાર) તથા 'રોહિણી-રાસ'(૨.ઈ.૧૬૬૦)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ:૨,૩(૨); ૩. હેજૈશાસૂચિ:૧. [કા.શા.]

જ્ઞક્રિવિજય(વાચક) - ૨[ઈ.૧૬૯૮માં હયાત]: તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયપ્રભસૂરિના શિષ્ય. ૧૦ ઢાળના 'જિનપંચકલ્યાણ-સ્તવન' (૨.ઈ.૧૬૯૮)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ:૨,૩(૨). [કા.શા.]

જ્ઞક્રિવિજય - ૩[ઈ.૧૮૪૮ સુધીમાં]: તપગચ્છના જૈન સાધુ. દાનવિજયના શિષ્ય. ૩૭ કડી અને ૩ ઢાળમાં વિવિધ દેશીઓમાં સ્થાયેલી, તપ અને સંગમનો મહિમા દર્શાવતી બોધપ્રધાન કૃતિ 'અઢાર નારતરંતી સંજ્ઞા'(વિ.ઈ.૧૮૪૮; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : સસંપમાહાત્મ્ય.

સંદર્ભ : ૧. લીહસૂચી; ૨. હેજૈશાસૂચિ:૧. [કા.શા.]

જ્ઞક્રિવિજય - ૪ [ ] : જૈન સાધુ. વજ્રસિહની પરંપરામાં મેરુવિજયના શિષ્ય. ૫ કડીની 'ચેતનને શિષ્યામણની સંજ્ઞા'(મુ.), ૧૩ કડીની 'ધનગિરિમુનિ-સંજ્ઞા' (વિ.સં.૧૮મી સદી અનુ.) તથા ૧૭ કડીની 'વિષયરાગનિવારક-સંજ્ઞા'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. અસસંગ્રહ; ૨. પ્રાસપસંગ્રહ; ૩. સજ્ઞાયામાળા(પં).

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [કા.શા.]

જ્ઞક્રિહર્ષ : આ નામે 'કર્મફલ-સંજ્ઞા/કર્મપયોરીની સંજ્ઞા' (વિ.ઈ.૧૮૪૨; મુ.), ૨૦/૨૧ કડીની 'ગોડીપાર્શ્વનાથ-ઈદ/સ્તવ' (વિ.સં.૧૯મી સદી અનુ.), ૧૯ કડીની 'નેમનાથ-બારમાસ' (વિ.સં. ૧૯મી સદી અનુ.), 'નેમિકુમાર-ધમાલ', ૩૨ કડીની 'નેમિજીની લુઅર', ૧૩ કડીની 'નેમિરાજુલ-સ્તવ', ૩૨ કડીની 'નેમિરાજિ-મતી-સંજ્ઞા' તથા ૭ કડીની 'પ્રસન્નચંદ્રરાજની સંજ્ઞા'(મુ.) મળે છે, તે ક્યા જ્ઞક્રિહર્ષ છે તે નિશ્ચિત કરી શકાતું નથી.

કૃતિ : ૧. અરત્નસાર; ૨. ચૈસ્તસંગ્રહ:૩; ૩. જિભપ્રકાશ.

સંદર્ભ : ૧. જૈહાપ્રોસ્તા; ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. લીહસૂચી; ૪. હેજૈશાસૂચિ:૧. [કા.શા.]

જ્ઞક્રિહર્ષ - ૧[ઈ. ૧૬૬૬માં હયાત]: તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયપ્રભસૂરિના શિષ્ય. ૧૯/૨૦ કડીની 'નેમિરાજિમતી-સ્તવન' (૨.ઈ.૧૬૬૬), ૧૯/૨૦ કડીની 'શહેનેમિરાજિમતી-સંજ્ઞા', ૩ કડીની 'પાર્શ્વજિન-સ્તવન', ૩ કડીની 'વિજયપ્રભસૂરિ-ટૂપટ'(મુ.) તથા ૭ કડીની 'સમેતશિખર-સ્તવન' એ કૃતિઓના કર્તા.

ઊજ્જવ : જ્ઞક્રિહર્ષ-૧

કૃતિ : ઐસમાલા:૧.
સંદર્ભ : મુપુગૂડસૂચી.

[કા.શા.]

ઋષિહર્ષ - ૨] : જૈન સાધુ. ઉદયહર્ષના
શિષ્ય. ૧૨ કડીની 'શત્રુંજયમંડન'ઋષભદેવ-સ્તવન'(લે.સં.૨૦મી
સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂડસૂચી.

[કા.શા.]

ઋષભ/ઋષભ(કવિ)/રિખભ : ઋષભના નામથી ૨૧ કડીના 'ચોવીસ
તીર્થકરના ચંદ્રાવળા' (૨.ઈ.૧૮૦૦/સં.૧૮૫૬, પોપ વદ ૨,
શનિવાર; મુ.) તથા ૨૧ કડીના 'મહાવીરસ્વામીના ચંદ્રાવળા'
(૨.ઈ.૧૭૮૮/સં.૧૮૫૪, વસંત ઋતુ સુદ ૧૩; મુ.) એ કૃતિઓ
મળે છે. આ કૃતિઓના કર્તા કયા ઋષભ છે તે નિશ્ચિતપણે કહી
શકાય તેમ નથી, તેમ છતાં રચનાસમય જોતાં ઋષભસાગર - ૩ના
સંદર્ભમાં એનો વિચાર કરવાની શક્યતા ઊભી થાય છે.

ઋષભ, કવિ ઋષભ, રિખભ આ નામોથી ૭૨ કડીની 'ચૈત્ય-
વંદન-ચોવીસી' (મુ.), ૧૮ કડીની 'રાજ્યલશણગાર-સ્તવન', ૧૭
કડીની 'સ્થૂલિભદ્રમુનિની સજાય/સ્થૂલિભદ્રકોશા-સંવાદ' (મુ.) તથા
અન્ય ચૈત્યવંદનો, સ્તુતિઓ, સ્તવનો, સજાયો વગેરે રચનાઓ
મળે છે. તેના કર્તા કોણ તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી. વસ્તુતઃ
'સ્થૂલિભદ્રમુનિની સજાય' જુદા જુદા સંદર્ભોમાં ઋષભદાસ,
ઋષભવિજય, ઋષભસાગર ત્રણે નામે મુકાયેલી મળે છે. તેમ છતાં
ઘણી કૃતિઓ ઋષભદાસ - ૧ની હોવાની શક્યતા વધારે છે.
'ઋષભશતાવલીગ્રંથ'માંથી દુહા-ચોપાઈબદ્ધ ૩૪ સુભાષિતો ઋષભને
નામે મુદ્રિત મળે છે, તે પણ ઋષભદાસ - ૧નાં સુભાષિતોનો
સંચય હોય એવો સંભવ છે.

કૃતિ : ૧. અસસંગ્રહ; ૨. આકામહોદધિ:૫; ૩. કક્કા-
બત્રીસીના ચંદ્રાવળા તથા ચોવીસ તીર્થકરદિના ચંદ્રાવળાનો સંગ્રહ,
પ્ર. જગદીશ્વર છાપખાનું, ઈ.૧૮૮૫; ૪. ચૈત્તસંગ્રહ:૧; ૫.
જૈકાપ્રકાશ:૧; ૬. દેસ્તસંગ્રહ; ૭. લઘુ ચોવીશીવીશી સંગ્રહ, પ્ર.
કુંવરજી આણંદજી, સં.૧૯૮૫; ૮. શનીશ્વરની ચોપાઈ આદિક
લઘુગ્રંથોના સંગ્રહનું પુસ્તક, પ્ર. ભીમસિદ્ધ માણિક, ઈ.૧૯૨૨;
૯. સસન્મિત્ર (ઝ). [હ.યા.]

ઋષભદાસ/રિખભદાસ : આ નામથી ૧૫ કડીના 'ઋષભદેવ-
બારમાસા' (મુ.), ૧૫ કડીના 'શંભિમતીના બારમાસા' અને અન્ય
હિન્દી-ગુજરાતી મુદ્રિત-અમુદ્રિત પદ, લાવણી, સ્તવન, સજાય મળે
છે તે કયા ઋષભદાસનાં છે તે કહેવું મુશ્કેલ છે. હિન્દી કૃતિઓ
કદાચ કોઈ અર્વાચીન કવિની પણ હોય.

કૃતિ : ૧. અસસંગ્રહ; ૨. જૈકાપ્રકાશ:૧; ૩. જૈકાસંગ્રહ; ૪.
જૈપ્રપુસ્તક:૧; ૫. લોપ્રકરણ.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂડસૂચી; ૨. ાઈહસૂચી; ૩. હૈજ્ઞસૂચિ:૧.
[હ.યા.]

ઋષભદાસ - ૧[ઈ.૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : રસકવિ. જૈન શ્રાવક.
ખંભાતના વીશા પોરવાડ (પ્રાગ્વંશીય) વણિક. અવટકે સંઘવી, પિતા

ઋષિહર્ષ-૨ : ઋષભદાસ-૧

સાંગણ, માતા સરૂપાદે. હીરવિજયસૂરિની પરંપરાના વિજયસેન -
વિજયાણંદના અનુયાયી. 'ઋષભદેવ-રાસ' (૨.ઈ.૧૬૦૬) અને
'શેહણિયા-રાસ'(૨.ઈ.૧૬૩૨)ના રચનાકાળને આધારે તેમનો કવનકાળ
ઈ.૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ ગણી શકાય અને જીવનકાળને થોડોક ૧૬મી
સદીમાં પણ લઈ જઈ શકાય.

કવિએ પોતાની કૃતિઓમાં આપેલી માહિતી અનુસાર કવિના
દાદા (મહીરાજ) અને પિતાએ સંઘ કાઢયા હતા અને એ રીતે
સંઘવી કહેવાયા હતા. સંઘ કાઢવાની કવિની ઈચ્છા પૂરી થઈ
જણાતી નથી, પરંતુ તેમણે શત્રુંજય, ગિરનાર વગેરે તીર્થોની યાત્રા
કરી હતી અને તેઓ ધાર્મિક આચારવિચારોનું પાલન કરી એક
સાચા શ્રાવકનું જીવન ગાળતા હતા. કવિની સ્થિતિ સુખી અને
સંપન્ન જણાય છે. તેઓ સંસ્કૃત-પ્રાકૃત વગેરે ભાષાસાહિત્યના
જ્ઞાતા અને શાસ્ત્રાભ્યાસી હતા તેમ જ હોશિયાર વિદ્યાર્થીઓને
તેમણે ભણાવ્યા પણ હતા.

ઈ.૧૬૨૮માં રચાયેલા 'હીરવિજયસૂરિ-રાસ'માં કવિએ પોતે ૩૪
રાસ, ૫૮ સ્તવન અને તે ઉપરાંત ઘણાં ગીત, સ્તુતિ, નમસ્કાર
રચ્યાં છે એમ કહ્યું છે. તે પછી રચાયેલા ૨ રાસ મળ્યા છે અને
બીજી કૃતિઓ પણ હોવાનો સંભવ છે. પરંતુ આ બધું જ સાહિત્ય
અત્યારે પ્રાપ્ય નથી. તેમની ૩૨ જેટલી રાસકૃતિઓ નોંધાયેલી છે
જેમાંથી ૮ જેટલા રાસોની તો હસ્તપ્રતો પણ પ્રાપ્ય નથી અને માત્ર
ઋષભ/ રિખભ, ઋષભદાસ/રિખભદાસના નામથી મળતી કૃતિઓને
આ જ ઋષભદાસની ગણવી કે કેમ તેનો કોથલો છે. તેમ છતાં આ
કવિનું વિપુલ સાહિત્યસર્જન અવશ્ય નોંધપાત્ર બને છે.

કવિ પોતાની ઘણી કૃતિઓના મંગલચરણમાં સરસ્વતીને ભાવ-
પૂર્વક વંદના કરે છે અને મોટા ભાગની કૃતિઓ ગુરુવારે પૂરી
કરે છે તે તેમની વિદ્યાપ્રીતિ દર્શાવે છે. પોતાની કૃતિઓમાં કવિ
પોતાના પૂર્વકવિઓનું પણ આદરપૂર્વક સ્મરણ કરે છે, તેમનો
ઋણસ્વીકાર કરે છે અને પોતાની અલ્પતા દર્શાવે છે. ઋષભદાસની
કૃતિઓમાં વિપુલ પ્રમાણમાં મળતાં સુભાષિતો પણ કવિએ પૂર્વ-
પરંપરાનો મોકળાશથી લાભ લીધો છે એમ દર્શાવી આપે છે.
કવિની કૃતિઓમાં કથાતત્ત્વ ઘણું વિપુલ છે. દૃષ્ટાંતકથા, ઉપકથા
નિમિત્તે ઘણી કથા-સામગ્રી કવિ પોતાની કૃતિઓમાં વણી લે છે, પરંતુ
કથારસ જમાવવાનું કૌશલ કવિ ખાસ બતાવી શકતા નથી. તેમનું
લક્ષ કથા નિમિત્તે બોધ આપવા તરફ વિશેષ રહે છે. તેમનો બોધ
સાંપ્રદાયિક આચાર-વિચારોને અનુલક્ષતો હોય એ સ્વાભાવિક છે
પરંતુ તે ઉપરાંત સમગ્ર જીવનવ્યવહાર અંગેની હડાપણભરેલી
શિખામણ પણ તેમાં સાશ પ્રમાણમાં ગૂંથાયેલ છે તે ધ્યાન ખેંચે
તેવી બાબત છે. જેમ કે, "પહેલું સુખ તે જાતે નથી" એ કહેવત
ઋષભદાસ જેટલી જૂની છે. કવિ ક્વચિત્ વિનોદરસનું નિરૂપણ
કરવાની તક લે છે, જીભ અને દાંત વચ્ચેના જેવા સંવાદો
ગૂંથવાની પદ્ધતિ અપનાવે છે, ઉપમાદિ અલંકારોનો વિનિયોગ કરે
છે ને સ્થળો, વ્યક્તિઓ વગેરેનાં પ્રાસાદિક વર્ણનો આપે છે, તેમ
જ કૃતિનાં રચનાસ્થળ, કાળ વગેરેને સમસ્યાથી નિર્દેશે છે - એ
બધી રીતે કવિનું રસિક પાંડિત્ય પ્રગટ થતું જોઈ શકાય છે.

ઋષભદાસની કૃતિઓમાં સજ્જથાની પરંપરા મુજબ કારતક
વદ અમાસને દિવાળી-દિન તરીકે ઓળખાવાયેલ છે અને વર્ષ

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૩૭

પાણી કારતક વદ અમાસ પછી બદલાતું હોય એવું સમજાય છે. ઋષભદાસની રાસાત્મક કૃતિઓમાંથી ૪ કૃતિઓ મુદ્રિત મળે છે. ૨ ખંડ અને આશરે ૪૫૦૦ કડીનો, મુખ્યત્વે દુહા, ચોપાઈ અને દેશીબંધમાં રચાયેલો 'કુમારપાલ-રાસ' ← (ર.ઈ.૧૬૧૪/સં. ૧૬૭૦, ભાદરવા સુદ ૨, ગુરુવાર) કુમારપાલ ઉપરાંત વનરાજ, સિદ્ધરાજ જ્યોત્સિહ, હેમચંદ્રાચાર્ય અને અજયપાલના જીવનવૃત્તાંતને વર્ણી લઈ ઘણી ઐતિહાસિક સામગ્રી પૂરી પાડે છે તેમ જ ધર્મ-બોધક પ્રસંગનિરૂપણો, અલંકારાદિકની મદદથી થયેલાં વર્ણનો, તત્કાલીન સમાજજીવનની માહિતી અને સંખ્યાબંધ સુભાષિતોથી મહાકાવ્ય જેવો વિસ્તાર સાધે છે. કવિની તાક્ષણિક વર્ણનશક્તિ તથા બોધવૃત્તિને પ્રગટ કરતો ૮૪ ઢાળનો દુહા-દેશીબંધ 'ભરત-બાહુબલિ-રાસ' ← (ર.ઈ.૧૬૨૨/સં.૧૬૭૮, પોષ સુદ ૧૦, ગુરુવાર) પણ ભરતેશ્વર અને બાહુબલિના પૂર્વભવોના વૃત્તાંતથી તેમ જ ઉપકથાઓના વિનયોગથી વિસ્તાર સાધતી કૃતિ છે. લગભગ જીવનવ્યાપી કહેવાય એવા ધર્મબોધ અને વ્યવહારબોધને રજૂ કરતો દુહા, સોરઠા અને દેશી ઢાળોની આશરે ૨૦૦૦ કડીનો 'હિતશિક્ષા-રાસ' ← (ર.ઈ.૧૬૨૬/સં.૧૬૮૨, મહા સુદ ૫, ગુરુવાર) કવિની સુભાષિતવાણી અને દૃષ્ટાંતકથાઓથી રસાત્મક બને છે. દુહા, ચોપાઈ અને દેશીબંધ આશરે ૩૫૦૦ કડીનો 'હીરવિજયસૂરિ-રાસ' ← (ર.ઈ.૧૬૨૮/સં.૧૬૮૫, આસો - ૧૦, ગુરુવાર) અકબરબાદશાહ-પ્રતિબોધક વિખ્યાત જૈનાચાર્ય હીરવિજયસૂરિના જીવનવૃત્તાંતને નિમિત્તે ઘણી ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ મહત્વની માહિતી આપે છે અને અકબરચરિત્રનું આલેખન, કેટલાંક વર્ણનો, પ્રસંગનિરૂપણો તથા કાવ્યચાતુરીઓને કારણે રસપ્રદ બને છે. અન્ય રાસકૃતિઓ આ પ્રમાણે છે : ૧૧૮ ઢાળનો 'ઋષભદેવનો રાસ' (ર.ઈ.૧૬૦૬), શ્રાવકનાં બાર વ્રતોનું વર્ણન કરતો ૮૧ ઢાળનો 'વ્રતવિચાર-રાસ' (ર.ઈ.૧૬૧૦/સં.૧૬૬૬, કારતક વદ ૩૦), ૪૨૪/૪૨૬ કડીનો 'સુમિત્રરાજવિ-રાસ' (ર.ઈ.૧૬૧૨/સં.૧૬૬૮, પોષ સુદ ૨, ગુરુવાર), ૭૨૮/૭૩૨ કડીનો 'સ્થૂલભદ્ર-રાસ' (ર.ઈ.૧૬૧૨/સં. ૧૬૬૮, કારતક વદ ૩૦, શુક્રવાર); ૫૫૭ કડીનો 'અજકુમાર-રાસ' (ર.ઈ.૧૬૧૪/સં.૧૬૭૦, ચૈત્ર સુદ ૨, ગુરુવાર), ૨૦ ઢાળ અને ૨૯૬ કડીનો 'શત્રુંજયઉદ્ધાર-રાસ' (ર.ઈ.૧૬૧૪/સં. ૧૬૭૦, ભાદરવા સુદ ૨, ગુરુવાર), ૫૦૨ કડીનો 'જીવવિચાર-રાસ' (ર.ઈ.૧૬૨૦/સં.૧૬૭૬, આસો સુદ ૧૫), ૮૧૧ કડીનો 'નવતત્ત્વ-રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૨૦/સં. ૧૬૭૬, કારતક વદ ૩૦, રવિવાર), ૫૮૨ કડીનો 'જિત્રપ્રકાશ-રાસ' (ર.ઈ.૧૬૨૨/સં. ૧૬૭૮, માધવ માસ સુદ ૨, ગુરુવાર), ૮૭૯ કડીનો 'સમકિતસાર-રાસ' (ર.ઈ.૧૬૨૨/સં.૧૬૭૮, જેઠ સુદ ૨, ગુરુવાર), ૭૧૨ કડીનો 'ઉપદેશમાત્રા-રાસ' (ર.ઈ.૧૬૨૪/સં.૧૬૮૦, મહા સુદ ૧૦, ગુરુવાર), આશરે ૫૬૬ કડીનો 'પૂજાવિધિ-રાસ' (ર.ઈ.૧૬૨૬/સં.૧૬૮૨, વૈશાખ સુદ ૫, ગુરુવાર), ૨૨૩ કડીનો 'જીવંત-સ્વામીનો રાસ' (ર.ઈ.૧૬૨૬/સં.૧૬૮૨, વૈશાખ વદ ૧૧, ગુરુવાર), ૭ ખંડ અને ૧૮૩૯ કડીનો 'શ્રેણિક-રાસ' (ર.ઈ.૧૬૨૬/સં.૧૬૮૨, આસો સુદ ૫, ગુરુવાર), ૨૮૪ કડીનો 'ક્યવન્ના-રાસ' (ર.ઈ.૧૬૨૭), ખરતરગચ્છ અને તપગચ્છના વિખવાદને ટાળવા વિજયદાનસૂરિની ૭ આજ્ઞાઓમાં ૫ ઉમેરી હીરવિજય-

સૂરિએ ૧૨ આજ્ઞાઓ જાહેર કરી હતી તેને વર્ણવતો ૨૯૪ કડીનો 'હીરવિજયસૂરિના બાર બાંવનો રાસ' (ર.ઈ.૧૬૨૮/સં. ૧૬૮૪, શ્રાવણ વદ ૨, ગુરુવાર), ૨૯૫ કડીનો 'મલ્લિનાથ-રાસ' (ર.ઈ.૧૬૨૮/સં.૧૬૮૫, પોષ સુદ ૧૩, રવિવાર), ૧૦૦૫ કડીનો 'અભયકુમાર-રાસ' (ર.ઈ.૧૬૩૧/સં.૧૬૮૭, કારતક વદ ૯, ગુરુવાર), ૨૪૫ કડીનો 'શેહશિયામુનિ-રાસ' (ર.ઈ.૧૬૩૨/સં.૧૬૮૮, પોષ સુદ ૭, ગુરુવાર), ૪૪૫ કડીનો 'વીરસેનનો રાસ'. આ ઉપરાંત ૭૯૧ કડીનો 'સમયસ્વરૂપ-રાસ', ૭૮૫ કડીનો 'દેવગુરુસ્વરૂપ-રાસ', ૨૧૯૨ કડીનો 'કુમારપાલનો નાનો રાસ', આશરે ૧૬૦૦ કડીનો 'શ્રાહ્નવિધિ-રાસ', ૯૭ કડીનો 'આદ્રેકુમાર-રાસ', ૩૨૮ કડીનો 'પુણ્યપ્રશંસા-રાસ' પણ પરંપરામાં કવિ ઋષભદાસને નામે નોંધાયેલ છે પરંતુ આ રાસકૃતિઓની હસ્તપ્રતો ઉપલબ્ધ થઈ નથી. 'વીસસ્થાનકતપ-રાસ' (ર.ઈ.૧૬૨૯) તથા 'સિદ્ધશિક્ષા-રાસ' નામક ૨ કૃતિ પણ આ કવિને નામે ઉલ્લેખાયેલી મળે છે, પરંતુ પ્રાપ્ત આધારોથી એનું સમર્થન થતું નથી. 'સિદ્ધશિક્ષા' તે કદાચ 'હિતશિક્ષા' હોય.

અન્ય પ્રકારની લાંબી કૃતિઓમાં 'નેમિનાથનવરસ/નેમિનાથજનું સ્તવન' (ર.ઈ.૧૬૧૧/સં.૧૬૬૭, પોષ સુદ ૨, ગુરુવાર; મુ.), ૫ ઢાળ અને ૭૦ કડીમાં નેમિનાથના જીવનના મુખ્ય પ્રસંગોને રસાળ રીતે વર્ણવે છે અને ૩૨ કડીનો 'પાલનપુરનો ઇંદ' (મુ.) પાલનપુરના વર્ણિકવંશોની તથા અન્ય ઇતિહાસપ્રસંગોની માહિતીને કારણે નોંધપાત્ર બને છે. ૧૨ ઢાળ અને ૭૬ કડીનું 'બારઆરા-સ્તવન/ગૌતમપ્રશ્નોત્તર-સ્તવન' (ર.ઈ.૧૬૨૨/સં.૧૬૭૮, ભાદરવા સુદ ૨; મુ.), ૫ ઢાળ અને ૫૮ કડીનું 'આલોક્યાણવિચાર-ગભિત-આદિજન-સ્તવન' (ર.ઈ.૧૬૧૦/સં.૧૬૬૬, શ્રાવણ સુદ ૨; મુ.), ૬૯/૭૧ કડીનો 'આદીશ્વર-વિવાહલો/ઋષભદેવગુણ-વેલી', ૫૪ કડીનું 'કુમતિદલનપાર્શ્વનાથ-સ્તવન' તથા ૧૦૦ ગંથાગ્રની 'શીલ-સંપ્રાય' આ પ્રકારની અન્ય કૃતિઓ છે. કવિ ઋષભદાસની કેટલીક મુદ્રિત-અમુદ્રિત સ્તુતિઓ, સજાઓ વગેરે પ્રકારની કૃતિઓ પણ મળે છે.

કૃતિ : ૧. આકામહોદધિ:૩, ૫, ૮ (નસં.); ૨. ચૈત્રસંગ્રહ:૩; ૩. જિભપ્રકાશ; ૪. જિસ્તકાસંગ્રહ:૧; ૫. જૈકાપ્રકાશ:૧; ૬. જૈસ-સંગ્રહ(ન); ૭. સસન્મિત્ર (ઝ); ૮. ક્ષત્રૈમાસિક, ઓકટો.-રિસે. ૧૯૪૧ - 'પાલનપુરનો જૈન સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ', મુનિ કન્નિતસાગર.

સંદર્ભ : ૧. કવિ ઋષભદાસ, વારીલાલ જી. ચોકસી, ઈ.૧૯૭૯; ૨. ગુસાઈતિહાસ:૨; ૩. જૈનયુગ, કારતક ૧૯૮૨ - 'સુમિત્ર-રાજવિરાસ' (અંશત: મુદ્રિત); ૪. જૈન સત્યપ્રકાશ, જન્યુ. ૧૯૪૬ - 'જિસલમેરકે જૈન જ્ઞાનભંડારકે અન્યત્ર અપ્રાપ્ય ગ્રંથોકી સૂચી', અગરચંદ નાહટા; ૫. જૈનૂકવિઓ : ૧, ૩(૧, ૨); ૬. જૈણપ્રોસ્ટા; ૭. મુપુગુહસૂચી; ૮. લીંહસૂચી; ૯. હેજૈણસૂચિ:૧. [હ.યા.]

ઋષભદાસ - ર[ઈ.૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ]: જૈન સાધુ. ૧૯ કડીની 'ત્રિવીસપદવી-સજાય' (ર.ઈ.૧૭૧૬; મુ.) તથા સંપ્રદાયના વિખ્યાત શ્રાવક-શ્રાવિકાઓનું નામરમરણ કરતી ૧૫ કડીની સજાય(ર.ઈ. ૧૭૨૯)ના કર્તા.

કૃતિ : જૈન સ્વાધ્યાય મંગળમાલા:૨, સં. મુનિકામી શામજી,

ઈ.૧૯૬૨.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ:૩(૨); ૨. જૈહાપ્રોસ્ટા. [હ.યા.]

ઋષભવિજય : આ નામે ૧૧ કડીની 'ઋતુવંતીઅસઝાયનિવારક-સઝાય' (મુ.) મળે છે તે કયા ઋષભવિજય છે તે નિશ્ચિત કહી શકાય તેમ નથી.

કૃતિ : પ્રાસપર્સંગહ. [હ.યા.]

ઋષભવિજય - ૧ [ઈ.૧૯૮૦ સદી પૂર્વધી] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયાણંદની પરંપરામાં રામવિજયના શિષ્ય. ૩ ઢાળની 'અંધકમુનિ-સઝાય' (૨.ઈ.૧૮૨૧/સં.૧૮૭૭, પોષ - ૬; મુ.), ૪ ઉલ્લાસ અને ૫૬ ઢાળની 'વચ્છરાજ-રાસ' (૨.ઈ.૧૮૨૬/સં. ૧૮૮૨, શ્રાવણ સુદ ૬, ગુરુવાર; મુ.), ૧૭/૧૮ ઢાળની 'નેમિનાથ પાણિપીઠાધિકાર-સ્તવન/નેમિનાથ-વિવાહવો' (૨.ઈ.૧૮૩૦/સં.૧૮૮૬, અસાડ સુદ ૧૫), 'મહાવીરસત્તાવીસભવ-સ્તવન' (૨.ઈ.૧૮૪૦) તથા ૭ ઢાળની 'રામસીતાનાં ઢાળિયાં' (૨.ઈ.૧૮૪૭/સં.૧૯૦૩, માગશર વદ ૨, બુધવાર)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. વચ્છરાજનો રાસ, -; ૨. આકામહોદધિ; ૫; ૩. જૈસસંગહ(ન).

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ:૩(૧); ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. લૌહસૂચી; ૪. હેજૈશાસૂચિ:૧. [હ.યા.]

ઋષભસાગર - ૧ [ઈ.૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. ચારિત્રસાગરની પરંપરામાં કલ્યાણસાગર-ઋહિસાગરસૂરિના શિષ્ય. વિજયપ્રભસૂરિના રાજ્યકાળ(ઈ.૧૬૫૪ - ઈ.૧૬૯૩)માં રચાયેલ ૧૧ ઢાળની 'ગુણમંજરીવરદત્ત-ઓપાઈ' (૨.ઈ.૧૬૯૨ ?/સં.૧૭૪૮ ? - "મિત્રભાવ જુગભાવ મદઃપ્પત્તિ/મદરપનિસસિ", કારતક સુદ ૫, સોમવાર) અને 'ચોવીસી'(મુ.)ના કર્તા. બંને કૃતિઓની ભાષામાં હિન્દીની અસર દેખાય છે.

કૃતિ : અસ્તમંજુષા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ:૨,૩(૨). [હ.યા.]

ઋષભસાગર - ૨ [ઈ.૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. જયવંતસાગરની પરંપરામાં વિનોદસાગરના શિષ્ય. ૪ ઉલ્લાસ અને ૩૫ ઢાળના 'વિદ્યાવિલાસ/વિનયચટ-ઓપાઈ/રાસ' (૨.ઈ. ૧૭૭૪/સં.૧૮૩૦, ભાદરવા સુદ ૧૫, બુધવાર) તથા ૨૧ ઢાળના સુરતના પ્રેમચંદ શેઠે કહેલા સંઘની શત્રુંજય તીર્થયાત્રાને વર્ણવતા 'પ્રેમચંદસંઘવર્ણન/શત્રુંજય/સિદ્ધાચલ-રાસ'(૨.ઈ.૧૭૮૭/સં. ૧૮૪૩, જૈ ૫૬ ૩, સોમવાર; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : સૂર્યપુસ્ત્રસમાળા, પ્ર. મોતીચંદ મ. ચોકસી, સં.૧૯૯૬.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ:૩(૧); ૨. મુપુગૂહસૂચી. [હ.યા.]

ઋષભસાગર - ૩ [ ] : જૈન સાધુ. વિજયધર્મસૂરિના શિષ્ય. ૪ કડીના 'સહસ્રકૂટજન-સ્તુતિ'ના કર્તા. કવિ તપગચ્છના વિજયધર્મસૂરિ(રાજ્યકાળ ઈ.૧૭૫૩-ઈ.૧૭૮૫)ના શિષ્ય હોય તો એમને ઈ.૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધમાં થયેલા ગણી શકાય.

ઋષભવિજય : ઋષિવર્ધન

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી.

[હ.યા.]

'ઋષિદત્તા-રાસ'[૨.ઈ.૧૫૮૭/સં.૧૬૪૩, માગશર સુદ ૧૪, શવિવાર] : વિનયમંડનશિષ્ય જયવંતસૂરિકૃત દુહા-દેશીબદ્ધ ૪૧ ઢાળ અને ૫૩૪ કડીની આ કૃતિમાં કર્મકૃળની અનિવાર્યતા દર્શાવવા યોજાયેલું ને મનોરમ પ્રણયકથા બની રહેતું ઋષિદત્તાનું વૃત્તાંત આલેખાયું છે.

હેમચરણનો પુત્ર કનકરથ કાબેરીની રાજકુંવરી ઋષિમણિને પરણવા જતાં રસ્તામાં તાપસજીવન ગાળતા હરિયેણરાજની પુત્રી ઋષિદત્તા પર મોહિત થઈ એની સાથે લગ્ન કરે છે ને ત્યાંથી જ પાછો વળી જાય છે. આથી ગુસ્સે થયેલી ઋષિમણિ સુવસા યોગિણી દ્વારા ઋષિદત્તાને રાક્ષસી ઠેરવે છે. દેહાંતદંડની સજા પામેલી અને મૂંઘિત થતાં મૃત્યુ પામેલી માનીને છોડી દેવાયેલી ઋષિદત્તા પિતાના આશ્રમમાં મુનિવેશે એકાકી જીવન ગાળે છે. ફરી ઋષિમણિને પરણવા જતો કનકરથ રસ્તામાં આ યુવાન મુનિથી આકર્ષાઈ એને પોતાના મિત્ર તરીકે સાથે લે છે. લગ્ન પછી કનકરથ ઋષિમણિ પાસેથી ખરી હકીકત જાણવા મળતાં નિર્દોષ પત્નીનો વિયોગ સહન ન થતાં બળી મરવા તૈયાર થાય છે ત્યારે એને અટકાવી ઋષિદત્તા મુનિવેશ છોડી પોતાને રૂપે પ્રગટ થાય છે અને ઋષિમણિ પરનો રોષ પણ દૂર કરાવે છે. યશોભદ્રસૂરિ પાસેથી, પોતાનાં પૂર્વભવનાં કર્મોનો આ બધો પરિપાક હતો એ જાણીને ઋષિદત્તા અને કનકરથ એમની પાસે દીક્ષા લે છે.

નાયિકાપ્રધાન આ રાસમાં વીર અને હાસ્ય સિવાયના સાતેય રસોનું યથોચિત નિરૂપણ છે પણ કરુણનું આલેખન વધારે લક્ષ્ય ઝેંચે છે. પતિનું વહાવ સંભારી અરણ્યમાં એકલી રવડતી ઋષિદત્તાના અને ઋષિદત્તાને સંભારી દુઃખી જિંદગી જીવતા ને ખરી હકીકત જાણવા મળતાં બળી મરવા તૈયાર થયેલા કનકરથના વિલાપોમાં કવિની કરુણસનિરૂપણની કામતા દેખાઈ આવે છે. સ્થળો, ઉત્સવો, પાત્રો, પ્રસંગોનાં વીગતપૂર્ણ ને રસિક વર્ણનો પણ કવિની કામતાનાં સૂચક છે. સંસ્કૃત તત્સમ શબ્દો ને સમાસરચનાઓનો નોંધપાત્ર વિનિયોગ કરતી કવિની ભાષામાં મરાઠી, રાજસ્થાની, સૌરાષ્ટ્રી, ઉર્દૂ ભાષાના સંસ્કારો પણ વરતાય છે, અને સુવસાએ મથાવેલા ઉત્પાતનું બીભત્સ અને અદ્ભુતરસભરું વર્ણન હિન્દીમાં કરીને કવિએ એ ભાષાપ્રયોગની સાભિપ્રાયતા પણ પ્રગટ કરી છે. કહેવતો અને રૂઢિપ્રયોગોના વિપુલ ને અર્થસભર ઉપયોગથી અભિવ્યક્તિ અસરકારક બની છે, તો વિશેષોક્તિ અને વ્યતિરેક જેવા અલંકારોની બહુલતાને કારણે કવિની અલંકારરચનાની વિદગ્ધતા પ્રગટ થાય છે. પંક્તિની અંતર્ગત પણ અંત્યાનુપ્રાસને લઈ જવાની રીતિ, ચારણી શૈલીની ઝડઝમક, ચારણી છંદો સમેત વિવિધ ગેયઢાળોનો ઉપયોગ અને દરેક ઢાળને આરંભે રાગનો નિર્દેશ એ આ કૃતિની રચનાશૈલીની કેટલીક વિશેષતાઓ છે.

[૨.૨.૬.]

ઋષિવર્ધન(સૂરિ)[ઈ.૧૪૫૬માં હયાત] : અંચલગચ્છના જૈન સાધુ. જયકીર્તિસૂરિના શિષ્ય. હેમચંદ્રાચાર્યકૃત 'ત્રિપષ્ટિશલાકાપુરુષ-ચરિત' અને રામચંદ્રસૂરિકૃત 'નલવિલાસ-નાટક' પર આધારિત

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ • ૩૯

દુહા, ચોપાઈ અને દેશીબદ્ધ, ૩૨૧ કડીનો એમનો 'નલરાયદવદંતીચરિત-રાસ'←/નલરાજ-ચુપઈ/નલપંચભવ-રાસ' (ર.ઈ.૧૪૫૬; મુ.) અન્ય ભવોની કથાને ટૂંકમાં વણી લે છે, અને નિરૂપણના ઝાઝવ તથા કાવ્યતત્ત્વની દૃષ્ટિએ ગુજરાતી નવકથામાં નોંધપાત્ર બને છે. તેમની પાસેથી 'જિનેન્દ્રાતિશય-પંચાશિકા' નામે સંસ્કૃત રચના પણ મળે છે.

કૃતિ : ૧.*(ઋષિવર્ધનસૂરિકૃત) નલરાય-દવદંતીચરિત, સં. અર્નેસ્ટ બેન્ડર, ઈ.૧૯૫૧; ૨. એજન, સં. રમણલાલ ચી. શાહ, ઈ.૧૯૮૧ (નસં.).

સંદર્ભ : ૧. નળદમયંતીની કથાનો વિકાસ, રમણલાલ ચી. શાહ, ઈ.૧૯૮૦; □ ૨. જૈગૂકવિઓ:૧,૩(૧). [શ્રા.ત્રિ.]

'ઓખાહરણ' [સંભવત: ૨.ઈ.૧૬૬૭]: પ્રેમાનંદના સર્જનકાળના આરંભના આ આખ્યાન (મુ.)માં ઓખા-અનિરુદ્ધનાં લગ્ન તથા એને અનુષંગે શંકર અને શ્રીકૃષ્ણ વચ્ચે લડાયેલ યુદ્ધનું ભાગવત દશમ-સ્કંધ-આધારિત વૃતાંત, ૧૪ સગબદ્ધ ૨૯ કડવાંમાં નિરૂપાયેલું છે.

અન્ય કવિઓનાં 'ઓખાહરણ'માં મળતા બાણાસુરનું વાંઝ્યાપણું તેમ જ ઓખાના પૂર્વજન્મની કથા જેવા રસાળ કથા-ઘટકો ટાળી, અવાન્તર કથારસ જતો કરવાનું જોખમ ખેડીનેયે પ્રેમાનંદ અહીં વિષયવસ્તુની એકતા સાધે છે. એમ થતાં કૃતિને સીધી, લક્ષ્યગામી ગતિ સાંપડી છે. ઓખાના મનોભાવોનાં નિરૂપણો તેમ જ વિવિધ યુદ્ધપ્રસંગોનાં વર્ણનો, અલબત્ત, વિસ્તારપૂર્વક આવેખ્યાં છે, પરંતુ વિષ્ણુદાસકૃત 'ઓખાહરણ' સામાજિક આચારવિચારનાં નિરૂપણોથી અસમતોલ બની જાય છે એવું અહીં થતું નથી.

આ કૃતિમાં માનવચરિત્રોને વિશિષ્ટ પરિમાણો ને આગવી ઝીણવટો પ્રાપ્ત થયાં નથી, તેથી એ બહુધા લાક્ષણિક ચિત્રો જેવાં કે સાધનભૂત રહ્યાં છે. કૃતિનું મુખ્ય પાત્ર ઓખા જાણે માત્ર પ્રેમધેવી અને લગ્નોત્સુક કન્યા છે, જેકે અનિરુદ્ધ પરત્વેના ઓખાના પ્રણય-આવેગયુક્ત મનોભાવો તથા તજજન્ય શૃંગારનું નિરૂપણ ક્વચિત્ સરસ થયું છે. ઓખા-અનિરુદ્ધના લગ્નમાં સખીકર્મ કરતી વિદ્યાત્રીરૂપ ચિત્રલેખાનું પાત્ર વિશેષ પાસાદાર થયું છે. સામાન્ય રીતે કિયાના કર્તા તરીકે નહીં, પરંતુ કિયાધીન બનનાર તરીકે વર્ણવાયેલા અનિરુદ્ધનું, યુદ્ધપ્રસંગે પ્રગટતું શૈર્ષ ચમત્કાર જેવું ભાસે છે.

કૃતિના રસવિધાનમાં વીરસ પ્રાધાન્ય ભોગવે છે, પરંતુ તેનું આલંબન પાત્રના વિકલ્પે યુદ્ધ-પ્રસંગો જ બને છે. વીરના આશ્રયે અદ્ભુત, ભયાનક અને બીભત્સ રસનું આલંબન પણ થયું છે. યુદ્ધવર્ણનોમાં પ્રેમાનંદનું કવિત્વ પ્રગટ થાય છે. યુદ્ધનાં ગતિસભર ચિત્રોને શબ્દની નાદશક્તિની સહાય મળી છે, તે ઉપરાંત 'શોભિતસરિતા' જેવાં રૂપકોથી તાદૃશીકરણ પણ સધાયું છે.

પ્રેમાનંદની રચનાઓમાં સામાન્યતઃ જેવા મળતાં, કથાપ્રસંગ-સંબંધિત મૌલિક ઉમેરણો અહીં નહીંવત્ છે. સમગ્ર રચનામાં કેટલાંક રસસ્થાનો હોવા છતાં પ્રેમાનંદની કાવ્યકલાનું નિર્ગહણ અહીં ઉત્તમ તેમ જ સાતત્યપૂર્ણ રીતે થયું નથી.

પર કડવાં સુધી વિસ્તરેલું મળતું આ આખ્યાન ૨૯ કડવાંનું છે એવો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કૃતિમાંથી મળે છે. પરંતુ તેના રચના-

૪૦ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

સમય વિશે અલગઅલગ પ્રતમાં અલગઅલગ નિર્દેશ મળે છે. કવિ નર્મદને મળેલ ૨૯ કડવાં ધરાવતી પ્રતમાં રચનાસમય સં. ૧૭૨૩, ચૈત્ર વદ ૯, ગુરુવાર (ઈ.૧૬૬૭) મળે છે. વર્ષ, માસ, પક્ષ, તિથિ, અને વારના ગણિત મુજબ એ દિવસ સાચો કરતો નથી પરંતુ અન્ય હસ્તપ્રતોમાં મળતા રચનાસમયના નિર્દેશો તો એથી પણ વધુ અશ્રદ્ધેય જણાય છે. [ર.ર.દ.]

ઓખવ : જુઓ ઉલ્લેખ.

કક્ક[ઈ.૧૬૮૦ સુધીમાં] : 'યોગીવાણી'(લિ.ઈ.૧૬૮૦)ના કર્તા. સંદર્ભ : મુપુગૂલસૂચી. [પા.માં.]

કક્ક(સૂરિ)શિષ્ય - ૧[ઈ.૧૫૪૦માં હયાત] : કોરંટગચ્છના જૈન સાધુ. ૧૮૫/૧૯૦ કડીની 'વિક્રમલીલાવતી-ચોપાઈ/રાસ'(ર.ઈ.૧૫૪૦/સં.૧૫૯૬, વૈશાખ સુદ ૧૪, બુધવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ:૩(૧); ૨. મુપુગૂલસૂચી; ૩. હેનૉજા-સૂચિ:૧. [ક્રી.જો.]

કક્ક(સૂરિ)દ્વિષ્ય - ૨[ઈ.૧૫૭૦ સુધીમાં] : જૈન. ઉપકેશગચ્છના કક્કસૂરિના શિષ્ય. ૩૫૮/૩૬૫ કડીના શીલમહિમાવિષયક 'કુલ-ધ્વજકુમાર-પ્રબંધ/રાસ/શીલ-પ્રબંધ'(લિ.ઈ.૧૫૭૦)ના કર્તા. આ કવિ કક્કસૂરિશિષ્ય કીર્તિલક્ષ્ણ હોવાની સંભાવના કરવામાં આવી છે પણ એ માટે કોઈ સ્પષ્ટ આધાર નથી.

સંદર્ભ : ૧. ફાનૈમાસિક, જુલાઈ-સપ્ટે. ૧૯૭૨ - 'ગુજરાતી જૈન સાહિત્ય : રાસ સંદોહ', હીરાલાલ ર. કાપડિયા; □ ૨. જૈગૂકવિઓ: ૧,૩(૧). [ક્રી.જો.]

કચરાય : જુઓ બુધરાજ.

કચરો [ઈ.૧૮૧૦માં હયાત] : તખ્તગચ્છના જૈન શ્રાવક. લાકડિયા-(કચ્છ)ના શ્રીમાળી. ભંડારી જસરાજના પુત્ર. ૨૫ કડીની 'અધિકમાસ-ચોપાઈ' તથા તેના પરના સ્તબક(ર.ઈ.૧૮૧૦)ના કર્તા. સંદર્ભ : હેનૉજાસૂચિ:૧. [પા.માં.]

'કળેડાનો વેશ' : મધ્યકાલીન ગુજરાતી સમાજના એક અનિષ્ટ પર કટાક્ષ કરતો આ ભવાઈવેશ (મુ.) "અસાઈત મુખથી ઓચરે, કળેડો રમતો થયો" એ પંક્તિને કારણે અસાઈત નાયકે રચેલો અથવા ભજવેલો હોવાની સંભાવના થઈ શકે છે.

આ વેશમાંની કથા નાની વયના ઠાકોર અને મોટી વયના ઠકરાણાના કળેડાની છે, પરંતુ એમાં ગૂંથાતાં ગોરમાના ગરબ જેવાં ગીતોમાં વૃદ્ધ પતિને પનારે પડેલી યુવાન સ્ત્રીની મનોવેદના પણ વ્યક્ત થઈ છે. વેશ ૩ વિભાગોમાં સ્વાભાવિક રીતે વહેંચાઈ જાય છે : ૧. ઠાકોર-રંગલાનો સંવાદ, ૨. ઠકરાણાં આવતાં, એમના મનોભાવોનું જ્ઞાન તથા ઠાકોર-ઠકરાણાં-રંગલાનો સંવાદ, ૩. ઠાકોર-ઠકરાણાંનાં ઉપરાણાં તરીકે બન્નેની માતાઓનું આગમન અને એમની વચ્ચેનો ઝઘડો. આ ઝઘડા સાથે વેશ પૂરો થાય છે.

'ઓખાહરણ' : 'કળેડાનો વેશ'

ઠક્કરાણાંની કંઠે બેસતા કે એમને સુંબન કરવા માટે પેંગડું કે નિસરણી માગતા ઠાકોર પતિનાં બાલિશ ગાંડાઈભર્યાં વર્તનો અને કળેડાનો વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિમાંથી નીપજતું હાસ્ય અર્થી પ્રધાન સ્થાને છે. એ હાસ્ય સ્થૂળ કોટિનું છે, પણ એમાં કેટલાક રસપ્રદ અંશો છે - જેમ કે, “એક ઠક્કરાણાંનો બાપ ન એક અમારો સસરો; એક ઠક્કરાણાંનો ભાઈ ને એક અમારો સાળો” એમ ૪ મહેમાનો હોવાની ગણતરી, નગન દશા માટે “જળપોતિયાં કર્યાં” કે “પોતિયું કાઢીને માથે બાંધ્યું” જેવા ભાષાપ્રયોગો, વગેરે. આનાથી જુદી રીતે, કળેડાનો ભોગ અનેથી સ્ત્રીની ક્ષુદ્ર દશા, પ્રસંગો દ્વારા નાલી પણ ગીતો દ્વારા વર્ણવાયેલી છે. ઠક્કરાણાં કળેડાંનું ‘વગાંચું’ ગાય છે, તે ઉપરાંત આ વેશમાં ઉપર નિર્દેશલો ગોરમાનો ગરબો તથા મામલિયા/સામલિયા-સુત(ભાણજી ?)કૃત, વડનગરની નાગર યુવતીએ કળેડાના દુઃખે કરેલી મસ્તકપૂજાને વર્ણવતો ગરબો પણ ગાવામાં આવે છે. ઠક્કરાણાંની અનુપ્ત પ્રેમભાવનાને વ્યક્ત કરતાં ગીત ‘સનેડા’ તરીકે ઓળખાવાયેલાં છે. એમાં નાના નાવવાને ગોળરોટલી વગેરે ખવડાવી વહેલો મોટો કરવાની તાલાવેલી પણ નિરૂપાયેલી છે, જે પરિસ્થિતિને અનુરૂપ છે.

વેશના જૂના પાઠમાં ઠાકોર રંગલાને પોતાની આપવીતી વર્ણવે છે તેમાં સીધા કથનનો આશ્રય ઘણો લેવાયો છે. ભવાઈની આ એક માન્ય પદ્ધતિ હતી. પછીથી ઠાકોર-રંગલાના સંવાદને ઉકાવ આપવામાં આવ્યો છે અને એનું વિસ્તરણ પણ થયું છે; તેમાં રજપૂતના ઘરની ઠાકેલી દરિદ્રતાનું હાસ્યરસિક ચિત્રણ પણ થઈ ગયું છે. વેશના પાઠોમાં વિવિધ દુહા-સાખીઓ પણ ગૂંથાયેલાં જોવા મળે છે. એ સુભાષિતરૂપ છે ને યુવતીના ઓરતા દૃષ્ટાન્તોથી રજૂ કરે છે. એમાં “જિંદે ટીંબે આંબો મોરિયો, કોને મેલું રખવાળ? મેલું પાડેશી પાતળો, મારો પરણ્યો નાનેરું બાળ” જેવી મામિક પંક્તિઓ ધ્યાન ખેંચે છે. [ક.જ.]

કડવા/કડુઆ [જ. ઈ. ૧૪૩૯ - અવ. ઈ.૧૫૦૮] : કડવાગચ્છના મૂલપુરુષ. નાડુલાઈના વીસા નાગર. પિતા મહેતા ક્ષાનજી. માતા કનકાદે. વૈષ્ણવધર્મી કુટુંબમાં જન્મેલા કડવાને બાળપણથી જૈન ધર્મનો રંગ લાગ્યો હતો અને ઈ. ૧૪૫૮માં અમદાવાદ આવી ત્યાંના રૂપપુરમાં આગમગચ્છના પંચાસ હરિકીર્તિ આદિનું તેમણે નિરીક્ષણ કર્યું હતું. પંચાસ હરિકીર્તિ પાસે વિવિધ શાસ્ત્રોનું અધ્યયન કરી, એમના ઉપદેશથી વર્તમાનકાળે ખરા સાધુઓ છે નહીં એવી સમજણ સાથે સંવરી - ભાવસાધુપણે સંવેવાનું શરૂ કર્યું અને પછીથી શિષ્યો પણ બનાવ્યા. ઈ. ૧૪૬૮થી ઈ. ૧૫૦૮ સુધી એમણે સૌરાષ્ટ્ર, ગુજરાત, મારવાડ અને છેક આગ્રા સુધી વિહાર કરી ઘણા લોકોને શ્રાવકો બનાવ્યા. તે દરમિયાન ઈ. ૧૫૦૬માં કનકામની સ્થાપના કરી. પાટણમાં અનશનપૂર્વક શાહ કલ્યાણે ઈ.૧૬૨૮માં રચેલી ‘કડુઆમત-પટ્ટાવલી’માં ઉલ્લેખાયા મુજબ એમની રચનાઓ ઈ.૧૪૫૮ પહેલાંથી ઈ.૧૫૦૭ સુધીની મળે છે, જ્યાં ‘વૈર-સ્તવન’ (ર.ઈ.૧૪૮૬), ‘વિમલગિરિ-સ્તવન’ (ર.ઈ.૧૪૮૯), ‘સુપકચર્યરી-પૂજાસંવરણસ્થાપના’ (ર.ઈ.૧૪૯૧), ‘પાર્શ્વ-સ્તવન’ (ર.ઈ.૧૪૯૨) ઉપરાંત ‘સાધુવંદના’, ‘શીલપાલનના એકસો ચાર બોલ’, ‘એકસો તેર બોલ સ્ત્રી-શીલપાલનના’ તથા અન્ય કેટલાંક

બોલ, પદો, સ્તવનો અંતે ગીતો તેમ જ ‘હરિહરોદકે પદ’ જેવી હિંદી રચનાઓનો પણ સમાવેશ થાય છે. ઉક્ત પટ્ટાવલીમાં કડવાએ ૬૦૦૦ જેટલી કૃતિઓ પાટણમાં રહીને રચી હોવાનો નિર્દેશ મળે છે. હરિહર વિશેનાં પદો એમની બાળપણની રચનાઓ હોવાનું પણ નોંધાયું છે.

ઉપર્યુક્ત પટ્ટાવલીથી અતિરિક્ત, ‘જૈન ગૂંજર કવિઓ’ ‘કડુઈ’ નામદળપ ધરાવતા, દુહા-ચોપાઈમાં રચાયેલ ‘લીલાવતીસુમતિ-વિલાસ-રાસ’(લિ.ઈ.૧૬૫૨)ને પ્રસ્તુત કર્તાની કૃતિ ગણાવે છે.

સંદર્ભ : ૧. કડુઆમતીગચ્છ પટ્ટાવલી સંગ્રહ, સં. અંબાલાલ પ્રે. શાહ, ઈ. ૧૯૭૯; ૨. જૈનગૂંકવિઓ:૩(૨) - ‘જૈનગચ્છોની ગુરુપટ્ટાવલીઓ’; □ ૩. જૈન સત્યપ્રકાશ, જૂન ૧૯૫૩ - ‘કડુઆમત પટ્ટાવલીમાં ઉલ્લેખિત ઉત્તક સાહિત્ય’, અગસ્ટાંદ નાહટા; □. ૪. જૈનગૂંકવિઓ:૧,૩(૧,૨). [શ્રા.ત્ર.]

કતીબશા (બાદશાહ)[ઈ.૧૪૫૦ આસપાસ] : પૂરું નામ કુતુબુદ્દીન હોવાની સંભાવના. અજમેરમાં કતીબશાનું નામ ‘બડાપીરકા તકિયા’ નામથી જાણીતું હતું. રામદેવ-પીરના ભક્તો મારફતે એમને પરચો મળેલો અને હૃદયપરિવર્તન થયેલું એવી કથા મળે છે. રૂપાદે-માલદે, જસલવ-તોરવ, નવનાથ, રામદેવ-પીર સાથે જ ભજનશુભિટમાં એમનું સ્થાન છે. રાણા માલદેને સંબોધીને રચેલું ૧ ભજન (મુ.) તેમના નામે મળે છે.

કૃતિ : આપણી લોકસંસ્કૃતિ, સં. જયમલ્લ પરમાર, ઈ.૧૯૫૭ (+સં.).

સંદર્ભ : રામદેવ રામાયણ, કેશવલાલ સાયલાકર, ઈ.૧૯૮૦. [નિ.વો.]

કનક : આ નામે ૭૫ કડીની ‘વલ્કલચીરીરાજકુમાર-વેલી’(લિ.સં.૧૭મી સદી અનુ.) મળે છે પણ તે કયા કનકની છે તે નિશ્ચિત થઈ શકતું નથી.

સંદર્ભ : ૧. જૈનગૂંકરચનાઓ:૧; ૨. લેન્ડોસાધુ:૧. [વ.દ.]

કનક-૧ [ઈ.૧૫મી સદી ઉત્તરાર્ધ - ઈ.૧૬મી સદી આરંભ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જ્ઞેમરાજ-ઉપાધ્યાયના શિષ્ય. જ્ઞેમરાજ-ઉપાધ્યાય (દીક્ષા ઈ. ૧૪૫૦, ઈ.૧૫૫૩ સુધી હયાત) વિશેના તેમની હયાતીમાં રચાયેલા ૪ કડીના ગીત(મુ.)ના કર્તા. તેમનું પૂરું નામ ‘કનકતિલક’ હોવાની સંભાવના કરવામાં આવી છે.

કૃતિ : જૈનૈકાસંગ્રહ (+સં.). [વ.દ.]

કનક-૨ [ઈ.૧૬મી સદી] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિન-માણિકચસૂરિના શિષ્ય. જિનમાણિકચસૂરિના આચાર્યકાળ(ઈ.૧૫૨૬-ઈ.૧૫૫૬)માં રચાયેલ ૫૦ કડીના ‘મિલકુમારનું ચોઢાળિયું/મિલકુમારનો ટૂંકો રાસ’ના કર્તા. આ કવિ જિનમાણિકચના અજ્ઞાનુવર્તી અને ઈ. ૧૫૫૦માં હયાત કનકતિલક ઉપાધ્યાય હોવાની સંભાવના છે.

સંદર્ભ : ૧. યુજિનચંદ્રસૂરિ; □ ૨. જૈનગૂંકવિઓ:૧, ૩(૧); ૩. મુપુગૂલસૂચી.

[વ.દ.]

કનકકીર્તિ : આ નામે ૧૩ કડીની 'જૂંઝપડું', ૩ કડીની 'વૈર-સ્તવન', ૧૩ કડીની 'નેમિ-જ્ઞાન' તથા દિલ્હીમાં ૧૧ કડીની 'ભરતચક્રવર્તીની સજાય' (મુ.) ને ૧૨ કડીની 'જિન-વિનતી' એ કૃતિઓ નોંધાયેલી જોવા મળે છે. એ કયા કનકકીર્તિ છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

ચાચક કનકકીર્તિન નામે ધર્મનાં વિભિન્ન તરણોનું રૂપકશૈલીએ ચર્ચન કરતી ૧૩ કડીની 'ધર્મધમાલ-જ્ઞાન' (લે. સં. ૧૭મી સદી અનુ.) નામે કૃતિ મળે છે તે કનકકીર્તિ-૧ની હોવાની સંભાવના છે.

કૃતિ : ૧. જિભપ્રકાશ; ૨. જૈકાપ્રકાશ:૧.

સંદર્ભ : ૧. પ્રાકાશપરંપરા; ૨. બુદ્ધિપ્રકાશ, માર્ચ ૧૯૮૩ - 'એ જ્ઞાન', સમગ્રવાચ મી. શાહ; ૩. મુપુગૂહસૂચી; ૪. લેજીસલાસૂચિ:૧. [૧.૬.]

કનકકીર્તિ(વાચક)-૧ [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનચંદ્રસૂરિની પરંપરામાં જ્યમદિરના શિષ્ય. ૧૩ ઢાળની 'નેમિનાથ-સસ' (ર.ઈ. ૧૬૩૬/સં. ૧૬૯૨, મહા સુદ ૫), ૩૯ ઢાળની 'દ્રોપદી-ચોપાઈ/સસ' (ર.ઈ. ૧૬૩૬/સં. ૧૬૯૩, વૈશાખ સુદ ૧૩), ૨ કડીની 'દાદાજી-પદ'ના કર્તા. તેમણે સંસ્કૃતમાં 'મિઘદૂત' પર દીકા પામી રચી છે.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ:૧, ૩(૧); ૨. મુપુગૂહસૂચી. [૧.૬.]

કનકકુશલ : 'ગોડીપાર્શ્વનાથ-છંદ' તથા ૯ કડીની 'હરિવાલી-સજાય' (લે. સં. ૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા કયા કનકકુશળ છે તે સ્પષ્ટ થઈ શકે તેમ નથી.

સંદર્ભ : ૧. લેજીસલાસૂચિ:૧. [૧.૬.]

કનકતિલક : જુઓ કનક-૧ અને ૨.

કનકધર્મ [ઈ. ૧૭૭૮માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. ૧૬ કડીના 'જિનવાભસૂરિ-પદ્મવર-જિનચંદ્રસૂરિ-ગીત' (ર.ઈ. ૧૭૭૮/સં. ૧૮૩૪, વૈશાખ -; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ઐજૈકાસંગ્રહ (મસં.). [૧.૬.]

કનકનિધાન [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનકુશલસૂરિની પરંપરામાં ચારુદત્તના શિષ્ય. આપકમાઈ અર્થે પરદેશ ગયેલા અને ધુતારાઓના હાથમાં ફસાયેલો રત્નચૂડ, વારા-ગનાની મદદથી એમાંથી કેવી રીતે પાર ઉતરે છે તેનું કથાનક, કેટલીક દૃષ્ટાન્તકથાઓ સાથે વર્ણવતી રચના 'રત્નચૂડ-ચોપાઈ/રત્નચૂડ-વ્યવહારી-સસ'(ર.ઈ. ૧૬૭૨/સં. ૧૭૨૮, શ્રાવણ ૧૬ ૧૦, શુક્રવાર; મુ.)ના કર્તા. જિનરત્નસૂરિના રાજ્યકાળ(ઈ. ૧૬૪૩-ઈ. ૧૬૫૫)માં રચાયેલા તેમને વિશેના ૬ કડીના ગીત (મુ.) તથા ૮ કડીની 'નિદ્રાની સજાય'(મુ.)ના કર્તા પણ આ જ કવિ સંભવે છે.

કૃતિ : ૧. રત્નચૂડ વ્યવહારીનો સસ, પ્ર. ભીમસિંહ માણેક, ઈ. ૧૯૦૭; ૨. ચૈસ્તસંગ્રહ:૩; ૩. જૈન સત્યપ્રકાશ, સપ્ટે. ૧૯૪૨ - 'કેટલાંક ઐતિહાસિક પદો', સં. કાંતિસાગરજી.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ:૨, ૩(૨); ૨. મુપુગૂહસૂચી.

[૧.૬.]

૪૨ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

કનકપ્રભ [ઈ. ૧૬૦૮માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનભદ્રસૂરિની પરંપરામાં કનકસોમના શિષ્ય. ૮૭ કડીના 'દશવિધ યતિધર્મ-ગીત'(ર.ઈ. ૧૬૦૮/સં. ૧૬૬૪, અસાડ સુદ શુભ દિવસ)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૧).

[૧.૬.]

કનકમૂર્તિ [ ] : જૈન સાધુ. ૫ કડીના 'શંખેશ્વરપાર્શ્વ-સ્તવ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈન સત્યપ્રકાશ, મે ૧૯૮૭ - 'શંખેશ્વર તીર્થ સંબંધી સાહિત્યકો વિશાલતા', અગરચંદ નાહટા. [૧.૬.]

કનકરત્ન-૧ [ઈ. ૧૫૧૮ સુધીમાં] : ૬ કડીના 'નેમિ-ગીત'(લે. ઈ. ૧૫૧૮)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી.

[૧.૬.]

કનકરત્ન-૨ [ઈ. ૧૭૧૧ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. ખંડિત હેમરત્નના શિષ્ય. પૂણિમાગચ્છના જ્ઞાનતિલક-પદ્મરાજશિષ્ય હેમરત્નના શિષ્ય હોવાની શક્યતા. તે સમય ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ કે ૧૭મી સદીનો પ્રારંભ ગણાય. એમણે રચેલાં ઋષભદેવ વિશેનાં કેટલાંક સ્તવન અને ગીત (લે. ઈ. ૧૭૧૧) નોંધાયેલાં મળે છે.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી.

[૧.૬.]

કનકરત્ન-૩ [ઈ. ૧૮મી સદી મધ્યભાગ] : તપગચ્છની રત્નશાખાના જૈન સાધુ. દાનરત્નસૂરિ(ઈ. ૧૭૫૧માં હયાત)ના રાજ્યકાળમાં તથા હંસરત્ન(અ.વ. ઈ. ૧૭૪૨)ની હયાતીમાં રચાયેલા પદ્યોઈંદની ૨૫ કડીના 'શંખેશ્વરપાર્શ્વનાથ-છંદ' (સંભવતઃ ૨.ઈ. ૧૭૩૨/સં. ૧૭૮૮ - "સંવત શશિ નાગ મહિદ્દજ આશા", પોષ સુદ ૫, રવિવાર; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : માણિભદ્રાદિકોના છંદોનું પુસ્તક, પ્ર. નિર્ણયસાગર પ્રેસ, સં. ૧૯૪૦ (મસં.). [૧.૬.]

કનકવિજય : આ નામે કેટલીક કૃતિઓ જૈન કે ૭ કડીનું 'મંડોવર' પાર્શ્વનાથ-સ્તવન' (લે. ઈ. ૧૬૫૨), ૯ કડીનું 'મહાવીર-સ્તવન' (લે. ઈ. ૧૮૩૩), ૧૧ કડીનું 'આદીશ્વરજિન-સ્તવન' (લે. સં. ૧૮મી સદી અનુ.), 'ગુરુ-સજાય' (લે. સં. ૧૮મી સદી અનુ.), 'ચોવીસજિન-ગીત' (લે. સં. ૧૮મી સદી અનુ.) અને ૨ કડીનું 'મહાવીરજિન-ગીત' (લે. સં. ૧૮મી સદી અનુ.) નોંધાયેલ મળે છે તે કયા કનકવિજય છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી. પણ 'મંડોવર'પાર્શ્વનાથ-સ્તવન'ના કર્તા સમયદૃષ્ટિએ જોતાં કનકવિજય-૨ હોવાની શક્યતા છે અને 'ગુરુ-સજાય' તે કદાચ કનકવિજય-૧ કૃત 'હીરવિજયસૂરિ-સજાય' જ હોય.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂહસૂચી; ૨. લેજીસલાસૂચિ:૧. [૧.૬.]

કનકવિજય-૧ [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. હીરવિજયસૂરિના શિષ્ય. હીરવિજયસૂરિના રાજ્યકાળ(ઈ. ૧૫૫૪-ઈ. ૧૫૮૬)માં તેમણે રચેલી ૧૧ કડીની 'હીરવિજયસૂરિ-સજાય'(મુ.)માં

કનકકીર્તિ : કનકવિજય-૧

હીરાવિજયસૂરિને કલ્પવૃક્ષ તરીકે કલ્પી એક સાંગ રૂપક નિપજવવા-
માં આવ્યું છે અને તે દ્વારા તેમનો મહિમા મગર કાવ્યામાં આવ્યો છે.
કૃતિ : ઝોરામાવા:૧ (૫સં.). [૧.૬.]

કનકવિજય(ગણિ)—૨ [ઈ.૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના
જૈન સાધુ. વિજયપ્રભસૂરિની પરંપરામાં લાભવિજય-વૃદ્ધિવિજયના
શિષ્ય. ‘રત્નાકરચંચવિશતિ-સ્તવ-ભાવાર્થ’ (લે.ઈ.૧૬૭૬, સ્વલિખિત)
તથા વિજયપુર સંઘે વિજયપ્રભસૂરિ(આચાર્યકાળ ઈ.૧૬૫૪—
ઈ.૧૬૯૩)ને કરેલી વિજ્ઞપ્તિકાના કર્તા.
સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ:૩(૨); ૨. લેજોજ્ઞાસૂચિ:૧. [૧.૬.]

કનકવિજય—૩ [ઈ.૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ.
વિનયરત્નસૂરિની પરંપરામાં વૃદ્ધિવિજયના શિષ્ય. વિજયશામાસૂરિ
(આચાર્યકાળ ઈ.૧૭૧૭—ઈ.૧૭૨૯) વિશેનો ૯ કડીની સંગ્રહના
કર્તા.
સંદર્ભ : મુપુગૂલસૂચી. [૧.૬.]

કનકવિજય—૪ [ ] : જૈન સાધુ. કાનજીશિષ્ય.
૯ કડીના ‘સંપ્રતિસાજનું સ્તવન/સંપ્રતિસાજ-સંગ્રહ’ (મુ.) તથા ૫
કડીના ‘(મંડોવરા)પાર્શ્વનાથજિન-સ્તવન’(મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : ૧. જૈપ્રપુસ્તક:૧; ૨. સસન્નિમત્ર.
સંદર્ભ : મુપુગૂલસૂચી. [૧.૬.]

કનકવિજયશિષ્ય [ ] : જૈન. ૧૬ કડીની
‘એતદશમતનિરૂપાણ-સંગ્રહ’ (લે.સં.૧૮મી સદી અનુ.), ૮ કડીની
‘(ભદેવા)પાર્શ્વનાથ-સ્તવન’ અને ૧૧ કડીની ‘(શંખેશ્વર)પાર્શ્વનાથ-
સ્તવન’ના કર્તા.
સંદર્ભ : લેજોજ્ઞાસૂચિ:૧. [કી.જો.]

કનકવિવાસ [ઈ.૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : ખરતરગચ્છની ક્ષેમશાખાના
જૈન સાધુ. ગુણવિનય-ઉપાધ્યાયની પરંપરામાં કનકકુમારના શિષ્ય.
‘પ્રદેશી ઘંધિ’ (૨.ઈ.૧૬૬૯) તથા ૪૬ ઢાળની ‘દેવરાજ-વત્સરાજ-
ચોપાઈ’(૨.ઈ.૧૬૮૨/સં.૧૭૩૮, વૈશાખ -)ના કર્તા.
સંદર્ભ : ૧. ગ્રાહ્યપરંપરા; ૨. જૈગૂકવિઓ:૨. [૧.૬.]

કનકસિદ્ધ(ગણિ) [ઈ.૧૭મી સદી મધ્યભાગ] : ખરતરગચ્છના જૈન
સાધુ. જિનદત્તસૂરિની પરંપરામાં શિવનિધાનના શિષ્ય. જિનરત્ન-
સૂરિની પ્રશસ્તિ કરતા, તેમના આચાર્યકાળ(ઈ.૧૬૪૩—ઈ.૧૬૫૫)માં
ચલાવેલા, ૭ કડીના ‘જિનરત્નસૂરિ-ગીત’(મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : ઝૈજોજ્ઞાસંગ્રહ (૫સં.). [૧.૬.]

કનકસુંદર—૧[ઈ.૧૬૪૧માં લખાત] : ભાવરગચ્છના જૈન સાધુ.
એમના ‘હરિશ્ચંદ્રતારાલોકચનીચરિત્ર રાસ’માં છેલ્લા પાંચમા ખંડને
અંતે કવિ પોતાને ભાવરગચ્છના સાધુજીના શિષ્ય ઉપાધ્યાય મહેશજી-
ના શિષ્ય ગણાવે છે, જ્યારે બીજા ખંડને અંતે ભાવરગચ્છ-
ધિપતિ ગુરુ મણિરત્ન તથા “આશીન લલિય અનંત ઉવગાય” એવી

પંક્તિમાં નિદ્રિષ્ટ કોઈક પરંપરા ઉલ્લેખાયેલી મળે છે. ૫ ખંડ,
૩૯ ઢાળ અને ૭૮૧ કડીની દુહા-દેશીબદ્ધ ‘હરિશ્ચંદ્રતારાલોકચની-
ચરિત્ર-રાસ←/ચોપાઈ/મોહનવેલી-ચોપાઈ’ (૨.ઈ.૧૬૪૧/સં. ૧૬૯૩,
શ્રાવણ સુદ ૫; મુ.) મૂળ કથાનકને જૈન કર્મચિદ્ધાંતને અનુકૂળ
ફેરફારો સાથે રજૂ કરતી, મનોભાવનિરૂપણ ને અલંકારનિયોજનની
ક્ષમતા પ્રગટ કરતી સુગેય પ્રાસાદિક કૃતિ છે.

કૃતિ : ૧. હરિશ્ચંદ્ર રાજનો રાસ, પ્ર. ભીમશી માણેક, સં.
૧૯૫૩; ૨. એજન, પ્ર. સવાઈભાઈ રાયસંદ, -.
સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ:૧,૩(૧); ૨. મુપુગૂલસૂચી; ૩.
લેજોજ્ઞાસૂચિ:૧. [૧.૬.]

કનકસુંદર(ઉપાધ્યાય)—૨ [ઈ.૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : વડતપગચ્છના
જૈન સાધુ. યનરત્નસૂરિની પરંપરામાં વિદ્યારત્નના શિષ્ય. એમના
૪ ખંડ અને ૭૩૨ કડીના ‘કર્પૂરમંજરી-રાસ’←(૨.ઈ.૧૬૦૬)માં
કર્પૂરમંજરીના માત્ર નામ જોઈને સલાટે બનાવેલી આખેલૂબ પૂતળીથી
મોહ પામેલા મોહસારને એનો ભાઈ ગુણસાર કર્પૂરમંજરીને મેળવી
આપે છે તેની કથા આલેખાઈ છે. દુહા, દેશી અને ચોપાઈનું
૪૮૬ કડીનું ‘સગાળશા-આખ્યાન’(૨.ઈ.૧૬૧૧/સં.૧૬૬૭, વૈશાખ
વદ ૧૨; મુ.) પુરોગામી કવિ વાસુની કૃતિનો આધાર લઈ રચાયેલ
છે અને બે-એક દૃષ્ટાન્તકથાઓ, સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ગાથાઓની ગૂંથણી
તેમ જ કેટલીક વર્ણનરેખા વડે એનું વિસ્તરણ સાધે છે. આ કવિની,
આ ઉપરાંત, ૯૯૩ કડીનો ‘રૂપસેન-રાસ’ (૨.ઈ. ૧૬૧૭), મારવાડી
ભાષાની મૂળ કૃતિને સુધારીને રચવામાં આવેલો ‘દેવદત્ત-રાસ’,
૭૭ કડીની ‘જિનપાલિત-સંગ્રહ’, ૪ ખંડનો ‘ગુણધર્મકનકવતી-પ્રબંધ’,
‘દશલોકવિક-સૂત્ર’ પર ૧૫૦૦ ગ્રંથાગ્રનો બાલાવબોધ (૨.ઈ.૧૬૧૦/
સં.૧૬૬૬, પોષ સુદ ૮, રવિવાર) તથા મૂળ પ્રાકૃત ‘જ્ઞાતાધર્મ-
સૂત્ર’ પર ૧૩૯૧૦ ગ્રંથાગ્રનો બાલાવબોધ—એ કૃતિઓ મળે છે.
કૃતિ : સગાળશા-આખ્યાન, સં. વ્રજરાય મુ. દેસાઈ, ઈ.૧૯૩૪
(૫સં.).

સંદર્ભ : ૧. મતિસારકૃત ‘કર્પૂરમંજરી’, સં. ભોગીલાલ જ.
સાંડેસરા, ઈ.૧૯૪૧; ૨. મધ્યકાલીન ગુજરાતી પ્રેમકથાઓ, હસુ
યાજ્ઞિક, ઈ.૧૯૭૪; ૩. જૈગૂકવિઓ:૧, ૩(૧,૨); ૪. ડિકેટ-
લોગભાઈ:૧૭(૩). [૧.૬.]

કનકસુંદર—૩ [ઈ. ૧૭૧૧માં લખાત] : જૈન સાધુ. ‘રત્નપાલ-ચોપાઈ’-
(૨.ઈ.૧૭૧૧)ના કર્તા.
સંદર્ભ : રાહસૂચી:૧. [૧.૬.]

કનકસોમ(વાચક)[ઈ.૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન
સાધુ. જિનભદ્રસૂરિની પરંપરામાં અમરમાણિકચના શિષ્ય. રાજકન્યા
ત્રેલોકસુંદરી સાથેના લગ્નમાં કોઢિયા પ્રધાનપુત્રને સ્થાને જૈને
બેસવું પડવું તે મંગલકલ્પને પછીથી રાજકન્યા કઈ રીતે શોધી
કાઢે છે તેની કથા રજૂ કરતી દુહા, ચોપાઈ અને દેશીની ૧૬૬
કડીની ‘મંગલકલ્પ-ચોપાઈ/ફાગ’ (૨.ઈ.૧૫૯૩/સં.૧૬૪૯, માગશર
સુદ—; મુ.), પર કડીની ‘જિનપાલિત-જિનરક્તિ-રાસ’ (૨.ઈ.૧૫૭૬/
સં.૧૬૩૨, ભાદરવા—), ૪ ઢાળ અને આશરે ૬૦ કડીની ‘આપાઢા-

ભૂતિ-ચરિત્ર/ધમાલ/રાસ/સાચ્ય' (ર.ઈ.૧૫૮૨/સં.૧૬૩૮, આસો સુદ ૧૦), ૧૧૭ કડીની 'હરિકેશી-સંધિ'(ર.ઈ.૧૫૮૪/સં.૧૬૪૦, કારતક સપ્તમી), ૪૮ કડીની 'આદ્ર કુમાર ચોપાઈ/ધમાલ' (ર.ઈ.૧૫૮૮/સં. ૧૬૪૪, પ્રથમ શ્રાવણ -), ૧૨૨ કડીની 'થાવચ્યાશુકસેલગ-ચોપાઈ' (ર.ઈ.૧૫૯૮) તથા 'હરિભલ-સંધિ' એ આ કવિની પ્રમાણમાં ટૂંકી એવી ક્યાત્મક કૃતિઓ છે. ઈ.૧૫૬૯માં આગ્રામાં અકબરની સભામાં પોપચની ચર્ચામાં કવિના ગુરુભંધુ સાધુકીર્તિએ તપગચ્છના મુનિઓને નિરુત્તર કર્યા તે પ્રસંગને વર્ણવતી, લગભગ એ અરસામાં સ્થાયેલી જાણતી ૪૯ કડીની 'નર્તનપદ-વેલી' (મુ.), કચરેક 'શ્રીપૂજ્ય-ભાસ'ને નામે ઓળખાવાયેલી ગચ્છનાયક જિનચંદ્રસૂરિ વિશેની ૧૧ અને ૫ કડીની ૨ ગીતરચનાઓ (અંતની ૨.ઈ.૧૫૭૨; પહેલી મુ.) તથા નગરકોટના આદીશ્વરની કવિએ કરેલી યાત્રાને ગૂંથી લેતું ૧૩ કડીનું સ્તોત્ર (ર.ઈ.૧૫૭૮; મ.) એ આ કવિની ઐતિહાસિક માહિગીવાળી કૃતિઓ છે.

આ ઉપરાંત, આ કવિની ૩૦ કડીની 'નમિ-ફાગ' (ર.ઈ. ૧૫૭૪), ૯૦ કડીની 'ગુણસ્થાનકવિવરણ-ચોપાઈ' (ર.ઈ.૧૫૭૫/સં. ૧૬૩૧, આસો સુદ ૧૦), ૨૯ કડીની 'નવવાહી-ગીત' તથા ૧૭ કડીની 'આજ્ઞાસાચ્ય-ગીત' એ કૃતિઓ મળે છે. જિનવલ્લભ-સૂરિકૃત ૫ સ્તવન પર અવચૂરિ (ર.ઈ.૧૫૫૯) અને 'કલિકા-ચાર્મ-કથા' (ર.ઈ.૧૫૭૬/સં. ૧૬૩૨, અસાડ સુદ ૫) કઈ ભાષામાં છે તે સ્પષ્ટ નથી.

કૃતિ : ૧. ઐત્રેયાસંગ્રહ; ૨. પ્રાકાગુસંગ્રહ; □ ૩. જૈન સત્ય-પ્રકાશ, ઓક્ટો. ૧૯૪૫ - 'નગરકોટકે ત્રીન સ્તવન ઔર વિશેષ જ્ઞાતવ્ય', અગરચંદ્ર નાદટા.

સંદર્ભ : ૧. પ્રાકાગુસંગ્રહ; ૨. યુજિનચંદ્રસૂરિ; □ ૩. જૈનગૂકવિઓ: ૧, ૦ (૧,૨); ૪. મુપુગૂહસૂચી; ૫. લેજેન્ડાસૂચિ:૧. [૧.૬.]

કનકસૌભાગ્ય [ઈ.૧૬૦૮માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયદેવસૂરિના શિષ્ય. ૨૭૧ કડીના 'વિજયદેવસૂરિ-રંગરત્નાકર-રાસ'(ર.ઈ.૧૬૦૮/સં.૧૬૬૪, મહા સુદ ૧૧)ના કર્તા.

કનકસૌભાગ્યને નામે કેટલીક 'હરિયાળીઓ' પણ નોંધાયેલી છે પરંતુ તે આ જ કનકસૌભાગ્યની છે કે કેમ તે સ્પષ્ટ થતું નથી.

સંદર્ભ : ૧. જૈનગૂકવિઓ:૩(૨); ૨. લેજેન્ડાસૂચિ:૧. [૧.૬.]

કનેષો : જુઓ ક્લાનદાસ/ક્લાનિયોદાસ.

કપૂરવદ્વાચાર્મ [ ] : જૈન સાધુ. ૩૨ કડીના 'લઘુઅજિતશાંતિ-સ્તોત્ર'ના કર્તા. સંદર્ભ : લેજેન્ડાસૂચિ:૧. [પા.માં.]

કપૂરવિજય-૧ [ઈ.૧૬૮૮માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયપ્રભસૂરિશિષ્ય ઉદયવિજયના શિષ્ય. ૧૭ કડીના 'મહાવીર-સ્તવન'(ર.ઈ.૧૬૮૮)ના કર્તા. સંદર્ભ : ૧. જૈનગૂકવિઓ:૨; ૨. મુપુગૂહસૂચી. [પા.માં.]

૪૪ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

કપૂરવિજય-૨ [ઈ.૧૭૩૬માં હયાત] : જૈન સાધુ. ૨૪ ગંધાગ્રની 'મેઘકુમાર-સાચ્ય' (ર.ઈ.૧૭૩૬)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. આલિસ્ટઓઈ:૨. [પા.માં.]

કમ્બીરુદ્દીન : જુઓ હસનકમ્બીરુદ્દીન.

કમલ [સંભવત: ઈ.૧૭મી સદી] : જૈન સાધુ. અમૃતકુશલના શિષ્ય. લઘુતપગચ્છની કુશલશાખાના અમૃતગણિના શિષ્ય હોવાની અને નામ કમલકુશલ હોવાની શક્યતા. એ રીતે ઈ.૧૭મી સદીના અરસામાં હયાત ગણી શકાય. તેમની ૫ કડીની કૃતિ 'પાર્શ્વજિન-સ્તવન' (મુ.) મળે છે.

સંદર્ભ : જિસ્નકાસંદોહ:૨ (+સં.). [પા.માં.]

કમલકલશ(સૂરિ)શિષ્ય [ ] : જૈન. ૨૨ કડીની 'બંધાણવારહ)મહાવીર-સ્તવન' (લે.ઈ.૧૫૫૩), ૬ કડીની 'મૂલવ્રત-સાચ્ય' (લે.ઈ.૧૫૨૦), ૧૩ કડીની 'સામાયિક બત્રીસટોપ-સાચ્ય'- (લે.સં. ૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા. તપગચ્છની કમલકલશશાખાના સ્થાપક કમલકલશસૂરિ (આચાર્યકાળ ઈ.૧૫મી સદી અંતભાગ - ઈ.૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધ)ના શિષ્ય હોવાની અને તેથી ઈ.૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધમાં થયા હોવાની સંભાવના છે.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [કી.જે.]

કાવકીર્તિ [ઈ.૧૬૨૦માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનવલ્લભસૂરિની પરંપરામાં કલ્યાણલાલના શિષ્ય. 'મહીપાલ-ચોપાઈ' (ર.ઈ.૧૬૨૦/ સં.૧૬૭૬, આસો સુદ ૧૦), જિનવલ્લભ-સૂરિકૃત 'ચીર-ચરિત્ર' પર બાલાવબોધ (ર.ઈ.૧૬૪૨/સં.૧૬૯૮, શ્રાવણ ૧૬ ૯) તથા 'કલ્પસૂત્ર-ટભાર્ષી'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. યુજિનચંદ્રસૂરિ; □ ૨. જૈનગૂકવિઓ:૩(૧). [વ.શે.]

કમલધર્મ [ઈ.૧૫૦૯માં હયાત] : જૈન સાધુ. પંડિત ભુવનધર્મના શિષ્ય. ૪૭ કડીની 'ચતુવિંશતિ-જિન-તીર્થમાલા' (ર.ઈ.૧૫૦૯)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈનગૂકવિઓ:૧. [વ.શે.]

કમલરત્ન [ઈ.૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. ઈ. ૧૬૫૪માં જિનરંગસૂરિ યુગપ્રધાનપદ પામ્યા તે ઘટનાને અનુ-લક્ષતા ૧૫ કડીના 'જિનરંગસૂરિયુગપ્રધાન-ગીત'(મુ.)ના કર્તા. કૃતિ : ઐત્રેયાસંગ્રહ (+સં.). [વ.શે.]

કમલલાભ (ઉપાધ્યાય) [ઈ.૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. યુગપ્રધાન જિનચંદ્રસૂરિની પરંપરામાં અભયસુંદરગણિના શિષ્ય. જિનરાજસૂરિના રાજ્યકાળ(ઈ.૧૬૧૮-ઈ.૧૬૪૩)માં સ્થાયેલી 'ઉત્તરાધ્યયન-બાલાવબોધ' નામની ગદ્યકૃતિના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈનગૂકવિઓ:૩(૨). [વ.શે.]

કમલવિજય : આ નામે 'વિહરમાનજિન-ગીતો' (લે.ઈ.૧૬૫૬),

કનકસૌભાગ્ય : કમલવિજય

૬ કડીનું 'પંચતીર્થનું ચૈત્યવંદન' (મુ.), ૧૩૬ કડીનું 'પાર્શ્વજિનેન્દ્ર-
યોવનવિલાસાદિવર્ણન-સ્તવન' (લે.ઈ.૧૮મી સદી અનુ.), ૨૨
કડીની 'હિતોપદેશ-સગ્રા' (લે.સં.૧૮મી સદી અનુ.), 'જડકડીસંગ્રહ'
(લે.સં.૧૭મી સદી અનુ.) અને ૧૭ કડીની 'નિમિજિન-ભાસ' એ
કૃતિઓ મળે છે. આ કમલવિજય કથા છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે
તેમ નથી.

કૃતિ : ચૈત્યસંગ્રહ : ૩.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂડસૂચી; ૨. લીંહસૂચી; ૩. હેલ્જાસૂચિ: ૧. [ચ.શે.]

કમલવિજય-૧ [ઈ.૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ - ઈ.૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] :
તપગચ્છના જૈન સાધુ. હીરવિજયસૂરિની પરંપરામાં વિજયસેનસૂરિ-
વિજયદેવસૂરિના શિષ્ય. યોગનું ૭ ઢાળ અને આશરે ૮૫ કડીનું
દુહા-દેશીબદ્ધ 'સીમંધરસ્વામીવિજ્ઞપિત-સ્તવન/સીમંધરજિન-લેખ'
(૨.ઈ.૧૬૨૬/સં.૧૬૮૨, આસો ૧૬ ૩૦, ગુરુવાર; મુ.) પત્રના
રૂપમાં આત્મનિદાપૂર્વક સીમંધરસ્વામી પ્રત્યેની પ્રેમભક્તિ પ્રગટ
કરે છે અને અલંકારોના વિનિયોગથી ધ્યાન ખેંચે છે. આ કવિને
નામે આ ઉપરાંત 'દંડક-સ્તવન' (૨.ઈ.૧૫૭૫), સ્વોપજ સંસ્કૃત
વૃત્તિ સાથેની ૨૫/૨૬ કડીની 'વિજયસેનસૂરિ-સગ્રા' (૨.ઈ.૧૬૨૪),
આશરે ૮૭ કડીનું 'સીમંધરસ્વામીવિજ્ઞપિત-સ્તવન' (સંભવતઃ
૨.ઈ.૧૬૨૬/સં.૧૬૮૨, ચૈત્ર સુદ ૫, બુધવાર), ૨૫ કડીનું
'સીમંધરજિન-સ્તવન', ૮ કડીની 'અંજનાસતી-સગ્રા' અને ૯
કડીની 'ગાગધર-સગ્રા' એ કૃતિઓ નોંધાયેલી મળે છે. આમાંથી
'દંડક-સ્તવન' સમયદૃષ્ટિએ વિચારતાં અન્ય કોઈ કમલવિજયની
કૃતિ હોવાનું પણ સંભવે છે.

કૃતિ : જિસ્તકાસંદોહ:૧.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ:૧; ૨. મુપુગૂડસૂચી. [ચ.શે.]

કમલવિજય-૨ [ઈ.૧૬૩૬માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ.
કનકવિજયની પરંપરામાં શીલવિજયના શિષ્ય. 'જંબૂ-ચોપાઈ'
(૨.ઈ.૧૬૩૬), ૨૩ કડીની 'ગુરુપદેશ-સગ્રા' તથા ૫૫ કડીની
'સમ્યક્ત્વસડસઠભેદફલ-સગ્રા'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ:૧, ૩(૧); ૨. મુપુગૂડસૂચી. [ચ.શે.]

કમલવિજય-૩ [ઈ.૧૭૪૬માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ.
વિજયપ્રભસૂરિની પરંપરામાં લાભવિજયના શિષ્ય. ચોપાઈબદ્ધ
૨૨ ઢાલના 'ચંદ્રલેખા-રાસ' (૨.ઈ.૧૭૪૬/સં.૧૮૦૨, કારતક સુદ
૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ:૩(૧). [ચ.શે.]

કમલવિજયશિષ્ય [ ] : જૈન. ૩૩ કડીની
'પાર્શ્વચંદ્રમતનિરાસ-સગ્રા' (લે.સં.૧૭મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂડસૂચી. [કી.જે.]

કમલશેખર : આ નામે 'સ્થૂલિભદ્ર-ફાગ' નામક જૈન કૃતિ મળે
છે તે કમલશેખર-૧ છે કે કેમ તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય
નહીં.

કમલવિજય-૧ : કમલાર્ધ-૧

સંદર્ભ : પ્રાકરૂપરંપરા.

[કી.જે.]

કમલશેખર(વાગક)-૧ [ઈ.૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : અંબજગચ્છના
જૈન સાધુ. ધર્મમૂર્તિની પરંપરામાં લાભશેખરના શિષ્ય. કવિ ઈ.
૧૫૪૪થી ઈ.૧૫૯૨ દરમિયાન હયાત હોવાની માહિતી મળે છે.
એમની, મુખ્યત્વે દુહા-ચોપાઈ અને પ્રસંગોપાત્ત પરનું કંઈના
બંધમાં રચાયેલી ૬ સર્ગ અને ૭૫૯ કડીની 'પ્રદ્યુમ્નકુમાર-
ચોપાઈ' (૨.ઈ.૧૫૭૦/સં.૧૬૨૬, કારતક સુદ ૧૩; મુ.) કૃષ્ણ-
રુદ્રિમણીના પુત્ર પ્રદ્યુમ્નકુમારની સાહસ-પરાક્રમપૂર્ણ કથા જૈન-
પરંપરા મુજબ વર્ણવે છે. બહુધા કવિ સધારુના હિંદી 'પ્રદ્યુમ્ન-ચરિત'-
ના અનુવાદરૂપ આ કૃતિના પ્રસંગાલેખનમાં જે થોડા ફેરફારો
અને ઉમેરણો જોવા મળે છે તેમાં 'ત્રિવષ્ટિશલાકાપુરુષ'નું અનુસરણ
જણાય છે. કવિએ આ ઉપરાંત ફાગ અને અદેયાની ૨૩ કડીમાં
ધર્મમૂર્તિની ટૂંકી ચરિત્રરેખા આપીને એમના રાંધસધર્મનો મહિમા
કરતા 'ધર્મમૂર્તિગુરુ-ફાગ' (મુ.) તથા ૬૬ કડીની 'નવતરવ-ચોપાઈ'
(૨.ઈ.૧૫૫૩/સં. ૧૬૦૯, આસો - ૩; મુ.)ની રચના કરી છે.

કૃતિ : ૧. પ્રદ્યુમ્નકુમાર ચોપાઈ, સં. મહેન્દ્ર બા. શાહ,
ઈ. ૧૯૭૮ (+સં.). ૨. પ્રાકરૂપસંગ્રહ (+સં.).

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ:૩(૧).

[ચ.શે.]

કમલસંયમ (ઉપાધ્યાય) [ઈ.૧૫મી સદી ઉત્તરાર્ધ - ઈ.૧૬મી સદી
પૂર્વાર્ધ] : બૃહત્-ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનસાગરસૂરિની
પરંપરામાં જિનહર્ષસૂરિના શિષ્ય. ઈ.૧૪૬૮થી ઈ.૧૫૧૭ સુધી
હયાત હોવાની માહિતી મળે છે. લોકાશાહના મંતવ્યના ઉત્તર રૂપે
ગદ્યમાં રચાયેલી 'લુંકાની હુંડી/સિદ્ધાંતસારોદ્ધાર-સમ્યક્ત્વોલ્લાસ-
ટિપ્પનક' (અપૂર્ણ; અંશતઃ મુ.)ના કર્તા.

એમણે સંસ્કૃતમાં ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર પર 'સર્વાર્થસિદ્ધિ-વૃત્તિ'
(૨.ઈ.૧૪૮૮) અને 'કર્મસ્તવ-વિવરણ' (૨.ઈ.૧૪૯૩) રચ્યાં છે.

કૃતિ : જૈનયુગ, વૈશાખ-જેઠ ૧૯૮૬ - 'લોકાશા કવારે થયા.'

સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈતિહાસ; ૨. જૈગૂકવિઓ:૨,૩(૨).

[ચ.શે.]

કમલસાગર [ઈ.૧૫૫૦માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ.
વિજયદાનસૂરિની પરંપરામાં ઉપાધ્યાય હર્ષસાગરના શિષ્ય. ૩૬
કડીના 'ચોત્રીસઆતિશય-સ્તવન' (૨.ઈ.૧૫૫૦/સં.૧૬૦૬, ફાગણ
સુદ ૧૧)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ:૧, ૩(૧).

[ચ.શે.]

કમલસોમ (ગણિ) [ઈ.૧૫૬૪માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન
સાધુ. વાચનાચાર્ય ધર્મસુંદરગણિના શિષ્ય. ૨૦ કડીના 'બારવ્રત-
રાસ' (સ્વવિખિત પ્રત, લે.ઈ.૧૫૬૪/સં.૧૬૨૦, માગશર વદ
૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ:૩(૧,૨).

[ચ.શે.]

કમલહર્ષ-૧ [ઈ.૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : આગમગચ્છના જૈન
સાધુ. ૪ ખંડ અને ૩૯૪ કડીના 'અમરસેનવચરસેન-રાસ' (૨.ઈ.

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૪૫

૧૫૮૪/સં.૧૬૪૦, માગધર સુદ ૩) તથા 'નર્મદાસુંદરી-પ્રબંધ' (ર.ઈ.૧૫૮૭/સં.૧૬૪૩, ક્રીમુદી મારા સુદ ૧૩)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ :૩(૧); ૨. ડિક્ટેલોગભાઈ:૧૮(૨).
[ચ.શે.]

કમલહર્ષ-૨[ઈ.૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. યુગપ્રધાન જિનચંદ્રસૂરિની પરંપરામાં માનવિજ્યના શિષ્ય. એમનો ૪ ઢાળ અને ૬૮ કડીનો 'જિનરત્નસૂરિનિર્વાણ-રાસ' (ર. ઈ.૧૬૫૫/સં.૧૭૧૬, શ્રાવણ સુદ ૧૧, શનિવાર; મુ.) જિનરત્નસૂરિના નિર્વાણને અનુલક્ષીને એમનું ટૂંકું ચરિત્ર વર્ણવે છે અને એમને લાગણીભરી અંજલિ આપે છે. આ ઉપરાંત એમણે 'દશવૈકલ્પિકસૂત્ર-સંગ્રહ' (ર.ઈ.૧૬૬૭), 'ધ્વના-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૬૬૮/સં.૧૭૨૫, આસો સુદ ૬), 'પાંડવચરિત્ર-રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૭૨/સં.૧૭૨૮, આસો વદ ૨, રવિવાર), 'અંજના-ચોપાઈ/અંજનાસુંદરી-રાસ' (ર.ઈ.૧૬૭૭/સં.૧૭૩૩, ભાદરવા સુદ ૭), 'રાત્રિભોજન-ચોપાઈ' (ર.ઈ.૧૬૮૪/સં.૧૭૫૦, માગધર -) તથા 'આદિનાથ-ચોપાઈ/આદિનાથ-ચોદશબિધુ' એ કૃતિઓ રચેલી છે.

કૃતિ : ઐજ્ઞકાસંગ્રહ (૫સં.).
સંદર્ભ : ૧. ગુસાર્જિતિલાસાર; ૨. જૈગૂકવિઓ:૨, ૩(૨).
[ચ.શે.]

'ક્યવન્ના શ્રાવનો રાસ' [ર.ઈ.૧૬૬૫] : પુણ્યકવશિષ્ય-જ્યનસી/જ્યવંગરચિત દુલાદેશીબદ્ધ ૩૧ ઢાળની સુપાત્રે દાનના મહિમાને નિરૂપતી રાસકૃતિ (મુ.).

લગ્ન પછી પણ વૈરાગી જીવન જીવતા ક્યવન્નાના વૈરાગ્યને વારાંજના દેવદત્તાની મદદથી છોડાવવા જતાં એ દેવદત્તા-વશ બને છે અને પછી, નિર્ધન થઈ જતાં કમાવા માટે પરદેશ નીકળે છે. કેટલાક કરવા-મીઠા અનુભવોમાંથી પસાર થઈ ક્યવન્ના, પૂર્વભવમાં પોતે ભૂખ્યા રહી સાધુને ખીર વહોરાવી હતી તેના પરિણામ રૂપે ૭ પત્નીઓ અને અપાર સુખસંપત્તિનો સ્વામી બને છે.

ધર્મબોધના હેતુથી રચાયેલી આ કૃતિ વીગતપૂર્ણ પ્રસંગવર્ણનો, પાત્રવર્તનો ને પાત્રોના મનોભાવોની અસરકારક અભિવ્યક્તિ, અલંકારો, બોધક દૃષ્ટાન્તો, કહેવતો, રૂઢિપ્રયોગો ને સુભાષિતોના વિનિયોગ પરત્વે પ્રગટ થતી કવિની કામતાને કારણે ધ્યાન ખેંચે છે. દેશીઓમાં ઉપયોગમાં લેવાયેલી વિવિધ પ્રકારની ધ્રુવાઓ તથા સંગીતના રાગોનો ઉલ્લેખ કૃતિની ગૈયતાનો નિર્દેશ કરે છે. કવિની ભાષામાં રાજસ્થાની તથા દિન્દી ભાષાનો પ્રભાવ વરતાય છે.

[૨.૨.૬.]

કરભ | : કૃષ્ણભક્તિનાં કેટલાંક પદ આ કવિને નામે નોંધાયેલાં મળે છે.

સંદર્ભ : ૧. ગુરુકલકીર્ત; ૨. પ્રાકકૃતિઓ; ૩. ગજરાત શાળાપત્ર, જૂન ૧૯૧૦ - 'અપ્રસિદ્ધ કાવ્યો', છગનલાલ વિ. રાવળ.

[નિ.વો.]

૪૬ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

કરમ : જુઓ કર્મ-.

કરમચંદ(મુનિ)/કર્મચંદ્ર(નકપિ) : આ નામ 'ચંદ્રાપાણ/ચંદ્રાપાણ-કથા' (લે.સં. ૧૮મી સદી અનુ.) તથા ૧૨ કડીની 'કવિયુગ-ગીત' મળે છે, તે કથા કરમચંદ/કર્મચંદ્ર છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગુલસૂચી; ૨. રાપુલસૂચી; ૩. શલસૂચી: ૧.
[ક.શે.]

કરમચંદ-૧[ઈ.૧૬૩૧માં લખાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. સોમપ્રભની પરંપરામાં ગુણરાજના શિષ્ય. ૬૮૬ કડીની દુલા તથા ચોપાઈબદ્ધ 'ચંદનરાજની ચોપાઈ/ચંદનરાજનો રાસ' (ર.ઈ.૧૬૩૧/સં.૧૬૮૭, આસો વદ ૯, સાંભવારોના ર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ:૩(૧). [ક.પા.]

કરમણ[ઈ.૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : કબીરપંથી. મોરારસાંઢ્ય(અવ. ઈ. ૧૮૪૯)ના શિષ્ય. તેમના નામે બાહ્યાચારની વિચર્યકતા નિર્દેશનું ૫ કડીનું ૧ ભજન (મુ.) મળે છે.

કૃતિ : સતવાણી. [નિ.વો.]

કરમસી : આ નામે ૬ કડીની 'ચોવીસજિનવરપરિવાર-સંગ્રહ' (લે.સં.૧૯મી સદી અનુ.) મળે છે, તે કથા કરમસી છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

કોઈ કરમસીનું ૧૫ કડીનું 'સમેતશિખરજીનું સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૬૫૬ કે ૧૭૦૬/સં.૧૭૧૨ કે ૧૭૬૨ - "લોચનરતિમુનિચંદ્ર", શ્રાવણ સુદ ૧૫, મુ.) મળે છે તે કરમસી-૨ લોચનું નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી. જુઓ કર્મચંદ.

કૃતિ : શ્રાવક સ્તવનસંગ્રહ:૩, સં. પાનમલ ભો. શેકિયા, ઈ.૧૮૨૩.

સંદર્ભ : લેજ્ઞાસૂચિ:૧. [ક.શે.]

કરમસી-૧[ઈ.૧૪૭૮ સુધીમાં] : જૈન. ૧૫ કડીની 'વૈરાગ્ય-કુલ' (લે.ઈ.૧૪૭૮; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : જૈનયુગ, અસાડ-શ્રાવણ ૧૯૮૬, 'વિગયકુલો', સં. મોહનલાલ દ. દેસાઈ. [ક.શે.]

કરમસી-૨[ઈ.૧૬૭૪માં લખાત] : જુઓ પ્રમોદચંદ્રશિષ્ય કર્મચંદ.

કરમસી(પંડિત)-૩ [ઈ.૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જન્મ જૈસલમેરમાં. પિતા ચાંપા શાહ. માતા ચાંપલદે. જિનરત્નસૂરિના પટ્ટધર જિનચંદ્રસૂરિ(ઈ.૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધમાં લખાત)ની, એમની લખાતીમાં, પ્રશસ્તિ કરના ૭ કડીના 'જિનચંદ્ર-સૂરિ-ગીત' (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ઐજ્ઞકાસંગ્રહ (૫સં.). [ક.શે.]

કરસન[ઈ.૧૭૮૩ સુધીમાં] : 'વ્યાજનું ગીત' (લે.સં.૧૯મી સદી અનુ.) તથા 'શિખામણ' (લે.ઈ.૧૭૮૩) એ કૃતિઓના કર્તા.

કમલહર્ષ-૨ : કરસન

સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂલસૂત્રી; ૨. લોહસૂત્રી. [ન.શ.]

‘કરસંવાદ’ [ર.ઈ.૧૧૧૯]: શાવક્યસમયની દોહરા-ચોપાઈબદ્ધ ૭૦ કડીની આ સંવાદરચના(મુ.)માં વરસીતપના પારણા પ્રસંગે ભગવાન ઋષભદેવને ઈશુરસ વહોરાવતા શ્રેયાંસકુમારના ૨ હાથ એકબીજાથી પોતાનું ચડિયાતાપાણું પ્રગટ કરતો વિવાદ કરે છે. અંતે ભગવાન ઋષભદેવ બંનેની મહત્તા દર્શાવી એમની વચ્ચે સમાધાન કરાવે છે, અને એ દ્વારા સંપનો મહિમા કરે છે. પોતાનું અધિક્યાણું સમર્પિત કરવા રજૂ થયેલી હકીકતો રસપ્રદ છે. જેમ કે જમણો હાથ : જમણો હાથ થાળમાં પિરસાયેલાં પકવાનનાં ભલાં ભોજન કરે છે; ડાબો હાથ : હાથ ધોવાનું જળ ત્યારે કોણ આપે છે?; જમણો હાથ : જમણા ધરવાનું ને પરમેશ્વરની સેવા કરવાનું કામ હું જ કરું છું; ડાબો હાથ : પણ પ્રભુ સંમુખ જેવા ૨ હાથ જોડાયા કે અમે અળગા કયાં છીએ? કૃતિમાં વ્યક્ત થતા સમાજનિરીક્ષણ, વિનોદયાતુરી તથા ઝડઝમકયુક્ત રચનાશૈલીથી આ સંવાદરચના ધ્યાનાર્હ બને છે. કૃતિના પાઠમાં “ચમોતરં” પાઠ કયાંક નોંધાયેલો મળે છે એ આધારભૂત લાગતો નથી. [કા. શા.]

કરુણાચંદ(મુનિ) [ઈ.૧૮૫૯/૧૭૫૯માં હયાત] : જેને સાધુ. ૧૫ કડીની ‘જંબૂસ્વામી-સજાય’ (મુ.) અને ૧૫ કડીની ‘સુદર્શન-સંઠની સજાય’ (ર.ઈ.૧૮૫૯ કે ૧૭૫૯/ સં.૧૭૧૫ કે ૧૮૧૫, “ઈપુ-શશીનાગમહી”, શ્રાવણ - ડુમુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જેપ્રાસ્તસંગ્રહ; ૨. રત્નસાર;૨, મુ. હીરજી હંસરાજ, સં.૧૯૨૩. [પા.માં.]

કરુણાજાગર-૧ [ઈ.૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ - ઈ.૧૯મી સદી] : જુઓ કુવર(દાસ).

કરુણાજાગર-૨ | : પૂર્વિમાગચ્છના જેને સાધુ. સાધુસુંદરસૂરિના શિષ્ય. ૧૭ કડીની ‘તેર કઠિયાની સજાય (ઓંપદેશિક)’ (વિ.સં.૧૯મી સદી અનુ.)ના કર્તા. કવિના ગુરુ ઈ.૧૫મી સદી ઉત્તરાર્ધમાં થયેલા સાધુસુંદરસૂરિ હોવાની શક્યતા છે. સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂલસૂત્રી. [શ્રા.ત્રિ.]

કર્ણસિદ્ધ] : પ્રાગ્વાટ વંશના જેને શ્રાવક. ૧૧૨ કડીએ અપૂર્ણ ‘ચૈત્યપ્રવાહી-સાસ’ના કર્તા. સંદર્ભ : જંગૂકવિઓ:૩(૨). [શ્રા.ત્રિ.]

‘કર્પૂરમંજરી’ : (૧) કનકસુંદરકૃત ૪ ખંડ અને ૭૩૨ કડીઓમાં વિસ્તરતી આ કૃતિ (ર. ઈ. ૧૬૦૬) મતિસારની કૃતિથી કેટલાક નોંધપાત્ર ફેરફારો બતાવે છે. કનકસુંદરની કથામાં સિદ્ધરાજ છેવટ સુધી કિયાશીલ પાત્ર તરીકે ચાલુ રહે છે. એણે કાંતિનગર પર કરેલી ચડાઈ દરમ્યાન એના પાસવાને યુક્તિથી મેળવેલા કર્પૂર-મંજરીના નખ ઉપરથી ગંગાધર સલાટ પૂતળી ઘડે છે એવું વૃત્તાંત ઉમેરાય છે અને સિદ્ધરાજના સમકાલીન હેમચંદ્રસૂરિનું પાત્ર પણ નવું દાખલ થાય છે, જે જિનધર્મનો મહિમા પ્રગટ કરવામાં ઉપ-

‘કરસંવાદ’ : કર્પૂરશૈખર

કરક બન છે. અહીં નાયક સાથેવાહ મોહસાર છે અને તેનો સહાયક તેનો નાનો ભાઈ ગુણસાર છે, જે કાંતિનગરમાં વસીને ચાલાકોથી કર્પૂરમંજરીનું હરણ કરે છે. કર્પૂરમંજરી પણ અહીં સ્રીરાજ્યની અધિનાયિકા નહીં પણ કાંતિનગરના મંત્રી બુદ્ધિસાગરની પુત્રી છે. કનકસુંદરે આવા કેટલાક ચમત્કૃતિપૂર્ણ પ્રસંગો નવા ચોળ્યા છે, તો મતિસારની વાર્તામાં કેન્દ્રસ્થાને રહેલો કાષ્ઠના ઘોડા તથા રૂપસંનને નડતાં વિઠ્ઠોનો પ્રસંગ ટાળ્યો છે અને એ રીતે અપ્રતીતિ-જનક અંશો નિવાર્યા છે. હેમચંદ્રસૂરિને મુખ મુકાયેલા નાયક-નાયિકાની દાનશીલતા વર્ણવતા પૂર્વભવ-વૃત્તાંત ઉપરાંત પ્રસંગોચિત વ્યવહારબોધ આપતી ૬ આડકથાઓ ગૂંથાને કનકસુંદરે પ્રમાણ-ભાન ઓછું બતાવ્યું છે અને દાનમહિમાનાં હેતુ વણી લઈને જેન ધર્મની મહત્તા વારંવાર પ્રગટ કરી છે, તેમ છતાં એ નોંધ-પાત્ર ભાષાપ્રભુત્વ અને છંદપ્રભુત્વ દર્શાવે છે અને સમગ્રતયા-એમની કૃતિ સુવાચ્ય બને છે. [વ.દ.]

(૨) પંડિત મતિસારકૃત આશરે ૨૦૦ કડીની આ પદ્યવાર્તા- (ર.ઈ.૧૧૪૯/સં.૧૬૦૫, ચૈત્ર સુદ ૧૧, રવિવાર; મુ.)માં મુખ્યત્વે દુહા-ચોપાઈબંધનો ને કવચિત્ દેશીબંધનો વિનિયોગ થયેલો છે. કથાસરિત્સાગરમાં મળતી કર્પૂરિકાની કથા સાથે સામ્ય ધરાવતી આ વાર્તામાં મુખ્ય કથાનકનો સંબંધ વિક્રમ વગેરે લોકકથાના જાણીતા વીર નાયકોને રચાને ગુજરાતના પ્રતાપી રાજવી સિદ્ધરાજ સાથે જોડયા છે તે ધ્યાન ખેંચતી હકીકત છે. રુદ્રમહાલયના સલાટે સ્રીરાજ્યની અધિપત્રી કર્પૂર-મંજરીને પૂતળીમાં અવતારી હતી તે જઈને મોહિત થયેલા રાજકુમાર રૂપસંનને તેનો મિત્ર સીંઘલસી કર્પૂરમંજરી સાથે કેવી રીતે મેળવી આપે છે ન જ ઘાતમાંથી ઉગારે છે તેની આ કથામાં પરંપરાગત રૂપવર્ણનની તક લેવામાં આવી છે, છતાં વાર્તાસ પ્રધાન છે અને એમાં અપ્રતીતિકર કે અછડતા રહી જતા અંશો ટાળી શકાયા નથી. મંગળાચરણમાં કેવળ ગણપતિ ને સર-સ્વતીની સ્તુતિ તથા અંતમાં “લક્ષ્મીકાંતિ તમ્હ રખ્યા કરુ” એ આશીર્વાચનથી જેનંતર હોવાનો ભાસ કરાવતા કવિએ સિદ્ધપુરનું વર્ણન કરતા જિનશાસનમાં સારરૂપ દહેરાંઓનો ઉલ્લેખ કરી પાર્શ્વનાથની પૂજનું માહાત્મ્ય સૂચવ્યું છે તેથી એ જેને હોવાની પણ સંભાવના રહે છે. [ચ.શા.]

કર્પૂરશૈખર[ઈ.૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : અંચલગચ્છના જેને સાધુ. અમરસાગરની પરંપરામાં વાચક રત્નશૈખરના શિષ્ય. તેમણે રત્ન-શૈખરે ઈ.૧૭૦૫માં રચેલ હિંદી કૃતિ ‘રત્નપરીક્ષા’ની પ્રથમ આદર્શ પ્રત લખી હતી. એમની રચેલી ૨૫ કડીની ‘નિમરાજુલ-બારમાસા’ (મુ.) તથા ૩૪ કડીની ‘ગોડીપાર્શ્વનાથ-છંદ’ એ ૨ કૃતિઓ મળે છે. ‘નિમરાજુલ-બારમાસા’માં રાજુલની વિરહવેદનાનું ભાવપૂર્ણ આલેખન થયું છે. કૃતિ અસાડથી આરંભાય છે અને જેટમાં નેમિનાથ સાથેના મિલન સાથે પૂરી થાય છે. દરેક કડીમાં પહેલી ૨ પંક્તિને તેમ જ પછીનાં ૪ ચરણને અંત એક જ પ્રાસ રચ્યો છે તે પ્રાસવૈચિત્ર્ય ધ્યાન ખેંચે છે.

કૃતિ : પ્રામબાસંગ્રહ:૧.
સંદર્ભ : ૧. અંચલગચ્છ દિગ્દર્શન, સં. ‘પાર્શ્વ’, ઈ.૧૯૬૮;

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૪૭

[ ] ૨. મુપુગુહસૂચી.

[પા.માં.]

કર્મ- : જુઓ કરમ-

કર્મણ(મંત્રી)[ઈ.૧૪૭૦માં લયાત] : આ કવિનું મુખ્યત્વે 'વવાડા'ને નામે ઓળખાવાયેલ સ્વૈશાન્તી દેશી તથા દુહાની ૪૯૫ કડીમાં રચાયેલ 'સીતાહરણ'←/રામકથા/રામાયણ' (૨.ઈ.૧૪૭૦; મુ.) સીતાહરણના પ્રસંગને અનુબંધે સંક્ષેપમાં રામકથા પણ આલેખે છે. ગુજરાતી આખ્યાનપરંપરાના આરંભકાળની આ કૃતિ માનવભાવો તથા પ્રસંગોના લોકલોચ આલેખનથી ધ્યાન ખેંચે છે.

કૃતિ : પંગુકાવ્ય (૫સં.).

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત:૧-૨; ૨. ગુલિટરેચર; ૩. ગુસા-ઈતિહાસ:૨; ૪. ગુસામધ્ય; ૫. ગુસાપઅહેવાલ:૫ - 'મંત્રી કર્મણનું 'સીતાહરણ', ડાહ્યાભાઈ દેરાસરી. [૨.સો.]

કર્મસાગર[ઈ.૧૬૨૨ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. ૨૨ કડીની 'અભય-કુમાર-સગ્રાથ' (લે.ઈ.૧૬૨૨) અને ૧૭ કડીની 'ગુણસ્વરૂપ-સગ્રાથ'ના કર્તા.

'ગુણસ્વરૂપ-સગ્રાથ'માં હસ્તપ્રતમાં "કમસાગરસાધુ ઈમ ભણું" એમ પાક મળે છે, તે ઉપરાંત "કર્મસાગરશિષ્ય એમ ભણે રે" એવા પાઠવાળી ૧૭ કડીની 'ગુણસ્થાનકની સગ્રાથ' મુદ્રિત પણ મળે છે. તેથી આ કૃતિના કર્તા કર્મસાગરશિષ્ય હોવાનું પણ સંભવિત છે.

કૃતિ : જિસ્તકાસંદોહ:૧.

સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી.

[ક.શે.]

કર્મસિદ્ધ : જુઓ કરમસી.

કર્મસિદ્ધ-૧[ઈ.૧૬૨૨માં લયાત] : ઉપકેશગચ્છના જૈન સાધુ. સિદ્ધસૂરિની પરંપરામાં પુણ્યોદયના શિષ્ય. 'જૈન રાસ સંગ્રહ' (૨.ઈ.૧૬૨૨/સં.૧૬૭૮, ચૈત્ર સુદ ૧૦, સોમવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૧,૩(૨).

[ક.શે.]

કર્મસિદ્ધ-૨/કરમસી[ઈ.૧૬૭૪માં લયાત] : પાર્શ્વચંદ્રગચ્છના જૈન સાધુ. જયચંદ્રસૂરિની પરંપરામાં પ્રમોદચંદ્રના શિષ્ય. 'જૈન રાસ સંગ્રહ' એમનું નામ મહોપાધ્યાય કર્મચંદ્રગણિ આપે છે પણ એને માટે કૃતિમાં કશો આધાર નથી. એમની દુહા, સોરઠા અને દેશીબદ્ધ ૨૯ ઢાળ અને ૫૫૫ કડીની 'શેહણી-ચોપાઈ' (૨. ઈ. ૧૬૭૪/સં. ૧૭૩૦, કારતક સુદ ૧૦, રવિવાર; મુ.) વિવિધ પ્રકારની ગેય દેશીઓના વિનિયોગને કારણે તેમ જ પ્રસંગોપાત્ત પરંપરાગત અલંકારોનો આક્રમ્ય લેતાં નગર, સ્વયંવરમંડપ, લગ્નોત્સવ, નારી-સૌંદર્ય, આભૂષણો વગેરેનાં વીગતવાર વર્ણનોને લીધે નોંધપાત્ર બને છે. કવિની ભાષામાં રાજસ્થાનીની છાંટ વર્તાય છે.

કૃતિ : જૈન રાસ સંગ્રહ : ૧, સં.સાગરચંદ્રજી, ઈ.૧૯૩૦ (૫સં.).

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ:૩(૨); ૨. ટ્રેઝર્સ ઓવ જૈન લંકારઝ, સં. ઉમાકાંત પો. શાહ, ઈ.૧૯૭૮. [ક.શે.]

૪૮ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

કર્મસિદ્ધ-૩ [ઈ.૧૭૦૬માં લયાત] : પાર્શ્વચંદ્રગચ્છના જૈન સાધુ. રાજચંદ્રસૂરિની પરંપરામાં ધર્મસિદ્ધના શિષ્ય. 'જૈન રાસ સંગ્રહ' એમનું નામ વાચક કર્મચંદ્રગણિ આપે છે પરંતુ કૃતિમાં એને માટે કોઈ આધાર નથી. એમની દુહા, ચોપાઈ તથા દેશીબદ્ધ ૯ ઢાળની 'મોહચરિત્રગામિત-અઢારનાતરાં-ચોપાઈ' (૨.ઈ.૧૭૦૬, સ્વચ્છિન્ન પ્રત; લે.ઈ.૧૭૦૬/સં.૧૭૬૨, માગશર વદ ૫, ગુરુવાર; મુ.) ૪ ઢાળમાં કુબેરદત્ત-કુબેરદત્તાનું વૃત્તાંત વર્ણવે છે, જેમાં મોહવશતાથી અને વિધિવૈચિત્ર્યથી ૧૮ પ્રકારના સગાઈ-સંબંધો ઊભા થાય છે. બાકીની ૫ ઢાળમાં મોહરાજના મુખટો અને સાથી-ઓના નિર્દેશ સાથે એના પ્રતાપ વર્ણવે એમાંથી ટૂટવાના માર્ગ બતાવ્યા છે.

કૃતિ : જૈન રાસ સંગ્રહ:૧, સં. સાગરચંદ્રજી, ઈ.૧૯૩૦ (૫સં.).

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૨).

[ક.શે.]

ક્લા(ભક્ત)[ ] : ૩ પ્રહરમાં ફળેલા આંખાનાં મિષ્ટ ફળ ખવડાવીને દુર્વાસા મુનિને તૃપ્ત કરનાર પાંડવોની દૃઢ ઈશ્વરનિષ્ઠાને વર્ણવતું, ૧૧ કડીનું 'પાંડવોનો આંખો' (મુ.) એ કાવ્ય આ કવિના નામે મળે છે.

કૃતિ : બૃહત્ સંતસમાજ મોટી ભજનાવળી, પ્ર. પુરુષોત્તમદાસ ગી. શાહ, ઈ.૧૯૫૦. [નિ.વો.]

કલ્પ(બાઈ) [ ] : ૪ કડીના ૧ પદ(મુ.)નાં કર્તા.

કૃતિ : ફાહનામાવલિ:૨.

[નિ.વો.]

કલ્યાણ/કલ્યાણ(મુનિ) : કલ્યાણના નામે ૬ કડીની 'મહાચીરજિન-ગીત' (મુ.) અને કલ્યાણમુનિન નામે ૯ કડીની 'વૈરાગ્ય-સગ્રાથ'(મુ.) એ જૈન કૃતિઓ મળે છે. આ કલ્યાણ કથા છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

હિંદીમાં કલ્યાણનું નામે ૬ કડીનું 'જ્ઞપત્તેવ-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૮૦૨/સં.૧૮૫૮, ચૈત્ર સુદ ૧૫; મુ.) તેમ જ ખરતરગચ્છના કલ્યાણને નામે ૫૯ કડીની 'ગિરનાર-ગઝલ' (૨.ઈ.૧૭૭૨/સં. ૧૮૨૮, મહા વદ ૨) તથા ૬૯ કડીની 'સિદ્ધાચલ-ગઝલ' (૨.ઈ. ૧૮૦૮/સં.૧૮૬૪, ભાદરવા સુદ ૧૪; મુ.) એ જૈન કૃતિઓ મળે છે જે સમ્યક્દષ્ટિએ જ્ઞેતાં ખરતરગચ્છના અમૃતધર્મશિષ્ય કામા-કલ્યાણની હોવાની સંભાવના છે, કેમ કે એમણે 'કલ્યાણ' એવી નામછાપથી અને હિંદીમાં પણ રચનાઓ કરેલી છે.

કલ્યાણના નામે મળતી જૈનેતર કૃતિઓમાંથી કૃષ્ણનું રૂપવર્ણન કરતી 'પંચરંગ' (લે.ઈ.૧૭૭૯), શ્રીકૃષ્ણની થઈ આવતી સ્મૃતિ-ઓના આલેખનની સાથે ગોપીની વિરલવેદના વાક્ય કરતી ૨૪ કડીની 'ઓધવજની ગરબી' (લે.ઈ.૧૭૮૦ પંડ્યાના અસ્તામાં; મુ.)ના કર્તા કદાચ એક જ કલ્યાણ હોય. તે કલ્યાણ-૪થી નિશ્ચિતપણે જુદા ગણાય. ગદ્યપદ્યાન્મક કૃતિ 'વેદાન્તસાર' (લે.ઈ.૧૮૨૦)ના કર્તા કથા કલ્યાણ છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

કૃતિ : ૧. જૈપ્રપુસ્તક:૧; ૨. જૈયસંગ્રહ(ના.); ૩. (કાંઈ બ્રેહેદેવકૃત) ભ્રમરગીતા, સં. મંજુલાલ ૨. મજમુદાર, ત્રિમનલાલ

કર્મ- : કલ્યાણ

મ. વૈદ્ય, ઈ.૧૯૬૪; □ ૪. જૈન સત્યપ્રકાશ, જુલાઈ ૧૯૫૪ – 'સિદ્ધાચલ ગજલ', સં. મુનિરાજ શ્રી કાન્તિસાગરજી.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત: ૩; □ ૨. ગૂઢાયાદી; ૩. જૈનકવિઓ : ૩(૧). [હ.યા.; ચ.શે.]

કલ્યાણ-૧ [જ.ઈ.૧૫૯૬-અવ. ઈ. ૧૬૬૬] : કડવાગચ્છના જૈન સંવરી શ્રાવક. શા. માહાવજીના શિષ્ય અને તેજપાલના પટ્ટધર. ખંભાતના હરખા દોશીના પુત્ર. સહિજલદે માતા. સંવરીદીક્ષા ઈ. ૧૬૦૮.

ગુરુ પાત્રે વ્યાકરણ, કાવ્ય, કર્મગ્રંથ, જ્યોતિષ આદિનો અભ્યાસ. પટ્ટસ્થાપના ઈ. ૧૬૨૮. અવસાન ખંભાતમાં અનશનપૂર્વક ઈ. ૧૬૭૮(સં.૧૭૩૪, ફાગણ વદ ૫)માં નોંધાયું છે તે તેમના ૩૮ વર્ષના પટ્ટધરકાળ અને ૭૦ વર્ષના આયુષ્યકાળને જોતાં ખોટું ઠરે છે. એમનો, ૧૨મા તીર્થંકર વાસુપૂજ્યના ચરિત્રને વર્ણવતો, ૨ ઉલ્લાસ, ૨૧ ઢાળ અને ૩૨૮ કડીનો 'વાસુપૂજ્યમનોરમ-ફાગ' (૨.ઈ.૧૬૪૦/સં.૧૬૯૬, મહા સુદ ૮, સોમવાર; મુ.) એમાંનાં વિસ્તૃત વસંત-ક્રીડાવર્ણન તથા દેશી તેમ જ ધ્રુવાવેવિધ્યને કારણે ધ્યાન ખેંચે છે. આ ઉપરાંત આ કવિએ ૪ પ્રસ્તાવ અને ૪૩ ઢાળનો 'ધન્ય-વિલાસ-રાસ' (૨.ઈ.૧૬૨૯/સં.૧૬૮૫, જૈઠ સુદ ૫) તથા 'અમરગુપ્ત-ચરિત્ર/અમરતરંગ' (૨.ઈ.૧૬૪૫/સં.૧૬૯૭, પાપ સુદ ૧૩, મંગળવાર) અને 'સા. ધનાનો રાસ' એ ૩ કથાત્મક કૃતિઓ, 'લુપ્તકચર્યા', 'અભિનંદન-સ્તવન' (૨. ઈ. ૧૬૨૧/સં. ૧૬૭૭, ફાગણ સુદ ૧૧) તેમ જ ગદ્યમાં ૧૨૨૪ ગ્રંથાગ્રની 'કટુકમત-પટ્ટાવલી' (૨. ઈ. ૧૬૨૯/સં. ૧૬૮૫, પોષ સુદ ૧૫), 'કટુઆ-મત-લઘુ-પટ્ટાવલી' (૨. ઈ. ૧૬૨૮), 'લોકનાવિકા-દ્વાત્રિશિકા' પર ૩૫૦ ગ્રંથાગ્રનો બાલાવબોધ, 'મહાદંડકનવાણુંદાર-બાલાવ-બોધ' (૨.ઈ.૧૬૫૬) તથા 'કર્મગ્રંથપંચક' પર બાલાવબોધ - જેમાંથી દ્વિતીય, તૃતીય કર્મગ્રંથ પરના બાલાવબોધની ૨.ઈ.૧૬૫૬ મળે છે - એ કૃતિઓ રચેલ છે. કવિનો કૃતિસમૂહ કુલ ૧૬૦૦૦ ગ્રંથાગ્રનો હોવાનું નોંધાયું છે.

કૃતિ : પ્રાક્ષસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. કટુઆમતીગચ્છ પટ્ટાવલીસંગ્રહ, સં. અંબાલાલ પ્ર. શાહ, ઈ. ૧૯૭૯; ૨. જૈનકવિઓ: ૩(૨) - 'જૈનગચ્છોની ગુરુપટ્ટાવલીઓ'; □ ૩. જૈન સત્યપ્રકાશ, જૂન ૧૯૫૩ - 'કટુઆમત પટ્ટાવલીને ઉલ્લિખિત ઉનકા સાહિત્ય', અગરચંદ નાહટા; □ ૪. જૈનકવિઓ:૧, ૩(૧,૨); ૫. જૈણપ્રોસ્ટા; ૬. મુપુગૂહસૂચી; ૭. લીંહસૂચી; ૮. હેજૈણસૂચિ:૧. [હ.યા.]

કલ્યાણ-૨ [ઈ.૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ-૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપ-ગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયસેનસૂરિ (આચાર્યકાળ ઈ.૧૫૭૨-થી ઈ.૧૬૧૬)ના શિષ્ય. 'ચોવીસી' (લિ.ઈ.૧૭૬૨)ના કર્તા.

આ કવિ હીરવિજયસૂરિદીક્ષિત કલ્યાણવિજય (જ.ઈ.૧૫૪૫) પાસે લોઈ શકે કે કેમ તે વિચારણીય છે.

સંદર્ભ : ૧. જૈણસામાજા:૧; □ ૨. જૈનકવિઓ:૩(૨). [હ.યા.]

કલ્યાણ-૩ [ઈ.૧૬૧૭માં હયાત] : લોકાગચ્છના જૈન સાધુ.

કલ્યાણ-૧ : કલ્યાણચંદ્ર-૧

ગુ. સા.-૭

વરસિહની પરંપરામાં કૃષ્ણદાસના શિષ્ય. ૮૧ કડીના 'નેમિનાથ-સ્તવન' (૨.ઈ.૧૬૧૭/સં.૧૬૭૩, આસો સુદ ૬, ગુરુવાર)ના કર્તા. સંદર્ભ : ૧. જૈનકવિઓ:૧; ૨. મુપુગૂહસૂચી. [હ.યા.]

કલ્યાણ-૪ [સં.૧૮મી સદી] : યુષ્ઠિમાર્ગીય વૈષ્ણવ કવિ. તેમનાં હિડોળાનાં ૫૬ નોંધાયેલાં મળે છે.

સંદર્ભ : ૧. પુગુસાહિત્યકારો; □ ૨. ફોહનામાવલિ. [શ્ર.ત્ર.]

કલ્યાણ-૫/કલ્યાણદાસ [ઈ.૧૮૨૭માં હયાત] : ડાકોરના સાધુ. 'કલ્યાણ' અને 'દાસ કલ્યાણ'ની નામછાપ ધરાવતાં ભક્તિબોધનાં કેટલાંક મુદ્રિત-અમુદ્રિત પદોનું કર્તૃત્વ આ કવિનું માનવામાં આવ્યું છે પણ બધા સંદર્ભો આવી એકસરખી ઓળખ આપતા નથી. ૧ પદ પરત્વે, એના કવિએ "છંદ ભાસ્કર પિંગળ વગેરે વ્રજ ભાષામાં ઘણી કવિતા" કરી હોવાની નોંધ પણ થયેલી છે.

કૃતિ : ૧. કાદોહન:૩(+ સં.); ૨. ગુકાદોહન(+ સં.); ૩. ૫૬ સંગ્રહ પ્રભાકર, પ્ર. સ્વામી પ્રેમપુરીજી, ઈ.૧૮૮૫; ૪. પ્રાકાશુધા:૧; ૫. બુકાદોહન:૭; ૬. ભજનસાગર:૧.

સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકલકીકત; □ ૨. ગૂઢાયાદી. [ચ.શે.]

કલ્યાણકમલ [ઈ.૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ.૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : પરતગચ્છના જૈન સાધુ. યુગપ્રધાન જિનચંદ્રસૂરિ (રાજ્યકાળ ઈ.૧૫૫૬-ઈ.૧૬૧૪)ના શિષ્ય. ૮ કડીની 'જિનચંદ્રસૂરિ-ગીત' (મુ.) અને 'ઋષભ-સ્તવન', 'નેમિનાથ-સ્તવન' તથા 'સનત્કુમાર-ચોપાઈ' એ કૃતિઓના કર્તા. તેમણે જિનપ્રભસૂરિકૃત 'પટ્ટલાપા-સ્તવન' ઉપર અવચૂરિ રચી હોવાની માહિતી મળે છે.

૧૬ કડીના 'નેમિનાથ-ફાગ'(મુ.)ના કર્તા કલ્યાણકમલ ઉપર્યુક્ત કવિ છે કે કેમ તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

કૃતિ : ૧. એજંકાસંગ્રહ; □ ૨. પરભ, ઓક્ટો. ૧૯૮૧ - 'નેમિનાથફાગ', સં. કનુભાઈ વ્ર. શેઠ.

સંદર્ભ : ૧. યુજિનચંદ્રસૂરિ; □ ૨. મુપુગૂહસૂચી; [હ.યા.]

કલ્યાણકૌતિ(મુનિ) [ઈ.૧૬૨૯ સુધીમાં] : દિગંબર જૈન સાધુ. 'હનુમંત-રાસ'(લિ.ઈ.૧૬૨૯)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેજૈણસૂચિ:૧. [હ.યા.]

કલ્યાણકુશલશિષ્ય |] : જૈન. ૫ કડીની 'કર્મ-તપ-સગ્રાપ'(લિ.સં.૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [કી.જો.]

કલ્યાણચંદ્ર : આ નામે ૯ કડીનું 'પાર્શ્વનાથ-સ્તવન' મળે છે તે ક્યા કલ્યાણચંદ્ર છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

સંદર્ભ : લીંહસૂચી. [હ.યા.]

કલ્યાણચંદ્ર(ગણિ)-૧ [ઈ.૧૫મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : પરતગચ્છના જૈન સાધુ. કીર્તિરત્નસૂરિના શિષ્ય. તેમણે ઈ.૧૪૬૧માં ગુરુ પાસેથી આચાર્યગની વાચના લીધી હોવાની માહિતી મળે છે.

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૪૯

એમની, દીક્ષાકુમારી સાથેના વિવાહને કારણે 'વિવાહલો' એ સંજ્ઞાથી ઓળખાવાયેલી ૫૪ કડીની 'કીર્તિરત્નસૂરિ-વિવાહલો' તથા ૧૮ કડીની 'કીર્તિરત્નસૂરિ-ચોપાઈ' (મુ.) એ કૃતિઓ કીર્તિરત્નસૂરિ ઈ.૧૪૬૯માં અનશન કરી સ્વર્ગે ગયા પછી રચાયેલી છે અને એમનું ચરિત્રવર્ણન કરે છે.

કૃતિ : ઐઠ્ઠીકાસંગ્રહ(+સં.).

સંદર્ભ : ૧. જૈન સત્યપ્રકાશ, જૂન ૧૯૫૧ - 'દો વિવાહલોકો ઐતિહાસિક સાર', અગરચંદ નાહટા; □ ૨. જૈમગૂકરચનાઓ:૧. [હ.યા.]

કલ્યાણચંદ્ર-૨ [ઈ.૧૫૯૩માં હયાત] : જૈન સાધુ. દેવચંદ્રના શિષ્ય. 'ચિત્રસેનપદ્માવતી-રાસ'(૨.ઈ.૧૫૯૩)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈમગૂકરચનાઓ:૩(૧). [હ.યા.]

કલ્યાણચંદ્ર-૩ [ઈ.૧૮૪૦ માં હયાત] : જૈન સાધુ. 'નન્દીશ્વરદ્વીપ-પૂજા'(૨.ઈ.૧૮૪૦)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેનૈશ્વાસૂચિ:૧. [હ.યા.]

કલ્યાણચંદ્ર-૪ [ ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. દયાવિજય-પ્રેમચંદના શિષ્ય. ૭ અને ૧૩ કડીના ૨ 'ધર્મનાથ-સ્તવન'(લિ.સં.૧૯મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [હ.યા.]

કલ્યાણચંદ્ર-૫ [ઈ.૧૫૩૮માં હયાત] : જૈન. તપગચ્છના હેમ-વિમલસૂરિની પરંપરામાં કલ્યાણવ્યવહારના શિષ્ય. ૨૩૭ કડીના 'કૃતકર્મરાજધિકાર-રાસ'(૨.ઈ.૧૫૩૮/સં.૧૫૯૪, આહુલ માસ સુદ ન્યાનિધિ, ગુરુવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈમગૂકરચનાઓ:૧,૩(૧). [કી.જે.]

કલ્યાણચંદ્ર-૬ [ઈ.૧૭૪૩ સુધીમાં] : અવટંક અથવા પિતાનામ વિશ્રામ. બાનુદત્તકૃત મૂળ સંસ્કૃત રચના 'સ્તવરંગિણી' પર બાલાવબોધ- (લિ.ઈ.૧૭૪૩)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેનૈશ્વાસૂચિ:૧. [હ.યા.]

કલ્યાણચંદ્ર-૭ [ઈ.૧૫મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનસમુદ્રસૂરિના શિષ્ય. જિનસમુદ્રસૂરિના આચાર્યકાળ (ઈ.૧૪૭૪-ઈ.૧૪૯૯)માં રચાયેલ દગ કડીના 'ધન્ના-રાસ/સંધિ' અને ૪૩/૪૪ કડીના 'મૃગાયુત્ર-સંધિ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈમગૂકરચનાઓ:૩(૧); ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. હેનૈશ્વાસૂચિ:૧. [શ્ર.ત્રિ.]

કલ્યાણદાસ-૧ [અવ.ઈ.૧૮૨૦/સં.૧૮૭૬, આસો વદ ૨] : જ્ઞાન-માર્ગી કવિ. અંબાત પાસેના ઊંદેલના પાટીદાર. અખાની શિષ્ય-પરંપરામાં ગણવાતા જિતા મુનિ નારાયણના શિષ્ય. તેઓ એક યોગસિદ્ધ ચમન્કારિક અવધૂત તરીકે, પરમહંસ કલ્યાણદાસજીના નામે વિખ્યાત હતા. તેમણે કહાનવા ગામે જીવતાં સમાધિ લીધી હતી.

૧૦ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

કલ્યાણદાસે ૫૧ કડીના 'અજગરબોધ'(મુ.)માં પ્રહ્લાદને અજગરમુખે મળેલા આત્મજ્ઞાનનું નિરૂપણ કર્યું છે અને હિદી ભાષામાં રચાયેલા ૯ કડીના 'કાશ્વરબોધ'(મુ.)માં રામ-રહીમની એકતા દર્શાવી, બાહ્યાચારોનો નિર્બંધ અંગ ભક્તિનો બોધ કર્યો છે. આ ઉપરાંત ગુજરાતી તેમ જ હિદી ભાષામાં એમની થોડીક સાખીઓ, કવિતા અને પદો (મુ.) મળે છે, જેમાં અધ્યાત્મજ્ઞાન અને ગુરુમહિમાના વિષયો નિરૂપાયા છે. તેમની કવિતાની દાર્શનિક ભૂમિકા અજતવાદ અને પરમાત્મવાદની છે.

કૃતિ : ૧. ગુહિવાણી(+સં.); ૨. સંતોની વાણી, સં. ભગવાનજી મહારાજ, ઈ.૧૯૨૦.

સંદર્ભ : ૧. અસંપરંપરા; ૨. આગુસંતો. [ચ.શે.]

કલ્યાણદાસ-૨ [ઈ.૧૮૨૭માં હયાત] : જુઓ કલ્યાણ-૩.

કલ્યાણદેવ [ઈ.૧૫૮૭માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનચંદ્રની પરંપરામાં ચરણોદયના શિષ્ય. 'વચ્છરાજદેવરાજ-ચોપાઈ'(૨.ઈ.૧૫૮૭)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈમગૂકરચનાઓ:૧,૩(૨). [શ્ર.ત્રિ.]

કલ્યાણધીર [ઈ.૧૬મી સદી] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિન-માણિકચસૂરિ(અ.ઈ.૧૪૯૩-અવ.ઈ.૧૫૫૬)ના શિષ્ય. ૬૯ કડીની 'મુનિગુણ-સગાય'(લિ.સં.૨૦મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. યુજિનચન્દ્રસૂચિ; □ ૨. મુપુગૂહસૂચી. [શ્ર.ત્રિ.]

કલ્યાણાંક(મુનિ) [ ] : જૈન સાધુ. ૯ કડીની 'પ્રતિબોધ-સગાય'(લિ.સં.૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [શ્ર.ત્રિ.]

કલ્યાણરત્ન-(સૂરિ)શિષ્ય [ ] : જૈન. ૬૪ કડીના 'નિમિનાથ-સ્તવન'(લિ.સં.૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [કી.જે.]

કલ્યાણવિજય : આ નામે ૨૪/૨૫ કડીનું 'સીમંચર્યજ્ઞ-સ્તવન/સ્તોત્ર'(લિ.સં.૧૮મી સદી અનુ.) મળે છે. તેના કર્તા કયા કલ્યાણવિજય છે તે નિશ્ચિત નથી.

સંદર્ભ : હેનૈશ્વાસૂચિ:૧. [હ.યા.]

કલ્યાણવિજય(ઉપાધ્યાય)-૧ [ઈ.૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : જૈન સાધુ. વિજયવિલકસૂરિ(રાજ્યકાળ ઈ.૧૬૧૭-ઈ.૧૬૨૦)ના શિષ્ય. ૧૫ કડીના 'ગોડીપાર્શ્વનાથ-સ્તવન'(લિ.ઈ.૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેનૈશ્વાસૂચિ:૧. [હ.યા.]

કલ્યાણવિજયશિષ્ય : આ નામે ૧ કડીની 'પાર્શ્વનાથ-સ્તુતિ' તથા ગુજરાતી અને સંસ્કૃતમાં રચાયેલી 'ગોડીપાર્શ્વનાથ-સ્તવન'(લિ. સં. ૧૮મી સદી) એ કૃતિઓ મળે છે તે કલ્યાણવિજયશિષ્ય-૧ની હોવાનું નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી. પહેલી કૃતિ ભૂલથી

કલ્યાણચંદ્ર-૨ : કલ્યાણવિજયશિષ્ય

કલ્યાણવિજયોપાધ્યાયને નામે મુકાયેલ છે.

સંદર્ભ : હેનૈશાસૂચિ:૧.

[કી.જો.]

કલ્યાણવિજય(ઉપાધ્યાય)શિષ્ય-૧ [ઈ.૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ.૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયસેનસૂરિના રાજ્યકાળ (ઈ.૧૫૭૪-ઈ.૧૬૧૬)માં રચાયેલ ૨૫ કડીના 'પાર્શ્વજિન-સ્તોત્ર'ના કર્તા. આ કૃતિ ભૂલથી ધર્મવંતને નામે મુકાયેલી છે.

સંદર્ભ : હેનૈશાસૂચિ:૧.

[કી.જો.]

કલ્યાણવિમલ/કલ્યાણવિમલ(ગણિ) : કલ્યાણવિમલને નામે ૧૩ કડીનું 'ચૌદસોબાવન ગાગધરનું ચૈત્યવંદન' (મુ.), ૧ હિદી પદ (મુ.) અને કલ્યાણવિમલગણિને નામે હેમચંદ્રાચાર્યના 'સકલાહંત-સ્તોત્ર' ઉપરનો સ્તબ્દક (લે.ઈ.૧૮૪૫) મળે છે. આ કલ્યાણવિમલ કથા તે નિશ્ચિત કહી શકાતું નથી.

કૃતિ : ૧. ચૈત્યવંદનસંગ્રહ:૧; ૨. જૈનપ્રકાશ:૧.

સંદર્ભ : હેનૈશાસૂચિ:૧.

[હ.યા.]

કલ્યાણવિમલ-૧ [ઈ.૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. કેસરવિમલ(ઈ.૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ)ના ભાઈ શાંતિવિમલના શિષ્ય. ૧૦ કડીની 'સુલસા શ્રાવિકાની સજય'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જૈનસાલા(શા.):૧; ૨. જૈનસંગ્રહ(ન.). [હ.યા.]

કલ્યાણવિમલ-૨ [ઈ.૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છની વિમલ-શાખાના જૈન સાધુ. મણિવિમલના શિષ્ય અને ઉદ્યોતવિમલ(ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ)ના ગુરુબંધુ. ૪ કડીની 'સિદ્ધાચલતીર્થ-સ્તુતિ'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : પ્રાસ્તરત્નસંગ્રહ:૨.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી.

[હ.યા.]

કલ્યાણસાગર(સૂરિ)-૧ [જ.ઈ.૧૫૭૭/સં.૧૬૩૩, અસાડ સુદ ૨, ગુરુવાર કે વૈશાખ સુદ ૬-અવ.ઈ.૧૬૬૨/સં.૧૭૧૮, વૈશાખ સુદ ૩ના દિવસે કે શ્રાવણ વદ ૫ પછી] : અંચલગચ્છના જૈન સાધુ. ધર્મમૂર્તિના શિષ્ય. જન્મ વઢિયાર દેશના લોલાડા ગામમાં. મૂળ નામ કોણ. પિતા શ્રીમાળી કોકારી નાનીગ, માતા નામિલદે. દીકા ઈ.૧૫૮૬, આચાર્યપદ ઈ.૧૫૯૩, ગચ્છનાયકપદ ઈ.૧૬૧૪ કે ઈ.૧૬૧૫. અવસાન ભૂજમાં.

કલ્યાણસાગરસૂરિ અંચલગચ્છના અત્યંત પ્રભાવશાળી અને મેઘાવી આચાર્ય હતા. તેમની પ્રેરણાથી અનેક જિનપ્રાસાદો બંધાયા હતા, અનેક જિનબિઓની પ્રતિષ્ઠા થઈ હતી અને કેટલીક તીર્થયાત્રાઓ પણ યોજાઈ હતી. છેક આગ્રાના મંત્રી કુંવરપાલ અને સોનપાલ સુધી આચાર્યનો પ્રભાવ વિસ્તરેલો હતો. કચ્છના મહારાવ ભાર-મલ્લે એમના ઉપદેશથી માંસાહાર છોડ્યો હતો અને પોતાના રાજ્યમાં પર્યુપાણના દિવસોમાં પ્રાણીહિંસા ગંધ કરાવી હતી.

કલ્યાણસાગરસૂરિને નામે ગુજરાતીમાં 'અગડદત્ત-રાસ', 'વીસ-વિહરમાનજિન-ભાસ', ૨૭ કડીની 'ચતુર્વિંશતિજિન-સ્તુતિ' (મુ.) અને કેટલાંક સ્તોત્રો-સ્તવનો એ કૃતિઓ નોંધાયેલી છે. એમાંથી 'અગડ-

દત્ત-રાસ'ની હસ્તપ્રત પ્રાપ્ય નથી ને એમના આચાર્યકાળમાં એમના ગચ્છના સ્થાનસાગરે રચેલ 'અગડદત્ત-રાસ' મળે છે, તેથી સ્થાનસાગરની કૃતિ કલ્યાણસાગર-સૂરિને નામે ગડી ગઈ હોય એવો સંભવ છે. નોંધાયેલાં સ્તવનો પણ બધાં જ એમનાં હંથ એવું નિશ્ચિતપણે કહેવું મુશ્કેલ છે. એમણે સંસ્કૃતમાં 'શાંતિનાથ-ચરિત્ર', 'સુરપ્રિય-ચરિત્ર', 'મિશ્રાલિંગ-કોશ' તથા કેટલાંક સ્તોત્રો, અષ્ટકો, સ્તવનો વગેરેની રચના કરેલી છે.

કૃતિ : આર્ય-કલ્યાણ-ગૌતમ સ્મૃતિગ્રંથ, સં. કલાપ્રભસાગરજી, સં. ૨૦૩૯ - 'શ્રી ચતુર્વિંશતિજિન-સ્તુતિ', સં. 'ગુણશિશુ'.

સંદર્ભ : ૧. અંચલગચ્છ દિગ્દર્શન, સં. 'પાર્શ્વ', ઈ.૧૯૬૮;

□ ૨. જૈનગૂકવિઓ:૧,૩(૧); ૩. મુપુગૂહસૂચી; ૪. હેનૈશા-સૂચિ:૧. [હ.યા.]

કલ્યાણસાગર-૨ [ઈ.૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયપ્રભસૂરિની પરંપરામાં ચારિત્રસાગરના શિષ્ય. વિજય-પ્રભસૂરિના આચાર્યકાળ(ઈ.૧૬૫૪-ઈ.૧૬૯૩)માં રચાયેલી જણાતી ૩૫ કડીની 'પાર્શ્વનાથચૈત્યપરિપાટી/તીર્થમાળા'(મુ.)ના કર્તા. એમણે કેટલાંક સ્તવનો, સજાયો રચ્યાં હોવાનું પણ નોંધાયું છે.

કૃતિ : પ્રાતીસંગ્રહ:૧ (+ સં).

[હ.યા.]

કલ્યાણસાગર(સૂરિ)શિષ્ય : આ નામે શત્રુંજયનો મહિમા કરતી ૧૦૮ કડીની 'શત્રુંજય-એકસોઆઠનામગાલિત-દુહા/સિદ્ધગિરિનાં એકસોઆઠ ખમાસમણાં/સિદ્ધિગિરિ-સ્તુતિ' (મુ.) એ કૃતિ મળે છે. તેના કર્તા અંચલગચ્છના કલ્યાણસાગરસૂરિશિષ્ય-૧ અને કદાચ ઉદયસાગર હોવાની સંભાવના કરવામાં આવી છે પરંતુ કૃતિમાં એવા કોઈ નિર્દેશો મળતા નથી.

કૃતિ : ૧. જૈનસંગ્રહ; ૨. પ્રાસ્તરસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. જૈનગૂકવિઓ:૩(૧); ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. હેનૈશાસૂચિ:૧. [કી.જો.]

કલ્યાણસાગર(સૂરિ)શિષ્ય-૧ [ઈ. ૧૭મી સદી] : જૈન. અંચલગચ્છના કલ્યાણસાગરસૂરિના શિષ્ય. કલ્યાણસાગરસૂરિના આચાર્યકાળ (ઈ. ૧૬૧૪-ઈ. ૧૬૬૨)માં રચાયેલી જણાતી અપભ્રંશપ્રધાન ગુજરાતી ભાષાની ૧૧ કડીની 'કલ્યાણસાગરગુરુ-સ્તુતિ'(મુ.) તથા ૨૦ કડીની 'અંચલગચ્છ ગુરુપ્રદક્ષિણા-સ્તુતિ'(મુ.) એ કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : આર્ય-કલ્યાણ-ગૌતમસ્મૃતિગ્રંથ, સં. કલાપ્રભસાગરજી, સં. ૨૦૩૯ - 'શ્રી કલ્યાણસાગરસૂરિની પ્રાચીન ઐતિહાસિક કૃતિ', સં. કલાપ્રભસાગરજી; ૨. એજન - 'અંચલગચ્છ ગુરુપ્રદક્ષિણાસ્તુતિ', સં. કલાપ્રભસાગરજી.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી.

[કી.જો.]

કલ્યાણસાગર(સૂરિ)શિષ્ય-૨ [ઈ.૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : જૈન. તપગચ્છના કલ્યાણસાગરસૂરિના શિષ્ય. 'મૌનએકાદશીદેવવંદનવિધિ'(લે.ઈ. ૧૭૫૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેનૈશાસૂચિ:૧.

[કી.જો.]

કલ્યાણવિજયશિષ્ય-૧ : કલ્યાણસાગરશિષ્ય-૨

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૫૧

કલ્યાણસુત [ ] : ૧૨ કડવાંની 'શસલીલા' તથા રાધાજીનાં કુસાળાંનાં કેટલાંક પદના કર્તા.
સંદર્ભ : ૧. ગુણકલક્રીકન; ૨. પ્રાકકૃતિઓ. [નિ.વા.]

કલ્યાણસુંદર [ ] : જૈન સાધુ. મહિમાસુંદરના શિષ્ય. ૩ ઢાળના 'ત્રણજિનચોવીસી-સ્તવન'(મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : જિસ્તકાસંદોહ:૨. [હ.મા.]

કલ્યાણમોમ [ ] : જૈન સાધુ. ૨૫ કડીના 'ચોવીસજિનનમસ્કાર'(લે.સં.૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા.
સંદર્ભ : લેન્જીસૂચિ:૧. [શ.ત્રિ.]

કલ્યાણહર્ષ-૧ [ઈ.૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયપ્રભસૂરિના પરંપરામાં તેજહર્ષના શિષ્ય. વિજયપ્રભસૂરિના રાજ્યકાળ(ઈ.૧૬૫૪-ઈ.૧૬૮૩)માં રચાયેલી જાણીતી ૧૬ કડીની 'સંવત્સરી ખામણાની સજાય'(મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : ૧. જૈસંગ્રહ; ૨. મોસસંગ્રહ. [હ.મા.]

કલ્યાણહર્ષ-૨ [ઈ.૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ.૧૮મી સદી આરંભ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનરત્નસૂરિની પાદે આવેલા જિનચંદ્ર-સૂરિના રાજ્યકાળ(ઈ.૧૬૫૫-ઈ.૧૭૦૭)માં રચાયેલા એમની પ્રશસ્તિ કરતા ૫ કડીના ગીત(મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : ઐજૈકાસંગ્રહ(+ સં.). [હ.મા.]

કવિજન/કવિયણ : આ જાતની સંજ્ઞાથી કેટલીક મુદ્રિત-અમુદ્રિત જૈન કૃતિઓ મળે છે પણ ત્યાં કોઈ ચોક્કસ વ્યક્તિનો નિર્દેશ નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી. જ્યાં ગુરુનામ મળે છે ત્યાં પણ એ ગુરુના કોઈ પણ અજ્ઞાતનામા શિષ્યની કૃતિ હોવાનું સંભવે છે. (જુઓ લક્ષ્મીસાગરસૂરિશિષ્ય, વિનયવિજયશિષ્ય તથા વિમલચંદ્ર-શિષ્ય).

'કવિયણ'ની નામઘાપથી મળતી અન્ય કેટલીક કૃતિઓ સમયનો નિર્દેશ ધરાવતી હોઈ એમના કર્તાઓને એ રીતે જુદા તારવી શકાય છે. જેમ કે, ૧૯ કડીની 'પાંચપાંડવ-સજાય'(મુ.) તપગચ્છના હીરવિજયસૂરિના રાજ્યકાળ (ઈ.૧૫૫૪-ઈ.૧૫૯૬)માં રચાયેલી છે, એટલે એના કર્તાને ઈ.૧૬મી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં થયેલા આપણે જાણવા જોઈએ; તો ૧૬ કડીની 'અર્જુનમાળીની સજાય'(ર.ઈ.૧૬૯૧; મુ.) તથા ૪ ઢાળ અને ૪૨ કડીની 'અંજરિયા-મુનિની સજાય'(ર.ઈ.૧૭૦૦/સં.૧૭૫૬, અસાડ વદ ૨, સોમવાર; મુ.) ૧૭મી સદીના ઉત્તરાર્ધના કોઈ કર્તા કે કર્તાઓની કૃતિઓ ગણાય. ખરતરગચ્છના દેવચંદ્રજીના જીવનને વર્ણવતા અને એનો ગુણાનુવાદ કરતા, દુહા અને વિવિધ દેશીઓની ૧૧ ઢાળમાં રચાયેલા 'દેવવિલાસ'(ર.ઈ.૧૭૬૯/સં.૧૮૨૫, આસો સુદ ૮, રવિવાર; મુ.)ના 'કવિયણ' ઈ.૧૮મી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં થયેલા છે. પોતાના ગુરુની પ્રશંસા કરતી એ અયોગ્ય કહેવાય એવી સમજથી દેવચંદ્રજીના પ્રશિષ્ય રાયચંદે કરેલી વિનંતીથી આ 'દેવ-વિલાસ' રચાયો છે, તેથી એ 'કવિયણ' અન્ય કોઈ પરંપરાના હોવાનું

પર : ગજરાતી સાહિત્યકોશ

સમજાય છે.

સમયના નિર્દેશ વિનાની અન્ય કૃતિઓ કોઈ ચોક્કસ સમયના કવિયણની હોવાનું કહેવું મુશ્કેલ છે, તેમ છતાં ૨૮ કડીની 'અવંતી-સુકુમાલ-ભાસ'(લે.ઈ.૧૫૮૯)ના કર્તા ઈ.૧૬મી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં મોડા, તો ૭ કડીનું 'સુપાર્શ્વજિન-સ્તવન'(લે.ઈ.૧૭૧૩)ના કર્તા ઈ.૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધથી મોડા સંભવી ન શકે.

કવિયણને નામે, આ સિવાયની, કેટલીક નોંધપાત્ર કૃતિઓ આ પ્રમાણે છે : પ્રત્યેક કડીમાં ૧-૧ વર્ણ(જાતિ)નાં લક્ષણો વર્ણવતી ૩૫ કડીની 'વર્ણ-બત્રીસી'(મુ.), ભૂલથી 'આખાવ્રતે' નામે પણ નોંધાયેલી ૧૭૮ કડીની ઉપદેશપ્રવાન કૃતિ 'કક્કા-બત્રીસીના ચંદ્રાવળા'(લે.ઈ.૧૮૨૦; મુ.), જિનરક્ષિત અને જિનપાલિતનું ચોદાળિયું(મુ.), ૫૨ કડીની 'અમરકુમાર-રાસ/સજાય'(મુ.), ૫૦ કડીની 'શાલિભદ્ર-સજાય'(મુ.), ૩૦ કડીની 'ખંધકુમાર-સજાય'(મુ.), ૧૩ કડીની 'નેમિરાજિમતી-બારમાસા'(લે.ઈ.૧૭૫૯; મુ.) ૩૧/૪૨ કડીની 'સુકેશવમુનિ-સજાય', ૩૦ કડીની 'માતૃકા-શૃંગ', ૯૦ કડીની 'વૈરાગ્ય-રાસ', 'ચોવીસી' અને 'હુંકટમત-ગીત'. બીજી કેટલીક સ્તવન, સજાય, ગીત, કવિત વગેરે પ્રકારની કૃતિઓ પણ આ નામઘાપથી મળે છે.

કૃતિ : ૧. દેવવિલાસનિર્વાણ રાસ, સં. બુદ્ધિસાગરસૂરિ, ઈ.૧૯૨૬; ૨. ઐજૈકાસંગ્રહ(+સં.); ૩. કક્કા બત્રીસીના ચંદ્રાવળા તથા ચોવીસ તીર્થકરાદિના ચંદ્રાવળાનો સંગ્રહ, પ્ર. જગદીશ્વર છાપખાનું, -; ૪. જૈપ્રપુસ્તક:૧; ૫. જૈસસંગ્રહ(ન.); ૬. જૈસસંગ્રહ(શા.):૨; ૭. પ્રામબાસંગ્રહ : ૧; ૮. મોસસંગ્રહ; ૯. જૈન સત્યપ્રકાશ, ડિસે. ૧૯૫૦ - 'વર્ણબત્રીસી', સં. મુનિરાજ જ્ઞાનવિજયજી(+સં.).

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ:૧; ૨. જૈમગૂકચનાઓ:૧; ૩. ફોહનામાવલિ; ૪. મુપુગૂહસૂચી. [ર.સો.]

'કવિતછપ્પય' : આ નામથી ઓળખાવાયેલા રવિદાસકૃત ૨૫૭ છપ્પા (મુ.) સાધુકડી હિદી તેમ જ ગુજરાતી ભાષામાં રચાયેલા અને ગુરુમાહાત્મ્ય, અશુદ્ધતાભાવ, નામમહિમા, સંતલક્ષણ, અધમ સ્ત્રી, ઉત્તમ નારી અને નામભક્તિ એ ૭ અંગોમાં વહેંચાયેલા મળે છે. 'ગુરુમાહાત્મ્ય-અંગ'માં 'સત્ગુરુ'નો અપાર મહિમા પ્રગટ કરવાની સાથે સત્ગુરુના પણ વિલક્ષણ પ્રકારો વર્ણવાયા છે - લોભી સત્ગુરુ તે વામન, ક્રોધી સત્ગુરુ તે પરશુરામ, સાત્ત્વક સત્ગુરુ તે રઘુનાથ અને કામી સત્ગુરુ તે કૃષ્ણ - અને કહેવાયું છે કે "રવિદાસ અવગુણ તજી, ગુણ ગ્રહે સો સેવક સરે." ગુરુ, ભક્તિ, જ્ઞાન વગેરેમાં પૂરી નિષ્ઠા ન હોવી - જેમ કે, ચોમાસાની નદી પેઠે ભક્તિનું પૂર આવે અને પછી ગ્રીષ્મની નદી પેઠે ઓસરી જાય - એને અશુદ્ધતાભાવ કહ્યો છે. 'અધમસ્ત્રી-અંગ'માં સ્ત્રીના કામપ્રભાવનાં અનિષ્ટો અને 'ઉત્તમનારી-અંગ'માં શીલવંત, બુદ્ધિવંત, ત્યાગી, પતિવ્રતા, ભક્ત નારીનાં લક્ષણો નિરૂપાયાં છે. સરલ ધર્મબોધના આ છપ્પાઓમાં અલંકારનું બળ ધ્યાન ખેંચે એવું છે અને પરમ તત્ત્વાનુભવને વર્ણવવા અવળવાણીનો અસરકારક વિનિયોગ થયેલો છે.

[જ.કો.]

કલ્યાણસુત : 'કવિતછપ્પય'

કાજમાહમદ : જુઓ મહમ્મદ (કાજ).

‘કાદંબરી’ : બાણ અને પુલિનની, સંસ્કૃત સાહિત્યની અન્યંત પ્રસિદ્ધ અને કલ્પનાર્મિત રસદ્રઢ કૃતિ ‘કાદંબરી’ના પૂર્વભાગ અને ઉત્તર-ભાગને કુલ ૪૦ કડવાંમાં સારાનુવાદ આપતી ભાવણની આ કૃતિ (મુ.) મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં આગવું સ્થાન ધરાવે છે. આવી સાહિત્યિક કૃતિને ગુજરાતીમાં ઉતારવામાં ભાવણની રસિકતા ને સંસ્કૃતજ્ઞતા પ્રગટ થાય છે, તે ઉપરાંત સંસ્કૃત ભાષાની કઠિન સમાસપ્રચુર ગદ્યકથાને દેશીબંધમાં ઉતારવાનું ભાવણનું સાહસ પણ અન્યંત નોંધપાત્ર બને છે. ભાવણે આખ્યાનનો ઘટ સ્વીકાર્યો છે પણ એમનાં કડવાંઓ વલણ કે ક્રિયા વગરનાં છે, જે આખ્યાન-બંધની પ્રાથમિક દશા સૂચવે છે.

અતિ-પંડિતો માટે નહીં પણ સંસ્કૃત ન જાણનાર “મુગધરસિક” જનો માટે ‘કાદંબરી’ને ગુજરાતીમાં ઉતારવાનો હેતુ હોવાથી કવિએ અહીં મૂળ કૃતિના સમગ્ર અલંકારકાઠને રજૂ કરવાનું નહીં પણ કથાસંબંધ વર્ણવવાનું લક્ષ્ય રાખ્યું છે. તેમ છતાં આરંભમાં બાણની શ્લેષયુક્ત ઉપમાઓ સુધ્ધાં, દુભેધિતાનું જોખમ વલોરીને પણ, સાચવી રાખવાનું કવિનું વલણ રહ્યું છે. પછીથી એમણે મૂળનાં સઘન કલ્પનાધિત્રોને ગાળી નાખ્યાં છે, વર્ણનોને ટૂંકાવ્યાં છે અને કેટલુંક જનું પણ કર્યું છે. બીજી બાજુથી કોઈકોઈ દેકાણે ગાંઠનાં અલંકારો, ઉક્તિઓ, વર્ણનો અને ભાવનિરૂપણો ઉમેર્યાં પણ છે. એ બહુધા ભાવણની બહુશ્રુતતાના પરિણામરૂપ છે. તેમ છતાં વિલાસવતીની પુત્રજંબના જેવાં કોઈક ઉમેરણમાં ભાવણની પોતાની સૂઝ અને કવિત્વશક્તિ પ્રગટ થાય છે. કવિએ જે સંક્ષિપ્ત-ઉમેરણ કર્યાં છે તે સભાન બુદ્ધિથી અને સૂક્ષ્મ વિવેકથી કર્યાં હશે એમ કહેવું મુશ્કેલ છે, તેમ જ એથી મૂળ કૃતિને એવું કાંઈ નવું રૂપ મળતું નથી કે આ કૃતિને આપણે એનું પ્રતિનિર્માણ લેખી શકીએ. પરંતુ “બાણની ‘કાદંબરી’નો આત્મા ભાવણે પોતાના સમયની ગુજરાતી ભાષામાં જેટલો સમાઈ શકે તેટલો ઉતાર્યો છે” (દુર્ગાશંકર શાસ્ત્રી) અને ભાવણનું એ કાર્ય પણ ઓછી આદર જગવે એવું નથી. [શ્રા.ત્ર.]

કાન- : જુઓ ક્લાન-.

કાનો[ઈ.૧૭૫૪ સુધીમાં] : “માંકળ માઠાં” એ શબ્દોથી શરૂ થતી કૃતિ(લે.ઈ.૧૭૫૪)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જેહાપ્રોસ્ટા.

[ર.સો.]

કાનોસ્મૃત [ઈ.૧૮૩૯ સુધીમાં] : જ્ઞાતિએ નાગર. ૩૫૦ ગ્રંથાગ્રની ‘હરિચંદની કથા’(લે.ઈ.૧૮૩૯)ના કર્તા. આ કૃતિની લે.ઈ. ૧૮૦૯ (સં.૧૮૬૫) નોંધાયેલી છે તે ભૂલ છે.

સંદર્ભ : ૧. આલિસ્તરઓંગર; ગૂહાયાદી.

[શ્રા.ત્ર.]

કાનસ- : જુઓ ક્લાન-.

‘કાનસડે-પ્રબંધ’ [ર.ઈ.૧૪૫૬/સં.૧૫૧૨, માગશર સુદ ૧૫,

કાજમાહમદ : ‘કાનસડે-પ્રબંધ’

સોમવાર] : ૪ ખંડ અને દુહા, ચોપાઈ તથા પવાડુની ૧૦૦૦ ઉપરાંત કડીઓમાં વિસ્તરતી પદ્યનાભની આ કૃતિ (મુ.) પ્રસંગોપાત્ત ‘ભટાઉલી’ એવા શીર્ષકથી વાક્યટાયુક્ત ગદ્ય અને ગીતનો વિનિયોગ પણ કરે છે. હસ્તપ્રતોમાં ‘ચોપાઈ’, ‘સાસ’ એવા નામથી પણ ઓળખાવાયેલી આ કૃતિ વસ્તુતઃ ઐતિહાસિક પ્રબંધ જ છે, જેમાં ચરિત્રના અંશો તો છે જ પણ તે ઉપરાંત કાલ્પનિક જણાતું પિરોજવૃત્તાંત પણ ગૂંથાયેલું છે.

આ પ્રબંધ દિલ્હીના સુલતાન અલાઉદ્દીન ખલજી સાથેનો જલોરના ચૌહાણ રાજા કાનસડેનો સંઘર્ષ વર્ણવે છે. ગુજરાતના વાઘેલા રાજા કર્ણદેવના મંત્રી માયવે પોતાના ઘોર અપમાનનો બદલો લેવા અલાઉદ્દીન ખલજીને પાટણ પર ચડાઈ કરવા પ્રેર્યો. એના સેનાપતિ ઉલુઘખાનને કાનસડેએ પોતાના રાજ્યમાંથી માર્ગ આપ્યો નહીં તેથી પાટણ જીતીને અને પુરાણ-પ્રસિદ્ધ સોમનાથના મંદિરને ભાંગીને પાછા વળતાં એણે જલોર ઉપર ચડાઈ કરી, જેમાં કાનસડેએ અને શિકસ્ત આપી. આ હારથી ક્રોધે ભરાઈને અલાઉદ્દીને નાહર મલિકની સરદારી નીચે એક વિશાળ સેના મોકલી. એણે જલોર જતાં વચ્ચે આવતા કાનસડેના ભત્રીજા સાંતલસિલના સમિયાણાના ગઢને ઘેરો ઘાલ્યો. એ વખતે એક બાજુથી સાંતલે અને બીજી બાજુથી કાનસડેએ મુસ્લિમ લશ્કરને ભિડાવીને એના હાલહવાલ કરી નાખ્યા. આ નામોશીભરી ઘટનાથી રોષે ભરાઈને અલાઉદ્દીન જતે મોટા લશ્કર સાથે ચડી આવ્યો. એણે સમિયાણાને ઘેરો ઘાલ્યો અને સાત વર્ષને અંતે, ગઢ ઉપરનું એક જ મોટું જગાશય ગાયના લોહીથી ભ્રષ્ટ કરવાની હીન યુક્તિથી સમિયાણા પડ્યું.

આ પછી સુલતાને જલોર ઉપર ચડાઈ કરી. ૮ વર્ષ સુધી રજપૂતોએ એનો વીરતાપૂર્વક સામનો કર્યો. પણ છેવટે સં.૧૩૬૮- (ઈ.૧૩૧૨)માં વીકા સેજપાલ નામના એક દેશદ્રોહી રજપૂતની મદદથી છૂપે માર્ગે જલોરગઢમાં પેસી જઈને મુસ્લિમ લશ્કરે રજપૂતોને હરાવ્યા અને કાનસડે તથા તેનો પુત્ર વીરમદે વીરગતિને પામ્યા. જલોર પરની આ ચડાઈ વખતે અલાઉદ્દીનની પુત્રી પિરોજ પણ એની સાથે હતી. એ પિરોજના વીરમદે પ્રત્યેનક એકપક્ષી પ્રેમનું પણ કવિએ નિરૂપણ કર્યું છે. બાદશાહની રજથી પિરોજ જલોર જઈને વીરમદેને પોતાના બંનેના આગળના જન્મોની યાદ આપે છે ત્યારે વીરમદે એનું મોટું જોવા પણ નૈયાર થતો નથી. છેલ્લે પિરોજની આજ્ઞા અનુસાર વીરમદેનું મસ્તક દિલ્હી લાવવામાં આવે છે ત્યારે એ મસ્તક પિરોજથી અવળું ફરી જાય છે પણ પિરોજ એને વિધિપૂર્વક અગ્નિદાહ આપાવીને પોતે યમુનામાં જળસમાધિ લે છે.

આ પ્રબંધની મુખ્ય લક્ષીકનો ઈતિહાસ-પ્રમાણિત હોવાથી એનું દસ્તાવેજી મૂલ્ય ઘણું છે. કાવ્ય ઘટના બન્યા પછી ૧૪૪ વર્ષે રચાયું હોવા છતાં તે સમયની અનંક નાનીમોટી લક્ષીકતો એ ગૂંથે છે, યુદ્ધોના અનેક મોરચાઓને ચોકસાઈથી અને વાસ્તવિક વીગતોથી આલેખે છે તથા સમગ્ર લક્ષીકતની સીલસીલાબંધ રજૂઆત કરે છે. સંભવ છે કે જલોરના આ રાજ્યાશ્રિત કવિને કેટલીક દસ્તાવેજી સામગ્રીનો લાભ મળ્યો હોય.

ઈતિહાસઘટનાઓ ઉપરાંત આ કૃતિમાં થયેલું સાંસ્કૃતિક-સામાજિક ચિત્રણ પણ ધ્યાન ખેંચે એવું છે. રજપૂતો, બ્રાહ્મણો,

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૫૩

મુસ્લિમો વગેરેના વિશિષ્ટ આચારો, વિવિધ વ્યવસાયી વર્ગો, તન્કાલીન માન્યતાઓ અને ઉત્સવો, નગર-લશ્કર-પડાવની વ્યવસ્થા તથા રજપૂતકુળો, અશ્વજાતિઓ ને ભોજનસામગ્રીની યાદીઓથી આ સમાજચિત્રણ ભર્યુંભર્યું છે, અને બધું જ ઉચિત પ્રસંગ-સંદર્ભમાં વણાઈને આવે છે. શબ્દઘોષથી, અત્યુક્તિથી, દિવ્ય શસ્ત્રોથી, ઢંગધડા વિનાની બાઈબાઈથી યુદ્ધવર્ણન કરવાની મધ્યકાલીન પરંપરાની સામે અહીં વિવિધ પ્રકારના વ્યૂહો અને તદનુરૂપ શસ્ત્રોથી લડાતાં યુદ્ધોનાં વાસ્તવિક ચિત્રણ આપાણને મળે છે. અને એમાં ભયાનક, અદ્ભુત અને બીભત્સથી ઓછામાં ઓછો મિશ્રિત સાચો પરાક્રમરસ પ્રગટ થાય છે. કવિએ પિરોજનું જે જાતનું વૃત્તાંત કહ્યું છે તથા કાન્ડકદેને વિષયના અવતાર અને અલાઉદ્દીનને શંકરના અવતાર લેખ્યા છે તે કવિના હિંદુત્વના અભિમાનના વિલક્ષણ આધિકારો હોય તેવું સમજાય છે.

રજપૂતી વીરતાના આધમતા યુગની ઈતિહાસકથાને વેગપૂર્વક વર્ણવતો આ પ્રબંધ સુરેખ વ્યક્તિચિત્રણો, ગીત વગેરેમાં અભિવ્યક્તિ પામેલાં કરુણાદિ રસોનાં થોડાંક હૃદયસ્પર્શી આલેખનો, કવિની દેશ-ધર્મ-પ્રીતિ ને આત્મશ્રદ્ધાના આધિકાર, આછા પણ ઔચિત્યપૂર્ણ અલંકરણ તથા સાભિપ્રાય ને પ્રૌઢ વાણીછટાથી આહવાદક બન્યો છે અને અમૃતકલશના ‘હમ્મીરપ્રબંધ’←જેવી ઉત્તરકાલીન કૃતિઓ માટે અનુકરણીય નીવડયો છે. [કા.વ્યા.]

કાપડભારથી [ ] : ગંગેવદાસના શિષ્ય. અધ્યાત્મવિષયક, હિંદીની છાંટવાળા ૪ કડીના ૧ પદ(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : દુર્લાભ ભજન સંગ્રહ, પ્ર. ગોવિંદભાઈ રા. ધામેલિયા, ઈ.૧૯૫૮. [શ.ત્રિ.]

કાભઈ (મહારાજ) [ઈ.૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : નિરાંત મહારાજ (ઈ.૧૭૪૭-ઈ.૧૮૫૨)ના પુત્ર બાવાભાઈના પુત્ર. જ્ઞાતિ રજપૂત. અવટકે ગોહેલ. દેશાણની જ્ઞાનગાદીના આચાર્ય. એમણે કાકા ખુશાલભાઈ પાસેથી ઉપદેશ લીધો હતો. એમનાં, અલખ-તરના અનુભવનું વર્ણન કરતાં કાકી રાગતાં ૫ પદો મુદ્રિત મળે છે.

કૃતિ : ગુમુવાણી (+સં.). [દિ.દ.]

‘કામાવતી’ [ર.ઈ.૧૪૪૭ કે ઈ.૧૫૧૭/ર.સં.૧૫૦૩ કે સં. ૧૫૦૩, ભાદરવા વદ ૮, રવિવાર] : મુખ્યત્વે દોહરા-ચોપાઈની ૮૦૦ ઉપરાંત કડીઓની શિવદાસકૃત આ રચના (મુ.) હસ્તપ્રતોમાં ‘આખ્યાન’, ‘કથા’, ‘ચરિત્ર’ ને ‘વાર્તા’ તરીકે ઓળખાવાઈ છે. મનુષ્યયોનિ અને પંખીયોનિના પહેલા ૨ પૂર્વાવતારોમાં વિધિવશાત્ એકઠાં નહીં રહી શકેલાં કરણકુંવર અને કામાવતીની ૩ ભવની કથા અહીં આલેખાઈ છે. પહેલા ૨ ભવની કથાનું મતિસુંદરના ‘હંસાઉલીપૂર્ણભર-ચરિત’માં આલેખાયેલા હંસાઉલીના ૨ પૂર્વભવો સાથે મળતાપણું છે ને પુરુષદ્વેષિણી કામાવતીના રાજ ચિત્રસેન સાથેના લગ્નની કથા પણ અસાઈતની ‘હંસાઉલી’ સાથે જાઠ મળતાપણું ધરાવે છે, પરંતુ પછી કથા જુદી રીતે ચાલે છે. ચિત્રસેન

ખજ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

બીજી રાણીઓ સાથે વિલાસમાં કામાવતીને ભૂલી જતાં કામાવતીને મહેલે ૭ વર્ષે જાય છે. રિસાવેલી કામાવતીએ એનો સ્વીકાર ન કરવાથી રાજા એને વેચવા કાઢે છે, જેમાં એનો પૂર્વભવનો પ્રેમી વર્ણિક કરણકુંવર એને ખરીદી લે છે. કામાવતીને ખરીદવાથી કરણકુંવર ગરીબ થઈ જાય છે. પરંતુ કામાવતીએ ભરત ભરીને બનાવેલાં ચિત્રપટો વેચીને તેઓ સમૃદ્ધ બને છે. આ દરમ્યાન ત્યાંના રાજા વીરસેનની નજર કામાવતી પર બગડે છે ને કરણ-કુંવર તથા કામાવતીને જુદાં પડવાનું થાય છે. ક્રમશઃ પોતાના તરફ આકર્ષણેલા રાજા, ચોર, હંસ અને વચ્છના સર્જનમાંથી પોતાની ચતુરાઈથી છૂટી, અને કરણકુંવર ઉપરાંત એ ચારેને જોગીવેશે રખડતા કરી, પુરુષવેશે ૨ કુંવરીઓને પરણેલી કામાવતી અંતે ચિત્રપટની યુક્તિથી જ કરણકુંવરને પ્રાપ્ત કરે છે.

જૈન શાસ્ત્રમાંથી આ કથા લીધી હોવાના ઉલ્લેખો કેટલીક પ્રતોમાં મળતા હોવા છતાં પૂર્વપરંપરામાં કરણકુંવર અને કામાવતીની કથાને સીધું મળતું આવતું કોઈ કથાનક પ્રાપ્ત થતું નથી, પરંતુ દક્ષિણના કર્ણાટક-તમિળનાડુના પ્રદેશોમાં પ્રચલિત સદારામાની કથા સાથે એનું ગાઠ મળતાપણું છે, જેને કર્ણાટક સાથે ગુજરાતને જૂના સમયથી સંબંધ હોવાની હકીકતનું એક વિશેષ દૃષ્ટાંત ગણી શકાય.

કૌતુકમય પ્રસંગો, કરણકુંવર-કામાવતીનાં આકર્ષક પાત્રચિત્રો, સંભોગ ને વિપ્રલંભશૂંગારનું મનભર નિરૂપણ અને આલંકારિક વર્ણનની છટા આ રસિક પ્રેમકથાને આસ્વાદ્ય બનાવે છે.

આ કૃતિની ૧ હસ્તપ્રતમાં મળતો “સંવત ખંદર તોહોતરો” એ સમયનિર્દેશ ૧૫૦૩ અને ૧૫૧૭ એ બંને અર્થઘટનોને અવકાશ આપે એવો છે, પરંતુ નિદિષ્ટ તિથિ-વાર સં.૧૫૦૩માં મળતાં આવે છે, સં.૧૫૧૭માં નહીં. બીજી ૧ હસ્તપ્રતમાં ર.સં.૧૭૩૩ છે પણ એમાં તિથિ-વારના નિર્દેશમાં ગોટાળા હોઈ રચનાવર્ષ પણ કેટલું શ્રદ્ધેય માનવું તે પ્રશ્ન છે. [પ્ર.શા.]

કાયમુદ્દીન [ઈ.૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ-અવ.ઈ.૧૭૭૩] : મુસ્લિમ કવિ. હજરત બદરુદ્દીનના પુત્ર. કડીના વતની. પોતાના ધાર્મિક દર્શનમાં અદ્વૈત વેદાંત, કૃષ્ણભક્તિ અને જીવદયાનો સમાવેશ કરતા એમના પંચને હિન્દુ-મુસ્લિમ બંને કોમના અનુયાયીઓ મળ્યા છે. એ ફારસી, અરબી, ગુજરાતી અને સંસ્કૃતનું સારું જ્ઞાન ધરાવતા હતા. મુરીદોની શોધમાં નીકળેલા તે એકલબારા થઈ નંદરબાર તરફ જતા હતા ત્યાં ધોકડા ગામે તેમનું અવસાન થયું. એકલબારાના ઠાકોરને આપેલું વચન પછવા તેમણે કરેલી સૂચના મુજબ તેમનો મૃતદેહ એકલબારા લઈ જવામાં આવ્યો. ત્યાં તેમની દરગાહ પર કાંતિકી પૂર્ણિમાએ મેળો ભરાય છે.

અદ્વૈતભાવ, પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ, આત્મજ્ઞાન વગેરે એમના ધર્મ દર્શનનાં તત્ત્વોને વાણી લેતાં એમનાં કલામો-ભજનો (મુ.) ગરબો, ગરબી, બારમાસી, રવેણી, મંગલ આદિ પ્રકારો તેમ જ ઝૂવણા, પ્રભાત, ખિલાવવ વગેરે રાગનામો ધરાવે છે. એ બહુધા ઉર્દૂ-હિન્દીમાં છે પણ કેટલીક રચનાઓ - ખાસ કરીને ગરબી, ગરબો વગેરે -ગુજરાતીમાં પણ છે. તેમણે ઉર્દૂમાં ‘નૂરે રોશન’ (ર.ઈ.૧૭૫૦) તથા ‘દિલે રોશન’ નામના ગ્રંથો રચેલા છે.

કૃતિ : ૧. નૂરે રોશન, સં. રતનશાહ કોપાજી, ઈ.૧૮૨૪ (ભજનો)

કાપડભારથી : કાયમુદ્દીન

કવામા સમેત) (+સં.); □ ૨. નકાસંગ્રહ; ૩. ભક્તિસાગર, સં, હરગોવિન્દાસ હરકીસનદાસ, ઈ.૧૯૨૯ (+સં.). [૨.૨.૬.]

કાલિદાસ : જુઓ કાળિદાસ.

કાશીદાસ : આ નામે 'ઓખાહરણ' (લે.ઈ.૧૭૨૫) નોંધાયેલ મળે છે પરંતુ વસ્તુતઃ નાકરના 'ઓખાહરણ'માં ૧૩ કડીની 'અનિરુદ્ધની ઘોડલી' વગેરે ઓખા-અનિરુદ્ધના લગ્નપ્રસંગને વર્ણવતાં કોઈક પદો આ કવિણાપથી ઉમેરાયેલાં દેખાય છે. આ કાશીદાસ, કાશીદાસ-૧ છે કે કેમ તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

સંદર્ભ : ૧. આલિસ્ટઓઈ; ૨. ગુહાયાદી. [ચ.શે.]

કાશીદાસ-૧ [ઈ.૧૭૬૪ સુધીમાં] : સુરચંદ્રપુત્ર. 'વૈતરણીનું આખ્યાન' (લે.ઈ.૧૭૬૪)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ગુહાયાદી. [ચ.શે.]

કાશીદાસ-૨ [ઈ.૧૮૧૮માં હયાત] : પેટલાદ પરગણાના ચાચરવેદી મોઢ બ્રાહ્મણ. ભગવાનની ભક્તવત્સલતાનું સરળ શૈલીમાં નિરૂપણ કરતી ૧૨ પદની 'નરસિંહની હૂંડી' (૨.ઈ.૧૮૧૮/સં.૧૮૭૪, ચૈત્ર સુદ ૩, સોમવાર; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : નકાદોહન(+સં.). [ચ.શે.]

કાશીદાસ-૩ [ ] : મોરારજીપુત્ર. જ્ઞાતિએ જુહાર. દયાદરાના વતની. ધંધાએ કરેલા વસેલા. એમને નામે યાજનાં ૨ પદ (મુ.) તથા નીતિની છૂટક કવિતા નોંધાયેલ છે.

કૃતિ : બુકાદોહન:૮ (+સં.).

સંદર્ભ : ગુજૂકલકીકત. [ચ.શે.]

કાશીરામ [ઈ.૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : સુરત પાસે કતારગામના કોળી. સારા જ્યોતિષી. ગરબીઓ-પદોના કર્તા. તેમની ૧ કૃતિ 'રાધાપાર્વતીનો સંવાદ' નામે પણ નોંધાયેલી છે. જુઓ અમથારામ.

સંદર્ભ : ક્ષત્રીમાસિક, એપ્રિલ-જૂન ૧૯૩૯ - 'સુરતના કેટલાક સંતો અને ભક્તકવિઓ', માણેકલાલ શં. રાણા. [ચ.શે.]

કાકાન- : જુઓ કુહાન-.

કાળિદાસ : આ નામે બુજંગીની ૧૦/૧૨ કડીઓ સુધી વિસ્તરતું 'અંબાષ્ટક' (લે.ઈ.૧૮૦૨; મુ.), ૮ કડવાંનું 'દ્રૌપદીવસ્ત્રાહરણ' (મુ.) અને ગણપતિ, સરસ્વતી તથા અંબાની સ્તુતિના કેટલાક છંદ ગરબા (મુ.) મળે છે. આ કયા કાળિદાસ છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી. 'દ્રૌપદીવસ્ત્રાહરણ' દ્રૌપદીના સતીત્વની પ્રતીતિ થતાં દુર્યોધન એ સતીની પૂજા કરે છે એવા કથાવર્ણકથી ધ્યાન ખેંચે છે.

કૃતિ : ૧. કાદોહન:૧; ૨. દેવી મહાત્મ્ય અથવા ગરબા સંગ્રહ:૨, પ્ર. વિશ્વનાથ જો. દ્વિવેદી, ઈ.૧૮૯૭ (+સં.); ૩. પ્રાકાસુધા:૩ (+સં.); □ ૪. ક્ષત્રીમાસિક, ઓક્ટો.-ડિસે. ૧૯૭૧ - 'દેવી સ્તુતિ - ત્રણ સ્તોત્રો', સં. વિનોદચંદ્ર ઓ. પંડ્યા.

કાલિદાસ : કાંતિ

સંદર્ભ : ગુહાયાદી.

[૨.સો.]

કાળિદાસ-૧ [ઈ.૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : આખ્યાનકાર. વસાવડ- (સૌરાષ્ટ્ર)ના વડનગરા નાગર. એમનું ૪૦ કડવાંનું 'પ્રહ્લાદ-આખ્યાન' (૨.ઈ.૧૭૬૧/સં.૧૮૧૭, ચૈત્ર સુદ ૧૧; મુ.) કથાવસ્તુને વિસ્તારથી અને વાક્યટાપૂર્વક વર્ણવે છે, ભક્તિ અને વીરરસના આલેખનની તક લે છે અને કેટલાક ઊંમિસભર અંશો પણ ધરાવે છે. ૨૧/૨૫ કડવાંનું 'સીતાસ્વયંવર' (૨.ઈ.૧૭૭૬/સં.૧૮૩૨, આસો -; મુ.) પણ સામાજિક રીતરિવાજોના ચિત્રણથી તેમ જ સરસ્વતી તથા સીતાના અંગસૌંદર્ય જેવા વિષયોના વિસ્તૃત અલંકાર-મંડિત વર્ણનોથી પ્રસ્તારી બનેલી રચના છે. બંને કૃતિઓ ઢાળ ઉપરાંત વલણ, ઊથલો, પૂર્વછાપો નામક ખંડોનો ૧થી વધુ વાર વિનિયોગ કરતો લાક્ષણિક કડવાબંધ ધરાવે છે અને વિવિધ રાગોના નિર્દેશવાળી સુગેય દેશીઓમાં રચાયેલી છે.

આ કાળિદાસને નામે ૬૬ ચંદ્રાવળાનું, સંવાદપ્રચુર ને સરળ પ્રવાહી શૈલીનું 'ધ્રુવાખ્યાન' (મુ.), 'ઈશ્વરવિવાહ' તથા 'ચંડિકાના ત્રિભંગી છંદ' નોંધાયેલ છે. તેમાંથી 'ધ્રુવાખ્યાન' કોઈ પણ જાતની કવિનામદ્યાપ ધરાવતું નથી, તેથી એનું કર્તૃત્વ સંદિગ્ધ ગણાય. અન્ય ૨ કૃતિઓનો માત્ર ઉલ્લેખ મળતો હોવાથી આ કાળિદાસની એ રચનાઓ હોવા વિશે ચોક્કસ પ્રમાણની અપેક્ષા રહે છે.

કૃતિ : ૧. ધ્રુવાખ્યાન, પ્ર. મગનલાલ દેવચંદ, ઈ.૧૮૮૪; ૨. પ્રહ્લાદાખ્યાન, મુ. લલ્લુભાઈ અમીચંદ, ઈ.૧૮૬૦; ૩. સીતાસ્વયંવર, પ્ર. બાપુ સદાશિવ શેઠ હેગષ્ટે, ઈ.૧૮૫૯; □ ૪. બુકાદોહન:૧; □ ૫. પ્રાકાત્રેમાસિક, અં. ૧ ઈ. ૧૮૮૯ - 'સીતાસ્વયંવર', સં. હરગોવિંદાસ કાંટાવાળા (+સં.).

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત્ર; ૨. ગુજૂકલકીકત; ૩. ગુસાઈતિહાસ:૨; ૪. પ્રાકકૃતિઓ; □ ૫. ગુહાયાદી. [૨.સો.]

કાળિદાસ-૨ [ઈ.૧૯મી સદી ઉત્તરાર્ધ સુધીમાં] : કાળિદાસ કુબેર એવી નામદ્યાપ મળે છે તેથી 'કુબેર' પિતાનામ હોવાની શક્યતા છે. એમની 'શિવલીલા' (લે.ઈ.૧૮૬૦ આસપાસ) નામે પણ વસ્તુતઃ કેટલાંક રૂઢ દૃષ્ટાંતોથી વૈરાગ્યબંધ કરતી ૨૫ કડીની રચના મુદ્રિત મળે છે. એમની આ જ નામની ૧૦૨ કડીની રચના પણ નોંધાયેલી છે તે હકીકતદોષ છે કે કેમ તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

કૃતિ : બુકાદોહન:૮.

સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકલકીકત; □ ૨. ગુહાયાદી. [૨.સો.]

કાંતિ/કાંતિવિજય : આ નામથી કેટલીક જ્ઞેન રચનાઓ મળે છે તેમાંથી ૨૪ કડીનો 'અંબિકા-છંદ' (લે.ઈ.૧૭૪૦), ૯ કડીનો 'ગોડીજીરો છંદ' (લે.સં.૧૯મી સદી અનુ.) તથા ૧૫/૧૬ કડીનો 'તાવનો છંદ' (મુ.) એના બાષા-પદ્યબંધની દૃષ્ટિએ તથા પુણ્ય-રાજગણિની મૂળ સંસ્કૃત કૃતિ 'લોલિકારજ : પર્વકથા' પરનો સ્તબક (૨.ઈ.૧૭૩૬) રચનાસમયની દૃષ્ટિએ કાંતિવિજય-૨ની રચનાઓ હોવાની શક્યતા છે. ૮ કડીનું 'વીસ સ્થાનકનું સ્તવન' (મુ.) 'દેવગુરુ' એવા શબ્દોને લીધે કોઈ દેવવિજયશિષ્ય કાંતિવિજયની

ગુજ્યાતી સાહિત્યકોશ : ૫૫

રચના હોય કે કાંતિવિજય-૩ની રચના પણ હોય. આ ઉપરાંત ૩૧ ગ્રંથાગ્રનું 'સંજ્ઞા-સ્તવન', ૩૧ કડીની 'આદિત્યવારની વેલ', ૪૫ ગ્રંથાગ્રની 'છ પ્રતની સજાયો' (વિ.ઈ.૧૭૪૧), ૨૫ કડીની 'સતી સુભદ્રાની સજાય' વગેરે કેટલીક મુદ્રિત-અમુદ્રિત કૃતિઓ મળે છે તે કયા કાંતિવિજયની છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી. જોકે, આમાંની કેટલીક કૃતિઓ કાંતિવિજય-૧ અને કાંતિવિજય-૨-ને નામે મૂકવામાં આવી છે.

કૃતિ : ૧. અસસંગ્રહ; ૨. ચૈસ્તસંગ્રહ; ૧,૩; ૩. જૈકાપ્રકાશ; ૧; ૪. જૈપ્રાસ્તસંગ્રહ; ૫. જૈસંગ્રહ; ૬. પ્રાછંદસંગ્રહ; ૭. પ્રાસપસંગ્રહ; ૧; ૮. પ્રાસ્તસંગ્રહ; ૯. સજાયમાલા, પ્ર. લલ્લુભાઈ ઈશ્વરદાસ, ઈ.૧૯૦૦; ૧૦. સસન્મિત્ર (અ.).

સંદર્ભ : ૧. આલિસ્તઓઈ:૨; ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. વીંહ-સૂચી; ૪. હેજૈજ્ઞાસૂચિ:૧. [૨.૨.૬.]

કાંતિવિજય-૧ [ઈ.૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. હીરવિજયની પરંપરામાં કીર્તિવિજયના શિષ્ય અને ઉપાધ્યાય વિનયવિજય(ઈ.૧૭મી સદી)ના ગુરુબંધુ. મહોપાધ્યાય યશોવિજયની ઈ.૧૬૮૭ સુધીની ચરિત્રરેખા આપી તેની ગુણપ્રશસ્તિ કરતી અને લગભગ આ જ ગાળામાં રચાયેલી ૪ ઢાળની 'સુજસવેલી-ભારા' (મુ.), 'ચોવીસી', ૫૩ કડીની 'સંવેગરસાયન-બાવની', ૫ ઢાળની 'ખંચમહાપ્રત-સજાય'(મુ.), ૨૭ કડીની 'શીલ-પચીસી', ૭ કડીની 'પાંચમની સજાય' (મુ.) તથા 'પ્રસન્નચંદ્ર-ઋષિ-સજાય'ના કર્તા. આ ઉપરાંત કેટલાંક મુદ્રિત-અમુદ્રિત સ્તવન, સજાય આ કાંતિવિજયને નામે મૂકવામાં આવ્યાં છે પરંતુ એ બધામાં ગુરુનામનો નિર્દેશ મળતો નથી.

કૃતિ : ૧. પ્રાચીન સ્તવનાદિ સંગ્રહ, પ્ર. જૈન ગ્રંથ પ્રકાશક સભા, સં. ૧૯૯૬; ૨. સજાયમાલા: ૧-૨ (જા.).

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂસારનો:૨; ૨. જૈગૂકવિઓ:૨,૩(૨); ૩. મુપુગૂહસૂચી; ૪. હેજૈજ્ઞાસૂચિ:૧. [૨.૨.૬.]

કાંતિવિજય-૨ [ઈ.૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયપ્રભસૂરિની પરંપરામાં પ્રેમવિજયના શિષ્ય. એમનો ૪ ખંડ અને ૯૫ ઢાળનો 'મહાબલમલયસુંદરી-રાસ' (ર.ઈ.૧૭૧૯/સં. ૧૭૭૫, વૈશાખ સુદ ૩; મુ.) મહાબલ અને મલયસુંદરીનાં જન્મ, પ્રણય, દાંપત્ય અને એમને સહેવાં પડેલાં કષ્ટોનું વૃત્તાંત, કેટલાંક આનુષંગિક વૃત્તાંતો સાથે વણવે છે. અનેક ચમત્કારપૂર્ણ પ્રસંગો-વાળી આ કૃતિમાં કવિ વર્ણન અને ભાવનિરૂપણની કામતા પ્રસંગો-યાત્ર પ્રગટ કરે છે. વિવિધ દેશોમાં રચાયેલી અને કયાંક હિંદીનો આશ્રય લેતી 'ચોવીસી' (મુ.) અને 'વીસી' (મુ.) પ્રેમભક્તિની આદ્રતા તથા ક્વચિત્ શબ્દચમત્કૃતિના વિનયોગથી જુદી તરી આવે છે. 'ચોવીસી'માંનું 'નિમિજન-સ્તવન' તો સજ્જની વિરહોક્તિઓથી વેધક બન્યું છે. આંતરયમકનો અંશતઃ ઉપયોગ કરતું ૯ ઢાળનું 'સૌભાગ્યપંચમીમાહાત્મ્યગાંભિત-નેમિજન-સ્તવન' (ર.ઈ.૧૭૪૩/સં. ૧૭૯૯, શ્રાવણ સુદ ૫, રવિવાર; મુ.) ચારણી શૈલીના ૩૯ અને ૫૧ કડીનાં, એમ ૨ 'ગોડીપાર્વજન-છંદ' (મુ.), ૩ ઢાળનું 'મૌન-એકાદશીનું સ્તવન' (ર.ઈ.૧૭૧૩/સં. ૧૭૬૯,

પદ : ગુજ્યાતી સાહિત્યકોશ

માગશર સુદ ૧૧; મુ.), ૨ ઢાળનું 'અષ્ટમી-સ્તવન' (મુ.), ૧૫ કડીની 'નિમિરાજનમતી-સજાય' (ર.ઈ.૧૭૧૫; મુ.), 'જંબૂસ્વામિ-ચરિત્ર' પરનો સ્તબક (ર.ઈ.૧૭૦૮/સં. ૧૭૬૪, વૈશાખ સુદ ૩) તથા ૪ કડીની 'સિદ્ધચક્ર-સ્તુતિ' એ આ કવિની અન્ય કૃતિઓ છે.

ગામો વગેરેની નામયાદી દ્વારા મંદોદરીએ પ્રલેપપૂર્વક રાવણને આપેલી શિખામણ રજૂ કરતી બાલાવબોધ સહિતની છપ્પાબંધની 'હીરાવેધ-બત્રીસી' (વિ.ઈ.૧૭૪૩; મુ.) ગુરુનામના નિર્દેશ વિનાની છે પરંતુ 'કહે કાંતિ' એવી અન્ય રચનાઓમાં પણ મળતી નામછાપ તથા લેખનસમયને કારણે આ જ કવિની રચના હોવાનું સમજાય છે.

કૃતિ : ૧. મહાબલમલયસુંદરીનો રાસ, પ્ર. શ્રાવક ભીમસિંહ માણેક, સં. ૧૯૪૧; ૨. ચોસંગ્રહ; ૩. જૈકાપ્રકાશ; ૧; ૪. જૈકા-સંગ્રહ; ૫. જૈન પ્રાચીન પૂર્વાચાર્યો વિરચિત સ્તવન સંગ્રહ, પ્ર. શેઠ મોતીચંદ જવેરી, ઈ.૧૯૧૯; ૬. પ્રાછંદસંગ્રહ; ૭. સજાયમાલા (પં.); ૮. બુદ્ધિપ્રકાશ, જુલાઈ-સપ્ટે. ૧૯૩૪-'હીરાવેધ બત્રીસી', સં. ભોગીલાલ જ. સાંડેસરા (+સં.).

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂસારનો:૧; ૨. જૈગૂકવિઓ: ૨, ૩(૨); ૩. મુપુગૂહસૂચી; ૪. હેજૈજ્ઞાસૂચિ:૧. [૨.૨.૬.]

કાંતિવિજય-૩[ઈ.૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : જૈન સાધુ. "દેવદર્શન-ગુરુ" એ શબ્દોને કારણે દેવવિજય-દર્શનવિજયના શિષ્ય હોવાનું અર્થઘટન થયું છે. એમણે ૩૨/૪૦ કડીની 'ક્રોધમાનમાયાલોભનો છંદ/ચાર-કષાય-છંદ/શિક્ષા-સ્તોત્ર' (ર.ઈ.૧૭૭૯; મુ.) તથા ૩૭ કડીની 'સુભદ્રા-ચોપાઈ' (ર.ઈ.૧૭૭૭/સં. ૧૮૩૩, પોષ વદ ૫) એ ૨ કૃતિઓ રચેલી છે.

કૃતિ : માણિભદ્રાદિકેના છંદોનું પુસ્તક:૧, પ્ર. નિર્ણયસાગર પ્રેસ, સં. ૧૯૪૦.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ:૩(૧). ૨. હેજૈજ્ઞાસૂચિ:૧. [૨.૨.૬.]

કાંતિવિમલ [ઈ.૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. શાંતિવિમલની પરંપરામાં કેસરવિમલના શિષ્ય. ૪૧ ઢાળ અને ૮૩૦/૮૯૦ કડીઓના 'વિક્રમચરિત્રકનકાવતી-રાસ' (ર.ઈ.૧૭૦૮ કે ૧૭૧૧/સં. ૧૭૬૪ કે ૧૭૬૭, માગશર સુદ ૧૦, રવિવાર)ના કર્તા. સંદર્ભ : ૧. આલિસ્તઓઈ:૨; ૨. જૈગૂકવિઓ:૨, ૩(૨); ૩. મુપુગૂહસૂચી. [શ્રા.ત્રિ.]

કાંતિસાગર [ ] : જૈન સાધુ. પંડિત ઉત્તમસાગરના શિષ્ય. સિદ્ધચક્રપૂજનાં ૪ સ્તવનો(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જૈપ્રપુસ્તક:૧; ૨. પૂજાસંગ્રહ, પ્ર. ભનીબહેન ધી. શ્રોફ, ઈ.૧૯૩૬.

સંદર્ભ : હેજૈજ્ઞાસૂચિ:૧. [૨.૨.૬.]

કિશોરદાસ [ઈ. ૧૭મી સદી] : પુષ્ટિમાર્ગીય કવિ. ભક્ત્યના વતની. ત્રિકમભાઈના પુત્ર અને મોહનભાઈ(જ.ઈ.૧૬૦૭)ના તાતા ભાઈ. માતાનું નામ ફૂલાં. ગોકુળનાથવિષયક શયનનું ધોળ ('મુ.) આદિ કેટલાંક ધોળના કર્તા.

કૃતિ : *ગોકુલેશ ધોળ પદ માધુરી, સં. ચિમનલાલ મ. વૈદ્ય, -

કાંતિવિજય-૧ : કિશોરદાસ

સંદર્ભ : ૧. ગોપ્રભકવિઓ; □ ૨. અનુગ્રહ, ડિસે. ૧૯૫૭ - 'મહદ્મણિ શ્રી મોહનભાઈ.' [શ્રા.ત્ર.]

કિસન(કવિ)-૧ [ઈ.૧૭૪૨ આસપાસ સુધીમાં] : 'ભક્તમાલ' તથા હરિભક્તિ કરવાનો બોધ આપતા ૧ પદ(લિ.ઈ.૧૭૪૨ લગભગ)ના કર્તા. આ કવિને નામે નોંધાયેલ 'કૃષ્ણની કૃપા'માં કવિનામછાપ નથી અને વ્રજભાષાની 'હરિભજનલીલા' નિદિષ્ટ હસ્તપ્રતમાં મળતી નથી.

સંદર્ભ : ગુલાયાદી. [કી.જે.]

કિસન(મુનિ)-૨ [ ] : જૈન સાધુ. ૧૫ કડીની 'સ્થૂલભદ્ર-કોશાની સજાય'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : રત્નસાર : ૨, મુ. હીરજી હંસરાજ, સં.૧૯૨૩. [પા.માં.]

કિકરીદાસ/કિકરીદાસ [ઈ.૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ ભક્તકવિ. કવિ ઈ.૧૫૫૪માં થયા હોવાનો ઉલ્લેખ મળે છે તે તેમની જન્મસાલ છે કે કેમ તે નિશ્ચિત થતું નથી. પહેલાં ગુસાઈજી વિઠ્ઠલનાથ(અવ.ઈ.૧૫૮૬)ના અંત પછી ગોકુલનાથના ભક્ત બન્યા. આ કવિએ રચેલાં કીર્તનોમાંથી ૨૫ કડીનું વલ્લભાચાર્યના જન્મનાં વધામણાં ગાતું પદ, હિંદોળાનાં ૨ પદ, ગોકુલવાસનાં મહિમાને વર્ણવતાં ૫ ધોળ તથા ૧ હિંદી પદ મુદ્રિત મળે છે તેમાં કવિની ભાવાન્મક વર્ણનની શક્તિ દેખાય છે. કવિની પદરચના પર અષ્ટસખાની અસર હોવાનું પણ નોંધાયું છે.

કૃતિ : ૧. શ્રી ગોકુલેશજીનાં ધોળ તથા પદસંગ્રહ, પ્ર. લલ્લુભાઈ છ. દેસાઈ, ઈ.૧૯૧૬; ૨. પુષ્ટિપ્રસાદી, પ્ર. ગોવર્ધન સત્સંગ મંડળ, સં. ૨૦૨૨ (બીજી આ.); □ ૩. અનુગ્રહ, જન્યુ. ૧૯૬૦ - 'કિકરીદાસ વૈષ્ણવ', ચિમનલાલ મ. વૈદ્ય. [શ્રા.ત્ર.]

કોકુ : 'સોઢી અને દેવડાનું ગીત' (લિ.ઈ.૧૫૬૫) નામના ઐતિહાસિક કાવ્યના કર્તા તે કોકુ-૧ હોવાનું નિશ્ચિત કહી શકાય તેમ નથી.

સંદર્ભ : ગુલાયાદી. [ચ.શે.]

કોકુ-૧ [ઈ.૧૬મી સદી મધ્યભાગ સુધીમાં] : આખ્યાનકવિ. ગોદાસુત. અવટંકે વસાહી. ગણદેવીનિવાસી. જ્ઞાતિએ ઔદીચ્ય બ્રાહ્મણ. વ્યવસાયે ખેડૂત.

તેમનું 'બાલ-ચરિત્ર/કૃષ્ણ-ચરિત્ર' (લિ.ઈ.૧૫૪૪ના અરસામાં) ૬૩૦ કડીઓનું, દુહા-ચોપાઈબંધનું, કૃષ્ણલીલાનાં કેટલાંક રુચિકર ચિત્રણો ધરાવતું કાવ્ય છે. ૬૦ છંપાની 'અંગદવિષ્ટિ' (મુ.) થોડાક છંપાઓમાં રાવણ અને અંગદ વચ્ચેના સંવાદનું અસરકારક આલેખન કરી, રામરાવણયુદ્ધનું પણ જુસ્સાદાર વર્ણન કરે છે. શામળની 'અંગદવિષ્ટિ' પૂર્વેની આ કૃતિ વીરરસની નોંધપાત્ર કૃતિ બની છે.

કૃતિ : બુદ્ધિપ્રકાશ, ડિસે. ૧૯૨૩ - 'અંગદવિષ્ટિ', સં. હરિનારાયણ આચાર્ય.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત:૧-૨; ૨. ગુસાઈતિહાસ:૨; ૩.

કિસન-૧ : કીર્તિવર્ધન

ગુ. સા.-૮

નયુકવિઓ; □ ૪. ગુલાયાદી. [ચ.શે.]

કીરત(સૂરિ)/કીર્તિ : કીરતસૂરિને નામે ૨૪ કડીની 'અરણિક-મુનિની સજાય' (મુ.) મળે છે. આ કથા કીર્તિ છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

કૃતિ : સજાયમાલા, પ્ર. લલ્લુભાઈ ઈશ્વરદાસ, ઈ.૧૯૦૦.

[ર.સો.]

કીર્તિ-૧ [ઈ.૧૪૭૯માં હયાત] : જુઓ વિજયવંદ્રસૂરિશિષ્ય રાજકીર્તિ.

કીર્તિ-૨ [ ] : જૈન. હીરરત્નસૂરિના શિષ્ય. ૪ કડીની 'મૌન-એકાદશી-સ્તુતિ' (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : જૈકાપ્રકાશ : ૧.

[ર.સો.]

કીર્તિમુરુ(વાચક) [ઈ.૧૪૪૧માં હયાત] : જૈન સાધુ. કવિનાં કેટલાંક કાવ્યોને સમાવતી કવિએ લખેલી ઈ.૧૪૪૧ની હસ્તપ્રત મળે છે. એમણે જિનવરો તથા જૈન તીર્થોની યાદી આપતી ૨૮ કડીની 'ત્રિભુવન-ત્રૈલ્યપ્રવાડી/શાશ્વતતીર્થમાલા' (મુ.), હરિગીતની ચાલની ૪ કડીના 'અંબિકા-છંદ' તથા નમિનાથવિષયક કેટલીક કૃતિઓની રચના કરેલી છે. કવિનાં કાવ્યોમાં અનુપ્રાસાદિ શબ્દાલંકારોનું માધુર્ય છે.

કૃતિ : પ્રાતીસંગ્રહ:૧(૫સં.).

સંદર્ભ : નયુકવિઓ.

[ર.સો.]

કીર્તિરત્ન (આચાર્ય/સૂરિ)-૧/કીર્તિરાજ [જ.ઈ.૧૩૯૩ - અવ.ઈ. ૧૪૬૯/ સં.૧૫૨૫, વૈશાખ સુદ/વદ પ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનભદ્રસૂરિના શિષ્ય અને પટ્ટધર. સંસારી નામ દેલ્હા. ઓશવાલ વંશ. પિતા દેપા. માતા દેવલદે. દીક્ષાનામ કીર્તિરાજ. દીક્ષા ઈ. ૧૪૦૭. આચાર્યપદ ઈ.૧૪૪૧. ૨૫ દિવસની અનશન-આરાધના બાદ વીરમપુરમાં સમાધિપૂર્વક અવસાન. ૩૨ કડીના 'મહાવીર-વિવાહલો'ના કર્તા. તેમણે સંસ્કૃતમાં 'નમિનાથકાવ્ય' રચ્યું છે.

સંદર્ભ : ૧. ઐજૈકાસંગ્રહ; □ ૨. જૈન સત્યપ્રકાશ, ઓકટો.

૧૯૪૬ - 'વિવાહલલૈ સંજ્ઞક અન્ય જૈન રચનાયે', અગરચંદ નાહટા.

[શ્રા.ત્ર.]

કીર્તિરત્ન(સૂરિ)-૨ [ઈ.૧૫૨૫માં હયાત] : જૈન સાધુ. તેજરત્ન-સૂરિના શિષ્ય. ૬ ઢાળના 'અતીતઅનાગતવર્તમાનજિન-ગીત' (૨.ઈ.૧૫૨૫)ના કર્તા. જુઓ તેજરત્નસૂરિશિષ્ય.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ:૩(૧).

[શ્રા.ત્ર.]

કીર્તિરાજ : જુઓ કીર્તિરત્ન-૧.

કીર્તિવર્ધન/કેશવ(મુનિ) [ઈ.૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગચ્છની આદ્યપક્ષીય આચાર્યશાખાના જૈન સાધુ. જિનહર્ષના શિષ્ય દયા-રત્નના શિષ્ય. એમની 'સદયવત્સ-સાવલિંગા-ચોપાઈ/રાસ'(મુ.)ની

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૫૭

ધાત્રીખરી હસ્તપ્રતો કર્તાનામ મુનિ કેશવ આપે છે, ત્યારે મુદ્રિત પાઠ તેમ જ કોઈક હસ્તપ્રતમાં કીર્તિવર્ધન નામ પણ મળે છે. કૃતિનો રચનાસમય મુદ્રિત પાઠ તેમ જ મોટા ભાગની પ્રતોમાં ઈ.૧૬૨૩/સં.૧૬૭૯, વિજ્યાદશમી/આસો સુદ ૧૦, સોમવાર મળે છે ત્યારે કોઈક પ્રત ઈ.૧૬૪૧/સં.૧૬૯૭, વિજ્યાદશમી/આસો સુદ ૧૦, રવિવાર બતાવે છે. જોકે, જિનહર્ષના આચાર્ય-કાળ (ઈ.૧૬૩૭-ઈ.૧૬૬૯) - જ્ઞ દરમ્યાન આ કૃતિ રચાયેલી છે - તથા દયારત્નના હયાતીકાળ (ઈ.૧૬૩૯) સાથે ર.ઈ.૧૬૪૧-નો જ મળ બેસે. દુહાઓપાઈબદ્ધ પણ કવિત્વ રંગદ્રાવણ, કવિત્વ વગેરેનો વિનિયોગ કરતી ૪૦૦-૫૦૦ જેટલી કડી-સંખ્યામાં વિસ્તરતી 'સદયવત્સસાવલિગા-ચોપાઈ' સદયવત્સ અને સાવલિગાની લોકપ્રચલિત પ્રેમકથાને આલેખતી શૃંગારરસપ્રધાન કૃતિ છે. પરંપરાગત વર્ણનની છટા પ્રગટ કરતી આ કૃતિમાં અન્યોક્તિ, અર્થાતર-ન્યાસ વગેરે પ્રકારના સંસ્કૃત, પ્રાકૃત તેમ જ લોકભાષાનાં સુભા-પિતોની પ્રચુરતા ધ્યાન ખેંચે છે અને કંઠસ્થ પરંપરામાંથી કવિએ કરેલા સંકલનની છાપ પડે છે. આ કવિનું રાજસ્થાની ભાષાની અસર દેખાડતું ૫ કડીનું 'જિનહર્ષસૂરિ-ગીત'(મુ.) પણ મળે છે. વૃત્તો કેશવવિજય.

કૃતિ : ૧. ઐત્તેકાસંગ્રહ(૫સં.); ૨. (ભીમવિરચિત) સદય-વત્સવીર-પ્રબંધ, સં. મંજુલાલ ૨. મળમુદાર, ઈ. ૧૯૬૧-(૫સં.).
સંદર્ભ : જૈનગુકવિઓ:૧,૩(૧). [ર.સો.]

કીર્તિવિજય : આ નામે ૭ કડીનું 'આદિનાથ-સ્તવન', ૯ કડીનું 'ઋષભદેવ-સ્તવન', ૭ કડીનું 'ચિતામણિપાર્શ્વનાથ-સ્તવન' અને ૧૧ કડીની 'વિજયદેવસૂરિ-સગ્રાપ' એ ૪ કૃતિઓ (લ.ઈ.૧૬૪૬) મળે છે તે કીર્તિવિજય-૧ની હોવાની સંભાવના છે પણ એ વિશે કંઈ નિશ્ચિત કહેવું મુશ્કેલ છે.

ઉપાધ્યાય કીર્તિવિજયને નામે મળતું ૫૩ કડીનું 'સપ્તતિશન-જિન-સ્તવન' (ર.ઈ.૧૬૬૭) પણ કીર્તિવિજય-૨નું હોવાનું નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગુહસૂચી; ૨. હેન્રીજ્ઞાસૂચિ:૧. [ર.સો.]

કીર્તિવિજય-૧ [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. પંડિત કાનજીના શિષ્ય. વિજયસેનસૂરિના અવસાન (ઈ.૧૬૧૬) પછી અને વિજયદેવસૂરિના રાજ્યકાળ(ઈ.૧૬૧૬-ઈ.૧૬૫૭)માં રચાયેલી ૪૭ કડીની 'વિજયસેનસૂરિનિર્વાણ-સગ્રાપ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈનગુકવિઓ:૧. [ર.સો.]

કીર્તિવિજય-૨ [ઈ.૧૬૬૦માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયદેવ-વિજયપ્રભના શિષ્ય. ૧૩૫ કડીના 'ધર્મનાથ-સ્તવન'-(ર.ઈ.૧૬૬૦)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી. [ર.સો.]

કીર્તિવિજય-૩ [ઈ.૧૭૧૦માં હયાત] : જૈન સાધુ. ૧૨ કડીની 'ગોડીપ્રભુ-ગીત' (ર.ઈ.૧૭૧૦/સં.૧૭૬૬, વૈશાખ-)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈનગુકવિઓ:૨. [ર.સો.]

પદ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

કીર્તિવિજય-૪ |

] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. ખીમાવિજયના શિષ્ય ઉપાધ્યાય કાંતિવિજયના શિષ્ય. ૪ કડીની 'સુધર્મા દેવલોકની સ્તુતિ'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : પ્રાચીન સ્તવનાદિ સંગ્રહ, સં. તિલકવિજયજી ગણિવર, સં.૧૯૯૩. [ર.સો.]

કીર્તિવિજય-૫ |

] : જૈન સાધુ. રુચિપ્રમોદના શિષ્ય. ૨ કાળ ને ૪૫ કડીની દુહાદેશીબદ્ધ 'સમકિત ઉપર શ્રોણિક રાજની સગ્રાપ' (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : પ્રાસ્તરસંગ્રહ. [ર.સો.]

કીર્તિવિજય : આ નામે ૫ કડીની 'નવકરમંત્રની સગ્રાપ' (મુ.), ૪ કડીની 'ગોડીપાર્શ્વનાથની સ્તુતિ' (મુ.) તથા ૮ કડીની 'વિજયસિદ્ધ-સૂરિ-સગ્રાપ' મળે છે તે કયા કીર્તિવિમલ છે તે નક્કી થઈ શકે તેમ નથી.

કૃતિ : ૧. અસસંગ્રહ; ૨. પ્રાસ્તરત્નસંગ્રહ:૨.
સંદર્ભ : હેન્રીજ્ઞાસૂચિ:૧. [ર.સો.]

કીર્તિવિમલ-૧ [ઈ. ૧૬૧૭માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયવિમલનો પરંપરામાં લાલજીના શિષ્ય. ૬૨ કડીની 'આરવ્રતજેડી' (ર.ઈ.૧૬૧૭/સં.૧૬૭૩, ફાગણ વદ ૬), 'જનસિદ્ધકુમાર-રાસ' તથા ૩૨ કડીની 'ચતુર્વિદ્યતિજિન-સ્તવન' એ કૃતિઓના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈનગુકવિઓ:૧; ૨. હેન્રીજ્ઞાસૂચિ:૧. [ર.સો.]

કીર્તિવિમલ-૨ [ઈ.૧૭૧૦ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. વિદ્યાવિમલના શિષ્ય. ૧૧ કડીની 'જિનપ્રતિમાવંદનકૃત સગ્રાપ'(લ.ઈ.૧૭૧૦)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી. [ર.સો.]

કીર્તિવિમલ-૩ [ઈ.૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. ઋદ્ધિવિમલના શિષ્ય. 'ચોવીસી' (મુ.) તથા ઈ.૧૭૪૫થી ઈ.૧૭૪૯ સુધીનાં રચનાવર્ષો દર્શાવતાં છૂટાં જિનસ્તવનો-સગ્રાપો (મુ.) વગેરેના કર્તા. 'ચોવીસી'નાં કેટલાંક સ્તવનોમાં તથા અન્ય બધાં સ્તવન-સગ્રાપમાં 'ઋદ્ધિ', 'કીર્તિ' સાથે 'અમૃત' શબ્દ પણ ગૂંથાતો હોઈ કીર્તિવિમલશિષ્ય કાંઈ અમૃતવિમલ કર્તા હોય એવી પણ સંભા-વના થઈ શકે છે. વસ્તુતઃ છૂટાં સ્તવનાદિ પરત્વે 'પ્રાચીન સ્તવનાદિ રત્ન સંગ્રહ' નામ 'અમૃત' નોંધે જ છે. જોકે 'અમૃત' શબ્દને સામાન્ય અર્થના વાચક તરીકે લેવો વધારે યોગ્ય લાગે છે.

કૃતિ : પ્રાસ્તરત્નસંગ્રહ:૨. [ર.સો.]

કીર્તિવિમલ-૪ |

] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. કુંવરવિમલના શિષ્ય. ૧૧ કડીના 'પાર્શ્વનાથજિન-સ્તવન'-(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : પ્રાસ્તરત્નસંગ્રહ:૨. [ર.સો.]

કીર્તિવિજય : કીર્તિવિમલ - ૪

ક્રીતિસાગર/ક્રીતિસાગર(સૂરિ) : આ નામે તીર્થંકરદિનાં કેટલાંક સ્તવનો (મુ.) મળે છે, જેમાં કચારંક હિંદી ભાષાનું મિશ્રણ પણ થયેલું છે. તે ઉપરાંત એ નામે ૮ કડીની 'ચરણકરણસત્તરી-સગ્રા' (વિ.ઈ.૧૮૧૩) નામની કૃતિ નોંધાયેલી મળે છે. પણ આ કૃતિઓ ક્રીતિસાગર-૧ની છે કે કેમ એ નક્કી થતું નથી.

કૃતિ : ૧. જૈકાપ્રકાશ:૧; ૨. શોભન સ્તવનાવલી, પ્ર. ડાહ્યાભાઈ ફ. શાહ, મોતીલાલ મ. શાહ, ઈ.૧૮૯૭.

સંદર્ભ : લૌહસૂચી. [ર.સો.]

ક્રીતિસાગર-૧ [ ] : જૈન સાધુ. સુમતિ-સાગરશિષ્ય. 'બારગ્રા-સગ્રા' (વિ. સં. ૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [ર.સો.]

ક્રીતિસાગર(સૂરિ)શિષ્ય[ઈ.૧૬૮૬માં લયાત] : જૈન સાધુ. એમની દુહા, ચોપાઈ અને ઢાળબદ્ધ ૧૭૮ કડીની 'ભીમ-ચોપાઈ' (૨.ઈ.૧૬૮૬/સં.૧૭૪૨, ચૈત્ર સુદ ૧૫; મુ.) ભીમા શાહે ડુંગરપુરથી ધુલેવ(કેસરિયાજી)નો સંઘ કાઢ્યો હતો તેનું વર્ણન કરે છે અને દાનવીર ભીમા શાહની પ્રશસ્તિ કરે છે. પરંપરાગત પ્રકારનાં કેટલાંક આલંકારિક વર્ણનો અને સુભાષિતોનો વિનિયોગ ધ્યાન ખેંચે છે.

કૃતિ : એરાસંગ્રહ:૧.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ:૨. [કી.જે.]

ક્રીતિસાર [ ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. ૮ કડીની 'તપગચ્છસૂરિનામ-સગ્રા/પટ્ટાવલી-સગ્રા' (વિ. સં. ૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂહસૂચી: ૨. લેજેન્સાસૂચિ:૧. [શ.ત્રિ.]

ક્રીતિસુંદર [ ] : જૈન સાધુ. ૧૨૭ કડીના 'સમેતશિખરબૃહત્-સ્તવન'ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈન સત્યપ્રકાશ, એપ્રિલ ૧૯૫૩ -- 'પૂર્વદેશ ચૈત્ય પરિપાટી', ભંવરલાલ નાહટા. [ર.સો.]

ક્રીતિલ્હ [ઈ.૧૪૯૫માં લયાત] : દ્વિવંદનીક ઉપકેશગચ્છના જૈન સાધુ. કક્કસૂરિના શિષ્ય. ૨૩૩ કડીની 'સનતકુમાર-ચોપાઈ' (૨.ઈ.૧૪૯૫/સં.૧૫૫૧, કારતક સુદ ૧૫, ગુરુવાર)ના કર્તા. જુઓ કક્કસૂરિશિષ્ય.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ:૧,૩(૧). [શ.ત્રિ.]

કુતુબુદ્દીન [ ] : દેલમી ઉપદેશક પરંપરાના સૈયદ. પીર હસનકબીરુદ્દીનના વંશજ હોવાનું મનાય છે. એમની કૃતિઓ-માંથી ૭ અને ૫ કડીનાં ૨ જ્ઞાનબોધક પદો (મુ.) મળે છે.

કૃતિ : ખોજવૃત્તાંત, સચેદીના નાનજીઆણી, *ઈ.૧૮૨૨, ઈ. ૧૮૧૮ (બીજી આ.); ૨. ચૈંશાગીસંગ્રહ:૪. [પ્યા. કે.]

કુબેર/કુબેરિયોદાસ : કુબેરને નામે 'મહાકાલેશ્વરનો ગરબો' (વિ.

ઈ.૧૭૯૪), 'મહાકાળી વિશેનો ગરબો' (મુ.) તથા પદો, દાસ કુબેરને નામે શંકરની સ્તુતિનાં ૨ પદો (મુ.) તેમ જ કુબેરિયોદાસ કે દાસ કુબેરિયોને નામે બહુચરમાના ગરબા-છંદ (મુ.) મળે છે તે કયા કુબેર (કે કુબેર) છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી. જુઓ કુબેર.

કૃતિ : ૧. અંબિકાકાવ્ય તથા શક્તિકાવ્ય, પ્ર. બુકસેલર સાકર-લાલ બુલાખીદાસ, ઈ.૧૯૨૩ (ત્રીજી આ.); ૨. દેવી મહાત્મ્ય અથવા ગરબા સંગ્રહ:૨, પ્ર. વિશ્વનાથ ગો. દ્વિવેદી, ઈ.૧૮૯૭; ૩. ભવાઈ (અં.), મુધા આર. દેસાઈ, ઈ. ૧૯૭૨ - મહાકાળી વિશેનો ગરબો; ૪. શિવપદસંગ્રહ:૧, પ્ર. અંબાલાલભાઈ શં. પાઠક, લલ્લુભાઈ કા. પંડયા, ઈ.૧૯૨૦; ૫. શ્રીમદ્ ભગવતી કાવ્ય, પ્ર. દામોદર દાજીભાઈ, ઈ.૧૮૮૯.

સંદર્ભ : ૧. ગૂહાયાદી; ૨. ફોહનામાવલિ. [ચ.શે.]

કુબેર-૧/કુબેરદાસ [ઈ.૧૬૫૪માં લયાત] : કેટલાક સંદર્ભોમાં ખંભાતના વતની તરીકે ઓળખાવાયેલા આ કવિની 'લક્ષ્મણાહરણ/સાંબકુંવરનું આખ્યાન' તથા 'સુરેખાહરણ' એ ૨ કૃતિઓ નોંધાયેલી મળે છે. તેમાંથી 'લક્ષ્મણાહરણ'ની ૨.ઈ.૧૬૫૪ પણ અમુક સ્થાને નોંધાયેલી મળે છે. કવિઓળખ અને તેનો સમય જોતાં 'કુંવર'નું સ્થાને 'કુબેર' વંચાયું હોય અને આ કૃતિઓ ખંભાતના વતની કુંવરની હોય એવી સંભાવના રહે છે.

સંદર્ભ : ૧. ગુજ્જલકીકત; ૨. પ્રાકૃતિઓ; ૩. ફાત્રેમાસિક, એપ્રિલ-જૂન ૧૯૩૭ - 'ઉપાહરણ', ભોગીલાલ જ. સાંડેસરા; ૪. ગૂહાયાદી. [ચ.શે.]

કુબેર-૨ [ઈ.૧૮૪૪ આસપાસ સુધીમાં] : ભવાનદાસના ભાઈ. 'કુબેરો' એવી નામછાપથી રચાયેલી 'કૃષ્ણનો થાળ' (મુ.) એ કૃતિના કર્તા.

કૃતિ : બૃકદોહન:૬.

સંદર્ભ : ગૂહાયાદી. [ચ.શે.]

કુબેરજી [ ] : કુબેરદાસને નામે મુદ્રિત થયેલા પણ 'કુબેરજી' એવી નામછાપ ધરાવતા ૧ પદના કર્તા. આ પદમાં આગળની કડીમાં 'ગોવિંદજી' એ નામછાપ પણ મળે છે, તે કઈ રીતે આવી છે તે કહી શકાય તેમ નથી.

કૃતિ : પ્રાકાસુધા:૨. [ચ.શે.]

'કુમારપાલ-રાસ' [૨.ઈ.૧૬૧૪/સં.૧૬૭૦, ભાદરવા સુદ ૨, ગુરુવાર] : શ્રાવક કવિ જ્ઞાનભદ્રાસનો ૨ ખંડ અને આશરે ૪૫૦૦ કડીઓમાં વિસ્તરતો આ રાસ (મુ.) મુખ્યત્વે દુહા, ચોપાઈ અને દેશીબંધનો તથા પ્રસંગોપાત્ત કવિત, ગીત વગેરેનો આશ્રય લઈને રચાયેલ છે. જિનમંડનગણિના સંસ્કૃત 'કુમારપાલ-પ્રબંધ'નો આધાર લઈને રચાયેલા આ રાસમાં કવિએ કુમારપાલના જીવનવૃત્તાંત ઉપરાંત વનરાજ, સિદ્ધરાજ ન્યસિદ, હેમચંદ્રાર્ય અને કુમારપાલના પુત્ર અન્યપાલનાં જીવનવૃત્તાંતોને વણી લીધાં છે. આ રીતે આ કૃતિ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ નોંધપાત્ર બને છે. અલબત્ત, કવિએ ઘણા પ્રસંગોને જૈન ધર્મનો મહિમા ગાવાના પોતાના ઈષ્ટ હેતુને

અનુરૂપ રંગ આપ્યો છે અને કેટલાક ચમત્કારિક પ્રસંગો ઉમેર્યા છે. કુમારપાલ વગેરેના જીવનના અનેકવિધ અનુભવપ્રસંગો અને હેમચંદ્રાચાર્ય દ્વારા કે અન્ય રીતે કહેવાયેલી અનેક દૃષ્ટાંતકથાઓ આ રાસમાં ઘણો કથારસ પૂરો પાડે છે. પરંતુ આ કાવ્યમાં કવિનો મુખ્ય ઉદ્દેશ ધર્મબોધનો છે, તેથી તેમણે અનુભવપ્રસંગોમાંથી પણ સાર તારવવાની વૃત્તિ રાખી છે અને સંખ્યાબંધ સુભાષિતો દ્વારા પ્રગટ જીવનબોધ આપવાનું કામ પણ કર્યું છે. કવિની આ બોધવાણી ઉપમા, દૃષ્ટાંત, કહેવત વગેરેની મદદથી રસપ્રદ બનેલી છે. દા. ત. કવિ એક સ્થળે આંબાના વૃક્ષનું મહિમાવાર્ણન કરી ઉત્તમ પુરુષને આંબા સાથે સરખાવે છે. ચરોતર વગેરે પ્રાદેશિક ભૂમિઓ અને પર્વતભૂમિ સાથે સરખાવીને મનુષ્યોના ૭ વર્ગો કવિએ બતાવ્યા છે તે કૌતુકપ્રેરક છે. ક્વચિત્ કવિ સંવાદના માધ્યમથી પણ કામ લે છે. જેમ કે, અહીં જીભ અને દાંત વચ્ચે સંવાદ તેમ જ કાળી-ગોરી નારીનો વિવાદ કવિએ યોજ્યા છે. પરંતુ કવિની આ બોધવાણીથી કથાપ્રવાહ અવારનવાર અવરોધાય છે. કવિએ પ્રચલિત સિક્કાઓ, ભોજનસામગ્રી વગેરે પ્રકારની માહિતીથી પણ આ રાસને સમૃદ્ધ કર્યો છે. ભૂપલદેવીનું રૂપવાર્ણન જેવા કેટલાક અંશોમાં કવિનું કવિત્વ પ્રગટ થાય છે અને પાટણના બાવન 'હહા', 'વાવા', 'લલા' નિર્દેશ્યા છે તેમાં તેમની શબ્દચાતુરી પ્રગટ થાય છે, પરંતુ એકંદરે કવિનો વિશેષ ઉપદેશક કથાકાર હોવામાં છે. જિનહર્ષગણિએ આ કૃતિનો આધાર લઈ સંક્ષેપમાં 'કુમારપાલ-રાસ' રચ્યો છે તે આ કૃતિની લોકપ્રિયતા દર્શાવે છે. [જ.કો.]

કુમુદચંદ્ર-૧ [ઈ.૧૬૧૧માં લયાત] : દિગમ્બર જૈન સાધુ. ૧૬૦ કડીના 'ભરતબાહુબલિ-છંદ'(૨.ઈ.૧૬૧૧/સં.૧૬૬૭, જેઠ સુદ ૮)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેજીસાસૂચિ:૧.

[ક્રી.જે.]

કુમુદચંદ્ર-૨/કુમુદચંદ [ઈ.૧૭૨૮ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. ૧૦ કડીની 'પરશ્રીનિવારણ-સઝાય/શિષ્યણ વિશે પુરુષને શિખામણ-સઝાય' (લિ.ઈ.૧૭૨૮, મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જૈનસંગ્રહ; ૨. જૈનસંગ્રહ (ન.); ૩. સસન્મિત્ર (ઝ.).

સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂલસૂચિ; ૨. લીંહસૂચી. [ક્રી.જે.]

કુલમંડન(સૂરિ) [જ.ઈ.૧૩૫૩-અવ. ઈ.૧૩૮૮/સં.૧૪૫૫, ચૈત્ર-] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. દેવસુંદરસૂરિના શિષ્ય. દીક્ષા ઈ.૧૩૬૧. સૂરિપદ ઈ.૧૩૮૬. એમનું 'મુખ્યાવબોધ-ઔક્રિંતક' (૨.ઈ.૧૩૮૪; મુ.) ગુજરાતી ભાષાના માધ્યમ દ્વારા સંસ્કૃત વ્યાકરણને રજૂ કરતી ગદ્યકૃતિ છે. પરંતુ એમાં સર્વત્ર સમાંતર રીતે ગુજરાતી ભાષાપ્રયોગોની પણ નોંધ આપવામાં આવી છે. તેથી એ સમયની ગુજરાતી ભાષાનું વ્યાકરણ પણ આપણને મળી રહે છે. ઈ.૧૪મી સદીની ગુજરાતી ભાષાના અભ્યાસ માટે, આથી, આ કૃતિ મહત્ત્વની બને છે.

કુલમંડનસૂરિએ સંસ્કૃતમાં 'કુમારપાલ-પ્રબંધ', 'વિચારામૃતસંગ્રહ', 'સિદ્ધાન્તાલાપકોદ્ધાર', 'પ્રજ્ઞાપનસૂત્ર', કેટલીક અવયૂરિઓ અને સ્તવનો પણ રચેલાં છે. જુઓ દેવસુંદરસૂરિશિષ્ય.

૬૦ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

કૃતિ : ૧. પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્ય રત્નમાળા:૧, સં. હરિ હ. ધ્રુવ, ઈ.૧૮૮૮; ૨. પ્રાચીન ગુજરાતી ગદ્ય સંદર્ભ, સં. જિનવિજયજી, ઈ.૧૯૩૦.

સંદર્ભ : ૧. આકવિઓ:૧; ૨. જૈન પરંપરાનો ઇતિહાસ:૩, મુનિશ્રી દર્શનવિજય વગેરે, ઈ.૧૯૬૪; ૩. જૈસાઈતિહાસ; ૪. નયુકવિઓ; ૫. જૈગૂકવિઓ:૩ (૧); ૬. લીંહસૂચી; ૭. હેજીસાસૂચિ:૧. [શ.ત્રિ.]

કુલરત્ન [ઈ.૧૫૧૩માં લયાત] : જૈન સાધુ. ૪૪ કડીની 'વિનય-સઝાય' (૨.ઈ.૧૫૧૩)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેજીસાસૂચિ:૧.

[શ.ત્રિ.]

કુલહર્ષ [ ] : જૈન સાધુ. 'મહાવીર જિન-સ્તુતિ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : લીંહસૂચી.

[શ.ત્રિ.]

કુવેર(દાસ)/કુબેરદાસ/કુરુણાસાગર [ઈ.૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ.૧૯મી સદી] : જ્ઞાનમાર્ગી સંતકવિ. કૃષ્ણ/કૃષ્ણાનંદ સ્વામીના શિષ્ય. સારસા(તા.આણંદ)માં ઈ.૧૮૦૦ આસપાસ કેવલજ્ઞાન-સંપ્રદાયની સ્થાપના કરી. આ સંપ્રદાય સંતકેવલસંપ્રદાય, કાયમપંથ કે કુબેરપંથને નામે પણ ઓળખાય છે. કુરુણાસાગર એ સંપ્રદાયે પાછળથી આપેલું ગુણનામ છે. સંપ્રદાયમાં અયોનિજ લેખાતા **કુવેરદાસ કાસોર ગામ (તા. આણંદ) પાસેના જંગલમાંથી મળી** આવ્યા હોવાનું અને રઘુવીર તથા હેતબાઈ નામના કોળી રજપૂત કે સિસોદિયા ક્ષત્રિય દ્વારા ઉછેર પામ્યા હોવાનું નોંધાયું છે. કુવેરદાસનું આયુષ્ય ૧૦૫ વર્ષનું મનાયું છે ને સંપ્રદાયમાં મહા સુદ ૨ (સં.૧૮૨૮/ઈ.૧૭૭૩) તેમના પ્રાગટ્યદિન તરીકે ઊજવાય છે. એટલે એમનું સમાધિવર્ષ ઈ.૧૮૭૮ ગણાય. પરંતુ તેમના જીવન-કાળ વિશે આથી જુદા પ્રકારની માહિતી પણ મળે છે. કુવેરદાસ અખાની પરંપરાના જિતામુનિનારાયણના શિષ્ય હોવાનું પણ નોંધાયું છે પણ એ હકીકતને વિશેષ સમર્થન સાંપડતું નથી.

વિવિધ ધર્મોના અભ્યાસી કુવેરદાસે હિંદુ-મુસ્લિમ એકતાનો પ્રબોધ કર્યો છે. તેમનો તત્ત્વવિચાર બહુધા કેવલાદ્વૈત જ્ઞાનમાર્ગને જ અનુસરે છે; તે ઉપરાંત તેમાં આ જગત અલખની ઈચ્છાથી ઉત્પન્ન થયેલું છે એવા સકર્તા સિદ્ધાંતનું તથા નિજરૂપ કેવલ્યની આરાધનાનું પ્રતિપાદન છે.

આ કવિની કૃતિઓ તત્ત્વવિચારાત્મક છે ને બહુધા સાધુક્કરી હિંદી કે ગુજરાતીમિશ્ર હિંદીમાં છે. ચોપાઈબંધનો ૬૮ કડીનો 'કક્કો' (૨.ઈ.૧૮૨૨/સં.૧૮૭૮, આસો સુદ ૧૫; મુ.) મુખ્યત્વે ગુજરાતી ભાષાની ગણી શકાય એવી કૃતિ છે. તે ઉપરાંત વિવિધ રાગો-છંદોના નિર્દેશવાળા તેમ જ મંગલ, રવેણી, પ્રભાત, ચૂંદડી, ચરખો, ચેતવણી જેવાં વિષયસ્વરૂપલક્ષી નામોથી ઓળખાવાયેલાં પદો (મુ.) ગુજરાતી તથા હિંદી ભાષામાં મળે છે.

મુખ્યત્વે હિંદી કહેવાય તેવી કૃતિઓમાં 'અગાધબોધ' (મુ.) એમના તત્ત્વવિચાર ઉપરાંત એમના પૂર્વાવતારો, પ્રાગટ્ય અને ભક્ત-શિષ્ય-સમુદાયની માહિતી આપતા ગ્રંથ તરીકે નોંધપાત્ર છે. આ ઉપરાંત

કુમુદચંદ્ર-૧ : કુવેર

એમની 'વિશ્વભ્રમવિધ્વંસનિધિ', 'હંસતાલેવા', 'કેવલવિલાસ', 'પરમસિદ્ધાંતપ્રણવકલ્પતરુ', 'સકતધિતામણિ', 'અદ્વૈતા-દ્વૈતનરવેદ-ધિતામણિ', 'વિજ્ઞાનસકતમણિદીપ', 'વિશ્વબોધચોસરા', 'જ્ઞાનભક્તિ-વૈરાગ્યનિરૂપણ', 'તિથિજ્ઞાનશિરોમણિ', 'પંચમસૂક્ષ્મવેદ' વગેરે મુદ્રિત પદ્યકૃતિઓ તેમ જ યોગક ગદ્યલખાણો પણ મળે છે.

કૃતિ : ૧. અગાધબોધ, પ્ર. અવિચળદાસજી, ઈ.૧૯૭૪ (બીજી આ.); ૨. પરમસિદ્ધાંત પ્રણવ કલ્પતરુ, હંસતાલેવા ગ્રંથ, કેવલ-વિલાસ, પ્ર. એજન, ઈ.૧૯૮૦ (બીજી આ.); ૩. પંચમસૂક્ષ્મવેદ, પ્ર. એજન, ઈ.૧૯૭૬ (બીજી આ.); ૪. સકતધિતામણિ, અદ્વૈતા-દ્વૈતનરવેદધિતામણિ, વિજ્ઞાનસકતમણિદીપ, વિશ્વબોધચોસરા, પ્ર. એજન, ઈ.૧૯૭૮ (બીજી આ.); □ ૫. જ્ઞાનભક્તિ-વૈરાગ્ય-નિરૂપણ ગ્રંથ, તિથિગ્રંથજ્ઞાનશિરોમણિ, સિદ્ધાંત-બાવની ગ્રંથ, અચરતસાગર, પ્ર. એજન, ઈ.૧૯૭૮ (બીજી આ.); ૬. ભજન-સાગર, પ્ર. એજન, ઈ.૧૯૮૧ (બીજી આ.); □ ૭. કેવલ-જ્ઞાનોદય, ઓકટો. ૧૯૬૮, ઓકટો. ૧૯૬૯, ઓકટો. ૧૯૭૦, ઓકટો. ૧૯૭૨ - 'વિશ્વભ્રમવિધ્વંસનિધિ' : ૧થી ૪.

સંદર્ભ : ૧. અસંપરંપરા; ૨. આગુસંતો; ૩. આવિષ્કાર, બહેચરભાઈ ૨. પટેલ, ઈ.૧૯૭૮; □ ૪. કેવલજ્ઞાનોદય, ઓકટો. ૧૯૭૫ - 'પરમગુરુપોમીપ્રાગટ્ય' સં. અવિચળદાસજી; □ ૫. ગૂઢાધાદી. [બ.પ.]

કુશલ(મુનિ) : આ નામે 'ચોવીસી-સ્તવન' (મુ.) મળે છે. તેના કર્તા કયા 'કુશલ' છે તે નિશ્ચિત થનું નથી.

કૃતિ : શ્રાવક સ્તવન સંગ્રહ:૩, સં. પાનમલ ભૈ. શેઠિયા, ઈ.૧૯૨૩. [શ્ર.ત્રિ.]

કુશલ-૧ [ઈ.૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : નાગોરી તપગરજના જૈન સાધુ. મહિમાસાગર-રામસિદ્ધના શિષ્ય. 'દશાર્ણભદ્ર-ચોદાળિયુ' (૨.ઈ. ૧૭૩૦), 'સનતકુમાર-ચોદાળિયુ' (૨.ઈ.૧૭૩૩/સં.૧૭૮૯, ચૈત્ર સુદ ૨), ૩૬ કડીની 'લઘુસાધુવંદણા' અને હિદી ભાષામાં 'સીતા-આલોચણા' - એ કૃતિઓના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈનગૂકવિઓ:૨, ૩(૨). [ક.શે.]

કુશલ-૨ [ઈ.૧૭૮૭માં હયાત] : સાદોદરા નાગર. ૪૪ કડીના- 'બહુચરાજનો છંદ'(૨.ઈ.૧૭૮૭/સં.૧૮૪૩, ભાદરવા - ૧૧, રવિવાર; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : (શ્રી)દેવી મહાત્મ્ય અથવા ગરબા સંગ્રહ:૨, પ્ર. વિશ્વનાથ ઓ. દ્વિવેદી, ઈ.૧૮૯૭. [કી.જે.]

કુશલભ્રમ [ઈ.૧૬૭૪ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. જિનરાજસૂરિના શિષ્ય. ૫૩ કડીના 'અચ્ચાપદપ્રાસાદસ્વરૂપ-સ્તવન'(વે.ઈ.૧૬૭૪)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [શ્ર.ત્રિ.]

'કુશલદીપ' : જુઓ કુશલચંદ્રશિષ્ય દીપચંદ્ર.

કુશલ : કુશલલાભ-૧

કુશલધીર (ઉપાધ્યાય/પાઠક/વાચક) [ઈ.૧૭મી સદી] : ખરતરગરજના જૈન સાધુ. જિનમાણિકચસૂરિની પરંપરામાં વાચક કલ્યાણલાભના શિષ્ય. એમની પાસેથી ૪ રાસાત્મક કૃતિઓ મળે છે : 'શીલવતી-ચોપાઈ' (૨.ઈ.૧૬૬૬), ૯૧૭ ગ્રંથાગ્રની 'રાજ્ય-કૃતકર્મ-ચોપાઈ' (૨.ઈ.૧૬૭૨), ૨૫ ઢાળ અને ૬૦૩ કડીનો 'લીલાવતી-રાસ' (૨.ઈ.૧૬૭૨) અને ૫ ખંડ, ૬૫ ઢાળ અને ૨૦૫૯ કડીની 'ભોજ-ચરિત્ર-ચોપાઈ/ભોજપ્રબંધ-ચોપાઈ'(૨.ઈ.૧૬૭૩/સં.૧૭૨૯,મહા ૧૬ ૧૩). પૃથ્વીરાજકૃત 'કૃષ્ણવેલી' પરનો બાલાવબોધ (૨.ઈ.૧૬૪૦/-સં.૧૬૯૬, આસો સુદ ૧૦, ગુરુવાર) તથા 'રસિકપ્રિયા' પરનું રાજ-સ્થાની ભાષાનું વાર્તિક (૨.ઈ.૧૬૬૮/સં.૧૭૨૪, માગશર સુદ ૧૫) આ કવિની ૨ ગદ્યરચનાઓ છે. એમણે ૩૮ કડીની 'ઉદ્યમકર્મસંવાદ-પ્રસ્તાવન' (૨.ઈ.૧૬૪૩), ૫૫ કડીની 'સોવનગિરિમંડન) પાર્શ્વ-નાથવૃદ્ધસ્તવન' (૨.ઈ.૧૬૫૧), 'ચોવીશા' (૨.ઈ.૧૬૭૩) પોતાની ગુરુધરંપરા વર્ણવતી ૨ કડીની 'સુગુરુ-વંશાવલી' (મુ.) અને સ્તવનાદિ પ્રકારની અન્ય કેટલીક કૃતિઓ પણ રચેલી છે.

કૃતિ : જૈનકાસંગ્રહ (+સં.).

સંદર્ભ : ૧. યુજિનચંદ્રસૂરિ; □ ૨. જૈન સત્યપ્રકાશ, જન્યુ. ૧૯૪૬ - 'જૈસલમેરકે જૈન જ્ઞાનભંડારોકે અન્યત્ર અપ્રાપ્ય ગ્રંથોકી સૂચી', સં. અગરચંદજી નાહટા; □ ૩. જૈનગૂકવિઓ : ૨, ૩(૨); ૪. મુપુગૂહસૂચી. [ક.શે.]

કુશલભુવન(ગણિ) [ઈ.૧૫૪૧માં હયાત] : તપગરજના જૈન સાધુ. મૂળ સાથે ૨૫૭૫ ગ્રંથાગ્રના 'સપ્તતિકાપ્રકરણ-બાલાવબોધ' (૨.ઈ.-૧૫૪૧)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈતિહાસ; □ ૨. જૈનગૂકવિઓ:૩(૧); ૩. હેજૈસાસૂચિ:૧. [શ્ર.ત્રિ.]

કુશલમાણિકચ [ઈ. ૧૬૦૮ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. ૨૭ કડીની 'સંવર-સગ્રાથ'(વે.ઈ.૧૬૦૮)ના કર્તા.

સંદર્ભ : લીહસૂચી. [શ્ર.ત્રિ.]

કુશલલાભ : ગુરુપરંપરાના નિદેશ વિનાની કેટલીક કૃતિઓ, રૂઢ મતને સ્વીકારીને, કુશલલાભ-૧ને નામે મૂકવામાં આવી છે તે ઉપ-રાંત કુશલલાભને નામે ઈ. ૧૫૮૮માં આચાર્ય જિનચંદ્રસૂરિની નિશ્રામાં નીકળેલ સંઘનું વર્ણન કરતી અને ૭૫ કડીએ અપૂર્ણ પ્રાપ્ત થતી 'સંઘપતિસોમજીસંઘ-ચૈત્યપરિપાટી'; ૨૧ કડીની 'દિશાવરીપાર્શ્વ-નાથ-છંદ' (વે.ઈ.૧૮૧૩) અને 'માયા-સગ્રાથ' એ કૃતિઓ પણ કુશલલાભ-૧ની હોવાની શક્યતા છે. પણ એ વિશે નિશ્ચિતપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.

સંદર્ભ : ૧. જૈન સત્યપ્રકાશ, ડિસે. ૧૯૫૨ - 'સંઘપતિ સોમજી સંઘ ચૈત્યપરિપાટિકા ઐતિહાસિક સાર', ભંવરલાલજી નાહટા; □ ૨. લીહસૂચી. [ક.શે.]

કુશલલાભ(વાચક)-૧ [ઈ.૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : ખરતરગરજના જૈન સાધુ. જિનચંદ્રસૂરિની પરંપરામાં ઉપાધ્યાય આભયધર્મના શિષ્ય. કવિની રાસાત્મક કૃતિઓમાં મુખ્યત્વે દુહા-ચોપાઈબદ્ધ,

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૬૧

૬૬૨ કડીની 'માધવાનલકામકંદલા-ચોપાઈ' (૨.ઈ.૧૫૬૦/સં. ૧૬૧૬, ફાગણ સુદ ૧૩, રવિવાર; મુ.)માં માધવાનલકામકંદલાની જાણીતી પ્રેમકથા આલેખાયેલી છે. ગણપતિની આ વિશેની કૃતિને મુકાબલે અહીં શૃંગારનિરૂપણ આણું છે અને કવિની સજ્જતા સમસ્યાઓ અને ગૃહીક્રિઓ તેમ જ સંસ્કૃત-પ્રાકૃત તથા ગુજરાતી સુભાષિતોના પ્રચુરતાથી થયેલા વિનિયોગમાં દેખાય છે. આશરે ૪૦૦ કડીની 'મારુદોલાની ચોપાઈ' ← (૨.ઈ.૧૫૬૧/સં.૧૬૧૭, વૈશાખ સુદ ૩, ગુરુવાર; મુ.) દુહા રૂપે મળતી રાજસ્થાનની અન્યંત લોકપ્રિય અને અદ્ભુતરસિક પ્રેમકથાનું ચોપાઈ અને 'વાત' નામક ગદ્ય વડે થયેલું, અનેક આનુષંગિક વીગતો અને પ્રસંગોની ગૂંથણી કરતું વિસ્તરણ છે.

૮૮ કડીની 'જિનરક્ષિતજિનપાલિત-સંધિ' (૨.ઈ.૧૫૬૫/સં. ૧૬૨૧, શ્રાવણ સુદ ૫), તપપૂજનું માહાત્મ્ય દર્શાવતી ૪૧૫ કડીની 'તેજસાર-ચોપાઈ' (૨.ઈ.૧૫૬૬/૧૫૬૮), ૨૧૮ કડીની 'અગડત્ત-ચોપાઈ/રાસ' (૨.ઈ. ૧૫૬૮/ સં. ૧૬૨૫, કારતક સુદ ૧૫, ગુરુવાર), 'ભીમસેનરાજ-હંસરાજ-ચોપાઈ', ૮૧૨ કડીની 'શૈલવની-ચતુષ્પદિકા' અને 'દુર્ગા-સપ્તશતી' એ આ કવિની અન્ય કથાત્મક કૃતિઓ છે. આ શિવાય આ કવિને નામે યુગપ્રધાન જિનચંદ્રસૂરિના ઈ.૧૫૬૨ના ખંભાતના ચાતુર્માસિને કેન્દ્રમાં રાખી, એમને ભવસાગરમાંથી તારનાર 'વાહણ' (=નૌકા) ગણાવી એમની પ્રશસ્તિ કરતું ૬૭ કડીનું વિવિધ ઢાળબદ્ધ 'પૂજ્યવાહણ-ગીત' (મુ.), ૬૧ કડીનું 'ગોડીપાર્શ્વનાથ-સ્તવન' (૨.ઈ.૧૫૬૫), ૧૯ કડીનું 'સ્તંભનો પાર્શ્વનાથ-સ્તવન' ("મુ.), દુહાબદ્ધ ૧૬/૧૯ કડીનો 'નવકારમંત્રનો છંદ/રાસ' (મુ.), ૧૭/૨૫ કડીનો 'ગોડીપાર્શ્વનાથ-છંદ' અને 'ભવાની-છંદ' - એ કૃતિઓ નોંધાયેલ છે, પરંતુ એમાં કવિની ગુરુપરંપરાનો નિર્દેશ મળતો નથી. કુંવરરાજને નામે મળતા રામકથાના વિષયને લઈને વિવિધ છંદો ને અલંકારોની સમજૂતી તથા પર્યાયકોશને સમાવતા, પ્રસંગો-પાત્ત ગદ્યનો ઉપયોગ કરતા 'પિંગલશિરોમણિ' ("મુ.)નું કર્તૃત્વ એના ગુરુ કુશલલાભનું હોવાનો તર્ક થયો છે પણ આ લોકીકત લજ્જ સંશોધન માટે છે.

કૃતિ : ૧. માધવાનલકામકંદલાપ્રબંધ, સં. એમ. આર. મજ-મુદાર, ઈ.૧૯૪૨; □ ૨. આકામહોદધિ:૭(+સં.); ૩. ઐજ્ઞેકાસંગ્રહ; ૪. પ્રાછંદસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. ગુલિટરેચર; ૨. ગુસાઈતિહાસ:૨; ૩. યુજિન-ચંદ્રસૂરિ; ૪. હિસ્તરી ઓવ રાજસ્થાની લિટરેચર, હીરાલાલ મહેસ્વરી, ઈ.૧૯૮૦; □ ૫. આલિસ્ટઓઈ:૨; ૬. જૈગુ-કવિઓ:૧, ૩(૧,૨); ૭. મુપુગૂહસૂચી; ૮. હેજૈશ્વાસૂચિ:૧. [ક.શે.]

કુશલલાભ-૨ [ઈ.૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનમાણિકવસૂરિની પરંપરામાં કુશલધીરના શિષ્ય. ૩૫ ઢાળની 'ધર્મબુદ્ધિપાપબુદ્ધિ-ચોપાઈ/રાસ' (૨.ઈ.૧૬૯૨/સં. ૧૭૪૮, પોષ વદ ૧૦), ૩૯ ઢાળની 'વનરાજપિ-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૬૯૪/સં. ૧૭૫૦, અસાડ સુદ ૧૫) અને ૫ ઢાળના 'મલ્લિનાથનું સ્તવન'(૨.ઈ.૧૭૦૦/સં.૧૭૫૬, આસો સુદ ૧; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ચૈસ્તરાંગ્રહ:૩.

૬૨ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

સંદર્ભ : જૈગુકવિઓ:૩(૨).

[ક.શે.]

કુશલવર્ધનશિષ્ય : જુઓ કુશલવર્ધનશિષ્ય નર્ગાપિંગળિ.

કુશલવિજય [: જૈન સાધુ. ૫ કડીના

'ધર્મજિન-સ્તવન'ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી.

[ક.શે.]

કુશલવિનય-૧ [ઈ.૧૭૦૩માં હયાત] : જૈન સાધુ. 'નમિરાજલ-સલોકો'(૨.ઈ.૧૭૦૩/સં.૧૭૫૯, ફાગણ સુદ ૩)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગુકવિઓ:૩(૨).

[ક.શે.]

કુશલવિનય-૨ [ઈ.૧૭૫૬માં હયાત] : જૈન સાધુ. 'ત્રૈલોકચટ્ટીપક-કાવ્ય'(૨.ઈ.૧૭૫૬/સં.૧૮૧૨, વૈશાખ સુદ ૩)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગુકવિઓ:૩(૧).

[ક.શે.]

કુશલસંયમ (પંડિત) [ઈ.૧૪૯૯માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. હેમવિમલસૂરિની પરંપરામાં કુલવીર-કુલધીરના શિષ્ય. ૪ ખંડ અને આશરે ૬૮૦ કડીની 'હરિબળ-ચોપાઈ/પ્રબંધ/રાસ' (૨.ઈ.૧૪૯૯/ સં.૧૫૫૫, મહા સુદ ૫) અને આશરે ૧૨૪ કડીની 'સંવેગદ્રુમ-મંજરી-ચતુષ્પદિકા'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈગુકવિઓ:૧,૩(૧); ૨. જૈહાપ્રોસ્ટા; ૩. મુપુ-ગૂહસૂચી; ૪. હેજૈશ્વાસૂચિ:૧.

[શ્ર.ત્રિ.]

કુશલસાગર(વાચક) : આ નામે ૭ કડીનું 'વીરજિન-સ્તવન'(મુ.) મળે છે. તેના કર્તા ક્યા કુશલસાગર છે તે સ્પષ્ટ થતું નથી.

કૃતિ : જૈકાપ્રકાશ:૧.

[ક.શે.]

કુશલસાગર-૧ [ઈ.૧૫૮૮માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિનયસેનસૂરિની પરંપરામાં રાજસાગરના શિષ્ય. ૬૨૪ કડીના 'કુલધ્વજ-રાસ'(૨.ઈ.૧૫૮૮/સં.૧૬૪૪, આસો સુદ ૩૦, શુક્રવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગુકવિઓ:૩(૧).

[ક.શે.]

કુશલસાગર-૨/કેશવદાસ [ઈ.૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનભદ્રશાખાના લાવણ્યરત્નના શિષ્ય. અપરનામ કેશવદાસ. એમની 'વીરભાણુઉદયભાણુ-રાસ' કુશલસાગર અને કેશવ બંને નામછાપ ધરાવે છે, જ્યારે અન્ય કૃતિઓ માત્ર કેશવ/કેશવ-દાસ નામછાપ ધરાવે છે. સાધુસેવા અને દાનનું માહાત્મ્ય દર્શાવતા, ૬૫ ઢાળ અને ૧૫૦૦ કડીના દુહા-દેશીપદ્ય 'વીરભાણુઉદયભાણુ-ચોપાઈ/રાસ'(૨.ઈ.૧૬૯૯/સં.૧૭૪૫, આસો સુદ ૧૦, સોમવાર)માં હંસરાજચ્છરાજની કથા સાથે મળતાપણું ધરાવતી, અપરમાતાની ખટપટથી દેશપાર થયેલા કુમારોની અદ્ભુતરસિક કથા છે. ૫ ઢાળની 'નિમિનાથ-ફાગ' (૨.ઈ.૧૬૯૫) અને હિંદીમાં 'કેશવદાસ/માનુકા-બાવની' (૨.ઈ.૧૬૯૦/સં.૧૭૩૬, શ્રાવણ સુદ ૫, શુક્રવાર) તથા 'શીતકરકે સવૈયા' કર્તાની અન્ય કૃતિઓ છે.

કુશલલાભ-૨ : કુશલસાગર-૨

કુશલલાભ-૨ : કુશલસાગર-૨

સંદર્ભ : ૧. મરાસસાહિત્ય; □ ૨. જૈગૂકવિઓ:૨,૩(૨); ૩. મુપુગૂહસૂચી. [ક.શે.]

કુશલસિદ્ધ | ઈ.૧૧૦૮માં હયાત | જૈન. ૧૭૦ કડીની 'નંદરાજ-ચોપાઈ' (૨.ઈ.૧૧૦૪)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેજૈજ્ઞાસૂચિ:૧. [શ્ર.ત્રિ.]

કુશલકર્ણ/કુશલકર્ણ(કવિ)/કુશલકર્ણ(ગણિ): કુશલકર્ણને નામે ૨૪ કડીની 'નાગપુરમંડન-આદિનાથ-સ્તવન', ૪૪ કડીની 'કર્મવિપાક-કર્મગ્રંથવિચારગાંભિત-આદિજ્ઞન-સ્તવન', ૧૬ કડીની 'તપગરછ-પટ્ટાવલી-સઝાય', ૧૦૧ કડીની 'શત્રુજયતીર્થ-સ્તવન' વગેરે કેટલીક કૃતિઓ, કવિ કુશલકર્ણને નામે અપભ્રંશપ્રધાન ગુજરાતી ભાષામાં ૫૦ કડીનું 'શત્રુજય-સ્તવન' તથા કુશલકર્ણગણિને નામે ૯૭ કડીની 'ચરિત્રમનોરથમાલા' (૨.ઈ.૧૧૩૪) તથા ૧૭ કડીની 'બારભાવના-સઝાય' એ કૃતિઓ નોંધાયેલી છે, તે કુશલકર્ણ-૧ની હોવાની શક્યતા છે પણ એ વિશે કંઈ નિશ્ચિત કહી શકાય તેમ નથી.

સંદર્ભ : હેજૈજ્ઞાસૂચિ:૧. [શ્ર.ત્રિ.]

કુશલકર્ણ-૧ [ઈ.૧૬મી સદી મધ્યભાગ]: તપગરછના જૈન સાધુ. વિજયદાનસૂરિની પરંપરામાં હર્ષસંધમના શિષ્ય. વિજયદાનસૂરિના આચાર્યકાળ(ઈ.૧૫૩૧-ઈ.૧૫૬૬)માં રચાયેલી જણાતી ૬૮ કડીની 'શત્રુજયમંડન-જ્ઞપભજન-સ્તવન', ૬૬ કડીની 'નિમિનાથ-સ્તવન', ૬૮ કડીની 'ફલવર્ધિમંડન' પાર્શ્વનાથ-સ્તવન', 'મહાવીર-સ્તવન' તથા ૩૯ કડીની 'પટ્ટભાવગાંભિત-નાગપુરમંડન-ચારિત્રજ્ઞન-સ્તવન' એ કૃતિઓના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ:૧,૩(૧); ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. હેજૈજ્ઞાસૂચિ:૧. [શ્ર.ત્રિ.]

કુશલકર્ણ-૨ [ઈ.૧૭૩૨માં હયાત]: જૈન સાધુ. રાજસ્થાની-મિશ્ર ગુજરાતી ભાષામાં રચાયેલી 'ધર્મદત્તાધનવન્તરી-ચોપાઈ' (૨.ઈ.૧૭૩૨)ના કર્તા.

સંદર્ભ : શપુહસૂચી:૧. [શ્ર.ત્રિ.]

કુશાળદાસ |] : 'ગોપી-ગીત'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુજ્ઞકલકીકત; ૨. પ્રાકકૃતિઓ. [કી.જે.]

'કુસુમશ્રી-રાસ' [૨.ઈ.૧૭૨૧/સં.૧૭૭૭, કારતક સુદ ૧૩, શનિવાર]: નિત્યવિજયશિષ્ય ગંગવિજયની દુહા-દેશીબદ્ધ, ૫૪ ઢાળ અને ૧૨૫૬ કડીની આ કૃતિ(મુ.)માં રાજપુત્ર વીરસેન અને રાજકુંવરી કુસુમશ્રીની કથા કહેવાયેલી છે. કુસુમશ્રીની સૂચના અનુસાર વીરસેન એની સાથેના લગ્નપ્રસંગે પોતાના સસરા પાસેથી દેવી અશ્વ, મનવાંછિત વસ્તુ આપતો પલંગ અને વિબુદ્ધ ચૂડામણિ સૂડો (પોપટ) માગી લે છે. પરંતુ પોતાને ગામ પાછા જતાં પલંગ અને અશ્વ ચોરાઈ જાય છે ને એમના વહાણને સમુદ્રનું તોફાન નડતાં નાયક-નાયિકા પણ છૂટાં પડી જાય છે. સંયોગવશાત્ વેશ્યાને પનારે પડેલી કુસુમશ્રી પોતાના પોષ્ટની મદદથી એની

કુશલસિદ્ધ : કુંવરજી-૨

પાસે આવતા જર પુરુષોને ચતુરાઈથી સમાવી લઈ પોતાની શીલ-રક્ષા કરે છે. છેલ્લે વીરસેન સાથે કુસુમશ્રીનો મેળાપ થાય છે ત્યારે કુસુમશ્રીની કુળદેવીએ ચોળેલા ચમત્કારપ્રસંગ દ્વારા વીરસેનને એની ચારિત્રશુદ્ધિની ખાતરી થાય છે. આ અદ્ભુતરસિક કથામાં ચારિત્ર્યરક્ષા અંગે ભયભીત થયેલી કુસુમશ્રીને હિંમત આપવા સૂડાએ કહેલું ધનવતીનું વૃત્તાંત પણ ૧૫ ઢાળ અને ૩૦૦ ઉપરાંત કડીઓમાં વિસ્તરેલું છે. લોલુપ પુરોહિત, દુર્ગપાલ, પ્રધાન અને રાજને પોતાને ત્યાં નિમંત્રી ચતુરાઈપૂર્વક પેટીમાં પૂરી દઈને એમનો ફળેતો કરનાર ધનવતીનું આ વૃત્તાંત પણ રસપ્રદ છે. પ્રસંગોના વીગતપૂર્ણ આલેખનને કારણે પ્રસ્તારી બનેલી આ કૃતિમાં વિવિધ સુગેય દેશીબંધોનો ઉપયોગ ધ્યાન ખેંચે છે. [૨.સો.]

કુંભાષિ [ ] : જૈન સાધુ. 'ચોવીસ તીર્થકર-ગણધરસાધુ-સ્તવન'ના કર્તા.

સંદર્ભ : લીહસૂચી. [શ્ર.ત્રિ.]

કુંવર [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ]: આખ્યાનકાર. જ્ઞાતિએ ખંભાતના મકર કુલના વડનગરા નાગર બ્રાહ્મણ. અકબરપુરના રહેવાસી. ગુરુ બાલકૃષ્ણ ભટ્ટ. કવિ પોતાને 'રામજન' કે 'જન' તરીકે પણ ઓળખાવે છે. 'મહીસંગમ-કથા' (૨.ઈ.૧૬૫૫), ૩૯ કડવાંનું સ્કંદપુરાણ-આધારિત 'તારકાસુરનું આખ્યાન' (૨.ઈ.૧૬૫૭/સં. ૧૭૧૩, શ્રાવણ વદ ૧૪, બુધવાર) તથા ૫૭ કડવાંનું વાલ્મીકિ-રામાયણ પર આધારિત 'રામાયણ-ઉત્તરકાંડ' (૨.ઈ.૧૬૬૦/સં. ૧૭૧૬, આસો વદ ૩, સોમવાર) તેમની કૃતિઓ છે. 'રામાયણ-ઉત્તરકાંડ' ઉદ્ભવકૃત 'રામાયણ'માં ભાલણસુત વિષ્ણુદાસની કૃતિ તરીકે પ્રકાશિત થયું છે.

કૃતિ : (ભાલણસુત ઉદ્ભવકૃત) રામાયણ, સં. હરગોવિંદદાસ દ્વા. કાંટાવાળા, નાથાશંકર પૂ. શાસ્ત્રી, ઈ.૧૮૮૩(+સં.).

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; □ ૨. * ગુજરાતી, દીપોત્સવી અંક, ઈ. ૧૯૩૨- 'રામાયણના ઉત્તરકાંડનો કર્તા કોણ?' રામલાલ યુ. મોદી; □ ૩. ગૂહાયાદી; ૪. ફોહનામાવલિ:૨. [ચ.શે.]

કુંવરજી : આ નામે 'પંચાશતજ્ઞન-સ્તવન' અને ૧૨ કડીનું 'શીલ-ઉપદેશ-પદ' એ કૃતિઓ નોંધાયેલ છે પણ તે કયા કુંવરજી છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

સંદર્ભ : લીહસૂચી. [૨.સો.]

કુંવરજી-૧ [ઈ.૧૫૬૮માં હયાત]: લોકાગરછના જૈન સાધુ. રૂપજીની પરંપરામાં જીવરાજના શિષ્ય. ૨૪૬ કડીની 'સાધુવંદના' (૨.ઈ. ૧૫૬૮/સં.૧૬૨૪, શ્રાવણ સુદ ૧૩, ગુરુવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ:૩(૧). [૨.સો.]

કુંવરજી-૨ [ઈ.૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ]: તપગરછના જૈન સાધુ. હર્ષસાગરની પરંપરામાં રાજસાગરના શિષ્ય. 'સનત્કુમારરાજધિ-રાસ' (૨.ઈ.૧૬૦૧/સં.૧૬૫૭, અસાડ સુદ ૫; સ્વલિખિતપ્રત, ઈ. ૧૬૦૭) તથા વિજયસેનસૂરિના ઈ.૧૬૧૬માં થયેલા અવસાન

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૬૩

પછી રચાયેલા અને ભૂલથી સમરચંદ્રગણિને નામે પણ નોંધાયેલા ૧૪૯/૧૭૬ કડીના 'વિજયસેનસૂરિ-રાસ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ:૩(૧); ૨. હેજૈશાસૂચિ:૧. [ર.સો.]

કુંવરબાઈ [સં.૧૮મી સદી] : પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ કવયિત્રી. કુંવરબાઈને નામે કેટલાંક છૂટક કીર્તનો નોંધાયેલાં છે તે આ કવયિત્રીનાં હોવા સંભવ છે.

સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકલકીકત; ૨. પુગુસાહિત્યકારો; ૩. પ્રાકકૃતિઓ. [જ.કો.]

'કુંવરબાઈનું મામેરું' : જુઓ 'મામેરું'.

કુંવરવિજય-૧ [ઈ.૧૬મી સદીનો અંત-ઈ.૧૭મી સદીનો આરંભ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. હીરવિજયસૂરિની પરંપરામાં નવવિજયના શિષ્ય. ઈ. ૧૫૮૬માં થયેલા હીરવિજયસૂરિના અવસાન સુધીની ચરિત્રરેખા આપતા અને પછીના તરતના સમયમાં રચાયેલા જ્ઞાતા ૮૧/૮૩ કડીના 'હીરવિજયસૂરિ-સલોકો' (મુ.), ૧૩ કડીની 'ચંદનબાળા-સજાય'(મુ.), ૨૯ કડીના 'ચોવીસજિન-નમસ્કર', ૧૧ કડીની 'મનસ્થિરીકરણ-સજાય' અને 'સખરમરણ-સ્તબક'ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જૈઐકારાંચય; ૨. સજ્જાયમાળા(પં.).

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ:૧,૩(૧); ૨. મુપુગૂહસૂચી. [ર.સો.]

કુંવરવિજય-૨ [ઈ.૧૬૫૮માં હયાત] : જૈન સાધુ. 'રત્નાકરપંચ-વિશતિ-બાલાવબોધ' (૨.ઈ.૧૬૫૮)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૨). [ર.સો.]

કુંવરવિજય (ઉપાધ્યાય)-૩/અમીયકુંવર' [ઈ.૧૮૨૬માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. જિનવિજયની પરંપરામાં અમીયવિજયના શિષ્ય. એમણે 'અમીયકુંવર'ની કવિછાપથી રચનાઓ કરી છે. આ કવિએ દુહાબદ્ધ 'અષ્ટપ્રકારી-પૂજા', ૧૪ કડીની 'ખામણાં-સજાય', ૮ કડીની 'ગહૂલી', ૫ કડીનું 'ચોવીસ તીર્થકરનું ચૈત્યવંદન', ૧૦ કડીનું 'વીસ વિહરમાનનું ચૈત્યવંદન' તથા ૬૬૬૧ ગ્રંથાગ્રની 'અધ્યાત્મપ્રશ્નોત્તર' (૨.ઈ.૧૮૨૬/સં.૧૮૮૨, મહા સુદ ૫, રવિવાર) નામની ગદ્યકૃતિ - એ મુદ્રિત તેમ જ અરતરગચ્છીય દેવ-ચંદ્રકૃત 'અધ્યાત્મગીતા' પરનો ૮૩૭ કડીનો બાલાવબોધ (૨.ઈ. ૧૮૨૬/સં.૧૮૮૨, અસાદ વદ ૨, ગુરુવાર) નામની કૃતિઓની રચના કરેલી છે.

કૃતિ : ૧. અધ્યાત્મસાર પ્રશ્નોત્તર ગ્રંથ, પ્ર. ભીમસિદ્ધ માણેક, -; ૨. ગહૂલી સંગ્રહનામા ગ્રંથ:૧, પ્ર. ખીમજી ભી. માણેક,

ઈ.૧૮૮૧, ૩. ચૈત્યવંદન:૨થી ૩, ૪. જિનપ્રકાશ, ૫.

વિવિધ પૂજાસંગ્રહ : ૧-૧૧, પ્ર. જસવંતલાલ ગિ. શાહ, સં. ૨૦૦૯.

સંદર્ભ : ૧. જૈનયુગ, કારતક-માગશર ૧૯૮૩ - 'મારી કેટલીક નોંધ', મોહનલાલ દ. દેસાઈ; ૨. જૈગૂકવિઓ:૩(૧,૨). [ર.સો.]

કુંવરવિજયશિષ્ય [ ] : જૈન સાધુ. ૧૧ કડીની

૬૪ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

'(શંખેશ્વર)પાર્શ્વનાથ-છંદ' (વિ.સં.૧૯મી સદી અનુ.; મુ.), ૧૯ કડીની '(શંખેશ્વર)પાર્શ્વનાથ-છંદ' અને ૬૩ કડીની 'બાવીસ-આલક્ય-સજાય' (વિ.સં.૧૯મી સદી અનુ.) આ કૃતિઓ તેમની પાસેથી મળે છે.

કૃતિ : ૧. જૈકાપ્રકાશ:૧; ૨. શંસ્તવનાવલી.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [કી.જે.]

કૃપા : આ નામે ૧ બોધાત્મક છાપો (મુ.) મળે છે તેના કર્તા નિશ્ચિત કરી શકાય તેમ નથી.

સંદર્ભ : શનિશ્વરની ચોપાઈ આદિક લઘુગ્રંથોના સંગ્રહનું પુસ્તક, સં. ભીમસિદ્ધ માણેક, ઈ.૧૯૨૨ (ત્રીજી આ.). [શા.ત્રિ.]

કૃપાવિજય [ ] : જૈન સાધુ. ધનવિજયના શિષ્ય. 'ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર-સજાય' (૨૮ સજાયે અપૂર્ણ; વિ.સં.૧૮મી સદી અનુ.) અને 'બાર વ્રત પર બાર સજાય' (વિ.સં.૧૯મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ:૩(૨); ૨. મુપુગૂહસૂચી. [શા.ત્રિ.]

કૃપાશંકર [ ] : પિતા નામ લાલજી. મહુધાના વતની. 'રાસ' એ કૃતિના કર્તા.

સંદર્ભ : ગૂહાયાદી. [શા.ત્રિ.]

કૃપાસાગર [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિદ્યાસાગરના શિષ્ય. જહાંગીરના દરબારમાં જઈ જગજીપકની પદવી મેળવનાર નેમિસાગરનું ચરિત્ર વર્ણવતા, એમના દુહા-દેશીબદ્ધ ૧૦ ઢાળ અને ૧૩૫ કડીના 'નેમિસાગર નિર્વાણ-રાસ' (૨.ઈ.૧૬૧૬ કે ૨.ઈ.૧૬૧૮/સં.૧૬૭૨ કે સં.૧૬૭૪, માગશર સુદ ૨; મુ.)માં ચરિત્રનાયકને મેઘનું ઉપનામ આપી રચવામાં આવેલું વિસ્તૃત સાંગ રૂપક ધ્યાન ખેંચે છે.

કૃતિ : જૈઐરાસમાળા:૧ (૪સં.).

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧). [કી.જે.]

કૃષ્ણ/કૃષ્ણો : આ નામે ૧૮ કડીની 'વિવેકવણ્ણારા-ગીત' (વિ.ઈ. ૧૬૭૭), 'ઓકાદશીમાહાત્મ્ય' (વિ.ઈ.૧૭૭૨), પદ્યો અને ચાલખા એ કૃતિઓ નોંધાયેલી મળે છે જેમાં કેટલીક વાર 'જનકૃષ્ણ' એવી નામછાપ મળે છે. આ કૃતિઓના કર્તાની ઓળખ નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી. જુઓ પૂજાસુત.

સંદર્ભ : ૧. ગૂહાયાદી; ૨. ફોહનામાવલિ; ૩. હેજૈશાસૂચિ:૧. [ચ.શે.]

કૃષ્ણ-૧ [ઈ. ૧૬૫૮માં હયાત] : જાદવસુત. 'રુકમાંગદનું આખ્યાન' (૨.ઈ.૧૬૫૮)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત:૧-૨; ૨. ગૂહાયાદી. [ચ.શે.]

'કૃષ્ણકૌડા' [૨.ઈ.૧૫૩૬/સં.૧૫૯૨, આસો સુદ ૧૨, ગુરુવાર] : રાદેસુત કેશવદાસ કાયસ્થનું ૪૦ સર્ગ ને આશરે ૭૦૦૦ પંક્તિઓ

કુંવરબાઈ : 'કૃષ્ણકૌડા'

ધરાવતું આ કાવ્ય અંબાલાલ બુ. જનીએ 'શ્રીકૃષ્ણલીલાકાવ્ય'ના નામે પ્રસિદ્ધ કર્યું હતું. એમાં કર્તાનું નામ 'કેશવરામ' અપાયું છે, પરંતુ કાવ્યમાં તો સર્વત્ર 'કેશવદાસ'ની જ છાપ છે, અને પ્રત્યેક સર્ગને અંતે આ કાવ્યનો 'શ્રીકૃષ્ણકીર્તી'ના નામે જ નિર્દેશ છે.

આ કાવ્યમાંની "તિથિ સંવત નિધિ દસકા દ્યોય" - એ પંક્તિને આધારે એના રચનાસમય એક મતે સં.૧૫૨૯ (ઈ.૧૪૭૩) અને બીજા મતે સં.૧૫૯૨ (ઈ.૧૫૩૬) મનાયો છે. બીજા મતને પંચાંગની ગણતરી તથા કૃતિનાં આંતરપ્રમાણોનું સમર્થન છે.

મુખ્યત્વે ભાગવતના દશમસ્કંધના આધારે રચાયેલા આ કાવ્યમાં ભાગવતના અન્ય સ્કંધો ઉપરાંત હરિવંશ, કૃષ્ણકર્ણમૃત, શ્રીધરની ભાગવત-ટીકા આદિ સંસ્કૃત ગ્રંથોનો; સૂરદાસ, પરમાનંદદાસ આદિની કૃષ્ણવિષયક વ્રજકવિતાનો તથા ભાવણનો 'દશમસ્કંધ', ભીમની 'હરિલીલાપોડશકળા' (૨.ઈ.૧૪૮૫) આદિ ગુજરાતી કૃતિઓનો તેમ જ કૃષ્ણકથાવિષયક લૌકિક પરંપરાના સાહિત્યનો લાભ લેવાયો છે. પુષ્ટિસંપ્રદાયની ભક્તિધારાનો પ્રભાવ આ કવિ પર હોવાનું અનુમાન થયું છે.

આ કાવ્યમાં કવિએ ભાગવતમાહાત્મ્યથી આરંભી દશમસ્કંધ અનુસાર કૃષ્ણના લગભગ સમગ્ર ચરિત્રને આવી લઈ, એનું સંક્ષેપે પણ રસાત્મકતાએ મહિમાગાન કર્યું છે. કૃષ્ણની વસંતલીલા, ઉદ્ધવગોપીસંવાદ, રુકિંમણીહરણ, ઉષા દ્વારા અનિરુદ્ધહરણ, સુદામાચરિત વગેરે સર્ગો સ્વતંત્ર એકમ તરીકેય રસાવહ જણાય છે. વસંત-લીલાના સર્ગને તો પોતાનું અલગ મંગલાચરણ પણ છે.

કવિએ કૃષ્ણકથાનું પૌરાણિક વાતાવરણ જાગવ્યું છે છતાં લગ્નાદિ પ્રસંગોના નિરૂપણમાં તત્કાલીન સામાજિક સ્થિતિનો પ્રભાવ પડ્યો હોવાનું જણાય છે. કવિએ ઉલ્કટ ઊમિના પ્રસંગો પદ-ઢાળમાં, તો વર્ણનાત્મક કથાપ્રસંગો ચોપાઈના પદબંધમાં ઢાળ્યા છે. ૧૪મા સર્ગમાં રાધાકૃષ્ણ વચ્ચેના સંવાદમાં નાટ્યાત્મક રીતિનું નિરૂપણ ધ્યાન ખેંચે એવું છે. કવિની પાત્રો-પ્રસંગોને સંક્ષેપે પણ ચિત્રાત્મક રીતે રજૂ કરવાની શક્તિ પ્રશસ્ય છે.

આ કાવ્યમાં પ્રયોજાયેલા રાગઢાળો, પદબંધો ને વૃત્તોનું વૈવિધ્ય કવિની સંગીત તેમ જ પિંગળની જાણકારી બતાવે છે. મુખ્યત્વે તો પૂર્વછાયા ને ચોપાઈબંધ અહીં પ્રયોજાયો છે. તદુપરાંત ભુવંજ-પ્રયાત, હનુમંત, નારાય, સોરઠા તથા હિદી શૈલીના કવિત-છપાયા તેમ જ ત્રોટક, અડિયલ, મડયલ જેવા વૃત્તોબંધોયે પ્રયોજાયા છે. ખાસ કરીને ૧૩મા સર્ગમાં રાસલીલાવર્ણનમાં શાદૂલવિકીડિતના લયનો તેમ જ ૧૪મા ને ૧૬મા સર્ગમાં 'કારિકા' કે 'કડવા'માં આવતી ૧ પંક્તિના ઉત્તરાર્ધને ૪ કે ૮ પંક્તિઓના ત્રોટકબંધમાં આરંભે દોહરાવીને એ રીતે સિદ્ધ કરેલી યમકસાંકળીવાળી પદ્યરચના ધ્યાનાર્હ છે. કવિની ચારણી છંદો પર પણ પ્રભુતા છે.

આ કવિની સંસ્કૃતજ્ઞતાની, કાવ્યમાં "સંમતિ કારણે" સોનામાં હીરા જડયા હોય એ રીતે ઉતારેલા ૯૬ સંસ્કૃત શ્લોકો, એમાંના કેટલાકના પોતે કરેલા રોચક પદ્યાનુવાદો, પંડે રચેલા ૧૬ સંસ્કૃત શ્લોકો તથા "સંસ્કૃતા ગુર્જરી" તરીકે ઓળખાવાયેલી પ્રાસાદિક કાવ્યશૈલી પરથી પ્રતીતિ થાય છે. એમનું વ્રજભાષાપ્રભુત્વ સૂરદાસને અનુસરી રજૂ કરેલા કૃષ્ણરાધાના શ્લોકાત્મક ચાતુરીયુક્ત સંવાદમાં તેમ જ કેટલાંક મધુર ભાવવાલી પદોમાં વરતાઈ આવે છે. એમની

કૃષ્ણકૃણ : 'કૃષ્ણચરિત્ર'

ગુ. સા.-૯

કાવ્યશૈલી યથાપ્રસંગ માધુર્ય, ઓજસાદિ ગુણો દાખવે છે. તેમનું ભાષાસામર્થ્ય ભાવોચિત પ્રાસાનુપ્રાસયોજનામાં જેઈ શકાય છે.

આ કાવ્યમાંથી ઊપસતી કવિની ભક્ત તેમ જ કલાકાર તરીકેની મુદ્રા ઊંચી કોટિની છે. ગોપીજનવલ્લભ કે દશાવતારની સ્તુતિમાં જ નહીં, પ્રત્યેક સર્ગમાં વળીવળીને ભગવન્મહિમા દાખવી મનુષ્યાવતાર સાર્થક કરવાનો બોધ આપતી સુંદર ઉક્તિઓમાંયે એમનું ભક્તહૃદય દેખાય છે. ભાગવતના દશમસ્કંધનું આનું સારોદ્ધારરૂપ ને સાથે રસાત્મક એવું કેશવદાસનું આ કાવ્ય ગુજરાતી દશમસ્કંધની કાવ્યપરંપરામાં એક મહત્વનું પ્રદાન બનવા સાથે તેમને એક સુકવિ તરીકે પ્રતિષ્ઠિત કરે છે. [ચ.શે.]

કૃષ્ણકૃણ [ઈ.૧૮૩૦માં હયાત] : આનંદપુરના વાસી. ૩૫ કડીમાં કક્કા રૂપે દેવીસ્તુતિ રજૂ કરતી 'બત્રીસ અક્ષરનો ગરબો' (૨.ઈ. ૧૮૩૦/સં.૧૮૮૬, આસો સુદ ૮, શનિવાર; મુ.) એ કૃતિના કર્તા.

સંદર્ભ : શ્રીમદ્ ભગવતી કાવ્ય, પ્ર. દામોદર દાજીભાઈ, ઈ. ૧૮૮૯. [ચ.શે.]

'કૃષ્ણકીડિત' : ૧૦૮ કડીનું ક્ષાન(રાઉવ)નું આ કાવ્ય (૮ કડી મુ.) હસ્તપ્રતો તેમ જ ભાષાસ્વરૂપને આધારે ઈ.૧૫મી સદીનું હોવાનું અનુમાન થઈ શકે તેમ છે. કાવ્યમાં આઠેક કડીઓ સંસ્કૃતમાં છે અને ૯૬ કડી શાદૂલવિકીડિત છંદમાં છે. રાસકીડા તેમ જ અન્ય શૃંગારિક કાવ્યો માટે શાદૂલવિકીડિત યોજવાની પ્રણાલી મધ્યકાલીન ગુજરાતીમાં જેવા મળે છે, તેમ છતાં એમાં સામાન્ય રીતે દેશીબંધની વ્યાપકતા છે અને તેથી અક્ષરમેળ વૃત્તની આ રચના ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે. કાવ્ય લગભગ ચરખા ૩ વિભાગોમાં વહેંચાઈ જાય છે. પહેલા વિભાગમાં કૃષ્ણનો રાધા તેમ જ સંદૂક-વલી સાથેનો શૃંગાર આલેખાયો છે, બીજા વિભાગમાં રાસલીલા અને વચ્ચહરણલીલાનું વર્ણન છે અને ત્રીજા વિભાગમાં કૃષ્ણની ભક્તિ-ભાવસભર સ્તુતિ છે. આ પ્રસંગે યશોદાના પુત્રવાત્સલ્યનું પણ ટૂંકું નિરૂપણ કરવાની કવિએ તક લીધી છે એ હકીકત નોંધપાત્ર છે. કાવ્યનો શરૂઆતનો અધ્યાયરો ભાગ શુદ્ધ પ્રેમકવિતા તરીકે લઈ શકાય તેમ છે, પણ સમગ્રપણે જોતાં આ પ્રેમભાવનું નિરૂપણ ભક્તિભાવના નિરૂપણનું જ અંગભૂત છે. કાવ્યની ૧૦૮ કડીઓમાં પણ જાગમાળાનું સહેજે સ્મરણ કરાવે છે. કાવ્યમાંનું રાસકીડાનું વર્ણન રાસનૃત્યની ગતિશીલ, પ્રવાહી, સર્વાંગી છબી નિર્મિત કરતું હોવાથી વિશેષ આસ્વાદ્ય છે. કવિની ભાષા, છંદ અને ભાવ પરની પકડ તેને ગણનાપાત્ર મધ્યકાલીન કવિઓમાં, કૃષ્ણભક્તિના અગ્રણી ગાનારાઓમાં સ્થાન આપાવે છે. [હ.ભા.]

'કૃષ્ણચરિત્ર' [૨.ઈ.૧૮૫૨/સં.૧૯૦૮, માધવ માસ સુદ ૧૩, રવિવાર] : ગરબડદાસના પુત્ર ગિરધરદાસકૃત ૨૧૨ અધ્યાય અને ૯૫૦૦ કડીની આ કૃતિ(મુ.)ને કવિએ ૯૫૦૦ ચોપાઈની કહી છે પરંતુ તેમાં ચોપાઈ ઉપરાંત દુહા, સોરઠા, ભુવંજી, હરિ-ગીત અને અન્ય દેશીબંધોનો વિનિયોગ થયો છે. અધ્યાય તે, કેટલીક વાર મુખબંધ વિનાનાં, કડવાં જ છે. કૃતિ ગોકુળલીલા, મથુરાલીલા અને દ્વારિકાલીલા એમ ૩ ખંડમાં સમગ્ર કૃષ્ણચરિત્રનું

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૬૫

નિરૂપણ કરે છે. એમાં ભાગવત, હરિવંશ, પદ્મપુરાણ, મહાભારત, ગર્ગસંહિતા તથા નારદપુરાણનો, ક્વચિત્ ફેરફાર સાથે, આધાર લેવામાં આવ્યો છે અને તેને કારણે ધ્યાન ખેંચે તેવું પ્રસંગોનું વૈવિધ્ય આવ્યું છે.

કથાપ્રસંગોના આધ્યાત્મિક અર્થઘટનમાં કવિની વિશેષતા જણાય છે. કૃષ્ણ-જસોદા જેવાં કેટલાંક પાત્રોને અધ્યાત્મરૂપકમાં ઘટાવ્યાં છે તેને કૃષ્ણ વલોણું તારે છે તે પ્રસંગમાં સમુદ્રમંથનનો પ્રસંગ વણી લીધો છે. વર્ષા અને શરદવર્ણન જેવાં પ્રકૃતિવર્ણનોમાં પણ કવિએ અધ્યાત્મક્ષેત્રનાં ઉપમાનો યોજ્યાં છે. બીજી બાજુથી મધ્યકાલીન કવ્યપરંપરામાં જેવા મળતું દૈવી પાત્રોનું માનવીકરણ તથા સામાજિક વલેમોનું નિરૂપણ પણ અહીં જેવા મળે છે.

કૃતિમાં રાજસૂયયજ્ઞના પ્રસંગે પ્રગટ થતું કૃષ્ણનું વિનમ્ર વ્યક્તિત્વ હૃદયસ્પર્શી બને છે. તે ઉપરાંત કૃષ્ણનો સ્વાભાવિક બાલભાવ, વેરભાવે બ્રહ્મમય બનતા કંસનો અજંપો, કંસપ્રેર્યા કૃષ્ણને મળવા જતા ને મનોમંથન અનુભવતા અકૂરનો ભક્તિભાવ ને એવા બીજા ઘણા મનોભાવોનાં ચિત્રો પણ આસ્વાદ્ય છે. કમળ પર અકૂરને થતા કૃષ્ણદર્શનમાં અદ્ભુતરસ, કંસ પાછળ રાણીઓએ કરેલા વિલાપમાં કરુણરસ, દ્વારિકાલીલાના નુદાનુદા પ્રસંગોમાં શૃંગાર-રસ, યજ્ઞકુંડમાંથી યજ્ઞપુરુષ નીકળે છે તે પ્રસંગમાં ભયાનક રસ — એમ વિવિધ રસો નિરૂપવાની કવિએ તક લીધી છે તે નોંધપાત્ર છે.

વ્યક્તિ, સ્થળ અને પ્રકૃતિનાં વર્ણનો કવિએ પ્રાસાદિકતાથી કર્યાં છે. વર્ષાનું સૌમ્ય અને શૈટ્વ સ્વરૂપ એકસરખી નિષ્ઠાથી વર્ણવ્યું છે. જ્વારાસંધ-કૃષ્ણ-યુલ્લવર્ણનમાં કવિએ શબ્દની નાદશક્તિ પાસેથી કામ લીધું છે.

કૃતિ ઉપમાકોશ જેવો છે. ‘મથુરાલીલા’માં કૃષ્ણને અનાદિ વૃક્ષ તરીકે વર્ણવ્યા છે તે એક સુંદર પૂર્ણરૂપક છે તો દ્વારિકાલીલામાં કૃષ્ણ-સત્યભામા વચ્ચેના સંવાદમાં ‘વસંત’, ‘ચક્રધારી’, ‘ધરણીધર’ વગેરે શબ્દો ઉપરના શ્લેષ ચમત્કૃતિભર્યા છે. [દે.જે.]

કૃષ્ણજી [ઈ.૧૮૫૦ સુધીમાં] : ભૂલથી આખાના સમકાલીન ગણાવાયેલા જ્ઞાનમાર્ગી કવિ. એમનાં પદો (લે. ઈ. ૧૮૫૦) જે ૯૦ આસપાસ હોવાનું જણાવાયું છે તેમાંથી ચાલીસેક પદો મુદ્રિત મળે છે. આ પદોમાં ૨ સાત-વારની કૃતિઓ છે તે ઉપરાંત ગરબો, ધોળ, આરતી વગેરે પ્રકારો પણ જેવા મળે છે. બધાં પદો અધ્યાત્મજ્ઞાનનો વિષય કરીને ચાલે છે જેમાં કવિની દાર્શનિક ભૂમિકા નિર્ગુણવાદની જણાય છે. જે કે, કવિએ શૃંગારની પરિભાષાનો પણ ઉપયોગ કર્યો છે. કવિની વાણીમાં તાજગી છે અને ક્વચિત્ અહંકારોનો નોંધપાત્ર વિનયોગ પણ છે. “હું ખરે, તું ખરો, હું વિના તું નહીં”, “અનુભવીને એટલું આનંદમાં રહેવું રું” વગેરે કેટલાંક પદોની કાવ્યાત્મક અભિવ્યક્તિ વધારે ધ્યાન ખેંચે છે. ‘સંતોની વાણી’માં કૃષ્ણજીનાં પદો હરિકૃષ્ણને નામે મૂકવામાં આવ્યાં છે તે માટે કશો આધાર જણાતો નથી. જુઓ લાલદાસશિષ્ય હરિકૃષ્ણ.

કૃતિ : ૧. પદસંગ્રહ પ્રભાકર, પ્ર. સ્વામી પ્રેમપુરીજી, ઈ. ૧૮૮૫ (સુધારેલી બીજી આ.); ૨. સંતોની વાણી, સં. ભગવાનજી મહારાજ, ઈ.૧૯૨૦; ૩. સાહિત્યકાર અખો, સં. મંજુલાલ

મજમુદાર, ઈ. ૧૯૪૯ — ‘આખાના સમકાલીન અજ્ઞાત કૃષ્ણજીનાં પદો’, સં. મંજુલાલ મજમુદાર (†સં.).

સંદર્ભ : ૧. અસંપરંપરા; ૨. ગુસાઈતિલાસ; ૨; ૩. ગૂહાયાદી. [ચ.શે.]

કૃષ્ણદાસ/કૃષ્ણોદાસ : કૃષ્ણદાસને નામે ઘણી કૃતિઓ નોંધાયેલી છે તે કથા કૃષ્ણદાસની છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી. તેમાંથી પૂર્વછાયા, ચોપાઈની ૧૨૦ કડીની ‘કર્મકથા/કર્મવિપાક’ (લે.ઈ. ૧૭૮૧; મુ.)માં અર્જુન અને કૃષ્ણના સંવાદ રૂપે જુદીજુદી સ્થિતિઓના કારણરૂપ કર્મોનું વર્ણન થયેલું છે. દુહા, ચોપાઈ અને ક્વચિત્ છપ્પાનો વિનયોગ કરતી ૨૦૫૬ કડીની ‘ગુલબંકાવલીની વાર્તા’ (લે.ઈ.૧૮૦૯; મુ.)માં બંકાવલીના બગીચાનું ફૂલ મેળવનાર રાજકુમારની મૂળ ફારસી પરાક્રમકથા કોઈક આડકથા સાથે રસાળ રીતે રજૂ થયેલી છે. ચોપાઈબંધની ૧૫ કડીની ‘હૂંડી’ (લે.ઈ.૧૬૫૭; મુ.), ૧૦૭ કડીનું ચોપાઈબંધનું ‘મામેરું/મોસાળું’ (લે. ઈ. ૧૬૭૨; મુ.) અને સવૈયાની દેશીની ૫૩ કડીની ‘શ્રીકૃષ્ણની હમચી/રુકિમણીવિવાહ’ (લે.ઈ.૧૬૭૨; મુ.) — આ ૩ કૃતિઓ આરંભની રતુતિમાં ‘દામોદર’ નામના ઉલ્લેખથી તેમ જ સમય, શૈલી વગેરેની દૃષ્ટિએ કોઈ એક જ કૃષ્ણદાસની હોય એમ લાગે છે. એમાંથી ‘હૂંડી’ અને ‘મામેરું’ પ્રેમાનંદ પૂર્વેની આ વિપયની રસપ્રદ કૃતિઓ તરીકે ધ્યાન ખેંચે છે. ‘હૂંડી’નું ‘પ્રબંધ’ નામક ૫ કડવાં અને ૨૦૦ પંક્તિઓમાં કોઈએ વિસ્તારેલું રૂપ (મુ.) પણ મળે છે.

‘અંબરીષ-આખ્યાન’ (લે.ઈ.૧૭૭૨ આસપાસ), ૩૭૮ કડીનું ‘સુધન્વા-આખ્યાન’ (લે.ઈ.૧૮૧૧), ૮૨ કડીનું ‘કાળીનાગનું આખ્યાન’ (મુ.), ૨૦૦ ગ્રંથાગ્રની ‘રાસકીડા’ (લે.ઈ.૧૭૫૮), ‘કૃષ્ણની રાવ/રાવલીલા’ (લે.ઈ.૧૮૨૩ લગભગ), ૨૭ કડીની ‘સીતાજીની કામળી’ (લે.ઈ.૧૮૩૬), ‘પાંડવી-ગીતા’ (ર.ઈ. ૧૮૧૨), ચંદ્રાવળા રૂપે ‘રામાયણ’ અને પદો (કેટલાંક કૃષ્ણસ્તુતિનાં અને અન્ય મુ.) — એ કૃષ્ણદાસને નામે નોંધાયેલી અન્ય કૃતિઓ છે. આ સિવાય કૃષ્ણદાસને નામે ‘અર્જુન-ગીતા’ પણ નોંધાયેલ છે પરંતુ ત્યાં કર્તાનામ વિશે પ્રશ્નાર્થ મુકાયેલો છે.

કૃષ્ણદાસને નામે નોંધાયેલી પણ ‘કૃષ્ણોદાસ’ એવી નામછાપ ધરાવતી ‘રુકિમણીવિવાહ’ (લે.ઈ.૧૭૭૪)માં નામછાપવાળો ભાગ હિંદી ભાષામાં છે તેથી એના કર્તા ગુજરાતી કવિ હોવાની સંભાવના જણાતી નથી.

કૃતિ : ૧. ગુલબંકાવલી, પ્ર. બાપુ હરશેક દેવલેકર તથા બાપુ સદાશિવ હેગડે, ઈ.૧૮૪૭; ૨. નકાદોહન; ૩. નરસેં મહેતાનું આખ્યાન, સં. હીરાલાલ ત્રિ. પારેખ, ઈ.૧૯૨૩ (†સં.); ૪. બૃકાદોહન : ૮; ૫. બુદ્ધિપ્રકાશ, જાન્યુ. ફેબ્રુ. અને માર્ચ, ૧૯૨૨ — અનુક્રમે ‘હૂંડી’, ‘મામેરું’, ‘રુકિમણીવિવાહ’.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત:૧-૨; ૨. કાશીસુત શેષજી એક અધ્યયન, બહેચરભાઈ ૨. પટેલ, ઈ. ૧૯૭૪; ૩. પાંડુહસ્ત-લેખો; ૪. સ્વાધ્યાય, નવે. ૧૯૭૭ — ‘મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં જૈનેતર રામકથા’, દેવદત્તા જેશી, ૫. ગૂહાયાદી; ૬. ફોલનામાવલિ.

[ચ.શે.]

કૃષ્ણદાસ-૧ [ઈ.૧૬મી સદી મધ્યભાગ સુધીમાં] : 'આહ્નિક કર્મ' (લિ.ઈ.૧૫૪૯ના અરસામાં) નામની ગદ્યકૃતિના કર્તા.

સંદર્ભ : ગુહાયાદી. [ચ.શે.]

કૃષ્ણદાસ-૨ [સં.૧૮મી સદી] : પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ કવિ. જ્ઞાતિએ ખડાયતા.

સંદર્ભ : પુગુસાહિત્યકારો. [કી.જો.]

કૃષ્ણદાસ-૩ [સં.૧૮મી સદી] : પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ કવિ.

સંદર્ભ : પુગુસાહિત્યકારો. [કી.જો.]

કૃષ્ણદાસ-૪ [ ] : જુઓ કૃષ્ણદાસી.

કૃષ્ણદાસી [ ] : પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ કવિ. 'કૃષ્ણદાસી' એ નામછાપ પુષ્ટિમાર્ગીય પરંપરા અનુસાર વાપરનાર કવિ કૃષ્ણદાસ હોવા સંભવ છે. આ કવિના, પુષ્ટિમાર્ગીય આચાર્ય ગોકુલનાથ (જ.ઈ.૧૫૫૨-અ.ઈ.૧૬૪૧)ના જન્મને લગતાં ૩૯ કડી અને ૧૩ કડીનાં ૨ ધોળ (મુ.) મળે છે તે પરથી કવિ ગોકુલનાથના સમકાલીન હોવાનું સમજાય છે. અને તો એમનો સમય ઈ.૧૬મી સદી મધ્યભાગ આસપાસનો ગણાય.

કૃતિ : (શ્રી) ગોકુલેશજીનાં ધોળ તથા પદસંગ્રહ, પ્ર. લલ્લુભાઈ છ. દેસાઈ, ઈ.૧૯૧૬. [કી.જો.]

કૃષ્ણરામ-૧ [ઈ.૧૭૧૬માં હયાત] : નાના ભટ્ટના પુત્ર. જ્ઞાતિએ બ્રાહ્મણ. પુરાણી અને દીક્ષિત તરીકે પણ ઓળખાવાયા છે. વતન ઓરપાડ. 'જૈમિની-અશ્વમેધ' (ર.ઈ.૧૭૧૬/સં. ૧૭૭૨, શ્રાવણ -, બુધવાર, *મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : *જૈમિની અશ્વમેધ, પ્ર. જગજીવનદાસ દલધતરામ, સં.૧૯૪૦.

સંદર્ભ : પ્રાકૃતિઓ. [ચ.શે.]

કૃષ્ણરામ(મહારાજ)-૨ [જ.ઈ.૧૭૬૮-અ.ઈ.૧૮૪૦/સં.૧૮૯૬, ભાદરવા સુદ ૬] : પદકવિ. અમદાવાદના વતની. જ્ઞાતિએ ભટ્ટ મેવાડા બ્રાહ્મણ. પિતા ભક્તિરામ. બાળપણમાં પિતાનું અવસાન થતાં કેટલોક સમય મોસાળ ત્રાજમાં ગાળી, પછીથી અમદાવાદ આવી સંસ્કૃત વ્યાકરણ, જ્યોતિષ વગેરેનો અભ્યાસ. યુવાનીમાં આજીવિકા માટે પૂના રહ્યા ત્યારે ત્યાંના ગુજરાતી બ્રાહ્મણ સમાજને બાજરાવ પાસેથી મદદ અપાવી હતી. એ પછી દક્ષિણ ભારતની યાત્રામાં રામદાસશિષ્ય મુકુંદરાજ પાસે દીક્ષા લઈ, અમદાવાદ આવી કીર્તનભક્તિનો અને એ દ્વારા ધર્મમય જીવનનો પ્રચાર કર્યો. તેમને દયારામ સાથે કવિતાની આપલેનો વ્યવહાર પણ ચાલ્યો હતો. રામદાસી સંપ્રદાયના આ કવિભક્તની ધાર્મિક માન્યતામાં રામ-કૃષ્ણભક્તિ ઉપરાંત શક્તિપૂજા, શિવપૂજા અને નિર્ગુણ બ્રહ્મવાદનું મિશ્રણ થયેલું છે, તેમ જ અલ્લા વિશે કાવ્ય રચવાનો પણ એમને સંકોચ નથી, જે એમની ઉદાર ધર્મદૃષ્ટિ સૂચવે છે.

કેટલાક સંદર્ભોમાં ભૂલથી 'કૃષ્ણરામ' નામથી નોંધાયેલા આ કવિ

કૃષ્ણદાસ-૧ : કૃષ્ણવિજય

પાસેથી ગુજરાતી ઉપરાંત મુસલમાની એટલે કે હિંદી, મરાઠી અને સંસ્કૃતમાં પણ થોડીક રચનાઓ મળે છે. કીર્તનો તરીકે ઓળખાવાયેલાં ૬૦૦ ઉપરાંત પદોમાં વિસ્તરતા કવિના કાવ્યસંચય(મુ.)માં ગરબા, ગઝલ, કવિત, લાવણી, અભંગ વગેરે વિવિધ રચનાબંધો તથા આખ્યાન, સલોકો, તિથિ, કક્કો, સમસ્થા, આરતી, શણગાર, ઘાળ વગેરે અનેક કાવ્યપ્રકારો પણ જોવા મળે છે. એમાં લાંબી રચનાઓ - જેમાંની કેટલીક તો ૨૫૦ કડીઓ સુધી પણ પહોંચે છે - નોંધપાત્ર સંખ્યામાં છે. પત્ર, સંવાદ વગેરે પ્રકારની રચનારીતિઓનો પણ કવિએ ઉપયોગ કર્યો છે. કવિનાં કીર્તનો માત્ર ભક્તિવિષયક જ નથી, એમાં ધાર્મિક આચારબોધ ઘણી વ્યાપક રીતે નિરૂપાયેલો છે અને વેદાંતાદિક તત્ત્વવિચાર પણ બારીકાઈથી આલેખાયેલો છે. કવિની કૃતિઓ ઈ.૧૮૧૧થી ઈ.૧૮૧૮ સુધીનાં રચનાવર્ષો દર્શાવે છે પણ મોટા ભાગની કૃતિઓ ઈ.૧૮૧૭-૧૮૧૮ (સં.૧૮૭૩-૧૮૭૪)માં અને તેમાં પણ ખાસ કરીને ફાગણ માસમાં રચાયેલી છે તે ખાસ નોંધપાત્ર છે.

દેશીબંધનાં ૧૬ કીર્તનો અને ૨૫૮ કડીનો 'રુક્મિણીવિવાહ/રુક્મિણીસ્વયંવર-આખ્યાન' (ર.ઈ.૧૮૧૨/સં.૧૮૬૮, મહા વદ ૩૦, બુધવાર); ૯૩ કડીનો 'રામાયણનો સાર' (ર.ઈ.૧૮૧૮/સં.૧૮૭૪, ફાગણ સુદ ૯, સોમવાર); 'દશાવતાર-ચરિત્ર'નાં ૧૦ કીર્તનો; કૃષ્ણચરિત્ર-વર્ણન સાથે આત્મનિદાનરૂપણ કરતો વાકુળટામુક્ત ૧૦૫ કડીનો 'સલોકો' (ર.ઈ.૧૮૧૮/સં.૧૮૭૪, ફાગણ સુદ ૩, સોમવાર); પ્રશ્ન રૂપે ભગવાનના જુદાજુદા અવતારોનાં કાર્યોને વર્ણવતું ૧૫૯ કડીનું કીર્તન (ર.ઈ.૧૮૧૮/સં. ૧૮૭૪, ફાગણ વદ ૭, શનિવાર); ૯૬ કડીનું 'કાયાવર્ણન'(ર.ઈ. ૧૮૧૫/સં.૧૮૭૩, ફાગણ વદ ૧૧); "નૃતીયા અવસ્થા તનુને થઈ" એ રીતે તિથિક્રમાંકને સંદર્ભમાં વણી લેતી 'તિથિઓ'નાં ૧૬ કીર્તનો (બન્નેની ર.ઈ.૧૮૧૩/સં.૧૮૬૯, મહા વદ ૩, મંગળવાર); ૮૫ કડીનું 'શિક્ષાવચન'(ર.ઈ.૧૮૧૧/સં.૧૮૬૭, માગશર સુદ ૧૫); નર અને નારીના ધર્મો વર્ણવતાં અનુક્રમે ૧૧૦ અને ૭૨ કડીનાં કીર્તનો (બન્નેની ર. ઈ. ૧૮૧૮/સં. ૧૮૭૪, ફાગણ સુદ ૭, શનિવાર); ૧૦૨ કડીનું 'ષટ્સર્ગસ્વરૂપાલોચન' (ર.ઈ.૧૮૧૭/સં.૧૮૭૩, ફાગણ સુદ ૧, સોમવાર) તથા ૧૪ કીર્તનોનો 'દેવહુતીકપિલ-સંવાદ' (ર.ઈ.૧૮૧૬) - એ કવિની કેટલીક નોંધપાત્ર કૃતિઓ છે.

કવિએ ૩ કક્કા અને કળિકાળના ૪ ગરબા રચ્યા છે તે કવિએ કાવ્યસર્જન કેટલી વિપુલતાથી કર્યું છે તેનો નિર્દેશ કરે છે. કવિની રચનાઓમાં સંસ્કૃત ભાષાની પ્રૌઢિ અવારનવાર નજરે પડે છે, તે ઉપરાંત ચિત્રબંધના પ્રકારની અને પ્રાસવૈચિત્ર્ય ધરાવતી કોઈક કૃતિ પણ મળી આવે છે, પણ કવિની કલ્પનાશીલતાનો પરિચય ખાસ થતો નથી.

કૃતિ : ૧. મહાકાવ્ય:૧ અને ૨, પ્ર. રામદાસી હરિવલ્લભ-નારાયણ મહારાજ, અનુક્રમે ઈ.૧૯૧૫ અને ઈ.૧૯૧૬(+સં.); ૨. જૂકાદોહન:૧,૫. [ચ.શે.]

કૃષ્ણવિજય : આ નામે મળતી ૪ કડીની 'પાર્શ્વનાથ-સ્તુતિ' (લિ. ઈ.૧૯મી સદી અનુ.) અને 'રાજુલ-બારમાસ' એ જૈન કૃતિઓ કયા કૃષ્ણવિજયની છે તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૬૭

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ:૩(૧); ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. લીહસૂચી. [કી.જે.]

કૃષ્ણવિજય-૧ [ઈ. ૧૭મી સદી] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજય-દેવસૂરિ (આચાર્યકાળ ઈ.૧૬૦૦થી ઈ.૧૬૫૭)ના શિષ્ય. ચોથા-પાંચમા ચરણની સાંકળી રચતા ૧૯ કુંડળિયામાં કુલ્પાક તીર્થનું ચારણી છટામાં વર્ણન કરતા 'કુલ્પાકમંડન'શ્રીઋષભજિન-સ્તવન'ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈન સત્યપ્રકાશ, જાન્યુ. ૧૯૪૩ - 'કુલ્પાકમંડન શ્રીઋષભજિન-સ્તવન', સં. સારાભાઈ નવાબ. [કી.જે.]

કૃષ્ણવિજય-૨ [ ] : જૈન સાધુ. મોહન-વિજયના શિષ્ય. ૪ કડીની 'પાર્શ્વનાથ-સ્તુતિ' તથા ૪ કડીની 'મહાવીર-સ્તુતિ' (બંનેની લે.સં.૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [કી.જે.]

કૃષ્ણવિજયશિષ્ય [ઈ.૧૮૨૯માં હયાત] : જૈન સાધુ. જશવિજય-કાંતિવિજય-રૂપવિજયશિષ્ય કૃષ્ણવિજયના શિષ્ય. ૧૬ કડીના 'મુગ-સુંદરીમાહાત્મ્યગાથિત-છંદ' (૨.ઈ.૧૮૨૯/સં.૧૮૮૫, ફાગણ સુદ ૩)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ:૩(૧). [કી.જે.]

કૃષ્ણાનંદ [ઈ.૧૯મી સદી] : સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના સાધુ. પૂર્વાકામનું નામ આદિત/આદિતરામ. પિતા પરમાનંદ. અવટંકે વ્યાસ. જ્ઞાતિએ ઔદીચ્ય બ્રાહ્મણ. જન્મ રાણપુર(સૌરાષ્ટ્ર)માં.

એમના 'હરિચરિત્રામૃત' (૨.ઈ.૧૮૫૧/સં.૧૯૦૭, ચૈત્ર સુદ ૯; મુ.)માંના ઉલ્લેખ ઉપરથી કવિ ઈ.૧૮૨૮ પહેલાં દીક્ષિત થયા હોવાનું નિશ્ચિત થાય છે. મુખ્યત્વે પૂર્વછાયા અને ચોપાઈમાં રચાયેલી ૮૮ અધ્યાયની આ કૃતિમાં બ્રહ્માનંદ સ્વામી અને ધમડકાના દરબાર સમસિહજી વચ્ચેના સંવાદો રૂપે સહજાનંદસ્વામીની જીવનલીલા આલેખાયેલી છે. સહજાનંદવર્ણન અને સહજાનંદભક્તિને વિષય બનાવીને રચાયેલાં, અચિત્યાનંદને નામે મુદ્રિત પણ 'કૃષ્ણાનંદ'ની નામદ્વારપવાળાં ૩૧૭ જેટલાં પદો મળે છે. સંપ્રદાયમાં કૃષ્ણાનંદ નામધારી ત્રણ સાધુઓ નોંધાયેલા છે. પરંતુ ઉપર્યુક્ત કૃષ્ણાનંદે સહજાનંદસ્વામી સમક્ષ પદો ગાયાના ઉલ્લેખો 'હરિચરિત્રામૃત'માં મળે છે. એથી આ પદો એમની રચનાઓ હોવાનો સંભવ વિશેષ જણાય છે. અચિત્યાનંદ કૃષ્ણાનંદનું અપરનામ હોવાનો એક મત છે, તો વડતાલમાં કૃષ્ણાનંદની સાથે રહેતા અચિત્યાનંદને જૂનાગઢમાં રહેવા જવાનું થયું ત્યારે મિત્રવિયોગની સ્થિતિમાં, મિત્રઋણ ચૂકવવા માટે તેમ જ પદબંધમાં પોતાનું લાંબું નામ બંધ નહીં બેસતાં અચિત્યાનંદે કૃષ્ણાનંદને નામે કીર્તનો રચ્યાં હોવાનો બીજો મત છે. આ બંને મતો માટે કશો આધાર જણાતો નથી. કૃષ્ણાનંદનાં પદોમાં સામાન્ય રીતે હિંદીની છાંટ છે અને ઘણાં પદો હિંદી-રાજસ્થાનીમાં છે.

કૃતિ : ૧. કીરતનાવળી, પ્ર. દામોદર ગો. ઠક્કર, ઈ.૧૮૮૨; ૨. (શ્રી) હરિચરિત્રામૃત, પ્ર. પુરાણી હરિસ્વરૂપદાસજી, ઈ. ૧૯૭૯ (+સં.). [હ.ત્રિ.]

૬૮ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

કૃષ્ણભાઈ [ ] : વડનગરનાં વતની. જ્ઞાતિએ નાગર. આ કવયિત્રીનું ૯૩ કડીનું દેશીબંધમાં રચાયેલું 'સીતાજીની કાંચળી'(મુ.) કાવ્ય સુવર્ણમુગને મારી લાવવા વિશેના સીતાના રામ તથા લક્ષ્મણ સાથેના વિવાદ-સંવાદને અને તદનુષંગે સીતાના સ્ત્રીહકપ્રેરિત માનસને રસાત્મક રીતે રજૂ કરે છે. વળી એ કૃતિમાં આ પૂર્વે 'સીતાવિવાહ' અને 'રુકિમણીહરણ' રચાયાને નિદેશ પણ તેમણે કર્યો છે. રુકિમણીને પરણવા જતાં શ્રીકૃષ્ણનું વર્ણન કરતું પદ 'શ્રીકૃષ્ણની ઘોડી' મુદ્રિત મળે છે તે જ 'રુકિમણીહરણ' તરીકે ઓળખાવાયેલ હોય અથવા તો 'રુકિમણી-હરણ'નો ભાગ હોય એમ બને. તેમણે કૃષ્ણવિષયક હાલરડાં(મુ.) તથા અન્ય પદો પણ રચ્યાં છે.

કૃતિ : ૧. નકાદોહન; ૨. બૃકાદોહન:૧, ૫.

સંદર્ભ : ગૂહાયાદી.

[ચ.શે.]

કૃષ્ણોદાસ : જુઓ કૃષ્ણદાસ.

કૃષ્ણોદાસ-૧ [ઈ.૧૬૧૭માં હયાત] : આખ્યાનકાર. શિવદાસના પુત્ર. લૂણના ખડાયતા. ૧૩ કડવાંના 'સુદામા-ચરિત' (૨.ઈ. ૧૬૧૭/સં.૧૬૭૩, ભાદરવા સુદ ૯, શનિવાર)ના કર્તા. બધા સંદર્ભો કર્તાનામ 'કૃષ્ણદાસ' જણાવે છે પણ કાવ્યમાં કવિનામદ્વાર 'કૃષ્ણોદાસ' છે.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; ૨. કદહસૂચિ; ૩. ગૂહાયાદી. [ચ.શે.]

કેલેયો [ ] : કેટલાંક પદોના કર્તા, જેમાંનું ૭ કડીનું ૧ પદ મુદ્રિત મળે છે.

કૃતિ : પ્રાકાસુધા:૨.

સંદર્ભ : ગૂહાયાદી.

[શ.ત્રિ.]

કેવળપુરી [ઈ.૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ.૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ]: જ્ઞાનમાર્ગી કવિ. જન્મ ઉદેપુરમાં, કોઈ રાજવંશી ભાષાતને ત્યાં. એમનાં જન્મ ને અવસાનનાં વર્ષો થોકસપણે નક્કી થતાં નથી પણ તેમનો જીવનકાળ આશરે ઈ.૧૭૫૯ ઈ.૧૮૪૯નો ગણવામાં આવે છે. આ કવિ રચની વયે ઈસ્રના ખોખાનાથના અખ્યાલમાં કોઈ સેજપુરી/સેજપુરીને ગુરુ કરી ગોસાંઈ થયેલા. ૪૦ની વયે ઉમરેઠમાં નિવાસ કરેલો ને આશરે ૯૦ વર્ષની વયે, ત્યાંના મૂળેશ્વર મહાદેવની જગામાં સમાધિ લીધી. આ કવિ અખાની શિષ્યપરંપરામાં ગણાવાયેલા હરિકૃષ્ણજીના શિષ્ય હોવાનું પણ નોંધાયું છે. એમણે અનેક સાધુ-સંન્યાસીઓના સંપર્ક વેદાન્ત અને યોગશાસ્ત્રની સારી જાણકારી મેળવેલી. સંગીતની ઉપાસના પણ કરેલી.

વિશેષપણે વેદાન્તના તત્ત્વજ્ઞાનને તથા યોગમાર્ગને તેમ જ શક્તિપૂજને વિષય કરતી આ કવિની મુદ્રિત સમગ્ર કવિતામાં આ મુજબની કૃતિઓ નોંધપાત્ર છે : ગુરુશિષ્યસંવાદના રૂપમાં યોગયેલી તથા આત્મજ્ઞાનને લગતા સિદ્ધાંતોને દૃષ્ટાન્તોની મદદથી વિશદતાથી નિરૂપતી ૪ ખંડ ને ૩૯૧ કડીની 'તત્ત્વસાર'; આત્માનુભવની મસ્તી દર્શાવતાં, કટાક્ષ અને અવળવાણીપુક્ત

કૃષ્ણવિજય-૧ : કેવળપુરી

જ્ઞાનનાં પદાં; વિષયવૈરાગ્યને સચોટતાપૂર્વક નિદેશનું ને આત્માનુભવનો મહિમા કરવું, ભાષાની ઝમક ને જુસ્સાવાળું, ૩૪ કુંડળિયામાં રચાયેલું 'બત્રીસ અક્ષરનું અંગ' તથા બ્રહ્મના સ્વરૂપનું વર્ણન કરતી નાની કૃતિઓ 'બ્રહ્મધાતુ' અને 'બ્રહ્મવિચાર'. આ ઉપરાંત ૮૯ કડીની 'ગુરુમહિમા', ૧૯૪ કડીની 'ધ્યાનતત્ત્વમુદ્રાસાર' આદિ દીર્ઘ કૃતિઓ, ૬ કડીથી ૬૦ કડી સુધીના વ્યાપવાળાં, 'નિદકકો અંગ', 'કૃષ્ણભીલાકો અંગ', 'વિપ્રકો અંગ', 'જોગીનું અંગ' જેવાં, વિવિધ વિષયો પરનાં કેટલાંક 'અંગ', ૮૦ કડીની 'કક્ષા-બત્રીસીની બારાક્ષરી' આદિ ૩-૪ પ્રકારના 'કક્ષા', 'વાર', 'તિથિ', 'બારમાસી' અને 'બારરાશિ' તથા આરતી, કીર્તન, ગરબા, ગરબી, થાળ, રવોણી વગેરે પ્રકારની રચનાઓ એમની મળે છે.

કેવળપુરીની કવિતા, આમ, સામાન્ય વ્યવહારથી માંડીને બ્રહ્મજ્ઞાન સુધીના વિષયોનું તથા ઘણાં કાવ્યસ્વરૂપોનું વૈવિધ્ય દેખાડે છે. કુંડળિયા, ઝૂલણા, દોહરા, પ્લવંગમ, સવૈયા, સોરકા આદિ પ્રચલિત તેમ જ સંદ્રાયાણા, ચોબોલા, દુમિલા, મોતીદામ આદિ અલ્પપરિચિત કાવ્યબંધો-છંદો તથા દેશી ઢાળોને કવિએ પ્રયોજ્યા છે એ પણ નોંધપાત્ર છે. કિશોરવયમાં ચારણોના સંપર્કને લીધે અને કવિએ વિવિધ પ્રદેશોમાં યાત્રા કરી હોવાને લીધે એમની કવિતામાં ચારણી શૈલીનાં ઘણાં લક્ષણો અને ચારણી, મારવાડી, હિંદી વગેરેના શબ્દોની બહુલતા જોવા મળે છે. કેટલીક વાર એક જ પંક્તિમાં ૩-૪ આંતરપ્રાસ ગૂંથાયા હોય એવી રચનારીતિ પણ કવિએ અજમાવી છે. વિષયનિરૂપણ ને રચનાબંધનું આનું વૈવિધ્ય કેવળપુરીની કવિતા-ને વિલક્ષણ તેમ જ વિશિષ્ટ કરેલું છે.

કૃતિ : કેવળપુરીકૃત કવિતા, પ્ર. હરગોવિદદાસ ડા. કાંટાવાળા, ઈ.૧૯૨૧(+સં.).

સંદર્ભ : ૧. અસંપરંપરા; □ ૨. સ્વાધ્યાય, મે ૧૯૭૬ - 'કેવળપુરીનું કેવળજ્ઞાન', કેશુભાઈ જી. પટેલ; □ ૩. ગૂલાયાદી. [ર.સો.]

કેવળરામ [સં. ૧૮મી સદી] : પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ કવિ. એમણે રચેલાં પદોમાંથી કૃષ્ણભક્તિનાં ૩ ગુજરાતી અને ૧ હિંદી પદ(મુ.) મળે છે.

કૃતિ : ૧. પુગુસાહિત્યકારો - ૨ પદ; ૨. પ્રાકાસુધા; ૨; ૩. બુકાદોહન; ૮.

સંદર્ભ : ગૂલાયાદી. [નિ.વો.]

કેવલવિજય |] : જૈન સાધુ. ૫ કડીની 'શ્યા-સગ્રામ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : લીંહસૂચી. [શ્રા.ત્રિ.]

કેશવજી [ઈ. ૧૬૨૭માં લયાત] : વિજયગચ્છના જૈન સાધુ. વિજય-ઋષિની પરંપરામાં ગુણસાગરના શિષ્ય. એમનો ૪ અધિકાર અને ૬૨ ઢાળનો દુહા-દેશીબદ્ધ 'રામચંદ્રસાયણ-રાસ' (ર.ઈ.૧૬૨૭/સં. ૧૬૮૩, આસો સુદ ૧૩; મુ.) જૈન પરંપરા મુજબની રામકથા વર્ણવે છે, જેમાં અનેક સ્થાને પૂર્વજ-કથા પણ ગૂંથવામાં આવી છે. વીગતપ્રચુર કથાકથન કરતી આ કૃતિ હિંદી-રાજસ્થાની ભાષાનું

કેવળરામ : કેશવજી-૧

નોંધપાત્ર મિશ્રણ ધરાવે છે ને જ્યેતને પોષતા દેશીઓ તથા ધૃવાઓના વૈવિધ્યથી, સાંકળીરચના જેવા ચાતુર્યથી, ઝડઝમકભર્યા છંદોના વિનિયોગથી તથા ઉદ્દ્યુત તેમ સ્વનંત્ર સુભાષિત-વાણીથી ધ્યાનાર્હ બને છે.

કૃતિ : ૧. રામરસનામાગ્રંથ, પ્ર. જગદીશ્વર છાપખાના, ઈ. ૧૮૭૨; ૨. રામ-રાસ, સં. મોતીલાલ મ. શાહ, ઈ. ૧૯૧૦(+સં.); □ ૩. આકામહોદધિ:૨ (+સં.).

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ:૧,૩(૧); ૨. જૈહાપ્રોસ્ટા. [ક.શે.]

કેશવ : આ નામે 'આન્મિક-સગ્રામ' (મુ.), 'જગસુકુમાલ-છઠાળિયું' (લે.સં.૧૮મી સદી અનુ.), ૪૯ કડીની 'રાત્રિભોજન-સગ્રામ' તથા ગણિ કેશવને નામે 'ચોવીસજિન-સ્તવન' એ જૈન કૃતિઓ મળે છે પણ તે કયા કેશવની છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી. ઉપરાંત આ નામે કેટલીક જૈનેતર કૃતિઓ પણ મળે છે, જેમાં દ્રૌપદીના સતથી મહોરેલા આંબાને કારણે પાંડવો દુર્વાસાના શાપથી બચે છે તે પ્રસંગનું નિરૂપણ કરતી, ૧૫ કડીની લોકગીતની શૈલીની 'પાંડવોનો આંબો' (મુ.), ૧૯ કડીનો 'રેવાપુરી માતાનો ગરબો', કૃષ્ણભક્તિનાં ૨ પદો તથા હિંડોળાના પદનો સમાવેશ થાય છે. આ બધી કૃતિઓના કર્તા કયા કેશવ છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી. કૃષ્ણભક્તિનાં તથા હિંડોળાનાં પદોના કર્તા કદાચ કેશવ-૩ હોય.

કૃતિ : ૧. કાદોહન:૧; ૨. જૈસસંગ્રહ(ન.); ૩. સંતસમાજ ભજનાવળી:૨, પ્ર. નાનાલાલ ધ. શાહ, -.

સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકલકીકત; ૨. પ્રાકકૃતિઓ; □ ૩. ગૂલાયાદી; ૪. ફાહનામાવલિ:૧; ૫. ફોહનામાવલિ; ૬. રાહગ્રંસૂચી:૧; ૭. હેજૈશાસૂચિ : ૧. [ર.સો.;ચ.શે.]

કેશવ(મુનિ)-૧ [ઈ.૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. હીરવિજયસૂરિ (આચાર્યકાળ ઈ.૧૫૪૪-ઈ.૧૫૮૬)ના શિષ્ય. સુરતમાં ધર્મસાગરે કરેલા અંચલમતખંડનને અનુલક્ષી ૪૩ કડીની 'તિથિચર્યાની હમચી'ના કર્તા. જુઓ કેશવદાસ.

સંદર્ભ : મુગુસાહિત્યકારો. [ર.સો.]

કેશવ(મુનિ)-૨ [ઈ.૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : જુઓ દયારત્નશિષ્ય કીર્તિવર્ધન.

કેશવ-૩ [સં.૧૮મી સદી] : પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ કવિ. એમનો ઉલ્લેખ 'જનકેશવ' એવા નામથી થયો છે.

સંદર્ભ : પુગુસાહિત્યકારો. [શ્રા.ત્રિ.]

કેશવજી-૧ [અવ.ઈ.૧૬૩૦] : લોકાગચ્છના જૈન સાધુ. રૂપજીની પરંપરામાં શ્રીમલ્લજી-ઋષિના શિષ્ય રત્નસિહ/રતનાગચ્છના શિષ્ય. વતન મારવાડનું ધુનાડા/દુણાડા. ગોત્ર ઓસવાલ. પિતા વિજ અને માતા જ્યવંતી. આચાર્યપદ ઈ.૧૬૩૦. એ પછી થોડા માસમાં અવસાન. શ્રીમલ્લજીના રાજ્યકાળ (ઈ.૧૫૭૩-ઈ.૧૬૧૦)માં રચાયેલા ૨૪ કડીના 'લોકાશાહનો સલોકો' (*મુ.)ના કર્તા.

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૬૯

કૃતિ : * મુંબઈ સમાચાર, તા. ૧૮-૭-૧૯૩૬ -- 'શ્રીમાન લોકાશાહ'.

સંદર્ભ : જૈનગૂકવિઓ : ૩(૨). [ર.સો.]

કેશવજી(શ્વેતિ)-૨/શ્રીધર/શ્રીપતિ [જ. ઈ. ૧૬૧૯ - અવ. ઈ. ૧૬૬૪/સં.૧૭૨૦, જ્ઞેદ/અસાહ વદ ૯] : લોકાગચ્છના જૈન સાધુ. રૂપજની પરંપરામાં રૂપસિદ્ધજીના શિષ્ય. વતન છપઈ/છાપિયા. ગોત્ર ઓસવાલ ઊસભ. પિતા નેતસી. માતા નવરંગદે. ઈ.૧૬૩૩માં દીક્ષા. ઈ.૧૬૪૧/૧૬૪૨માં આચાર્યવદ. અવસાન કોલદેમાં. 'આનંદશ્રાવક-ચરિત્ર'(૨.ઈ.૧૬૪૦) અને ૧૩ કાવ્યોની 'સાધુવંદના'ના કર્તા. કવિ પોતાને માટે 'શ્રીધર', 'શ્રીપતિ' એવાં નામો યોજે છે તે નોંધપાત્ર છે.

લોકાગચ્છના કોઈ જૈન સાધુ કેશવજીશ્વરનો 'દશશ્રુત-સ્કંધ' પરનો ૨૧૦૦ ગ્રંથાગ્રનો બાલાવબોધ (૨.ઈ.૧૬૫૩) મળે છે એ કૃતિ પણ સમયદૃષ્ટિએ આ જ કવિની હોવા સંભવ છે.

સંદર્ભ : ૧. જૈનગૂકવિઓ:૩(૨) - 'જૈનગચ્છોની ગુરુપટ્ટા-વલીઓ'; ૨. જૈનગૂકવિઓ:૩(૨). [ર.સો.]

કેશવજી-૩ [ઈ.૧૭૭૬માં હયાત] : નાનાસુત. અવટકે પંડ્યા. સુરતના બ્રાહ્મણ. 'પુરુષોત્તમમાસમાહાત્મ્ય' (૨.ઈ.૧૭૭૬)ના કર્તા. આ કવિ ભૂલથી કેશવરામના નામથી પણ ઉલ્લેખાયા છે.

સંદર્ભ : ૧. કદહસૂચિ; ૨. ગૂહાયાદી; ૩. ફોલનામાવલિ. [ચ.શે.]

કેશવદાસ/કેસોદાસ : આ નામોથી કેટલીક જૈન કૃતિઓ મળે છે, જેમ કે, કેસોદાસને નામે 'સાધુવંદના' નોંધાયેલી છે. આ કવિ કેશવદાસ-૩ હોવાનું નિશ્ચિતપણે કહેવા માટે કોઈ આધાર નથી. કેશવદાસને નામે ૩૮ કડીની 'આંચલિકખંડન-ભાસ/હમચી-ભાસ' (લે.સં.૧૮મી સદી અનુ.) નોંધાયેલ છે તે કેશવમુનિ-૧ને નામે નોંધાયેલ 'તિથિચર્યાની હમચી' હોવા સંભવ છે.

આ ઉપરાંત, કેશવદાસ નામે 'બારમાસી' (અપૂર્ણ) તથા પદ (કેટલાંક મુ.) એ જૈનેતર કૃતિઓ મળે છે તે કયા કેશવદાસ છે તે સ્પષ્ટ થતું નથી.

કૃતિ : બૃકાદોહન:૭, ૮.

સંદર્ભ : ૧. જૈન સત્યપ્રકાશ, જન્યુ. ૧૯૪૬ -- 'જિસલમેરકે જૈન જ્ઞાનભંડારકે અન્યત્ર આપ્રાય ગ્રંથોકી સૂચી', અગરચંદ નાહટા; ૨. ગૂહાયાદી; ૩. ફોલનામાવલિ; ૪. લેજેન્ડાસૂચિ:૧.

[ર.સો.; ચ.શે.]

કેશવદાસ-૧ [ઈ.૧૫૩૬માં હયાત] : રાદે (હદયરામ? રાજદેવ?)ના પુત્ર. અવટકે મહેતા. પ્રભાસપાટણના વતની. જ્ઞાતિએ વાલમ (વાલ્મિક) કાયસ્થ. અંબાલાલ જાનીએ 'શ્રીકૃષ્ણલીલાકાવ્ય' એ શીર્ષકથી 'કેશવરામ'ને નામે પ્રસિદ્ધ કરેલા એમના કાવ્યની અંદર સર્વત્ર કૃતિનામ 'શ્રીકૃષ્ણલીલા' અને કર્તાનામ 'કેશવદાસ' મળે છે. આ કૃતિની રચનાસંવત્કર્ષક પંક્તિનાં ૨ અર્થઘટન થઈ શકે છે. તેમાંથી સં.૧૫૨૯ કરતાં સં.૧૫૮૨ (આસો સુદ ૧૨ ગુરુવાર/ઈ.૧૫૩૬)નું અર્થઘટન વધુ આધારભૂત ગણાયું છે.

૭૦ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

૪૦ સર્ગ અને આશરે ૭૦૦૦ પંક્તિની મુખ્યત્વે દશમસ્કંધ પર આધારિત 'કૃષ્ણલીલા' કૃષ્ણચરિત્રવિવેચક સમગ્ર સાહિત્યિક પૂર્વપરંપરાનો લાભ લે છે તે રસાત્મકતાથી કૃષ્ણનું લીલાગાન કરે છે. વસંતલીલા જેવા સ્વતંત્ર રીતે આસ્વાદ્ય બનતા ખંડો ધરાવતી આ કૃતિમાં ભાવનિરૂપણ તથા પાત્ર-પ્રસંગચિત્રણની પ્રશસ્ત્ય શક્તિ કવિ બતાવે છે. મુખ્યત્વે પૂર્વછાયા અને ચોપાઈબંધ અહીં પ્રયોજ્યો છે પણ તે ઉપરાંત અપભ્રંશ, વ્રજ અને ચારણી પરંપરાના પણ ઘણા છંદોનો વિનિયોગ તથા પદ્યરચનાની ચાતુરી પણ ધ્યાન ખેંચે છે. ઉદ્દ્યુત તેમ જ સ્વરચિત સંસ્કૃત શ્લોકોનો આશ્રય અને વ્રજભાષાની પદ્યરચના કવિની તે ભાષાઓની અભિજ્ઞતા પ્રગટ કરે છે. આ રીતે દશમસ્કંધ પર આધારિત ગુજરાતી કાવ્યોમાં આ કૃતિ મહત્વની કરે છે.

કવિએ આ ઉપરાંત કેટલાંક પદો રચ્યાની સંભાવના થઈ છે પણ એને માટે કોઈ પ્રમાણ નથી.

કૃતિ : શ્રીકૃષ્ણલીલાકાવ્ય, સં. અંબાલાલ બુ. જાની, ઈ. ૧૯૩૩ (+સં.).

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત:૧-૨; ૨. ગુસાઈતિલાસ:૨; ૩. ગુસામધ્ય; ૪. ભીમ અને કેશવદાસ કાયસ્થ, કે. કા. શાસ્ત્રી, ઈ.૧૯૮૧; ૫. સ્વ. રામલાલ ચૂનીલાલ મોદી લેખસંગ્રહ:૨, રામલાલ ચૂ. મોદી, ઈ.૧૯૬૫ - 'કવિ કેશવદાસનો સમય'. [ચ.શે.]

કેશવદાસ-૨ [ઈ.૧૬૨૭માં હયાત] : જૈમિનીના અશ્રમેષ-પર્વની કથા પર આધારિત, ૧૫ કડવાંનું 'બકદાલ્ભ્યાખ્યાન' (૨.ઈ.૧૬૨૭/સં.૧૬૮૩, આસો વદ ૩, ગુરુવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત:૧-૨; ૨. ગૂહાયાદી; ૩. ફોલ-નામાવલિ:૨. [ચ.શે.]

કેશવદાસ-૩/કેસોદાસ [ઈ.૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : વિજયગચ્છના પદ્મસાગરના શિષ્ય. પદ્મસાગરના અવસાન (ઈ.૧૬૦૬) પછીના અરસામાં રચાયેલા, કેસોદાસની નામછાપ ધરાવતા, હિંદીની અસર-વાળા ૧૯ કડીના 'પદ્મસાગર-ફાગ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : બુદ્ધિપ્રકાશ, જુલાઈ ૧૯૮૦ - 'કેશવદાસરચિત 'પદ્મ-સાગર-ફાગ', રમણલાલ ચી. શાહ. [ર.સો.]

કેશવદાસ-૪ [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ કવિ. ગોકુળનાથના ઈ.૧૬૨૧માં ગોકુળમાં થયેલા આગમન સુધીની, સાંપ્રદાયિક દૃષ્ટિએ ઉપયોગી એવી ઐતિહાસિક વીગતો આપતી, ગોપાલદાસના 'વલ્લભાખ્યાન'ની અસર ધરાવતી, 'મીઠાં' નામક ૯ કડવાંની 'વલ્લભવેલ/જન્મવેલ' (*મુ.) એ કૃતિના કર્તા.

કૃતિ : *વૈષ્ણવધર્મપતાકા, પોષ ૧૯૮૦થી પોષ ૧૯૮૧.

સંદર્ભ : કવિચરિત:૧-૨. [ચ.શે.]

કેશવદાસ-૫ [સં.૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ-સં.૧૮મી સદી] : પુષ્ટિ-માર્ગીય વૈષ્ણવ કવિ. ગુસાઈજી વિઠ્ઠલનાથજીના પુત્રોના ભક્ત-કવિઓમાંના એક.

સંદર્ભ : પુગુસાહિત્યકારો. [શ.ત્રિ.]

કેશવજી-૨ : કેશવદાસ-૧

કેશવદાસ-૬ [ઈ.૧૬૭૭માં હયાત] : પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ કવિ. ગોકુળરાય(ગોકુળનાથ)ના શિષ્ય. દેવજીસુત. શ્રીડાલ્યમપુરીમાં એમણે કૃતિની રચના કરી છે માટે ત્યાંના વતની હોઈ શકે. લાડ જ્ઞાતિ. તેમણે 'ભ્રમરગીતા'ના પ્રસંગને સમાવી લેતું, શ્રીકૃષ્ણ મથુરા ગયા તે પછીના સમગ્ર વૃત્તાંતને વર્ણવતું, ૩૧ કડવાંનું 'મથુરાલીલા' (ર.ઈ.૧૬૭૭/સં.૧૭૩૩, અસાડ સુદ ૨, શનિવાર; મુ.) પ્રસાદમધુર શૈલીમાં રચ્યું છે.

કૃતિ : પ્રાકાસુધા:૩(૫સં.), ૪.

સંદર્ભ : ગૂહાયાત્રી.

[ક.શે.]

કેશવદાસ-૭ [ઈ.૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : જુઓ લાવાણ્યરત્નશિષ્ય કુશલસાગર.

કેશવદાસ-૮ [ઈ.૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ કવિ. ઈ.૧૬૭૦ પછી ઔરંગઝેબનું ઘ્વ પર આક્રમણ થવાથી શ્રીનાથજી મેવાડ પધાર્યા એ પ્રસંગને અનુરૂપ ઐતિહાસિક કાવ્ય રચનારાઓમાંના એક.

સંદર્ભ : પુગુસાહિત્યકાવ્યો.

[શ.ત્રિ.]

કેશવવિજય [ઈ.૧૬૨૩માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયદેવસૂરિના શિષ્ય. ૩૮૪ કડીની 'સદયવત્સરાવલિગા-ચોપાઈ' (ર.ઈ.૧૬૨૩/સં.૧૬૭૯, મહા વદ ૧૦, સોમવાર)ના કર્તા. કીર્તિવર્ધનની 'સદયવત્સરાવલિગા-ચોપાઈ'ની જ પાઠાંતરવાળી પ્રત તરીકે નોંધાયેલી આ કૃતિ અને એના કર્તા વસ્તુતઃ જુદાં છે.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ:૩(૧).

[ર.સો.]

કેસર [ઈ.૧૭૨૦માં હયાત] : જૈન સાધુ. ૧૧ ઢાલમાં દુહા-ચોપાઈમાં રચાયેલ 'ચંદનમલયાગીરી-ચોપાઈ' (ર.ઈ.૧૭૨૦)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ:૨.

[ક.શે.]

કેસરકુશલ : આ નામે ૨૩ કડીનું 'શાંતિજન-સ્તવન' (લે.સં. ૧૯મી સદી અનુ.) મળે છે તે કથા કેસરકુશલ છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

સંદર્ભ : હેજૈજ્ઞાસૂચિ:૧.

[ક.શે.]

કેસરકુશલ-૧ [ઈ.૧૬૭૪માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયપ્રભસૂરિની પરંપરામાં હર્ષકુશલના શિષ્ય. ૧૯ ઢાળની દુહા-ચોપાઈમાં રચાયેલી 'અઢારપાપરથાનક-સઝાય' (ર.ઈ.૧૬૭૪/સં. ૧૭૩૦, શુચિ માસ સુદ ૧૫, ગુરુવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ:૩(૨).

[ક.શે.]

કેસરકુશલ-૨ [ઈ.૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. લાલકુશલની પરંપરામાં સૌભાગ્યકુશલના શિષ્ય. મેવાડના દાનવીર જગદુશાની ગુણપ્રશસ્તિ કરતી ૨૬ કડીની 'જગદુપ્રબંધ-ચોપાઈ/રાસ' (ર.ઈ. ૧૭૦૪/સં. ૧૭૬૦, શ્રાવણ -; મુ.), વરદત્તગુણમંજરીના

કેશવદાસ-૬ : કેસરવિમલ

કથાનકને રજૂ કરતી ૭૫ કડીની 'પંચમી/જ્ઞાનપંચમી/સૌભાગ્ય-પંચમી-સ્તવન' (ર.ઈ.૧૭૦૨/ સં.૧૭૫૮, કારતક સુદ ૫) તથા 'ચીશી' એ કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જિભપ્રકાશ; ૨. લીલાવતી મહિયારીનો રાસ તથા જગદુશાની ચોપાઈ, પ્ર. ભીમચી માણેક, ઈ.૧૯૧૫.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ:૨, ૩(૨); ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. લીહસૂચી; ૪. હેજૈજ્ઞાસૂચિ:૧. [ક.શે.]

કેસરવિજય : આ નામે ૭ કડીનું 'ઋષભ-સ્તવન' નોંધાયેલ મળે છે તે કથા કેસરવિજય છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

સંદર્ભ : હેજૈજ્ઞાસૂચિ:૧.

[ક.શે.]

કેસરવિજય-૧ [ઈ.૧૭૬૩ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. જયવિજયના શિષ્ય. ૧૫ કડીના 'શાંતિજન-સ્તવન' (લે.ઈ.૧૭૬૩)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી.

[ક.શે.]

કેસરવિજય-૨ [ઈ.૧૮મી સદી મધ્યભાગ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વક્ષીવિજયના શિષ્ય અને લખિવિજય(ઈ. ૧૭૫૪માં હયાત)ના ગુરુ. ૮ કડીના 'સિદ્ધચક્ર-સ્તવન'(મુ.), ૧૫ કડીની 'ગુરુ-સ્તુતિ' તથા તીર્થંકરો પરનાં તેમ જ અન્ય વિષયો પરનાં સ્તવનોના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જિગુસ્તમાલા; ૨. જૈકાપ્રકાશ:૧.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂહસૂચી; ૨. લીહસૂચી.

[ક.શે.]

કેસરવિજય-૩ [ઈ.૧૮૪૭માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયસિદ્ધસૂરિની પરંપરામાં જીવવિજયના શિષ્ય. દુહા-દેશી-ગીતબદ્ધ ૨૬ ઢાળની 'ચોસઠ ઠાણાની પૂજા' (ર.ઈ.૧૮૪૭/સં.૧૯૦૩, આસો સુદ ૨; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ચોસઠ ઠાણાની પૂજા તથા ચોવીસ તીર્થંકરના અઠાણું બાલ, પ્ર. શિહોરસંઘ, સં.૧૯૭૨.

[ક.શે.]

કેસરવિમલ [ઈ.૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયરત્નસૂરિની પરંપરામાં શાંતિવિમલ-કનકવિમલ એ બે ભાઈઓના શિષ્ય. એમની ૧૭૦ કડીની 'સૂક્તમાત્રા/સૂક્તવાલિ' (ર.ઈ.૧૬૯૮; મુ.) વિવિધ વિષયો પરનાં સુભાષિતોને ધર્માદિ ૪ વર્ગોમાં વહેંચીને સદૃષ્ટાંત રજૂ કરે છે. જૈન સાધુવર્ગમાં પ્રચલિત આ સુભાષિત-સંગ્રહ સમગ્રપણે અક્ષરમેળ વૃત્તોની રચના હોવાથી મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં વિશેષપણે નોંધપાત્ર બને છે. વ્રતનિયમ-વિષયક, લોકકથા પર આધારિત, દુહા-દેશીબદ્ધ 'વંકચૂલ-રાસ' (ર.ઈ. ૧૭૦૦; *મુ.), પરંપરાગત અલંકારોની રમણીયતા ધરાવતી તથા પ્રેમભક્તિનો ભાવ વણી લેતી 'ચોવીસી' (ર.ઈ.૧૬૯૪; મુ.), ૯ કડીની 'ગોડીપાર્શ્વજન-સ્તવન' (મુ.), '(શંખેશ્વર)પાર્શ્વનાથ-છંદ' તથા કેટલાંક સ્તવનો (કેટલાંક મુ.) એ આ કવિની અન્ય કૃતિઓ છે.

કૃતિ : ૧. ગોડી પાર્શ્વનાથ સ્મારક સાર્થ શતાબ્દી ગ્રંથ, સં. ધીરજીવાલ ટો. શાહ, ઈ.૧૯૬૨; ૨. જિસ્તકાસંદોહ:૧; ૩. જૈપ્રપુસ્તક:૧; ૪. સગુકાવ્ય.

સંદર્ભ : ૧. આલિસ્તઓઈ:૨; ૨. જૈગૂકવિઓ:૨, ૩(૨); ૩.

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૭૧

મુપુગૂલસૂચી; ય. લીલસૂચી; પ. હેનૈશાસૂચિ:૧. [ક.શે.]

કેસરસાગર (ગણિ): આ નામે મૂળ ગજસારકૃત પ્રાકૃત 'વિચારપદ-ત્રિશિકાપ્રકરણ-દંડકપ્રકરણ' પરનો પદ્ય ગ્રંથાગ્રનો સ્તબક (ર. ઈ.૧૭૦૧) અને માનદેવસૂરિના મૂળ સંસ્કૃત 'લઘુશાંતિ-સ્તવન/સ્તોત્ર' પરનો ૨૦૦ ગ્રંથાગ્રનો સ્તબક (ર.ઈ.૧૭૦૬/સં.૧૭૬૨, કારતક વદ ૧૩, બુધવાર) મળે છે તે કદાચ કેસરસાગર-૨ હોઈ શકે. 'મુનિરાજશ્રી પુણ્યવિજયજી સંગ્રહગત ગુજરાતી હસ્તપ્રત સૂચી'માં 'લઘુશાંતિ-સ્તવન' પરના સ્તબકની ર.સં.૧૭૬૨ને ભૂલથી લે. સં. ગણવાઈ છે તેમ જ સ્તબકકર્તાની ખોટી ગુરુપરંપરા પણ નોંધાઈ ગઈ છે.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂલસૂચી; ૨. હેનૈશાસૂચિ:૧. [ક.શે.]

કેસરસાગર-૧ [ઈ.સ.૧૬૬૫ સુધીમાં] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. ઉત્તમસાગરના શિષ્ય. ધર્મદાસગણિકૃત મૂળ પ્રાકૃતગ્રંથ 'ઉપદેશ-માલા' પરના સ્તબક (લે.ઈ.૧૬૬૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂલસૂચી; ૨. હેનૈશાસૂચિ:૧. [ક.શે.]

કેસરસાગર-૨ [ઈ.૧૭૪૪ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. પદ્મસાગરની પરંપરામાં ચરિત્રસાગરના શિષ્ય. મૂળ પ્રાકૃત ગ્રંથ 'નવતત્ત્વપ્રકરણ' પરના સ્તબક (લે.ઈ.૧૭૪૪)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂલસૂચી. [ક.શે.]

કેસરીગંદ [ઈ.૧૮મી સદી મધ્યભાગ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. હિન્દી-રાજસ્થાનીમિશ્ર ગુજરાતી ભાષામાં ૨૧ કડીના 'વીસસ્થાનકતપ-સ્તવન'(ર.ઈ.૧૮૪૨/સં.૧૮૮૮, ચૈત્ર -; મુ.) અને ૭ ઢાળના 'જ્ઞાનપંચમીમહિમા-સ્તવન' (ર.ઈ.૧૮૧૦/સં.૧૮૦૬, કારતક સુદ ૫, રવિવાર)ના કર્તા.

કૃતિ : અરત્નસાર.

સંદર્ભ : જૈનગૂકવિઓ:૩(૧). [શ.ત્રિ.]

કેસોદાસ : જુઓ કેશવદાસ.

કોલિ [ઈ. ૧૪૮૫માં હયાત] : જૈન. હિંદી તથા રાજસ્થાની ભાષાની આસર દર્શાવતી ૩૩૨ કડીની 'કંકસેનરાજ-ચોપાઈ' (ર.ઈ.૧૪૮૫/સં.૧૫૪૧, શ્રાવણ સુદ ૫, મંગળવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈનગૂકવિઓ:૧. [કી.જે.]

કૃદાનન: જુઓ કાનન.

કૃદાન/કૃદાન (કવિ) : કૃદાનને નામે ૨૨ કડીની 'નેમિનાથ-જાગ-બાર માસ' (લે.ઈ.૧૪૭૯) એ કૃતિ નોંધાયેલી મળે છે તે સમય જોતાં કૃદાન ૧૧મી હોવાની શક્યતા રહે છે પરંતુ એ વિશે કશું નિશ્ચિત કહી શકાય તેમ નથી. આ કૃતિ અન્યત્ર ડુંગરને નામે પણ મળે છે.

કૃદાન કવિને નામે હિંદી ભાષામાં જણાતી 'અંબા-છંદ', 'પાર્શ્વ-

૭૨ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

ગીત' વગેરે કેટલીક કૃતિઓ (લે. ઈ. ૧૭૧૨) તથા ચારણી શૈલીમાં જણાતી 'કૃલોધી' પાર્શ્વનાથનો છંદ' નોંધાયેલ મળે છે, તે કોઈ જૈન કવિ છે પરંતુ એ ક્યા કૃદાન છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

કોઈ જૈનેતર કૃદાનને નામે ૨ પદ (મુ.) તથા ગરબા-ગરબીઓ મળે છે તે ક્યા કૃદાન છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

કૃતિ : ૧. અભમાલા; ૨. ભસાસિધુ.

સંદર્ભ : ૧. પ્રાકાશપરંપરા; ૨. ગુડાયાદી; ૩. જૈન-કવિઓ:૩(૨); ૪. મુપુગૂલસૂચી. [ર.સો.]

કૃદાન-૧ [ઈ.૧૩૬૪માં હયાત] : જૈન શ્રાવક. શ્રીમાલી છાંડા કુળ. ૪૦ કડીની 'અંબલગચ્છનાપકગુરુ-રાસ' (ર.ઈ.૧૩૬૪/સં. ૧૪૨૦, આસો વદ ૩૦, રવિવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈનગૂકવિઓ:૧. [ર.સો.]

કૃદાન-૨ [ઈ.૧૫૧૫ સુધીમાં] : અવટકે રાઉલ(રાવળ). એમના, મુખ્યત્વે શાદૃલવિકીડિત છંદની ૧૦૮ કડીના 'કૃષ્ણકીડિત' (લે.ઈ. ૧૫૧૫; ૮ કડી મુ.)માં કૃષ્ણની રાસ, વસહરણ વગેરે લીલાઓનું વર્ણન છે. ભક્તિભાવની આ કૃતિનો શરૂઆતનો આર્મજાએરો ભાગ શુદ્ધ પ્રેમકવિતા તરીકે પણ આસ્વાદી શકાય તેવો છે. ભાષા, છંદ અને ભાવ પર કવિની નોંધપાત્ર પકડ દર્શાવતી આ કૃતિ અક્ષર-મેળ વૃત્તોના વિનિયોગને કારણે પણ ધ્યાન ખેંચે છે. કાવ્યની ઈ. ૧૫૧૫થી પણ થોડીક જૂની જણાતી હસ્તપ્રત મળી હોવાથી તેમ જ કાવ્યનું ભાષાસ્વરૂપ જોતાં એ ઈ.૧૫મી સદી - નરહિલના સમય લગભગનું હોવાની અટકળ થઈ શકે છે.

કૃતિ : કાવ્યવ્યાપાર, હરિવલ્લભ ભાષાણી, ઈ.૧૮૮૨ - 'ત્રણ કૃતિવિવેચન'માં અંતર્ગત 'રાસલીલા - 'કૃષ્ણકીડિત' કાવ્યનો એક ખાંડ' (૫સં.).

સંદર્ભ : કવિચરિત:૧-૨. [હ.ભા.]

કૃદાન-૩/કૃદાનજી [ઈ.૧૫૭૧માં હયાત] : આખ્યાનકાર. વીસા મોઢ. પિતા મંત્રી કમલશી. કોઈ શ્રીકંઠસુત પપુ વ્યાસ પાસેથી રામકથા સાંભળીને આ કવિએ રચેલા દુહાચોપાઈબદ્ધ ૬ કાંડ અને ૭૧૨૦ ગ્રંથાગ્રના 'રામચરિત્ર/રામાયણ'(અપૂર્ણ)ના સુંદરકાંડને અંતે ૨.ઈ.૧૫૭૧ (સં.૧૬૨૭, શ્રાવણ સુદ ૧૫, સોમવાર) મળે છે. વાલ્મિકીય રામાયણના કચાંક-કચાંક ફેરફારવાળા સંક્ષિપ્ત રૂપે રચાયેલી આ કૃતિમાં પ્રાસાનુપ્રાસાદિની શબ્દચમત્કૃતિ તથા કેટલાંક વર્ણનોનું અકૃત્રિમ કાવ્યસૌંદર્ય જોવા મળે છે.

સંદર્ભ : ૧. કાશીસુત શેઠજી એક અધ્યયન, બહેચરભાઈ ૨. પટેલ, ઈ.૧૯૭૪; ૨. કૃત્રીમાસિક, જુલાઈ-સપ્ટે. ૧૯૭૪ - 'કાદાનનું રામાયણ', દેવદત્ત શિ. જોશી. [ર.સો.]

કૃદાન-૪/કૃદાનજી/કૃદાનડ/કૃદાનદાસ [ઈ.૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : આખ્યાનકાર. પિતા હરજી. ૭૦૦૦ કડીઓ અને ૧૭ આખ્યાનોમાં વિસ્તરતા ઈ.૧૬૩૬માં આરંભાઈ ઈ.૧૬૩૯ (સં.૧૬૯૫,

કેસરસાગર : કૃદાન-૪

મકરસંક્રાંતિમાં પૂજા થયેલા આ કવિના 'અશ્વમેધ-પર્વ'←(મુ.)માં મહાભારતને અનુસરી સળંગ પ્રવાહી કથાનિરૂપણ થયું છે. કડવા માટે યોજાયેલી 'અલંકાર', 'કમક' જેવી સંજ્ઞાઓ, પાત્રોક્તિઓનો થયેલો બહોળો ઉપયોગ અને રાગનિર્દેશથી સૂચવાતી સુગેયતા આ કથાનાં નોંધપાત્ર તત્ત્વો છે. 'નંદજીની ગાય' નામે ૧ કૃતિ પણ આ કવિને નામે નોંધાયેલી છે.

કૃતિ : મહાભારત:૬, સં. કેશવરામ કા. શાસ્ત્રી, ઈ.૧૯૫૧ (+સં.).
સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત:૧-૨; ૨. ગૂહાયાદી. [ર.સો.]

ક્ષાન-૧ [ઈ.૧૬૭૫ સુધીમાં] : જીવા ભટ્ટના પુત્ર. ધામણાના નિવાસી. બુલંગપ્રયાતમાં રચાયેલ 'કૃષ્ણસ્તુતિ-અષ્ટક' (લિ.ઈ. ૧૬૭૫; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં વૃત્તરચના, ભોગીલાલ જ. સાંડેસરા, ઈ.૧૯૪૧(+સં.). [ર.સો.]

ક્ષાન-૬ [ઈ.૧૬૯૨ સુધીમાં] : આખ્યાનકાર. હીરાસુત. ઔદીચ્ય બ્રાહ્મણ. પૂર્વજેનું વતન અમરાવતી. પોતે અમદાવાદ પાસેના રાણીપનો રહેવાસી. નાકર (ઈ.૧૬મી સદી)ની કૃતિ સાથે સેળભેળ થતાં ૭૮ કડવાં સુધી વિસ્તરેલા પણ મૂળ ૩૩ કડવાંના જણાતા અને કેટલાક સારા જૂના ઢાળને સાચવી રાખતા 'ઓખાહરણ' તથા ત્રિજલ્દીર્ઘોત્તરપુરાણને આધારે એકાદશીની કથાઓ વર્ણવતા 'એકાદશીમાહાત્મ્ય' (લિ.ઈ.૧૬૯૨)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત:૧-૨; ૨. ગુસ્તામધ્ય; ૩. ગૂહાયાદી. [ર.સો.]

ક્ષાનજી : આ નામે 'ચોવીસી' તથા 'હીરવિજયસૂરિ-સગ્રહ' એ જૈન કૃતિ તેમ જ જૈનેતર પદો નોંધાયેલાં મળે છે તે કથા ક્ષાનજી છે તે નિશ્ચિત થઈ શકતું નથી.

સંદર્ભ : ૧. ગૂહાયાદી; ૨. લીંહસૂચી; ૩. હેજ્જાસૂચિ:૧. [ર.સો.]

ક્ષાનજી-૧ [ઈ.૧૫૭૧માં લખાત] : જુઓ ક્ષાન-૩.

ક્ષાનજી-૨ [ઈ.૧૫૯૧માં લખાત] : જૈન સાધુ. ભૂલથી ધનપતિને નામે નોંધાયેલા 'સ્થાનાંગસૂત્ર-બાલાવબોધ' (ર.ઈ.૧૫૯૧/સં.૧૬૪૭, માગશર સુદ ૫, શનિવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ડિકેટલોગભાઈ:૧૭(૧). [ર.સો.]

ક્ષાનજી-૩ [ઈ.૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : જુઓ ક્ષાન-૪.

ક્ષાનજી (ગાણી)-૪ [ઈ.૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ-અવ.ઈ.૧૭૨૩/સં.૧૭૭૯, ભાદરવા સુદ ૮] : લોકાગચ્છના જૈન સાધુ. રૂપચ્છિની પરંપરામાં તેજસિહના શિષ્ય. નડુવાઈના ઓસવાલ વહોરા ગોત્રના કચરાના પુત્ર. માતા જગીસા (?). ઈ. ૧૬૮૭માં ગાદીપતિ બન્યા. આ કવિની ૪ કડીની 'સુમતિનાથ-સ્તવન' (ર.ઈ.૧૬૯૨; મુ.), ૧૬ કડીની 'અર્જુનમાલી-સગ્રહ' (ર.ઈ.૧૬૯૨), ૯ કડીની 'ગજસુકુમારમુનિની સગ્રહ' (ર.ઈ.૧૬૯૭/સં.૧૭૫૩, પોષ સુદ

ક્ષાન-૫ : ક્ષાનપુરી
ગુ. સા.-૧૦

૫; મુ.), ૭ કડીની 'શાંતિ-સ્તવન' (ર.ઈ.૧૭૦૦), ૨૦ કડીની 'શ્રાવકની કરણીની સગ્રહ' (મુ.), ૧૮ કડીની 'સુદર્શનશેઠ-સગ્રહ' (ર.ઈ.૧૭૦૦), ૧૬ કડીની 'સામાયિકબન્નીસદોપ-સગ્રહ' (ર.ઈ. ૧૭૦૨; મુ.), ૬ કડીની 'નમનાથ-સ્તવન' (ર.ઈ.૧૭૧૧) તથા ૭ કડીની 'મિથમુનિ-સગ્રહ' (ર.ઈ.૧૭૧૪) - એ કૃતિઓ મળે છે.

કૃતિ : ૧. જૈન સ્વાધ્યાય મંગળમાલા:૧ અને ૨, સં. મુનિશ્રી શામજી, ઈ. ૧૯૬૨; ૨. લોપ્રકરણ; ૩. વિવિધ પુષ્પવાટિકા:૨, સં. મુનિશ્રી પૂનમચંદ્રજી, ઈ.૧૯૮૨ (સાતમી આ.).

સંદર્ભ : જૈનગૂકવિઓ.૨,૩(૨). [ર.સા.]

ક્ષાનજી-૫ [ ] : માધવસુત. એમનું કૃષ્ણ-ક્રોતનનું ૧ પદ મુદ્રિત મળે છે.

કૃતિ : નકાદોહન. [ર.સો.]

ક્ષાનજી-૬ [ઈ.૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : જુઓ ક્ષાન-૪.

ક્ષાનજી-૭ [ ] : કેટલાંક પદોના કર્તા.

સંદર્ભ : ફોહનામાવલિ. [શા.ત્રિ.]

ક્ષાનદાસ : આ નામે 'આણું'(પદ), કુંડલિયા, ગણપતિસ્તુતિનાં ૪ પદ, 'સસનું ધોળ', 'હિંગુલામંત્રચરિત્ર ઇંદ' અને 'હોલાહોલીનું આખ્યાન' નોંધાયેલાં છે તે કથા ક્ષાનદાસ છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

આ ઉપરાંત સં.૧૮મી સદીમાં થયેલા ક્ષાનદાસ નામે પુષ્ટિ-માર્ગીય વૈષ્ણવ કવિ નોંધાયેલા છે તે અન્ય ક્ષાનદાસથી જુદા છે કે કેમ તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકલકીકત; ૨. પુગુસાહિત્યકારો; ૩. ગૂહાયાદી. [ર.સો.]

ક્ષાનદાસ-૧ [ઈ.૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : જુઓ ક્ષાન-૪.

ક્ષાનદાસ-૨/ક્ષાનિયોદાસ/કનેયો [ ] : આ કવિની, કૃષ્ણજન્મોત્સવને વર્ણવતી ૯ પદની 'કૃષ્ણજન્મ-વધાઈ', ક્યારેક 'કડજું' નામ પણ ધરાવતા સાખી, ચોપાઈ અને ચાલના બંધવાળાં ૧૮ નાનાં પદની 'ગોવર્ધન-રાસ' તથા એ જ વિષયને અનુલક્ષતાં જસોદા-કૃષ્ણ વચ્ચેના મધુર સંવાદનાં ૪ પદો - એ મુદ્રિત કૃતિઓ મળે છે. જુઓ ક્ષાનૈયો.

કૃતિ : બુકાદોહન:૭(+સં.).

સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકલકીકત; ૨. ગૂહાયાદી; ૩. ફોહનામાવલિ:૨. [ર.સો.]

ક્ષાનપુરી [ ] : રૂપડિયા સંતકવિ. અધ્યાત્મ તથા ભક્તિવિષયક મુદ્રિત-અમુદ્રિત પદોના કર્તા. એમના ૧ પદમાં હિદીમિકા ભાષા પણ જોવા મળે છે.

કૃતિ : ૧. અભમાળા; ૨. નકાસંગ્રહ; ૩. સતવાણી.

સંદર્ભ : ગૂહાયાદી. [ર.સો.]

ગુજરાતી સાહિત્યકોષ : ૭૩

શ્રમા- : જુઓ ખીમ- અને ખેમ-.

શ્રમાકલ્પ [ઈ.૧૫મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : રાસકવિ. આગમગચ્છના જૈન સાધુ. અમરરત્નસૂરિની પરંપરામાં કલ્યાણરાજના શિષ્ય. 'સુંદર-રાજ-રાસ' (ર.ઈ.૧૪૮૫/સં.૧૫૫૧, વેશાખ વદ -, શનિવાર) અને ધર્મથી જ્ય અને પાપીનો ક્ષય એ સિદ્ધાંતને વૈર-સિદ્ધરાજના પુત્ર લલિતાંગકુમારના કથાનક દ્વારા ચરિતાર્થ કરતા, મુખ્યત્વે દુહા-ચોપાઈ અને કવચિત્ દેશી ઢાળનો વિનિયોગ કરતા ૨૧૭ કડીના 'લલિતાંગકુમાર-રાસ' (ર.ઈ.૧૪૮૭/સં.૧૫૫૩, ભાદરવા વદ ૧૧, શનિવાર; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : લલિતાંગકુમાર રાસ, સં. કનુભાઈ શેઠ, ધનવંત શાહ, ઈ.૧૯૮૨.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ:૧; ૨. મુપુગૂહસૂત્રી. [શ્ર.ત્ર.]

શ્રમાકલ્યાણ(ઉપાધ્યાય) [ઈ.૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ - અ.વ.ઈ. ૧૮૧૭/સં.૧૮૭૩, પોષ વદ ૧૪] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનવા-ભસૂરિની પરંપરામાં અમૃતધર્મના શિષ્ય. એમનું ૭ કડીનું 'શંખે-શ્વરપાર્શ્વ-સ્તવન' ચોથી જૂનું રચનાવર્ષ ઈ.૧૭૭૦ (સં.૧૮૨૬, વેશાખ - ૩) બતાવે છે એના આધારે કવિના જીવનની પૂર્વમર્યાદા ઈ.૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ ગણી શકાય. અવસાન ત્રિકાનેરમાં.

એમના સમયના ખરતરગચ્છીય વિદ્વાનોમાં અગ્રગણ્ય એવા આ કવિએ પ્રજાહિન્દી અને ગુજરાતી કરતાં સંસ્કૃતમાં ઘણી રચનાઓ કરી છે અને એમની રચનાઓમાં મદ્યકૃતિઓનું પ્રમાણ મોટું છે. ગુજરાતી પદ્યમાં એમણે 'ચૈત્યવંદન-ચોવીશી/જિનનમસ્કાર-ચોવીશી' (ર.ઈ.૧૮૦૦/સં.૧૮૫૬, જ્ઠ સુદ ૧૩; મુ.), ૫૩ કડીની 'શ્રાવસ્થાપુત્ર અણુગાર ચોઢાળિયાં' (ર.ઈ.૧૭૯૧/ સં.૧૮૪૭, આસો સુદ ૧૦; મુ.), ૩ ઢાળની 'અઈમત્તાત્ત્રિપિની સગ્રાય' (મુ.) અને તીર્થયાત્રા તથા પ્રતિષ્ઠાના પ્રસંગોએ રચાયેલાં ને તેથી ક્યારેક ઐતિહાસિક માહિતી પણ ધરાવતાં ઘણાં સ્તવનો તેમ જ કેટલીક સગ્રાયો રચેલ છે. એમનાં પ્રકીર્ણ સ્તવનો-સગ્રાયોમાંથી ઘણાં મુદ્રિત મળે છે.

ગુજરાતી મદ્યકૃતિઓમાં પાશ્ચાત્યપ્રતિક્રમણ વિધિને સંગૃહીત કરી લેનો ૪૨૦ ગ્રંથાગ્રનો 'શ્રાવકવિધિસંગ્રહપ્રકાશ' (ર.ઈ.૧૭૮૨) એ ગ્રંથ આ વિષયના પૂર્વપરંપરાના અનેક ગ્રંથોની સહાયથી રચાયેલો છે. આ ઉપરાંત, એમનું સંસ્કૃતમાં 'પર્યુષણઅષ્ટાહિન્-કાવ્યાખ્યાન' તેમ જ ગુજરાતીમાં પણ 'પર્યુષણઅષ્ટાહિવ્યાખ્યાન' (ર.ઈ.૧૮૦૪) નોંધાયેલ મળે છે. એ જ રીતે સ્વરચિત સંસ્કૃત 'યશોધર-ચરિત્ર'(ર.ઈ.૧૭૮૩)નો બાલાવબોધ (ર.ઈ.૧૭૮૩) એમણે રચ્યો છે.

કવિએ સંસ્કૃતમાં 'પ્રજ્ઞોત્તરસાર્થશતક' (ર.ઈ.૧૭૮૫) રચેલ છે તેને હિંદી મદ્યમાં પણ ઉતારેલ છે (ર.ઈ.૧૭૮૭). તે ઉપરાંત, 'અંબડ-ચરિત્ર' એ મદ્યકૃતિ, 'જ્યતિહુઆણ-સ્તોત્ર' અને કેટલાંક સ્તવનાદિ પણ એમણે હિંદીમાં રચેલ છે.

કવિની સંસ્કૃત કૃતિઓ અનેક ગ્રંથોના દોહન રૂપે અને સાદી ભાષામાં હોય છે. ઉપર ઉલ્લેખાઈ ગઈ છે તે ઉપરાંતની એમની સંસ્કૃત રચનાઓ આ પ્રમાણે છે : 'ખરતરગચ્છ-પટ્ટાવલી' (ર.

ઈ.૧૭૭૪), 'શ્રીપાલ-ચરિત્ર' (ર.ઈ.૧૮૧૩), 'સમરાદિત્ય-ચરિત્ર', 'ચાતુર્માસિકલોલિકાદિદશપર્વ-કથા' (ર.ઈ.૧૭૭૮), અક્ષયનૃતીયા આદિ કેટલાંક પર્વોત્તો વ્યાખ્યાનો, 'સૂક્તમુક્તાવલી', 'જીવવિચાર' વગેરે પર કેટલીક વૃત્તિઓ ને વ્યાખ્યાઓ, 'પરસમયસારવિચારસંગ્રહ', 'વિજ્ઞાનચંદ્રિકા' (ર.ઈ.૧૭૮૩) તથા પોતાના ગુરુ અમૃતધર્મ વિશેનો કેટલાંક અષ્ટકો.

કવિ કેવળ 'કલ્યાણ' એ નામછાપથી પણ કાવ્યો રચે છે તેથી તેમની કૃતિઓ કેટલાક સંદર્ભોમાં કલ્યાણને નામે ચડી ગઈ હોવાનું જોવા મળે છે. જુઓ કલ્યાણ.

કૃતિ : ૧. ઐજૈકાસંગ્રહ (+સં.); ૨. ચૈત્યવંદનસ્તવનસંગ્રહ, પ્ર. સુગનસંદજી ઉ. બાંકિયા, સં.૧૯૮૨; ૩. જૈસસંગ્રહ(ન.); ૪. બે લઘુ રાસકૃતિઓ, સં. રમણલાલ ચી. શાહ, ઈ. ૧૯૮૪; ૫. મોસસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈતિહાસ; □ ૨. જૈગૂકવિઓ:૩ (૧, ૨); ૩. મુપુગૂહસૂત્રી; ૪ હેજૈસાસૂચિ:૧. [ર.સો.]

શ્રમાકીર્તિ [ઈ.૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ - ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : અંબલગચ્છના જૈન સાધુ. ધર્મમૂર્તિની પરંપરામાં હર્ષવર્ધનના શિષ્ય. ધર્મમૂર્તિના આચાર્યકાળ(ઈ.૧૫૪૬ - ઈ.૧૬૧૪/૧૬૧૫)માં રચાયેલી ૨૧ કડીની 'સીમંધરસ્વામી-વિનંતી'(લે.સં.૧૭મી સદી અનુ.)-ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂત્રી. [શ્ર.ત્ર.]

શ્રમાપ્રભોદ : આ નામે 'ધર્મદત્ત-ચન્દ્રધવલનૃપકથા-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૭૭૦/સં.૧૮૨૬, અસાડ સુદ ૨) એ જૈન કૃતિ નોંધાયેલી મળે છે તે શ્રમાપ્રભોદ-૧ છે કે કેમ તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

સંદર્ભ : ૧. જૈન સત્યપ્રકાશ, જાન્યુ. ૧૯૪૬ - 'જૈસલમેરકે જૈન જ્ઞાનભંડારોકે અન્યત્ર અપ્રાપ્ય ગ્રંથોકી સૂચી', સં. અગરચંદજી નાહટા; □ ૨. હેજૈસાસૂચિ:૧. [શ્ર.ત્ર.]

શ્રમાપ્રભોદ-૧ [ ] : જૈન સાધુ. રત્નરામુદ્ર-સૂરિના શિષ્ય. ૪૮ કડીના 'નિગોદવિચાર-ગીત'ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ:૩(૨). [શ્ર.ત્ર.]

શ્રમામાલિકથ [ઈ.૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : મદ્યકાર. ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. 'સમ્યક્ત્વભેદ' (ર.ઈ.૧૭૭૮), 'ગણધરવાદ-બાલાવબોધ' (ર.ઈ.૧૭૮૨) અને 'ક્ષેત્રસમાસ-બાલાવબોધ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ:૩(૧). [શ્ર.ત્ર.]

શ્રમારત્ન(વાચક)-૧ [ઈ.૧૪૮૮માં હયાત] : સજગચ્છના જૈન સાધુ. પદ્માનંદસૂરિના શિષ્ય. ઈ ૧૪૮૮માં હયાત હોવાની માહિતી મળે છે. ૧૫ કડીના '(ફલવર્ધી)પાર્શ્વનાથ-સ્તવન'ની રચના એમણે કરેલી છે.

સંદર્ભ : ૧. જૈન પરંપરાનો ઈતિહાસ:૨, સં. મુનિશ્રી દર્શન-વિજય વગેરે, ઈ.૧૯૬૦; □ ૨. કિકેટલાંગભાઈ:૧૯(૧). [ર.સો.]

શ્રમારત્ન-૨/ખીમારતન/ખિમરતન [ઈ.૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : જૈન સાધુ.

શ્રમા : શ્રમારત્ન-૨

પ કડીના 'શત્રુંભય-પદ/સિદ્ધાચલ-સ્તવન'(ર.ઈ.૧૮૨૬ કે ૧૮૨૭/સં.૧૮૮૨ કે ૧૮૮૩, અસાડ વદ ૮, મંગળવાર; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જિભપ્રકાશ; ૨. જોષાપ્રકાશ:૧.

સંદર્ભ : લેન્જોસૂચિ:૧.

[ર.સો.]

શમ્ભાલાભ [ઈ.૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : અંચલગચ્છના જૈન સાધુ. ઉપાધ્યાય મુક્તિલાભના શિષ્ય. 'સ્નાત્રપૂજ'(મુ.), ગચ્છનાયક મુક્તિ-સાગરસૂરિ સાથે પાવાગઢની યાત્રા કરી તે પ્રસંગે રચાયેલ 'મહાકાલી માતાનો છંદ'(ર.ઈ.૧૮૩૭/સં.૧૮૮૩, ચૈત્ર વદ ૧૨), નવપદજ્ઞાનાં સ્તવનો (ર.ઈ.૧૮૪૧/સં.૧૮૮૭, આસો સુદ ૧૫, શનિવાર) તથા સવૈયા-સ્તવનો(ર.ઈ.૧૮૪૩)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. અંચલગચ્છે સ્નાત્ર પૂજાદિ તપસંગ્રહ, પ્ર. કુંવરભાઈ, ઈ.૧૮૮૭; ૨. વિવિધ પૂજા સંગ્રહ : ૧-૧૧, પ્ર. જ્ઞાનવંતલાલ ગિ. શાહ, -.

સંદર્ભ : ૧. અંચલગચ્છ દિગ્દર્શન, સં. 'પાર્શ્વ', ઈ.૧૯૬૮.

[શ્ર.ત્રિ.]

શમ્ભાસાગર [ઈ.૧૬૭૫માં હયાત] : જૈન સાધુ. ૨ ઢાળના 'શત્રુંભય-બુદન-સ્તવન'(ર.ઈ.૧૬૭૫/સં.૧૭૩૧, ચૈત્ર સુદ ૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈનગૂકવિઓ : ૨.

[શ્ર.ત્રિ.]

શમ્ભાસંસ [ઈ.૧૬૪૧ સુધીમાં] : જૈન. હિન્દી-ગુજરાતી મિશ્ર ભાષાની, ૫૫૫ કડીની 'શ્રેમ-બાવની/શ્રેમ-બાવની' (લિ.ઈ.૧૬૪૧)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈનગૂકવિઓ:૩(૧); ૨. મુપુગૂહસૂચી. [શ્ર.ત્રિ.]

શાંતિસાગર [ઈ.૧૮૧૮ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. ૧૧ કડીના 'ગોડીપાર્શ્વ-નાથ-સ્તવન'(લિ.ઈ.૧૮૧૮)ના કર્તા.

સંદર્ભ : લીંહસૂચી.

[શ્ર.ત્રિ.]

શુલ્લકકુંવર [ ] : જૈન સાધુ. 'સાધના-ગુણસંગ્રહ'(લિ.સં.૧૭મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : રાહસૂચી:૨.

[શ્ર.ત્રિ.]

શ્રેમ- જુઓ ખીમ- અને ખેમ-.

શ્રેમકલશ [ઈ.૧૬૧૪માં હયાત] : જૈન સાધુ. 'અગડદત્તની ચોપાઈ'(ર.ઈ.૧૬૧૪/સં.૧૬૭૦, કારતક સુદ ૩, બુધવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈનગૂકવિઓ:૩(૧).

[શ્ર.ત્રિ.]

શ્રેમકુશલ [ઈ.૧૬૦૧માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. હીરવિજય-સૂરિની પરંપરામાં મેઘમુનિના શિષ્ય. આ કવિએ ૪૬૬ કડીની 'લોકિકગ્રંથોક્તધર્મધર્મવિચારસૂચિકા-ચતુષ્પદિકા' (ર.ઈ.૧૬૦૧/સં. ૧૬૫૭, વૈશાખ સુદ ૧૦, શુક્રવાર), ૪૬૨ કડીની 'રૂપસેનકુમાર-રાસ', ૭૮ કડીની 'શ્રાવકાચાર-ચોપાઈ', ૪૨ કડીની 'વિમલાચલ/શત્રુંભય-સ્તવન' અને હીરવિજયસૂરિ, વિજયસેનસૂરિ આદિ પરની સજાપો-એ કૃતિઓની રચના કરી છે.

શમ્ભાલાભ : શ્રેમવર્ધન

સંદર્ભ : ૧. જૈનગૂકવિઓ:૧,૩(૧); ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. લેન્જોસૂચિ:૧. [ર.સો.]

શ્રેમદાસ [ઈ.૧૮૪૪ સુધીમાં] : પદો(લિ.ઈ.૧૮૪૪)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ગૂલાયાદી.

[ક્રી.જે.]

શ્રેમરત્ન(ગણિ)[ઈ.૧૭૮૨ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. રત્નશેખરસૂરિની મૂળ પ્રાકૃત રચના 'શ્રેત્રસમાસ' પર જાણ્ય ગ્રંથાગ્રના બાલાવ-બોધ(લિ.ઈ.૧૭૮૨)ના કર્તા.

સંદર્ભ : લેન્જોસૂચિ:૧.

[શ્ર.ત્રિ.]

શ્રેમરાજ : આ નામે ૧૫ કડીની 'આદિનાથ-વિવાહલો' અને ૮ કડીની 'પાર્શ્વનાથ-વિવાહલો' એ કૃતિઓ મળે છે તે કયા શ્રેમ-રાજ છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

સંદર્ભ : પ્રાકરૂપરંપરા.

[ક્રી.જે.]

શ્રેમરાજ(ઉપાધ્યાય)-૧/ખેમરાજ(ગણિ) [ઈ.૧૫મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ.૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનકુશલ-સૂરિની પરંપરામાં સોમધ્વજના શિષ્ય. છાજહડ ગોત્રના શાહ લીલાના પુત્ર. માતા લીલાદેવી. આ કવિએ ઈ.૧૪૬૦માં જિનચંદ્રસૂરિ પાસે દીક્ષા લીધાનો અને ઈ.૧૫૧૩માં કોઈ શ્રાવકે એમની પાસે વ્રત ગ્રહણ કર્યાનો ઉલ્લેખ મળે છે. આ પરથી કવિ ઈ. ૧૫મી સદી ઉત્તરાર્ધ અને ઈ.૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધ દરમિયાન હયાત હોવાનું કહી શકાય.

આ કવિએ ૮૧ કડીની 'શ્રાવકાચાર-ચોપાઈ' (ર.ઈ.૧૪૮૦), 'ઉપદેશ-સપ્તતિકા' (ર.ઈ.૧૪૮૧), ૫૦/૬૫ કડીની 'ઈષુકારી-ચરિત્ર/ચોપાઈ/પ્રબંધ/સંધિ', ૫૩ કડીની 'શ્રારિત્રમનોરથમાલા', ૨૫ કડીનો 'ફલવર્ધી'પાર્શ્વનાથ-રાસ', ૨૩ કડીની જ્ઞાનુબંધની 'મંડપાચલ-(માંડવગઢ)ચૈત્ય-પરિપાટી' (મુ.), 'પાર્શ્વ-એકસોઆઠનામ-સ્તોત્ર' તથા કેટલાંક સ્તવનો અને સજાપો - એ કૃતિઓ રચી છે.

કૃતિ : જૈનયુગ, મહા-ચૈત્ર, ૧૮૮૫ - 'મંડપાચલ(માંડવગઢ)-ચૈત્યપરિપાટી', સં. મોહનલાલ દ. દેશાઈ (+ સં.).

સંદર્ભ : ૧. જૈનગૂકવિઓ:૩(૧); ૩. જૈનગૂકવિઓ:૩(૧); ૪. રાહસૂચી:૧; ૫. લેન્જોસૂચિ:૧. [ર.સો.]

શ્રેમરાજ-૨ [ઈ. ૧૬૧૮માં હયાત] : પાર્શ્વચંદ્રગચ્છના જૈન સાધુ. સાગરચંદ્રસૂરિના શિષ્ય. 'સંથારપચન્ના-બાલાવબોધ' (ર.ઈ.૧૬૧૮/સં.૧૬૭૪, કારતક સુદ ૨, મંગળવાર) તથા 'શ્રુતબોધ-બાલાવબોધ'-ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈનગૂકવિઓ:૩(૨); ૨. લેન્જોસૂચિ:૧. [ર.સો.]

શ્રેમવર્ધન [ઈ.૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ. ૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપ-ગચ્છના જૈન સાધુ. હીરવિજયસૂરિની પરંપરામાં હીરવર્ધનના શિષ્ય. એમના દુલા-દેશીબદ્ધ જમ ઢાળના 'પુણ્યપ્રકાશ-રાસ'(ર.ઈ.૧૮૧૪/સં. ૧૮૭૦, અસાડ સુદ ૧૩, ગુરુવાર; મુ.)ને 'શાંતિદાસ શેઠનો રાસ' તરીકે ઓળખાવવામાં આવેલ છે પરંતુ કૃતિમાંના કવિના નિર્દેશો

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૭૫

તથા પુષ્પિકા જોતાં એને 'વખતચંદ શેકનો રાસ' કહેવો જોઈએ. એમાં, આરંભમાં સાગરગચ્છની સ્થાપના કરનાર રાજસાગરને સૂરિચંદ આપાવવામાં ભાગ ભજવનાર તથા જ્યાંગીર-બાદશાહનું સન્માન મેળવનાર રાજનગર(અમદાવાદ)ના શ્રેષ્ઠી શાંતિદાસના જીવનની નોંધપાત્ર ઘટનાઓનું વર્ણન કર્યા પછી એમના પુત્ર વખતચંદ શેકના જન્મથી મૃત્યુ પર્થતના જીવનવૃત્તાંતની રૂપરેખા આપવામાં આવી છે. પારિવારિક વીગતો તથા લગ્નપ્રસંગ, સંઘયાત્રા વગેરેનાં વર્ણનોને સમાવતો આ રાસ ઐતિહાસિક-સામાજિક માહિતીની દૃષ્ટિએ વધારે નોંધપાત્ર બને છે. આ ઉપરાંત, આ કવિએ ૫૩ ઢાળનો 'સુરસુંદરી-અમરકુમાર-રાસ' (ર.ઈ.૧૭૯૯), 'ક્રીપાળ-રાસ' (ર.ઈ.૧૮૨૩), ૧૫ કડીની 'દંડણુક્રમિની સગાય' (મુ.) અને ૧૧ કડીની 'હિનશિખામણ-સગાય' (મુ.) એ કૃતિઓ રચેલી છે. ૭ કડીનું 'વર્મનાથ-સ્તવન' (મુ.) જ્ઞેમવર્ધનને નામે મળે છે તે આ જ કવિની રચના હોવાનો સંભવ છે.

કૃતિ : ૧. જ્યૈષ્ઠરાસમાળા:૧; ૨. નિસ્તકાસંગ્રહ:૧.
સંદર્ભ : ૧. જ્યૈષ્ઠકવિઓ:૩(૧); ૨. મુપુગૂહસૂચી. [ર.સો.]

જ્ઞેમવિજય-૧ [ઈ.૧૬૫૧માં લખાત] : જુઓ ખીમાવિજય-૧.

જ્ઞેમવિજય-૨ [ઈ.૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : જુઓ જ્ઞેમવિજય-૨.

જ્ઞેમહર્ષ/ખેમહર્ષ [ઈ.૧૬૫૩માં લખાત] : ખરતરગચ્છની સાગરચંદ્ર-શાખાના જૈન સાધુ. વિશાલકીર્તિગણિના શિષ્ય. દુહા-દેશીબંદ ૧૩ ઢાળની, હિન્દીમિશ્ર ગુજરાતી ભાષામાં રચાયેલી 'ચંદનમલયાગીરી-ચોપાઈ/રાસ' (ર.ઈ.૧૬૫૩; મુ.) તથા ગચ્છનાથક નિરતરનસૂરિની પ્રશસ્તિ કરતાં ૨ ગીતો(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. ચંદનમલયાગીરી રાસ, પ્ર. સવાઈભાઈ રાયચંદ, ઈ.૧૮૯૯; ૨. ઐજ્યૈકાસંગ્રહ (†સં.).
સંદર્ભ : ૧. જ્યૈષ્ઠકવિઓ:૩(૧); ૨. મુપુગૂહસૂચી. [શ્ર.ત્રિ.]

ખઈપતિ [ઈ.૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. સાધુકીર્તિ(અવ.ઈ.૧૫૮૦)ની પ્રશસ્તિ કરતા, એમના જીવનકાળમાં રચાયેલા 'સાધુકીર્તિવ્યપનાક-ગીત'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ઐજ્યૈકાસંગ્રહ. [ર.સો.]

ખનુદાસ [ઈ.૧૬મી સદી] : પુષ્ટિસંપ્રદાયના ભક્તકવિ. વિઠ્ઠલનાથજી (ઈ.૧૫૧૬-ઈ.૧૫૮૬)ના સમકાલીન. એમણે દમલાજી/દામોદરદાસ હરસાનીજીની પ્રેરણાથી 'વલ્લભચરિત્રનું ધોળ' રચ્યું હતું.

સંદર્ભ : ૧. પુણ્યાસાહિત્યકારો; ૨. અનુગ્રહ, ડિસે. ૧૯૫૭ - મહદ્મણિ શ્રી મોહનભાઈ. [ક્રી.જે.]

'ખંભાતણું (લોડણું) ને ખીમરોની લોકકથાના દુહા': જુઓ 'લોડણું-ખીમરોની લોકકથાના દુહા.'

ખાનુઆઈ(ભગત) [ ] : 'ગીતાસાર' તથા કેટલાંક પદોના કર્તા.

૭૬ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

સંદર્ભ : ગૂલાયાદી.

[ક્રી.જે.]

ખીમ: જુઓ જામા, જ્ઞેમ- અને ખેમ.

ખીમ/ખીમો : ખીમના નામે ૭ કડીનું 'ન્યાયા-ગીત' (લે.ઈ. ૧૬૭૯) તથા ખીમોને નામે ૩૨ કડીની 'ચૈત્યવંદનપરિપાટી/શત્રુજય-ચૈત્યપરિપાટી' (લે.ઈ. ૧૫૬૩; મુ.), ૭ કડીની 'જીવદયા-ભાસ' (લે.ઈ.૧૫૧૮), ૪ કડીની 'શત્રુજય-ભાસ' (લે.ઈ.૧૫૧૮), ૭ કડીની 'જીરાહલા-ભાસ', ૯ કડીની 'શત્રુજયભાસ-ગીત', ૫ કડીની 'સીમંપરસ્વામી-ભાસ' - એ જૈન કૃતિઓ મળે છે. આ બધી કૃતિઓના કર્તા એક છે કે જુદા તે સ્પષ્ટ થતું નથી.

ખીમોને નામે નોંધાયેલી 'ચોવીસ તીર્થકરોના આંતરાનું સ્તવન' (ર.ઈ.૧૬૭૭) સમયની દૃષ્ટિએ જતાં ખેમ(મુનિ)/ખેમસીની કૃતિ હોવાનો સંભવ લાગે. પણ એ વિશે નિશ્ચિતપણું કહેવું શક્ય નથી.

જૈનતર કવિ ખીમોને નામે 'રામઅવતાર-અંગ', 'કરમ-અંગ', 'વિશ્વાસ-અંગ' વગેરે કેટલાંક અંગો (લે.ઈ.૧૭૦૬ આસપાસ) તથા 'ત્રિકમનું કીર્તન' (લે.ઈ.૧૭૮૨) એ જૈનતર કૃતિઓ નોંધાયેલી છે તે ખીમસ્વામી કે કોઈ ખીમદાસ કે ખેમદાસ છે એ નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી. જુઓ ખેમો.

કૃતિ : પ્રાતીસંગ્રહ:૧.

સંદર્ભ : ૧. કદહસૂચિ; ૨. જ્યૈષ્ઠકવિઓ:૧, ૩(૧,૨); ૩. શૂહનામાવલિ:૧; ૪. મુપુગૂહસૂચી; ૫. લંજૈસાસૂચિ:૧. [ર.સો.]

ખીમ(સાહેબ)-૧ [ઈ.૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ-અવ.ઈ.૧૮૦૧] : જુઓ ખીમદાસ-૧.

ખીમ(સ્વામી)-૨ [ઈ.૧૮૬૦ સુધીમાં] : 'જ્ઞાનધાવો' (લે.ઈ.૧૮૧૦) એ નામની ગદ્યકૃતિના કર્તા. જુઓ હરિખીમ.

સંદર્ભ : ગૂલાયાદી. [ર.સો.]

ખીમ(મુનિ)-૩ [ ] : જૈન સાધુ. ઉપાધ્યાય કાનમુનિના શિષ્ય. ૫ ઢાળની 'પંચમલાવ્રત-સગાય'ના કર્તા.

સંદર્ભ : જ્યૈષ્ઠકવિઓ:૩(૨). [શ્ર.ત્રિ.]

ખીમચંદ [ ] : જૈન સાધુ. દેવરાજના શિષ્ય. ૧ કડીના 'જ્ઞપભદેવ-સ્તવન' (લે.સં.૧૯મી સદી અનુ.) અને ૩૨ કડીના 'શત્રુજય-ચૈત્યપરિપાટી' (લે.સં.૧૭મી સદી અનુ.)ના કર્તા.
સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [શ્ર.ત્રિ.]

ખીમડો/ખીમરો/ખીમો-૧ [ઈ.૧૫મી સદી પછી] : માર્ગો કે નિજિયાપંથી સંત. કોટવાળ તરીકે ઓળખાવાયેલા આ સંત મેઘ-વાળ(હરિજન) ચમાર કે વણકર હોવાનું નોંધાયું છે. મૂળ રાજ-સ્થાનના પોકરાણ તરફના વતની ને પછી દેવડી(આજનું મોરબી) કે એની પાસેનું ગામ)માં નિવાસ. રામદેવ-ધોર(ઈ.૧૫મી સદી)-ની પરંપરાના આ સંતનો સમય ચોક્કસ નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી. મોરબીના રાવત રણસિંહે કુદૃષ્ટિ કરેલી એથી જીવત્સમાધિ

જ્ઞેમવિજય-૧ : ખીમડો

લેતાં પત્ની દાહલદે સાથે ખીમડાને પણ સમાધિ લીધી હોવાના તથા પશ્ચાત્તાપ પામેલા રાવતને એમણે દીક્ષા આપી હોવાના ઉલ્લેખો ધરાવતાં ૨ પદો(મુ.) મળે છે તે આ સંતનાં શ્લોકો લોવાનું માનવામાં મુશ્કેલી છે.

આ સિવાય, આગમચાણીનાં તથા રૂપક્રાન્તક અધ્યાત્મબોધનાં ૩ પદ (મુ.) આ સંતની નામછાપવાળાં મળે છે.

કૃતિ : ૧. આપણી લોકસંસ્કૃતિ, જ્યમલલ પરમાર, ઈ.૧૯૫૭ (+સં.); ૨. હરિજન લોકકવિઓ અને તેમનાં પદો, દલપત શ્રીમાળી, ઈ.૧૯૭૦; ૩. સત્સંદેશ, ડિસે. ૧૯૫૨ - 'ખીમડો અને દાહલદે', સંતદાસ મોહન(+સં.).

સંદર્ભ : સોશ્લી સ્રીસંનો, કાવિદાસ મહારાજ, સં.૨૦૧૪. [ર.સો.]

ખીમણુ | : નિઠ્યાપંથના ભજનિક કવિ. જ્ઞાતિએ મેઘવાળ. 'મેઘા ખીમણુ' એવી નામછાપ ધરાવતા હિંદો-રાજસ્થાનીની છાંટવાળી ગુજરાતી ભાષામાં રચાયેલા આ કવિના ૪ કડીના ૧ પદ (મુ.)માં યોગમાર્ગી પદાર્થમાં અધ્યાત્મઅનુભવનું વર્ણન થયેલું છે.

કૃતિ : ભજનિક કાવ્યસંગ્રહ, સં. શા. વૃંદાવનદાસ કનજી, ઈ.૧૯૮૭. [કી.જે.]

ખીમદાસ-૧/ખીમ(સાહેબ) [ઈ.૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ-અવ.ઈ. ૧૮૦૧] : રવિભાણસંપ્રદાયના સંતકવિ. રવિસાહેબના શિષ્ય. જ્ઞાતિએ લોહાણા. ભાણસાહેબના પુત્ર. માતા ભાણબાઈ. જન્મ વારાહીમાં. જન્મવર્ષ ઈ.૧૭૩૪ નોંધાયું છે પણ બધા સંદર્ભોનો એને ટેકો નથી. હરિજનજ્ઞાતિના ત્રિકમભગતને શિષ્ય તરીકે સ્વીકારી એમણે પોતાની સમદૃષ્ટિનો પરિચય કરાવેલો. માછીમારોમાં રામકબીર સંપ્રદાયનો પ્રચાર કરેલો એથી આ કવિ 'દરિયાપીર' તરીકે ઓળખાયેલા. ઈ.૧૭૮૧માં 'રાપર(કચ્છ)માં જગ્યા બાંધી નાં નિવાસ કર્યો. ત્યાં જ જીવન્મુક્તિ લીધી.

કાફી, ગરબી, આરતી વગેરે પ્રકારો બતાવતાં ખીમસાહેબનાં પદો (કેટલાંક મુ.) વધારે હિંદીમાં, થોડાં ગુજરાતીમાં અને ક્વચિત્ કચ્છીમાં મળે છે. યોગની પરિભાષા અને રૂપકાદિ અલંકારોનો આશ્રય લેતાં આ પદોમાં કબીરપરંપરાના તત્ત્વજ્ઞાન, અધ્યાત્મ-અનુભવનું તથા સદ્ગુરુમહિમાનું આલેખન છે તેમ જ બાલ્યાચારો પર આકરી ટકોર પણ છે. કવિનાં પદોમાં 'ખીમદાસ' ઉપરાંત 'ખીમ/ખિમ' એવી નામછાપ પણ મળે છે એટલે ખિમના નામે નોંધાયેલાં પદો પૈકી કેટલાંક આ કવિનાં હોવા સંભવ છે.

સાખી ને ચોપાઈબંધની ૫૮ કડીની જ્ઞાનમાર્ગી હિંદી કૃતિ 'ચિતામણિ' (ર.ઈ.૧૭૭૦/ સં. ૧૮૨૬, ચેત્ર સુદ ૭, ગુરુવાર; મુ.) આ કવિની અન્ય રચના છે.

કૃતિ : ૧. ગુહિવાણી (+ સં.); ૨. ભજનસાગર:૧; ૩. ભસાસિધુ; ૪. યોગવેદાન્ત ભજન ભંડાર, પ્ર. પ્રેમવંશ ગોવિંદજીભાઈ પુરુષોત્તમદાસ, ઈ.૧૯૭૬ (+ સં.); ૫. રવિભાણ સંપ્રદાયની વાણી:૧, પ્ર. મંછારામ મોતી, -; ૬. સતવાણી.

સંદર્ભ : ૧. કચ્છના સંતો અને કવિઓ:૧, દુલેસય કારાણી, સં.૨૦૧૫; ૨. ભાણલીલામૃત, પ્ર. પ્રેમવંશ ગોવિંદજીભાઈ

ખીમણુ : ખુશાલચંદ-૧

પુરુષોત્તમદાસ, ઈ.૧૯૬૫; ૩. રામકબીર સંપ્રદાય, કનિકુમાર સી. ભટ્ટ, ઈ.૧૯૮૨; ૪. સોસંવાણી - પ્રસ્તાવના. [ર.સો.]

ખીમદાસ-૨ | : વાવ(જિ. બનાસકાંઠા)ના વતની. 'આદિત્યના આરમાસ'ને નામે ઓળખાવેલ પરંતુ વસ્તુતઃ કૃષ્ણવિરહે ઝૂંટી રાધાનું વર્ણન કરતા અને દરિગીતની દેશીમાં રચાયેલા 'આરમાસ'(અંશતઃ મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ગુસારવક્રપો(+સં.). [ર.સો.]

ખીમરાજ [ઈ.૧૪૭૯ સુધીમાં] : જૈન. ૫ કડીના 'જીવદયા-ગીત' (લિ.ઈ.૧૪૭૯)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈનૂકવિઓ:૩(૧). [ર.સો.]

ખીમરો : જુઓ ખીમડો.

ખીમરતન : જુઓ કામારતન-૨.

ખીમાવિજય : આ નામે ૧૩ કડીનું 'અશિલંતભગવાનનું સ્તવન' (મુ.) મળે છે તેના કર્તા ખીમાવિજય-૧ છે કે કેમ તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

કૃતિ : જૈકાપ્રકાશ:૧ [કી.જે.]

ખીમાવિજય-૧/સિમવિજય [ઈ.૧૬૫૧માં લખાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. દેવવિજયની પરંપરામાં શાંતિવિજયના શિષ્ય. ભદ્રબાહુ-સ્વામીના પ્રાકૃત કલ્પસૂત્ર પરના બાલાવબોધ (ર.ઈ.૧૬૫૧/સં. ૧૭૦૭, વૈરાખ સુદ -, ગુરુવાર) તથા ૩૫ કડીના 'સૂક્તમાલા' પરના સ્તવકના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈનૂકવિઓ:૩(૨); ૨. મુપુગુલસૂચી. [ર.સો.]

ખીમો : જુઓ ખીમ.

ખીમો-૧ [ઈ.૧૫મી સદી પછી] : જુઓ ખીમડો.

ખુશાલ(મુનિ) [ઈ.૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : પાર્શ્વચંદ્રગચ્છના જૈન સાધુ. આખયચંદ્રસૂરિ (ઈ.૧૭૦૧માં લખાત)ના શિષ્ય. 'ચોવીસી' (મુ.), ૫ ઢાળની 'જ્ઞાનપંચમીની ઢાળો' (મુ.), આખયચંદ્રસૂરિ વિશેની 'ગુરુ-ભાસ' તથા ૭ કડીનો 'રાજુલની સગાય'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. અસ્તમંજૂષા; ૨. ચોવીસ્તસંગ્રહ; ૩. જૈસસંગ્રહ(ત.); ૪. પ્રાસ્તસંગ્રહ.

સંદર્ભ : હેજૈજ્ઞાસૂચિ:૧. [ચ.શે.]

ખુશાલચંદ-૧ [ઈ.૧૭૪૨માં લખાત] : જૈન. 'ચંદખુશાલ'ની નામછાપ ધરાવતા, એમના રાજમતીના વિરહોદ્ગારો રૂપે રચાયેલા દુહા-ઢાળબદ્ધ ૨૮ કડીના 'નેમિજન-આરમાસા' (ર.ઈ.૧૭૪૨/ સં.૧૭૯૮, મહા સુદ ૧૧, ગુરુવાર; મુ.) રાજસ્થાની-હિન્દીની છાંટવાળી ભાવમધુર ભાષાભિવ્યક્તિ અને સુગેયતાથી ધ્યાનપાત્ર

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૭૭

બને છે. 'પ્રાચીન મધ્યકાલીન બારમાસા સંગ્રહ' આ કવિનું નામ 'ચંદ્રખુશાલ' આપે છે.

કૃતિ : પ્રામબાસંગ્રહ:૧.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ:૩(૨).

[ચ.શે.]

ખુશાલચંદ-૨ [ઈ.૧૮૨૩માં હયાત] : લોકાગચ્છના જૈન સાધુ. ધર્મદાસજીની પરંપરામાં ચયચંદના શિષ્ય. ૬૪ ઢાળની 'અરદાસ-ચરિત્ર/અહંદાસ-ચરિત્ર/સમ્યક્ત્વક્રીમુદી-ચોપાઈ' (૨.ઈ.૧૮૨૩/સં. ૧૮૭૯, વૈશાખ સુદ ૧૩, ગુરુવાર) તથા 'દેવસેન-રાસ'ના કર્તા.

ખુશાલચંદને નામે હિટ્ટીમિત્ર ગુજરાતી ભાષાની ૧૬ કડીની 'જૈનૂસ્વામીની લાવણી' (૨.ઈ.૧૮૧૪/સં.૧૮૭૦, અસાડ ધુરપક્ષ -; મુ.) તથા ખુશાલચંદજીને નામે ૧૬ કડીની 'કામદેવની સગાય' (૨.ઈ.૧૮૩૦; મુ.) મળે છે તે સમયદૃષ્ટિએ જોતાં આ ૬૪ ખુશાલચંદ હોવા સંભવ છે.

કૃતિ : ૧. જૈસમાલા(શા.):૨; ૨. જૈસસંગ્રહ (જૈ.); ૩. વિવિધ પ્રબંધવાદિકા:૨, સં. મુનિશ્રી પૂનમચંદ્રજી, ઈ.૧૯૮૨ (સાતમી આ.).

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ:૩(૧,૨); ૨. મુખ્યગૂહસૂચી. [ચ.શ.]

ખુશાલદાસ-૧ [ઈ.૧૭૨૭માં હયાત] : જૈન સાધુ. 'પદ્મ-પુરાણ' (૨.ઈ.૧૭૨૭) નામક દિગંબર જન કથાના કર્તા

સંદર્ભ : ખાંગુલસ્તલેખો.

[કી.જે.]

ખુશાલદાસ-૨/ખુશાલભાઈ [ઈ.૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ.૧૯મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : નિરાંત-સંપ્રદાયના કવિ. નિરાંત-મહારાજ (જ.ઈ.૧૭૪૭-અવ.ઈ.૧૮૫૨)ના પુત્ર. જ્ઞાતિએ ગોહેલ રાજપૂત. નિરાંત-મહારાજ પછી દેશાણની ગાદી પર આવેલા. અધ્યાત્મવિષયક પદ્યો(કિટલાંક મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. ગુમુલાણી (+સં.); ૨. જ્ઞાનોદય પદ સંગ્રહ, સં. ભગત કેવળરામ કલુરામ, -.

સંદર્ભ : નિરાંત કાવ્ય, સં. ગોપાળરામ શર્મા, ઈ.૧૯૩૯. [દિ.દ.]

ખુશાલચરન [ઈ.૧૮૨૦માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. દાનચરનની પરંપરામાં શિવચરનના શિષ્ય. ૧૩ કડીની 'હોકાની સગાય' (૨.ઈ.૧૮૨૦/સં. ૧૮૭૯, શ્રાવણ સુદ ૧૫, ગુરુવાર; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જિભપ્રકાશ; ૨. જૈસમાલા(શા.):૨; ૩. જૈસસંગ્રહ(ન.).

[ચ.શે.]

ખુશાલવિજય : આ નામે 'શ્રીપાલ-રાસ' (લિ.ઈ.૧૭૪૭) તથા 'નેમિનાથચરિત્ર-બાલાવબોધ' એ કૃતિઓ મળે છે. આ ખુશાલ-વિજય ક્યા તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

સંદર્ભ : ૧. જૈન સત્યપ્રકાશ, ડિસે. ૧૯૪૦ - 'બાલાપુર ત્યાં સુરક્ષિત જૈન સાહિત્ય', ક્રાંતિસાગરજી; ૨. જૈગૂકવિઓ: ૩(૨).

[ચ.શે.]

ખુશાલવિજય-૧ |

| : જૈન સાધુ. પંન્યાસ

૭૮ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

હસ્તિવિજયના શિષ્ય. ૧૩ કડીની 'સ્થૂલિભદ્રની સગાય'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જિભપ્રકાશ; ૨. પ્રાસપસંગ્રહ:૧.

[ચ.શે.]

ખેત [ઈ.૧૬૭૬માં હયાત] : લોકાગચ્છના જૈન સાધુ. દામોદરના શિષ્ય. ખેતોને નામે નોંધાયેલ 'ધન્નાનો રાસ' (૨.ઈ.૧૬૭૬/સં. ૧૭૩૨, વૈશાખ -)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ:૨.

[શ્ર.ત્રિ.]

ખેતસી [ઈ.૧૬૦૩ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. ૩૫૮ કડીની 'પંચ-મિત્ર-કથા' (લિ.ઈ.૧૬૦૩)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેજેજ્ઞાસૂચિ:૧.

[શ્ર.ત્રિ.]

ખેતો [ઈ.૧૭૪૧માં હયાત] : વડતપગચ્છના જૈન સાધુ. જય-પ્રભની પરંપરામાં ખેમાના શિષ્ય. ભૂલથી ખરતરગચ્છના જ્ઞાતો કવિને નામે નોંધાયેલી 'સામસુંદરનૃપ-રાસ' (૨.ઈ.૧૭૪૧/સં.૧૭૮૭, અસાડ સુદ ૧૩, સોમવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુખ્યગૂહસૂચી.

[શ્ર.ત્રિ.]

ખેમ- : જુઓ કામા-, ક્ષેમ- અને ખીમ-.

ખેમ(મુનિ) : આ નામે 'સુમતિજન-સ્તવન' (લિ.સં.૧૮મી સદી અનુ.) એ જૈન કૃતિ નોંધાયેલી છે. તે ક્યા ખેમ છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.

સંદર્ભ : શહસૂચી:૧.

[૨.સો.]

ખેમ-૧ [ઈ.૧૫૪૦માં હયાત] : જૈન સાધુ. ૩૩ કડીના 'નેમિ-રાસ'(૨.ઈ.૧૫૪૦)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈમગૂકરચનાર્થ:૧.

[શ્ર.ત્રિ.]

ખેમ-૨ [ઈ.૧૬૪૪માં હયાત] : જૈન સાધુ. ૧૫ કડીની 'અનાથી-સગાય' (૨.ઈ.૧૬૪૪)ના કર્તા. આ કૃતિને ખેતસીશિષ્ય ખેમને નામે ભૂલથી મૂકવામાં આવી છે.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ:૧.

[૨.સો.]

ખેમ(મુનિ)-૩/ખેમસી/ખેમો [ઈ.૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : નાગોરી-ગચ્છના જૈન સાધુ. રાયસિલશિષ્ય ખેતસીના શિષ્ય. 'અનાથીત્રણ-સંધિ' (૨.ઈ.૧૬૮૯), ૪ ઢાળની 'ઈષુકારસિદ્ધ-ચોપાઈ'(૨.ઈ. ૧૬૯૧), ૧૨ કડીની 'મૃગાપુત્ર-સગાય' અને ૧૯ કડીની 'સોળ રાતવાદી-સગાય' એ કૃતિઓના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ:૧,૩(૨); ૨. મુખ્યગૂહસૂચી. [૨.સો.]

ખેમ-૪ [ઈ. ૧૭૭૭માં હયાત] : નાગોરી લોકાગચ્છના જૈન સાધુ. જ્ઞાનચંદ્ર મુનિના શિષ્ય ચંદ્રકિશોર (કિશોરચંદ્ર?)ના શિષ્ય. ભૂલથી ચંદ્રકિશોરશિષ્યને નામે મુકાયેલ 'અવંતીસુકુમાલ-ચોઢાળિયાં' (૨.ઈ.૧૭૭૭)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેજેજ્ઞાસૂચિ:૧.

[શ્ર.ત્રિ.]

ખુશાલચંદ-૨ : ખેમ-૪

ખેમ-૧] : જૈન સાધુ. રત્નસમુદ્રસૂરિના શિષ્ય. 'ક્ષત્રસમાસ-આવાવબોધે'ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈન સત્યપ્રકાશ, જાન્યુ. ૧૯૪૬ - 'જિસલમેરકે જૈન જ્ઞાનભંડારકે અન્યત્ર અપ્રાપ્ય ગ્રન્થોંકી સૂચી', અગરચંદ નાહટા. [કી.જી.]

ખેમચંદ [ઈ.૧૭૦૫ના અરસામાં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિનયપ્રભસૂરિની પરંપરામાં મુક્તિચંદ્રના શિષ્ય. એમના 'યોવીસ-વિન-સ્તવન'(વે.ઈ.૧૭૦૫)ની હસ્તપ્રત એમના શિષ્ય મુનિ વીરચંદ્રે લખેલી છે, તેથી એમને ઈ.૧૭૦૫ના અરસામાં હયાત ગણી શકાય. સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ:૨. [શ્રા.ત્રિ.]

ખેમદાસ [ ] : રામભક્તિના ૧ પદ (મુ.)ના કર્તા. કૃતિ : પ્રાકાસુધા:૨. [ર.સો.]

ખેમરતન : જુઓ કામારતન-૨.

ખેમરાજ(ગણિ) : જુઓ ક્ષેમરાજ(ઉપાધ્યાય)-૧.

ખેમવિજય-૧ [ઈ.૧૭૮૩માં હયાત] : જૈન કવિ. 'અષાઢભૂતિ-યોઢાણિયું' (ર.ઈ.૧૭૮૩)ના કર્તા. સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ:૩(૧). [ર.સો.]

ખેમવિજય-૨/ક્ષેમવિજય [ઈ.૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. જિતવિજયશિષ્ય વિનયવિજયના શિષ્ય અને દીપવિજયના ગુરુભંધુ. આ કવિએ હુણ-દેશીભદ્ર ૧૫ ઢાળનું 'શાંતિનાથના પંચ-કલ્યાણકનું સ્તવન' (ર.ઈ.૧૮૨૦/સં.૧૮૭૬, ચૈત્ર વદ ૧૧, રવિવાર; મુ.), 'કુમતિઅઢાવનપ્રશ્નોત્તર-રાસ/પ્રતિમાપૂજા-વિચાર-રાસ' (ર.ઈ. ૧૮૩૬/સં.૧૮૯૨, આસો વદ ૧૩, મંગળવાર) તથા અંધૂરી ચોવીસી(૨ સ્તવન મુ.)ની રચના કરેલી છે.

કૃતિ : ૧. જૈગુસારતનો:૧(+ સં.); ૨. જૈન પ્રાચીન પૂર્વા-ચાર્યો વિરચિત સ્તવનસંગ્રહ, પ્ર. મોતીચંદ રૂ. જવેરી, ઈ.૧૯૧૯. સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ:૩(૧). [ર.સો.]

ખેમરાગર [ ] : જૈન સાધુ. ગુજરાતી-ઉર્દૂ મિશ્ર ભાષાના ૪૧ કડીના 'પશ્ચિમાધીશ-છંદ'(વે.સં.૧૯મી સદી અનુ.)ના કર્તા. સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી. [શ્રા.ત્રિ.]

ખેમહર્ષ : જુઓ ક્ષેમહર્ષ.

ખેમહંસ(ગણિ)શિષ્ય [ઈ.૧૬મી સદી મધ્યભાગ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. ખેમહંસના નામે મુકાયેલા, જિનમાણિકવસૂરિના રાજ્યકાળ- (ઈ.૧૫૩૬-ઈ.૧૫૫૬)માં રચાયેલા, ૧૬ કડીના 'ગુર્વાવલી-ક્ષણ' (મુ.)ના કર્તા. કૃતિ : ઐવેકસંગ્રહ(+ સં.). [ર.સો.]

ખેમ-૫ : જલવિજય-૨

ખેમો [ઈ.૧૪૪૦ પછી] : જૈન. ઈ.૧૪૪૦માં પ્રતિષ્ઠા પામેલા તીર્થના ઉદ્ભવે ધરાવતા ૮ કડીના 'વૃદ્ધ-ચૈત્યવંદન'(મુ.) નામની કૃતિના કર્તા. જુઓ ખીમ/ખીમો.

કૃતિ : ત્રણ પ્રાચીન ગુજરાતી કૃતિઓ, સં. શાર્લાટિ કાઉંઝે, ઈ.૧૯૫૧ (+સં.). [ર.સો.]

ખોડો [ ] : કેટલાક પદોના કર્તા. સંદર્ભ : ૧. ગુજરાયદી; ૨. ફોહનામાવલિ. [કી.જી.]

ખજકુશલ [ઈ.૧૬૫૮માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિનય-કુશલની પરંપરામાં દર્શનકુશલના શિષ્ય. ૨૯ ઢાળના 'ગુણાવલી-ગુણકરંક-રાસ' (ર.ઈ.૧૬૫૮/ સં.૧૭૧૪, કારતક સુદ ૧૦, ગુરુવાર)- ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ:૨,૩(૨); ૨. જોહાપ્રોસ્ટા; ૩. હેજોજ્ઞા-સૂચિ:૧. [શ્રા.ત્રિ.]

ખજરાજ(પંડિત) [ઈ.૧૫૪૦ પછી] : જૈન. હીરવિજયજીની દીક્ષા (ઈ. ૧૫૪૦)ને અનુલક્ષીને રચાયેલા 'હીરવિજયસૂરિના બારમાસ'ના કર્તા. સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ:૧. [શ્રા.ત્રિ.]

ખજલાભ(ગણિ) [ઈ.૧૬મી સદી મધ્યભાગ] : અંચલગચ્છના જૈન સાધુ. ચારિત્ર્યલાભના શિષ્ય. વાચકપદ ઈ.૧૫૫૫માં. ૮૪ કડીની 'બારગ્રાતીપ-ચોપાઈ' (ર.ઈ.૧૫૪૧) અને ૪ ઢાળની 'જિનાજ્ઞા-હૂંડી/ અંચલગચ્છની હૂંડી' (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : આર્ય-કલ્યાણ ગૌતમ સ્મૃતિગ્રંથ, સં. કલાપ્રભસાગરજી, સં.૨૦૩૯ - 'જિનાજ્ઞા વિધિપક્ષ(અંચલ)ગચ્છની હૂંડી', સં. કલા-પ્રભસાગરજી.

સંદર્ભ : ૧. અંચલગચ્છ દિગ્દર્શન, સં. 'પાર્શ્વ', ઈ.૧૯૬૮; ૨. જૈગૂકવિઓ:૩(૧). [શ્રા.ત્રિ.]

ખજવિજય : આ નામે ૨૪ કડીના 'હીરવિજયઆદિવિષયક સવૈયા' (વે.સં.૧૮મી સદી અનુ.) એ કૃતિ મળે છે. તેના કર્તા કયા ખજવિજય છે તે નિશ્ચિત થતું નથી. આ નામે મળતી 'સંગ્રહણી-રાસ' (ર.ઈ.૧૭૨૧)ના કર્તા ખજવિજય-૨ છે કે કેમ તે નિશ્ચિત થતું નથી.

સંદર્ભ : ૧. પાંગુહસ્તલેખો; ૨. હેજોજ્ઞાસૂચિ:૧. [શ્રા.ત્રિ.]

ખજવિજય-૧ [ઈ.૧૭મી સદી મધ્યભાગ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયસિદ્ધસૂરિ(આચાર્યકાળ ઈ.૧૬૨૬-ઈ.૧૬૫૩)ના શિષ્ય. ૪ કડીની 'પાર્શ્વનાથ-સ્તુતિ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી. [શ્રા.ત્રિ.]

ખજવિજય-૨ [ઈ.૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયપ્રભસૂરિની પરંપરામાં પ્રીતિવિજયના શિષ્ય. ૪૧૦ કડીની 'વ્યસેનકુમાર-ચોપાઈ' (ર.ઈ.૧૭૨૩/સં.૧૭૭૯, આસો સુદ ૭, સોમવાર), ૩૯ ઢાળના 'મુનિપતિ-રાસ' (ર.ઈ.૧૭૨૫/સં.૧૭૮૧,

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૭૯

ફાગુણ સુદ ૬) અને 'ગુણાવલી' (૨.ઈ.૧૭૨૮)એ કૃતિઓના કર્તા.
સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ:૨,૩(૨); ૨. મુખ્યગૂહસૂત્રી. [શ્ર.ત્રિ.]

ગજસાગર(સુરિ)શિષ્ય [ઈ.૧૬૦૮માં હયાત]: અંચલગચ્છના જૈન સાધુ.
૪૨ કડીની 'નિમિચરિત્ર-ફાગ' (૨.ઈ.૧૬૦૮/સં.૧૬૬૫, ફાગણ - ૬,
બુધવાર)ના કર્તા.
સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ:૧. [ક્રી.જો.]

ગજસાર[ઈ.૧૬૬૧ સુધીમાં]: જૈન સાધુ. ૨૨૨ ગ્રંથાગ્રની 'પુંડરીક-
કુંડરીકમુનિ-સંધિ' (લિ.ઈ.૧૬૬૧)ના કર્તા.
સંદર્ભ : મુખ્યગૂહસૂત્રી. [શ્ર.ત્રિ.]

ગજનંદ[ઈ.૧૭મી સદી]: તપગચ્છના જૈન સાધુ. વાચક વિવેકહર્ષ
(ઈ.૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ.૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ) તથા પંડિત
જ્ઞાનંદના શિષ્ય. ૧૨૦ ગ્રંથાગ્રની 'વિનયસિદ્ધસૂરિ-સજાય'ના કર્તા.
સંદર્ભ : આલિસ્ટઓઈ:૨. [શ્ર.ત્રિ.]

ગજેન્દ્રપ્રમોદ [ઈ.૧૫૧૭માં હયાત]: તપગચ્છના જૈન સાધુ.
હેમવિમલસૂરિની પરંપરામાં હર્ષપ્રમોદના શિષ્ય. ૬૮ કડીની 'ચિતોડ-
ચૈત્ય-પરિપાટી' (૨.ઈ.૧૫૧૭/સં.૧૫૭૩, ફાગણ વદ -)ના કર્તા.
સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ:૩(૨). [શ્ર.ત્રિ.]

ગણદાસ [ઈ.૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ]: જૈન શ્રાવક. હીરવિનયસૂરિ
(આચાર્યકાળ ઈ.૧૫૫૪-ઈ.૧૫૮૬)ની હયાતીમાં રચાયેલ, એમની
પ્રશસ્તિ કરતી ૨ હિદી સવૈચાવાળી ૫ કડીની 'હીરવિનયસૂરિ-સજાય'
(મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : ૧. ઐસમાલા:૧; ૨. પસમુચ્ચય:૨. [શ્ર.ત્રિ.]

ગણપતરામ-૧ [ઈ.૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ]: નિરાંતસંપ્રદાયના ગોવિદ-
રામના શિષ્ય. જ્ઞાતિએ મેવાડા સુધાર. અણ્ણોર (જિ. ભરૂચ)ના વતની.
અધ્યાત્મ-અનુભવ, ગુરુમહિમા અને વૈરાગ્યબોધને વિષય કરીને રચા-
યેલાં પદો (કિટવાંક મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : ગુમુવાણી (+સં.).
સંદર્ભ : ગૂહાયાદી. [ર.સો.]

ગણપતરામ-૨ [ ] : જ્ઞાતિએ બ્રાહ્મણ. સિસોદરા-
(જિ. ભરૂચ)ના વતની. એમનાં ગુરુસ્મરણનાં ૧૪ પદો (મુ.) તથા
કેટલીક વાર જ્ઞાનની બારમાસી તરીકે ઓળખાવાયેલો ૧૪ કડીના
'દ્વાદશ-મહિના' (મુ.)માં બ્રહ્મજ્ઞાન કરાવનાર ગુરુનો મહિમા ભાવ-
ભક્તિપૂર્વક વર્ણવાયો છે. કવિનાં પદોમાં થોડીક હિન્દી ભાષાની
છાંટ આવે છે અને ૯ પદો હોરીનાં છે. આથી, કેટલાક સંદર્ભોમાં
આ કવિને નામે નોંધાયેલ વેદાન્તમાં પદો અને હોરીઓ ઉપર્યુક્ત
પદો જ હોવાની સંભાવના છે.
કૃતિ : બૃકાદોહન:૮.
સંદર્ભ : ૧. ગુજ્જકહકીકત; ૨. પ્રાકકૃતિઓ. [ર.સો.]

ગણપતિ [ઈ. ૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધ]: નરસાયુત. કાયસ્થ વાલ્મીક
જ્ઞાતિ. આમોદના વતની. ૮ અંગ અને ૨૫૦૦ દુહામાં વિસ્ત-
રતો એમનો 'માધવાનલકામકંઠલાદ્યોગ્યક-પ્રબંધ' (૨.ઈ.૧૫૧૮ કે
૧૫૨૮/ સં.૧૫૭૪ કે ૧૫૮૪ શ્રાવણ સુદ ૭, મંગળવાર; મુ.)
માધવ અને કામકંઠલાદના સંયોગ-વિયોગ-શૃંગારના અત્યંત રસિકતા-
ભર્યા કલ્પનાસમૃદ્ધ વિસ્તારી આલેખનથી ને મહાકાવ્યોચિત વિવિધ-
પદાર્થવર્ણનકાઠથી મધ્યકાલીન પદ્યવાર્તાઓમાં જુદી ભાત પાડે
છે. સંસ્કૃત સાહિત્યપરંપરાથી પ્રભાવિત કવિનું આ કવિત્વ તેમ
અમર્યાવિનોદ વગેરેમાં પ્રગટ થતી એમની વિદ્યગ્ધતા ઘણી ઊંચી
કોટિનાં પ્રતીત થાય છે.

કૃતિ : માધવાનલકામકંઠલાદ્યબંધ:૧(અં.), સં. એમ. આર.
મળમુદાર, ઈ.૧૮૪૨ (+સં.).
સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત:૧-૨; ૨. ગુલિટરેચર; ૩. ગુસાસ્વરૂપો;
૪. મસાપ્રવાહ; ૫. આલિસ્ટઓઈ:૨. [જ.કો.]

ગણપતિદાસ [ ] : દુહા-ઓપાઈ અને
૩૬ સુધીનો સંખ્યાંક દર્શાવતાં પદોમાં રચાયેલા આ કવિના 'પ્રાણ-
જ્ઞવન-ગ્રંથ' (મુ.; નૂટક)માં આરંભમાં કૃષ્ણભક્તિનું મહિમાવાન
અને પછીથી કૃષ્ણ સાથેના વિહારનું પ્રેમલક્ષણભક્તિના ભાવભર્યું
આલેખન છે.
કૃતિ : પથિક, ડિસે. ૧૯૭૯ - 'કવિ ગણપતનો પ્રાણજ્ઞવન ગ્રંથ',
વિનોદ પંડયા. [શ્ર.ત્રિ.]

ગણા [ ] : 'પંદર-તિથિ'ના કર્તા.
સંદર્ભ : ૧. ગૂહાયાદી; ૨. ફાલનામાવલિ:૧. [ક્રી.જો.]

ગણેશ-૧ [ ] : 'ગણેશ ગોરખ' એવું નામ
નોંધાયેલ મળે છે તેમાં 'ગોરખ' શું છે તે સમજાતું નથી. 'અંબાજનો
ગરબો'ના કર્તા.
સંદર્ભ : ગૂહાયાદી. [ક્રી.જો.]

ગણેશ-૨ [ ] : અવટકે જાંશી. રાસલીલાનાં
છૂટક પદના કર્તા.
સંદર્ભ : ૧. ગૂજ્જકહકીકત; ૨. પ્રાકકૃતિઓ. [ક્રી.જો.]

ગણેશજી [ઈ.૧૭૭૮માં હયાત]: જૈન સાધુ. 'કર્મવિપાક-રાસ'
(૨.ઈ.૧૭૭૮)ના કર્તા.
સંદર્ભ : પાંગુહસ્તલેખો. [ક્રી.જો.]

ગણેશરૂચિ(ગણિ) [ઈ.૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ]: તપગચ્છના જૈન
સાધુ. વિનયધર્મસૂરિ (આચાર્યકાળ ઈ.૧૭૪૭-ઈ.૧૭૮૫)ની આજ્ઞાથી
રચાયેલા, વિનયવિનય અને યશોવિનયકૃત 'શ્રીપાલ-રાસ'ના
૨૪૦૦ ગ્રંથાગ્રના ટભાર્થ (લિ.ઈ.૧૭૬૩)ના કર્તા.
સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ:૩(૨). [શ્ર.ત્રિ.]

ગદ [ ] : આ કવિનાં, ક્ષત્રિયોની મૂળ ૫

જત તથા તેમની પંડાશાખાઓનાં નામ અને વિશિષ્ટતાઓને વર્ણવતું 'શ્વેતચોત્પત્તિ' તથા રજપૂતાના તેમ જ ગુજરાતના મુખ્ય ૩૬ ગદ્ય અને તેમનાં રજકુલોનાં નામો આલેખનું 'છત્રીસગદ્ય' એ ૨ ઐતિહાસિક કાવ્યો મળે છે. ટેન્ડા રજપૂત, દેગમ પદમણી, રામદેવ પીર વગેરે મદ્યાઈના વેશોમાં ગવાતાં, સચોટ અને બળકટ ભાષામાં જીવનની વાર્તાવિક રીતિ-નીતિનું તલગ્યામી નિદર્શન કરાવતાં અનેક કવિત અને છપ્પાઓ (કેટલાંક મુ.) પણ આ કવિના નામે મળે છે. તેમનાં કેટલાંક કવિતમાં હિંદી ભાષાની અસર દેખાય છે.

'દેગમ પદમણીનો વેશ/રાજ દેગમનો વેશ' (મુ.)ના ૧ પાઠમાં "કવિ ગદ્ય કલે સુણો ઠકરો રે, વેશ તો રાજ દેગમનો વહુ" એવી એ વેશની પ્રશસ્તિ કરતી ઉક્તિ મળે છે તેને સમગ્ર વેશના ગદ્યના કર્તૃત્વને સૂચવનારી લેખવામાં મુશ્કેલી છે. એ કદાચ ગદ્યનું ઉદ્દ્યુત સુભાષિતવચન જ હોય.

કૃતિ : ૧. ભવાઈ સંગ્રહ, સં. મહીપતરામ રૂપરામ,* ઈ.૧૮૬૬, ઈ. ૧૮૮૪ (ચોથી આ.); ૨. ભવાની ભવાઈ પ્રકાશ, પ્ર. હરમણિશંકર ધ. મુનશી, -; ૩. શનિશ્વરની ચોપાઈ આદિક લઘુ પદ્યોનો સંગ્રહ, પ્ર. ભીમસિંહ માણક, ઈ.૧૯૨૨.

સંદર્ભ : ૧. ગૂહ્યાદી; ૨. જૈનગૂકવિઓ:૩(૨); ૩. ક્ષહનામાવલિ:૧; ૪. હેનૈજાસૂચિ:૧. [નિ.વો.]

ગદ્યધરદાસ [ઈ.૧૭૦૭ સુધીમાં] : ઓખા-અનિરુદ્ધની કથાને સંક્ષેપમાં વર્ણવતા અને નાકરની 'ઓખાહરણ'ની પ્રત (લિ.ઈ.૧૭૦૭)માં ઉમેરાયેલાં મળતાં ૧ પદ્ય (મુ.) તથા કૃષ્ણભક્તિનાં કેટલાંક પદ્ય (૧-મુ.)ના કર્તા. જાણીતા હિંદી કવિ ગદ્યધરદાસની કૃતિઓ ગુજરાતીમાં ઊતરી આવી હોય એવી સંભાવના પણ નકારી ન શકાય, કેમ કે ગુજરાતી હસ્તપ્રતોની પોથીઓમાં ગદ્યધરની હિંદી કૃતિઓ પણ મળે છે.

કૃતિ : નકાસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. ગૂહ્યાદી; ૨. ક્ષહનામાવલિ:૧. [શ.ત્રિ.]

ગમન [ ] : 'મહિના'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ગૂહ્યાદી. [કી.જે.]

ગરબડદાસ [ ] : પદ્યોના કર્તા.

સંદર્ભ : ગૂહ્યાદી. [કી.જે.]

ગરબા : હરિ ભટ્ટના પુત્ર વલ્લભ મેવાડના ગરબાઓ(મુ.)નાં વિપુલતા અને વૈવિધ્યે એમને ગરબાકવિ તરીકે અનન્ય સ્થાન અપાવ્યું છે. વલ્લભના ગરબાઓ શક્તિભક્તિ, કૃષ્ણભક્તિ અને સમાજશિક્ષણ એમ વિવિધ વિષયોને આવરી લે છે.

શક્તિભક્તિના ગુજરાતના ત્રણે મહત્ત્વનાં સ્થાનકોની દેવીઓ અંબા, ભદ્રુચરા ને મહાકાળીનું મહિમાગાન કરતા ને એમનું સ્વ-ભાવોક્તિપર્થુ કે આલંકારિક વર્ણન કરતા વલ્લભના અનેક સુગેય ગરબાઓમાંથી, દેવીના વચ્ચાલંકારની શોભા વર્ણવતો, એના ભાષા-માધુર્ય ને અલંકારવૈભવને લીધે અનંતસય સવળે ગુજરાતીના

'સૌંદર્યલહરી-સ્તોત્ર' તરીકે ઓળખાવેલો દર કડીનો 'અંબાજીના શબ્દગારનો ગરબો'; ભદ્રુચરાનું 'ભક્તિપૂર્ણ ગુણસંકીર્તન કરતો ને આંતરપ્રાસની ગૂંથાગ્રીવાળો ૧૧૮ કડીનો 'આનંદનો ગરબો' (૨. સં. અસ્પષ્ટ); લલિત રાગની ૧૫૭ કડીઓમાં ધનુષધારી માતાનું આલેખન કરતો 'ધનુષધારીનો ગરબો' (૨.ઈ.૧૭૩૬/સં.૧૭૮૨, અસાડ વદ ૧૧, મંગળવાર), પાવાગઢના રાજના પતનપ્રસંગનું કથાગીત જેવું નિરૂપણ કરતો, નાટ્યાત્મક વિષયનિરૂપણથી, અલંકારયુક્ત આલેખનથી અને એના વાણીમાધુર્યથી લોકપ્રિય બનેલો ૭૩/૭૫ કડીનો 'મહાકાળીનો ગરબો' તથા દેવીના ભવ્ય રૂપનું આલેખન કરતો 'ગાગરનો ગરબો' વિશેષ નોંધપાત્ર છે. મહાકાળી વિશે કવિએ બીજે લાંબો ૨૩૦ કડીનો 'કાલિકા-નવકલ્પ-સ્થાપનનો ગરબો' (૨.સં. અસ્પષ્ટ) પણ રચ્યો છે. કેટલાક ગરબાઓમાં કવિની શાક્તિસિદ્ધાંતની તથા તે અંગેના પૌરાણિક ઇતિહાસની જાણકારી ગૂંથાયેલી છે તો કેટલાકમાં દેવીના પૂજનઅર્ચનની વિધિનું વર્ણન પણ થયેલું છે. ગરબાઓમાં કવિનો ભક્તિઉદ્દેક પણ ભળ્યો છે.

કૃષ્ણભક્તિવિષયક ગરબાઓમાંથી સંધાનું વર્ણનપ્રાસી ને રૂઢ અલંકરણવાળું ચિત્રણ કરતો ને સંધા-કૃષ્ણના મિલનનાંદને આલેખતો ૮૪ કડીનો 'આંખમીંચામણાનો ગરબો/સવિકાજીનો ગરબો'; ધ્રુવની ગોપીઓએ ઉદ્ભવને કરેલી અરજને અને કૃષ્ણ પરના ઉપાલભને આલેખતો ૫૫ કડીનો 'ઘ્રજવિયોગનો ગરબો/ઓધવન અરજ' તથા મીરાંના કાવ્ય સાથે વસ્તુસામ્ય ધરાવતો ૪૩ કડીનો 'સત્યભામાનો ગરબો' વિશેષ નોંધપાત્ર છે.

ઐતિહાસિક-સામાજિક વિષયના ગરબાઓમાંથી, વૃદ્ધ પતિની યુવાન પત્નીના હૃદયસંતાપના દેવી આગળ કરતા નિવેદનની રીતે ચાલતો ને એમાં સમાજના વિચિત્ર રિવાજ પરના કટાક્ષના કાકુને ઉપસાવતો ૨૯ કડીનો 'કજોડાનો/ગોરમાનો ગરબો' તથા ઈ.૧૭૩૧ના દુકાળની કડુણખીપણ અસરોને વર્ણવતો અને આ ક્રોધમાંથી ઉગારવા દેવીને વીનવતો ૫૮ કડીનો 'કળિકાળનો ગરબો' (૨.ઈ.૧૭૩૧) વિશેષ જાણીતા છે.

ભાષાની સાહજિકતા અને પ્રાસાદિકતા, પ્રાસાનુપ્રાસની ચમત્કૃતિ તથા રાગઢાળ અને ધ્રુવાઓના વૈવિધ્યે કવિના ગરબાઓની લોકપ્રિયતામાં ઘણો મોટો ફાળો આપ્યો છે. [૨.સો.]

ગરબી : કૃષ્ણવિષયક ભક્તિચૂંચારનું આલેખન કરતો અને હાંચના તાલને કારણે સમૂહગત નૃત્યક્ષમતા ને ગેયતા ધરાવતી પ્રભુરામસુત દયારામની પદરચનાઓ ગરબીઓ તરીકે ઓળખાઈ છે. આ ગરબીઓની પ્રેમલક્ષણાભક્તિ ભાગવતપ્રેરિત છે ને એની લાંબી પૂર્વ-પરંપરા છે, પણ એમાં દયારામે ભાવ-વિભાવ-અનુભાવનું અને અભિવ્યક્તિતરાહનું અસાધારણ વૈવિધ્ય આણ્યું છે. અહીં ગોપાંગનાઓનાં આસક્તિ, અલ્લહ મુગ્ધભાવ, પરવશતા, વિરહવ્યાકુળતા, પ્રગલ્ભ વિલાસકાંક્ષા, માનિનીભાવ, રીસ, રોષ, સંયોગસુખ વગેરે અનેકવિધ હૃદયભાવો આલેખાયાં છે તેમાં કાવ્યશાસ્ત્રનિરૂપિત નામિકાભેદ શોધી શકાય તેમ છે, પરંતુ આ આલેખન એવી તાજગીથી ને આગવી રીતે થયું છે કે એમાં દયારામની નારી-હૃદયની ઊંડી સૂઝ વિશેષપણે પ્રગટ થતી જોઈ શકાય છે. કૃષ્ણનું પણ રસિકધૂર્ન નાયક તરીકેનું ચરિત્ર ઊભું થાય છે. ગરબીઓની

માનવઆચાર્યો ધબકતો આ સૃષ્ટિએ ને એમાંના પ્રગલ્ભ શૃંગાર મુનશી જેવાને દયારામને ભક્તકવિ નહીં પણ પ્રાણ્યકવિ માનવા પ્રેર્યા છે. પણ દયારામની અન્ય રચનાઓની જેમ આ ગરબીઓ પણ એમની સાંપ્રદાયિક કૃષ્ણભક્તિનું પરિણામ છે અને એ ગરબીઓની મધુરભક્તિને ગુજરાતના નારીસમાજ ઉમળકાથી પોતાના હૃદયમાં અને કંઠમાં ઝીલી છે.

દયારામ પ્રેમની ધેવછાને મસ્તીના તથા નાયક-નાયિકાના રસિક-ચાતુર્યના આલેખનમાં વિનોદની કેટલીક સુંદર કાણી ઝીલી છે. દયારામની ગોપી માત્ર દાસી નથી, સખી અને સ્વામિની પણ છે અને તેથી એમની ગરબીઓમાં તરવ, રમતિયાળ ભાવોના અપાર વૈવિધ્યને અવકાશ મળ્યો છે, તો બીજી બાજુથી મીરાંમાં જે નરી કૃષ્ણસમ્પતિતા ને તેથી આવતી ભાવની ગહનતા-વેધકતા છે તે દયારામમાં આપણને અનુભવવા મળતી નથી.

આ ગરબીઓ ભાવપરાયણ છે, ક્યન કે વર્ણનપરાયાણ નહીં, તેમ છતાં એમાં કૃષ્ણરૂપ, સધારૂપ, સસકોડ, ઋતુ આદિનાં ચિત્રો પ્રસંગોપાત્ત આછા લસરકાથી મનોહર રીતે ઉઠાવાયાં છે.

એક જ ભાવને સુઘડતાથી ને મનોરમ રીતે અભિવ્યક્ત કરતી દયારામની ગરબી કલાત્મક ઊર્મિકાવ્યના સુંદર નમૂના સમી બની રહે છે. અને એ છે નાટ્યાત્મક ઊર્મિકાવ્ય, કેમ કે લગભગ દરેક ગરબી ઉદ્ગાર રૂપે આપણી સમક્ષ આવે છે. થોડીક ગરબીઓ કૃષ્ણના ઉદ્ગાર રૂપે છે, કોઈક કૃષ્ણ-ગોપીના સંવાદ રૂપે છે, પણ ઘણીખરી ગરબીઓ ગોપીઓના ઉદ્ગાર રૂપે છે. એમાં આત્મોદ્ગાર છે તેમ સખી, કૃષ્ણ, ઉદ્ભવ, અકૂર, વાંસળી, મધુકર વગેરેને સંબોધન પણ છે. કવચિત્ વાંસળીના ઉદ્ગાર રૂપે પણ ગરબી આવે છે. ઉદ્ગારો-સંબોધનમાં અંગતતાનો સૂર આવે છે, તો સંવાદોમાં તર્કચાતુર્ય કે વ્યંગવિનોદની આપલે સ્થાય છે. અભિવ્યક્તિરીતિનું આ વૈવિધ્ય ટાળું આકર્ષક છે.

દયારામની એક લાક્ષણિક કલારીતિ તે રસિક ચમત્કૃતિપૂર્ણ ભાવપલટાની છે. કૃતક રીસ, રોષ, માન, તિરસ્કાર કે ઈર્ષ્યાનો ફુંગો ફુંગાતાં ફટ્ટી જ્ય, છાંચંચ ખસી જ્ય એ રચનારીતિને દયારામ પોતાની ગરબીઓમાં પારંવાર પ્રયોજી છે. ‘શ્યામરંગ સમીપેન જઈ’નું ટાળું જાતી ગોપીનો ખરો હૃદયભાવ કાવ્યને અંતે, “દયાના પ્રીતમ સાથે મુખ નીમ લીધો, મન કાંઠે જે પલક ના નિભાવું” એમ પ્રગટ થઈ જ્ય છે.

આ ગરબીઓમાં ગુજરાતી ભાષાનું અજબ માધુર્ય ને લાલિત્ય પ્રગટ થયું છે. દયારામ શબ્દોને લડાવ્યા છે ને ઘણીબધી ગરબીઓ ગોપીના ઉદ્ગાર રૂપે આવતી હોઈ બૈરક બોલીનો પણ કસ કાઢ્યો છે. નાજુક મનોભાવોને વ્યક્ત કરતા અનેક કાકુઓ અને સ્વાભાવિક તોયે વર્ણસંગીતભરી શબ્દરચના પણ દયારામની વિશેષતા છે. લય-ઢાળ અને ધ્રુવાની નૂતન ને વિવિધ આકૃતિઓએ ગરબીઓની ગેયતામાં ઘણી મોટી કાળો આપ્યો છે. ભાવ, ભાષા, લય -- આ બધામાં દયારામને પૂર્વપરંપરાનો વારસો મળ્યો છે એમ અવશ્ય કહી શકાય પરંતુ દયારામ એને પોતાની આગવી સૂઝથી દીપાવ્યો છે.

નવલસામ પંડવાની આ ઉક્તિ ગરબીઓના રસતત્ત્વને સમુચિત રીતે વર્ણવી આપે છે : “દયારામભાઈનું શૃંગારરૂપી રત્ન ખરા

પાણીએ ચમકતું, નાયિકાભેદે વિસ્તીર્ણ, સુવર્ણ સરખા શબ્દોમાં જડિત અને તાલસુરના તેજોમય સિંધુમાં તરતું છે.” [જ.કો.]

જર્ગ [ઈ.૧૭૦૪ સુધીમાં] : જેન શ્રાવક, ગૌતમભલ્લના પુત્ર. ભૂલથી ‘અગરવાલ’ને નામે નીંધાયેલી ૧૫૯ કડીની ‘પાર્શ્વનાથ-આદિત્યવ્રત-કથા’ (લિ.ઈ.૧૭૦૪)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગુલસૂચી.

[શ.ત્રિ.]

ગલાલ(શાહ) [ઈ. ૧૭૨૩માં લખાત] : કડવાગચ્છના જેન સંવરી. કટવામતના શાહ લાધાજીના શિષ્ય. શાહ પંચાઈણનાં ગુરુભક્તિ અને તપનો મહિમા કરતા તથા એમનું સમગ્ર જીવનચરિત્ર આલેખતા ૭ ઢાળ અને ૭૬ કડીના ‘સાહા પંચાઈણનો નિર્વાણ-રાસ’ (ર.ઈ.૧૭૨૭/સં.૧૭૮૩, શ્રાવણ --; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : કડૂઆમતીગચ્છ પટ્ટાવલી સંગ્રહ, સં. અંબાલાલ પ્રે. શાહ, ઈ.૧૯૭૯. [કી.જે.]

ગલાલસાગર [ઈ.૧૭૦૪માં લખાત] : તપગચ્છના જેન સાંધુ. ૯ કડીના ‘ગોડીપાર્શ્વનાથ-સ્તવન’ (ર.ઈ.૧૭૦૪)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગુલસૂચી.

[શ.ત્રિ.]

ગવરીદાસ [સં.૧૮મી સદી] : પુષ્ટસંપ્રદાયના વૈષ્ણવ કવિ.

સંદર્ભ : પુગુસાહિત્યકાશે.

[કી.જે.]

ગવરીબાઈ/ગૌરીબાઈ [ઈ. ૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ-અવ. ઈ. ૧૮૦૬/સં.૧૮૬૫, ચૈત્ર સુદ ૯] : જ્ઞાનમાર્ગી ત્રીકવિ. જન્મ ડુંગરપુરમાં, લગભગ ઈ.૧૭૫૯માં. જ્ઞાતિ વડનગરા નાગર ગૃહસ્થ. ૫-૬ વર્ષની વયે લગ્ન. પણ ૮ જ દિવસમાં વૈધવ્ય પ્રાપ્ત થતાં જ્ઞાનભક્તિ તરફ વળ્યાં. લખતાંવાંચતાં શીખી ઉપનિષદ, ગીતા, ભાગવતાદિ ગ્રંથોનું સેવન કર્યું ને સાધરી તરીકે પ્રતિષ્ઠા પામ્યાં. ડુંગરપુરનરેશ શિવસિંહે તેમને માટે ઈ.૧૭૮૦માં બંધાવેલા કૃષ્ણ-મંદિરમાં ઈ.૧૮૦૪ સુધી રહ્યાં તે દરમ્યાન યોગમાર્ગનો અભ્યાસ કરી ૧૫ દિવસ સુધી સમાધિમાં રહેવાની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી. પછીથી તીર્થયાત્રાએ નીકળી કાશીમાં નિવાસ કર્યો, ત્યાં કાશીનરેશ સુંદરસિંહે તેમની પાસેથી યોગ પ્રાપ્ત કર્યાં. ત્યાં જ સમાધિ દ્વારા દેહવિસર્જન.

બારમાસી, તિથિ, વાર, ગરબી વગેરે પ્રકારભેદો દર્શાવતાં તેમ જ ગુજરાતી ઉપરાંત હિંદી ને રાજસ્થાની ભાષાનો આશ્રય લેતાં ગવરીબાઈનાં પદો (૬૦૯ મુ.)માં સગુણ-નિર્ગુણ-ઉપાસના તથા સમ-કૃષ્ણભક્તિનો સમન્વય થયેલો છે. સાચી અધ્યાત્મનિષ્ઠા, સમુચિત અર્લાકારોનો ઉપયોગ, વાણીની તળપદી છટા અને રાગ-ઢાળનું વૈવિધ્ય ગવરીબાઈને ગુજરાતની જ્ઞાનમાર્ગી કવયિત્રીઓમાં માનભર્યું સ્થાન અપાવે છે. ગવરીબાઈના ગદ્યનો નમૂનો તેમની ‘ગુરુશિષ્ય-પ્રશ્નોત્તરી’(મુ.)માં જોવા મળે છે.

હરિકૃષ્ણ મહારાજ તથા જિતામુનિ નારાયણના નિદેશ ધરાવતાં પદો આ ગવરીબાઈનાં હોઈ શકે, પરંતુ એ વિશે પ્રમાણભૂત રીતે કહેવું મુશ્કેલ છે.

કૃતિ : ૧. ગવરીકીર્તનમાલા, સં. ‘મસ્ત’, ઈ.૧૯૩૭ (નસં.);

જર્ગ : ગવરીબાઈ

૮૨ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

૨. ગવરીબાઈનું જન્મચરિત્ર, અવસ્તવાલ મ. પચેચ, ઈ. ૧૮૮૨ - પદો; □ ૩. બુકાદોહન:૧; ૪. સંતોની વાણી, સં. ભગવાનજી મહારાજ, ઈ.૧૯૨૦ (+ સં.).

સંદર્ભ : ૧. અસંપરંપરા; ૨. ગુસ્તામધ્ય; □ ૩. ગૂઢાયાદી. [ચ.શે.]

ગંગ : 'ગંગ' તેમ જ 'કવિ ગંગ' એવી નામછાપથી ૨ નાની બોધાત્મક રચનાઓ (મુ.) મળે છે તે કયા ગંગની છે તે નક્કી થઈ શકતું નથી. ગંગને નામે ૫ કડીનું 'અજિતનાથ-સ્તવન' અને 'શાંતિનાથ-સ્તવન' (લે.ઈ.૧૭૯૩) એ કૃતિઓ મળે છે તે ગંગ-૪ ની લોપાની સંભાવના છે. તો કવિ ગંગને નામે 'નક્તમાળા-ચરિત્ર' મળે છે તે કદાચ ગંગ-૨ની લેખ.

કૃતિ : ૧. જૈકાપ્રકાશ:૧; ૨. જૈપ્રપુસ્તક:૧.
સંદર્ભ : ૧. પાંચુલસ્તલેખો; □ ૨. લીંહસૂચી. [ર.સો.]

ગંગ-૧ [ઈ.૧૫૦૪ આસપાસ સુધીમાં] : સંભવતઃ શ્રાવક. મુખ્યત્વે તીર્થંકરસ્તુતિનાં એમનાં ૧૫ ગીતો (મુ.) મળે છે તેમાં આપાની પ્રૌઢિ તથા પ્રાસની ચમત્કૃતિ ધ્યાન ખેંચે છે.

કૃતિ : સંખોધિ, એપિલ ૧૯૭૯-જન્યુ. ૧૯૮૦ - 'શ્રાવક કવિ ગંગકૃત ગીતો', સં. મોગીલાલ જી. સંડેસરા. [ર.સો.]

ગંગ-૨ [સંભવતઃ ઈ.૧૬૪૧માં લખાત] : 'શુકદેવાખ્યાન/શુકસંવાદ' (સંભવતઃ ૨.ઈ.૧૬૪૧ - "પુરાણ સંવચર સત્યાણું હો" અને લે. ઈ.૧૬૭૨)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગૂઢાયાદી; ૨. ફોહનામાવલિ. [ર.સો.]

ગંગ-૩ [ઈ.૧૭૨૨માં લખાત] : 'ઓધવમાધવ-સંવાદ' (૨.ઈ. ૧૭૨૨)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગૂઢાયાદી; ૨. ફોહનામાવલિ. [ર.સો.]

ગંગ(મુનિ)-૪/ગંગજી [ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ]: લોકાગચ્છના જૈન સાધુ. રૂપજ્ઞપિની પરંપરામાં લખમીચંદના શિષ્ય. ૪ ખંડ, ૩૮ ઢાળ અને ૮૦૯ કડીના 'રત્નસારતેજસાર-રાસ' (૨.ઈ.૧૭૦૫/સં.૧૭૬૧, જૈઠ સુદ ૬, ગુરુવાર), ૧૭ ઢાળના 'ધન્નાનો રાસ', 'જંબૂસ્વામીનું ચોદાગિયું/જંબૂસ્વામી-સંગ્રહ' (૨.ઈ.૧૭૦૯/સં.૧૭૬૫, શ્રાવણ સુદ ૨; મુ.), ૬ કડીની 'ગૌતમસ્વામી-સંગ્રહ' (૨.ઈ.૧૭૧૨/સં.૧૭૬૮, પ્રથમ આદરવા વદ ૫, બુધવાર; *મુ.), ૧૩ કડીની 'શ્રીમંધર-વિનતિ' (૨.ઈ.૧૭૧૫/સં.૧૭૭૧, આદરવા સુદ ૧૩; મુ.) અને ૭ કડીની 'પાર્શ્વજિન-સ્તવન'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જૈસમાલા(શા.);૨; ૨. જૈસસંગ્રહ(જૈ.); ૩. લોપ્રપ્રકરણ.

સંદર્ભ : જૈગુકવિઓ:૨,૩(૧). [ર.સો.]

ગંગદાસ-૧ [ઈ.૧૫૪૩માં લખાત]: જુઓ ગંગાદાસ-૧.

ગંગદાસ-૨ [ઈ.૧૬૦૩માં લખાત]: લોકાગચ્છના જૈન સાધુ.

ગંગ : ગંગા(સતી)

જયવંતમુનિના જીવનકાળ (ઈ. ૧૫૭૮-ઈ.૧૬૩૨)માં રચાયેલ 'જયવંત આચાર્યના ભારમાસા' (૨.ઈ.૧૬૦૩/સં.૧૬૫૯, કારતક સુદ ૭)ના કર્તા. આ કૃતિ ભૂલથી ખરતરગચ્છના જિર્નકિલ્લસૂરિની પરંપરામાં વચ્ચિકલ્લોલના શિષ્ય ગંગદાસને નામે નોંધાયેલી છે.

સંદર્ભ : મુખ્યુલસૂચી. [ર.સો.]

ગંગદાસ-૩ [ઈ. ૧૬૧૫માં લખાત]: ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. કીર્તિરત્નસૂરિની પરંપરામાં વચ્ચિકલ્લોલના શિષ્ય. ૧૨૮ કડીના 'વંકચૂલ-રાસ'(૨.ઈ.૧૬૧૫/સં.૧૬૭૧, શ્રાવણ સુદ ૨, ગુરુવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગુકવિઓ:૧,૩(૧). [ર.સો.]

ગંગવિજય [ઈ.૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ]: પદ્યવાર્તાકાર. તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયદેવસૂરિની પરંપરામાં નિત્યવિનંત્યના શિષ્ય. એમનો, ૫૪ ઢાળ અને ૧૨૫૬ કડીમાં કુસુમશ્રી અને ચીરસેનનું અદ્ભુત-રસિક વૃત્તાંત વર્ણવતો 'કુસુમશ્રી-રાસ' (૨.ઈ.૧૭૨૧/સં.૧૭૭૭, કારતક સુદ ૧૩, શનિવાર; મુ.) તેની રસપ્રદ કથનશૈલી તથા ચતુરાઈપૂર્વક પોતાની શ્રીવસ્ત્રા કરતી ધનવતીની, ૧૫ ઢાળ જેટલો વિસ્તાર ધરાવતી, દૃષ્ટાંતકથાને કારણે નોંધપાત્ર બને છે. આ કવિએ ૩ ખંડનો 'જર્નકિલ્લકુમાર-રાસ' (૨.ઈ.૧૭૧૬ કે ૧૭૨૬/સં.૧૭૭૨ કે ૧૭૮૨, કારતક વદ ૧૦, ગુરુવાર) પણ રચ્યો છે.

કૃતિ : આકામલોદયિ:૧(+સં.).

સંદર્ભ : ૧. ગુલિટરેચર; □ ૨. જૈગુકવિઓ:૨,૩(૨); ૩. લીંહસૂચી. [ર.સો.]

ગંગસાહેબ : જુઓ ગંગારામ-૧.

ગંગા(દાસી)-૧/ગંગાબાઈ [ ]: ઉપદેશના ૧ પદ(મુ.)નાં કર્તા.

કૃતિ : પ્રાકાસુધા:૧. [દિ.જે.]

ગંગા(સતી)-૨/ગંગાબાઈ [ ]: સંત કવિત્રી. પરંપરાથી મળતી માહિતી અનુસાર વાઘેલા રાજપૂતની ટીકરી. લગ્નધોળા જંકશન પારેના સમક્રિયાળાના કલણખ(કલણસંગ) ગોલેલ સાથે. ક્રૌંટુંબિક સંસ્કારને કારણે નાનપાત્રથી બંધિત તરફ વળેલાં ગંગાબાઈએ એનો રંગ પતિને પાત્ર લગાડ્યો અને પુત્ર અર્જના ઉંમરલાયક થયા પછી બંનેએ ભજનકીર્તનમાં જી જીવન જોડ્યું. ગાયને જીવતી કરવાનો ચમત્કાર કરવાની ફરજ પડતાં સ્વેચ્છિક રીતે સમાધિ સ્વીકારનાર પતિ કલણખાની પાછળ એમણે પાત્ર પડમા દિવસે સમાધિ લીધી. વચ્ચેના ૫૨ દિવસ એમણે પુત્રવધૂ પાનબાઈ (ફૂલબાઈ નામ પાત્ર નોંધાયેલું મળે છે)ને સેજ ૧-૧ ભજન સંભળાવી બંધિતમાર્ગની શીખ દીધી.

ગંગાસતીના સાહીસિક ઉપવચ્ચ પદો (મુ.)માંથી વૈસિક પદોમાં પાનબાઈને સંબોધન થયેલું મળે છે. ભજનક્રોમાં સાચો પ્રચાર પામેલાં આ પદોમાં બંધિત અને યોગસાધનાથી માંડીને પરમતત્ત્વના સાક્ષાત્કાર સુધીની વિવિધ ભૂમિકાઓનું નિરૂપણ છે. સચોટ અને સરળ

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૮૩

રીને પૂરા આત્મીયભાવથી થયેલ કથન અને “વીજળીને ચમકારે મોતી પરોવવું, પાનબાઈ!” જેવી કેટલીક મામિક પંક્તિઓથી ગંગાબાઈનાં પદો ધ્યાનપાત્ર બને છે.

કૃતિ : ૧. ગંગા સતી એમ બોલિયાં રે, સં. સુનંદા લોહોરા, ઈ.૧૯૭૫ (+સં.); ૨. ગંગા સતીનાં ભજનો, પ્ર. ગોવિંદભાઈ રા. ધામેલિયા, -(+સં.); ૩. સતી ગંગાબાઈ, પ્ર. સસ્તુ સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય, ઈ.૧૯૬૯; □ ૪. સોસંગાણી. [દિ.જે.]

ગંગાદાસ : આ નામે ‘સુદામાખ્યાન’ (લિ.ઈ.૧૬૬૦ આસપાસ) અને પદો એ જૈનેતર કૃતિઓ મળે છે. તે ગંગાદાસ-૧ છે કે જુદા તે સ્પષ્ટ થતું નથી.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત:૧-૨; ૨. ફાલનામાવલિ:૨. [ર.સો.]

ગંગાદાસ-૧/ગંગાદાસ [ઈ.૧૫૪૩માં લખાત]: સુરતના નરસંગપુરાના વતની. જ્ઞાતિએ વણિક. પર્વતસુત. ૧૪૩ રોબાબંધી છપ્પામાં લખાયેલી આ કવિની ‘લક્ષ્મીગૌરી-સંવાદ’(ર.ઈ.૧૫૪૩) લક્ષ્મી અને પાર્વતી વચ્ચેના ચાતુરીપૂર્ણ ને વિનોદરસિક સંવાદોમાં રચાયેલી, વચ્ચેવચ્ચે લોકોક્તિઓ અને સુભાષિતોની ગૂંથણીવાળી કૃતિ છે. આ ઉપરાંત આ કવિએ ‘મહાપુરાણની વિનિતિ’ રચી હોવાની માહિતી મળે છે.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત:૧-૨; □ ૨. રાહસૂચી:૧. [ર.સો.]

ગંગાદાસ-૨ [ઈ.૧૭૦૭માં લખાત]: અવકંઠે ભવાની. ખાખરસરનો વતની. ઈ.૧૭૦૭માં ખંભાત પરગણાના પાદરા ગામના લોકોએ જમાબંધી ભરી નહીં તેથી નવાબ અલીખાનની ફોજ આવતાં તેની સામે લડીને તેને હાર આપનાર બાણ વગેરે ગામલોકોની પ્રશસ્તિ કરતા ‘માણનો સલોકો’ના રચનાર આ કવિને ગામલોકોએ ૭ વીઠાં જમીન આપેલી.

સંદર્ભ : ૧. ગૂલાયાદી; ૨. ફાલનામાવલિ:૧. [ર.સો.]

ગંગાબાઈ : જુઓ ગંગા.

ગંગારામ : આ નામે કૃષ્ણ અને રાધાજીનાં તેમ જ અન્ય પદો નોંધાયેલાં છે. તે ગંગારામ-૧ હોવાનું નિશ્ચિત કહી શકાય તેમ નથી.

સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકલકીકત; ૨. પ્રાકકૃતિઓ; □ ૩. ગૂલાયાદી. [ર.સો.]

ગંગારામ-૧/ગંગાસાહેબ [અવ.ઈ.૧૮૨૭]: રવિભાણસંપ્રદાયના સંતકવિ. ખીમસાહેબના આ પુત્રે રવિસાહેબ સાથે તીર્થયાત્રાઓ પણ કરી હતી. પછીથી એ પિતા સાથે રહ્યા હતા અને સપર (કચ્છ)માં જીવત્સમાધિ લીધેલી. આ કવિનાં આરતી, થાળ વગેરે પ્રકારે બતાવતાં પદો (મુ.)માં સંપ્રદાયની જ્ઞાન-ભક્તિ-યોગની સાધનાનું અનુસરણ છે પણ એમાં ભક્તિની આરતનું સંવેદન વિશેષ ધ્યાન ખેંચે છે. એમનાં પદો હિન્દી ભાષાની અસર બતાવે છે તેમ કેટલાંક હિન્દીમાં પણ છે.

કૃતિ : ૧. યોગ વેદાન્ત ભજન ભંડાર, પ્ર. પ્રેમવંશ ગોવિંદભાઈ

૮૪ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

પુરુષોત્તમદાસ, ઈ.૧૯૭૬(ચોથી આ.) (+સં.); ૨. રવિભાણસંપ્રદાયની વાણી:૧, પ્ર. મંજારામ મોતી, -; ૩. સતવાણી.

સંદર્ભ : ૧. આગુસંતો; ૨. ચમકભીર સંપ્રદાય, ક્રાન્તિકુમાર ભટ્ટ, ઈ.૧૯૮૨. [ર.સો.]

ગંગેવદાસ [ ] : માહુરાના શિષ્ય. એમનાં ૨ પદ મુદ્રિત મળે છે તેમાં યોગમાર્ગ અને ભક્તિમાર્ગની પરિભાષામાં પીરની સ્તુતિ છે.

કૃતિ : ૧. બૃહન્ સંતસમાજ ભજનાવળી, પ્ર. પુરુષોત્તમદાસ ગી. શાહ, ઈ.૧૯૫૦ (છઠ્ઠી આ.); ૨. ભજનસાગર:૧. [ર.સો.]

ગાંગજી-૧ [ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ]: જુઓ ગંગ(મુનિ)-૪.

ગાંગજી-૨ [ ] : ૩૭ કડીના ‘ધ્યાનારાસ’ના કર્તા. સંદર્ભ : ગૂલાયાદી. [શ્ર.ત્રિ.]

ગાંગજીસુત [ઈ.૧૬૫૩માં લખાત]: ‘ધર્મ-સંવાદ’(ર.ઈ.૧૬૫૩)ના કર્તા. સંદર્ભ : ગૂલાયાદી. [શ્ર.ત્રિ.]

ગિરધર-૧ [જ.ઈ.૧૭૮૩-અવ.ઈ.૧૮૫૨]: જુઓ ગિરધરદાસ.

ગિરધર-૨ [ ] : દિશાવાળ પદ્મ. ખાંડ વગેરેને હરાવી દેતા અને દેવોને દુર્લાભ આંખાનું મહિમાગાન કરતા ૩૨ કડીના ‘આંખા-આખ્યાન/આંખાનો મહિમા’ (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ: પ્રાકાસુધા:૧.

સંદર્ભ : ૧. કદહસૂચિ; ૨. ગૂલાયાદી. [દિ.જે.]

ગિરધરદાસ/ગિરધર [જ. ઈ. ૧૭૮૭ - અવ. ઈ. ૧૮૫૨/સં. ૧૯૦૮, ખાદરવા વદ ૧૧]: આખ્યાનકાર અને પદકવિ. માસર (તા. પાદરા) ગામમાં જન્મ. જ્ઞાતિએ દશા લાડ વણિક. પિતા ગરબડદાસ. પિતાનાં ૪ સંતાનોમાં તેઓ ચોથી મોટા હતા. માતાપિતાનું નાનપણમાં અવસાન. આરંભમાં તલાટીની નોકરી તેમણે કરેલી. પછીથી તેમની બહેન સદા વિધવા થતાં અનેવીની વડોદરાની શરફી પેટી તેમણે સંભાળી લીધી. તીર્થયાત્રા દરમ્યાન શ્રીનાથદ્વારા પાસેના આમંત્રણ ગામે અવસાન.

કવિએ એ જમાનાની ગામકી વ્યવહાર પૂરતી કેળવણી લીધા બાદ સત્સંગબળે પુરાણાદિ સંસ્કૃત ગ્રંથોનો પરિચય મેળવેલો. કહેવાય છે કે સંસ્કૃત-હિન્દીનો કેટલોક અભ્યાસ બ્રાજસ્નેહી વલ્લભ-વિજયજી ગોરજી મહારાજ પાસે માસરમાં તો કાવ્યશાસ્ત્રનો અભ્યાસ વડોદરામાં વલ્લભસંપ્રદાયની તેમને દીક્ષા આપનાર કાશીવાળા ગોસ્વામી પુરુષોત્તમજી મહારાજ પાસે કરેલો. તેમના પિતા તથા ૨ બાઈઓ પણ કવિતા કરતા એમ કહેવાય છે. આમ આવા સાહિત્યિક વાતાવરણ સાથે ધાર્મિક વાતાવરણનો જાભ પણ એમને મળેલો. મથુરાના સદ્ધાવલ્લભ-સંપ્રદાયના વડોદરામાંના મંદિરનો કારભાર આચાર્ય રંગીલલાલજી મહારાજે તેમને સોંપેલો. કવિના પુત્ર લલ્લુનું બાલવયે અને તે પછી તરત પત્ની સૂરજનું અવસાન થતાં

ગંગાદાસ : ગિરધરદાસ

કવિનો મોટાભાગનો સમય ખગવત્સેવા, સંતસમાગમ તથા શાસ્ત્ર-પુરાણનાં વચન-કાવ્ય-કીર્તનાદિમાં તથા કાવ્યરચનામાં વ્યતીત થતો રહ્યો. કવિ વાકિતની એક પ્રવૃત્તિ રૂપે, પરમાર્થ માટે જાતે જ કાવ્ય-ગ્રંથો રચી-લખીને બ્રાહ્મણોને તે આજીવિકા માટે આપતા અને પ્રસંગોપાત જાતે સગતાવમાં ગાઈ સંભળાવતા. એમની ખ્યાતિથી પ્રેરાઈ વૈકુંઠરાય નામના ગૃહસ્થે તેમને ૨ વરસ પોતાને ત્યાં રાખી ૩.૪૦૦નો પુસ્કાર પણ આપેલો.

આ કવિની કૃતિઓમાં સૌથી વધુ મહત્વની 'રામાયણ' છે. ગુજરાતી પ્રજામાં અસાધારણ પ્રચાર પામેલી, અધ્યાયને નામે ઓળખાવાયેલાં ૨૯૯ કડવાં અને ૯૫૫૧ કડીની આ કૃતિ (૨.ઈ.૧૮૩૭/સં. ૧૮૯૩, માગશર વદ ૯, રવિવાર; મુ.) વાલ્મીકિરામાયણ ઉપરાંત અન્ય પૌરાણિક સામગ્રીનો પણ આધાર લે છે અને કેટલાક ફેરફારો અને ઉમેરણો પણ દર્શાવે છે. સમકાલીનતાના રંગો ધરાવતું છતાં મૂળ વ્યક્તિત્વને નશ્વર ન જોખમાવતું, માનવસહજ લાગણીઓથી ધબકતું પાત્રાલેખન, કવિની સવિશેષ કામતા પ્રગટ કરતું શાંત અને કસ્ટુરનું આલેખન તથા મધ્યકાલીન પરંપરાની અલંકારસમૃદ્ધિ અને વર્ણન-ચિત્રિ આ કૃતિનાં આસ્વાદ્ય અંગો છે. ગોકુળલીલા, મથુરાલીલા અને દ્વારકાલીલા એમ ૩ અંકમાં કૃષ્ણના સમગ્ર વૃત્તાંતને નિરૂપતી ૨૧૨ અધ્યાય અને ૯૫૦૦ કડીની 'કૃષ્ણચરિત્ર' (૨.ઈ.૧૮૫૨/સં.૧૯૦૮, મહા/વિશ્રામ સુદ ૧૩, રવિવાર; મુ.) કવિની બીજી નોંધપાત્ર કૃતિ છે અને તે રામાયણનાં જેવાં જ શૈલીલક્ષણો ધરાવે છે. ૫૨ કડવાં અને ૧૮૪૫ કડીની 'રાજસૂયયજ્ઞ' (૨.ઈ.૧૮૩૧/સં.૧૮૮૭, જ્યેષ્ઠ સુદ ૧, શનિવાર; મુ.), ૩૨ કડવાં અને ૮૪૫ કડીની 'પ્રહ્લાદ-આખ્યાન' (૨.ઈ.૧૮૨૦/સં.૧૮૭૬, ચૈત્ર સુદ ૯, ગુરુવાર; મુ.) તથા 'પદ'નામક ૨૬ કડવાં અને ૩૭૦ કડીની 'નુલસી-વિવાહ' (૨.ઈ.૧૮૧૫ કે ૧૮૨૨/સં.૧૮૭૧ કે ૧૮૭૮ અસાડ સુદ ૭, બુધવાર; મુ.) એવાં જ શૈલીલક્ષણો ધરાવતી અન્ય આખ્યાનકૃતિઓ છે. તેમાં 'રાજસૂયયજ્ઞ'માં કવિના ઊંડા અધ્યાત્મ-જ્ઞાનને પ્રગટ કરતું કૃષ્ણનું વ્યક્તિચિત્રણ, 'પ્રહ્લાદ-આખ્યાન'માં નિશાળિયા પ્રહ્લાદને મુખે ભક્તિબોધના કક્કાની ગૂંથણી અને 'નુલસીવિવાહ'માં લગ્નોત્સવના ગુજરાતી વાતાવરણનું વીગતપ્રચુર વર્ણન ધ્યાનાર્હ બને છે.

આ ઉપરાંત ગિરધરદાસની ૨૬ કડીની 'રાધિકાવિરહના દ્વાદશ-માસ' (મુ.), સંત્રિપમાં સમગ્ર હનુમાનચરિત્રને સમાવી લેતી ૧૬ કડીની 'પંદરતિથિ હનુમાનની' (મુ.), ૧૪ કડીની રાધાના રૂપની શોભા વર્ણવતી 'ધોળ લીચનું', 'અંબિકાઅષ્ટક', 'કાલિઅષ્ટક/મહાકાળીની સ્તુતિ' (મુ.), ૧૮ કડીની 'પ્રગટવા શ્રી વિઠ્ઠલનાથ' (મુ.) તેમ જ ગરબી, ધોળ વગેરે નામોથી ઓળખાવાયેલાં પ્રેમલક્ષણભક્તિનાં તથા ઉપદેશાત્મક પદો ને કુંડળિયા, ઝૂલણા, સવૈયા જેવી પ્રકીર્ણ પ્રકારની રચનાઓ મળે છે. પદો તેમ જ પ્રકીર્ણ રચનાઓનો ઘણો માગ હિંદીમાં છે ને એમાં વસંતનાં, હિંદોળાનાં, હોળીનાં, રામજન્મસમયનાં એમ વિવિધ વિષયનાં પદો પણ મળે છે. કવિએ હિંદી ભાષામાં 'દાણલીલા' (૨.ઈ.૧૮૧૮), 'જન્માષ્ટમીનાં પદ/શ્રીકૃષ્ણજન્મવર્ણન' (૨.ઈ.૧૮૧૮), 'રાધાકૃષ્ણનો રાસ' (૨.ઈ.૧૮૧૯), 'ગ્રીષ્મઋતુની લીલા' (૨.ઈ.૧૮૨૧), 'નામંત્રમુક્તાવલિ' (૨.ઈ.૧૮૨૮), 'જન્માષ્ટમીનો સોહેલો', 'નરસિંહચતુર્દશીની વધાઈ' વગેરે કેટલીક

ગુણાણંદ : 'ગુજરાતી લોકગીત'

દીર્ઘ કૃતિઓ પણ રચેલી છે.

કૃતિ : ૧. (શ્રી)કૃષ્ણચરિત્ર, સં. ઈસ્લામ સૂ. દેસાઈ, ઈ. ૧૮૯૫; ૨. કૃષ્ણચરિત્ર, પ્ર. બાજબાઈ અમીચંદ, ઈ.૧૮૭૮; ૩. *નુલસી-વિવાહ, પ્ર. બાજબાઈ અમીચંદ, ઈ.૧૮૮૫; ૪. પ્રહ્લાદ આખ્યાન, સં. જગજીવનદાસ દ. મોદી, સં.૨૦૧૬; ૫. રામાયણ, પ્ર. શેઠ જમનાદાસ રૂપનાથજી, ઈ.૧૮૭૧; ૬. એજન, પ્ર. સસ્તું સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય, સં.૧૯૮૧; ૭. કાદોહન:૧; ૮. પ્રેમરસમાળા, પ્ર. બાજબાઈ અમીચંદ, ઈ.૧૮૬૬; ૯. પ્રાકાશના : ૩, ૧૧; ૧૦. બુકાદોહન:૪,૬; ૧૧. અનુગ્રહ, જન્યુ.૧૯૫૮ - 'પ્રગટવા શ્રી વિઠ્ઠલનાથ'; ૧૨. હિન્દુ મિલન મંદિર, નવે. ૧૯૮૧, મે તથા જૂન ૧૯૮૨ - 'કવિ ગિરધરકૃત 'રાધાકૃષ્ણનો રાસ', વિનોદ-ચંદ્ર ઓ. પુરાણી (+સં.).

સંદર્ભ : ૧. કવિ ગિરધર - જીવન અને કવન, દેવદત્ત જોશી, ઈ.૧૯૮૨; ૨. ગિરધર, જગજીવનદાસ દ. મોદી, ઈ.૧૯૧૯; ૩. ગૂણાણંદી. ડિ.જે.]

ગુણાણંદ [ઈ.૧૭૨૯ સુધીમાં] : જૈન. ભૂલથી ગુણાનંદને નામે નોંધાયેલી ૧૩ કડીની 'સ્થૂલિમદ્ર-સંગ્રહ' (લે.ઈ.૧૭૨૯)ના કર્તા. લલિયાના લેખનદોષને કારણે 'ગુણાનંદ'નું 'ગુણાણંદ' થયું હોય એવી પણ સંભાવના છે.

સંદર્ભ : મુખ્યગૂણસૂચી.

[શ.ત્રિ.]

'ગુજરાતી લોકગીત' : ગુજરાતપ્રજાના ઇતિહાસનું એક ઉજ્જવળ પાનું રજૂ કરતા આ લોકગીત(મુ.)નાં ૨-૩ રૂપાંતર-પાકાંતર મળે છે તેમાંથી મેદાણી-સંપાદિત ૧૩૭ જેટલી પંક્તિઓમાં વિસ્તરતો પાઠ એની સવિશેષ કાવ્યમયતાથી ધ્યાન ખેંચે છે. એમાં નિરૂપાયેલો પ્રસંગ શુદ્ધ ઇતિહાસનો ન હોય તોયે પ્રજાભાવનાના પ્રગટીકરણ રૂપે એને અવશ્ય જોઈ શકાય. બાગમાં ઊતરેલા કાબુલના બાદશાહને જેવા નીકળેલી ગુજરી, એની સાસુએ ભય બતાવેલો તે મુજબ, બાદશાહને ત્યાં ફસાય છે અને એનો કાગળ વાંચીને ચડી આવેલા ૯ લાખ ગુજરાતીના પરાક્રમથી મુક્ત થાય છે. બાદશાહને ત્યાં રહી આવેલી ગુજરાતીનો, અલખત, સાસુનણુંદ સ્વીકાર કરતાં નથી, જેથી ગુજરી પાવાગઢ ચાલી જાય છે ને અલોપ થઈ મહાકાળી રૂપે પ્રગટે છે. ગુજરાતી અસ્વીકારની આ વાતમાં જે ધાર્મિક-ક્રોધી સંકુચિતતા પ્રગટ થાય છે તે અવેરચંદ મેદાણીને ગુજરાતપ્રજાના ગૌરવ સાથે બંધબેસતી લાગી નથી અને તેથી એ અંશને તેઓ પાછળથી ઉમેરાયેલો ગણે છે, પણ અસ્વીકારની વાત પરંપરાગત હિંદુસંસ્કારને અનુરૂપ છે એ સ્વીકારવું જોઈએ.

આ લોકગીતમાંથી ગુજરાતીનું મનોહર ને માનપ્રેરક વ્યક્તિત્વ ખડું થાય છે. પાદશાહને જેવા જવાની ઉત્સુકતા અનુભવતી, સાસુની સલાહને અવગણી ચાલી નીકળતી, ક્યા વેશે જવું તેના વિકલ્પો વિચારી મહિયારીનો વેશ સજતી, બાદશાહ ધરેલી વાલકો સામે "તેરે હાથીમેં ક્યા દેખના મેરે આંગણ ભૂરી ભેંસ રે," "તેરી મૂછોમેં ક્યા દેખના, મેરે બકરેકું એસા પૂછ રે" જેવા નિર્ભીક જવાબો આપતી ને ૯ લાખ ગુજરાતી પોતાને બચાવવા ચડી આવશે એવો આત્મ-વિશ્વાસ વ્યક્ત કરતી ગુજરાતીમાં મુગ્ધ, અલ્લહ, ચતુર, સ્વસંસ્કાર-

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૮૫

પ્રેમી 'મુમારીવાળી ગુર્જરચુરનો' તાદ્દશ ચિત્ર આપાણને સાંપડે છે. ગુજરી સાથે વાર્તાલાપ કરતા ને અંતે ગુર્જરોનું પરાક્રમ જેઈ "ગુજરી હમારી બેન રે" એમ કહી એની સોંપણી કરી દેતા બાદશાહના રંગરાગી છતાં અભિજાત વ્યક્તિત્વની પણ અહીં આશી, આકર્ષક રેખાઓ દોરાયેલી છે.

ગીતમાં બાદશાહ-ગુજરીનો સજ્જવતાભર્યો સંવાદ ૧૪ ૭૦ જેટલી પંક્તિ રોકે છે. ગુજરીનું ટૂંકું વેશવાર્ણન કે "તરવારોની તાળી પડે ને ખરણી આવે પાન રે" (=સોહીથી રંગાય) જેવી ચમત્કારક તળપદી કલ્પના ધરાવતું નાનકડું યુદ્ધવર્ણન ગીતમાં ઔચિત્યથી ગૂંથાય છે. ઉત્તરવિદિના અન્ય ભાગોમાં પણ મળતું આ ગીત ગુર્જરપ્રજાતા પ્રાચીન યુદ્ધસા યમાન લોવાથી કે પ્રસંગને અનુલક્ષીને અહીં લિટી ગાથાનો વિનિયોગ થયો હોય છે પણ તે ઉપરાંત ઉક્તિઓ થ્રીક લિટીમાં, થ્રીક ગુજરાતીમાં સરી જાય છે એ સ્વાભાવિક સુન્દરતા-ભર્યું લાગે છે. ગીતનો લગ એકસૂરીલો પણ ગનિભર્યો છે જે નિરૂપ્ય વિષયવસ્તુને ઉઠાવ આપવમાં ખૂબ ઉપકારક થાય છે. બધી પંક્તિને આરંભ આવતા કે'ના લટકામાં ને આવર્તનથી ચાલતી શ્વનપદ્ધતિમાં લોકગીતની લાક્ષણિક છટા અનુભવાય છે.

કૃતિ : ૧. ચંદર ડિગ્ધે ચાલનું, સં. પુષ્કર ચંદરવાકર, સં. ૨૦૨૦ (+ સં.); ૨. રક્ષિણી ચનાર, સં. ઝવેરચંદ મેઘાણી, ઠી.૧૯૭૩ (+સં.).

સંદર્ભ : ગૂલાયાદી. [જ.કો.]

ગુણ(સૂરિ) : આ નામે ૮ કડીનો 'ઋષભદેવજી-જંદ' (લે.સં. ૧૯મી સદી અનુ.) અને ૨૪ કડીનું 'આદિનાથ-વિનતિ-સ્તવન' મળે છે. આ ગુણસૂરિ ક્યા તે સ્પષ્ટ થતું નથી.

સંદર્ભ : મુપુગૂલસૂચી; ૨. લેન્ડેજાસૂચિ:૧. [ક.કો.]

ગુણકીર્તિ : આ નામે 'કર્મવિપાકકાંડ' (લે.ઠી.૧૮૨૧) એ જૈન કૃતિ નોંધાયેલી મળે છે તેના કર્તા ગુણકીર્તિ-૧ છે કે કેમ તે નક્કી થઈ શકે તેમ નથી.

સંદર્ભ : શાહસૂચી:૧. [શ.ત્રિ.]

ગુણકીર્તિ(ભટ્ટારક)-૧ [ઈ.૧૫૭૪માં લખાત] : સંભવતઃ દિગંબર જૈન સાધુ. 'શ્રોણિકપૃથ્થા/પ્રશ્નોત્તર' (૨.ઠી.૧૫૭૪) ગુણકીર્તિ નેમ ૧૪ ગુણભૂષણને નામે નોંધાયેલ મળે છે તે અંક ૧૪ કૃતિ હોવા સંભવ છે. જે તેજ હોય તો ખરેખરું કર્તૃત્વ ધોનું છે તે નક્કી થઈ શકે તેમ નથી.

સંદર્ભ : પાંગુલરનલેખો. [ક્રી.લે.]

ગુણચંદ/ગુણચંદ્ર : આ નામથી ૯ કડીનું 'ગતગોત્રીસી-સ્તવન' (મુ.), ૭ કડીનું 'ત્રીસવિહરમાનજીન-સ્તવન' (મુ.), ૯ કડીનું 'અનાગત-ચતુર્વિશતિ-સ્તવન' (મુ.) અને અન્ય સ્તવન-સંગ્રહ આદિ કૃતિઓ મળે છે તેના કર્તા ક્યા ગુણચંદ/ગુણચંદ્ર છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

'વિજયચંદ-વિજયાચંકાસુતી-સંગ્રહ' (૨.ઠી.૧૭૩૮) ગુણચંદ્ર-૧ની કૃતિ હોવાનું નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી. હરિભદ્રસૂરિકૃત

૮૬ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

મૂળ પ્રાકૃત 'મુનિપતિચરિત્ર' ઉપરના ગુણચંદ્રને નામે નોંધાયેલા સ્તબક (૨.ઠી.૧૭૯૨)ના કર્તા પણ ગુણચંદ્ર-૨ હોવાનું નિશ્ચિતપણે કહી શકાય એમ નથી.

કૃતિ : ૫૨ દ્રવ્ય નય વિચારદિ પ્રકરણ સંગ્રહ, પ્ર. શાવક મંગળ-દાસ લલ્લુભાઈ, સં.૧૯૬૯.

સંદર્ભ : ૧. લીલસૂચી; ૨. લેન્ડેજાસૂચિ:૧. [શ.ત્રિ.]

ગુણચંદ્ર-૧ [ઈ.૧૮મી સદી મધ્યભાગ] : જૈન સાધુ. જ્યસંદની પરંપરામાં ગુલાલચંદ્રના શિષ્ય. ૧૩ કડીના 'સીમંધરસ્વામીનું સ્તવન' (૨.ઠી.૧૭૩૭/સં.૧૭૯૩, પોપ સુદ ૭; મુ.), ૧૧ કડીના 'ગોરીજી-પાર્શ્વનાથસ્વામીનું સ્તવન' (૨.ઠી.૧૭૬૮/સં.૧૮૨૪, પોપ સુદ ૧૩, શનિવાર; મુ.) અને ૨૧ કડીના 'જ્ઞાનપંચમીનું સ્તવન' (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : પ્રાસ્તસંગ્રહ. [શ.ત્રિ.]

ગુણચંદ્ર-૨ [ઈ.૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : જૈન સાધુ. ચૂરવમલ્લના શિષ્ય. 'વન્ના-ચોઢાગિયું' (૨.ઠી.૧૭૮૭/સં.૧૮૪૩, કારતક સુદ ૧૫) અને ૫૭ કડીના 'ચંદ્રગુપ્ત-સોળસ્તવન-ચોઢાગિયું' (૨.ઠી.૧૭૯૪/સં.૧૮૫૦, ભાદરવા સુદ ૪, મંગળવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈનકવિઓ:૩(૧,૨). [શ.ત્રિ.]

ગુણચંદ(સૂરિ)-૩ [: જૈન સાધુ. એમના દુહાની દેશીની ૧૬ કડીના 'વસંત-ફાગુ' (લે.સં.૧૬મી સદી અનુ.; મ.)માં નારીસૌંદર્યનું અને યુગારભાવનું નાજગીભર્યા અલંકારો અને અભિવ્યક્તિની મનોરમ છટાથી વર્ણન થયેલું છે અને ધર્મભાવની અચરથી મુક્ત એવી જૈનમુનિની રચના તરીકે એ ધ્યાન ખેંચે છે. આપાની પ્રાચીનતા જોતાં આ કૃતિ સં.૧૫મી સદીની રચના હોવાનું અનુમાન થઈ શકે છે.

કૃતિ : પ્રાકૃતસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ગુસાઈતિહાસ:૧. [શ.ત્રિ.]

ગુણધીર(ગણિ) [: જૈન સાધુ. મૂળ સંસ્કૃત 'સિલ્હદેમ-આગ્યાન' પરના બાલાવબોધના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈનકવિઓ:૩(૨). [શ.ત્રિ.]

ગુણનંદન [ઈ.૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગચ્છની વડશાખાના જૈન સાધુ. સાગરચંદ્રસૂરિની પરંપરામાં જ્ઞાનપ્રમોદના શિષ્ય. ૩૩૦ કડીના 'મંગલકલ્પ-સાર' (૨.ઠી.૧૬૦૯/સં.૧૬૬૫, કારતક સુદ ૫, સોમવાર) તથા ઈ.૧૬૧૪માં વાચકપદ પ્રાપ્ત કરનાર ગુરુ જ્ઞાનપ્રમોદના અવસાન સુધીનું ચરિત્ર સંક્ષેપમાં વર્ણવતા ૯ કડીના 'વાચકજ્ઞાન-પ્રમોદ-ગીત'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈન સત્યપ્રકાશ, જાન્યુ. ૧૯૪૩ - 'કવિપદ્ય ઔતિ-હાસિક ગીતોંકા સાર' સં. અગરચંદ નાવટા; ૨. મુપુગૂલસૂચી; ૩. લેન્ડેજાસૂચિ:૧. [શ.ત્રિ.]

ગુણનિધાનસૂરિ [ઈ. ૧૫મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : જૈન સાધુ. મૂળ અપ-

ગુણ(સૂરિ) : ગુણનિધાનસૂરિ

પંચ કૃતિ 'ભાવના-સંધિ' પરના બાલાવબાધ (વિ.ઈ.૧૪૯૭)ના કર્તા.
સંદર્ભ : ગુણાનંદેવાલા:૨૦ - 'ઈતિહાસ-પુરાતત્ત્વ વિભાગના પ્રમુખ મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજીનું બાપણું' પરિશિષ્ટ. [કી.જે.]

ગુણનિધાન(સૂરિ)શિષ્ય [ઈ. ૧૫૩૪માં લખાત] : જૈન. અંચલગચ્છના ભાવસાગરશિષ્ય ગુણનિધાનસૂરિના શિષ્ય. 'સિવક'ન નામ નોંધાયેલી ૧૨૨ કડીની 'આદિનાથદેવ-ધવલ/રાસ' (૨.ઈ.૧૫૩૪/સં.૧૫૯૦, કારતક સુદ ૯, ગુરુવાર)ના કર્તા. માત્ર 'સિવક' નામછાપવાળી ૪૬ કડીની 'આદ્રકુમાર-વિવાહસો', ૨૬ કડીની 'નમિનાથના ચંદ્રાવળી', ૨૭ કડીની 'ભંધકકુમાર-સગ્રામ' અને ૫ કડીની 'શાંતિજિન-આરતી' એ કૃતિઓ આ કવિન નામ નોંધાયેલી મળે છે, પરંતુ એ અજ્ઞાતકર્તૃક ગણવી જોઈએ એમ લાગે છે.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ:૩(૧); ૨. મુપુગૂહસૂચી. [કી.જે.]

ગુણપાલ [ઈ. ૧૫૧૮ સુધીમાં] : 'રાયસલ્લવાલંબ-ગીત' વગેરે કેટલીક નૃકડીઓ (વિ.ઈ.૧૫૧૮)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [શ્ર.ત્રિ.]

ગુણપ્રભ : આ નામ ૭ કડીની 'નવકાર-સગ્રામ' (વિ.સં.૧૭મી સદી અનુ.) તથા ૧૫ કડીનું 'પાર્શ્વનાથ-સ્તવન' મળે છે તે ગુણપ્રભ-૧ છે કે કેમ તે નિશ્ચિનપણું કહી શકાય તેમ નથી.

સંદર્ભ : ૧. પાંગુહસ્તલેખો; [ ] ૨. મુપુગૂહસૂચી. [શ્ર.ત્રિ.]

ગુણપ્રભ-૧ [ઈ.૧૫૧૮ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. ૩ કડીના 'નમિ-ગીત' (વિ.ઈ.૧૫૧૮)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [શ્ર.ત્રિ.]

ગુણપ્રધ(સૂરિ)-૨ [ ] : જૈન સાધુ. એમની ૧૦૯ કડીની 'ચિત્રસંભૂતિ-સંધિ'નો ૨.સં.૧૬(૦)૮, આચો ૧૬૯ ને ગુરુવાર (ઈ.૧૫૫૨) અને સં.૧૭૨૯ (ઈ.૧૬૭૩) નોંધાયેલ મળે છે, તેમાંથી બીજી કદાચ લેખનસંવત હોય.

સંદર્ભ : પ્રાકાકૃપરંપરા. [કી.જે.]

ગુણભૂપણ (ભટ્ટારક) [ઈ. ૧૫૭૪માં લખાત] : સંભવત: દિગંબર જૈન સાધુ. 'શૌભિકપ્રશ્નોત્તર' (૨.ઈ.૧૫૭૪)ના કર્તા. જુઓ ગુણકીર્તિ-૧.

સંદર્ભ : પાંગુહસ્તલેખો. [કી.જે.]

ગુણરત્ન(સૂરિ)-૧ [ઈ. ૧૫મી સદી પૂર્વર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. દેવગુરુસૂરિના શિષ્ય. દર્શનશાસ્ત્રના વિદ્વાન આ સૂરિએ સંસ્કૃત ભાષામાં 'કિયારત્નસમુચ્ચય' (૨.ઈ.૧૪૧૦; *મુ.) રચ્યો છે તેમાં તત્કાલીન ગુજરાતી ભાષાનાં કિયાપદ્યોનું પણ સદૃષ્ટાંત નિરૂપણ કરેલું છે. આ ઉપરાંત, ગુણરત્નસૂરિએ સંસ્કૃતમાં 'કલ્યાંતરવાચ્ય' (૨.ઈ.૧૪૦૧), હરિભદ્રસૂરિકૃત 'ષટ્દર્શનસમુચ્ચય' પર ટીકા, સત્તતિકા આદિ કેટલાક ધાર્મિક ગ્રંથોની અવસૂરિઓ (૨.ઈ.૧૪૦૩) તથા અન્ય ગ્રંથો રચ્યાં છે.

કૃતિ : * કિયારત્નસમુચ્ચય, પ્ર. યશોવિજયજી જૈન પાઠશાળા,

ગુણનિધાનસૂરિ : ગુણલાભ

ઈ.૧૯૦૮.

સંદર્ભ : ૧. આકવિઓ:૧; ૨. ગુણકીર્તિહાસ:૧; ૩. જૈસાઈતિહાસ. [ક.શે.]

ગુણરત્ન(સૂરિ)-૨ [ઈ.૧૫મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : નાગવગચ્છના જૈન સાધુ. ગુણસમુદ્રસૂરિની પરંપરામાં ગુણદેવસૂરિના શિષ્ય અને જ્ઞાનસાગર (ઈ.૧૫મી ઉત્તરાર્ધ)ના ગુરુબંધુ. ૧૪૩ કડીના 'આદિનાથ/ક્રમપ-રાસ' તથા ૩૯૭/૪૬૩ કડીના 'ખરત-બાહુભવિપવાહુ/પ્રભંધે'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ:૧; ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. હજૈજ્ઞાસૂચિ:૧. [ક.શે.]

ગુણરત્ન(સૂરિ)-૩/ગુણરત્ન(સૂરિ)શિષ્ય [ઈ.૧૫મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : પાંચલગચ્છના જૈન સાધુ. આણંદમેદુ<ન નામ પળ નોંધાયેલી મળતી 'કાલિકસૂરિ-ભાસ'ના કર્તા ગુણરત્નસૂરિ (ઈ.૧૪૫૭માં લખાત) છે કે એમના શિષ્ય છે તે સ્પષ્ટ થતું નથી.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ:૩(૧); ૨. મુપુગૂહસૂચી. [ક.શે.]

ગુણરત્ન-૪ [ઈ.૧૫૭૪માં લખાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનમાણિક્યસૂરિની પરંપરામાં વિનયસમુદ્રના શિષ્ય. ૧૦૬ કડીની 'સંમતિ-સંધિ' (૨.ઈ.૧૫૭૪/સં.૧૬૩૦, શ્રાવણ સુદ ૫)ના કર્તા. એમણે 'નમસ્કાર-પ્રથમપદ-અર્થ' (*મુ.) નામની વિશિષ્ટ કૃતિ રચી હોવાનો ઉલ્લેખ મળે છે, પરંતુ તે કઈ બાષામાં છે તેની સ્પષ્ટતા નથી.

કૃતિ : *અનેકાર્થ-સ્તનમંજૂષા, --

સંદર્ભ : ૧. યુજિનચંદ્રસૂરિ; [ ] ૨. જૈગૂકવિઓ:૩(૨). [ક.શે.]

ગુણરત્ન(સૂરિ)શિષ્ય[ઈ.૧૫મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : જુઓ ગુણરત્નસૂરિ-૩.

ગુણરંગ(ગણિ) [ઈ.૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : ખરતરગચ્છની ક્ષેમશાખાના જૈન સાધુ. પ્રમોદમાણિક્યના શિષ્ય. 'શત્રુજયયાત્રા-પરિપાટી'(૨.ઈ.૧૫૫૦), ૩૨ કડીના 'સામાયિક વૃહ-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૫૯૩/સં.૧૬૪૯, કારતક -), ૨૩ કડીના 'અજિત-સમવસરણ-સ્તવન', 'અષ્ટોતરશત-નવકારવાલી-મણિકા-સ્તવન', ૧૫ કડીના 'જિનપ્રતિમા-સ્તવન' તથા ૧૫ અને ૫ કડીના ૨ 'પાર્શ્વનાથ-સ્તોત્ર'ના કર્તા.

ગુણરંગન નામ નોંધાયેલી ૮ કડીની 'આદ્રકુમાર-સગ્રામ' (વિ.ઈ. ૧૫૭૮)ના કર્તા આ કવિ હોય એવી સંભાવના છે.

સંદર્ભ : ૧. યુજિનચંદ્રસૂરિ; [ ] ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. લોહસૂચી. [ક.શે.]

ગુણરાજ [ઈ.૧૫૭૪માં લખાત] : જૈન સાધુ. ૧૦૬ કડીની 'સંમતિ-સંધિ' (૨.ઈ.૧૫૭૪)ના કર્તા.

સંદર્ભ : પ્રાકાકૃપરંપરા. [કી.જે.]

ગુણલાભ [ ] : જૈન સાધુ. ૧૪ કડીની 'પૌષધવ્રત-ભાસ'ના કર્તા.

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૮૭

સંદર્ભ : હેન્રીજ્ઞાસૂચિ:૧.

[શ્ર.ત્ર.]

ગુણવંત(ઋષિ) [ઈ.૧૬૪૮ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. ૩૫૦ કડીની 'પ્રભાવતી-ચોપાઈ' (લે.ઈ.૧૬૪૮)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેન્રીજ્ઞાસૂચિ:૧.

[શ્ર.ત્ર.]

ગુણવિજય/ગુણવિજય(ગણિ) : ગુણવિજયગણિને નામે ૬૧૯ ગ્રંથાગ્રનો 'ધર્મિભક્તમાર-પુણ્યપદ્મકરન્દ-રાસ' (૨.ઈ.૧૬૨૪) તથા 'સિદ્ધાસનબત્રીસી-ચોપાઈ' (લે.ઈ.૧૬૬૯) નાંધાયેલ છે તેમ જ ગુણવિજયને નામે 'અક્ષયભદ્રુવ' પરનો બાલાવબોધ, 'જિન-સ્તવન-ચોવીસી' (લે.સં.૧૮મી સદી અનુ.), વિજયદેવસૂરિ વિશેની કેટલીક કૃતિઓ તથા કેટલાંક મુદ્રિત-અમુદ્રિત સ્તવન-સંગ્રહ મળે છે. આ ગુણવિજય કયા છે તે નિશ્ચિત થઈ શકતું નથી.

કૃતિ : ૧. અસસંગ્રહ; ૨. પ્રાસપસંગ્રહ:૧; ૩. સંગ્રહમાળા (પં..)

સંદર્ભ : ૧. જૈનકવિઓ:૧; ૨. મુપુગૂડસૂચી; ૩. લીંહસૂચી; ૪. હેન્રીજ્ઞાસૂચિ:૧. [ક.શે.]

ગુણવિજય(ગણિ)-૧ [ઈ.૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયસેનસૂરિની પરંપરામાં પંડિત કનકવિજયના શિષ્ય. જીવદયાનો વિષય લઈને રચાયેલા એમના દુહા-દેશીબદ્ધ ૧૨૫ કડીના 'ક્રોચરવ્યવહારી-રાસ' (૨.ઈ.૧૬૩૧/સં.૧૬૮૭, આસો વદ ૯; મુ.)માં ખંભાતના સુલતાન પાસેથી ૧૨ ગામનો અધિકાર મેળવી અમારિ પ્રવર્તાવનાર ક્રોચરનું વૃત્તાંત વર્ણવાયું છે. આ ઉપરાંત, આ કવિએ 'પ્રિયંકરનુપ-ચોપાઈ' (૨.ઈ.૧૬૨૨/સં.૧૬૭૮, આસો સુદ ૧૩) તથા ૧૭૬/૨૭૬ કડીની 'કાશીદેશાધીશ)જયચંદ્ર/જયતચંદ્ર-રાસ' (૨.ઈ.૧૬૩૧/સં.૧૬૮૭, આસો સુદ ૯)એ કૃતિઓ પણ રચેલી છે.

કૃતિ : એસસંગ્રહ:૧(+સં.).

સંદર્ભ : ૧. મરાસસાહિત્ય; ૨. જૈનકવિઓ:૧,૩(૧); ૩. લીંહસૂચી; ૪. હેન્રીજ્ઞાસૂચિ:૧. [ક.શે.]

ગુણવિજય(વાચક)-૨ [ઈ.૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયસેનસૂરિની પરંપરામાં કમલવિજયના શિષ્ય વિદ્યાવિજયના શિષ્ય. દુહા-દેશીબદ્ધ ૨૧૩ કડીમાં વિજયસિદ્ધસૂરિને આચાર્યપદ મળ્યું ત્યાં સુધીનું વૃત્તાંત, સર્વ આનુષંગિક ઐતિહાસિક માહિતી ગૂંથી લઈને, માંડીને વર્ણવતા એમનો 'વિજયસિદ્ધસૂરિ-વિજયપ્રકાશ-રાસ' (૨.ઈ.૧૬૨૭/સં.૧૬૮૩, આસો સુદ ૧૦; મુ.) તથા ૫૪ કડીનો 'વિજયસેનસૂરિનિર્વાણ-રાસ/વિજયસેનસૂરિ-સંગ્રહ' એમાંની માહિતીને કારણે નાંધયાત્ર બને છે. આ કવિએ, આ ઉપરાંત, ૯૫ કડીની 'નિમિજિન/નેમીશ્વર-ફાગુ' (૨.ઈ.૧૬૨૫/સં. ૧૬૮૧, વસંત માસ -; મુ.), ૮૪ કડીની '(બંભાણવાડમંડન)-ચલાવૌરફાગ-સ્તવન', 'શીલ-બત્રીસી' (મુ.), 'સાતસોવીસ-જિનનામ/તીર્થંકર-સ્તવન' (૨.ઈ.૧૬૧૨/સં.૧૬૬૮, ચૈત્ર -; રવિવાર) તથા ૧૩ કડીની 'સામાયિક-સંગ્રહ' એ કૃતિઓ રચેલી છે. તેમણે સંસ્કૃતમાં હેમવિજયકૃત અપૂર્ણ 'વિજયપ્રશસ્તિ'માં છેલ્લા ૫ સર્ગો ઉમેરી સમગ્ર પર 'વિજયદીપિકા-ટીકા' (૨.ઈ.૧૬૩૨) તથા 'કલ્પકલ્પવતા-

ટીકા' રચેલ છે.

કૃતિ : ૧. એસસંગ્રહ(+સં.); ૨. એસમાલા:૧; ૩. જિસ્તકા-સંદોહ:૧; ૪. જૈનકાસંચય(+સં.); ૫. સ્વાધ્યાય, નવ. ૧૯૮૦ - 'કવિ ગુણવિજયકૃત નેમીશ્વર ફાગુ', સં. કનુભાઈ પ્ર. શેઠ (+સં.).

સંદર્ભ : ૧. જૈનકવિઓ:૧; ૨. જૈનકવિઓ:૧,૩(૧); ૩. લીંહસૂચી. [ક.શે.]

ગુણવિજય-૩ [ઈ.૧૭મી સદી] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયાણંદ સૂરિની પરંપરામાં કુંવરવિજયના શિષ્ય. વિજયાણંદસૂરિના સભ્યકાળ (ઈ.૧૬૨૦-ઈ.૧૬૫૫)માં રચાયેલા ૫ ઢાળ અને ૪૯ કડીના 'ગુણ-મંજરીવરદત્ત/જ્ઞાનપંચમી/ગૌભાગ્યપંચમી-સ્તવન' તથા ૧૧ કડીની 'ઋષભદેવ-સ્તવન' એ કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : ચૈતસંગ્રહ:૨.

સંદર્ભ : ૧. જૈનકવિઓ:૧; ૨. મુપુગૂડસૂચી; ૩. હેન્રીજ્ઞાસૂચિ:૧. [ક.શે.]

ગુણવિજય-૪ [ઈ. ૧૭મી સુધીમાં] : જૈન સાધુ. ન્યાવિજયના શિષ્ય. ૬ કડીના 'સુન્દરજિન-સ્તવન' (લે.ઈ.૧૭૫૯)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂડસૂચી. [ક.શે.]

ગુણવિજય-૫ [ ] : જૈન સાધુ. ન્યાવિજયના શિષ્ય. ૯ કડીના 'શંખિશ્વર)પાર્શ્વજિન-સ્તવન' (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : શંસ્તવનાવલી. [ક.શે.]

ગુણવિનય : આ નામે 'મિમ-ધમાલ', 'પ્રભંજના-સંગ્રહ' વગેરે કોઈક કૃતિઓ નોંધાયેલી છે તે ગુણવિનય-૧ની જ હોવાનું નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

સંદર્ભ : ૧. પ્રાકરૂપરંપરા; ૨. લીંહસૂચી; ૩. હેન્રીજ્ઞાસૂચિ:૧. [પા.વે.]

ગુણવિનય(વાચક)-૧ [ઈ.૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ.૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : રાસકવિ તથા ગદ્યાકાર. ખરતરગચ્છની ક્ષેમશાખાના જૈન સાધુ. ક્ષેમરાજ ઉપાધ્યાયની પરંપરામાં ઉપાધ્યાય જયસોમના શિષ્ય. 'ખંડપ્રશસ્તિ'ની ટીકા (૨.ઈ.૧૫૮૫) તથા 'જિનરાજસૂરિ-અષ્ટક' (૨.ઈ.૧૬૨૦)નાં રચનાવર્ષોને આધારે કવિનો જીવનકાળ ઈ.૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધથી ઈ.૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ સુધીમાં મૂકી શકાય. યુગપ્રધાન જિનચંદ્રસૂરિ ઈ.૧૫૯૨માં લાહોરમાં અકબરને મળ્યા ત્યારે તેમના શિષ્યવૃંદમાં આ કવિ હતા. ત્યાં ઈ.૧૫૯૩માં એમને વાચનાચાર્યની પદવી આપવામાં આવેલી. એમની નવીનવી કાવ્યરચનાઓ સાંભળીને જહાંગીરે તેમને 'કવિરાજ'નું પદ આપ્યાની માહિતી પણ મોંઘાયેલી છે.

'ખંડપ્રશસ્તિ' જેવા કઠિન કાવ્ય ઉપરની ટીકાથી જૈમની સાહિત્યિક કારકિર્દીનો આરંભ થતો જણાય છે તેવા આ કવિ સંસ્કૃત માધાના પણ મોટા વિદ્વાન હોવાનું દેખાઈ આવે છે. ૧૨૦૦૦ શ્લોકોમાં વિસ્તરતી એમની 'હુડિકા' (૨.ઈ.૧૬૦૯) જેવી સંગ્રહાત્મક કૃતિમાં ૧૫૦થી વધુ ગ્રંથોનો નિદેશ છે તે બતાવે છે કે કવિએ જૈન શાસ્ત્રગ્રંથો ઉપરાંત કાવ્યસાહિત્યાદિ અન્ય ગ્રંથોનું પણ

હોંડું અધ્યયન કર્યું છે. એમની કેટલીક કૃતિઓની સુંદર મરોડદાર અક્ષરોમાં સ્વલિખિત પ્રત મળે છે તે તેમની પંડિત તરીકેની ચીવટ અને ચોકસાઈને પણ આગારી હોય. કવિની ગુજરાતી કૃતિઓની પદાવલિમાં તેમની સંસ્કૃત ભાષાની સજ્જતાએ પ્રભાવ પાડેલો છે. કવિની કૃતિઓમાં જોવા મળતું અપાર દેશીવૈવિધ્ય એમની સંગીતના જ્ઞાનની શાખ પૂરે છે.

કવિની કથાત્મક કૃતિઓમાં અકબરબાદશાહ અને જિનચંદ્રસૂરિના મેળાપમાં નિમિત્તરૂપ થયેલા બિકાનેર રાજ્યના મંત્રી કર્મચંદ્રનો તથા તેમના પૂર્વજોનો વીગતપ્રચુર ઇતિહાસ આપતો ૨૨૯ કડીનો દેશીબદ્ધ ‘કર્મચંદ્રવંશાવલિ-પ્રબંધ’ (૨.ઈ.૧૫૯૯/સં.૧૬૫૫, મહા ૧૦; મુ.) કવિના ગુરુ ન્યસોમની સંસ્કૃત કૃતિ પરથી રચાયેલો છે અને ઐતિહાસિક માહિતીની દૃષ્ટિએ નોંધપાત્ર છે. કવિની રાસાત્મક કૃતિઓમાં ‘ધન્નાશાલિબદ્ધ-ચોપાઈ’ (૨.ઈ.૧૬૧૮/સં. ૧૬૭૪, કારતક સુદ ૧૫ કે માગશર - ૧૦; મુ.) સૌથી વધારે મહત્વની છે. મુખ્યત્વે દેશીબદ્ધ ૬૧ ઢાળ અને ૧૨૨૬ કડીની આ કૃતિ જિનક્રીતિસૂરિવિરચિત ‘દાનકલ્પદ્રુમ’ તથા જ્ઞાનસાગરગણિ-વિરચિત ‘ધન્યકુમાર-ચરિત્ર’ને આધારે રચાયેલી છે પણ ‘દાનકલ્પદ્રુમ’ને મુકાબલે એ ઘણો સંક્ષેપ બતાવે છે તેમ જ કેટલાંક વર્ણનો, વર્ણવિન્યાસાદિનું ચાતુર્ય, અલંકારરચનાની પ્રૌઢિ, સંસ્કૃત ઉપરાંત હિંદી-રાજસ્થાની-ફારસી પદાવલિ તથા તળપદાં કહેવતો-રૂઢિપ્રયોગોથી સમૃદ્ધ બાની એ બધામાં કવિનું ઉત્તમ કવિત્વ પ્રગટ કરે છે. જૈન નલકથાને અનુસરતો, મુખ્યત્વે દેશીબદ્ધ ૧૬ ઢાળ અને ૩૫૩ કડીનો ‘નલદવદંતી-પ્રબંધ’ (૨.ઈ.૧૬૦૯/સં.૧૬૬૫, આસો ૧૬ ૬, સોમવાર; મુ.) થોડાંક હદ પ્રસંગચિત્રણો સાથે બહુધા સીધું કથાકથન કરે છે અને ‘ધન્નાશાલિબદ્ધ-ચોપાઈ’નાં જેવાં જ શૈલીલક્ષણો પ્રગટ કરે છે.

કવિની અન્ય રાસકૃતિઓ આ પ્રમાણે છે : ૧૭૩ કડીની ‘ક્ય-વન્ના-ચોપાઈ/સંધિ’ (૨.ઈ.૧૫૯૮/સં.૧૬૫૪, અસાડ ૧૬ ૮), ‘અંજનાસુંદરી-પ્રબંધ’ (૨.ઈ.૧૬૦૬/સં.૧૬૬૨, ચૈત્ર સુદ ૧૩, બુધવાર), ૨૬૮ કડીની ‘ઋષિદત્તાન્વોપાઈ’ (૨.ઈ.૧૬૦૭/સં.૧૬૬૩, ચૈત્ર સુદ ૯, રવિવાર), ૧૦૯ કડીની ‘ગુણસુંદરીપુણ્યપાલ-ચોપાઈ’ (૨.ઈ.૧૬૦૯), ૧૦૯ કડીની ‘નમ્બુ-રાસ’ (૨.ઈ.૧૬૧૪/સં.૧૬૭૦, શ્રાવણ સુદ ૧૦, શુક્રવાર), ૧૭૦ કડીની ‘મૂલદેવકુમાર-ચોપાઈ’ (૨.ઈ.૧૬૧૭/સં.૧૬૭૩, જૈષ્ઠ સુદ ૧૩, મંગળ/શુક્રવાર), ૨૪૨ કડીની ‘કલાવતી-ચોપાઈ’ (૨.ઈ.૧૬૧૭/સં.૧૬૭૩, શ્રાવણ સુદ ૯, શનિવાર), ‘અગડદત્ત-રાસ’ તથા ‘દુમુહપ્રત્યેકબુદ્ધ-ચોપાઈ’. શ્રાવિકા જીવીએ ઈ.૧૫૯૯માં ગુણવિનય પાસે બાર વ્રત લીધાં તેનું વર્ણન કરતી ‘બારવ્રતજોડી/રાસ’ ગુણવિનયની જ કૃતિ છે એમ નિશ્ચિતપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.

૨૪૭ કડીની ‘જીવસ્વરૂપ-ચોપાઈ’ (૨.ઈ.૧૬૦૮/૧૬૧૧) તથા અન્ય મતોનું ખંડન કરતી ૧૩૦૦ ગ્રંથાગ્રની ‘પ્રશ્નોત્તરમાલિકા-પાર્શ્વચંદ્રમત-(દલન)-ચોપાઈ’ (૨.ઈ.૧૬૧૭), ‘અંચલમતસ્વરૂપવર્ણન’ (૨.ઈ.૧૬૧૮/સં.૧૬૭૪, મહા સુદ ૬, બુધવાર), ‘લુંપકમતતમો-દિનકર-ચોપાઈ’ (૨.ઈ.૧૬૧૯/સં.૧૬૭૫, શ્રાવણ ૧૬ ૬, શુક્રવાર) અને ૩૮૨ કડીની ‘તપાએકાવનબોલ-ચોપાઈ’ (૨.ઈ.૧૬૨૦) એ કૃતિઓ કવિનો જૈનધર્મવિષયક સઘળા આચાર-વિચારોનો ઊંડો

ગુણવિમલ : ગુણસમુદ્ર(સુધિ)
ગુ.સા.-૧૨

અને બારીક અભ્યાસ દર્શાવે છે. ‘ધર્મસાગર-ત્રીસબોલખંડન/ ત્રિશદ્-ઉત્સૂત્રનિરાકરણ-કુમતિમતખંડન’ ગદ્યમાં કે પદ્યમાં હોવાનું નિશ્ચિત થતું નથી તે ઉપરાંત કવિએ તપગચ્છના ધર્મસાગરના ‘ઉત્સૂત્રખંડન’ના પ્રત્યુત્તર રૂપે સંસ્કૃતમાં ‘ઉત્સૂત્રોત્પાટન-કુલક’ (૨.ઈ.૧૬૦૯) એ કૃતિ રચી હતી તેનું આ ગુજરાતી નામાંતર થયું હોય એવી શક્યતા પણ નકારી ન શકાય.

કવિની પ્રકીર્ણ રચનાઓમાં ઈ.૧૫૮૮માં થયેલી યાત્રાને વર્ણવતી ૩૨ કડીની ‘શત્રુજયચૈત્યપરિપાટી’, ૩૨ કડીનું ‘ચારમંગલ-ગીત’ (૨.ઈ.૧૬૦૪), ‘શત્રુજયયાત્રા-સ્તવન’ (૨.ઈ.૧૬૦૭/સં. ૧૬૬૩, ફાગણ સુદ ૧૩), ૩૧ કડીની ‘ખરતરગચ્છગુર્વાવલી/ગુરુ-પટ્ટાવલી’ (મુ.) ‘ચોવીસજિન-સ્તવન’, જિનચંદ્રસૂરિ, જિનસિદ્ધસૂરિ અને જિનરાજસૂરિ વિશેનાં કેટલાંક ગીતો તથા અન્ય સ્તવનો વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. આમાંની કેટલીક રચનાઓ હિંદીમાં પણ છે.

ગદ્યમાં આ કવિએ ‘ન્યતિહુઆણ-સ્તોત્ર’, ‘બૃહત્સંગ્રહણી’, ‘નમોત્યુણમ્’, ‘કલ્પસૂત્ર’, ‘આદિ-સ્તવન’ અને ‘પ્રણિપાતવરદંડક’ એ કૃતિઓ પર બાલાવબોધ, ‘ભક્તામર’ પર ટ્વો તથા ‘તપોલધુ-વિચારસાર’ રચ્યા હોવાની માહિતી મળે છે.

સંસ્કૃતમાં ઉપર નિર્દેશેલી કૃતિઓ ઉપરાંત ‘નેમિ-ગીત’, ‘દમયંતી-કથા/નલ-ચંપૂ’, ‘રઘુવંશ’, ‘વૈરાગ્ય-શતક’ જેવી કાવ્યકૃતિઓ પર તેમ જ ‘સંબોધસખતિકા’, ‘લઘુઅજિતશાંતિ-સ્તવ’, ન્યસોમકૃત સંસ્કૃત ‘કર્મચંદ્રમંત્રીવંશ-પ્રબંધ’ જેવી જૈન ધર્મની કૃતિઓ ઉપર ટીકા કે વૃત્તિ રચેલી છે. તેમણે ‘વિચારરત્નસંગ્રહલેખન’ તથા ‘સવ્વન્યશબ્દાર્થસમુચ્ચય’ નામની સ્વતંત્ર કૃતિઓ પણ રચેલી છે.

કૃતિ : ૧. ધન્ના-શાલિબદ્ધ ચોપાઈ, સં. રમણલાલ ચી. શાહ, ઈ.૧૯૮૩ (નસં.); ૨. નલદવદંતી પ્રબંધ, સં. રમણલાલ ચી. શાહ, ઈ.૧૯૮૦(નસં.); ૩. ઐજ્ઞકાસંગ્રહ; ૪. ઐયસંગ્રહ; ૫. જૈઞકાસંચય(નસં.).

સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈતિહાસ; ૨. યુજિનચંદ્રસૂરિ; ૩. જૈગૂકવિઓ:૧, ૩(૧); ૪. હેજૈજ્ઞાસૂચિ:૧. [ભા.વે.]

ગુણવિમલ [ઈ.૧૬૩૯ સુધીમાં] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. હીરવિનયસૂરિની પરંપરામાં પંડિત વિનયવિમલના શિષ્ય. ૨૭ કડીના ‘(દિલ્હીખંડન)વીરજિનપૂજાવિધિ-સ્તવન’ (વિ.ઈ.૧૬૩૯; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : પ્રાસ્તરત્નસંગ્રહ:૨.
સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂહસૂચી; ૨. હેજૈજ્ઞાસૂચિ:૧. [ય.શે.]

ગુણશેખર [ ] : જૈન સાધુ. ૫ કડીની ‘અમર-સાગરસૂરિ-ભાસ’ના કર્તા.
સંદર્ભ : હેજૈજ્ઞાસૂચિ:૧. [શા.ત્રિ.]

ગુણસમુદ્ર(સુધિ) [ઈ.૧૫૩૮ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. ૧૩ કડીના ‘પાર્શ્વનાથ-સ્તવન’(વિ.ઈ.૧૫૩૮)ના કર્તા. એમને પૌર્ણમિક-ગચ્છના ગુણસાગરસૂરિના શિષ્ય તરીકે ઓળખાવવામાં આવ્યા છે પણ એને માટે કશો આધાર નથી.
સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [શા.ત્રિ.]

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૮૯

ગુણસમુદ્ર(સૂરિ)શિષ્ય [ઈ.૧૫૫મી સદી મધ્યભાગ]: ત્રાજિલગચ્છના જૈન સાધુ. ગુણસમુદ્રસૂરિ(ઈ.૧૫૫મી સદી મધ્યભાગમાં હયાત)ના શિષ્ય. ભુલથી ઉદયને નામે નોંધાયેલી ૩૫૬ ક્રીની 'શકુન-ચોપાઈ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૃકવિઓ:૧ - '૨૮ ગુણસ્તનસૂરિ'; ૨. આલિસ્તઓઈ:૨; ૩. જૈગૃકવિઓ:૩(૧). [કી.જી.]

ગુણસાગર : આ નામે ૧૮ ક્રીની 'અક્રીટીપમુનિની સગ્રાપ' (મુ.), 'શ્રી-સ્તવન' (વિ.સં.૧૮મી સદી), ૨૮ ક્રીની 'ચિતામણિ-પાર્શ્વનાથ-વિનતિ-સ્તવન' (વિ.સં.૧૮મી સદી અનુ.), ૪ ઢાળ અને ૨૪ ક્રીની 'નરકદુઃખવર્ણનગામિત-આદિનાથ-સ્તવન' (વિ.ઈ.૧૬૬૮; મુ.), ૧૬ ક્રીની 'જંબુસ્વામીની સગ્રાપ' તથા ૨૦ ગ્રંથાગ્ર ધરાવતી 'પુણ્ય-સગ્રાપ' મળે છે. આ ગુણસાગર ક્યા છે તે સ્પષ્ટ થતું નથી.

કૃતિ : ૧. કિસ્તકસંદોહ:૨; ૨. મોસસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. આલિસ્તઓઈ:૨; ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. રાહ-સૂચી:૨; ૪. હેજૈજ્ઞાસૂચિ:૧. [ચ.શે.]

ગુણસાગર-૧ [ઈ.૧૬૨૫ મુનીમાં] : સલધારગચ્છના જૈન સાધુ. હેમસૂરીશ્વરના શિષ્ય. ૧૫૦૦ ગ્રંથાગ્રના 'નિમિચરિત્રમાલા'(વિ.ઈ. ૧૬૨૫)ના કર્તા. અભયદેવસૂરિશિષ્ય ને 'નિમિચરિત'ના કર્તા હેમચંદ્ર-સૂરિના સીધા શિષ્ય આ હોય તો એમનો સમય ૧૨મી સદી ગણાય પરંતુ કૃતિની ભાષા મોઝા સમયનું સૂચન કરે છે. આથી 'જૈન જુજર કવિઓ'એ આ કૃતિ ગુણસાગર-૪ની જ હોવાનું અને કવિએ 'નિમિચરિત'નો આધાર લીધેલો હોઈ હેમસૂરીશ્વરને ખેતાના ગુરુ ગણાવ્યા હોવાનું અનુમાન કર્યું છે. પરંતુ આ જાતના અનુમાનનું પણ સમર્થન કરવું મુશ્કેલ છે.

સંદર્ભ : જૈગૃકવિઓ:૩(૧).

[ચ.શે.]

ગુણસાગર-૨ [ઈ.૧૬૨૭માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયસેનસૂરિની પરંપરામાં મુક્તિસાગર(રાજસાગરસૂરિ)ના શિષ્ય. ૭૨ ક્રીની 'સમ્યક્ત્વમૂલ-બારગ્રત-સગ્રાપ' (૨.ઈ.૧૬૨૭/સં.૧૬૮૩, મહા સુદ ૧૩, શુક્રવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૃકવિઓ:૩(૧).

[ચ.શે.]

ગુણસાગર-૩ [ઈ.૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : અંચલગચ્છના જૈન સાધુ. ગજસાગરસૂરિના શિષ્ય. ગજસાગરસૂરિના અવસાન (ઈ.૧૬૦૩) સુધીની માહિતી આપતા ૧૦૫ ક્રીના ચરિત્રાત્મક રાસ 'ગજસાગરસૂરિનિર્ગણ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. અંચલગચ્છ દિગ્દર્શન, સં. 'પાર્શ્વ', ઈ.૧૯૬૮; ૨. જૈલાપ્રોસ્ટા. [ચ.શે.]

ગુણસાગર-૪ [ઈ.૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : વિજયગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયજ્ઞપિની પરંપરામાં પદ્મસાગરસૂરિના શિષ્ય. એમનો ૯ ખંડ અને ૧૫૧ ઢાળનો દુહા-દેશીબદ્ધ 'ઢાળસાગરહરિવંશ-પ્રબંધ'(૨.ઈ. ૧૬૨૦/સં.૧૬૭૬, શ્રાવણ સુદ ૩, સોમવાર; મુ.) વસુદેવચરિત્ર, કૃષ્ણબલદેવચરિત્ર, નેમિનાથચરિત્ર, સાંબપ્રદ્યુમ્નચરિત્ર અને

૯૦ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

પાંડવકથાના સમાવેશ કરતો જૈન પરંપરાની મહાભારતકથા વિસ્તારથી અને વીગતપ્રચૂર રીતે વર્ણવે છે તથા લાક્ષણિક ધ્રુવાઓ વાળી સુંદર અને ગેય દેશીઓ, દૃષ્ટાંતપૂર્વક અપાયેલો ધર્મશ્રોત, કેટલાંક નોંધપાત્ર વાવાલેખન ને વર્ણનો, આંતરપ્રાંતનો વિનિયોગ અને ભાષામાં હિંદી અસર એ લાક્ષણિકતાઓ ધરાવે છે. આ સિવાય તેમની અન્ય કૃતિઓ આ પ્રમાણે છે : ૨૦ ઢાળનો 'ક્યવન્ના/કૃતપુણ્ય-ચક્ર' (૨.ઈ.૧૬૨૦), 'સંગ્રહણીવિચાર-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૬૧૮), ૨૯ ક્રીની 'મનગુણત્રીસી-સગ્રાપ' (મુ.), ૩૨ ક્રીની 'રઘુલિન્દ્ર-ગીત' તથા મુખ્યત્વે હિંદીમાં ૨૧ ક્રીનો 'હસ્તિનાપુર મંડન)શાંતિજિનવિનતિરૂપ-છંદ'(મુ.).

કૃતિ : ૧. ઢાલસાગર, પ્ર. મગનલાલ જ. શાહ, સં.૧૯૪૬; ૨. ચૈસ્તસંગ્રહ:૨,૩; ૩. પ્રાછંદસંગ્રહ; ૪. શનીશ્વરની ચોપાઈ આદિક લઘુગ્રંથોના સંગ્રહનું પુસ્તક, પ્ર. શ્રાવક ભીમસિંહ માલુક, ઈ.૧૯૨૨.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૃકવિઓ:૧,૩(૧); ૨. ડિક્કેટોગભાઈ: ૧૮(૨); ૩. લીહસૂચી; ૪. હેજૈજ્ઞાસૂચિ:૧. [ચ.શે.]

ગુણસાગર-૫ [ઈ.૧૬૬૮માં હયાત] : જૈન સાધુ. 'ચંદનભાલા-ચોપાઈ'(૨.ઈ.૧૬૬૮)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૃકવિઓ:૨.

[ચ.શે.]

ગુણસાર [ ] : જૈન સાધુ. ૧૫ ક્રીના 'શ્રાહ્લવિધિમાવના-કુલક'(વિ.સં.૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી.

[શા.ત્ર.]

ગુણસેન [ઈ.૧૬૨૮માં હયાત] : સાગરચંદ્રસૂરિશાખાના જૈન સાધુ. વાચક સુખનિધાનજ્ઞના શિષ્ય. ૨ ક્રીના 'સુખનિધાનગુરુ-ગીત' (સ્વલિખિત, વિ.ઈ.૧૬૨૮; મુ.) તથા અન્ય સ્તવનોના કર્તા.

કૃતિ : ઐજૈકાસંગ્રહ(+સં.).

[ચ.શે.]

ગુણસોભાગ્ય-૧ [ઈ.૧૫૫૩માં હયાત] : જૈન સાધુ. વિજયદાનસૂરિના શિષ્ય. ૫ ક્રીની 'ધર્મભાગ્યપાર્શ્વનાથ-સ્તવન'(૨.ઈ. ૧૫૫૩)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી.

[ચ.શે.]

ગુણસોભાગ્ય(સૂરિ)-૨ [ઈ.૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : જુઓ વિનય-મંડનશિષ્ય જયવંતસૂરિ.

ગુણહર્ષ : પંડિત ગુણહર્ષને નામે ૭ ક્રીની 'વીરગૌતમ-સગ્રાપ' મળે છે તેના કર્તા ગુણહર્ષ-૧ છે કે કેમ તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

સંદર્ભ : હેજૈજ્ઞાસૂચિ:૧.

[શા.ત્ર.]

ગુણહર્ષ-૧ [ઈ.૧૭મી સદી] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. હીરવિજય-સૂરિની પરંપરામાં વિજયદેવસૂરિ (આચાર્યકાળ ઈ.૧૬૦૨-ઈ.૧૬૫૭)ના શિષ્ય. ૧૦ ઢાળ અને ૧૨૦ ક્રીના 'મહાવીરજિન-નિર્વાણ-સ્તવન/મહાવીરજિન-દ્વીપાલિકામહોત્સવ-સ્તવન'(વિ.ઈ.૧૭૯૮; મુ.)ના કર્તા.

ગુણસમુદ્ર(સૂરિ)શિષ્ય : ગુણહર્ષ-૧

કૃતિ : પ્રાસ્તસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧.આલ્કિસ્વિઓઃ૨; ૨. જૈગુકવિઓ:૧,૩(૧); ૩. મુપુગુલસૂચી; ૪. લીલસૂચી; ૫. લેજૈજ્ઞાસૂચિ:૧. [શ્રા.ત્રિ.]

ગુણ્ડર્ભશિષ્ય] : જૈન. ૨૩ કડીની 'જિનદાસ-સોબાગદે-સજાય/શિયલપાલન-સજાય' (મુ.)ના કર્તા ગુણ્ડર્ભના કોઈ સાધુશિષ્ય હોય એમ જણાય છે પરંતુ ૪ કડીની 'અગિયારશની સ્તુતિ'(લ.ઈ.૧૭૧૩) અને ૧૭ કડીની 'ગૌતમસ્વામી-સ્તવન' એ કૃતિઓના કર્તા ગુણ્ડર્ભના કોઈ સાધુશિષ્ય છે કે અનુયાયી શ્રાવક છે તે નક્કી થઈ શકતું નથી. જુઓ લલિતવિજય.

કૃતિ : પ્રાસ્તસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. જૈગુકવિઓ:૩(૧); ૨. મુપુગુલસૂચી; ૩. લેજૈજ્ઞા-સૂચિ:૧. [ક્રી.જો.]

ગુણ્ડકર-૧ [ઈ.૧૨૪૦માં લખાત] : એમને નામે નાગાર્જુનકૃત 'આશ્રયયોગમાલા/શોગરત્નમાલા' પરની ગુજરાતી 'અમૃતસ્નાવલી-ટીકા' (૨.ઈ.૧૨૪૦) નોંધાયેલી છે. પરંતુ ગુજરાતી ટીકાના કર્તૃત્વનો આધાર સ્પષ્ટ નથી. ગુણ્ડકર નાગાર્જુનની કૃતિ પર સંસ્કૃતમાં ટીકા (૨.ઈ.૧૨૪૦) રચેલી છે તેનો આ અજ્ઞાતકર્તૃક અનુવાદ પણ હોઈ શકે.

સંદર્ભ : ડિકેટલોગભાઈ:૧૬(૧).

[ચ.શે.]

ગુણ્ડકર(સૂરિ)-૨ [ઈ.૧૪મી સદી પૂર્વાર્ધ] : જૈન સાધુ. પદ્માનંદ-સૂરિના શિષ્ય. ધનપાલકૃત 'શાવલવિહિ'ના અનુવાદરૂપ, વસ્તુ, ભાસ અને ઢાળના પદ્મબંધ ધરાવતા, શ્રાવકોને ધમ્યગ્ આચાર પ્રબોધતા, ૫૦ કડીના અપભ્રંશશિક્ષા ગુજરાતી ભાષાના 'શ્રાવકવિધિ-સાસ' (૨.ઈ.૧૩૧૩/૧૩૧૫; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : જૈનાચાર્ય શ્રી આત્માનંદ જન્મશતાબ્દી સ્મારક ગ્રંથ, સં. મોહનલાલ દ. દેશાઈ, ઈ.૧૯૩૬ - 'ગુણ્ડકરસૂરિકૃત શ્રાવક-વિધિસાસ', સં. મોહનલાલ દ. દેશાઈ (†સં.).

સંદર્ભ : ૧. જૈગુકવિઓ:૩(૧); ૨. મુપુગુલસૂચી. [ચ.શે.]

ગુણ્ડાતીતાનંદ [લ.ઈ.૧૭૮૫/સં.૧૮૪૧, આસો સુદ ૧૫, મંગળવાર અવ.ઈ.૧૮૬૭/સં.૧૯૨૩, આસો સુદ ૧૨, ગુરુવાર] : સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના સાધુ. સહજનંદશિષ્ય. જમનગર પાસે બાદસ ગામે બ્રાહ્મણ જ્ઞાતિમાં જન્મ. જન્મનામ મૂળજી. પિતાનામ બોળાનાથ શર્મા. માતાનામ સાકરબા. બાળપણથી જ ત્યાગ અને વૈરાગ્યના સંસ્કારો. પરેલાં સમાનંદસ્વામીના અનુયાયી ભક્ત. પદ્મીથી સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયમાં સ્વામી સહજનંદ પાસે ઈ.૧૮૧૦માં દીક્ષા લીધી. જૂનાગઢ મંદિરના પ્રારંભથી જ દેખાવાળું કામ કર્યું અને પદ્મીથી મહંતપદે આવ્યા. અક્ષરવાસ ગોંડલમાં સ્વામી સહજનંદે તેમને અક્ષરમૂર્તિ તરીકે ઓળખાવ્યા હતા. પ્રતાપી વ્યક્તિત્વ ધરાવતા ગુણ્ડાતીતાનંદે ધર્મપ્રચાર અને સમાજસુધારાનું અસરકારક કામ કરી સંપ્રદાયમાં મહત્ત્વનું સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું હતું.

ગુણ્ડાતીતાનંદે અનેક પ્રસંગોએ ધર્મબોધની અને સહજનંદસ્વામીની વાતો કરેલી તે (મુ.) એમના જગાભક્ત વગેરે કેટલાક ભક્તો

દ્વારા નોંધાયેલી છે. એમાં કેટલાક ભાગોમાં ગુણ્ડાતીતાનંદસ્વામીનો વચનો જ ઉનારવામાં આવ્યાં છે, પરંતુ કેટલાક ભાગોમાં પ્રસંગનો સંદર્ભ એટલી વીગતે વર્ણવાય છે કે તેનું કર્તૃત્વ ગુણ્ડાતીતાનંદસ્વામીનું ન જ ગણી શકાય. એ ભાગો કેટલેક અંશે પરિવર્તનના બની જાય છે. સ્વામીની વાતોમાં બોલચાલની સરળ શૈલીમાં અને દૃષ્ટાંત સાથે ધર્મબોધ અપાયેલો જોવા મળે છે.

કૃતિ : ૧. ગુણ્ડાતીતાનંદસ્વામીની વાતો, સં. ખાલમુકુંદદાસજી, સં.૧૯૭૫; ૨. ગુણ્ડાતીતાનંદસ્વામીની વાતો, પ્ર. બોધાસાગુવાસી અક્ષરપુરુષોત્તમની સંસ્થા, ઈ.૧૯૭૬(ત્રીજી આ.) (†સં.).

સંદર્ભ : ગુણ્ડાતીતાનંદ સ્વામી:૧-૨, સં. હર્ષદરાય ત્રિ. દવે, ઈ.૧૯૭૭ (બીજી આ.) [લ.ત્રિ.]

ગુમાન] : કૃષ્ણભક્તિનાં પદના કર્તા. સંદર્ભ : ૧. ગુજ્જલકીકત; ૨. પ્રાકકૃતિઓ. [ક્રી.જો.]

ગુમાનચંદ [ઈ.૧૮૧૧માં લખાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. નગ-ચજની પરંપરામાં ખુશાવચંદના શિષ્ય. 'કેશીગૌતમ-ચોદાશિષ્ય' (૨.ઈ. ૧૮૧૧/સં.૧૮૬૭, માગશર સુદ ૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગુકવિઓ:૩(૧). [શ્રા.ત્રિ.]

ગુરુદાસ [ઈ.૧૬૩૬માં લખાત] : જૈન સાધુ. ૮ કડીની 'નિમિનાથ-રેખતા-છંદ', 'ધ્યાન-છન્દીશી' તથા ૧ સજાય (૨.ઈ.૧૬૩૬)ના કર્તા. સંદર્ભ : કેટલોગગુરા. [શ્રા.ત્રિ.]

'ગુરુશિષ્ય-સંવાદ' [૨.ઈ.૧૬૪૫/સં.૧૭૦૧, જેઠ વદ ૯, સોમવાર] : અખાની આ કૃતિ (મુ.) દોહરા-ચોપાઈની અનુક્રમે ૪૯, ૭૫, ૧૧૧ અને ૮૫ કડીઓ તથા પંચભૂતભેદ, જ્ઞાનનિવેદયોગ, મુમુક્ષુમહામુક્તલક્ષણ અને તત્ત્વજ્ઞાનનિરૂપણ એવાં નામાભિધાન ધરાવતા ૪ ખંડોમાં વહેંચાયેલી છે. પ્રથમ ખંડમાં ૫ મહા-ભૂતોનાં લક્ષણો સદૃષ્ટાંત સમજાવ્યાં છે, બીજા ખંડમાં માયાએ ઊભા કરેલા ભેદો દર્શાવી મનનું કર્તૃત્વ સ્પષ્ટ કર્યું છે અને જ્ઞાનપૂર્વકના નિવેદ એટલે કે વૈરાગ્યનો બોધ કર્યો છે. ત્રીજા ખંડમાં અણ્ણવિગી અવસ્થા પ્રાપ્ત કરેલ તત્ત્વદર્શીનાં સ્વભાવપણ આદિ ૩૦ ગુણ-લક્ષણો વર્ણવ્યાં છે અને સદેહી ને વિદેહી, જોગી, ભોગી ને કર્મક વગેરે તત્ત્વદર્શી લોકો શકે છે એ સમજાવ્યું છે; ચોથા ખંડમાં દ્રવ્યાદ્રૈત, ભાવાદ્રૈત, ક્રિયાદ્રૈત અને એ સૌની ઉપર સંદેહી કેવલાદ્રૈત ભૂમિકાને સ્ફુટ કરી છે. કૃતિના અંતમાં "હું હુંને પ્રાણી કરું" એ શિષ્યની ઉક્તિમાંથી ચૂરવાનો ગુરુશિષ્યની એકતાનો વિચાર અખાની કેવલાદ્રૈતની ભૂમિકાને અનુક્રમ છે. સંવાદશૈલી, પારિભાષિક ને લૌકિક દૃષ્ટાંતો અને કેટલીક વર્ણનદ્રવ્યઓથી કૃતિ રસાવહ બની છે. મુમુક્ષુનું અને બ્રહ્માનુભવના સમુલ્લાસનું વર્ણન જેવાં કેટલાંક વર્ણનો એની મનોરમતાથી ધ્યાન ખેંચે છે.

કૃતિ ૨૪૦ ચોપાઈ અને સંમતિના ૧૪ શ્લોક ધરાવે છે એવો ઉલ્લેખ ૧ પ્રતના પાઠમાં હોવાનું નોંધાયું છે, પરંતુ મુદ્રિત વાચનામાં સંમતિના શ્લોકો નથી.

[લ.ક્રો.]

ગુણ્ડર્ભશિષ્ય : 'ગુરુશિષ્ય-સંવાદ'

ગુજરાતી સાહિત્યકોષ : ૯૧

ગુલાબ [ઈ.૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : જૈન શ્રાવક. બુરહાનપુરના સંધિ વિજયશામાસૂરિ (આચાર્યકાળ ઈ.૧૭૧૭-ઈ.૧૭૨૯)ને કરેલી વિનંતી વર્ણવતી ૭ કડીની 'વિજયશામાસૂરિ-સઅય' (મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : જૈન સત્યપ્રકાશ, ફેબ્રુ. તથા માર્ચ, ૧૯૪૧ - 'કેટલાંક ઐતિહાસિક પદો', સં. કાંતિસાગરજી (+સં.). [શ્ર.ત્રિ.]

ગુલાબવિજય [ઈ.૧૭૯૧માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. ઋદ્ધિવિજયની પરંપરામાં માનવિજયના શિષ્ય. ૧૫૦ ગંથાગ્રના 'સમેતશિખરિ-રાસ' (૨.ઈ.૧૭૯૧/સં.૧૮૪૭, અસાડ વદ ૧૦)ના કર્તા.
સંદર્ભ : ૧. આલિસ્ટઓઈ:૨; ૨. જૈગૂકવિઓ:૩(૧). [શ્ર.ત્રિ.]

ગુલાબશેખર [ઈ.૧૮૨૬માં હયાત] : જૈન સાધુ. મેઘશેખરના શિષ્ય. ૫ કડીના 'ધૃતકલ્લોલ-પ્રભુપાર્શ્વનાથજિન-સ્તવન'(૨.ઈ.૧૮૨૬/સં. ૧૮૮૨, ફાગણ વદ ૪, મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : જૈરસંગ્રહ. [શ્ર.ત્રિ.]

ગુલામઅલી [અવ.ઈ.૧૭૯૭] : દેલમી ઉપદેશક પરંપરાના નિઝારી સૈયદ. પીર સદુદ્દીનના કડીમાં વસેલા વંશજોમાંના આ સૈયદે કચ્છના કેરા ગામમાં સ્થાયી વસવાટ કરી ધર્મોપદેશનું કામ કરેલું. એ 'ગુલામલીશાહ'ને નામે જાણીતા થયેલા. કરાચીમાં અવસાન. મકબરો કેરામાં. એમને નામે દોહરા-ચોપાઈબદ્ધ 'મનહર' નામનો જ્ઞાનબોધક પદોનો સંગ્રહ (*મુ.) મળે છે ને મુખ્યત્વે હિંદી ભાષાના ગણાય એવાં કેઈક છૂટક પદ પણ મુદ્રિત મળે છે.
કૃતિ : સૈઈશાગીસંગ્રહ:૪(+સં.).

સંદર્ભ : ૧. કવેક્ટેનિયા:૧, સં. ડબલ્યુ. ઈવાનોવ, ઈ.૧૯૪૮; ૨. ખોજવૃત્તાંત, સચેદીના નાનજીઆણી, *ઈ.૧૮૯૨, ઈ.૧૯૧૮ (બીજી આ.); ૩. *બિબ્લિઓગ્રાફી ઓવ ઈસ્માઈલી લિટરેચર, સં. આઈ. કે. પૂનાવાલા, ઈ.૧૯૭૭; ૪. મહાગુજરાતના મુસલમાનો: ૧-૨, કરીમ મહમદ માસ્તર, ઈ.૧૯૬૯. [ખ્યા.કે.]

ગુલાબ: આ નામે 'માણિભદ્ર-ઈંદ' (લે.સં.૧૯મી સદી અનુ.) મળે છે. તેના કર્તા કયા ગુલાબ છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.
સંદર્ભ : ૧. રાધુલસૂચી:૧; ૨. રાહસૂચી:૧. [શ્ર.ત્રિ.]

ગુલાબ-૧ [ઈ.૧૭૬૫માં હયાત] : ગુજરાતી લોકગચ્છના જૈન સાધુ. નગરાજની પરંપરામાં કેસરના શિષ્ય. 'તેજસારકુમાર-ચોપાઈ' (૨.ઈ.૧૭૬૫/સં.૧૮૨૧, શ્રાવણ સુદ ૮, રવિવાર)ના કર્તા.
સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ:૩(૧). [શ્ર.ત્રિ.]

ગુલાબવિજય [ઈ.૧૭૨૬માં હયાત] : જૈન સાધુ. 'નલદમયંતી-રાસ' (૨.ઈ.૧૭૨૬)ના કર્તા.
સંદર્ભ : (મહીરાજકૃત) નલ-દવદંતી રાસ, સં. ખેગીલાલ જ. સારંસરા, ઈ.૧૯૫૪. [શ્ર.ત્રિ.]

ગેબનાથ [ ] : 'પંદર-તિથિ' (મુ.)ના કર્તા.

૯૨ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

કૃતિ : નકાસંગ્રહ.

[ક્રિ.જો.]

ગેબીરામ [ ] : પદોના કર્તા.
સંદર્ભ : ગૂડાયાદી.

[ક્રિ.જો.]

ગેમલજી/ગેમલદાસ/ગેમલસી [ઈ.૧૯મી સદી] : અવટકે ગોહિલ. જ્ઞાતિએ રજપૂત. કૂકડ (ભાવનગર પાસે)ના રહીશ. ભાવનગરના કાકોર વજેસિહ (ઈ.૧૮૧૬-ઈ.૧૮૫૨)ના સમકાલીન. જબરા શિકારી ગેમલજી ખદરપરના હરિદાસજીના પરચાનો અનુભવ થતાં તેમના શિષ્ય બનેલા. આ પછી તેમણે પોતાનું જીવન ભક્તિ-કીર્તનમાં જ ગાળ્યું. અવસાન કેવદરા ગામમાં. તેમણે જીવતાં સમાધિ લીધેલી એમ કહેવાય છે.

આ કવિએ ક્યારેક 'ગેમલ' 'ગેમલદાસ' એવી નામગ્રાપ ધરાવતાં પદ-ગરબીઓ (કેટલાંક મુ.) રચ્યાં છે, તેમાંથી ઘણી થાળ, દાણ, ઉદ્ભવ-સંદેશ વગેરે પ્રસંગોના ગોપીભાવની રચનાઓ છે તો થોડાંક પદો હરિભક્તિનો ઉપદેશ પણ આપે છે. સાદી પણ પ્રાસાદિક અભિવ્યક્તિ ધરાવતી આ રચનાઓમાંથી 'હરિને ભજતાં હનુ કોઈની લાજ જતાં નથી જાણી રે' એ લોકપ્રિય બનેલું પદ કવચિત્ 'પ્રેમજાદાસ'ને નામે ચડી ગયું છે.

'ગેમલસી'ની નામગ્રાપ સાથે મુદ્રિત ૩ પદો પણ આ જ કવિનાં જણાયે છે.

કૃતિ : ૧. અક્ષરલોકની યાત્રા, તખ્તસિહ પરમાર, ઈ.૧૯૮૦ - 'ગેમલજી ગોહિલનાં પદો' (+સં.); ૨. નકાદોહન; ૩. પરિચિત પદ સંગ્રહ, પ્ર. સરનું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય, સં.૨૦૦૨ (ત્રીજી આ.); ૪. પ્રાકાશુધા:૨; ૫. બૃકાદોહન:૮; ૬. ભજનસાગર:૧; ૭. ભજનિક કાવ્યસંગ્રહ, પ્ર. શાહ વૃન્દાવનદાસ કા., સં.૧૯૪૪.
સંદર્ભ : ગૂડાયાદી. [ક્રિ.જો.]

ગેમલમલ્લ [ ] : જ્ઞાનમાર્ગનાં પદના કર્તા.
સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકલકીકત; ૨. પ્રાકકૃતિઓ. [ક્રિ.જો.]

ગોકુલ : ગોકુલદાસને નામે મુદ્રિત થયેલાં કૃષ્ણલીલાનાં ૩ પદોમાં નામગ્રાપ માત્ર 'ગોકુલ' મળે છે, તે ઉપરાંત રાગ વસંતનાં ભક્તિ-વૈરાગ્યવિષયક ૩ પદો 'ગોકુલ'ને નામે નોંધાયેલાં છે. આ કયા ગોકુલ છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

કૃતિ : બૃકાદોહન:૭.

સંદર્ભ : ફોહનામાવલિ:૨. [શ્ર.ત્રિ.]

ગોકુલ-૧ [ઈ.૧૭૧૦માં હયાત] : ૧૩ કડીની 'પ્રેમ-ગીતા' (૨.ઈ. ૧૭૧૦/સં.૧૭૬૬, શ્રાવણ સુદ ૧૧)ના કર્તા.
સંદર્ભ : ફોહનામાવલિ. [ક્રિ.જો.]

ગોકુલદાસ : આ નામે ૬૨ કડીનો 'કાળકાનો ગરબો' (મુ.), દાણલીલા-ના સવૈયા તથા વસંતનાં પદ મળે છે તે કયા ગોકુલદાસ છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

કૃતિ : ભગવતી કાવ્યસંગ્રહ:૧, પ્ર. શા. ઉત્તમરામ ઉમેદચંદ,

ગુલાબ : ગોકુલદાસ

સં. ૧૯૩૩.

સંદર્ભ : ૧. ગુજ્જકકીકત; □ ૨. ગૂહાયાદી. [શ્ર.ત્રિ.]

ગોકુલદાસ-૧ [ઈ.૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ કવિ. ગોકુલનાથજી (ઈ.૧૫૫૨-ઈ.૧૬૪૧)ના અનુયાયી ભક્ત. જ્ઞાતિએ નાગર. વતન વડોદરા. 'નિત્યચરિત્ર'ના કર્તા. તેમના 'પ્રાકટય-રસઉત્સવ'માંથી ૧ માંગલ્ય મુદ્રિત હોવાની માહિતી નોંધાયેલી છે તે ઉપર્યુક્ત કૃતિનો જ અંશ છે કે અલગ કૃતિ છે તે સ્પષ્ટ થતું નથી. તેમણે ધોળ તેમ જ સંસ્કૃત-ગુજરાતીમિશ્ર ભાષામાં ૧ અષ્ટક પણ રચેલ છે. ગોપાલદાસ વ્યાસવાળાના 'ગોકુલેશરસાધિ-ક્રીડાકલ્પોલ'ના ગુજરાતપ્રસંગવિષયક બીજા તરંગ 'રસિકરસ' (૨.ઈ.૧૬૪૩; મુ.)માં આ કવિનું સહકર્તૃત્વ નિર્દેશાયેલું છે.

કૃતિ : અનુગ્રહ, નવે. તથા દિસે. ૧૯૫૪ - 'રસિકરસ ગ્રંથ', સં. ચીમનલાલ મ. વૈદ્ય (+સં.).

સંદર્ભ : ૧. ગોપ્રભકવિઓ; ૨. પુગુસાહિત્યકારો. [કી.જો.]

ગોકુલદાસ-૨ [સં.૧૮મી સદી] : પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ ભક્તકવિ. સંદર્ભ : પુગુસાહિત્યકારો. [કી.જો.]

ગોકુલનાથજી [સં.૧૮મી સદી] : પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ સંપ્રદાયના ગોસ્વામી અને ભક્તકવિ.

સંદર્ભ : પુગુસાહિત્યકારો. [કી.જો.]

ગોકુલભાઈ [જ.ઈ.૧૬૦૯/સં.૧૬૬૫, વૈશાખ વદ ૧૧-અવ. ઈ.૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : ગોકુલનાથજીના અનુયાયી ભક્ત. નારાયણ-દાસના પુત્ર. ભરૂચના વતની. ૨૦-૨૨ની વયે તેઓ ગોકુલ અને આગ્રા જઈ વસેલા અને દેહનિર્વાહ અંગે ત્યાં વેપાર કર્યો હતો. અહીં તેમને ગોકુલેશપ્રભુનો મેળાપ થયો ત્યાર પછી લૌકિકમાં રહેવા છતાં તેઓ અલૌકિક જીવન જીવવા લાગ્યા.

એમના ૧૧૩ માંગલ્ય અને ૯૫૦૦ કડીના 'સ્વરૂપાનુભવોછવ-રસલીલા-ગ્રંથ' (૨.ઈ.૧૬૫૨; અંશતઃ મુ.) સં.૧૬૯૬ (ઈ. ૧૬૩૦), માગધર સુદ ૭ના રોજ ઉજવાયેલા ગોકુલેશપ્રભુના પ્રાકટય-દિનના મહોત્સવને ૫૦ ઉપરાંત માંગલ્યમાં અને તે પહેલાંના ૧ વર્ષના અન્ય સર્વસામાન્ય ઉત્સવોને ૩૦ માંગલ્યમાં વર્ણવે છે. કાવ્યમાં આવતી વચ્ચ-આભુષણ આદિની માહિતીઓ તથા સંગીત-કારો, ભગવદીઓની નામાવલિઓ ઐતિહાસિક-સામાજિક દૃષ્ટિએ નોંધપાત્ર બને છે.

આ ઉપરાંત, આ ભક્તકવિએ 'મંગળરસ', 'રસાનંદોત્સવ', 'નિત્યચરિત્ર', 'સ્વરૂપવર્ણન', 'સેવાપ્રકાર', પ્રબોધનું પદ અને વિનંતીનું પદ જેવાં કેટલાંક પદો તથા ધોળ(મુ.) રચ્યાં છે.

કૃતિ : ૧. (ક્રી) ગોકુલેશજીનાં ધોળ તથા પદસંગ્રહ, પ્ર. લક્ષ્મીભાઈ છ. દેસાઈ, ઈ.૧૯૧૬; □ ૨. અનુગ્રહ, મે ૧૯૫૮ - 'શ્રી સ્વરૂપાનુભવોછવરસલીલા-ગ્રંથ' (+સં.).

સંદર્ભ : ૧. ગોપ્રભકવિઓ; ૨. પુગુસાહિત્યકારો; □ ૩. અનુગ્રહ, મે ૧૯૫૮ - 'ભક્તરાજ ગોકુલભાઈ.'

[કી.જો.]

ગોકુલદાસ-૧ : ગોપાળ-૧

ગોડીદાસ [ઈ.૧૬૯૯માં હયાત] : જૈન. ૨૪ ઠાળ અને ૬૦૫/૭૦૫ કડીના 'નવકાર-રાસ/રાજસિહરત્નવતી-રાસ'(૨.ઈ.૧૬૯૯/સં. ૧૭૫૫, આસો સુદ ૧૦, મંગળવાર)માં "પ્રભુ પાસ ગોડીદાસ પભાણે" એવી પંક્તિ મળે છે, પરંતુ અન્યત્ર પણ ગોડીપાર્શ્વનાથની કૃપાનો ઉલ્લેખ થયેલો છે તેથી કોઈ અજ્ઞાતનામા કર્તાએ પોતાનો ગોડીના દાસ તરીકે નિર્દેશ કર્યો હોય એમ પણ બને. તપગચ્છના વિજયરત્નસૂરિના રાજ્યકાળમાં રચાયેલી આ કૃતિના કર્તા વિજય-રત્નસૂરિના કોઈ શિષ્ય કે અનુયાયી શ્રાવક હોઈ શકે.

સંદર્ભ : ૧. જૈગુકવિઓ:૨,૩(૨); ૨. મુપુગૂલસૂચી; ૩. લોહસૂચી; ૪. લેજૈજ્ઞાસૂચિ:૧. [શ્ર.ત્રિ.]

ગોદડ [ઈ.૧૮૫૦ સુધીમાં] : એમનાં પદો (લે.ઈ.૧૮૫૦)માંથી કેટલાંક મુદ્રિત મળે છે. જ્ઞાન અને ભક્તિનો બોધ કરતાં આ પદોમાંથી કેટલાંક હિદી ને કચ્છીમાં છે, તો કોઈમાં હિદીની કાયા પણ છે.

કૃતિ : ૧. યોગવેદાંત ભજનભંડાર, પ્ર. ગોવિંદજીભાઈ પુરુષોત્તમ-દાસ, ઈ.૧૯૭૬ (ચોથી આ.); ૨. સંતસમાજ ભજનાવળી:૨, પ્ર. શાહ નાનાલાલ વ., -.

સંદર્ભ : ૧. ગૂહાયાદી; ૨. ફોહનામાવલિ. [કી.જો.]

ગોદડદાસ [ઈ.૧૭૪૬માં હયાત] : 'સ્વાંતહાર્ગ-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૭૪૬)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ચપુલસૂચી:૧; ૨. ચાહસૂચી:૧. [શ્ર.ત્રિ.]

ગોધો/ગોવર્ધન [ ] : લોકગચ્છના જૈન સાધુ. ૬૮ કડીની 'રત્નસીઠ્ઠિની ભાસ' એ કૃતિના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગુકવિઓ:૩(૨). [શ્ર.ત્રિ.]

ગોનુ [ઈ.૧૫૦૩ આસપાસ સુધીમાં] : જૈન. ચાંદાસુત. વીતરાગ-ધર્મનું માહાત્મ્ય વર્ણવતા ૫ કડીના ૧ ગીત (લે.ઈ.૧૫૦૩ આસપાસ; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : સંબોધિ, એપ્રિલ ૧૯૭૯-જન્યુ. ૧૯૮૦ - 'શ્રાવક કવિઓની કેટલીક અપ્રકટ રચનાઓ', સં. બોગીલાલ જ. સાંડેસરા. [નિ.વો.]

ગોપાળ : આ નામે જ્ઞાન, ભક્તિ વગેરે વિષયનાં ઘણાં પદો (કેટલાંક મુ.) મળે છે તે ગોપાળ-૧નાં જ હોઈ તેમને નામે જ નિર્દેશ્યાં છે. પરંતુ ૧૬૨ કડીનો સીધાસાદા કથનથી ચાલતો 'બોધણો'(મુ.) એમની કૃતિ હોવાનો સંભવ જણાતો નથી. 'શ્રીકૃષ્ણજીવણજીનો મહિમા' (લે.ઈ.૧૮૫૭)ના કર્તા ગોપાળ પણ ક્યા છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

કૃતિ : બૃકાદોહન:૭.
સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત:૧-૨; ૨. ફોહનામાવલિ. [૨.સો.]

ગોપાળ-૧/ગોપાળદાસ [ઈ.૧૬૪૯માં હયાત] : જ્ઞાનમાર્ગી કવિ. અવટકે અડાલજ. પિતા ખીમજી નારણદાસ. જ્ઞાતિએ મોઢ વણિક.

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૯૩

સોમરાજના શિષ્ય. સુરતના વતની હોવાનું કહેવાયું છે પણ તેનો આધાર સ્પષ્ટ થતો નથી. પાછળથી અમદાવાદ આવી વસેલા જણાય છે. ઘણા સંદર્ભોમાં ગોપાળદાસ તરીકે ઉલ્લેખાયેલા આ કવિની સઘળી કૃતિઓમાં 'ગોપાળ' 'દાસ ગોપાળ' એવી નામછાપ મળે છે.

૨૩ કડવાંમાં ગુરુશિષ્યસંવાદ રૂપે રચાયેલી એમની 'ગોપાળ-ગીતા/જ્ઞાનપ્રકાશ' (૨.ઈ.૧૬૪૯/સં.૧૭૦૫, વૈશાખ-૮, મંગળવાર; મુ.) શાંકરવેદાંત અનુસાર જગતની ઉત્પત્તિ, એનું સ્વરૂપ, જીવનું સ્વરૂપ, બ્રહ્મ આદિને દૃષ્ટાંતોની મદદથી સરળ રીતે તે કયાંક વિસ્તારથી વર્ણવતી, આપણી જ્ઞાનગીતાઓની પરિપાટીની કૃતિ છે. એમની ૧૮ સાખીઓ (મુ.)માં પણ અજ્ઞાનીઓ પર હળવા ઉપાલંબો કરી સરળ ભાષામાં અને લોકગમ્ય દૃષ્ટાંતાદિથી જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરવામાં આવ્યો છે.

રૂપકોનો આશ્રય લેતી 'બુદ્ધિવલ્લુને શિખામણ' (મુ.) તથા સત્સંગ-મહિમા, જ્ઞાનવૈરાગ્યબોધ, કૃષ્ણભક્તિ વગેરે વિશેનાં ઘણાં મુદ્રિત-અમુદ્રિત પદો 'ગોપાળ' નામછાપથી મળે છે તે આ કવિની જ રચનાઓ હોવાનું સમજાય છે. 'માળાનો મરમ' એવા શીર્ષકથી પણ નોંધાયેલા ૧ પદમાં તો ગુરુ સોમરાજનો ઉલ્લેખ પણ મળે છે.

કૃતિ : (ગોપાલદાસકૃત) જ્ઞાનપ્રકાશ, સં. હરગોવિંદદાસ દ્વા. કાંટાવાળા, સં.૧૯૮૯; □ ૨. પ્રાકાવિનોદ:૧; ૩. પ્રાચીન તથા અર્ચાચીન ગુજરાતી કવિઓની ભક્તિ, નીતિ તથા વૈરાગ્યબોધક કવિતા:૧, મુ. મુંબઈ સમાચાર છાપખાના, ઈ.૧૮૮૭; ૪. બુકા-દોહન:૩,૫,૭; ૫. ભર્જનિક કાવ્યસંગ્રહ, પ્ર. શાહ વૃન્દાવનદાસ કા., ઈ.૧૮૮૭; ૬. બસાસિંધુ.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત:૧-૨; ૨. ગુસાઈતિહાસ: ૨; □ ૩. ગૂલાપાટી; ૪. ફોંહનામાવલિ. [૨.સો.]

ગોપાળ-૨ [ઈ.૧૯મી સદી] : સ્વામિનારાયણ-સંપ્રદાયના કવિ. એમના, સાંકળી પ્રકારની રચના ધરાવતા ૧૪૧ કડીના 'સહજ-નંદસ્વામીના શલોક'(મુ.)માં ભગવાનના અવતારો તથા ચમન્કારોની પૂર્વભૂમિકા સાથે સહજનંદસ્વામીનું, એમના અક્ષરવાસ સુધીનું ચરિત્રવર્ણન થયેલું છે. ૧૮ પદના 'લક્ષ્મીવિવાહ' (મુ.)માં લક્ષ્મી તથા પુરુષોત્તમ નારાયણનો લગ્નપ્રસંગ સરળ અને પ્રવાહી ભાષામાં આવેખાયેલ છે તે સહજનંદસ્વામી પુરુષોત્તમ નારાયણનો જ અવતાર છે એવું દર્શાવાયું છે. આ ઉપરાંત આ કવિનાં જ્ઞાન, ભક્તિ, વૈરાગ્યવિષયક ૧૫ પદો (મુ.) તેમ જ, ગોલોકવર્ણન, સહજનંદ-ભક્તિ અને સહજનંદવિરહનાં ૧૬ પદો (મુ.) મળે છે.

કૃતિ : ૧. કસ્થની લીલાનાં પદો, પ્ર. કોઠારી વ્રજલાલ જી., સં. ૧૯૯૮; ૨. (શ્રી) પ્રકટ પુરુષોત્તમવિવાહ, નુલસીવિવાહ, રુક્માણી-વિવાહ, લક્ષ્મીવિવાહ, શ્રીજી મહારાજના શલોકા અને વૃત્તિવિવાહ, પ્ર. મહંત પુરાણી હરિસ્વરૂપદાસજી, ઈ.૧૯૮૧. [હ.ત્ર.]

ગોપાળ-૩ [: કલ્યાણદાસના શિષ્ય. પ્રેમલક્ષણાભક્તિનાં ૧ પદ (મુ.)ના કર્તા. એમને નામે મુકાયેલ અન્ય પદ ખીમજીસુત ગોપાળનું છે.

કૃતિ : પરમાનંદ પ્રકાશ પદમાલા, પ્ર. રજનીકાન્ત જે. પટેલ,

૯૪ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

સં. ૨૦૩૦ (ત્રીજી આ.).

[૨.સો.]

ગોપાળ-૪ [: અવટકે ભટ્ટ. પિતા રામ. બાલાપોરના વતની. સંભવતઃ સોમપૂજક સોમપુરા બ્રાહ્મણ.

એમની કૃતિ 'ફૂલાં-ચરિત્ર/સ્ત્રીશિક્ષાપ્રકરણ' (મુ.) માધવકૃત 'રૂપ-સુંદરકથા' જેવી અક્ષરમેળ વૃત્તોની રચના હોવાને લીધે તે એના ભાષાસ્વરૂપને આધારે અભ્યાસીઓ આ કવિને માધવ (ઈ.૧૬૧૦માં લયાત)નો સમકાલીન ગણે છે.

૪૧ કડીનું આ 'ફૂલાં-ચરિત્ર' એના મોટા ભાગમાં સાચરં જતી ફૂલાંને એની માએ આપેલી શિક્ષામણ વર્ણવે છે અને છેલ્લી કેટલીક કડીઓમાં ફૂલાંના સંયોગચુંગારનું પ્રગલ્ભ નિરૂપણ કરે છે. "કીધો ગ્રંથ ભાષાવિચિત્ર" એવી પંક્તિ મળે છે તેમ જ હસ્તપ્રતની પુષ્પિકામાં "ભાષાવૈચિત્ર્યે સ્ત્રીશિક્ષાપ્રકરણં સમાપ્તં" એવો ઉલ્લેખ મળે છે એથી આ કાવ્ય કવિના 'ભાષાવિચિત્ર' નામના ગ્રંથનું કોઈ પ્રકરણ હોવાનું અનુમાન થયું છે.

કૃતિ : ૧. રૂપસુંદરકથા, સં. ભોગીલાલ સાંડેસરા, ઈ. ૧૯૭૩ (ખીજી આ.); □ ૨. સાહિત્ય, એપ્રિલ ૧૯૨૦ - 'ફૂલાં ચરિત્ર', સં. છોટાલાલ ન. ભટ્ટ.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત:૧-૨; ૨. ગુસામધ્ય; □ ૩. ગૂલાપાટી. [૨.સો.]

ગોપાળ-૫ [: જૈન. ૨૬ કડીના 'ગોડી-પાર્શ્વનાથ-સલોકો'ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈન સત્યપ્રકાશ, સપ્ટે. ૧૯૪૭ - 'સલોકાસંચયમાં વધારો', સં. લક્ષ્મીભટ્ટવિજયજી. [શ.ત્ર.]

ગોપાલજી : જુઓ ગોપાલદાસ.

ગોપાલજી-૧ [: અવટકે પાંડે. તેમણે ગુજરાતીમાં 'રામાયણ' રચ્યું છે.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાપઅહેવાલ:૫; ૨. મસ્તાપ્રવાહ. [કો.જો.]

ગોપાલદાસ/ગોપાલજી : ગોપાલદાસનું નામ 'કૃપણચરિત્ર' (લે. ઈ. ૧૮૪૭ લગભગ), 'રસશિંધુ' તથા વ્રજ-ગુજરાતીમિશ્ર દુહાઓ (લે.ઈ.૧૮૧૪) તથા ગોપાલદાસ/ગોપાલજીને નામે વ્રજગુજરાતી-મિશ્ર ૧૫૨ ચોખ્ખા (લે.ઈ.૧૬૩૦ લગભગ) નોંધાયેલ છે. આ ક્યા ગોપાલદાસ/ગોપાલજી છે તે નિશ્ચિન થતું નથી.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ:૨; □ ૨. ગૂલાપાટી. [૨.સો.]

ગોપાલદાસ-૧ [ઈ.૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધ] : પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ. નરોડાના વતની. ઈ.૧૫૨૯ની ગુજરાતસાત્રા વખતે વલ્લભાચાર્ય એમને વૈષ્ણવ બનાવ્યા. એમનું કૃષ્ણભક્તિનું ૪ કડીનું ૧ પદ મુદ્રિત મળે છે.

કૃતિ : પુગુસાહિત્યકારો - ૧ પદ (+સં.). [કો.જો.]

ગોપાલદાસ-૨ [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : રૂપાલ (ઉત્તર-ગુજરાત)ના

ગોપાળ-૨ : ગોપાલદાસ-૨

વણિક. પિતા સમદાસ. વૈષ્ણવઆચાર્ય વિઠ્ઠલનાથજી (ઈ.૧૫૧૬-૦૬. ૧૫૮૬)ની કૃપાથી એમનું જન્મજાત મૂળાપાકું ગયેલું ને એમની 'વલ્લભાખ્યાન' નામની કૃતિ પણ આ કૃપાનું જ પરિણામ છે એવી જનશ્રુતિ છે.

'આખ્યાન'નામક ૯ કડવાંમાં રચાયેલું 'વલ્લભાખ્યાન-નવાખ્યાન' (મુ.) મુખ્યત્વે પુરુષોત્તમના અવતારરૂપ વિઠ્ઠલનાથજીની લીલાઓનું વર્ણન કરે છે તથા વિઠ્ઠલનાથજીના પુત્ર ધનશ્યામજીના પરિણીત જીવન (જન્મ ઈ. ૧૫૮૨)ના નિર્દેશને પણ સમાવી લે છે. સંપ્રદાયમાં ઘણું મહત્ત્વનું સ્થાન ધરાવતું આ આખ્યાન વર્ણનછટા અને ગેયતાની દૃષ્ટિએ પણ ધ્યાન ખેંચે છે. કવિએ આ ઉપરાંત સસ-લીલાનું વર્ણન કરતું 'ભક્તિપીપ્પ' તથા કીર્તનો તેમ જ ધોળ રચ્યાં હોવાનું નોંધાયું છે. કવિએ ધોળ, પદ નરસિંહ મહતાને નામે પણ રચ્યાં છે એવી માન્યતા છે.

કૃતિ : ૧. વલ્લભાખ્યાન તથા મૂલપુરુષ, પ્ર. ધીરજલાલ દલપત-સમ, ઈ.૧૮૬૩; ૨. વલ્લભાખ્યાન, પ્ર. પુષ્ટિમાર્ગીય યુવક પરિપદ, ઈ.૧૯૬૫; ૩. બૃહાદોહન:૮ (+ સં.).

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત:૧-૨; ૨. ગુણસ્વરૂપો; ૩. ગોપ્રભ-કવિઓ; ૪. અનુગ્રહ, જૂન ૧૯૬૦ - 'શ્રી ગોપાલદાસ 'વલ્લભાખ્યાન'ના કર્તા અને રૂપાપરી-રૂપાવનો પ્રાચીન ઇતિહાસ', લલ્લુભાઈ છ. દેસાઈ. [ર.સો.]

ગોપાલદાસ-૩ [ઈ.૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ.૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : વ્યાસ(દક્ષિણ ગુજરાત)ના વૈષ્ણવ વણિક. ગોકુલનાથજી (ઈ.૧૫૫૨-૦૬.૧૬૪૧)ના શિષ્ય. વૈષ્ણવોના ભરરુચીધંધનો આધાર તેમનું સાહિત્ય છે ને તેથી તેમને જ્ઞાનશક્તિનો અવતાર ગણાવવા છે.

પ્રાકટ્યસિદ્ધાંત (અંશત: મુ.), ગુજરાતપ્રસંગ/સિકરસ (૨.ઈ. ૧૬૪૩; મુ.), તૃતીય તરંગ, માલોહાર (અંશત: મુ.) અને પંચમ તરંગ - એ ૫ તરંગો તથા દરેક તરંગમાં કેટલાંક માંગલ્યોમાં વહેંચાયેલો એમનો 'ગોકુલેશ્વરસંવિધકીપ્રકલ્પોલ' (અંશત: મુ.) એ ગ્રંથ વલ્લભાચાર્યજી અને વિઠ્ઠલજીનું દૂંકું ચરિત્ર આપી ગોકુલનાથજીના ચરિત્રનું વિસ્તારપૂર્વક વર્ણન કરે છે તથા ઐતિહાસિક પ્રબંધ તરીકે ઘણું મહત્ત્વ ધરાવે છે. 'સિકરસ'ના પહેલા ૫ માંગલ્યની પુષ્પિકામાં જની જમુનાદાસનું તથા છેલ્લા માંગલ્યને અંતે પુષ્પિકામાં વડોદરાના નાગર ગોકલદાસનું સહકર્તૃત્વ હોવાનો નિર્દેશ મળે છે. અન્ય તરંગોમાં સહકર્તૃત્વનો આનો કોઈ નિર્દેશ નોંધાયો નથી તેથી આ હકીકત ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે.

એમના 'સ્વરૂપસાવલિ'માં શ્રીજી અને ભક્તોના આધિદૈવિક સ્વરૂપ તથા જીવનનું વર્ણન છે. કવિના અન્ય ગ્રંથો 'તરુચર્ણદોહન', 'ભક્તભાવાર્થ', 'મનપ્રબોધ', 'ગોકુલેશપુર' વગેરે છે. કવિએ ગુજરાતી તેમ જ વ્રજ ભાષામાં ગોકુલનાથજીના જન્મ, વિવાહ આદિ પ્રસંગોને અનુલક્ષીને વર્ણનાત્મક અને લલિતમધુર-ભાષાભિવ્યક્તિ ધરાવતાં ધોળ અને પદ (કેટલાંક મુ.) રચ્યાં છે. ૬૬ કડીનું ગોકુલનાથજીની દિનચર્યાને વર્ણવતું 'નિત્યચરિત્રનું ધોળ', ગોકુલનાથજીના આગમનની વધાઈ ગાતું ૩૫ કડીનું પદ તથા ૨૦ કડીનું 'ગોકુલેશજીના અઠસોતેર ભગવદીયનું ધોળ' એ એમની આ પ્રકારની દીર્ઘ રચનાઓ છે.

ગોપાલદાસ-૩ : ગોપાળાનંદ

કૃતિ : ૧. (શ્રી) ગોકુલેશજીનાં ધોળ તથા પદસંગ્રહ, પ્ર. ચલ્કુ-ભાઈ છ. દેસાઈ, ઈ.૧૯૧૬; ૨. ગોકુલેશજીનું જીવનચરિત્ર, મગનલાલ લા. ગાંધી, સં.૧૯૭૮ - 'પ્રાકટ્યસિદ્ધાંત'માંથી ઉદ્ધારણો; ૩. અનુગ્રહ, નવે. તથા ડિસે. ૧૯૫૪ - 'સિકરસગ્રંથ', સં. ચીમનલાલ મ. વૈદ્ય (+સં.); ૪. એજન, જન્યુ. તથા માર્ચ ૧૯૫૮ - 'માલોહારચરિત્ર'; ૫. એજન, એપ્રિલ, જૂન તથા સપ્ટે. ૧૯૬૩ - 'પ્રાકટ્યસિદ્ધાંત'.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત:૧-૨; ૨. ગોપ્રભકવિઓ. [ર.સો.]

ગોપાલદાસ-૪ [ઈ.૧૬૪૩માં હયાત] : જૈન. 'મલયસુંદરી-ચોપાઈ' (૨.ઈ.૧૬૪૩)ના કર્તા.

સંદર્ભ : સહસ્રાચો:૧. [શ્રા.ત્રિ.]

ગોપાલદાસ-૫ [ઈ.૧૬૪૮માં હયાત] : જુઓ પીમજીસુત ગોપાળ.

ગોપાળદાસ-૬ [ ] : મેવાડના કવિ. એમનું સજ્જ્ઞાનીમિશ્ર ગુજરાતી ભાષામાં ૧ ભજન મુદ્રિત મળે છે. કૃતિ : નવો હલકો, સં. પુષ્કર ચંદરવાકર, ઈ.૧૯૫૬(+સં.). [કી.જી.]

ગોપાળાનંદ [જ.ઈ.૧૭૭૭/સં.૧૮૩૩, શ્રાવણ સુદ ૧૫ કે ઈ. ૧૭૮૧/સં.૧૮૩૭, મહા સુદ ૮, સોમવાર-અવ.ઈ.૧૮૫૩/સં.૧૯૦૮, વૈશાખ વદ ૪/૫, રવિવાર] : સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના સાધુ કવિ. જન્મ ટોરણ (તા. ભિલોડા, જિ. સાબરકાંઠા) ગામે ઔદીચ બ્રાહ્મણ જ્ઞાતિમાં, મૂળ નામ ખુશાલ ભટ્ટ. પિતા મોતીરામ. માતા કુશળબા (જીવીબા). ઈ.૧૭૮૩ સુધી મુડેટીમાં ન્યાય, વ્યાકરણ, વેદવેદાંત, અષ્ટાંગયોગ અને મીમાંસાનો અભ્યાસ. સરસવણીમાં થોડો સમય શિક્ષક તરીકે કામ કરેલું. ઈ.૧૮૦૨માં લગ્ન. ઈ. ૧૮૦૮માં સહજાનંદસ્વામી પાસે દીક્ષા. સહજાનંદસ્વામીના અવસાન બાદ ૨૨ વર્ષ સુધી સંપ્રદાયના સુકાની બની રહ્યા. દેહત્યાગ વડતાલમાં.

સાદી સંસ્કારી ભાષામાં તથા દૃષ્ટાંતપૂર્વક વેદાંતરહસ્યની સમજૂતી આપતી તથા શ્રીજીની ભક્તિનો બોધ કરતી, સત્સંગોજનનોના પ્રશ્નોના ઉત્તર રૂપે કહેવાયેલી એમની વાતો મુદ્રિત થયેલી છે. આ ઉપરાંત એમણે 'અદ્વૈતખંડન', 'વાર્તાવિવેક', 'સંપ્રદાયનાં પાનાં', 'પૂજપદ્ધતિ' તથા કેટલાક છૂટક નિબંધોની રચના કરી છે ને પોતાના જ સંસ્કૃત 'ભક્તિસિદ્ધિ' ગ્રંથનો ગુજરાતી અનુવાદ કર્યો છે. એમણે સહજાનંદનાં 'વચનામૃતો'નું સંપાદન કર્યું છે અને 'શિક્ષા-પત્રી'નું મરાઠીમાં ભાષાંતર પણ કર્યું છે.

સંસ્કૃતના પંડિત આ સાધુએ 'ભક્તિસિદ્ધિ' ઉપરાંત 'હરિસ્વરૂપ-નિર્ણય', 'વિવેકદ્રીપ', 'હરિભક્તનામાવલિ', 'વિગણ્યાગ' એ ગ્રંથો તથા પ્રસ્થાનત્રયી, શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા, ઉપનિષદો તેમ જ ભાગ-વતના કેટલાક સ્કંધની ટીકા કે ભાષ્ય સંસ્કૃતમાં રચ્યાં છે.

કૃતિ : ગોપાળાનંદ સ્વામી તથા સ્મૃતિરજી મહારાજ તથા સુકાનંદ સ્વામીની વાતો, પ્ર. મિસ્ત્રી જૈસમ રાવજી, ઈ.૧૯૩૯ (+સં.).

સંદર્ભ : ૧. અનાદિ મહામુક્ત સદ્ગુરુ ગોપાળાનંદ સ્વામી, શાસ્ત્રી સ્વયંપ્રકાશદાસ, ઈ.૧૯૭૮; ૨. યોગીરાજ શ્રી ગોપાળાનંદ સ્વામી,

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૯૫

ગોરધનદાસ જી. સોરઠિયા, ઈ.૧૯૭૨; □૩. સ્વામિનારાયણ સંપ્ર-
દાયનો ઈતિહાસ, સં. શાસ્ત્રી સ્વયંપ્રકાશદાસ, સં.૨૦૩૦ (બીજી
આ.). [હ.ત્ર.]

ગોપીભાણુ [ ] : 'ભાણુ' કદાચ જાતિનામ હોય.
'ઈશ્વરવિવાહ/મહાદેવજીનો વિવાહ' એ કૃતિના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગૂઢાયાદી; ૨. ફોહનામાવલિ. [ક્રી.જે.]

ગોમતીબહેન [ઈ.૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ આચાર્ય
ગોકુળનાથનાં અનુયાયી ભક્ત. પિતા હરિદાસભાઈ. માતા
રામાબાઈ. આ કવયિત્રીના સંબંધમાં ઈ.૧૬૩૪નો નિદેશ છે,
તે શાની સાલ છે સ્પષ્ટ થતું નથી. ગોકુલનાથજીની નિજલીવાને
વર્ણવતાં ૫૦ માંગલ્યના 'કવનરસ'(અપૂર્ણ)નાં કર્તા. તેઓ વિદેહ
થયાં તેથી ઈ.૧૬૯૫માં શ્રી ગોકુલભાઈના પુત્ર નાગરદાસભાઈએ
આ કૃતિ પૂરી કરી હતી.

સંદર્ભ : ૧. ગોપ્રભકવિઓ; ૨. પુગુસાહિત્યકારો. [ક્રી.જે.]

ગોવર્ધન-૧ [ઈ.૧૬૧૮માં હયાત] : જૈન. ૩૭ કડીની 'સ્ત્રીવિ-
ભદ્રમદનમુદ્ર' (૨.ઈ.૧૬૧૮/સં.૧૬૭૪, માગશરસુદ ૧૨, મંગળવાર)-
ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈનૂકવિઓ:૩(૧). [શ.ત્ર.]

ગોવર્ધન-૨ [ઈ.૧૭મી સદી] : અવટકે ખંડયા. પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ
આચાર્ય ગોકુલનાથજીના અનુયાયી ભક્તકવિ.

સંદર્ભ : પુગુસાહિત્યકારો. [ક્રી.જે.]

ગોવર્ધન-૩ [સં.૧૮મી સદી] : પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવસંપ્રદાયના કવિ.
સંદર્ભ : પુગુસાહિત્યકારો. [ક્રી.જે.]

ગોવર્ધન-૪ [ઈ.૧૮૨૫માં હયાત] : જ્ઞાતિએ બ્રાહ્મણ. ૧૦ કડવાંની
'કવિવ-ગીતા' (૨.ઈ.૧૮૨૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ગૂઢાયાદી. [ક્રી.શા.]

ગોવર્ધન-૫ [ ] : ૧૭ અધ્યાયના 'કૃષ્ણ-
ગરુડ-સંવાદ'ના કર્તા. કૃતિમાં ૨.સં.૧૩૨૪ (ઈ.૧૨૬૮) મળે છે
પરંતુ કૃતિ એટલી વહેલી રચાઈ હોય એમ જણાતું નથી.

સંદર્ભ : ૧. અભિસ્તઓઈ:૨; ૨. ગૂઢાયાદી. [ક્રી.શા.]

ગોવર્ધન(સૂરિ)-૬ [ ] : જૈન સાધુ. 'તીર્થ-
માલા-નમસ્કાર'ના કર્તા.

સંદર્ભ : પાંગુહસ્તલેખો. [ક્રી.જે.]

ગોવર્ધન-૭ [ ] : જુઓ ગોધો.

ગોવિંદ : આ નામે મુખ્યત્વે જૈનેતર રચનાઓમાં ચોપાઈબંધમાં ૬
કડવાંમાં ભક્તગદ્યાની રીતે રચાયેલ 'મામેરું' (વે.ઈ.૧૬૭૨

૯૬ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

લગભગ; મુ.), સંસ્કૃત પરંપરાનો પ્રભાવ બતાવતું, કૃષ્ણ કમ્પો
ઠોકતાં શાણગાર સજી રહેલાં સધાજીએ તેમની સાથે કરેલા શ્લેષ-
યુક્ત પ્રશ્નોત્તર નિરૂપતું શૃંગારચાતુરીયુક્ત 'સધાના સોળ શાણગાર'
(વે.ઈ.૧૭૬૩; *મુ.), મંડપ, સ્વયંવરસભા, વાદ્યો, સીતાદ્રુપ,
આભૂષણો, ભોજન, પહેરામણી ઈત્યાદિનાં આલંકારિક વર્ણનો
ને યાદીઓથી વિસ્તાર સાધતો પૂર્વધ્યાના-ચોપાઈબંધ ૧૩
કડવાં અને ૧૯૨ કડીનો 'રઘુનાથજીનો વિવાહ' (વે.ઈ.૧૮૫૩),
'એકાદશીમાહાત્મ્ય' (૨.ઈ.૧૬૨૪ કે ૨. ઈ.૧૭૩૨/ સં.૧૭૮૮, ફાગણ
૧૬ ૮, બુધવાર), 'સૂરજદેવનો છંદ' (વે.ઈ.૧૭૭૨ લગભગ),
રામવનવાસની ૧૩ સાખીઓ, ૧ પુષ્ટિમાર્ગીય પદ (મુ.),
કૃષ્ણકીર્તનનાં કેટલાંક પદો (મુ.) તથા અન્ય હિન્દી ગુજરાતી
પદો મળે છે તે ક્યા ગોવિંદ છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે એમ નથી.
ગોવિંદજી, ગોવિંદરામ વગેરે નામ ધરાવતા કવિઓ પણ કવચિત્
પોતાને માટે 'ગોવિંદ', 'ગોવિંદો' એવું ટૂંકું નામ કે 'ગોવિંદદાસ'
નામ પણ વાપરતા દેખાય છે. એટલે 'ગોવિંદ' નામછાપવાળી આ
કૃતિઓ વિશે નિર્ણય કરવો વધારે મુશ્કેલ બને છે.

આ ઉપરાંત ૧૮ કડીની 'દ્વાદશમાસગૃહ્યર્થોપદેશ-સંગ્રહ' (વે.સં.
૧૭મી સદી અનુ.) અને ૨૫ કડીના 'ચોવીસજીન-સલૈયા' (વે.સં.
૧૮મી સદી અનુ.) એ જૈન રચનાઓ મળે છે પણ તેના કર્તા
ક્યા ગોવિંદ છે તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

કૃતિ : ૧. ગોકુલેશજીનાં ધોળ તથા પદસંગ્રહ, પ્ર. લલ્લુભાઈ
છ. દેસાઈ, ઈ.૧૯૧૬; ૨. નકાદોહન; ૩. સગુકાવ્ય; □ ૪.*કવિતા,
-, 'સધાના સોળ શાણગાર', સં. મંગુલાલ મળમુદાર.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત: ૧-૨; ૨. ગુજ્જલકીકત; ૩. ગુસાસ્વરૂપો;
□ ૪. સ્વાધ્યાય પુ.૧૫ અં.૧ - 'મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં
જૈનેતર રામકથા', દેવદત્ત જોશી; ૫. હિન્દુ મિલન મંદિર, નવે.
૧૯૮૨ - 'ગોવિંદરચિત રઘુનાથજીનો વિવાહ', દેવદત્ત જોશી; □
૬. ગૂઢાયાદી; ૭. ફોહનામાવલિ; ૮. મુપુગુડસૂચી. [ચ.શે.; શ્ર.ત્ર.]

ગોવિંદ-૧ [ઈ.૧૬૪૯માં હયાત] : મોરસુત. સુરતના વતની.
કંસાચ કુલ, ભાનુ જાતિ (ભણસાળી?). સંભવત: પુષ્ટિમાર્ગીય
વૈષ્ણવ. તેમનું 'સુધન્વા-આખ્યાન' (૨.ઈ.૧૬૪૯/સં.૧૭૦૫, શ્રાવણ
સુદ ૨, બુધવાર) કરુણ અને વીરરસનું આલંબન કરતું, વર્ણનપ્રધાન
અને તેથી લાંબાં બનેલાં ૧૫ કડવાંમાં રચાયેલું કાવ્ય છે.

સંદર્ભ : કવિચરિત: ૧-૨. [ચ.શે.]

ગોવિંદ-૨ [ઈ.૧૭૭૪/૧૭૮૪ સુધીમાં] : કેવળરામના પુત્ર.
'ભાગવત' (વે.ઈ.૧૭૭૪/૧૭૮૪) એ ગદ્યકૃતિના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગૂઢાયાદી; ૨. ફોહનામાવલિ. [ચ.શે.]

ગોવિંદ-૩ [ઈ.૧૭૯૩માં હયાત] : જૈન સાધુ. જૈનસંઘજીના
શિષ્ય. દુહા-ચોપાઈમાં રચાયેલી ૭ ઠાળની 'સંતકુમાર-ચોપાઈ' (૨.
ઈ.૧૭૯૩/સં.૧૮૪૯, ભાદરવા ૧૬ ૫, ગુરુવાર; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : સંતકુમારની ચોપી, પ્ર. શેઠ મુલતાનમલજી, -. [ક્રી.જે.]

ગોવિંદ-૪ [ઈ.૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ કે પછી] : અવટકે જઠવી. ભાવ-

ગોપીભાણુ : ગોવિંદ-૪

નગરના દાકોરની ઉત્પત્તિ લોકકથામાં જાણીતા હંસરાજ અને વચ્છરાજમાંથી બતાવતા ૧ સંક્ષિપ્ત લખાણમાં આ કવિનું ૧૬ કડીનું ગીત મળે છે, જેમાં ભાવનગરના રાજ વખતસિદ્ધે (ઈ.૧૭૭૨-૧૮૧૬) બક્ષિસ માટે આવેલ ગઢવીથી મોઢું સંતાડ્યું એ પ્રસંગ વર્ણવેલો છે. કવિની ભાષા રાજસ્થાનીભિન્ન છે. ગદ્યલખાણ આ જ કવિનું નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

સંદર્ભ : ૧. ગૂઢાપાદી; ૨. ફોલનામાવલિ:૧. [ચ.શે.]

ગોવિંદ(મુનિ)-૫ [ ] : વિજયગરછના જૈન સાધુ. ૫૬૫ગરસૂરિના શિષ્ય. 'સિન્દુરપ્રકરકાવ્ય-ચોપાઈ (પ્રબોધ-તરંગિણી)' (લિ.સં.૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [શ્ર.ત્રિ.]

ગોવિંદ-૬ [ ] : ૧૩૩ કડીના 'માઈપુરાણ-ચોપાઈ/માઈશાસ્ત્ર' (લિ.સં.૧૭મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. આવિસ્તઓઈ:૨; ૨. હેજોજ્ઞાસૂચિ:૧. [શ્ર.ત્રિ.]

ગોવિંદજી/ગોવિંદદાસ : ગોવિંદજીને નામે 'બારમાસ' (લે.ઈ.૧૬૭૩) મળે છે તે ઉપરાંત, કોઈ ગોવિંદદાસને નામે કૃષ્ણે સંધાનો હાર ચોરી કીધો તે પ્રસંગે કૃષ્ણ-સંધાના સંવાદને આલેખતી ૫૫૬ની 'સંધાહાર' (મુ.), કૃષ્ણે રુદ્રિમણીને પારિજાત આપ્યું એ પ્રસંગે કૃષ્ણ-સત્યભામાના વિવાહને આલેખતી ૭ કડવાંની 'સતભામાનું રૂસાણું' (લે.ઈ.૧૮૫૫; મુ.), 'દાણવીલા' અને છૂટક પદો એ કૃતિઓ મળે છે. તેમાંથી પહેલી ૨ મુદ્રિત કૃતિમાં કવિત્વ ગોવિંદદાસ એવી નામછાપ મળે છે છતાં મોટા ભાગનાં પદ-કડવાં 'ગોવિંદજી' એવી નામછાપ દર્શાવે છે. આ ગોવિંદજી ઉપર્યુક્ત 'બારમાસ'ના કર્તા હોઈ શકે. ૧૩મી જુઓ કુબેરજી.

ગોવિંદદાસના નામથી 'દામોદસખ્યાન', 'બોજનવર્ણનથાળ' (લે.ઈ.૧૭૪૬ લગભગ) તથા કેટલાંક પદ મળે છે. તેમાંથી 'થાળ' ભૂલથી ગોવિંદરામ-૨ ને નામે પણ નોંધાયેલ છે. ગોવિંદજી, ગોવિંદરામ નામ ધરાવતા કવિઓ પોતાને માટે 'ગોવિંદ' કે 'ગોવિંદદાસ' નામ વાપરતા હોવાનું જણાય છે, તેથી ગોવિંદદાસને નામે મળતી કૃતિઓનું કર્તૃત્વ નક્કી કરવું મુશ્કેલ છે. જુઓ ગોવિંદરામ.

યધિદાસ/મતિસારને નામે નોંધાયેલ 'કાલિનાગદમની સંવાદ'માં "સમવાદ કાલી તણુ મતિસારઈ, યધિદાસ દાસાંન સાઈ ચીતારઈ" એ છેલ્લી પંક્તિમાં મતિસાર કે યધિદાસ એ શબ્દોને કર્તાનામના યાચક તરીકે જોવા મુશ્કેલ છે. પરંતુ તે પૂર્વેની "ગોવિંદદાસ રાઆસરા ગુણ ગાયા" એ પંક્તિમાંથી ગોવિંદદાસ કર્તા હોવાનું સમજાય છે. 'રાઆસરા' એ શબ્દ એમની વિશેષ ઓળખ બતાવે છે પણ એનો અર્થ સ્પષ્ટ નથી.

કૃતિ : ૧. બૃકાદોહન:૩ (૪સં.); ૨. બુદ્ધિપ્રકાશ, ઓગસ્ટ ૧૮૬૩ - 'સતભામાનું રૂસાણું'.

સંદર્ભ : ૧. આવિસ્તઓઈ:૨; ૨. ગૂઢાપાદી; ૩. ફોલનામાવલિ. [ચ.શે.]

ગોવિંદદાસ-૧ [ઈ. ૧૭૦૨ સુધીમાં] : 'રામમંજરી' (લે. ઈ. ૧૭૦૨)ના

ગોવિંદ(મુનિ)-૫ : ગોવિંદરામ-૩

ગુ. સા.-૧૩

કર્તા.

સંદર્ભ : સહસૂચી:૧.

[શ્ર.ત્રિ.]

ગોવિંદદાસ-૨ [ઈ.૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : દ્વારકાદાસશિષ્ય. રવિસાહેબ (જ.ઈ.૧૭૨૭-અવ.ઈ.૧૮૦૪)ના પ્રશ્નોના ઉત્તરરૂપે 'જન ગોવિંદ' એવી નામછાપથી રચાયેલા ૨ પદ્યપત્રો (મુ.)માં કવિનું અધ્યાત્મજ્ઞાન તથા એ જ્ઞાનને સરળ દૃષ્ટાંતોથી સ્પષ્ટ કરવાની એમની હથોટી દેખાઈ આવે છે.

કૃતિ : રવિભાણુ સંપ્રદાયની વાણી, પ્ર. મંછરામ મોતી, સં. ૧૮૮૮. [ચ.શે.]

ગોવિંદરામ/ગોવિંદદાસ : ગોવિંદરામ/ગોવિંદદાસને નામે 'રુદ્રિમણી વિવાહ/રુદ્રિમણીહરણ' (લે.ઈ.૧૭૩૪) તથા ગોવિંદરામને નામે 'સુભદ્રાહરણ' (લે.ઈ.૧૭૨૬) તેમ જ કેટલાંક મુદ્રિત-અમુદ્રિત પદો મળે છે. ઉપરાંત, સં.૧૮મી સદીમાં પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ ગોવિંદરામનો પણ ઉલ્લેખ થયેલો છે. આ ગોવિંદરામ કયા છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.

કૃતિ : ૧. દુર્લભ ભજનસંગ્રહ, પ્ર. ગોવિંદભાઈ સ. ધામેલિયા ઈ.૧૮૫૮; ૨. પ્રાકાસુધા:૧.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત:૩; ૨. પુણ્યાસાહિત્યકારો; ૩. આવિસ્તઓઈ:૨; ૪. ગૂઢાપાદી. [ચ.શે.]

ગોવિંદરામ-૧ [ઈ.૧૬મી સદી] : પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ કવિ. ગોસાંઈજી એટલે કે વિઠ્ઠલનાથજી (ઈ.૧૫૧૬-ઈ.૧૫૮૬)ના સેવક. કૃષ્ણગોકુળ છોડી મથુરા ગયા ત્યારે ગોપીઓ અને માતા જસોદા-એ ભોગવેલી વિરહદશાને વર્ણવતી ૫૨ કડીની 'ભ્રમર-ગીતા' (લે. ઈ. ૧૮૪૧; મુ.) આ કવિની ૧ લાંબી રચના છે. એમના 'ગોવિંદ' કે 'જન ગોવિંદ' નામછાપ ધરાવતાં ૩ ધોળ (મુ.) મળે છે જેમાંથી ૧ વિઠ્ઠલનાથજી વિશેનું છે.

કૃતિ : ૧. ભ્રમરગીતા (૪સં.); ૨. અનુગ્રહ, ઓગસ્ટ ૧૮૫૮ - 'ભ્રમરગીતા', સં. ચીમનલાલ મ. વૈદ્ય.

સંદર્ભ : પુણ્યાસાહિત્યકારો. [કી.જે.]

ગોવિંદરામ-૨ [ઈ.૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : રાજરામના પુત્ર. નગીનાબાદના વતની અને જ્ઞાતિએ બાજ ખેડાવાળ બ્રાહ્મણ. ધર્મે વૈષ્ણવ હોવાનું સમજાય છે પરંતુ પોતાના ગુરુ તરીકે કલ્યાણ અને પ્રીતમનો નિર્દેશ કરે છે. એમનાં 'મથુરા'નામક ૨૪ કડવાં અને ૫૮૫ કડીનું 'હરિશ્ચંદ્ર-આખ્યાન' (૨.ઈ.૧૮૦૦/સં.૧૮૫૬, આસો સુદ ૭, ગુરુવાર; મુ.) હરિશ્ચંદ્રની પ્રસિદ્ધ કથાને પ્રાસાદિક રીતે આલેખે છે. તેને નામે 'અરજનાં પદો' (૨.ઈ.૧૭૮૭) તથા 'આઠવાર' પણ નોંધાયેલ છે.

કૃતિ : પ્રાકાસુધા:૪ (૪સં.).

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત:૩; ૨. ગૂઢાપાદી. [ચ.શે.]

ગોવિંદરામ-૩ [ઈ.૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ.૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : આમોદ (જ.ભરૂચ)ના વતની. જ્ઞાતિએ ઔદીચ્ય સહસ્ર બ્રાહ્મણ.

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૯૭

'અલીપાં પદાણુ' કાવ્ય પરથી એ વૈષ્ણવ હોય એવું જણાય છે. એમના બાઈ મયારામ ભટ્ટે સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાય સ્વીકારેલો. 'બૃહત્ કાવ્યદોહન' એમનો હયાતીકાળ ઈ.૧૭૮૧થી ઈ.૧૮૧૪ નોંધે છે પણ તેને માટેનો આધાર સ્પષ્ટ નથી.

આ કવિને નામે મૂક્યામાં આવતી ૬૨ કડીની કળિયુગનાં લક્ષણો વર્ણવતી 'કળિયુગનો ધર્મ' (૨.ઈ.૧૭૮૧/૧૭૮૨; મુ.)માં કવિનામ-છાપ નથી તે ઉપરાંત કવિની અન્ય રચનાઓ કુંડળિયામાં છે ત્યારે આ રચના ગરબી રૂપે રચાયેલી જવા મળે છે. એટલે આ કૃતિ ગોવિંદરામની રચના હોવાનું થોડું શંકાસ્પદ બની જાય છે. કવિની અન્ય રચનાઓ(મુ.)માં 'ઉપદેશ વિશે' નામક ૪૭ કડીની, કૃષ્ણના મહિમા વિશેની ૨૭ કડીની, ઋષિપત્નીઓની કૃષ્ણ પ્રત્યેની પ્રેમભક્તિ વર્ણવતી ૧૭ કડીની, ઉમિયા-શિવનો પ્રસંગ આલેખતી ૯ કડીની, નરસિંહ મહેતાના મામેરા વખતનો સમોવણનો પ્રસંગ આલેખતી ૧૧ કડીની, રાવણે કરેલા સીતાહરણને વર્ણવતી ૬ કડીની, અલીપાં પદાણુની વૈષ્ણવભક્તિની પ્રશસ્તિ કરતી ૩ કડીની અને હોદાના અનિષ્ટ વિશેની ૪ કડીની - એ રચનાઓનો સમાવેશ થાય છે. ઋષિપત્નીઓની પ્રેમભક્તિ વર્ણવતી કૃતિમાં થોડીક કડી છપ્યામાં અને તે પણ વ્રજભાષામાં મળે છે. 'ઉપદેશ વિશે'માં અંતર્ગત અસંતલક્ષણના કેટલાક કુંડળિયા અલગ રચના તરીકે મુદ્રિત પણ મળે છે. 'ભ્રમર-ગીતના ચંદ્રાવળા' (વિ.ઈ.૧૮૨૩) પણ આ કવિને નામે નોંધાયેલ છે.

કૃતિ : ૧. છંદરનાવાલિ, પ્ર. વિહારીલાલજી મહારાજ, સં. ૧૯૪૧; ૨. બૃહદોહન:૨.

સંદર્ભ : ૧. ગૂહાયાદી; ૨. ફોહનામાવાલિ. [ચ.સે.]

ગોવિંદરામ(મહારાજ)-૪ [ઈ.૧૯મી સદી] : જ્ઞાનમાર્ગી કવિ. નિરાંત મહારાજના ૧૬ મુખ્ય શિષ્યોમાંના એક. જદાખાડી(જિ. સુરત)ની જ્ઞાનગાદીના આચાર્ય. મૂળ પીપળિયા(જિ. ભરૂચ)ના વતની અને જ્ઞાતિએ લેઉઆ પાટીદાર. દેહની નશ્વરતા, ગુરુમહિમા, નામમહિમા, બ્રહ્મમિલનનો આનંદ વગેરે વિષયો ધરાવતાં ને તિથિ, ધોળ, ફાગ આદિ પ્રકારોનો આશ્રય લેતાં એમનાં ૨૭ પદો મુદ્રિત મળે છે. એમનું ફાગનું પદ મુખ્યત્વે હિંદી ભાષામાં છે.

કૃતિ : ગુમુવાણી (૫સં.). [દિ.દ.]

ગોવિંદચાર્ય [ ] : જૈન સાધુ. ૪૦૦ ગ્રંથાગ્રની 'અનિતશાંતિસ્તવન-નૃતિ' એ ગદ્યકૃતિના કર્તા. સંદર્ભ : જૈલાપોસ્ટા. [શ્ર.ત્રિ.]

ગોવિંદો [ ] : 'જ્ઞાનનો રેંટિયો' અને રામજીનાં પદના કર્તા.

સંદર્ભ : ગુજુકલક્રીકત. [ચ.સે.]

ગૌતમ-૧ [ ] : ભાદરવાસુત. સોલંકીઓની જુદીજુદી શાખાઓનાં નામવર્ણન આપતી કૃતિ 'સોલંકીઓની સાત શાખા'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગૂહાયાદી; ૨. ફોહનામાવાલિ:૧. [શ્ર.ત્રિ.]

૯૮ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

ગૌતમ-૨ [ ] : જૈન. કેટલાંક હિંદી-ગુજરાતી સ્તવનો(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : જૈકપ્રકાશ:૧. [શ્ર.ત્રિ.]

ગૌતમવિજય : આ નામે ૧૦ કડીની 'શંખશ્વર' પાર્શ્વનાથ સ્તવન' અને ૧૦ કડીની 'રેવતીશ્રાવિકાકથા-સંગ્રહ' એ કૃતિઓ મળે છે તે ગૌતમવિજય-૧ છે કે કેમ તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

સંદર્ભ : લીંહસૂચી. [શ્ર.ત્રિ.]

ગૌતમવિજય-૧ [ ] : જૈન સાધુ. ધન-વિજયના શિષ્ય. ૫ કડીના 'ગોડીપાર્શ્વનાથ-સ્તવન' (વિ.સં. ૧૯મી સદી. અનુ.) અને ૮ કડીના 'લીંહડીમંડન'શાંતિજિન-સ્તવન' (વિ.સં.૧૯મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી. [શ્ર.ત્રિ.]

'ગૌતમસ્વામી-રાસ' [૨.ઈ.૧૩૫૬/સં.૧૪૧૨, કારતક સુદ ૫] : જિનકુશલસૂરિશિષ્ય વિનયપ્રભ-ઉપાધ્યાયરચિત, ૬ ભાસમાં વિભાજિત રોળા, ચરણાકુળ, દોહરા, સોરઠા અને વસ્તુ છંદોબદ્ધ ૬૩ કડીનો આ રાસ (મુ.) મહાવીરસ્વામીના ગણધર ગૌતમનું જીવનવૃત્તાંત વર્ણવે છે, જે પૂર્વાશ્રમમાં વૈદિક બ્રાહ્મણ ઈન્દ્રભૂતિ હતા અને મહાવીરસ્વામીના શાસ્ત્રાર્થથી પ્રભાવિત થઈ એમના શિષ્ય બન્યા હતા. કાવ્યમાં વિશેષે ગૌતમસ્વામીની તપસ્વિતાનો મહિમા થયો છે અને એમને કેવળજ્ઞાની બનતાં વિલાંબ થયો તેની કથા વીગતે રજૂ થઈ છે. પૂર્વાશ્રમના ઈન્દ્રભૂતિ અને કેવળજ્ઞાની ગૌતમસ્વામીનાં આલંકારિક વર્ણનોમાં કવિનું કવિત્વ પ્રગટ થાય છે. એમાં પણ ગૌતમસ્વામીના સૌભાગ્ય, ગુણ, લબ્ધિ અને જિનશાસનમાંના સ્થાનને 'પૂનમને દિવસે ચંદ્ર જેમ શોભે છે, તેમ જિનશાસનમાં આ મુનિવર શોભે છે' જેવી રમણીય ઉપમાવલિઓથી રજૂ કરવાનો પ્રયાસ ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે.

કૃતિની પ્રત્યેક ભાસના અંતે એ ભાસમાં નિરૂપિત કથાનકનો ટૂંક સાર આપતી, વસ્તુ છંદની ૧-૧ કડીની યોજના આ કાવ્યની રચનાગત વિશિષ્ટતા છે. માત્રામેળ છંદોને 'તો' અને 'એ' જેવા ઘટકોના ઉપયોગથી સુગેય બનાવ્યા છે. કૃતિ સંપ્રદાયમાં ખૂબ લોકપ્રિય બની છે તેનું કારણ તેની સામગ્રી હશે તેમ આ ગેયતા પણ હશે.

આ કૃતિની ઘણીબધી હસ્તપ્રતો મળે છે અને એમાં પાછળથી પ્રક્ષેપ થયેલો પણ જણાય છે. કૃતિ ઉદયવંત/મંગલપ્રભ/વિજયપ્રભ/વિજયભદ્ર/વિનયવંત વગેરે ઘણાં કર્તાનામોથી મળે છે, પણ એમાંનાં થોડાંક નામો વાચનદોષને કારણે આવેલાં છે, જ્યારે અન્ય નામો પાછળથી ઉમેરાયેલી કડીઓમાંથી વાંચવામાં આવ્યાં છે. પરંતુ કાવ્યના રચનાસમયની નજીકની જ ઈ.૧૩૭૪ની પ્રત વિનય-પ્રભનું નામ કર્તા તરીકે સ્પષ્ટ રીતે આપે છે. એ જ પ્રત, ઉમેરણ તથા કડી-વિભાજનના ફરકને કારણે ૪૫થી ૮૧ સુધીની કડીસંખ્યા દર્શાવતી આ કૃતિની કડીસંખ્યા ૬૩ નિશ્ચિત કરી આપે છે. [૨.૨.૬.]

ગૌરીબાઈ : જુઓ ગવરીબાઈ.

ગોવિંદરામ(મહારાજ)-૪ : ગૌરીબાઈ

ધેમર |] : ૪ કડીના ૧ પદ(મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : પરમાનંદ પ્રકાશ પદમાલા, પ્ર. રત્નનીકાન્ત જી. પટેલ,
સં.૨૦૩૦ (નીજી આ.). [કી.જી.]

ધેમલસી : જુઓ ગેલમજી.

ધેલાભાઈ-૧ [ ] : ૭ કડવાંનો 'ચુરતીભાઈનો વિવાહ', ૭ પદનો 'પિતા-પુત્રનો સંવાદ', ૮ પદનો 'રાધાકૃષ્ણવિનોદ', સત્રીયાની ૪૦ કડીની 'દાણુલીલા', 'ઈશ્વરસ્તુતિનાં મોતીદામ છંદ', 'શિખામણનો મોતીદામ છંદ' તથા અન્ય કેટલાંક ધોળ-પદોના કર્તા.
સંદર્ભ : ૧ પ્રાકૃતિઓ; ૨ સાહિત્ય, ફેબ્રુ. ૧૯૧૬ - 'ગુજરાતી કવિઓનાં અપ્રસિદ્ધ કાવ્ય', છગનલાલ વિ. શવળ; ૩ ગૂડાયાદી. [કી.શા.]

ધેલાભાઈ(થેહ)-૨ [ ] : જૈન શ્રાવક.
૫ ઢાળની 'પાંચસુમતિની સજાયો' (મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : ૧. મોસસંગ્રહ; ૨. સજાયમાલા, પ્ર. વિદ્યાશાલા, સં.૧૯૨૧.
[કી.જી.]

ચઈકે [ઈ.૧૫૧૩ સુધીમાં] : જૈન. 'ચઈઆ'ને નામે નોંધાયેલી ૩૪ કડીની 'પાર્શ્વનાથ-વિનિતિ' (લે.ઈ.૧૫૧૩)ના કર્તા.
સંદર્ભ : જૈનકવિઓ:૩(૧). [શ્ર.ત્રિ.]

ચઈલથ/ચોથો [ઈ.૧૫૩૧માં હયાત] : સાંડેરગચ્છના જૈન સાધુ.
યશોભદ્રસૂરિની પરંપરામાં ઉપાધ્યાય ધર્મસાગરના શિષ્ય. ૩૯૬ કડીની 'આરામનંદન-ચોપાઈ'(ર.ઈ.૧૫૩૧)ના કર્તા.
સંદર્ભ : જૈનકવિઓ:૩(૧). [કી.ત્રિ.]

ચનુર-૧ [ઈ.૧૭૧૫માં હયાત] : ગુજરાતી લોકગચ્છના જૈન સાધુ.
વસારાજની પરંપરામાં બાઉજીના શિષ્ય. 'ચંદનમલયાગીરી-ચોપાઈ' (ર.ઈ.૧૭૧૫)ના કર્તા.
સંદર્ભ : જૈનકવિઓ:૨. [કી.ત્રિ.]

ચનુર-૨ [ ] : જૈન. કૃતેશાગરશિષ્ય. ૭ ઢાળના 'દેવલોક-સ્તવન' (મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : જૈન પ્રાચીન પૂર્વાચાર્યો વિરચિત સ્તવન સંગ્રહ, પ્ર. મોતીચંદ ૩. ઝવેરી, સં.૧૯૭૬. [કી.ત્રિ.]

ચનુર-ચાલીસી : ૪ કડીથી માંડીને ૨૧ કડી જેટલો વિસ્તાર ધરાવતાં ૪૦ પદો અને આશરે ૩૭૫ કડીઓના આ કાવ્ય(મુ.)માં વિશ્વનાથ જનીએ જ્યદેવના 'ગીતગોવિન્દ'નો કાવ્યવિષય સ્વીકાર્યો છે. કૃષ્ણ-ગોપીનો શૃંગાર, ગોપીના ચિત્તમાં જન્મતી અસૂયા અને કૃષ્ણના પ્રણયચાતુર્યથી ગોપીનું શીઝવું - આ પ્રસંગો પ્રયોજીને રચાયેલી નરસિંહની 'ચાતુરીઓ'←નામક પદમાળા પણ મળે છે, પરંતુ નરસિંહનાં આ પદોમાં વિશ્વખલતા ને ભાવનિરૂપણની એકવિધતા છે, ત્યારે વિશ્વનાથ જની વિષયને સુશ્લિષ્ટતાથી ને સુરેખ કમિકતાથી

ધેમર : ચનુરવિજય-૧

ભાવવૈવિધ્યપૂર્વક આવેળે છે. ઉપરાંત, નરસિંહમાં સ્થૂળ ભોગ-ચિત્રોની જે પ્રચુરતા છે તે 'ચનુર-ચાલીસી'માં નથી. એનો શૃંગાર સંપત, સુરુચિપૂર્ણ અને સંસ્કારી છે. નરસિંહનાં પદોમાં મુખબંધ, ઢાળ અને વલણ ધરાવતો પદ્યબંધ જોવા મળે છે, ત્યારે અહીં મુખબંધ પણ માત્ર ૧ જ પદમાં છે એ નોંધપાત્ર છે.

'ચનુર-ચાલીસી'નો પ્રારંભ કૃષ્ણવિરહમાં ઝૂરતી ગોપીના નાટ્યાત્મક ચિત્રથી થાય છે. સાથેસાથે ગોપીવિરહથી દુઃખી થતા કૃષ્ણનું વર્ણન પણ એમાં થાય છે. દૂતની સલાયથી બંને મળે છે, એ પછી કવિ કૃષ્ણ કરેલ ગોપીના પ્રેમભર્યા અનુનયનાં સુંદર ચિત્રો ઉપસાવે છે. રતિકીડા દરમ્યાન કૃષ્ણ ભૂલથી રાધાનો નામોચ્ચાર કરી દે છે અને ગોપી રિસાઈને કૃષ્ણની વિમુખ બનીને ચાલી જાય છે. પુનઃ દૂતની મદદથી બંને મળે છે ને કૃષ્ણના પ્રણય-ચાતુર્યથી પ્રસન્ન થયેલી ગોપી સવાર પડતાં સ્વગુણે જવા વિદાય લે છે. કવિએ ગોપી અને કૃષ્ણની લાગણીઓની કાળજીભરી સંભાળ લેતી ને બંનેને ડહાપણભરી શિખામણ આપી એમને પરસ્પર ગાઢ અનુરાગભર્યા મિલન તરફ દોરી જતી દૂતની વિદગ્ધતાની પણ રસપ્રદ ચેખાઓ આંકી છે. ગોપીનો કૃષ્ણ માટેનો ઉત્કટ અનુરાગ સામાન્ય સંચારી અનુરાગ નથી પણ પ્રેમવક્ષણુ ભક્તિ છે, એનાં સૂચનો પણ કવિના કાવ્યમાંથી મળ્યાં કરે છે.

આ કવિની અન્ય કૃતિ 'પ્રેમ-પચીસી'←ની જેમ આ કૃતિના પ્રારંભમાં પણ ઈષ્ટદેવની સ્તુતિ નથી અને અને ફલશ્રુતિ છે. કાવ્યમાં પુષ્ટિમાર્ગનો પદ સ્પષ્ટ હોવા છતાં કાવ્ય સાદ્યંત રસાત્મક રહ્યું છે. કવિની નજર પ્રસંગાલેખન કરતાં ભાવનિરૂપણ તરફ વિશેષ છે અને તેથી અલ્પ કથાતત્ત્વવાળી આ કૃતિનાં ચાલીસે પદો નાટ્યાત્મક ઊર્મિકાવ્ય સમો રસારવાદ કરાવે છે. ગોપીકૃષ્ણના મિલનની ધન્ય કાણોના વર્ણનમાં "આપ ટલી હરિ થઈ ગોપી" કે "નિશા વિષે પ્રગટ થયું વહાણું" જેવી અભિવ્યક્તિ જનીના કવિત્વનો દૃઢ પરિચય કરાવે છે. [મ.દ.]

ચનુરવિજય : આ નામે કોશાએ સ્થૂલભદ્રને પોપટ દ્વારા મોકલાવેલ સંદેશ રૂપે રચાયેલ ૧૮ કડીની 'સ્થૂલભદ્ર-બારમાસ' (લે.ઈ.૧૬૯૬; અંશતઃ મુ.) એ જૈન કૃતિ મળે છે. તેના કર્તા ક્યા ચનુરવિજય છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

ખંડિત ચનુરવિજયને નામે મળતાં 'ધનનાનો રાસ' (ર.ઈ.૧૮૨૭/ સં.૧૮૮૩, માગશર સુદ ૫) સમયદૃષ્ટિએ વિચારતાં ચનુરવિજય-૩નો હોવા સંભવ છે, પરંતુ એ વિશે નિશ્ચિતપણે કહેવું મુશ્કેલ છે. કૃતિ : જૈનયુગ, ડાંગણ-ત્રૈત્ર ૧૯૮૩ - 'પ્રાચીન જૈન કવિઓનાં વસંતવર્ણન'.

સંદર્ભ : દેસુરાસમાળા.

[શ્ર.ત્રિ.]

ચનુરવિજય-૧ [ઈ.૧૭૨૦માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ.
હીરવિજયસૂરિની પરંપરામાં રવિવિજયના શિષ્ય. ૨૦૬ કડીના 'નિમિનાથરાજિમતી-વેલ' (ર.ઈ.૧૭૨૦/ સં.૧૭૭૬, પાંચ સુદ ૧૪, ગુરુવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી.

[શ્ર.ત્રિ.]

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૯૯

ચતુરવિજય-૨ [ઈ.૧૭૯૮માં લખાત] : જૈન સાધુ. નેમવિજય-ન્યાયવિજયના શિષ્ય. મૂળ હેમપ્રભસૂરિની 'વિવેકમંજરીપ્રકાશવૃત્તિ'ના સ્તબક (૨.ઈ.૧૭૯૮/ સં.૧૮૫૪, કારતક સુદ ૨, શનિવાર)ના કર્તા. આ સ્તબક પૂરો કરવામાં ભક્તિવિજય અને મોતીવિજય એ ગુરુબંધુઓનો પણ સહકાર હતો. આ સ્તબક ભૂલથી હેમપ્રભસૂરિને નામે નોંધાયેલ છે.

સંદર્ભ : મુપુગૂડસૂચી. [શ.ત્રિ.]

ચતુરવિજય-૩ [ઈ.૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગરછના જૈન સાધુ. વિજયપ્રભસૂરિની પરંપરામાં નવવલવિજયના શિષ્ય. એમની 'એવીસી' (મુ.) ભાવાવિષ્ટતા, અલંકારયુક્ત રસાળ અભિવ્યક્તિ અને દેશીલૈવિધ્યથી નોંધપાત્ર બને છે. આ ઉપરાંત, આ કવિએ ઈ. ૧૮૪૪માં મેત્રાણામાં ધ્રુગટ થયેલ ને પ્રતિષ્ઠા પામેલ જિનપ્રતિમાઓ-વિષયક ૪ ઢાળનું 'મેત્રાણાતીર્થની ઉત્પત્તિનું સ્તવન/(મેત્રાણામંડન) ઋષભ-જિન-સ્તવન' (મુ.), ૩૦ કડીનું 'બીજનું સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૮૨૨/સં.૧૮૭૮, અશાઠ સુદ ૧૦; મુ.), 'કુમતિવારક સુમતિને ઉપદેશ-સગ્રામ', 'આત્મશિષ્યામણ-સગ્રામ', 'અષ્ટમીનું સ્તવન', 'વર્ધમાન-સ્તુતિ' અને 'સ્રીમંથરજિન-વિનતિ' એ કૃતિઓ રચેલ છે. 'મેત્રાણામંડન'ઋષભજિન-સ્તવન' જૈન ગૂર્જર કવિઓ'એ ભૂલથી નવવલવિજયને નામે નોંધેલ છે.

કૃતિ : ૧. અસ્તમંજુષા; ૨. ચૈસ્તસંગ્રહ:૩; ૩. જિસ્તસંગ્રહ; ૪. જિભપ્રકાશ; [ ] જૈન સત્યપ્રકાશ, ઓકટો. ૧૯૪૩... 'મેત્રાણા તીર્થની ઉત્પત્તિનું સ્તવન', સં. જોશિગલાલ ન. શાહ (+સં.).

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ:૩(૧). [શ.ત્રિ.]

ચતુરસાગર [ઈ.૧૭૧૬માં લખાત] : તપગરછના જૈન સાધુ. ધર્મ-સાગરની પરંપરામાં ઉત્તમસાગરના શિષ્ય. ૩૬૦ ગ્રંથાગ્રના 'મદનકુમારનો રાસ' (૨.ઈ.૧૭૧૬/સં.૧૭૭૨, માગશર સુદ ૩; મંગળવાર)ના કર્તા. આ નામે મળતી, મૂળ રત્નાકરસૂરિની સંસ્કૃત રચના 'રત્નાકર-પંચવિશતિકા' ઉપરના સ્તબક (૨.ઈ.૧૭૦૦)ના કર્તા પણ પ્રસ્તુત ચતુરસાગર હોવા સંભવ છે.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ:૩(૨); ૨. હેજૈજ્ઞાસૂચિ:૧. [શ.ત્રિ.]

ચતુર્ભુજ : આ નામે ૧૨ કડવાનું 'એકદશી-રુકમાંગદ-આખ્યાન' તથા કૃષ્ણચરિતનાં પદો નોંધાયેલાં છે એ ક્યા ચતુર્ભુજ છે તે નક્કી થઈ શકે તેમ નથી.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત:૧-૨; ૨. ગુજૂકલકીકત; ૩. પ્રાક-કૃતિઓ; [ ] ૪. ગૂડાપાદી; ૫. ફોંહનામાવલિ:૨. [ક.શા.]

ચતુર્ભુજ-૧ [સંભવત: ઈ.૧૫૨૦માં લખાત] : કવચિત્ આંતરયમકનો ઉપયોગ કરતા દુહા અને છંદની ૯૯ કડીના 'ભ્રમરગીતા-ફૂગ←/ શ્રીકૃષ્ણગોપીવિરહમેલાપક ભ્રમરગીતા' (સંભવત: ૨.ઈ.૧૫૨૦; મુ.)ના કર્તા. કૃષ્ણના મથુરાગમનના વૃત્તાંતને પણ આવરી લેતી, ભાગવતા-ધારિત ઉદ્ભવસંદેશવિષયક આ રચના એમાંનાં ભાવવાહી આલેખનો-થી નોંધપાત્ર બને છે.

કૃતિ : ૧. પ્રાકૃતસંગ્રહ(+સં.); ૨. ભ્રમરગીતા(+સં.).

૧૦૦ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત:૧-૨; ૨. ગુસાઈતિહાસ:૨; [ ] ૩. જૈગૂકવિઓ:૩(૨); ૪. મુપુગૂડસૂચી. [ક.શા.]

ચરણકુમાર : આ નામે સગ્રામો (લિ.ઈ.૧૬૫૫) તેમ જ 'નવકારવાલી-ગીત' (લિ.સં.૧૭મી સદી અનુ.) નોંધાયેલ છે તે ક્યા ચરણકુમાર છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

સંદર્ભ : હેજૈજ્ઞાસૂચિ:૧. [શ.ત્રિ.]

ચરણકુમાર-૧ [ઈ.૧૬૭૮ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. દેવવિજયના શિષ્ય. ૬૮ કડીના 'સમકિતસાગરવિચાર-સ્વાદવાદ-સ્વરૂપવર્ણન (લિ.ઈ. ૧૬૭૮)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂડસૂચી. [શ.ત્રિ.]

ચરણકુમાર-૨ [ ] : જૈન સાધુ. પાકક કમલલાભની પરંપરામાં દેવવિમલના શિષ્ય. ૩૭ કડીની 'સમ્યક્-પ્રાપ્તિની સગ્રામ/સમકિત-ભાસ' (લિ.સં.૧૯મી સદી અનુ.)ના કર્તા. ખરતરગરછના કમલલાભ-ઉપાધ્યાયના આ પ્રશિષ્ય હોય તો તેમનો સમય ઈ.૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ ગણાય.

કૃતિ : વિવિધ પુષ્પચાટિકા:૨, સં. પૂનમચંદ્રજી, ઈ.૧૯૮૨ (સાતમી આ.).

સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂડસૂચી. [શ.ત્રિ.]

ચરણપ્રમોદ/ચરણપ્રમોદશિષ્ય[ઈ.૧૭૧૦ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. આ બંને નામથી મળતી ૧૦ કડીની 'મધુબિદુની સગ્રામ' (લિ. ઈ. ૧૭૧૦; મુ.)માં "ચરણપ્રમોદ સુશિષ્ય જયે" એવી પંક્તિને કારણે કર્તા ચરણપ્રમોદ કે એના શિષ્ય છે તે વિશે અસ્પષ્ટતા રહે છે. આ ઉપરાંત ચરણપ્રમોદશિષ્યને નામે ૧૪ કડીની 'વ્યવહારસ્થાપન-સગ્રામ' (લિ.સં.૧૮મી સદી અનુ.), ૩ કડીની 'પાર્શ્વનાથ-સ્તોત્ર' તથા 'પાર્શ્વનાથ-છંદ' એ કૃતિઓ નોંધાયેલી છે.

કૃતિ : ૧. જૈપ્રાસ્તસંગ્રહ; ૨. જૈસસંગ્રહ(ન.).

સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂડસૂચી; ૨. હેજૈજ્ઞાસૂચિ:૧. [ક્રી.ભં.]

ચંદ : આ નામે કેટલાંક ગુજરાતી-લિટી પદ (મુ.) મળે છે તે ક્યા ચંદ છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.

કૃતિ : ૧. જૈકપ્રકાશ:૧; ૨. જૈસમાલા(શા.):૧. [વ.શે.]

ચંદ-૧ [સં.૧૮મી સદી] : પુષ્ટિમાર્ગીય લૈષ્ણવ કવિ. સંદર્ભ : પુગુસાહિત્યકારો. [ક્રી.ભં.]

ચંદ-૨ [ ] : જૈન સાધુ. રૂપચંદગણિશિષ્ય. 'ગૌતમસ્વામીનો છંદ' (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. ચૈસ્તસંગ્રહ:૩; ૨. જૈકપ્રકાશ:૧; ૩. જૈસમાલા (શા.):૧. [વ.શે.]

ચંદ-ચરિત'[૨.ઈ.૧૬૩૩/સં.૧૬૮૯, કારતક સુદ ૫/૧૦, તુરુવાર:] 'ચંદ્રાણુ' અને 'ચંદમુનિપ્રેમલાલકમી-રાસ' એવાં અપરનામો પરાયતી

ચતુરવિજય-૨ : 'ચંદ-ચરિત'

મુનિવિજયશિષ્ય દર્શનવિભવકૃત આ દુહાદેશીબદ્ધ રાસકૃતિ(મુ.) ૯ અધિકાર, ૫૮ ઢાળ અને ૧૪૫૪ કડીઓમાં વિસ્તરેલી છે.

શીલવિપયક લેખાવાયેલો આ રાસ એના અદ્ભુતરસિક વૃત્તાંતથી વધુ ધ્યાન ખેંચે છે. ચંદરાજની મંત્રતાંત્રની આણકર અપરમાના વીરમતી રાણી ગુણાવલીને ભોળવીને વિમલપુરીની રાજપુત્રી પ્રેમલાલક્ષ્મીનાં લગ્ન જોવાને માટે લઈ જાય છે. ચંદરાજને નિદ્રાવશ કરી દેવાની વીરમતીની યોજનાને રાજા નિષ્ફળ બનાવે છે અને એમનાથી છાત્રી રીતે વૃક્ષની બખોલમાં પેસી જાય છે. વીરમતીના મંત્રબળે એ વૃક્ષ એમને લઈને વિમલપુરી પહોંચે છે. ચંદરાજને પૂર્વસંકેત અનુસાર કોટિયા રાજકુંવર કનકવલ્લને સ્થાને પ્રેમલાલક્ષ્મી સાથે લગ્ન કરવાનું બને છે અને એ પછી સાસુવહુની સાથે છુપાઈને એ પાછી આવે છે. અપરમાતાને બીજે દિવસે રાજાના હાથના મીઠાળ જોઈ એના આ કૃત્યની જાણ થતાં એ એને કૂકડો બનાવી દે છે ને પોતે રાજ્યશાસન સંભાળે છે. કેટલાક વર્ષો પછી શિવકુમાર નાટકિયો દરબારમાં આવી ચંદ્રની કીર્તિ ગાય છે ત્યારે કૂકડો પિત્તરમાંથી સુવર્ણકોણું નીચે પાડી એની કદર કરે છે અને પોતાને એની સાથે લઈ જવા સૂચવે છે. વીરમતી પાસેથી માગી લઈને નાટકિયો એને લઈ જાય છે અને ફરતાંફરતાં વિમલપુરી જાય છે. ત્યાં પ્રેમલાલક્ષ્મી કોટિયા રાજકુમારને જગપૂર્વક તરછોડીને પોતે લગ્નમંડપમાં જઈને જોયા હતાં એ ચંદ્રની સ્મૃતિમાં ઝૂરતી હોય છે. ચંદ્રની આભાનગરીમાંથી મળેલા આ કૂકડા પર એને મોહ થાય છે ને એને લઈને એ સિદ્ધાચલ જાય છે. ત્યાં કુંડમાં ડૂબવા પરેલા કૂકડાને બચાવતાં ને એની પાંખ વગેરે સાફ કરતાં વીરમતીએ એના પગે શાંધેલો દોરા નૂટી જાય છે અને ચંદ્ર મનુષ્યરૂપ ધારણ કરે છે. આ હકીકતની જાણ વીરમતીને થતાં એ ચંદરાજને મારવા આવે છે પણ પોતે જ મરી જાય છે. પ્રેમલાલક્ષ્મી પોતાને ત્યાં કેદ રાખેલા કોટિયા રાજકુમારનો કોઠ દૂર કરી પોતાના સતીત્વની ખાતરી કરાવી ચંદરાજ સાથે પરણે છે અને આભાપુરી આવે છે. ઘણાં વર્ષો પછી મુનિ સુવ્રતસ્વામીની પાસેથી પોતાનો પૂર્વભવ જાણવા મળતાં ચંદરાજ રાણીઓ સાથે દીક્ષા લઈ ચંદ્રમુનિ બને છે.

આ કૃતિમાં કથારસનું પ્રાધાન્ય છે. તેમ છતાં કવિના કાવ્ય-કોશલની પ્રતીતિ કરાવતા અંશે આપણને મળ્યા કરે છે. પ્રેમલાલક્ષ્મીના સો'દર્શનું સવિસ્તાર આલંકારિક વર્ણન ઉપરાંત વરઘોડા, પ્રભાતસમયની લોકચર્ચા આદિનાં વર્ણનો, ગુણાવલીના વિરહદુઃખના અને યોજ્જાઓના યુદ્ધોત્સાહના ઉદ્ગારો, દૃષ્ટાંતવિનિયોગ, આંતર-પ્રાસ ને કુંડળિયાપ્રકારનું રચનાચાતુર્ય, સમસ્યાદિવિનોદ વગેરે એનાં દૃષ્ટાંતો છે.

આ કૃતિનાં રચનાસમય પહેલા ૮ અધિકારની પ્રશસ્તિમાં સં.૧૬૮૯ અસા સુદ ૧૦ દર્શાવાયો છે, જ્યારે નવમા અધિકારની પ્રશસ્તિમાં સં.૧૬૮૯ કારતક સુદ ૫ કે ૧૦ દર્શાવાયો છે. [જ.કો.]

‘ચંદરાજનો રાસ’ [ર.ઈ.૧૭૨૭/સં.૧૭૮૩, પોષ સુદ ૫, થનિવાર] : રૂપવિજયશિષ્ય મોહનવિભવકૃત આ દુહાદેશીબદ્ધ રાસ (મુ.) ૪ ઉલ્લાસ, ૧૦૮ ઢાળ અને ૨૬૮૫ કડીમાં રચાયેલો છે. દર્શન-વિજયના ‘ચંદ્ર-ચરિત’←થી વધુ વિસ્તાર બતાવતા આ રાસમાં

‘ચંદરાજનો રાસ : ચંદ્રકીર્તિ

ચંદરાજના પિતા વીરસેન અશ્વપરીક્ષા નિમિત્તે જંગલમાં લઈ ચડતાં ચંદ્રાવતીને બચાવી તેની સાથે પરણે છે ને એને પુત્ર જન્મતાં દુઃખદર્શ અપુત્ર વીરમતીને પોપટની સૂચનાથી અખસરાઓ પાસેથી મંત્રવિદ્યા પ્રાપ્ત થાય છે એ પૂર્વકથા કહેવાયેલી છે. વીરસેન અને ચંદ્રાવતી વય પ્રાપ્ત થતાં સંસારન્યાય કરે છે ને વીરમતી રાજમાતા તરીકે રહે છે.

કવિએ, આ ઉપરાંત, પોતાની કૃતિમાં ઘણાં ઘણાં વર્ણનો ઘણાં વર્ણનો – જે લક્ષણચાટી સમાં છે – ને સફેદ પ્રસનારી ભાવાલોખનની તક લીધી છે. અંથી ગુણાવલી અને પ્રેમલાની ચંદરાજ પ્રત્યેની અચળ નિષ્ઠાનું નિરૂપણ થતાં શીલસહિમાના વિષયને વિશંપ ન્યાય મળ્યો છે.

કવિની ભાષાપ્રોઠિ ને તેમણે પ્રયોજેલું દેશીવેવિક્ષ ધ્યાન ખેંચે છે. [જ.કો.]

ચંદ્રો [ ] : જૈન સાધુ. ૪ કડીના ‘ગોડીપાર્શ્વનાથ-સ્તવન’ (લે.સં.૧૯૫૧ સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગુલસૂચી. [ચ.ગે.]

ચંદ્ર-૧ [ઈ.૧૬૭૬માં હયાત] : જૈન શાવક. જ્ઞાનિએ ચોરાસી વીસા શ્રીમાળી વાણિયા. સુરતના નિવાસી. “વાધુ સુખ નિરંધાર” એવી પંક્તિને લીધે ‘વાધુ’ અને ‘સુખ’ની મનાયેલી પણ ચંદ્ર અને ઉદે (ઉદય) એ ૨ બંધુનામનો સ્પષ્ટ નિર્દેશ ધરાવતી દુહા, ચોપાઈ અને છાંપાબદ્ધ ૧૧૫૪ કડીની ‘વિનેચટની વાર્તા’ (ર.ઈ.૧૬૭૬/સં.૧૭૩૨, કારતક સુદ ૧૧) મળે છે, જેકે, કાવ્યના અંતભાગની કેટલીક પંક્તિઓ, જૈન અસરનો સદંતર અભાવ, ફલશ્રુતિમાં પણ “બોલો જે જે શ્રીહરિ” એવી પંક્તિ અને કાવ્યમાં “ક્યેસર કહે”, “કવિજન કહે”, “ગુરુદેવ કહે” એવા આવતા ઉલ્લેખો ઉપયુક્ત જૈન બંધુઓની વિનંતીથી કોઈ અજ્ઞાતાના જૈનેતર કવિએ આ કૃતિ રચેલી હોય એવો વહેમ પણ જગાવે છે. આ કૃતિ સ્વલ્પ ફેરફારો સાથે શામળની ‘વિદ્યાવિવાસિનીની વાર્તા’ તરીકે મુદ્રિત થયેલી છે પણ શામળની નામછાપવાળી કોઈ હસ્તપ્રત મળતી નથી.

કૃતિ : બૃજદોહન:૩.

સંદર્ભ : ૧. અક્ષરલોકની યાત્રા, નાનકસિલ પરમાર, ઈ.૧૯૮૦ – ‘વિનેચટની વાર્તાનું કર્તૃત્વ’; □ ૨. બુદ્ધિપ્રકાશ, નવે. ૧૯૨૭ – ‘કવિ સામળકૃત વિદ્યાવિવાસિનીની વાર્તાનું મૂળ’; □ ૩. કદ્ધસૂચિ. [જ.કો.]

ચંદ્ર(મુનિ)-૨ [ ] : જૈન સાધુ. રત્ન-મુનિના શિષ્ય. ૧૨ કડીના ‘અષ્ટમીનું ચૈત્યવંદન’ (મુ.)ના કર્તા. આ કદાચ ચંદ્રવિજય-૨ હોઈ શકે.

કૃતિ : ચૈતસંગ્રહ:૧,૩. [ચ.શં.]

ચંદ્રકીર્તિ : આ નામે ‘બાર અનુપ્રેક્ષા’ (લે.ઈ.૧૮૨૧), ‘વિજય-શેઠ-વિજયપાચોડાણી-ચોઢાળિયાં’ (લે.સં.૨૦ સદી અનુ.) મળે છે. તેના કર્તા ચંદ્રકીર્તિ-૧ છે કે અન્ય તે નિશ્ચિત થઈ શકતું નથી.

સંદર્ભ : ૧. શપુલસૂચી:૧; ૨. રાહસૂચી:૧. [શ.ત્રિ.]

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૧૦૧

ચંદ્રકીર્તિ-૧ [ઈ.૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ-અવ.ઈ.૧૬૫૧/ સં.૧૭૦૭, પોષ વદ ૧] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. કીર્તિસ્ત્નસૂરિની પરંપરામાં હર્ષકલ્લોલના શિષ્ય. ૨ ખંડ, ૪૬ ઢાળ અને ૬૨૫ કડીની 'ધર્મ-બુદ્ધિપાપબુદ્ધિ-ચોપાઈ' (ર.ઈ.૧૬૨૬/સં.૧૬૮૨, બાદરવા સુદ ૯, મંગળવાર), ૧૬ ઢાળ અને ૨૮૧ કડીની 'યામિનીભાનુ-મૃગાવતી-ચોપાઈ' (ર.ઈ.૧૬૩૩/સં.૧૬૮૯, આસો સુદ ૭, બુધવાર) અને ૧૨ કડીના 'કીર્તિસ્ત્નસૂરિ-ગીત' (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ઐતૈકાસંગ્રહ (૫સં.).

સંદર્ભ : ૧. જૈનૃકવિઓ:૧,૩(૧); ૨. મુપુગુલસૂચી. [શ્રા.ત્રિ.]

'ચંદ્રકેવલીનો રાસ' [ર.ઈ.૧૭૧૪/સં.૧૭૭૦, મહા સુદ ૧૩] : 'આનંદમંદિર-રાસ' એવા અપરનામથી પણ ઓળખાવાયેલો ૪ ખંડ, ૧૧૧ ઢાળ અને ૭૬૪૯ કડીઓમાં વિસ્તરેલો, મુખ્યત્વે દુહા-દેશીબદ્ધ જ્ઞાનવિમલકૃત આ રાસ (મુ.) પૂર્વભવના આય-બીલતપને કારણે કેવલીપદને પામનાર ચંદ્રકુમારનું પ્રનાયક ચરિત્ર આવેતમે છે. ખટપટને કારણે છોડી દેવાયેલો અને લક્ષ્મીદત્ત શેઠના પુત્ર તરીકે ઊછરેલો રાજકુમાર ચંદ્રકુમાર સત્યનિષ્ઠા આદિ પોતાના નિર્મળ ચરિત્રગુણોથી સૌના હૃદય જીતી લે છે, પોતાની બુદ્ધિની તેજસ્વિતાથી અને સાધનાથી ૭૨ કળાઓમાં પારંગત થાય છે અને કેટલીક સિદ્ધિઓ પણ મેળવે છે, દેશાટન કરી પરાક્રમપૂર્વક રાજ્યો, સંપત્તિ અને સ્ત્રીઓ પ્રાપ્ત કરે છે, દાન અને પરોપકારનાં યશસ્વી કાર્યો કરે છે અને અનેક અદ્ભુત અનુભવોમાંથી પસાર થાય છે. છેવટે પોતાના જન્મદાતા માતાપિતાને મળી એમના રાજ્યનો સ્વામી પણ બને છે. અત્યંત કૌતુકસિક અને ઘટના-પ્રચુર આ કથામાં દૃષ્ટાંત રૂપે અન્ય ધર્મકથાઓ પણ ગૂંથવામાં આવી છે. ક્યારસની સાથે જ્ઞાનોપદેશ પણ આ કૃતિનું મહત્ત્વનું પાસું છે. જૈન ધર્મના નિયમો અને સિદ્ધાંતોનું વિવરણ, જૈન માન્યતા મુજબની ભૌગોલિક રચનાનું આલેખન, નાયક-નાયિકાભેદ આદિ વિષયોનું નિરૂપણ, સુભાષિત-સમસ્યા-હરિયાળીની ગૂંથણી અને સંસ્કૃત શ્લોકો તથા પ્રાકૃત ગાથાઓનું ઉદ્કરણ - આ બધામાં પ્રગટ થતી કવિની વ્યુત્પન્નતા ઘણી નોંધપાત્ર છે. તાંબૂલ અને અંતરંગ તાંબૂલ, સ્નાન અને અંતરંગ સ્નાન, ભાવામીચડી વગેરેનાં લક્ષણોનું વર્ણન સ્પષ્ટ પણ બને છે. વિવિધ પ્રકારની ધ્રુવાઓ પ્રયોજતી સુગેય દેશીઓ, કવિત, જડકડી, ચંદ્રાવળા આદિ કાવ્યબંધો અને ઝડઝમકવાળી ચારણી શૈલી કવિની કાવ્યનિપુલતાનો મનોરમ પરિચય કરાવે છે.

[જ.કો.]

ચંદ્રમુશાલ : જુઓ ખુશાલચંદ (ઈ.૧૭૪૨માં હયાત).

'ચંદ્ર-ચંદ્રાવતી' : 'મદનમોહના'ની માફક નાયક-નાયિકાનાં નામના શીર્ષકવાળી, ચોપાઈ-દોહરા-છરપાની ૭૪૬ કડીમાં રચાયેલી શામળની સાધારણ સારી વારતા (મુ.). ભાગવતના કથાશ્રવણથી પ્રેરાઈ પ્રધાન-પુત્રને સાથે લઈ અડસઠ તીરથની જાત્રાએ નીકળેલો શ્રીહરના રાજનો કુંવર ચંદ્રસેન ૨ જુદાંજુદાં સ્થળની સજકુંવરીઓ ચંદ્રાવતી અને નિધિનંદનીને પરાણી એ બેઉ પત્નીઓ સાથે ૧૨ વર્ષ નગરીમાં પાછો ફરે, એવું એનું વસ્તુ જાત્રાનિમિત્તે દેશાટન, પ્રથમ દર્શન

નાયક-નાયિકાનો પરસ્પરાનુરાગ, સમસ્યાગ્રાહ્યો એનું લગ્નમાં યજું પરિણમન, ગંધર્વવિવાહ જેવું ગુપ્ત સ્નેહલગ્ન, માલાજી જેવા પાત્રની એમાં સહાય, નાયક-નાયિકાને વેદવાં પડનાં વીતકો, નાયકને નાયિકા ઉપરાંત અન્ય સુંદરીની પણ પત્ની તરીકે યતી પ્રાપ્તિ, વગેરે શામળે 'પદ્માવતી'માં ને અન્ય વારતાઓમાં પ્રયોજેલાં કથા-ઘટકોનો ઉપયોગ દેખાડે છે. એમાંની સમસ્યાઓ, નાયકનાયિકાનાં રૂપ-ગુણનાં વર્ણન વગેરે શામળની અન્ય વારતાઓમાં દેખાય છે તેનાથી કોઈ ચીને વિશિષ્ટ નથી. [અ.સા.]

ચંદ્રધર્મ(ગણિ) [ઈ.૧૫૭૭ સુધીમાં] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. 'યુગાદિદેવસ્તોત્રપદ-પ્રાણાવબોધ' (લે.ઈ.૧૫૭૭)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈનૃકવિઓ:૩(૨).

[શ્રા.ત્રિ.]

ચંદ્રનાથ : જૈન સાધુ. 'હિતોપદેશ-પચીશી' (મુ.)ના કર્તા. કૃતિમાં ધર્મદત્ત તથા ચંદ્રનાથ અને નામ એ રીતે ગૂંથાય છે કે કૃતિના કર્તા ત્વ વિશે નિશ્ચિતપણે કંઈ કહી શકાય તેમ નથી.

કૃતિ : લોપપ્રકરણ.

[કો.અ.]

ચંદ્રભાણ (ઋષિ) [ઈ.૧૭૮૨માં હયાત] : જૈન સાધુ. રાજસ્થાની-મિશ્ર ગુજરાતીમાં ૩૫ ઢાળની 'જંબૂકુમાર-ચોપાઈ' (ર.ઈ.૧૭૮૨) તથા સલૈયામાં 'ચતુર્વિંશતિજિન-પચીસી' (મુ.), 'જિન-લાવણી', ઋષભદેવ તથા મહાવીરસ્વામી વિશેના છંદ (મુ.) એ હિંદી કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જૈન વિવિધ કાવ્ય સંગ્રહ, પ્ર. જેઠમલ ભ. શેઠિયા, ઈ.૧૯૨૩; ૨. જૈન સ્વાધ્યાય મંગળમાલા:૧, સં. મુનિશ્રી શામજી, ઈ.૧૯૬૨.

સંદર્ભ : ૧. જૈનૃકવિઓ:૩ (૧,૨); ૨. લીંહસૂચી. [શ્રા.ત્રિ.]

ચંદ્રલાભ [ઈ. ૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધમાં હયાત] : અંબલગચ્છના જૈન સાધુ. ૨૪૩ કડીના 'ચતુષ્પર્વી-ચોપાઈ/રાસ' (ર.ઈ.૧૫૧૬/૧૫૧૮), ૩૩ કડીના 'વરકાણા'પાર્શ્વનાથ-સ્તવન' અને ૧૧ કડીના 'ગોડી-પાર્શ્વનાથ-સ્તવન'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈનૃકવિઓ:૩(૧); ૨. મુપુગુલસૂચી; ૩. લીંહસૂચી; ૪. હેન્ડેસાસૂચિ:૧. [શ્રા.ત્રિ.]

ચંદ્રવિજય : આ નામે ૧૦ કડીની 'ચંદનમલયાગીરી-સજાવ' (લે. ઈ.૧૮૧૩) તથા રાજુલના નેમિનાથ માટેના વિરહનું હિંદી સ્તવન (મુ.) મળે છે પરંતુ આ ચંદ્રવિજય કથા તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

કૃતિ : જૈનપ્રકાશ:૧.

સંદર્ભ : લીંહસૂચી.

[ચ.શા.]

ચંદ્રવિજય-૧ [ઈ.૧૬૬૯માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયરાજસૂરિની પરંપરામાં ઉપાધ્યાય ઋષિવિજયના શિષ્ય. ૧૧ કડીના 'શાશ્વતજિનબિભ-સ્તવન'(ર.ઈ.૧૬૬૯)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂલસૂચી; ૨. લેન્ડેસાસૂચિ:૧. [ચ.શે.]

ચંદ્રવિજય-૨ [ઈ.૧૬૭૮માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયપ્રભસૂરિની પરંપરામાં રત્નવિજયના શિષ્ય. ટપર ગ્રંથાગ્રના 'જેત્રુસ્વામી-રાસ' (૨.ઈ.૧૬૭૮/સં.૧૭૩૪, પોષ સુદ ૫, મંગળ-વાર)ના કર્તા. જુઓ ચંદ્ર-૨.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ:૨. [ચ.શે.]

ચંદ્રવિજય(ગણિ)-૩ [ઈ.૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. હીરવિજયની પરંપરામાં પંડિત જીવવિજયના શિષ્ય. વિજય-પ્રભસૂરિના રાજ્યકાળ (ઈ.૧૬૫૪-ઈ.૧૬૯૩)માં સ્થાયેલ આશરે ૫૦૫ કરીની 'ધન્નાશાલિચંદ્ર-ચોપાઈ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ:૨,૩(૨). [ચ.શે.]

ચંદ્રવિજય(ગણિ)-૪ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયદેવની પરંપરામાં નિન્યવિજયગણિ (ઈ.૧૬૭૮માં હયાત)-ના શિષ્ય. તેમના, વિવિધ દેશીઓની ૧૩ ઢાળ અને ૭૧ કરીના 'સ્થૂલભદ્રકોશના બારમાસ' (મુ.) કોશના વિરહભાવને પ્રાસાદિક ને રસાળ રીતે આલેખે છે. આસોથી આરંભાતી આ કૃતિ અસાડમાં સ્થૂલભદ્રના આગમન પછી એમણે આપેલા પ્રતિબોધ સાથે ભાદરવા માસ આગળ પૂરી થાય છે.

કૃતિ : ૧. જૈનાચાર્ય શ્રી આત્માનંદ જન્મશતાબ્દી સ્મારક ગ્રંથ, સં. મોહનલાલ દ. દેશાઈ, ઈ.૧૯૩૬ - 'ચંદ્રવિજયકૃત સ્થૂલભદ્રકોશના બારમાસ', સં. મોહનલાલ દ. દેશાઈ; ૨. પ્રામભાસંગ્રહ:૧ (નસં.).

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ: ૩(૨). [ચ.શે.]

ચંદ્રસાગર [ઈ.૧૬૬૯માં હયાત] : જૈન સાધુ. 'ધર્મપરીક્ષા' (૨. ઈ.૧૬૬૯)ના કર્તા.

સંદર્ભ : પાંગુહસ્તલેખો. [ક્રી.જે.]

'ચંદ્રહાસાખ્યાન' [ઈ.૧૬૭૧/સં.૧૭૨૭, જેઠ સુદ ૭, સોમવાર] : ૨૮ કડવાંનું પ્રેમાનંદકૃત આ આખ્યાન (મુ.) જૈમિનીય અશ્વમેધ-પર્વમાંની ચંદ્રહાસકથાને થોડાક ફેરફારો સાથે આલેખે છે ને તેમાં નાકરની આ વિષયની કૃતિનું અનુસરણ પણ થયેલું જણાય છે. જૈમ કે, નામાદિના ૨-૩ ગોટાળા અને પ્રેમાનંદમાં સામાન્ય રીતે જોવા ન મળતું કક્કાનું આયોજન નાકરને આભારી છે, તેમ વિષયા ચંદ્રહાસને વાડીમાં મળે છે એ પ્રસંગના આલેખનમાં પણ પ્રેમાનંદને નાકરની થોડોક મદદ મળી છે. કાવ્યનો વસ્તુબંધ ચુસ્ત ને સુરેખ નથી, ને કથાક તાલમેલિયાપણું છે પણ પ્રેમાનંદને જૈની ફાવટ છે એવી નાટ્યાત્મક વકોક્તિઓથી કાવ્યનું કેટલુંક પ્રસંગનિર્વહણ ચમત્કારક બન્યું છે, જૈમ કે, ચંદ્રહાસ પ્રત્યેની "તમને રાખજે અશરણ-શરણ, સાટે મુને આવજો મરણ" એ મદનની સાચી પડતી ઉક્તિ.

આ આખ્યાનમાં ચરિત્રનિરૂપણની પ્રેમાનંદની આગવી કલાનાં દર્શન થતાં નથી. ધૃષ્ટબુદ્ધિ એના નામને સાર્થક કરતું યાત્ર છે, પણ ચંદ્રહાસના પાલકપિતા કુલિદમાં રજતેજનો અભાવ ખૂબે

ચંદ્રવિજય-૨ : ચાતુરીઓ

છે ને ચંદ્રહાસના ભક્તિભાવમાં પણ એના મોભાને આજ્ઞાજતી થોડી વ્યવહારવિમુખતા દેખાય છે. જનમનરંજક પ્રેમાનંદ પાત્રોમાં પ્રાકૃત ભાવના આરોપણમાંથી બચી શક્યા નથી. તોપણ આ આખ્યાનમાં મદનની ભાવનામયતા, ગાલવઝ્ઞપિનું બ્રહ્મતંત્રયુક્ત સ્વાભિમાન અને વિષયાના ઝઞ્ઞુ ઉજ્જવલ પ્રણયભાવોનું નિરૂપણ પ્રેમાનંદની ચરિત્રચિત્રણકલાની ઝાંખી કરાવે છે. અનાથ શિશુ ચંદ્રહાસ પ્રત્યેનું પડોશણોનું વાત્સલ્યપૂર્ણ વર્તન ને મારાઓના મનોવ્યાપારોમાં પ્રગટ થતું માનવતાદર્શન પણ આકર્ષક નીવડે છે.

આ આખ્યાનના પ્રસંગોમાં અદ્ભુત, ભાવાલેખનમાં કડુણ અને શૃંગાર તેમ જ કૃતિના તાત્પર્યની દૃષ્ટિએ ભક્તિ - એ રસોને અવકાશ મળ્યો હોવા છતાં પ્રેમાનંદની લાક્ષણિક રસજમાવટ અહીં દેખાતી નથી. વનની ભયંકરતાનું ને ચંદ્રહાસના રૂપનું વર્ણન આસ્વાદ્ય છે ને આખ્યાનને અંતે ચંદ્રહાસ અને કૃષ્ણ-ભગવાનના મિલનપ્રસંગનું નિરૂપણ આર્દ્ર હૃદયભાવોથી ધબકતું છે : પોતે સવ્યસાચીની સાથે ભક્ત ચંદ્રહાસનું દર્શન કરવા આવ્યા છે એ ભગવાનનું "ભાર" વાક્ય સાંભળીને રડી પડતા ભક્તનાં આંસુ "અવિનાશી પટકુળ પોતાને લોહા."

પણ આ આખ્યાનમાં પ્રેમાનંદની કવિત્વશક્તિ ઉત્તમ રીતે પ્રગટ થઈ છે વિષયા ચંદ્રહાસને મળે છે એ પ્રસંગના નિરૂપણમાં. શબ્દો-ચિત્ય, વકોક્તિ ને અશ્વ પ્રત્યેની ચાટૂક્તિઓથી પ્રેમાનંદ વિષયાની ભાવભંગિમાને સૂક્ષ્મતાથી મૂલત કરી બતાવે છે અને નાકર-આધારિત પ્રસંગને પોતાના અભિવ્યક્તિ-સામર્થ્યથી નવું રૂપ આપે છે. [૨.૨.૬.]

ચંપ [ ] : સંભવતઃ શ્રાવક. ૨૪૩ કરીએ અધૂરા પ્રાપ્ત થતા 'નલચરિત્ર/નલદવદંતી-રાસ'ના કર્તા. આ કૃતિ સં.૧૫મી સદીની મનાઈ છે. એ સાચું હોય તો એ આ વિષયની ગુજરાતી ભાષાની પહેલી કૃતિ છે.

સંદર્ભ : ૧. નળ-દમયંતીની કથાનો વિકાસ, રમણલાલ ચી. શાહ, ઈ.૧૯૮૦; □ ૨. જૈગૂકવિઓ:૩(૧). [ક્રા.ત્ર.]

ચાતુરીઓ : સંભવતઃ શૃંગારચાતુરીના વિષયને કારણે આ નામથી ઓળખાયેલી નરસિંહ મહેતાકૃત પદમાળા (મુ.). આ પદોમાં 'ચાતુરી' ઉપરાંત 'વિહારચિત્ર' 'વિનોદલીલા' એ શબ્દપ્રયોગો પણ મળે છે. 'નરસિંહ મહેતાકૃત કવ્યસંગ્રહ'માં 'ચાતુરી-ચાલીસી' અને 'ચાતુરી-પોડથી' એવી ૨ અલગ પદમાળા રૂપે મુદ્રિત ચાતુરીઓ હસ્તપ્રતોમાં તેમ જ પછીનાં સંપાદનોમાં સર્ગગ ક્રમમાં અને ઓછીવત્તી સંખ્યામાં મળે છે, જે કે એમાં પણ 'ચાતુરી-પોડથી'નાં ૧૬ પદો તો સર્વસમાન છે અને એ ક્રમમાં પહેલાં જ આવે છે. આ ૧૬ પદોની માળા મુખબંધ ને ઢાળ એ પ્રકારના કાવ્યબંધથી તેમ એના નક્કર વસ્તુથી જુદી તરી આવે છે. એમાં જ્યદેવના 'ગીતગોવિંદ'ને મળતું વિરહી કૃષ્ણ અને વિરહિણી રાધાના લલિતા સખીના દૂતીકાર્ય દ્વારા સ્થાયેલા મિલનનું આલેખન છે. આઠમા પદમાં સંયોગશૃંગારનું ચિત્ર આલેખાય છે અને નવમા પદમાં નરસિંહ પોતાના સાક્ષિત્વનો આનંદાનુભવ ગાય છે. આ પછી સખીના પ્રવ્રનના ઉત્તર રૂપે સ્થા કૃષ્ણ સાથેનો પોતાનો કામવિહાર વર્ણવે છે. છેલ્લાં ૨ પદ

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૧૦૩

કૃષ્ણન સંબોધાયેલાં છે, ૧ પદમાં અન્યત્ર રમી આવેલા કૃષ્ણને ઉપાલંબો છે ને બીજામાં પ્રભાત થતાં, આલિંગનમાંથી છોડવા કૃષ્ણને વિનંતી છે. જોઈ શકાય છે કે થોડીક ત્રિશૃંખવતા છતાં આ પદ-માળા સ્પષ્ટ આકાર ધારણ કરે છે.

‘નરસિંહ મહેતાકૃત કાવ્યસંગ્રહ’માં ‘ચાનુરી-ચાવીસી’ના નામથી અને અન્યત્ર ઉપર્યુક્ત પદોના અનુસંધાનમાં ૪ મુકાબેલાં બાકીનાં પદોમાં મુખબંધ, ઢાળ, વલાણ એવો કાવ્યબંધ છે એટલું જ નહીં, ઢાળ ૪-૬ પંક્તિની હોય ને ૧ જ પદમાં ૧થી વધુ વાર ઢાળ કે વલાણ આવતાં હોય એવું પણ બને છે. આ પદસમૂહ આરંભાય છે દાણી રૂપે ગોપીને રોકતા કૃષ્ણના ઉલ્લેખથી, પરંતુ પછી તો એમાં શૃંગારવર્ણન જ ચાલે છે. દેખીતી રીતે જ, ઉપર્યુક્ત પદોને મુકાબલે આ પદોની અધિકૃતતા ઊણી ઊતરે છે.

કૃષ્ણ, લલિતા અને સધાના મનોભાવોનું આલેખન સ્વચ્છ-સુરેખ થયેલું છે ને કવચિત્ નર્મ-મર્મભર્યા ઉદ્દગારો સાંપડે છે, સધાનું પરંપરાગત શૈલીનું રૂપવર્ણન પણ મનોહર થયું છે, પણ આ પદોનું કેવિવર્ણન વધુ પડતું ઘેરું ને પ્રગલ્ભ તેમ વાચ્યાર્થની કોટિએ પહોંચતું હોઈ ચમત્કૃતિરહિત લાગવા સંભવ છે. આ છાંપ ઊભી થવામાં ‘પોડશી’ સિવાયનાં પદોમાં પુનરાવર્તનથી ને એકવિધતાથી થયેલા શૃંગારલેખનનો ફાળો વિશેષ છે. [ચ.શે.]

ચાબખા : બોજકૃત. જુઓ પદો.

ચારિત્ર(ગણિ) [ઈ.૧૪મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. ૯ કડીમાં જિનચંદ્રસૂરિ (આચાર્યકાળ ઈ.૧૨૮૫-ઈ.૧૩૨૦)નો પ્રશસ્તિનું ગાન કરતા ‘જિનચંદ્રસૂરિ-રેલુયા’ના કર્તા. આ કવિને નામે ૯ કડીની ‘જિનચંદ્રસૂરિ-પદા’ નોંધાયેલ છે તે ઉપર્યુક્ત કૃતિ જ છે કે કેમ તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

સંદર્ભ : ૧. ઉત્તર-અપભ્રંશનો સાહિત્યવિકાસ, વિદ્યાત્રી અ. વોરા, ઈ.૧૯૭૬; ૨. જૈન સત્યપ્રકાશ, જુલાઈ ૧૯૫૪ - ‘રેલુઆ’ સંગ્રહ પાંચ રચનાઓ, અગરચંદ નાહટા; ૩. જૈમગૂક-રચનાઓ:૧. [શ્ર.ત્રિ.]

ચારિત્રકલશ [ઈ.૧૫૨૫ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. ચારણી શૈલીના પંક્તિઅંતર્ગત તેમ જ પંક્તિઅંત પ્રાસ ધરાવતા ૨૨ કડીના ‘નેમિનાથરાજિમતી-આરમાસ’ (લે.ઈ.૧૫૨૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ગુસારવપ્તો. [શ્ર.ત્રિ.]

ચારિત્રક્રોતિ [ઈ.૧૭૧૧માં હયાત] : જૈન સાધુ. ૯ કડીના ‘શંખિશ્વર પાર્શ્વલઘુ-સ્તવન’ (ર.ઈ.૧૭૧૧/સં.૧૭૬૭, પોપ વદ ૯)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈન સત્યપ્રકાશ, મે ૧૯૪૭ - ‘શંખિશ્વર તીર્થ સંબંધી સાહિત્યકો વિશાલતા’, અગરચંદ નાહટા. [શ્ર.ત્રિ.]

ચારિત્રકુશલ [ઈ.૧૬૭૫માં હયાત] : જૈન સાધુ. કરણકુશલચ્છના શિષ્ય. ‘ચોવીસી’ (ર.ઈ.૧૬૭૫; અંશત: મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : જૈગૂકવિઓ:૧(૫સં.).

[શ્ર.ત્રિ.]

૧૦૪ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

ચારિત્રધર્મ [ઈ.૧૭૩૫માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. ‘રામાયણ-નોપાઈ’ (ર.ઈ.૧૭૩૫/સં.૧૭૯૧, આસો સુદ ૧૦)ની રચના તેમણે વિદ્યાકુશલની સાથે કરી છે.

સંદર્ભ : જૈન સત્યપ્રકાશ, જાન્યુ. ૧૯૪૬ - ‘જૈસલમેરકે જૈન જ્ઞાનભંડારકે અન્યત્ર અપ્રાપ્ય ગ્રન્થોંકી સૂચી’, અગરચંદ નાહટા. [શ્ર.ત્રિ.]

ચારિત્રનંદી : આ નામે ૪ કડીની ‘સ્તુતિ’ (લે.ઈ.૧૮૮૬) મળે છે તેના કર્તા ચારિત્રનંદી-૧ છે કે જુદા તે નિશ્ચિત કહી શકાય તેમ નથી.

સંદર્ભ : હજૈજ્ઞાસૂચિ:૧. [શ્ર.ત્રિ.]

ચારિત્રનંદી-૧ [ઈ.૧૯મી સદી મધ્યભાગ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. મહિમાતિલકની પરંપરામાં નિધિઉદયના શિષ્ય. ‘પંચકલ્યાણક-પૂજા’ (ર.ઈ.૧૮૩૩/સં.૧૮૮૯, ફાગણ વદ ૮) ‘અંકવીસપ્રકારી પૂજા’ અને ‘નવપદ-પૂજા’ના કર્તા. કવિએ પોતાના ‘રત્નસાધિયતક’ (ઈ.૧૮૫૩) નામના, સંભવત: સંસ્કૃત ગ્રંથમાં ગુરુનામ નવનિધિ-ઉદય-વાચક આપ્યું છે.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ:૩(૧,૨); ૨. હજૈજ્ઞાસૂચિ:૧. [શ્ર.ત્રિ.]

ચારિત્રમંદુ [ ] : જૈન સાધુ. ૭ કડીના ‘શિવશિખરપાર્શ્વનાથ-સ્તોત્ર’ (લે.સં.૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [શ્ર.ત્રિ.]

ચારિત્રસાર [ ] : જૈન સાધુ. ૧૧ કડીની ‘પંચપરમેષ્ઠી-વિનતિ’(મુ.)ના કર્તા. એ ખરતરગચ્છના ઉપાધ્યાય જ્યસાગરની પરંપરામાં ભક્તિવાલ (ઈ.૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધ)ના શિષ્ય હોય તો ઈ.૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધમાં હયાત ગણાય.

કૃતિ : નસ્વાધ્યાય:૩(૫સં.).

સંદર્ભ : હજૈજ્ઞાસૂચિ:૧. [શ્ર.ત્રિ.]

ચારિત્રસિંહ [ઈ.૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. મતિભદ્રના શિષ્ય. ૩ ઢાળ અને ૩૭ કડીમાં મુનિવરોનું નામસ્મરણ કરતી ‘મુનિમાલિકા’ (ર.ઈ.૧૫૮૦/સં.૧૬૩૬, મહા સુદ ૪; મુ.), ૨૧ કડીમાં ખરતરગચ્છની પાટપરંપરા રજૂ કરતી ‘ગુર્વાવલી-ફાંગ’(મુ.), ૯૧ કડીની ‘ચતુ:શરણપ્રકીર્ણક-સાધિ’ (ર.ઈ. ૧૫૭૫), ૩૮ કડીની ‘શાશ્વતચૈત્ય-સ્તવન’, ‘સમ્યક્ત્વ-વિચારસ્તવ-બાલાવબોધ’ (ર.ઈ.૧૫૭૭) તથા અન્ય સ્તવનાદિ પ્રકારની કૃતિઓના કર્તા. આ કવિએ સંસ્કૃતમાં ‘કાનંત્રવિભ્રમાવચૂષિ’ તથા ‘રૂપકમાલા-વૃત્તિ’ રચ્યાની સાહિતી મળે છે.

કૃતિ : ૧. અરત્નસાર; ૨. જૈજ્ઞાસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. યુજિનચંદ્રસૂરિ; ૨. જૈગૂકવિઓ:૧, ૩(૧,૨); ૩. હજૈજ્ઞાસૂચિ:૧. [શ્ર.ત્રિ.]

ચારિત્રસુંદર : આ નામે ૧૪ કડીની ‘વિશતિસ્થાનક-વિધિગાભિત-સગ્રથ’ મળે છે. તેના કર્તા ચારિત્રસુંદર-૧ છે કે અન્ય તે નિશ્ચિત

ચાબખા : ચારિત્રસુંદર

કહી શકાય તેમ નથી.

સંદર્ભ : સીદ્ધસૂત્રી.

[શ્ર.ત્રિ.]

ચારિત્રસુંદર-૧ [ઈ.૧૭૬૮માં લખાત] : ખરતરગચ્છની ક્રીતિરત્ન-શાખાના જૈન સાધુ. 'સ્થૂલભદ્ર-ચોપાઈ' (ર.ઈ.૧૭૬૮/સં.૧૮૨૪, શ્રાવણ સુદ ૫), 'દામનક-ચોપાઈ' (ર.ઈ.૧૭૬૮) અને 'સંપ્રતિ-ચોપાઈ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ:૩(૧); ૨. રાપુલસૂત્રી:૧. [શ્ર.ત્રિ.]

ચારિત્રોદય [ ] : જૈન સાધુ. મુનિરાજ ધનરાજ વિશેના ૬ કડીના ગીતના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈન સત્યપ્રકાશ, જન્યુ. ૧૯૪૩ - 'કતિપય ઐતિહાસિક ગીતોકા સાર', અગરચંદ્ર નાહટા. [શ્ર.ત્રિ.]

ચારુક્રીત [ઈ.૧૬૧૬માં લખાત] : જૈન સાધુ. 'વચ્છરાજ-ચોપાઈ' (ર.ઈ.૧૬૧૬)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ:૩(૧). [શ્ર.ત્રિ.]

ચારુચંદ્ર(ગણિ) [ઈ.૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જ્યસાગરની પરંપરામાં ભક્તિવાલ્મ-ચારિત્રચારના શિષ્ય. 'હરિભલ-ચોપાઈ' (ર.ઈ.૧૫૨૫/સં.૧૫૮૧, આસો સુદ૩), ૫૧૫ કડીના 'મહાબલમલયસુંદરી-ચાસ', ૨૦૫ કડીની 'રતિસારકેવલી-ચોપાઈ', ૪૦ કડીની 'નંદનમણિચાર-સંધિ' (ર.ઈ.૧૫૩૧/સં.૧૫૮૭, ફાગણ -), ૨૯ કડીના 'પંચતીર્થી-સ્તવ' (ર.ઈ.૧૫૪૨/સં.૧૫૯૮, આસો -) તથા ૧૧ કડીના 'યુગમંધર-ગીત'ના કર્તા. એમણે ૪૧ કડીનું 'ભાષા-વિચારપ્રકરણ સાવચૂરિ' રચેલ છે તે અવચૂરિ તથા ૫૭૫ કડીનું 'ઉત્તમકુમાર-ચરિત્ર' (લિ.ઈ.૧૫૧૬, સ્વલિખિત; *મુ.) સંસ્કૃત ભાષાનો કૃતિઓ હોય તેમ જણાય છે.

સંદર્ભ : ૧. ઐજકાસંગ્રહ; ૨. જૈસાઈતિહાસ; ૩. જૈન સત્યપ્રકાશ, સાપ્ટે. ૧૯૫૪ - 'ભક્તિવાલ્મીપાધ્યાયકા સમય ઔર ઉનકે ગ્રંથ', અગરચંદ્ર નાહટા; ૪. જૈગૂકવિઓ:૩(૧,૨). [શ્ર.ત્રિ.]

ચારુદત્ત-૧ [ઈ.૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનકુશલસૂરિની પરંપરામાં ઉપાધ્યાય હંસપ્રમોદના શિષ્ય. 'સિત્રાવા-સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૬૨૦/સં. ૧૬૭૬, શ્રાવણ સુદ ૧), 'કુશલસૂરિ-સ્તવન' (ર.ઈ.૧૬૪૦/સં.૧૬૯૬, માગશર વદ ૭) અને 'મુનિસુવ્રત-સ્તવન'(ર.ઈ.૧૬૪૦)ના કર્તા.

સંદર્ભ : યુજિનચંદ્રસૂરિ. [શ્ર.ત્રિ.]

ચારુદત્ત(વાચક)-૨[ઈ.૧૮૬૨ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. ૨૩ કડીની 'આત્મશિક્ષા-સ્તોત્ર/ધર્મી અને પાપીની સગ્રાવ' (લિ.ઈ.૧૮૬૨; મુ.)ના કર્તા. આપાભિવ્યક્તિ બહુ જૂની નથી તેથી આ કવિ ચારુદત્ત-૧થી જુદા જણાય છે.

કૃતિ : ૧. જૈસમાલા(શ્વ.); ૨; ૨. જૈસસંગ્રહ(જૈ).

સંદર્ભ : મુપુગૂલસૂત્રી. [શ્ર.ત્રિ.]

ચારિત્રસુંદર-૧ : ચૂડ(વિજ્ઞેગણ)

ગુ. સા.-૧૪

'ચિત્તવિચાર-સંવાદ' : અખાની ૪૧૩ ચાર-ચરણી ચોપાઈની આ રચના(મુ.)માં ચિત્ત અને વિચારને પિતાપુત્ર તરીકે કલ્પવામાં આવ્યાં છે અને ચિત્તમાંથી જન્મેલો વિચાર ચિત્તને પોતાના શુદ્ધ ચિન્મય-સ્વરૂપનો બોધ કરાવે એવું ગોઠવાયું છે. આરંભમાં ચિત્તની મૂંઝવણને અનુલક્ષીને જીવ, ઈશ્વર અને બ્રહ્મની પૃથક્કતા કેવી રીતે ઉદ્ભવેલી છે એ અનેક દૃષ્ટાંતોથી સમજાવવામાં આવ્યું છે અને એને અનુષંગે ૫૩દર્શનનો સૈદ્ધાન્તિક પરિચય કરાવી એમાં વેદાંત-માર્ગનો પુરસ્કાર થયો છે. કાવ્યના મુખ્ય મધ્યભાગમાં ચિત્ત મૂળભૂત રીતે ચિન્મયસ્વરૂપ - પરમચૈતન્યરૂપ છે તથા આ સઘળી સૃષ્ટિ પણ ચિત્તનું જ સ્ફુરણ છે એ વાત વીગતે સમજાવી છે અને ચિત્તને જ્ઞાનવિવેક દ્વારા મોહપ્રેરિત કામક્રોધાદિ દોષો અને વિપયોના દમનમાંથી મુક્ત થવાનો માર્ગ બતાવ્યો છે. છેલ્લા ભાગમાં કેવલ્યના સંદર્ભમાં ગુરુસ્વરૂપની મીમાંસા કરી છે તથા ભક્તિનું સ્વરૂપ સ્ફુટ કરી પરમપદપ્રાપ્તિમાં ભક્તિ અને વિરહવૈરાગ્યની કાર્યસાધકતા દર્શાવી છે. કૃતિમાં કેટલાંક વિલક્ષણ વિચારબિદુઓ અને ઉપમાવિધાનો આપણને સાંપડે છે. જેમ કે, દીપ-શશી-સૂર્ય આદિની ઓછીવત્તી તેજસ્વિતાના દૃષ્ટાંતથી અખાજી જીવમાં પ્રતીત થતા સાપેક્ષ ઐશ્વર્યને અને તદનુષંગે જીવ-ઈશ્વરની અલગતાને સ્થાન સહાંગતાનું પ્રતિપાદન કરે છે; દર્પણમાંનાં કાચ અને સીસાના દૃષ્ટાંતથી અવતારરૂપી પ્રતિબિંબો કેમ જન્મે છે તે સમજાવે છે; વરસાદનું સંચેલું પાણી પર્વતમાંથી ઝરે તેની સાથે ચિત્તના બુદ્ધિ-વિલાસને સરખાવી એનું પરવર્તપાણું સ્ફુટ કરે છે અને "બિંબ જેવાણું પ્રતિબિંબ વડે, તેમ ગુરુ જેનાં ગોવિંદ નોવડે" એમ કહી ગુરુ-ગોવિંદના સંબંધનો મર્મ પ્રગટ કરે છે. વિચારનું અસ્તિત્વ ચિત્તને કારણે છે, છતાં વિચાર વિના ચિત્ત નમુંસક છે એમ કહીને અહીં 'વિચાર'નો મહિમા થયો છે તે અખાના તત્ત્વવિચારને અનુરૂપ છે. અખાના તત્ત્વવિચારના મુખ્ય અંશોને વ્યાપી વળતો આ ગ્રંથ ચિત્ત અને વિચારની પિતા-પુત્ર તરીકેની કલ્પના, બંનેની સક્રિયતા દર્શાવતી પ્રશ્નોત્તરી તેમ જ દૃષ્ટાંતો અને સંતત ઉપમાઓ તથા ઉપમાચિત્રોના બહોળા ઉપયોગને કારણે અખાના કાવ્યસર્જનમાં 'અખેગીતા', 'અનુભવબિદુ' અને છપ્પા પછીનું સ્થાન મેળવે છે. [જ.કો.]

ચૂડ(વિજ્ઞેગણ)/અમિયલ [ ] : એક મને અમિયલ એવું અપરનામ ધરાવતી સિધી ક્રોમની બાળકુંવારી સ્ત્રી. બીજે મને 'ચૂડ' શબ્દ એ વ્યક્તિનામનો નહીં પણ મૃત્યુ પછી પ્રેત રૂપે દેખાતા સ્ત્રીના વાસનાદેહનો નિર્દેશ કરે છે. એ અંગેની દંતકથા એવી છે કે સૌરાષ્ટ્રના ક્રોઈ નગરની રાજકુમારીને નગરશેઠના દીકરા અમિયલ સાથે નાનપણથી જ સ્નેહની ગાંઠ બંધાઈ જાય છે. અન્ય રાજકુમાર સાથે પરણાવી દેવાયેલી રાજકુમારી વ્રતને બહાને એકાંતમાં રહી અમિયલ સાથેનો પ્રેમસંબંધ ચાલુ રાખે છે. રાજકુમારને એની જાણ થતાં એ રાજકુમારીની હત્યા કરે છે, પરંતુ ચૂડેલ બંનલ રાજકુમારીની અમિયલ સાથેની મુલાકાત ચાલુ રહે છે. અમિયલને રાજકુમારીના પ્રેતસ્વરૂપની જાણ થતાં તે નાસી છૂટે છે. ચૂડદેહી રાજકુંવરી ગિરનાર પર એને શોધી કાઢે છે, પરંતુ એ ડરીને નાસી ગયો છે એમ જાણતાં એના પર ક્રિટકાર

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૧૦૫

વરસાવે છે. એ નોંધપાત્ર છે કે પ્રાપ્ત દુહાઓમાં 'ચૂડ'ની જેમ ક્વચિત્ 'અમિયલ' એ નામછાપ પણ મળે છે અને 'એડ' (= એવા) એ સિંધી ભાષાનો શબ્દ પણ વપરાયેલો મળે છે. વિષય અને અભિવ્યક્તિના અત્યંત મળતાપણાને કારણે સંધી મુસલમાન દુહાગીર તમાચી સુમરાની આ રચનાઓ હોય એવો સંભવ પણ દર્શાવાયો છે.

આવી નામછાપથી કે નામછાપ વગર પણ એ જ વ્યક્તિએ રચેલા મનાતા ૧૦૦ જેટલા છકડિયા દુહાઓ (મુ.) મળે છે. જો કે, કેટલાક દુહાઓમાં ઓછાવત્તા ચરણ મળે છે, પણ એ ભ્રષ્ટ પાઠને કારણે હોઈ શકે. આ દુહામાંથી કેટલાક સ્નેહવિષયક શુભાપિત જેવા છે જેમાં સજણ કેવાં ધારવાં તેમ કોની પ્રીત ન કરવી એનું નિરૂપણ થયેલું છે. લોકજીવનમાંથી લીધેલી લાક્ષણિક ઉપમાઓ - કૂવાના કોસ, લટિયર કેળ, બિલોરી કાચ, હિડોળાખાટ, ટંકામ્બાર - ની મદદથી મૂર્ત કરેલું સજણનું ભાવચિત્ર ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે. સ્વાગત, વિદાય, સ્વપ્ન જેવી પરિસ્થિતિઓનું અવલંબન લઈને વ્યક્ત થયેલા ઉત્કટ આર્દ્ર પ્રેમભાવમાં વેધક વિરલ-વેદનાનું પ્રાચુર્ય છે ને એમાંયે તળપદાં ચિત્રકલ્પનોથી હૃદયંગમ મૂર્તતા આવેલી છે.

કૃતિ : ૧. કાકિયાવાડી સાહિત્ય:૨, સં. કહાનજી ધર્મસિદ્ધ, ઈ.૧૯૨૩ (+સં.); ૨. ચંદર ઊગ્યે ચાલવું, સં. પુષ્કર ચંદરવાકર, સં.૨૦૨૦ (+સં.); ૩. પરકમ્મા, અવેરચંદ મેઘાણી, ઈ.૧૯૪૬ - 'સજણી' (+સં.); ૪. પ્રીતના પાવા, સં. પુષ્કર ચંદરવાકર, ઈ. ૧૯૮૩ - 'સંશોધકના થેલામાંથી'માં ઉદ્દ્યુત દુહા; ૫. લોકસાહિત્યનું સમાલોચન, અવેરચંદ મેઘાણી, * ઈ.૧૯૪૬, ઈ.૧૯૬૮ (બીજી આ.); [ ] ૬. ઊર્મિ નવરચના, જુલાઈથી ઓક્ટો.૧૯૭૬ - 'ચૂડ વિજેગણની કથાના છકડિયા', સં. ગોવિંદભાઈ શિણોલ (+સં.); ૭. કવિલોક, માર્ચ-એપ્રિલ ૧૯૭૩થી જાન્યુ.-ફેબ્રુ. ૧૯૭૪ - 'વિજેગણ ચૂડના દુહા', સં. પુષ્કર ચંદરવાકર (+સં.).

સંદર્ભ : ૧. ઊર્મિ નવરચના, મે ૧૯૭૬ - 'અમિયલની ચૂડ', ગોવિંદભાઈ શિણોલ; ૨. એજન, મે ૧૯૭૬ - 'બીજમાર્ગે ને સિંધુ-સંસ્કૃતિ : ચૂડ વિજેગણ છકડિયા', નયમલ્લ પરમાર; ૩. એજન, જૂન ૧૯૭૬ - 'ચૂડ વિજેગણની કથા', ગોવિંદભાઈ શિણોલ. [જ.કા.]

શોધો : જુઓ ચઉલથ.

શોધમલ (ઋષિ) [ઈ.૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ.૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : જેન સાધુ. ૫૭ ઢાળની 'ઋષિદત્તા-ચોપાઈ' (૨.ઈ.૧૮૦૮/સં.૧૮૬૪, કારતક સુદ ૧૩), 'ઢાળસાર'(ઈ.૧૮૦૦), ૨૨ કડીની 'રહનેમિ-સઝાય/રાજુલ-બાવીસી' (૨.ઈ.૧૭૯૬/સં.૧૮૫૨, શ્રાવણ સુદ ૫, મંગળવાર; મુ.), ૭ કડીની 'આઉખાની સઝાય/આયુઅસ્થિરની સઝાય' (મુ.), ૧૧ કડીની 'ચાર શરણાં/મંગલિક શરણાં' (મુ.), ૯ કડીની 'ધર્મરુચિઆલુગારની સઝાય' (મુ.), ૧૪ કડીની 'બલભદ્રની સઝાય' (મુ.) એ કૃતિઓના કર્તા. એમની ઘણી કૃતિઓમાં હિંદી-રાજસ્થાની ભાષાનો પ્રભાવ વર્તાય છે.

કૃતિ : ૧. આકામહોદધિ:૫; ૨. જૈસંગ્રહ; ૩. જૈસમાલા (શા.):૨; ૪. જૈસંગ્રહ (જૈ.); ૫. જેન સ્વાધ્યાય મંગળમાલા:૧,

સં. મુનિશ્રી શામજી, ઈ.૧૯૬૨.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ:૨; [ ] ૨. જૈગુકવિઓ:૩(૧,૨); ૩. મુપુગુડસૂચી; ૪. શહસૂચી:૧. [શ.ત્રિ.]

છટ્ટા બાવા : જુઓ આંબાજી.

છપ્પા : (૧) અખાજીકૃત છપ્પા (મુ.) છન્નરાણી (ક્વચિત્ ૮ ચરણ સુધી ખેંચાતી) ચોપાઈના બંધને કારણે 'છપ્પા' નામથી ઓળખાયેલ છે. આ કૃતિસમૂહની કોઈ પણ હસ્તપ્રત દ્વપઠથી વધારે છપ્પા આપતી નથી, પરંતુ અત્યાર સુધીમાં કુલ ૭૫૫ છપ્પા મુદ્રિત થયા છે. છપ્પા 'વેશનિદા અંગ' 'ગુરુ અંગ' એવાં નામો ધરાવતાં ૪૫ અંગોમાં વહેંચાયેલા મળે છે, પણ અંગવિભાગોમાં નજરે પડતી શિથિલતા અને યાદૃચ્છિકતા પરથી એવો તર્ક થાય છે કે છપ્પાઓ છૂટકછૂટક સમયાંતરે લખાયા હશે અને પછી અંગોમાં ગોઠવી દેવાયા હશે.

છપ્પામાં વિધાયક તત્ત્વવિચારની સામગ્રી 'મરપૂર છે - અનેક બારીક વિચારો વેધક રીતે આલેખાયા છે, છતાં આ કૃતિની લોક-પ્રિયતા વિશેષપણે એમાંના નિષેધાત્મક ભાગ - એમાં ધાર્મિક-સાંસારિક આચારવિચારોનાં દૂષણોને જે તદ્દશ ચિત્રણ અને ઉગ્ર ચિકિત્સા મળે છે તેને કારણે છે. આ ચિત્રણ અને ચિકિત્સાએ અખાજીનો વ્યવહારજગતનો ગાઢ અનુભવ પ્રગટ કરી આપ્યો છે તેમ એમને હાસ્ય અને કટાક્ષની મરપૂર સામગ્રી પૂરી પાડી છે.

સમયાંતરે લખાયેલા હોઈ છપ્પામાં અખાજીની વિકસતી ગયેલી વિચારભૂમિકાનાં ચિહ્નો અહીંતહીં જોઈ શકાય છે તેમ છતાં એમની મૂળભૂત દાર્શનિક ભૂમિકા તો નિશ્ચિત અને સ્થિર છે. એ દાર્શનિક ભૂમિકાના કેન્દ્રમાં છે બ્રહ્મ - જેને તેઓ 'વસ્તુ' 'આત્મા' 'ચૈતન્ય' 'સ્વામી' એવાં નામથી પણ ઉલ્લેખે છે - તેનું જ્ઞાન. અખાજી અવારનવાર આકાશનું ઉપનામ વિવિધ રીતે પ્રયોજે છે અને આ બ્રહ્મ-તત્ત્વની સર્વવ્યાપિતા, અખંડતા, અવિકાર્યતા સમજાવે છે. જીવ, ઈશ્વર અને જગતના તેમ જ નામ-રૂપ-ગુણ અને કર્મના ભેદો નિપજાવતી માયાનું સ્વરૂપ અખાજી અનેક દૃષ્ટાંતોથી સ્ફુટ કરે છે, પણ કહે છે કે માયાથી નાસવાથી કંઈ માયા નષ્ટ થતી નથી, જેમ "અંધારું નાઠે કચમ જાય?" ખરો જ્ઞાની તો એ જે માયાનો વધ કરી જાય - એનું મિથ્યાત્વ પ્રમાણી લે.

જીવને માયાના ફંદામાં ફસાવનાર તો મન છે. એટલે અખાજી "અ-મન" બનવાનું, અંતરે અકર્તા થઈને રહેવાનું સૂચવે છે. "નયમ પાંખી ઓછાયો પડિયો જાળ, પોતે ઊડે અલગ નિરાળ" એમ આવા જ્ઞાનીનો દેહ સંસારમાં વર્તતો હોવા છતાં પોતે એનાથી અલિપ્ત હોય છે. માટે જ તેમની દૃષ્ટિએ જ્ઞાનીએ સંસારને તજવો આવશ્યક નથી. ઊલટું, ૧ મણ અને ૪૦ શેરમાં ફેર નથી તેમ જ્ઞાની પુરુષને માટે બ્રહ્મતત્ત્વ અને વિશ્વમાં કંઈ ફેર નથી, સકળ લોક એ હરિનું જ રૂપ છે. એટલે "વિશ્વ ભજંતા વસ્તુ ભજાય." અખાજી અધ્યાત્મમાર્ગમાં કર્મધર્મને - સત્કર્મને તેમ વિકર્મને - અંતરાયરૂપ ગણાવે છે. કોઈ પણ પ્રકારના કર્મથી કષાય, રંગ, મેલ ચડે છે. પોતે પોતા રૂપે રહેવું એ જ વધારે સારું છે. અણહાલ્યું જળ નીતરીને સ્વચ્છ થાય છે તેમ પોતા રૂપે રહેવાથી બ્રહ્મસ્વરૂપ સરળતા-

થી પામો શકાય છે. ટીલાંટપકાં, નામસ્મરણ, વેશટેક, કયાશવણ, કયાકલેશ આ બધા બાદ્યાચારો ઉપર તો અખાજનો કોરડો વારંવાર વર્ગાય છે. અલબત્ત, અખાજ કયાકલેશ આદિનો હેતુ સ્વીકારે છે કે એથી ઉન્મત્ત મન કેકાણે આવે અને હરિ તરફ ચિત્ત વળે, જેમ મારકણી ગાયને અંધારે બાંધીએ તો એ ટેવ ભૂલે. પણ અંધારે બાંધેલી ગાયને બગાઈ વળગે તેમ કયાકલેશ કરનાર યોગીને સિદ્ધિ વળગે છે ને એનો અહંરોગ વધે છે. ચીથરાના પુરુષ જેવા - ખેતર-માંના ચાડિયા જેવા સંસારને મારવા માટે કે ચાલતાં જ હાથ અડકી જાય એમ સંસારે ભરાઈ રહેલા હરિને પામવા માટે અખાજને તો કોઈ કર્મધર્મની જરૂર જ વર્તાતી નથી.

અખાજની દૃષ્ટિએ પરબ્રહ્મપ્રાપ્તિનો ખરો માર્ગ જ્ઞાન છે, જેને એ 'સૂઝ' 'સમજ' 'વિચાર' 'અનુભવ' એ શબ્દોથી પણ ઓળખાવે છે. જેમ નૌકામાં બેઠેલો માણસ ક્રમ વિના આખી પૃથ્વી ફરે તેમ સમજ આવી તેને કયાકલેશ કરવો ન પડે. જગતપ્રાપંચમાંથી પરમેશ્વરને પણ એ સહજપણે પામી લે, જેમ વાદળખોખું કાદવ-માંથી પાણી પી લે તેમ. પણ આ સમજ તે શાસ્ત્રજ્ઞાન કે પંડિતાઈ નહીં. શાસ્ત્રને તો અખાજ ૧ આંખ ગણે છે, સૂકા - અનુભવ વગરના જ્ઞાનને એ વ્યંજનમૂંછ સાથે સરખાવે છે અને પંડિતને ટાંકેલી શિલા તરીકે ઓળખાવે છે, જે પાણીમાં બૂડયા વિના રહેતી નથી.

સાધનામાર્ગ લેખે ભક્તિનો સ્વીકાર અખાજ મર્યાદિત રૂપે જ કરે છે. વૈષ્ણવી નવધાભક્તિ - સગુણભક્તિ - નો હેતુ એ સમજે છે કે જીવ "ભક્તિરસે કર્મરસ વીસરે". પણ એ જુઓ છે કે નવધાભક્તિ આદરતાં મોહવ્યાપાર મંડાય છે, ભક્તિ એક બાહ્યાચાર બની જાય છે ને ઘણી વાર દંબ કે ચાખંડનું રૂપ પણ લે છે. આથી સગુણભક્તિને એ મોતીધૂધરી સાથે સરખાવે છે, જે મનમોહન દીસે પણ એનાથી અંતરતાપહુધા શમે નહીં. આમ છતાં નિર્ગુણ પરમાત્મતત્ત્વનો સાક્ષા-કાર થયા પછી માણસ સગુણભક્તિ તરફ વળે એને અખાજ દૂધમાં સાકર ભળ્યા સાથે સરખાવે છે. અંતે તેઓ વિચારને જ સાચી ભક્તિ - બ્યાશીમો ભક્તિપ્રકાર - કહે છે અને જ્ઞાન, ભક્તિ અને વૈરાગ્યની એકરૂપતા બતાવે છે : જગતભાવને હૃદયથી દૂર કરવો એનું નામ વૈરાગ્ય; જગતને સ્થાને સર્વત્ર હરિ દેખાય તે ભક્તિ અને સર્વત્ર હરિ દેખાતાં જીવ-બ્રહ્મનું દ્વૈતબાન જાય તે જ્ઞાન.

શાસ્ત્રની ૧ આંખવાળા, દેહાભિમાની, મતાંધ, સંસારાસક્ત, વેષધારી ગુરુઓને અખાજ ચાબખા લગાવે છે, પણ સદ્ગુરુ ચક્ષુ આંજી ત્યારે બ્રહ્મતત્ત્વનું સહસ્ય સમજાય એમ કહી સદ્ગુરુના શરણને આવશ્યક ગણાવે છે અને સદ્ગુરુ, સંત, જ્ઞાની, હરિજનનો મહિમા ગાતાં થાકતા નથી. તોપણ અખાજની દૃષ્ટિએ ગુરુ મળી જવામાં ઈતિકર્તવ્યતા નથી. વિવેકી ગુરુએ વલોવેલું નવનીત આત્માનુભવરૂપી અગ્નિમાં તપાવવામાં આવે ત્યારે જ ધી બને છે - અર્થાત્ બ્રહ્મ-સ્વરૂપની ભાળ મળે છે. એટલે ખરો ગુરુ તો અંતર્યામી કે આત્મા છે. આત્મા તે પરમાત્મા, તેથી પરમાત્મા પણ ગુરુ. બીજા બાજુથી જ્ઞાની ગુરુ તે હરિની જ મૂર્તિ. આમ અખાજ ગુરુ-ગોવિંદ-આત્માનું એકત્વ સ્થાપિત કરે છે.

છપ્પામાં વર્ણાશ્રમધર્મ, અસ્પૃશ્યતા, સત્યુગ-કલિયુગ એ જાતનો ઉચ્ચાવચ કાળભેદ, અવતાર, પૂર્વજન્મ, જ્યોતિષ, ભૂતપ્રેત, અધ્યાત્મવિદ્યામાં સંસ્કૃતની પ્રતિષ્ઠા આદિ વિશેની અનેક ધાર્મિક-

છાજૂ : જગ(ઋષિ)/જગ(ઋષિ)

લૌકિક માન્યતાઓ પણ અખાજની બૌદ્ધિક ચિકિત્સાનો વિષય બની છે, જે એમનો જીવનવિમર્શ સર્વગ્રાહી હોવાનું બતાવે છે. ક્યારેક તીક્ષ્ણ કટાક્ષથી, ક્યારેક હકીકત કે અનુભવના ઘોતક આધારથી, ક્યારેક પૌરાણિક કે લૌકિક દૃષ્ટાંતની મદદથી પણ હંમેશાં પોતાના તત્ત્વવિચારની મૂળ ભૂમિકાએથી અખાજ આવી રૂઢ માન્યતાઓની પોકળતા છતી કરે છે : "આભડછેટ અંત્યજની જણી, બ્રાહ્મણ-વૈશ્યવ કીધા ધણી," "પશુ મૂઓ કરે ભૂત ન થાય, અખા માણસ અવગત કહેવાય."

છપ્પામાં અખાજનું કેટલુંક આત્મકથન પણ નોંધાયું છે. - "જન્મો-જન્મનો કયાં છે સખા?" એમ પરમતત્ત્વની આરત અને "છીંડું ખોળતાં લાધી પોળ" એમ અનાયાસ પ્રાપ્તિનો આનંદ પ્રગટ કરતું.

તત્ત્વચિંતન, સંસારનિરીક્ષણ ને ચિકિત્સા, આત્મકથન વગેરેને લીધે છપ્પામાં શમ, નિર્વેદ, આરત, પ્રસન્નતા, વિનોદ, ઉપહાસ, કટાક્ષ આદિ અનેકવિધ ભાવમુદ્રાઓ ઊઠતી રહી છે. પણ એમાં અખાજની સૌથી વધુ સબળ ભાવમુદ્રા હાસ્યકટાક્ષની છે, જેને કારણે ઉમાશંકર જોશી એમને "હાસ્યકવિ" કહેવા પ્રેરયા છે અને બળવંતરાય ઠાકોરને એમના કવિત્વના "અલૌકિક અગ્નિ"ની પ્રતીતિ કરાવતા કેટલાક "પયગંબરી કટાક્ષ"ની નોંધ લેવાની થઈ છે. છપ્પાના મુક્ત પ્રકારને લઈને અહીં ઉપમેય-ઉપમાનરચનાની કેટલીક વિલક્ષણ ભંગિને અવકાશ મળ્યો છે - "બ્યાસ-વૈશ્યાની એક જ પેર, વિદ્યા-બેટી ઉછેરી ઘેર", "વેષ, ટેક ને આડી ગલી, પેઠો તે ન શકે નીકળી", "એક અફીણ, બીજો સંસારી રસ, અધિક કરે ત્યમ આપે કસ," - તથા સદાય સ્મરણીય બની રહે તેવા સૂત્રાત્મક ઉદ્દગારો માટેની ભૂમિકા ઊભી થઈ છે. ઉપમા અને લોકોક્તિ એ ૨ અભિવ્યક્તિ-માધ્યમોના બહોળા અને અસરકારક વિનિયોગથી અખાજને સાધેલી ચિત્રાત્મકતા અને વેધકતા એવી છે કે છપ્પામાં તત્ત્વજ્ઞાન અને કવિતાનો મેળ વધુમાં વધુ બેઠો હોવાનું પ્રતીત થાય છે.

છ-ચરણી ચોપાઈનો બંધ, વિવિધ અંગોમાં છપ્પાની ગોઠવણી, લોકોક્તિઓનો બહોળો ઉપયોગ, સમાજચિકિત્સા, કટાક્ષશૈલી, કેટલાંક વિચારવલણો ને કેટલાક ઉદ્દગારો પરત્વે છપ્પા પર માંડણની 'પ્રબોધ-બત્રીશી'નું ઋણ સ્પષ્ટ હોવા છતાં અખાજ એમના પ્રખર બુદ્ધિતેજ, દાર્શનિક ભૂમિકા, અનુભવનો આવેશ તથા ઉપમા-ભાષા-બળથી પોતાની મૌલિકતા સ્થાપી આપે છે. [જ.કો.]

(૨) સવિદાસકૃત છપ્પા : જુઓ 'કવિતછપ્પય'.

છાજૂ : જુઓ 'વિધિ-સસ'.

છંબડી(બાવો) [ ] : એમનું ૧ ભજન મુદ્રિત મળે છે.

કૃતિ : નવો હલકો, સં. પુષ્કર ચંદરવાકર, ઈ.૧૯૫૬. [કી.જે.]

જગ(ઋષિ)/જગ(ઋષિ)[ઈ.૧૫૪૭માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. આણંદવિમલસૂરિની પરંપરામાં શ્રીપતિઋષિના શિષ્ય. ૧૨૬/૧૩૬ કડીના, ૨૪ દંડકનું વર્ણન આપતા 'દંડકવિચાર-સ્તવન/વિચાર-મંજરીસ્તવન' (૨.ઈ.૧૫૪૭)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈનકવિઓ:૧,૩(૧);૨.મુપુગુહસૂચી;

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૧૦૭

૩ હેન્રેશાસૂચિ : ૧.

[ચ.શે.]

જગચંદ્ર-૧ [ઈ.૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ - ઈ.૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : પાર્શ્વચન્દ્રગચ્છના જૈનસાધુ. રાજ્યંદ્રસૂરિ (જ.ઈ.૧૫૫૦ - અવ. ઈ.૧૬૧૩)ના શિષ્ય. ૭ કડીની 'ગુરુગુણની સગાય' (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : પદ્મદ્રવ્યનય વિચારાદિ પ્રકરણ સંગ્રહ, પ્ર. શ્રાવક મંગળદાસ લક્ષુભાઈ, ઈ.૧૯૧૩. [શ.ત્રિ.]

જગચંદ્ર-૨ [ ] : જૈન. હરિચંદ્રના શિષ્ય. ૫ કડીની 'અવંતીસુકુમાલની સગાય' (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : જૈરસંગ્રહ. [શ.ત્રિ.]

જગજીવન : આ નામે 'ચિત્તવિચાર-સંવાદ', કૃષ્ણભક્તિનાં તથા અન્ય પદ (૪ મુ.) મળે છે. તેના કર્તા ક્યા જગજીવન છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

કૃતિ : ૧ (શ્રી) પદસંગ્રહ પ્રભાકર:૨, પ્ર. સ્વામી પ્રેમપુરીજી, ઈ.૧૮૮૫ (સુધારેલી આ.); ૨. બુકદોહન:૮; ૩. સંતસમાજ ભજનાવળી, સં. કેશવલાલ મ. દૂધવાળા, ઈ.૧૯૩૧. [ચ.શે.]

જગજીવન-૧ [ઈ.૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : જ્ઞાનમાર્ગી કવિ. મૂળ ચરોતરના. પછી ઘણો વખત ભાવનગરમાં ગાળ્યો. છેલ્લે તેઓ અમદાવાદ પાસે રાજપુરના પુષ્કર તળાવ નજીક રામનાથ મહાદેવમાં રહેતા હતા. તેમણે સંન્યસ્ત સ્વીકાર્યું હતું.

વેદાંતની જાણકારી અને તેને વિશદ રીતે તાર્કિકતાથી રજૂ કરવાની ક્ષમતા ધરાવતા આ કવિની જ્ઞાનમાર્ગી કૃતિઓમાં વેદાંતના આધારે બ્રહ્મ, જીવ, દેહ, ભક્તિ, વૈરાગ્ય, મોક્ષ ઇત્યાદિની ગુરુશિષ્ય-સંવાદ રૂપે મીમાંસા કરતી ૮ અધ્યાયની 'નરબોધ' (૨.ઈ.૧૭૧૬-સં.૧૭૭૨, મહા વદ ૭, શુકવાર; મુ.), એ જ પ્રકારની ગુરુશિષ્ય-સંવાદરૂપ 'સપ્તાધ્યાયી' (મુ.), ૨૧૬/૨૧૭ કડીની 'જ્ઞાનમૂળ/જ્ઞાન-પ્રકાશ' (૨.ઈ.૧૭૧૬/સં.૧૭૭૨, કારતક વદ ૭, સોમવાર), 'જ્ઞાન-ગીતા' તથા શંકરાચાર્યની સંસ્કૃત 'મણિરત્ન-માળા'નો સટીપ્પણ ગદ્યાનુવાદ (૨.ઈ.૧૭૧૭/સં. ૧૭૭૩, જૈક સુદ ૭) એ કૃતિઓનો સમાવેશ થાય છે.

૨ સર્ગની 'રામકથા' તથા 'શિવવિવાહ' એમની ચરિત્રાત્મક કૃતિઓ છે, પરંતુ 'રામકથા'માં તો રામ એટલે આત્મા એ જાતની રૂપકશ્રેણીથી 'રામાયણ'ના કથાવસ્તુનું આધ્યાત્મિક અર્થઘટન થયેલું છે.

કૃતિ : ૧. મણિરત્નમાળા, પ્ર. હરજીવન પુરુષોત્તમ, ઈ.૧૮૬૮; ૨. સપ્તાધ્યાયી તથા નરબોધ, સં. રમણ લ. કાંટાવાળા, ઈ.૧૯૨૨; [ ] ૩. કાદોહન:૧.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત:૩; ૨. ગુસ્તાપઅહેવાલ:૨૬ - 'રામકથા - જગજીવનની એક અપ્રગટ કૃતિ', અનિલકુમાર યો. ત્રિપાઠી; ૩. પ્રાકૃતિઓ; ૪. સાહિત્યકર આખો, સં. મંજુલાલ મજુમદાર, ઈ.૧૯૪૯ - 'મધ્યકાલીન કવિતામાં જ્ઞાનપરંપરા', સવિશંકર ન. પાઠક; [ ] ૫. કદહસૂચિ; ૬. ગુલાયાદી; ૭. હેન્રેશાસૂચિ:૧. [ચ.શે.]

જગજીવન-૨[ઈ.૧૮મી સદી મધ્યભાગ - અવ.ઈ.૧૭૭૧] :

૧૦૮ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

લોકાગચ્છના જૈન સાધુ. રૂપસિદ્ધની પરંપરામાં જગજીવન શિષ્ય. પિતાનું નામ જોઈતા. માતાનું નામ રતના. ઈ.૧૭૪૩માં પાટે આવ્યા. તેમની પાસેથી ૭ કડીનું 'સંભવજન-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૭૫૧/સં.૧૮૦૭, આસો -), ૭ કડીનું 'મલ્લિ-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૭૫૮), ૧૧ કડીનું 'ઋષભ-સ્તવન' (૨.ઈ.૧૭૪૫ કે ૧૭૬૮/સં.૧૮૦૧ કે ૧૮૨૪, શ્રાવણ-), 'નિ-સ્તવન-ચોવીસી' (૨.ઈ. ૧૭૬૮) અને ૮ કડીનું 'નેમ-સ્તવન' (૨.ઈ.૧૭૬૮/સં.૧૮૨૫, આસો -) એ કૃતિઓ મળે છે.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ:૩(૨) - 'જૈનગચ્છની ગુરુપટ્ટાવલીઓ'; [ ] ૨. જૈગૂકવિઓ:૩(૧); ૩. મુપુગૂહસૂચી. [શ.ત્રિ.]

જગજીવન-૩ [ઈ.૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : નર્મદાતટ પરના સિનોરના નિવાસી અને જ્ઞાતિએ ટોળકિયા ઝાંઝીયા બ્રાહ્મણ. તેમનું અવસાન ઈ.૧૮૨૬ની આસપાસમાં થયાનું અનુમાન છે. ચૈત્ર માસમાં વાંચવા માટે લોકપ્રિય પ્રસિદ્ધ સગોમાં ૧૭ ગરબામાં રચાયેલ 'ઓખારાણીના ગરબા/ઓખાહરણ' (લિ.ઈ.૧૮૪૮), 'અનસૂયાજી માતાનો ગરબો' અને 'જ્ઞાન-ગરબો' એ કૃતિઓના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. સાહિત્ય, ફેબ્રુઆરી ૧૯૧૬ - 'ગુજરાતી કવિઓનાં અપ્રસિદ્ધ કાવ્ય', છગનલાલ શવળ; [ ] ૨. કદહસૂચિ; ૩. ગુલાયાદી. [ચ.શે.]

જગજીવન-૪ [ઈ.૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ કવિ. દાદા નારાયણજીની પુત્રીઓના વંશમાં આશરે ઈ.૧૮૦૪માં જન્મ. આરંભમાં આગ્રામાં નિવાસ. ઈ.૧૮૪૪માં ભરૂચ આવી વસ્યા. તેમની પાસેથી પદ તથા ધોળ જેવી રચનાઓ મળે છે.

સંદર્ભ : ગોપ્રભકવિઓ. [ક્રી.જી.]

જગદુ [ઈ.૧૩મી સદી] : જૈન શ્રાવક.ખરતરગચ્છના જિનેશ્વર-સૂરિના આચાર્યકાળ (ઈ.૧૨૨૨થી ઈ.૧૨૭૫)માં રચાયેલી, 'તાવારાસ' ને 'લકુટારાસ'ના ઉલ્લેખવાળી, લોકોક્તિમૂલક દૃષ્ટાંતાદિકના થોડાક વિનયોગપૂર્વક કવિએ "હાસા મિસિ" (સરજનાથે) રચેલી, ચોપાઈની ૬૪ કડીઓ ધરાવતી 'સમ્યક્ત્વમાઈ-ચોપાઈ' (મુ.) નામની સમ્યક્ત્વવિષયની માતૃકાના કર્તા.

કૃતિ : પ્રાગુકાસંગ્રહ:૧.

સંદર્ભ : ૧. આકવિઓ:૧; [ ] ૨. આલિસ્ટઓઈ:૨; ૩. જૈગૂ-કવિઓ:૧,૩(૧). [ચ.શે.]

જગતપાવનદાસ (શાસ્ત્રી) [ઈ.૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : સ્વામિનારાયણ-સંપ્રદાયના સાધુ. તેમને નામે 'ભાગવતઅષ્ટમસ્કંધની ટીકા', 'ધર્મરત્નાકર' અને 'સતી-ગીતા' નોંધાયેલ છે. પાટણની બંને કૃતિઓ પણ ટીકાઓ હોવાની માહિતી મળે છે.

સંદર્ભ : ગુસ્તાપઅહેવાલ:૫ - 'સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાય અને ગુજરાતી સાહિત્ય', કલ્યાણરાય ન. જોશી. [હ.ત્રિ.]

જગન્નાથ/જગન્નાથરાય : 'જગન્નાથરાય'ની નામછાપથી 'કૃષ્ણચરિત્ર' (મુ.), 'જગન્નાથ'ની નામછાપ ધરાવતી પણ જગન્નાથરાયને

જગચંદ્ર-૧ : જગન્નાથ

નામે મુકાયેલી 'યાગ'(મુ.) તથા 'જગન્નાથ'ને નામે કૃષ્ણપ્રાંતિનું ૧ પદ (મુ.) અને 'રાસલીલાનું કાવ્ય' એ કૃતિઓ મળે છે. તે કયા જગન્નાથ કે જગન્નાથરાય છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.

જગન્નાથને નામે 'માર્ક'ડેવ-આખ્યાન' (ર.ઈ.૧૬૯૬) નોંધાયેલ મળે છે તે કદાચ જગન્નાથ-૧ હોય.

જગન્નાથને નામે ૩૩ કડીની 'ગુરુ-ચરિત્ર' (ર.ઈ.૧૭૦૪) એ કૃતિ પણ નોંધાયેલી છે. એના કર્તા જૈન હોવાનું સમજાય છે. અને તે જગન્નાથ-૨ હોવાની શક્યતા છે.

કૃતિ : ૧. નકાદોહન; ૨. પ્રાકાસુધા:૨.

સંદર્ભ : ૧. ગુલૂકહકીકત; ૨. ગુલાયાદી; ૩. હેજોજાસૂચિ:૧. [ર.સો.; શ્રા.ત્રિ.]

જગન્નાથ-૧ [ઈ.૧૭૦૫ સુધીમાં] : દામોદરસુત. શેળા-દોહરાની ૬૮ કડીના, યમકસાંકળી, પ્રાસ તથા અલંકારયુક્ત 'સુદામાચરિત્ર/સુદામો' (વિ.ઈ.૧૭૦૫; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : મહાકવિ પ્રેમાનંદ અને બીજા આઠ કવિઓનાં સુદામાચરિત્ર, સં. મંજુલાલ મહાસુદાર, ઈ.૧૯૨૨ (ન.સં.).

સંદર્ભ : ગુલાયાદી. [ર.સો.]

જગન્નાથ-૨ [ઈ.૧૭૦૫માં હયાત] : લોકગચ્છના જૈન સાધુ. ઋષિ સેખાના શિષ્ય. 'સુકોશલ-ચોપાઈ' (ર.ઈ.૧૭૦૫/સં.૧૭૬૧ ભાદરવા)-ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગુકવિઓ:૩(૨). [શ્રા.ત્રિ.]

જગન્નાથરાય : જુઓ જગન્નાથ.

જગમાલ [ ] : જૈન. ૭ કડીના 'સાધ્વી-કનકલક્ષ્મી-ગીત'ના કર્તા. ઈ.૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધમાં થયેલા ઋષિ જગમાલ અને આ એક છે કે જુદા તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

સંદર્ભ : ૧. જૈન પરંપરાનો ઈતિહાસ:૪, દર્શનવિજયજી વગેરે, ઈ.૧૯૮૩; ૨. જૈન સત્યપ્રકાશ, જાન્યુ. ૧૯૪૩ - 'કૃતિપય ઐતિહાસિક ગીતોંકા સાર', અગરચંદ નાહટા. [શ્રા.ત્રિ.]

જગકૃષ્ણ [ ] : જૈન. ૧૨ કડીની 'નેમિનાથ-વિનિત' (વિ. સં. ૧૯મી સદી અનુ.) તથા ૫ કડીના 'સૌમન્ધર-સ્તવન'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગુહસૂચી; ૨. હેજોજાસૂચિ:૧. [શ્રા.ત્રિ.]

જગવલ્લભ [ ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયાણુંદસૂરિના શિષ્ય. ૧૬ કડીની 'હિતશિક્ષાપદ્ધેશની સમ્રાય' (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જૈસસંગ્રહ(જ). ૨. સસંપમાહાત્મ્ય; [શ્રા.ત્રિ.]

જગા(ઋષિ) : જુઓ જગઋષિ.

જગુદાસ [ ] : પદોના કર્તા.

સંદર્ભ : ગુલાયાદી. [કી.જે.]

જગન્નાથ-૧ : જગનાર્દન-૧

જગુભાઈ-૧[ઈ.૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : સંતરામ-મહારાજનાં શિષ્યા. વતન નડિયાદ. સંતરામ-મહારાજ વિશે કેટલાંક પદ તેમણે રચ્યાં છે. ૫ કડીનું વિનિતનું ૧ પદ મુદ્રિત મળે છે.

કૃતિ : પદસંગ્રહ, પ્ર. સંતરામ સમાધિસ્થાન, સં. ૨૦૦૩ (ચોથી આ.).

સંદર્ભ : ૧. ગુલૂકહકીકત; ૨. પ્રાકૃતિઓ. [શ્રા.ત્રિ.]

જગુભાઈ-૨ [ ] : રેવારામભારથીનાં શિષ્યા. એમનાં ૨ પદ મુદ્રિત મળે છે તેમાં યોગમાર્ગની અધ્યાત્મ-ભક્તિ છે તે ભાષામાં રૂપકાત્મકતા છે.

કૃતિ : પરમાનંદ પ્રકાશ પદમાલા, સં. ૨૦૦૩ નીકાન્ટ જે. પટેલ, સં. ૨૦૩૦ (ત્રીજી આ.). [કી.જે.]

જદુરામદાસ : જુઓ યદુરામદાસ.

જનદાસ [ઈ.૧૬૨૧માં હયાત] : ગોપિકાના કૃષ્ણ પરના પત્ર રૂપે રચાયેલા ૪૧ કડીના એમના કાવ્ય(ર.ઈ.૧૬૨૧/સં.૧૬૭૭, માગશર સુદ - શોમવાર)માં આખા દશમસ્કંધનો સાર આવી જાય છે. જનદાસને નામે પ્રજા-ગુજરાતી પદો નોંધાયેલાં છે તે આ જ કવિનાં છે કે કેમ તે નિશ્ચિતપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.

સંદર્ભ : ૧. સાહિત્ય, ફેબ્રુ. ૧૯૧૬ - 'ગુજરાતી કવિઓનાં અપ્રસિદ્ધ કાવ્ય', છગનલાલ વિ. રાવળ; ૨. ગુલાયાદી; ૩. ફોંહનામાવલિ. [કી.જે.]

જનભગત [ઈ.૧૮૫૧ સુધીમાં] : ૩૩ કડવાંનાં 'અભિમન્યુઆખ્યાન'- (વિ.ઈ. ૧૮૫૧)ના કર્તા. કૃતિમાં "વીનવે જનભગત હરિના દાસ રે" એવી પંક્તિ મળે છે જેથી 'જનભગત' એ કર્તાનામ છે કે સામાન્ય ઓળખ એ વિશે સંશય રહે છે. 'કવીશ્વર દલપતરામ હસ્તવિખિત પુસ્તકસંગ્રહની સૂચિ' આ કૃતિને અજ્ઞાતકર્તાક ગણે છે.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાપઅહેવાલ:૨૧ - 'ગુજરાતી સાહિત્યમાં ઉત્તરા-અભિમન્યુની કથા', શિવલાલ જેસલપુરા; ૨. કદહસૂચિ. [કી.જે.]

જનાર્દન-૧ [ઈ.૧૪૯૨માં હયાત] : અવટકે ત્રવાડી. નિમ્બાના પુત્ર. જ્ઞાતિએ ખડાયતા બ્રાહ્મણ. પોતાની કૃતિ 'ઉષાહરણ' એમણે અમરાવતીમાં રચી છે, એ પરથી એ અમરાવતી(ઉમરેઠ)ના વતની હોવાનું અનુમાન થયું છે.

કડવાબદ્ધ આખ્યાનપદ્ધતિના આરંભના સમયના ગણપતા એમના 'ઉષાહરણ' (ર.ઈ.૧૪૯૨/સં.૧૫૪૮, અધિક કરતક - ૧૧, ગુરુવાર; મુ-માં) 'કડવાં' નામધારી નાનાંનાનાં ૩૨ પદો અને ૨૨૨ કડી છે. એમણે પ્રયોજેલા આઠેક વિવિધ દેશીબંધો અને આંતરપ્રાસવાળી રચના કાવ્યની વિશેષતાઓ ગણાય.

આ ઉપરાંત, 'દૂતી-સંવાદ' (વિ.ઈ.૧૬૮૭) પણ એમને નામે નોંધાયેલ છે.

કૃતિ : પંચકાવ્ય.

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૧૦૯

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત:૧-૨; ૨. ગુસાઈતિહાસ: ૨;૩. ગુસામધ્ય;
□ ૪. ગૂહાવાદી. [ર.સો.]

જન્મદર્શન-૨ [ ] : જ્ઞાતિએ શ્રીગૌડ બ્રાહ્મણ,
જંબુસરના વતની. 'ઓખાહરણ'ના કર્તા.

'નરસિંહયુગના કવિઓ'એ આ કાવ્યની જન્મદર્શન-૧ના 'ઉષા-
હરણ' સાથે ભેળસેળ કરી છે, પરંતુ એમણે આપેલો કવિપરિચય
અને ઉદ્દ્યુત કરેલી પંક્તિઓ કવિ તથા કૃતિ બંને અલગ હોવાનું
બતાવે છે. આ 'ઓખાહરણ' સળંગ દોહરાની રચના હોય એવું
લાગે છે.

સંદર્ભ : નયુકવિઓ. [ર.સો.]

જનીબાઈ [ઈ.૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ - ઈ.૧૯મી પૂર્વાર્ધ] : શાક્ર
સંપ્રદાયના મીઠુમહારાજ(જ.ઈ.૧૭૩૮-અવ.ઈ.૧૭૯૧)નાં શિષ્યા.
'જની' નામ છે કે તખલ્લુસ તે નક્કી થઈ શકતું નથી. ઈ.૧૮૦૧-
માં ગુરુનું પુનર્દર્શન, ઈ.૧૮૦૨માં 'નવનાયિકાવર્ણન'ની રચના,
ઈ.૧૮૦૪માં યુગલ સ્વરૂપનાં તથા ઈ.૧૮૧૨માં બાળાદેવીનાં દર્શન
અને ઈ.૧૮૧૨/સં.૧૮૬૮, પોષ વદ ૧૩, રવિવારે દેહવિલય -
એમની કૃતિઓમાં જણાવાયેલી આ માહિતીને આધારે જનીબાઈનો
સમય ઈ.૧૮મી સદીના ઉત્તરાર્ધ અને ઈ.૧૯મીના પૂર્વાર્ધ વચ્ચેનો
ગણી શકાય. કવયિત્રીએ પોતે આપેલ પોતાના દેહવિલયનો સમય
કેટલો અધિકૃત ગણવો તે પ્રશ્ન છે.

મીઠુભક્તની ચરિત્રાત્મક વીંગતો ધરાવતું ગુરુમહિમાનું પદબંધ
કાવ્ય 'નાથજીપ્રાગટ્ય', 'નવનાયિકાવર્ણન', શાક્રસિદ્ધાન્ત અનુસારના
તત્ત્વજ્ઞાનનાં અને અધ્યાત્મબોધનાં કેટલાંક રૂપકાત્મક અને સુગમ-સરલ
ગુજરાતી-હિંદી પદો અને ગરબીઓ - એમની જણાવાયેલી આ
કૃતિઓમાંથી કોઈની હસ્તપ્રત આજે પ્રાપ્ય નથી, પણ 'નાથજી-
પ્રાગટ્ય'માંનાં તથા અન્ય કેટલાંક છૂટક પદો મુદ્રિત થયેલાં છે.

કૃતિ : ૧. ગુસાપઅહેવાલ:૬ - 'જનીબાઈ', ડાહ્યાભાઈ પી.
દેરાસરી (કેટલાંક પદો મુ.); □ ૨. સમાલોચક, જન્યુ. ૧૯૨૧ -
'જનીબાઈ', ડાહ્યાભાઈ પી. દેરાસરી (કેટલાંક પદો મુ.). [ર.સો.]

જમુનાદાસ : આ નામે કેટલાંક પદો મળે છે. પરંતુ તે ગોધરાવાળા
મોટાભાઈએ એ નામછાપથી રચ્યાં હોવાનો તર્ક થયેલો છે.

સંદર્ભ : ગોપ્રભકવિઓ. [કી.જો.]

જમુનાદાસ-૧ [ઈ. ૧૬૪૩માં હયાત] : અવટકે જાની. ગોપાલદાસ
વ્યાસવાળાના 'ગોકુલેશરસાંબિઠ્ઠીડાકલ્લોલ'ના ગુજરાતપ્રસંગ વિષયક
બીજા તરંગ 'રસિકરસ'(ર.ઈ.૧૬૪૩; મુ.)નાં પહેલાં ૫ માંગલ્યોની
પુષ્પિકામાં આ કવિનું સહકર્તૃત્વ નિર્દેશાયેલું છે.

કૃતિ : અનુગ્રહ, નવે. તથા ડિસે. ૧૯૫૪ - 'રસિકરસ ગ્રંથ', સં.
ચીમનલાલ મ. વૈદ્ય (નસં.). [કી.જો.]

જમુનાભાઈ [ઈ.૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : જ્ઞાનમાર્ગી કવયિત્રી. જ્ઞાતિએ
ચોરાશી મેવાડ બ્રાહ્મણ. નિરાંતમહારાજનાં શિષ્યા. અધ્યાત્મ
વિચારનાં તેમનાં ૩ પદો (મુ.) મળે છે, જેમાં સરજતા સાથે ભાવની

૧૧૦ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

મુદ્રુતાયે જેવા મળે છે.

કૃતિ : ગુમુવાણી.

[દિ.દ.]

જ્યકલ્યાણ(સૂરિ) [ ] : જૈન સાધુ. ૧૩
કડીની 'કંઠહુન્કરિની સગ્રાય' (લિ.સં.૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેઠ્ઠેજ્ઞાસૂચિ:૧. [શ્રા.ત્ર.]

જ્યકલ્યાણ(સૂરિ)શિષ્ય [ઈ.૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધ] : જૈન લઘુતપગચ્છની
કમલકલ્પ શાખાના જ્યકલ્યાણસૂરિ(ઈ.૧૫૧૦માં હયાત)ના શિષ્ય.
૩૫ કડીની 'તપગચ્છકમલકલ્પશાખા-ગુર્વાવલી' (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : પસમુચ્ચય:૨.

સંદર્ભ : જૈન પરંપરાનો ઇતિહાસ:૩, દર્શનવિજ્ઞ વગેરે,
ઈ.૧૯૬૪. [કી.જો.]

જ્યકીર્તિ : આ નામે ૫ કડીનું 'વૈરાગ્ય-ગીત' (લિ.સં.૧૮મી સદી
અનુ.) મળે છે, તે કયા જ્યકીર્તિ છે તે નક્કી થઈ શકે તેમ નથી.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂહસૂચી. [ર.ર.દ.]

જ્યકીર્તિ(ભટ્ટારક)-૧ [ઈ.૧૬૩૦માં હયાત] : સંભવત: દિગંબર જૈન
સાધુ. 'અમરદત્તનો રાસ'(ર.ઈ.૧૬૩૦)ના કર્તા.

સંદર્ભ : પાંગુહસ્તલેખો. [કી.જો.]

જ્યકીર્તિ-૨ [ઈ.૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ.
સમયસુન્દરના શિષ્ય વાદી હર્ષનંદનના શિષ્ય. રચનાસમય સુધીના
૯ ઢાળ અને ૨૫૫ કડીના જિનરાજસૂરિના જીવનવૃત્તાંતને વર્ણવતા
'જિનરાજસૂરિ-ચંસ' (ર.ઈ.૧૬૨૫/સં.૧૬૮૧, શ્રાવણ સુદ ૧૫; મુ.),
૯ ઢાળ અને ૨૫૫ કડીના હિન્દી ભાષાની કૃતિ 'પુશ્વરીજી
કૃષ્ણવેલી' ઉપરના બાલાવબોધ (ર.ઈ.૧૬૩૦), 'પ્રતિક્રમણસૂત્ર-
બાલાવબોધ' (ર.ઈ.૧૬૩૭/સં.૧૬૯૩, ચૈત્ર વદ ૧૩) તથા ૮
કડીના 'જિનસાગરસૂરિ-ગીત' (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. ઐજ્ઞકસંગ્રહ(નસં.); ૨. જિનરાજસૂરિ કૃતિ
કુસુમાંજલિ, અગરચંદ નાહટા, સં.૨૦૧૭.

સંદર્ભ : જૈનકવિઓ:૩(૨). [ર.ર.દ.]

જ્યકીર્તિ-૩ [ઈ.૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ.
કીર્તિરત્નસૂરિની પરંપરામાં અમરવિમલના શિષ્ય અમૃતસુંદરના શિષ્ય.
કીર્તિરત્નસૂરિની પ્રશસ્તિ કરતાં તેમનાં ૨ ગીત (મુ.) મળે છે. તેમાંથી
૧ ગીતમાં કીર્તિરત્નસૂરિની સ્મૃતિમાં ગડાલા ગામમાં ઈ.૧૮૨૩માં
પ્રસાદ રચાયો તેનો ઉલ્લેખ મળે છે, એટલે કવિ એ અરસામાં હયાત
જણાય છે. 'ઐતિહાસિક જૈન કાવ્ય સંગ્રહ' આ કવિને નામે
'શ્રીપાલ-ચરિત્ર' (ર.ઈ.૧૮૧૨) તથા 'ચૈત્રીપૂનમવ્યાખ્યાન' એ
કૃતિઓ મુકે છે, જે સંસ્કૃત હોવાનો સંભવ જણાય છે, તે ઉપરાંત
ઈ. ૧૮૧૨નું 'શ્રીપાલ-ચરિત્ર' જૈન સાહિત્યનો સંશિષ્ટ ઇતિહાસ
ખરતરગચ્છના જિનકીર્તિને નામે નોંધે છે.

કૃતિ : ઐજ્ઞકસંગ્રહ(નસં.).

સંદર્ભ : જૈનકવિઓ:૩. [ર.ર.દ.]

જન્મદર્શન-૨ : જ્યકીર્તિ-૩

જ્યકીતિ(સૂરિ)શિષ્ય [ઈ.૧૫મી સદી પૂર્વાર્ધ] : જૈન. અંચલ ગચ્છના જ્યકીતિસૂરિ(ગચ્છનાયકપદ ઈ.૧૪૧૭માં)ના શિષ્ય. આંતરયમકવાળા દુહાનો ઉપયોગ કરતી, સં.૧૪૭૩માં પાટણમાં જ્યકીતિસૂરિને ગચ્છનાયકપદ મળ્યું તે પ્રસંગે તેમના ગુણાનુવાદ કરતી ૧૭ કડીની ‘અંચલગચ્છેશ્વર શ્રીજ્યકીતિસૂરિ-જ્ઞાનુ’ (મુ.) એ કૃતિના કર્તા.

કૃતિ : આર્ય-કલ્યાણ-ગૌતમ સ્મૃતિગ્રંથ, સં. કલાપ્રભસાગરજી, સં. ૨૦૩૯ - ‘અંચલગચ્છેશ્વરશ્રી જ્યકીતિસૂરિ અને કવિ-ચક્રવર્તી પૂજ્ય શ્રી જ્યશંખરસૂરિ પર જ્ઞાનુકાવ્યો’, સં. કલાપ્રભસાગરજી. [કી.જે.]

જ્યકુલ [ઈ.૧૫૯૮માં હયાત] : લઘુતપગચ્છના જૈન સાધુ. હેમસોમ સૂરિની પરંપરામાં લક્ષ્મીકુલના શિષ્ય. મુખ્યત્વે દુહા-ચોપાઈની ૯૨ કડીના ‘તીર્થમાલા/ત્રૈલોક્યભુવનપ્રતિમાસંખ્યા-સ્તવન’ (ર. ઈ.૧૫૯૮/સં.૧૬૫૪, આસો વદ ૧૦, સોમવાર; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : જૈનસત્યપ્રકાશ, ફેબ્રુ.-માર્ચ ૧૯૪૩ - ‘સત્તરમી સદીની એક અપ્રકટ તીર્થમાળા’, સં. કાંતિસાગરજી.

સંદર્ભ : જૈનગુકવિઓ:૩(૧). [શ્ર.ત્રિ.]

જ્યકૃષ્ણ/જ્યકૃષ્ણ : [ ] : જ્યકૃષ્ણને નામે કૃષ્ણભક્તિનું ૧ પદ મુદ્રિત મળે છે જેમાં વસ્તુતઃ નામછાપ ‘દાસ જ્યકૃષ્ણ’ મળે છે. તે ઉપરાંત જ્યકૃષ્ણે ગણપતિની પ્રાર્થનાનાં, જ્ઞાનનાં અને વૈરાગ્યનાં પદો રચ્યાં હોવાની માહિતી મળે છે.

કૃતિ : પ્રાકાસુધાર.

સંદર્ભ : ગુજરાત શાળાપત્ર, જૂન ૧૯૧૦ - ‘ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ તથા અપ્રસિદ્ધ કવિઓનાં અપ્રસિદ્ધ કાવ્ય - ૩’, સં. છગનલાલ વિ. રાવળ. [કી.બ્ર.]

જ્યકેસર(મુનિ) [ઈ.૧૫મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. અભયસિદ્ધસૂરિશિષ્ય જ્યતિલકસૂરિ(ઈ.૧૪૦૩)ના શિષ્ય. જ્યતિલકસૂરિની હયાતીમાં રચાયેલી જ્યસાતી ૩૨ કડીની ‘જ્યતિલકસૂરિ-ચોપાઈ’ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈનગુકવિઓ:૨ - ‘જૈનગચ્છોની ગુરુપદ્મવલીઓ.’

□ ૨. જૈનગુકવિઓ:૨. [શ્ર.ત્રિ.]

જ્યચંદ[ઈ.૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. કપૂરચંદના શિષ્ય. ૩ ઢાળની ‘પ્રતિમા-રાસ’ (ર.ઈ.૧૮૨૨/સં. ૧૮૭૮, ભાદરવા વદ ૨) તથા ‘સંવેગી મુખપયચર્યા’ એ કૃતિઓના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈનગુકવિઓ:૩(૧). [ર.ર.દ.]

જ્યચંદ્ર(સૂરિ) : આ નામે ‘ખરડાંત્રપાલ-છંદ’ (વે.સં.૧૯મી સદી અનુ.) એ કૃતિ નોંધાયેલી મળે છે તે ક્યા જ્યચંદ્ર છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.

સંદર્ભ : મુપુગુલસૂચી. [ર.ર.દ.]

જ્યચંદ્ર(સૂરિ) - ૧[ઈ.૧૫મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. રત્નશેખરસૂરિની પરંપરામાં લક્ષ્મીસાગરસૂરિ (સૂરિપદ

ઈ. ૧૪૫૨)ના શિષ્ય. વીરભદ્રગણિકૃત મૂળ પ્રાકૃત રચના ‘ચતુ:શરણ પ્રકીર્ણક’ ઉપરના બાલાવબોધ (વે.ઈ.૧૪૬૨)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈનગુકવિઓ : ૩(૨); ૨. હેજેશાસુચિ:૧. [ર.ર.દ.]

જ્યચંદ્ર(ગણિ)-૨[ઈ.૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ-અવ. ઈ.૧૬૪૩/સં.૧૬૯૯, અસાડ સુદ ૧૫] : પાર્શ્વચંદ્રગરછના જૈન સાધુ. રાયચંદ્ર-વિમલચંદ્રના શિષ્ય. પિતા વિકાનેરના રાકાગોત્રીય બોશવાલ જેતા શાહ, માતા જેતલદે. દીક્ષા ઈ.૧૬૦૫માં ખીકાનેરમાં. ઈ. ૧૬૧૬માં આચાર્યપદ. એમનો ૨૨ ઢાળ અને ૨૫૬ કડીનો મુખ્યત્વે દેશીબદ્ધ ‘રસરત્ન-રાસ’ (ર.ઈ.૧૫૯૮; મુ.) ગુરુ રાયચંદ્રસૂરિને સૂરિપદવી મળી ત્યાં સુધીનું એમનું જીવનવૃત્તાંત વર્ણવે છે ને કેટલીક ઐતિહાસિક વીગતો તથા પરંપરાગત વર્ણન-છટાથી ધ્યાન ખેંચે છે. ૩૯ કડીના દુહા-ઢાળબદ્ધ ‘રાયચંદ્રસૂરિ-બારમાસ’ (મુ) દીક્ષાર્થી રાયચંદ્રનાં બહેન સંપૂર્ણ સાથેના સંવાદ રૂપે ચાલે છે. બહેન જ્ઞાનુવર્ણનના આનંદનો ઉપભોગ કરવા પ્રેરે અને રાયચંદ્ર જ્ઞાનુતત્ત્વોનો રૂપકાત્મક અર્થ કરી પોતાના વૈરાગ્યભાવમાં દૃઢ રહે - એ જાતના નિરૂપણથી આ કૃતિ સમગ્ર બારમાસા સાહિત્યમાં જુદી તરી આવે છે. આ કવિએ, આ ઉપરાંત, ‘પાર્શ્વચંદ્રસૂરિ-છંદ/પાર્શ્વચંદ્રસૂરિના સુકતાળીસ દુહા’ એ કૃતિ પણ રચેલી જે સિન્દીમાં હોવાનું જણાય છે.

કૃતિ : ઓરાસંગ્રહ : ૧(+ સં.); ૨. પ્રામબાસંગ્રહ(+ સં.).

સંદર્ભ : ૧.મરાસસાહિત્ય; □ ૨. જૈનગુકવિઓ : ૧,૩(૧); ૩. લીંહસૂચી. [ર.ર.દ.]

જ્યત : જ્યંતને નામે નોંધાયેલી પરંતુ હસ્તપ્રતમાં જ્યત એવી નામછાપ ધરાવતી ૬૪ કડીની ‘દીપકમાઈ’ (વે.સં.૧૬મી સદી અનુ.)-ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગુલસૂચી. [ર.ર.દ.]

જ્યતસી/જ્યરંગ - ૧/જેતસી[ઈ.૧૭મી સદી મધ્યભાગ] : ખરતર-ગચ્છના જૈન સાધુ. જ્યતચંદ્રસૂરિની પરંપરામાં પાઠકપુણ્યકલશના શિષ્ય. કવનકાળ ઈ. ૧૬૪૪થી ઈ.૧૬૬૫. એમનો દુહા-દેશીબદ્ધ ૩૧ ઢાળનો ‘કચવન્નાશાહનો રાસ’←(ર.ઈ.૧૬૬૫; મુ.) પૂર્વભાવમાં સુપાત્રે દાન કર્યાના પરિણામે આપત્તિઓમાંથી ઊગરી જતા કચવન્નાનું રસપ્રદ વૃત્તાંત વર્ણવે છે ને મનોભાવનિરૂપણ, અલંકાર-રચના, વાક્યછટા ને ગેયતાથી ધ્યાન ખેંચે છે. કવિની અન્ય કૃતિઓમાં ૧૧ ઢાળની ‘દશવૈકાલિક-સર્વઆધ્યયનગીત/સગાય’ (ર.ઈ.૧૬૫૧; મુ.), ૨૭૭ કડીની ‘અમરસેનવચરસેન-ચોપાઈ’(ર.ઈ. ૧૬૪૪/૧૬૬૫), ‘ચતુર્વિધસંઘનામમાલા’ (ર.ઈ.૧૬૪૪/સં.૧૭૦૦, ગ્રાવણ -), ૭૬ કડીની ‘દશવૈકાલિક ચૂલકા-ગીત’, ૧૦૧ કડીની ‘પાર્શ્વનાથ-છંદ’, ‘દશશ્રાવક-ગીત’ તથા ૯ કડીની ‘વ્યસનની સગાય’-(મુ.)નો સમાવેશ થાય છે. ‘પાર્શ્વનાથ-છંદ’ ભૂલથી પુણ્યકલશને નામે નોંધાયેલ છે.

કૃતિ : ૧. કચવન્ના શાહનો રાસ, પ્ર.ભીમસિંહ માલોક, ઈ. ૧૯૨૦;

□ ૨. જ્ઞાનાવલી; ૩. મોસસંગ્રહ; ૪. સજગાયસંગ્રહ, પ્ર.-લક્ષ્મીચંદજી ક. બાફના, સં.૧૯૮૨.

જ્યકીતિ(સૂરિ)શિષ્ય : જ્યતસી

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૧૧૧

સંદર્ભ : ૧. જોગુકવિઓ : ૨, ૩(૨); ૨. મુપુગુહસૂચી; ૩. હજોજાસૂચિ : ૧. [ક.શ.]

જ્યતિલકસૂરિ : આ નામે 'આદિનાથ-વિવાહલુ' (લિ.સં.૧૬મી સદી અનુ.), ૧૮ કડીની 'ગિરનાર-ચૈત્યપરિપાટી' તથા ૧૭ કડીની 'આબુ-ચૈત્યપરિપાટી' એ કૃતિઓ નોંધાયેલી મળે છે તે કયા જ્યતિલકસૂરિ છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી. 'ગિરનાર-ચૈત્યપરિપાટી' "હું મૂરખપણુઈ અચ્છું અજાણ, શ્રી જ્યતિલકસૂરિ ભહુમાન" એ પંક્તિને કારણે જ્યતિલકસૂરિશિષ્યની રચના હોવાનો સંભવ પણ રહે છે.
સંદર્ભ : ૧. જોમગુકરચનાઓ; ૨. મુપુગુહસૂચી. [શ્ર.ત્રિ.]

જ્યતિલક(સૂરિ)-૧[ઈ.૧૭૮૭ સુધીમાં] : આગમગચ્છના જોન સાધુ. ૧૨ કડીના 'નમસ્કાર-છંદ' (લિ. ઈ.૧૭૮૭)ના કર્તા.
સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી. [શ્ર.ત્રિ.]

જ્યતિલકસૂરિશિષ્ય [ઈ.૧૫મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ.૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધ] : જોન. વડતપગચ્છ/રત્નાકર ગચ્છના અભયસિદ્ધસૂરિ-જ્યતિલકસૂરિ (ઈ.૧૫મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ.૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધ)ના શિષ્ય. અજ્ઞાત કવિને નામે નોંધાયેલી, ગુરુ જ્યતિલકસૂરિની પ્રશસ્તિ કરતી 'ભાસ' નામક ૪ લઘુ કૃતિઓના કર્તા.

જ્યતિલકસૂરિશિષ્યની ૨૧ કડીની 'નેમિનાથ-રાસ', ૧૮ કડીની 'સોપારામંડન) આદિનાથ-વિનતી/સ્તવન' તથા 'આદિનાથ-સ્તવન/વિવાહલો'(ર.ઈ.૧૩૮૭/સં.૧૪૫૩, ભાદરવા-૧૦, રવિવાર) નોંધાયેલી મળે છે તે ઉપર્યુક્ત જ્યતિલકસૂરિના શિષ્યની જ રચનાઓ હોય એવો સંભવ છે. 'આદિનાથ-સ્તવન/વિવાહલો'ના કર્તા કોઈ સાધુશિષ્ય હોય એમ જણાય છે. એ કૃતિ ભૂલથી જ્યતિલકસૂરિને નામે પણ મુકાયેલી છે.

સંદર્ભ : ૧. જોગુકવિઓ:૨-'જોનગચ્છોની ગુરુપટ્ટાવલીઓ'; ૨. જોન પરંપરાનો ઈતિહાસ : ૩, દર્શનવિજય વગેરે, ઈ. ૧૯૬૪; ૩. જોમગુકરચનાઓ : ૧; ૪. મુપુગુહસૂચી. [કી. જો.]

જ્યદેવ/જોદેવ [ ] : જ્યદેવને નામે સત્યભામાના રુસણાનું ૧૦ કડીનું ૧ પદ (મુ.) મળે છે, જેમાં નામછાપ 'જોદેવો' છે, તે ઉપરાંત કવિ જ્યદેવને નામે પણ પદો નોંધાયેલાં છે.

કૃતિ : બુકાદોહન : ૭.
સંદર્ભ : ૧. પ્રાકકૃતિઓ; ૨. ગૂહાયાદી. [કી. બ્ર.]

જ્યદેવસુત : જુઓ 'બારમાસ'.

જ્યધમ(ગણિ)[ઈ.૧૪મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જોન સાધુ. જિનકુશલસૂરિ(આચાર્યકાળઈ.૧૩૨૧-ઈ.૧૩૩૩) વિશેના સંભવતઃ એમની હયાતીમાં રચાયેલા ૧૦ કડીના 'જિન કુશલસૂરિ રેલુયા'ના કર્તા.

સંદર્ભ : જોમગુકરચનાઓ : ૧. [શ્ર.ત્રિ.]

જ્યનિધાન : આ નામે ૪૨ કડીનો 'નેમિ-ક્ષાગ' નોંધાયેલ છે તે કયા

૧૧૨ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

જ્યનિધાન છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.

સંદર્ભ : પ્રાકરૂપરંપરા. [ર.ર.દ.]

જ્યનિધાન-૧[ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જોનસાધુ. જિનમાણિક્યસૂરિ-જિનચંદ્રસૂરિની પરંપરામાં રાજ્યદ્રગણિના શિષ્ય. કવનકાળ ઈ.૧૫૭૮(?)થી ઈ.૧૬૨૩. 'યશોધરચરિત્રચોપાઈ-રાસ' (ર.ઈ.૧૫૮૭), ૩૨૦ કડીની 'ધર્મદત્ત-ચોપાઈ/ધર્મદત્તધનપતિ-રાસ' (ર.ઈ.૧૬૦૨), 'સુરપ્રિયચરિત-રાસ' (ર.ઈ.૧૬૦૮/સં. ૧૬૬૫, આસો વદ ૩, શુક્રવાર), ૧૫૮ કડીની 'કુમાંપુત્ર-ચોપાઈ' (ર.ઈ.૧૬૧૬/ સં. ૧૬૭૨, પોષ સુદ ૯), ૧૦૫ કડીની 'કામલક્ષ્મીવેદવિચક્ષણમાતૃપિતૃ-કથા' (ર.ઈ.૧૬૨૩), ૬૩ કડીની 'અઢારનાતરાં-સઝાય' (ર. ઈ. ૧૫૮૦), 'ચોવીસજિન અંતર-સ્તવન' (ર. ઈ. ૧૫૭૮?), 'સમેતશિખર-સ્તવન' (ર. ઈ.૧૫૮૪) તથા ૧૦ કડીની 'સાધુકીર્તિસ્વર્ગગમન-ગીત'(મુ.) એ કૃતિઓના કર્તા.
કૃતિ : ઐજોક્કસંગ્રહ(+ સં.).

સંદર્ભ : ૧. જોન સત્યપ્રકાશ, જન્યુ. ૧૯૪૬-'જોસલમેરકે જોન જ્ઞાનભંડારકે અન્યત્ર અપ્રાપ્ય ગ્રંથોકી સૂચી', અગરચંદ નાહટા; ૨. જોગુકવિઓ:૧,૩(૧,૨). [ર.ર.દ.]

જ્યપ્રભ [ ] : જોન સાધુ 'ગિરનારચૈત્ય-પરિપાટી'ને નામે નોંધાયેલી પણ વસ્તુતઃ 'શર્ગુજ્ય ચૈત્ય-પરિપાટી' જણાતી ૨૩ કડીની રચનાના કર્તા.

સંદર્ભ : જોહાપ્રોસ્તા. [શ્ર.ત્રિ.]

જ્યભકિત [ઈ.૧૫૧૧માં હયાત] : તપગચ્છના જોન સાધુ. વિમલ-સોમસૂરિની પરંપરામાં દેવવિજયગણિના શિષ્ય. ૮૮૮ કડીના 'મૂલદેવકુમાર-રાસ'(ર.ઈ.૧૫૧૧)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી. [શ્ર.ત્રિ.]

જ્યમલ(ઋષિ)[જ.ઈ. ૧૭૧૦-અવ.ઈ. ૧૭૮૭] : જુઓ જોમલઋષિ.

જ્યમલ(ઋષિ) [ઈ.૧૫૮૬માં હયાત] : ચંદ્રગચ્છના જોનસાધુ. શક્તિ-રંગના શિષ્ય. 'સમ્યક્ત્વ કૌમુદી-ચોપાઈ' (ર. ઈ.૧૫૮૬)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જોગુકવિઓ : ૩(૧); ૨. મુપુગુહસૂચી. [શ્ર.ત્રિ.]

જ્યમંગલ : આ નામે ૬ કડીની 'જીવપોપટ-ગીત' (લિ.ઈ.૧૪૫૮) કૃતિ મળે છે તે કયા જ્યમંગલ છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી. એમને ભૂલથી રામચંદ્રસૂરિના શિષ્ય ગણવામાં આવ્યા છે.

સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી. [ર.ર.દ.]

જ્યમંગલ(સૂરિ)-૧[ઈ.૧૨૫૩માં હયાત] : બુહદ્ગચ્છના જોન સાધુ. વાદિદેવસૂરિની પરંપરામાં રામચંદ્રસૂરિના શિષ્ય. ઈ.૧૨૫૩માં એમણે ચાચિગદેવના લેખની પ્રશસ્તિ રચ્યાનો ઉલ્લેખ મળે છે. ૩ કડી સંસ્કૃત ભાષાની અને ૧૫ કડી અપભ્રંશપ્રધાન ગુજરાતી ભાષાની ધરાવતા એમના 'મહાવીરજન્માભિષેકકલ્પશ'(મુ.)માં ઉત્સવપ્રસંગના વિવિધ વાદ્યોના અવાજનું ચિત્રણ વિસ્તારથી થયેલું છે.

જ્યતિલકસૂરિ : જ્યમંગલ(સૂરિ)-૧

કેટલાક સંદર્ભોમાં કવિનામ 'મંગલ' પણ નોંધાયેલું છે.

કૃતિ : ૧.વિવિધપૂજાસંગ્રહ, પ્ર.ભીમસિંહ માણેક, સં. ૧૯૫૪;
૨. વિસ્નાપૂજાસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈતિહાસ; ૨. જૈષાપ્રોસ્તા; ૩. મુપુગુલસૂચી;
૪. હજૈજ્ઞાસૂચિ:૧. [૨.૨.૬.]

જ્યમંદિર(વાચક)-૧ [ઈ.૧૫૩૬માં હયાત] : વડતપગચ્છના જૈનસાધુ.
જયપ્રભના શિષ્ય. 'તેજસાર-ચોપાઈ' (૨.ઈ.૧૫૩૬)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈગુકવિઓ : ૩(૧); ૨. મુપુગુલસૂચી. [૨.૨.૬.]

જ્યમંદિર(ગણિ)-૨ [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] :-
ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. યુગપ્રધાન જિનચંદ્રસૂરિની, એમના
આચાર્યકાળ(ઈ.૧૫૫૬-ઈ.૧૬૧૪)દરમ્યાન, સ્તુતિ કરતાં ૨ ગીતો(મુ.)-
ના કર્તા.

કૃતિ : જૈન સત્યપ્રકાશ, ફેબ્રુ. ૧૯૪૫, 'પ્રાચીન ગુજરાતી કાવ્યો',
સં. સારાભાઈ મ.નવાબ (+સં.). [૨.૨.૬.]

જ્યમૂતિ(ગણિ)[ઈ.૧૪૯૪ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. ૬૪ કડીના 'માતૃ-
કાકાવ્ય' (લે. ઈ.૧૪૯૪)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈમગુકચનાઓ:૧; ૨. મુપુગુલસૂચી. [શ્ર.ત્રિ.]

જ્યમેરુ : જુઓ જ્યસોમ : ૧.

જ્યરંગ : આ નામે ૬૫ કડીની 'ચોવીસ જિન-સ્તવન' (લે. ઈ. ૧૬૮૩)
એ કૃતિ મળે છે તે જ્યરંગ-૧ છે કે કેમ તે નિશ્ચિત થતું નથી.

સંદર્ભ : જૈન સત્યપ્રકાશ, જન્યુ. ૧૯૪૬-'જૈસલમેર કે જૈન
ભંડારોકે અન્યત્ર અપ્રાપ્ય ગ્રંથોંકી સૂચી,' અગરચંદ નાહટા.

[ક. શ્લે.]

જ્યરંગ-૧ : જુઓ જ્યતસી[ઈ.૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ].

જ્યરંગ-૨ [ઈ.૧૮૧૬માં હયાત] : બૃહત્ ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ.
જિનચંદ્રસૂરિની પરંપરામાં નેણચંદ્રના શિષ્ય. ૨૩ ઢાળની 'ભુગુ-
પુરોહિત-ચોપાઈ'(૨.ઈ.૧૮૧૬/સં.૧૮૭૨, મહા/ચૈત્ર ૧૬ ૯)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગુકવિઓ : ૩(૧,૨). [ક. શ્લે.]

જ્યરાજ[ઈ.૧૪૯૭માં હયાત] : પૂણિમાગચ્છના જૈનસાધુ. મુનિચંદ્ર-
સૂરિના શિષ્ય. લગભગ ૧૬૧ કડીના, ચોપાઈબંધમાં રચાયેલા 'મન્સ્યોદર-
ચોપાઈ/રાસ'(૨.ઈ.૧૪૯૭)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈગુકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૨. જૈષાપ્રોસ્તા; ૩.
મુપુગુલસૂચી [શ્ર.ત્રિ.]

જ્યરામ : આ નામે 'વિષ્ણુની ધાળ', 'શ્રીકૃષ્ણની ધાળ' તથા કૃષ્ણ-
મહિમાનાં અન્ય ૫૬ મળે છે તે જ્યરામ(ઈ.૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ)ની
રચનાઓ ગણવામાં આવી છે પણ તે માટે કશો આધાર જણાતો
નથી. આ પદો અન્ય કોઈ જ્યરામ કે જ્યરામદાસનાં છે કે કેમ તે
નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી. જુઓ જ્યરામદાસ.

જ્યમંદિર(વાચક)-૧ : જ્યવંત (સૂરિ)-૨

ગુ. સા.-૧૫

સંદર્ભ : ૧. ગુજુકલકીકત; ૨. પ્રાકૃતિઓ; ૩. ગુજરાત શાળાપત્ર,
જૂન ૧૯૧૦ - 'ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ તથા અપ્રસિદ્ધકવિઓનાં
અપ્રસિદ્ધ કાવ્યો : ભાગ ત્રીજો,' છગનલાલ વિ. રાવળ. [કી.બ્ર.]

જ્યરુચિ [ ] : જૈન સાધુ. 'જીવને ઉપદેશની
સગ્રય'ના કર્તા.

સંદર્ભ : દેસુરાસમાળા. [કી.બ્ર.]

જ્યવર્ધન [ ] : જૈન સાધુ. 'ધન્ના-રાસ'ના કર્તા.
સંદર્ભ : દેસુરાસમાળા. [કી.બ્ર.]

જ્યવલ્લભ : 'સ્થૂલિભદ્ર-એકત્રીસો/ભાસકિયો' તથા 'ધનાઅણુગારના-
રાસ'ના કર્તા. માણિકચંદ્રસૂરિશિષ્ય જ્યવલ્લભને જુદેજુદે સ્થાને
સાર્ધ-પૂણિમાગચ્છના(જ્યવલ્લભ-૨), અંચલગચ્છના તેમ જ આગમ-
ગચ્છના ગણવામાં આવ્યા છે. આ ઉપરાંત, 'નેમિનાથ-પરમાન્દ-વેલિ'
નામક કૃતિ પણ જ્યવલ્લભને નામે નોંધાયેલી છે. આ કૃતિઓના
કર્તા જ્યવલ્લભ કયા-છે તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેવું નથી.

સંદર્ભ : અંચલગચ્છ દિગ્દર્શન, સં. પાર્શ્વ, ઈ. ૧૯૬૮; ૨.
જૈસાઈતિહાસ; ૩. જૈગુકવિઓ: ૩(૨)-'જૈનગચ્છોની ગુરુપટ્ટાવલી-
ઓ'; ૪. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૫. જૈગુકવિઓ : ૩(૧). [શ્ર. ત્રિ.]

જ્યવલ્લભ-૧ [ઈ. ૧૪૭૪ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. 'શીલોપદેશમાલા-
બાલાવબોધ'(લે. ઈ. ૧૪૭૪)નામની ગદ્યકૃતિના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગુકવિઓ : ૩(૨). [શ્ર. ત્રિ.]

જ્યવલ્લભ(વાચક)-૨ [ઈ. ૧૫૨૧માં હયાત] : સાર્ધ-પૂણિમાગચ્છના
જૈન સાધુ. માણિકચંદ્રસૂરિના શિષ્ય. ૫૮/૭૩ કડીના 'ઈચ્છા-
પરિણામરાસ/ભારવ્રતરાસ/શ્રાવકવ્રત-ગૃહીધર્મ-રાસ' (૨. ઈ. ૧૫૨૧)ના
કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈગુકવિઓ : ૩(૧, ૨); ૨. હજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [શ્ર. ત્રિ.]

જ્યવંત(ગણિ) : આ નામે 'જ્ઞાનપંચમીકથા-બાલાવબોધ' તથા 'મોન-
એકાદશીકથા-બાલાવબોધ' મળે છે તે કયા જ્યવંતગણિ છે તે સ્પષ્ટ
થતું નથી.

સંદર્ભ : હજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

જ્યવંત-૧ [ઈ. ૧૫૦૬માં હયાત] : જૈન સાધુ. ૨૯ કડીના
'ચોવીસજિનપંચબોલ-સ્તવન'(૨. ઈ. ૧૫૦૬)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

જ્યવંત(સૂરિ)-૨/ગુણસૌભાગ્ય[ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : વડતપ-
ગચ્છની રત્નાકરશાખાના જૈન સાધુ. વિજયરત્નસૂરિની પરંપરામાં
ઉપાધ્યાય વિનયમંડનના શિષ્ય. કવનકાળ ઈ. ૧૫૫૮થી ઈ. ૧૫૮૭.
કવિ પોતાનો નિર્દેશ 'જ્યવંત' એ નામની સાથેસાથે 'ગુણસૌભાગ્ય'
એ નામથી પણ કરે છે.

કાવ્યશાસ્ત્રના અભ્યાસી જણાતા આ કવિની પ્રૌઠ રસહતા
એમની સર્વ ગુજરાતી કૃતિઓમાં પ્રતીત થાય છે. આ સાધુકવિના

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૧૧૩

કાવ્યસર્જનની ભૂમિકા ધર્મની હોવા છતાં એમાં સીધા ધર્મબોધનુ વળગણુ ઓછામાં ઓછું છે ને કાવ્યો મુખ્યતઃ રસલક્ષી દૃષ્ટિએ ચાલે છે. વૈરાગ્યપ્રધાન જૈન ધર્મના સાધુ છતાં તેમનાં કાવ્યોમાં સ્નેહરસનું પ્રચુરતા અને તીવ્રતાથી આલેખન થયેલું છે. ઘણાં કાવ્યોમાં આરંભે કોઈ જૈન તીર્થંકરના નિર્દેશ વિના કેવળ સરસ્વતીને વંદના થયેલી છે એ પણ એમની સાંપ્રદાયિકતાને અતિક્રમી જતી શુદ્ધ કાવ્યદૃષ્ટિનો સંકેત કરે છે. કવિની કૃતિઓમાં પ્રસંગોપાત્ત હિંદી ઉપરાંત અન્ય ભાષાઓનો પણ વિનિયોગ થયો છે તે નોંધપાત્ર છે.

કવિની ૨ રાસકૃતિઓ મળે છે. એ બંને નાથિકાપ્રધાન રચનાઓ છે. તેમાંથી મુખ્યત્વે દુહાદેશીબદ્ધ ૫૧ ઢાળ અને ૨૪૨૩ કડીની 'શૃંગારમંજરી' ←/શીલવતી-ચરિત્ર' (૨.ઈ.૧૫૫૮/સં.૧૬૧૪, આસો સુદ ૨, ગુરુવાર; મુ.) શીલમાહાત્મ્યની કથાને વિષય કરીને ચાલે છે પરંતુ સંયોગ તેમ જ વિયોગશૃંગારના સવિસ્તર ને લદયંગમ નિરૂપણો તથા સ્નેહવિષયક સુભાષિતોની પ્રચુરતાથી પોતાનું 'શૃંગારમંજરી' એ નામ સાર્થક કરે છે. ભાવચિત્રણ માટે વિવિધ પ્રયુક્તિઓનો આશ્રય, સુભાષિતોમાં કહેવતો-દૃષ્ટાંતોનો અસરકારક વિનિયોગ તથા સમગ્ર કાવ્યમાં પ્રતીત થતી અલંકાર-પ્રૌઢિ આ કૃતિના ધ્યાન ખેંચે એવા કાવ્યગુણો છે. દુહાદેશીબદ્ધ ૪૧ ઢાળ અને ૫૩૪ કડીનો 'ઋષિદત્તા-રાસ' ← (૨.ઈ.૧૫૮૭/સં. ૧૬૪૩, માગશ્વર સુદ ૧૪, રવિવાર; મુ.) કર્મકૃળની અનિવાર્યતા દર્શાવવા યોજાયેલી મનોરમ પ્રાણયકથાનું આલેખન કરે છે. કરુણરસપ્રધાન આ કૃતિનાં વર્ણનો, અલંકારરચનાઓ અને ભાષાભિવ્યક્તિમાં પણ કર્તાનું વિદગ્ધ કવિત્વ પ્રગટ થાય છે.

વિરહિણી કોશના વિવિધ મનોભાવોનું કલ્પનાશીલતાથી મનોરમ ચિત્રણ કરતી, 'કાવ્ય' અને 'ચાલ'ના છંદોબંધની ૪૧ કડીની 'સ્થૂલિભદ્રકોશ-પ્રેમવિલાસ-ફાગ' (મુ.), ૩ ઋતુ અને ૧૨ માસના પ્રાકૃતિક પરિવેશમાં સંજિમતીના વિરહભાવના આલેખન ઉપરાંત નેમિનાથ પ્રત્યેની એની મર્મોક્તિઓને પણ સમાવતી, તોટક-દુહા-દેશીની ૧૨૯ કડીની 'નેમિનાથરાજમતી-બારમાસ-વેલપ્રબંધ' (મુ.), ભક્તલ્લયની આરતપૂર્ણ વાણીમાં સીમંધરસ્વામીનાં ગુણસ્મરણ તથા સ્તુતિ કરતી ૨૭ કડીની 'સીમંધરજિવ-ચંદ્રાવળા' (મુ.), વિરહ-ભક્તિના ભાવથી સભર પત્ર રૂપે રચાયેલ ૨ ઢાળ અને ૩૯ કડીની 'સીમંધરસ્વામીવિજ્ઞપિત-લેખ', પહેલા ખંડમાં સંયોગશૃંગારનું વર્ણનાત્મક આલેખન અને બીજા ખંડમાં વિરહશૃંગારનું નિરૂપણ ધરાવતી ૧૪૭ કડીની 'સ્થૂલિભદ્ર-ચંદ્રાવળા', પ્રકૃતિ તથા સૌન્દર્યના વર્ણનનો આશ્રય લઈ સંક્ષેપમાં નેમિનાથનું ચરિત્રનિરૂપણ કરતી ૪૦ કડીની 'નેમિજિવ-સ્તવન/ફાગ' (મુ.), ૩૨૫ ગ્રંથાગ્રની 'સ્થૂલિ-ભદ્રમોહનવેલિ' (૨.ઈ.૧૫૮૭), ૧૮ કડીની 'લોચનકાળવ-સંવાદ', ૩૯ કડીની 'બારભાવના-સગ્રાય' તથા 'કર્ણુન્દ્રિય પરવશેહરિણુ-ગીત' વગેરે કેટલીક ગીતરચનાઓ આ કવિની અન્ય કૃતિઓ છે. આ કૃતિઓ કાવ્યબંધ અને અભિવ્યક્તિરીતિનું વૈવિધ્ય દર્શાવે છે તેમ કવિની અલંકાર તથા બાનીની કુશળતાનો પણ પરિચય કરાવે છે.

કૃતિ : ૧. ઋષિદત્તા રાસ, સં.નિપુણ દલાલ,ઈ.૧૯૭૫ (+સં.); ૨. શૃંગારમંજરી,સં. કનુભાઈ પ્ર. શેઠ,ઈ.૧૯૭૮ (+સં.); ૩. કક્કાબત્રીશીનાચંદ્રાવલા તથા ચોવીસ તીર્થંકરાદિકના ચંદ્રાવલાનો સંગ્રહ,પ્ર.જગદીશ્વર છાપખાનું, ઈ. ૧૮૮૫; ૪.

પ્રાણગુસંગ્રહ(+સં.); ૫.પ્રામબાસંગ્રહ(+સં.); ૬. શમામૃતમ્,સં.મુનિ ધર્મવિજય,સં.૧૯૭૯(+સં.).

સંદર્ભ : ૧. પ્રાકરૂપરંપરા; ૨. જૈનગૃહવિઓ : ૧,૩(૧); ૩. મુપુગૂહસૂચી; ૪.લીંહસૂચી; ૫. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

જ્યવંત-૩ [ ] : જૈન સાધુ. કલ્યાણના શિષ્ય. કેટલાંક વિધિ-નિષેધો દર્શાવી ધર્મધરાયણ જીવન જીવવાનો ઉપદેશ આપતી 'કક્કા-બત્રીસી'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : જૈન ધર્મપ્રકાશ, ભાદ્રપદ સં. ૧૯૭૩-'કક્કાબત્રીસી'. [૨.૨.૬.]

જ્યવંતશિષ્ય [ ] : જૈન.૧૯ કડીની 'પુંડરીક-ગણધર-સગ્રાય'(લે.સં.૧૭મીસદી અનુ.)તથા ૨૩ કડીની 'શંખિશ્વર પાર્શ્વનાથ-સ્તવન'(લે.સં.૧૮મી સદી)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂહસૂચી; ૨. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [કી. જ્ઞ.]

જ્યવિજ્ય : આ નામે ૧૭૭ કડીની 'પ્રેમવિલાસ-ચોપાઈ'(લે.ઈ. ૧૭૨૦), ૭ કડીનું 'સીમંધરજિવ-સ્તવન'(મુ.) તથા ૮ કડીની 'નેમિજિવ-સ્તવન'એ કૃતિઓ મળે છે આ જ્યવિજ્ય કથા તે નક્કી થઈ શકે તેમ નથી.

જ્યવિજ્યને નામે ૭૯ કડીની 'પાર્શ્વનાથ-રાગમાળા'(૨.ઈ. ૧૭૦૪થી ઈ.૧૭૧૩ વચ્ચે) નોંધાયેલી મળે છે તે જ્યવિજ્ય-ય હોવાનું નિશ્ચિતપણું કહી શકાય તેમ નથી.

કૃતિ : જિસ્તકાસંદોહ : ૨.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂહસૂચી; ૨. લીંહસૂચી. [૨.૨.૬.]

જ્યવિજ્ય-૧ [ઈ.૧૫૦૮માં લખાત] : તપગરહના જૈન સાધુ. હમ-વિમલસૂરિની પરંપરામાં આણંદવિમલનાશિષ્ય. 'મુનિપતિચોપાઈ'(૨.ઈ.૧૫૦૮/સં.૧૫૬૪,આસો-૧૦, ગુરુવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈનગૃહવિઓ : ૩(૧). [૨.૨.૬.]

જ્યવિજ્ય(ગણિ)-૨ [ઈ.૧૬મીસદી અંતભાગ-ઈ.૧૭મી સદી આરંભ] : તપગરહના જૈન સાધુ. હીરવિજ્યસૂરિની પરંપરામાં ઉપાધ્યાય કલ્યાણવિજ્યના શિષ્ય. એમનો દુહા-દેશીબદ્ધ ૧૪ ઢાળનો'કલ્યાણ-વિજ્યગણિનો રાસ'(૨.ઈ.૧૫૯૯/સં. ૧૬૫૫, આસો સુદ ૫;મુ.) હાલરડાને વાણી લેતા માતૃવાત્સલ્યના આલેખન,

વિસ્તૃત વિદ્યાપ્રશંસા, હિંદીમાં અકબરમિલનપ્રસંગનું નિરૂપણ, વલ્લભરાના રૂપકથી ગુરુની કરેલી પ્રશસ્તિ વગેરે કેટલાક અંશોથી ધ્યાન ખેંચે છે. એ ઉપરાંત, આ કવિએ મથુરાના સંઘવી બિબુએ કાઢેલા સંઘ વિશે, રસ્તામાં આવતા પ્રજાવર્ગ, વૃક્ષો, તીર્થો વગેરેનાં નોંધપાત્ર ચિત્રણો ધરાવતા ૯૧ કડીના 'સમેત-શિખરનો રાસ/પૂર્વદેશ ચૈત્યપરિપાટી'(૨.ઈ.૧૬૦૫/સં.૧૬૬૧-'સસિરસસુરપતિવરછરઈ', આતમ એકાદશી, બુધવાર; મુ.), હીર-વિજ્યસૂરિ (અવ.ઈ.૧૫૯૬)નું સંક્ષિપ્ત ચરિત્રનિરૂપણ કરતી ૨૩ કડીની 'હીરવિજ્યસૂરિપુણ્યખાનિ-સગ્રાય'(મુ.), ૧૭ કડીની 'વિજ્યસેનસૂરિ-સગ્રાય'(મુ.) તથા 'વિજ્યસેનસૂરિ-લેખ'(૨.ઈ.

જ્યવંત-૩ : જ્યવિજ્ય (ગણિ)-૨

૧૧૪ : ગુજ્યતી સાહિત્યકોશ

૧૬૦૦)એ કૃતિઓ રચેલી છે.

કૃતિ : ૧.સમેતશિખર રાસ, પ્ર. ચીમનલાલ ડા. દલાલ, ઈ.૧૯૧૫ (+સં.); ૨.ઐસમાલા :૧; ૨. જૈએકાસંચય (+સં.); ૩. જૈએસ-સમાલા :૧ (+સં.).

સંદર્ભ : ૧.જૈગૂકવિઓ:૧; ૨.મુપુગૂલસૂચી; ૩. હેજૈજ્ઞાસૂચિ :૧. [૨.૨.૬.]

ન્યાવિન્યા-૩ [ઈ.૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : સંભવતઃ તપગચ્છના જૈન સાધુ. દેવવિન્યાના શિષ્ય. ઈ.૧૬૧૬ સુધી લખાતી માહિતી મળે છે. એમણે શુકન-અપશુકન સંબંધી વિધિ-નિષેધો નિરૂપતી દુહા અને ચોપાઈબદ્ધ ૩૪૫ કડીની 'શુકનશાસ્ત્ર-ચોપાઈ' (૨. ઈ. ૧૬૦૪/સં. ૧૬૬૦, આસો સુદ ૧૫; મુ.) તથા સંસ્કૃતમાં 'શોભનસ્તુતિ' પર વૃત્તિ (૨.ઈ.૧૬૦૮/૧૬૧૫) રચી છે.

કૃતિ : આકામલોદધિ :૭(+સં.).

સંદર્ભ : ૧.જૈસાઈતિહાસ; ૨.જૈગૂકવિઓ :૧,૩ (૧); ૩. મુપુગૂલસૂચી. [૨.૨.૬.]

ન્યાવિન્યા-૪ [ઈ.૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. ગુણવિન્યાના શિષ્ય. વિન્યાપ્રભસૂરિની પ્રશસ્તિ કરતી, એમના આચાર્યકાળ(ઈ.૧૬૪૫-ઈ.૧૬૮૩)માં રચાયેલી ૯ કડીની 'વિન્યા-પ્રભસૂરીશ્વર-સંજ્ઞા' (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ઐસમાલા :૧. [૨.૨.૬.]

ન્યાવિન્યા-૫ [ઈ.૧૭૫૧ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. શુભવિન્યાના શિષ્ય. ૪ કડીની 'પાર્શ્વનાથ-સ્તુતિ' (લે.ઈ.૧૭૫૧) તથા 'તીર્થમાલા' (લે.સં.૧૯મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂલસૂચી. [૨.૨.૬.]

ન્યાવિન્યાશિષ્ય [ ] : જૈન. ૯ કડીના 'દીવાળીનું ચૈત્યવંદન' (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ચૈસ્તસંગ્રહ : ૧. [કી.જો.]

ન્યાવિમલ [ઈ. ૧૫૯૮માં લખાત] : જૈન સાધુ. ૨૭ કડીના 'શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ-સ્તવન' (૨.ઈ.૧૫૯૮)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [શ્ર.ત્રિ.]

ન્યાશીલ : આ નામે ૧૧ કડીનું 'નેમિ-ગીત' (લે.સં.૧૭મી સદી અનુ.) મળે છે. તેના કર્તા કયા ન્યાશીલ છે તે નિશ્ચિત થઈ શકતું નથી.

સંદર્ભ : મુપુગૂલસૂચી. [શ્ર.ત્રિ.]

ન્યાશીલ-૧[ઈ.૧૬૮૪ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. ચંદ્રસૂરિની મૂળ પ્રાકૃત રચના પર ૩૩૭ કડીના 'સંગ્રહણીપ્રકરણ-સ્તબક'(લે.ઈ. ૧૬૮૪)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂલસૂચી. [શ્ર.ત્રિ.]

ન્યાશેખર(સૂરિ)[ઈ.૧૪મી સદી ઉત્તરાર્ધ - ઈ.૧૫મી સદી પૂર્વાર્ધ] :

ન્યાવિન્યા-૩ : ન્યાશેખર(સૂરિ)

અંચલગચ્છના જૈન સાધુ. આર્યરક્ષિતસૂરિની પરંપરામાં મહેન્દ્ર-પ્રભસૂરિના શિષ્ય. ઈ.૧૩૬૪માં આચાર્યપદ. ઈ.૧૪૮૬ સુધીની એમની કૃતિઓ મળે છે. ખંભાતની સં.સભામાં 'કવિચકવર્તી'નું બિરુદ મેળવનાર અને પોતાને 'વાણીદત્તવર' તરીકે ઓળખાવનાર, સંસ્કૃત-પ્રાકૃતના સમર્થ વિદ્વાન આ કવિ અનેક વિદ્વાન શિષ્યો ધરાવતા હતા.

પોતાની જ મૂળ સંસ્કૃત રચના 'પ્રબોધચિતામણિ' (૨.ઈ. ૧૪૦૬) પર આધારિત ૪૧૫/૪૪૮ કડીનો 'ત્રિભુવનદીપક- પ્રબંધ </>અંતરંગ-પ્રબંધ/પરમહંસ-પ્રબંધ/પ્રબોધચિતામણિચોપાઈ' (મુ.) એમની યશોદાયી કૃતિ છે. મુખ્યત્વે દુહાચોપાઈ પણંત ઉપરાંત અક્ષર-મેળ-માત્રામેળ છંદો, ગીતો ને 'બોલી' નામક ગદ્ય પ્રયોજતી આ કૃતિ ગુજરાતી ભાષાનું પ્રથમ જ્ઞાનમૂલક રૂપકકાવ્ય છે. માયાના ફંદામાં ફસાયેલા પરમહંસરાજ એટલે કે જીવાત્મા વિવેક આવતાં એમાંથી કેવી રીતે મુક્ત થાય છે તેની કથા કહેતા આ પ્રબંધની વસ્તુરચના, વર્ણનછટા, અલંકારયોજના ને દૃષ્ટાંતપરંપરા તથા લોકવાણીની મદદથી વક્તવ્યને સચોટતા અર્પતી શૈલીમાં ઉચ્ચ પ્રકારની કવિપ્રતિભા વ્યક્ત થાય છે.

આ કવિના ૨'નેમિનાથ-ફાગુ'(મુ.)માંથી આંતરયમકવાળા ૧૧૪ દુહામાં રચાયેલ પ્રથમ ફાગુ વસંતકીડા, ભોજન, વરશણગાર, વરધોડો આદિનાં આલંકારિક ને સ્વાભાવિક વર્ણનો તથા મર્મ-ભરેલા સંવાદ વગેરેથી વધારે રસપ્રદ બનેલ છે. આંતરયમકવાળા દુહા તથા રોળામાં રચાયેલું ને ૭ ભાસમાં વહેંચાયેલું બીજું ફાગુકાવ્ય પ્રથમ કાવ્યની સાદી ટૂંકી આવૃત્તિ જેવું છે. તેમણે આ ઉપરાંત દ્રુતવિલાંબિત છંદની ૯ કડીની 'અર્બુદાયલ-વિનતિ' (મુ.), દ્રુતવિલાંબિત છંદની ૭ કડીની 'મહાવીર-વિનતી' (મુ.), 'પંચાસરા-વિનતિ', વગેરે વિનતિ, સ્તુતિ, પ્રવાહી, ધોળ આદિ પ્રકારની ઘણી કૃતિઓ રચેલી છે. શ્રાવકધર્મોનું વિવરણ કરતી 'શ્રાવકબુહ્દ-અતિચાર/વૃહ્દઅતિચાર'(મુ.), તીર્થકર-પ્રશસ્તિના ૩ સંસ્કૃત શ્લોકોની પ્રાસબદ્ધ ગુજરાતી ગદ્યામાં દીકા(મુ.) તથા 'આરાધનાસાર'એ એમની ગદ્યરચનાઓ છે.

આ પંડિત કવિએ સંસ્કૃતમાં 'પ્રબોધચિતામણિ' ઉપરાંત 'ઉષદેશ-ચિતામણિ' (૨.ઈ.૧૩૮૦) તથા એની અવચૂરિ, 'ધમિમલ-ચરિત' (૨.ઈ.૧૪૦૬), 'જૈનકુમારસંભવ-મહાકાવ્ય', 'નલ-દમયંતી-ચંપૂ', ૩ દ્વાત્રિશિકાઓ ને પ્રાકૃતમાં 'આત્માવબોધ-કુલક' વગેરે અનેક કથાત્મક, તત્ત્વજ્ઞાનાત્મક ને સ્તુતિરૂપ કૃતિઓ રચેલી છે.

કૃતિ : ૧. ત્રિભુવન દીપકપ્રબંધ, સં.લાલચંદ્ર ભગવાનદાસ, સં. ૧૯૭૭; ૨. ગુરાસાવલી; ૩. પંગુકાવ્ય(+સં.); ૪. પ્રાજ્ઞાગુસંગ્રહ; ૫. રત્નસાર : ૨, પ્ર. હીરજી હંસરાજ, ઈ.૧૮૭૬; ૬. જૈનયુગ, ઓપ્રિલ ૧૯૫૮ - 'મહાવીરવિનતિ' સં. ભોગીલાલ સાંડેસરા.

સંદર્ભ : ૧. આકવિઓ; ૨. ઈતિહાસ અને સાહિત્ય, ભોગીલાલ સાંડેસરા, ઈ.૧૯૬૬ - 'શ્રીપંચાસરા પાર્શ્વનાથનામદિર વિશેના કેટલાક ઐતિહાસિક ઉલ્લેખો'; ૩. ગુસાઈતિહાસ:૧; ૪. ગુસારવરૂપો; ૫. જૈસાઈતિહાસ; ૬. પ્રાકાશપરંપરા; ૭. જૈગૂકવિઓ: ૧,૩(૧,૨); ૮. જૈલાપ્રોસ્ટા; ૯. મુપુગૂલસૂચી; ૧૦. લીંહસૂચિ; ૧૧ હેજૈજ્ઞાસૂચિ :૧. [શ્ર.ત્રિ.]

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૧૧૫

જ્યોષ્ણર(સૂરિ)શિષ્ય [ઈ. ૧૪મી સદી ઉત્તરાર્ધ - ઈ. ૧૫મી સદી પૂર્વાર્ધ]: જૈન. અંચલગચ્છના જ્યોષ્ણરસૂરિ (ઈ. ૧૪મી સદી ઉત્તરાર્ધ- ઈ. ૧૫મી સદી પૂર્વાર્ધ)ના શિષ્ય. જ્યોષ્ણરસૂરિની હયાતીમાં રચાયેલી, શુંગરવર્ણન સાથે જ્યોષ્ણરસૂરિના સંયમધર્મનો મહિમા કરતી ૨૨ કડીની 'જ્યોષ્ણરસૂરિ-ફાગ'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : આર્ષ-કલ્યાણ-ગૌતમસ્મૃતિગ્રંથ, સં. કલાપ્રભસાગરજી, સં. ૨૦૩૯ - 'અંચલગચ્છેશ્વર શ્રી જ્યોષ્ણરસૂરિ અને કવિ ચક્રવર્તી પૂજ્યશ્રી જ્યોષ્ણરસૂરિ પર ફાગુકવ્યો', સં. કલાપ્રભસાગરજી. [કી. જી.]

જ્યોષ્ણર : આ નામે ૪૯ કડીની 'અઢારનાતરાની-સગાય' (લિ.સં. ૧૮મી સદી) અને ૬ કડીનું 'શ્રમભજન-સ્તવન' મળે છે. આ જ્યોષ્ણર કયા તે સ્પષ્ટ થતું નથી. અજ્ઞાત કર્તૃત્વવાળી ૧૫ કડીની 'નગરકોટચૈત્ય-પરિપાટી' (ર.ઈ. ૧૪૪૧) પરત્વે કર્તાનામ જ્યોષ્ણર-ઉપાધ્યાય પણ દર્શાવવામાં આવ્યું છે તેનો આધાર સ્પષ્ટ થતો નથી. સમયદૃષ્ટિએ આ જ્યોષ્ણર-૧ સંભવી શકે, ને તો આ વિષયની એમની આ બીજી કૃતિ છે એમ કહેવું પડે.

સંદર્ભ : ૧. જૈમગૂકરચનાઓ : ૧; ૨. લીંહસૂચી; ૩. હેજીસાસૂચિ : ૧. [ર.૨.૬.]

જ્યોષ્ણર(ઉપાધ્યાય)-૧ [ઈ. ૧૫મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જનકુશલસૂરિની પરંપરામાં જનકોદયસૂરિના શિષ્ય. દીક્ષાગુરુ જનરાજસૂરિ. વિદ્યાગુરુ જનવર્ધનસૂરિ. ઈ. ૧૪૧૯માં જનભદ્ર-સૂરિ દ્વારા ઉપાધ્યાયપદ. કવનકાળ ઈ. ૧૪૧૭થી ઈ. ૧૪૪૭. આ વિદ્વાન સાધુએ કેટલીક રાજસભાઓમાં વાદીવૃંદોને હરાવ્યા હતા. એમણે હજારો પુસ્તકોનું પુનર્લેખન કરાવી પોતાની ઊંડી વિદ્યાપ્રીતિ બતાવી હતી.

આ કવિએ 'ચોવીસી' (૫ સ્તવન મુ.), ગુજરાત સૌરાષ્ટ્રના તીર્થોનું વર્ણન કરતી ૨૧ કડીની 'ચૈત્ય-પરિપાટી' (ર.ઈ. ૧૪૩૧; મુ.), ૧૭ કડીની 'નગરકોટ મહાતીર્થ-ચૈત્ય-પરિપાટી' (ર.ઈ. ૧૪૩૩; મુ.), ૫૫ કડીની 'વચરસ્વામી ગુરુ-રાસ' (ર.ઈ. ૧૪૩૩), 'અષ્ટાપદ-તીર્થ-બાવની', ૭૦ કડીની 'જનકુશલસૂરિ-ચતુષ્પદી' (ર.ઈ. ૧૪૨૫), ૪૪ કડીની 'કલ્યાણમંદિરસ્તોત્ર-ગીત' અને અન્ય સગાય, સ્તોત્ર, સ્તવનાદિ પ્રકારની કૃતિઓ ગુજરાતી ભાષામાં રચી છે.

એમણે સંસ્કૃતમાં પણ 'શાંતિનાથજિનાલય-પ્રશસ્તિ' (ર.ઈ. ૧૪૧૭), 'પર્વરત્નાવલિ-કથા' (ર.ઈ. ૧૪૨૨), 'વિજ્ઞપિત્રિવેણી' (ર.ઈ. ૧૪૨૮), 'પૃથ્વીચંદ્ર-રાજર્ષિ-ચરિત્ર' (ર.ઈ. ૧૪૪૭), 'ઉપસર્ગહર-સ્તોત્ર' વગેરે અનેક ગ્રંથોની ગૃહિત તથા કેટલાંક સ્તવનો વગેરેની રચના કરી છે.

કૃતિ : ૧. જૈગૂસારનો : ૧ (+ સં.); ૨. વિજ્ઞપિત્રિવેણી, પ્ર. જૈન આત્માનંદ સભા, ઈ. ૧૯૧૬.

સંદર્ભ : ૧. ઐજીકાસંગ્રહ-કાવ્યોકા ઐતિહાસિક સાર; ૨. જૈસાઈતિહાસ; ૩. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧, ૨); ૪. જૈહાપ્રોસ્ટા; ૫. મુપુગૂહસૂચી. [ર. ૨. ૬.]

જ્યોષ્ણર(બ્રહ્મ)-૨ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : દિગંબર મૂલસંઘના સરસ્વતીગચ્છના જૈનસાધુ. વિદ્યાનંદની પરંપરામાં મહીચંદ્રના શિષ્ય. 'સાગરચક્રવર્તીનો રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૬૧), ૪ અધિકારમાં વર્ણવાયેલા

૧૧૬ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

'અનિરુદ્ધહરણ' (ર.ઈ. ૧૬૭૬/સં. ૧૭૩૨, માગશર સુદ ૧૩, મંગળ/ શુક્રવાર) તથા 'સીતાહરણ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. પાંગુહસ્તલેખો; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૨. [ર.૨.૬.]

જ્યોષ્ણર-૩ [ઈ. ૧૭૪૫માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. ન્યાયસાગરના શિષ્ય. ૫૫ કડીના 'તીર્થમાલા-સ્તવન' (ર. ઈ. ૧૭૪૫/ સં. ૧૮૦૧, અસાડ વદ ૫, બુધવાર; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : 'જૈનયુગ', અપાઠ-શ્રાવણ, ૧૯૮૫, 'તીર્થમાલાસ્તવન', સં. ચતુરવિજ્યજી.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [ર.૨.૬.]

જ્યોષ્ણર (?) -૧ [ઈ. ૧૫૬૩માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. આનંદવિમલની પરંપરામાં જ્યોષ્ણરવિમલના શિષ્ય. 'રૂપસેન-રાસ' (ર. ઈ. ૧૫૬૩)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [શ્ર. ત્રિ.]

જ્યોષ્ણર-૨ [ઈ. ૧૬૦૫માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજ્યસેનની પરંપરામાં કીર્તિસારના શિષ્ય. ૭૪ કડીના 'પાર્શ્વનાથ-સ્તવન(અઠીતરસો)' (ર.ઈ. ૧૬૦૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [શ્ર. ત્રિ.]

જ્યોષ્ણર(સૂરિ) : કૃષ્ણધિગચ્છના જૈન સાધુ. ૭ ભાસમાં વિભાજિત દુહા-રોળાબદ્ધ ૩૨ કડીના તથા આંતરપ્રાસયુક્ત દુહાબદ્ધ ૫૩ કડીના એમ ૨ 'નેમિનાથ-ફાગુ' (મુ.)ના કર્તા. આ બંને કૃતિઓમાં વર્ણન, અલંકારરચના અને ભાષામાધુર્યમાં કવિની સહજ શક્તિ પ્રગટ થાય છે. આ કવિ તે સંસ્કૃતમાં 'કુમારપાલચરિત્ર' મહાકાવ્ય (ર.ઈ. ૧૩૬૬) તથા 'ન્યાયસાર' પર 'ન્યાયતાત્પર્યદીપિકા' નામની ટીકા રચનાર કૃષ્ણધિગચ્છના મહેન્દ્રસૂરિશિષ્ય જ્યોષ્ણરસૂરિ હોવાની સંભાવના છે.

કૃતિ : પ્રાક્ષાસંગ્રહ (+ સં.).

સંદર્ભ : ૧. ઉત્તર અપભ્રંશનો સાહિત્યવિકાસ, વિદ્યાત્રી વોરા, ઈ. ૧૯૭૬, ૨. જૈસાઈતિહાસ; ૩. રાસયુગમાં પ્રકૃતિનિરૂપણ, ધીરુ પરીખ, ઈ. ૧૯૭૮. [ર. ૨. ૬.]

જ્યોષ્ણર-૧ [ઈ. ૧૫મી સદી] : તપગચ્છના જૈનસાધુ. સોમસુંદરસૂરિ (આચાર્યકાળ ઈ. ૧૪૦૧થી ૧૪૪૩) શિષ્ય સોમદેવના શિષ્ય હોવાનું જણાય છે. એમણે 'ગૌતમપૃષ્ઠાપ્રકરણ-બાલાવબોધ' (લિ.ઈ. ૧૭૬૬) રચેલો છે.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [શ્ર. ત્રિ.]

જ્યોષ્ણર-૨ [ઈ. ૧૬૯૫માં હયાત] : જૈન સાધુ. ૧૫૦ ગ્રંથાગ્રના 'પંચદશમેત્રજનવર-સ્તોત્ર' (ર.ઈ. ૧૬૯૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ : આલિસ્ટઓઈ : ૨. [શ્ર. ત્રિ.]

જ્યોષ્ણર : આ નામે ૧૪ કડીનું 'કલ્યાણક-સ્તોત્ર' (લિ.સં. ૧૭મી સદી અનુ.), ૧૪ કડીની 'નંદા-સગાય' (લિ.સં. ૧૮મી સદી અનુ.),

જ્યોષ્ણર (સૂરિ) શિષ્ય : જ્યોષ્ણર

૧૧ કડીની 'આદિદેવ-સ્તુતિ' (વિ.સં.૧૯મી સદી અનુ.), ૧૧ કડીનું 'શત્રુજય-સ્તવન', જ્યસોમગણિને નામે ૪૦ ગ્રંથાગ્રનું 'અધ્યાત્મ-ગીત' (વિ.ઈ.૧૬૬૪) અને જ્યસોમસૂરિને નામે 'નેમિનાથ ક્ષુગુ' (વિ.ઈ.૧૩૪૬) એ કૃતિઓ મળે છે તે કયા જ્યસોમ છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

સંદર્ભ : ૧. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૨. જોહાપ્રોસ્ટા; ૩. મુપુગુહસૂચી; ૪. હેજોજાસૂચિ : ૧. [૨. ૨. ૬.]

જ્યસોમ-૧ [ઈ.૧૫૧૫ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. જ્યજ્ઞેષ્ઠના શિષ્ય. 'અંબડકથા' (વિ.ઈ.૧૫૧૫) એ ગદ્યકૃતિના કર્તા. કેટલાક સંદર્ભોમાં કર્તાનામ 'જ્યમેરુ' પણ મળે છે તેમ જ કૃતિની ભાષા સંસ્કૃત હોય એવું સમજાય છે.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાપઅહેવાલ:૫-પાટણના ભંડારો અને ખાસ કરીને તેમાં રહેલું અપભ્રંશ તથા પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્ય', ચીમનલાલ ડાહ્યાભાઈ; ૨. ગુસાપ અહેવાલ:૨૦-ઈતિહાસ પુરાતત્ત્વ વિભાગના પ્રમુખ મુનિશ્રી પુણ્યવિજયનું ભાષણનું પરિશિષ્ટ; ૩. જિનરત્નકોશ : ૧, હરિ દા. વેલણકર, ઈ. ૧૯૪૪; ૪. જૈન સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઈતિહાસ : ૨, હીરાલાલ ર. કાપડિયા, ઈ. ૧૯૬૮. [૨. ૨. ૬.]

જ્યસોમ(ઉપાધ્યાય) - ૨ [ઈ.૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ - ઈ.૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગચ્છની કંમશ્યાખાના જૈન સાધુ. પ્રમોદમાણિક્યના શિષ્ય. મૂળ નામ જૈસિય. ઈ.૧૫૫૬ સુધીમાં જિનમાણિક્યસૂરિ પાસે દીક્ષા. ઈ.૧૫૮૩માં જિનચંદ્રસૂરિ સાથે અકબરના દરબારમાં તથા ઉપાધ્યાયપદની પ્રાપ્તિ. ઈ.૧૬૧૯ સુધી હયાત હોવાની માહિતી મળે છે. જૈન ધર્મના સિદ્ધાંતોના ઊંડા અભ્યાસી આ કવિને સમય સુંદરે 'સિદ્ધાંતચક્રચકવતી' કહ્યા છે. ગુજરાતી ઉપરાંત સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ભાષા ઉપર પણ તેઓ પ્રભુત્વ ધરાવતા હતા. એમની ગુજરાતી કૃતિઓ આ પ્રમાણે છે : ૭૨ કડીની 'બારભાવના-ગીત/સંધિ' (૨.ઈ.૧૫૮૦), 'ક્રોડાશ્રાવિકા-વ્રત ગ્રહણ-રાસ /બારવ્રત ઈચ્છા-પરિમાણ-રાસ' (૨.ઈ.૧૫૮૧/સં. ૧૬૪૭, વૈશ્યાખ સુદ ૩) 'પરિગ્રહ પરિમાણવિરતિ-રાસ/શ્રાવિકા-રેખા-વ્રતગ્રહણ-રાસ' (૨. ઈ. ૧૫૮૪/સં. ૧૬૫૦, કારતક સુદ ૩), 'આદિજિન-સ્તવન' (૨. ઈ.૧૫૮૮/ સં. ૧૬૫૫, ક્ષુગુ —), 'ચોવીસજિનગણધરસંખ્યા-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૬૦૦), 'વયસ્વામી-ચોપાઈ' (૨.ઈ.૧૬૦૩/સં. ૧૬૫૮, શ્રાવણસુદ૫), જિનચંદ્રસૂરિની પ્રશસ્તિ કરતી ૪ કડીની 'ગુરુ-ગીત' (મુ.), ૨૬ કડીની 'છન્નુ તીર્થંકર-સ્તવન' એ પદ્યકૃતિઓ તથા ૩૦૦ ગ્રંથાગ્રની 'અષ્ટોતરી સ્નાત્રવિધિ' (૨.ઈ.૧૫૮૪/સં. ૧૬૫૦, આસો સુદ ૧૦) એ ગદ્યકૃતિ. તેમનો 'છવ્વીસપ્રશ્નોત્તર ગ્રંથ' હિંદીમાં છે જ્યારે 'એકસોએકતાવીસપ્રશ્નોત્તર/વિચારરત્નસંગ્રહ' કઈ ભાષામાં છે તે સ્પષ્ટ નથી. સંસ્કૃતમાં એમનો 'કર્મચંદ્રમંત્રિવંશ-પ્રબંધ' (૨.ઈ. ૧૫૮૪) ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ મહત્ત્વની કૃતિ છે. તે ઉપરાંત એમણે પ્રાકૃત ગાથા અને સંસ્કૃત વૃત્તિ રૂપે 'ઈર્ષાવહી-ષટ્ત્રિશિકા' (૨. ઈ. ૧૫૮૪, વૃત્તિ ઈ.૧૫૮૫), 'પોષધ-ષટ્ત્રિશિકા' (ઈ. ૧૫૮૭, વૃત્તિ ઈ.૧૫૮૮) તથા 'સ્થાપના-ષટ્ત્રિશિકા' રચેલ છે.

કૃતિ : ઔજ્ઞાસંગ્રહ (+સં.).

જ્યસોમ-૧ : જ્યહેમશિષ્ય

સંદર્ભ : ૧. યુજિનચંદ્રસૂરિ; ૨. જોહાપ્રોસ્ટા; ૩. મુપુગુહસૂચી; ૪. હેજોજાસૂચિ : ૧. [૨. ૨. ૬.]

જ્યસોમ - ૩ [ઈ.૧૭મી સદી મધ્યભાગ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયદેવસૂરિની પરંપરામાં જ્યસોમ(યશ:સોમ)ના શિષ્ય. આ કવિની ૬૧/૬૨ કડીની 'ચોદગુણકાણા-સગ્રહ' અને ૯ કડીની 'હરિયાલી-ગીત' એ પદ્યકૃતિઓ તેમ જ 'કર્મવિપાક' આદિ 'છ કર્મગ્રંથ' પર ૧૭,૦૦૦ ગ્રંથાગ્રનો બાલાવબોધ (૨.ઈ.૧૬૬૦; *મુ.) અને ૧૦૦૦/૧૪૦૦ ગ્રંથાગ્રનો 'સંબોધસત્તરી-બાલાવબોધ' (૨. ઈ.૧૬૬૭) એ ગદ્યકૃતિઓ મળે છે. 'હરિયાલી-ગીત' ભૂલથી પ્રમોદમાણિક્યશિષ્ય જ્યસોમને નામે નોંધાયેલું છે.

અનિત્યતા આદિ ભાવનાઓને દૃષ્ટાંતોથી સમજાવતી ૧૩ ઢાળ અને ૧૨૫ કડીની 'બાર ભાવના-વેલી/સગ્રહ' (૨.ઈ.૧૬૪૭; મુ.) અને ૨૩ કડીની 'નેમિનાથ-લેખ' એ પદ્યકૃતિઓ તથા 'ચોવીસ-દંડકપ્રકરણ-બાલાવબોધ' અને ૧૨૭૫ ગ્રંથાગ્રનો 'ષષ્ટિશતકપ્રકરણ-બાલાવબોધ' એ ગદ્યકૃતિઓ જ્યસોમ (યશ:સોમ) શિષ્યના નામથી મળે છે તે જ્યસોમની કૃતિઓ હોવાનું મનાયું છે ને એ સંભવિત જણાય છે. 'ષષ્ટિશતકપ્રકરણ-બાલાવબોધ'ની ૨.ઈ.૧૭૦૫ બતાવતી પ્રત કવિની સ્વહસ્તલિખિત હોવાનું જણાવાયું છે પરંતુ એ સ્થિતિ પૂરેપૂરી સ્પષ્ટ નથી. જુઓ જસસોમ.

કૃતિ : ૧. જૈસમાલા(બા) : ૧; ૨. જૈસસંગ્રહ(ન.); ૩. *રત્નસાર: ૪, પ્ર.ભીમસિંહ માણિક—

સંદર્ભ : ૧. જોહાપ્રોસ્ટા; ૨. જોહાપ્રોસ્ટા; ૩. મુપુગુહસૂચી; ૪. હેજોજાસૂચિ:૧. [૨. ૨. ૬.]

જ્યસોભાગ્ય : આ નામે સંસ્કૃત-ગુજરાતી મિશ્ર ભાષામાં 'પાર્શ્વ-નાથાષ્ટક'(વિ.સં.૧૯મી સદી અનુ.) તથા ગોડીપાર્શ્વનાથ વિશેનાં ૪ સ્તવનો (૩મુ.)મળે છે તે કયા જ્યસોભાગ્ય છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

કૃતિ : ૧. ગોડી પાર્શ્વનાથ સાર્ધશતાબ્દી સ્મારકગ્રંથ, સં. ધીરજલાલ ટો. શાહ, ઈ.૧૯૬૨; ૨. જૈન સત્યપ્રકાશ, મે-જૂન, ૧૯૪૮ - 'ગોડીપાર્શ્વનાથ સ્તવન', સં. જ્યંતવિજયજી.

સંદર્ભ : લીંહસૂચી.

[શ્ર.ત્રિ.]

જ્યસોભાગ્ય-૧ [ઈ.૧૭૧૯ સુધીમાં] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. સત્ય-સોભાગ્યની પરંપરામાં વિનીતસોભાગ્યના શિષ્ય. 'ચતુર્વિંશતિજિનસ્તુતિ /ચોવીસી' (વિ. ઈ.૧૭૧૯; અંશત: મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : જોહાપ્રોસ્ટાનો : ૧.

સંદર્ભ : ૧. જોહાપ્રોસ્ટાનો : ૩(૨); ૨. હેજોજાસૂચિ : ૧. [શ્ર.ત્રિ.]

જ્યહેમશિષ્ય [ઈ.૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના હેમવિમલસૂરિ (અવ. ઈ.૧૫૧૨) - લલિતમૂર્તિ-જ્યહેમના શિષ્ય. મેવાડના પ્રાચીન શહેર ચિતોડની બહોળાલીને તથા ત્યાંના જૈનોએ અનેક કીર્તિસ્તંભો અને ભવ્ય મંદિરો બંધાવ્યાં છે એ હકીકતને ભાષા અને વસ્તુમાં રજૂ કરતી ૪૩ કડીની 'ચિતોડચૈત્ય-પરિપાટી' (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : જૈનયુગ, ભાદ્રપદ-આશ્વિન, ૧૯૮૩ - 'ચિતોડચૈત્ય-

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૧૧૭

પરિપાટી', સં. મોહનલાલ દ. દેશાઈ. (+સં.).

સંદર્ભ : જૈગુકવિઓ : ૩ (૧).

[કી.જે.]

જ્ઞાનંદ(ધર્મિ) [ઈ.૧૪૭૪માં હયાત] : જૈન સાધુ. ૪૪૨ કડીની 'દેવામારુની વાતી' (૨.ઈ.૧૪૭૪/સં.૧૫૩૦, વૈશાખ વદ-૫, ગુરુવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈમગૂકરચનાઓ : ૧.

[શ્ર.ત્ર.]

'જ્ઞથોસ્તનામું' [૨.ઈ.૧૬૭૪/૫૧૬૮ઈ સન૧૦૪૪, કૃષ્ણદીન માસ, પુદ્ગલ રોજ] : પારસી કવિ રુસ્તમની ૧૫૩૬ કડીની ચોપાઈબદ્ધ આ કૃતિ (*મુ.) બહેરામખાનુના ફારસી 'જ્ઞથોસ્તનામા', 'ચંધર-ધ્યાચ-નામેહ' અને અન્ય રેવાયતોને આધારે રચાયેલી છે. આ આખ્યાનાત્મક કૃતિમાં જ્ઞથોસ્ત પેર્ગબરનું પૂરેપૂરું જીવનવૃત્તાંત નથી પરંતુ જ્ઞથોસ્ત પોતાની દૈવી શક્તિનો પરચો આપી ધર્મપ્રચાર કરવા લાગે છે ત્યાં કથાને કંઈક અછડતી રીતે પૂરી કરી દેવામાં આવી છે. ધર્મગુરુ ચંધરધ્યાચનું વૃત્તાંત પરંપરાગત જ્ઞથોસ્તકથામાં આ કવિએ કરેલું ઉમેરણ છે.

જ્ઞથોસ્તના જન્મની સાથે જન્મનો નાશ થયે એવી આગાહીથી છંદોછાઈ જન્મનો સાથે બાળક જ્ઞથોસ્તને મારી નાખવાના કરેલા વિવિધ પ્રયત્નોમાંથી દૈવી સહાયથી બચી ગયેલા જ્ઞથોસ્ત સ્વર્ગમાં જવા પામે છે, પરંતુ સ્વર્ગમાંથી ધર્મબોધ મેળવી પાછા આવ્યા પછી દરબારીઓની ઈર્ષ્યાને કારણે એમને કેદની સજા ભોગવવી પડે છે. પોતાની ચમત્કારિક શક્તિથી એ કેદમાંથી મુક્તિ પામે છે અને ઈરાનના શાહ તથા શાહજાદાઓને સ્વર્ગદર્શન વગેરે દૈવી ભેટો બક્ષે છે.

ચમત્કારપ્રધાન આ કથામાં કવિએ પાત્ર-નિરૂપણની કોઈ તક લીધી નથી. પરંતુ અદ્ભુત અને હાસ્યરસપ્રધાન પ્રસંગોનું પ્રવાહી નિરૂપણ ધ્યાન ખેંચે છે. ગુરુ, તપ, દર્શન, પ્રસાદ, પુણ્ય, કન્યાદાન વગેરે અનેક વિષયોમાં ભારતીય ધર્મ પરંપરાનો પ્રભાવ ઝીલતા આ કવિએ આખ્યાનપ્રકારનું અનુસરણ કર્યું છે. પરંતુ તેમાં વિવિધ ઢાળોનો વિનિયોગ નથી અને ચોપાઈબંધ પણ શિથિલ જણાય છે.

[૨. ૨. દ.]

જ્ઞલ્હ(કવિ) : આ નામે ૧૧૮ કડીની 'બુદ્ધિ-રાસ' (વિ.સં.૧૭મી સદી અનુ.) નામક જૈન કૃતિ નોંધાયેલી છે. આ જ્ઞલ્હ-૧ છે કે કેમ તે નિશ્ચિતપણે કહેવાય તેમ નથી.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી.

[શ્ર. ત્ર.]

જ્ઞલ્હ-૧ [ઈ.૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ કે શ્રાવક. જિનચંદ્રસૂરિની પરંપરાના સાધુકીર્તિઓ ઈ. ૧૬૨૫માં આગ્રામાં અકબરના દરબારમાં તપગચ્છના સાધુઓ સામે પોષધ અંગેની ચર્ચામાં વિજય મેળવ્યો તે માટે તેમને અભિનંદતા ૮ કડીના 'સાધુકીર્તિજયપતાકા-ગીત'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ઐજૈકાસંગ્રહ (+સં.).

[શ્ર. ત્ર.]

જ્ઞથ - : જુઓ જ્ઞસ-, યથ-.

૧૧૮ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

જ્ઞથવર્ધન [ ] : ૧૦ કડીના 'પાર્શ્વસ્તવ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેજૈશાસૂચિ : ૧.

[શ્ર. ત્ર.]

જ્ઞથવંત : આ નામે રામચંદ્રજીનું બાળચરિત્ર વર્ણવતું ૩ કડીનું ૧ પદ (મુ.) મળે છે તેમ જ શ્રીકૃષ્ણમહારાજની સ્તુતિનાં પદો પણ નોંધાયેલાં છે. આ બધી કૃતિઓ કોઈ એક જ કવિની છે કે કેમ તે કહેવું મુશ્કેલ છે.

કૃતિ : ઉદાધર્મભજનસાગર, પ્ર. દ્વારકાદાસ ક.પટેલ, ઈ.૧૯૨૬.

સંદર્ભ : ૧. ગુજુકલકીકત; ૨. પ્રાકકૃતિઓ.

[કી. બ્ર.]

જ્ઞથવિજય-૧ [ઈ.૧૬૦૮માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વાચક વિમલહર્ષના શિષ્ય. ધર્મબોધસૂરિના પ્રાકૃત ગ્રંથ 'લોકનાલ' ઉપર ૨૮૪ ગ્રંથાગ્રના બાલાવબોધ (૨.ઈ.૧૬૦૮)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈતિહાસ; ૨. જૈગુકવિઓ : ૩(૨); ૩. મુપુગૂહસૂચી.

[૨. સો.]

જ્ઞથવિજય-૨ [ઈ. ૧૭મી સદી] : જુઓ નયવિજયશિષ્ય યશોવિજય.

જ્ઞથવિજય-૩ [ઈ.૧૭૨૮માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. સન્યવિજયની પરંપરામાં સમાવિજય/ખીમાવિજયના શિષ્ય.

આ કવિએ સુગમ ને પ્રાસાદિક ભાષામાં રચેલી 'ચોવીસી' (૨.ઈ. ૧૭૨૮/સં.૧૭૮૪, ભાદરવા વદ ૫, ગુરુવાર; પહેલાં ૬ સ્તવનો સિવાય મુ.) વિવિધ દેશીઓના ઉપયોગની તથા ભક્તિભાવ, આત્મનિદા અને શરણ્યભાવની દૃષ્ટિએ નોંધપાત્ર છે. આ ઉપરાંત આ કવિએ ૫ ઢાળની 'પંચમહાવ્રતની પચોસભાવનાની સગ્રાથ' (મુ.) પણ રચી છે.

કૃતિ : ૧. જ્ઞસ્તકાસંદોહ : ૧; ૨. જૈગૂસારત્નો : ૧ (+સં.); ૩. મોસંગ્રહ.સ

[૨. સો.]

જ્ઞથવિજય-૪ [ ] : જૈન સાધુ. કનકવિજય ના શિષ્ય. ૪ કડીની 'મહાવીરસ્વામીની સ્તુતિ' (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : સસન્મિત્ર.

[૨. સો.]

જ્ઞથવિજયશિષ્યા [ ] : જૈન સાધુ. ૧૭ કડીના 'ઝૂંબબડા સમોસરણ-સ્તવન'(મુ.)ના કર્તા. આ કવિ જ્ઞથવિજયશિષ્ય શુભવિજય છે કે કેમ તે નિશ્ચિત કહી શકાય તેમ નથી.

કૃતિ : જૈકાપ્રકાશ : ૧.

[કી.જે.]

જ્ઞથસોમશિષ્ય : જુઓ જ્ઞથસોમશિષ્ય જ્ઞથસોમ.

જ્ઞસ - : જુઓ જ્ઞથ-, યથ-.

જ્ઞસ(કવિ) : કોઈ રામ શાહની સ્તુતિ નિરૂપતી દશ દેશની ભાષાઓનો પ્રયોગ કરતી 'રામસાહસ્યકીર્તિ'ના કર્તા કયા જ્ઞસ છે તે નક્કી થઈ શકતું નથી.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી.

[૨. સો.]

જ્ઞસ(મુનિ)-૧ [ ] : જૈન સાધુ. સુવર્ધનના શિષ્ય. ૮૮ કડીના 'ગજસુકુમાલ-રાસ' (વિ.સં.૧૯મી સદી અનુ.)ના

જ્ઞાનંદ(ધર્મિ) : જ્ઞસ(મુનિ)-૧

કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી.

[શ્ર. ત્રિ.]

જસકીર્તિ(વાચક)[ઈ.૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : અંચલગચ્છના જૈન સાધુ. વાચક વિજયશીલના શિષ્ય. આગ્રાવાસી કુંવરપાલ અને સોનપાલ સોદાઓ ઈ.૧૬૧૪માં કાઢેલા સંઘનું વર્ણન કરતા ને એ જ નમયમાં રચાયેલા જણાતા, ઐતિહાસિક માહિતીની દૃષ્ટિએ નોંધપાત્ર, ૪ ખંડ અને ૪૮૩ કડીના 'સમેતશિખર-રાસ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : અંચલગચ્છ દિગ્દર્શન, સં.પાર્શ્વ, ઈ.૧૯૬૮; [ ] ૨. જૈન સન્યપ્રકાશ, ઓગસ્ટ તથા સપ્ટે. ૧૯૪૨ - 'જસકીર્તિકૃત 'સમેત-શિખરરાસ'કા સાર,' અગરચંદ નાહટા, ભંવરલાલ નાહટા. [૨. સો.]

'જસમાનો રાસડો : સહસ્રલિંગ તળાવ ખોદવા આવેલા ઓડ જાતિનાં લોકોમાંની એક સ્ત્રી જસમા પર ગુજરાતના સુપ્રસિદ્ધ રાજવી જયસિદ્ધ સિદ્ધરાજ કુદૃષ્ટિ કરતાં એણે જયસિદ્ધને વાંઝિયા-પાણાનો શાપ આપેલો એવી દંતકથા ગુજરાતમાં ખૂબ જાણીતી છે. આ કથાને વિષય કરીને રચાયેલા ૪ રાસડા (=ઐતિહાસિક લોક-ગીતો) મુદ્રિત મળે છે, તેમાં, કેટલાક પાઠભેદો પણ બતાવતો, આશરે ૧૬૮ પંક્તિઓમાં વિસ્તરતો રાસડો વધારે ધ્યાન ખેંચે છે. એમાં જસંગ (જયસિદ્ધ)ને કોઈ યાચકે કરેલા જસમાના રૂપવર્ણનથી એના તરફ આકર્ષાતો બતાવાયો છે, પરંતુ તળાવ ખોદાવવાનું સૂચન તો રાણીનું છે. એને સ્વપ્ન આવે છે કે લોકો પાણી વિના તરફડી રહ્યા છે. તેથી દૂધમલ ભાણેજ મારફત ઓડોને તેડાવવા કાગળ મોકલવાનું કહે છે. કાગળ લઈ જનાર બારોટને કોઈ મોટેસ જસમાનું ઘર બતાવતા નથી પણ બાળકો બતાવે છે ને જસમાનાં સ્વજનો અને આ તેડું ન સ્વીકારવા સમજાવે છે તે ઠગાય લોક પ્રત્યેનો એમનો અવિશ્વાસ બતાવે છે. પણ પાટણ આવ્યા પછી જસંગે ધરેલી કોઈ લાલચમાં જસમા ફસાતી નથી તેથી અંતે યુદ્ધ થતાં ઓડ લોકો મરાય છે ને એમને અગ્નિદાહ આપવા ખડકાયેલી ચેહમાં જસમા ઝંપલાવે છે તથા જસંગને વાંઝિયામેણાનો શાપ આપે છે.

મૂળ દક્ષિણ તરફની ઓડ જાતિ આ ગીતમાં એક વખત વાગડની તો બીજી વખત સોરઠની રહેવાસી હોવાનું સૂચવાયું છે.

જસમાના ઘરની પૂછતાછ, જસમાને તેડું ન સ્વીકારવાની સ્વજનોની સલાહ, જસમાને જસંગે આપેલી લાલચો અને એણે કરેલા ઈનકાર - આ પ્રકારના સંવાદોમાં ગીતનો મોટો ભાગ રોકાયેલો છે ને તેમાં વ્યક્તિ-વસ્તુઓની યાદી કરતા જઈ કથયિતવ્યને ઘૂંટવાની લાક્ષણિક લોકશૈલીનું અનુસરણ છે. જસંગની લાલચોની સામે "આમારે ઓડોને ભલાં ખાબડાં" "ઘોડીલાં સરખાં રે મારે ખોલકાં" "આમારે ઓડોને ભલી લોબડી" "આમારે કેડોને લાંક લોહ ઘડયો" વગેરે જવાબો આપતી જસમાની ઉક્તિઓમાં આ મજૂર-જાતિનું જીવનચિત્ર ઊપસે છે. "ઘણું રે જીવો રાજા વાંઝિયો" એ જસમાની ઉક્તિ આશીર્વાદ-શાપના મિશ્ર તંતુથી માર્મિક બને છે અને "હું કેમ ન સરજ્યો પાહાણુ કો" "પથરો જાણી તું પાહાની ઘસત" જેવી, જસમાના સમાજસંદર્ભને અનુરૂપ, કલ્પનાઓથી વ્યક્ત થતો, જસંગનો જસમા પ્રત્યેનો ઉત્કટ અનુરાગ વિલક્ષણ લાગે છે. જસમાના નિવાસના, એના બેસણાના, ખોદકામ કરતી

જસકીર્તિ (વાચક) : જસવંત સાગર

વેળાના એના ગતિશીલ સૌંદર્યનાં-કંકુવરણાં પગલાં, સૂરજમાં ઢળતી છાયા, પરસેવાનાં મોતીડાં વગેરે - સુરેખ સ્વચ્છ નાનકડાં વર્ણનો પણ ધ્યાન ખેંચે એવાં છે. "પેટ એનું પોયણુ કેટું પાન; પાંસળિયે એને દીવા બળે" એ લોકસાહિત્યની સૌંદર્યવર્ણનની આગવી લકીર છે.

કૃતિ : ૧. ગુજરાતી લોકસાહિત્યમાળા, સં.ગુજરાત લોકસાહિત્ય સમિતિ, ઈ. ૧૯૫૭; ૨. ગુણપચહેવાલ : ૮ - 'સિદ્ધરાજ અને જસમાના ઐતિહાસિક રાસડો', છગનલાલ વિ. શવળ. [જ. કો.]

જસરાજ [ ] : આ નામે દુહાબદ્ધ રાજસ્થાની મિશ્ર ભાષાના 'બારમાસ' (૩ કડી મુ.) એ જૈન કૃતિ મળે છે. તેના કર્તા કયા જસરાજ છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

કૃતિ : જૈનયુગ, મહા-ફાગણ ૧૯૮૪ - 'પ્રાચીન જૈન કવિઓનાં વસંતવર્ણન', સં. મોહનલાલ દ. દેશાઈ. [કી. જો.]

જસરાજ(મુનિ)-૧[ઈ. ૧૬૬૯માં હયાત] : લોકાગચ્છના જૈન સાધુ. લોકાગચ્છના શિવજીશિષ્ય સંઘજી/સંઘરાજજીને આચાર્યપદ મળ્યું ત્યાં સુધીના એમના જીવનવૃત્તાંતને વર્ણવતા ૪૦ કડીના સલોકા (૨.ઈ.૧૬૬૯/સં.૧૭૨૫, ફાગણ સુદ ૨, મંગળ/શુક્રવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી.

[શ્ર. ત્રિ.]

જસરાજ-૨ [ઈ. ૧૭મી સદી મધ્યભાગ-ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : જુઓ શાંતિહર્ષશિષ્ય જિનહર્ષ.

જસવંતશિષ્ય [ ] : જૈન. ૫ કડીની 'સુમતિજિન-સ્તવન' (લે.સં.૨૦મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી.

[કી. જો.]

જસવંતસાગર/યશસ્વતસાગર [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ.૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. ચારિત્રસાગરશિષ્ય કલ્યાણ-સાગરની પરંપરામાં જસસાગર/યશસાગરના શિષ્ય. એમની કૃતિઓ ઈ. ૧૬૫૬/૧૬૬૫થી ઈ. ૧૭૦૬નાં રચના વર્ષો દેખાડે છે એને આધારે કવિનો કવનકાળ ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધથી ઈ.૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધનો ગણી શકાય.

આ વિદ્વાન કવિએ ગુજરાતીમાં ૪૭ કડીની 'કર્મસ્તવનરતન-પૂર્વાર્ધ', ૭ કડીની 'વિજયપ્રભસૂરિ-સંજય' (મુ.) અને 'વિજયક્ષમા-સૂરીશ્વર-બારમાસા' એ કૃતિઓ રચેલી છે. તે ઉપરાંત સંસ્કૃતમાં એમની 'વિચારચટ્ત્રિશિકા' પર અવચૂરિ(૨.ઈ.૧૬૫૬/૧૬૬૫) 'ભાવ-સપ્તતિકા'(૨.ઈ.૧૬૮૪), 'જૈનસપ્તપદાર્થી' (૨.ઈ.૧૭૦૧), 'પ્રમાણ-વાદાર્થ' (૨.ઈ.૧૭૦૩), 'જૈન તર્કભાષા' (૨.ઈ.૧૭૦૩), ગણેશના 'ગ્રહલાઘવ' પર વાર્તિક (૨.ઈ.૧૭૦૪) અને 'યશોરાજરાજયપદ્ધતિ' (૨.ઈ.૧૭૦૬) વગેરે કૃતિઓ મળે છે.

કૃતિ : ઐસમાલા : ૧.

સંદર્ભ : ૧. જૈનસાહિત્યસંદર્ભ, [ ] ૨. જૈનકવિઓ : ૨, ૩ (૨); ૩. હજીજાસૂચિ : ૧. [૨. સો.]

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૧૧૯

જસસોમ/યશ:સોમ [ઈ.૧૬૨૦માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. આનંદવિમલસૂરિની પરંપરામાં હર્ષસોમના શિષ્ય. 'ચોવીસી' (૨. ઈ.૧૬૨૦/સં.૧૬૭૬, શ્રાવણ સુદ ૩, સોમવાર), ૬ કડીનું 'સાયોર-મંડન) થીતલનાથ-સ્તવન', ભૂલથી પ્રમોદમાણિક્યશિષ્ય જસસોમને નામે નોંધાયેલ ૪ કડીનું 'ગુરુ-ગીત' તથા ભૂલથી યશ : સોમશિષ્ય જસસોમને નામે નોંધાયેલ 'વિજયદેવસૂરિ-સગ્રામ' એ એમની કૃતિઓ છે. 'કર્મગ્રંથ-બાલાવબોધ' (મુ.) કે એના કેટલાક વિભાગો યશ:સોમને નામે મળે છે પરંતુ છપે કર્મગ્રંથોના બાલાવબોધો એમના શિષ્ય યસોમની રચના હોવાનું સામાન્ય રીતે મનાયું છે. આબાલાવ બોધમાં યશ:સોમનું નામ ગુરુ તરીકે ગૂંથાતું હોય એવો સંભવ છે. 'બંધ-સ્વામિન્વકર્મગ્રંથ-બાલાવબોધ'ની ૧ પ્રતમાં યશ:સોમ પાસેથી સાંભળીને જસસોમે ટબો લખ્યો એવો ઉલ્લેખ મળે છે તે ટબાના વાસ્તવિક કર્તૃવને સંદેહ બનાવી દે છે.

કૃતિ : કર્મગ્રંથ, -

સંદર્ભ : ૧. જૈગુકવિઓ : ૩(૧); ૨. મુપુગુહસૂચી. [શ્ર. ત્રિ.]

જસસૌભાગ્યશિષ્ય [ ] : જૈન. ૧૫ કડીના 'શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથનો છંદ' (મુ.) એ કૃતિના કર્તા. કૃતિ : પ્રાછંદસંગ્રહ. [કી. જો.]

જસાનંદ [ઈ. ૧૬૭૦માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. ગુણાનંદના શિષ્ય. 'યશોનંદ' એ નામથી નોંધાયેલા આ કવિના ૬૨૧ કડીના 'રાજસિંહકુમાર રાસ (નવકારરાસ)' (૨. ઈ.૧૬૭૦/સં. ૧૭૨૬, આસો સુદ ૨, મંગળ/શુક્રવાર)માં કર્તાનામ જસાનંદ જ નોંધાયેલું છે. સંદર્ભ : જૈગુકવિઓ : ૨. [શ્ર. ત્રિ.]

જસો [ ] અંગદવિષ્ટિથી માંડીને રાવણની મુક્તિ સુધીની કથા વર્ણવતા કાવ્ય 'રામચરિત'ના કર્તા. સંદર્ભ : સ્વાધ્યાય, પુ. ૧૫ અં. ૧ - મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્ય-માં જૈનેતર રામકથા', દેવદત્ત જોશી. [કી. જો.]

જસોમા [ઈ.૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : વેલાબાવાનાં પત્ની. જ્ઞાતિએ કોળી. વેલનાથ સમાધિસ્થ થતાં તેના વિરહભાવને આધ્યાત્મિકતાથી રંગીને વર્ણવતા ૧ પદ(મુ.)ના કર્તા. ગિરનારની શિલા નીચે વેલનાથ સમાધિસ્થ થતાં ગવાયેલા આ પદથી શિલા ફરી ઊઘડે છે અને સતી અંદર સમાઈ જાય છે એવી કથા છે.

કૃતિ : સોરઠી સંતો, સં. ઝવેરચંદ મેઘાણી, *ઈ.૧૯૨૮ (પહેલી આ.), ૧૯૭૯ (પાંચમી આ.નુંપુનર્મુદ્રણ.). [કી. જો.]

'જંબુસ્વામી-ફાગ' [૨.ઈ.૧૩૭૪] : આંતરપ્રાસવાળા ૬૦ દુહામાં રચાયેલી આ કૃતિ(મુ.)ના કર્તા "વિજયવંત તે છાજઈ, રાજઈ તિલક સમાન" એવી પંક્તિને કારણે ઈ.૧૪૭૦ - ઈ.૧૪૭૩માં હયાત પુણિમાગચ્છના રાજતિલક તથા કોઈ તિલકવિજય કે વિજય-તિલક હોવાની સંભાવના કરવામાં આવી છે, પરંતુ ઉક્ત રાજતિલક આ કૃતિના કર્તા હોવાનું સમ્યદૃષ્ટિએ સ્વીકારી શકાય તેમ નથી તેમ જ અન્ય કર્તાનામો પણ, કોઈ પ્રમાણને અભાવે, તર્કની

કોટિનાં જ રહે છે.

જન્મથી વિરક્ત પણ માતાના આગ્રહથી ૮ કન્યાઓને પરણી સમગ્ર પરિવાર અને પ્રભવ ચોર તથા એના સાથીઓ સાથે દીક્ષા લેનાર જંબુકુમારનું પ્રસિદ્ધ વૃત્તાંત વર્ણવતા આ કાવ્યમાં જંબુકુમાર લગ્ન પૂર્વે પરિવાર સાથે વૈભારગિરિ પર વસંતક્રીડા કરવા જાય છે તે નિમિત્તે વસંતવર્ણનને તથા ૮ કન્યાઓને નિમિત્તે સૌન્દર્યવર્ણનને અવકાશ મળ્યો છે, પણ નાયકની વિરક્તતાને કારણે શૃંગારરસના આલેખનને સ્વાભાવિક રીતે જ અવકાશ મળ્યો નથી. અહીં જંબુકુમારના શણગારનું પણ વર્ણન થયેલું છે એ ધ્યાન ખેંચે એવી બાબત છે. કવિનાં વર્ણનો પ્રાસાદિક, છટાદાર ને પરંપરાગત અલંકારોથી શોભીતાં છે. એમાં 'વસંતવિલાસ' સાથેનું સામ્ય પણ કેટલેક સ્થાને દેખાય છે. [જ. કો.]

'જંબુસ્વામી-રાસ' [૨.ઈ.૧૬૮૩] : નયવિજયશિષ્ય યશોવિજયની, દુહા-દેશીબદ્ધ પ અધિકાર (=ખંડો) ને ૩૭ ઢાળની આ કૃતિ(મુ.)માં જંબુસ્વામીનું પ્રસિદ્ધ વૃત્તાંત ગૂંથાયેલું છે.

રાજગૃહ નગરના રાજ શ્રેણિકના પુત્ર જંબુકુમાર સુધર્માસ્વામી-ના ઉપદેશથી દીક્ષા લેવા પ્રેરાય છે પણ આ પૂર્વે એ વિવાહિત હોવાથી માતાપિતાની અનુજ્ઞા એમને મળતી નથી. એમના આગ્રહને વશ થઈ એ ૮ કન્યાઓ સાથે લગ્ન કરે છે પરંતુ એમનું મન દીક્ષામાં હોવાથી પત્નીઓ અને માતાપિતાની સાથે એ ધર્મચર્યા કરે છે, એમને દીક્ષા માટે સંમત કરે છે ને સૌની સાથે દીક્ષા લે છે. હૈમચંદ્રાચાર્યકૃત 'ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષચરિત્ર'ના પરિશિષ્ટ પર્લનો ઘણો આધાર દર્શાવતા આ રાસમાં કેટલીક દૃષ્ટાંતકથાઓ યશોવિજયે યોજેલી છે ને એમાં એમની આગવી છાપ પણ ઊપસે છે. દીક્ષા લેવાના પક્ષ-વિપક્ષે થતી દલીલોના સમર્થન રૂપે યોજાયેલી આ દૃષ્ટાંતકથાઓમાં એક તરફ વિલાસની ને બીજી તરફ સંયમ-ઉપશમની કથાઓ છે એથી શાંતરસમાં નિર્વાહણ પામતી આ કૃતિમાં શાંત ઉપરાંત શૃંગારનું પણ આલેખન થયેલું આપણને મળે છે.

નગર, નાયક, વરઘોડે આદિનાં વર્ણનોમાં ઊપસતાં વાસ્તવિક ને લાક્ષણિક ચિત્રોમાં, રૂપકશ્રોણી આદિનો આશ્રય લેતી અલંકારપ્રીટિમાં, ઊર્મિરસિત ક્લપનાશીલતામાં, વર્ણનુપ્રાસ ને ઝડઝમક્યુક્ત કાવ્ય-રીતિમાં કવિની વિશેષતા જણાય છે. કવચિત્ રાજસ્થાની ને હિંદીનો પ્રયોગ કરતી કવિની ભાષામાં પરિતની સંસ્કૃતાકથ બાની ઉપરાંત લોકવાણીના સંસ્કારો પણ જોવા મળે છે. કવચિત્ કિલ્લ બનતી એમની શૈલી સામાન્ય રીતે પ્રસાદ, માધુર્ય ને મામિકતાના ગુણ ધરાવે છે. દેશીઓનું વૈવિધ્ય આ કૃતિની સમૃદ્ધ ગેયતાનો નિદેશ કરે છે. [૨. સો.]

જગેશ્વર : આ નામે કૃષ્ણભક્તિ અને ગોપીભાવનાં કેટલાંક પદો (૬ મુ.) મળે છે તે જગેશ્વર-૧ છે કે કેમ તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

કૃતિ : પ્રાકાસુધા : ૨.

સંદર્ભ : ગૂહાયાદી.

[કી. જો.]

જગેશ્વર-૧/યાગેશ્વર [ ] : લિબલ્હના પુત્ર. ૧૧૩ કડવાંએ અધૂરી મળતી 'રામાયણ' નામક કૃતિની રચના આ પિતા-પુત્રે સાથે મળીને કરી છે. કૃતિમાં બંનેનાં નામ અવારનવાર આવ્યાં કરે છે. ચોપાઈબંધમાં રચાયેલી આ કૃતિ-માંનાં વર્ણનોની પ્રચુરતા અને રચાળતા તથા શબ્દરચના તેમ જ અલંકારના સૌંદર્યનો પ્રયત્ન ધ્યાન ખેંચે એવાં છે. વર્ણન તેમ જ પ્રસંગનિરૂપણમાં મૂળ 'રામાયણ'થી જુદા ને નાપતર અંશો પણ ક્યારેક એવા મળે છે, જેમ કે ગોલિલાની અસુંદરતાનું વર્ણન, રામની બ્રાહ્મણપ્રિયતા પ્રગટ કરતો પ્રસંગ વગેરે.

સંદર્ભ : ક્ષાત્રેમાસિક, જન્યુ.-માર્ચ ૧૯૭૪ - 'લિબલ્હ અને તત્સુત જગેશ્વરનું રામાયણ,' દેવદત્ત શિ. જ્ઞાણી. [ક્રી.જ્ઞ.]

જાદવ(મુનિ) [ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : લોકગચ્છના ગોંડલસંપ્રદાયના જેન સાધુ. શ્રીપૂજા ડુંગરસિદ્ધજી સ્વામીની પરંપરામાં ગણેશજી (અવ.ઈ.૧૮૦૯)ના શિષ્ય. ૨૩ કડીના 'મેઘકુમારનું ચોદાબિયું' (લે.સં.૧૮મી સદી અનુ; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જેસમાવા (શા) : ૨; ૨. જેસસંગ્રહ (જે).

સંદર્ભ : મુપુગૂડસૂચી. [શ્રા.ત્રિ.]

જાદવસુત [ ] : 'શસવીલા'ના કર્તા. સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકલકીકત; ૨. પ્રાકકૃતિઓ. [ક્રી.જ્ઞ.]

જાદવો [ ] : જ્ઞાતિએ કોળી. 'રામ-ચરિતનાં પદ' ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકલકીકત; ૨. પ્રાકકૃતિઓ; [ ] ૩. ગુજરાત શાળાપત્ર, જૂન ૧૯૧૦--'ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ તથા અપ્રસિદ્ધ કવિઓનાં અપ્રસિદ્ધ કાવ્ય', છગનલાલ વિ. રાવળ. [ક્રી.જ્ઞ.]

જનકીબાઈ [ ] : કૃષ્ણલીલાનાં તથા અન્ય કેટલાંક પદો (૩ મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. બુકાદોહના; ૨. ભસાસિધુ.

સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકલકીકત; ૨. પ્રાકકૃતિઓ; [ ] ૩. ગુજરાત શાળાપત્ર, સપ્ટે., ૧૯૧૧ - 'ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ તથા અપ્રસિદ્ધ કવિઓનાં અપ્રસિદ્ધ કાવ્ય', છગનલાલ વિ. રાવળ. [ક્રી.જ્ઞ.]

જમારપ [ઈ.૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ - અવ. ઈ. ૧૮૨૧] : પારસી દસ્તુર. આશાના અવટંક કે પિતાનામ. નવસારીના વતની. ઈ. ૧૭૧૮માં હયાત હોવાની માહિતી નોંધાયેલી છે તેમ જ ઈ. ૧૭૪૦માં સોનગઢમાં ગંગાજીસવ ગાયકવાડ સમક્ષ એક અરજી રજૂ કરી હતી. મૌલવીઓ તેમ જ હિંદુ પંડિતો પાસેથી ફારસી, અરબી, સંસ્કૃત, જ્યોતિષ, વૈદક તથા રમલનો અભ્યાસ કરનાર આ વિદ્વાન ભરૂચના નવાબના સંસર્ગમાં આવેલા. જૂના ગ્રંથોના લેખન અને સંશોધનનું કાર્ય હાથ ધરી એમણે પોતાનું મોટું ગ્રંથાલય ઊભું કર્યું હતું. પ્રગતિશીલ સુધારક તરીકે પારસીકોમના રૂઢિચુસ્ત વાતાવરણને દૂર કરવામાં એમણે ભાગ ભજવ્યો હતો. ક્રાંતિકારક વિચારોથી ખળભાટ મથવનાર 'રિવાયત' તથા કાવ્ય-કૌશલમાં ફારસી અને મુસ્લિમ કવિઓની બરાબરી કરનાર 'દિવાન-

અ-જમારપ' એ કાવ્યગ્રંથ ફારસીમાં છે કે ગુજરાતીમાં તે સ્પષ્ટ થતું નથી. પરંતુ આ કવિએ પહેલવી, ફારસી યશતો અને સંસ્કૃત શ્લોકોની તથા મુખમ્મસો, મુસદ્દસો, મોનાજતો અને ગઝલોની રચના કરી હોવાની તેમ જ 'યશતો' અને બીજા અનેક ધાર્મિક પુસ્તકોના ગુજરાતી અનુવાદ કર્યા હોવાની માહિતી નોંધાયેલી છે.

સંદર્ભ : પારસી સાહિત્યનો ઇતિહાસ, પીલાં ભીખાજી મકાટો, ઈ. ૧૯૪૯. [ર.ર.દ.]

જાવડ [ઈ.૧૫૧૫માં હયાત] : આખ્યાનકાર. મલિયાગર (મલબાર?)ના બદનાવર/નાઓલ ગામના વતની. જ્ઞાતિએ વણિક. પોતાને પ્રાચીન/વીજેનાથના દાસ તરીકે ઓળખાવે છે.

એમણે પ્રસિદ્ધ શિવરાત્રિકથાને વિષય કરતી, તત્કાલેના સામાજિક સ્થિતિને આલેખતી ને ઉપદેશાત્મક અંશોવાળી, ચોપાઈ-પૂર્વછાયાની ૪૦૦ કડીની 'મુગલી-સંવાદ/મુગી-સંવાદ/શિવરાત્રિકથા-ચોપાઈ' (ર. ઈ. ૧૫૧૫/સં. ૧૫૭૧, મહા-૭, મંગળવાર) એ કૃતિ રચી છે.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; [ ] ૨. ગૂહાયાદી; ૩. રાપુડસૂચી : ૧. [ર.સો.]

જિજ્ઞુ - : જુઓ જિનન-

જિજ્ઞુદાસ : જિજ્ઞુદાસને નામે ૪ કડીનું 'વૈરાગ્ય-ગીત' નોંધાયેલું છે તે કથા જિજ્ઞુદાસ છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.

સંદર્ભ : જેગૂકવિઓ : ૩(૧). [ચ.ચ.]

જિતરંગ [ઈ. ૧૮૧૫માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જેન સાધુ. જિનહર્ષની પરંપરામાં જ્યયંદના શિષ્ય. ૭ કડીના 'સુપાર્શ્વનાથ-જિનેશ્વર-સ્તવન' (ર.ઈ.૧૮૧૫/સં.૧૮૭૧, માઘ સુદ ૧૧, શનિવાર; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : (ઉપાધ્યાય કમાવિજયજી વિરચિત) ચૈત્યવંદન સ્તવન સંગ્રહ, પ્ર. સુગનચંદજી ઉ. બાંકિયા, સં. ૧૯૮૨. [ક્રી.જ્ઞ.]

જિતવિજય(ગણિ)-૧ [ઈ.૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જેન સાધુ. હીરવિજયસૂરિ-વિજયસેનસૂરિના શિષ્ય. કનકવિજયના શિષ્ય. સંભવતઃ વિજયસેનસૂરિના આચાર્યકાળ(ઈ.૧૫૭૪થી ઈ.૧૬૧૬)માં રચાયેલ ૯૫ કડીના 'સુપાર્શ્વ-જિન-સ્તવન' ("સંવત સંખ્યા મનિ ધરુએ, સ્વેતવાડય ઋતુસાર કી અબદ હવઈ ભાણુંએ ઈન્દ્રીસખી મનુ ધરુ એ," આસો સુદ ૧૩, શુક્રવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂડસૂચી. [ર.સો.]

જિતવિજય-૨ [ઈ.૧૬૭૦માં હયાત] : તપગચ્છના જેન સાધુ. હીર-વિજયસૂરિની પરંપરામાં જીવવિજયના શિષ્ય. 'દરિબલમાધીચોપાઈ/રાસ'(ર. ઈ. ૧૬૭૦/સં.૧૭૨૬, પોષ સુદ ૨, શનિવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જેગૂકવિઓ : ૨, ૩(૨); ૨. મુપુગૂડસૂચી; ૩. હેજેશાસૂચિ : ૧. [ર.સો.]

જિતવિજય-૩ [ ] : જેન સાધુ. જિનચંદશિષ્ય. ૨૩/૨૫ કડીના ભુજંગીમાં રચાયેલા 'ગોડી-પાર્શ્વનાથ-

છંદ' (મુ.) અને ૫ કડીના 'વાસુપૂજ્ય-સ્તવન' (લે. સં. ૧૮મી સદી અનુ.) ના કર્તા.

કૃતિ : પ્રાછંદસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂહસૂચી; ૨. હેજેશાસૂચિ : ૧. [૨.સો.]

જિતવિજય-૪ [ ] : જૈન સાધુ. વિનીતવિજયના શિષ્ય. ૫ કડીના 'પાર્શ્વનાથસ્તવન(ગોડી)' (લે. સં. ૧૮મી સદી અનુ.) ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી.

[૨.સો.]

જિતવિમલ : આ નામે ૨૨૫ ગ્રંથાગ્રના 'જ્ઞાણભંધારશિક્ષા-બાલાવબોધ' (૨.ઈ. ૧૬૮૮) મળે છે તે જિતવિમલ-૧ હોવાની સંભાવના છે. પણ તે વિશે નિશ્ચિતપણે કંઈ કહી શકાય તેમ નથી.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૨, ૩(૨).

[૨.સો.]

જિતવિમલ-૧ [ઈ. ૧૭૦૧માં હયાત] : જૈન સાધુ. જીવવિમલના શિષ્ય. ૨૪ કડીના 'મોહભંધસ્થાન-વિચારગમિત શ્રી મહાવીરજિન-સ્તવન'(૨.ઈ. ૧૭૦૧/સં. ૧૭૫૭, આસો સુદ ૧૫, બુધવાર; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : પ્રાસ્તરત્નસંગ્રહ : ૨.

[૨.સો.]

જિતવિમલ-૨[ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : જૈન સાધુ. ૧૩ કડીના 'જ્ઞાણભદ્રેવજિન-સ્તવન'(૨.ઈ. ૧૮૩૧/સં. ૧૮૮૭, મહા વદ ૩, મંગળ/શુક્રવાર; મુ.), ૬ કડીના 'સિદ્ધાયલ-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૮૩૧/સં. ૧૮૮૭, ચૈત્ર સુદ ૧૫, સોમવાર; મુ.), ૮ કડીના 'સિદ્ધાયલ-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૮૩૧/સં. ૧૮૮૭, ચૈત્ર વદ ૨, બુધવાર; મુ.), ૮ કડીના 'શંખિસ્વર'પાર્શ્વજિન-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૮૩૨/સં. ૧૮૮૮, ચૈત્ર સુદ ૧૫, રવિવાર; મુ.) તથા અન્ય કેટલાંક મુદ્રિત સ્તવનોના કર્તા.

કૃતિ : ૧. પ્રાસ્તરત્નસંગ્રહ : ૨; ૨. શંસ્તવનાવલી. [૨.સો.]

જતા [ ] : જાતના કોળી હોવાની અનુશ્રુતિ. એમના ગોળીના હૃદયોદ્ગાર રૂપે કૃષ્ણભક્તિનાં ૩ પદો (મુ.) મળે છે, જેમાં પરંપરાગત અલંકારો ને અભિવ્યક્તિ છટા ઉપરાંત લોકભાવ ને કલ્પનાનો વિનિયોગ છે.

કૃતિ : પ્રાકાસુધા : ૨.

સંદર્ભ : ગૂહાયાદી.

[કા.શા.]

જતા-૧[ઈ. ૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : જતા-મુનિ-નારાયણ એવા નામથી ઓળખાતા આ સંતકવિ હરિકૃષ્ણજીના શિષ્ય હતા. મૂળ નડિયાદના બારોટ હોવાનું કહેવાય છે. સુરત પાસે અમરોલીમાં તથા ઉત્તરાણમાં એમના આશ્રમ હતા. સમાધિ ઉત્તરાણમાં.

એમનાં ૨૨ પદો અને ૬૪ સાખીઓ (મુ.) મળે છે. એમાં હરિભક્તિબોધ, આત્મતત્ત્વની વિચારણા ને આત્મસાક્ષાત્કારના સાધન રૂપે ધ્યાનયોગનું નિરૂપણ થયેલું છે. નિરૂપણમાં અપ્પાની જૈન દૃષ્ટાંતોનો પ્રચુર ઉપયોગ કર્યો છે. હિંદી ગદ્યમાં સુલતાન મુઝફ્ફરશાહ પર પત્ર રૂપે લખાયેલી મનાતો 'કાફરબોધ'(મુ.) હિંદુ-મુસ્લિમ ધર્મવિચારની અભિનિતાના ઉપદેશથી ધ્યાન ખેંચે છે.

૧૨૨ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

કૃતિ : ૧. સંતોની વાણી, સં. ભગવાનજી મહારાજ, ઈ. ૧૯૨૦ (+સં.); ૨. પરિચિતપદસંગ્રહ, પ્ર.સસ્તુસાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય, સં. ૨૦૦૨ (ત્રીજી આ.).

સંદર્ભ : અસંપરંપરા.

[કા.શા.]

જિન [ઈ. ૧૭૦૧માં હયાત] : તપગચ્છના વિજયદેવસૂરિની પરંપરાના જૈન સાધુ. પૂરું નામ જિનવિજય હોવાની શક્યતા છે. વિજયરત્નસૂરિની પ્રશસ્તિ કરતી ૯ કડીની સગ્રાપ (૨.ઈ. ૧૭૦૧/સં. ૧૭૫૭, આસો સુદ ૧૦; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ઐસમાળા : ૧.

[૨.સો.]

જિનકીર્તિ : આ નામે પ્રાકૃતરચના 'પુણ્યફલકુલક/સામયિકપૌષ્ઠ ફલકુલક' (લે. સં. ૧૭મી સદી અનુ.) ગુજરાતી સ્તબક સાથે નોંધાયેલ મળે છે તેના કર્તા કયા જિનકીર્તિ છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

સંદર્ભ : હેજેશાસૂચિ : ૧.

[શ્ર.ત્ર.]

જિનકીર્તિ(સૂરિ)-૧[જ.ઈ. ૧૭૧૬/સં. ૧૭૭૨, વૈશાખ સુદ ૭-અવ. ઈ. ૧૭૬૩] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનસાગરની પરંપરામાં જિનવિજયના શિષ્ય. ખીવસરાગોત્ર. જન્મ મારવાડમાં ફલોધીમાં. મૂળ નામ કિસનચંદ્ર. પિતા ઉગ્રસેન શાહ. માતા ઉચ્છરંગદેવી. ભટ્ટારકપદ ઈ. ૧૭૪૧માં. અવસાન બીકાનેરમાં. તેમની પાસેથી 'થોવીશી' (૨.ઈ. ૧૭૫૨/સં. ૧૮૦૮, ફાગણ-૧૧; અંશતઃ મુ.) અને ૪ ઢાળનું 'લોટ્ટવાપાર્શ્વનાથ-વૃદ્ધ-સ્તવન' મળે છે.

કૃતિ : જૈગૂસારત્નો : ૨(+સં.).

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૨, ૩(૧, ૨).

[શ્ર.ત્ર.]

જિનકુશલ(સૂરિ) : આ નામે 'પાર્શ્વજિન-સ્તુતિ' (લે. સં. ૨૦મી સદી અનુ.) મળે છે. આ જિનકુશલ-૧ છે કે જુદા તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

સંદર્ભ : હેજેશાસૂચિ : ૧.

[શ્ર.ત્ર.]

જિનકુશલ-૧[ઈ. ૧૬૨૨માં હયાત] : જૈન સાધુ. 'અગડદત્તયોગાઈ' (૨.ઈ. ૧૬૨૨)ના કર્તા.

ઉપર્યુક્ત જિનકુશલ તે તપગચ્છમાં હાનધિગણિની પરંપરામાં થયેલા દામધિગણિશિષ્ય જિનકુશલગણિ હોય તો તેમની રણભંભોરના મહામાત્ય ખીમસિંહ અગ્રવાલ વિશેની ૮ સર્ગની 'પુણ્યપ્રકાશ-કાવ્ય' (૨.ઈ. ૧૫૮૪) તથા ૨૦ કડીની 'પાર્શ્વનાથતીર્થમાલાસ્તવન' (૨.ઈ. ૧૫૮૬) એ કૃતિઓ પણ નોંધાયેલી મળે છે. આ જિનકુશલ-ગણિ ઈ. ૧૬૬૪ સુધી હયાત હોવાની માહિતી મળે છે.

સંદર્ભ : ૧. જૈન પરંપરાનો ઇતિહાસ : ૩, મુનિશ્રી દર્શન-વિજય વગેરે, ઈ. ૧૯૬૪; [ ] ૨. હેજેશાસૂચિ : ૧. [શ્ર.ત્ર.]

જિનચંદ્ર : આ નામે ૯ કડીની 'ગોડીપાર્શ્વ-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૬૬૬/સં. ૧૭૨૨, વૈશાખ વદ ૮; મુ.), સંસ્કૃત તેમ જ ગુજરાતીમાં 'ભક્તમાર-સ્તોત્ર'ની બાલાવબોધિની ટીકા (૨.ઈ. ૧૬૭૬) તથા ૯ કડીનું 'મહેવામંડન' પાર્શ્વનાથ-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૭૭૮/સં. ૧૮૩૪, વૈશાખ વદ ૫; મુ.) અને જિનચંદ્રસૂરિને નામે ૩૫ કડીની

જિતવિજય-૪ : જિનચંદ્ર

‘જિનકુશલસૂરિઆષ્ટપ્રકાશ-પૂલ’ (ર.ઈ.૧૭૯૭) એ રચનાસમયના નિર્દેશવાળી કૃતિઓ મળે છે તેમના કર્તા કયા જિનચંદ્ર કે જિનચંદ્રસૂરિ છે એ નક્કી કરવું મુશ્કેલ છે કેમકે, એક જ સમયે હયાત એવા એકથી વધુ જિનચંદ્ર મળે છે.

આ ઉપરાંત, જિનચંદ્રસૂરિને નામે ‘માલગિઘટણુ’ વગેરે તથા જિનચંદ્રને નામે ૨૨ કડીની ‘પાર્શ્વનાથવિનતી’ વગેરે ઘણી કૃતિઓ (કેટલીક મુ.) મળે છે, જેમાંની કેટલીક કૃતિઓ પરત્વે ખરતર-ગચ્છનો નિર્દેશ મળે છે તેમ જ કેટલીક કૃતિઓ હિંદી રાજસ્થાની ભાષામાં પણ ચાલે છે. આ બધી કૃતિઓના કર્તા વિશે પણ નિશ્ચિતપણે કશું કહી શકાય એમ નથી. જુઓ જૈનચંદ.

કૃતિ : ૧. અરત્નસાર; ૨. ચૈસ્તસંગ્રહ : ૨, ૩; ૩. જૈકા-પ્રકાશ : ૧; ૪. જૈપ્રપુસ્તક : ૧; ૫. જૈસંગ્રહ; ૬. શંસ્તવનાવલી.

સંદર્ભ : ૧. પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં સમાજજીવન, બાબુલાલ મ. શાહ, ઈ. ૧૯૭૮; □ ૨. જૈહાપ્રોસ્તા; ૩. મુપુગુહ-સૂચી; ૪. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [ચ.શે.]

જિનચંદ્ર(સૂરિ)-૧ [જ. ઈ. ૧૫૩૯/સં. ૧૫૮૫, ચૈત્ર વદ ૧૨ - અવ. ઈ. ૧૬૧૪/સં. ૧૬૭૦, આસો વદ ૨] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનમાણિક્યસૂરિના શિષ્ય. જૈધપુર પાસે વડલી કે ખેતસર ગામમાં જન્મ. વીસા ઓશવાળ જ્ઞાતિ. રીહડ ગોત્ર. પિતા શાહ શ્રીવંત. માતા સિરિયાદેવી (શ્રીયાદેવી). મૂળ નામ સુલતાન-કુમાર. દીક્ષા ઈ. ૧૫૪૮માં અને દીક્ષાનામ સુમતિધીર. ઈ. ૧૫૫૬માં આચાર્યપદ. અકબર બાદશાહને પ્રતિબોધી એમણે વર્ષમાં ૧ સપ્તાહ માટે અમારિ (જીવવધનિષેધ) ધોષણા કરાવેલી તેમ જ સર્વદર્શનના સાધુઓને દેશ બહાર કરવાનો જહાંગીરનો હુકમ રદ કરાવેલો. અકબર બાદશાહ પાસેથી ‘યુગપ્રધાન’નું બિરૂદ મેળવનાર આ જૈનાચાર્યે સાંપ્રદાયિક ઉત્કર્ષનાં પણ ઘણાં કામો કર્યા હતાં અને વિદ્વાન સાધુઓનો બનેલો એમનો વિશાળ શિષ્ય સમુદાય હતો. એમણે બિલાડામાં અનશનપૂર્વક દેહન્યાગ કર્યો.

૮ પ્રકારના મદમાંથી છૂટવાનો ઉપદેશ આપતી ૧૭ કડીની ‘આષ્ટમદ-ચોપાઈ’, રૂપકશૈલીએ જોગીનાં સાચાં લક્ષણો વર્ણવતી ૧૨ કડીની ‘જોગીવાણી’ તથા ૮ કડીનું ‘(વિક્રમપુરમંડણ) આદિજિન-સ્તવન’ એ આ કવિની મુદ્રિત કૃતિઓ છે. એમણે તૈયાર કરાવેલા આચારના ૨ નિયમોના પત્રો પણ મુદ્રિત મળે છે. એમને નામે નોંધાયેલી ‘બારભાવનાઅધિકાર’, ‘શીયલવતી,’ અને ‘સાંબપ્રદ્યુમ્ન-ચોપાઈ’ (ર. ઈ. ૧૫૬૪ આસપાસ) એમની કૃતિઓ હોવાનું શંકા-સ્પષ્ટ લેખાયું છે.

જિનચંદ્રસૂરિએ સંસ્કૃતમાં ‘ધોષધવિધિ પ્રકરણ’ની વૃત્તિ (ર. ઈ. ૧૫૬૧) અને કેટલાંક સ્તવનો રચેલાં છે.

કૃતિ : યુજિનચંદ્રસૂરિ - ‘કિયાઉદ્ધાર નિયમપત્ર’, ‘શ્રી જિનચંદ્ર-સૂરિકૃત સમાચરી’, ‘અષ્ટાત ચોપાઈ’, ‘વિક્રમપુરમંડણ આદિજિન સ્તવન’, ‘જોગીવાણી’ (+ સં.).

સંદર્ભ : ૧. જૈસાંઈતિહાસ; □ ૨. જૈગુકવિઓ : ૧. [ચ.શે.]

જિનચંદ્ર(સૂરિ)-૨ [જ. ઈ. ૧૬૩૭ - અવ. ઈ. ૧૭૦૭] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનરાજસૂરિની પરંપરામાં જિનરત્નસૂરિના શિષ્ય.

જિનચંદ્ર(સૂરિ)-૧ : જિનચંદ્ર(સૂરિ)-૫

બીકાનેરવાસી ગણધર-ચોપડા ગોત્રના શાહ આસકરણના પુત્ર. માતા રાજલદે/સુપિયારદેવી. મૂળનામ હેમરાજ. ૧૨મા વર્ષે જિનરત્નસૂરિ પાસે દીક્ષા. દીક્ષાનામ હર્ષલાલ. ઈ. ૧૬૫૫માં પદપ્રાપ્તિ. સુરતમાં અવસાન.

૫ ઢાળ અને ૨૩ કડીનું ‘જિનવર-સ્તવન/છન્નુ જિન-સ્તવન’ (ર.ઈ.૧૬૮૬; મુ.) ‘(લોદ્રપુરમંડન) પાર્શ્વસ્તવન’ (ર.ઈ.૧૬૮૭/સં. ૧૭૪૩, ચૈત્ર વદ ૬, બુધવાર), અને જિનરત્નસૂરિનું ચરિત્રગાન કરતું ૧૧ કડીનું ગીત (મુ.) તથા અન્ય સ્તવનો તેમણે રચ્યાં છે.

કૃતિ : ૧. અરત્નસાર; ૨. ઐજૈકાસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. જૈગુકવિઓ : ૨-‘જૈનગચ્છોની ગુરુપટ્ટાવલીઓ’; □ ૨. જૈગુકવિઓ : ૩ (૨); ૩. મુપુગુહસૂચી. [ચ.શે.]

જિનચંદ્ર(સૂરિ)-૩ [ઈ.૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ - અવ.ઈ.૧૬૫૭/સં. ૧૭૧૩, પોષ-૧૧, મંગળ/શુક્રવાર] : ખરતરગચ્છની વેગડશાખાના જૈન સાધુ. જિનગુણપ્રભસૂરિ-જિનેશ્વરસૂરિના શિષ્ય. બિકાનેરવાસી બાફણાગોત્રીય રૂપજી શાહ અને રૂપાદેના પુત્ર. જન્મનામ વીરજી. લઘુવયમાં દીક્ષા. દીક્ષાનામ વીરવિજય. અનશન દ્વારા દેહન્યાગ. ‘સ્તવતી-સ્તવશેખરનુપ-પ્રબંધ’(ર.ઈ.૧૬૨૦); ‘રાજસિહ-ચોપાઈ’- (ર.ઈ.૧૬૩૧/સં.૧૬૮૭, આસો સુદ ૩), ‘ઉત્તમકુમાર-ચોપાઈ’- (ર.ઈ.૧૬૪૨/સં.૧૬૮૮, ભાદરવા સુદ ૧૩), ૬ ખંડ અને ૫૧ ઠાવની ‘દ્રુપદીચરિત્ર-ચોપાઈ’ (ર.ઈ.૧૬૪૨/સં.૧૬૮૮, આસો વદ ૧૨) તથા ‘રામપસેણી સૂત્રાર્થ ચોપાઈ/કિશી પ્રદેશી ચઉપઈ’(ર.ઈ.૧૬૫૩/સં. ૧૭૦૮, અષાઢ-૩, સોમવાર) તેમની કૃતિઓ છે. છેલ્લી કૃતિ ભૂલથી જિનરંગસૂરિશિષ્ય જિનચંદ્રને નામે મુકાયેલી છે.

સંદર્ભ : ૧. ઐજૈકાસંગ્રહ; □ ૨. જૈન સત્યપ્રકાશ, જાન્યુ. ૧૯૪૬ - ‘જૈસલમેર કે જૈન જ્ઞાનભંડારો કે અન્યત્ર અપ્રાપ્ય ગ્રંથોંકી સૂચી’, સં. અગરચંદ નાહટા; □ ૩. જૈગુકવિઓ : ૩ (૧); ૪. ડિકેટલોગભાવિ; ૫. મુપુગુહસૂચી. [ચ.શે.]

જિનચંદ્ર(સૂરિ)-૪ [ઈ.૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનરાજસૂરિની પરંપરામાં જિનરંગસૂરિના શિષ્ય. ૪૭ ઠાવની ‘મેઘકુમાર-ચોપાઈ’(ર.ઈ.૧૬૭૧/સં.૧૭૨૭, કારતક સુદ ૫)ના કર્તા. જુઓ જિનેશ્વરસૂરિ.

સંદર્ભ : ૧. જૈગુકવિઓ : ૩ (૨). [ચ.શે.]

જિનચંદ્ર(સૂરિ)-૫ [જ.ઈ.૧૭૫૩ - અવ.ઈ.૧૮૦૦/સં. ૧૮૫૬, જેઠ સુદ ૩] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનલાભસૂરિના શિષ્ય. વીકાનેરના વતની. વચ્છાવતમુહતા ગોત્ર. પિતા રૂપચંદ્ર. માતા કેસરદેવી. જન્મ કલ્યાણસરમાં. મૂળનામ અનૂપચંદ્ર. દીક્ષા ઈ.૧૭૬૬માં. દીક્ષાનામ ઉદયસાર કે દયાસાર. સૂરિપદ ઈ.૧૭૭૮માં. અવસાન સુરતમાં. ૪ કડીની ‘જ્ઞાનપંચમીની સ્તુતિ’ (મુ.) તથા ૧૧ કડીની ‘જિનપૂજા-સ્તવન/જિનબિહસ્થાપના-સ્તવન’ (મુ.) એ કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : ૧. અરત્નસાર; ૨. ચૈસ્તસંગ્રહ : ૨; ૩. જૈકાસાસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. જૈગુકવિઓ : ૨ - ‘જૈનગચ્છોની ગુરુપટ્ટાવલીઓ’; □ ૨. મુપુગુહસૂચી. [ચ.શે.]

ગુજ્જાતી સાહિત્યકોશ : ૧૨૩

જિનચંદ્ર-૬ [ઈ. ૧૭૮૫માં હયાત] : સંભવતઃ ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. એમની કૃતિઓમાં ગૂંથાતા 'લાભઉદય' એ શબ્દમાં ગુરુનામનો સંકેત હોવાનું સમજાય છે. જેસલગિરિની યાત્રા વખતે રચાયેલું ૮ કડીનું 'પાર્શ્વનાચચ્છનું લઘુ-સ્તવન' (ર.ઈ.૧૭૮૫/સં. ૧૮૪૧, માગશર સુદ ૧૧), ૧૦ કડીનું 'પંચતીર્થોનું સ્તવન', ૭ કડીનું 'આદીશ્વરજિન-સ્તવન' તથા ૫ અને ૯ કડીનાં ૨ પદ-એ મુદ્રિત કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : ૧. અરત્નસાર; ૨. જૈકાપ્રકાશ : ૧. [ચ.શે.]

જિનચંદ્ર-૭] : જૈન સાધુ. કૃતિમાં આવતો જિનહર્ષ શબ્દ ગુરુનામનો સૂચક હોઈ શકે. ખરતરગચ્છની પિપ્પલકશાખાના જિનહર્ષસૂરિના શિષ્ય હોય તો તેમનો સમય ઈ.૧૫મી સદી ઉત્તરાર્ધ ગણાય. તેમણે રચેલી ૪ કડીની 'નવ-પદચ્છની સ્તુતિ' (મુ.) મળે છે.

કૃતિ : અરત્નસાર.

સંદર્ભ : ઐજૈકાસંગ્રહ. [ચ.શે.]

જિનચંદ્ર(પતિ)-૮] : જૈન સાધુ. "જિનચંદ્રજનીસર" એવી નામદાપવાળી આંતરપ્રાસ ધરાવતી ૪ કડીની 'દિવાળીપર્વની સ્તુતિ'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ચૈસ્તસંગ્રહ : ૩.

[ચ.શે.]

જિનચંદ્ર(સૂરિ)શિષ્ય : ૧૦ કડીની 'જિનચંદ્રસૂરિ-ચોપાઈ', 'ગુર્વાવ-લીવર્ણના-ચોપાઈ', ૧૫ કડીની 'વાડીપાર્શ્વનાચજિન-છંદ', જિનચંદ્ર-સૂરિ વિશેનાં પદો તથા ચંદ્રાયણના કર્તા કથા જિનચંદ્રસૂરિના શિષ્ય છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.

સંદર્ભ : ૧. પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં સમાજ જીવન, આબુલાલ મ. શાહ, ઈ.૧૯૭૮; ૨. જૈમગૂકરચનાઓ : ૧; ૩. હજીજ્ઞાસૂચિ : ૧. [કી.જે.]

જિનચંદ્ર(સૂરિ)શિષ્ય-૧ [ઈ. ૧૩મી સદી ઉત્તરાર્ધ - ઈ.૧૪મી સદી પૂર્વાર્ધ] : જૈન.ખરતરગચ્છના જિનપ્રબોધસૂરિશિષ્ય જિનચંદ્રસૂરિ (આચાર્યકાળઈ.૧૨૮૫થી ઈ.૧૩૨૦)ના શિષ્ય. વસંતવર્ણનની ભૂમિકા સાથે જિનચંદ્રસૂરિએ કરેલા કામવિજયનું વર્ણન કરતા 'જિનચંદ્રસૂરિ-ફાગુ'(મુ.) તથા અપભ્રંશપ્રધાન ગુજરાતીમાં ૬ કડીની 'યુગવરગુરુ-સ્તુતિ' અને ૭ કડીની 'આદિનાથ-બોલી' એ કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : પ્રાક્ષસંગ્રહ(+ સં.).

સંદર્ભ : જૈમગૂકરચનાઓ : ૧. [કી.જે.]

જિનચંદ્ર(સૂરિ)શિષ્ય-૨ [ઈ.૧૫૭૭માં હયાત] : જૈન. ખરતરગચ્છના જિનમાણિકસૂરિશિષ્ય ચંદ્રસૂરિના શિષ્ય. જિનચંદ્રસૂરિ પાસે શ્રાવિકા બેલીએ ઈ.૧૫૭૭/સં.૧૬૩૩, ફાગણ વદ પના રોજ વ્રત લીધાં તેનું વર્ણન કરતા 'ભારવ્રત-રાસ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈમગૂકરચનાઓ : ૧, ૩(૧). [કી.જે.]

૧૨૪ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

જિનતિલક-૧] : તપગચ્છ-રત્નાકર ગચ્છના જૈન સાધુ. હમચંદ્રના શિષ્ય. ૩૭ કડીની 'ચૈત્યપરિષાટી' ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈન પરંપરાનો ઇતિહાસ : ૩, સં. મુનિશ્રી દર્શન વિભવ વગેરે, ઈ.૧૯૬૪; ૨. ઐરાસંગ્રહ : ૩. [કી.જે.]

જિનતિલક-૨] : રત્નાકરગચ્છના જૈન સાધુ. 'ચૈત્ય-પરિષાટી'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ઐરાસંગ્રહ(પ્રસ્તા.) : ૩. [કી.જે.]

જિનદત્ત(સૂરિ)-૧ [ઈ.૧૬૬૯માં હયાત] : જૈનસાધુ. 'ધન્ના-ચોપાઈ' (ર. ઈ. ૧૬૬૯)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈમગૂકરચનાઓ : ૨. [શ.ત્રિ.]

જિનદત્ત(જ્ઞપિ)-૨] : જૈન સાધુ. 'જીવજ્ઞપિનો ભાર' એ નામની કૃતિના કર્તા.

સંદર્ભ : આલિસ્તરઓઈ : ૨. [શ.ત્રિ.]

જિનદાસ(બ્રહ્મ)-૧ [ઈ.૧૪૬૪માં હયાત] : દિગંબર મૂલસંઘના સરસ્વતીગચ્છના જૈન સાધુ. સક્લકીર્તિ-ભુવનકીર્તિના શિષ્ય. બ્રહ્મચારી કોટિના સાધુ હોવાથી પોતાને બ્રહ્મ તરીકે ઓળખાવે છે. સંસ્કૃતમાં 'રામચરિત' વગેરે કાવ્યોની રચના કરનાર આ વિદ્વાન કવિએ ગુજરાતીમાં અનેક કથાત્મક કાવ્યોની રચના કરી છે. તેમાં દુહા-ઢાળબદ્ધ ૯ ભાસ ને ૨૦૪ કડીની 'સુગંધદશમી-કથા'(મુ.) સુગંધ દશમીવ્રતનો મહિમા બતાવતી, અપરમાની અવળાઈ છતાં રાજરાણીપદ પામતી સુગંધકુવરીની કથા વર્ણવે છે. ને આ પરંપરાની ગુજરાતી કૃતિ તરીકે નોંધપાત્ર બને છે. સીધી કથા કહી જતી આ કૃતિમાં સુંદર ધ્રુવાઓ અને વિવિધ લોકપ્રિય ઢાળોના વિનિ-યોગથી મનોહર ગૈયતા સિદ્ધ થયેલી છે.

એમની અન્ય રસકૃતિઓમાં 'હરિવંશ રાસ' (ર.ઈ.૧૪૬૪/ સં. ૧૫૨૦, વૈશાખ સુદ ૧૪), 'ધર્મધર-રાસ', ૪૫૦૦ ગ્રંથાગ્રનો 'આદિનાથ-રાસ', 'શ્રેણિક-રાસ', પૂજ્યકવિવિષયક 'કરકંડુ-રાસ', 'હનુમંત-રાસ', 'સમક્રિતસાર-રાસ', 'સાસરવાસોનો રાસ', વજ્રસેન અને જ્યાવતીની કથા કહેતા ૧૨૮ દુહાના 'પુષ્પાંજલિ વ્રત-રાસ', 'રામાયણ-રાસ' (ર. ઈ. ૧૪૬૪), 'અનંતવ્રત-રાસ', અને 'અંબિકા-રાસ'નો સમાવેશ થાય છે.

આ ઉપરાંત સુકુમાર, ચારુદત્ત, શ્રીપાલ, જીવન્ધર, નાગશ્રી, નાગકુમાર, જંબૂસ્વામી, જૈંગો, પ્રદ્યુમ્ન, ધનપાલ, પુરંદર, પંચ-પરમેષ્ઠી, ધર્મપરીક્ષા, પોડશકારણ, લબ્ધિવિધાક, અષ્ટાભિક, શ્રુતિ-રક્ષ, આકાશપંચમી, નિર્દોષસપ્તમી, કાલશદશમી, અનંતચતુર્દશી, ચંદનપષ્ઠી, ભદ્રસપ્તમી, શ્રાવણદ્વાદશી એ વિષયોના કથાનકો રચ્યાં હોવાનું અને એમનાં કુલ કથાકાવ્યો ૫૦ ઉપરાંત હોવાનું નોંધાયું છે. એમણે પૂજાપાઠવિષયક અનેક રચનાઓ કરી હોવાની માહિતી પણ મળે છે. 'દશલક્ષ્મિકર્મપૂજા' તથા 'શ્રુતિજળમાલા' વગેરે કેટલીક કૃતિઓ સંસ્કૃત અને ગુજરાતી બન્ને ભાષામાં ચાલે છે. કવિની ગુજરાતી ભાષામાં હિંદી-રાજસ્થાની ભાષાનો પ્રભાવ વરતાય છે. તે ઉપરાંત હિંદી ભાષામાં એમની 'ધર્મ-ગચીસી' નામે કૃતિ પણ નોંધાયેલી છે.

જિનચંદ્ર-૬ : જિનદાસ(બ્રહ્મ)-૧

કૃતિ : સુગન્ધશર્મા કથા, સં. હોવાલાલ જૈન, ઈ. ૧૯૬૬ (+ સં.).
 સંદર્ભ : ૧. હિસ્સરી ઓવ રા. સ્થાની ચિટરેચર, હોરાલાલ મહેશ્વરી, ઈ. ૧૯૮૦ [૩૨. કેટલાંગુચા; ૩. જૈનગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૪. જૈનપ્રોસ્ટા; ૫. મુપુગૂડસૂચી; ૬. રાહસૂચી : ૧. [ચ.શે.]

જિનદાસ-૨ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : અંચલગચ્છના કલ્યાણ-સાગરસૂરિના શિષ્ય. પરદેશ ખેડવા નીકળેલા ૩ વેપારીઓની કથા દ્વારા જુગારનાં ખૂરાં ને જીવટયાનાં ફૂંડાં પરિણામ સમજવનો દે ઢાળનો 'વ્યાપારી-રાસ'(ર.ઈ. ૧૬૬૩/સં. ૧૭૧૮, માગશર-૬, મંગળ/શુક્રવાર; મુ.), ૪૨ કડીઓ 'જોગી-રાસ' તથા 'પુણ્યવિલાસ-રાસ' એ એમની કથાત્મક કૃતિઓ છે. આ ઉપરાંત ગિરનારની યાત્રા વખતે રચાયેલ 'નેમિનાથ-સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૬૫૫/સં. ૧૭૧૧, આસો સુદ ૨; મુ.) તેમ જ અન્ય સ્તુતિઓ, પદ્યો અને લાવણીઓ વગેરે આ કવિએ રચ્યાં હોવાનું અને તે મુદ્રિત હોવાનું નોંધાયું છે. વસ્તુતઃ જિનદાસની નામછાપવાળી ઘણી સ્તુતિરૂપ અને ઉપદેશાત્મક લાવણીઓ હિંદી ભાષામાં મુદ્રિત મળે છે.

કૃતિ : ૧. વ્યાપારી રાસ, શા. ભીમસિંહ માણેક, સં. ૧૯૬૯; [૨. ચૈસ્તસંગ્રહ : ૨, ૩ ; ૩. જૈનપ્રકાશ : ૧; ૪. જૈનસંગ્રહ; ૫. જૈનપ્રસ્તક : ૧; ૬. જૈનમાલા(બા) : ૧. સંદર્ભ : ૧. અંચલગચ્છ ઇતિહાસ, સં. 'પાશ્વરી', ઈ. ૧૯૬૮; [૨. જૈનગૂકવિઓ : ૨, ૩(૨); ૩. હેજૈનાસૂચિ : ૧. [ચ.શે.]

જિનદેવ [ઈ. ૧૫મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. સોમસુંદર-સૂરિના શિષ્ય. એમના આચાર્યકાળ (ઈ. ૧૪૦૧ - ઈ. ૧૪૪૩)માં રચાયેલા ૫ ઢાળ ને ૩૧ કડીના 'સત્તાવીસ ભવનું મહાવીરસ્વામીનું સ્તવન' (લે.ઈ. ૧૪૧૭)ના કર્તા.

કૃતિ : જૈન સત્યપ્રકાશ, જુલાઈ ૧૯૪૯ - 'શ્રી સોમસુંદરસૂરિ સેવક જિનદેવ કૃત સત્તાવીસ ભવનું શ્રી મહાવીર સ્તવન', સં. કંચનવિ. વચ્છ (+સં.). [કી.જે.]

જિનપદ્મ(સૂરિ) [ઈ. ૧૪મી સદી પૂર્વાર્ધ - અવ. ઈ. ૧૩૪૪/સં. ૧૪૦૦, વૈશાખ સુદ ૧૪] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. પંજાબના છાજલડ કે ખીમડ કુળમાં જન્મ. પિતા આંબા શાહ. માતા કીકી. ઈ. ૧૩૩૩/૧૩૩૪માં સૂરિપદ. સૂરિપદ આઠમે વર્ષે આપાયું હોવાની ને તેથી જન્મ ઈ. ૧૩૨૬માં હોવાની માહિતી પણ નોંધાયેલી છે, પરંતુ તે પૂરતી અધિકૃત હોવાનું જણાવું નથી. બાલ્યાવસ્થાથી જ સરસ્વતી પ્રસન્ન. તેથી પાટણસંઘે તેમને 'બાલ-ચવલ-કુચાલ - સરસ્વતી'નું બિરુદ આપેલું.

આ કવિનું દુહા-રોગાબદ્ધ ૨૭ કડી ને ૭ ભાસનું 'સ્થૂલભદ્ર-ફાગુ' ← (મુ.) પ્રાપ્ત ફાગુકાવ્યોમાં પ્રાચીનતાની દૃષ્ટિએ મહત્ત્વ ધરાવે છે. સ્થૂલભદ્રના કામવિવેચનો મહિમા ગાવા રચાયેલા આ કાવ્યમાં વર્ષાક્રમ અને કોશાના સૌંદર્યનાં આલંકારિક વર્ણનો, નાટ્યાત્મક પ્રસંગ-ભાવ-ચિત્રણ ને કવિની ભાષાપ્રૌઢી આસ્વાદ્ય છે. આ ઉપરાંત, આ કવિને નામે ૨૬ કડીનું 'શત્રુજ્ય-ચતુષ્ચિતિ-સ્તવન' નોંધાયેલું છે.

જિનદાસ-૨ : જિનભદ્ર(સૂરિ)

કૃતિ : ૧. પ્રાગુકાસંગ્રહ; ૨. પ્રાગુકાસંચય; ૩. પ્રાક્ષુસંગ્રહ (+સં.); [૪. ફાગુમાસિક, એપ્રિલ-સપ્ટે. ૧૯૫૪ - 'જિનપદ્મસૂરિ-કૃત શ્રી સ્થૂલભદ્રફાગુ' સં. હરિવલ્લભ ચૂ. ભાષાણી (+સં.). સંદર્ભ : ૧. આકલિચ્છે : ૧; ૨. ઉપક્રમ, ભયંત કોશરી, ઈ. ૧૯૬૯ - 'સ્થૂલભદ્રવિષયક ત્રણ ફાગુકાવ્યો'; ૩. ઐજૈનસંગ્રહ; ૪. જૈનગૂકવિઓ : ૨ - 'જૈનગચ્છોની ગુરુપદ્માવલીઓ'; [૫. જૈનગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૬. જૈનગૂકરચનાઓ : ૧. [ચ.શે.]

જિનપ્રભ(સૂરિ)શિષ્ય : ૭ કડીના 'નવકારનો લઘુ-છંદ/પંચ પરમેષ્ઠી-નમસ્કાર'(મુ.)ના કર્તા જૈન સાધુ કથા જિનપ્રભસૂરિના શિષ્ય છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

કૃતિ : ૧. ચૈસ્તસંગ્રહ; ૨. જૈનપ્રકાશ : ૧; [૩. મુપુગૂડસૂચી. [કી.જે.]

જિનપ્રભ(સૂરિ)શિષ્ય-૧ [ઈ. ૧૩મી સદી ઉત્તરાર્ધ - ઈ. ૧૪મી સદી પૂર્વાર્ધ] : જૈન. લઘુખરતરગચ્છના જિનશિહસૂરિશિષ્ય જિન પ્રભસૂરિના શિષ્ય. જિનપ્રભસૂરિના આચાર્યકાળ (ઈ. ૧૨૮૫-ઈ. ૧૪મી સદી પૂર્વાર્ધ)માં રચાયેલાં એમની પ્રથમિત કરતાં ૨ ગીતો (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ઐજૈનસંગ્રહ(+સં.).

સંદર્ભ : જૈન પરંપરાનો ઇતિહાસ : ૨, મુનિ શ્રી દર્શનવિજય વગેરે, ઈ. ૧૯૬૦. [કી.જે.]

જિનભક્તિ [ ] : 'જિનભક્તિ' તેમ જ 'જિનભક્તિસૂરિ' એવી નામછાપથી તીર્થ તેમજ તીર્થકરવિષયક કેટલાંક સ્તવનો (૩ મુદ્રિત) મળે છે તેમાંથી અમુક સ્તવનો પરત્વે એ ખરતરગચ્છના જિનસુખસૂરિશિષ્ય જિનભક્તિસૂરિની રચનાઓ હોવાનું નોંધાયું છે, જે સંભવિત હકીકત જણાય છે. આ જિનભક્તિસૂરિ(જ.ઈ. ૧૭૧૪/સં. ૧૭૭૦, જેઠ સુદ ૩ - અવ. ઈ. ૧૭૪૮/સં. ૧૮૦૪, જેઠ સુદ ૪) શેઠ ગોત્રના ઈન્દ્રપાલસરના નિવાસી હરિચંદ્ર શાહ તથા હરિસુખદેવીના પુત્ર હતા. મૂળ નામ ભીમરાજ. દીક્ષા ઈ. ૧૭૨૩. દીક્ષાનામ ભક્તિક્ષેત્ર. સૂરિપદ ઈ. ૧૭૨૩/૧૭૨૪માં. અવસાન માંડવી (કચ્છ)માં.

કૃતિ : ૧. અસ્તસાર; ૨. ચૈસ્તસંગ્રહ : ૩; ૩. જિભપ્રકાશ.

સંદર્ભ : ૧. ઐજૈનસંગ્રહ; ૨. જૈનગૂકવિઓ : ૨ - 'જૈનગચ્છોની ગુરુપદ્માવલીઓ'; [૩. જૈનપ્રોસ્ટા; ૪. મુપુગૂડસૂચી. [શ.ત્ર.]

જિનભદ્ર(સૂરિ) [ઈ. ૧૫મી સદી પૂર્વાર્ધ - અવ. ઈ. ૧૪૫૭/સં. ૧૫૧૪, માગશર/મહા વદ ૯] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનસહસૂરિના પટ્ટધર. મૂળ નામ ભાટો/ભાડ. ગોત્ર ભણશાલિક. 'જૈન પરંપરાનો ઇતિહાસ' જ.ઈ. ૧૩૯૪, દીક્ષા ઈ. ૧૪૦૫ આપે છે તેને અન્ય સંદર્ભોનો ટેકો નથી. આચાર્યપદ ઈ. ૧૪૧૮માં. અવસાન કુંભલ-મેરમાં. આ પ્રભાવક અને પ્રતિભાશાળી આચાર્ય કર્મપ્રકૃતિ તથા કર્મગ્રંથ જેવા ગહન ગ્રંથો પર સાધું પ્રભુત્વ ધરાવતા હતા. એમણે અનેક જિનભિષોની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી, અનેક ગ્રંથભંડારોની સ્થાપના કરી હતી ને જૈન શાસ્ત્રોના ઉદ્ધારમાં રસ લીધો હતો.

સંસ્કૃતમાં 'અપવર્ગનામમાલા' અને પ્રાકૃતમાં 'જિનસત્તરી-પ્રકરણ' રચનાર આ કવિનું ગુજરાતી ભાષામાં ૮ કડીનું

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૧૨૫

‘મહાવીર-ગીત’ તથા ૧૫ કડીનું ‘અષ્ટોત્તરપાર્શ્વનાથ-સ્તવન’ મળે છે.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૨ - ‘જૈનગચ્છોની ગુરુપદ્માવલીઓ’; ૨. જૈન પરંપરાનો ઇતિહાસ; ૨. મુનિ શ્રી દર્શનવિજય વગેરે, ઈ. ૧૯૬૦; ૩. જૈસાઈતિહાસ; ૪. યુજિનચંદ્રસૂરિ; □ પ. જૈગૂકવિઓ: ૩(૧); ૬. ડિકેટેલોગભાવિ. [શ્ર.ત્રિ.]

જિનભદ્ર(સૂરિ)શિષ્ય [ઈ. ૧૫મી સદી] : જૈન. ખરતરગચ્છમાં જિન-રાજસૂરિની પાટ્ટે આવેલા જિનભદ્રસૂરિ(આચાર્યકાળ ઈ. ૧૪૦૫ - ઈ. ૧૪૫૮)ના શિષ્ય. ૩૭ છપ્પામાં રચાયેલી, જિનભદ્રસૂરિની વીંગતે પ્રચલિત સાથે ખરતરગચ્છની પદ્માવલી વર્ણવતી ‘ખરતર-યુરુગુણવર્ણન-છપ્પા’(મુ.) તથા જિનભદ્રસૂરિ વિશેનાં ૨ ગીતના કર્તા. પહેલી કૃતિને ઐતિહાસિક જૈન કાવ્યસંગ્રહ ભૂલથી અભયતિલકને નામે મૂકી છે.

કૃતિ : ઐજૈકાસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. આકવિઓ : ૧; □ ૨. જૈમગૂકરચનાઓ : ૧.

[ક્રી.જી.]

જિનમહેન્દ્ર(સૂરિ) [ઈ. ૧૮૪૨માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનહર્ષના શિષ્ય. હિંદીરાજસ્થાનીપ્રધાન ગુજરાતી ભાષામાં રચાયેલી, પ્રેમભક્તિના પાસવાળી ‘ચોવીસી’(ર.ઈ. ૧૮૪૨; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : અસ્તમંજુષા.

[ક્રી.જી.]

જિનમાણિક્ય [ઈ. ૨૧ કડીના ‘શીનલનાથ-સ્તવન’ (લે. રાં. ૧૭મી સદી અનુ.)ના કર્તા. ‘મુનિરાજશ્રી પુણ્યવિજયચંદ્ર સંગ્રહગત ગુજરાતી હસ્તપ્રત સૂચી’એ કર્તાને ખરતરગચ્છના જિનમાણિક્ય (જ. ઈ. ૧૪૯૩-અવ. ઈ. ૧૫૫૬) ગણ્યા છે પરંતુ તે માટે કૃતિમાં કશો આધાર નથી.

સંદર્ભ : ૧. મુયુગુણસૂચી; ૨. હેજૈસાસૂચિ : ૧. [શ્ર.ત્રિ.]

જિનરત્ન(સૂરિ) : આ નામે ૫ કડીનું ‘શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ-સ્તવન’ મળે છે તેના કર્તા ક્યા જિનરત્નસૂરિ છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

સંદર્ભ : જૈન સત્યપ્રકાશ, ડિસે. ૧૯૪૭ - ‘શંખેશ્વર તીર્થ સંબંધી સાહિત્ય કી વિશાલતા’, અગરચંદ નાહટા. [શ્ર.ત્રિ.]

જિનરત્ન(સૂરિ)-૧ [જ. ઈ. ૧૬૧૪ - અવ. ઈ. ૧૬૫૫/સં. ૧૭૧૧, શ્રાવણ વદ ૭, સોમવાર] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનરાજ સૂરિના શિષ્ય. જન્મ સેકુલ ગામમાં. મૂળનામ રૂપચંદ્ર. ગોત્ર ઓશવાલ લુણીય. પિતા તિલોકશી શાહ. માતા તારાદેવી. ઈ. ૧૬૨૮માં દીક્ષા. ઈ. ૧૬૪૩/૧૬૪૪માં સૂરિપદ. અવશાન અનરનપૂર્વક અકબર-આદ (આગ્રા)માં. તેમની પાસેથી ‘ચોવીસી’ (અંશતઃ મુ.) મળે છે.

કૃતિ : જૈગૂસારત્નો : ૧(+ સં.).

સંદર્ભ : ૧. ઐજૈકાસંગ્રહ; □ ૨. જૈગૂકવિઓ : ૨, ૩(૨).

[શ્ર.ત્રિ.]

જિનરત્ન(સૂરિ)-૨[ઈ. ૧૭૩૪ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. ‘અર્બુદાલંકાર-શ્રીયુગાદિદેવ-સ્તવન’(લે. ઈ. ૧૭૩૪) તથા ‘નેમિનાથ સ્તવન’ (લે. ઈ.

૧૭૩૪)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૨).

[શ્ર. ત્રિ.]

જિનરત્ન(સૂરિ)શિષ્ય(ઈ. ૧૫મી સદી ઉત્તરાર્ધ) : જૈન. ૨૨૮ કડીના ‘મંગલકલશ-રાસ’ના કર્તા બૃહત્પત્તપા-ગચ્છના જિનરત્નસૂરિ(ઈ. ૧૫મી સદી ઉત્તરાર્ધ)ના કોઈ સાધુશિષ્ય હોય એમ જાણાય છે. ત્યારે ૧૩ કડીના જિનરત્નસૂરિની પ્રચલિત કરતા ‘ગુરુ-ફાગ’ તથા ૧૬ કડીની ‘નાગદ્રહરવામી-વિનતી’ના કર્તા એમના કોઈ સાધુશિષ્ય છે કે અનુયાયી શ્રાવક છે તે નક્કી થઈ શકે તેમ નથી.

સંદર્ભ : ૧. બુદ્ધિપ્રકાશ, માર્ચ ૧૯૮૨ - ‘બિ ફાગ’, રમણલાલ ચી. શાહ; □ ૨. કેટલોગગુણ; ૩. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧).

[ક્રી.જી.]

જિનરંગ/જિનરંગ(સૂરિ) : જિનરંગને નામે ‘શાંતિજિન-સ્તવન’ (મુ.) તથા જિનરંગસૂરિને નામે ૧૧ કડીની ‘નેમરાજુલ-સંગ્રહ’ અને ૮ કડીની ‘શંખેશ્વર-પાર્શ્વ-સ્તવ’ એ કૃતિઓ મળે છે તે જિનરંગસૂરિ-૧ છે કે કેમ તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

કૃતિ : ૧. જૈકાપ્રકાશ : ૧; ૨. જૈપ્રપુસ્તક : ૧; ૩. જૈસંગ્રહ.

સંદર્ભ : જૈન સત્યપ્રકાશ, જૂન ૧૯૪૭ - ‘શંખેશ્વર તીર્થ સંબંધી સાહિત્યકી વિશાલતા’ અગરચંદ નાહટા; □ ૨. જૈહાપ્રોસ્ટા; ૩. લીંહસૂચી. [ચ.શે.]

જિનરંગ-૧ [ઈ. ૧૭મી સદી] : ખરતરગચ્છની રંગવિજયશાખાના જૈન સાધુ. જિનરાજસૂરિના શિષ્ય. પિતા શ્રીમાલી સિંધુડગોત્રીય સાંકર-સિંહ. માતા સિન્દૂરદે. દીક્ષા ઈ. ૧૬૨૨. દીક્ષાનામ રંગવિજય. શાહજહાંએ તેમની સાધુતાથી પ્રભાવિત થઈ ૭ સૂબાઓમાં એમના વચનનું પાલન થાય તે માટે ફરમાન કાઢી આપેલું. તે ઉપરાંત તેમને ‘યુગપ્રધાન’ પદવી પણ આપેલી. તેમને એ પદ ઈ. ૧૬૫૪માં પ્રાપ્ત થયું હતું.

‘સૌભાગ્યપંચમી-ચોપાઈ’ (ર. ઈ. ૧૬૮૨/સં. ૧૭૩૮, વિજયા-દશમી, બુધવાર), ૭ કડીની ‘કાયાજીવ-ગીત’, ૮ કડીની ‘સ્થૂલિભદ્ર-સંગ્રહ’, ૫ કડીની ‘હિયાલી’ અને અન્ય સ્તવનો (ધણાં * મુ.) એમણે રચ્યાં છે. એમની ‘અધ્યાત્મ-બાવની’ (ર.ઈ. ૧૬૭૫) તથા ‘જિનરંગબહુતરી/સુભાષિત દુહા’ એ હિંદી કૃતિઓ છે, પરંતુ આગળ નિર્દિષ્ટ કૃતિઓ હિંદી કૃતિઓ તરીકે નોંધાયેલી નથી. આ કવિએ આ ઉપરાંત ‘પ્રશ્નોત્તરરત્નમાલિકા-સ્તબક’ તથા ‘નવતત્ત્વ-બાલાવબોધ’ની રચના કરી હોવાની માહિતી મળે છે.

સંદર્ભ : ૧. ઐજૈકાસંગ્રહ; □ ૨. જૈગૂકવિઓ : ૨, ૩(૨); ૩. મુયુગુણસૂચી; ૪. હેજૈસાસૂચિ : ૧. [ચ.શે.]

જિનરાજ(સૂરિ)/રાજસમુદ્ર [જ. ઈ. ૧૫૯૧/સં. ૧૬૪૭, વૈશાખ સુદ ૭, બુધવાર/શુક્રવાર-અવ. ઈ. ૧૬૪૩/સં. ૧૬૯૯, અસાડ સુદ ૯] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનભદ્રસૂરિ-જિનચંદ્રસૂરિની પરંપરામાં જિનસિંહસૂરિના શિષ્ય. પૂર્વાશ્રમનું નામ ખેતસી. બોધરા ગોત્ર. પિતા ધરમસી શાહ. માતા ધારવદેવી. દીક્ષા ઈ. ૧૬૦૦/૧૬૦૧માં. દીક્ષાનામ રાજસમુદ્ર. ઈ. ૧૬૧૧/૧૬૧૨માં વાયકપદ અને ઈ. ૧૬૧૮માં આચાર્યપદ. ત્યારથી ‘ભટ્ટારક’ કહેવાયા. તેમણે

જિનભદ્ર(સૂરિ)શિષ્ય : જિનરાજ(સૂરિ)/રાજસમુદ્ર

૬ ભાષા, ૧૮ લિપિ, ૧૪ વિદ્યા, ૭૨ ક્વા, ૩૬ રાગ તથા અલંકાર, કોશ, છંદ, તર્ક, વ્યાકરણ આદિ શાસ્ત્રોમાં પારંગતતા મેળવી હતી. અનેક તીર્થયાત્રાઓ કરી હતી અને સેંકડો જિન-બિબની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. તેમનું અવસાન પાટણમાં થયું હતું.

વિવિધ પ્રકારોમાં થયેલું, 'ગજસમુદ્ર' તેમ જ 'જિનરાજ' એવી નામછાપ ધરાવતું, આ કવિનું વિપુલ સાહિત્યસર્જન ધર્મોપદેશક અને અધ્યાત્મવિષયક છે. પરંતુ તેમાં અલંકારોની પ્રૌઢિ અને અનુપ્રાસાત્મક શૈલી કવિના કાવ્યકસબનો પરિચય કરાવે છે. કવિની ભાષામાં હિંદી-સંસ્કૃતનાનો પ્રભાવ વર્તાય છે તે ઉપરાંત કેટલીક નાની કૃતિઓ હિંદી ભાષામાં પણ છે. કવિની રાસકૃતિઓમાં દુહા-દેશીબદ્ધ ૨૮ ઢાળનો 'શાલિભદ્રચરિત્ર-રાસ/શાલિભદ્ર-ધન્ના-ચોપાઈ' (૨. ઈ. ૧૬૨૨/સં. ૧૬૭૮, આસો ૧૬ ૬; મુ.), પ્રાસાદિક વર્ણનકથન, અલંકૃત શૈલી અને ઉપદેશક પંક્તિઓને કારણે રસપ્રદ બને છે. "જિનસિદ્ધસૂરિ સૌસ મતિસારે, ભવિષ્યજિન ઉપગારેજી, જિનરાજવચન અનુસારઈ, ચરિત કલ્પો સુવિચારજી" એ અંતની પંક્તિઓ થોડી સંદિગ્ધ છે અને એમાં "મતિસારે" શબ્દ 'મતિ અનુસાર' એવા પ્રચલિત અર્થ ઉપરાંત 'મતિસાર' વ્યક્તિનામ હોય એવા અર્થને પણ અવકાશ આપી શકે તેમ છે. તેથી જ આ કૃતિ ઘણી વાર મતિસારને નામે તેમ જ કવચિત ભૂલથી મતિસારને નામે પણ નોંધાયેલી જોવા મળે છે.

મુખ્યત્વે દુહા-દેશીબદ્ધ ૩૦ ઢાળનો 'ગજસુકુમાર-રાસ/ચોપાઈ' (૨. ઈ. ૧૬૪૩/સં. ૧૬૯૯, વૈશાખ સુદ ૫; મુ.) ગજસુકુમારમુનિનું ચરિત્ર ચિત્રાત્મક અને વીગતપૂર્ણ રીતે ને અલંકૃત ભાષામાં આલેખે છે. આ કૃતિ તેમના શિષ્ય જિનરત્નસૂરિએ પૂરી કરી હોવાની માહિતી નોંધાયેલી છે. કૃતિના અંતભાગમાં જિનરત્નસૂરિનું નામ નોંધાયેલું મળે છે પરંતુ કર્નુત્વનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ નથી. કવિએ ઈ. ૧૬૪૩માં 'જમ્બુ-રાસ' રચ્યો હોવાની માહિતી નોંધાયેલ છે પણ એની પ્રમાણભૂતતા શંકાસ્પદ લાગે છે.

કવિની અન્ય નોંધપાત્ર કૃતિઓ ૪ ઢાળ અને ૩૬ કડીની 'જિન-સિદ્ધસૂરિ-દ્વાદશમાસ' (૨. ઈ. ૧૬૦૮/સં. ૧૬૬૪, કારતક ૧૬ ૯; મુ.), જૈન કર્મસિદ્ધાંતના હોંડા અધ્યયનના ફળસ્વરૂપ ૧૯ કડીની 'ચૌદગુણસ્થાનવિચારગાભિત પાર્શ્વનાથ-સ્તવન' (૨. ઈ. ૧૬૦૯; મુ.), જ્ઞાનપ્રબોધક 'કર્મ-બત્રીસી' (૨. ઈ. ૧૬૧૩/સં. ૧૬૬૯, ભાદરવા ૧૬-૧, ગુરુવાર; મુ.), 'શીલ-બત્રીસી' (મુ.), 'પ્રશ્નોત્તરરત્નમાલા-વીથી', ૪૪ કડીની 'પાર્શ્વનાથગુણ-વેલી' (૨. ઈ. ૧૬૩૩/સં. ૧૬૮૯, પોષ ૧૬ ૮, બુધવાર), ૩ ઢાળની 'નવપદ-સ્તવન' (૨. ઈ. ૧૬૩૭/સં. ૧૬૮૩, આસો સુદ ૭; મુ.), વિવિધ દેશીબદ્ધ પ્રાસાદિક ચોવીથી (મુ.) અને વીથી (મુ.) છે.

આ ઉપરાંત, આ કવિએ તીર્થો તથા તીર્થકરો વિશેનાં અનેક સ્તવનાં, પંચેન્દ્રિય, નિદાવારક વગેરે વિષયો પરની સજાયો, ઋષભની બાળકીલા અને રામાયણ સંબંધી ભાવવાહી પદો, દમયંતી વગેરે સ્ત્રીઓ વિશેનાં ગીતો અને 'કર-સંવાદ' જેવી અનેક કૃતિઓ (ઘણીખરી મુ.) રચેલી છે. એમણે પોતાની ૨ કૃતિઓ 'ચૌદ ગુણસ્થાનવિચારગાભિતપાર્શ્વનાથ-સ્તવન' તથા 'શીલ-બત્રીસી' પર બાલાવબોધો પણ રચેલા છે.

આ વિદ્વાન કવિએ સંસ્કૃતમાં 'નેપથ મહાકાવ્ય' પર ૩૬૦૦૦

શ્લોકોની ટીકા તથા 'ઘણાંગસૂત્રવિષયપદાર્થ-વૃત્તિ' રચી હોવાની માહિતી મળે છે, પરંતુ આ ગ્રંથો હાલ અલભ્ય છે.

કૃતિ : ૧. જિનરાજસૂરિ કૃતિ કુસુમાંગલિ, સં. અગરચંદ નાહટા, સં. ૨૦૧૭ (+સં.); ૨. અસ્તમંજૂષા; ૩. આકામહોદયિ : ૧; ૪. ઐજ્ઞસંગ્રહ (+સં.); ૫. ચોસંગ્રહ; ૬. જ્ઞાનાવલિ : ૨, પ્ર. શ્યામલાલ ચકવર્તી, સં. ૧૯૬૨.

સંદર્ભ : ૧. યુજિનચંદ્રસૂરિ; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૨ 'જૈનગચ્છોની ગુરુપટ્ટાવલીઓ'; ૩. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩ (૧, ૨); ૪. મુપુગૂહસૂચી; ૫. લોહસૂચી; ૬. હેજ્ઞાસૂચિ : ૧. [ચ.શે.]

જિનલલિ [ઈ. ૧૬૯૪માં હયાત] : ખરતરગચ્છની આચાર્યશાખાના જૈન સાધુ. જિનદત્તસૂરિની પરંપરામાં જિનહર્ષસૂરિના શિષ્ય 'નવકાર-માહાત્મ્ય-ચોપાઈ' (૨. ઈ. ૧૬૯૪/સં. ૧૭૫૦, આસો સુદ ૧૦, ગુરુવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૨).

[શ્ર.ત્રિ.]

જિનલાભ [જ. ઈ. ૧૭૨૮/સં. ૧૭૮૪, શ્રાવણ સુદ ૫ - અવ. ઈ. ૧૭૭૮/સં. ૧૮૩૪, આસો ૧૬ ૧૦] : ખરતરગચ્છના જૈનસાધુ. જિનભક્તિસૂરિના શિષ્ય. જન્મ વાપેઉ ગામમાં. ગોત્ર બોહિત્થરા. બિકાનેરના વતની શાહ પચાયણદાસના યુત્ર. માતા પચાદેવી. પૂર્વાશ્રમનું નામ લાલચંદ્ર. ઈ. ૧૭૪૦માં દીક્ષા. દીક્ષાનામ લક્ષ્મી-લાભ. તેમની પદસ્થાપના ઈ. ૧૭૪૮ માં થઈ હતી. તેમણે ઘણી યાત્રાઓ અને પ્રતિષ્ઠાઓ કરી હતી. અવસાન ગુઢામાં.

વિવિધ દેશીઓમાં રચાયેલી એમની ૨ ચોવીથી (મુ.) મળે છે. તેમાં અવારનવાર શબ્દરચનાની ચમત્કૃતિનો આશ્રય લેવાયો છે. ઈ. ૧૭૭૧/સં. ૧૮૨૭, વૈશાખ સુદ ૧૨ના રોજ સુરતમાં થયેલી શ્રીસહસ્ત્રફળાપાર્શ્વનાથ આદિની પ્રતિષ્ઠાપ્રસંગે રચાયેલ 'સુરતમંડન' શ્રી સહસ્ત્રફળાપાર્શ્વનાથ-સ્તવન' (મુ.) ઉપરાંત ૨. ઈ. ૧૭૭૨નો 'સુરતપ્રતિષ્ઠાસ્તવન સંગ્રહ' (" મુ.) પણ એમને નામે નોંધાયેલો છે. જો કે, આ સંગ્રહમાં એમનાં જ સ્તવનો હશે કે અન્ય મુનિઓનાં પણ, તે સ્પષ્ટ થતું નથી. આ ઉપરાંત, આ કવિએ 'પાર્શ્વનાથ-સ્તવન' (૨. ઈ. ૧૭૬૨) વગેરે અનેક સ્તવનો, સ્તુતિઓ, ગીતો, હિંદી પદો તેમ જ ૬૩૦૦ ગ્રંથાગ્રની 'આત્મપ્રબોધ બીજક સહિત' (૨. ઈ. ૧૭૭૭) એ કૃતિઓ રચેલ છે.

કૃતિ : ૧. અરત્નસાર; ૨. અસ્તમંજૂષા; ૩. ચૈસ્તસંગ્રહ : ૧, ૨, ૩; ૪. જૈકાપ્રકાશ : ૧; ૫. જૈગૂસારનો : ૨ (+સં.).

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૨ 'જૈન ગચ્છોની ગુરુપટ્ટાવલીઓ'; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૩ (૧, ૨); ૩. જૈહાપ્રોસ્ટા; ૪. મુપુગૂહસૂચી; ૫. હેજ્ઞાસૂચિ : ૧. [ચ.શે.]

જિનવર્ધન(સૂરિ)-૧ [ઈ. ૧૫મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનપદ્મસૂરિની પરંપરામાં જિનરાજસૂરિના શિષ્ય. એ ઈ. ૧૪૦૫માં જિનરાજસૂરિની પાટ્ટે આવેલા. પણ ચતુર્થવ્રતનો ભંગ કર્યાથી એમને અપાત્ર ઠરાવી એમને સ્થાને ઈ. ૧૪૧૯માં જિનભદ્રસૂરિને સ્થાપિત કરવામાં આવ્યા. આથી ઈ. ૧૪૧૯માં જિનવર્ધનસૂરિએ ખરતરના પાંચમા ગચ્છભેદ પિપ્પલકશાખાની સ્થાપના કરી. એમના ઈ. ૧૪૧૯ સુધીના પ્રતિષ્ઠાલેખો મળે છે. એમણે

૩૨ કડીની 'પૂર્વદેશ તીર્થમાલા/ચૈત્યપરિષાટી'ની રચના કરેલી છે. આ ઉપરાંત સંસ્કૃતમાં શિવાદિત્યકૃત 'સપ્તપદાર્થી' પરની ટીકા (૨. ઈ.૧૪૧૮) અને 'વાગભટ્ટાલંકાર' પરની વૃત્તિ વગેરે એમની કૃતિઓ મળે છે.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૨ -- 'જૈનગચ્છોની ગુરુપટ્ટાવલીઓ', ૨. જૈસાઈતિહાસ; [ ] ૩. જૈમગૂકરચનાઓ : ૧. [૨.સો.]

જિનવર્ધન(ગણિ)-૨[ઈ.૧૪૨૬ સુધીમાં] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. સોમસુંદરસૂરિનાશિષ્ય. ઈ.૧૫મા શતક પૂર્વાર્ધની ભાષાની દૃષ્ટિએ નોંધપાત્ર, આ પંડિત કવિની કૃતિ બોલીબદ્ધ 'તપગચ્છ ગુર્વાવલી' (લિ.ઈ.૧૪૨૬; મુ.) મહાવીરથી સોમસુંદર સુધીની તપગચ્છીય પટ્ટાવલીને આલેખતી કૃતિ છે.

કૃતિ : ભારતીય વિદ્યા, મહા, ૧૯૯૬ - 'પદાનુકારી ગુજરાતી ગદ્યમય જૈન ગુર્વાવલી', સં. મોહનલાલ દ. દેશાઈ (†સં.).

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૨). [૨.સો.]

જિનવર્ધન-૩[ઈ.૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. વાયક કલ્યાણધીરના શિષ્ય. કલ્યાણધીરના અન્ય શિષ્ય ધર્મરત્નની ઈ.૧૫૮૫ની કૃતિ મળે છે તેથી આ કવિને પણ ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધમાં થયેલા ગણી શકાય. એમણે રચેલો ૩૩ કડીનો 'ઉપદેશકારક-કકો' (મુ.) મળે છે.

કૃતિ : જૈસમાલા(શા.) : ૩; ૨. સજગ્રમમાલા(શ્રા.) : ૧.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૧. [૨.સો.]

જિનવર્ધમાન(સૂરિ)[ઈ.૧૬૫૪માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનવર્ધનસૂરિની પરંપરામાં જિનરત્નસૂરિના શિષ્ય. ૩૧ ઢાલની 'ધન્નાશ્વિ-ચોપાઈ/રાસ' (૨.ઈ.૧૬૫૪/સં.૧૭૧૦, આસો સુદ ૬)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૨, ૩(૨); ૨. ડિકેટલોગભાઈ : ૧૯(૨). [૨.સો.]

જિનવલ્લભ(સૂરિ)[ઈ. ૧૧મી સદી ઉત્તરાર્ધ-અવ. ઈ. ૧૧૧૧] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. કર્ણ અને સિદ્ધરાજના સમકાલીન. પહેલાં તેઓ કૂચપુરગચ્છના ચૈત્યવાસી જિનેશ્વરસૂરિના શિષ્ય હતા. તેમના કહેવાથી અભ્યાસાર્થે અભયદેવસૂરિ પાસે ગયા. શ્રદ્ધા બદલાતાં ચૈત્યવાસ છોડી, અભયદેવસૂરિના શિષ્ય થયા. કહેવાય છે કે તેમણે પોતાની કેટલીક કૃતિઓને ચિત્રકૂટ, નરવર, નાગપુર વગેરે સ્વપ્રતિષ્ઠિત વીરવિધિયોત્તોમાં ઈ. ૧૧૦૮માં પ્રશસ્તિ રૂપે કોતરાવી હતી. આચાર્યપદ ઈ. ૧૧૧૧માં. વિદ્વાન આચાર્ય તરીકે પ્રતિષ્ઠિત આચાર્યપદ પ્રાપ્તિ પછી એ જ વર્ષે, ૬ મહિના બાદ સ્વર્ગવાસ.

એમણે નવકાર આરાધનાના ફળનુ વર્ણન કરતી ૧૩, છપ્પાની 'પંચપરમેષ્ઠિ-નમસ્કાર-માહાત્મ્ય/નવકારકૃત્-સ્તવન' (મુ.) એ કૃતિ રચેલી છે. આ ઉપરાંત તેમની પાસેથી 'પિંડ વિશુદ્ધિ પ્રકરણ', 'ગણપુર-સાર્થશતક', 'ધર્મશિક્ષા', 'પ્રશ્નોત્તર-શતક', 'સંઘ-પદ્મક', 'શુભાર-શતક' અને અન્ય સ્તોત્રો સંસ્કૃતમાં મળ્યાં છે.

કૃતિ : ૧. નસ્વાધ્યાય : ૩; ૨. પ્રાગુકસંચય.

૧૨૮ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૨--'જૈનગચ્છોની ગુરુપટ્ટાવલીઓ; ૨. જૈસાઈતિહાસ; ૩. યુજિનચંદ્રસૂરિ; [ ] ૪. જૈગૂકવિઓ : ૩(૨). [શ્રા.ત્રિ.]

જિનવિજય : આ નામે 'અનંતજિન-સ્તવન', 'એકાદશી-સ્તુતિ', 'યુગમંધરજિન-સ્તવન' (લિ.ઈ.૧૮૧૩) વગેરે કેટલીક મુદ્રિત કૃતિઓ અને 'નિમિસ્નેહ-વેલો' તથા અન્ય ચૈત્યવંદનો, સ્તુતિઓ, સગ્રાથો, ભાસ વગેરે પ્રકારની કૃતિઓ પણ મળે છે પણ તે કયા જિનવિજયની છે તે નિશ્ચિત થઈ શકતું નથી. જે કે ઘણીબધી કૃતિઓ જિનવિજય-૩ની હોવા સંભવ છે.

કૃતિ : ૧. ગોડીપાર્શ્વનાથ સાર્ધશતાબ્દી સ્મારકગ્રંથ, સં. ધોરજીવાલ ટો. શાહ, ઈ.૧૯૬૨; ૨. ચૈત્યસંગ્રહ : ૨; ૩. જિસ્ત-કાસંદોહ : ૨; ૪. જિભપ્રકાશ; ૫. જૈકાપ્રકાશ : ૧.

સંદર્ભ : ૧. પ્રાકાશપરંપરા; [ ] ૨. મુપુગુહસૂચી; ૩. હેજૈજ્ઞા-સૂચિ : ૧. [૨.સો.]

જિનવિજય-૧ [ઈ. ૧૭મી સદી] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજય-પ્રભસૂરિની પરંપરામાં વિમલવિજયશિષ્ય કીર્તિવિજય વાયકના શિષ્ય. તેમની કૃતિઓ ઈ.૧૬૩૮ અને ઈ.૧૬૮૩ વચ્ચેનાં રચનાવર્ષો દેખાડે છે. એમની કૃતિઓમાં ૨૭ કડીની 'ચોવીસજિન ઢાળમાળા-સ્તવન/જિનસ્તવન-ચોવીસી' (૨. ઈ. ૧૬૭૫/સં. ૧૭૩૧, માગશર વદ ૧૩, બુધવાર; મુ.), ૪. અધિકાર અને ૭૨૫ ગ્રંથાગ્રની 'જ્યનુપ-ચોપાઈ/જ્યવિજયકુમાર-રાસ'(૨.ઈ.૧૬૭૮) અને ૧૦ દૃષ્ટાંત પરની ૧૦ સગ્રાથો (૨.ઈ.૧૬૭૩/૧૬૮૩; મુ.)નો સમાવેશ થાય છે. આ ઉપરાંત તેમણે સંસ્કૃતમાં 'વાક્યપ્રકાશ' પર અવચૂરિ (૨.ઈ.૧૬૩૮) પણ રચી છે.

કૃતિ : ૧. ચોસંગ્રહ; [ ] ૨. જૈન સત્યપ્રકાશ, જૂન ૧૯૪૭ - 'દશદૃષ્ટાંતની સગ્રાથ', સં. માનનુંગવિજયજી.

સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈતિહાસ; [ ] ૨. જૈગૂકવિઓ : ૨, ૩(૨); ૩. મુપુગુહસૂચી; ૪. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [૨.સો.]

જિનવિજય-૨ [ઈ.૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ.૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયાણંદની પરંપરામાં દેવવિજયશિષ્ય યશોવિજય/જશવિજયના શિષ્ય. એમની કૃતિઓ ઈ.૧૬૫૪ અને ઈ.૧૭૧૬ વચ્ચેનાં રચનાવર્ષો દેખાડે છે. 'હરિભવની ચોપાઈ', 'ધન્નાશાલિભદ્ર-રાસ'(૨.ઈ.૧૬૭૧) અને ૨૭ ઢાળ અને ૪૮૭ કડીનો 'ગુણાવલી-રાસ'(૨.ઈ.૧૬૮૫/સં. ૧૭૫૧, આસો સુદ ૧૦), ૧૧ કડીની 'સિદ્ધાયલજનું સ્તવન' (મુ.), 'પંચમહાવ્રત-સગ્રાથ' એ આ કવિની યદ્યકૃતિઓ છે તથા ૩૨૫૦ ગ્રંથાગ્રનો 'ષડાવશ્યકસૂત્ર' પરનો બાલાવબોધ (૨.ઈ. ૧૬૮૫) 'દંડક-સ્તબક' (૨.ઈ.૧૬૯૬) અને આશરે ૧૪,૦૦૦ ગ્રંથાગ્રનો 'જીવાભિગમ' પરનો બાલાવબોધ (૨.ઈ.૧૭૧૬) એમની ગદ્યકૃતિઓ છે. આ ઉપરાંત એમણે 'કલ્યાણમંદિર-સ્તોત્ર' પર સંસ્કૃત અવચૂરિ (૨.ઈ.૧૬૫૪) પણ રચી છે.

કૃતિ : જિસ્તકાસંદોહ : ૨.

સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈતિહાસ; [ ] ૨. જૈગૂકવિઓ : ૨, ૩(૨); ૩. જૈહાપ્રોસ્ટા; ૪. મુપુગુહસૂચી; ૫. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [૨.સો.]

જિનવર્ધન(ગણિ)-૨ : જિનવિજય-૨

જિનવિજય-૩[જ.ઈ.૧૬૯૬ - અવ.ઈ.૧૭૪૩/સં.૧૭૯૯, શ્રાવણ સુદ ૧૦, મંગળવાર] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. સત્યવિજયની પરંપરામાં ક્ષમાવિજયના શિષ્ય. જન્મ અમદાવાદમાં. જ્ઞાતિએ શ્રીમાળી. પિતા ધર્મદાસ. માતા લાડકુંવર. પૂર્વાશ્રમનું નામ ખુશાલ. ઈ.૧૭૧૪માં દીક્ષા. અવસાન પાટણમાં.

એમની કૃતિઓમાં કર્પુરવિજયગણિનું ચરિત્રવર્ણન કરતો ૯ ઢાળનો 'કર્પુરવિજયનિર્વાણ-રાસ'(ર.ઈ.૧૭૨૩/સં.૧૭૭૯, આસો સુદ ૧૦, શનિવાર; મુ.), ક્ષમાવિજયગણિનું ચરિત્રવર્ણન કરતો ૧૦ ઢાળનો 'ક્ષમાવિજયનિર્વાણ-રાસ', 'વિહરમાનજિન-વીસી'(ર.ઈ.૧૭૩૩), ૬ ઢાળનું 'જ્ઞાનપંચમી-સ્તવન'(ર.ઈ.૧૭૩૭), ૪ ઢાળનું 'એકાદશી-સ્તવન'(ર.ઈ.૧૭૩૯) અને ૨ 'ચોવીસીઓ', 'પંચમહાવ્રત અને પચીસ ભાવનાનું પંચઢાળિયું' - એ લાંબી કૃતિઓ (સર્વ મુ.) છે. ઉપરાંત એમણે ચૈત્યવંદનો, સગ્રયો, સ્તવનો અને સ્તુતિઓ રૂપે અનેક નાની રચનાઓ (કેટલીક મુ.) પણ કરી છે. ભાષાની પ્રાસાદિકતા આ કવિની કૃતિઓમાં નોંધપાત્ર છે.

કૃતિ : ૧. અસસંગ્રહ; ૨. અસ્તમંજૂષા; ૩. ચૈત્યસંગ્રહ : ૧, ૨; ૪. જિભપ્રકાશ; ૫. જિસ્તસંગ્રહ; ૬. જિસ્તકસંદોહ : ૨; ૭. જૈઐરાસમાળા : ૧ (+ સં.); ૮. જૈન સ્વાધ્યાય મંગળમાલા : ૧, સં. મુનિશ્રી શામજી, ઈ.૧૯૬૨; ૯. જૈપ્રાસ્તસંગ્રહ; ૧૦. જૈસંગ્રહ; ૧૧. મોસસંગ્રહ; ૧૨. સસન્મિત્ર(અ).

સંદર્ભ : ૧. જૈસાંઈતિહાસ; [ ] ૨. જૈગુકવિઓ : ૨, ૩(૨); ૩. મુપુગુહસૂચી; ૪. લીહસૂચી; ૫. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [ર. સો.]

જિનવિજય-૪[ઈ.૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયદેવસૂરિની પરંપરામાં હિતવિજયના શિષ્ય અને ભાણવિજયના ગુરુબંધુ. આ કવિની 'ધન્નાશાલિભદ્ર-રાસ'(ર.ઈ.૧૭૪૩/સં. ૧૭૯૯, શ્રાવણ સુદ ૧૦, ગુરુવાર; મુ.) જિનકીર્તિસૂરિના સંસ્કૃત કાવ્ય 'દ્વાનકલ્પદ્રુમ/ધન્નાચરિત્ર'ને આધારે રચેલી ધન્નાના ચરિત્રને વીગતે નિરૂપતી ને ધન્ના ને શાલિભદ્રના સંસારત્યાગને વર્ણવતી ૪ ઉલ્લાસ ને ૮૫ ઢાળોમાં વિસ્તરેલી કૃતિ છે. વાર્તાને રંગ-બોધક બનાવવા વચ્ચેવચ્ચે મૂકેલાં સંસ્કૃત સુભાષિતો ને આડકથાઓ કૃતિના લાક્ષણિક અંશો છે. આ ઉપરાંત આ કવિએ ૪૧ ઢાળનો 'શ્રીપાળચરિત્ર-રાસ'(ર.ઈ. ૧૭૩૫/સં.૧૭૯૧, આસો સુદ ૧૦, ગુરુવાર), ૭૨ કડીનો 'નેમિનાથ-સલોકો'(ર.ઈ. ૧૭૪૨/સં. ૧૭૯૯, આસો વદ ૩૦) અને વિજયશૈમસૂરિ વિશેની ૨ સગ્રયોની રચના પણ કરી છે.

કૃતિ : ૧. ધન્નાશાલિભદ્રનો રાસ, પ્ર.શ્રાવક ભીમસિંહ માણેક, ઈ.૧૯૦૭; ૨. ધન્ના શાલિભદ્રનો રાસ, પ્ર. શાહ લખમસી જેસિંગભાઈ, ઈ. ૧૯૨૮.

સંદર્ભ : ૧. જૈગુકવિઓ : ૨, ૩(૨); ૨. જૈહાપ્રોસ્તા; ૩. હેજૈજ્ઞા-સૂચિ : ૧. [ર. સો.]

જિનશેખર [ ] : જૈન સાધુ. જિનતિલકસૂરિના શિષ્ય. 'શેખર' એ નામછપ ધરાવતી ૨૫ કડીની 'ચતુર્વિંશતિ-નમસ્કાર' એ કૃતિના કર્તા. લઘુખરતરગચ્છની શ્રીમાળી શાખાના

જિનવિજય-૩ : જિનસાગર(સૂરિ)-૧

ગુ.સા.-૧૭

૧૫મી સદી પૂર્વાર્ધમાં હયાત જિનતિલકસૂરિના શિષ્ય હોવાની સંભાવના.

સંદર્ભ : ૧. જૈન પરંપરાનો ઇતિહાસ : ૨, મુનિશ્રી દર્શન-વિજય વગેરે, ઈ.૧૯૬૦; [ ] ૨. જૈગુકવિઓ : ૩(૨). [શ્ર. ત્રિ.]

જિનસમુદ્ર : આ નામે મળતા 'કલ્પસૂત્ર-આલાવબોધ(આદીશ્વર ચરિત્રપર્યંત), (લે.સં.૧૯મી સદી અનુ.)ના કર્તા કયા જિનસમુદ્ર છે તે સ્પષ્ટ થતું નથી.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગુહસૂચી; ૨. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [ચ. શે.]

જિનસમુદ્ર(સૂરિ)-૧/ મહિમાસમુદ્ર/ સમુદ્ર(સૂરિ)[ઈ. ૧૭મી સદી] : ખરતરગચ્છની વેગડશાખાના જૈન સાધુ. જિનેશ્વરસૂરિની પરંપરામાં જિનચંદ્રસૂરિના શિષ્ય. પિતા હરરાજ. માતા લખમાદેવી. એમના શિષ્ય જિનસુંદરસૂરિએ પોતાની 'પ્રશ્નોત્તર-ચોપાઈ'ની પ્રશસ્તિમાં એમનું દીક્ષાનામ મહિમાસમુદ્ર જણાવેલું છે. ઈ.૧૬૪૨ થી ઈ.૧૬૯૫ સુધીનાં રચનાવર્ષો દર્શાવતી તેમની કૃતિઓ મળે છે.

આ કવિએ 'ઉત્તમચરિત્ર-રાસ/નવરસસાગર', 'શત્તુજયયાત્રા-રાસ'(ર.ઈ.૧૬૬૭/સં.૧૭૨૩, વૈશાખ સુદ ૧૦), 'ઈલાયચી કુમાર-ચોપાઈ'(ર.ઈ.૧૬૯૫), 'આતમકરણી-સંવાદ'(ર.ઈ.૧૬૫૫), 'સત્તર ભેદી-પૂજા'(ર.ઈ.૧૬૬૨), 'પ્રવચન સારરચના-વેલી', ૧૮૦૦ ગ્રંથાગ્રની 'મનોરથમાલા', તથા હિંદી ભાષામાં 'તત્ત્વપ્રબોધ-નામમાલા'(ર.ઈ. ૧૬૭૪) એ દીર્ઘ કૃતિઓ રચેલી છે. ૨૦૦ જેટલાં સ્તવનો કવિએ રચ્યાં હોવાનું કહેવાયું છે, જેમાં ૩ ઢાળ અને ૫૯ કડીના શત્તુજય ગિરનાર મંડન-સ્તવન'(ર.ઈ.૧૬૬૮/સં.૧૭૨૪, જૈઠ), ૫૯ કડીનું 'સૌમંધર-સ્તવન', 'પંચમીતપરૂપકવર્ષમાનજિન-સ્તોત્ર'(ર.ઈ.૧૬૪૨) વગેરે કૃતિઓનો સમાવેશ થાય છે. કવિને નામે 'નેમિનાથ-બારમાસી', 'અધ્યાત્મ-પચીસી', જિનેશ્વરસૂરિ વિશેનું ૧ તથા જિનચંદ્રસૂરિ વિશેનાં ૩ ગીત (જેમાંના ૨ 'મહિમાસમુદ્ર'ની નામ-છાપથી છે; બધી મુ.) ઉપરાંત અન્ય ગીતો, સંવાદ, સગ્રય, કૃગુ, ધમાલ પણ નોંધાયેલાં મળે છે. તેનો સમાવેશ ઉપયુક્ત ૨૦૦ની સંખ્યામાં થાય છે કે કેમ તે સ્પષ્ટ થતું નથી. કવિની આ કૃતિઓમાંની કેટલીક હિંદી ભાષામાં પણ હોવાનું સમજાય છે.

કૃતિ : ઐજૈકસંગ્રહ (+ સં.).

સંદર્ભ : ૧. જૈગુકવિઓ : ૨ - જિનસુંદરસૂરિકૃત 'પ્રશ્નોત્તર-ચોપાઈ'ની પ્રશસ્તિ; ૨. જૈગુકવિઓ : ૨ - 'જૈનગચ્છની ગુરુ-પટ્ટાવલીઓ; [ ] ૩. જૈન સત્યપ્રકાશ, જન્યુ. ૧૯૪૬ - 'જેસલમેરકે જૈન જ્ઞાનભંડારો કે અન્યત્ર અપ્રાપ્ય ગ્રંથોંકી સૂચી', અગરચંદ નાહટા; [ ] ૪. જૈગુકવિઓ : ૨, ૩(૨); ૫. મુપુગુહસૂચી. [ચ. શે.]

જિનસાગર : આ નામે 'નેમરાજુલ-સગ્રય' મળે છે તેના કર્તા કયા જિનસાગર છે તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય એમ નથી.

સંદર્ભ : દેવાનંદ સુવર્ણક, સં. 'કેસરી', પ્રકાશનવર્ષ નથી - 'જૈન રાસમાળા', સં. મોહનલાલ દ. દેશાઈ. [કી. જૈ.]

જિનસાગર(સૂરિ)-૧ [ઈ.૧૪૪૫માં હયાત] : ખરતરગચ્છની વિખ્ખલક શાખાના જૈન સાધુ. જિનચંદ્રસૂરિના શિષ્ય. નેમિચંદ્ર-ભંડારીની મૂળ પ્રાકૃત, ૧૬૧ કડીના 'પષિશતક-પ્રકરણ' ઉપરના

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૧૨૯

બાલાવબોધ(ર.ઈ.૧૪૩૫/૧૪૪૫;મુ.)ના કર્તા. સંસ્કૃતમાં 'કર્પુર-પ્રકરણ' પર અવચૂરિ અને 'હિમ-લઘુવૃત્તિ'ના ૪ અધ્યાયની દીપિકા પણ તેમની પાસેથી મળે છે.

કૃતિ : (નેમિચંદ્ર ભંડારી વિરચિત) પશ્ચિમતક પ્રકરણ (ત્રણ બાલાવબોધ સહિત), સં. ભોગોલાલ જ. સાંડેસરા, ઈ.૧૯૫૩(+સં.).

સંદર્ભ ૧. જૈસાઈતિહાસ; □ ૨. જૈગૂકવિઓ : ૨; ૩. હજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [શ.ત્રિ.]

જિનસાગર(સૂરિ)-૨ [જ.ઈ.૧૫૮૬/સં.૧૬૫૨, કારતક સુદ ૧૪, રવિવાર - અવ.ઈ.૧૬૬૩/સં. ૧૭૧૯, જેઠ વદ ૩ કે ઈ.૧૬૬૪/સં.૧૭૨૦, જેઠ વદ ૩, શુક્રવાર] : ખરતરગચ્છની લઘુ આચાર્ય-શાખાના પ્રથમ આચાર્ય. જિનસિહસૂરિના શિષ્ય. મૂળ નામ ચોલા. લાડનું પ્રસિદ્ધ નામ સામલ. પિતા વચ્છરાજ શાહ. માતા મણાદે. ગોત્ર બોહિન્યરા. ઈ. ૧૬૦૫માં દીક્ષા. દીક્ષાનામ સિદ્ધસેન. ઈ. ૧૬૧૮માં આચાર્યપદ. આચાર્યપદ પછી જિનસાગરસૂરિ નામ રાખ્યું. જિનરાજસૂરિ સાથે મતભેદ થતાં ઈ. ૧૬૩૦માં લઘુ આચાર્યના નામે અલગ શાખાની સ્થાપના કરી. તર્ક, વ્યાકરણ, છંદ, કાવ્ય, અલંકાર આદિ વિવિધ શાસ્ત્રના જ્ઞાતા તરીકે જાણીતા હતા. અનશનપૂર્વક અમદાવાદમાં અવસાન. તેમની 'પાસેથી વીસ વિહંગમાં જિન-ગૌત/વીસી' (૨ સ્તવન મુ.) મળે છે.

કૃતિ : જિસ્તકાસંદોહ : ૨.

સંદર્ભ : ૧. ઐજૈકાસંગ્રહ; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૨-'જૈનગચ્છોની ગુરુપટ્ટાવલીઓ'; □ ૩. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧); ૪. મુખ્યગૂહસૂચી; ૫. લૌહસૂચી; ૬. હજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [શ. ત્રિ.]

જિનસાધુ(સૂરિ)/સાધુકીર્તિ[ઈ. ૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધ] : વડતપગચ્છના જૈન સાધુ. જિનરત્નસૂરિ (ઈ. ૧૫મી સદી ઉત્તરાર્ધ)ના શિષ્ય. ઈ. ૧૫૨૩માં કવિ હયાત હોવાની માહિતી મળે છે. ૩૨૩ કડીની 'ભરત-બાહુબલિ-રાસ' અને ૫૦ કડીની 'મૃગાવતી-સગ્રય' એ કૃતિઓના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [શ.ત્રિ.]

જિનસિહ(સૂરિ) [જ. ઈ. ૧૫૪૮/સં. ૧૬૧૫, માગશર સુદ ૧૫ - અવ. ઈ. ૧૬૧૮/સં. ૧૬૭૪, પોષ સુદ ૧૩.] : જૈન સાધુ. જન્મ ખેતાસરમાં. પિતા શાહ ચાંપસી. માતા ચાંપલદેવી. ચોપડા ગોત્ર. મૂળ નામ માનસિહ. દીક્ષા ઈ. ૧૫૬૭માં. દીક્ષાનામ મહિમરાજ. આ કવિને અકબર બાદશાહ સાથે સંપર્ક થયેલો; તેમની સાથે તેમણે કાશ્મીર વિહાર કરેલો. તેમણે અનેક દેશોમાં અમારિઘોષણ કરાવડાવી હતી. અવસાન અનશનપૂર્વક. તેમણે અનેક સ્તવનો અને સગ્રયોની રચના કરી છે.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૨-'જૈનગચ્છોની ગુરુપટ્ટાવલીઓ'; ૨. યુજિનચંદ્રસૂરિ; [કી.જે.]

જિનસુખ(સૂરિ)/જિનસૌખ્ય(સૂરિ)[જ.ઈ.૧૬૮૩/સં.૧૭૩૯, માગશર સુદ ૧૫ - અવ.ઈ.૧૭૨૪/સં.૧૭૮૦, જેઠ વદ ૧૦] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનચંદ્રસૂરિના શિષ્ય. ક્ષેત્ર-પત્તનના વાસી.

૧૩૦ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

બોહરા-ગોત્રીય. પિતા રૂપચંદ/રૂપસી શાહ. માતા રતનાદે/સરૂપદે. દીક્ષા ઈ. ૧૬૯૫માં. દીક્ષાનામ સુખકીર્તિ. ઈ. ૧૭૦૬/૧૭૦૭માં પદપ્રતિષ્ઠા. અવસાન રીણીમાં.

એમની રચનાઓમાં શંખેશ્વરનાં ૨ સ્તવનો (મુ.), 'અષ્ટમી-સ્તુતિ' (મુ.), ૪ ઢાળની 'જેસલમેરચૈત્ય-પરિપાટી' (ર.ઈ. ૧૭૧૫; મુ.), 'ચોવીસી'(ર.ઈ.૧૭૦૮/સં.૧૭૬૪, અસાડ વદ ૩; અંશતઃ મુ.) તથા હિંદી ગદ્યમાં જેસલમેરના શ્રાવકોના પ્રશ્નોના ઉત્તર રૂપે 'સિદ્ધાન્તીય વિચાર' (ર. ઈ. ૧૭૧૧)નો સમાવેશ થાય છે.

કૃતિ : ૧. ચૈસ્તસંગ્રહ : ૧; ૨. જૈગૂસારન્નો : ૧(+સં.); ૩. પ્રાતીસંગ્રહ : ૧; ૪. શંસ્તવનાવલી.

સંદર્ભ : ૧. ઐજૈકાસંગ્રહ; □ ૨. જૈગૂકવિઓ : ૨, ૩(૨).

[ચ.શે.]

જિનસુંદર(સૂરિ) [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ.૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગચ્છના વગેડ શાખાના જૈન આચાર્ય. જિનસમુદ્રસૂરિના પટ્ટધર. ૬ ખંડ અને ૧૩૬ ઢાલની 'પ્રશ્નોત્તર-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૭૦૬/સં. ૧૭૬૨, આસો વદ ૧)ના કર્તા.

ખરતરગચ્છની વગેડશાખાના જિનસુંદરસૂરિને નામે નોંધાયેલ ૧૦ ઢાળના 'ગોડી-સ્તવન' (ર. ઈ. ૧૬૯૭/સં. ૧૭૫૩, શ્રાવણ વદ ૧૦) તથા 'ભીમસેન-ચોપાઈ' (ર. ઈ. ૧૬૯૯/સં. ૧૭૫૫, ફાગણ સુદ ૨) એ કૃતિઓના કર્તા ઉપર્યુક્ત જિનસુંદર હોવાની સંભાવના છે.

સંદર્ભ : ૧. જૈન સત્યપ્રકાશ, જાન્યુ. ૧૯૪૬-'જેસલમેરકે જૈન જ્ઞાનભંડારકે અન્યત્ર અપ્રાપ્ય ગ્રંથોકી સૂચી,' સં. અગરચંદ નાહટા; □ ૨. જૈગૂકવિઓ : ૨. [શ.ત્રિ.]

જિનસોમ : આ નામે આઠમી ઢાળ અને ૬૦મી કડી આગળ અપૂર્ણ પ્રાપ્ત થતી 'નેમિજિન-બારમાસ'(મુ.)નામની કૃતિ મળે છે, જેમાં ક્રોમળમધુર પ્રાસબદ્ધ સરળ તથા વ્રજની છંદવાળી ભાષામાં તથા સુગેય દેશીઓમાં રાજિમતીના નેમિનાથ માટેના વિરહનું આલેખન થયું છે.

કૃતિ : પ્રામબાસંગ્રહ : ૧.

[ચ.શં.]

જિનસોમ-૧ [ઈ. ૧૭૨૫માં હયાત] : જૈન સાધુ. 'સ્નાત્રવિધિ' (ર. ઈ. ૧૭૨૫) એ ગદ્યકૃતિના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૨).

[ચ.શં.]

જિનસૌખ્ય(સૂરિ) : જુઓ જિનસુખ(સૂરિ).

જિનસૌભાગ્ય(સૂરિ)[જ. ઈ. ૧૮૦૬-અવ. ઈ. ૧૮૬૧/સં. ૧૯૧૭, મહા સુદ ૩] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનહર્ષસૂરિના પટ્ટધર. મારવાડના સેરઝ ગામે જન્મ. મૂળ નામ સુરતરામ. ગોત્ર ગણધર ચોપડા કોઠારી. પિતા કરમચંદ શાહ. માતા કરણદેવી/કરુણાદેવી. ઈ. ૧૮૨૧માં દીક્ષા. દીક્ષાનામ સૌભાગ્યવિશાલ. ઈ. ૧૮૩૬માં સૂરિપદ. અનેક જિજ્ઞોની પ્રતિષ્ઠા કરેલી. અવસાન બીકાનેરમાં. તેમની પાસેથી 'નવપદ-સ્તવન' (ઈ. ૧૮૩૯/સં. ૧૮૯૫, આસો સુદ ૧૫),

જિનસાગર(સૂરિ)-૨ : જિનસૌભાગ્ય(સૂરિ)

૩ 'સમેતશિખર-સ્તવન'(ઈ.૧૮૩૯/સં.૧૮૮૫, મહા વદ ૧૩) અને 'ચૌદ પૂર્વ-સ્તવન' (ર.ઈ.૧૮૪૦) મળે છે.

સંદર્ભ : ૧. ઐત્રીકસંગ્રહ; ૨. જૈનગુકવિઓ : ૨ - 'જૈનગચ્છોની ગુરુપદ્મવલીઓ'; ૩. જૈનગુકવિઓ : ૩(૧). [શ્ર.ત્રિ.]

જિનહર્ષ : આ નામે ૪૯ કડીની 'નિમિ-સલોકો', 'ઋષભદેવ-સલોકો' અને 'શવણમંદોદરી-સંવાદ' એ કૃતિઓ તથા કેટલાંક સ્તવન-સંગ્રહ નોંધાયેલા છે, જે જિનહર્ષ-૧ની કૃતિઓ હોવાની શક્યતા છે. વસ્તુતઃ જિનહર્ષ-૧ની ગણવાયેલી અન્ય અનેક લઘુ કૃતિઓ પણ માત્ર 'જિનહર્ષ' એવી નામછાપ ધરાવે છે.

સંદર્ભ : ૧. પ્રાકાશપરંપરા; ૨. મુપુગુહસૂચી; ૩. હેજેસાસૂચિ : ૧. [ચ.શે.]

જિનહર્ષ-૧/જસરાજ [ઈ. ૧૭મી સદી મધ્યભાગ - ઈ. ૧૮મી સદી આરંભ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનકુશલસૂરિની પરંપરામાં સોમજીશિષ્ય વાયક શાંતિહર્ષના શિષ્ય. એમની કેટલીક કૃતિઓમાં મળતી 'જસરાજ' અને 'જસા' એ છાપ પરથી એ એમનું પૂર્વા-વસ્થાનું નામ હોવાનું અનુમાન થાય છે. 'ચંદનમલવાગિરિ-ચોપાઈ' (ર. ઈ. ૧૬૪૮) અને 'વસુદેવ-રાસ' (ર. ઈ. ૧૭૦૬)ને આધારે કવિનો ક્વનકાળ ઈ. ૧૬૪૮થી ઈ. ૧૭૦૬ સુધીનો ૫૬ વર્ષનો નિશ્ચિત થાય છે. જિનહર્ષને નામે નોંધાયેલ 'સમેત શિખરજિન-સ્તવન' (ર. ઈ. ૧૬૪૪) આ કવિની અધિકૃત કૃતિ ગણીએ તો કવિના ક્વનકાળની પૂર્વ મર્યાદા થોડી આગળ ખસે. ઉપરાંત કવિ ઈ. ૧૭૦૬ પછી પણ હયાત હોવાનું નોંધાયું છે અને ઈ. ૧૭૨૩નું શંકાસ્પદ રચનાવર્ષ ધરાવતી 'નિમિ-ચરિત્ર' એ કૃતિ પણ એમને નામે નોંધાયેલી છે.

જિનહર્ષે દીક્ષા જિનરાજસૂરિ પાસે લીધી હતી. ઈ. ૧૬૭૯ સુધી રાજસ્થાનમાં અને ત્યારબાદ આયુધ્યના અંત સુધી તેઓ પાટણમાં રહ્યા જણાય છે. 'સત્યવિજયનિર્વાણ-રાસ' જેવી કૃતિ બતાવે છે કે જિનહર્ષે ગચ્છમત્વનો ત્યાગ કર્યો હતો. જીવનના પાંચવા કાળમાં વ્યાધિમાં સપડતાં તેમની પરિચર્યા પણ તપગચ્છના વૃદ્ધિવિજયજીએ કરી હતી. અવસાન પાટણમાં.

પ્રારંભકાળમાં મુખ્યત્વે રાજસ્થાની અને હિંદીમાં અને પછીથી મુખ્યત્વે ગુજરાતીમાં રચના કરનાર આ કવિનું સાહિત્યસર્જન વિપુલતા તેમ જ ગુણવત્તાની દૃષ્ટિએ ધ્યાનાર્હ છે. કવિ પ્રાચીન-મધ્યકાલીન સંસ્કૃત-પ્રાકૃત-અપભ્રંશ-ગુજરાતી, જૈન તેમ જ જૈનેતર કાવ્યપરંપરાથી સારી રીતે અભિજ્ઞ જણાય છે. કવિની ધર્મોબધી કૃતિઓ તેમના સુંદર હસ્તાક્ષરમાં પ્રાપ્ત થાય છે તે હકીકત તેમની રુચિની દ્યોતક છે, તો તેમની કૃતિઓમાં મળતા રાગનિર્દેશો તેમની સંગીતની જાણકારીનો સંકેત કરે છે. કવિએ પ્રયોજેલ દેશીઓ અને છંદનું વૈવિધ્ય તેમની કૃતિઓની અસાધારણ ગૈયતાની સાખ પૂરે છે.

કવિની રચનાઓમાં જૈનધર્મના ઘણા વિષયોને આવરી લેતી રાસાત્મક રચનાઓનું પ્રમાણ ઘણું મોટું છે અને તેમની કથારસ ન્યાયવાની હથોટી સામળનું સ્મરણ કરાવે તેવી છે. એમની સઘળી રાસકૃતિઓ દુહાદેશીબદ્ધ છે અને એમાં દેશીઓનું વૈવિધ્ય

અત્યંત નોંધપાત્ર છે. એમની ૯ રાસકૃતિઓ મુદ્રિત મળે છે. તેમાંથી ૯ ખંડ, ૨૧૭ ઢાળ અને ૮૬૦૦ જેટલી કડીઓનો 'શત્રુંજયમાહાત્મ્ય-રાસ'(ર. ઈ. ૧૬૯૯/સં. ૧૭૫૫, અસાદ વદ ૫, બુધવાર) સૌથી મોટો છે અને ધનેશ્વરસૂરિ વિરચિત 'શત્રુંજય-માહાત્મ્ય'ના અનુવાદ રૂપે શત્રુંજય તીર્થનો વીગતપ્રચુર ઇતિહાસ આપે છે. ૧૩૨ ઢાળ અને ૩૨૮૭ કડીનો 'વીસસ્થાનકનો રાસ/પુણ્યવિલાસ-રાસ' (ર. ઈ. ૧૬૯૨/સં. ૧૭૪૮, વૈશાખ સુદ ૩) વીસસ્થાનકનો મહિમા અને તેની વિધિ, સંબદ્ધ કથાઓ સમેત, વર્ણવે છે. ૧૩૦ ઢાળ અને ૨૮૭૬ કડીનો 'કુમારપાલ-રાસ' (ર. ઈ. ૧૬૮૬/સં. ૧૭૪૨, આસો સુદ ૧૦, રવિવાર) ઋષભદાસના આ વિષયના રાસને આધારે થોડાક સંક્ષિપ્તપૂર્વક રચાયેલો છે. ૨૫ ઢાળ અને ૪૭૭ કડીનો 'રાત્રિભોજનનો રાસ/અમરસેન-જયસેનનૃપ-રાસ'(ર. ઈ. ૧૭૦૩/સં. ૧૭૫૯, અસાદ વદ ૧) ચક્રવા-ચક્રવીના પૂર્વાવતારમાં રાત્રિભોજન ન કરવાને કારણે રાજકુમાર અને રાજકુમારીનો અવતાર પામનાર જયસેન અને જયસેનાનું વૃત્તાંત વર્ણવે છે. દિવ્ય વિદ્યાઓ પ્રાપ્ત કરીને, જયસેનાએ ધારેલી વાત પૂરી કરી અને પરણનાર જયસેનની આ કથા કેટલાંક વર્ણનો, મનોભાવોનાં સ્ફુટ વિસ્તૃત આલેખનો અને સુભાષિતોની ગૂંચણીને કારણે રસપ્રદ બને છે. એ જ રીતે પૂર્વભવમાં મુનિઓને વસ્ત્રદાન કરેલું તેના ફળસ્વરૂપે બીજા ભવમાં સુખસમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત કરનાર ઉત્તમચરિત્રકુમારની કથા કહેતો, ૨૯ ઢાળ અને ૫૮૭ કડીનો 'ઉત્તમકુમારચરિત્રનો રાસ' (ર. ઈ. ૧૬૮૯/સં. ૧૭૪૫, આસો સુદ ૫) પણ એનાં કથારસ, વર્ણનકૌશલ અને પ્રાસાદિક નિરૂપણથી ધ્યાન ખેંચે છે. આ બંને કૃતિઓમાં કડપાની દેશીમાં ચારણી છટાથી થયેલું યુદ્ધવર્ણન કવિની વર્ણન-શક્તિનો સમુચિત પરિચય કરાવે છે. ૨૨ ઢાળ અને ૪૨૯ કડીની 'આરામશોભા-રાસ' (ર. ઈ. ૧૭૦૫/સં. ૧૭૬૧, જેઠ સુદ ૩) અપરમાને પનારે પડેલી અને નાગદેવતાને બચાવતાં એની કૃપાથી માથે આરામ (=બગીચો) નિરંતર જળુંબતો રહે એવું વરદાન અને તેને કારણે 'આરામશોભા' નામ પામેલી કન્યાની કથા કહેવામાં આવેલી છે. જિતશત્રુ રાજા સાથેના આરામશોભાનાં લગ્ન પછી પણ નાગદેવતા એને અપરમાના દ્રુષમાંથી બચાવે છે. ચમત્કારિક વૃત્તાંતવાળી આ કથા લોકોક્તિઓ તેમ જ લોક-પ્રચલિત દૃષ્ટાંતો વગેરેના આશ્રયથી થયેલાં કેટલાંક મનોભાવનિરૂપણો અને પદ્યબંધની કેટલીક છટાઓથી રસપ્રદ બને છે. હરિબલ માછીની જાણીતી કથા કહેતા ૩૨ ઢાળ અને ૬૭૮ કડીના 'હરિબલ-માછી-રાસ' (ર. ઈ. ૧૬૯૦/સં. ૧૭૪૬, આસો સુદ ૧, બુધવાર) માં પણ કવિની પદબંધની, દૃષ્ટાંતાદિકની તથા મનોભાવનિરૂપણની શક્તિઓ પ્રગટ થાય છે. ૪૯ ઢાળ અને ૮૬૧ કડીનો 'શ્રીપાલ-રાજનો રાસ'(ર. ઈ. ૧૬૮૪/સં. ૧૭૪૦, ચૈત્ર-૭, સોમવાર), તપ-ગચ્છના પંચાસ સત્યવિજયનું ચરિત્રગાન ને ગુણાનુવાદ કરતો ૬ ઢાળ અને ૧૦૬ કડીનો 'સત્યવિજયનિર્વાણ-રાસ'(ર. ઈ. ૧૭૦૦/સં. ૧૭૫૬, મહા સુદ ૧૦), ૧૫ ઢાળ અને ૮૯ કડીની 'વયસ્વામી-ચોપાઈ/ભાસ/સંગ્રહ' (ર. ઈ. ૧૭૦૩/સં. ૧૭૫૯, આસો સુદ ૧), ૧૩ ઢાળ અને ૧૦૫ કડીની 'અવંતીસુકુમાલ ચોપાઈ/પ્રબંધ/સંગ્રહ' (ર. ઈ. ૧૬૮૫/સં. ૧૭૪૧, વૈશાખ/અસાદ સુદ ૮, શનિવાર) - કવિની

જિનહર્ષ : જિનહર્ષ-૧/જસરાજ

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૧૩૧

અન્ય મુદ્રિત રાસકૃતિઓ છે.

આ ઉપરાંત તેમની પાસેથી મળતી રાસકૃતિઓ આ પ્રમાણે છે :
 ૩૭૨ કડીની 'ચંદનમલયાગિરિ-ચોપાઈ'(ર.ઈ.૧૬૪૮/સં. ૧૭૦૪,
 વૈશાખ સુદ ૫, ગુરુવાર), ૩૧ ઢાળ અને ૧૦૩૪ કડીની 'કુસુમશ્રી-
 રાસ/ચોપાઈ' (ર.ઈ.૧૬૫૧ કે ૧૬૫૮/સં.૧૭૦૭, માગશર વદ
 ૧૧ કે સં.૧૭૧૫, માગશર વદ ૧૩), 'ગજસિંહચરિત્ર-ચોપાઈ' (ર.ઈ.
 ૧૬૫૨), ૩૦ ઢાળની 'વિદ્યાવિલાસ-ચોપાઈ/રાસ'(ર.ઈ.૧૬૫૫/
 સં.૧૭૧૧, શ્રાવણ સુદ ૯, બુધવાર), ૨૧ ઢાળની 'મંગળકલશ-
 ચોપાઈ' (ર. ઈ.૧૬૫૮/સં. ૧૭૧૪, શ્રાવણ/ભાદરવો/આસો વદ ૯,
 ગુરુવાર), 'ગજસુકુમાલ-ચોપાઈ' (ર.ઈ.૧૬૫૮/સં.૧૭૧૪, આસો
 સુદ ૧, મંગળવાર), ૧૦ ઢાળની 'મૃગાપુત્ર-ચોપાઈ/સંધિ' (ર. ઈ.
 ૧૬૫૮/સં.૧૭૧૫, મહા વદ ૧૦, શુક્રવાર), ૩૩ ઢાળ અને
 ૭૦૭ કડીની 'મત્સ્યોદર-ચોપાઈ/રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૬૧ કે ૧૬૬૨/
 સં.૧૭૧૭ કે ૧૭૧૮, ભાદરવા સુદ ૮, રવિવાર), 'રાત્રિભોજન-
 રાસ/હંસકેશવ-ચોપાઈ' (ર.ઈ.૧૬૭૨/સં.૧૭૨૮, આસો સુદ ૧૨),
 ૭૫ ઢાળ અને ૧૩૭૬ કડીની 'શુકરાજ-ચોપાઈ/રાસ' (ર. ઈ.૧૬૮૧/
 સં. ૧૭૩૭, માગશર સુદ ૪), ૩૯ ઢાળ અને ૭૦૯ કડીની
 'રત્નસિંહરાજ-રાસ' (ર.ઈ.૧૬૮૫/સં.૧૭૪૧, પોષ વદ ૧૧),
 ૨૭૧/૩૦૧ કડીની 'શ્રીપાળ-રાસ (નાનો)'(ર.ઈ.૧૬૮૬/સં. ૧૭૪૨
 ચૈત્ર વદ ૧૩), ૨૬ ઢાળ અને ૪૬૩ કડીની 'અમરસેન વયરસેન-
 રાસ' (ર.ઈ.૧૬૮૮/સં.૧૭૪૪, ફાગણ સુદ ૨, બુધવાર), ૨૩
 ઢાળ અને ૪૦૭ કડીની બીજી 'ચંદનમલયાગિરિ-ચોપાઈ/રાસ'
 (ર.ઈ.૧૬૮૮/સં.૧૭૪૪, શ્રાવણ/ભાદરવો/આસો સુદ ૬, ગુરુવાર),
 ૩૫ ઢાળ અને ૭૦૧ કડીની 'હરિશ્ચંદ્ર-રાસ'(ર. ઈ. ૧૬૮૮/સં.
 ૧૭૪૪, આસો સુદ ૫), ૧૨૭ ઢાળ અને ૪૩૦૦ ગ્રંથાગ્રની
 'ઉપમિતભવ પ્રખંધ-રાસ'(ર.ઈ.૧૬૮૯/સં. ૧૭૪૫, જ્યેષ્ઠ સુદ ૧૫),
 ૪૨ ઢાળ અને ૮૮૮ કડીની 'યશોધર-રાસ' (ર. ઈ. ૧૬૯૧/સં.
 ૧૭૪૭, વૈશાખ સુદ/ વદ ૮), ૪૧ ઢાળની 'મૃગાંકલેખા-રાસ'
 (ર. ઈ. ૧૬૯૨/સં.૧૭૪૮, અસાડ વદ ૯), ૩૯ ઢાળ અને ૮૫૦
 કડીની 'અમરદત્તમિત્રાનંદ-રાસ' (ર. ઈ. ૧૬૯૩/સં. ૧૭૪૯, ફાગણ
 વદ ૨, સોમવાર), ૨૪ ઢાળ અને ૪૫૭ કડીની 'ઋષિદત્તા-રાસ'
 (ર. ઈ. ૧૬૯૩/સં. ૧૭૪૯, ફાગણ વદ ૧૨, બુધવાર), ૨૧ ઢાળ
 અને ૩૮૨ કડીની 'સુદર્શન શેઠ-રાસ' (ર. ઈ.૧૬૯૩/સં. ૧૭૪૯,
 ભાદરવા સુદ ૧૨, શુક્રવાર), ૪૩ ઢાળ અને ૭૫૮ કડીની
 'અજિતસેન કનકાવતી-ચોપાઈ/રાસ'(ર.ઈ.૧૬૯૫/નં. ૧૭૫૧, મહા
 વદ ૪), ૪ પ્રસ્તાવ, ૧૪૨ ઢાળ અને ૩૦૦૬ કડીની 'મહા-
 બલમલય સુંદરી-રાસ' (ર. ઈ. ૧૬૯૫/સં. ૧૭૫૧, આસો સુદ ૧,
 સોમવાર), ૨૬/૨૭ ઢાળ અને ૬૦૫ ગ્રંથાગ્રની 'ગુણકરંડ ગુણા-
 વલી-ચોપાઈ/રાસ'(ર.ઈ.૧૬૯૫/સં.૧૭૫૧, આસો વદ ૨), ૧૫૮
 કડીની 'સૌભાગ્યપંચમી-સ્તવન'(ર.ઈ.૧૬૯૬), ૩૫૩૩ ગ્રંથાગ્રની
 'મુનિપતિ-ચરિત્ર' (ર. ઈ. ૧૬૯૮/સં. ૧૭૫૪, ફાગણ સુદ ૧૧),
 ૩૧ ઢાળ અને ૬૨૭ કડીની 'રત્નચૂડામુનિ-રાસ' (ર. ઈ. ૧૭૦૧/સં.
 ૧૭૫૭, આસો સુદ ૧૩, શુક્રવાર), ૧૧ ઢાળ અને ૭૯ કડીની
 'અભયકુમાર-રાસ' (ર.ઈ.૧૭૦૨/સં. ૧૭૫૮, શ્રાવણ સુદ ૫,
 સોમવાર), ૪૮૦ કડીની 'શીલવતી-રાસ' (ર.ઈ.૧૭૦૨/સં. ૧૭૫૮,
 ભાદરવા સુદ ૮), ૧૯ ઢાળ અને ૩૨૮ કડીની 'કલાવતી-રાસ'(ર.ઈ.

૧૭૦૩), ૩૬ ઢાળ અને ૭૭૦ કડીની 'રત્નશંખર રત્નાવતી-રાસ'
 (ર.ઈ.૧૭૦૩/સં. ૧૭૫૯, મહા સુદ ૨), ૩૩ ઢાળ અને ૬૦૪
 કડીની 'રત્નસારનુપ-રાસ' (ર.ઈ.૧૭૦૩/સં. ૧૭૫૯, પ્રથમ શ્રાવણ
 વદ ૧૧, સોમવાર), ૧૭ ઢાળ અને ૧૫૧ કડીની 'સ્મૃતિભદ્ર-સગ્રય'
 (ર.ઈ.૧૭૦૩/સં.૧૭૫૯, આસો સુદ ૫, મંગળવાર), ૪ અધિકાર,
 ૮૦ ઢાળ અને ૧૬૫૭ કડીની 'જંબૂસ્વામી-રાસ'(ર.ઈ.૧૭૦૪/
 સં.૧૭૬૦, જ્યેષ્ઠ વદ ૧૦, બુધવાર), ૧૪ ઢાલ અને ૮૬૯ કડીની
 'શ્રીમતી-રાસ' (ર. ઈ. ૧૭૦૫/સં.૧૭૬૧, મહા સુદ ૧૦), ૨૯ ઢાળ
 અને ૨૧૪ કડીની 'નર્મદાસુંદરીમહાસતી-સગ્રય' (ર.ઈ. ૧૭૦૫/સં.
 ૧૭૬૧, ચૈત્ર વદ ૪, સોમવાર), ૫૦ ઢાળ અને ૧૬૩ કડીની
 'વસુદેવ-રાસ' (ર.ઈ.૧૭૦૬/સં.૧૭૬૨, આસો સુદ ૨, રવિવાર),
 ૪ ખંડ અને ૧૦૭૮ કડીની 'નેમિ-ચરિત્ર' (ર. ઈ. ૧૭૨૩/સં
 ૧૭૭૬?, અસાડ સુદ ૧૩), અને 'વિત્તસેનપદ્માવતી-ચોપાઈ.'
 કવિની અન્ય દીર્ઘ કૃતિઓમાં ૭૯ કડીની 'અભયસારમુનિ-
 ઢાળિયાં', ૪ ઢાળ અને ૪૪ કડીની 'મૈથકુમારનાં ઢાળિયાં' (મુ.),
 સંભવતઃ ૩ વીસી (ર મુ.-ર.ઈ.૧૬૭૧/સં.૧૭૨૭, મહા/ચૈત્ર
 સુદ ૮ તથા ર.ઈ. ૧૬૮૯/સં. ૧૭૪૫, દ્વિતીયા વૈશાખ સુદ ૩),
 ૬૭ કડીની 'જનપ્રતિમા દુઠકરણ હૂડી-રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૬૯/સ.
 ૧૭૨૫, માગશર-), ૨ ઢાળ અને ૩૪ કડીની 'કવિયુગ-આખ્યાન'
 (મુ.), ૫ ઢાળ અને ૩૦ કડીની 'ચિલાતીપુત્ર-સગ્રય' (મુ.),
 ૧૫ ઢાળ અને ૨૦૮ કડીની 'દશવૈકલિસૂત્ર-દશ અધ્યયન-ગીત'
 (ર. ઈ.૧૬૮૧/સં.૧૭૩૭, આસો સુદ ૧૫), ૧૧ ઢાળ અને ૯૮
 કડીની 'શિયળ-નવવાડ-સગ્રય' (ર. ઈ.૧૬૭૨/સં. ૧૭૨૯, ભાદરવા
 વદ ૨; મુ.), ૭૨ કડીની 'જીવ ઉત્પત્તિની સગ્રય' (મુ.), ૭ ઢાળ
 અને ૭૦ કડીની 'સમક્તિ-સત્તરી-સગ્રય'(ર.ઈ.૧૬૮૦/સં. ૧૭૩૬,
 શ્રાવણ/ભાદરવો/આસો સુદ ૧૦; મુ.), ૧૯ ઢાળની 'જ્ઞાતાસૂત્ર-સગ્રય'
 (ર. ઈ. ૧૬૮૦/સં. ૧૭૩૬, ફાગણ વદ ૭), ૫૦ કડીની 'પાર્શ્વનાથ
 દશભવગભિત-સ્તવન'(મુ.), ૫ ઢાળ અને ૨૧ કડીની 'આદિ-
 નાથ-સ્તવન' (મુ.), ચંદ્રાવળાની ૨૮ કડીની 'આદિનાથબુલ્લ-
 સ્તવન'(ર.ઈ.૧૬૮૨/સં.૧૭૩૮, મહામાસ -; મુ.), 'પાર્શ્વનાથ-દોષક-
 છત્રીસી', (મુ.) 'ઋષિ-બત્રીસી-સગ્રય' (મુ.) ૪ ઢાળ અને ૨૪
 કડીની 'મૌનએકાદશી-સ્તવન' (મુ.), 'ગૌતમસ્વામી-પચીસી' (મુ.),
 'આહારદોષ-છત્રીસી'(ર. ઈ.૧૬૭૧/સં. ૧૭૨૭, અસાડ વદ ૧૨),
 'સુગુરુ-પચીસી' (મુ.), 'વૈરાગ્ય-છત્રીસી', 'કુગુરુપચીસી' (ર. ઈ.
 ૧૬૭૩; મુ.), 'કવિન્વ-બાવની' (ર. ઈ. ૧૬૯૨; મુ.), ૩૭
 કડીની 'મહાવીર-છંદ', ૨૯ કડીની 'ગણેશજીનો છંદ', 'છંદારા-
 સ્તવન' તેમ જ હિંદીમાં કવિતની ૨૧ કડીની 'ચોબોલીકથા'
 (મુ.), દુહામાં 'નંદ-બહુતરી/વિરોચન મહેતાની વારતા' (ર. ઈ.
 ૧૬૫૮/સં. ૧૭૧૪, કારતક-; મુ.), 'સીતામુદ્રણ', ૨ ચોવીસી (૧ની
 ર.ઈ. ૧૬૮૨/સં. ૧૭૩૮, ફાગણ વદ ૧; બંને મુ.), સર્વેયામાં
 'કંકર-બાવની/માનુકા-બાવની/-સરાજ-બાવની' (ર.ઈ.૧૬૮૨/ સં.
 ૧૭૩૮, ફાગણ વદ ૭, ગુરુવાર; મુ.), 'દોહા-બાવની' (ર.ઈ.
 ૧૬૭૪/સં. ૧૭૩૦, અસાડ સુદ ૯; મુ.), 'ઉપદેશ-છત્રીસી'
 (ર. ઈ. ૧૬૫૭; મુ.), 'બોધક-છત્રીસી' (મુ.), સર્વેયાની ૨૮ કડીની
 'પાર્શ્વનાથઘર-નિશાણી' (મુ.) તથા રાજસ્થાની ભાષામાં ૪૭
 કડીની ('ફલોધી) પાર્શ્વનાથબુલ્લ-સ્તવન/છંદ' (મુ.), દુહાસોરઠાની

૧૦૬ કડીની 'પ્રેમપત્રિકા'(મુ.) વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

આમાંથી ચોવીસીઓ તથા વીસીઓમાં પ્રેમભક્તિના ભાવનો આશ્રય લેવામાં આવ્યો છે તે ધ્યાન ખેંચે છે. ૧ વીસી તો ઢાળ અને ધ્રુવાના વૈવિધ્યભર્યા ગરબાઓ રૂપે રચાયેલી છે અને તેમાં તીર્થંકરનાં જન્મ, નગરાગમન આદિ પ્રસંગોને અનુલક્ષીને, સખીને કે કંથને સંબોધન રૂપે એમનાં રૂપ અને પ્રભાવનું કે પોતાના ભક્તિભાવ કે ગુરુભાવનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. એમાં કેટલોક આત્મબોધ પણ છે. બાવની વગેરે પ્રકારની કૃતિઓ ઉપદેશાત્મક છે. 'પ્રેમપત્રિકા' પ્રભુને લખાયેલ પત્ર રૂપે (પ્રભુરૂપી) સાંજનના સ્નેહનો મહિમા પ્રગટ કરતી કૃતિ છે.

જિનહર્ષ સ્તવન, સત્રાય, ગીત, પંડરતિથિ, બારમાસ, ચોમાસા, હિમાલી, પ્રલેલિકા વગેરે પ્રકારની અનેક કૃતિઓ (ઘણી મુ.) ગુજરાતી, રાજસ્થાની તેમ જ હિંદીમાં રચેલી છે. કવચિત્ તેમણે સિંધી-પંજાબીમાં પણ કૃતિ રચી છે. એ બધામાં દેશીઓ અને સવૈયા આદિ છંદોના વિનિયોગથી મનોરમ ગેયતા સિદ્ધ થયેલી છે. તે ઉપરાંત તેમાં પ્રાસાદિક ભાવમય નિરૂપણો પણ પ્રાપ્ત થાય છે. ભાવમયતાની દૃષ્ટિએ નેમિરાજિ/મતીવિષયક ગીતો - જેમાં બારમાસ અને પત્રનો પણ સમાવેશ થાય છે - તે ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે. બારમાસ તથા ૧૫ તિથિની દુહાબદ્ધ રાજસ્થાની રચનાઓમાં તો સામાન્ય નાયક-નાયિકાને કેન્દ્રમાં રાખીને વિરલ-ભાવનું આલેખન થયું છે. પાર્શ્વનાથ અને સ્થૂલભદ્રવિષયક તેમ જ જીવપ્રબોધનો વિષય લઈને પણ આ કવિએ બારમાસ રચ્યા છે તે બતાવે છે કે રૂઢ કાવ્યરૂપોને પણ એ કેવા વૈવિધ્યથી વાપરી શકે છે. ચોમાસાનો કાવ્યપ્રકાર નિપજાવવા ઉપરાંત એમણે વરસાદ, રાધાકૃષ્ણ, ચૌવન, માનિની સી વગેરે વિષયોની દુહા, કવિત વગેરે પ્રકારની કુટકળ રચનાઓ પણ કરી છે.

કવિએ ગદ્યમાં ૧૧૫૦ ગ્રંથાગ્રનો 'સ્નાત્રપૂજા પંચાથિકા-બાલાવબોધ', ૬૦૫ ગ્રંથાગ્રનો 'દીપાલિકાકલ્પ-બાલાવબોધ', ૨૦૧ ગ્રંથાગ્રનો 'મૌનએકાદશી-બાલાવબોધ' અને 'જ્ઞાનપંચમીકથા-બાલાવબોધ' રચેલ છે.

કૃતિ : ૧. આરામશોભા રાસ, સં. જ્યંત કોકારી, કીર્તિદા જોશી; ઈ. ૧૯૮૩ (+ સં.); ૨. ઉત્તમકુમાર ચરિત્ર રાસ, પ્ર. ભીમસિંહ માણેક, ઈ. ૧૯૦૭ (+ સં.); ૩. કુમારપાળ રાજનો રાસ, પ્ર. મોહનલાલ દલસુખરામ, ઈ. ૧૯૭૬; ૪. રાત્રિભોજન પરિહારક રાસ, પ્ર. ભીમસિંહ માણેક ઈ. ૧૯૮૭; (૩જી આ.) ૫. વીસ સ્થાનકનો રાસ, પ્ર. ભીમસિંહ માણેક, ઈ. ૧૯૦૦; ૬. શ્રીપાળ રાજક રાસ; સં. કેશરમુનિ મહારાજ, સં. ૧૯૮૩; ૭. જિનહર્ષ ગ્રંથાવલી, સં. અગરચંદ નાહટા, સં. ૨૦૧૮ (+ સં.); ૮. આકામહોદધિ : ૩ (+ સં.), ૪ (+ સં.); ૯. જૈઓરાસમાળા : ૧ (+ સં.); ૧૦. જૈસસંગ્રહ (ન.); ૧૧. મોસસંગ્રહ; ૧૨. જૈન સત્યપ્રકાશ, નવે. અને ડિસે. ૧૯૩૯-'કવિત્વબાવની', સં. અંબાલાલ પ્રે. શાહ (+ સં.).

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૩. જૈગુકવિઓ : ૨, ૩(૨); ૪. જૈહાપ્રોસ્ટા; ૫. ફોહનામાવલિ; ૬. મુપુગુહ-સૂચી; ૭. લીહસૂચી; ૮. હેજૈજાસૂચિ : ૧. [ચ.થે.]

જિનહર્ષ-૨ : જિનેન્દ્રસાગર

જિનહર્ષ-૨ [ઈ. ૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ - અવ. ઈ. ૧૮૩૬/સં. ૧૮૮૨, કારતક વદલ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનેન્દ્રસૂરિના પટ્ટધર. જન્મ વાલીવા ગામમાં. પિતા તિલોકચંદ શાહ. માતા તારાદેવી. ગોત્ર મીદડિયા વોરા. ઈ. ૧૭૮૫માં દીક્ષા. દીક્ષાનામ હિતરંગ. સૂરિપદ ઈ. ૧૮૦૦માં. મંગેવરમાં અનશનપૂર્વક અવસાન. તેમણે ૩૬૦ ગ્રંથાગ્રની 'વિશ્વતિસ્થાનક-પૂજા' (ર. ઈ. ૧૮૧૬/સં. ૧૮૭૨? - "વરસચંદ્ર દિનેન્દ્ર હરિમુખ વિધિ નયન સ્થિતિ મિતિ", ભાદરવા સુદ ૫, રવિવાર), ૪ કડીની 'આદિજિનની સ્તુતિ' (મુ.) અને ૧૫ કડીનું 'શ્રીસિદ્ધાચલ-સ્તવન' (મુ.) એ કૃતિઓ રચી છે.

કૃતિ : ૧. અરનસાર; ૨. જૈકાપ્રકાશ : ૧.

સંદર્ભ : ૧. આકામહોદધિ : ૪; ૨. જૈગુકવિઓ : ૩(૧);

૩. હેજૈજાસૂચિ : ૧.

[ચ.થે.]

જિનહર્ષશિષ્ય [ ] : જૈન. ૨૪ કડીની,

અપભ્રંશપ્રધાન ગુજરાતી ભાષામાં રચાયેલી 'કાલસ્વરૂપવિચાર-ગભિત પાર્શ્વનાથ-વિનતી' (લે. સં. ૧૮મી સદી અનુ.) ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેજૈજાસૂચિ : ૧.

[કી.જે.]

જિનહર્ષસૂરિ [ઈ. ૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધ] : જૈન સાધુ. 'જ્ઞપિમંડન પ્રકરણ' (ર. ઈ. ૧૫૦૩) અને 'ઉત્તમકુમાર-રાસ' (ર. ઈ. ૧૫૨૪) ના કર્તા. કૃતિનો રચનાસમય જોતાં આ કવિ ખરતરગચ્છના જિનસમુદ્રસૂરિના પટ્ટધર જિનહર્ષસૂરિ (જ. ઈ. ૧૪૬૮ - અવ. ઈ. ૧૫૨૬) હોવાની સંભાવના છે. આ જિનહર્ષસૂરિ સેત્રાવાના વતની. ચોપડા-ગોત્રીય મેઘરાજના પુત્ર હતા. માતા કમલાદેવી. દીક્ષા ઈ. ૧૪૭૮માં. દીક્ષાનામ ધર્મરંગ. સૂરિપદ ઈ. ૧૪૯૯. ભટ્ટારકપદ ઈ. ૧૫૦૦. આ આચાર્યે બાદશાહ સિકંદર લોદીને પ્રભાવિત કરેલા. અવસાન ઘાટણમાં. એમણે સંસ્કૃતમાં 'આચારંગ સૂત્ર દીપિકા' (ર. ઈ. ૧૫૨૬) રચેલી છે.

સંદર્ભ : ૧. જૈજૈકસંગ્રહ; ૨. જૈન પરંપરાનો ઇતિહાસ :

૨; ૩. જૈગુકવિઓ : ૨ - 'જૈનગચ્છેની ગુરુપટ્ટાવલીઓ'; ૪.

ડિકેટલોગભાવિ; ૫. હેજૈજાસૂચિ : ૧.

[શ્ર.ત્રિ.]

જિનેન્દ્રસાગર [ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તથગચ્છના જૈન સાધુ.

વિજયક્ષમાની પરંપરામાં જયવંતસાગરના શિષ્ય. ક્યારેક આ કવિ જૈનેન્દ્રસાગર નામથી પણ ઉલ્લેખાયા છે. એમની કૃતિઓ ઈ. ૧૭૨૪ - ઈ. ૧૭૩૧ વચ્ચેનાં રચનાવર્ષો દેખાડે છે. ૨૦ કડીની 'વિજયદયાસૂરિ-સત્રાય' (ર. ઈ. ૧૭૩૧/સં. ૧૭૮૭, ફાગણ સુદ ૩), ૪ કડીની 'પર્યુષણની થોય', 'અષ્ટાપદજિન-સ્તવન', ૩ ઢાળનું 'મૌનએકાદશી-સ્તવન', 'ઢૂઢક-પચીસી' અને 'નવપદ/સિદ્ધચક-સ્તવનો' માંના કેટલાંક સ્તવનો - આ કવિની મુદ્રિત કૃતિઓ છે. એમનાં સ્તવનોમાં ગ્રજની અસરવાળી ભાષા તથા લયમધુર બાની નોંધપાત્ર છે. આ ઉપરાંત 'જ્ઞપભ-સ્તવન' (ર. ઈ. ૧૭૨૪/સં. ૧૭૮૦, ફાગણ સુદ ૯), 'ચિતામણિ પાર્શ્વનાથ-સ્તવન' (ર. ઈ. ૧૭૨૫/સં. ૧૭૮૧, ચૈત્ર સુદ ૧૫), ૬૦ કડીનું 'ત્રિભુવન શાશ્વતા-જિનચૈત્યબિભસંખ્યા-સ્તવન' અને આબુગઢ, નેમિનાથ,

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૧૩૩

મહાવીર, સીમંધર વગેરે વિશેનાં સ્તવનો, ગીના તથા 'પંચમી-સ્તુતિ' અને ૬૨ કડીની 'વિનયક્ષમાસૂરિનોસલોકો', 'વિનયલક્ષ્મીસૂરિનો સલોકો' એ કૃતિઓ પણ કવિએ રચી છે.

કૃતિ : ૧. ચૈતન્યસ્તવ : ૩; ૨. જિભપ્રકાશ; ૩. જૈનસંગ્રહ; ૪. નવપદની પૂજા (અર્થ સહિત) તથા શ્રી નવપદ ઓળીની વિધિ, પ્ર. શ્રી જૈનધર્મ પ્રસારક સભા, સં. ૧૯૯૬; ૫. પૂજાસંગ્રહ, પ્ર. ધીરજલાલ પા, શ્રીકૃ, ઈ, ૧૯૩૬; ૬. સમ્મન્નિત્ર (અ); ૭. સૂર્યપુર સસમાળા, સં. કેશરીચંદ હી. અવેરી, ઈ. ૧૯૪૦.

સંદર્ભ : ૧. જૈનગૂકવિઓ : ૨, ૩(૨); ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [ચ.સો.]

જિનેશ્વર(સૂરિ) : આ નામે 'રાયપસેણી-ચોપાઈ' (૨. ઈ. ૧૬૫૩/સં. ૧૭૦૮, અસાડ સુદ ૩) મળે છે. સમયદૃષ્ટિએ જોતાં એને જિનેશ્વરસૂરિ-૧ની રચના ગણી શકાય કે કેમ તે પ્રશ્ન છે. તે ઉપરાંત આ જ રચનાવર્ષ સાથે આ કૃતિ જિનરંગસૂરિશિષ્ય જિનચંદ્રને નામે પણ નોંધાયેલી મળે છે. તેથી કનૃત્વ સંદિગ્ધ બને છે. આ ઉપરાંત ૩૦ કડીની ૧ ચર્ચરી જિનેશ્વરસૂરિની નામછાપવાળી મળે છે. તેને ઈ. ૧૩મી સદીમાં હયાત જિનેશ્વર-સૂરિની રચના ગણવામાં આવી છે. પરંતુ એમાં એટલા જૂના સમયનું ભાષાસ્વરૂપ જોવા મળતું નથી.

સંદર્ભ : ૧. જૈન સત્યપ્રકાશ, જન્યુ. ૧૯૪૬ - 'જેસલમેરકે જૈન જ્ઞાનભંડારોં કે અન્યત્ર અપ્રાપ્ય ગ્રંથોકી સૂચી', સં. અગરચંદ નાહટા; ૨. જૈનગૂકવિઓ : ૩(૧). [ચ.સે.]

જિનેશ્વર(સૂરિ)-૧[ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : ખરતરગચ્છની વેગડ-શાખાના જૈન સાધુ. જિનગુણપ્રભસૂરિ (જ. ઈ. ૧૫૦૯-અવ. ઈ. ૧૫૯૯)ના શિષ્ય. તેમણે તેમના ગુરુના અવસાન પર્વતના સમગ્ર ચરિત્રને વર્ણવતા, વિવિધ દેશીઓ પ્રયોજતા ૬૧ કડીના 'જિનગુણપ્રભસૂરિપ્રબંધ-ધવલ' (મુ.)ની રચના કરી છે.

કૃતિ : ઐજૈકાસંગ્રહ (+ સં.).

સંદર્ભ : જૈનગૂકવિઓ : ૩(૨). [ચ.સે.]

જિનોદય(સૂરિ)-૧[જ. ઈ. ૧૩૧૯-અવ. ઈ. ૧૩૭૬/સં. ૧૪૩૨, ભાદરવા સુદ/વદ ૧૧] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનકુશલસૂરિશિષ્ય. પાલણપુરના વતની. ગોત્રમાલહ. પિતા રુદ્રપાલ શાહ. માતા ધારલદેવી. મૂળ નામ સમર. ઈ. ૧૩૨૬માં દીક્ષા. દીક્ષાનામ સોમપ્રભ. ઈ. ૧૩૫૦માં વાચનાચાર્યની પદવી. અવસાન પાટણમાં. તેમણે 'ત્રિવિક્રમ-રાસ' (૨. ઈ. ૧૩૫૯) રચેલ છે.

સંદર્ભ : ૧. જૈનગૂકવિઓ; ૨. જૈનગૂકવિઓ : ૧, ૨. [ચ.સે.]

જિનોદય(સૂરિ)-૩[ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. ભાવલર્ષસૂરિ-જિનતિલકસૂરિ અને જયતિલકસૂરિના શિષ્ય. કવિની બન્ને કૃતિઓ આ રીતે ૨ જુદા ગુરુનામ બતાવે છે ને એ નામો યથાર્થ હોવાનું સમર્થન અન્યત્રથી મળે છે તેથી બન્ને કૃતિઓના કર્તા જુદા હોવાનો પણ વલેમ જાય. અનુકંપાદાન-વિષયક ૨૭ ઢાલની 'ચંપકચરિત્ર/વૃહદંત-ચોપાઈ' (૨. ઈ. ૧૬૧૩/સં. ૧૬૬૯, કારતક સુદ ૧૩) તથા અસાઈતની 'હંસાઉલી'ને

૧૩૪ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

અનુસરતી દુહાદેશીબદ્ધ ૪ ખંડ અને ૯૧૯ કડીની પ્રાસાદિક કથાકથનયુક્ત 'હંસરાજવચ્છરાજ-ચોપાઈ/રાસ'(૨. ઈ. ૧૬૨૪/ સં. ૧૬૮૦, આસો સુદ ૧૦, રવિવાર; મુ.) એ કૃતિઓનો કર્તા.

કૃતિ : હંસરાજવચ્છરાજનો રાસ, પ્ર. શ્રાવક ભીમસિંહ માણેક, ઈ. ૧૯૨૫(છઠ્ઠી આ).

સંદર્ભ : ૧. જૈનગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૨. જૈનપ્રોસ્ટા; ૩. મુપુગૂહસૂચી; ૪. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [ચ.સે.]

જિનોદય(સૂરિ)-૩[ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગચ્છની વેગડ-શાખાના જૈન સાધુ. ગુણસમુદ્રસૂરિના પરંપરામાં જિનસુંદર-સૂરિના શિષ્ય. 'સુરસુંદરીઅમરકુમાર-રાસ/સુરસુંદરીસુરકુમાર-રાસ' (૨. ઈ. ૧૭૧૩/સં. ૧૭૬૯, શ્રાવણ-), 'પંચાખ્યાન-બાલાવબોધ (બીજક સાથે)'(૨. ઈ. ૧૭૧૬/સં. ૧૭૭૨, ચૈત્ર વદ ૧૩, મંગલ/શુક્રવાર), 'અંજના હનુમાન-ચોપાઈ' (૨. ઈ. ૧૭૧૭/સં. ૧૭૭૩, મહા સુદ-), 'સુયગડાંગ-બાલાવબોધ' તથા હિન્દીમાં 'ચોવીસીજનસવૈયા'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈન સત્યપ્રકાશ, જન્યુ. ૧૯૪૬ - 'જેસલમેરકે જૈન જ્ઞાનભંડારોં કે અન્યત્ર અપ્રાપ્ય ગ્રંથોકી સૂચી', સં. અગરચંદ નાહટા; ૨. જૈનગૂકવિઓ : ૨, ૩(૨); ૩. મુપુગૂહસૂચી. [ચ.સે.]

જીતમલ [જ. ઈ. ૧૮૦૪ - અવ. ઈ. ૧૮૮૨] : ત્રેસપંથી જૈન સાધુ. ભીખમજી/ભીખુજીની પરંપરામાં રાયચંદજીના શિષ્ય. અવસાન જ્યપુરમાં.

એમના ૪ ખંડ અને ૬૩ ઢાળનાં 'ભિખુજસ રસાયણ' (૨. ઈ. ૧૮૫૨/સં. ૧૯૦૮, આસો સુદ ૧, શુક્રવાર; મુ.)માં ત્રેસપંથના સ્થાપક ભીખુજીનું ચરિત્ર તથા એમનો ઉપદેશ વીગતે વર્ણવાયા છે. આ ઉપરાંત, ૬૩ કડીની 'ત્રણસો છ બોલની ઢૂંડી' (૨. ઈ. ૧૮૨૪/સં. ૧૮૮૦, વૈશાખ સુદ ૧, બુધવાર; મુ.), ૭૩ કડીની 'નિવેદ્યકરણીની ઢાળ' (૨. ઈ. ૧૮૨૪/સં. ૧૮૮૦, વૈશાખ સુદ ૩, શુક્રવાર; મુ.), ૫૦ કડીની 'અનુકંપા ઢાળ' (૨. ઈ. ૧૮૨૪/સં. ૧૮૮૦, વૈશાખ સુદ ૩, શુક્રવાર; મુ.), 'ચોવીસી'(૨. ઈ. ૧૮૪૪/સં. ૧૯૦૦, આસો વદ ૪), 'ભગવતીસૂત્ર ઢાલબંધ', 'ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રઢાલબંધ', 'દશવૈકલિકસૂત્ર ઢાલબંધ', 'પ્રશ્નોત્તરતત્ત્વબોધ', 'હિમનવરસા', 'દીપજસ', 'જયજસ', 'શ્રાવકરાધના' એ એમની અન્ય કૃતિઓ છે. આ કવિની ઘણી કૃતિઓમાં હિન્દી-રાજસ્થાનીનો ઘણો પ્રભાવ વર્તાય છે.

કૃતિ : ભિખુવિલાસ-

સંદર્ભ : જૈનગૂકવિઓ : ૩(૨). [શ્ર.ત્રિ.]

જીવ : "જીવ લહે ભવયાર" અને "જીવ વરે શિવનારી" એવી પંક્તિઓ ધરાવતી અનુક્રમે 'વીસવિહરમાન જિન-ચૈત્યવંદન' (મુ.) તથા 'આપસ્વભાવની સજાય' (મુ.) એ કૃતિઓમાં 'જીવ' કર્તાનામ ગણવું કે કેમ તે પ્રશ્ન છે. ઉપરાંત એ જીવ કયા છે તે પણ નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

કૃતિ : ૧. જિભપ્રકાશ; ૨. જૈનસંગ્રહ (ન.); ૩. મોસાસંગ્રહ. [કી.જે.]

જીવજી [ઈ. ૧૮૪૮ સુધીમાં] : જૈન. ૭ વ્યસનોની વિનાશકતા વિશેના 'મયણરેહા-રાસ'(વિ. ઈ. ૧૮૪૮)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈનગૂકવિઓ : ૩(૨). [ચ.સો.]

જિનેશ્વર(સૂરિ) : જીવજી

જવણ/જવન : આ નામે 'નમના-સ્તુતિ' (મુ.), 'અવતારનો છંદ' (મુ.), 'પંદરતિથિ માતાની' (મુ.), 'વારનું પદ' (મુ.), ૨ બોધાત્મક પદો(મુ.), ૧૨ પદના 'નંદકિશોરના બારમાસ', 'રામચરિતના મહિના' તથા બીજાં કેટલાંક પદો (થોડાંક મુ.) મળે છે તેના કર્તા ક્યા જવણ છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી. 'જવન' કે 'જવણ' એવી નામછાપ ધરાવતી ઉપર્યુક્ત કૃતિઓમાંની કેટલીક જવણદાસને નામે પણ નોંધાયેલી મળે છે. 'નંદકિશોરના બારમાસ'માં "હો જવણ નંદકિશોર" એ અંતની પંક્તિમાં 'જવણ' ને કર્તાનામ ગણવું કે કેમ એ કોપડો છે. આમાંની કોઈ કૃતિઓના કર્તા અર્વાચીન હોવાની પણ સંભાવના છે. ૨ બોધાત્મક પદોના કર્તા જવણ ઈ. ૧૭૪૪માં હયાત હોવાની માહિતી નોંધાયેલી છે પરંતુ તેનો આધાર સ્પષ્ટ થતો નથી.

કૃતિ : ૧. ગુકાદોહન; ૨. દેવી મહાત્મ્ય અથવા ગરબા સંગ્રહ; ૨, પ્ર. વિશ્વનાથ ગો. દ્વિવંદો, ઈ. ૧૮૮૭; ૩. પ્રાકાવિનોદ; ૧; ૪. બૃકાદોહન : ૬.

સંદર્ભ : ૧. ગુડાયાદી; ૨. કિંદેવોજભાવિ; ૩. ફાહનામાવલિ; ૨; ૪. ફાહનામાવલિ. [ચ.ચે.]

જવણ(દાસી)-૧/ જવણસાહેબ [ન.ઈ. ૧૭૫૦ - અવ. ઈ. ૧૮૨૫/ સં. ૧૮૮૧, આસો વદ ૩૦] : રવિભાણ સંપ્રદાયના ભજનિક સંતકવિ. ભીમસાહેબના નાદશિષ્ય. સૌરાષ્ટ્રમાં ગોંડળ પાસેના ઘોઘાવદરના ચમાર મેઘવાળ. પિતા જગ્યાભાઈ, માતા સામબાઈ અવદંકે દાફડા.

સાંપ્રદાયિક માન્યતા અનુસાર આયુકાળ ઉપર્યુક્ત છે ને તેમણે ઘોઘાવદરમાં સમાધિ લીધી હોવાની હકીકત સ્વીકારાયેલી છે. જવણસાહેબે ૩૫ વર્ષનું આયુષ્ય ભોગવ્યું હતું - એ રીતે તેમનો જન્મ ઈ. ૧૭૮૦માં થયો ગણાય - અને ગિરનારના શેષાવનમાં તેમણે સમાધિ લીધી હતી એવી પણ લોકવાયકા નોંધાયેલી છે પરંતુ એ અધિકૃત હોય એમ જણાતું નથી.

સુખી પરિવારના આ જવણસાહેબને વિશે જે વીંગતો લોકોમાં પ્રચલિત છે તે અનુસાર તેમને જલબાઈ સમેત બે પત્નીઓ હતી. તીવ્ર અધ્યાત્મ જિજ્ઞાસાએ તેમણે એક પછી એક ૧૭ ગુરુઓ બદલ્યા હતા અને છેવટે સંત ભીમને ચરણે જઈને તેઓ ઠક્યા હતા. રાજ્ય તેમ જ સમાજ તરફથી તેમના સંતત્વની થયેલી તાવણીમાંથી તેઓ જે રીતે પાર ઊતર્યા તેની અનેક ચમત્કાર-કથાઓ પણ લોકોમાં પ્રચલિત છે. તેમનાં તન-મનના સૌંદર્યે આકૃષ્ટ ગોરાંદે નામની બાઈને તેમણે સન્માર્ગે ચડાવી હતી. તેઓ રાધાના અવતાર રૂપ મનાતા હતાં અને પોતાને 'દાસી' તરીકે ઓળખાવતા હતા.

'દાસી જવણ' એવી નામછાપ ધરાવતાં આ સંતકવિનાં પદો (ઘણાં મુ.) યૌગિક રહસ્યાનુભૂતિ, પ્રેમલક્ષણભક્તિ, ગુરુમહિમા, ભક્તિવૈરાગ્યબોધ વગેરે વિષયોને આલેખે છે. યૌગિક રહસ્યાનુભૂતિને વર્ણવતાં પદોમાં પ્રભાવકતા છે, તો પ્રેમલક્ષણભક્તિનાં પદોમાં મુલાયમતા અને મધુરતા છે. રૂપકો, વર્ણવનિયત્રો અને તળપદો વાગ્બંગીઓનો આશ્રય લેતી કવિની વાણીમાં હિંદીનો વણાટ છે ને ઘણાં પદો હિંદી ભાષામાં પણ મળે છે.

જવણ/જવન : જવણદાસ-૧/જવણજી

કૃતિ : ૧. દાસી જવણનો પદો, સં. દલપતભાઈ શ્રીમહાઈ ઈ.૧૮૬૬(+સં.); ૨. દાસી જવણસાહેબની વાણી, સં. પ્રેમવંશ ગુરુચરણદાસજી, ઈ.૧૮૭૪(+સં.); ૩. ગુહિવાણી (+સં.); ૪. બૃકાદોહન : ૮; ૫. યોગવેદાંત ભજનભંડાર, પ્ર. પ્રેમવંશ ગોવિંદજીભાઈ પુરુષોત્તમદાસ, ઈ. ૧૮૭૬ (ચોથી આ.) (+સં.); ૬. સતવાણી; ૭. સોસંવાણી (+સં.); ૮. ઊમિનવરચન્દ, ઓંકટો. તથા ડિસે., ૧૮૭૮ તેમ જ અન્યુ.થી જૂન ૧૮૮૦.

સંદર્ભ : ૧. 'જવણ આખ્યાન' જ્ઞાન અખૂટ ભંડાર, સં. ગુંસાઈ રેવાગર પિતાંબરગર, ઈ. ૧૮૧૫; ૨. આગુસંતો : ૧; ૩. ગુસામંથ; ૪. ભાણવીલામુત, સં. પ્રેમવંશ પુરુષોત્તમદાસ માધવ-સાહેબ, ઈ.૧૮૬૫; ૫. રામકબીર સંપ્રદાય, કાન્તિકુમાર ભટ્ટ, ઈ.૧૮૮૨. [ચ.ચે.]

જવણજી-૧ : [ન.ઈ.૧૫૮૩-અવ.ઈ.૧૬૮૧] જુઓ જવણદાસ-૧.

જવણજી-૨ [ઈ.૧૬૫૨માં હયાત] : જૈન સાધુ. ચતુરમુનિના શિષ્ય. 'મંગલકલ્પ-ચરિત્ર' (૨.ઈ.૧૬૫૨)ના કર્તા. કર્તા ભૂલથી જવણસિદ્ધ નામથી પણ નોંધાયા છે.

સંદર્ભ : ૧. કેટલોંગગુરુ; ૨. મુપુગૂડસૂચી. [ર.સો.]

જવણજી(મુનિ)-૩ [ ] : જૈન સાધુ. 'શિવળનું ચોઢાળિયું' (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : વિવિધપુષ્પવાટિકા : ૨, સં. મુનિશ્રી પૂનમચંદ્રજી, ઈ. ૧૮૮૨ (સાતમી આ.). [કી.જે.]

જવણદાસ : આ નામે ગુરુમહિમાનું વર્ણન કરતો 'જ્ઞાન-કકો' (મુ.), ગોપીકૃષ્ણવિરહને વર્ણવતી ૬૪ કડીની 'શ્રુતવેલ', તિથિઓ, વાર, કૃષ્ણભક્તિનાં, શિખામણનાં તથા અન્ય પદ (કેટલાંક મુ.) મળે છે તે ક્યા જવણદાસ છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી. જુઓ જવણ.

કૃતિ : ૧. પ્રાકાસુધા : ૪; ૨. બૃકાદોહન : ૮.

સંદર્ભ : ૧. ગુજરાત શાળાપત્ર, જૂન ૧૯૧૦ - 'ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ તથા અપ્રસિદ્ધ કવિઓનાં અપ્રસિદ્ધ કાવ્ય', છગનલાલ વિ. રાવળ; ૨. ગુડાયાદી; ૩. ફાહનામાવલિ. [ચ.ચે.]

જવણદાસ-૧/જવણજી [ન.ઈ.૧૫૮૩ - અવ. ઈ. ૧૬૮૧/સં. સં. ૧૭૩૭, ભાદરવા સુદ ૫] : રામકબીર-સંપ્રદાયની ઉદાધર્મ શાખાના વૈષ્ણવ સંતકવિ. પુનિયાદ ગાદીની જ્ઞાનીજની પરંપરામાં ગોપાલદાસના શિષ્ય. જ્ઞાતિએ લેઉઆ પાટોદાર. ઈ.૧૬૦૪માં ૧૧ વર્ષની ઉંમરે ગોરિયાદ આવાળી માહિતી નોંધાયેલી છે. ઈ. ૧૬૨૭માં ગુરુદીક્ષા. જવણદાસે દ્વારકાની અને પછીથી જગન્નાથ-પુરી, કૈલાસ, કાશી વગેરે ભારતનાં તીર્થધામોની યાત્રા કરી હતી. તેમની ગાદી પુનિયાદમાં હતી પરંતુ ઘણાં વર્ષો તેઓ શાહપુરામાં રહ્યા હતા. તેમના જવનના ઘણા ચમત્કારપ્રસંગો નોંધાયેલા છે. અવસાન પુનિયાદમાં.

એમની મહત્ત્વની રચના ગુરુદેવ, વિરહ, પતિવ્રતા, માયા, બ્રહ્મજ્ઞાની વગેરે વિષયો પરના ૨૧ અંગ અને ૧૦૩૩ સાખીઓ ધરાવતી 'સાખી પારાયણ' (મુ.) હિંદી ભાષામાં છે. ગુજરાતીમાં

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ ૧૩૫

૧૭૨ દુહા, અધ્યાત્મ ધનરાજનાં ૨૮ કીર્તનોના સાર રૂપે રચાયેલી ૧ બોધાત્મક કૃતિ (મુ.) તથા 'આદ'ને નામે ઓળખાવાયેલી પ્રસાદ આરોગી વખતે ગાવાની આરતી (મુ.) એ એમની કૃતિઓ મળે છે. જોકે, 'આદ'માં કશી નામછાપ મળતી નથી. 'ભક્તમાલ'ની પ્રિયાદાસની ટીકા પર માહાત્મ્ય મળે છે તે સંભવતઃ એમણે રચેલું છે. તેમણે અન્ય પદો પણ રચ્યાં હોવા જોઈએ પણ તે પ્રાપ્ત થતાં નથી.

કૃતિ : ૧. સાખી પારાયણ, પ્ર. સ્વામી જગદીશચંદ્ર યદુનાથ, સં. ૨૦૩૮; ૨. ઉદાધર્મપંચરત્નમાલા, પ્ર. સ્વામી જગદીશચંદ્ર યદુનાથ, ઈ.૧૯૬૮(ત્રીજી આ.); ૩. ઉદાધર્મ ભજનસાગર, પ્ર. દ્વારકાદાસ ક. પટેલ, ઈ. ૧૯૨૬; ૪. જીવણવાણી, વૈશ્યાખ - જ્યે, ૨૦૩૨ - 'આદ'. [ચ.શે.]

જીવણદાસ-૨[ઈ.૧૭૦૦ આસપાસ] : પીર કાયમુદીન બાવાના શિષ્ય. રતનભાઈના પિત્રાઈ ભાઈ. વડોદરા પ્રાંતના કરજણ-ચોરંદા તાલુકાના પાછિયાપુરામાં વસવાટ. જ્ઞાતિએ પાટીદાર. કવિની કૃતિઓમાં અધ્યાત્મ અનુભવ, અભેદજ્ઞાન, જતિભેદનો તિરસ્કાર, ભક્તિબોધ જેવા વિષયો છે. કવિની ભાષામાં હિંદીનું મિશ્રણ જેવા મળે છે. પોતાને જીવણ મસ્તાન એવી નામછાપથી ઓળખાવતા આ કવિએ ભજનો (૩ મુ.)ની રચના કરી છે.

કૃતિ : ભક્તિસાગર, પ્ર. હરગોવિનદાસ હરકીશનદાસ, ઈ. ૧૯૨૯. [કી.જે.]

જીવણદાસ-૩ [ઈ.૧૭૪૨માં હયાત] : ધોળકાના નિવાસી. સંસારની ઉત્પત્તિ, આત્માનું સ્વરૂપ, મનની નિર્મલતા આદિવિષયક ૧૨ પ્રશ્નોના ઉત્તર નિરૂપતી ૧૨ કડવાં અને ૪૧૦ ચરણની 'ગુરુશિષ્ય-સંવાદ'(૨.ઈ.૧૭૪૨/સં.૧૭૯૮, શ્રાવણ સુદ ૨, ગુરુવાર)ના કર્તા. સંદર્ભ : ૧. ગૂહાપાદી; ૨. ફાલનામાવલિ : ૨. [ચ.શે.]

જીવણદાસ-૪/જીવણરામ[ઈ.૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : જ્ઞાનમાર્ગી કવિ. અખાની ગણાવાયેલી સંતપરંપરામાં લાલદાસના શિષ્ય. 'બ્રહ્મજ્ઞાની', તરીકે જાણીતા આ કવિ પ્રસંગોપાત્ત પોતાના માટે 'પ્રેમસખી' શબ્દ પણ પ્રયોજે છે. મહીતટે આવેલા ખાનપુર(તા. લુણાવાડા)ના વીસા ખડાયતા વણિક. પછીથી તેઓ શિમળિયા (તા. લુણાવાડા)ના નિવાસી થયેલા.

'જીવન-ગીતા'(૨.ઈ.૧૭૬૩) અને 'જીવનરમણ'(૨.ઈ. ૧૭૬૮)ને આધારે કવિનો કવનકાળ ઈ.૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધનો અને એમનો જીવનકાળ પણ એની આસપાસનો નિશ્ચિત થાય છે. એમની ૧૨ પદની ચાતુરીઓના 'પ્રાચીનકાવ્ય ત્રૈમાસિક'માં જ મળતા, સં. ૧૮૦૩ (ઈ.૧૭૪૭)નો નિર્દેશ કરતા પાઠને અધિકૃત ગણીએ તો કવિના જીવન-કવનકાળને ઈ.૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધથી પૂર્વે લઈ જવો પડે. કવિની કૃતિ 'અકલરમણ'માં પણ સં.૧૮૭૨ (ઈ.૧૮૧૬)ના ભાદરવા વદ ૧૪, બુધવાર એમના સિદ્ધિના દિન તરીકે નિર્દેશાયેલ છે પરંતુ આ કૃતિની ઈ. ૧૭૮૧-ની મળતી હસ્તપ્રત અને અન્ય કૃતિઓના રચનાસમય એ હકીકતને શંકાસ્પદ કયાવે છે.

આ જીવણદાસ બાલબ્રહ્મચારી હોવાની, તેમણે ચમત્કારિક સિદ્ધિઓ મેળવી હોવાની, તેમને થોભણ નામનો ભાઈ હોવાની વાતો પ્રચલિત છે, પરંતુ તે દંતકથા કોટિની છે.

જીવણદાસની ૧૨ કૃતિઓ નોંધાયેલી છે. એમની સર્વ કૃતિઓમાં મુખ્ય વેદાંત-અદ્વૈતનું પ્રતિપાદન કરતી, ૨૨ કડવાંની, દોહરા-ઓપાઈ બંધની 'જીવન-ગીતા' (૨.ઈ.૧૭૬૩/સં.૧૮૧૯, શ્રાવણ વદ ૧૩, મંગળવાર); ૯૨ સાખીઓમાં વેદાંત તથા યોગની પરિભાષામાં તત્ત્વવિચાર રજૂ કરતું, ગુરુશિષ્ય-સંવાદરૂપ 'જીવનરમણ' (૨.ઈ.૧૭૬૮/સં. ૧૮૨૪, પોષ વદ ૫, શુક્રવાર); ૩૬૩ સાખીઓમાં જ્ઞાનવૈરાગ્યથી માંડીને શ્રીકૃષ્ણની રાસલીલા પર્યંતના વિષયોને આવરી લેતું 'અકલરમણ'; પ્રેમલક્ષણભક્તિથી યુક્ત ૭ કડવાંનું 'મહીમાહાત્મ્ય' (મુ.); 'ભજનના ખ્યાલ'; નિર્ગુણ બ્રહ્મ 'રહિત પદ'થી સગુણ બ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણ તથા રાધાના સાયુજ્ય સુધીની ભૂમિકાઓ વર્ણવતી ૧૧ પદની ચાતુરીઓ, 'નવચાતુરી' એવું શીર્ષક પણ ધરાવતી, ગુરુશિષ્યસંવાદ રૂપે આત્મજ્ઞાનવિષયક વેદાંતના સર્વ સિદ્ધાંતો સમજાવતી ૧૨ પદની બીજી ચાતુરી (૨.ઈ. ૧૭૪૭/સં. ૧૮૦૩, ફાગણ સુદ ૫, ગુરુવાર, મુ.); અત્રત્ર અવળવાણીના પ્રયોગોવાળી ભક્તિશૃંગારપ્રધાન ૪૧ સાખીઓ; કક્કો-બારાખડી (મુ.); રાધાકૃષ્ણની એકાંતના-નિર્દેશની ભક્તિ-શૃંગારપ્રધાન 'આનંદલીલા'; ૧૭ કડીનો 'હરિનો વિવાહ'; ગણપતિ, બ્રહ્મ, વિષ્ણુ, શિવ, જોગમાયા, શબ્દબ્રહ્મ અને છેલ્લે જ્યોતિ-સ્વરૂપનું વર્ણન કરતું ધોળ તથા અન્ય ધોળ-પદો (કેટલાંક મુ.) છે. જીવણદાસે એમની રચનાઓમાં હિંદીનો પ્રયોગ પણ કર્યો છે. 'અકલરમણ'માંની ભાષા હિંદી-ગુજરાતી મિશ્ર સ્વરૂપની છે. વેદાંતના કૂટ વિષયને પ્રાસાદિક રીતે, સ્વાનુભવની પ્રતીતિ સાથે રજૂ કરવાની આ કવિની ક્ષમતા ધ્યાનર્હ છે.

કૃતિ : ૧. નકાદોહન; ૨. બૃકાદોહન : ૪, ૮; ૩. પ્રાક-ત્રૈમાસિક, અં. ૨, ઈ. ૧૮૯૦; ૪. સ્વાધ્યાય, ઓગસ્ટ ૧૯૬૮—'જીવણદાસકૃત મહીમાહાત્મ્ય', સં. યોગીન્દ્ર જ. ત્રિપાઠી (+સં.). સંદર્ભ : અસંપર્કપરા; ૨. પ્રાકકૃતિઓ; ૩. ગુણપહોલેવાલ : ૨૧—'જીવનગીતા એક પરિચય', યોગીન્દ્ર જ. ત્રિપાઠી; ૪. ગૂહાપાદી. [ચ. શે.]

જીવણરામ : આ નામે 'કૃષ્ણની યાજ', ગરબીઓ તથા નિર્ગુણી પદ નોંધાયેલ છે તે કથા જીવણરામ છે તે નિશ્ચિત થઈ શકતું નથી.

સંદર્ભ : ૧. ગુનૂકલકીકત; ૨. પ્રાકકૃતિઓ. [ચ.શે.]

જીવણરામ-૧ [ઈ.૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : જુઓ જીવણદાસ-૪.

જીવણવિનય(ગણિ) : આ નામે ચંદ્રપિ-મહત્તરની પ્રાકૃત કૃતિ 'સપ્તતિકા કર્મગ્રંથ' પરનો એક સ્તબક (લે. ઈ. ૧૮૫૫) મળે છે તે જીવણવિનય-૧ છે કે કેમ તે નિશ્ચિત થતું નથી.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [ર.સો.]

જીવણવિનય-૧ [ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગરહના જૈન સાધુ. હીરવિનયની પરંપરામાં નિત્યવિનયશિષ્ય જીવણવિનયના શિષ્ય.

આ કવિએ રચેલી 'ચોવીસી' (ર. ઈ. ૧૭૨૭/સં. ૧૭૮૩, ભાદરવા વદ ૧, ગુરુવાર)માંથી ૫ સ્તવનો અને કલશ મુદ્રિત છે. પહુડી છંદની ૧૨ કડીમાં રચાયેલી અન્ય મુદ્રિત કૃતિ 'શંખેશ્વરપાર્શ્વનાથ-છંદ' (ર.ઈ. ૧૭૪૨/સં. ૧૭૮૮, પોષ—૧૩, રવિવાર) ઝડઝમકયુક્ત ડિગળી ભાષાશૈલીની દૃષ્ટિએ લાક્ષણિક છે. 'આલોચનાઅનુમોદન-સગ્રાહ' અને 'વિમલગિરિ-સ્તવન' આ કવિની અન્ય કૃતિઓ છે.

કૃતિ : ૧. જૈગુસારત્નો: ૧ (+સં.); ૨. પ્રાછંદસંગ્રહ.

સંદર્ભ : મુપુગુલસૂચી.

[ર.સો.]

જવણિયો [ ] : આ નામે ૧ સુબોધક સોરઠો મુદ્રિત મળે છે.

કૃતિ : કાઠિયાવાડી સાહિત્ય : ૨, સં. કહાનજી ધર્મસિદ્ધ, ઈ. ૧૯૨૩.

[કી.જો.]

જવન :- જુઓ જવણ.

જવન-૧ [ઈ. ૧૭મી સદી] : પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ. ગોંસાઈ (વિઠ્ઠલનાથજી)ના પુત્રોના ભક્તકવિઓમાંના એક.

સંદર્ભ : પુગુસાહિત્યકારો.

[કી.જો.]

જવન-૨ [ ] : જગજીવનના શિષ્ય. ૧૧ કડીના 'જન-સ્તવન' ના કર્તા.

સંદર્ભ : ડિક્ટેવોગભાઈ : ૧૮(૧).

[કી.જો.]

જવરાજ : આ નામે કેટલીક જૈનેતર કૃતિઓ મળે છે જેમાંની 'દાણવીલાના ૧૫ સવૈયા' નામની કૃતિના કર્તા વૈષ્ણવમાર્ગી હોવાથી તે એની ભાષા અર્વાચીન જણાવાથી એ જવરાજ-૩ થી જુદા હોવાનું અનુમાન થયું છે. કૃષ્ણભક્તિનાં ૩ પદ મુદ્રિત મળે છે તે પણ કદાચ એમનાં હોય. 'બૃહત્ કાવ્યદોહન'માં શિવાનંદને નામે મુદ્રિત થયેલાં શિવપૂજનનાં ૧૦ પદોમાંથી ૩ પદ 'જવરાજ' છાપ દર્શાવે છે, તે એ કવિનું સંન્યાસી થયા પછીનું નામ હોવાનું જણાવાયું છે.

૧૪ કડીની 'મંડપ દુર્ગમંડન) સુપાર્શ્વજન-સ્તવન' (લે.સં. ૧૮મી સદી અનુ.) એ જૈન કૃતિ પણ આ નામે મળે છે.

આ બધી કૃતિઓના કર્તા કયા જવરાજ છે એ નિશ્ચિત થતું નથી.

કૃતિ : બૃકાદોહન : ૫ (+સં.), ૮.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. ગૂહાયાદી; ૩. જ્ઞાહનામા-વલિ : ૨; ૪. હેજેશાસૂચિ : ૧.

[ર.સો.]

જવરાજ-૧ [ઈ. ૧૬૦૭માં લખાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જનચંદ્રસુરિની પરંપરામાં રાજકલશના શિષ્ય. 'સુખમાલાસતી-રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૦૭/સં. ૧૬૬૩, કારતક સુદ ૧૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગુકવિઓ : ૩ (૧).

[ર.સો.]

જવરાજ-૨ [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : લોકગચ્છના જૈન સાધુ. આ કવિએ 'આદિનાથ સ્વામીનું સ્તવન'(ર.ઈ. ૧૬૧૬/સં. ૧૬૭૨,

શ્રાવણ સુદ ૫), 'મહાવીરસ્વામીનું સ્તવન'(ર.ઈ. ૧૬૧૮/સં. ૧૬૭૫ આસો સુદ ૧૦, શુક્રવાર) તથા અન્ય કેટલાંક સ્તવન(જેમાંના ૧ની ર.ઈ. ૧૬૨૧/સં. ૧૬૬૭, ભાદરવા સુદ ૮, મંગળવાર મળે છે) રચ્યાં છે. 'રઘુનાથસ્વામીનું સ્તવન'ની ર.સં. ૧૬૧૮ વિ. ત્યા-દશમી, સોમવાર નોંધાયેલી છે પરંતુ તેમાં છાપભૂલ હોવા સંભવ છે. તેની ર.સં. ૧૬૬૮(ઈ. ૧૬૧૩) હોઈ શકે.

સંદર્ભ : જૈન સત્યપ્રકાશ, ઓક્ટો. ૧૯૪૦—'બાલાપુર ત્યાં નિર્માણ થયેલ તથા લખાયેલ સાહિત્ય', મુનિરાજ શ્રી કંતિરાગરજી.

[કી.જો.]

જવરાજ-૩[ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : વેગમપુર (સુરતનું બેગમ-પુરા ?) ના વતની. અવટકે પંચોળી.

આ કવિની કૃતિઓમાં 'ઈશ્વરપ્રતાપ' (ર. ઈ. ૧૬૭૬/સં. ૧૭૩૨, ફાગણ સુદ ૫, મંગળવાર; મુ.) ગરબીના ઢાળમાં રચાયેલું શિવ-મહિમાનું ૬૩ કડીનું પદ છે; 'કેલાસવર્ણન' (ર.ઈ. ૧૬૭૮/સં. ૧૭૩૪, ચૈત્ર સુદ ૪, શનિવાર; મુ.) કેલાસની શોભા વર્ણવી એનો મહિમા ગાતું, સંસ્કૃત તત્સમ શબ્દોની બહુલતાવાળું ને કાવ્યત્વની દૃષ્ટિએ નોંધપાત્ર ૧૧૭ કડીનું કાવ્ય છે; 'જવને શિખામણ' (મુ.) વૈરાગ્યબોધક અને ભક્તિબોધક ૪૦ કડીનું પદ છે. શિવભક્તિવિષયક આ ત્રણે કૃતિઓ કવિની તત્ત્વજ્ઞાનવિષયક તેમ જ સંસારદર્શનની કીકીક સૂઝ દર્શાવે છે.

કૃતિ : બૃકાદોહન : ૫.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. ગુસારસ્વતો.

[ર.સો.]

જવરાજ-૪ [ઈ. ૧૭ મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : જૈન સાધુ. ગોવિંદના શિષ્ય. ૪૯ કડીની 'ચિત્રસંભૂતિચોદાળિયું' (ર.ઈ. ૧૬૮૬ કે ૧૬૯૦ /સં. ૧૭૪૨ કે ૧૭૪૬, મહા - ૧, સોમવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગુકવિઓ : ૨, ૩(૨).

[ર.સો.]

'જવરાજશેઠની મુસાફરી' [ર.ઈ. ૧૭૪૪/સં. ૧૮૦૦, પોષ સુદ ૧] : ધોળકાના જવરાજ (ભટ્ટ)નું હીર છંદની ચાલમાં રચાયેલું ૮૭ કડીનું આ કાવ્ય (મુ.) પ્રેમાનંદના 'વિવેક વણઝારો'ને અનુસરતી રૂપકકથાની પ્રકૃતિએ અદ્વૈતના જ્ઞાનબોધનું નિરૂપણ કરે છે. શિવ-બ્રહ્મથી જુદા પડી ભવાલ્લિમાં રૂકાવતા, માયાની ભ્રાન્તિમાં ફસાઈ અટવાતા ને છેવટે નિવૃત્તિને વરી ભક્તિ ને જ્ઞાન રૂપી પુત્રો પામીને શિવત્વ સાથે અદ્વૈત પામતા જવતરવની વાત કવિએ શિવરાજના પુત્ર જવરાજ શેઠની વેપાર અર્થે થતી મુસાફરીના વીગતપૂર્ણ ને રસિક વર્ણન રૂપે આલેખી છે. રૂપકકથામાં રૂઢિને જ અનુસરતા ને કાવ્યની છેલ્લી કેટલીક પંક્તિઓમાં કથાનાં પાત્રો સાથે એમણે યોજેલાં પારિભાષિક સંજ્ઞાઓનાં સાદૃશ્યોની સમજૂતી આપતા કવિનું ધ્યાન વિશેષપણે કથારસને બહેલાવવા પર રહ્યું છે એ લાક્ષણિક છે.

[ર.સો.]

જવરાજ [ઈ. ૧૭૪૪માં લખાત] : ધોળકાના વતની. અવટકે ભટ્ટ. જ્ઞાતિએ ઔદિચ્ય ટોળકિયા બ્રાહ્મણ.

ગુજ્જવાતી સાહિત્યકોશ : ૧૩૭

જવણિયો : જવરાજ

ગુ.સા. - ૧૮

આ કવિનું 'જીવરાજ શેઠની મુસાફરી' (૨.ઈ.૧૭૪૪/સં. ૧૮૦૦, પોષ સુદ ૧; મુ.) હીર-છંદની ચાલમાં રચાયેલું, પ્રેમાનંદના 'વિવેક વણજરો' પ્રકારનું, ૮૭ કડીનું રૂપક કાવ્ય છે. શિવરાજના પુત્ર જીવરાજના વાણિજ્ય અર્થે થતા પ્રવાસની રૂપકકથાથી કવિએ અદ્વૈતના જ્ઞાનબોધનું સારું નિરૂપણ કર્યું છે.

કૃતિ : બૃહાદોલન : ૧.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. ગુસામધ્ય. [૨.સો.]

જીવરુચિ [ઈ.૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજય-પ્રભની પરંપરામાં પંડિત પુણ્યરુચિ (ઈ. ૧૬૨૨માં હયાત)ના શિષ્ય. ૧૬ કડીની 'જીવને ઉપદેશની સંજ્ઞા' (મુ.) ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જૈસંગ્રહ(જૈ.); ૨. જૈસમાલા (શા.) : ૩. [૨.સો.]

જીવવિજય : આ નામે ૧૫ કડીની 'તીર્થવંદના', 'બાસઠ માર્ગણમાં કર્મપ્રકૃતિઉદયયન્ત્રવિવરણ'(લે.સં.૧૯મી સદી અનુ.), ૧૧ કડીની 'બાહુભવિ-સંજ્ઞા'(લે.ઈ.૧૮૧૩), ચંદ્રસૂરિકૃત પ્રાકૃત કૃતિ 'સંગ્રહણી પ્રકરણ' પરનો સ્તબક (લે.ઈ.૧૮૭૧), 'સપ્ત-તિકાકર્મગ્રંથ બન્ધોદયસત્તા - સંવેધયન્ત્રક'(લે.ઈ.૧૭૪૫), 'કર્મગ્રંથ : ૧-૨' પરના સ્તબક(લે. સં. ૨૦મી સદી અનુ.) તથા 'કર્મગ્રંથ : ૫-૬' પરના બાલાવબોધ (મુ.) મળે છે તે કયા જીવવિજય છે તે નક્કી થઈ શકતું નથી. 'કર્મગ્રંથો' જીવવિજય-૨ ના પણ હોવાની શક્યતા છે.

કૃતિ : કર્મગ્રંથ સાર્થ : ૨ (૫ અને ૬ કર્મગ્રંથ), પ્ર. જૈન ક્રોચસ્કર મંગળ, સં. ૨૦૦૭ (ત્રીજી આ.).

સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂડસૂચી; ૨. લીંહસૂચી; ૩. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [૨.સો.]

જીવવિજય-૧ [ઈ.૧૬૧૭માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયતિલકની પરંપરામાં વિમલહર્ષશિષ્ય મુનિવિમલના શિષ્ય. ૬૧ કડીના 'શાંતિનાથ-સ્તવન'(૨.ઈ.૧૬૧૭/સં.૧૬૭૩, આસો સુદ ૧૦) ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [૨.સો.]

જીવવિજય-૨ [ઈ.૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયસિદ્ધસૂરિની પરંપરામાં જ્ઞાનવિજયના શિષ્ય. આ કવિએ નીચે મુજબના ગદ્યગ્રંથો રચ્યા છે : સુધર્મસ્વિમીની પ્રાકૃત કૃતિ ઉપરનો વીસેક હજાર ગ્રંથાગ્રનો 'જંબુદ્વીપપ્રજ્ઞાપિત-બાલાવબોધ/સ્તબક'(૨. ઈ. ૧૭૧૪); શ્યામાચાર્યની પ્રાકૃત કૃતિ 'પ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર' પરનો પચાસેક હજાર ગ્રંથાગ્રનો સ્તબક (૨.ઈ.૧૭૧૮); મુનિસુંદરના 'અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ'પરનો બાલાવબોધ(૨.ઈ.૧૭૩૪); 'છ કર્મગ્રંથ' પરનો બાલાવબોધ (૨.ઈ.૧૭૪૭/સં.૧૮૦૩ આસો સુદ ૧૦) અને 'જીવવિચાર-બાલાવબોધ' (૨.ઈ.૧૭૪૮/સં.૧૮૦૪, કારતક સુદ-શુકવાર).

સંદર્ભ : ૧. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૩(૨); ૩. મુપુગૂડસૂચી; ૪. લીંહસૂચી; ૫. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [૨.સો.]

જીવવિજય-૩ [ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : જૈન સાધુ. કીર્તિવિજય (ઈ.૧૮૨૪માં હયાત)ના શિષ્ય. 'પૃથ્વીચંદ્ર અને ગુણસાગરનું

ત્રિહાળિયું', ૪ કડીની 'રાત્રિભોજનની સ્તુતિ' અને ૭ કડીનું 'શાંતિનાથ સ્વામીનું સ્તવન', ૪ કડીની 'મહાવીર જિન-સ્તુતિ', ૧૧ કડીની 'શિવજીની સંજ્ઞા'-એ મુદ્રિત કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જિભપ્રકાશ; ૨. પ્રાચીન સ્તવનાદિ સંગ્રહ, સં. તિલકવિજયજી, સં.૧૮૮૩; ૩. સંજ્ઞામાલા (પં.). [૨.સો.]

જીવસાગર[ઈ.૧૭૧૨માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. કુશલ-સાગરની પરંપરામાં ગંગસાગરના શિષ્ય. ૩ ખંડના 'અમરસેન-વચરસેન-ચરિત્ર-રાસ' (૨.ઈ.૧૭૧૨/સં.૧૭૬૮, શ્રાવણ વદ ૪, મંગળ/શુકવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૨; ૨. મુપુગૂડસૂચી. [૨.સો.]

જીવા(જ્ઞા)જીવાજી(જ્ઞા)જી [૨.ઈ.૧૪૮૪ કે ૧૪૮૫/સં. ૧૫૫૧, મહા સુદ ૧૨ - અવ.ઈ.૧૫૫૭/સં.૧૬૧૩, જૈઠ સુદ ૬ કે જૈઠ વદ ૧૦, સોમવાર] : લોકાગચ્છના જૈન સાધુ. રૂપજીના શિષ્ય. સુરતના વતની. દેસલહરા ઓસવાલ ગોત્ર. પિતા તેજલ/તેજપાલ. માતા કપૂરાબાઈ. ઈ.૧૫૨૨માં દીક્ષા. ઈ. ૧૫૨૮માં પૂજ્યપદવી. એમની ગાદી ગુજરાતી લોકાગચ્છના નામથી અમદાવાદમાં શરૂ થઈ. અવસાન અનશનપૂર્વક. 'કક્કાબત્રીસી/કક્કાબત્રીસી-સંજ્ઞા' (લે.ઈ.૧૭૫૦)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૩(૨)-જૈનગચ્છની ગુરુપટ્ટા-વલિઓ; ૨. જૈન ધર્મનો પ્રાચીન સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ અને પ્રભુવીર પટ્ટાવલી, મુનિ ક્રી મણિલાલજી, સં. ૧૯૯૧; ૩. મુપુગૂડસૂચી; ૪. લીંહસૂચી; ૫. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [૨.સો.]

જીવો : આ નામે કૃષ્ણના મધુરાગમન વિશેનું ૧ પદ (મુ.) મળે છે પણ તે જીવો-૨નું હોવા સંભવ છે પણ તે વિશે નિશ્ચિતપણે કશું કહી શકાય તેમ નથી.

કૃતિ : ભસાસિધુ. [૨.સો.]

જીવો-૧ [ઈ.૧૭૮૧ સુધીમાં] : 'બાર-મહિના/રાધાકૃષ્ણના બારમાસ' (લે.ઈ.૧૭૮૧)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગૂહ્યાયાદી; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૩(૨); ૩. મુપુ-ગૂહસૂચી. [૨.સો.]

જીવો-૨[ઈ.૧૮મી સદી] : સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના કવિ. એમનાં પ્રેમલક્ષણાભક્તિનાં ૭ પદો મુદ્રિત મળે છે.

કૃતિ : સહજાનંદ વિલાસ, પ્ર. હિંમતલાલ બળદેવજી સ્વામિ-નારાયણ, -.

જીવો-૩ [ ] : અવટકે ભટ્ટ. ભુજંગી છંદમાં રચાયેલા 'કૃષ્ણસ્તુતિ-આષ્ટક' ના કર્તા.

સંદર્ભ : ગૂહ્યાયાદી. [કી.જો.]

જીવનાથ [ઈ.૧૫૪૫માં હયાત] : ભુજંગી છંદની ચાલના ૮ કડીના 'રામાષ્ટક/રામચરિત'(૨.ઈ.૧૫૪૩/શકસં.૧૪૬૪, શ્રાવણ સુદ ૧૧) ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; ૨. ગૂહ્યાયાદી; ૩. શહનામા-વલિ : ૨. [કી.બ્ર.]

‘જૂઠણ તરકડિયાનો વેશ’ : ‘નટાવાનો વેશ’ ‘હરાયાનો વેશ’ એવાં નામ પણ ધરાવતો આ વેશ (મુ.), ભવાઈપરંપરાનુસાર, ગણપતિના વેશ પછી તરત પહેલા વેશ તરીકે ભજવાય છે. આ વેશના ઓછાવત્તા વીગતભેદ દર્શાવતા કેટલાક પાઠભેદો મળે છે, એ જેતાં એમાં મૂળમાં હિંદુ સ્ત્રી સાથેના કોઈ મુસ્લિમ સરદારના નિષ્ફળ પ્રેમનું કરુણગર્ભ વૃત્તાંત હશે એમ લાગે છે, પણ પછીથી જાતજાતનાં ઉમેરણો થતાં એમાં ઠહાનાં ઘણાં તત્ત્વો પ્રવેશી ગયાં છે.

વેશ મુખ્ય ૨ વિભાગોમાં વહેંચાઈ જાય છે. પહેલા વિભાગમાં જૂઠણનો નાયક મદન સાથેનો સંવાદ આલેખાય છે. દિલ્હીના, બલ્ખબુખારાના કે ગ્વાલગઢના બાદશાહ તરીકે ઉલ્લેખાતો જૂઠણ સાંઈ કે ફકીર બની ચૂકેલો છે. જૂઠણ નાયક સાથેના સંવાદમાં પોતાનાં ‘મિયાં પોસ્તી’ ‘કુત્તીમાર’ જેવાં અન્ય નામો હોવાનું જણાવી એ નામો કેમ પડ્યાં તેની વિનોદી કથાઓ માંડે છે, નાગરબ્રાહ્મણ, કૂંઢિયા શ્રાવક, ધાંચજા વગેરે ઘણી નાતજાતનાં ગાણાં ગાય છે,— જેમાં બહુધા એ ક્રોમોની હાંસીમશ્કરી છે ને કવચિત્ એમનામાં ગવાનાં ગાણાંના નમુના પણ છે — જુદા જુદા પ્રકારની લાજની નકલ કરે છે, સંધવા-પીરસવાનો અભિનય કરે છે, પોતાની ટોપીની ૩ વિશેષતાઓ વર્ણવે છે, અને પોતે અઘાર માસે કેવી રીતે જન્મ્યો એની વાત કરે છે. પગેથી તાળી આપતો ને તાળી માટે નાયકે લંબાવેલા હાથમાં ધૂંકતો તથા આવી બધી કથા માંડતો જૂઠણ સાંઈના ગંભીર પાત્ર કરતાં વિશેષ વિદૂષકના પાત્રની છાપ પાડે છે, જે કે એના દ્વારા રજૂ થયેલું કેટલુંક સમાજદર્શન આકર્ષક છે.

વેશના બીજા વિભાગમાં જેરુ કે બીબી સાથેનો જૂઠણનો સંવાદ આલેખાય છે. જેરુ સામાન્ય રીતે ૧ છે, પણ કોઈ પાઠમાં ૨ પણ છે — ચટકી મટકી કે લાલકુંવર-ફૂલકુંવર. જેરુ-જૂઠણના ‘ચબોલા’ નામક પદ્યમાં ચાલતા સંવાદમાં પરસ્પરના આકર્ષણની કથા વર્ણવાય છે, જેરુને સાસરિયાં તરફથી સંભવિત ભયોનો ને બંનેના જાતિભેદનો ઉલ્લેખ થાય છે અને છેવટે જૂઠણનું ઘર માંડવા જેરુ તેયાર થતી નથી તેથી જૂઠણનો ફકીર થઈ જવાનો સંકલ્પ પણ અભિવ્યક્તિ પામે છે. આ સંવાદ ગ્રામ્ય રીતિની વણછડને કારણે વિનોદાત્મક પણ બને છે. “એકાસ રે ભાઈ એકાસ, સાહેબકે ઘરમે એકાસ” એમ એકતાના ગંભીર સૂચન સાથે વેશ પૂરો થાય છે.

વેશની ભાષામાં ગુજરી મુસલમાની, ગુજરાતી અને મારવાડીનું મિશ્રણ છે.

કૃતિ : ૧.દેશી ભવાઈનો ભોમિયો, મયાશંકર જી. શુક્લ; ૨. ભવાઈસંગ્રહ, સં. મહીપતરામ રૂપરામ,*ઈ.૧૮૬૬, ઈ.૧૮૯૪ (ચોથી આ.); ૩.ભવાઈ ભવાઈ પ્રકાશ,સં. હરમણિશંકર ધ. મુનશી,— સંદર્ભ : ભવાઈ(અં.), સુધા આર. દેસાઈ, ઈ.૧૯૭૨. [ક.જ.]

જૂઠીભાઈ [ ] : અધ્યાત્મવિદ્યા સંબંધી જેરામદાસ સાથે પ્રશ્નોત્તરી થયેલી તેમાં પ્રશ્નરૂપે રચાયેલાં ૬ પદો(મુ.)નાં કના. કાઠિયાવાડી બોલીના તત્ત્વવાળી આ રચનાઓ ધીરાની કાફી પ્રકારની જણાય છે.

જૂઠણ તરકડિયાનો વેશ : જેઠીરામ

કૃતિ : દુર્લાભ ભજનસંગ્રહ, પ્ર. ગોવિંદભાઈ યા. ધામેલિયા, ઈ.૧૯૫૮. [કૌ.શ્ર.]

જેકૃષ્ણ : જુઓ જયકૃષ્ણ.

જેકૃષ્ણદાસ [ ] : ‘સમાચણના ચંદ્રાવળા’, ‘સુદામાના ચંદ્રાવળા’, ‘રાસ’ અને પદોનાં કર્તા.

સંદર્ભ : ગૂહ્યાવાદી.

[કી.જે.]

જેઠમલ : જુઓ જયેષ્ઠમલ્લ.

જેઠા : જુઓ જેઠે—

જેઠા(જામિ) : જુઓ જયેષ્ઠમલ્લ-૧.

જેઠાભાઈ/જેઠો[ઈ.૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : સંતરામ મહારાજના શિષ્ય. વતન નડિયાદ. એમણે સંતરામ મહારાજવિષયક કેટલાંક પદો રચ્યાં છે. સંતરામ ભક્તિનું ૪ કડીનું ૧ પદ મુદ્રિત મળે છે, જે સંતરામ મહારાજની સમાધિ પછી રચાયેલું જણાય છે.

કૃતિ : પદસંગ્રહ, પ્ર. સંતરામ સમાધિસ્થાન, નડિયાદ, સં. ૨૦૩૩, (ચોથી આ.).

સંદર્ભ : ગુજૂકહકીકત; ૨. પ્રાકૃતિઓ.

[શ.ત્ર.]

જેઠીભાઈ [ ] : ઉપદેશાત્મક, હિન્દીની છાંટવાળા ૪ કડીના ૧ પદ (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : બુકાદોહન : ૭.

સંદર્ભ : ૧. પ્રાકૃતિઓ; ૨. ગૂહ્યાવાદી.

[શ.ત્ર.]

જેઠીભાઈ-૧ [ ] : નીતિવિષયક પદોના કર્તા.

સંદર્ભ : ગુજૂકહકીકત.

[શ.ત્ર.]

જેઠીભાઈ-૨ [ ] : વેદાંતનાં પદોના કર્તા.

સંદર્ભ : ગુજૂકહકીકત.

[શ.ત્ર.]

જેઠીરામ [ઈ.૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : દેવાસાહેબના પટ્ટશિષ્ય. કચ્છના રાવ રાયઘણજી પહેલાની પાંચમી પેઢીના સંતાન. પિતા સત્તાજી. મૂળ નામ જેઠુજી. જડેજા રજપૂત. રાજવહીવટમાં રસ ન હોવાથી ને આધ્યાત્મિક પ્રીતિ વિશેષ હોવાથી ગામબહાર પર્ણકુટિ બાંધી રહેલા. ઈ.૧૭૬૧ (સં.૧૮૧૭)માં કચ્છમાં પહેલા દુકાળ સમયે લોકોને મદદ કરેલી. ‘કચ્છના સંતો’માં આ દુકાળનું વર્ષ ભૂલથી સં.૧૮૧૭ છપાયું છે. પછી ભારતની પદયાત્રા કરી હતી. દેવાસાહેબના અવસાન બાદ, હમલાની ગાદી બધાના આગ્રહ છતાં સ્વીકારેલી નહીં. પણ દેવાસાહેબના પૌત્ર રામસિંહજી ઉમરલાયક થયા ત્યાં સુધી તેમના વતી સંભાળેલી. તેમણે અનેક ભાવવાહી ભજનો રચ્યાં હોવાનું નોંધાયું છે.

ગુજરાતીમાં તેમ જ કવચિત્ હિન્દીની છાંટવાળી ગુજરાતીમાં તથા હિંદીમાં કેટલાંક ઉપદેશાત્મક ભજનો (મુ.) મળે છે તે આ જેઠીરામનાં હોવાની શક્યતા છે.

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૧૩૯

કૃતિ : ૧. બૃહત્ ભજન સાગર, સં. જ્યોતિવિભુષણ ખંડિત, દામોદર ઝ. ભટ્ટ, સં. ૧૯૬૫; ૨. ભજનસાગર : ૧; ૩. ભસાસિંધુ; ૪. સોસંવાણી.

સંદર્ભ : કર્ણના સંનો, દુલેરાય કારણી, ઈ.૧૯૭૬. [શ્ર.ત્રિ.]

જેઠો : આ નામથી કેટલાંક પદ-ભજન મળે છે તે કયા કવિનાં છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

સંદર્ભ : ફોહનામાવલિ. [ક્રી.જે.]

જેઠો-૧[ઈ. ૧૭૯૫માં લખાત] : મોહનસુત. જ્ઞાતિએ ઝારોલા વણિક. જૂનાગઢના વતની. માતાજીના શણગારને વર્ણવતી ૨૭ કડીની 'હીમજીજી માતાના જન્મચરિત્રની ગરબી' (ઈ.૧૭૯૫/સં. ૧૮૫૧, પ્રથમ ભાદરવા સુદ ૬, રવિવાર; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : શ્રીમદ્ ભગવતી કાવ્ય, પ્ર. દામોદર દાજીભાઈ, ઈ.૧૮૮૯. [ક્રી.બ્ર.]

જેઠો-૨[ઈ.૧૮૪૨માં લખાત] : જ્ઞાતિએ ઔદિચ બ્રાહ્મણ. પિતા મૂલજી વ્યાસ. પોતાને 'દેરાશી' તરીકે પણ ઓળખાવે છે. એમણે ૫ કડવાંના 'શીતળાદેવીનું આખ્યાન' (ર. ઈ. ૧૮૪૨/સં. ૧૮૯૮, શ્રાવણ વદ ૬, શનિવાર)ની રચના કરી છે.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. કદહસૂચિ; ૩. ગૂઢાયાદી. [ક્રી.બ્ર.]

જેઠો-૩[ઈ. ૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : જુઓ જેઠાભાઈ.

જેઠો-૪ [ ] : જામનગરનિવાસી. જ્ઞાતિએ ઋડિયા. ગુરુ અને ભક્તિનો મહિમા કરતાં ૪ કડીનાં ૨ પદ (મુ.)ના કર્તા. ૧ પદ મુખ્યત્વે હિંદી ભાષામાં છે.

કૃતિ : યોગ વેદાન્ત ભજન ભંડાર, પ્ર. પ્રેમવંશ ગોવિંદજીભાઈ પુરુષોત્તમદાસ, ઈ.૧૯૭૬. [ક્રી.બ્ર.]

જેઠો-૫ [ ] : કુતિયાણા (સૌરાષ્ટ્ર)ના રહીશ. જ્ઞાતિએ ભરવાડ. ક્રેમ-ધર્મના ભેદભાવથી પર આ કવિ કોઢથી પીડાતા હશે તે મટાડવા ગિરનારમાં દાતારને ડુંગરે પીર જમિયલને શરણે ગયા હશે - એવી માન્યતા છે. 'જેઠો રામનો' નામે પણ ભૂલથી ઉલ્લેખાયેલા આ કવિ 'જેઠો રામનો' તરીકે ઓળખાવે છે તેથી સમભક્ત હોવા સંભવ છે. તેમણે દાતારનો, ગિરનારના મેળાનો અને પરકમ્માનો મહિમા ગાતા, ઉપદેશાત્મક તથા રામાયણ વિષયક છકડિયા દુહાઓ (મુ.) રચ્યા છે.

કૃતિ : ૧. કાંકિયાવાડી સાહિત્ય : ૧ અને ૨, સં. કહાનજી ધર્મસિંહ, ઈ.૧૯૨૩(+ સં.); ૨. પરકમ્મા; અવેરચંદ મેઘાણી, ઈ.૧૯૪૬. (+ સં.). [શ્ર.ત્રિ.]

જેતસી : જુઓ જ્યતસી.

જેતા [સં.૧૭મી સદી] : અવટકે કોઠારી. મથુરાના પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ કવિ.

સંદર્ભ : પુગુસાહિત્યકારો. [ક્રી.જે.]

જેદેવ : જુઓ જ્યદેવ.

જેભાઈ[ઈ.૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : શહેરા(ગોધરા પાસે)ના મોતીરામ (ઈ. ૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ)ના અથવા એમના શિષ્ય વેલજી મોટાના શિષ્યા. તેથી શહેરા અથવા તેની આસપાસના વતની. વેદાંતની પરિભાષા યોજીને ચૈતન્યની વિવિધ અવસ્થાઓનો મહિમા ગાતી અને જન્મમરણના ફેરામાંથી મુક્તિ માગતી, ૮-૮ કડીઓની ૨ આરતી (મુ.) તેમની પાસેથી મળે છે. એમને નામે નોંધાયેલ 'રાજસૂય-યજ્ઞ' (ર. સં. ૧૭૪૪)ની પ્રમાણભૂતતા શંકાસ્પદ જણાય છે.

કૃતિ : પ્રાકાસુધા : ૨.

સંદર્ભ : ૧. યોગક રસદર્શનો સાહિત્ય અને ભક્તિનાં, કર્નોયાલાલ મુનશી સં. ૧૯૮૮; ૨. પ્રાકકૃતિઓ; ૩. વસંત, આશ્રિવન, ૧૯૬૮, - 'શ્રી કવિ જેભાઈ', છગનલાલ વિ. સવળ.

[શ્ર.ત્રિ.]

જેમલભારથી [ ] : એમનું અધ્યાત્મ-જ્ઞાનનું યોગમાર્ગી ૧ ભજન મુદ્રિત મળે છે.

કૃતિ : સતવાણી [ક્રી.જે.]

જેમલ(જ્ઞપિ)/જ્યમલ [જ.ઈ. ૧૭૦૯/૧૭૧૦ -અવ.ઈ. ૧૭૯૭/સં. ૧૮૫૩, વૈશાખ સુદ ૧૩] : લોકાગરજના જૈન સાધુ. ભૂધરજીના શિષ્ય. જન્મ રાજસ્થાનમાં લાંબિયા ગામમાં. જ્ઞાતિએ વીસા ઓસવાલ. ગોત્ર સમદડિયા મહેતા. પિતા મોહનદાસ. માતા મહેમાદે. દીક્ષા લગ્ન પછી ટૂંક સમયમાં જ પત્ની લક્ષ્મી સહિત ઈ.સ.૧૭૩૧/૧૭૩૨માં. આ મુનિએ ૧૩/૧૬ વર્ષ સુધી એકંતર ઉપવાસ કર્યા હતા અને ૫૦ વર્ષ સુધી સૂઈને નિદ્રા ન લેવાનો મહાસંકલ્પ પાળ્યો હતો. અવસાન અન્યથાનપૂર્વક નાગોરમાં.

'નેમચરિત્ર-ચોપાઈ/નિમ-રાસ'(ર.ઈ.૧૭૪૮/સં. ૧૮૦૪, ભાદરવા સુદ ૫), ૨૨ ઢાળનો 'પરદેશી રાજનો રાસ' તથા 'ઉદ્યાપી-નૃપ-ચરિત્ર' એ એમની દીર્ઘ રાસાત્મક કૃતિઓ છે, તો ૬ ઢાળની 'અનુનમાળીની ઢાળ'(ર.ઈ.૧૭૬૪/સં.૧૮૨૦; કારતક સુદ ૧૫), 'આવંતીસુકુમાલ ચોઢાળિયું' (ર.ઈ.૧૭૬૯/સં.૧૮૨૫, આસો સુદ ૭), ૬૭ કડીની 'ખંધક-ચોપાઈ ખંધકચોઢાળિયું' (ર.ઈ. ૧૭૫૫/સં. ૧૮૧૧, વૈશાખ સુદ ૭), 'કમલાવતી-સગ્રય', 'સ્થૂલિભદ્ર-સગ્રય' એ ચરિત્રાત્મક પ્રકારની તેમની અન્ય કૃતિઓ છે. તેમણે કાંતિકશેઠ, તેતલીપુત્ર, મહારાણી દેવકી, મેઘકુમાર, સતી દ્રૌપદી, સુબ્રહુકુમાર વગેરે વિશે પણ આવી રચનાઓ કરી હોવાનું નોંધાયું છે. 'આત્મિક-છત્રીસી', 'ઉપદેશ-ત્રીસી', 'ઉપદેશ-બત્રીસી', 'જીવા-પાંત્રીસી'(મુ.), 'પુણ્ય-છત્રીસી', 'વૈરાગ્ય-બત્રીસી', 'શલ્ય-છત્રીસી' (મુ.), ૩૭ કડીની 'આલોચણ-સગ્રય', 'કાયાની સગ્રય' (મુ.), ૪૩ કડીની 'મૂરખ જીવણની સગ્રય/શિખામણની સગ્રય' (મુ.) એ એમની ઉપદેશાત્મક કૃતિઓ છે. એમનાં ઉપદેશાત્મક કાવ્યો ૩૭ હોવાનું નોંધાયું છે. 'ચોવીસી', 'વીસી', ૧૧૦ કડીની 'સાધુવંદના' (ર. ઈ. ૧૭૫૧; મુ.), 'ચોસઠ યતિઓની સગ્રય', ૨૬ કડીની 'શાંતિનાથનો છંદ' (મુ.) તથા અન્ય સ્તુતિ-સ્તવનાદિ તેમ જ 'ગૌતમપુરણ', 'બાલ-પચીસી',

જેઠો : જેમલ(જ્ઞપિ)/જ્યમલ

૪૩ કડીની 'દિવાળી-સગાય' અને ૩૫ કડીની 'ચંદ્રગુપ્ત-સોળ-સ્વપ્ન-સગાય' વગેરે પ્રકીર્ણ રચનાઓ આ કવિની મળે છે. આ કવિની કૃતિઓની ભાષામાં હિંદી-રાજસ્થાનીનો પ્રભાવ છે.

કૃતિ : ૧. જૈન સ્વાધ્યાય મંગળમાલા : ૧ અને ૨, સં. મુનિ શ્રી શામજી, ઈ.૧૯૬૨; ૨. જૈસમાલા : ૨ (શા.); ૩. જૈસસંગ્રહ (ન.); ૪. મોસસંગ્રહ; ૫. વિવિધ પુષ્પવાટિકા : ૨, સં. મુનિ શ્રી પૂનમચંદ્રજી, ઈ.૧૯૮૨, (સાતમી આ.); ૫. શ્રાવક સ્તવનસંગ્રહ : ૩, પાનમલ ભરોદાનજી સેઠિયા, ઈ. ૧૯૨૩.

સંદર્ભ : ૧. જૈનધર્મ કે પ્રભાવક આચાર્ય, સાધ્વી સંઘમિત્રા, ઈ.૧૯૭૯; ૨. હિસ્ટરી ઓફ રાજસ્થાની લિટરેચર, હીરાલાલ માહેશ્વરી, ઈ.૧૯૮૦; ૩. ડિક્ટેબોલોગ્રાઈ : ૧૯(૨); ૪. જૈનકવિઓ : ૩(૧, ૨); ૫. મુપુગૂહસૂચી. [૨.૨.૬.]

જૈરાજ [ઈ. ૧૮૮૨ સુધીમાં] : 'સિદ્ધાસન-બત્રીસી' (લે. ઈ. ૧૮૨૨)ના કર્તા.

સંદર્ભ : રાપુલસૂચી : ૧. [કી.જે.]

જૈરાજદાસ [ ] : એમણે રચેલાં પદો - જેમાંના કેટલાંક હિંદીમાં છે - નોંધાયેલાં મળે છે.

સંદર્ભ : ફાલનામાવલિ : ૨. [કો.બ્ર.]

જૈરામ-૧ [ઈ.સ. ૧૭મીસદીનો ઉત્તરાર્ધ] : ચતુર્વેદી મોઢ બ્રાહ્મણ. અવટકે જાની. મુંદ્રા(કચ્છ)ના વતની. કવિના પુત્ર વિસનજીએ ઈ.૧૭૨૮માં એમના 'બભૂવાહન-આખ્યાન'ની હસ્તપ્રત લખી હતી, એ આધારે આ કવિનો સમય ઈ.૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ ગણી શકાય. પૂર્વજાયા અને ચોપાઈની ૫૦૦ કડીનું 'બભૂવાહન-આખ્યાન'(૨.ઈ.૧૬૯૪/સં.૧૭૫૦ - "પાંડવ પ્રાકર્મ હરી ગુણ ગાયે તે સાલ અક્ષર સત આણીયાં") સુશ્લિષ્ટ પદબંધ અને મધુર ભાષા ધરાવતું વીરસપૂર્ણ કાવ્ય છે.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. ગૂડાયાદી; ૩. ફાલનામાવલિ : ૧. [કો.બ્ર.]

જૈરામ-૨ [ ] : જૈન. 'તપભદ્રમાન-ભાસ' તથા 'પાર્શ્વનાથ-સ્તવન' (મુ.)ના કર્તા. 'પાર્શ્વનાથ સ્તુતિ'માં "ઋષભચરણકમલકીર્તિ" એ શબ્દો ગૂંથાયા છે તે કદાચ કવિના ગુરુનામના વાચક હોય.

કૃતિ : જૈકાપ્રકાશ : ૧. સંદર્ભ : લીંહસૂચી. [ક્રા.ત્ર.]

જૈરામદાસ/જૈરામ : આ નામે કેટલાંક પદો-ભજનો (મુ.) મળે છે તે જૈરામદાસ-૧ છે કે કેમ તે નિશ્ચિત કહી શકાય તેમ નથી.

કૃતિ : ૧. નકાસંગ્રહ; ૨. બૃહત સંતસમાજ મોટી ભજનાવળી, પ્ર. પુરુષોત્તમદાસ ગી. શાહ, ઈ.૧૯૫૦ (છઠ્ઠી આ.); ૩. ભજનસાગર : ૧; ૪. ભસાસિધુ. [કો.બ્ર.]

જૈરામદાસ-૧ [ ] : અધ્યાત્મવિદ્યા સંબંધી જૂઠીબાઈ સાથેની પ્રશ્નોત્તરીમાં ઉત્તરરૂપ ૬ પદો(મુ.)ના કર્તા. કાઠિયાવાડી બોલીના તત્ત્વવાળી આ રચનાઓ ધીરાની કાઠી પ્રકારની જણાય છે.

જૈરાજ : જૈત (કવિ)

કૃતિ : દુર્લભ ભજનસંગ્રહ, પ્ર. ગોવિંદભાઈ રા. ધામેલિયા, ઈ.૧૯૫૮. [કો.બ્ર.]

જૈસલ(પીર) [ ] : કચ્છના આ સંતકવિ વિશ્વે જુદાજુદા પ્રકારની માહિતી મળે છે તેમાં વધારે વ્યાપક મત એ કચ્છના દેદાવંશના જડેજ રાજપૂત અને ચાંદાજીના પુત્ર હોવાનો તથા ઈ.૧૪મી કે ૧૫ મી સદીમાં થયા હોવાનો છે. પરંતુ સમદે-પીર (ઈ.૧૫મી સદી)ના નિર્નયાપંથના અનુયાયી જૈસલને ઈ. ૧૬મી સદીથી વહેલા ન મૂકી શકાય અને તેથી ઉચ્ચુક્ત વંશ-પરંપરા આધારભૂત ન રહે એવો પણ મત છે. અનુશ્રુતિ મુજબ રાજ્ય સામે બહારવટે ચઢેલા જૈસલ લૂંટારુનું જીવન ગાળે છે અને સૌરાષ્ટ્રના સરલી/સલડી ગામના સંત રાજવી સાંસતિયા કાઠીને ત્યાં એની ઘોડી-અને તલવાર તથા તોરલ/તોળીરાણીને પણ-ચોરવા માટે જાય છે. એમના જીવનને ઉદ્ધારવાના આશયથી સાંસતિયા એમને તોરલ પણ સોંપી દે છે. કચ્છ જતાં દરિયામાં તોફાન જગતાં તોરલની પ્રેરણાથી જૈસલ પોતાના પાપોનો એકરાર કરે છે અને સંતજીવનને માર્ગે વળે છે. તોરલની એક વખતની ગેરહાજરીમાં સમાધિને પામનાર જૈસલ, તોરલની આરાધનાથી ૩ દિવસ માટે સમાધિમાંથી જગત થાય છે અને બંને ચોરી-ફેરા ફરીને પછી સમાધિ લે છે એવી કથા છે. જૈસલતોરલની સમાધિ આજે અંજાર (કચ્છ)માં છે.

પીર તરીકે પૂજતા જૈસલની આ ચરિત્રકથામાં ઐતિહાસિક તથ્યના કેટલાક પ્રશ્નો છે. તે ઉપરાંત, એમની નામછાપ ધરાવતાં જે પદો(મુ.) મળે છે તેમાં એમનું કર્તૃત્વ પણ અસંદિગ્ધ નથી જણાતું, કેમ કે કેટલાંક પદોમાં એમના જીવનના પ્રસંગો આલેખાયા છે અને કેટલીક વાર એ સંવાદ રૂપે પણ ચાલે છે, એટલે આ પદો પાછળથી એમના વિશે લખાયાં હોવાના તર્કને પૂરો અવકાશ છે. એ સિવાય પાપોના એકરારપૂર્વક તોરલને વિનંતી કરતાં પદો પણ પાછળના સમયની રચના હોય એ અધકચ નથી. પરંતુ આ પદો ગુજરાતી ભજનપરંપરામાં અત્યંત લોકપ્રિય બનેલાં છે.

કૃતિ : ૧. દુર્લભ ભજનસંગ્રહ, પ્ર. ગોવિંદભાઈ રા. ધામેલિયા, ઈ.૧૯૫૮; ૨. બૃહત્ સંતસમાજ ભજનાવળી, પુરુષોત્તમદાસ ગી. શાહ, ૧૯૫૦ (છઠ્ઠી આ.); ૩. સોસંવાણી.

સંદર્ભ : ૧. કચ્છના સંતો અને કવિઓ : ૧, દુલેરાય કારાણી, સં. ૨૦૧૫; ૨. કચ્છનું સંસ્કૃતિદર્શન, રામસિંહ રાઠોડ, ઈ. ૧૯૫૯; ૩. જૈસલતોરલ, ગોસ્વામી મોહનપુરી, ઈ. ૧૯૭૭; ૪. પુરાતન જ્યોત, જવેરચંદ મેઘાણી, *ઈ.૧૯૩૮, ઈ.૧૯૭૬ (સુલભ આ.). [જ.કો.]

જૈસો [ ] : એમને નામે ૫ પદો નોંધાયેલાં મળે છે. સંદર્ભ : ગૂડાયાદી. [કી.જે.]

જૈત (કવિ) [ ] : 'શીલ-રાસ' (લે. સં. ૧૯મી સદી અનુ.)ના કર્તા. સંદર્ભ : રાહસૂચી : ૧. [કી.જે.]

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૧૪૧

જૈનચંદ [ ] : ખરતરગચ્છ. સાધુ કે શ્રાવક તે નિશ્ચિત થતું નથી. કદાચ 'જૈનચંદ'નું ભૂલથી 'જૈનચંદ' પણ થયું હોય. એમની 'નંદીશ્વરદ્વીપ-પૂજા' એ કૃતિ નોંધાયેલી મળે છે.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [ચ.શે.]

જૈગૌદાસ [ ] : પદોના કર્તા. સંદર્ભ : ગુહાયાદી. [કી.જો.]

જૈશ્વર [ઈ. ૧૭૭૫ સુધીમાં] : 'અપરાધ-સ્તુતિ', 'દાસુલીલાનાં સવૈયા', 'ઠાકુરજીને વિનંતી' (લે. ઈ. ૧૭૭૫); કૃષ્ણચરિતનાં પદ તથા ગરબી, વિનંતી અને પદ પ્રકારની અન્ય કૃતિઓના કર્તા. આ કવિએ હિંદી ભાષામાં પણ સારી કવિતા કરી હોવાનું નોંધાયું છે.

સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકહકીકત; ૨. પ્રાકકૃતિઓ; □૩. ગુજરાત શાળાપત્ર, મે ૧૯૦૮- 'ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ તથા અપ્રસિદ્ધ કવિઓનાં અપ્રસિદ્ધ કાવ્ય', છગનલાલ વિ. રાવળ; □ ૪. ડિક્ટેલોગભાવિ. [કી.જો.]

જૈરાવરમલ/જૈરો [ઈ. ૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : જૈન. 'શનીશ્વરજીની કથા/ચોપાઈ' (૨. ઈ. ૧૭૬૪) અને પદ કડીના 'પાર્શ્વનાથ-સલોકો' (૨. ઈ. ૧૭૮૫/સં. ૧૮૫૧ પોષ-; *મુ.)ના કર્તા. એમણે સંસ્કૃતમાં પણ 'શનીશ્વર-કથા' (૨. ઈ. ૧૭૭૮) રચી છે.

કૃતિ : * પ્રાચીન છંદ ગુણવલી : ૩-૪, પ્ર. રત્નપ્રભાકર જ્ઞાનપુષ્પમાળા, -

સંદર્ભ : ૧. શોધ અને સ્વાધ્યાય, હરિવલ્લભ ભાયાણી, ઈ. ૧૯૬૫ - 'સલોકસાહિત્ય'; □ ૨. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧); ૩. રાપુહસૂચી : ૧. [શ્ર.ત્રિ.]

જૈરિયો [ ] : વેદાંતનાં પદો (૧ પદ મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : પ્રાકાવિનોદ : ૧. સંદર્ભ : ગુજૂકહકીકત; ૨. પ્રાકકૃતિઓ. [કી.જો.]

જૈરો : જુઓ જૈરાવરમલ.

જ્ઞાન : જ્ઞાનસૂરિને નામે 'ચોમાસીદેવવંદનવિધિ'(લે. ઈ. ૧૭૮૩) તથા 'જ્ઞાન' એ નામછાપથી 'વીસવિહરમાનજૈન-ગીત' તેમ જ હિંદી અને ગુજરાતી સ્તવન, ગીત, દુહા, ગહૂલી વગેરે પ્રકારની કૃતિઓ (કેટલીક મુ.) મળે છે તે કથા જ્ઞાન છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી. ૨૧૮ કડીની 'સ્રીચરિત્ર-રાસ'(લે. ઈ. ૧૬૧૪) લોકગચ્છના નાનજીશિષ્ય જ્ઞાનદાસને નામે પણ નોંધાયેલી છે પરંતુ તે માટે કૃતિમાંથી કશો આધાર મળતો નથી.

કૃતિ : ૧. ગહૂલી સંગ્રહનામા ગ્રંથ : ૧, પ્ર. શ્રાવક ભીમસિંહ માણિક, ઈ. ૧૯૦૧; ૨. જૈકાસાસંગ્રહ ; ૩. જૈપ્રપુસ્તક : ૧.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૨. મુપુગુહસૂચી; ૩. રાહસૂચી: ૧; ૪. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [કા.શા.]

૧૪૨ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

'જ્ઞાનઉદ્યોત' : જુઓ જ્ઞાનસાગરશિષ્ય ઉદ્યોતસાગર.

જ્ઞાનકલશ(મુનિ)[ઈ. ૧૩૫૮માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જૈનચંદ્રસૂરિ-જૈનોદયસૂરિના શિષ્ય. ઈ. ૧૩૫૮/સં. ૧૪૧૫ના અસાહ સુદ ૧૩ને દિને ખંભાત નગરીમાં અજિતનાથના મંદિરમાં તરુણ-પ્રભાચાર્યને હાથે જૈનોદયસૂરિનો પટ્ટાભિષેક થયો તે વર્ણવતી અને તે પ્રસંગે રચાયેલી જાણાતી, રોળા-સોરઠા આદિ છંદોની ૩૭ કડીની 'જૈનોદયસૂરિપટ્ટાભિષેક-રાસ'(મુ.) એ કૃતિના કર્તા.

કૃતિ : ૧. ઐજૈકાસંગ્રહ (+ સં.); ૨. જૈઐકાસંગ્રહ (+ સં). સંદર્ભ : ૧. આકવિઓ : ૧; □ ૨. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩ (૨). [કા.શા.]

જ્ઞાનકીર્તિ-૧ [ઈ. ૧૫મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. સોમસુંદરસૂરિના શિષ્ય. સોમસુંદરસૂરિના આચાર્યકાળ (ઈ. ૧૪૦૧-ઈ. ૧૪૪૩)માં રચાયેલી ૮ કડીની 'સોમસુંદરસૂરિ-સ્તુતિ'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. પસમુચ્ચય : ૨; □ ૨. જૈનસત્યપ્રકાશ, મે ૧૯૪૨ - 'શ્રી તપગચ્છ ગુર્વાવલી અને શ્રી સોમસુંદરસૂરિ-સ્તુતિ', સં. મોહનલાલ દ. દેશાઈ(+સં.). [શ્ર.ત્રિ.]

જ્ઞાનકીર્તિ-૨[ઈ. ૧૬૮૧માં હયાત] : પાર્શ્વચંદ્રગચ્છના બ્રહ્મમતના સ્થાપક વિનયદેવસૂરિની પરંપરામાં વિજયકીર્તિસૂરિના શિષ્ય. ૧૯ ઢાલના 'ગુરુ-રાસ' (૨. ઈ. ૧૬૮૧/સં. ૧૭૩૭, મહા સુદ ૬)ના કર્તા. સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૨. [શ્ર.ત્રિ.]

જ્ઞાનકુશલ : આ નામે 'સુભદ્રાસતી-સગ્રય' મળે છે તે કથા જ્ઞાન-કુશલ છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

સંદર્ભ : લોકસૂચી. [કા.શા.]

જ્ઞાનકુશલ-૧ [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જૈનરાજસૂરિ-જૈનરંગસૂરિના શિષ્ય. તેમનું ૫ કડીનું 'જૈનરંગ સૂરિ-ગીત' (મુ.) મળે છે તેમાં જૈનરંગ સૂરિનો પાઠક રંગવિજય એ નામથી જ ઉલ્લેખ છે એટલે એ કૃતિ રંગવિજયને નામે દીક્ષિત (ઈ. ૧૬૨૨) આ ગુરુ ઉપાધ્યાય બન્યા તે અરસામાં રચાયેલી ગણાય.

કૃતિ : ઐજૈકાસંગ્રહ(+સં.). [કા.શા.]

જ્ઞાનકુશલ-૨ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. સુમતિસાગરની પરંપરામાં કીર્તિકુશલના શિષ્ય. ૪ ખંડ, ૫૬ ઢાળ અને ૧૮૮૫ કડીની 'પાર્શ્વનાથ-ચરિત્ર/શંખેશ્વરપાર્શ્વ-પ્રબંધ' (૨. ઈ. ૧૬૫૧/સં. ૧૭૦૭, માગશર ૧૬૪; લે. ઈ. ૧૬૬૫, સ્વલિખિત પ્રત)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૨. [કા.શા.]

'જ્ઞાન-ગીતા' [ઈ. ૧૬૧૬/સં. ૧૬૭૨, કારતક સુદ ૧, ગુરુવાર] : જ્ઞાનમાર્ગી પરંપરાનું નરહરિકૃત આ ગીતા-કાવ્ય (મુ.) ૧૭ કડવાં અને ૩૪૨ કડીની રચના છે. દરેક કડવામાં 'ઢાળ'ને નામે ઓળખાવાયેલા પૂર્વછાયાના બંધના અંશ ઉપરાંત 'દૂષદ'ને નામે ઓળખાવાયેલી અને જુદા જુદા રાગોના નિર્દેશવાળી તેમ જ

જૈનચંદ : જ્ઞાન-ગીતા

દેશી ચાલતી'ની કેટલીક કડીઓ અને ૧ કે વધુ સંસ્કૃત શ્લોકો ગૂંથાયેલા છે. આ સંસ્કૃત શ્લોકોનું કર્તૃત્વ નરહરિનું હોવાનું જણાવતું નથી, તેથી સંમતિશ્લોક તરીકે એ ઉદ્દ્યુત થયા જણાય છે. દરેક કડવામાં આ શ્લોકોનો અર્થવિસ્તાર થતો રહે છે. આ જાતનાં ઘણાં ગીતાકાવ્યોમાં સંવાદનો આકાશ લેવામાં આવ્યો છે, પરંતુ આખાની 'અખે-ગીતા'ની જેમ નરહરિની આ 'જ્ઞાન-ગીતા' સંવાદ રૂપે રચાયેલી નથી.

વેદાન્તતત્ત્વની ચર્ચા કરતા નરહરિના આ ગ્રંથમાં બ્રહ્મસ્વરૂપ, નિર્ગુણ બ્રહ્મનો ચોવીસ તત્ત્વો રૂપે થયેલો વિસ્તાર, સંસારનું મિથ્યાત્વ અને વિશ્વની બ્રહ્માકારતા, જીવ-બ્રહ્મની અભિન્નતા, નિષ્કામ કર્મ, યોગ, ભક્તિ અને જ્ઞાનાનુભવ એ સાધનામાર્ગો, સિદ્ધ યોગીસંત-જ્ઞાનીનું સ્વરૂપવર્ણન, સંતસંગતનો પ્રભાવ વગેરે વિષયોનું નિરૂપણ છે. ૧ કડવામાં એમણે સાંખ્ય સિદ્ધાંતોનો પણ સંક્ષેપમાં પરિચય કરાવ્યો છે.

એ નોંધપાત્ર છે કે નરહરિ સગુણ સૃષ્ટિનો વિસ્તાર નિર્ગુણ-માંથી થયો છે, નિર્ગુણ એ કારણ છે તે સગુણ એ કાર્ય છે, એ રીતે સગુણ-નિર્ગુણનું એકત્વ સ્થાપિત કરે છે. સંસારનું મિથ્યાત્વ પ્રબોધવાની સાથે એ બ્રહ્મતત્ત્વની સર્વવ્યાપિતા સમજાવી જીવ-બ્રહ્મની અભિન્નતાનું પ્રતિપાદન કરે છે અને વિશ્વને બ્રહ્માકાર જેવા સુધી પોતાની વાતને લઈ જાય છે. નરહરિની દૃષ્ટિએ બ્રહ્મ સાથેની અભેદાનુભૂતિનું પ્રથમ સોપાન ભક્તિ છે, તે બીજું સોપાન જ્ઞાન છે એટલે કે એમને જ્ઞાનનિષ્ઠ ભક્તિ કે ભક્તિથી અનુપ્રાપ્તિ જ્ઞાન જ ઈષ્ટ છે. જેના દૃષ્ટ્યમાં ભક્તિજ્ઞાન વિલસે છે એનું એ આખાની જેમ આહ્વાદક વર્ણન કરે છે. જ્ઞાનમાર્ગો પરંપરામાં સર્વત્ર છે તેમ નરહરિમાં જ્ઞાન એ શુષ્ક શાસ્ત્રજ્ઞાન નથી, પણ અનુભવનો પર્યાય છે. ભક્તિ એ પ્રારંભ છે, પછી વિજ્ઞાન, પછી અપરોક્તાનુભૂતિ તે પછી બ્રહ્મરસ - આવો ક્રમ એમને અભિપ્રેત જણાય છે. સાધકે ચંચળ મનને સ્થિર કરવાનું હોય છે, પણ એ માટે કાયાકલેશની એમને જરાય જરૂર લાગતી નથી. એ અજપા જપ અને મનને સહજ શૂન્યમાં સ્થિર કરવાની વાત પર ભાર મૂકે છે. નરહરિમાં હકયોગના 'શૂન્ય' અને 'અનહદ'-નો સ્વીકાર છે પરંતુ મુખ્યત્વે સહજ સાધના જ અભિમત હોય એવું લાગે છે. આત્મવિવેક, આવરણમુક્ત બનવું, નિષ્કામ કર્મયોગ-આ પ્રક્રિયાઓનું પણ અહીં ઉદ્બોધન થયું છે. અંતે કવિ બંધ-મોક્ષની વાસનાને બાળી નાખવાનું એટલે કે જન્મમરણનો ભય ટાળીને સદા મુક્ત જ હોવાનો અનુભવ કરવાનું કહે છે, કેમકે જે પોતાને બંધનમાં માને તેને જ મોક્ષની વાસના થાય.

આખ્યાનમાં હોય છે તેવી, આગલા કડવાના વક્તવ્યનો સાર પછીના કડવાના પ્રારંભમાં આપી દેવાની પદ્ધતિ નરહરિએ સ્વીકારી છે. આથી કેટલીક પુનરુક્તિઓને ટાળી શકાઈ નથી. સિદ્ધ યોગી-સંત-જ્ઞાનીનાં લક્ષણો વર્ણવતાં કવિએ ઘણો વિસ્તાર કર્યો છે પણ આ જાતનો સંતમહિમા જ્ઞાનમાર્ગો પરંપરાનો એક મહત્ત્વનો ઉન્મેષ છે. નરહરિની આ કૃતિનો મુખ્ય ગુણ તે વેદાન્ત જેવા દુર્બોધ વિષયને દૃષ્ટાંતોની મદદથી સરળ સુબોધ બનાવીને થયેલું નિરૂપણ છે. સંસારનું મિથ્યાત્વ, જીવ-બ્રહ્મની અભિન્નતા, બ્રહ્મ ને જાતનો સંબંધ જેવા વિષયો સમજાવવા માટે યોજાયેલાં દૃષ્ટાંતો

ઘણાંખરાં પરંપરાગત છે પણ દૃષ્ટાંતો અર્થપૂર્ણ છે ને ઓધ રૂપે આવીને કથવિતવ્યને સચોટ રીતે મૂર્ત કરી આપે છે. બ્રહ્મસ્વરૂપનું 'નિર્વાણ વાણી'માં, નેતિ નેતિની ભાષામાં થયેલું વર્ણન લાક્ષણિક છે તો "શૂન્યમાં સોહામણો" એવા હરિની ગતિનું વર્ણન પણ પ્રભાવક છે. સિદ્ધયોગીના વર્ણનમાં 'અજરને જરે, અમરને મારે" એ જાતની અવજવાણીનો થયેલો ઉપયોગ ધ્યાન ખેંચે એવો છે.

નરહરિની 'જ્ઞાન-ગીતા'નો લાભ આખાને કયાંક-કયાંક મળ્યો હોવાનું નોંધાયું છે પણ વસ્તુતઃ આ કવિઓ એક લાંબી ચાલી આવતી પરંપરામાંથી પોષણ મેળવતા રહ્યા છે તેથી કેટલીક સમાનતા સ્વાભાવિક છે અને બધા કવિઓ એક જ પરંપરાનો વારસો ભોગવે છે એમ કહેવું જોઈએ. [સુ.જે.]

જ્ઞાનચંદ્ર : આ નામે 'ચિત્રસંભૂતિ-રાસ', 'જિનપાલિતજિનરક્ષિત-રાસ', ભૂલથી 'શીતલતરુ-રાસ'ને નામે ઉલ્લેખાયેલ 'શીલ-રાસ', 'શીલપ્રકાશ', 'સંખ્યાતાઅસંખ્યાતાવિચાર' (લે. સં. ૧૮મી સદી અનુ.), 'જિનસ્તવન-ચોવીસી'(લે. સં. ૧૮મી સદી અનુ.) તથા 'સંભવજિન-પદ' મળે છે તે કયા જ્ઞાનચંદ્ર છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી. જ૧ ઢાળ અને આશરે પલ્લવ કડીની ધર્મબોધપ્રધાન 'કેશીપ્રદેશીપ્રતિબોધ-રાસ/પરદેશી રાજનો રાસ' (લે. ઈ. ૧૬૪૨; મુ.) સુમતિસાગરશિષ્ય જ્ઞાનચંદ્રની ગણાવાયેલી છે પરંતુ કૃતિમાંથી એને માટે કશો આધાર મળતો નથી. એ કાવ્યમાં આવતી "જગતગુરુક્રી દયાધર્મ ાયકાર" એ પંક્તિને કારણે ગુરુનામ દયાધર્મ હોવાનું પણ મનાયું છે પરંતુ, 'દયાધર્મ' શબ્દ સામાન્ય અર્થનો વાચક હોઈ, એ ઉચિત જણાવતું નથી. જિનસાગરસૂરિના રાજ્યકાળ(ઈ.૧૬૧૮-ઈ.૧૬૬૪)માં રચાયેલી 'ઋષિદત્તા-ચોપાઈ' પણ સુમતિસાગરશિષ્ય તેમજ ગુણસાગરશિષ્ય જ્ઞાનચંદ્રને નામે મુકાયેલી મળે છે તેમાંથી કઈ હકીકત યથાર્થ છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

કૃતિ : પ્રાચીન જૈન રાસ સંગ્રહ : ૨, પ્ર. જીવલુલાલ છ. સંઘવી, ઈ. ૧૯૭૩.

સંદર્ભ : ૧. જૈનગૂકવિઓ : ૧,૩(૧); ૨. જૈનપ્રોસ્ટા; ૩. ડિકેટલોગભાઈ : ૧૯(૨); ૪. મુપુગુહસૂચી; ૫. હંજૈશાસૂચિ : ૧. [કા.શા.]

જ્ઞાનચંદ્ર-૧ [ઈ. ૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધ] : સોરઠગરછના જૈન સાધુ. કામાચંદ્રસૂરિની પરંપરામાં વીરચંદ્રસૂરિના શિષ્ય. એમની ૩ ખંડ અને દુહા, ચોપાઈ, વસ્તુ વગેરે છંદોની ૧૦૩૪ કડીની 'સિદ્ધાસન-બત્રીસી-ચોપાઈ' (ર. ઈ. ૧૫૪૩/સં. ૧૫૮૯, માગશર સુદ ૧૦, ગુરુવાર) પ્રાસાદિક વાર્તાકથન તેમ જ આલંકરિક વર્ણનો તથા સુભાષિતોની ગૂંથણીને કારણે આ વિષયની જૈન કૃતિઓમાં ઉચ્ચ સ્થાન ધરાવે છે. આ ઉપરાંત તેમણે ૩ ખંડ અને ૯૧૮ કડીની 'વંકચૂલનો પવાડો/રાસ' (ર.ઈ.૧૫૦૯/સં. ૧૫૬૫, ચૈત્ર સુદ ૬, ગુરુવાર) તથા 'વિતાલપચીસીકથા-ચોપાઈ' (ર.ઈ.૧૫૩૭/સં. ૧૫૮૩, શ્રાવણ વદ ૯, ગુરુવાર) આ રાસકૃતિઓ રચેલી છે.

સંદર્ભ : ૧. સ્વાધ્યાય ઓકટો. ૧૯૬૩-જ્ઞાનચંદ્રની 'સિદ્ધાસન-બત્રીસી', રણજિત પટેલ' (અનામી); ૨. જૈનગૂકવિઓ : ૩(૧); ૩. મુપુગુહસૂચી. [કા.શા.]

જ્ઞાનચંદ્ર-૨ [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનચંદ્રસૂરિની પરંપરામાં સુમતિસાગર (ઈ. ૧૬૨૮માં હયાત)ના શિષ્ય. ૧૭ કડીની 'ભુગબાહુજિનવિનતી-સ્તવન'ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી. [કા.શા.]

જ્ઞાનચંદ્ર-૩ [ ] : જૈન સાધુ. રૂપવિજયના શિષ્ય. ૯ કડીના 'મહાવીરજિન-સ્તવન' (લે. સં. ૨૦મી સદી અનુ.) ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી. [કા.શા.]

જ્ઞાનચંદ્ર-૪ [ ] : જૈન સાધુ. વિશેષચંદના શિષ્ય. ચંદાને સંદેશા રૂપે રચાયેલી ૧૮ કડીની ભાવપ્રવણ 'બારમાસ' (મુ.) અને ૪ કડીની 'મહાવીર-સ્તુતિ' એ કૃતિઓના કર્તા. પહેલી કૃતિ ભૂલથી વીરચંદશિષ્ય જ્ઞાનચંદને નામે અને બીજી કૃતિ વિશેષચંદ નામે નોંધાયેલી છે.

કૃતિ : જૈનયુગ, મહા-ફાગલ-ચૈત્ર ૧૯૮૬- - 'જ્ઞાનચંદકૃત બારમાસ', સં. મોહનલાલ દ. દેસાઈ.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૃકવિઓ : ૩(૧); ૨. મુપુગુહસૂચી.

[કા.શા.]

જ્ઞાનતિલક : આ નામે ૧૫ કડીની 'નવસારીમંડન' શામળા પાર્શ્વ-નાથ-રાસ વિનતિ' તથા ૪૯ કડીની 'નેમિનાથ-ધમાલ' એ કૃતિઓ મળે છે તેના કર્તા કયા જ્ઞાનતિલક છે તે નક્કી થઈ શકે તેમ નથી.

સંદર્ભ : હેજેજ્ઞાસૂચિ : ૧.

[શ્ર.ત્રિ.]

જ્ઞાનતિલક-૧ [ઈ. ૧૬૦૪માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. પુણ્યસાગરની પરંપરામાં પદ્મારાવના શિષ્ય. કેટલાંક સ્તવનો આ કવિએ રચ્યાં છે. તેમણે 'ગૌતમ કુલક' પર સંસ્કૃતમાં ટીકા (૨. ઈ. ૧૬૦૪) પણ રચી છે.

સંદર્ભ : યુજિનચંદ્રસૂરિ.

[શ્ર.ત્રિ.]

જ્ઞાનદાસ [ઈ. ૧૫૬૭માં હયાત] : લોકંગરચ્છના જૈન સાધુ. નાનજીના શિષ્ય. ૪૯૬/૫૮૪ કડીના 'યશોધરચરિત્ર-રાસ' (૨. ઈ. ૧૫૬૭/સં. ૧૬૨૩, કારતક સુદ ૮, રવિવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૃકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૨. હેજેજ્ઞાસૂચિ : ૧.

[શ્ર.ત્રિ.]

જ્ઞાનધર્મ [ઈ. ૧૬૭૯માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. રાજસારના શિષ્ય. 'દામનનક-ચોપાઈ' (૨. ઈ. ૧૬૭૯/સં. ૧૭૩૫ આસો સુદ ૧૦)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૃકવિઓ : ૩(૨).

[શ્ર.ત્રિ.]

જ્ઞાનનિધાન [ઈ. ૧૬૬૩માં હયાત] : ખરતરગચ્છના કીર્તિરત્ન શાખાના જૈન સાધુ. કુશલકલ્લોલની પરંપરામાં મેઘકલ્પના શિષ્ય. 'વિચાર-છત્રીસી' (૨. ઈ. ૧૬૬૩/સં. ૧૭૧૯, વૈશાખ-૧૨, શુક્રવાર) એ ગદ્યકૃતિના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૃકવિઓ : ૩(૨).

[શ્ર.ત્રિ.]

૧૪૪ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

'જ્ઞાન-ભત્રીસી' : આ શીર્ષકથી મુદ્રિત મળતી ધીરાની ૩૨ કાફી-ઓમાં બ્રહ્માનુભવ, વૈરાગ્યભક્તિબોધ ઉપરાંત મિથ્યાચાર પરના પ્રહારોનું આલેખન થયું છે. આ આલેખનમાં સળંગસૂત્રતા ઝાઝી પરતાતી નથી અને દરેક કાફી સ્વતંત્ર રચના હોવાની છાપ પડે છે. આત્મતત્ત્વની ખોજ માટે ઉદ્દુક્ત થવા પ્રબોધતા ધીરાભગતે એ આત્મતત્ત્વનાં, વિશ્વંભર સ્વરૂપનાં, એની ગહન ગતિનાં ને બ્રહ્માનુભવની સ્થિતિનાં અત્યંત પ્રભાવક વર્ણનો કર્યાં છે. એ યોગમાર્ગી રૂપકોનો આશ્રય લે છે ને આત્મતત્ત્વને ઈન્દ્રિયોરૂપી દશ દરવાજાવાળા પંચરંગી બંગલારૂપ શરીરમાં વિરાજેલા અલખ-ધણી તરીકે વર્ણવે છે, તેમ આસમાનરૂપી શીશ અને રવિશશીરૂપી લોચન જેવાં લક્ષણોથી વિશ્વંભર ઈશ્વરનું ભવ્ય મૂર્ત ચિત્ર સર્જે છે. શૂન્ય શિખર પર વિરાજતા વિશ્વંભરનું કે એની ગહન ગતિનું વર્ણન પણ મનમાં વસી જાય એવું છે ને સોહાગી ભેટયાના અનુભવનું "અંબાડીએ ગજરાજ ગળિયો, ધોડાને ગળી ગયું છણુ" એવી અવળવાણીથી થયેલું પ્રત્યક્ષીકરણ તો ઘણું ચમત્કારક છે. આ વર્ણનો ધીરાભગતની અનુભવમસ્તીનાં પરિચાયક અને છે ને તેથી એ "પ્રગટ ખેલ ખેલું રે, દેદાર તેને દેખાડું" એમ ખુમારીભર્યા ઉદ્ગાર કરે છે એ ચથાર્થ લાગે છે.

ભક્તિ-વૈરાગ્યબોધની તેમ જ મિથ્યાચારોના ખંડનની કાફીઓમાં ધીરા-ભગતની લાક્ષણિક દૃષ્ટાંતશક્તિ પ્રગટ થાય છે ને ઘણી વાર વાણીની બલિષ્ઠ છટાઓ પણ નજરે પડે છે. સંપ્રદાય બાંધીને બેસતા ધર્મગુરુઓને એ માર્મિક રીતે પૂછે છે કે "કોઈ સિંહનો વાડો બતાવો." વાડાબંધીનો તિરસ્કાર કરનાર ધીરાભગત કલ્પતરુ શા સંતના સમાગમની તો ભારપૂર્વક હિમાયત કરે છે, પણ એમના તત્ત્વવિચારમાં અનુભવનું જ મહત્ત્વ હોઈ એને ઉપકારક હોય ત્યાં સુધી જ અન્ય આચારોને સ્થાન છે એમ સમજાય છે. [૨.૬.]

જ્ઞાનભૂષણ : આ નામે ૩૩ કડીનો 'પાણીજ્યણા-રાસ' (લે. સં. ૧૮મી સદી અનુ.) મળે છે તેના કર્તા કયા જ્ઞાનભૂષણ છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી.

[શ્ર.ત્રિ.]

જ્ઞાનભૂષણ-૧ [ઈ. ૧૫૭૮ સુધીમાં] : દિગંબર જૈન સાધુ. એકાંતર સંસ્કૃત શ્લોકો ધરાવતા ૫૦૧ કડીના 'આદીશ્વર-ફાગ' (લે. ઈ. ૧૫૭૮)ના કર્તા.

સંદર્ભ : સ્વાધ્યાય, ઓગષ્ટ ૧૯૬૪-દિગંબર જૈન કવિઓએ રચેલાં પાંચ અજ્ઞાત ફાગુકાવ્યો, અગરચંદ નાહટા. [શ્ર.ત્રિ.]

જ્ઞાનમૂર્તિ (ઉપાધ્યાય) : આ નામે 'શાશ્વતજિનભવન-ચૈત્ય-પરિપાટી' (લે. સં. ૧૭મી સદી અનુ.) મળે છે તે જ્ઞાનમૂર્તિ-૧ છે કે કેમ તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી.

[શ્ર.ત્રિ.]

જ્ઞાનમૂર્તિ (ઉપાધ્યાય)-૧ [ઈ. ૧૭મી સદી મધ્યભાગ] : અંચલગચ્છના જૈન સાધુ. ધર્મમૂર્તિસૂરિની પરંપરામાં ગુણમૂર્તિસૂરિના શિષ્ય. ૬ ખંડ, ૫૮ ઢાળ અને ૧૨૯૬ કડીની 'રૂપસેનરાજવિચરિત્ર-ચોપાઈ' (૨.

જ્ઞાનચંદ્ર-૨ : જ્ઞાનમૂર્તિ (ઉપાધ્યાય)-૧

ઈ. ૧૬૩૮/સં. ૧૬૮૪, આસો સુદ ૫), 'આવીસપરિષદ-ચોપાઈ' (ર.ઈ.૧૬૬૯), 'ત્રિચંકર-ચોપાઈ' તથા ગદ્યમાં 'સંગ્રહણી-બાલાવ-બોધ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જંગુકવિઓ : ૩(૧, ૨); ૨. મુપુગુહસૂચી; ૩. હેજેજ્ઞાસૂચિ : ૧. [શ્ર.ત્રિ.]

જ્ઞાનમેરુ : જ્ઞાનમેરુગણિની નામઝાપ ધરાવતી 'કુગુરુ-છત્રીસી' (મુ.) મળે છે તે જ્ઞાનમેરુ-૧ ની કૃતિ તરીકે નોંધાયેલી છે પરંતુ એ હકીકત માટે પર્યાપ્ત આધાર નથી.

કૃતિ : જૈનમુગ, માગશર-પોષ ૧૯૮૬—'જ્ઞાનમેરુકૃત કુગુરુછત્રીસી ચોપાઈ'. [શ્ર.ત્રિ.]

જ્ઞાનમેરુ-૧ [ઈ.૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનરાજસૂરિની પરંપરામાં મહિમચુંદરના શિષ્ય. ઓમના ૩ ખંડ, ૧૬ ઢાળ અને ૧૮૬/૨૦૨ કડીના 'ગુણકરંડગુણાવલી-ચોપાઈ/રાસ' (ર. ઈ. ૧૬૨૦/સં. ૧૬૭૬, પ્રથમ આસો સુદ ૧૩)માં 'રિદ્ધિ તો નારીના કર્મે ઊંચ' તેવી ગુણાવલીની દલીલથી બધું લઈને ચાલી ગયેલા ગુણકરંડનો પડકાર ઝીલી પોતાના બુદ્ધિચાતુર્યથી બધી સમૃદ્ધિ પુનઃપ્રાપ્ત કરનાર ગુણાવલીની અદ્ભુતરસિક કથા આલેખાઈ છે અને પુણ્યનો પ્રભાવ વર્ણવાયો છે. ૩૭ કડીની 'વિજયશેઠ વિજયપાસંબંધ/પ્રબંધ' (ર.ઈ.૧૬૦૯/ સં. ૧૬૬૫, ફાગણ સુદ ૧૦) એ આ કવિની અન્ય કૃતિ છે.

સંદર્ભ : ૧. મરાસસાહિત્ય; ૨. યુજિનચંદ્રસૂરિ; ૩. જંગુ કવિઓ : ૧,૩(૧); ૪. મુપુગુહસૂચી; ૫. હેજેજ્ઞાસૂચિ-૧. [શ્ર.ત્રિ.]

જ્ઞાનરુચિ : જુઓ ઉદયધર્મશિષ્ય મંગલધર્મ.

જ્ઞાનવર્ધન [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. કુશલવર્ધન(ઈ.૧૫મી સદી ઉત્તરાર્ધ)ના શિષ્ય. ૨૭ કડીના 'શંખેશ્વર) પાર્શ્વજિન-સ્તોત્ર'ના કર્તા. કૃતિ હીરવિજયસૂરિના રાજ્યકાળ (ઈ.૧૫૫૪-ઈ.૧૫૯૬) દરમ્યાન રચાઈ છે.

સંદર્ભ : હેજેજ્ઞાસૂચિ : ૧. [શ્ર.ત્રિ.]

જ્ઞાનવિજય : આ નામે 'કાલિકાચાર્ય-કથા', ૫ કડીનું 'નેમિજિન-સ્તવન'(વિ. સં. ૧૯મી સદી અનુ.) તથા ૧૩ કડીની 'નેમ-બારમાસા' (વિ. ઈ. ૧૭૫૯) એ કૃતિઓ મળે છે તે કયા જ્ઞાનવિજય છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી. 'નેમ-બારમાસા' ભૂલથી ન્યાનવિજયને નામે નોંધાયેલ છે.

સંદર્ભ : ૧. દેસુરાસમાળા; ૨. મુપુગુહસૂચી. [શ્ર.ત્રિ.]

જ્ઞાનવિજય-૧ [ઈ.૧૬૬૭માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનરાજસૂરિની પરંપરામાં જિનચંદ્રસૂરિના શિષ્ય. 'દશવૈકલિક-દશ-અધ્યયન-સંગ્રહ/દશવૈકલિકસૂત્ર-સંગ્રહ'(ર.ઈ.૧૬૬૭)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગુહસૂચી; ૨. હેજેજ્ઞાસૂચિ : ૧. [શ્ર.ત્રિ.]

જ્ઞાનવિજય-૨[ઈ.૧૭૦૭ સુધીમાં] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. હીર-વિજયસૂરિની પરંપરામાં સુરવિજયના શિષ્ય. મૂળ સંસ્કૃત રચના

જ્ઞાનમેરુ : જ્ઞાનવિમલસૂરિ/નવવિમલ(ગણિ)

ગુ. સા.-૧૯

'કલ્પસૂત્ર' પરના 'જ્ઞાનદીપિકા' નામના બાલાવબોધ (વિ. ઈ. ૧૭૦૭)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈસાઈનિહાસ. [શ્ર.ત્રિ.]

જ્ઞાનવિજય-૩ [ઈ.૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયશ્રદ્ધિસૂરિની પરંપરામાં હસ્તિવિજયના શિષ્ય. 'ચોવીસી' (ર. ઈ.૧૭૨૪/સં. ૧૭૮૦, આસો વદ ૩૦; ૧ સ્તવન મુ.) અને 'મલ્લય-ચરિત્ર' (ર.ઈ.૧૭૨૫)ના કર્તા.

કૃતિ : જંગુસારનો : ૧(+સં). સંદર્ભ : જંગુકવિઓ : ૨, ૩(૧). [શ્ર.ત્રિ.]

જ્ઞાનવિજય-૪[ઈ.૧૭૬૯માં હયાત] : જૈન સાધુ. લક્ષ્મીવિજયના શિષ્ય. ૭ કડીના 'પાર્શ્વજિન-સ્તવન' (ર.ઈ.૧૭૬૯/સં. ૧૮૨૫, માગસર સુદ ૩; મુ.) તથા 'શાંતિનાથ-વિનતિ'ના કર્તા. 'શાંતિનાથ-વિનતિ' ભૂલથી લક્ષ્મીપ્રતાપને નામે નોંધાયેલી છે.

સંદર્ભ : લાંહસૂચી. [શ્ર.ત્રિ.]

જ્ઞાનવિજય-૫ [ઈ. ૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયધર્મસૂરિના શિષ્ય. વિજયધર્મસૂરિના આચાર્યકાળ (ઈ. ૧૭૫૩-ઈ.૧૭૮૫) દરમ્યાન રચાયેલી તેમની ગુણપ્રથસ્તિ કરતી ૯ કડીની 'વિજયધર્મસૂરિ-સંગ્રહ' (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ઐસમાળા (+ સં.). [શ્ર.ત્રિ.]

જ્ઞાનવિજય-૬[ઈ. ૧૮૧૯માં હયાત] : જૈન સાધુ. 'વીરભાણુ ઉદયભાણુ-રાસ' (ર. ઈ. ૧૮૧૯)ના કર્તા.

સંદર્ભ : દેસુરાસમાળા. [કી.જે.]

જ્ઞાનવિજય-૭ [ ] : વડતપગચ્છના જૈન સાધુ. લાલવિજયના શિષ્ય. 'નેમરાજુલ-ગીત'(વિ.સં.૧૯મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી. [શ્ર.ત્રિ.]

જ્ઞાનવિજયશિષ્ય [ ] : જૈન સાધુ. ૭ કડીની 'સંભવનાથસ્વામી-સ્તવન', ૭ કડીની 'પદ્મપ્રભુસ્વામી-સ્તવન' અને ૭ કડીની 'શાંતિનાથસ્વામી-સ્તવન' એ મુદ્રિત કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : જિગુસ્તમાલા. [કી.જે.]

જ્ઞાનવિમલ(સૂરિ)/નવવિમલ(ગણિ) [જ. ઈ. ૧૬૩૮/ સં. ૧૬૮૪-અવ. ઈ. ૧૭૨૬ /સં. ૧૭૮૨, આસો વદ ૪, ગુરુવાર] : તપગચ્છની વિમલશાખાના જૈન સાધુ. આનંદવિમલસૂરિની પરંપરામાં વિનય-વિમલ-ધીરવિમલના શિષ્ય. મૂળ નામ નાથુમલ્લ. ભિન્નમાલના વીસા ઓસવાલ જ્ઞાતિના વાસવ શેઠના પુત્ર. માતા કનકાવતી. દીક્ષા ઈ.૧૬૪૬. દીક્ષાનામ નવવિમલ. અમૃતવિમલગણિ તથા મેરુવિમલગણિ પાસે વિદ્યાભ્યાસ કરી કાવ્ય, તર્ક, ન્યાય, યોગ આદિ શાસ્ત્રોમાં પ્રવીણતા પ્રાપ્ત કરી. ઈ.૧૬૭૧માં પંન્યાસ/ગણિપદ. હજુ ગણિ હતા ત્યારે એમણે શીઘ્રકવિત્વથી સંસ્કૃતમાં

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૧૪૫

સિદ્ધાચલ-સ્તુતિઓ રચી આપી એથી પ્રભાવિત થઈ વિજયપ્રભ-સૂરિએ એમને જ્ઞાનવિમલસૂરિ તરીકે સંબોધવા એમ કહેવાય છે. આચાર્યપદ ઈ. ૧૬૯૨/૧૬૯૩માં અને જ્ઞાનવિમલસૂરિ એ નામ-કરણ. આ કવિએ આનંદધન તથા યશોવિજયની કૃતિઓ પર ટબા રચ્યા છે ને 'નવપદની પૂજા' યશોવિજય, દેવચંદ્ર અને એમની સંકલિત રૂપે મળે છે એ એમનો સમકાલીનો સાથેનો ગાઠ, આદરભર્યા સંબંધ સૂચવે છે. અવસાન અનશનપૂર્વક અંભાતમાં.

આ કવિએ ગુજરાતી ભાષામાં પણ વિપુલ પ્રમાણમાં કૃતિઓ રચી છે—એટલી કે સંસ્કૃતમાં જેમ હેમચંદ્રાચાર્ય તેમ પ્રાકૃતમાં એટલે કે દેશી ભાષાઓમાં જ્ઞાનવિમલસૂરિ એમ કહેવાયું છે. તેમની કૃતિઓ કથાત્મક, તત્ત્વવિચારાત્મક, બોધાત્મક, સ્તુત્યાત્મક બધા પ્રકારની છે. એ બધામાં એમના પાંડિત્ય ઉપરાંત છંદ, અલંકાર આદિ કવિકૌશલોની પ્રૌઢિનો પણ પરિચય થાય છે.

કવિની કથાત્મક કૃતિઓમાં, પૂર્વભવના આર્યબલિતપને કારણે કેવલીપદનં પામનાર ચંદ્રકુમારનું પ્રભાવક ચરિત્ર આલેખતો, ૪ ખંડ, ૧૧૧ ઢાળ અને ૭૬૪૮ કડીઓમાં વિસ્તરતો, મુખ્યત્વે દુહા-દેશીબદ્ધ 'ચંદ્રકેવલીનો રાસ'←'આનંદમંદિર-રાસ'(ર. ઈ. ૧૭૧૪/સં. ૧૭૭૦, મહા સુદ ૧૩; મુ.) એના વિસ્તારને કારણે ૧૪ નહીં પણ એના પ્રચુર કથારસ, તત્ત્વવિચારાનિષ્ઠ ધર્મબોધ તથા વ્યુત્પન્ન કવિત્વને કારણે સૌથી વધુ ધ્યાનાર્હ કૃતિ બને છે. આ વ્યુત્પન્ન કવિત્વ નાયક-નાયિકાભેદ-નિરૂપણ, સુભાષિત-સમસ્યાદિની ગૂંથણી, અલંકારરચના તથા સુગેય દેશીઓ ને અન્ય કાવ્યબંધોના વિનિ-યોગમાં પ્રગટ થાય છે. રોહિણીતપનો મહિમા દર્શાવતો, મુખ્યત્વે દુહાદેશીબદ્ધ ૩૧ ઢાળનો 'અશોકચન્દ્રરોહિણી-રાસ'←(ર. ઈ. ૧૭૧૬ કે ૧૭૧૮/સં. ૧૭૭૨ કે ૧૭૭૪, માગશર સુદ ૫; મુ.) પૂર્વ-ભવનુત્તાંતોથી પ્રસ્તાર પામેલો હોવા છતાં એમાં કથાતત્ત્વ પાંખું છે અને ઘણો સાંપ્રદાયિક ધર્મતત્ત્વબોધ સમાવાયો છે, પરંતુ એમાં પણ વર્ણનો, અલંકારયોજનાઓ, ભાષાછટા વગેરેમાં કવિના કવિ-ત્વનો સુભગ પરિચય થાય છે. ૩૫ ઢાળ અને ૬૦૮ કડીના દુહા-દેશીબદ્ધ 'જંબૂસ્વામી-રાસ' (ર. ઈ. ૧૬૮૨/ સં. ૧૭૩૮, માગશર સુદ ૧૩, બુધવાર; મુ.)માં દૃષ્ટાંતકથાઓ સાથે જંબૂસ્વામી અને એની ૮ પટરાણીઓનો સંવાદ આલેખાયો છે. રૂપક, ઉપમાવલિ અને લૌકિક દૃષ્ટાંતોથી કૃતિ કેટલેક અંશે રસાવહ બની છે.

૩૮ ઢાળ અને આશરે ૧૦૦૦/૧૧૦૦ કડીની 'રણસિહરાજર્ણિ-રાસ' તથા ૨૦/૨૨ ઢાળની 'સુસઢ-રાસ' કવિની અન્ય રાસકૃતિઓ છે. ૮ ઢાળ અને ૨૦૬ કડીની 'બારવ્રતગ્રહણટીપ-રાસ' (ર. ઈ. ૧૬૯૪; મુ.)માં સંપ્રદાયને અભિમત વ્રતનિયમોની યાદી ને સમ-જૂતી છે, તો ૧૪ ઢાળ અને આશરે ૫૦૦ કડીની 'સાધુવંદના-રાસ'(ર. ઈ. ૧૬૭૨/સં. ૧૭૨૮, કારતક ૧૬ ૧૦, ગુરુવાર; મુ.)માં જેન શાસ્ત્રગ્રંથોને આધારે ઋષભદેવના ગણધરોથી માંડીને સો પ્રાચીન સાધુજનોની નામાવલિ આપવામાં આવી છે અને કેટલેક સ્થાને ટૂંકું ચરિત્રસંકીર્તન પણ છે.

કવિની કથાતત્ત્વવાળી અન્ય કેટલીક કૃતિઓ પણ છે. જુદા જુદા રાગોના નિર્દેશવાળી દેશીઓમાં રચાયેલી ૭૩ કડીની 'સૂર્યાભ-નાટક' (ર. ઈ. ૧૭૧૦/સં. ૧૭૬૬, મહા/વૈશાખ સુદ ૧૩; મુ.)માં સૂર્યાભદેવે અપ્સરાઓની મદદથી મહાવીરસ્વામી સમક્ષ રજૂ કરેલ

ભક્તિભાવપૂર્ણ સંગીત-નૃત્યનો પ્રસંગ વર્ણવાયો છે. અને વાદ્યો, નૃત્યપ્રકારો વગેરેની યાદી પણ સમાવિષ્ટ થઈ છે. ૯ ઢાળ અને ૮૨ કડીની 'તીર્થમાલાયાત્રા-સ્તવન' (ર. ઈ. ૧૬૯૯/સં. ૧૭૫૫, જેઠ સુદ ૧૦; મુ.)માં કવિએ કરેલી સુરતથી મારવાડ સુધીની તીર્થયાત્રાનું વર્ણન છે, તો ૭ ઢાળની અન્ય 'તીર્થમાલાયાત્રા-સ્તવન' (ર. ઈ. ૧૭૧૯; મુ.)માં વિજયદેવસૂરિ, વિજયસેનસૂરિ વગેરેના ટૂંકા ચરિત્રગાન સાથે વિજયસેનસૂરિની પ્રેરણાથી વળિયો અને રાજિયો એ બે શ્રેષ્ઠિઓએ કરેલા પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવોનાં વર્ણન છે. પર્યુષણપ્રસંગે વ્યાખ્યાનમાં વાંચવા માટે નિમયેલ ૧૫ ઢાળની 'કલ્પસૂત્ર-વ્યાખ્યાન-ભાસ'(મુ.)માં અનેક ધર્મકથાઓનાં સંક્ષેપમાં નિર્દેશ છે.

આ કવિએ સ્તુતિ-સ્તવન-ચૈત્યવંદન-સમ્યાદિ પ્રકારની કૃતિઓ વિપુલ સંખ્યામાં રચેલી છે, જેમાંની ઘણી મુદ્રિત પણ મળે છે. એમણે સિદ્ધાચલનાં ૧/૩,૬૦૦ સ્તવનો રચ્યાં હોવાનું કહેવાય છે. કવિએ રચેલાં તીર્થવિષયક સ્તવનોમાં ૩૫ કડીનું 'અર્બુદગિરિતીર્થનું સ્તવન'(ર. ઈ. ૧૬૭૨/સં. ૧૭૨૮, વૈશાખ સુદ ૩; મુ.), ૨ ઢાળ અને ૨૫ કડીનું 'નારંગગિરિતીર્થનું સ્તવન' (મુ.) તથા ૩ ઢાળ અને ૨૮ કડીનું 'રાણકપુરતીર્થનું સ્તવન' (મુ.) જેવાં સ્તવનો જે—તે તીર્થવિષયક ઐતિહાસિક-ભૌગોલિક માહિતી ગૂંથી લે છે. કવિએ ૨ ચોવીસી (મુ.), ૨ વીસી (મુ.) ઉપરાંત અનેક તીર્થકર સ્તવનો રચ્યાં છે. ૨ ચોવીસીમાંની એક જ્ઞાનભક્તિયુક્ત છે અને ભાષા તથા અલંકારની પ્રૌઢિથી તેમ ૧/૭ એમાં પ્રયુક્ત સુંદર ગેય દેશીઓથી ધ્યાન ખેંચે છે, જ્યારે બીજી ચોવીસીમાં તીર્થકરોના પૂર્વભવોની માહિતી આપવામાં આવી છે. કવિના વિષયનિરૂપણ આદિના વૈવિધ્યનો ખ્યાલ આપતાં અન્ય નોંધપાત્ર જિનસ્તવનો આ પ્રમાણે છે : ૪ ઢાળ અને ૬૮ કડીનું 'શાસ્વતી જિનપ્રતિમા-સંખ્યામય-સ્તવન' (મુ.), ૪ ઢાળ અને ૧૬ કડીનું 'સત્તરિસયજિન-સ્તવન' (મુ.), ૫ ઢાળ અને ૨૮ કડીનું 'અધ્યાત્મગાભિત-સાધારણ-જિનસ્તવન'(મુ.), દેશીઓ ઉપરાંત તોટક આદિ છંદોને ઉપયોગમાં લેતું, ૫ ઢાળ અને ૮૧ કડીનું 'શાંતિનાથજિનનું સ્તવન' (ર. ઈ. ૧૬૮૧/સં. ૧૭૩૭, અસાડ ૧૬ ૯, શુક્રવાર; મુ.), કાવ્ય અને ફાગની ૩૧ કડીનું 'અધ્યાત્મભાવગાભિત-પાર્શ્વનાથજિન-સ્તવન' (મુ.), ૧૫ કડીનું 'ભાવનઅક્ષરમય-જિન-સ્તવન' (મુ.), ૬૪ કડીનું 'મૌન-એકાદશી માહાત્મ્ય-ગાભિતમદિવનાથ-સ્તવન', 'પંચપરમેષ્ટિ-સ્તવન' તથા ૮૫ કડીનું 'પાર્શ્વજિન-સ્તવન' (ર. ઈ. ૧૬૭૨). ૪ ઢાળ અને ૪૧ કડીનો 'શાંતિનાથજિન-કલશ'(મુ.), ૪ ઢાળ અને ૩૬ કડીનો 'પાર્શ્વનાથજિન-કલશ'(મુ.) તથા હિંદીમાં ૨૯ કડીનો 'ચતુર્વિશતિજિન-છંદ'(મુ.)એ અન્ય નામથી રચાયેલાં તીર્થકર-સ્તવનો ૧૪ છે. સિદ્ધસેન દિવાકરની ૪૪ કડીની સંસ્કૃત કૃતિ 'કલ્યાણમંદિર-સ્તોત્ર' ને આધારે થયેલી ૪૫ ગીતોની રચના (મુ.) પણ સ્તુત્યા-ત્મક છે.

કવિએ અન્ય વિષયોનાં સ્તવનો પણ રચ્યાં છે, જેમકે ૭ ઢાળ અને ૮૧ કડીનું 'જિનપૂજાવિધિનું સ્તવન' (ર. ઈ. ૧૬૮૫/સં. ૧૭૪૧, અસાડ સુદ ૧૦, બુધવાર; મુ.), ૩ ઢાળ અને ૧૭ કડીનું 'જ્ઞાનપંચમીતિથિનું સ્તવન' (મુ.), ૬ ઢાળ અને ૫૬ કડીનું 'પંચમી-તિથિનું સ્તવન' (મુ.), ૫ ઢાળ અને ૪૨ કડીનું 'મૌન એકાદશીનું સ્તવન'(મુ.), ૬ ઢાળ અને ૮૧ કડીનું 'વીસસ્થાનકતપોવિધિનું

સ્તવન' (ર. ઈ. ૧૭૧૦/સં. ૧૭૬૬, પોપ વદ ૮, બુધવાર; મુ.), ૬ ઢાળ અને ૧૩૨ કડીનું 'ત્રિષ્ટિસલાકાપુરુષ-સ્તવન' (મુ.), ૩ ઢાળનું 'ઓત્રીસઅતિશય-સ્તવન' (મુ.) વગેરે.

આમાસ અને બન્ને પદ્ધતિ સ્તુતિ સાથે ૧૭ સ્તુતિ રૂપે રચાયેલ 'પંદરતિથિનીસ્તુતિઓ' (મુ.) તથા 'આઠમતિથિની સ્તુતિઓ' ઉપરાંત અનેક તીર્થકરસ્તુતિઓ જ્ઞાનવિમલે રચેલી છે. એ જ રીતે યશોવિજય અને દેવચંદ્રનાં સ્તવનો સાથે સંકલિત રૂપે મળતાં 'નવપદ્મપૂજનાં ચૈત્યવંદન' ઉપરાંત અનેક ચૈત્યવંદન પણ એમણે રચ્યાં છે. આ કવિનાં અગિયાર ગણપરનાં, દિવાળીનાં, ચૈત્રી પૂનમનાં, મૌન એકાદશીનાં તથા ચોમાસીનાં/ચોવીસ જિનનાં એ દેવવંદનો (બધાં મુ.) મળે છે.

કવિએ મુનિઓ તથા સતીઓ વિશેની તેમ જ સાંપ્રદાયિક આચારવિચારોને વર્ણવતી અનેક સજાયો રચી છે. તેમાંથી કેટલીક સજાયો કથાત્મક પણ બનેલી છે. એમની કેટલીક નોંધપાત્ર સજાયો આ પ્રમાણે છે : ૬ ઢાળ અને ૬૮ કડીની 'સુદર્શન શેક (કિવલી)ની સજાય' (મુ.), ૪૭ કડીની 'નાગદત્ત-શંકની સજાય' (મુ.), ૪૨ કડીની 'સુવૃત્ત-ઋષિ-સજાય' (મુ.), ૪૦ કડીની 'અવંતીસુકુમાલની સજાય'(મુ.), તોટકદુહા-દેશીબદ્ધ ૧૧ ઢાળની 'નરભવદશદૃષ્ટાંતા-ધિકાર-સજાય'(મુ.), 'દશવિધયતિર્ધર્મની સજાયો' (*મુ.), ૧૪ ઢાળની 'તેર કથિયાની સજાય' (મુ.), ૩૫ કડીની 'જીવરાશિની સજાય' (મુ.), ૪ ઢાળ અને ૩૫ કડીની 'રાત્રિભોજન-સજાય' (મુ.) અને ૫/૬ ઢાળની 'નવકારભાસ/ નવપદાધિકાર-સજાય' (મુ.).

જ્ઞાનવિમલે રચેલા વિપુલ સાહિત્યમાં એમણે રચેલા ગદ્ય બાલા-વબોધોનો પણ સમાવેશ થાય છે. એ બાલાવબોધો આ પ્રમાણે છે : પોતાની 'પ્રશ્નદ્વાત્રિશિકા' પર, યશોવિજયકૃત 'આઠયોગદૃષ્ટિની સજાય' પર આશરે ૧૦૦૦ ગ્રંથાગ્રનો (મુ.), તથા સાહાત્રણસો ગાથાના 'સીમંધરજિન-સ્તવન' પર આશરે ૧૨૦૦ ગ્રંથાગ્રનો, 'આનંદઘન-ચોવીસી' પર ૭૨૮ ગ્રંથાગ્રનો (મુ.), નેમિદાસકૃત 'પંચપરમેષ્ઠિમંત્રરાજ-ધ્યાનમાલા/અનુભવલીલા' પર, 'યતિપ્રતિ-કમલસૂત્ર/પગામ-સજાય' પર (ર. ઈ. ૧૬૮૭), 'ચૈત્યવંદન-દેવવંદન-પ્રત્યાખ્યાન એ ત્રણ ભાષ્ય' પર આશરે ૧૭૦૦ ગ્રંથાગ્રનો (ર. ઈ. ૧૭૦૨), 'પાશિક ભામણ' પર ૫૫૦૦ ગ્રંથાગ્રનો (ર. ઈ. ૧૭૧૭/સં. ૧૭૭૩, મહા-૮), 'લોકનાલ' પર, 'સક્વાર્લત' પર, 'નવતત્ત્વ-પ્રકરણ' પર ૫૦૦ ગ્રંથાગ્રનો (ર. ઈ. ૧૬૮૩), 'ચતુઃ શરણ પ્રકીર્ણક' પર, 'ઉપાસક દશાંગસૂત્ર' પર ૧૮૦૭ ગ્રંથાગ્રનો, 'સંગ્રહણી-પ્રકરણ' પર (ર. ઈ. ૧૬૭૬), 'અજિતશાંતિ-સ્તવન' પર, 'શ્રમણસૂત્ર' પર ૧૦૦૦ ગ્રંથાગ્રનો (ર. ઈ. ૧૬૮૭), 'દિવાળીકલ્પ' પર ૧૨૦૦ ગ્રંથાગ્રનો (ર. ઈ. ૧૭૦૭) અને 'અધ્યાત્મકલ્પદ્રમ' પર ૮૦૦૦ ગ્રંથાગ્રનો (ર. ઈ. ૧૭૧૪). ગદ્ય રૂપે એમણે 'સપ્તનય-વિવરણ' પણ કરેલ છે.

જ્ઞાનવિમલનું સાહિત્યસર્જન, આ રીતે, બહુધા સાંપ્રદાયિક પરિપાટીનું છે, પરંતુ એમાં એમણે અલંકારરચના, પદ્યબંધ, દૃષ્ટાંતબોધ, ભાષાપ્રોઠી વગેરેની જે શક્તિ બતાવી છે તે પ્રશસ્ત છે. જ્ઞાનવિમલે સંસ્કૃતમાં 'પ્રશ્નવ્યાકરણસૂત્ર-વૃત્તિ', ગદ્યબદ્ધ 'શ્રીપાલ-ચરિત્ર'(ર. ઈ. ૧૬૮૯), 'સંસારદાવાનલસ્તુતિ-વૃત્તિ' અને

'પ્રશ્નદ્વાત્રિશિકા-સ્તોત્ર' તેમ જ પ્રાકૃતમાં 'નરભવદૃષ્ટાંતો-પનયમાલા' રચેલ છે.

કૃતિ : ૧. 'આનંદઘન બાવીસી' પર જ્ઞાનવિમલસૂરિકૃત સ્તવક, સં. કુમારપાળ દેસાઈ, ઈ. ૧૮૮૦; ૨. ચંદકેવલીનો રાસ, પ્ર. શ્રાવક ભીમસિંહ માણેક, ઈ. ૧૯૧૨; ૩. એજન, સં. કપૂરચંદ ૨. વારૈયા, સં. ૨૦૩૫; ૪. જંબૂસ્વામિરાસ તથા બાર વ્રતની ટીપનો રાસ, સં. કેશવલાલ પ્રે. મોદી, ઈ. ૧૯૧૮; ૫. પ્રાસ્તરત્નસંગ્રહ : ૧, ૨ (+સં.); ૬. સાધુવંદનારાસ, સં. મુક્તિ-વિમલગણિ, ઈ. ૧૯૧૭; ૭. અસસંગ્રહ; ૮. અસ્તમંજૂષા; ૯. આકામહોદધિ : ૧(+સં.), ૫ ; ૧૦. ક્સસ્તવન; ૧૧. ગોડી પાર્શ્વનાથ સાર્થ શતાબ્દી સ્મારક ગ્રંથ, સં. ધીરજલાલ ટો. શાહ, ઈ. ૧૯૬૨; ૧૨. ચંસ્તસંગ્રહ : ૧, ૨, ૩; ૧૩. જિનગુણ પદ્યાવળી, પ્ર. જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ, ઈ. ૧૯૨૫; ૧૪. જિભપ્રકાશ; ૧૫. જિસ્તમાલા; ૧૬. જૈકાપ્રકાશ : ૧; ૧૭. જૈસંગ્રહ; ૧૮. જૈસસંગ્રહ (ન.); ૧૯. *તીર્થમાલા, પ્ર. જૈ. એ. ઈ. ઓફ દેન્ડિયા, -; ૨૦. દંડકાદિ જૈન પ્રાચીન સ્તવનાદિ સંગ્રહ, પ્ર. માસ્તર ઉમેદચંદ રાયચંદ, ઈ. ૧૯૨૦; ૨૧. દેવવંદનમાળા, પ્ર. માસ્તર ઉમેદચંદ રાયચંદ, ઈ. ૧૯૨૧; ૨૨. દેસ્તસંગ્રહ; ૨૩. નસ્વાધ્યાય : ૩; ૨૪. પર્યુષણ માહાત્મ્ય, પ્ર. અમદાવાદની વિદ્યાશાલા, ઈ. ૧૮૮૨; ૨૫. પૂજસંગ્રહ, પ્ર. ભનીબહેન, ઈ. ૧૯૩૬; ૨૬. પ્રકરણ રત્નાકર : ૧, પ્ર. ભીમસિંહ માણેક, ઈ. ૧૮૭૬; ૨૭. પ્રાતીસંગ્રહ : ૧; ૨૮. પ્રાસપસંગ્રહ : ૧; ૨૯. સજાયમાળા (પં.); ૩૦. સજાયમાલા, મુ. લલ્લુભાઈ કરમચંદનું છાપખાનું, સં. ૧૯૨૧; ૩૧. સસન્મિત્ર (ઝ).

સંદર્ભ : ૧. જૈગુસારત્નો : ૧; ૨. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૩. કેટલોંગુરા; ૪. જૈગુકવિઓ : ૨, ૩(૨); ૫. જૈહાપ્રોસ્તા; ૬. ડિકેટલોંગભાઈ : ૧૭(૪), ૧૯(૨); ૭. મુપુગુલસૂચી; ૮. લીંડસૂચી; ૯. હેજૈશાસૂચિ : ૧. [કુ.દે.]

જ્ઞાનવિમલશિષ્ય [ ] : જૈન. ૧૯ કડીની 'જિનદત્તસજાય-અતિથિસંવિભાગે' (લિ.સં.૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા. સંદર્ભ : હેજૈશાસૂચિ : ૧. [કી.જે.]

જ્ઞાનશીલ : આ નામે અનુક્રમે-૪ અને ૫ કડીની 'નેમિનાથ-ભાસ' અને 'નેમિનાથરાજુલ-ભાસ' (બંનેની લે. સં. ૧૭મી સદી અનુ.) મળે છે. આ કથા જ્ઞાનશીલ છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી. સંદર્ભ : મુપુગુલસૂચી. [શ.ત્રિ.]

જ્ઞાનશીલ-૧ [ઈ. ૧૫૦૪માં હયાત] : જૈન સાધુ. 'સુપનવિચાર-ચોપાઈ' (ર. ઈ. ૧૫૦૪)ના કર્તા. સમય જોતાં આ કવિ હેમવિમલસૂરિ (આચાર્યકાળ ઈ. ૧૪૮૨થી ઈ. ૧૫૨૭)ના શિષ્ય જ્ઞાનશીલ હોવાની શક્યતા છે. સંદર્ભ : રાપૂલસૂચી : ૧. [શ.ત્રિ.]

જ્ઞાનસમુદ્ર-૧ [ઈ. ૧૬૪૭માં હયાત] : જૈનસાધુ. જિનહર્ષસૂરિની પરંપરામાં વાચક ગુણરત્નના શિષ્ય. 'જ્ઞાન-છત્રીસી' (ર. ઈ. ૧૬૪૭)ના કર્તા. સંદર્ભ : જૈગુકવિઓ : ૨. [કી.જે.]

જ્ઞાનસમુદ્ર-૨ : જુઓ શ્રીભૂપણશિષ્ય જ્ઞાનસાગર.

જ્ઞાનસાગર : આ નામે ૨૯ કડીની 'સ્વાદ્વાદગુણકથનવીર-સ્તવન', 'ત્રીસચોવીસીઝન-સ્તવનાવલિ', ૫૦ ગ્રંથાગ્રની 'ખંધકકુમાર-સગ્રાથ', 'બાહુબલિની સગ્રાથ' (મુ.), અન્ય સ્તવન, સગ્રાથ, વસંત, ધમાલ, હોળી, હરિયાળી વગેરે પ્રકારની કૃતિઓ તથા 'પિડવિશુદ્ધિ બાલાવબોધ' નોંધાયેલી છે તે કયા જ્ઞાનસાગર છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી. ૩ ઢાળની 'શિયળ વિશે શિખામણની સગ્રાથ'(મુ.) વિદ્યાસાગરશિષ્ય જ્ઞાનસાગરને નામે નોંધાયેલી મળે છે પરંતુ કૃતિમાં ગુરુનામનો નિર્દેશ ન હોઈ તેમનું કર્તૃત્વ સંદિગ્ધ ગણાય. ૯ કડીની 'પાર્શ્વગીત' ગુણદેવસૂરિશિષ્ય જ્ઞાનસાગરને નામે નોંધાયેલ છે, પરંતુ કૃતિમાં એવો પરિચય મળતો નથી. 'સમ્યક્ત્વવિચારગામિત-મહાવીરજ્ઞન-સ્તવન' (૨.ઈ.૧૭૧૦) સમય દૃષ્ટિએ કામાલાભશિષ્ય જ્ઞાનસાગરની કૃતિ હોવાનું જણાય પરંતુ એ વિશે પણ નિશ્ચિતપણે કશું કહેવાય તેમ નથી.

કૃતિ : ૧. અસસંગ્રહ; ૨. સજ્જગ્રાથમાલા : ૧(શા.).

સંદર્ભ : ૧. પાંગુહસ્તલેખો; [ ] ૨. આલિસ્તઓઈ : ૨; ૩. મુપુગુહસૂચી; ૪. લીહસૂચી; ૫. હેજ્જેશાસૂચિ : ૧. [કા.શા.]

જ્ઞાનસાગર (ઉપાધ્યાય)-૧ [ઈ. ૧૫મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : નાગેન્દ્ર-ગચ્છના જ્ઞેન સાધુ. ગુણસમુદ્રસૂરિની પરંપરામાં ગુણદેવસૂરિના શિષ્ય. શ્રીપાલરાજ અને મદનસુંદરીની જાણીતી કથા વર્ણવતા ૨૭૨ કડીના 'શ્રીપાલનેન્દ્ર-રાસ/સિદ્ધચક્ર-રાસ' (૨.ઈ. ૧૪૬૫ કે ૧૪૭૫/સં. ૧૫૨૧ કે ૧૫૩૧, માગશર સુદ ૨, ગુરુવાર) ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. નયુકવિઓ; [ ] ૨. જ્ઞેગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૩. જ્ઞેહાપ્રોસ્તા; ૪. મુપુગુહસૂચી; ૫. હેજ્જેશાસૂચિ : ૧. [કા.શા.]

જ્ઞાનસાગર-૨ [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જ્ઞેન સાધુ. વિજયસેનસૂરિની પરંપરામાં રવિસાગરના શિષ્ય. ઈ. ૧૫૮૬માં હયાત હોવાની માહિતી મળે છે. તેમણે ૭૩ કડીની 'નેમિનાથ ચંદ્રાહિલા-સ્તવન'(૨.ઈ. ૧૫૮૯) એ કૃતિ રચી છે.

સંદર્ભ : ૧. જ્ઞેગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૨. હેજ્જેશાસૂચિ : ૧. [કા. શા.]

જ્ઞાનસાગર (બ્રહ્મ)-૩/જ્ઞાનસમુદ્ર [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : દિગંબર, કાષ્ઠાસંઘના જ્ઞેન સાધુ. શ્રીભૂપણના શિષ્ય. કવિના ગુરુ શ્રીભૂપણે (ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ) મૂળ સંસ્કૃતમાં લખેલી કૃતિ 'અનંત-વ્રત'નું જેમાં અનુકરણ કરવામાં આવ્યું છે તે ૫૪ કડીની 'અનંતચતુર્દશી કથા', ૫૩ કડીની 'અઠાહીવ્રતકથા/અષ્ટાહિનકાવ્રત-કથા', ૭૯ કડીની 'આકાશખંચમીકથા', ૫૫ કડીની 'દશલાક્ષણિક-કથા', ૪૧ કડીની 'નિર્દોષ સખતમીકથા', 'નિસલ્યષ્ટમી વ્રતકથા', 'નેમરાજુલ-બત્રીસી', ૪૪ કડીની 'રત્નત્રયવ્રતકથા', ૪૩ કડીની 'સુગંધદશમી વ્રતકથા', ૩૪ કડીની 'સોલકારણવ્રતકથા' અને 'શ્રાવણદ્વાદશીકથા' એ કૃતિઓના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જ્ઞેન સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઇતિહાસ : ૨, હીરાલાલ કાપડિયા, ઈ. ૧૯૬૮; [ ] ૨. કેટલોગગુરા; ૩. જ્ઞેગૂકવિઓ : ૩ (૨). [કા.શા.]

૧૪૮ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

જ્ઞાનસાગર-૪ [ઈ. ૧૭મી સદી મધ્યભાગ] : અંચલગચ્છના જ્ઞેન સાધુ. ગજસાગરસૂરિની પરંપરામાં લલિતસાગર-માણિકસાગરના શિષ્ય. ઈ. ૧૬૪૧માં કવિ હયાત હોવાની માહિતી મળે છે. તેમની કૃતિઓમાં ઉલ્લેખાયેલા આધારગ્રંથો તેમના વિશાળ જ્ઞાનની પ્રતીતિ કરાવે છે.

કવિની અનેક રાસાત્મક કૃતિઓ મળે છે તેમાંથી ૩૧ ઢાળ અને ૫૧૫ કડીની દુહા-દેશીબદ્ધ 'સનતકુમારચક્રીનો રાસ' (૨. ઈ. ૧૬૭૪ કે ૧૬૮૧/સં. ૧૭૩૦ કે ૧૭૩૭, માગશર વદ ૧, મંગળ/શુક્રવાર; મુ.)માં ૨૦ ઢાળ સુધી સનતકુમારનાં પરાક્રમોનું અદ્ભુત-રસિક વૃત્તાંત છે અને પછીના ભાગમાં એના રૂપ-અભિમાનની બોધક કથા છે. કૃતિમાં પ્રગટ થતી, અલંકારોનો પ્રસંગોપાત્ત સમુચિત વિનિયોગ કરતી કવિની વર્ણનકળા ધ્યાનાર્હ છે. ૧૯ ઢાળ અને ૩૦૧ કડીની 'આદ્રેકુમારનો રાસ/ચોપાઈ'(૨. ઈ. ૧૬૭૧/સં. ૧૭૨૭, ચૈત્ર સુદ ૧૩, સોમવાર; મુ.) આદ્રેકુમારના પૂર્વ-ભવનું વૃત્તાંત વીગતે વર્ણવે છે અને ભાવવિચારનિરૂપણ મોકળાશયી કરે છે. આ બંને કૃતિઓ ઉપરાંત અન્ય કૃતિઓમાં પણ વિવિધ ગેય દેશીઓનો સરસ વિનિયોગ થયેલો છે. અન્ય રાસાત્મક કૃતિઓ આ પ્રમાણે છે : ૪ ખંડ, ૪૭ ઢાળ અને દુહા-દેશીબદ્ધ ૯૩૬ કડીની, શુકરાજની ધર્મ પ્રત્યેની શ્રદ્ધા વ્યક્ત કરતી શુકરાજ ઉપરાંત અન્ય પાત્રોના પૂર્વભવોની કથાને પણ ગૂંથી લેતી અને સિદ્ધાચલનું માહાત્મ્ય ગાતી 'શુકરાજ-આખ્યાન/ચોપાઈ/રાસ' (૨. ઈ. ૧૬૪૫/સં. ૧૭૦૧, જ્ઞેઠ વદ ૧૩, સોમવાર; *મુ.), ૪૦ ઢાળ અને ૧૧૩૧ ગ્રંથાગ્રની 'સિદ્ધચક્ર/શ્રીપાલ-રાસ' (૨. ઈ. ૧૬૭૦/સં. ૧૭૨૬, આસો વદ ૮, ગુરુવાર; *મુ.), ૧૬ ઢાળ અને ૧૮૭ કડીની 'ઈલાચીકુમાર-ચોપાઈ/ઈલાપુત્ર-ઋષિ-રાસ'(૨. ઈ. ૧૬૬૩/સં. ૧૭૧૯, આસો સુદ ૨, બુધવાર; મુ.), ૩ ખંડ અને ૧૦૦૬ કડીની 'ધર્મિભવવિલાસ-રાસ'(૨.ઈ. ૧૬૫૯/સં. ૧૭૧૫, કારતક સુદ ૧૩, ગુરુવાર), ૬૨ ઢાળની ૧૪૩૫ કડીની 'શાંતિનાથ-ચરિત્ર/ચોપાઈ/રાસ'(૨. ઈ. ૧૬૬૪/સં. ૧૭૨૦, કારતક વદ ૧૧, રવિવાર), ૩૯ ઢાળની ૭૪૫ કડીની 'ચિત્રસંભૂતિ ઋષિ-ચોપાઈ/રાસ'(૨.ઈ. ૧૬૬૫/સં. ૧૭૨૧, પોષ સુદ ૧, ગુરુવાર), ૧૬ ઢાળ અને ૨૧૧ કડીની 'આપાહાભૂતિ-ચોપાઈ/પ્રબંધ/રાસ' (૨. ઈ. ૧૬૬૮/સં. ૧૭૨૪, પોષ વદ ૨), ૧૬ ઢાળ અને ૨૮૩ કડીની 'નંદિયેણુમુનિ-ચોપાઈ/રાસ'(૨. ઈ. ૧૬૬૯/સં. ૧૭૨૫, કારતક વદ ૮, મંગળવાર), ૭૨૧ કડીની 'પરદેશી રાજનો રાસ'(૨.ઈ. ૧૬૬૮ કે ૧૬૭૮/સં. ૧૭૨૪ કે ૧૭૩૪, જ્ઞેઠ સુદ ૧૩, રવિવાર), 'ધન્ના-ચરિત્ર'(૨.ઈ. ૧૬૭૧) અને 'શાંભકુમારપ્રદ્યુમ્નકુમાર-રાસ'.

૫ ઢાળ અને ૫૯ કડીની 'ધન્નાઆણુગાર-સગ્રાથ' (૨. ઈ. ૧૬૬૫/સં. ૧૭૨૧, શ્રાવણ સુદ ૨, મંગળ/શુક્રવાર; મુ.), ૯ ઢાળ અને ૭૮ કડીની 'સ્થૂલિભદ્ર-નવરસો/સ્થૂલિભદ્રકોશા-ગીત' (*મુ.), ૧૧ ઢાળ અને ૫૦ કડીની 'રામચંદ્રલેખ' (૨.ઈ. ૧૬૬૭/સં. ૧૭૨૩, આસો સુદ ૧૩), ૩૬ કડીની 'આબુચૈત્યપરિપાટી/ ઋષભ-સ્તવન' (મુ.) અને 'ચોવીસી' એ આ કવિની અન્ય કૃતિઓ છે.

કૃતિ : ૧. (શ્રી) સનતકુમાર ચક્રીનો રાસ, પ્ર. જ્ઞેન જ્ઞાનદીપક સભા, ઈ. ૧૮૮૬. [ ] ૨. ઓલાચીકુમારનો પદ્મલિયો તથા આદ્રે-કુમારનો રાસ, મુ. જગદીશ્વર પ્રેસ, ઈ. ૧૮૮૭; ૩. એજ્ઞન,

જ્ઞાનસમુદ્ર-૨ : જ્ઞાનસાગર-૪

મુ. સ્વાઈવાઈ રાયચંદ, -; જ. એલાયચીકુમારનો રાસ તથા બાર ભાવના અને અઠાર પાપસ્થાનકાદિની સંગ્રહ, -; ઈ. ૧૮૮૫; પ. જૈસસંગ્રહ(ન.); ૬. મોસસંગ્રહ; □ ૭. જૈનયુગ, વૈશાખ-જેઠ ૧૮૮૬-જ્ઞાનસાગર કૃત આબુની ચૈત્યપરિપાટી'.

સંદર્ભ : ૧. અંચલગચ્છ દિગ્દર્શન, સં. પાર્શ્વ, ઈ. ૧૯૬૮; □ ૨. આવિસ્તરખોઈ : ૨; ૩. જૈગૂકવિઓ : ૨, ૩(૨); ૪. જૈલા-પ્રોસ્તા; ૫. ડિકેટેલોગભાઈ : ૧૯(૧,૨); ૬. મુપુગુહસૂચી; ૭. લીહસૂચી; ૮. લેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [કા.શા.]

જ્ઞાનસાગર-૫/ઉદયસાગર(સૂરિ)[૧૮.ઈ.૧૭૦૭/સં.૧૭૬૩, ચૈત્ર સુદ ૧૩-ઈ.૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ]: અંચલગચ્છના જૈન સાધુ, કલ્યાણ-સાગરની પરંપરામાં વિદ્યાસાગરના શિષ્ય. નવાનગર (જામનગર)ના ઓશવંશના શાહ કલ્યાણજીના પુત્ર. માતાનું નામ જયવંતી. સંસારી નામ ઉદયચંદ્ર/ગોવર્ધન. ઈ.૧૭૨૧માં દીક્ષા. દીક્ષાનામ જ્ઞાનસાગર. ઈ.૧૭૪૧માં આચાર્યપદ. નામ ઉદયસાગરસૂરિ. એ ૧૮ વર્ષમાં ગચ્છેશપદ મળ્યું. આ પ્રભાવશાળી આચાર્યે જિનપ્રતિમાઓની પ્રતિષ્ઠા અને જિનાલયોના જીર્ણોદ્ધારનું કામ કર્યું હતું તેમ જ પારસી-ઓને તેમના ધર્મમાં પણ હિંસામાં પાપ રહેલું છે એમ સમજાવ્યું હતું. અવસાન સુરતમાં ઈ.૧૭૭૦/સં.૧૮૨૬, આસો સુદ ૨ના રોજ થયું હોવાનું કહેવાયું છે પણ તેમનો એક પ્રતિષ્ઠાલેખ સં. ૧૮૨૭નો મળે છે તથા એક પટ્ટાવલી તેમને સં. ૧૮૨૮ સુધી હયાત જણાવે છે, આથી તેમના અવસાનકાળની ચોકસ માહિતી શોધવાની રહે છે.

તેમનો ૬ અધિકાર, ૯૫ ઢાળ તથા ૪૩૭૧ કડીનો દુહા-દેશી-ભદ્ર 'ગુણવર્મા-રાસ' (૨. ઈ. ૧૭૪૧/સં. ૧૭૯૭, અસાડ સુદ ૨; મુ.)માં જિનપૂજનો મહિમા બતાવતા ગુણવર્માના વૃત્તાંતની સાથે તેના સત્તર પુત્રોની, સત્તર પ્રકારની પૂજાઓનાં અલગ અલગ ફળ દર્શાવતી પૂર્વભવકથાઓ ગૂંથી લેવામાં આવી છે. શીલમહિમા આદિ અન્ય પ્રકારના ધર્મબોધને પણ સમાવી લેતી આ કૃતિમાં બહુધા સંસ્કૃત અને ક્યારેક પ્રાકૃતમાંથી પણ કાવ્ય, સુભાષિતાદિના વિસ્તૃત ઉદ્ધરણો આપવામાં આવ્યાં છે તે નોંધપાત્ર છે. આ ઉપરાંત આ કવિએ પર ઢાળની 'કલ્યાણસાગરસૂરિનો રાસ' (૨. ઈ. ૧૭૪૬/સં. ૧૮૦૨, શ્રાવણ સુદ ૬; * મુ.), આર્દ્ર ભક્તિભાવયુક્ત 'ચોવીશી'(ઈ.૧૭૨૫?/ઈ.૧૭૩૨?; મુ.), ૯ ઢાળની 'ભાવપ્રકાશ/છ ભાવ-સંગ્રહ'(૨. ઈ.૧૭૩૧/સં. ૧૭૮૭, આસો-; ગુરુવાર; મુ.), ૫ ઢાળની 'સમક્તિની સંગ્રહ'(૨. ઈ. ૧૭૩૦; મુ.), ૧૧ કડીની 'ચોત્રીસ અતિશયનો છંદ/સ્તવન'(મુ.), 'સ્થૂલિભદ્ર-સંગ્રહ', ૫ ઢાળની 'પદાવશ્યક-સંગ્રહ'(મુ.) એ કૃતિઓ રચેલી છે. એમણે હિન્દી તથા મરાઠીમાં નેમિનાથવિષયક ગીતો રચ્યાં હોવાનું જણાવાયું છે. 'સ્નાત્રપંચાશિકા'(૨. ઈ. ૧૭૪૮), 'કલ્પસૂત્રલઘુવૃત્તિ'(૨.ઈ.-૧૭૪૮), 'શ્રાવકવ્રતકથા', 'શાંતિનાથ-ચરિત્ર' તથા કેટલીક અવ-ચૂરિઓ તેમની સંસ્કૃત રચનાઓ છે.

કૃતિ : ૧. *કલ્યાણસાગરસૂરિનો રાસ, પ્ર. શાહ ગોલાભાઈ તથા દેવજીભાઈ માણેક, સં. ૧૯૮૧; ૨. ગુણવર્મારાસ, પ્ર. જૈન ધર્મ વિદ્યાપ્રસારક વર્ગ, ઈ. ૧૯૦૬; □ ૩. અચલગચ્છે સ્નાત્ર-પૂજાદિ તપસંગ્રહ, મુ. નિર્ણયસાગર પ્રેસ, ઈ. ૧૮૯૭; ૪. રત્નસાર :

૨, પ્ર.શા. હરજી હંસરાજ, સં. ૧૯૨૩; ૫. * ત્રિવિધપદ્મગચ્છીય મુનિ કૃત શ્રી જિનપૂજા સ્તવન સંગ્રહ, પ્ર. ભીમસિંહ માણેક, -; ૬. સજ્જાયામાળા : ૧ (શા.).

સંદર્ભ : ૧. અંચલગચ્છ દિગ્દર્શન, સં. 'પાર્શ્વ', ઈ. ૧૯૬૮; □ ૨. જૈગૂકવિઓ : ૨, ૩(૧, ૨); ૩. જૈલાપ્રોસ્તા; ૪. મુપુગુહસૂચી. [કા.શા.]

જ્ઞાનસાગર (વાચક)-૬ [ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતગચ્છના જૈન સાધુ. જિનરાજસૂરિની પરંપરામાં કાલાલાભના શિષ્ય. તેમની ૮ ઢાળની દુહાદેશીભદ્ર 'નળદવદંતીચરિત્ર-ચોપાઈ' (૨. ઈ. ૧૭૦૨/સં. ૧૭૫૮, જેઠ સુદ ૧૦, બુધવાર; મુ.) દુહામાં ઝડપથી કથાનક કહી જવાની અને ઢાળમાં પ્રસંગજન્ય ઊર્મિનું રસિક નિરૂપણ કરવાની રીતિ તથા તેમાં પ્રગટ થતી કવિની અલંકારરચનાની શક્તિથી ધ્યાન ખેંચે છે. આ ઉપરાંત તેમણે ૩૩ ઢાળની 'કવચ-ના-ચોપાઈ' (૨.ઈ.૧૭૦૮/સં.૧૭૬૪, આસો સુદ ૧૦ ગુરુવાર)તથા ૫-૫ કડીની ૨ 'શંખેશ્વરપાર્શ્વ-સ્તવન' એ કૃતિઓ રચેલી છે.

કૃતિ : બેલઘુ રાસકૃતિઓ, સં. રમણલાલ ચી. શાહ, ઈ. ૧૯૮૪. સંદર્ભ : ૧. જૈન સત્યપ્રકાશ, મે ૧૯૪૭-'શંખેશ્વર તીર્થ સંબંધી સાહિત્યકી વિશાલતા', અગરચંદજી નાહટા; □ ૨. જૈગૂ-કવિઓ : ૩ (૨). [કા.શા.]

જ્ઞાનસાગર(ઉપાધ્યાય)-૭[ઈ.૧૭૬૫માં હયાત]: તપગચ્છના જૈન સાધુ.પુણ્યસાગરસૂરિના શિષ્ય. પાટણવાસી કીકાના પૌત્ર તારાચંદે કાઢેલા સંઘની, યાત્રામાર્ગમાં આવતાં નાનાંમોટાં ગામો અને સંઘમાં સામેલ વ્યક્તિઓના ઉલ્લેખ સાથેની વીગત રજૂ કરતી કૃતિ 'તીર્થમાલા-સ્તવન' (૨. ઈ. ૧૭૬૫; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : જૈન સત્યપ્રકાશ, જુલાઈ ૧૯૪૩થી નવે. ૧૯૪૩-'ઉપાધ્યાય શ્રી જ્ઞાનસાગરજીગણિકૃત 'તીર્થમાલા સ્તવન', સં. જ્યોતવિજયજી(+સં.). [કા.શા.]

જ્ઞાનસાગર-૮[ઈ.૧૭૭૮માં હયાત] : જૈન સાધુ. 'ત્રિપષ્ટિ શલાકા-પુરુષચરિત્ર'- અંતર્ગત 'અરિષ્ટનેમિચરિત્ર' ઉપરના બાલાવબોધ (૨.ઈ.૧૭૭૮)ના કર્તા.

સંદર્ભ : લેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [કા.શા.]

જ્ઞાનસાગરશિષ્ય : આ નામે 'વીસ સ્થાનક-તપવિધિ'(૨.ઈ. ૧૭૭૩/સં.૧૮૨૯, માગશર વદ ૧૦)એ કૃતિ નોંધાયેલી છે તે કયા જ્ઞાનસાગરશિષ્યની છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

સંદર્ભ : જૈન સત્યપ્રકાશ, જાન્યુ. ૧૯૪૬-'જૈસલમેરકે જૈન જ્ઞાનભંડારોકે અન્યત્ર આપ્રાપ્ય ગ્રંથોંકી સૂચી', અગરચંદ નાહટા. [કા.શા.]

જ્ઞાનસાગર(ગણિ) ગ્રંથ-૧[ઈ.૧૮૮૯ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. ધર્મ-સાગરગણિ-હર્ષસાગરગણિની પરંપરામાં જ્ઞાનસાગરગણિના શિષ્ય. 'જૈન ગૂર્જર કવિઓ' આ કવિને સંવત ૧૮મી સદીમાં મૂકે છે. એમણે 'ધન્યકુમારચરિત્ર-દાનકલ્પદ્રુમ' પર બાલાવબોધ(લે.ઈ.૧૮૮૯) વાતરૂપે રચ્યો છે.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૨). [કા.શા.]

જ્ઞાનસાગરશિષ્ય-૨ [ ] : સંભવતઃ તપગચ્છના જૈન સાધુ. પુણ્યસાગરના શિષ્ય જ્ઞાનસાગરના શિષ્ય. ૧૨૦૦ ગ્રંથાગ્રના 'સમ્પત્તિ સ્તવ-બાલાવબોધ'ના કર્તા. 'જ્ઞાનઉદ્યોત'ને નામે રચના કરતા જ્ઞાનસાગરશિષ્ય ઉદ્યોગસાગરની 'સમ્પત્તિમૂલ બારવ્રતવિવરણ'ને મળતી જ એકબે પંક્તિ આ કૃતિમાં મળે છે તેથી આ કૃતિ પણ તેમની હોવાની શક્યતા છે.

કૃતિ : પ્રકરણરનાકર : ૨, પ્ર. ભીમસિંહ માણેક, ઈ.૧૮૭૬.
સંદર્ભ : જૈણાપ્રોસ્ટા. [ક્ર.શા.]

જ્ઞાનસુંદર-૧ [ઈ.૧૬૩૮માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. અભયવર્ધનના શિષ્ય. ૪૧ કડીના 'સૂયગડાંગસૂત્રઅધ્યયન સોળમાની સગ્રય' (૨. ઈ. ૧૬૩૮/સં. ૧૬૮૫, જેઠ વદ ૨) ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [ક્ર.ત્ર.]

જ્ઞાનસુંદર-૨ [ઈ. ૧૬૬૦માં હયાત] : ખરતર ગચ્છના જૈન સાધુ. જિનસિંહસૂરિની પરંપરામાં વિભવ્યકીર્તિગણિ-ચારિત્રકૃતશબ્દગણિના શિષ્ય. 'મચ્છેદર-ચોપાઈ' (૨. ઈ. ૧૬૬૦/સં. ૧૭૧૬ કારતક વદ ૧૩-ધનતેરસ)ના કર્તા. આ કવિ ભૂલથી અભયવર્ધનશિષ્ય ગણાવાયા છે.

સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી. [ક્ર.ત્ર.]

જ્ઞાનસોમ [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : લઘુ તપગચ્છના જૈન સાધુ. હેમવિમલસૂરિની પરંપરામાં વિમલસોમ (આચાર્યકાળ ઈ. ૧૬૧૧-ઈ. ૧૬૪૨)ના શિષ્ય. હેમસોમની પાટે આવેલ વિશાલસોમને વિષય કરીને રચાયેલ ૩૭ કડીના 'ગુરુ-બાર માસ' તેમ જ ગુરુવિષયક તથા અન્ય ગીતોના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈન પરંપરાનો ઇતિહાસ : ૩, મુનિ દર્શનવિભવ્ય વગેરે, ઈ.૧૯૬૪; ૨. મુપુગુહસૂચી; ૩. હેજેશાસૂચિ : ૧. [ક્ર.ત્ર.]

જ્ઞાનહર્ષ : આ નામે 'દામનનક-ચોપાઈ' (૨.ઈ.૧૬૪૪) મળે છે તે જ્ઞાનહર્ષ-૧ છે કે કેમ તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૨). [ક્ર.ત્ર.]

જ્ઞાનહર્ષ-૧ [ઈ.૧૬૪૮માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિન-ચંદ્રસૂરિની પરંપરામાં સુમતિશેખરના શિષ્ય. ઈ.૧૬૪૮માં હયાત હોવાની માહિતી મળે છે. ૧૩ કડીનું 'પાર્શ્વ-સ્તવન' તેમણે રચ્યું છે.

સંદર્ભ : યુજિનચંદ્રસૂરિ. [ક્ર.જે.]

જ્ઞાનહર્ષ-૨ [ઈ. ૧૭મી સદી] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિન ધર્મસૂરિ(આચાર્યકાળ ઈ.૧૬૫૫-ઈ.૧૬૮૦)ના શિષ્ય. ૨ ઢાળના 'જિનધર્મસૂરિ-ગીત'(મુ.) તથા હિંદીમાં ૩૪ કડીની 'જિનદત્તસૂરિ અવદાન-છપ્પય' (અંશતઃ મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ઐજૈકાસંગ્રહ(નસં).
સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૨-'જૈનગચ્છોની ગુરુપટ્ટાવલીઓ.' [ક્ર.જે.]

જ્ઞાનહર્ષ-૩ [ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનહર્ષ (અવ. ઈ. ૧૮૩૬)ના શિષ્ય. 'સુગુરુ-પચીસી'(મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : ૧. ચૈત્રસંગ્રહ : ૩; ૨. જૈસમાલા(શા) : ૧.

સંદર્ભ : જૈન પરંપરાનો ઇતિહાસ : ૨, મુનિ દર્શનવિભવ્ય વગેરે, ઈ. ૧૯૬૦. [ક્ર.જે.]

જ્ઞાનચાર્ય [ઈ.૧૬મી. સદી મધ્યભાગ] : સંસ્કૃતજ્ઞ કવિ. જૈન કે જૈનેતર તે કૃતિમાંથી નિશ્ચિત થતું નથી. પરંતુ એ જૈન હોવાના મતને વધુ વિદ્વાનોનો ટેકો છે. આ કવિની, દુહા, ચોપાઈની ૧૫૨ કડીની 'બિલ્હણ-પંચાશિકા' (વે.ઈ.૧૫૭૦; મુ.) કાશ્મીરી કવિ બિલ્હણના શશિકલા સાથેના વિવાસોના સ્મરણોદ્ગારો રૂપે પ્રાપ્ત થતી ને બિલ્હણની જ રચના મનાતી સંસ્કૃત 'બિલ્હણ-પંચાશિકા'નું અને એમાં કથાભાગ ઉમેરીને થયેલા સંસ્કૃત 'બિલ્હણકાવ્ય'નું ગુજરાતી રૂપાંતર છે ને શૃંગારના પ્રગલ્ભ ઉન્મત્ત આવેખનથી ધ્યાન ખેંચે છે. ૪૦ દુહા-ચોપાઈની ગુજરાતી કડી અને ૨૦ ભ્રષ્ટ સંસ્કૃતની કડી રૂપે મળતી 'શશિકલા-પંચાશિકા' (મુ.) ઉપયુક્ત કાવ્યની પૂર્તિ રૂપે કવિ ભૂવરે રચેલી 'શશિકલા-પંચાશિકા' (૨.ઈ.૧૫૪૫)નો મુક્ત અનુવાદ છે ને તેમાં શશિકલાના ઉદ્ગારો રૂપે નાયક સાથેના શૃંગારવિહારનું સુરુચિપૂર્ણ આવેખન છે.

કૃતિ : ૧. પ્રાકસુધા : ૪; ૨. સાહિત્ય, જુલાઈ ૧૯૩૨-'બિલ્હણકાવ્ય(ગુજરાતી પદ્યાનુવાદ)', સં.ભોગીલાલ જ. સાંડેસરા.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; ૨. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૩. મધ્યકાલીન પ્રેમકથાઓ, હસુ યાજ્ઞિક, ઈ. ૧૯૭૪; ૪. મસાપ્રવાહ; ૫. ગુજરાતી, દીપોત્સવાંક ઈ. ૧૯૧૫-'બિલ્હણ પંચાશિકા' ચી. ડા. દલાલ; ૬. ગુજરાતી, દીપોત્સવી અંક ઈ. ૧૯૩૦-'શશિકલાકાવ્ય,' 'વનમાળી'; ૭. ગૂહાયાદી; ૮. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧). [ભો.સા.]

'જ્ઞાનીનાં લક્ષણ' : બાપુસાહેબ ગાયકવાડકૃત કાઠી-પ્રકરનાં ૨૪ પદોની આ કૃતિ (મુ.)જ્ઞાની સંતનાં લક્ષણો વર્ણવે છે એમાં સંતની સરલતા, સહજતા, સાર્વજનિકતા ને ઉદારતા પર મુકાયેલો ભાર ધ્યાન ખેંચે છે. અંતે પોતાની વાત વણિક કાંટે તોળીને જોઈ જુએ, બ્રાહ્મણ શાસ્ત્રમાં શોધી જુએ, પણ શૂદ્રને તો એ વાતો સીધી લાગશે (અને ક્ષત્રિય તો પોતે જ છે) એમ એ કહે છે તે આ સંદર્ભમાં તેમ જ દૃષ્ટાંતમૂલક લોકભોગ્ય અભિવ્યક્તિના સંદર્ભમાં પણ સૂચક છે. દબાવીએ ત્યારે બેસી જાય ને ફૂલાવીએ ત્યારે ફૂલે એ ફૂલકાના દૃષ્ટાંતથી બાપુસાહેબ સમજાવે છે કે સંત કદી રિસાતા કે દુભાતા નથી. એમની ટેક વાયરાના જેવી હોય છે જે ફૂલ કે નરકના ભેદ વિના સર્વત્ર વાય છે. સંત પરાધીન નથી છતાં, બાપુસાહેબ કહે છે, એમનામાં પરાધીનતા હોય છે એટલે કે 'ગાડીમાં બેસો' કહો તો ગાડીમાં બેસે, 'પગે ચાલો' કહો તો પગે ચાલે એવી સરલતા હોય છે. પણ "પંથ ચલાવે ને પરોણો બને" એ જોગી નથી તેમ જોગીરાજ એકલવિહારી હોય છે-વાંસ ભેગા થાય તો સળગી ઊઠે ને ઘૂંઘરા ભેગા થાય તો ઘોંઘાટ થાય. આ ઉપરાંત અનાસક્તિ, વૈરાગ્યભાવ, આત્મધ્યાન આદિ સંતનાં લક્ષણો પણ અહીં વર્ણવાયાં છે. [દે.દ.]

જ્યેષ્ઠમહલ/જેઠમલ : 'જેઠમલ'ને નામે ૧૪ કડીની 'ગુણગ્રાહક થવા વિશેની સંજ્ઞા' (મુ.) તથા 'જ્યેષ્ઠમહલ'ને નામે ૧૬ કડીની 'સમ-વસરણની સંજ્ઞા' (ર.ઈ.૧૭૮૭;મુ.) અને હિન્દી ભાષામાં 'શીતળનાથ સ્વામીનું સ્તવન'(મુ.) મળે છે તે જ્યેષ્ઠમહલ-૧ છે કે કેમ તે ખાતરીપૂર્વક કહી શકાય તેમ નથી.

કૃતિ : ૧. જૈન સ્વાધ્યાય મંગળમાળા : ૧, સં. મુનિ શ્રી શામજી, ઈ. ૧૯૬૨; ૨. વિવિધ પુષ્પવાટિકા : ૨, સં. મુનિકૃતી પૂનમચંદ્રજી, ૧૯૮૨ (સાતમી આ.). [શ્ર.ત્ર.]

જ્યેષ્ઠમહલ-૧/જેઠ (ઋષિ) [ઈ. ૧૮૨૩માં હયાત] : જૈન સાધુ. ઋષિ રૂપચંદના શિષ્ય. 'સમકિતસાર પ્રશ્નોત્તરપચ્ચીસી-સંજ્ઞા' (ર. ઈ. ૧૮૨૩) તથા ૨૪ કડીની 'ચિત્ત અને બ્રહ્મદત્તની સંજ્ઞા' (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જૈનમાલા (શા.) : ૨; ૨. જૈનસંગ્રહ (જૈ). સંદર્ભ : મુખ્યગૂહસૂચી. [ર.૨.૬.]

જ્યોતિરન [ઈ. ૧૭૪૮માં હયાત] : જૈન સાધુ. મહિમાપ્રભસૂરિના શિષ્ય. 'ભાવપ્રભસૂરિનિર્વાણ' (ર.ઈ.૧૭૪૮)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુખ્યગૂહસૂચી. [શ્ર.ત્ર.]

જ્યોતિવિમલ[ઈ. ૧૭૩૮માં હયાત]: જૈન સાધુ. 'સદયવચ્છ-સંબંધ' (ર.ઈ.૧૭૩૮)ના કર્તા.

સંદર્ભ : દેવાનંદ સુવાર્ણિક, સં. 'કેસરી', પ્રકાશન વર્ષ નથી- 'જૈન રાસમાળા', સં. મોહનલાલ દ. દેશાઈ. [કી.જે.]

'ઝંદા-ઝૂલણનો વેશ : માંડણ નાયકના કર્તૃત્વનો ઉલ્લેખ ધરાવતો આ ભવાઈ-વેશ (મુ.) કેટલીક વાચનામાં "સંવત સોળસે સાતમે" બની ઊંઝમે બાત, ચંતર સુદકી બીજ, ઝૂલણ તેજકી ખીજ' એવી પંક્તિઓ ધરાવે છે, પણ એમાં કૃતિના રચનાસમયનો, ભજવણીના સમયનો કે વર્ણવાયેલી ઘટના બન્યાના સમયનો સંકેત જોવો એ વિશે સંદેહપત્તા રહે છે. આ ઉલ્લેખ ઓછામાં ઓછું એટલું બતાવે કે કૃતિ એના મૂળ સ્વરૂપે સં. ૧૬૦૭ (ઈ. ૧૫૫૧) સુધીમાં રચાયેલી છે.

જુદીજુદી વાચનાઓમાં થોડી જુદી જુદી રીતે મળતી આ વેશની કથા એવી છે કે ઝંદા કે ઝૂલણ નામના મુસ્લિમ સરદારને દિલ્હીના બાદશાહ ઊંઝાના થાણદાર તરીકે મોકલ્યો છે તે તેજ નામની મોદણના રૂપથી, તેમ જ તેનું અથાણું પાધાયી, તેના પર મોહ પામે છે અને તેની સાથે હજમેળે છે. એના પતિ તેજ મોદીને એ ધમકાવી કાઢે છે પણ પાછીથી આ અંગે બાદશાહ પાસે ફરિયાદ થતાં લોકો ઝંદાને પથરા મારે છે ને તેજાં પોતાને પિયર વડનગર ચાલી જાય છે. ઝંદો ત્યાં પણ ફકીર બનીને તેની પાછળ જાય છે, પરંતુ તેજ તેની સાથે આવવાની ના પાડતાં એ મક્કા ચાલ્યો જાય છે અને તે જાં કાશી ચાલી જાય છે. વેશની કોઈ વાચનામાં તેજાંનું આ વૃદ્ધ અરસિક પતિ સાથેનું લગ્ન હોવાનું દુઃખ ગવાયું છે ને ઝંદો તેજાંની સાથે કાજી તથા ગોરને બોલાવી પરણે છે એવું પણ વર્ણવાયું છે.

જ્યેષ્ઠમહલ/જેઠમલ : ઠાકુર

૨ ભાગમાં વહચાઈ જતાં આ વેશના પહેલા ભાગમાં તેજ મોદીનું, એને અડવા એટલે કે મૂર્ખ વાણિયા તરીકે રજૂ કરવું એની પૂર્વવચનું વૃત્તાંત રજૂ થાય છે જે આ ભાગને કે આખા વેશને પણ 'અડવા વાણિયાનો વેશ'નું નામ આપાવે છે. એ ભાગ બહુધા કથનાત્મક છે કેમ કે અડવો પોતાનાં નામોની ને પોતાની મૂર્ખાઈઓની -ગુજરાતમાં વાર્તા રૂપે ખૂબ જાણીતી થયેલી - કથા પોતાને મોઢે વિસ્તારથી કહે છે. અડવાના 'ઠીકરી પારેખ' જેવા નામમાં મજાનો વ્યંજ છે તો કેવળ શબ્દાર્થને પકડતી કે કોઈની સૂચનાને તેના તાત્પર્યને સમજ્યા વિના અપ્રસંગે ઉપયોગમાં લેતી અડવાની બાળબુદ્ધિનું વર્નન પણ મામિક વિનોદભર્યું છે.

વેશનો બીજો ભાગ બહુધા ઝંદા તથા તેજાંના પદ્યમય સંવાદ રૂપે ચાલે છે, જેમાં એમના પરસ્પર અનુરોધ, પ્રતીક્ષા, મિલન તથા વિરહ-દુઃખના ભાવો તળપટી છટાથી વ્યક્ત થયા છે. એમાં કેટલાંક સ્સપ્રદ ચિત્રણો મળે છે. જેમ કે તેજાં ઝંદાને સંબોધીને કહે છે, "કસ્તૂરી જેવી કામની ઝંદા, કસુંબ જેવો એનો રંગ, મારા ધૂંધટમાં કાળી નાગણી, સામું જુઓ તેને મારે કંખ." આ સંવાદમાં હિંદુ-મુસ્લિમ સંસ્કારોના ભેદની કેટલીક વાતો પણ રસિક રીતે ગૂંથાઈ છે.

આ વેશમાં ઝંદો વાણિયા સાથે ઝઘડો કરતા પોતાના સાથીદાર દાગલાને બંદગીનો ઉપદેશ આપે છે ત્યારે સવૈયા, કુંડલિયા, ગજલ, રેખતા, પાયા, દોહા, હરક, જકડી ઈત્યાદિ બંધોથી બોધાત્મક હિંદી પદ્યો વિપુલ પ્રમાણમાં આપવામાં આવ્યા છે તેને કથાવસ્તુ સાથે કશો જ સંબંધ નથી. એમાં કોઈ પદ્ય 'માંડણ'ની નામછાપ દર્શાવે છે. પણ બીજા દીન દરવેશ વગેરેનાં પદ્યો અહીં ઉદ્ધૃત થયેલાં છે.

વેશમાં વાણિયાનું વાક્ષણિક ચરિત્રચિત્રણ પણ ધ્યાન ખેંચે છે. [જ.કો.]

ઝલો [ઈ.૧૪૬૮ સુધીમાં]: જૈન. ૨૦/૨૧ કડીના 'સિદ્ધચક-ગીત/શ્રીપાલ-ચોપાઈ' (વિ. ઈ. ૧૪૬૮)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેજીસાસૂચિ : ૧ [શ્ર.ત્ર.]

ઝાંઝણ(ચતિ); [ઈ.૧૬૮૮માં હયાત]: જૈન સાધુ. 'સાગરદત્ત-ચોપાઈ' (ર. ઈ. ૧૬૮૮) અને 'હરિવાહન-ચોપાઈ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈનૂકવિઓ : ૨. રાહસૂચિ : ૨. [શ્ર. ત્રિ].

ઝમખરામ [ ] : આ કવિના નામે હરિ-ભકિતનો મહિમા વર્ણવતું ૬ કડીનું ૧ પદ્ય (મુ.) મળે છે. કૃતિ પ્રાચીન હોવાની ખાતરી થતી નથી.

કૃતિ : પ્રાકાસુધા : ૧. [કી. બ્ર.]

ઠાકુર [ઈ. ૧૭મી સદી મધ્યભાગ] : વડ તપગરજના જૈન સાધુ. પાર્શ્વચંદ્રની પરંપરામાં હીરાનંદચંદ્રના શિષ્ય. સ્થૂલિભદ્રનું સમગ્ર ચરિત્ર વર્ણવતી ૫૮ કડીની 'સ્થૂલિભદ્ર-સંજ્ઞા/સ્થૂલિભદ્રઅષ્ટ પંચાશિકા-પ્રબંધ' (ર. ઈ. ૧૬૪૩; મુ.) અને ૮ કડીની બીજી 'સ્થૂલિ-ભદ્ર-સંજ્ઞા' (ર. ઈ. ૧૬૫૨/સં. ૧૭૦૮. જેઠ સુદ ૭; મુ.), બહુધા નેમિનાથ પ્રત્યેના રાજુલના સ્નેહભર્યા ઉદ્દગારો રૂપે ચાલતી ૧૮ કડીની 'નેમ રાજુલપ્રીતિ' (ર. ઈ. ૧૬૪૩; મુ.), રાજુલના વિર-

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૧૫૧

હોદ્દા ૨ રૂપે રચાયેલી ૧૭ કડીની 'નેમરાજુલ-બારમાસી' (મુ.) તથા ૧૧ અને ૭ કડીના એમ ૨ 'સીમંધરસ્વામી-સ્તવન' (મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : પટ્ટદ્રવ્ય નય વિચારસદિ પ્રકરણ સંગ્રહ, પ્ર. જૈન હકીસિંગ સભા, સં. ૧૯૬૯. [પા.માં.]

ઠાકુરસી [ઈ. ૧૫૨૯માં લખાત] : જૈન. 'પંચેન્દ્રિય વેલી'. (ર. ઈ. ૧૫૨૯)ના કર્તા.
સંદર્ભ : રાહસૂચિ : ૨. [શ્રા.ત્ર.]

ઠામર [ઈ. ૧૫૩૬ સુધીમાં] : જ્ઞાતિએ બ્રાહ્મણ. 'જૈન ગૂર્જર કવિઓ 'બિલ્હણ ચરિત'ની આદિ ગાથાઓમાં ઉલ્લેખાયેલા ગૌડ બ્રાહ્મણ અને ગોપાચવના નિવાસી દામોદર અને પ્રસ્તુત ઠામરને એક ગણે છે. પરંતુ મુદ્રિત કૃતિમાં હકીકત માટે કશો આધાર નથી. ભંવરલાલ નાહટા પણ કૃતિની ભાષાને આધારે આ સંભાવનાનો અસ્વીકાર કરે છે.

'ઢાળ' અને 'વાણી'ની ૧૮૩ કડીના આ કવિના 'વેણીવત્સરાજ-રાસ/વિવાહલુ' (લે. ઈ. ૧૫૩૬; મુ.)માં ઠામરાવતીના રાજ વત્સ-રાજના વાસુકિરાજની પુત્રી સાથેના લગ્નનું વૃત્તાંત વર્ણવાયું છે. વત્સરાજ એ નાગરકન્યાની વેણી કાપે છે પરંતુ પછી વેણી તેજસ્વી હોવાનું જ્ઞાન થતાં તેની ખૂબ ભક્તિ કરે છે, વાસુકિ-રાજનો ક્રોધ તેના પર થવાનો હોય છે પરંતુ તત્કાલ તેને બચાવે છે ને અંતે નાગરકન્યાનો વિવાહ વત્સરાજની સાથે થાય છે. લોક-વાર્તા પર આધારિત આ રાસમાં જનનું વીગતે વર્ણન થયું છે. તે ઉપરાંત પણ કેટલાંક આલંકારિક વર્ણનો મળે છે.

કૃતિ : સ્વાધ્યાય, જન્યુ. ૧૯૭૨ - 'ઠામર બ્રાહ્મણકૃત 'વેણી-વત્સરાજ રાસ', ભંવરલાલ નાહટા (+ સં.).
સંદર્ભ : જૈનગૂકવિઓ : ૩(૨). [કી. જી.]

ડુંગર : ડુંગરને નામ સં. ૧૬મી સદીમાં રચાયેલી જણપતી ૧૩ કડીની 'ખંભાત-ચૈત્યપરિપાટી' (મુ.) તથા ૭૫ કડીની 'નેમિનાથ-સ્તવન' અને ડુંગરમુનિને નામ ૧૫ કડીની 'વિમલજિન-સ્તવન' એ કૃતિઓ મળે છે. એ ક્યા ડુંગર છે એ નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી. 'ખંભાત-ચૈત્યપરિપાટી'ના કર્તાને શ્રાવક ગણવામાં આવ્યા છે પણ એ માટે કાવ્યમાં કશો આધાર નથી.

કૃતિ : ૧. જૈનયુગ, વૈશ્યાખ ૧૯૮૨ - 'ખંભાત ચૈત્યપરિપાટી' ; ૨. જૈન સત્યપ્રકાશ, ડિસે. ૧૯૪૫ - 'ખંભાત ચૈત્યપરિપાટી', સં. સમ્પૂર્ણકવિજયજી.
સંદર્ભ : ૧. જૈનગૂકવિઓ : ૩(૧); ૨. લીંહસૂચી. [શ્રા.ત્ર.]

ડુંગર(સ્વામી)-૧ [ઈ. ૧૪૭૮ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. અલંકાર-દિથી સ્સપ્રદ બનતા ઉપાલંબભર્યા વિરહ ભાવના ૨૬/૨૮ કડીના 'નેમિનાથ ક્રાગ/ઓલંબા-બારમાસી' (લે. ઈ. ૧૪૭૯; મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : જૈનયુગ, અસાડ-શ્રાવણ ૧૯૮૬ - 'સં. ૧૫૩૫માં લખા-યેલાં પ્રાચીન કાવ્યો.'
સંદર્ભ : ૧. જૈનગૂકવિઓ; ૩(૧); ૨. જૈનગૂકરચનાઓ : ૧. [શ્રા.ત્ર.]

ડુંગર-૨ [ઈ. ૧૫૭૩માં લખાત] : અંચલગચ્છના જૈન સાધુ. ધર્મમૂર્તિસૂરિની પરંપરામાં કામાસાધુના શિષ્ય. ૮૩ કડીની 'હોલિકા-ચોપાઈ' (ર. ઈ. ૧૫૭૩/સં. ૧૬૨૯, ચૈત્ર વદ ૨)ના કર્તા.
સંદર્ભ : જૈનગૂકવિઓ : ૩(૧). [શ્રા.ત્ર.]

ડુંગર (મુનિ)-૩ [ઈ. ૧૮૧૬માં લખાત] : જૈન સાધુ. નવતરવ-વિચાર-સ્તવન (ર. ઈ. ૧૮૧૬)ના કર્તા.
સંદર્ભ : હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [શ્રા.ત્ર.]

ડુંગર-૪ [ઈ. ૧૮૨૫માં લખાત] : રામસનેહી સંપ્રદાયના સમભક્ત કવિ. ઉત્તર ગુજરાતના વિજાપુરના વતની. જ્ઞાતિએ બારોટ. પિતા નાથજી. માતા સૂરજબા(સુજબા). ઈ. ૧૮૨૫માં તેમના ભાઈએ તેમને લખેલો પત્ર મળી આવ્યો છે.
તેમણે જ્ઞાન, સત્સંગ, કાલ આદિ અંગોમાં તરવબંધની કવિતા આપી છે. ઉપરાંત ગુજરાતી તેમ જ હિંદીમાં તેમનાં પદો-ભજનો (કેટલાંક મુ.) મળે છે. મંગલ, ગરબી, લાવણી, વણજારો વગેરે કાવ્યબંધોમાં વહેતી તેમની પદકવિતામાં ભક્તિવૈરાગ્યબોધનો વિષય મુખ્યપણે નિરૂપાયો છે, તેમ જ યોગમાર્ગીય પરિભાષામાં અધ્યાત્મ-નિરૂપણ પણ થયું છે. કવિનો ભક્તિભાવ ક્યારેક પ્રેમભક્તિનું તો ક્યારેક ભક્તિશૌર્યનું રૂપ લે છે.
કૃતિ : કાદોહન : ૨; ૨. ભૂકાદોહન : ૫; ૩. બુદ્ધિપ્રકાશ, ફેબ્રુ., માર્ચ તથા જુલાઈ ૧૯૩૦ - 'પરમ ભક્ત કવિ શ્રી ડુંગર બારોટ', મંગલદાસ ચ. કવિ (+સં.).
સંદર્ભ : ગૂહાયાદી. [ચ.સં.]

ડુંગર (કવિ)-૫ [ ] : વડતપગચ્છના જૈન સાધુ. ઉદયસાગરસૂરિની પરંપરામાં શીલસાગરસૂરિના શિષ્ય. ૬૧ કડીના 'માઈ-ભાવની' (લે. સં. ૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા.
સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [શ્રા.ત્ર.]

ડુંગરપુરી [ ] : ભાવપુરીના શિષ્ય. રાજસ્થાનના જ્યેષ્ઠપુર પાસેના ચિહલણ ગામમાં તેમનો મઠ છે જે તેમના અવસાન પછી તેમના શિષ્યવર્ગે સ્થાપ્યો છે. આ સંત પૂર્વાવસ્થામાં જંસલમેરના પુરોહિત બ્રાહ્મણ હોવાનો વાત મળે છે. ડુંગરપુરી ઈ. ૧૯૦૦ આસપાસ થયા હોવાનું તથા વિરમગામ તાલુકાના દેત્રોજ ગામના વણકર હોવાનું નોંધાયું છે પરંતુ એ માહિતી અધિકૃત જણાતી નથી.

આ કવિનાં પદો (કેટલાંક મુ.)માં સતગુરુના મહિમાનું અને આધ્યાત્મિક અનુભવનું યોગમાર્ગી પરિભાષામાં તથા રૂપકશૈલીએ નિરૂપણ થયેલું છે. કવિની વાણીમાં એક પ્રકારની સચોટતા છે. તેમનાં ઘણાં પદો હિન્દી-રાજસ્થાનીમાં અને કેટલાંક મિશ્ર ભાષામાં તો કેટલાંક ગુજરાતી ભાષામાં મળે છે. ગુજરાતી ભાષાનું તરવ પાછળથી દાખલ થયું હોય એવું પણ નજરે ચઢે છે.
કૃતિ : ૧. અભમાલા; ૨. નકાદોહન; ૩. પરમાનંદ પ્રકાશ પદમાલા, પ્રા. રજનીકાન્ત જે. પટેલ, સં. ૨૦૩૦ (ત્રીજી આ.); ૪. પ્રકાસુધા : ૧; ૫. યોગ વેદાન્ત ભજન ભંડાર, પ્ર. પ્રેમવંદ

ગોવિંદજીભાઈ પુરુષોત્તમદાસ, ઈ. ૧૯૭૬ (ચોથી આ.) (+સં.);
૬. હરિજન લોકકવિઓ અને તેમનાં પદો, દલપત શ્રીમાળી,
ઈ. ૧૯૭૦ (+સં.).

સંદર્ભ : પ્રીતના પાવા, સં. પુષ્કર ચંદરવાકર, ઈ. ૧૯૮૩ -
'રાજસ્થાની લોકસાહિત્ય'. (૧ પદ મુ.). [ચ. શે.]

ડુંગરસી [ ] : ૧ શૃંગારી ગીત (મુ.)નો
કર્તા. "કસ્નુરાદિ રાણી વર સેનિ સંભોગિક, ડુંગરસી પઉદસ"એ
પંક્તિમાં ડુંગરસી કર્તાનામ વાંચવું કે કેમ તે પ્રશ્ન રહે છે, તે
ઉપરાંત કર્તાને જૈન ગણવામાં આવ્યા છે તેનો શો આધાર છે તે
સ્પષ્ટ થતું નથી.

કૃતિ : જૈનયુગ, કંરતક-માગધર ૧૯૮૩ - 'એક શૃંગારિક ગીત',
સં. મણિલાલ બ. વ્યાસ. [પા. માં.]

ડોસો [ઈ. ૧૭૨૬માં હયાત] : જૈનેતર કવિ. પિતાનું નામ
વેલો. કવિ પિતાના નામ પરથી 'વેલાણી' નામને અંતે લખે છે.
વતન જમનગર પાલિ કાલાવાડ. એમના ૭૦ કડીના 'કૃષ્ણચરિત્રનો
સલોકો/બાળલીલાનો સલોકો/સાધાકૃષ્ણનો સલોકો' (ર. ઈ. ૧૭૨૬/
સં. ૧૭૮૨, જેઠ સુદ ૩, સોમવાર)માં બાળલીલા ને સાધાના
દાણના રસિક પ્રસંગના આલેખન ઉપરાંત કંસવધ સુધીનું વૃત્તાંત
આવે છે. 'ગુજરાતી હાથપ્રતોની સંકલિત યાદી'માં આ કૃતિનો
ઉલ્લેખ ભૂલથી ૨ અલગ કૃતિઓ તરીકે થયેલો છે.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત ૩; ૨. ગુજૂકકીકત; [ ] ૩. ગુડાપાદી;
૪. ફોહનામાવલી. [કી. જો.]

'**ઢેડનો વેશ**' : કશી કર્તા-નામછાપ વિનાનો અને "સાહેબના
શીશા" (==દારૂનીબાટલીઓ)ના ઉલ્લેખને કારણે મોડા સમયની રચના
હોય એવી સંભાવનાને અવકાશ આપતો આ ભવાઈ-વેશ (મુ.)
એના વિષયને કારણે ખાસ નોંધપાત્ર બને છે. હરિજનોની અવદશાનું
એમાં ઐતિહાસિક ચિત્ર દોરાયેલું છે, જે આંખ ઉઘાડનારું છે.

વેશના વસ્તુનિરૂપણમાં પાંચેક ખંડો પડી જતા જોઈ શકાય છે.
પ્રથમ ખંડમાં ટાવલા મહેતર (ઢેડ) અને ભવૈયા વચ્ચેનો સંવાદ
ચાલે છે, જેને આ વેશની પ્રસ્તાવના કહી શકાય. ઊંચનીચભેદના
મામિક સંકેત ધરાવતો આ સંવાદ વિનોદી રીતે ચાલે છે. બંને
જણા અસ્પષ્ટ "ભાભાની" "ઢેડની" એવાં સ્ત્રીલિંગી સંબોધનો
કરે છે, એટલું જ નહીં પણ ઢેડ પોતે પોતાને માટે "હું ઢેડવાડામાં
ધરડી છું" એવો સ્ત્રીલિંગી પ્રયોગ કરે છે એ નોંધપાત્ર છે.

બીજા ખંડ વેશના હાઈરૂપ છે. એમાં સીધા કથાકથનથી હરિ-
જનોને માથે જે ૪ કર હતા-વગડામાં રહેવું, કોટે બંધિલી કૂલડીમાં
થૂંકવું, સુતરનો ફળકો રાખવો તથા પાછળ પગલાંને ભૂંસી નાખવું
બબડનું અંખરું રાખવું - તેમ જ અલગ ઓળખાવા માટે પહેરણને
ત્રીજા બાંધ રાખવી, આ બધું કેવી રીતે દૂર થયું તેનું અદ્ભુતરસિક
વૃત્તાંત રજૂ થયું છે. હરિજનો માથેના આ કર એમને કેટલા
હલકા-પશુથી પણ ઊતરતી કોટિના ગણવામાં આવતા હતા તેનો
એક ચોંકાવનારો ઐતિહાસિક દસ્તાવેજ છે, તો એ કરમાંથી
છૂટવાની કથા લાક્ષણિક રીતે ચમત્કારપૂર્ણ છે. આજમાનીતી
રાણીની ખટપટને કારણે માનીતી રાણીનો તજ દેવાયેલો પુત્ર
હરિજન બાળક તરીકે ઊછરે છે અને નવા ખોદાયેલા તળાવમાં

પાણી આવે તં માટે ભોગ આપવાનો થાય છે ત્યારે બત્રીસલક્ષણ
પુરુષ તરીકે એની પસંદગી થાય છે. હરિજનો પરના પરંપરાગત કર
દૂર કરવાની શરતે આ હરિજન કિશોર સોંપવામાં આવે છે ને
એના લોહીથી તળાવમાં પાણી પણ આવે છે. સદ્ભાગ્યે કિશોર
બચી જાય છે. જ્ઞાતિની ઉચ્ચ-નીચતાની જડ કેટલી ઊંડી છે એનો
ખ્યાલ એ પરથી આવે છે કે બત્રીસલક્ષણો પુરુષ વસ્તુતઃ હરિજન
કોમનો નથી, રાજપુત્ર છે.

વેશના ત્રીજા ખંડમાં કથાકથન ચાલુ જ રહે છે અને પૃથ્વી-
લોક પર આવેલા સ્વર્ગના પોકિયાનું પૂંછડું આવી ટાવો મહેતર
સ્વર્ગલોકનો અનુભવ લઈ આવે છે તેનું વૃત્તાંત કહેવાય છે.
સ્વર્ગના લાડુની લાલચથી બીજી વાર બધા હરિજનો ટાવાને
લટકીને સ્વર્ગમાં જવા નીકળે છે પણ સ્વર્ગના લાડુનું વર્ણન કરવા
જતાં ટાવાના હાથ છૂટી જતાં સૌ નીચે પછડાય છે ને સ્વર્ગના
લાડુ ખાનાર ટાવા સિવાય સૌ મૃત્યુને વશ થાય છે. હરિજનો માટે
કંઈક આશ્વાસન ધરાવવું આ વૃત્તાંત અંતે તો કડુણપરિણામી જ
નીવડે છે. સ્વર્ગમાં કશો જ્ઞાતિભેદ નથી - ઊંચનીચભેદ નથી ને
બધા સાથે જમે છે એવો ઉલ્લેખ ઉદાર સામાજિક દૃષ્ટિએ એક
નાનકડી બારી ખોલતો જણાય છે.

આ કથા દરમ્યાન કેટલાક ચંદ્રાવળાઓ ગવાય છે, જે જુદી
જુદી વાચનાઓમાં ઘણા જુદા પણ મળે છે. એકએક ચંદ્રાવળામાં
એકએક પ્રસંગચિત્ર કે કોઈ વ્યક્તિચિત્ર કે કોઈ વિચાર રજૂ થયો
હોય છે. કૃષ્ણના મોરલીગાન જેવું કોઈક ચિત્ર કાવ્યસ્સભર્યું છે,
પરંતુ વધારે તો સામાજિક વર્ગો ને જ્ઞાતિઓની ખાસિયતોનાં
મામિક નિરીક્ષણો આ ચંદ્રાવળામાં જોવા મળે છે.

વેશના ચોથા ખંડમાં છાશ લેવા આવેલી હરિજન સ્ત્રીની મશ્કરી
ગાંધજાએ કરી શી એ "નગરી" (==અપવિત્ર) બની ગઈ તેને
ગોર બોલાવીને "સગરી" બનાવવામાં આવે છે તે પ્રસંગ વર્ણવાયો
છે. પણ વિધિવક્ત્રતા એ છે કે ગોરજી એ હરિજન સ્ત્રીને લઈ નાસી
જાય છે. "મારા ગોરજીને મોઢે સરસતી લોટો લઈને બેઠી છે"
જેવી તળપદી અભિવ્યક્તિથી રસિક બનતો સંવાદ અહીં આવે-
ખાયો છે.

ચોથા ખંડમાં ખિદમતગાર ઝરાન સાથે મુગલ આવે છે અને
ગામના પટેલ પાસેથી દહીં, દૂધ, શરાબ વગેરે મંગાવે છે. મુગલ
કોળી પટેલનું નામ પડતાં ગભરાય છે, પણ કણબી પટેલ પાસેથી
આ બધું એ હિંમતથી મંગાવે છે એ નિરૂપણ કોળી જતિના
લડાયક મિજાજનું સૂચન કરે છે. અહીં પણ સંવાદ વિનોદપૂર્ણ
છે ને એમાં મુગલ-હરિજન વચ્ચેના ભાષાભેદ-ઉચ્ચારભેદની
સ્થિતિનો આશ્રય લેવાયો છે.

સમાજનાં અનેક પાસાંને એક સાથે વણી લેતો આ વેશ
સમગ્રપણે હળવી શૈલીમાં ચાલે છે ને એની ગતિ સ્વચ્છ સુરેખ છે.

કૃતિ : ૧. ભવાઈ સંગ્રહ, સં. મહિપતરામ રૂપરામ,* ઈ. ૧૮૬૬,
ઈ. ૧૮૮૪ (ચોથી આ.); ૨. ભવાની ભવાઈ પ્રકાશ, સં. મુનશી
હરમણિશંકર ધનશંકર -

સંદર્ભ : ૧. ભવાઈ (અં.), સુધા આર. દેસાઈ, ઈ. ૧૯૭૨;
૨. ભવાઈના વેશની વાર્તાઓ, ભરતરામ ભા. મહેતા, ઈ. ૧૯૬૪.

[જ. કો.]

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૧૫૩

તત્ત્વકુમાર (મુનિ) [ઈ. ૧૮૩૪ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. દર્શનલાભના શિષ્ય. 'શ્રીપાલરાજ-મયણ્ણમુંદરી-રાસ' (લે. ઈ. ૧૮૩૪)ના કર્તા. સંદર્ભ : ડિક્ટેલોગભાવિ. [શ્રા.ત્ર.]

તત્ત્વવિજય : આ નામે 'જંબૂસ્વામી-રાસ' (લે. ઈ. ૧૭૮૫) તથા કેટલાંક સ્તવનસાહ્યાદિ નોંધાયેલાં મળે છે તે કયા તત્ત્વવિજય છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

સંદર્ભ : જૈન સત્યપ્રકાશ, ડિસે. ૧૯૪૦, 'બાલાપુર : ત્યાં સુરક્ષિત જૈન સાહિત્ય', ક્રાંતિસાગરજી; ૨. આલિસ્ટઓઈ : ૨. [૨.૨.૬.]

તત્ત્વવિજય-૧ [ઈ. ૧૬૬૮માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયદેવસૂરિની પરંપરામાં યશોવિજય ઉપાધ્યાયના શિષ્ય. ૪ ખંડ, ૩૪ ઢળ અને ૮૬૧ કડીની 'અમરદત્તમિત્રાનંદ-રાસ' (૨. ઈ. ૧૬૬૮/સં. ૧૭૨૪, મહા સુદ ૫), 'ચતુર્વિંશતિજિન-ભાસ/ચોવીસી', 'ચોવીસજિન-ગીત' તથા અન્ય સ્તુતિ, ભાસ, વસંત આદિ પ્રકારની વ્યુત્કૃતિઓના કર્તા. 'ચોવીસી' અને 'ચોવીસજિન-ગીત' એ બંને એક જ કૃતિ છે કે અલગ તે સ્પષ્ટ થતું નથી.

સંદર્ભ : ૧. જૈગુકવિઓ : ૨, ૩(૨); ૨. જૈહાપ્રોસ્ટા; ૩. મુપુગૂલસૂચી; ૪. લીહસૂચી. [૨.૨.૬.]

તત્ત્વવિજય-૨ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયપ્રભસૂરિની પરંપરામાં દેવવિજયના શિષ્ય. ૧૧ કડીની 'અન્યત્વસંબંધનીસંગ્રહ' (મુ.), વિજયપ્રભસૂરિની પ્રશસ્તિ કરતી એમના રાજ્યકાળ (ઈ. ૧૬૫૪-ઈ.૧૬૮૩)માં રચાયેલી ૧૧ કડીની 'વિજયપ્રભસૂરિ-સંગ્રહ' (મુ.), ૧૪ કડીની 'માનનિવારકની સંગ્રહ' (મુ.) તથા ૪ કડીની 'શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથજિન-સ્તુતિ'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. ઐસમાલા : ૧; ૨. જિભપ્રકાશ; ૩. જૈસમાલા (શા.) : ૨; ૪. મોસસંગ્રહ; ૫. શંસ્તવનાવલી.

સંદર્ભ : આલિસ્ટઓઈ : ૨. [૨.૨.૬.]

તત્ત્વસારનિરૂપણ : જુઓ 'મન : સંયમ'.

તત્ત્વહંસ-૧ [ઈ. ૧૬૭૫માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજય-હંસની પરંપરામાં તિલકહંસના શિષ્ય. ૫૧ ઢળની 'ઉત્તમકુમાર-ચોપાઈ' (૨. ઈ. ૧૬૭૫/સં. ૧૭૩૧, કારતક સુદ ૧૩, ગુરુવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગુકવિઓ : ૨. [શ્રા.ત્ર.]

તત્ત્વહંસ-૨ [ઈ. ૧૭૪૫માં હયાત] : જૈન સાધુ. રાજહંસગણિના શિષ્ય. 'બલિનરેન્દ્રાખ્યાનક/ ભુવનભાનુકેવલી-ચરિત્ર' પરના બાલાવબોધ (૨.ઈ.૧૭૪૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈતિહાસ; ૨. કેટલોગગુરા; ૩. જૈગુ-કવિઓ : ૩(૨). [શ્રા.ત્ર.]

તપાસ્ત/તપોસ્ત(ઉપાધ્યાય) [ઈ. ૧૪૪૫માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. સાધુનંદનના શિષ્ય. ૨૭ કડીના 'શાંતિ-વિવાહલો'ના કર્તા. તેમણે સંસ્કૃતમાં નેમિચંદ્ર ભંડારીકૃત 'ષષ્ટિશતક' પર ટીકા (૨. ઈ. ૧૪૪૫) તથા ઉત્તરાધ્યાયન પર લઘુ ટીકા રચી છે.

સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈતિહાસ; ૨. પ્રાકાશપરંપરા. [શ્રા.ત્ર.]

તમાચી [ ] : અવટકે સુમરા. સૌરાષ્ટ્રના મુસલમાન

સિધી. સિધી ભાષાના કોઈકોઈ શબ્દોનો ઉપયોગ બતાવતા એમના દોહ્યા દુહા (૩૦ મુ.)માં સાજણનાં માદક અંગે, એની સાથેની પ્રાણ જેવી પ્રીત, એ સાસરે વિદાય લેતાં ઘેરી વળેલી એકલતા વગેરેનું વર્ણન થયું છે. અલંકારો અને અન્ય વીગતોમાં તળપદા જીવનના સંદર્ભને ઉદાવ આપતા ને "ગ્યા સજણ ને પ્રીત તે રહી" "બાલાગાં સાજણ" "સાજણને એમ સખિયે, જેમ સાયર રાખે વ્હાણ" "સાજણ ચાલ્યાં સાસરે અમને આડાં દઈ વંન" જેવી મામિક ઉકિતઓ ધરાવતા આ દુહાઓનું ચૂડ વિજેગણના દુહાઓ સાથેનું સામ્ય ઘણું નોંધપાત્ર છે. જુઓ ચૂડ વિજેગણ.

કૃતિ : કાકિયાવાડી સાહિત્ય : ૨, કહાનજી ધર્મસિહ, ઈ. ૧૯૨૩ (૪સં.). [૪. કો.]

તરુણપ્રભ(સૂરિ) [ઈ. ૧૪મી સદી] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનચંદ્રસૂરિના શિષ્ય. યશઃકીર્તિગણિ તથા રોજેન્દ્રચંદ્રસૂરિ એમના વિદ્યાગુરુઓ. પછીથી જિનકુશલસૂરિ પાસે પણ એમણે શાસ્ત્રાભ્યાસ કરેલો. ટીકા બાલવયે ઈ. ૧૩૧૨માં. ટીકાનામ તરુણકીર્તિ. આચાર્યપદ ઈ. ૧૩૩૨માં. એમણે ૧૩૫૮માં જિનોદયસૂરિની પદસ્થાપના કરી તે પૂર્વે અન્ય ૩ ગચ્છનાયકોની પણ કરી હતી અને એ ગચ્છનાયકોના અલ્પાયુષ્યને કારણે વસ્તુતઃ ૨૫ વર્ષ સુધી ગચ્છભાર સંભાળ્યા હતા.

'વિદ્વજ્જનનચુડામણિ'નું બિરુદ પામેલા આ કવિની ૭૦૦૦ ગ્રંથાગ્રની ગદ્યકૃતિ 'પડાવશ્યક બાલાવબોધ-વૃત્તિ/શ્રાહ પડાવશ્યકસૂત્ર/શ્રાવકપ્રતિકમણ્ણસૂત્ર-બાલાવબોધ' (૨. ઈ. ૧૩૫૫/સં. ૧૪૧૧, આસો વદ ૩૦, શનિવાર; મુ.) અન્ય શાસ્ત્રાધારો ને ગાથા-શ્લોકોને સમાવીને અપાયેલી વિસ્તૃત સમગ્રતી, દૃષ્ટાંતરૂપ કથાઓ, શિષ્ટ પ્રોઠ સંસ્કૃતાઢ્ય બાની તથા પ્રવાહિતા-પ્રાસાદિકતાભરી સાહિત્યિક ગદ્યછટાને કારણે ઘણી નોંધપાત્ર બને છે. કવિએ કેટલાંક સ્તોત્ર-સ્તવનાદિ-સંભવતઃ સંસ્કૃતમાં-રચ્યાં હોવાનું નોંધાયું છે ને ૨ સ્તવનો તો 'પડાવશ્યક-બાલાવબોધ-વૃત્તિ'માં પણ ગૂંથાયાં છે.

કૃતિ : ૧. (તરુણપ્રભાચાર્યકૃત) પડાવશ્યક બાલાવબોધવૃત્તિ, સં. પ્રબોધ ભે. પંડિત, ઈ. ૧૯૭૬ (૪સં.); ૨. પ્રાચીન ગુજરાતી ગદ્યસંદર્ભ, સં. જિનવિજયજી, સં ૧૯૮૬.

સંદર્ભ : ૧. આકવિઓ : ૧; ૨. ગુલિટરેચર; ૩. ગુસાઈતિહાસ : ૧; ૪. જૈગુકવિઓ : ૩(૧, ૨); ૫. લીહસૂચી; ૬. હેજૈશાસૂચિ : ૧. [૨. ૨. ૬.]

તલકચી(આચાર્ય) [ ] : જૈન સાધુ. ૧૬ કડીની 'જલસુકુમાલ-સંગ્રહ'ના કર્તા. સંદર્ભ : લીહસૂચી. [શ્રા.ત્ર.]

તાપીદાસ-૧ [ઈ. ૧૬૫૦માં હયાત] : આખ્યાનકાર. નર્મદાતટે ભુગુણેત્રમાં હરિયાદ (હાલનું રહિયાદ?)ના વતની. બંધારા જ્ઞાતિ. મહાભારતના દ્રોણપર્વમાંની કોઈ પંડિત પાસેથી સાંભળેલી અભિ-મન્યુકથાના આધારે રચાયેલા ૨૨ કડવાંના તેમના 'અભિમન્યુ-આખ્યાન' (૨. ઈ. ૧૬૫૦/સં. ૧૭૦૮, આસો સુદ ૨, શુક્રવાર; મુ.)માં વર્ણનાત્મકતા ઓછી છે ને પાત્રસંભાષણોની વિપુલતા

છે, જેમાં વ્યવહારબોધનાં ઘણાં સામાન્ય કથનો પણ આવે છે. પ્રસંગોચિત અલંકારોનો વિનિયોગ કરતી આ કૃતિ ઉત્તરાના સ્વાખ્ન-દર્શન જેવા કોઈ પ્રસંગોમાં સ્નાત્મકતા દાખવે છે. આ કવિને નામે ર. સં. ૧૭૬૮ (ઈ. ૧૭૧૨.)નું 'ભભુવાહન-આખ્યાન' નોંધાયું છે અને તેની ર. સં. ૧૭૦૮ (ઈ. ૧૬૫૨) હોવાનો તર્ક થયો છે પરંતુ આ સઘળી હકીકત માટે વિશેષ પ્રમાણની જરૂર રહે છે.

કૃતિ : ૧. (મહાકવિ પ્રેમાનંદના પુરોગામી કવિ તાપીદાસ કૃત) અભિમન્યુ-આખ્યાન તથા અભિમન્યુનું લોકસાહિત્ય, સં. મંજુલાલ ૨. મજમુદાર, ઈ. ૧૯૨૫ (૫સં.); □ ૨. પ્રાકાસુધા : ૧ (૫સં.).

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧, ૨; □ ૨. ગુણ્યાદી; ૩. જૈન-કવિઓ : ૩(૨). [ચ.શે.]

તાપીદાસ-૨ [ઈ. ૧૮૨૧માં હયાત] : થાણા જિલ્લાના ખતલવાડાના ૧૧મી. જ્ઞાતિએ દશાશ્રીમાળી વગ્નિક. 'અભિમન્યુયુદ્ધ' તથા 'શિખામણનાં પદ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુણુકલકેતક; ૨. પ્રાકકૃતિઓ. [ચ.શે.]

તારાચંદ : આ નામે 'સાતસતીસાગ્ય' મળે છે તે તારાચંદ-૧ છે કે કેમ તે નક્કી થઈ શકતું નથી.

સંદર્ભ : પાંગુહસ્તલેખો. [કી.જો.]

તારાચંદ-૧ [ઈ. ૧૭૩૮ સુધીમાં] : જૈન શ્રાવક. અવટકે શાહ. ભૂલથી તારાચંદ શેકને નામે નોંધાયેલા, ૧૧૦૦/૨૩૦૦ ગ્રંથાગ્રના 'શ્રાવકપ્રતિક્રમણ/શ્રાવકધર્માવશ્યક સૂત્રસ્તબક' (લે. ઈ. ૧૭૩૮)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી. [ક્રા.ત્રિ.]

તિલક-૧ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. નરસાગરના શિષ્ય. તપગચ્છચાર્ય વિજયપ્રભસૂરિ (આચાર્યકાળ ઈ. ૧૬૫૪ - ઈ. ૧૬૮૩)ના સ્વાગત રૂપે રચાયેલી, આલંકારિક ને પ્રસાદમધુર અભિવ્યક્તિ ધરાવતી ૮ કડીની 'વિજયપ્રભસૂરિ-ભાસ' (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ઐઘમાલા : ૧. [ર.ર.દ.]

તિલક(સૂરિ)-૨ [ઈ. ૧૭૨૮માં હયાત] : વિજયગચ્છના જૈન સાધુ. ભીમસૂરિના શિષ્ય. ૬૦ ઢાળની 'બુદ્ધિસેન-ચોપાઈ' (ર. ઈ. ૧૭૨૮/સં. ૧૭૮૫, કારતક સુદ ૧૨, ગુરુવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈનગુહકવિઓ : ૨ [ર.ર.દ.]

તિલક-૩ [ ] : જૈન સાધુ. દેવભદ્રના શિષ્ય. સંસ્કૃત ભાષા દ્વારા ને ગુજરાતી દષ્ટાંતોની મદદથી વ્યાકરણની સમજૂતી આપતા 'ઉક્તિસંગ્રહ/ઔક્તિક'ના કર્તા. કવિના ગુરુનું નામ ભૂલથી દેવચંદ્ર પણ નોંધાયું છે.

સંદર્ભ : ૧. આકવિઓ : ૧; ૨. ગુણાઈતિહાસ : ૧; ૩. ગુણાપઅલેખાલ : ૫ - 'પાટણના જ્ઞાનભંડારો અને ખાસ કરીને તેમાં રહેલું અપભ્રંશ તથા પ્રાચીન ગૂજરાતી સાહિત્ય', ચીમનલાલ અલ્યાભાઈ. [ર.ર.દ.]

તાપીદાસ : તિલકશેખર

તિલકચંદ-૧ [ઈ. ૧૬૨૫માં હયાત] : ખસ્તરગચ્છના જૈન સાધુ. વાચક નયરંગની પરંપરામાં પાઠક નયરંગના શિષ્ય. 'કેશીપરદેશી-ચોપાઈ/પરદેશી સંબંધ' (ર. ઈ. ૧૬૮૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈનગુહકવિઓ : ૨,૩(૨). [ર.ર.દ.]

તિલકચંદ-૨ [ઈ. ૧૭૮૪માં હયાત] : જૈન. પોતાને શા. તરીકે ઓળખાવે છે. વિજયગચ્છના ઉદયસાગરના શિષ્ય. ૧૧ કડીના 'શત્રુજયતીર્થ-સ્તવન' (ર. ઈ. ૧૭૮૪/સં. ૧૮૪૦, વૈશાખ સુદ ૩)ના કર્તા. આ કૃતિ ભૂલથી નયરંગશિષ્ય તિલકચંદને નામે નોંધાયેલી છે.

સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી. [ર.ર.દ.]

તિલકચંદ-૩ [ઈ. ૧૮મી સદી] : અંચલગચ્છના જૈન સાધુ. ઉદય-સાગરસૂરિ (ઈ. ૧૮મી સદી)ના શિષ્ય. ૧૦ કડીના 'સિદ્ધાચલ-સ્તવન' (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : જૈનપુસ્તક : ૧. [ર.ર.દ.]

તિલકવિજય : આ નામે ૫ કડીની 'દાનોપરિ-સાગ્ય', ૭ કડીની 'નવલખાપાર્શ્વનાથ-સ્તવન' તથા ૮ કડીની 'પાર્શ્વનાથ-સ્તવન' એ રચનાઓ મળે છે એ તિલકવિજય-૧ છે કે અન્ય તે સ્પષ્ટ થતું નથી.

સંદર્ભ : ૧. લીહસૂચી; ૨. હેજોજ્ઞાસૂચિ : ૧. [ર.ર.દ.]

તિલકવિજય-૧ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયપ્રભસૂરિની પરંપરામાં લક્ષ્મીવિજય-ઉપાધ્યાયના શિષ્ય. વિજયપ્રભસૂરિના રાજ્યકાળ (ઈ. ૧૬૫૪ - ઈ. ૧૬૮૩)માં રચાયેલી ૧૩ ઢાળની 'સમક્તિ-મૂળ ભારવ્રતની સંજ્ઞા' (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : અસસંગ્રહ.
સંદર્ભ : ૧. જૈનગુહકવિઓ : ૩(૨); ૨. મુપુગુહસૂચી; ૩. લીહસૂચી; ૪. હેજોજ્ઞાસૂચિ : ૧. [ર.ર.દ.]

તિલકવિજયશિષ્ય : આ નામે ૫૮ કડીની 'રાજિમતીનેમીશ્વર-પ્રબંધ - ભારમાસ' (લે. સં. ૧૮મી સદી અનુ.)મળે છે તે કયા તિલકવિજયશિષ્ય છે તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી. [કી.જો.]

તિલકવિજયશિષ્ય-૧ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : જૈન. તપગચ્છના વિજયસિદ્ધસૂરિની પરંપરામાં લક્ષ્મીવિજયશિષ્ય તિલકવિજય (ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ)ના શિષ્ય. ૪ કડીની 'વીરજિન-સ્તુતિ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી. [કી.જો.]

તિલકશેખર [ઈ. ૧૭૬૩ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. 'નિમરાજુલ-ભાર-માસા' (લે. ઈ. ૧૭૬૩; અંશતઃ મુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈનયુગ, માહ-ફાગણ ૧૯૮૪ - 'પ્રાચીન જૈન કવિ-ઓનાં વસંતવર્ણન', સં. મોહનલાલ દ. દેશાઈ. [ર.ર.દ.]

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૧૫૫

તિલકસાગર: આ નામે ૧૦ કડીની 'ગણધર-સગ્રા' તથા ૩ કડીની 'નેમિગિરત-સ્તવન' એ કૃતિઓ નોંધાયેલી છે તે તિલક-સાગર-૧ છે કે અન્ય તે સ્પષ્ટ થતું નથી.

સંદર્ભ : લીંહસૂચી.

[૨.૨.૬.]

તિલકસાગર-૧ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વૃદ્ધિસાગરની પરંપરામાં કૃપાસાગરના શિષ્ય. રાજસાગરસૂરિ (અવ. ઈ. ૧૬૬૫)ના સમગ્ર જીવનનું પ્રશસ્તિયુક્ત આલેખન કરતા ને તત્કાલીન ઈતિહાસની કેટલીક માહિતી ધરાવતા ૨૨ ઢાળના 'રાજસાગરસૂરિનિર્વાણ-રાસ' (લિ. ઈ. ૧૬૬૬; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : જૈઐકાસંચય (+સં.).

સંદર્ભ : જૈગુકવિઓ : ૨, ૩(૨).

[૨.૨.૬.]

તિલકસિદ્ધ [ઈ. ૧૫૮૫ સુધીમાં] : જૈન-સ્થૂલભદ્ર-રાસ' (લિ. ઈ. ૧૫૮૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ફાતેમાસિક, જાન્યુ.-માર્ચ ૧૯૪૧ 'મતિસારકૃત કપૂર-મંજરી', ભોળીલાલ સાંચિરાસ.

[૨.૨.૬.]

તિલોક : જુઓ ત્રિલોક-.

તિલોકચંદ [ઈ. ૧૮૩૫ સુધીમાં] : જૈન. 'નવકાર-રાસ' (લિ. ઈ. ૧૮૩૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ : રાહસૂચી : ૨.

[શ્રા.ત્રિ.]

તીકમ(મુનિ) : જુઓ વણવીરશિષ્ય ત્રિકમ.

તુઝપુરી/તુલાપુરી/તોરવપરીજી [ ] : રૂપડિયા સંતકવિ. એમણે ગણપતિ સ્તુતિનાં તથા અન્ય ભજનો-પદો (૫મુ.) રચ્યાં છે જેમાંનાં કેટલાંક હિંદીમાં તો કેટલાંક હિંદી-મિશ્ર ગુજરાતીમાં પણ છે. કોઈક પદોમાં 'તોરવપરી' નામધણ મળે છે, તે ભૂલ હોવાનો સંભવ છે.

કૃતિ : ૧. અભમાલા; ૨. આપણી લોકસંસ્કૃતિ, જયમલ્લ પરમાર, ઈ. ૧૯૫૭; ૩. નકાસંગ્રહ; ૪. પરમાનંદપ્રકાશ પદમાલા, પ્ર. રજનીકાન્ત જે. પટેલ, સં. ૨૦૩૦ (ત્રીજી આ.); ૫. ભજનિક કાવ્ય સંગ્રહ, પ્ર. શા. વૃન્દાવનદાસ કાનજી, ઈ. ૧૯૮૭.

સંદર્ભ : ૧. ગુજુકલકીકત; ૨. પ્રાકકૃતિઓ.

[કી.જે.]

તુલજરામ-૧ [ઈ. ૧૭૦૯માં હયાત] : વડોદરાના વતની. પાછળથી અમદાવાદમાં સ્થાયી થયેલા. જ્ઞાતિએ નાગર. ભાગવતના દશમસ્કંધના પ્રામાણિક કહેવાય એવા ભાવાનુવાદ દ્વારા મૂળનો કથારસ આપતા, કડવાંને બદલે અધ્યાયપદ્ધતિ અપનાવતા, ચોપાઈ અને ચોપાઈ દાવટીનો વ્યાપક રીતે ઉપયોગ કરતા 'દશમસ્કંધ' (ર. ઈ. ૧૭૦૯/સં. ૧૭૬૫, અસાહ સુદ ૧૩, ગુરુવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. કદહસૂચિ; ૩. ગૂહાયાદી.

[ચ.શે.]

તુલજરામ-૨ [ઈ. ૧૭૮૭માં હયાત] : આખ્યાનકાર. સુખરામસુત. અમદાવાદના નિવાસી. જ્ઞાતિએ ઝાંઝીયા સહજ બ્રાહ્મણ. તેમનું ૧૪ કડવાંનું 'સગાળશા-આખ્યાન/સગાળપુરી' (ર. ઈ. ૧૭૮૭/સં. ૧૮૪૩, આસો સુદ ૧૦, રવિવાર; મુ.) કરુણ, વાન્સલ્ય,

૧૫૬ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

બ્રીબલ્સ આદિ સ્ત્રોથી ઠીકઠીક આસ્વાદ્ય બનેલું છે. ભૂલથી લજ્જરામના નામે ચડી ગયેલું એમનું 'અભિમન્યુ-આખ્યાન/કોઠાયુદ્ધ' (અંશત : મુ.) એમાંનાં ઊંચી પ્રતિનું કવિત્વ દાખવતાં કેટલાંક સુંદર ગેય પદોને કારણે લોકપ્રિય બનેલી કૃતિ છે. કવિનું ભાવનિરૂપણ અને આખ્યાનબંધ પરનું પ્રભુત્વ આકર્ષક છે.

કૃતિ : ૧. કાવ્યસંક્ષેપ, સં. દલપતરામ ડા. કવિ, સં. ૨૦૧૫; ૨. ગુકાદોહન; ૩. સગાળશા આખ્યાન, સં. વ્રજરાય મુ. દેસાઈ, ૧૯૩૪ (+સં.).

સંદર્ભ : ૧. (મહાકવિ પ્રેમાનંદના પુરોગામી કવિ તાપોદાસ કૃત) અભિમન્યુ આખ્યાન તથા અભિમન્યુનું લોકસાહિત્ય, સં. મંજુલાલ ૨. મજમુદાર, ઈ. ૧૯૨૫; ૨. કવિચરિત : ૩; ગૂહાયાદી; ૪. બુદ્ધિપ્રકાશ, એપ્રિલ, ૧૯૬૨ - 'લજ્જરામ કે તુલજરામ', શિવલાલ જેસલપુર. [ચ.શે.]

તુલસી/તુલસીદાસ : આ નામોથી હિંદી તથા ગુજરાતી પદો (ધણાં મુ.) તથા દોહરા કે સાખીઓ (મુ.) મળે છે તેમાંથી હિંદી રચનાઓ તો પ્રસિદ્ધ હિંદી સંતકવિ તુલસીદાસની જ રચનાઓ છે. ગુજરાતી રચનાઓ કયા તુલસી/તુલસીદાસની છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

તુલસીને નામે મળતી 'રામચંદ્રની પંદર તિથિ'ના કર્તા પણ કયા તુલસી/તુલસીદાસ છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી. આ કૃતિ 'આત્મારામ'ના નામે મુદ્રિત મળે છે તે ઉપરાંત કેટલીક હસ્તપ્રતોમાં કશી નામધણ વિના પણ મળે છે.

કૃતિ : ૧. કાદોહન : ૨; ૨. બૃહત્ ભજનસાગર, પ્ર. જ્યોતિ-વિભૂષણ પંડિત કાર્તીકિક, દામોદર જ. ભટ્ટ, સં. ૧૯૬૫; ૩. બૃહત્ સંતસમાજ મોટી ભજનાવળી, પ્ર. પુરુષોત્તમદાસ ગી. શાહ, ઈ. ૧૯૫૦ (૬ઠ્ઠી આ.) ૪. ભસાસિધુ.

સંદર્ભ : ૧. ગૂહાયાદી; ૨. ફોહનામાવલિ.

[ચ.શે.]

તુલસી-૧/તુલસીદાસ [ઈ. ૧૬૭૬માં હયાત] : ધોળકા પાસે લીલાવતી/લીલાપુરના વતની. જ્ઞાતિએ રાયકવાડ બ્રાહ્મણ. તેમના પિતા મંગલ વેદપુરાણનું અધ્યયન કરાવતા હોવાનો ઉલ્લેખ મળે છે. એમનો આરંભે રાગના નિર્દેશવાળા ચોપાઈબદ્ધ ૧૧૪ અધ્યાયનો 'પાંડવાશ્વમેધ' (ર. ઈ. ૧૬૭૬/સં. ૧૭૩૨, વૈશાખ-૧૩; મુ.) સમગ્ર અશ્વમેધ કથાના સવિસ્તર નિરૂપણને કારણે નોંધપાત્ર બને છે. કવિએ કાવ્યારંભે ચોપાઈની પણ પ્રશસ્તિ રચી છે.

કૃતિ : પાંડવાશ્વમેધ, પ્ર. સવાઈભાઈ રાયચંદ,-.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. કદહસૂચિ; ૩. ગૂહાયાદી.

[ચ.શે.]

તુલસીદાસ : આ નામે મળતા 'મામેરું'ના કર્તા કયા તુલસીદાસ છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી. જુઓ તુલસી-૧.

સંદર્ભ : ગૂહાયાદી.

[ચ.શે.]

તુલસીદાસ-૧ [ઈ. ૧૬૭૬માં હયાત] : જુઓ તુલસી-૧.

તુલસીદાસ-૨/તુલસીદાસસુત [ઈ. ૧૮૦૧માં હયાત] : 'સીતા-સ્વયંવર' તથા રામવિવાહની વિધિનું વર્ણન કરતી ૧૭ કડવાં/ધોળની 'જનકીવિવાહ/રામચંદ્રવિવાહ/સીતાસ્વયંવર' (ર. ઈ. ૧૮૦૧/સં.

તિલકસાગર : તુલસીદાસ-૧

૧૮૫૭, વંશાખ્ય- મંગળવાર; મુ.)ના કર્તા. કેટલાંક કડવાંને અંતે “તુલસીદાસના સ્વામી” એવી નામછાપ ધરાવતી આ કૃતિની ૧ હસ્તપ્રત તથા ૧ મુદ્રિત વાચના અંતે “તુલસીદાસસુત” એવી છાપ પણ ધરાવે છે.

કૃતિ : ૧. સીતાસ્વયંવર, સં. ત્રિભુવનદાસ અ. મહેતા (ઈ. ૧૯૦૧); □ ૨. નકાદોહન (માત્ર ૮ કડવાં).
સંદર્ભ : ૧. કદહસૂચિ; ૨ ગુલાયાદી. [ચ.શે.]

તુલસીદાસ-૩ [ ] : ઉદાધર્મ સંપ્રદાયના જીવણદાસની પરંપરાના જાણીતા કવિ. સાખી, ઢાળ અને ચાલ એવા વિભાગો ધરાવતાં ૧૬ કડવાંની કૃષ્ણ-ગોપી વિષયક ‘રાસ-લીલા’ (મુ.), સીતાસ્વયંવરના પ્રસંગ સાથે રામવિવાહનું વર્ણન કરતી ‘સોનાનું પત્ર’ એવા શીર્ષકવાળો અંશ સમાવતી આશરે ૪૦ કડીની ઢાળ, ચાલ, વચણ, આદિ એવા વિભાગો ધરાવતી ‘સીતાજનો સોહિલો’ (મુ.), એ જ વિષયનો ૨૬ કડીની ‘રઘુનાથજીની ઘોડલી’ (મુ.) તથા સીતાહનુમાન-સંવાદનાં ૨ પદ (મુ.)-એ કૃતિઓના કર્તા. તુલસીદાસને નામે ‘રાસ-પંચાધ્યાયી’ નોંધાયેલી છે તે ઉપર્યુક્ત ‘રાસ-લીલા’ જ હોવાનો સંભવ છે. આ સંપ્રદાયના અધ્યારુ ધનરાજનાં મનાતાં કીર્તનોમાં પુશ્વીના પરબ્રહ્મ સાથેના લગ્નને વર્ણવતા ૩૩ કડીના ‘સંત સોહાગો’(મુ.)માં ‘તુલસી’ નામ વણાયેલું મળે છે તે કદાચ આ કવિની કૃતિ હોય.

કૃતિ : ૧. ઉદાધર્મ પંચરત્નમાલા, પ્ર. સ્વામી જગદીશચંદ્ર યદુનાથ, ઈ. ૧૯૬૮ (ત્રીજી આ.); ૨. ઉદાધર્મભજનસાગર, પ્ર. દ્વારકાદાસ ક. પટેલ, ઈ. ૧૯૨૬.

સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકલકીકત; □ ૨. સાહિત્ય, ફેબ્રુ. ૧૯૧૬- ‘ગુજરાતી કવિઓનાં અપ્રસિદ્ધ કાવ્ય’, છગનલાલ રાવળ; □ ૩. ગુલાયાદી. [ચ.શે.]

તુલસીદાસસુત : જુઓ તુલસીદાસ-૨.

તુલાપરી : જુઓ તુલાપુરી.

તેજ(મુનિ) : જુઓ ભીમજીશિષ્ય તેજપાલ.

તેજકુંવર [ ] : જન. ૧૬ ગ્રંથાગ્રના ‘ચતુર્વિંશતિદંક-સ્તવન’ના કર્તા.

સંદર્ભ : આલિસ્ટઓઈ : ૨.

[શ્રા.ત્ર.]

તેજચંદ(ઉપાધ્યાય) [ઈ. ૧૬૪૪માં હયાત] : તપગચ્છની ચંદશાખાના જન સાધુ. સકલચંદની પરંપરામાં માનચંદના શિષ્ય. ૪૭૫/૫૫૦ કડીના ‘પુણ્યસાર-ચરિત્ર/યોપાઈ/રાસ’ (ર. ઈ. ૧૬૪૪/સં. ૧૭૦૦, માગશર વદ ૫, સોમવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જંગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૨. હેજ્જાસૂચિ : ૧. [શ્રા.ત્ર.]

તેજપાલ : આ નામે ૨૪ કડીની ‘નિદાસ્તુતિ-સગ્રહ’, ૨૫ કડીની ‘પાસ્ત્યાદિ-સગ્રહ’ (લે. સં. ૧૮મી સદી અનુ.) અને ૧૨ કડીની ‘વીસસ્થાનક-સગ્રહ’ (લે. સં. ૧૮મી સદી અનુ.) - એ કૃતિઓ મળે છે. પણ એ કયા તેજપાલની છે તે નિશ્ચિત થઈ શકતું નથી.

સંદર્ભ : ૧. હેજ્જાસૂચિ : ૧.

[ર.સો.]

તુલસીદાસ-૩ : તેજપાલ-૩/તેજ(મુનિ)/તેજસિહ

તેજપાલ-૧ [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ - અવ. ઈ. ૧૬૩૩] : કડવા-ગચ્છના જન સંવરી શ્રાવક. શા. જાણીતાસના પટ્ટધર. ખંભાતના વીસાશ્રીમાળી સોની વસ્તુપાલના પુત્ર. માતા કીકી. ઈ. ૧૫૯૯માં ૧૪ વર્ષે શા. માહાવજીના ઉપદેશથી સંવરી બન્યા. બ્રાહ્મણ પંડિત પાસે વ્યાકરણ, નામમાલા, પંચકાવ્ય અને ન્યાયનો અભ્યાસ કર્યો. પટ્ટસ્થાપના ઈ. ૧૬૧૫. આ પ્રભાવશાળી વિદ્વાને અનેક શાસ્ત્રોમાં વિજ્ય મેળવ્યો અને તીર્થયાત્રાઓ તથા મૂર્તિપ્રતિષ્ઠાનાં કાર્યોની પ્રેરણા આપી. અવસાન ખંભાતમાં.

આ કવિએ ૪૩ ઢાળની ‘સીમંધર-શોભાતરંગ’ (ર. ઈ. ૧૬૨૬; * મુ.) ઉપરાંત ‘વરાણાગ નલુઆની સગ્રહ’ (ર. ઈ. ૧૬૧૦), મહાવીરસ્વામીનાં ૫ સ્તવનો (ર. ઈ. ૧૬૨૧), ‘ભગવતી સાધુ વંદના’ (ર. ઈ. ૧૬૨૧) અને અન્ય સ્તવન-સગ્રહાદિ પ્રકારની કૃતિઓની રચના કરી છે.

‘સેવક’ નામછાપને કારણે ‘સીમંધર-શોભાતરંગ’ ભૂલથી ગુણનિધાનસૂરિશિષ્ય સેવકને નામે જન ગૂર્જર કવિઓ’માં નોંધાયેલ છે. ‘સેવક’એ નામથી મળતી ‘ચોવીસતીર્થકર-ભાસ’ તથા ‘સુદર્શન-ભાસ’ આ કવિની જ રચનાઓ હોવાનું અનુમાન થયું છે.

કટુક રાજવંશે શા. તેજપાલકૃત કેટલાંક ગીતો અને સગ્રહો (લે. ઈ. ૧૬૨૨) નોંધાયેલાં મળે છે તે આ તેજપાલની કૃતિઓ હોવાનું સમજાય છે.

કવિએ સંસ્કૃતમાં પણ ‘દીપોત્સવકલ્પ’ અવચૂરિ સાથે (ર. ઈ. ૧૬૧૫), ‘ચતુર્વિંશતિજન-સ્તોત્ર’ (ર. ઈ. ૧૬૧૫), ‘અજિતનાથ-સ્તુતિ’ અવચૂરિ સાથે, ‘જનતરંગ’, ‘વીરતરંગ’, ‘સ્નાત્રવિધિ’ તેમ જ અન્ય સ્તુતિસ્તોત્રાદિ રચેલ છે. કવિની ‘દશપદી’ (ર. ઈ. ૧૬૧૧), ‘પદ્યટીકા પંચદશી’, ‘સપ્તપ્રશ્ની’ (ર. ઈ. ૧૬૧૯), ‘શતપ્રશ્ની’ (ર. ઈ. ૧૬૨૨/ઈ. ૧૬૨૩) તથા ‘ચતુર્વિંશતિજન-સ્તોત્ર’નો સ્તબક આદિ કેટલીક રચનાઓ સંસ્કૃતમાં છે કે ગુજરાતીમાં તે સ્પષ્ટ થતું નથી. કવિનો કૃતિસમૂહ કુલ ૧૦,૦૦૦ ગ્રંથાગ્રનો હોવાનું નોંધાયું છે.

સંદર્ભ : ૧. અંચલગચ્છ દિગ્દર્શન, સં. ‘પાર્શ્વી’, ઈ. ૧૬૨૮; ૨. કડુઆમતીગચ્છ પટ્ટાવલીસંગ્રહ, સં. અંબાલાલ પ્રે. શાહ, ઈ. ૧૯૭૯; ૩. જંગૂકવિઓ : ૩(૨) - ‘જનગચ્છોની ગુરુ-પટ્ટાવલીઓ; □ ૪. જન સત્યપ્રકાશ, મે ૧૯૪૮ - ‘ધિરાપટ્ટગચ્છીય જ્ઞાનભંડારમે ઉપલબ્ધ વિવાહલો, સંધિ, ભાસ, ધવલસંજ્ઞક સાહિત્ય’, વિજયવતીન્દ્રસુરિજી; ૫. એજન, જૂન ૧૯૫૨ - ‘શ્રી સીમંધર-શોભાતરંગ કે રચનાકાલાદિ પર વિશેષ પ્રકાશ’, અગરચન્દ નાહટા; ૬. એજન, જૂન ૧૯૫૩ - ‘કડુઆમતપટ્ટાવલીમે ઉલ્લિખિત ઉનકા સાહિત્ય’, અગરચન્દ નાહટા; □ ૭. જંગૂ-કવિઓ : ૩(૧); ૮. મુખ્યગુહસૂચી. [ર.સો.]

તેજપાલ-૨ [ઈ. ૧૬મી સદી મધ્યભાગ] : તપગચ્છના જન સાધુ. વિજયદાનસૂરિના રાજ્યકાળ (ઈ. ૧૫૩૧ - ઈ. ૧૫૬૬)માં શ્રી-કરાણના શિષ્ય. ૨ ઢાળ ને ૩૬ કડીના દુહા-દેશીબદ્ધ, ‘જનમૂર્તિ પૂજાવિધાયક-પાર્શ્વનાથ-સ્તવન’ (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : જિસ્તકાસંદોહ : ૧.

[ર.સો.]

તેજપાલ-૩/તેજ(મુનિ)/તેજસિહ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : લોકા-ગચ્છના જન સાધુ. કર્મસિહની પરંપરામાં ભીમજીના શિષ્ય. દેશી

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૧૫૭

અને દુહાબદ્ધ ૧૩/૧૫ ઢાળની ૨૪૧ કડીમાં રચાયેલી કવિની કૃતિ 'જિતારીરાજરાસ' (ર.ઈ. ૧૬૭૮/સં. ૧૭૩૪, વૈશાખ વદ ૨, બુધવાર; મુ.)માં જિતારી રાજની પાસે ચતુસઈથી પોતાના પગ ધોવડાવતી રાણી લીલાવતીનું કથાનક, સ્ત્રી કોને નથી છેતરતી એવા દષ્ટાંત માટે યોજ્યું છે. પણ આખરે કવિએ શીલનું મહિમાગાન કર્યું છે. આ ઉપરાંત, 'ચંદ્રરાજનો રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૫૧/સં. ૧૭૦૭, કારતક સુદ ૨, સોમવાર) તથા ૩ ઢાળની 'થાવરચાકુમારની સગાય' (મુ.) આ કવિની અન્ય કૃતિઓ છે. કેટલાક મુદ્રિત પાઠમાં 'તેજસિહ'ની છાપથી ૪ ઢાળની 'થાવરચાકુમાર-સગાય' મળે છે તેમાં ૧ ઢાળ પાછળથી ઉમેરાઈ હોય એવી શક્યતા છે ને તેથી તેજસિહ નામ પણ કેટલું અધિકૃત ગણવું તે પ્રશ્ન છે.

કૃતિ : ૧. જૈસમાલા : ૨ (શા.); ૨. જૈસસંગ્રહ (ન.); ૩. 'શ્રી રત્નસાગરનો રાસ, શ્રી ભીમસેનરાજનો રાસ અને શ્રી જિતારી-રાજનો રાસ', સં : લાલમુનિ કૃપાચંદ્રજી, સં. ૧૯૯૬.

સંદર્ભ : જૈગુકવિઓ : ૨, ૩(૧). [ર.સો.]

તેજપાલ-૪ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : લોકગરબના જૈન સાધુ. તેજસિહશિષ્ય ઈન્દ્રજના શિષ્ય. આ કવિએ ૨૫ ઢાળની 'રત્ન-પંચવીણી/રત્નચૂડ-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૬૭૯/સં. ૧૭૩૫, નભ માસ સુદ ૧૩, રવિવાર), 'અમરસેન વયરસેન-રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૮૮/ સં. ૧૭૪૪, વૈશાખ સુદ ૩) અને 'થાવરચામુનિ-સગાય'-એ કૃતિઓની રચના કરી છે.

સંદર્ભ : ૧. જૈગુકવિઓ : ૨, ૩(૨). [ર.સો.]

તેજપાલ-૫ [ ] : જૈન સાધુ. આનંદવિમલના શિષ્ય. 'કુગુરુ-પરચીસીની સગાય' (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જૈસમાલા : ૧ (શા.); ૨. જૈસસંગ્રહ (જૈ); ૩. લીલસૂચી; ૪. હેજૈશાસૂચિ : ૧. [ર.સો.]

તેજભાઈ [ઈ. ૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : સંતરામ મહારાજનાં શિષ્યા અને સમકાલીન. વતન નડિયાદ. વૈરાગ્યબોધક ૪ કડીનું ૧ પદ મુદ્રિત મળે છે અને સંતરામ મહારાજવિષયક કેટલાંક પદો રચ્યાં હોવાનો ઉલ્લેખ મળે છે.

કૃતિ : પદસંગ્રહ, પ્ર. સંતરામ સમાધિસ્થાન, નડિયાદ, સં. ૨૦૩૩ (ચોથી આ.).

સંદર્ભ : પ્રાકકૃતિઓ. [શ્રા.ત્રિ.]

તેજરત્નસૂરિશિષ્ય : આ નામે ૫ કડીની 'ભાવપ્રભસૂરિ-ગીત' (લિ. સં. ૧૯મી સદી અનુ.) મળે છે. તે કયા તેજરત્નસૂરિશિષ્ય છે તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી. [કી.જે.]

તેજરત્નસૂરિશિષ્ય-૧ [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : જૈન. અંચલ-ગરબના ભાવરત્નસૂરિશિષ્ય તેજરત્નસૂરિ (સૂરિપદ ઈ. ૧૫૭૯)ના શિષ્ય. ગુરુનું ચરિત્રગાન કરતી ૧૧ કડીની 'તેજરત્નસૂરિ-સગાય' (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : જૈઐકાસંચય (+ સં.) [કી.જે.]

૧૫૮ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

તેજરત્નસૂરિશિષ્ય-૨ [સં. ૧૭મી સદી] : જૈન. ૬૦ કડીની ગોડીપાર્શ્વ-સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૫૬૦?/ સં. ૧૬૧૬? "સંવત સૌલ વસૂ અદ્રુઆ", ફાગણ સુદ ૨, રવિવાર)ના કર્તા. કવિ કદાચ ક્રીતિરત્નસૂરિ-૨ હોય.

સંદર્ભ : જૈગુકવિઓ : ૩(૧). [કી.જે.]

તેજરુચિ(ઉપાધ્યાય) [ ] : તપગરબના જૈન સાધુ. ૪ કડીની 'શંખેશ્વરપાર્શ્વનાથ-સ્તુતિ' (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : શંસ્તવનાવલી. [ર.સો.]

તેજવર્ધન [ ] : જૈન સાધુ. 'ભરતબાહુબલિ-રાસ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગુકવિઓ : ૧. [ર.સો.]

તેજવિજય : આ નામે 'શુકરાજ-કથા' (લિ. સં. ૧૯મી સદી અનુ.) મળે છે તેના કર્તા કયા તેજવિજય છે તે સ્પષ્ટ થતું નથી.

તેજવિજયને નામે 'નવતત્ત્વપ્રકરણ' ઉપરનો સ્તબક (ર.ઈ. ૧૬૪૫) મળે છે તે તેજવિજય-૧ છે કે કેમ તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

સંદર્ભ : ૧. રાપુહસૂચી : ૧; ૨. હેજૈશાસૂચિ : ૧. [શ્રા.ત્રિ.]

તેજવિજય-૧ [ઈ. ૧૬૨૬માં હયાત] : તપગરબના જૈન સાધુ. વિજયતિલકની પરંપરામાં વિબુધવિજયના શિષ્ય. ૯૯ કડીના 'શાંતિ-સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૬૨૬/સં. ૧૬૮૨, ભાદરવા વદ ૧૦)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગુકવિઓ : ૩(૧). [શ્રા.ત્રિ.]

તેજવિજય-૨ [ઈ. ૧૮૧૪માં હયાત] : તપગરબના જૈન સાધુ. હીરવિજયસૂરિની પરંપરામાં હેમવિજયના શિષ્ય. એમના ૯ ઢાળ અને ૧૬૨ કડીના 'કેસરિયાજીનો રાસ/ધુલેવાજીનો રાસ' (ર.ઈ. ૧૮૧૪/સં. ૧૮૭૦, ફાગણ સુદ ૧૦; મુ.)માં કેસરિયાજી તીર્થને લૂંટવા આવનાર સદાશિવરામ અને તેના સાથીઓના મુસ્લિમ સૈન્યને સુરસૈન્ય હરાવે છે એ વૃત્તાંત વર્ણવાયું છે. વિસ્તૃત યુદ્ધવર્ણન ધરાવતા આ રાસમાં "હિંદુ મુસલમાન બંધવ હોય" એવો વિચાર વ્યક્ત થયો છે તે નોંધપાત્ર છે.

કૃતિ : જૈનયુગ, જ્યેષ્ઠ તથા આષાઢ-શ્રાવણ ૧૯૮૩-'તેજવિજયજી વિરચિત કેશરિયાજીનો રાસ' સં. તંત્રી.

સંદર્ભ : ૧. જૈગુકવિઓ : ૩(૧); ૨. હેજૈશાસૂચિ : ૧. [શ્રા.ત્રિ.]

તેજવિજયશિષ્ય [ઈ. ૧૮૦૧માં હયાત] : જૈન. તપગરબના તેજ-વિજયના શિષ્ય. 'નવકાર-રાસ' (ર.ઈ. ૧૮૦૧/ સં. ૧૮૫૭, શ્રાવણ સુદ ૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગુકવિઓ : ૩(૧). [કી.જે.]

તેજસિહ(ગણિ)-૧ [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ-અવ. ઈ. ૧૬૮૭] : લોકગરબના જૈન સાધુ. રૂપરૂપિની પરંપરામાં કર્મસિહશિષ્ય કેશવજી-ના શિષ્ય. વતન પંચેટિયા/પાંચટિયા. ઓસવાલ ઉસભ ગોત્ર. પિતા

તેજપાલ : તેજસિહ(ગણિ)-૧

લખમણ માતા લખમાદે. દોહા ઈ. ૧૬૫૦. પદસ્થાપના ઈ. ૧૬૬૫. અવસાન ઈ. ૧૬૮૭.

આ કવિએ 'પ્રતિક્રમણ સંજાય' નામની એક મુદ્રિત કૃતિ ઉપરાંત 'નેમનાથ-સ્તવન', ૪૫ કડીનું 'આંતરનું સ્તવન' (૨. ઈ. ૧૬૭૯), ૪ કડીનું 'સુવિધિજન-સ્તવન' (મુ.), ૫ કડીનું 'અજિત-જિન-સ્તવન' (મુ.) ઉપરાંત ઈ. ૧૬૫૫થી ઈ. ૧૬૯૨ - 'સીમંધર સ્વામી-સ્તવન' -નાં રચનાવર્ષો દર્શાવતાં તીર્થંકરસ્તવનો તેમ જ અન્ય સ્તવનો આ કવિને નામે મળે છે, જેમાં 'સીમંધર સ્વામી-સ્તવન'નું રચનાવર્ષ એમના અવસાનવર્ષને લક્ષમાં લેતાં શંકાસ્પદ ગણાય. 'ગણિ તેજસિગજી'ને નામે ૮ કડીની 'પ્રતિક્રમણ-સંજાય' (મુ.) મળે છે તે આ કવિની જ રચના હોવાનું સમજાય છે.

આ કવિએ સંસ્કૃતમાં રચેલાં 'દષ્ટાંત-શતક', 'સિદ્ધાંત-શતક' તથા 'ધર્મચતુર્વિંશતિકા' ગુજરાતી બાલાવબોધ સાથે મળે છે (પહેલી કૃતિ મુ.) તેમાં બાલાવબોધ કવિનો જ રચેલો છે કે કેમ તે સ્પષ્ટ થતું નથી. ત્રીજી કૃતિનો સમય ઈ. ૧૭૦૯ દર્શાવાયો છે તે કાં તો લેખનસંવત હોય અગર કૃતિ અન્યકર્તા હોય એમ બતાવે. આ ઉપરાંત એમણે સંસ્કૃતમાં 'વિદ્યુત્-શતક' તથા 'ગુરુગુણમાલા' રચ્યાં હોવાની અને આ બીજી કૃતિ એમના શિષ્ય કાનજીએ ઈ. ૧૬૯૫માં પૂરી કરી હોવાની માહિતી નોંધાયેલી છે.

કૃતિ : ૧. જૈનકથારત્નકોષ : ૫, પ્ર. શા. ભીમસિંહ માણક, ઈ. ૧૮૯૧; ૨. જૈસસંગ્રહ (ન.); ૩. લોપપ્રકરણ.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૩(૨) - 'જૈનગરહોની ગુરુપદ્માવલીઓ' ૨. જૈન સત્યપ્રકાશ, અન્યુ. ૧૯૪૬ - 'જૈસલમેરકે જૈન જ્ઞાન-ભંડારેકે અન્યત્ર અપ્રાપ્ય ગ્રંથોંકી સૂચિ', અગરચંદ જી નાહટ; ૩. જૈગૂકવિઓ : ૨, ૩(૨); ૪. લીંહસૂચી. (૨.સો.)

તેજસિંહ-૨ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : જુઓ ભીમજીશિષ્ય તેજપાલ.

તેજસિંહજી-૩ [ઈ. ૧૭૧૦માં હયાત] : આગમગરહોના જૈન સાધુ. જ્ઞાનમેરુશિષ્ય સુમતિમેરુના શિષ્ય. 'નેમરાજિનમતી-બારમાસો' (૨. ઈ. ૧૭૧૦)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૨. [૨.સો.]

તેજહરખ : આ નામે ૭ કડીની 'દંદણ-મુનિ-સંજાય' (લે. સં ૨૦મી સદી અનુ.) મળે છે તેના કર્તા ક્યા તેજહરખ છે તે નિશ્ચિત થઈ શકતું નથી.

સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી. [૨.સો.]

તેજહરખ-૧ [ ] : જૈન સાધુ. વિજયદેવની પરંપરામાં રતનહરખના શિષ્ય. ૯ કડીની 'રહનેમિરાજિનમતીની સંજાય' (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : પ્રાસપસંગ્રહ : ૧. [૨.સો.]

તેજે [ ] : જૈન. ૧૫ કડીના 'કુમતિ-શિક્ષા-ભાસ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેજૈસાસૂચિ : ૧. [મ.ત્ર.]

તેજસિંહ : ત્રિકમ-૨

તોરલદે/તોજલ/તોજાદે/તોજી(રાણી) [ ] :

સંત કવયિત્રી. સૌરાષ્ટ્રના સરલી/સિલડી ગામના સંત રાજવી સાંસ-તિયા કાઠીનાં પત્ની. વિશેષ ચરિત્રમાહિતી માટે જુઓ જૈસલ-પીર.

તોરલદેને નામે મળતાં પદો-ભજનો (મુ.)માંથી કેટલાંક પદોમાં એમના જીવનના પ્રસંગો આલેખાયા છે અને કેટલીક વાર તે સંવાદ રૂપે પણ ચાલે છે. એટલે આ પદો તેમના વિશે પાછળથી લખાયાં હોવાના તર્કને પૂરો આવકાશ છે. આ પદોમાં જૈસલના જીવનો-દ્વાર માટેની તીવ્રજંખના અને તેના પ્રત્યેનો આર્દ્ર આધ્યાત્મિક પ્રેમભાવ વ્યક્ત થયો છે. કેટલાંક પદો નિજિયા/માગીગંધનો રંગ બતાવે છે. ભક્તિ-વૈરાગ્યબોધમાં સચોટ રૂપકોનો લેવાયેલો આકાષ ધ્યાન ખેંચે છે અને એકલશિંગી રોજના વિશિષ્ટ રૂપકથી રજૂ થયેલું સાયબા (પરમતત્ત્વ)નું ચિત્ર તો ઘણું પ્રભાવક બન્યું છે.

કૃતિ : ૧. જૈસલ અને તોજીરાણીનાં ભજન, પ્ર. મહાદેવ રામચંદ્ર જગુષ્ટે ઈ. ૧૯૩૬; ૨. દુર્લાભ ભજનસંગ્રહ, પ્ર. ગોવિંદભાઈ રા. ધામેલિયા, ઈ. ૧૯૫૮; ૩. બૃહત્ સંત સમાજ ભજનાવલી, પુરુષોત્તમદાસ ગી. શાહ, ઈ. ૧૯૫૦ (છઠ્ઠી આ.).

સંદર્ભ : ૧. કચ્છના સંતો અને કવિઓ : ૧, દુલેરાય કારણી, સં. ૨૦૧૫; ૨. કચ્છનું સંસ્કૃતિદર્શન, રામસિંહ રાહોડ, ઈ. ૧૯૫૯; ૩. જૈસલ-તોરલ, ગોસ્વામી મોહનપુરી, ઈ. ૧૯૭૭; ૪. પુરાતન જ્યોત, અવેરચંદ મેઘાણી, * ઈ. ૧૯૩૮, ઈ. ૧૯૭૬ (સુલભ આ.). (દે.જે.)

તોરલપરીજી : જુઓ તુડાપુરી/તુલાપુરી.

તોરણ/તોજાદે/તોજી(રાણી) : જુઓ તોરલદે.

ત્યાગાનંદ [ઈ. ૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના સાધુ કવિ. તેમણે કીર્તનો (૧ થાળ મુ.) રચ્યાં હોવાનું નોંધાયું છે. આ કવિએ સંસ્કૃતમાં 'હરિપ્રાર્થનાષ્ટકમ્' રચ્યું છે.

કૃતિ : કીર્તનસાર સંગ્રહ : ૧, શાસ્ત્રી હરિજીવનદાસ, ઈ. ૧૯૫૧.

સંદર્ભ : ગુણપઅહેવાલ : ૫. [કી.જે.]

ત્રિકમ/ત્રિકમદાસ/ત્રિકમલાલ : ત્રિકમને નામે કેટલાંક પદો નોંધાયેલાં છે. 'ત્રિકમ' તથા 'ત્રિકમદાસ'ની નામછાપ ધરાવતાં જ્ઞાન અને ભક્તિનાં હિંદી-ગુજરાતી ૪ પદો(મુ.) મળે છે તેમ જ ત્રિકમલાલને નામે નોંધાયેલાં પણ 'ત્રિકમ' એ નામછાપ ધરાવતાં જ્ઞાનમાર્ગી પરંપરાનાં ગુજરાતી-હિંદી પદો(મુ.) મળે છે. તે ક્યા ત્રિકમ/ત્રિકમદાસ/ત્રિકમલાલ છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

કૃતિ : ૧. પ્રાકાવિનોદ : ૧; ૨. ભક્તિભાસ્કર અને તત્ત્વજ્ઞાન યાને ગુજરાતનો વેણુનાદ : ૧ તથા ૨, સં. બળવંતરાય ૨. દેસાઈ ઈ. ૧૯૨૪ તથા ઈ. ૧૯૨૫.

સંદર્ભ : ૧. પ્રાકકૃતિઓ; ૨. ગૂહ્યાયાદી. [ચ.શે.]

ત્રિકમ-૧ [ઈ. ૧૬૨૬ સુધીમાં] : ૪૦૦ ગ્રંથાગ્રના 'ગંગામાહાત્મ્ય' (લે. ઈ. ૧૬૨૬)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. આલિસ્ટઓઈ-૨; ૨. ગૂહ્યાયાદી. [ચ.શે.]

ત્રિકમ-૨/ત્રીકમ(મુનિ) [ઈ. ૧૭મી સદી મધ્યભાગ] : નાગોર-ગચ્છના જૈન સાધુ. આચાર્ય રૂપચંદની પરંપરામાં વણુવીરના

ગુજરાતી સાહિત્યકોષ : ૧૫૯

શિષ્ય. 'અમરસેન-ચોપાઈ' (ર. ઈ. ૧૬૪૨), ૧૧ ઢાળ અને ૨૨૪/૩૨૫ કડીની 'ફપચંદ્રશ્ચિનો રાસ' (ર. ઈ. ૧૬૪૩/સં. ૧૬૯૯, ભાદરવા વદ ૩, બુધવાર), ૧૭ ઢાળની ૩૪૧ ગ્રંથાગ્રની 'વંચ્યુલ ચોપાઈ/રાસ' (ર. ઈ. ૧૬૫૦/સં. ૧૭૦૬, ભાદરવા સુદ ૧૧, ગુરુવાર) અને 'ચિત્રસંભૂતિ-ચોદાગિયાં' એ કૃતિઓના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. આલિસ્ટઓઈ : ૨; જૈગૃકવિઓ : ૧, ૩(૨); ૩. મુપુગુલસૂચી; ૪. લીંહસૂચી. [શ્ર.ત્રિ.]

ત્રિકમ-૩ [સં. ૧૮મી સદી] : પુષ્ટિસંપ્રદાયના વૈષ્ણવ કવિ.
સંદર્ભ : પુગુસાહિત્યકારો. [કી.જે.]

ત્રિકમ-૪ [ઈ. ૧૭૮૨ સુધીમાં] : અવટકે પાઠક જ્ઞાતિએ બ્રાહ્મણ. 'કામનાથનો મહિમા' (લે. ઈ. ૧૭૮૨)ના કર્તા. 'બહુચરાજીનો ગરબો' આ કવિને નામે નોંધાયેલ છે. તેમાં ભૂલ થયેલી જણાય છે.
સંદર્ભ : ગુજુકલકીકત; ૨. પ્રાકૃતિઓ; ૩. ગુહાધાદી; ૪. ક્ષણનામાવલિ : ૨. [ચ.શે.]

ત્રિકમ (સાહેબ)-૫ (અવ. ઈ. ૧૮૦૨) : જુઓ ત્રિકમદાસ-૨.

ત્રિકમદાસ : જુઓ ત્રિકમ.

ત્રિકમદાસ-૧ [જ. ઈ. ૧૭૩૪-અવ. ઈ. ૧૭૯૯/સં. ૧૮૫૫ના આસો સુદ ૧૫] : પુષ્ટિ સંપ્રદાયના વૈષ્ણવ ભક્તકવિ. મુન્સદી રાજપુરુષ. જ્ઞાતિએ વડનગરા નાગર. જૂનાગઢના વતની. ભવાની-દાસના પુત્ર. ભવાનીદાસ નરસિંહ મહેતાના કાકા પર્વતદાસની ૧૦મી પેઢીએ થયેલા એ પ્રકારનું પેઢીનામું મળે છે. પરંતુ ત્રિકમદાસની 'પર્વત-પચીસી'માં નરસિંહ મહેતાનો ઉલ્લેખ કોઈ જાતના સગાઈસંબંધ વિના થયેલો છે. ગુજરાતી, સંસ્કૃત અને ફારસીનો સારો અભ્યાસ કરવા સાથે તેમણે કૃતિયાણાના બ્રહ્મભટ્ટ પાસેથી બ્રજભાષાના પિંગળ તેમ જ અલંકારગ્રંથોનું જ્ઞાન મેળવ્યું હતું. તેમણે જૂનાગઢના નવાબ તથા વડોદરાના ગાયકવાડની સેવા કરતાં હદયારી, જેલ વગેરે ભોગવીને પણ રાજખટપટમાં હિંમત અને કુનેહથી સફળતા મેળવી પ્રતિષ્ઠા ને માનઅકરામ પ્રાપ્ત કર્યા હતાં. ત્રિકમદાસે ઈ. ૧૭૮૯ સુધી ગાયકવાડ રાજ્યની મુલકગીરી કરી હતી. એમણે જૂનાગઢમાં નરસિંહ મહેતાનો ચોરો કરાવી, ત્યાં રણછોડરાયની પ્રતિમાને માંગરોળથી લાવીને પધરાવેલી. ઈ. ૧૭૯૯માં કોદરના વ્યાધિના કારણે તેઓ ડાકોર શ્રીરણછોડરાયની સંનિધિમાં, ઈચ્છારામ ભટ્ટજીના સંસર્ગમાં રહેવાને ગયા અને ત્યાં જ દેહ છોડ્યો. તેમના દેહનો તેમની ઈચ્છાનુસાર જ્યાં અગ્નિસંસ્કાર થયો હતો ત્યાં ગોમતીતટે આજે પણ તેમની દેરી મોજૂદ છે.

પર્વતદાસની વૃદ્ધાવસ્થાને લક્ષમાં લઈ તેમની ભક્તિથી પ્રસન્ન થઈ દ્વારકાથી રણછોડરાયજી જાતે દયાંગુલ સ્વરૂપે ઈ. ૧૪૪૫માં માંગરોળમાં પધાર્યા તે ચમત્કારિક પ્રસંગને વર્ણવતી, પદમાળા રૂપે રચાયેલી ત્રિકમદાસની 'પર્વત-પચીસી'(મુ.) પ્રેમલક્ષણ ભક્તિની પ્રાસાદિક અભિવ્યક્તિ ધરાવતું કાવ્ય છે. ત્રિકમદાસે આ ઉપરાંત પ્રેમલક્ષણ ભક્તિનાં ગુજરાતી તેમજ બ્રજ વદો(મુ.), બ્રજમાં 'ડાકોરલીલા' (ર. ઈ. ૧૭૯૨; મુ.) તથા ફારસીપ્રચુર હિન્દીમાં નોંધપાત્ર કવિત્વ દાખવતી 'રુકમણીબ્યાહ'(મુ.) એ રચનાઓ કરેલી છે. તેમનો એક ગુજરાતી પત્ર પણ મુદ્રિત મળે છે.

૧૬૦ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

કૃતિ : ૧. ત્રિકમદાસનાં કાવ્યો અને ચરિત્ર, સં. નટવરલાલ દેસાઈ, નવનસુખરાય વિ. મજુમુદાર, ઈ. ૧૯૩૦ (૫સં.); ૨. સાહિત્ય, ફેબ્રુ., માર્ચ તથા મે, ૧૯૨૬ - 'પર્વતપચીસી', સં૦ હરગોવિંદદાસ કાંટાવાળા. [ચ.શે.]

ત્રિકમદાસ-૨ / ત્રિકમ(સાહેબ) [અવ. ઈ. ૧૮૦૨] : રવિભાણુ-સંપ્રદાયના સંતકવિ. ખીમસાહેબના શિષ્ય. કચ્છના વાગડ જિલ્લાના રામવાવ ગામે હરિજન ગરોડા (જગોર) જ્ઞાતિમાં જન્મ. નાનપણથી ખેતી-વણુકરી સાથે સન્સંગનો રંગ. રામગીર નામના એક જેઠી મહાત્માની પ્રેરણાથી ભાણુસુત ખીમસાહેબના તેઓ નાદશિષ્ય બન્યા. પછીથી કચ્છના વાગડ વિસ્તારમાં ચિત્રોડમાં ગાદી સ્થાપી. 'વાડીના સાધુ' તરીકે ઓળખાતા અને હનુમાનનો અંશાવતાર મનાતા આ કવિ અસ્પૃશ્ય જાતિના કવિઓમાં અગ્રેસર મનાયા છે. તેઓ અસ્પૃશ્ય હોવાથી સવર્ણી તરફથી તેમને ઘણી પજવણી થઈ પરંતુ સંતત્વના પ્રતાપે તેઓ એમાંથી ગૌરવભર પાર ઊતર્યા. આ અંગે કેટલીક ચમત્કાર કથાઓ પ્રચલિત છે. ચિત્રોડમાં જીવતાં સમાધિ લીધા પછી એમના દેહને તેમની ઈચ્છાનુસાર રાપરના દરિયાસ્થાનમાં ભાણુસાહેબ અને ખીમસાહેબની સમાધિઓ વચ્ચે સ્થાન આપવા લાવવામાં આવેલો ત્યારે પણ સવર્ણીએ વિરોધ કરેલો. એમના સમાધિસ્થાન પર ચૈત્ર સુદ ૨ના રોજ હરિજનો દર્શનાર્થે આવે છે.

ત્રિકમસાહેબે ગુરુમહિમાનું ગાન કરતાં અને યોગમાંગીપરિભાષામાં આત્માનુભૂતિનો ઉલ્લાસ વર્ણવતાં કેટલાંક સુંદર ભજનો (મુ.) ગુજરાતીમાં તેમ હિંદીમાં આપેલાં છે.

કૃતિ : ૧. અભમાલા; ૨. પરિચિત પદસંગ્રહ, પ્ર. સરનું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય, સં. ૨૦૦૨ (ત્રીજી આ.); ૩. યોગ વેદાંત ભજન ભંડાર, પ્ર. પ્રેમવંશ ગોવિંદજીભાઈ પુરુષોત્તમદાસ, ઈ. ૧૯૭૬ (ચોથી આ.) (૫સં.); ૪. રવિભાણુ સંપ્રદાયની વાણી : ૨, પ્ર. મંછારામ મોતી, સં. ૧૯૯૨ (૫સં.).

સંદર્ભ : ૧. કચ્છના સંતો, કુલેશય કારાણી, ઈ. ૧૯૭૬; ૨. ભાણુ લીલામૃત, પ્રેમવંશ પુરુષોત્તમદાસ માધવસાહેબ-; ૩. રામ-કબીરસંપ્રદાય, કાન્તિકુમાર ભટ્ટ, ઈ. ૧૯૮૨; ૪. સોસંવાણી. [ચ.શે.]

ત્રિકમલાલ : જુઓ ત્રિકમ.

ત્રિકમાનંદ [ઈ. ૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના સાધુ. સહજાનંદસ્વામી વિશેના હિંદીમિત્રા ગુજરાતીમાં રચાયેલા ૬ કડીના ૧ પદ (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : કીર્તન મુક્તાવલી, પ્ર. બોચાસણવાસી શ્રી આશરપુરુષોત્તમની સંસ્થા, ઈ. ૧૯૭૮ (બીજી આ.). [કી.જે.]

'ત્રિભુવનદીપક-પ્રબંધ' : મહેન્દ્રપ્રભસૂરિશિષ્ય જયશેખરસૂરિકૃત 'પરમહંસ-પ્રબંધ' 'અંતરંગ-પ્રબંધ' તથા 'પ્રબોધચિતામણિ-ચોપાઈ' એ અપરનામોથી પણ ઓળખાયેલો આ પ્રબંધ(મુ.) એમની પોતાની જ સંસ્કૃત કૃતિ 'પ્રબોધચિતામણિ' (ર. ઈ. ૧૪૦૬) પરથી ગુજરાતી ભાષામાં રચાયેલો છે. ૪૧૫/૪૪૮ કડીની આ કૃતિમાં મુખ્યત્વે કુહા-ચોપાઈ, પણ તે ઉપરાંત વસ્તુ વગેરે અપભ્રંશપર-

ત્રિકમ-૩ : ત્રિભુવન-પ્રબંધ

પરાના અને બીજા માત્રામેળ છંદો, 'કાવ્ય' નામથી ઉપજાતિ એ અક્ષરમેળ છંદ, થોડાંક પદ-ધોળ અને 'બોલી' નામથી ૨ ગદ્ય-ખંડોનો વિનિયોગ થયો છે.

ગુજરાતી ભાષાના આ પ્રથમ જ્ઞાનમૂલક રૂપકકાવ્યમાં માયાના ફંદામાં ફસાયેલા પરમહંસરાજ એટલે કે જીવાત્મા એમાંથી કેવી રીતે મુક્ત થાય છે એની કથા કહેલી છે. ચેતનારાણીને છોડી માયામાં લુબ્ધ બનેલો પરમહંસ નવી કાયાનગરી વસાવી એનો વહીવટ મન નામે અમાત્યને સોંપી પોતે ભોગવિલાસમાં ડૂબી જાય છે. મન અને માયારાણી મળીને પરમહંસરાજને કેદ કરે છે અને મન રાજ-મુગટ ધારણ કરે છે. મન પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ એ ૨ રાણીઓને પરણે છે, તેમાંથી પ્રવૃત્તિની ખટપટથી નિવૃત્તિ અને એના પુત્ર વિવેકને દેશવટો મળે છે અને નિવૃત્તિના પુત્ર મોહને સજ્યા-ધિકાર મળે છે, જે અવિદ્યા નામે નવી રાજ્યાની વસાવે છે. દેશવટો પામેલો વિવેક વિમલબોધની પુત્રી સુમતિ સાથે તથા પછીથી સદુ-પદેશની પુત્રી સંયમશ્રી સાથે પરણી અરિહંતરાજની કૃપાદૃષ્ટિથી પુણ્યરંગપાટણનો રાજા બને છે. વિવેક મોહરાયની ખટપટોને નિષ્ફળ બનાવી, એનો પુત્ર કામકુમાર અભજાસૈન્ય લઈને શંકર, વસિષ્ઠાદિ તપસ્વીઓને પરાસ્ત કરી પુણ્યરંગપાટણ પર ચડી આવે છે તેનો યુદ્ધમાં વધ કરે છે. આ પછી વિવેકની સલાહથી મન શુકલ ધ્યાન રૂપી અગ્નિમાં પ્રવેશે છે અને ચેતનારાણી પરમહંસ-રાજને પ્રબુદ્ધ કરી પરમઔશ્વર્ચના સ્વામી બનાવે છે.

ઉપર દર્શાવેલા છે તે કરતાં પણ ઘણા વધારે રૂપકોનો આશ્રય લઈ, વાર્તાના નાનામોટા અનેક તંતુઓ પ્રસારતો આ પ્રબંધ, વૃત્તાંત અને અધ્યારોપમાં કેટલીક ક્ષતિઓ છતાં, એના પ્રસ્તાવો-ના વૈચિત્ર્યથી, કાર્યના વેગથી અને સંવિધાનના ચાતુર્યથી પ્રભાવક બને છે અને "આ એક જ કાવ્યથી જૈન કવિ પ્રથમ પંક્તિનો સાહિત્યકાર બને છે" (કે. હ. ધ્રુવ). અલંકારપ્રધાન મહાકાવ્યની આડંબરી શૈલી અપનાવતા મૂળ સંસ્કૃત કાવ્યથી ભિન્ન રીતે આ ગુજરાતી કૃતિ પ્રસાદપ્રધાન કથાવાર્તાની ઋજુ શૈલીમાં ચાલે છે, પણ એમાંયે કવિની કાવ્યકલા અછતી રહેતી નથી. મુક્તિનગર, વસંત, યુદ્ધ વગેરેનાં વર્ણનો અક્ષરકારક બન્યાં છે ને યુદ્ધવર્ણનમાં શબ્દાલંકારોનો તો અન્યત્ર પ્રસંગોપાત રૂપક આદિ અલંકારોનો સુભગ વિનિયોગ થયેલો છે. પણ સૌથી વધુ ધ્યાન ખેંચે છે લોકવાણીનું બળ પ્રગટ કરતી, વક્તવ્યને દૃષ્ટાંત-પરંપરાના વિનિયોગથી અનેરી સચોટતા અર્પતી ઉક્તિછટા. પાત્ર-સ્વભાવના નિરૂપણ તેમ જ જ્ઞાનવિચારને પણ કવિની આ દૃષ્ટાંત-કળાનો લાભ મળ્યો છે.

આ કાવ્યનો આધાર લઈ પછીથી 'ધર્મબુદ્ધિ-રાસ', 'જ્ઞાનકલા-ચોપાઈ', 'મોહવિવેકનો રાસ' વગેરે નામોથી પણ ઘણી રચનાઓ થઈ છે. [કા.ત્ર.]

ત્રિલોક : જુઓ ત્રિલોક.

ત્રિલોકસિદ્ધ [ઈ. ૧૭૩૨માં લખાત] : ગુજરાતી લોકાગચ્છના જૈનસાધુ. જયરાજજીના શિષ્ય. ૪ ખંડ ને ૩૦ ઢાળની 'ધર્મ-દત્તધર્મવતી-ચોપાઈ' (૨. ઈ. ૧૭૩૨/સં. ૧૭૮૮, અસાડ વદ ૧૩, સોમવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈનકવિઓ : ૨.

[કા.ત્ર.]

ત્રિલોક : થોભણ-૧

ગુ. સા.-૨૧

ત્રિલોકસીશિષ્ય ; [ ] : જૈન. ૨૨ કડીની 'ધન્તાની સજાય' (લે. સં. ૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા. સંદર્ભ : હેજેશ્વરસૂચિ : ૧. [કી.જે.]

ત્રિવિક્રમ [ ] : અવટંકે ભટ્ટ. દમયાંતિ-કથાના કર્તા. સંદર્ભ : ડિકેટલોગભાવિ. [કા.ત્ર.]

ત્રિવિક્રમાનંદ [અવ. ઈ. ૧૮૧૦] : જ્ઞાતિએ ઝાંઝીર્ય સહસ્ત્ર બ્રાહ્મણ. જન્મ જંબુસરમાં. ૧૫ વર્ષની ઉંમરે લગ્નમંડપમાંથી જ સંસારત્યાગ કરી કાશી ગયેલા. ૨૦ વર્ષની ઉંમરે સુરતમાં આવ્યા. ત્યાં આનંદરામ શાસ્ત્રી પાસે કૌમુદીનો અભ્યાસ કર્યો. પાંત્રીસેક વર્ષની ઉંમરે સંન્યસ્ત લીધું. સાઠેક વર્ષની ઉંમરે સુરતમાં અવસાન. વેદાંતપારાયણ કરનાર ત્રિવિક્રમાનંદે ગ્વાલી, ઉદ્દૂ, મરાઠી અને ગુજરાતીમાં વેદાંતવિષયક ગ્રંથો રચ્યા છે. સર્વૈયા, કવિત, ધોળ વગેરે પ્રકારોનો આશ્રય લેતાં તેમનાં પદો (મુ.) બહુધા ઉદ્દૂ-હિન્દીમાં છે. પરંતુ આઠેક પદો ગુજરાતીમાં પણ મળે છે. આ પદોમાં વેદાંતજ્ઞાન, યોગાનંદ, નામસ્મરણમહિમા, સંતમહિમા, ભક્તિ-વૈરાગ્યબોધ વગેરેનું નિરૂપણ થયેલું છે.

કૃતિ : અભમાલા.

સંદર્ભ : નર્મગદ્ય, નર્મદાશંકર લા. દવે, * ઈ. ૧૮૬૫, ઈ. ૧૮૭૫ (પુનર્મુદ્રણ) [કી.જે.]

થિરપાલ(કવિ [ઈ. ૧૫૨૦ સુધીમાં] : જૈન. ૮ કડીના 'શત્તુંજય-ગીત' (લે. ઈ. ૧૫૨૦)ના કર્તા. સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [કા.ત્ર.]

થોભણ : આ નામે 'સાતવારની સજાય' મળે છે. તેના કર્તા કોઈ જૈન કવિ માનવા કે થોભણ-૧ માનવા તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી. સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકહકીકત, ૨. દેસુરાસમાજા [કી.જે.]

થોભણ-૧ [ઈ. ૧૭૬૮ સુધીમાં] : પદકવિ. આ કવિની એક કૃતિ 'કક્કો'ની લે. ઈ. ૧૭૬૮ મળે છે. એ પરથી કવિ ત્યાં સુધીમાં થઈ ગયા હોવાનું કહી શકાય.

કારતકથી આરંભી ૧૨ માસના ગોપીના કૃષ્ણવિયોગનું ને પુરુષોત્તમ માસમાં કૃષ્ણ આવતાં એના સંયોગ-આનંદનું ઊમિ-સભર આલેખન કરતાં ને કથાંક અનુપ્રાસને ગૂંથતાં ૧૩ પદોનું 'વલાલાજીના મહિના' (મુ.) તથા કૃષ્ણ અને આહીરણ વચ્ચેના રસિક સંવાદ રૂપે આવેખાયેલું ને ચાટુક્તિઓમાં જણાતી કવિની નર્મવૃત્તિથી ને મધુરપ્રાસાદિક શૈલીથી નોંધપાત્ર બનતું. ચરચાર પંક્તિઓની ૨૨ કડીઓનું 'દાણુલીલાના સર્વૈયા/ચબોલા' (મુ.) થોભણની મહત્ત્વની કૃતિઓ છે. આ ઉપરાંત સળંગ ૧ પદ રૂપે કૃષ્ણવિરહના બાર માસનું આલેખન કરતું 'શંખાના મહિના' (મુ.) કૃષ્ણપ્રીતિસ્મરણની 'પંદર તિથિઓની ગરબી' (મુ.), 'કક્કો', 'ચિતા-મણિ', 'રામચંદ્રનો વિવાહ અને 'હનુમાન-ગરબી'ને સમાવી લેતાં રામકથાનાં પદ આ કવિની અન્ય કૃતિઓ છે. કૃષ્ણકીર્તનનાં અને વૈરાગ્યભક્તિબોધનાં કવિનાં પદો (કેટલાંક મુ.) મળે છે. તેમાં ક્વચિત યોગમાર્ગી નિરૂપણ પણ થયું છે અને ઘણું સ્થાને કવિનું દૃષ્ટાંતનું બળ દેખાઈ આવે છે. કેટલાંક પદોમાં પ્રસંગનિરૂપણ

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૧૬૧

પણ છે જેમ કે, રામવનવાસ અને કૌશલ્યાવિલાપનું અસરકારક ચિત્રાત્મક નિરૂપણ કરતી ૨ ગરબીઓ (મુ.) તથા રાધાની રીસ અને કૃષ્ણે તેના શુંગાર સજી આપીને કરેલો તેનો અનુનય એવી ઘટનાનું માધુર્યભર્યું આવેખન કરતાં 'શધિકાનો રોષ' નામક ૩ પદો (મુ.). કવિને નામે 'હનુમાન-ગરબી' નોંધાયેલી છે પરંતુ તેની આધારભૂતતા શંકાસ્પદ લાગે છે.

કૃતિ : ૧. નકાદોહન; ૨. બૃકાદોહન : ૧, ૭; ૩. ભસાસિધુ.

સંદર્ભ : ૧. ગુણકલકીકત; ૨. પ્રાકકૃતિઓ; ૩. સ્વાધ્યાય, નવે. ૧૯૭૭ - 'મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં જૈનંતર રામકથા', દેવદત્ત જોશી; ૪. ગૂઢાયાદી; ૫. જૈનગૂકવિઓ : ૩(૨). [ર.સો.]

દર્શન (મુનિ) [ ] : જૈન સાધુ. ૫ કડીની 'સમકિત-સઝાય'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ડિકેટલોગભાષિ. [શ્ર.ત્રિ.]

દયા/દયો : આ નામોથી ૬૬ કડીની 'સત્યભામાનું રૂસણું' (મુ.) તથા ૯ કડીની શિવજીની સ્તુતિ (મુ.) મળે છે પરંતુ આ કૃતિઓના કર્તા કયા દયા છે તે વિશે નિશ્ચિતપણે કંઈ કહી શકાય નેમ નથી.

કૃતિ : ૧. અંબિકાકાવ્ય તથા શક્તિકાવ્ય, પ્ર. બુકસેલર સાકરલાલ બુલાખીદાસ, ઈ. ૧૯૨૩ (ત્રીજી આ.); ૨. દેવી મહાત્મ્ય અથવા ગરબાસંગ્રહ : ૨, પ્ર. વિશ્વનાથ ગો. દ્વિવેદી, ઈ. ૧૯૭૭. [કી.જે.]

દયાકુશલ : આ નામે 'મૌનએકાદશી-સ્તોત્ર' (વિ. ઈ. ૧૬૨૬), ૪ કડીની 'પાર્શ્વનાથની સ્તુતિ' (મુ.) તથા ૮ કડીની 'મુખવસિકા-સઝાય' એ રચનાઓ મળે છે. આ દયાકુશલ કયા તે સ્પષ્ટ થઈ નથી.

કૃતિ : ૧. ચૈતસંગ્રહ : ૧, ૩; ૨. જોકાપ્રકાશ : ૧.

સંદર્ભ : ૧. લીંહસૂચિ; ૨. હેજૈશાસૂચિ : ૧. [ર.ર.દ.]

દયાકુશલ-૧ [ઈ. ૧૬મી સદી અંતભાગ - ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. હીરવિજયસૂરિની પરંપરામાં કલ્યાણકુશલના શિષ્ય. વિજયસેનસૂરિ ઈ. ૧૫૯૩માં ફતેહપુર સિકી ગયેલા ત્યારે આ કવિ સાથે હતાં ને એમણે રચેલા ૧૪૧ કડીના 'લાભો-દ્રુપ-રાસ/વિજયસેનસૂરિ-રાસ' (ર. ઈ. ૧૫૯૩)માં અકબરે વિજયસેનસૂરિના ઉપદેશથી કરેલાં કાર્યોનું અને તદનુષંગે અકબરના સ્વભાવ અને પ્રતાપનું વર્ણન છે. આ ઉપરાંત એમણે પૂર્વભારતનાં તીર્થસ્થળોનો મહિમા કરતી ૪૭ કડીની 'તીર્થમાલા-સ્તવન/પૂર્વદેશચૈત્યપરિપાટી-સ્તવન' (ર. ઈ. ૧૫૯૨), ૮ ઢાળ અને ૬૦ કડીની 'ત્રેસઠસલાકા પુરુષઆયુષ્યાદિ-બત્રીસસ્થાનકવિચારગાભિત-સ્તોત્ર' (ર. ઈ. ૧૬૨૬; મુ.), હીરવિજયસૂરિના પદમહોત્સવનું વર્ણન કરતી 'પદમહોત્સવ-રાસ' (ર. ઈ. ૧૬૨૯), ૨૩૩ કડીની 'વિજયસિદ્ધસૂરિ-રાસ' (ર. ઈ. ૧૬૨૯/સં. ૧૬૮૫, અસાડ સુદ ૧૫, રવિવાર), નેમિનાથમુખે દૃષ્ટાંતપૂર્વક જ્ઞાનપંચમીમહિમા વર્ણવતી ૩૦ કડીની 'પંચમીનેમિજન-સ્તવન/પંચમીતપ-સ્તવન' (મુ.) તથા ૫ કડીની વિજયદેવસૂરિ-સઝાય' તથા ૫ કડીની 'ગણધરનામ-સઝાય' એ કૃતિઓ રચેલી છે.

કૃતિ : ૧. એસમાલા : ૧; ૨. જૈન પ્રાચીન પૂર્વચાર્યો વિરચિત સ્તવન સંગ્રહ, પ્ર. મોતીચંદ રૂ. ઝવેરી, ઈ. ૧૯૧૯; ૩. જૈન

સત્યપ્રકાશ, નવ. ૧૯૪૬ - 'મુનિરાજ ટ્યાકુશલજી વિરચિત ત્રેસઠ સલાક પુરુષ આયુષ્યાદિ બત્રીસ સ્થાનક વિચારગાભિત સ્તવન' - સં. મુનિ રમણિકવિજય.

સંદર્ભ : ૧. જૈન પરંપરાના ઇતિહાસ : ૩ મુનિ શ્રી દર્શનવિજય વગેરે, ઈ. ૧૯૬૪; ૨. જૈનગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૩. મૂપુગૂહસૂચી; ૪. હેજૈશાસૂચિ : ૧. [ર.ર.દ.]

દયાતિલક : આ નામે મળતા ૫ કડીના 'શંખેશ્વર'પાર્શ્વ-સ્તવ'ના કર્તા કયા દયાતિલક છે તે નક્કી થઈ શકે તેમ નથી.

સંદર્ભ : જૈન સત્યપ્રકાશ, મે ૧૯૪૭ - 'શંખેશ્વર તીર્થ સંબંધી સાહિત્યકી વિશાલતા', અગરચંદ નાહટા. [શ્ર.ત્રિ.]

દયાતિલક-૧ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનચંદ્રસૂરિના શિષ્ય રત્નવિજયના શિષ્ય. ૧૭ ઢાળના 'ધન્નાનો રાસ' (ર. ઈ. ૧૬૮૧/સં. ૧૭૩૭, ક્રમતક-), 'વિક્રમાદિત્ય-રાસ' અને 'ભવદત્ત-ભવિષ્યદત્ત-ચોપાઈ' (ર. ઈ. ૧૬૮૫/સં. ૧૭૪૧, જેઠ સુદ ૧૧ સ્વહસ્તાક્ષરની પ્રત)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈનગૂકવિઓ : ૨, ૩(૨). [શ્ર.ત્રિ.]

દયાનિધિ [ ] : આ કવિએ શંકરની સ્તુતિને સાંકળીને કરેલી ૧૬ કડીની 'પંદર-તિથિ' (મુ.) તથા હિદી-મિત્રા ગુજરાતી ભાષાનાં અન્ય ૨ શંકરવિષયક પદો રચેલાં છે.

કૃતિ : ૧. અભમાલા; ૨. અંબિકા કાવ્ય તથા શક્તિ કાવ્ય, પ્ર. બુકસેલર સાકરલાલ બુલાખીદાસ, ઈ. ૧૯૨૩ (ત્રીજી આ.). [કી.જે.]

દયામેરુ [ઈ. ૧૮૨૪માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. ઉદયતિલકની પરંપરામાં કુશળકલ્યાણના શિષ્ય. 'બ્રહ્મસેન-ચોપાઈ' (ર. ઈ. ૧૮૨૪/સં. ૧૮૮૦, જેઠ સુદ ૧૦, બુધવાર)ના કર્તા. સંદર્ભ : જૈનગૂકવિઓ : ૩(૧). [શ્ર.ત્રિ.]

દયારત્ન [ઈ. ૧૭મી સદી મધ્યભાગ] : ખરતરગચ્છની આચાર્ય શાખાના જૈન સાધુ. એમણે ઈ. ૧૬૫૫માં આચાર્યગની ૧ પ્રત વહોરેલી અને એમને વાચનાચાર્યની પદવી મળેલી એવો ઉલ્લેખ મળે છે. એમના ૪૩ કડીના 'કાપરહેડા-રાસ' (ર. ઈ. ૧૬૩૯; મુ.)માં જિનચંદ્રસૂરિ ઈ. ૧૬૧૪માં જ્યેષ્ઠપુર રાજ્યના કાપરહેડા ગામમાં ગયેલા તે પછી ત્યાં થયેલી સ્વયંભૂ પાર્શ્વનાથની ઉત્પત્તિ અને ઈ. ૧૬૨૫માં થયેલી તેની પ્રતિષ્ઠાનો ઇતિહાસ વર્ણવાયેલ છે. એમણે સંસ્કૃતમાં 'ન્યાયરત્નાવલિ' રચી હોવાની માહિતી મળે છે.

કૃતિ : એસાસંગ્રહ : ૩(નસં.).

સંદર્ભ : જૈનગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧). [ર.ર.દ.]

દયારત્નશિષ્ય [ ] : જન સાધુ. ૮ કડીની 'શ્રી દયારત્ન વાણાસ-ગીત'ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈનગૂકરચનાઓ. [કી.જે.]

દયારામ : આ નામે રામભક્તિનું ૧ પદ (મુ.) મળે છે તે કયા દયારામ છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

દર્શન(મુનિ) : દયારામ

કૃતિ : રણછોડજીને અરજી તથા ભક્તિપોષણ વગેરે સુધા કાવ્ય,
પ્ર. ગોવિંદલાલ રા. જાની, ઈ. ૧૮૮૧. [કી.જી.]

દયારામ-૧/દયારાંકર [જ. ઈ. ૧૭૭૭/સં. ૧૮૩૩, ભાદરવ સુદ
૧૧ ઉપર ૧૨, શનિવાર-અવ. ઈ. ૧૮૫૩/સં. ૧૮૦૮,
મહા વદ ૫, સોમવાર] : પદકવિ. ચાણોદ (જ. વડોદરા)ના વતની.
જન્મ ચાણોદમાં કે મોસાળ ડભોઈમાં. જ્ઞાતિએ સાંકોદરા નાગર.
પિતા પ્રભુરામ ભટ્ટ. માતા સજ્જોર. જ્ઞાતિધર્મનુસાર ઇષ્ટદેવ
હાટકેશ્વર પણ પિતાના સમયથી કુલધર્મ વૈષ્ણવ પુષ્ટિમાર્ગ.
૧૦-૧૨ વર્ષની ઉંમરે માતાપિતાનાં અવસાન થતાં દયારામને
અન્ય કુટુંબીઓનો આશ્રય મળ્યો ને એમને ચાણોદ તથા મોસાળ
ડભોઈ રહેવાનું થયું. ઉત્તરાવસ્થામાં એ ડભોઈમાં જ સ્થાયી
થયેલા પરંતુ ક્યારથી એ પ્રમાણભૂત રીતે નિશ્ચિત થતું નથી.
બાળપણમાં દયારામનું સગપણ થયેલું એવી માહિતી મળે છે,
પરંતુ એમણે લગ્ન કર્યા નહીં અને પોતાનું સમગ્ર જીવન શ્રી
કૃષ્ણસેવામાં સમર્પી અનન્યાશ્રયી પુષ્ટિમાર્ગીય મરજદી વૈષ્ણવ
તરીકે વીતાવ્યું. એમણે વલ્લભલાલજી મહારાજ પાસે બ્રહ્મસંબંધ
લીધો હતો અને ત્રણ વાર ભારતયાત્રા તથા સાત વાર
શ્રીનાથજીની યાત્રા કરેલી એમ કહેવાય છે.

દયારામે ડાકોરનિવાસી પુષ્ટિમાર્ગીય વિદ્વાન ઇચ્છારામ ભટ્ટ
સાથે સંપર્ક - કદાચ નાનપણમાં જ - થયેલો. એમણે દયારામની
પુષ્ટિભક્તિને દૃઢ બનાવેલી તથા સાંપ્રદાયિક તત્ત્વજ્ઞાન સમજાવેલું
તથા યાત્રાની પ્રેરણા આપેલી એમ કહેવાય છે. દયારામનું ઔપ-
ચારિક શિક્ષણ આઝું હોય એમ દેખાતું નથી, પરંતુ એમણે ભાગ-
વતાદિ પુરાણો, ગીતા-આદિ અન્ય ધર્મગ્રંથો, સાંપ્રદાયિક સાહિત્ય
અને ભક્તિસાહિત્યનો અભ્યાસ કર્યો હશે એમ એમના ગ્રંથો જોતાં
સ્પષ્ટ સમજાય છે. દયારામના શિષ્ય-સેવકોમાં રતનબાઈ સોનારણ
સાથેનો એમનો સંબંધ ચર્યાસ્પદ બન્યો છે. એ બાળવિધવાએ
દયારામની પ્રભુસેવામાં સહાય કરી હતી અને માંદગીમાં પરિચર્યા
કરી હતી. રતનબાઈનો સંપર્ક, દયારામનો રંગીલો, શોખીન
સ્વભાવ તથા એમની ગરબીઓમાં મળતા શૃંગારાલેખનને કારણે
દયારામ ભક્ત નહીં પણ પ્રભુથી છે એવો આક્ષેપ થયો છે, પરંતુ
દયારામની ગરબીઓ એક લાંબી પરંપરાનો વારસો છે અને
દયારામે એમના જીવનકાળમાં પરમ ભગવદીય તરીકે પ્રતિષ્ઠા
પ્રાપ્ત કરી હતી. દયારામ સુરીલો કંક ધરાવતા સંગીતજ્ઞ હતા
અને એમની કીર્તનબેઠકો સંગીતરૂપમાં પલટાઈ જતી હશે
એવું કેટલીક અનુશ્રુતિઓ બતાવે છે. એમની આ સંગીતજ્ઞતાનો
લાભ એમની ગેય કવિતાને ભરપૂર મળ્યો છે. કવિ ૧૨
વર્ષની માંદગી ભોગવી ડભોઈમાં અવસાન પામ્યા.

દયારામ મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યની પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ-
ધારાના કાળાનુક્રમે છેલ્લા અને ગુણવત્તાની દૃષ્ટિએ એક પ્રમુખ
પ્રતિનિધિ છે. કાવ્યવાણીની અદોષતા, સ-સ્મતા અને ચર્ચાધનતાનો
સ્વીકાર એમણે કર્યો છે એમ 'સતસંયા'ના ૧ દુહાને આધારે કહી
શકાય, પણ તેઓ સ્પષ્ટપણે કહે છે કે કવિતા તો સાધન છે
અને સાધ્ય છે શ્રીકૃષ્ણભક્તિ. આમ દયારામની સકલ અક્ષરોપાસના-
ના અધિક્ષાતા શ્રીકૃષ્ણ છે. પુષ્ટિસંપ્રદાયમાં દૃઢ આસ્થા હોવાથી

દયારામ-૧ : દયારાંકર

દયારામે પોતાની કૃતિઓમાં પુષ્ટિભક્તિને નિરૂપણવિષય બનાવી
છે, એટલું જ નહીં પણ એમણે પુષ્ટિપથસ્થાપિતશુદ્ધાદ્વૈત વેદાંતનું
પ્રતિપાદન કરતા અને અન્ય મતનું સાંપ્રદાયિક અભિનિવેશથી
ખંડન કરતા ગ્રંથો રચ્યા છે. એમાં દયારામ પ્રતિપાદિત કરે છે કે
બ્રહ્મ સત્ય છે અને જગત પણ સત્ય છે તેમ જ જીવ બ્રહ્મ
નહીં, પરંતુ અંશી બ્રહ્મના અંશો છે ને મોક્ષ નહીં પણ પ્રેમ-
ભક્તિ દ્વારા પુરુષોત્તમરૂપ શ્રીકૃષ્ણની સસલીલાનાં પ્રકટ દર્શન એ
જ ચરમ લક્ષ્ય છે. જગતને અસત્ય, જીવ-બ્રહ્મને એક અને
બ્રહ્મને નિર્ગુણ લેખનારને તેઓ 'કાણો' 'ગમાર' એવાં વિશેષણોથી
નવાજે છે!

દયારામની પ્રામાણિક કૃતિઓ ઈ. ૧૮૦૭ ('અજ્ઞમિલઆખ્યાન')થી
ઈ. ૧૮૩૦ (માધવરામ વ્યાસને પદરૂપે પત્ર)નાં રચનાવર્ષો દર્શાવે
છે. પરંતુ રચાસંવત ન ધરાવતી ઘણી કૃતિઓ આ પૂર્વે
કેટલાક સમય પહેલાં અને આ પછી જીવનના અંતકાળ સુધી
રચાયેલી હશે એમ માનવામાં બાધ નથી. એ રીતે દયારામનો
કવનકાળ પચાસેક વર્ષનો ગણી શકાય.

મુખ્યત્વે ગુજરાતી અને વ્રજ/હિંદીમાં ને કવચિત મરાઠી ને
સંસ્કૃતમાં મળતી દયારામની કૃતિઓમાં એક મોટો ભાગ તો પદ-
ગરબી પ્રકારની લઘુ રચનાઓનો છે, જે ૬૦૦ જેટલી થાય છે.
અન્ય નાનીમોટી કૃતિઓ પણ ૩૦૦ જેટલી સંખ્યામાં મળે છે,
જેમાંની ઘણી સાંપ્રદાયિક છે.

કવિની દીર્ઘ કૃતિઓમાં સૌથી વધુ નોંધપાત્ર છે 'પદ' નામે
ઓળખાવાયેલાં ૧૦૮ કડવાંની 'રસિકવલ્લભ' ← (ર. ઈ. ૧૮૨૮/સં.
૧૮૮૪, શ્રાવણ સુદ ૧૧, ગુરુવાર; મુ.) કેવલાદ્વૈતસિદ્ધાંતનું
ખંડન અને શુદ્ધાદ્વૈતસિદ્ધાંતનું ખંડન કરવાના ઉદ્દેશથી ગુરુશિષ્ય-
સંવાદ રૂપે રચાયેલી આ કૃતિમાં દયારામનો સાંપ્રદાયિક તત્ત્વવિચારનો
અભ્યાસ અને એની સંપ્રદાયનિષ્ઠા સબળ રૂપે વ્યક્ત થયાં છે ને
પૌરાણિક દૃષ્ટાંતો તથા ઉપમાદિક અલંકારોથી કેટલીક લોકભોગ્યતા
આવી છે તેમ છતાં કાવ્યની સ્માત્મકતા એમાં આણી શકાઈ
નથી. વ્રજભાષાનાં ઉદ્ભવણો ને કવિએ રચેલાં ૫ સંસ્કૃત
શ્લોકો ધરાવતી, દુહા, કવિત અને રોળા છંદની ૧૮૨/૧૮૩
કડીની 'પુષ્ટિપથરહસ્ય' ← (મુ.) વલ્લભાચાર્ય અને તેમના
કુળસમગ્રની સેવાપૂજનું મહિમાગાન કરે છે ને પૌરાણિક
તેમ જ ઔપમ્યમૂલક દૃષ્ટાંતોના તથા શબ્દચાતુર્યના વિનિયોગથી
ધ્યાન ખેંચે છે. શ્રીકૃષ્ણવિષયક પ્રેમલક્ષણા ભક્તિનો એકાંતિક
મહિમા કરતી, ૧૦૧ ચંદ્રાવળાની 'ભક્તિપોષણ' ← (મુ.)માં
લોકભોગ્ય દૃષ્ટાંતનિયોજન છે. દુવૈયા છંદની ૭૦ કડીની,
'નાટક' તરીકે ઓળખાવાયેલી 'બ્રાહ્મણભક્તવિવાદ' ← (મુ.)માં ૨
બ્રાહ્મણબંધુઓના સરળ રોચક સંવાદ રૂપે વેદવિહિત કર્મમાર્ગ કરતાં
શ્રીકૃષ્ણ સેવાભક્તિમાર્ગ ચડિયાતો છે એવું પ્રતિપાદન થયું છે.
૧૬ કડીના 'દ્વિદલાત્મક સ્વરૂપનો ગરબો' (મુ.)માં સંપ્રદાયસંમત
રાધાકૃષ્ણનું એકત્વ સુંદર દૃષ્ટાંતોથી સ્ફુટ કરવામાં આવ્યું છે. ૫૫
કડીનો 'શુદ્ધાદ્વૈતપ્રતિપાદન-માયામતખંડનનો ગરબો' (મુ.) પણ
સાંપ્રદાયિક તત્ત્વવિચારની નાનકડી કૃતિ છે.

આ પ્રકારની કેટલીક મુદ્રિત કૃતિઓ એમાં વ્યક્ત થતી વેદાંત-
પુરાણાદિવિષયક વિદ્વત્તા, દયારામચરિત્રની બિનઆધારભૂત હકીકતો

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ ૧૬૩

તેમ જ ધવલ ધન્યાસી રાગનો વિનયોગ વગેરે જુદાં જુદાં કારણોથી દયારામની હોવાનું સંદેહ ગણવામાં આવ્યું છે. દયારામે ૧૩ વર્ષની ઉંમરે રચેલી કરતી, ૬૬ કડીની 'તત્ત્વપ્રબંધ' (ર. ઈ. ૧૭૮૦/સં. ૧૮૪૬, શ્રાવણ વદ ૮), ૩૨૨ કડીની 'સદ્ગુરુ-સંતાપ્યાન', ૩૬૭ કડીની 'ભક્તિ દટવ', ૨૭૨ કડીની 'ધર્મનીતિસાર', ૧૮૬/૨૮૩ કડીની 'શુદ્ધાદ્વૈતસિદ્ધાંત/શુદ્ધાદ્વૈતદર્શન', ૧૮૦ કડીની 'સારનિરૂપણ', ૧૭૨ કડીની 'પ્રેમભક્તિ', ૧૫૦ કડીની 'સિદ્ધાંતસાર', ૧૧૪ કડીની 'નિઃસાધનતા', ૮૪ કડીની 'સારશિક્ષા', ૮૧ કડીની 'સ્વલ્પાપારપ્રભાવ', ૭૨ કડીની 'રસિકભક્ત', સમસ્તલોકી 'શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા-પ્રાકૃતભાષા-પદ્યબંધ', ૧૧ ઢાળની 'ગુરુશિષ્ય સંવાદ' અને કેટલીક પ્રકીર્ણ કૃતિઓ.

દયારામ પાસેથી ઘણી બોધાત્મક કૃતિઓ પણ મળે છે. એમાં ૫૨ કુંડળિયાની 'પ્રબોધભાવની' (ર. ઈ. ૧૮૧૪/સં. ૧૮૭૦, ફાગણ વદ ૩; મુ.) સૌથી વધુ નોંધપાત્ર છે. અનેક રસપ્રદ લોકોક્તિઓને આધારે સચોટ રીતે ભક્તિવેશગ્યવિષયક બોધ આપવામાં કવિનું કૌશલ પ્રગટ થાય છે. ૬૧ કડીની 'ચિંતાચૂલિકા' (મુ.) મનુષ્યને પજવતી સર્વ ચિંતાઓમાંથી મુક્ત થવા શ્રીવલ્લભકુલોત્પન્ન ગુરુનું શરણ આદિ ઉપાયો પ્રબોધે છે અને ૩૩ કડીની 'મનમતિ-સંવાદ' (મુ.)માં મનને ભગવદ્ભક્તિ તરફ વળવાનો બોધ સદ્બુદ્ધિ દ્વારા આપાયો છે. આ બંને કૃતિઓ લોકગમ્ય દૃષ્ટાંતો ને લોકોક્તિઓના ઉપયોગથી નોંધપાત્ર બને છે. ૧૦૧ કડીની 'શ્રીકૃષ્ણનામ માહાત્મ્ય માધુરી' (મુ.) તથા ૭૧ કડીની 'શ્રીકૃષ્ણનામ માહાત્મ્ય-મંજરી' (મુ.) ભગવાનના નામસ્મરણથી નીપજતા પ્રભાવો વીગતે વર્ણવે છે, ૪૫૪ કડીની 'હરિદાસચંદ્રિકા/હરિભક્તિચંદ્રિકા' (મુ.) હરિભક્તનાં લક્ષણો વર્ણવી એનું મહિમાગાન કરે છે, ૧૯ + ૪૫ કડીની 'શિક્ષાભક્તિવિનવણી' (મુ.) ભક્તિ ને વિનવણીનો મહિમા વર્ણવે છે, તો 'વિનયભત્રીસી' (મુ.) ભગવાન પાસે કરેલી ધર્મમય જીવનની યાચના નિરૂપે છે. ૫૨ કડીની 'ભક્તિવેલ' (મુ.) તથા ૨૫ કડીની 'શ્રીકૃષ્ણસ્તવનમંજરી' (મુ.)માં ભક્તિબોધ નિમિત્તે ઈશ્વરી કૃપાનાં દૃષ્ટાંતો નોંધાયેલા છે, તો ૫૨ કડીની 'કળજ્ઞાનસારાંશ' (મુ.)માં હરિભજન કરવાની પ્રેરણા મળે એ હેતુથી પુરાણકથિત મૃત્યુચિહ્નો વર્ણવાયાં છે. ૧૩૧ કડીની 'શિક્ષાપરીક્ષાપ્રદીપ' (મુ.), ૬૦ કડીની 'વ્યવહાર ચાતુરીનો ગરબો' (મુ.), ૩૬ કડીની 'ભક્તિદૃઢાવનો ગરબો' (મુ.), આ ઉપરાંત ૩૫ કડીની 'ચેતવણી' (મુ.), ૫૧ કડીનો માધવરામ વ્યાસને પત્ર (ર. ઈ. ૧૮૩૦/સં. ૧૮૮૬ ચૈત્ર વદ ૩, રવિવાર; મુ.) તથા અન્ય કેટલીક બોધાત્મક કૃતિઓ આ કવિની મળે છે. 'પ્રાચીનકાવ્યમાળા : ૧૩' માં મુદ્રિત 'કવિત' નામે ઓળખાવાયેલા મનહર છંદની ૯ કડીની 'મૂર્ખલક્ષણાવલી' તથા ૧૦૫ કડીની 'વ્રત્તમહિમાનો ગરબો' અભિન્યક્તિની દૃષ્ટિએ દયારામના કર્તૃત્વ વિશે શંકા જગાડે એવી કૃતિ છે. બીજી કૃતિમાં તો કવિ-પિતાનું નામ પણ 'પ્રવાશંકર' નોંધાયું છે!

દયારામની તત્ત્વવિચારાત્મક અને બોધાત્મક કૃતિઓની સાથે એમની નામસંકીર્તનાત્મક કૃતિઓ પણ ઉલ્લેખનીય છે. આ પ્રકારની ૧૯ કૃતિઓ મુદ્રિત મળે છે, જે ૬-૭ થી ૬૬ ભેટલી કડીઓમાં વિસ્તરે છે. એમાં 'શ્રીકૃષ્ણઅષ્ટોત્તરનામચિંતામણિ' વગેરે શ્રીકૃષ્ણનામમાળાઓની બહુલતા છે. પણ તે ઉપરાંત ગુરુનામ, ભક્તનામ

વગેરેનું પણ એમાં સંકીર્તન છે. 'પુરુષોત્તમ-પંચાંગ'ને નામે ઓળખાવાયેલી કૃતિમાં 'શ્રીવલ્લભઅષ્ટોત્તરશતનામ' 'શ્રી વિઠ્ઠલઅષ્ટોત્તરશતનામ' 'શ્રી પુરુષોત્તમઅષ્ટોત્તરશતનામ' 'શ્રીરાધાઅષ્ટોત્તરશતનામ' અને 'શ્રી વ્રજભક્તઅષ્ટોત્તરશતનામ'નો સમાવેશ થયો છે. કવિની આ પ્રકારની કૃતિઓના વિષયવ્યાપનો ખ્યાલ ૮૪ અવતાર, ૮૪ કે ૨૫૨ વૈષ્ણવ, મહાપ્રભુની ૮૪ બેઠકો ને વલ્લભના પરિવારની એ નામચાદી કરે છે ને એમનો મહિમા ગાય છે તે પરથી આવશે. ભુવંગપ્રયાત, દુલ્યા, નારાય, સવૈયા આદિ વિવિધ છંદોમાં વહેતી આ સંકીર્તનવાણી કવિની નામશબ્દોની સમૃદ્ધિ અને વર્ણવિન્યાસકુશલતાની દૃષ્ટિએ ધ્યાન ખેંચે છે અને એમના ભક્ત-હૃદયની સાથે સાથે કવિસંગીતજ્ઞ-વ્યક્તિત્વને ઉપસાવે છે.

દયારામે 'રસિકવલ્લભ' જેવી સાંપ્રદાયિક વિચારણાની કૃતિઓમાં આખ્યાનનો કડવાબંધ પ્રયોજ્યો છે તે ઉપરાંત પૌરાણિક કે ભક્તચરિત્રવિષયક વૃત્તાન્તોને વણી લેતી કેટલીક આખ્યાનાત્મક રચનાઓ પણ આપી છે. દયારામનાં કડવાં સાહેક કડીઓ સુધી વિસ્તરતાં જોવા મળે છે અને 'કડવા' માટે કેટલીક વાર 'મીઠા' નામ પ્રયોજ્ય છે. બહુધા સીધું કથાકથન કરતાં એમનાં મોટાં ભાગનાં આખ્યાનો ભાગવતાધારિત છે. એમાં ૫ મીઠાંનું 'નાગનીગ્ની-વિવાલ' (મુ.) પ્રીઠ્ઠિયુક્ત કથનશૈલી, નાગનીગ્નીના મનોભાવોના આવેખનને હાસ્યનિરૂપણની લેવાયેલી તકથી, ૯ કડવાંની 'અજ-મિલાખ્યાન' (ર. ઈ. ૧૮૦૭/સં. ૧૮૬૩, ભાદરવા સુદ ૧૫, બુધવાર; મુ.) પુરાણાદિનાં સૂત્રો ઉદ્દ્યુત કરીને આપાયેલા વિસ્તૃત ભક્તિબોધથી અને ૮ કડવાંની 'સત્યભામાવિવાલ' (મુ.) ભોજનાદિના વીગતપ્રચુર વર્ણનોથી ધ્યાનાર્હ બને છે. વર્ણન, સ્તુતિ, કથાકથન બંધમાં પ્રસ્તાર બતાવતું 'વૃત્તસુરનું આખ્યાન' (મુ.) ૧૯ કડવાંએ અધૂરું રહેલું છે. ૩ મીઠાંનું 'રુકિમણીવિવાલ/હરણ' (મુ.), ૩ કડવાંનું 'રુકિમણીસમંત' (મુ.), ૩૭ કડીનું 'મીરાં-ચરિત્ર' (મુ.) અને ૨૩ કડીનું 'કુંવરબાઈનું મામેરું' પ્રાસાદિક અભિવ્યક્તિ ધરાવતી પણ એકંદરે સીધું કથાકથન કે પ્રસંગવર્ણન કરી જતી કૃતિઓ છે. દયારામની આ આખ્યાનરચનાઓમાં સાંસ્કૃતિક અભ્યયનની કેટલીક સામગ્રી છે, પરંતુ કલાદૃષ્ટિએ એમણે એમાં કોઈ વિશિષ્ટ સિદ્ધિ દાખવી નથી. એ કૃતિઓનું ભાષારૂપ તળપદા ને લોકબોલીના શબ્દો, કહેવતો, ઉપમાદિ અલંકારો ને શબ્દાલંકારોની પ્રચલિત લક્ષણોથી બંધાયેલું છે.

દયારામની કેટલીક વિશિષ્ટ કથાત્મક રચનાઓ પણ મળે છે. 'શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાહાત્મ્ય' (ર. ઈ. ૧૮૨૩/સં. ૧૮૭૯, શ્રાવણ વદ ૮, મંગળવાર; મુ.)માં એકેએક અધ્યાયનો મહિમા પ્રગટ કરતી ૧૮ અલગઅલગ કથાઓ રજૂ કરવામાં આવી છે, તો ૧૩૧ કડીની 'દશમસ્કંધલીલાનુક્રમણિકા' ને અન્ય ૨ લઘુકૃતિઓ (મુ.) દશમસ્કંધના કથાપ્રસંગોનો ક્રમશઃ ઉલ્લેખ કરે છે. ૨૭ કડીની 'શ્રીકૃષ્ણ ઉપવીત/ જનોઈ' (મુ.) ઉપરાંત કેટલાક ગરબાઓ શ્રીકૃષ્ણના આ જીવનપ્રસંગોનું વર્ણન કરે છે. જેમ કે, ૫૬ કડીનો 'શ્રીકૃષ્ણપ્રાગટ્ય/જન્મખંડનો ગરબો (મુ.) શ્રીકૃષ્ણના જન્મપ્રસંગને વર્ણવે છે, ૩૪ કડીનો 'મોહિની-સ્વરૂપનો ગરબો' (મુ.) મહાદેવને શ્રીકૃષ્ણે મોહિનીસ્વરૂપ બતાવેલું તે પ્રસંગને આલેખે છે ને વિસ્તૃત સૌન્દર્યવર્ણનનો આશ્રય લે

છે તો ૧૪ કડીનો 'અદ્ભુતલલનો શૃંગારનો ગરબો' (મુ.) કૃષ્ણરાધા એકબીજાનો વેશ પહેરે છે તે પ્રસંગનું નિરૂપણ કરે છે. ગોપીના કાન્યાવનીવ્રત અને વચ્ચરણના પ્રસંગને આલેખતા ૧૭ અને ૬૧ કડીના ૨ ગરબા (મુ.), કૃષ્ણના ચરિત્રથી રિસાયેલી રાધાને મનાવવા જતી લલિતાનો પ્રસંગ આલેખતો, ૩૪ કડીએ અપૂર્ણ રહેલો 'માનલીલાનો ગરબો' (મુ.) એક, કૃષ્ણની બાળબેટાઓને આલેખતો અને બીજા ગોપીની ફરિયાદના પ્રસંગને આલેખતો એવા ૨૬-૨૬ કડીના ૨ બાળલીલાના ગરબા (મુ.) તથા રામલીલાના આખા પ્રસંગને હૃદયંગમ રીતે આલેખતા ૨ ગરબા (મુ.) — ૩૩ કડીનો 'સસલીલાનો ગરબો' તથા ૨૦૨ કડીનો 'સસખંચાધ્યાયીનો ગરબો' દશમસ્કંધ આધારિત અન્ય વૃતાન્તમય રચનાઓ છે. ૫૭ કડીનો 'વિરુદ્ધમર્મશાય અને અકળચરિત્રનો ગરબો' (મુ.) પૌરાણિક અવતારો રૂપે ભગવાને કરેલાં વિરુદ્ધ કાર્યોને વર્ણવતી લાક્ષણિક કૃતિ છે.

પ્રસંગવર્ણનાત્મક અન્ય દીર્ઘકૃતિઓમાં ભુજંગપ્રયાતની ૧૯૮મી કડીએ અપૂર્ણ, શ્રીકૃષ્ણરૂપવર્ણન, વૃંદાવનવર્ણન અને રાસ-લીલાવર્ણનને સમાવતી 'શ્રી કૃષ્ણસ્તવન માધુરી' (મુ.)નો ખાસ ઉલ્લેખ કરવો જોઈએ. જેમાં હનુમાન અને ગરુડ એકબીજાના સ્વામીઓ — રામ અને કૃષ્ણના જીવનની પુરાણપ્રસિદ્ધ હકીકતોનો આધાર લઈ એમની નિદા કરે છે અને અંતે રામકૃષ્ણનું એકત્વ સૂચવાય છે એ લાવણીની ૪૧ કડીનો વિનોદાત્મક 'હનુમાન ગરુડ-સંવાદ' ◀ (મુ.) પણ વિશિષ્ટ પ્રકારની વૃત્તાન્તગર્ભિત રચના છે.

વસ્તુકથન માટે ૧ પદ ટૂંકું પડતાં અનેક પદમાળા રૂપે વિકાસ પામેલ કેટલીક કૃતિઓ પણ દયારામ પાસેથી મળે છે. એમાં ભાગવત-દશમસ્કંધ-આધારિત ઉલ્લવસંદેશનો પ્રસંગ આલેખતી ૨૧ પદની 'પ્રેમસ્સ-ગીતા' ◀ (મુ.) વત્સલ, વિપ્રલંબ અને કરુણના અસરકારક આલેખન તેમ જ તળપદી વાગ્ભંગીઓ ને દષ્ટાંતોની મર્મવિધકતાથી સૌથી વધુ નોંધપાત્ર બનતી કૃતિ છે. દયારામનાં મળતાં પદોમાં વત્સાસુરવધ જેવા પ્રસંગોનું વર્ણન એકથી વધુ પદોમાં વિસ્તરતું હોય એવું પણ જોવા મળે છે.

'પ્રાચીન કાવ્યમાળા : ૧૩'માં મુદ્રિત કેટલીક વૃત્તાન્તાત્મક કૃતિઓ હસ્તપ્રતની અપ્રાપ્યતા તથા આંતરિક સામગ્રી ને અભિવ્યક્તિગત પ્રમાણોથી દયારામની હોવાનું સંદિગ્ધ લેખાયું છે તેમાં ૨૧ પદની 'પત્રલીલા' (ર. ઈ. ૧૮૦૬), ૫ પદની 'મુરલીલીલા', ૧૨ પદની 'રૂપલીલા' તેમ જ સુરદાસમાંથી અનુવાદ રૂપે રચાયેલી ૨ કૃતિઓ — ૬૪ પદની 'કમળલીલા' તથા ૧૧૧૭ કડીની 'સારાવલી' (ર. ઈ. ૧૮૨૪/સં. ૧૮૮૦, શ્રાવણ સુદ ૧૨, રવિવાર) — નો સમાવેશ થાય છે.

દયારામે ઘણાં મધ્યકાલીન પરંપરાગત કાવ્યરૂપો પ્રયોજ્યાં છે. ૧૨ કડી ઉપરાંત શાદૃલવિકીડિત અને માલિનીવૃત્તાના ૧-૧ શ્લોકમાં પ્રત્યેક ઋતુનો સંદર્ભ ચિત્રાત્મક રીતે વર્ણવતી 'પદ્મવર્ણન' ◀ (મુ.) રાધાવિરહને નિરૂપતી વિશિષ્ટ રચના છે. એમાં વર્ષાઋતુથી માંડી પ્રત્યેક ઋતુમાં રાધાની વિરહવ્યથા ઉત્તરોત્તર ઉત્કટતા પામતી જાય છે અને અંતે ગ્રીષ્મમાં શ્રીકૃષ્ણનાં ભાવાત્મક દર્શન કરીને વિરહમુક્તિ અનુભવાય છે એવો વિકાસક્રમ આલેખાયો છે. મહિના-વિષયક દયારામની

૪ રચનાઓ (મુ.) છે. તેમાં ૬૧ કડીની 'રસિયાજીના મહિના' સૌથી વધુ નોંધપાત્ર કૃતિ છે. એમાં પ્રકૃતિનાં ને નાયિકાની સ્થિતિનાં વિશેષોનાં મામિક ચિત્રો ઉપસાવાયાં છે ને લાક્ષણિક સ્ત્રી-મનોભાવોને અભિવ્યક્તિ મળી છે. બીજા અગત્યની કૃતિ પુરુષોત્તમ માસ સાથે ૧૩ માસના વિરહભાવનું હૃદયંગમ વર્ણન કરતી 'કૃષ્ણવિરહના/રાધિકાવિરહના દ્વાદશમાસ' છે. એમાં પ્રત્યેક માસનું વર્ણન દુહાની ૫ કડી અને ૧ શ્લોકમાં થયું છે. મહિના-વિષયક અન્ય ૨ કૃતિઓ તે ૧૧ કડીના 'તેરમાસ' તથા ૧૨ કડીના 'વહાલમજીના મહિના'. તિથિ-પ્રકારની દયારામની ૨ રચનાઓ (મુ.) મળે છે — 'પંદર તિથિનો ગરબો' અને 'સોળ તિથિઓ-હીરાવેધ'. બંનેમાં ગોપીના વિરહભાવ ને કૃષ્ણપ્રેમના અનુભવનું આલેખન છે, પણ બીજા રચના તિથિઓના શ્લેષપૂર્વક થયેલા ઉલ્લેખથી જુદી તરી આવે છે. 'સાત વાર અને માનચરિત્રનો ગરબો'માં પણ વારનાં નામો શ્લેષપૂર્વક ગૂંથાયાં છે. એમાં રિસાયેલી રાધાને સખીની સમજાવટ વર્ણવાયેલી છે. ૩૧ કડીનો 'મન પ્રબોધનો કક્કો (મુ.) બોધાત્મક કૃતિ છે.

દયારામનો કવિપદ્યશ જેના પર વિશેષ નિર્ભર છે એવું એમનું સર્જન તો છે લગભગ ૬૦૦ની સંખ્યાએ પહોંચતી ગરબો-ગરબી-ધોળ આદિ પ્રકારની લઘુ પદ રચનાઓ (ઘણી મુ.), જેમાંની કેટલીક રચનાઓની નોંધ આગળ લેવાઈ ગઈ છે. એ સિવાય, મનોરમ દષ્ટાંતકળાથી પ્રેમના ગૂઢ, ગહન સ્વરૂપની ઊંડી સમજ વ્યક્ત કરતો ૨૮ કડીનો 'પ્રેમપરીક્ષા' ◀ નામક ગરબો વગેરે અનેક સુંદર કૃતિઓ એમાં જડી આવે છે. દયારામની આ રચનાઓમાં કૃષ્ણવિષયક ભક્તિશૃંગારનું આલેખન કરતી અને હૌંચના તાલને કારણે સમૂહગત નૃત્યક્ષમતા ને ગેયતા ધરાવતી પદરચનાઓ ગરબીઓ ◀ તરીકે ઓળખાવાઈ છે. દયારામનાં એ સૌથી વધુ લોકપ્રિય એવાં ઊંમિકાવ્યો છે. એમાં દયારામે કૃષ્ણ અને ગોપાંગનાઓનાં પરસ્પરના અનુરાગ, કામણ, રિસામણાં-મનામણાંની ભાવાવસ્થાઓને આત્મનિવેદન, સંવાદ, કથન જેવી વિવિધ અભિવ્યક્તિછટાઓમાં શબ્દસ્થ કરતાં ગુજરાતી ભાષાની ભાવક્ષમતાની જે ગુંજાયશો પ્રગટ કરી છે એ તેમનું અવિસ્મરણીય કવિકર્મ છે. અન્ય પદો ◀ આત્મ-અનાત્મનો વિવેકબોધ, આત્મ-નિરીક્ષણ, વિનમ્રતા, પશ્ચાતાપ, દાસ્ય, દીનતા આદિ ભાવોને આલેખતાં ભક્તિવૈરાગ્યનાં પદો છે અને એમાંથી ઉત્કૃષ્ટ પુષ્ટિજીવ તરીકેનું દયારામનું વ્યક્તિત્વ પમાય છે.

૫૦૦ ઉપરાંત કડીઓમાં શૃંગારરસનાં આલંબનરૂપ નાયિકાભેદનું વિવરણ રજૂ કરતી અને મુખ્ય સ્વામિની રાધાનું સ્વરૂપ પ્રત્યક્ષ થાય એવો ઉદ્દેશ ધરાવતી 'અલૌકિકનાયકનાયિકાલક્ષણ ગ્રંથ' ◀ (મુ.) હિદી રીતિધારાના લક્ષણગ્રંથોની પરંપરાની કૃતિ છે, જેકે ધવલધન્યાત્રી રાગની આ કૃતિનું દયારામનું કર્તૃત્વ કે. કા. શાસ્ત્રીની દષ્ટિએ સંદિગ્ધ ગણાય. ગુજરાતી તથા પ્રવૃહિદીમાં ચાલતી 'ચાતુરચિત્તવિલાસ' (મુ) સમસ્યા, અવળવાણી આદિ કૂટ કાવ્યની શૈલીએ પુરાણાદિની કથાઓને, વ્યવહારચિત્રને ને કૃષ્ણમહિમાને રજૂ કરે છે.

દયારામે જેમાં શ્રીજીના દર્શનના સ્વાર્થિક અનુભવો વર્ણવ્યા હોય ને જાત સાથે ગોષ્ઠિ કરી હોય તેવી ૫૭ કડીની 'સ્વાંતઃ-

કરણ સમાધાન' વગેરે કેટલીક કુટકળ પદ્યરચનાઓ ને 'નિકુંજનાયક શ્રીનાથજીને વિનવણી' (મુ.), 'મનપ્રબોધ', 'પ્રત્યક્ષાનુભવ' વગેરે ગદ્યરચનાઓ મુદ્રિત મળે છે એ દયારામના અધ્યાત્મ-અનુભવ અને અંતસ્તાપના નિવેદન રૂપે નોંધપાત્ર છે.

દયારામની અન્ય ગદ્યરચનાઓમાં ૧૫ પ્રકરણની 'પ્રશ્નોત્તર-માલિકા' (મુ.) શિષ્યગુરુનાં ૧૫ પ્રશ્નોત્તરમાં ૪ વૈષ્ણવ મતો અને શંકરવેદાંતના સિદ્ધાંતો રજૂ કરી શુદ્ધાદ્વૈત વેદાંત અને પુષ્ટિભક્તિ રીતિભાવનાનું સમર્થન કરે છે. દર્શનશાસ્ત્રના દુરુહ સિદ્ધાંતોની સુગમ સમજ આપતી આ કૃતિમાં કર્તાની બહુશ્રુત વિદ્વત્તાનો નિશ્ચય છે. 'પ્રશ્નોત્તરમાળા' (મુ.)માં ધર્મબોધ અને વ્યવહારબોધના ૧૦૮ ટૂંકા પ્રશ્નોત્તર છે, તો 'હરિહરોદિસ્વરૂપ તારતમ્ય' (મુ.)માં શિવજીની સામે શ્રીહરિનું પરબ્રહ્મપાણું કેટલીક પૌરાણિક કથાઓના આધાર સાથે સ્થાપિત કર્યું છે. પદ્મપુરાણાન્તર્ગત 'શ્રીમદ્ભગવદ-ગીતા માહાત્મ્ય'ને એમણે ગુજરાતી ગદ્યમાં ઉતારેલ છે, તેમાંના ચરિત્રવર્ણનોમાં કથાકાર પુરાણીની શૈલી ધ્યાન ખેંચે છે. પોતાની વ્રજભાષાની કૃતિ 'સતસૈયા' તથા ગુજરાતી-વ્રજ કૃતિ 'ચાતુરચિત્ત વિલાસ' તેમ જ ગોપાલદાસના 'વલ્લભાખ્યાન'ની ગદ્યટીકા (મુ.)માં શબ્દોના પર્યાયો આપી વિવરણપદ્ધતિએ અર્થોદ્ઘાટન કરવાનો પ્રયત્ન છે, જે અર્થ ક્યારેક ભાવાનુવાદ પણ બનતો દેખાય છે. ગદ્યમાં આ ઉપરાંત, દયારામ પાસેથી 'વલ્લભનામ માહાત્મ્ય-નિરૂપણ' (મુ.), 'જ્ઞાનપ્રકરણ' તથા 'સત્સંગ વિશે'ની નોંધો (મુ.), 'કલેશકુઠાર'ના ૩ દુહા પરની નોંધ (મુ.) અને અન્ય પ્રકીર્ણ રચનાઓ (કેટલીક મુ.) મળે છે.

દયારામે વ્રજ-હિંદી ભાષામાં વિપુલ પ્રમાણમાં અને નોંધપાત્ર રચનાઓ કરી છે. એમાં 'રસિકરંજન' (મુ.) 'સંપ્રદાયસાર' (મુ.), 'પુષ્ટિપથસારમણિદામ' (મુ.), 'સિદ્ધાંતસાર' (મુ.) જેવી તત્ત્વ-વિચારાત્મક કૃતિઓ છે. આ પ્રકારની કૃતિ 'ભક્તિવિધાન' (મુ.) શોભાચંદ્રની કૃતિને જ મુખ્યત્વે સમાવતી હોય તેવી છે. એનું દયારામનું કર્તૃત્વ સ્થાપિત થતું નથી. 'કલેશકુઠાર' (મુ.), 'કૌતુક-રનાવલી' (મુ.) વગેરે બોધાત્મક, તો 'પુષ્ટિભક્તરૂપમાલિકા' (મુ.) આદિ ઘણી નામમાળાઓ પણ એમણે રચેલી છે. 'વિષ્ણુસ્વામીની પરચરી' (મુ.), 'અકલચરિત્રચંદ્રિકા' અને 'શ્રીમદ્ભાગવતાનુક્રમણિકા' (ર. ઈ. ૧૮૨૩/સં. ૧૮૭૮, ફાગણ વદ ૨; મુ.) ચરિત્રવર્ણનાત્મક ને પ્રસંગવર્ણનાત્મક કૃતિઓ છે, તો શ્રીજી, ગુરુ આદિના માનસદર્શનના અનેક પ્રસંગોને વર્ણવતી 'અનુભવમંજરી' (મુ.), 'પ્રમેયપચાવ' (મુ.) આ બીજી કૃતિના સાંધણ સમી 'સ્વાંતઃ કરણસમાધાન' (મુ.) વગેરે કૃતિઓ આત્મકથનાત્મક અને આત્મ-નિવેદનાત્મક છે. 'વૃંદાવન વિલાસ' (મુ.) જેવી વર્ણનાત્મક કૃતિઓ અને લાવણી, રેખતો આદિ અનેક પદ્યબંધોમાં ચાલતાં ઘણાં પદો (મુ.) પણ દયારામે રચ્યાં છે. એમની 'સતસૈયા' (ર. ઈ. ૧૮૧૬/સં. ૧૮૭૨, ભાદરવા સુદ ૮ ગુરુવાર; મુ.) સુક્તિસંચયની કાવ્ય-પરંપરામાં કલાત્મકતા અને સરસતાની દૃષ્ટિએ અગત્યનું સ્થાન મેળવે એવી કૃતિ છે, તો એકથી ૧૦૮ સુધીની સંખ્યાઓ ધરાવતી વસ્તુઓની સૂચિ કરતી 'વસ્તુવૃંદદીપિકા' (ર. ઈ. ૧૮૧૮/સં. ૧૮૭૪, શ્રાવણ વદ ૮; મુ.) અને 'પિંગળસાર' (મુ.) દયારામની બહુશ્રુતતાનો વિસ્મયકારક અનુભવ આપણને કરાવે છે. આ

ઉપરાંત દયારામને નામે 'વ્રજવિલાસામૃત' (ર. ઈ. ૧૮૨૬/સં. ૧૮૮૨, આસો સુદ ૫; મુ.), 'સપ્તભૂમિકા', 'રાગમાળા', 'તાલમાળા' વગેરે કેટલીક કૃતિઓ નોંધાયેલી છે. સર્વ કૃતિઓ દયારામનું ભાષા અને પદ્ય પરનું પ્રભુત્વ દર્શાવે છે.

દયારામે મરાઠીમાં 'નરસિંહ મહેતાની હૂંડી' (મુ.) અને સંસ્કૃતમાં સ્તોત્રાદિ પ્રકારની કૃતિઓ રચેલી મળે છે.

કૃતિ : ૧. અનુભવમંજરી, સં. જીવણલાલ છ. જોશી, ઈ. ૧૯૬૮; ૨. કૌતુકરનાવલી અને પિંગળસાર, સં. જીવણલાલ છ. જોશી, સં. ૧૯૮૫; ૩. દયારામ, સં. ભોગીલાલ જ. સાંસ્કૃત, ઈ. ૧૯૬૦ (+સં.); ૪. દયારામ કાવ્ય સુધા, સં. પ્રાણશંકર વે. વ્યાસ, ઈ. ૧૯૧૬ (સં.); ૫. દયારામ કાવ્યામૃત, સં. રણછોડભાઈ હ. જોશી, નાથજીભાઈ ગિ. જોશી, ઈ. ૧૯૪૯ (+સં.); ૬. દયારામકૃત કાવ્ય, પ્ર. નારાયણભિક્ષેટ, સખારામભિક્ષેટ, સં. ૧૯૩૨; ૭. દયારામકૃત કાવ્યમણિમાલા : ૧, સં. છોટાલાલ ગિ. જોશી, ઈ. ૧૯૧૪ (+સં.); ૮. દયારામકૃત કાવ્યમણિમાલા-૨, સં. છોટાલાલ ગિ. જોશી, વસંતરામ હ. શાસ્ત્રી, ઈ. ૧૯૧૬ (+સં.); ૯. દયારામકૃત કાવ્યમણિમાલા : ૩ અને ૪, સં. છોટાલાલ ગિ. જોશી, જગજીવનદાસ દ. મોદી, બંનેની ઈ. ૧૯૨૪ (+સં.); ૧૦. દયારામકૃત કાવ્યમણિમાલા : ૫, નાથજીભાઈ ગિ. જોશી, વસંતરામ હ. શાસ્ત્રી, ઈ. ૧૯૨૯ (+સં.); ૧૧. દયારામકૃત કાવ્ય-મણિમાલા : ૬, સં. નારાયણદાસ પ. શાહ, ઈ. ૧૯૪૮; ૧૨. દયારામ કૃત કાવ્યસંગ્રહ (૨ ભાગમાં) સં. નર્મદાશંકર લાલશંકર, ઈ. ૧૯૬૦; ૧૩. દયારામકૃત ભક્તિનીતિ કાવ્યસંગ્રહ, પ્ર. હરજીવન પુરુષોત્તમ, ઈ. ૧૯૭૬; ૧૪. દયારામ ગદ્યધારા, સં. કેશવરામ કા. શાસ્ત્રી, જીવનલાલ છ. જોશી, ભા. ૧ અને ૨ - ઈ. ૧૯૮૧, ૩ - ઈ. ૧૯૮૩; ૧૫. દયારામ સ્સ્થાળ, સં. જીવનલાલ છ. જોશી, સં. ૨૦૦૧; ૧૬. દયારામ સ્સ્ધારા, સં. કેશવરામ કા. શાસ્ત્રી, જીવનલાલ છ. જોશી, ભા. ૧ - ઈ. ૧૯૭૧, ૨ - ઈ. ૧૯૭૩, ૩ અને ૪ - ઈ. ૧૯૭૫, ૫ અને ૬ - ઈ. ૧૯૮૧, ૯ - ઈ. ૧૯૮૦; ૧૭. દયારામ સ્સ્સુધા, સં. શંકરપ્રસાદ છ. રાવલ, ઈ. ૧૯૪૩ (+સં.); ૧૮. દયારામ વાક્યસુધા, સં. જીવણલાલ છ. જોશી, ઈ. ૧૯૪૧; ૧૯. દયારામ સતસઈ (સટીક), સં. અંબાશંકર નાગર ઈ. ૧૯૬૮; ૨૦. દયારામ સાગર લહેરી, સં. જીવણલાલ છ. જોશી, સં. ૧૯૮૮; ૨૧. પુષ્ટિપથરહસ્ય, સં. ગોવિંદલાલ વાડિયાવાલા, સં. ૨૦૦૧ (+સં.); ૨૨. પુષ્ટિપથરહસ્ય તથા બીજું કાવ્ય-સાહિત્ય, પ્ર. ભક્ત કવિશ્રી દયારામભાઈ સ્મારક સમિતિ, સં. ૨૦૦૩; ૨૩. પ્રબોધભાવની, સં. માધવ મો. ચૌધરી, સં. ૨૦૦૬; ૨૪. પ્રશ્નોત્તરમાલિકા, સં. છગનલાલ હિ. જોશી, ઈ. ૧૯૩૧ (+સં.); ૨૫. ભક્તવેલ, પ્ર. નટવરલાલ ઈ. દેસાઈ, ૧૯૫૦; ૨૬. ભક્તિપોષણ, પ્ર. શુદ્ધાદ્વૈત સંસદ, ઈ. ૧૯૪૮ (સુધારેલી બીજી આ.); ૨૭. ભક્તિપોષણ, પ્ર. રણછોડદાસ વરજીવનદાસ, ઈ. ૧૯૧૩ (બીજી આ.); ૨૮. રસિકવલ્લભ, સં. કેશવરામ કા. શાસ્ત્રી, ઈ. ૧૯૬૧; ૨૯. રસિકવલ્લભ, સં. જેઠાલાલ ગો. શાહ, ઈ. ૧૯૩૩, ઈ. ૧૯૬૩; (સુધારેલી બીજી આ.) (+સં.); ૩૦. વ્રજવિલાસામૃત, પ્ર. ગુજરાતી પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, ઈ. ૧૯૩૩; □ ૩૧. પ્રાકામાળા : ૨, ૧૧, ૧૩; ૩૨. પ્રાકાસુધા : ૩; ૩૩.

પ્રમસ્સમાળા, પ્ર. બાજીભાઈ અમોંચંદ, ઈ. ૧૮૬૬; ૩૪. બુક-દોહન : ૧, ૪, ૫ (પંસ.), ૬; □ ૩૫. અનુગ્રહ, માર્ચ-એપ્રિલ ૧૯૬૧-‘શ્રી દયારામભાઈનું અપ્રગટ સાહિત્ય’, સં. જીવણલાલ છ. જોશી; ૩૬. અનુગ્રહ, ફેબ્રુ. ૧૯૬૨-‘અન્યાશય-મર્દન’, સં. જીવનલાલ છ. જોશી; ૩૭. અનુગ્રહ, માર્ચ ૧૯૬૨-‘ધવલ ધનાશ્રી રાગના ત્રણ ગ્રંથો’, સં. જીવણલાલ છ. જોશી; ૩૭. અનુગ્રહ, એપ્રિલ ૧૯૬૨-‘ભક્તલક્ષણ’, સં. જીવણલાલ છ. જોશી; ૩૮. અનુગ્રહ મે ૧૯૬૨-‘અનન્યશરણુ-સ્વરૂપદર્શન’, સં. જીવણલાલ છ. જોશી; ૩૯. અનુગ્રહ, જુલાઈ અને ઓગસ્ટ. ૧૯૬૨-‘દયારામ ભાઈની વાણી’, સં. જીવણલાલ છ. જોશી; ૪૦. અનુગ્રહ, નવે. તથા ડિસે. ૧૯૬૨ અને જાન્યુ. તથા ફેબ્રુ. ૧૯૬૩-‘દયારામભાઈનો વાણીપ્રસાદ’, સં. જીવણલાલ છ. જોશી; ૪૧. પ્રાકૃતૈમાસિક ઈ. ૧૮૮૬ અં. ૩-‘ષડ્ગનુ’, ‘પ્રબોધભાવની’, ‘મનમતિસંવાદ’ (પંસ.); ૪૨. એજન, ઈ. ૧૮૮૮ અં. ૧-‘રાસપંચાધ્યાયી’, ‘હરિભક્તચંદ્રિકા’; ૪૩. એજન, ઈ. ૧૮૮૮ અં. ૨-‘રોધિકાવિરહના દ્વાદશમાસ’; ૪૪. એજન, ઈ. ૧૮૮૮ અં. ૪-‘બ્રાહ્મણભક્તવિવાદનાટક’, ‘યમુનાજીની સ્તુતિ’, ‘પદો’, ‘રાધા અષ્ટોત્તર શતનામ’, ‘શ્રીકૃષ્ણ અષ્ટોત્તર શતનામચિતામણિ’, ‘કૃષ્ણઉપવીત’; ૪૫. એજન, ઈ. ૧૮૮૪ અં. ૧-‘શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા માહાત્મ્ય.’

સંદર્ભ : ૧. કવિચર્યામાળા : ૧-૨-૩. સં. ભોળાનાથ બા. કંચારિયા, ઈ. ૧૯૨૪ (બીજી આ.); ૨. કવિ દયારામનો અક્ષરદેહ, ગોવર્ધનરામ મા. ત્રિપાઠી, ઈ. ૧૯૦૮; ૩. કવિરત્ન દયારામની સંપૂર્ણ જીવનકથા, ત્રિભુવન જ. શેઠ, ઈ. ૧૯૮૯; ૪. દયારામ, જગજીવનદાસ દ. મોદી, ઈ. ૧૯૧૮; ૫. દયારામ, પ્રવીણ દરજી, ઈ. ૧૯૭૮; ૬. દયારામ અને હાફેઝ, કૃષ્ણલાલ મો. ઝવેરી, ઈ. ૧૯૦૧; ૭. દયારામ એક અધ્યયન, સુભાષ મ. દવે, ઈ. ૧૯૭૦; ૮. ભક્તકવિશ્રી દયારામનું આંતરજીવન અથવા દિવ્ય અક્ષરદેહ, મૂલચંદ તુ. તેલીવાલા, જેઠાલાલ ગો. શાહ, ઈ. ૧૯૩૧; ૯. દયારામ થતાબદી સ્મૃતિગ્રંથ શ્રદ્ધાંજલિ, સં સી. સી. શાહ, વિનોદચંદ્ર ડા. પાઠક; ૧૦. બંસીબોલના કવિ યાને ભક્તકવિ શ્રી દયારામભાઈનું જીવનદર્પણ, જેઠાલાલ ગો. શાહ, ઈ. ૧૯૬૩; ૧૧. ભક્ત કવિશ્રી દયારામભાઈનું જીવનચરિત્ર, શંકરપ્રસાદ છ. રાવળ, ઈ. ૧૯૨૦; □ ૧૨. આપણા સાક્ષરરત્નો : ૨, ન્હાનાલાલ દ. કવિ, ઈ. ૧૯૩૫ - કવિવર દયારામભાઈ; ૧૩. (ધ) ક્લેસિકલ પોએટ્સ ઓવ ગુજરાત, ગોવર્ધનરામ એમ. ત્રિપાઠી, * ઈ. ૧૯૮૪, ઈ. ૧૯૫૮ (ત્રીજી આ.); ૧૪. ગુમાસ્તભો; ૧૫. ગુલિટરેચર; ૧૬. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૧૭. ગુસામધ્ય; □ ૧૮. ત્રણ જ્યોતિર્ધરો, કે. કા. શાસ્ત્રી, ૧૯૭૩ - ‘દયારામ’, ‘ભક્તકવિ દયારામભાઈ’, ‘શ્રી દયારામભાઈના ગુરુ શ્રી વલ્લભજી મહરાજ’, ‘ભક્ત-કવિ દયારામભાઈની કૃતિઓનો રચનાક્રમ’, ‘ભક્તકવિ દયારામને નામ ચડેલી કૃતિઓ’; ૧૯. એજન - ‘કૃષ્ણજન કવિ દયારામભાઈ’, ‘સમીક્ષાને પંચે’, લે. જીવનલાલ છ. જોશી; ૨૦. થોડાંક રસદર્શનો સાહિત્ય અને ભક્તિનાં, કનૈયાલાલ મુનશી, સં. ૧૯૮૯ - ‘દયારામ ગુજરાતનો પ્રણયકવિ’; ૨૧. દિવાનબહાદુર કૃ. મો. ઝવેરી લેખ-સંગ્રહ, સંપા. મંજુલાલ ર. મજમુદાર, ઈ. ૧૯૫૧-‘દયારામ અને હાફેઝ’; ૨૨. નર્મગદ્ય, નર્મદાશંકર લા. દવે * પહેલી આ.

દયારામ-૨ : દયારુચિ(ગણિ)

૧૯૬૫, ૧૯૭૫ - ‘કવિચરિત્ર’; ૨૩. સાહિત્ય અને વિવેચન-૨, કેશવલાલ હ. ધ્રુવ, ઈ. ૧૯૪૧ - ‘કવિ દયારામ વિશે કંઈક અથવા દયારામનું પૂર્વજીવન’; □ ૨૪. ગુજરભારતી, જુલાઈ ઓગ. તથા સપ્ટે. - નવે. ૧૯૭૭ - ‘વિવિધ લેખકોના લેખો’; ૨૫. ફાત્રો-માસિક, એપ્રિલ-જૂન ૧૯૬૫ - ‘દયારામ ભક્ત અને પ્રણયી’ ચંદ્ર-કાન્ત ટોપીવાળા; ૨૬. વૈશ્વનાર વર્ષ ૧૦ અંક. ૧-૨ અને ૩-૪, દયારામ સ્મારકંક - ‘વિવિધ લેખકોના લેખો’; □ ૨૭. ગૂલાયાદી; ૨૮. ફોહનામાવલિ.

સંદર્ભસૂચિ : ૧. ગુજરાતી સાહિત્યસૂચિ (મધ્યકાળ) સંપા. પ્રકાશ વેગડ, ઈ. ૧૯૮૪; ૨. દયારામ એક અધ્યયન, સુભાષ મ. દવે, ઈ. ૧૯૭૦; ૩. દયારત્નમાળા : ૧ અને ૨, સં. ભોળાનાથ બા. કંચારિયા, ઈ. ૧૯૨૪ (ત્રીજી આ.) અને ઈ. ૧૯૨૬. [સુ.દ.]

દયારામ-૨ [ઈ. ૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : જ્ઞાનમાર્ગી સંતકવિ. રામચંદ્રદાસના શિષ્ય. દીક્ષા ઈડરમાં. એમની સાખીઓ અમદાવાદમાં આરંભાઈ. આતરસુભામાં વિસ્તાર પામી વડોદરામાં પૂરી થઈ છે એટલે તેમનો નિવાસ મુખ્યત્વે મધ્ય ગુજરાતમાં હશે એમ સમજાય છે. કવિની કૃતિઓમાં મોટે ભાગે “દાસ દયારામ”ની નામછાપ મળે છે. ૨૭ કડીની ‘પ્રેમલતા’ (૨. ઈ. ૧૯૨૫/સં. ૧૯૮૧, કારતક સુદ ૯), ૨૨ કડીની ‘વૈરાગ્યલતા’ (૨. ઈ. ૧૯૨૫/સં. ૧૯૮૧, કારતક સુદ ૯), ‘ગુરુ-મહિમા’, ‘મનપ્રબોધ’ આ કવિની ગુજરાતી ભાષામાં રચાયેલી કૃતિઓ છે, બ્યારે ૩૩ કડીની ‘અનુભવપ્રકાશ’ અને ‘આત્મનિરૂપણ’ (લે. ઈ. ૧૯૨૧) હિન્દી ભાષામાં રચાયેલી કૃતિઓ છે. ગુરુદેવ, સત્સંગ, સ્મરણ વગેરે નામનાં ૧૦૬ અંગો ધરાવતી સાખીઓ (૨. ઈ. ૧૯૨૬/સં. ૧૯૮૨, જેઠ ૧૬-૧૯) ગુજરાતી અને હિન્દી બંને ભાષામાં ચાલે છે અને સાદી સરળ અભિવ્યક્તિ ધરાવે છે. એમનાં પદો અને કીર્તનો પણ હિન્દી તેમ જ ગુજરાતી ભાષામાં રચાયેલાં છે જેમાં રાસપંચાધ્યાયીને લગતાં ૪ પદ, અકૂરને થયેલા વિરાટદર્શનનું પદ તેમ જ અધ્યાત્મ-વિષયક અને ઉપદેશાત્મક પદોનો સમાવેશ થાય છે. અધ્યાત્મવિષયક પદોમાં રૂપકાદિકનો તેમ જ યૌગિક પરિભાષાનો આશ્રય લેવાયો છે.

સંદર્ભ : ગુજરાતી, દીપોત્સવી અંક, ઓક્ટો. ૧૯૫૧-‘દાસ દયારામ’, કેશવરામ કા. શાસ્ત્રી. [કી.જો.]

દયારામ-૩ [ ] : જ્ઞાતિએ બ્રાહ્મણ. ‘બાંહુવાની સાલ મધે’ એટલે સંભવતઃ સં. ૧૮૮૨ (ઈ. ૧૮૩૬)માં રચાયેલા તેમના ૧૯૦ કડીના ‘સોલંકીનો ગરબો’ (મુ.)માં વળ સોલંકીને ત્યાં જન્મેલી પુત્રી, જેને પુત્ર તરીકે જાહેર કરી પરણાવવામાં આવે છે તે નારી મટીને નર બને છે તેનું વૃત્તાંત વીંગતે વર્ણવાયું છે અને તે દ્વારા બહુચરાનો પ્રતાપ દર્શાવવામાં આવ્યો છે. આ નામે નોંધાયેલો ‘બહુચરાનો ગરબો’ પણ આ જ કૃતિ હોવાની સંભાવના છે.

કૃતિ : ભગવતી કાવ્યસંગ્રહ : ૧, પ્ર. શા. ઉત્તમરામ ઉમેદચંદ્ર, ઈ. ૧૯૬૭. [કી.જો.]

દયારુચિ(ગણિ) [ઈ. ૧૭૭૯માં હયાત]. તપગચ્છના જન સાધુ. રૂપરુચિના શિષ્ય. દુહા-દેશીબદ્ધ ૨૧ ઢાળમાં સમેતશિખર અને તેની ટૂંકોનું વર્ણન તેમ જ એ ટૂંકો સાથે સંકળાયેલા તીર્થકરોના ચરિત્ર

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૧૬૭

અને મહિમાના આલેખન દ્વારા તીર્થમહિમા અને તદ્દલ્લન્ય ભક્તિનું પ્રાસાદિક શૈલીમાં નિરૂપણ કરતા 'સમેતગિરિ ઉદ્ધાર-રાસ' (ર. ઈ. ૧૭૭૯/ સં. ૧૮૩૫, મહા સુદ ૫ (?); મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : સમેતશિખર મહાતીર્થ, સં. મુનિ અભયસાગર, સં. ૨૦૧૭ (+સં.). [ર.ર.દ.]

દયાવિજયશિષ્ય [ઈ. ૧૮૨૭માં હયાત] : જૈન સાધુ. ૪ કડીની 'સિદ્ધાચલજીની હોરી' (ર. ઈ. ૧૮૨૭/સં. ૧૮૮૩, મહા ૧૬ ૧૩; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ચૈસ્તસંગ્રહ : ૨. [કી.જે.]

દયાશંકર-૧ [જ. ઈ. ૧૭૭૭-અવ. ઈ. ૧૮૫૩] : જુઓ દયારામ-૧.

દયાશંકર-૨ [ઈ. ૧૮૭૫ સુધીમાં] : ૩૫૦ ગ્રંથાગ્રના 'રુકિમણી સ્વયંવર' તથા 'સ્તવનમંજરી' (લે. ઈ. ૧૮૭૫ આસપાસ) એ કૃતિઓના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. પ્રાકૃતિઓ; □ ૨. આલિસ્તઓઈ : ૨; ૩. કુંડનામાવલિ. [કી.જે.]

દયાશીલ(વાચક) [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : અંચલગચ્છના જૈન સાધુ. ધર્મમૂર્તિની પરંપરામાં વિજયશીલના શિષ્ય. ૧૩૨ કડીની 'દામનકચોપાઈ' (ર. ઈ. ૧૬૦૭/સં. ૧૬૬૩, જૈઠ સુદ ૯), ૩૨કુંડળિયા ની 'શીલવત્રીસી' (ર. ઈ. ૧૬૦૮), 'ઈલાચીકેવલી-રાસ/ઈલાપુત્ર-રાસ' (ર. ઈ. ૧૬૧૦/સં. ૧૬૬૬, કારતક ૧૬ ૫, સોમવાર), ૧૧૬ કડીનો 'ચંદ્રસેન ચંદ્રદ્યોત-નાટકિયા-પ્રબંધ' (ર. ઈ. ૧૬૧૧), ૧૨ કડીનું 'અંતરંગ કુટુંબ-ગીત', 'ક્યા કુટુંબ સઝાય/ગીત' અને અન્ય સાર્થ ગીતોના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. આલિસ્તઓઈ : ૨; ૨. જૈગુકવિઓ : ૩(૧); ૩. મુપુગુહસૂચી; ૪. રાહસૂચી : ૧; ૫. લીંહસૂચી; ૬. હેજ્જા-સૂચિ : ૧. [શ્રા.ત્ર.]

દયાસાગર(બ્રહ્મ)-૧ [ઈ. ૧૬૬૫ સુધીમાં] : દિગંબર બ્રહ્મચારી સાધુ. 'આરાધનાપ્રતિબોધ' (લે. ઈ. ૧૬૬૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ : પાંગુહસ્તલેખો. [શ્રા.ત્ર.]

દયાસાગર-૨/દામોદર(મુનિ) [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : અંચલગચ્છના જૈન સાધુ. ધર્મમૂર્તિસૂરિની પરંપરામાં ઉદયસાગરના શિષ્ય. ૩૬૫ કડીની 'સુરપાતિકુમાર-ચોપાઈ' (ર. ઈ. ૧૬૦૮/સં. ૧૬૬૫, બીજા ભાદરવા સુદ ૬, સોમવાર), દુહાબદ્ધ 'મદનશતક' (ર. ઈ. ૧૬૧૩) તથા ૫૬૮ કડીના 'મદનકુમાર-રાસ/મદન નરેશ્વર ચંદ્ર શ્રોષ્ઠિ ચોપાઈ' (ર. ઈ. ૧૬૧૩/સં. ૧૬૬૮, આસો સુદ ૧૦, ગુરુવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈગુકવિઓ : ૧, ૩ (૧); ૨. મુપુગુહસૂચી; ૩. હેજ્જાસૂચિ : ૧. [શ્રા.ત્ર.]

દયાસાર [ઈ. ૧૭મી સદી મધ્યભાગ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનચંદ્રસૂરિની પરંપરામાં ધર્મકીર્તિના શિષ્ય. 'અમરસેન-વચરસેન-ચોપાઈ' (ર. ઈ. ૧૬૫૦/સં. ૧૭૦૬, આસો સુદ ૧૦) અને ૧૧ ઢાળની 'ઈલાપુત્ર-ચોપાઈ' (ર. ઈ. ૧૬૫૪/સં. ૧૭૧૦, ભાદરવા સુદ ૯)ના કર્તા. આરંભે જિનકુશલસૂરિને વંદના ધરાવતી ૨૭ ઢાળ અને ૬૨૯ કડીની 'આરામનંદન પદ્યાવતી-ચોપાઈ'

૧૬૮ : જુલયાતી સાહિત્યકોશ

(ર. ઈ. ૧૬૪૮)ના કર્તા પણ આ જ દયાસાર હોવાનું સમજાય છે. આ કૃતિ ભૂલથી 'આરામશોભા-ચોપાઈ' તરીકે ઉલ્લેખાયેલી છે.

સંદર્ભ : ૧. જૈગુકવિઓ : ૩(૨); ૨. મુપુગુહસૂચી; ૩. રાહસૂચી : ૧. [શ્રા.ત્ર.]

દયાસિહ(ગણિ) [ઈ. ૧૪મી સદી અંતભાગ-ઈ. ૧૫મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : વૃદ્ધતપાગચ્છ-રત્નાકરગચ્છના જૈન સાધુ. જયતિલકસૂરિના શિષ્ય. આચાર્યપદ ઈ. ૧૩૯૬. ૧૭૫૭ ગ્રંથાગ્રના 'સંગ્રહણી પ્રકરણ-બાલાવબોધ' (ર. ઈ. ૧૪૪૧/સં. ૧૪૯૭, બીજા શ્રાવણ સુદ ૧૪, શુક્રવાર) તથા ૪૮૬૭ ગ્રંથાગ્રના 'લઘુક્ષેત્રસમાસ પ્રકરણ-બાલાવબોધ' (ર. ઈ. ૧૪૭૩/સં. ૧૫૨૮, મહાવદ ૧૧, શનિવાર)ના કર્તા. એમણે સંસ્કૃતમાં 'મલયાસુંદરી-ચરિત્ર' આદિ કેટલાંક ચરિત્રગ્રંથો ને સ્તવનો રચ્યા હોવાની માહિતી મળે છે.

સંદર્ભ : ૧. જૈન પરંપરાનો ઇતિહાસ : ૩, મુનિશ્રી દર્શન-વિજય વગેરે, ઈ. ૧૯૬૪; □ ૨. જૈગુકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૩. મુપુગુહસૂચી; ૪. લીંહસૂચી; ૫. હેજ્જાસૂચિ : ૧. [શ્રા.ત્ર.]

દયાસૂર [ઈ. ૧૮૦૪ સુધીમાં] : કર્તાનામ દયાસૂરિ હોઈ શકે અથવા ગુરુશિષ્યનાં નામ જોડાયેલાં હોય તો દયાશિષ્ય સૂર પણ હોઈ શકે. એમને નામે 'સરસ્વતી-છંદ' તથા ૪ કડીની 'ચોવીસ જિનની થોય' (લે. ઈ. ૧૮૦૪) મળે છે.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગુહસૂચી; ૨. રાહસૂચી : ૧. [શ્રા.ત્ર.]

દયાળદાસ [જ. ઈ. ૧૭૭૯/સં. ૧૮૩૫, શ્રાવણ સુદ ૭-અવ. ઈ. ૧૮૬૧/સં. ૧૯૧૭, જૈઠ સુદ ૫] : જ્ઞાનમાર્ગી સંતકવિ. નિરાંત મહાસાગરના શિષ્ય અને વડોદરામાં વાડીની જ્ઞાનગાદીના આચાર્ય. જન્મ કરમડી (તા. કરજણ). જ્ઞાતિએ લેઉઆ પાટીદાર. પિતા કુંભેરભાઈ. જન્મથી જ પ્રજ્ઞાયશુ આ કવિની મુદ્રિત કૃતિઓ આ પ્રમાણે મળે છે : કાયાનગરના મન-સૂભાની પુત્રી સુરતાબાઈના આત્મારામ સાથેના વિવાહને વર્ણવતું, 'કડવાં' નામક પદનું રૂપકકાવ્ય 'સુરતાનો વિવાહ', જ્ઞાનબોધના 'બારમાસ' તથા વિશ્વ-ભરનાથને નીરખી લેવાનો ઉપદેશ આપતા અધ્યાત્મ-અનુભવરંગી 'બારમાસ', આત્મબોધની અને સુરતાની એમ ૨ 'તિથિ', 'સાત-વાર' તથા પ્રકીર્ણ પદો. ગરબી, ધોળ, કાફી વગેરે પ્રકારોમાં ચાલતાં અને ક્યારેક હિન્દીભાષાનો આશય લેતાં એમનાં પદો મુખ્યત્વે અધ્યાત્મજ્ઞાનવિષયક છે.

કૃતિ : ૧. ગુમુવાણી; ૨. જ્ઞાનોદયપદ સંગ્રહ, સં. કેવળરામ કલુરામ ભગત, -; ૩. (શ્રી) દિવ્ય ગિરામુત, દેવશંકર શર્મા, ઈ. ૧૯૩૨; ૪. જુકદોહન : ૫.

સંદર્ભ : નિરાંતકાવ્ય, સં. ગોપાળરામ શર્મા, ઈ. ૧૯૩૯.

[દિ.દ.]

દયો : જુઓ દયા.

દર્શન(મુનિ) [ ] : જૈન સાધુ. ૫ કડીની 'સમકિત-સઝાય'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ડિકેટલોગભાવિ.

[શ્રા.ત્ર.]

દર્શનવિજય-૧ [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયતિલકસૂરિની પરંપરામાં રાજવિમલશિષ્ય વાચક મુનિવિજયના

દયાવિજયશિષ્ય : દર્શનવિજય-૧

શિષ્ય ચંદ્રા ૧૧૧ અદ્ભુતરસિક વૃત્તાંત વર્ણવતા એમના, ૯ અધિકાર, ૫૮ ઢાળ અને ૧૪૫૪ કડીના દુહાદેશીબદ્ધ 'ચંદ્રચરિત' ← ચંદ્રાચણ/ ચંદ્રમુનિ-પ્રેમલાલચંદ્રી-રાસ' (૨. ઈ. ૧૬૩૩/સં. ૧૬૮૯, કારતક સુદ ૫/૧૦, ગુરુવાર; મુ.)માં કથાસનું પ્રાધાન્ય છે તેમ છતાં વર્ણનો, દૃષ્ટાંત વિનિયોગ, સમસ્યા-વિનોદ, આંતરપ્રાસાદિ રચના-ચાતુર્યમાં કવિનું કાવ્યકૌશલ પ્રગટ થાય છે. એમનો અનુક્રમે ૧૫૩૭ અને ૨૨૨ કડીના ૨ અધિકારમાં રચાયેલો ઢાળબદ્ધ 'વિવિધવિલક-સૂરિ-રાસ' (પ્રથમ અધિકાર ૨. ઈ. ૧૬૨૩/સં. ૧૬૭૯, માગશર ૧૬ ૮, રવિવાર; બીજો અધિકાર ૨. ઈ. ૧૬૪૧/સં. ૧૬૯૭, પોષ સુદ—, રવિવાર; મુ.) છેક હીરવિવિધસૂરિના સમયથી ધર્મ-સાગરની વિવિધ પ્રરૂપણને કારણે તપગચ્છમાં સાગરપક્ષ અને વિવિધપક્ષ એવાં બે તંડાં કેવી રીતે ઊભાં થતાં ગયાં એનો ઇતિહાસ વીગતે આલેખે છે. જેમાં બ્રાહ્મણ બ્રહ્માંડગીરે દરમ્યાનગીરી કરેલી એવા આ ઝગડાનો ઇતિહાસ અહીં અલુધા વિવિધપક્ષના ટ્વિંદ્રિદ્યથી વર્ણવાયો છે. આ ઉપરાંત આ કવિએ વિવિધ રાગોની ૫૯ કડીની 'નિમિત્તન-સ્તવન/નિમીરાગમાળા-સ્તવન' (૨. ઈ. ૧૬૦૮/સં. ૧૬૬૪, પોષ-૨), તથા 'દંડક પ્રકરણ વિચાર-પટ્ટત્રિશિકા-બાલાવબોધ' એ કૃતિઓ રચેલી છે.

કૃતિ : ૧. આકામલોદયિ : ૧ (૫સં.); ૨. અંશસંગ્રહ : ૪(૫સં.).
સંદર્ભ : ૧. આલિસ્તઓઈ : ૨; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩ (૧);
૩. મુપુગુહસૂચી. [૨.૨.૬.]

દર્શનવિવિધ-૨ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયદેવસૂરિની પરંપરામાં સંઘવિવિધના શિષ્ય. વિવિધપ્રભસૂરિના રાજ્યકાળ (ઈ. ૧૬૫૪-ઈ. ૧૬૯૩)માં રચાયેલી ૩૧ કડીની 'વિવિધદેવસૂરિ-નિર્વાણ-સાગર'ના કર્તા. કવિને ભૂલથી મુનિવિવિધ-શિષ્ય ગણાવાયા છે.

સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી. [૨.૨.૬.]

દર્શનવિવિધ-૩ [ ] : જૈન સાધુ. કનક વિવિધના શિષ્ય. ૪ કડીની 'સિદ્ધચક્ર-સ્તુતિ' (મુ.)ના કર્તા. 'મુનિરાજ શ્રી પુણ્યવિવિધ સંગ્રહગત ગૂજરાતી હસ્તપ્રત સૂચી'માં કવિ ભૂલથી પ્રેમવિવિધશિષ્ય તરીકે નોંધાયો છે.

કૃતિ : જિભપ્રકાશ.
સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી. [૨.૨.૬.]

દર્શનસાગર : 'દર્શન' 'દર્શનસાગર' એવી નામછાપ ધરાવતી ૩ ગૂંહલી (મુ.) મળે છે તેના કર્તા દર્શનસાગર-૧ છે કે કેમ તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

કૃતિ : ગૂંહલી સંગ્રહનામા ગ્રંથ : ૧, પ્ર. શ્રાવક ભીમસિંહ માણિક, ઈ. ૧૮૯૧. [૨.૨.૬.]

દર્શનસાગર (ઉપાધ્યાય)-૧ [ઈ. ૧૮મી સદી] : અંચલગચ્છના જૈન સાધુ. ઉદયસાગરસૂરિના શિષ્ય. મૂળ નામ દેવશંકર. નલિયા (કચ્છ)ના ઔદીચ્ય બ્રાહ્મણ અને વ્યવસાયે માણભટ્ટ. પત્નીનું અવસાન થતાં ઈ. ૧૭૪૭માં દીક્ષા. ઈ. ૧૭૫૨માં ઉપાધ્યાયપદ. પિંગળ વગેરેના જાણકાર આ કવિ ઈ. ૧૭૭૦ સુધી હયાત હોવાની માહિતી મળે છે.

દર્શનવિવિધ-૨ : દલભટ્ટ
ગુ. સા.-૨૨

આ કવિનો ૫ ખંડ, ૧૬૭ ઢાળ અને ૬૦૮૮ કડીનો દુહા દેશીબદ્ધ 'આદિનાયજનો રાસ' ← (૨. ઈ. ૧૭૬૮/સં. ૧૮૨૪, મહ-સુદ ૧૩, રવિવાર; મુ.) પ્રથમ તીર્થંકર ઋષભદેવની સમગ્ર જીવનચર્યા ઉપરાંત એમના ૧૨ પૂર્વભવો ને સમગ્ર ભરત-બાહુભલિવૃત્તાંત આલેખે છે ને દૃષ્ટાંત રૂપે આપતી અન્ય કથાઓ પણ વીગતે કહે છે. કથાપ્રચુર આ કૃતિને રાજતાં લક્ષણો જેવી અનેક માહિતીલક્ષી વીગતો, વનખંડ વગેરેનાં વર્ણનો ને સુભાષિતોથી કવિએ વિશેષ વિસ્તારી છે. આ ઉપરાંત, કવિએ 'પંચકલ્યાણકની ચોવીસી' (૨. ઈ. ૧૭૬૩; મુ.) અને અન્ય સ્તવનો રચેલાં છે.

કૃતિ : ૧. આદિનાયજનો રાસ, સં. શા. હીરાલાલ હંસરાજ, ઈ. ૧૯૨૩; ૨. અંચલગચ્છ સ્નાત્રપૂજાદિ તપસંગ્રહ, મુ. નિર્ણયસાગર પ્રેસ, ઈ. ૧૮૯૭.

સંદર્ભ : ૧. અંચલગચ્છ દિગ્દર્શન, સં. 'પાર્શ્વ', ઈ. ૧૯૬૮; ૨. જૈન પરંપરાનો ઇતિહાસ : ૨, મુનિશ્રી દર્શનવિવિધ વગેરે ઈ. ૧૯૬૦; ૩. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [૨.૨.૬.]

દલપત : જુઓ દોલતવિવિધ(ગણિ).

દલપત-૧/દલપતદાસ [ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : પદકવિ. જ્ઞાતિએ વૌસનગરો નાગર. અમદાવાદનો વતની.

૧૨ કડીનો 'અઝાઈ માતાનો ગરબો' (૨. ઈ. ૧૭૨૮/સં. ૧૭૮૪, ભાદરવા સુદ ૨, રવિવાર), ૧૪ કડીનો 'ગણપતિનો ગરબો' (૨. ઈ. ૧૭૩૦/સં. ૧૭૮૬, આસો સુદ ૫), કાંકરિયા તળાવના ઇતિહાસની માહિતી આપતો ને કાંકરેશ્વરી દેવીનું માહાત્મ્ય વર્ણવતો ૩૧/૩૩ કડીનો 'કાંકરેશ્વરીનો ગરબો' (૨. ઈ. ૧૭૩૧/સં. ૧૭૮૭, ચૈત્ર સુદ ૧૫), રાજા દ્વારા થતી પ્રાચીની રંજડને વર્ણવતો ૫૬ કડીનો 'સંકટનો ગરબો', સમગ્ર કૃષ્ણચરિત્રને વર્ણવતો ૪૫ કડીનો 'શ્રીકૃષ્ણ-જન્મનો ગરબો' એ આ કવિની મુદ્રિત કૃતિઓ છે. સ્વભાવોક્તિ-વાળું ને પ્રાસાદિક નિરૂપણ આ કૃતિઓની વિશેષતાઓ છે.

આ કવિની અન્ય કૃતિઓ છે : 'અંબાજીનો ગરબો', 'દેવકીનો ગરબો', 'બહુચરાજીનો ગરબો' અને 'સાસુવહુનો ગરબો.' સંસ્કૃત 'કુવલયાનંદ'નું 'દલપતવિલાસ' નામે હિન્દી રૂપાંતર આ કવિએ કર્યું હોવાનો ઉલ્લેખ મળે છે.

દલપતને નામે નોંધાયેલ પદો આ કવિની ઉપર્યુક્ત રચનાઓ હોઈ શકે કે અન્ય રચનાઓ પણ હોય.

કૃતિ : ૧. અંબિકાકાવ્ય તથા શક્તિકાવ્ય, પ્ર. સાકરલાલ બુલાખી-દાસ, ઈ. ૧૯૨૩ (ત્રીજી આ.); ૨. કાદોહન:૩; ૩. પ્રાકસુધા : ૨.
સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. કવિચરિત્ર; ૩. ગુહિકાનો; ૪. ગુહાયાદી; ૫. ક્ષાહનામાવલિ : ૧; ૬. ક્ષાહનામાવલિ. [૨. સો.]

દલભટ્ટ [ઈ. ૧૬૪૩માં હયાત] : જૈન સાધુ લેખવામાં આવ્યા છે, પરંતુ પાર્શ્વચંદ્ર ગચ્છના હીરાજન-પુંજરાજ મુનિના કોઈ અનુયાયી ભકત હોવાનો સંભવ છે. એમણે પૂંજરા જન્મચિત્રે કરેલા વિવિધ પ્રકારના દીર્ઘ તપોનું વર્ણન કરતો ૩ ઢાળ અને ૨૧ કડીનો 'મહાતપસ્વી શ્રી પૂંજમુનિનો રાસ' (૨. ઈ. ૧૬૪૩/સં. ૧૬૯૯ ક્ષગણ સુદ—; મુ.) રચ્યો છે.

ગૂજરાતી સાહિત્યકોશ ૧૬૯

કૃતિ : જૈન રાસસંગ્રહ : ૧, સં. સાગરચન્દ્રજી, ઈ. ૧૯૩૦ (૫સી).
સંદર્ભ : જૈગુકવિઓ : ૩(૧). [શ્ર. ત્ર.]

દલસુખરામ [ ] : એમને નામે 'કવિત'
નોંધાયેલ મળે છે.
સંદર્ભ : ગુહાપાઠી. [કી. જો.]

દલક [ઈ. ૧૪૮૧માં હયાત] : ૩૦૦ કડીની હિંદી ભાષાની છાંટ-
વાળી 'બિલ્હલચરિત્ર-ચોપાઈ' (ર. ઈ. ૧૪૮૧/ સં. ૧૫૩૭, વૈશાખ
સુદ ૧૦, ગુરુવાર)ના કર્તા.
સંદર્ભ : જૈગુકવિઓ : ૩(૨). [કી. જો.]

'દશમસ્કંધ' (૧) : પ્રેમાનંદની આ પ્રબંધરચના (મુ.) ભાગવત
દશમસ્કંધનાં ૮૦ અધ્યાયમાંથી ૫૩મા અધ્યાયની વચ્ચેથી ૧૬૫
કડવાંએ અધૂરી રહેલી છે અને સુંદર મેલાહએ પૂરી કરેલી છે.
આ કૃતિ, એની રચનાશૈલીની સહજ પ્રૌઢિ ઉપરથી, પ્રેમાનંદના
જીવનનાં છેલ્લાં વર્ષોનું સર્જન હોય એમ પ્રતીત થાય છે.

મૂળ ભાગવતની સંસ્કૃત અધ્યાય-શ્લોકબદ્ધ રચનાની સામે
પોતાની પ્રાકૃત એટલે લોકભાષાની કડવાં-ચોપાઈબંધની કૃતિને
મૂકતા કવિની નેમ એક સમોવડિયો ગ્રંથ આપવાની છે, પરંતુ એ
ક્યાંક-ક્યાંક મૂળથી દૂર ચાતરે છે અને ઉમેરણો પણ કરે છે. જેમ
કે, યશોદાને પડખે બાળક કૃષ્ણને મૂકતી વખતે વસુદેવે રાખેલી
દીપકની સાક્ષી, વ્રજની સીમમાં કૃષ્ણના હાથનો પ્રસાદ મેળવવા
માટેની બ્રહ્માની યુક્તિઓ, કાલિય નાગના જેરી કૂંડાડાથી કદંબવૃક્ષ
પ્રયત્ન અંગેનો પ્રશ્નોત્તર, ગોવર્ધનધારણ વખતે કૃષ્ણના કોધાગ્નિથી
અતિવૃષ્ટિનું ત્રગ શોપાઈ ગયા અંગેનો ખુલાસો વગેરે.

"કથાપ્રસંગ એકુ નવ પડે", એવી ખાતરી ઉચ્ચારતા કવિની નજર
વિશ્વે કરીને કથાપ્રસંગ ઉપર છે. કથાપ્રસંગને ઉઠાવ આપવો,
મલાવીને શ્રોતા અગળ મૂકનાં એમાં એમની વિશ્વપતા છે. પૂતના-
વધથી શરૂ કરીને બાળકૃષ્ણનું એકેએક ચરિત્ર એ આપે છે ને
ચરિત્ર પૂરું થતાં આંક પણ આપે છે. જેમ કે, વહિનભક્ષણ તે
'દ્વાદશમુંચરિત્ર' છે (કડવું ૫૮). નાગદમણ, રાસપંચાધ્યાયી, રુકિમણી-
વિવાદ જેવાં પ્રસંગોએબનો લઘુ આખ્યાનકો તરીકે કલ્પાયાં હોય
એવી છાપ પડે છે. એમાં કોઈ વાર અલગ ચરસ્વતીસ્તવન પણ
મુકાયેલ છે.

જ્ઞાનકોને કવિની સુરેખ ચિત્રણની શક્તિને લીધે, સ્વભાવો-
ક્તિને લીધે, કટાક્ષ અને નાદમાધુર્યને લીધે રૂડે ઉઠાવ મળે છે.
"મુખે દશ આંગળી"થી પ્રત્યક્ષ થતું ત્રસ્ત દેવકીનું, "સૂતા ચંચલ
શ્વાન"થી દર્શાવાનું રાત્રિની શાંતિનું, "વાસિ વહે જલધાર"થી મૂર્ત
થતું નંદ-વસુદેવના હૃદયસ્પર્શી મિલનનું અને "પૂછ ચડાવ્યાં શીશ"થી
વ્યક્ત થતું દોડતાં વાહરડાનું ચિત્ર જુઓ. યજ્ઞશાળામાં ખાવાનું માગવા
અથવા ગોપબાલોને તરછોડનાર બ્રાહ્મણો પ્રત્યેનો કટાક્ષ "આચાર્ય
ઓલ્પા કર્મશુચિ, ગોપને યજ્ઞઅન્નની રુચિ" એમાં દાઢમાં બોલા-
યેલા "કર્મશુચિ" શબ્દ દ્વારા અને "શુચિ" - "રુચિ" પ્રાસ દ્વારા
વ્યક્ત થાય છે. પૂતનાની અરમાનભરી ગતિને નાદ-મધુર પદાવલિ
અને ચરણાન્તર્ગત પ્રાસરચનાથી ઉઠાવ મળ્યો છે, તો "કે ન શકે

કુંભમાં અંબુ ભરી" જેવો પંક્તિમાં ઘડે ભરાવાનો ભુડભુડ
અવાજ શબ્દસંકલના દ્વારા ઝિલાયો છે.

'દશમસ્કંધ'નું ભાષાકર્મ અનાયાસ રચનાકૌશલના નિદર્શનરૂપ
છે. સંસ્કૃત શબ્દો પણ પ્રેમાનંદ રચનામાં છૂટથી આવવા દે છે.
કવચિત્ "ચતુર્થમો," "ષષ્ઠમો" એવાં ખોટાં અતિ-સંસ્કૃત રૂપો પણ
એ વાપરે છે. "ગોષે પર મસ્તક પર કીધાં"માં 'પીછા' માટેનો
ફાસી શબ્દ 'પર' રચનાવૈચિત્ર્યના લાભાર્થે યોજતાં એ અચ-
ક્રતા નથી. એ સાથે જ "એકુ" "કેમો" જેવા બોલચાલના શબ્દો
અને "છોડ-ભલાઈ" (છોડાવવાની ભલાઈ) જેવા નવ-સમાસો પણ
ખરા જ. પાત્રોદ્ગારોમાં "તમને શું બાંધ્યાં ઊખળે?" જેવી
બોલચાલની, ઘરાળુ વાગ્ભંગિઓ કથાક્ષને પોષક બને છે.

કથાપ્રસંગને તદ્દશ ખીલવતા પ્રેમાનંદના પાત્રનિરૂપણમાં કોઈ
વાર કોઈ ઊણપ કે મર્યાદા પ્રવેશતી જણાય છે. એમને હાથે પાત્રો
માનવીય બને છે - પાત્રોને માનવલાગણીથી રસવાના નામે કવિ
ક્યારેક ઔચિત્ય ચૂકે છે એવું પણ જોવા મળે છે. કંસ જોગમાયાનો
કબજો લે છે ત્યારે "વસુદેવ ત્રાહે ત્રાહે કરી કર ઘસે, મુખેં રુએ
પણ મનમાં હસે. કુશળજ્ઞેમ જોઈએ છોકરે, ગોપસુતા આધેરી
મરો." - એવા આલેખનમાં કવિ વસુદેવને માનવીય કરવા જતાં
અ-માનુષી ચીતરે છે. કૃષ્ણના પાત્રોએબનમાં "ચોરી કરે ઘર માંહે,
નવ બોલે સાચું" (૩૧-૧૩) એ વર્ણન કર્યા પછી "થયા વરસ
દિવસના નાથ રે" (૩૫-૪) અને "બોલે બોબડું" (૩૫-૫) એવી
અસંગતિઓ થઈ ગઈ છે. તે ઉપરાંત ૪ વરસના બાળક માટે "બાઈ-
એનાં નયન છે ખોટાં" એ ગોપીઓનો ઉદ્ગાર પુરાણીઓના કામુક
કૃષ્ણને પ્રેમાનંદ પણ વર્ણવી રહ્યા છે એમ સૂચવે. ભાગવત
ભક્તિનો ગ્રંથ હોઈ એનાં પાત્રો દિવ્યતાની છાલકથી ભીંભયેલાં
છે, ત્યારે પ્રેમાનંદમાં નારદ જેવાં દેવર્ષિ કંસ આગળ નસતાળ
જૂઠો મૈત્રી-એકશર કરે છે અને બ્રહ્મા પણ કૃષ્ણના હાથનો પ્રસાદ-
કણ પામવા ભિક્ષુક કરતાંય નિકૃષ્ટ રીતે વર્તે છે. પરિણામે પ્રેમા-
નંદનો 'દશમસ્કંધ' માનવભાવથી રસેલાં, ઓછેવત્તે અંશે રસપ્રદ
એવાં કથાનકોની માલારૂપ બની રહે છે, મૂળ ભાગવત પેઠે દિવ્ય-
ભાવની આદ્રંતા વડે-ભક્તિ વડે એકસૂત્ર થયેલી કૃતિ બનતો નથી.

ભિન્ન ભિન્ન રસોની ખિલવણી અત્રતત્ર-સર્વત્ર થતી રહેલી જ
છે. મરી રહેલી બુહ્લકાય પૂતના ઉપર "જેમ પર્વત ઉપર પોપટો"
એમ કૃષ્ણ કહે છે ત્યારે એને બચાવવા "ઉન્મત્ત જીવનની મદમાતી
પ્રેમભરી ગોવાળી, તત્પર થઈ પૂતના પર ચડવા, કટિ કછી, કાછડો
વાળી. નિસરણી માંડી ચડી બાળા, પગ ધરતાં પડે પડછંદ,
કુચ-અગ્ર વદનમાં, કરે કીડા, ધાવે બાળમુકુંદ" - એ એક ચિત્રમાં
શૃંગાર, વીર, બીભત્સ, ચૈત્રની લકીરો છે અને અદ્ભુતમાં
અનુભવ શમે છે. અદ્ભુત સાથે કરુણની સરસાઈ છે. દેવકીનું કંદન
એ કરુણનો તો જશોદાના "મારું માણેકુંડું રિસાવ્યું રે" એ હેવાફાટ
વલોપાતમાં વાત્સલ્ય-કરુણનો પ્રગાઢ અનુભવ થાય છે. લગભગ બધાં
કડવાંને અંતે રામસ્મરણ કરતાં પ્રેમાનંદ વારંવાર ભક્તિમહિમા ગાય
છે, તો કોઈ વાર એમની ભક્તિનો પ્રસંપદ "સંસારલહોળો બાંધ્યો
રે બ્રહ્મે" જેવા હૃદય કલ્પનમાં વરતાય છે.

પ્રેમાનંદ મુખ્યત્વે સંસારજીવનના કવિ છે. "ધન્ય સ્ત્રી, પુરુષ
ધિક્કાર" કે ઋષિઓને કૃષ્ણ કહેલા "તરશો સ્ત્રી વડે" જેવાં વચનોમાં

પ્રતીત થતાં નારીની મૂલ્યવત મોટાઈને જોવાના વલાણને લીધે કવિનું સંસારદર્શન મોટા ભાગના મધ્યકાલીન કવિઓ કરતાં વધુ સમુદાર જોવા મળે છે.

ભાવણે મુખ્યત્વે પદોમાં 'દશમસ્કંધ' આપેલો. પ્રેમાનંદ પદો એટલે કે ગીતો તક મળે ત્યાં જરૂર મૂક્યા કરે છે. પણ ગીતોમાં સ્પંદ નથી, પ્રેમાનંદનું પોતીકું વાગબળ નથી. એકે હજારં જેવું, પરમ હૃદયસ્પર્શી, માનુષદયનાં પાતાળ ભેદી ઊછળતું "મારું માણિકું રિસાવ્યું રે, શામળિયા" છે, જે નરસિંહ દયારામ-નાનાલાલ જેવા મહાન ગુજરાતી ગીતકવિઓ સાથે પ્રેમાનંદને એકાસને સ્થાપે છે.

'દશમસ્કંધ' ભલે મૂળ ભાગવતનો સમોવડિયો ગ્રંથ ન બની શક્યો, પણ એકંદરે સ્સસિક્ત કથાનકોની માલાફળ અવશ્ય એનું સ્થાન પ્રેમાનંદના સમગ્ર કૃતિસંગ્રહમાં 'નળાખ્યાન', 'મામેકું', 'સુદામા-ચરિત્ર' જેવી રચનાઓ પછી આવે. (ઉ. જી.)

(૨) ભાવણની આ કૃતિ(મુ.) ભાગવતના દશમસ્કંધની કૃષ્ણકથાને નિરૂપે છે તથા વિવિધ રાગોના નિર્દેશ ધરાવતાં અને કેટલેક સ્થાને મુખ્યબંધની પંક્તિઓ તથા ઢાળ એ અંગોને કારણે કડવા-બંધમાં સરી જતાં, દોહરા, ચોપાઈ, પ્લવંગમ્, જૂઝાણા આદિની દેશી ઓનાં ૪૮૭ પદો રૂપે મળે છે. એ રીતે આ આખ્યાનના કડવા-બંધના પ્રારંભનું સૂચન કરતી કૃતિ છે. કવિએ પોતે સ્વતંત્ર રીતે રચેલા 'રુકિમણીવિવાહ' અને 'સત્યભામાવિવાહ'ને આમાં જોડી દીધા હોય એવું, એ ભાગોમાં સ્વતંત્ર મંગલાચરણ ને ફલશ્રુતિ છે તે જોતાં સમજાય છે, તે ઉપરાંત કૃતિમાં અન્યત્રથી પણ પ્રસિદ્ધ થયા હોય એવું લાગે છે. જેમ કે ભાવણના રાસલીલાના સંક્ષિપ્ત વર્ણન પછી લક્ષ્મીદાસના રાસલીલાનાં ૧૧ જેટલાં પદો આમેજ થયાં છે, ૧ પદ નરસિંહની નામછાપવાળું છે, ભાવણની નામછાપ સાથેનાં થોડાંક પદો વિપ્રવનાથ જનીની 'પ્રેમપચીસી'માં મળે છે. પ્રભુ-ભાષાનાં કેટલાંક પદો છે તે પ્રક્ષિપ્ત ન હોય તો એ ભાષામાં રચના કરનાર ભાવણ પહેલા ગુજરાતી કવિ હરે.

આ કૃતિમાં કથાકથન ભાગવત-આધારિત છે ને સંક્ષેપમાં થયું છે, એમાં ભાવણની ખાસ કશી વિશેષતા નથી, પરંતુ વાત્સલ્ય, શુભાસ અને કડુણનાં ભાવણનાં આલેખનો એના ઊંચી કોટિના કવિત્વની પ્રતીતિ કરાવે એવાં છે. કૃષ્ણની બાળચેષ્ટાઓ ને કૃષ્ણને અનુલક્ષીને યશોદા-દેવકી ઉપરાંત નંદના પણ મનોભાવો અહીં વાત્સલ્યરસની સામગ્રી બને છે. કૃષ્ણની સમાજીય બાળચેષ્ટાઓનું આલેખન ભાવણની ઝીંઝી સૂઝને કારણે મામિક બન્યું છે. તે ઉપરાંત એક બાજુથી ગોપબાવના વાર્તાવિક જીવનસંદર્ભને લક્ષમાં લેતું હોઈ એ ઔચિત્યનો ગુણ ધરાવે છે તો બીજી બાજુથી અવનારલીલાનો ખ્યાલ અનુસ્મૃત થતો હોવાથી એ અદ્ભુતને પણ અવકાશ આપે છે. કવિચિત્ ભાવણને સહજ એવો મર્મણો વિનોદ પણ એમાં ગૃધાય છે, જેમ કે કૃષ્ણનું મુખ જોઈને માતા શેમાંચિત થાય છે ત્યારે કૃષ્ણ માતાને કહે છે કે એ મુખ મને બતાવો. માતા જવાબ આપે છે કે ને એવાં પુણ્ય કર્યાં કર્યાં છે? માતાના હૃદયનાં ઉમંગકા, રીસ, રોષ, ચિંતા, ચિયોગવેદના યજેરેનું પ્રસંગ-પરિસ્થિતિના આલંબનપૂર્વક મૂર્ત રીતે ને ધારદાર ઉદ્ગારોથી નિરૂપણ થયું છે, તો નંદના કલ્પાંતમાં પણ વેધક હૃદયસ્પર્શી ઉકિતઓ વણાયેલી છે. યશોદા કૃષ્ણને "માતા નહીં થાઉં તમારી, ધાવ કહીને

દશમસ્કંધ : દાન

જાણો રે" એમ કહી ગોકુળમાં ધધારવા વીનવે એમ વ્યક્ત થતી વેદનાભરી પ્રીતિપરવશતા જુઓ અને યશોદા દેવકીને કહેવડાવે કે તમે કૃષ્ણની માતા થશો પણ કૃષ્ણ આંખ આંજતાં નાસી જતો ને ગોપીની ફરિયાદ આવે ત્યારે ખોટુંખોટું રોતો એ બાળકીડાનું સુખ તમને ક્યાંથી મળશે?—એમાં વ્યક્ત થતી ધન્યતાની ખુમારીભરી લાગણી જુઓ.

ભાવણના શુભારમાં પ્રગલ્ભ વિલાસાચિત્રણ નથી, સંભોગશુભાર પણ એમાં "ના-ના, મા-મા, રહો-રહો કરતાં હૃદયાશું લઈ ચાંપી રે" એવા મામિક વ્યંજનાયુક્ત ઉદ્ગારથી આલેખાય છે. વિશેષ તો અહીં આલેખાઈ છે ગોપીની અનન્ય, ઉત્કટ, સમર્પણભાવયુક્ત કૃષ્ણપ્રીતિ. એમાં સુકુમારતા, માધુર્ય અને મૂર્તતા છે. ગોપીને મુગ્ધ કરતા કૃષ્ણનાં પાંપણના ચાળા, અંગની ચાલ, રૂડું કાળું રૂપ તેમાં નિર્દેશાય છે અને કૃષ્ણને જોવા માટે શેરીમાં મોતી વેરીને વીણવા બેસવાની ને "મીટ તણા મેલાવા" માટે પ્રભુને લાલે વેચવાની ગોપીની તૈયારી દર્શાવાય છે. કૃષ્ણ-ગોપીનું સિક્કચાતુર્ય પ્રગટ કરતાં પદો પણ અહીં છે. ભાવણનાં દાણલીલા, માનલીલા અને ભ્રમરગીત પ્રેમાનંદ કરતાં તો સારાં છે જ, પણ નરસિંહ અને દયા-રામથીયે ઊતરે એવાં નથી એવા રામલાલ ચૂ. મોદીના અભિપ્રાયમાં તથ્ય જણાય છે. ભ્રમરગીતના તેમ જ અન્ય પ્રસંગે ભાવણે માતા-પિતા, ગોપગોપીઓ ને પ્રજા વિશેના અનૂટ રનેહબંધનના ને અત્મીયતાના કૃષ્ણના મનોભાવોને પણ નિરૂપવાની તક લીધી છે. [શ.ત્ર.]

દશમસ્કંધ (મુનિ) [ ] : જૈન સાધુ. ૧૧/૨૧
કડીની 'નંદિચેલુમુનિની સગાય' (મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : જૈનસંગ્રહ (ન.)
સંદર્ભ : લીંહસૂચિ. [શ.ત્ર.]

દાન : આ નામે ૧ હિંદી હોરી (મુ.) તથા ૪ કડીનું હિંદીમિશ્ર ગુજરાતી ભાષાનું શીલમહિમાનું સ્તવન(મુ.), દાનકવિને નામે નાગાર્જુનકૃત 'યોગસ્નાવલી' પર આધારિત, ૧૫૩ કડીની 'પ્રાકૃતતંત્રસાર-ચોપાઈ' (લે.સં. ૧૮મી સદી અનુ.) તથા ૨૫ કડીની 'જીવપ્રેમ-સંવાદ' તેમ જ દાનમુનિને નામે ૮ કડીની 'કર્મસગાય' (મુ.) ને ૧૭ કડીની 'નિમરાજુલ-બારમાસ (મુ.) એ કૃતિઓ મળે છે તે કયા દાન — છે તે નક્કી થઈ શકે તેમ નથી. 'નિમરાજુલ-બારમાસ' ઋતુપરિવેશમાં મામિક રીતે વ્યક્ત થયેલા રાજમતીના વિરહશુભારના મનોભાવો તથા વર્ણનપ્રાસ-ઓંતરપ્રાસથી મનોરમ બનેલી અભિવ્યક્તિને કારણે ધ્યાન ખેંચે છે.

કેટલાક સંદર્ભોમાં તેજવિજયશિષ્ય દાનવિજયને નામે નોંધાયેલ 'મૌન એકાદશીના દેવવંદન' (મુ.) માત્ર 'દાન' નામછાપ ધરાવે છે. આ કૃતિ વિજયરાજસૂરિશિષ્ય દાનવિજયનો હોય એવી શક્યતા છે. 'વાચક દાન' એવી નામછાપથી મળતું 'ઘોઘામંડન' પાર્શ્વજન-સ્તવન' પણ એમની જ કૃતિ છે કે કેમ તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

કૃતિ : ૧. જૈનપ્રકાશ : ૧; ૨. જૈનસંગ્રહ (ન.); ૩. સંસ્કૃત સંગ્રહ : ૩; ૪. પ્રામભાસંગ્રહ : ૧; ૫. સજગાયમાલા(પં.).

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૧૭૧

સંદર્ભ : ૧. પ્રાકાશપરંપરા; [ ] ૨. જૈગૃકવિઓ : ૩(૨); ૩. જૈહા-
પ્રોસ્ટા; ૪. મુપુગૂહસૂચી; ૫. લીહસૂચી; ૬. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧.
[૨.૨.૬.]

દાન-૧ |] : જૈન સાધુ. સદારંગના શિષ્ય.
'ત્રૈલોક્યદીપિકા-ચોપાઈ' (લે. સં. ૧૮મી સદી; અનુ.)ના કર્તા.
સંદર્ભ : રાહસૂચી : ૧ [૨.૨.૬.]

દાનકુશલ [ઈ. ૧૭મી સદી] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયસેન-
સૂરિની પરંપરામાં પંડિત રત્નકુશલના શિષ્ય. વિજયદેવસૂરિ
(આચાર્યકાળ ઈ. ૧૬૦૦થી ઈ. ૧૬૫૭)ની જીવનરેખા સાથે
તેમની પ્રશસ્તિ કરતી, તેમની હયાતીમાં રચાયેલ, ૧૭ કડીની
'વિજયદેવસૂરિ-સહાય' (મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : ઐસમાલા : ૧ (ન.સં.). [૨.૨.૬.]

દાનવિજય : આ નામે ૪ કડીનું 'શત્રુજય-સ્તવન' (મુ.), ૧૧
કડીનું 'ત્રૈલોક્યદીપિકા-સ્તવન', ૮ કડીનું 'નેમિનાથ-સ્તવન' તથા
'ચોવીસી' મળે છે તે કયા દાનવિજય છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ
નથી. પ્રાપ્ત સંદર્ભોમાં આમાંની કેટલીક કૃતિઓ તે જીવનવિજયશિષ્ય
દાનવિજયને નામે મુકાયેલી છે.

કેઈ દાનવિજયે સ્વકૃત 'કલ્પસૂત્ર-સ્તવન' પર બાલવબોધ
(૨.ઈ. ૧૬૬૬) રચ્યો હોવાની માહિતી મળે છે. તે દાનવિજય-૧
કે ૨ છે કે કેમ તે નિશ્ચિત થતું નથી.

કૃતિ : ૧. જૈકાપ્રકાશ : ૧; ૨. જૈપ્રપુસ્તક : ૧.
સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈતિહાસ; [ ] ૨. જૈગૃકવિઓ; ૩(૨); ૩.
મુપુગૂહસૂચી; ૪. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

દાનવિજય-૧ : જુઓ દાનવિજય.

દાનવિજય-૨ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ.
વિજયદાનસૂરિની પરંપરામાં પંડિત તેજવિજયના શિષ્ય. ૬૨ કડીના
'સપ્તભંગીગામિત-વીરવિજય-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૬૭૧/સં. ૧૭૨૭,
વેશાખ -), (૮૩ કડીની 'પ્રતિકમણ-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૬૭૪) તથા
'ચૌદગુણ સ્થાન-સગ્રામ' (૨.ઈ. ૧૬૮૮/સં. ૧૭૪૪, આસો ૧૬
૧૩, રવિવાર)ના કર્તા. 'જૈન ગૂર્જર કવિઓ'એ આ અને આ
પછીના દાનવિજયને એક ગણ્યા છે. પરંતુ કવિનામછાપ સ્પષ્ટ-
પણે જુદી પડતી હોવાથી બંને કવિઓ જુદા છે એમ માનવું જોઈએ.
સંદર્ભ : જૈગૃકવિઓ; ૨, ૩(૨). [૨.૨.૬.]

દાનવિજય(ઉપાધ્યાય)-૩ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ. ૧૮મી
સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ વિજયરાસૂરિના શિષ્ય.
આ કવિએ ૨૭ ઢાળની 'લલિતાંગ-રાસ' (૨.ઈ. ૧૭૦૫/સં. ૧૭૬૧,
માગશર ૧૬ ૧૦, રવિવાર), 'પંચકલ્યાણગામિત-ચોવીસ વિજય-
સ્તુતિ-ચતુષ્ક' (૫ ચતુષ્ક મુ.), અન્ય ઢાળબદ્ધ 'ચોવીસી' (૫
સ્તવન મુ.), 'ચૈત્રી પૂનમના દેવવંદન' (મુ.), ૧૫ કડીની 'અષ્ટા-
પદ-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૭૦૦), 'કલ્યાણક-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૭૦૬),
૩૨ કડીની 'વિજય-સ્તુતિ', ૧૭ કડીની 'જાજસુકુમાલ-સગ્રામ' (મુ.),
૫ કડીની 'ગુરુ-ગીત' તથા ૨૩ કડીની 'સિદ્ધચક્ર-સ્તવન' (૨.ઈ.
૧૭૦૬; મુ.) એ કૃતિઓ રચેલી છે. છેલ્લી કૃતિ મુદ્રિત પાઠમાં
ગુરુનામ વિજયસેનસૂરિ બતાવે છે તે ભૂલ છે.

૧૭૨ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

આ કવિએ સંસ્કૃતમાં કલ્પસૂત્ર પર 'દાન-દીપિકા' નામની
ટીકા (૨.ઈ. ૧૬૮૪) અને 'શબ્દભૂષણ' નામે પદ્યબદ્ધ વ્યાકરણ
(૨.ઈ. ૧૭૧૪ આસપાસ) રચેલ છે. ઉપરાંત જુઓ દાન - તથા
દાનવિજય-૨.

કૃતિ : ૧. ચૈસ્તસંગ્રહ : ૧, ૩; ૨. વિસ્તકાસંગ્રહ : ૨; ૩.
જૈગૂસારત્નો : ૨ (ન.સં.); ૪. દેસ્તસંગ્રહ; ૫. મોસસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈતિહાસ; [ ] ૨. જૈગૃકવિઓ : ૨, ૩(૨);
જૈહાપ્રોસ્ટા; ૪. મુપુગૂહસૂચી; ૫. લીહસૂચી; ૬. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧.
[૨.૨.૬.]

દાનવિજય-૪ [ ] : જૈન સાધુ. સૂર-
વિજયના શિષ્ય. 'દાન' એવી નામછાપથી મળતી ૫ કડીના 'અભિવ-
જિત-સ્તવન' (લે. સં. ૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા.
સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [૨.૨.૬.]

દાનવિજયશિષ્ય [ ] : જૈન સાધુ. ૫
કડીના 'શ્રમભદ્રેવ-સ્તવન' (લે. સં. ૧૮મી સદી; અનુ.)ના કર્તા.
સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [ક્રી.જ્ઞ.]

દાનવિનય/દાનવિજય [ઈ. ૧૬૦૮માં હયાત] : ખરતરગચ્છના
જૈન સાધુ. ધર્મસુંદરના શિષ્ય. ૮૬ કડીની 'નંદિષેણ-ચોપાઈ'
(૨.ઈ. ૧૬૦૮)ના કર્તા. કવિનામ દાનવિનય/દાનવિજય બંને મળે
છે તેમાંથી દાનવિનય નામ ખરું હોવાનું વધુ સંભવિત છે.
સંદર્ભ : જૈગૃકવિઓ : ૩ (૧). [૨.૨.૬.]

દાનવિમલ [ઈ. ૧૮મી સદી મધ્યભાગ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ.
વિભુધવિમલસૂરિ (આચાર્યકાળ ઈ. ૧૭૪૨ થી ઈ. ૧૭૫૮)ના શિષ્ય.
'દાન' એ નામછાપથી મળતા ૭ કડીના 'નેમિનાથ-જિતસ્તવન'
(મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : પ્રાસ્તરત્નસંગ્રહ : ૨. [૨.૨.૬.]

દાનશેખર(ગણિ) [ ] : જૈન સાધુ.
અનંતહંસના શિષ્ય. 'મુહુર્ત્તવિચાર-સગ્રામ' (લે. સં. ૧૮મી સદી
અનુ.)ના કર્તા.
સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [શ્રા.ત્રિ.]

દાનસાગર [ઈ. ૧૬૧૯ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. 'સાહ-રાઉલ-નીલવણુ-
ભાસ' (લે. ઈ. ૧૬૧૯)ના કર્તા.
સંદર્ભ : રાહસૂચી : ૧. [૨.૨.૬.]

દામ [ ] : જૈન. ૨૫ કડીની 'કાયાજીવ-સંવાદ'ના
કર્તા.
સંદર્ભ : પ્રાકાશપરંપરા. [શ્રા.ત્રિ.]

દામજી(મુનિ) [ઈ. ૧૭૧૦માં હયાત] : જૈન સાધુ. ૧૨૭ કડીની
'નવતત્ત્વ-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૭૧૦) ના કર્તા.
સંદર્ભ : હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [શ્રા.ત્રિ.]

દામોદર : આ નામે 'રાધાકૃષ્ણની આરતી' (લે. ઈ. ૧૮૪૦) મળે
છે તે કયા દામોદર છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.
સંદર્ભ : ગૂહયાદી. [૨.સો.]

દાન-૧ : દામોદર

દામોદર-૧ [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : જુઓ ઉદયસાગરશિષ્ય દયાસાગર.

દામોદર-૨ [ઈ. ૧૬૮૧ સુધીમાં] : મુખ્યત્વે દુહાબંધની ૭૯૩ કડીની એમની 'માધવાનલ-કથા' (લિ. ઈ. ૧૬૮૧; મુ.) માધવાનલ અને કામકંઠલાની પ્રેમકથાને બહુધા પાત્રો વચ્ચેના સંવાદોનો આશ્રય લઈને આલેખે છે. રુચિર વર્ણનોથી કૃતિ આકર્ષક બની છે. કૃતિમાં સંસ્કૃત-પ્રાકૃત સુભાષિતો ગૂંથાયેલાં છે.

કૃતિ : માધવાનલ કામકંઠલા પ્રબંધ : ૧ (અં), સં. એમ. આર. મહામુદ્રાર, ઈ. ૧૯૪૨-'માધવાનલકથા'.

સંદર્ભ : ગૂહ્યાયાદી. [ર.સો.]

દામોદર-૩ [ ] : સંસ્કૃત 'બિલ્હણ-પંચાશિકા'ના 'ભાષ્ય' તરીકે ઓળખાવાયેલો ગુજરાતી ગદ્યાનુવાદ (લિ. ઈ. ૧૫મી સદી અંતભાગ/ઈ. ૧૬મી સદી પ્રારંભ અનુ.; મુ.) મળે છે તેમાં 'બિલ્હણ-પંચાશિકા' ઉપરાંત બિલ્હણ કથાને લગતા કેટલાક સંસ્કૃત શ્લોકો ઉદ્દ્યુત થયા છે. એમાંના છેલ્લા શ્લોકમાં કેટલાંક કવિત્વોથી પ્રિયાથી વિયુક્ત બિલ્હણકવિને પ્રિયા સાથે યોગ દ્વારનાર હરિભક્ત દ્વિતર દામોદરનો ઉલ્લેખ છે તે અને અંત 'ભાષ્ય'ના કર્તા તરીકે ઉલ્લેખાયેલ નડિયાદવાસી નાગર એક જ વ્યક્તિ છે એમ માનીએ તો આ ગુજરાતી ગદ્યાનુવાદના કર્તા નડિયાદવાસી નાગરબ્રાહ્મણ દામોદર હરે.

'બિલ્હણ-પંચાશિકા'નો ભાષ્યશૈલીએ ચાલતો આ ગદ્યાનુવાદ ટૂંકાં વાક્યોને કારણે પ્રાસાદિક નં પ્રવાહી બન્યો છે તે ઉપરાંત એમાં ભાષાની પ્રૌઠિ પણ છે. બિલ્હણ કથાના અને અન્ય સુભાષિત રૂપ સંસ્કૃત તેમ જ ગુજરાતી ષઢોને ગૂંથી લેતા આ અનુવાદમાં આરંભે અને અંતે પૂર્તિ કરીને સમગ્ર બિલ્હણકથા આપવામાં આવી છે.

કૃતિ : સ્વાધ્યાય, અનુ. ૧૯૮૨-'બિલ્હણ પંચાશિકા : દામોદરકૃત જૂની ગુજરાતી ગદ્યાનુવાદ', સં. ભોગીલાલ જી. સાંડેસરા (પંસં.). [ભો.સાં.]

દામોદર(પંડિત)-૪ [ ] : જૈન. શ્રીપતિની મૂળ સંસ્કૃત રચના 'જ્યોતિષરત્નમાલા' પરના બાલાવબોધ (લિ. સં. ૧૯મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂલસૂચી; ૨. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [કા. ત્રિ.]

દામોદર-૫ [ ] : કવિની કૃતિ કુતિયાણામાં રચાયેલી હોવાથી ત્યાંના વતની એવો સંભવ છે. એમના ૪ ખંડ અને ૮૮ કડીના 'હરિશ્ચંદ્રપુરાણનું ભજન' (મુ.)માં સરળ લોકભોગ્ય શૈલીમાં હરિશ્ચંદ્રરાજની કથા કહેવામાં આવેલી છે.

કૃતિ : બૃહત્ સંતરામા જ મોટી ભજનાવળી, પ્ર. પુરુષોત્તમદાસ ગી. શાહ, ઈ. ૧૯૫૮ (છઠ્ઠી આ.). [ર.સો.]

દામોદરાકામ [ ] : જ્ઞાનમાર્ગી કવિ. એકમતે ભાવણ પછી ૫૦ વર્ષે થયેલા, સિદ્ધપુરના બિદુ સરોવર પર રહેતા સંન્યાસી. અન્ય મતે ચાણોદ પાસે કલ્યાણી/કરનાળીના, ઈ. ૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધમાં થયેલા સંન્યાસી. કવિની કૃતિઓની ભાષામાં

દામોદર-૧ : દિવાળીબાઈ

પ્રાચીનતા જણાતી નથી તેથી પહેલો મત સ્વીકારવો મુશ્કેલ છે. એમકારથી આરંભાતો તથા અદ્વૈત અને બ્રહ્મવિદ્યાનું નિરૂપણ કરતો જ્ઞાનકક્કો 'આક્ષર-અનુભવ પ્રદીપિકા', ચૈત્રથી આરંભાતા અધ્યાત્મના દ્વાદશ મહિના, જ્ઞાનબોધની તિથિઓ, ઉપનિષદ સપ્ત-વાર સિદ્ધાન્ત મુજબના જ્ઞાનલબ્ધિના વાર, બ્રહ્મવિદ્ થવા માટેની સાત ભૂમિકાઓ વર્ણવતું ૧૪ કડીનું પદ 'સપ્તભૂમિકા' તેમ જ આત્મા અને જ્ઞાનનું સ્વરૂપ સમજાવતું તથા ભક્તિબોધને નિરૂપતું ૬૧ કડીનું 'અનુભવચિન્તામણિ'—એ બધી (મુ.) આ કવિની કેવલાદ્વૈતવાદી કૃતિઓ છે. શિવસ્વરૂપનું વર્ણન કરતું ૧૮ કડીઓનું દીર્ઘ પદ 'શિવ અનુભવપ્રદીપિકા' (મુ.) તથા જ્ઞાનવૈરાગ્ય અને શિવસ્મરણનાં, દેશી, પ્રભાતી, કાફી, રામગી, કાલેશો વગેરે વિવિધ રાગોનો નિર્દેશ ધરાવતાં પદો (૨૫ મુ.) એમની શિવવિષયક કવિતા છે.

કૃતિ : બૃકાદોલન : ૭ (પંસં.).
સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકડકીકત; [ ] ૨. ગૂહ્યાયાદી. [ર.સો.]

દારબ-૧ [વ. ઈ. ૧૬૫૭] : પાસ્સી દસ્તૂર. પિતાનામ પાલલન. જંદ, પહેલવી, ફારસી અને સંસ્કૃતના અભ્યાસી. 'ખોલા શા-એ-દીન' (ર. ઈ. ૧૬૯૦) તથા 'ફરજિયાત નામેહ' (ર. ઈ. ૧૬૯૨) નામના ગ્રંથોના કર્તા. આ ઉપરાંત એમણે 'ખુરદેહ અવેસ્તા'નો ગુજરાતીમાં અને સંસ્કૃતમાં અનુવાદ કરેલ છે. તથા ફારસીમાં કેટલીક મોનાજતો પણ રચેલી છે.

સંદર્ભ : પાસ્સી સાહિત્યનો ઇતિહાસ, પોલાં ભીખાજી મકાટી, ઈ. ૧૯૪૯. [ર. ર. દ.]

દારબ-૨ [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : પાસ્સી દસ્તૂર. પિતા હોરમ-અદિયાર સંજાણા. વતન વલસાડ. પહેલવી, ફારસીના નિષ્ણુત. પ્રાચીન રેવાયતોનું સંપાદન (ઈ. ૧૬૮૫) કરનાર આ વિદ્વાને રેવાયતોના ગુજરાતી અનુવાદ (ઈ. ૧૬૯૧) પણ કર્યા છે.

સંદર્ભ : પાસ્સી સાહિત્યનો ઇતિહાસ, પોલાં ભીખાજી મકાટી, ઈ. ૧૯૪૯. [ર. ર. દ.]

દિનકરસાગર [ઈ. ૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : જૈન સાધુ. પ્રધાનનાગરના શિષ્ય. 'એવીસી' (ર. ઈ. ૧૮૦૩/સં. ૧૮૫૯, પોષ સુદ ૧૫), 'એવીસઝિત-ચરિત્ર' (ર. ઈ. ૧૮૨૩/સં. ૧૮૭૯, મહા સુદ ૫) તથા ૧૭ કડીના 'માનતુંગી-સ્તવન' (ર. ઈ. ૧૮૨૩/સં. ૧૮૭૯, માગશ્વર વદ ૩)—એ કૃતિઓના કર્તા. 'માનતુંગી-સ્તવન'ની ર.સં. ૧૭૭૯ નોંધાયેલી છે તે છાપભૂલ જાણાય છે.

સંદર્ભ : જૈગુકવિઓ : ૩(૧). [કા. ત્રિ.]

દિવાળીબાઈ [ ] : પોતાની કૃતિઓમાં તેમણે આપેલી માહિતી મુજબ તેઓ ડભોઈનાં વિધવા બ્રાહ્મણ હતાં. ડભોઈથી તે ગોલવા અને એ પછી વડોદરા ગયેલાં અને ત્યાં સમજીમંદિર બંધાવી નિવાસ કરેલો. આયોધ્યાયાત્રા પણ ઘણી વાર કરેલી. પોતાના ગુરુ તરીકે એ 'દાદા ગુરુ'ને અને તુલસી-દાસનો ઉલ્લેખ કરે છે. તેમની પાસે તેમણે તુલસી-રામાયણનો અભ્યાસ કરેલો અને કાવ્યલેખનની તાલીમ લીધેલી. દિવાળીબાઈના

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૧૭૩

જીવન વિશે આથી વિશેષ પણ કેટલીક માહિતી આપવામાં આવે છે, જેમ કે ઈ. ૧૭૯૧માં દુકાળ વખતે દિવાળીબાઈને તેમના પિતા તેમના ગુરુને ભળાવીને તીર્થયાત્રાએ નીકળી ગયેલા. પરંતુ આવી અન્ય માહિતીનો આધાર કૃતિમાંથી મળતો નથી.

દિવાળીબાઈ ઈ. ૧૭૯૧ આસપાસ હયાત હોવાનું જણાવવાનું છે પરંતુ એમની કવિતામાં આવતા “કામેટી લેવી” (= પરીક્ષા લેવી) કે “કામેટી આપવી” એ પ્રયોગો ઈ. ૧૮મી સદીના ઉત્તરાર્ધનું સૂચન કરે છે. આ સિવાય પણ દિવાળીબાઈની ભાષા અને ભાવ-સુષ્ટિમાં મધ્યકાલીનતાના અણસાર જોવા મળતા નથી ને પોતાની દરેક કૃતિને અંતે અનેક પદોમાં આત્મકથન કરવાની તેમની પદ્ધતિ પણ વિવક્ષણ જણાય છે. એમની કોઈ કૃતિની હસ્તપ્રત પ્રાપ્ય નથી અને તેમની કેટલીક પંક્તિઓનું સામ્ય છોટાલાલ ન. ભટ્ટની પંક્તિઓ સાથે જોઈ શકાય છે તેથી દિવાળીબાઈને નામે મળતી કૃતિઓનું કર્તૃત્વ છોટાલાલ ન. ભટ્ટનું હોવાનો તર્ક પણ થયો છે.

દિવાળીબાઈએ આખું સમાયણ પદોમાં ઉત્તરાર્ધ હોવાનું કહેવાય છે પરંતુ ‘સમજનમ’ ની ૨૦૧, ‘સમભાળલીલા’ની ૫૧ અને ‘સમ વિવાહ’ની ૭૭ ગરબીઓ તથા ‘સમસંધ્યાભિષેક’નાં ૧૦૩ ધોળ-એમ ૪૩૨ પદ (મુ.) મળે છે. આ ચારે કૃતિઓ અનુસંધાનપૂર્વક રચાયેલી છે ને એ પ્રકારના ઉલ્લેખ પણ અંદર મળે છે. ૩ કે ૪ કડીનાં નાનકડાં પદો રૂપે રચાયેલ આ કવિતામાં સરળતા અને પ્રાસાદિકતા છે. તે ઉપરાંત એમાં ગુજરાતી લોકરૂઢિ ને લોકમાનસના આલેખન તરફ વધારે ઝોક રહ્યો છે. ‘ગૂજરાતી હાથપ્રતોની સંકલિત પાઠી’ દિવાળીબાઈની અન્ય ૨ કૃતિઓ ‘મહિના’ તથા બ્રહ્મજ્ઞાનનાં ૩ પદો ‘પ્રાચીન કાવ્યમાળા : ૬’ માં મુદ્રિત હોવાનું જણાવે છે જે વસ્તુતઃ ત્યાં મુદ્રિત નથી. એટલે આ માહિતીમાં કશીક સરતચૂક લાગે છે.

કૃતિ : પ્રાકમાળા : ૬.

સંદર્ભ : ૧. અભિનવ પ્રેમાનંદ અને કલાદીપ છોટાલાલ ન. ભટ્ટ, વિષ્ણુપ્રસાદ જાની, ઈ. ૧૯૭૮; ૨. ગુણપરચલિવાલ : ૪-‘વડોદરા રાજ્યની સ્ત્રીકવિઓ’, ઝાઝાભાઈ લ. પટેલ; ૩. ગુણ્યાદી. [ર. સો.]

દીપ/દીપો : દીપને નામે ‘પાર્શ્વજન-સ્તવન’ (લિ. સં. ૧૮મી સદી અનુ.) મળે છે તે ક્યા દીપ છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી. આ નામે પોપટને સંબોધીને રચાયેલી રાજનગરના સંઘની તપગચ્છના વિજયરત્નસૂરિને પધારવાની વિનંતીનો સંદેશો ધરાવતી લાલિત્ય ભરી ખાની અને લયની ૭ કડીની સગાય (મુ.) મળે છે તે એ આચાર્યના રાજ્યકાળ (ઈ. ૧૬૭૬-ઈ. ૧૭૧૭)ના કોઈ દીપ-જણાય છે પણ તે ક્યા છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી. દીપોને નામે ‘દશાર્ણમદ્ર-ચોઢાગિયું’ (લિ. સં. ૧૮મી સદી અનુ.) મળે છે તે દીપ-૧ છે કે કેમ તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

કૃતિ : ઐસમાલા : ૧.

સંદર્ભ : રાહસૂચી : ૧.

[ર. સો.]

દીપ(શ્લોક)-૧/દીપાજ [ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ગુજરાતી લોક-ગચ્છના જન સાધુ. ધનરાજની પરંપરામાં ધર્મસિદ્ધિશિષ્ય વર્ધમાનના શિષ્ય. ૧૨૨ જેટલા છાપાની ‘સુદર્શનશેઠ-રાસ/કવિત’ (મુ.), ૬૦૫

કડીની ‘ગુણકરંડગુણાવલી-ચોપાઈ’(ર. ઈ. ૧૭૦૧/સં. ૧૭૫૭, આસા સુદ ૧૦), ૪૬૩ કડીની ‘પુણ્યસેન-ચોપાઈ’ (ર. ઈ. ૧૭૨૦/સં. ૧૭૭૬, ભાદરવા સુદ ૧૦, ગુરુવાર), ‘પાંચમ-ચોપાઈ’ અને ‘વીરસ્વામી-રાસ’ એ કૃતિઓના કર્તા. કવિની કૃતિઓમાં રાજસ્થાની ભાષાની અસર દેખાય છે.

કૃતિ : * શીલરક્ષા : ૨ (સુદર્શન શેઠ રાસ), પ્ર. કુંવર મોતીલાલ રાંકા,-

સંદર્ભ : ૧ જોગૂકવિઓ : ૩(૨); ૨. જોહાપોરટા; ૩. મુપુગૂહ સૂચી; ૪. રાહસૂચી : ૧ [ર. સો.]

દીપચંદ [ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગચ્છની વેગડ શાખાના જન સાધુ. જનસાગરની પરંપરામાં ધર્મચંદના શિષ્ય. ‘સુરપ્રિય-ચોપાઈ’(ર. ઈ. ૧૭૨૫/સં. ૧૭૮૧, વૈશાખ સુદ ૩; સ્વલિખિત પ્રત લે. ઈ. ૧૭૨૯)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જોગૂકવિઓ : ૩ (૨).

[ર. સો.]

દીપરાજ : જુઓ દીપવિજય-૨

દીપવિજય : આ નામે ‘ચક્રેશ્વરીની ગરબી/સ્તવન’ (મુ.), ‘ઝંઝરિયા-મુનિ-સગાય’ વગેરે ઘણી કૃતિઓ મળે છે તેમાંથી મોટા ભાગની કૃતિઓ સમય વગેરે કારણને લીધે દીપવિજય-૨ની ગણી છે પરંતુ બધી જ કૃતિઓનું કર્તૃત્વ નક્કી કરવું મુશ્કેલ છે.

દીપવિજયને નામે ૨૨ કડીની ‘ચતુર્દશીતિથિ વિસષક દેવસૂરિ-નવમનિહનવગચ્છવર્ણન’ (લિ. સં. ૨૦મી સદી અનુ.) તથા કવિ દીપવિજયને નામે ‘જીવની ઉત્પત્તિના પંદરસો સિત્તેર સ્થાનનો વિવરો’ (લિ. સં. ૧૯મી સદી અનુ.) મળે છે તે પણ દીપવિજય-૨ની કૃતિઓ હોવાની સંભાવના છે.

કૃતિ : ૧. જોગૂપ્રકાશ : ૧; ૨. જોગૂસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂહસૂચી; ૨. હેજોજાસૂચિ : ૧. [ર. સો.]

દીપવિજય-૧/દીપિતવિજય [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જન સાધુ. વિજયદાનસૂરિની પરંપરામાં પંડિત માનવિજયના શિષ્ય. આ કવિએ રચેલો ૩ અંક (=૩ ખંડ) અને ૩૧ ઢાળનો દુહાદેશી બદ્ધ ‘મંગલકલશ-રાસ’ (ર. ઈ. ૧૬૯૩/સં. ૧૭૪૯, આસા સુદ ૧૫; મુ.) ઉપકથાઓને ગૂંથી લેતા એના કૌતુક રસિક વૃત્તાંત તથા પ્રાસાદિક અભિવ્યક્તિને કારણે આસ્વાદ્ય બને છે. આ ઉપરાંત કવિએ ‘કયવન્ના/કૃતપુણ્ય-રાસ’ (ર. ઈ. ૧૬૭૮/સં. ૧૭૩૫, આસા સુદ ૫, બુધવાર) રચેલ છે.

કૃતિ : મંગલકલશ કુમારનો રાસ, પ્ર. શા. ભીમસિદ્ધ માણક, ઈ. ૧૯૦૯.

સંદર્ભ : જોગૂકવિઓ : ૨, ૩(૨).

[ર. સો.]

દીપવિજય-૨ [ઈ. ૧૮મી સદી અંતભાગ-ઈ. ૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] તપગચ્છની આણંદસૂર-શાખાના જન સાધુ. પંડિત પ્રેમવિજય અને પંડિત રત્નવિજયના શિષ્ય. તેઓ ઉદ્દેપુરના રાણા ભીમસિદ્ધ પાસેથી ‘કવિરાજ’નું અને ગાયકવાડનરેશ પાસેથી ‘કવિબહાદુર’નું બિરુદ પામેલા. આ કવિએ નાની મોટી અનેક કૃતિઓ રચી છે તેમાંથી ૪ ઉલ્લાસ અને ૫૧ ઢાળનો ‘સોહમકુલરત્નપટ્ટાવલી-રાસ’ (ર. ઈ. ૧૮૨૧; મુ.) ઈતિહાસ દૃષ્ટિએ ખૂબ મહત્ત્વ ધરાવે છે. કેટલાક પ્રાચીન ગ્રંથોનો આધાર લઈને રચેલા આ રાસમાં વિવિધ ગચ્છ-

ભેદો ને જ્ઞાતિઓની ઉત્પત્તિની માહિતી, કેટલાક આચાર્યોના જીવન-પરિચયો અને કેટલાક મહત્વના ઐતિહાસિક પ્રસંગોના વર્ણન સાથે ૨૦૦૦ જેટલા આચાર્યોની પાટ પરંપરા આપવામાં આવી છે. કૃતિમાં કેટલેક સ્થાને ગદ્ય પણ પ્રયોજાયેલું છે. ચંદ્રરાજના ગુણ-વહીરાણી પરના અને ગુણાવલીના ચંદ્રરાજ પરના લેખ (પત્ર) રૂપે રચાયેલાં અનુક્રમે ૩૨ અને ૩૭ કડીઓનાં ૨ નાનાં કાવ્યો (મુ.)માં કવિએ ચંદ્રરાજની અદ્ભુતરસિક કથાનાં મહત્વનાં ઘટનાંબિદુઓને કુશળતાથી ગૂંથી લીધાં છે. તે ઉપરાંત એમાં ભાષાની સુચિરતા અને પ્રાસાદિકતા નોંધપાત્ર છે.

કવિને ઐતિહાસિક પ્રબંધોમાં વિશ્લેષ રસ છે તે તેમની અન્ય કૃતિઓ પણ બતાવે છે. તેમણે રાઠોડરાજ માનસિંહનું વર્ણન કરતો ‘સમુદ્રબંધસચિત્રઆશીર્વાદકાવ્ય-પ્રબંધ’ (ર. ઈ. ૧૮૨૧/સં. ૧૮૭૭, આસો સુદ ૧૦) તથા નગરશેઠ હેમાભાઈ વખતચંદનું વર્ણન કરતો બીજો ‘આશીર્વાદ-પ્રબંધ’ એમ ૨ પ્રબંધ રચ્યા છે. કવિએ ગુજરાતનાં કેટલાંક નગરો વિશે પણ ઐતિહાસિક વૃત્તાંત આપતી ગઝલો રચી છે. જેમ કે, હિંદીમાં ૬૦ કડીની ‘વડોદરાની ગઝલ’ (ર. ઈ. ૧૭૯૬/સં. ૧૮૫૨, માગશર સુદ ૧, શનિવાર; મુ.) તથા ૮૩ કડીની ‘સુરતકી ગઝલ’ (ર. ઈ. ૧૮૨૧/સં. ૧૮૭૭ માગશર-૨; મુ.) આ ઉપરાંત એમની ખંભાત, જંબુસર, ઉદેપુર, પાલનપુર અને સિનોર વિશેની ગઝલો નોંધાયેલી મળે છે, જેમાંથી કોઈ ગુજરાતીમાં પણ હોઈ શકે. કદાચ લાવણી પ્રકારના લય તથા રટીફ પ્રકારની પ્રાસયોજનાને કારણે ગઝલ તરીકે ઓળખાવાયેલી આ કૃતિઓમાં ફારસી પદાવલિનો વિનિયોગ પણ ધ્યાન ખેંચે છે. ૩ ઢાળના ‘કાવીતીર્થ’ સાસુ-વહુકારાપિતપ્રસાદે ઋષભ-ધર્મનાથ-સ્તવન’ (ર. ઈ. ૧૮૩૦; મુ.)માં કાવીતીર્થમાં સાસુવહુએ બંધાયેલાં નિત્યમંદિરોનું વર્ણન થયેલું છે.

૪ ઢાળની ‘ગોભદ્રશેઠની તથા શાલિભદ્રની સઝાય’ (ર. ઈ. ૧૮૩૫; મુ.) તથા ૬ ઢાળનું ‘સેહિણીતપનું સ્તવન’ (ર. ઈ. ૧૮૦૩/સં. ૧૮૫૮, ભાદરવા સુદ-; મુ.) કવિની અન્ય કથાત્મક રચનાઓ છે, જેમાં એમની પ્રાસાદિક કથાકથનની શક્તિ દેખાઈ આવે છે. ૮-૮ ઢાળોમાં રચાયેલી ૨ પૂજાઓ ‘અષ્ટાપદજીની પૂજા’ (ર. ઈ. ૧૮૩૬/સં. ૧૮૯૨, ફાગણ-; મુ.), ‘નંદીશ્વરદ્વીપ મહોત્સવ-પૂજા’ (ર. ઈ. ૧૮૩૩; મુ.) તથા ‘શોભમકુલકલ્પવૃક્ષા અથવા ગણધર દેવવંદન’ (ર. ઈ. ૧૮૨૬)માં પણ સાંપ્રદાયિક તત્ત્વજ્ઞાન ને આચારબોધ ઉપરાંત કેટલુંક ચરિત્રકથન સમાવી લેવાયું છે. કવિએ ‘અડસઠ આગમની અષ્ટપ્રકારી-પૂજા’ પણ રચેલી છે.

આ ઉપરાંત કવિએ અનેક સ્તવન, સઝાય, સ્તુતિ, ગીત, છંદ, આરતી, ગહૂલી વગેરે પ્રકારની કૃતિઓ (ઘણી મુ.) રચેલી છે. તેમાંથી ‘મહાવીર પંચકલ્યાણકના પાંચ વધાવા’ (મુ.) તથા ‘પાર્શ્વનાથના પાંચ વધાવા’ (ર. ઈ. ૧૮૨૩) ચરિત્રગાનની કૃતિઓ છે.

તીર્થો અને તીર્થકરો વિશેનાં સ્તવનોમાંથી ૮૦ કડીનું ‘ગોડી-પાર્શ્વનાથ-સ્તવન’, માતાના પુત્ર પ્રત્યેના લાડને વર્ણવતું ૧૭ કડીનું ‘મહાવીરસ્વામીનું હાલરડું’ (મુ.) તેમ જ પરમાત્માના અબોલાની વેદના વર્ણવી આત્મા-પરમાત્માનું એકચ સૂચવતું ‘અબોલાનું સ્તવન’ (મુ.) નોંધપાત્ર છે. ધનના મહિમાની વ્યાપકતા નિર્દેશતી ‘રૂપિયાની શોભા/રૂપિયાની ગહૂલી’ વિનોદકટાક્ષની કૃતિ તરીકે ધ્યાન

ખેંચે છે.

લઘુકૃતિઓમાં વીરવિજયગણિને મોકલવામાં આવેલ ૪ કોડીનો ‘આત્મચિત્તવૃત્તિ-પત્રિકા’ એ વિશિષ્ટ રચનાનો અને વિજય-લક્ષ્મીસૂરિ વિશેની સ્તુતિઓનો સમાવેશ થાય છે.

દીપવિજયના નામથી ઉદયરત્નના ‘સ્થૂલિભદ્રનવસ્સ’ (અંશતઃ મુ.) માં દુહા ઉમેરાયેલા મળે છે. તેમ જ ‘દીપરાજ’ને નામે ૧૫ કડીનું ‘સિદ્ધાયલ-સ્તવન/શનુંગપતી ગરબી’ (ર. ઈ. ૧૮૨૧/સં. ૧૮૭૭ માગશર-૧૩; મુ.) મળે છે તે આ કવિની જ રચનાઓ હોવાનો સંભવ છે.

કવિની ગદ્યકૃતિઓમાં ૩૦૦ ગ્રંથાગ્રની ‘મહાનિશીથસૂત્રના બોલ’ (ર. ઈ. ૧૮૩૪; મુ.) તથા હુંદિયાના ૯ બોલ તેમ જ તેસપંથ વિશેની ચર્ચાને સમાવતી ‘ચર્ચાબોલવિચાર’ (ર. ઈ. ૧૮૨૦) એ કૃતિઓનો સમાવેશ થાય છે. ‘આધ્યાત્મિક ચર્ચા’ નામે એક કૃતિ નોંધાયેલી જેવા મળે છે તે ‘ચર્ચાબોલવિચાર’ હોવા સંભવ છે. આ ઉપરાંત આ કવિનો ‘પર્વતિથિ અંગે પત્ર’ (ર. ઈ. ૧૮૧૫/સં. ૧૮૭૧, આસો સુદ ૧) પણ નોંધાયેલો મળે છે.

હિન્દી ભાષામાં આગળ નિર્દિષ્ટ ગઝલો ઉપરાંત ૬૫ કડીની ‘કેસરિયાજીની લાવણી/ઋષભદેવની લાવણી’ (ર. ઈ. ૧૮૧૯/સં. ૧૮૭૫, ફાગણ સુદ ૧૩, મંગળવાર; મુ.), ૩૩ કડીનું ‘કેસરિયાજી-તીર્થ-સ્તવન’ (ર. ઈ. ૧૮૨૮/સં. ૧૮૮૫, ફાગણ-૧૩, મંગળવાર; મુ.) તથા ૨ કવિત (મુ.) આ કવિએ રચેલ મળે છે. કવિની હિન્દી કૃતિઓ ચારણી છંદો અને ફારસીપ્રચુર ભાષાછટાનો કવિનો કુશળતા બતાવે છે. હિંદીમાં ‘પ્રશ્નોત્તરસમુચ્ચય’ એ ગદ્યકૃતિ (ર. ઈ. ૧૮૩૦) કવિએ રચેલ છે. કવિને નામે નોંધાયેલ ‘મૂર્તિપૂજા પ્રશ્નોત્તર’ કદાચ આ જ કૃતિ હોય.

કૃતિ : ૧. આસસંગ્રહ; ૨. કુમારપાલ પ્રતિબોધ (નર્મન), સં. લુડવિગ આલ્સડોર્ફ, ઈ. ૧૮૨૮-સ્થૂલિભદ્રના દુહા; ૩. ગહૂલી સંગ્રહનામા ગ્રંથ : ૧, પ્ર. ભૌમસિંહ માણુક, ઈ. ૧૮૦૧; ૪. ચૈસ્તસંગ્રહ : ૨; ૫. નિભપ્રકાશ; ૬. નિસ્તકાસંદોહ : ૨; ૭. જૈકાપ્રકાશ : ૧; ૮. જૈગૂસારત્નો : ૨ (નસં.); ૯. જૈન સ્વાધ્યાય મંગળમાલા : ૨, સં. મુનિકા શામજી, ઈ. ૧૮૬૨; ૧૦. જૈપ્રપુસ્તક : ૧; ૧૧. જૈસંગ્રહ; ૧૨. જૈસમાલા (શા.) : ૨; ૧૩. પસમુચ્ચય : ૨ (નસં.); ૧૪. પ્રાચીન સ્તવનાદિ સંગ્રહ, સં. તિલક વિજયજી, સં. ૧૯૮૩; ૧૫. પ્રાતીસંગ્રહ : ૧; ૧૬. માણિભદ્રદિકોના છંદોનો પુસ્તક : ૧, મુ. નિર્ણયસાગર પ્રેસ, સં. ૧૯૪૮; ૧૭. વિવિધ પૂજા સંગ્રહ : ૧ થી ૧૧, પ્ર. જસવંત-લાલ ગી. શાહ-; ૧૮. વિસ્નાપૂજા સંગ્રહ; ૧૯. જૈનયુગ, ક્રમતક-માગશર ૧૯૮૫-‘દીપવિજયકૃત સુરતની ગઝલ’ તથા ૨ કવિત, સં. મોહનલાલ દ. દેશાઈ (નસં.); ૨૦. જૈન સત્યપ્રકાશ, જન્યુ.-ફેબ્રુ. ૧૯૪૮-‘કવિશ્રી દીપવિજય વિરચિત શ્રીકેસરિયાજી તીર્થસ્તવન’, સં. પ્રેમવિજયજી; ૨૧. એજન, સપ્ટે. ૧૯૪૮-‘કવિવર દીપવિજયજી વિરચિત શ્રી કેસરિયા તીર્થની એક અપ્રસિદ્ધ લાવણી’, અભયસાગરજી; ૨૨. જૈન સાહિત્ય સંશોધક, ફાગણ ૧૯૮૪-‘કવિ દીપવિજયજી લિખિત મહાનિશીથ સૂત્ર-પરિચય’, સં. નિત્યવિજયજી (નસં.); ૨૩. ફાત્રેમાસિક, ઓક્ટો. -ડિસે. ૧૯૩૬-‘દીપવિજયજીનાં બે કાવ્યો’ સં. બેચરદાસ જી. દોશી; ૨૪. સાહિત્ય, ફેબ્રુ. ૧૯૩૨-‘વડોદરાની ગઝલ.’

સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈતિહાસ; □ ૨. આલિસ્ટઓઈઃ ૨; ૩. જૈગૂકવિઓ : ૩ (૧,૨); ડ. જૈહાપ્રોસ્ટા; પ. ફાહનામાવલિ : ૨; ઢ. મુપુગૂહસૂચી; ૭. લોહસૂચી; ૮. હેજૈશાસૂચિ : ૧. [ર. સો.]

દીપવિન્ય-૩ [ઈ. ૧૮૨૨ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. કૃષ્ણવિન્યના શિષ્ય. 'જિનસ્તવન-ચોવીસી' (લે. ઈ. ૧૮૨૨) તથા 'સામાયક-બન્નીસદોપ-સગ્રાપ' ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [ર. સો.]

દીપવિન્ય-૪ [ ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિન્યસેનસૂરિની પરંપરામાં પંડિત પદ્મવિન્યના શિષ્ય. સંભવતઃ વિન્યસેનસૂરિના આચાર્યકાળ (ઈ. ૧૫૭૨થી ઈ. ૧૬૧૫)માં રચાયેલ ૧૨ કડીના 'પર્યુષણપર્વ - ચૈત્યવંદન' (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ચૈત્યવંદનસંગ્રહ : ૧,૩. [ર. સો.]

દીપવિન્યશિષ્ય [ ] : જૈન સાધુ. ૮ કડીની 'ગોડીપાર્શ્વનાથ-સ્તવન' (લે. સં. ૨૦મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [કી. જો.]

દીપવિમળ/વિમળદીપ [ ] જૈન સાધુ. નેમિનાથ આવે છે તે વરદત્તકુમાર આદિ એમની દેશના સાંભળી દીક્ષા લે છે ત્યાં ક્યાવસ્તુવાળી ૭ કડીની 'નેમિનાથ-સગ્રાપ/વરદત્તકુમારની સગ્રાપ' (મુ.)ના કર્તા. ઘણા મુદ્રિત પાઠમાં આ કૃતિના કર્તાનું નામ 'વિમળદીપ' પણ મળે છે.

કૃતિ : ૧. જૈન સ્વાધ્યાય મંગળમાલા : ૧, સં. મુનિકાશી શામલ, ઈ. ૧૯૬૨; ૨. જૈસસંગ્રહ (જૈ); ૩. જૈસસંગ્રહ (ન.); ડ. સગ્રાપ માલા : ૧-૨ (જા.).

સંદર્ભ : ગુજૂકલકીકત. [ર. સો.]

દીપસોભાગ્ય-૧ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. રાજસાગરસૂરિની પરંપરામાં માણિક્ય-સૌભાગ્યશિષ્ય ચતુર-સૌભાગ્યના શિષ્ય. ૩૧ ઢાળ અને ૬૦૭ કડીની 'ચિત્રસેનપદ્માવતી ચોપાઈ' (ર. ઈ. ૧૬૮૩/સં. ૧૭૩૯, ભાદરવા ૧૬ ૯, મંગળવાર/શુક્રવાર) તથા પરંપરાગત આલંકારોનો થોડોક વિનિયોગ બતાવતી, ઈ. ૧૬૯૩માં અવસાન પામેલા વૃદ્ધિસાગરસૂરિનું ચરિત્રગાન કરતી, ૧૦ ઢાળની 'વૃદ્ધિસાગરસૂરિનિર્વાણ-રાસ' (મુ.) એ કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : ઐસસંગ્રહ : ૩ (નસં.).

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૨, ૩(૨). [ર. સો.]

દીપા [ઈ. ૧૪૯૨માં હયાત] : કડવાગચ્છના સંવરી શ્રાવક. શા. કડવાના શિષ્ય. સંવરી દીક્ષા ઈ. ૧૪૯૨માં. એમણે તે સમયે રચેલ છંદ તથા 'બારવ્રત-ચોપાઈ' મળે છે.

સંદર્ભ : કડુઆમતીગચ્છ પટ્ટાવલી સંગ્રહ, સં. અંબાલાલ પ્રે. શાહ, ઈ. ૧૯૭૯. [કી. જો.]

દીપાજી : જુઓ દીપ (શ્રદ્ધિ)-૧.

દીપો : જુઓ દીપ.

દિપ્તિવિન્ય : જુઓ દીપવિન્ય-૧.

૧૭૬ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

દુર્ગદાસ : આ નામે ૨૨ કડીનું 'ત્રિષષ્ટિશલાકા-સ્તવન' (લે. ઈ. ૧૮મી સદી અનુ.) મળે છે તે કયા દુર્ગદાસ/દુર્ગદાસ છે તે નક્કી થઈ શકે તેમ નથી.

સંદર્ભ : કેટલોગગુરા. [કી. જો.]

દુર્ગદાસ (ગણિ)-૧/દુર્ગદાસ [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : ઉત્તરાધ ગચ્છના જૈન સાધુ. સરવરશિષ્ય અર્જુનમુનિના શિષ્ય. 'શાલિભદ્ર-ચોપાઈ' (ર. ઈ. ૧૫૭૮) અને ૬૩ કડીની 'ગંધકુમારસૂરિ-ચોપાઈ' (ર. ઈ. ૧૫૭૯/સં. ૧૬૩૫, ભાદરવા ૧૬ ૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૩ (૧); ૨. મુપુગૂહસૂચી. [કી. જો.]

દુર્ગદાસ-૨ [ઈ. ૧૭૩૭માં હયાત] : ખરતરગચ્છની આચાર્યશાખાના જૈન સાધુ. જિનચંદ્રસૂરિની પરંપરામાં વિનયાણંદના શિષ્ય. 'જંબૂ-સ્વામી-ચોઢાણિયું' (ર. ઈ. ૧૭૩૭/સં. ૧૭૯૩, શ્રાવણ સુદ ૭, સોમવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૩(૨); ૨. જૈહાપ્રોસ્ટા. [કી. જો.]

દુર્ગદાસ-૧ [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : જુઓ દુર્ગદાસ-૧.

દુર્ગદાસ-૨ [ઈ. ૧૭૯૦ સુધીમાં] : એમની ૪૫ કડીની 'ચંદ્રાવલીનો ગરબો' (મુ.) એ કૃતિમાં કૃષ્ણનું રસિકચાતુર્ય વર્ણવાયું છે. ચંદ્રાવલીને રસ્તે મળતાં એને રોકવામાં અને પોતાને ઘેર બોલાવવામાં નિષ્ફળ ગયેલા કૃષ્ણ એકાદશીના જગરણને બહાને ચંદ્રાવલીની સખી રાઈને વેશે એને ત્યાં જાય છે અને રાત ગાળે છે. કૃતિમાં કૃષ્ણને મુખે ઘયેલું ચંદ્રાવલીનું વિસ્તૃત આલંકારિક સૌંદર્યવર્ણન તથા કૃષ્ણ ચંદ્રાવલીનો શું ગારવિહાર ધ્યાન ખેંચે છે.

દુર્ગદાસને નામે ૫ પદની 'લંપટ હરિયો' (લે. ઈ. ૧૭૯૦ એ કૃતિ નોંધાયેલી) મળે છે તે 'ચંદ્રાવલીનો ગરબો' જ હોવાનું કંહવાયેલું છે પરંતુ બંને કૃતિનાં બંધારણ જુદાં હોઈ એ શક્ય લાગતું નથી. કૃતિ : બૃકદોહન : ૬.

સંદર્ભ : ૧. ગૂહાયાદી; ૨. ફોહનામાવલિ. [કી. જો.]

દુર્ગો [ ] : 'ટેન્દો રજપૂત' ના વેશમાં આ કવિનો ૧ છંધો (મુ.) મળે છે.

કૃતિ : ભવાની ભવાઈપ્રકાશ, પ્ર. હરમણિશંકર ધ. મુનશી [ન. વો.]

દુર્લભ/દુર્લભદાસ : આ નામોથી હિદી તેમ જ ગુજરાતી પદો (કેટલાંક મુ.) મળે છે તે કયા દુર્લભ કે દુર્લભદાસ છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી. મુદ્રિત ગુજરાતી કૃતિઓ તેની ભાષાભિવ્યક્તિને કારણે અર્વાચીન હોય એવી શંકા થાય છે.

કૃતિ : ૧. પ્રાકાસુધા : ૧; ૨. ભજનસાગર : ૧; ૩. સોસંવાણી.

સંદર્ભ : ગૂહાયાદી. [કી. જો.]

દુર્લભ-૧ [અવ. ઈ. ૧૭૩૭] : પુષ્ટિમાર્ગી વૈષ્ણવ સંતકવિ. વાંસવાડા (રાજસ્થાન)માં સ્થાયી થયેલા આ કવિ પોતાનું નાગર તરીકે ઓળખાવે છે એ ઈ. ૧૬૯૭ (સં. ૧૭૫૩, કારતક ૧૬ ૩, રવિવાર/સોમવાર) માં જૂનાગઢમાં વડનગરા નાગર બ્રાહ્મણ કુટુંબમાં જન્મ્યા હોવાનું, હરિનંદ પંડ્યા તથા હીરા એમનાં પિતા-માતા

દીપવિન્ય-૩ : દુર્લભ-૧

હોવાનું તથા કક્કીના મહેણાથી એમણે ૧૨ વર્ષની વયે ગુહન્યાગ કર્યો હોવાનું નોંધાયું છે પરંતુ આ માહિતી કેટલી પ્રમાણભૂત છે તે પ્રશ્ન છે. એમણે ઈ. ૧૭૨૧માં રચેલાં 'ભીલુડાનાં પદ' એ પૂર્વે એ વાગડ પ્રદેશના એ ગામમાં આવ્યા હોવાનું બતાવે છે. આ પ્રસંગ પછી તરત એ વાંસવાડા ગયા અને ત્યાં જ પોતાનો શેષ જીવનકાળ વ્યતીત કર્યો.

દુર્લભની ઘણીખરી કૃતિઓ મુદ્રિત મળે છે. તેમાંથી 'ભીલુડાનાં પદ'ને નામે ઓળખાતો ૧૨ પદોનો ગુચ્છ (૨. ઈ. ૧૭૨૧/સં ૧૭૭૭, શ્રાવણ સુદ ૧૫, ગુરુવાર) એમાં વર્ણવાયેલા એમના જીવન પ્રસંગને કારણે ધ્યાન ખેંચે છે. ભીલુડાના રામજીમંદિરે દર્શન કરવા ગયેલા દુર્લભની પરીક્ષા કરવા નાગરોએ મંદિરને તાળું મારી દીધું ને દુર્લભે એ તાળું ખોલવા ભગવાનને પ્રાર્થના રૂપે આ ૧૨ પદો ગાયાં. નરસિંહના હારપ્રસંગનાં પદોની યાદ આપતાં આ પદોમાં કવિ નરસિંહની જેમ ભગવાન પ્રત્યે મર્મવચનો કહી આત્મીયતાનો સંબંધ પ્રગટ કરે છે. આશરે ૨૭૦ કડીની 'અનુભવ-ગીતા'માં એમણે ભાગવતનો ઉદ્ભવ-સંદેશનો પ્રસંગ આવેખ્યો છે ને એમાં ગોપીઓના મનોભાવો-દેન્ય, અસહાયતા, રીસ, રોષ, વિહ્વળતા આદિ વિસ્તારથી વર્ણવ્યા છે. કડવા-પ્રકારનાં ૩૭ પદોમાં રચાયેલ 'સુદામા-ચરિત્ર' આ પ્રસંગનિમિત્તે જ્ઞાનવિચાર અને ભક્તિવિચારને વિશેષ ઉઠાવ આપતી કૃતિ તરીકે નોંધપાત્ર છે. 'વેણુ-ગીત', 'ન્યુગલ-ગીત', 'વ્રેહ-ગીત', 'બાલ-ગીત', 'ગોપી-ગીત', 'સસનો છંદ' અને 'સસ' એવા વિભાગોમાં વહેંચાયેલો 'મોટો સસ' દુર્લભની લાક્ષણિક કૃતિ છે. દરેક પ્રસંગ એમાં વિસ્તારથી નિરૂપાયો છે તે ઉપરાંત 'બાલ-ગીત'માં ગોપીઓ પોતાને કૃષ્ણ રૂપે કલ્પી એની વિવિધ લીલાઓ જાણે પોતે કરતી હોય એવું વર્ણવે છે. આ પૂર્વે ઉલ્લેખાયેલાં કવ્યોમાં એકંદરે સીધી સાદી ભાષાનો વિનિયોગ કરનાર કવિ અહીં સંસ્કૃત પદાવલિની સહાયથી અભિવ્યક્તિનાં લાલિત્ય, પ્રીતિ અને શિષ્ટતા સિદ્ધ કરે છે. કવ્યમાં વર્ણનાત્મક અંશ મોટો છે ને એના શૃંગારમાં એક પ્રકારની મર્યાદાશીલતા વરતાય છે. આ પ્રકારની બીજી લાંબી કૃતિ 'સસ-પંચાધ્યાયી' માં ભાગવતના શ્લોકો ઉદ્ધૃત કરતા જઈ જાણે કે એનો વિસ્તાર કરવામાં આવ્યો છે. આ સિવાય સસનું વર્ણન કરતી ૨ ગરબીઓ અને 'સસનો સમો' નામનું ૧ પદ પણ આ કવિનાં મળે છે.

દુર્લભે ૨ મહિના રચ્યા છે-એક ફાગણથી શરૂ થતા અને બીજા અસાડથી શરૂ થતા. બંનેમાં કૃષ્ણના દર્શન-મિલનનો ગોપીનો આનંદાનુભવ વર્ણવાયો છે. ફાગણના મહિના વિશેષે વર્ણનાત્મક ને તેથી વિસ્તૃત છે, ત્યારે અસાડના મહિના વિશેષ ભાવાત્મક છે.

અન્ય દીર્ઘ કૃતિઓમાં ૭૪ કડીનું 'મોટું કીર્તન ધામનું' પુષ્ટિ માર્ગસંમત શુદ્ધાદ્રૈત વેદાંતના મુક્તિવિચારને આવેખે છે ને પારિ-ભાષિક અભિવ્યક્તિને કારણે થોડું કૂટ પણ બન્યું છે. ૪૮ કડીનું 'સદ્ગુરુનું કીર્તન' ઉપદેશાત્મક છે તો ૮૦ કડીનું 'આરોગણાનું કીર્તન' થાળ-પ્રકારની રચના છે. ૩૪ કડીની 'દુર્લભની વિનંતી' દુર્લભે 'વિલાસી' (કૃષ્ણ)ને પોતાને આઘ ભુવનમાં લેવા માટે દાસીભાવે કરેલી વિનંતિ આવેખે છે, પરંતુ આ વિનંતિ વિશાખા વગેરે વનિતાઓ મારફત થઈ હોવાથી એ વનિતાઓને વિલાસીના સંવાદ રૂપે બહુધા ચાલે છે.

દુર્લભ-૨ : દુર્લભચમ

પુ. સા.-૨૩

દુર્લભનાં મુદ્રિત પદોનો સંચય ૩૨૯ જેટલી સંખ્યા બતાવે છે, જેમાંનાં કેટલાંક હિંદીમાં પણ છે. એમાં શૃંગારનાં, દાણનાં, ફાગણનાં, વાંસલ્યનાં પદો મોટી સંખ્યામાં છે, જે કૃષ્ણવિષયક પદકવિતાનું અનુસંધાન પ્રગટ કરે છે. આ અને અન્ય પદોમાં નરસિંહનો પ્રભાવ પણ વરતાય છે. એમાં સંયોગશૃંગારનું આવેખન અવશ્ય આવે છે તેમ છતાં એનું થેરું ચિત્રણ કવિએ કર્યું નથી ને શૃંગાર'ભક્તિ'ના તત્વને એમણે સતત નિરૂપિત કર્યું છે. એમના શૃંગારલેખનને જ્ઞાનદૃષ્ટિનો પાસ પણ લાગ્યો છે. કવિનાં અન્ય પદોમાં નામમહિમાનાં, ગુરુમહિમાનાં, વિનયનાં, જ્ઞાનનાં વગેરે પદોનો સમાવેશ થાય છે. હિંદીમાં રચેલાં કવિનાં થોડાં કવિત પણ મળે છે.

આ મુદ્રિત કૃતિઓ ઉપરાંત દુર્લભનાં, સુષ્ટિઉત્પત્તિના શુદ્ધાદ્રૈતવિચારને આવેખનું 'આપવિલાસની વિધિ', 'કૃષ્ણપ્રિયાને પ્રાર્થના' તથા ભટકતા ચિત્તને શિખામણ આપતું લાંબું પદ-એ કવ્યો નોંધાયેલાં છે. એમણે સંસ્કૃતમાં સ્તોત્ર રચ્યાંની માહિતી પણ મળે છે.

દુર્લભની જ્ઞાનયુક્ત ભક્તિની કવિતામાં પ્રસંગે ઉપમાદિ અલંકારો ને સાંકળીબંધ જેવાં રચનાચાતુર્ય જેવા મળે છે. એમની ભાષામાં બધે સઘનતા કે સફાઈ નથી પણ કેટલીક વિલક્ષણ અભિવ્યક્તિ તરાહો છે. એમની કૃતિઓ રાગના નિર્દેશ સાથે મળે છે એ એમની સંગીતની જાણકારી બતાવે છે.

કૃતિ : દુર્લભ-જીવન અને કવન, સં. શંકરલાલ ત્રિવેદી, -(મસં.)
[શા.ત્ર.]

દુર્લભ-૨ [ ] : અવટકે ભટ્ટ. કોઈકની ગદ્યનોંધ સાથે મળતા 'કપૂરચંદ-શેઠનો સસડો'ના કર્તા. સસડો ૨ ભાગમાં વહેંચાયેલો છે. એના પહેલા ભાગમાં કપૂરચંદશેઠનો વૈભવ, શત્રુજ્ય જત્રા જવા માટે કાઢેલા સંઘનો ઠાકમાઠ, શેઠની હાકેમી તથા પાનાચંદના લગ્નની શોભા વર્ણવી છે ત્યારે બીજા ભાગમાં શેઠને અગ્નિદાહ કર્યાનું વર્ણન છે.

સંદર્ભ : ફાહનામાવલિ : ૧. [કી.જે.]

દુર્લભ-૩ [ ] : જૈન. ૨૦ કડીના '(ઉરપાડનગર મંડન) શાંતિનાથપ્રતિષ્ઠાવર્ણન સ્તવન' (લિ. સં. ૧૮મી સદી અનુ.) ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુખ્યુહસૂચી. [કી.જે.]

દુર્લભદાસ : જુઓ દુર્લભ.

દુર્લભદાસ-૧ [સં. ૧૮મી સદી] : પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ કવિ.
સંદર્ભ : પુગુસાહિત્યકારો. [કી.જે.]

દુર્લભચમ [ઈ. ૧૭૪૧ આસપાસ] : સુરતના વતની. નાનાસુત. સુરતના નાગર કુટુંબની સ્ત્રી શિવબાઈ ઈ. ૧૭૪૧/સં. ૧૭૯૭, ભાદરવા વદ ૧૨, શુક્રવારના રોજ સતી થાય છે તે પ્રસંગના વર્ણન દ્વારા સતી થવાના રિવાજનું ચિત્ર રજૂ કરતા, એ જ અસ્સામાં રચાયેલા જણાતા ૭૮ કડીના 'સતીમાનો ગરબો' (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. ગુજરાતી લોકસાહિત્યમાળા : ૫, સં. મંજુલાલ ૨. મજમુદાર વગેરે, ઈ. ૧૯૬૬ (મસં.); ૨. ભવાઈ સંગ્રહ, મહીપતરામ

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૧૭૭

રૂપરામ, ઈ. ૧૮૯૪ (ચોથી આ.).

સંદર્ભ : ક્ષણનામાવલિ : ૨

[કી.જે.]

‘દેગમ પદમણીનો વેશ’ : ‘રાજ દેગમનો વેશ’ને નામે પણ ઓળખાવાયેલા આ વેશ (મુ.)ના ૧ પાઠમાં આરંભમાં “કવિ ગદ કહે સુણો ઠકરો રે, સ્વાંગ તો રાજ દેગમનો લહુ” એવી પ્રસ્તુત વેશની પ્રશસ્તિ કરતી ઉક્તિ મળે છે તેને કવિ ગદના ઉદ્ધૃત સુભાષિત વચન તરીકે ૧૪ લેવી કે એ વેશનું કર્તૃત્વ કવિ ગદનું છે એમ સૂચવનારી લેખવી તે વિચારણીય છે.

વેશનો મુખ્ય કથાદોર આ પ્રમાણે છે : રાજ દેગમ શિકારે નીકળે છે, પદમણી સમી ભીલસુંદરીને જોઈ એના પ્રેમમાં પડે છે તે બુદ્ધ લડી એને જીતે છે. આ કથાદોરને આધારે વેશમાં બીલું ઘણું ભરત થયું છે તે એમાં વેશનો જુદો ૧૪ મર્મ ઊપસતો જણાય છે.

વેશના આરંભમાં ચંપા-માળીની કથા મોટેભાગે એને મુખે કહેવાય છે. દેગમે કુંવર-અવસ્થામાં નિશાળે સાથે ભણતા ચંપા-માળીને વચન આપેલું કે પોતે રાજ થશે ત્યારે ચંપાને પ્રધાન બનાવશે. પણ દેગમ પછીથી પોતાનું વચન વીસરી ગયો એટલે ચંપાએ સોદાગરને વેશે ઘોડાઓ લાવી રાજનું ધ્યાન ખેંચ્યું અને રાજએ એને પ્રધાન બનાવ્યો.

આ પછી રાજ અને ચંપો શિકારે નીકળે છે એ મુખ્ય પ્રસંગ આવે છે. એમાં ૩ ઘટકો છે : ૧. રાજનો ચંપા સાથેનો સંવાદ : ચંપો પદમણીને જુદો છે ને એને હુંગરે બેઠેલી કોયલડી તરીકે ઓળખાવે છે, પણ પછી રાજના શબ્દોને વિકૃત કરી, એને વાચ્યાર્થમાં લઈ લાસ્યની સામગ્રી પૂરી પાડે છે. આ સંવાદમાં પશ્ચિની નારીનાં લક્ષણો વર્ણવાય છે ને વેશના કોઈ પાઠમાં એનું સૌંદર્યવર્ણન પણ થાય છે. ૨. રાજ અને ચંપાનો પદમણી સાથેનો સંવાદ : આમાં રાજની સૂચના અનુસાર ચંપો પદમણીને લલચાવવા વસો, ભોજન આદિ વૈભવની લાલચ આપે છે, પરંતુ “મારે વાલમ એક” કહતી પદમણી પોતાની વનજીવન પ્રત્યેની પ્રીતિ પ્રગટ કરે છે. પદમને આશ્રય લેતા આ સંવાદમાં લોકભોગ્ય આકર્ષકતા આવી છે. ૩. દોડિયા રજપૂતોનો ચંપા સાથેનો તેમ જ મીર સાથેનો સંવાદ : બુદ્ધ લડવા માટે દોડિયા રજપૂતોને બોલાવવામાં આવે છે. તેમનો આ સંવાદ રજપૂતી વીરવના, ગૌરવના ને ઉદારતાના થયેલા હાસનું વિરંજનાયુક્ત આવેખન કરે છે અને આખા વેશમાં સાંથી વધુ રસપ્રદ અંશ બની રહે છે. રજપૂતોનાં નામ-નખોદજી, ટૂંટાજી, સુરદાસજી-એમની અવદશાનાં સૂચક છે. આ રજપૂતો સૌ પ્રથમ અફીણ, તમાકુ ને રોટલા માગે છે, ગામને ૧૨ ભાગોળ હોય એમ ઈચ્છે છે જેથી સહેલાઈથી નાસી જઈ શકાય, બુદ્ધમાં પોતે કદાચ મરે તેથી તેનું બારમું રાજ પાસે અગાઉથી માગે છે, લડવા માટે બધી ઋતુ સામે કંઈ ને કંઈ વાંધો કહે છે ને મીર ગાય છે એને સરપાવ આપવાને બદલે પોતાના રોટલાનાં સાંસાનાં ગાણાં ગાય છે.

વેશના અંત ભાગમાં બુદ્ધ થવાનો ઉલ્લેખ આવે છે. દોડિયા રજપૂતો તો વગર લડયેપડે છે ને રાજ જતે બુદ્ધે ચડીને પદમણીને જીતી લાવે છે.

૧૭૮ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

કૃતિ : ૧. ભવાઈસંગ્રહ, સં. મહીપતરામ રૂપરામ, * ઈ. ૧૮૬૬, ઈ. ૧૮૯૪ (ચોથી આ.); ૨. ભવાની ભવાઈ પ્રકાશ, સં. હરમણિશંકર ધ. મુનશી,—

સંદર્ભ : ૧. ભવાઈ (અં.), સુધા. ગાર. દેસાઈ, ઈ. ૧૯૭૨; ૨. ભવાઈના વેશની વાર્તાઓ, ભરતરામ ભા. મહેતા, ઈ. ૧૯૬૪. [ક.જા.]

દેદ [ઈ. ૧૯૪૫ સુધીમાં] : મહાભારતના કથાનકને વર્ણવતી ૧૪૬ કડીની કડવાબદ્ધ ‘કબોશ-પર્લ’ (લે. ઈ. ૧૯૪૫) તથા ‘અભિમન્યુનું ઓઝણું/ઉત્તરાનું ઊઝણું’ ના કર્તા. બીજી કૃતિ ઈ. ૧૫૯૪ આસપાસ રવાઈ હોવાનું મનાયું છે.

સંદર્ભ : ૧. કવિ પ્રેમાનંદ કૃત અભિમન્યુ-આખ્યાન, સં. ચિમન લાલ શિ. ત્રિવેદી, રતિલાલ સાં. નાયક, ઈ. ૧૯૬૭ (બીજી આ.); ૨. જ્યોત્સવિઓ : ૩(૨); ૩. મુપુગૂલસૂચી. [કી.જે.]

દેદો [ઈ. ૧૭૪૬ સુધીમાં] : ૨૬ કડીના ‘ભાંગી-છંદ’ (લે. ઈ. ૧૭૪૬)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂલસૂચી

[કી.જે.]

દેપાલ/દેપો [ઈ. ૧૫મી સદી] : જન શ્રાવક. એમના ‘આર્દ્રકુમાર-વિવાલલો’ની હસ્તપ્રત લે. ઈ. ૧૪૩૭ ની નોંધાયેલી છે તેમ જ ઈ. ૧૪૭૮નું રચનાવર્ષ બતાવતી કૃતિ મળે છે તેથી કવિનો સમય ઈ. ૧૫ મી સદીના મોટા ભાગમાં વિસ્તરેલો ગણાય.

દિલ્હીના દરબારમાં માનવંતું સ્થાન પ્રાપ્ત કરનાર દેસલહરા સમરા અને સારંગ એ શ્રેણીઓના આશ્રિત અને દિલ્હીથી ગુજરાતમાં યાત્રાર્થે આવી ક્રોચરવ્યવહારીનાં જીવદયાનાં કાવ્યોને બિરદાવનાર, જ્ઞાતિનો ભોજક અને અવટકે ઠાકુર જણાતા દેપાલ નામના કવિની માહિતી મળે છે, પરંતુ આમાંના કેટલાક ઉલ્લેખો એ કવિ ઈ. ૧૪મી સદીમાં થયા હોવાનું બતાવે છે, જ્યારે પ્રાપ્ત કૃતિઓ દેપાલ ઈ. ૧૫મી સદીમાં થયા હોવાનું બતાવે છે. આથી આ કૃતિઓના કર્તા દેપાલ સમરા અને સારંગના નહીં પણ તેમના વંશજોના આશ્રિત હોવા જોઈએ એવો તર્ક પણ થયો છે. દેપાલ એકથી વધુ હોય એવો સંભવ પણ નકારી ન શકાય. જે કે પ્રાપ્ત કૃતિઓ કોઈ એક જ કવિની હોવાની શક્યતા વધારે દેખાય છે. એ નોંધપાત્ર છે કે કવિની ભાષામાં દિલ્હીની ભાષાની અસર દેખાતી નથી પરંતુ તેમની કૃતિઓમાં મરાઠી ભાષાની પંક્તિઓ જોવા મળે છે.

આ યાચક કવિએ કેટલાક પરાકમાં પુરુષોની પ્રશસ્તિનાં કાવ્યો રચ્યાં છે. ‘સમરા-સારંગનો કડખો/સસ’ (મુ.)માં એ ભાઈઓએ ઈ. ૧૩૧૫માં કરેલી શત્રુંજય તથા ગિરનારની યાત્રાઓ અને તેમના ધર્મકાર્યનું વર્ણન છે. એક સ્થાને “શંકરદાસ કહે” એવી નામદાપન અંતર્ગત કરતા આ કાવ્યમાં કવિના જાણાવ્યા મુજબ માંગરોળના ચારણો પાસેથી સાંભળેલા કવિતોનો પણ ઉપયોગ થયેલો જણાય છે. વસ્તુ, ઠવાણિ, લઢે, લઢણાં એવા વિભાગો ધરાવતા આશરે ૩૭ કડીના ‘ભોમશાહ-સસ’ (મુ.)માં ઈ. ૧૪૨૮માં થયેલા અને દુકાળ વખતે લોકોને મદદ કરનાર તથા મુસ્લિમોનાં આક્રમણો વખતે તીર્થો તથા સ્ત્રીઓની ધન આપી રક્ષા કરનાર પાટણના ભીમશાહનું યશોગાન છે. ૧૮ કડીની ‘વિકમસી ભાવસાર-ચોપાઈ’ (મુ.)માં ભોજઈના મહેણાથી શત્રુંજયને પોતાના જનને જેખમે

‘દેગમ પદમણીનો વેશ’ : દેપાલ/દેપો

વાધના ભયમાંથી મુક્ત કરનાર વિક્રમસીના વીરવ્યને બિરદાવવામાં આવ્યું છે. આ બધાં કાવ્યોમાં છંદને બાનીમાં ચારણી છટા જોઈ શકાય છે. કવિએ ક્રોચર-વ્યવહારીનાં જીવદયાનાં કાર્યોનો ગુણાનુવાદ કરતાં તથા ખંભાતના સાતજણી વિશેનાં કાવ્યો રચ્યાં હોવાના ઉલ્લેખો મળે છે.

કવિની રાસાત્મક કૃતિઓમાં શ્રોણિક અને અભયકુમારના બુદ્ધિ ચાતુર્યની કથા પ્રાસાદિક રીતે કહેતી ને કવચિત વર્ણન, સુભાષિત વગેરેમાં કવિની શક્તિ પ્રગટ કરતી, મુખ્યત્વે વસ્તુ, દુહા અને ચોપાઈની ૩૬૮ કડીની 'શ્રોણિકઅભયકુમાર-ચરિત-અભયકુમાર શ્રોણિક-રાસ/પ્રબંધ/ચોપાઈ' (મુ.), એ ૧૮ શૈલીએ રચાયેલી ૧૮૧ કડીની 'જંબૂસ્વામી પંચભવ-ચરિત્ર/ચોપાઈ/પ્રબંધ' (ર. ઈ. ૧૪૬૬/સં. ૧૫૨૨, આસો સુદ ૧૫; મુ.), આશરે ૩૫૦ કડીની 'શ્રાવક-ચાર/સમ્યક્ત્વપ્રારણા કુલક-ચોપાઈ' (ર. ઈ. ૧૪૭૮/સં. ૧૫૩૪, આસો સુદ ૧૫), આશરે ૧૮૦ કડીની 'જવડભાવડ-રાસ/સલોકો', ૨૭૭ કડીની 'શેણિય-પ્રબંધ', મનોભાવનિરૂપણ અને કહેવત-રૂઢિપ્રયોગમૂલક ભાષાપ્રયોગોથી ધ્યાન ખેંચતી ૧૦૨ કડીની 'ચંદન શ્રાવચરિત્ર-ચોપાઈ/રાસ' (મુ.) અને 'વ્રજસ્વામી-ચોપાઈ' (ર. ઈ. ૧૪૬૬)નો સમાવેશ થાય છે. સંભવતઃ ૭ અધિકારની 'પુણ્યપાપ ફલ તથા સ્ત્રીવર્ણન-ચોપાઈ' પણ રાસાત્મક કૃતિ હોવાની શક્યતા છે.

૪૧ કડીની 'પાર્શ્વનાથજીરાઉલા-રાસ' અને ૧૮ કડીની 'શત્રુંજય-ચૈત્યપરિપાટી' (મુ.) એ તીર્થવર્ણનની કૃતિઓ, ૩૬ કડીની 'સ્થૂલિ ભદ્ર-ક્ષત્રવળી', દીક્ષિત થયા પછી જન્મને પુનર્જન્મ પામેલ પૂર્વ ભવની પત્ની સાથે લગ્ન કર્યાં પડ્યાં તે આર્દ્રકુમારને ત્યાં પુત્રજન્મ થાય છે અને તે પુત્ર નિશાળે જાય છે ત્યાં સુધીનું વર્ણન કરતી ૨૭ કડીની 'આર્દ્રકુમાર-ધવલ/વિવાહલો' (મુ.), 'આર્દ્ર-કુમાર સૂડ', ૧૯ કડીની 'થાવચ્યાકુમાર-સંજાય/ગીત/રાસ'(મુ.), ૧૫ કડીની 'કયવન્ના-વિવાહલો' (મુ.) તથા 'રનાત્ર-પૂજ' (મુ.) કવિની અન્ય ઉલ્લેખનીય કૃતિઓ છે. એ ઉપરાંત કવિએ ૧૨ કડીની 'નવકારમહામંત્ર-પ્રબંધ' (મુ.), ૧૦ કડીની 'સ્થૂલિભદ્ર-છાહલી' વગેરે ધવલ, ભાસ, ગીત જેવા પ્રકારોની તીર્થ-તીર્થકરાદિ-વિષયક તેમ જ બોધાત્મક કૃતિઓ (ત્રોઈક મુ.) તથા હરિયાળીઓ રચેલી છે.

કવિની કૃતિઓની જેમતા નમની સંગીતજ્ઞતાનું સૂચન કરે છે. કૃતિ: ૧ ડિકેટેલોગભાઈ: ૧૯(૨)-૧ ગીત; ૨. નસ્વાધ્યાય: ૩; ૩. પ્રાગુકસંચય; ૪. વિસ્નાપૂજસંગ્રહ; ૫. સજ્જાય સંગ્રહ: ૧, સં. સાગરચંદ્રજી, સં. ૧૯૭૮; ૬. જૈનયુગ, પોષ ૧૯૮૩-'શત્રુંજયની એક ઐતિહાસિક બીના-વિક્રમસી ભાવસાર ચુપદિ', સં. મોહનલાલ દ. દેશાઈ; ૭. જૈનયુગ, વંશાખ-જેઠ ૧૯૮૬, 'સમરાસારંગનો કડખો', સં. મોહનલાલ દ. દેશાઈ (નસં.) ૮. સ્વાધ્યાય, ઓકટો. ૧૯૬૫-'દેવાલકૃત જંબૂસ્વામિપંચભવચરિત્ર' સં. ઉમાકાન્ત પ્રે. શાહ, સોમાભાઈ ધૂ. પારંખ (નસં.); ૯. સ્વાધ્યાય, ઓગસ્ટ ૧૯૭૩-'કવિ દેવાલકૃત શ્રોણિક અભયકુમાર ચરિત', સં. લાલચંદ્ર ભ. ગાંધી; ૧૦. સ્વાધ્યાય, એપ્રિલ ૧૯૭૪-'કવિ દેવાલકૃત ભીમશાહ રાસ', સં. અગરચંદ નાહટા, ભંવરલાલ નાહટા (નસં.); ૧૧. સ્વાધ્યાય, એપ્રિલ ૧૯૭૭-'કવિ દેવાલકૃત ચંદનપ્રાણા ચઉપઈ', સં. વિધાત્રી વોરા (નસં.).

દેવલ : 'દેવકીજના છ પુત્રોનો રાસ'

સંદર્ભ : ૧. ઔકસંગ્રહ : ૧; ૨. નયુકવિઓ; ૩. પ્રાકાશપરંપરા; ૪. જૈનયુગ, વંશાખ ૧૯૮૨-'શ્રી શત્રુંજયતીર્થનો ઉદ્ધારક સમરસિલ', લાલચંદ્ર ભ. ગાંધી. ૫. જૈનયુકવિઓ : ૧, ૩(૧,૨); ૬. જૈનયુકરચનાઓ : ૧; ૭. મુપુગૂહસૂચી; ૮. લેજેન્ડાસૂચિ : ૧. [શ.ત્રિ.]

દેવલ [ ] : એમને નામે પદ નોંધાયેલાં મળે છે.

સંદર્ભ : ૧. ગૂડાયાદી; ૨. ફાહનામાવલિ. [કી.જે.]

દેવલાણ [ ] : જૈન શ્રાવક હોવા સંભવ. વદનક અને ચોપાઈનાં ૧૬ યુગ્મો સાથે આરંભ અંતની ૨ ચોપાઈ મળીને કુલ ૩૪ કડીના અને અપભ્રંશપ્રધાન ગુજરાતી ભાષામાં રચાયેલા 'જયસુકુમાલ-રાસ' (લિ. સં. ૧૪મી સદી અનુ; મુ.)ના કર્તા. કૃતિ દેવેન્દ્રસૂરિના વચનથી રચાયેલી છે તે જગતચંદ્રસૂરિ શિષ્ય દેવેન્દ્રસૂરિ (અવ. ઈ. ૧૨૭૧) હોય તો કર્તા ઈ. ૧૨મી સદી ઉત્તરાર્ધમાં હયાત ગણાય.

કૃતિ : ૧. પ્રાગુકસંચય; ૨. સન્સ્થાનભારતી, જુલાઈ ૧૯૫૧-'જયસુકુમાલ રાસ' સં. અગરચંદ નાહટા.

સંદર્ભ : મરાસસાહિત્ય. [કી.જે.]

દેવ : આ નામથી 'આઠમદની સંજાય', ૫ કડીની 'ચતુર્વિશતિજિન-સ્તવન', ૭ કડીની 'રહનેમિરાજિનમતી-ગીત' તથા '(હુણાડામંડન) સુમતિજિન-સ્તવન' એ કૃતિઓ મળે છે તે કથા દેવ-છે તે નિશ્ચિત થઈ શકતું નથી.

સંદર્ભ : ૧. દેસુરાસમાળા; ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. રાહસૂચી : ૧. [ર.ર.દ.]

દેવકમલ [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : ખરતરગરછના જૈન સાધુ. દયાકલશના શિષ્ય. ઉપાધ્યાય સાધુકીર્તિ (અવ. ઈ. ૧૫૯૦)ની પ્રશસ્તિ કરતી ૪ કડીની ગહૂંલી (લિ. ઈ. ૧૫૬૯; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ઔકસંગ્રહ (નસં.). [કી.જે.]

દેવકલશ [ઈ. ૧૫૧૩માં હયાત] : ઉપકેશગરછના જૈન સાધુ. વાચક દેવકુમારની પરંપરામાં ઉપાધ્યાય દેવકલ્લોલના શિષ્ય. ૩૦૧ કડીની 'ઋષિદત્તા-ચોપાઈ' (ર. ઈ. ૧૫૧૩)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૨. જૈનયુકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૩. મુપુગૂહસૂચી. [કી.જે.]

'દેવકીજના છ પુત્રોનો રાસ' : અજ્ઞાત જૈન કવિ દ્વારા રચિત ૧૯ ઢાળની દુહા-દેશીબદ્ધ આ કૃતિ (લિ. ઈ. ૧૮૨૩; મુ.) મુખ્યત્વે હેમચન્દ્રચાર્યના ત્રિપષ્ટિશલાકાપુરુષ-ચરિત્રને આધારે દેવકીના છ પુત્રોનું જૈન પરંપરા અનુસારનું કથાનક વર્ણવે છે. બંબેની જોડમાં ભિક્ષા લેવા આવેલા સાધુઓ એમના સમાન રૂપને કારણે બાણે ફરીને આવ્યા હોય એવો ભાસ થતાં દેવકી પુછે છે ત્યારે એ છયે ભાઈઓ હોવાનું જાણવા મળે છે. પોતાને આઠ પુત્રો થવાનું વરદાન હતું તે નિષ્ફળ ગયાની વેદના અનુભવતાં દેવકીને નેમિનાથ ભગવાન પાસેથી આ છયે પુત્રો પોતાના હોવાની

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૧૭૯

માહિતી મળે છે. સુલસાને ત્યાં એ ઊછર્યા ને એમને સ્થાને મુકા-
થેલાં સુલસાનાં મૃત બાળકોની કંસે પોતે હત્યા કરેલી હોવાનું
માન્યું તેથી એ બચી ગયા. સાતમા પુત્ર તે કૃષ્ણ. આ પછી દેવકીને
આઠમા પુત્ર ગજસુકુમાળ જન્મે છે પણ એ પણ અંતે દીક્ષા લઈ
તપસ્વીનું જીવન ગાળે છે. અવારનવાર અંકાતી દેવકીના આર્દ્ર
વાત્સલ્યભાવની રેખાઓ, નેમિનાથના દર્શને જતી દેવકીના સ્થનું
છટાપુક્રમ વર્ણન તથા વૈરાગ્યબોધક રૂપકશ્રેણિથી ને સુંદર ગાન-
છટાથી મનોરમ બનતો દેવકી-ગજસુકુમાળનો સંવાદ એ પરંપરા-
નિષ્ઠ આ કૃતિનાં ધ્યાન ખેંચતાં તરવો છે.

કૃતિ : ૧. * છ ભાઈનું રાસ, પ્ર. નારાયણ ભીકશેટ ખાતુ,
ઈ. ૧૮૮૫; ૨. દેવકીજી છ ભાયારો રાસ, સં. બિપિનચંદ્ર જી.
ઝવેરી, ઈ. ૧૯૫૮ (+ સં.). ૩. દેવકીજીના ષટપુત્રનો રાસ, પ્ર.
ભીમસિંહ માણેક, ઈ. ૧૯૦૯. [જ.કો.]

દેવકીતિ [ઈ. ૧૪૭૫માં હયાત] : જૈન સાધુ. 'ધન્નાશાલિભદ્ર-રાસ'
(૨. ઈ. ૧૪૭૫) ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈનકવિઓ : ૧. [કી.જે.]

દેવકુશલ : આ નામે ૫ કડીની 'ગુરુ-સજાય', ૫ કડીની 'વિજય-
સ્તનમુનીશ્વર-સજાય', ૭ કડીની 'નેમી-ગીત' (લિ. સં. ૧૮મી સદી
અનુ.) તથા ૪ કડીની 'પાર્શ્વનાથનો વિવાહલો' (મુ.) એ કૃતિઓ
મળે છે તે કયા દેવકુશલ છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.
'ગુરુ-સજાય' તથા 'વિજયસ્તનમુનીશ્વરસુરિ-સજાય' એક જ કૃતિ
હોવા સંભવ છે.

દેવકુશલને નામે મળતા ૩૨૫૦/૫૯૭૦ ગ્રંથાગ્રના 'વંદારુવૃત્તિ/
શ્રાવકાનુષ્ઠાનવિધિ/૪૩૫૨૫કસૂત્ર-બાલાવબોધ' (૨. ઈ. ૧૭૦૦/સં.
૧૭૫૬, મહા સુદ ૧૦, રવિવાર), 'કલ્પસૂત્ર-બાલાવબોધ' (લિ. ઈ.
૧૭૬૦) તથા ચારિત્રસુંદરરચિત મૂળ સંસ્કૃત ગ્રંથ 'આચારોપદેશ'
પરના સ્તબક (લિ. ઈ. ૧૭૧૨)ના કર્તા દેવકુશલ-૧ હોવાની
શક્યતા છે.

કૃતિ : પાર્શ્વનાથજીનો વિવાહલો તથા દિવાલી કલ્પ સ્તવન,
પ્ર. મોહનલાલ સુ. પાટણવાળા, ઈ. ૧૮૯૯.

સંદર્ભ : ૧. જૈનકવિઓ : ૩ (૨); ૨. ડિક્ટેબોજભાઈ : ૧૭
(૩); ૩. મુપુગૂહસૂચી; ૪. લીંહસૂચી; ૫. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

દેવકુશલ-૧ [ઈ. ૧૭૧૧માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ.
રવિકુશલના શિષ્ય. ધનેશ્વરસુરિરચિત મૂળ સંસ્કૃત ગ્રંથ 'શત્રુંજય
માહાત્મ્ય' પરના ૨૪,૦૦૦ ગ્રંથાગ્રના સ્તબક (૨. ઈ. ૧૭૧૧)ના
કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈતિહાસ; ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. હેજૈજ્ઞા-
સૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

દેવકુશલ-૨ [ ] : જૈન સાધુ. દોલત-
કુશળના શિષ્ય. ૫ કડીની 'શાંતિનાથ-સ્તવન' (લિ. સં. ૧૮મી સદી
અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [૨.૨.૬.]

દેવગંદ : જુઓ દેવચંદ્ર.

દેવચંદ્ર : આ નામે ૧૪ કડીની 'મહાવીરસ્વામીનું સ્તવન' (મુ.), ૫
કડીની 'હિતશિક્ષા' (મુ.), ૧૫ કડીની 'નેમિજિન-બારમાસ' તથા

અન્ય કેટલીક સ્તવન, સજાય, ગીત, ગહૂલી (૧ મુ.) વગેરે પ્રકારની
કૃતિઓ મળે છે તે કયા દેવચંદ્રની છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

અંચલગચ્છના કોઈ દેવચંદ્રની ૧૧ કડીની 'ચક્રેસરીમાતાની
આરતી' (મુ.) મળે છે તે દેવચંદ્ર-૪ છે કે કેમ તેનો નિર્ણય થઈ
શકે તેમ નથી.

કૃતિ : ૧. જૈપ્રપુસ્તક : ૧; ૨. વિવિધ પુષ્પવાટિકા : ૨, સં.
મુનિકા પૂનમચંદ્રજી, ઈ. ૧૯૮૨ (સાતમી આ.); ૩. શ્રી શત્રુંજય
તીર્થાર્થ સ્તવન સંગ્રહ, સંગ્રા. મુનિમહાસજ્જી સાગરચંદ્રજી,
ઈ. ૧૯૨૬; ૪. સસન્મિત્ર.

સંદર્ભ : ૧. લીંહસૂચી; ૨. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

દેવચંદ્ર-૧ [ઈ. ૧૬મી સદી] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયદાન
સૂરિની પરંપરામાં વિદ્યાસાગરના શિષ્ય. ૫૧ કડીની 'સુકોશલ-
મહાત્રપિની સજાય/ગીત' (૨. ઈ. ૧૫૪૬ કે ૧૫૭૨/સં. ૧૬૦૨
કે ૧૬૩૨ આસો-)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈનકવિઓ : ૩(૧); ૨. મુપુગૂહસૂચી. [૨.૨.૬.]

દેવચંદ્ર(ગણિ)-૨ [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ - અવ. ઈ. ૧૬૪૨/સં.
૧૬૯૮, વૈશાખ સુદ ૮] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. હીરવિજયસૂરિ-
સકલચંદ્ર-ઉપાધ્યાયની પરંપરામાં ઉપાધ્યાય ભાનુચંદ્રના શિષ્ય.
અહિમ્મ-નગરમાં ઓસવાલ પરિવારમાં જન્મ. જન્મનામ ગોપાલ.
પિતા રીંડો શાહ. માતા વરભાઈ. ૯ વર્ષની વયે પિતાનું અવસાન.
વિજયસેનસૂરિના ઉપદેશથી વૈરાગ્ય અને ખંડિત રંગચંદ્ર પાસે
દીક્ષા. ઉપાધ્યાય ભાનુચંદ્ર પાસે આધ્યયન ને એમનું શિષ્યત્વ. ઈ.
૧૬૦૯માં ખંડિતચંદ્ર. જીવનપર્યંત એકાશન જેવાં વ્રતનિયમો પાળનાર
ને ગુજરાત-રાજસ્થાનમાં વ્યાપક વિહાર કરનાર આ કવિ
સં. ૧૬૯૮માં સરોતરામાં ચાતુર્માસ કર્યા પછી ત્રેપન વર્ષની વયે
અનશનપૂર્વક અવસાન પામ્યા.

એમની ૭ ઢાળ અને ૧૧૮ કડીની 'શત્રુંજયતીર્થ-પરિપાટી'(મુ.)માં
સં. ૧૬૯૫ (ઈ. ૧૬૩૯)માં ઈડરમાં ચાતુર્માસ કર્યા પછી કરેલી
શત્રુંજયયાત્રાનું વર્ણન છે. એમાં કવિએ ભાવપૂર્વક ગાયેલ શત્રું-
જયયાત્રાનો મહિમા ધ્યાન ખેંચે છે. કવિની અન્ય કૃતિઓમાં ૧૭૪
કડીની 'પૃથ્વીચંદ્રકુમાર-રાસ' (૨. ઈ. ૧૬૪૮/સં. ૧૬૯૬, ફાગણ
સુદ ૧૧), ૨૦૮ કડીની 'નવતત્ત્વ-ઓપાઈ/રાસ' (* મુ.), ૮૯
કડીની 'મહાવીરસત્તાવીસભવ-સ્તવન', ૬૧ કડીની '(પોસીનાપુરમંડન)
પાર્શ્વનાથ-સ્તવન', દિવાળીના દિવસોમાં થતાં પાપકર્મો વર્ણવતી
૨૫ કડીની 'દિવાળીની સજાય' (મુ.) તથા અન્ય તીર્થ-તીર્થકર્ષાદિ-
વિષયક સ્તવનો, સજાયો વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

કવિએ સંસ્કૃતમાં 'શોભન-સ્તુતિ' પર ટીકા તથા 'સૌભાગ્ય-
પંચમી-સ્તુતિ' રચેલ છે. એમને નામે નોંધાયેલ 'જિનશતક' તથા
'વિચાર-ષટ્ત્રિશિકા' પણ સંસ્કૃત કૃતિઓ હોવાનું સમજાય છે.

કૃતિ : ૧. જૈસંગ્રહ; ૨. પ્રાતીસંગ્રહ : ૧ (નસં.); ૩. સજાય
માળા (પં.).

સંદર્ભ : ૧. જૈન સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઇતિહાસ; ૨. હીરાલાલ ૨.
કાપડિયા, ઈ. ૧૯૬૮; ૩. જૈન સત્યપ્રકાશ, જુલાઈ ૧૯૩૭-'દો
ઐતિહાસિક સસૌંકા સાર', અગરચંદ નાહટા; ૪. જૈનકવિઓ :
૧, ૩(૧); ૪. મુપુગૂહસૂચી; ૫. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [૨. ૨. ૬.]

દેવકીતિ : દેવચંદ્ર(ગણિ)-૨

દેવચંદ્ર(ગણિ)-૩ [૧૮. ઈ. ૧૬૮૦ - અવ. ઈ. ૧૭૧૬/સં. ૧૮૧૨, બાદરવા વદ ૩૦] : ખરતરગચ્છના જ્ઞેનસાધુ. જિનચંદ્રસૂરિની પરંપરામાં જ્ઞાનધર્મશિષ્ય પાઠક દીપચંદ્રના શિષ્ય. આરંભકાળની ૩ કૃતિઓમાં ગુરુ તરીકે રાજલંસનો ઉલ્લેખ છે તે તેમના વિદ્યાગુરુ હોય અથવા તે દીપચંદ્રનું બીજું નામ હોય એવો તર્ક થયો છે. જન્મ બીકાનેર નજીક ચંગ ગામમાં. ઓસવાલ વંશ, લુણિયા ગોત્ર. પિતા નુલસીદાસ, માતા ધનીબાઈ. જન્મનામ દેવચંદ્ર. દીક્ષા ઈ. સ. ૧૭૦૦માં. દીક્ષાનામ રાજવિમલ હોવાનું નોંધાયું છે પણ કવિએ પોતે એ નામ કશું ઉપયોગમાં લીધું નથી. જ્ઞેન દર્શનના ઊંડા અભ્યાસી આ કવિએ સ્વેતાંબરીય ઉપરાંત દિગંબરી શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરેલો છે તેમ જ્ઞેનતર દાર્શનિક ગ્રંથો પણ જોયા છે. ઉપાધ્યાય યશોવિજય, આનંદદાન વગેરે અન્યગચ્છીય વિદ્વાનો અને કવિઓના પણ એ સાદર આધારો લે છે. કવિએ ઉપયોગમાં લીધેલા અને ઉલ્લેખેલા શાસ્ત્રાદિ ગ્રંથોની વિસ્તૃત યાદી તેમનો વિશાળ અભ્યાસ દર્શાવે છે. કવિના તત્ત્વનિરૂપણમાં ખંડનાત્મક અંશ જોવા મળતો નથી એ ખાસ નોંધપાત્ર છે. આ ઉદારદૃષ્ટિ તત્ત્વવિચારક પાસે તપગચ્છના અનેક જ્ઞેન સાધુઓએ અભ્યાસ કરેલો અને એમની 'નવપદ-પૂજા' તપગચ્છીય યશોવિજય અને જ્ઞાનવિમલની 'નવપદ-પૂજા' સાથે સંકલિત થઈને વ્યાપક રીતે ઉપયોગમાં લેવાય છે. અવસાન અમદાવાદમાં.

અધ્યાત્મરસિક પંડિત તરીકે ઓળખવાયેલા દેવચંદ્રગણિની કૃતિઓ બહુધા તત્ત્વવિચારાત્મક અને અધ્યાત્મજ્ઞાનવિષયક છે ને સ્તવનાદિ પ્રકારની કૃતિઓમાં પણ એ વિચારતત્ત્વની ગૂંથણી કરે છે. એમાં ફિલસૂફીની કઠિનતા છે અને પ્રાસાદિકતા ખાસ આણી થકાઈ નથી. કવિની તત્ત્વવિચારાત્મક પદ્યકૃતિઓમાં, શુભચંદ્રાચાર્યના મૂળ સંસ્કૃત ગ્રંથ 'જ્ઞાનાર્ણવ'ને આધારે ધ્યાનનું શુદ્ધ સ્વરૂપ, તેનાં પ્રકારો-ઉપકરણો-રીતિઓ તથા ધ્યાતાનાં લક્ષણોનું વિસ્તૃત વિવેચન કરતી ૬ ખંડ અને ૫૮ ઢાળની 'ધ્યાનદીપિકા-ચતુષ્પદી' (ર. ઈ. ૧૭૧૦/સં. ૧૭૬૬, મહાવૈશાખ વદ ૧૩, રવિવાર; મુ.), જ્ઞેન સંપ્રદાયમાં ભગવદ્ગોતા સમી ગણાવાયેલી ૪૯ કડીની 'અધ્યાત્મ-ગીતા/આત્મ-ગીતા' (મુ.) અને ૨૧ કડીની 'લઘુ ધ્યાનદીપિકા' (*મુ.)નો સમાવેશ થાય છે.

કવિની 'વર્તમાનજિન-ચોવીસી' (મુ.), 'અતીતજિન/ચોવીસી' (૨૧ સ્તવન મુ.) અને 'વિહરમાનજિન-વીસી' (મુ.) જ્ઞાનમૂલક કૃતિઓ છે તેમાં કોઈક ધ્યાન ખેંચતા વિચારઅંશો પણ જોવા મળે છે. જ્ઞેમ કે, 'વર્તમાનજિન-ચોવીસી'ના પહેલા સ્તવનમાં રજૂ થયેલ લૌકિક પ્રેમ અને તીર્થંકર પ્રત્યેના પ્રેમની બિન્નતા પ્રગટ કરતું સરલ માનિક ચિંતન. આ પ્રકારની અન્ય નોંધપાત્ર કૃતિઓમાં, ગૌતમના મહાવીરવિરહના ભાવ જોવા અંશોને ઉઠાવ આપતી અને મહાવીરનું મહિમાગાન કરતી ૧૩ ઢાળની 'વીરજિન-નિર્વાણ-સ્તવન/દિવાળીનું સ્તવન' (મુ.), આદ્ર આત્મપરિતાપનું આલેખન કરતી 'સ્નાકર-પચીસી'ના અનુવાદ રૂપ ૩૪ કડીની 'સિદ્ધાચલગિરિમંડન) આદિજનવિનતિરૂપ-સ્તવન/ઋષભદેવ-સ્તવન' (મુ.), ૮ ઢાળની 'સ્નાત્ર-પૂજા' (મુ.) અને ૨૨ કડીની 'નવપદ-પૂજા/સિદ્ધચક્ર-સ્તવન' (મુ.)નો સમાવેશ થાય છે. આ સિવાય પણ કવિએ ૨૧ કડીનું 'સીમંધરસ્વામીવિનતિરૂપ-સ્તવન' (મુ.), ૨૧

કડીનું 'સિદ્ધાચલચોત્પરિપાટી-સ્તવન' (મુ.), ૨૦ કડીનું 'નવાનગર) આદિજન-સ્તવન'(મુ.) વગેરે કેટલાંક સ્તવનો (ધણાંખરાં મુ.) રચેલાં છે. કવિએ આનંદદાનની 'ચોવીસી'માં ખૂટતાં છેલ્લાં ૨ સ્તવનો રચેલાં છે એવી માહિતી મળે છે.

કવિએ ઘણી સગાયો (મોટા ભાગની મુ.) રચેલી છે તેમાંથી ૬ ઢાળની 'સાધુની પંચભાવના' (મુ.), ૧૦ ઢાળની 'આઠ પ્રવચનમંથાની સગાય'(મુ.), ૩ ઢાળની 'પ્રભંજનાની સગાય' (મુ.), ૨૭ કડીની 'દંઢણમુનિ-સગાય' (મુ.) નોંધપાત્ર છે. કવિને નામે કેટલાંક પદો (૫ મુ.) પણ નોંધાયેલાં છે.

આ કવિને નામે નોંધાયેલ 'સ્નાત્ર-પંચાશિકા' (ર. ઈ. ૧૭૪૮) 'સ્નાત્ર-પૂજા'થી અલગ કોઈ અધિકૃત કૃતિ હોય એ શંકાસ્પદ જણાય છે. ૧૩ ઢાળની 'સાધુવંદના' કવિની નામછાપ સાથે મળે છે પરંતુ હસ્તપ્રતોમાં જ્ઞાનચંદ્રશિષ્ય શ્રીદેવની નામછાપ સાથે પણ મળે છે. સાંયોગિક પ્રમાણે જોતાં કૃતિ શ્રીદેવની હોવાની સંભાવના વધારે છે.

કવિની ગદ્યકૃતિઓમાં સકળ જ્ઞેન સિદ્ધાંતોના દોહન રૂપ ૧૦૫૬ ગ્રંથાગ્રની 'આગમસાર' (ર. ઈ. ૧૭૨૦/સં. ૧૭૭૬, ફાગણ સુદ ૩, મંગળવાર; મુ.) સૌથી વધારે મહત્ત્વની અને જાણીતી કૃતિ છે. પોતાની 'ચોવીસી' ઉપરનો ૨૬૦૦ ગ્રંથાગ્રનો વિસ્તૃત બાલાવબોધ (મુ.) તથા પોતાની 'વીસી'માંના 'બાહુજન-સ્તવન' પરનો ટબો (મુ.) મૂળ કૃતિઓમાંના જ્ઞાનવિચારને સ્ફુટ કરતી પ્રાસાદિક રચનાઓ તરીકે નોંધપાત્ર છે. કવિના અન્ય બાલાવબોધોમાં, મલ્લવાદીના 'દ્વાદશસારનયચક્ર'ના સંક્ષેપ રૂપે નયના મુખ્ય ભેદોનો પરિચય આપતા, પોતે રચેલા સંસ્કૃત 'નયચક્રસાર'નો બાલાવબોધ (મુ.), પોતે સંસ્કૃત ટીકા સાથે પ્રાકૃતમાં રચેલ 'વિચારરતન-સાર'નો, અધ્યાત્મ જ્ઞાન અને જ્ઞેન તત્ત્વને લગતા ૩૨૨ પ્રશ્નોત્તરમાં વહેંચાયેલો ૧૫૦૦ ગ્રંથાગ્રનો બાલાવબોધ (ર. ઈ. ૧૭૪૦/સં. ૧૭૮૬, કારતક સુદ ૧; મુ.), દેવેન્દ્રસૂરિકૃત મૂળ પ્રાકૃતગ્રંથ 'કર્મગ્રંથ' પરનો ટબાઈ (મુ.), વજ્રસેનસૂરિશિષ્યની મૂળ પ્રાકૃત કૃતિ 'ગુરુગુણુષ્ટટ્રિશત'નો બાલાવબોધ (મુ.), 'ચોવીસદંડકવિચાર-બાલાવબોધ' (ર. ઈ. ૧૭૪૭/સં. ૧૮૦૩, કારતક સુદ ૧૧) તથા 'સપ્તસ્મરણ-બાલાવબોધ'નો સમાવેશ થાય છે. 'ગુણુસ્થાનક આધિકાર' (બાલાની સ્પષ્ટતા નથી) તથા પ્રાકૃત 'ગુણુસ્થાન શતક' અને તેના પરનો ગુજરાતી સ્તબક એ એક જ કૃતિના ઉલ્લેખો હોય એવું સમજાય છે. અન્ય લોકોએ ધર્મતત્ત્વજ્ઞાનની અનેક બાબતો વિશે પૂછેલા પ્રશ્નોના ઉત્તરની 'છૂટક પ્રશ્નોત્તર' (મુ.) એ નામથી થયેલી નોંધ તથા સુરતની ૨ શ્રાવિકાઓ પર લખાયેલા અને દ્રવ્યાનુયોગની ચર્ચા કરતા ૩ પત્રો (મુ.) કવિનું અન્ય ગદ્યસર્જન છે. કવિને નામે નોંધાયેલ અમૂર્તિ-પૂજકોના મંતવ્યના ઉત્તરરૂપ 'પ્રતિમાપુષ્પપૂજાસિદ્ધિ' એ ગદ્યકૃતિ કઈ ભાષામાં છે તેની માહિતી મળતી નથી, તો 'દેશનસાર' એ 'આગમસાર'ને સ્થાને થયેલી નામભૂલ હોવાનું સમજાય છે.

દેવચંદ્રગણિએ હિન્દીમાં 'દ્રવ્યપ્રકાશ' (ર. ઈ. ૧૭૧૧/સં. ૧૭૬૭, પોષ વદ ૧૩; મુ.), અધ્યાત્મવિષયક ૨ હોરી (મુ.) વગેરે પ્રકીર્ણ રચનાઓ કરેલી છે.

ઉપર નિર્દિષ્ટ કૃતિઓ ઉપરાંત કવિએ પ્રાકૃતમાં 'કર્મગ્રંથ'ની પૂર્તિ સમી 'કર્મસંવેધભંગ-પ્રકરણ' (મુ.) તથા યશોવિજયના 'જ્ઞાન સાર-અષ્ટક' પર સંસ્કૃતમાં 'જ્ઞાનમંજરી' નામે ટીકા (ર. ઈ. ૧૭૪૦)

રચેલ છે. આ ખંડી કૃતિઓ કવિની અન્યભાષાની સજ્જતા બતાવે છે.

કૃતિ : ૧, અતીત જિન સ્તવન ચોવીસી, સં. બુદ્ધિસાગરગણિ, સં. ૨૦૧૮; ૨, દેવચંદ્રકૃત ચોવીસી, પ્ર. સુરચંદ સ્વરૂપચંદ, ઈ. ૧૯૧૯; ૩, પંચ ભાવનાદિ સગ્રાય સાર્થ (શ્રીમદ્ દેવચંદ્ર સગ્રાય-માલાદ્ર ભા. : ૨), સં. અગરચંદ નાહટા, સં. ૨૦૨૦; ૪, શ્રીમદ્ દેવચંદ્ર : ૧ અને ૨, સં. બુદ્ધિસાગરસૂરિ, ઈ. ૧૯૨૯ (બીજી આ.) (+સં.); ૫, શ્રીમદ્ દેવચંદ્ર સગ્રાયમાલા : ૧, સં. અગરચંદ નાહટા, સં. ૨૦૨૦; ૬, શ્રીમદ્ દેવચંદ્ર સ્તવનાવલી, સં. અગરચંદ નાહટા, સં. ૨૦૧૨; ૭, આત્મહિતકર આધ્યાત્મિક વસ્તુસંગ્રહ, પ્ર. જૈન શ્રોયસ્કર મંડળ, ઈ. ૧૯૨૬; ૮, પ્રકરણસ્નાકર ભા. ૧, પ્ર. શા.ભીમસિંહ માણક, ઈ. ૧૯૭૬; ૯, સગ્રાયમાલા, પ્ર. વિદ્યાશાલા, સં. ૧૯૨૧; ૧૦, જૈનયુગ, કારતક-માગશર ૧૯૮૩ - 'મારી કેટલીક નોંધો,' મોહનલાલ દ. દેશઈ (૨ સ્તવન); ૧૧. * પરમાત્મદર્શન.

સંદર્ભ : ૧. શ્રીમદ્ દેવચંદ્રજી વિસ્તૃત જીવનચરિત્ર તથા દેવ-વિલાસ (નિર્વાણરાસ), સં. બુદ્ધિસાગરસૂરીશ્વરજી, ઈ. ૧૯૨૬; ૨. જૈનગુણસ્તોત્ર : ૧; ૩. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૪. જૈનગુણવિઓ : ૨, ૩(૨); ૫. ડિક્કેલોંગભાઈ : ૧૮(૧); ૬. મુખ્ય-ગુણસૂચી; ૭. લોહસૂચી; ૮. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

દેવચંદ્ર-૪ [ઈ. ૧૭૭૮માં લખાત] : જૈન સાધુ. કોડાય(કચ્છ)ના પચાણના સંઘપતિપદે નીકળેલા સંઘે ઈ. ૧૭૭૮માં શત્રુજયની યાત્રા કરી તેનું વર્ણન કરતા ૬૧ કડીના 'શત્રુજયનો સલોકો' (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : સલોક સંગ્રહ : ૧, પ્ર. શા. કેશવલાલ સવાઈભાઈ, ઈ. ૧૯૧૨. [૨.૨.૬.]

દેવચંદ-૫/'પ્રભુશશી'/'સુરશશી' [ઈ. ૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : જૈન શ્રાવક. જ્ઞાતિએ વીસાશ્રીમાળી. અમદાવાદના રહેવાસી હોય એવું સમજાય છે. એમણે રચેલા ૮૩ કડીના 'નેમિનાથનો સલોકો' (૨. ઈ. ૧૮૪૪/સં. ૧૯૦૦, શ્રાવણ વદ ૫, શુક્રવાર; મુ.)માં નેમિનાથને પરણવા સમ ત્રવવા ભાભીઓએ કરેલા મજાકભર્યા ઉદ્ગારો વિસ્તારથી ને તળપદી શેલીમાં મનોરમ રીતે આલેખાયા છે. આ કવિનો ૯૨ કડીનો 'વિવેક-વિલાસનો સલોકો' (૨. ઈ. ૧૮૪૭/સં. ૧૯૦૩, માગશર સુદ ૧૩, મંગળવાર; મુ.) પણ વીજતપૂર્ણ રૂપક ગ્રંથિની રચનાની કવિની શક્તિ બતાવે છે. આ ઉપરાંત, આ કવિની ૪ કડીની 'જિનપ્રભુની આંગીનું સ્તવન' (મુ.), ૮ પંક્તિની 'મહાવીરસ્વામીની ગરબી' (મુ.), ૭ કડીનું 'પદ્મપ્રભસ્વામીનું સ્તવન' (મુ.) તથા ૯ કડીનું 'સુવિધિનાથસ્વામીનું સ્તવન' (મુ.) એ લઘુ કૃતિઓ પણ મળે છે. 'પ્રભુશશી'ની નામછાપ સાથે મળતું ૭ કડીનું 'ચંદ્રપ્રભસ્વામીનું સ્તવન' આ જ કવિની રચના હોવાનું સમજાય છે.

કૃતિ : ૧. (શ્રી) પ્રતિકમણસૂત્ર તથા નવસ્મરણ અને દેવવંદનાદિ ભાષ્યત્રય, સં. શ્રાવક ભીમસિંહ માણક, ઈ. ૧૯૦૬; ૨. મોતીશાનાં ઢાળિયાં, પ્ર. હોરાચંદ હઠીસિંગ શાહ, ઈ. ૧૯૧૪ (બીજી આ.); ૩. શ્રી શત્રુજય તીર્થાદિ સ્તવન સંગ્રહ, સંગ્રા. મુનિમહારાજશ્રી

૧૮૨ : જુલવાની સાહિત્યકોષ

સાગરચંદ્રજી, ઈ. ૧૯૨૬; ૪. સલોકસંગ્રહ : ૧, પ્ર. શા. કેશવલાલ સવાઈભાઈ, ઈ. ૧૯૧૨.

સંદર્ભ : જૈનગુણવિઓ : ૩(૧).

[૨.૨.૬.]

દેવચંદશિષ્ય : જુઓ સાહિબ.

દેવજી (મુનિ) : આ નામે ૭૦ ગ્રંથોનું 'પાર્શ્વજિન-સ્તવન' (૨. ઈ. ૧૬૧૯) મળે છે તે દેવજીમુનિ-૧ હોવાનું ખાતરીપૂર્વક કહી શકાય તેમ નથી.

સંદર્ભ : આલિસ્ટઓઈ : ૨

[૨.૨.૬.]

દેવજી(મુનિ)-૧ [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : લોકાગચ્છના જૈન સાધુ. ઈ. ૧૬૩૨, ઈ. ૧૬૩૫ અને ઈ. ૧૬૩૬નાં રચનાવર્ષો ધરાવતી શિવજી-ઋષિ-વિષયક ૭ ભાસના કર્તા.

સંદર્ભ : હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧.

[ક્રી.જે.]

દેવજી(સ્વામી)-૨ [ઈ. ૧૮૨૬માં લખાત] : જૈન સાધુ. હિન્દી-પ્રચુર ગુજરાતીમાં 'અમરાભિધઋષિ' એવી નામછાપ ધરાવતી 'ઉપદેશી લાવણી' (૨. ઈ. ૧૮૨૬/સં. ૧૮૮૨, આસો સુદ/વદ ૫, સોમવાર; મુ.)ના કર્તા. આ કવિ લોકાગચ્છના લીંબડી સંપ્રદાયમાં અવિચલજીની પાદે આવેલા દેવજીસ્વામી હોવાનું સમજાય છે. એ મૂળ વાંકાનેરના લોહાણા હતા. ૧૦ વર્ષની વયે દીક્ષા સંપન્નમાં ઈ. ૧૮૧૪માં આચાર્યપદ ઈ. ૧૮૩૦. અવસાન લીંબડીમાં ઈ. ૧૮૬૪ (સં. ૧૯૨૦, જ્યેષ્ઠ સુદ ૮, રવિવાર).

કૃતિ : ૧. જૈન સ્વાધ્યાય મંગળમાલા : ભા : ૧, સં. મુનિ શ્રી શામજી, ઈ. ૧૯૬૨; ૨. જૈસમાલા (શા) : ૧.

સંદર્ભ : જૈનગુણવિઓ : ૩(૨) - 'જૈનગચ્છોનીગુરુપટ્ટાવલીઓ'. [૨.૨.૬.]

દેવદત્ત [ઈ. ૧૫મી સદી] : ખરતરગચ્છીય જિનભદ્રસૂરિ (આચાર્ય કાળ ઈ. ૧૪૧૯ - ઈ. ૧૪૫૮)ના અનુયાયી શ્રાવક. અવટકે વોસ. પિતાનામ ઉદા. ગોત્ર છાહડ. ૨ કડીની 'જિનભદ્રસૂરિ ધુવઈ'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : જૈનગુણસ્તોત્ર : ૧.

[૨.૨.૬.]

દેવદાસ [ ] : 'દેવદાસ/દિવીદાસ' એવી નામછાપથી મળતા,વર્ગ(કડવાં) બદ્ધ તુટક 'અશ્વમેધ'ના કર્તા. કર્તાનામ દેવીદાસ હોવાનું નિશ્ચિતપણે કહી શકાય એવું નથી. સંદર્ભ : કવિચરિત : ૧-૨. [૨. સો.]

દેવપ્રભ(ગણિ) [ઈ. ૧૪૬૬ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. સોમતિલક સૂરિના શિષ્ય. આ કવિના રોળા અને વસ્તુ છંદના આશરે ૪૨ કડીના 'કુમારપાલનરેશ્વર-રાસ' (લિ. ઈ. ૧૪૬૬; મું.)માં કુમારપાળ રાજાએ પોતાના રાજ્યમાંથી હિસા, ઘૂત વગેરે ૭ વ્યસનો દૂર કરાવ્યાં તેનું અને રાજાની શત્રુજયયાત્રાનું તથા તેના મહિમાનું વર્ણન થયેલું છે.

કૃતિ : ભારતીયવિદ્યા : ૨. શ્રાવણ ૧૯૯૮ - દેવપ્રભગણિકૃત 'કુમારપાલ-રાસ', સં. ભોગીલાલ જ. સાંહેસરા.

દેવચંદ્ર-૪ : દેવપ્રભ(ગણિ)

સદર્ભ : ૧. મરાસસાહિત્ય; □ ૨. આલિસ્ટઓઈ; ૨;
૩. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧). [કી.જે.]

દેવમુશરિ [ઈ. ૧૮૧૮ સુધીમાં] : 'વિચારમાલા' (લિ. ઈ. ૧૮૧૮)ના
કર્તા.

સંદર્ભ : હંજોશાસુચિ : ૧. [કી.જે.]

દેવરત્ન : આ નામે 'ઋપભદ્રેવ-સ્તવન' (લિ. ઈ. ૧૭૨૮) મળે છે
તેના કર્તા કયા દેવરત્ન છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

સંદર્ભ : પાંગુહસ્તલેખો. [૨.૨.૬.]

દેવરત્ન-૧ [ઈ. ૧૬૪૨માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ.
જિનભદ્રસૂરિની પરંપરામાં દેવકીતિ/ગણિના શિષ્ય. ૩ ખંડની
'શીલવતી-ચોપાઈ' (૨.ઈ.સં. ૧૬૪૨ સં. ૧૬૮૮, કારનક)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૧ ૩(૧); મુપુગૂહસૂચી.
[૨.૨.૬.]

દેવરત્ન(ગણિ)-૨ [ઈ. ૧૭૫૮માં હયાત] : લઘુતપગચ્છના જૈન
સાધુ. ૧૬મીસાગરસૂરિની પરંપરામાં વિજયરત્નના શિષ્ય. ૪ ખંડ,
૫૧ ઢાળ અને ૧૫૭૨ કડીના 'ગજસિહકુમાર-સસ' (૨. ઈ. ૧૭૫૮/
સં. ૧૮૧૫, કારતક/ભાદરવો-)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧ જૈગૂકવિઓ : ૩(૧); ૨. મુપુગૂહસૂચી.
[૨.૨.૬.]

દેવરત્ન-૩ [ ] : આગમગચ્છના જૈન સાધુ.
ગુણરત્નસૂરિના શિષ્ય. 'ગજસિહકુમાર-સસ'ના કર્તા. કૃતિનો સમય
ઈ. ૧૪૫૭ ખ્રીસ્ટપાસનો ગણવામાં આવેલો છે. આ સઘળી
માહિતી ભૂલભરેલી હોય અને કવિ વસ્તુતઃ દેવરત્ન-૨ હોય એવી
પણ સંભાવના છે.

સંદર્ભ : જૈસાઈતિહાસ [૨.૨.૬.]

દેવરત્નસૂરિશિષ્ય [ઈ. ૧૪૪૩માં હયાત] : જૈન. આગમગચ્છના
દેવરત્નસૂરિના શિષ્ય. ફાગ, રાસ, અઠ્ઠેયુ અને આંટોલાનો વિનિયોગ
કરતા અને 'કાવ્યમ્' નામથી સંસ્કૃત શ્લોકો ગૂંથતા આ કવિના
૬૫ કડીના 'દેવરત્નસૂરિ-ફાગ' (૨. ઈ. ૧૪૪૩; મુ.)માં દેવરત્ન-
સૂરિની ટૂંકી પરિત્રરેખા આપવામાં આવી છે અને વસંતવર્ણન
સાથે એમણે કરેલા કામવિજયનો મહિમા ગાવામાં આવ્યો છે.

કૃતિ : જૈએકસંચય.
સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૧. [કી.જે.]

દેવરાજ : દેવરાજને નામે ૬૨/૬૪ કડીની 'વીરશવલ-ઋષિ-રાસ/
સુકોશલઋષિ-ઢાળ/ચોપાઈ' (લિ. ઈ. ૧૬૩૩) તથા દેવરાજમુનિને
નામે 'સીમંધરસ્વામી-વિનતિ' (લિ. સં. ૧૮મી સદી અનુ.)મળે છે
તે દેવરાજ-૧ છે કે કેમ તે નિશ્ચિત થતું નથી. 'સુકોશલઋષિઢાળ'
દેવરાજ-૧ને નામે મુકાયેલ છે પણ તે માટે કશો આધાર નથી.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૩(૨); ૨. રાહસૂચી : ૨, ૩.
૪. હંજોશાસુચિ : ૧ [કી.જે.]

દેવમુશરિ : દેવવિજય

દેવરાજ-૧ [ઈ. ૧૫૩૪ સુધીમાં] : જ્ઞાતિએ પુષ્કરણા બ્રાહ્મણ
અવટકે ભટ્ટ. મેવાડના વતની. વસંતઋતુમાં વિશ્વનાથના પૂજનાર્થે
રથાયેલા એમના 'કાશીવિલાસ' (લિ. ઈ. ૧૫૩૪; મુ.)માં ગુજરાતી
કડી અને એના અનુવાદ રૂપે સંસ્કૃત કડી એમ કુલ ૪૬ કડી
છે. ગુજરાતી કડીઓમાં ઘણું સ્થાને આંતરયમકનો આશ્રય લેતાં
અને શબ્દરચનાદિમાં 'વસંતવિલાસ'નો પ્રભાવ વ્યક્ત કરતા આ
કાવ્યને કવિએ ફાગુકાવ્ય તરીકે કહેવેલું છે એમ જણાઈ આવે
છે. કાવ્યમાં અલંકારો અને ઉક્તિવૈચિત્યની મદદથી કાશીનું વર્ણન
અને તેનું મહિમાગાન કરવામાં આવેલું છે.

કૃતિ : સ્વાધ્યાય, ફેબ્રુ. ૧૯૬૭ - 'દેવરાજ ભટ્ટ રચિત 'કાશી-
વિલાસ' સં. આગરચંદ નાહટા.

સંદર્ભ : ૧. વિદ્યા, જન્યુ., ૧૯૭૨ - 'કાશીવિલાસ અને વસંત-
વિલાસ', હ. ચૂ. ભાયાણી; □ ૨. ફાહનામાવલિ : ૨.

[કી.જે.]

દેવરાજ-૨ [ઈ. ૧૬૦૭માં હયાત] : વિજયગચ્છના જૈન સાધુ.
પદ્મસૂરિના શિષ્ય. 'હરિણી-સંવાદ' (૨. ઈ. ૧૬૦૭/સં. ૧૬૬૩,
ચૈત્ર સુદ ૮, રવિવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [કી.જે.]

દેવરાજ [ઈ. ૧૭૮૨માં હયાત] : અવટકે ભટ્ટ. મારુપતિની, પુત્ર
તરીકે ખપાવેલ ને પરણીવેલ પુત્રી ભદ્રચરમાની કૃપાયી પુરુષ
બને છે તેની કથા કહેતા ૭૧ કડીના 'મારુપતિનો છંદ' (૨. ઈ.
૧૭૮૨; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : દેવી માહાત્મ્ય અથવા ગરબાસંગ્રહ : ૨, પ્ર. વિશ્વનાથ
જો. દ્વિવેદી, ઈ. ૧૮૮૭. [કી.જે.]

દેવવિજય : આ નામે મળતી 'ચંદ્રકેવલી-રાસ' (૨. ઈ. ૧૬૩૬) તથા
૧૬ કડીનું 'શંખિશ્વરપાર્શ્વનાથ-સ્તવન' (૨. ઈ. ૧૬૭૧/સં. ૧૭૨૭-
મહા/વૈશાખ-૧૩ : મુ.) એ કૃતિઓના કર્તા દેવવિજય-૩ હોવાની
અને 'અઢાર નાતસની સજાય' (૨. ઈ. ૧૫૬૪)ના કર્તા દેવવિજય-૧
હોવાની સંભાવના છે પણ એ વિશે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય
તેમ નથી.

દેવ/ દેવવિજયને નામે મળતી ૬ કડીની 'અષ્ટકર્મચૂરણુતપ-
સજાય' મુદ્રિત પાઠમાં 'અષ્ટમીની સજાય' એવું ખોટું શીર્ષક તથા
વિજયદેવસૂરિની પાટે વિજયસેનસૂરિ એવી ઊલટી પાટપરંપરા
આપે છે એટલે કવિઓળખ નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

આ સિવાય, પંડિત દેવવિજયને નામે 'બારવ્રતની ટીપ' (લિ. ઈ.
૧૬૧૨) તથા હરિયાળીઓ, દેવવાચક/દેવવિજયને નામે ૧૧/૧૩
કડીની 'ધન્નાની સજાય' (લિ. ઈ. ૧૮૧૩) અને દેવવિજયને નામે
'સુરતમંડન' પાર્શ્વનાથ-સ્તવન' (લિ. ઈ. ૧૭૨૬), ૧૨ કડીની
'વિજયસેનસૂરિ-સજાય' (લિ. સં. ૧૮મી સદી અનુ.) વગેરે કેટલાંક
સ્તવન, સજાય, ચૈત્યલંદન નોંધાયેલાં મળે છે તેમાંથી કેટલીક
કૃતિઓના કર્તા દેવવિજય-૬ હોવાની સંભાવના છે. પરંતુ એ
વિશે નિશ્ચિતપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.

કૃતિ : ૧. શંસ્તવનાવલી; ૨. સજાયમાળા (પં.).
સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂહસૂચી; ૨. રાહસૂચી : ૧; ૩. લીંહસૂચિ;
૪. હંજોશાસુચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૧૮૩

દેવવિનય-૧ [ઈ. ૧૫૬૪માં હયાત]: તપગરહના જૈન સાધુ. હીરવિનયસૂરિના શિષ્ય. ૩ ઢાળ અને ૨૭ કડીનો 'ચંદનબાલા-સાગ્ય' (ર. ઈ. ૧૫૬૪/સં. ૧૬૨૦, વૈશાખ સુદ ૫, શનિવાર; મુ.) તથા ૮૬ કડીની મૌન એકાદશી-સાગ્ય'ના કર્તા.

કૃતિ : જૈન સન્યપ્રકાશ, ફેબ્રુ.-માર્ચ ૧૯૪૩ - ચંદનબાલા સ્વાધ્યાય' સં. સારાભાઈ મ. નવાબ.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂહસૂચી; ૨. લીંહસૂચી; ૩. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

દેવવિનય-૨ [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ]: તપગરહના જૈન સાધુ. વિન્યાણુંદસૂરિના શિષ્ય. વિન્યાણુંદસૂરિએ ઈ. ૧૬૨૭માં કપર-વાડામાં કરેલી વીરપ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠાના પ્રસંગને અનુલક્ષતા અને એ અસ્થામાં રચાયેલા જણાતા 'કપરવાડા વીર-સ્તવન'ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈનગૂકવિઓ : ૨ - 'જૈનગરહોની ગુરુપટ્ટાવલીઓ.' [૨.૨.૬.]

દેવવિનય-૩ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ]: તપગરહના જૈન સાધુ. વિન્યાણુંદસૂરિની પરંપરામાં વાચક ઉદયવિનયના શિષ્ય. વિન્યાણુંદ-સૂરિનું જીવનવૃત્તાંત આલેખતી ૫૧ કડીની 'વિન્યાણુંદસૂરિનિવાણું' (ર. ઈ. ૧૬૫૭) તથા ૪૮ ઢાળ અને ૨૪૦ કડીની 'ચંપક-રાસ' (ર. ઈ. ૧૬૭૮/સં. ૧૭૩૪, શ્રાવણ સુદ ૧૩)ના કર્તા. તેમણે હિન્દીમાં જુદાજુદા રાગોમાં ઢાળેલી ૪૪ પદોની 'ભક્તામરસ્તોત્ર-રાગમાલા' (ર. ઈ. ૧૬૭૪/સં. ૧૭૩૦, પોપ સુદ ૧૩, સોમ/શુક્રવાર; *મુ.)ની રચના કરી છે.

કૃતિ : * ભક્તામરસ્તોત્રરાગમાલા, પ્ર. ભીમસિંહ માણક.
સંદર્ભ : ૧. જૈનગૂકવિઓ : ૨, ૩(૨); ૨. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [૨. ૨. ૬.]

દેવવિનય-૪ [ઈ. ૧૭મી સદી]: તપગરહના જૈન સાધુ. વિન્યાણુંદ-સૂરિની પરંપરામાં વિન્યાણુંદસૂરિ (આચાર્યકાળ ઈ. ૧૬૨૬થી ઈ. ૧૬૫૩)ના શિષ્ય. ૬ ઢાળની 'પંચપરમેષ્ઠી-સાગ્ય' (મુ.), ૯ કડીની 'ચૌદ નિયમની સાગ્ય' (મુ.) તથા ૪ કડીની 'પાર્શ્વનાથ-સ્તુતિ/દશમની સ્તુતિ'ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. નસ્વાધ્યાય : ૩; ૨. મોસસંગ્રહ.
સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂહસૂચી; ૨. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

દેવવિનય-૫ [ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ]: તપગરહના જૈન સાધુ. હીરવિનયસૂરિની પરંપરામાં દીપવિનયના શિષ્ય. ૩૬ ઢાળની 'રૂપસેનકુમાર-રાસ' (ર. ઈ. ૧૭૨૨/સં. ૧૭૭૮, મહા-સુદ ૭, શુક્રવાર), શંખેશ્વર તીર્થની ઉત્પત્તિની કથા કહેતી ૪૬ કડીની 'શંખેશ્વર-સલોકો' (ર. ઈ. ૧૭૨૮/સં. ૧૭૮૪, મહા સુદ ૫, શુક્રવાર; મુ.), ૭ કડીની 'નેમિનાથજીનું સ્તવન' (મુ.), ૧૨ કડીની 'રહનેમિ-સાગ્ય' (મુ.), ૬ કડીની 'વિન્યાણુંદસૂરિ-ભાસ' તથા ૫ કડીની 'નેમરાજુલ-ગીત' એ કૃતિઓના કર્તા. 'જૈન ગૂર્જર કવિઓ'માં તથા અન્યત્ર આ કવિની દેવવિનય-૬ સાથે ભેળસેળ થયેલી છે. 'શંખેશ્વર-સલોકો'ના મુદ્રિત પાઠમાં કવિનામ ભૂલથી દીપવિનય છપાયું છે.

૧૮૪ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

કૃતિ : ૧. ચૈતન્યસંગ્રહ : ૨; ૨. પ્રાસપસંગ્રહ; ૩. સલોકાસંગ્રહ, પ્ર. શા. કેશવલાલ સવાઈભાઈ, ઈ. ૧૯૧૨.

સંદર્ભ : ૧. જૈનગૂકવિઓ : ૨, ૩(૨); ૨. મુપુગૂહસૂચી. [૨.૨.૬.]

દેવવિનય(વાચક)-૬ [ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ]: તપગરહના જૈન સાધુ. વિન્યાણુંદસૂરિના શિષ્ય. તેમના પ્લવંગમ છંદની ૬૧ કડીના સુગેય 'રાજુલના ભારમાસ' (ર. ઈ. ૧૭૩૯; મુ.)માં પ્રકૃતિવર્ણનની ભૂમિકા સાથે રાજુલનો વિરહભાવ અને તેમણે નેમિનાથને સંસારના સુખ ભોગવવા કરેલી વિનંતિ આલેખાયેલ છે, જે કે કાવ્યની પરિણતી વૈરાગ્ય અને દીક્ષામાં થાય છે. કવિની અન્ય કૃતિઓમાં નેમરાજુલવિષયક બીજા ૧૭-૧૭ કડીના ૨ ભારમાસ (એકની ૨.ઈ. ૧૭૦૪/; બંને * મુ.), ચંદ્રાવળાબદ્ધ 'ચોવીસી' (ર. ઈ. ૧૭૨૨/સં. ૧૭૭૮, ફાગણ વદ ૫, રવિવાર; ૫ સ્તવન મુ.), અન્ય 'ચોવીસજિન-ગીત', ૧૧ કડીની 'શીતલનાથ-સ્તવન', ૯ કડીની 'બીજની સાગ્ય' (મુ.), ૫ કડીની 'પાંચમની સાગ્ય'(મુ.), ૭ કડીની 'આષ્ટમીની સાગ્ય' (મુ.), ૭ કડીની 'આત્મહિતશિક્ષા- સાગ્ય' તથા ૧૧ કડીની 'શત્રુભોજન-સાગ્ય'નો સમાવેશ થાય છે. આ કવિનાં કેટલાંક જિનસ્તવનો ને સ્તુતિઓ ભૂલથી દેવીદાસ (દ્વિજ)ને નામે નોંધાયેલ છે.

કૃતિ : ૧. જૈનગૂસારતનો : ૧ (નસં.); ૨. જૈસસંગ્રહ (ન.); ૩. જૈસમાલા (શા.) : ૩; ૪. પ્રામભાસંગ્રહ : ૧, ૫. પ્રાસપ સંગ્રહ : ૧; ૬. સજાયામાળા (પં.); ૭. સજાયામાલા (શા.) : ૧-૨.

સંદર્ભ ૧. જૈનગૂકવિઓ : ૨; ૨. જૈલાપ્રોસ્ટા; ૩. મુપુ- ગૂહસૂચી; ૪. લીંહસૂચી; ૫. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

દેવવિનય-૭ [ઈ. ૧૮મી સદી મધ્યભાગ]: તપગરહના જૈન સાધુ. વિનીતવિનયના શિષ્ય. 'યોગદૃષ્ટિ-સાગ્ય' (ર. ઈ. ૧૭૪૧), ૯ ઢાળની 'અષ્ટપ્રકારી-પૂજા' (ર. ઈ. ૧૭૬૫/સં. ૧૮૨૧, આસો સુદ ૩, શુક્રવાર; મુ.) તથા શ્રાવકના પ્રતિક્રમણના અતિચારનું નિરૂપણ કરતા ગદ્યગ્રંથ 'શ્રાદ્ધવિધિ/શ્રાદ્ધઅતિસાર(મોટા)'ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. વિસ્નાપૂજાસંગ્રહ; ૨. વિવિધ પૂજાસંગ્રહ ભા. ૧-૧૧, પ્ર. જશવંતલાલ ગી. શાહ, સં. ૨૦૦૯; ૩. સ્નાસ્તસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. પસમુચ્ચ-૨; ૨. જૈનગૂકવિઓ : ૩(૧); ૩. મુપુગૂહસૂચી; ૪. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

દેવવિમલ [ ] : જૈન સાધુ. હેમચંદ્રાચાર્યના મૂળ સંસ્કૃતગ્રંથ 'અભિધાનચિતામણિ-નામમાલા' પરના બીજક (લિ. સં. ૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [કી.જે.]

દેવચંદર [ ] : જ્ઞાતિએ બ્રાહ્મણ. કૃષ્ણભક્તિનાં પદોના કર્તા.

૧. ગુણકલકોક્ત; ૨. પ્રાકકૃતિઓ. [કી.જે.]

દેવશીલ [ઈ. ૧૫૬૩માં હયાત]: તપગરહના જૈન સાધુ. સૌભાગ્ય હર્ષસૂરિની પરંપરામાં પ્રમોદશીલના શિષ્ય. ૭૬૦/૮૨૨ કડીની 'વિતાલપચોસી ચોપાઈ/પ્રબંધ' (ર. ઈ. ૧૫૬૩/સં. ૧૬૧૯, બીજો શ્રાવણ વદ ૯, રવિવાર; * મુ.)ના કર્તા.

દેવવિનય-૧ : દેવશીલ

કૃતિ : * વતાલપચોસી, સ. જ્ઞાણવનદાસ મોદી, સ. ૧૯૭૨.
સંદર્ભ : ૧. જૈગુકવિઓ : ૧, ૩(૧,૨); ૨. મુખ્યગુહસૂચી.
[કી.જે.]

દેવસમુદ્ર(ઉપાખ્યાય) [ઈ. ૧૪૧૪માં હયાત] : જૈન સાધુ. ૫૧ કડીના (બૃહત્પાગચક્રીય) રત્નસિંહસૂરિ-સસ' (ર. ઈ. ૧૪૧૪)ના કર્તા.
સંદર્ભ : હેજોજાસૂચિ : ૧. [કી.જે.]

દેવસાગર(ગણિ) : અંચલગચ્છના કોઈ દેવસાગરગણિને નામે 'ચતુર્થ-કર્મગ્રંથયંત્રકાણિ' (વે. સં. ૧૭મી સદી અનુ.) નોંધાયેલ છે તેમને દેવસાગર-૧ કે ત્યાં નિદિષ્ટ વાચક દેવસાગર ગણવા કે કેમ તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.
સંદર્ભ : હેજોજાસૂચિ : ૧. [કી.જે.]

દેવસાગર-૧ [ઈ. ૧૬૧૮માં હયાત] : અંચલગચ્છના જૈન સાધુ. ક્લ્યાણસાગરસૂરિની પરંપરામાં વાચક વિનયચંદ્રના શિષ્ય. 'કપિલ-કેવલી-રાસ' (ર. ઈ. ૧૬૧૮/સં. ૧૬૭૪, શ્રાવણ સુદ ૧૩, સોમવાર) ના કર્તા.
'અંચલગચ્છ દિગ્દર્શન' ઉપર્યુક્ત કૃતિ હેમચંદ્રાચાર્યના 'આભિયાન ચિતામણિ' ઉપર 'ચ્યુત્પત્તિ-રત્નાકર' નામે સંસ્કૃત વૃત્તિ (ર. ઈ. ૧૬૩૦) તથા ૨ શિલાપ્રશસ્તિઓ (ર. ઈ. ૧૬૧૯ અને ૧૬૨૭) વગેરેના રચનાર વિનયચંદ્ર-વિચંદ્રશિષ્ય વાચક દેવસાગરને નામે મૂકે છે. પરંતુ પ્રસ્તુત કૃતિમાં ગુરુનામ વિનયચંદ્ર મળે છે તે ઉપરાંત કવિ પોતાને માત્ર મુનિ તરીકે ઓળખાવે છે તે જોતાં તેના કર્તા ઉક્ત વાચક દેવસાગર ગણવા કે કેમ તે વિશે શંકા રહ છે.
સંદર્ભ : ૧. અંચલગચ્છ દિગ્દર્શન, સં. 'પાર્શ્વ', ઈ. ૧૯૬૮; ૨. જૈગુકવિઓ : ૩(૧). [કી.જે.]

દેવસી(મુનિ) [ઈ. ૧૬૧૦માં હયાત] : ગુજરાતી લોકાગચ્છના જૈન સાધુ. શ્રી મલ્લત્રકપિની પરંપરામાં રત્નસિંહશિષ્યના શિષ્ય. ૪ ઢાળના 'મહાવીર-સ્તવન' (ર. ઈ. ૧૬૧૦)ના કર્તા.
સંદર્ભ : મુખ્યગુહસૂચી. [કી.જે.]

દેવસુંદર : આ નામે ૩ કડીનું 'સેનસલુલ-ગીત' (વે. સં. ૧૮મી સદી અનુ.) મળે છે. તે કયા દેવસુંદર છે તે સ્પષ્ટ થતું નથી. ૮૪ કડીની 'આપાઢભૂતિ-સહાય' (ર. ઈ. ૧૫૩૧) સમયદૃષ્ટિએ જોતાં દેવસુંદર-૧ની હોઈ શકે.
સંદર્ભ : ૧. જૈમગુકરચનાઓ : ૧; ૨. મુખ્યગુહસૂચી. [કી.જે.]

દેવસુંદર-૧ [ઈ. ૧૫૩૮માં હયાત] : જ્ઞાણવાજચ્છના જૈન સાધુ. રામકલ્પસૂરિના શિષ્ય. ૪૨ કડીની 'કવચના-ચોપાઈ' (ર. ઈ. ૧૫૩૮/સં. ૧૫૯૪, માગધાર વદ ૭, ગુરુવાર)ના કર્તા.
સંદર્ભ : જૈગુકવિઓ : ૩(૨). [કી.જે.]

દેવસુંદરસૂરિશિષ્ય : આ નામે દાન, શીલ, તપ અને ભાવ એ જૈનધર્મના સિદ્ધાંતોનો ઉપદેશ કરતી ચોપાઈબંધમાં રચાયેલી ૬૯ કડીની 'કાકળધિ-ચોપાઈ'ધમ્મ-કક્ક' મળે છે તેના કર્તા દેવસુંદર-સૂરિશિષ્ય-૧ અને તેથી કુલમંડનસૂરિ હોવાનો સંભવ દર્શાવવામાં

આવ્યા છે. પરંતુ કૃતિમાં દેવસુંદરસૂરિના વિશેષ પરિચય ન હોઈ ખાતરીપૂર્વક એમ કહી ના શકાય.
સંદર્ભ : જૈગુકવિઓ : ૧, ૩(૧). [કી.જે.]

દેવસુંદરસૂરિશિષ્ય-૧ [ઈ. ૧૪મી સદી ઉત્તારધી] : જૈન. ચંદ્રગચ્છ તપગચ્છના સોમતિલકસૂરિના શિષ્ય. દેવસુંદરસૂરિ (સૂરિપદ ઈ. ૧૩૬૪)ના શિષ્ય. ચોપાઈની ૯૯ કડીની 'ઉત્તમત્રકપિસંવલ્લભ-ચોપાઈ'ના કર્તા. કૃતિ ભુલથી દેવસુંદરને તથા જ્યત્રકપિને નામે નોંધાયેલી છે. જુઓ કુલમંડનસૂરિ.
સંદર્ભ : ૧. જૈગુકવિઓ : ૩(૧); ૨. મુખ્યગુહસૂચી. [કી.જે.]

દેવસેન (સૂરિ) [ ] : જૈનસાધુ. 'શ્રાવકાચાર' તથા 'પૂજપ્રકરણ-ચોપાઈ'ના કર્તા.
સંદર્ભ : ૧. દેસુરાસનાળા; ૨. રાસયુગમાં પ્રકૃતિનિરૂપણ, ધીરુ પરીખ, ઈ. ૧૯૭૮. [કી.જે.]

દેવલકર્ષ [ઈ. ૧૮૧૦માં હયાત] : ખરતરગચ્છની ભટ્ટારક સાખાના જૈન સાધુ. એમનો 'સિદ્ધાચલ-છંદ' ગુજરાતી કે હિન્દી ભાષાની કૃતિ છે તેની માહિતી મળતી નથી પરંતુ મુખ્યત્વે ઉધોર છંદનો વિનિયોગ કરતી ૧૪૬ કડીની 'પાટણની ગઝલ' (ર. ઈ. ૧૮૧૦/સં. ૧૮૬૬, ફાગણ સુદ ૫, રવિવાર; મુ.) તથા મુખ્યત્વે હનુકા-છંદની ૧૨૧ કડીની 'ડીસાની ગઝલ' (મુ.) મુખ્યત્વે હિન્દી ભાષામાં છે. સંભવતઃ જૈસભરી રચનાઓ હોવાથી ગઝલને નામે ઓળખાવાયેલી આ કૃતિઓમાં તે નજરોની તત્કાલીન ઈતિહાસ વગેરેની ઘણી વાગતભરી માહિતી છે તે ઉપરાંત તેમાં પરંપરાગત શૈલીનાં નગરવર્ણનો પણ છે.
કૃતિ : ૧. ફાગેમાસિક, એપ્રિલ-સપ્ટે. ૧૯૪૮ - 'પાટણની ગઝલ', સં. ભોગીલાલ જ. સાંસેરા(નસં.); ૨. સ્વાધ્યાય, મે ૧૯૭૦ - 'ડીસાની ગઝલ', સં. અગચંદ. નાહટા (નસં.).
સંદર્ભ : જૈગુકવિઓ : ૩(૧,૨). [ર.ર.ક.]

દેવજદે [ ] : મહાપંચ-માર્ગીપંચના સંત દેવાયત-પંડિતનાં પત્ની. જીવ કાયામાંથી વિદાય લે છે ત્યારે કાયાનો વિલાપ દર્શાવતા દેવાયત-પંડિતના અવસ્થાન સમયે રચાયેલા ગણાતા ૫ કડીના ભજન(મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : સતવાણી. [નિ.સ.]

દેવા(સાહેબ)/દેવાજી [ઈ.૧૮મી સદી] : સંતકવિ. હમલા (કચ્છ)ના જડેજ રજપૂત. તેમના શિષ્યો બિહારીદાસ (ન. ઈ. ૧૭૪૮) તથા જેઠીરામ (ઈ. ૧૭૬૧માં હયાત)ના સમયને કારણે કવિને ઈ. ૧૮મી સદીમાં થયેલા ગણી શકાય. દેવાસાહેબને કોઈ યોગીના સંપર્કથી નાની ઉંમરથી વૈરાગ્યનો રંગ લાગેલો પણ એમણે લગ્ન સ્વીકાર્યા ને તે પછી ૨૦ વર્ષની ઉંમરે સંસારત્યાગ કર્યો.
ગુજરાતી તેમ જ હિંદી ભાષામાં રચાયેલાં આ સંતકવિનાં પદો (૧૦૦ ઉપરાંત મુ.) બ્રહ્મવાદ, અદ્વૈતભાવ, આત્મસ્વરૂપ, વૈરાગ્ય, સંતમહિમા, સંતલક્ષણ વગેરે વિષયોને આવરી લેતાં જ્ઞાનમાર્ગી પરંપરાનાં પદો છે. આ પદો દૃષ્ટાંતાદિકના વિનિયોગ અને સરળ લોકગમ્ય અધ્યાત્મબોધને કારણે ધ્યાન ખેંચે છે. કવિએ હિંદીમાં

અનેક શાસ્ત્રોના સાર રૂપ 'જ્ઞાનકાંડ/રામસાગર', 'ઉપાસનાકાંડ/હરિ-સાગર' અને 'કર્મકાંડ/કૃષ્ણસાગર'ની રચના કરેલી છે.

કૃતિ : ૧. પદસંગ્રહ પ્રભાકર, પ્ર. પ્રેમપુરીજી, ઈ. ૧૮૮૫; ૨. પરિચિત પદસંગ્રહ, પ્ર. સસ્તું સાહિત્યવર્ષિક કાર્યાલય, સં. ૨૦૦૨ (ત્રીજી આ.); ૩. બુકાઇલન : ૫; ૪. ભગ્નાસિધ્ધ.

સંદર્ભ : ૧. કચ્છના સંતો અને કવિઓ : ૧, દુલેરાય કારણી, સં. ૨૦૧૫; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. ગૂઢાધાદી. [કી.જી.]

દેવાનંદ-૧ [જ. ઈ. ૧૮૦૩/સં. ૧૮૫૯, કારતક સુદ ૧૫ - અવ. ઈ. ૧૮૫૪/સં. ૧૯૧૦, શ્રાવણ વદ ૧૦] : સ્વામિનારાયણ-સંપ્રદાયના સાધુકવિ. દલપતરામના કાવ્યગુરુ. ભાવપ્રદેશના બળોલ ગામના વતની. ગઢવી જીજ્ઞાસાઈ રત્નુ પિતા. બહેનજીબા માતા. મૂળ નામ દેવીદાન. કુશળ ગાયક અને સિતારવાદક. વ્રજભાષાની કાવ્યપ્રણાલીના બાણકાર. સહજાનંદ-સ્વામીએ તેમને બ્રહ્માનંદને સોંપેલા. ઈ. ૧૮૩૨માં બ્રહ્માનંદના અવસાન પછી તેઓ મૂળીમાં મહંતપદે આવેલા. અવસાન મૂળીમાં.

૧૨૦૦ ઉપરાંતની સંખ્યાએ પહોંચતાં, વિવિધ રાગોનો નિર્દેશ ધરાવતાં ને તિથિ, વાર બારમાસી, ગરબો, ગરબી, ચાબખા વગેરે પ્રકારોનાં પણ આશ્રય લેતાં આ કવિનાં પદો (મુ.)માં કૃષ્ણલીલા, સહજાનંદચરિત્ર અને ભકિતવૈરાગ્યબોધ આવેખ્યાં છે. ગુજરાતી ઉપરાંત હિંદીમાં પણ મળતાં આ પદોમાં પરંપરાનો પ્રભાવ વરતાય છે તેમ છતાં તેમાં લોકભોગ્ય સરળતા અને સચોટતા છે, કવચિત પ્રાચીનપ્રાચીની ચમત્કૃતિ છે અને 'તારે માથે નગારાં વાગે મોતનાં રે' જેવાં કેટલાંક પદો લોકપ્રચલિત બનેલાં છે.

કૃતિ : ૧. દેવાનંદકાવ્ય, પ્ર. નારાયણ સેવાદાસજી, સં. ૨૦૨૫ (પ્રસં.); ૨. દેવાનંદપદાવલિ, સં. જ્યાંત પાઠક, ઈ. ૧૯૭૮; ૩. (અવિનાશાનંદકૃત) કચ્છની લીલાનાં પદો, પ્ર. ક્રેકારે વ્રજલાલ જીવણ, ઈ. ૧૯૪૨; ૪. કીર્તન સારસંગ્રહ : ૧ તથા ૨, સં. હરિજીવનદાસ, સં. ૨૦૦૭ તથા સં. ૨૦૦૮.

સંદર્ભ : ૧. દેવાનંદની અક્ષર આરાધના, અમૃતલાલ યાજ્ઞિક, ઈ. ૧૯૭૯; ૨. ગુસાર્થનિહાસ : ૨; ૩. ગૂઢાધાદી.

[ચ.મ.]

દેવાનંદ-૨ [ ] : જૈન સાધુ. જ્ઞાનચંદ્રશિષ્ય. 'તનવીપુત્રમુનીશ-ચરિત્ર' (લે. સં. ૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : રાહસૂચી : ૨.

[ર.ર.દ.]

દેવાયત [ ] : મહાપંથ-માર્ગીપંથના સંત. શંભુજીના શિષ્ય. બહુધા 'દેવાયત પંડિત' તરીકે ઓમનો ઉલ્લેખ વયો છે. કોઈ તેમને ધાનના બ્રાહ્મણ તરીકે, કોઈ કચ્છના મામઈ માનંગના વંશજ તરીકે, કોઈ માલધારી જાતિના સંત તરીકે તો કોઈ બીલેસર (બરડા પાસે)ના હરિજન બ્રાહ્મણ તરીકે ઓળખાવે છે. અમદાવાદ જિલ્લાના મોડસર ગામે આવેલા સં. ૧૮૬૫ (ઈ. ૧૮૦૯)ના પાળિયાને દેવાયત-પંડિતના પાળિયા તરીકે ઓળખાવાય છે, જે કે એ માટે કશું પ્રમાણ નથી.

દેવાયત-પંડિતના નામે માર્ગીપંથની નક્લંકી (કલિક) અવતારની માન્યતા પ્રમાણે કળિયુગનું વર્ણન કરતું તથા ઉત્તર દિશાથી સાયબો 'કાયમ' આવી કાળિયાને મારી સતજુગની સ્થાપના કરશે અને

નક્લંકી અવતાર ધરશે એવી ભવિષ્યવાણી દર્શાવતું ગુજરાતી ભજન-સાહિત્યમાં 'આગમ' ને નામે જાણીતું ભજન તથા મહાપંથની વિચારધારા દર્શાવતાં અન્ય ભજનો ને ગુરુમહિમા તથા ઉપદેશતાં ભજનો મુદ્રિત મળે છે.

દેવમી ઉપદેશક પરંપરા સાથે સંબંધ ધરાવતાં પણ માર્ગીપંથનાં જ સાધન-સિદ્ધાંતો દર્શાવતાં 'દેવાયત', 'દુરબળિયો દેવાયત' ને 'દેવાયત પરમાર' એવી નામછાપ ધરાવતાં કેટલાંક ભજનો (મુ.) મળે છે તેના કર્તા જુદા હોવાનું પ્રતીત થતું નથી. એ ભજનોમાં ૨૩ કડીનું દસમો નક્લંકી અવતાર મેદી કયાં જન્મશે, તેના સાગરીતો કેણ, કેવા વેશમાં આવશે તે બતાવતું અને મસ્જિદ તોડી ધર્મશાળા બંધાવશે એમ જાણાવતું 'મેદી-પુરાણ' અને ૧૦૦ જેટલી પંકિતઓમાં કળિયુગનું વર્ણન કરતું તથા આગમવાણી ભાષતું ભજન 'દેવમી આરાધ' નોંધપાત્ર છે.

કૃતિ : ૧. આપણી લોકસંસ્કૃતિ, જ્યમલ્લ પરમાર, ઈ. ૧૯૫૭-ભજનો; ૨. ખોત વૃત્તાન્ત, સચેદીના નાનજીઆણી, ઈ. ૧૯૧૮ (બીજી આ.)-ભજનો; ૩. દુર્લાભ ભજનસંગ્રહ, પ્ર. ગોવિંદભાઈ રા. ધામેલિયો, ઈ. ૧૯૫૮; ૪. બુદ્ધ સંત સમાજ ભજનાવળી, પ્ર. પુરુષોત્તમદાસ ગી. શાહ, ઈ. ૧૯૫૦ (છઠ્ઠી આ.); ૫. હરિજન લોકકવિઓ અને તેમનાં પદો, દલપત શ્રીમાળી, ઈ. ૧૯૭૦ (પ્રસં.).

સંદર્ભ : ઊમિ-નવચર્યાના, માર્ચ ૧૯૮૯-'મહાપંથના સંતો અને તેમની વાણી', નિરંજન રાજ્યગુરુ. [નિ.સ.]

દેવારામ [ ] : "રામગુરુ સ્વામી પૂરણ મળિયા" એ પંકિતને કારણે કવિ પૂરણ સ્વામીના શિષ્ય હોવાનું સમજાય છે. ઓમના આ ગણપતિના પદ (મુ.)માં વસ્તુતઃ સાધુઓના મનમાં સ્મૃતા યોગનું સ્વરૂપ આવેખાયું છે. પદની ભાષામાં હિંદીનો છાંટ છે.

કૃતિ : ૧. આપણી લોકસંસ્કૃતિ, જ્યમલ્લ પરમાર, ઈ. ૧૯૫૭ (પ્રસં.); ૨. સોસંવાણી [કી.જી.]

દેવીચંદ : દેવીચંદ તથા દેવીચંદ-જ્ઞપિતે નામે 'ગોરીજી-ગીત', 'ગોવીસી', 'સમેતશિખર-સ્તવન' (ત્રણેની લે.સં. ૧૯મી સદી અનુ. અને 'મહાવીર-પારણ-સ્તવન' (લે. ઈ. ૧૮૦૬) નોંધાયેલ મળે છે તે દેવીચંદ-૧ની કૃતિઓ હોવાનો સંભવ છે પણ એ વિષય નિશ્ચિતપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.

સંદર્ભ : ૧. રાહસૂચી : ૨. [જ.કો.]

દેવીચંદ-૧ [ઈ. ૧૭૭૧માં હયાત] : પાર્શ્વચંદ્રગચ્છના જૈન સાધુ. ૧૦ ઢાળની નવકારવિષયક 'રાજસિહકુમાર-ચાંપાઈ' (ર. ઈ. ૧૭૭૧/સં. ૧૮૨૭, કારતક સુદ ૫, મંગળવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩ (૧,૨).

[ર.ર.દ.]

દેવીદાસ : આ નામે ભાગવતની કથાના સારસંક્ષેપ રૂપ 'ભાગવત સાર', કક્કો, 'પૂતનાવધ' (મુ.), 'ભકતમાળ' (મુ.), થાળની ૨ રચનાઓ (મુ.), વાર(મુ.) તથા કૃષ્ણભકિત, સંતમહિમા ને અધ્યાત્મ-બોધ, ઉપદેશ વગેરે વિષયોનાં પદો (કેટલાંક મુ.) મળે છે. તેમાંથી અધ્યાત્મબોધનું પદ (મુ.) સૌરાષ્ટ્રના જાણીતા સંત દેવીદાસની કૃતિ

લોવાનું કહેવા માટે કોઈ આધાર નથી. તે જ પ્રમાણે 'ભાગવત-સાર' અને કેટલાંક પદો કેટલાંક સંદર્ભોમાં દેવીદાસ-૧ને નામે મૂકવામાં આવેલ છે તેને માટે પણ કશો આધાર નથી. આમ, આ કૃતિઓના કર્તા કયા દેવીદાસ છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી. જુઓ દેવદાસ.

કૃતિ : ૧. અભમાલ; ૨. કાદોહન : ૨; ૩. નકાદોહન; ૪. બુકાદોહન : ૮; ૫. બૃહત્ ભજનસાગર, સં. જ્યોતિવિભૂષણ પંડિત કાર્તાતિક, દામોદર જ. ભટ્ટ, સં. ૧૯૬૫; ૬. ભજનસાગર : ૧; ૭. ભસાસિધુ; ૮. સતવાણી; ૯. સોસંવાણી.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; ૨. ગુજૂકહકીકત; [ ] ૩. ગૂડાયાદી; ૪. ફાહનામાવલિ : ૨; ૫. ફાહનામાવલિ. [ર.સો.]

દેવીદાસ-૧ [ઈ. ૧૫૫૫માં હયાત] : જૈનધર્મી બ્રાહ્મણ તપગચ્છીય વિજયદાસસૂરિના શિષ્ય. ૫ ઢાળના 'કાલચકવિચારગમિતરાડપુરમંડન ચીરજિન-સ્તવન/ધારકસ્વરૂપમહાવીરજિન-સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૫૫૫/સં. ૧૬૧૧, આસો સુદ ૧૫, શુકવાર; મુ.) ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. ચૈત્રસંગ્રહ : ૩; ૨. જિભપ્રકાશ.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૨. મુપુગુહસૂચી; ૩. લીંહસૂચી; ૪. હજોજ્ઞામૃતિ : ૧. [ર.ર.દ.]

દેવીદાસ-૨ [ઈ. ૧૬૦૪માં હયાત] : આખ્યાનકાર. સોજિત્રાના વતની. જ્ઞાતિએ ગાંધર્વ.

એમનું ૩૦ કડવાંનું 'રુકિમણીહરણ' (ર.ઈ. ૧૬૦૪/સં. ૧૬૬૦, મહા સુદ ૧૩, શુકવાર; મુ.) નાથિકા-સૌન્દર્યનાં તથા સૈન્ય, યુદ્ધ, લગ્નોત્સવ આદિનાં રોચક વર્ણનોવાળું, લોકપ્રિય નીવડેલાં લગ્ન-ગીતો ધરાવતું ને વીર, શૂંગાર ને હાસ્યસ્સનું નિરૂપણ કરતું આ વિષયનું નોંધપાત્ર આખ્યાન છે. માત્ર 'દેવીદાસ' નામછાપ ધરાવતી સાખી, શ્લોક, ચાલ અને ઢાળ એવા વિભાગો ધરાવતી ૯૫ કડીની પ્રાસાદિક કૃતિ 'રાસપંચાધ્યાયી' (મુ.)ની હસ્તપ્રત સોજિત્રા-માંથી મળી હોવાથી આ કવિની રચના હોવાની ઘણી શક્યતા છે.

કૃતિ : બુકાદોહન : ૬ (૫સં.), ૮ (૫સં.).

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; [ ] ૨. ગૂડાયાદી; ૩. ફાહનામાવલિ. [ર.સો.]

દેવીદાસ-૩ [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ૭ કડીમાં ખરતરગચ્છના ઉપાધ્યાય સમયસુન્દર (અવ. ઈ. ૧૬૪૬)ની પ્રશસ્તિ ગાતા ને એમને આશીર્વાચન ઉચ્ચારતા આ કવિ જૈન શ્રાવક કે સાધુ કરતાં કોઈ બ્રાહ્મણ કે ચારણ કવિ હોવાનો સંભવ વધારે છે.

કૃતિ : જૈજૈકસંગ્રહ (૫સં.). [ર.ર.દ.]

દેવીદાસ-૪ [ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ભાલોદના વતની. પરીસાલજી (અવ. ઈ. ૧૭૧૫)ના રાજ્યકાળમાં રચાયેલ નાંદોદના હરસિદ્ધમાતા વિશેના ગરબાના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગૂડાયાદી; ૨. ડિકેટલોંગભાવિ. [ર.સો.]

દેવીદાસ-૫ [ ] : 'જય-વેલડી'ના કર્તા. કૃતિની ર. ઈ. ૧૭૬૮ આસપાસ દર્શાવવામાં આવી છે, પણ એનો આધાર આપ્યો નથી.

સંદર્ભ : પ્રાકાશપરંપરા. [જ.કો.]

દેવીદાસ-૧ : દેસાઈભાઈ

દેવીદાસ-૬ [ ] : આખ્યાનકાર. વસાવડના વતની.

આ કવિનું ચોપાઈ અને ઢાળબંધનું 'નાનો ઈશ્વરવિવાહ' (મુ.) શિવવિવાહના પ્રસંગને વર્ણવતું ને લગ્નના નિરૂપણમાં તત્કાલીન સામાજિકતાને ઉઠાવ આપતું આખ્યાનાત્મક કાવ્ય છે. આ કાવ્યની ૭૨ અને ૧૭૦ જેટલી કડીઓની ૨ વાચના મુદ્રિત મળે છે.

કૃતિ : ૧. ઈશ્વરવિવાહ, પ્ર. કેશવલાલ મગનલાલ દૂધવાળા, ઈ. ૧૯૧૧; [ ] ૨. કાદોહન : ૩; ૩. દેવીમાહાત્મ્ય અથવા ગરબાસંગ્રહ : ૨, પ્ર. વિશ્વનાથ ગો. દ્વિવેદી, ઈ. ૧૯૮૭; ૪. બુકાદોહન : ૧.

સંદર્ભ : ગૂડાયાદી. [ર.સો.]

દેવેન્દ્ર [ઈ. ૧૫૮૨માં હયાત] : જૈન સાધુ. 'યશોધરચરિત્ર-રાસ' (ર.ઈ. ૧૫૮૨)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [ર.ર.દ.]

દેવેન્દ્રકીર્તિ (ભટ્ટારક) [ઈ. ૧૬૬૬માં હયાત] : દિગંબર જૈન સાધુ. સસ્વકીર્તિની પરંપરામાં પવનંદિના શિષ્ય. હરિવંશ આધારિત, પ્રદ્યુમ્નચરિત નિરૂપતી 'પ્રદ્યુમ્નચરિત-રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૬૬) એ કૃતિના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. કાગ્રૈમાસિક, એપ્રિલ-જૂન ૧૯૩૭-'ઉપાહરણ', ભોગીલાલ જ. સંડેસરા; [ ] ૨. જૈગૂકવિઓ : ૩(૨). [ર.ર.દ.]

દેવેન્દ્રસાગર [ઈ. ૧૮૦૯માં હયાત] : જૈન સાધુ. ૬૮૮ કડીના 'રત્નસાર-રાસ' (ર.ઈ. ૧૮૦૯)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હજોજ્ઞામૃતિ : ૧. [ર.ર.દ.]

દેવો : આ નામે ૫૬ નોંધાયેલાં મળે છે તે કયા દેવા- છે તે નક્કી થઈ શકે તેમ નથી.

સંદર્ભ : ૧. ગૂડાયાદી; ૨. ફાહનામાવલિ. [કી.જો.]

દેવો-૧ [ ] : "અનંતદાસ દેવો ભણે" એ પંકિતને કારણે અનંત કે અનંતદાસના શિષ્ય હોવાની શક્યતા ધરાવતા આ કવિનું ૬ ખંડ અને આશરે ૧૧૮ કડીનું 'નરસિંહ મહેતાનું મામેરું' આ વિષયની પ્રેમાનંદાદિની કૃતિઓની અસર બતાવે છે. કાવ્યની અભિવ્યક્તિની શૈલી લોકસાહિત્યની છે.

સંદર્ભ : કાકીસંગ્રહ, પ્ર. ક. જ. સં. ૧૯૪૦. [કી.જો.]

દેવો-૨ [ ] : દેવીદાસના શિષ્ય. વૈરાગ્ય અને ભક્તિબોધનાં ૩ પદો (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : કાકીસંગ્રહ, પ્ર. ક. જ. સં. ૧૯૪૦. [કી.જો.]

દેશળ [ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ભાવનગર પાસેના લીલિયાના સિધી મુસલમાન. પચાસેક પદોના રચનાર આ વેદાંતી કવિનું ૧ રૂપકાત્મક જ્ઞાન-યોગમાર્ગી પદ મુદ્રિત મળે છે.

કૃતિ : બુકાદોહન : ૭ (૫સં.). [ર.સો.]

દેસાઈભાઈ [ ] : કૃષ્ણવિષયક કેટલાંક પદોના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકહકીકત; ૨. પ્રાકકૃતિઓ. [કી.જો.]

ગુજરાતી સહિત્યકોશ : ૧૮૭

દેલવ [ઈ. ૧૬૨૪ સુધીમાં] : ઉત્તરનાં નેટી લાવરા મોકલેલા આણા ('ઊઝણું')ના પ્રસંગના વિસ્તૃત આલેખનને કારણે 'અભિવન-ઊઝણું' ←(લિ.ઈ. ૧૬૨૪; મુ.) નામ પામેલું આ કવિનું આખ્યાન-કાવ્ય ગુજરાતીમાં અભિમન્યુવિષયક કાવ્યોમાં નાકર પૂર્વેનું અને સૌથી જૂનું-ઈ. ૧૫મી સદી ઉત્તરાર્ધ કે ૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધનું- ગણાયેલું છે. ચોપાઈ, ચરણાકુળ અને દોહરાની દેશીના પદબંધની સર્ગાંગ ૪૦૬ કડીમાં રચાયેલું આ આખ્યાન મૂળ કથામાં કેટલાક ફેરફાર અને ઉંમરા બતાવે છે, જે પછીના તાપીદાસ, નાકર વગેરે કવિઓને ઉપયોગમાં આવેલા જણાય છે. દ્રુણસપ્રધાન આ આખ્યાનમાં કવિની વર્ણનશક્તિ અને તત્કાલીન સમાજનું થયેલું ચિત્રણ ધ્યાન ખેંચે છે.

કૃતિ : ૧. અભિવન ઊઝણું, સં. ચિવલાલ જ્વલપુરા, ઈ. ૧૯૬૨ (મસં.); ૨. અભિમન્યુ પૂર્વકથાન્વેષણ, મંત્રુલાલ ર. મજમુદાર, ઈ. ૧૯૪૪-'અભિવન ઊઝણું.'

સંદર્ભ : ૧. અનુસંધાન, લરિવલ્લભ ભાયાણી, ઈ. ૧૯૭૨ 'અભિવન ઊઝણું'; ૨. કવિચરિત : ૧-૨; ૩. ગુસાઈતિલાસ : ૨; ૪. ગૂલાયાદી. [ર.સો.]

દોલત [ ] : એમને નામે પદ નોંધાયેલાં મળે છે.

સંદર્ભ : ગૂલાયાદી. [કી.જે.]

દોલતવિજય(ગણિ)/દલપત [ ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. સુમનિસાધુસૂત્રની પરંપરામાં શાંતિવિજયના શિષ્ય. કવિ પોતાને 'દોલત' ઉપરાંત 'દલપત'ને નામે ઉલ્લેખે છે. એમના, સત્-સ્થાનીચારણી-મિશ્રાભાષાના દુહા, કવિત વગેરે છંદોમાં રચાયેલા ૩ ખંડના 'ખુમાણ-સસ'માં ચિતોડના રાજ ખુમાણ અને તેમના વંશજોનો ઈતિહાસ વર્ણવાયો છે.

સંદર્ભ : જૈગુકવિઓ : ૧. [કી.જે.]

દોલત [ઈ. ૧૭૮૪માં લખાતું] : ખરતરગચ્છની આચાર્યશાખાના જૈન સાધુ. વાચક ઉદયભાણુ-વીરભાણુશિષ્ય. ૩૭ કડીના 'પાર્શ્વ-નાથનો સલોકો' (ર.ઈ. ૧૭૮૪/સં. ૧૮૪૦, પોષ વદ ૧૦)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈન સત્યપ્રકાશ, નવે. ૧૯૪૭-'છે ઔર સિલોકે', અગરગંદ નાહટા. [કી.જે.]

'દ્રોપદી-ચોપાઈ' [ર. ઈ. ૧૬૪૪/સં. ૧૭૦૦ મહા-] : સકલચંદ્રશિષ્ય સમયસુંદરની ૩ ખંડ, ૩૪ ઢાળ અને ૬૦૬ કડીની આ રાસકૃતિમાં 'જ્ઞાતાસૂત્ર'ને આધારે જૈન પરંપરા મુજબની દ્રોપદીકથા કહેવામાં આવી છે.

કૃતિના પહેલા ૨ ખંડમાં દ્રોપદીના ૨ પૂર્વભવોની કથા રજૂ થઈ છે. એમાંની બીજી કથામાં સાધ્વી સુકુમાલિકા, જેની ૫ પુરુષો સેવા કરતા હતા તે વેશ્યાની ઈર્ષ્યા કરે છે અને શિથિલા-ચારમાં સરી પડે છે. પરિણામે પછીના ભવમાં એને દ્રોપદી તરીકે ૫ પાંડવોને પરણવાનું થાય છે.

દ્રોપદીની કથા અહીં મહાભારતથી સ્વતંત્ર રીતે ચાલતી જણાય છે. અહીં દ્રોપદી સ્વયંવરમાં જ ૫ પાંડવોને વરે છે. આ પછી એક વખતે દ્રોપદીએ નારદનું યોગ્ય સન્માન ન કર્યું તેથી નારદ

૧૮૮ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

પરનાભ રાજાને દ્રોપદી માટે માલ જન્માવે છે અને એ રાજા દેવતાઓની મદદથી સૂનેલી દ્રોપદીને પોતાના અંતઃપુરમાં લાવે છે. પાંડવો કૃષ્ણની મદદથી દ્રોપદીની ભાળ મેળવે છે અને તેને પાછી મેળવવા યુદ્ધે ચડે છે. દ્રોપદીને પાછી લઈને આવતાં ગંગા પાર કરતી વખતે પાંડવોએ કૃષ્ણની કસોટી કરવા માટે હોડી પાછી ન મોકલી. આથી ગુસ્સે થયેલા કૃષ્ણે પાંડવોને દેશનિકાલ કર્યા. એ પછી દક્ષિણ સમુદ્રને કિનારે રહેતા પાંડવોને પાંડુસેન નામનો પુત્ર જન્મ્યા પછી એમણે દીક્ષા લીધી.

આ રીતે મહાભારતથી જુદી જ દ્રોપદીકથા કહેતા આ રાસમાં કવિએ કવચિત્ કૃપવર્ણનાદિનો લાભ લીધેલો છે. [જ.કો.]

દ્વારકાદાસ/દ્વારકો : 'દ્વારકાદાસ'નો નામછાપ ધરાવતું ઉપદેશનું ૧ પદ મુદ્રિત મળે છે તે દ્વારકો-૧નું હોવાની શક્યતા જણાતી નથી, પરંતુ દ્વારકાદાસને નામ પદો નોંધાયેલાં મળે છે તે દ્વારકો-૧નાં હોવાની શક્યતા છે.

પ્રેમાનંદશિષ્ય દ્વારકાદાસની કૃતિઓ 'દ્વારકો' એવી નામછાપ ધરાવે છે અને તેથી એની ભ્રમણેણ દ્વારકો-૧ની કૃતિઓ સાથે થાય છે. પરંતુ 'પ્રાચીન કાવ્યત્રૈમાસિક, અં.૨, ઈ. ૧૯૮૧', 'પ્રાચીન કાવ્યમાળા : ૯' તથા 'બૃહત્ કાવ્યદોહન : ૬'માં છપાયેલી "વિપ્ર ગુરુ"ના ઉલ્લેખવાળી કૃતિઓ-જેની હસ્તપ્રતો પણ પ્રાચ્ય નથી-પથાર્થપણે અર્વાચીન કર્તૃત્વની ગણાયેલી છે તે તેથી તેમાંથી પ્રાપ્ત થતી માલિતી પણ અનધિકૃત દરે છે.

સં. ૧૮મી સદીમાં થયેલા દ્વારકો નામના વૈષ્ણવ કવિ નોંધાયેલા છે તે દ્વારકો-૧ જ જણાય છે, પરંતુ 'પ્રાચીન કાવ્યવિનોદ : ૧'માં છપાયેલું 'દ્વારકો'ની નામછાપ ધરાવતું યોગમાર્ગી પદ દ્વારકો-૧નું હોવાની સંભાવના જણાતી નથી.

કૃતિ : ૧. નકાદોહન; ૨. પ્રાકામાળા : ૯ (મસં.). ૩. પ્રાકવિનોદ : ૧; ૪. પ્રાકાત્રૈમાસિક, અં.૨, ઈ. ૧૯૮૧ -'સપાવિલાસ' (મસં.).

સંદર્ભ : ૧. ગુસાકાર્યહી : ઈ. ૧૯૪૨-૪૩-'પ્રાચીન કાવ્ય ત્રૈમાસિક અને કાવ્યમાળા', કેશવરામ કા. શાસ્ત્રી; ૨. પુગુસાહિત્ય કાસો; ૩. પ્રેમાનંદ એક અધ્યયન : ૧, કેશવરામ કા. શાસ્ત્રી, *ઈ. ૧૯૫૮, ઈ. ૧૯૬૦ (બીજી આ.); ૪. ગૂલાયાદી. [ર.સો.]

દ્વારકાદાસ-૧ [ઈ. ૧૮૬૪ સુધીમાં] : 'ભાગવતદશમસ્કંધ' (લિ. ઈ. ૧૮૬૪)ના કર્તા.

સંદર્ભ ગૂલાયાદી. [ર.સો.]

દ્વારકેશ : વૈષ્ણવ કવિ જણાય છે. 'સસલોલા'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગૂલાયાદી. [કી.જે.]

દ્વારકો : જુઓ દ્વારકાદાસ.

દ્વારકો-૧ [ઈ. ૧૭૪૪માં લખાતું] : ઘણુંખરું ડાકોરમાં રહેતા પણ ચરોતરમાં ભાલેજના વતની અને જ્ઞાતિએ વણિક તરીકે ઓળખાવાયેલા આ કવિની કૃતિઓ માત્ર 'દ્વારકો' નામછાપ ધરાવે છે. આ નામછાપથી મળતાં બોધાત્મક પદો (૧ પદની ર.ઈ. ૧૭૪૪/સં. ૧૮૦૦, કારતક સુદ ૧૦; કેટલાંક મુ.), બાળલીલા, વસંત, હોરી, થાળ, ભક્તિશૃંગારની ગરબીઓ વગેરે કૃષ્ણવિષયક રચનાઓ

દેલવ : દ્વારકો-૧

(કેટલોક મુ.), ભક્તિબોધનો 'કક્કો' (ર. ઈ. ૧૭૪૪/સં. ૧૮૦૦ માગશર સુદ ૯; મુ.), 'સધિકાવિરહના દ્વાદશ માસ' (મુ.), કૃષ્ણ-વિરહની 'નિધિ' તથા 'આઠવાર' આ કવિની ૧૪ કૃતિઓ હોવાનું સમજાય છે. કવિની ભાષામાં પ્રાસાદિકતા છે અને કૃષ્ણવિષયક કાવ્યોમાં ભાવ અને અભિવ્યક્તિનું માધુર્ય છે.

કૃતિ : ૧. કાદોહન : ૧(નસં.), ૨, ૩; ૨. નકાદોહન; ૩. પદસંગ્રહ પ્રભાકર, પ્ર. પ્રેમપુરીજી ઈ. ૧૮૮૧; ૪. બૃકાદોહન; ૨; [ ] ૫. પ્રાક્રમ્માંસિક, અ. ૨, ઈ. ૧૮૮૯-સધિકાવિરહના દ્વાદશ માસ; ૬. સમાલોચક, ઓક્ટો-ડિસે. ૧૯૦૮-'જૂની ગુજરાતી કવિતા'-અંતર્ગત 'કવિ દ્વારકાદાસકૃત ગરબીઓ', સં. છગનલાલ વિ. રાવળ(નસં.).

સંદર્ભ : ગૂલાયાદી. [ર.સં.]

ધણચંદ(સૂરિ) |] : જૈન સાધુ. ૧૧૦૨ કડીના શીલવિષયક કથાવસ્તુવાળા 'ચિત્રસેનપદ્માવતી/મલાસની શીલસુંદરી-રાસ'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : મલાસની શીલસુંદરી રાસ, પ્ર. અભિધાન રજેન્દ્ર કાર્યાલય, —.

સંદર્ભ : ૧. દેસુરાસમાળા; [ ] ૨. જૈમજૂકરચનાઓ : ૧. [કી.જે.]

ધનજી : આ નામે ૫ કડીની 'શંખેશ્વર પાર્શ્વસ્તવ' મળે છે તે ધનજી-૧ છે કે અન્ય તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

સંદર્ભ : જૈન સત્યપ્રકાશ, મે ૧૯૪૭-'શંખેશ્વર તીર્થ સંબંધી સાહિત્ય કી વિશાલતા', અગરચંદ નાહટા. [કી.જે.]

ધનજી(મુનિ)-૧ [ઈ. ૧૬૭૮ સુધીમાં] : 'પ્રિયમેલક પ્રબંધિસિલલસુત-ચોપાઈ'(લે. ઈ. ૧૬૭૮)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ડિકેટલોગભાવિ. [શ.ત્રિ.]

ધનજી-૨ [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : અંચલગચ્છના જૈન સાધુ. કલ્યાણસાગરસૂરિની પરંપરામાં વાચક દયાસાગર (ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ)ના શિષ્ય. 'સિદ્ધદત્ત-રાસ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૨). [કી.જે.]

ધનજી-૩ [ઈ. ૧૭૬૩ સુધીમાં] : 'સહજાનંદ'નો ગુરુ તરીકે નિદેશ કરે છે તે કદાચ ભગવાનનો નામોલ્લેખ જ હોય. એમના રકિમણી-વિવાહ'માં કૃષ્ણ-રુકિમણીનું વિવાહસ્થળ માધવપુર બતાવાયું છે તેથી એ કદાચ સૌરાષ્ટ્રના માધવપુર બાળુના વતની હોય. ૧૦૨ કડીની 'રુકિમણી-વિવાહ'(લે. ઈ. ૧૭૬૩) સંક્ષેપમાં કથાપ્રસંગો રજૂ કરતી કૃતિ છે. આ ઉપરાંત વેરાગ્ય અને ગુરુમહિમાના વિષયોથી રચાયેલાં એમનાં ૩ પદો પણ મળે છે.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; [ ] ૨. ગૂલાયાદી. [ચ.શે.]

ધનજીભાઈ |] : અમદાવાદના વતની. 'કૃષ્ણ-બાળલીલા'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગૂજૂકલકીકત; ૨. પ્રાકકૃતિઓ. [ચ.સં.]

ધણચંદ(સૂરિ) : ધનપ્રભ

ધનદાસ [ઈ. ૧૬૭૩ સુધીમાં] : ધંધુકાના વતની તથા જ્ઞાતિએ સંભવતઃ પટેલ હોવાનું જણાવાયું છે પણ તેનો આધાર સ્પષ્ટ નથી બીજી બાબુથી 'રામ-કબીરસંપ્રદાય'માં કવિની 'અર્જુન-ગીતા'માં રામકૃષ્ણની અભિદભાવની ભક્તિ તથા સગુણની સાથે નિર્ગુણભક્તિનું નિરૂપણ હોવાથી કવિ ઉદાસંપ્રદાયના જીવજીશિષ્ય કૃષ્ણદાસના શિષ્ય ધનાભગત/ધનાદાસ હોવાનો તર્ક થયો છે. એ ધનાભગત આગલોડના કડવા પાટીદાર હતા અને તેમણે કૃષ્ણદાસ પાસે લગભગ ઈ. ૧૬૬૮માં ઉદાધર્મનો સ્વીકાર કર્યો હતો.

સરસ્વતી છંદની ચાલમાં રચાયેલી ૪૬/૪૭ કડીની 'અર્જુનગીતા/સાર-ગીતા/ભક્ત-ગીતા'(લે. ઈ. ૧૬૭૩; મુ.) વસ્તુતઃ ભગવદ્ગીતાના સારાનુવાદરૂપ નથી પરંતુ રામ-કૃષ્ણ આદિ અવતારોમાં ભગવાને ભક્તોને કરેલી સલાહની સાથે જ્ઞાની ભક્તનાં લક્ષણ અને ભગવાનનો ભક્ત પ્રત્યેનો આત્મીયભાવ વર્ણવે છે. શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને કરેલા સંબોધિત રૂપે રચાયેલ આ કાવ્ય એના સરળ તત્ત્વજ્ઞાન, પ્રાસાદિક અભિવ્યક્તિ અને ભક્તલક્ષણ વર્ણવતી "સંસાર સું સરસો રહે, ને મન મારી પાસ" એવી કેટલીક ચોટદાર પંક્તિઓથી ગુજરાતમાં લોકપ્રિય બની નિત્યપાઠમાં પણ સ્થાન પામ્યું છે.

આ કવિને નામે 'પંચશ્લોકી ભાગવત' તથા બોધનાં પદ નેધાયેલાં છે પણ તેની અધિકૃતતા ચક્રાણીને પાત્ર છે.

કૃતિ : ૧. કાદોહન : ૧; ૨. બૃકાદોહન : ૨(નસં.).

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત:૧-૨; ૨. ગૂજૂકલકીકત; ૩. પ્રાકકૃતિઓ : ૪. રામકબીર સંપ્રદાય, કાંતિકુમાર સી. ભટ્ટ, ઈ. ૧૯૮૩; [ ] ૫. ગૂલાયાદી; ૬. ફોહનામાવલિ. [દે.જે.]

ધનદેવ(ગણિ) : આ નામે ૯ કડીનું 'જૈનસ્વચ્છ-ગીત'(લે. સં. ૧૭મી સદી અનુ.) મળે છે. તે કથા ધનદેવગણિ છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.

સંદર્ભ : હેજેજ્ઞાસૂચિ : ૧. [વ.દ.]

ધનદેવ(ગણિ)-૧ [ઈ. ૧૪૪૬માં હયાત] : જૈન સાધુ. એમના કાવ્ય (શાદૂલવિકીરિત), રાસક, અઢૈયુ અને ફાગ એ ૪ છંદોના એકમો તથા રાસક અને ફાગમાં આંતરયમક પ્રયોજતા ૮૪ કડીના 'સુરંગાધિ નેમિ-ફાગ'(ર. ઈ. ૧૪૪૬; મુ.)માં નેમિનાથનું સમગ્ર ચરિત્ર આલેખાયું છે. નેમિકુમારનું રૂપવર્ણન, વસંતવર્ણન વગેરેમાં આલંકારિક વર્ણનની પરંપરાગત છટા જોવા મળે છે.

કૃતિ : પ્રાકગુસંગ્રહ (નસં.)

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૧. [વ.દ.]

ધનદેવ-૨ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : વડનપગચ્છના જૈન સાધુ. રાગવિજયના શિષ્ય. ભૂવનકીર્તિસૂરિ. (અવ. ઈ. ૧૬૫૪)ની આજ્ઞાથી રચાયેલા 'સીચરિત્ર-રાસ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩ (૨). [વ.દ.]

ધનપ્રભ |] : ૯ કડીની 'નેમિનાથ-ઝીલાણી'(લે. સં. ૧૬મી સદી), ૮૦ કડીની 'નેમિનાથરાસ'(લે. સં. ૧૭મી સદી), ૧૧ કડીની 'નેમિનાથ-હિડોલ'(લે. સં. ૧૭મી સદી),

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૧૮૯

૧૧ કડીની 'સાંજમતી વિછોહ-પદ' (લિ. સં. ૧૭મી સદી) એ કૃતિઓના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈમગૂકરચનાર્થે : ૧. ૨. મુપુગૂલસૂચી. [૧૬.]

ધનપ્રભશિષ્ય [ ] : જૈન. ૨૯ કડીની 'શાંતિનાથ-સ્તવન' (લિ. સં. ૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂલસૂચી. [કી.જે.]

ધનરાજ-૧ [ઈ. ૧૪૨૪માં લખાત] : જૈન સાધુ. ૧૭૦ : કડીની 'મંગલકલશ-વિવાહલુ' (૨.ઈ. ૧૪૨૪) તથા ૧૧ કડીની 'વીસલત્થી-છંદ' એ કૃતિઓના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈમગૂકરચનાર્થે : ૧; ૨. મુપુગૂલસૂચી. [કી.જે.]

ધનરાજ-૨ [ઈ. ૧૫મી સદી] : સમકબીર સંપ્રદાયના સંતકવિ. પદ્મનાભના શિષ્ય. પોતાને પંડિત તરીકે ઓળખાવે છે, પરંતુ સંપ્રદાયમાં અધ્યારુજી તરીકે જાણીતા છે. જ્ઞાનિએ શ્રાક્ષાણ. પાટણના હુકમરાય પંડ્યાના એ પુત્ર. એ પાટણના અધિકારી હતા અને એ નિમિત્તે પદ્મનાભ જે કુંભાર હતા તેના સંપર્કમાં આવેલા એમ કહેવાય છે. પદ્મનાભથી પ્રભાવિત થઈ પછીથી એમણે તેમની પાસે દીક્ષા લીધી. પદ્મનાભને એ વિષ્ણુના અવતાર વેંખના હતા. પરંતુ પદ્મનાભે તેમની સાથે મિત્ર તરીકે વ્યવહાર કર્યો હોય એવું જણાય છે. પદ્મનાભ જ્યાં રહેતા તે પદ્મવાડી બનાવવામાં પણ પદ્મનાભે તેમનો સાથ લીધેલો. પદ્મનાભનો જીવનકાળ ઈ. ૧૪૦૨થી ઈ. ૧૫૦૯ મનાય છે અને પદ્મવાડીની રચના ઈ. ૧૪૧૪માં થવાનું નોંધાયું છે, જે કે આ હકીકતો શંકાથી પર છે એમ કહી શકાય નહીં.

અધ્યારુજીનાં ૨૮ કીર્તનો (મુ.) સંપ્રદાયમાં જાણીતાં છે, જે કે કવિની નામછાપ બેએક કૃતિઓમાં જ મળે છે. કેટલીક કૃતિઓમાં, 'અણુછતો આત્મા/ભગત' એવી છાપ વપરાયેલી છે અને થોડી કૃતિઓમાં ગુરુ પદ્મનાભનો ઉલ્લેખ મળે છે. પૃથ્વીના પરબ્રહ્મ સાથેના લગ્નને વર્ણવતી ૩૩ કડીની 'સંત સોહાગો'માં તો 'નુલસી' નામ વણાયેલું મળે છે એટલે એનું કર્તૃત્વ અધ્યારુજીનું માનવું કે કેમ તે પ્રશ્ન છે. આ જ વિષયની અધ્યારુજીની અન્ય કૃતિ છે જ.

સમકબીર એ બંને અવતારોની સાથે નિર્ગુણ પરબ્રહ્મની ભક્તિને વણી લેતી સમકબીર-સંપ્રદાયની પરંપરાને અનુસરતાં ધનરાજનાં કીર્તનો 'ધંચાહન પારાપણ'ના ૫ વિશામ રૂપે વહેંચાયેલાં મળે છે. અધ્યાત્મ અને વેરાગ્યનો બોધ કરતાં આ કીર્તનોમાંનાં કેટલાંક જન્મ, લગ્ન, મૃત્યુ, દીક્ષા વગેરે પ્રસંગોએ ગાવામાં આવે છે તે આ કીર્તનોનું સંપ્રદાયમાં કેટલું મહત્ત્વ છે તે સમજાવે છે.

કવિનાં આ કીર્તનોમાં અધિસ્થાને મળતી ૫૩ કડીની 'ગુરુવા ગણપતિનો રાસ' નામથી ઓળખાવાયેલી કૃતિમાં વસ્તુતઃ પરબ્રહ્મની સ્તુતિ છે અને સમાવતાર તથા કૃષ્ણાવતારનું વીગતે અને અન્ય અવતારનું ટૂંકું વર્ણન છે. અહીં કાવ્યના આરંભના શબ્દો ઉપરથી કૃતિ ઓળખાવાયેલી છે તેમ અન્યત્ર પણ કાવ્યમાં ધ્રુવા વગેરે તરીકે વપરાયેલા શબ્દોથી પણ કૃતિઓ ઓળખાવાયેલી

છ. ૩૨ કડીની પરબ્રહ્મને સંબોધન રૂપે રચાયેલી 'વિનતી' જીવ પ્રકૃતિને છોડીને પરબ્રહ્મને કઈ રીતે પામી શકે તેનો બોધ આપે છે. ૩૦ કડીની 'લિલી'માં પરબ્રહ્મના અકલ સ્વરૂપનું વર્ણન છે, તો ૩૬ કડીની 'પ્રત્નારુલી'માં પરબ્રહ્મની લીલાનું અને ૩૭ કડીની 'સોરંગી'માં એના અવતારોનું વર્ણન છે. ૪ કડવાં રૂપે ૧ કૃતિ મળે છે તેમાં હરિ એટલે કે કૃષ્ણ રૂપે પરબ્રહ્મની સ્તુતિ છે, અને એમાં કૃષ્ણલીલા ગૂંથી લેવામાં આવી છે. 'વડી કારજ'માં વિવિધ અવતારોનાં કાર્યો વર્ણવ્યાં છે, તો 'લોઢી કારજ'માં સુખદુઃખના ચરનામાં લોઢાતા જીવને શરણાગતિનો બોધ આપવામાં આવ્યો છે. ૫૩ કડીની 'હર્ષ ભોવન' પરબ્રહ્મનું સ્વરૂપવર્ણન કરી તેની ભક્તિના આનંદનો બોધ આપે છે. તે ૩૫ કડીની 'શોકભવન' જૈનામાં હરિભક્તિ નથી તેને ભોગવવી પડતી નર્કની વેદનાનું વર્ણન કરે છે. 'પૃથ્વી-ધોળ/પૃથ્વી-વિવાહ/વિધન-હરાણ'માં પૃથ્વીના પ્રલયકાળે એને ઉદ્ધારનાર પરબ્રહ્મ રૂપ ગોવિંદ સાથેના લગ્નની કથા કહેવામાં આવી છે. અને વિવાહવિધિનું વીગતે વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. 'પદ્મધોળ'માં પરબ્રહ્મના અવતાર તરીકે પદ્મનાભનું મહિમાગાન છે અને 'વાડીનો રાસ'માં પણ વાડીને નિમિત્તે પદ્મનાભની પ્રશસ્તિ થયેલી છે.

આ ઉપરાંત મુક્તિદશાનું વર્ણન કરતી ૩૫ કડીની 'ધોડલી', આત્માપરમાત્માનું સ્વરૂપ સમજાવતી ૪૪ કડીની 'વેદપુરાણ', હરિભક્તિથી થયેલા ભક્તોના ઉદ્ધારને ઉલ્લેખતી ૩૭ કડીની 'ચતુર્વદનનો રાસ' તથા પરબ્રહ્મભક્તિ વગર અન્ય સાધનો નિર્ણયક છે તેમ દર્શાવતી ૩૨ કડીની 'અહનિશનો રાસ' આ કવિની અન્ય નોંધપાત્ર કૃતિઓ છે. કવિની કેટલીક દીર્ઘ કૃતિઓ 'આદ' નામક વિભાગોમાં વહેંચાયેલી મળે છે અને એમાં વલણ નામે ઘટક હોય છે તે રચનાબંધની દૃષ્ટિએ નોંધપાત્ર હકીકત છે. કવિની 'પસાઉલો', 'ઉમાઉલો', 'ખાંડણાં', 'હિહોલા', 'આરતી', 'વાણી' એવાં નામ ધરાવતી કૃતિઓ પણ મળે છે. દુહા-સોરઠા અને ચોપાઈબંધમાં રચાયેલાં આ કીર્તનોમાં જૈન સ્તવનની પદ્ધતિ હોવાનું નોંધાયું છે.

કૃતિ : ૧. ઉદાધર્મખંચરત્નમાલા, પ્ર. સ્વામી જગદીશચંદ્ર યદુનાથ, ઈ. ૧૯૬૮ (ત્રીજી આ.) (મસં.); ૨. ઉદાધર્મ ભજન-સાગર, પ્ર. દ્વારકાદાસ ક. પટેલ, ઈ. ૧૯૨૬ (મસં.); [ ] ૩. જીવાણ-વાણી, વ. ૧, અં. ૨, ૩, ૬, ૮, ૯, ૧૨ તથા વ. ૨, અં. ૧, ૪, ૬, ૭-'કલ્યાણની કેડી' અંતર્ગત 'ગુરુવા ગણપતિનો રાસ (મસં.).

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; ૨. ગુસાઈતિલાસ : ૨; ૩. સમ-કબીર સંપ્રદાય, કાન્તિકુમાર સી. ભટ્ટ, ઈ. ૧૯૮૨; [ ] ૪. જીવાણ-વાણી, વ. ૧ અં. ૧-'અધ્યારુજીની 'વાણી'નો ભાવાર્થ', યદુનાથ જગન્નાથ સ્વામી; ૫. સ્વાધ્યાય, એપ્રિલ ૧૯૭૭-'ગુજરાતીનો સંત કવિ પંડિત ધનરાજ અધવર્ણ અને તેનાં પદ', કાન્તિકુમાર ભટ્ટ. [ચ.શે.]

ધનવિજય : આ નામે 'હરિષેણક્રીષેણ-રાસ', હરિચાધુરચિત 'કર્પુર-પ્રકરણ' પર સ્તબક તથા 'જીવાભિજમ-ટબો' એ કૃતિઓ મળે છે તેમાંથી બન્ને સ્તબકોના કર્તા ધનવિજય-૨ હોવાની શક્યતા છે પણ એ વિશે કશું નિશ્ચિત કહી શકાય નહીં.

સંદર્ભ : ૧. દેસુરાસમાળા; ૨. જૈન સત્યપ્રકાશ, અનુ. ૧૮૪૬-જ્ઞાનસંદેહ કે જૈનભંડારી કે અન્યત્ર અપ્રાપ્ય ગ્રંથોંકી સૂચિ, અગરચંદ્ર નાહટા; ૩. જૈનગૂકવિઓ : ૧; ૪. વૌહસૂચી. [વ.દ.]

ધનવિજય-૧ [ઈ. ૧૬મી સદી મધ્યભાગ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિમલવર્ધ-આણંદવિજયશિષ્ય. વિજયદાનસૂરિના આચાર્યકાળ (ઈ. ૧૫૩૧થી ઈ. ૧૫૬૬)માં રચાયેલી ૧૩ કડીની 'ઉપશમની સગ્રા' (મુ.)ના કર્તા. [વ.દ.]

ધનવિજય-૨(વાચક) [ઈ. ૧૭મી સદી] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. હીરવિજયસૂરિની પરંપરામાં ઉપાધ્યાય કલ્યાણવિજયના શિષ્ય. આ ધનવિજય તે હીરવિજયસૂરિ પાસે ઈ. ૧૫૭૫માં દીક્ષિત અને 'સૂરિસચિવ' તરીકે ઓળખાવાયેલા ધનવિજય જ છે કે કેમ તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાતું નથી. એ ધનવિજયે અકબરબાદશાહ પાસે પક્ષીઓને મુક્ત કરાવ્યાં હતાં અને મેડતાના જૈન વિહારો પરનો મુસ્લિમ શાસકોનો કર દૂર કરાવ્યાં હતાં.

વાચક ધનવિજયે 'કર્મગ્રંથ-બાલાવબોધ' (૨. ઈ. ૧૬૪૪/સં. ૧૭૦૦, મહા સુદ વીરગણમિતિ) 'લોકનાલિકા દ્વાત્રિશિકા-સ્તબ્ધ' (૨. ઈ. ૧૬૬૩) તથા ૭ કડીની 'વિજયસેનસૂરિ-સગ્રા' (મુ.)ની રચના કરી છે. એમણે સંસ્કૃતમાં ૧૦૮ કડીની 'ધર્મોપદેશલેશ-આભાણુશતક' (૨. ઈ. ૧૬૪૩)ની રચના કરી છે અને કેટલાંક સંસ્કૃતગ્રંથોનું સંશોધન કર્યું છે, જેમાં 'કલ્પસૂત્રદીપિકા'નું સંશોધન ઈ. ૧૬૨૫માં કર્યું હોવાની માહિતી તોંધાયેલી છે.

કૃતિ : ઐસમાલા : ૧.
સંદર્ભ : જૈસાઈતિહાસ; ૨. જૈનગૂકવિઓ : ૩(૨); ૩. મુપુગૂહસૂચી; ૪. લેજૈસાસૂચિ : ૧. [વ.દ.]

ધનવિમલ(ગર્ભ) : આ નામે શાલિભદ્ર-ભાસ' (લે.ઈ.૧૬૪૪) મળે છે તેના કર્તા કયા ધનવિમલ છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.
સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [વ.દ.]

ધનવિમલ(ગર્ભ)-૧ [ઈ. ૧૬મી સદી] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. આણંદવિમલસૂરિ(આચાર્યકાળ ઈ. ૧૫૧૪થી ઈ. ૧૫૪૦)-વિજયદાનસૂરિ(આચાર્યકાળ ઈ. ૧૫૩૧થી ઈ. ૧૫૬૬)ના શિષ્ય. આ કવિને નામે સર્વપાર્શ્વનાથતીર્થનાં નામોને સમાવતું ૨૧ કડીનું '(ફલવર્ધ) પાર્શ્વનાથ-સ્તવન/ પાર્શ્વનાથનામગાંભિત-સ્તવન' (મુ.), ૩૯ કડીનું 'ચંદ્રપ્રભાજન-સ્તવન', ૩૩ કડીનું '(વરકાણા) પાર્શ્વનાથ-સ્તવન', ૨૭ કડીનું '(મેડતામંડન) ધર્મનાથ-સ્તવન', ૨૬ કડીએ અપૂર્ણ 'ચોવીસ તીર્થકર-સ્તવન' વગેરે અનેક તીર્થ-તીર્થકરવિષયક સ્તવનો-સ્તુતિઓ મળે છે, જેમાં પાર્શ્વનાથવિષયક સ્તવનોની પ્રચુરતા ધ્યાન ખેંચે છે.

કૃતિ : પ્રાસ્તરત્નસંગ્રહ : ૨.
સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂહસૂચી; ૨. લેજૈસાસૂચિ : ૧. [વ.દ.]

ધનવિજય-૧ : ધના(ભગત)

ધનવિમલ-૨ [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિનયવિમલના શિષ્ય. વિશાલસોમસૂરિ (ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ)ના સભ્યકાળમાં રચાયેલા 'પ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર-આલાવબોધ'ના કર્તા. જુઓ વિનયવિમલશિષ્ય.

સંદર્ભ : જૈનગૂકવિઓ : ૩(૨). [વ.દ.]

ધનાસ્તર(પાકક) (ઈ. ૧૪૭૭માં હયાત) : ઉપકેશગચ્છના જૈન સાધુ. ૧૨૮ કડીના 'ઉપકેશગચ્છ ઊઓસા-રાસ/ઉપકેશગચ્છસાસંશ' (૨. ઈ. ૧૪૭૭/સં. ૧૫૩૩, આસો સુદ ૧૦)ના કર્તા.
સંદર્ભ : ૧. જૈનગૂકવિઓ : ૧; ૨. રાહસૂચી : ૨.[કી.જે.]

ધનસિંહ [ ] : જૈન. 'ગૌતમસ્વામીસસ'ના કર્તા.
સંદર્ભ : દેસુરાસમાળા. [કી.જે.]

ધનલર્ષ : આ નામે ૨૩ કડીની 'સતી સીતાની સગ્રા' (મુ.), ૧૩ કડીની 'સીતા-સગ્રા', ૨૦ કડીની 'સીતાસતીમોચનવિષયે સવણ મંદોદરી-હિતવાક્ય-સગ્રા', ૭૭ કડીનું 'મહાવીર જિન-સ્તવન', ૧૫ કડીની 'સર્વાર્થસિદ્ધવિમાનની સગ્રા' (મુ.), ૭ કડીની 'વિજયદેવસૂરીસગ્રા' તથા અન્ય સગ્રાઓ અને તીર્થકર-સ્તવનો મળે છે, તેના કર્તા ધનલર્ષ-૧ હોવાનો સંભવ છે. પણ તે નિશ્ચિત થતું નથી.

કૃતિ : જિસ્તકાસંદોહ : ૧.
સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂહસૂચી; ૨. વૌહસૂચી; ૩. લેજૈસાસૂચિ : ૧. [વ.દ.]

ધનલર્ષ-૧/સુધનલર્ષ [ઈ. ૧૬૨૧માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. હીરવિજયસૂરિશિષ્ય ધર્મવિજયના શિષ્ય. ૧૩ કાળના 'જંબુદ્વીપવિચાર-સ્તવન' (૨. ઈ. ૧૬૨૧/સં. ૧૬૭૭, પોષ સુદ ૧૩, રવિવાર), 'તીર્થમાલા' (૨. ઈ. ૧૬૨૫/સં. ૧૬૮૧?-'ઈશાંવક વસુ દર્શન માહવનારી', કરતક/ભાદરવા સુદ ૫, રવિવાર), 'દેવકુરુક્ષેત્ર-વિચાર-સ્તવન', ૮૪ કડીના 'મંદોદરી-સવણ-સંવાદ' (૨. ઈ. ૧૫૫૬/સં. ૧૬૧૨?-'મહાસેન વદના હિમ-કર હરિ', મહાચિંત્ર સુદ ૩, રવિવાર), કેટલાંક હરિયાણાઓ (૧૧ મુ.), ૬ કડીની 'ચનલ્કુમાર ચકવતીની સગ્રા' (મુ.) તથા અન્ય સ્તવન-સગ્રાઓના કર્તા.

કૃતિ : ૧. અસસંગ્રહ; ૨. જૈનયુગ, જેઠ ૧૯૮૨-'સુધન લર્ષકૃત હરિયાણાઓ', સં. તંત્રી.
સંદર્ભ : ૧. જૈનગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૨. મુપુગૂહસૂચી. [વ.દ.]

ધના(ભગત)/ધનો/ધનોજી [ઈ. ૧૯૦૩ સુધીમાં] : "રામબાણ વાગ્યાં હોય તે જાણે" એ અત્યંત પ્રસિદ્ધ પદ(મુ.), અલખઆસધનાનું ૧ પદ(મુ.), પ્રભુ-મહિમાનું ૧ અન્ય પદ(મુ.) વગેરે પદો અને 'માતાજીની હમચી' (લે. ઈ. ૧૯૦૩)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. નકાદોહન; ૨. પરિચિત પદસંગ્રહ, પ્ર. સસ્તું

સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય, સં. ૨૦૦૨ (ત્રીજી આ.); ડ. ભ.સાસ્ત્રિક.
સંદર્ભ : ગૂહાયાદી. [ચ.શે.]

ધનેશ્વર |] : ૩૬ અધ્યાયે અધૂરા મળતા
'શિવપુરાણ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગૂહાયાદી; ૨. ફોહનામાવલિ. [કી.જે.]

'ધન્નાશાલિભદ્ર-ચોપાઈ' [ર. ઈ. ૧૬૧૮/સં. ૧૬૭૪, કારતક સુદ ૧૫ કે માગસર-૧૦] : જ્યસોમશિષ્ય ગુણવિનયની ૬૧ ઢાળ અને ૧૨૨૬ કડીની આ કૃતિ મુખ્યત્વે દેશીબદ્ધ છે અને દુહાનો કવચિત જ ઉપયોગ કરે છે.

એમાં, જૈન સંપ્રદાયમાં અત્યંત લોકપ્રિય, રિક્તમત્તા અને વૈરાગ્યના દૃષ્ટાંત રૂપ શાલિભદ્ર અને ધન્ના-સાળા બનેલી-નું વૃત્તાંત ગૂંથાયેલું છે ને ધન્નાએ પોતાના ભાઈઓની અદેખાઈ છતાં પોતાના બુદ્ધિચાતુર્ય અને ઉદારતાથી ઉત્તરોત્તર કેવી રીતે ધનસમૃદ્ધિ ને પત્નીઓ મેળવી તેની રસિક કથા કહેવાયેલી છે.

જિનકીર્તિસૂરિવિરચિત 'દાનકલ્પદ્રુમ' તથા જ્ઞાનસાગરગણિ-વિરચિત 'ધન્યકુમારચરિત્ર'ના આધારે રચાયેલી આ કૃતિમાં કવિએ 'દાનકલ્પદ્રુમ'ના દરેક પલ્લવની કથા પૂરી થતાં એનો સ્પષ્ટ નામનિર્દેશ કર્યો છે. 'દાનકલ્પદ્રુમ'થી સવિસ્તર જણાતી આ કૃતિ 'ધન્યચરિત્ર'ને મુકાબલે સંક્ષિપ્ત છે, કેમકે અહીં પૂર્વભવાની કથાઓ તથા આડકથાઓ ને અન્ય કેટલાક કથાંશો પણ છાંડી દેવામાં આવ્યાં છે, વર્ણનોમાં સંક્ષિપ્તનો આશ્રય લેવામાં આવ્યો છે અને કથાનિરૂપણમાં પણ ત્વરિતતા છે. આમ છતાં આ કૃતિમાં ગુણવિનયના કવિવનો ઉત્તમ પરિચય થાય છે. એમાં ગંગાદેવીનું શૃંગારરસિક ચિત્ર, કંજૂસ શેઠ અને મદોનમત્તા હાથીનાં વર્ણનો જેવાં રસસ્વાનો છે, મૌલિક અર્ધકારચનાઓ છે, વર્ણવિન્યાસ, પ્રાસ વગેરેનું ચાતુર્ય છે, હિંદી-રાજસ્થાનીનો પ્રભાવ દર્શાવતી, સંસ્કૃત પદ્યરચિતો વિનિયોગ કરતી, કોઈકોઈ વાર ફારસી શબ્દોને વણી લેતી (ને એ રીતે કવિનો મોગલ દરબાર સાથેનો સંપર્ક સૂચવતી) અને તગપદાં રૂઢિપ્રયોગો-કહેવતોથી અસરકારક બનતી સમૃદ્ધ બાની છે. તથા સમાસરચનાઓને કારણે આવેલી અભિવ્યક્તિની સઘનતા છે. આધારભૂત કૃતિઓમાંથી પોતે લીધેલાં સંસ્કૃત-પ્રાકૃત સુભાષિતોના કવિએ ગુજરાતી અનુવાદ આપ્યા છે, તે ઉપરાંત તેમની પાસેથી પણ કેટલાંક સુભાષિતો આપણને મળે છે. આટલી લાંબી કૃતિમાં કોઈ પણ દેશી ભાગ્યે જ બે વાર પ્રયોજાયેલી મળે છે, તે રીતે આ કૃતિ ગેયતાની દૃષ્ટિએ ઘણી સમૃદ્ધ પ્રતીત થાય છે. કવિ ધર્મતત્ત્વનું સીધું નિરૂપણ ઓછું કરે છે એ પણ એક નોંધપાત્ર બાબત છે. આ કૃતિને કવિના પાંડિત્યનો પાસ લાગેલો હોવાથી તે થોડી કઠિન બની છે ને તેથી એ ખાસ લોકપ્રિય બનેલી નથી, પરંતુ ગુણવિનયની સર્વ રાસકૃતિઓમાં આ સૌથી સમર્થ રાસ-કૃતિ છે.

કવિએ કારતક ૧૫ને દિવસે "લિખીયઉ પુસ્તકિક સ્વસ્તિ કરઉ તે" ને માગસર ૧૦ના દિવસે "પરકાસ્યઉ સુંદર શ્રી ખરતર સંઘ આગઈજી" એવો નિર્દેશ કર્યો છે તેથી કૃતિ કારતક સુદ ૧૫ના દિવસે પૂરી કરી માગસર ૧૦ના દિવસે સંઘ આગળ

૧૯૨ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

મૂકી એવો અર્થ થાય તેમ જ કારતક ૧૫ને દિવસે ગ્રંથલેખનનો આરંભ કર્યો અને માગસર ૧૦ના રોજ એ પૂરું કર્યું એવો અર્થ પણ થાય. [જ.કો.]

'ધન્નાશાલિભદ્ર-રાસ' [ર. ઈ. ૧૭૩૪/સં. ૧૭૯૯, શ્રાવણ સુદ ૧૦, ગુરુવાર] : હિતવિજયશિષ્ય જિનવિજયકૃત ૪ ઉલ્લાસ ને ૮૫ ઢાળની આ કૃતિ(મુ.) જિનકીર્તિસૂરિની સંસ્કૃત કૃતિ 'દાન-કલ્પદ્રુમ/ધન્ના-ચરિત્ર'ને આધારે રચાયેલી છે. એમાં બુદ્ધિભાગે રાજા શ્રોણીકેના મંત્રી બનતા ને શાલિભદ્રની બહેન સુભદ્રા સાથે લગ્ન કરતા વણિક પુત્ર ધન્નાનું ચરિત્ર વીગતે આલેખાયું છે. જીવન પરથી મન ઊઠી જવા છતાં માતા અને પત્નીઓના આગ્રહને કારણે કમ્પશન સંસાર છોડવાના શાલિભદ્રના નિર્ણયનો ઉપલાસ કરતો ધન્ના પત્નીના સામા ટોણાથી તરત જ સંસારત્યાગ કરી દીક્ષા ધારણ કરે છે ને એ સાંભળતાં શાલિભદ્ર પણ સંસાર ત્યજી દે છે એવા મૂળ કથાકેન્દ્રને કવિએ અહીં વિસ્તાર્યું છે. આ રાસમાં ધન્નાની ઉદારતા, એની બુદ્ધિશક્તિ ને એના અનેકવિધ ઉત્કર્ષો વધુ વિસ્તારથી ને ઘણી જગ્યાએ એક જ પ્રકારની વીગતોના પુનરાવર્તનથી વર્ણવાયા છે. કૃતિમાં ઘણી આડકથાઓ પણ છે જે કથાને રંજક બનાવે છે.

કથાની વચ્ચેવચ્ચે આવતાં બહુપ્રચલિત બાંધક-પ્રેરક સંસ્કૃત સુભાષિતો, મારવાડી છાંટવાળી ભાષા, ક્યાંક પ્રાસાનુરાગી બનતી શૈલી ને વિવિધ દેશીઓનો વિનિયોગ કૃતિની વિશેષતાઓ છે. [ર.સો.]

ધરમસી [ઈ. ૧૬૪૯માં લખાત] : 'રાજુછાંડજીનો કાગળ' (ર. ઈ. ૧૬૪૯) નામક કૃતિના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગૂહાયાદી; ૨. ફોહનામાવલિ. [કી.જે.]

ધર્મ(સૂરિ) : આ નામે ૮ કડીની 'સમેતશિખરનીર્ધનમસ્કાદ' એ કૃતિ મળે છે તેના કર્તા કથા ધર્મ છે તે વિશે નિશ્ચિતપણે કાંઈ શકાય તેમ નથી.

સંદર્ભ : જૈમબૃકરચનાઓ : ૧. [ચ.શે.]

ધર્મ-૧ [ઈ. ૧૨૧૦માં લખાત] : જૈન સાધુ. મહેન્દ્રસૂરિના શિષ્ય. આ મહેન્દ્રસૂરિ (જ.ઈ. ૧૧૭૨-અવ. ઈ. ૧૨૫૩) અંચલ-ગરહના ધર્મઘોષસૂરિના શિષ્ય હોવાનું અનુમાન થયું છે. ૪૧ કડીના ૫ ઠવણિમાં વિભક્ત મુખ્યત્વે સેળાભંધમાં રચાયેલા તેમના 'જંબુસ્વામી-ચરિત્ર' (ર. ઈ. ૧૨૧૦; મુ.)માં જંબુસ્વામીના શિવ-કુમાર તથા જંબુસ્વામી તરીકેના ૨ ભવની કથા કહી સંયમદીક્ષાનો મહિમા ગાવામાં આવ્યો છે.

૪૭ કડીનો 'સ્થૂલિભદ્ર-રાસ' તથા ૪૨ કડીની 'સુભદ્રાસતી-ચતુષ્પદિકા' કાવ્યાંતે 'ધમ્મુ' શબ્દ ગૂંચે છે તેને શ્લેષથી કર્તાનામનો વાચક ગણીએ અને આ ત્રણેય કૃતિઓ એક જ પ્રતમાંથી મળે છે ને ભાષાસ્વરૂપની સમાનતા દર્શાવે છે તે લક્ષમાં લઈએ તો આ બંને કૃતિઓ ઉપયુક્ત કવિની જ રચનાઓ હોવાનો તર્ક કરી શકાય.

ધનેશ્વર : ધર્મ-૧

કૃતિ : ૧. આયકકયાણુ ગૌતમ સ્મૃતિ ગ્રંથ, સં. કલાપ્રભસાગરજી, સં. ૨૦૩૯-જંબુસ્વામીચરિત્ર-એક અપભ્રંશકાવ્યની સમીક્ષા; ૨. પ્રાગુકસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. આકવિઓ : ૧; ૨. ગુસાઈતિહાસ : ૧; ૩. મરાસસાહિત્ય; ૪. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૫. જૈગુકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૬. મુપુગુલસૂચી. [ચ.શે.]

ધર્મ-૨ [ઈ.૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. પંડિત સુમતિચંદ્રના શિષ્ય. વિજયદેવસૂરિ (આચાર્યકાળ ઈ. ૧૬૦૦થી ૧૬૫૭) મારવાડમાં આવ્યા ત્યારે તેમના થયેલા સ્વાગતનું વર્ણન કરતી ૧૩ કડીની 'વિજયદેવસૂરિ-સંગ્રહ' (લે. ઈ. ૧૬૪૨; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ઐસમાલા : ૧. [ચ.શે.]

ધર્મ-૩ [ઈ.૧૮૩૯ સુધીમાં] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયદેવ-સૂરિની પરંપરામાં રત્નવિજયના શિષ્ય. એમનું ૪ કાળનું 'જિન પ્રતિમા-સ્થાપનગાંભિત-શંખેશ્વરપાર્શ્વનાથ-સ્તવન' (લે. ઈ. ૧૮૩૯; મુ.) મુદ્રિત પાઠમાં તેમ જ હસ્તપ્રતપાઠીમાં વચ્ચેની થોડીક ગુરુ-પરંપરા જુદી બતાવે છે. માત્ર 'ધર્મ' નામછાપ ધરાવતી આ કૃતિ ધર્મવિજયને નામે તથા ભૂલથી રત્નવિજયને નામે પણ નોંધાયેલી છે. કવિએ આ ઉપરાંત ૧૧ કડીની 'ત્રિ-ઈન્દ્રિય જીવોની ઉત્પત્તિની સંગ્રહ'(મુ.) રચી છે.

કૃતિ : પ્રવિસ્તસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગુલસૂચી; ૨. હજોજ્ઞાસૂચિ : ૧. [ચ.શે.]

ધર્મકલ્પ [ઈ. ૧૩૨૧માં લખાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિન ચંદ્રસૂરિ-જિનકુશલસૂરિના શિષ્ય. તેમનો, પાટણમાં ઈ.૧૩૨૧માં (સં. ૧૩૭૭, જેઠ વદ ૧૧)માં જિનકુશલસૂરિનો પટ્ટાભિષેક થયેલો તેના મહાન્સવનું વર્ણન કરતો, વસ્તુ, સેવા, દોહરા વગેરે છંદની ૩૮ કડીનો 'જિનકુશલસૂરિપટ્ટાભિષેક-સસ'(મુ.) તેમાંની વર્ણનછટા તથા 'ગુજરાત' શબ્દના ઉલ્લેખને કારણે નોંધપાત્ર બને છે. કૃતિ એ પ્રસંગે જ રચાયેલી હોય એવું લાગે છે.

કૃતિ : ઐજૈકસંગ્રહ(પસં.)

સંદર્ભ : ૧. આકવિઓ : ૧; ૨. ગુસાઈતિહાસ : ૧; ૩. જૈગુકવિઓ : ૩(૧). [ચ.શે.]

ધર્મકીર્તિ : આ નામે 'લોકનાલિકાદ્રાત્રિશિકા-સ્તબક' (લે. ઈ. ૧૮૬૩) મળે છે. આ ધર્મકીર્તિ ક્યા તે સ્પષ્ટ થતું નથી.

સંદર્ભ : લીંહસૂચી. [ચ.શે.]

ધર્મકીર્તિ-૧ [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનચંદ્રસૂરિની પરંપરામાં ઉપાધ્યાય ધર્મનિધાનના શિષ્ય. સાધુ-સમાચારી-બાલાવબોધ' [ર. ઈ. ૧૬૧૩/સં. ૧૬૬૯, મહા સુદ ૪], ૧૪ કાળ અને ૯૨ કડીના 'ચતુર્વિંશતિજિન-ચોવીસબોલ-વૃહ-સ્તવન' (ર. ઈ. ૧૬૧૮/સં. ૧૬૭૪, ભાદરવા સુદ ૧૫, શુક્રવાર), ૭૧ કડીના 'નેમિ-સસ' (ર. ઈ. ૧૬૧૯/સં. ૧૬૭૫, કાગણ સુદ ૫, સવિવાર), ઈ. ૧૬૨૫ સુધીનાં જિનસાગરસૂરિનાં

ધર્મ-૨ : ધર્મદાસ-૧

ગુ. સા.-૨૫

દોષા-વિહારાદિનો માહિતો આપતા ૧૦૨ કડીના 'જિનસાગરસૂરિ-સસ' (ર. ઈ. ૧૬૨૫/સં. ૧૬૮૧, પોપ વદ ૫; મુ.), 'મૃગાંક-પદમાવતી-ચોપાઈ', 'સતરિસય-બાલાવબોધ' તથા અન્ય અનેક સ્તવનોના કર્તા.

કૃતિ : ઐજૈકસંગ્રહ (પસં.).

સંદર્ભ : ૧. યુજિનચંદ્રસૂરિ; ૨. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૩. જૈગુકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૪. મુપુગુલસૂચી. [ચ.શે.]

ધર્મચંદ્ર : આ નામે ૪૭ કડીનું 'મોહરાજનું ભાવ-ગીત' (લે. ઈ. ૧૭૦૫), ૨૧ કડીની 'સનિમતી-સંગ્રહ' (લે. ઈ. ૧૮૧૩), ૧૯ કડીનું 'મહાવીર-સ્તોત્ર' (લે. સં. ૧૮મી સદી અનુ.), 'શ્રાહદિન કૃત્યપ્રકરણ-સ્તબક' (લે. સં. ૧૮મી સદી અનુ.) તથા દિવાળી, સિદ્ધગિરિ, પંચતીર્થ, સિદ્ધચક્ર, ઋષભનાથ, ધર્મનાથ, વીરપ્રભુ, શંખેશ્વર, સંભવજિન આદિનાં સ્તવનો, હોરીઓ વગેરે (કેટલાંક મુ.) મળે છે, જેમાંનાં કેટલાંક હિન્દી યા હિન્દીમિશ્ર ગુજરાતીમાં પણ રચાયેલાં છે. કેટલાંક હોરીઓ-પદોમાં ભાવનું મધુરકાંમળ નિરૂપણ તથા શબ્દલયનું પ્રભુત્વ ધ્યાનાર્હ છે. આ ધર્મચંદ્ર ક્યા તે સ્પષ્ટ થતું નથી. ૧૪ કડીનો 'કૃંકકગણાવિચાર' (ર. ઈ. ૧૮૨૪) ધર્મચંદ્ર-૧ની કૃતિ હોવાનું નિશ્ચિતપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.

કૃતિ : ૧. ચૈસ્તસંગ્રહ : ૨; ૨. જૈકાપ્રકાશ : ૧; ૩. જૈકસંગ્રહ ૪. જૈરસંગ્રહ; ૫. દેસ્તસંગ્રહ; ૬. શંસ્તવનાવલી.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગુલસૂચી; ૨. લીંહસૂચી; ૩. હજોજ્ઞાસૂચિ : ૧. [ચ.શે.]

ધર્મચંદ્ર-૧ [ઈ. ૧૮૪૦માં લખાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયદયાસૂરિની પરંપરામાં ખુશાલવિજય અને કલ્યાણચંદ્રના શિષ્ય. ૧૨ કાળ અને ૧૪૯ કડીની દેશી દુહાબદ્ધ 'નંદીશ્વરદ્રોપ-પૂજા' (ર. ઈ. ૧૮૪૦/સં. ૧૮૯૬, ભાદરવા સુદ ૪; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. વિવિધ પૂજા સંગ્રહ : ૧ થી ૧૧, પ્ર. જસવાંતલાલ ગી. શાહ-; ૨. વિવિધ પૂજા સંગ્રહ : ૧, પ્ર. બીમસિંહ માણેક શં. ૧૯૫૪; ૩. વિસ્નાપૂજાસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. જૈગુકવિઓ : ૩(૧); ૨. મુપુગુલસૂચી. [ચ.શે.]

ધર્મદત્ત : જુગ્યા ચંદ્રનાથ.

ધર્મદાસ : આ નામે ૧૩ કડીની ચોપાઈની દેશીમાં રચાયેલી 'ચૌદ જીવસ્થાનની સંગ્રહ'(મુ.), ૧૦ કડીની 'સાત વારની સંગ્રહ' (લે. સં. ૧૯મી સદી અનુ.; મુ.), ૭ કડીની 'સાધુસંગત-સંગ્રહ' (લે. ઈ. ૧૮૧૩) અને ૧ હિન્દી પદ(મુ.) મળે છે. આ કૃતિઓના કર્તા ક્યા ધર્મદાસ છે તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

કૃતિ : ૧. જૈકસંગ્રહ; ૨. જૈસમાલા(શા) : ૨; ૩. જૈસસંગ્રહ (ન.); ૪. મોસસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગુલસૂચી; ૨. લીંહસૂચી; ૩. હજોજ્ઞાસૂચિ : ૧. [ચ.શે.]

ધર્મદાસ-૧ [ઈ. ૧૫૯૬માં લખાત] : લોકાગચ્છના જૈન સાધુ. સંભવતઃ વરસિહના શિષ્ય. બુરાશિષ્ય શામલજી અને જીવરાજના

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૧૯૩

સાંનિધ્યમાં કૃતિ રચ્યાનો ઉલ્લેખ હોવાથી ભૂલથી જીવરાજશિષ્ય માની લેવાયા છે. એમણે 'જસવંતમુનિનો રાસ' (ર.ઈ. ૧૫૮૬/ સં. ૧૬૫૨, ભાદરવા ૧૬ ૧૦)ની રચના કરી છે.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [ચ.શે.]

ધર્મદાસ-૨ [ઈ.૧૬મી સદી] : પાર્શ્વચંદ્રગચ્છના જૈન સાધુ. સમસ્ચંદ્ર (દીક્ષાકાળ ઈ.૧૫૧૯-ઈ. ૧૫૭૦)ના શિષ્ય. 'ભક્તા-મસ્તનોત્ર' પરના સ્તબક તથા ૬ કડીની 'વૈરાગ્ય-સગ્રામ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂહસૂચી; ૨. હજોજ્ઞાસૂચિ : ૧. [ચ.શે.]

ધર્મદાસ-૩ [ઈ.૧૬૨૦માં લખાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયદેવસૂરિના શિષ્ય. સુરતમાં જૈની પ્રતિષ્ઠા થયેલી તે હીર-વિહારનું વર્ણન કરતા, ઐતિહાસિક મહત્વ ધરાવતા, ૬૧ કડીના 'હીરવિહાર-સ્તવન'(ર.ઈ.૧૬૨૦/સં.૧૬૭૬, જેઠ સુદ ૧૫; મુ.) ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. સૂર્યપુર રાસમાળા, સં. કેસરીચંદ્ર હી. ઝવેરી, ઈ. ૧૯૪૦; ૨. જૈન સત્યપ્રકાશ, ઓગસ્ટ-ઓક્ટો. ૧૯૩૬- 'હીરવિજય સ્તવ', સં. વિદ્યાવિજયજી. [ચ.શે.]

ધર્મદાસ-૪ [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ગુજરાતી લોકગચ્છના કુંવરજીવણના જૈન સાધુ. શ્રીમદ્ભજશિષ્યરત્નસિદ્ધના શિષ્ય. ૫૩ કડીના નમિજિન-સ્તવન-રાગમાળા (ર.ઈ. ૧૬૨૬)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [ચ.શે.]

ધર્મદાસ-૫ [ઈ. ૧૭૪૪માં લખાત] : લોકગચ્છના જૈન સાધુ. ઋષિ ધર્મદાસશિષ્યમૂલચંદશિષ્ય. જે કે, કૃતિમાં કવિનારનો નિર્દેશ થોડો સંદેહ છે અને એ નિર્દેશ કવિના પ્રગુરુનો જ હોય એવો વલકમ જાય છે. જે એમ હોય તો કવિ ઋષિ મૂલચંદજીના કોઈ અજ્ઞાતનામા શિષ્ય ઠરે. એમણે ૧૮ ઢાળની 'અઢાર પાપ-સ્થાનકની સગ્રામ' (ર.ઈ.૧૭૪૪/સં.૧૮૦૦; ભાદરવા ૧૬ ૧૦, ગુરુવાર) રચેલી છે.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [ચ.શે.]

ધર્મદેવ(ગણિ)-૧ [ઈ. ૧૪મી સદીમાં લખાત] : જૈન સાધુ. કીર્તિરત્નની પરંપરામાં કીર્તિરત્નના શિષ્ય. 'પષ્ટિશતક' પરની તપોરત્ન-ઉપા-ધ્યાયની ટીકા પર આધારિત બાલાવબોધ (ર. ઈ. ૧૪૫૯)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૨). [કી.જે.]

ધર્મદેવ(ખંડિત)-૨ [ઈ. ૧૫મી સદી અંત-ઈ. ૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધ] : પૂણિમાગચ્છના જૈન સાધુ. ગુણધીરસૂરિની પરંપરામાં સૌભાગ્યરત્નસૂરિના શિષ્ય. ૨૮૪ કડીના 'હરિશ્ચંદ્રરાજનો રાસ' (ર. ઈ. ૧૪૯૮/સં. ૧૫૫૪, આસો સુદ ૬), ૩૮૨ કડીના 'અજાપુત્ર-રાસ' (ર.ઈ. ૧૫૦૫) તથા ૧૧૦ કડીના 'વ્રજ (વયર) સ્વામીનો રાસ' (ર.ઈ.૧૫૦૭)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩ (૧); ૨, ડિકેટલોગભાઈ : ૧૯૨; ૩. મુપુગૂહસૂચી; ૪. લીહસૂચી. [કી.જે.]

૧૯૪ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

ધર્મનરેન્દ્ર [ ] : જૈન સાધુ. ૩૪ કડીની 'અવન્તીસુકુમાલમુનિ-સગ્રામ/ઢાળ' (લે. સં. ૧૭મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. શહસૂચી : ૧; ૨. હજોજ્ઞાસૂચિ : ૧. [કી.જે.]

ધર્મપ્રભ(સૂરિ) [ ] : જૈન સાધુ. ૧૬ કડીના 'ચતુર્વિંશતીર્થકર-કલશ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : હજોજ્ઞાસૂચિ : ૧. [કી.જે.]

ધર્મભૂષણ [ઈ.૧૭૦૩ સુધીમાં] : દિગંબરગચ્છના જૈન સાધુ. દેવેન્દ્રકીર્તિની પરંપરામાં ધર્મચંદ્રના શિષ્ય. 'અંપકવતી-ચોપાઈ/ શીલપતાકા-ચોપાઈ'(લે.ઈ.૧૭૦૩)ના કર્તા. ઈ.૧૫૪૮માં લખાત દેવેન્દ્રકીર્તિના આ પ્રશિષ્ય હોય તો એમનો સમય ઈ.૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ ગણાય.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [કી.જે.]

ધર્મમંદિર(ગણિ) [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનચંદ્રસૂરિની પરંપરામાં વાચક દયાકુશલના શિષ્ય. એમણે ઈ.૧૬૫૯માં એક પ્રત લખી હોવાની માહિતી મળે છે. એમણે જ્યેષ્ઠપરસૂરિકૃત સંસ્કૃત કૃતિ પરથી રચેલ ૬ ખંડ અને ૭૬ ઢાળના 'પ્રબોધચિંતામણિ/ખોહવિવેકનો રાસ' (ર.ઈ.૧૬૮૫/સં. ૧૭૪૧, માગશર સુદ ૧૦; મુ.)માં કથા અને ધર્મવિચારના વિસ્તૃત અને સ્ફૂટ નિરૂપણથી લોકભોગ્યતા સિદ્ધ થયેલી છે. ૪ ખંડ, ૬૫ ઢાળ અને ૧૨૦૦ કડીની 'મુનિપતિ-ચરિત્ર' (ર.ઈ. ૧૬૬૯), 'જંબૂ-રાસ' (ર. ઈ. ૧૬૭૩), 'દયા-દીપિકા-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૬૮૪), ૨ ખંડ અને ૩૨ ઢાળની 'પરમાત્મપ્રકાશ/જ્ઞાનસુધા તરંગિણી-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૬૮૬/સં.૧૭૪૨, કારતક સુદ ૫, ગુરુવાર), ૪ ઢાળની 'નવકાર-રાસ' (*મુ.) તથા 'આત્મપદપ્રકાશ-રાસ' એ કવિની અન્ય રાસાત્મક કૃતિઓ છે. આ સઘળી કૃતિઓ કવિનું વલણ વિશેષપણે ધર્મનત્તવિચાર તરફનું હોય એવું બતાવે છે. આ ઉપરાંત, આ કવિએ 'શંખેશ્વર' પાર્શ્વનાથ બૃહત્-સ્તવન' (ર. ઈ. ૧૬૬૭/સં. ૧૭૨૩, ચૈત્ર સુદ ૧૫), ૧૭ કડીનું 'જગવલ્લભ પાર્શ્વનાથ-બૃહત્ સ્તવન' (ર. ઈ. ૧૬૬૮), 'ચોમાસી ત્યાગ્યાન' તથા તીર્થ-તીર્થકરવિષયક સ્તવન, ભાસ, ગીત વગેરે પ્રકારની વધુકૃતિઓ રચેલ છે.

કૃતિ : ૧. જૈન કથારત્નકોષ : ૩, પ્ર. ભોમસિદ્ધ માણિક, ઈ. ૧૮૯૦; ૨. જૈન કાવ્યદોહન, મનસુખલાલ ૨. મેહતા, ઈ. ૧૯૧૩; ૩. * રત્નસમુચ્ચય; ૪. રાજકોમાળા:૧.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૨, ૩(૨); ૨. મુપુગૂહસૂચી. [ચ.શે.]

ધર્મભૂર્તિ(સૂરિ) [જ. ઈ. ૧૫૨૯/સં. ૧૫૮૫ પોષ સુદ ૮- અવ. ઈ. ૧૬૧૪/સં. ૧૬૭૦, ચૈત્ર સુદ ૧૫] : અંચલગચ્છના જૈન સાધુ. ગુણનિધાનસૂરિના શિષ્ય. મૂળ નામ ધર્મદાસ. ખંભાતના વતની. પિતા હંસરાજ. માતા હાંસલદે. નાગડાગોત્ર. જ્ઞાતિ શ્રીમાળી કે ઓશવાલ. દીક્ષા ઈ. ૧૫૪૩માં. સૂરિપદ તથા ગચ્છનાયકપદ ઈ. ૧૫૪૬માં. ઈ. ૧૫૭૩માં યુગપ્રધાનની પદવી. ઉગ્ર ત્યાગી અને ક્રિયોદ્ધાર કરનાર આ આચાર્ય સમેતશિખરની

ધર્મદાસ-૨ : ધર્મભૂર્તિ(સૂરિ)

ત્રણ વાર યાત્રા સાથે વ્યાપક વિહારો કર્યા હતા અને અનેક મૂર્તિપ્રતિષ્ઠાઓ કરી હતી. અવસાન અણહિલપુર-પાટણ કે પ્રભાસપાટણ. અવસાનવર્ષ ઈ. ૧૬૧૩ અને ઈ. ૧૬૧૫ પણ નોંધાયેલ છે.

એમણે રચેલ ૧૫ કડીનું 'ગોડીજી પાર્શ્વનાથગીત' (મુ.) તથા ૪૫ કડીનું 'નિર્વાણ-ઝુંબક' મળે છે. તે ઉપરાંત 'વિધિ-રાસ' એમની કૃતિ હોવાનો તર્ક થયો છે, જે ચર્ચાસ્પદ છે. સંસ્કૃતમાં એમણે 'પદાવશ્યક-વૃત્તિ', 'ગુણસ્થાન-ક્રમારોહગૃહવૃત્તિ', 'અંચલગચ્છ-પટાવલી' (૨. ઈ. ૧૫૬૧) વગેરે ગ્રંથો રચેલા હોવાની માહિતી મળે છે.

કૃતિ : આર્ય કલ્યાણ ગૌતમ સ્મૃતિગ્રંથ. સં. ક્લાપ્રભસાગરજી, સં. ૨૦૩૯ (+ સં.).

સંદર્ભ : ૧. અંચલગચ્છ દિગ્દર્શન, સં. 'પાર્શ્વ', ઈ. ૧૯૬૮; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૨—જૈનગચ્છોની ગુરુ-પટ્ટાવલીઓ; [ક્રી.જો.] ૩. ડિકેટલોગભાવિ.

ધર્મમૂર્તિસૂરિશિષ્ય : જુઓ 'વિધિ-રાસ'.

ધર્મમિત્રુ : આ નામે ચંદ્રસૂરિના પ્રાકૃત ગ્રંથ 'સંગ્રહણી-પ્રકરણ' પરનો ૪૦૦ ગ્રંથાગ્રનો સ્તબક (લે. ઈ. ૧૮૩૫) મળે છે તે કયા ધર્મમિત્રુ છે તે સ્પષ્ટ થતું નથી.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [ચ.શે.]

ધર્મમિત્રુ-૧ [ઈ. ૧૫૪૮માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનભદ્રસૂરિની પરંપરામાં ચરણધર્મના શિષ્ય. 'સુખદુઃખવિષાક-સંધિ' (૨. ઈ. ૧૫૪૮)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩ (૨). [ચ.શે.]

ધર્મરત્ન-૧ [ઈ. ૧૫૮૫માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનમાણિક્યસૂરિની પરંપરામાં કલ્યાણધીરના શિષ્ય. 'જયવિજય-ચોપાઈ' (૨. ઈ. ૧૫૮૫/સં. ૧૬૪૧, આસો સુદ ૧૦, સોમ-વાર/શુક્રવાર) તથા 'તેરકાઠિયા-સમ્રથ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩ (૧). [ચ.શે.]

ધર્મરત્ન-૨ [ઈ. ૧૭૯૩માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. ભાવરત્નની પરંપરામાં સુભુધિરત્નના શિષ્ય 'ધન્ય-ચરિત્ર' પર ગદ્યમાં બાલાવબોધ (૨. ઈ. ૧૭૯૩)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈસાઈતિહાસ. [ચ.શે.]

ધર્મરુચિ [ઈ. ૧૫૦૫માં હયાત] : ઉપકેશગચ્છના જૈન સાધુ. સિદ્ધસૂરિની પરંપરામાં ધર્મહંસના શિષ્ય. 'અજાપુત્ર-ચોપાઈ' (૨. ઈ. ૧૫૦૫/સં. ૧૫૬૧, વૈશાખ સુદ ૫, ગુરુવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [ક્રી.જો.]

ધર્મવર્ધન(ઉપાધ્યાય) : જુઓ ધર્મસિદ્ધ-૪.

ધર્મવિજય-૧ [ઈ. ૧૬૫૬માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયદેવસૂરિની પરંપરામાં ચારિત્રવિજયના શિષ્ય. ૫ ઢાળ અને

ધર્મમૂર્તિસૂરિશિષ્ય : ધર્મસાગર(સૂરિ)-૧

૧૦૯ કડીના 'સીમંધરજિન-લેખપદ્ધતિ-સ્તવન' (૨. ઈ. ૧૬૫૬) ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [ચ.શે.]

ધર્મવિજય-૨ [ઈ. ૧૮૫૭ સુધીમાં] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયદેવસૂરિની પરંપરામાં રત્નવિજયના શિષ્ય. ૪ ઢાળના 'શંખેશ્વર' પાર્શ્વનાથ-સ્તવન' (લે. ઈ. ૧૮૫૭)ના કર્તા. કૃતિ ભૂલથી રત્નવિજયને નામે નોંધાયેલી પણ મળે છે.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [ચ.શે.]

ધર્મવિજય(વાચક)-૩ [ ] : જૈન સાધુ. 'ચતુઃશરણપ્રકીર્ણક-સ્તબક' (લે. સં. ૧૭મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ગુણપદ્મલેખાલ : ૨૦—ઈતિહાસ-પુરાતત્ત્વ વિભાગના પ્રમુખ મુનિશ્રી પુણ્યવિજયનું આપણેનું પરિશિષ્ટ. [ચ.શે.]

ધર્મસમુદ્ર(વાચક) [ઈ. ૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનસાગરસૂરિની પરંપરામાં વિવેકસિદ્ધના શિષ્ય. એમણે મહાકવિ કાલિદાસકૃત 'અભિજ્ઞાનશાકુન્તલ' નાટકના કથાવસ્તુનું આધારે દુહા તથા વસ્તુછંદ તેમ જ વિવિધ દેશીઓની ૯ ઢાળ અને ૧૦૪ કડીમાં 'શકુન્તલા-ગણ' (મુ.)નો રચના કરી છે. જૈન ધર્મના કર્મ અને અર્હિસાના સિદ્ધાંત વાણી લેવાથી તેમ જ અન્ય રીતે મૂળ કથાથી કેટલાક નાનકડા ફેરફાર આ કૃતિ દર્શાવે છે. જેમ કે શકુન્તલાએ દુર્વાસાને નારી ઓળખ્યાથી જ એની અવગણના કરીને શાપ વહોર્યો એવી ઘટના અહીં દુષ્યંતના આગમન પહેલાં જ બની ગયેલી વર્ણવાઈ છે. સામાન્ય રીતે ઝડપથી કથાપ્રસંગ કહી જતી આ કૃતિમાં દુષ્યંતના દરબારમાં શકુન્તલા રજૂ થાય છે તે પ્રસંગ થોડીક નિરાંતથી આલેખાયો છે અને દુષ્યંત-શકુન્તલાના મનોભાવોને ઘૂંટીને વાચા આપવાનો પ્રયત્ન થયો છે. વિવિધ ઢાળો પરત્વે ઝાબટા, સામેરી, સોરઠી, જ્યમાલા, સિધુઆ, ધુરિલી વગેરે રાગોનો ઉલ્લેખ મળે છે એ નોંધપાત્ર છે. આ ઉપરાંત કવિએ ૩૩૭/૪૩૮ કડીની 'સુમિત્ર-કુમાર-ચોપાઈ/રાસ' (૨. ઈ. ૧૫૧૧), ૫૩૦ કડીની 'પ્રભાકર ગુણકર-ચોપાઈ' (૨. ઈ. ૧૫૧૭), ૧૪૩ કડીની 'કુલધ્વજકુમારરાસ', (૨. ઈ. ૧૫૨૮), ૩૩ કડીની 'અવંતિસુકુમાલ-રાસ/સમ્રાથ, આશરે ૨૬૧ કડીની 'જયસેન-ચોપાઈ/રાસ/શત્રિભોજન-રાસ', ૨૦૨ કડીની 'ધર્મદત્ત-ચોપાઈ', ૧૦૭ કડીની 'સુદર્શન-ચોપાઈ' તથા ૫ કડીની 'હરિયાળી'(મુ.) એ રચનાઓ પણ કરી છે.

કૃતિ : ૧. જૈનયુગ, કારતક-માગશ્વર ૧૯૮૩—'હરિયાળી'; ૨. જૈન સાહિત્ય સંશોધક, અશ્રિવન, સં. ૧૯૮૪—'ધર્મસમુદ્રકૃત શકુન્તલારાસ', સં. મોહનલાલ દ. દેશાઈ.

સંદર્ભ : ૧. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૩. જૈમગૂકરચનાએ : ૧; ૪. મુપુગૂહસૂચી; ૫. લીહસૂચી; ૬. લેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [ક્રી.જો.]

ધર્મસાગર(સૂરિ)-૧ [ઈ. ૧૫૫૮માં હયાત] : પીંપલગચ્છના જૈન સાધુ. શાંતિસૂરિની પરંપરામાં પદ્મતિલકના શિષ્ય. ૧૧૯ કડીના

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૧૯૫૫

‘મહાવીરચરિત્ર-સ્તવન (કલ્પસૂત્ર સંક્ષેપ)’ (૨.ઈ. ૧૫૫૮)ના કર્તા.
સંદર્ભ : મુપુગૂડસૂચી. [કી.જે.]

ધર્મસાગર(ઉપાધ્યાય)-૨ [ઈ. ૧૬૫૦માં લખાત] : ‘સુરતનગરમાં આંચલિક આચાર્યને પૂછેલા બત્રીસ પ્રશ્નોનો વિચાર’ (લિ.સં. ૧૮મી સદી અનુ.) એ નામની એમની જે કૃતિ મળે છે તેમાં અંચલમતનું ખંડન અને તપગચ્છનું સમર્થન છે. આથી આ કૃતિ તપગચ્છના મહોપાધ્યાય ધર્મસાગર (ઈ. ૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધ-અવ. ઈ. ૧૫૯૭/સં. ૧૬૫૩, કારતક સુદ ૯)ની હોવા સંભવ છે. આ ધર્મસાગર પ્રખર સ્વસંપ્રદાયી હતા અને એમણે બીજા ગચ્છોનું ઉગ્ર ખંડન કરતા ગ્રંથો સંસ્કૃતમાં રચ્યા છે, તેથી ‘દ્વાત્રિશત્પ્રશ્નવિચાર’ એવું અપરનામ ધરાવતી આ કૃતિ મૂળ સંસ્કૃતમાં હોય અને એનો આ કોઈ અજ્ઞાતકર્તા અનુવાદ હોય એમ પણ બને.

આ ધર્મસાગર વાણેશના ઝોસવાલ હતા. ઈ. ૧૫૩૯માં તેમણે ૧૬ વર્ષની ઉંમરે દીક્ષા લીધી હતી. વિજયદાનસૂરિ પાસે અભ્યાસ કરનાર અને અંતક વાદવિવાદો કરનાર આ ઉપાધ્યાયને બુદ્ધ બુદ્ધ ગચ્છના આચાર્યોએ જિનશાસનથી બહિષ્કૃત કર્યા હતા. ઈ.૧૫૬૫માં તેમણે માફી માગી ગચ્છશાસન સ્વીકાર્યું હતું અને ઈ.૧૫૯૦માં લીરવિજયસૂરિના બારબોલમાં એમણે સંમતિ આપી હતી. તેમનું અવસાન ખંભાતમાં થયું હતું. ‘પ્રવચનપરીક્ષા’ (૨.ઈ.૧૫૭૩), ‘ગુર્વાવલિ/પટ્ટાવલિ’, ‘સર્વજ્ઞ શતકસવૃત્તિ’, ‘તત્ત્વતરંગિણી’ તેમ જ અન્ય કેટલાક ગ્રંથોની વૃત્તિઓ, ‘ઈરિયાપથિકા-પટ્ટાવલિ’ વગેરે અનેક કૃતિઓ તેમણે સંસ્કૃતમાં રચી છે.

સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈતિહાસ; [ ] ૨. મુપુગૂડસૂચી. [કી.જે.]

ધર્મસાગરશિષ્ય [ઈ.૧૫૯૭માં લખાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. જીવિતગણિના શિષ્ય મહોપાધ્યાય ધર્મસાગરગણિના શિષ્ય. ‘ધર્મ-સાગરનિર્વાણ-રાસ’ (૨.ઈ.૧૫૯૭)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈસાઈતિહાસ. [કી.જે.]

ધર્મસિદ્ધ : આ નામે ૯ કડીની ‘બત્રીસસૂત્રનામ-ગંભિત-સગ્રાય’, ‘દશાણ્ડભદ્રશબ્દિ-ચોપાઈ’(૨.ઈ.૧૬૪૩), ૪૫ કડીની ‘મેઘ-કુમાર-બારમાસ’ (લિ. સં. ૧૯મી સદી અનુ.), ‘સર્વાર્થસિદ્ધિ-સગ્રાય’ ૯ કડીની ‘સાત વ્યસનોની સગ્રાય’(મુ.), ‘સુકુલીણી સુંદરી’ શબ્દોથી શરૂ થતું કાવ્ય, ‘ધર્મસિદ્ધમુનિ/મુનિવર’ની છાપથી ૧૯ કડીની ‘દેવકીના છ પુત્રની સગ્રાય/પટ સાધુની સગ્રાય’(મુ.), ૭ કડીનો ‘પાંચક્રિયા યંત્રનો છંદ’(મુ.), ૫ કડીનો ‘મહાવીર સ્વામીનો છંદ’(મુ.), ૬ કડીની ‘સામયિકલાભ-સગ્રાય/પ્રતિક્રમણ-સગ્રાય’(મુ.) તથા ૭ કડીનો ‘ચોવીસ જિનવરનો છંદ’ (મુ.) આ કૃતિઓ મળે છે તેના કર્તા કયા ધર્મસિદ્ધ છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

કૃતિ : ૧. ચૈત્રસંગ્રહ : ૩; ૨. જૈન સ્વાધ્યાય મંગળમાલા સં. મુનિશ્રી શામજી, ઈ. ૧૯૬૨; ૩. જ્ઞાનાવલિ; ૪. પ્રાચીન છંદ ગુણાવલિ : ૧, સં. મુનિ ગુણસુંદરજી(ગંભીરમલજી), સં ૧૯૮૩.

૧૯૬ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

સંદર્ભ : ૧. પાંગુહસ્તલેખા; [ ] ૨. જૈસાપ્રોસ્ટા; ૩. મુપુ-ગૂડસૂચી; ૪. લીંહસૂચી. [ચ.શે.]

ધર્મસિદ્ધ(ગણિ)-૧/ધર્મસી [ઈ. ૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. આનંદવિમલસૂરિ(અવ.ઈ.૧૫૪૦)ના શિષ્ય. ‘દિવાળી-રાસ’ તથા ‘શનિશ્વરવિક્રમ-રાસ’ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈસલમેર જૈન ભાંડાગારીય ગ્રંથાનાં સૂચિપત્રમ્, સં. ચી. ડી. દલાલ, ઈ.૧૯૨૩; [ ] ૨. જૈગૂકવિઓ : ૧ [ચ.શે.]

ધર્મસિદ્ધ-૨/ધર્મસી [ઈ.૧૬૩૬માં લખાત] : ભાંડાગચ્છના જૈન સાધુ. ઋષિ નાકરના શિષ્ય દેવજીના શિષ્ય. ૨૫ ઢાળના ‘શિવજી આચાર્ય-રાસ/મોહનવેલિ-રાસ’ (૨.ઈ.૧૬૩૬/સં.૧૬૯૨, શાવણ સુદ ૧૫)ના કર્તા. એમને નામે ૪૫ કડીની ‘શ્રીરત્નગુરુની જોડ’(મુ.) મળે છે તેમાં ગુરુ રત્નસીએ દીક્ષા લેતાં પૂર્વ પોતાની વિવાહિત પત્ની સાથે કરેલો સંવાદ સુંદર રીતે આલેખાયો છે. કાવ્યના અંતમાં શિવજી પોતાના ભાઈઓ સાથે ગુરુ રત્નસી પાસે આવ્યા એવી હકીકત આવે છે અને દસમી ઢાળનો ઉલ્લેખ આવે છે. તે પરથી આ કાવ્ય ‘શિવજી આચાર્ય-રાસ’ની ૧ ઢાળ હોય એવો સંભવ જણાય છે.

કૃતિ : ૧. જૈસમાલા(શા.) : ૩; ૨. જૈસસંગ્રહ(જૈ.); ૩. સજગ્રાયમાલા(શા.) : ૧.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧). [ચ.શે.]

ધર્મસિદ્ધ-૩/ધર્મસી [ઈ.૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ-અવ. ઈ.૧૬૭૨] : ભાંડાગચ્છના જૈન સાધુ. જમનગરના દશા શ્રીમાળી વણિક. પિતા જિનદાસ, માતા શિવબાઈ. ૧૫ વર્ષની ઉંમરે રત્નસિદ્ધશિષ્ય દેવજી પાસે દીક્ષા. પછીથી શિવજી-ઋષિની આજ્ઞામાં રહ્યા જણાય છે. શાસ્ત્રાભ્યાસી એવા આ મુનિને ગુરુ સાથે મતભેદ થતાં ઈ.૧૬૨૯માં એમણે અમદાવાદમાં પુનઃ દીક્ષા લઈ દરિયાપુરી નામનો નવો સંપ્રદાય સ્થાપ્યો. એમણે ૨૭ સૂત્રો પર બાલાવબોધો રચ્યા હોવાની માહિતી મળે છે. તે ઉપરાંત, એમને નામે ‘સમવયાંગ’, ‘વ્યવહાર’ અને ‘સૂત્રસમાધિ’ની હૂંડી, ‘ભગવતી’, ‘પન્નવાણી’, ‘દાણાંગ’, ‘સયચસેલી’, ‘જીવાભિગમ’, ‘જંબૂદ્વીપ-પન્નત્તિ’, ‘ચંદ્રપન્નત્તિ’ અને ‘સૂર્યપન્નત્તિ’ એ સૂત્રોના યંત્રો ‘દ્વોપદી’ તથા ‘સામાયિક’ની ચર્ચા તથા ‘સાધુસમાચારી’ એ કૃતિઓ પણ નોંધાયેલી છે.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૩(૨)-‘જૈનગચ્છોની ગુરુપટ્ટાવલીઓ’; ૨. જૈનધર્મનો પ્રાચીન સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ અને પ્રભુવીર પટ્ટાવલી, મુનિશ્રી મણિલાલજી, ઈ. ૧૯૩૫; ૩. જૈસાઈતિહાસ; [ ] ૪. જૈગૂકવિઓ : ૩(૨). [ચ.શે.]

ધર્મસિદ્ધ(ઉપાધ્યાય)-૪/ધર્મવર્ધન/ધર્મસી [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ-ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : પરતરગચ્છની જિનભદ્રસૂરિની શાખાના જૈન સાધુ. ઉપાધ્યાય સાધુકીર્તિની પરંપરામાં વિજયલર્ધના શિષ્ય. જન્મનામ ધરમસી. ઈ.૧૬૬૩માં કવિ પોતાને ૧૯ વર્ષના ગણાવે છે તેથી જન્મ ઈ.૧૬૪૪ના અરસામાં. સંભવતઃ

ધર્મસાગર(ઉપાધ્યાય)-૨ : ધર્મસિદ્ધ (ઉપાધ્યાય)-૪/ધર્મવર્ધન/ધર્મસી

મારવાડના વતનો. દીક્ષા ઈ. ૧૬૫૭. દીક્ષાનામ ધર્મવર્ધન. વ્યાકરણ કાવ્ય, ન્યાય અને જૈનાગમના અભ્યાસી. ઈ. ૧૬૮૪માં ઉપાધ્યાયપદ અને ત્યાર પછી મહોપાધ્યાયપદ. જિનસુખસૂરિ અને જિનભક્તિસૂરિ એ બંને ગરહનાયકોને એમણે વિદ્યાધ્યયન કરાવ્યું હતું અને જિનભક્તિસૂરિ પાટે આવ્યા ત્યારે તે ૧૦ વર્ષના હતા તેથી ધર્મવર્ધને ગરહવ્યવસ્થા સંભાળેલી. તેમનાં કેટલાંક કાવ્યો રાજસ્થાનના રાજવીઓ સાથેનો તેમનો સંબંધ બતાવે છે અને બ્રીકાનેરના મહારાજ સુજનસિંહે તેમની પ્રશંસા કરતો પત્ર લખેલો. કવિએ રાજસ્થાન ઉપરાંત ગુજરાતમાં પણ વિહાર કર્યો હતો. ઈ.૧૭૩૬માં બ્રીકાનેરમાં તેમની છત્રી ડીબી ડરવામાં આવી હતી તેથી એ પૂર્વે ત્યાં એમનું અવસાન થયું હોવાનું માની શકાય.

પ્રાસાનુપ્રાસ, ઝડઝમક, ચિત્રબંધો, અમુક પ્રકારના વર્ણોથી ફરેલી રચના, કૂટ સમસ્યા, ગર્ભિત નિરૂપણ અને સભારંજની છંદોની કુશળતા બતાવતા આ કવિની કૃતિઓની ભાષામાં ગુજરાતી, રાજસ્થાની અને હિન્દીનાં લક્ષણો મિશ્ર થયેલાં છે. તેમાંથી મુખ્યત્વે ગુજરાતી ભાષાની ગણી શકાય તેવી કૃતિઓ આ મુજબ છે— ‘શ્રીમતી-ચોદાગિયા’ (મુ.), ૬ ઢાળ અને ૯૬ કડીની ‘દશાભદ્રરાજપિ-ચોપાઈ’ (ર. ઈ. ૧૭૦૧; મુ.) એ ક્યાત્મક કૃતિઓ; શીલમહિમા ખાતી ૬૪ કડીની ‘શીલ-રાસ’ (મુ.) તથા ૨૫ કડીની ‘શ્રાવકકરણી’(મુ.) એ બોધાત્મક કૃતિઓ, ૨૯ કડીની ‘ચોવીસ જિનઅંતરકાલદેહાયુ-સ્તવન’ (ર. ઈ. ૧૬૬૯; મુ.), ૩૪ કડીની ‘ચૌદગુણસ્થાનક-સ્તવન’ (ર. ઈ. ૧૬૭૩/સં. ૧૭૨૯, શ્રાવણ વદ ૧૧; મુ.), ૪ ઢાળ અને ૩૩ કડીની ‘ચોવીસ દંડકવિચારગર્ભિત-સ્તવન’ (ર. ઈ. ૧૬૭૩/સં. ૧૭૨૯, આસો વદ ૩૦ (મુ.), ૩ ઢાળ અને ૨૬ કડીની ‘અશ્રીટ્રીપ-વીસ-વિહાર-માનજિન-સ્તવન’ (ર. ઈ. ૧૬૭૩; મુ.), ૧૯ કડીની ‘ચોવીસ જિન-ગણધર સાધુસાધ્વીસંખ્યાગર્ભિત-સ્તવન’ (ર. ઈ. ૧૬૯૭/સં. ૧૭૫૩, આસો વદ ૩૦; મુ.), ૪ ઢાળ અને ૩૦ કડીનું ‘આલોચણ-સ્તવન’ (ર. ઈ. ૧૬૯૮; મુ.), ૨૨ કડીનું ‘અલ્પ બહુત્વવિચારગર્ભિતમલાવીર-સ્તવન’ (ર. ઈ. ૧૭૧૬; મુ.), ૨૮ કડીનું ‘પિસ્તાલીસ આગમસંખ્યાગર્ભિત-વીરજિન-સ્તવન’ (ર. ઈ. ૧૭૧૭; મુ.) અને ૨૮ કડીનું ‘ત્રિગડા-સ્તવન/સમવસરણ વિચારગર્ભિત-સ્તવન’ (મુ.) એ શાસ્ત્રવિચારાત્મક કૃતિઓ તેમ જ ‘આલોચણ-પચીસી/શત્રુંજય-શ્રુલદ્-સ્તવન’(મુ.) વગેરે સ્તવનો અને રાગઓ.

મુખ્યત્વે રાજસ્થાની ભાષાની ગણી શકાય એવી કૃતિઓમાં સ્વભાવ, અન્ન, કપૂત વગેરે વિષયો પરના વિચારો દર્શાવતી ૫૭ કડીની ‘પ્રાસ્તાવિકકુંડલિયા-બાવની’ (ર. ઈ. ૧૬૭૮; મુ.) તથા એ જ રીતની ‘પ્રાસ્તાવિક છપ્પય-બાવની’ (ર. ઈ. ૧૬૯૭/સં. ૧૭૫૩, શ્રાવણ સુદ ૧૩; મુ.) એ વર્ણમાળા પર આધારિત માતૃકા-પ્રકારની કૃતિઓ, ‘દ્વિટાંત-છત્રીસી’(મુ.) તથા ૩૬ કડીની ‘સવાસો શીખ’(મુ.) એ અન્ય ઉપદેશાત્મક કૃતિઓ તેમ જ ૨૨ કડીની ‘(ભુલેવા)જ્ઞપલદેવ-છંદ’ (ર. ઈ. ૧૭૦૪/સં. ૧૭૬૦, વૈશાખ સુદ ૮; મુ.) વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

મુખ્યત્વે હિન્દી ગણી શકાય એવી કૃતિઓમાં ૫૭ કડીની ‘ધર્મભાવના-બાવની’ (ર. ઈ. ૧૬૬૯/સં. ૧૭૨૫, કારતક વદ ૯, સોમવાર; મુ.) એ માતૃકા-પ્રકારની કૃતિ, ૨૧ કડીની ‘ઉભ-કિયા-ચોપાઈ/વેદક વિદ્યા’ (ર. ઈ. ૧૬૮૪/સં. ૧૭૪૦, આસો સુદ ૧૦; મુ.), વિવિધ રાગનો નિર્દેશ ધરાવતી અને ભાવપ્રવાણ ‘ચોવીસી’ (ર. ઈ. ૧૭૧૫; મુ.), ગુણપ્રદશ્વિતમૂલક અને રચના-ચાતુર્ય દર્શાવતી ૨૫ કડીની ‘ચોવીસ જિન-સવૈયા’(મુ.), ૧૬ કડીની ‘નેમિ રાજુલ-આરમાસ’(મુ.), ઉપદેશનો પદો તથા ધર્માલ વગેરે પ્રકારની રચનાઓનો સમાવેશ થાય છે.

રાજસ્થાની તેમ જ હિન્દીમાં ‘નિશ્ચાણી’ નામક ઉપદેશાત્મક કૃતિઓ(મુ.) તેમ જ શિવાજી, વીર દુર્ગોદાસ, કેટલાક સમકાલીન રાજવીઓ તથા પોતાના ગુરુઓ વિશેનાં કવિતો અને ગીતો(મુ.) કવિએ રચ્યાં છે. તે ઉપરાંત ગુજરાતી, રાજસ્થાની તેમ જ હિન્દીમાં દીપક, મેઘ, દુકાળ, પ્રભાત, માંકણ અને અનેક ઉપદેશાત્મક વિષયો વિશેની લઘુકૃતિઓ (મુ.), સમસ્યાઓ (મુ.) વગેરે કવિ પાસેથી મળે છે. ૨૯ કડીની ‘અલ્પભય-નિવારક-ગોરીપાર્શ્વનાથ-છંદ’(મુ.) અને ૯ કડીની ‘ગોલછોંકી સતી દાદીકા કવિન’ (મુ.) એ ચારણી ડિગળશૈલીની રચનાઓ છે. ૩૪ કડીની ‘પરિલાં-બત્રીસી/આક્ષર-બત્રીસી’ (ર. ઈ. ૧૬૭૯; મુ.) એ કક્ષાપ્રકારની રચના તથા ૧૪ કડીની ‘નેમ-રાજુલ-આરમાસ’(મુ.)ની ભાષા મિશ્ર પ્રકારની છે. આ સિવાય કેટલીક અમુદ્રિત કૃતિઓ નોંધાયેલી છે તેની ભાષા વિશે નિશ્ચિતપણે કહેવું મુશ્કેલ છે : ૩૨ ઢાળ અને ૭૩૧ કડીની ‘શ્રોણિક ચોપાઈ’ (ર. ઈ. ૧૬૬૩), ૫૫૫ ગ્રંથાગ્રની ‘અમર-સેન વયસેન-ચોપાઈ’ (ર. ઈ. ૧૬૬૮), ૪ ખંડ, ૩૯ ઢાળ અને ૬૩૨ કડીની ‘અમરકુમાર સુરસુંદરી-રાસ’ (ર. ઈ. ૧૬૮૦/સં. ૧૭૩૬, શ્રાવણ સુદ ૧૫), ૧૪૮ કડીની ‘શનિશ્ચરવિક્રમ-ચોપાઈ’ અને ૨૪ તીર્થકરો વિશેનાં ૨૪ ગીતો.

એ નોંધપાત્ર છે કે કવિએ સિધી ભાષામાં પણ કેટલાંક સ્તવનો રચ્યાં છે તેમ જ સંસ્કૃતના તો એ પ્રૌઢ વિદ્વાન છે. સંસ્કૃતમાં તેમણે સ્વોપજ્ઞવૃત્તિ સહિત ૪૫ કડીનું ‘લકતામર-સ્તોત્રસપ્તશાસ્ત્ર વીરજિન-સ્તવન’ (ર. ઈ. ૧૬૮૦) તથા પોતાના ગુરુઓ વિશેનાં સ્તોત્રો-સ્તવનોની રચના કરેલ છે જેમાંનાં કેટલાંક સમસ્યાગર્ભિત પણ છે.

કૃતિ : ૧. ધર્મવર્ધન ગ્રન્થાવલી, સં. અગરસંદ નાહટા, સં. ૨૦૧૭ (+ સં.); □ ૨. અરન્નસાર; ૩. ઐજ્ઞકસંગ્રહ; ૪. ચૈસ્તસંગ્રહ : ૩; ૫. જિભપ્રકાશ; □ ૬. રાજસ્થાન ભારતી, ડિસે. ૧૯૬૭—‘કવિવર ધર્મવર્ધનકૃત ગોલછોંકી સતી દાદીકા કવિન’ સં. ભંવરલાલ નાહટા.

સંદર્ભ : ૧. હિસ્ટરી ઓવ રાજસ્થાની લિટરેચર, (અં.), હોરાલાલ મલંશ્વરી, ઈ. ૧૯૮૦; □ ૨. ‘રાજસ્થાન, ભાદ્રપદ ૧૯૯૩—‘રાજસ્થાની સાહિત્ય ઔર જૈન કવિ ધર્મવર્ધન,’ અંગરસંદ નાહટા; □ ૩. જૈગૂકવિઓ : ૨, ૩(૨); ૪. જૈલા-પ્રોસ્તા; ૫. મુપુગુલસૂચી; ૬. લીલસૂચી; ૭. લેજેન્ડાસુધિ : ૧.

[ચ. શે.]

ધર્મસુંદર (વાચક) [ઈ. ૧૫મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ઉપકેશગરચના જૈન સાધુ. કક્કસૂરિના શિષ્ય. અદોલા, ફાગ, રાસક અને 'કાવ્ય' નામથી સંસ્કૃત ગુણને ગૂંથતા ૧૭૨/૧૭૪ કડીના 'નેમીશ્વર બાલલીલા-ફાગ' (૨.ઈ.૧૪૩૮મુ.)માં 'કાવ્ય'ની કેટલીક કડીઓ સંસ્કૃતમાં છે તથા ફાગમાં આંતર્યામકનો આશ્રય લેવાયો છે. નેમિનાથના સમગ્ર ચરિત્રનું કથન કરતા આ ફાગુકાવ્યમાં પરંપરાગત અલંકારછટાથી રૂપ, વસંતકીર્તિ, વરયાત્રા વગેરેનાં વિસ્તૃત વર્ણનો થયેલાં છે. આ ઉપરાંત આ કવિએ 'શ્રીપાલ પ્રબંધ-ચોપાઈ' (૨.ઈ.૧૪૪૮/સં.૧૫૦૪, આસો -) પણ રચેલ છે.

કૃતિ : ૧. સંબોધિ, જુલાઈ ૧૯૭૫-ધર્મસુંદરકૃત નેમીશ્વર બાલલીલા ફાગ', સં. કનુભાઈ વ્ર. શેઠ (+ સં.); ૨. સામીખ્ય એપ્રિલ ૧૯૮૪-ધર્મસુંદર કૃત નેમીશ્વર બાલલીલા ફાગ (સં. ૧૪૯૪)', સં. ભોગીલાલ જી. ઝાડિસરા (+ સં.).

સંદર્ભ : જૈનકવિઓ : ૩(૨). [ચ.શે.]

ધર્મહંસ : આ નામે ૧૯ કડીની 'જ્યવલ્લભસૂરિ-સંગ્રહ' મળે છે તે ક્યા ધર્મહંસની છે તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી. સંદર્ભ : હેન્રીજાસૂચિ : ૧. [ચ.શે.]

ધર્મહંસ-૧ [ઈ.૧૫૯૩ સુધીમાં] : આગમગરચના જૈન સાધુ. જ્ઞાનરત્નસૂરિ શિષ્ય હેમરત્નના શિષ્ય. ૯ ફાગ અને ૫૫/૫૯ કડીની 'શિયળ-નવવાહ સ્વરૂપ-સંગ્રહ' (વિ. ઈ. ૧૫૯૩)ના કર્તા. સંદર્ભ : ૧. જૈનકવિઓ : ૩(૧); ૨. મુપુગૂલસૂચી; ૩. હાંહસૂચી. [ચ.શે.]

ધર્મહંસ-૨ [ઈ.૧૬મી સદી] : આગમગરચના જૈન સાધુ. વિવેકરત્નસૂરિશિષ્ય-સંયમરત્નસૂરિના શિષ્ય. સંયમરત્નસૂરિનો જન્મ ઈ.૧૫૩૯ નોંધાયો છે પણ તેમના પ્રતિમાલેખો આદિના ઉલ્લેખો ઈ.૧૫૨૪થી ઈ.૧૫૫૭ સુધીના મળે છે. ૨૬ કડીની 'સંયમરત્નસૂરિ-સ્તુતિ ગુરુલેલિ-સંગ્રહ'(મુ.)માં કવિએ એમની પ્રશસ્તિ કરેલી છે. કૃતિ : જૈનકાસંચય (+સં.).

સંદર્ભ : ૧. જૈનકવિઓ : ૩(૨) - 'જૈનગરચને ગુરુપટ્ટા-વલીઓ; ૨. જૈનકવિઓ : ૩(૧); ૩. હેન્રીજાસૂચિ : ૧. [ચ.શે.]

ધારવો/ધારુ [ઈ.૧૬મી સદી] : નિજ્યાપંથ/મહાપંથના સંત-કવિ. જ્ઞાતિએ મેઘવાળ (ચમાર). ભજનોમાં માલદેવ અને રૂપાદેવના ગુરુ તરીકે એમનો નિર્દેશ મળે છે. આ માલદેવ જ્ઞેધપુરના સાધુચરિત રાવળ માલદેવ (રાજ્યકાળ ઈ.૧૫૩૨થી ઈ. ૧૫૭૩) હોવાનું સંભવિત છે. એ રીતે ધારુ રાજસ્થાની સંત હોવાનું નક્કી થાય છે. પરંતુ રાણી રૂપાદેવઠ્ઠાના રાજપૂતની પુત્રી હતાં અને પોતાની સાથે પોતાના ગુરુને જ્ઞેધપુર લઈ ગયાં હતાં એવી કથા પણ મળે છે. એ રીતે ધારુ સૌરાષ્ટ્રના સંત હરે. પરંતુ આ કથા પ્રમાણભૂત જણાતી નથી. આ સંતનું ગામ માલગજ હોવાનું પણ નોંધાયું છે.

૧૯૮ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

'મેઘ ધારવો' 'મેઘ ધારુ' એવી નામછાપથી મળતી આ કવિની કૃતિઓમાં ૬૧ કડીનું 'રૂપાદેવનું વાયક/રૂપાદે-માલાજીનું ભજન (મુ.) ગુરુનો આદેશ (વાચક) આવતાં બધાં બંધનો છોડીને ચાલી નીકળતાં રૂપાદેવની તથા ક્રોધાવિષ્ટ થઈને તેમની પાછળ પડેલા અને અંતે ગુરુનો આશ્રય સ્વીકારતા માલદેવની ચમત્કારભરી કથા વર્ણવે છે. કવિની અન્ય કૃતિઓમાં પ્રલ્લાદ વગેરેએ કરેલા ૪ યજ્ઞનું વર્ણન કરી યુગપરિવર્તનને આવેખતા 'આગમનું ભજન'(મુ.) તથા નિજ્યાપંથી પરિભાષામાં અધ્યાત્મબોધ આગતા ૧ પદ(મુ.)નો સમાવેશ થાય છે.

કૃતિ : ૧. આપણી લોકસંસ્કૃતિ, જ્યમલ્લ પરમાર, ઈ. ૧૯૫૭ - 'મેઘ ધારુનું આગમ'; ૨. બૃહત્ સંતસમાજ ભજનાવળી, પ્ર. પુરુષોત્તમદાસ ગી. થાલ. ઈ.૧૯૫૦ (છઠ્ઠી આ.); ૩. ભજનસાગર : ૨. પ્ર. ધરનું સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય, સં. ૨૦૦૯. સંદર્ભ : ૧. જ્ઞેસલ તોરલ, ગોસ્વામી મોહનપુરી, ઈ. ૧૯૭૭; ૨. સોરઠી સ્ત્રી સંતો, કાલિદાસ મહારાજ, સં. ૨૦૧૪. [કી.જે.]

ધીણુ [ ] : એમના ૬૦ કડીના 'ચોપાઈ-ફાગુ' (વિ. સં. ૧૬મી સદી અનુ; મુ.)માં અંતે "ધીણુ ઊપમ કેહી કહઈ" એવી પંક્તિને કારણે ધીણુ કર્તાનામ હોવાનો તર્ક થયો છે તે ઉપરાંત કૃતિ અજ્ઞાનકર્તૃક પણ લેખાયેલી છે. વૃક્ષાપાદીને સમાવી લેતું વસંતવર્ણન તથા સ્ત્રીઓનાં અંગસૌન્દર્ય અને વસ્ત્રાભૂષણોનું વર્ણન વિસ્તારથી આપતી આ કૃતિમાં પુરુષોનું પણ શણગારવર્ણન થયેલું છે અને કાવ્યને છેટે ચૈત્રથી ફાગણ સુધીની સંયોગશૃંગારની બારમાસી ગૂંથી લેવામાં આવી છે તે નોંધપાત્ર છે.

કૃતિ : પ્રાકૃતસંગ્રહ (+સં.). સંદર્ભ : ગુસારસ્વતો. [કી.જે.]

ધીર : આ નામે ૪ સુભાષિત (વિ.ઈ.૧૬૬૮) મળે છે તેના કર્તા ક્યા ધીર - છે તે નક્કી થઈ શકે તેમ નથી. સંદર્ભ : મુપુગૂલસૂચી. [કી.જે.]

ધીરચંદ્ર [ ] : જૈન. ૪ કડીની 'શત્રુજયની સ્તુતિ' (વિ. સં. ૧૯મી સદી અનુ; મુ.)ના કર્તા. સંદર્ભ : હેન્રીજાસૂચિ : ૧. [કી.જે.]

ધીરવિજય : આ નામે ૯ કડીની 'અક્ષયનિધિતપનું ચૈત્યવંદન' (મુ.), 'મૌનએકાદશી-કથાનક' (૨.ઈ.૧૭૧૮), ૧૭ કડીની 'સચિત્તઅચિત્તવિચાર' અને યશોવિજયના 'સીમંધર-સ્તવન' પરનો બાલાવબોધ (વિ.ઈ.૧૭૯૦) એ કૃતિઓ મળે છે પણ એ ક્યા ધીરવિજયની છે તે નક્કી થતું નથી. 'મૌન એકાદશી-કથાનક' તે કદાચ ધીરવિજય-૨નો 'મૌન એકાદશી-બાલાવબોધ' (૨. ઈ. ૧૭૨૮) હોય ને ૨.ઈ.માં કંઈ ભૂલ થઈ હોય. સંદર્ભ : ૧. જૈનકવિઓ : ૩(૨); ૨. હેન્રીજાસૂચિ : ૧. [૨.સો.]

ધીરવિજય-૧ [ઈ. ૧૬૭૧ પહેલાં] : તપગરચના જૈન સાધુ. ઋષિવિજયની પરંપરામાં કુંવરવિજયના શિષ્ય. 'ચોવીસી' (વિ. ઈ. ૧૬૭૧)ના કર્તા.

ધર્મસુંદર (વાચક) : ધીરવિજય-૧

સંદર્ભ : ૧. જોગૂકવિઓ : ૩(૨); ૨. મુપુગૂહસૂચી. [૨.સો.]

ધીરવિજય-૨ [ઈ.૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયાણંદસૂરિની પરંપરામાં હંસવિજયના શિષ્ય. સુરતના પારેખ વનમાળીદાસે ઈ. ૧૭૦૦માં કાઢેલા શત્રુજયના સંઘનું વર્ણન કરતા ૧૭ કડીના 'શત્રુજયમંડન-આદીશ્વરજન-સ્તવન' (મુ.), ૪ કાળ અને ૫૧ કડીના 'ત્રિભુવન-સ્તવન/શાશ્વત-જન-તીર્થમાલા-સ્તવન' (૨.ઈ.૧૭૧૯/સં. ૧૭૭૫, આસો વદ ૩૦; મુ.), ૪ કડીની 'રોહિણીતપની સ્તુતિ' (મુ.), ૭ કડીની 'જન્મનમસ્કાર' (મુ.), ૧૬ કડીના 'અતીતઅનાગત-વર્તમાનજનનોવીસી-સ્તવન', ૨૧ કડીના 'વાષિકમહાપર્વ-ચૈત્યવંદન', 'મૌનએકાદશી-બાલાવબોધ' (૨.ઈ.૧૭૨૮) તથા 'જ્ઞાનપંચમી-સ્તબક'ના કર્તા. 'વાષિકમહાપર્વ-ચૈત્યવંદન' તથા 'જ્ઞાનપંચમી-સ્તબક' બુલધી કુંવરવિજયશિષ્ય ધીરવિજયને નામે મુકાયેલી છે અને ત્યાં 'જ્ઞાનપંચમી-સ્તબક'ની ખોટી ૨.સં. ૧૬૬૫ પણ નોંધાયેલી છે.

કૃતિ : ૧. ચૈત્યસંગ્રહ : ૧, ૨; ૨. જૈન પ્રાચીન પૂર્વાચાર્યો વિરચિત સ્તવનસંગ્રહ, પ્ર. મોતીચંદ ૩. ઝવેરી, સં. ૧૯૧૮; ૩. દંડકાદિ જૈન પ્રાચીન સ્તવનાદિ સંગ્રહ, પ્ર. મારનર ઉમેદચંદ રાયચંદ, ઈ. ૧૯૨૦; □ ૪. જૈન સત્યપ્રકાશ, મેન્જૂન, ૧૯૩૯ - 'મુનિશ્રી ધીરવિજયજી વિરચિત શાશ્વત તીર્થમાલા સ્તવન', સં. મણિલાલ કેસરીચંદ.

સંદર્ભ : ૧. જૈનસાહિત્યસહ; □ ૨. મુપુગૂહસૂચી. [૨.સો.]

ધીરવિજય-૩ [ઈ. ૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. દીપવિજય-કવિરાજ (ઈ.૧૮મી સદી અંતભાગ - ઈ.૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ)ના શિષ્ય. એમની ૧૮/૧૯ કડીની 'થાવ-વ્યાકુમારની સજાય' (મુ.)માં દીક્ષા લેવા તત્પર થાવવ્યાકુમારનાં માતા તથા પત્ની સાથેના સંવાદને અસરકારક અભિવ્યક્તિ મળી છે અને ભ્રષ્ટ ધાઠને કારણે દીપવિજયને નામે પણ મુકાયેલી ૧૧ કડીની 'રોટલાની સજાય/ભાતપાણીનું પ્રભાતિયું' (મુ.)માં વિનોદાત્મક રીતે ભોજનમહિમા વર્ણવાયો છે. કવિને નામે, આ ઉપરાંત, ૩ તીર્થંકર-સ્તવનો પણ મળે છે.

કૃતિ : ૧. જિભપ્રકાશ; ૨. મોસસંગ્રહ; ૩. સજાયમાળા (પં.); □ ૪. ફાત્રેમાસિક, ઓક્ટો.-ડિસે. ૧૯૩૬ - 'દીપવિજયજીનાં બે કાવ્ય', સં. બેચરદાસ જી. દોશી.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [૨.સો.]

ધીરવિજય-૪ [ઈ.૧૮૬૨ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. વિજયસિદ્ધ-સૂરિના શિષ્ય. ૯ કડીના 'ગૌતમસ્વામીસ્તોત્ર' (લે. ઈ. ૧૮૬૨)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [૨.સો.]

ધીરા(ભજત) [ઈ.૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ - અવ.ઈ.૧૮૨૫/સં.૧૮૮૧, આસાં સુદ ૧૫] : જ્ઞાનમાર્ગી કવિ. વડોદરા જિલ્લાના સાવલી પાસે આવેલા ગોઠડાના વતની. જ્ઞાતિએ

ધીરવિજય-૨ : ધીરા(ભજત)

બ્રહ્મભટ્ટ/બારોટ. પિતા પ્રતાપ બારોટ, માતા દેવબા. બહુધા અનુશ્રુતિઓ પર આધારિત કવિની અન્ય ઉપલબ્ધ ચરિત્ર-માહિતી મુજબ એમનો કુળધર્મ વેળુવ હતો પણ એમણે રામાનંદી પંથ સ્વીકારેલો. કવિ માણિકદારી કે ક્રાંતિકી પૂનમે મંડળી લઈને ડાકોર જતા. કવિને શાસ્ત્રપુરાણનું જ્ઞાન ગોકડાના જીભાઈ શાસ્ત્રી પાસેથી મળેલું પરંતુ કવિત્વ તેમ જ આત્મ-જ્ઞાન તો કોઈ સિદ્ધ પુરુષની કૃપાથી પ્રાપ્ત થયેલાં. ગરાસનો જમીનની ઊપજ તથા લાગણી આવક આજીવિકા માટે પર્યાપ્ત લોઈ ને કવિનાં પત્ની જનનબા સ્વભાવે કંકાસી લોઈ કવિને જ્ઞાનવેરાગ્ય ને ભજનભક્તિ તરફ વળવામાં મદદ મળી હતી. કવિ પોતાનાં પદો કાળમાં લખી નદીમાં વાંસની ભૂંજળીમાં વહેતાં મૂકી દેતાં તેનાથી કાંકાનાં ગામમાં એમનાં પદોનો પ્રચાર થયેલો. ધીરાભગતના શિષ્યવર્ગમાં બાપુસાહેબ ગાયકવાડ વગેરે ઘણાનો સમાવેશ થતો હતો. તેઓએ આશરે ૭૨ વર્ષનું આયુષ્ય ભોગવ્યું હતું.

ધીરાભગતના તત્ત્વવિચારમાં શાંકરવેદાન્તનું અનુસરણ છે. 'પ્રશ્નોત્તરમાલિકા'માં યોગાદિ માર્ગોના અસ્વીકારપૂર્વક જ્ઞાનમાર્ગનો પ્રબળ પુરસ્કાર થયેલો છે. પરંતુ બીજી બાજુથી કૃપ્ણલીલાનાં ને ડાકોરના રણછોડજી તથા વડોદરાના નૃસિંહજીની ભક્તિનાં એમનાં પદો મળે છે. એમાં કવિનિર્ગુણ વિચારધારાનો ટોર અનુસૂત જણાય છે પરંતુ સામાન્ય રીતે એ સગુણભક્તિનો કવિતા છે. એ જ રીતે એમનાં પદોમાં અધ્યાત્મ-અનુભવનું વર્ણન યોગમાર્ગી પરિભાષાથી ને અવળ-ચાણીના આશ્રયથી થયેલું જોવા મળે છે. એનો અર્થ એ છે કે કવિની દાર્શનિક ભૂમિકા ચુસ્તપણે અદ્વૈતવેદાંતપુરસ્કૃત જ્ઞાન-માર્ગની રહી શકી નથી. એમની અધ્યાત્મસાધનામાં ભક્તિ અને યોગનાં તત્ત્વોને પણ સમાસ મળ્યાં છે.

ધીરાની કૃતિઓ બહુધા 'કાફી' નામે ઓળખાયેલાં છૂટક પદો રૂપે કે પદોના સમુચ્ચય રૂપે રચાયેલી છે. ટેકના પ્રાસ તથા અવાંતરપ્રાસનો ને કડીસંખ્યાનો સુનિશ્ચિત રચનાબંધ ધરાવતાં આ પદો કાફી રાગમાં ગવાતાં હોવાથી આ નામાભિધાન પામ્યાં જણાય છે. ધીરાની એમાં અસાધારણ ફાવટ છે, તેથી કાફી તો ધીરાની એક કલવાયું છે તે વચાર્થ છે.

ધીરાની કૃતિઓ બહુધા તત્ત્વવિચારાત્મક, અધ્યાત્મ-અનુભવવિષયક ને ઉપદેશાત્મક છે. એ પ્રકારની દીર્ઘ કૃતિઓમાં શિષ્યગુરુની પ્રશ્નોત્તરી રૂપે ૨૧૭ કાફીઓમાં રચાયેલી 'પ્રશ્નો-ત્તરમાલિકા' (મુ.) એમાં વ્યકત થયેલ અદ્વૈતવેદાંતની દાર્શનિક ભૂમિકા તથા એને અનુસરતા વૈરાગ્યબોધને કારણે તથા એની થોડી પ્રસ્તારી પણ સરળ, લોકભોગ્ય, જીવંતતાભરી રજૂઆતને કારણે નોંધપાત્ર છે. કવિત્વની દૃષ્ટિએ આનાથી ચડિયાતી કૃતિ 'સ્વરૂપની કાફીઓ' (મુ.)← છે. ગુડ્ડે, મયા, મન, નૃષ્ણા, લક્ષ્મી, યૌવન અને કાયા - એ ૭ પદાર્થોનું ૩૦-૩૦ કાફીઓમાં સ્વરૂપ વર્ણન કરતો આ ૨૧૦ કાફીઓનો સમુચ્ચય છે. દૃષ્ટાંતચિત્રોથી આવની સાક્ષાત્કરના, આત્મકથન ને ઉદ્બોધનની શૈલી તથા ચોંટદાર ઉક્તિઓથી આ કૃતિ ઘણી રસાવહ બની છે. 'જ્ઞાન-બત્રીસી'← (મુ.) તથા અન્ય પ્રકીર્ણ કાફીઓ (મુ.)માં બ્રહ્માનુભવ,

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૧૯૯૯

વૈરાગ્યભક્તિબોધ ઉપરાંત મિથ્યાચાર પરના પ્રહારોનું બળકટ વાણીમાં આવેબન થયું છે. એમાં ધીરાભકતની અનુભવમસ્તી, રૂપક તથા અવળવાણીના સમર્થ વિનિયોગથી થયેલું એ અનુભવનું પ્રત્યક્ષીકરણ તથા ધીરાભકતની અખાના જેવી ચિકિત્સાવૃત્તિ સવિશેષ ધ્યાન ખેંચે છે. 'આત્મજ્ઞાનવિશે' (મુ.)નાં ૧૦ પદો સ્વનંત્ર કૃતિ ન હોવાનું પ્રતીત થાય છે કેમ કે એમાંનાં કેટલાંક પદો અન્ય કૃતિઓ કે પદસમૂહોમાં પણ મળે છે. ૩૧ કાફીનો 'જ્ઞાન-કક્કો'(મુ.) તથા ૩૦ પંકિતનો અન્ય 'કક્કો'(મુ.) બોધાત્મક પ્રકારની રચનાઓ છે. ૧૧ પદના 'સુરતીબાઈનો વિવાહ'(મુ.)માં મનની સુરતા (=વગની)નું અલક્ષ્યપુરુષ એટલે કે આત્મા સાથેના લગ્નનું રૂપકાક્રમી પ્રસંગકથન છે. ધીરાની આ પ્રકારની કૃતિઓમાં ગુરુ માટેનો આદરભાવ ને ઉમળકે વ્યક્ત થાય છે તે સંતપરંપરાનું લક્ષણ હોવા છતાં એમાં ધીરાનો વિશેષ હૃદયસ્પર્શ વરતાય છે.

મતાભિમાની સંપ્રદાયિકો પર પ્રહારો કરતી ૨૭ પદની 'મતવાદી', આત્મસ્વરૂપની લાક્ષણિકતાઓ વર્ણવતી ૨૭ પદની 'આત્મબોધ', ગુરુનાં લક્ષણની સાથે વિસ્તારથી ગુરુના જ્ઞાનોપદેશને વણી લેતી ૨૦ પદની 'ગુરુધર્મ' તથા શિષ્યને ગુરુસેવા વગેરેનો શિખામુજ આપતી ૩૦ પદની 'શિષ્યધર્મ' એ કૃતિઓ (બધી મુ.) કૃત્રિમ અતિરંકી પ્રાસરચના, પદબંધની થોડીક વિલક્ષણતા અને સામાન્યતાને કારણે ધીરાની કૃતિઓ હોવા વિશે શંકા વ્યક્ત થયેલી છે. તેવું જ યોગવિષયક પ્રચુર માહિતી આપતી, જુદા જુદા સંગોના નિર્દેશ ધરાવતી ૫૭૯ કડીની ઢાળબદ્ધ, 'યોગમાર્ગ'(મુ.)નું પણ છે. 'પ્રાચીન કાવ્ય-માળા : ૨૪'માં આ કૃતિઓની સાથે જ છપાયેલી, ઈશ્વરની નિરાકારતા અને વૈરાગ્યનો બોધ કરતી ૧૪ ગરબીઓમાં પણ કેટલીક કૃત્રિમતા નજરે પડે છે. આ સિવાય ધોળ, ગરબી, વસંત, ખ્યાલ, વાર, બારમાસ આદિ પ્રકારો ધરાવતાં અન્ય પદો (ઘણાં મુ.) મળે છે, જે બહુધા ગુજરાતીમાં, તે થોડાંક હિંદીમાં ને કોઈક મરાઠીમાં પણ રચાયેલાં છે. આ પદો અધ્યાત્મ અને વૈરાગ્યવિષયક છે, તે ઉપરાંત એમાં કૃપણવિષયક શૃંગારલીલા, રાસલીલા ને ગોપીભાવનાં પણ ઘણાં પદો છે એ ખાસ નોંધપાત્ર છે. અન્યત્ર ઓજસ્વતી એવી કવિની વાણી અહીં મધુર, પ્રાસાદિક અને લાલિત્યભરી બની છે. હિંદીમાં ધીરાના ૩ કુંડળિયા મુદ્રિત મળે છે.

સીધા પ્રસંગવાર્ણનની ૭ પદની 'દ્વૈપદીવસાહરણ' (મુ.) તથા ૬૦ અધ્યાયે અપૂર્ણ પ્રાપ્ત 'અશ્વમેધ' એ ધીરાની કથાત્મક રચનાઓ છે.

કૃતિ : ૧. પ્રાકાશાળા : ૨૩(મ્સં.), ૨૪, ૨૫; □ ૨. અભમાલા; ૩. પદસંગ્રહ પ્રભાકર, પ્ર. સ્વામી પ્રેમપુરીજી, ઈ. ૧૮૮૫; ૪. બૃકાદોહન : ૧, ૨, ૩; ૫. ભજનસાગર : ૧; □ ૬. પ્રાકાશસાહિત્ય, અં. ૨ ઈ. ૧૮૮૭; ૭. એજન, અં. ૩ ઈ. ૧૮૮૮.

સંદર્ભ : ૧. કેવલાદ્રેઈ ઈન ગુજરાતી પોએટ્રી (અં.), યોગીન્દ્ર જે. ત્રિપાઠી, ઈ. ૧૮૫૮; ૨. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૩. ગુસામધ્ય; ૪. ગુર્જર સાક્ષર જાંતીઓ, પ્ર. જીવનલાલ અ. મહેતા, ઈ.

૧૯૨૧ - 'ધીરો અને તેની કવિતા', કૌશિકરામ વિ. મહેતા; □ પ. મુલિપ્રકાશ, અન્યુ. ૧૯૨૪ - 'નોંધ; □ ૬. ગૂલાયાદી; ૭. ફોહનામાવલિ. [૨.૬.]

ધોળા [ઈ.૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : જ્ઞાતિએ મેવાડા બ્રાહ્મણ. પિતા હરિ ભટ્ટ, માતા કુલકુંવરબાઈ. વલ્લભ (ઈ.૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ)ના જોડિયા ભાઈ. અમદાવાદના વતની. તેઓ કવિતા કરતા હતા એવું નોંધાયેલું છે પરંતુ 'ધોળા ભગત'ની નામછાપ-વાળી ૭ કડીની અંબાજીની આરતી (મુ.) મળે છે અને વલ્લભની ઘણી કૃતિઓમાં 'વલ્લભધોળા' એવી નામછાપ મળે છે તે સિવાય ધોળાની રચનાઓ વિશે કોઈ પ્રમાણભૂત માહિતી પ્રાપ્ય નથી.

કૃતિ : અંબીકાકાવ્ય તથા શકિતકાવ્ય, પ્ર. બુક્સેલર સાકરલાલ બુલાખીદાસ, ઈ. ૧૯૨૩ (ત્રીજી આ.).

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. વલ્લભ ભટ્ટેની વાણી, સં. મંજુલાલ મજમુદાર, ઈ.૧૯૬૨. [કી.જે.]

ધ્યાનનાથ [ ] : માર્ગપંથના કવિ. રાણી રૂપાંદે, રાણી તારામતી, સતી તારલ, શેકાણી સંધાવતી, માતા કુંતી અને સતી દ્વીપદીનાં દૃષ્ટાંત દ્વારા એ સતી સ્ત્રીઓએ અમની સાથેના પુરુષોનો ઉદ્ધાર કેવી રીતે કર્યો એનું નિરૂપણ કરી સતીત્વનો ઉપદેશ આપતા ૧૨ કડીના ભજન(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ખાજવૃત્તાંત, સચેદીના નાનજીઆણી, ઈ. ૧૮૯૨ [૨.૨.૬.]

ધ્યાનાનંદ [ઈ.૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના સાધુ. તેમણે 'ધર્મામૃત', 'હરિગીતા', 'હરિચરિત્રામૃત' તથા કીર્તનો રચ્યાં હોવાની માહિતી મળે છે. તેમાંથી પહેલી ૩ કૃતિઓની ભાષા વિશે સ્પષ્ટતા નથી. તે ઉપરાંત 'હરિગીતા' તે જ 'હરિચરિત્રામૃત' છે કે કેમ તેવો પણ સંશય થાય છે.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાપઅહેવાલ : ૫ - 'સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાય અને ગુજરાતી સાહિત્ય', કલ્યાણરાય ન. જોશી; ૨. મસાપ્રવાહ; ૩. સત્સંગના સંતો, પ્ર. રમણલાલ અં. ભટ્ટ, સં. ૨૦૦૯. [કી.જે.]

નર્મદી/નગા(ગણિ) [ઈ.૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ.૧૭મી સદી આરંભ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. હીરવિજયસૂરિની પરંપરામાં કુશલવર્ધનના શિષ્ય. એમની મોટા ભાગની કૃતિઓ ઈ.૧૫૮૩થી ઈ.૧૬૦૩ સુધીનાં રચનાવર્ષો બતાવે છે, પરંતુ 'ઉત્તરાધ્યયન-સૂત્ર' પરના સ્તબકનું રચનાવર્ષ ઈ.૧૫૫૯ ખરું હોય તો કવિનો સમય એટલો આગળ ખસે. ('કુમરગિરિમંડન) શાંતિ-નાથવિનતિ'નું રચનાવર્ષ ઈ.૧૫૦૭ તો ઘણું શંકાસ્પદ જણાય છે.

કવિએ બહુધા તીર્થ-તીર્થકરોના સ્તોત્રસ્તવનાદિ રચ્યાં છે. તેમાંથી નોંધપાત્ર કૃતિઓ આ પ્રમાણે છે : તીર્થકરોના ચરિત્રગાનને સમાવી લેતી ૩૯ કડીની 'સિદ્ધપુર-ચૈત્યપરિપાટી' (૨.ઈ. ૧૫૮૫/સં. ૧૬૪૧, ભાદરવા સુદ. ૬, મુ.), ૩૯ કડીની 'જાનુરનગર-પંચલિનાલય-ચૈત્યપરિપાટી' (૨. ઈ. ૧૫૯૫/સં.

૧૬૫૧, ભાદરવા ૧૬ ૩ ગુરુવાર; મુ.), ૭૧ કડીનું 'ચતુર્વિંશતિ જિન-સકલભવવર્ણન-સ્તવન' (૨. ઈ. ૧૬૦૧/સં. ૧૬૫૭, શ્રાવણ સુદ ૧૦, ગુરુવાર), ૫ ઢાળ અને ૫૩ કડીનું 'આઠ કર્મપ્રકૃતિ-બોલવિચાર / બંધહેતુર્ગભિત (વડલીમંડન) - વીરજિન-સ્તવન' (મુ.), ૩૯ કડીનું 'અહપત્વબહુત્વગભિત મહાવીર - સ્તવન', ૭૧ કડીનું '(વરકાળા) પાર્શ્વનાથ-સ્તોત્ર' (૨. ઈ. ૧૫૯૫), ૩૬ કડીનું '(શંખેશ્વર) પાર્શ્વનાથ-સ્તોત્ર' (૨. ઈ. ૧૬૦૩), ૪૯ કડીનું '(શત્રુંભ્યમંડન) ઋષભજિન-સ્તોત્ર', ૪૫ કડીનું '(સાવલીમંડન) આદિનાથજિન-સ્તોત્ર', ૨૯ કડીનું '(ભિલાડા મંડન) પાર્શ્વજિન-સ્તોત્ર', '(કુમરગિરિમંડન) શાંતિનાથ-વિનતિ' (૨. ઈ. ૧૫૦૭), ૪૩ કડીનું 'વીરજિનસ્તોત્ર' (૨. ઈ. ૧૫૮૯), ૩૧ કડીનું 'શાંતિનાથ-સ્તોત્ર' (૨. ઈ. ૧૫૮૬) તથા ૩૫ કડીનું 'મૌન-અગિયારશ-દોઢસોકલ્યાણુક-સ્તવન'.

આ ઉપરાંત કવિએ 'રામસીતા-રાસ' (૨. ઈ. ૧૫૯૩), ૨૪૯ કડીની 'સાધુવંદના-સગ્રય' (૨. ઈ. ૧૫૮૩), હીરવિજય સૂરિ-વિજયસેનસૂરિ વિશેની સગ્રયો તથા હરિયાળીઓ રચેલી છે. 'ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર' પરનો ૪૧૨૫ ગ્રંથાગ્રનો સ્તબ્ધક (૨. ઈ. ૧૫૫૯) તથા ૫૬૫ ગ્રંથાગ્રનો 'સંગ્રહણી-ટભાર્થ' (૨. ઈ. ૧૫૯૭/સં. ૧૬૫૩, ફાગણ ૧૬ ૧૩, મંગળ/શુક્રવાર) એ એમની ગદ્યરચનાઓ છે.

'સિદ્ધપુર-ચૈત્ય પરિપાટી' તથા 'સાધુવંદના-સગ્રય' 'કુશલ-વર્ધનશિષ્ય' એટલી જ નામછાપ ધરાવે છે, પણ એના કર્તા નગાગણિ જ હોવાની શક્યતા છે.

કવિએ સંસ્કૃતમાં 'સ્થાનાંગસૂત્ર' પર 'સ્થાનાંગ-દીપિકા' નામે વૃત્તિ (૨. ઈ. ૧૬૦૧) અને 'દંડકાવચૂરિ' તથા પ્રાકૃતમાં 'કલ્યાણ-તર્વાચ્ય' (૨. ઈ. ૧૬૦૧) રચેલ છે.

કૃતિ : ૧ જૈન પ્રાચીન પૂર્વાચાર્યો વિરચિત સ્તવનસંગ્રહ, પ્ર. મોતીચંદ ૩. ઝવેરી, ઈ. ૧૯૧૯; □ ૨. જૈનયુગ, વૈશાખ ૧૯૮૫-'સિદ્ધપુરચૈત્ય પરિપાટી'; ૩. જૈન સત્યપ્રકાશ, માર્ચ ૧૯૪૫-'નર્ગધિ(નગા)ગણિ રચિત જલુરનગર પંચજિનાલય ચૈત્ય પરિપાટી', સં. અંબાલાલ પ્રે. શાહ (+સં.).

સંદર્ભ : ૧. જૈનકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૨. મુપુગુહસૂચી; ૩. હજોજાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

નતર્ધિ/નર્ધિ [ઈ. ૧૪૩૯/૧૪૪૧ સુધીમાં] : આ કવિની 'નારાયણ ફાગુ' (વિ. ઈ. ૧૪૩૯/૧૪૪૧) નામની કૃતિ મળે છે. જેમાં અઢેયું અને સવૈયાના ચાલની દાવટી ચોપાઈ જેવા રાસક છંદોનો તથા 'આન્દોલા' એ શીર્ષકથી ચારણી છંદનું સ્મરણ કરાવતી ગીતરચનાનો વિશિષ્ટ પ્રયોગ થયો છે. આ ફાગુકાવ્યમાં કૃષ્ણ અને તેની પટરાણી-ઓનો વિલાસ વર્ણવાયો છે. અજ્ઞાત કવિના 'વસંત-વિલાસ' ફાગુ અને આ ફાગુકાવ્ય વચ્ચે કલ્પનાનું અને શૈલીનું કેટલુંક સામ્ય છે, એટલે બંને કાવ્યોનો કર્તા એક હોવાનું પણ અનુમાન થયું છે.

સંદર્ભ : ૧. ઈતિહાસની કેડી, ભોગીલાલ જ. સાંડેસરા, ઈ. ૧૯૪૫; ૨. ગુલિટરેચર; ૩. ગુસાર્ઠિતિહાસ : ૧; ૪. ગુસાર્પરેખા : ૧; ૫. ગુસાર્સ્વરૂપો; ૬. નર્વસિદ્ધયુગના કવિઓ, કનૈયાલાલ મુનશી, ઈ. ૧૯૬૨; □ ૭. સ્વાધ્યાય, મે ૧૯૬૫-હરિવિલાસ-એક મધ્ય-

કાલીન જૈનેતર ફાગુકાવ્ય, હરિવલ્લભ ચૂ. ભાયાણી [કો. જો.]
નથમલ [ઈ. ૧૬૯૩માં હયાત] : 'બાવની' (૨. ઈ. ૧૬૯૩) ના કર્તા.
સંદર્ભ : પાંગુહસ્તલેખો. [શ. ત્રિ.]

નથમલજી [ઈ. ૧૮૨૩માં હયાત] : લોકાગચ્છના જૈન સાધુ. જશરાજ-જીના શિષ્ય. ૩૮ કડીની 'ચંદનબાળાની સગ્રય' (૨. ઈ. ૧૮૨૩/સં. ૧૮૭૯, વૈશાખ ૧૬ ૧; મુ.) ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જૈન સ્વાધ્યાય મંગળમાળા : ૧, સં. મુનિશ્રી શામજી ઈ. ૧૯૬૨; ૨. વિવિધ પુષ્પવાટિકા : ૨, સં. મુનિશ્રી પૂનમચંદ્રજી ઈ. ૧૯૮૨ (સાતમી આ.) [શ. ત્રિ.]

નથવો [ ] : મોતી અને પ્રીતિ વિશેનાં ૫ દોઢિયા દુહા (મુ.) ના કર્તા.

કૃતિ : કાકિયાવાડી સાહિત્ય : ૨, સં. કલાનજી ધર્મસિદ્ધ. ઈ. ૧૯૨૩. [શ. ત્રિ.]

નથુ : આ નામે કેટલાંક જૈનેતર પદ્યો નાંધાયેલાં છે. તેમ જ પ્રજ-હિંદીની અસરવાળી ગુજરાતીમાં નેમનાથવિષયક તથા અન્ય ત્રણથી ૪ કડીનાં સ્તવનો(મુ.) તથા હોરી(મુ) એ જૈન કૃતિઓ પણ નોંધાયેલી છે. તેના કર્તા કયા નથુ છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી. જુઓ નથુરામ.

કૃતિ : ૧. ચેસ્તસંગ્રહ : ૨; ૨. જૈકાપ્રકાશ : ૧; ૩. જૈકાસંગ્રહ; ૪. જૈકાસાસંગ્રહ; ૫. મોતીશાનાં ઢાળિયા, પ્ર. હીરાચંદ લ. શાહ, ઈ. ૧૯૧૪ (બીજી આ.).

સંદર્ભ : ગૂલાયાદી. [૨. સો.; શ. ત્રિ.]

નથુ(મકત)-૧ [ઈ. ૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] રવિ-ભાણુ સંપ્રદાયના કવિ. પ્રેમસાહેબ (જ. ઈ. ૧૭૯૨-અવ. ઈ. ૧૮૬૩) ના શિષ્ય અને ભાયાત. રાજકોટના રહીશ. હિન્દીની અસર ધરાવતાં, અધ્યાત્મયોગ અને ભક્તિબોધનાં ચારથી ૫ કડીનાં ૪ પદ્યો(મુ.) ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. અભમાલા; ૨. યોગવેદાન્ત ભજનભંડાર, પ્ર. પ્રેમવંશ ગોવિંદજીભાઈ પુ. ઈ. ૧૯૭૬ (ચોથી આ.) [શ. ત્રિ.]

નથુ(મકત)-૨ [ઈ. ૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના અનુયાયી. શેષ મુસલમાન. દોસ ગામના વતની. મુક્તાનંદસ્વામીકૃત 'ઉદ્ધવ-ગીતા' (૨. ઈ. ૧૮૨૪) ને સુગેય પદ્ય-કીર્તન રૂપે ઢાળનાર.

સંદર્ભ : મસાપ્રવાહ. [શ. ત્રિ.]

નથુકલ્યાણ [ ] : જૈન સાધુ. દીપવિજયના શિષ્ય. એમના એક પદ્યમાં વડોદરાની હાથીપોળનો ઉલ્લેખ હોવાથી વડો-દરાના તપગચ્છીય કવિ દીપવિજય [ઈ. ૧૮મી સદી અંત ભાગ-ઈ. ૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] ના શિષ્ય હોવાની સંભાવના છે. તો આ કવિનો સમય ઈ. ની ૧૯મી સદીનો પૂર્વાર્ધ ગણી શકાય. તેમની પાસેથી કવચિત હિંદીની અસરવાળાં, ચારથી ૫ કડીનાં કેટલાંક સ્તવનો(મુ.) મળે છે.

કૃતિ : ૧. જૈકાપ્રકાશ : ૧; ૨. જૈકાસંગ્રહ [૨. સો.]

નતર્ધિ/નર્ધિ : નથુકલ્યાણ

ગુ. સા. - ૨૬

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૨૦૧

નથુરામ/નથુ [ઈ.૧૭૮૪ સુધીમાં]: તેમની, હિન્દીમિશ્ર ગુજરાતી ભાષામાં, શેળાવૃત્તાનાં દૃષ્ટાંતો જેવા દોહરા-છપ્પામાં નિબલ્લ 'પાર્વતીલક્ષ્મી-સંવાદ' (વે.ઈ.૧૭૮૪)માં લક્ષ્મી અને પાર્વતી વ્યાજ્ઞેક્રિયથી પરસ્પરના પતિની નિદા કરે છે. આ તથા વિદુરનો કૃષ્ણ પ્રત્યેનો ભાવ વર્ણવતું 'વિદુરભાવ' એ ૨ કૃતિઓમાં નામછાપ માત્ર 'નથુ' મળે છે. આ ઉપરાંત આ કવિએ 'કક્કો', 'ચિતવણી' અને કેટલાંક પદો રચ્યાં હોવાની માહિતી મળે છે.

સંદર્ભ: ૧. કવિચરિત: ૩; ૨. ગુસારસ્વતો; □ ૩. ગૂઢાયાદી. [શ્ર.ત્રિ.]

નન્ન(સૂરિ): આ નામથી કોરંટગચ્છના નિર્દેશ સાથે કે એવા નિર્દેશ વિના કેટલીક લઘુ કૃતિઓ મળે છે. પરંતુ કેટલાંક કારણોથી એ કૃતિઓ નન્નસૂરિ-૧ની હોવાની વિશેષ સંભાવના છે તેથી એ કૃતિઓ નન્નસૂરિ-૧માં જ સમાવિષ્ટ કરી છે.

નન્ન(સૂરિ)-૧ [ઈ.૧૫મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ.૧૬મી સદી આરંભ]: કોરંટગચ્છના જૈન સાધુ. સર્વદેવસૂરિના શિષ્ય. 'શ્રાવકધર્મવિચાર/હિન્દીશિક્ષા-ચોસકી' (૨.ઈ.૧૪૮૮), 'દશશ્રાવક બત્રીસી/સગ્રાય' (૨. ઈ. ૧૪૮૭), ૬ કડીની 'અર્બુદચૈત્યપરિપાટી' (૨.ઈ.૧૪૮૮;મુ.), ૪૬ કડીની 'ગજસુકુમાર-સાળપિ-સગ્રાય/સંબંધ/ચરિત્ર / ગીત-ચોઠાળિયાં' (૨.ઈ.૧૫૦૨; મુ.), ૧૪ કડીની 'જીવપ્રતિબોધ-ગીત', ૨૫ કડીની પંચતીથી-સ્તવન/જ્ઞાપભાદિપંચજન-સ્તવન' (મુ.), 'શાંતિનાથ-સ્તવન' (૨.ઈ.૧૪૮૭), 'મિચ્છાદુક્કડ-સગ્રાય' (૨.ઈ.૧૫૦૩), 'અભસાનંત કાય-સગ્રાય', 'મહાવીરસત્તાવીશભવ-સ્તવન' (૨.ઈ.૧૫૦૪), 'જીરા ઉલા પાર્શ્વનાથ-છંદ', 'ઉત્તરપદ્મત્રિશદધ્યયન વાગ્ય-ભાસ', 'ચોવીસ જન-ગીત' તથા અન્ય કેટલીક ભાસ, ગીત, નમસ્કાર વગેરે કૃતિઓ અને ધર્મદાસકૃત પ્રાકૃત 'ઉપદેશમાલા' પરના બાલાવબોધ (૨.ઈ. ૧૪૮૭;મુ.)ના કર્તા.

આમાંની કેટલીક કૃતિઓમાં કર્તાના ગચ્છ કે ગુરુપરંપરા વિશે માહિતી મળતી નથી પણ પ્રાપ્ય સાધનો તેમને આ નન્નસૂરિની કૃતિઓ ગણે છે, જે કવિનું સમગ્ર સર્જન જોતાં સંભવિત જણાય છે.

'ચોમાસી-દેવવંદન'ના ભાગ રૂપે કશી નામછાપ વિનાના ચોવીસ ત્રીર્ષકરોનાં સ્તુતિ તથા ચૈત્યવંદન(મુ.) મળે છે, જેના કર્તા નંદસૂરિ હોવાનું જણાવવામાં આવે છે. આ 'ચોમાસી-દેવવંદન'માં કોઈ વખત ઉપર નિદિષ્ટ પંચતીર્થોનાં સ્તવનો પણ સમાવિષ્ટ થયેલાં જોવા મળે છે, તેથી આ સ્તુતિઓ અને ચૈત્યવંદન આ નન્નસૂરિનાં હોવાનું સંભવિત જણાય છે.

કૃતિ: ૧. (પ) સ્ટેડી ઓવ ધી ગુજરાતી લેંગ્વેજ ઈન ધ સિક્કસ્ટિન્થ સેન્યુરી, ત્રિકમલાલ એન. દવે, ઈ.૧૯૩૫; □ ૨. જૈનસારનો: ૧; □ ૩. જૈનયુગ, અપાઠ-શ્રાવણ ૧૯૮૬. નન્નસૂરિકૃત અર્બુદ ચૈત્ય પ્રવાડી, સં. તંત્રી; ૪. સંબોધિ, ઓક્ટો. ૧૯૭૭થી જાન્યુ. ૧૯૭૮. 'કવિ નન્નસૂરિકૃત ગજસુકુમાલ ચઉઠાલિયાં', વસંતરાય બ. દવે.

સંદર્ભ: ૧. કેટલોગગુરા; ૨. જૈનકવિઓ: ૧,૩(૧,૨); ૩. મુપુગૂલસૂચી; ૪. હેજેજ્ઞાસૂચિ: ૧. [૨.૨.૬.]

નન્ન(સૂરિ.)-૨ [ઈ.૧૫૬૧માં હયાત]: કોરંટગચ્છના જૈન સાધુ.

કક્કસૂરિના શિષ્ય. ૧૨૪ કડીની 'ક્ષેત્રવિચારતરંગિણી' (૨.ઈ.૧૫૬૧)ના કર્તા.

સંદર્ભ: જૈનકવિઓ: ૩(૧). [૨.૨.૬.]

નનુ [ ]: ૪ કડીના ૧ પદ(મુ.)ના કર્તા. કૃતિ: અભમાલા. [કી.જે.]

નબીમિયાં [ઈ.૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ.૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ]: મુસ્લિમ કવિ. પીર કાયમુદ્દીન (અવ.ઈ.૧૭૭૩)ની પરંપરામાં અભરામબાવાના શિષ્ય. ભરૂચના કાજી ખાનદાનના સૈયદ. એમણે ભકિત, યોગ અને વેદાંતનાં તત્ત્વોનો આશ્રય લેતાં, સરળ દૃષ્ટાંતો યોજતાં અને લોકભોગ્ય અભિવ્યક્તિ ધરાવતાં કેટલાંક ભજનો(મુ.) અને હિન્દીમાં કલામો(મુ.) રચેલ છે.

કૃતિ: ૧. અભમાલા; ૨. ભકિતસાગર, સં. હરગોવિનદાસ હરકિશનદાસ, ઈ.૧૯૨૯ (+ સં.). [૨.૨.૬.]

નયકલથ [ ]: જૈન સાધુ. 'મિઘવાહન-રાસ'ના કર્તા.

સંદર્ભ: દેસુરાસમાળા. [કા.શા.]

નયકુશલ [ ]: જૈન સાધુ. ૩૭ કડીના 'સરસ્વતી-છંદ' (વે.સં. ૨૦મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ: હેજેજ્ઞાસૂચિ: ૧. [કી.જે.]

નયચંદ્ર(સૂરિ): આ નામે ૧૦ કડીનાં 'શત્રુજ્ય-ગીત' મળે છે. તેના કર્તા કયા નયચંદ્ર છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.

સંદર્ભ: હેજેજ્ઞાસૂચિ: ૧. [કી.જે.]

નયચંદ્ર(સૂરિ)-૧ [ઈ.૧૫મી સદી પૂર્વાર્ધ]: કૃષ્ણધિગચ્છના જૈન સાધુ. જ્યસિહસૂરિશિષ્ય પ્રસન્નચંદ્રસૂરિના શિષ્ય. પરંતુ કાવ્ય-કલામાં કવિ પોતાને જ્યસિહસૂરિના પુત્ર એટલે કે સીધા વારસ તરીકે ઓળખાવે છે. કવિ ગૃહસ્થજીવનથી જ ૬ ભાષાઓના જાણકાર, કવિ અને ન્યાયશાસ્ત્રના વિદ્વાન હતા. કવિ ગ્વાલિયરના તોમર(નંવર)વંશી રાજા વીરમના દરબારના પ્રસિદ્ધ કવિ હોવાનું નોંધાયું છે. કવિએ પોતાને "રાજરંજક" તરીકે ઓળખાવ્યા છે. અને એમણે રાજવીઓની વીરગાથા ગાયેલી છે. એમણે ઈ.૧૪૫૦માં પ્રતિમાપ્રતિષ્ઠા કરી હોવાની માહિતી મળે છે.

ચિતોડના રાણા કુંભાએ ઈ.૧૪૩૮માં સારંગપુર ઉપર મેળવેલ વિજયની હકીકતને સમાવી લેતું અને તેથી એ પછીના અરસામાં રચાયેલું જણાતું આ કવિનું 'કુંભકર્ણ-વસંતવિલાસ-ફાગુ'(મુ.) ૩ અધિકાર અને દરેક અધિકારમાં ૧ કે વધુ સંસ્કૃત શ્લોક તથા ચૈત્ર, છાહુલી, અઢેયા અને ફાગનું એકમ ધરાવતા બેથી ૪ વિશ્રામમાં વહેંચાયેલ છે. નાયકવર્ણનના પહેલા અધિકારમાં રાણા કુંભાની વિજયગાથા રજૂ થઈ છે, જેમાં ટૂંકા પણ છટાદાર યુદ્ધવર્ણનનો સમાવેશ થયો છે. બીજા અને ત્રીજા અધિકારમાં વસંતવર્ણન અને શૃંગારવર્ણનમાં ફાગુ-કાવ્યની પરંપરામાં જેવા મળતી અલંકાર અને પદાવલિની સ્પષ્ટીયતા છે. એ નોંધપાત્ર છે કે કવિએ જે પદ્યભાગ

ગુજરાતીમાં છે તેને અપભ્રંશ તરીકે ઓળખાવેલ છે અને ૧ કડી પૈશ્ચાતી ભાષામાં પણ આપેલી છે. કવિએ સંસ્કૃતમાં 'ભક્તી-મહાકાવ્ય' અને 'રંભામંજરી-નાટિકા' એ કૃતિઓ રચેલી છે.

કૃતિ : ૧. સ્વાધ્યાય, મે ૧૮૭૫-'નયચંદ્રસૂરિકૃત કુંભકર્ણ વસંત-વિલાસફલગુ', સં. અમૃતલાલ મો. પંડિત (+ સં.); ૨. સ્વાધ્યાય, ઓક્ટો. ૧૮૭૮-'કુંભકર્ણવસંતવિલાસ ફલગુનો છૂટી ગયેલો પાક', અગરચંદ નાહટા (+ સં.).

સંદર્ભ : ૧. જૈન પરંપરાનો ઇતિહાસ : ૩, મુનિશ્રી દર્શનવિજય વગેરે. ઈ.૧૯૬૪; ૨. જૈસાઈતિહાસ. [કી.જે.]

નયણરંગ [ઈ.૧૭૩૮ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. 'અર્જુનાચલબુદ્ધ-સ્તવન' (વિ.ઈ.૧૭૩૮)ના કર્તા. કવિ ખરતરગચ્છના જિનચંદ્રસૂરિની પરંપરાના રાજલાખ (ઈ.૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ)ના પ્રશિષ્ય હોવા સંભવ છે.

સંદર્ભ : ૧. યુજિનચંદ્રસૂરિ; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૩(૨). [કી.જે.]

નયનકમલ [ઈ.૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનચંદ્રસૂરિના શિષ્ય. 'નેમિનાથ-રાસ' (૨.ઈ.૧૬૦૬/સં. ૧૬૬૨, મહા સુદ ૫) અને 'દ્રોપદી-રાસ' (૨.ઈ.૧૬૦૭/સં. ૧૬૬૩, વૈશાખ સુદ ૧૩) એ કૃતિઓ તેમણે રચી છે.

સંદર્ભ : યુજિનચંદ્રસૂરિ. [કી.જે.]

નયનથોખર [ઈ.૧૬૮૦માં હયાત] : અંચલગચ્છની પાલીતાણા શાખાના જૈન સાધુ. પુણ્યતિલકસૂરિની પરંપરામાં જ્ઞાનશેખરના શિષ્ય. વૈદકવિષયક તથા સંસ્કૃતગ્રંથોને આધારે રચાયેલ ૯૦૦૦ ગ્રંથાગ્રના 'યોગરત્નાકર-ચોપાઈ' (૨.ઈ.૧૬૮૦/સં. ૧૭૩૬, શ્રાવણ સુદ ૩)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૨. કેટલોંગગુરા; ૩. જૈગૂકવિઓ : ૨, ૩(૨); ૪. લોહસૂચી, ૫. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [કી.જે.]

નયનસુખ/નિનસુખ [ઈ.૧૫૮૩માં હયાત] : શ્રાવક કવિ. કેશવરાજ/કેસરાજના પુત્ર. હિંદીમિશ્ર ગુજરાતી ભાષામાં રચાયેલી ૩૧૦ કડીની 'વૈદ્યકસાર/વૈદ્યમનોત્સવ' (૨.ઈ.૧૫૮૩/સં. ૧૬૪૮, ચૈત્ર સુદ ૨, મંગળવાર/શુક્રવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગૂઢાયાદી; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧); ૩. ડિકેટલોંગબીજે; ૪. મુપુગૂહસૂચી; ૫. લોહસૂચી. [કી.જે.]

નયપ્રમોદ [ઈ.૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનચંદ્રસૂરિની પરંપરામાં હીરોદયના શિષ્ય. 'અર્હનતકમુનિ-પ્રબંધ' (૨.ઈ.૧૬૫૭), ૧૩ કડીના 'શંખેશ્વર' પાર્શ્વનાથછંદ/સ્તવન' અને ૩૯ કડીની 'ચિત્રસંભૂતિ-સંધિ' (૨.ઈ.૧૬૭૩)ના કર્તા.

કૃતિ : પ્રાઈદસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૨; ૨. મુપુગૂહસૂચી. [કી.જે.]

નયભકિત : જુઓ નયવિજયશિષ્ય ભકિતવિજય.

નયરત્નશિષ્ય [ઈ.૧૫૭૮માં હયાત] : જૈન. વડતપગચ્છના નયરત્ન-સૂરિના શિષ્ય. ૮૫ કડીના 'પ્રતિબોધ-રાસ' (૨.ઈ.૧૫૭૮/સં. ૧૬૩૪,

નયણરંગ : નયવિજય-૩

આસો સુદ ૧, મંગળવાર/શુક્રવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૧).

[કી.જે.]

નયરંગ(વચક) [ઈ.૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનભદ્રસૂરિની શાખામાં વાચક ગુણશેખરના શિષ્ય. એમણે 'અર્જુનમાલી-ચરિત્ર/સંધિ' (૨.ઈ.૧૫૬૫/સં. ૧૬૨૧, જૈદ સુદ ૧૦), ૩૯ કડીની 'મુનિપતિ-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૫૫૮/સં ૧૬૧૫, ફાલ્ગુ સુદ ૯), ૫૯ કડીની દુલાબજી 'ગૌતમપૂચ્છા' (૨.ઈ.૧૫૫૭/સં. ૧૬૧૩, વૈશાખ વદ ૧૦), 'સત્તર લેદી-પૂજા' (૨.ઈ.૧૫૬૨/સં.૧૬૧૮, આસો સુદ ૧૦), ૭૧/૭૨ કડીની 'કેશીપ્રદેશી-સંધિ', ૧૦૮ કડીની 'ગૌતમસ્વામી-છંદ', ૩૩ કડીની 'ચોવીસજિન-સ્તુતિ', ૩૧ કડીની 'કલ્યાણક-સ્તવન', ૩૫ કડીની 'જિનપ્રતિયા-છત્રીસી', 'કુબેરદત્તા-ચોપાઈ', ૪ કડીની 'ગુર્વાવલી'(મુ.), તથા ૨૦ કડીની 'અતિમુક્ત સાધુ-ગીત' એ કૃતિઓ રચેલી છે. એમણે સંસ્કૃતમાં 'પરમહંસ સંબોધ-ચરિત્ર' (૨.ઈ.૧૫૬૮) તથા સ્વોપજ્ઞવૃત્તિ (સંસ્કૃત) સાથે પ્રાકૃતમાં 'વિધિ-કંદલો' (૨.ઈ.૧૫૬૯) રચેલ છે.

કૃતિ : ઐજ્ઞેકાસંગ્રહ (+ સં.).

સંદર્ભ : ૧. પાંગુહસ્તલેખો; ૨. યુજિનચંદ્રસૂરિ; ૩. જૈન સત્યપ્રકાશ, જન્યુ. ૧૯૪૬-'જૈસલમેર કે જૈન જ્ઞાનભંડારો કે અન્યત્ર અપ્રાપ્ય ગ્રંથો કી સૂચી', અગરચંદ નાહટા. ૪. જૈગૂકવિઓ : ૩ (૧); ૫. ડિકેટલોંગબીજે : ૧૯(૨). [કી.જે.]

નયવિજય : આ નામે ૧૧ કડીની 'રહનેમિરાજુલ-સગાય' (વિ.સં. ૧૯મી સદી અનુ.), ૭ કડીની 'નેમિનાથ-વસંત-ધમાલ' (વિ.સં. ૧૯મી સદી અનુ.) અને 'અષ્ટમીની ઢાળો' મળે છે તેના કર્તા ક્યા નયવિજય છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી. કર્તા ભૂલથી જ્ઞાનવિજય શિષ્ય તરીકે ઓળખાવાયેલ છે.

સંદર્ભ : ૧. ડિકેટલોંગબીજે; ૨. મુપુગૂહસૂચી. [કી.જે.]

નયવિજય(ગણિ)-૧ [ઈ.૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ.૧૭મી સદી આરંભ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયસેનસૂરિના શિષ્ય. લોકા ગચ્છના ૧૮ સાધુઓએ ઈ.૧૫૭૨માં હીરવિજય પાસે સંવેગી દીક્ષા લીધી તેમાં તે હતા. ઈ.૧૬૦૧માં ઉપાધ્યાયપદ. 'સાધુવંદના (મોટી)' (૨.ઈ.૧૫૮૮/સં. ૧૬૪૪, આસો સુદ ૧૦)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈન પરંપરાનો ઇતિહાસ : ૪. મુનિદર્શનવિજયજી વગેરે, ઈ.૧૯૮૩; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [કી.જે.]

નયવિજય-૨ [ઈ.૧૭મી સદી] : તપગચ્છના જૈનસાધુ. વિજય-દેવસૂરિ. (આચાર્યકાળ ઈ.૧૬૦૦-ઈ.૧૬૫૭)ના શિષ્ય. 'કલ્પસૂત્ર-સ્તબક'ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [કી.જે.]

નયવિજય-૩ [ઈ.૧૬૭૩માં હયાત] : જૈન સાધુ. વિજયપ્રભસૂરિની પરંપરામાં જિતવિજયના શિષ્ય. ભૂલથી જ્ઞાનવિજયશિષ્ય તરીકે ઓળખાવાયેલા છે. એમણે ૭ ઢાળનું 'નલાવીરજિન-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૬૭૭/સં. ૧૭૩૩, આસો સુદ ૧૦) રચેલ છે. કૃતિનો ૨.સં. ૧૭૮૩ ભૂલથી દર્શાવાયેલો છે.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [કી.જે.]

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૨૦૩

નયવિજ્ઞય-૪ [ઈ.૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજ્ઞયપ્રભસૂરિની પરંપરામાં જ્ઞાનવિજ્ઞયના શિષ્ય. ૬૭ કડીની, અર્વાંતરે ફાગ અને દુહા છંદમાં આંતરપ્રાસ સાથે રચાયેલ, સન્નિમતીના વિરહશુંગારની પ્રસાદમધુર અભિવ્યક્તિ કરતી 'નેમિનાથ-બારમાસા' (૨.ઈ.૧૬૮૮;મુ.), 'ચોવીશી' (૨.ઈ.૧૬૯૦/સં.૧૭૪૬, કારતક સુદ ૧૩;મુ.), ૪ કડીની 'શંખેશ્વર) પાર્શ્વજિન-સ્તુતિ' (મુ.), ૯ કડીની 'સિદ્ધચક્રજનું ચૈત્યવંદન'(મુ.), ૭ કડીની 'સિદ્ધચક્ર-સ્તવન' અને ૪ કડીની 'સિદ્ધચક્ર-સ્તુતિ' એ કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : ૧. અસ્તમંજુષા; ૨. ચૈસ્તસંગ્રહ : ૩; ૩. ચોવીસ્તસંગ્રહ; ૪. પ્રામબાસંગ્રહ : ૧; ૫. ધંસ્તવનાવલી.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૩(૨); ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. લીહસૂચી. [કા.શા.]

નયવિજ્ઞય-૫ [ ] : જૈન સાધુ. ભાણવિજ્ઞયના શિષ્ય. ૪ કડીની 'નવપદજીની સ્તુતિ'(મુ.)ના કર્તા. આ કૃતિ ક્વચિત્ નયવિજ્ઞયશિષ્ય ભાણવિજ્ઞયની છાપથી પણ મુદ્રિત મળે છે.

કૃતિ : ૧. ચિત્રમય શ્રીપાલ રાસ, સં. સારાભાઈ મ. નવાબ, ઈ. ૧૯૬૧; ૨. ચૈસ્તસંગ્રહ : ૩; ૩. નવપદ મહાત્મ્ય અને યીશ સ્થાનક તપગુણ વર્ણનમ્, પ્ર. દેવકરણ વા. શેક, ઈ.૧૯૧૫; ૪. શ્રીપાળ રાજનો રાસ, પ્ર. જૈન આત્મસંનંદ સભા, સં. ૧૯૯૦. [કા.શા.]

નયવિજ્ઞયશિષ્ય : આ નામે મળતી કેટલીક કૃતિઓમાંથી ૫ કડીનું 'મલ્લિનાથ-સ્તવન'(મુ.) તથા ૪ કડીનું 'ઋષભજિન-સ્તવન', એ નયવિજ્ઞયશિષ્ય યશોવિજ્ઞયની કૃતિઓ હોવાનું નિશ્ચિત થાય છે. તે ઉપરાંત ૨૧ કડીનું 'જિનસહસ્રનામવર્ણન-છંદ'(મુ.) પણ યશોવિજ્ઞયની કૃતિ ગણવામાં આવી છે. પરંતુ અન્ય ૨ 'વીરજિન-સ્તવન' (મુ.), 'ગૌતમ-સ્તુતિ' અને 'ચંદના-સગ્રય' વિશે નિશ્ચિતપણે કહી શકાતું નથી.

કૃતિ : ૧. ચૈસ્તસંગ્રહ : ૨. ૨. જિસ્તમાલા. સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [કી.જો.]

નયવિમલ(ગણિ) : જુઓ ધીરવિમલ શિષ્ય જ્ઞાનવિમલ.

નયવિમલશિષ્ય [ ] : જૈન. ૫૨ કડીની 'બારવ્રત-સગ્રય'ના કર્તા.

સંદર્ભ : પાંગુહસ્તલેખો. [કી.જો.]

નયવિજ્ઞય [ઈ.૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનચંદ્રસૂરિ (આચાર્યકાળ ઈ.૧૫૫૬થી ઈ.૧૬૧૪)ના શિષ્ય. 'લોકનાલ-બાલાવબોધ' (લિ.ઈ.૧૫૯૮)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. યુજિનચંદ્રસૂરિ; [ ] ૨. જૈગૂકવિઓ : ૩(૨). [કી.જો.]

નયસમુદ્ર [ ] : જૈન સાધુ. ૧૩ કડીની 'આત્માની સગ્રય' (લિ.સં.૧૭મી સદી અન્તુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [કી.જો.]

નયસાગર : આ નામે ૫ કડીનું 'મહાવીર સ્વામીનું સ્તવન' (મુ.) અને ૧ સગ્રય (મુ.) મળે છે. તેના કર્તા કયા નયસાગર છે તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

કૃતિ : શોભનસ્તવનાવલી, પ્ર. શા. હથાભાઈ ફત્તેહચંદ તથા શા. મોતીલાલ મહાસુખભાઈ, ઈ.૧૮૯૭.

સંદર્ભ : ફોહનામાવલિ. [કી.જો.]

નયસાગર-૧ [ઈ.૧૪૭૫માં લખાતું] : નાયલગચ્છના જૈન સાધુ. ગુણસૂરિના શિષ્ય. ૨૭૪ કડીના 'શ્રીપાલ-રાસ' (૨.ઈ.૧૪૭૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ડિકેટલોગભાવિ. [કી.જો.]

નયસાગર(ઉપાધ્યાય)-૨ [ઈ. ૧૭મી સદી] : અંચલગચ્છના જૈન સાધુ. કલ્યાણસાગરસૂરિ (આચાર્યકાળ ઈ. ૧૫૯૩થી ઈ.૧૬૬૨)ની પરંપરામાં રત્નસાગર ઉપાધ્યાયના શિષ્ય. ૮ ઢાળની 'ચૈત્યવંદન', 'ચોવીશી' તથા ૫ કડીની 'અધ્યાત્મ-ગીત' એ કૃતિઓના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૧; ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. લેજેન્ડાસૂચિ : ૧. [કી.જો.]

નયસાર [ઈ.૧૮૪૪ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. ૨૭ કડીના 'ચોવીસ-જિન-છંદ' (લિ. ઈ. ૧૮૪૪)ના કર્તા.

સંદર્ભ : લીહસૂચી. [કી.જો.]

નયસિદ્ધ(ગણિ) [ઈ. ૧૬મી સદી] : વડતપગચ્છના જૈન સાધુ. ધનરત્નસૂરિ (ઈ.૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધ)ના શિષ્ય મુનિસિદ્ધસૂરિના શિષ્ય. 'ચતુર્વિંશતિ જિન-સ્તુતિ/જિનસ્તવન-ચોવીસી'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૧; ૨. લેજેન્ડાસૂચિ : ૧. [કી.જો.]

નયસુંદર(વાચક) [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ-૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] વડતપગચ્છના જૈન સાધુ. ધનરત્નસૂરિની પરંપરામાં પંડિત ભાનુમેરુગણિના શિષ્ય. કવિની કૃતિઓ અધિકૃત રીતે ઈ. ૧૫૮૧થી ઈ. ૧૬૨૯નાં રચનાવર્ષો દર્શાવે છે. પરંતુ 'યશોનૃપ-ચોપાઈ'ના રચનાવર્ષનો કોયડો છે. "વસુધાવસુમુનિ રસ એક" એ રચના-સંવતદર્શક પંક્તિના પહેલા ત્રણમાંથી ૧ શબ્દ વધારાનો ગણવો પડે અને તેથી સં. ૧૬૧૭થી સં. ૧૬૮૭ (પોષ વદ ૧, ગુરુવાર/ ઈ. ૧૫૬૧થી ઈ. ૧૬૩૧) સુધીનાં પાંચિક અર્ધઘટનો શક્ય બને છે અને તો કવિનો કવનકાળ થોડાંક વર્ષો આગળ કે થોડાંક વર્ષો પાછળ લઈ જઈ શકાય એમ છે. કવિની કૃતિઓ ગુજરાતી ઉપરાંત સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, હિન્દી ઉપરાંત ઉર્દૂભાષા અને સાહિત્યનો કવિનો અભ્યાસ વ્યક્ત કરે છે.

કવિની સૌથી મહત્ત્વની કૃતિ 'રૂપચંદકુંવર-રાસ←શ્રવણ સુધારસ-રાસ' (૨.ઈ. ૧૫૮૧/સં. ૧૬૩૭, માગશર સુદ ૫, રવિવાર; મુ.) છે. રૂપચંદકુંવર અને સોહાગસુંદરીનું કાલ્પનિક, રસિક કથાનક રજૂ કરતી મુખ્યત્વે દુહા-ચોપાઈબદ્ધ ૬ ખંડ અને ૨૫૦૦ ગ્રંથાગ્રની આ કૃતિ સમસ્યાકેન્દ્રી છે. દૃષ્ટાંતકથાઓને કારણે પ્રચુર કથારસ ધરાવે છે. તથા સમસ્યા, સુભાષિત, વર્ણન, ઉખાણાં-કહેવતોનો વિનિયોગ વગેરેમાં કવિના પાંડિત્ય અને કવિકસબનો પરિચય

કસવે છે. ૧૬ પ્રસ્તાવ અને દેશી ઢાળો ઉપરાંત ચોપાઈ, દુહા, સોરઠા આદિ અન્ય છંદોની લગભગ ૨૪૦૦ કડીનો 'નળ દમયંતી-રાસ-નલાયન ઉદ્ધાર-રાસ' (૨.ઈ.૧૬૦૮/સં. ૧૬૬૫, પોષ સુદ ૮, મંગળવાર;મુ.) માણિક્યદેવસૂરિના સંસ્કૃત મહાકાવ્ય 'નલાયન' પર આધારિત અને તેથી મહાભારતની જૈન પરંપરાની કથાનાં સમન્વય બતાવતી કૃતિ છે અને અલંકારપ્રયોજન, કાવ્યસ્પર્શવાળાં કેટલાંક ભાવચિત્રો તથા વિવિધ ભાષાનાં સુભાષિતોને કારણે ધ્યાનયાત્ર અને છે. ૨૦ ઢાળ અને ૫૧૧ કડીનો દુહા-દેશીબદ્ધ 'સુરસુંદરીરાસ/ચોપાઈ/ચિત્ર' (૨.ઈ.૧૫૮૦/સં. ૧૬૪૬, જ્યેષ્ઠ સુદ ૧૩;મુ.) વિનોદમાં કહેવાયેલી ૭ કોડીએ રાજ લેવાની વાતને કારણે ૭ કોડી સાથે ત્યજી દેવામાં આવેલી સુરસુંદરીના શીલમહિમાનું ત્રૈનુકરણિક કથાનક વર્ણવે છે. ૩૪૯ કડીનો 'પ્રભાવતીઉદ્યાયી રાજર્ષિઆધ્યાન-રાસ' (૨.ઈ.૧૫૮૪/સં. ૧૬૪૦, આસો સુદ ૫, ગુધવાર), વિવલચેદ-વિવલ્યાચેદાખીની કથા વર્ણવતો ૧૧૭ કડીનો 'શીલશિક્ષા-શીલ રક્ષા પ્રદાશ-રાસ'(૨.ઈ.૧૬૧૩/સં.૧૬૬૯ ભાદરવ-), ૭૫૦ ગ્રંથાગ્રની 'યશોધરનુપ-ચોપાઈ' તથા ૨૨૫ કડીનો 'શાવચ્ચા-પુત્ર-રાસ' એ કવિની અન્ય રાસકૃતિઓ છે.

નયસુંદરે ૨ ઐતિહાસિક તીર્થરાસ પણ રચેલા છે. તેમાંથી ૧૨ ઢાળ અને આશરે ૧૨૫ કડીનો, શત્રુંગ્યતીર્થના કુલ ૧૬ ઉદ્ધારની અને અંતિમ ભાવિ ઉદ્ધારની કથા કહેતો 'વિમલગિરિ/શત્રુંગ્ય/સિદ્ધાચલ ઉદ્ધાર-રાસ/ઢાળ/સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૫૮૨/સં. ૧૬૩૮, આસો સુદ ૧૩, મંગળવાર;મુ.) બહુધા માહિતીપૂર્ણ અને કવચિત્ વર્ણનાત્મક છે. ૧૩ ઢાળનો, ૧૮૪ કડીનો ગિરનારતીર્થોદ્ધાર-હિમાપ્રબંધરાસ' (મુ.) ગિરનારતીર્થોદ્ધારની માહિતીને અન્વયે કસોટીમાંથી પાર ઊતરીને નેમિનાથના દર્શનની ટેક પાળનાર રામ શેઠની કથા વાણી લે છે. ૧૩૨ કડીનો 'શંખેશ્વરપાર્શ્વનાથ-છંદ /સ્તવન' (૨.ઈ.૧૬૦૦/સં. ૧૬૫૬, આસો વદ ૯, મંગળવાર; મુ.), અનેક પાર્શ્વનાથ તીર્થોનાં નામોની યાદી કરીને એમનું મહિમાવર્ણન કરે છે, અને પાર્શ્વનાથને આર્દ્ર ભાવે વિનંતિ કરે છે. પૂર્વછાયા ઉપરાંત અડધલ, પ્રમાણિકા, મુક્તિદામ વગેરે છંદો તથા ઝડઝમકભરી ચારણી શૈલીને કારણે કાવ્ય પ્રભાવક બનેલું છે.

કવિની અન્ય કૃતિઓમાં ૮ ઢાળ અને ૮૩ કડીની 'આત્મક પ્રબોધ/આત્મપ્રતિબોધ-કુલક-સઝાય/જુહારમિત્ર-સઝાય'(મુ.) સંકટ સમયે આત્માને નિત્ય મિત્રસમો દેહ અને પર્વમિત્ર સમાં સ્વજનો કામ ન આવતાં જુહારમિત્ર જેવો ધર્મ કામ આવે છે તે બતાવતી રૂપકાત્મક કથા આલેખ છે. ૧૯ કડીની 'કોશાનીચંદ્ર પ્રત્યે વિનંતિ'(મુ.) સ્થૂલિભદ્રને સંદેશા રૂપે કોશાની વિરહવેદના વર્ણવે છે. આ ઉપરાંત કવિએ ૩૫ કડીનું 'સીમંધર જિન-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૬૨૯), ૬૪ કડીનું 'શાંતિનાથ-સ્તવન', ૧૭ કડીનું 'સીમંધરવિનંતિ-સ્તવન', ૧૬ કડીનું 'નવસિદ્ધ-સ્તવન', 'સ્થૂલિભદ્ર-એકવીસો/સઝાય', 'પ્રભાવતી-સઝાય', 'નેમિનાથ-ધવલ', 'નાટારંભપ્રબંધબદ્ધગીતકાવ્ય', ચૈત્યવંદન વગેરે કૃતિઓ રચેલી છે.

આ કવિએ સંસ્કૃતમાં 'સારસ્વતવ્યાકરણ' ઉપર 'રૂપરનમાલા' નામે સંસ્કૃત ટીકા રચેલી હોવાની માહિતી મળે છે.

કૃતિ : ૧. ગિરનાર ઉદ્ધારરાસ, સં. મોહનલાલ દ. દેશાઈ, ઈ. ૧૯૨૦; ૨. આકામહોદધિ : ૩, ૬; ૩. જિસ્તકાસંદોહ : ૧;

૪. ત્રણ પ્રાચીન ગુજરાતી કૃતિઓ, સં. શાલોટે કાઉંટે, ઈ. ૧૯૫૧; ૫. શત્રુંગ્યઉદ્ધાર, પ્ર. લાલચંદ ઇ. શાહ, ઈ.૧૯૧૨; ૬. શત્રુંગ્ય-તીર્થમાલારાસ અને ઉદ્ધારાદિકનો સંગ્રહ, પ્ર. શ્રાવક ભીમસિંહ મણુક, ઈ.૧૯૨૩; ૭. શત્રુંગ્યનો ઉદ્ધારાદિક સંગ્રહ, પ્ર. મોતીલાલ ન. કાપડિયા, ઈ.૧૯૩૫; ૮. જૈનયુગ, જેઠ ૧૯૨૨-'કોશાની ચંદ્ર પ્રત્યે વિનંતિ.'

સંદર્ભ : ૧. કવિ નયસુંદર, વાડીલાલ જી. ચોકસી, ઈ. ૧૯૮૧; ૨. ગુલિટરચંદ; ૩. ગુસાર્ઠનિલાસ : ૨; ૪. નળ દમયંતીની કથાનો વિકાસ, રમણલાલ ચી. શાહ, ઈ.૧૯૮૦; ૫. પાંચુલસ્તલેખો; ૬. પ્રાકાટપરંપરા; ૭. આલિસ્તઓઈ : ૨; ૮. જૈનકવિઓ : ૧, ૩ (૧); ૯. જૈનપ્રોસ્થા; ૧૦. ડિક્ટેશનગબોજ; ૧૧. મુપુગૂલસૂચી; ૧૨. રાહસૂચી : ૧, ૧૩. લીલસૂચી; ૧૪. લેજેન્ડસૂચિ : ૧. [કા.શા.]

નયસુંદરશિષ્ય | : જૈન. ૩૨ કડીના 'શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ-છંદ' (વિ. સં. ૧૮મી સદી; અનુ.)ના કર્તા. સંદર્ભ : મુપુગૂલસૂચી. [કી.જી.]

નયસોમ | : જૈનસાધુ. ૭ કડીના 'શંખેશ્વર પાર્શ્વ-સ્તવ'ના કર્તા. સંદર્ભ : જૈન સત્યપ્રકાશ, મે ૧૯૪૭-'શંખેશ્વર તીર્થ સંબંધી સાહિત્યકી વિશાલતા', અગરચંદ નાહટા. [કી.જી.]

નરચંદ્ર(સૂરિ) [ઈ.૧૫૧૮ સુધીમાં] : જૈનસાધુ. ૫ કડીના 'પડિકમણ્ણા-ભાસ' (વિ. ઈ. ૧૫૧૮)ના કર્તા. સંદર્ભ : મુપુગૂલસૂચી. [કી.જી.]

નરપતિ-૧ [ઈ. ૧૫મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : એમની 'પંચદંડ-પ્રબંધ/ચોપાઈ'માં થોડા જૈન ઉલ્લેખો મળે છે પણ તે અન્ય જૈન કવિઓની રચનાઓના પ્રભાવથી આવેલા કે પ્રસિદ્ધ હોવાનો સંભવ જણાવાથી કવિ જૈન હોવાનું મનાયું નથી. દુહા ચોપાઈની આશરે ૮૫૦ કડી અને 'વારતા' નામક ગદ્ય-અંશે ધરાવતી ૫ આદેશની 'પંચદંડ-પ્રબંધ-ચોપાઈ-વિક્રમાદિત્ય-ચરિત્ર-રાસ' (રચના-આરંભ ઈ. ૧૪૫૮ કે ૧૪૮૪/સં. ૧૫૧૪ કે ૧૫૪૦, ભાદરવા વદ ૨, ગુધવાર; મુ.) દેવદમની ગાંછણના આદેશથી વિક્રમ ૫ ચમત્કારિક દંડો પ્રપ્ત કરે છે તેની કથા કહે છે ને રૌદ્ર-અદ્ભુતનાં ચિત્રો, હાસ્ય-વિનોદની રેખાઓ ને રસાળ કથાકથનથી ધ્યાનાર્દ બને છે. ૫ આદેશ અને દુહા-ચોપાઈની ૧૩૭ કડીની 'નંદબત્રીસી-ચોપાઈ' (૨. ઈ. ૧૪૮૯) પ્રધાનપત્ની પત્નિનીથી મોહાંધ બનેલા પરેનું ચારિત્ર્યસ્ખલનમાંથી બચી ગયેલા નંદરાજ પ્રત્યેના પ્રધાનતા વેરની જાણીતી કથા ખાસ કથી વિશેષતા વિના વર્ણવે છે. પોતાની કૃતિઓમાં સુભાષિતોનો અવારનવાર ઉપયોગ કરનાર આ કવિને નામે 'સ્નેહ-પરિક્રમ / શુ'ગારપરિક્રમ' (* મુ), 'નિ:સ્નેહપરિક્રમ / વૈરાગ્યપ્રક્રમ' (* મુ.) તથા અન્ય સુભાષિત-દુહા અને ૧૦ કડીની 'જિહ્વા-દંત-સંવાદ' (* મુ.) નામની લઘુકૃતિ મળે છે. પહેલાં ૨ સુભા-ષિતસંગ્રહો નરપતિ-નાહટનાં માનવાનું આધારભૂત જણાવું નથી.

કૃતિ : ૧. (કવિ નરપતિકૃત) પંચદંડની ચાર્તા, સં. શંકરપ્રસાદ છ. રાવણ, ઈ. ૧૯૩૪ (+ સં.); □ ૨. (* મુ) ગુજરાતી, દીપોન્સવી અંક સં. ૨૦૦૩-નરપતિકૃત દંતગિહ્વાસંવાદ-જૂની ગુજરાતી કાવ્ય', સં. ભોગીલાલ જ. સાંડેસરા; ૩. બુદ્ધિપ્રકાશ, જુલાઈ-સપ્ટે. ૧૯૩૨-નરપતિકૃત નંદભત્રીસી', સં. ભોગીલાલ જ. સાંડેસરા (+ સં.); ૪. (* મુ) સંમિલનપત્રિકા, ૧. ૪૬, અં. ૪-નરપતિ નાલ્ડકી ટો દુર્લાભ કાવ્યકૃતિયાં', મદનલાલ દૌલતરામ મેહતા.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; ૨. નયુકવિઓ; □ ૩. બુદ્ધિપ્રકાશ, ઓકટો. ૧૯૬૦-નરપતિકૃત-પંચદંડની એક જૂની હસ્તપ્રત', સોમાભાઈ પારેખ; ૪. બુદ્ધિપ્રકાશ, ઓકટો. ૧૯૬૨-નરપતિની બે અજ્ઞાતપ્રાય રચના', હરિવલ્લભ ભાયાણી; □ ૫. જંગુકવિઓ : ૧, ૩ (૧, ૨); ૬. ડિક્ટેલોગબીજ; ૭. ડિક્ટેલોગભાવિ; ૮. મુપુગુહસૂચી; ૯. ડેવજ્ઞાસૂચિ : ૧. [પ્ર.શા.]

નરપતિ-૨/નાલ્ડ [ ] : કવિ પોતાને 'નરપતિ' તરીકે તેમ જ 'નાલ્ડ' તરીકે ઓળખાવે છે તેમાંથી 'નરપતિ' એમનું નામ અને 'નાલ્ડ' એમનું કુલનામ હોવાનું નોંધાયું છે, પરંતુ આ વિશે ખાતરીપૂર્વક કહેવું મુશ્કેલ છે. કવિ પોતાને 'વ્યાસ' તરીકે ઓળખાવે છે, તેથી જ્ઞાતિએ એ ભાટ હોવાનું અનુમાન થયું છે. જો કે એમના 'વીસલદેવ-રાસો'ની કોઈક પ્રતમાં 'વ્યાસ'ને સ્થાને 'જેથી' પણ મળે છે. ૪ સર્ગ અને ૩૧૬ કડીના 'વીસલદેવ-રાસો' (મુ.)ની કોઈક હસ્તપ્રતમાં ૨.ઈ. ૧૧૫૬ (સં. ૧૨૧૨, જેઠ ૧૬ ૯, બુધવાર) મળે છે, એ રીતે કૃતિ વીસલદેવના સમયમાં રચાયેલી ગણાય. પરંતુ અન્ય પ્રતોમાં રચનાસંવતના નિર્દેશમાં અનેક પાઠભેદો જોવા મળે છે. તે ઉપરાંત કૃતિની ભાષા તથા એમાંની ઐતિહાસિક માહિતી કૃતિ એટલી વહેલી રચાયેલી હોય એમ માનવા દે તેમ નથી. કૃતિની ભાષા હિંદીરાજસ્થાની-મિશ્ર ગુજરાતી ગણી શકાય એમ છે. આ રાસામાં રાણીના વચનથી હીરાનો હાર લેવા પરદેશ ગયેલા રાજા વીસલદેવની પરાક્રમકથા કહેવાયેલી છે. રાજાના પરદેશગમન નિમિત્તે રાણીના વિરહનું અને તેને અનુભવે બારમાસનું વર્ણન કાવ્યમાં થયેલું છે.

કૃતિ : વીસલદેવ રાસો, સં. સત્યજીવન વર્મા, સં. ૧૯૮૨ (+ સં.).

સંદર્ભ : ૧. રાજસ્થાનભારતી, ભા. ૩ અં. ૧-વીસલદેવ રાસોકી કવિપય નવીન પ્રાપ્ત પ્રતિયાં, અગરચંદ નાહટા; ૨. * રાજસ્થાની, ભા. ૩ અં. ૧-વીસલદેવ રાસ ઓર ઉસકી હસ્તલિખિત પ્રતિયાં, અગરચંદ નાહટા; □ ૩ આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૪. ગૂડાયાદી; ૫. જંગુકવિઓ : ૩(૨). [કી.જે.]

નરભેદાસ [ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : કાવ્યમુદ્દીનની પરંપરામાં નબીમિયા (ઈ. ૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ-૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ)ના શિષ્ય. સંસારના સંબંધોનું મિથ્યાત્વ દર્શાવી કૃષ્ણસ્મરણનો બોધ આપતા ૧ ભજન (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ભક્તિસાગર, સં. હરગોવિનદાસ હરકીશનદાસ, ઈ. ૧૯૨૯ (+ સં.). [ર.ર.દ.]

નરભેરામ : આ નામે 'અંબાજનો ગરબો' (મુ.), ૨૨ કડીનો 'ત્રિપુરા સુંદરીનો ગરબો' (મુ.), ૧૭ કડીનો 'મહાકાળીનો ગરબો' (મુ.) એ કૃતિઓ મળે છે તે કયા નરભેરામની છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.

કૃતિ : સત્સંદેશશક્તિ અંક. પ્ર. નંદલાલ યુ. બોડીલાલા. [ચ.શં.]

નરભેરામ-૧ [ ] : બેચર ભટ્ટના શિષ્ય. ૪૦ કડીના 'મચ્છરવેધ'ના કર્તા. 'ગુજરાતી હાથપ્રોની સંકલિત યાદી' આ કવિ અને નરભેરામ-૨ને જુદા ગણે છે. 'ગુજરાતના સારસ્વતો' કવિને ઈ. ૧૭મી સદીમાં મૂકે છે, પરંતુ એ માટે કોઈ આધાર નથી. આ કવિ નરભેરામ-૨ હોવાની સંભાવના છે.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. પાંગુહસ્તલેખા; □ ૩. ગુજરાત શાળાપત્ર, મે ૧૯૦૮-ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ તથા અપ્રસિદ્ધ કવિઓનાં અપ્રસિદ્ધ કાવ્ય', છગનલાલ વિ. રાવળ; □ ૪. ગૂડાયાદી. [ચ.શં.]

નરભેરામ-૨/નરભો [ઈ. ૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ-અવ. ઈ. ૧૮૫૨]. પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવકવિ. પેટલાદ તાલુકાના પીળ ગામના વતની. પાછળથી અમદાવાદમાં વસવાટ અને ત્યાં જ અવસાન. જ્ઞાતિએ ચતુર્વેદી મોઢ બ્રાહ્મણ. છોટાલાલના શિષ્ય. કોઈક પદમાં કવિ પોતાને બેચર ભટ્ટના શિષ્ય તરીકે પણ ઓળખાવે છે. 'ઘડપણ વિશે' (ઈ. ૧૭૬૮) અને 'મરણતિથિ' (ઈ. ૧૮૫૨) આ બંને પદરચનાઓ કવિના જીવનસંદર્ભને સમજવામાં ઉપયોગી નીવડે છે.

'હસતા સંતકવિ' તરીકે ઓળખાવાયેલા આ કવિનું સર્જન મુખ્યત્વે પદોમાં થયું છે. બાળપણમાં કૃષ્ણે ગોપીઓ પાસે કરેલાં તોફાનને અને તેના નટખટ સ્વભાવને વિનોદી શૈલીમાં આલેખતી ૫ પદની 'કૃષ્ણચરિત્ર-બાળલીલા' (મુ.) કવિની આકર્ષક પદમાળા છે. સત્યભામા નારદને કૃષ્ણ વેચે છે એ રમુજ પ્રસંગને આલેખતી ૭ પદની 'કૃષ્ણ-વિનોદ'(મુ.), ૧૪ પદની 'નાગદમણ' (મુ.), ૩૦ પદની 'શસમાળા'(મુ.), ૧૮ પદની 'વામનાખ્યાન' (મુ.), ૫ પદની 'સત્યભામાનું રૂસાણું'(મુ.), ૧૪ પદની 'અંબરીષનાં પદો' (૧૨ પદ મુ.) વગેરે તેમની બીજી પદમાળાઓ છે. 'મનને શિખામણ' (મુ.), 'જીવને શિખામણ' (મુ.), 'નિત્યકીર્તન' (મુ.) વગેરેમાં નીતિ અને ભક્તિનો બોધ કરનારાં પદો છે. છપ્પા અને ગરબીમાં રચાયેલું 'બોડાણા-ચરિત્ર' (મુ.) અને કાફીઓમાં રચાયેલી 'બોડાણાની મૂછનાં પદ' (મુ.) એ ભક્ત બોડાણાની પ્રશસ્તિ કરતી ચરિત્રાત્મક કૃતિઓમાં તથા 'લૂંટાયા વિશે' (મુ.) અને 'નાણું' આપે નરભો રે' એ આત્મચરિત્રાત્મક પદોમાં વિનોદની છાંટ છે. એ સિવાય બીજાં અનેક પ્રકીર્ણ પદો, છપ્પા અને ચાબખાની રચના કવિએ કરી છે, તે દરેકમાં કવિની ઉત્કટ રણછોડભક્તિ પ્રતીત થાય છે.

'નરસિંહ મહેતાના દીકરાનો વિવાહ/શામળશાહનો વિવાહ', રામ રાજ્યાનાં ૫ પદ, 'સણગાર' અને 'સૂરીબાઈનો વિવાહ'-એ કૃતિઓ આ કવિની હોવાની સંભાવના છે.

કૃતિ : ૧. શ્રીકૃષ્ણચરિત્ર બાળલીલા, સં. જ્યાંતીલાલ પારેખ, ઈ. ૧૯૩૦; ૨. પ્રાક્રમાળા : ૨૨ (+ સં.); ૩. પ્રાક્રસુધા : ૩, ૪; ૪. બૃકાદોહન : ૧, ૫, ૬, ૮; ૫. સંશોધન અને અધ્યયન, બહેચરભાઈ પટેલ. ઈ. ૧૯૭૬.

સંદર્ભ : ૧. અભિરુચિ, ઉમાશંકર જોશી, ઈ. ૧૯૫૯-‘હસંતા સંતકવિ’; ૨. કવિચરિત : ૩; ૩. ગુમાસ્તંભો; ૪. ગુસ્તાપઅહેવાલ : ૨; ૫. ધૃતિ, મોહનભાઈ શં. પટેલ, ઈ. ૧૯૭૫; ૬. પ્રાક્રકૃતિઓ; □ ૭; સ્વાધ્યાય, નવે. ૧૯૭૭-‘મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં સમકથા’, દેવદત્ત જોશી; □ ૮. ગૂહ્યાદી; ૯. ફોહનામાવલિ. [ચ.શં.]

નરભેરામ-૩/નીરભેરામ [ઈ. ૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : કચ્છ-ભૂજના વતની. તેમણે ‘પંદરનિધિ’, ‘શરદપૂનમનો રાસ’ (૨.ઈ. ૧૭૯૦/સં. ૧૮૪૬, ચૈત્ર સુદ ૫, રવિવાર) તથા સાખી દેશીબંધની ૮૦ કડીની ‘બારમાસી’ (૨.ઈ. ૧૭૮૭/સં. ૧૮૪૩, મહાસુદ ૫, રવિવાર)ની રચના કરી છે. ‘બારમાસી’માં કૃષ્ણના મથુરાગમનના પ્રસંગને વિષય બનાવીને ગોપીઓની ચૈત્રથી ફાગણ માસ સુધીની વિરહાવસ્થાનું આલેખન થયું છે. ‘ફોહનામાવલિ’માં નિદિષ્ટ ‘ગોપી કૃષ્ણ-સંવાદ-બારમાસ’ એ આ જ રચના હોવાની સંભાવના છે.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; □ ૨. ફાહનામાવલિ : ૨; ૩. ફોહનામાવલિ. [ચ.શં.]

નરવેદસાગર/નારવેદસા [ઈ. ૧૯મી સદી મધ્યભાગ] : કેવલજ્ઞાન સંપ્રદાયના કવિ. કુબેરદાસના શિષ્ય. એમણે સાંપ્રદાયિક તત્ત્વ-જ્ઞાન, અધ્યાત્મબોધ, ગુરુમહિમા, સંતમહિમા વગેરે વિષયની અનેક કૃતિઓ(મુ.) રચેલી છે તેમાં દરેક માસનું ૧-૧ પદ આપતી ૧ બારમાસી સાથે કુલ ૩ બારમાસી, તિથિ, કાગળ તેમ જ પ્રભાત, મંગળ, સક્રતપતિ, વસંત, હજૂર, હેલારી, ગરબી વગેરે નામોથી ઓળખાવાયેલાં પદો વગેરે લઘુકૃતિઓનો સમાવેશ થાય છે. આ લઘુકૃતિઓમાંથી કેટલીક હિંદી ભાષામાં છે તો કેટલીક હિંદીની અસરવાળી છે. આ ઉપરાંત હિંદીમાં કવિએ દરેક અક્ષર પર ૩ કડીનું અલગ પદ યોજતો ‘કકકો’ (૨.ઈ. ૧૮૪૩/સં. ૧૮૯૯, ભાદરવા-૩, રવિવાર; મુ.) તથા પર અક્ષર-અંગો ધરાવતી કકકા પ્રકારની ‘સિદ્ધાંત-બાવની’ (૨.ઈ. ૧૮૫૨/સં. ૧૯૦૮, અસાડ સુદ ૨, મંગળવાર; મુ.) રચેલ છે.

કૃતિ : ૧. ભજનસાગર, પ્ર. અવિચળદાસજી, ઈ. ૧૯૮૧ (બીજી આ.); ૨. સિદ્ધાંતબાવની ગ્રંથ, પ્ર. અવિચળદાસજી, ઈ. ૧૯૭૮ (બીજી આ.). (કા.શા.)

નરશેખર [ ] : જ્ઞેન સાધુ. ગુણસાગર સૂરિની પરંપરામાં શાંતિસૂરિના શિષ્ય. ૭૦ કડીના ‘પાર્શ્વનાથ-પત્ની પ્રભાવતીહરણ’ના કર્તા. પિષ્પલકગચ્છના ગુણસાગરશિષ્ય શાંતિસૂરિ ઈ. ૧૪૯૮માં હયાત હતા. એમના આ શિષ્ય હોય તો એ ઈ. ૧૫મી સદી ઉત્તરાર્ધમાં થયા ગણાય.

સંદર્ભ : ૧. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૨. જૈનકવિઓ : ૩(૧). [કી.જે.]

નરસિંહદાસ [ ] : ‘કર્મ-કથા’ના કર્તા. જુઓ

નરભેરામ-૩./નીરભેરામ: નરસિંહ-૧

નરસિંહદાસ-૨
સંદર્ભ : ગૂહ્યાદી.

[કી.જે.]

નરસિંહદાસશિષ્ય [ઈ. ૧૮૪૮/૧૮૪૯ સુધીમાં] : ‘કેવલધામનો કકકો’ (વિ. ઈ. ૧૮૪૮/૧૮૪૯)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ગૂહ્યાદી.

[કી.જે.]

નરસિંહ-૧ [ઈ. ૧૫મી સદી] : ભક્તકવિ. જ્ઞાતિએ નાગર. પ્રચલિત માન્યતા અનુસાર તેઓ ઈ. ૧૫મી સદીમાં થઈ ગયા. ‘હારમાળા’ની “સંવત પંતર બારોતર, સપતમી અને સોમવાર રે; વૈશાખ અબુ-આલિ પખે નરસિંહ આપ્યો હાર રે” એ કડી આ માન્યતા માટેનો મુખ્ય આધાર છે. ‘હારમાળા’નું કર્તૃત્વ નરસિંહનું હોય, એમાંનું આ કડીવાળું પદ કવિનું રચેલું હોય તો આ માન્યતાને સ્વીકારી શકાય.

આનંદશંકર ધ્રુવ, ક. મા. મુનશી વગેરેએ કવિના જીવનકાળને ઈ. ૧૫મી સદી પરથી ખસેડી ઈ. ૧૬મી સદીમાં લઈ જવાનો મત વ્યક્ત કર્યો છે. પોતાના મતના સમર્થનમાં એમણે કરેલી દલીલો આમ તો અનુમાનપ્રેરિત અને નકારાત્મક છે, તો પણ નરસિંહ પર ચૈતન્યની અસર હોવાનું આનંદશંકર ધ્રુવે કરેલું અનુમાન અને ‘ગોવિંદદાસેર કડકણ’ કૃતિમાં નરસિંહના ઉલ્લેખનો અભાવ એ મુનશીએ કરેલી નકારાત્મક દલીલ વિશેષ ઉલ્લેખનીય છે. પરંતુ જે આધાર પર આ અનુમાન ટકેલાં છે તે આધાર જ હવે બનાવટી પુસ્તક થતાં આ આખી માન્યતા સ્વીકાર્ય બને એવી રહી નથી. એ રીતે નરસિંહ જેવી કોઈ ઐતિહાસિક વ્યક્તિ થઈ નથી. પુષ્ટિમાર્ગીય વેષણવોએ ઊભી કરેલી એ કલ્પિત વ્યક્તિ જ છે એવો બ. ક. દાકોરનો અભિપ્રાય પણ આત્મીક જણાય છે.

કવિ જ્યદેવના (ઈ. ૧૨મી સદી) ‘ગીતગોવિંદ’થી પ્રભાવિત છે, કવિના જીવનમાં બનેલા પ્રસંગોને વિષય તરીકે લઈ ઈ. ૧૭મી સદીથી કાવ્યો રચાવાં શરૂ થઈ જાય છે તથા અત્યારે કવિનાં કાવ્યોની જૂનામાં જૂની હસ્તપ્રત ઈ. ૧૭મી સદીની મળે છે. એ આધારોને લક્ષમાં લઈ તેઓ ઈ. ૧૨મી સદી પછી અને ઈ. ૧૭મી સદી સુધીમાં થઈ ગયા એમ નિશ્ચિતપણે કહી શકાય.

કવિની આત્મચરિત્રાત્મક કૃતિઓ, કવિના જીવનપ્રસંગોને વિષય બનાવી રચાયેલી મધ્યકાલીન કૃતિઓ તથા જનશ્રુતિઓ પરથી કવિના જીવનનો ઘણો વીંગતપૂર્ણ આલેખ તૈયાર કરી શકાય એમ છે, પરંતુ એ ઉપલબ્ધ સામગ્રીમાં ઘણું પરસ્પર વિરોધી છે. એમાંના ઘણા આધારો પણ શંકાસ્પદ છે. એ સ્થિતિમાં કવિના જીવન વિશે ચોક્કસપણે કંઈ કહેવું ઠીકઠીક મુશ્કેલ છે. એટલે અહીં કવિના જીવનપ્રસંગોને વિષય તરીકે લઈ મધ્યકાલીન કવિઓ દ્વારા રચાયેલાં ને વિવાદાસ્પદ ન ગણાતાં કાવ્યોને આધારે મળતી કવિજીવનની માહિતી આપી છે. આ વીંગતો મધ્યકાલીન કવિઓ પાસે પણ જનશ્રુતિ પરથી આવી હોવાની પૂરી સંભાવના છે.

એ મુજબ કવિનું વતન જૂનાગઢ. અટક મહેતા. પત્નીનું નામ માણિક મહેતી. તેમનાંથી ૧ પુત્ર અને ૧ પુત્રી. પુત્રી કુંવરબાઈનાં લગ્ન ઉના/માંગરોળના શીરંગ મહેતાના પુત્ર સાથે અને પુત્ર સામળદાસનાં લગ્ન વડનગરના મદન મહેતાની પુત્રી સુરસેના સાથે થયાં હતાં. કુંવરબાઈના સીમંત પૂર્વે માણિક મહેતી

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૨૦૭

અને સામગ્રદાસનાં મૃત્યુ થયાં હતાં. તેમનું જીવન જૂનાગઢમાં પસાર થયું હતું.

તેમના જીવનમાં કેટલાક ચમત્કારિક પ્રસંગો બન્યા હતા. ભાભીનાં મર્મવચનથી રિસાઈ વનમાં જઈ તેમણે ૭ દિવસ ઉપવાસ કરી શંકરની સ્તુતિ કરી ત્યારે શંકરે પ્રસન્ન થઈ એમને કૃષ્ણના રાસનાં દર્શન કરાવ્યાં. પિતાના શ્રાદ્ધ, પુત્રના લગ્ન, પુત્રીના સીમંત તથા દ્વારકાના શંક પર તેમણે લખેલી હૂંડીના પ્રસંગ વખતે ઈશ્વરે એમને આધિક સહાય કરી હતી. જૂનાગઢના રા'માંડલિકે તેમની ભક્તિની કસોટી કરી ત્યારે ભગવાને એમને ગળામાં હાર પહેરાવી માંડલિકના રોષમાંથી બચાવ્યા હતા.

કવિની આત્મચરિત્રાત્મક કૃતિઓ, કવિના વંશજેના પેઢીનામાં તથા અન્ય જનશ્રુતિઓ પરથી જે બીજી માહિતી મળે છે તેમાં કવિનો જન્મ ભાવનગર પાસે આવેલા તળાજ ગામ પાસે થયો હતો એ માહિતી વિશેષ ઉલ્લેખનીય છે. પરંતુ આ આધારો પરથી મળતી હકીકતોની અધિકૃતતા શંકાસ્પદ છે.

હસ્તપ્રતો અને મૌખિક પરંપરામાંથી જે કૃતિઓ અત્યારે કવિને નામે મુદ્રિત સ્વરૂપે મળે છે તેમાં કર્તૃત્વના, વર્ગીકરણના અને અધિકૃત વચનાના અનેક પ્રશ્નો ઊભા થાય છે. આજે કવિને નામે મળતી ઘણી રચનાઓ પાછળથી કવિને નામે ચઢવી દેવાઈ હોય એવી પૂરી સંભાવના છે. આ રચનાઓમાં એક તરફ ઉદ્યાડે શુ'ગાર, ગ્રામ્ય ઉક્તિઓ ને વિચારો છે તો બીજી તરફ આધ્યાત્મિક અનુભવની ઊંચી કોટિ ને ઊજાતના સ્પર્શવાળી ભાષા પણ છે. કાવ્યત્વની આ અણસરખી ઊંચાઈને લીધે ૧ નહીં, ૨ કે ૩ નરસિંહ થયા હતા એવો તર્ક થયો છે. એ સ્થિતિમાં કવિની અધિકૃત રચનાઓ નક્કી કરવાનું કોઈ સાધન અત્યારે ઉપલબ્ધ ન હોય તો આ રચનાઓને નરસિંહપરંપરાની—કવિની મૂળ કૃતિઓ તથા તેમને નામે અન્ય અનુગામી કવિઓએ રચેલી—ગણવાનું હરિવલ્લભ ભાયાણીનું સૂચન વધારે યોગ્ય લાગે છે. વિવિધ આંતરિક ને બાહ્ય પ્રમાણોથી નરસિંહની ન હોય તેવી કૃતિઓ જેમ જુદી પડી જશે તેમ નરસિંહની કવિણી સાચી રીતે ઊઘડશે. ત્યાં સુધી આ રચનાઓ પરથી કવિની સર્જનશક્તિ વિશેનાં કોઈ પણ વિધાન સાપેક્ષ રહેવાનાં.

સાંપ્રદાયિક અસર વગરનાં વ્યાપક વેષણવદર્શનથી કવિ પ્રભાવિત છે. એટલે કવિની સમગ્ર કવિતાના કેન્દ્રમાં કૃષ્ણભક્તિ છે. ઈસવી-સનની ૧૨મી-૧૩મી સદીથી ગુજરાતમાં વ્યાપક બની ચૂકેલી કૃષ્ણભક્તિ નરસિંહની કવિતામાં પહેલી વખત કાવ્યનું મુખ્ય પ્રેરક બળ બનતી દેખાય છે. સમગ્ર ભારતમાં ઈ.૧૨મી સદી આસપાસથી શરૂ થયેલું ભક્તિઆંદોલન ૧૪મી-૧૫મી સદી સુધીમાં ભારતના વિવિધ પ્રદેશોમાં એક જુવાળ બનીને પ્રસરી ગયું છે. નરસિંહની કવિતા આ આંદોલનની અસરો રૂપે જન્મી એમ મનાય છે.

'રાસસહસ્રપદી' 'ચાતુરીઓ' અને શુ'ગારનાં અન્ય પદો પરથી કહી શકાય કે કવિની કૃષ્ણભક્તિ પર ભાગવત અને જયદેવના 'ગીતગોવિંદ'ની વિશેષ અસર છે. ભિલ્વમંજળની કૃષ્ણભક્તિની રચનાઓથી પણ તેઓ જાત હોય. પરંતુ વલ્લભાચાર્યના પુષ્ટિ-સંપ્રદાયની કે ચૈતન્યની અસર એમની કવિતા પર નથી. અન્ય પ્રાંતોમાંથી આવતા સંતો-ભજનિકો સાથેના સંપર્કને લીધે નામદેવ

જેવા મરઠી સંતોની કવિતાનાં અસર તેમની કવિતામાં આવી હોવાની સંભાવના છે.

નરસિંહ પ્રેમલક્ષણા ભક્તિના કવિ છે. "પ્રેમરસ પાને નું મોરના પીચ્છંધર, તત્ત્વનું ટૂંપણું તુરછ લાગે" એમ ગોપીભાવ કહેતા કવિમાં જ્ઞાન અને યોગથી નહીં, પ્રેમથી ઈશ્વરને પામવાની અંખના છે. જસોદા અને ગોપીઓના બાળકૃષ્ણ પ્રત્યેના વત્સલ-ભાવ અને ગોપીના કૃષ્ણપ્રત્યેના પ્રણયભાવ એમ બે સ્વરૂપે આ કૃષ્ણપ્રેમ વ્યક્ત થાય છે. આ પ્રેમયુક્ત ભક્તિમાં ભક્તને મોક્ષની નહીં, કાણેકાણે કૃષ્ણરસ-પ્રેમરસનું પાન કરવાની ઈચ્છા હોય છે. એટલે ભક્ત ઈશ્વર પાસે જન્મોજન્મ અવતાર માગે છે. જો કે ભૂતજામાં 'મોટું પદારથ' એવી આ ભક્તિ આત્મતત્ત્વ ન જાગે ત્યાં સુધી મિથ્યા બની રહે છે.

નરસિંહમાં જીવ અને ઈશ્વર વચ્ચેના ભેદનો અને સગુણ ઉપાસનાનો આમ તો સ્વીકાર છે, પરંતુ એમનાં અધ્યાત્મજ્ઞાનનાં કેટલાંક પદોમાં જીવ-ઈશ્વરનો ભેદ ટાળવાની અને અકળ, અવિનાશી, આનંદરૂપ જડ-ચેતનમાં સર્વત્ર વ્યાપી રહેલા ચૈતન્યમય પરમતત્ત્વને ઓળખવાની વાત છે. ત્યાં કવિનાં દર્શનમાં ઉપનિષદકથિત અદ્વૈતપ્રતીતિનો મહિમા થતો દેખાય છે. જો કે એ પરમતત્ત્વને પ્રેમના તંત્રથી બંધવાનું કહી કવિ આખરે મહત્ત્વ તો ભક્તિનું જ કરે છે. સાધુસંતો સાથેના સમાગમથી કે ઈશ્વર સાથે તાદાત્મ્ય અનુભવતાં આ ભક્તકવિનાં જ્ઞાનચક્ષુ ખૂલ્યાં હોય અને એ સ્વાનુભવમાંથી આ દર્શન આવ્યું હોય એ શક્ય છે.

કવિનું સમગ્ર સર્જન આમ તો પદોમાં જ થયું છે, જેમાં કેટલીક પ્રસંગનો આધાર લઈ રચાયેલી આખ્યાનકલ્પ પદમાળાઓ છે. ભગવાનની ભક્તવત્સલતાનો મહિમા કરવા માટે રચાયેલી આ પદમાળાઓમાં કવિના અંગત જીવન વિશે માહિતી આપતી ને કવિના પોતાના જીવનપ્રસંગોને વિષય તરીકે લઈ રચાયેલી ૫ આત્મચરિત્રાત્મક પદમાળાઓ કવિને નામે મુદ્રિત સ્વરૂપે મળે છે. જૂલણા બંધમાં રચાયેલી આ પદમાળાઓની, 'હારમાળા/હાર સમેનાં પદ'ને બાદ કરતાં, રચનાસાલ મળતી નથી. એમાં સૌથી વધારે વિશુ'ખલ અને વિવાદાસ્પદ કૃતિ 'હારમાળા'—હારસમેનાં પદ' છે. ૫૦ પદથી ૨૩૧ પદ સુધી એની વાચનાઓ વિસ્તરેલી છે. સંવાદ અને સ્તુતિના રૂપમાં સંકલિત થયેલી આ કૃતિમાં જૂનાગઢનો રા'માંડલિક સાધુઓની ચડામણીથી નરસિંહને પોતાના દરબારમાં બોલાવી તેમની ભક્તિની કસોટી કરે છે એ પ્રસંગનું નિરૂપણ છે. કૃતિ પ્રગટ થઈ ત્યારથી એના નરસિંહકર્તૃત્વ વિશે શંકાઓ થઈ છે. કેટલાક વિદ્વાનોએ એને પ્રેમાનંદની કૃતિ માની, પણ એ માન્યતા હવે સ્વીકારાતી નથી. એનું નરસિંહકર્તૃત્વ પણ વિદ્વાનોને શંકાસ્પદ લાગે છે. હસ્તપ્રતોમાં જેવા મળતી પદોની મોટી વધ-ઘટ, પાત્રોના મુખમાં મુકાયેલાં ગ્રામ્ય વિચારો અને ઉક્તિઓ, કંઈક અનુચિત લાગે એ રીતે થતી નરસિંહની ભક્તિની પ્રશંસા વગેરે આ શંકાને દઢ બનાવે એવી બાબતો છે.

૨૦/૨૫ પદની 'મામેરું/← મામેરાંનાં પદ'માં ભગવાન દામોદર દોશીનો વેશ લઈ નરસિંહની પુત્રી કુંવરબાઈનું મામેરું પૂરી કેવી રીતે નરસિંહની નાગરી નાતમાં થતી હાંસીને અટકાવે છે એ પ્રસંગ વર્ણવાયો છે. પ્રેમાનંદ અને વિશ્વનાથ જીનીનાં 'મામેરું'ની ઘેરી અસર

બતાવતી હોવાને લીધે આ કૃતિનું નરસિંહકર્તૃત્વ પણ શંકાસ્પદ બને છે.

એ સિવાય જનનું અસરકારક વર્ણન કરતી ને સુદામાની કથાને કંઈક અંશ મળતી આવતી ૩૪/૩૫ પદની 'સામળદાસનો વિવાહ/પુત્રનો વિવાહ'માં નરસિંહના પુત્ર સામળદાસના વડનગરના મદન મહેતાની પુત્રી સાથેના વિવાહ ઈશ્વરકૃપાથી કેવી રીતે હેમખેમ પાર પડે છે એ પ્રસંગ નિરૂપાયો છે. ૮ પદની 'હૂંડી'માં નરસિંહે દ્વારકા જતા યાત્રાળુઓની વિનંતિને માન આપી ૭૦૦ રૂપિયાની હૂંડી શામળા શેક પર લખી આપી ને ભગવાને શેકનું રૂપ લઈ એ હૂંડી કેવી રીતે છોડાવી એ પ્રસંગ આલેખાયો છે. પોતાના કાકાને ત્યાં પાટોત્સવ કીર્તન-સમારંભના પ્રસંગે કીર્તન કરતાંકરતાં નરસિંહે પાણી પિવડાવવા આવેલી સ્ત્રીમાં ભગવાનનું મોહિનીસ્વરૂપ જોયું એ અનુભવને ૪ પદની 'ઝારીનાં પદ'માં વર્ણવ્યો હોવાનું મનાય છે, પરંતુ એ પ્રસંગને કોઈ પ્રમાણનો આધાર નથી. કથનના અંશ વગરની આ કૃતિમાં ભગવાનના મોહિની સ્વરૂપનું વર્ણન ચિત્રાત્મક છે. આ ૩ આત્મચરિત્રાત્મક કૃતિઓના નરસિંહકર્તૃત્વ વિશે કોઈ ચોક્કસ પ્રમાણો આપી હજી શંકા ઉપસ્થિત થઈ નથી, પરંતુ એમના નરસિંહકર્તૃત્વ વિશે પણ કેટલાક વિદ્વાનોને શંકા છે. મધ્યકાલીન કાવ્યપરંપરામાં આ પ્રકારની આત્મચરિત્રાત્મક લાંબી આખ્યાનકલ્પ કૃતિઓ રચવાની પરંપરાનો સદંતર અભાવ તથા 'હારમાળા' અને 'મામેટું' માટે ઉપર જોયાં તે કારણોને લક્ષમાં લઈએ તો નરસિંહની આ સમગ્ર આત્મચરિત્રાત્મક કૃતિઓ પાછળનાં સમયમાં નરસિંહને નામે ચડી હોવાની સંભાવના વિશેષ લાગે છે.

કવિની અન્ય આખ્યાનકલ્પ પદમાળાઓમાં ભાગવતના સુદામા-પ્રસંગ પર આધારિત, ભાગવતની જેમ ઈશ્વરની ભક્તવત્સલતાનો મહિમા ગાતી, ઝૂલણાબંધની દેશીમાં રચાયેલી ૮ પદની 'સુદામા-ચરિત્ર'← સુદામાજીના કેદાર(મુ.) ગુજરાતી કવિતામાં અત્યારે ઉપલબ્ધ સુદામાવિષયક પહેલી કૃતિ છે. ભાગવતની કથા કરતાં કૃષ્ણ-સુદામાના મૈત્રીસંબંધને અહીં વિશેષ ઉકાવ મળે છે, પરંતુ તત્ત્વતઃ કૃતિ રહે છે ભક્તિપ્રધાન. મુખ્યત્વે પાત્રોના ઉદ્દેશ્ય રૂપે ચાલતી હોવાથી એમાં કથન-વર્ણનનું તત્ત્વ ઓછું છે. હરિગીતની દેશીમાં ઢાળ-ઊથલાના બંધમાં રચાયેલી ને સંભવતઃ શૃંગારચાતુરીના વિષયને લીધે 'ચાતુરીઓ'←નરીકે ઓળખાયેલી કવિની 'ચાતુરીષોડશી' અને 'ચાતુરીછત્રીસી'માં 'ચાતુરીષોડશી' નક્કર વસ્તુવાળી અને વધારે સંકલિત છે. જ્યદેવના 'ગીત-ગોવિંદ'ને મળતું વિરહી કૃષ્ણ અને વિરહિણી રાધાના લલિતા સખીના દૂતીકાર્ય દ્વારા સધાયેલા મિલનનું એમાં નિરૂપણ છે. 'ચાતુરીછત્રીસી'નાં પદોમાં ફરી ફરીને એકવિધ રીતે થતું તથા પ્રગલ્ભ ને વાચ્યાર્થની કોટિએ પહોંચતું શૃંગારવર્ણન ચમત્કૃતિ રહિત તો બને જ છે, પરંતુ એને લીધે એમાંનાં પદોની અધિકૃતતા પણ ઊણી ઊતરે છે. બળભદ્ર અને ગોવાળો સાથે વનમાં ગાયો ચરાવવા ગયેલા કૃષ્ણ રાધાને જોઈ તેની પાસે ગોરસનું દાણ માગે છે એ પ્રસંગનું આલેખન કરતી, પ્રારંભમાં રમતિયાળ શૈલીમાં ચાલતી ને કૃષ્ણના નટખટ વ્યક્તિત્વને ઉપસાવતી ૩૯ કડીની

'દાણલીલા'(મુ.), પહેલાં ૧૦ પદમાં ભાગવતના દશમસ્કંધમાં નિરૂપિત કૃષ્ણજન્મના પ્રસંગને અને ૧૧મા પદમાં કૃષ્ણનાં ગોકુળપરાક્રમો ને કંસહન્યાના પ્રસંગને વર્ણવતી ઢાળ-સાખીના બંધવાળી ૧૧ પદની 'શ્રીકૃષ્ણજન્મસમાનાં પદ'(મુ.) તથા મથુરા ગયેલા કૃષ્ણને ગોકુળ યાછા પધારવા ઓધવ સાથે સંદેશો મોકલતી ગોપીની ઉક્તિ રૂપે રચાયેલી ૭/૧૦ પદની વિરહકૃતિ 'ગોપીસંદેશ' વગેરે કવિની અન્ય આખ્યાનકલ્પ રચનાઓ છે.

'ચુરતસંગ્રામ'(મુ.) અને 'ગોવિંદગમન'(મુ.) એ કવિને નામે મળતી બે આખ્યાનકલ્પ કૃષ્ણભક્તિની કૃતિઓ એમાંની કંઈક વિલક્ષણ લાગે એવી સાહસિક કલ્પના અને રસવૃત્તિ, સંખ્યાબંધ ફારસી શબ્દો અને અતિ સંસ્કૃતપ્રચુર ભાષા, ઝડઝમક ને શબ્દાનુપ્રાસનો અતિયોગ, વગેરે કારણોથી અર્વાચીન સમયના કોઈ કવિએ તે રચીને નરસિંહને નામે ચડાવી દીધી હોવાનું નિશ્ચિત છે.

આખ્યાનકલ્પ રચનાઓ સિવાય બીજાં વિવિધ વિષય અને ભાવનાં ૧૨૦૦ જેટલાં પદ←(મુ.) કવિને નામે મળે છે, જેમાંનાં ઘણાં જનસમાજમાં ખૂબ લોકપ્રિય છે. શૃંગાર, વાત્સલ્ય અને ભક્તિજ્ઞાન એમ મુખ્ય ૩ વિભાગમાં વહેંચાતાં આ પદોમાં સૌથી વધુ પ્રમાણ શૃંગારપ્રીતિનાં પદોનું છે.

'સસલહસપદી'(મુ.), 'શૃંગારમાળા'(મુ.), 'વસંતનાં પદ'(મુ.) અને 'હિડોવાનાં પદ'(મુ.) શીર્ષક હેઠળ મળતાં શૃંગારપ્રીતિનાં પદોમાં વિવિધ પરિસ્થિતિઓમાં વિભિન્ન રૂપે ગોપીનો કૃષ્ણ માટેનો રતિભાવ વ્યક્ત થાય છે. ભાગવતના 'સસપંચાધ્યાયો'ની અસરવાળાં 'સસલહસપદી'નાં શીર્ષકમાં સૂચવાય છે તેમ સહસ્ર નહીં, પરંતુ ૧૮૯ પદોમાં કૃષ્ણ સાથે સસ રસના માટે ઉત્સુક અભિસારિકા ગોપીના શણગારનું, કૃષ્ણ સાથેની શૃંગારકેલિનું અને કૃષ્ણ સાથે રમાતા સસનું વર્ણન છે. આ પદો મુખ્યત્વે વર્ણનાત્મક છે તો 'શૃંગારમાળા'નાં ૫૪૧ પદો મુખ્યત્વે ગોપીની ઉક્તિ રૂપે છે. હર્ષ, લજ્જા, ઈર્ષ્યા, વ્યાકુળતા, ઈજન, વગેરે ગોપીહૃદયના વિવિધ ભાવ એમાં આલેખાય છે. વખતોવખત સ્થૂળ ને પ્રગલ્ભ રીતે કૃષ્ણ-ગોપીની શૃંગારકીડાને વર્ણવતાં આ પદો પર જ્યદેવની અસર છે. 'વસંતનાં પદ'માં વસંતની ઉદ્દીપકતા, કૃષ્ણ-ગોપીનું હોળીખેલન, વસંતવિભવ જોઈ ગીપીચિત્તમાં ઊલટતો આનંદ વગેરે આલેખાય છે. 'હિડોવાનાં પદ'માં વર્ષાઋતુમાં હિડોળે લીંચકતા કૃષ્ણ-ગોપીની કીડાનું આલેખન છે. 'દ્વાદશમહિના/રાત્રાકૃષ્ણની આરમાસી'(મુ.) જેવી કૃતિમાં ગોપીવિરહ આલેખાયો છે, પરંતુ વિરહ ને તલસાટ કરતાં સંભોગનાં આનંદ ને તૃપ્તિ કવિનાં પદોમાં વિશેષ છે. આ શૃંગારની કોઈ કુંઠા કવિના મનમાં નથી. ભક્ત માટે તો ગોપી એટલે વૃત્તિઓ, તેમનું આત્મામાં રમી રહેલું તે સસ અને કૃષ્ણ-ગોપીનો વિહાર તે ભક્તની બધી વૃત્તિઓનો પરમાત્મા સાથેનો યોગ છે.

જસોદા અને ગોકુળવાસીઓના બાળકૃષ્ણ પ્રત્યેના વત્સલભાવને વ્યક્ત કરતાં પદોમાં કેટલાંક પદ કૃષ્ણજન્મવધામણીનાં છે. કૃષ્ણ-જન્મથી આનંદઉત્સવ માટે ગોપગોપીઓનું નંદન ઘરે ટોળે વળવું, ગોપીઓનાં મંગળ ગીત ગાવાં, પારણામાં ઝૂલતા કૃષ્ણને હીંચોળવા વગેરે વીગતોથી કવિએ ગોકુળવાસીઓના મનમાં જન્મેલી આનંદ

ને ધન્યતાની લાગણીને નિરૂપી છે. બાળલીલાનાં ચાળીસેક પદમાં કૃષ્ણે જસોદા અને ગોપીઓ પાસે કરેલાં તોફાન, બાળકૃષ્ણને જોઈ એને જમાડતાં જસોદાના હૃદયમાં જન્મતો ઉલ્લાસ વિશેષ આલેખાયો છે. કેટલાંક દાણ્ડીલાનાં પદ કવિને નામે મળે છે, પણ એ પદો કોઈ અન્ય કવિનાં હોવાની સંભાવના વ્યક્ત થઈ છે.

કવિનાં જનસમાજમાં સૌથી વધુ લોકપ્રિય તો ઝૂલણ બંધમાં રચાયેલાં ને પ્રભાતિયાં તરીકે જાણીતાં થયેલાં દૃષ્ય જોટલાં ભક્તિ-વેરાગ્યબોધ અને જ્ઞાનઅનુભવનાં પદો છે. કવિના જીવનનાં પાછલાં વર્ષોમાં રચાયેલાં હોવાની જેમની સંભાવના છે એવાં આ પદોમાં ભક્તિનો મહિમા કરવાનું અને વૈરાગ્યબોધનું તત્ત્વ પ્રધાન છે. અહીં ક્યાંક સંસારીજનને ઈશ્વર તરફ અભિમુખ થવાનું કવિ કહે છે, ક્યાંક કૃતક વૈષ્ણવને મુત્ર વગર પારણું બાંધતો મનુષ્ય કહી તેની મજાક કરે છે ને સાચા વૈષ્ણવનાં લક્ષણ આપે છે તો ક્યાંક ઈશ્વર સ્મરણ ન કરતા મનુષ્યને 'સુતકી નર' કહે છે. પણ આ પદોમાં કવિના અદ્વૈતપ્રતીતિના અનુભવને વ્યક્ત કરતાં અને ઉપનિષદકથિત પરમતત્ત્વને પ્રાસાદિક ને ઊર્જિતતા સ્પર્શ-વાળી ભાષામાં પ્રત્યક્ષ કરતાં પદો સમગ્ર ગુજરાતી કવિતાની ચિરંજીવ સંપત્તિ બન્યાં છે. આ પદોમાં કવિની ઈશ્વરવિષયક દૃષ્ટિ પણ ખદલાય છે તેની આગળ વાત થઈ છે.

ઝૂલણ, ચોપાઈ, દુહા, સર્વેયા, ઈત્યાદિની દેશીઓમાં રચાયેલાં ને કેદાર, વસંત, મલ્હાર વગેરે સંગીતના રાગના નિર્દેશવાળાં નરસિંહનાં પદોમાં ગરબી, ધાગ, ભજન જેવા પ્રકારે જોઈ શકાય છે. અન્યથા પણ આ પદોનું અભિવ્યક્તવૈચિત્ર્ય વિવિધ રીતે ધ્યાન ખેંચે છે. ઝૂલણબોધ પરની કવિને વિશેષ ફાવટ છે તે તરત વરતાય છે. વિવિધ ભવસ્થિતિઓને મૂર્ત કરવા ઘરેણુ ભાષાથી માંડી ક્લપનાસભર ને ચિત્રાત્મક ભાષા સુધીના અનેક રૂપ સમુચિત રીતે આ છંદમાં કવિએ પ્રયોજ્યાં છે. એ સિવાય લયવૈવિધ્યવાળી ફર્ણગોચર ને શ્રુતિગોચર અનેક આકર્ષક ધ્રુવપંક્તિઓ, રવાનુકારી શબ્દો ને પ્રાસઅનુપ્રાસયુક્ત શબ્દવિન્યાસથી અનુભવાનું શબ્દ-માધુર્ય, લલિતમધુર કે ભવ્ય ભાવને લીલયા મૂર્ત કરી શકે એવું ભાષાકોશજ વગેરેથી ઘણાં પદો ઊંચા કાવ્યગુણવાળાં બન્યાં છે. કવિનાં બધાં પદ એકસરખાં કાવ્યબ્રજવાળાં નથી. એમાં ઘણાં શ્લોક હશે. ઉપાડની પંક્તિ આકર્ષક હોય અને પછી પદ લયથી પડનું હોય, એકતા એક ભાવ અનેક પદોમાં પુનરાવર્તિત થતો હોય, ભાવ સ્થૂળ ને તત્ત્વ બની જતો હોય એવું ઘણાં પદોમાં અનુભવાય છે. ગુજરાત-રાજસ્થાનમાં અપભ્રંશની અંદર રચાયેલા પદસાહિત્યની પરંપરાનો લાભ કવિને મળ્યો હોવાનું સંભવિત છે, અને તો પણ ઉપર્યુક્ત વિષય અને અભિવ્યક્તિના વૈવિધ્યથી ગુજરાતી કવિતામાં પદસાહિત્યનો દૃઢ પાયો નાખવાનું શ્રેય નરસિંહને મળે છે.

નરસિંહ પૂર્વે ગુજરાતી ભાષામાં રચાયેલી અનેક કૃતિઓ આજે ઉપલબ્ધ છે, તેથી ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ હવે એમને આદિ કવિ કહી શકાય એવી સ્થિતિ નથી, અને તેમ છતાં “નરસિંહમાં ગુજરાતી ભાષાને એનો પ્રથમ અવાજ સાંપડે છે” (ઉમાશંકર જોશી) એ અર્થમાં નરસિંહ ગુજરાતીના આદિ કવિ છે.

કૃતિ : ૧. નરસિંહ મહેતાકૃત કાવ્યસંગ્રહ, સં. ઈચ્છારામ સુ દેસાઈ, ઈ. ૧૯૧૩ (+ સં.); ૨. નરસિંહ મહેતાની કાવ્યકૃતિઓ, સં. શિવલાલ જ્વેલપુરા, ઈ. ૧૯૮૧ (+સં.); ૩. આદિ-કવિની આર્ષવાણી, સં. ઈશ્વરલાલ ર. દવે, ઈ. ૧૯૭૩ (+ સં.); ૪. નરસિંહ મહેતાકૃત આત્મચરિતનાં કાવ્યો, સં. કે. કા. શાસ્ત્રી, ઈ. ૧૯૬૯ (+સં.); ૫. નરસિંહ મહેતાકૃત ચાતુરી, સં. ચૈતન્યબાળા દિવેટિયા, ઈ. ૧૯૪૯ (+સં.); ૬. નરસિંહ મહેતાકૃત હાર-સમેતાં પદ અને હારમાળા, સં. કે. કા. શાસ્ત્રી, ઈ. ૧૯૫૦ (+ સં.); ૭. નરસિંહ મહેતાનાં પદ (અધિકૃત), સં. રતિલાલ વી. દવે, ઈ. ૧૯૮૩; ૮. નરસિંહ મહેતાનાં પદ, સં. કે. કા. શાસ્ત્રી, ઈ. ૧૯૬૫ (+ સં.); ૯. રાસસહસ્રપદી, સં. કે. કા. શાસ્ત્રી, ઈ. ૧૯૩૯; ૧૦. પ્રાકાસુધા : ૧, ૩, ૪; ૧૧. બુકાદોહન : ૧, ૨(+સં.), ૩થી ૮; ૧૨. (કવિ શ્રેણેદેવકૃત) ભ્રમરગીતા-અન્ય કવિઓની વૈષ્ણવ ગીતાઓ અને ઉદ્ધવ-ગોપી સંવાદોના પરિચય સમેત, સં. મંજુલાલ મજમુદાર અને અન્ય, ઈ. ૧૯૬૪; ૧૩. (કવિ પ્રેમાનંદ અને નરસિંહકૃત) સુદામાચરિત, સં. મગનભાઈ દેસાઈ, ઈ. ૧૯૨૪ (+સં.); ૧૪. (મહાકવિ પ્રેમાનંદ તથા બીજા આઠ કવિઓનાં) સુદામાચરિત, સં. મંજુલાલ મજમુદાર, ઈ. ૧૯૨૨. સંદર્ભ : ૧. નરસિંહ મહેતા, ગજેન્દ્ર લા. પંડ્યા, ઈ. ૧૯૨૯; ૨. નરસિંહ મહેતા-એક અધ્યયન, કે. કા. શાસ્ત્રી, ઈ. ૧૯૭૧, ૩. નરસિંહ મહેતા અધ્યયનગ્રંથ, સં. રસિક મહેતા ને અન્ય, ઈ. ૧૯૮૩; ૪. નરસિંહ મહેતા-આસ્વાદ અને સ્વાધ્યાય, સં. રઘુવીર ચૌધરી ને અન્ય, ઈ. ૧૯૮૩; ૫. નરસિંહ મહેતા-વ્યક્તિત્વ અને કર્તૃત્વ, જેઠાલાલ ત્રિવેદી, ઈ. ૧૯૭૩; ૬. નરસિંહો ભક્ત ધરિનાં, ક. મા. મુનશી, ઈ. ૧૯૩૩; ૭. અનુક્રમ, જ્યંત કોશરી, ઈ. ૧૯૭૫-‘સુદામાની કથા : મૂળ અને વિકાસ’; ૮. કવિ ચરિત : ૧-૨; ૯. કૃષ્ણકાવ્ય, હરિવલ્લભ ભાયાણી, ઈ. ૧૯૮૬-નરસિંહ વિષયક લેખો; ૧૦. ગુલિટરેચર; ૧૧. ગુસામધ્ય; ૧૨. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૧૩. ગુસારસ્વતો; ૧૪. થોડાંક રસદર્શનો, ક. મા. મુનશી, ઈ. ૧૯૩૩; ૧૫. નર્મગદ્ય, નર્મદાશંકર લા. દવે, ઈ. ૧૯૭૫ (પહેલી આ.નું પુનર્મુદ્રણ)-‘કવિચરિત’; ૧૬. ભક્તિ કવિતાનો ગુજરાતમાં ઉદ્ભવ અને વિકાસ, કે. કા. શાસ્ત્રી, ઈ. ૧૯૮૧; ૧૭. સાહિત્યનિક્ષ, અનંતરાય રાવળ, ઈ. ૧૯૬૯ (પુનર્મુદ્રણ)-‘સંતના શબ્દ’, ૧૮. સાહિત્ય, જૂન ૧૯૩૪-નરસિંહને લગતા કેટલાક પ્રશ્નો’, બ. ક. કકોર; ૧૯. આલિસ્ટ-ઓઈ : ૨; ૨૦. કેટલોગગુરા; ૨૧. ગૂલાયાદી; ૨૨. ડિક્ટેલોગબોજે. સંદર્ભસૂચિ : નરસિંહ મહેતાની કાવ્યકૃતિઓ, સં. શિવલાલ કે જ્વેલપુરા, ઈ. ૧૯૮૧-સં. પ્રકાશ વેગડ. [જ.ગા.]

નરસિંહ-૨ [ઈ. ૧૬૯૧ સુધીમાં] ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. રત્નરાજગણિના શિષ્ય. ચંદ્રકીર્તિના શિષ્ય. હર્ષકીર્તિની મૂળ સંસ્કૃત કૃતિ ‘યોગ ચિંતામણિ’ પરના બાલાવબોધ (લે. ઈ. ૧૬૯૧)ના કર્તા. સંદર્ભ : ડિક્ટેલોગભાવિ. [કી.જો.]

નરસિંહ-૩ [ઈ. ૧૬૯૮ સુધીમાં] : કવિ પોતાને ‘નરસિંહનવલ’ તરીકે ઓળખાવે છે પરંતુ તેમાં ‘નવલ’ શબ્દ શું સૂચવે છે તે

સ્પષ્ટ થતું નથી. તેમણે ૬૭ કડવે અંધૂરી રહેતી 'ઓખાહરણ' (લે. ઈ. ૧૬૯૮) નામની કૃતિની રચના કરી છે.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત્ર : ૧-૨; ૨. ગૂઢયાદી. [કી.જે.]

નરસિંહ-૪ [ઈ. ૧૭૬૮માં લખાત] : કવિ 'વીરશૈત્ર' એટલે કે વડોદરાના વતની જણાય છે. 'બોડાણા-ચરિત્ર' (૨.ઈ. ૧૭૬૯/સં. ૧૮૨૫, માગધર વદ ૧૧, શનિવાર)ના કર્તા. કૃતિને રવિસુત કહેવામાં આવ્યા છે તે ભૂલ છે.

સંદર્ભ : ૧. કદલસૂચિ; ૨. ગૂઢયાદી. [કી.જે.]

નરસિંહદાસ-૧ [ઈ. ૧૬૫૨માં લખાત] : જૈનશાવક. દુહા-ઢાળબહુ ૩૩ કડીના 'મગસીમંડન'પાર્શ્વનાથ-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૬૫૨ / સં. ૧૭૦૮, પોપ વદ ૧૩; મુ.)ના કર્તા. કૃતિનો રચનાસંવત ભૂલથી સં. ૧૭૭૮ જણાવાયા છે.

કૃતિ : ૧. જૈન સત્યપ્રકાશ, આંકટો. ઈ.૧૮૩૯-'(શ્રી) મક્ષીજી-મંડન પાર્શ્વનાથ-સ્તવન', સં. જ્ઞાનવિજયજી (+ સં.); ૨. એજન, ફેબ્રુ. ૧૮૪૮-'(સં. ૧૭૭૮માં શ્રી નરસિંહદાસ વિરચિત) મગસીમંડન જનસ્તવન' સં. જ્ઞાનવિજયજી (+ સં.). [શ્ર.ત્ર.]

નરસિંહદાસ-૨ [ઈ. ૧૭૫૬ સુધીમાં] : ૨૦૦૦ ગ્રંથાગ્રના 'ભાગવત-હરિલીલા' (લે. ઈ. ૧૭૫૬)ના કર્તા. જુઓ નરસિંહદાસ.

સંદર્ભ : ૧. પ્રાકૃતિઓ; ૨. આલિસ્ટઓઈ : ૨ [કી.જે.]

નરસિંહરામ [: પિતાનામ મકન. 'માતાકલ-ગણજીના છંદ'ના કર્તા. જુઓ નરસીરામ.

સંદર્ભ : ગૂઢયાદી. [કી.જે.]

નરસી [ઈ. ૧૮૦૨માં લખાત] : જ્ઞાત્રિય. 'ઉત્પાત-અડસઠી' (૨. ઈ. ૧૮૦૨)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ડિક્શનરીઓ; ૨. આલિસ્ટઓઈ : ૨ [કી.જે.]

નરસીરામ [ઈ. ૧૭૮૨ સુધીમાં] : ૫ કડીનું 'અક્ષીણ્યાનું કવિત' (લે. ઈ. ૧૭૮૨)ના કર્તા. જુઓ નરસિંહરામ.

સંદર્ભ : ૧. ગૂઢયાદી; ૨. ફાહનામાવલિ : ૧ [કી.જે.]

નરહરિ(દાસ) [ઈ.૧૭મી સદી] : જ્ઞાનમાર્ગી કવિ. અનુશ્રુતિ મુજબ જ્ઞાતિએ કડવા કણબી. પોતાને વડોદરાના વાસી કહે છે પણ મૂળ એ બાવળા કે દહેગામના હોવાનું નોંધાયું છે, જેનો આધાર સ્પષ્ટ નથી. એક લોકપ્રચલિત દુહામાં આખાભગત, બુટિયા અને ગોપાળની સાથે એમનો જ્ઞાનમાર્ગી ધારાના કવિ તરીકે ઉલ્લેખ થાય છે, પણ એમની કૃતિઓ ઈ.૧૬૧૬થી ઈ.૧૬૫૩ સુધીનાં રચનાવર્ષો બતાવે છે, તેથી એ અખાના નજીકના પુરોગામી કવિ કરે છે.

પોતાની કૃતિઓમાં પરમ કરુણાળુ, સ્વસ્થ, ધીર અને નમ્ર સંત તરીકે પ્રતીત થતા નરહરિમાં આખાના જેવું દુરાચાર અને મિથ્યાચારને ભાંડવાનું આકરાપણું નથી. એમના તત્ત્વવિચારમાં અને અપરોક્ષાનુભૂતિનું મહત્ત્વ છે ને કર્મ, ઉપાસના, ક્રયાકલેશ આદિ બાહ્ય સાધનોને એમણે આવશ્યક લેખ્યાં નથી, પરંતુ વૈષ્ણવી સગુણ ભક્તિનો એ આદર કરે છે એ જોનાં સગુણથી નિર્ગુણ તરફ એમનો વિકાસ થયો હોય એમ લાગે. એ રીતે વિચારીએ

તો 'હરિલીલામૃત', 'ભક્તિ-મંજરી' અને 'ગોપીઉદ્ભવ-સંવાદ' એ 'જ્ઞાનગીતા' અને 'પ્રબોધ-મંજરી' પહેલાંની કૃતિઓ હોવાનું તથા 'પ્રબોધ-મંજરી' એ વેદાંતી જ્ઞાનમાર્ગી ધારાની કૃતિ રચવાનો 'જ્ઞાન ગીતા' પૂર્વેનો પહેલો પ્રયત્ન હોવાનું અનુમાન કરી શકાય. 'કર્કો', 'વિનંતી', 'આનંદ-રાસ', 'સંતનાં વક્ષાણું' જેવી પ્રકીર્ણ કૃતિઓ પ્રૌઢ અને દૃઢ અંધવાળી રચનાઓની પહેલાં સર્વોર્થ હોય એમ બને, તો 'હસ્તામલક'ની વિષયનિરૂપણની વ્યવસ્થિત યોજના અને પ્રૌઢિ એ કૃતિ નરહરિની છેલ્લી કૃતિ હોવાનું માનવા પ્રેરે.

૩૬૦ પંક્તિની ચોપાઈબહુ 'હરિલીલામૃત'(મુ.) નરહરિની સગુણ-નિર્ગુણની મિશ્રભૂમિકા વ્યક્ત કરે છે એમાં કોઈ શંકા નથી. એક બાજુથી જ્ઞાનમાર્ગી પરંપરામાં મળતાં નિરંજનદેવની સ્તુતિ, બ્રહ્મ-જ્ઞાની ને વિદેહીનાં વક્ષાણું, આત્મભાવના અનુભવનું મહત્ત્વ વગેરે તત્ત્વો છે, તો બીજી બાજુથી કવિ સાધુના પરિત્રાણાર્થે પરબ્રહ્મરૂપ હરિ અસંખ્ય અવતાર ધારણ કરે છે એમ કહી દશાવતારનું વર્ણન કરે છે અને નવધા ભક્તિ કરનારા ભક્તોનાં દૃષ્ટાંતો આપી ભજનાનંદનો મહિમા કરે છે. સમગ્ર ઉદ્ભવપ્રસંગને આવેળતા ૭ કડવાંનાં 'ગોપીઉદ્ભવ-સંવાદ'(મુ.)માં ગોપીઓના પ્રેમક્ષલણા ભક્તિના ભાવોને હૃદયંગમ અભિવ્યક્તિ અપાયેલી છે ને બ્રહ્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ આપવા આવેલા ઉદ્ભવ એનાથી પ્રભાવિત થઈ જતા બતાવાયેલા છે, પરંતુ અને કૃષ્ણ ગોપીઓને કુલશૈત્રમાં મળે છે તે વ્યાપક પરબ્રહ્મની અદ્વૈતાનુભૂતિ તરીકે વર્ણવાય છે. કવિએ પોતે સ્તોત્ર તરીકે ઓળખાવેલી ૩૧૫ કડીની 'ભક્તિમંજરી'માં કવિ નિર્ગુણ, નિરાકાર, નિરંજન વિશ્વવ્યાપક મહારાજને કૃષ્ણ અને રામ તરીકે ઓળખાવી રામભક્તિનો મહિમા ગાય છે ને એમ નિર્ગુણ-સગુણની એકતા દર્શાવે છે.

ચોપાઈની ૧૩૦ કડીની 'પ્રબોધ-મંજરી'(મુ.) આત્મવિદ્યાનો બોધ કરતી કૃતિ છે, પણ એમાં વેદાંતી પરંપરાનાં જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને વિવેક એ સાધનોના મહિમાની સાથે સાથે વૈષ્ણવી સગુણ-પાસનાનો પણ પુરસ્કાર થયેલો છે. પણ નરહરિના જ્ઞાનવિચારને પ્રૌઢ અને પરિપક્વ અભિવ્યક્તિ મળી છે 'જ્ઞાન-ગીતા'←(૨.ઈ. ૧૬૧૬/સં.૧૬૭૨, કારતક સુદ ૧, ગુરુવાર; મુ.)માં. પૂર્વછાયા અને દેશીબંધનાં ૧૭ કડવાં અને ૩૪૨ કડીની આ કૃતિ ઉદ્યુત થયેલા જણાતાં સંસ્કૃત શ્લોકોના અર્થવિસ્તાર રૂપે રચાયેલી છે ને વેદાંતી વિચારધારાના સર્વ મહત્ત્વના વિષયોને આવરી લે છે. અહીં પણ સહજયોગની સાધનાને પુરસ્કારતા કવિ બ્રહ્માનુભવનો જે ક્રમિક વિકાસ દર્શાવે છે તેમાં પહેલી ભૂમિકા ભક્તિની છે. કાવ્યમાં કવિનું તત્ત્વજ્ઞાન દૃષ્ટાંતબળ, 'નિર્વાણવાણી' ને અવળ-વાણીના વિનિયોગ તથા પ્રાસાદિકતાથી સુબોધ બન્યું છે ને કેટલાંક હૃદ્ય નિરૂપણો પણ આપણને પ્રાપ્ત થાય છે. 'શિવ-ગીતા' તરીકે પણ ઓળખાવાયેલી અને ઉમા-મહેશ્વર વચ્ચેના સંવાદ રૂપે રચાયેલી ચોપાઈની ૫૦૧ કડીની 'હસ્તામલક' (૨.ઈ.૧૬૫૩/સં.૧૭૦૮, ચૈત્ર સુદ ૧૧) શાંકરી વિદ્યા એટલે કે બ્રહ્મવિદ્યાનું નિરૂપણ કરતી કૃતિ છે. યોગમાર્ગ, સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ અને બ્રહ્મજ્ઞાનના સ્વરૂપને વિસ્તારથી વર્ણવતી આ કૃતિમાં ગંગા, જમના ને સરસ્વતીનું યૌગિક અર્થવટન થયું છે, હોમાદિને પણ જ્ઞાત્મનંતર કર્મ તરીકે ઘટા-

વ્યાં છે તે બધું વાક્યાંગિક રીતે ધ્યાન ખેંચે છે. આ ગ્રંથ સવિશેષ વિચારપ્રોત્તેજાને શાસ્ત્રીયતાથી ભરેલો છે.

‘તીવ્ર વૈરાગ્ય’ આદિ ૧૦ પ્રકરણોમાં વહેંચાયેલ ‘વાસિષ્ઠસાર-ગીતા’ (૨.ઈ.૧૬૧૮/સં.૧૬૭૪, મલા સુદ ૧૦, રવિવાર, ‘લઘુયોગ-વાસિષ્ઠ’ના અનુવાદરૂપ કૃતિ છે. તે ઉપરાંત નરહરિએ અનુવાદરૂપ ભગવદ્-ગીતા’ (૨.ઈ.૧૬૨૧/સં.૧૬૭૭, શ્રાવણસુદ ૧૦, રવિવાર, મુ.) પણ રચેલી છે. નરહરિ મૂળ કૃતિનું માત્ર ભાષાન્તર આપતા નથી, પણ કૃતિના તત્વાર્થને સ્ફૂટ ને સુગ્રાહ્ય કરવા, જરૂર લાગે ત્યાં, ગાંઠનું ઉમેરીને, દૃષ્ટાંતો યોજીને, યથોચિત વિસ્તાર કરે છે. આમ, ‘ભગવદ્-ગીતા’ના ૭૦૦ શ્લોકોને એમણે ૧૧૫૬ કડીઓમાં વિસ્તાર્યા છે. એમ કરવામાં એમણે શ્રીવરસ્વામીની ‘સુબોધિની’ ટીકાનો ઉપયોગ કર્યો હોવાનું અનુમાન થયું છે.

નરહરિની લઘુ કૃતિઓમાં ૩૬ કડીનો ‘કક્કો’(મુ.) આત્મ-જ્ઞાનનું જ બહુ વ્યવસ્થિત નહીં અંતું નિરૂપણ કરે છે. ૨૫ કડીની ‘આનંદ-રાસ’(મુ.) જ્ઞાનભક્તિબોધની કૃતિ છે. કૃષ્ણઉચ્ચ સંવાદ-રૂપની ૧૩ કડીની ‘સંતનાં લક્ષણ’(મુ.) મોટી રચના તરીકે પછીથી ‘જ્ઞાન-ગીતા’માં સમાવિષ્ટ થઈ હોવાનું જણાય છે. નરહરિને નામે ‘માસ’, ‘વિનંતી’ અને ‘જ્ઞાનરમેણી’ નોંધાયેલ છે, તેમાંથી ‘વિનંતી’નું કર્તૃત્વ એમનું જ હોવાનું નિઃસંદિગ્ધપણે કહેવાય એમ નથી. નરહરિનાં, વૈષ્ણવસંસ્કારને કારણે ‘કીર્તનો’ તરીકે ઓળખા-યેલાં પદો (૨ મુ.) મળે છે, જેમાં જ્ઞાનમાર્ગી પરંપરા અનુસાર અધ્યાત્મજ્ઞાન અને ભક્તિનું છટાદાર રીતે નિરૂપણ થયું છે.

કૃતિ : ૧. કવિતારૂપ વસિષ્ઠસાર, સં. વૃજભૂષણ દ. જ્યોતિષી, ઈ.૧૮૬૯; ૨. (નરહરિકૃત) જ્ઞાનગીતા, સં. ભૂપેન્દ્ર બા. ત્રિવેદી, અનસૂયા ભૂ. ત્રિવેદી, ઈ.૧૯૬૪ (+ સં.), ૩. એજન સં. સુરેશ લ. જોષી ઈ.૧૯૭૯ (+ સં.); ૪. પ્રાકાશાયા : ૩૨ (+ સં.); ૫. વસિષ્ઠસાર-ગીતા, સં. છગનલાલ કે. મહેતા, -; □ ૬. પદ-સંગ્રહ પ્રભાકર, પ્ર. ૨ચામી પ્રેમપુરીજી, ઈ.૧૮૮૫; ૭. સગુકાવ્ય (+ સં.); □ ૮. સાહિત્ય, માર્ચ ૧૯૩૩-‘નરહરિકૃત પ્રબોધમંજરી’, સં. ભોગીલાલ જ. સારિસરા.

સંદર્ભ : ૧. અસંપરંપરા; ૨. કવિચરિત : ૧-૨; ૩. ગુસા-ઈતિહાસ : ૨; ૪. પાંગુહસ્તલેખા; □ ૫. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૬. ગૂલાયાદી; ૭. ડિકેટલોગબીજે; ૮. ડિકેટલોગભાવિ; ૯. શ્લેષ-નામાવલિ. [સુ.જે.]

નરેન્દ્રકીર્તિ [ઈ. ૧૫૯૬માં હયાત] : દિગંબર જૈન સાધુ. સકલ-કીર્તિની પરંપરામાં સકલભૂષણના શિષ્ય. ‘અંજના-રાસ’ (૨.ઈ. ૧૫૯૬/સં. ૧૬૫૨, માગસર સુદ ૧૩)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [કી.જે.]

નરેન્દ્રસ(મહારાજ) [ઈ. ૧૭૯૫માં હયાત] : જ્ઞાનમાર્ગી કવિ. તલોદ(તા. વાગરા)ના વતની અને જ્ઞાતિએ લેઉઆ પાટીદાર. પિતા તળજમાઈ. ઈ. ૧૭૯૫માં નિરાંત પાસેથી ઉપદેશ લીધો અને તલોદની જ્ઞાનગાદીના આચાર્ય થયા. તેમનાં મુખ્યત્વે ગુરુમહિમા વર્ણવતાં ૧૦ પદો અને આત્મજ્ઞાન તથા વૈરાગ્યનો બોધ આપતાં ૩ છપ્પા(મુ.) મળે છે.

૨૧૨ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

કૃતિ : ગુમવાણી (+ સં.). [દિ.દ.]

નરોત્તમ [સં. ૧૮મી સદી] : પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ સંપ્રદાયના ભક્ત કવિ.

સંદર્ભ : પુગુસાહિત્યકારો. [કી.જે.]

નરોહર [ ] : ૪ કડીના ૧ પદ(મુ.)ના કર્તા. કૃતિ : ભસાસિધુ. [કી.જે.]

નરોહરિ [ઈ. ૧૭૩૦માં હયાત] : જ્ઞાતિએ સારસ્વત બ્રાહ્મણ. ઢાલારના સરપડદના વતની. સગાળશાની પ્રચલિત કથાને સાદા દેશીબંધમાં નિરૂપતા ‘ચેલૈયાનું આખ્યાન’(૨.ઈ. ૧૭૩૦) એ કૃતિના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. ગુસારસ્વતો; □ ગૂલાયાદી. [કી.જે.]

નર્મદ [ઈ. ૧૪૧૪માં હયાત] : જૈન સાધુ. સોમસુંદરસૂરિના શિષ્ય. તપગચ્છના સોમસુંદરસૂરિના શિષ્ય હોય તો તેમનો સમય ઈ. ૧૫મી સદી પૂર્વાર્ધ ગણાય. તેમના નામે ૪૧ કડીનો ‘વિમલમંત્રી-રાસ’ (૨.ઈ. ૧૪૧૪/સં. ૧૪૭૦, ફાગણ, —સોમવાર) મળે છે.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [કી.જે.]

નર્મદાચાર્ય/નર્મદાચાર્ય [ઈ. ૧૬મી સદી અંત ભાગ — ઈ. ૧૭મી સદી આરંભ] : તપગચ્છની કમલકલશ શાખાના જૈન સાધુ. કનક કલશના શિષ્ય. ઈ. ૧૬૦૪માં તેમણે પ્રત લખેલી છે. એમણે ‘કોકશાસ્ત્ર ચતુષ્પદી/કોકકલા-ચોપાઈ’(૨.ઈ. ૧૬૦૦/સં. ૧૬૫૬, આસો સુદ ૧૦, બુધવાર) તથા ‘યોગમુક્તાવલી’નો ગદ્યપદ્ય-અનુવાદ રચેલ છે. ‘નર્મદ’ને નામે મળતી ૧૪ કડીની ‘શાલિભદ્ર-ભાસ’ પણ આ જ કવિની કૃતિ હોવાની સંભાવના છે.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; □ ૨. ગૂલાયાદી; ૩. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૪. ડિકેટલોગબીજે; ૫. મુપુગૂહસૂચી; ૬. હેન્ડ્સાસૂચિ : ૧. [કી.જે.]

નલ [ઈ. ૧૭૧૦ સુધીમાં] : જૈન. ૧૬ કડીની ‘અક્ષીણઅવગુણ-સમય’ (લિ.ઈ. ૧૭૧૦)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [કી.જે.]

‘નલદવદંતી-ચરિત્ર’ : ૫ ઢાળ અને ૬૩/૭૪ કડીનો આ અજ્ઞાત-કર્તૃક રાસકૃતિ (લિ.ઈ. ૧૪૮૩; મુ.) એની પ્રાચીનતાને કારણે નોંધપાત્ર બને છે. નલકથાની જૈન તેમ જ જૈનેતર પરંપરાનો ઉપયોગ કરતી આ લઘુ કૃતિમાં કથાનું સરલીકરણ છે ને ઘણા પ્રસંગો માત્ર ઉલ્લેખથી કહેવાયા છે. પણ કવિએ સત્કર્મ વિશેનું દવદંતીનું ચિંતન તેમ દવદંતીને એના માતાપિતાની તથા નળને એના પિતાની શિખામણો તો જરા વીગતથી આપી છે ને નળે કરેલા ત્યાગ પછી દમયંતીનો વિલાપ ૧ આખી ઢાળમાં આંતર-યમકવાળી ભાવાર્દ્ર પદરચનાની મદદથી નિરૂપ્યો છે. વરવહુ કંસાર ખાય છે ત્યારે એની સુગંધથી આણવરની દાઢ ગળે છે એવું

નરેન્દ્રકીર્તિ : નલદવદંતી-ચરિત્ર

વિનોદસ્વયમ્ અને કુમ્ભર કાંઈ નપરવી પાસેથી દ્યુતવિદ્યા મેળવી નળને હરાવે છે એવું અન્યત્ર કથાય ન મળતું પ્રસંગકથન લક્ષ ખેંચે છે.

કૃતિ : (મલીરાજકૃત)નલદવદંતીરાસ, સં. ભોગીલાલ જ. સાંડેસરા, ઈ.૧૯૫૪(+ સં.).

સંદર્ભ : ૧. નકવિકાસ; □ ૨. જૈગુકવિઓ : ૩(૧); ૩. મુપુ-ગુલસૂચી; ૪. લીલસૂચી; ૫. લેજેન્ડાસૂચિ : ૧. [જ.કો.]

‘નલદવદંતી-પ્રબંધ’ [૨.ઈ.૧૯૦૯/સં.૧૯૬૫, આસો ૧૬ ૬, સોમવાર] : જ્યસોમશિષ્યવાચક ગુણવિનયની આ કૃતિ(મુ.) આરંભના દુહા-ચોપાઈ ઉપરાંત દેશીની ૧૬ ઢાળો અને કુલ ૩૫૩ કડીમાં સ્થાયેલી છે. આ નાનકડી કૃતિમાં કવિએ અન્ય ભવોની કથાઓ આપી નથી તેમ જ સ્વયંવરના પ્રસંગથી જ કથાનો આરંભ કરી મુખ્ય પ્રસંગો જ ટૂંકમાં આલેખ્યા છે. કવિ જૈન પરંપરાની નલ-કથાને અનુસર્યા છે તેથી અહીં હંસ અને કવિની તથા તેને અનુપંગ મન્સ્યસંજીવન આદિ પ્રસંગોની ગેરહાજરી છે, તે ઉપરાંત નલને દ્યુતનું વ્યસન પહેલેથી જ તેનું તેવું આલેખાયું છે. કવિનો આશય શીલમદિમા ગાવાનો છે તેથી દવદંતીના શીલપ્રભાવને વર્ણવવા તરફ તેમણે વિશેષ લક્ષ આપ્યું છે. રચના ટૂંકી હોવા છતાં કવિએ ક્યાંક ક્યાંક સરસ પ્રસંગવર્ણન કરવાની તક લીધી છે. જેમ કે, આરંભમાં ૫૦થી વધુ કડીમાં સ્વયંવરનો પ્રસંગ વીગતે અને આલંકારિક શૈલીમાં વર્ણવાયો છે. લગ્ન પછી સ્વમાં જતી વખતે નલ દવદંતીની લગ્ન છોડાવે છે તે પ્રસંગનું કવિએ કરેલું વર્ણન પણ રસિક અને તાજગીભર્યું છે. આંતરયમક વગેરેથી ઓપતા વર્ણવિન્યાસ, અર્જપૂર્ણ અલંકારો, સંસ્કૃત પદાવલિ ને સમાસરચના તથા નળપદા કહેવતો-કૃદિપ્રયોગો વગેરેમાં કવિની શૈલીની પ્રૌઢિ વરતાય છે. [ભા.વૈ.]

‘નળદમંતીરાસ’-૧ [૨.ઈ.૧૯૦૯/સં.૧૯૬૫, પોષ સુદ ૮, મંગળવાર] : ૧૬ પ્રસ્તાવ અને દેશી ઢાળો ઉપરાંત ચોપાઈ, દુહા, સોરઠા આદિ અન્ય છંદોની લગભગ ૨૪૦૦ કડીનો નયસુંદરકૃત આ રાસ (મુ.) માણિક્યદેવસૂરિના સંસ્કૃત મહાકાવ્ય ‘નલાયન’ પર આધારિત છે અને તેથી ‘નલાયન-ઉદ્ધાર-રાસ’ તરીકે પણ ઓળખાવાયો છે. ‘નલાયન’ પોતે મહાભારતની અને જૈન પરંપરાની કથાના સમન્વયનો પ્રયાસ છે અને તેને અનુસરતી આ કૃતિ જૈન પરંપરાની રાસકૃતિઓમાં જુદી ભાત પાડે છે. ‘નલાયન’ને અનુ-સરવા છતાં કવિએ કેટલાક ફેરફારો પણ કર્યા છે. જેમ કે, દંડકારણ્યની ઉત્પત્તિની કથા જેવા સરસ નાના મોટા પ્રસંગો જતા કર્યા છે, તો ‘હરિવંશ-પુરાણ’માંથી કદ્દવનિતાનું દૃષ્ટાંત વગેરે કેટલાંક ઉમેરણો કર્યા છે. કવિએ ક્યાંક ક્યાંનાં પાત્રોનાં નામો અને સંબંધો પણ ફેરવ્યાં છે.

પરિસંખ્યા અને શ્લેષ અલંકારોનો આશ્રય લઈ થયેલું નળની રાજ્યસમૃદ્ધિનું, ઝડઝમકભરી પદરચનાનો આશ્રય લેતું નળનું વગેરે જેવાં કેટલાંક વર્ણનો ધ્યાનાર્હ અન્યાં છે તેમ નળદમંતીની વિયોગ-વસ્થાનો ચિત્રણો પણ ભાવપૂર્ણ અને કાવ્યસ્પર્શવાળાં બન્યાં છે.

‘નલદવદંતી-પ્રબંધ’ : ‘નળદમંતીરાસ’-૩

દમયંતીનો કુરુણ વિલાપ વિવિધ દેશીઓ ને કૃત્ત્વાઓવાળાં કેટલાક સુંદર ગીતોમાં રજૂ થયો છે.

દૃષ્ટાંતની સહાયથી પ્રસંગપ્રસંગે અપાયેલો બોધ અને સ્થળેસ્થળે પ્રાકૃત, અપભ્રંશ, હિંદી, ફારસી, ગુજરાતી સુભાષિતોની ગૂંથણી આ કૃતિની તરી આવતી લાક્ષણિકતા છે. અનેક ઙ્ગોમાંથી લીધેલાં સુભાષિતો કવિનો વિદ્વત્તા અને બહુશ્રુતતાની સાખ પૂરે છે તે ઉપરાંત કવિનો વિવિધ ભાષાપ્રયોગશોભ પણ નોંધપાત્ર છે. અન્ય ભાષાનાં સુભાષિતોનો કેટલીક વાર ગુજરાતી અનુવાદ અપાયો છે.

ધર્મબોધનો વારંવાર પ્રગટ થતો હેતુ, અનિવિસ્તારી કથાકથન અને કથારેક વાગાડંબર અને શબ્દવિલાસમાં સરી પડતી ભાષાભિ-વ્યક્તિ આ કૃતિની અન્ય લાક્ષણિકતાઓ છે. [કા.શા.]

‘નલદવદંતીરાસ’-૨ [૨.ઈ.૧૫૫૬/સં.૧૯૧૨, ભાદરવા સુદ ૯] દુહા, ચોપાઈ આદિ માત્રામેળ છંદો અને દેશી ઢાળોની ૧૨૫૪ કડીમાં બંધાયેલો મલીરાજકૃત આ રાસ(મુ.) બહુધા લેમચંદ્રના ‘ત્રિપષ્ટિશલાકાપુરુષચરિત્ર’માંની જૈન પરંપરાની કથાને અનુસરે છે ને કેટલાંક નિરૂપણો ને કલ્પનાઓમાં પુરોગામી કવિ ઋષિ-વર્ધનનો તથા દેવપ્રભસૂરિકૃત ‘પાંડવચરિત્ર’નો પ્રભાવ બતાવે છે.

પૂર્વેના કવિઓ કરતાં મોટું કદ ધરાવતા આ રાસમાં નલ-દવદંતીના પૂર્વભવના પ્રસંગો થોડી વીગતે વર્ણવાયા છે, દૃષ્ટાંતો ને સુભાષિતોની મદદથી વારંવાર ને કંઈક વિસ્તારથી ધર્મોપદેશ ને વ્યવ-હારજ્ઞાન અપાયાં છે ને પરંપરાગત વર્ણનોનો આશ્રય લેવાયો છે. એ વર્ણનોમાં દવદંતીના વિરહને સંદર્ભ થયેલું જનજીવનની વાસ્તવિક રેખાઓને વણી લેતું ઋણુવર્ણન જેવાં કેટલાંક વર્ણનો ધ્યાન ખેંચે છે. [ભો.સા.]

‘નલદવદંતીરાસ’-૩ [૨.ઈ.૧૯૧૭] : ખરતરગચ્છના ઉપાધ્યાય સકલચંદ્રના શિષ્ય સમયસુંદરની ૩૮ ઢાળ અને ૬ ખંડમાં વિભક્ત આ કૃતિ(મુ.)માં ‘પાંડવચરિત્ર’ અને ‘નેમિચરિત્ર’ની જૈન નલકથાને કવિ અનુસર્યા હોવાથી નલ-દવદંતીની જૈન પરંપરામાં પ્રચલિત કથા જ મળે છે. નલ અને દવદંતીના ભવથી કથાની શરૂઆત કરી તેમના પૂર્વજન્મની વાત વચ્ચે સંક્ષેપમાં કહી દેવાને લીધે ને છઠ્ઠા ખંડમાં તેમના પછીના ભવની વાત વિસ્તારથી કહેવાને લીધે કવિ પુરોગામીઓથી જુદા ફેટાય છે. એનાથી છઠ્ઠા ખંડ આખી કૃતિમાં મૂળ કથાપ્રવાહથી જુદા પડી જતો લાગે છે. શૃંગાર, કુરુણ, અદ્ભુત ને શાંત રસનું નિરૂપણ પ્રસંગોપાત કૃતિમાં થયું છે તોપણ કાંઈ એક રસ કૃતિના કેન્દ્રમાં હોય એમ કહી શકાય એવું નથી. એટલું જ નહીં કેટલીક ભાવપૂર્ણ પરિસ્થિતિઓને જેટલી ખીલવવી જોઈએ તેટલી કવિએ ખીલવી પણ નથી. વર્ણનોય બહુધા પ્રણાલિકાનુસારી છે. તો પણ નળ અને કુબરના દ્યુતનો પ્રસંગ, નળ અને દવદંતી વચ્ચેનો આનંદપ્રમોદ, દવદંતીનો ત્યાગ કરતી વખતે નળના ડાબા અને જમણા હાથ વચ્ચે થતા સંવાદ દ્વારા વ્યક્ત થયેલો નળનો દ્વિધાભાવ ઈત્યાદિ ઘણી જગ્યાએ કવિનું આલેખન પોતાની આગવી યમનકૃતિ ધારણ કરે છે. મારવાડી અને ફારસી શબ્દોની ઝાસર કૃતિની શૈલીમાં અનુભવાય છે. [જ.ગા.]

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૨૧૩

‘નવરાય/દવદંતીચરિતરાસ’ [ર.ઈ.૧૪૧૬]: દુહા, ચોપાઈ અને દેશીની ૩૨૧ કડીમાં નિબલ્લ, અંચલગચ્છના જ્યકીર્તિસૂરિના શિષ્ય ઋષિવર્ધનચૂરિની આ કૃતિ(મુ.) ગુજરાતીમાં કવિ ચંપના આ વિષયના સૌ પ્રથમ ચાર પદ્યો આવતી હોઈ અને અનુગામી મહીરાજ અને મેઘરાજના રાસો પર એની અસર પડેલી હોઈ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ નોંધપાત્ર કૃતિ બને છે.

પ્રમાણમાં નાનકડી આ કૃતિમાં પણ આરંભમાં નળદમયંતીના ૨ પૂર્વભવોની કથા થોડા વિસ્તારથી વર્ણવાઈ છે, અને અને ૧ ઉત્તરભવનો ટૂંકમાં ઉલ્લેખ થયો છે. આ ઉપરાંત, અહીં ઉલ્લેખાયેલા દેવલોકના ૩ ભવોનો કથા સાથે નળદમયંતીના કુલ ૭ ભવોની કથા આપાણે મળે છે.

કથાવસ્તુ માટે કવિએ હમચંદ્રાચાર્યકૃત ‘ત્રિપષ્ટિશલાકા પુરુષચરિત’ અને રામચંદ્રસૂરિકૃત ‘નવવિલાસ-નાટક’નો આધાર લીધો છે. તેમાં ભીમ રાજાએ મોકલેલા ગ્રાહ્ય નળદમયંતીની કથાનું નાટક ભજવીને હાંકે એ જ નળ છે એમ શોધી કાઢે છે તે ‘નવ-વિલાસ-નાટક’ આધારિત ઘટના આપાણે માત્ર ઋષિવર્ધનના આ ગુજરાતી રાસમાં જ મળે છે. બીજી બાજુથી નળના દૂત તરીકે કામ કરના વંસના વૃત્તાંતનો સદંતર અભાવ પણ ધ્યાન ખેંચે છે. નળરાજની બહેન નવરંગ ચુંદરી ઓટ્ટી લૂણ ઉતારે છે, સુખમાં જીવન પસાર કરતાં નળદમયંતીને પિતા નિષધદેવ દેવલોકમાંથી આવી કેટલીક સચોટ શિખામણ આપે છે વગેરે કેટલીક નાની વીગતો આ કાવ્યમાં નવી મળે છે. તેમાં સમયનું પ્રતિબિંબ ઝીલવાની કે જીવનબોધ આપવાની કવિની વૃત્તિ દેખાય છે. છેલ્લા ભવમાં દમયંતી ગૃહસ્થજીવનમાં જ કેવળજ્ઞાન પામી મોક્ષ મેળવે છે, એ યાત પણ ધ્યાનાર્હ છે. કદની દૃષ્ટિએ નાના આ રાસમાં કવિને પાત્ર, પ્રસંગ કે રસના નિરૂપણમાં ઝડપ રાખવી પડી છે તેમ છતાં દમયંતીનું રૂપસૌંદર્ય, નળનો જન્મમહોત્સવ, નળ અને દધિપણે પરસ્પર વિદ્યાઓનો કરેલાં વિનિમય અને નળની ક્યોટીઓ વગેરેના વર્ણનમાં કવિ કેટલોક કાવ્યગુણ લાવી શક્યા છે. એકંદરે કવિનું વક્તવ્ય સચોટ અને લાઘવયુક્ત રહ્યું છે એ પણ લાભ છે. [શ્રા.ત્ર.]

‘નળાખ્યાન’-૧ [ર.ઈ.૧૬૮૬]: આખ્યાનના કાવ્યપ્રકારને ઉત્કૃષ્ટતાએ પહોંચાડનાર કવિ પ્રેમાનંદનું એમના સર્જનકાળના અંતભાગમાં રચાયેલું ૨૪ (જુદી જુદી હસ્તપ્રતો પ્રમાણે ૬૦-૬૫) કડવાંનું આખ્યાન (મુ.) મહાભારતના ‘નલોપાખ્યાન’ની જેમ આ કૃતિનોય પ્રધાનરસ કડુણ છે. પરંતુ કડુણને પોષક અને એ રીતે કૌશલપૂર્વક શૃંગાર અને હાસ્યને નિષ્પન્ન કરી કવિએ પુરાગામીઓથી ભિન્ન એવી કાવ્યરસથી છલકાતી કૃતિનું નિર્માણ કર્યું છે.

પહેલાં ૩૦ કડવાંમાં વંસ પક્ષીની મધ્યસ્થી દ્વારા નળદમયંતીના હૃદય એક થાય છે અને હિન્દ્ર, વરુણ, અગ્નિ અને યમ એ ચાર દેવોની દમયંતીને પરણવાની ઈચ્છા છતાં દમયંતી નળ સાથે લગ્ન કરે છે એ પ્રસંગો આલેખી કવિએ શૃંગારની નિષ્પત્તિ કરી છે. જો કે શૃંગારનું આ આલેખન અલૌકિક પ્રેમથી ગૂંથાયેલા દંપતી કેવાં દુઃખગ્રસ્ત થાય છે એમ સૂચવી કડુણને વધારે વેધક બનાવે છે.

‘મોસાળ પધારો દે... વાડકવાયાં બે આળ’ એ હૃદયદ્રાવક ઉદ્ગારથી આરંભાતો કડુણરસ ૨૨ કડવાં સુધી વધુને વધુ સઘન થતો જાય છે. પડમા કડવાના હાસ્યરસના ઉછળાઓ સાથે વળાંક આવે છે અને નાયકનાધિકાનું પુનર્મિલન નિર્વહાણસંધિનાં થોડાં કડવાંમાં રચાય છે.

શૃંગારની વિડંબનાના પ્રસંગ ઊભા થાય છે ત્યાં પ્રેમાનંદની આજવી હાસ્યનિષ્પત્તિની શક્તિ ખીલી ઊઠે છે, સ્વયંવરમાં દેવોની અને બીજા ‘સ્વયંવર’ વખતે ઋતુપર્ણની દમયંતીને વરવાની વરવી શોણુપાતાના પ્રસંગોએ. બંને પ્રસંગે હાસ્ય પોતાની રીતે કડુણને ધાર આપી રહે છે. પોતાને પરણવા પડાપડી કરવા દેવોને જાણ અવગણ્યા તે દમયંતીને નળ વનમાં સૂતેલી તરે એ કડુણતા અછાની રહેતી નથી. બીજા ‘સ્વયંવર’માં કોડબર્યા લકપૂર્વકના ઉમેદવાર ઋતુપર્ણ સાથે સાચા પ્રેમી ‘પતિ’ને સારથિ રૂપે જવા ધારો આવે એ કડુણતા ઓછી મરવિધક નથી.

નાયક-નાયિકા છૂટાં પડે છે ને ફરી મળવા પામે છે તે દરમ્યાન ગાઢ કરુણ વિપ્રલંભ અનુભવાય છે. એમાં નળ કરતાં દમયંતીની કડુણ દશા વધુ વ્યાથાકારક છે. મૂળ મહાભારતની કથામાં ન લોચ એવા બે પ્રસંગો ઉમેરી કવિએ દમયંતીની કડુણ સ્થિતિને ઘેરી બનાવી છે. દેવવરદાનથી ‘અમૃતસાવિયા’ બનેલા દમયંતીના કરથી નીપજેલી ગેરસમજનો પહેલો પ્રસંગ કવિને નાકરમાંથી મળ્યો છે. દમયંતીની સ્થિતિ એ દ્વારા દયામાળી બને છે. બીજાં હાસ્યોરીનો પ્રસંગ સંભવ છે કે નલકથાની જેન પરંપરામાંના રાજકુંવરીનાં રત્ન ચોરાયાના પ્રસંગ પરથી આવ્યો હોય. ‘હરિ, હું કર્ણીએ નથી સમાતી’ એ પદમાં દમયંતીની વેદના પરાકાષ્ઠાએ પહોંચે છે.

કૃતિમાં દમયંતીનું પાત્ર અનવધ કંડારાયું છે. એના હૃદયની ઋણુતા અને તેની નળ પ્રત્યેના પ્રેમની સચ્ચાઈ ગમે તેવા વિકટ સંજોગોમાં પણ અકબંધ જળવાઈ રહે છે. બાહુક જ નળ છે એવી પ્રતીતિ થતાં ‘નથી રૂપનું કામ હે ભૂષ માસ’ એવા સલજ રીતે નીકળી પડેલા ઉદ્ગારના લયમાં જ તેના હૃદયનો ઉલ્લાસ ધબકે છે.

સૂતી પત્નીને વનમાં એકલી ત્યજવાના નળના કૂર કર્મ પાછળ, દમયંતીના ‘અમૃત સાવિયા’ કરને લીધે જન્મેલી ગેરસમજનો ફાળો જ્યો તેવો નથી એ બતાવવામાં કવિની માનવસ્વભાવની સૂઝ ભલે પ્રગટ થતી હોય, પણ એ પ્રસંગે જે કર્કશ ચાણીમાં ને દમયંતી સાથે વ્યવહાર કરે છે તેને લીધે અને બાહુકવેશે ‘માંડયાં વિપયીનાં ચિહ્ન’ એ એના વ્યવહાર વખતે નળનું પાત્ર હીણુવાય છે, તેનું ધીરોદાત્તપણું નંદવાય છે.

ઋતુપર્ણના ઘોઝાંઝાંનું સ્વભાવોક્તિયુક્ત ચિત્રણ, દમયંતીરૂપ-વર્ણન કે મુખા સમાવવા નિર્વચ્ય બનેલા નળને જોઈ ‘લાજ્યાં પંખી ને લાજ્યું વન’ જેવી ઊર્જિત(સહકાર્થમ)નો અનુભવ કરાવતી પંક્તિઓમાં કવિની ઉત્તમ વર્ણનશક્તિનો પરિચય થાય છે. એમાં કચારક કેટલુંક કવિને પરંપરામાંથી મળ્યું હોય, કચારક વસ્તુને અતિરંજિત બનાવવા જતાં ઔચિત્યનો ભોગ પણ લેવાયો હોય, નોપણ પ્રાસાનુપ્રાસ, શબ્દધરાંદગી, વકોક્તિ, શીલીલહેકા કે

વ્ય એમ દરેક બાબતમાં એકધારા ઊંચા કવિકર્મની પ્રતીતિ આ કૃતિમાં થાય છે.

જેને મહાકાવ્યની જોડે મૂકવા મન વલચાય એ કલાની, પ્રેમાનંદની પ્રતિભાનું સફળ નૂર જેમાં જબક્યા કરે છે તેવી આ કૃતિ કવિની ઉત્તમ રચના તો છે જ, પરંતુ ગુજરાતી ભાષાનાં ગણતર ઉત્તમ પુસ્તકોમાં ઉમેશ સ્થાનને પાત્ર લેખાશે. [ઉ.જે.]

‘નવાખ્યાન’-૨ : ભાવણકૃત વલણ કે ઊથલા વગરનાં વિવિધ રાજવાણી દેશીઓનાં ૩૦/૩૩ કડવાંમાં રચાયેલું મધ્યકાલીન ગુજરાતી કવિતાનું નવવિષયક પહેલું આખ્યાન(મુ.). મહાભારતના આશર્યકર્ણની ‘નલોપાખ્યાન’ની કથાને અનુસરવાનું વલણ કવિનું વિશેષ રહ્યું છે, પરંતુ જ્યાં કવિએ વીગતને બદલી લોચ કે વર્ણનોને વધારે વિસ્તારી નવી અલંકારછટા દાખવી હોય ત્યાં બહુધા શ્રીહર્ષના ‘નૈષધીચરિત્’ મહાકાવ્ય અને ત્રિવિક્રમના ‘નલચંપૂ’ની અંસર જીલી છે. મૂળ કથાના પ્રસંગોને વિસ્તારી કૃતિને વધારે રસાવહ બનાવવાની શક્તિ પ્રેમાનંદ જેટલી કવિ દાખવતા નથી, તો પણ યુગાર અને કુટુમ્બ રસની કેટલીક જમાવટ કવિ કરી શક્યા છે. અલબત્ત વનવાસ ભોગવતા યુધિષ્ઠિરના દુઃખને હળવું કરવા બુદ્ધસ્વ ઋષિ દ્વારા કંઠવાયેલી મૂળ કથા પ્રધાનપણે જેમ કુટુમ્બ છે તેમ અહીં પણ કુટુમ્બ રસ જ કેટલાંક મર્મસ્પર્શી પદોને લીધે વધારે પ્રભાવક છે. પાત્રોના પૌરાણિક ઉદાત્ત ચરિત્રને જાળવી રાખીને પણ તેઓ પ્રેમાનંદની નિરૂપણ કળાથી જુદા પડે છે.

આ કવિને નામે ૨૭/૨૮ કડવાંનું એક બીજું ‘નવાખ્યાન’ પણ મુદ્રિત રૂપે મળે છે, પરંતુ આ કૃતિની ઉપલબ્ધ ન થતી હસ્તપ્રત, સુરુચિને આઘાત પહેલાં એવા કેટલાક એમાં વ્યક્ત થયેલા વિચારો, કવિની અન્ય કૃતિઓથી જુદી પડી જતી કંઈક વિલક્ષણ શૈલી ઈત્યાદિ કારણોને લીધે આ રચના એમની નથી એ હવે નિશ્ચિત બન્યું છે. [શ.ત્રિ.]

નવકુંવર [ઈ.૧૮૪૧ સુધીમાં] : પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ કવચિત્રી. ‘શ્રીનાથજીનું ધોળ’ (લે.ઈ.૧૮૪૧)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ગૂઢાયાદી. [કી.જે.]

નળ : જુઓ નવ.

નંદ : આ નામે કેટલાંક જૈનતર પદો અને ૧૬ કડીની ‘ચૌદ સ્વપ્ન-સવેયા’ (લે.ઈ.સં. ૧૮મી સદી અનુ.) તથા નંદસૂરિને નામે ૪ કડીનું ‘સિદ્ધાચલ/શંકુજયસ્તવન’(મુ.) એ જૈન કૃતિઓ મળે છે. આ નંદ કથા છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી. નંદસૂરિ તે નન્નસૂરિ હોવાની પણ સંભાવના છે, કેમકે નન્નસૂરિની કૃતિઓ કેટલેક સ્થાને નંદસૂરિને નામે મળેલી છે. જુઓ નન્નસૂરિ.

કૃતિ : ૧. જૈકાપ્રકાશ : ૧; ૨. જૈસંગ્રહ. સંદર્ભ : ૧. ગૂઢાયાદી; ૨. ફોહનામાવલિ; ૩. હજોજ્ઞાસૂચિ : ૧ [કી.જે.; ૨.૨.દ.]

નંદદાસ : આ નામે કૃષ્ણભક્તિનાં હિંદી-ગુજરાતી પદો (કિટલાંક મુ.), ‘વિરહમંજરી’, ‘અનેકાર્થમંજરી’-એ કૃતિઓ મળે છે. તેના કર્તા

‘નવાખ્યાન’-૨ : નંદલાલ-૨

કથા નંદદાસ છે તે સ્પષ્ટપણે કહી શકાય એમ નથી.

કૃતિ : ભસાસિધુ.

સંદર્ભ : ૧. ગૂઢાયાદી; ૨. ડિક્ટેલોગબીજે; ૩. ડિક્ટેલોગભાવિ; ૪. ફોહનામાવલિ [કી.જે.; શ.ત્રિ.]

‘નંદ-બત્રીસી’ : પ્રધાનપત્ની પદ્મિનીના શામળની કલમના રૂઢ રૂપવર્ણનના અપવાદ સિવાય કવિતા કરતાં વાર્તાવસ્તુને કારણે રસપ્રદ અનેલી આ શામળની વાર્તા(મુ.) ચોપાઈ-દોહરા અને રેળા-ઉલ્લાવાના છપ્પાની બધી મળીને ૬૩૫ કડીમાં રચાયેલી છે. પ્રધાન વેલોચનની રૂપવતી પત્ની પદ્મિનીના દેહના સ્પર્શથી સુવાસિત વશો તરફ દિવસે ભસરા આકર્ષાઈ આવતા. તેમના ત્રાસથી બચવા એ વચ્ચે ધોબી રાત્રે ધોતો હતો ત્યારે રાત્રિનગરચર્ચાએ નીકળવા રાજા નંદસેનને પ્રધાનપત્નીના સોંદર્યની ધોબી પાસેથી જાણ થઈ. બીજે દિવસે પ્રધાનને કચ્છમાં ઘોડા લેવા મોકલી રાજા રાત્રે પ્રધાનને ઘેર ગયો. ગયો હતો કામાસક્તિથી પ્રેરાઈને, પણ ત્યાંના પોપટની દક્ષતાભરી વાણીથી તેમ પદ્મિનીના બોધક ઉપાયથી તેની કામવૃત્તિ વિગઢિત થઈ ગઈ. “અર્ધું મન પોપટથી પળ્યું, અર્ધું નારીગુણથી ગળ્યું” અને “જર આત્યો તે જનક જ થયો, પસલી આગી મંદિર ગયો.” જેર પાછો ફરેલા પ્રધાન, પોપટ તથા પદ્મિનીના તેમ જ તે પછી રાજાના તથા પદ્મિની અને તેના પિતાના પણ ખુલાસા ન સ્વીકારતાં શંકા અને દાહથી પ્રેરાઈ જંગલમાં એકાંતમાં તેની નિદ્રાવશ અવસ્થામાં નંદ રાજાને કેમ મારી નાખે છે, તેનું પાપ કેમ છતું થાય છે અને અંતે પદ્મિનીનું સતીત્વ કેવા ચમત્કારથી સિદ્ધ થઈ રાજાને સજ્જવન કરે છે, તે વિસ્તારીને વર્ણવતી આ વાર્તા એના મધ્યકાલીન શ્રોતા-ઓની જેમ આજના વાચકોને ૫ પકડી રાખે તેવી છે. વાર્તામાં રાજા, પ્રધાન, પદ્મિની અને પોપટ એ ચાર મુખ્ય પાત્રોના મેંમાં સંસારજ્ઞાન અને વ્યવહાર-નીતિબોધના ઢગલાબંધ સુબોધક દોહરા-ચોપાઈ મૂકતાં કવિએ પાછું વાળીને જોયું નથી. પદ્મિનીના પિતાને ત્યાં પ્રધાનની શંકાના નિવારણાર્થે રમાતી પાસાબાજીમાં ૪ પાત્રો વડે ઉચ્ચાસતા ૨૦ અને વાવમાં પાણી પીવા જતાં રાજાએ અને પ્રધાને ૬-૬ વાર દીવાલ પર લખેલા ૧૨ એમ કુલ ૩૨ દોહરાને કારણે વાર્તાને ‘નંદ-બત્રીસી’ નામ અપાયું છે. પાસાની સ્મતનો પ્રસંગ શામળની સ્વતંત્ર કલ્પનાનો ઉમેશ છે. પુરોગામી ‘નંદ-બત્રીસી’ઓમાં એ નથી. [અ.સા.]

નંદયસોમ(સૂરિ) : જૈન સાધુ. ૧૦ કડીના ‘ચોવીસ જિનલંછન-ચૈત્યવંદન’ (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ચૈસ્તસંગ્રહ : ૩. [કી.જે.]

નંદલાલ-૧ [ઈ.૧૭૧૮ સુધીમાં] : ‘નરસિહ-ચરિત’ (લે.ઈ.૧૭૧૮)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગૂઢાયાદી; ૨. ફોહનામાવલિ. [કી.જે.]

નંદલાલ-૨ [ઈ.૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : જૈન સાધુ. ઋષિ રતિરામના શિષ્ય. ‘લબ્ધિપ્રકાશ-ચોપાઈ’(૨.ઈ.૧૮૪૭) તથા ‘જ્ઞાનપ્રકાશ’

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૨૧૫

(૨.ઈ.૧૮૫૦)ના કર્તા. નંદલાલને નામે 'ટુકિમણી (મંગલ)-ચોપાઈ/સાસ' (૨.ઈ.૧૮૨૦) મળે છે તે ઉક્ત નંદલાલ જ હોવાનું સમજાય છે.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૧, ૨); ૨. મુખ્યૂલસૂચી. [કી.જો.]

નંદલાલ-૩ |] : પિતાનું નામ માણિકલાલ.
પદોના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકહકીકત; ૨. પ્રાકકૃતિઓ. [કી.જો.]

નંદલાલ-૪ [ ] : શ્રાવક. 'ભરત વિષ્ણુકુમાર
-સાસ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકહકીકત; ૨. દેસુસામાયા. [કી.જો.]

નંદસાગર [ ] : હિન્દીની અસરવાળી
ગુજરાતી ભાષામાં રચાયેલ ૪ કડીની હોરી (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : જૈકાપ્રકાશ : ૧. [૨.૨.૬.]

નંદિવર્ધન(સૂરિ) [ઈ.૧૫૩૨માં હયાત] : રાજગરહના જૈન સાધુ.
પદ્માનંદસૂરિના શિષ્ય. ઈ.૧૫૧૫નો એમનો પ્રતિમાલેખ મળે છે.
એમણે 'યાદવ-સાસ' (૨.ઈ.૧૫૩૨) રચેલ છે.

સંદર્ભ : ૧. જૈન પરંપરાનો ઈતિહાસ ભા. ૨, દર્શનવિજ્ઞપચ્છ
વગેરે; ઈ.૧૯૬૦; □ ૨. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [કી.જો.]

નંદોસર [ ] : ૯ કડીના 'પ્રભાતેમંગલ'
(મુ.) નામના પદના કર્તા.

કૃતિ : જૈપ્રપુસ્તક : ૧. [૨.૨.૬.]

નાકર(દાસ)-૧[ઈ.૧૬મી સદી] : આખ્યાનકાર. વીકાના પુત્ર.
જ્ઞાનિએ દશાવાળ વણિક. વડોદરાના વતની. એમની કૃતિઓ
ઈ.૧૫૧૬થી ઈ.૧૫૬૮ સુધીનાં રચનાવર્ષો બતાવે છે તેથી
એમનો કવનકાળ ઈ.૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધ તથા ઉત્તરાર્ધમાં વિસ્તરે
છે એમ કહેવાય. હરિહર ભટ્ટની કૃપાનો એમણે એક વખત
ઉલ્લેખ કર્યો છે. તેમની પાસેથી એમણે કદાચ પૌરાણિક કથાઓનું
જ્ઞાન મેળવ્યું હોય. આખ્યાનો રચીને એ વડોદરાના નાગર બ્રાહ્મણ
મદનને કે એના પુત્ર (સંભવતઃ ન્હાન)ને પુણ્યવિસ્તારના હેતુથી
લોકો સમક્ષ ગાઈ સંભળાવવા આપી દેતા હતા. પોતે સંસ્કૃત
જાણતા નથી એમ કવિ કહે છે પરંતુ એમની કૃતિઓ પૌરાણિક
કથાઓનું જ્ઞાન પ્રગટ કરે છે, કવિ કાલિદાસ, વાલ્મીકિ, વ્યાસ,
શ્રીહર્ષ વગેરેથી પરિચિત જણાય છે તે એમની કૃતિઓમાં દીર્ઘ
સમાસયુક્ત સંસ્કૃત પદાવલીનો પણ ઉપયોગ થયેલો જોવા મળે
છે, તે બધું માત્ર શ્રીત જ્ઞાનને આભારી હોવાનું માનવું કે કેમ
તે પ્રશ્ન છે. કવિની કૃતિઓમાંથી એમનો બ્રાહ્મણો માટેનો
પૂજ્યભાવ અને એમનું નમ્ર, વિવેકી અને નિસ્પૃહી વ્યક્તિત્વ
પ્રગટ થાય છે. કવિ કૃષ્ણભક્ત વૈષ્ણવ જણાય છે.

મધ્યકાલીન ગુજરાતી આખ્યાનકવિતામાં નાકરનું ઐતિહાસિક
દૃષ્ટિએ અગત્યનું સ્થાન છે. વલણ/ત્રિશલાવાળો કડવાબંધ પહેલીવાર

આ કવિમાં જ સિદ્ધ થયો છે. પૌરાણિક કથાવસ્તુમાં સમકાલીન
રંગો ઉમેરી અને લોકભોગ્ય બનાવવાની કેડી એમણે જ પહેલી
પાડી છે, જેનું અનુસરણ પછી પ્રેમાનંદે વધુ સફળતાથી કર્યું છે.
એ રીતે ભાલણ અને પ્રેમાનંદની વચ્ચે એ કડી રૂપ કવિ છે. એમણે
જ ગુજરાતીમાં પ્રથમ વાર મહાભારતનાં ૯ પર્વો અને જૈમિનિના
'અશ્વમેધ'નાં ૫ આખ્યાનો ઉતાર્યાં છે.

મહાભારતનાં પર્વોમાં નાકર આગળનાં પર્વોને સંક્ષિપ્તરૂપે
સમાવી લઈને કોઈપણ પર્વને સુદૃઢિત રૂપ આપે છે, કેટલાંક
પેટાપર્વો છોડી દે છે, કેટલાંક પ્રસંગોના ટૂંકા સાર આપી ચલાવે
છે, કયાંક કથાક્રમનિરૂપણમાં ફેરફાર કરે છે તે કવચિત્ કાવ્યોચિત
પ્રસંગો પણ ઉમેરે છે. કેટલાંક પર્વોમાં કવિની નામછળપ
મળતી નથી. પરંતુ આનુવર્ગિક પ્રમાણે એ કૃતિઓ આ કવિની
જ હોવાનું જ જણાવે છે. એમનું સૌથી વધુ નોંધપાત્ર પર્વ
તે 'વિરાટપર્વ'← છે. ૬૫ કડવાંની આ આખ્યાનકૃતિ (૨.ઈ.૧૫૪૪/સં.
૧૬૦૧, માગધર સુદ ૧૦, સોમવાર; મુ.)માં પહેલાં ૨૧
કડવાંમાં આગળનાં પર્વોનું વૃત્તાંત વર્ણવાયું છે. આ કૃતિ જરા
જુદું સપ્રયોજન કથાનિર્માણ કરવાની કવિની શક્તિ, બહુજન
સમાજનાં સ્વભાવલક્ષણોનું પૌરાણિક પાત્રોમાં આરોપણ કરવાની
કવિની વૃત્તિ, એમની વિનોદવૃત્તિ અને એમની અલંકાર તથા
ભાષાની પ્રૌઢિતો સુભગ પરિચય કરાવે છે. ૧૧૫ કડવાંનું
'આરણ્યકપર્વ'←(મુ.) પણ કેટલાંક સુંદર ચરિત્રચિત્રણો, કેટલાંક
વર્ણનો અને કવિના વાગ્વૈભવથી રમણીય બનેલું છે.

૧૦ કડવાં અને ૨૨૬ કડીના 'શલ્ય-પર્વ'(મુ.)માં યુધિષ્ઠિરને
સાંગ મયદાનવ પાસેથી મળેલી તે પ્રસંગનું વર્ણન થયું છે તથા
કર્ણ જગદુશા રૂપે અવતરશે એવો ઉલ્લેખ થયો છે તે નાકરનાં
ઉમેરણો છે. ૯ કડવાં અને ૨૩૪ કડીનાં 'સૌપ્તિક-પર્વ'(મુ.)માં
પાંડુપુત્રોના સંહારની વાત સાંભળી 'તમે કેમ એમને માર્યા? એમના
મૂકેલા પિંડ અમે પામત' એમ નિશ્વાસ મૂકી કહેતા દુર્યોધનનું
ચિત્ર એના ઉદાત્ત મનોભાવથી આકર્ષક બની રહે છે. ૯ કડવાં
અને ૧૮૦ કડીએ અપૂર્ણ પ્રાપ્ત થતા 'શ્રી-પર્વ'(મુ.)માં પણ
ગાંધારીના માતૃહૃદયનું સુંદર દર્શન પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૬ કડવાંએ
અધૂરું 'આદિ-પર્વ', ૧૩ કડવાંનું 'સભા-પર્વ', ૩૭ કડવાંનું 'ગદા-પર્વ'
અને ૪૩ કડવાંનું 'ભીષ્મ-પર્વ' બહુધા મૂલાનુસારી છે.

જૈમિનીકૃત 'અશ્વમેધ'ને આધારે રચાયેલાં આખ્યાનો ભક્તિ-
મહિમાનાં સ્તોત્ર જેવાં છે. ૨૩ કડવાંના 'લવકુશ-આખ્યાન' (મુ.)માં
૧૭ કડવાં સુધી તો સીતાપરિત્યાગનું અને લવકુશજન્મ સુધીનું
વૃત્તાંત ચાલે છે. લવકુશ યુદ્ધવર્ણન તો માત્ર ૬ કડવાંમાં છે.
કેટલાંક સુંદર ભાવચિત્રો ધરાવતી આ કૃતિમાં કૌશલ્યા, સીતા
વગેરેમાં પ્રાકૃત જનસ્વભાવનું આરોપણ થયેલું છે. ૨૬ કડવાંનું
'મોરધ્વજ-આખ્યાન' (મુ.) સંવાદપ્રધાન છે તે કથાને લોકગમ્ય
કરવાનો કવિનો પ્રયાસ ધ્યાન ખેંચે છે. ૨૯ કડવાં અને ૭૫૦
કડીના 'સુધન્વા-આખ્યાન'માં પણ કથાપ્રવાહને રસિક બનાવવા
કવિએ કરેલા પ્રયત્નો દેખાઈ આવે છે.

૧૩ કડવાંના 'વીરવર્માનું આખ્યાન'માં કવિએ વીરવર્માને વીર
કરતાં વિશેષપણે ભક્ત તરીકે રજૂ કરેલ છે. કોઈ જાતના મંગલા-

ચરણ વિના સીધું વીરવર્માની કથાના અનુસંધાનમાં શરૂ થતું ૩૩ કડવાંનું 'ચંદ્રહાસ-આખ્યાન'(મુ.) ચંદ્રહાસના મધુર બાલભાવો, તત્કાલીન શિક્ષણપ્રથા, ચંદ્રહાસ પાસે જતી અને 'વિષ'નું 'વિષયા' કરતી વિષયા વગેરે કેટલાંક ધ્યાનાર્હ ચિત્રો આપે છે. છેલ્લા ચિત્રનો પ્રેમાન્દે સરસ લાભ ઉઠાવ્યો છે.

નાકરનાં અન્ય આખ્યાનોમાં ૬ કાંડ અને ૧૨૫ જેટલાં કડવાંમાં વિસ્તરેલું 'રામાયણ' (૨. ઈ. ૧૧૬૮/સં. ૧૬૨૪, આસો સુદ ૧૦, ગુરુવાર) સવિશેષ નોંધપાત્ર છે, જે કે છેલ્લા ઉત્તરકાંડનું નાકરનું કર્તૃત્વ ચર્ચાસ્પદ છે. હનુમાન એની માતા અંજનીને રામકથા કહી સંભળાવે છે એવી વિશિષ્ટ માંડણી ધરાવતી આ કૃતિમાં કેટલાક પ્રસંગોને તેમના મૂળ સાહજિક ક્રમમાં મૂકી સરળતા સાધવામાં આવી છે. તે ઉપરાંત કુંભકર્ણ અને ખાસ તો રાવણના પાત્રની ઉદાત્તાના ચિત્રણમાં, લક્ષ્મણની મૂર્છાવેળાના રામના વિલાપનિરૂપણમાં, હનુમાનના કોમળ ભક્તિપ્રેમના આલેખનમાં, કિષ્કિંધાકાંડના કવિત્વમય વર્ણનોમાં તેમ જ વિવિધ મનોહર દેશીઓના ઉપયોગમાં નાકરનો શક્તિવિશેષ પ્રગટ થાય છે. ૧૨ કડવાંનું 'નળાખ્યાન' (૨. ઈ. ૧૫૨૫/સં. ૧૫૮૧, માગશર-૭) ભાલણ અને પ્રેમાન્દની આ વિષયની કૃતિઓ વચ્ચે મહત્વની કડી સમાન છે. દમયંતીના અમૃતસાવિષ્યા કર અને તેને અનુષંગે ઉપસ્થિત થતો મનસ્વસંજીવનીનો પ્રસંગ પહેલી વાર નાકરમાં જોવા મળે છે. દમયંતી પર હારચોરીનું આજ આવે છે તે પ્રસંગ પણ આ કૃતિની ૧ હસ્તપ્રતમાં હોવાનું નોંધાયું છે. તો એ પણ નાકરમાં પહેલીવાર આવ્યો છે એમ કહેવાય. હસ્તપ્રતોમાં અનેક બીજાં પદોનાં ઉમેરણોને લીધે ૨૯ કડવાંથી ૫૮ કડવાં સુધી વિસ્તરેલું પ્રાપ્ત થતું ને ૪૫ કડવાં રૂપે સંપાદિત થયેલું 'ઓખા-હરણ'(મુ.) મુખ્યત્વે ભાગવત-હરિવંશ-આધારિત કૃતિ છે, પણ એમાં ગણેશપુરાણ-આધારિત અલ્પભાગપ્રતનું નિરૂપણ થયેલું છે. વાંઝિયા બાણાસુરથી ચાંડાલણી મોં સંતાડે છે એ પ્રસંગ પણ પહેલવહેલો નાકરમાં જોવા મળે છે ને ઉપાને જેઈને શિવ કામ-વ્યાકુળ થાય છે એવું નિરૂપણ પણ નાકર જ કરે છે. આ કૃતિના કેટલાક રચનાસંવત નોંધાયેલા છે, પણ એ આધારભૂત જણાતા નથી. ૨૭ કડવાંનાં 'અભિમન્યુ-આખ્યાન'માં પણ સુભદ્રાનું માનુ-હૃદય, કુંતાની રક્ષા અને કૃષ્ણના તદ્વિષયક પ્રત્યાઘાતો, ઉત્તરાનું આણું તથા સાસરવાસો, અર્જુનને કૃષ્ણનો ગીતાબોધ વગેરેનાં આલેખનો નાકરની વિશિષ્ટતા છે.

૨૨ કડવાં અને આશરે ૩૦૦ કડીનું 'કર્ણ-આખ્યાન' કર્ણના દાનેશ્વરીપણને કેન્દ્રમાં રાખીને થયેલી રચના છે, તો 'સગાળપુરી' નામની ૨ રચનાઓ (મુ.) અન્નદાન વિના દેવલોકમાં અન્ન મળતું નથી એનો અનુભવ કરનાર કર્ણ મનુષ્યજન્મ-માગી પૃથ્વી પર સગાળશા રૂપે આવતરે છે તેની કથા કહે છે. અહીં કસોટી કરનાર દેવ શિવ નથી એમાં તથા અન્ય રીતે નાકરની વૈષ્ણવતા સૂચવાય છે. ૭ કડવાં અને ૮૪/૧૧૨ કડીની 'સગાળપુરી'માં વેગભર્યું પ્રસંગનિરૂપણ છે, ત્યારે ૧૦ કડવાં ને ૧૬૪ કડીની 'સગાળપુરી' થોડા વધુ પ્રસંગો સમાવે છે ને વિસ્તારથી આલેખન કરે છે. ૩૧ કડવાંનું 'હરિશ્ચન્દ્રાખ્યાન'(૨. ઈ. ૧૫૧૬/સં. ૧૫૭૨,

ભાદરવા બુદ્ધાષ્ટમી; મુ.) નાકરની રચનાવર્ષનો નિર્દેશ ધરાવતી સૌથી પહેલી કૃતિ છે ને સરળ કથાકથનથી ચાલે છે.

૧૩ કડવાંનું 'ધૃવાખ્યાન'(મુ.) અને ૧૪ કડવાંનું 'શિવવિવાહ'(મુ.) સંપૂર્ણ મૂલાનુસારી નિરૂપણ, રચનાસંવતના એકસરખા ગરબડિયા ઉલ્લેખ, 'કડવાં'ને સ્થાને 'મીઠાં' શબ્દનો પ્રયોગ, બીજાં કયાંય જોવા નથી મળતો તેવો અનેક કડવાંઓમાં 'નાકર' નામછાપનો ઉપયોગ, હસ્તપ્રતનો અભાવ અને ભાષાભિવ્યક્તિની અવાચીનતા વગેરે કારણોથી નાકરની કૃતિઓ હોવાનો સંભવ જણાતો નથી.

નાકરની લઘુકૃતિઓમાં શિવરાત્રિનો મહિમા ગાતો 'વ્યાધ-મૃગલી-સંવાદ'(મુ.) પાર્વતી, ઈશ્વર, વ્યાધ અને મૃગીના સંવાદ રૂપે રચાયેલ છે. ૩૧ કડીનો 'સોગઠા'નો ગરબો' પણ ચોપાટ ખેલતા રાધાકૃષ્ણ વચ્ચેના સંવાદનો આશ્રય લે છે અને ઉન્કટ પ્રેમોમિનું રમણીય આલેખન કરે છે. 'ગરબો' શબ્દનો આ કદાચ પહેલો પ્રયોગ છે. મહાભારતના ઉદ્યોગપર્વ આધારિત અને પ્રસંગઉમેરણ થવા છતાં સંક્ષિપ્ત 'કૃષ્ણવિષ્ટિ' ઓવીના લયની ઈંદોરચનાથી ધ્યાન ખેંચે છે, તો ૧૦ પદોએ અધૂરી 'ભ્રમર-ગીતા' એના ભાવ-માધુર્યથી આકર્ષી રહે છે. ૫૦ પંક્તિની 'ભીલડીના દ્વાદશમાસ'(મુ.) તથા ૨૬ કડીની 'વિદુરની વિનતિ'(મુ.) એ કૃતિઓની હસ્તપ્રતો પ્રાપ્ય ન હોઈ એમાં નાકરના કર્તૃત્વ વિશે શંકા રહે છે.

કૃતિ : ૧. ઓખાહરણ (પ્રેમાન્દ, નાકર અને વિષ્ણુદાસનાં), સં. ગજેન્દ્રશંકર લા. પંડ્યા, ઈ. ૧૯૩૮ (+ સં.); ૨. પ્રાકામાળા : ૧૧(+ સં.); ૩. પ્રાકાવિનોદ : ૧; ૪. પ્રાકાસુધા : ૪; ૫. બુક-દોહન : ૬, ૭, ૮ (+ સં.); ૬. મહાભારત : ૨ (+ સં.), ૩(+ સં.), ૫; ૭. સગાળશા-આખ્યાન, સં. વ્રજરાય મુ. દેસાઈ, ઈ. ૧૯૩૪ (+ સં.); ૮. પ્રાકાગૈમાસિક, અં. ૨. ઈ. ૧૮૯૨; ૯. બુદ્ધિપ્રકાશ, મેથી ડિસેમ્બર, ૧૯૨૨-'નાકરકૃત ઓખાહરણ'; ૧૦. સાહિત્ય, ડિસે. ૧૯૨૩થી જુલાઈ ૧૯૨૪ 'નાકરકૃત મોરધ્વજાખ્યાન', સં. ભાનુસુખરામ નિ. મહેતા (+ સં.)

સંદર્ભ : ૧. કવિ નાકર એક અધ્યયન, ચિમનલાલ શિ. ત્રિવેદી ઈ. ૧૯૬૬; ૨. કવિચરિત : ૧-૨; ૩. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૪. ગૂહાયાદી; ૫. ડિકેટલોગબીજે; ૬. ડિકેટલોગભાવિ; ૭. ફૂંલ-નામાવલિ. [ચિ.ત્ર.]

નાકર(મુનિ)-૨ [ઈ. ૧૬૪૧ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. 'સૂત્રકૃતાંગસૂત્ર' પરના બાલાવબોધ (લિ. ઈ. ૧૬૪૧)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાપઅહેવાલ : ૨૦, પ્ર. જેઠાલાલ જી. ગાંધી, ઈ. ૧૯૫૯-પરિશિષ્ટ; ૨. હેજેન્સાસૂચિ : ૧. [કી.જે.]

નાકર-૩ [ ] : હરિજન બ્રાહ્મણ. પિતાનામ સાચર. જન્મ સિદ્ધપુર પાસે ડાલડીમાં. તેમના દાદા વીરાને રાધનપુરના નવાબના ત્રાસની સામે થતાં વતન છોડવું પડ્યું તેથી પછીથી વિરમગામ તાલુકાનાં કાંઝમાં અને પાછળથી છનિયારમાં નિવાસ. કવિ ત્રિકમસાહેબ (અ.વ. ઈ. ૧૮૦૨)ની પૂર્વે લગભગ ૫૦ વર્ષ પહેલાં થયેલા કહેવાય છે. એમની જન્મ, નામકરણ, સીમંત, લગ્ન, વાસ્તુ, હળ જોતરવું વગેરે અનેક પ્રસંગોની વિધિઓ

અને એનાં મુહૂર્તો વર્ણવતી અને જ્યોતિષના અન્ય વિષયો અંગેની 'આરજ' નામક ૭૯ લઘુ પદ્યરચનાઓ(મુ.) મળે છે.

કૃતિ : હરિજન લોકકવિઓ અને તેમનાં પદો, દલપત શ્રીમાળી, ઈ.૧૯૭૦. [કી.જે.]

નાકર-૪ [ ] : પોતાને 'લઘુ નાકર' તરીકે ઓળખાવે છે. 'કૃષ્ણ-ગીત' (લિ. સં.૧૮મી સદી અનુ.) અને ૫ કડીના 'ભવાનીનો છંદ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસ્તરવરૂપો; ૨. ફાહનામાવલિ : ૨; ૩. મુપુગૂલ સૂત્રી. [કી.જે.]

નાકો [ ] : તપગચ્છના જન સાધુ. હીર-વિજયસૂરિના શિષ્ય. ૧૯ કડીની 'પાંચ પાંડવ-સગ્રમ' (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : સજ્જાયમાલા (કા) : ૧ [કી.જે.]

નાગમતી અને નાગવાળાના લોકકથાના દુહા : સવિવાહાના રજપૂત કુંવર નાગવાળા અને ત્યાં આવી ચડેલી આહીરકન્યા (કોઈ કાઠીકન્યા પણ કહે છે)ની કરુણાન્ત પ્રેમકથાના ૪૫ જેટલા દુહા (મુ.) પ્રાપ્ત થાય છે. બજારમાંથી પસાર થયેલા નાગને જોતાં વેપારીની હાટ્ટે બેઠેલી નાગમતીનું ધી ઢોળાય છે તે વખતનો નાગમતીનો ઉદ્ગાર--"ધોળ્યાં જવ રે ઘી, આજુનાં ઉતારનાં, ધન્ય યારો ધન્ય દિ, નીરખ્યો યાળા નાગને"--એના છલકાતા સ્નેહ-ભાવને વ્યક્ત કરે છે, તો પરસીઓને કારણે પોતાના મુખ આડી ઢાલ ધરી દેતા નાગને એ "બાપી જેવે બજાર, પ્રીતમ! તમણી પાઘને, અમણી કી અભાગ! ધમળના, ઢાલું દિયો" એવી વિનવણી કરે છે, તેમાં નાગના ચારિત્ર્યની ઉદાત્તતા સાથે નાગમતીની હતાશાની વેદનાને અસરકારક અભિવ્યક્તિ મળી છે. પોતે આપેલા વાયદામાં નાગમતી મોડી પડતાં એને નાગને આત્મહત્યા વહોરીને મૃત્યુ પામેલો જેવો પડે છે એ વખતે 'નાગ' નામનો લાભ લઈને પોતાને વાદમુ કલ્પી પોતાના પ્રેમની મોરલીથી અને જગાડવાનો એ પ્રયાસ કરે છે તે ઉદ્ગારો પણ કલ્પનારસિક ને સર્મભર્યા છે--નવકુળનો નાગ તો સંગીત સાંભળીને ફેણ માંડે જ. હલકો જળસાગ નારી જા! ધનિષ્ઠ સ્નેહસંબંધની આઠે પહોર અડકી સહતાં પાણા અને પાળના સંગ્રંધ સાથેની સરખામણી તળપદા જીવનમાંથી આવતી ને સેચક છે.

કૃતિ:૧. કાઠિયાવાડી સાહિત્ય : ૨. સંકલ્પાનજી ધર્મસિંહ, ઈ.૧૯૨૩;

૨. સોરઠી ગીતકથાઓ, સં. ઝવેરચંદ મેઘાણી, * ઈ. ૧૯૩૧, ઈ. ૧૯૭૯ (બીજી આ.). [જ.કો.]

નાગર : અમ નામે ૨ ગુજરાતી તથા ૨ હિંદી કૃષ્ણભક્તિનાં પદ (મુ.), ૧ શિખામણનું પદ/ગરબી (મુ.) તથા પદ મળે છે તે કયા નાગરનાં છે તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

કૃતિ : ૧. નકાસંગ્રહ; ૨. પ્રાકાસુધા : ૧; ૩. બૃકાદોહન : ૮.

સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકહકીકત; ૨. ડિક્ટેલોગલાલિ. [કી.જે.]

નાગર-૧ (ઈ.૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ) : વેડવના વતની. હિંદીભાષાની ઝાંટવાળી રવિદાસ/રવિસાહેબ (જ.ઈ.૧૭૨૭-અ.ઈ.૧૮૦૪)ની પ્રથક્તિ કરતી ૧૦ કડીની 'રવિદાસને પત્ર'(મુ.) એ કૃતિના કર્તા.

૨૧૮ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

કૃતિ : રવિભાણ સંપ્રદાયનો વાણી, પ્ર. મંદજરામ મોતી, સં. ૧૯૮૯. [કી.જે.]

નાગરદાસ [જ.ઈ.૧૬૩૬-ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : લેખ્ય કવિ. મહદમણિ શ્રી ગોકુલભાઈજીના પુત્ર. 'જ્ઞાનપ્રબોધ', 'વિરહરસ', 'ભજનાનંદ', ગોમતીબહેનકૃત 'કમનરસ'નાં છેલ્લાં ૬ માંગલ્યો (૨.ઈ.૧૬૯૫) તથા કેટલાંક ધોળ-પદના કર્તા. 'પંચમતરંગ'નાં માંગલ્યો પણ તેમણે રચ્યાં હોવાનું કહેવાય છે. 'યમુના સુવન વલ્લભદાસ' એવો નામોલ્લેખ જે કૃતિઓમાં મળે છે તે કૃતિઓ આ નાગરદાસની છે એમ માનવું એવી નોંધ પણ મળે છે.

સંદર્ભ : ૧. ગુસ્તરસ્વતો; ૨. ગોપ્રભકવિઓ; ૩. પુગુસાહિત્યકાસો. [કી.જે.]

'નાગનિજીતી-વિવાહ' : ૫ 'મીઠાં'નામક ૩૩વાંનું દયાસમરચિત આ નાનકડું આખ્યાનકાવ્ય (મુ.) ભાગવત દશમસ્કંધમાં આલેખાયેલ નાગનિજીતીના કૃષ્ણ સાથેના વિવાહપ્રસંગને વર્ણવે છે. નાગનિજીતીના પિતાએ એવો સંકલ્પ કર્યો હતો કે જે કોઈ રાજ સ્વયંવરમાં ૭ સાંઠને નાથલે તેને પોતે પોતાની પુત્રી પરણાવશે. શ્રીકૃષ્ણમાં આસક્ત નાગનિજીતી આથી નિરાશ થાય છે કેમ કે કોઈ પણ પરાક્રમી રાજ માટે ૭ સાંઠ નાથવા એ કંઈ મોટી વાત નથી. પરંતુ અંતે એ પરાક્રમ માત્ર કૃષ્ણ જ કરી શકે છે. બહુધા પ્રસંગના સીધા કથન રૂપે ચાલતા આ આખ્યાનની કથન-શૈલી પ્રૌઢિયુક્ત છે ને કૃષ્ણને સંબોધીને લખાયેલા પત્રમાં તથા અન્ય પ્રસંગ નાગનિજીતીના આશંકા, આર્જવ, ઉત્સુકતા આદિ ભાવોને મધુર-કોમલ બાનીમાં વાચા આપી છે. સ્વયંવરપ્રસંગને નિમિત્તે હાસ્યરસનિરૂપણની લેવાયેલી થોડીક તક ને તત્કાલીનતાનો સંદર્ભ એ પણ આ કૃતિનાં આસ્વાદ્ય તત્ત્વો છે. [સુ.દ.]

નાથ(સ્વામી) [ ] : ડાકોરના સાધુ તરીકે ઓળખાવાયેલા આ કવિ પાસેથી રાધાકૃષ્ણની રસિક પ્રેમગોષ્ઠિને આલેખતી ૭૧ કડીની 'પ્રેમચાતુરી'(મુ.) અને કૃષ્ણપ્રીતિનાં ત્રણથી ૪ કડીનાં ૨ પદો(મુ.) એ કૃતિઓ મળે છે. 'હિમચંદ્રચાર્ય જન જ્ઞાનમંદિર સ્થિત જન જ્ઞાનભંડારોનું સૂચિપત્ર : ૧' માં 'નાથ'ને નામે નોંધાયેલ ૧૫૦ કડીનો 'કૃષ્ણરાધિકાનો ગરબો' (લિ.ઈ. ૧૮૬૪) અને 'પ્રેમચાતુરી' એક જ કૃતિ છે કે નહીં તે સ્પષ્ટ થઈ શકતું નથી.

કૃતિ : બૃકાદોહન : ૬ (+ સં.).
સંદર્ભ : ૧. ગુહાયાદી; ૨. હજોજાસૂચિ : ૧. [ર.સો.]

નાથજી [ઈ.૧૬૪૮ કે ઈ.૧૭૨૮માં હયાત] : જ્ઞાતિએ નાગર. પિતાનું નામ મલ્લજી કે માલજી. 'ગુજરાતી હાથપ્રતોની સંકલિત યાદી' આ કવિને જામનગર પાસેના પડધરીના નાગર કહે છે અને અનુભવાનંદ અને આમને એક જ ગણે છે. 'કવિચરિત' આમને જુદા ગણે છે. 'વીનતી' (૨.ઈ.૧૬૪૮/૧૭૨૮)ના કર્તા. જુઓ અનુભવાનંદ.

સંદર્ભ : ૧ કવિચરિત : ૩; ૨. ગુહાયાદી. [ર.સો.]

નાકર-૪ : નાકર

નાથાજી [ઈ.૧૮મી સદી]: કડવાગચ્છના જૈન સાધુ. લાધાજી (ઈ.૧૭૦૦-૧૭૫૧ દરમ્યાન હયાત)ના શિષ્ય. થરાદના વતની. પિતા જૈમલ વોરા. માતા બાઈ વેજી. ૧૩ વર્ષની વયે તેઓ સંવરી થયેલા. તેમની પાસેથી અનુક્રમે ૭ કડી અને ૫ કડીની એમ ૨ 'શ્રીભાસ'(મુ.) એ કૃતિઓ મળી છે.

કૃતિ : કડુઆમતીગચ્છપટ્ટાવલી સંગ્રહ, સં. અંબાલાલ પ્રે. શાહ, ઈ.૧૯૭૯(+ સં.). [શ્ર.ત્રિ.]

નાથાજીશિષ્ય [ ] : જૈન સાધુ. ૧૬ કડીની 'નેમરાગુલની સગાય'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જૈસમાલા (શા.) : ૩; ૨. જૈસસંગ્રહ(જૈ.); ૩. સજગાય માલા : ૧(શા.). [કી.જો.]

નાથો [ ] : જ્ઞાતિએ ગઢવી. 'ગણભક્તમાળા' અને 'સારંગદેવ રાણાનું સામુદ્રિક' એ કૃતિઓના કર્તા.

સંદર્ભ : પાંગુહસ્તલેખો. [કી.જો.]

નાનાજી(શ્રધ્ધિ)-૧ [ઈ.૧૭ મી સદી પૂર્વાર્ધ] : લેંકાગચ્છના જૈન સાધુ. રૂપજીની પરંપરામાં રતનસીના શિષ્ય. ૪૯ કડીની 'વર્ધમાન સ્વામી/મહાવીરજિન-સ્તવન'(ર.ઈ.૧૬૧૩/સં. ૧૬૬૯, આસો સુદ ૨), ૨૪ કડીની 'પંચવરણી-સ્તવન' (ર.ઈ.૧૬૧૩/સં. ૧૬૬૯, આસો ૧૬ ૩૦) તથા ૩૧ કડીની 'નેમિ-સ્તવન' (ર.ઈ.૧૬૧૬/સં. ૧૬૭૨, આસો ૧૬ ૩૦) એ કૃતિઓના કર્તા

સંદર્ભ : ૧ જૈગુકવિઓ : ૩(૧); ૨. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [કી.જો.]

નાનાજી-૨ [ઈ.૧૭૧૦ સુધીમાં] : જૈન શ્રાવક. અવટકે પારેખ. ૩ કડીના 'મહાવીર-સ્તવન'(લિ.ઈ.૧૭૧૦)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી [કી.જો.]

નાનાજી-૩/નાનો [ ] : કચ્છના તેરા ગામના રહેવાસી. જ્ઞાતિએ સુથાર. સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના અનુયાયી હોવાનો સંભવ. કળિયુગના લક્ષણ સમા હોકો, બીડી, અક્ષીણ જેવાં વ્યસનોની ટીકા અને હરિના દાસની પ્રશંસા કરતા ૬ કુંડળિયા (મુ.) તથા હિંદીમાં ધર્મવિમુખના આચાર-વ્યવહાર વિશેની ૯ સાખી(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : છંદરનાવલિ, પ્ર. જગદીશ્વર છાપખાનું, સં. ૧૯૪૧. [શ્ર.ત્રિ.]

નાના : આ નામથી મળતા ૧૩ કડીના 'કૃષ્ણના દ્વાદશમાસ' (મુ.)ના કર્તા તરીકે કોઈ સંદર્ભ શામળભટ્ટના ગુરુ ન્હાના ભટ્ટ હોવાનો તર્ક કરે છે, જ્યારે અન્ય સંદર્ભ તે ઈ. ૧૮મી સદીના અમદાવાદના લેઉઆ કણ્બી હોવાનો તર્ક કરે છે.

'બૃહત કાવ્યદોહન : પ'માં મુદ્રિત પદો વિશે કોઈ સંદર્ભ તે ઉદાધર્મસંપ્રદાયના નાના પારેખનાં હોવાનો તર્ક કરે છે, જ્યારે અન્ય સંદર્ભ ઉપરોક્ત અમદાવાદના લેઉઆ કણ્બી હોવાનો તર્ક કરે છે.

આ ઉપરાંત, આ નામથી 'અંબાજીના સ્થાનકનું વર્ણન', ૨૨ કડીના ૨ ગરબા, ગણપતિ પાસે ગાવાનો ગરબો, ઘાજ, ક્ષગ અને

કૃષ્ણ કીર્તનનાં પદો (બધી. મુ.) તથા આઠ વાર, તિથિઓ અને મહિના-એ કૃતિઓ મળે છે, આ બધી કૃતિઓના કર્તા કયા નાના છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

કૃતિ : ૧. અંબીકાકાવ્ય તથા શક્તિકાવ્ય, પ્ર. સાકરલાલ બુલાખીદાસ, ઈ. ૧૯૨૩ (ત્રીજી આ.); ૨. કવિના જાગરણ, પ્ર. શા. નાથા-ભાઈ લલ્લુભાઈ, ઈ.૧૯૮૨; ૩. ઝંદોહન : ૩; ૪. નકાદોહન; ૫. બુકાદોહન : ૫; ૬. સમાલાંચક, જન્યુ.-માર્ચ, ૧૯૦૮ (+ સં.).

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. કવિચરિત; ૩. ગુજુકલકીકત; ૪. ગુસારસ્વતો; ૫. પ્રાકૃતિઆં; ૬. રામકબીર સંપ્રદાય, કાન્તિકુમાર સી. ભટ્ટ, ઈ.૧૯૮૨; ૭. ગૂલાપાદી; ૮. ડિક્ટેલોગબીજર; ૯. ડિક્ટેલોગભાવિ. [શ્ર.ત્રિ.]

નાનો-૧ [ઈ.૧૮૦૮ સુધીમાં] : અવટકે વલોરા. 'મસ્નકપૂજા' (લિ.ઈ.૧૮૦૮)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગૂલાપાદી; ૨. ફોહનામાવલિ. [શ્ર.ત્રિ.]

નાનાજી(સંત)/નાનો [ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તાપી નદીને કિનારે આવેલા સંદેરના વતની. પત્નીના દ્રુપભયા વર્તનથી સંસારત્યાગ કરેલો. કોઈ પ્રભાવી સદ્ગુરુના શિષ્ય થયેલા. તેમની પાસેથી ૧૭ કડીનો 'જ્ઞાનકકો'(મુ.) અને ભક્તિ-વૈરાગ્યબોધક, ત્રણથી ૭ કડીનાં ૫ પદો(મુ.) મળે છે.

કૃતિ : ક્ષત્રેમાસિક, ઓકટો-ડિસે. ૧૯૪૦. 'સંત નાનાજી અને તેમનું અપ્રસિદ્ધ સાહિત્ય', સં. માણેકલાલ શં. રાણા. [શ્ર.ત્રિ.]

નાનાદાસ [ઈ.૧૮મી સદી] : ઉદાધર્મસંપ્રદાયના ભક્તકવિ. જીવણજી મહારાજ (ઈ. ૧૫૯૩-અવ. ઈ. ૧૬૮૧)ના પૌત્ર દ્વારકાદાસના શિષ્ય. સંપ્રદાયમાં નાના પારેખ તરીકે જાણીતા હતા. જન્મ દરાપરા (તા. પાદરા)માં. જ્ઞાતિએ પાટીદાર.

જીવણજી મહારાજના સ્વધામગમનની તિથિએ સંપ્રદાયમાં વાંચવામાં આવતા 'સમાગમ'(મુ.)માં અંતની સાખીઓમાં આ કવિના નામનિર્દેશ છે તેથી એમનું કર્તૃત્વ હોવાનો અર્થ થાય. પરંતુ જીવણજી મહારાજના સ્વધામગમનના પ્રસંગનું વર્ણન કરતી આ કૃતિમાં થોડીક સાખી છે અને બાકી ગદ્ય છે, જે મોડા સમયનું હોય એવું પણ કદાચ લાગે. આ ઉપરાંત કવિએ 'માનસિક પૂજા' તથા પદ (કેટલાંક મુ.) રચ્યાં હોવાનું નોંધાયું છે. તેમનાં પદો ભક્તિનાં, ભક્તિમહિમાનાં, વૈરાગ્યબોધનાં અને ગોપીભાવનાં છે. તેમાં ગોપીભાવનાં પદોમાં ક્યારેક નિર્ગુણ બ્રહ્મવાદનો પ્રભાવ ઝિલાય છે. કેટલાંક પદો સહિયરને સંબોધીને રચાયેલાં છે.

કવિનાં કેટલાંક પદો હિન્દીમાં છે, તો કેટલાંકમાં હિન્દીની અસર છે. તે ઉપરાંત તેમણે હિન્દીમાં ૨૪૯ સાખીઓ રચી હોવાની માહિતી મળે છે.

કૃતિ : ૧. ઉદાધર્મ ભજનસાગર, પ્ર. દ્વારકાદાસ ક. પટેલ, ઈ.૧૯૨૬; ૨. ઉદાધર્મ પંચરતનમાલા, પ્ર. સ્વામી જગદીશચંદ્ર યદુનાથ, ઈ.૧૯૬૮ (ત્રીજી આ.).

સંદર્ભ : રામકબીર સંપ્રદાય, કાન્તિકુમાર સી. ભટ્ટ, ઈ.૧૯૮૨. [શ્ર.ત્રિ.]

નાથાજી : નાનાદાસ

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ ; ૨૧૯

નાનાબાઈ [ઈ. ૧૭૫૨માં લખાત] : શિવભક્ત. જ્ઞાતિએ વાલ્મિક કાવ્યસ્થ. અવટકે મળ્યુદાર. વતન નવસારી. શિવમહિમા વિષયક 'શિવરહસ્ય' અને શિવભક્તોની કથા રજૂ કરતા 'શિવભક્તો' (* મુ.) એ કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : * કાવ્યસ્થપત્રિકા, વ.૧, અં. ૪.

સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકલકીકત; ૨. પ્રાકૃતિઓ. [શ્ર.ત્રિ.]

નાનીબાઈ [ઈ. ૧૭૨૮માં લખાત] : કવયિત્રી. જ્ઞાતિએ અનાવિલ અથવા મોતાવા બ્રાહ્મણ. સુરત જિલ્લાના ઝોલપાડનાં વતની. તેમણે પ્રેમાનંદની 'વિવેક વાણજારો' પરથી 'વાણજારો' (૨.ઈ. ૧૭૨૮/સં. ૧૭૮૪, જ્ઞેક ૧૬ ૧૨, ગુરુવાર; મુ.) નામની કૃતિની રચના કરી છે. આ ઉપરાંત તેમનાં ૧૦ અને ૬ કડીનાં ૨ પદ (મુ.) પણ મળે છે.

કૃતિ : ૧. નકાદોહન; ૨. વસંત, માઘ ૧૯૬૭-નહાનીબાઈ અને વિવેક વાણજારો, છગનલાલ વિ. રાવળ.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. ગુસાઈતિગ્રાસ : ૨; ૩. ગુસામધ્ય; [ ] ૪. ગૂઢાયાદી; ૫. ડિકેટલોગબીજે. [ક્રી.જે.]

નાનો-૧ [સં. ૧૮મી સદી] : પુષ્ટિમાર્ગીય લેખજીવ કવિ.

સંદર્ભ : પુગુસાહિત્યકારો. [શ્ર.ત્રિ.]

નાનો-૨ : જુઓ નાનજી-૩.

નાબો [ ] : તેમના નામે 'પંદરતિથિ', ૫ અને ૭ કડીનાં ગુજરાતી તથા હિન્દીમાં ૨ પદ (મુ.) મળે છે.

કૃતિ : ૧. નકાસંગ્રહ; ૨. બૃહત સંતસમાજ ભજનાવળી. પ્ર. પુરુષોત્તમદાસ ગી. શાહ, ઈ. ૧૯૫૦, (છઠ્ઠી આ.); ૩. ભસાસિધુ.

સંદર્ભ : ડિકેટલોગબીજે. [ક્રી.જે.]

નામો [ ] : કેટલાંક ભજન(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. ભજનસાગર : ૧; ૨. સંતસમાજ ભજનાવળી, સં. કેશવલાલ મ. દૂધવાળા, ઈ. ૧૯૩૧. [ક્રી.જે.]

નારણ/નારણદાસ : 'નારણ'ને નામે છથી ૯ કડીનાં હરિભજનનાં કેટલાંક પદો(મુ.) અને દેહ રૂપી દેશમાં બિરાજ્યા રામની માનસ પૂજનું વર્ણન કરતું ૬ કડીનું ૧ પદ(મુ.) તથા 'નારણદાસ'ને નામે ૧૦ કડીનું કૃષ્ણકીર્તનનું પદ(મુ.), 'દાદુ દયાલની આરતી' વગેરે કેટલીક કૃતિઓ મળે છે. આ બધી કૃતિઓના કર્તા કયા નારણ કે નારણદાસ છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.

કૃતિ : ૧. પરમાર્થસાર, સં. શ્રી નરસિંહ શર્મા, ઈ. ૧૯૦૩; ૨. પ્રાકાસુધા : ૨; ૩. બૃકાદોહન : ૮.

સંદર્ભ : ૧. પ્રાકૃતિઓ; [ ] ૨. ગૂઢાયાદી; ૩. ફોહનામાવલિ. [ચ.શે.]

નારણ-૧/નારાયણ(દાસ) [ઈ. ૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : સંતરામ મહા-રાજના શિષ્ય. વાંકનેરના નિવાસી. યોગમાર્ગની પરિભ્રાષામાં આત્મ-જ્ઞાનને રજૂ કરતા ૭ કડીના પદ (મુ.)ના કર્તા.

૨૨૦ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

કૃતિ : પદસંગ્રહ, પ્ર. સંતરામ સમાધિસ્થાન, સં. ૨૦૩૩ (ચોથી આ.).

સંદર્ભ : ચરોતર સર્વસંગ્રહ : ૨, સં. પુરુષોત્તમ છ. શાહ, ચંદ્રકાન્ત ફ. શાહ, ઈ. ૧૯૫૪. [શ્ર.ત્રિ.]

નારણ-૨ [ઈ. ૧૯મી સદી મધ્યભાગ] : વેલાબાવા (ઈ. ૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ)ના શિષ્ય. અવટકે માંડળિયા. જ્ઞાતિએ કણબી. ૪ કડીના 'પ્રભાતિયા'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : સોરઠીસંતો, જયેચંદ મેઘાણી, ઈ. ૧૯૭૯ (પાંચમી આનું પાંચમું પુનર્મુદ્રણ). [શ્ર.ત્રિ.]

નારણ-૩ [ ] : ઉગમશિષ્ય. ૫ કડીની 'ગણપતિની સ્તુતિ'(મુ.) અને અધ્યાત્મવિષયક ૫ કડીના ભજન (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. આપણી લોકસંસ્કૃતિ, જ્યમલ્લ પરમાર, ઈ. ૧૯૫૭; ૨. દુર્લભ ભજન સંગ્રહ, પ્ર. ગોવિંદભાઈ રા. ધામેલિયા, ઈ. ૧૯૫૮; ૩. નવો હલકો, સં. પુષ્કર ચંદરવાકર, ઈ. ૧૯૫૬; ૪. ભજનસાગર : ૧. [ચ.શે.]

નારણ-૪/નારાયણ(ભક્ત) [ ] : મોતીશિષ્ય. ૪ કડીના ૧ ભજન(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. ભજનસાગર : ૧; ૨. ભસાસિધુ. [ચ.શે.]

નારણદાસ-૧ જુઓ નરવેદસાગર.

નારણદાસ-૨/નારણભાઈ [ ] : કુબેરના શિષ્ય. 'ગુરુમહિમા'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; ૨. ગુજૂકલકીકત; [ ] ૩. ગૂઢાયાદી. [ચ.શે.]

નારણસિંગ [ ] : છથી ૧૦ કડીનાં ૪ પદો (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : પરિચિત પદસંગ્રહ, પ્ર. સરનું સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય, સં. ૨૦૦૨(ત્રીજી આ.)

સંદર્ભ : ડિકેટલોગબીજે. [શ્ર.ત્રિ.]

નારણ(મુનિ) [ ] : ૧ ભજન(મુ.), પદો તથા 'ધૂન'ના કર્તા.

કૃતિ : સોસંવાણી. સંદર્ભ : ફોહનામાવલિ. [ક્રી.જે.]

નારાયણ : આ નામે નર્સાદભાભીના સંવાદ રૂપ કુલ ૧૧ કડીનાં ૨ પદ (મુ.), ત્રણથી ૬ કડીનાં ૨ પદ(મુ.), રાજસ્થાની ભાષાની અસરવાળું ૪ કડીનું ૧ પદ(મુ.), 'મહાદેવજીનો ગરબો' અને અન્ય કેટલાંક પદો એ જાનેતર કૃતિઓ મળે છે.

'પુરુષને શિખામણ-સઝાય' નારાયણ મુનિને નામે તથા ૩૨ કડીનો 'જેત્રપાલ-છંદ' નારાયણને નામે મળે છે. પણ તેના કર્તા

નાનાબાઈ નારાયણ

કયા નારાયણ છે તે વિશે સ્પષ્ટ કહી શકાય તેમ નથી. “મોહન-મુનિ નારાયણ ભાવ સું રે જિનગુણ ગાવી સાર રે” એવી અંતિમ પંક્તિને કારણે કર્તાનામની અસ્પષ્ટતા ઊભી કરતા ને ભૂલથી નાનજી સાધુને નામે મુકાયેલા ૫ કડીના ‘ઋષભજિન-સ્તવન’ના કર્તા પણ કોઈ નારાયણ જણાય છે.

કૃતિ : ૧. પ્રાકાસુધા : ૨; ૨. બૃહાદોલન : ૮; ૩. ભજનસાગર ૧; ૪. ભસાસિધુ.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; ૨. ગૂઢાયાદી; ૩. ડિક્ટેલોગ ભાવિ; ૪. લીંડસૂચી; ૫. લેન્ડેશાસૂચિ : ૧. [વ.શે.,કી.જે.]

નારાયણ-૧ [ઈ.૧૫૯૧ સુધીમાં] : ‘મુક્તિ-મંજરી’ (વે.ઈ.૧૫૯૧) તથા ‘મક્તિમંજરી’ના પદ્યાનુવાદ આપનાર સંસ્કૃતજ કવિ. ‘મુક્તિમંજરી’ યોગશાસ્ત્રવિષયક સંસ્કૃત ગ્રંથનો ૬ અધ્યાયોમાં ચોપાઈઅંધમાં કરેલો પદ્યાનુવાદ છે.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. ગૂઢાયાદી; ૪. ડિક્ટેલોગબીજે; ૫. ફોલનામાવલિ. [વ.શે.]

નારાયણ(મુનિ)-૨ [ઈ.૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : જૈન સાધુ. રત્નસિદ્ધ-સૂરિની પરંપરામાં સમસ્તંદના શિષ્ય. ૩૧૫ કડીની ‘નલદમયંતી-રાસ’ (૨.ઈ.૧૬૨૬/સં.૧૬૮૨, પોપ સુદ ૧૧, ગુરુવાર), ૨૧ ઢાળ અને ૧૩૫ કડીની ‘અયમુત્તાકુમાર-રાસ’ (૨.ઈ.૧૬૨૭/સં. ૧૬૮૩, પોપ વદ - , બુધવાર), ‘અંતરંગ-રાસ’ (૨.ઈ. ૧૬૨૭), ૨૧ ઢાળનો ‘કંડરિકપુંડરિક-રાસ’ (૨.ઈ.૧૬૨૭), ૨ ખંડ અને ૯૭ ઢાળનો ‘શ્રેણિક-રાસ’, ૩૮ કડીની ‘અદારનાત્રાં-સત્રાય’ તથા ગીત, ભાસ, સત્રાય વગેરે પ્રકારની લઘુકૃતિઓના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈગુકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૨. મુખ્યુહસૂચી; ૩. લીંડસૂચી. [કી.જે.]

નારાયણ(મુનિ)-૩ [ઈ.૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : જૈન સાધુ. ૩૩ કડીના ‘ચંદ્રપ્રભજિન-સ્તવન’ (૨.ઈ.૧૬૨૬), ૧૫ કડીના ‘સુવિધિ-જિન-સ્તવન’ (૨.ઈ.૧૬૨૬), ૩૭ કડીના ‘શાંતિનાથજિન-સ્તવન’ (૨.ઈ.૧૬૨૭), ૨૨ કડીના ‘શીતલજિન-સ્તવન’ (૨.ઈ.૧૬૨૭), ‘સુમતિજિન-સ્તવન’ (૨.ઈ.૧૬૨૭), ‘વાસુપૂજ્ય જિન-સ્તવન’ (૨.ઈ.૧૬૨૮), ૨૫ કડીનું ‘વિમલનાથજિન-સ્તવન’ (૨.ઈ.૧૬૨૮) ૧૫ કડીનું ‘મહાવીરજિન-સ્તવન’ (૨.ઈ.૧૬૩૦), ૨૧ કડીનું ‘અભિ-નંદનજિન-સ્તવન’ (૨.ઈ.૧૬૩૧), ૧૯ કડીનું ‘સંભવજિન-સ્તવન’ (૨.ઈ.૧૬૩૨) તથા ૧૭ કડીના ‘નેમિનાથ જિન-સ્તવન’ વગેરે સ્તવનોના કર્તા. આ નારાયણમુનિને પાર્શ્વચંદ્રગચ્છના જૈન સાધુ તરીકે ઓળખાવવામાં આવ્યા છે. પરંતુ એ હકીકત શંકાસ્પદ જણાય છે. કદાચ એ કૃતિઓ નારાયણમુનિ-૨ની હોવાની સંભાવના છે.

સંદર્ભ : લેન્ડેશાસૂચિ : ૧. [કી.જે.]

નારાયણ-૪ [ઈ.૧૬૨૮માં લખાત] : લોકગચ્છના જૈન સાધુ. રૂપ-ઋષિની પરંપરામાં જીવરાજના શિષ્ય. ૪ ખંડના ‘શ્રેણિક-રાસ’ (૨.ઈ. ૧૬૨૮/સં. ૧૬૮૪, આસો વદ ૭, ગુરુવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગુકવિઓ : ૩(૧). [કી.જે.]

નારાયણ-૧ : ‘નારાયણ-ફાગુ’

નારાયણ(ભટ્ટ)-૫ : જુઓ રામભક્ત.

નારાયણ(મુનિ)-૬ [ઈ.૧૭૦૦માં લખાત] : જૈન સાધુ. ‘અંધકઋષિ-સત્રાય’ (૨.ઈ.૧૭૦૦)ના કર્તા.

સંદર્ભ : લીંડસૂચી. [કી.જે.]

નારાયણદાસ : આ નામે ‘પરિક્રમા’ નામક કૃતિ મળે છે. તેના કર્તા નારાયણદાસ-૧ છે કે કેમ તે નિશ્ચિત રીતે કહી શકાય એમ નથી.

સંદર્ભ : ડિક્ટેલોગબીજે. [શ.ત્રિ.]

નારાયણદાસ-૧ [૧૬૬૯-ઈ.૧૬૩૦ સુધી લખાત] : પુષ્ટિ-માર્ગીય વૈષ્ણવ સંપ્રદાયના ભક્તકવિ. પિતા મોહનભાઈ. પત્ની ગંગાબાઈ. પૂર્વજ રામજી શાહ. મૂળ પાટણના વનની. વેપાર માટે તેઓ ભરૂચ આવીને વસ્યા હતા. શરૂઆતમાં તેઓ કૃષ્ણભક્ત હતાં. પરંતુ ઈ. ૧૫૯૦માં જોકુલેશ પ્રભુ ગુજરાતના પ્રવાસે આવ્યા ત્યારે ૨૧ વર્ષના નારાયણદાસ તેમના પરિચયમાં આવ્યા. તે પછી તેમના પ્રભાવથી તેઓ શ્રીજીને સર્વસ્વ ગણવા લાગ્યા. તેઓ ઈ. ૧૬૨૮/૩૦ સુધી લખાત હોવાનું નોંધાયું છે. શિષ્ટ, મધુર અને સંસ્કૃતમય ભાષામાં નવ રસનો અનુભવ કરાવતી ૧૧ પદની ‘નવરસ’ (૨. ઈ. ૧૬૨૪; મુ.) એ શૃંગારરસની કૃતિમાં ભગવાનની વિહારસીલા કવિએ ગાઈ છે. કૃતિની મધુરતા વધારવા માટે કવિએ કરેલો શબ્દાલંકારો, અર્થાલંકારો અને સંસ્કૃત શબ્દાવલિનો વિનિયોગ ધ્યાનપાત્ર છે. વ્રજ અને ગુજરાતીમાં શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિનાં અનેક પદ અને ધોળ તેમણે આપ્યાં છે. તેમણે ૪ કડીનું ‘વિનંતીનું ધોળ’ રચ્યું છે પરંતુ તે નરસિંહને નામે પણ મળે છે. તેમણે કેટલાંક સુંદર પ્રભાતિયાં પણ રચ્યાં છે. આ ઉપરાંત તેમણે ‘કૃષ્ણવિવાહ’ની રચના કરી હોવાનો પણ ઉલ્લેખ મળે છે.

કૃતિ : ૧ (શ્રી)જોકુલેશજીનાં ધોળ તથા પદસંગ્રહ, પ્ર. લલ્લુભાઈ છ. દેસાઈ, ઈ. ૧૯૧૬; ૨. પ્રાકાશમાસિક, અંક ૨; ઈ. ૧૯૮૧ - ‘નવરસ’ (+ સં.).

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; ૨. ગુસામધ્ય; ૩. ગુસારસ્વતો; ૪. ગોપ્રભકવિઓ; ૫. પુગુસાહિત્યકારો; ૬. પ્રાકકૃતિઓ; ૭. અનુગ્રહ, ડિસે. ૧૯૫૭-મહદમણિ શ્રી મોહનભાઈ. [વ.શે.]

‘નારાયણ-ફાગુ’ : છેવટના ૩ સંસ્કૃત શ્લોકો સાથે ૬૭ કડીની આ રચના (વે. ઈ. ૧૪૪૧)માં આવતા “નતર્ષિ” (==ઋષિઓ જૈને નમે છે) શબ્દને કારણે એના કર્તા નતર્ષિ કે નયર્ષિ નામના જૈન મુનિ હોવાની ને “કીરતિ મેરુ સમાન” એ શબ્દોને કારણે કવિના ગુરુ કીર્તિમેરુ હોવાની સંભાવના કરવામાં આવેલી છે. તો જીજી બાબુથી કૃતિમાં જૈન તત્ત્વના અભાવને કારણે એને જૈનેતર કૃતિ પણ માનવામાં આવી છે. વસ્તુતઃ હસ્તપ્રતના લલિયા કીર્તિમેરુ, કૃતિની શબ્દાનુપ્રાસવાળી શૈલીનું કીર્તિમેરુની અન્ય રચનાઓ સાથે સામ્ય ને કૃષ્ણની રાણીઓનો ગોપીઓ તરીકે ઉલ્લેખ વગેરે કેટલીક હકીકતો કૃતિના કર્તા જૈન કવિ કીર્તિમેરુ હોવાની સંભાવનાનું સમર્થન કરે એવી છે.

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૨૨૧

ફાગ, અઢૈયા, સરક અને આંદોલાના બંધથી રચાયેલી આ કૃતિમાં 'આંદોલા' એ શીર્ષકથી ચારણી છંદનું સ્મરણ કરાવતી ગીતરચના ગૂંથાયેલી છે એ ખાસ નોંધપાત્ર છે. કવિ પ્રથમ 'ય' વર્ગના આગર સમા (એટલે પુષ્પ, પચિની, ફળ, ફૂલ, બળદ, ભક્ત, મણિ આદિથી યુક્ત) સોરઠદેશનું ને પછી દ્વારિકાનું વર્ણન કરે છે. તે પછી કૃષ્ણનાં પરાક્રમ ને વેલવનું યશોગાન ગાય છે ને તે પછી કૃષ્ણનાં એની રાણીઓ સાથેના વસંત-વન-વિહાર, સસ-લીલા ને શુંગારલીલાનું આલેખન કરે છે. 'વસંતવિલાસ'નો પ્રભાવ દર્શાવતી કલ્પનાઓ ને ઉક્તિઓ તથા આંતરયમક ને પ્રાસાનુપ્રાસ વાળી મધુર કાવ્યશૈલી ધરાવતા આ કાવ્યને શુંગાર સંયમપૂર્ણ ને પ્રોઠ છે તેમ જ એમાં થોડા ભાવાવિષ્ટ ઉદ્દગારો પણ જડે છે - સૂર્યના ઊગ્યા પછીયે અંધારું રહે તો કોને દોષ દેવો? તારી પ્રીત પછીયે આશા પૂરી ન થાય તો શું દુઃખ ધરવું? [જ.કો.]

'નારીનિરાસ-ફાગ' તપગચ્છીય સાધુ રત્નમંડનગણિકૃત ૫૩ કડીનું ફાગુકાવ્ય(મુ.). 'વસંતવિલાસ'ની રચનારીતિનું અનુકરણ કરતી આ કૃતિ કથયિતવ્ય પરત્વે 'વસંતવિલાસ'ની પ્રતિકૃતિ જેવી છે. 'વસંતવિલાસ'માં શુંગારસનું મનોહર નિરૂપણ થયું છે, જ્યારે અહીં નારીનાં લલિત અંગો પ્રત્યેના કામભાવનું નિરસન થાય એ રીતે કવિએ નિરૂપણ કર્યું છે. આ કૃતિમાં 'વસંત વિલાસ'ની માફક પ્રાચીન ગુજરાતીની પ્રત્યેક કડીની સાથે તેનો સમાનાર્થી સંસ્કૃત શ્લોક છે, પરંતુ અહીં કવિએ એ શ્લોકો બીજે કથાયથી સંકલિત ન કરતાં જાતે બિબ-પ્રતિબિબ ભાવે રચ્યા છે. અલબત્ત સંસ્કૃત શ્લોકોની ભાષા સર્વત્ર શુદ્ધ નથી. [ર.ર.દ.].

નાલક : જુઓ નરપતિ-૨.

નિત્યલાભ(લાયક) [ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : અંચલગચ્છની લાભ શાખાના જૈન સાધુ. વિદ્યાસાગરની પરંપરામાં સહજસુંદરના શિષ્ય. વિવિધ દેશીઓ અને દુહામાં ગુરુગુણ રૂપે લખાયેલો ૧૦ ઢાળનો 'વિદ્યાસાગરસૂરિ-રાસ' (ર.ઈ. ૧૭૪૨/સં. ૧૭૮૮, પોષ-૧૦, સોમવાર; મુ.), ચંદનભાલાના જાણીતા કથાનકને સંક્ષેપમાં આલેખતો ૩ ઢાળનો 'ચંદનભાલા-રાસ/સગ્રા' (ર.ઈ. ૧૭૨૬/સં. ૧૭૮૨, અસાડ વદ ૬, રવિવાર; મુ.), ૪ ગેય ઢાળોમાં રચાયેલ 'મહાવીર પંચ કથાસુકનું ચોટાળિયું' (ર.ઈ. ૧૭૨૫; મુ.), ૭ કડીનું 'શીતલનાથજિન-સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૭૨૫/સં. ૧૭૮૧, ભાદરવો-મુ.), ૨૪ ઢાળની 'સદેવંત સાવળિગાની ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૭૨૬/સં. ૧૭૮૨, મહા/વૈશાખ સુદ ૭, બુધવાર), 'જિનસ્તવન-ચોવીસી' (ર.ઈ. ૧૭૧૩; મુ.), 'વાસુપૂજ્ય-સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૭૨૦), 'પાર્શ્વ-જિન-સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૭૩૮/સં. ૧૭૮૪, ભાદરવા), ૨૭ કડીની 'નેમિનાથ-બારમાસા', ૪૭ કડીનું 'જિનવર-સ્તવન', ૧૪ કડીની 'આત્મ-પ્રતિબોધ-સગ્રા' (મુ.), પાંચથી ૧૧ કડીનાં 'ગોડીપાર્શ્વનાથનાં-સ્તવનો (મુ.), ૧૩ કડીની 'ચેતનની સગ્રા' (મુ.), ૬ કડીનું 'પ્રભા-તિયું' (મુ.), 'મૂર્ખની સગ્રા' (મુ.) વગેરે કૃતિઓ એમની પાસેથી મળી છે. કવિનાં કેટલાંક સ્તવનો-સગ્રાઓમાં કચ્છી બોલીની અસર છે. કવિની શૈલીની પ્રાસાદિકતા અને ગેય ઢાળોનો વિશેષ વિનયોગ ધ્યાનપાત્ર છે.

કૃતિ : ૧. એરાસંગ્રહ : ૩; ૨. શ્રી ગોડીપાર્શ્વનાથ સાર્થ શતાબ્દી સ્મારક ગ્રંથ, સં. ધીરજલાલ ટો. શાહ, ઈ. ૧૯૬૨; ૩. જૈકાપ્રકાશ : ૧; ૪. જૈગુસારનો : ૧; ૫. જૈપ્રપુસ્તક : ૧; ૬. જૈપ્રાસ્તસંગ્રહ; ૭. જૈસંગ્રહ; ૮. જૈસસંગ્રહ(ન.); ૯. પ્રાસ્તસંગ્રહ; ૧૦. રત્નસાર : ૨, પ્ર. હીરજી હંસરાજ, સં. ૧૯૨૩; ૧૧. સસંપમાહાત્મ્ય. સંદર્ભ : ૧. અંચલગચ્છ દિગ્વૃદ્ધર્શન, પ્ર. પાર્શ્વ, ઈ. ૧૯૬૮; ૨. ગુસાઈતિલાસ : ૨; ૩. ગુસારસ્વતો; ૪. પાંગુલસ્તલેખો; ૫. જૈગૂકવિઓ : ૨; ૬. ડિકેટલોગબીજે; ૭. મુપુગુલસૂચી; ૮. લીંહસૂચી; ૯. લેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [ર.સો.]

નિત્યવિજય(ગણિ) : આ નામે ૧૩ કડીની 'ગુરુ-ધમાલ', ૯ કડીનું 'નેમિજિન-સ્તવન', 'મૂર્ખની સગ્રા', 'વિજયદેવસૂરિનિર્વાણ' અને ૪૦/૭૫ ગ્રંથાગ્રની 'નંદમણિઆર-સગ્રા' (અપૂર્ણ)-એ કૃતિઓ મળે છે. આ કૃતિઓના કર્તા કયા નિત્યવિજય છે તે નિશ્ચિત કહી શકાય તેમ નથી.

સંદર્ભ : ૧. દેસુસસમાળા; ૨. પ્રાકાશપરંપરા; ૩. આલિસ્ટ-ઓઈ : ૨; ૪. લીંહસૂચી; ૫. લેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧ [શ.ત્રિ.]

નિત્યવિજય(ગણિ)-૧ [ઈ. ૧૬૭૧માં લખાત] : જૈન સાધુ. ૧૪૯ કડીના 'ગુણમંજરી-વરદત્તકુમાર-રાસ/જ્ઞાનપંચમીમાહાત્મ્ય' (ર.ઈ. ૧૬૭૧)ના કર્તા. આ કૃતિ નિત્યવિજય-૨ની હોવાની સંભાવના છે. સંદર્ભ : લેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [શ.ત્રિ.]

નિત્યવિજય-૨ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયસેનસૂરિની પરંપરામાં લાવણ્યવિજયના શિષ્ય. ૧૨ સગ્રાઓમાં રચાયેલી 'એકાદશાંગ-સ્થિરિકરણ-સગ્રા' (ર.ઈ. ૧૬૭૮) અને ૩૭ કડીની 'શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ-છંદ' (ર.ઈ. ૧૬૮૮ કે ૧૬૯૮/સં. ૧૭૪૫ કે ૧૭૫૫ શ્રાવણ વદ ૧૩; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. મણિભદ્રાદિકોના છંદોનો પુસ્તક : ૧, પ્ર. નિર્ણયસાગર પ્રેસ, સં. ૧૯૪૦; ૨. સસન્મિત્ર(જ.). સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૨; ૨. લીંહસૂચી. [શ.ત્રિ.]

નિત્યસાગર [ ] : જૈન સાધુ. ૭ કડીના 'શીતલજિન-સ્તવન'ના કર્તા. સંદર્ભ : લીંહસૂચી. (શ.ત્રિ.)

નિત્યસૌભાગ્ય [ઈ. ૧૬૭૫માં લખાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વૃદ્ધિસૌભાગ્યના શિષ્ય. ૧૬ ઢાલ અને ૪૦૦ કડીની 'નંદબત્રીસી' (ર.ઈ. ૧૬૭૫/સં. ૧૭૩૧ મહા સુદ-) અને ૨૫ ઢાલની 'પંચા-ખ્યાન-ચોપાઈ/કમરિખાભાવિની ચરિત્ર' (ર.ઈ. ૧૬૭૫/સં. ૧૭૩૧, આસો સુદ ૧૩)ના કર્તા. સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈસાઈતિલાસ; ૩. જૈગૂ કવિઓ : ૨. [શ.ત્રિ.]

નિત્યાનંદ(સ્વામી) [જ.ઈ. ૧૭૮૩/સં. ૧૮૪૮, ચૈત્ર સુદ ૯-અવ. ઈ. ૧૮૫૨/સં. ૧૯૦૮, માગશર સુદ ૧૧] : સ્વામિનારાયણ સંપ્ર-દાયના સાધુ. બુંદેલખંડના લખતો જિલ્લાના હતિયા ગામે જન્મ. યજુર્વેદી ગૌડ બ્રાહ્મણ. પિતા વિષ્ણુ શર્મા. માતા વિરજદેવી. મૂળ

નામ દિનમણિ થર્મા દીક્ષા જોષપુરમાં. દીક્ષાનામ નિત્યાનંદ. યજ્ઞોપવીત બાદ ૮ જ વર્ષની વયે વિદ્યાભ્યાસ માટે કાશીગમન. ગર્ભશ્રીમંત છતાં શાસ્ત્રવતસુખ અર્થે ગુહત્યાગ કર્યો. વારાણસીમાં વેદ-વેદાંગ-દર્શનનો અભ્યાસ. તીર્થાટન કરતાં કરતાં ઊંઝામાં સહજાનંદ સાથે મેળાપ. સહજાનંદની આજ્ઞાથી અમદાવાદમાં નરભેરામ શાસ્ત્રી પાસે વિશેષ અભ્યાસ. વિદ્વાનને કારણે 'વિદ્યાવારિધિ' કહેવાયા અને શાસ્ત્રાર્થ પારંગત હોવાથી 'વ્યાસ'ની પદવી અપાયેલી. તેઓ મોટે ભાગે અમદાવાદના દરિયાખાન ધુમ્મટમાં રહી શિષ્યોને ભણાવતા અને ઉપદેશ આપતા. તેઓ વિશાળ શિષ્યવૃંદ ધરાવતા હતા. સહજાનંદસ્વામીના 'વચનામૃતો'ને એમના મુખેથી ઉતારનાર ૪ સાધુમાંના તેઓ એક હતા. સહજાનંદની પ્રસાદી રૂપ વસ્તુઓનો સંગ્રહ કરવામાં તેમનો ફાળો મોટો છે. અવસાન વડતાવમાં.

'અવતાર-ચરિત્ર' તથા 'લેકુંદદર્શન' તેમના મૌલિક ગ્રંથો છે. તેમણે અનેક ગ્રંથોના ગુજરાતીમાં અનુવાદ-રૂપાંતર કર્યાં છે, જેમાં 'દશમસ્કંધ' (પૂર્વાધિ), 'વિદૂરનીતિ', 'ભગવદ્ગીતા', 'કપિલ-ગીતા', 'એકાદશસ્કંધ'ના 'ગુણવિભાગ', શતાનંદના 'સન્સંગીજીવન'માં આવતી 'નિષ્કામશુદ્ધિ'નો સમાવેશ થાય છે. તેમણે 'પંચમસ્કંધ' અને 'શિક્ષાપત્રો'નો ટીકાસહિત અનુવાદ કર્યો છે.

'હરિદિગ્વિજય', 'હરિકવચ', હનુમાનજીની સ્તુતિ સ્વરૂપ 'હનુ-મન્કવચ', શાંડિલ્યસૂત્રનું ભાષ્ય, 'રુચિરાષ્ટક' વગેરે તેમની સંસ્કૃત કૃતિઓ છે.

સંદર્ભ : ૧. વિદ્યાવારિધિશ્રી નિત્યાનંદસ્વામી, નારાયણભક્ત, ઈ. ૧૯૬૩; ૨. સંપ્રદાયના બૃહસ્પતિ શ્રી નિત્યાનંદસ્વામી, ગોસ્વમીનદાસ જી. સોરઠિયા, સં. ૨૦૨૯; ૩. સ્વામિનારાયણ-સંપ્રદાયનો સચિત્ર ઇતિહાસ, સં. શાસ્ત્રી સ્વયંપ્રકાશદાસજી, સં. ૨૦૩૦ (બીજી આ.), ૪. સ્વામિનારાયણીય સંસ્કૃત સાહિત્ય, ભાઈ-શંકર પુસ્તકાલય, ઈ. ૧૯૭૯ [શ.ત્રિ.]

નિધિકુશલ [ઈ.૧૬૭૧માં હયાત] : જૈન સાધુ. 'પ્રત્યેક બુદ્ધનો રાસ' (૨.ઈ.૧૬૭૧/સં. ૧૭૨૭, અસાડ સુદ ૨)ના કર્તા.

સંદર્ભ : દેસુરાસમાળા. [કી.જે.]

નિમાનંદ [ ] : કૃષ્ણસ્તુતિનાં ચર્ચકો છંદમાં રચાયેલાં ૨ પદ (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. કાદોહન : ૧; ૨. બુકાદોહન : ૫.

સંદર્ભ : ૧. પ્રાકૃતિઓ; ૨. ગૂણયાદી. [કી.જે.]

નિરંજનરામ [ ] : 'સાહેલી-સંવાદ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ગૂણયાદી. [કી.જે.]

નિરાંત [ઈ.૧૮મી સદી વૈત્તરથી-અ.વ.ઈ.૧૮૫૨/સં.૧૯૦૮ અધિક ભાદરવા સુદ ૮, મંગળવાર] : જ્ઞાનમાર્ગી સંતકવિ. દેશાણુ (જ. ભરૂચ)ના વતની. જ્ઞાતિએ ગોહેલ રજપૂત. કોઈ પાટીદાર પણ કહે છે. પિતા ઉમેદસિંહ. માતા હેતાબા. જન્મ ૧૭૪૭માં મનાથ છે, પણ એને માટે કોઈ આધાર જણાતો નથી. બાલ્યકાળથી ભક્તિના સંસ્કારો ધરાવતા નિરાંત આરંભકાળમાં રણછોડભક્ત

હતા અને દર પૂનમ હાથમાં તુલસી લઈ ડાકોર જતાં એમ કહેવાય છે ને એમનાં ૨ પદોમાં વલ્લભકુળનો નિર્દેશ હોવાથી તે એક વખતે વૈષ્ણવધર્મી હશે એમ પણ મનાયું છે, પરંતુ રણછોડ-ભક્તિનાં એમનાં કોઈ પદો પ્રાપ્ત નથી તે ઉપરાંત શુદ્ધ વૈષ્ણવ ભક્તિમાર્ગ પણ એમની કૃતિઓમાં ખાસ નજરે પડતો નથી. ડાકોર જતાં નિરાંતને ભક્તિના આ ક્રિયાકાંડોની નિરર્થકતા સમજાવનાર કોઈ મિયાંસાહેબ/અમનસાહેબ નામે મુસ્લિમ હતા એમ કહેવાય છે, પરંતુ સંપ્રદાયની માન્યતા અનુસાર એમણે પ્રથમ ઉપદેશ કણજના સમાનંદી સાધુ ગોકળદાસ પાસેથી લીધો હતો અને પછીથી સચ્ચિદાનંદ પરિવ્રાજક દંડીસ્વામીએ એમને સગુણ-ભક્તિમાંથી નિર્ગુણ તરફ વાળ્યા.

ભજનકીર્તન દ્વારા ઉપદેશ આપતાં નિરાંત મહારાજને ભિન્ન ભિન્ન ક્રોમોમાંથી અનુયાયીવૃંદ મળ્યું હતું. મંદિરો ઊભાં કરવાની ને સંપ્રદાય સ્થાપવાની એમણે અનિચ્છા બતાવી પરંતુ એમના પ્રમુખ ૧૬ શિષ્યોને જ્ઞાનગાદી સ્થાપી ઉપદેશ આપવાની અનુજ્ઞા આપી. ઊંચ-નીચ, નાતજાત વગેરેના ભેદ વગર આજે આ સંપ્રદાય ઉત્તર ગુજરાતના માલેસણથી છેક દક્ષિણમાં મહાડ (મહારાષ્ટ્ર) સુધી પ્રચલિત છે. નિરાંતનું અવસાન ઈ. ૧૮૫૨ (સં. ૧૯૦૮, ભાદરવા સુદ ૮)માં થયું હોવાનું સંપ્રદાયમાં મોંઘામું છે પણ એનો આધાર સ્પષ્ટ નથી. ઈ.૧૮૪૩ પછી થોડાં વરસોમાં એ અવસાન પામ્યા હોવાનું જણાય છે.

નામની ઉપાસનાનો અંત નિવૃત્તિમાર્ગનો ઉપદેશ કરનાર નિરાંતની મુખ્ય દાર્શનિક ભૂમિકા અદ્ભૂત વેદાંતની છે પણ એમાં યોગ અને ભક્તિનાં તત્ત્વો મિશ્ર થયેલાં છે. એમનું કાવ્યસર્જન(મુ.) મોટે ભાગે પદ રૂપે છે. ધોળ, કાફી, જૂલણા આદિ નામલેદો ધરાવતાં ને ગુજરાતી ઉપરાંત હિંદીમાં પણ મળતાં ૨૦૦ ઉપરાંત પદો અદ્ભૂતબોધ, નામમહિમા, ગુરુમહિમા ઉપરાંત ભક્તિનું પણ નિરૂપણ કરે છે અને એની સરળ અર્થવાહિતાથી લોકગમ્ય બને છે. કદાચ વર્ણનાત્મક રીતિને કારણે 'કથા'ને નામે ઓળખાયેલાં ૨૯ પદોનો સમુચ્ચય મળે છે, જેમાં ધનવિરાગ, સ્ત્રીવિરાગ, ગુરુ-શ્રાદ્ધ, માયાત્યાગ, પદ્મરિપુ, ચિત્તશુદ્ધિ, બ્રહ્મદર્શન, પુરુષપ્રકૃતિ, દેહોત્પત્તિ, દેહાવસાન આદિ વિષયોની સમજ શિષ્યને આપવામાં આવેલી છે. વેદાંતવિષયક જિજ્ઞાસા પ્રગટ કરતા ૩ પત્રો-હરિદાસ(હરિભક્ત)ને (૨.ઈ.૧૮૦૦/સં.૧૮૫૬, આસો સુદ ૧૫ શુક્રવાર), રવિરામ (રવિસાહેબ)ને (૨.ઈ.૧૮૦૦/સં. ૧૮૫૬, આસો વદ ૧, શનિવાર) તથા મંછારામ (જે પછીથી એમના શિષ્ય બનેલા)ને (૨.ઈ. ૧૮૦૧/સં.૧૮૫૭ પોષ વદ ૧૨, સોમવાર) સંબોધાયેલા-પણ પદો જ ગણાય.

નિરાંતનાં ૨ તિથિકાવ્યો ને 'સાતવાર' જ્ઞાનમૂલક છે ને 'સાતવાર'માં વારનાં નામ શ્લેષથી ગૂંથાયું છે. વિરહભાવને વર્ણવતા 'ભારમાસ' પણ અંતે જ્ઞાનમાં જ પરિણમે છે. આ ઉપરાંત સર્વેયા તથા હિંદીમાં કુંડળિયા, સાખી, કવિત, રેખતા આદિ પ્રકારની લઘુ રચનાઓ આ કવિએ કરી છે.

કવિની બે દીર્ઘ કૃતિઓ મળે છે. 'યોગસાંખ્યદર્શનનો સલોકો' ૧૦૦-૧૦૦ કડીમાં યોગદર્શન અને સાંખ્યદર્શનની શાસ્ત્રીય સમજૂતી આપે છે. અને 'અવતારખંડન' ૧૦-૧૦ કડીના ૧૦ ખંડમાં

નિધિકુશલ : નિરાંત

ગુજરાતી સાહિત્યકોષ : ૨૨૩

વરાહ, મત્સ્ય, કચ્છ, મોહિનીરૂપ, નૃસિંહ, બલરામ, કૃષ્ણ, રામ, પરશુરામ, વામન એ અવતારોની સમીક્ષા-વિક્રિસ્ટા કરી એનો મર્મ પ્રગટ કરે છે, જેમકે વરાહાવતાર વિશે કવિ કહે છે કે સર્વમાં ઈશ્વર છે એ વાત સાચી છે, પણ એથી કંઈ ભૂંડને પૂજ્ય નહીં.

કૃતિ : ૧. નિસંતકાવ્ય. સં. ગોપાળરામ ગુરુ દેવશંકર થર્મા, ઈ.૧૯૫૯ (+સં.); ૨. જ્ઞાનોદય પદસંગ્રહ, ભગત કેવળરામ કલુરામ,-; ૩. પ્રાક્રમાળા : ૧૦ (+સં.) : ૪. પ્રાક્રસુધા : ૨; ૫. બુકાદોહન : ૫.

સંદર્ભ : ૧. આગુસંતો; ૨. અસંપરંપરા; ૩. કવિચરિત : ૩; ૪. ગુમાસ્તંભો; ૫. ગુસાઈતિલાસ : ૨; ૬. ગુસામધ્ય; ૭. ગુસા-સ્સ્વતો; ૮. ગુહાયાદી; ૯. ડિકેટલોગભાવિ. [દિ.દ.]

નિરૂપમસાગર [ ] : જૈન સાધુ. ૩૬ કડીના 'ગોડિપાર્શ્વજિન-સ્તવન'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : શ્રી ગોડિપાર્શ્વનાથ સાર્ધશતાબ્દી સ્મારક ગ્રંથ, સં. ધીરજલાલ ટો. શાહ, ઈ.૧૯૬૨. [કી.જે.]

નિષ્કુળાનંદ [જ.ઈ. ૧૭૬૬/સં. ૧૮૨૨, મહા સુદ ૫-અવ. ઈ. ૧૮૪૭ કે ૧૮૪૮/સં. ૧૯૦૩ કે ૧૯૦૪, અસાડ ૫૬ લ] : સ્વામિ-નારાયણ સંપ્રદાયના સાધુકવિ. સહજાનંદના શિષ્ય. જામનગર જિલ્લાના શેખપાટ/સુખપુર/લતીપુરમાં જન્મ. જ્ઞાતિએ ગુર્જર સુતાર. પિતા રામભાઈ, માતા અમૃતબા. જન્મનામ લાલજી. અનિસ્થ છતાં પિતાના આગ્રહથી લગ્ન કરેલું. પિતા સમાનંદસ્વામીના શિષ્ય હોવાથી કવિ એમના સંપર્કમાં આવેલા. પછીથી ઈ.૧૮૦૪માં સહજાનંદસ્વામી સાથે કચ્છમાં ભોમિયા તરીકે જવાનું થતાં સાસરાના અધોઈ ગામે એમને સાધુવેશ પહેરાવી દઈ દીક્ષા આપવામાં આવી. કાષ્ઠ અને આરસની કલાકારીગરીમાં નિપુણ આ સાધુકવિ સંપ્રદાયમાં વૈરાગી કવિ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા. અવસાન ધોલેરામાં.

નિષ્કુળાનંદનું સાહિત્યસર્જન વિપુલ છે ને સઘળું મુદ્રિત છે. એમણે ૩૦૦૦ જેટલાં પદો રચ્યાં હોવાનું કહેવાય છે. પરંતુ એમાં કેટલીક પદસમુચ્ચ રૂપ કૃતિઓનાં ને પદના પદાભંધનો વિનિયોગ કરતી કૃતિઓનાં પદોનો સમાવેશ થયો હોય એમ જણાય છે. જેમ કે 'વૃત્તિવિવાહ/અખંડવરનો વિવાહ' (મુ.) વૃત્તિના શ્રીહરિ સાથેના વિવાહને અનુલક્ષીને લગ્નગીતો રજૂ કરતી ૨૦ ધોળ/પદની કૃતિ છે. સંત-અસંત-લક્ષણ વર્ણવી સંતોના આચારધર્મનો બોધ કરતી 'યોસઠપદી' (મુ.) તો એવો પદસમુચ્ચ છે, જેમાં પદો છૂટાં પણ જાણીતાં છે. નિષ્કુળાનંદનાં પદો (મુ.)માં સંભવતઃ જૈન અસર નીચે રચાયેલાં શિયળની વાડનાં પદો, પંચેન્દ્રિયભોગનાં ૮ પદો એવાં પદજૂથો મળે છે. અન્ય પદો સહજાનંદ રૂપ ને એમનો વિરહ, પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ અને ભક્તિવૈરાગ્યબોધ એ ત્રિવિધ પ્રવાહોમાં વહે છે. પ્રેમલક્ષણા ભક્તિનાં પદો એના મુગ્ધ થુંગાર-ભાવથી ને ભક્તિવૈરાગ્યબોધનાં પદો એની લોકભોગ્ય છટાથી જુદાં તરી આવે છે.

કવિની દીર્ઘ કૃતિઓમાંથી કેટલીક સહજાનંદસ્વામીના ચરિત્રને આલેખે છે. પૂર્વછાયા, ચોપાઈ અને દેશીબંધમાં રચાયેલી ૧૬૪

૨૨૪ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

પ્રકરણની 'ભક્તચિંતામણિ' (ર. ઈ. ૧૮૩૧/સં. ૧૮૮૭; આસો સુદ ૧૩, ગુરુવાર; મુ.) સહજાનંદની ૪૮ વર્ષ સુધીની જીવન-લીલાને વિસ્તારથી વર્ણવતી મહત્વની કૃતિ છે. ૫૫ 'પ્રકાર' નામક ખંડોમાં વહેંચાયેલી, દુહા-ચોપાઈબદ્ધ 'પુરુષોત્તમપ્રકાશ'(મુ.) દર્શન, સ્પર્શ, વિચરણ, સદાવ્રતો, યજ્ઞો, ઉત્સવો, ગ્રંથોનું નિર્માણ વગેરે ધર્મપ્રવૃત્તિઓ દ્વારા સહજાનંદે પોતાના ઐશ્વર્યનો પ્રસાદ લોકોને આપ્યો તેનું વર્ણન કરે છે. 'ચિંતામણિ' નામક વિભાગો ધરાવતી 'હરિસ્મૃતિ'(મુ.) સહજાનંદનાં અંગ, વેશ, જન્મણ, પ્રતાપ વગેરેનું વીગતે ચિત્ર આપે છે.

પૌરાણિક કથાકથનનો આશ્રય લેતી ૪ કૃતિઓ છે. ૬૪ કડવાં અને ૧૬ પદની 'ધીરજાખ્યાન' (ર.ઈ.૧૮૪૩/સં.૧૮૯૯, ચૈત્ર ૧૬ ૧૦; મુ.) પ્રભુપંથે ચાલતાં જે કષ્ટો પડે છે તેને ધૈર્યપૂર્વક સહન કરનાર ધ્રુવ, પ્રહ્લાદાદિ ભક્તોની કથાઓ વર્ણવે છે, તો પર કડવાં ને ૧૩ પદની 'વચનવિધિ' (મુ.)માં રામાવતાર તથા કૃષ્ણાવતારમાં ભગવાનનાં વચન પાળ્યાં-ન પાળ્યાંનાં પરિણામો દર્શાવતાં પૌરાણિક દૃષ્ટાંતો દ્વારા ઈશ્વરના વચન રૂપ આચાર્યધર્મનો ઉપદેશ કર્યો છે. ૪૪ કડવાં અને ૧૧ પદની 'સ્નેહ-ગીતા' (ર.ઈ.૧૮૧૬/સં.૧૮૭૨, વૈશાખ સુદ ૪; મુ.) ભાગવતના ઉદ્ધવસંદેશના પ્રસંગને આલેખે છે, ને પ્રેમલક્ષણા ભક્તિની ઉત્કટ ઊમિના સવિસ્તાર નિરૂપણથી મનોરમ બનેલી છે. ૩૩ કડીની 'અવતાર ચિંતામણિ' (મુ.) શ્રીહરિના ૩૧ અવતાર અને એ અવતારોના કર્મનો સંક્ષિપ્તમાં નિર્દેશ કરે છે.

મુખ્યત્વે પૂર્વછાયા-ચોપાઈબંધનાં ૨૦ કડવાં ને ૧ ધોળમાં રચાયેલી 'યમદંડ'(મુ.) ગરુડધુરાણ-આધારિત વર્ણનાત્મક કૃતિ છે. એમાં મુમુક્ષુમાં વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન કરવાના હેતુથી જન્મમરણાદિની યમયાતનાઓ તથા સાંસારિક આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિનું વર્ણન કરેલું છે. ૧૮૭ કડીની 'મનગંજન' (ર.ઈ. ૧૮૧૫/સં. ૧૮૭૧, શ્રાવણ -૭; મુ.) રૂપકાશ્રિત કથાકૃતિ છે. એમાં દેહલગ્નના ૨ દીવાન નિજમન અને પરતકમન વચ્ચેનું યુદ્ધ વર્ણવાયેલું છે અને નિજમનની જીત દ્વારા ઈન્દ્રિયજ્વળનો બોધ આપવામાં આવ્યો છે.

કવિની અન્ય કૃતિઓ દૃષ્ટાંતાદિકના વિનિયોગપૂર્વક સીધો તત્ત્વબોધ રજૂ કરે છે. ૪૮ કડવાં અને ૧૨ પદની 'સારચિદ્ધિ'(મુ.) પ્રગટ ભગવાનની મૂર્તિને સારમાં સાર ગણાવી એને રાજી રાખવાના અનેક ઉપાયોમાંથી વૈરાગ્ય, ભક્તિ અને સંતસેવાનું મહત્ત્વ સમજાવે છે. ૪૪ કડવાં અને ૧૧ પદની 'હરિભળ-ગીતા' (ર.ઈ. ૧૮૪૨/સં.૧૮૯૮, પુરુષોત્તમ માસ સુદ ૧૫; મુ.) અજિત અંતરશત્રુઓને જીતવા માટે હરિ એ જ બળ છે એવું પ્રતિપાદન કરી સ્વરૂપનિષ્ઠા પર ભાર મૂકે છે. ગુરુશિષ્યસંવાદરૂપની ૧૫ 'પ્રસંગ' નામક વિભાગો ધરાવતી દુહાસોરકાબદ્ધ 'હૃદયપ્રકાશ' (ર.ઈ. ૧૮૪૬/સં. ૧૯૦૨, અસાડ સુદ ૧૧; મુ.) હૃદયમાં આત્મા અને પરમાત્માનો પ્રકાશ પથરાય એ માટે ઈન્દ્રિયો ને અંતઃકરણની શુદ્ધિ પર ભાર મૂકે છે. ૪૪ કડવાં અને ૧૨ પદની 'ભક્તિ-નિધિ' (ર.ઈ.૧૮૪૬/સં.૧૯૦૨, ચૈત્ર સુદ ૯; મુ.) ભક્તિનો વિવિધ પાસાંની તાર્ત્વિક ચર્ચા કરી નિષ્કામ ભક્તિનો મહિમા પ્રગટ કરે છે. ૧૮ 'નિર્ણય' નામક વિભાગો ધરાવતી દુહાચોપાઈ-બદ્ધ 'કલ્યાણનિર્ણય' (મુ.) કલ્યાણના જુદા જુદા પ્રકારો બતાવી

નિરૂપમસાગર : નિષ્કુળાનંદ

અવતારી ઈશ્વર અને સાચા સંતની આજ્ઞામાં રહેવામાં કલ્યાણ છે એમ પ્રતિપાદિત કરે છે. ચારણી છંદોનો વિનિયોગ દર્શાવતી ૧૦૨ કડીની 'અરજીવિનય' (મુ.) પ્રાર્થનાનું મહત્ત્વ પ્રગટ કરે છે, તો ૧૦૧ કડીની 'ગુણગ્રાહક' (મુ.) ગુણ-અવગુણનો ભેદ કરીને નિર્ગુણબ્રહ્મની ઉપાસનાનો ઉપદેશ આપે છે. કવિએ સહજાનંદની સંસ્કૃત 'શિક્ષાપત્રી'ને દુહા-ચોપાઈની ૨૬૦ કડીમાં (મુ.) ગુજરાતીમાં ઉતારી છે.

પદો ઉપરાંત હિંદીમાં એમણે સહજાનંદના જન્મથી અંતર્ધાનસમય સુધીના પ્રત્યેક વિચરણને વર્ણવતી ૮ વિશ્રામની દુહાચોપાઈબદ્ધ 'હરિ-વિચરણ' (મુ.), સહજાનંદના ચરણમાં રહેલા પ્રભુતાસૂચક અને મોક્ષમૂલક ચિહ્નો વર્ણવતી ૧૬ દુહાની 'ચિહ્નચિતામણિ'(મુ.), ભગવાન પ્રત્યેના સખીભાવથી થયેલું ૩૧ પુષ્પોનું ચિતવન રજૂ કરતી ૩૧ કડીની 'પુષ્પચિતામણિ' (મુ.) અને ભગવાનનું ભજન કયા ધુભ-અશુભ સમયે કરવું જોઈએ તેનાં લગ્નકળ દર્શાવતી દુહાની ૧૭ કડીની 'લગ્નશકુનાવલી' (ઈ.૧૮૨૭; મુ.) એ કૃતિઓ રચેલી છે.

કૃતિ : ૧. નિષ્કુળાનંદકાવ્ય, પ્ર. શેઠ વલ્લભદાસ માવજી, ઈ. ૧૯૧૨; ૨. નિષ્કુળાનંદકાવ્ય, પ્ર. સ્વામિનારાયણ ગુરુકુળ, ઈ. ૧૯૭૮ (+સં.); ૩. નિષ્કુળાનંદકાવ્યમ્ સં. હરજીવનદાસ શાસ્ત્રી; ૪. નિષ્કુળાનંદ સ્વામીકૃત કાવ્યસંગ્રહ, પ્ર. વૈદ્ય ઘનશ્યામ બાપુભાઈ; ૫. પત્રી તથા કીર્તન, પ્ર. મનસુખરામ મૂળચંદ, ઈ. ૧૮૮૦; ૬. પુરુષોત્તમ-પ્રકાશ, સં. શાસ્ત્રી નારાયણભટ્ટ, ઈ. ૧૯૮૦; ૭. ભક્તચિતામણિ, પ્ર. ઠક્કર દામોદરદાસ ગો. ઈ. ૧૯૮૬; ૮. ભક્તચિતામણિ, સં. શાસ્ત્રી દેવચરણદાસજી, સં. ૨૦૧૩ (+સં.); ૯. ભક્તચિતામણિ, પ્ર. શ્રીપતિપ્રસાદજી, ઈ. ૧૯૨૪; ૧૦. સારસિદ્ધિ પ્ર. દામોદર ગો. ઠક્કર, ઈ. ૧૯૭૯; ૧૧. બૃકાદોહન : ૧ ૨, ૫, ૬.

સંદર્ભ : ૧. વૈરાગ્યમૂર્તિ સદ્ગુરુ નિષ્કુળાનંદ સ્વામી, શાસ્ત્રી ભક્તિપ્રિયદાસ, ઈ. ૧૯૭૮; ૨. □ મસાપ્રવાહ; ૩. □ ડિકેટલો-ગબીલ્ડ. [ચ.મ.]

નિહાલચંદ [ઈ. ૧૮મી સદી મધ્યભાગ] : પાર્શ્વચંદ્રગરછતા જૈન સાધુ. હર્ષચંદ્રગણિના શિષ્ય અને લઘુબંધુ. ૧૨૫ કડીના 'જગત શેઠાણી-શ્રીમણિકંદેવી-રાસ' (૨.ઈ. ૧૭૪૨/સં. ૧૭૯૮, પોષ વદ ૧૩; મુ.), ૧૮૬ કડીની 'જીવવિચારભાષા' (૨.ઈ. ૧૭૫૦/સં. ૧૮૦૬, ચૈત્ર સુદ ૨, બુધવાર), 'નવતત્ત્વભાષા' (૨.ઈ. ૧૭૫૧/સં. ૧૮૦૭, મહા સુદ ૫) -એ કૃતિઓના કર્તા. તેમની પાસેથી હિંદીમાં 'બ્રહ્મભાવની' (૨.ઈ. ૧૭૪૫) અને ૬૫ કડીની 'બંગાલા દેશકી ગબલ' એ કૃતિઓ મળી છે.

કૃતિ : જૈન રાસસંગ્રહ : ૧, સં. શ્રીસાગરચંદ્રજી મહારાજ, ઈ. ૧૯૩૦.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; □ ૨ જૈનકવિઓ : ૩, (૧, ૨). [શ.ત્રિ.]

નીકો [ ] : જૈન. ૧૪ કડીની 'ભાવન યમકગર્ભિત રહનેશીજીની સગ્રપ' (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : પદ્મવ્ય નયવિચારાદિ પ્રકરણસંગ્રહ, પ્ર. શ્રાવક મંગળદાસ લલ્લુભાઈ, ઈ. ૧૯૬૯. [કી.જે.]

નિહાલચંદ : નૂર/નૂ રુદ્દીન
ગુ. સા.-૨૯

નીતિવિનય [ ] : જૈન સાધુ. વિનય-રત્નસૂરિના શિષ્ય. ૮ કડીના 'પાર્શ્વજીન-સ્તવન (મુ.)ના કર્તા કૃતિ : જૈનપ્રકાશ : ૧. [કી.જે.]

નીતિહર્ષ [ ] : જૈન. ૬ કડીની 'પ્રસન્નચંદ્ર-સગ્રપ'ના કર્તા. સંદર્ભ : લીંહસૂચી. [શ.ત્રિ.]

નીરભેરામ : જુઓ નરભેરામ-૩.

નીબો [ઈ. ૧૬૧૯ સુધીમાં] : જૈન. ૨૪૫ કડી અને ૪૦૦ ગ્રંથાગ્રના 'આદિનાથ-વિવાહલો' (લિ.ઈ. ૧૬૧૯/સં. ૧૬૭૫, આસો વદ ૩)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. પ્રાકરપરંપરા; □ ૨. જૈનકવિઓ : ૩ (૧). [શ.ત્રિ.]

નૂર/નૂરુદ્દીન [ ] : 'સતગુરુ' તરીકે ઓળખાયેલા આ નિઝારી ઈસ્માઈલી સંતનો સમય એક ગણતરીએ ઈ. ૯મી સદીની પહેલી પચીસીમાં મુકાય છે, તો બીજી બાબુથી નવસારીમાં આવેલા એમના શેખમાંનો લેખ એમનું અવસાનવર્ષ ઈ. ૧૦૮૪ બતાવે છે. કબર કોઈ ઘણા પ્રાચીન ઈસ્માઈલી ધર્મ-પ્રચારકની હોય અને નૂરુદ્દીન ઈમામશાહ (જ.ઈ. ૧૪૫૨-અવ. ઈ. ૧૫૧૩)ના સમયમાં ગુજરાતમાં આવ્યા હોય એવો પણ તર્ક થયો છે. સિદ્ધરાજ કે ભીમદેવના સમયમાં એ પાટણ આવ્યા હોવાની ને પછીથી નવસારીના સૂબા સૂરચંદની કુંવરી સાથે પરણ્યા હોવાની માહિતી મળે છે તેની પ્રમાણભૂતતા શંકાસ્પદ છે. એમના ઘણા ચમત્કારો નોંધાયેલા છે. આ બંધા પરથી એ પ્રભાવક ધર્મોપદેશક હોવાનું તો નિશ્ચિત થાય છે.

એમને નામે જ 'જ્ઞાન' નામક પદો (મુ.) મળે છે તેમાં એમનું જ કનૂત્વ માનવું કે એમનો ઉપદેશ એમના નામથી કોઈએ વણી લીધો છે એમ માનવું એ કોયડો છે. એ ભક્તિવૈરાગ્યબોધક પદોમાં હિન્દુપરંપરાનો ઉપયોગ કરતા સતપંથના લાક્ષણિક પૌરાણિક કથાસંદર્ભો છે અને આગમવાણીના અંશો છે. એની ભાષામાં હિંદીનાં તત્ત્વો છે.

કૃતિ : મહાન ઈસ્માઈલી સંત પીર હસન કબીરદીન અને બીજા સત્તાધારી પીરો રચિત ગીનાનોનો સંગ્રહ.—.

સંદર્ભ : ૧. * ઈસ્માઈલી લિટરેચર, ડબલ્યૂ. ઈવાનોવ, ઈ. ૧૯૬૩; ૨. કલેક્ટેનિયા : ૧. સં. ડબલ્યૂ. ઈવાનોવ, ઈ. ૧૯૪૮; ૩. ખોજ કોમની તવારીખ, એદલજી ધનજી કાબા, ઈ. ૧૯૧૮; ૪. ખોજ વૃત્તાંત, સચેદીના નાનજીઆણી,*ઈ. ૧૮૯૨, ઈ. ૧૯૧૮ (બીજી આ.); ૫. મહાગુજરાતના મુસલમાનો : ૧-૨, કરીમ મહમદ માસ્તર, ઈ. ૧૯૬૯; ૬. (ધ) સેક્ટ ઓફ ઈમામશાહ ઈન ગુજરાત, ડબલ્યૂ. ઈવાનોવ, ઈ. ૧૯૩૬. [ર.ર.દ.]

નૂરદાસ [ ] : દાદુપંથના કવિ. જ્ઞાતિએ મુસલમાન. શિખામણના પદના કર્તા.

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૨૨૫

સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકલકીકત; ૨. સમાલોચક, માર્ચ ૧૯૧૧-
-‘ગુજરાતી જૂની કવિતા’, છગનલાલ રાવળ. [કી.જે.]

નેનસુખ : જુઓ નયનસુખ.

નેમ-૧ [ઈ.૧૬૫૨ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. દાનના શિષ્ય. ૫ કડીના
‘પાર્શ્વનાથ-સ્તવન(ચિતામણિ)’ (વિ.ઈ.૧૬૫૨)ના કર્તા.
સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [ર.સો.]

નેમ(વાચક)-૨ [ ] : જૈન સાધુ. ૪ કડીના
‘શ્રીશંખેશ્વર પાર્શ્વનાથનો છંદ’(મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : પ્રાછંદસંગ્રહ. [શ્ર.ત્રિ.]

નેમચંદ [ઈ.૧૭૧૭માં લખાતું] : જૈન. ભૂલથી નેમિદાસ શ્રાવકને
નામે નોંધાયેલી ‘ચૌવિસી શ્લોકાણિયું’(ર.ઈ. ૧૭૧૭, કારતક -)ના
કર્તા.
સંદર્ભ : જૈનગૂકવિઓ : ૨. [શ્ર.ત્રિ.]

નેમવિજય : આ નામે ૯ કડીનું ‘કરંડા પાર્શ્વનાથ-સ્તવન’ (વિ.સં.
૧૮મી સદી) તથા અન્ય કેટલાંક સ્તવનો મળે છે તેના કર્તા કયા
નેમવિજય છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.
સંદર્ભ : હેન્ટેશ્લાસૂચિ : ૧. [ર.સો.]

નેમવિજય-૧ [ઈ.૧૬૩૯માં લખાતું] : તપગચ્છના જૈન સાધુ.
વિદ્યાવિજયના શિષ્ય. ૨૪ ઢાળની ‘અમરદત્ત મિત્રાનંદ-ચોપાઈ’
(ર.ઈ.૧૬૩૯/સં.૧૬૯૫, આસો સુદ ૩, રવિવાર)ના કર્તા.
સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈનગૂકવિઓ : ૩(૧). [ર.સો.]

નેમવિજય-૨ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] :
તપગચ્છના જૈન સાધુ. હીરવિજયસૂરિની પરંપરામાં તિલકવિજયના
શિષ્ય.

આ કવિનો દુહા અને દેશીબદ્ધ ૮૪ ઢાળનો અને ૬ ખંડોમાં
વિભક્ત ‘શીલવતી-રાસ ← શીલરક્ષાપ્રકાશ-રાસ’ (ર. ઈ. ૧૬૯૪/સં.
૧૭૫૦, વૈશાખ સુદ ૩; મુ.) શીલવતી અને ચંદ્રગુપ્ત વરચેના
લાંબા વિયોગની અને એને અંત થતા મિલનની કથા આલેખે છે.
વિયોગકાળમાં અનેક વિપત્તિઓમાં અટવાતી શીલવતી અને ભ્રમણ
દરમ્યાન પરાક્રમો કરતા ચંદ્રગુપ્તની સાથે સંકળાતી ઘટનાઓથી
ચર્તા કરુણ, વીર ને અદ્ભુતરસવાળી બની છે. કવિની રસિક ને
આલંકારિક કાવ્યશૈલી, પ્રસંગકથનમાં ભળતું ઉપદેશકથન, ઢાળોમાં
ઉપયોગમાં લેવાયેલા વિવિધ રાગો તથા અપભ્રંશના અંશોવાળી સ્તવે
રાજસ્થાનીની અલર દેખાડની ભાષા આ કૃતિની લાક્ષણિકતાઓ
છે. માગધરના વર્ણનથી આરંભાતી ‘નેમરાજુલ-બારમાસ/
નેમિ-બારમાસ’ (ર.ઈ.૧૬૯૮/સં. ૧૭૫૪, મહા સુદ ૮, રવિવાર;
મુ.) કવિની બીજી મહત્વની કૃતિ છે. સર્ગ ૧૦૦ કડીઓમાં
રાજમતીની વિરલવ્યથાને આલેખતી આ કૃતિમાં આંતરયમક અને

૨૨૬ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

અનુપ્રાસની ગૂંથણી નોંધપાત્ર છે. એના પદબંધમાં ઢાળ તરીકે
ઉલ્લેખાયેલો મુખ્ય ભાગ દુહામાં છે અને પ્રત્યેક માસના વર્ણનને
અંતે આવતી ૨-૨ પંક્તિઓ દુહા તરીકે ઉલ્લેખાઈ છે પણ એ
જૂલણના ઉત્તરાર્ધની ૧૭ માત્રાનાં ૪ ચરણની બનેલી છે એ
લાક્ષણિક છે.

આ ઉપરાંત કવિએ ૧૭ ઢાળનો ‘સુમિત્ર-રાસ/રાજરાજેશ્વર-રાસ’
(ર.ઈ.૧૬૯૯/સં.૧૭૫૫, મહા સુદ ૮, શનિવાર), ૪ ખંડ, ૬૩
ઢાળ અને ૭૨૮ ગ્રંથાગ્રનો ‘વછરાજ-રાસ’ (ર.ઈ. ૧૭૦૨/ સં.
૧૭૫૮, માગધર સુદ ૧૨, બુધવાર) તથા ૩૯ ઢાળ અને
૧૯૫૮ કડીનો ‘તેજસાર રાજધિ-રાસ’ (ર.ઈ. ૧૭૩૧/સં. ૧૭૮૭,
કારતક ૧૬ ૧૩, ગુરુવાર) એ કૃતિઓની રચના કરી છે.

કૃતિ : ૧. પ્રાકામાળા : ૩૫; ૨. પ્રામબાસંગ્રહ : ૧; ૩.
જૈનયુગ, પોષ ૧૯૮૨-‘નેમિબારમાસ; સં. મોહનલાલ દ. દેસાઈ.
સંદર્ભ : ૧. ગુમાસ્તંભો; ૨. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૩. ગુસામધ્ય;
૪. પાંગુહસ્તલેખો; ૫. મરાસસાહિત્ય; ૬. જૈનગૂકવિઓ :
૨, ૩(૨); ૭. ડિકેટલોગભાવિ; ૮. દેસુરાસમાળા. [ર.સો.]

નેમવિજય-૩/નેમિવિજય [ઈ.૧૬૯૨/૧૭૨૨માં લખાતું] : જૈન
સાધુ. સંઘવિજયની પરંપરામાં દીપ્તિવિજયના શિષ્ય. તેમણે ૩ ઢાળ
અને ૨૦ કડીની ‘વૈમાનિકજિનરાજ-સ્તવન/વૈમાનિક શાશ્વતજિન-
સ્તોત્ર/સ્તવન’ (ર.ઈ.૧૬૯૨/ઈ. ૧૭૨૨/સં. ૧૭૪૮/૧૭૭૮, પોષ
સુદ ૨, ગુરુવાર; મુ.) નામની કૃતિની રચના કરી છે.

કૃતિ : જૈન પ્રાચીન પૂર્વાચાર્યો વિરચિત સ્તવન સંગ્રહ, પ્ર.
મોતીચંદ ૩. ઝવેરી, ઈ. ૧૯૧૯.
સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [ર.સો.]

નેમવિજય-૪ [ઈ. ૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ.
હીરવિજયસૂરિની પરંપરામાં રંગવિજયના શિષ્ય. ૨૮ ઢાળનું
‘ધંભણ, શેરીસા, શંખેશ્વર) પાર્શ્વનાથનું સ્તવન/ગીત’ (ર.ઈ.
૧૭૫૫/સં.૧૮૧૧, ફાગણ સુદ ૧૩, સોમવાર), ૧૬ ઢાળનું
‘ગોડીપાર્શ્વનાથ-સ્તવન/કાજલ મેઘાનું સ્તવન/મિઘશાનાં ઢાળીયો’
(ર.ઈ. ૧૭૬૧/સં.૧૮૧૭, ભાદરવા સુદ ૧૩, સોમવાર; મુ.), દેશીઓ
તથા દુહામાં બદ્ધ ૧૧૯ ઢાળનો અને ૯ ખંડોમાં વિભક્ત
‘ધર્મપરીક્ષાનો રાસ/કામઘટ-રાસ’ (ર.ઈ. ૧૭૬૫/સં. ૧૮૨૧, વૈશાખ
સુદ ૫, ગુરુવાર; મુ.), ૪૫ ઢાળનો ‘શ્રીપાળનો રાસ’ (ર.ઈ.૧૭૬૮/
સં. ૧૮૨૪, પોષ ૧૬ ૬, રવિવાર) તથા દાન, શીલ, તપ વગેરે
વિષયો પરની સંગ્રહો - એ કૃતિઓ તેમણે રચી છે.

કૃતિ : ૧. ચૈસ્તસંગ્રહ : ૧; ૨. જૈન પ્રાચીન પૂર્વાચાર્યો
વિરચિત સ્તવનસંગ્રહ, પ્ર. મોતીચંદ ૩. ઝવેરી, ઈ. ૧૯૧૯;
૩. ધર્મપરીક્ષાનો રાસ, પ્ર. વાડીલાલ વ. શાહ, ઈ. ૧૮૭૮;
૪. એજન, પ્ર. શ્રાવક ભીમસિંહ માણેક, ઈ. ૧૯૧૩.
સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. પાંગુહસ્ત-
લેખો; ૪. મરાસસાહિત્ય; ૫. જૈનગૂકવિઓ : ૩(૧). [ર.સો.]

નેમસાગર : આ નામે ૨૭ ‘કડીનું અજિતનાથ-સ્તવન’, ૧૧ કડીનું
‘ચનુવિશિત્તિજન-સ્તવન’ (વિ. સં. ૧૮મી સદી અનુ), ૮ કડીની
‘ચરણસિત્તરિ-કરણસિત્તરિ-સંગ્રહ’, ૧૧ કડીની ‘વિજયસિંહગુરુ-

નેનસુખ : નેમસાગર

સાગર', ૧૨ કડીની 'સંસારસ્વરૂપ-સાગર' અને 'સિદ્ધાચલ-સ્તવન'- એ કૃતિઓ મળે છે. આ કૃતિઓના કર્તા કયા નેમસાગર છે તે નિશ્ચિત થઈ શકતું નથી.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂહસૂચી; ૨. લીંહસૂચી; ૩. હેજ્જાસૂચિ : ૧. [શ્ર.ત્ર.]

નેમસાગર-૧ [ ] : જૈન સાધુ. જસસાગરના શિષ્ય. ૧૧ કડીના 'નેમજી-ગીત' (લિ.સં.૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા. સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [શ્ર.ત્ર.]

નેમિકુંજર [ઈ.૧૫૦૦માં હયાત] : જૈન સાધુ. ૪ ખંડ અને ૧૮૮/૪૩૦ કડીના 'ગર્જસિદ્ધરાય ચરિત્ર-રાસ/ગર્જસિદ્ધકુમાર-રાસ' (૨.ઈ. ૧૫૦૦/સં. ૧૫૫૬, પ્રથમ જ્ઞેઠ સુદ ૧૫, બુધવાર)ના કર્તા. સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈતિહાસ; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૧,૩(૧); ૩. જૈહાપ્રોસ્તા; ૪. ડિકેટલોગભાઈ : ૧૮(૨); ૫. મુપુગૂહસૂચી; ૬. હેજ્જાસૂચિ : ૧. [શ્ર.ત્ર.]

નેમિદાસ : આ નામે ૩૩ કડીનો 'વિવાહ-સલોકો' (મુ.) મળે છે. તેના કર્તા કયા નેમિદાસ છે તે નિશ્ચિત થતું નથી. કૃતિની ભાષા ઈ.૧૭મી સદીના અંત અને ઈ.૧૮મી સદીના પ્રારંભની હાજે છે. કૃતિ : જ્ઞાત્રૈમાસિક, ઓક્ટો.-ડિસે. ઈ. ૧૮૬૦-'વિવાહસલોકો' સં. હરિવલ્લભ યુ. ભાષાણી. સંદર્ભ : ડિકેટલોગભાવિ. [શ્ર.ત્ર.]

નેમિદાસ-૧ [ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : જૈન શ્રાવક. જ્ઞાનવિમલના શિષ્ય. દશાશ્રીમાળી વણિક. પિતા રામજી. 'અધ્યાત્મસારમાલા' (૨.ઈ. ૧૭૦૮/સં. ૧૭૬૫, વૈશાખ સુદ ૨; મુ.) અને ૭ ઢાળની 'પંચપરમેષ્ઠિ મંત્રરાજ ધ્યાનમાલા/અનુભવલીલા' (૨.ઈ.૧૭૧૦/સં. ૧૭૬૬, મહા/ચૈત્ર સુદ ૫; મુ.)ના કર્તા. કૃતિ : * ૧. અધ્યાત્મસારમાલા, પ્ર. બુદ્ધિપ્રભા, સં. ૧૮૭૨ના એક અંકમાં; ૨. નસ્વાધ્યાય. સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૨, ૩(૨); ૨. મુપુગૂહસૂચી. [શ્ર.ત્ર.]

'નેમિનાથ-ચતુષ્પદિકા' : તપગચ્છના મુનિ રત્નસિદ્ધસૂરિ શિષ્ય વિનયચંદ્રસૂરિચિત ૪૦ કડીનું ચોપાઈબંધમાં રચાયેલું, ઉપલબ્ધ પહેલું બારમાસી કાવ્ય(મુ.). શ્રાવણથી આરંભાઈ અસાડમાં પૂરી થતી આ કૃતિમાં નેમિનાથના વિયોગમાં ઝૂરતી રાજલને તેની સખી નેમિનાથને ભૂલી જવા સમજાવે છે. પરંતુ સખીની એ વિનંતિને ન માની, વધતી જતી વિરહવ્યથા અસહ્ય બનતાં, આખરે રાજલ ગિરનાર જઈ નેમિનાથના હાથે દીક્ષા લઈ સિદ્ધિ પામે છે- એવી નેમિનાથ રાજલની પ્રચલિત કથાને કવિ આમ તો અનુસરે છે, પરંતુ એક કડીમાં દરેક માસનું પ્રકૃતિવર્ણન, બીજી કડીમાં રાજલને તેની સખીએ કરેલ વિનંતિ અને ત્રીજી કડીમાં વિનંતિનો રાજલે આપેલો ઉત્તર એમ ૩-૩ કડીના ઝૂમખાને લીધે કૃતિનું સંયોજન વિશિષ્ટ બન્યું છે. ક્રમશઃ કાવ્યનાયિકાની વધતી જતી વિરહવ્યથા અને કેટલાંક સુંદર વર્ણનોવાળું આ કાવ્ય અંતે વૈરાગ્યબોધમાં પરિણમતું હોવા છતાં એમાંના ભાવતરવના પ્રાધાન્યથી આકર્ષક બની રહે છે. [૨.૨.૬.]

નેમસાગર-૧ : 'નેમિનાથ-જ્ઞાન'

'નેમિનાથનવરસજ્ઞાન / રંગસાગર-નેમિજ્ઞાન' [ઈ.૧૫મી સદી] : જૈન સાધુ રત્નમંડનગણિનું આ જ્ઞાનકાવ્ય (મુ.) થયેલું વખત પંદરમા શતકના જૈન કવિ સોમસુંદરસૂરિને નામે પ્રચલિત થયેલું. સંસ્કૃત-પ્રાકૃત શ્લોકોના મિશ્રણવાળી ૩ ખંડની આ કૃતિનું મુખ્યત્વે શાદ્ભવિકીડિત, રાસક, આંદોલ અને યમકસાંકળીવાળો દુહો એ છંદોક્રમમાં થયેલું સંયોજન વિશિષ્ટ છે. કયાંક અનુષ્ટુપ ને અઢેયા છંદોનો પણ કવિએ આશ્રય લીધો છે.

નેમિનાથ ગર્ભમાં હતા ત્યારે શિયાદેવીને જાનેજાં મંગલ્યસૂચક સ્વપ્નોથી પ્રારંભ કરી રાજિમતી સાથેના વગ્ન પૂર્વે નેમિનાથે કરેલા સંસારત્યાગ સુધીની કથા આલેખી કવિએ નેમિચરિત્ર આડી આલેખ્યું છે એ રીતે આ જ્ઞાનુ થોડું જુદું છે. અલબત્ત એમ કરવા જતાં જ્ઞાનુનું હાઈ બહુ જળવાયું નથી. કૃષ્ણની પદરામીઓ નેમિનાથને વગ્ન માટે સમજાવવા ગિરનાર પર્વત પર લઈ જાય છે એ પ્રસંગ દ્વારા કવિએ વસંતવર્ણનની કેટલીક તક ઝડપી લીધી છે અને ત્યાં કાવ્ય જ્ઞાનુના વિષયને અનુરૂપ અને છે. કૃષ્ણનાં મોકુળનાં પરાક્રમો અને દ્વારિકાવર્ણનથી કેટલુંક વિષયાંતર કાવ્યમાં થાય છે, તો પણ પદમાધુર્ય ને સુંદર વર્ણનોથી કાવ્ય ધ્યાનપાત્ર બને છે. [૨.૨.૬.]

'નેમિનાથનો રસવેલી' [૨.ઈ. ૧૮૩૩/સં.૧૮૮૮, જ્ઞાણ સુદ ૭] : ખુશાલવિજયના શિષ્ય ઉત્તમવિજયની ૧૫ ઢાળ ને ૨૧૦ કડી-ઓમાં લખાયેલી આ કૃતિ(મુ.)માં કૃષ્ણની રાણીઓ નેમિનાથને વિવાહ માટે સમજાવે-મનાવે છે એ પ્રસંગને કેન્દ્રમાં રાખવામાં આવ્યો છે, એટલે રુક્મિણી, સત્યભામા, પદ્માવતી વગેરેએ કરેલો અનુનય દરેક ઢાળમાં આલેખાતો જાય એવી રચના કવિએ કરી છે. નારી વિનાના પુરુષના જીવનની શુષ્કતા ને નારીસ્નેહનું મહત્ત્વ રાણીઓની ઉપાલંબભરી ને મર્માળી ઉક્તિઓમાં સરસ ઝિલાયાં છે. કવિની રસિકતા ને કલ્પના પણ 'નારીને નાવડિયે બેસી તરવો પ્રેમસમુદ્ર', 'અલબેલીને આલિંગને રે, કંકણની પડે ભાત્ય' જેવી પંક્તિઓમાં સરસ ખીલી છે. દિયર સાથે વિનોદ કરતી રાણીઓના ઉદગારોમાં પ્રસન્નમધુર ને સૌમ્ય શૃંગારનું નિરૂપણ ખૂબ લાક્ષણિક બન્યું છે. આ સ્ત્રીઓનાં રૂપવાવણ્યનું ને એમનાં અલંકારોનું તથા વિવાહ માટે તૈયાર થતાં રાજુવ ને નેમિનાથના દેહસંદર્ભનું જીવ્ય આલેખન પણ કવિએ સંક્ષેપમાં ને અસરકારક રીતે કર્યું છે.

કૃતિને એકરસપ્રધાન-શૃંગારપ્રધાન રાખવાનું કવિએ ઇચ્છ્યું છે અને તેથી રાજુવના વિવાહને વીગતે નિરૂપવાનું ઇચ્છ્યું છે તેમ નેમ-રાજિમતીના અન્ય જીવનપ્રસંગોને પણ અત્યંત સંક્ષેપમાં યતાવ્યા છે. વિવિધ દેશીઓની ૧૩-૧૩ કડીઓની ઢાળ (છેલ્લીને અપવાદે)નો સુઘડ રચનાબંધ અને સળંગ અનુપ્રાસાત્મક ભાષા આ કૃતિની નોંધપાત્ર લાક્ષણિકતા છે. [૨.સો.]

'નેમિનાથ-જ્ઞાન' : દુહાની ૨૩ કડીની, 'જ્ઞાન' તરીકે ઓળખાવાયેલી અજ્ઞાત કવિની આ કૃતિ (લિ.ઈ. ૧૬મી સદી અંત/૧૭મી સદી આરંભ અનુ;મુ.) વસ્તુતઃ રાજિમતીનો ૧૨ માસની 'વિરહવ્યથાનું વર્ણન કરે છે. અસાડથી આરંભાઈ જ્ઞેઠ માસના નિર્દેશ સાથે પૂરી થતી આ કૃતિમાં અંતે તપ-જપ-સંયમ આદરીને રાજિમતી નેમિનાથની પણ પહેલાં શિવપુરીને પામે છે એમ ઉલ્લેખાય છે.

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૨૨૭

પરંતુ તે પૂર્વે રાજિમતીના ઉદ્દગારો દ્વારા એની વિરહવ્યથાનું પ્રકૃતિ-ચિત્રણની ભૂમિકા સાથે મામિક નિરૂપણ થયેલું છે. કવચિત્ પ્રકૃતિના વિરોધમાં માનવસ્થિતિ મુકાય છે—ભાદરવામાં સરોવર બહેરે ચડે છે, ત્યારે મારું કાયાસરોવર સ્વામી વિના દુઃખમાં સિદ્ધાય છે; કવચિત્ પ્રાકૃતિક તત્વોને સંબોધનથી માનવભાવનું સૂચન થાય છે—મોર, મધુર અવાજ ન કર. પણ વધુ ધ્યાન ખેંચે છે તે તો કૃતિમાં ગૂંથાયેલા નેમિનાથ પ્રત્યેના રાજિમતીના અનેક ઉપાલંબો, મર્મ પ્રહારો—મૂર્ખ માણસ દ્રાક્ષને છોડીને કાંટાઓને અપનાવે, મધુકર માલતીને છોડીને પાર્શ્વિના ફૂલ પાછળ ભમવા લાગ્યો, આંબો માનીને સેવ્યો તેણે ધતૂરાનાં ફળ આપ્યાં, વિપદરને કંડિયે પૂર્યો પણ નજર ચૂકવી ડંખી ગયો વગેરે. ‘તારો સ્વામી મળશે’ એમ કહેતા કૃષ્ણને પણ રાજિમતી સંભળાવી દે છે કે તું મને છેતરીશ નહીં, પાદવો કૂડા છે એ હું પહેલેથી જાણું છું.
કૃતિ : પ્રાકાસંગ્રહ (+ સં.). [જ.કો.]

‘નેમિનાથ-ફાગુ’ [ર.ઈ.૧૩૪૯ આસપાસ] : મલધાર/હર્ષપુરીગચ્છના સાધુ રાજશેખરકૃત આ કૃતિ(મુ.) જિનપદ્મસૂરિની ‘સ્થૂલિભદ્રફાગુ’ની છંદ-યોજના તેમ જ પંક્તિ વિભાજનને અનુસરતી, અનુક્રમે બે ચરણની ૧ અને ૪-૪ ચરણની ૨ એ રીતે બનેલી ૨૭ કડીની પ્રાચીન ગુજરાતીની અપભ્રંશપ્રધાન ફાગુરચના છે.
મુખ્યત્વે નેમિનાથ-રાજિમતીના અધૂરા રહેલા લગ્ન અને નેમિનાથના વૈરાગ્યપ્રેરિત મહાભિનિષ્ક્રમણના પ્રસંગોને નિરૂપતી આ કૃતિ વસંતવિહાર, રાજિમતીનું સૌંદર્ય, નેમિનાથનો વરઘોડો તથા હતાશ રાજિમતીના હૃદયભાવોનાં કાવ્યત્વપૂર્ણ વર્ણનોથી અને ભાષાશૈલીગત લાલિત્યથી ધ્યાનપાત્ર બને છે. [ર.ર.દ.]

‘નેમિનાથ રાજિમતી-તેરમાસા’ [ર.ઈ. ૧૭૦૨/સં. ૧૭૫૯ શ્રાવણ સુદ ૧૫, સોમવાર] : તેરમાસના વર્ણનના ૧૩ ખંડ, દરેક ખંડમાં બહુધા દુહાની ૮ કડી અને ફાગુ નામથી ૧૭ માત્રિક ઝૂલણાની ૧ કડી ધરાવતી ઉદયરત્નની આ કૃતિ(મુ.) સૌ પ્રથમ એના સુઘડ રચનાબંધથી ધ્યાન ખેંચે છે. દુહામાં કેટલેક સ્થાને આંતરપ્રાસ પણ જોવા મળે છે. કાવ્ય ચેત્ર માસના વર્ણનથી આરંભાય છે અને ફાગણ પછી અધિકમાસના વર્ણન સાથે પૂરું થાય છે. જે કે બારમા ચૈત્રમાસમાં રાજુલ ‘ભગવંત માંહે ભલી ગઈ સમુદ્ધિ મલી જમ ગંગ’ પછી ૧૩મા અધિકમાસનું દુઃખ વર્ણવાય અને ત્યાં પણ નેમ-રાજુલ મળ્યાનો ફરી ઉલ્લેખ આવે છે એ થોડુંક વિચિત્ર લાગે છે. જૈન મુનિકવિની આ રચના હોવા છતાં તેમાં વૈરાગ્યબોધનો કયાંય આશ્રય લેવામાં આવ્યો નથી, તેમ જ પ્રારંભના મંગલાચરણમાં કે અન્યત્ર જૈનધર્મનો કોઈ સંકેત થયો નથી. માત્ર નેમરાજુલની કથા જૈન સંપ્રદાયની છે એટલું જ. કવિએ દરેક માસની પ્રકૃતિની લાક્ષણિક રેખાઓ, ક્યારેક પસંદ કરેલી બારીક વીગતોથી, ક્યારેક અલંકારચિત્રથી, ક્યારેક શબ્દસૌંદર્યથી ઉપસાવી છે અને રાજિમતીના વિરહભાવનો દોર એમાં ગૂંથી લીધો છે. વિરહ-ભાવનું આલેખન પણ આકાંક્ષા, સ્મરણ, પરિતાપ વગેરે ભાવોથી શબ્દવિત થયેલું છે, અને એમાં કેટલેક ઠેકાણે જે તે મહિનાની પ્રાકૃતિક ભૂમિકાનો પણ રસિકચાતુર્યથી ઉપયોગ થયો છે. છેલ્લા

ખંડની દૃષ્ટાંતમાળા કવિના લોકવ્યવહારના જ્ઞાનની સૂચક છે. રત્ના ભાવસારના ‘મહિના’ મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યની રસિક રચના તરીકે જાણીતી કૃતિ છે. રત્નાના ગુરુ ઉદયરત્નની આ કૃતિ વધુ નહીં તો પણ એટલી જ મનોહારી રચના છે. [જ.કો.]

‘નેમિનાથ-રાસ’ : ત્રિપદીની ૨૩ કડીના આ અજ્ઞાતકર્તૃક રાસ (લે.સં.૧૫મી સદી અનુ.; મુ.)નો આરંભ નમસ્કારને બદલે સીધો વસંતના પ્રકૃતિવર્ણનથી થાય છે ને શણગાર સજીને નીકળેલી સુંદરીઓ દ્વારા નેમિનાથનું ચરિત્રગાન પ્રસ્તુત થાય છે. નેમિનાથનું ગુણવર્ણન કરી એમની ટૂંકી જીવનરેખા આપતા આ કાવ્યમાં લગ્નોત્સવ, જન ને રાજિમતીના સૌંદર્ય-શણગારનાં વર્ણનો તથા સાહજિક રમાણીય પ્રાસાનુપ્રાસયુક્ત શબ્દશૈલી આસ્વાદ્ય છે.
કૃતિ : પ્રાગુકાસંચય (+સં.).
સંદર્ભ : મરાસસાહિત્ય. [જ.કો.]

‘નેમિનાથ-હમચડી’ [ર.ઈ.૧૫૦૮] : જૈન સાધુ લાવણ્યસમયની હમચડી અથવા હમચી સ્વરૂપે લખાયેલી, નેમિનાથ-રાજુલના અતિપ્રસિદ્ધ કથાનકને રસિકતાથી નિરૂપતી ૮૪ કડીની આ નાની રચના (મુ.) છે. આ રચના વિષયવસ્તુ અને પ્રસંગ આલેખનની દૃષ્ટિએ, આ જ કવિની ઈ.૧૪૯૦માં રચાયેલી ‘નેમિરંગરત્નાકર-છંદ’ કૃતિની લઘુ આવૃત્તિ જેવી ગણી શકાય.
કૃતિમાં હમચીના પ્રકારને અનુરૂપ વેગવાન સમુહનૃત્યમાં ગાઈ શકાય એ રીતે ભાષાને વેગીલી બનાવતા ગીતિકા છંદને કવિએ પ્રયોજ્યો છે. કથાનકનું કેટલુંક પ્રસંગનિરૂપણ આલંકારિક, ચિત્રાત્મક અને ભાવસભર છે. કયાંક હિંદોના રણકાવાળી ભાષામાં સાદાંત પદમાધુર્યનો અનુભવ થાય છે. [કા.સા.]

‘નેમિ-આરમાસ’ : જિનવિજયને નામે મુદ્રિત થયેલી ૧૩ કડીની આ કૃતિ “પણ જિન ઉત્તમ માહરે મન તો ભાવ્યા રે” એ પંક્તિને કારણે જિનવિજયશિષ્ય ઉત્તમવિજય કે જિનવિજય-ઉત્તમ વિજયશિષ્ય પદ્મવિજયની હોવાનું સંભવે છે. કૃતિ પ્રકૃતિ અને વિરહભાવના આસ્વાદ્ય ચિત્રોથી ધ્યાનપાત્ર બને છે.
કૃતિ : પ્રામભાસંગ્રહ : ૧ (+સં.). [જ.કો.]

‘નેમિરંગરત્નાકર-છંદ / રંગરત્નાકર નેમિનાથ-પ્રબંધ’ [ર.ઈ.૧૪૦૯] : તપગચ્છના જૈન સાધુ લાવણ્યસમયની નેમિનાથ અને રાજિમતીના પ્રસિદ્ધ કથાનકને આલેખતી ૨ અધિકારમાં વહેંચાયેલી ૨૫૨ કડીની અને દુહા, શેળા, હરિગીત, આર્યા, ચરણાકુળ જેવા મુખ્યત્વે માત્રામેળ છંદોમાં રચાયેલી આ નોંધપાત્ર રચના (મુ.) છે. જન્મથી માંડી કેવળપદની પ્રાપ્તિ સુધીના નેમિનાથના જીવનના પ્રસંગોને એમનું ધર્મવીર તરીકેનું ચરિત્ર ઊપસી આવે એ રીતે કવિએ આલેખ્યા છે.
પરંતુ આ કૃતિનું આકર્ષક તત્ત્વ કવિનું ભાષાપ્રભુત્વ છે. કૃષ્ણના અંતઃપુરની સાણીઓનું નેમિનાથ સાથેનું વસંતખેલન ને એમનાં હસીમજાક તથા રાજિમતીનું અંગલાવણ્ય ઈત્યાદિ ઘણાં પ્રસંગો ને વર્ણનો ઉપમા, ઉત્પ્રેક્ષા જેવા અર્થાલંકારો; કહેવતો; પ્રાસઅનુપ્રાસ, આંતરયમક, રવાનુકારી શબ્દોથી અનુભવાતા નાદતત્ત્વ ઈત્યાદિ

આપાક્રોય પ્રયુક્તિઓથી ચિત્રાત્મક, ભાવસભર અને લયાન્યત બન્યાં છે. લગ્નવિધિ, સન્માનની પ્રણાલી, ભોજનની યાનગીઓ, લગ્નોત્તર જીવનમાં મનુષ્યને ભોગવવા પડતા દુઃખ, યાપી જીવોને ભોગવવા પડતા નાનાવિધ દંડ વગેરે અનેક વર્ણનોમાં તત્કાલીન સમાજજીવન કવિએ ઉપસાવ્યું છે એ એનું બીજું વિશિષ્ટ આકર્ષણ છે. નેમિનાથ લગ્નોત્તર વિપત્તિઓને વર્ણવે છે તેમાં કાયર પુરુષ; માથાભારે પત્ની; સ્ત્રીની આભુષણો માટે માગણી; તેલ, મીઠું, મરચું બજારણ માટેનો સ્ત્રીનો ક્રક્રાટ વગેરે ઝીણી વીગતોનું આલેખન કવિની સમાજનિરીક્ષણની શક્તિનું દ્યોતક છે. [ક્ર.શા.]

‘નેમિરાજિમતી-આરમાસ્ય’ [ર.ઈ.૧૬૮૬/સં.૧૭૪૨, લેશાખ સુદ ૩, રવિવાર] : તપગચ્છના સાધુ માણિક્યવિજયકૃત ૧૦૭ પંક્તિઓમાં રાજિમતીની વિરલવ્યથાને વિસ્તારપૂર્વક નિરૂપણું બારમાસી કાવ્ય (મુ.). પરંપરાનુસાર નાષક-નાયિકાના વ્યવહારજીવન પર પડતા પ્રકૃતિનાં વિશિષ્ટ લક્ષણોના પ્રભાવને વણી લેતી આ કાવ્યકૃતિનો પદબંધ દુહા અને ઝૂલણાની ૧૭ માત્રાના ઉત્તરાર્ધની દેશીનો (જેને અહીં ‘દાલ’ તરીકે ઓળખાવવામાં આવી છે) છે. મનોહર અલંકાર વડે ઊપસતી સુંદર ભાવચિત્રો, દુહામાં કરેલી આંતરયમકની યોજના તેમ જ શબ્દલાલિત્ય કૃતિના આસ્વાદ્ય અંશો છે. [ર.ર.દ.]

નેમિસાગર/નેમીસાર [ ] : જૈન સાધુ. શબ્દસ્થાનાં-ગુજરાતી મિત્રાભાષાના ‘જિનાજ્ઞાસ્તવન-સવિવરણ (લે. સં.૧૮મી સદી)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. શપુલસૂચી : ૧, ૨; ૨. શાલસૂચી : ૧, ૨.

[શ.ત્ર.]

નેમી [ ] : જૈન સાધુ. હોરી(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : જૈકાસારસંગ્રહ.

સંદર્ભ : શ્રી કૃષ્ણસ ગુજરાતીસભા મહોત્સવગ્રંથ, સં. અંબાલાલ બુ. જાતી, ઈ.૧૯૪૦. [ક્રી.જે.]

નેમો [ ] : જૈન. ૯ કડીના ‘વીસ વિહરમાન-સ્તવન’ (લે.સં.૨૦મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી.

[શ.ત્ર.]

નોશેરવાન(એર્વદ) [ઈ.૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ.૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : પારસી કવિ. જમશેદના પુત્ર. અવટકે ગરબલિયા. વ્યવસાયે મોબેદ (પુરોહિત). વતન નવસારી. ઈ. ૧૬૭૦માં કવિ નાવર અને તે પછી મરાઠભ થયા. રૂસ્તમના ‘જરથોસ્તનામા’ની એમણે સુરતમાં ઈ.૧૬૭૯માં કરેલી નકલ મળે છે તેથી કવિ યુવાવસ્થામાં અભ્યાસાર્થે સુરત ગયા હોય અને રૂસ્તમને ગુરુપદે સ્થાપ્યા હોય એવું અનુમાન થયું છે. કવિની ૨૪૫૦ પંક્તિની ‘પંચ ગિહિ અને શશ ગહમ્બારની તમામ તમશીલ’ (ર.ઈ.૧૭૦૯/૧૭૬૪) સને ૧૦૭૮, રોજ શમ, માહ તેશ્તર) એ કૃતિ રૂસ્તમની કાવ્યશૈલીનો પ્રભાવ અને કવિનો પારસી ધર્મગ્રંથો, પુરાણો, ક્રિયાકાંડોનો અભ્યાસ પ્રગટ કરે છે.

‘નેમિરાજિમતી આરમાસ્ય’ : ન્યાયસાગર-૨

સંદર્ભ : * ૧’ આરિયેન્ટલ ટ્રેઝરી, જમશેદ સી. કાત્રક-; ૨. ગુસાઈતિલાસ : ૨; * ૩. જરતોસ્તનામા, કવિ રૂસ્તમકૃત, સં. બહેરામ ગોર તે. અંકલેસરિઆ -; ૪. સત્તરમા શતકમાં પારસી કવિઓએ રચેલી ગુજરાતી કવિતા, પેરીન ટા. ડ્રાઈવર, ઈ.૧૯૭૪. [ર.ર.દ.]

ન્યાય-૧ [ઈ. ૧૭૪૨માં હયાત] : જૈન સાધુ. ઉદયસૂરિના શિષ્ય. ૮ કડીના ‘સંભવનાથજિન-સ્તવન’ (ર.ઈ. ૧૭૪૨; મુ.)ના કર્તા. કૃતિ : જિસ્તકાસંદોહ : ૨. [ચ.શે.]

ન્યાય-૨/ન્યાયસાગર [ઈ.૧૮૩૨ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. ૧૬ કડીની ‘અસજગ્રાપની સગ્રાપ/અસજગ્રાપ વારકનો સજગ્રાપ’(લે.ઈ. ૧૮૩૨; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જિભપ્રકાશ; ૨. જૈસસંગ્રહ (જૈ); ૩. મોસસંગ્રહ. સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [ચ.શે.]

ન્યાય(મુનિ)-૩ [ ] : જૈન સાધુ. ૮ કડીની ‘નેમનાથ-સગ્રાપ’(મુ.) તથા ૯ કડીની ‘પંચતિથિમહિમાવર્ણન’ (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જૈસ્તસંગ્રહ : ૩; ૨. દેસ્તસંગ્રહ. [ચ.શે.]

ન્યાયશીલ : [ઈ.૧૪૪૪માં હયાત] : જૈન સાધુ. ‘નંદ-બત્રીશી’ (ર.ઈ.૧૪૪૪)ના કર્તા

સંદર્ભ : કૃતિલાસની કેડી, ભોગીલાલ જ. સાંડેસરા, ઈ. ૧૯૪૫. [ચ.શે.]

ન્યાયસાગર : આ નામે મનુષ્યદેહની માયા-લોલુપતા અને તેની નશ્વરતાનું મૌખિક ચિત્ર ઉપસાવતી ૧૦ કડીની ‘નટવાની-સગ્રાપ’ (મુ.), ૩ કડીની ‘ભીડભંજન-સ્તવન’ (મુ.), ૭ કડીની ‘ગહૂલી’ (મુ.), ‘દોહસો કલ્યાણકનું/ મોન એકાદશીનું ગણણાનું સ્તવન’, ‘બાહુજિન-સ્તવન’, ‘શંખેશ્વરપાર્શ્વનાથ-સ્તવન’ અને ‘શ્રી નેમિનાથ-શગમાલા’ વગેરે ગુજરાતી કૃતિઓ તથા હિંદીમાં ‘અંતરિક્ષા પાર્શ્વનાથ-સ્તવન’(મુ.), ‘પાર્શ્વનાથ-સ્તુતિ’ (મુ.), ‘પાર્શ્વનાથ જિન-સ્તવન’, (મુ.)-એ કૃતિઓ મળે છે. તેમના કર્તા કયા ન્યાયસાગર છે તે નિશ્ચિત થયું નથી.

કૃતિ : ૧. ગહૂલીસંગ્રહનામાગ્રંથ : ૧, પ્ર. ભીમસિંહ માણેક, ઈ. ૧૯૦૧; ૨. ચૈસ્તસંગ્રહ : ૨; ૩. જૈકાપ્રકાશ : ૧ : ૪. જૈકાસંગ્રહ; ૫. જૈપ્રપુસ્તક : ૧; ૬. પ્રાસ્તસંગ્રહ; ૭. સસન્મિત્ર(અ).

સંદર્ભ : ૧. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૨. ડિકેટલોગબીબ્લે; ૩ લીલ-સૂચી; ૩. લેજેન્ડાસૂચિ : ૧. [ચ.શે.]

ન્યાયસાગર-૧ [ઈ.૧૧૧૫માં હયાત] : જૈન સાધુ. ૧૪૫૯ કડીની ‘શુકરાજ-ચતુષ્પદી’ (ર.ઈ.૧૧૧૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ : લીલસૂચી. [ચ.શે.]

ન્યાયસાગર-૨ [જ. ઈ. ૧૬૭૨/સં. ૧૭૨૮, શ્રાવણ સુદ ૮-અવ. ઈ. ૧૭૪૧/સં. ૧૭૯૭ ભાદરવા વદ ૮] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. ધર્મસાગર ઉપાધ્યાયની પરંપરામાં ઉત્તમસાગરના શિષ્ય. મૂળ નામ નેમિદાસ. ભિન્નમાલમાં ઓસવાલ જ્ઞાતિમાં જન્મ. પિતાનું નામ

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૨૨૯

મોટો સાહ. માતાનું નામ રૂપા. તેમણે કેસરિયાજીમાં દિગંબર સંપ્રદાયના નરેન્દ્રકીર્તિ સાથે વાદવિવાદ કરી તેમનો પરાભવ કરેલો. ઢૂંઢકોનો પણ તેમણે પરાભવ કરેલો. તેમનું અવસાન અમદાવાદમાં થયેલું.

૬ ઢાળનું 'સમ્યક્ત્વ વિચારગર્ભિત મહાવીર-સ્તવન' (ર.ઈ.૧૭૧૦/સં. ૧૭૬૬, ભાદરવા સુદ પ; મુ.), આ જ સ્તવન પરનો ભાલાવબોધ (ર.ઈ. ૧૭૧૮), પદ કડીનું 'સપ્તશતિજિન-સ્તવન' (ર.ઈ.૧૭૨૪), '૯૭ પિડદોષવિચાર-સંગ્રહ' (ર.ઈ.૧૭૨૫), 'મહાવીર રાગમાલા-પ્રશસ્તિ' (ર.ઈ.૧૭૨૮/સં.૧૭૮૪, આસો વદ ૧૩), 'આરવ્રત-સંગ' (ર.ઈ.૧૭૨૮/૧૭૩૩/સં.૧૭૮૪/૧૭૮૮, આસો વદ ૩૦), ૬ કડીની 'આચારતના-સંગ્રહ', ૨૭ કડીની 'આદિજિન-વિનિર્મિત' (મુ.), 'ચેત્યદ્રવ્યભક્ષણ/સ્નાણ કૃત્વદ્વંત-સંગ્રહ', ૨ ચોવીસી (મુ.), ૧૧ કડીનું 'નેમરાજુલગુણ વર્ણન', ૨બા સાથેનું 'નિગોદ વિચાર ગર્ભિત મહાવીર-સ્તવન', ૮ કડીની 'પાર્શ્વનાથ દશગણુધર-સંગ્રહ', ૬ કડીની 'પાર્શ્વનાથના એકાદશ ગણુધરની સંગ્રહ', ૭ કડીની 'મહાવીરગણુધર-સંગ્રહ', 'વીશી' (મુ.), ૨૪ કડીની 'વિશતિ સ્થાનક વિધિગર્ભિત-સંગ્રહ' (ર.ઈ.૧૭૨૪), ૪ અને ૫ કડીની 'વીરભક્તિ' નામક બે રચનાઓ(મુ.) તથા 'સૂર્યમંડન પાર્શ્વનાથ-સ્તવન' (મુ.) આ કવિની રચનાઓ છે. આ ઉપરાંત તેમણે હિન્દી અને સંસ્કૃત ભાષામાં પણ સ્તવન, સંગ્રહની રચના કરી છે.

કૃતિ : ૧. આત્મહિતકર આધ્યાત્મિક વસ્તુસંગ્રહ, પ્ર. વેણીચંદ સુ. શાહ, ઈ. ૧૯૨૬; ૨. ચોવીસસંગ્રહ; ૩. જિસ્તમાલા; ૪. જોકાપ્રકાશ : ૧; ૫. જૈનસારત્નો : ૧; ૬. જૈન પ્રાચીન પૂર્વાચાર્યો વિરચિત સ્તવન સંગ્રહ, પ્ર. મોતીચંદ રૂ. ઝવેરી, ઈ. ૧૯૧૯; □ ૭. જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સ હેરલ્ડ, ઓક્ટો. નવે. ૧૯૧૪-'શ્રી વાચનવિભાગ' સં. નિર્મળાબહેન.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાર્ઠતિહાસ : ૨; ૨. જૈસાર્ઠતિહાસ; ૩. ગુસાર-સ્વતો; □ ૪. જૈગૃકવિઓ : ૨, ૩(૨); ૫. મુપુગૂલસૂચી : ૬. લીંહ સૂચી ૭. હેજૈસાસૂચિ : ૧. [ચ.શે.]

ન્યાયસાગર-૩ : [ઈ.૧૮૩૨ સુધીમાં] જુઓ ન્યાય-૨.

ન્યાયસાગર-૪[ઈ.૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : જૈન સાધુ. વિવેકસાગરના શિષ્ય. ૨ ઢાળનું અષ્ટમીનું સ્તવન(મુ.) તથા ૧૦૩ કડીની ગિરનારનું વર્ણન કરતી 'ગિરનારતીર્થમાલા' (ર.ઈ.૧૮૧૯/સં. ૧૮૭૫, મહા સુદ ૬ ગુરુવાર; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. ગિરનાર તીર્થોદ્ધારસ અને તીર્થમાળા, સં. મોહન-લાલ દ. દેસાઈ, ઈ.૧૯૨૦; ૨. જિસ્તસંગ્રહ; ૩. જિનગુણ-પદ્યાવળી, પ્ર. વેણીચંદ સુ. શાહ, ઈ.૧૯૨૫ (બીજી આ.).

સંદર્ભ : ડિકેટલોગબીજે. [ચ.શે.]

ન્યાયસાગર-૫ [ ] : જૈન સાધુ. ચરિત્રનિધાનના શિષ્ય. ૫ કડીના સ્તવન (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : સસન્નિમત્ર (અ). [ચ.શે.]

ન્યાયસાગરશિષ્ય [ ] : જૈન સાધુ. ૬ કડીની 'ગહૂલી'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ગહૂલીસંગ્રહનામા ગ્રંથ : ૧, પ્ર. શ્રાવક ભીમસિંહ માણેક, ઈ.૧૯૦૧. [કી.ભ.]

નહાના : જુઓ નાના.

પઉમ/પદમ(મુનિ) [ઈ.૧૩૦૨ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. ૫૭ કડીની 'દુહામાનુકા/ધર્મમાનુકા' (વિ. ઈ.૧૩૦૨; મુ.)માં ઉપદેશાત્મક સુભાષિતો છે અને ૩૧ કડીના 'સાલિભદ્ર-કક્ક' (વિ. ઈ. ૧૩૦૨; મુ.)માં સાલિભદ્ર અને તેમની માતા વચ્ચેના સંવાદ રૂપે ન્યાય અને ધર્મનો મહિમા વર્ણવાયો છે. દોહરાની ૧૪ કડીના 'નેમિનાથફાગુ' (મુ.)ની પહેલી ૧૦ કડીઓમાં વસંતવર્ણન છે ને છેલ્લી ૪ કડીઓમાં નેમિનાથનું કથાનક છે. આ ફાગુ તેમાંના વસંતવર્ણન, વસંત-આગમનથી જનજીવનમાં ફેલાયેલા ઉલ્લાસ અને ગુર્જરનારીના રૂપપોશાકના આવેખન તથા મનોરમ આલંકારિક વાણીને લીધે ધ્યાનપાત્ર છે.

કૃતિ : ૧. પ્રાગુકાસંગ્રહ : ૧; ૨. પ્રાજ્ઞગુસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. આકવિઓ : ૧; ૨. ગુસાર્ઠતિહાસ : ૧; ૩. ગુસાપ અહેવાલ : ૨૧; ૪. ગુસારસ્વતો; ૫. મરાસસાહિત્ય; ૬. રાસમુગમાં પ્રકૃતિનિરૂપણ, ધીરુ પરીખ, ઈ. ૧૯૭૮; □ ૭. આલિસ્તઓઈ : ૨; ૮. જૈગૃકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૯. મુપુગૂલસૂચી. [ર.સો.]

પદ (અખાજી) : ગુજરાતી તેમ જ હિંદી ભાષામાં રચાયેલાં અખાજીનાં ૨૫૦ જેટલાં મુદ્રિત પદો મુખ્યત્વે બ્રહ્મતત્ત્વના સ્વરૂપને, એના અનુભવને તથા બ્રહ્મજ્ઞાની-સંત-ગુરુના સ્વભાવ અને મહિમાને ગાય છે તેમજ ગુરુશરણ ને સંતસંગતનો તથા જીવભાવ છોડી શિવપદ પામવાનો બોધ કરે છે. એમાં શૃંગાર-ભાવનો આશ્રય લેતાં પદો વેદાંતી અખાના વિલક્ષણ ઉન્મેષ તરીકે ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે. એમાં નટવર કૃષ્ણને કેન્દ્રમાં રાખીને કામક્રીડા સુધીનો શૃંગાર આવેખાયો છે, સખીભાવની પ્રબળ અભિવ્યક્તિ છે, અસૂયા ને રીસ જેવા મનોભાવોને પણ અવકાશ મળ્યો છે અને સંવાદના માધ્યમનો પણ અવારનવાર ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. આમ છતાં અખાને એમાં પરબ્રહ્મ સાથેનો યોગ અભિપ્રેત છે એના સંકેતો પણ સાંપડયા જ કરે છે. બ્રહ્માનુ-ભવની અલૌકિક સ્થિતિનાં ચિત્રાત્મક વર્ણનો પણ પ્રભાવક છે. ગુરુશરણ ને સંતસંગતનો વર્ણવણીને બોધ કરતા આ તત્ત્વદર્શી કવિ "ગુરુ મારો નવ અવતરે, નવ ધરે ગર્ભવાસ" જેવાં ગુરુલક્ષણવર્ણનો પણ આપે છે ને સગુરુનો નહીં પણ નગુરુનો મહિમા કરે છે એ એની ગુરુભાવનાની વિલક્ષણતા બતાવે છે. અખાનો સંહજ ને સમૃદ્ધ દૃષ્ટાંતકવા ઉપરાંત "જીવ ખોઈને જીવવું" જેવાં માર્મિક ઉપદેશવચનો, "તે હું જગત જગત મુજ માંડે. હું નિર્ગુણ ગુણનો ભંડાર" જેવી બ્રાહ્મી અવસ્થાની ખુમારીભરી ઉક્તિઓ, "હુંએ હુંને ખોળી કાઢ્યો ભાઈ, હુંએ હુંને ખોળી કાઢ્યો" જેવા નિર્મળ આનંદઉદ્ગારો એના કવિતત્ત્વનો સુખદ સ્પર્શ આપણને કરાવે છે. આત્મકથનાત્મક, ઉદ્બોધનાત્મક (કેટલાં બધાં પદો સંતોને ઉદ્દેશીને છે!), રૂપકાત્મક એમ વિવિધ શૈલી-ભેદોનો વિનિયોગ કરતાં; હોરી, ધમાર, ભજન, કીર્તન, પ્રભાતિયાં,

વિષ્ણુપદ આદિ પ્રકારભેદો બતાવતાં; પત્ર, વરસાદ, ખેતી, બજા-
ણિયાના ખેલ જેવાં નવીન રૂપકોનો આશ્રય લેતાં અને પ્રસંગો-
પાત્ત યોગમાર્ગની પરિભાષા યોજતાં છતાં સામાન્ય રીતે દુર્ભેદિતાથી
મુક્ત ને ક્યારેક તળપદો બાનીમાં ચાલતાં આ પદો અખાના
સાહિત્યસર્જનનો લોકગમ્ય અને નોંધપાત્ર ગુણવત્તાવાળો વિભાગ છે.

[જ.કા.]

પદ(અનુભવાનંદ) : કવિએ પોતે જ વિષ્ણુપદ નામે ઓળખાવેલાં
અને હિંદી ભાષામાં પણ મળતાં પદો પૈકી કેટલાંકમાં એમના
સંન્યસ્ત પૂર્વેના નામ નાથભવાનની અને મોટા ભાગનાંમાં
સંન્યસ્ત પછીના અનુભવાનંદ એ નામની એમ ઉભય છાપ મળે
છે. ક્યાંક કવિએ બંને નામ એક સાથે પણ મૂક્યાં છે; 'નાથ
ભવાન તે અનુભવાનંદ છે.' હસ્તપ્રતોમાં મળતાં આવાં ૧૯૬
પદોમાંથી ૧૧૯ મુદ્રિત થયેલાં છે.

રાગ-ઢાળોનું ભરપૂર વૈવિધ્ય ધરાવતાં આ પદોમાં મધ્યકાલીન
જ્ઞાનમાર્ગી કવિતાધારાના સઘળા વિષયો આલેખાયા છે અને
વેદાન્તની ફિલસૂફી જેવા અમૂર્ત વિષયનું તથા એનાં સંકુલ
સ્થાનોનું પણ અલંકારાદિકની સહાયથી મૂર્ત રૂપે ને પ્રાસાદિક
રીતે નિરૂપણ થયું છે. આ પદોમાં બ્રહ્મસ્વરૂપનું વર્ણન વધારે ધ્યાન
ખેંચે એવું છે. કવિ બ્રહ્મનાં 'સચ્ચિદાનંદ' એ જાણીતા સંકેતમાંના
'આનંદ' પર વિશેષ ભાર મૂકે છે ને બ્રહ્મને 'નિરાકાર'ને બદલે
'સરવાકાર' કહે છે. કવિએ કરેલું બ્રહ્મસ્વરૂપનું વર્ણન કેટલાંક નવાં
અને સચોટ દૃષ્ટાંતો તથા રૂપકોથી મનોરમ બનેલું છે, જેમ કે બ્રહ્મ-
સ્વરૂપની નિવિકારતા દર્શાવવા માટે યોજાયેલું અનેક રૂપો ધારણ
કરતા પણ વસ્તુતઃ સ્વ-રૂપે રહેતા નટનું દૃષ્ટાંત તેમ જ સંસારનું
મિથ્યાત્વ દર્શાવવા યોજાયેલી માયા નામની વંધ્યા સ્ત્રીના વણ-
સરળતા સુતની રૂપકગ્રથિ. બ્રહ્મ-આનંદના અનુભવનું આલેખન
પણ આ પદોમાં વર્ષા અને વસંતના ઉપમાનોથી ને સ્ત્રીપુરુષ-
પ્રેમની પરિભાષામાં, અધિકૃતતાનો રણકો સંભળાય એટલી ઉત્કટતાથી
થયું છે. ચિદાકાશથી વરસતા અનુભવજળથી કામાદિ અંગારા
હોવાઈ જાય છે ને જ્ઞાનની સરિતા વહેવા માંડે છે; એમાં
અનુભવી તરવેશાઓ તરે છે. સધાકૃષ્ણના પ્રેમસંબંધને
અધ્યાત્મના એક નવા જ અને સમૃદ્ધ સંકેતથી આલેખી
આપવામાં પણ કવિની વિશેષતા જણાય છે.

બ્રહ્મ-આનંદની મસ્તીમાં લીન સંતોની ચિન્તાવસ્થાનું અનુભવા-
નંદે કરેલું આલેખન ઘણું વિલક્ષણ છે. સદ્ગુરુના અનુભવીપણા
પર ભાર મૂકી લાક્ષણિક રીતે એ કહે છે કે ગુરુની વાણી તે જ્ઞાન-
ધારા નહીં પણ અનુભવધારા છે જે અમૃતની હેલીની જેમ શિષ્યની
જડતાને હરી ચૈતન્યવંત બનાવે છે. દંભી અને આડંબરી 'પરમહંસો'
વગેરે પ્રત્યેના કવિના ઉપાલંબોમાં કટાક્ષ કરતાં વિનોદ વિશેષ
જણાય છે. આ વિનોદ માર્મિક ઉક્તિઓ અને સચોટ દૃષ્ટાંતોથી
હૃદયંગમ બને છે. જેમ કે, શાસ્ત્રાર્થની વિતંડામાં પડનારાઓ માટે
એ જે બહેરાની વાત સરવા કાને સાંભળતા અને ખૂબ રળિયાત
થતા બહેરાનું દૃષ્ટાંત યોજે છે.

[ર.સો.]

પદ(ગવરીબાઈ) : ડુંગરપુરનાં વતની ગવરીબાઈકૃત પદો(૬૦૯ મુ.)માં

જ્ઞાન-વૈરાગ્ય, યોગ અને ભક્તિની ધારાઓ મિશ્ર થયેલી જેવા
મળે છે. એમનાં જ્ઞાનનાં પદો વેદાંત તરફનો સ્પષ્ટ ઝેક બતાવે
છે અને એની લોકગમ્ય પ્રાસાદિક રજૂઆતથી ધ્યાન ખેંચે છે.
એમાં ભક્તિવિષયક પદોમાંથી ૨૦૦ ઉપરાંત પદો કૃષ્ણભક્તિ-
વિષયક; ચાલીસેક રામવિષયક અને ત્રણેક શંકરવિષયક છે. આમ
ગવરીબાઈએ રામ અને કૃષ્ણ બંનેની ઉપાસના સ્વીકારી છે એ
હકીકત નોંધપાત્ર બને છે. કૃષ્ણવિષયક પદોમાં શૃંગારલીલા,
બાળલીલા આદિ વિષયો નિરૂપાયા છે તેમાંથી બાળલીલાનું નિરૂપણ
વિશેષપણે ઉલ્લેખનીય છે. ગરબી, આરતી, કીર્તન, ધૂન, સાખી,
તિથિ, વાર, આરમાસી વગેરે પ્રકારભેદોમાં વહેતી ગવરીબાઈની
કવિતામાં હિંદી તથા રાજસ્થાની ભાષાનો આશ્રય લેવાયેલો પણ
જેઈ શકાય છે. સાચી અને ઊંડી અધ્યાત્મનિષ્ઠા, સહજ અને
સમુચિત અલંકરણ તથા તળપદો છટાથી શોભતી વાણી-જેમ કે
"દલદરયાણ માંજ્યા વિના દરસન દેખ્યા ન જાઈ" "વનેશ્વર
વિશ્વમાં વિલાસ્યા જેમ ફૂલને ભાસ" -તેમ જ રાગઢાળનું વૈવિધ્ય
ગવરીબાઈને ગુજરાતની જ્ઞાનમાર્ગી કવયિત્રીઓમાં ગૌરવભર્યું સ્થાન
આપાવે છે.

[ચ.શે.]

પદ(જીવણસાહેબ) : રવિભાણ સંપ્રદાયના આ સંતકવિનાં પદો-ભજનો
(ઘણાં મુ.) ગુજરાતી ભજન પરંપરામાં મહત્ત્વનું સ્થાન ધરાવે છે. આ
ભજનોમાં મુખ્યપણે નિરૂપાયેલા ૨ વિષયો-અધ્યાત્મઅનુભવની
મસ્તી અને દર્દાલો પ્રેમભાવ-ગોપીભાવ. પહેલા પ્રકારનાં ભજનોમાં
અતીન્દ્રિય અનુભવનું, એની નાદમયતા, અને પ્રકાશમયતાનું,
જે રીતે પ્રત્યક્ષીકરણ થયું છે તે ઘણું જ નોંધપાત્ર છે.
એમાં યોગમાર્ગની પરંપરામાં જાણીતાં રૂપકોનો વિનિયોગ થયેલો
છે તેમ મોરલો, નટવો, હાટડી વગેરે કેટલાંક નૂતન રૂપકચિત્રો
પણ નિમિત્ત થયેલાં છે. વર્ણવનિનો પણ ચિત્રો ઉપસાવવામાં
પ્રચુરપણે લેવાયેલો આશ્રય આ સંતકવિનો આગવી લાક્ષણિકતા
છે. ગોપીભાવનાં પદો કવચિત્ મિલનનો કેફ વર્ણવે છે ને વધારે
તો આરત અને વિરહના ભાવોને તળપદો લક્ષણોથી ને નિર્વ્યાજ
સરલતાથી વર્ણવે છે, અને જીવણસાહેબના દાસીભાવની પ્રતીતિ
કરાવે છે. આ ઉપરાંત ઈશ્વરલીલા, પ્રાર્થના, ભક્તિ-વૈરાગ્યબોધ
વગેરે વિષયોનાં જીવણસાહેબનાં પદો પણ મળે છે, અને ગુરુમહિમા
પણ વારંવાર ઉમળકાથી ગવાયો છે. એમાં દૃષ્ટાંતો, રૂપકોના
વિનિયોગ ઉપરાંત પણ શાંત સમજાવટની વાણી છે. સંસારીઓની
માયાલુબ્ધતા વગેરે પર પ્રહાર કવચિત જ છે, પ્રાર્થનાનાં પદોમાં
સગુણ-નિર્ગુણ પરંપરાનો સમન્વય થાય છે. જીવણસાહેબ બાહ્ય
ક્રિયાકાંડોને મહત્ત્વ નથી આપતા અને કાપડીના, અતીતના,
ફકીરના વેશ ફરવાની ઈચ્છા રાખે છે તે એમનો જડ સાંપ્રદાયિકતાથી
ઉપર જતો ધર્મભાવ વ્યક્ત કરે છે. અધીનતાનો મહિમા કરતી
ને મનની ચંચળતાને સચોટ રીતે વર્ણવતી એમની સ્વનાઓ
નિજી રીતે વસ્તુને રજૂ કરવાની એમની ક્ષમતાનાં ઉદાહરણ રૂપ છે.
એમની ભાષામાં હિંદીનો વણાટ છે ને ઘણાં પદો તો હિંદી
ભાષામાં પણ રચાયેલાં મળે છે. અગમતત્ત્વને આલેખતાં જીવણ-
સાહેબનાં પદો ઘણાં પ્રભાવક છે ને ભજનમાંડળીઓમાં એ ખૂબ
ગવાય છે. કટારીનું રૂપક પ્રયોજતા 'કટારી'ને નામે ઓળખાતાં

ભજનો તો જીવજીસાહેબનાં જ એમ મનાય છે. તેમ છતાં 'વાડી વેડીશ મા હો મારા રે વાડીના ભમરલા' જેવાં પદો એમની તળ-પદી અભિવ્યક્તિને કારણે લોકજીભે વધુ ચડેલાં છે. [ચ.શે.]

પદ(દયારામ) : દયારામનાં પદો (મુ.)નો વધુ લોકપ્રિય બનેલો ભાગ તો 'ગરબી'ને નામે ઓળખાયેલી રચનાઓનો છે. દયારામનું વ્યક્તિ-ચિત્ર ઘણી વાર એને આધારે ઊભું કરવામાં આવે છે. પરંતુ પરંપરાગત ભક્તિવૈરાગ્યબોધનાં પણ સૈક્યો પદો દયારામ પાસેથી મળે છે, અને એ પદો આપણી સમક્ષ દયારામની એક જુદી છબી રજૂ કરે છે. એમાં મુક્તિને સ્થાને ભક્તિની જ આકાંક્ષા, જ્ઞાનનો નિરસ્કાર અને પ્રેમમાર્ગનો મહિમા, અનન્યનિષ્ઠા, ઈશ્વરના પ્રગટ સ્વરૂપનો આદર-એ ખુશિદમાર્ગસંમત ખ્યાલો વ્યક્ત થયા છે તે ઉપરાંત આત્મગ્લાનિ, દીનતા, વિરક્તતા, આતિ, ઈશ્વર-શરણતા, નિશ્ચિતતા, નિર્મળતા આદિ મનોભાવો હૃદયસ્પર્શી રીતે વ્યક્ત થયા છે. સઘળાં પદો દૃષ્ટાંતોના વિનિયોગ, પ્રાસાદિક ભાવવાહી અભિવ્યક્તિ અને કવચિત પ્રાસાનુપ્રાસની લીલાથી ધ્યાન ખેંચે છે. જીવ-બ્રહ્મની એકતાને માનનાર વિશે કવિ કહે છે કે "છતે સ્વામીએ સૌભાગ્યનું સુખ સ્વપ્ને ન દેખ રે" ને પોતાના મનને એક વખત ઢલકતું ઢેર કહી આત્મશિક્ષાની વાત કરે છે. તો બીજી વખત વૈરાગ્યભાવથી મનજી મુસાફરને પોતાના દેશ ભણી જવા ઉદ્બોધે છે. "જે કોઈ પ્રેમ-અંશ અવતરે પ્રેમરસ તેના ઉરમાં ઠરે" ને "વ્રજ વહાણું રે વૈકુંઠ નહીં આવું" જેવાં કેટલાંક પદો તો લોકજીભે પણ ચડેલાં છે. [જ.કે.]

પદ(નરસિંહ) : મધ્યકાલીન ગુજરાતી કવિતામાં પદસાહિત્યનો પાયો નાખનાર નરસિંહનું સમગ્ર સર્જન આમ તો પદોમાં જ થયું છે, પરંતુ જેમાં કોઈક કથાંતનું હોય એવી પદોની માળા રૂપે રચાયેલી આખ્યાનકલ્પ કૃતિઓને લક્ષમાં ન લઈએ તો પણ એ ત્રિવાચ એમને નામે ૧૨૦૦ જેટલાં પદો હસ્તપ્રતો અને મૌખિક પરં-પરામાંથી મુદ્રિત રૂપે ઉપલબ્ધ થાય છે. મુદ્રિત સ્વરૂપે ઉપલબ્ધ આ પદોમાં ઠીક ઠીક મુશ્કેલી અનુભવાય છે. જેમ કે, આ પદોને જે શીર્ષકો નીચે સંપાદકેએ વર્ગીકૃત કર્યાં છે, તેને હસ્ત-પ્રતોનો હંમેશ આધાર નથી. એટલે એક પદને એક સંપાદકે એક શીર્ષક નીચે મૂક્યું હોય તો બીજા સંપાદકે બીજા શીર્ષક નીચે મૂક્યું હોય. ઉપલબ્ધ પદોમાં ખરેખર કવિના કર્તૃત્વવાળાં કેટલાં અને કવિને નામે ચડી ગયેલાં કેટલાં એ પણ તપાસનો મુદ્દો છે.

કૃષ્ણને ગોપીભાવે ભજતા આ પ્રેમવશાણા ભક્તિના કવિનાં પદોનો આમ તો એક જ વિષય છે, કૃષ્ણપ્રીતિ. પરંતુ એ પ્રીતિ વિવિધ સ્વરૂપે આ પદોમાં પ્રગટ થઈ છે. ગોપીહૃદયમાં રહેલી કૃષ્ણ-પ્રીતિનાં મુખ્ય ૨ રૂપ છે, શૃંગારપ્રીતિ અને વાત્સલ્યપ્રીતિ. એમાં શૃંગારપ્રીતિનાં પદોની સંખ્યા ઘણી મોટી છે. એ ત્રિવાચ ભક્તિ-જ્ઞાનનાં પણ કેટલાંક પદ કવિ પાસેથી મળે છે.

'સસસહસ્રપદી', 'શૃંગારમાળા', 'વસંતનાં પદ' અને 'હિડોળાનાં પદ' શીર્ષક હેઠળ મળતાં શૃંગારપ્રીતિનાં પદોમાં વિવિધ અવસ્થા-ઓમાં વિભિન્ન રૂપે ગોપીનો કૃષ્ણપ્રત્યેનો પ્રણયભાવ વ્યક્ત થાય છે. શીર્ષકમાં સૂચવાય છે તેમ હજાર નહીં, પણ જેમાં ૧૮૯ પદ છે

તે 'સસસહસ્રપદી'નાં પદોમાં શરદ ઋતુમાં વૃન્દાવનમાં કૃષ્ણ-ગોપી વચ્ચે રમાતા સસનું આલેખન મુખ્ય વિષય છે. ભાગવતના 'સસ-પંચાધ્યાયી'ની અસર આ પદો પર છે. એટલે 'સસપંચા-ધ્યાયી'ના કેટલાક પ્રસંગો જેવા કે, કૃષ્ણના વેણુવાદનથી ગોપી-ઓનું ઘર છોડી વનમાં દોડી આવવું, કૃષ્ણના અંતર્ધાન થવાથી વ્યાકુળ બનવું કોઈક પદોમાં આલેખાય છે. પરંતુ 'સસપંચાધ્યાયી' માં પ્રસંગઆલેખનમાંથી જે કથાંતનું વાણા્ય છે તે અહીં નથી વણાતો. અહીં તો વિશેષ આલેખાય છે-ચંપાવરણી ચોળી, નાકમાં નિર્મળ મોતી, નેણમાં કાજળ ને માથે ઘૂંઘટવાળી, અંજર અમકા-વતી ને કટિમેખલા રણજણાવતી અભિસારિકા ગોપી અને તેની કૃષ્ણ સાથેની શૃંગારકેવિ તથા નુપૂરના અંકાર, કટિની કીકણી, તાલ-મુંદગના સંગીત વચ્ચે પરસ્પરના કંઠમાં બાહુઓ ભેરવી કૃષ્ણ-ગોપી વચ્ચે રમાતો રાસ. 'સસસહસ્રપદી'નાં પદો મુખ્યત્વે વર્ણનાત્મક છે તો 'શૃંગારમાળા'નાં પદ મુખ્યત્વે ગોપીની ઉક્તિ રૂપે રચાયેલાં છે. રતિભાવ સાથે સંકળાયેલા ગોપીહૃદયના વિવિધ ભાવ અહીં આલેખાય છે. કૃષ્ણનો અન્ય ગોપી સાથેનો સંબંધ જોઈ જન્મતો ઈર્ષ્યાભાવ, કૃષ્ણની વિમુખતાથી જન્મતી વ્યાકુળતા, કૃષ્ણને રતિકીડા માટે ઈજન, કૃષ્ણઆગમનથી મનમાં પ્રગટતો આનંદ, કૃષ્ણની સમીપ જતાં જન્મતી લજ્જા, કૃષ્ણ સાથે આખી રાત રતિસુખ માણ્યા પછીની તૃપ્તિ, પ્રભાતે કૃષ્ણ શય્યામાંથી વહેલા ન જાગતાં મનમાં જન્મતો સંકોચ-એમ કવચિત્ સ્થૂળ ને પ્રગલ્ભ બનીને કૃષ્ણ-ગોપીની સંભોગકીડાને જ્ય-દેવની અસર ઝીલી કવિએ આલેખી છે. 'વસંતનાં પદ'માં વસંતની માદકતા, કૃષ્ણ-ગોપીનું હોળીખેલન, વસંતવેલવ જોઈ ગોપી-ચિત્તમાં ઊવટતો આનંદ ઇત્યાદિ આલેખાય છે. 'હિડોળાનાં પદ'માં વર્ષાઋતુમાં હિડોળે હીંચકતાં કૃષ્ણ-ગોપીની કીડાનું આલેખન છે. 'દ્વાદશમહિના/રાધાકૃષ્ણની બારમાસી'(મુ.) જેવી કોઈક કૃતિમાં વિરહભાવ છે, પરંતુ વિરહ અને તલસાટ કરતાં સંભોગનાં આનંદ અને તૃપ્તિ કવિનાં પદોમાં વિશેષ છે. પણ આ શૃંગારની કોઈ કુંઠા કવિના ચિત્તમાં નથી. ભક્ત માટે તો ગોપી એટલે વૃત્તિઓ, તેમનું આત્મામાં રમી રહેવું તે રાસ અને કૃષ્ણગોપીનો વિરહ તે ભક્તની બધી વૃત્તિઓનો પરમાત્મા સાથેનો યોગ છે.

જસોદા અને ગોકુળવાસીઓના બાળકૃષ્ણ પ્રત્યેના વાત્સલ્ય-ભાવને આલેખતાં પદોમાં કેટલાંક પદો કૃષ્ણજન્મવધામણીનાં છે. કૃષ્ણજન્મથી આનંદઉત્સવ માટે ગોપગોપીઓનું નંદને ઘર ટોળે વળવું, ગોપીઓનાં મંગળગીત ગાવાં, પારણામાં ઝૂલતા કૃષ્ણને હીંચોળવા ઇત્યાદિ વીગતોથી કવિએ કૃષ્ણજન્મથી સૌના મનમાં જન્મેલી આનંદ અને ધન્યતાની લાગણીને વ્યક્ત કરી છે. બાળ-લીલાનાં યાત્રીસિક પદોમાં કૃષ્ણે જસોદા ને ગોપીઓ પાસે કરેલાં તોફાન, બાળકૃષ્ણનું રૂપ જોતાં, એને જમાડતાં જસોદાના હૃદયમાં ઊવટતો આનંદ વિશેષ આલેખાય છે. ગોકુળમાં કૃષ્ણે કરેલા પરાક્રમને આલેખવું એક જ પણ ખૂબ લોકપ્રિય પદ 'જળકમળ છાંડી જને બાળા' કવિ પાસેથી મળે છે. દાણલીલાનાં કેટલાંક પદ કવિને નામે મળે છે, પરંતુ એ અન્ય કોઈ કવિનાં હોવાની સંભાવના વ્યક્ત થઈ છે.

કવિનાં પાછલાં વર્ષોમાં રચાયેલાં હોવાનું જેમને વિશે અનુમાન છે

અને એમાંનાં કેટલાંકને કવિની પરિણતપ્રજ્ઞાનાં રૂપ રૂપ ગણવામાં આવે છે તેવાં કેટલાંક ભક્તિજ્ઞાનનાં પદ કવિ પાસેથી મળે છે. ઝૂલણા બંધમાં સ્વાયેલાં અને પ્રભાતિયાં તરીકે જનસમાજમાં ખૂબ લોકપ્રિય આ પદોમાં કવિએ ભક્તિ અને ભક્તનો મહિમા ગાયો છે, એટલે એમાં બોધનું તત્ત્વ પ્રધાન છે. એમાં ક્યાંક કવિ ઈશ્વરને ભક્તની રહસ્યે ચડવા વાનવે છે, ક્યાંક સંસારીજનને ઈશ્વર તરફ અભિમુખ થવાનું કહે છે, ક્યાંક કૃતક વૈષ્ણવને પુત્ર વગર ઘરમાં પારણું બાંધનાર મનુષ્ય કહીને તેની મજાક કરે છે તે સાચા વૈષ્ણવનું ચક્ષુ આપે છે, ક્યાંક ઈશ્વરસ્મરણ ન કરતા મનુષ્યને 'સૂનડી તર' કહે છે તો ક્યાંક ભક્તની હાંસી ઉઠાવતા સંસારીજનને ભક્તિ જ સર્વસ્વ છે એવો ખુમારીભર જવાબ આપે છે. પરંતુ આ પદોમાં પણ "નિરખને ગગનમાં કોણ ધૂમી રહ્યો" "અખિલ બ્રહ્માંડમાં એક તું શ્રીહરિ" ને "જગીને જોઉં તો જગત ટિસે નહીં" એ પદો ઈન્દ્રિયાતીત, અકળ, અવિનાશી, પરમ પ્રકાશરૂપ, દેહમાં દેવ, તેજમાં તત્ત્વ ને શૂન્યમાં શબ્દ એમ સમસ્ત સૃષ્ટિમાં ચૈતન્યમય તત્ત્વરૂપે વિલસી રહેલા ઉપનિષદકથિત બ્રહ્મતત્ત્વને ભવ્યતાનો સ્પર્શ ફાવતી જે પ્રાસાદિક વાણીમાં પ્રત્યક્ષ કરે છે તેને કારણે ગુજરાતી કવિતામાં ઊંચા સ્થાનનાં અધિકારી બન્યાં છે. જીવ, જગત અને ઈશ્વરના એકત્વને પ્રબોધતી કવિની દૃષ્ટિ પણ સગુણબ્રહ્મ પરથી ખસી નિર્ગુણબ્રહ્મ પર સ્થિર થયેલી દેખાય છે. પણ એ નિર્ગુણબ્રહ્મને પામવા માટે શ્રોષક સાધન તો ભક્તિ જ છે એમ કવિ માને છે.

ઝૂલણા, ચોપાઈ, દુહા, સવંયા ઇત્યાદિની દેશીઓમાં સ્વાયેલાં અને કેદાર, વસંત, મહાદેવ ઇત્યાદિ રાગમાં ગાઈ શકાય એવાં આ પદોમાં રાગ-ઢાળ, માપ, પરિસ્થિતિ એમ ઘણું પરંપરામાંથી કવિને મળ્યું હોવાની પૂરી સંભાવના છે. એમાંનાં બધાં પદ એકસરખા કાવ્યગુણવાળાં નથી. ઉપાડની પંક્તિ આકર્ષક હોય અને પછી પદ લયથી જનું હોય, એકના એક ભાવનું સતત પુનરાવર્તન થનું હોય, ભાવ સ્થૂળ ને વચ્ચે બની જતો હોય એવું ઘણાં પદોમાં જોવા મળે છે. અને તો પણ કવિની પ્રતિભાનો સ્પર્શ પણ એમને એટલો જ મળ્યો છે. વિવિધ ભાવસ્થિતિઓને મૂર્ત કરતી કર્ણગોચર ને શ્રુતિગોચર લયવૈવિધ્યવાળી ધ્રુવપંક્તિઓ; 'કિતિરસ તરુણાખાએ પ્રસર્યો', 'કુસુમ કુસુમ રહ્યા ભ્રમર ઝૂલી, કે 'અજલજળ જ્યોત ઉદ્યોત રવિ કોટમાં હેમની કોર જ્યાં નીસરે તોલે' જેવી કલ્પનાસભર ચિત્રાત્મક અનેક પંક્તિઓ; ૨-૨ પંક્તિએ કે આખા પદમાં દરેક પંક્તિમાં એક જ પ્રાસ મેળવાયો હોય એવી પ્રાસયોજના, ઘણી જગ્યાએ ૨-૨ પંક્તિએ કે દરેક પંક્તિએ આવતાં તાનપૂરક 'રે', રવાનુકારી ને વર્ણપ્રાસયુક્ત શબ્દોનો બંધ ઇત્યાદિથી અનુભવાનું પદમાધુર્ય; આ સૌ તત્ત્વોને લીધે આ પદોમાંથી ઘણાં ગુજરાતના લોકજીવનનની સાંસ્કૃતિક સંપત્તિ બની ચૂક્યાં છે, એમાંનાં આ કાવ્યબળથી ને એમાંના ભક્તિના ઉદ્દેશથી. [જ.ગા.]

પદ(નિરાંત) : નિરાંતકૃત ૨૦૦ ઉપરાંત પદો (મુ.)માંથી કેટલાંક હિંદીમાં છે તો કેટલાંક હિંદીમિત્રા ગુજરાતી ભાષામાં પણ છે. આ પદો ધોળ, કાફી, ઝૂલણા વગેરે નામભેદો ધરાવે છે. ગણતર પદો ગોકુળ,

વલ્લભકુળ, વિઠ્ઠલજીના નિર્દેશો ધરાવતાં મળે છે ને ગોપીલાવના-ધ્રિયતમાભાવનાં, કૃષ્ણપ્રશસ્તિનાં, એના રૂપવર્ણનનાં, હરિકૃપાના વર્ણનનાં ને 'થાળ' જેવા પ્રકારનાં કેટલાંક પદો પણ મળે છે, જેમાં વૈષ્ણવી પ્રેમલક્ષણા ભક્તિનું અનુસરણ ને સાંપ્રદાયિક પ્રભાવ જોઈ શકાય. પરંતુ વલ્લભકુળ ને વિઠ્ઠલજીનો મહિમા કરતી વખતે કવિ એમને "વર્ણાશ્રમથી વિશેષ, વર્ણાશ્રમથી ન્યાસ" કહીને ઓળખાવે છે, "વંકા વનમાળી"ને "નિર્ગુણ નામ તમારું" એમ કહે છે, વિઠ્ઠલ (શ્રીકૃષ્ણ)નું રૂપવર્ણન કરતી વખતે એમને સુમતિનારી અને નિર્ગુણનારીના વર તરીકે ઉલ્લેખે છે અને મોરલીને "મરમની" કહી એના "જ્ઞાનઘન નૌતમનાદ"નો નિર્દેશ કરે છે-એ બધું કવિ સગુણ ભક્તિમાં નિર્ગુણ જ્ઞાનવિચારની ગૃથણી કરી રહ્યા હોવાનું ને સાંપ્રદાયિક પ્રભાવને ઓગાળી નાખના હોવાનું બતાવે છે. કવિનાં મોટા ભાગનાં પદો તો શુદ્ધ જ્ઞાનવિચારનાં જ છે, જેમાં એમની ભૂમિકા અદ્વૈત વેદાંતની હોવાનું પ્રતીત થાય છે. એ અદ્વૈત બ્રહ્મનું, માયાનું, સંસારના મિથ્યાત્વનું વર્ણન કરે છે અને શુભ-અશુભ બન્ને પ્રકારનાં કર્મોને જળ તરીકે ઓળખાવે છે. કવિની દાર્શનિક ભૂમિકામાં યોગમાર્ગનો પણ થોડો વાળાટ છે, પણ વિશેષે એમાં મન્યકાલીન સંતપરંપરાનું અનુસંધાન વરતાય છે. સદ્ગુરુમહિમા, સંત-સંગતનો મહિમા, ગુરુ ને બ્રહ્મ ને બ્રહ્મ ને ગુરુ એવો મનોભાવ, નામ એટલે કે આત્મસ્વરૂપનો મહિમા, શાસ્ત્રજ્ઞાન-પંડિતાઈને સ્થાને સમજણ કે અનુભવનું મહત્ત્વ, વેશ, પંથ વગેરેનો તિરસ્કાર-આ એનાં લાક્ષણિક તત્ત્વો છે.

નિરાંત કવચિત્ રૂપકાદિનો આશ્રય લે છે-સંસારને મૂળ વગરના વૃક્ષ તરીકે, કાયાને રેટિયા તરીકે ને મનને વાણિયા તરીકે વર્ણવે છે, પરંતુ સામાન્ય રીતે એમણે સીધા કથનનો આશ્રય લીધો છે. એમની વાણીમાં સરળતા, પ્રવાહિતા અને પ્રાસાદિકતા છે ને તળપટ્ટી અભિવ્યક્તિની એમને ફાવટ છે. દંભી ગુરુઓ વગેરે પરના પ્રહારમાં એમની વાણી બળકટ બને છે. [જ.કો.]

પદ(નિષ્કુળાનંદ) : નિષ્કુળાનંદકૃત પદો (મુ.) ૩૦૦૦ જેટલાં હોવાનું કહેવાય છે, પરંતુ તેમાં 'વૃત્તિવિવાહ' જેવી પદસમુચ્ચય રૂપ કૃતિઓનાં અને અન્ય દીર્ઘ કૃતિઓમાં મળતાં પદોનો પણ સમાવેશ થતો હશે એમ લાગે છે. નિષ્કુળાનંદની ઘણી કૃતિઓના પદબંધમાં પદપ્રકારનો વિનિયોગ નોંધપાત્ર પ્રમાણમાં છે.

સંપ્રદાયમાં કીર્તનોને નામે ઓળખાયેલાં, ગુજરાતી ઉપરાંત હિંદીમાં ને કવચિત્ કર્ણીમાં મળતાં આ પદો વિવિધ રાગોનો નિર્દેશ ધરાવે છે ને બારમાસી, તિથિ, થાળ, વસંત, ધોળ, રેખતા, પરજિયા, સાખી આદિ પ્રકારભેદો બતાવે છે. એમાં સહજાનંદ-સ્વામીના સ્વરૂપવર્ણનનાં ને એમનાં વિરહનાં પદો છે, કદાચ જૈન અસર નીચે સ્વાયેલ શિયળની વાડનાં પદો છે, પંચેન્દ્રિયોના ભોગનાં પદો છે, પ્રેમલક્ષણા ભક્તિનાં પદો છે ને જ્ઞાનનાં તથા ભક્તિ-વૈરાગ્યબોધનાં પદો છે. પ્રેમલક્ષણા ભક્તિનાં પદોમાં કૃષ્ણરૂપનાં વર્ણનો ને એમને માટેના મુગ્ધ પ્રીતિભાવ ને વિરહભાવની અભિવ્યક્તિ છે. સંયોગશૃંગારનાં ચિત્રો નથી. આ પદો મોટી સંખ્યામાં છે, છતાં નિષ્કુળાનંદ વધુ પ્રસિદ્ધ છે એમનાં વૈરાગ્ય-ભાવનાં પદોને કારણે "જનની જીવોરે ગોપીચંદની" ને "ત્યાગ

પદ(નિરાંત) : પદ(નિષ્કુળાનંદ)

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૨૩૩

ગુ.સા.-૩૦

ન ટકે રે વૈરાગ્ય વિના” જેવાં એમનાં પદો ખૂબ લોકપ્રિય બનેલાં છે. જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, બ્રહ્મચર્ય, ત્યાગ, તિતિક્ષા, સહિષ્ણુતા અને શમદમાદિક ગુણોનો પ્રચાર કરતાં આ પદો સરળ, ઘરગથ્થુ પણ વેગવતી ભાષા તથા પૌરાણિક-લૌકિક દૃષ્ટાંતોના વિનિયોગથી અસરકારક બનેલાં છે. એ કેટલીક વાર ઉદ્બોધન રૂપે તો કોઈ વાર આત્મકથન રૂપે રચાયેલાં છે. એ શૈલીછટા પણ ઉપકારક બની છે. કૃષ્ણપ્રીતિનાં પદોમાં કવિનું ભાષાલાલિત્ય દેખાય છે.

સાધુઓની આસક્તિ જોઈને સહજનંદે એમની કામળીઓ બળાવી નાખેલી તે પ્રસંગનું તથા સહજનંદના દેહવિલય પછી સાધુઓમાં કેવો શિથિલાચાર પ્રવેશ્યે એનું વર્ણન કરતાં ૨ પદો મળે છે તે એમાંના કટુણ-વિનોદી ચિત્રણને કારણે નોંધપાત્ર બને છે.

[શ્ર.ત્રિ.]

પદ(પ્રીતમ) : જ્ઞાનવૈરાગ્ય અને કૃષ્ણભક્તિનાં ગુજરાતી અને હિંદીમાં ઘણાં પદ પ્રીતમે રચ્યાં છે, જેમાંથી આશરે ૫૧૫ જેટલાં પદ મુદ્રિત સ્વરૂપે મળે છે. વિવિધ રાજઢાળવાળાં અને ધાળ, આરતી, ગરબી, ગરબા ઇત્યાદિ સ્વરૂપે મળતાં આ પદોમાં જ્ઞાનવૈરાગ્યનાં પદોનું પ્રમાણ વધારે છે.

સંસારી મનુષ્યને ઉદ્બોધન કરી રચાયેલાં જ્ઞાન-વૈરાગ્યનાં ઘણાં પદોમાં સંસારની માયાથી મુક્ત બનવાનો, સદ્ગુરુનાં ચરણ સેવવાનો, સંતસમ્ભાગમ કરવાનો અને ઈશ્વરાભિમુખ બનવાનો જે બોધ કવિ આપે છે તેમાં પરંપરાથી ચાલ્યા આવેલા વિચારોનું અનુસરણ વિશેષ છે, પરંતુ કેટલાંક લોકગમ્ય દૃષ્ટાંતો ને રૂપકોથી અંત કવચિત્ પદોમાં વ્યક્ત થતાં દૈનતા, આર્જવ, આકોશ જેવા ભાવોથી એ આકર્ષક બને છે. “ભક્તિ એવી રે ભાઈ એવો તરસ્યનિ પાણી રે ભેવી”, “આનંદ મંગળ કટું આરતી હરિ-ગુરુ-સંતની સેવા”, “હરિનો મારજ છે થૂરાનો”, “જીભલડી તુને હરિગુણુ ગાતાં આવડં આભસ કયાંથી રે” જેવાં આ પ્રકારનાં કવિનાં પદો ગુપ્ત ગદ્યાપ્રય છે. બ્રહ્મના સ્વરૂપનું વર્ણન કરતાં “માયા બ્રહ્મ હોરી ખેલીઓ હો” જેવાં કે બ્રહ્મપ્રાપ્તિનો આનંદ વ્યક્ત કરતાં કોઈક પદ પણ કવિએ રચ્યાં છે.

કવિનાં કૃષ્ણલીલાનું જ્ઞાન કરતાં પદોમાં પ્રેમલક્ષણા ભક્તિના કવિઓની કવિતામાં મળે છે તેમ કૃષ્ણજન્મ, કૃષ્ણજન્મની વધાઈ, બાળલીલા, દાણલીલા, રાધાકૃષ્ણવિવાહ એમ દરેક વિષય પર રચાયેલાં પદો મળે છે. તેમાં દાણલીલાનાં પદ વિશેષ આકર્ષક છે. એ સિવાય તૃણસીવિવાહનાં ને મથુરાલીલાનાં પદ પણ કવિએ રચ્યાં છે, રણછંડજીનાં ગરબા ને આરતીય લખ્યાં છે. એટલે કવિનાં કૃષ્ણભક્તિનાં પદ કૃષ્ણની ગોકુળલીલા પૂરતાં સીમિત નથી.

ઈ.૧૯૭૧માં પડેલા દુષ્કાળને વિષય બનાવી રચાયેલાં ‘સુડતાબા કાળ’ વિશેનાં ૪ પદ છે તો આમ ભક્તિમૂલક, પરંતુ પોતાની આસપાસના સામાજિક જીવનની ઘટનાને વિષય તરીકે લઈ રચાયાં હોવાથી લાક્ષણિક બને છે. સંત રવિદાસને સંબોધીને રચાયેલું એક પદ પણ કવિનું મળી આવે છે.

[ર.શુ.]

પદ(પ્રેમસખી પ્રેમાનંદ) : સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના કવિ પ્રેમસખી પ્રેમાનંદે ૧૦ હજાર જેટલાં પદો ગુજરાતી અને હિંદીમાં લખ્યાં છે

એવું મનાય છે, પરંતુ અન્યારે ઉપલબ્ધ ચારક હજાર પદોમાંથી ત્રણેક હજાર પદ મુદ્રિત સ્વરૂપે મળે છે. કંઈક પ્રસંગકથનનાં તંતુ ભળેલો હોય એવી કીકકીક સંખ્યામાં રચાયેલી પદમાળાઓનાં પદ પણ એમાં સમાવિષ્ટ થઈ જાય છે. તિથિ, વાર, રાશિ, માસ, ગરબો, ગરબી સ્વરૂપે મળતાં આ પદોમાં એમાંના રવાનુકારી શબ્દો, વર્ણસામર્થ્યથી જન્મનું નાદતરવ, સંગીતના વિવિધ રાગમાં સહેલાઈથી ગાઈ શકાય એવો એમનો શબ્દબંધ ઈત્યાદિથી જે સંગીતતરવનો અનુભવ થાય છે તે કવિના શાસ્ત્રીય સંગીતના જ્ઞાન અને ભાષાપ્રભુત્વને પ્રગટ કરે છે.

કવિનાં કૃષ્ણભક્તિનાં પદોમાં ગુજરાતી-હિંદીમાં વિકસેલી પ્રેમ-લક્ષણા ભક્તિની કવિતાનું અનુસંધાન છે. કૃષ્ણની ગોકુળલીલાની વિવિધ સ્થિતિઓને આલંબન તરીકે લઈ કવિએ વિવિધ ભાવવાળાં અનંક પદ રચ્યાં છે. એમાં કૃષ્ણને જગાડવા માટે રચાયેલાં પ્રગટનાં પદો છે, જસાદા અને ગાંધીઓ પાસે કૃષ્ણે કરેલાં તોફાનને આલેખતાં નટખટ કૃષ્ણની છબી ઉપસાવતાં વિનોદની છંટવાળાં બાળ-લીલાનાં ને દાણલીલાનાં પદ છે, કૃષ્ણના રૂપનું વર્ણન કરતાં પદો છે, કૃષ્ણ અને ગોપીઓના રાસનાં પદ છે, તો ગોપીઓની કૃષ્ણ પ્રત્યેની શૃંગારપ્રીતિનાં પદો પણ છે. એમનાં શૃંગારનાં પદોમાં સંમોગ આંછા, વિરહ વિશેષ છે. કાવ્યત્વની દૃષ્ટિએ પણ વિરહનાં પદો વધુ આસ્વાદ્ય છે. ગોપીના ચિત્તમાં કૃષ્ણ પ્રત્યે જન્મેલું અદમ્ય અકર્ષણ, અને અનહત સંમળાના વાંસલડીના ચૂર, અમાંથી જન્મતી બેચેની અને પોતાના સંસારિક જીવન પ્રત્યેની ઉદાસીનતા આલેખી કૃષ્ણ માટેના ગોપીહૃદયમાં રહેલા તલ-સાટને કવિ વાચા આપે છે. કૃષ્ણના મથુરાગમન પછી ગાંધી-ઓની વિરહવ્યાકુળતાને પણ કવિએ આલેખી છે.

સહજનંદને કવિ કૃષ્ણસ્વરૂપ ગણતા હોવાથી સહજનંદભક્તિનાં પદો ‘પ્રેમાનંદકાવ્ય’ (ભાગ ૧-૨)નાં કૃષ્ણભક્તિનાં પદો સાથે ભળી ગયાં છે. એમાં ‘હરિસ્વરૂપ ધ્યાનસિદ્ધિ’નાં ૩૦ પદોમાં કવિએ સહજનંદ સ્વામીનાં મુખ, નયન, નાસિકા, ભુજ, છાતી જેવાં અંગો, એમની ચાલ, સામુદ્રિક લક્ષણો, રૂપ, વચ્ચાલંકાર, કેવો ઈત્યાદિનું વીગતે વર્ણન કર્યું છે. સહજનંદ પ્રત્યેની પ્રીતિ એ પદોમાં અનુભવાય છે ખરી, પરંતુ કવિનાં ઉત્તમ પદો તો સહજનંદવિરહનાં છે. સહજનંદ સ્વામીને પ્રવાસગમન કરવું પડતું ત્યારે સહજનંદના વિયાગમાંથી ઘણાં વિરહભાવનાં પદો રચાયાં છે. પરંતુ એમાંય સહજનંદ સ્વામીના મૃત્યુ પછી રચાયેલાં, કવિના શોકસંતપ્ત હૃદયમાંથી નીકળેલાં વિરહનાં પદો, એમાંથી પ્રગટતી ઉલટ વેદનાથી વધુ ધ્યાનાર્હ છે.

એ સિવાય દીક્ષાવિધિ, સત્સંગી વૈષ્ણવનાં લક્ષણો, વૈરાગ્યવાન શિષ્યનાં લક્ષણો, હરિભક્તે પાળવાના નિયમો વગેરે વિશે સાંપ્ર-દાયિક રંગવાળાં બોધાત્મક પદો કવિએ જેમ રચ્યાં છે તેમ અન્ય ભક્તકવિઓની જેમ સંસાર પ્રત્યે અનાસક્તિ કેળવવાનો બોધ આપતાં વૈરાગ્યનાં પદો પણ લખ્યાં છે. આ પ્રકારનાં પદોમાં પોતાને ઈશ્વરના ચરણમાં રાખવાની પ્રાર્થના કરતાં પદો એમાંના આર્જવથી, એમાં અનુભવાતી સૂઝીઓના જેવી પ્રેમમસ્તીથી વધુ કાવ્યગુણવાળાં બન્યાં છે.

[ચ.મ.]

પદ(બાપુસાહેબ ગાયકવાડ) : જ્ઞાની ને મરાઠી કવિ બાપુસાહેબ ગાયકવાડનાં, મહિના, પરજીઆ, રાજ્યા, કાફી અને ગરબી રૂપે ઉપલબ્ધ થતાં ગુજરાતી ને ક્યારેક સાધુશાઈ હિંદીમાં રચાયેલાં દોહરો જેટલાં પદ (મુ.)નો વિષય છે વૈરાગ્યબોધ. જ્ઞાનોપદેશ, ધર્મવેશ, બ્રાહ્મણશુદ્ધિ અને બ્રહ્મજ્ઞાન એ ચાર શીર્ષકમાં વહેંચાયેલાં એમનાં ૭૦ જેટલાં પદોમાં જ્ઞાની કવિઓની માફક આમ તો તેઓ પણ આત્મજ્ઞાન, સાચી સમજણ ને સદ્ગુરુનો મહિમા કરે છે, પરંતુ તેમનું વિશેષ લક્ષ્ય લોકજીવનમાંથી દૃષ્ટાંતો ઉપાડીને કટાક્ષનો આશ્રય લઈ ધર્મને નામે પાખંડ ચલાવતાં પંડિત, બ્રાહ્મણ, મુલ્લા, ગુરુ પર પ્રહારો કરવાનું છે અને એ બાબતમાં એમનાં પદો આખાના છાપ્પાની વિશેષ નજીક જાય છે. જેમ કે, સંસારમાં પૂરેપૂરા આસક્ત છતાં વૈરાગ્યનો ઢોંગ કરનાર મનુષ્યોની ઉપદેશવાણીને કોરુંકટ માટલું ઝમવા જેવી વાત સાથે તેઓ સરખાવે છે. ૪-૪ ગરબીઓનાં ૧૦ અંગોમાં વહેંચાયેલી એમની ૪૦ ગરબીઓમાં મનુષ્યને માયામાં બંધી રાખનાર સ્ત્રી, ધન, પુત્ર, દેહ ઈત્યાદિની આસક્તિમાંથી મુક્ત થવાનો બોધ છે. પત્ની, માતા, દીકરી, બહેન, સાસુ, વગેરેના મૃતપુરુષને સંબોધીને રચાયેલાં 'પરિપુત્ર રાજ્યા'માં ક્રામ, ક્રોધ, મોહ, લોભ વગેરે પરિપુત્રોથી ભરેલા, માયાના બંધનમાં અટવાયેલા ને સાચા જ્ઞાનને વીસરી ગયેલા સાંસારિક મનુષ્યની જીવનકચની, વખતોવખત કટાક્ષનો આશ્રય લઈ કવિએ આલેખી છે. 'બ્રહ્મબોધ'ની ૨૪ અને 'જ્ઞાનોપદેશ'માંની ૬ કાફીઓમાં સાચું બ્રહ્મજ્ઞાન કોને કહેવાય, એવું બ્રહ્મજ્ઞાન કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય એની વાત છે. તળપદી ભાષાનું જેમ અને દૃષ્ટાંતોમાંથી ઊપસતું તત્કાલીન લોકજીવન એમની પદ-રચનાઓની વિશિષ્ટતા છે.

'મહિના/જ્ઞાનના દ્વાદશમાસ' (૨.ઈ.૧૮૩૪)માં બ્રહ્મના અનુભવનો આનંદ વ્યક્ત કરતી કવિની વાણી કટાક્ષ ને બરછટતા છોડી ભક્તિભાવના ઉલ્લાસવાળી બની છે. 'શાંતિ પમાડે તેને તો સંત કહીએ' જેવી આકર્ષક ઉપાડની પંક્તિઓવાળાં પદ પણ એમની પાસેથી મળે છે. [દિ.૬]

પદ(બ્રહ્માનંદ) : સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના કવિ બ્રહ્માનંદે ૮૦૦૦ પદ રચ્યાં હોવાનું મનાય છે, પરંતુ એમાંથી અત્યારે ૨૬૦૦ જેટલાં પદ મુદ્રિત સ્વરૂપે મળ્યાં છે. 'ભક્તિવિલાસ', 'પ્રજ્ઞાત-સંગ્રહ', 'શાળસંગ્રહ', 'આરતીસંગ્રહ', 'શયનપદસંગ્રહ', 'ઉત્સવ-પદસંગ્રહ', 'હિરોળા', 'શુંગારવિલાસ', 'લીલાવર્ણન', 'વિરહવર્ણન' ને 'જ્ઞાનવિલાસ' એ શીર્ષકો નીચે વહેંચાયેલાં; ગુજરાતી, કચ્છી, હિંદી ચારણી જેવી વિવિધ ભાષાઓમાં ગરબી, થાળ, આરતી, ભજન સ્વરૂપે મળતાં; ઝૂલણા, ચોપાઈ, હરિગીત, કુંડળિયા, રેણુકી વગેરે છંદોની દેશીઓમાં રચાયેલાં ને અનેક સંગીતના રાગના નિર્દેશ-વાળાં કવિનાં પદો પર ભૂજની કાવ્યશાળામાં લીધેલી તાલીમનો પૂરો પ્રભાવ વરતાય છે. કૃષ્ણલીલાનાં અનેક પદોમાં એમની પ્રસાદમધુર અભિવ્યક્તિ, પ્રાસની સહજશક્તિ, સફાઈદાર શબ્દ-રચનાનો જેમ અનુભવ થાય છે તેમ કેટલાંક ભક્તિનાં પદોમાં બલિષ્ઠતા ને જેમનો અનુભવ પણ થાય છે. સોરાષ્ટ્રની તળપદી

પદ(બાપુસાહેબ) ગાયકવાડ : પદ(ભોજ)

ભાષાના અનેક પ્રયાગોથી એમની વાણીમાં વિશિષ્ટ પ્રકારની બળ-ક્રતા આવે છે. લયવૈવિધ્યવાળી ધ્રુવપંક્તિઓ એમનાં પદોનું આકર્ષક અંગ છે. ધ્રુવપંક્તિ, શબ્દપસંદગી કે વિચારની અંદર ક્યારેક એમનાં પદો નરસિંહ-મીરાંનાં પદોની અસર ઝીલતાં જોઈ શકાય.

સાંપ્રદાયિક અસરને વિશેષ રૂપે ઝીલી કવિએ મંગળા, રાજગોગ, શયન વગેરે જુદે જુદે સમયે મંદિરોમાં થતાં દર્શન કે દિવાળી, અન્નકૂટ, શરદપૂર્ણિમા, એકાદશી હોળી વગેરે તામિક ઉત્સવોને વિષય બનાવી ઘણાં ચોસર પદો રચ્યાં છે. સમકાલિય દ્વારિકાથી વડ-નાલ પધાર્યાં એ પ્રસંગને આલેખતાં પણ કેટલાંક પદ એમણે રચ્યાં છે. એ સિવાય પ્રેમલક્ષ્યા ભક્તિની પરંપરાને અનુસરી કૃષ્ણલીલા સાથે સંકળાયેલાં કૃષ્ણભક્તઉત્સવ ને આગલીલાવિષયક વાન્સલ્યપ્રીતિનાં અને દાણુલીલા, ગાસ, ઈજન, ચોપીવિરહ, ઉલ્લવસંદેશ, કૃષ્ણરૂપવર્ણન વગેરેનાં શુંગારપ્રીતિનાં પદો પણ એમણે રચ્યાં છે. તેમાં દાણુલીલા અને ચોપીઉપાલંબનાં ઘણાં પદો એમાંના વિનોદને લીધે વિશેષ ધ્યાન ખેંચે છે. સહજાનંદસ્તુતિનાંય કેટલાંક પદ કવિ ધાસેથી મળે છે, જેમાંનાં ઘણાં સહજાનંદ સ્વામીના જીવનમાં બનેલા પ્રસંગો સાથે સંબંધ ધરાવે છે એવું મનાય છે.

કવિનાં બોધાત્મક પદોમાં ભક્તિ પરની અડગ નિષ્ઠા પ્રગટ કરતાં 'શિર સાટે નટવરને વરીએ' જેવાં પદ એમાંની શૌર્યની દીપ્તિથી અસરકારક બન્યાં છે. અન્ય વૈરાગ્યબોધનાં પદોમાં સંત-સમાગમ, સતીધર્મ, સદાચાર વગેરેનો દૃષ્ટાંતોથી મહિમા કર્યો છે તો વિષયલોલુપ ને વિકારી જીવને કટાક્ષના ચાલખા પણ માર્યા છે. 'આ તન રંગ પતંગ સરીખો, જતાં વાર ન લાગે જી' જેવું સુંદર પદ એમાંથી મળે છે. [ચ.મ.]

પદ(ભોજ) : ચાલખા, પ્રભાતિયાં, કીર્તન, ધોળ, કાફી, આરતી, મહિના, વાર, તિથિ ઈત્યાદિ પ્રકારભેદમાં મુદ્રિત રૂપે ઉપલબ્ધ થતાં ભોજ ભગતનાં પદોમાં ૧૭૫ને હસ્તપ્રતનો આધાર છે. આ પદોમાં કેટલાંક સાધુશાઈ હિંદીમાં છે ને કેટલાંક પર બ્રજભાષાની અસર છે.

આ પદોમાં જનસમાજમાં ખૂબ લોકપ્રિય કવિનાં ૪૦-૪૫ ચાલખા છે. તીખા પ્રહારોને લીધે ચાલખા નામથી જાણીતાં થયેલાં આ પદોમાં ઉદ્બોધનશૈલીનો આશ્રય લઈ કવિ સંસારી સુખનું મિથ્યાત્વ બતાવી એ સુખમાં રચાયેલા સંવેદના અજ્ઞાની મનુષ્યને તીખાં વચનોથી દંદોળી વૈરાગ્ય તરફ વળવાનો બોધ કરે છે. કેટલાક ચાલખામાં ધર્મને નામે પાખંડ ચલાવતા ઢોંગી સાધુઓ પર પ્રહાર કરે છે. જેમ કે સંસારીસુખમાં ઉભેલા મનુષ્યને ઈંદ્રિયસ્વાદથી લલચાઈ ખાટકીવાસમાં જતા ને પછી ઊંધે મસ્તકે દેંગાતા લેંટા સાથે સરખાવે છે. પાખંડી સાધુઓને 'રાખો ચોળી પણ સંડોના રસિયા' કહી એમના ઢોંગીપણાને ખુલ્લું પાડે છે. સોરાષ્ટ્રની તળ-પદી બોલીના સંસ્કાર, રૂઢોક્તિઓ, દૃષ્ટાંતો ને ઘણી જગ્યાએ પુલકની પરિકાષાનો પ્રયોગ એ સહુને લીધે ચાલખાની વાણી જર-દાર ને સોંસરવી ઊતરી જાય એવી બની છે. 'પ્રાણિયા! ભજી લે

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૨૩૫

ને દિરતાર, આ તો સ્વપ્ન છે સંસાર' કે 'જીવને પ્રવાસ તણી સગાઈ' એમના ઉત્તમ ચાલખા છે. અગમ્ય તત્ત્વના અનુભવને વ્યક્ત કરતાં 'સંતો! અનહદ જ્ઞાન અપારા' જેવાં સુંદર પદો કવિએ રચ્યાં છે, તો 'કાચબા-કાચબી' જેવું ભક્તિનો મહિમા કરતું પદ પણ રચ્યું છે. અન્ય વૈરાગ્યબોધક પદોમાં સદ્ગુરુનો મહિમા, જીવનમુક્તિનાં લક્ષણો વગેરે વ્યક્ત થયાં છે.

કવિએ રચેલાં કેટલાંક કૃષ્ણભક્તિનાં પદોમાં કૃષ્ણજન્મનો આનંદ, કૃષ્ણગોપીની શૃંગારકેવિ ને મથરા ગયેલા કૃષ્ણને સંદેશો મોકલતી ગોપીના વિરહ વર્ણવાયાં છે. [ર.ચ.]

પદ(મીરાંબાઈ): ગુજરાતી, રાજસ્થાની અને વ્રજમાં હસ્તપ્રતો અને મૌખિક રૂપે ઉપલબ્ધ થતાં મીરાંબાઈનાં પદોની સંખ્યા આમ તો ઘણી મોટી છે. પરંતુ એમનાં પદોની જૂનામાં જૂની ૨ હસ્તપ્રત -૧ ડાકોરની (લે. ઈ. ૧૫૮૬) ૬૮ અને બીજી કાશીની (લે. ઈ. ૧૬૭૧) ૧૦૩ પદવાળી-ઉપલબ્ધ થાય છે, જેમાંની પહેલી તેમની કોઈ લલિતા નામની સખી દ્વારા લખાઈ છે. કાશીની પ્રતમાં ડાકોરની પ્રતનાં ૬૮ પદ એ જ ક્રમમાં પહેલાં મળે છે અને બીજાં ૩૪ પદ નવાં ઉમેરાયેલાં છે. એટલે આ પદોને મીરાંનાં સૌથી વધુ અધિકૃત પદો માનવાનું વલણ વિદ્વાનોનું છે. આ પદો પાછળથી શબ્દો, પંક્તિઓના ઓછાવત્તા ફેરફાર સાથે અનેક રૂપે જનસમાજમાં ફેલાયાં તેમ જ બીજાં અનેક પદ એમાં ઉમેરાયાં. માત્ર ગુજરાતીમાં ૪૦૦ જેટલાં એમનાં પદ મદ્રિત સ્વરૂપે મળે છે. આ સૌથી જૂની ૨ હસ્તપ્રતોનાં પદોની ભાષા પ્રાચીન રાજસ્થાની છે.

કૃષ્ણપ્રીતિ એમની કવિતાનો સ્વાધી ભાવ છે, પરંતુ પ્રેમ-લક્ષણા ભક્તિની કવિતામાં કૃષ્ણપ્રીતિની આસપાસ રહીને પણ જે ભાવવૈવિધ્ય ગુજરાતી-હિન્દી કવિતામાં સધાયું છે તે મીરાંબાઈનાં પદોમાં એટલા પ્રમાણમાં નથી. કોઈપણ પ્રકારની સંપ્રદાયિકતાથી મુક્ત એમનાં પદોમાં વાત્સલ્યપ્રીતિ નથી અને શૃંગારપ્રીતિમાંય વિરહપ્રીતિ જ મુખ્ય છે. સંભોગપ્રીતિ તો કવચિત્ કોઈ પદમાં અને તે પણ એના સંપત રૂપમાં વ્યક્ત થઈ છે. મનોમન જેને પોતાનો પતિ માની લીધો છે તે કૃષ્ણના મિલન માટેનો ઊંડો તલસાટ ને એમાંથી જન્મતાં વ્યાકુળતા-દર્દ એમનાં પદોમાં ઘૂંટાઈઘૂંટાઈને વ્યક્ત થાય છે. એમની કવિતાનો ઉત્તમાંશ આ પ્રેમવિહ્વળ દશાને વ્યક્ત કરતાં પદો છે. કોઈ રચનાયાતુરે વગર ક્યારેક કોઈ હૃદયસ્પર્શી કલ્પનથી, અત્યંત લાઘવ ને સાવ સરળ પણ સંગીત-મય પદાવલિથી આ પદોમાં રહેલો વિરહભાવ એની તીવ્રતા, ગહનતા ને ક્ષેમળતા સમેત હૃદયને સ્પર્શે છે. ફાગણના હોળીખેલનના દિવસ હોય કે અસાડની વર્ષા હોય, પીંછીના આછા લસરકાથી પ્રેમવિહ્વળ સ્ત્રીનું ચિત્ર તેઓ આંકી દે છે. પતિના આગમનની રાહ જોતી વિરહિણીનું ચિત્ર 'ઉંચા ચઢચઢ પંથ નિહારયાં ક્લપકલપ અખયાં સંતી' કે પ્રિયતમની પ્રતીક્ષાની તીવ્રતા, વ્યાકુળતા, કંઈક થાક ને નિરાશા એ સૌ ખાવોને વ્યક્ત કરતાં 'પાના જ્યું પીલી પડી રે લોગ કહ્યાં પિડ બાય' ને 'ગણતાંગણતાં ઘીશ ગયાં રેખાં આંગરિયાં રિ શારી' એ ચિત્રો મીરાંની કલ્પન-નિર્મણની શક્તિનાં ઉત્તમ દૃષ્ટાંત છે. વિરહિણી સ્ત્રીના મનોભાવ

રૂપે વ્યક્ત થયેલી કૃષ્ણમિલન માટેની આ વ્યાકુળતામાં શૃંગારની પ્રગલ્ભતા ને સાંસારિક વાસનાનો સ્પર્શ નથી, સાંજપાણ્ય કે માનિનીપાણ્ય પણ નથી. એમાં દાસીપાણ્ય છે, સહજતા ને સાંત્વિકતા છે. કૃષ્ણરૂપવર્ણનનાં પણ કેટલાંક પદ મીરાંબાઈ પાસેથી મળે છે, જે કૃષ્ણ સતત એમનાં વિચારમાં રચ્યા કરતા હશે એની પ્રતીતિ કરાવે છે.

મીરાંબાઈએ પોતાને કુટુંબ સાથે થયેલા સંઘર્ષની અંગત જીવનની વીગતોનો ઉલ્લેખ કરતાં કેટલાંક આત્મચરિત્રાત્મક પદો રચ્યાં છે. એમનાં સાધુસંતો સાથેનો સમાગમ, રાજાનો શેષ, એમને મારી નાખવા માટે રાણાએ મોકલેલો જેરનો પ્યાલો કે કરંડિયામાં મોકલેલો નાગ, વગેરે વીગતોના એમાં ઉલ્લેખ છે. આ પદોમાંથી મીરાંબાઈની અવિચલિત ગિરિધિ-નિષ્ઠા, ભક્તિની મસ્તી ને જગનિદાની બેપરવાઈ ઊપસી આવે છે. પ્રભુભક્તિનો મહિમા કરતાં પણ થોડાંક પદ મીરાંએ રચ્યાં છે.

ગુજરાતીમાં મુદ્રિત રૂપે ઠીઠીક મોટી સંખ્યામાં ઉપલબ્ધ થતાં મીરાંબાઈનાં પદોમાં એમનાં અધિકૃત ગણાતાં ઘણાં પદ પ્રક્ષેપો સાથે ને પાકભેદે મળી આવે છે, પરંતુ એમની કવિતાનો ઉત્તમાંશ જેમાં છે તે વિરહભાવનાં પદ ગુજરાતીમાં વિશેષ નથી. આત્મ-ચરિત્રાત્મક પદોની સંખ્યા મોટી છે. એ સિવાય દાણલીલા, કૃષ્ણની મોહલીલા સૂર કે કૃષ્ણના અબોલાથી જન્મતી વ્યાકુળતા, કૃષ્ણને ભોજન માટે અપાતાં ઈજન વગેરે ગોપી ભાવનાં વિશેષ પ્રમાણમાં મળતાં પદો; 'સત્સંગનો રસ ચાખ પ્રાણી' કે 'મય્યો જટાધારી જોગેશ્વર બાવો' જેવાં નાથસંપ્રદાયની અસર બતાવતાં પદ કે 'જૂનું થયું રે દેવળ જૂનું થયું' જેવાં નિર્ગુણઉપાસનાવાળાં વૈરાગ્યબોધક પદ વગેરે મીરાંની સૌથી જૂની ગણાતી ઉપર નિર્દિષ્ટ પ્રતોમાં નથી. એમાંનાં કેટલાંક પદ અન્ય મધ્યકલીન કવિઓનાં હોવાનું સ્વીકારાયું છે. બીજાં પદોનું મીરાંકર્તૃત્વ શંકા-સ્પદ હોવાનો હિન્દી વિદ્વાનોનો મત ઉચિત લાગે છે. [જ.ગા.]

પદ(રવિદાસ): ગરબી, ગરબો, ધોળ, સરવડાં, કાઢી, રેખતા આદિ પ્રકારો અને વિવિધ રાગોનો નિર્દેશ થવાવતાં અને અનેક પ્રસંગે વિવિધ પ્રકારની ધ્રુવાઓનો વિનિયોગ કરી રમણીય ગેયતા સિદ્ધ કરતાં ૩૫૦ ઉપરાંત પદો (મુ.) વિષય અને નિરૂપણરીતિના વૈવિધ્યથી પણ ધ્યાન ખેંચે છે. અહીં જ્ઞાન અને પતિમાર્ગના પ્રવાહોનું વિલક્ષણ સંમિશ્રણ થયેલું છે. શાળ, બાળલીલા, ઉલ્લવસંદેશ, શૃંગાર-લીલા વગેરે કૃષ્ણચરિત્રના પરંપરાગત વિષયો આલેખાયા છે અને એમાં પ્રણયાર્દ્ર ગોપી ભાવનાં, મનોરમ કૃતકલ્પલનાં અને પ્રગલ્ભ સંયોગશૃંગારનાં ચિત્રણો પણ મળે છે. પ્રેમલક્ષણા ભક્તિનાં આ પદોની બહુલતા ધ્યાન ખેંચે અવી છે, તો બીજી બાબુઘી સદ્ગુરુમહિમા, નામમહિમા, વૈરાગ્યબોધ અને અધ્યાત્મજ્ઞાનનાં પદો પણ ઠીક સંખ્યામાં મળે છે. ખીસન-વિ પ્રશ્નોત્તરીનાં પદો તેમ જ પ્રીતમદાસ વગેરેને પત્રો રૂપે લખાયેલાં પદોમાં જ્ઞાનચર્યા જ છે. સદ્ગુરુ પ્રત્યેનો કવિનો આર્દ્ર ભક્તિ-ભાવ સ્પર્શી જાણ એવો છે. જ્ઞાન-વૈરાગ્યનાં પદોમાં રૂપકાત્મક નિરૂપણ-રીતિનું પ્રાધાન્ય દેખાય છે. રેંટીડો/ચરખો, કટારી, હોક્કો વગેરે તો પરંપરામાં કાવ્યપ્રકાર તરીકે રૂઢ થઈ ગયેલી રૂપકગ્રંથિઓ

છે. અવિનાશીનાં વિવાહ, કાયાગરબો, ગાલરી વગેરે પણ આવી રૂપકગ્રંથિવાળી રચનાઓ છે. આ ઉપરાંત માસિક દૃષ્ટાંતગ્રથન અને સીધી સોસરી વાણીથી પણ આ પદોની અભિવ્યક્તિ અસરકારક બનેલી છે. ખીમદાસ તથા શામદાસના 'ઉમાવા' (=મૃત્યુ-ગીત) જેવી પ્રાસંગિક રચનાઓ પણ રવિદાસે કરેલી છે. રવિદાસનાં પદો પર હિંદીનો પ્રભાવ છે, અને રેખતા વગેરે પ્રકારની કેટલીક રચનાઓ તો હિંદીમાં જ છે. કંઈકેય ભજનપરંપરામાં રવિદાસની કૃતિઓ ઘણું મહત્ત્વનું સ્થાન ધરાવે છે. [જ.કો.]

પદ(રાજે) : મુસલમાન કવિ :જેએ ઘણાં પદો રચ્યાં છે, જેમાંથી મોટા ભાગનાં ગુજરાતી અને થોડાંક હિંદી મળી ૧૫૦ જેટલાં પદ અત્યારે મુદ્રિત સ્વરૂપે મળે છે. ધ્યાન, આરતી, ગરબી એમ વિવિધ સ્વરૂપ અને રાગઢાળમાં મળતાં આ પદોનો મુખ્ય વિષય છે કૃષ્ણપ્રીતિ. કૃષ્ણજનમની વધાઈ, બાળલીલા, દાગુલીલા, ગોપી અને રાધાનાં કૃષ્ણ પ્રત્યેનો રતિનાવ અને તજજન્ય પરિસ્થિતિઓ પ્રેમલક્ષણા ભક્તિની અન્ય કવિતાની જેમ અહીં પણ કવ્યનો વિષય બને છે, પરંતુ રચનાવૈવિધ્ય, કેટલીક વિશિષ્ટ રૂપના અને વાપાકર્મને લીધે આ પદો જુદાં તરી આવે છે. એક પદમાં એક પાત્ર બોલતું હોય અને બીજા પદમાં બીજું પાત્ર એનો પ્રત્યુત્તર આપતું હોય એ પ્રકારના કૃષ્ણ-રાધા, કૃષ્ણ-ગોપી, ગોપી અને તેની સાસુ, ગોપી અને તેની માતા, ગોપી અને ગોપી વચ્ચેના સંવાદવાળા ઘણા પદગુચ્છ કવિ પાસેથી મળે છે. આ પ્રકારનાં પદોમાં નાટ્યાત્મકતા અને ક્યારેક ચતુરાઈ ને વિનોદનો અનુભવ થાય છે. 'મોહનજી તમે મોરલા હું વાડી રે' એ પદમાં મોરના ઉપમાને કવિએ જે વિશિષ્ટ રીતે ખીલવ્યું છે તેમાં કલ્પનાની ચમત્કૃતિ છે. 'મંદિર આવજો મારે, મારાં નેણ તપે પંથ તારે' જેવી પ્રાસાદિક અને ભાવની ઉત્કટતાવાળી પંક્તિઓ એમાં છે. 'મૂકું ઝગડું ઝાંટું રે' કે 'લલોપત લુખ લખ કરાવે' જેવી પંક્તિઓમાં બોલચાલની તળપટી વાણીના સંસ્કાર છે. 'હવે માટે 'હાવા' શબ્દ કવિ વખતો-વખત વાપરે છે. 'રે લોલ' ને બદલે 'રે લો' જેવું ગરબીનું તાન-પૂરક કે અન્ય ભાષાપ્રયોગોમાં જૂનાં તત્ત્વો સચવાયેલાં દેખાય છે. કવિનાં વૈરાગ્યબોધનાં પદ ઝાઝાં નથી, પરંતુ વણઝારા અને રૈટિયાના રૂપકથી આકર્ષક રીતે વૈરાગ્યની વાત કરતાં ૨ પદ ધ્યાનાર્હ છે. દયારામ પૂર્વે પ્રેમલક્ષણા ભક્તિનાં કેટલાંક સુંદર પદો રચ્યાં માટે રાજે નોંધપાત્ર કવિ છે. [શ.ત્રિ.]

પદમ્ [ઈ. ૧૬૧૩ સુધીમાં] : અપભ્રંશની અસર ધરાવતા ૬ કડીના સુભાષિતના કર્તા.
સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૨). [શ.ત્રિ.]

પદમ્ : આ નામે ૫ કડીની 'શૈવજનું સ્તવન' નામની કૃતિ મળે છે. તેના કર્તા કયા પદમ છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.
સંદર્ભ : ડિક્ટેશનગણીજે. [શ.ત્રિ.]

પદમ(મુનિ)-૧ : જઓ પઉમ.

(પદમુનિ)-૨ [ઈ.૧૭૪૩માં હયાત] : જૈન સાધુ. સુંદરવિજયના

પદ(રાજે) : પદમંદ્ર-૨

શિષ્ય. ઈ કડીનું 'આદિજન-સ્તવન (મુ.), ૧૬ કડીની 'ઈરિયાવલી સજાય (મુ.) તથા 'નવવાહ-સજાય (ર.ઈ.૧૭૪૩/સં.૧૭૯૯, આસો સુદ ૧૫, રવિવાર)ના કર્તા.

૨૦થી વધુ ઢાળની પણ અપૂર્ણ કૃતિ 'પુણ્યસાર-ચોપાઈ (ર.ઈ. ૧૬૫૩ ?) પણ એમને નામે નોંધાયેલી મળે છે, જે સમયને કારણે કોઈ અન્ય પદની પણ હોઈ શકે.

કૃતિ : ૧. જૈકાપ્રકાશ : ૧; ૨. જૈરસંગ્રહ; ૩. રત્નાસાર : ૨. સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૨, ૩(૨). [ર.સો.]

પદમંદ્રમાર [ઈ. ૧૬૦૫ સુધીમાં] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. પૂર્ણ ચંદ્રના શિષ્ય. ૭૫/૮૫ કડીની 'મુગધવજનમુનિકેવલી-ચરિત્ર/ચોપાઈ' (લિ.ઈ.૧૬૦૫), ૮ કડીની 'વૈરાગ્ય-ભાસ', ૩ કડીની 'વચરસ્વામી-ગીત' તથા ૪ કડીની 'વૈરાગ્ય-ગીત'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૩. મુપુગૂલસૂચી; ૪. હેજ્જાસૂચિ : ૧. [કી.જે.]

પદમંદ્ર : આ નામે 'ગર-ગીત' (ર. ઈ. ૧૭૧૯), ૧૫ કડીની 'નેમારજનમતી-કથા/સજાય', ૨૩ કડીની 'મોહવલ્લી-ભાસ' (મુ.), ૯ કડીની 'વિષયવિષમતાની સજાય' (મુ.) મળે છે. આ કયા પદમંદ્ર છે તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી. 'ગુરુ-ગીત'ના કર્તા પદમંદ્ર-૩ હોઈ શકે.

કૃતિ : ૧. જૈનેન્દ્રસ્તવનાદિ કાવ્યસંદોહ : ૧, પ્ર. વિજયદાન સૂરીશ્વરજી જૈન ગ્રંથમાલા, સં. ૨૦૦૪; ૨. પટ્ટવ્યનય વિચારાદિ પ્રકરણસંગ્રહ, પ્ર. શ્રાવક મંગળદાસ લલ્લુ તાઈ, સં. ૧૯૬૯.

સંદર્ભ : ૧. કેટલાંગુરા; ૨. રાહસૂચી : ૨. [કી.જે.]

પદમંદ્ર(સૂરિ)-૧ [જ.ઈ.૧૬૨૬-અવ. ઈ. ૧૬૮૮] : નાગપુરીય તપગચ્છના જૈન સાધુ. પાર્શ્વચંદ્રસૂરિની પરંપરામાં જયચંદ્રસૂરિના શિષ્ય. પિતા શિવજી. માતા સુરમદે. દીકા ઈ.૧૬૪૨. આચાર્યપદ ઈ.૧૬૪૩. ૯ કડીની 'પાર્શ્વચંદ્રસૂરિ-સજાય' (ર.ઈ. ૧૬૫૯; મુ.), ૫ કડીનું '(તારંગાજી તીર્થ)અજિતનાથ-સ્તવન' (ર.ઈ.૧૬૬૧; મુ.), ૬૮ કડીનું 'શાલિભદ્ર-ચોઢાણિયું'(ર.ઈ.૧૬૬૫) તથા ઢાળ અને દેશીમાં રચાયેલી 'વૈશવિહરમાન-સ્તવન/ચોવીસી' (ર.ઈ.૧૬૭૦/સં.૧૭૨૬, કારતક સુદ ૧૫, રવિવાર; મુ.) એ કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જૈનેન્દ્ર ગુણરત્નમાલા : ૧, પ્ર. કેશવલાલ જી. કોઠારી, વીર સં. ૨૪૩૧; ૨. જૈન સત્યપ્રકાશ, સપ્તે. ૧૯૪૨- 'કેટલાંક ઐતિહાસિક પદો'. સં. કાંતિસાગરજી.

સંદર્ભ : ૧. શ્રીમન્નાગપુરીય તપગચ્છની પટ્ટાવલી. પ્ર. શ્રાવક મયા તાઈ ઠાકરશી, ૧૯૧૬; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૩(૨); ૩. વીહસૂચી. [કી.જે.]

પદમંદ્ર-૨ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધ. જિનચંદ્રસૂરિની પરંપરામાં પદમંદ્રના શિષ્ય. ૧૮૫૦ ગ્રંથાગ્રના 'જંબુકુમાર-ચરિત્ર/જંબુસ્વામિ-રાસ'(ર.ઈ.૧૬૫૮/સં.૧૭૧૪, કારતક સુદ ૧૩) અને 'નવતત્ત્વ-બાલાવબોધ'(ર.ઈ.૧૬૬૧)ના કર્તા.

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૨૩૭

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૧; ૨. વલ્લભચંદ્રસૂરિ; [ ] ૩. જૈનગુણવિઓ : ૨ ૩(૨); ૪. જૈણાપ્રોસ્ટા; ૫. ડિકેટલોજભાઈ : ૧૯; ૬. દેસુરાસમાજા. [ક્રી.જો.]

પદ્મચંદ્ર-૩ [ઈ. ૧૮મી સદી] : જૈન. 'મરતસંધિ' (ઈ. ૧૮મી સદી)ના કર્તા.

સંદર્ભ : પ્રાકાશપરંપરા. [ક્રી.જો.]

પદ્મતિલક : આ નામે ૯ કડીની 'કાયા-સગ્રામ' મળે છે તે કયા પદ્મતિલકની છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

સંદર્ભ : લૈલસૂચી. [ક્રી.જો.]

પદ્મતિલક (પંડિત)-૧ [ ] : અંબલગચ્છના જૈન સાધુ. ૧૮ કડીની 'બારભાવના-ઠાલ' (લે. સં. ૧૭મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુગુણસૂચી. [ક્રી.જો.]

પદ્મધર્મકુમાર [ ] : જૈન. 'શાલિવાહુ-ચરિત્ર'ના કર્તા.

સંદર્ભ : દેસુરાસમાજા. [ક્રી.જો.]

પદ્મનાભ (પંડિત) [ઈ. ૧૪૫૬માં હયાત] : જલોરના ચૌહાણ રાજા અખેરાજના આક્રિત. જ્ઞાતિએ વિસલનગરા (વિસનગરા?) નાગર. કવિ પોતાને પદ્મધર્મ રીતે પંડિત અને મુકવિ તરીકે ઓળખાવે છે. એમની એકમાત્ર કૃતિ 'કાન્હડદે-પ્રબંધ'માંથી પોતાની ભૂમિ તેમ જ ધર્મ માટેનો એમનો ઉન્કટ પ્રેમ વ્યક્ત થાય છે. અખેરાજની પ્રેરણાથી રચાયેલી અને એમની પાંચમી પેઢીના પૂર્વજ કાન્હડદેના અલાઉદ્દીન ખલજી સાથેના સંઘર્ષને વર્ણવતો, ૪ ખંડ અને મુખ્યત્વે દુહા, ચોપાઈ અને પવાડુની ૧૦૦૦ ઉપરાંત કડીઓમાં વિસ્તરતો 'કાન્હડદે-પ્રબંધ' (૨. ઈ. ૧૪૫૬/સં. ૧૫૧૨, માગશર સુદ ૧૫, સોમવાર; મ.) એમાંની ઐતિહાસિક માહિતીને કારણે દસ્તાવેજી મૂલ્ય ધરાવતું મધ્યકાળનું અત્યંત નોંધપાત્ર પ્રબંધકાવ્ય છે. એમાં અલાઉદ્દીનની પુત્રી પિરોજના કાન્હડદેના પુત્ર વીરમહે સાથેના એકપક્ષી પ્રેમની કરુણ-મધુર પ્રેમકથા પણ ગૂંથાયેલી છે. કાવ્ય એમાંના શમાજચિત્રણ, વ્યક્તિચિત્રણ, વસ્તુનિષ્ઠ વર્ણનકલા અને શિષ્ટ-પૌંઠ અભિવ્યક્તિથી એક વીરકાવ્યને અનુરૂપ પ્રમાવકતા ધારણ કરે છે.

કૃતિ : ૧. કાન્હડદે પ્રબંધ (ઓ), સં. કાન્તિલાલ બી. વ્યાસ, ઈ. ૧૯૫૩ (†સં.); ૨. એજન, સં. કાન્તિલાલ બી. વ્યાસ (ખંડ-૧-૨) ઈ. ૧૯૫૮, ઈ. ૧૯૭૫, (ખંડ ૩-૪) ઈ. ૧૯૭૭(†સં.); ૩. એજન, સં. ડાહ્યામાઈ પી. દેરાસરી. ઈ. ૧૯૧૩, ઈ. ૧૯૨૬ (બીજી આ. નરસિહરાવ ભોળાનાથના પુરોવચન સાથે) (†સં.); ૪. કાન્હડદે પ્રબંધ (અનુવાદ), સં. ડાહ્યામાઈ પી. દેરાસરી, ઈ. ૧૯૨૪ (†સં.); [ ] ૫. ગૂજરાત શાળાપત્ર, જન્ય. ૧૯૭૭થી મે ૧૯૭૮ સુધીમાં-'કાન્હડદે પ્રબંધ', સં. નવધરામ લ. પંડયા.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; ૨. ગુલિટરેચર; ૩. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૪. ગુસામધ્ય; ૫. ગુસાઈપરંપરા : ૧; ૬. ન મોવિહાર,

રામનારાયણ વિ. પાઠક, ઈ. ૧૯૬૧; ૭. મસાપ્રવાહ; [ ] ૮. ફાગે માસિક, એપ્રિલ-જૂન ૧૯૩૯-'કાન્હડદે પ્રબંધ'નું પાઠશોધન', કાન્તિલાલ બી. વ્યાસ; ૯. બુદ્ધિપ્રકાશ, સપ્ટે. ૧૯૭૧-'કાન્હડદે પ્રબંધ-એ પ્રશ્નો', નરોત્તમ પલાણ; ૧૦. વસંત, શ્રાવણ અને આદ્રપદ, સં. ૧૯૭૨-'કાન્હડદે પ્રબંધ', નરસિહરાવ ભોળાનાથ; ૧૧. સંસ્કૃતિ, માર્ચ ૧૯૬૦-'કાન્હડદે પ્રબંધ-એક વિશેષ અધ્યયન', કાન્તિલાલ બી. વ્યાસ; [ ] ૧૨. મુગુણસૂચી. [કા.વ્યા.]

પદ્મનિધાન [ઈ. ૧૬૭૮માં હયાત] : જૈન સાધુ. વિજયકીર્તિના શિષ્ય. 'બારવ્રતવિચાર' (૨. ઈ. ૧૬૭૮/સં. ૧૭૩૪, માગશર સુદ ૩)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈનગુણવિઓ : ૨. [ક્રી.જો.]

પદ્મપ્રભ [ ] : જૈન સાધુ. ૯ કડીની 'વિપવ સગ્રામ' (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : જૈનસંગ્રહ. [ક્રી.જો.]

પદ્મમંદિર : આ નામે 'પાર્શ્વનાથ ૧૦ ભવ બાલાવબોધ' મળે છે. તેના કર્તા કયા પદ્મમંદિર છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.

સંદર્ભ : જૈન સત્યપ્રકાશ, જન્યુ. ૧૯૪૬-'જ્ઞાનલમેરકે જૈન જ્ઞાનભંડારો કે અન્યત્ર આપ્રાપ્ય ગ્રંથોંકી સૂચી', અગરચંદ નાહટા. [શ.ત્રિ.]

પદ્મમંદિર-૧ [ઈ. ૧૪૯૦માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. ગુણરત્નસૂરિ (અવ.ઈ.૧૪૯૦)ના શિષ્ય. ૪૯ કડીની ગુણરત્ન-સૂરિના જીવન, દીક્ષા, તપ વગેરે વિશે વીંગતે માહિતી આપતી 'ગુણરત્નસૂરિ-વિવાહલોક'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. પ્રાકાશપરંપરા; [ ] ૨. જૈન સત્યપ્રકાશ, જૂન ૧૯૫૧-'દો વિવાહલોક ઐતિહાસિક સાર', અગરચંદ નાહટા. [૨.સો.]

પદ્મમંદિર-૨ [ઈ. ૧૫૮૫માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. દેવતિલકની પરંપરામાં વિજયરાજના શિષ્ય. 'પ્રવચન સારોધાર-બાલાવબોધ' (૨. ઈ. ૧૫૮૫; મુ.), ૧૫ કડીની 'દેવતિલકોપાધ્યાય-ચોપાઈ' (મુ.) અને 'બૃહત્-સ્નાત્રવિધિ'ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. ઐજૈકાસંગ્રહ (†સં.); ૨. પ્રકાશપરંપરા : ૩, શાહ ભોમસિંહ માણક, ઈ. ૧૯૭૮.

સંદર્ભ : જૈણાપ્રોસ્ટા. [૨.સો.]

પદ્મરત્ન [ ] : જૈન સાધુ. જૈનપ્રબોધ-સૂરિના શિષ્ય. ૧૦ કડીની 'જિનપ્રબોધસૂરિ-રેલુઆ/વર્ણન' (સં. ૧૪મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. પ્રાકાશપરંપરા; [ ] ૨. જૈન સત્યપ્રકાશ, જન્યુ. ૧૯૪૬-'જૈનલમેર કે જૈન જ્ઞાનભંડાર કે અન્યત્ર આપ્રાપ્ય ગ્રંથોંકી સૂચી', અગરચંદ નાહટા; [ ] ૩. જૈનગુણવિઓ : ૧. [૨.સો.]

પચરાજ : આ નામે ૬ કડીની 'નવવદ્વાણી-ગીતા' (લે. ઈ. ૧૬૫૨), 'ગુણકાન્ધારતવન' (લે. ઈ. ૧૬૭૯) અને 'આષ્ટાષ્ટ-તીર્થરાજ-સ્તવન' (લે. સં. ૨૦મી સદી) એ કૃતિઓ મળે છે. તેમના કર્તા કયા પચરાજ છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.

સંદર્ભ : ૧. જોડાપ્રોસ્ટા; ૨. રાપુલસૂચી : ૧; ૩. રાહસૂચી : ૧
૪. લેન્ડેશાસૂચિ : ૧. [ર.સો.]

પચરાજ(ગણિ)-૧ [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : બૃહત્ ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ, જિનહંસસૂરિશિષ્ય-પુણ્યસાગરના શિષ્ય. એમની કૃતિઓ ઈ. ૧૫૮૮થી ઈ. ૧૬૧૧ વચ્ચેનાં રચનાવર્ષો દેખાડે છે તે કવિ ઈ. ૧૫૭૨માં પણ લખાત હતા એવો ઉલ્લેખ મળે છે. આથી કવિનો સમય ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ ને ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ દરમ્યાનનો ગણી શકાય. તેમની પાસેથી ૯ કડીનું 'નવકાર-સ્તવન' (મુ.), ૧૫ કડીનું 'પંચ-નદીસાવન-ગીત/શ્રીજિનચન્દ્રસૂરિ-ગીત' (મુ.), ૭ અધિકારની 'અમયકુમાર-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૫૮૪), 'સનતકુમાર-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૫૮૪), ૧૪૧ કડીનો 'સુલ્લકકુમાર રાજશિ-ચરિત/પ્રબંધ' (ર.ઈ. ૧૬૧૧/સં. ૧૬૬૭, કાગળ સુદ ૫), ૭ કડીનું 'કુંથુનાયસ્તવન' સંગે કૃતિઓ મળે છે. ભવનહિતાચાર્યકૃત 'ટુચિરદંડક' પરની વૃત્તિ (ર. ઈ. ૧૫૮૮) એમની સંસ્કૃત રચના છે.

કૃતિ : ૧. જોડાસંગ્રહ; ૨. જિસ્તકાસંદોહ : ૧, ૨; ૩. નરવાક્યાય : ૩ (નં.સં.).

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જોડાઈતિહાસ; ૩. દેસુરાસમાળા; ૪. મુજિનચંદ્રસૂરિ; ૫. જોડાકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૬. ડિકેટલાંગ-નાઈ : ૧૯; ૭. ડિકેટલાંગભાવિ. [ર.સો.]

પચવલ્લભ |] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. ૧૪ કડીની 'પુણ્યવલ્લભોપાધ્યાય-ગીત' (લે. ઈ. ૧૭મી સદી)ના કર્તા.

સંદર્ભ : લેન્ડેશાસૂચિ : ૧. [કી.જે.]

પચવિજય : આ નામે ૯ કડીની 'મહાવીર પ્રભુનો ચૂકો' (મુ.), ૬ કડીની 'મહાવીરતપનમસ્કાર' (મુ.), ૪ કડીની 'શાંતિનાથજિન-સ્તુતિ' (મુ.), ૬ કડીનું 'ગોડીપાર્શ્વનાથનું સ્તવન' (મુ.) 'અતીત અનાગતજિનકલ્યાણક-સ્તવનસંગ્રહ', 'ઋષભદેવાદિ-સ્તવન', 'ખામણાં-સગાય' (લે.સં.૧૯મી સદી), 'ગહૂંલી-સંગ્રહ', 'સાર-મંગલ', 'નેમિવિજયસ્તવન-સ્તબક' (લે.ઈ.૧૭૯૬), 'મુનિ સુવ્રત સ્વામીસ્તવન-સ્તબક' (લે.ઈ.૧૭૯૬), ૭ કડીની 'ચેરુશિખર-લાવણી', ૫ કડીની 'વસંત' (લે. સં. ૧૯મી સદી અનુ.), 'સમ્યક્ત્વ પંચશિક્ષા-સ્તવન', હરિયાલીઓ-એ કૃતિઓ મળે છે, તે કયા પચવિજયની છે તે નિશ્ચિત નથી. ૬૪ કડીની 'વ્રતચોપાઈ' (ર.ઈ.૧૫૮૯) સમય દૃષ્ટિએ જોતાં પચવિજય-૧ની હોવાની સંભાવના છે. જિનવિજયને નામે નોંધાયેલી ૧૩ કડીની 'નેમિ-બારમાસ' (મુ.) તથા વિપ્રલંબને સંદર્ભે વર્ણનું વર્ણન કરતી ૭ કડીની ઋતુકાવ્યપ્રકારની એક અન્ય કૃતિ (મુ.) 'ઉત્તમ જિન' એવી

પચરાજ : પચવિજય-૩

છાપની સમાનતાને કારણે પચવિજય-૩ની હોવાની સંભાવના વધુ જણાય છે.

કૃતિ : ૧. જૈન પ્રાચીન પૂર્વાચાર્યોવિરચિત સ્તવન સંગ્રહ, પ્ર. મોતીચંદ કૃ. ઝવેરી, ઈ. ૧૯૧૯; ૨. જૈરસંગ્રહ; ૩. પ્રામભા-સંગ્રહ (નં.સં.); ૪. પ્રાસ્તસંગ્રહ; ૫. શ્રી વર્ધમાન તપ પદ્યાવલી, પ્ર. શાંતિલાલ લ. શાહ, સં. ૧૯૮૨.

સંદર્ભ : ૧. જૈન સત્યપ્રકાશ, જન્યુ. ૧૯૪૬-'જોડાકવિઓ કે જૈન જ્ઞાનભંડારો કે અન્યત્ર અપ્રાપ્ય ગ્રંથોની સૂચી', સં. અગા-ચંદ નાલટા; ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. લીહસૂચી; ૪. લેન્ડેશાસૂચિ:૧. [ર.સો.]

પચવિજય-૧ [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. હીરવિજયસૂરિ (અવ. ઈ. ૧૫૮૬)ના શિષ્ય. ૫૬ કડીના 'તીર્થમાલા-સ્તવન'ના કર્તા. કૃતિમાં હીરવિજયસૂરિની હયાતીનો ઉલ્લેખ હોવાથી એ ઈ.૧૫૮૬ પૂર્વે રચાઈ હોવાનું અનુમાન થયેલું છે.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જોડાકવિઓ : ૧; ૩. લેન્ડેશા-સૂચિ : ૧. [ર.સો.]

પચવિજય-૨ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયાણંદશિષ્યશુભવિજયના શિષ્ય. 'શીવપ્રકાશ-રાસ' (ખંડ-૧, ૨.ઈ.૧૬૫૯), 'શ્રીપાલ-રાસ' (ર.ઈ.૧૬૭૦/સં.૧૭૨૬, ચૈત્ર સુદ ૧૫, મંગળવાર) તથા '૨૪ જિનનું સ્તવન' એ કૃતિઓના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. મરાસસાહિત્ય; ૩. જોડાકવિઓ : ૧, ૩(૨). [ર.સો.]

પચવિજય-૩ [જ.ઈ. ૧૭૩૬/સં. ૧૭૯૨, ભાદરવા સુદ ૨-અવ. ઈ.૧૮૦૬/સં.૧૮૬૨, ચૈત્ર સુદ ૪, બુધવાર] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. સત્યવિજયની પરંપરામાં ઉત્તમવિજયના શિષ્ય. અમદાવાદના શ્રીમાળી વણિક. પિતા ગણેશ. માતા ઝમકુ. પૂર્વા-શ્રમમાં નામ પાનાચંદ. ઈ.૧૭૪૯માં ઉત્તમવિજય પાસે દીક્ષા લીધી ત્યારથી પચવિજય. એ પછી પંચકાવ્ય, વ્યાકરણ, છંદ, અલં-કાર ને ત્યાયશાસ્ત્ર તથા મલાભાષ્યનું અધ્યયન કર્યું. એમની વિદ્વતાને પ્રમાણી તપગચ્છના વિજયધર્મસૂરિએ ઈ.૧૭૫૪માં પંડિતપદ આપ્યું. પચવિજયે ઘણાં તીર્થસ્થાનોની, સંઘસહિત ને સ્વતંત્રપણે, અનેક વખત યાત્રાઓ કરેલી. તે દરમ્યાન ઘણી જિનપ્રતિમાઓની અને સિદ્ધચક્રોની પ્રતિષ્ઠા કરેલી ને મંદિરોનો જિર્ણોદ્ધાર કરાવેલો. પાટણમાં એમનું અવસાન થયેલું.

વિવિધ સ્વરૂપોમાં થયેલા કવિના વિપુલ લેખનનો ઘણો મોટો ભાગ મુદ્રિત છે. એ પૈકી ૪ ખંડ, ૧૬૯ ઢાળ ને ૫૪૨૫ કડી-ઓમાં વિસ્તરેલા 'નેમનાથરાસ' (ર.ઈ.૧૭૬૪/સં.૧૮૨૦, આસો ૧૬ ૩૦, -; મુ.)માં નેમનાથના તપ ભવની કથાને કવિએ ૫૬-વંશોત્પતિવર્ણન તથા બળદેવ, કૃષ્ણ અને નેમનાથના ચરિત્રલેખન સાથે કુશળતાથી ગૂંથી છે. ૧૩ ઢાળનો 'ઉત્તમવિજય નિવાસરાસ' (ર.ઈ.૧૭૭૨/સં.૧૮૨૮, પોષ-૭, રવિવાર; મુ.) વિવિધ દેશીઓ અને દુહામાં કાવ્યનાયકનું ચરિત્ર આલેખે છે. 'સમરાદિત્યકેવળી-રાસ' (ર. ઈ. ૧૭૮૫; મુ.)માં સમરાદિત્યના ૧૭ ભવની કથા ૯ ખંડ

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૨૭૬

ને ૮૦૦૦ જેટલી કડીઓમાં આવેખાઈ છે. 'સુમતિનાથચરિત્ર' તથા મુનિસુંદરકૃત 'જ્યાનાંદ કેવળી-ચરિત્ર' ને આધારે ૧૯ ઢાળ ને ૪૫૯ કડીનો 'મદન-ધનદેવ-રાસ' (ર. ઈ. ૧૮૦૧/સં. ૧૮૫૭, શ્રાવણ સુદ ૫, રવિવાર) તથા 'જ્યાનાંદ કેવળી-ચરિત્ર'ને આધારે ૯ ખંડ, ૨૦૦ ઢાળ ને આશરે ૬૦ હજાર જેટલી કડીઓનો 'જ્યાનાંદકેવળી-રાસ' (ર. ઈ. ૧૮૦૨/સં. ૧૮૫૮, પોષ સુદ ૧૧) કવિએ રચ્યા છે. આ ઉપરાંત ૫ ઢાળનું 'એકસોસિત્તેર જિન-સ્તવન' (ર. ઈ. ૧૭૫૫/સં. ૧૮૧૧, આસો સુદ ૨), ૧૬ ઢાળ, ૭૬ કડીની અષ્ટપ્રકારી-પૂજા (ર. ઈ. ૧૭૫૭), 'પંચકલ્યાણક-સ્તવન' (ર. ઈ. ૧૭૬૧), ૧૮ ઢાળની 'નવપદ-પૂજા' (ર. ઈ. ૧૭૮૨/સં. ૧૮૩૮, મહા વદ ૨, ગુરુવાર), ૫ ઢાળની 'ત્રિહાચલ નવાણું જાતરા-પૂજા' (ર. ઈ. ૧૭૮૫/સં. ૧૮૫૧, મહા સુદ ૫), વિવિધ દેશીઓના ૧૦ ઢાળ ને ૬૮ કડીઓમાં રચાયેલું 'સમક્રિપચીસીનું સ્તવન' (ર. ઈ. ૧૭૫૫/સં. ૧૮૧૧, આસો સુદ ૨), ૫ ઢાળનું 'ત્રિહાદિકા-સ્તવન' (ર. ઈ. ૧૭૫૮), ૫ ઢાળ ને ૪૪ કડીનું 'પંચકલ્યાણઃમહોત્સવ-સ્તવન' (ર. ઈ. ૧૭૮૧), ૯ ઢાળ ને ૭૨ કડીનું 'ષટ્પર્વા મહિમાધિકાર ગર્ભિત મહાવીર-સ્તવન' (ર. ઈ. ૧૭૭૪/સં. ૧૮૩૦, ફાગણ સુદ ૧૩; મુ.) ૭ ઢાળનું 'જિનનાં કલ્યાણ/કલ્યાણકનું સ્તવન' (ર. ઈ. ૧૭૮૦/૮૧/સં. ૧૮૩૬ /૩૭, મહા વદ ૨; મુ.), ૬ ઢાળનું 'વીરજિનસ્તુતિગર્ભિત ચોવીસ દંડકનું સ્તવન' (મુ.), ૨ 'સ્તવનચોવીસીઓ'(મુ.), ચૈત્યવંદન-સ્તવન-સ્તુતિની ચોવીસીઓની અંતર્ગત તીર્થકરો ને તીર્થોની વંદના નિરૂપતું 'ચોમાસી-દેવવંદન' (એમાંના એક 'આબૂજ સ્તવન'ની ર. ઈ. ૧૭૬૨/સં. ૧૮૧૮, ચૈત્ર વદ ૩ છે) — આ સર્વ કવિની અન્ય લાંબી કૃતિઓ છે.

આ ઉપરાંત અષ્ટમી, વીશસ્થાનક આદિ વિષયક ચૈત્યવંદનો, આર્યબિલ તપ, કર્મગતિ, મધુબિદુ, રહનેમીરાજિમતી, વાલુઅરા આદિ પરની સગ્રાથો; નમનાથ નવમવ, પુંડરિકગિરિ, સિમંધર, સિદ્ધચક્ર, સિદ્ધાચળ આદિ પરનાં સ્તવનો અને જંબુકુમાર આદિ વિષયક ગહ્લંબીઓ જેવી અનેક ટૂંકી કૃતિઓની રચના એમણે કરી છે, જેમાંની મોટા ભાગની મુદ્રિત છે.

યશોવિજયકૃત 'સીમંધર-સ્તવન' પરના ૩૦૦૦ શ્લોકનો સ્તબક (ર. ઈ. ૧૭૭૪; મુ.), 'ગીતમકુલક-બાલાવબોધ' (ર. ઈ. ૧૭૮૦/સં. ૧૮૪૬, મહા સુદ ૫, બુધવાર; મુ.), યશોવિજયકૃત 'પ્રતિમા-સ્થાપનહુલડીરૂપ)વીરજિન-સ્તવન/મહાવીર-સ્તવન' પરનો ૩૩૬૪ ગ્રંથાગ્રનો બાલાવબોધ (ર. ઈ. ૧૭૮૩/સં. ૧૮૪૯ મહા સુદ ૫, બુધવાર; મુ.), 'ગીતમપૂરણ બાલાવબોધ' અને સંયમશ્રોણી-સ્તવન' પરનો સ્તબક એ કવિની ગદ્યકૃતિઓ છે.

માધાની સરળતા, સુગેય દેશીઓમાંથી પ્રગટતી ભાવોન્કટતા અને સંગીતમયતાથી આ વિદ્વાન કવિની ટૂંકી રચનાઓ જૈનોના આમવર્ગમાં લોકપ્રિય છે. જુઓ 'નેમિ-બારમાસ'.

કૃતિ : ૧. જ્યાનાંદકેવળી રાસ, પ્ર. રવીચંદ છગનલાલ, ઈ. ૧૮૮૯; ૨. સમરાદિત્ય કેવળીનો રાસ, પ્ર. દોલતચંદ હુકમચંદ, સં. ૧૯૨૨; ૩. એજન, પ્ર. ભીમસિદ્ધ માણેક, સં. ૧૯૩૮; ૪. અસ્તમંજુષા; ૫. ગહ્લંબી સંગ્રહનામા ગ્રંથ : ૧, પ્ર. ખીમજી ભી.

માણેક, ઈ. ૧૮૮૧; ૬. ચૈસ્તસંગ્રહ : ૧, ૨, ૩; ૭. જિનગુણ પદ્યાવળી, પ્ર. વાગીચંદ સુ. શાહ, ઈ. ૧૯૨૫; ૮. જિભપ્રકાશ; ૯. જિસ્તકાસંદોહ : ૧, ૧૦. જિસ્તસંગ્રહ; ૧૧. જૈઓરાસમાળા : ૧ (ન-સં.); ૧૨. જૈકાપ્રકાશ : ૧; ૧૩. જન પ્રાચીન પૂર્વાચાર્યો વિરચિત સ્તવન સંગ્રહ, પ્ર. નિર્ભયસાગર પ્રેસ, મુંબઈ, ઈ. ૧૯૧૯; ૧૪. જૈપ્રાસ્તસંગ્રહ; ૧૫. જૈસંગ્રહ; ૧૬. જૈસમાલા : ૧ (શા.); ૧૭. જૈસસંગ્રહ (ન); ૧૮. દેસ્તસંગ્રહ; ૧૯. પૂજાસંગ્રહ, પ્ર. ધીરજલાલ પા. શ્રોક, ઈ. ૧૯૩૬; ૨૦. પૂજાસંગ્રહ, પ્ર. મોલન-લાલ બાકરભાઈ, ઈ. ૧૮૮૪; ૨૧. પ્રવિસ્તસંગ્રહ; ૨૨. પ્રાસ્તમરુ; ૨૩. પ્રાસ્તસંગ્રહ : ૧; ૨૪. પ્રાસ્તસંગ્રહ; ૨૫. લઘુ ચાવીસી વીસી સંગ્રહ, પ્ર. શા. દુવરજી આણંદજી, સં. ૧૯૯૫; ૨૬. વિસ્નાપૂજાસંગ્રહ; ૨૭. સગ્રાથમાલા : ૧, ૨(ખ.); ૨૮. સસન્નિમત્ર; ૨૯. સ્નાસ્તસંગ્રહ; ૩૦. જૈન સત્યપ્રકાશ, મે ૧૯૪૩—'પંચ-કલ્યાણક મહોત્સવ સ્તવન', સં. જાગૃતવિજયજી; ૩૧. એજન, નવે. ૧૯૪૬—'સાંજનું માંગલિક', સં. માનનુંગ વિજયજી.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાર્ઠિતિહાસ : ૨; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. જૈગુસાર-સ્તો : ૨; ૪. દેસુરાસમાળા; ૫. ડિકેટલોગબીબ્લિ; ૬. જૈગુ-કવિઓ : ૩(૧); ૭. મુપુગુલસૂચી; ૮. વીહસૂચી; ૯. હેજૈજાસૂચિ : ૧. [ર.ઓ.]

પદ્યવિજય-૪ [ ] : જૈન સાંધુ. જન-વિજયના શિષ્ય નવવિજયના શિષ્ય. પાંડિત યશોવિજયકૃત 'અધ્યાત્મ-મતપરીક્ષા'ના બાલાવબોધ (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : પ્રકરણ સ્તનાકર : ૨, પ્ર. ભીમસિદ્ધ માણેક, ઈ. ૧૮૭૬. [શા.ત્રિ.]

પદ્યશ્રી [ઈ. ૧૪૮૪ આસપાસ-ઈ. ૧૫૭૦ પહેલાં] : જૈન સાધ્વી. ૨૫૪ કડીની 'ધારુદત્ત-ચરિત્ર'(ર. ઈ. ૧૪૮૪ આસપાસ-ઈ. ૧૫૭૦ પહેલાં)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. પાંગુલસ્તલેખો; ૩. જૈગુકવિઓ : ૩(૧). [કી.જી.]

પદ્યસાગર : આ નામ ૧૧ કડીની 'સખડીની સગ્રાથ' મળે છે તે ક્યા પદ્યસાગર છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

સંદર્ભ : હેજૈજાસૂચિ : ૧. [કી.જી.]

પદ્યસાગર-૧ [ઈ. ૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધ; મહાહડગચ્છના જૈન સાધુ. મતિસુંદરના શિષ્ય. ૨૮૭/૩૦૦ કડીની 'ક્યવન્ના-ચોપાઈ' (ર. ઈ. ૧૫૦૭/સં. ૧૫૬૩, ભાદરવા વદ ૮, રવિવાર), 'લીલાવતી સુમતિવિલાસ' (ર. ઈ. ૧૫૦૭), ૪ કડીની '(વરકાણા) પાર્શ્વનાથ-સ્તવન', ૧૦ કડીની 'મહાવીર-હાલરડું', ૫ કડીનું 'શાંતિનાથ-સ્તવન', ૨૫ કડીની 'શ્રાવકગુણ-ચૈવીસુ', 'સ્થૂલિભદ્ર-અશીવીસો' તથા 'સોમસુંદરસૂરિ-હિરોલડાં'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાર્ઠિતિહાસ : ૨; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. જૈસા-ઈતિહાસ; ૪. દેસુરાસમાળા; ૫. જૈગુકવિઓ : ૧; ૬. મુપુગુલ-સૂચી; ૭. વીહસૂચી. [કી.જી.]

પચ્ચાસાગર-૨ [ઈ.૧૬૬૫માં લખાત]: જૈન. ૭ કડીના 'સ્થૂલિભદ્ર-ગીત' (ર.ઈ.૧૬૬૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ડિક્શનરીઓ.

[શ્રા.ત્રિ.]

પચ્ચાસુંદર : આ નામે ૩૪ કડીનું 'સમક્રિતસ્વરૂપ વિજ્ઞપિતસ્તવન' (લે.સં.૧૮મી સદી) મળે છે. તેના કર્તા ક્યા પચ્ચાસુંદર છે તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

સંદર્ભ : લેન્ડોશાસૂચિ : ૧.

[ક્રી.જે.]

પચ્ચાસુંદર(ઉપાધ્યાય)-૧ [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ]: ઉપકેશગચ્છની બિવંદણીક શાખાના જૈન સાધુ. માણિક્યસુંદરના શિષ્ય. ૩૫૦ કડીની 'શ્રીસાન્ધોપાઈ/રાસ' (ર. ઈ. ૧૫૮૪), 'ઈશાનચંદ્રવિજ્યાઓપાઈ' (ર.ઈ. ૧૫૮૬/સં. ૧૬૪૨, કારતક સુદ ૧૫, ગુરુવાર), 'કથાચૂડ-ઓપાઈ/રાસ' (ર.ઈ. ૧૫૮૬/સં. ૧૬૪૨, માગશર વદ ૧, ગુરુવાર), ૧૩૮ કડીની 'રત્નમાલા' (ર. ઈ. ૧૫૮૬/સં. ૧૬૪૨, કારતક સુદ ૧૦, સોમવાર), ૪૯૧ કડીની 'શ્રીદત્ત-ઓપાઈ' (ર. ઈ. ૧૫૮૬/સં. ૧૬૪૨, આસો સુદ ૩, ગુરુવાર), ૨૪૫ કડીની 'શ્રીપાલ ઓપાઈ-રાસ' (ર. ઈ. ૧૫૮૬/સં. ૧૬૪૨, કારતક વદ ૭, ગુરુવાર), ૨૧ કડીની 'ઉપશમ-સગ્રહ' (ર. ઈ. ૧૫૮૧/સં. ૧૬૪૭, વૈશાખ વદ ૧૩), ૧૭૭ કડીની 'ખીમશ્લોકિ-ઓપાઈ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાર્છતિહાસ : ૨; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. દેસુરાસ-માળા; ૪. મદાસસાહિત્ય; ૫. પ.આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૬. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧); ૭. મુપુગુહસૂચી; ૮. લેન્ડોશાસૂચિ : ૧.

[ક્રી.જે.]

પચ્ચાસુંદર-૨ [ઈ. ૧૫૮૫માં લખાત]: ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. દેવવિલક ઉપાધ્યાયની પરંપરામાં વિજ્યરાજના શિષ્ય. 'પ્રવચન સાગરોદ્ધાર-બાલાવબોધ' (ર. ઈ. ૧૫૮૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૨).

[ક્રી.જે.]

પચ્ચાસુંદર(ગણિ)-૩ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ]: બૃહત્ તમગચ્છના જૈન સાધુ. ધનરત્નસૂરિની પરંપરામાં રાજસુંદરના શિષ્ય. 'મગવતી સૂત્ર' પરના બાલાવબોધ (ર. ઈ. ૧૬૫૧-૧૬૭૮ની મધ્યમાં)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતા; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૩(૨); ૩. મુપુગુહસૂચી; ૪. લેન્ડોશાસૂચિ : ૧.

[ક્રી.જે.]

પચ્ચાનંદમૂર્તિ : આ નામે 'સીતારામ-ચરિત્ર' નામક કૃતિ મળે છે. તેના કર્તા ક્યા પચ્ચાનંદ છે તે નિશ્ચિત થવું નથી.

સંદર્ભ : ડિક્શનરીઓ.

[શ્રા.ત્રિ.]

પચ્ચાનંદ(સૂરિ) [ ] : જૈન સાધુ. ૯ કડીના 'ચઉવીસવટા શ્રીપાર્શ્વનાથ નાગપુરચૈત્યપરિપાટીસ્તોત્ર', ૯ કડીના 'વર્ધનપુરચૈત્યપરિપાટી-સ્તવન' તથા ૪ કડીની 'ચઉવીસવટા પાર્શ્વનાથ-સ્તુતિ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈમગૂકચનાઓ : ૧.

[ર.સો.]

'પચ્ચાવતી' [ર.ઈ.૧૭૧૮/સં. ૧૭૭૪-સુદ ૫, મંગળવાર] : થોડક સોરઠા સિવાય દોહરા-ઓપાઈમાં રચાયેલી ૭૭૫ કડીની

શામળનું પ્રથમ સર્જન મનાયેલી આ વાર્તા (મુ.) છે. ચંપાવતીનો સુંદર અને ચતુર રાજકુંવર પુષ્પસેન પ્રથમ વલિકપુત્રી સુલોચનાને અને પછી ધારાના કુંતીભોજની કુંવરી પચ્ચાવતીને કેમ પરણે છે તેની એમાં વાર્તા છે. નાયકના બંને પ્રણયલગ્નમાં સુલોચના અને પચ્ચાવતી જ પહેલ કરતાં દેખાડામાં છે. પહેલા લગ્ન નાયકને પિતા તરફથી દેશવટો અપાવ્યો અને બીજા લગ્ન પચ્ચાવતીના પિતાના ક્રોધથી મરવાની ઘડીનો અનુભવ તેને કરાવ્યો, જેમાંથી તેને બચાવવામાં અને પચ્ચાવતી તથા સુલોચનાનો મેળાપ કરાવી પિતાને ઘેર માન સાથે પહોંચાડવામાં ગુણકા ચંદ્રાવલી મહત્વની કામગીરી બજાવે છે. વાર્તામાં પુષ્પસેન અને પચ્ચાવતીને નજીક લાવવામાં તેમ જ બંનેની ચતુરાઈ સિદ્ધ કરવામાં સમસ્યાબાહુને શામળે સારી કામે લગાડી છે. પચ્ચાવતી અને સુલોચના વચ્ચે સમસ્યાની રમત ખેલાવાઈ છે! વાર્તા શામળનું સ્વતંત્ર સર્જન મનાય છે એ ખરું, પણ જૂની વાર્તાપરંપરામાંથી કેટલાંક કથાઘટકો એમણે મેળવ્યાં અને પ્રયોજ્યાં હોવાનું અભ્યાસીઓથી અદીક રહેતું નથી.

[અ.સા.]

'પચ્ચિનીચરિત્ર-ઓપાઈ' [ર.ઈ.૧૬૫૧/સં.૧૭૦૭, ચંત્ર સુદ ૧૫, શનિવાર] : ખરતરગચ્છીય જૈન સાધુ લઘુદેવગણિકૃત ૩ ખંડમાં વિમાનિત ને દુહા, સોરઠા, ઓપાઈ અને વિવિધ દેશીઓના ઢાળની ૧૬ કડીનું આ કાવ્ય (મુ.) શીલધર્મનો મહિમા કરવાના ઉદ્દેશથી રચાયેલું છે. પચ્ચિનીને ખાતર ચિતોડના રાણા રત્નસેન અને દિલ્હીના સુલતાન અલાઉદ્દીન વચ્ચે થયેલા યુદ્ધની રાજસ્થાની સાહિત્યમાં જાણીતી કથા અહીં નિરૂપાઈ છે. જે કે, કવિએ શીર્ષકને સાર્થક કરાવે એ રીતે કથાનિરૂપણ કર્યું છે. એટલે પહેલા ખંડમાં રત્નસેન પોતાની પટરાણી પ્રમાવતીના ગર્ભનું ખંડન કરવા સિલ્હલનરેશની બહેન પચ્ચિની સાથે કેવી રીતે લગ્ન કરે છે એ પ્રસંગ નિરૂપાયો છે. બીજા ખંડમાં રત્નસેનથી અપમાનિત થયેલો બ્રાહ્મણ ચેતનરાઘવ ચિતોડ છંડી દિલ્હીમાં વસવાટ કરી સુલતાનના હૃદયમાં પચ્ચિની માટે કઈ રીતે આકર્ષણ જગાડે છે એ પ્રસંગ છે. ત્રીજા ખંડમાં અલાઉદ્દીન દ્વારા કપટથી કેદ પકડાયેલા રત્નસેનને ગોરા અને બાદલ એ બે વીર કાકો-મત્રીજો કેવી યુક્તિ-પૂર્વક છોડાવે છે એ યુદ્ધપ્રસંગનું રોમાંચક આલેખન છે. સુલતાનના સૈન્યને હાથે ગોરાનું મૃત્યુ થાય છે, પરંતુ વિજ્ય રત્નસેનનો થાય છે એવા સુખદ અંત સાથે કાવ્ય પૂરું થાય છે.

રાજસ્થાની અને હિન્દીનું પ્રાચુર્ય; વીર અને શૃંગારનું આકર્ષક નિરૂપણ; નગર, રાજ, સમુદ્ર, પચ્ચિની ને અન્ય પ્રકારની સ્ત્રીઓનાં વર્ણન; ઉત્પ્રેક્ષા, દૃષ્ટાંત, અતિશયોક્તિ જેવા અલંકારોથી સંધાતી ચિત્રાત્મકતા; કહેવતો, રૂઢિપ્રયોગો, સંસ્કૃતપ્રાકૃત સુભાષિતો ને ગાથાઓની ગૂંથણીને લીધે અનુભવાતી કવિની બહુશ્રુતતા તથા સીધી ઉપદેશાત્મકતાનો અભાવ આ કૃતિની ધ્યાનપાત્ર લાક્ષણિકતાઓ છે.

[ર.ર.દ.]

પચ્ચો [ઈ.૧૭૦૨ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. વિનયચંદ્રના શિષ્ય. 'ધ્યાનામૃત-રાસ' (લે. ઈ. ૧૭૦૨/સં. ૧૭૫૮, કારતક વદ ૮, બુધવાર)ના કર્તા.

પચ્ચાસાગર-૨ : પચ્ચો

ગુ.સા.-૩૧

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૨૪૧

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. મરાસસાહિત્ય; □ ૩. જૈગુ કવિઓ : ૩(૨). [ર.સો.]

પબ્બો [ઈ. ૧૬૧૩માં હયાત] : જૈન. ૪મ કડીની 'જીવશિખામણની સંગ્રહ' (ર.ઈ.૧૬૧૩/સં. ૧૬૬૯, શ્રાવણ સુદ ૨; મુ.) ના કર્તા. કૃતિ : ૧. જૈસમાલા (શા.) ૩; ૨. જૈસસંગ્રહ (જૈ). સંદર્ભ : દેસુરાસમાળા. [શ.ત્રિ.]

પરબો | : નક્કરકવિ. ૫ કડીના ૧ ભજન (મુ.)ના કર્તા. કૃતિ : બૃહત્ભજનસાગર, પ્ર. પંડિત કાર્તીક અને દામોદર જ. ભટ્ટ; સં. ૧૯૬૫. [કી.જો.]

પરમસાગર [ઈ. ૧૬૬૮માં હયાત] : તપગરજના જૈન સાધુ. જ્ય-સાગર ઉપાધ્યાયની પરંપરામાં લાવણ્યસાગરના શિષ્ય. ૬૪ ઢાળના 'વિક્રમાદિત્ય-રાસ' / વિક્રમસેન-ચોપાઈ / વિક્રમસેન લીલાવતી-રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૬૮/સં. ૧૭૨૪, પોષ સુદ ૧૦, પાર્શ્વજન્મ કલ્યાણક દિવસ)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસામધ્ય; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. મરાસસાહિત્ય; ૪. □ જૈગુકવિઓ : ૨, ૩(૧); ૫. જૈહાપ્રોસ્ટા; ૬. ડિક્ટેલોગબીજ; ૭. મુપુગુહસૂચી; ૮. લીહસૂચી. [કી.જો.]

પરમા [ઈ. ૧૬૯૨માં હયાત] : લોકાગરજના જૈન સાધુ. શ્રીપત-નેજસિહની પરંપરામાં રાજસિહના શિષ્ય. શીલવિષયક ૯૬ કડીની 'પ્રભાવતી-ચોપાઈ'(ર.ઈ.૧૬૯૨/સં.૧૭૪૯, મહા સુદ ૧૦, શનિ-વાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈતિહાસ; □ જૈગુકવિઓ : ૩(૧). [કી.જો.]

પરમાણંદ : જુઓ પરમાનંદ.

પરમાનંદ : આ નામ કોઈ જૈનતર કવિનાં ગુજરાતી તથા હિંદીમાં પદો (૬ મુ.) મળે છે. આને ૨ કડીની 'ધર્મપ્રકાશની સંગ્રહ'(મુ.) અને 'દેવકી પરપુત્ર-રાસ' એ જૈનકૃતિઓ મળે છે. તેમના કર્તા ક્યા પરમાનંદ છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

કૃતિ : ૧. જૈસસંગ્રહ (ન.); ૨. પરમાનંદપ્રકાશપદમાલા, સં. રજનીકાંત જ. પટેલ, સં. ૨૦૩૦ (ત્રીજી આ.); ૩. પુષ્ટિપ્રસાદી, પ્ર. ચંદ્રવદન મો. શાહ. ૪. ભજનસાગર : ૧; ૫. ભસાસિધુ.

સંદર્ભ : ૧. દેસુરાસમાળા; □ ૨. ગૂડાયાદી. [ચ.શે. કી.જો.]

પરમાણંદ-૧ [ઈ.૧૪૯૬માં હયાત] : તપગરજના જૈન સાધુ. આણંદવિમલસૂરિની પરંપરામાં હર્ષાણંદના શિષ્ય. ૧૦૨ કડીની 'હીરવિજયસૂરિનિર્વાણ-રાસ'(ર.ઈ.૧૪૯૬/સં.૧૫૫૨, આસો વદ૭)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈન પરંપરાનો ઇતિહાસ : ૩, મુનિકાંઈ દર્શન-વિજય વગેરે, ઈ. ૧૯૬૪; □ ૨. જૈગુકવિઓ : ૧. [કી.જો.]

પરમાનંદ (પંડિત)-૨ [ઈ.૧૬૧૫ પહેલાં હયાત] : તપગરજના જૈન સાધુ. વિજયસેનસૂરિના શિષ્ય. 'નાના દેશી ભાષામય-સ્તવન'

(ર. ઈ. ૧૬૧૫ પહેલાં) તથા ૬૨/૯૭ કડીના 'પાર્શ્વચિતામણિ સ્તવન/પાર્શ્વનાથ-સ્તવન'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈગુકવિઓ : ૧; ૨. મુપુગુહસૂચી; ૩. હેજૈશા-સૂચિ : ૧. [કી.જો.]

પરમાનંદ-૩ [ઈ. ૧૬૧૯માં હયાત] : જૈન સાધુ. જીવસુંદરના શિષ્ય. 'હંસરાજ વચ્છરાજ-ચોપાઈ' (ર. ઈ. ૧૬૧૯)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; □ ૨. જૈગુકવિઓ : ૩(૧). [કી.જો.]

પરમાણંદ(દાસ)-૪ [ઈ. ૧૬૩૩માં હયાત] : પિતાનું નામ પૂર્વે. જ્ઞાતિએ બ્રાહ્મકાત્રિય. વતન સૌરાષ્ટ્રનું દીવ. તેમણે ભાગવતના દશમ અને એકાદશસ્કંધને આધારે ૧૨ વર્ગમાં વિભાજિત, ૧૩૪૩ કડીનું 'હરિરસ' (ર. ઈ. ૧૬૩૩/સં. ૧૬૮૯, માગશર-૮) નામનું પૌરાણિક વિષયનું વિસ્તૃત કાવ્ય રચ્યું છે. લોકમોગ્ય પ્રસંગો વધુ વિસ્તારથી આલેખવા તરફ લક્ષ હોવાને લીધે કવિએ કૃષ્ણની નિર્દોષ લીલાઓ અને યાદવોના સંબંધની વાત વિસ્તારથી રજૂ કરી છે અને રાસકીડા જેવા પ્રસંગો ટૂંકાવી દીધા છે. કવિએ મૂળકથાને અનુસરવાની સાવચેતી રાખી છે છતાં ક્યાંક તેમના પોતાના તરફથી પણ ઉમેરો થયેલો જણાય છે. વર્ગ પદ્ધતિએ લખાયેલા આ કાવ્યની ભાષામાં તેનું જૂનું રૂપ સચવાયું છે તેમ જ એમાં જૂની ફાગુ રચનાઓમાં ઉપમોગમાં લેવાતા 'આંદોલ' છંદનો પણ ઉપ-યોગ થયો છે એ એની વિશિષ્ટતા છે.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; ૨. ગુસારસ્વતો; □ ૩. ગૂડા-યાદી. [ચ.શે.]

પરમાનંદ-૫ [ઈ. ૧૮૨૬ સુધીમાં] : જ્ઞાતિએ બ્રાહ્મણ. રાસલીલા સુધીના કૃષ્ણના ચરિત્રને આલેખતી 'દશમલીલા' (લે ઈ. ૧૮૨૬) ના કર્તા.

સંદર્ભ : ફાહનામાવલિ : ૨. [ચ.શે.]

પરમાનંદ-૬ [ઈ. ૧૮૮૪માં હયાત] : જૈન સાધુ. 'પ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર-બાલાવબોધ' (ર. ઈ. ૧૮૮૪; * મુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ડિક્ટેલોગબીજ : ૧૭(૧). [કી.જો.]

પરમાણંદ-૭ [ ] : ઈંડરના રાવકલ્યાણ (ઈ. ૧૬૧૬)ના માળણ પ્રત્યેના સ્નેહની કથા દ્વારા ઈંડર શહેરની સ્થાપનાની વાત તથા રજવાડાના અંત:પુરના વ્યવહારને આલેખતી દોહરાવૃત્તમાં રચાયેલી રાજસ્થાનીમિત્રા ગુજરાતી શૈલીવાળી ૧૯૮ કડીની 'માળણની વાર્તા'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગૂડાયાદી; ૨. ફાહનામાવલિ : ૧. [ચ.શે.]

પરમાનંદ-૮ [ ] : જૈન સાધુ. કર્તા કોઈ 'સુવર્ધન'નું નામ પોતાના ગુરુ તરીકે આપે છે. ૮૮ કડીનો 'ગજ સુકુમાલ-રાસ' તેમનો રચેલો મળે છે.

સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી. [કી.જો.]

પરમાણા [ ] : ૨૯ કડીના 'ઓખાહરણનો ગરબો'ના કર્તા.

સંદર્ભ : રિકેટલાંગબીબે.

[કા.ત્ર.]

પરવતધર્માર્થી [ઈ. ૧૬૩૩ સુધીમાં] : જૈન. 'દ્રવ્યસંગ્રહ-બાલાવ-બોધ' (વિ. ઈ. ૧૬૩૩) તથા 'સમાધિતંત્ર-બાલાવબોધ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. કેટલોંગગુરા; ૨. રાપુલસૂચી : ૧, ૨; ૩. રાહસૂચી : ૧, ૨. [ચ.શે.]

પરસરામભાઈ [સં. ૧૮મી સદી] : પુષ્ટિ સંપ્રદાયના ભરૂચી ભક્તકવિ.

સંદર્ભ : પુગુસાહિત્યકારો. [કી.જે.]

પર્વત/પરવત : શ્રાવક કવિ 'પરવત'ના નામે ૮ કડીનું 'પ્રાસૂક-પાણી-ગીત' (મુ.) તથા 'પર્વત'ના નામે ૫૦ કડીની 'વિધિખંચાશિકા' (વિ. ઈ. ૧૫૭૭) મળે છે. આ કથા પર્વત/પરવત છે તે સ્પષ્ટ થતું નથી.

કૃતિ : સંભોધિ, એપિલ ૧૯૭૯-જન્યુ. ૧૯૮૦-'શ્રાવક કવિ-ઓની કેટલીક અપ્રકટ ગુજરાતી રચનાઓ; સં. ભોગીલાલ સંડસરા.

સંદર્ભ : હેજૈશાસૂચિ : ૧. [ચ.શે.]

પર્વત-૧ [ ] : અવટકે ભાવસાર. ૪૦ કડીની 'ચતુર્ગાનિ-ચોપાઈ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈનગુકવિઓ : ૩(૧); ૨. હેજૈશાસૂચિ : ૧. [ચ.શે.]

પર્વતસુત [ઈ. ૧૫૪૩માં હયાત] : 'લક્ષ્મીગૌરી-સંવાદ' (૨.ઈ. ૧૫૪૩)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; [ ] ૨. ગૂહાવાદી. ૩. ફોહનામાવલિ [કી.જે.]

પવિત્રાનંદ [ ] : સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના કવિ.

સંદર્ભ : સત્સંગના સંતો, પ્ર. રમણલાલ અં. મદુ, સં. ૨૦૦૯. [કી.જે.]

પહરાજ/પહુરાજ/પુથુરાજ [ઈ. ૧૪મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ. ૧૫મી સદી પૂર્વાર્ધ] : અરતરગચ્છના જિનોદયસૂરિ (આચાર્યકાળ ઈ. ૧૩૫૯-ઈ. ૧૩૭૫)ના ભક્ત. શ્રાવક કવિ. ગુટુ જિનોદયસૂરિનાં દીક્ષા, અભ્યાસ, કીર્તિ, તપ, સિદ્ધિ, ઉપદેશ વગેરેને સુંદર રીતે દેખાવામાં અનુક્રમે વર્ણવતી મુખ્યત્વે અપભ્રંશપ્રધાન 'જિનોદય-સૂરિ-ગુણવર્ધન' (મુ.) કૃતિના કર્તા. કૃતિમાં દરેક છપ્યાને અંતે કર્તાની નામછાપ છે એ આ કૃતિની વિશેષતા છે.

કૃતિ : ઐજ્ઞાસંગ્રહ.
સંદર્ભ : ૧. આક્રવિઓ : ૧; ૨. ઉત્તર-અપભ્રંશના સાહિત્ય-વિકાસ, વિકાત્રી અ. ચોરા, ઈ. ૧૯૭૬. ૩. ગુસાઈતિહાસ : ૧; [ ] ૪. જૈનગૂરચનાઓ : ૧. [ચ.શે.]

પહાડનાથ [ ] : ૨ પદ (મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : નકાસંગ્રહ. [કી.જે.]

પરવતધર્માર્થી : 'પંચદંડ-પ્રબંધ-ચોપાઈ'

'પંચદંડ' : પુરોગામી કવિઓને હાથે વિક્રમ-મહિમાની સ્વતંત્ર વાર્તા બનેલી, દુહા-ચોપાઈની ૫૮૦ કડીઓમાં રચાયેલી આ વાર્તા(મુ.)ના વસ્તુનો ઉપયોગ શામળે પોતાની 'સિદ્ધાસન-બત્રીશી'માં પાંચમી પૂતળીએ કહેલી વાતો તરીકે કરી લીધો છે. વિક્રમરાજએ દેવદમની ધાંચણની પુત્રી દમનીને હરસિદ્ધમાતા અને વેતાળની સહાયથી જીતી તેને પરણી દેવદમનીના બતાવ્યા પુગ્ગળ ઉમયાદે પાસેથી ઊડણદંડ, રાક્ષસ પાસેથી અજિતદંડ, રત્નમંડરી પાસેથી અભયદંડ, બ્રાહ્મણકન્યા પાસેથી વિપવદંડ અને કોચી કંદોયણ પાસેથી પ્રતાપદંડ કે જ્ઞાનદંડ, એમ પાંચ દંડ અને સાથે પત્ની તરીકે કેટલીક સુંદરીઓ મેળવ્યાની કથા એમાં કહેવાઈ છે. આ પાંચ દંડમાં રાજ પાસે હોવી જોઈતી ચતુર્ંગી સેનાનું પ્રતીક સમજી શકાય. મધ્યકાલીન લોકકલ્પનાને મુજબભાવે આકર્ષે એવી જાદુઈ વિદ્યાઓ અને ચમત્કારોની બહુલતા આ વાર્તાની વિશિષ્ટતા કહેવાય. બીજી વિશિષ્ટતા વીર વિક્રમનાં પરદુઃખભંજક પરાક્રમોનો કહેવાય, જેમાં વેતાળની એને ઘણી સહાય મળી રહેતી હોય છે. એક વાર્તામાં પાંચ વાર્તાઓ, એ એની ત્રીજી વિશિષ્ટતા. એમાંની એક વાર્તામાં તે સૌને હોણી ચીતરતા ચીચરિત્રની વાત આવે છે, જેમાં વિક્રમનો પોતાની રાણી પતિવ્રતા હોવા વિશેનો ભ્રમ ભાંગે છે. [અ.રા.]

'પંચદંડ-પ્રબંધ-ચોપાઈ' [૨.ઈ.૧૪૫૮ કે ૧૪૮૪/સં.૧૫૧૪ કે ૧૫૪૦, ભાદરવા વદ ૨, બુધવાર] : દુહા-ચોપાઈની આશરે ૮૫૦ કડી અને 'વારતા' નામક ગદ્ય-અંશો ધરાવતી ૫ આદેશમાં વર્ણવાયેલી ને 'વિક્રમાદિત્યચરિત્ર-રાસ' જેવાં નામોથી પણ ઓળખાયેલી નરપતિકૃત આ પદ્યવાર્તા (મુ.) દેવદમની ગાંધણના ય આદેશ રાજ વિક્રમ પાળી બતાવે છે તેની કથા કહે છે. પહેલા આદેશમાં એની પુત્રી દમનીને દૈવી મદદથી ચોપાટમાં હરાવી એને પરણે છે. બીજા આદેશમાં નગર સોપારાની ઉમાદે પાસેથી સિદ્ધિદંડ અને કનકનગરના રાક્ષસ પાસેથી વિજયદંડ મેળવે છે તથા બન્ને નગરની રાજકન્યાઓને પરણે છે. ત્રીજા આદેશમાં ખંભાત નગરની રાજપુત્રી પાસેથી સપ્તધાતુની હીરામાણિકભરી પેટી મેળવે છે ને એને પરણે છે. એ નોંધપાત્ર છે કે આ વાર્તાની પરંપરામાં અન્યત્ર અહીં પેટી સાથે અભયદંડ મેળવ્યાની વાત આવે છે તે નરપતિની કૃતિમાં નથી. ચોથા આદેશમાં ધરડા ધનશ્રોષીની જુવાન સ્ત્રીના જારકર્મનો અને એની સૂચનાથી કોચી કંદોયણ પાસે જતાં પોતાની રાણીના કુર્મનો પણ સાક્ષી બને છે ને કોચી કંદોયણ પાસેથી ક્રમિકદંડ મેળવે છે. પાંચમા આદેશમાં વિશ્વવૃષ્ટ પુરોહિતની પુત્રી ગોમતી પાસેથી તમહરદંડ અને વિષહરદંડ મેળવે છે તેમ જ એને ને એની સહિયરોને પરણે છે.

નરપતિની કથારચનામાં ક્યાંક સુશ્લિષ્ટતા જણાતી નથી, પરંતુ સંવાદના આક્રાપથી વાર્તા રોચક બની છે. કવિનાં વર્ણનો નામ-સૂચિ જેવાં છે, પરંતુ રીટ્-અદ્ભુતરસનાં ચિત્રો એમણે અસરકારક દોર્યાં છે ને હાસ્યવિનોદની તક પણ ઠવચિત્ લીધી છે. મુખ્યત્વે મહિન વિદ્યાઓના વાતાવરણની આ કૃતિમાં કેટલુંક વાસ્તવિક સમાજચિત્રણ પણ મળે છે. જેમ કે, નિશાળનું ચિત્ર. કવિની વાણી પ્રાસાદિક છે અને એમાં ઘણાં સુખાધિત ગૂંથાયાં છે

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૨૪૩

તેમ જ સંસ્કૃત શ્લોકો પણ ઉદ્દ્યુત થયાં છે.

મથાળે નિર્દેશેલી તિથિ તે વાર્તારચનાના આરંભની તિથિ છે. “દશચિહ્નું” એ શબ્દોને ૧૦+૪=૧૪ અને ૧૦×૪=૪૦ એમ ૨ રીતે ઘટાવી શકાય છે તેથી ૨ રચનાસંવતનો વિકલ્પ ઊભો થાય છે. [પ્ર.શા.]

‘પંચપાંડવચરિત-રાસ’ [ર. ઈ. ૧૩૫૪] : ૧૫ કવણી ને ૩૦૦થી વધારે કડીઓમાં રચાયેલો પૂર્ણિમાગચ્છના જૈન સાધુ શલિનદ્ર સુરિનો ગેયત્વપૂર્ણ આ રાસ(મુ.) મહાભારતની સંપૂર્ણ કથાનું સંક્ષેપમાં આવેલતી પૌરાણિક વિષયની અત્યારે ઉપલબ્ધ પહેલી ગુજરાતી કૃતિ છે.

મહાભારતની જૈન પરંપરાનું અનુસરતા આ કાવ્યના કથાનક્રમમાં શાંતનુ-ગંગાનાં લગ્ન, પુત્રજન્મ પછી ગંગાએ કરેલો રાજાનો ત્યાગ, પાંડુ-કુંતીનાં ગુપ્ત રીતે થયેલા લગ્નમાંથી કર્ણનો જન્મ, દ્રૌપદીએ અર્જુનને પહેરાવેલી વરમાળા પાંચે ભાઈઓના ગળામાં દેખાયાની ઘટના અને યાગ્નમુનિ દ્વારા થયેલું એ ઘટનાનું અર્ધઘટન, પાંડવોના પૂર્વજન્મનો ક્યા ઇત્યાદિ પ્રસંગોનું નિરૂપણ મૂળ મહાભારતની કથાથી જુદું પડે છે. નવકાર મંત્રની શક્તિ દર્શાવતા પ્રસંગ કે કાવ્યને અંતે વિદુર ને પાંડવોએ ગ્રહણ કરેલી દીક્ષા, એને બાદ કરતાં કથામાં જૈન ધર્મના સિદ્ધાંતોનો સીધો બોધ નથી એ આ કૃતિની વિશિષ્ટતા છે.

આખ્યાનની નિકટની પુરોચારી ગણી શકાય એવી આ કૃતિમાં કવિના સંક્ષેપમાં કથા કહેવાના કૌશલ, યુદ્ધનાં વર્ણનોમાં થયેલી વીરરસની જમાવટ, પ્રસંગ બદલાતાં ઇંદનું પણ બદલાવું, ચોપાઈ-દુહા-સોરઠા-વસ્તુ વગેરે ઇંદોમાં થયેલું સંયોજન તથા એમાં સિદ્ધ થયેલું મધ્યકાલીન ગુજરાતીનું ભાષારૂપ ધ્યાનપાત્ર છે. [ના.વૈ.]

પંચાનન [ઈ. ૧૫૭૦માં હયાત] : ૫૧ કડીનાં ‘શાન્તિનાથ-સ્તવન’ (ર.ઈ. ૧૫૭૦)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેન્રીજાસૂચિ : ૧.

[કી.જે.]

‘પંચીકરણ’ : પારિભાષિક નિરૂપણવાળી અખાની આ કૃતિ પંચ-મહાભૂતાદિ તત્ત્વોથી થતી પિંડ અને બ્રહ્માંડની રચનાની પ્રક્રિયા-પંચીકરણપ્રક્રિયાને જીણવટથી વર્ણવે છે. પણ પંચીકરણની આ પ્રક્રિયાનું વર્ણન સૃષ્ટિની સત્યતા સાબિત કરવા માટે નથી કરવામાં આવ્યું, પણ દેખાતા જગતનું મૂલ કારણ બ્રહ્મ સાચું છે અને એનો અનંકાકર ભાસતો નામરૂપવાળો વિલાસ ખોટો છે એ સમજાવવા માટે કરવામાં આવ્યું છે. એટલે જ પંચીકરણ પ્રક્રિયાનો પ્રણવવિદ્યા સાથેનો સંબંધ જ પાછળના સંસ્કૃત સાહિત્યમાં વીસ-રાઈ ગયેલો તે અહીં જોડી આપવામાં આવ્યો છે અને લયયોગ દ્વારા એટલે કે તાર્ત્વિક ચિંતન વડે પોતાનાં પિંડનાં તત્ત્વોને બ્રહ્માંડનાં તત્ત્વોમાં લય સાધી જીવાત્મા પરમાત્મા સાથે અભેદભાવ કેવી રીતે સિદ્ધ કરી શકે અને કમશઃ કેવલ્યમોક્ષની સ્થિતિ સુધી પહોંચી શકે તેનો માર્ગ બતાવ્યો છે. એ નોંધપાત્ર છે કે ૧૦૨ ૪ ચરણી ચોપાઈના બંધમાં મળતી આ કૃતિનો કેટલોક ભાગ ૬ ચરણી ચોપાઈના બંધમાં ‘છપા’ના એક અંગ તરીકે જોવા મળે છે

૨૪૪ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

અને બીજા કેટલાક ભાગોમાં પણ તે મારણ ચોપાઈના બંધ જોઈ શકાય છે. [જ.કો.]

પાતી/પાતો/પાંચુ [ ] : જૈન સાધુ. ૬૧/૬૯ કડીના ‘છોતીમિથ્યા-કલક/સગ્રય’ (લે. સં. ૧૭મી સદી)ના કર્તા. સંદર્ભ : ૧ : જૈનકવિઓ : ૩(૧); ૨. હેન્રીજાસૂચિ : ૧. [કી.જે.]

પાનબાઈ [ ] : ગંગાસતીના પુત્રવધૂ અને શિષ્યા. તેમના ‘ઉલ્લાસ’ અને ‘બ્રહ્માનંદ’ શીર્ષક પાતવર્તા ૨ જન્મ(મુ.) તથા ૪-૪ કડીનાં કેટલાક પદ(મુ.) મળે છે.

કૃતિ : ૧. દુર્લભ જન્મસંગ્રહ, પ્ર. ગોવિંદ દર્શિ ના. ધામેલિયા, ઈ. ૧૯૫૮; ૨. સોસંવાણી.

સંદર્ભ : ૧. ગૂઝકલકીકૃત; ૨. પ્રાકકૃતિઓ; ૩. સતવાણી;

□ ૪. સાહિત્ય ઓકટો. ૧૯૧૬-‘જૂનાં કાવ્યોની થોડી હડીકત, છગનલાલ વિ. રાવળ. [કી.જે.]

પાનાચંદ-૧ [ઈ. ૧૮૩૭માં હયાત] : જૈન સાધુ. ખુશાલજીના શિષ્ય. ૧૩ કડીની ‘સુબાહુકુમારની સગ્રય’ (ર. ઈ. ૧૮૩૭; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : જૈનસંગ્રહ(ન.).

[કા.ત્ર.]

પાનાચંદ-૨ [ઈ. ૧૮૫૦ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. ‘રાત્રિ જૈન-સગ્રય’ (લે. ઈ. ૧૮૫૦)ના કર્તા.

સંદર્ભ : લીંહસૂચી.

[કી.જે.]

પાર્શ્વચંદ્ર-૧ [ઈ. ૧૪૬૭માં હયાત] : જૈન. ૩૦૫૦ કડીના ‘જીવ ભવસ્થિતિ-રાસ’ (ર. ઈ. ૧૪૬૭)ના કર્તા.

સંદર્ભ : લીંહસૂચી.

[ચ.શે.]

‘પાર્શ્વચંદ્ર-૨/પાસચંદ [જ.ઈ. ૧૪૮૧/સં. ૧૫૩૭, ચેત્ર સુદ ૯, શુક્રવાર-અવ. ઈ. ૧૫૫૫/સં. ૧૬૧૨, માગસર સુદ ૩, રવિવાર] બૃહત્નાગોરીગચ્છના જૈન સાધ. પાચચંદ/પાર્શ્વચંદ્રગચ્છના સ્થાપક. પ્રજ્ઞપ્રભસૂરિની પરંપરામાં સાધુરત્નના શિષ્ય. જન્મ આબુની તળેટીમાં આવેલા હમીરપુરમાં. જ્ઞાતિએ વિરા પોરવાડ. પિતા વેલગ/વેલ્લગ/વેલા નગેતમ શાહ. માતા વિમલાદેવી. બાળ-પણનું નામ પાસચંદકમાર. ઈ. ૧૪૯૦/સં. ૧૫૪૬, વૈશાખ સુદ ૩ના રોજ સાધુરત્ન દ્વારા દીક્ષા પ્રાપ્ત કરી. દીક્ષા પછી પાર્શ્વ-ચંદ્ર નામ. પડાવશ્યક પ્રકરણાદિ, વ્યાકરણ, ગણ્ય, કોશ, નાટક, ચંપૂ, સંગીત, ઇંદ, અલંકાર, ન્યાય, યોગ, જ્યોતિષ, શ્રુતિ, સ્મૃતિ, પડ-દર્શનો તથા જૈન ધર્મગ્રંથોના ઊંડા અભ્યાસી અને તપસ્વી. તેમને ઉપાધ્યાયપદ ઈ. ૧૪૯૮/સં. ૧૫૫૪, વૈશાખ સુદ ૩ના રોજ નાગોરમાં અને આચાર્યપદ ઈ. ૧૫૦૮/સં. ૧૫૬૫, વૈશાખ સુદ ૩ના રોજ સલકણ (શંખલ)પુરમાં શ્રીમન્નાગપુરીય તપગચ્છાધિગજ સોમવિમલસૂરિ દ્વારા આપવામાં આવેલું. ઈ. ૧૫૪૯માં તેઓ યુગપ્રધાનપદ પામ્યા હતા. તેમણે વ્યાપક રીતે વિહાર કરી જૈન ધર્મનો બહોળો પ્રચાર કર્યો હતો. તેમનો શિષ્યસમુદાય વિશાળ હતો. તેમનું અવસાન જોધપુરમાં થયું હતું.

‘પંચપાંડવચરિત-રાસ’ : પાર્શ્વચંદ્ર-૨/પાસચંદ

તેમની ઉદ્દેશ્યનીય કૃતિઓ આ મુજબ છે: ૨૯/૩૦ ક્રીની 'શીલગુહાસ્થાપનરૂપકમાલા/રૂપકમાલા' (૨.ઈ. ૧૫૨૬/૧૫૩૦), ૪૦૬ ક્રીની 'આરાધના મોટી/આરાધના-રાસ' (૨.ઈ. ૧૫૩૬/સં. ૧૫૯૩, મહા સુદ ૧૩, ગુરુવાર; મુ.), દુહા-ઢાળમાં ૪૧ ક્રીની 'નાની આરાધના, ૩૧ ક્રીનું વિમલનાથજિન-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૫૩૮), લક્ષ્મી-સાગરસૂરિકૃત 'વસ્તુપાલ તેજપાલ-રાસ'ની ગાઢ અસર હેઠળ રચાયેલો ૮૬ ક્રીનો 'વસ્તુપાળ-તેજપાળ-રાસ' (૨.ઈ. ૧૫૪૧; મુ.), ગદ્યમાં 'ચઉચ્ચારણ પ્રકીર્ણક-બાલાવબોધ/ચઉચ્ચારણપચન્ના ઉપર વાર્તિક' (૨.ઈ. ૧૫૪૧/સં. ૧૫૯૭, ફાગણ સુદ ૧૩, રવિવાર), ૧૦૨ ક્રીની 'બંધકમુનિચરિત્ર-સગ્રય' (૨.ઈ. ૧૫૪૪/સં. ૧૬૦૦, વૈશાખ સુદ ૮, શુક્રવાર), ૭૦ ક્રીનું 'મહાવીરજિન-સ્તવન-સદ્ગુણ વિચારગર્ભન' (૨.ઈ. ૧૫૫૧), ૧૭ ક્રીનું 'શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૫૫૧), 'ગીતાર્થપદાવબોધકુલ/ગીતાર્થવબોધકુલક' અને ૪૧/૪૨ ક્રીનું 'બ્રહ્મચર્યદશસમાધિસ્થાન-કુલકે' જેવાં કુલકો; ૩૩ ક્રીનો 'અગિયારબોલ-બત્રીસી/અગ્યારબોલની સગ્રય/અકાદશવચનટ્રિશિકા' (મુ.) અને ૩૨ ક્રીની 'સંવેગબત્રીસી' (મુ.) જેવી બત્રીસીઓ; ૩૬ ક્રીની 'આગમ-છત્રીસી' (મુ.), ૩૭ ક્રીની 'ગુરુ-છત્રીસી/માયા-છત્રીસી', ૩૬/૩૭ ક્રીની 'પાશિક-છત્રીસી/પાખી-છત્રીસી', ૩૬ ક્રીની 'મુખપોતિકાપટ્ટિશિકા મુહપતિ-છત્રીસી' જેવી છત્રીસીઓ; ૧૧ ક્રીનો 'પાર્શ્વનાથ-છંદ' તથા ૧૨ ક્રીનો 'સમ્યક્ત્વદીપકદોહક-છંદ' જેવા છંદો; ૭૪ ક્રીની 'અમરટ્ટાસપ્તત્રિકા/અમરસત્તરીસુદીધિકા-પ્રબંધ', ૭૫ ક્રીનો 'કેશી પ્રદેશી-પ્રબંધ/સગ્રય' (મુ.) તથા ૧૨૪/૧૨૮ ક્રીનો 'સંગરંગ-પ્રબંધ' જેવી પ્રબંધાત્મક કૃતિઓ; વસ્તુ અને ઢાળમાં, અપભ્રંશપ્રાચીન ગુજરાતીમાં ૫૫ ક્રીની 'આદિજિન-વિનતિ/આદીશ્વર-વિનતિ' (મુ.) અને ૨૯ ક્રીની 'સત્તરભેદપૂજાવિચાર સહિત જિનપ્રતિમા સ્થાપન-વિજ્ઞપિતકા/સપ્તભેદપૂજાવિચાર-સ્તવન' જેવી વિજ્ઞપિતઓ-વિનતિઓ; 'દીક્ષાવિધિ', 'પૂજાવિધિ' અને 'યોગવિધિ' જેવી વિધિ-વિષયક કૃતિઓ; ૩૬/૪૫ ક્રીની 'ચરિત્ર/ચારિત્ર મનોરથમાલા (મુ.), ૪૧ ક્રીની 'શ્રામણમનોરથ-માલા' (મુ.), ૨૭ ક્રીની 'શ્રાહ્મમનોરથ-માલા' (મુ.) અને ૨૭ ક્રીની 'શ્રાવકમનોરથ-માલા' જેવી મનોરથમાલાઓ; 'અષ્ટકર્મવિચાર', 'વિધિવિચાર' અને ગદ્યમાં 'પટ્ટવ્ય સ્વમાવનયવિચાર' (મુ.) જેવી 'વિચાર'સંજ્ઞક કૃતિઓ; ૧૭ ક્રીનો 'ગૈતમસ્વામીલઘુ-રાસ' (મુ.) અને 'શત્રુંજય-રાસ' જેવી રાસકૃતિઓ; ૧૦૧/૧૦૪ ક્રીનું 'એષણા-શતક', દુહા-શતક', 'વિવેકશતક' જેવાં શતક; ૨૧ ક્રીની 'આઠમદપરિહાર-સગ્રય', ૨૨ ક્રીની 'કલ્યાણક-સગ્રય/મહાવીરસ્વામીના નિર્વાણકલ્યાણકની સગ્રય' (મુ.), ૨૦ ક્રીની 'કાઉસગ્ગના ૧૯ દોષની સગ્રય', ૩૯ ક્રીની 'જિનપ્રતિમા સ્થાપન-રાસ/સગ્રય' (મુ.), ૨૪ ક્રીની 'જીવ-દયાની સગ્રય' (મુ.), ૨૧ ક્રીની 'શીલદીપક-સગ્રય/શીલદીપિકા' તથા ૭ ઢાળની 'સાધુવંદના', ૨૩ ક્રીનું 'ચોવીસ-દંડકવિચાર-ગર્ભિત-પાર્શ્વનાથ-સ્તવન', ૫૮ ક્રીનું 'નિશ્ચયવ્યવહારવિચાર-ગર્ભિત-ચોવીસજિન-સ્તવન/નિશ્ચયવ્યવહાર પટ્ટપંચાશિકા', ૮૦/૮૧ ક્રીનું 'દંડકવિચાર-સ્તવન', ૮૫ ક્રીનું 'પરવિશતિદ્વારગર્ભિત વીર-સ્તવન' તથા આદિનાથ, નેમનાથ, પાર્શ્વનાથ, મલ્લિનાથ, શાંતિનાથ, મહાવીર વગેરે વિશેનાં શત્રુંજયવિષયક સ્તવનો (કેટલાંક મુ.).

પાર્શ્વચંદ્ર(સૂરિ)શિષ્ય

આ ઉપરાંત નંદિપેશ્વરી મૂળ પ્રાકૃત રચના પર આધારિત 'અજિતશાંતિસ્તવ-બાલાવબોધ', સુધર્મસ્વામીની મૂળ પ્રાકૃત રચના પરથી ૪૫૦૦ ગ્રંથાગ્રનો 'આચારંગસૂત્ર-બાલાવબોધ/વાર્તિક/સ્તબક' (*મુ.), ૮૦૦૦ ગ્રંથાગ્રનો 'ઉત્તરચંચન સૂત્ર-બાલાવબોધ', ૬૭૦૦ ગ્રંથાગ્રનો 'ઔપપાતિક સૂત્ર - બાલાવબોધ', 'મદ્રબાહુ-કૃત પ્રાકૃત 'કલ્પસૂત્ર'ની વ્યાખ્યા કરતો ૧૨૦૦ ગ્રંથાગ્રનો સ્તબક, પ્રાકૃત 'તન્દુલવૈચારિકપ્રકીર્ણ' પર ૧૫૦૦ ગ્રંથાગ્રનો બાલાવબોધ/વાર્તિક, નવસૂરિના પ્રાકૃત 'દશવૈકલિઃસૂત્રો' પરનો ૨૩૪૦ ગ્રંથાગ્રનો બાલાવબોધ, મૂળ ૫૦ ક્રીનો 'નવતત્ત્વપ્રકરણ' પરના બાલાવબોધ/સ્તબક, 'નિયતાનિયતપ્રશ્નોત્તરપ્રતીપિકા/નિયતા-નિયતપ્રશ્નોત્તરદીપિકા-સ્તબક', 'સાધુપ્રતિકમાલુસૂત્ર-બાલાવબોધ', 'સયપસોણીસૂત્ર-બાલાવબોધ', 'પ્રશ્નવ્યાકરણસૂત્ર-બાલાવબોધ', 'બાપાના ૪૨ ભેદનો બાલાવબોધ', 'રત્નશેખરસૂરિકૃત પ્રાકૃત 'લઘુક્ષેત્રસમાસપ્રકરણ' પરનો બાલાવબોધ, સુધર્મસ્વામીના પ્રાકૃત 'સૂત્રકૃતાંગસૂત્ર' પરનો બાલાવબોધ, ૬૫૫ ગ્રંથાગ્રનો 'લુંપક પ્રશ્નોના ઉત્તર' વગેરે ગદ્યકૃતિઓ; ૧૫૫/૧૫૬ ક્રીની 'અતિચાર/શ્રાવકપાશિકાદિ અતિચાર', ૨૩ ક્રીની 'આત્મશિક્ષા' (મુ.), ૫૦ ક્રીની 'ગચ્છચાર પંચાશિકા', 'મનોત્પત્તિ-ચોપાઈ' વગેરે જેવી નાની-મોટી અનેક ચોપાઈઓ, ગીતો, સ્તવનો તથા સગ્રયો તેમનાં રચેલાં મળે છે. તેમણે ગુજરાતી ઉપરાંત પ્રાકૃતમાં સપ્તપદીશાસ્ત્ર અને સંસ્કૃતમાં 'સંઘઘટ્ટક' વગેરે ગ્રંથરચનાઓ કરી હોવાનું નોંધાયું છે.

કૃતિ : ૧. * આચારંગસૂત્ર બાલાવબોધ, પ્રકા. રાય ધનપતસિહ, ઈ. ૧૮૮૦; ૨. * આચારંગસૂત્ર બાલાવબોધ, પ્ર. ભીમસિહ માણિક, ઈ. ૧૮૮૧; ૩. આઠ પ્રવચન માતાની સગ્રય વગેરે અનેક પદ્યોનો સંગ્રહ, પ્રકા. શા. ચતુર્ભુજ તેજપાળ, સં. ૧૯૮૪; ૪. ઐરા-સંગ્રહ-૧; ૫. જૈનસંગ્રહ; ૬. પ્રાસ્તસંગ્રહ; ૭. પટ્ટવ્યનયવિચારાદિ પ્રકરણસંગ્રહ, પ્ર. મંગલદાસ લ. શ્રાવક, સં. ૧૯૬૯; ૮. સગ્રયસંગ્રહ, પ્ર. ગોકળદાસ મં. શા. સં. ૧૯૭૮; □ ૯. જૈન સત્યપ્રકાશ, જૂન ૧૯૪૩-'શ્રીપાસચંદ્રસૂરિકૃત શ્રીવસ્તુપાલ તેજ-પાલ રાસ', સં. મુનિશ્રી જ્યંતવિજયજી (†સં.); ૧૦. જૈનસાહિત્ય સંશોધક, ફાગણ, સં. ૧૯૮૩-'મહામાત્ય વસ્તુપાળ તેજપાળના ભે રાસ', સં. જિનવિજય.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાર્ઠિતહાસ : ૨; ૨. જૈનસાહિત્યહાસ; ૩. નયુ-કવિઓ; ૪. શ્રીપાર્શ્વચંદ્રગચ્છ ટૂંક રૂપરેખા, સં. શ્રી જૈન હરીસિહ સરસ્વતી સભા, સં. ૧૯૯૭; ૫. શ્રીમન્નાગપુરીય તથાગચ્છની પટ્ટાવલી, પ્ર. શ્રી જૈન યુવક મંડળ, ઈ. ૧૯૧૬; □ ૬. આલિસ્ટ ઓઈ : ૨; ૭. કેટલોંગુરા; ૮. જૈનકવિઓ : ૧, ૨, ૩(૧, ૨); ૯. જૈનમૂકરચનાઓ : ૧; ૧૦. જૈનપ્રોસ્ટા; ૧૧. ડિકેટલોંગાઈ : ૧૭(૧, ૨), ૧૯; ૧૨. મુપુગુલસૂચી; ૧૩. રાહસૂચી : ૨; ૧૪. હેન્રીસાસૂચિ : ૧. [ચ.શે.]

પાર્શ્વચંદ્ર(સૂરિ) શિષ્ય [ઈ. ૧૬મી સદી] : જૈન સાધુ. તપગચ્છના પાર્શ્વચંદ્રસૂરિ (જ. ઈ. ૧૪૮૧-અવ. ઈ. ૧૪૫૫)ના શિષ્ય. ૫૫ ક્રીની 'શ્રાવકવ્રત શિક્ષાની સગ્રય' (મુ.), ૩૬ ક્રીની 'ચિત્રકૂટ-ચૈત્ય પરિપાટી' (મુ.), ૨૧ કડાન 'સિદ્ધગુણ-સ્વતન' (મુ.), ૧૧ ક્રીનું 'ચંદ્રપ્રભુ-સ્તવન' (મુ.), 'સત્તરીકર્મગ્રંથ-બાલાવબોધ', સુદ્ધ-

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૨૪૫

ચોપાઈ', 'સન્તિકાકર્મગ્રંથ-બાલાવગોધ' (લે. સં. ૧૭મી સદી) એ કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : ૧. પ્રાસ્તસંગ્રહ; ૨. ષટ્કવ્યનય વિચારાદિ પ્રકરણસંગ્રહ, પ્રકા. શ્રાવક મંગળદાસ લલ્લુભાઈ, સં. ૧૯૬૯.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૩(૨); ૨. દેસુરાસમાળા; ૩. હેન્ડ-શાસ્ત્રી : ૧. [કી.જે.]

પાલણસિદ્ધ [ ] : ૧ ભજન (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. બૃહન્ સંત સમાજ ભજનાવળી, પ્ર. પુરુષોત્તમદાસ ગી. શાહ, ઈ. ૧૯૫૦ (છઠ્ઠી આ.) ૨. ભજનસાગર : ૧. [કી.જે.]

પાલણ/પાલણપુત્ર/પાલણ [ઈ. ૧૨૩૩માં હયાત] : જૈન. બાસા અને ઠવણિમાં વહેંચાયેલી ચરણાકુલ-ચોપાઈ તથા દોલરાબંધની ૫૫ ક્રીમાં રચાયેલી, આબૂતીર્થની તથા તેના પર વસ્તુપાલ-તેજપાલે બંધાયેલા નેમિભુવનની કથા આપતી ઐતિહાસિક હકીકતોની દૃષ્ટિએ નોંધપાત્ર 'આબૂ-રાસ/નેમિ-રાસ' (૨. ઈ. ૧૨૩૩; મુ.) અને ૧૫ ક્રીની 'નેમિ-બારમાસા' (મુ.) એ કૃતિઓના કર્તા. 'નેમિ-બારમાસા' ગુજરાતીમાં ઉપલબ્ધ બારમાસી કાવ્યોમાં સૌથી પ્રાચીન છે, જેમાં નેમિનાથના વિહારમાં ઝૂરતી રાજમતીની વિરહવેદનાનું શ્રાવણથી અસાડ સુધીના સમયના સંદર્ભમાં જે તે માસનું તેના વસ્ત્રાભૂષણ, પ્રાકૃતિક વિલક્ષણતાઓ વગેરે સાથેનું નિરૂપણ છે. બંને કૃતિઓમાં અપભ્રંશને મળતી છતાં ૧૩મી સદીની ગુજરાતીની લાક્ષણિકતાઓ જેવા મળે છે.

કેટલાક સંદર્ભમાં 'આબૂ-રાસ/નેમિ-રાસ' 'શમ'ને નામે નોંધાયેલ છે પરંતુ વસ્તુતઃ તે કૃતિ પાલણની જ છે.

કૃતિ : ૧. પ્રાગુકાસંચય; ૨. પ્રામબાસંગ્રહ (નસં.).

સંદર્ભ : ૧. ઉત્તર-અપભ્રંશનો સાહિત્યવિકાસ, વિધાત્રી અ. વોરા, ઈ. ૧૯૭૬; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. મરાસસાહિત્ય; [ ] ૪. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧); ૫. જૈમગૂકરચનાઓ : ૧ [ચ.શે.]

પાસ(કવિ) [ ] : જૈન. 'પાર્શ્વનાથ-છંદ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : દેસુરાસમાળા. [કી.જે.]

પાસચંદ-૧ : જુઓ પાર્શ્વચંદ્ર-૨.

પાસચંદ-૨ [ઈ. ૧૬૦૧માં હયાત] : જૈન. 'શ્રાવકાતિચાર-ચતુષ્પદિ' (૨. ઈ. ૧૬૦૧)ના કર્તા.

સંદર્ભ : દેસુરાસમાળા. [કી.જે.]

પાસો [ઈ. ૧૭૫૨માં હયાત] : અવટકે પટેલ. લોંઢાગચ્છના જૈન સાધુ. ધર્મદાસની પરંપરામાં જ્યા શ્રાવકના શિષ્ય. ૨૦ કાળના 'નરત ચકવર્તીનો રાસ' (૨. ઈ. ૧૭૫૨/સં. ૧૮૧૮, ચૈત્ર વદ ૩૦) નો કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [કી.જે.]

પાંચુ : જુઓ પાતી/પાતો.

૨૪૬ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

પાંચો/પોચો [ઈ. ૧૬૫૧માં હયાત] : પૂંજસુત. શિવભક્તનું માહાત્મ્ય વર્ણવતી 'કંડલાહરણ' (૨. ઈ. ૧૬૫૧) નામની આખ્યાન-કૃતિના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; ૨. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૩. ગુસા મધ્ય; ૪. ગુસારસ્વતો; [ ] ૫. ગૂહાયાદી; ૬. ડિકેલોગબીજે.

[કી.જે.]

પીકો [ ] : કવિએ પદો(મુ.)ની રચના કરી છે, જેનો મુખ્ય વિષય જ્ઞાન-અકિંતનો છે.

કૃતિ : ૧. અમમાલા; ૨. કાફીસંગ્રહ, પ્ર. ક. જા. સં. ૧૯૪૦; ૩. દુર્લભ ભજન સંગ્રહ, ગોવિંદભાઈ રા. ધામેલિયા, ઈ. ૧૯૫૮; ૪. બૃહન્ સંતસમાજ ભજનાવળી, પ્ર. પુરુષોત્તમદાસ ગી. શાહ, ઈ. ૧૯૫૦ (છઠ્ઠી આ.); ૫. ભજનસાગર : ૧, પ્ર. સસ્તું સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય, સં. ૧૯૯૮; ૬. સતવાણી; ૭. સોસંવાણી.

[કી.જે.]

પીતાંબર [ ] : લેખણ કવિ. આ કવિએ 'ચાતુરી' અને 'મુક્તિપંચક' નામની કૃતિઓ તથા કેટલાંક પદ (૩ ક્રીનું ૧ મુ.)ની રચના કરી છે.

કૃતિ : શ્રીરુકમિણી વિવાહનાં પદ, પ્ર. પંડ્યા બ્રધર્સ, - સંદર્ભ : ક્ષાહનામાવલિ : ૧, ૨. [કી.જે.]

પીપાજી/પીપો [ ] : મારવાડના રાજવીકળના સંત. લોકસાહિત્યના કવિ. જન્મ ઈ. સ. ૧૩૩૦માં થયો લેવાની માન્યતા છે. પિતાનું નામ બોજરાજ અને માતાનું નામ સફલાદે. તેઓ નિર્ગુણબ્રહ્મના ઉપાસક હતા. ગુજરાતી અને હિન્દીમિશ્ર ગુજરાતીમાં મળતી તેમની પદ-ભજન (૩ મુ.) પ્રકારની કૃતિઓમાં લોકબોલીના સ્પર્શથી જાવની ઉન્કટતા આવી છે.

કૃતિ : ૧. નકાસંગ્રહ; ૨. પ્રાકાવિનોદ : ૨; ૩. પ્રીતના પાવા, સં. પુષ્કર ચંદરવાકર, ઈ. ૧૯૮૩ (નસં.); ૪. બૃહન્ સંતસમાજ ભજનાવળી, પ્ર. પુરુષોત્તમદાસ ગી. શાહ, ઈ. ૧૯૫૦ (છઠ્ઠી આ.) સંદર્ભ : ૧. ગૂહાયાદી; ૨. ક્ષાહનામાવલિ. [કી.જે.]

પુણ્ય(મુનિ) [ઈ. ૧૪૪૭ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. 'અંબા-સ્તોત્ર' (લે. ઈ. ૧૪૪૭)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુગુહસૂચી. [શ્ર.ત્ર.]

પુણ્યકમલ [ઈ. ૧૬૦૬માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. હંસ-સ્તનસૂરિ/સ્તનહંસસૂરિની પરંપરામાં સુમતિકમલના શિષ્ય. ભિન્ન-માલમાં જન્મીન ખોદતાં નીકળેલી મૂર્તિઓના ચમત્કારો અને ગજની-ખાનના અહંકારને દૂર કરતી કથાને નિરૂપતા પદ/પદ ક્રીના 'પાર્શ્વનાથ-સ્તોત્ર' (ભિન્નમાલ) (૨. ઈ. ૧૬૦૬/સં. ૧૬૬૨, શ્રાવણ સુદ ૫, રવિવાર; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જૈન સત્યપ્રકાશ, ફેબ્રુઆરી-માર્ચ ૧૯૪૭-'ભિન્ન-માલસ્થ પાર્શ્વજનનું ઐતિહાસિક સ્તવન', સં. શ્રી જ્ઞાનવિજયજી (ત્રિપુટી) (નસં.); ૨. જૈન સત્યપ્રકાશ, ડિસેમ્બર ૧૯૪૭-'ભિન્નમાલ-સ્તવન', સં. જયંતવિજયજી.

પાલણસિદ્ધા : પુણ્યકમલ

સંદર્ભ : ૧. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૨. ડિકેટલોંગભાવી; ૩. મુપુગૂહસૂચી. [શ્ર.ત્રિ.]

પુણ્યકલશ [ઈ. ૧૭મી સદી] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનચંદ્રની પરંપરામાં ધર્મમંદિરના શિષ્ય અને જ્યતસી/જગરંજ (ઈ. ૧૭મી સદી મધ્યભાગ)ના ગુરુ. તેમની પાસેથી કેટલાંક સ્તવનો મળેલાં છે.

સંદર્ભ : યુજિનચંદ્રસૂરિ. [શ્ર.ત્રિ.]

પુણ્યકવિ [ ] : જૈન. પંડિત ચતુરના શિષ્ય. 'ઈલાચીપુત્ર-સત્રાય' (લે. સં. ૧૮મું શતક અનુ.)ના કર્તા. સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [શ્ર.ત્રિ.]

પુણ્યકીર્તિ [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનચંદ્રની પરંપરામાં હર્ષપ્રમોદના શિષ્ય. ૨૦૩ કડીનો 'પુણ્યસાર-ચોપાઈ/પુણ્યસાર-રાસ' (ર. ઈ. ૧૬૧૦/સં. ૧૬૬૬, આસો સુદ ૧૦, ગુરુવાર), રાજસ્થાની-ગુજરાતીમિશ્રા ભાષામાં 'અમરસેનવચર-સેન-ચોપાઈ' (ર. ઈ. ૧૬૧૦), ૨૦ ઢાળ અને ૨૯૯ કડીના 'રૂપ-સેનરાજ-ચોપાઈ/કુમારમુનિ-રાસ' (ર. ઈ. ૧૬૨૫/સં. ૧૬૮૧, આસો સુદ ૧૦, રવિવાર), 'મત્સ્યોદર-ચોપાઈ' (ર. ઈ. ૧૬૨૬/સં. ૧૬૮૨, બાદરવા સુદ ૧૩, રવિવાર), ૩૭ કડીની 'મોહછત્તીસી' (ર. ઈ. ૧૬૨૮/સં. ૧૬૮૪, બાદરવો --), 'મદબત્તીસી' (ર. ઈ. ૧૬૨૯/સં. ૧૬૮૫, આસો વદ ૧૩) અને 'ધજચરિત્ર' (ર. ઈ. ૧૬૩૨/સં. ૧૬૮૮, બાદરવા સુદ ૧૩, રવિવાર) એ કૃતિઓના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈસાઈનિહાર; ૩. દેસુરાસમાળા; ૪. યુજિનચંદ્રસૂરિ; [ ] ૫. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૬. મુપુ-ગૂહસૂચી; ૭. રાહસૂચિ : ૧; ૮. હેજૈજાસૂચિ : ૧. [શ્ર.ત્રિ.]

પુણ્યચંદ [ઈ. ૧૫૮૫ સુધીમાં] : જૈન. 'જિનાજ્ઞાપ્રમાણપરોઆજમ-હુડી' (લે. ઈ. ૧૫૮૫)ના કર્તા. સંદર્ભ : પાંગુહસ્તલેખો. [શ્ર.ત્રિ.]

પુણ્યતિલક/પુણ્યરત્ન [ઈ. ૧૫૮૩માં હયાત] : જૈન સાધુ. ૮૪ કડીની 'નેમિનાથ-રાસ/નેમરાજુલ-રાસ' (ર. ઈ. ૧૫૮૩)ના કર્તા. સંદર્ભ : ૧. દેસુરાસમાળા; [ ] ૨. ડિકેટલોંગભાવિ; ૩. મુપુ-ગૂહસૂચી. [શ્ર.ત્રિ.]

પુણ્યનંદી : આ નામે રાજસ્થાની-ગુજરાતીમિશ્રામાં 'જલારપાર્શ્વ-વિવિધઢાલ-સ્તવન' (લે. સં. ૧૭મું શતક અનુ.) મળે છે. તેના કર્તા ક્યા પુણ્યનંદી છે તે સ્પષ્ટ થતું નથી.

સંદર્ભ : રાપુહસૂચી : ૧. [શ્ર.ત્રિ.]

પુણ્યનંદી-૧ [ઈ. ૧૫૫૯ સુધીમાં] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનસમુદ્રસૂરિની પરંપરામાં સમયબક્તના શિષ્ય. ૩૨/૩૬ કડીના 'રૂપકમાલા/શીવરૂપકમાલા' (લે. ઈ. ૧૫૫૯)ના કર્તા. 'જન ગૂર્જર કવિઓ : ૧' મુજબ જિનસમુદ્રસૂરિને સૂરિપદ અપાયું (ઈ. ૧૪૭૪)

પુણ્યકલશ : પુણ્યરત્ન-૩

અને તેમનું અવસાન થયું (ઈ. ૧૪૮૭) તે બે વચ્ચેના ગાળામાં આ કૃતિ રચાઈ છે.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. [ ] જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૩. જૈહાપ્રોસ્ટા; ૪. હેજૈજાસૂચિ : ૧. [શ્ર.ત્રિ.]

પુણ્યનિધાન [ઈ. ૧૬૪૭માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. ભાવહર્ષની પરંપરામાં વિમલઉદયના શિષ્ય. 'અગદદત્ત-ચોપાઈ' (ર. ઈ. ૧૬૪૭/સં. ૧૭૦૩, આસો સુદ ૧૦)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ડિકેટલોંગભાઈ : ૧૯(૨); ૨. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧) [શ્ર.ત્રિ.]

પુણ્યપાલ [ઈ. ૧૫૧૮ સુધીમાં] : જૈન. 'મિથકુમાર-ગીત' (લે. ઈ. ૧૫૧૮) અને ૧૭ કડીની 'થાવચ્ચાત્રપિરાજ-સત્રાય (મુ.)'ના કર્તા.

કૃતિ : સજ્ઞાપસંગ્રહ : ૧, સં. સાગરચંદ્રજી, સં. ૧૯૭૮. સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [શ્ર.ત્રિ.]

પુણ્યપ્રધાન [ઈ. ૧૬૨૧ પહેલાં] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનચંદ્રસૂરિના શિષ્ય. 'ગોડીપાર્શ્વનાથ-સ્તવન'ના કર્તા. મેડતાના ઈ. ૧૬૨૧/સં. ૧૬૭૭, જોદ વદ પના શિલાલેખમાં એમનું નામ ઉલ્લેખાયેલું હોવાથી પ્રસ્તુત કર્તાને ત્યાં સુધીમાં થયેલા ગણી શકાય. સંદર્ભ : યુજિનચંદ્રસૂરિ. [શ્ર.ત્રિ.]

પુણ્યપ્રભ [ઈ. ૧૭૬૫ સુધીમાં] : જૈન. ભાવપ્રભસૂરિના શિષ્ય. ૧૪ કડીના 'નેમરાજુલ-બારમાસ' (લે. ઈ. ૧૭૬૫)ના કર્તા. સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [શ્ર.ત્રિ.]

પુણ્યભુવન [ઈ. ૧૬૨૮માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનરાજની પરંપરામાં જિનચંદ્રસૂરિના શિષ્ય. ૨૦ ઢાલના 'પવ-નંજય-અંજનાસુંદરીસુત હનુમંતચરિત્ર-રાસ' (ર. ઈ. ૧૬૨૮/સં. ૧૬૮૪, મહા વદ ૩, ગુરુવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. મરાસસાહિત્ય; [ ] ૨. જૈગૂકવિઓ : ૩(૨). [શ્ર.ત્રિ.]

પુણ્યરત્ન-૧ [ઈ. ૧૫૪૦ સુધીમાં] : જૈન. ૬૪ કડીના 'નેમિ-રાસ/યાદવ-રાસ' (લે. ઈ. ૧૫૪૦)ના કર્તા. સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; [ ] ૨. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧); ૩. હેજૈજાસૂચિ : ૧. [શ્ર.ત્રિ.]

પુણ્યરત્ન-૨ જુઓ પુણ્યતિલક.

પુણ્યરત્ન-૩ [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : આંચલિક ગચ્છના જૈન સાધુ. સુમતિસાગરની પરંપરામાં જનસાગરસૂરિના શિષ્ય. ૨૮૧ કડીના 'સનતકુમાર-રાસા' (ર. ઈ. ૧૫૮૧/સં. ૧૬૩૭, વૈશાખ વદ ૫), ૭૨ કડીના સુધર્માસ્વામી-રાસ' (ર. ઈ. ૧૫૮૪/સં. ૧૬૪૦, ફાગણ સુદ ૧૩, ગુરુવાર) અને ૮ કડીના 'જનસાગર-સૂરિ-ગીત' (મુ.)ના કર્તા. પ્રસ્તુત કર્તાએ કેટલાંક 'કવિત્ત', 'નેમિ-

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૨૪૭

નાથ-રાસ' અને અંચલગચ્છના મહિમા ખતાવતાં ત્રણ પદ્યો રચ્યાંનો ઉલ્લેખ પણ મળે છે.

કૃતિ : જૈન સત્યપ્રકાશ, માર્ગ ઈ. ૧૯૪૧-કેટલાંક ઐતિહાસિક પદ્યો, સં. ક્રાંતિસાગરજી.

સંદર્ભ ૧. જૈન સત્યપ્રકાશ, ફેબ્રુઆરી ઈ. ૧૯૪૧-કેટલાંક ઐતિહાસિક પદ્યો, સં. ક્રાંતિસાગરજી; [ ] ૨. જૈનગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૩. લોહસૂચી; ૪. હેજેજ્ઞાસૂચિ : ૧. [શ્રા.ત્રિ.]

પુણ્યરત્ન-૪ [ઈ. ૧૭૪૧માં હયાત] : પૂર્ણિમાગચ્છના જૈન સાધુ. પૂર્ણિમાગચ્છની દેહેરવાડ શાખાના આચાર્ય ભાવપ્રભસૂરિના શિષ્ય. તપગચ્છના પંડિત ન્યાયસાગરના સમગ્ર જીવનને નિરૂપતા, એમના અવસાન પછીના ૨૭/૨૮ દિવસમાં પૂરા કરેલા, ૧૦ શ્લોકના 'પંડિત શ્રીન્યાયસાગરનિર્વાણ-રાસ' (ર. ઈ. ૧૭૪૧/સં. ૧૭૯૭, આસો વદ ૫, રવિવાર; મુ.), 'શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ-સ્તવન' (ર. ઈ. ૧૭૪૧/સં. ૧૭૯૭, વૈશાખ વદ ૪, ગુરુવાર), ૭ કડીના 'શંખેશ્વર-સ્તવ', ભાવપ્રભસૂરિના મૂળ સંસ્કૃત ગ્રંથ 'અષ્ટાલિનશાધુરાખ્યાન' પરના સ્તબક અને ૪ કડીના ૧ હિન્દી સ્તવન (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જૈનૈકાસંગ્રહ (૫સં.); ૨. જૈનપ્રકાશ : ૧.

સંદર્ભ : ૧. જૈનગૂકવિઓ : ૨; ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. હેજેજ્ઞાસૂચિ : ૧. [શ્રા.ત્રિ.]

પુણ્યરુચિ [ઈ. ૧૬૨૨માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. ઉદયરુચિના શિષ્ય. નાગોરના જિનમંદિરને નોંધતું ૧૪ કડીનું 'નાગોરનવજિનમંદિર-સ્તવન' (ર. ઈ. ૧૬૨૨/સં. ૧૬૭૮, માગશર વદ ૧૩, મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : જૈન સત્યપ્રકાશ, ડિસે. ઈ. ૧૯૫૫-'નાગોર-નવજિનમંદિર-સ્તવન', સં. ભંવરલાલજી નાહટા. [શ્રા.ત્રિ.]

પુણ્યરુચિશિષ્ય [ઈ. ૧૮૩૨ સુધીમાં] : જૈન. 'જિનપ્રતિમાદિ સંખ્યાવિચારદોષક' ઉપરનો સ્તબક (લિ. ઈ. ૧૮૩૨)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેજેજ્ઞાસૂચિ : ૧. [ક્રી.જી.]

પુણ્યલબ્ધિ [લગભગ ઈ. ૧૫૪૪ સુધીમાં] : જૈન. પંડિત રાજહેમગણિના શિષ્ય. ૬૧ કડીની 'અનાથી-ચોપાઈ' (લિ. ઈ. ૧૫૪૪ લગભગ)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈનગૂકવિઓ : ૩(૧); ૨. ડિકેટલાંગભાઈ : ૧૯(૨). [શ્રા.ત્રિ.]

પુણ્યવિનય : આ નામે ૧૬ કડીની 'સર્વાર્થસિદ્ધિ-સંગ્રહ' મળે છે. તેના કર્તા કયા પુણ્યવિનય છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.

સંદર્ભ : લોહસૂચી. [શ્રા.ત્રિ.]

પુણ્યવિનય-૧ [ઈ. ૧૭૫૫માં હયાત] : જૈન સાધુ. 'શુકરાજનૃપ રાસ-ચોપાઈ' (ર. ઈ. ૧૭૫૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેજેજ્ઞાસૂચિ : ૧. [શ્રા.ત્રિ.]

૨૪૮ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

પુણ્યવિનય-૨ [ ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. તેમવિનયના શિષ્ય. ૯ કડીની 'વિનયપ્રત્યસૂરિ-સંગ્રહ'(મુ.)ના કર્તા. કૃતિ : એસમાલા : ૧. [શ્રા.ત્રિ.]

પુણ્યવિનયશિષ્ય [ઈ. ૧૭૫૩માં હયાત] : જૈન. 'શાશ્વતાશાશ્વત જિનપ્રસાદ-સ્તવન' (ર. ઈ. ૧૭૫૩)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેજેજ્ઞાસૂચિ : ૧. [ક્રી.જી.]

પુણ્યવિમલ [ ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. તત્ત્વવિમલસૂરિના શિષ્ય. 'અધ્યાત્મ-ચોવીશી'(મુ.) અને ગુજરાતી-હિન્દીમિશ્રમાં ત્રણથી ૪ કડીનાં કેટલાંક પદ્યો(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : અધ્યાત્મચોવીસી વગેરે. (પુણ્યવિમલસૂરિકૃત), પ્ર. જગદીશ્વર છાપખાનું, ઈ. ૧૮૮૧. [શ્રા.ત્રિ.]

પુણ્યવિલાસ [ઈ. ૧૭૨૪માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. સમયસુંદરની પરંપરામાં પુણ્યચંદ્રના શિષ્ય. ૧૦૦૦ ગ્રંથાંશ અને ૧૯ કડીના 'માનતુંગમાનવતી-રાસ' (ર. ઈ. ૧૭૨૪/સં. ૧૭૮૦, આસો સુદ ૩, રવિવાર) અને ૭ કડીના 'શ્રીજિનધર્મસૂરિપદ્મવરજિનચંદ્ર સૂરિ-ગીતમ્'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : જૈનૈકાસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ. ૨; ૨. ગુસારસ્વનો; [ ] ૩. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૪. જૈનગૂકવિઓ : ૨, ૩(૨). [શ્રા.ત્રિ.]

પુણ્યચીલ(ગણિ) [ઈ. ૧૫૪૪ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. 'અનાથીમુનિ-ચોપાઈ' (લિ. ઈ. ૧૫૪૪)ના કર્તા.

સંદર્ભ : પાંગુહસ્તલેખો. [શ્રા.ત્રિ.]

પુણ્યસાગર : જૈન. આ નામે ૯ કડીનું 'શ્રીજિનચંદ્રસૂરિ-અષ્ટકમ્'(મુ.), ૧૯ કડીની 'શીલની નવવાડની સગાપ'(મુ.), અપભ્રંશ-પ્રધાન ગુજરાતીમાં ૧૯/૨૧ કડીનું 'કલ્યાણક-સ્તોત્ર/પંચકલ્યાણક-સ્તોત્ર-બારમાસા' (લિ. સં. ૧૭મું શતક અનુ.); ૬ કડીનું 'અધ્યાત્મિક-ગીત' (લિ. સં. ૧૮મું શતક અનુ.); ૬ કડીનું 'શંખેશ્વર પાર્શ્વ-સ્તવન' તથા 'ચઉરંગી-ગીત' એ કૃતિઓ મળે છે. 'શ્રીજિનચંદ્રસૂરિ-અષ્ટકમ્'ના કર્તા પુણ્યસાગર-૧ હોવાની સંભાવના છે. અન્ય કૃતિઓના કર્તા કયા પુણ્યસાગર છે તે નિશ્ચિત થઈ શકતું નથી.

કૃતિ : ૧. જૈનૈકાસંગ્રહ; ૨. જિસ્તકાસંદોહ : ૨.

સંદર્ભ : ૧. પાંગુહસ્તલેખો; [ ] ૨. જૈન સત્યપ્રકાશ, મે ૧૯૪૭-'શંખેશ્વર તીર્થ સંબંધી સાહિત્યકી વિશાલતા', અગરચંદ નાહટા; [ ] ૩. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૪. મુપુગૂહસૂચી; ૫. હેજેજ્ઞાસૂચિ : ૧. [શ્રા.ત્રિ.]

પુણ્યસાગર-૧ [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનહંસસૂરિના શિષ્ય. પિતા ઉદયસિંહ. માતા ઉત્તમદેવી. જિનહંસસૂરિના હસ્તે દીક્ષા. ઈ. ૧૫૯૪ બાદ થોડા સમયમાં અવસાન થયાની સંભાવના. તેમની પાસેથી ૮૯/૯૧ કડીની 'શુભાહૂત્તરવિ-સંધિ' (ર. ઈ. ૧૫૪૮), જિનવલ્લભસૂરિકૃત મૂળ સંસ્કૃત કૃતિ

પુણ્યરત્ન-૪ : પુણ્યસાગર-૧

‘પ્રશ્નોત્તરકાવ્ય’ની વૃત્તિ (૨.ઈ.૧૫૮૪), ‘જંબુદ્વીપ-પ્રસન્નિત’ પર વૃત્તિ (૨.ઈ.૧૫૮૮), ૨૬ કડીનું ‘આદિનાથ-સ્તવન’, ‘અજિતસ્તવન’, ૫૪ કડીનું ‘નમિરાજર્ણવ-ગીત’, ‘પંચકથાસુક-સ્તવન’, ૧૯ કડીનું ‘પાર્શ્વજનમાનિપેક’, ૨૭ કડીનું ‘પૈતૈસવાણીઅતિશયર્ણવ-સ્તવન’, ૨૫ કડીનું ‘મહાચીર-સ્તવન’, ‘મુનિમાલક’, ૮૭/૮૮ કડીની ‘સાધુવંદના’ અને અન્ય કૃતિઓ મળી છે.

સંદર્ભ : ૧. પાંગુહસ્તલેખો; ૨. પ્રાકાશપરંપરા; ૩. યુજિન-ચંદ્રસૂચિ; ૪. જૈનગૂઠવિઓ : ૧, ૩(૧); ૫. મુપુગુહસૂચી; ૬. હજીજ્ઞાસૂચિ : ૧. [શ્રા.ત્રિ.]

પુણ્યસાગર-૨ [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : પંચલગરુડના જૈન સાધુ. લક્ષ્મીસાગરસૂરિની પરંપરામાં કર્મસાગરસૂરિના શિષ્ય. ‘તય-પ્રકાશ-રાસ’ (૨.ઈ.૧૬૨૧), ૮ ઢાળ અને ૬૪૩ કડીના ‘અંજના સુંદરી-રાસ/અંજનાસુંદરી-પવનવ્યકમાર-રાસ’ (૨.ઈ.૧૬૩૩/સં. ૧૬૮૯, શ્રાવણ સુદ ૫, મંજળવાર), ૯ કડીના ‘શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ-સ્તવન’ તથા ૬ કડીના ‘શાંતિનાથ-સ્તવન’ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાર્ણતિહાસ : ૨, ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. દેસુરાસ-માળા; ૪. આલિસ્ટઓઈ : ૨, ૫. કેટલોંગગુરા; ૬. જૈનગૂઠવિઓ : ૧, ૩(૧); ૭. ડિકેટલોંગબીજે; ૮. ડિકેટલોંગનાવિ; ૯. મુપુગુહ-સૂચી; ૧૦. હાંહસૂચી; ૧૧. હજીજ્ઞાસૂચિ : ૧. [શ્રા.ત્રિ.]

પુણ્યલ્પ(ઉપાધ્યાય) [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ-અવ. ઈ. ૧૬૮૭/સં. ૧૭૪૪, કારતક સુદ ૩] : પપરતગરુડના જૈન સાધુ. જિન-રાજ અને કીર્તિસ્તવની પરંપરામાં લલિતકીર્તિના શિષ્ય. તેમના શિષ્ય અમયકુશલ તેમના વિશે રચેલા એક ગીત અનુસાર સિદ્ધદેશના હાહ્યાનપુરમાં અનશન દ્વારા અવસાન. ‘જિનપાલિત જિનરક્ષિત-રાસ’ (૨.ઈ.૧૬૫૩/સં. ૧૭૦૯, આસો સુદ ૧૦) અને ૧૭ ઢાલની ‘હરિબલ-ચોપાઈ’ (૨.ઈ.૧૬૭૯)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈસાર્ણતિહાસ; ૨. જૈનગૂઠવિઓ : ૩(૨). [શ્રા.ત્રિ.]

પુનલ(કવિ) [ઈ. ૧૮૧૫ સુધીમાં] : ‘મહાસતી સીતા-ચરિત્ર’ (લે. ઈ.૧૮૧૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ : રાહસૂચી : ૧. [કી.જો.]

પુરુષોત્તમ : આ નામે ‘પંદર તિથિઓ’, ૯ પદનું ‘ભ્રમર-ગીત’(મુ.), ‘શ્રીકૃષ્ણની રાસલીલા’(મુ.) તથા થાળ, કૃષ્ણકીર્તન અને જ્ઞાન-નક્તિવિષયક પદો (કેટલાંક મુ.) મળે છે. સગુણમકિતવાળાં પદોની ભાષા નિર્ગુણમકિતવાળાં પદોની ભાષાની તુલનાએ જૂની જણાય છે. એમના કર્તા કયા પુરુષોત્તમ છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

કૃતિ : ૧. નકાદોહન; ૨. પ્રાકાશધા : ૨; ૩. બુકાદોહન : ૬; ૪. ભજનિક કાવ્યસંગ્રહ, પ્ર. શાહ વૃન્દાવનદાસ કા. ઈ. ૧૮૮૭; ૫. ભસાસિધુ; ૬. ભ્રમરગીતા (કવિ બ્રેહેદેવકૃત) : અન્ય કવિઓની વૈષ્ણવગીતાઓ અને ઉધ્ધવગોપી સંવાદોના પરિચય સમેત, સં. મંજુલાલ ૨. મજમુદાર, ઈ. ૧૯૬૪.

સંદર્ભ : ૧. અમસંપરંપરા; ૨. કવિચરિત : ૩; ૩. ગુસારસ્વતો; ૪. પ્રાકકૃતિઓ; ૫. ગુહાયાદી; ૬. ડિકેટલોંગઆવિ. [ચ.શે.]

પુણ્યસાગર-૨ : ‘પુષ્ટિપથરહસ્ય’

ગુ. સા.-૩૧

પુરુષોત્તમ-૧ [ઈ. ૧૭૮૨ સધીમાં] : ‘બહુચરાનો ગરબો’ (લે. ઈ. ૧૭૮૨)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ફાહનામાવલિ : ૨; ૨, ફાહનામાવલિ. [ચ.શે.]

પુરુષોત્તમ-૨ [ઈ. ૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : જ્ઞાનમાર્ગી કવિ. સૂરજ-રામ મહારાજના પુત્ર અને નિરાંતસંપ્રદાયના અનુયાયી. સંપ્રદાયની હસ્તપ્રત પ્રમાણે મેસરાહના વતની અને ત્યાંની ગાદીના આચાર્ય. તેમની પાસેથી કેટલાંક પદો (૧ મુ.) મળે છે.

કૃતિ : મુકાદાહન : ૫ (+સં.).

સંદર્ભ : કવિચરિત : ૩.

[દે.દ.]

પુરુષોત્તમ-૩ [સિ. ૧૯મી સદી] : ગુપ્તિમાર્ગીય વૈષ્ણવ કવિ. ગોસ્વામી ત્રાળક અને દયારામના સમકાલીન.

સંદર્ભ : પુગુસાહિત્યકાવો.

[ચ.શે.]

પુરુષોત્તમ-૪ [ ] : નિરાંતના શિષ્ય. અગ્ન્ય જિલ્લાના ઈખરવા ગામના વતની. જ્ઞાતિએ રજગુત. ૧૦૦૦ છાપ્પાની હોવાનું જૈને વિશે કહેવાયું છે તે ‘નારીબોધ’ના કર્તા. તેમાંનાં કેટલાંક ‘ઉપદેશના છાપ્પા’ મદિત સ્વરૂપે મળે છે. તેન આધારે તેઓ વિશ્વનાથ નામના એક બ્રાહ્મણથી હેરાન થયા હોય એમ લાગે છે.

કૃતિ : મુકાદાહન : ૫ (+સં.).

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. પ્રાકકૃતિઓ; ૩. ગુહાયાદી.

[દે.દ.]

પુણ્ય [ ] : જૈન. ૭ કડીના ‘શારદા-જ્ઞાનો છંદ’(મુ.) એ કૃતિના કર્તા.

કૃતિ : મણિભદ્રાદિના છંદોના પુસ્તક : ૧, પ્ર : નિર્ણયસાગર પ્રસ, સં. ૧૯૪૦. [શ્રા.ત્રિ.]

‘પુષ્ટિપથરહસ્ય’ : દુહા, કવિત અને રસાવલા (ગાળા) છંદની ૧૮૨/૧૮૩ કડીની દયારામની આ રચના(મુ.) પુષ્ટિસંપ્રદાયની વિચારણાનુસાર વલ્લ માર્યાર્થ તથા તેમના કૃષ્ણસમગ્રનો સેવાપૂજનું મહિમાગાન કરે છે. શ્રીકૃષ્ણ અને વલ્લ મ-વિશ્લ વસ્તુતઃ એક જ છે, છતાં ગુરુનો પ્રનાય શ્રીકૃષ્ણ કરતાં અધિક છે. એનું કારણ આપતાં કવિ કહે છે કે ગોવિદનું દર્શન તો પુનિત જનને જ થાય, બ્યારે ગુરુનાં દર્શન તો પાપીને પણ થાય છે. વળી, સ્વામિની રાધાના અંશ રૂપ પુરુષદેહધારી વલ્લભની સિદ્ધારસથી દીન ભક્તનું પ્રભુને પ્રસન્ન કરવાનું કાર્ય સિદ્ધ થાય છે. મહા-પ્રભુ વલ્લ માર્યાર્થનો મહિમા કવિ ત્યાં સુધી કરે છે કે એ એક મુખમંડલ છે, જેમાં મુખને સ્થાને ક્રીજી(શ્રીકૃષ્ણ) છે, દૃગને સ્થાને સ્વામિની છે ને નાસિકાને સ્થાને ગોસાઈ (વિશ્લનાથ) છે. કૃતિમાં પૌરાણિક ને ઔપમ્યમૂલક દૃષ્ટાંતોનો વિનિયોગ થયેલો છે ને કવિચિત્ શબ્દચાતુર્યનો આશ્રય પણ લેવાયેલો છે. જેમ કે, કવિ કહે છે કે ‘વૈષ્ણવ’ શબ્દમાં ૨ ‘વ’ દ્વારા વલ્લમ અને વિશ્લનો તો ‘ષ્ણ’ દ્વારા કૃષ્ણનો સમાવેશ થયો છે.

કૃતિમાં વ્રજ ભાષાનાં ઉધ્ધરણો છે ને કવિએ રચેલાં ૫ સંસ્કૃત શ્લોકો પણ છે.

[સુ.દ.]

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૨૪૯

પુષ્પવિભવ [ઈ. ૧૭૫૫માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. 'શુક-રાજ-ચોપાઈ' (૨.ઈ.૧૭૫૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈન સત્યપ્રકાશ, જાન્યુ. ૧૯૪૬-જેસલમેરકે જૈન જ્ઞાનભંડારો કે અન્યત્ર અપ્રાપ્ય ગ્રંથોંકી સૂચી, અગરચંદ નાહટા. [શ્ર.ત્રિ.]

પૂજારાજ [ ] : જૈન. ૩ કડીના 'નેમીશ્વર-ગીત' (લિ.સં. ૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [કી.જે.]

પૂજા : જુઓ પૂજા.

પૂજા(ત્રાપિ)-૧ [ઈ. ૧૫૯૬માં હયાત] : પાર્શ્વચંદ્રગચ્છના જૈન સાધુ. સમરચંદ્રની પરંપરામાં હંસચંદ્રના શિષ્ય. જ્ઞાતિએ કડવા પટેલ. પિતાનું નામ ગોરો અને માતા ધનબાઈ. વિમલચંદ્રસૂરિને હસ્તે ઈ. ૧૬૧૪માં દોષા. દુહા-ચોપાઈમાં નિબદ્ધ, કવચિત પ્રાકૃત ગાથાઓ, સંસ્કૃત શ્લોકો અને સુભાષિતોથી યુક્ત, ૪ ખંડ અને ૩૩૪ કડીના 'આરામશોભા-ચરિત્ર' (૨.ઈ.૧૫૯૬/સં. ૧૬૫૨, આસો સુદ ૧૫, બુધવાર; મુ.) તથા 'બ્રહ્મદત્તચક્રવર્તી-રાસ'ના કર્તા.

કૃતિ : આરામશો નાયરિત્ર, પ્ર. જૈન હઠીસિહ સરસ્વતી સના, ઈ. ૧૯૨૮.

સંદર્ભ : ૧. જૈનકવિઓ : ૩(૧); ૨. મુપુગૂહસૂચી. [કી.જે.]

પૂજા (બાવા)-૨ [ ] : મુસ્લિમ કવિ. કામુદીનીની પરંપરામાં અભરામબાવાના શિષ્ય. જ્ઞાતિએ ખંભાતના ખારવા-ખલાસી. તેમના અનુયાયીવર્ગમાં ખલાસી, ગોલા, કણબી, કાઠિયા, સોની ઉપરાંત પારસીઓ પણ હતા.

વેદાંતકથિત જ્ઞાન અને ભક્તિમાર્ગનાં વિવિધ તરવોનું નિરૂપણ કરતાં બીલાવલ, પ્રભાત, કેદાર વગેરે વિવિધ રાગના નિર્દેશવાળાં તેમનાં ૩૮ ભજનો(મુ.) મળે છે.

કૃતિ : ભક્તિસાગર, સં. હરગોવિનદાસ હરકીશનદાસ, ઈ.૧૯૨૯.

સંદર્ભ : નુરેશેહન, સં. રતનશાહ ક્રોયાજી, ઈ.૧૯૨૪.

[૨.૨.૬.]

પૂજારામ [ ] : શ્રીકૃષ્ણભક્તિનાં પદોના કર્તા.

સંદર્ભ : પ્રાકૃતિઓ. [કી.જે.]

પૂજાસુત : આ નામે 'પાંડવી-ગીતા' (૨.ઈ.૧૬૪૬) અને ૧૦૯ કડીના 'નલનાં ચંદ્રાવળા' મળે છે જે પરમાણંદ(દાસ)-જની કૃતિઓ હોવાની સંભાવના છે.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧, ૨; ૨. ગૂહાયાદી; ૩. ડિકેટલોગ-બીજે ૪. ફેહનામાવલિ. [કી.જે.]

પૂજા-૧ [ઈ. ૧૬૪૯ સુધીમાં] : ૪૦ કડીની 'રુક્મિંગદપૂરીવર્ણન એકાદશી મહાત્મ્ય' (લિ.ઈ.૧૬૪૯) એ કૃતિના કર્તા.

સંદર્ભ : હેન્ડેજાસૂચિ : ૧. [શ્ર.ત્રિ.]

પૂજા-૨ [ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : જ્ઞાતિએ બ્રાહ્મણ. આધોઈ ગામના રહીશ. તેમને માવજી નામે પુત્ર હતા જે સારા કવિ હતા. તેમનો કવનકાળ ઈ.૧૭૬૪થી ઈ.૧૮૨૪ નોંધાયેલો મળે છે તે પરથી કવિ પૂજાનો સમય ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ માની શકાય. ૪ પ્રકરણોમાં વિનક્ત મારવાડી ભાષાની ગાઢ અસરવાળી 'કાળ ચિતામણિ' (મુ.) નામની કવિની કૃતિ મળે છે. કવિની આ રચના દ્વારા તેમના જ્યોતિષ, વૈદક, યોગ અને બાપા સાહિત્યના ઊંડા અભ્યાસનો પરિચય થાય છે.

કવિએ 'વિદુરની વાજી', 'કુંડબિયા', 'ધાળ' એ કૃતિઓ ઉપરાંત પદ (૧મું), દુહા, છંપા, સવૈયા પણ રચ્યાં છે.

કૃતિ : ૧. ફાત્રેમાસિક જુલાઈ-સપ્ટે. ૧૯૯૨-'અપ્રસિદ્ધ લોક-સાહિત્ય' સં. કચરાલાલ શ. સોની; ૨. બુદ્ધિપ્રકાશ, એપ્રિલ-જૂન ૧૯૩૯-'કવિ પૂજા અને તેની કાળચિતામણિ', સં. જયશંકર ઉ. પાઠક.

સંદર્ભ : ૧. ગૂહાયાદી; ૨. ફેહનામાવલિ. [કી.જે.]

પૂન/પૂનો : આ નામે ૫ કડીની 'અંતરંગવણગારા-ગીત' મળે છે. તેના કર્તા કયા પૂન/પૂનો છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

સંદર્ભ : હેન્ડેજાસૂચિ : ૧. [કી.જે.]

પૂનો-૧ [ઈ. ૧૫૧૮ સુધીમાં] : જૈન. ૬ કડીની 'ઉપદેશાત્મક-ગીત'(લિ.ઈ.૧૫૧૮) એ કૃતિના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [કી.જે.]

પૂન/પૂનો-૨ [ઈ. ૧૫૩૯ સુધીમાં] : જૈન. ૨૧ કડીની 'મધકુમાર સંકાષ' (લિ.ઈ.૧૫૩૯; મ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જૈનમાલા (શા) : ૧; ૨. જૈનસંગ્રહ (જૈ.); ૩. જૈન સંગ્રહ(ન.).

સંદર્ભ : ૧. દેશુરાસમાળા; ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. હેન્ડેજા સૂચિ : ૧. [કી.જે.]

પૂરીબાઈ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ભક્ત કવિત્રી. પિતા બ્રાહ્મણ. તેઓ મૂળ અમદાવાદના પણ પછી ઉમરેદમાં વસવાટ કરેલાં. જ્ઞાતિએ ઔદીચ્ય બ્રાહ્મણ.

પૂરીબાઈના હયાતીકાળ વિશે ચોક્કસ માહિતી મળતી નથી પણ ઈ.૧૬૮૧થી ઈ. ૧૭૫૨ સુધી તેઓ હયાત હોવાનું અનુમાન થયું છે. માત્ર અગિયાર વર્ષની નાની વયે તેમનાં લગ્ન થયેલાં, પરંતુ તેમનાં પતિ કોલેરામાં મૃત્યુ પામતા તેઓ બાળવિધવા બનેલાં. તે પછીનો બધો સમય તેમણે તેમના પિતા સાથે, તેમના પિતાને ખડાયતા વણિકો તરફથી મળેલી રઘુનાથજીની સેવામાં, પસાર કર્યો હતો. પિતાના મૃત્યુ પછી પણ તેમણે રઘુનાથજીની સેવા ચાલુ રાખી હતી.

૬ કડવાંનું, સાદી અને ઘ્રૌઢ શૈલીમાં રામ-સીતાના વિવાહ-પ્રસંગનું ચિત્રણ કરતું 'સીતા-મંગળ'(મુ.) નામનું કથાકાવ્ય તેમનું મળે છે. તેમાં તત્કાલીન લગ્નનાં રીતરિવાજનું વર્ણન છે. વળી 'બરાનપુરની બાજેકી' 'વીસનગરની યાળી', 'કુંગરપુરની ઝારી', 'વીજપુરના વાટકડા' વગેરેના નિર્દેશો પણ છે.

કૃતિ : ૧. ગુકાદોહન; ૨. બૃકાદોહન-૧.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત-૩; ૨. પ્રાકૃતિઓ; □ ૩. સાહિત્ય, એપ્રિલ ૧૯૨૬-‘કવિ પૂરીબાઈ’, ભોગીલાલ બી. ગાંધી; □ ૪. ગૂહાયાદી. [ચ.શે.]

પૂર્ણકલથ (?) [ ] : જૈન સાધુ. ૧૦ કડીની ‘દેશલેકાલિક-ગીત’ (અપૂર્ણ)ના કર્તા. સંદર્ભ : આલિસ્ટઓઈ : ૨. [કી.જે.]

પૂર્ણદાસ [ ] : ભજનો(૧મુ.)ના કર્તા. કૃતિ : ભજનિક કાવ્યસંગ્રહ. પ્ર. શા. વૃન્દાવનદાસ કાનજી, ઈ. ૧૮૮૮. [કી.જે.]

પૂર્ણપ્રભ [ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરનરગચ્છના જૈન સાધુ. કીર્તિસ્તવસૂત્રીની પરંપરામાં શાંતિકુશલના શિષ્ય. ૩ ખંડ અને ૬૧૬ કડીની ‘પુણ્યદત્તસુન્દરા-ચોપાઈ’ (ર.ઈ.૧૭૩૦/સં. ૧૭૮૬, કારતક દિવાળી ૧૩-), ૨મ ઢાળની ‘જલસુકુમાલ-ચોપાઈ’ (ર.ઈ.૧૭૩૦/સં. ૧૭૮૬, પોષ સુદ ૨, ગુરુવાર), ૭ ઢાળ અને ૧૧૭ કડીની ‘શંજુજય-રાસ’ (ર.ઈ.૧૭૩૪/સં. ૧૭૮૦, ફાગણ વદ ૮, મંગળવાર) તથા ૪ ખંડ ને ૭૬૨ કડીની રાત્રિભોજનને વિષય કરતી ‘જયસેનકુમાર-પ્રબંધ/રાસ’ [ર.ઈ.૧૭૩૬/સં. ૧૭૮૨, કારતક દિવાળી ૧૩,-) એ કૃતિઓના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. મરાસસાહિત્ય; □ ૩. જૈગુ કવિઓ : ૩(૨). [કી.જે.]

પૂર્ણાનંદ [ઈ. ૧૮૨૮માં હયાત] : ચંદ્રગચ્છના જૈન સાધુ. કામારનની પરંપરામાં તારાસ્તવના શિષ્ય. ‘મેઘકુમાર-રાસ’ (ર.ઈ.૧૮૨૮) ના કર્તા. સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [કી.જે.]

પૂર્ણાનંદશિષ્ય [ ] : જૈન. ૩૭ કડીની ‘બાલા ત્રિપુરા-ઈંદ’ના કર્તા. સંદર્ભ : ડિકેટલાંગભાઈ : ૧૯(૨). [કી.જે.]

પેશ/પેથો(મંત્રી) [ઈ. ૧૫મી સદી] : અંચલગચ્છના શ્રાવકકવિ. જ્ઞાતિએ શ્રીમાળી. જંબૂગામના વાસી. જયકેસરસૂરિ (આચાર્યપદ ઈ. ૧૪૩૮)ના શિષ્ય. ૨૦૬ કડીની ‘જીરાઉલા) પાર્શ્વનાથ દશભવ-વિવાહલો’ (ર.ઈ.૧૪૩૮ પછી-ઈ. ૧૪૮૬ પહેલાં)ના કર્તા. સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. પ્રાકાકૃપરંપરા; □ ૩. જૈગુ કવિઓ : ૧, ૩(૧); ૪. મુપુગૂહસૂચી; ૫. લીંહસૂચી. [કી.જે.]

‘પેશરાસ’ : અજ્ઞાતકર્તૃક આ અપૂર્ણ રાસ(મુ.)નો રચયિતા ‘મંડલિક’ નામનો કોઈ કવિ છે એમ એના અંતભાગની પંક્તિઓમાં મળતા ઉલ્લેખ પરથી મનાયું છે. વાસ્તવમાં ‘મંડલિક’ નામ કર્તાનું નહીં પરંતુ જૂનાગઢના રાજા રા’મંડલિકનું કે અન્ય કોઈ વ્યક્તિનું સૂચક હોવાની સંભાવના છે.

પૂર્ણકલથ (?) : પ્રજારામ

પાટણની બાજુના સંર ગામનો પેથડશાહ પોતાના ભાઈઓ સાથે સંઘ કાઢી સૌરાષ્ટ્ર જાય છે એ પ્રસંગનું આલેખન કરતા આ રાસ કાવ્યસ્વની દષ્ટિએ નહીં, પરંતુ સંઘ નીકળ્યો તે વખતે પાટણમાં કર્ણ વાઘેલાનું રાજ્ય હતું, સંઘ પાટણથી પાલીતાણા અને પાલીતાણાથી જૂનાગઢ આવ્યો ત્યારે જે ગામોમાંથી પસાર થયો તે ગામના નિર્દેશ, જૂનાગઢમાં મંડલિકે સંઘને ઊતરવા માટે કરી આપેલી સગવડ ઈત્યાદિ ઐતિહાસિક-ભૌગોલિક સંદર્ભો અને રેખા, દુહા, ચોપાઈ, સવૈયા અને ગેય દેશીઓવાળા વિશિષ્ટ કાવ્ય-બંધને લીધે ધ્યાનપાત્ર બને છે.

કૃતિ : પ્રાગૂકાસંગ્રહ : ૧.

સંદર્ભ : ૧. આકવિઓ : ૧; ૨. ગુસાઈતિહાસ : ૧; □ ૩. જૈગુકવિઓ : ૧. [જ.ગા.]

પેથા : આ નામે ૭ કડીની ‘મુનિસુવ્રતપ્રગમી-વ્યવતિ’ મળે છે તેના કર્તા ક્યા પેથા નામના કવિ છે ન નિશ્ચિત થયું નથી.

સંદર્ભ : હેજીઆસૂચિ : ૧.

[શ.ત્રિ.]

પોથો : જુઓ પાંચો.

પોથો/પોઝે [ઈ. ૧૭૧૭ સુધીમાં] : જ્ઞાતિએ બારોટ કવિ. તેમની મહાભારતના ‘અશ્વમેધપર્વ’ પરથી રચાયેલી ૮ કડવાંની ‘સુધ-ન્વાખ્યાન’(મુ.) તથા ૮ કડવાંની ‘મોરધ્વજખ્યાન’ (લિ.ઈ.૧૭૧૭; મુ.) એ ૨ ભક્તિપ્રધાન આખ્યાનકૃતિઓ મળે છે. તેમણે ‘મોરધ્વજ-આખ્યાન’માં કેટલાક સંસ્કૃત શ્લોક ઉદ્કૃત કર્યા છે. વળી કાવ્યને અંતે પણ તેમણે સંસ્કૃત શ્લોક ગૂંથો છે. આ ઉપરથી તેઓ સંસ્કૃતજ હોવાનું અનુમાન થયું છે.

કૃતિ : બૃકાદોહન : ૬, ૮.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; □ ૨. ગૂહાયાદી. [ચ.શે.]

પારેરામ [ ] : ૭ કડીની સાતવારની ગરબી(મુ.)ના કર્તા. કૃતિ : ભસાસિધુ. [કી.જે.]

પ્રકાશસિદ્ધ [ઈ. ૧૮૧૯માં હયાત] : લોકાગચ્છના શ્રાવકકવિ. ૧૩ કડીના ‘બારવ્રતના છપ્પા/સાચ’ (ર.ઈ.૧૮૧૯/સં. ૧૮૭૫, અસાડ સુદ ૮; મુ.)ના કર્તા. કૃતિ : વિવિધ પુષ્પવાટિકા, સં. મુનિકા પૂનમચંદ્રજી, ઈ. ૧૯૮૨. સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; □ ૨. જૈગુકવિઓ : ૩(૧). [કી.જે.]

પ્રગત [ ] : ‘જવાલામુખીનો ગરબો’ના કર્તા.

સંદર્ભ : ગૂહાયાદી.

[કી.જે.]

પ્રજારામ [ ] : પદોના કર્તા.

સંદર્ભ : ગૂહાયાદી.

[કી.જે.]

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૨૫૧

પ્રજ્ઞાતિલક(સૂરિ) શિષ્ય [ઈ. ૧૩૦૬માં હયાત] : જૈન સાધુ. ઉચ્ચ-સિદ્ધસૂરિના જીવનવૃત્તાંત અને પ્રજ્ઞાતિલકસૂરિની પ્રશંસાને વિષય કરતા તથા આખૂ પાસે આવેલા 'કછૂ' નામના ગામના નામ પરથી જૈનું નામ 'કચ્છુલી-રાસ' (ર.ઈ.૧૩૦૬; મુ.) પડ્યું છે તે કૃતિના કર્તા.

કૃતિ : ૧. પસમુચ્ચય; ૨. પ્રાગૂક્તસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. આકવિઓ; [ ] ૨. જૈસાઈતિહાસ; [ ] ૩. ક્ષત્રીમા-સિદ્ધ, જુલાઈ ૧૯૫૬-૧૯૬૫-'ગુજરાતી જૈન સાહિત્ય : યાસસંદોહ', હીરાલાલ ૨. કાપડિયા. [કી.જે.]

પ્રતાપ-૧ [ ] : જૈન. મોહનવિજયના શિષ્ય. ૬ કડીના 'સિદ્ધિસા પાર્વનાથ જિન-સ્તવન'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : જૈસંગ્રહ [કા.ત્રિ.]

પ્રતાપ-૨ [ ] : જૈન. રામવિજયના શિષ્ય. ૧૨ કડીની 'હૃદયેમી-સગાય'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : સગાયમાલા, પ્ર. લલ્લુભાઈ કરમચંદનું છાપખાતું, સં. ૧૯૨૧. [કા.ત્રિ.]

પ્રતાપચંદ્ર [ ] : ૧૩ કડીના 'ચંદ્રપ્રબજ્ઞના સ્તવન'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ડિકેટલાંગબીજે. [કા.ત્રિ.]

પ્રતાપવિજય(ગણિ) [ઈ. ૧૮૨૫ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. 'સૂકતા-વલી ઉપદેશરસાલ-બાલાવબોધ'(લિ.ઈ.૧૮૨૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુખ્યુહસૂચી. [કી.જે.]

પ્રતાપસિદ્ધ [ ] : 'ચંદ્રકુંવરીની વાર્તા'ના કર્તા.

સંદર્ભ : પાંગુહસ્તલેખો. [કા.ત્રિ.]

પ્રતિકુશલ [ઈ. ૧૬૨૫માં હયાત] : જૈન. 'ચંદ્રલેખા-ચોપાઈ' (ર. ઈ.૧૬૨૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ : દેસુરાસમાજા. [કા.ત્રિ.]

પ્રથમદાસ [ ] : કૃષ્ણગોપીની રસિક ગરબી-ઓના કર્તા.

સંદર્ભ : ગુજરાત શાળાપત્ર, જૂન ૧૯૧૦-'ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ તથા અપ્રસિદ્ધ કવિઓનાં અપ્રસિદ્ધ દ્રવ્ય, ભાગ ત્રીજો' છગનલાલ વિ. રાવળ. [કી.જે.]

'પ્રબોધબત્રીશી/માંડણ બંધારાનાં ઉખાણાં' : પદ્યપદી ચોપાઈવાળી ૨૦-૨૦ કડીની ૩૨ વીશીઓમાં સંકલિત માંડણની આ કૃતિ (મુ.) ગુજરાતીની પહેલી ઉખાણાગ્રંથિત રચના છે. પહેલા ૪ કે ૫ ચરણમાં કથયિતવ્ય અને પાંચમા-છઠ્ઠા કે છઠ્ઠા ચરણમાં જન-સમાજમાં પ્રચલિત કોઈ લોકોક્તિ કે ઉખાણાથી કથયિતવ્યને સમર્થન એ રીતે દરેક કડીની સંકલના થયેલી છે. ભકિત, માયા, કૃષ્ણ, હૃદય, રાજનીતિ, હાસ્ય વગેરે શીર્ષકો નીચે વર્ગીકૃત

હયેલી આ વીશીઓમાં કવિનો આશય તો લોકોના દેહની ધર્માચાર તેમ જ તેમની બુદ્ધિજડતા પર કટાક્ષ કરી જ્ઞાનબોધ આપવાનો છે. જેમ કે, કવિ કહે છે કે ભૂત, પ્રેત, વૈતાલ કે પિશાચની ઉપાસના કરવાનો શું અર્થ? જે પોતે જ બવાટવિમાં હજી અનૃપત બની ર્યા કરતાં હોય તે આપણું દુઃખ કેવી રીતે દૂર કરી શકે? જે કુળદેવતાનું વજન અડધો તોલો હોય તે મણના વજનવાળા તિલકનો ખાર કેવી રીતે ઉપાડી શકે? 'ગુજરાત શેરી સાંકડી' પેટ ભરાયું તો પાટણ ભરાયું' નાગરીનાં ગોઠણપણાં' ઈત્યાદિ પ્રજ્ઞ-જીવનમાં પ્રચલિત વિચારોનું પ્રતિબિંબ પાડતાં ઉખાણાંનો આ ક્રેશ તત્કાલીન ગુજરાતના તળપદા જીવનને જાણવા માટે પણ ઉપયોગી બની રહે છે. કટાક્ષમય વાણી, જ્ઞાનબોધ ને પદ્યપદી ચોપાઈનો બંધ એ બાબતમાં આ કૃતિની અસર આપના છાપાઓ પર જોઈ શકાય છે. [ર.ચુ.]

'પ્રબોધ-બાવની' [ર.ઈ.૧૮૧૪/સં. ૧૮૭૦, ફાગણ વદ ૩] : પર કુંડળિયાની દયારામકૃત આ રચના (મ.) ઉખાણાગ્રંથિત કૃતિઓની મધ્યકાલીન પરંપરાની છે. કવિએ દરેક કુંડળિયામાં આરંભે 'ઉખાણું' એટલે લોકોક્તિ મૂવી એને આધારે શ્લોક બોધ આપ્યો છે. જેમ કે, "તરસ્યો ખોદે કૃષ્ણ જડ, પ્રકટ પિયે નહીં ગંગ" એ કહેવતની મદદથી કવિ સમજાવે છે કે જડ, મૂર્ખ માણસ પરબ્રહ્મના પ્રગટ રૂપ સમા શ્રીવલ્લ મલંશને થરણે ન જતાં કુપંથમાં પોતાનું મન સ્થાપે છે. "પારસમણિને વાટકે નટજી માગે બીખ", "મસાણ મોદકમાં ક્યાં ઈલાયચીનો સ્વાદ" "અજગર ભાસે અજણિયું, મરઘું ભાસે મોર" આદિ અનેક રસપ્રદ રૂઢોક્તિઓનો સચોટ વિનિ-યોગ કરી બતાવતી ને પ્રાસાદિક અભિવ્યક્તિથી મનોરમ બનતી આ કૃતિ રચાઈ તો છે "નિજ મન"ને કૃષ્ણકીર્તનરત રહેવાનો બોધ આપવા માટે, પરંતુ એમાં કૃષ્ણકીર્તનના ઉપદેશ નિમિત્તે કવિએ ઈશ્વરની શાશ્વતતા, સંસારની ક્ષણભંગુરતા, પ્રાર્થની ભક્તી અને ઢોંગી ગુરુઓ, સન્સંગમહિમા આદિ વિષયોને પણ આવરી લીધા છે. [સુ.દ.]

પ્રભસેવક [ઈ. ૧૬૨૧માં હયાત] : મુખશોધનગજ્ઞના જૈન સાધુ. ૫૯ કડીની 'મગવતી-સાધુવંદના' (ર.ઈ.૧૬૨૧)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈનકવિઓ : ૧. [કી.જે.]

પ્રભાકરજી (બ્રહ્મપિ) [ ] : કવિ કચ્છ મોથાળાના રહીશ હતા. તેમને નામે 'પતિવ્રતા સ્ત્રીઓ', 'બારાહરી', 'બ્રહ્મપિ-કચ્છી પદાવલી', 'બ્રહ્મપિ મજનામૃત', 'મોક્ષમંદિર', 'સ્વર્ગસોપાન' વગેરે કૃતિઓ નોંધાયેલી છે. તેમનું ૧ પદ્ય(મુ.) મળે છે.

કૃતિ : કચ્છના સંતો, દુલેરાય દારાણી, ઈ. ૧૯૧૬ (†સં.). [કી.જે.]

પ્રભાકરંદ્ર [ ] : દિગંબર જૈન સાધુ. ૬૦ કડીના 'બાહુભલિ-મરત-ઈંદ' (લિ.ઈ. ૧૮મી સદી)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેજ્જાસૂચિ : ૧. [કી.જે.]

પ્રભાકરંકર : આ નામે ૪ પદ્યની 'રાવણ મંદોદરી-સંવાદ'(મુ.), ૧૯

ક્રીડાની માનાહુવિપયક ગરબી(મુ.), પરચીવિપયક ૧૪ છબ્યા (મુ.) તથા ૩ પદ(મુ.) મળે છે. આ બધી કૃતિઓના કર્તા એક જ પ્રભાશંકર છે કે જુદા જુદા તે વિશે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

કૃતિ : ૧. પ્રાકાવિનોદ : ૧; ૨. ભજનસાગર : ૧; ૩. ખસા-સિધુ; ૪. શ્રીમદ્ ભગવતીકાવ્ય, પ્ર. દામોદર દાહ્યાઈ, ઈ. ૧૮૮૯; □ ૫. વસંત, માધ ૧૯૬૬—‘ગુજરાતના અપ્રસિદ્ધ કવિઓ’, છગનલાલ વિ. રાવળ.

સંદર્ભ : ૧. પ્રાકૃતિઓ; □ ૨. ગુજરાત શાળાપત્ર, જૂન ૧૯૧૦—‘ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ તથા અપ્રસિદ્ધ કવિઓના અપ્રસિદ્ધ કાવ્ય, ભાગ ત્રીજો’, છગનલાલ વિ. રાવળ. [ક્રી.જે.]

પ્રભાશંકર-૧ [ઈ. ૧૮૬૩ સુધીમાં] : જ્ઞાતિએ ખડાયતા બ્રાહ્મણ. વતન અમદાવાદ. ‘જ્ઞાનવિપયક-ચોળ’(લે.ઈ.૧૮૬૩), ‘નુલસી-વિવાહ’, ‘ખંદરનિથિ’, ‘આર માસ’, ‘બ્રહ્મતત્ત્વ’ તથા પદોના કર્તા. સંદર્ભ : ગૂલાયાદી. [ક્રી.જે.]

પ્રભુચંદ્ર [ઈ. ૧૮૦૨માં હયાત] : જૈન સાધુ. ‘જીવશિખામણ-રાસ’ (ર.ઈ.૧૮૦૨)ના કર્તા. સંદર્ભ : રાહસૂચી : ૧. [ક્રી.જે.]

પ્રભુદાસ [ ] : ગણપતિની સ્તુતિના પદના કર્તા. સંદર્ભ : ગુજરાત શાળાપત્ર, જૂન ૧૯૧૦—‘ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ તથા અપ્રસિદ્ધ કવિઓના અપ્રસિદ્ધ કાવ્ય ભાગ ત્રીજો’, છગનલાલ વિ. રાવળ. [ક્રી.જે.]

પ્રભુરામ-૧ [ઈ. ૧૭૭૮માં હયાત] : બ્રાહ્મણકવિ. સહેરાગામના વતની. તેમની ૨૫ ક્રીડાની ‘રામવિવાહના શલોકા’(મુ.) અને ૭૦ ક્રીડાની ‘કળિયુગનો છંદ’ (ર.ઈ.૧૭૭૮; મુ.) કૃતિઓ મળે છે. કૃતિ : ૧. દેવીમહાત્મ્ય અથવા ગરબાસંગ્રહ : ૨, પ્ર. વિશ્વનાથ ગો. ટ્રિવેદી; ૨. પ્રાકાવિનોદ : ૧. સંદર્ભ : ૧. શોધ અને સ્વાધ્યાય, હરિવલ્લભ આચાર્યી, ૧૯૬૫; □ ૨. સ્વાધ્યાય, નવે. ૧૯૭૭—‘મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં જૈનેતર રામકથા’, દેવદત્ત જોશી; □ ૩. ગૂલાયાદી. [ક્રી.જે.]

પ્રભુરામ-૨ [સં. ૧૮મી સદી] : પુષ્ટિસંપ્રદાયના ભક્તકવિ. સંદર્ભ : પુગુસાહિત્યકારો. [ક્રી.જે.]

‘પ્રભુશયી’ : જુઓ શ્રાવક દેવચંદ્ર (ઈ. ૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ). પ્રમોદચંદ્ર : આ નામે ‘અષ્ટબોલગર્ભિત જનસ્તવન-ચોવીસી’ (લે. સં. ૧૮મી સદી) મળે છે. તેના કર્તા કયા પ્રમોદચંદ્ર છે તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી. સંદર્ભ : હેજીસાસૂચિ : ૧. [ક્રી.જે.]

પ્રમોદચંદ્ર-૧ [ ] : જૈન સાધુ. સુખચંદ્રગણિના શિષ્ય. ૩૨૦ ગ્રંથોગ્રની ‘કલાવતી-રાસ’ના કર્તા.

સંદર્ભ : આલિસ્ટઆર્ટ : ૨. [ક્રી.જે.]
પ્રમોદમાણિક્યશિષ્ય [ ] : જૈન. વેતાલપચીસી-ચોપાઈ’ (લે. ઈ. ૧૯મી સદી અનુ.)ના કર્તા. સંદર્ભ : મુખ્યુલસૂચી. [ક્રી.જે.]

પ્રમોદશીલશિષ્ય [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તખજચ્છના જૈન સાધુ. ૩૭ ક્રીડાનું ‘શ્રી સીમંધરજિન-સ્તોત્રવિચારસંયુક્ત’ (ર. ઈ. ૧૫૫૭/સં.૧૬૧૩, ફાગણ સુદ ૧૦,) ૨૬ ક્રીડાનું ‘શ્રી વીસ-વિહારના બોલ ૫ સંયુક્ત ૧૩૦ જિનનામ-સ્તવન’ (ર.ઈ.૧૫૫૭/સં. ૧૬૧૩, ફાગણ સુદ ૧૦), ૮ ક્રીડાની ‘ખંધકસૂરિ-સગ્રામ’ (ર.ઈ. ૧૫૭૩) અને ૨૫ ક્રીડાની ઉપશમને વિપય કરતી ‘વીરસેન-સગ્રામ’ (ર.ઈ.૧૫૭૩)ના કર્તા. સંદર્ભ : પાંચુલસૂચીઓ; □ ૨. જૈનગૂઠકવિઓ : ૧. [ક્રી.જે.]

પ્રમોદસાગર : આ નામે ૧ ચોવીસી(મુ.) મળે છે. આ પ્રમોદ-સાગર-૧ છે કે અન્ય તે સ્પષ્ટ થતું નથી. કૃતિ : ૧. અસ્તમંજૂષા; ૨. ચોસંગ્રહ; ૩. જિસ્તકાસંદોહ : ૧; ૪. જૈનગૂસારત્નો : ૧. [ચ.જે.]

પ્રમોદસાગર-૧ [ ] : જૈન સાધુ. લક્ષ્મી-સાગરના શિષ્ય. ૧૩ ક્રીડાના ‘પર્યુષણનું ચૈત્યવંદન’(મુ.)ના કર્તા. કૃતિ : ૧. ચૈસ્તસંગ્રહ : ૧, ૨; ૨. દંડકાદિ જૈન પ્રાચીન સ્તવનાદિ સંગ્રહ, પ્ર. માસ્તર ઉમેદચંદ રાયચંદ ઈ. ૧૯૨૦. [ચ.જે.]

પ્રયાગદાસ [ ] : પિતાનું નામ ગંગદાસ. ઉદેપુરના વતની. ૩૨ ક્રીડાની ‘કપડાકુનૂલલ’(મુ.)ના કર્તા. કૃતિ : વર્ણકસમુચ્ચય : ૧, સં. ભોગીલાલ જ. સાંડેસરા, ઈ. ૧૯૫૬ (નંસં.). [ક્રી.જે.]

‘પ્રજ્નોત્તરમાલિકા’ : ધીરાકૃત કાફી પ્રકારનાં ૨૧૭ પદની માળા(મુ.). શિષ્યગુરુ વચ્ચેના પ્રજ્નોત્તર રૂપે રચાયેલી આ કૃતિમાં જપમાળાના ૧૦૮ મણકાની જેમ ૧૦૮ પ્રજ્ન-પદો છે તે ૧૦૮ ઉત્તર-પદો છે. દરેક પ્રજ્નને આખું પદ આપવામાં આવ્યું છે તેથી પ્રજ્ન સ્ફુટ રૂપે મુકાય છે, વ્યવહારના અનુભવના સંદર્ભમાં શંકા ઉઠાવાય છે તે એમાં શિષ્યના સંશયગ્રસ્ત મન ને જિજ્ઞાસુવૃત્તિને વ્યક્ત થવાનો અવકાશ મળે છે. ઉત્તર પણ ૧ નાનકડા પદમાં સમાવવાનો હોઈ સ્વાભાવિક રીતે જ નાના નાના પ્રજ્નોનો આશ્રય લેવાય છે—બ્રહ્મને કોણ પામી શકે? શાસ્ત્ર અને ગુરુની શી આવશ્યકતા છે? વાસના વિના વ્યવહાર કેમ સંભવે? સ્વર્ગસુખ તે શું? નરક શું? સ્વતંત્રતા શું? પરતંત્રતા શું? દાન કોને કહેવાય?—વગેરે. ઉત્તરો કશી તર્કજ્ઞ વિના સીધા પ્રતિપાદન રૂપે અપાયેલા છે ને દૃષ્ટાંતના વિનિયોગથી એમાં લોકમોહ્યતા આવી છે. તે ઉપરાંત ગુરુએ શિષ્યને આત્મીયભાવે કરેલા ઉદ્ઘારોને પણ એમાં સ્થાન મળ્યું છે. આ રીતે આ પ્રજ્નોત્તરીની શૈલીમાં પ્રવાહિતા, વિશદતા અને જીવંતતાના ગુણો છે.

‘પ્રજ્ઞોત્તરમાલિકા’માં ધીરાભગતની વૈચારિક ભૂમિકા અદ્વૈત-વેદાંતની છે, જે કે, એનું કમબદ્ધ શાસ્ત્રીય નિરૂપણ કરવાનો એમાં આશય નથી. આરંભમાં મોક્ષોપાસના માટે જ્ઞાન અને કર્મ બન્નેની આવશ્યકતા એ દર્શાવે છે—એમાં ગીતાનો પ્રભાવ હોઈ શકે—પણ પછીથી જ્ઞાન એટલે કે આત્મજ્ઞાનનું પ્રતિષ્ઠાદન સાતત્યથી થયેલું દેખાય છે. યોગ, સાંખ્ય, મીમાંસાના માર્ગો ને દાનસ્નાનાદિ ક્રમેને એ મોક્ષોપાસનામાં અનાવશ્યક લેખે છે તેમ જ ધન ક્રોને કહેવું, તો જ્ઞાન—એવા ઉત્તરો આપે છે. સ્વર્ગસુખ, નરક, સ્વતંત્રતા, પરતંત્રતા, ભુષણ, લજ્જા, સુખ, દુઃખ, વગેરેની અહીં થયેલી લાક્ષણિક વ્યાખ્યાઓમાં પણ કવિનો જ્ઞાનલક્ષી દૃષ્ટિકોણ દેખાઈ આવે છે. કવિએ કરેલી કેટલીક વ્યાખ્યાઓ વિલક્ષણ છે. જેમ કે, પ્રાણીમાત્રનો દ્રોહ ન કરવો, તેનું નામ દાન. વર્ણશ્રમધર્મ વિશેનું ધીરાભગતનું દૃષ્ટિબિંદુ નોંધપાત્ર છે. વર્ણશ્રમધર્મનું પાલન કરવું તે કર્તવ્ય કે આત્મામાં વિશ્વાસ કરવો તે કર્તવ્ય, એવા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં એ વર્ણશ્રમધર્મની નિરર્થકતા બતાવે છે, ને આત્મામાં વિશ્રાન્તિને જ કર્તવ્ય ગણાવે છે.

શાસ્ત્રીય વાદાવાદના રૂપમાં નહીં તો પણ સારદોહનની રીતે અહીં વેદાન્તવિચારના ઘણા મુદ્દાઓ—બ્રહ્મનું એકત્વ, એની નિરૂપાધિકતા, જગતનું મિથ્યાત્વ, દ્વૈત, માયાનું સ્વરૂપ, લિંગદેહ—કરણદેહ વગેરે સ્પર્શ્યા છે ને જ્ઞાનમય જીવનની સાધના વ્યવહારમાં કેમ ચરિતાર્થ થાય તેનો માર્ગ બતાવાયો છે. [ર.દ.]

પ્રસન્નચંદ્ર(સૂરિ) [ઈ. ૧૩૬૬ આસપાસ] : કૃષ્ણધિગચ્છના જ્ય-શિલ્પસૂરિના શિષ્ય. રાજસ્થાનમાં અલ્વર પાસે આવેલા રાવણિ ગામના પાર્શ્વનાથના મંદિરની પ્રશસ્તિ રૂપે રચાયેલ, ૩ ભાસની ૧૬ કડીના ‘રાવણિપાર્શ્વનાથ-ફાગુ’(ર.ઈ.૧૩૬૬ આસપાસ; મુ.)ના કર્તા. કવિએ કૃતિમાં વસંતવર્ણનની સાથે પૂજાવિધિ પણ વણી લીધી છે.

કૃતિ : પ્રાજ્ઞગુસંગ્રહ (નસં.).

સંદર્ભ : ૧. ઉત્તર-અપભ્રંશનો સાહિત્યવિકાસ, વિદ્યાત્રી અ. વોરા, ઈ. ૧૯૭૬; ૨. ગુસાઈતિહાસ : ૧; □ ૩. બુદ્ધિપ્રકાશ, માર્ચ ૧૯૮૦—‘પ્રસન્નચંદ્રસૂરિકૃત રાવણિપાર્શ્વનાથ-ફાગુ’, રમણલાલ થી. શાહ. [શ્ર.ત્ર.]

‘પ્રહલાદ-આખ્યાન’ [ર.ઈ.૧૭૬૧/સં. ૧૮૧૭, ચૈત્ર સુદ ૧૧] : વસાવડના કવિ કાળિદાસકૃત ૪૦ કડવાંનું આ આખ્યાન(મુ.) ઢાળ સાથે એકથી વધુ વાર વલણ, ઊથલો (આરંભમાં પણ), પૂર્વછાયો નામક અંશોને પ્રયોજતો વિલક્ષણ કડવાબંધ ધરાવે છે. કવિએ અહીં હિરણ્યાક્ષ અને હિરણ્યકશિપુનું વૃત્તાંત વીગતે આવેખવા ઉપરાંત એમના જન્મતાંતરો રૂપે જ્ય-વિજયની અને શિશુપાલની તથા નૃસિંહાવતારની સાથે વરાહ અવતારની કથા વણી લીધી છે. કથાવસ્તુના આ વિસ્તાર ઉપરાંત કવિની નિરૂપણશૈલી પણ વાક્યછટાપુક્ત અને પ્રસ્તારી છે. પ્રારંભે મુકામેલી ગણેશ અને સરસ્વતીની બે કડવાં ભરીને થયેલી સ્તુતિ આનું એક લાક્ષણિક દૃષ્ટાંત છે. હિરણ્યાક્ષની ‘દર્પોકિત ગવિષ્ઠ હિરણ્યકશિપ અને શ્રાદ્ધાન્વિત પ્રહલાદ વચ્ચેનો સંવાદ, દેવો અને ભકતોની

૨૫૪ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

ઈશ્વરપ્રાર્થનાઓ અને પુલ્કના તાદૃશ આલેખન જેવા રસપ્રદ અંશો ધરાવતી આ કૃતિનાં કેટલાંક પદ્યો એની સુગેયતાને કારણે લોકપ્રચલિત બનેલાં છે. ઢાળોમાં પ્રયોજાયેલી વિવિધ ધ્રુવાઓ અને નિદેશાયેલા વિવિધ રાગો આખ્યાનની સુગેયતાના પ્રમાણરૂપ છે. [ર.સો.]

પ્રાગ/પ્રાગજી/પ્રાગદત્ત/પ્રાગદાસ/પ્રાણરાજ/પ્રાગો : આ નામે જ્ઞાન-વૈરાગ્યની, કૃષ્ણભક્તિની અને માતાના ગરબા રૂપે કૃતિઓ મળે છે. જ્ઞાનના ૧ કક્કામાં કવિ પાતાને આત્માનંદના શિષ્ય તરીકે ઓળખાવે છે. આ આત્માનંદ કોઈ રામાનંદી સાધુ હોવાનું અને કવિ રામાનંદી સાધુઓથી પ્રભાવિત હોવાનું અનુમાન ‘કવિચરિત’માં થયું છે. ‘દિનમણિ’ નામની હિંદી કૃતિની ર.ઈ.૧૭૮૨ છે એને આધારે કવિ ઈ. ૧૮મી સદીમાં થઈ ગયાનું કહી શકાય. ‘જ્ઞાનના દ્વાદશ-માસ/મહિના’, ૩૩ અને ૩૪ કડીના ૨ કક્કા, ‘ચિતા-મણિ/ચિતવણી’, કેટલાંક પદો(૨ મુ.) તથા હિન્દીમિશ્રા ગુજરાતીમાં મળતી ‘સમરસાયણ’ એ કૃતિઓના કર્તા પ્રીતમના પુરોગામી તરીકે ઓળખવાયેલા જ્ઞાનમાર્ગી કવિ પ્રાગ/પ્રાગદાસ છે.

પ્રાગ/પ્રાગજીને નામે ‘તિથિ/પંદરતિથિ’(મુ.) તથા કૃષ્ણભક્તિનાં પદો મળે છે, તેમ જ ૨૯/૩૪ કડીનો ‘ચોસઠ જોગણીનો ગરબો’ (મુ.) પ્રાગદત્ત/પ્રાગરાજ/પ્રાગદાસને નામે મળે છે. ‘ગૂલાપાદી’ અને ‘કવિચરિત’ આ બધી કૃતિઓના કર્તા એક જ હોવાનું માને છે, પરંતુ એ શંકાસ્પદ જણાય છે. ‘તિથિ/પંદરતિથિ’ તથા કૃષ્ણ ભક્તિનાં પદો પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ કવિ પ્રાગજીનાં હોવાની સંભાવના છે, અને ‘ચોસઠ જોગણીનો ગરબો’ તથા બીજા માતાનો ૫ કડીનો ૧ ગરબો(મુ.)ના કર્તા કોઈ ત્રીજા પ્રાગદાસ હોવાની સંભાવના છે.

કૃતિ : ૧. અંબીકાકાવ્ય તથા શક્તિકાવ્ય, પ્ર. બુકસેલર સાકરલાલ બુલાખીદાસ, ઈ.૧૯૨૩; ૨. નકાસંગ્રહ; ૩. નવરાત્રિમાં ગાવાના ગરબાસંગ્રહ : ૧, પ્ર. અમરચંદ ભોવાન, ઈ.૧૮૭૬; ૪. પ્રાકાસુધા : ૧, ૫. ક્રીમદ્ ભગવતીકાવ્ય, પ્ર. દામોદર દાજીભાઈ, ઈ. ૧૮૮૮.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. ગુસામધ્ય; ૩. ગુસારસ્વતો; ૪. પાંગુલસ્તલેખો; □ ૫. ગૂલાપાદી; ૬. ડિક્ટેલોગબીન્દ; ૭. ફોલ નામાવલિ. [ક્રી.જે.]

પ્રાગજી-૧ [ઈ. ૧૬૮૫માં હયાત] : જૈન સાધુ. ભીમના શિષ્ય. ૧૫ કડીની ‘બાહુબલ-સગાય’ (ર.ઈ.૧૬૮૫/સં. ૧૭૪૧, આસો સુદ ૧૦)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જોગુકવિઓ : ૨.

[ક્રી.જે.]

પ્રાગજી-૨ [ઈ. ૧૬૪૪ પછી] : પુષ્ટિમાર્ગી વૈષ્ણવકવિ. આ કવિ ગોકુલેશપ્રભુના નિરોધાન (ઈ. ૧૬૪૪) પછી થયેલા છે.

સંદર્ભ : પુગુસાહિત્યકારો.

[ક્રી.જે.]

પ્રાગજી-૩ : જુઓ પ્રાગ.

પ્રાણજીવન [ઈ. ૧૭૭૯ સુધીમાં] : આ કવિએ ‘ચર્ચરી’ (લિ.ઈ.

પ્રસન્નચંદ્ર(સૂરિ) : પ્રાણજીવન

૧૭૭૯), 'મહારાજની તિથિઓ', 'ક્રીજીનો શોભા' (વિ.ઈ.૧૭૭૯) તથા પદો (૨ મુ.)ની રચના કરી છે.

કૃતિ : ભસાસિધુ.
સંદર્ભ : ગૂડાયાદી.

[કી.જો.]

પ્રાણનાથ(સ્વામી) : જુઓ 'ઈન્દ્રાવતી'.

પ્રીત [ ] : ચંચલતાવિષયક ૬ કડીના ૧ 'કવિત્ત'(મ.)ના કર્તા.

કૃતિ : શનીશ્વરની ચોપાઈ આદિક લઘુગ્રંથોના સંગ્રહનું પુસ્તક, નીમસિલ માંગેક, ઈ. ૧૯૨૨. [શ્રા.ત્ર.]

પ્રીતમ-૧/પ્રીતમદાસ[જ. ઈ. ૧૭૧૮-અવ. ઈ. ૧૭૯૮/સં. ૧૮૫૪, વૈશાખ વદ ૧૨, મંગળવાર] : જ્ઞાની ને ભક્તકવિ. જન્મ સૌરાષ્ટ્રના ચૂડા (રાણપુર)માં. જ્ઞાતિએ બારોટ. પિતા પ્રતાપસિલ. માતા જેકુંવરબાઈ. નાની ઉંમરે ગૂડાયાદી કરી ચૂડાના ધુનાથજીના મંદિરમાં ગુરુ ભાઈદાસજી પાસે શામાનન્દી સાધુ તરીકે એમણે દીક્ષા લીધી. ઈ. ૧૭૬૧માં ચરોતરના સંદેસર ગામે આવી નિવાસ કર્યો અને મૃત્યુપર્યંત ત્યાં જ રહ્યા. ભાઈદાસજી સિવાય એમના બીજા ગુરુઓ પણ હતા, જેમાં તેમને શંકરભાષ્ય, ભાગવત જેવા ગ્રંથોનું જ્ઞાન આપનાર નડિયાદના 'જનગોવિંદ' કે ગોવિંદરામનું સ્થાન મહત્ત્વનું છે. પ્રીતમે ગુજરાત અને સૌરાષ્ટ્રનાં વિવિધ સ્થળોએ અનેક મંદિરોની સ્થાપના કરી ત્યાં પોતાના શિષ્યોને મહત્ત્વ બનાવ્યા હતા. તેઓ અંધ હતા એવી માન્યતા એમણે સ્થાપેલાં મંદિરોના શિષ્યસમુદાયમાં પ્રચલિત છે.

કવિને સંસ્કૃતનું જ્ઞાન હશે અને એમણે કેટલાક વર્મગ્રંથોનો અભ્યાસ પણ કર્યો હશે એમ એમણે કરેલા અનુવાદો પરથી લાગે છે. જો કે, એમની કવિતા સંતપરંપરામાંથી મળેલા જ્ઞાનથી વધારે પ્રભાવિત છે. તેઓ માયાના બંધનમાંથી મુક્ત થવાનો, સદ્-ગુરુનાં ચરણ સેવવાનો, સંતજનનો સત્સંગ કરવાનો અને એ દ્વારા સ્વને ઓળખી નિર્ગુણ બ્રહ્મને પામવાનો બોધ કરે છે, તો બીજા તરફ ભાગવત અને પ્રેમલક્ષણ ભક્તિની કવિતાનો પ્રભાવ ઝીલી વિપુલ પ્રમાણમાં કૃષ્ણભક્તિની કવિતા લખી ભક્તિનો મહિમા પણ કરે છે. એટલે એમની કવિતામાં જ્ઞાન અને ભક્તિ બન્નેના મહિમા સમાવેશ થતો દેખાય છે.

ગુજરાતી અને સાધુશાઈ હિન્દીમાં રચાયેલી કવિની કવિતા અનેક સ્વરૂપોમાં વિસ્તરેલી છે. તેમાં સૌથી લાંબી ૨૦ વિશ્રામમાં રચાયેલી 'સરસ-ગીતા' (ર.ઈ.૧૭૭૫/સં. ૧૮૩૧, અસાડ સુદ ૩, સોમવાર; મુ.) જાણીતા ઉદ્ભવ-ગોપી પ્રસંગને વિષય તરીકે લઈ રચાયેલી ભક્તિનો મહિમા કરતી ધ્યાનપાત્ર ભ્રમરગીતા છે. ૭ વિશ્રામની ગુરુશિષ્યસંવાદ રૂપે રચાયેલી, કાયાકમળના રૂપકથી યોગ-માર્ગની પરિભાષામાં ઈશ્વરના સ્વરૂપને વર્ણવતી 'જ્ઞાન-ગીતા' (ર.ઈ.૧૭૮૫/સં. ૧૮૪૫ અસાડ વદ ૨, રવિવાર; મુ.)માં દરેક મનુષ્યને સ્વરૂપને ઓળખવાનો બોધ છે. 'કક્કો-૧'(મુ.), 'કક્કો-૨' (ર.ઈ.૧૭૭૬/સં. ૧૮૩૨, ચૈત્ર સુદ ૭, સોમવાર; મુ.), ૫ મહિના-માંથી લોકપ્રિય બનેલા સોરઠ રાજના 'મહિના-૧' (ર.ઈ.૧૭૮૨ સં. ૧૮૩૮, ચૈત્ર વદ ૭, ગુરુવાર; મુ.), ગરબી ઢાળની ચોસ-

રમાં રચાયેલા 'મહિના-૩/જ્ઞાનમાસ' (ર.ઈ.૧૭૭૩/સં. ૧૮૨૯, શ્રાવણ સુદ ૭, રવિવાર; મુ.) તથા 'મહિના-૨'(મુ.) વૈરાગ્યબોધક છે, તો ૨ મહિના(મુ.) રાધા-વિરહનાં છે. ૬ તિથિઓમાંથી ૫ તિથિઓ વૈરાગ્યબોધની અને ૧ કૃષ્ણભક્તિની છે.

પરંતુ કવિની વિશેષ ધ્યાનાર્હ રચનાઓ એમનાં હિન્દી અને ગુજરાતીમાં રચાયેલાં સાખીઓ અને પદો છે કવિની ૭૩૨ સાખીઓ-માંથી(મુ.) 'ચિતવાણી-૨'ની ૯૫ સાખીઓ ગુજરાતીમાં છે અને બાકીની સાધુશાઈ હિન્દીમાં છે. તેમાં કવિના જ્ઞાન, ભક્તિ, વૈરાગ્ય ઈત્યાદિ વિશેના વિચારો સંકલિત રૂપે રજૂ થયા છે. અત્યારે મુદ્રિત રૂપે ઉપલબ્ધ ૫૧૫ જેટલાં પદ- (મુ.) થાળ, આરતી, ગરબી, ગરબો એમ વિવિધ સ્વરૂપે મળે છે. વૈરાગ્યબોધ અને કૃષ્ણ-ભક્તિવિષયક આ પદો અમાનાં લોકગમ્ય દૃષ્ટાંતો-રૂપકો, વિવિધ રાગકાળ, ચોટદાર કૃત્વપંક્તિઓથી લોકપ્રિય બન્યાં છે.

કવિની ૫૯ કડીની 'પ્રેમપ્રકાશ સુડતાળો કાળ' (ર.ઈ.૧૭૯૧/સં. ૧૮૪૭, ભાદરવા-૧૪, બુધવાર; મુ.) તત્કાલીન દુષ્કાળની ઘટનાને વિષય તરીકે લઈ રચાયેલી હોવાને લીધે ઉલ્લેખપાત્ર બનતી ભક્તિમૂલક રચના છે. ૧૧ 'ચિતવાણીઓ/ધિતામાણી'(મુ.), ૬૩ કડીની 'બ્રહ્મલીલા' (ર.ઈ.૧૭૯૧/સં. ૧૮૪૭, ચૈત્ર સુદ ૯, સોમવાર; મુ.), ૪૫ કડીની 'જ્ઞાન-પ્રકાશ' (ર.ઈ.૧૭૯૦/સં. ૧૮૪૬, શ્રાવણ સુદ ૯, સોમવાર; મુ.), ૯ કડીની 'સતપ્રલોકી-ગીતા' (મુ.), ૫૫ કડીની કળિયગની લીલાને વર્ણવતી 'વિનય-સ્તુતિ'(મુ.), ૬૮ કડીની 'વિનયદીનતા' (ર.ઈ.૧૭૯૨/સં. ૧૮૪૮, અસાડ સુદ ૧; મુ.), ૧૬ કડીનું 'ક્રીકૃષ્ણાષ્ટક'(મુ.), 'બોડાણો/રણછોડરાયજીના શલોક'ના ૪ ગરબા(મુ.), ૨ 'ગુરુમહિમા'(મુ.), ૨ 'વાર'(મુ.), 'રસ-વિલાસ' ઈત્યાદિ કવિની ગુજરાતી અને હિન્દીમાં રચાયેલી, જ્ઞાન-વૈરાગ્ય અને ભક્તિની અન્ય રચનાઓ છે.

ભગવદ્ગીતાના ૧૮ અધ્યાયનો દુહામાં કવિએ કરેલો પ્રાસાદિક અનુવાદ 'ભગવદ્ગીતા/પ્રીતમ-ગીતા' (ર.ઈ.૧૭૯૬/સં. ૧૮૫૨, ભાદરવા વદ ૩, સોમવાર; મુ.) તથા ભાગવતના એકદશસ્કંધનો દુહા-ચોપાઈમાં કરેલો ભાવાનુવાદ (ર.ઈ.૧૭૯૮/સં. ૧૮૪૫, પોષ સુદ ૧૫; મુ.)-એ એમના અનુવાદગ્રંથો છે. એમને નામે ચડેલો 'અધ્યાત્મ રામાયણ'(મુ.) ગ્રંથ વાસ્તવમાં કવિ રાઘવદાસ-૧નો છે.

કૃતિ : ૧. અધ્યાત્મ રામાયણ, સં. હરગોવિંદદાસ કાંટાવાળા, સં. ૧૯૮૯; ૨. પ્રીતમકાવ્ય-૧, સં. નારણભાઈ શંકરભાઈ, ઈ. ૧૯૦૭; ૩. પ્રીતમદાસની વાણી, સં. વિમલ અખંડાનંદ, ઈ. ૧૯૨૫ (†સં.); ૪. પ્રીતમદાસની વાણી તથા કાવ્ય, મનસુખલાલ ર. ભટ્ટ, ઈ. ૧૯૨૪; □ ૫. બુદ્ધદોહન : ૧, ૨, ૩, ૪; □ ૬. વિદ્યાપીઠ, નવે-ડિસે. ૧૯૬૯થી જન્યુ.-ફેબ્રુ. ૧૯૭૨-'પ્રીતમકૃત શ્રીમદ્ ભાગવતનો એકદશસ્કંધ' અશ્વિનભાઈ ડી. પટેલ.

સંદર્ભ : ૧. પ્રીતમ એક અધ્યયન, અશ્વિનભાઈ ડી. પટેલ, ઈ. ૧૯૭૯; □ ૨. કવિચરિત : ૩; ૩. ગુસાઈતિલાસ : ૨; ૪. ગુસા મધ્ય; ૫. સસામાળા; □ ૬. ગૂડાયાદી; ૭. ડિકેટલોગબીજી.

[ર.શુ.]

પ્રીતમ-૨ [ ] : જૈન સાધુ. ૧૫ કડીની 'ઉપદેશીઅભિમાનીની સજાય'ના કર્તા.

પ્રાણનાથ(સ્વામી) : પ્રીતમ-૨

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૨૫૫

સંદર્ભ : હેનૃજ્ઞાસૂચિ : ૧. [કી.જે.]

પ્રીતિવર્ધન : [ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : જૈન સાધુ. ૩૪ કડીના 'મહાવીર-સ્તવન' (ર.ઈ.૧૭૧૨) અને ૨૬ કડીના 'પાર્શ્વ-સ્તવન' (ર.ઈ.૧૭૧૪)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈનગૂકવિઓ : ૩(૨). [કી.જે.]

પ્રીતિવિજય : આ નામે ૫ કડીની 'પાંસહ-સામાયિક બત્રીશદોષ-સગ્રાથ' (વિ.સં. ૧૭મી સદી અનુ.), ૧૩ કડીની 'મુખવચ્ચિકાપ-ઉલ્લેખવિચાર' (વિ.સં. ૧૮મી સદી અનુ.), ૩ કડીની 'વિજય દેવસૂરિ-સગ્રાથ' (વિ.સં. ૧૮મી સદી અનુ.), ૫ કડીનું 'શ્રાયાંસ-જિન-સ્તવન' (વિ.સં. ૧૮મી સદી અનુ.), 'પદ્મસાન-નમસ્કાર' (વિ.સં. ૨૦મી સદી અનુ.), ૪ કડીની 'નમનાથજીની સ્તુતિ'(મુ.) મળે છે. આ પૈકી 'વિજયદેવસૂરિ-સગ્રાથ' પ્રીતિવિજય-૧ની રચના હોવાનો સંભવ છે.

કૃતિ : ચૈત્રસંગ્રહ : ૩.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂહસૂચી; ૨. લીંહસૂચી; ૩. હેનૃજ્ઞાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

પ્રીતિવિજય-૧ [ઈ. ૧૬૧૧માં લખાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. હીરવિજયસૂરિની પરંપરામાં કલ્યાણવિજયના શિષ્ય. ૩૪ કડીની 'નદેવા) પાર્શ્વનાથ-સ્તવન' (ર.ઈ.૧૬૧૧) કૃતિના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [૨.૨.૬.]

પ્રીતિવિજય-૨ [ઈ. ૧૬૧૬માં લખાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયદાનસૂરિની પરંપરામાં આનંદવિજયના શિષ્ય. ૪૬૧ કડીનો 'બાદગ્રન્થ-રાસ' (ર.ઈ.૧૬૧૬/સં. ૧૬૭૨, માગચર સુદ ૧૩, ગુરુ-વાર), ૬/૭ કડીની 'આત્મશિક્ષા-સગ્રાથ /આત્મ શિખામણ-સગ્રાથ', ૭ કડીની 'કોષની સગ્રાથ', ૫ કડીની 'સંવેગ-સગ્રાથ' એ કૃતિઓના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈનગૂકવિઓ : ૧; ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. લીંહસૂચી;

૪. હેનૃજ્ઞાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

પ્રીતિવિજય(ગણિ)-૩ [ઈ. ૧૬૨૫ સુધીમાં]: પંડિત દર્શનવિજયના શિષ્ય. 'એકસોચોવીસ અતિચાર વાર્તિક' (વિ.ઈ.૧૬૨૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેનૃજ્ઞાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

પ્રીતિવિજય-૪ [ઈ. ૧૬૭૧માં લખાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. હર્ષવિજયના શિષ્ય. વસ્તુછંદમાં લખાયેલી ૨૫ કડીની 'ચોવીસ-જિન-નમસ્કાર' (ર.ઈ.૧૬૭૧), 'જ્ઞાતાસૂત્ર ૧૮ અધ્યયન', ૧૨ કડીની 'યશોદાવિલાપ-સગ્રાથ'(મુ.) તથા ૧૫ કડીનું 'મહાવીર-સ્તવન' (મુ.) એ કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જિસ્તકાસંદોહ : ૨; ૨. જૈનમુગ, ચૈત્ર ૧૯૮૨-

'મહાવીર-સ્તવન', મુનિજ્ઞાનવિજય.

સંદર્ભ : જૈનગૂકવિઓ : ૩(૨). [૨.૨.૬.]

પ્રીતિવિમલ [ઈ. ૧૫૯૩-ઈ. ૧૬૧૦ દરમ્યાન લખાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. આનંદવિમલસૂરિની પરંપરામાં જ્યવિમલના શિષ્ય.

૨૫૬ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

તેમણે નીચે મુજબની કૃતિઓ રચેલ છે : 'મુગાંકકુમાર પદ્માવતી-ચોપાઈ/રાસ' (ર.ઈ.૧૫૯૩), 'ચંપક્રોષ્ઠિની કથા' (ર.ઈ.૧૫૯૫), ૯૧૪ કડીનો 'આષ્ટપ્રકારી પૂજ્યબંધ/રાસ' (ર.ઈ.૧૬૦૦; મુ.), 'દાન શીલતપભાવના-રાસ'(ર.ઈ.૧૬૦૨), ૩૩૩ કડીનો 'વીરસેન-રાસ', ૭૨ કડીનું 'કર્મવિપાક કર્મગ્રંથવિચાર ગર્ભિત-સ્તવન' (ર.ઈ.૧૬૧૦), ૧૮ કડીની 'ઈરિયાવહી-સગ્રાથ/ઈર્ષપથિકા-આલોચના-સગ્રાથ'(મુ.), ૫૬ કડીનું 'એકસોવીસ કલ્યાણકર્મ-ગર્ભિતજિન-સ્તવન'(મુ.), કળિ-યુગનાં વક્ષણાનું નિરૂપણ કરતી ૧૨ કડીની 'કલિયુગની સગ્રાથ' (મુ.), ૫ કાળ ને ૫૪/૫૭ કડીનું 'ગોડીપાર્શ્વનાથબુદ્ધ-સ્તવન/પાર્શ્વનાથ સગ્રાથનું સ્તવન/બુદ્ધ-સ્તવન'(મુ.), ૬ કડીનો 'નવ-કારમંત્રનો છંદ'(મુ.), ૭ કડીની 'પદ્મખનાણની સગ્રાથ'(મુ.), ૧૩ કડીનું 'પૂજ્યવિદ્યાશાસ્ત્રી શ્રીસુવિદિનાથજિન-સ્તવન'(મુ.), ૫ કડીની 'મિષ્ટકુમાર-સગ્રાથ'(મુ.), ૩ કડીની 'શિખામણની સગ્રાથ'(મુ.) તથા ૧૬ કડીની 'સાત વ્યસન-સગ્રાથ' અને અન્ય સગ્રાથો. આ પૈકી 'ગોડીપાર્શ્વનાથબુદ્ધ-સ્તવન' જૈહાપ્રોસ્ટા'માં ભૂલથી 'વિમલપ્રભંભ' નામે નોંધાયેલ મળે છે.

કૃતિ : ૧. કસસ્તવન; ૨. જિમપ્રકાશ; ૩. જૈસમાલા(યા) : ૧; ૪. જૈસસંગ્રહ(ન.); ૫. પ્રાચંદસંગ્રહ; ૬. પ્રાસપસંગ્રહ : ૧; ૭. પ્રાસ્તરનસંગ્રહ : ૨; ૮. માંસસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વનો; ૨. જૈસાઈતહારા; ૩. મરાસસાહિત્ય; ૪. જૈનગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૫. જૈહાપ્રોસ્ટા; ૬. ડિક્ટેવોગોળે; ૭. મુપુગૂહસૂચી; ૮. લીંહસૂચી; ૯. હેનૃજ્ઞાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

પ્રીતિસાગર [ઈ. ૧૬૯૬માં લખાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. નવ સુંદરની પરંપરામાં પ્રીતિલાભના શિષ્ય. 'ત્રકપિદતા-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૬૯૬/સં. ૧૭૫૨, જૈદ સુદ ૨, રવિવાર) અને ૫ કડીના 'નમ-ગીત'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈનગૂકવિઓ : ૨, ૩(૨); ૨. મુપુગૂહસૂચી [કી.જે.]

પૃથ્વીચંદ્ર [ઈ. ૧૩૭૦માં લખાત] : રૂઢ પલ્લિયગચ્છના જૈન સાધુ. આભયસૂરિના શિષ્ય. અપભ્રંશની અસરવાળા ૫૮ કડીના 'માનુક્રા-પ્રથમાક્ષર-દોહક' (ર.ઈ.૧૩૭૦ આસપાસ)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈનગૂકવિઓ : ૩(૨). [કી.જે.]

'પૃથ્વીચંદ્રચરિત્ર/વાગ્વિલાસ [ર.ઈ.૧૪૨૨/સં. ૧૪૭૮, શ્રાવણ સુદ ૫, રવિવાર] : ગુજરાતી તથા સંસ્કૃતના વિદ્વાન કવિ અંચલ ગચ્છીય જૈન સાધુ માણિક્યસુંદરની ૫ ઉલ્લાસમાં વિનાશિત પ્રાસબદ્ધ ગદ્યમાં રચાયેલી આ કૃતિ(મુ.)માં પુણ્યનો મહિમા બતાવવો એ કવિનું મુખ્ય પ્રયોજન છે. એટલે મૂળ કથાસરિત્સાગર અને તેના પરથી ઊતરી આવેલી પૃથ્વીરાજની સંસ્કૃત-પ્રાકૃત કથાઓ પર આધારિત આ કથામાં દક્ષિણના મરહકપ્રદેશના પઈદાણુ-પુરના રાજ્ય પૃથ્વીચંદ્રના અયોધ્યાની રાજકુંવરી રત્નમંજરી સાથેના લગ્નની કથા મુખ્ય વસ્તુ હોવા છતાં એમાં શૃંગારરસ નહીં જોવો છે. લગ્નપૂર્વે આવતાં વિદ્વનો, ચમત્કારિક રીતે થતું એ વિદ્વનોનું નિવારણ અને એ ચમત્કારોની પાછળ રહેલા રહસ્યનું કૃતિને અંતે થતું ઉદ્ઘાટન એ તત્ત્વોને લીધે નિષ્પન્ન થતો અદ્ભુતરસ કથાના કુતુહલને ઠેક સુધી જાળવી રાખવામાં ઉપકારક બને છે તેમ જ

પ્રીતિવર્ધન : પૃથ્વીચંદ્રચરિત્ર/વાગ્વિલાસ

કથાના ધાર્મિક ઉદ્દેશને પણ પોષક બને છે. નાયકનાયિકાના પૂર્વ-ભવની, વલિક શ્રીપતિની અને ધર્મનાથ તીર્થંકરની અર્વાચન કથાઓ પણ ધર્મેદ્દેશથી મુકાઈ છે.

કંઈક શિથિલ સંકલનાવાળી આ કૃતિ કથન કરતાં વર્ણન અને 'માયાની દષ્ટિએ વિશિષ્ટ છે. દૂંકાં વાક્યોવાળા, પ્રાસબદ્ધ, અલંકારપ્રચુર, તત્સમ શબ્દોના ઉપયોગવાળા ને શબ્દક્રમ ઉલટાવી નિબન્ન થયેલા મુકત લયવાળા પદ્યગંધી ગદ્યમાં પૃથ્વીચંદ્રની રાજસભા, અયોધ્યાનગરી, અટવી, યુદ્ધ ઈત્યાદિનાં જે ચિત્રાત્મક, વેગીલાં ને કાવ્યમય વર્ણનો મળે છે તે કવિની ગુજરાતીમાં 'કાદમ્બરી' રચવાની મહેચ્છા કેટલેક અંશે સફળ થતી બતાવે છે, અને કૃતિની 'વાગ્વિલાસ' સંજ્ઞાને સાર્થક દેરવે છે. વર્ણનોની અસરમાંથી આવેલાં કસરતી ચાતુર્યપ્રદર્શનનાં ઘોતક માહિતીવર્ણનો અને શબ્દાભુતા કૃતિના કૃત્રિમ ગદ્યઅંશો છે. [ર.ર.દ.]

પ્રેમ(મુનિ) : આ નામે ૧૧ કડીની 'દેવકીના છ પુત્રોની સગ્રથ' (મુ.) અને ૫ કડીની 'મેઘકુમારની સગ્રથ' (મુ.) તથા 'અધિકમાસ મહાત્મ્ય' (લિ. ઈ. ૧૮૨૪) મળે છે. એમના કર્તા કથા પ્રેમ કે પ્રેમ(મુનિ) છે તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

કૃતિ : ૧. જૈસસંગ્રહ(ન); ૨. લોપપ્રકરણ.

સંદર્ભ : ૧. આલિસ્તાઓઈ : ૨; ૨. ગૂડાયાદી. [ર.ર.દ.]

પ્રેમ(મુનિ)-૧ [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : લોકાગચ્છના જૈન સાધુ. ૬૫ કડીનો 'ત્રીપદી-રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૩૫/સં. ૧૬૯૧, શ્રાવણ સુદ ૨, ગુરુવાર) તથા ૩૦૧ કડીનો 'મંગલકલશ-રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૩૬) એ કૃતિઓના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૨. લીંહસૂચી. [ર.ર.દ.]

પ્રેમ-૨/પ્રેમરાજ [ઈ. ૧૬૬૮ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. ૧૮૨/૨૫૦ કડીની 'વેદર્ભી-ચોપાઈ' (લિ.ઈ. ૧૬૬૮)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧, ૨); ૨. મુપુગૂહસૂચી. [ર.ર.દ.]

પ્રેમ(સાહેબ)-૩ [જ.ઈ. ૧૭૯૨/સં. ૧૮૪૮, પોષ વદ ૨-અવ. ઈ. ૧૮૬૩] : સૌરાષ્ટ્રમાં આવેલા કોટડા-સાંગાણી ગામના વતની. પિતા પદમાજી મિસ્ત્રી, માતા સુંદરબાઈ. જ્ઞાતિએ કડિયા. તેઓ જીવણસાહેબના શિષ્ય હતા અને જ્ઞાતિભેદમાં માનતા ન હતા. તેઓ બહોળો શિષ્યવર્ગ ધરાવતા હતા.

પ્રેમસાહેબે ભજન-પદ (૧૫ મુ.)ની રચના કરી છે. તેમનાં પદોમાં ક્યાંક હિંદીની છાંટ વર્તાય છે.

કૃતિ : ૧. અભમાલા; ૨. 'માણવીલામૃત'; સં. પ્રેમવંશ પુરુષોત્તમદાસ માધવસાહેબ, ઈ. ૧૮૬૫; ૩. યોગવેદાન્ત ભજન ભંડાર, સં. પ્રેમવંશ ગોવિંદજીનાઈ પુરુષોત્તમદાસ, ઈ. ૧૯૭૬ (ચોથી આ.). [ક્રી.જે.]

પ્રેમ-૪/પ્રેમશંભુ [ઈ. ૧૮૦૨માં હયાત] : લોકાગચ્છના જૈન સાધુ. કેસવની પરંપરામાં નરસિહના શિષ્ય. 'હરિચંદરાજ-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૮૦૨/સં. ૧૮૫૮, માગશર વદ ૯, રવિવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૧, ૨). [ર.ર.દ.]

પ્રેમ(મુનિ) : પ્રેમદાસ-૧

ગુ. સા. - ૩૩

પ્રેમ(મુનિ)-૫ [: જૈન સાધુ. ચરણપ્રમોદના શિષ્ય. ૧૦ કડીની 'મધુબિદુની-સગ્રથ' (લિ.સં. ૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મપુગૂહસૂચી. [ર.ર.દ.]

પ્રેમચંદ(વાચક)-૧ [ઈ. ૧૭૨૩માં હયાત] : જૈન સાધુ. કનકચંદ્ર ઉપાધ્યાયના શિષ્ય. ૩૪ કડીની 'આદિકુમાર-સ્તવન/આબુરાજ-સ્તવન/આદિનાથશત્રુંગ્ય-સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૭૨૩/સં. ૧૭૭૮, જેઠ સુદ ૨, બુધવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. પાંગુહસ્તલેખો; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૨ [ર.ર.દ.]

પ્રેમચંદ-૨ [ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : જૈન સાધુ. 'નેમિનાથ-વિવાહ' (ર.ઈ. ૧૮૦૪) અને ૬ કડીના 'પાર્શ્વજિન-સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૮૨૬/સં. ૧૮૮૨, ચૈત્ર સુદ ૧૫; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : જૈપ્રપુસ્તક : ૧.

સંદર્ભ : ૧. પાંગુહસ્તલેખો. [ર.ર.દ.]

પ્રેમચંદ-૩ [: જૈન સાધુ. ગચ્છધિપતિ વિજયદયાસૂરિના શિષ્ય. ૧૩ કડીના 'ધર્મનાથ-સ્તવન' (લિ.સં. ૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા. આ કવિના ગુરુ વિજયદયાસૂરિ જે તપ-ગચ્છના વિજયદયાસૂરિ (ઈ. ૧૭૨૮-ઈ. ૧૭૫૩) હોય તો આ પ્રેમચંદ તપગચ્છના હરે.

સંદર્ભ : ૧. પસમુચ્ચય : ૨; ૨. મુપુગૂહસૂચી. [ર.ર.દ.]

પ્રેમજી [: જૈન. 'લોકાવતી-રાસ'ના કર્તા. સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકલકીકત; ૨. દેસુરાસમાળા. [ર.ર.દ.]

પ્રેમદાસ : આ નામે રામાયણના કથાવસ્તુ પર આધારિત ૫ પદ (મુ.); 'યજ્ઞ', 'માળા', 'ઉપવિત', 'ગાયત્રી' જેવાં શીર્ષકો હેઠળ રચાયેલાં જ્ઞાનવિષયક ૪ પદ(મુ.), અન્ય કેટલાંક પદો તથા હિન્દીમિશ્ર ગુજરાતીમાં કેટલાંક પદો નોંધાયેલાં મળે છે. આ બધાં પદોના કર્તા એક જ પ્રેમદાસ છે કે જુદાજુદા તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

કૃતિ : ૧. આજ્ઞાભજન : ૧, ૨; ૨. પરિચિત પદસંગ્રહ, પ્ર. ત્રિભુવનદાસ ક. ઠક્કર, સં. ૨૦૦૨ (ત્રીજી આ.); ૩. ભજન રતનાવલી, પ્ર. આત્મારામ જ. છતીઆવાલા, સં. ૧૯૮૧; ૪. ભસાસિધુ.

સંદર્ભ : ૧. ગૂડાયાદી; ૨. ડિકેટલોગ-માવિ. [ક્રા.ત્રિ.,કી.જે.]

પ્રેમદાસ-૧ [ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : સંતરામ મહારાજના શિષ્ય. નડિયાદના વતની. સંતરામ મહારાજનો મહિમા કરતાં કેટલાંક પદ(૧ મુ.)ના કર્તા. ક્યાંક કર્તાનામછાપ 'પ્રેમદા' પણ મળે છે. કૃતિ : પદસંગ્રહ, પ્ર. સંતરામ સમાધિસ્થાન, સં. ૨૦૩૩ (ચોથી આ.).

સંદર્ભ : ૧. પ્રાકૃતિઓ; ૨. સાહિત્ય, નવેમ્બર ૧૯૨૫- 'નડિયાદના સંતરામજી મહારાજનું શિષ્યમંડળ', ઇગનલાલ વિ. રાવળ. [શ્ર.ત્રિ.]

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૨૫૭

‘પ્રેમપત્રીસી’ : દરેક પદના પ્રારંભમાં ૨ દુહા મૂકી તે દ્વારા પૂર્વા-પર પદોને વિચારથી સંકલિત કરતી, વિશ્વનાથ જાનીની વિવિધ રાગના નિદેશવાળાં ૨૫ પદની આ પદમાળા(મુ.) જાણીતા ભાગવત-દશમસ્કન્ધના ઉદ્ધવસંદેશ પ્રસંગ પર આધારિત છે. જ્ઞાન કરતાં ભક્તિનો મહિમા બતાવતાં અન્ય ઉદ્ધવસંદેશનાં કાવ્યોમાં સામાન્ય રીતે ગોપીવિરહ મુખ્ય હોય છે. આ કાવ્યમાં કૃષ્ણ અને નંદ-જસોદાનો પરસ્પર માટેનો પ્રેમ કેન્દ્રસ્થાને છે. વ્રજ-ભાષામાં રચાયેલું ઉદ્ધવનું જ્ઞાનબોધનું પદ અને એના પ્રત્યુત્તર રૂપે ગોપીઓએ કૃષ્ણને આપેલા ઉપાલંબ કૃતિનો કેટલોક ભાગ રોકે છે, પરંતુ કવિનું લક્ષ્ય તો છે વત્સલભાવના નિરૂપણ તરફ. એટલે પ્રારંભમાં વસુદેવ, દેવકી અને કૃષ્ણના સંવાદ રૂપે મુકાયેલાં ૮ પદમાં આલેખાયેલી મથુરામાં રહેતા કૃષ્ણની ઉદાસીનતા, ગોકુળ આવેલા ઉદ્ધવ પાસે નંદજસોદાની કૃષ્ણદર્શનની આનુરતાની મર્મવિધક અમિલ્યક્તિ અને નંદના વિલાપ-સંબોધનથી આવતો કાવ્યનો અંત એને વત્સલભાવમાંથી જન્મતા કરુણનું હૃદયંગમ કાવ્ય બનાવે છે. [જ.ગા.]

‘પ્રેમપરીક્ષા’ : દયારામકૃત ૨૯ કડીનો આ ગરબો(મુ.) ગોપીની ઉદ્ધવ પ્રત્યેની ઉક્તિ રૂપે રચાયેલો છે. જ્ઞાનયોગનો બોધ કરવા ગયેલા ઉદ્ધવની પાસે જ્ઞાનયોગને સ્થાને કૃષ્ણ પ્રત્યેની પ્રીતિની જ ગોપી ઝંખના કરે છે અને તે પણ કૃષ્ણના પ્રત્યક્ષ રૂપની. પ્રગટ ઈશ્વરની પુષ્ટિમાર્ગીય માન્યતા વ્યક્ત કરતાં ગોપી કહે છે— “તમારા તો હરિ સઘળે રે, અમારા તો એક સ્થળે; તમો રીઝો ચાંદરણે રે, અમો રીઝું ચાંદ્ર મળે.” કૃતિમાં ગોપી આ ભક્તિ-પ્રેમનું વિલક્ષણ સ્વરૂપ અનેક દ્યોતક દૃષ્ટાંતોની મદદથી માર્મિક રીતે સ્ફુટ કરે છે. આ પ્રેમની વાત એ જણે અનુભવ્યો હોય એ જ જાણે—પ્રસૂતાની પીડા વંધ્યા કેવી રીતે જાણે? એ બીજાને કહી પણ ન શકાય. પ્રેમીને જે દેખાય તે અન્યને ન દેખાય. પ્રીત કરવી પડતી નથી, એની મેળે જ બની આવે છે અને પછી છાંડી છૂટતી નથી. સાચી પ્રીત અંતે પ્રાણ લે છે. પ્રેમીજનમાં લજ્જા, સુધબુધ, સામર્થ્ય ટકી શકતાં નથી—ભ્રમર વાંસને કોરી શકે છે, પણ કમળને ભેદી શકતો નથી. જેની સાથે મન મળ્યું છે તે સિવાય કશું પ્રેમીજનની નજરમાં ન આવે. આ નાનકડો ગરબો પ્રેમના ગૂઢ, ગહન સ્વરૂપની આ ઊંડી સમજ અને મનોરમ દૃષ્ટાંતકળાથી ધ્યાનપાત્ર બને છે. [જ.કો.]

‘પ્રેમપ્રકાશ/સુકતાળોકાળ’ [ર.ઈ.૧૭૯૧/સં. ૧૮૪૭,ભાદરવા ૧૪, બુધવાર] : સમકાલીન સમાજજીવનની ઘટનાને વિષય બનાવી રચાયેલી કૃતિઓ મધ્યકાલીન સાહિત્યમાંથી ગણતર નીકળે. એ દૃષ્ટિએ ઈ.સ. ૧૭૯૧માં પહેલા દુષ્કાળને વિષય બનાવી રચાઈ હોવાને લીધે ધ્યાનપાત્ર બનતી પ્રીતમની પદ કડીની આ રચના (મુ.)માં પહેલી ૨ કડી દુહામાં અને બાકીની શિથિલ રીતે પ્રયોજાયેલા મોતીદામ છંદમાં છે. દુષ્કાળમાં વ્યાપેલા અનાચારથી તથા નિર્ભજ ને સંતપુરુષને સહેલી પડતી વિપત્તિઓ જેઈ કવિનું વ્યાકુળ ભક્તહૃદય પ્રભુ પાસે ધા નાખે છે એ રીતે થયેલી રચના

૨૫૮ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

એને આખરે તો ભક્તિમૂલક જ બનાવે છે. અમાં થયેલું વિશ્વના વિરાટ સ્વરૂપનું વર્ણન ધ્યાન ખેંચે એવું છે. [ર.શુ.]

‘પ્રેમરસ-ગીતા’ : રાગ રામગ્રીના નિદેશવાળી ૪ કડી અને ઢાળની ૫ કડી (છિલ્લે પ્રથસ્તિનો ૫ કડીઓ વધારે) એવો ચોક્કસ પદબંધ ધરાવતાં ૨૧ પદની દયારામની આ કૃતિ(મુ.)માં ભાગવત દશમસ્કન્ધ આધારિત ઉદ્ધવસંદેશનો પ્રસંગ નિરૂપાયો છે. પ્રિયજનનો વિરહથી ઉદ્દિગ્ન બનેલા શ્રીકૃષ્ણ ઉદ્ધવજીને વ્રજભૂમિમાં ખબરઅંતર પૂછવા ને જ્ઞાનયોગનો ઉપદેશ આપવા મોકલે છે ત્યારે ત્યાં ઉદ્ધવજીને નંદજસોદાની પુત્રમિલનાન્સુકતા ને પુત્ર-વિયોગનું દર્દ તથા ગોપાંગનાઓની વિરહસ્થિતિની પ્રતીતિ થાય છે તેના આલેખનથી આ કૃતિ વત્સલ, વિપ્રલંબ અને કરુણની આબોહવા જન્માવે છે. માતાપિતાને મુખે થયેલા કૃષ્ણના બાળ-ચરિત્રના આલેખનમાં, માતાના ઉરની આરસીમાં પોતાનું પ્રતિ-બિજા જોઈ, એને અન્ય બાળક ધારી ઈર્ષ્યાભાવથી રિસાતા કૃષ્ણનું વિલક્ષણ ચિત્ર સાંપડે છે, તેમ ઉદ્ધવજીનો જ્ઞાનયોગનો ઉપદેશ સાંભળતાં કૃષ્ણને ઉપાલંબો આપતી ગોપાંગનાઓની ઉક્તિઓમાં તળપદી વાગ્બંગીઓ ને દૃષ્ટાંતોની મર્મવિધકતા જોવા મળે છે. [સુ.દ.]

પ્રેમરાજ-૧ : જુઓ પ્રેમ-૨.

પ્રેમરાજ-૨ [ ] : જૈન સાધુ. ૧૩ કડીના ‘નવ-કર-સ્તવન’(મુ.)ના કર્તા. કૃતિ : નસ્વાધ્યાય : ૩. [ર.ર.દ.]

પ્રેમવિજય : આ નામે ૧૯ કડીનું ‘શત્રુંજય સ્થાનસંખ્યા-સ્તવન’ (લે.ઈ.૧૫૯૨), ૫ કડીની ‘એકાદશ-ગણધર-સંજાય’, ૨૪ કડીની ‘ચોવીસજિન-નમસ્કાર’, ‘નરકસ્વરૂપવર્ણનગાભિતવીરજિન-સ્તવન’, ‘મહાવીરજિન-સ્તવન’, ‘રાજવસંદેશ-બાવની’, ૪૪ કડીનું ‘શત્રુંજય-સ્તવન’ (લે.ઈ.૧૮૮૫), ૩૮/૩૯ કડીની ‘સંસારસ્વરૂપ-સંજાય’ તથા ૩૩ કડીની ‘સીમંધર-બત્રીસી’ નામની રચનાઓ મળે છે. તેમના કર્તા કયા પ્રેમવિજય છે તે સ્પષ્ટપણે કહેવું મુશ્કેલ છે. સંદર્ભ : ૧. આલિસ્ટઆઈ : ૨ ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. લીંહ-સૂચી; ૪. હેજૈશાસૂચી : ૧. [ર.ર.દ.]

પ્રેમવિજય-૧ [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયસેનસૂરિની પરંપરામાં વિમલહર્ષના શિષ્ય. તેમની કૃતિઓ આ પ્રમાણે છે : ૫૭ કડીની ‘હીરપુણ્ય ખજનો-સંજાય’ (ર.ઈ.૧૫૯૬), ૮૪ કડીની ‘નેમિનાથ હમચી’ (ર. ઈ. ૧૫૯૭), ઝડઝમકયુક્ત ભાષામાં પાર્શ્વનાથનાં નામ તથા સ્થાન વર્ણવતી, ૪ ઢાળમાં વિભાજિત, ૩૧ કડીની ‘ત્રણસોપાંસઠ પાર્શ્વ-જિનનામમાળા’(ર.ઈ.૧૫૯૯/સં. ૧૬૫૫, આસો સુદ ૧૦, ગરુવાર; મુ.), ૪૧ કડીની ‘ઐતિહાસિક તીર્થમાલા’ (ર.ઈ.૧૬૦૩/સં. ૧૬૫૯, વૈશાખ સુદ ૧૫, ગરુવાર), આત્મહિત સાધના માટેનાં વિવિધ ધર્માચરણો વર્ણવતી, દુહાબદ્ધ ૧૮૫ કડીની ‘આત્મહિત

પ્રેમપત્રીસી : પ્રેમવિજય-૧

શિક્ષા ભાવના' (ર.ઈ.૧૬૦૬/સં. ૧૬૬૨, પોષ વદ ૧, ગુરુવાર; મુ.), ૯૩ કડીનો 'વસ્તુપાલ-તેજપાલ-રાસ' (ર.ઈ.૧૬૨૦/સં. ૧૬૭૬ આસો સુદ ૧૦), 'પંચજિન/પંચતીર્થ-સ્તવન', ૧૭ કડીની 'હીરવિજયસૂરિ-સગ્રાપ', ૫ કડીની 'દાનતપશીલભાવના-સગ્રાપ', ૨૩ કડીનું 'આદિનાથ વિનતિરૂપ શ્રીશત્રુંજય-સ્તવન'(મુ.), ૧૦ કડીની 'ઉપાધ્યાય વિમલહર્ષભાસ'(મુ.), ૨૨ કડીનું 'દ્યુતપરિહાર-ગીત', ઐતિહાસિક 'ધનવિજય પંચાસ-રાસ ખંડ : ૧', ૨૩ કડીનું 'શત્રુંજયવૃદ્ધિ-સ્તવન' તથા સીતાસતીના શીવનું જૈનધર્મચંદ્રી માહાત્મ્ય કરતી ૩૩ કડીની 'સીતાસતીની સગ્રાપ'(મુ.).

કૃતિ : ૧. આત્મહિત શિક્ષાભાવના, પ્ર. બાબુ સુ. સરખા, સં. ૧૯૭૪; ૨. જૈસસંગ્રહ; ૩. ત્રણ પ્રાચીન ગુજરાતી કૃતિઓ, શાલ્કેટ કોલેજ, ઈ. ૧૯૫૧; ૪. શત્રુંજય તીર્થમાધારાસ અને ઉદ્ધારાદિકનો સંગ્રહ, પ્રકા. શ્રીમસિદ્ધ માર્કેટ, ઈ. ૧૯૨૩; ૫. જૈન ધર્મપ્રકાશ, રિસિ. ૧૯૬૪-ઉપાધ્યાય વિમલહર્ષભાસ', અગરચંદ નાહટા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો ૨. જૈસાઈતિહાસ; ૩ મરાસસાહિત્ય; □ ૪. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૫. મુપુગૂહસૂચી; ૬. હેજૈજ્ઞા-સૂચિ : ૧. [ર.ર.દ.]

પ્રેમવિજય-૨ [ઈ. ૧૬૫૭માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. દર્શનવિજયના શિષ્ય. ૮૩ કડીની 'વિજયદેવસૂરિનિર્વાણ-સગ્રાપ' (ર.ઈ.૧૬૫૭)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી.

[ર.ર.દ.]

પ્રેમવિજય-૩ [ઈ. ૧૭૦૬માં હયાત] : જૈન સાધુ. ધર્મવિજયની પરંપરામાં શાંતિવિજયના શિષ્ય. 'ચોવીસી' (ર.ઈ.૧૭૦૬/સં. ૧૭૬૨, મહા સુદ ૨; કેટલાંક સ્તવનો મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : જૈગૂસારતનો : ૧.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૨).

[ર.ર.દ.]

પ્રેમવિજય-૪ [ઈ. ૧૭૭૭માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયસી માગ્યસૂરિના શિષ્ય. સુરતના સગરામપુરા વિસ્તારના વાસુપૂજ્યસ્વામીના દેરાસરના પ્રતિષ્ઠામહોત્સવનું વર્ણન કરતી ૧૨ ઢાળ અને ૧૨૧ કડીની 'વાસુપૂજ્યજિન-સ્તવન/વાસુપૂજ્ય સ્વામીના દેરાસરનું વર્ણન' (ર.ઈ.૧૭૭૭; મુ.) નામની કૃતિના કર્તા.

કૃતિ : સૂર્યપુરાસમાળા, પ્ર. મોતીચંદ મ. ચોકસી, ઈ. ૧૯૪૦.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી.

[ર.ર.દ.]

પ્રેમવિજય-૫ [ઈ. ૧૮૮૮ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. લબ્ધિવિજયના શિષ્ય. વિવિધ રાગબદ્ધ ૬ ઢાળમાં વિભાજિત ઋષ્યમદેવના મુખ્યત્વે છેલ્લા ભવની કથા નિરૂપતા, ભક્તિભાવવાળા,પદ કડીના 'ઋષ્યમદેવ-તેરભવવર્ણન-સ્તવન/ઋષ્યમદેવ સ્વામીનું સ્તવન' (વિ. ઈ. ૧૮૮૮; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. ચૈસ્તસંગ્રહ : ૧, ૨; ૨. જિસ્તકાસંદોહ : ૧.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂહસૂચી; ૨. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [ર.ર.દ.]

પ્રેમવિજયશિષ્ય [ ] : કર્તા તપગચ્છના ધર્મ-વિજયની પરંપરાના જૈન સાધુ હોવાનો સંભવ છે. ૯ કડીના

પ્રેમવિજય-૨ : પ્રેમસખી પ્રેમાનંદ

'ઋષ્યમજિન-સ્તવન' (વિ.સં. ૧૯મી સદી અનુ.) અને ૪ કડીના 'ધર્મનાથ-સ્તવન' (વિ.સં. ૧૯મી સદી અનુ.)ની રચના તેમણે કરી છે.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી.

[દી.જે.]

પ્રેમસખી : જુઓ પ્રેમ-૪.

પ્રેમસખી [સં. ૧૭મી સદી] : પુષ્ટિસંપ્રદાયના કવિ.

સંદર્ભ : પુગુસાહિત્યકારો.

[દી.જે.]

પ્રેમસખી પ્રેમાનંદ [જ. ૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ-અવ. ઈ. ૧૮૫૫/સં. ૧૯૧૧, માગસર સુદ ૧] : સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના કવિ. તેમના જીવન અને ખાસ સ્વામિનારાયણી સાધુ બન્યા તે પૂર્વેના જીવન વિશે બહુ શ્રદ્ધેય માહિતી મળતી નથી. કેટલીક પ્રચલિત માહિતી મુજબ પૂર્વાશ્રમમાં તેઓ ગાંધર્વ એટલે ગવૈયા જ્ઞાતિના હતા. બાળપણમાં માતાપિતાનું મૃત્યુ થવાથી તેઓ વૈરાગી બાવાઓના હાથમાં સપડાયેલા. તેઓ શરીરે દેખાવડા હતા અને તેમનો કંઠ મધુર હતો. દોરા (જ. ભરૂચ) ગામે સ્વામિનારાયણી સાધુ જ્ઞાનદાસજીનો તેમને સંપર્ક થયો ત્યારથી સહજાનંદ સ્વામીને મળવાની તેમનામાં ઝંખના જાગી. જ્ઞાનદાસજી સાથે દ્વારકાની યાત્રા કરી પાછા વળતાં ગઢડા કે જૂનાગઢમાં એમનો સહજાનંદ સ્વામી સાથે મેળાપ થયો અને ત્યારથી તેઓ સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના સાધુ બન્યા. સહજાનંદ સ્વામીએ એમને સંગીતવિદ્યા શીખવા માટે બુરહાનપુર મોકલ્યા. ત્યાં તેમણે સંગીતનો શાસ્ત્રીય અભ્યાસ કર્યો. સહજાનંદ સ્વામીના સૂચનથી સંસ્કૃતનું જ્ઞાન પણ તેમણે મેળવ્યું લાગે છે. સાધુ તરીકે પહેલાં એમનું નામ નિજ-બોધાનંદ હતું. પરંતુ પાછળથી એમની ભક્તિની આર્દ્રતા જોઈ સહજાનંદ સ્વામીએ એમનું નામ પ્રેમાનંદ રાખ્યું. ઘણી વખત તેઓ એમને વહાલમાં 'પ્રેમસખી' તરીકે પણ સંબોધતા. એમનાં પદોમાં 'પ્રેમાનંદ' કે 'પ્રેમસખી' એમ બે નામ મળે છે તેથી દેખાય છે કે તેઓ સંપ્રદાયમાં આ બંને નામથી જાણીતા હતા. તેમના જીવનનો ઘણો ભાગ સહજાનંદ સ્વામી સાથે ગઢડામાં પસાર થયેલો.

પ્રેમસખીની ભક્તિકવિતાની વિશેષતા એ છે કે એમના પ્રિયતમ બે છે, એક ગોકુળવાસી કૃષ્ણ અને બીજા પ્રગટ પુરુષોત્તમ સહજાનંદ સ્વામી. બંને પ્રત્યે એકસરખી પ્રાણ્યોમિ એમના હૃદયમાં વહે છે. એટલે કવિની ઘણી રચનાઓ કૃષ્ણવિષયક છે અને ઘણી રચનાઓ સહજાનંદવિષયક છે.

તેમનું બધું સર્જન પદોમાં થયેલું છે, જેમાંનાં ઘણાં હિદીમાં છે. આશરે દસેક હજાર પદ એમણે રચ્યાં છે એવું મનાય છે, પરંતુ અત્યારે ચારેક હજારથી વધુ પદો ઉપલબ્ધ થતાં નથી. મોટાભાગનાં મુદ્રિત રૂપે મળતાં કવિના વિવિધ ભાષાઓ અને સંગીતજ્ઞાનનાં દ્યોતક આ પદોમાં કંઈક ક્યાંતંતુ વણાયો હોય એવી કેટલીક પદમાળાઓ મળે છે. તેમાં દુપ પદની વિવિધ ઢાળોમાં રચાયેલી 'તુલસીવિવાહ'(મુ.)ને કવિએ 'વરાણવું વૃંદાતણું આખ્યાન રે' એમ કહી ઓળખાવી ભલે હોય, વાસ્તવમાં એ કવિની સૌથી લાંબી પદમાળા છે. પહેલા ૧૨ પદમાં વૃંદા અને

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૨૫૯

જાવેલાં અને સહજાનંદના ગુન્ય પદો રચાયેલાં વિવેકનાં પદો કવિની સહજાનંદપ્રીતિને લીધે જન્મેલી શોકવિહ્વળ દશાને ઉત્કટ રીતે પ્રગટ કરતાં હોવાથી વધારે આસ્વાદ્ય બન્યાં છે. એ સિવાય કવિએ કેટલાંક સાંપ્રદાયિક રંગવાળાં બોધાત્મક પદો અને અન્ય ભક્તકવિઓની કવિતામાં જેવા મળતાં સામાન્ય વૈરાગ્ય-બોધનાં પદો પણ રચ્યાં છે. એમાં ઈશ્વરપ્રાર્થનાનાં પદો એમાંના આર્જવથી, એમાં અનુભવાતી સૂફીઓના જેવી પ્રેમમસ્તીથી ને ગઝલની ફારસીશૈલીથી ધ્યાનપાત્ર બન્યાં છે.

૪૩ દોહામાં રચાયેલી સદ્ગુરુને શોધી કાઢવાની યુક્તિ બતાવતી વૈરાગ્યબોધક 'વિવેકસાર', આખ્યાનકાર પ્રેમાનંદની 'સ્વર્ગનિસરણી'ને અનુસરી રચાયેલી, યમપુરીમાં જીવનની યાતનાને આલેખતી, ૨ પદ ને ૧૧૮ કડીની 'નિસરણી', કૃષ્ણના સસોત્સવને આલેખતી ૩૦ પદની 'સસરમણલીલા', ૨૧૨ શ્લોકવાળી 'શિક્ષાપત્રી'નો દુહામાં કરેલો અનુવાદ ઈત્યાદિ એમની અન્ય રચનાઓ છે.

કૃતિ : ૧. પ્રેમસખી પદાવલિ, સં. અનંતરાય રાવળ, ઈ. ૧૯૭૮ (નસં.); ૨. પ્રેમાનંદકાવ્ય : ૧-૨, સં. ઈશ્વરદાસ ઈ. મહાસ્વાળા, ઈ. ૧૯૧૯; ૩. કચ્છની લીલાનાં પદો, પ્ર. વ્રજવાલ જી. કોઠારી, ઈ. ૧૯૪૨; ૪. કીર્તન મુક્તાવલિ, પ્ર. બોચાસણવાસી શ્રી અક્ષરપુરુષોત્તમની સંસ્થા, ઈ. ૧૯૭૮; ૫. હંદારનાવલિ, પ્ર. વિહારીલાલજી મહારાજ, સં. ૧૯૪૧; ૬. પ્રાકસુધા : ૨; ૭. બૃહદોહન : ૧, ૩, ૫, ૬.

સંદર્ભ : ૧. પ્રેમસખી પ્રેમાનંદ, હરિપ્રસાદ ત્રિ. ૬૬૨; ૨. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૩. ગુસામધ્ય; ૪. પ્રાકૃતિઓ; ૫. મસાપ્રકારો; ૬. ગુહાયાદી. [ચ.મ.]

સહજાનંદ સ્વામીએ નાની ઉંમરે ઘરમાંથી નીકળી સાત વર્ષ વનવિચરણ દરમ્યાન કરેલી લીલાને આલેખતી ૮ પદની 'વનવિચરણ-લીલા'(મુ.), વડોદરામાં સયાજીરાવે સહજાનંદનું જે દબ-દબાપૂર્ણ સ્વાગત કર્યું તે પ્રસંગને આલેખતી, હિંદીમાં રચાયેલી, ૧૫ પદની 'વટપતન-લીલા' (મુ.), લોથા ગામમાં ૨ મહિના માટે આવીને સહજાનંદ રહેલા તે પ્રસંગને આલેખતી ૬ પદની 'લોથાની લીલાનાં પદ'(મુ.), 'માણકીએ ચડયા રે મોહન વનમાળી' એ પદથી આરંભાતી ને સહજાનંદની વડતાલયાત્રાને વર્ણવતી ૪ પદની પદમાળા(મુ.), સહજાનંદના નિવાસને લીધે પવિત્ર બનેલા ગઢડાના માહાત્મ્યને વર્ણવતી ૮ પદની 'દર્ગાપુર-મહાત્મ્ય'(મુ.), ગઢડામાં આવેલી થેલો નદીને ઉન્મત્તગંગા તરીકે ઓળખાવી એમાં સ્નાન કરતાં સહજાનંદના સ્પર્શથી તે યમુના કરતાં પણ વિશેષ પવિત્ર બને છે એ વાતને વિશેષતઃ સંવાદાત્મક રૂપમાં કહેતી, ૧૮ પદમાં રચાયેલી 'ઉન્મત્તગંગા-મહાત્મ્ય' (મુ.) સહજાનંદનું માહાત્મ્ય કરતી પદમાળાઓ છે.

અલબત્ત કવિની ખરી શક્તિ તો પ્રગટ થઈ છે વિવિધ ભાવનાં સંગીતમય મધુર પદોમાં (મોટાભાગનાં મુ.). એમાં કૃષ્ણની ગોકુળલીલાની વિવિધ અવસ્થાઓ સાથે સંબંધિત કૃષ્ણભક્તિનાં પદો મધ્યકાલીન પ્રેમલક્ષણા ભક્તિની કવિતા સાથે અનુસંધાન જળવે છે. એમાં કૃષ્ણની બાળલીલાનાં અને ગોપીની કૃષ્ણ પ્રત્યેની શુભારભક્તિનાં પદો સાંખ્યા અને કાવ્યગુણ બન્ને દૃષ્ટિએ વિશેષ નોંધપાત્ર છે. અલબત્ત સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના સંસ્કારોને કારણે કવિનાં શુભારભક્તિનાં પદોમાં નરસિંહ કે દયારામનાં પદો જેવો ઉત્કટ સંમોગ નથી. એમાં મીરાબાઈનાં પદોની જેમ કૃષ્ણમિલનનો તલસાટ વિશેષ છે.

કવિનાં સહજાનંદભક્તિનાં પદોમાં જેમને 'હરિસ્વરૂપ-ધ્યાન સિદ્ધિનાં પદ/ધ્યાનમંજરી' તરીકે ઓળખવામાં આવે છે તેમાં સહજાનંદ સ્વામીના અંગપ્રત્યંગનું ભાવપૂર્ણ આલેખન કરતાં પદો છે. પરંતુ સહજાનંદ સ્વામીના પ્રવાસ નિમિત્તે થતા વિયોગમાંથી

રચાયેલાં અને સહજાનંદના ગુન્ય પદો રચાયેલાં વિવેકનાં પદો કવિની સહજાનંદપ્રીતિને લીધે જન્મેલી શોકવિહ્વળ દશાને ઉત્કટ રીતે પ્રગટ કરતાં હોવાથી વધારે આસ્વાદ્ય બન્યાં છે. એ સિવાય કવિએ કેટલાંક સાંપ્રદાયિક રંગવાળાં બોધાત્મક પદો અને અન્ય ભક્તકવિઓની કવિતામાં જેવા મળતાં સામાન્ય વૈરાગ્ય-બોધનાં પદો પણ રચ્યાં છે. એમાં ઈશ્વરપ્રાર્થનાનાં પદો એમાંના આર્જવથી, એમાં અનુભવાતી સૂફીઓના જેવી પ્રેમમસ્તીથી ને ગઝલની ફારસીશૈલીથી ધ્યાનપાત્ર બન્યાં છે.

૪૩ દોહામાં રચાયેલી સદ્ગુરુને શોધી કાઢવાની યુક્તિ બતાવતી વૈરાગ્યબોધક 'વિવેકસાર', આખ્યાનકાર પ્રેમાનંદની 'સ્વર્ગનિસરણી'ને અનુસરી રચાયેલી, યમપુરીમાં જીવનની યાતનાને આલેખતી, ૨ પદ ને ૧૧૮ કડીની 'નિસરણી', કૃષ્ણના સસોત્સવને આલેખતી ૩૦ પદની 'સસરમણલીલા', ૨૧૨ શ્લોકવાળી 'શિક્ષાપત્રી'નો દુહામાં કરેલો અનુવાદ ઈત્યાદિ એમની અન્ય રચનાઓ છે.

કૃતિ : ૧. પ્રેમસખી પદાવલિ, સં. અનંતરાય રાવળ, ઈ. ૧૯૭૮ (નસં.); ૨. પ્રેમાનંદકાવ્ય : ૧-૨, સં. ઈશ્વરદાસ ઈ. મહાસ્વાળા, ઈ. ૧૯૧૯; ૩. કચ્છની લીલાનાં પદો, પ્ર. વ્રજવાલ જી. કોઠારી, ઈ. ૧૯૪૨; ૪. કીર્તન મુક્તાવલિ, પ્ર. બોચાસણવાસી શ્રી અક્ષરપુરુષોત્તમની સંસ્થા, ઈ. ૧૯૭૮; ૫. હંદારનાવલિ, પ્ર. વિહારીલાલજી મહારાજ, સં. ૧૯૪૧; ૬. પ્રાકસુધા : ૨; ૭. બૃહદોહન : ૧, ૩, ૫, ૬.

સંદર્ભ : ૧. પ્રેમસખી પ્રેમાનંદ, હરિપ્રસાદ ત્રિ. ૬૬૨; ૨. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૩. ગુસામધ્ય; ૪. પ્રાકૃતિઓ; ૫. મસાપ્રકારો; ૬. ગુહાયાદી. [ચ.મ.]

પ્રેમસાગર [ઈ. ૧૭૩૩માં હયાત] : જેન સાધુ. શાંતિવિમલના શિષ્ય. ૧૫ કડીના 'શાંતિનાથનો કળશ' (૨. ઈ. ૧૭૩૩)ના કર્તા. સંદર્ભ : ડિકેટલોગબીજી. [શ.ત્રિ.]

પ્રેમસુંદર [ઈ. ૧૬૬૨માં હયાત] : જેન સાધુ. ૬૨૩ કડીની 'ચંદ્રલેખા-ચોપાઈ' (૨. ઈ. ૧૬૬૨)ના કર્તા. સંદર્ભ : હેન્ડેસાસૂચિ : ૧. [કી.જી.]

પ્રેમજાદાસ : જુઓ જેમલદાસ.

પ્રેમાનંદ-૧ [ઈ. ૧૬૦૬માં હયાત] : સાંકળચંદના શિષ્ય. 'વાડીનો રાસ' (૨. ઈ. ૧૬૦૬)ના કર્તા. સંદર્ભ : ડિકેટલોગબીજી. [શ.ત્રિ.]

પ્રેમાનંદ-૨ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : આખ્યાનકાર શિરોમણિ. વાર, તિથિ, માસ, વરસના મેળની દૃષ્ટિએ નિશ્ચિતપણે પ્રેમાનંદની વહેલામાં વહેલી કૃતિ 'મદાલસા-આખ્યાન' ઈ. ૧૬૭૨ની છે અને છેલ્લામાં છેલ્લી 'રણયજ્ઞ' ઈ. ૧૬૮૦ની છે. 'સ્વર્ગનિસરણી'ની રચના-સાલ નથી મળતી, પરંતુ કૃતિને અંતે કવિએ કરેલા ઉલ્લેખ પરથી એ કવિની સૌથી પહેલી રચના છે. એટલે 'મદાલસા-આખ્યાન' પૂર્વ કવિએ કેટલુંક સર્જન કર્યું હોય એ સંભવિત છે. સંભવતઃ કવિના અવસાનને કારણે અધૂરો રહેલો 'દશમસ્કંધ' રચનાની પ્રૌઢિ જોતાં

‘શબ્દયજ્ઞ’ પછી જ્ઞાપી લાગે છે. આ પ્રમાણેને આધારે કવિનો જીવનકાળ ઈ. ૧૭મી સદીનો ઉત્તરાર્ધ હોવાનું કહી શકાય.

કવિની કૃતિઓને અંતે મળતી વીગતોને આધારે કવિના જીવન વિશે આટલી માહિતી તારવી શકાય છે : પિતાનું નામ કૃષ્ણરામ. અવટક ભટ્ટ. શાંતિએ મેવાડા ચોવીસા (ચતુર્વિંશી) બ્રાહ્મણ. વતન વડોદરા. ઉદરનિમિત્તે આખ્યાનોની રચના અને આખ્યાનો રચૂ કરવા માટે સુરત, નંદાબાદ કે નંદાવતી અને બુરહાનપુર સુધી પ્રવાસ. નંદરબારના દેસાઈ શંકરદાસ કવિની રચનાના ખાસ કદરદાન હોવાની સંભાવના છે. કવિ કૃષ્ણ અને રામ બંનેના ભક્ત હોવાની શક્યતા છે, અને જીવનનાં પાછળનાં વર્ષોમાં ઉદરનિમિત્તે કાવ્યરચના કરવાને બદલે સ્વેચ્છાસર્જન, ઈષ્ટદેવોવિષયક ગાન તરફ વળ્યા હોય.

‘પ્રાચીન કાવ્યત્રૈમાસિક’ અને ‘પ્રાચીન કાવ્યમાળા’માં હર-ગોવિંદદાસ ક્રંટાવાળાએ કવિના જીવન વિશે વહેતી કરેલી અવનવી વાતો – ૧. ગુજરાતી ભાષાની પ્રતિષ્ઠા ઉચ્ચ કક્ષાએ પહોંચે ત્યાં સુધી પાછડી ન પહેરવાનો કવિએ કરેલો સંકલ્પ; ૨. સંસ્કૃત-ફારસી આદિ માપાઓની કવિતાથી સરસાઈ કરે તેવી રચના કરવા પર કે ૧૦૦ શિષ્ય-શિષ્યાઓના મંડળની કવિએ કરેલી સ્થાપના; ૩. કવિએ આખ્યાનો ઉપરાંત નાટકોની કરેલી રચના તથા ૪. કવિને અને તેમના પુત્ર વલ્લભને કવિ શામળ સાથે થયેલો ઝઘડો – બધી જ આજે નિરાધાર સાબિત થઈ ચૂકી છે.

નર્મદે જાતતપાસ પરથી કવિના જીવન વિશે મેળવેલી હકીકતો પણ શ્રદ્ધેય લાગતી નથી.

અસંદિગ્ધ રીતે કવિની જ ગણતી હોય એવી કૃતિઓમાં ‘પાંડવોની બાંગડ’ સિવાયની કવિની બધી કૃતિઓ મુદ્રિત રૂપે ઉપલબ્ધ છે.

નરસિંહમાં પદમાળા રૂપે શરૂ થયેલો આખ્યાનકાવ્યપ્રકાર ભાલણ, નાકર આદિના હાથે વિકસી સ્થિર થતો ગયો અને પ્રેમાનંદમાં પરાકાષ્ટાએ પહોંચ્યો. પ્રેમાનંદને પ્રજામાં લોકપ્રિય થયેલી સમૃદ્ધ આખ્યાનપરંપરાનો પૂરેપૂરો લાભ મળ્યો. અગાઉની રચનાઓમાંથી ઉક્તિઓ, અલંકારો, ધ્રુવપંક્તિઓ, દૃષ્ટાંત, પ્રસંગ, આખું કડવું થોડા ફેરફારથી તેઓ અપનાવે છે. માણભટ્ટો દ્વારા રચૂ થતી કથાઓ અંગે આવા અપહરણનો છોછ હોય એમ લાગતું નથી. નવા રચનાકારને હાથે એવા ઉછીના અંશોનું શું થાય છે એ કલાદૃષ્ટિએ તો મહત્ત્વનું છે. પ્રેમાનંદ આખ્યાનપરંપરાના વારસામાંથી જે કથાબીજ કે નાની વીગતો પણ સ્વીકારે છે તે એમના પ્રતિભા સંસ્પર્શે જીવંત થઈ જાય છે.

એમનાં આખ્યાનોનું વસ્તુ શામાયણ, મહાભારત, ભાગવત કે બે સૈકા પૂર્વે થઈ ગયેલા નરસિંહ મહેતાનાં જીવનમાંથી લીધેલું છે, ઉત્પાદિત નથી. મૂળ સંસ્કૃત કથાનકોનો પણ એમને પરિચય છે. વર્ણનોની સમૃદ્ધિ અને એમની સર્જન ભાષામાં પણ જળકયા કરતી સંસ્કૃતની શ્રી એ પંડિત છે – મોટા કવિને હોવી જોઈએ એટલી જાણકારી ધરાવનારા છે – તેની ચાડી ખાય છે. પણ પ્રેમાનંદની રચનાઓ સૌથી જુદી તરી આવે છે તે તો એ રસૈકલક્ષી છે તેને કારણે. એમનું રસૈકલક્ષી કવિકર્મ પ્રતીત થાય છે કથાકથનકૌશલ, મનુષ્યસ્વભાવનિરૂપણ અને બાની દ્વારા.

કવિનાં પ્રારંભકાળનાં આખ્યાનોનો બંધ કંઈક શિથિલ ને પ્રસ્તારી

છે, તો પણ કવિની કથાગુંથણીની ને નિરૂપણની શક્તિ એમાં અછતી રહેતી નથી. ૫૧ કડવાંના ‘અભિમન્યુ-આખ્યાન’ ← (૨. ઈ. ૧૬૭૧/સં. ૧૭૨૭, શ્રાવણ સુદ ૨)માં પ્રારંભનાં ૧૩ કડવાંમાં અભિમન્યુના અહિલોચન અસુર તરીકેની પૂર્વભવની કથા આલેખી કૃષ્ણના અભિમન્યુ પ્રત્યેના વેરનો તંતુ અનેક પ્રસંગોથી બહેલાવીને રચૂ થયો છે. પછી ૨૪ કડવાંમાં અભિમન્યુના ગર્ભપ્રવેશથી લગ્ન સુધીનો ભાગ ગુજરાતી વ્યવહારને આલેખતો, પાત્રોને ગુજરાતી માનસથી રંગતો કંઈક પ્રસ્તારવાળો છે. અંતિમ ૧૪ કડવાંમાં વીર, રોદ્ર ને બીભત્સના મિત્રાણવાળું યુદ્ધવર્ણન છે. વેશધારી વૃદ્ધ શુકાચાર્યનું સ્વભાવોક્તિયુક્ત વર્ણન અને શુકાચાર્યવેશી કૃષ્ણ અને અહિલોચન વચ્ચેના સંવાદની નાટ્યાત્મકતા કૃતિના આસ્વાદ્ય અંશો છે. ૨૮ કડવાંના ભગવાનની ભક્તવત્સલતાનો મહિમા કરતા અદ્ભુત રસવાળા ‘ચંદ્રહાસાખ્યાન’ ← (૨. ઈ. ૧૬૭૧/સં. ૧૭૨૭, જ્યેષ્ઠ સુદ ૭, સોમવાર)માં ૧૧, ૭, ૧૦ એ રીતે થયેલું કડવાંનું વિભાજન નાયકના ત્રણ વાર થયેલા રક્ષણની ચમત્કૃતિઓવાળું હોઈ રસમય નીવડે છે. વિષયા સૂતેલા ચંદ્રહાસને જોઈ આગળ વધે છે એ પ્રસંગ-નિરૂપણમાં આજની સિનેમાની પદ્ધતિની યાદ અપાવે એ રીતે જાણે કે કેમેરાથી એક પછી એક ક્ષણનું દૃશ્ય કવિ ઝડપે છે. ત્યાં ગતિશીલ ચિત્રો શબ્દબદ્ધ કરવાની કવિની કૌવટ નજરે તરી આવે છે. વીર અને અદ્ભુત રસવાળા ૩૫ કડવાંના ‘મદાલસા-આખ્યાન’ (૨. ઈ. ૧૬૭૨/સં. ૧૭૨૮, ચૈત્ર વદ ૫, રવિવાર)ના પ્રારંભનાં ૨૧ કડવાંમાં ઋતુધ્વજ તાલકેતુ દાનવની હત્યા કરી મદાલસા સાથે લગ્ન કરે છે તેની કથા અને બાકીનાં કડવાંમાં તાલકેતુનો ભાઈ પાતાલકેતુ કેવી યુક્તિથી મદાલસાને આત્મહત્યા કરવા માટે પ્રેરે છે અને પછી ઋતુધ્વજ મૃત્યુ પામેલી મદાલસાને ચંદ્ર અને ચૂડામણિ નાગની સહાયથી કેવી રીતે સજીવન કરે છે એની કથા છે. આ કૃતિ તથા ભગવાને વામનરૂપ લઈ બલિરાજના બળને હર્ષ્ય એ પ્રસંગને આલેખતું ‘વામન-ચરિત્ર/કથા’ ઝાઝી રસાવલ ન બનતી કવિની મધ્યમસ્ટેટિની રચનાઓ છે. ઓખા-અનિરુદ્ધના પ્રેમ અને પરિણયની કથા આલેખતું પ્રેમશૌર્ય અંકિત ૨૯ કડવાંનું ‘ઓખાહરણ’ ← (સંભ-વત: ૨. ઈ. ૧૬૬૭) કવિનું પ્રારંભકાળનું આખ્યાન એમાં મળતા રચનાસમય પરથી કહી શકાય, પરંતુ એમાં થયેલું શુંગાર અને વીરનું નિરૂપણ ઉત્કૃષ્ટ છે. કવિનાં આખ્યાનોમાં વખતોવખત આવતાં યુદ્ધ-વર્ણનોમાં આ આખ્યાનમાં થયેલું યુદ્ધવર્ણન ઉત્તમ છે. એમાં જોવા મળતી શૈલીની પ્રૌઢિ, એકાદ પંક્તિમાં સુરેખ ચિત્ર આંકી દેવાની કવિની શક્તિ આ કૃતિને છેક આરંભકાળની ન લેખવાના વલણને ટેકો આપે.

પરંતુ આખી કાવ્યકૃતિ દૃઢબંધથી દીપતી હોય એ તો જોવા મળે છે કવિનાં ‘હૂંડી,’ ‘મામેરુ,’ ‘સુદામા-ચરિત્ર’ અને ‘નળાખ્યાન’ એ ૪ આખ્યાનોમાં. સીધા લક્ષ્ય પ્રતિ આગળ વધવાનો કવિના કથા-નિરૂપણનો ગુણ આ આખ્યાનોમાં પૂરેપૂરો પીલી ઊઠ્યો છે. આ કૃતિ-ઓમાં થોડી લીટીઓ પણ વધારાની નથી. એમાં નરસિંહના જીવનમાં બનેલા હૂંડીના પ્રસંગને વર્ણવતું ૭ કડવાંનું ‘હૂંડી’ ← (૨. ઈ. ૧૬૭૭) રત્નસમાણી કૃતિ છે. આરંભમાં નિરૂપાયેલી નરસિંહ મહેતાની નિઃસ્વતા અને એમની ન-કાળજી વણજની ખુમારી અંતભાગમાં

આલેખાચેલી દામોદર દોશીની જાગૃત્યમાન ઉપસ્થિતિ અને એમની ભક્ત પ્રત્યેની ક્ષો કે તાબેદારી એકમેકનાં પૂરક બનીને કવ્યને ઓપાવે છે. બીજું અને થોડું કડવું પદ તરીકે મૂકીને સહજસૂઝથી કવિએ કૃતિમાં તે તે કાણે અવકાશ સભર્યો છે, જેમાં નરસિંહ અને શ્રીકૃષ્ણ વચ્ચેના સંબંધની વિભુતા વિસ્તરી રહે છે. નરસિંહજીવન-વિષયક બીજી કૃતિ ૧૬ કડવાંનું 'મામેરું' ◀ (ર. ઈ. ૧૬૮૩/સં. ૧૭૩૮, આસો સુદ ૮, રવિવાર) કવિની અનવદ્ય હૃદય રચના છે. કૃતિનું મંડાણ છે કુંવરબાઈના માધ્યમ દ્વારા ઉપસતા લૌકિક મૂલ્ય 'ઈજ્જત' વિદુલ્લ નરસિંહની હસ્તીમાંથી ફેરતા અધ્યાત્મમૂલ્ય 'વિશ્વાસ' એ બંનેના સંઘર્ષના પાયા ઉપર. શબ્દા, આસ્થા, માન્યતા, પ્રતીતિ એવા મારેખમ શબ્દને બદલે 'વિશ્વાસ' (ઈશ્વર-માં યકીન) શબ્દ કવિએ આ કૃતિમાં નવેક વાર વાપર્યો છે. પ્રભુનિષ્ઠ વ્યક્તિની ઈજ્જતના લીરેલીંગ, નાગરાણીઓ દ્વારા થતી ઠેકડીઓમાં, ઊડતા આલેખાયા છે. દુનિયાદારીમાં ડૂબેલાં રહેતાં લોકોની ઉપહસનીયતા, એમની આંતર કંગાલિયત પણ સચોટ સુરેખ વ્યક્ત થઈ છે. ૧૪ કડવાંનું 'સુદામાચરિત્ર' ◀ (ર. ઈ. ૧૬૮૨/સં. ૧૭૩૮, શ્રાવણ સુદ ૩, મંગળવાર/શુક્રવાર) પણ કવિની કથનકલાની સુચારુ રચના છે. નરસિંહવિષયક બંને કૃતિઓમાં ભક્ત મારે ગૌરવવંતો છે, જ્યારે સુદામો એકંદરે વામણો ઊતરે છે. આરંભનાં ૫, અને નિર્વહણનાં ૩ અને મધ્યનાં દ્વારકામાં સુદામો પ્રવેશ્યા ને ત્યાંથી નીકળ્યા તેનાં ૬ કડવાં કૃતિને સંધિગઠિતાર ઘાટ આપે છે. વચલો દ્વારકાનો ખંડ 'મિત્ર' મોહન સાથેના સખ્યના આનંદઊંડાણને તાગે છે અને એટલોક સમય સુદામાની વિશુદ્ધ વરિષ્ઠ મૂર્તિને ઉઠાવ આપે છે. સુદામા અંગેની મુશ્કેલી કદાચ ભાગવતમાં જ છે. એ ક્રિયાશીલ પાત્ર નથી. એટલે એને પ્રતિક્રિયા જ પ્રકટ કરવાની રહે છે. કવિની નજર પ્રસંગઆલેખન પર વિશેષ રહેતી હોવાને લીધે, કાણેકાણે બદલાતા ચિત્રને ઝડપવા ઉપર કવિનું બધું ધ્યાન કેન્દ્રિત થયું હોવાને લીધે ક્યારેક તેઓ યાત્રને અભ્યાસ કરી બેસે છે. 'મૂળજાના મારા તાંદૂલ ગયા' એવું સુદામા પાસે કવિ બોલાવે છે ત્યાં એ જોવા મળે છે. સુદામાની કફેડી સ્થિતિને ઉઠાવ આપવા જતાં કૃષ્ણ-સુદામાના સંબંધની સારીય મીઠાશ એમાંથી ઊડી જાય છે. ૬૪ કડવાંનું કડુણ, હાસ્ય ને શૃંગારનું કવિનું મહત્વાકાંક્ષી 'નજાખ્યાન' ◀ (ર. ઈ. ૧૬૮૬/સં. ૧૭૪૨ પોષ સુદ ૨, ગુરુવાર) સપ્રમાણ કૃતિ છે. પહેલો ખંડ ૩૦ કડવાંનો, 'મોસાળ પધારો રે' ગીતથી શરૂ થતો ૨૦ કડવાંનો બીજો ખંડ અને ૧૪ કડવાંનો નિર્વહણનો ખંડ આનવદ્ય આકૃતિ રચે છે. પ્રારંભિક ખંડમાં નળ-દમયંતીના લગ્નની કથા આલેખી શૃંગારની નિષ્પત્તિ કરી છે. મુખ્યત્વે રૂઢ વર્ણનથી શૃંગારની જમાવટ કરી કવિ કામ કાઢી લે છે. શૃંગારની વિડંબનાના પ્રસંગો ઊભા થાય છે ત્યાં હાસ્ય નિષ્પન્ન કર્યું છે— સ્વયંવરમાં દેવોની અને બીજા 'સ્વયંવર' વખતે ઋતુપર્ણીની દમયંતીને વરવાની લોલુપતાના પ્રસંગોએ. દમયંતીના રૂપથી લુબ્ધ વિવાહલોલુપ દેવો અને કવિને કારણે, કવિની દુષ્ટતાને લીધે તો દેવદીધા 'અમ્રત સ્પ્રાવિયા કર'ના વરદાન દ્વારા પણ, દમયંતીના જીવનની ગાઢ કડુણતા નીપજે છે. તો બીજા રૂપલુબ્ધ ઋતુપર્ણ (જે પણ દેવોની જેમ પૂર્ણ હાસ્યાસ્પદ નીવડે છે) દ્વારા એ કડુણતામાંથી

બહાર નીકળવાની સંધિ રચાય છે. અને પ.સ્પરની આસ્થા પ. અવલંબતા દમયંતીમાવમાં રૂપનું કેટલું સ્થાન છે એ 'નથી રૂપનું કામ રે ભૂપ મારા' એ બાહુક આગળ દમયંતીએ ઉચ્ચારેલા પ્રતીતિ-વચનથી વ્યક્ત થાય છે. પરિણામે કૃતિમાં એકંદરે હાસ્ય કે શૃંગારની ઉપરવટ કડુણરસની પ્રધાનતા જામે છે. સામાન્ય રીતે જાતિચિત્રો બનતાં કવિનાં પાત્રોમાં અહીં દમયંતીનું પાત્ર લૈયકિતક રેખાઓવાળું બન્યું છે. દમયંતીના ગૌરવયુક્ત વર્તન સામે નળને ક્યારેક હીર્ણ વર્તન કરી બેસતો કવિએ બતાવ્યો છે ત્યાં પણ કથાપ્રસંગને રસિક રીતે ઉપસાવવા જતાં કવિ આમ કરી બેઠાં છે. અન્યથા પ્રસંગનિરૂપણ, રસપલટા, વર્ણન, શૈલીલહેકા કે લય એમ દરેક રીતે ઊંચા કવિકર્મની પ્રતીતિ આ કૃતિમાં થાય છે.

વીરરસનું આલેખન કવિએ એમનાં ઘણાં આખ્યાનોમાં કર્યું છે, પરંતુ કવિએ પોતાની શક્તિ રેડી છે તે તો શૃંગાર, કડુણ અને હાસ્યમાં. એમની આ ઉત્તમ રચનાઓમાં એ પૂરેપૂરી પ્રગટ થઈ છે. હાસ્યસૂઝ પ્રેમાનંદ નેટલી બહુ ઓછા ગુજરાતી કવિઓએ બતાવી છે. કવિની જનસ્વભાવની જાણકારી એવી ઊંડી છે, એમનું સંસારદર્શન એવું વસ્તુલક્ષી અને વ્યાપક છે કે પ્રસંગ અને પાત્રો અંગેની વિવિધ વીગતોના પરસ્પર સંબંધમાં રહેલી ઉપહસનીયતા એ પકડયા વગર રહેતા નથી. એટલે પરિસ્થિતિમાં હાસ્યની, વિનોદની, નર્મમર્મની શક્યતા હોય અને પ્રેમાનંદ એ ચુકે એ કદી બને નહીં. 'મામેરું,' 'સુદામાચરિત્ર' અને 'નજાખ્યાન'માં કવિની હાસ્યશક્તિનો ઉત્તમ પરિચય થાય છે.

કવિનાં ઉત્તરકાળનાં બે આખ્યાનો 'રણયજ્ઞ' અને 'દશમસ્કંધ' ધ્યાનપાત્ર છે. રામ-રાવણ વચ્ચેના યુદ્ધની કથાને આલેખનું ૨૬ કડવાંનું 'રણયજ્ઞ' (ર. ઈ. ૧૬૮૦/સં. ૧૭૪૬, ચૈત્ર સુદ ૨, રવિવાર) રામ અને રાવણનાં સેનાપતિઓ અને સૈન્યની વીગતે માહિતી આપવાને લીધે કંઈક મંદ કથાવેગવાળું છે, તો પણ રામનાં બાણ રાવણનો પીછો પકડે છે એનું આલેખન કરતું ઊર્જિતના સ્પર્શવાળું ચિત્ર તથા મંદોદરી-રાવણ અને રાવણ-કુંભકર્ણ વચ્ચેના સંવાદોમાં યુદ્ધની પડછે આલેખાનું માનવસંવેદન એના આકર્ષક અંશો છે. કવિનો પડમા અધ્યાયે અને ૧૬૫ કડવે અધૂરો રહેલો 'દશમસ્કંધ' ◀ આગવતના દશમસ્કંધની મૂળ કથાને અનુસરવાના સંકલ્પ સાથે રચાયેલો હોવા છતાં કવિએ પોતાની અન્ય રચનાઓની જેમ અહીં પણ પ્રસંગનિરૂપણ, પાત્રાલેખન ને વર્ણનમાં ફેરફાર કર્યા છે. તેથી એ માનવભાવથી રસેલું, વચ્ચેવચ્ચે ઊંમિજોથી ઓપતી ઓછે-વત્તેઅંશે રસપ્રદ એવાં કથાનકોની માલારૂપ બની રહે છે. ભાગવતનાં પાત્રો દિવ્યતાની છાલકથી ભીંજાયેલાં છે, પરંતુ અહીં એ વખતો-વખત પ્રાકૃત વર્તન કરતાં દેખાય છે. નારદ અને બ્રહ્માનું વર્તન એના નમૂના છે. ભાગવતની કથામાં રહેલા અદ્ભુતના તત્ત્વને અહીં કવિએ વધારે બહેલાવ્યું છે, એટલે કૃષ્ણનાં પરાક્રમો પાછળ વીરત્વને બદલે ચમત્કાર આગળ તરી આવે છે. તેમ છતાં 'દશમ-સ્કંધ'નો મુખ્ય રસ તો વાત્સલ્ય અને વાત્સલ્યજનિત કડુણ જ છે. પ્રારંભનો દેવકીવિલાપ, કૃષ્ણ ધરામાં ઝંપલાવે છે ત્યારનો જસોદા-વિલાપ અને વ્રજવાસીઓના પ્રેમબલિત પર આધારિત કડુણ એનાં ઉત્તમ નિદર્શનો છે. ઉત્તર વયે રચાયેલી આ કૃતિમાં કવિની પ્રૌઢ

શૈલીથી સમગ્ર કથાપટન આગવા ઉઠાવ મળ્યા છે.

સુધન્યા અને અર્જુન વચ્ચેના યુદ્ધની કથાને આલંબનું સાચા ભક્તની ભક્તિનો મહિમા કર્ણનું વીર અને અદ્ભુત રસવાણું રમ કરવાનું 'સુધન્યા-આખ્યાન' (ર. ઈ. ૧૬૮૪/સં. ૧૭૪૦, કારતક સુદ ૯, મંગળવાર/શુક્રવાર) તથા પહેલાં ૨૨ કર્ણમાં પ્રહ્લાદ-ચરિત્ર, બીજાં ૨ કર્ણમાં ત્રિપુરાસુરની હત્યા અને બાકીનાં ૪ કર્ણમાં ધર્મ-નારદ સંવાદ દ્વારા વર્ણાક્રમધર્મ, વિપ્રધર્મ, સંન્યાસીના ધર્મ અને ગુહસ્થાક્રમધર્મ વર્ણવતું શિથિલ સંઘટનવાળું ૧૫ અધ્યાય ને ૨૮ કર્ણવાનું 'સપ્તમસ્કંધ/પ્રહ્લાદ-ચરિત્ર' કવિનાં અન્ય આખ્યાન છે.

મનુષ્યસ્વભાવનિરૂપણ કવિનાં આખ્યાનોને સજીવતા અર્પે છે. બાહ્ય જગતના ચિત્રણ કરતાં પણ માનવીના આંતરમનને વ્યક્ત કરવામાં પ્રેમાનંદ વધુ પાવરધા છે. સમાજનું વાસ્તવિક આલેખન એ કરે છે પણ એ બધામાં ગૂંથાયેલી માનવવાગણીને ઉઠાવ આપવાનું એમનું લક્ષ્ય હોય છે. ક્યારેક તો સમાજ કાવ્યરચનાના આયનામાં પોતાનું પ્રતિબિંબ નિહાળી શકે એવી પ્રેમાનંદની સૃષ્ટિ જણે કે બની જતી ન હોય! 'મામેરુ'માં સમાજવ્યવહારની - નણદી, સાસુ, વડસાસુ તો દીક સારાયે નાગરાણીસમૂહની નિર્મમ ઠેકરીની છોળો ઊંડે છે અને અંતભાગમાં તે બધાની પામર લોહુપતાના-ગુધિષ્ટતાના પણ વાવટા ફરકતા નિરૂપાયા છે, પણ એ બધાની વચ્ચે હૃદયને શારી નાખે એવાં દાઢમાંથી બોલાયેલાં કટાક્ષવચન તો વેદ નણનારા પુરો-હિતના મુખમાં મુકાયાં છે: "જુઓ છાબમાં, મૂડી શોર, ઓ નીસરી કમખાની કોર." આવાં અનેક દૃષ્ટાંત એમનાં આખ્યાનોમાં મળી આવશે. પ્રેમાનંદનાં આખ્યાનોમાં માનવવાગણી રસરૂપે અનુભવાય છે. એ એમનું સંબલ છે. માત્ર પ્રસંગને બહેલાવવા જતાં પાત્રો ત્યારે માનવીયતા ચૂકી જાય છે ત્યારે પાત્રને અન્યાય થઈ જાય છે.

પ્રેમાનંદનું ગુજરાતીપણું ઊણુપ કે મયાંદાણ્યે જાંવાય છે તે બનોબર નથી. ગુજરાતીપણું પ્રેમાનંદમાં સોળે કળાએ ખીલેલું જેવા મળે છે તે બે બાબતમાં. ગુજરાતી સમાજને એ તારતાર આળખે છે. જવલ્લે જ કોઈ કવિની કૃતિઓ પ્રેમાનંદમાં પ્રતીત થાય છે એટલી આત્મી-યતાપૂર્વક સમાજથી એતપ્રોત જેવા મળે છે. 'મામેરુ' એમની એ શક્તિનું ચિખર છે. પણ એમની કોઈ એવી કૃતિ નથી જેમાં એનો ગાઢ સંસ્પર્શ ન હોય. ગુજરાતીપણાનો એવો જ સઘન અનુભવ થાય છે એમની ભાષામાં. કોઈ કવિની કાવ્યબાની માષાના પર્યાય-રૂપ બને અને લાંબા સમય સુધી રહે એવું કયાંકકયાંક જ જેવા મળે છે. પ્રેમાનંદ અંગે એવું બન્યાનું કહેવામાં માગ્યે જ અતિ-શયોક્તિ થશે. પ્રેમાનંદની ભાષા સરળ છે, પણ પ્રૌઢ છે. સુગમ છે, પણ મામિક છે. તળપદી છે ત્યાં સુચારુ છે. કયાંક દુરૂહ છે ત્યાં રસઓધમાં તાણી જનારી છે. માણસના મુખમાં રમતી ગુજરાતીને લાગણીનાં ઊંડાણો સાથે તેઓ સહજ રીતે ને ઔચિત્યપૂર્વક થોજે છે. સંસ્કૃત શબ્દો દ્વારા રોજિંદી વસ્તુ પર અપરિચિતતાના અવ-ગુંડનનું આકર્ષણ ઉમેરે છે, જરૂર પડયે ફારસી શબ્દો છૂટથી પ્રયોજે છે, વખતોવખત 'ત્રુટી સરખી ઝૂંપડી ને લૂંટી સરખી સુંદરી, સડવાં સરખાં છોકરાં તે ન મળ્યાં મુજને ફરી.' જેવા લયતત્ત્વથી અર્થ-પ્રભાવ ઊભો કરે છે, લાગણી સઘન બને ત્યારે કવિ કર્ણવાને પદની-

ઊભિગીતની કોટિએ પહોંચાડે છે કે ટૂંકા સંવાદોથી કથામાં નાટયા-ત્મક અસર ઊભી કરે છે. એમ વિવિધ રીતે કવિએ ભાષાની શક્તિનો કસ કઢયો છે.

નરસિંહજીવનવિષયક હાસ્ય અને અદ્ભુત રસવાણું ઉદ કર્ણવાનું 'શામળશાનો વિવાહ' તથા રમ કર્ણવાનું 'શ્રાદ્ધ' (ર. ઈ. ૧૬૮૧/સં. ૧૭૩૭, પાટરવા વદ ૩, મંગળવાર/શુક્રવાર) અને રમ કર્ણવાનું 'રુકિમાણીહરણ' - એ આખ્યાનો આંતરપ્રમાણોને લક્ષમાં લઈએ તો પ્રેમાનંદનાં માનવાં મુશ્કેલ પડે. 'શ્રાદ્ધ' એક કાવ્યરચના તરીકે બધી રીતે નરસિંહ મહેતાવિષયક ઉત્તમોત્તમ કૃતિ 'મામેરુ' કે 'હૂંડી'થી ઘણીઘણી દૂર છે. 'વિવાહ'નું અણુઘડપણું એક જ વીગતથી પ્રગટ થાય છે. 'ય' જેડીને કરેલા પ્રાસની સંખ્યા ૩૬ કર્ણમાં ૫૦ કરતાં વધારે વાર મળશે, જેમાંથી કોઈક જ અર્થદૃષ્ટિએ જરૂરી છે. 'જે ય' - 'થે ય' અને 'હાં ય - ના' ય જેવા પ્રાસ રચનાકારને કન જ નથી તેની ગવાહી પૂરે છે. કવિના 'દશમસ્કંધ'નાં રુકિમાણી-વિવાહનાં ૨૦ કર્ણાં અને 'રુકિમાણીહરણ'ની ઈબારત વચ્ચે ઘણો ફરક છે.

આખ્યાનો સિવાય પ્રેમાનંદે કેટલીક લઘુ કાવ્યકૃતિઓ રચી છે. સંસારી સુખમાં મસ્ત મનુષ્યને ભોગવવી પડતી નરકની યાતનાઓ અને પુણ્યશાળી મનુષ્યનાં પુણ્યક્રમેને વર્ણવતી ૭૩ કડીની 'સ્વર્ગની નિસરણી,' ૮૭ કડીનું રૂપકકાવ્ય 'વિવેકવાણુઓ,' 'કૃષ્ણજન્મના પ્રસંગને વિસ્તારથી અને કૃષ્ણની ગોકળલીલાના પ્રસંગોને સંક્ષિપ્તમાં વર્ણવતી ૧૬૩ કડીની 'બાળલીલા,' ભાગવતના દાણલીલાના પ્રસંગને કૃષ્ણ-ગોપીના સંવાદ રૂપે આલેખતી ૧૬ પદની 'દાણલીલા,' ઉદ્ભવ અને ગોપી-નંદ-જસોદા વચ્ચે થતા સંવાદ રૂપે રચાયેલી ૨૫ પદની 'ભામર-પચીશી' તથા ચૈત્રથી ફાગણ સુધીના બારમાસમાં રાધાના વિરહને આલેખતી રચના 'મહિના-રાધાવિરહના' તથા 'વિષ્ણુસહસ્રનામ' 'કુવડ સ્ત્રીનો ફજેતો' અને 'પાંડવોની 'નાંજગડ' આ પ્રકારની છે. 'રુકિમાણીનો શલોકો' (ર. ઈ. ૧૬૮૪/સં. ૧૭૪૦, વૈશાખ વદ ૧૨, ગુડુવાર) ગામડાંમાં ગવાતા સામાન્ય શલોકા જેટલો પણ પ્રવાહી કે રસાળ કે એના કોઈ પણ અંશમાં વાગવૈચિત્ર્ય ધરાવનારો નથી. એટલે એ પ્રેમાનંદની કૃતિ હોય એવી સંભાવના નહિવત્ છે. પ્રેમાનંદની ઉપખુંજત રચનાઓ સિવાય બીજી ઘણી કૃતિઓ એમને નામે મળે છે, જેમાં કેટલીક મુદ્રિત સ્વરૂપે છે. આ રચનાઓમાં પ્રેમાનંદને નામે છપાયેલી ને એકંદરે મધ્યકાલીન રચનાઓ જેવી પણ જેમની હસ્તપ્રતો ઉપલબ્ધ નથી થઈ તેવી રચનાઓ 'લક્ષ્મણ-હરણ,' 'દ્રૌપદીસ્વયંવર,' 'વિરાટપર્વ' અને 'નાસિકેતાખ્યાન' છે. આ કૃતિઓની હસ્તપ્રત ઉપલબ્ધ થશે ત્યારે આંતરબાહ્ય પ્રમાણોથી એમને વિશે છેવટનો નિર્ણય થઈ શકશે. આવી મધ્યકાલીન જણાતી કેટલીક રચનાઓની હસ્તપ્રતો હવે ઉપલબ્ધ થઈ છે ત્યારે એ કૃતિઓ પ્રેમાનંદને બદલે બીજા મધ્યકાલીન કવિઓની ઠરી ચૂકી છે. વલ્લભમદુકૃત 'સુમદ્રાહરણ,' નુલસીકૃત 'પાંડવાશ્રવમેઘ,' વૈકુંઠકૃત 'નીલમર્વ,' વિષ્ણુદાસકૃત 'સ માપર્વ' અને ભવાનીશંકર (આથવા બાઈશંકર)કૃત 'બભ્રુવાહન-આખ્યાન' આ પ્રકારની કૃતિઓ છે. મૂળ નરસિંહની લેખાતી 'હારમાળા'માં પ્રેમાનંદઅંકિત થોડાંક પદ મળે છે, પણ તે એકાધિક હસ્તપ્રતોના ટેકા વગરનાં હોઈ આ

સંજોગોમાં પ્રેમાનંદના જ છે કે કેમ એ કહેવું મુશ્કેલ છે.

પ્રેમાનંદને નામે મુદ્રિત પણ જેમની હસ્તપ્રતો સંપાદકો બતાવી શક્યા નથી તેવી, અર્વાચીન સમયમાં લખાયેલી ને પ્રેમાનંદને નામે ચકાવાયેલી, શંકાસ્પદ કૃતિઓ 'પ્રાચીન કાવ્યત્રૈમાસિક,' પ્રાચીન-કાવ્યમાળા,' 'બૃહતકાવ્યદોહન તથા અન્યત્ર પ્રકાશિત થઈ છે. માર્કંડેય પુરાણનો 'મદાલસા-આખ્યાન' સિવાયનો ભાગ, ઉપરાંત તેમાંનાં 'હિંશિંદ્રાખ્યાન' અને 'દિવીચરિત્ર,' 'ઋણ્યશૃંગાખ્યાન,' 'દ્રૌપદીહરણ,' 'અષ્ટાવક્રાખ્યાન,' 'માંધાતાખ્યાન,' 'શામળશાનો મોટો વિવાહ' અને ત્રણ નાટકો - 'સત્યભામા-રોષદશિકાખ્યાન,' 'પાંચાલીપ્રસન્નાખ્યાન,' 'તપત્યાખ્યાન' આ જાતની કૃતિઓ છે. પ્રલેખિકા, ઝડઝમક, ચિત્રપ્રબંધ, આદિ પ્રેમાનંદમાં ન મળતી નીરસ ક્યારમતોવાળી કયાંક ખુલ્લા શૃંગાર અને અપરસવાળી આ કૃતિઓ છે. ઉપરાંત અર્વાચીન શબ્દપ્રયોગો, કહેવતો, સંદર્ભો, વિચાર આદિને કારણે કોઈ અર્વાચીન લેખક(સંભવ છે કે મુખ્યત્વે છોટાલાલ નં. ભટ્ટ જેવા)ની આ રચનાઓ છે અને ૧૯મી સદીના અંત ગાગના એક સાહિત્યિક તરકટ રૂપ છે એ હવે સર્વસ્વીકૃત છે.

પ્રેમાનંદને નામે ગણાવાતી પણ જે ન તો પ્રકાશિત થઈ છે કે ન જેમની હસ્તપ્રત પણ લભ્ય છે તેવી, માત્ર નામથી ઉલ્લેખાતી, કૃતિઓ આટલી છે: 'સંગવાખ્યાન,' 'સંપૂર્ણભાગવત,' 'મહા નારત,' 'રેવાખ્યાન,' 'અશ્વમેધ,' 'વલ્લ મઝઘડો,' 'નરકાસુર-આખ્યાન,' 'કર્ણચરિત્ર,' 'ભીષ્મચરિત્ર,' 'લોપામુદ્રાખ્યાન,' 'સુદર્શનાખ્યાન,' 'રઘુવંશનું ભાષાંતર,' 'ભીષ્મચંપુ,' 'દુષ્ટ માર્યાનાટક,' 'શુકળનક-સંવાદ,' 'ત્રિપુરવધાખ્યાન,' 'નાનું પ્રહલાદાખ્યાન,' 'નાગરનિદા,' 'કપિલ-ગીતા,' 'મિથ્યાઆરોપદર્શક નાટક,' 'યમદેવાખ્યાન,' 'હરિ-વંશ(અપૂર્ણ)' વગેરે. આમાંથી કોઈની હસ્તપ્રત ઉપલબ્ધ થાય ત્યારે એના પ્રેમાનંદકર્તૃત્વને પ્રમાણોથી ચકાસવાનું રહે.

પ્રેમાનંદનું 'પદબંધ પ્રીતિવિહોણું' નથી. એમનું કાવ્યલેખન એ ભરપૂર ઉલ્લાસથી ઉમળકાથી થયેલું સૃજનકાર્ય છે. તેઓ રસેક-લક્ષિતાને લીધે પ્રજાજીવનના મૂળમાં સંજીવની સીચનાર કવિ છે. ગુજરાતનું હૃદય આર્દ્ર રાખવામાં પ્રેમાનંદનો ફાળો સારો એવો છે એમ કહી શકાય.

કૃતિ: ૧. પ્રેમાનંદની કાવ્યકૃતિઓ: ૧, ૨, સં. કે. કા. શાસ્ત્રી અને શિવલાલ જેસલપુરા, ઈ. ૧૯૭૮, ઈ. ૧૯૭૯ (+સં.); ૨. પ્રેમાનંદનાં ત્રણ આખ્યાન (ચંદ્રહાસ, સુધન્વા અને અભિમન્યુ), સં. કે. કા. શાસ્ત્રી અને ચૈતન્યબાળા દિવેટિયા, ઈ. ૧૯૬૦; ૩. ઓખાહરણ, ગજેન્દ્ર લા. પંડ્યા (ત્રીજી આ.), ઈ. ૧૯૬૪; ૪. એજન (સચિત્ર), સં. મણિલાલ પ્ર. વ્યાસ, ઈ. ૧૯૪૭; ૫. કુંવર-બાઈનું મામેરું (અધિકૃતવાચના), સં. ચૈતન્યબાળા દિવેટિયા, ઈ. ૧૯૬૨; ૬. એજન, સં. કાંતિલાલ બા. વ્યાસ અને ચિમનલાલ ત્રિવેદી, ઈ. ૧૯૭૩(બીજી આ.); ૭. ચંદ્રહાસાખ્યાન, સં. અનંતરાય રાવળ અને ધીરુભાઈ ઠાકર, ઈ. ૧૯૮૦ (+ સં.); ૮. દશમસ્કંધ: ૧-૨, સં. ઉમાશંકર જોશી અને હરિવલ્લભ ભાયાણી, ઈ. ૧૯૬૬, ઈ. ૧૯૭૧ (+ સં.); ૯. નળાખ્યાન, સં. અનંતરાય રાવળ, ઈ. ૧૯૭૮(છઠું પુ. મુ.) (+ સં.); ૧૦. એજન, સં. મગનભાઈ દેસાઈ, ઈ. ૧૯૫૧; ૧૧. રણપથ, સં. ભાનુસુખરામ

નિ. મહેતા, ઈ. ૧૯૨૮; ૧૨. એજન, સં. મંજુલાલ ૨. મજમુદાર, ઈ. ૧૯૪૯(બીજી આ.); ૧૩. સુદામાચરિત્ર, સં. મધુસૂદન પારેખ અને જયંત કોઠારી, ઈ. ૧૯૬૭ (+ સં.); ૧૪. કુંવરબાઈનું મામેરું (પ્રેમાનંદ અને નરસિંહ મહેતાકૃત), સં. મગનભાઈ દેસાઈ, ઈ. ૧૯૫૧ (પુ. મુ.); ૧૫. સુદામાચરિત્ર (કવિ પ્રેમાનંદ અને નરસિંહ મહેતાકૃત), સં. મગનભાઈ દેસાઈ, ઈ. ૧૯૫૧ (પુ. મુ.); ૧૬. સુદામાચરિત્ર (પ્રેમાનંદ તથા બીજા આઠ કવિઓનાં), સં. મંજુલાલ ૨. મજમુદાર, ઈ. ૧૯૨૨; ૧૭. પ્રાકૃતૈમાસિક: ૧, ૪; ૧૮. પ્રાકૃતમાળા: ૧, ૧૨, ૧૪, ૧૬થી ૨૦, ૨૬, ૩૦, ૩૩, ૩૪; ૧૯. પ્રાકૃતનોદ: ૧; ૨૦. પ્રાકૃતસુધા: ૧, ૨, ૪; ૨૧. બૃહદોહન: ૧થી ૮; ૨૨. સાહિત્ય, જન્યુ. ૧૯૧૩થી નવે. ૧૯૧૪ - 'મહાકવિ પ્રેમાનંદકૃત શામળશાનો મોટો વિવાહ,' સં. હ. દ્વા. કાંટાવાળા; ૨૩. એજન, મે ૧૯૧૫થી ડિસે. ૧૯૧૭ - 'પ્રેમાનંદકૃત પાંડવાશ્વમેધ,' સં. ભાનુસુખરામ નિ. મહેતા; ૨૪. એજન, જન્યુ ૧૯૨૧થી ડિસે. ૧૯૨૨ - 'વૈરાટપર્વ,' સં. ભાનુસુખરામ નિ. મહેતા; ૨૫. એજન, જન્યુ. ૧૯૨૩થી મે ૧૯૨૩ - 'પ્રેમાનંદકૃત ભીષ્મપર્વ.' સં. ભાનુસુખરામ નિ. મહેતા.

સંદર્ભ: ૧. અભિનવ પ્રેમાનંદ, વિષ્ણુપ્રસાદ જાની અને છોટાલાલ ન. ભટ્ટ, ઈ. ૧૯૭૮; ૨. કવિ પ્રેમાનંદની સંદિગ્ધ કૃતિઓ, પ્રસન્ન ન. વકીલ, ઈ. ૧૯૫૦; ૩. પ્રેમાનંદ: એક અધ્યયન (પૂર્વાર્ધ - ઉત્તરાર્ધ), કે. કા. શાસ્ત્રી, ઈ. ૧૯૬૪ (બીજી આ.); ૪. મહાકવિ પ્રેમાનંદ ત્રિ-શતાબ્દી સ્મૃતિગ્રંથ, સં. મંજુલાલ ૨. મજમુદાર અને અન્ય. ઈ. ૧૯૬૮; ૫. સાહિત્યકાર પ્રેમાનંદ (પૂર્વાર્ધ), સં. મંજુલાલ ૨. મજમુદાર, ઈ. ૧૯૬૭; ૬. આપણાં સાક્ષરનો: ૨, ન્હાનાલાલ દ. કવિ, ઈ. ૧૯૩૫ - 'મહાકવિ પ્રેમાનંદ; ૭. ઉપક્રમ, જયંત કોઠારી, ઈ. ૧૯૬૯ - 'પ્રેમાનંદ તત્કાલે અને આજે'; ૮. કવિચરિત: ૩; ૯. કાવ્યની શક્તિ, રામનારાયણ વિ. પાઠક, ઈ. ૧૯૫૯ (બીજી આ.) - 'પ્રેમાનંદનો હાસ્યરસ,' 'મહાભારતનું નવોપાખ્યાન અને પ્રેમાનંદનું નળાખ્યાન'; ૧૦. કુંવર-બાઈનું મામેરું, સં. અનિરુદ્ધ બ્રહ્મભટ્ટ, ઈ. ૧૯૮૨; ૧૧. ગુસા-ઈતિહાસ; ૧૨; ગુસાપઅહેવાલ: ૩ - પ્રેમાનંદનાં નાટકો, ન. ભો. દિવેટિયા; ૧૩. એજન: ૭ - 'પ્રેમાનંદનાં નાટકોનું સૂક્ષ્મ પરીક્ષણ,' ગજેન્દ્ર લા. પંડ્યા; ૧૪. એજન: ૧૬, - 'પ્રેમાનંદ: એકબે નવાં દૃષ્ટિબિદુ, પ્રસન્ન ન. વકીલ; ૧૫. ગુસામધ્ય; ૧૬. ગુસાપરેખા; ૧૭. ચિદ્ધોષ, અમૃતલાલ યાશિક, ઈ. ૧૯૭૧ - 'કવિ પ્રેમાનંદનાં નાટકો'; ૧૮. થોડાંક રસદર્શનો, ક. મા. મુનશી, ઈ. ૧૯૩૩ - 'પ્રેમાનંદ'; ૧૯. નભોવિહાર, રામનારાયણ વિ. પાઠક, ઈ. ૧૯૬૧ - 'પ્રેમાનંદની રસસમૃદ્ધિ'; ૨૦. નર્મગદ્ય, નર્મદાશંકર લા. દવે, ઈ. ૧૯૭૫ની આવૃત્તિ - 'કવિચરિત્ર'; ૨૧. નવલગ્રંથાવલિ, નવલરામ પંડ્યા, ઈ. ૧૯૬૬ (પુ. મુ.); ૨૨. પર્થેષ્ણા, મનસુખલાલ જવેરી, ઈ. ૧૯૫૩ - 'પ્રેમાનંદ,' 'ત્રણ ઓખાહરણો'; ૨૩. મનોમુકુર: ૩, ન. ભો. દિવેટિયા, ઈ. ૧૯૩૭ - 'પ્રેમાનંદની જયંતી પ્રસંગે વ્યાખ્યાન'; ૨૪. રૂપ અને રસ, ઉદયસ, ઈ. ૧૯૬૫ - 'પ્રેમાનંદની ઉપમાશક્તિ'; ૨૫. વિવિધ

આખ્યાના : ૨, બ. ક. ઠાકોર, ઈ. ૧૯૪૭ - 'પ્રેમાન્દની આસ-
રતી લોકપ્રિયતા'; ૨૬. સાહિત્ય અને વિવેચન, કે. ડ. ધ્રુવ,
ઈ. ૧૯૪૧ - 'પ્રેમાન્દના જીવનના પાંચ પ્રસ્તાવ', 'માર્ક'ડેવ પુરાણનું
કર્તૃત્વ'; ૨૭. સાહિત્યવિચાર, આન્દરંકર ધ્રુવ, ઈ. ૧૯૪૧
- 'પ્રેમાન્દ જ્યંતી'; ૨૮. સુદામાચરિત્ર, સં. અનિરુદ્ધ બ્રહ્મમુદ્રે,
ઈ. ૧૯૭૫; □ ૨૯. બુદ્ધિપ્રકાશ, જૂન-ડિસે. ૧૯૨૫ અને જાન્યુ-
એક્ટો. ૧૯૨૬ - 'પ્રેમાન્દનાં નાટકોની સંખ્યાલોચના,' જ્યંતીલાલ
મહેતા; ૩૦. સાહિત્ય, નવે. ૧૯૨૯ - 'પ્રેમાન્દની રસસંક્રાંતિ',
નર્સેન્દ્ર શા. પાંડયા; □ ૩૧. ગૂઢાયાદી; ૩૨. ડિકેટલોગબીજે.
સંદર્ભસૂચિ : પ્રેમાન્દની કાવ્યકૃતિઓ, સં. કે. કા. શાસ્ત્રી અને
શિવલાલ જૈસલપુરા, ઈ. ૧૯૭૯-પ્રેમાન્દ સંદર્ભસૂચિ', પ્રકાશ
વેગડ. [ક્રી.જે.]

પ્રેમાન્દદાસ [સં. ૧૮મી સદી] : પુષ્ટિમાર્ગના ભક્ત કવિ. 'દશમ
લીલા' (સં. ૧૮મી સદી)ના કર્તા.
સંદર્ભ : પુગુસાહિત્યકારો. [ક્રી.જે.]

ફનોચંદ [ઈ. ૧૭૬૩માં હયાત] : લોકાગચ્છના જૈન સાધુ. 'પ્રીતિ-
ધરનુપ-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૭૬૩)ના કર્તા.
સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. જૈસાઈતિ-
હાસ; □ ૪. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [ગી.મુ.]

ફનોહાલીશાહ [ ] : હજરત પીર હસન
કબીરદીનના કુટુંબમાંથી ઊતરી આવેલા અંક સૈયદ. ૧૨ કડીના ૧
'ગીનાન'(મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : સૈઈશાગીસંગ્રહ : ૪(૫સં.) [શ્રા.ત્રિ.]

ફનોહપુરી(મહારાજ) [ ] : નિર્ગુણી પદના
કર્તા.
સંદર્ભ : ગુજરાત શાળાપત્ર, જૂન ૧૯૧૦-'ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ
તથા અપ્રસિદ્ધ કવિઓનાં અપ્રસિદ્ધ કાવ્ય, ભાગ ત્રીજો', છ. વિ.
રાવળ. [શ્રા.ત્રિ.]

ફનોદ્રસાગર [ઈ. ૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ.
વિનીતસાગરના શિષ્ય ધીરસાગરના શિષ્ય. 'વિજયચંદ્રદેવલીચરિત્ર'
પર આધારિત 'અષ્ટપ્રકારીપૂજા-રાસ' (૨.ઈ.૧૭૯૪/સં. ૧૮૫૦,
ભાદરવા વદ ૮, ગુરુવાર) તથા મુખ્ય સંસ્કૃતકૃતિ 'હોલિકાકથા'
પર આધારિત સ્તભક તથા સંસ્કૃતના ૧૩૯ શ્લોકમાં 'હોલીરજ-
પર્લકથા' (૨.ઈ.૧૭૬૬) એ કૃતિઓના કર્તા.
સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨; ગુસારસ્વતો; □ ૩. જૈગૂ-
કવિઓ : ૩(૧); ૪. લીંહસૂચી. [ગી.મુ.]

ફનોવશાહ (સેવદ) [ ] : પીર. હિન્દીની
ઝંટવાળા, અનુક્રમે ૫ અને ૪ કડીના ૨ 'ગીનાન'(મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : સૈઈશાગીસંગ્રહ. [શ્રા.ત્રિ.]

ફંગ [ઈ. ૧૭૦૩ સુધીમાં] : ગણપતિના પુત્ર. જ્ઞાતિએ મોઢ.

પ્રેમાન્દદાસ : ફૂલજી
ગુ. સા -૩૪

વિજયપુર પાસેના લાડોલ નામના વતની. ૨૭ કડવાંના 'કસોહરણુ
(વિ. ઈ. ૧૭૦૩)ના કર્તા.
સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; ૨. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૩. ગુસા-
રસ્વતો; □ ૪. ગૂઢાયાદી; ૫. ફોહનામાવલિ. [ક્રી.જે.]

ફૂઢ [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : આખ્યાન-
કવિ. બારડોલી તાલુકાના સૂપાના વતની. જ્ઞાતિએ ઓદીયા
અનાવિલ બ્રાહ્મણ. પિતા ગણેશ/ગણપતિ.
૧૨ કડવાંમાં, ધાર્મિક વક્તવ્ય યોજનાવાળા મુંદર ઢાળોમાં રચા-
યેલું અત્રતત્ર પ્રેમાન્દની વર્ણનકથાનું સ્મરણ કરાવે એવા કવિ-
ત્વસભર અંશો ધરાવતું 'ટુકિમણીહરણુ' (૨.ઈ.૧૫૯૬/સં. ૧૬૫૨,
ચૈત્ર સુદ ૧૧, મંગળવાર; મુ.) અને ૧૧ કડવાંનું 'હરિશ્ચંદ્રાખ્યાન'
(૨.ઈ.૧૬૨૭) તેમની નોંધપાત્ર કૃતિઓ છે.

આ ઉપરાંત ૧૦ કડવાંમાં ગોદાવરીનટ પરના કથોતપરિવારની
ભક્તિકથા ગોદાવરીમાહાત્મ્ય સાથે રજૂ કરતું 'કપોતઆખ્યાન',
૧૩૨ છટાદાર છપ્પાઓમાં કૃષ્ણવિષ્ટિની ઘટના સાથે સભાપર્વના
દ્યુતપ્રસંગથી પાંડવોના રાજ્યાચેલણ સુધીની ઘટનાઓને પણ
સંક્ષેપમાં રજૂ કરતું, વેગવંત સંવાદો ને ટૂંકાં રસિક વર્ણનોથી આકર્ષક
એવું 'પાંડવવિષ્ટિ' (૨.ઈ.૧૬૨૧/સં. ૧૬૭૭, શ્રાવણ સુદ ૯,
મંગળવાર; મુ.), શંકથાનું આલંબન લઈ સગાળશાની લોકકથા
પરથી ૧૨ કડવાંમાં રસપ્રદ રીતે બાધેલું કટુભુવધુર કાવ્ય 'શુભાવપુરી
સગાવપુરી/સગાળશાનું આખ્યાન' (૨.ઈ.૧૬૨૬/સં. ૧૬૮૨, અસાડ
સુદ ૧, શનિવાર; મુ.), 'મહાદેવનાં વિવાહ' તથા ૭૫ ચંદ્રાવળામાં
રચાયેલું 'કંસવધ/મલ્લ-અખાડના ચંદ્રાવળા'—એ કૃતિઓ એમની
રચેલી છે. તેમની કૃતિઓમાં 'ફૂઢ મૂઢ'ની છાપ મળે છે. 'નવીન
કાવ્યદોહને' 'ફૂઢો'ના નામે આપેલાં કૃષ્ણવિષયક ૨ પદ આ ફૂઢનાં
હોવાનો સંભવ છે. આ ઉપરાંત 'સુરદાસ ફૂઢો' નામે ૪ કડવાંનું
'ચેલીયાનું આખ્યાન' (૨.ઈ.૧૬૨૬) કૃતિ નોંધાઈ છે, જે રચનાસમયના
કારણે આ જ કર્તાની હોવા સંભવ છે.

કૃતિ : ૧. નકાદોહન; ૨. સગાખ્યાન; ૩. સગુકાવ્ય(૫સં.);
□ ૪. ઊર્મિકાવ્યાંક : ૧, સં. ૧૯૯૧-'ટુકિમણીહરણુ', સં. કે. કા.
શાસ્ત્રી.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; ૨. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૩. પાંચુ-
હસ્તલેખો; □ ૪. કદહસૂચિ; ૫. ગૂઢાયાદી; ૬. ફોહનામાવલિ :
૧, ૨; ૭. ફોહનામાવલિ. [ચ.ચે.]

ફૂલકુંવરભાઈ [જ. ઈ. ૧૭૫૨/સ. ૧૮૦૮, મહા વદ ૧] : પુષ્ટિ-
માર્ગીય ભરૂચી વૈષ્ણવ કવયિત્રી. કપડવંજના વેણીભાઈ દેસાઈનાં
પુત્રી. તેમણે રચેલી 'વિરહ વિનંતિ' સંપ્રદાયમાં સુપ્રસિદ્ધ છે. તેમના
સંગથી અનેક વૈષ્ણવો ભરૂચી વૈષ્ણવો થયાનું નોંધાયું છે.
સંદર્ભ : ૧. ગોપ્રભકવિઓ; ૨. પુગુસાહિત્યકારો. [શ્રા.ત્રિ.]

ફૂલજી [ ] : બારોટ કવિ. ૬ કડીની
માતાજીની ૧ ગરબી(મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : અંબીકાકાવ્ય તથા શક્તિકાવ્ય, પ્ર. સાકરલાલ બુલાખી-
દાસ, ઈ. ૧૯૨૩ (ત્રીજી આ.) [ક્રી.જે.]

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૧૬૫

ફૂલોબાઈ [ ] : કચ્છ-ભૂજનાં સહીય. ૩ કડીના ૧ પદ(મુ.)ના કર્તા. કૃતિ : ભસાસિધુ (+સં.). [શ.ત્ર.]

બખ્શાજી [જ. ઈ. ૧૪૮૪ આસપાસ] : ઈસરદાસના શિષ્ય. પત્ની ગદાબાઈ. પુત્ર દેવનાથ, જે પછીથી તેમના શિષ્ય બને છે. બખ્શાજીની રચેલી આરતી, ભજન (૫ મુ.) વગેરે કૃતિઓ મળે છે. કવિની કેટલીક રચનાઓ સંપૂર્ણ હિંદીમાં છે તો કેટલીકમાં હિંદીની છાંટ વર્તણ છે.

કૃતિ : ભજનચિંતામણી, ભજનશ્રી કાવ્યજીકૃત, ઈ. ૧૯૩૬ (+સં.). [કી.જી.]

બચ્ચો [ ] : પદના કર્તા. સંદર્ભ : ગૂલાયાદી. [કી.જી.]

બજીયો પવઈ [ ] : આ નામે ૧૦ કડીની અને ૫ કડીની માતાજીની ૨ ગરબી(મુ.) મળે છે.

કૃતિ : ૧. અંબિકાકાવ્ય, પ્ર. બાલાજી ભગવાનજી, ઈ. ૧૮૮૩; ૨. અંબિકાકાવ્ય તથા શક્તિકાવ્ય, પ્ર. બુક્કોલર સાકરવાલ બુલાખી દાસ, ઈ. ૧૯૨૩. [કી.જી.]

બડા (સાહેબ) [ઈ. ૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : મુસ્લિમ કવિ. ચીસ્તીયા સંપ્રદાયના હજરત નિજમુદ્દીન ઔરંગઝાબાદીના પુત્ર અને હજરત ફખરુદ્દીનના શિષ્ય. દિલ્હીથી દેશાટને નીકળી વડોદરા આવી વસેલા આ કવિનાં પદો તથા ભજનોમાં પ્રેમલક્ષણ ભક્તિ તથા ગુરુ-ભક્તિનો મહિમા થયેલો છે. પ્રેમલક્ષણ ભક્તિનાં કવિઓની કવિતાનો પ્રભાવ પણ એમનાં કોઈક પદો પર જોઈ શકાય છે.

કવિની કૃતિઓમાં ખવાજ ચીસ્તી સાહેબની ૧ આરાધ(મુ.), ગુજરાતીમાં ૩ ભજન(મુ.) તથા હિંદીમાં ૧૧ ભજન(મુ.) મળે છે. કૃતિ : ભક્તિસાગર, હરગોવિનદાસ હરકીશનદાસ, ઈ. ૧૯૨૯ (+સં.).

સંદર્ભ : ઊર્મિનવરચના, મે ૧૯૭૫-‘ગુજરાતી સાહિત્યના મુસ્લિમ કવિઓ’, ભૂલિકા જી. ત્રિવેદી. [ર.ર.દ.]

બદમાલ/બદો(જિડિયો) [ ] : રાણપુરના હરિજન ગોર. કવિના નામ સાથે આવતાં ‘જિડિયો’ શબ્દ કવિની કઈ ઓળખનો સૂચક છે તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાતું નથી. કવિએ રાજસ્થાનીગરબી છાંટવાળાં ગુજરાતી અને હિંદી પદો (૨ મુ.)ની રચના કરી છે. પદોની શૈલી છટાદાર અને મોહક છે.

કૃતિ : હરિજન લોકકવિઓ અને તેમનાં પદો, દલપત શ્રીમાળી, ઈ. ૧૯૭૦ (+સં.). [કી.જી.]

બદરી/બદરીબાઈ [સં. ૧૮મી સદી] : પુષ્ટિસંપ્રદાયનાં સ્ત્રીકવિ. તેમણે પદોની રચના કરી છે.

સંદર્ભ : ૧. પુગુસાહિત્યકારો; ૨. ગૂલાયાદી. [કી.જી.]

બદ્રીનાથ [ ] : સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના કવિ. દુહામાં રચાયેલી ૫૯ કડીની, ઈ. ૧૮૧૩માં મૂળી

આવવા સહજાનંદ સ્વામીએ મૂળીના મોંદરની જે યાજના કરી તેની વીગતો આપતી ‘મૂળીમહાત્મ્ય’(મુ.), ૬ કડીનું ‘અમોઘા-લોધાનું પદ’(મુ.) તથા સુખાનંદ વગેરે સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના કવિઓનો નિર્દેશ કરતાં હિંદી પદો (૨ મુ.)ની તેમણે રચના કરી છે.

કૃતિ : ૧. અમોઘ લોધાનો પંડો, અમિનાશાનંદ કૃત, ઈ. ૧૮૪૨; ૨. હરિચરિત્રચિંતામણી, દયાનંદ સ્વામીકૃત, સં. ૨૦૨૦.

[કી.જી.]

બરજોર [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : પારસી કવિ. જન્મ નવસારીમાં. પિતાનામ ફરેદુન. કવિની ‘વંદોદાદ’ જેવા જરથોસ્તી ધર્મગ્રંથોને આધારે ધર્મ સંબંધી ક્રિયાકાંડોનું આલેખન કરતી ૨૭૨ કડીની ‘ભલો દીનની શક્ષીઅત’ (૨.ઈ.૧૬૮૦થી ૧૭૦૦) એ દુહામાં રચાયેલી વર્ણનાત્મક કૃતિ મળે છે. કવિએ કૃતિમાં ધર્મના ઘણાખરા અગત્યના ક્રિયાકાંડોનું જે રીતે વર્ણવ્યું છે તેને વર્ગીકરણ કર્યું છે અને લાઘવથી તેનો મહિમા વર્ણવ્યો છે તે આ કૃતિની ખાસ ખૂબી છે.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિલાસ : ૨; ૨. સત્તરમા શતકમાં પારસી કવિઓએ રચેલી ગુજરાતી કવિતા : ૧, ૨, પ્ર. પેરીન દાશ ડાઈવર ઈ. ૧૯૭૪, ઈ. ૧૯૭૯. [ર.ર.દ.]

‘બરાસ-કસ્તૂરી’ : કેટલીક હસ્તપ્રતમાં મળતી પણ ઈ.સ. ૧૮૭૪ માં એક જ વાર શિલાખાપમાં છપાયેલી દુહા, ચોપાઈ ને છપ્પાના અંધમાં રચાયેલી ૨૭૪૨ કડીની શામળની આ વાર્તા(મુ.) પૂર્વદેશની કોશબા નગરીના રાજકુંવર બરાસનાં દરિયાપારની એક નગરીના કપૂરસેન રાજાની રૂપવતી કુંવરી કસ્તૂરાવતી સાથે સાહસિક પ્રવાસ અને સુયાર દેવધરના વિમાન તથા માલણની મદદથી થતાં મિલન અને લગનની તથા ત્યારબાદ તેમને નડતાં સંકટ અને નર-નારીમાં ફાળ ચઢવાનું એ વાદને પરિણામે બેવાર થતા તેમના વિજેગ અને રખડપટ્ટીને અંતે થતા સુખદ સંયોગની વધુ પડતી લંબાવાઈ ગયેલી કથા કહે છે. ‘સૂડા બહોતેરી’ના પ્રકારની કનિષ્ઠ કામકથાવાળી સ્ત્રી-ચરિત્રની આડકથા પણ અંદર આવે છે તે અને અહલ્યા, મંદોદરી, કુંતી આદિ પુરાણખ્યાત સ્ત્રીઓ વિશેના વાર્તાત્મક ઉલ્લેખો વાર્તાને ઐતિહ્ય અને પ્રમાણના ભોગે લંબાવી નાખે છે.

વાર્તામાં અખસરાનો શાપ, પૂર્વજન્મસ્મરણ, નાજે આપેલા મંત્રેલા દોરાથી પુરુષનું પોપટ બની જવું, સેંકડાં યોજનો ઊડતાં કાષ્ટવિમાનો વગેરે જેવી યુક્તિઓનો આશ્રય લેવાયો છે. નાયિકાના પતિની શોધમાં પુરુષવેશે થતાં અટન અને આખરે તો પતિને જ ધરવાની થતી અન્ય યુવતીની પ્રાપ્તિના કથાઘટકોનો પણ ઉપયોગ વાર્તામાં થયો છે. બરાસકુમારના જન્મ પહેલાં તેની માતાના લોહી ભરેલી વાવમાં નગન બની સ્નાન કરવાના દોહદ અને ગરુડે તેને ઉપાડી જવાનું જૂતાંત, નાયિકાના પિતાના લગનની વાત, નાયિકાનું તેને ગળી જતા મરઘના પેટમાંથી જીવતાં નીકળવું વગેરે બાબતો ‘કથાસરિતસાગર’ની કેટલીક વાર્તાઓ શામળ સુધી પહોંચી હોવાનું અને તેણે તેનો પોતાની વાર્તા બનાવવામાં સૂઝતો ઉપયોગ કરી લીધાનું બતાવે છે. વાર્તામાં નાયકને ૨ સ્ત્રીઓ મળે છે, તો કસ્તૂરાવતીની પ્રાપ્તિ માટેના સાહસ-પ્રવાસમાં તેના સાથીદાર અને મિત્ર વજરપુત્રને પણ ૧ સ્ત્રી પત્ની તરીકે સંપડાવાઈ છે. [અ.રા.]

ખલદાસ [ઈ. ૧૭મી સદી] : પુષ્ટિસંપ્રદાયના કવિ. ગુરુપદ્મજના સેવક. તેમણે પદ્યમાં ૭૭૨ કડીની 'બ્રહ્મશિખરની વાર્તા' અને 'વનજત્રા' એ કૃતિઓ રચી છે.

સંદર્ભ : ૧. ગોપ્રભકવિઓ; ૨. પુગુસાહિત્યકારો; ૩. અનુગ્રહ, ડિસે. ૧૯૫૭-'મહાદમતિ શ્રી મોહનભાઈ'; ૪. ફોલનામાવલિ. [ક્રી.જે.]

ખલદાસ | : 'માલાપ્રસંગ'ના કર્તા. સંદર્ભ : અનુગ્રહ, ફેબ્રુ. ૧૯૫૭-'માલાઉદ્ધાર કાવ્ય', ચિમનલાલ મ. વૈદ્ય. [ક્રી.જે.]

ખળદેવ : જુઓ શ્રેણિકેવ.

ખાજંદ [ઈ. ૧૮૨૦ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. હિંદીમિશ્ર ગુજરાતીમાં તેમણે ૩૬ 'ચંદ્રાચાંદા દુહા' (વિ.ઈ. ૧૮૨૦)ની રચના કરી છે. સંદર્ભ : જૈનકવિઓ : ૩(૨). [ક્રી.જે.]

ખાધારસંગ [ ] : જ્ઞાતિએ ત્રિત્રય. તેમનું વતન આંતરસા. બહેવરરામ મહારાજના શિષ્ય. તેમણે પદ્યો (૩ મુ.)ની રચના કરી છે. કૃતિ : ગુમુવાણી (+સં.). [દિ.ક.]

ખાપુ (સાહેબ) [વ. ઈ. ૧૭૭૭/૧૭૭૮-અવ. ઈ. ૧૮૪૩/સં. ૧૮૯૯, આસો સુદ ૧૧, બુધવાર] : જ્ઞાનમાર્ગી કવિ. જ્ઞાતિએ મરાઠા રજપૂત. પિતાનું નામ જીવનરાવ/કશવંતરાવ ગાયકવાડ. પિતાને એ પત્ની. એમાં જે રજપૂતાણી પત્ની તેમનાં તેઓ પુત્ર હતા. બાળપણમાં ગુજરાતી-મરાઠી લખવાવાંચવાનું તથા ધોડેસવારી-તલવાર-બાજી શીખ્યા. ગરાસની જમીન માટે ગોઠડા જવાનું થયું ત્યારે ત્યાં ધીરા ભગત સાથે અને પછી વડોદરા ધાગાના જમાદારની નોકરી દરમ્યાન નિરાંત ભગત સાથે સંપર્ક. એ બંનેના સંસર્ગને લીધે મનમાં પડેલી વૈરાગ્યવૃત્તિ વધારે ખીલી ને દૃઢ બની. બંનેનું શિષ્યપદ એમણે સ્વીકાર્યું, અને કેટલાક સમય પછી રાજ્યની નોકરીની જાળમાંથી મુક્ત થઈ ભજનકીર્તન તરફ વળ્યા. હિન્દુ-મુસલમાન કે ઊંચનીચના ભેદભાવમાં તેઓ માનતા ન હતા. તે કાચે સ્વજનવિરોધ સહેવાનો વખત આવ્યો તે તેમણે મક્કમપણે સહ્યો. તેમના શિષ્યવર્ગમાં તેઓ 'ખાપુમહારાજ' નામથી ઓળખાતા હતા.

પદ, ગરબી, રાજ્યા, મહિના, કાફી સ્વરૂપે મળતી પદ પ્રકારની કાવ્યરચના કરનાર ખાપુસાહેબ ધીરા-અખાની પરંપરાના જ્ઞાની કવિ છે. એમની રચનાઓમાં જ્ઞાની સંતના સરલતા, સહજતા, ઉદારતા, અનાસકિત, વૈરાગ્યભાવ વગેરે ગુણોને વર્ણવતી કાફી-પ્રકારનાં ૨૪ પદોની 'જ્ઞાનીનાં લક્ષણ' (મુ.) ને અણિમા, ગરિમા, મહિમા, લધિમા વગેરે ૧૮ યોગસિદ્ધિઓની નિરર્થકતા બતાવતી ૨૦ કાફીઓની 'સિદ્ધિખંડન' (મુ.) વિશેષ ધ્યાનપાત્ર રચનાઓ છે. એ સિવાય એમની અન્ય પદ (મુ.) રચનાઓમાં ધર્મને નામે પાખંડ ચલાવતા ખંડિત, બ્રાહ્મણ, મુલ્લા, ગુરુ વગેરે પર પ્રહારો કરતાં ને

બલદાસ : ખાલ-૪

આત્મજ્ઞાન, સદ્ગુણો મહિમા કરનાં ૭૦ જેટલાં પદ; મનુષ્યને સ્ત્રી, પત્ન, પુત્ર ઈત્યાદિની આસક્તિમાંથી મુક્ત રહેવાનો બોધ આપતી ૪૦ ગરબીઓ; માયાના બંધનમાં અટકાયેલા, મનના ૬ દુર્ગુણોથી યુક્ત ને સાચા જ્ઞાનને ભૂલી ગયેલા મનુષ્યની જીવન-કથનીને વ્યક્ત કરતી 'ધરુપિપુના રાજ્યા'; નિર્ગુણ ઈશ્વરનું વર્ણન કરતી 'બ્રહ્મબોધ'ની ૨૪ અને 'જ્ઞાનોપદેશ'ની ૬ કાફીઓ તથા બ્રહ્માનુભવના આનંદને વ્યક્ત કરના 'મહિના/જ્ઞાનના દ્વાદશ માર્ગ' (૨.ઈ. ૧૮૩૪)નો સમાવેશ થાય છે.

કવિના જ્ઞાનવૈરાગ્યના બંધમાં તત્ત્વચર્ચાનું ઊંડાણ અંદાજ છે, પરંતુ અખાના છપ્પાનો જેમ દૃષ્ટાંતો અને કટાક્ષનો આશ્રય લઈ પોતાની વાતને વેધક રીતે કહેવાની એમને વિશેષ ફાવટ છે. તળપટ્ટી ભાષાનું જેમ અને તત્કાલીન જીવનનું નિરીક્ષણ એમની શૈલીને આગવી લાક્ષણિકતા બને છે.

'બૃહત્કાવ્યદોહન : ૩ અને ૫માં મુદ્રિત મીયાંગામના વતની તરીકે ઓળખાવાયેલા ખાપુની રચના આ કવિની જ છે.

કૃતિ : ૧. ગુમુવાણી; ૨. પ્રાક્રમાળા : ૭ (+સં.); ૩. બૃહ-દોહન : ૩, ૫.

સંદર્ભ : ૧. અસંપરંપરા; ૨. આગુસંતો; ૩. કવિચરિત : ૩; ૪. ગુમાસ્તંભો; ૫. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૬. ગુસામધ્ય; ૭. ગુસા-સ્વવતો; ૮. પ્રાક્રકૃતિઓ; ૯. સસામાળા; ૧૦. ગૂઢયાદી.

[દિ.ક.]

'ખારમાસ' [વિ. ઈ. ૧૬૭૩ લગભગ] : 'ગુજરાતી હાથપ્રતોની સંકલિત યાદી' આ કૃતિને અનંતસુતને નામે નોંધે છે અને જ્યદેવસુત નામ પણ મળે છે તેમ કહે છે. કર્તા પાલળપુર પાસે યાવગામના વતની હતા.

સંદર્ભ : ગૂઢયાદી.

[પા.માં.]

ખાલ(મુનિ)-૧ : જુઓ માલદેવ.

ખાલ-૨ [ઈ. ૧૬૨૮માં લખાત] : જૈન સાધુ. ગંગજી મુનિના શિષ્ય. ૪૬ કડીની 'શાંતિકુંથુઅરજિત-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૬૨૮/સં. ૧૬૮૪, શ્રાવણ સુદ ૨)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હજીજ્ઞાસૂચિ : ૧.

[શ્ર.ત્ર.]

ખાલ-૩/ખાલચંદ્ર [ઈ. ૧૬૯૫માં લખાત] : જૈન સાધુ. ૧૫૪ કડીની, હિંદીમિશ્ર ગુજરાતી ભાષામાં રચાયેલી 'ખંચેન્દ્રયસંવાદ-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૬૯૫/સં. ૧૭૫૧, ભાદરવા સુદ ૨) તથા 'સીતા-રાસ' (વિ.ઈ. ૧૭૩૩)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; દેસુરાસામાળા; ૩. પ્રાક્રકૃપર-પરા; ૪. મરાસસાહિત્ય; ૫. જૈન સત્યપ્રકાશ, ઓક્ટોબર ૧૯૪૬-'જૈન કવિયોકી સંવાદસંજ્ઞક રચનાયે', અગરચંદજી નાહટા; ૬. જૈનકવિઓ : ૨. [શ્ર.ત્ર.]

ખાલ-૪ [ ] : અવટકે ભટ્ટ. પદ અને 'સૂરજનો છંદ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગૂઢયાદી; ૨. ફોલનામાવલિ.

[ક્રી.જે.]

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૨૬૭

બાલચંદ-૧ [ઈ. ૧૬૮૮માં હયાત] : જૈન સાધુ, 'સંગ્રહવેદિ' (૨.ઈ. ૧૬૮૮)ના કર્તા.

સંદર્ભ : પ્રાકરપરંપરા.

[કી.જો.]

બાલચંદ-૨ : જુઓ વિનયપ્રમોદશિષ્ય વિનયલાભ.

બાલચંદ્ર-૧ : જુઓ બાલ-૩.

બાલચંદ્ર-૨] : જૈન સાધુ, ગુણહર્ષ પંડિતના શિષ્ય. 'ચૌદશ નિથિનો સ્તુતિઓ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : લેજેન્ડાસૂચિ : ૧.

[શ્રા.ત્રિ.]

બાળક(સાહેબ) [જ.ઈ. ૧૮૦૧-અવ. ઈ. ૧૮૦૬/સં. ૧૮૬૨, ધોષ વદ ૧૧, શનિવાર] : રવિભાણ સંપ્રદાયના કવિ. નથુરામના શિષ્ય. જ્ઞાતિએ મેઘવાળ. પિતાનું નામ મૂળદાસ. વતન મારવાડ. પત્ની ઓટાદ નજીક અડાઉ ખામે વસવાટ. પહેલાં નાથસંપ્રદાયના એક સાધુનો ભેટો થતાં જૂનાગઢ-ગિરનારમાં યોગ સાધના માટે આવી વસેલા. પાછળથી નથુરામનો ભેટો થયા બાદ રવિભાણ સંપ્રદાયના અનુયાયી બન્યા. ધોરાવામાં જીવતા સમાધિ લીધેલી. લાલમાં તેમનાં ૭ સ્થાનો છે. ત્રિગુણ ઉપાસનાનાં ચારથી ૫ કડીનાં બજનો (૪ મુ.) તેમની પાસેથી મળ્યાં છે.

કૃતિ : ૧. દુર્લાભ ભજનસંગ્રહ, પ્ર. ગોવિંદભાઈ રા. ધામેલિયા, ઈ. ૧૯૫૮; ૨. સૌરાષ્ટ્રના લલિતન ભક્તકવિઓ, નાથાભાઈ ગોહિલ, ઈ. ૧૯૮૭(૫સં.).

[શ્રા.ત્રિ.]

બાળકદાસ-૧ [ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : સંતરામમહારાજના શિષ્ય. વતન વડોદરા.

સંતરામ મહારાજ માટેની ભક્તિ વ્યક્ત કરતાં, કવચિત હિન્દીની છંદવાળાં પદો (કિટલાંક મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : પદસંગ્રહ, પ્ર. સંતરામ સમાધિસ્થાન, સં. ૨૦૩૩ (ચોથી આ.).

સંદર્ભ : પ્રાકૃતિઆ.

[શ્રા.ત્રિ.]

બાળકદાસ-૨] : ત્રિકમદાસના શિષ્ય. કબીર પરંપરાના કવિ. તેમનું ૪ કડીનું ૧ ભજન(મુ.) મળે છે.

કૃતિ : ૧. અભમાલા; ૨. ભસાસિધુ.

[કી.જો.]

બિલ્લ/વિલ્લણ : બિલ્લને નામે 'જિનચંદ્રસૂરિસ્તુતિ' (લ.સં. ૧૭મી સદી), વિલ્લણને નામે 'હીરકલ્પમુનિ-સ્તુતિ' (લ. સં. ૧૭મી સદી) અને વિલ્લાણને નામે 'હરિયાળી' (લ. સં. ૧૭મી સદી) એ કૃતિઓ મળે છે. આ બધી કૃતિઓના કર્તા એક જ છે કે જુદાજુદા તે વિશે નિશ્ચિતપણે કંઈ કહી શકાય તેમ નથી.

સંદર્ભ : ચલસૂચી : ૧.

[કી.જો.]

'બિલ્લ-પંચાશિકા' : દુહા-ચોપાઈની ૧૫૨ કડીની જ્ઞાનાચાર્યની આ કૃતિ(મુ.) સંસ્કૃત 'બિલ્લણ-પંચાશિકા'ને આધારે રચાયેલી હોવાથી આ નામ પામી છે ને હસ્તપ્રતમાં મૂળ સંસ્કૃત કૃતિની સાથે ૨૦૫ જેટલી કડીઓ રૂપે મળે છે. 'ચૌર-પંચાશિકા'ને નામે પણ એજબાતી,

વસ્તંતિવકા છંદમાં રચાયેલી મૂળ સંસ્કૃત કૃતિ બિલ્લણના આત્મ જ્ઞાન રૂપે છે ને એ કાશ્મીરી કવિની રચના હોય એમ મનાયું છે. આ ઉપરાંત, આ પ્રસંગે લગતી પૂર્વકથાની પણ સંસ્કૃતમાં 'બિલ્લણ-કાવ્ય' નામની એક પરંપરા છે (જેનો લાભ જ્ઞાનાચાર્યે લીધો હોવાનો સંભવ છે). એ પરંપરાની સૌથી વધુ પ્રચલિત વાચનામાં અણહિલપુર પાટણના રાજા વેરસિહ સાથેનો બિલ્લણનો પ્રસંગ આવેખાયો છે, ત્યારે જ્ઞાનાચાર્યની ગુજરાતી કૃતિમાં પાટણના રાજા પુશ્પચંદ્રનો પ્રસંગ છે. એ પોતાની પુત્રી શશિકલાને પંડિત બિલ્લણ પાસે ભણવા મૂકે છે ત્યારે શશિકલા અંધગ્રી છે ને પંડિત કોઢિયો છે એમ કહી બંને વચ્ચે પડદો રખાવે છે. પરંતુ એક વખત આ ભંડો ફૂટી જતાં આ ગુરશિષ્યા પડદો ઘટાવી એકબીજાને જુઓ છે અને પ્રેમમાં પડે છે. બિલ્લણ સાથેની કંદર્પ કીડાથી શશિકલાના રૂપમાં પરિવર્તન થતાં રાજાને બનેલી લક્ષ્મીકાંતની જાણ થાય છે ને એ બિલ્લણને શૂળીએ ચડાવવાનો હુકમ કરે છે. પોતાના ઈષ્ટદેવનું સ્મરણ કરવાનું કહેતાં બિલ્લણ શશિકલાને જ પોતાની ઈષ્ટદેવતા ગણાવે છે અને એની સાથેની રતિકીડાનું સ્મરણ કરે છે. વધસ્થાન લઈ જવાતો બિલ્લણ શશિકલાની તબદે પડતાં, બિલ્લણ મરતાં પોતે મરી જશે એમ કહે છે તેથી આંતે રાજા શશિકલાને બિલ્લણની સાથે પરણાવે છે.

ગણેશ-સરસ્વતીની નહીં પણ મકરંધવજ મહીપતિની વંદનાથી આરંભાતા આ કાવ્યમાં કવિની નેમ પ્રેમનો-કામનો મલિમ સ્થાપિત કરવાનો હોય એમ લાગે છે. કાવ્યનો સૌથી આકર્ષક ભાગ બિલ્લણ પોતાની ઈષ્ટદેવતા શશિકલાનું પચાસેક કડીમાં સ્મરણ કરે છે-જે એના 'પંચાશિકા' એ નામને સાર્થક કરે છે-તે છે. તેમાં શશિકલાના સૌંદર્યનું, એના અનેક શૃંગારવિભ્રમોનું ને એની સાથેની રતિકીડાનું જે ત્રીગતભર્યું ઉન્મત્ત પ્રગલ્ભ ચિત્રણ કરે છે તે ગુજરાતી સાહિત્યમાં વિરલ છે. રાવણે સીતાને માટે ૧૦ માથાં આપ્યાં તો હું ૧ માથું આપું એમાં શું? એમ કહેતા બિલ્લણની ખુમારી પણ સ્પર્શી જાય એવી છે.

[બો.સાં.]

બિહારીદાસ(સંત) [જ. ઈ. ૧૭૪૮] : કચ્છના વાંઢાચ ગામના વતની. જ્ઞાતિએ કચ્છ ભડિયાની ધલજાતિના રજપૂત. મૂળ નામ વેરોજી. પિતાનું નામ મેઘરાજ. દેવાસાહેબના શિષ્ય. દીક્ષા પછી 'બિહારીદાસ' નામ ધારણ કર્યું હતું. તેમણે હિંદી, ગુજરાતી તથા કચ્છીમાં પદ અને ભજન (કિટલાંક મુ.)ની રચના કરી છે. આ ઉપરાંત 'કૃષ્ણભાલવિનોદ', 'ગુરુસ્તુતિ' તથા 'પ્રાસ્તાવિક કુંડળિયા' કૃતિઓ પણ તેમણે રચી હોવાનું મનાય છે.

કૃતિ : કચ્છના સંતો, દુલેશય કારણી, ઈ. ૧૯૭૬ (૫સં.).

સંદર્ભ : ૧. કચ્છના સંતો અને કવિઓ : ૨, દુલેશય કારણી, સં. ૨૦૨૦; ૨. ગુસારસ્વતો.

[કી.જો.]

બુધરાજ/કચરાજ [ઈ. ૧૫૩૩માં હયાત] : જૈન સાધુ. અવહરીના સંસ્કારવાળી અપભ્રંશપ્રધાન ગુજરાતીમાં 'મદન-રાસ/મદનપુદ્' (૨.ઈ. ૧૫૩૩/સં. ૧૫૮૮, આસો સુદ ૧, શનિવાર)ના કર્તા. 'જૈન ગૂર્જર કવિઓ' ભૂલથી આ કૃતિને હિન્દી ગણે છે. આ કૃતિની

૨. હસ્તપ્રતમાં કતાનું નામ 'કવચ' હાવાના નિદેશ મળે છે.
સંદર્ભ : ૧. ગુપ્તસ્વનો; ૨. મરાસસાહિત્ય; □ ૩. જૈનગૂઠવિઓ : ૩(૧). [શ્રા.ત્રિ.]

બુધવિનય [ઈ. ૧૭૪૪ પહેલાં] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિનય-દેવસૂરિની પરંપરામાં જ્ઞાનવિનયના શિષ્ય. 'ધોગશાસ્ત્ર' પરના ગદ્ય બાલાવબ્રોધ (લે.ઈ. ૧૭૪૪ પહેલાં)ના કર્તા.
સંદર્ભ : જૈનગૂઠવિઓ : ૩(૨). [શ્રા.ત્રિ.]

બુદ્ધિલાવણ્ય-૧ : જુઓ લાવાણ્યસોનાળ્ય.

બુદ્ધિવર્ધન [ ] : જૈન સાધુ. ૩૪ કડીના 'યતુવિશનિર્ગન પંચકલ્યાણક-સ્તવન' (લે.ઈ. ૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા.
સંદર્ભ : લેજાસૂચિ : ૧. [શ્રા.ત્રિ.]

બુદ્ધિવિનય : આ નામે 'હૃદયકર્યા-વિવરણ' તથા ૨ 'આત્મ-સંજ્ઞ' મળે છે. તેમના કર્તા કયા બુદ્ધિવિનય છે તે વિશે નિશ્ચિતપણે કંઈ શકાય તેમ નથી.
સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂલસૂચી; ૨. લોહસૂચી. [શ્રા.ત્રિ.]

બુદ્ધિવિનય-૧ [ઈ. ૧૬૫૬માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. 'જીવવિચાર-સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૬૫૬/સં. ૧૭૧૨, આસો સુદ ૧૦)ના કર્તા.
સંદર્ભ : જૈનગૂઠવિઓ : ૩(૨). [શ્રા.ત્રિ.]

બુદ્ધિવિનય-૨ [ ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિનયસિહસૂરિના શિષ્ય. ૪-૪ કડીની 'કલ્પસૂત્ર (પર્યુપણ)ની સ્તુતિ'ના કર્તા.
સંદર્ભ : મુપુગૂલસૂચી. [શ્રા.ત્રિ.]

બુદ્ધિસાગર [ ] : જૈન સાધુ. ૬ કડીની 'પન્નાવણાસૂત્ર-સંજ્ઞ' (લે.સં. ૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા.
સંદર્ભ : લેજાસૂચિ : ૧. [શ્રા.ત્રિ.]

બુદ્ધિસાગરશિષ્ય [ ] : જૈન સાધુ. ૧૮ કડીની 'મનુષ્યભવદ્દષ્ટાંત-સંજ્ઞ' (લે. સં. ૧૮મી સદી)ના કર્તા.
સંદર્ભ : લેજાસૂચિ : ૧. [ક્રી.જે.]

બુદ્ધિસાર [ઈ. ૧૪૬૬માં હયાત] : જૈન સાધુ. ૨૮૮ કડીના 'નંબુસ્વામીભવચરિત્ર-સાર' (ર.ઈ. ૧૪૬૬)ના કર્તા.
સંદર્ભ : લેજાસૂચિ : ૧. [શ્રા.ત્રિ.]

બુલાખીરામ [ ] : બ્રાહ્મણ કવિ. ૪૯ કડીની 'સાવિત્રીયમ-સંવાદ'(મુ.) કૃતિમાં કવિએ સત્યવાન તથા સાવિત્રીની ક્યાને સાવિત્રી અને યમના સંવાદ દ્વારા સરળ પણ પ્રાસાદિક રીતે આલેખી છે.

કૃતિ : ભજનસાગર : ૨, પ્ર. સસ્તું સાહિત્યવર્ષક કર્પાલય, ૨૦૦૯ (પસં.). [ક્રી.જે.]

બુધવિનય : બ્રહ્મ

બુદ્ધાજી/બુદ્ધિયો/બુદ્ધો/બુદ્ધિયો (ભજન) [ઈ. ૧૭મી સદી] : જ્ઞાનમાર્ગી વેદાંતી કવિ. કવિ બ્રહ્મનંદના શિષ્ય અને અખાજી (ઈ. ૧૭મી સદી)ના ગુરુભાઈ હાવાની માન્યતા પણ પ્રચલિત છે. જાને સાધુ. બુદ્ધાજીનાં ૧૨ પદ(મુ.) મળે છે. આ પદોમાં કવિની અદ્વૈતવેદાંતનિષ્ઠા તથા આધ્યાત્મિક અનુભવે રસુકની, અન્તત્ર ધિટીની છાંટવાળી, સુબ્રોધક સંસ્કારપૂત વાણી જોવા મળે છે. કવિની શેલીમાં સ્વાભાવિકતાની સાથે વેગનો પણ અનુભવ થાય છે.

કૃતિ : ૧. પદસંગ્રહ પ્રભાકર, પ્ર. સ્વામી પ્રેમપુરીજી, ઈ. ૧૮૮૫; ૨. પરિચિત પદસંગ્રહ, પ્ર. સસ્તું સાહિત્યવર્ષક કર્પાલય, સં. ૨૦૦૨ (ત્રીજી આ.); ૩. બુદ્ધાદેવન : ૫; ૪. ભજનસાગર : ૨. સંદર્ભ : ૧. અસંપર્કપરા; ૨. કવિચરિત : ૩; ૩. ગુપ્તસ્વનો; ૪. પ્રાકૃતિઓ; ૫. પ્રાચીન કવ્યમંડવી, સં. જોડલાલ ત્રિવેદી, ઈ. ૧૯૬૫; □ ૬. ફાનોમાસિક, એપ્રિલ-જૂન ૧૯૬૧-'બુદ્ધિયાના એક પદની વાચના', સુરેશ લ. જૈશી; □ ૭. ફોલનામાવલિ. [ચ.શે.]

બેચર/બેચરદાસ/બહેચર : 'બેચર'ના નામે 'દાણુલીલાના સલેયા' તથા 'કકો', 'બહેચર'ના નામે પદ તથા બહેચરદાસને નામે આઠથી ૧૫ કડીના ૪ ગરબા(મુ.) મળે છે. આ બધી કૃતિઓના કર્તા એક જ છે કે જુદા તે નિશ્ચિત થતું નથી.

કૃતિ : શ્રીમદ ભગવતીકાવ્ય, પ્ર. દામોદર દાજીભાઈ, ઈ. ૧૮૮૯. સંદર્ભ : ૧. ગુજૃકલકૃત; ૨. પ્રાકૃતિઓ; □ ૩. ગૂલાયાદી. [ક્રી.જે.]

બેહદીન [ઈ. ૧૮૨૦માં હયાત] : પ્રકીર્ણ વાર્તાઓ (ર.ઈ. ૧૮૨૦) ના કર્તા.
સંદર્ભ : ફોલનામાવલિ. [ક્રી.જે.]

'બોડાણાનું આખ્યાન' : 'રાણછોડજીનો સલોકો' એ અપરનામથી પણ ઓળખાતી કાલિકાના ગરબા જેવી શામળીની 'બોડાણાનું આખ્યાન'(મુ.) કથનાત્મક રચના છે. હાથમાં તુલસી ઉગાડી વરસમાં બેત્રણ વાર દ્વારિકા જઈ તે રૂડે ભગવાનની સિનેર વરસ સુધી પૂજા કરનાર રજપૂત બોડાણાની ઉપર પ્રસન્ન થઈ દ્વારિકા-ધીશ પોતે તેની પાસે વાહન મંગાવી પોતે તેના સારથિ બની ડાકોર આવ્યા એ 'સંવત વિક્રમ બારોતર બાર'માં બનેલો કહેવાતો લોકખ્યાત ભકિતવર્ધક પ્રસંગ સાદી ચોપાઈઓમાં તેમાં વર્ણવાયો છે. ભગવાનની ભકતવન્સલતાનું તથા બોડાણાદેવતાનું ચિત્રણ એમાં સારું થયું છે. ગંગાબાઈની વાળીથી તોળાતા ભગવાનના કપટીપણાની, તેમને પાછા લેવા આવેલા ગુગળીઓએ કરેલી બીજી રીતે ભગવાનની લીલાની સ્તુતિ બનતી, નિદા લોકરંજક છે. [અ.રા.]

બ્રહ્મદેવ : જુઓ બ્રેહ્મદેવ.

બ્રહ્મ : આ નામે ૧૦ કડીની 'તેર કાઠિયા-સંજ્ઞ' અને 'ઉપદેશ-કુશલ-કુલક' તથા બ્રહ્મભગતને નામે ૧૭ કડીની 'સાધુગુણ-કુલક'

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૨૬૯

(વે. સં. ૧૭માં સદી અનુ.) અને 'કૃષ્ણસિકા-બારમાસ' એ કૃતિઓ મળે છે. આ બંધી કૃતિઓના કર્તા એક જ છે કે જુદા જુદા તે નિશ્ચિન કહી શકાય તેમ નથી.

સંદર્ભ : ૧. ટ્રેઝર્સ ઓવ જૈન ભંડાર (અ.), સં. ઉમાકાન્ત પી. શાહ, ઈ. ૧૯૭૮; ૨. મુપુગુહસૂચી; ૩. હેન્રીજ્ઞાસૂચિ : ૧. [કી.જો.]

બ્રહ્મગિરિ [ ] : જાને વૈરાગી. 'બ્રહ્મની આરતી'ઓના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકલકીકન; ૨. પ્રાકૃતિઓ. [કી.જો.]

બ્રહ્મજિનદાસ : જુઓ જિનદાસ-૧.

બ્રહ્મદેવ : જુઓ બ્રેહ્મદેવ.

બ્રહ્મરૂપચંદ : જુઓ (બ્રહ્મ) રૂપચંદ.

બ્રહ્મધિ/વિનયદેવ [જ.ઈ.૧૫૧૧/સં.૧૫૬૮, માગશ્વર સુદ ૧૫, ગુરુવાર - અવ. ઈ. ૧૫૮૦] : પાર્શ્વચંદ્રગચ્છના જૈન સાધુ. સુધર્મગચ્છના સ્થાપક. 'જંબુદ્વીપ પ્રજ્ઞપિત' પરની વૃત્તિમાં તે પોતાને ચાલુક્યવંશના રાજપૂત અને સાધુરત્ન પંડિતના શિષ્ય પાર્શ્વચંદ્ર-સૂરિના શિષ્ય તરીકે જણાવે છે. ઈ.સ.૧૫૮૦માં મનજી ઋષિએ રચેલા 'વિનયદેવસૂરિ-રાસ' અનુસાર માલવાના આજણોઠ ગામે જન્મ. પિતા સોલંકી રાજા પદ્મરાય. માતા સીતાદે. મૂળનામ બ્રહ્મકુંવર. આંચલિક રંગમંડલઋષિના હસ્તે દીક્ષા. વિજયદેવ (બદરરાજ) દ્વારા સૂરિપદ સાથે 'વિનયદેવ' નામ મળ્યું. ઈ.૧૫૪૬/સં. ૧૬૦૨, વૈશાખ સુદ ૩ ને સોમવારને દિવસે સુધર્મગચ્છ એ નામથી બુરહાન-પુરમાં જુદી સમાચારી આદરી. અવસાન બુરહાનપુરમાં.

'બ્રહ્મ' કે 'બ્રહ્મમુનિ'ના નામથી તેમની કૃતિઓ મળે છે. ૧૨૭ કડીની 'નવતત્ત્વવિચાર-ચોપાઈ' (૨.ઈ.૧૫૩૩), 'મહાનિશ્ચયસૂત્ર'માં આવતા સુસઠના કથાનક પર આધારિત ૨૪૩ કડીની 'સુસઠ-ચોપાઈ' (૨.ઈ.૧૫૩૭), ૩૦૮ કડીની 'ચારપ્રત્યેકજુહ્વ-ચોપાઈ/રાસ' (૨.ઈ.૧૫૪૧; મુ.), દુહા-ચોપાઈબદ્ધ, જેમાં સૂત્રોમાંથી પ્રાકૃત કડીઓ અને કાવ્યસાહિત્યમાંથી સંસ્કૃત શ્લોકો ઉદ્ધૃત કરેલા છે તે સુમતિ અને નાગિલની આછી કથાને નિમિત્તે અનેક વિષયો પરત્વે વિસ્તારથી બોધ આપતી, અનેક દૃષ્ટાંતોથી સભર 'સુમતિ-નાગિલ-ચોપાઈ' (૨.ઈ.૧૫૫૬/સં. ૧૬૧૨, આસો સુદ ૭, ગુરુવાર; મુ.); ૪૪ ઢાલની 'જિનનેમિનાથ-વિવાહલુ/નિમિનાથ-ધવલ' (૨.ઈ. ૧૫૭૪/સં. ૧૬૩૦, ચૈત્ર સુદ ૧૦), ૪૪ ઢાલની 'સુપાર્શ્વજિન-વિવાહલો' (૨.ઈ.૧૫૭૬), ૩૨૫ કડીની 'ભરતબાહુબલો-રાસ'(૨.ઈ. ૧૫૭૮), 'અજાપુત્ર-રાસ', ૩૫૦ કડીની 'અઢાર પાપસ્થાનક-સગ્રાથ/અઢાર પાપસ્થાન પરિહાર ભાષા/રાસ'(મુ.), ૩૦ કડીની 'અવંતિ સુકુમાલના ચોઢાલિયાં(મુ.)', 'અષ્ટકર્મવિચાર', ૧૨૪ કડીની 'અંતકાલઆરધાનાફલ' 'આગમસદ્દણા-છત્રીસી' (મુ.), 'ઉત્તરાધ્યયનનાં ૩૬ અધ્યયન-ગીત/ભાસ/સગ્રાથ' (મુ.), ૬ કડીની 'કર્મ-પ્રકૃતિઅધ્યયન-સગ્રાથ', '૨૪ જિન-સ્તવન', 'જિનપ્રતિમાસ્થાપના-

પ્રબંધ', ૩૧ કડીની 'જિનરાજનામ-સ્તવન', 'દશદૃષ્ટાંત-કુલક', ૮ કડીની 'પંચમહાપ્રત પરનું કાવ્ય', ૧૦૬ કડીની 'પંચમી પર્વુપાણ સ્થાપના-ચોપાઈ', ૯૨ કડીનો 'પ્રથમાશ્રવદ્વાર-કુલક', 'મિથ્યાત્વ-શલ્ય-પરિહાર'(મુ.), 'મૃગાપુત્રચરિત્ર-પ્રબંધ', ૧૩ કડીની 'શર્ભપિ સુકોસલજની સગ્રાથ'(મુ.), ૧૯ કડીની 'રિષભદત્ત ને દેવાનંદજની સગ્રાથ'(મુ.), ગદ્યમાં 'લોકનાલિકા-બાલાવબોધ' (જૈની ૧ પ્રત કવિ-લિખિત હસ્તપ્રત પરથી ઉનારેથી છે), ૨૯ કડીની 'વાસુપૂજ્ય-સ્વામિધવલ', 'વૈરાગ્ય-સગ્રાથ', ૨૮ કડીની 'શ્રોતા પરીક્ષાનો સગ્રાથ'(મુ.), ૨૧૬ કડીનો 'શાંતિનાથ-વિવાહલો', ૭ કડીની 'સમુદ્ર-પાલ-સગ્રાથ', ૧૪ ઢાલ અને ૧૩૮ કડીની 'સાધુવંદના', ૧૧ કડીનું 'સીમંધરસ્વામી-સ્તવન', અનેક યાતનાઓ અને કસોટીઓમાંથી શુદ્ધ સ્વરૂપે પસાર થનાર સુદર્શનમુનિનું કથાનક નિરૂપતી ૮૩૯ કડીની 'સુદર્શન શેક-ચરિત્ર/ચોપાઈ', જૈન આચાર્યોના દ્વંદ્વ ઉલ્લેખ રૂપે પરંપરાગત વૃત્તાંત આપતી 'સુધર્મગચ્છ પરીક્ષા'(મુ.) અને 'સૌહાર્નિકવિચાર'. આટલી રચનાઓ ઉપરાંત તેમનાં કેટલાંક સ્તવનો, સગ્રાથો, કુલકો અને પ્રાસંગિક કાવ્યો પણ મળે છે. તેમણે 'જંબુદ્વીપ પ્રજ્ઞપિત' પર ટીકા, 'દશાશ્રુત-સ્કંધ' પર 'જિનહિતા' નામની ટીકા અને 'પાખ્ખીસૂત્ર' પર ટીકા રચી છે.

કૃતિ : * ૧. સુધર્મગચ્છપરીક્ષા, પ્ર. શ્રાવક રવજી દેસર, [ ] ૨. જૈન રાસસંગ્રહ : ૧, સં. મુનિશ્રી સાગરચંદ્રજી, ઈ. ૧૯૩૦; ૩. દેવચંદ્રજીકૃત આઠ પ્રવચન માતાની સગ્રાથ ત્રેરે અનેક પદ્યોનો સંગ્રહ, પ્ર. શા. ચતુર્ભુજ તેજપાળ, ઈ. ૧૯૨૮; ૪. પદ્મદ્રવ્ય નયવિચારદિ પ્રકરણ સંગ્રહ, પ્ર. મંગળદાસ લલ્લુભાઈ, ઈ. ૧૯૧૩; ૫. સગ્રાથસંગ્રહ : ૧, સં. સાગરચંદ્રજી, ઈ. ૧૯૨૨; ૬. સ્તવનસગ્રાથસંગ્રહ, સં. સાગરચંદ્રજી, ઈ. ૧૯૩૭.

સંદર્ભ : ૧. ઐસસંગ્રહ : ૩; ૨. કડુઆમનીગચ્છ પટ્ટાવલી સંગ્રહ, સં. અંબાલાલ પ્રે. શાહ, ઈ. ૧૯૭૮; ૩. ગુસાઈનિહાસ : ૨; ૪. ગુસારસ્વતો; ૫. જૈસાઈનિહાસ; ૬. મરાસસાહિત્ય; [ ] ૭. જૈન સત્યપ્રકાશ, એપ્રિલ-મે ૧૯૪૮-'થિરાપદ્મગચ્છીય જ્ઞાન-ભંડારમે ઉપલબ્ધ વિવાહલો, સંધિ, ધવલ સંજ્ઞક સાહિત્ય', વિજય-યતીન્દ્રસૂરિ; ૮. એજન, ફેબ્રુ, ૧૯૪૯- 'કતિપય ધવલ ઔર વિવાહલોકી નઈ ઉપલબ્ધ', અગરચંદ નાહટા; ૯. ફાતેમાસિક, જાન્યુ-જૂન ૧૯૭૩-'ગુજરાતી જૈન સાહિત્ય : રાસ-સંદોહ', હીરાલાલ ર. કાપડિયા; [ ] ૧૦ આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૧૧. કેટલોગ ગુરા; ૧૨. જૈગુકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૧૩. જૈણપ્રોસ્ટા; ૧૪. ડિકેટલોગભાવિ; ૧૫. મુપુગુહસૂચી; ૧૬. લીહસૂચી; ૧૭. હેન્રીજ્ઞા-સૂચિ : ૧. [શ્ર.ત્રિ.]

બ્રહ્માનંદ-૧ [ઈ.૧૬૭૫માં હયાત] : 'નાગસંવાદ' (૨.ઈ.૧૬૭૫)ના કર્તા. કૃતિ પોરબંદરમાં રચી હોવાનો ઉલ્લેખ મળે છે.

સંદર્ભ : ગૂહાયાદી. [શ્ર.ત્રિ.]

બ્રહ્માનંદ-૨ [ઈ.૧૭૨૭ સુધીમાં] : ૮૭/૯૪ કડીના 'કૃષ્ણ-બારમાસ' (વે.ઈ.૧૭૨૭)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ડિકેટલોગભાવિ; ૨. મુપુગુહસૂચી; ૩. હેન્રીજ્ઞાસૂચિ : ૧. [શ્ર.ત્રિ.]

બ્રહ્માનંદ(સ્વામી)-૩ [૮. ઈ.૧૭૭૨/સં.૧૮૨૮, મહા સુદ ૫-અવ. ઈ.૧૮૩૨/સં.૧૮૮૮, જેઠ સુદ ૧૦] : સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના કવિ. જન્મ આબુ પર્વતની તળેટીમાં આવેલા રાજ-સ્થાનના શિરોહી રાજ્યના ખાંણ ગામમાં. પૂર્વાશ્રમનું નામ લાડુ-દાનજી. પિતાનું નામ શંભુદાન ગઢવી. માતાનું નામ લાલુબા. જ્ઞાતિએ ચારણ. નાની ઉંમરે તેમની શીઘ્ર કવિતા કરવાની શક્તિથી પ્રસન્ન થયેલા શિરોહી રાજ્યના રાજવીએ રાજ્યને ખર્ચે ભૂજની કાવ્યશાળામાં મોકલ્યા. ત્યાં શ્રી અભયદાનજી પાસેથી વિગય અને અલંકારશાસ્ત્રનું જ્ઞાન મેળવ્યું. પછી વિવિધ રાજ્યોના રાજવીઓને પોતાની કાવ્યશક્તિથી મુગ્ધ કર્યા. ઈ.૧૮૦૪માં ભૂજમાં સહજાનંદ સ્વામી સાથે મેળાય અને તેમનાથી પ્રભાવિત. ઈ.૧૮૦૫માં સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના સાધુ બન્યા. સાધુ બન્યા પછીનું નામ શ્રી રંગદાસજી અને પાછળથી બ્રહ્માનંદ. સાધુ બન્યા ત્યારે કુટુંબમાં ઊણપોહ અને સ્વજનો તરફથી લગ્ન માટે દબાણ. વડોદરાના ગાયકવાડ નરેશ તરફથી રાજકવિ બનવા માટેનું નિમંત્રણ. બંને પ્રલોભનોને વશ ન થયા. ઈ.૧૮૨૩માં સહજાનંદ સ્વામીના આદેશથી વડતાલમાં સ્વામિનારાયણનું મંદિર બંધાવવાની શરૂઆત કરી અને ત્રણેક વર્ષમાં એ કામ પૂરું કર્યું ત્યારપછી જૂનાગઢ અને મૂળીના મંદિર પણ તેમની દેખરેખ નીચે બંધાયાં. મૂળી મંદિરના મહંત બન્યા અને ત્યાં જ એમનું અવસાન થયું.

સહજાનંદ સ્વામીના સખા અને શીઘ્રકવિ તરીકે પંકાએલા કવિએ લાડુદાન, શ્રી રંગદાસ અને બ્રહ્માનંદને નામે લિહી, ચારણી અને ગુજરાતીમાં વિપુલ પ્રમાણમાં સર્જન કર્યું છે. કવિની લાંબી રચનાઓ મુખ્યત્વે લિહીમાં છે. ગુજરાતીમાં રચાયેલી કૃતિઓ અલગ પદો રૂપે છે અને કવિની કવિત્વશક્તિ ગુજરાતીમાં આ પદો (મુ.) પર જ નિર્ભર છે.

કવિએ ૮૦૦૦ જેટલાં પદ રચ્યાં હોવાનું મનાય છે, પરંતુ અત્યારે ૨૬૦૦ જેટલાં પદ મુદ્રિત રૂપે મળે છે, જેમાં ગુજરાતી, હિન્દી, ચારણી અને કચ્છી ભાષામાં રચાયેલાં પદોનો સમાવેશ થાય છે. ગરબી, આરતી, થાળ, ભજન વગેરે પ્રકારોમાં મળતાં; ઝૂલણા, ચોપાઈ, હરિગીત, કુંડળિયા, રેણકી જેવા છંદોની દેશી-ઓમાં રચાયેલાં ને વિવિધ રાગનિર્દેશવાળાં આ પદો પર સાંપ્રદાયિક અસર વિશેષ પ્રમાણમાં દેખાય છે. મંગળા, શણગાર, રાજભોગ, શયન વગેરેનાં જુદેજુદે સમયે મંદિરોમાં થતાં દર્શન કે શરદપૂર્ણિમા, દિવાળી, અન્નકૂટ, એકાદશી વગેરે અનેક સાંપ્રદાયિક ઉત્સવોને વિષય બનાવી મોટી સંખ્યામાં ચોસરપદો કવિએ રચ્યાં છે. સહજાનંદ સ્વામી સાથે રહી વિવિધ પ્રસંગોએ થયેલા અનુભવો પર આધારિત ઘણી પ્રાસંગિક પદરચનાઓ પણ કવિએ કરી છે, જેમાં સહજાનંદસ્તુતિ મુખ્ય લક્ષ્ય છે. એ સિવાય નરસિંહથી જેવા મળતી પ્રેમલક્ષણભક્તિનાં પદોની સમૃદ્ધ પરંપરાને અનુસરી કૃષ્ણભક્તિનાં પણ અનેક પદ કવિએ રચ્યાં છે. એમાં ભાગવત-નિરૂપિત કૃષ્ણજીવન સાથે સંકળાયેલી વિવિધ સ્થિતિઓ-કૃષ્ણ-૮૮મઉત્સવ, બાળલોકા, દાણલોકા, રાસ, ગોપીનું ઈજન, ગોપી-વિરહ, ઉદ્ધવસંદેશ વગેરે-કાવ્યવિષય બને છે. સાંપ્રદાયિક પ્રભાવને લીધે શૃંગારપ્રીતિનાં પદોમાં નરસિંહ-દયારામ જેવી શૃંગારની

પ્રગલ્ભતા નથી, પરંતુ દાણલોકા અને ગોપીઉપાલંબનાં પદોમાં કવિની વિનોદશક્તિ સારી ખીલી ઊઠી છે. કવિએ રચેલાં ભક્તિ ને વૈરાગ્યબોધનાં પદોમાં ભક્તિ પરની અડગ નિષ્ઠા વ્યક્ત કરતાં પદો શૈર્ષસભર શૈલીથી વિશિષ્ટ ખુમારીનો અનુભવ કરાવે છે સૌરાષ્ટ્રની બોલીનો રણકા, પ્રાસ-અનુપ્રાસ મેળવવાની સહજશક્તિ, પદરચનાનાં સફાઈ ને માધુર્ય કે ધ્રુવપંકિતઓનું લયવૈવિધ્ય એમ અભિવ્યક્તિની દૃષ્ટિએ કે વિષયવૈવિધ્યથી બ્રહ્માનંદનાં પદો સ્વામિ-નારાયણ સંપ્રદાયની કવિતામાં તો મોખરાનું સ્થાન ભોગવે છે, પરંતુ ગુજરાતી પદસાહિત્યમાં પણ વિશિષ્ટ બની રહે છે.

‘શિક્ષાપત્રી’ના ગુજરાતી પદાનુવાદ કે ૭ અધ્યાયમાં સતા સ્ત્રીના ધર્મ વર્ણવતી ‘શ્રી સતીગીતા’ (૨.ઈ.૧૮૨૭) એમની અન્ય ગુજરાતી કૃતિઓ છે.

‘સુમતિપ્રકાશ’, ‘વર્તમાનવિવેક’, ‘ઉપદેશચિંતામણિ’, ‘નીતિ-પ્રકાશ’, ‘ધર્મસિદ્ધાંત’, ‘બ્રહ્મવિલાસ’, ‘રાસાષ્ટક’ વગેરે એમની હિન્દી ને ચારણીમાં રચાયેલી કૃતિઓ છે.

કૃતિ : ૧. બ્રહ્માનંદપદાવલિ, સં. ઈશ્વરલાલ ૨. દવે, ઈ. ૧૯૭૯ (પ્રસં.); ૨. શ્રી બ્રહ્માનંદકાવ્ય : ૧, સં. રાજકવિ માવ-દાનજી ભોમજીભાઈ, ઈ. ૧૯૬૭ (ત્રીજી આ.) (પ્રસં.); ૩. એજન, સં. કરમશી દામજી અને મોતીલાલ ત્રિ. ફોજદાર, ઈ. ૧૯૦૨ (પ્રસં.) □ ૪. અભમાલા; ૫. કીર્તન મુકતાવલિ, સં. બોચાસણ-વાસી શ્રી અક્ષરપુરપોતમની સંસ્થા, ઈ. ૧૯૭૮ (બીજી આ.); ૬. છંદસ્તનાવલિ, સં. વિહારીલાલ મહારાજ અને ભગવતપ્રસાદજી મહારાજ, ઈ. ૧૯૮૫; ૭. બૃકાદોહન : ૧, ૨, ૩, ૫, ૬; ૮. ભસાસિધુ; ૯. શિવપદસંગ્રહ : ૧, સં. અંબાલાલ શં. પાઠક અને લલ્લુભાઈ કા. પંડ્યા, ઈ. ૧૯૨૦; ૧૦. સહજાનંદવિલાસ, સં. ગિરધરલાલ પ્ર. માસ્તર અને હિમતલાલ બ. સ્વામિનારાયણ, ઈ. ૧૯૧૩; ૧૧. હરિચરિત્ર ચિંતામણિ, પ્ર. સધામનોહરદાસજી, સં. ૨૦૨૦.

સંદર્ભ : ૧ કવિચરિત : ૩; ૨. ગુમાસ્તંભો; ૩. ગુસાઈતિ-હાસ : ૨; ૪. ગુસામધ્ય; ૫. થોડાંક રસદર્શનો, ક. મા. મુનશી, ઈ. ૧૯૩૩; ૬. નભોવિહાર, સમનારાયણ વિ. પાઠક, ઈ. ૧૯૬૧; ૭. પ્રાકકૃતિઓ; ૮. મસાપ્રવાહ; ૯. સંતસાહિત્યનો સ્વાધ્યાય, હરિપ્રસાદ ત્રિ. ઠક્કર, ઈ. ૧૯૭૭; ૧૦ સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયનો સચિત્ર ઇતિહાસ, સં. શાસ્ત્રી સ્વયંપ્રકાશદાસ, સં. ૨૦૩૦ (બીજી આ.); □ ૧૧. જ્ઞાનેમાસિક, જન્યુ.-માર્ચ ૧૯૬૨-‘બ્રહ્માનંદનાં કાવ્યો’, સમપ્રસાદ બક્ષી; □ ૧૨. ગૂહ્યાદી; ૧૩. ડિકેટ-લોંગભાવિ. [ચ.મ.]

‘બ્રાહ્મણભક્તવિવાદ’ : દુવૈયા છંદની ૭૦ કડીની દયારામની આ કૃતિ(મુ.)ને કવિએ પોતે ‘નાટક’ તરીકે પણ ઓળખાવી છે એ મધ્યકાળમાં ‘નાટક’ શબ્દના સંકેતની દૃષ્ટિએ નોંધપાત્ર છે. સ્માર્તધર્મનું ખંડન અને વૈષ્ણવધર્મનું મંડન કરવાના ઉદ્દેશથી રચાયેલી આ કૃતિમાં વેદવિહિત કર્મમાર્ગ કરતાં શ્રીકૃષ્ણસેવાભક્તિ-માર્ગ ચરિયાતો છે એવું પ્રતિપાદન થયું છે. વૈચારિક ચર્ચાને આહ્વાદક બનાવવા માટે કવિએ વૈષ્ણવાચાર્યને મળવા જતા વિષયુદ્ધત

અને સ્માર્તધર્મી શિવશંકર એ ૨ બ્રાહ્મણબંધુઓની કલ્પના કરી છે અને એમની વચ્ચેના સરળ સ્વેચ્છ સંવાદ રૂપે કૃતિની રચના કરી છે. [સુ.દ.]

બ્રહેદેવ/બહદેવ/બ્રહ્મદેવ/બ્રહ્મદેવ [ઈ. ૧૫૫૩માં લખાતું] : પિતાનામ મહીદાસ. જ્ઞાતિએ વૈષ્ણિક હોવાનો નિર્દેશ મળે છે. સંભવતઃ વૈષ્ણવ અને સંસ્કૃતજ્ઞ એવા આ કવિએ ૪૦ કડવાં અને ૧૧ પદનો 'ભ્રમર-ગીતા' (૨.ઈ.૧૫૫૩/સં.૧૬૦૮, વેશાળ સુદ ૧૫, ગોમવાર; મુ.) તથા કૃષ્ણકીર્તનાં પદો (કિસ્વાંક મુ.)ની રચના કરી છે. નરસિંહ મહેતાની ચાતુરીઓના બંધની આસરને ઝીલતી, ભાગવતના દશમસ્કંધના પ્રસંગને અનુસરતી 'ભ્રમરગીતા'માં ગોપી-ઉદ્ભવ વચ્ચેના ભક્તિ-જ્ઞાન પ્રેરિત મર્માળા સંવાદ દ્વારા, રસાર્દ્ર અને વર્ણપ્રાસમાધુર્યાવાળી વાણીમાં ગોપીઓના કૃષ્ણવિરહને કવિએ આલેખ્યો છે. રસ, ભાષા અને પદબંધની દૃષ્ટિએ "રઠિઆલુ રાસ સાંહામણુ" એવી આ 'ભ્રમર-ગીતા' મધ્યકાલીન ગુજરાતી ભ્રમરગીતા સાહિત્યમાં કવિનું ગાણનાપાત્ર પ્રદાન છે.

'ગુજરાતી હાથપ્રાંતોની સંકલિત યાદી'એ બ્રહ્મદેવનું નામ મળતી 'પાંડવો-ગીતા' (લે.ઈ.૧૮૪૯)ને બ્રહેદેવની હોવાનું સ્વીકાર્યું છે.

કૃતિ : ૧. અગુપુસ્તક; ૨. નકાદોહન; ૩. નરસિંહ મહેતાના હારસમાનાં પદ તથા ભ્રમરગીતા, પ્ર. હારી વજ્રમણુ શેટે, ઈ. ૧૮૬૬; ૪. પ્રાકાશનરી; ૫. ગૃહદોહન : ૧ (સાતમી આ.); ૬. ભ્રમર ગીતા (કવિ બ્રહેદેવકૃત) : અન્ય કવિઓની વૈષ્ણવ ગીતાઓ અને ઉદ્ભવગોપી સંવાદોના પરિચય સમેત, સં. મંજુલાલ ૨. મળ-મુદ્રાર, ઈ. ૧૯૬૪.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨, ૩; ૨. ગુસામધ્ય; ૩. ગુસાર-સ્વતો; ૪. ગ્રંથ, જુલાઈ ૧૯૬૫-ગ્રંથાવલોકન, રમણલાલ ચી. શાહ; ૫. સ્વાધ્યાય, ઓગસ્ટ ૧૯૬૫-ગ્રંથાવલોકન, યો. જ. ત્રિપાઠી; ૬. આચરિતઓંઠ : ૨; ૭. ગૂહ્યાદી; ૮. ડિક્ટેલોગ બીજે; ૯. ફોહનામાવલિ; ૧૦. મુપુગૂહસૂચી. [ચ.શે.]

ભક્તિ-૧/ભક્તિવિજય [ઈ. ૧૬૧૫ પહેલાં] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. હીરવિજયસૂરિની પરંપરામાં વિજયસેનસૂરિ (ઈ. ૧૫૪૮-ઈ. ૧૬૧૫)ના શિષ્ય. હીરવિજયસૂરિ અને અકબરના સંબંધોના નિરૂપણ દ્વારા હીરવિજયસૂરિની પ્રશંસા કરતી ૭/૧૭ કડીની 'હીર-વિજયસૂરિ-સગ્રા/રાસ'(મુ.) નામની કૃતિના કર્તા.

પ્રસ્તુત કૃતિમાં નિરૂપાયેલું અકબર દ્વારા હીરવિજયસૂરિને પત્ર લખીને દિલ્હી આવવાનું આમંત્રણ તથા ધર્મવાર્તાથી પ્રસન્ન થઈને બંદીઓ તથા પશુપંખીઓની મુક્તિ અને 'અમારી'નાં ફરમાન કાઢવાનું વૃત્તાંત તપગચ્છ પટ્ટાવલીમાં ઈ. ૧૫૮૩માં નોંધાયેલું છે. એ આધારે પ્રસ્તુત કૃતિની રચના ઈ. ૧૫૮૩ પછી થઈ હોય એમ કહી શકાય.

કૃતિ : ૧. જૈસસંગ્રહ(જૈ); ૨. જૈસસંગ્રહ(ન); ૩. સગ્રા-માળા(પં.); ૪. સગ્રામાલા(જા) : ૧-૨.

સંદર્ભ : તપગચ્છપટ્ટાવલી, શ્રી ધર્મસાગરજી, ઈ. ૧૯૪૦.

[૨.૨.૬.]

ભક્તિ-૨ [ ] : જૈન સાધુ. પદાવિજયના શિષ્ય. જૈનધર્મનાં તપ-વ્રતના સંદર્ભમાં બીજવિધિનું માહાત્મ્ય નિરૂપના ૧૫ કડીના 'બીજનું સ્તવન'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જિમપ્રકાશ; ૨. જૈકાપ્રકાશ : ૧; ૩. જૈકાસંગ્રહ; ૪. સ્વાસ્તસંગ્રહ. [૨.૨.૬.]

ભક્તિ-૩ [ ] : જૈન સાધુ. જ્ઞાનવિમળના શિષ્ય. ૮ કડીની 'કોશલ્યાજ્ઞની સગ્રા(મુ.)'ના કર્તા.

કૃતિ : જૈસસંગ્રહ(જૈ). [૨.૨.૬.]

ભક્તિદાસ [ ] : 'કૃષ્ણચરિત્ર' અને ૫ કડીના ૧ પદ(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : પ્રાકાશુધા : ૨.

સંદર્ભ : પ્રાકકૃતિઓ.

[શ.ત્રિ.]

'ભક્તિપોષણ' : ૧૦૧ ચંદ્રાવળાની દયારામની આ કૃતિ(મુ.) ભક્તિ-ભાવના પોષણ માટે રચાયેલી છે. નવધા ભક્તિનો નિર્દેશ કરી, દશમી પ્રેમલક્ષણભક્તિને 'સાધનરાજ' તરીકે નિરૂપી દયારામે શ્રી કૃષ્ણભક્તિનો એકાંતિક મહિમા કર્યો છે-જૈમ અંક વિના શૂન્યની કિંમત નથી તેમ શ્રીકૃષ્ણભક્તિ વિનાનાં અન્ય સાધનોની કોઈ કિંમત નથી; અને દુસ્તર ત્રિગુણાત્મક માયાને તરી જવા માટે શરણાગતિ એ જ ઉત્તમ ઉપાય છે એમ દૃઢતાપૂર્વક ઉદ્બોધ્યું છે. કૃતિમાં દૃષ્ટાંતોની પ્રચુરતા અને લોકબોધ્યતા ધ્યાન ખેંચે એવી છે. જૈમ કે, ઘંટો-ખીલડાનું દૃષ્ટાંત લઈ દયારામ સમજાવે છે કે ઘંટોમાં ઓરેલા અન્ન પૈકીના જે કણ ખીલડાનો આશ્રય મેળવી લે છે તે ઘંટોના પડમાં પિરાતા નથી તેમ શ્રીહરિનો આશ્રય જે જીવ મેળવી લે છે તે સાપાના ચક્કરમાં ફસાતો નથી ને સંસાર તરી જાય છે. [સુ.દ.]

ભક્તિલાભ (ઉપાધ્યાય) [ઈ. ૧૫૦૫માં લખાતું] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જયસાગરની પરંપરામાં સ્વનચંદ્રના શિષ્ય. જ્યોતિષ-વિષયક ગ્રંથની ટીકા કરતી 'લઘુજાતક-કારિકા-ટીકા' (૨.ઈ.૧૫૦૫), ૧૮ કડીનું 'જિનહંસસૂરિગુરુ-ગીત' (મુ.), ૧૫ કડીનું '(વરકાણા) પાર્શ્વનાથ-સ્તોત્ર', ૧૮ કડીનું 'સીમંધર જિનસ્તવન/સીમંધર સ્વામી વિનંતી-છંદ', 'કલ્પાંતરવાચ્ય', વ્યાકરણવિષયક 'બાલશિક્ષા', ૧૭ કડીનું 'જ્ઞાનપંચમી-સ્તોત્ર', ૧૦ કડીનું 'શીવ/શીલોપરી-ગીત', 'ચંદનબાલા ભગવતી-ગીત' અને ૧૮ કડીનું 'પંચતીથિનું સ્તવન' (મુ.) આ ગુજરાતી કૃતિઓ ઉપરાંત કવિએ 'જીસાવાલા પાર્શ્વ-સ્તવન' જેવી સંસ્કૃત કૃતિની પણ રચના કરી છે.

કૃતિ : ૧. અસ્તનસાર; ૨. એજૈકાસંગ્રહ (પસં.).

સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈતિહાસ; ૨. જૈન સત્યપ્રકાશ, સપ્ટે. ૧૯૫૪-'ભક્તિલાભોપાધ્યાય કા સમય ઔર ઉનકે ગ્રંથ', અમર-ચંદ નાહટા; ૩. જૈમગૂકચનાઓ : ૧; ૪. જૈહાપ્રોસ્ટા; ૫. મુપુગૂહસૂચી; ૬. રાહસૂચી : ૧; ૭. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

ભક્તિવિજય : આ નામે ૭ કડીનું 'પાર્શ્વનાથ-સ્તવન' (લે.ઈ.

૧૮૧૩) મળે છે. તેના કાંઈ કાંઈ ભક્તિવિજય છે તે નિશ્ચિત થવું નથી.

સંદર્ભ : ડિકેટવાંગબાઈ.

[શ્રા.ત્ર.]

ભક્તિવિજય-૧ : જુઓ ભક્તિ-૧.

ભક્તિવિજય-૨ [ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયપ્રભસૂરિની પરંપરામાં ક્રાંતિવિજય (ઈ. ૧૭૧૯માં જ્ઞાન)ના શિષ્ય. ૧૮ કડીના 'જ્ઞાનપંચમીનું સ્તવન'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : જૈન પ્રાચીન પૂર્વાચાર્યો વિરચિત સ્તવનસંગ્રહ, પ્ર. મોતીચંદ ૩. ઝવેરી, ઈ. ૧૯૧૯. [૨.૨.૬.]

ભક્તિવિજય-૩ [ઈ. ૧૮મી સદી મધ્યભાગ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. શુભવિજયની પરંપરામાં નયવિજયના શિષ્ય. ૨૯ કડીનો 'સાધુવંદના-સંગ્રહ' (૨.ઈ.૧૭૪૭), ૨૯ કડીની 'સાધુવંદના-સંગ્રહ' (૨.ઈ. ૧૭૪૭/સં. ૧૮૦૩, ભાદરવા વદ ૧૧, રવિવાર), ૩ ઢાળની 'શેહિણીતપ-સંગ્રહ' (૨.ઈ. ૧૭૬૮/સં. ૧૮૨૪, કારતક વદ ૫), ૨ ઢાળ અને ૧૫ કડીનું 'અષ્ટમી-સ્તવન' (મુ.), 'શેહિણી-સંગ્રહ' (૨.ઈ. ૧૭૮૮), ૬ કડીનું 'શેહિણીતપ-ચૈત્યવંદન/સ્તવન'(મુ.), ૮ કડીની 'સંસારાનિત્યતા-સંગ્રહ' નામની રચનાઓ તથા રાજવલ્લભ પાઠકકૃત મૂળ સંસ્કૃતગ્રંથ 'ચિત્રસેનપદ્માવતી-ચરિત્ર' પરના 'ચિત્રસેન પદ્માવતીચરિત્ર-સ્તબક'ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. ચૈત્યસંગ્રહ : ૧, ૩; ૨. જિભપ્રકાશ.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. મરાસસાહિત્ય; □ ૩. આલિસ્ટ આઈ : ૨; ૪. જૈનકવિઓ : ૧, ૩(૧, ૨); ૫. મુપુગુહસૂચી; ૬. ચૈત્યસૂચી; ૭. હેનૈશ્વાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

ભક્તિવિજય-૪ [ઈ. ૧૭૯૮માં હયાત] : જૈન સાધુ. નેમવિજય-ન્યાયવિજયના શિષ્ય. મૂળ હેમપ્રભસૂરિની 'વિવેકમંજરી-પ્રકરણ-ગુત્તિ' પરના સ્તબક (૨.ઈ. ૧૭૯૮/સં. ૧૮૫૪, કારતક શુદ્ધ ૨, શનિવાર)ના કર્તા. આ સ્તબક પૂરે કરવામાં ચતુરવિજય અને માતીવિજય એ ગુરુબંધુઓનો પણ સહકાર હતો. આ સ્તબક ભૂલથી હેમપ્રભસૂરિને નામે નોંધાયેલો છે.

સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી.

[કી.જી.]

ભક્તિવિશાલ(મુનિ) [ ] : જૈન સાધુ. ૮ કડીના 'પાર્શ્વજિન-સ્તવન'ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેનૈશ્વાસૂચિ : ૧.

[૨.૨.૬.]

ભક્તિસાગર(વાચક) [ ] : જૈન સાધુ. ૬ કડીના 'અરિહંત-સ્તવન'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. ચૈત્યસંગ્રહ : ૨; ૨. જૈનપુસ્તક : ૧.

[૨.૨.૬.]

ભગવાન/ભગવાનદાસ : આ નામે પ્રેમલક્ષણભક્તિ અને નિર્ગુણ ઉપાસનાનાં હિન્દીમિશ્ર ગુજરાતી પદો (કેટલાંક મુ.), કેટલાંક હિન્દી છપ્પા (લિ.ઈ. ૧૭૯૪), કૃષ્ણ-ગોપીલીલાનાં પદ, માસ (લિ. ઈ. ૧૮૪૦), 'શરણગીતા' (લિ.ઈ. ૧૭૫૬) અને આદિ પુરાણમાંના

ગોપાંગનામાહાત્મ્યના પ્રસંગને અર્જુનકૃષ્ણના સંવાદ રૂપે આલેખની 'ભજનલીલા' (લિ.ઈ. ૧૬૪૩) તથા ૨૬ કડીનું 'મહેતા નરસિંહના બાપનું શ્રાવ્હ' એ કૃતિઓ મળે છે. આ બધી કૃતિઓના કર્તા કયા ભગવાન/ભગવાનદાસ છે તે નિશ્ચિત થવું નથી.

કૃતિ : ૧. અભમાલા; ૨. નકાસંગ્રહ; ૩. પ્રાકાસુધા : ૨; ૪. ભસાસિધુ.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. પ્રાકકૃતિઓ; □ ૩. આલિસ્ટ આઈ : ૨; ૪. ગૂઢાચટ્ટી; ૫. ક્ષેત્રનામાવલિ. [૨.સો.]

ભગવાનદાસ-૧ [લ.ઈ.૧૬૨૫/સં. ૧૬૮૧ કાવણ વદ ૯, મંગળવાર-અવ.ઈ.૧૬૯૦/સં. ૧૭૪૬, આસો વદ ૩૦] : પુષ્ટિ-માર્ગીય વૈષ્ણવ કવિ. અવટકે કાવચ. સુરતના વતની. અપરનામ ભાઈ મૂળજી. આ કવિ સામાન્ય સ્થિતિમાંથી સુરતના નવાબના દીવાનપદે પહોંચ્યા હોવાનું તેમ જ એ અરબી, ફારસી, મરાઠી અને સંસ્કૃતની સારી જાણકારી ધરાવતા હોવાનું નોંધાયું છે.

ભગવદ્ગીતા અને ભાગવતના એકાદશ સ્કંધના અનુવાદો, 'ફૂલગીતા' તથા 'સુદામાચરિત્ર' આ કવિની વચ્ચેવચ્ચે ગુજરાતી કડીઓવાળી, પ્રાયઃ હિન્દીમાં લખાયેલી કૃતિઓ છે. તેમણે વૈષ્ણવ સંપ્રદાયનાં ઉન્નવનાં પદો પણ લખ્યાં હોવાનું નોંધાયું છે.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; ૨. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૩. ગુસા-પઅહેવાલ : ૫; ૪. ગુસામધ્ય; ૫. પુગુસાહિત્યકારો; ૬. પ્રાક-કૃતિઓ; □ ૭. ક્ષેત્રનામાવલિ. [૨.સો.]

ભગવાનદાસ-૨ [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : વૈષ્ણવ. આ કવિની વલ્લભવંશ અંગેની ચરિત્રાત્મક કૃતિ 'ગોકુલની શોભા'માં ઈ. ૧૬૦૭માં જન્મેલા ગોકુલાલંકારજીના બાલ્યનો ઉલ્લેખ છે એ પરથી કૃતિ એ સમયની આસપાસ રચાઈ હોવાનું કહી શકાય. ૩૬ કડીના આ ધોળ કાવ્યનો કેટલોક અંશ મુદ્રિત છે.

કૃતિ : કવિચરિત : ૧-૨ (નસં.).

સંદર્ભ : ગુસારસ્વતો.

[૨.સો.]

ભગવાનદાસ-૩ : જુઓ ભવાનીદાસ-૧.

ભગવાનદાસ-૪ [ ] : પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ કવિ. પટોના વતની. 'માળાપ્રકરણ'ના કર્તા.

અન્ય ભગવાનદાસ સંવત ૧૬મી સદીમાં, ગુસાઈજીના સમયમાં થયેલા નોંધાયા છે તે અને આ એક છે કે જુદા તે નિશ્ચિત કહી શકાય તેમ નથી.

સંદર્ભ : ૧. પુગુસાહિત્યકારો; □ ૨. અનુગ્રહ, ફેબ્રુ. ૧૯૫૭- 'માલાઉદ્ધારકાવ્ય', સં. ચિમનલાલ મ. વૈદ્ય. [શ્રા.ત્ર.]

ભગુદાસ [ઈ. ૧૭૮૩માં હયાત] : જૈન. 'ચાંવીશી' (૨.ઈ.૧૭૮૩) ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; □ ૨. જૈનકવિઓ : ૩(૧).

[ગી. મુ.]

ભક્તિવિજય-૧ : ભગુદાસ

ગુ. સા. - ૩૫

જુજરાતી સાહિત્યકોષ : ૨૭૩

ભગ્નો/ભલો [ ] : જ્ઞાતિએ બારાટ. ૧૫ કડીનાં 'તાપીદાસનો ચારણો' નામક કૃતિ ભલા બારોટ સાથે તેમણે રચી છે. વાડુવોલ ગામના ગલોભાઈ વડોદરા રાજ્યસંગ ગાયકવાડ પાસે ગામ લેવા ગયા ત્યારે તાપીદાસ નામના માણસે એમને જે ઠેરાનગતિ કરી હતી તે પ્રસંગનું એમાં આલેખન કરવામાં આવ્યું છે.
સંદર્ભ : ૧. ગૂહાયાદી; ૨. ફાહનામાવલિ : ૧. [શ્ર.ત્રિ.]

ભગ્નનાનંદ [ ] : કેટલાંક પદના કર્તા
સંદર્ભ : ગૂહાયાદી. [શ્ર.ત્રિ.]

ભટસિંહ/ભડસિંહ [ ] : આગમગચ્છના જૈન સાધુ. ન્યતિલક્ષના શિષ્ય. ૧૧/૧૨ કડીના 'નમસ્કાર-પ્રબંધ/નમસ્કારસ્તવ-પ્રબંધ'(લે. સં. ૧૯મી સદી અનુ.)ના કર્તા.
સંદર્ભ : ૧. જૈણપ્રોસ્તા; ૨. હેનૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [ગી.મુ.]

'ભડલીવાક્ય' : પ્રકૃતિમાં થતા ચોક્કસ ફેરફારો પરથી વાતાવરણ અને વિશેષ વસ્તુદની સ્થિતિ સંબંધિ થતાં અનુભવસિદ્ધ અનુમાનો કે વસ્તુઓને 'ભડલીવાક્ય' (અર્થતઃ મુ.) તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. ટાઢ, તડકો, વીજળી, મેઘધનુષ્ય, તારા, નક્ષત્ર, ગ્રહ વગેરેને આધારે વસ્તુદ અને વર્ષની સમગ્ર સ્થિતિ વિશે અપાયેલાં આ ભડલીવાક્યો ખેડૂતને ઘણા ઉપયોગી થતાં હોવાથી એમને ખેડૂતોનું 'પુરાણ' પણ કહેવામાં આવે છે. મુખ્યત્વે દુહા-ચોપાઈમાં રચાયેલાં આ ભડલીવાક્યોમાંથી કેટલાંક પાછળથી કહેવતરૂપ બની ગયાં છે. જેમ કે, 'જો વરસે આદરા, તો બારે પાધરા', 'જો વરસે મધા, તો ધાનના ઢગા', 'જો વરસે હાથિયો, તો મોતીએ પુરાય સાથિયો' વગેરે. ગુજરાતીમાં આવાં ૯૩ જેટલાં ભડલીવાક્યો વડોદરાના પ્રાચ્યવિદ્યા-મંદિરની હસ્તપ્રતમાંથી ઉપલબ્ધ થાય છે.

ભડલીવાક્યના કર્તા સ્ત્રી કે પુરુષ? એમનું વતન કયું? એ અંગે કોઈ નિશ્ચિત હકીકત પ્રાપ્ત થતી નથી. વિવિધ પ્રાંતોમાં પ્રચલિત જનશ્રુતિઓમાં કોઈ એમને સ્ત્રી અને કોઈ પુરુષ માને છે. ગુજરાતમાં પ્રચલિત જનશ્રુતિ પ્રમાણે મારવાડના પ્રસિદ્ધ જ્યોતિષી ઉદડ/હુદડનાં તેઓ પુત્રી હતાં.

કૃતિ : ૧. ગુજરાતી લોકસાહિત્યમાળા : ૧; સં. ગુજરાત લોકસાહિત્યસમિતિ, ઈ. ૧૯૫૭ (+સં.); ૨. ગુસારવરૂપો (+સં.); ૩. લોકસાગરની લહર, જેઠાલાલ ત્રિવેદી, ઈ. ૧૯૪૦ (+સં.).

સંદર્ભ : ૧. આલિસ્તઓઈ : ૨; ૨. ગૂહાયાદી; ૩. ડિક્ટેલોગભાઈ; ૪. મુપુગૂહસૂચી; ૫. રાપુહસૂચી : ૫૧. [શ્ર.ત્રિ.]

ભરાઉ [ઈ. ૧૩મી સદી પૂર્વાર્ધ] : જૈન. ખરતરગચ્છના જનપતિ-સૂરિ (જ.ઈ. ૧૧૫૪-અવ. ઈ. ૧૨૨૧)વિષયક ૨૦ કડીના, આંતર-યમકનો ઉપયાગ કરતી સર્વેશાની દેશીમાં રચાયેલા 'શ્રીમજ્જન-પતિસુચીશામ-ગીત'(મુ.) એ સ્તુતિગીતના કર્તા. કૃતિમાં થયેલો ઝૂલણનો પ્રયોગ ઉલ્લેખનીય છે.

કૃતિ : ઐજ્ઞાસંગ્રહ.
સંદર્ભ : ૧. આકવિઓ : ૧; ૨. ઉત્તર અપભ્રંશનો સાહિત્ય-વિકાસ, વિદ્યાત્રી અ. વોરા, ઈ. ૧૯૭૬; ૩. ગુસાઈતિહાસ : ૧; [ ] ૪. જૈમગૂકરચનાર્થ : ૧. [ગી.મુ.]

૨૭૪ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

ભદ્રબાહુ(?) [ ] : ૧૮ કડીના 'અધ-કંડસાર'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ડિક્ટેલોગભાઈ. [શ્ર.ત્રિ.]

ભદ્રસેન(મુનિ) [ઈ. ૧૭મી સદી] : જૈન. ગુજરાતી-હિન્દીમાં ૨૦૩/૨૦૫ કડીના 'અંદન-મલયાગિરિ-ચોપાઈ/રાસ' (ર.ઈ.૧૬૧૯ આસ-પાસ/ઈ. ૧૬૬૩; મુ.)ના કર્તા.

ખરતરગચ્છના જનરાજસૂરિએ ઈ. ૧૬૧૯માં પ્રતિષ્ઠા કરેલા પ્રતિમાલેખમાં ભદ્રસેન વાયકનો ઉલ્લેખ આવે છે તે આ હોવાની સંભાવના દર્શાવવામાં આવી છે.

કૃતિ : આચાર્ય આનંદશંકર ધ્રુવ સ્મારક ગ્રંથ (ગુજરાતી વિભાગ), સં. રસિકલાલ છો. પરીખ અને અન્ય, ઈ. ૧૯૪૪-'અંદનમલયાગિરિ ચોપાઈ', સં. સારાભાઈ મ. નવાબ.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. ગુસામધ્ય; ૩. ગુસારસ્વનો; ૪. જૈણાઈતિહાસ; [ ] ૫. જૈગૂકવિઓ : ૧; ૬. મુપુગૂહસૂચી; ૭. ડિક્ટેલોગભાઈ : ૧૯(૨); ૮. ડિક્ટેલોગભાઈ. [ગી.મુ.]

ભદ્રેશ્વર [ ] : 'કલાવલી'ના કર્તા.
સંદર્ભ : ડિક્ટેલોગભાઈ. [શ્ર.ત્રિ.]

ભયખ [સં. ૧૭મી સદી] : સંભવતઃ તપગચ્છના જૈન. ૮૫ કડીની 'પૂર્વદેશ ચૈત્યપરિપાટી'(ર.સં. ૧૭મી સદી)ના કર્તા. અવવરના મેરુશાહ એ સમયે તપગચ્છના ભક્ત થયા હતા તેથી આ કૃતિ તેમની હોવાની પણ સંભાવના છે. જુઓ ભેરું શાહ.

સંદર્ભ : જૈન સત્યપ્રકાશ, એપ્રિલ ૧૯૫૩-'પૂર્વદેશ ચૈત્ય-પરિપાટી', ભંવરલાલ નાહટા. [શ્ર.ત્રિ.]

'ભરતબાહુભલિ-રાસ' [ર.ઈ.૧૬૨૨/સં. ૧૬૭૮, પોપ સુદ ૧૦, ગુરુવાર] : શ્રાવક કવિ ઋષભદાસની દુહા-દેશીબદ્ધ ૮૪ ઢાળની આ મુદ્રિત કૃતિમાં હેમચંદ્રાચાર્યના 'ત્રિપષ્ટિશલાકાપુરુષચરિત્ર'ને આધારે ભરતેશ્વર અને બાહુભલિના પૂર્વભવોના વૃત્તાંતને, ભરત-પુત્ર મરીચિના જીવનપ્રસંગોને તથા કેટલીક ઉપકથાઓને ગૂંથી લઈને કવિએ આ કૃતિમાં જે કથાવિસ્તાર સાધ્યો છે તે ધ્યાન ખેંચે છે. મધ્યકાલીન કથાપરંપરાનો પૂરો લાભ ઉઠાવીને કવિએ રાસને વીગતસભર બનાવ્યો છે. જેમ કે, ભરત અને બાહુભલિ વચ્ચેના દ્રુદ્યુધના વર્ણનમાં દૃષ્ટિયુદ્ધ, વચનયુદ્ધ, મલ્લયુદ્ધ, મુષ્ટિ-યુદ્ધ અને દંડયુદ્ધ તેમ પાંચ પ્રકારના યુદ્ધની વીગતો કવિએ આપી છે. અયોધ્યાનગરી, કમળાપીઠ અશ્વ, ભરતને મળેલ સ્ત્રી-રત્ન વગેરેનાં વર્ણનો પરંપરાગત છતાં આસ્વાદ્ય બન્યાં છે. ભરત રાજ દીક્ષા અંગિકાર કરે છે તે પ્રસંગે રાણીઓનો વિરહવિલાપ ૬૪ નહીં પણ રાજદરબારના હાથીઓ વગેરે પશુઓનો શોક પણ કવિએ વર્ણવ્યો છે. બાહુભલિ તથા ભરતને થતા કેવલજ્ઞાનના પ્રસંગે પણ કવિએ ભાવનિરૂપણની થોડી તક લીધી છે. અહીં પણ ઉપમાઓ, દૃષ્ટાંતો, કહેવતો વગેરે દ્વારા સુભાષિતો વેરવાની કવિની લાક્ષણિક શૈલી જોવા મળે છે અને ઋષભદાસની ઉપદેશક કવિ તરીકેની પ્રબળ છાપ અંકિત થયેલી રહે છે. [જ.કો.]

ભગ્નો/ભલો : 'ભરતબાહુભલિ'-રાસ

‘ભરતેશ્વરબાહુબલિ-ધોર’ : વજ્રસેનસૂરિની ચોપાઈનાં ૨ ચરણ અને દુહાનું ૧ ચરણ મળી થયેલા ત્રિપદી અને સોરઠાના કાવ્યબંધવાળી ૪૮ કડીની આ રાસકૃતિ(મુ.) ગુજરાતી સાહિત્યની અત્યારે ઉપલબ્ધ કૃતિઓમાં સૌથી પ્રાચીન ગણાય છે. જે કે કૃતિમાં એનો રચનાસમય સ્પષ્ટ રીતે મળતો નથી, પરંતુ કૃતિમાં એક જગ્યાએ કવિ પોતાના ગુરુ દેવસૂરિને પ્રણામ કરે છે. દેવ-સૂરિનો આયુષ્યકાળ ઈ.સ. ૧૦૮૫થી ઈ.સ. ૧૧૭૦ દરમ્યાનનો છે. ગુરુના આયુષ્યકાળ દરમ્યાન કવિએ કૃતિ રચી લેય તો ઈ.સ. ૧૧૭૦ સુધીમાં મોડામાં મોડી તે સ્વાઈ હશે એમ કહી શકાય. કૃતિની ભાષા ઈ.સ. ૧૧૮૫માં રચાયેલા ‘ભરતેશ્વર-બાહુબલિ-રાસ’ની ભાષા કરતાં જૂની છે એ પણ કૃતિની પ્રાચીનતાને સમર્થિત કરે છે.

ઋષભદેવના બે પુત્રો ભરત અને બાહુબલિ વચ્ચે થયેલા યુદ્ધનું આલેખન એનો મુખ્ય વિષય હોવાને લીધે કૃતિ વીરરસ-પ્રધાન છે. જે કે યુદ્ધપ્રસંગને સંક્ષેપમાં આલેખવાને લીધે કૃતિમાં વિશેષ ચમત્કૃતિનો અનુભવ થતો નથી. તો પણ ભરતનું સૈન્ય બાહુબલિના સૈન્ય તરફ આગળ ધસે છે તે વખતનું સૈન્યનું ચર્ગન કે ભરત અને બાહુબલિના સૈન્યની અથડામણનું જે ચિત્ર કવિ આલેખે છે તેમાં ચમત્કૃતિનો અનુભવ થાય છે. [ભા.વૈ.]

‘ભરતેશ્વરબાહુબલિ-રાસ’ [ર.ઈ.૧૧૮૫/સં.૧૨૪૧, ફાગણ-૫] : જૈન કવિ શાલિભદ્રસૂરિની દુહા, ચોપાઈ, રોળા, સોરઠા વગેરેની દેશીઓની બનેલી ૧૪ ક્વણી અને વચ્ચે વસ્તુ છંદ એ પ્રકારની કુલ ૨૦૩ કડીઓના બંધવાળી આ મુદ્રિત રાસકૃતિ ગુજરાતી સાહિત્યની કેટલીક પ્રાચીન રચનાઓમાંની એક છે.

ઋષભદેવના બે પુત્રો ભરત અને બાહુબલિના વિજય અને અંતે બાહુબલિના દીક્ષાગ્રહણને આલેખતી આ કૃતિ મુખ્યત્વે વીરરસપ્રધાન છે. બાહુબલિનું વીર ને ઉદાત્ત ચરિત્ર, ચક્રવર્ત ભરતની વિજયયાત્રા, બાહુબલિના નગરનું વર્ણન, ભરતના દૂત અને બાહુબલિ વચ્ચેનો સંવાદ, યુદ્ધનાં વર્ણનોમાં થયેલો રિંગળશૈલીનો ઉપયોગ, અલંકારયુક્ત જોમવાળી ભાષા કાવ્યના આકર્ષક અંશો છે.

‘પાટધર’, ‘ફાગુણ’, ‘સાંભલઈ’ વગેરે પ્રયોગો એના અપભ્રંશથી જૂની ગુજરાતી તરફ ગતિ કરતી ભાષાનો સંકેત કરે છે, જે એને ભાષાકીય દૃષ્ટિએ પણ મહત્વની ઠેરવે છે. [ભા.વૈ.]

ભલઈ [ઈ. ૧૫૧૭ સુધીમાં] : જૈન. સોમસુંદરસૂરિના શિષ્ય. જિતન-દેવને નામે મુદ્રિત ૩૦ કડીના ‘સત્તાવીસ ભવનું મહાવીર-સ્તવન’ (લિ.ઈ.૧૫૧૭/સં. ૧૫૭૩, આસો-;મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : જૈન સત્યપ્રકાશ, જુલાઈ ૧૯૪૯-‘શ્રી સોમસુંદરસૂરિ સેવક જિનદેવકૃત સત્તાવીસ ભવનું શ્રી મહાવીરસ્વામી સ્તવન’, સં. શ્રી કંચનવિજયજી.

સંદર્ભ : જૈનકવિઓ : ૩(૧). [શ્ર.ત્ર.]

ભલો [ ] : જુઓ ભગો.

ભવાન/ભવાનદાસ : આ નામે ૫૨ કડીની ‘અઢાર નાતરાંની

‘ભરતેશ્વરબાહુબલિ-ધોર’ : ભવાનીદાસ

સગાય’ એ જૈન કૃતિ અને રામભક્તિ, કૃષ્ણભક્તિ, વૈરાગ્યબોધ અને આત્મજ્ઞાનનાં પદો(મુ.) વગેરે જૈનેતર કૃતિઓ મળે છે.

‘બુદ્ધ કાવ્યદોહન : ૫’માં ખંભાતના કાનકટા ધર્મના ચાંધુ ભવાન ભક્તને નામે દર્શાવાયેલાં ૭ મુદ્રિત પદો પૈકી ચોપી પ્રેમનાં ૪ અને આત્મજ્ઞાન વિષયક ૧ પદ ‘નાથ ભવાન’ છાપ ખતાવે છે, જેમાંનું છેલ્લું અનુભવાનંદનું છે. આમ, આ બધી કૃતિઓનું કર્તૃત્વ પૂરેપૂરું સ્પષ્ટ થઈ શકતું નથી.

કૃતિ : ૧. ઉદાધર્મ ખંચરત્નમાલા, ધ. સ્વામી જગદીશચંદ્ર યદુનાથ, ઈ. ૧૯૬૮ (ત્રીજી આ.); ૨. કાદોહન : ૧, ૨; ૩. બુદ્ધદોહન : ૫ (નં.); ૪. પ્રાક્રસુધા : ૨; ૫. નકાદોહન; ૬. ભજનસાગર : ૨; ૭. ભચારિંધુ.

સંદર્ભ : ૧. ગુજારસ્તવનો; [ ] ૨. લેજીલાસૂચિ : ૧.

[ર.સો.;ગી.મુ.]

ભવાન-૧ [ઈ. ૧૫૭૦માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. હેમ-વિમલસૂરિની પરંપરામાં સોમવિમલસૂરિના શિષ્ય. ૪૮૩ કડીના ‘લંકાશૂલ-રાસ’ (ર.ઈ. ૧૫૭૦/સં. ૧૬૨૬, -સુદ ૧૦)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુજારસ્તવનો; ૨. જૈનસાહિત્યસૂચિ; ૩. દેસુરાસમાળા; [ ] ૪. જૈનકવિઓ : ૩(૧); ૫. રિકેટલોગબોલિ; ૬. મુપુગુહસૂચી. [ગી.મુ.]

ભવાન-૨ [ઈ. ૧૬૮૦માં હયાત] : દશરથે ઋષિ તેડાવ્યા ત્યારથી માંડી રાવણવધ કરી રામ અગોધ્યા આવ્યા ત્યાં સુધીની કથા પરીક્ષિત અને શુકદેવના સંવાદ રૂપે ચાલતાં ૭ પદ અને ૮૩ કડીમાં રજૂ કરતી ‘રામકથા’ (ર.ઈ.૧૬૮૦)-એ કૃતિના કર્તા.

‘બૂજરાતી લાથપ્રતોની સંકલિત યાદી’ અને ‘કવિચરિત : ૩’ રામાયણનો ગરબો, આત્મજ્ઞાનનાં ૨ પદ (૧ મુ.) અને ‘રાવણ-મંદોદરી-સંવાદ’વાળાં ૨ પદ(મુ.)ના કર્તા તરીકે આ ભવાનને ગણે છે. પરંતુ એમાંય આત્મજ્ઞાનનું ‘બુદ્ધકાવ્યદોહન : ૫’માં ‘નાથ ભવાન’ને નામે મુદ્રિત અને વાસ્તવમાં અનુભવાનંદનું પદ આ રામભક્ત ભવાનનું ગણ્યું છે.

કૃતિ : બુદ્ધદોહન : ૫.
સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; [ ] ૨. સ્વાધ્યાય, નવે. ૧૯૭૭-‘મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં જૈનેતર રામકથા’, દેવદત્ત જોશી; [ ] ૩. ગૂણયાદી; ૪. ફાહનામાવલિ : ૨. [ર.સો.]

ભવાન(ભગત)-૩ [ઈ. ૧૭૯૮ સુધીમાં] : ૧૫ કડીની ‘વાંસલડીની ગરબી’ (લિ.ઈ.૧૭૯૮)ના કર્તા.

સંદર્ભ : રિકેટલોગબોલિ. [શ્ર.ત્ર.]

ભવાનીદાસ : આ નામે ‘પ્રભાતિયાં’ (લિ.ઈ. ૧૮૬૦) તથા પદ મળે છે. ભોવાનીદાસ નામછાપવાળી ‘જોગણી’ શીર્ષકથી માતાજીની સ્તુતિ મળે છે ત્યાં કર્તાનામ ‘ભવાનીદાસ’ હોવા વધુ સંભવ છે. આ બધી કૃતિઓના કર્તા કયા ભવાનીદાસ છે તે નિશ્ચિત થતું નથી. આમાંનાં કોઈક પદ ભવાનીદાસ-૩નાં હોવાની સંભાવના છે.

સંદર્ભ : ૧. સત્સંદેશ શક્તિઅંક, -; [ ] ૨. ગૂણયાદી; ૩. ફાહનામાવલિ. [શ્ર.ત્ર.]

ગુજરાતી સાહિત્યકીર્ત : ૨૭૫

ભવાનીદાસ-૧/ભગવાનદાસ [ઈ.૧૭૬૭ સુધીમાં] : ધનદાસની 'અર્જુન-ગીતા' જેવી 'ધ્યાન-ગીતા'(વિ.ઈ. ૧૭૬૭/સં. ૧૮૨૩ માહા સુદ ૧૩)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકલકીકત; ૨. પ્રાકૃતિઓ; ૩. ગુજરાત શાળાપત્ર, સપ્ટે. ૧૯૧૧-'ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ તથા અપ્રસિદ્ધ કવિઓનાં અપ્રસિદ્ધ કાવ્ય, ભાગ ચોથો', છગનલાલ વિ. રાવળ; ૪. ડિક્ટેલોગભાવિ. [શ્ર.ત્રિ.]

ભવાનીદાસ-૨/ભવાનીશંકર [ઈ. ૧૮૪૭ સુધીમાં] : ૪૨ કડવાંના 'નરકાસુરનું આખ્યાન' (વિ.ઈ.૧૮૪૭)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. ગૂડાયાદી; ૩. ફોલનામાવલિ. [શ્ર.ત્રિ.]

ભવાનીદાસ-૩ [ ] : જ્ઞેયાશિષ્ય ભવાનીદાસના નામે નિર્ગુણ ઉપાસનાનાં, ક્યારેક વિદીમિશ્ર ગુજરાતીમાં તે કૃપકાન્મક વાણીનો આશ્રય લેતાં ૨૦ જેટલાં પદ(મુ.) મળે છે.

'હરિજન લોકકવિઓ અને તેમનાં પદો' આ ભવાનીદાસનો જન્મ ઈ.૧૨૭૯/સં.૧૩૩૫, ચૈત્ર સુદ ૧૫ નોંધે છે તેમ જ તેમનું વતન ધોળકા, પિતાનું નામ નારાયણ અને માતાનું નામ લક્ષ્મી બતાવે છે, પરંતુ એ હકીકતો માટેનો કોઈ નક્કર આધાર આપ્યો નથી. સંપાદક પાસે એ માહિતી જનશ્રુતિ પરથી આવી હોવાનું જણાય છે. કર્તાનો સમય આટલો જૂનો બતાવવામાં આવ્યો છે, પણ એમની કૃતિઓને હસ્તપ્રતોનો ટેકો નથી.

કૃતિ : ૧. અભમાવા; ૨. પરિચિત પદસંગ્રહ, પ્ર. સસ્તું સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય, સં. ૨૦૦૨ (ત્રીજી આ.); ૩. ભજન-સાગર : ૨; ૪. રાતવાણી; ૫. સોસંવાણી; ૬. હરિજન લોકકવિઓ અને તેમનાં પદો, સં. દલપત શ્રીભાષી, ઈ. ૧૯૭૦ (નંસં.). [શ્ર.ત્રિ.]

ભવાનીનાથ [સં. ૧૯મી સદી સુધીમાં] : સજ્જ્યાની-ગુજરાતી મિશ્ર ભાષામાં 'અભિકાસ્તોત્ર(છંદ)' (વિ. સં. ૧૯મી સદી)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧; રાપુહસૂચી : ૪૨; ૨. રાહસૂચી. : ૧. [ર.સો.]

ભવાનીશંકર : આ નામે જ્ઞાનનાં અને ભકિતનાં પદ (૫ કડીનું અન્યોક્તિવાળું પદ મુ.) મળે છે. તેના કર્તા કયા ભવાનીશંકર છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.

કૃતિ : આજ્ઞાભજન : ૧.

સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકલકીકત; ૨. પ્રાકૃતિઓ; ૩. ગુજરાત શાળાપત્ર, જૂન ૧૯૧૦-'ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ તથા અપ્રસિદ્ધ કવિઓનાં અપ્રસિદ્ધ કાવ્ય, ભાગ ત્રીજો', છગનલાલ વિ. રાવળ; ૪. ગૂડાયાદી. [શ્ર.ત્રિ.]

ભવાનીશંકર-૧ [ઈ. ૧૭૦૦ સુધીમાં] : અવટંકે ભટ્ટ. નર્મદા અને સમુદ્રના સંગમ ઉપરના રતનેશ્વર મહાદેવની સ્થાપના અને માહાત્મ્ય વર્ણવતા 'રતનેશ્વર-મહિમા' (વિ. ઈ. ૧૭૦૦)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. ગૂડાયાદી; ૩. ફોલનામાવલિ : ૨. [શ્ર.ત્રિ.]

૨૭૬ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

ભવાનીશંકર-૨ [ઈ.૧૭૬૭માં હયાત] : ઐતિહાસિક વીંગનાં રજૂ કરતા કૃપ કડીના 'ફોસિલ ગાયકવાડનો ગરબો' (૨.ઈ.૧૭૬૭)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. ગુસારસ્વનો; ૩. ગૂડાયાદી; ૪. ફોલનામાવલિ : ૧. [શ્ર.ત્રિ.]

ભવાનીશંકર-૩ [ઈ.૧૭૮૬ સુધીમાં] : 'ભભુવાહન-આખ્યાન' (વિ.ઈ.૧૭૮૬)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. ગુસારસ્વનો; ૩. પ્રાકૃતિઆ; ૪. ગૂડાયાદી. [શ્ર.ત્રિ.]

ભવાનીશંકર-૪ : જુઓ ભવાનીદાસ-૨.

ભાઈચંદ [ઈ. ૧૫૮૪માં હયાત] : લોકાગચ્છના જન સાધુ. ૧૫ કડીના 'શોવીસ તીર્થકર-સ્તવન' (૨.ઈ.૧૫૮૪; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : લોકપ્રકરણ (નંસં.). [મી.જે.]

ભાઈયાસુત : જુઓ ભાઉ.

ભાઈશંકર [ ] : જ્ઞાતિએ બ્રાહ્મણ. લક્ષ્મી અને પાર્વતીના સંવાદ દ્વારા તેમની વચ્ચે થયેલી લડાઈને ચોપાઈ બંધમાં આલેખતી 'લક્ષ્મી પાર્વતી-સંવાદ'(મુ.) કૃતિના કર્તા. લક્ષ્મી પાર્વતીને ત્યાં ભેસવા બધ છે ત્યાં બંનેને પ્રાકૃત સ્ત્રીઓની જેમ ઝઘડતી બતાવાઈ છે. કૃતિમાં પાત્રોનું ગૌરવ સચવાયું નથી. કૃતિની ભાષામાં શિષ્ટતા પણ નથી.

કૃતિ : બૃકાદોહન : ૭.

સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકલકીકત; ૨. પ્રાકૃતિઓ; ૩. મસાપ્રકાશ; ૪. ડિક્ટેલોગબીજે. [મી.જે.]

ભાઉ/ભાઉભાઈ/ભાઈયાસુત [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : આખ્યાનકાર. સૂરતના ગોપીપરાના ઔદીચ જ્ઞાતિના કથપગોત્રી બ્રાહ્મણ. અવટંકે પાકક. સુરજના પુત્ર. અનંત ભટ્ટ અને નારાયણ ભટ્ટના શિષ્ય.

આ કવિએ દુહા અને ચોપાઈ-બંધમાં લખેલા ૩૦ કડવાં અને ૧૭૬૫ કડીના 'ઉદ્યોગ-પર્વ' (૨.ઈ.૧૬૨૦) ઉપરાંત 'ઉદ્યોગ-પર્વ, અંતર્ગત પાંડવવિષ્ટિની કથા પર પણ ૩૦ કડવાંનું સ્વતંત્ર આખ્યાન 'પાંડવવિષ્ટિ' (૨.ઈ.૧૬૨૦/સં. ૧૬૭૬, ચૈત્ર વદ ૧;મુ.) રચ્યું છે. એમના 'અશ્વમેધ-પર્વ/આખ્યાન'(૨.ઈ.૧૬૨૩/સં. ૧૬૬૮, અધિક અસાડ સુદ ૩, રવિવાર)માં અશ્વમેધપર્વનાં ૩ આખ્યાનોની કથા ૨૨ કડવાં અને ૮૪૦ કડીમાં આલેખાયેલી છે. ૩૫ કડવાં અને ૧૪૮૭ કડીના એમના 'દ્રોણ-પર્વ'(મુ.)નાં છેલ્લાં ૪ કડવાં કર્ણપર્વનો સંક્ષિપ્ત સાર આપે છે. કવિએ ૯ મીઠાનું 'વલ્લભ-આખ્યાન' તથા 'હરિવંશ-કથા' (૨.ઈ.૧૬૨૯) પણ રચ્યાં છે. મૂળ કથાથી દૂર જઈને કૃતિમાં સ્વતંત્ર પ્રસંગો આલેખવામાં કવિની વિશેષતા જોઈ શકાય છે.

કવિએ ભાઈયાસુતને નામે 'ઉદ્યોગ-પર્વ' અને ભાઉભાઈને નામે 'વજનાભનું આખ્યાન' (૨.ઈ.૧૬૩૫) એ કૃતિઓ રચી છે.

ભવાનીદાસ-૧/ભગવાનદાસ : ભાઉ/ભાઉભાઈ/ભાઈયાસુત

કૃતિ : ૧. ગણભારત (ગુજરાતી પદબંધ) : ૪, સં. કંથવરામ કા. શાસ્ત્રી; ઈ. ૧૯૪૧; ૨. પ્રાકૃતીમાસિક, અ : ૩, ઈ. ૧૯૯૦.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; ૨. ગુસાઈતિલાસ : ૨; ૩. ગુરુસમ્યા; ૪. ગુરુસ્તવનો; ૫. પાંચુહરતલેખો; ૬. પ્રાકૃતિઓ; ૭. મગુઆખ્યાન; ૮. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૯. કદહસૂચિ; ૧૦. ગુણપાઠી; ૧૧. ડિક્ટેલોગબીન્દ; ૧૨. ડિક્ટેલોગભાવિ; ૧૩. ફોન-તામાર્ગવિ. [૨.સો.]

ભાકર [ ] : અવટંકે શાહ. કચ્છ અબ-ડસામાં આવેલા નાદાપા ગામના વતની. રતનબાઈ નામની તેમની શિષ્યા હતી. ભાકરે ઘણી કાફીઓ (૧ મુ.)ની રચના કરી છે.

કૃતિ : કચ્છના સંનો, લે. દુલેશય કાચાણી, ઈ. ૧૯૭૬ (+સં.). [કી.જે.]

માકુરામ [ ] : ગુરુસમના શિષ્ય. ૪ કડીના ૧ પદ(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : અભમાલા (+સં.). [કી.જે.]

ભાખર [ઈ. ૧૧૮૪ સુધીમાં] : જૈન. ૧૪ કડીની 'વૌચવિહરમાન જિન-સ્તવન' (લે.ઈ.૧૧૮૪) કૃતિના કર્તા.

સંદર્ભ : હેન્ડેશાસૂચિ : ૧. [કી.જે.]

ભાગચંદ-૧ : જુઓ રાજસુંદર-૨.

ભાગચંદ-૨ [ઈ.૧૮૨૭ સુધીમાં] : જૈન. 'કલ્યાણમંદિર' તથા 'ગૌતમ-ગ્રંથ' (લે.ઈ.૧૮૨૭)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈન સ્તવપ્રકાશ, ડિસે. ૧૯૪૦-'બાલાપુર (ન્યાં સુર-જિત જૈન સાહિત્ય)', મુનિશ્રી ક્રાંતિસાગરજી. [શ.ત્રિ.]

ભાગચંદ-૩ [ ] : અવટંકે મુનશી. વૈદક વિષયક 'તીબ્બ મુલતાની' કૃતિના કર્તા.

સંદર્ભ : કેટલોગગુરા. [કી.જે.]

'ભાગવત' : સંપૂર્ણ ભાગવતને ગુજરાતીમાં ઉતારવાના સૌપ્રથમ પ્રયત્ન લેખે રત્નેશ્વરના આ અપૂર્ણ રૂપે ઉપલબ્ધ થતા અનુ-વાદગ્રંથનું વિશિષ્ટ મહત્ત્વ છે. અત્યારે ગ્રંથના ૬ સ્કંધ મળે છે, તેમાં પહેલો (૨.ઈ.૧૬૮૪/સં. ૧૭૪૦, કારતક સુદ ૧૧, શનિવાર), બીજો (૨.ઈ. ૧૬૯૩/સં. ૧૭૪૯, કારતક સુદ ૧૧, સોમવાર) અને ૧૦મો (૨.ઈ. ૧૬૮૩/સં.૧૭૩૯, ભાદરવા સુદ ૫, રવિવાર) મુદ્રિત છે. તથા ૧૧મો (૨.ઈ. ૧૬૮૪) અને ૧૨મો (૨.ઈ.૧૬૯૪/સં. ૧૭૫૦, શ્રાવણ સુદ ૧૦, સોમવાર) અમુદ્રિત છે. 'કવિચરિત' એમાં ત્રીજો સ્કંધ ઉમેરી કુલ ૬ સ્કંધ મળતા હોવાની માહિતી આપે છે. ચોપાઈ-દાવટી અને ચોપાઈ-જેકરીની દેશીઓના બનેલા ઢાળબંધમાં કવિએ શ્રીધરની ભાગવતટીકાને અનુસરી આ અનુવાદ કર્યો છે. દરેક અધ્યાયના પ્રારંભમાં આગળના અધ્યાયના સાચ્ચ એકબે સંસ્કૃત અને ગુજરાતી શ્લોક કવિએ મૂક્યા છે

ભાકર : ભાણ(સાહેબ)-૨

તેમાં રચાઈતા, દ્રુતવિલંબિત, વસંતનિલકા વગેરે અક્ષરમેળ ગુણ પ્રયોજ્યા છે

શ્રીધરની ટીકાના મર્મને બરોબર સમજી ભાગવતની સમાસ-બહુલ ભાષા તથા તેમાં થયેલી વેદાંતવિષયક સૂક્ષ્મ શાસ્ત્રીય ચર્ચા-ઓને ગુજરાતીમાં ઉતારવાનું શ્રીકૃષ્ણ મુશ્કેલ કાર્ય કવિએ ચાંચી રીતે પાર પાડ્યું છે. ટીકાકારની પદ્ધતિને અનુસરી શ્લોકમાં ઊક્તા પ્રશ્નો આપો તેનું નિરાકરણ શ્લોકના શબ્દોથી જ કરી કવિએ પોતાના વિદ્વત્તા અને ભાષાપ્રભુત્વનો અચ્છો પરિચય આપ્યો છે. [શ.ત્રિ.]

ભાગવિજ્ય/ભાગ્યવિજ્ય [ઈ.૧૭૧૦માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજ્યપ્રભસૂરિની પરંપરામાં મણિવિજ્યના શિષ્ય. ૧૬૭ કડીની 'નવતરવ-ચોપાઈ/સ્તવન' (૨.ઈ.૧૭૧૦; મુ.) અને ૧૪ કડીના 'જંબૂસ્વામિ-સ્તવન' (૨.ઈ.૧૭૧૦)ના કર્તા. 'નવતરવ-ચોપાઈ'માં શરૂઆતમાં 'સદ્ગુરુ દાન(મ)'નો નિર્દેશ આવે છે તે પરથી આ કૃતિ દામમુનિના શિષ્ય વરસિહની હોવાનું પણ કહેવાયું છે.

કૃતિ : પ્રવિસ્તસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિલાસ : ૨; ૨. જૈનગૂકવિઓ : ૩(૨); ૩. મુપુગૂહસૂચી; ૪. લીહસૂચી. [ગી.મુ.]

ભાગ્યચંદ્ર [ઈ.૧૮૨૩માં હયાત] : લોકાગચ્છના જૈન સાધુ. જ્યચંદના શિષ્ય. 'કલ્પસૂત્ર' પરના બાલાવબોધ (૨.ઈ.૧૮૨૩)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈનગૂકવિઓ : ૩(૨) - 'જૈન ગચ્છોની ગુરુપટ્ટાવલીઓ'. [શ.ત્રિ.]

ભાગ્યવર્ધન [ઈ. ૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ. ૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : જૈન સાધુ. ઈન્દ્રવર્ધનના શિષ્ય. ૭ કડીના 'નેમિરાજમતી-સ્તવન' (૨.ઈ.૧૭૮૯)ના કર્તા. ઉપરોક્ત કૃતિની પોથી તેમણે સ્વલક્ષ્ણકરમાં ઈ.૧૮૨૪માં પૂરી કરી હતી.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [ગી.મુ.]

ભાણ(કવિ)-૧ [ઈ. ૧૬૦૪માં હયાત] : જૈન સાધુ. 'ચંદરાજસુત અમરરાજની કથા' (૨.ઈ. ૧૬૦૪/સં. ૧૬૬૦, જૈક સુદ ૧૨)ના કર્તા.

સંદર્ભ : દેસુરાસમાળા. [કી.જે.]

ભાણ(સાહેબ)-૨ [જ.ઈ. ૧૬૯૮/સં. ૧૭૫૪, મહા સુદ ૧૧/૧૫, સોમવાર-અવ. ઈ. ૧૭૫૫/સં. ૧૮૧૧, ચૈત્ર સુદ/વદ ૩, ગુરુવાર/શુક્રવાર] : રામકબીર સંપ્રદાયના કવિ. ચરોતરના કનખિલોડના વતની. જ્ઞાતિએ લોહાણા. અવટંકે ઠક્કર. પિતા કલ્યાણજી. માતા અંબાબાઈ. આંબા છઠ્ઠી ઉર્ફે પષ્ટમદાસના શિષ્ય. સંપ્રદાયમાં કબીરનો અવતાર ગણાતા આ કવિએ પુત્ર ખીમદાસ સહિત ૪૦ શિષ્યોની 'ભાણજીવ' સાથે ગુજરાત-સૌરાષ્ટ્રમાં ફરી લોકબોલીમાં ઉપદેશ કરેલો એમ નોંધાયું છે. કમીજડામાં જીવત-સમાધિ.

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૨૭૭

સદ્ગુરુ મહિમાને કેન્દ્રમાં રાખતાં એમનાં ગુજરાતી-હિંદી પદ્યોમાં (૩૦-૩૫ મુ.) જ્ઞાનમાર્ગી કવિતાની પરંપરા મુજબની પારિભાષિક સંજ્ઞાઓ ગૂંથતું રૂપકાત્મક નિરૂપણ તથા કેટલાંક પદ્યોમાં પૌરાણિક પાત્રોનાં ને તત્કાલીન સોફ્ટવેરનાં લીધેલાં પ્રચલિત દૃષ્ટાંતોનો અધ્યાત્મબોધ માટે થયેલો વિનિયોગ ધ્યાન ખેંચે છે. આરતી અને ગરબી જેવા પ્રકારોનો પણ એમણે પદરચનામાં કરેલો ઉપયોગ તથા ક્યાંક સર્ગગપણે કરેલી ચરણાન્ત પ્રાસની યોજના નોંધપાત્ર છે.

રવિદાસને નામે ચરેલી ૨૮ કડીની એક હિંદી કૃતિ ‘પંચકોશ-પ્રબંધ’(મુ.) પણ આ કવિની રચના છે.

કૃતિ : ૧. બૃહત્ સંતસમાજ ભજનાવળી, પ્ર. પુરુષોત્તમદાસ ગો. શાહ, ઈ. ૧૯૫૦ (છંદો આ.); ૨. યોગ વેદાન્ત ભજન ભંડાર, પ્ર. પ્રેમવંશ ગોવિંદજીભાઈ પુરુષોત્તમદાસ, ઈ. ૧૯૭૬ (ચોથી આ.) (+સં.); ૩. રવિ, ભાણ અને મોરારસાહેબની વાણી, સં. નાનાલાલ પ્રા. વ્યાસ, ઈ. ૧૯૫૦; ૪. રવિભાણ સંપ્રદાયની વાણી, પ્ર. મંછારામ મોતી, ઈ. ૧૯૩૩; ૫. સતવાણી; ૬. સંતસમાજ ભજનાવળી, પ્ર. કેશવલાલ મ. દૂધવાળા, ઈ. ૧૯૩૧.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાર્જનિકાસ : ૨; ૨. ગુસામધ્ય; ૩. ગુસારસ્વતો; ૪. રામકબીર સંપ્રદાય, કાન્તિકુમાર ભટ્ટ, ઈ. ૧૯૮૨; ૫. સોસ-વાણી; ૬. ગુજરાત શાળાપત્ર, જૂન ૧૯૧૦-‘ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ તથા અપ્રસિદ્ધ કવિઓનાં અપ્રસિદ્ધ કાવ્ય, ભાગ ત્રીજો’, ઇગનલાલ વિ. રાવળ; ૭. ગુજૂકલકીકત ૮. પ્રાકૃતિઓ. [રં.સો.]

ભાણ-૩/ભાણચંદ્ર/ભાણચંદ્ર/ભાણજી [જ.ઈ. ૧૭૪૭-અવ. ઈ. ૧૭૮૧] : જૈન સાધુ. વાઘજીમુનિના શિષ્ય. ૬ કડીની ‘ચેતનને શિખામણની સગાય’(મુ.), ૬ કડીની ‘વૈરાગ્યની સગાય’(મુ.), ૫ કડીની ‘પર્યુષણપર્વની સગાય’, ‘યતુવિશતિજન-સ્તવન’, ૫ કડીનું ‘અભિનંદન-સ્તવન’ તથા ૪ કડીની ‘વસંત-ધમાલ’(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. અસ્તમંજુષા; ૨. જિનેન્દ્રગુણ રત્નમાલા : ૧, પ્ર. કોઠારી કેશવલાલ છ. સં. ૨૪૩૧; ૩. જૈસંગ્રહ; ૪. સ્તવન સગાયસંગ્રહ, સં. સાગરચંદ્ર મહારાજ, ઈ. ૧૯૩૭.

સંદર્ભ : ૧. જૈગુસારત્નો : ૨ (+સં.); ૨. મુપુગૂડસૂચી. [કા.શા.]

ભાણ-૪/ભાણવિજય [ ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. ભાવવિજયના શિષ્ય. ૨૩ કડીનું અષ્ટાપદનો મહિમા દર્શાવતું ‘અષ્ટાપદ-સ્તવન’ (વે. સં. ૧૯મી સદી; મુ.) અને ૨૨ કડીનો ‘ગોડી પાર્શ્વનાથ-છંદ’ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. ચૈસ્તસંગ્રહ : ૧, ૩; ૨. જૈકાપ્રકાશ : ૧; ૩. જૈકા-સંગ્રહ; ૪. જૈપ્રાસ્તસંગ્રહ; ૫. શનીશ્ચરની ચોપાઈ આદિક લઘુ ગ્રંથોના સંગ્રહનું પુસ્તક, પ્ર. ભીમસિંહ માણેક, ઈ. ૧૯૨૨ (ત્રીજી આ.).

સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂડસૂચી; ૨. લીંહસૂચી; ૩. હેજ્જાસૂચિ : ૧. [કા.શા.]

‘ભાણગીતા/રવિગીતા’ : ભાણદાસ ગુરુએ આપેલા જ્ઞાનના પ્રગટી-

કરણ લેખે ‘ભાણ-ગીતા’ એવા નામથી તેમ જ રવિદાસકૃત લેખને કારણે ‘રવિગીતા’ એવા નામથી ઓળખાયેલી આ કૃતિ(મુ.) વિપયને અનુલક્ષીને ‘ભાણ-દેવગીતા બ્રહ્મપ્રકાશ’ એવું નામાભિધાન પણ થયેલું છે. બહુધા એક ચોપાઈ, દ્વાગ ને દુલો કે સાખી એવા રચનાબંધ ધરાવતાં ૨૧ કડવાંમાં રચાયેલી આ કૃતિમાં છેવટના કેટલાક છપ્પા હિંદી ભાષામાં છે અને અન્યત્ર પણ હિંદીનો પ્રભાવ વરતાય છે. એમાં અલક્ષ્ય બ્રહ્મતત્ત્વની અગમ્યતાનું વર્ણન કરી, ઈશ્વરી/આદ્ય ભવાનો દ્વારા બ્રહ્માંડની - જીવોનિ, પંચભૂત, ચૌદલોક, ચારવેદ વગેરે બ્રહ્માંડાંતર્ગત પદાર્થોની પણ ઉત્પત્તિની વાક્ષણિક કથા કહેવામાં આવી છે. એ પછી માયામાં રહેવા છતાં એનાથી અલિપ્ત રહેતા અને દશ પવન, દ્વાદશ દ્વાર, નાડીભેદ- એ બધાથી પર એવી સિદ્ધ સ્થિતિને પામેલા બ્રહ્માનુભવી સંતનું વર્ણન થયું છે અને એ અવસ્થાના ઉપાયરૂપ નામધૂનના માર્ગનું સદૃષ્ટાંત મહિમાગાન કરવામાં આવ્યું છે. તાલીનાં સ્વરૂપા અને ત્રિગુણ ભોગનું સ્પષ્ટીકરણ કરી, છેવટે, શબ્દાતીત અર્થરૂપ અને જ્ઞાનપ્રકાશરૂપ બ્રહ્મરસના અનુભવનું ચિત્ર આલેખ્યું છે. આ રીતે વેદાંતદર્શનમાં યોગમાર્ગ અને નામભક્તિનાં તત્ત્વો દાખલ કરતી સંપ્રદાયની વિશિષ્ટ સાધનાપ્રણાલીને નિરૂપતી આ કૃતિ મધ્યકાલીન જ્ઞાનમાર્ગી કવિતાધારા તથા ગીતાકાવ્યની પરંપરાની એક નોંધપાત્ર કૃતિ બની રહે છે. [જ.કો.]

ભાણચંદ/ભાણચંદ્ર [ ] : જૈન સાધુ. ભાણચંદ્રના શિષ્ય. ૨૨ કડીની હિંદીમિશ્ર ગુજરાતીમાં રચાયેલી ‘સંગ્રામસોનીની સગાય’(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જૈસસંગ્રહ (જૈ); ૨. જૈસસંગ્રહ(ન); ૩. જૈસમાલા (શા) : ૩.

સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકલકીકત; ૨. દેસુરાસમાળા. [કા.શા.]

ભાણચંદ્ર-૧ : જુઓ ભાણ-૩.

ભાણચંદ્ર-૨ : જુઓ ભાણચંદ.

ભાણજી-૧ : જુઓ ભાણ-૩.

ભાણજી-૨ : જુઓ સામલિયાસુત.

ભાણદાસ : [ઈ. ૧૭મી સદી મધ્યભાગ] : જ્ઞાનમાર્ગી કવિ. વૈષ્ણવ. પિતાનું નામ ભીમ. કૃષ્ણપુરીના શિષ્ય. આ કવિની યથોદા કૃતિ ‘હસ્તામલક’ (ર.ઈ. ૧૬૫૧/સં. ૧૭૦૭, જેઠ સુદ ૯, ગુરુવાર/શુક્રવાર; મુ.) મૂળ સંસ્કૃતગ્રંથને આધારે હસ્તામલક અને શંકરાચાર્ય વચ્ચેના સંવાદ દ્વારા કૈવલદ્રૌતના સિદ્ધાંતોને સુગમ રીતે નિરૂપતી તથા જ્ઞાનચર્ચામાં કવિત્વની ચમક દર્શાવતી ૧૬ કડવાંની આખ્યાનકૃતિ છે. એવી જ બીજી જ્ઞાનમૂલક પર કડીની કૃતિ ‘અજગર-અવધૂત-સંવાદ’માં કવિએ આત્મજ્ઞાનની મહત્તા બતાવી છે.

ભાણ-૩/ભાણચંદ્ર/ભાણચંદ્ર/ભાણજી : ભાણદાસ

૨૭૮ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

આબુદાસનું ખરું કવિત્વ આદ્યશક્તિના મહિમા કરતો એમની તત્ત્વચક્ષી ગરબીઓમાં પ્રગટ્યું છે. ગગનમંડળને ગાગરડીના રૂપકથી વર્ણવતી આ કવિની જાણીતી ગરબીમાં સૃષ્ટિનાં ભવ્ય તત્ત્વોને લલિત-રમણીય રૂપ આપતી જે કલ્પનાશક્તિ છે તે અન્ય ગરબીઓમાં પણ જણાય છે. આવી વિશેષતાથી અને સુ-ગેયતાથી આ ગરબીઓ લોકપ્રિય પણ નીવડેલી છે. ગરબીઓમાં તત્ત્વજ્ઞાનના વિનિયોગની બાબતમાં તેમ જ આવાં ગેય પદા માટે ગરબી-ગરબો સંજ્ઞા યોજવામાં પણ આબુદાસ પહેલા કવિ હોવાનું કહેવાયું છે. હસ્તપ્રતોમાં નોંધાયેલી ૭૧ ગરબીઓમાંથી કેટલીક મુદ્રિત છે.

આ ઉપરાંત આગવતના છઠ્ઠા સ્કંધની કથા અનુસાર પ્રહ્લાદ-ચરિત આપતું પણ જ્ઞાનચર્યા તરફ વધારે ઝૂકતું, કાવ્યબંધમાં દુહા ને ચોપાઈ છંદને પ્રયોજતું ૨૧ કડવાંનું 'પ્રહ્લાદાખ્યાન' (૨.ઈ. ૧૬૫૦/સં. ૧૭૦૬, માગસર સુદ ૧૦, સોમવાર) એમની અન્ય કૃતિ છે. બારમાસી, નૃસિંહજીની હમચી, હનુમાનજીની હમચી, જ્ઞાનવૈરાગ્ય અને ભક્તિનાં પદો પણ એમને નામે મળે છે.

કૃતિ : *૧. પ્રહ્લાદાખ્યાન, સં. ગટ્ટલાલ ધ. પંચનદી-; ૨. નકાદોહન; ૩. પ્રાકાસુધા : ૨; ૪. બુકાદોહન : ૪.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; ૨. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૩. ગુસામધ્ય; ૪. ગુમાસ્તંભો; ૫. પાંગુહસ્તલેખો; ૬. સાહિત્ય, ફેબ્રુ. ૧૯૧૬-'ગુજરાતી કવિઓનાં અપ્રસિદ્ધ કાવ્યો', છગનલાલ શવળ; ૭. ગૂલાયાદી; ૮. ડિક્ટેલોગબીજ; ૯. ડિક્ટેલોગભાવિ; ૧૦. ફાહનામાવલિ : ૨. [ર.સો.]

આણવિજય : આ નામે ૧૩ કડીની 'નિમબારમાસા', ૭ કડીનું 'પાર્શ્વનાથ-સ્તવન (ચિતામણિ)' અને 'પાર્શ્વનાથ-સ્તવનત્રિક' એ કૃતિઓ મળે છે. આ બધી કૃતિઓના કર્તા કયા આણવિજય છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

સંદર્ભ : મુખ્યુહસૂચી. [કા.શા.]

આણવિજય-૧ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. મેઘવિજયની પરંપરામાં લઘિવિજયના શિષ્ય. ૭૨ કડીનું 'મૌન એકાદશી-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૬૮૧/સં. ૧૭૩૭, વૈશાખ સુદ ૩), ૭૫ કડીની 'શાશ્વતાશાશ્વતજિન-તીર્થમાળા' (૨.ઈ. ૧૬૮૩), ૬/૮ કડીની 'વિજ્યાણંદસૂરિ ભાસ/સગ્રાથ' (૨.ઈ. ૧૬૫૫; મુ.), ૪૪ કડીની 'વિજ્યાણંદસૂરિનિર્વાણ-સગ્રાથ' (૨.ઈ. ૧૬૫૫/સં. ૧૭૧૧, ભાદરવા વદ ૧૩, મંગળવાર; મુ.) તથા ૭૫૦ ગ્રંથાગ્રની 'શોભનસ્તુતિ-બાલાવબોધ' (૨.ઈ. ૧૬૫૫ લગભગ) એ કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : એસમાલા : ૧.

સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈતિહાસ; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૨, ૩(૨); ૩. હેજૈશાસૂચિ : ૧. [કા.શા.]

આણવિજય-૨ [ઈ. ૧૭૭૪માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયપ્રભસૂરિની પરંપરામાં પ્રેમવિજયના શિષ્ય. 'ચોવીશી' (મુ.), ૫૭૮૭ કડીની, ૪ ખંડમાં વિભાજિત, ૪૩ ઢાળની વિક્રમરાજનું

આણવિજય : આબુદાસ

પ્રસિદ્ધ કથાનક રજૂ કરતી પદ્યવાર્તા 'વિક્રમાદિત્ય-પંચદંડાસ/લીલાવતી-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૭૭૪/સં. ૧૮૩૦, જેઠ સુદ ૧૦) તથા ૫ કડીનું 'વીરભક્તિ-સ્તવન'(મુ.) એ કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : ૧. અસ્તમંજુષા; ૨. ચોસંગ્રહ; ૩. જિસ્તમાલા; ૪. જૈકાસાસંગ્રહ; ૫. જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સ હેરેલ્ડ, ઓક્ટો.-નવે. ૧૯૧૪-'શ્રીવાચન વિભાગ', સં. નિર્મળાબહેન.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. જૈસાઈતિહાસ; ૩. પંચદંડની વાર્તા (અજ્ઞાત ગુજરાતી ગદ્યકાર વિરચિત), સં. ભોગીલાલ ચાંડેસરા, ઈ. ૧૯૭૪; ૪. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧); ૫. મુખ્યુહસૂચી; ૬. હેજૈશાસૂચિ : ૧. [કા.શા.]

આણવિજય-૩ : જુઓ નયવિજય-૫.

આણવિજય-૪ : જુઓ આણ-૪.

આદુદાસ [ ] : સમદાસના શિષ્ય. હિંદી તથા ગુજરાતી પદ (૧૦ મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : પરિચિત પદસંગ્રહ, પ્ર. સસ્તું સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય, સં. ૨૦૦૨ (ત્રીજી આ.) (પ્રસં.). [કી.ભે.]

આનુકીર્તિ [ઈ. ૧૬૨૨માં હયાત] : દિગંબર જૈન સાધુ હોવાની સંભાવના છે. ૨૫ કડીની 'આદિત્યવાર-કથા' (૨.ઈ. ૧૬૨૨)ના કર્તા. સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [કા.શા.]

આનુચંદ(ચંદ) [ઈ. ૧૫૨૨માં હયાત] : લોકાગચ્છના જૈન સાધુ. ૨૫ કડીની ઐતિહાસિક કૃતિ 'દયાધર્મ-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૫૨૨/સં. ૧૫૭૮, મહા સુદ ૭; મુ.)ના કર્તા.

લોકાગચ્છના આણુચંદને નામે ૩૩ કડીની 'નેમરાજુલ-ગીત' નામની રચના પણ નોંધાયેલી છે, જે આ જ કવિની હોવાની સંભાવના છે.

કૃતિ : *શ્રીમાન લોકાશાહ, -.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧); ૨. મુખ્યુહસૂચી. [કા.શા.]

આનુચંદ્ર : આ નામે 'આધ્યાત્મિક પદસંગ્રહ' અને 'પાર્શ્વનાથ વસંત' મળે છે તેમના કર્તા કયા આનુચંદ્ર છે તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

સંદર્ભ : ૧. મુખ્યુહસૂચી; ૨. હેજૈશાસૂચિ : ૧. [કા.શા.]

આનુચંદ્ર-૧ : જુઓ આણ-૩.

આનુચંદ્ર (ઉપાધ્યાય)-૨ [ ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. ૨૩ કડીની 'હીરવિજયઆદિ વિષયક-સગ્રાથ/સવૈયા' (લે.સં. ૧૮મી સદી; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : જૈન સત્યપ્રકાશ, જૂન ૧૯૪૧-'જગદ્ગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરિશ્રવણ સંબંધી ત્રણ સગ્રાથો'. સં. મુનિશ્રી ન્યાયવિજયજી. સંદર્ભ : હેજૈશાસૂચિ : ૧. [કા.શા.]

આનુદાસ [ ] : ડાકોરના રણછોડજીની

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૨૭૯

ભક્તિનું તિથિ સ્વરૂપે રચાયેલું ૧ પદ (મુ.) એમને નામે મળે છે.
કૃતિ : પ્રાકસુધા : ૨ [ર.સો.]

‘ભાનુમંદિરશિખ્ય [ઈ. ૧૫૫૬માં લખાત] : વડતપગચ્છના ધનરત્ન-સૂરિની પરંપરાના જૈન સાધુ. દુહા અને ચોપાઈબંધમાં રચાયેલી ૩૭૫ કડીની ‘દેવકુમાર-ચરિત્ર’ (ર.ઈ. ૧૫૫૬/સં. ૧૬૧૨, વેશાખ સુદ ૩, રવિવાર)ના કર્તા.

આ કૃતિ ભાનુકુમારશિખ્યને નામે પણ નોંધાયેલી મળે છે તે પરંપર અપભ્રૂષ છે.

સંદર્ભ : ૧. ગુણસ્સ્વના; ૨. જૈનસાહિત્ય; [ ] ૩. જૈન કવિઓ : ૩(૧). [કી.જે.]

ભાનુમેરુ(ગણિ) [ઈ.૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ કે ઈ. ૧૭મી સદી પ્રારંભ સુધીમાં] : વડતપગચ્છના જૈન સાધુ. જ્ઞાનસાગરની પરંપરામાં ધનરત્નસૂરિના શિષ્ય. ધનરત્નસૂરિની ગ્રંથપ્રશસ્તિઓ સં. ૧૫૬૭ તથા સં. ૧૬૦૧ની મળે છે. આ પ્રશસ્તિઓમાં ભાનુમેરુને ‘ગણિ’ તરીકે પણ ઓળખાવ્યા છે. ધનરત્નસૂરિની ગ્રંથપ્રશસ્તિઓના સમય પરથી કવિ ભાનુમેરુગણિના સમય વિશે અનુમાન થઈ શકે કે તેઓ ઈ. ૧૬મી સદીના ઉત્તરાર્ધ તથા ઈ. ૧૭મી સદીના પ્રારંભ સુધીમાં થયા હશે.

૧૭ કડીની ‘ચંદનબાલા-સંઝાય’(મુ.) અને ૩૩/૩૪ કડીની તથા ૧૩૨ દલના પદબંધમાં ગોકવાયેલી, દ્રુતવિલાંબિત છંદમાં રચાયેલી, ત્રેવીસમા તીર્થંકર પાર્શ્વનાથની સ્તુતિ કરતી ‘સ્તંભનપાર્શ્વનાથ સ્તુતિ/એકસોબત્રીસ દલકમલબદ્ધ સ્તંભન-પાર્શ્વનાથજિન-સ્તવન’ (વે. સં. ૧૮મી સદી;મુ.) એ સળંગ વૃત્તબદ્ધ રચનાના કર્તા.

કૃતિ : જૈન સત્યપ્રકાશ, ફેબ્રુ. માર્ચ ૧૯૪૭-‘શ્રી ભાનુમેરુકૃત ‘ચંદનબાલા સંઝાય’, સં. શ્રીમતી શાલેટિ કાઉએ; ૨. જૈન સત્યપ્રકાશ નવે. ૧૯૪૮-‘શ્રી ભાનુમેરુકૃત ચંદનબાલા ગીત’ સં. મુનિમહારાજ રમણિકવિજયજી; ૩. ફૂગૌમાસિક, જન્યુ. માર્ચ ૧૯૪૬-‘ભાનુમેરુકૃત સ્તંભન પાર્શ્વનાથ સ્તુતિ ૧૩૨ દલ પદ-બંધ સ્તોત્ર’ સં. ભોગીલાલ જી. સાહેસરા.

સંદર્ભ : ૧. પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં વૃત્તરચના, ભોગીલાલ સાહેસરા, ઈ. ૧૯૪૧; ૨. પાંચુલસ્તલેખો; [ ] ૩. હેજૈશાસૂચિ : ૧. [કા.શા.]

ભાનુમેરુ(ગણિ)શિખ્ય [ઈ. ૧૭૦૯ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. ૪૮ કડીના ‘શાશ્વતાશાશ્વતજિનબિભ-સ્તવન, (વે. ઈ. ૧૭૦૯)ના કર્તા.
સંદર્ભ : હેજૈશાસૂચિ : ૧. [કી.જે.]

ભાનુવિજય [ઈ. ૧૭૪૪માં લખાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. લાભવિજયની પરંપરામાં મેઘવિજયના શિષ્ય. ૧૯૦૦૦ કડીના ‘પાર્શ્વનાથ-ચરિત્ર-બાલાવબોધ’ (ર.ઈ. ૧૭૪૪/સં. ૧૮૦૦, પોપ વદ ૮, સોમવાર) તથા ૪ કડીની ‘પાર્શ્વનાથ-સ્તુતિ (ગોડી)’ એ કૃતિઓના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુણસ્સ્વના; [ ] ૨. જૈનકવિઓ : ૨, ૩(૨); ૩. મુપુગૂહસૂચી. [કા.શા.]

૨૮૦ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

ભાનુવિમલ [ ] : જૈન સાધુ. વિગુપ-વિમલના શિષ્ય. ૭ કડીની ‘ચેલાને શોખની સંઝાય’(મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : ૧. પ્રાસ્તરત્નસંગ્રહ : ૧; ૨. મોસરંગ્રહ. [કા.શા.]

ભાલણ [ઈ. ૧૫મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ. ૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધ] : આખ્યાનકવિ, પદકવિ અને અનુવાદક. જ્ઞાતિએ મોઢ બ્રાહ્મણ. અવટંક ત્રવાડી. વનન પાટણ. ગુરુ શ્રીપત કે શ્રીપતિ હોવાનું અનુમાન. સંસ્કૃતના સારા અભ્યાસી. વ્રજભાષાનું જ્ઞાન પણ ગોવાની સંભાવના. જીવનના પ્રારંભિક વર્ષોમાં દેવીભક્ત હોય, પણ એકથી વધુ દેવોની સ્તુતિ કરે છે એટલે સાંપ્રદાયિક નથી. જીવનના ઉત્તરાર્ધમાં રામભક્તિ પર આસ્થા વધુ દઢ બનેલી દેખાય છે.

કવિના ‘દશમસ્કંધ’માં આવતો વ્રજભાષાનો પદ કવિનાં પોતાનો રચેલાં હોય એવું લાગે છે તથા કવિનાં આખ્યાનોમાં પહેલી વખત જિવા મળતાં મુખબંધવાળાં ને ઊથલાં કે વલણ વગરનાં કડવાં કવિ તાકર (ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ)નાં ઊથલો કે વલણવાળાં કડવાંની પૂર્વવર્તી સ્થિતિનાં સૂચક છે. આ બંને બાબતોને લક્ષમાં લઈએ તો કવિનો જીવનકાળ ઈ.૧૫મી સદી ઉત્તરાર્ધ અને ઈ. ૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધ વચ્ચે હોવાનું અનુમાન કરી શકાય.

કવિનું અપરનામ પુરુષોત્તમ હતું, સિદ્ધપુરના કવિ ભીમ તેમના શિષ્ય હતા, કવિના ગુરુનું નામ પરમાનંદ હતું, કવિએ ઓરંગાબાદનો પ્રવાસ કર્યો હતો, કવિએ વૃદ્ધ વયે સંન્યસ્ત લીધેલું કે જીવતાં સમાધિ લીધેલી એ કવિજીવન વિશે મળતી માહિતી શ્રદ્ધે જાણાતી નથી.

ગુજરાતી ભાષાને ‘ગુજર ભાષા’ તરીકે પહેલી વખત ઓળખાવનાર ભાલણે ગુજરાતી કવિતામાં કડવાંબદ્ધ આખ્યાનનો સ્થિર પાયો નાખવાનું મહત્વનું કાર્ય કર્યું છે. જે કે, પૌરાણિક વિષયોને લઈ રચાયેલાં એમનાં આખ્યાનોમાં મૂળ કથાને વફોદાર રહેણીનું વલણ વિશેષ છે એટલે પ્રેમાનંદની જમ પ્રસંગને રસિક રીતે બહેલાવવા તરફ ન પ્રત્યક્ષીકરણ તરફ કવિનું આજું લક્ષ નથી. એને કારણે રસની જમાવટ, વર્ણનો કે ભાષા એ દરેકમાં તેઓ પ્રેમાનંદ જેવી સિદ્ધિ દાખવતા નથી. ક્યારેક ભાવની ઉત્કટતા વખતે તેઓ પદનો આશય લે છે ત્યારે એમનું નિરૂપણ પ્રભાવક બને છે.

કવિનાં ઉપલબ્ધ આખ્યાનોમાં કેટલાંક મુદ્રિત છે. મુદ્રિત આખ્યાનોમાં કેટલાંક સાંપૂર્ણ અને કેટલાંક તૂટક છે. એમાં વર્ણનોમાં હર્ષના ‘નૈષધીયચરિત’ મહાકાવ્ય અને ત્રિવિક્રમના ‘નલચંપુ’નો અસર ઝીલવું અને બાકી મહાભારતની નલકથાને અનુસરવું, મૂળ પાત્રોની ઉદારતા સાચવવું અને શુંગાર-કરુણ રસની કેટલીક જમાવટ કરવું ૩૦/૩૩ કડવાંનું ‘નજાખ્યાન’←(મુ.) કવિની કેટલીક ઉત્તમ રચનાઓમાં ગણી શકાય એવું છે. એ સિવાય પદ્યપુરાણ પર આધારિત વીર અને અદ્ભુત રસવાળું, ક્યાંક કાવ્યવની ચમત્કૃતિ બતાવતું ૨૨ કડવાંનું ‘જલંધર-આખ્યાન’ (મુ.) અને મામકી નામની ગણિકાની રામભક્તિને નિરૂપવું ૮ કડવાંનું ‘મામકી-આખ્યાન’(મુ.); ભાગવતની ધ્રુવકથા પર આધારિત,

ભાનુમંદિરશિખ્ય : ભાલણ

નબકામ ભક્તિના મહિમા કરતું અને વેદાંતના પરમતત્ત્વના જ્ઞાનને રજૂ કરતું ૧૮ કડવાંનું 'ધ્રુવાખ્યાન'(મુ.); માર્કંડેય પુરાણ પર આધારિત, કવિચિત્ કવિનું પ્રારંભકાળનું મનાતું, મહિષાસુર અને શુંભ-નિશુંભના વધની કથા દ્વારા આદ્યશક્તિનો મહિમા કરતું ને મૂળ કથાને અનુવાદરૂપ ૧૦ અને ૧૪ કડવાંના ૨ ખંડમાં વિભાજિત 'સપ્તશતી/ચંદી-આખ્યાન'(મુ.); શિવપુરાણની શિકારીની કથા પર આધારિત, કવિના ધર્મશાસ્ત્રના જ્ઞાન અને દુનિયાદારીના અનુભવને પ્રગટ કરતું ૧૭ કડવાંનું 'મુગી-આખ્યાન'(મુ.); રામાયણ અને રામસંબંધી અન્ય સંસ્કૃત કાવ્ય-નાટકો પર આધારિત, કવિના સમયની સામાજિક સ્થિતિનું કંઈક પ્રતિબિંબ પાડતું ૨૧ કડવાંનું 'રામવિવાહ/સીતાવિવાહ' સંપૂર્ણ રૂપમાં ઉપલબ્ધ થતાં કવિનાં આખ્યાન છે. ૧ કડવાનું 'દ્રૌપદીવચ્ચાહરણ'(મુ.) અપૂર્ણ છે તો ૪ કડવાંનું ખૂબ ત્વરિત વેગે સીતાવિવાહ પછીના રામજીવનના પ્રસંગોને આલેખતું 'રામાયણ'(મુ.) પણ અપૂર્ણ હોવાની સંભાવના છે.

કવિની પદોમાં રચાયેલી કૃતિઓમાં ભક્તિરસવાળી ૨ કૃતિઓ 'દશમસ્કંધ' અને 'રામબાલચરિત' સ્વિશેષ ધ્યાનાર્હ છે. દુહા, ગોષાઈ, જૂલણા વગેરે દેશીઓમાં રચાયેલાં, વિવિધ રાગનિર્દેશવાળાં અને ઘણી જગ્યાએ મુખબંધ-ઢાળનાં અંગોને કારણે કડવાબંધમાં સરી જતાં ૪૯૭ પદોના 'દશમસ્કંધ'←(મુ.)માં પોતે સ્વતંત્ર રીતે રચેલી 'રુકિમણીવિવાહ' અને 'સત્યભામાવિવાહ' કૃતિઓ કવિએ આહીં સમાવી લીધી છે. એ સિવાય અન્ય કવિઓનાં પદ પણ એમાં ભળી ગયાં છે. ભાગવતની કથાને જ સંક્ષેપમાં કહેવાનું કવિનું લક્ષ હોવા છતાં વાત્સલ્ય, શુભાસ અને કડુણમાં કવિ એવા ઊંચા કવિત્વની પ્રતીતિ કરાવે છે કે એમાંનાં દાણલીલા, માનલીલા અને ભ્રમરગીત પ્રેમાનંદ, નરસિંહ અને દયારામની એ ત્રિપયનાં કાવ્યોની બરોબરી કરે એવાં છે. સીતાસ્વયંવર સુધીની કથાને રજૂ કરતું ૪૦ પદવાળું 'રામબાલચરિત'←(મુ.) પણ વાત્સલ્યરસની ઉત્તમ કૃતિ છે. બાલસ્વભાવ અને બાલચેષ્ટાનાં સ્વભાવોક્તિભર્યાં ચિત્રો અને માનુષદયની લાગણીનું એમાં થયેલું નિરૂપણ ગુજરાતી કવિતામાં અપૂર્વ છે. 'કૃષ્ણવિષ્ટિ'(મુ.)નાં ૪ પદમાં કૌરવો સાથે વિષ્ટિ કરવા કૃષ્ણ જાય છે તે પૂર્વે કૃષ્ણ અને દ્રૌપદી વચ્ચે થયેલો સંવાદ એમાં આલેખાયો છે, અને પોતાની અવમાનનાથી દ્રૌપદીના મનમાં જન્મેલી રોપયુક્ત વેદના કાવ્યના કેન્દ્રમાં છે. એ સિવાય ૫ પદની 'રામવનવાસ'(મુ.), ૧ પદનું રૂપકાત્મક 'રંટિયા-ગીત'(મુ.) અને 'મહાદેવના સાતવાર'(મુ.) કવિની અન્ય પદરચનાઓ છે.

દુહાની ૮૦ કડીઓમાં રચાયેલું શંકરની સ્ત્રીલાલસાની પરીક્ષા કરવા પાર્વતીએ લીધેલા ભીલડીવેશના પ્રસંગને આલેખતું હળવી શૈલીનું 'શિવભીલડી-સંવાદ/હર-સંવાદ'(મુ.) કવિનું સર્ળગ બંધવાળું કાવ્ય છે.

પરંતુ ભાલણની યશોદાથી કૃતિ 'કાદંબરી'←(મુ.) છે. સંસ્કૃતમાં રચાયેલી કવિ બાણ અને યુલિનની કલ્પનામંડિત ને રસાર્દ્ર ગદ્ય-કથાને ૪૦ કડવાંબદ્ધ આખ્યાનમાં સંક્ષેપથી અને છતાં મૂળનો આસ્વાદ વિચ્છિન્ન ન થાય એ રીતે ઉતારવામાં કવિએ ગુજરાતી

કવિતામાં પહેલું અને આજ સુધી અપૂર્વ રહેલું સાહસ બતાવ્યું છે. 'મુખ્યરસિક' જન્મે માટે 'કાદંબરી'ને ગુજરાતીમાં ઉતારની વખતે કવિએ મૂળના કેટલાક અલંકારો જાળવી, ગાંઠના અલંકારો, ઉક્તિઓ, વર્ણનો મૂળ કૃતિમાં રસકારિત ન થાય એ રીતે ઉમેરી પોતાની કવિસૂઝનો પરિચય પણ કરાવ્યો છે.

તૂટક રૂપે મળતા ૧૫ કડવાંના 'દુર્વાસા-આખ્યાન'માં ભાલણની છ.પ નથી અને 'સીતા હનુમાન-સંવાદ'ની હસ્તપ્રત ઉપલબ્ધ નથી એટલે એ ૨ કૃતિઓ ભાલણની હોવાનું શંકાસ્પદ છે. 'બીલું નળાખ્યાન' પણ ભાલણનું નથી એ હવે સુનિશ્ચિત છે.

આમ સમગ્ર રીતે કડવાંબદ્ધ આખ્યાનોના પ્રારંભિક રચયિતા, વાત્સલ્યપ્રેમનાં કેટલાંક મધુર પદોના સર્જક અને 'કાદંબરી' જેવી કૃતિને પ્રાસાદિક અને રસાવહ ગુજરાતીમાં ઉતારનાર અનુવાદક તરીકે ભાલણ ગુજરાતી કવિતામાં ઉમેશાં યાદ રહેશે.

કૃતિ : ૧. ભાલણકૃત કાદંબરી (પૂર્વાર્ધ-ઉત્તરાર્ધ), સં. કે. હ. ધ્રુવ, ઈ. ૧૯૧૬; ૨. ભાલણકૃત કાદંબરી (ભાગ-૧), સં. કે. કા. શાસ્ત્રી, ઈ. ૧૯૫૩; ૩. ભાલણકૃત દશમસ્કંધ, સં. હરગોવિંદ દા. કાંટાવાળા, ઈ. ૧૯૧૫ (†સં.); ૪. ભાલણકૃત ધ્રુવાખ્યાન અંત નાકરકૃત મોરશ્વજખ્યાન, સં. ભાનુસુખરામ નિ. મહેતા, —; ૫. ભાલણકૃત નળાખ્યાન, સં. કે. કા. શાસ્ત્રી, ઈ. ૧૯૭૫ (ત્રીજી આ.); ૬. ભાલણકૃત બે નળાખ્યાન, સં. રા. યુ. મોદી, ઈ. ૧૯૨૪; ૭. ભાલણનાં પદ, સં. જેઠાલાલ ત્રિવેદી, ઈ. ૧૯૪૭ (†સં.); ૮. ભાલણનાં ભાવગીતો, સં. ધીરુભાઈ ત્રિ. દોશી, ઈ. ૧૯૮૦ (†સં.); ૯. નકાદોહન : ૩; ૧૦. પ્રાક્રસુધા : ૩; ૧૧. બુકાદોહન : ૧, ૨, ૩, ૫, ૬; ૧૨. રા. યુ. મોદી લેખ-સંગ્રહ, સં. પુરુષોત્તમ ભી. શાહ, ઈ. ૧૯૫૩ (†સં.).

સંદર્ભ : ૧. ભાલણ, રામચાલ યુ. મોદી, ઈ. ૧૯૧૯; ૨. ભાલણ : એક અધ્યયન, કે. કા. શાસ્ત્રી, ઈ. ૧૯૭૧; ૩. ભાલણ, ઉદ્ધવ અને ભીમ, રામચાલ યુ. મોદી, ઈ. ૧૯૪૪; ૪. અન્વય, હસિત બૂચ, ઈ. ૧૯૬૯—'ભાલણનાં વાત્સલ્યચિત્રો'; ૫. ઉપાસના, ઈ. કા. દવે, ઈ. ૧૯૭૧—'કાદંબરી'; ૬. કવિચરિત : ૧-૨; ૭. ગુમાસ્તંભો; ૮. ગુલિટરેચર; ૯. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૧૦. ગુસા-મધ્ય; ૧૧. ગુસારસ્વતો; ૧૨. ગુસારૂપરેખા : ૧; ૧૩. જ્ઞાનગંગોત્રી ગ્રંથશ્રેણી : ૧૦, સં. ભોગીલાલ ગાંધી અને અન્ય, ઈ. ૧૯૭૨—'પહેલાં પાંચસો વરસ', ધીરુભાઈ ઠાકર; ૧૪. નભોવિહાર, રામ-નારાયણ વિ. યાદક, ઈ. ૧૯૬૧—'પદનાભ અને ભાલાણ'; ૧૫. નળ દમયંતીની કથાનો વિકાસ, ૨. ચી. શાહ, ઈ. ૧૯૮૦—'ભાલણકૃત નળાખ્યાન'; ૧૬. પરિલેહા, ૨. ચી. શાહ, ઈ. ૧૯૭૯—'ભાલણના કહેવાતા બીજાં 'નળાખ્યાન'નું પગેરું'; ૧૭. ગૂહાયાદી; ૧૮. ડિકેટવોગબીજે, ૧૯. ફોહનામાવલિ. [કિ.શા.]

ભાવ : આ નામે ૪ કડીનું 'ચોવીસ તીર્થકરનું સ્તવન'(મુ.), ૭૮ કડીની 'પાપપુણ્ય-ચોપાઈ' અને ૪ કડીનું ૧ હિન્દી સ્તવન(મુ.) એ કૃતિઓ મળે છે. આ બધી કૃતિઓના કર્તા એક છે કે જુદા તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

કૃતિ : ૧. જ્ઞેકાપ્રકાશ : ૧; ૨. જ્ઞેપ્રપુસ્તક : ૧.

સંદર્ભ : જ્ઞેગૂકવિઓ : ૩(૨). [શ્રા.ત્ર.]

ભાવ-૧/ભાવક (ઉપાધ્યાય) [ઈ. ૧૫૨૫માં હયાત] : બ્રહ્માનુગચ્છના જ્ઞેન સાધુ. બુદ્ધિસાગરની પરંપરામાં ગુણમાણિકવના શિષ્ય. પ્રારંભમાં વિનયવિમલગણિને ગુરુ તરીકે કરેલા નમસ્કારનો વચન સાથેના ૯૭૫ કડીના 'વિક્રમચરિત્ર-રાસ/વિક્રમ-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૫૨૫/સં. ૧૫૮૨, માગશર-૧૩, રવિવાર), ૨૯૮/૩૫૦ કડીના 'હરિશ્ચંદ્ર-પ્રબંધ/રાસ' અને મુનિરત્નસૂરિની મૂળ સંસ્કૃત કૃતિ 'અંબડકથા' ઉપરથી ૭ આદેશમાં વહેંચાયેલા 'અંબડ-રાસ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાર્થતિહાસ : ૨; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. જ્ઞેસા-ઈતિહાસ; ૪. ક્ષત્રીમાસિક, જાન્યુ.-જૂન ૧૯૭૩-'ગુજરાતી જ્ઞેન સાહિત્યસંદોહ', હીરાલાલ ૨. કાપડિયા; ૫. જ્ઞેગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૬. જ્ઞેમગૂકસ્વનાએ : ૧; ૭. મુપુગૂહસૂચી. [શ્રા.ત્ર.]

ભાવઉ/ભાવો [ઈ. ૧૪૭૯ સુધીમાં] : જ્ઞેન. રાજ ધન્યાસીમાં લખાયેલા ૩ કડીના 'જીવદયા-ગીત' (મુ.) અને ૪ કડીના 'નેમિ-ગીત' (લે.ઈ. ૧૪૭૯; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : જ્ઞેગૂકવિઓ : ૩(૧) (૫સં.) [શ્રા.ત્ર.]

ભાવકલશ : આ નામે 'હમીર-રાસ' મળે છે. તેના કર્તા કથા ભાવકલશ છે તે નિશ્ચિત નથી.

સંદર્ભ : ડિકેટલોગબીજે. [શ્રા.ત્ર.]

ભાવકલશ-૧[સં. ૧૬મી સદી] : જ્ઞેન. સંભવતઃ સુમતિવિજયગણિના શિષ્ય. વસ્તુ છંદમાં નિબદ્ધ 'કૃતકર્મચરિત્ર-રાસ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ક્ષત્રીમાસિક, જાન્યુ.-જૂન ૧૯૭૩-'ગુજરાતી જ્ઞેન સાહિત્ય : રાસ સંદોહ', હીરાલાલ ૨. કાપડિયા; ૨. જ્ઞેગૂકવિઓ : ૩(૨). [શ્રા.ત્ર.]

ભાવચંદ [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જ્ઞેન સાધુ. ભાનુચંદ્ર ઉપાધ્યાય(ઈ. ૧૫૬૨માં હયાત)ના શિષ્ય. ૪ કડીની 'ભાનુચંદ્ર ઉપાધ્યાય-સાગ્રય'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ઐસમાલા : ૧ (૫સં.). [શ્રા.ત્ર.]

ભાવપ્રભ(સૂરિ)/ભાવરત્ન(સૂરિ) [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : રાસકવિ. પૂણિમાગચ્છની ઢંઢેરવાડ શાખાના જ્ઞેન સાધુ. વિદ્યાપ્રભની પરંપરામાં મહિમાપ્રભના શિષ્ય. પિતા માંડણ. માતા બાદલા. સૂરિપદ પહેલાનું દીક્ષાનામ ભાવરત્ન. દેવચંદ્રજીના સમકલીન. તેમણે પાટણમાં સહજકૂટ મંદિરની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. ૨૯૫ કડીનો 'ચંદ્રપ્રભસૂરિ-રાસ' (૨.ઈ. ૧૬૯૮), ૮૪૯ કડીનો 'હરિભવમચ્છીનો રાસ' (૨.ઈ. ૧૭૧૩/સં. ૧૭૬૯, કારતક વદ ૩, મંગળવાર), 'જ્યવિજ્યનૃપ-રાસ' (૨.ઈ. ૧૭૧૩), ૪૨ ઢાળ અને ૨ ખંડમાં વહેંચાયેલો 'ધન્યબૃકહદ્ (શાલિભદ્ર)-રાસ/ધન્ય-રાસ' (૨.ઈ. ૧૭૧૬), મહાવીર સ્વામીની શ્રાવિકા સુલસા અને અંબડદેવની કથા નિરૂપતો (અંબડ-રાસ)(૨.ઈ. ૧૭૧૯/સં. ૧૭૭૫, જ્ઞે ૧૬ વદ ૨,

૨૮૨ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

રવિવાર), પોતાના ગચ્છાધિપતિના જીવન અને નિર્વાણનું નિરૂપણ કરતો ૯ ઢાળમાં વહેંચાયેલ 'મહિમાપ્રભસૂરિ નિર્વાણ કથાલુક-રાસ' (૨.ઈ. ૧૭૨૬(૧૬)/સં. ૧૭૮૨(૭૨), યોષ સુદ ૧૦), 'સુકડી-ઓરસિયા સંવાદ-રાસ' (૨.ઈ. ૧૭૨૬), ૨૦ ઢાળનો 'સુભદ્રાસતી-રાસ' (૨.ઈ. ૧૭૪૧/સં. ૧૭૯૭, મહા સુદ ૩, શુક્રવાર), ૨ ખંડનો 'બુદ્ધિવિમલાસતી-રાસ/વિમલાસતી-રાસ' (૨.ઈ. ૧૭૪૨/સં. ૧૭૯૯, માગશર સુદ ૨, ગુરુવાર) એ તેમની રાસ કૃતિઓ છે.

આ ઉપરાંત ૪૨/૪૩ કડીની 'શ્રીઝંઝરિયામુનિની ચાર ઢાલની સગ્રય'(૨.ઈ. ૧૭૦૦/સં. ૧૭૫૬, અસાડ સુદ ૨, સોમવાર; મુ.), ૯ કડીનું 'યાર્વલિજન-સ્તવન'(૨.ઈ. ૧૭૦૦), ૧૧ કડીનું 'ભદેવા-પાર્વ-નાથની ઉત્પત્તિનું સ્તવન'(૨.ઈ. ૧૭૧૪/સં. ૧૭૭૦, કારતક સુદ ૬, ગુધવાર; મુ.), 'વીશી'(૨.ઈ. ૧૭૨૪/સં. ૧૭૮૦, વૈશાખ વદ ૭, સોમવાર), 'ચોવીસી'(૨.ઈ. ૧૭૨૭/સં. ૧૭૮૩, ફાગણ સુદ ૩, સોમવાર), ૪ કડીની 'અધ્યાત્મોપયોગિનીસ્તુતિસંસ્તભક/મહાવીર-જિનસ્તુતિ-સંસ્તભક'(૨.ઈ. ૧૭૪૦), ૩ ઢાળની 'જિનપાલિત જિનરક્ષિતની સગ્રય'(૨.ઈ. ૧૭૪૧/સં. ૧૭૯૭, શ્રાવણ-; મુ.), ૪ કડીની 'અધ્યાત્મ-સ્તુતિ'(મુ.), ૩૭ કડી અને ૫ ઢાળની 'અપાઢાભૂતિની સગ્રય/અપાઢાભૂતિનું પંચઢાગિયું'(મુ.), ૮ કડીની 'આત્મોપદેશ-સગ્રય'(મુ.), ૧૨૧૬ ગ્રંથાગ્રનો 'કાવ્યસૂત્ર-સ્તભક', ૧૭ કડીની 'ખંધકન્ઠધિ-સગ્રય', ૩૮ કડીનું 'ચૈત્રીપૂતમદેવવંદન : વિધિગાભિત-સ્તવન', 'ચૈત્યવંદન-ચતુવિશતિકા', ૧૦ કડીનો 'જિન-સંખ્યાદિ-વિચારમયદોષક-બાલાવબોધ', ૧૨ કડીની 'તેર ઢાકિયા-સગ્રય' (મુ.), ૧૨ કડીની 'દશ દૃષ્ટાંત સંક્ષેપ-સગ્રય', ૧૧ કડીની 'નવવાડની સગ્રય' (મુ.), ૪ કડીની 'ધનુસણની સ્તુતિ'(મુ.), 'પંચજિનનમસ્કાર-સ્તુતિ આદિ', ૨૭ કડીની 'પાહુડપચચૈત્રી', 'મહિમાપ્રભસૂરિ-ગહલૂલી', ૭૩ કડીનું 'સાસથપડિમાઅધિકાર-સંથવણ', કોશ અને સ્થૂલિભદ્રના સંવાદરૂપે કુલ ૧૫ કડીની 'સ્થૂલિભદ્રજી તથા કોશની સગ્રય'(મુ.) વગેરે કૃતિઓ રચી છે.

તેમણે સંસ્કૃતમાં કેટલીક ટીકાઓ લખી છે, જેમાં 'ભકતામર-સમશ્યાપૂર્તિ (નેમિભક્તામર)-સ્તવન'ની ટીકા (૨.ઈ. ૧૭૨૮), 'કથાણુ-મંદિરસ્તોત્ર'ની ટીકા, યશોવિજયના 'પ્રતિમાશતક' પરની ટીકા (૨.ઈ. ૧૭૩૭), 'નયોપદેશ' પર લખેલી ટીકા, કાલિદાસકૃત 'જ્યોતિ-વિદ્યાભરણ' પર 'સુખસુબોધિકા' નામની ટીકાઓનો સમાવેશ થાય છે. તેમની પાસેથી ગદ્યકૃતિ 'લોકરૂઢભાષા જ્ઞાનોપયોગી-સ્તુતિચતુષ્ક-બાલાવબોધ' મળે છે.

તેમણે પ્રાભાતિક-પાક્ષિક વગેરે પ્રતિકમણ્ણવિધિના અનુસંધાનમાં કેટલાંક સ્તવનો, ચોપાઈઓ, સવૈયા અને સગ્રયો રચ્યાં છે. 'દેવ-ધર્મ-પરીક્ષા', 'ચંદ્રપ્રભસૂરિ-રાસ', 'જ્યવિજ્યનૃપ-રાસ', 'જિન-સંખ્યાદિ-વિચારમય-દોષક-બાલાવબોધ', 'મહાવીર જિન સ્તુતિ' અને 'સ્તવન-ચોવીસી'ની પ્રતો કર્તાના હસ્તાકારમાં મળે છે.

'મુનિરાજશ્રી પુણ્યવિજયજી સંગ્રહગત ગુજરાતી હસ્તપ્રતસૂચી'માં 'મહિમાપ્રભ'ના નામે મૂકવામાં આવેલી 'સુભદ્રાસતિપયાસ-પડિ-બેહણ-સગ્રય'ના કર્તા પણ પ્રસ્તુત ભાવપ્રભ હોવા સંભવ છે.

કૃતિ : ૧. ચૈસ્તસંગ્રહ : ૧, ૩; ૨. જિભપ્રકાશ; ૩. જિસ્તકા-સંદોહ : ૧; ૪. જ્ઞેગૂસારનો : ૧ (૫સં.); ૫. જ્ઞેસમાલા (શા) : ૩;

ભાવ(ઉપાધ્યાય)-૧/ભાવક : ભાવપ્રભ(સૂરિ)/ભાવરત્ન(સૂરિ)

૬. જ્ઞેયસંગ્રહ(જ્ઞે); ૭. જ્ઞેયસંગ્રહ(ન.); ૮. ટ્વેઝર્સ ઓન જ્ઞેય ભંડારજ (અં.), સં. ઉમાકાન્ત પી. શાહ, ઈ. ૧૯૭૮; ૯. દેસ્ત-સંગ્રહ; ૧૦. મોસસંગ્રહ; ૧૧. સગ્રામમાળા(જા): ૧-૨; ૧૨. સગ્રામમાળા (પં.); □ ૧૩. જ્ઞેય સત્યપ્રકાશ, નવે. ૧૯૪૨-‘મુનિ ભાવસ્તનકૃત ભટ્ટવા પાર્શ્વનાથની ઉત્પત્તિનું સ્તવન’, સં. ભોગી-લાલ જી. સાંડેસરા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. જ્ઞેયા ઈતિહાસ; ૪. દેસુરાસમાળા; □ ૫. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૬. જ્ઞેયુ-કવિઓ : ૨, ૩(૨); ૭. ડિક્ટેલોગબીજે; ૮. મુપુગૂહસૂચી; ૯. લેજીસલાસૂચી; ૧૦. લેજીસલાસૂચિ : ૧. [શ.ત્રિ.]

ભાવપ્રમોદ (ઉપાધ્યાય) [ઈ. ૧૬૭૦માં હયાત-અવ. ઈ. ૧૬૮૮/સં. ૧૭૪૪, મહા વદ ૫, ગુરુવાર] : ખરતરગચ્છના જ્ઞેય સાધુ. જિન-રાજસૂરિની પરંપરામાં ભાવવિનયના શિષ્ય. વિદ્વાતાને કારણે જિન-ચંદ્રસૂરિના પ્રિય. અનશન દ્વારા સમાધિપૂર્વક મૃત્યુ. ‘અજપુત્ર-ચોપાઈ’ (ર.ઈ.૧૬૭૦/સં.૧૭૨૬, આસો સુદ ૧૦)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ઐજ્ઞેયસંગ્રહ-પ્રસ્તા; □ ૨. જ્ઞેયુકવિઓ : ૩(૨). [શ.ત્રિ.]

ભાવસ્તન-૧ [ઈ. ૧૬૦૪માં હયાત] : તપગચ્છના જ્ઞેય સાધુ. હમવિમલસૂરિની પરંપરામાં સ્તનભૂષણના શિષ્ય. ‘કનકશ્રેષ્ઠીનો રાસ’ (ર.ઈ. ૧૬૦૪/સં.૧૬૬૦, બીજો આસો વદ ૭, રવિવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; □ ૨. જ્ઞેયુકવિઓ : ૧, ૩(૧). [શ.ત્રિ.]

ભાવસ્તન-૨ : જુઓ ભાવપ્રભ(સૂરિ).

ભાવરંગ(અણિ) [ ] : જ્ઞેય. ૨ કડીના ‘ઉપદેશ-ગીત’ (લે.સં. ૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [શ.ત્રિ.]

ભાવલબ્ધિ(સૂરિ) [ ] : જ્ઞેય. ૪ કડીની ‘પાર્શ્વનાથપર્વની સ્તુતિ’(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જ્ઞેયસંગ્રહ; ૨. સસંપમાહાત્મ્ય. [શ.ત્રિ.]

ભાવવિનય : આ નામે ૧૪ કડીનું ‘ચંદ્રપ્રભુજનું સ્તવન’(મુ.), ૪ કડીનું હિદીમાં ‘નેમિનાથજનું સ્તવન’(મુ.) અને ‘પુંડરીકગારુધર-સ્તવન’ (લે.ઈ.૧૬૭૦) એ કૃતિઓ મળે છે. આ બધી કૃતિઓના કર્તા એક છે કે જુદા તે નિશ્ચિત થઈ શકતું નથી.

કૃતિ : ૧. ચૈસ્તસંગ્રહ; ૨. દેસ્તસંગ્રહ; ૩. શનીશ્વરની ચોપાઈ આદિક લઘુ ગ્રંથોના સંગ્રહનું પુસ્તક, સં. ભીમસિદ્ધ માણેક, ઈ. ૧૯૨૨(ત્રીજી આ.).

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [શ.ત્રિ.]

ભાવવિનય(વાચક)-૧ [ઈ.૧૭મી સદી] : તપગચ્છના જ્ઞેય સાધુ. વિનયદાનસૂરિની પરંપરામાં મુનિવિમલના શિષ્ય. ૫૫ કડીના ‘શંજુનય-સ્તોત્ર’ (ર.ઈ. ૧૬૧૭), ૯ ઢાળની ‘ચાર ધ્યાનના

સ્વરૂપની રાગાય’(ર.ઈ.૧૬૪૦/સં.૧૬૯૬, ચૈત્ર વદ ૧૦, રવિવાર;મુ.), ‘૨૪ જિન-ગીત’ (ર.ઈ.૧૬૫૩), વિનયદેવ-વિનયપ્રભની પરંપરા નોંધતો, અડચલ, ચારસી, હાટડી, ત્રિભંગી, નાસચ આદિ છંદોમાં રચાયેલો ૪૫/૫૧ કડીનો ‘અંતરીક્ષ પાર્શ્વનાથ-છંદ’(ર.ઈ. ૧૬૫૯; મુ.), ‘શ્રાવકવિધિ-રાસ/શુક્રાન્ત-રાસ’(ર. ઈ.૧૬૭૯/સં. ૧૭૩૫, આસો વદ ૩૦), ‘અષ્ટાપદ-સ્તવન’, ‘ચોવીસી’(મુ.), ૧૧ કડીનું ‘નેમનાથ-સ્તવન’(મુ.), ૧૦૦ ગ્રંથાગ્રનું ‘પાર્શ્વજિન-સ્તવન’, ૩૭ કડીનું ‘બંભણવાડા મહાવીર સ્તોત્ર’, હિન્દીની અસરવાળું ૬ કડીનું ‘વસંતનું ગીત’(મુ.), ૪૨ કડીની ‘વિનયાનંદસૂરીશ્વર નિર્વાણ-રાગાય’, ‘શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ-સ્તવન’, ‘શાંતિજિન-સ્તવન’, ‘સ્તવનાવલી’, ૧૨ કડીનું ‘હીરસૂરિ-ગીત’, હિદીગુજરાતી મિશ્રમાં ૧૧ કડીની ‘હીરવિનયસૂરિ-સગ્રામ’(મુ.)-એ કૃતિઓના કર્તા.

તેમની પાસેથી સંસ્કૃતમાં તત્કાલીન સમયની સ્થિતિ દાખવતો ‘પટ્ટત્રયજનકવિચાર’(ર. ઈ. ૧૬૨૩), ‘ઉત્તરધ્યાનસૂત્ર-વૃત્તિ’(ર. ઈ. ૧૬૩૩) અને ‘ચંપકમાલા-કથા/ચરિત’(ર.ઈ. ૧૬૫૨) કૃતિઓ મળે છે. તેમણે જ્યવિનયકૃત ‘કલ્પસૂત્ર-દીપિકા’(ર.ઈ. ૧૬૨૧), વિનયવિનયકૃત ‘કલ્પસૂત્રસુબોધિકા’(ર.ઈ.૧૬૪૦) અને ‘લોકપ્રકાશ’(ર.ઈ. ૧૬૫૨) સંશોધિલાં. વિનયદેવસૂરિશિષ્ય તરીકે નોંધાયેલા ૩૦ કડીના ‘નેમિજિન (રાગમાળા)-સ્તવન’ના કર્તા પણ આ જ ભાવવિનય હોવાની શક્યતા છે.

કૃતિ : ૧ અસ્તમંજુપા; ૨ પ્રવિસ્તસંગ્રહ; ૩. પ્રાઈદસંગ્રહ; □ ૪. જ્ઞેયુગ, અષાઢ-શ્રાવણ ૧૯૮૬-‘નેમિ-સ્તવન’, સં. મો. દ. દેશાઈ; ૫. એજન, ફાગણ-ચૈત્ર ૧૯૮૩-‘પ્રાચીન જ્ઞેય કવિઓનાં વસંતવર્ણન’, સં મોહનલાલ દ. દેશાઈ; ૬. જ્ઞેય સત્યપ્રકાશ, ઓગસ્ટ ૧૯૪૪-‘પ્રાચીન ગુજરાતી કાવ્યો’, સં. સારાભાઈ મ. નવાબ.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જ્ઞેયુસારત્નો : ૧; ૩. જ્ઞેયાઈતિ-હાસ; ૪. દેસુરાસમાળા; ૫. પાંગુહસ્તલેખો; □ ૬. આલિસ્ટઓઈ; ૨; ૭. જ્ઞેયુકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૮. મુપુગૂહસૂચી; ૯. લેજીસલાસૂચિ : ૧. [શ.ત્રિ.]

ભાવવિનય-૨ [ઈ. ૧૭૯૬ સુધીમાં] : તપગચ્છના જ્ઞેય સાધુ. હીર-વિનયસૂરિની પરંપરામાં શુભવિનયના શિષ્ય. ‘(ગોડી)પાર્શ્વજિન-સ્તવન’ (લે.ઈ.૧૭૯૬)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [શ.ત્રિ.]

ભાવવિમલ [ઈ. ૧૬૫૫ સુધીમાં] : જ્ઞેય. ‘ચોવીસ-જિન-ગીત’ (લે. ઈ.૧૬૫૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ : લેજીસલાસૂચિ : ૧. [શ.ત્રિ.]

ભાવશેખર [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : અંચલગચ્છના જ્ઞેય સાધુ. કલ્યાણસાગરસૂરિની પરંપરામાં વિવેકશેખરના શિષ્ય. ૧૩ ઢાળ અને ૩૩૪ કડીના ‘મેતારજમુનિ-રાસ’ (ર.ઈ. ૧૬૨૫), ૮૫૫ ગ્રંથાગ્રના ‘ધનામહામુનિ-સંધિ/ચોપાઈ’ (ર.ઈ. ૧૬૨૫), ૩ ઢાળ અને ૮૦૧ કડીના ‘રૂપસેનરાજવિ-રાસ’(ર.ઈ. ૧૬૨૭/સં.૧૬૮૩, જેઠ સુદ ૧૩;

ભાવપ્રમોદ(ઉપાધ્યાય) : ભાવશેખર

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૨૮૩

સ્વલક્ષ્મીના પ્રત) અને 'ક્યાકોસ' (ર.ઈ. ૧૬૩૪) એ કૃતિઓના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુણપદ્યસંગ્રહ : ૨૦; ૨. ગુણસસ્વતો; ૩. મરાસ-સાહિત્ય; ૪. જૈમગૂકવિઓ : ૩(૧); ૫. ડિક્ટેલોગભાવિ; ૬. મુપુગૂહસૂચી. [શ્ર.ત્રિ.]

ભાવસંગ [ ] : પદના કર્તા. [ક્રી.બે.]
સંદર્ભ : ગૂણપાટી.

ભાવસાગર : આ નામે ૧૦ કડીની 'પાંચમા આરાતી સગ્રય' (મુ.), ૧૨ કડીની 'તેર કાઠિયાની સગ્રય'(મુ.), ૪ કડીની 'પાંચમી-સ્તુતિ' (વિ.સં. ૧૮મી સદી અનુ.) અને કર્તા અંચલગચ્છના છે એવા ઉલ્લેખ સાથે ૧૨૧ કડીનું 'શાશ્વતજિન-ચૈત્યવાંદન' (વિ.સં. ૧૮મી સદી અનુ.) એ કૃતિઓ મળે છે. આ બધી કૃતિઓના કર્તા એક છે કે બુદ્ધ તે નિશ્ચિત થવું નથી.

કૃતિ : ૧. નેમવિવાલ તથા નેમિનાથજીનો નવરસો તથા ચોક તથા નેમનાથનો સલોકો, પ્ર. શા. મોહનલાલ જ્ઞાનાથ, ઈ. ૧૯૩૫ (ત્રીજી આ.).

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [શ્ર.ત્રિ.]

ભાવસાગર-૧ [ઈ. ૧૭૦૨માં લખાત] : જૈન સાધુ. 'સપ્તાતશત-જિન-સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૭૦૨/સં. ૧૭૫૮, આસો સુદ ૩)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈન સત્યપ્રકાશ, જન્યુ. ૧૯૪૬-'જૈસલમેરકે જૈન જ્ઞાનભંડારો કે અન્યત્ર અપ્રાપ્ય ગ્રંથોકી સૂચી', સં. અગસ્ત્યજી નાહટા. [શ્ર.ત્રિ.]

ભાવસાગર-૨ [ ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયપ્રભના શિષ્ય. ૧૨ કડીની 'અનંતકાય-સગ્રય'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જિભપ્રકાશ; ૨. પ્રાસપસંગ્રહ. [શ્ર.ત્રિ.]
સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી.

ભાવસાગર-૩ [ ] : જૈન સાધુ. વીરસાગરના શિષ્ય. ૩૨ કડીની 'કોષ-માન-માયા અને લોભની સગ્રય'(મુ.)ના કર્તા. પ્રસ્નુત કૃતિ અલગઅલગ શીર્ષક નીચે પણ મુદ્રિત થયેલી મળે છે.

કૃતિ : ૧. ચૈત્યસંગ્રહ : ૩; ૨. જિસ્તકાસંદોહ : ૧; ૩. જૈન-માલા (શા) : ૧.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂહસૂચી; ૨. વીંહસૂચી; ૩. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [શ્ર.ત્રિ.]

ભાવસાગર(સૂરિ)શિષ્ય [ઈ. ૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધ] : અંચલગચ્છના વિધિપક્ષના જૈન સાધુ. ૪૪ કડીની 'ચૈત્ય-પરિપાટી' (ર.ઈ. ૧૫૦૬), ૫૯ કડીની 'નવતત્ત્વ-ચોપાઈ/સસ' (ર.ઈ. ૧૫૧૯) તથા 'ઈચ્છા-પરિણામ-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૫૩૪)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈતિહાસ; ૨. કૃત્તેમાસિક, જન્યુ.-જૂન ૧૯૬૭-'ગુજરાતી જૈન સાહિત્ય : સસંદોહ', હીરાલાલ ર.

૨૮૪ : રુજરાતી સાહિત્યકોશ

કાપડિયા; ૩. આલિસ્તર્યાઈ : ૨; ૪. જૈમગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૫. જૈમગૂકવિઓ : ૧. [ક્રી.બે.]

ભાવસુંદર [ઈ. ૧૫મી સદી] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. સોમસુંદરસુદિ (અવ.ઈ. ૧૪૪૩)ના શિષ્ય. 'મહાવીર-સ્તવન'ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈમગૂકવિઓ : ૧. [શ્ર.ત્રિ.]

ભાવહર્ષ (ઉપાધ્યાય)-૧ [ઈ. ૧૬મી સદી] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. સાગરચંદ્રસૂરિની શાખાના કુલતિલકના શિષ્ય. પિતા સાગર કોહ. માતા કોહમદે. ઈ. ૧૫૩૭થી ઈ. ૧૫૫૬ની વચ્ચે જિન-માણિક્યસૂરિને હસ્તે (મહા સુદ ૧૦ના ચૈત્ર) જૈસલમેરમાં ઉપાધ્યાયપદ. શરૂઆતમાં જિનચંદ્રસૂરિના આજ્ઞાનુયાયી. ઈ. ૧૫૬૫માં ભાવહર્ષીય ખરતરશાખા નામનો સાતમો ગચ્છભેદ સ્થાપ્યો. કેટલાક સ્તવનો તેમની પાસેથી મળ્યાં છે. 'આદિનાથ શર્ગળ્ય-સ્તવન' (વિ. ઈ. ૧૬૦૩) તેમનું હોવાની સંભાવના છે.

સંદર્ભ : ૧. ઝોજૈકાસંગ્રહ-પ્રસ્તા; ૨. પાંગુહસ્તલેખાં; ૩. યુજિનચંદ્રસૂરિ; ૪. ડિક્ટેલોગભાવિ. [શ્ર.ત્રિ.]

ભાવહર્ષ-૨ [ઈ. ૧૬૪૬માં લખાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનચંદ્રસૂરિની પરંપરામાં રંગનિધાનના શિષ્ય. 'શીલમંડપનવવાહ-રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૪૬)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [શ્ર.ત્રિ.]

ભાવાનંદ : આ નામે 'વંકચૂલનો રાસ' મળે છે. તેના કર્તા ક્યા ભાવાનંદ છે તે નિશ્ચિત થઈ શકતું નથી.

સંદર્ભ : દેસુરાસમાળા. [શ્ર.ત્રિ.]

ભાવાનંદ(પંડિત)-૧ [ઈ. ૧૪૮૪માં લખાત] : અપભ્રંશપ્રધાન ગુજરાતીમાં ૧૦૪ કડીના 'ઈન્દ્રનંદિસૂરિ-વિવાલવુ' (ર.ઈ. ૧૪૮૪)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂહસૂચી; ૨. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [શ્ર.ત્રિ.]

ભાવો : જુઓ ભાવઉ.

ભાંખર [ ] : વિભાસ રાગના નિર્દેશવાળા ૪ કડીના ભજન(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ભસાસિધુ. [ક્રી.બે.]

ભીખજી [ઈ. ૧૭૮૦માં લખાત] : જૈન. 'આષાઢભૂતિ-ચોટાવિઈ' (ર.ઈ. ૧૭૮૦/સં. ૧૮૩૬, આસો ૧૬ ૧૦)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુણાઈતિહાસ : ૨; ૨. જૈમગૂકવિઓ : ૩(૧). [ગી.મુ.]

ભીખાભાઈ/ભીખો [આશરે ઈ. ૧૭૯૪ સુધીમાં] : પ્રેમદાસની પરંપરામાં પ્રભુરામ(ઈ. ૧૭૯૪ સુધીમાં)ના શિષ્ય. પ્રેમલક્ષણ-ભક્તિના કવિ. તેમની કવિતામાં ભાવની કોમળતા અનુભવાય છે. આ કવિએ હિંદી તથા ગુજરાતીમાં પદો (૬ મુ.)ની રચના કરી છે. મનને શિખામણ આપતાં પદ પણ તેમણે રચ્યાં છે.

ભાવસંગ : ભીખાભાઈ/ભીખો

કૃતિ : ૧. અસંપરંપરા; ૨. પ્રાકૃતિઓ : ૧.

સંદર્ભ : ૧. પાંગુલસ્તવેઓ; ૨. પ્રાકૃતિઓ; ૩. ગુજરાત શાળાપત્ર, જૂન ૧૯૧૦-‘ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ તથા અપ્રસિદ્ધ કવિઓનાં અપ્રસિદ્ધ કાવ્ય, ભાગ ત્રીજો’, ઇગનતાલ વિ. સવળ; ૪. ગૂલાયાદી; ૫. ફોલનામાવલિ. [રિ.સો.]

ભીખુ/ભીખમજી/ભીખાજી [ઈ.૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ-અ.૧.ઈ. ૧૮૦૪] : તેજાપેવના સ્થાપક. ઈ.૧૭૫૨માં સ્વનાય પાસે દીક્ષા નવોન દીક્ષા ઈ.૧૭૬૧માં. ‘આસ્ત્રત-ગોપાઈ’, ‘અનુકંપા-કાલ’, ‘નવતત્ત્વ-ચોપાઈ’, અને ‘નિક્ષેપાવિચાર’ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાર્ઠતિહાસ : ૨; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૩(૨); ૩. ડિક્ટેલોગબીજી : ૧૮(૨). [ગી.મુ.]

ભીમ/ભીમો : આ નામે ૩૩ કડીનાં ‘દાંતજીભ-સંવાદ’ (લિ.ઈ. ૧૭૫૨), ‘કૃષ્ણકીર્તનનાં પદ’(મુ.), ‘ગુરુમહિમા’ તથા ૩૩ કડીની ‘શ્રી વિજયદાનસૂરિ-સંજ્ઞા’(મુ.) એ કૃતિઓ મળે છે. ‘શ્રી વિજયદાનસૂરિ-સંજ્ઞા’એ કૃતિ તપગચ્છના આનંદવિમલસૂરિની પરંપરામાં થયેલા વિજયદાન ઉપરની કૃતિ હોઈ કર્તા તપગચ્છના કોઈ સાધુ હોવાની સંભાવના છે. આ સિવાયની કૃતિઓના કર્તા ક્યા ભીમ છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.

કૃતિ : ૧. એસમાલા : ૧; ૨. નકાદોલન; ૩. પ્રાકૃતિઓ : ૨; ૪. ભક્તિસિધુ.

સંદર્ભ : ૧. પ્રાકૃતિઓ; ૨. લેજેન્ડાસૂચિ : ૧. [રિ.સો.]

ભીમ-૧ [ઈ. ૧૪૩૨ સુધીમાં] : એમની કૃતિમાં એમના જીવન વિશે કોઈ માહિતી ઉપલબ્ધ થતી નથી. પણ એમાંના કેટલાક ઉલ્લેખોને આધારે તેઓ જ્ઞાતિએ બ્રાહ્મણ અને પાટણના વતની હોવાનું અનુમાન થયું છે.

એમની ‘સદયવત્સવીર-પ્રબંધ’ (લિ.ઈ.૧૪૩૨; મુ.) સદેવંત-સાવળિંગાની લોકખ્યાત કથાને ગુજરાતીમાં સૌ પ્રથમ નિરૂપતી, ૬૭૨ કે વધુ કડીઓમાં વિસ્તરતી ને વીર, અદ્ભુત અને શૃંગારસવાળી પદ્યવાર્તા છે. ભાષાવૈભવ, વર્ણનકૌશલ અને રસનિરૂપણની શક્તિ; વચ્ચે વચ્ચે આવતાં-કથારેક છંદપંક્તિઓ સાથે ગૂંથાતાં-ગીતો, દુહા, પદ્યકી, ચોપાઈ, વસ્તુ, છાપ્પય, અડયલ વગેરે માત્રામેળ અને ક્યાંક અક્ષરમેળ છંદોનો થયેલો ઉપયોગ કૃતિને નોંધપાત્ર બનાવે છે. પ્રાકૃત-અપભ્રંશના અવશેષવાળી ભાષાના એક નમૂના લેખે ભાષાઈતિહાસની દૃષ્ટિએ પણ આ કૃતિ મહત્ત્વની ઠરે છે.

કૃતિ : સદયવત્સવીર પ્રબંધ, સં. મંજુલાલ મજમુદાર, ઈ. ૧૯૬૧ (+સં.).

સંદર્ભ : ૧. અનુસંધાન, હરિવલ્લભ ભાષાણી, ઈ. ૧૯૭૨ - ‘સદેવંત-સાવળિંગા’; ૨. આકવિઓ : ૧; ૩. કવિચરિત : ૧-૨; ૪. ગુસાર્ઠતિહાસ : ૧; ૫. ગુસાપઅહેવાલ : ૫-‘પાટણના ભંડાસે અને ખાસ કરીને તેમાં રહેલું અપભ્રંશ તથા પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્ય’, ચીમનલાલ ડાહ્યાભાઈ; ૬. ગુસાપઅહેવાલ : ૧૧-‘આપણું લોકવાર્તા વિષયક પ્રાચીન સાહિત્ય’, ભોગીલાલ સાંડેસરા. [રિ.સો.]

ભીખુ/ભીખમજી/ભીખાજી : ભીમ-૪ ભીમજી(ત્રણિ)

ભીમ-૨ [ઈ. ૧૫મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : વતન સિદ્ધપુર પાટણ કે પ્રભાસ પાટણ એ નિશ્ચિત રીતે કહી શકાય તેમ નથી. કોઈ નરસિંહ વ્યાસને ત્યાં રહી ‘પ્રબોધપ્રકાશ’ની રચના કર્યાનો તેમ જ કોઈ પુરુષોત્તમની પાસે એ કૃપા પામ્યા હોવાના ઉલ્લેખો તેમની કૃતિઓમાં મળે છે. એમની કૃતિઓ ‘હરિલીલાપોડશકવા’ (૨. ઈ. ૧૪૮૫/સં. ૧૫૪૧, લેશાખ સુદ ૭, ગુરુવાર; મુ.) અને ‘પ્રબોધ-પ્રકાશ’(૨.ઈ. ૧૪૮૦/સં.૧૫૪૬, શ્રાવણ સુદ ૧૦, ગુરુવાર; મુ.)નાં રચનાવર્ષોને આધારે તેઓ ઈ. ૧૫મી સદી ઉત્તરાર્ધમાં હયાત હોવાનું કહી શકાય.

‘હરિલીલાપોડશકવા’ પંડિત બોપદેવના સંસ્કૃત કાવ્ય ‘હરિલીલા-વિવેક’નો કંઈક આધાર લઈને, ૧૬ કલા(વિભાગ)માં સંક્ષેપમાં ભાગવતકથાનો સાર આપતું, દુહા, ચોપાઈ, વસ્તુ વગેરે છંદોના બંધવાળું લગભગ ૧૩૫૦ કડીનું કાવ્ય છે. મોહરાજ પર વિવેક-રાજ વિજય મેળવી અજ્ઞાનમાં ઘેરાયેલા જીવ-પુરુષને પ્રબોધજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરાવે છે એવા રૂપકાત્મક વસ્તુવાળો ‘પ્રબોધપ્રકાશ’ શ્રી-કૃષ્ણમિશ્રના સંસ્કૃત નાટક ‘પ્રબોધચંદ્રોદય’નો મુખ્યત્વે ચોપાઈ-બંધની ૫૪૬ કડીઓમાં થયેલો સારાનુવાદ છે. આ કાવ્ય જ્ય-શેખરસૂરિના ‘ત્રિભુવનદીપક-પ્રબંધ’ પછીનું બીજું અધ્યાત્મલક્ષી રૂપકકાવ્ય ગણાયું છે. આ બંને કાવ્યોમાં મૂળ કૃતિઓના સંસ્કૃત સ્ત્રોકો અને બહારનાં સુભાષિતોને વાગી લેવાની કવિની લાક્ષણિકતા ધ્યાન ખેંચે છે.

કવિને નામે અન્ય ૫ પદ (૪ ગુજરાતી અને ૧ સંસ્કૃત) મળે છે. એ સિવાય અન્ય રચનાઓ પણ એમણે કરી હોવાનું મનાય છે, પરંતુ તેમને કોઈ હસ્તપ્રતોનો આધાર નથી.

કૃતિ : ૧. પ્રબોધપ્રકાશ, સં. કે. કા. શાસ્ત્રી, ઈ ૧૯૩૬ (+સં.); ૨. હરિલીલાપોડશકવા, સં. અંબાલાલ જુ. જાની, ઈ. ૧૯૨૮ (+સં.); ૩. જુકાદોલન : ૪ (+સં.).

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; ૨. ગુસામધ્ય; ૩. પ્રાકૃતિઓ; ૪. ભાલણ, ઉદ્ભવ અને ભીમ, રામલાલ ચુ. મોદી, ઈ. ૧૯૪૧; ૫. ભીમ અને કેશવદાસ કાવચ, કે. કા. શાસ્ત્રી, ઈ. ૧૯૮૧; ૬. ગૂલાયાદી; ૭. ડિક્ટેલોગબીજી. [રિ.સો.]

ભીમ-૩ [ઈ. ૧૫૨૮માં હયાત] : જૈન શ્રાવક. ૫ ખંડમાં વિભાજિત ‘અગડદત્ત-રાસ’ (૨.ઈ.૧૫૨૮/સં.૧૫૮૪, અસાડ વદ ૧૪, શનિવાર) એમાં આવતા નડિયાદ અને નડિયાદના શ્રાવકોના ઉલ્લેખો પરથી નડિયાદમાં રચાયો હોવાની સંભાવના છે. ૩ કડીના ‘વીતરાગ-ગીત’ સમેત ૩ ગીતો(મુ.) આ કર્તાનાં હોવા સંભવ છે.

કૃતિ : સંબોધિ, એપ્રિલ-જન્યુ. ૧૯૭૯-૮૦-‘શ્રાવક કવિઓની કેટલીક અપ્રગટ ગુજરાતી રચનાઓ’, સં. ભોગીલાલ જ. સાંડેસરા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈસાર્ઠતિહાસ; ૩. મરાસસાહિત્ય; ૪. કાવ્યમાસિક, જન્યુ.-જૂન ૧૯૭૩-‘ગુજરાતી જૈન સાહિત્ય : રસસંદોહ’, હીરાલાલ ર. કાપડિયા; ૫. જૈગૂકવિઓ : ૧; ૬. લીહસૂચી. [ગી.મુ.]

ભીમ-૪/ભીમજી(ત્રણિ) [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : લોકાગચ્છના

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૨૮૫

જૈન સાધુ. જીવજ્ઞપિની પરંપરામાં આચાર્ય વીરસિલના શિષ્ય. પૂર્વાવસ્થામાં જ્ઞાતિએ ભાવરતર. ૩ ખંડમાં રચાયેલા 'શ્રોણિક-રાસ' (પ્રથમ ખંડ ર.ઈ. ૧૫૬૫/સં. ૧૬૨૧ ભાદરવા સુદ ૨; બીજો ખંડ ર.ઈ. ૧૫૭૬/સં. ૧૬૩૨, ભાદરવા વદ ૨; ત્રીજો ખંડ ર.ઈ. ૧૫૮૦/સં. ૧૬૩૬, આસો વદ ૭, રવિવાર) તથા 'નાગલકુમાર નાગદત્તનો રાસ' (ર.ઈ. ૧૫૭૬/સં. ૧૬૩૨, આસો સુદ ૫, ચુકવાર)ના કર્તા. 'શ્રોણિક-રાસ'નો ચતુર્થ ખંડ રચવાની અભિલાષા ત્રીજા ખંડમાં તેમણે વ્યક્ત કરી છે પણ તે ખંડ રચાયો કે નહીં તે જાણવા મળતું નથી.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈસાઈતિહાસ; ૩. મરાસસાહિત્ય; [ ] ૪. અલિસ્ટઓઈ : ૨; ૫. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૬. મુપુ-ગૂડસૂચી; ૭. લીંહસૂચી. [ગી.મુ.]

ભીમ-૫ [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : વૈષ્ણવ કવિ. એમની 'રસિકગીતા'(મુ.)માં વૈષ્ણવધર્મ સંસ્થાપક વલ્લભાચાર્યના પુત્ર વિઠ્ઠલનાથજી (ઈ. ૧૫૧૬-ઈ. ૧૫૮૬)ની સ્તુતિની પંક્તિઓ મળે છે. એને આધારે કવિ ઈ. ૧૬મી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં હયાત હોવાનું કહી શકાય. કેટલાક વિદ્વાનો ઈ. ૧૫૮૪ને 'રસિકગીતા'નું રચના-વર્ષ ગણે છે પણ એને કૃતિનો કે અન્ય કોઈ આધાર નથી.

આ 'રસગીતા/રસિકગીતા/ભીમગીતા/ઉદ્ધવગીતા' (મુ.) ૧૩૫/૧૪૫ કડીઓમાં લખાયેલું ઉદ્ધવસંદેશના વિષયનું ભાવસમૃદ્ધ અને પ્રાસાદિક કાવ્ય છે. આ ઉપરાંત 'શ્રીવલ્લભનાથજીનું ધોળ' તથા અન્ય પદ (કેટલાંક મુ.) આ ભીમને નામે મળે છે.

કૃતિ : ૧. બુકદોહન : ૭ (+સં.); ૨. ભ્રમરગીતા-અન્ય કવિઓની વૈષ્ણવગીતાઓ અને ઉદ્ધવગોપી સંવાદોના પરિચય સમેત, સં. મંજુલાલ ર. મજમુદાર તથા અન્ય, ઈ. ૧૯૬૪; [ ] ૩. અનુગ્રહ, ફેબ્રુ. ૧૯૬૦-'ભીમ વૈષ્ણવ', ચીમનલાલ મ. વૈદ્ય.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; ૨. ગુસાઈતિહાસ : ૨; [ ] ૩. ગૂલાયાદી; ૪. ડિકેટલોગબીજે; ૫. ફોહનામાવલિ. [ર.સો.]

ભીમ(મુનિ)-૬ [ઈ. ૧૬૪૩માં હયાત] : જૈન સાધુ. ૫૯ કડીના 'લેકુંકપંથ'(ર.ઈ. ૧૬૪૩/સં. ૧૬૯૯ આસો-૨, બુધવાર;મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. અભિહિતશિક્ષા પદસંગ્રહ ઔર ચતુર્દશ નિયમાવલી, સં. યશોવિજયજી બનારસ જૈન પાઠશાલા, વીર સં. ૨૪૩૨; ૨. જૈપ્રપુસ્તક : ૧.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૧. [ગી.મુ.]

ભીમ-૭[ઈ. ૧૬૭૧માં હયાત] : આખ્યાનકાર. પાલનપુરના વીસા શ્રીમાળી વણિક જૈન. વાસણસુત. ૮૪૪ ચોપાઈના 'નજાખ્યાન' (ર.ઈ. ૧૬૭૧)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ગૂલાયાદી. [ર.સો.]

ભીમ-૮ [ઈ. ૧૭૧૯માં હયાત] : જૈન. ૯ કડીના 'નેમિજન-સ્તવન'(ર.ઈ. ૧૭૧૯), ૧૪ કડીના 'પાર્શ્વનાથ-સ્તવન'(ર.ઈ. ૧૭૧૯) અને ૧૦ કડીના 'વાસુપૂજ્ય-સ્તવન'ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેજેજ્ઞાસૂચિ : ૧. [ગી.મુ.]

૨૮૬ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

ભીમ(સાહેબ)-૯ [જ.ઈ. ૧૭૧૮/સં. ૧૭૭૪, ચૈત્ર સુદ ૯, બુધવાર] : રવિભાણ સંપ્રદાયના સંતકવિ. ત્રિકમદારના શિષ્ય. જન્મ સૌરાષ્ટ્રના મોરબી પાસે અમરણ ગામમાં. જ્ઞાતિએ મેઘવાળના બ્રાહ્મણ(ગરોડ). પિતાનું નામ દેવજીભાઈ. માતાનું નામ વિરૂભાઈ.

નિર્ગુણ ઉપાસનાનો ભોધ કરતાં ને યૌગિક પરિભાષાનો ઉપયોગ કરતાં હિન્દી અને ગુજરાતીમાં એમનાં પદ અને સાખી (કેટલાંક મુ.) મળે છે.

કૃતિ : ૧. યોગ વેદાન્ત ભજન ભંડાર, સં. પ્રેમવંશ ગોવિંદજીભાઈ પુરુષોત્તમદાસ, ઈ. ૧૯૭૬ (ચોથી આ.) (+સં.); ૨. સૌરાષ્ટ્રના હરિજન ભક્તકવિઓ, નાથાભાઈ ગોલીલ, ઈ. ૧૯૮૭ (+સં.); ૪. હરિજન લોકકવિઓ અને તેમનાં પદો, દલપત ક્રીમાણી, ઈ. ૧૯૭૦ (+સં.).

સંદર્ભ : ૧. ભાણવીલામૃત, સં. પ્રેમવંશ પુરુષોત્તમદાસ માધવ-સાહેબ, ઈ. ૧૯૬૫; ૨. રામકબીર સંપ્રદાય, કાન્તિકુમાર સી. ભટ્ટ, ઈ. ૧૯૮૨. [શ્રા.ત્રિ.]

ભીમરાજ [ઈ. સ. ૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : જૈન. ખરતરગચ્છના જિનવિજયસૂરિની પરંપરામાં ગુલાલચંદના શિષ્ય. તે સાધુ છે કે શ્રાવક તે નિશ્ચિત નથી. 'શત્રુઘ્નઉદ્ધાર-રાસ' (ર.ઈ. ૧૭૬૦/સં. ૧૮૧૬, જ્યેષ્ઠ સુદ-) તથા ૧૧ કડીના 'લોટ્ટવા-સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૭૬૮)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. મરાસ-સાહિત્ય; [ ] ૪. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [ગી.મુ.]

ભીમવિજય [ ] : જૈન. ૨૪ કડીના 'નેમિ-જનરાજિમતી-ભાસ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : લીંહસૂચી. [ગી.મુ.]

ભુવનકીર્તિ : આ નામે ૮ કડીનું 'કાયાજીવ-સંવાદ' (લે.સં. ૧૮મી સદી અનુ.), ૮/૯ કડીનું 'નેમિ-ગીત/નેમરાજમતી-ગીત' (લે. સં. ૧૮મી સદી અનુ.), ૯ કડીનું 'બાહુભવિ-ગીત' (લે. સં. ૧૮મી સદી અનુ.), ૯ કડીનું 'વપરસ્વામી-ગીત' (લે. સં. ૧૮મી સદી અનુ.), ૬ કડીનું 'ઋષભદેવ-ગીત' (લે. સં. ૧૮મી સદી), 'પાર્શ્વનાથલઘુ-સ્તવન', ૮ કડીનું 'આત્મ-ગીત', ૯ કડીનું 'શંખેશ્વર પાર્શ્વ-સ્તવન' એ કૃતિઓ મળે છે. આ બધી કૃતિઓના કર્તા એક છે કે જુદા તે નિશ્ચિત થઈ શકતું નથી.

સંદર્ભ : ૧. જૈન સત્યપ્રકાશ, મે ૧૯૪૭-'શંખેશ્વર તીર્થ સમ્બન્ધી સાહિત્યકી વિશાલતા', અગસ્ત્યંદ નાહટા; [ ] ૨. જૈહાપ્રોસ્ટા; ૩. મુપુગૂડસૂચી; ૪. હેજેજ્ઞાસૂચિ : ૧. [ગી.મુ.]

ભુવનકીર્તિ-૧ [ઈ. ૧૫૨૩માં હયાત] : કોરંટગચ્છના જૈન સાધુ. નન્નસૂરિની પરંપરામાં કક્કસૂરિના શિષ્ય. ૯૧ કડીના 'કલાવતીચરિત' (ર.ઈ. ૧૫૨૩/સં. ૧૫૮૦, માગશર સુદ ૫, ગુરુવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. જૈસા-ઈતિહાસ; [ ] ૪. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧). [ગી.મુ.]

ભીમ-૫ : ભુવનકીર્તિ-૧

ભુવનકીર્તિ(ગાંધી)—૨ [ઈ.૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. ખેમશાખાના સ્થાપક. ક્ષેમકીર્તિની પરંપરામાં જ્ઞાનાન્નદના શિષ્ય. ‘અદ્યતિતરાત્તિ-ચોપાઈ’ (ર.ઈ. ૧૬૧૧/સં. ૧૬૬૭, કારતક સુદ ૫, ગુરુવાર), ‘ભરતબાહુબલિ-ચરિત્ર’(ર.ઈ.૧૬૧૫/સં. ૧૬૭૧, શ્રાવણ સુદ ૫, ગુરુવાર), ૫૫ કડીની ‘જંબુસ્વામીચોપાઈ/રાસ’ (ર.ઈ. ૧૬૩૫/સં. ૧૬૯૧, શ્રાવણ સુદ ૧૧), ‘ગજસુકુમાલ-ચોપાઈ/રાસ’ (ર.ઈ. ૧૬૪૭/સં. ૧૭૦૩, મહા વદ ૧૧, ગુરુવાર), ‘અંજનાસુંદરી રાસ’(ર.ઈ. ૧૬૫૦/સં. ૧૭૦૬, મહા સુદ ૩, ગુરુવાર), ૧૭ કડીના ‘સીમંધર સ્વામી-સ્તવન’(ર.ઈ. ૧૬૫૯)ના કર્તા.

જ્ઞાનવિલાસના શિષ્ય લાવણ્યકીર્તિ સાથે ‘રામકૃષ્ણ-ચાપાઈ’ (ર.ઈ. ૧૬૨૧/સં. ૧૬૭૭, વૈશાખ સુદ ૫)ની રચના પણ તેમણે કરી હતી.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. જૈસાઈતિહાસ; ૪. દેસુરાસમાળા; ૫. પાંગુહસ્તલેખો; ૬. મરાસસાહિત્ય; ૭. યુજિનચંદ્રસૂરિ; □ ૮. જૈગૃકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૯. ડિકેટલોગ-ભાવિ; ૧૦. મુખ્યગૃહસૂચી; ૧૧. હેજૈશાસૂચિ : ૧. [ગી.મુ.]

ભુવનકીર્તિશિષ્ય [ ] : જૈન સાધુ. ૨૧ કડીની ‘અજિતનાથચરિત-ચતુષ્પદી’ (લિ. સં. ૧૮મી સદી અનુ.), ‘શ્રોણિક-રાસ’ તથા ‘ક્રીપાળ-રાસ’ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુજ્જકહકીકત; ૨. દેસુરાસમાળા; ૩. મુખ્યગૃહસૂચી. [કી.જે.]

ભુવનપ્રભ(સૂરિ) [ ] : જૈન સાધુ. ‘પર્યન્ત-રાધના-બાલાવબોધ’ (લિ.સં.૧૫મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેજૈશાસૂચિ : ૧. [ગી.મુ.]

ભુવનસુંદર(સૂરિ)શિષ્ય [ઈ. ૧૪૩૪માં હયાત] : તથગચ્છના જૈન સાધુ. ૨૭ કડીની ‘તથગચ્છ-ગુર્વાવલી’ (ર.ઈ.૧૪૩૪; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : પસમુચ્ચય : ૨ (નસં.). [કી.જે.]

ભુવનસોમ(વાચક) [ઈ.૧૬૪૫માં હયાત] : ખરતરગચ્છની જિન-ભદ્રશાખાના જૈન સાધુ. સાધુકીર્તિની પરંપરામાં ધનકીર્તિના શિષ્ય. હર્ષસોમના નાનાભાઈ.

‘નર્મદાસુંદરી-ચોપાઈ’ (ર. ઈ. ૧૬૪૫/સં. ૧૭૦૧, વૈશાખ સુદ ૩, સોમવાર) અને ‘શ્રોણિકનો રાસ’ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈતિહાસ; □ ૨. જૈગૃકવિઓ : ૩(૨).

[ગી.મુ.]

ભૂખણ/ભૂષણ [ઈ. ૧૮૫૪ સુધીમાં] : વેલાળના રૈકવ બ્રાહ્મણ. ઈશ્વરભક્તિ અને વૈરાગ્યબોધનાં, ભુજંગી છંદમાં લખાયેલાં ૫ અષ્ટકો (કેટલાંક નવપદી, અગિયારપદી કે બારપદી પણ છે; મુ.), ‘અવલોક’ (લિ.ઈ.૧૮૫૪), ‘જ્ઞાનકુંચી’ (લિ.ઈ.૧૮૬૦) એ નામનાં પદો તથા અન્ય કેટલાંક ભજનો અને પદો (કેટલાંક મુ.)ની તેમણે રચના કરી છે. આ ઉપરાંત હિંદીમાં લખાયેલા ઈતિહાસવિષયક કવિત્તમાં ભૂખણ/ભૂષણ એવી નામછાપ મળે છે.

ભૂખકીર્તિ(ગાંધી)—૨ : ભૂધર(મુનિ)—૨

‘એકાદશી-મહાત્મ્ય’ નામની કૃતિના કર્તા ભૂખણદાસને ‘કવિ-ચરિત : ૩’ આ કવિથી જુદા ગણે છે પણ એને માટે કોઈ આધાર નથી.

કૃતિ : ૧. કાદોહન : ૧ (નસં.); ૨. પ્રેમરસમાળા, પ્ર. ત્રિભાવન ૩. જની, ઈ. ૧૮૬૬; ૩. ભૂકાદોહન : ૧; ૪. બૃહત ભજન-સાગર, પ્ર. પંડિત કાર્તાતિક અને દામોદર જ. ભટ્ટ, સં. ૧૮૬૫; ૫. ભક્તિ, નીતિ અને વૈરાગ્ય-બોધક કવિતા : ૧, પ્ર. મુંબઈ સમાચાર છાપખાના, ઈ. ૧૮૮૭; ૬. ભજનસાગર : ૨; ૭. ભસાસિધુ.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. ગુસારસ્વતો; □ ૩. આલિસ્ટ-ઓઈ : ૨; ૪. ગૂહાયાદી; ૫. ડિકેટલોગબીજે; ૬. ફોહનામાવલિ. [ર.સો.]

ભૂતનાથ [ઈ. ૧૮૬૨ સુધીમાં] : ‘રસ-ગીતા’ (લિ.ઈ. ૧૮૬૨ સુધીમાં) તથા પદોના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગૂહાયાદી; ૨. ફોહનામાવલિ : ૧. [કી.જે.]

ભૂધર : ભૂધરમુનિ નામના જૈન કવિને નામે ૮ કડીની ‘કામ-કંદર્પની સજ્ઞાપ’(મુ.) તથા ૧૧ કડીની ‘જીવદયા-છંદ’(મુ.) કૃતિઓ મળે છે પરંતુ તેમના કર્તા કયા ભૂધર છે તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાતું નથી.

ભૂધર નામના જૈનેતર કવિને નામે, ઉપમાદૃષ્ટાંતાદિમાં અખા ભગતની શૈલી સાથે સામ્ય ધરાવતું ૧૧૨ કડીનું ‘જ્ઞાનબુદ્ધ’, યુભુ વિરહના બારમાસનું ૧ પદ (મુ.), અધ્યાત્મબોધ, ભક્તિબોધ તથા કૃષ્ણ-ચરિત્રનાં પદો (કેટલાંક મુ.), ‘નારદનું ફૂલ’ (લિ.ઈ. ૧૭૯૦) એ ગુજરાતી કૃતિઓ ઉપરાંત શિવમહિમાનું ૧ હિંદી પદ(મુ.) મળે છે. આ પૈકી કોઈ કૃતિ ભૂધર-૧ની છે કે કેમ તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાતું નથી.

કૃતિ : ૧. જૈસમાલા(શા) : ૧; ૨. જૈસસંગ્રહ(જૈ); ૩. નકાદોહન; ૪. નકાસંગ્રહ; ૫. ભજનિક કાવ્યસંગ્રહ, પ્ર. શાહ વૃંદાવનદાસ કા., ઈ. ૧૮૮૭; ૬. ભસાસિધુ; ૭. રત્નસાર : ૨, પ્ર. હીરજી હંસરાજ, સં. ૧૯૨૩.

સંદર્ભ : ૧. દેસુરાસમાળા; □ ૨. સાહિત્ય, ફેબ્રુ. ૧૯૧૬—‘ગુજરાતી કવિઓનાં અપ્રસિદ્ધ કાવ્યો’, છગનલાલ વિ. રાવળ; □ ૩. ગૂહાયાદી; ૪. ડિકેટલોગબીજે; ૫. હેજૈશાસૂચિ : ૧.

[ગી.મુ.; ર.સો.]

ભૂધર-૧ [ઈ. ૧૬૧૯માં હયાત] : ખંભાતના ઉદુમ્બર બ્રાહ્મણ. આ કવિ ખંભાતના વિષ્ણુદાસ અને શિવદાસના ગુરુ ભૂધર વ્યાસ હોવાની સંભાવના છે. આ કવિએ ‘હરિશ્ચંદ્રાખ્યાન’ (ર.ઈ. ૧૬૧૯)ની રચના કરી છે.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨ ; ૨. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૩. ‘જલ-ધરાખ્યાન’, રામલાલ યુ. મોદી, — [ર.સો.]

ભૂધર(મુનિ)—૨ [ઈ. ૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : લોકાગચ્છના જૈન સાધુ. જસરાજના શિષ્ય. ‘જંબુકુમાર-રાસ’ (ર.ઈ. ૧૭૫૧), ૨૧

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૨૮૭

કડીની 'અષ્ટકર્મ-તપાવલી-સગ્રથ'(ર.ઈ.૧૭૬૧) તથા 'ચિત ચેતવાણી-ચોસઠી' (ર.ઈ. ૧૭૬૪/સં.૧૮૨૦, શ્રાવણ-ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈસાઈતિહાસ; □ ૩. જૈગુ-કવિઓ : ૩(૧); ૪. મુખ્યગુહસૂચી. [ગી.મુ.]

ભૂપત(?) |] : પદ્યમાં રચાયેલી 'સંક્ષિપ્ત ભારત' નામની કૃતિના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુહાયાદી; ૨. ફોહનામાવલિ. [કી.જો.]

ભૂપતરાજ : |] : 'કૃષ્ણલીલા'ના કર્તા. સંદર્ભ : ડિક્ટેલોગભાવિ. [કી.જો.]

ભૂમાનંદ [જ.ઈ.૧૭૯૬/સં.૧૮૫૨, વેંશાખ સુદ ૭, રવિવાર-અવ.ઈ.૧૮૬૮/સં.૧૮૨૪, મહા સુદ ૭, રવિવાર] : સ્વામિ-નારાયણ સંપ્રદાયના કવિ. જામનગરના કેશિયા ગામે જન્મ. જ્ઞાતિએ કડિયા. પિતા રામજીભાઈ. માતા કુંવરબાઈ. મૂળનામ રૂપજીભાઈ. ૧૪ વર્ષની નાની ઉંમરે માતા-પિતાના અવસાનથી નોકરીની શરૂઆત. નોકરીમાં થયેલી પ્રામાણિકતાની કસોટી. તેથી મનમાં રહેલો વૈરાગ્યભાવ વધુ દૃઢ બન્યો. ગઢડામાં દીક્ષા લઈ પહેલાં ભૂપતરાજ અને પછી ભૂમાનંદ સ્વામી તરીકે ઓળખાયા. હિન્દીનું પ્રશસ્ત્ય જ્ઞાન.

કવિએ ૪૦૦ જેટલાં પદો રચ્યાં હોવાનું અનુમાન છે, જેમાંના કેટલાંક મુદ્રિતરૂપે મળે છે. પ્રેમલક્ષણભક્તિની કવિતાની સાથે અનુસંધાન ધરાવતાં ગુજરાતી-હિંદીમાં મળતાં પદોમાં કૃષ્ણરૂપ-વર્ણન, કૃષ્ણલીલા, ગોપીવિરહ વગેરે છે. કેટલાંક પદોમાં સહજ-નંદચરિત્ર તથા ભક્તિવૈરાગ્ય છે. મધુર ભાવભરી પ્રાસાદિક વાણી અને એમાં રહેલા ગેયત્વથી આ પદો ધ્યાનાર્હ બન્યાં છે. તેમનાં હોરીઓ અને કુંડળિયામાં જ્ઞાનબોધ છે. થાળમાં ભોજનની વાનગી-ઓની માત્ર યાદીને બદલે ભાવવાહિતા છે. ૪૨ કડીનો કક્કો(મુ.) તથા બારમાસ એ રચનાઓ પણ એમની પાસેથી મળી છે.

પૂર્વાર્ધના ૧૧૦ તરંગ (અધ્યાય કે પ્રકરણ)માં સહજનંદ સ્વામીનું બાલચરિત્ર આલેખતી અને ઉત્તરાર્ધના ૧૦૧ તરંગમાં સહજનંદ સ્વામીની ધર્મપ્રચરણ યાત્રાને અયોધ્યાપ્રસાદ અને રામ-શરણજીના સંવાદ રૂપે આલેખતી, દુહા-ચોપાઈ બંધમાં રચાયેલી 'શ્રી ઘનશ્યામલીલામૃત-સાગર'(મુ.) કવિની લાંબી કૃતિ છે. એ સિવાય 'વિદુરનીતિ' નામની કૃતિ પણ એમણે રચી હોવાનું કહેવાય છે.

'દશમસ્કંધ', 'પંચમસ્કંધ' અને 'વાસુદેવ-મહાત્મ્ય' એમની પ્રજ્ઞામાં રચાયેલી કૃતિઓ છે.

કૃતિ : ૧. ઘનશ્યામલીલામૃતસાગર, સં. નંદકિશોરદાસ પુરાણી, ઈ. ૧૯૩૦ (+સં.); ૨. છપૈયાપુરે શ્રીહરિબાલચરિત્ર, પ્ર. યાર્બદ માધવ ભગત, ઈ. ૧૯૬૮; ૩. ભૂમાનંદ સ્વામીનાં કીર્તન,-; □ ૪. કચ્છની લીલાનાં પદો, પ્ર. પ્રજ્ઞવાલ જી. કોઠારી, ઈ. ૧૯૪૨; ૫. કીર્તનસારસંગ્રહ : ૨, સં. હરિજીવનદાસ શાસ્ત્રી, ઈ. ૧૯૫૨.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. ગુસાપઅહેવાલ : ૫; ૩. સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયનો સચિત્ર ઇતિહાસ, સં. શાસ્ત્રી સ્વયં-

પ્રકાશદાસ, ઈ. ૧૯૭૪ (બીજી આ.) ; □ ૪. ગુહાયાદી; ૫. ડિક્ટેલોગભાવિ; ૬. ફોહનામાવલિ. [વ.મ.; શ.પિ.]

ભૂલો |] : ૧ પદ(મુ.)ના કર્તા. કૃતિ : પ્રાકશુધા : ૨. [કી.જો.]

ભૂપણ/ભૂપણદાસ : જુઓ ભૂખણ.

ભેરવનાથ/ભેરવપરી |] : ચોક્કસાઈત્યના કવિ. બજન (૧ મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : બૃહત્ સંતસમાજ ભજનવાણી, પ્ર. પુદુપાત્તમદાસ ગી. શાહ, ઈ. ૧૯૫૦ (૬ઠ્ઠી આ.); ૨. સતવાણી. [કી.જો.]

ભૈરઈદાસ [ઈ. ૧૫મી સદી] : જૈન સાધુ. જિનભદ્રસૂરિના શિષ્ય. ૨ કડીના 'જિનભદ્રસૂરિ-ગીત' (ઈ. ૧૫મી સદી; મુ.)ના કર્તા. કૃતિ : જૈમગૂકરચનાઓ : ૧ (+સં.). [કી.જો.]

ભૈરવદાસ |] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. ૬૮ કડીની 'નવવાહ-ગીત'ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈન સત્યપ્રકાશ, જાન્યુ. ૧૯૪૬-'જૈસલમેરકે જૈન જ્ઞાનભંડારકે અન્યત્ર અપ્રાપ્ય ગ્રંથોંકી સૂચી', અગરચંદ નાહટા. [કી.જો.]

ભંરું(શાહ) |] : તપગચ્છના જૈન. 'શીલ-સગ્રથ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : *૧. ઝોસવાલ નવયુવક વર્ષ : ૭, અંક : ૭; ૨. જૈન સત્યપ્રકાશ, એપ્રિલ ૧૯૫૩-'પૂર્વદેશ ચૈત્યપરિપાટી' ભંવરલાલ નાહટા. [કી.જો.]

ભોજ : આ નામે ૧૯/૨૦ કડવાંનું 'ચંદ્રહાસાખ્યાન'(લે.ઈ. ૧૭૦૭; મુ.) અને ૧૬ કડવાંનું 'બભ્રુવાહન-આખ્યાન' (લે.ઈ. ૧૭૪૬) મળે છે. તેમના કર્તા કોઈ એક જ ભોજ છે કે જુદા તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી. આ બંને આખ્યાનોના કર્તા સૂરત અને નવસારીમાં રહેલા કોઈ ભોજ ભક્ત હતા એવી સંભાવના વ્યક્ત થઈ છે, પરંતુ એને માટે કોઈ ચોક્કસ આધાર નથી.

કૃતિ : બૃકાદોહન : ૮ (+સં.).

સંદર્ભ : ૧. અનુવાક, રમેશ શુક્લ, ઈ. ૧૯૭૬-'સૂરતના સંત કવિ ભોજદાસ'; ૨. કવિચરિત : ૩; ૩ ગુસાઈતિહાસ ૨; ૪. ગુસારસ્વતો; ૫. પ્રાકકૃતિઓ; □ ૬. ડિક્ટેલોગભીજ. [જ.ગા.]

ભોજ(જ્ઞપિ)-૧ |] : સંભવતઃ લોકગચ્છના જૈન સાધુ. 'જ્ઞસવંતજીનો સંચારો' (લે. સં. ૧૮મી સદી અનુ.) તથા ૧૧ કડીના 'પારસનાથનું સતવન'(મુ.)ના કર્તા. લોકગચ્છમાં થયેલા જ્ઞસવંતજી (જ.ઈ.૧૫૭૮-અવ. ઈ.૧૬૩૨)ની પરંપરાના શિષ્ય હોવાની શક્યતા છે.

કૃતિ : લોકાગચ્છીય શ્રાવકસ્થ સાથે પંચ પ્રતિકમણ્ડુ તથા કેટલાંક સ્તવન, સગ્રામો વગેરે પ્રકરણ, પ્ર. કલ્યાણચંદ જ્યારંદ, સં. ૧૯૩૯ (બીજી આ.).

સંદર્ભ : ૧. જૈનગૂકવિઓ : ૩(૨)—જૈન ગચ્છીની ગુરુપટ્ટાવલીઓ;

□ ૨. હેનૈશાસૂચિ : ૧. [ગી.મુ.]

ભોજવપુરી [ ] : બાવા. આ નામે મીરાંબાઈના જીવનવિષયક પ્રસંગને આલેખતું ૧ પદ(મુ.) મળે છે.

કૃતિ : સમાલોચક, જુલાઈ-સપ્ટે. ૧૯૧૧-‘કેટલીક અપ્રસિદ્ધ કવિતા’, સં. છગનલાલ વિ. રાવળ.

સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકલકીકત; ૨. પ્રાકકૃતિઓ. [ર.શુ.]

ભોજવિજય [ઈ. ૧૬૬૭માં હયાત] : જૈન. ૭૫ કડીના ‘મલ્લિનાથ સ્તવન’ (૨.ઈ.૧૬૬૭)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેનૈશાસૂચિ : ૧. [ગી.મુ.]

ભોજસાગર : આ નામે ‘સ્તવન-સંગ્રહ’ (વિ. સં. ૧૯મી સદી) તથા ૭ કડીનું ‘પાર્શ્વજીન-સ્તવન’ મળે છે. તેમના કર્તા કયા ભોજસાગર છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.

સંદર્ભ : હેનૈશાસૂચિ : ૧. [ગી.મુ.]

ભોજસાગર (વાચક)-૧ [ઈ. ૧૭૪૨માં હયાત] : તપગરછના જૈન સાધુ. ભાવસાગરસૂત્રની પરંપરામાં વિનીતસાગરના શિષ્ય. રત્ન-શેખરસૂત્રના મૂળ સંસ્કૃત ગ્રંથ ‘આચારપ્રદીપ’ પરના બાલાવબોધ (૨.ઈ. ૧૭૪૨/સં. ૧૭૯૮, જેઠ વદ ૧૦, મંગળવાર), ૧૩ કડીની ‘વિજયરત્નસૂત્રની-સ્તુતિ’(મુ.), ૧૫ અધ્યાયોમાં જૈન દિવસૂત્રીનો ટીકા સહિતનો ‘દ્રવ્યાનુયોગતર્કણ’ નામનો ગ્રંથ, ‘રમલશાસ્ત્ર’ (૨.ઈ. ૧૭૪૨), ૧૮/૨૧ કડીની ‘રામસીતા-સગ્રામ/સીતા સતી-સગ્રામ’ તથા ૮ કડીના ‘સિદ્ધચક્ર-સ્તવન’ એ કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : જૈનૈકાસંચય-પ્રસ્તા. (+સં.).

સંદર્ભ : ૧. ઝેરાસંગ્રહ : ૩-પ્રસ્તા; ૨. જૈસાઈતિહાસ; □ ૩. જૈનગૂકવિઓ : ૩(૨); ૪. મુખ્યગૂહસૂચી. [ગી.મુ.]

ભોજ(ભગત)ભોજ/ભોજરામ [જ.ઈ. ૧૭૮૫-અવ. ઈ. ૧૮૫૦] : જ્ઞાનમાર્ગી કવિ. અવટકે સાવલિયા. વતન સૌરાષ્ટ્રમાં આવેલું જૈતપુર પાસેનું દેવકીગાલોળ. જ્ઞાતિએ લેઉઆ કણબી. પિતા કરસનદાસ. માતા ગંગાબાઈ. કેટલાંક કારણોસર ભાઈઓ સાથે અમરેલીની બાજુમાં આવેલા ચક્કરગઢમાં અને પછી ચક્કરગઢથી થોડે દૂર આવેલા એક ટીંબા પર વસવાટ. ટીંબાની આસપાસ વસેલું ગામ તે ફત્તેહપુર. આયુષ્યના અંતિમ દિવસોમાં પોતાના શિષ્ય જ્વારામની પાસે વીરપુરમાં અને ત્યાં જ અવસાન. કેટલાંક યમત્કારિક પ્રસંગો તેમના જીવનમાં બન્યા હોવાનું કહેવાય છે.

નિરક્ષર, પરંતુ સંતોભજનિકોના સંગને લીધે શ્રુતપરંપરામાંથી મળેલા કાવ્યવારસાને આત્મસાત કરી કવિએ પોતાના જ્ઞાનદૃષ્ટિ અને કાવ્યસમજ ખીલવ્યાં છે. ભક્તિનો મહિમા એમની કવિતામાં છે, તો પણ નિર્ગુણની ઉપાસનાનો બોધ કરતી જ્ઞાનમાર્ગી કવિતાનો પ્રભાવ તેમણે સવિશેષ ઝીલ્યો છે.

ભોજવપુરી : ભોલાદાસ

ગુ. સા.-૩૭

સગાળ શેઠ અને સંધ્યાવતીની પ્રભુનિષ્ઠા સુપેરે ઉપસાવતું અને કવિની કથનશક્તિનો સારો પરિચય આપતું ૫ કડવાંનું ‘શિલેયા-આખ્યાન’(મુ.), ઈશ્વરની ભક્તાધિનતા બતાવવા ૬ કડવાં ને ૧૪૧ કડીઓમાં ભક્તોની યાદી આપતી ‘ભક્તમાળ’(મુ.), યોગની પરિભાષામાં કુંડલિની જગત કરવાનાં સોપાન બતાવતી અને કુંડલિની જગત થયેલા મનુષ્યની જ્ઞાનદૃષ્ટિને વર્ણવતી ૩ કડવાંની ‘બ્રહ્મબોધ’(મુ.) અને અક્ષરની પરિભાષામાં વૈરાગ્યબોધ આપતી અને કાવ્યશક્તિની પ્રૌઢિનો અનુભવ કરાવતી ૫૯ કડીની ‘બાવનાક્ષરી’(૨.ઈ. ૧૮૩૨/સં. ૧૮૮૮ ચૈત્ર સુદ-; મુ.) કવિની કંઈક લાંબી કહી શકાય એવી રચનાઓ છે.

કવિની સાચી શક્તિનો પરિચય એમનાં મુદ્રિત રૂપે ઉપલબ્ધ થતાં ને હસ્તપ્રતનો આધાર બતાવતાં આશરે ૧૭૫ પદ-માં થાય છે. આરતી, ધોળ, ભજન, મહિના, વાર, તિથિ, ચાબખા વગેરે વિવિધ રૂપે પ્રાપ્ત થતાં આ પદોમાં કેટલાંક સાધુશાઈ હિન્દીમાં કે વ્રજભાષાની અસરવાળાં છે. સદ્ગુરુનો મહિમા, સંસારના સુખોનું મિથ્યાત્વ ને એવાં સુખો પરત્વે વૈરાગ્ય કેળવવાનો બોધ, એવા સુખોમાં રચ્યાપચ્યા રહેતા અજ્ઞાની જીવો કે સાધુપણનો ઢોંગ કરતા વૈરાગીઓ પર તીખા પ્રહારો, જીવનમુક્તિનાં લક્ષણો, અભેદાનુભવનો આનંદ વગેરે આ પદના વિષય બને છે. પ્રેમલક્ષણા ભક્તિની અસરવાળાં પદોમાં ક્યાંક ભક્તિનો ઉદ્દેક અનુભવાય છે તો ક્યાંક ભક્તિનો મહિમા ગવાય છે.

પરંતુ કવિ જનસમાજમાં લોકપ્રિય છે તે તો તેમના ચાબખાથી. જ્ઞાનરૂપી વાણીની તીખાશ અને પ્રહારકતાને લીધે ચાબખા નામથી જાણીતાં આ પદોમાં સંસારીસુખનું મિથ્યાત્વ બતાવી એના પ્રત્યે વૈરાગ્યભાવ કેળવવાનો બોધ કવિ આપે છે ને ધર્મને નામે પાખંડ ચલાવતા ઢોંગો સાધુઓ પર પ્રહારો કરે છે. સૌરાષ્ટ્રની તળપદાં બોલીના સંસ્કાર, રૂઢોક્તિઓ ને ઘણી જગ્યાએ મુદ્દતી પરિભાષાનો પ્રયોગ એ સૌને લીધે જોમવાળી ને ચોટદાર બનેલી વાણીથી આ ચાબખા સૌંસરા ઊતરી જાય એવા વેધક બન્યા છે.

અગમ્ય તત્ત્વના અનુભવને વ્યક્ત કરતાં કેટલાંક પદોમાં કવિએ પ્રયોજેલી યૌગિક પરિભાષા આમ તો પરંપરાગત છે, તો પણ કવિની એ પ્રકારના અનુભવની તાલાવેલીને વ્યક્ત કરતી સરચાઈના બળવાળી બની શકી છે.

કૃતિ : ૧. ભોજ ભગતનો કાવ્યપ્રસાદ, સં. મનસુખલાલ સાવલિયા, ઈ. ૧૯૬૫ (+સં.); ૨. ભોજ ભક્તની વાણી, સં. મનસુખલાલ સાવલિયા અને અન્ય, ઈ. ૧૯૮૩ (+સં.); ૩. ભોજ ભગતના ચાબખા : ૧-૨, સં. કામેશ્વર ઓ. જોશી; □ ૪. વકાદોહન; ૫. પ્રાકમાળા : ૫; ૬. પ્રાકસુધા : ૪; ૭. બૃકદોહન : ૧, ૫, ૬.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. ગુજૂકલકીકત; ૩. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૪. ગુસામધ્ય; ૫. ગુસારસ્વતો; ૬. ગુસારૂપેખા : ૧; ૭. નભોવિહાર, રામનારાયણ વિ. પાઠક, ઈ. ૧૯૬૧-ધીશે, ભોજ અને ભજનસાહિત્યપ્રવાહ; ૮. બૃકદોહન : ૮; □ ૯. માનસો, માર્ચ ૧૯૩૯-‘ભોજ ભક્ત’, સુરેશ દીક્ષિત; □ ૧૦. ગૂહ.યાદી; ૧૧. જૈનગૂકવિઓ : ૩(૨). [ર.શુ.]

ભોલાદાસ [ ] : ‘વાર’ તથા પદના કર્તા.

ગુજ્યતી સાહિત્યકોષ : ૨૮૯

સંદર્ભ : ગુહાયાદી.

[કી.જો.]

ભોલેરામ [ઈ. ૧૭૦૫ સુધીમાં] : 'ટપૂ-હરિયાલી' (લે. ઈ. ૧૭૦૫) ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂલસૂચી.

[કી.જો.]

ભોજાનાથ [ ] : ૩ ગરબીઓના કર્તા.

સંદર્ભ : સાહિત્ય, જન્યુ. ૧૯૧૬-'ગુજરાતી કવિઓનાં અપ્રસિદ્ધ કાવ્ય', છગનલાલ વિ. રાવળ. [કી.જો.]

'ભ્રમરગીતા' [ર.ઈ. ૧૫૫૩/સં. ૧૬૦૯, વૈશાખ સુદ ૧૧, સોમવાર] : ભાગવતના ઉદ્ધવ-ગોપી પ્રસંગ પર અધારિત બ્રેહેદેવની ૪૦ કડવાં અને ૧૧ પદ(જેમાં કેટલાંક પ્રક્રમાં છે)માં સ્વાયેલી મધ્યકાલીન ગુજરાતીની આ જાણીતી રચના(મુ.) છે. કવિ કાવ્યને 'રઠિયાલો રાસ સોહામણો' કહે છે ખરા, પરંતુ રાસમાં આવતાં લાંબા કડવાંને બદલે કવિએ નરસિંહની 'ચાતુરીઓ'ની પદ્ધતિએ નાનાં કડવાં પ્રયોજ્યાં છે.

મુખ્યત્વે ઉદ્ધવ-ગોપી સંવાદ રૂપે ચાલતી આ કૃતિમાં કવિ પ્રસંગાલેખન અને ભાવનિરૂપણની બાબતમાં ભાગવતને અનુસરે છે. સ્ત્રીસહજ કોમળતા અને આભિજન્યથી કૃષ્ણને અપાયેલો ઉપાલંબ, અને જ્ઞાનનો ઉપદેશ આપતા ઉદ્ધવનું ધ્યાન કુનેહપૂર્વક ગોકુળનાં વિવિધ સ્થળો બતાવવા નિમિત્તે એ સ્થળો સાથે સંકળાયેલી કૃષ્ણની સ્મૃતિ તરફ વાળી દેવામાં ગોપીઓનો કૃષ્ણ માટેનો ઉન્કટ પ્રેમ અને તજજન્ય વિરહ સુંદર રીતે વ્યક્ત થાય છે. 'કાલા સઘલા હોએ કૂડિ ભરા' એ કડવાનો ઉપાલંબ ને 'ઉદ્ધવ સાધિ સંદેશદું, કહાવિ રે ગોકુલની નારય' જેવું વિરહની ઉન્કટતાવાળું પદ એનાં નમૂના છે. દયારામનાં કોઈક પદો પર આ કૃતિની અસર દેખાય છે. કૃતિની ઉપલબ્ધ થતી અનેક હસ્તપ્રતો એની લોકપ્રિયતાની સૂચક છે. [જ.ગા.]

'ભ્રમરગીતા-ફાગ' [સંભવત: ૨. ઈ. ૧૫૨૦] : 'શ્રી કૃષ્ણગોપી-વિરહમેલાપકભ્રમરગીતા' એ નામથી પણ ઓળખાવાયેલી ચતુર્ભુજની આ કૃતિ(મુ.)માં એકાંતરે આવતા દુહા અને છંદ (જૂલ-જાનો ૧૭ માત્રાનો ઉત્તરાધી)ની ૯૯ કડી છે અને દુહાનાં કેટલાંક ચરણોમાં આંતરયમકનો પ્રયોગ થયેલો છે.

ભાગવતના દશમસ્કંધમાંના ઉદ્ધવ-સંદેશના વિષયનું આ કાવ્ય પહેલી ૩૭ કડીમાં કૃષ્ણનું મથુરાગમન અને ત્યાં એમણે કરેલાં પરાક્રમો એ પૂર્વકથાને પણ સમાવી લે છે એ એની વિશેષતા છે. કૃષ્ણવિદાય વેળાની ગોપીઓની હૃદયવ્યથા, ઉદ્ધવ સમક્ષ નંદ-પશોદાનું કલ્પાંત, ઉદ્ધવને વિવિધ સ્થાનો બતાવતાં ગોપબાલોને થયેલું કૃષ્ણકીડાનું સ્મૃતિસંવેદન, ગોપીઓના કૃષ્ણ પ્રત્યેના ઉપાલંબો અને ઉદ્ધવને થતું ગ્રામવાસીઓના કૃષ્ણપ્રેમનું વિસ્મયકારી દર્શન-આ સઘળું અહીં ચિત્રાન્તમક અને ભાવવાહી રીતે આલેખાયું છે.

આ કૃતિની લે. સં. ૧૬૨૨ મળતી હોઈ તેના પાઠમાં આવતા રચન-સમયનિર્દેશક 'છિહુતરિ' એ શબ્દને સં. ૧૫૭૬ (ઈ ૧૫૨૦) તરીકે ઘટાવવામાં આવેલ છે. [ક.શા.]

૨૮૦ ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

મકન : આ નામે કેટલાંક પદો અને ૧૭ કડીની 'શિખામણ (અકરમ અધિકાર)' એ કૃતિઓ મળે છે. તેમના કર્તા કયા મકન છે તે સ્પષ્ટ થતું નથી.

સંદર્ભ : ૧. ગુહાયાદી; ૨. રિકેટલોંગભાવિ.

[કી.જો.]

મકન-૧ [ઈ. ૧૮મી સદી ઉત્તરાધી] : તપગરછના શ્રાવક. વિજય-ધર્મના શિષ્ય રાજવિજયના શિષ્ય. પિતાનામ મોહન. ૯ ઢાળની 'શિયળની નવવાડોની સજાયો' (ર.ઈ. ૧૭૮૪/સં. ૧૮૪૦, શ્રાવણ સુદ ૯, ગુરુવાર; મુ.), ૧૨ કડીના 'ભારમાસ' (ર.ઈ. ૧૭૯૨/સં. ૧૮૪૮, ફાગણ સુદ ૧૦; મુ.), ૪ કડીની 'મહાવૈરજનસ્તુતિ (આધ્યાત્મિકવિચારગમિત)-સ્તબક'ના કર્તા. આ કવિના ૨ ઢાળ અને ૪૩ કડીના 'ગજસુકુમાલનું દ્વિદ્વાગિયું'(મુ.)ની ર.ઈ. ૧૬૦૬/સં. ૧૬૬૨, ફાગણ સુદ ૬, સામવાર મળે છે જે કવિનો આયુષ્યકાળ લક્ષમાં લેતાં સાચી લાગતી નથી. કવિનું અપરનામ 'મુકુંદ મોનાણી' હોવાની વાત પણ બહુ ઉચિત નથી લાગતી, કારણ કે 'જૈન ગૂર્જર કવિઓ'માં આપેલો 'શિયળની નવવાડ'ના અંતનો પાઠ 'મકન મુખવાણી' વધારે ઉચિત લાગે છે.

કૃતિ : ૧.* જૈન પ્રભાકર સ્તવનાવલી, ભી. મા.; ૨. જૈસ-માલા(શા); ૧; ૩. જૈસસંગ્રહ (જૈ); ૪. જૈસસંગ્રહ(ન); ૫. સજ્જાયમાલા(શ્રા.); ૧.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. જૈસાઈતિહાસ; ૩. દેસુ-રાસમાળા; ૪. જૈસગૂકવિઓ : ૩(૧); ૫. મુપુગૂલસૂચી.

[શ.ત્રિ.]

મકનઅંદ [ ] : ૮ કડીની 'એકાદશીની સગાય'(મુ.)ના કર્તા
કૃતિ : મોસસંગ્રહ. [શ.ત્રિ.]

મગન [ ] : સ્વરૂપનાથના શિષ્ય. હિંદીની છાંટવાળા ૭ કડીના ૧ ભજન(મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : નકાસંગ્રહ. [શ.ત્રિ.]

મગનીદાસ [ ] : ૬ કડીના ૧ ભજન (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : પરિચિત પદસંગ્રહ, પ્ર. સસ્તું સાહિત્યવર્ષક કાર્યાલય, ઈ. ૧૯૪૬ (ત્રીજી આ.). [શ.ત્રિ.]

મધો [ઈ. ૧૮૩૦માં હયાત] : રજપૂત. પરછે/કથારીઆ ગામના રહેવાસી. ૭૫ કડીના 'પછેગામનો સલોકો' (ર.ઈ. ૧૮૩૦; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. કોમુદો, ઓગસ્ટ અને નવે. ૧૯૩૪-'શલુકો', સં. ધીરસિહજી વ્હો. ગોહિલ; ૨. ફાત્રેમાસિક, જન્યુ-માર્ચ ૧૯૫૭-'મધોરચિત પછેગામનો સલોકો.' [શ.ત્રિ.]

'મહાપચીથી/વિતાલપચીથી' [ર.ઈ. ૧૭૪૫] : જેનું પગેરું હેમેન્દ્રની 'બૃહન્કથામંજરી' તથા સોમદેવના 'કથાસરિતસાગર' સુધી અને કદાચ તેથીય આગળ સુધી જાય છે એવી, ભારતની અનેક ભાષાઓની પેઠે ગુજરાતીમાં પણ જ્ઞાનચંદ્ર, દેવશીલ, હેમણંદ, સિદ્ધપ્રમોદ

ભોલેરામ : 'મહાપચીથી/વિતાલપચીથી'

અને હાલુ જેવા પુસ્તકામીઓને હાથે ઉતારાયેલી આ વાર્તામાળા(મુ.)ને શામળે પોતાની 'સિદ્ધાસન-બત્રીશી' સાથે તેની બત્રીસમી વાર્તા તરીકે જોડી દીધી છે. સંસ્કૃતકથા દક્ષિણના પ્રતિષ્ઠાના વિક્રમસેનના પુત્ર ત્રિવિક્રમસેનને વાર્તાનાયક બનાવતી હતી, પણ શામળે તેને ઉજ્જવિનીના પરદુઃખભંગન વિક્રમ સાથે જોડી એ કારણે 'પંચદંડ'ની માફક 'સિદ્ધાસન-બત્રીશી'ના વિક્રમચરિત્ર ભેગી ભેળવી દેવાની તક ઝડપી છે. જેમ આ બાબતમાં તેમ વાર્તાઓમાંનાં સ્થળો અને પાત્રોના નામ તથા વાર્તાઓના વસ્તુ અને ક્રમમાં તેમજ ક્યાપોક તરીકેની પ્રાસ્તાવિક વાર્તામાં સિદ્ધ (એને શામળે જૈન બનાવ્યો છે) અને તેના બ્રાહ્મણપુત્ર ચેલા વચ્ચેની ક્રતિલ સ્પર્ધા યાજી અંતે વિક્રમના હાથે થતા બેઉ ઉપરના ઉપકરણો સાથેલા સુખાન્તમાં પોતાની સૂઝ પ્રમાણે ચાલી શામળે વાર્તાકાર તરીકે સ્વતંત્ર સર્જકતા દાખવી છે. સિદ્ધ માટે વડ પરના શબને નીચે ઉતારી ધોંક પાછળ ઊંચકી લઈ જવા જતા વિક્રમને તે શબ એક વાર્તા જેવો કિસ્સો કરે અને તેને અંગે તેનો નિર્ણયાત્મક જવાબ માગે અને મોં ન ખોલવાની સિદ્ધની સૂચના છતાં વિક્રમથી ઉત્તર અપાઈ જાય કે તરત શબ તેની પાસેથી છટકી પાછું વડ પર જઈ ચોંટી જાય, એમ ચોવીસ વાર બનવાની યોજનાથી આ વાર્તામાળા આપણને મળે છે. આ શબ તે પેલા સિદ્ધના ચેલાનું છે એમ શામળે ગોઠવ્યું છે. મૂળ કથામાં વેતાળ તેનો કબજો લઈ બેસી રેજ પેલા કિસ્સા વિક્રમને કહી તેમાંથી નિષ્પન્ન થતા કોયડા તેને પૂછતો હોય છે, જે કારણથી આ વાર્તામાળાને 'વેતાલપચીશી' નામ મળેલું છે. શામળની રચનામાં વેતાળ સિદ્ધને ઊકળતા તેલના કઢામાં ફેંકવામાં વિક્રમનું મિત્રકર્મ કરે છે એ રીતે એનો ઉપયોગ થયો છે. બધી વાર્તાઓ એક રીતે સહેજ નિમ્ન સ્તરના લોકવ્યવહારના સામાજિક ને વ્યક્તિગત કોયડા રજૂ કરતી હોઈ, આખી રચનામાં તે સમસ્યાનો રસ પૂરે છે, એ રીતે વિશિષ્ટ કહેવાય. 'સિદ્ધાસનબત્રીશી' સાથે જોડી હોઈ શામળે એને અન્તે તે કૃતિનો અન્ત કે સમાપન યોજેલ છે. એ રચના ઈ. ૧૭૪૫માં પૂરી થયાનો ઉલ્લેખ આને અન્તે આવતો હોઈ આ રચના તે અને તેની પહેલાંનાં ૨-૩ વર્ષની માની શકાય. શામળના કેટલાક જાણીતા છપ્પા આ રચનામાં જેવા મળે છે. [અ.સ.]

'મણિઉદ્યોત' : જુઓ મણિવિમલશિખ્ય ઉદ્યોતવિમલ.

મણિચંદ : જુઓ મણિચંદ્ર-૧.

મણિચંદ્ર : આ નામે ૮ કડીની 'કોષ-સગ્રાપ', ૧૦૯ કડીનું 'શાશ્વતજન-સ્તવન' અને ૮ કડીનું 'સાતવારદોષક'—એ કૃતિઓ મળે છે. તેમના કર્તા કથા મણિચંદ્ર છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.

સંદર્ભ : ૧. લીંહસૂચી; ૨. લેન્ડેશાસૂચિ : ૧. [શ્રા.ત્રિ.]

મણિચંદ્ર-૧/મણિચંદ [ઈ. ૧૬૭૮ સુધીમાં] : જૈન. કુલ ૧૪૨ કડીની ૨૧ 'આધ્યાત્મિક-સગ્રાપો/વૈરાગ્યાદિ-સગ્રાપો/સ્વાધ્યાય-સંગ્રહ' (વે.ઈ. ૧૬૭૮; મુ.)ના કર્તા. ૫ કડીની 'ચેતના-સગ્રાપ', ૧૦ કડીની 'પરમાર્થ-સગ્રાપ', ૮ કડીની 'હિતોપદેશ-સગ્રાપ' આદિ અલગ-

'મણિઉદ્યોત' : મતિકીર્તિ

અલગ નામે પણ આમાંની સગ્રાપો નોંધાયેલી છે. ૫ કડીની ૧૧મી સગ્રાપ 'આત્મશિક્ષાની સગ્રાપ/વૈરાગ્યની સગ્રાપ' એ નામે અનેક સ્થળે મુદ્રિત મળે છે. વે.ઈ. ૧૬૭૮ હોવાને લીધે ૮ કડીના 'પરમાર્થગીત' અને ૬ કડીના 'સુમતિનાથ-ગીત'ના કર્તા પણ પ્રસ્તુત મણિચંદ હોવાની સંભાવના છે. 'જુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ : ૨'માં મણિચંદ્ર-૧ અને મણિચંદ્ર-૨ એમ જુદાજુદા કર્તાને નામે 'આધ્યાત્મિક-સગ્રાપો'નો ઉલ્લેખ છે તે માટે અન્ય કોઈ આધાર મળતો નથી. રચનાસમય જેનાં ૮૧ કડીના 'સપ્તનરકસ્થિતિ-વિવરણ-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૬૭૭)ના કર્તા પ્રસ્તુત મણિચંદ હોવાની શક્યતા છે.

કૃતિ : ૧. ચૈસ્તસંગ્રહ : ૩; ૨. જિભપ્રકાશ; ૩. જૈસમાલા(શા.) : ૩; ૪. જૈસસંગ્રહ(જૈ) ; ૫. મોસસંગ્રહ; ૬. સજગ્રાપમાલા(શા.) : ૧; ૭. સજગ્રાપમાળા (પ).

સંદર્ભ : ૧. ગુસાર્ઈતિહાસ : ૨; ૨. દેસુરાસમાળા; ૩. જૈગૂ-કવિઓ : ૩(૧); ૪. મુપુગૂલસૂચી; ૫. લીંહસૂચી; ૬. લેન્ડેશાસૂચિ : ૧. [શ્રા.ત્રિ.]

મણિરામ [ઈ. ૧૭૯૯ સુધીમાં] : કેટલાક પદ (વે. ઈ. ૧૭૯૯)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગૂહાયાદી; ૨. ફોલનામાવલિ. [શ્રા.ત્રિ.]

મણિવિન્ય [ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિન્યદેવની પરંપરામાં કપૂરવિન્ય (અવ. ઈ. ૧૭૧૯)ના શિષ્ય. ૧૭ ઢાળના 'ચતુર્દશ-ગુણસ્થાનક-સગ્રાપ/ચૌદગુણ સ્થાનકનું સ્તવન' (મુ.), ૪૦ કડીના 'વાસુપૂજ્ય-સલોકો' (અંશતઃ મુ.) અને ૪૩ કડીના 'શાંતિનાથ ભગવાનનો સલોકો' (અંશતઃ મુ.)ના કર્તા. 'ચૌદ-ગુણસ્થાનકનું સ્તવન'ની પ્રથમ ૨ ઢાળ 'એકસો અક્ષીવનકર્મ-પ્રકૃતિની સગ્રાપ' નામે પણ મુદ્રિત મળે છે.

કૃતિ : ૧. ચૈસ્તસંગ્રહ : ૧, ૩; ૨. જિભપ્રકાશ; ૩. પ્રવિસ્ત-સંગ્રહ; ૪. મોસસંગ્રહ; ૫. જૈન સત્યપ્રકાશ, સપ્ટે. ૧૯૪૭—'શલોકાસંચયમાં વધારો', સં. શ્રી લક્ષ્મીભદ્રવિન્યજી.

સંદર્ભ : ૧. પ્રાકાશપરંપરા; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૩(૨); ૩. મુપુગૂલસૂચી. [શ્રા.ત્રિ.]

મણિવિમલશિખ્ય [ઈ. ૧૮૮૫ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. ૧૫ અને ૧૬ કડીના ૨ 'સિદ્ધાચલ-સ્તવન' (વે. ઈ. ૧૮૮૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂલસૂચી. [ક્રી.જે.]

મણિસાગર [ઈ. ૧૭૯૭ સુધીમાં] : જૈન. પુથુપશાના મૂળ સંસ્કૃત ગ્રંથ 'ષ્ટપંચાશિકા'ના સ્તબક (વે. ઈ. ૧૭૯૭)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂલસૂચી. [શ્રા.ત્રિ.]

મતિ [ ] : જૈન. ૧૦ કડીની 'વંકચૂલની સગ્રાપ'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જૈસમાલા(શા.) : ૨; ૨. જૈસસંગ્રહ(ન). [ક્રી.જે.]

મતિકીર્તિ [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધમાં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જ્યસોમ ઉપાધ્યાયની પરંપરામાં ગુણવિનયના શિષ્ય. ૨૭૨

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૨૯૧

કડીની 'અથટકુમાર-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૬૧૮/૧૬૨૧), લખમસીએ કરેલા પ્રશ્નોના ઉત્તર રૂપે કરેલી રચના 'પ્રશ્નોત્તર-સંવાદ' (ર.ઈ. ૧૬૩૪/સં. ૧૬૯૧, કારતક વદ ૬), 'ધર્મબુદ્ધિ મંત્રીશ્વર/ધર્મ-બુદ્ધિ સુબુદ્ધિ-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૬૪૧), ૬૧ કડીની 'લુંપકમતોત્યા-પક-ગીત', 'નિર્મુક્તિ સ્થાપન' (ર.ઈ. ૧૬૨૬), 'ગુણકિત્વશોડષિકા', 'લલિતાંગ-રાસ' તથા અન્ય સ્તવનાદિ કૃતિઓના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. યુગ્મિનચંદ્રસૂચિ; □ ૩. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧, ૨). [ક્રી.જે.]

મતિકુશલ [ઈ. ૧૬૭૨માં લયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. ગુણકીર્તિની પરંપરામાં મતિવલ્લભના શિષ્ય. ૨૯ ઢાળ અને ૬૨૪ કડીની 'ચંદ્રવેખા-ચતુષ્પદી/ચંદ્રવેખા-રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૭૨/સં. ૧૭૨૮, આસો વદ ૧૦, રવિવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. દેસુરાસમાળા; □ ૩. આલિસ્ત-ઓઈ : ૨; ૪. જૈગૂકવિઓ : ૨, ૩(૨); ૫. જૈહાપ્રોસ્તા; ૬. ડિકેટલોંગ-બીજે; ૭. ડિકેટલોંગભાઈ : ૧૯(૨); ૮. મુપુગૂલસૂચી; ૯. લીંહસૂચી; ૧૦. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [ક્રી.જે.]

મતિચંદ્ર : આ નામે 'સપ્તનય-બાલાવબોધ' તથા 'લઘુસંગ્રહણી-બાલાવબોધ' મળે છે. તેમના કર્તા કયા મતિચંદ્ર છે તે નિશ્ચિત પણે કહી શકાય તેમ નથી.

સંદર્ભ : જૈન સત્યપ્રકાશ, જન્યુ. ૧૯૪૬--'જૈસલમેર કે જૈન જ્ઞાનભંડારો કે અન્યત્ર અપ્રાપ્ય ગ્રંથોંકી સૂચી', અગચ્ચંદ નાહટા. [ક્રી.જે.]

મતિચંદ્ર-૧ [ઈ. ૧૭૦૯ સુધીમાં] : અંચલગચ્છના જૈન સાધુ. 'શતકનામપંચમકર્મગ્રંથ-બાલાવબોધ'(વિ.ઈ. ૧૭૦૯) તથા 'નવતત્ત્વ-બાલાવબોધ' (વિ.ઈ. ૧૭૧૭)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂલસૂચી. [ક્રી.જે.]

મતિચંદ્ર-૨ [ ] : જૈન સાધુ. ગુણચંદ્રના શિષ્ય. 'કર્મગ્રંથબંધસ્વામિત્વ-બાલાવબોધ' તથા 'પદચીતિ-બાલાવબોધ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૨). [ક્રી.જે.]

મતિમદ્ર [ઈ. ૧૫૬૫માં લયાત] : જૈન સાધુ. 'ચનુ:શરણપ્રકીર્ણ-સંધિ' (ર.ઈ. ૧૫૬૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ : પાંગુલસ્તવેખો. [ક્રી.જે.]

મતિરત્ન [ઈ. ૧૭૪૮માં લયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. દીપ-ચંદની પરંપરામાં દેવચંદ્રના શિષ્ય. ઐતિહાસિક અને ક્યારાકીકાના સંબંધનું વર્ણન કરતી ૫ ઢાળની 'સિદ્ધાચલ તીર્થયાત્રા' (ર.ઈ. ૧૭૪૮; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. ઐરાસંગ્રહ : ૩(+સં.); ૨. પ્રાતીસંગ્રહ; ૩. સૂર્યપુર રાસમાળા, પ્ર. મોતીચંદ મ. ચોકસી, ઈ ૧૯૪૦.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [ક્રી.જે.]

૨૯૨ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

મતિવાલ/મયાચંદ [ઈ. ૧૭૪૬માં લયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. ઋષિવલ્લભના શિષ્ય. ૪૫ કડીના 'નવતત્ત્વ-સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૭૫૬/સં. ૧૮૧૨, જૈઠ સુદ ૪) તથા ૧૩ કડીના 'જિનેશ્વરના ચોત્રીસ અતિશયનો છંદ'(મુ.) એ કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : પ્રાઈંદસંગ્રહ. સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [ક્રી.જે.]

મતિશેખર(વાચક) : આ નામે ૯ કડીનું 'ઉત્તરાધ્યયન દશાધ્યયન-ગીત', ૭/૮ કડીનું 'આલોચના-ગીત/સગ્રાય', ૯ કડીની 'ગોતમ-ગણધર-સગ્રાય', 'જૈબુદ્ધીપત્રેત્ર સમાસપ્રકરણ-બાલાવબોધ' (વિ. ઈ. ૧૫૨૭), ૫૩ કડીની 'માઈબાવની-ચોપાઈ' (વિ.ઈ. ૧૬૧૩), ૭ કડીની 'ગુરુ-ભાસ' એ કૃતિઓ મળે છે. તેમના કર્તા મતિશેખર-૧ છે કે કેમ તે વિશે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

સંદર્ભ : ૧. જૈમગૂકચનાઓ : ૧; ૨. મુપુગૂલસૂચી; ૩. હેજૈજ્ઞા-સૂચિ : ૧. [ક્રી.જે.]

મતિશેખર(વાચક)-૧ [ઈ. ૧૫મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : ઉપકેશગચ્છના જૈન સાધુ. દેવગુપ્તસૂરિની પરંપરામાં શીલચંદરના શિષ્ય. ૨૨૫/૨૩૫ કડીનો ચોપાઈબદ્ધ 'ધનાઋષિ-રાસ' (ર.ઈ. ૧૪૫૮), ૨૪૫ કડીની 'કુરગડુની ચોપાઈ/કુરગડુ(કૂરઘટ)મહાધિ-રાસ' (ર.ઈ. ૧૪૮૧), ૩૬૦/૩૭૬ કડીની 'મયાણરેખાસતી-ચરિત્ર/પ્રબંધ/રાસ' (ર.ઈ. ૧૪૮૧), ૧૬૪ કડીની 'ઈલાપુત્ર-ચરિત્ર/ચોપાઈ/રાસ', ૫ કડીનું 'નેમિ-ગીત', ૮ કડીની 'વૈરાગ્ય-ભાસ' તથા 'નેમિનાયવસંત ફૂલકાં' એ કૃતિઓના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. દેસુરાસમાળા; ૩. ન્યુકવિઓ; □ ૪. આલિસ્તઓઈ : ૨; ૫. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૬. જૈમગૂક-ચનાઓ : ૧; ૭. જૈહાપ્રોસ્તા; ૮. ડિકેટલોંગભાવિ; ૯. મુપુગૂલ-સૂચી; ૧૦. લીંહસૂચી; ૧૧. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [ક્રી.જે.]

મતિસાગર : આ નામે ૭ કડીનું 'શીલ-ગીત' (વિ. સં. ૧૮મી સદી અનુ.) તથા ૨૩ કડીની 'સીતારામ/સીતાસતી-સગ્રાય'(વિ.સં. ૧૯મી સદી અનુ.) એ કૃતિઓ મળે છે. તેમના કર્તા કયા મતિસાગર છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂલસૂચી; ૨. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [ચ.શે.]

મતિસાગર-૧ [ઈ. ૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધ] : આગમગચ્છના જૈન સાધુ. સોમરત્નસૂરિની પરંપરામાં પંડિત ગુણમેરુના શિષ્ય. ૬ ઉલ્લાસ ને ૫૭૮ કડીની તથા દુહા, વસ્તુછંદ, ઢાલ. વગેરેનો વિનિ-યોગ કરતી 'ક્ષેત્રસમાસવિવરણ-ચોપાઈ/લઘુક્ષેત્રસમાસ-ચોપાઈ/ક્ષેત્ર સમાસ-રાસ' (ર.ઈ. ૧૫૩૮/સં. ૧૫૮૪, આસો-, બુધવાર); ૭ ઉલ્લાસની 'સંગ્રહણી-રાસ' (ર.ઈ. ૧૫૪૯/સં. ૧૬૦૫, પોપ-); આદીશ્વર, નેમિજિન, પદ્માવતી, મહાવીરજિન, શાંતિજિન, સંભવજિન, સીમંધરજિન વગેરે વિશેનાં લગભગ ચારથી ૧૧ કડીનાં ટૂંકાં ગીતો તથા અંબડ, આર્દ્રમુનિ, વંકચૂલ, સૂલસા વગેરે વિષેનાં લગભગ ચારથી ૧૦ કડીનાં 'ભાષા' નામક ટૂંકાં પદો-એ કૃતિઓની તેમણે રચના કરી છે.

મતિકુશલ : મતિસાગર-૧

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈસાઈતિહાસ; ૩. દેસુરાસમાળા; ૪. મરાસસાહિત્ય; □ ૫. આલિસ્ટઓઈ; ૨; ૬. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૭. મુપુગૂહસૂચી; ૮. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [ચ.શે.]

મતિસાગર-૨ [ઈ. ૧૫૪૮માં લયાત] : જૈન સાધુ. ૩૮૮ કડીના 'ચંપકસેન-રાસ' (ર.ઈ. ૧૫૪૮/સં. ૧૬૦૫, શ્રાવાણ-ના કર્તા. આ કર્તા મતિસાગર-૩ હોવાની સંભાવના છે.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. મરાસસાહિત્ય; □ ૩. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧); ૪. મુપુગૂહસૂચી; ૫. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [ક્રી.જે.]

મતિસાગર-૩ [ઈ. ૧૫૬૦માં લયાત] : જૈન સાધુ. ૫૪/૫૬ કડીની 'માલવીન્દ્રધિ-સામ્યા/રાસ' (ર.ઈ. ૧૫૬૦)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ડિકેટલોગભાવિ; ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [ચ.શે.]

મતિસાગર-૪/મતિસાર [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનસિદ્ધસૂરિના શિષ્ય. ૮૭ કડીની 'સમેતશિખર-સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૬૦૮), 'ગુણધર્મ-રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૪૩) તથા ૬૫૬ કડીની 'ચંદ્રરાજ-ચોપાઈ'—એ કૃતિઓના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. દેસુરાસમાળા; ૩. મરાસ-સાહિત્ય; □ ૪. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૫. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [ચ.શે.]

મતિસાગર-૫ [ઈ. ૧૬૨૩માં લયાત] : અંચલગચ્છના જૈન સાધુ. પંડિત લલિતસાગરના શિષ્ય. મતિસાગરની ઈ. ૧૬૨૩માં રચાયેલી ૪૭ કડીની કૃતિ મળે છે. ચારથી ૧૧ કડીનાં આદિજિન, અજિતજિન, શાંતિજિન, નેમિજિન, પાર્શ્વનાથ અને મહાવીર વિષયક ટૂંકાં સ્તવનોની રચના તેમણે કરી છે. તેમણે ૨૫થી ૪૮ કડીના 'પાર્શ્વનાથ(ચિંતામણિ)-સ્તવન' અને ૨૮થી ૩૯ કડીનાં ૨ 'મહાવીર-સ્તવન'ની પણ રચના કરી છે.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [ચ.શે.]

મતિસાગર-૬ [ઈ. ૧૬૪૫માં લયાત] : જૈન સાધુ. 'ખંભાતતીર્થ માળા'(ર.ઈ. ૧૬૪૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૨. [ચ.શે.]

મતિસાગર(ઉપાધ્યાય)-૭ [ઈ. ૧૭૯૦ સુધીમાં] : આગમગચ્છના જૈન સાધુ. વીરસુંદરના શિષ્ય. સોમેશ્વરકૃત 'લઘુજાતક(જ્યોતિષ)' પરના બાલાવબોધ (લે.ઈ. ૧૭૯૦) (વઘમાં વચનિકા)ના કર્તા. મૂળગ્રંથ ઈ. ૧૫૪૮ આસપાસ રચાયો હોવાની માહિતી મળે છે.

સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈતિહાસ; □ ૨. જૈગૂકવિઓ : ૩(૨); ૩. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [ચ.શે.]

મતિસાર(પંડિત)-૧ [ઈ. ૧૫૪૮માં લયાત] : આ કવિ જૈન છે કે જૈનેતર તે સ્પષ્ટ થતું નથી. કૃતિમાંના નિદેશો બંને સંભવનું સમર્થન કરે એવા મળે છે. ચિમનલાલ દલાલ તેમને જૈનેતર તો ભોગીલાલ સાંડેસરા તેમને જૈન કવિ માને છે. વળી 'જૈન ગૂર્જર કવિઓ'એ આ મતિસાર તં આગમગચ્છના પંડિત ગુણમેડુના શિષ્ય મતિસાગર હોવાનો તર્ક કર્યો છે.

મતિસાગર-૨ : મતિહંસ

આ મતિસારની આશરે ૪૧૧ કડીની કૃતિ 'કર્પૂરમંજરી-રાસ' (ર.ઈ. ૧૫૪૮/સં. ૧૬૦૫, ચૈત્ર સુદ ૧૧, રવિવાર;મુ.) મળે છે. મુખ્યત્વે દુહા-ચોપાઈબંધની આ કૃતિમાં વાર્તારસ પ્રધાન છે અને કથાનકને ગુજરાતના પ્રતાપી રાજવી સિદ્ધરાજ જયસિદ તથા રૂદ્રમહાલયની પૂતળી સાથે જોડવામાં આવ્યું છે તેથી ધ્યાન ખેંચે છે.

કૃતિ : કર્પૂરમંજરી, ભોગીલાલ જ. સાંડેસરા, ઈ. ૧૯૪૧.

સંદર્ભ : ૧. ગુલિટરેચર; ૨. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૩. ગુસાપ-અહેવાલ : ૫—'પાટણના ભંડારો અને ખાસ કરીને તેમાં રહેલું અપ-ભ્રંશ તથા પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્ય', ચિમનલાલ ડાહ્યાભાઈ; ૪. ગુસામધ્ય; ૫. ગુસારસ્વતો; ૬. મધ્યકાલીન ગુજરાતી પ્રેમકથાઓ, હસુ યાજ્ઞિક, ઈ. ૧૯૭૪; □ ૭. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧); ૮. મુપુ-ગૂહસૂચી. [ચ.શે.]

મતિસાર-૨ : જુઓ મતિસાગર-૪.

મતિસુંદર : આ નામે રાજસ્થાનીમિત્ર ગુજરાતી ભાષામાં 'સરસ્વતી છંદ' (લે. સં. ૧૭મી સદી) તથા 'વિક્રમવેલિ' એ કૃતિઓ મળે છે. આ મતિસુંદર-૧ છે કે અન્ય તે વિશે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

સંદર્ભ : ૧. પ્રાકાશપરંપરા; □ ૨. રાપુહસૂચી : ૪૨; ૩. રાહસૂચી : ૧. [ક્રી.જે.]

મતિસુંદર-૧ [ઈ. ૧૫૬૫માં લયાત] : જૈન સાધુ. અસાઈતકૃત 'હંસાઉલી'ના પ્રથમ ખંડના આધાર પર એમણે દુહા-ચોપાઈની ૧૪૨ કડીમાં 'હંસાઉલીપૂર્વભવ-ચરિત'(ર.ઈ. ૧૫૬૫;મુ.) કૃતિ રચી છે. અસાઈતની કૃતિમાં નાપક-નાપિકના વર્તમાન અવતારની સાથે તેમના પૂર્વના પોપટ-પોપટીના ૧ અવતારની એટલે કે કુલ ૨ અવતારની કથા રજૂ થઈ છે. જ્યારે મતિસુંદરે પોપટ-પોપટીનાય પૂર્વભવના રાજકુંવર કૂપુ અને રસોયણની પુત્રી ગંગાના પ્રેમ-સંબંધની ત્રીજી અવતારકથા ઉમેરી પોતાની કૃતિને જન્મજન્મોત્તરના પ્રેમની કથા બતાવી છે.

કૃતિ : હંસાઉલી, સં. કેશવરામ કા. શાસ્ત્રી, ઈ. ૧૯૪૫.

સંદર્ભ : ૧. આકવિઓ : ૧; ૨. કામાવતીની કથાનો વિકાસ અને કવિ શિવદાસકૃત કામાવતીની વાર્તા, પ્રવીણ અ. શાહ, ઈ. ૧૯૭૬; ૩. ગુસારસ્વતો; ૪. મધ્યકાલીન ગુજરાતી પ્રેમકથાઓ, હસુ યાજ્ઞિક, ઈ. ૧૯૭૪; □ ગૂહાયાદી. [ક્રી.જે.]

મતિહંસ [ઈ. ૧૬૯૪માં લયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. તિલક-હંસની પરંપરામાં તત્ત્વહંસના શિષ્ય. ૧૧ કડીની 'પલ્લુપણની સઝાય'(મુ), ૫૧ કડીની 'પાર્શ્વનાથનો સલોકો' (ર.ઈ. ૧૬૯૪/સં. ૧૭૫૦, આસો સુદ ૮;મુ.) તથા ૭/૮ કડીની 'પાર્શ્વનાથની આરતી' એ કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : ૧. ચૈસ્તસંગ્રહ : ૩; ૨. જૈપ્રાસ્તસંગ્રહ; ૩. સઝાયમાલા (પં.); ૪. સઝાયમાલા(જ); ૫. સલોકસંગ્રહ; ૧, શા. કેશવલાલ સવાઈભાઈ, ઈ. ૧૯૧૨; ૬. સસંપમાહાત્મ્ય.

સંદર્ભ : ૧. દેસુરાસમાળા; □ ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. લીહસૂચી. [ક્રી.જે.]

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૨૯૩

મદન-૧ [ઈ. ૧૭૧૭માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન શ્રાવક. વિજયશ્યામાસૂરિના શિષ્ય. જ્ઞાતિએ ઓસવાલ. ૧૫ ઢાલ ને ૧૦૮ કડીના ગુજરાતમાં થયેલા મુસ્લિમ અન્યાયોની ઐતિહાસિક ઘટનાનો પણ નિર્દેશ કરતા 'સીમંધરસ્વામી-સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૭૧૭/સં. ૧૭૮૩, મૌન અંકાદશી, ગુરુવાર; અંશતઃ મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : જૈન સત્યપ્રકાશ, ડિસેમ્બર ૧૯૫૫-'મદનરચિત 'સીમંધર સ્તવન' મેં ઐતિહાસિક ઉલ્લેખ', અગરચંદ નાહટા. [ર.સો.]

મદન-૨/મયણ [ ] : જ્ઞાતિએ બ્રાહ્મણ. અવટંકે ભટ્ટ. આ કવિની ૩૪/૪૦ કડીની 'મયણ-છંદ' કૃષ્ણ અને સધાના વિયોગ-મિલનને શબ્દાલંકારની ચાતુરીથી નિરૂપતી, નાપિકાના દેહસૌન્દર્યને તથા એના શુભારભાવોને મનોહર રીતે આલેખતી કૃતિ છે. કૃતિનો રચનાબંધ છપ્પયનો છે. એની ભાષાને આધારે તથા પરવર્તી કૃતિઓ પર આ લોકપ્રિય કૃતિની અસર હોવાને આધારે ઈ. ૧૫મી સદી પૂર્વાર્ધમાં એ રચાયાનું અનુમાન થયું છે. આ કવિના નામે ૨૭ કડીની 'મયણ કુતૂહલ' નામની એક કૃતિ પણ નોંધાયેલી છે. 'રણુધવલ રી વાત' નામની એક રચનામાં મયણ ભટ્ટના કેટલાક શ્લોકો સામાવાયા હોવાની માહિતી પણ મળે છે.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧, ૨; ૨. ગુણસ્વરૂપો; ૩. નયુકવિઓ; ૪. હિસ્ટરી ઓવ રાજસ્થાની લિટરેચર, હીરાલાલ મહેશ્વરી, ૧૯૮૦; □ આલિસ્ટાઓઈ : ૨; ૫. ગૂહ્યાધી; ૬. મુપુગૂહ્યસૂચી.

[ર.સો.]

મદન-૩ [ ] : ૬ કડીના ૧ પદ (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : અંબીકાકાવ્ય તથા શકિતકાવ્ય, પ્ર. સાકરલાલ બુવાખીદાસ, ઈ.૧૯૨૩(ત્રીજી આ.). [શ્ર.ત્રિ.]

'મદનમોહન' : રચાસાલના ઉલ્લેખ વિનાની, શામળની સ્વતંત્ર કહેવાય એવી, છતાં વસ્તુતઃ પરંપરાપ્રાપ્ત વાર્તાભંડારમાંથી અનુકૂળ કથાઘટકો ઉપાડી તેના સંયોજનથી રચાયેલી, તેની વાર્તા-કથાની પ્રતિનિધિરૂપ ગણાય એવી દુહા-ચોપાઈ-છાપામાં નિબદ્ધ ૧૩૧૭ કડીની વાર્તા(મુ). યુક્તિપૂર્વક રાજકુંવરી મોહનાની નજરથી અદીક રખાયેલા પંડિત સુકદેવ વડે વિદ્યાભ્યાસને અંતે થતી મોહનાની પરીક્ષા વેળા જામી પડેલી તકરારનું ત્યાં આવી ચડતા વલ્લિક પ્રધાનપુત્ર મદને બેઠને સાચાં ઠરાવી કરી આપેલું સમાધાન, મદનના દર્શન સાથે જ તેને વરવાનો મોહનાનો નિશ્ચય, સમજાવટ છતાં અડગ રહેતાં થતું એમનું સ્નેહલગ્ન, એની જાણ થતાં રાજ તરફથી મળતા દેશવટામાં ગણિકાના પંજામાંથી છટક્યા બાદ બળતા નાગને બચાવ્યા બદલ મળતા મણિના ઉપયોગથી કરેલા પાંચ ઉપકારના બદલામાં કન્યાઓ સાથે થતાં પુરુષવેશી મોહનાનાં લગ્ન, મદનની ભાજ માટેના તેના પ્રયાસ, મદનનું રાજકન્યા અરુણા સાથેનું લગ્ન, અને મદન તથા મોહનાનું મિલન અને ગૂહ્યાગમન : આટલું રજૂ કરતી આ વાર્તાનું પુદ્ગળ દૃષ્ટાંત તરીકે કહેવાતી ૬ ઉપકથાઓ, મોહનાનાં ૫ લગ્નોની કથા દ્વારા

૨૯૪ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

મળતી ૫ વાર્તાઓ, ૨ લાંબી સમસ્યાબાહ્ય અને કથામાં જસક તક મળી કે ઠાલવાતાં વ્યવહાર-નીતિ-બોધક-સુભાષિતાભાસી અનુભવવાક્યોને લીધે ઠીક ઠીક વિપુલ બની ગયું છે. વાર્તામાં નાયક કરતાં નાપિકાનું પાત્ર વધુ તેજસ્વી આલેખાયું છે. વાર્તામાં શામળનું કવિત્વ ક્યાંક ક્યાંક આગિયાના જેવા ચમકારા ખતાવે છે. [અ.રા.]

મધુસૂદન-૧ [ઈ. ૧૬મી સદી] : પદ્યવાર્તાકાર. જ્ઞાતિએ બ્રાહ્મણ. અવટંકે વ્યાસ. ખેડા જિલ્લાના સારસામાં એમણે પોતાની કૃતિની કથા કરેલી એવો નિર્દેશ કૃતિમાં જ મળતો હોવાથી સારસા એમનું વતન હોવાનું અનુમાન થયેલું છે. એમની કૃતિ 'હંસાવતી વિક્રમકુમાર-ચરિત્ર/હંસાવતીવિક્રમચરિત્ર-ચોપાઈ/વિવાહ' ← (મુ.)ની વિવિધ હસ્તપ્રતો ઈ.૧૩૬૦/સં.૧૪૧૬, શ્રાવણ વદ ૩, રવિવાર; ઈ. ૧૫૫૦; ઈ. ૧૫૬૦/સં. ૧૬૧૬, શ્રાવણ સુદ/વદ ૩, રવિવાર તથા ઈ. ૧૬૬૯ એવાં જુદાંજુદાં રચનાવર્ષો દેખાડે છે. એક હસ્તપ્રતની લે.ઈ.૧૬૦૯ હોવાથી ઈ. ૧૬૬૯ રચનાવર્ષ તરીકે નભી શકે નેમ નથી. બાકીનામાંથી કૃતિમાંના કેટલાક ઐતિહાસિક સંદર્ભોને તેમ જ કૃતિની ભાષાને લક્ષમાં લઈ ઈ. ૧૫૬૦નું રચનાવર્ષ વધુ આધારભૂત મનાયું છે. એટલે કવિને પણ ઈ.૧૬મી સદીમાં હયાત ગણી શકાય.

ત્રંબાવતીની રાજકુંવરી હંસાવતી અને ઉજ્જવિનીના રાજ વિક્રમાદિત્યના પુત્ર વિક્રમચરિત્ર વચ્ચેના પ્રણય-પરિણયને આલેખતી કવિની આ પદ્યવાર્તા તેની રસાળ શૈલી અને અન્ય વિશિષ્ટતાઓને લીધે મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યની લોકપ્રિય કૃતિ હોવાનું દેખાય છે.

ઈ. ૧૫૬૦માં મધુસૂદને રચેલી 'સિદ્ધાસન-બત્રીશી' મળે છે તે આ કવિની જ છે કે કેમ એ માટે અન્યારે આધારભૂત રીતે કંઈ કહી શકાય એમ નથી.

કૃતિ : હંસાવતી વિક્રમચરિત્ર-વિવાહ, સં. શંકરપ્રસાદ છ. રાવલ, ઈ. સ. ૧૯૩૫ (+સં.).

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; ૨. ગુણર્થતિહાસ; ૩. ગુણમધ્ય; ૪. ગુણસ્વતો; ૫. પ્રાકકૃતિઓ; □ ૬. આલિસ્ટાઓઈ : ૨; ૭. ગૂહ્યાધી; ૮. ડિકેટલોગભાવિ; ૯. ફાહનામાવલી : ૨. [ર.સો.]

મધુસૂદન-૨ : જુઓ ઉદ્ધવદાસ-૧/ઓધવદાસ.

મધુરેશ્વર [ ] : પિતાનું નામ રત્નેશ્વર. 'વિરહના દ્વાદશ-માસ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકલકીકત; ૨. પ્રાકકૃતિઓ. [શ્ર.ત્રિ.]

મનજી(ત્રપિ)/માણિકઅંદ્ર [ઈ. ૧૫૯૦માં હયાત] : પાર્શ્વચંદ્રગચ્છના જૈન કવિ. પાર્શ્વચંદ્રસૂરિની પરંપરામાં વિનયકીર્તિના શિષ્ય. પાર્શ્વચંદ્રના શિષ્ય અને સુધર્મગચ્છના સ્થાપક વિજયદેવસૂરિ તથા વિનયદેવસૂરિના ચરિત્રને વિષય બનાવી દુહા અને ચોપાઈમાં રચાયેલો ૨૪૩ કડીનો, ૪ પ્રકાશમાં વિભક્ત, દ્વારિકાના સંઘના તથા સામૈયાનાં સુંદર આલંકારિક વર્ણનવાળો 'વિનયદેવસૂરિ-રાસ'

મદન-૧/ : મનજી(ત્રપિ)/માણિકઅંદ્ર

(ર.ઈ. ૧૫૮૦/સં. ૧૬૪૬, પોપ સુદ ૭, મંગળવાર/શુક્રવાર;મુ.)
 નથા ભાષામાં કયાંક કયાંક રાજસ્થાનીની છાંટવાળો, ગુરુમહિમાને
 વણવતો ૧૩ કડીનો 'પાર્શ્વચંદ્રસૂરિ-ભાસ'(મુ.) એ કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : ૧. ઔરાસંગ્રહ : ૩ (નસં.); ૨. જૈન સત્યપ્રકાશ, સપ્તે.

૧૯૪૨-કેટલાંક ઐતિહાસિક પદ્યો', સં. ક્રાંતિસાગરજી.

સંદર્ભ : ૧. ગુણસસ્વતો; ૨. જૈસાઈતિહાસ; ૩. મરાસસાહિત્ય;

□ ૪. જૈગૂકવિઓ : ૧. [ગી.મુ.]

મનમોહન [સં. ૧૮મી સદી] : પુષ્ટિસંપ્રદાયના લૈભ્યુવ કવિ.

સંદર્ભ : પુગુસાહિત્યકારં. [કી.જે.]

મનસાન્ય : જુઓ વેલામુનિ.

મનસારામ [ ] : પદોના કર્તા.

સંદર્ભ : ડિકેટલોંગભાવિ. [કી.જે.]

મનસુખ [ઈ. ૧૮૩૪માં હયાત] : જૈન. ૧૫૦ કડીની 'કચસજી-
 તપસોનો ચોઢાવિયો' (ર.ઈ. ૧૮૩૪) એ કૃતિના કર્તા.

સંદર્ભ : આલિસ્ટઓઈ : ૨. [ગી.મુ.]

'મનસંયમ' [ર.ઈ. ૧૭૭૨/સં. ૧૮૨૮, મહા સુદ ૧૧] : 'તત્ત્વ-
 સારનિરૂપણ' એવા અપરનામથી પણ ઓળખાવાયેલી રવિદાસકૃત
 આ રચના(મુ.) પૂર્વછાયા-ઓપાઈબંધના ૭ અધ્યાયમાં વહેંચાયેલી
 છે. કૃતિનો આરંભ રૂપકગ્રન્થિવાળી કથાથી થાય છે, અને પછી
 ત્રિવિધ દેશના રાજા (સંભવતઃ આત્મા) અને એને મહારાણ્યમાં
 મળેલા સંન્યાસી સર્વાનંદ વચ્ચેના સંવાદ રૂપે એ વિસ્તરે છે.
 ધર્મ એટલે કે શ્રેષ્ઠ કર્મ તે નિષ્કર્મ થવું તે, જોગ તે સાક્ષીભાવે
 રહેવું તે, પરમસાધન તે ચિત્તની સ્થિરતા, દેવ તે અજન્મ
 અગુણ પૂર્ણબ્રહ્મ, તીર્થ તે બ્રહ્મજળનું દર્શન-એવાં મુખ્ય પ્રતિપાદનો
 પછી કૃતિમાં જીવનમુક્તનાં લક્ષણો, ધ્યાનયોગની પ્રક્રિયા,
 વંશગ્ય-ભકિત-જ્ઞાન-આત્મા-સમાધિનાં સ્વરૂપ, સર્વ ભૂતનાં ઉત્પત્તિ-
 લયનો ક્રિયા તથા સ્વપ્નાદિ અવસ્થાઓનું વિવરણ થયેલું છે.
 છેલ્લા અધ્યાયમાં ત્યાગના સંદર્ભે કૃષ્ણચરિત્ર વિશે ઉઠાવાયેલો
 પ્રશ્ન અને પરીક્ષિત-શુક વચ્ચેના સંવાદ રૂપે એનું થયેલું સમાધાન
 તેમ જ "ધ્યાન ધરાવા યોગ્ય તે કૃષ્ણ ઠાકુર ગોલોક મઝાર" એવી
 પ્રસ્તુત થયેલી સ્પષ્ટતા ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે. ધ્યાનયોગની પરિણતિ
 ગોલોકમાં સ્થિત થવા રૂપે આવે છે એ રીતે અહીં ગોલોકનું
 વર્ણન પણ મળે છે. જ્ઞાન, ભકિત અને યોગમાર્ગનો વિલક્ષણ
 સમન્વય કરતું આ દર્શન પરંપરાગત અને કથારેક તાજગીભર્યા
 અર્થદ્યોતક દૃષ્ટાંતાદિકના વિનિયોગે રસાવહ પણ બન્યું છે.
 આત્માની અલિપ્તતા દર્શાવવા યોજાયેલું, કોઈને વૃક્ષાની ડાળ પર તો
 કોઈને પંખીની જોડ પર રહેલા દેખાતા પણ વસ્તુતઃ એ બધાથી
 અળગા બીજના ચંદ્રનું ઉપમાન આનું એક સુંદર ઉદાહરણ છે.

[જ.કો.]

મનાપુરી : જુઓ માનપુરી.

મનોહર/મનોહરદાસ : આ નામે ૧૨ કડીની 'શિખામણ-સગ્રય' મળે

મનમોહન : મનોહર(સ્વામી)-૩

છે. તે મલ્લિદાસશિષ્ય મનોહર છે કે કેમ તે સ્પષ્ટ થતું નથી.
 બીજું 'ભવાનીનો છંદ' નામનું ૧ પદ (મુ.) મળે છે. તેના કર્તા
 પણ કયા મનોહરદાસ છે તે નિશ્ચિત થઈ શકતું નથી.

કૃતિ : નકાસંગ્રહ.

સંદર્ભ : મુખ્યુહસૂચી.

[ગી.મુ.,ર.સો.]

મનોહર-૧ [ઈ. ૧૬૨૦માં હયાત] : વિજયગરજના જૈન સાધુ.
 ગુણસૂરિની પરંપરામાં મલ્લિદાસના શિષ્ય. ૪૭ કડીના 'યશોધર-
 ચરિત્ર' (ર.ઈ. ૧૬૨૦/સં. ૧૬૭૬; શ્રાવણ વદ ૬, ગુરુવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૧.

[ગી.મુ.]

મનોહર-૨ [જ.ઈ. ૧૬૨૬-] : પુષ્ટિમાર્ગીય લૈભ્યુવ કવિ.

સંદર્ભ : ગોપ્રભકવિઓ.

[ર.સો.]

મનોહર(સ્વામી)-૩/સચ્ચિદાનંદ [જ. ઈ. ૧૭૮૮-અવ. ઈ. ૧૮૪૫/
 સં. ૧૯૦૧, વૈશાખ સુદ ૧૪] : જ્ઞાનમાર્ગી કવિ. પિતાનું નામ
 ન્હાનકડા દેસાઈ. એક મત મુજબ ભાવનગર પાસેના મહુવાના
 વડનગરા નાગર ને જન્મ મોસાળ વસાવડ (સોરાષ્ટ્ર)માં. અન્ય મત
 મુજબ જૂનાગઢના નાગર ગૃહસ્થ ને જન્મ જૂનાગઢમાં. ઈ.
 ૧૮૩૮માં ભાવનગરના નીલકંઠ મહાદેવના સ્થાનકમાં સંન્યાસદીક્ષા
 લઈ સચ્ચિદાનંદ નામ ધારણ કર્યું. ઈ. ૧૮૪૫માં ભાવનગરમાં
 સમાધિ લીધી. મામા કાલિદાસ (વસાવડનો) પાસેથી કાવ્યસંસ્કાર
 મળેલા. ફારસી અને સંસ્કૃતનું સાદું જ્ઞાન ધરાવતા. ઉપનિષદ,
 ન્યાયશાસ્ત્ર વગેરેનો અભ્યાસ પણ કરેલો. ગગા ઓઝા તેમના
 શિષ્ય હતા.

આ કૈવલાદ્રૌત-વેદાન્તી કવિને નામે મહાભારતમાંનાં 'સનત્સુ-
 જ્ઞતીય-આખ્યાન' અને 'બંદી-આખ્યાન'ના અનુવાદ, 'ભગવદ્-
 ગીતા' અને 'રામગીતા'ની ટીકા, 'પુરાતનકથા', 'નિત્યકર્મ', 'પંચ-
 કલ્યાણ', 'ગુજરાતી ભાષાનું વ્યાકરણ' અને 'વલ્લભમતખંડન' તથા
 વેદાન્તરહસ્ય પરના સંસ્કૃત ગ્રંથો-એમ ઘણી કૃતિઓ નોંધાયેલી
 છે, પણ 'ગુજરાતી હાથપ્રતોની સંકલિત યાદી' મુજબ કોઈની
 હસ્તપ્રત મળતી નથી. જે કે 'અખાની વાણી અને મનહરપદ'માં
 જણાવ્યા મુજબ કવિએ ઈ. ૧૮૪૨માં લખેલાં 'સનત્સુજ્ઞતીય-
 આખ્યાન' અને 'બંદી-આખ્યાન' મુદ્રિત થયેલાં, પણ એ ઘ્રાપ્ત
 નથી. આ કવિનાં ૨૨૫ જેટલાં ગુજરાતી અને હિંદી પદ્યો મુદ્રિત
 છે. એમાં અખાના જેવી ઘણાંક વાણીમાં મૂર્તિપૂજા, કર્મકાંડ,
 તપતીરથ વગેરે સાધનો દ્વારા થતી બૌદ્ધિક ભક્તિને ચાલખા
 લગાવતી, જ્ઞાનોપદેશ અને વૈરાગ્યબોધની નોંધપાત્ર કવિતા મળે છે.
 મનોહરદાસ નિરંજનનં નામે મળતી 'પંચીકરણ' કૃતિ પણ પ્રસ્તુત
 કવિની હોવા સંભાવના છે.

કૃતિ : ૧. મનહરપદ, પ્ર. નર્મદાશંકર લાલશંકર, ઈ. ૧૮૬૦;
 ૨. એજન, સં. ભવાનીશંકર ન. ત્રિવેદી, ઈ. ૧૮૮૭; ૩. અખાની
 વાણી અને મનહરપદ, સં. ભિક્ષુ અખંડાનંદ, ઈ. ૧૯૧૬
 (નસં.) □ ૩. બૃકાદોહન : ૩.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. ગુણમધ્ય; □ ૩. ગુલાયાદી; ૪.
 ડિકેટલોંગબીજે. [ર.સો.]

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૨૯૫

મનોહર-૪ [સં. ૧૯મી સદી] : પુષ્ટિમાર્ગીય વેધભૂવ કવિ.
સંદર્ભ : પુગુસાહિત્યકારો.

[ર.સો.]

મનોહરદાસ-૧ [ઈ. ૧૬૦૪માં હયાત] : મહાભારતના આદિપર્વનો મૂલાનુસારી સાર આપતા આ કવિના 'આદિપર્વ' (ર.ઈ. ૧૬૦૪)ની નૂલકૃતિઓના આશરે ૪૩ કડવાંની તૂટક પ્રત મળે છે. અન્ય પ્રતોમાં હરિદાસના 'આદિપર્વ'નાં કડવાં સાથે આ કૃતિનાં કડવાંનો સંકર કરેલી રચના મળે છે. જુઓ હરિદાસ-૩.

સંદર્ભ : ૧. મહાભારત પદબંધ : ૧, કે. કા. શાસ્ત્રી, ૧૯૩૩-પ્રસ્તાવના; ૨. ગુહાપાદી; ૩. ડિકેટલોગબીજે. [ર.સો.]

મન્થ/મન્થ : જુઓ રામદાસસુત.

મથણ : જુઓ મદન.

મથરચંદ્ર [ઈ. ૧૫૮૯માં હયાત] : જૈન. 'વિચાર-છત્તીસી' (ર.ઈ. ૧૫૮૯/સં. ૧૬૪૫, આસો સુદ ૧૦)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈન સત્યપ્રકાશ, જાન્યુ. ૧૯૪૬-'જૈસભમેરકે જૈન જ્ઞાનબંધારેકે અન્યત્ર અપ્રાપ્ય ગ્રન્થોંકી સૂચી', અગરચંદજી નાલટા. [શ્ર.ત્રિ.]

મયાચંદ-૧ : જુઓ મતિલાલ.

મયાચંદ-૨ [ઈ. ૧૮મી સદી મધ્યભાગ] : લોંકાગચ્છના જૈન સાધુ. કૃષ્ણદાસજીની પરંપરામાં લીલાધરજીના શિષ્ય. ૨૭ ઢાળના 'ગજસિદ્ધરાજાનો રાસ' (ર.ઈ. ૧૭૫૯/સં. ૧૮૧૫, ચૈત્ર વદ ૮, ગુરુવાર), ૧૧ કડીની 'દ્રીપદીની સગ્રાથ'(મુ.), અને ૧૫ કડીની 'સુદર્શનચેદની સગ્રાથ' (ર.ઈ. ૧૭૫૯/સં. ૧૮૧૫, શ્રાવણ-મુ)ના કર્તા. સંસ્કૃત રચના 'જ્ઞાનક્રિયાવાદ' (ર.ઈ. ૧૭૪૮) મયાચંદ્રની છે તેવો 'જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ' ઉલ્લેખ કરે છે. તે અને પ્રસ્તુત મયાચંદ એક છે કે જુદા તે સ્પષ્ટ થતું નથી.

કૃતિ : ૧. જૈસમાલા(શા) : ૨; ૨. જૈસસંગ્રહ(જૈ); ૩. લોંપ્ર-પ્રકરણ.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. જૈસા-ઈતિહાસ; ૪. દેસુરાસમાળા; ૫. જૈગુકવિઓ : ૩(૧). [શ્ર.ત્રિ.]

મયાચંદ-૩ [ ] : જૈન સાધુ. રત્નસિલના શિષ્ય. ૪૪ કડીના 'બુદ્ધિરાસ યા સવાસો શીખ-સગ્રાથ'ના કર્તા. 'ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ'માં કૃતિની ર. ઈ. ૧૭૦૩ મળે છે પણ તેને માટે કોઈ આધાર મળતો નથી. 'જૈન ગૂર્જર કવિઓ : ૩' આ કર્તાને સં. ૧૯મી સદીમાં મુકે છે.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. જૈગુકવિઓ : ૩(૨); ૩. હેજેશાસૂચિ : ૧. [શ્ર.ત્રિ.]

મયારામ(ભોજક)-૧ [ઈ. ૧૭૬૨માં હયાત] : જૈન. અમીચંદ રાવચંદના પુત્ર. વડનગરનિવાસી. 'પ્રદ્યુમ્નકુમાર-રાસ/સોજપ્રદ્યુમ્ન રાસ' (ર.ઈ. ૧૭૬૨/ર.ઈ. ૧૮૩૨/સં. ૧૮૧૮/સં. ૧૮૮૮, ફાગણ સુદ ૬, સોમવાર)ના કર્તા. 'દેવાનંદ સુવર્ણક' આ કૃતિ ઈ. ૧૮૩૨/

સં. ૧૮૮૮, ફાગણ સુદ ૬માં સ્વાઈ હોવાનું નોંધે છે, પરંતુ તેમાં સાલ ખોટી હોવા સંભવ છે. 'ગુજરાતી-સાહિત્યનો ઇતિહાસ' 'શત્રુંગ્ય-મહાત્મ્ય' (ર.ઈ. ૧૭૬૧) એવી તેમની બીજી કૃતિ ગણાવે છે પણ તે 'પ્રદ્યુમ્નકુમાર-રાસ' જ હોય એમ લાગે છે.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. જૈસા-ઈતિહાસ; ૪. દેસુરાસમાળા; ૫. મરાસસાહિત્ય; ૬. જૈગુ-કવિઓ : ૩(૧); ૭. હેજેશાસૂચિ : ૧. [શ્ર.ત્રિ.]

મયારામ(મિવાડી)-૨ [ઈ. ૧૭૯૧માં હયાત] : દયારામના સમ-કાલીન કવિ. તેમણે દયારામની સ્પર્ધામાં સર્જનકર્મ કર્યું હતું એમ કહેવાય છે, પરંતુ એમના સર્જનમાં દયારામ જેવું કવિત્વ નથી. કવિની સઘળી કૃતિઓમાં શિવસ્તુતિ છે.

'કવિચરિત' આ કવિએ ઈ. ૧૭૯૧માં 'શિવવિવાહ' કાવ્ય રચ્યું હોવાનું નોંધે છે. 'શિવપદસંગ્રહ'માં મુખ્યત્વે મુદ્રિત આ કવિની રચનાઓ સાથે ૬ પદ ને ૬૮ કડીનું 'શિવવિવાહ' કાવ્ય 'શિવ-દાસ'ની નામછાપવાળું મળે છે. 'શિવદાસ' શબ્દ શિવનો દાસ એ વ્યાપક અર્થમાં વપરાયું હોવાની શક્યતા સ્વીકારીએ તો આ રચના આ કવિની હોવાનું માનવું પડે. એ સિવાય ૧૫ પદ ને ૧૮૯ કડીની સતી સીમંતિનીની શિવભક્તિનો મહિમા ગાતી 'સોમપ્રદોષદ્વત'(મુ.), વ્રજની અસરવાળાં ૬ પદની 'શિવજીનો ફાગ'(મુ), ૭ પદમાં રચાયેલાં 'શિવજીના સાતવાર'(મુ.), ૪૫ કડીની 'સંકટચતુર્થામહિમા/સંકટચોથ'(મુ.), ૩૨ કડીની 'શિવભક્તમાલ'(મુ), ૨૫ કડીની 'શિવ-પંચાક્ષરમાહાત્મ્ય'(મુ) તથા અન્ય શિવ-ભક્તિનાં પદ(મુ) કવિની અન્ય રચનાઓ છે.

કૃતિ : ૧. શિવપદસંગ્રહ : ૧, અંબાલાલ શં. પાઠક, ઈ. ૧૯૨૦; ૨. ફાગ્રેમાસિક, એપ્રિલ-જૂન ૧૯૭૦-'શિવજીનો ફાગ'(મયારામકૃત), ભૂયેન્દ્ર બા. ત્રિવેદી.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. ગુહાપાદી; ૪. ફોલનામાવલિ. [ક્રી.જે.]

મયાવિભવ [ ] : જૈન. ૯ કડીની 'મૂર્ખને પ્રતિબોધની સગ્રાથ'(મુ)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. ચૈત્રસંગ્રહ : ૩; ૨. જાભપ્રકાશ; ૩. જૈસમાલા(શા) : ૧; ૪. જૈસસંગ્રહ(જૈ); ૫. સજગ્રાથમાળા(પં). [શ્ર.ત્રિ.]

મયાસાગર [ઈ. ૧૭૧૩માં હયાત] : જૈન સાધુ. વિવેકના શિષ્ય. ગોરનાર તીર્થનાં જુદાં જુદાં સ્થળોનું વર્ણન કરતી ૧૦૨ કડીની 'ગિરનારજીની તીર્થમાળા' (ર.ઈ. ૧૭૧૩/સં. ૧૭૭૩, વૈશાખ સુદ ૬, ગુરુવાર; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : આઠ દૃષ્ટિની સગ્રાથ વગેરે સંગ્રહ, પ્ર. જૈનધર્મ પ્રસારક સભા, ઈ. ૧૯૨૩. [શ્ર.ત્રિ.]

મયો [ ] : ૩૮ કડીની કાલિકાની ગરબી (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. અંબીકાકાવ્ય તથા શકિતકાવ્ય, પ્ર. સાકરલાલ બુલાખીદાસ, ઈ. ૧૯૨૩ (ત્રીજી આ.); ૨. દેવીમહાત્મ્ય અથવા ગરબાસંગ્રહ : ૨, પ્ર. વિશ્વનાથ ગો. દ્વિવેદી, ઈ. ૧૯૮૭. [ક્રી.જે.]

મનોહર-૪ : મયો

૨૯૬ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

મલયકીર્તિ [ ] : 'ચંદ્રાવણા-કથા' (લિ. સં. ૧૮મી સદી)ના કર્તા.
સંદર્ભ : રાહસૂચી : ૧. [કી.જે.]

મલયચંદ્ર : આ નામે ૧૧૦ કડીની 'કવવન્ના ચોપાઈ' મળે છે. તેના કર્તા મલયચંદ્ર-૧ હોવાની શક્યતા છે, પણ એ વિશે કંઈ નિશ્ચિત કહી શકાય એમ નથી.

સંદર્ભ : જૈન સત્યપ્રકાશ, જન્યુ. ૧૯૪૬-૬-૧૬ 'જૈનસલમેરકે જૈન ગ્રંથભંડારેકે અન્યત્ર અપ્રાપ્ય ગ્રન્થોકી સૂચી', અગરચંદ નાહટા.
[ભા.વે.]

મલયચંદ્ર-૧ [ઈ. ૧૪૬૩માં હયાત] : પૂર્ણિમાગરહના જૈન સાધુ. રત્નસૂરિના શિષ્ય. કવિના જીવન અને સર્જન વિશે વધારે માહિતી ઉપલબ્ધ થતી નથી, પરંતુ ઝોપમંડલીમાં રહી એક જ વર્ષમાં કવિએ રચેલી ૩ ધ્યાનપાત્ર કૃતિઓ મળી આવી છે. એટલે આ સિવાય પણ કવિએ બીજી કૃતિઓ રચી હોય એવું અનુમાન થઈ શકે.

કવિની ૩ કૃતિઓ તે 'સિદ્ધાસનબત્રીસી' પરથી ગુજરાતીમાં ઉપલબ્ધ પહેલી, ૩૭૪ કડીમાં રચાયેલી, 'સિદ્ધાસનબત્રીસી-સિદ્ધાસણ બત્રીસી-ચૌપાઈ' (ર.ઈ. ૧૪૬૩; મુ.), રાજપુત્ર સિદ્ધલસિદ્ધના પરાક્રમની અદભુત રસિક કથા કહેતી દુહા-ચોપાઈબંધની ૨૨૦ કડીની 'સિદ્ધલસીચરિત્ર-ધનદત્તધનદેવચરિત્ર/પ્રબંધ' (ર.ઈ. ૧૪૬૩; મુ.) અને ૧૨૮ કડીની 'દેવરાજવત્સરાજપ્રબંધ' (ર.ઈ. ૧૪૬૩).

કૃતિ : ૧. મલયચંદ્રકૃત સિદ્ધાસનબત્રીસી, સં. રણજિત મો. પટેલ, ઈ. ૧૯૭૦ (+સં.); ૨. સ્વાધ્યાય, મે ૧૯૭૩-૬-૧૬ 'મલયચંદ્રકૃત સિદ્ધલસીચરિત્ર', રણજિત પટેલ (અનામી) (+સં.).

સંદર્ભ : ૧. ગુલિટરેચર; ૨. ગુસાર્થતિહાસ : ૨; ૩. આલિસ્ટ-આંઈ : ૨; ૪. જૈનકવિઓ : ૩(૧); ૫. લીંહસૂચી; ૬. મુપુગૂહસૂચી.
[ભા.વે.]

મલુક/મલુકચંદ : આ નામે ૬ કડીની 'પજૂસણની ગહૂલી'(મુ.), અન્ય પાંચથી ૮ કડીની ૩ ગહૂલીઓ(મુ.), 'સૂકત', હિન્દીમિશ્ર 'વેદાહુલાસ', અવગવાણીવાળું ૬ કડીનું પદ(મુ.) અને હિંદીની છાંટવાળું ૬ કડીનું 'આત્મશિક્ષા-પદ'(મુ.)-એ કૃતિઓ મળે છે. એમના કર્તા કથા મલુક/મલુકચંદ છે તે સ્પષ્ટ થતું નથી. 'વેદાહુલાસ'ના કર્તા મલુકચંદ શ્રાવક તરીકે ઉલ્લેખાયા છે.

કૃતિ : ૧. ગહૂલીસંગ્રહનામા ગ્રંથ : ૧, પ્ર. શ્રાવક ભીમસિદ્ધ માલિક, ઈ. ૧૯૦૧; ૨. જૈનપ્રકાશ : ૧; ૩. જૈનસંગ્રહ; ૪. જૈનપ્રસ્તક : ૧; ૫. સસન્મિત્ર(મુ.).

સંદર્ભ : ૧. જૈનકવિઓ : ૩(૨); ૨. લીંહસૂચી. [શ્ર.ત્રિ.]

મલુકચંદ-૧ [ઈ. ૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : પાર્શ્વચંદ્રસૂરિની પરંપરામાં વીરચંદ્રના શિષ્ય. ૫ કડીના 'શંખેશ્વરપાર્શ્વજિન-સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૭૯૦/સં. ૧૮૪૬, મહા/વૈશાખ, સુદ ૧૦; મુ.), ૬ કડીના 'માંડલપુર મંડણુ) શ્રીગાહલીયા-પાર્શ્વનાથ-સ્તવન'(મુ.), ૬ કડીના 'ગિરનારતીર્થનેમિનાથ-સ્તવન'(ર.ઈ. ૧૭૮૨/સં. ૧૮૩૮, ફાગણ સુદ ૫; મુ.), ૭ કડીના 'શત્રુંભય તીર્થ-સ્તવન'(મુ.)ના કર્તા. તેમની

મલયકીર્તિ : મહા(મુનિ)

ગુ. સા.-૩૮

પાસેથી સંસ્કૃતમાં 'શ્રી પાર્શ્વનાથાષ્ટક'(મુ.) અને 'ધિતામણિ પાર્શ્વજિન-સ્તોત્ર' મળે છે.

કૃતિ : ૧. જિનેન્દ્રગુણ રત્નમાલા : ૧, પ્ર. શાહ કેસવજી રાજપાળ, વીર સં. ૨૪૩૧; ૨. જૈનપ્રકાશ : ૧; ૩. પ્રકરણરત્નાકર : ૧; પ્ર. ભીમસિદ્ધ માલિક, ઈ. ૧૮૭૬. [શ્ર.ત્રિ.]

મલુકચંદ-૨ [ ] : વિજયગરહની ચંદ્રશાખામાં પદમજીની પરંપરામાં આણંદજીના શિષ્ય. ભૂલથી મુરારી સોહનને નામે નોંધાયેલ 'વેદવલ્લભ-સ્તવક'ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [શ્ર.ત્રિ.]

મલ્લદાસ/મલ્લિદાસ : મલ્લદાસને નામે ૪ કડીનું ૧ 'ઉપદેશ-પદ' (લિ. સં. ૧૮મી સદી અનુ.) અને મલ્લિદાસને નામે ૩ કડીનું ૧ હિંદી પદ (મુ.) મળે છે. આ મલ્લદાસ/મલ્લિદાસ એક જ કવિ છે કે કેમ અને જો તે એક જ કવિ હોય તો તે મલ્લિદાસ-૧ છે કે કેમ આને વિશે કંઈ નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

કૃતિ : જૈનપ્રકાશ : ૧.
સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [કી.જે.]

મલ્લિદાસ-૧ [ઈ. ૧૫૬૩માં હયાત] : વિજયગરહના જૈન સાધુ. નૂનો-વિજયરાજની પરંપરામાં દેવરાજના શિષ્ય. 'જંબૂસ્વામી-રાસ/પંચભવ-ચરિત્ર' (ર.ઈ. ૧૫૬૩/સં. ૧૬૧૯; આસો સુદ ૩, મંગળવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈનકવિઓ : ૩(૧). [કી.જે.]

મલ્લિદેવ [ઈ. ૧૫૬૨માં હયાત] : જૈન સાધુ. 'કર્મવિપાક-રાસ' (ર.ઈ. ૧૫૬૨)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈનકવિઓ : ૧. [કી.જે.]

મસ્તાન [ ] : ગુજરાતી-હિંદી પદોના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગૂહાયાદી; ૨. ફોહનામાવલિ. [કી.જે.]

મહંમદ(કાજી) [ ] : મુસ્લિમ કવિ. બાબા દીનદરશેશના શિષ્ય. પ્રેમલક્ષ્ણા ભકિતની અસર ઝીલતા હિંદીમાં રચાયેલા વિરહભાવના 'મહિના'(મુ.) તથા અધ્યાત્મમંડળી ગુજરાતી પદો (૩ પદ મુ.) તેમને નામે મળે છે.

કૃતિ : ૧. આપણી લોકસંસ્કૃતિ, જ્યમલ્લ પરમાર, ૧૯૫૭; ૨. કાફીસંગ્રહ, પ્ર. ક. જા. ઈ. ૧૯૮૪; ૩. નકાસંગ્રહ; ૪. પ્રાકાવિનોદ : ૧; ૫. ભજનસાગર : ૨; ૬. સતવાણી; ૭. સોસંવાણી.

સંદર્ભ : ૧. ઊર્મિનવરચના, મે ૧૯૭૫ - 'ગુજરાતી સાહિત્યના મુસ્લિમ કવિઓ', કુ. ભૂલિકા જી. ત્રિવેદી. [કી.જે.]

મહા(મુનિ) : આ નામે ૮ કડીની 'વેરાગ્ય-સગ્રાપ' મળે છે. તેના કર્તા મહાનંદ-૨ હોવાની શક્યતા છે.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [શ્ર.ત્રિ.]

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૨૬૭

મહાતમરામ [ ] : સંતકવિ. બોરસદ તાજુકાના સીમરડા ગામના વતની. 'મહાતમજ્ઞાન-પ્રકાશ'ના કર્તા. સંદર્ભ : અંસપરંપરા. [ક્રી.જે.]

મહાદેવ-૧ [ઈ. ૧૫૭૨માં લખાત] : કચ્છ-ભૂજના વતની. 'ગૌત-ગોવિંદ' (ર.ઈ. ૧૫૭૨) તથા 'રસમંજરી'ના અનુવાદ એમણે કર્યા છે. સંદર્ભ : ૧. કાશીસુત શેષજી એક અધ્યયન, બહેચરભાઈ ૨. પટેલ, ઈ. ૧૯૭૪; ૨. ગુસારસ્વતો; □ ૩. સાહિત્ય, ઓકટો. ૧૯૧૬. 'જૂનાં કાવ્યોનાં થોડીં લોકીકત'; □ ૪. ગૂણ્યાદી. [ક્રી.જે.]

મહાદેવ-૨ [ઈ. ૧૭૫૦ સુધીમાં] : અવટકે ભટ્ટ. જ્યોતિષવિષયક 'સારસંગ્રહ' નામક સંસ્કૃત ગ્રંથ પરના બાલાવબોધ (લે.ઈ. ૧૭૫૦)ના કર્તા. સંદર્ભ : હેજીસાસુધિ : ૧. [ક્રી.જે.]

મહાદેવદાસ [ ] : હિદોવાનું ૧ ગુજરાતી તથા બાકીનાં હિંદી પદોના કર્તા. સંદર્ભ : ફોલનામાવલિ. [ક્રી.જે.]

મહાનંદ : આ નામે ૨૪ કડીની 'કુમનિસુમતિની સગાય'(મુ.), ૬ કડીનું 'ધર્મજિન-સ્તવન'(મુ.), ૧૦ કડીનું 'મહાવીર-અષ્ટક'(મુ.), ૧૩ કડીનું 'મહાવીર-સ્તવન'(મુ.), ૭ કડીની 'રાજ્યવતી સગાય'(મુ.), ૧૧ અને ૧૯ કડીની 'સ્થૂલભદ્રજીની સગાય'(મુ) એ કૃતિઓ મળે છે. આ કૃતિઓના કર્તા મહાનંદ-૨ હોવાની શક્યતા છે, પણ નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી. કૃતિ : ૧. જૈસસંગ્રહ(ન); ૨. પ્રાસપસંગ્રહ : ૧; ૩. લોપ્રપ્રકરણ. સંદર્ભ : મુપુગૂડસૂચી. [ક્રી.ત્ર.]

મહાનંદ-૧ [ઈ. ૧૬૫૬ સુધીમાં] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. ૨૧ કડીના 'મંત્રનંત્રપંત્રદોષ-સગાય' (લે.ઈ. ૧૬૫૫)ના કર્તા. સંદર્ભ : મુપુગૂડસૂચી. [ક્રી.ત્ર.]

મહાનંદ-૨ [ઈ. ૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : લોકાગચ્છના જૈન સાધુ. ૩૫ની પરંપરામાં મોટાના શિષ્ય. ૪૭ કડીની 'સ્રીઓના કૂથવાની સગાય'(ર.ઈ. ૧૭૫૪/સં. ૧૮૧૦, આસો-૩; મુ.), પ્રેમાનંદની અસર ઝીલતો અને દુહા, ચમક સાંકળીના સંસ્કારવાળો ૮૦ કડીનો 'નિમસજ્યુલ-બારમાસ' (ર.ઈ. ૧૭૮૯/સં. ૧૮૪૫, મહા સુદ ૮; મુ.), ૫ ખંડનો '૩૫સેન-સસ'(ર.ઈ. ૧૭૫૩/સં. ૧૮૦૯, વૈશાખ સુદ ૭, સોમવાર), ૯ કડીની 'વિનય-સગાય' (ર.ઈ. ૧૭૫૩), ૧૪ કડીની 'આત્મશિક્ષા-સગાય'(ર.ઈ. ૧૭૫૯), ઠાલબંધવાળી 'દશાણ્ણભદ્ર-સગાય'(ર.ઈ. ૧૭૭૬), 'સનકુમારનો રાસ' (ર.ઈ. ૧૭૮૩/સં. ૧૮૩૯, વૈશાખ સુદ ૩), ૪ ઢાળમાં '૨૪ જિનદેહવસ્તુ-સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૭૮૩), 'શીયલ-સગાય' (ર.ઈ. ૧૭૮૯), 'કલ્યાણક-ચોવીશી' (ર.ઈ. ૧૭૯૩/સં. ૧૮૪૯, આસો સુદ ૧૫, રવિવાર), ૪ ઢાળની 'જ્ઞાનપંચમી-સગાય'(ર.ઈ. ૧૭૯૩), ૧૨૧૬ ગ્રંથાગ્રના 'કુલ્પસૂત્ર' પરનો કુલ ૯૦૦૦ ગ્રંથાગ્રનો ટબો (લે.ઈ. ૧૭૭૮/

૨૯૮ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

લે. સં. ૧૮૩૪, વૈશાખ વદ ૫; કવિના સ્વહસ્તાક્ષરની પ્રત), 'ચોવીશી', ૭૫ કડીનો 'મેઘકુમાર શલોકો' (ર.ઈ. ૧૭૬૭); 'નિમિ-શ્યુ', 'સંજમ-શ્યુ'(ર.ઈ. ૧૭૫૯) અને જાગ્ય અનેક સ્તવનો-સગાયોના કર્તા. મૂળ સંસ્કૃતના 'ત્રિપષ્ટિ-સખતમ-પર્લ-રામાયણ' ઉપરના કુલ ૪૦૩૨ કડીના સ્તબક (લે.ઈ. ૧૮૪૨)ના કર્તા પણ પ્રસ્તુત મહાનંદ હોવાની શક્યતા છે.

કૃતિ : ૧. ચૈસસંગ્રહ : ૩; ૨. જૈસમાલા(શા.) : ૨; ૩. જૈનાચાર્ય શ્રી આત્માનંદ જન્મશતાબ્દી સ્મારકગ્રંથ, સં. મોહનલાલ દ. દેશાઈ, ઈ. ૧૯૩૬-'મહાનંદ મુનિકૃત નંમરાજ્યુલ-બારમાસ', સં. મોહનલાલ દ. દેશાઈ.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારઠિતહાસ : ૨; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. જૈસા-ઈતિહાસ; ૪. દેસુસાક્ષમાળા; ૫. પ્રાકૃતપરંપરા; ૬. મરાસસાહિત્ય; □ ૭. જૈગુકવિઓ : ૩(૧, ૨); ૮. મુપુગૂડસૂચી; ૯. હેજીસાસૂચિ : ૧. [ક્રી.ત્ર.]

મહાનંદ-૩ [જ. ઈ. ૧૮૧૫-અવ. ઈ. ૧૮૫૪] : અવટકે મહંતા પિતાનામ મૂળજી મહંતા. જ્ઞાતિએ પ્રશ્નોરા નાગર. સંસ્કૃત અને પ્રબંધપાના અભ્યાસી. કવિએ પદો-ગરબી(મુ.), 'સમરયા'(મુ.), ૨૩ કડીની 'શ્રીજીમહાશય વિશે'(મુ.), ૫૪ કડીની 'ભાવદેશમાં વસેલા ભીમનાથનું વર્ણન'(મુ.), 'હાટકેશ્વરના પ્રતિષ્ઠોત્સવ વિશે'(મુ.), ૩૪ કડીની 'સસવર્ણન', ૧૫ કડીની 'ઉલ્લવ પ્રતિ ગોપિકાના ઉદ્દ્યાર'(મુ.) એ કૃતિઓની રચના કરી છે. આ ઉપરાંત 'કશ્યપાપ્યાન' નામની કૃતિની રચના પણ કવિએ કરી છે એમ કહેવાય છે.

કૃતિ : ૧. અહિછત્ર કાવ્યકલાપ, દયશંકર ભા. શુક્લ, ઈ. ૧૯૧૪ (નસં.); ૨. અંબીકાકાવ્ય તથા શક્તિકાવ્ય, પ્ર. બુક્સેલર સાકરલાલ બુલાખીદાસ, ઈ. ૧૯૨૩.

સંદર્ભ : ૧. પ્રાકૃતિઓ; ૨. માર અક્ષર જીવનનાં સંસ્મરણો, દુર્ગાશંકર કે. શાસ્ત્રી, ઈ. ૧૯૪૪. [ક્રી.જે.]

મહાનુભાવાનંદ(સ્વામી) [જ. ઈ. ૧૭૮૭-અવ. ઈ. ૧૮૪૭] : સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના સાધુ. જ્ઞાતિએ બ્રાહ્મણ. આ કવિએ 'હરિલીલામૃત' નામની સંસ્કૃત રચના કરી છે અને 'હરિલીલામૃત' એ જ શીર્ષકથી વરસ અને તિથિની વીગતો આપતી અને શ્રી હરીલીલાનું વર્ણન કરતી ગુજરાતી રચના પણ કરી છે.

સંદર્ભ : ૧. સન્સંગના સંતો, રમણલાલ અં. ભટ્ટ, સં. ૨૦૦૯; ૨. સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયનો સચિત્ર ઈતિહાસ, સં. શાસ્ત્રી સ્વયં-પ્રકાશદાસ, સં. ૨૦૩૦ (બીજી આ.). [ક્રી.જે.]

'મહામત/ મહામતિ' : જુઓ 'ઈન્દ્રાવતી'.

મહાવજ્ર(મુનિ) [ઈ. ૧૬મી સદી અંતભાગ-ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : કવિગચ્છના જૈન સાધુ. રતનપાલ શાહના શિષ્ય. ૩૨૯ કડીના 'નર્મદાસુંદરી-રાસ'ના કર્તા. આ કૃતિની રચના સંભવતઃ ઈ. ૧૫૯૪માં થઈ એમ 'જૈન ગૂર્જર કવિઓ' નોંધે છે, પરંતુ 'કુડુઆમતીગચ્છ પટ્ટાવલી સંગ્રહ'માં કૃતિની રચનાસાલ ઈ. ૧૬૦૭, કવિનું અવસાન ઈ. ૧૬૧૧માં અને તેમણે ૨૩ વર્ષનું આયુષ્ય ભોગવ્યું હોવાનું નોંધાયું છે.

મહાતમરામ : મહાવજ્ર(મુનિ)

સંદર્ભ : ૧. કુહામતીગચ્છ પટ્ટાચરિત્ર સંગ્રહ, સં. અંબાલાલ પ્રે. શાલ, ઈ. ૧૯૭૮; ૨. ગુસારસ્વનો; □ ૩. જૈન સત્યપ્રકાશ, જૂન ૧૯૫૩-“કુહામત પટ્ટાવલીગે ઉચ્ચિખિત ઉનકા સાહિત્ય”, અગચ્છંદ નામકા; □ ૪. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [ક્રી.જે.]

મહાવદાસ/માહાવદાસ/માવદાસ-૧ [ઈ. ૧૭૪૦માં લખાત] : કવિ વૈષ્ણવધર્મના અનુયાયી હતા. તેમની જ્ઞાતિ વિશે બે જુદાજુદા સંદર્ભો જુદીજુદી માહિતી આપે છે. ‘ફાહનામાવલિ’ કવિને જ્ઞાતિએ વલિક લોકવાનું અને ‘ગોકુલેશ પ્રભુના ભક્તકવિઓ’ કવિને જ્ઞાતિએ ઓંદીચ સીવોરા પ્રાજ્ઞા લોકવાનું નોંધે છે. કવિ નવાનગર પાસેના વજા ગામના પતની હતા. પરંતુ આખું જીવન તેઓ ગોકુળમાં જ રહેલા. તેમણે ગુજરાતી તેમ જ સંસ્કૃત બંને ભાષામાં રચનાઓ કરી છે.

કવિની ગુજરાતી રચનાઓ આ મુજબ છે : ૧૪ શોભન/કડવાંની ‘ગોકુલનાયજ્ઞો વિગાહ/પિત્ર’, ‘ભાલ-ચરિત્ર’ (લે. ઈ. ૧૭૮૦), ૨૩ કડવાંનું ‘ઓખાદરમ્’ (લે. ઈ. ૧૭૮૦), ‘ગૂઢરસ’, ‘રસાલય’, કુંડળિયા, સવેયા તથા ચંદ્રાવળામાં સ્થાયેલ ગદ્યપદ્યાત્મક કાવ્ય ‘રસસિધુ’, ‘રસકાવ’, ‘શ્રીવલ્લભચરિત્ર/નિત્યચરિત્ર’, ‘તીર્થમાળા/તીર્થાવલી’(ર.ઈ.૧૭૪૦/સં.૧૭૯૬ આસો વદ ૮ ઉપર ૯, રવિવાર), ‘કૃષ્ણચરિત્ર’(મુ.), ‘સ્વરૂપવર્ણન’, ‘ચટાઈસમયનું ધોળ’ તથા કેટલીક વિનંતીઓ અને અષ્ટકો. કવિની સંસ્કૃત રચનાઓ આ મુજબ છે : ‘રસાર્ણવ’, ‘તાત્પર્યબોધ’, ‘સજ્જનમંડન’ તથા ગીતગોવિંદની પદ્યરિત્તે અષ્ટપદીમાં સ્થાયેલી ‘શ્રીવલ્લભ-ગીત’(મુ.).

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; ૨. ગુસારસ્વનો; ૩. ગોપ્રભ-કવિઓ; ૪. પ્રાકકૃતિઓ; ૫. સંબોધિ, ઓક્ટો. ૧૯૭૭-જાન્યુ. ૧૯૭૮-“કવિ માયા-માવજ્ઞ રચિત વૈષ્ણવભક્તપ્રબંધ-ચોપાઈ”, સં. અમૃતલાલ મો. ભોજક; □ ૬. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૭. ગૂહાયાદી; ૮. ફાહનામાવલિ. [ક્રી.જે.]

મહાવદાસ-૨/માવદાસ [ ] : ૩ કડીનો ‘બહુ-ચરાજ્ઞો ગરબો’(મુ) અને ૭ કડીનો ‘સવખનપુરીનો ગરબો’(મુ.) એ કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : ૧. કાદોહન : ૨; ૨. શ્રીમદ્ ભગવતી કાવ્ય, સં. દામોદર દાજ્ઞભાઈ, ઈ. ૧૮૮૯; □ ૩. ગૂહાયાદી. [શ્ર.ત્રિ.]

મહાશંકર [ ] : ‘પંચપદાર્થજ્ઞાન’ના કર્તા. સંદર્ભ : ગૂહાયાદી. [ક્રી.જે.]

મહિચંદ [ઈ. ૧૫૩૫માં લખાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિન-રાજસૂરિની પરંપરામાં કમલચંદના શિષ્ય. ૨૦૪ કડીની ‘ઉત્તમચરિત્ર-ચોપાઈ’ (ર.ઈ.૧૫૩૫/સં. ૧૫૯૧, ચૈત્ર સુદ ૩, મંગળવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. ગુસારસ્વનો; □ ૩. જૈગૂ-કવિઓ : ૩(૧,૨). [ગી.મુ.]

મહિચંદ્ર(ભટ્ટારક) [ઈ. ૧૬૬૩માં લખાત] : ‘લવકુશ-આખ્યાન’ (ર.ઈ.૧૬૬૩)ના કર્તા.

સંદર્ભ : પાંગુહસ્તલેખો. [ક્રી.જે.]

‘મહિના’ [ર.ઈ.૧૭૩૯/સં.૧૭૯૫, માગસર સુદ ૧૧, સોમવાર] : ઉલ્લવની સાથે કૃષ્ણને સંદેશો મોકલવી સધાના કૃષ્ણવિરહના અધિક માસ સહિત કારતકથી આસો માસ સુધીના ૧૩ મહિનામાં આલેખતી દુહા-સાખીમાં નિબલ્લ ૮૩ કડીની રચનાની આ કૃતિ(મુ.) મધ્યકાલીન સાહિત્યની મનોરમ બારમાસી છે. દરેક મહિનાની સાથે સંકળાયેલી જ્ઞાતુગત વિધિવિધિઓ ને તેનાથી ઉન્કટ બનતી સધાની વિરલાવસ્થાને કવિએ ખૂબ ક્રોમજ સાખીમાં વાચા આપી છે. ‘કારતક રસની કુંપળી, નવાવળાં ઝખકાવ’ જેવી પંક્તિની ચિત્રાત્મકતા, ‘ડંશિયો શ્યામ ભુજંગ’માં રહેલા વિરલો-ત્કટલદ્યોતક શ્લેષ, ફાગણ, વૈશાખ, અસાદ અને ભાદરવો એ મહિનાઓના ટૂંક પાલ મનોહર પ્રકૃતિચિત્રો ને ઘણી કડીઓનું મુક્તકની કોટિએ પલંચનું સુધકૃ પાત આ રચનાને ગુજરાતી કવિતાની બેત્રણ ઉત્તમ બારમાસીમાં મૂકી આપે છે. [જગ.]

મહિમ [ઈ. ૧૭૧૭ પહેલાં લખાત] : તપગચ્છની સાગરશાખાના જૈન સાધુ. વિજયપ્રભાસૂરિની પરંપરામાં અજિતસાગરના શિષ્ય. વિજયરત્નસૂરિના આચાર્યકાળ (ઈ.૧૬૭૬થી ઈ.૧૭૧૭)માં સ્થાયેલી વિજયરત્નસૂરિની પ્રશસ્તિ કરતી ૮ કડીની ‘શ્રીવિજયરત્નસૂરિ-સગ્રાપ’(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : એસમાલા : ૧(૫સં.). [ર.૨.૬.]

મહિમરાજ [ ] : જૈન. ‘જિનચંદ્રસૂરિ-ગીત’ના કર્તા.

સંદર્ભ : પાંગુહસ્તલેખો. [ક્રી.જે.]

મહિમસિહ/મહિમાસિહ/મહિમાસેન/માનચંદ/માનસિહ : [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. શિવનિધાનના શિષ્ય. ૫૩ કડીની ‘કીર્તિધરસુકોશલપ્રબંધ’ (ર.ઈ.૧૬૧૪), ૧૪૯ કડીની ‘મુલ્લકકુમાર-ચોપાઈ-સાધુસંબંધ’, ‘ઉત્તરાધ્યયન-ગીતા (૩૬ અધ્ય-યનનો)’ (ર.ઈ.૧૬૧૯/સં.૧૬૭૫, શ્રાવણ વદ ૮, રવિવાર), ‘અગડદત્તકુમારચોપાઈ’ (ર.ઈ.૧૬૧૯), ‘મેતાર્યજ્ઞિ-ચોપાઈ’ (ર.ઈ. ૧૬૧૪), ‘અર્લદાસ-પ્રબંધ’, ૧૦૭ કડીની ‘રસમંજરી’, ૫૮૦ કડીની ‘હંસરાજવચ્છરાજ-ચતુષ્પદી’ (ર.ઈ. ૧૬૧૯) તથા સંસ્કૃતકૃતિ ‘મેઘદૂતવૃત્તિ’ (ર.ઈ. ૧૬૦૭)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. જૈસાઈતિહાસ; ૩. મરત-સસાહિત્ય; ૪. યુજિનચંદ્રસૂરિ; □ ૫. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧,૨); ૬. જૈહાપ્રોસ્ટા. [ક્રી.જે.]

મહિમચંદર/મહિમાચંદર(ગણિ) [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતર-ગચ્છના જૈન સાધુ. જિનચંદ્રસૂરિની પરંપરામાં સાધુકીર્તિના શિષ્ય. ‘નેમિ-વિવાલલો’(ર.ઈ.૧૬૦૯/સં.૧૬૬૫, ભાદરવા સુદ ૯), ૧૧૬/૧૧૭ કડીનો ‘શત્રુજયતીર્થરાસ/શત્રુજયતીર્થાદાર’(ર.ઈ. ૧૬૧૩/સં. ૧૬૬૯, જ્યેષ્ઠ સુદ ૯) તથા ૧૫૧ કડીની ‘સનત્કુમાર ચક્રવર્તી ધમાલ’- એ કૃતિઓના કર્તા

સંદર્ભ : ૧. દેસુરાસમાળા; ૨. પ્રાકાકૃપરંપરા; ૩. યુજિનચંદ્રસૂરિ; □ ૪. જૈગૂકવિઓ; ૫. મુપુગૂલસૂચી; ૬. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧.

[ર.૨.૬.]

મહાવદાસ/માહાવદાસ/માવદાસ-૧ : મહિમચંદર/મહિમાચંદર(ગણિ)

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૨૯૯

મહિમા : આ નામે ૩-૩ કડીનાં ૪ 'ઉપદેશક-ગીતો' મળે છે. આ કૃતિઓના કર્તા ક્યા મહિમા-છે તે વિશે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

સંદર્ભ : મુપુગુલસૂચી. [૨.૨.૬.]

મહિમા/મહિમા(સૂરિ)-૧ [ઈ. ૧૬૬૬માં લયાત] : આગમગચ્છના જૈન સાધુ. ગુજરાત અને મારવાડની તીર્થયાત્રાના નિરૂપણ સાથે જૈન મંદિરો તથા મૂર્તિઓની સંખ્યા આપતી ૫૪ કડીની 'ચૈત્ય-પરિપાટી'(ર.ઈ.૧૬૬૬/સં.૧૭૨૨, શ્રાવણ-૩, ગુરુવાર;મુ)ના કર્તા.

કૃતિ : પ્રાતીસંગ્રહ : ૧.

સંદર્ભ : ૧. ઐસાઈતિલાસ; ૨. જૈસાઈતિલાસ; ૩. જૈગૂકવિઓ : ૨. [૨.૨.૬.]

મહિમા(મુનિ)-૨ [ ] : જૈન સાધુ. વિજય-માનસૂરિના શિષ્ય. ૧૪ કડીના 'નેમિદ્રાદશ-માસ' (લિ. સં. ૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગુલસૂચી. [૨.૨.૬.]

મહિમાઉદય [ઈ. ૧૬૬૬માં લયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિન-માહિકથસૂરિની પરંપરામાં મતિહંસના શિષ્ય. 'શ્રીપાલ-રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૬૬/સં. ૧૭૨૨, માગશર સુદ ૧૩, ગુરુવાર), 'ષટપંચા-શિકાવૃત્તિ બાલાવબોધ', રાજસ્થાની ભાષામાં રચાયેલ 'ખેટસિદ્ધિ', 'ગાંભિત સાદી સો ટોલા', 'પ્રેમજૈતિય' તથા સંસ્કૃત ભાષામાં રચાયેલા 'જયોતિપરનાકર'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈસાઈતિલાસ; ૩. મરાસસાહિત્ય; ૪. યુજિનચંદ્રસૂરિ; ૫. જૈગૂકવિઓ : ૨; ૬. રાપુલસૂચી:૪૨; ૭. રાહસૂચી : ૧. [૨.૨.૬.]

મહિમાભૂંદ [ઈ. ૧૫૮૩માં લયાત] : જૈન સાધુ. ૨૩ કડીની 'અંગસ્કુરણવિચાર' (ર.ઈ.૧૫૮૩;મુ.) નામની રચનાના કર્તા.

કૃતિ : જૈસમાલા(શા) : ૨.

સંદર્ભ : મુપુગુલસૂચી. [૨.૨.૬.]

મહિમાપ્રભ(સૂરિ) : આ નામે ૧૪ કડીની 'તેર કાઠિયા-સગ્રાય' (લિ. ઈ. ૧૮૧૩), ૧૧ કડીની 'નવવાડ-સગ્રાય' (લિ.ઈ. ૧૮૧૩) તથા મધુબિદુ, અદારનાતરાં અને ધન્નાશાલિલદ્ર આદિની સગ્રાયો મળે છે. આ મહિમાપ્રભ તે મહિમાપ્રભ-૧ છે કે અન્ય તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

સંદર્ભ : ૧. લીંહસૂચી; ૨. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

મહિમાપ્રભ(સૂરિ)-૧ : જુઓ મહિમાપ્રભશિષ્ય ભાવપ્રભ.

મહિમામેરુ [ઈ. ૧૬૧૫માં લયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. વાચક સુખનિધાનના શિષ્ય. 'નેમિરાજુલ-ફાગ'ના કર્તા. કવિ મહિમામેરુએ ઈ.૧૬૧૫માં પદ્યરાજકૃત 'ચોવીસજિનકલ્યાણકસ્તવન'ની પ્રત લખી હતી એવો ઉલ્લેખ 'જૈન ગૂર્જર કવિઓ'માં મળે છે.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [૨.૨.૬.]

મહિમાવર્ધન [ઈ. ૧૭૪૦માં લયાત] : જૈન સાધુ. કુલવર્ધનના

શિષ્ય. 'ધનદત્ત-રાસ'(ર.ઈ.૧૭૪૦/સં.૧૭૯૬, બેઠ વદ ૫, મંગળવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિલાસ : ૨; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. જૈસાઈતિલાસ; ૪. દેસુરાસમાળા; ૫. જૈગૂકવિઓ : ૨. [૨.૨.૬.]

મહિમાસમુદ્ર [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : જૈન સાધુ. 'હરિભલ-ચોપાઈ' (ર.ઈ.૧૬૫૦/સં. ૧૭૦૬, બેઠ વદ-), 'ઉત્તમકુમાર(નવરસ સાગર)' (ર.ઈ. ૧૬૭૬/સં. ૧૭૩૨, કારતક વદ ૧૨), 'વસુદેવ-ચોપાઈ', 'રુકિમાણીચોપાઈ' તથા 'ઋષિદત્તા-ચોપાઈ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈન સન્યપ્રકાશ, જાન્યુ. ૧૯૪૬-'જૈસલમેર કે જૈન જ્ઞાનભંડારો કે અન્યત્ર અપ્રાપ્ય ગ્રંથોંકી સૂચી', અગસ્ત્ય નાહટા. [૨.૨.૬.]

મહિમાસાગર : આ નામે 'ગાજસુકુમાલઋષિ-સગ્રાય' (લિ. સં. ૧૮મી સદી અનુ.) તથા ૨૧ કડીની 'પાર્શ્વનાથ-કલશ' નામની કૃતિઓ મળે છે. તેમના કર્તા ક્યા મહિમાસાગર છે તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

સંદર્ભ : હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

મહિમાસાગર(ઉપાધ્યાય)-૧ [ઈ. ૧૫મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : અંચલ-ગચ્છના જ્યકેસરીસૂરિ (અવ.ઈ.૧૪૮૬)ના શિષ્ય. ૨૩૭૫ કડીના 'શ્રધ્ધવક-પડાવશ્યકસૂત્ર' ગ્રંથ પરના 'બાલાવબોધ વિવરણ સંક્ષેપાર્થ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૩(૨); ૨. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

મહિમાસાગર(વાચક)-૨ [ઈ.૧૫૪૯ સુધીમાં] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનચંદ્રસૂરિની પરંપરામાં ખેમકલશના શિષ્ય. ૫૮ કડીની 'નવવાડ-સગ્રાય' (લિ.ઈ.૧૫૪૯)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગુલસૂચી. [૨.૨.૬.]

મહિમાસાગર-૩ [ઈ. ૧૬૬૩માં લયાત :] જૈન સાધુ. 'ચતુવિશતિ જિન-સ્તવન' (ર.ઈ.૧૬૬૩)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ડિકેટલોગબીબે. [શત્રિ.]

મહિમાસિલ : જુઓ મહિમસિલ.

મહિમાસુંદર : આ નામે ૧૦ કડીની 'મેતરાજમુનિ-સગ્રાય' (લિ.ઈ. ૧૮૧૩) મળે છે તેના કર્તા ક્યા મહિમાસુંદર છે તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

સંદર્ભ : લીંહસૂચી. [૨.૨.૬.]

મહિમાસુંદર(ગણિ)-૧ : જુઓ મહિમસુંદર.

મહિમાસૈન : જુઓ મહિમસિલ.

મહિમાહર્ષ [ ] : ખરતરગચ્છની વેગડશાખાના જૈન સાધુ. ૩ કડીનાં 'જિનસમુદ્રસૂરિ-ગીત'(મુ.) તથા ૮ ઢાળ. અને ૩૨ કડીના 'ગુરુજિનગાંભિત ચતુવિશતિ-સ્તોત્ર'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. ઐજ્ઞેકાસંગ્રહ (૫સં.); ૨. જૈન પ્રવેતાંબર કોન્ફરન્સ હેરેલ્ડ, જુલાઈ-સપ્ટે. ૧૯૧૫-‘ખરતરગચ્છની વેગડશાખાની કંઈક માહિતી’, હરગોવિંદદાસ ત્રિ. શેઠ. [૨.૨.૬.]

મહિમાહંસ [ઈ. ૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : સંભવતઃ ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. ૧૧ કડીના ‘જિનહર્ષસૂરિ-ગીત’(મુ.)ના કર્તા. પ્રસ્તુત કૃતિ જિનહર્ષસૂરિની હયાતીમાં, તેમને ઈ.૧૮૦૦/સં.૧૮૫૬ જેઠ સુદ ૧૫ના દિવસે સૂરિપદ મળ્યું તે પછીની તેમની બીકનેર યાત્રાસમયે રચાઈ છે. આ હકીકતને લક્ષમાં લેતાં કવિ મહિમાહંસ ઈ.૧૯મી સદીના પૂર્વાર્ધમાં લખાત હશે એવું અનુમાન થઈ શકે.
કૃતિ : ઐજ્ઞેકાસંગ્રહ (૫સં.). [૨.૨.૬.]

મહીકલથ [ ] : જૈન સાધુ. જિનસોમ-સુંદરસૂરિના શિષ્ય. ૨૩ કડીના ‘આદિનાથ-સ્તવન (વડનગરમંડન-જીવિતસ્વામી)’ (લ. સં. ૧૭મી સદી અનુ.)ના કર્તા.
સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [ગી.મુ.]

મહીદાસ [અ.૧.ઈ.૧૮૦૪/સં. ૧૮૬૦ આસો સુદ ૧૧] : કવિ મોરબી નજીક આવેલા બગથળા ગામના રહેવાસી હતા. તેમણે કૃષ્ણ અર્જુનના સંવાદ રૂપે કયાં કુર્મો કરવાથી કયાં દુઃખ ભોગવવાં પડે છે તે વિશેની માહિતી આપતી ૧૨૦ કડીની ‘કર્મગીતા’(મુ.) તથા અન્ય પદોની રચના કરી છે.
કૃતિ : સ્વાધ્યાય, ફેબ્રુ. ૧૯૮૬-‘મહીદાસ રચિત કર્મગીતા’ સં. દેવદત્ત જોશી.
સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. સૌરાષ્ટ્રના સંતો, દેવેન્દ્રકુમાર કા. ખંડિત, સં. ૨૦૧૭; ૩. ગુજરાત શાળાપત્ર, મે ૧૯૦૮-‘ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ તથા અપ્રસિદ્ધ કવિઓનાં અપ્રસિદ્ધ કાવ્ય’, છગનલાલ વિ. રાવળ; ૪. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૫. ગૂહાયાદી; ૬. ફોહનામાવલિ. [ક્રી.જે.]

મહીન્દ્રસિંહ(સૂરિ) [ ] : જૈન સાધુ. ૭ કડીની ગહૂલો(મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : ગહૂલો સંગ્રહનામા ગ્રંથ; ૧, પ્ર. શ્રાવક ખોમજ ભી. માણેક, ઈ. ૧૮૯૧. [ક્રી.જે.]

મહીમેરુ [ ] : અંબલગચ્છના જૈન સાધુ. ૮૪૩ કડીના ‘આરાધનાવિધિ’ (લ. સં. ૧૭મી સદી)ના કર્તા.
સંદર્ભ : હેજ્ઞેશાસૂચિ : ૧. [ગી.મુ.]

મહીરત્ન [ ] : જૈન. ‘નવતત્ત્વ-બાલાવબોધ’ના કર્તા.
સંદર્ભ : જૈનગૂકવિઓ : ૩(૨). [ગી.મુ.]

મહીરાજ : આ નામે રાજસ્થાનીમિત્ર ગુજરાતી ભાષામાં રચાયેલી ‘આબુધરા-છત્રીસી/આબુધરા-બત્રીસી’ (લ. સં. ૧૮મી સદી) મળે છે તેના કર્તા મહીરાજ-૧ છે કે કેમ તે વિશે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

મહિમાહંસ : મહેશ્વર(સૂરિ)શિષ્ય

સંદર્ભ : ૧. રાપુહસૂચી : ૪૨, ૫૧; ૨. રાહસૂચી : ૧, ૨. [ક્રી.જે.]

મહીરાજ(ખંડિત)-૧ [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ/શ્રાવક. ધર્મરત્નસૂરિની પરંપરામાં વિનયમંડનગણિ ઉપાધ્યાયના શિષ્ય. જૈન પરંપરાની નલકથાનું નિરૂપણ કરતા, હેમચંદ્રચાર્યના ‘ત્રિપષ્ટિશલાકાપુરુષચરિત્ર’ તથા દેવપ્રભસૂરિકૃત ‘પાંડવચરિત્ર’ પર આધારિત, ઋષિવર્ધનના ‘નલરાયદવદંતી-ચરિત’નો સ્પષ્ટ પ્રભાવ દાખવતી, તેમ છતાં સ્વક્રીય કવિત્વશક્તિનો અત્રત્ર પરિચય આપતી દુહા, ચોપાઈ અને અન્ય શ્લોકોમાં બજ ૧૨૫૪ કડીની ‘નલદવદંતી-રાસ’ (૨.ઈ. ૧૫૫૬/સં. ૧૬૧૨, ભાદરવા સુદ ૯; મુ.) તથા ૫૩૨ કડીની ‘અંજનાસુંદરી-રાસ’ (૨.ઈ. ૧૫૫૮) અં કૃતિઓના કર્તા.

‘નલદવદંતી-રાસ’ કવિએ પોતે જ ઈ.૧૫૮૫/સં.૧૬૪૧, કારતક વદ ૨, સોમવારના રોજ લખ્યાનું આ રાસની પુષ્પિકામાંથી જાણવા મળે છે. આ રાસ પૂર્વે આ વિષય પર રચાયેલા ગુજરાતી રાસોમાં ગુણવત્તા ને રસવત્તાએ ચડિયાતો છે.

કૃતિ : મહીરાજકૃત નલ-દવદંતીરાસ, સં. ભોગીલાલ જી. સાંડેસરા, ઈ. ૧૯૫૪ (૫સં.).

સંદર્ભ : ૧. અનુસંધાન, હરિવલ્લભ ભાથાણી, ઈ. ૧૯૭૨; ૨. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૩. નળ-દમયંતીની કથાનો વિકાસ, રમણલાલ ચી. શાહ, ઈ. ૧૯૮૦; ૪. સાહિત્યસંસ્પર્શ, વિષ્ણુપ્રસાદ ૨. ત્રિવેદી, ઈ. ૧૯૭૯; ૫. ફાત્રેમાસિક, એપ્રિલ-જૂન ૧૯૬૧-‘મહીરાજકૃત નલદવદંતી-રાસ’, રમણલાલ ચી. શાહ; ૬. મુપુ-ગૂહસૂચી. [બો.સાં.]

મહેરાજ : જુઓ ‘ઈન્દ્રાવતી’.

મહેશ(મુનિ) [ઈ. ૧૬૬૯માં હયાત] : જૈન સાધુ. ગુજરાતી-હિન્દી-મિત્ર ભાષામાં ૩૪ કડીની, દુહાબદ્ધ ‘અઢાર-બત્રીસી/કક્કા-બત્રીસી’ (૨.ઈ.૧૬૬૯; મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : રત્નસાર : ૨, પ્ર. શા. હીરજી હંસરાજ, સં.૧૯૨૩.
સંદર્ભ : ૧. જૈનગૂકવિઓ; ૨. મુપુગૂહસૂચી. [શ્ર.ત્રિ.]

મહેશ્વર-૧ [ ] : ૪૦ કડીની ‘કામણિયા’ નામક કૃતિના કર્તા.
સંદર્ભ : ૧. ગૂહાયાદી; ૨. ડિકેટલોગબીજે. [ક્રી.જે.]

મહેશ્વર(સૂરિ)-૨ [ ] : જૈન સાધુ. ૩૫ કડીની ‘સંજમમંજરી’ એ કૃતિના કર્તા.
સંદર્ભ : જૈન સત્યપ્રકાશ, મે ૧૯૫૧.-‘એક અલભ્ય મહાકાવ્ય કે ખોજકી આવશ્યકતા’, અગરચંદ નાહટા. [શ્ર.ત્રિ.]

મહેશ્વર(સૂરિ)શિષ્ય [ઈ.૧૫૭૪માં હયાત] : દેવાનંદગચ્છના જૈન સાધુ. ૨૫૫ કડીના ‘સંપકસેન-રાસ’ (૨.ઈ. ૧૫૭૪/સં.૧૬૩૦, અસાડ સુદ ૩, ગુરુવાર)ના કર્તા.
સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. મરાસસાહિત્ય; ૩. જૈનગૂકવિઓ : ૩(૧). [ક્રી.જે.]

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૩૦૧

મહોદયવિમલ [ઈ.૧૮૩૨માં લખાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. ઋષિવિમલની પરંપરામાં વીરવિમલના શિષ્ય. ૭ કડીના 'ચંદ્રપ્રભવિન-સ્તવન'(૨.ઈ.૧૮૩૨;મુ.) ૬ કડીના 'ઋષભદેવવિનસ્તવન'(મુ.) તથા ૩ કડીની 'ગહ્લવી'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. ગહ્લવીસંગ્રહ, સં. શિવલાલ ઝ. સંઘવી, સં. ૧૯૭૨; ૨. પ્રાસ્તરત્નસંગ્રહ : ૨. [શ.ત્ર.]

મંગલ(સૂરિ)-૧ : જુઓ જયમંગલ(સૂરિ)-૧.

મંગલ-૨ [ ] : 'ધ્રુવાખ્યાન'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ડિકેટલોગભાવિ. [ક્રી.જે.]

'મંગલકલશચરિત્ર-ચોપાઈ/રાસ' : મુખ્યત્વે દુહા-ચોપાઈમાં રચાયેલા ૧૩૫ કડીના આ રાસનો રચનાસમય ઉપલબ્ધ નથી. એના કર્તા સર્વાનંદસૂરિ છે, પરંતુ એ સર્વાનંદસૂરિ કયા ને નિશ્ચિત કરવું મુશ્કેલ છે. 'ગુજરાતના સારસ્વતો'એ ધનપ્રભસૂરિશિષ્ય કોઈ સર્વાનંદસૂરિ આ કૃતિના રચયિતા હોવાનું જાણવ્યું છે. પરંતુ એના પરથી કર્તૃત્વની કોઈ વિશેષ સ્પષ્ટતા કરી શકાય એવું નથી. કૃતિની ભાષા અને તેની જૂનામાં જૂની ઈ.૧૪૫૮ની ઉપલબ્ધ થતી પ્રતને આધારે કૃતિ ઈ.૧૪મી સદીમાં રચાઈ હોવાનું અનુમાન થયું છે.

અર્વાતીનગરીના રાજ વચરસિદ્ધના પુત્ર મંગલકલશના વિલક્ષણ સંજોગોમાં ચંપાપુરની રાજકુંવરી ત્રિલોકસુંદરી સાથે થયેલા લગ્નની કથાને આલેખતી આ કૃતિમાં મંગલકલશ અને ત્રિલોકસુંદરીનાં પાત્રો ઠીકઠીક ઊપસ્યાં છે. તત્કાલીન સમાજચિત્ર એમાં કેટલુંક ઊપસતું હોવાને લીધે પણ એ ધ્યાનાર્હ બને છે. [જ.ગા.]

'મંગલકલશ-રાસ' [૨.ઈ. ૧૬૯૩] : માનવિજ્ઞયશિષ્ય દીપવિજ્ઞ/દીપિતવિજ્ઞની ૩ અંક (≡ખંડ) અને દુહાદેશીબદ્ધ ૩૧ દ્વાબોમાં વિસ્તરેલી, કથાઆલેખનની દૃષ્ટિએ રસપ્રદ કૃતિ(મુ.) છે. પ્રધાનપુત્ર કોટિયો હોવા છતાં એ અતિસ્વરૂપવાન હોવાની વાત ફેલાવી ગોત્રજ દેવીની મદદથી ઉજ્જવિનીના શ્રેષ્ઠીપુત્ર મંગલકલશને ઉપાડી લાવી રાજકુંવરી ત્રીલોકચસુંદરી સાથે એને પરણવા બેસાડી દેવાય છે. મંગલકલશ કુંવરીને કેટલાક સંકેતો આપી લગ્ન પછી દૂર દેશમાં જતો રહે છે. એ પછી કોટિયા પતિને જેતાં જ ત્રીલોકચસુંદરીને મંગલકલશના સંકેતનો અર્થ સમજાઈ જાય છે ને એ પુરુષવેશે એને શોધવા નીકળે છે. બહુ મુશ્કેલીઓ પછી બંને મળે છે. લગ્ન કરે છે. જીવનમાં પરેલાં દુઃખોનું કારણ પૂર્વ-જન્મનાં પાપ હતાં એ જાણી અંતે બંને દીક્ષા ગ્રહે છે. મંગલ-કલશ ત્રીલોકચસુંદરીનો વિયોગ ને એમનાં પુનર્મિલન વચ્ચેની કથામાં કવિએ લોકવાર્તાની રીતે અનેક ઉપકથાનકો ગૂંથ્યાં છે. શુંગાર, અદ્ભુત ને શાન્તરસનું વૃતાન્ત ધરાવતી આ કૃતિ કૌતુકભર્યા ને ચમત્કારપૂર્ણ પ્રસંગોથી તેમજ પ્રાસાદિક વર્ણનાદિકથી રસપ્રદ બનેલી છે.

આ કૃતિ બીજા ખંડને અંતે ૨.સં. ૧૭૪૯ (ઈ. ૧૬૯૩) ઉપરાંત આસો સુદ ૧૫ એ તિથિ પણ બતાવે છે. [૨.સો.]

૩૦૨ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

મંગલધર્મ/જ્ઞાનરુચિ [ઈ. ૧૪૬૯માં લખાત] : ગુલ્દત્ તપગચ્છના જૈન સાધુ. જ્ઞાનસાગરસૂરિની પરંપરામાં ઉદયધર્મના શિષ્ય. ૩૨૧ કડીના 'મંગલકલશ-ચરિત્ર/ચોપાઈ/રાસ' (૨.ઈ. ૧૪૬૯)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈસાર્ઠિતિલાસ; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. મરાસસાહિત્ય; [ ] ૩. ફાત્રમાસિક, જુલાઈ-સપ્ટે. ૧૯૭૨-'ગુજરાતી જૈન સાહિત્ય: રાસસન્દોહ', લીરાલાલ ૨. કાપડિયા; [ ] ૪. આલિસ્ટર્જાઈ : ૨; ૫. કેટલાંગમુરા; ૬. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧). [ક્રી.જે.]

મંગલપ્ર મ : જુઓ વિનયપ્રભસૂરિ.

મંગલમાણિક્ય/મંગલમાણિક(વાચક) [ઈ. ૧૫૮૨માં લખાત] : આગમ-ગચ્છની વિદ્યાલંબશાખાના જૈન સાધુ. મુનિરત્નસૂરિની પરંપરામાં ઉદયસાગરના શિષ્ય. ભાનુભટ્ટ કવિના વિદ્યાગુરુ હતા. ૭ આદેશની ૨૬૪૧ કડીમાં કૌતુકરસ જળવતી 'આંબડકથાનક-ચોપાઈ/મંગલ વિદ્યાધર-રાસ' ← (૨.ઈ. ૧૫૮૨/સં. ૧૬૩૯, કારનક સુદ ૧૩;મુ.) તથા ૪૩૨ કડીની 'વિક્રમરાજ અને ખાપરાગોરનો રાસ/વિક્રમ-ખાપરાતસ્કર-પ્રબંધ' (૨.ઈ. ૧૫૮૨/સં. ૧૬૩૯, મલા સુદ ૭, રવિવાર)ના કર્તા.

કૃતિ : અંબડ વિદ્યાધરરાસ, સં. બળવંતરાય ક. ઠાકોર, ઈ. ૧૯૫૩ (+સં).

સંદર્ભ : ૧. ગુલિટરેચર; ૨. દેસુરાસમાળા; ૩. મરાસસાહિત્ય; [ ] ૪. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૫. ડિકેટલોગભાવિ; ૬. મુપુ-ગૂલસૂચી. [ક્રી.જે.]

મંગળદાસ [ ] : પદોના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગૂહાયાદી; ૨. ફોહનામાવલિ. [ક્રી.જે.]

મંગળીબાઈ [ ] : પાટણનાં વતની. જ્ઞાતિએ નાગર. તેમણે કેટલાંક છૂટક પદોની રચના કરી છે.

સંદર્ભ : ૧. પ્રાકકૃતિઓ; [ ] ૨. સાહિત્ય, ઓકટો. ૧૯૧૬-'જૂનાં કાવ્યોની થોડી હકીકત', છગનલાલ વિ. યાવળ. [ક્રી.જે.]

મંછારામ : આ નામે આદ્યશક્તિની સ્તુતિ કરવું ૧ પદ(મુ.) તથા અન્ય ૧ પદ(મુ.) મળે છે. તેમના કર્તા કયા મંછારામ છે તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાતું નથી.

કૃતિ : ૧. શ્રીમદ્ભગવતીકાવ્ય, સં. દામોદર દાજીબાઈ, ઈ. ૧૮૮૯; [ ] ૨. સમાલોચક, પુ. ૧૬ અંક-૩.

સંદર્ભ : સતસંદેશ શક્તિઅંક-- [દિ.દ.૨.સો.]

મંછારામ-૧ [ઈ. ૧૮૦૧માં લખાત] : જ્ઞાનમાર્ગી કવિ. વડોદરાની પાસે વાઘોડિયાના વનની જ્ઞાતિએ ઔદીચ્ય બ્રાહ્મણ. નિરાંત તેમને પદ રૂપે લખેલા પત્ર (૨.ઈ.૧૮૦૧) પરથી એમનો સમય નિશ્ચિત થઈ શકે છે. પ્રારંભમાં નિરાંતના ટીકાકાર, પરંતુ પાછળથી નિરાંતના શિષ્ય.

કૃષ્ણગોપીના વિરહનું ૧ 'તિથિકાવ્ય' તથા બીજાં કાવ્યો તેમણે રચ્યાં હોવાનું નોંધાયું છે.

મહોદયવિમલ : મંછારામ-૧

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. પ્રાકાશના : ૧૦; □ ૩. ગુહાયાદી. [દિ.દ.,ર.સો.]

મંછારામ-૨ [ઈ.૧૯મી સદી મધ્યભાગ] : જ્ઞાનમાર્ગી કવિ. સુરતના વતની અને જ્ઞાતિએ લેઈઆ પાટીદાર. નિરાંતના પ્રમુખ શિષ્યોમાંના એક. સુરતની દૂધારા ઘેરીની જ્ઞાનગાદીના સ્થાપક. 'ગુરુમુખવાણી'એ ઈ.૧૮૭૭/સં. ૧૯૩૩, અધિક ભેંક ૧૬ ૩, બુધવારને એમના અવસાનદિવસ તરીકે નોંધ્યો છે.

તેમનાં હિન્દી-ગુજરાતી ૧૮ પદ(મુ.) મળે છે.

કૃતિ : ૧. ગુમુવાણી; ૨. જ્ઞાનોદય પદસંગ્રહ, સં. કેવળરામ કળુરામ ભગત,-

સંદર્ભ : ૧. નિરાંતકાવ્ય, સં. ગોપાળરામ ગુરુ દેવશંકર ધર્મા, ઈ. ૧૯૫૯. [દિ.દ.,ર.સો.]

મંજુકેશાનંદ [ઈ. ૧૯મી સદીનાં પૂર્વાર્ધ-અવ. ઈ. ૧૮૬૩/સં. ૧૯૧૯, કારતક ૧૬ ૧૧] : સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના સાધુકવિ. વનના મણાવદર. પિતા વાલાભાઈ પટેલ. માતા જ્ઞેતભાઈ. મૂળનામ ભીમજીભાઈ હોવાનું અનુમાન. વેંટકનું ઊંડું જ્ઞાન. સત્સંગના પ્રચારાર્થે ઘણાં ગામોમાં મંદિર બંધાવ્યાં.

તેમણે સ્વેલી કૃતિઓમાં કામકોષાદિરૂપ અંધર્મનું કામાસંતાપાદિ ધર્મ સાથે યુદ્ધ અને ધર્મની જીતને ૧૧ વિઠાપોમાં વર્ણવતી 'ધર્મપ્રકાશ' (ર.ઈ. ૧૮૨૯/સં.૧૮૮૫, કારતક સુદ ૨;મુ.), ૫૦૦થી વધારે દીક્ષા પામેલા સંતાનોનાં નામોને દુહા-ચોપાઈ, અને મોતીદામ છંદમાં વર્ણવતી 'નંદમાલા' (ર.ઈ. ૧૮૩૧/સં. ૧૮૮૭, આશ્વો ૧૬ ૩૦;મુ.), સહજાનંદ સ્વામીના ઈશ્વરીય ચરિત્રને ઉપસાવતી દુહા, સારંગ, ચોપાઈના ૨૭ અધ્યાયની 'ઐશ્વર્યપ્રકાશ' (ર.ઈ. ૧૮૩૩/સં. ૧૮૮૯, ચૈત્ર સુદ ૯;મુ.), શ્રી હરિ અને પ્રેમાવતી માતાના સંવાદ રૂપે સત્પુરુષલક્ષણ, વર્ણાશ્રમધર્મ, જ્ઞાન-વેરાગ્યલક્ષિતનું સ્વરૂપ વર્ણવતી, ૫ અધ્યાયની 'હરિગીતા-ભાષા' (ર.ઈ. ૧૮૩૯/સં.૧૮૮૫, પોષ ૧૬ ૩૦, મંગળવાર;મુ.), પુરાણોમાંથી એકાદશી મહિમાની કથાઓને ૮૪ કડવાં અને વિવિધ સંગનાં ૧૯ પદોમાં રજૂ કરતી 'એકાદશી-મહાત્મ્ય' (મુ.)નો સમાવેશ થાય છે.

'કીર્તનસંગ્રહ'(મુ)માં કવિનાં ગુજરાતી-હિન્દી પદો સંગૃહિત થયાં છે. ગરબી, ધોળ, તિયિ, થાળ, મહિના ઈત્યાદિ રૂપે મળતાં આ પદોમાં સહજાનંદલક્ષિત અને લીલા તથા ભક્તિશૃંગારનું ગાન છે. કેટલાંક જ્ઞાનવેરાગ્યબોધનાં પદોમાં દૃષ્ટાંતોનો આશ્રય લઈ કવિની વાણી ધર્મને નામે ચાલતાં અનિષ્ટો પર પ્રહાર કરે છે. સંસ્કૃતમાં 'સ્તોત્રાણિ' નામથી કેટલાંક સ્તોત્ર કવિએ રચ્યાં છે.

કૃતિ : ૧. મંજુકેશાનંદકાવ્યમ્, સં. કૃષ્ણસ્વરૂપદાસ, જ્ઞાનપ્રકાશ-દાસ, ઈ.૧૯૭૧(નસં.); □ ૨. કીર્તનસંગ્રહ, પ્ર. મંછારામ ઘેલા માઈ, ઈ. ૧૮૯૦; ૩. ગુકાદોહન; ૪. બુકાદોહન : ૧; ૫. નકિત, નીતિ તથા વેરાગ્યબોધક કવિતા : ૧, પ્ર. મુંબઈ સમાચાર છાપખાના, ઈ. ૧૮૮૭; ૬. અસાસિધુ.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. ગુલિટરેચર; ૩. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૪. ગુસાપઅહેવાલ : ૫; ૫. ગુસામધ્ય; ૬. ગુસારસ્વતો;

મંછારામ-૨ : માણિક/માણિક્ય(મુનિ)(સુરિ)

૭. પ્રાકૃતિઓ : ૮. મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્ય, બહેચરભાઈ ૨. પટેલ, ઈ. ૧૯૭૫; ૯. મસાપ્રવાહ; ૧૦. સત્સંગના સંતો, પ્ર. રમણલાલ અં. મટ્ટ, સં. ૨૦૦૯; □ ૧૧. ગુહાયાદી.

[ચ.મ.,કા.ત્રિ.]

માઈદાસ : આ નામે રાજસ્થાની-ગુજરાતી ભાષામાં 'અંબરિષિ-રાસ' મળે છે તેના કર્તા માઈદાસ-૧ છે કે કેમ તે નિશ્ચિત થતું નથી.

સંદર્ભ : ૧. રાપુલસૂચી : ૪૨; ૨. રાહસૂચી : ૧. [કા.ત્રિ.]

માઈદાસ-૧ [ ] : ખરતરગરછના વેગડ-થાખાના જૈન સાધુ. ૮ કડીના 'જિનસમુદ્રસૂરિ-ગીત'(મુ.)ના કર્તા. કૃતિ : ૧. ઐઞ્ઞકાસંગ્રહ; ૨. સૂર્યપૂરાસમાળા, સં. કેશરીચંદ હી. ઝવેરી, ઈ. ૧૯૪૦; □ ૩. જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સ હેરેલ્ડ, જુલાઈ-સપ્ટે. ૧૯૧૫-'ખરતરગરછની વેગડથાખાની કંઈક માહિતી', હરગોવિંદદાસ ત્રિ. શેઠ. [કા.ત્રિ.]

માઉણ(?) [ ] : 'શામલશેઠ' કૃતિના કર્તા.

સંદર્ભ : ગુહાયાદી.

[કા.ત્રિ.]

માણિક(મુનિ) [ ] : જૈન સાધુ. જિનલાલ-સૂરિના શિષ્ય. ૧૧ કડીની 'જિનલાલસૂરિ-ગીત'(મુ.)ના કર્તા. આ કૃતિ જિનલાલસૂરિ (અવ.ઈ.૧૭૭૮)ની હયાતીમાં રચાઈ હોવાની શક્યતા છે અને તે પરથી કર્તા ઈ.૧૮મી સદીમાં હયાત હોઈ શકે.

કૃતિ : ઐઞ્ઞકાસંગ્રહ.

[ર.ર.દ.]

માણદાસ/માણવદાસ [ ] : કેટલાંક પદો (૧ મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ભજનસાગર : ૨.

સંદર્ભ : ૧. પ્રાકૃતિઓ; □ ૨. સાહિત્ય, આંકડો. ૧૯૧૬-'જૂનાં કાવ્યોની થોડી હકીકત', છગનલાલ વિ. રાવળ. [કા.ત્રિ.]

માણંદ(ભગત) [ઈ. ૧૯મી સદી] : હરિજન કવિ. જ્ઞાતિએ ચમાર. કામરોળ(જિ. ભાવનગર)માં નિવાસ. બાળકસાહેબ (જ. ઈ. ૧૮૦૧-અવ.ઈ.૧૮૦૬)ના શિષ્ય. કેટલાંક મજનો (૫ કડીનું ૧ ભજન મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : સૌરાષ્ટ્રના હરિજન ભક્ત કવિઓ, નાથાભાઈ ગોહિલ, ઈ. ૧૯૮૭. [કા.ત્રિ.]

માણિક/માણિક્ય(મુનિ)(સુરિ) : આ નામે ૭ કડીની 'માંકણ-ભાસ/સાગ્ય(મુ.), ફાગલબદ્ધ 'નેમિ-ચરિત્ર' (લિ.ઈ. ૧૭૦૭), ૧૩૫૦ કડીની 'યશોધરચરિત્ર-સ્તબક' (લિ.ઈ. ૧૭૪૨), ૧૮ કડીની 'રાજમતી ઉપાલં મ-સ્તુતિ', 'આર્યકુમાર-સાગ્ય' (લિ. ઈ. ૧૭૮૨), 'શંખેશ્વર' પાર્શ્વનાથ-સ્તવન', ૭ કડીનું 'સિદ્ધાચલ-સ્તવન'(મુ.), ૫ કડીની 'બાહુબલ-સાગ્ય', ૨૫ કડીની 'ઇલાચીકુમાર-સાગ્ય', ૨૩ કડીની 'અણગસવર્ણન-ગીત/આથ કી વેણ', 'અમલવર્ધન/

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૩૦૩

અફિલ-સગ્રામ', 'નવતરવપ્રકરણ-વાર્તિક' (ર.ઈ. ૧૭૭૧) તથા ૮ કડીની 'ચોવીશ તીર્થકરની આરતી'(મુ.)-એ કૃતિઓ મળે છે. એમના કર્તા કયા માણિક/માણિક્ય છે તે સ્પષ્ટ રીતે કહી શકાય તેમ નથી.

કૃતિ : ૧. જૈસંગ્રહ; ૨. સજગ્રામભાવા(શ્રા) : ૧.
સંદર્ભ : ૧. પાંગુલસ્તલેખો; ૨. જૈમગૂકરચનાઓ : ૧; ૩. જૈહાપ્રોસ્ટા; ૪. મુપુગૂલસૂચી; ૫. લીંહસૂચી; ૭. હેજૈશાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

માણિકરાજ [ઈ. ૧૪૩૪માં હયાત] : વડતપગચ્છના જૈન સાધુ. રત્નશેખરની પરંપરામાં સંયમરાજસૂરિના શિષ્ય. ૪૮૩/૪૮૭ કડીના 'દમગંતી-રાસ/નલદમગંતીચરિત્ર-રાસ' (ર. ઈ. ૧૪૩૪)ના કર્તા.
સંદર્ભ : ૧. જૈમગૂકરચનાઓ : ૧; ૨. મુપુગૂલસૂચી. [૨.૨.૬.]

માણિકચવિન્ય [ઈ. ૧૬૭૩માં હયાત] : જૈન સાધુ. મેરુવિન્યના શિષ્ય. 'કપરવાડા વીર-સ્તુતિ'ના કર્તા. કવિ ઈ. ૧૬૭૩માં હયાત હોવાની માહિતી મળે છે.
સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૨. [કી.જે.]

માણિકચ(ગણિ) [ઈ. ૧૬૮૮ સુધીમાં] : આગમગચ્છના જૈન સાધુ. જિનહંસના શિષ્ય. 'ભક્તામરસ્તોત્ર-બાલાવબોધ' (લિ. ઈ. ૧૬૮૮)ના કર્તા.
સંદર્ભ : ડિકેટલોગભાવિ. [કી.જે.]

માણિકચચંદ્ર(સૂરિ) : જુઓ માણિકચસુંદર-૧.

માણિકચરત્ન [ ] : જૈન સાધુ. ૧૩૭ કડીના 'મહાવીરજિનસ્તવન'ના કર્તા.
સંદર્ભ : હેજૈશાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

માણિકચવિન્ય/માણિકવિન્ય [ઈ.૧૬૮૬માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વાચક શાંતિવિન્યની પરંપરામાં જામાવિન્ય/ખિવા-વિન્ય-હેમવિન્યના શિષ્ય. ૧૪ ઢાળમાં ૧૦૭ કડીની 'નેમિ-રાજમતી-બારમાસા'(ર.ઈ. ૧૬૮૬/સં.૧૭૪૨, લૈશાખ સુદ ૩, રવિવાર;મુ), ૨૨/૨૩ કડીની 'અમલવર્જન-સગ્રામ'(મુ), 'ચોવીશી', 'નેમિરાજમતી પંદરતિથિ' તથા ૧૧ ઢાળમાં ૧૨૭ કડીની 'પર્યુ-પણપર્વનાં નવ વ્યાખ્યાનો અથવા કલ્પસૂત્રની સગ્રામ/પર્યુપણપર્વ-વ્યાખ્યાનની સગ્રામ'(મુ.) 'લૈરાગ્ય-ગીત' નામની કૃતિઓના કર્તા.
કૃતિ : ૧. જૈપ્રાસ્તસંગ્રહ; ૨. જૈસસંગ્રહ; ૩. દેસ્તસંગ્રહ; ૪. પ્રામબાસંગ્રહ (†સં.).

સંદર્ભ : ૧. ગુસાર્ઠતિહાસ : ૨; ૨. ગુસાર્સ્વરૂપો; ૩. જૈગુસાર-રત્નો : ૧; ૪. જૈસાર્ઠતિહાસ; ૫. સ્વાધ્યાય, નવે. ૧૮૭૨- 'નેમિરાજબારમાસા', શિવલાલ જૈસલપુરા; ૬. જૈગૂકવિઓ : ૨, ૩(૨); ૭. મુપુગૂલસૂચી; ૮. લીંહસૂચી. [૨.૨.૬.]

માણિકચવિમલ/માણિકવિમલ [ઈ.૧૬૧૮માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. દેવવિમલની પરંપરામાં વિનયવિમલના શિષ્ય. ૭ ઢાળની

'શાશ્વતજિનભુવન-સ્તવન/શાશ્વતાશાશ્વતજિન-સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૬૧૮/સં. ૧૭૧૪, કારતક સુદ ૧૦, ગુરુવાર;મુ.) તથા ૮૪ કડીની 'અતીતઅનાગન-વર્તમાન-ચોવીસી/બહોતેરજિન-સ્તવન'ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જિસ્તકાસંદોહ : ૧; ૨. પ્રાસ્તરત્નસંગ્રહ.
સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૩(૨); ૨. મુપુગૂલસૂચી; ૩. લીંહ-સૂચી; ૪. હેજૈશાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

માણિકચસાગર-૧ : જુઓ જ્ઞાનસાગર-૪.

માણિકચસાગર-૨ [ઈ.૧૭૬૧માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. કલ્યાણસાગરસૂરિના ભાઈ કૌરસાગરના શિષ્ય. ૭ ઢાળના 'કલ્યાણસાગરસૂરિ-રાસ' (ર.ઈ.૧૭૬૧/સં.૧૮૧૭, ફાગુ વદ ૫, બુધવાર;મુ)ના કર્તા.
કૃતિ : જૈએકાસંચય.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. મરાસસાહિત્ય; ૩. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [૨.૨.૬.]

માણિકચસુંદર(સૂરિ)-૧/માણિકચચંદ્ર(સૂરિ)[ઈ. ૧૧મી સદી પૂર્વર્ધ] : અંચલગચ્છના જૈન સાધુ. મેરુનુંગસૂરિના શિષ્ય. કર્તા સંસ્કૃતના વિદ્વાન તથા સમર્થ ગુજરાતી ગદ્યકાર હતા. તેમની કૃતિઓ આ પ્રમાણે છે :

કથાસરિત્રસાગર પર આધારિત રાજ પૃથ્વીચંદ્ર અને રાણી રત્નમંજરીના ચરિત્રોના આશ્રયે પુણ્યકર્મોના સત્પ્રભાવને બોલીબદ્ધ અદ્ભુતસરંગી ગદ્યાત્મક ધર્મકથા રૂપે નિરૂપતી ય ઉલ્લાસમાં વિભાજિત 'પૃથ્વીચંદ્રચરિત્ર-વર્ણવિવાસ'(ર.ઈ.૧૪૨૨/સં. ૧૪૭૮, શ્રાવણ સુદ ૫, રવિવાર;મુ), અનુષ્ટુપ, આર્યા, શાદ્દૂલવિકીડિત અને શિખરિણીના ૧૭ સંસ્કૃત શ્લોક અને અઠૈઈ, કૃગુ તથા રાસ જેવા છંદોમાં ગુજરાતી ૭૪ શ્લોક એમ કુલ ૮૧ શ્લોકની અર્થાલંકારો અને મંજુલ પદાવલીયુક્ત 'નેમિનાથકુમારરાજમતી-ચરિત્ર-ફાગ/નેમીશ્વરચરિત્ર-ફાગ' (ર.ઈ.૧૪૨૨ આસપાસ; મુ), 'સુબાહુ-ચરિત્ર', 'સત્તરભેદી/સત્પ્રકારકથા'(ર.ઈ. ૧૪૨૮), ૨૨ કડીનું 'વિચારસાર-સ્તવન', 'પાર્શ્વનાથ-સ્તવન' તથા 'અજપુત્ર કથાનક' એમની ગુજરાતી કૃતિઓ છે.

એ ઉપરાંત ૮ સર્ગમાં વિભાજિત ૧૬૮૫ કડીઓ ધરાવતું મહાકાવ્ય 'ક્રીધર-ચરિત્ર'(ર.ઈ. ૧૪૦૭), 'ચંદ્રધવલ-ધર્મદત્ત-કથા'(ર.ઈ. ૧૪૨૨;મુ), ભગવાન મહાવીરે રાજગૃહનગરમાં રાજ શ્રોણિકને ઉપદેશ રૂપે કહેલ કથાઓને વર્ણવતી ૧૮૪૮ કડીની 'ગુણવર્મચરિત' (ર.ઈ.૧૪૨૭), 'ચતુઃપર્વીચમ્પુ/કથા'(ર.ઈ. ૧૪૨૮ પહેલાં), ૪ સર્ગનું 'મહાબલમલયસુંદરી-ચરિત', ૧૪ સર્ગનું મહાકાવ્ય 'યશોધર-ચરિત' તથા 'શુકરાજ-કથા' એ સંસ્કૃત કૃતિઓ છે. 'જૈનકુમારસંભવ' તથા જૈન મેઘદૂત ઉપરની અનુક્રમે જ્યોત્ષ્ણસૂરિ અને શીલરત્નસૂરિ(ર.ઈ. ૧૪૪૫)એ રચેલ સંસ્કૃત ટીકાઓના સંશોધનો એમણે કર્યા છે. માણિકચસૂરિને નામે નોંધાયેલી 'સાહિત્ય સંગ્રહકથાવાર્તા'(ર.ઈ.૧૪૪૪) કૃતિ પણ એમની હોવાની શક્યતા છે.

કૃતિ : ૧. પૃથ્વીચંદ્રચરિત, સં. ભૂયેન્દ્ર જાવેદી, અનસૂયા

ત્રિવેદી, ઈ. ૧૯૩૬; ૨. આય કલ્યાણ ગોતમ સ્મૃતિગ્રંથ, સ. ક્ષાપ્રભસાગરજી, સં. ૨૦૩૯ (૪સં.); ૩. જૈનાચાર્ય શ્રી આત્મા- નંદ જન્મશતાબ્દી સ્મારક ગ્રંથ, સં. મોહનલાલ દ. દેશાઈ, ઈ. ૧૯૩૬ (૪સં.); ૪. પ્રાગૂકાસંગ્રહ : ૩; ૫. પ્રાચીન ગુજરાતી ગદ્યસંદર્ભ, સં. જિનવિજયજી, સં. ૧૯૮૬; ૬. વિદ્યાપીઠ, મેન્ડૂન ૧૯૭૧-‘પૃથ્વીચંદ્રચરિત્ર’.

સંદર્ભ : ૧. આકવિઓ; ૨. ઈતિહાસ અને સાહિત્ય, ભાગીલાલ ન. સાહેસા, ઈ. ૧૯૬૬; ૩. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૪. ગુસામધ્ય; ૫. ગુસાસ્વરૂપા; ૬. જૈસાઈતિહાસ; ૭. પ્રાકાંકપરંપરા; ૮. સોય અને સ્વાધ્યાય, હરિવલ્લભ ભાયાણી, ઈ. ૧૯૬૫; ૯. સ્વાધ્યાય, ફેબ્રુ. ૧૯૭૯-‘માણિક્યસુંદરસૂરિકૃત પૃથ્વીચંદ્રચરિત્ર’, બિપિત્ર અવેરી; ૧૦. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૧૧. જૈગૂકવિઓ : ૨, ૩(૧); ૧૨. જૈમગૂકચનાએ-૧; ૧૩. ડિકેટલોગભાવિ; ૧૪. દેસુરાસમાબા; ફાંહનામાવધિ; ૧૫. મુપુગૂહસૂચી; ૧૬. રાહસૂચી : ૧; ૧૭. લીંહસૂચી. [૨.૨.૬.]

માણિક્યસુંદર(ગણિ)-૨ [ઈ. ૧૪૫૫માં હયાત] : વડતપગચ્છના જૈન સાધુ. રત્નસિહસૂરિના શિષ્ય. ‘ભવભાવનાસૂત્ર-ભાવાવબોધ, (૨. ઈ. ૧૪૪૫/સં. ૧૫૦૧, કાસ્તક સુદ ૧૩, બુધવાર)ના કર્તા. સંદર્ભ : ૧. ગુસાસ્વતો; ૨. મસાપ્રવાહ; ૩. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૨). [૨.૨.૬.]

માણિક/માણિકવિજય : આ નામે ૩૭ કડીના ‘નિસાણીસ્તવન’, ૬ કડીની ‘આદિજિન/આદિનાથ-આરતી’ (મુ.), ૧૮ કડીની ‘સીન્ના અવગુણની સજાય’(મુ.), ૬ કડીનું ‘સિદ્ધાચલનું સ્તવન’(મુ.), ૭/૯ કડીનું ‘પરસનાથ/પાર્શ્વનાથ-સ્તવન’(મુ.), ૮ કડીનું ‘સિદ્ધ- ચક્રનું ચૈત્યવંદન’(મુ.), ૪/૫ કડીનાં ૨ ‘જિનસ્તવન’, ‘અષ્ટકર્મ પ્રવૃત્તિવિચાર’, ૯ કડીનું ‘પર્ણપણા-સ્તવન’ તથા કેટલાક સુભાષિત (મુ.) મળે છે, પરંતુ આ કૃતિઓના કર્તા કયા માણિક/માણિકવિજય છે તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

કૃતિ : ૧. ચૈસ્તસંગ્રહ : ૧; ૨. જિનગુણ પદ્યાવલી, પ્ર. શાહ વેણીચંદ સુ., ઈ. ૧૯૨૫; ૩. જિસ્તમાલા; ૪. જૈકાપ્રકાશ : ૧; ૫. જૈકાસંગ્રહ; ૬. જૈસ્સંગ્રહ; ૭. જૈસસંગ્રહ(જૈ); ૮. જૈસસંગ્રહ(ન); ૯. પ્રાસપસંગ્રહ; ૧૦. માસસંગ્રહ; ૧૧. જૈનયુગ, અપાઠ-શ્રાવણ અને બંને શ્રાવણ ૧૯૮૪-‘જૂનાં સુભાષિતો’ સં. મોહનલાલ દ. દેશાઈ.

સંદર્ભ : ૧. ડિકેટલોગબીજે; ૨. લીંહસૂચી; ૩. હેજૈશાસૂચિ:૧. [૨.૨.૬.]

માણિકચંદ્ર : જુઓ મનજી (જી.વિ).

માણિકદાસ [ ] : ૫૨ કડીની ‘અજગર- પ્રહ્લાદ-સંવાદ’ કૃતિના કર્તા.

સંદર્ભ : ડિકેટલોગબીજે. [કા.ત્ર.]

માણિકવિજય-૧ : જુઓ માણિક્યવિજય.

માણિક્યસુંદર(ગણિ)-૨ : માણિકવિજયશિષ્ય

માણિકવિજય-૨ [ઈ. ૧૭૬૮માં હયાત] : તપગચ્છના હોરવિજય- સૂરિની પરંપરાના જૈન સાધુ. ૧૫ કડીની ‘નિમરાજુલની પંકજ નિધિ’ (૨. ઈ. ૧૭૬૯/સં. ૧૮૨૫, આસા સુદ ૮) તથા ૧૩ કડીના ‘ઋષભદેવજિનનું પારણી’(મુ). આ કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : ચૈસ્તસંગ્રહ : ૩. સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [૨.૨.૬.]

માણિકવિજય-૩ [ઈ. ૧૮૧૧માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. ગુલાલવિજયના શિષ્ય. ૧૭ કાળની ‘શ્શુલિભદ્રકોશ્યાસંગમરસવેદિ’ (૨. ઈ. ૧૮૧૧)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ; ૨. ગુસાસ્વતો; ૩. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [૨.૨.૬.]

માણિકવિજય(મુનિ)-૪ [ઈ. ૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : આ નામે મળતી ‘ચોવીસો’ (લ. સં. ૧૭૮૮), ૭ કડીનું ‘સોમધરજિનચૈત્યવંદન/ સોમધરસ્વામીનું સ્તવન’(મુ) તથા ૭ કડીનું ‘સિદ્ધચક્રનું ચૈત્યવંદન’(મુ)માં રૂપવિજયનો ગુરુ તરીકે ઉલ્લેખ છે.

૫ કડીની ‘જાનરસપીઠેની સજાય’, ૪ ચોકમાં ૧૬/૧૮ કડીની ‘નમિનાથની લાવણી/નિમિરાજુલચારચોક’(મુ.), ‘પંચમીતિથિ સ્તુતિ- ચતુષ્ક(મુ), ‘પુણ્યની સજાય’(મુ.), ૧૩ કડીનું ‘મૌન એકાદશીનાં દોઢસો કલ્યાણકનાં નામનું ચૈત્યવંદન’(મુ), ૫ કડીનું ‘સિદ્ધાચલજનું સ્તવન’(મુ) અને ૫ કડીની ‘સુણ પ્રાણીડાની સજાય’(મુ)માં રૂપકીર્તિનો ગુરુ તરીકે ઉલ્લેખ છે તથા ૭ કડીના ‘ઋષભજિન- સ્તવન/શંકુજય-સ્તવન/સિદ્ધાચલજનું સ્તવન’(મુ)માં ગુરુનામ કીર્તિ મળે છે. તપગચ્છનાં જિનવિજય-ઉત્તમવિજય-પદ્મ વિજય-રૂપવિજય(અવ. ઈ. ૧૮૫૪)-કીર્તિવિજય આમ ગુરુપરંપરા મળે છે. આ પરથી માણિકવિજય જિનવિજયનો પરંપરામાં રૂપવિજય/રૂપકીર્તિના શિષ્ય જણાય છે.

કૃતિ : ૧. ચૈસ્તસંગ્રહ : ૧, ૩; ૨. જિસ્તકાસંદોહ : ૨; ૩. જિસ્તમાલા; ૪. જૈપ્રાસ્તસંગ્રહ; ૫. બૃકાદોહન : ૭; ૬. મોસસંગ્રહ; ૭. રત્નસાર : ૩; ૮. સિસ્તવનાવલી.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૨; ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. હેજૈશા- સૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

માણિકવિજય-૫ [ઈ. ૧૯૦૬ સુધીમાં] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયદેવસૂરિની પરંપરામાં રૂપવિજયના શિષ્ય. ૭ કડીની ‘ચોદ- ગુણદાણની ભાષા’ (લ. ઈ. ૧૯૦૬)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [૨.૨.૬.]

માણિકવિજય-૬ [ ] : જૈન સાધુ. વિજય- રાજસૂરિના શિષ્ય. ‘સોમકરણ મહિયાશાનો રાસ’(મુ)ના કર્તા.

કૃતિ : જિનેન્દ્રગુણપ્રકાશક સ્તવનાદિ સંગ્રહ : ૧, પ્ર. ભોગી- લાલ સાકલચંદ, ઈ. ૧૯૩૩. [કી.જો.]

માણિકવિજયશિષ્ય [ ] : જૈન સાધુ. ૨૫૩ કડીની ‘હરિશ્ચંદ્રપ્રબંધ-રાસ’ (લ. સં. ૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા. સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [કી.જો.]

માણિકવિમલ : જુના માણિકવાવમલ

માધવ/માધવદાસ/માધોદાસ : માધવને નામે કૃષ્ણવિરહના 'સાત વાર'(મુ.), 'કૃષ્ણવિરહના બારમાસ', 'કૃષ્ણનું પાસણ', 'કક્કો' (ર.ઈ. ૧૮૧૮/સં. ૧૮૭૫, આસો વદ ૯, મંગળવાર) અને પદો મળે છે, તથા ૨૩ કડીના 'કલ્યાણજીનો સલાંકો' નામે જૈન કૃતિ મળે છે. માધવદાસને નામે મળતી ૧૦ પદનો 'વિઠ્ઠલનાથજીનો વિવાહ'(મુ) ને 'કૃષ્ણરાધાની સંગદી'(વે.ઈ. ૧૭૮૯) કૃતિઓ માધવદાસ-૨ની હોવાની સંભાવના છે. એ સિવાય આ નામે ૨૬ કડીની 'ગોકુળલીલા'(મુ.), 'શ્રીનાથજી મહારાજના શબ્દગારનું પદ' તથા કેટલાંક પદ(મુ.) મળે છે. માધોદાસને નામે પ્રજ્ઞામાં સ્વાયેલાં કૃષ્ણભક્તિનાં પદ(૮ મુ.) મળે છે. આ કૃતિઓના કર્તા ક્યા માધવ/માધવદાસ/માધોદાસ છે તે નિશ્ચિત રીતે કહી શકાય એમ નથી.

કૃતિ : ૧ ઉદાધર્મ ભજનસાગર, પ્ર. દ્વારકાદાસ ક. પટેલ (માસ્તર), ઈ.૧૯૨૬; ૨. નવરાત્રિમાં ગાવાના ગરબાસંગ્રહ : ૧, સં. અમરચંદ ભોવાન. ઈ.૧૮૭૬; ૩. નકાદોલન; ૪. પુષ્ટિપ્રસાદી, પ્ર. શ્રી ગોવર્ધન સન્સંગ મંડળ, ઈ. ૧૯૬૬; ૫. ભસાસિધુ; ૬. શ્રી ગોકુલેશજીનાં ધોળ તથા પદસંગ્રહ, પ્ર. લક્ષ્મીભાઈ છ. દેસાઈ, ઈ.૧૯૧૬.

સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકલકીકત; ૨. પ્રાકકૃતિઓ; ૩. પ્રાકરૂપરંપરા; [ ] ૪. ગૂડાપાદી; ૫. ફાંદનામાવલિ. [ર.સો.;ક્રી.જે.]

માધવ-૧ [ઈ.૧૫૬૫માં લખાત] : આજ્ઞાનકાર. 'ચંદ્રહારનાઆખ્યાન' (ર.ઈ.૧૫૬૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકલકીકત; ૨. ગુસારસ્વતો; [ ] ૩. ગૂડાપાદી. [ર.સો.]

માધવ-૨ [ઈ. ૧૬૫૦માં લખાત] : પદ્યવાર્તાકાર. જ્ઞાતિએ ઓદીચ્ય ગ્રામજી. આ કવિની 'રૂપસુંદર-કથા' ← (ર.ઈ. ૧૬૫૦/સં. ૧૭૦૬, અધિક અસાદ સુદ ૧૨, રવિવાર; મુ.) સમાસપ્રચુર, સંસ્કૃતમય અને આલંકારિક શૈલીમાં ઘેરા શૃંગારને આવેળતી, વિવિધ અક્ષરમેળ છંદોની ૧૯૨ કડીઓમાં લખાયેલી પ્રેમકથા છે. એનું ક્યાવસ્તુ પરંપરાપ્રચલિત હોવા છતાં એમાં પ્રસંગ અને ભાવના પાઠા મુજબ બદલાતા છંદો પરનું કવિનું પ્રભુત્વ, એમાંની સંસ્કૃત કાવ્યસાહિત્યની અસરવાળી ધૃષ્ટ ને પ્રગલ્ભ રસિકતા, ભાષાની સમૃદ્ધિ, કવિત્વપૂર્ણ શૈલી ઈત્યાદિથી આ કૃતિ મધ્યકાલીન સાહિત્યની એક લાક્ષણિક અને નોંધપાત્ર પદ્યવાર્તા કરી છે.

કૃતિ : રૂપસુંદરકથા, સં. ભાંગીલાલ સોડિસરા, ઈ. ૧૯૩૪; ઈ. ૧૯૭૩ (બીજી આ., શ્રી યશવંત શુક્લના લેખ સાથે).

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; ૨. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૩. ગુસામધ્ય; ૪. પાંગુલસ્તલેખો; [ ] ૫. સ્વાધ્યાય, ફેબ્રુ. ૧૯૭૮-રૂપસુંદર-કથા એક અભ્યાસ', જિતેન્દ્ર કા. વ્યાસ. [ર.સો.]

માધવ(જ્ઞપિ)-૩ [ ] : અમને નામે ૫ કડીના અધ્યાત્મ અનુભવનો મહિમા આવેળતો ૨ પદ(મુ.) મળે

છ. એમાં મળતી 'દેહ માધવ મુનિ જીજી, સંત ભાણુ પ્રતાપે રે' પંક્તિ પરથી કવિ રવિભાણુ સંપ્રદાયની પરંપરાના હોય એમ લાગે છે.

કૃતિ : ૧. પરિચિત પદસંગ્રહ, પ્ર. સસ્તું સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય, ઈ. ૧૯૪૬; ૨. સંતસમાજભજનાવળી : ૨, પ્ર. નાનાલાલ ધ. શાહ, - [ર.સો.]

માધવ-૪ [ ] : જૈન સાધુ. જ્ઞાનલર્ષના શિષ્ય. ૭ કડીના 'જિનધર્મસૂરિ-ગીત'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ. ઝંજીકાસંગ્રહ. [ક્રી.જે.]

માધવજી [ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : 'શારદાના શબ્દગારનો ગરબો' (ર.ઈ. ૧૭૨૦/સં. ૧૭૭૬, ચૈત્ર-૨, સોમવાર; મુ.) તથા 'આશાપુરીનો છંદ' (ર. ઈ. ૧૭૨૭/સં. ૧૭૮૩, ચૈત્ર-૧૩, ગુરુવાર; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. દેવીમહાત્મ્ય અથવા ગરબાસંગ્રહ : ૨, પ્ર. વિશ્વનાથ ગાં. દ્વિવેદી, ઈ. ૧૮૯૭; ૨. નવરાત્રિમાં ગાવાના ગરબા સંગ્રહ : ૧, પ્ર. અમરચંદ ભોવાન, ઈ. ૧૮૭૬.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; [ ] ૨. ગૂડાપાદી; ૩. ફાંદનામાવલિ. [ર.સો.]

માધવદાસ-૧ [ઈ. ૧૫૧૧માં લખાત] : રામકબીર સંપ્રદાયના સંતકવિ. પદ્યનાભના પુત્ર હોવાનું કહેવાય છે, પરંતુ એ માટે આધારભૂત રીતે કંઈનું મુશ્કેલ છે. તેમણે પદમવાડીમાં બેસી પદ્યનાભનું ચરિત્ર આવેળતો 'પદ્ય-કથા' (ર.ઈ. ૧૫૧૧, અંશતઃ મુ.) ગ્રંથ રચ્યો છે.

કૃતિ : પદ્યનાભપુરાણ, પ્ર. લેલ જયેપ્ટારમ ગો. જોષી, ઈ. ૧૯૧૬.

સંદર્ભ : રામકબીરસંપ્રદાય, કાન્તિકુમાર 'ગટ્ટ', ઈ. ૧૯૮૨. [ર.સો.]

માધવદાસ-૨ [ઈ. ૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધ-ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખંભાતના પુષ્ટિમાર્ગીય ત્રણિક લેખણુવ કવિ. અવટંક દલાલ. વિઠ્ઠલનાથજી (ઈ. ૧૫૧૬-ઈ. ૧૫૮૬) સાથે અડેલમાં પ્રથમ મેળાપ તથા સંલવનઃ ઈ. ૧૫૨૪માં જન્મ અને ઈ. ૧૬૦૪માં મૃત્યુ એ એમનાં જીવન વિશે નોંધાયેલાં વર્ષ પરથી તેમનો આપુષ્યકાળ ઈ. ૧૬મી સદી અને ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ વચ્ચે અનુમાની શકાય.

સંપ્રદાયમાં મોટા માધવદાસ તરીકે ઓળખાતા ને કોમળ ચાણીમાં રસીલાં પદોના રચયિતા તરીકે જાણીતા થયેલા આ કવિએ ગુજરાતી અને પ્રજ્ઞામાં કૃષ્ણલીલાનાં અને વિઠ્ઠલનાથજી ને ગોકુલનાથજીની સ્તુતિ કરતાં ૧૫ કડીના 'લ્હાલો ભલ આલ્યા રે' (મુ.), ૧૮ કડીના 'કૃષ્ણસ્વરૂપ'(મુ) કે ૯ કડીના 'રુકિમાણી-વિવાહ'(મુ.) જેવાં ઘણાં પદોની રચના કરી છે.

કૃતિ : ૧. પુષ્ટિપ્રસાદી, પ્ર. શ્રી ગોવર્ધન સન્સંગ મંડળ, ઈ. ૧૯૬૬; ૨. પ્રાકાસુધા : ૨; ૩. બૃકાદોલન : ૬; ૪. શ્રી ગોકુલેશજીનાં ધોળ તથા પદસંગ્રહ, સં. લક્ષ્મીભાઈ છ. દેસાઈ, ઈ. ૧૯૧૬;

પ. શ્રી સુકિશણી વિવાલનાં પદ, પ્ર. પંડ્યાબ્રધર્સી,-; □ ઢ. અનુગ્રહ, એપ્રિલ ૧૯૫૭-૧૯૫૮ બંને આવ્યા'(કાવ્ય), સં. ચિમનલાલ મ. વેદ્ય (+સં.).

સંદર્ભ : ૧. ગુસ્તારસ્વતો; ૨. ગોપ્રભકવિઓ; ૩. પુગુસાહિત્યકારો; □ જ. ગૂલાપાટી. [ર.સો.]

માધવદાસ-૩ [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : આખ્યાનકાર. જ્ઞાતિએ વાકમીક કાવ્યસ્વ. પિતાનું નામ સુંદરદાસ. અંકજેશ્વરના વતની. પછીથી સૂરતનિવાસી.

આ કવિની 'આદિપર્વ'(ર.ઈ. ૧૬૧૯/સં. ૧૬૭૫, ગાસ્ત્ર સુદ ૧૪. રવિવાર) અને 'દશમસ્કંધ'(ર.ઈ. ૧૬૪૯/સં. ૧૭૦૫, બાદરવા વદ ૨, શ્રોમવાર)-એ કૃતિઓની રચનાવર્ષોએ આધારે કવિ ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધમાં લખાત લતા એમ કહી શકાય.

આ કવિનો છૂટક છૂટક પ્રાપ્ત થતી આખ્યાનકૃતિઓ-૨૮ કડવાંનું 'આબાહરણ'(મુ.), ૧૭ કડવાંનું 'કંસવધ', 'નાગદમણ', ૪૧ કડવાંની 'ભ્રમર-ગીતા', પદબંધ 'રામ-પંચાધ્યાયી', ૧૭ કડવાંનું 'રુકિનાબીહરણ'(મુ.) તથા 'વશમણાહરણ'(મુ.)-એમના 'દશમસ્કંધ'ના ૧૧ ભાગરૂપ છે. ૨૪ કડવાંનું 'શમ-ચરિત્ર/કૃષ્ણભવશમચરિત્ર' પણ 'દશમસ્કંધ'ના ૧૧ ભાગ હોવાની શક્યતા છે.

'પ્રાચીન કાવ્યસુધા : ૨'માં મુદ્રિત ૨ પદ આ કવિનો ગાનુવામાં આવ્યાં છે, પરંતુ વાસ્તવમાં એ પદો માધવદાસ-૨નાં છે.

કૃતિ : બુકાદોહન : ૮.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧; □ ૨. 'ગુહરાત શાળાપત્ર', સપ્ટે. ૧૯૫૧-'ગુહરાતના પ્રસિદ્ધ તથા અપ્રસિદ્ધ કવિઓનાં અપ્રસિદ્ધ કાવ્ય', છગનલાલ રાવળ; □ ૩. જ. કદલસૂચિ : પ. ગૂલાપાટી; ઢ. ડિક્ટેલોગ્રાફી. [ર.સો.]

માધવદાસ-૪ [ઈ. ૧૬૮૪માં લખાત] : પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ કવિ શ્રી હરિરાયજીના ભક્ત. 'રાસવિલાસ' (ર.ઈ. ૧૬૮૪/સં. ૧૭૪૦, માગશર સુદ ૧, રાત્રિવાર; *અંશતઃ મુ.)ના કર્તા. 'અનુગ્રહ', એપ્રિલ ૧૯૫૭ના અંકમાં 'રાસવિલાસ'ના કર્તા માધવદાસ તથા શ્રીનાથજી સં. ૧૭૨૮માં પ્રગટ છોડી મેવાડ પધાર્યા ત્યારે એ ઐતિહાસિક પ્રસંગને અનુરૂપ કાવ્ય રચનાર માધવદાસને જુદા ગણ્યા છે, પરંતુ 'પુષ્ટિમાર્ગીય જૂના ગુજરાતી સાહિત્યકારો વિશે કંઈક' બંને માધવદાસને એક ગણતા જાગે છે.

કૃતિ : *અનુગ્રહ, મે ૧૯૫૨-, સં. ચિમનલાલ મ. વેદ્ય

સંદર્ભ : ૧. પુગુસાહિત્યકારો; □ ૨. અનુગ્રહ, એપ્રિલ ૧૯૫૭-૧૯૫૮ બંને આવ્યા'(કાવ્ય), સં. ચિમનલાલ મ. વેદ્ય (+સં.). [ર.સો.]

માધવદાસ-૫ [સં. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ-સં. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ કવિ. ગોકુલનાથના ભક્ત. સુલતાનપુરના વતની. શ્રી ગોકુલનાથના અવસાન (સં. ૧૬૯૭) વખતે તેઓ વિદ્યમાન હતા એમ નોંધાયું છે.

નાના માધવદાસ તરીકે સંપ્રદાયમાં જાણીતા આ કવિએ

માધવદાસ-૩ : 'માધવાનલકામકંદલાદોગ્ધક-પ્રબંધ'

ગોકુલેશ પ્રભુના ભક્તોની નામાવલિ અને બીજાં ધોળની રચના કરી છે.

સંદર્ભ : ૧. ગોપ્રભકવિઓ; ૨. પુગુસાહિત્યકારો; □ ૩. ડિક્ટેલોગ્રાફી. [ર.સો.]

માધવદાસ-૬ [સં. ૧૯મી સદી] : પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ કવિ.

સંદર્ભ : પુગુસાહિત્યકારો. [ર.સો.]

માધવરામ(મહારાજ)-૧ [વ.ઈ. ૧૮૦૩-અવ.ઈ. ૧૮૭૮/સં. ૧૮૩૪, માગશર વદ ૩૦, ગુરુવાર] : જ્ઞાનમાર્ગી કવિ. નિરાંતશિષ્ય. જ્ઞાતિએ લેઉઆ પાટીદાર. વડોદરા તાલુકાના હરણી ગામના વતની. પિતાનું નામ શ્રાપુભાઈ. માતાનું નામ સૂરજબા. વડોદરાની કૃતેપુરાની ગાદીના સ્થાપક.

તેમનાં લેરાગ્યબોધનાં ૪ પદો મુદ્રિત રૂપે મળે છે. એમાં 'એકડા'ના ૧ પદમાં એકથી ૧૦ સુધીની સંખ્યામાં જીવશિવના નત્તવને આંકડા દ્વારા સમજાવવાનો પ્રયત્ન છે.

કૃતિ : ગુગુવાણી.

સંદર્ભ : ૧. નિરાંત કાવ્ય, સં. ગોપાળરામ ગુરુ દેવશંકર શર્મા, ઈ. ૧૯૩૯; □ ૨. ગૂલાપાટી. [દે.દ.]

માધવરામ-૨ [ઈ. ૧૮૩૦માં લખાત] : પુષ્ટિમાર્ગીય કવિ. જ્ઞાતિએ શ્રાભણ. અવટંક વ્યાસ. વતન અમદાવાદ. જટુનાથજીના શિષ્ય. આ કવિએ દયારામને ઈશ્વરસંનિધિનો સાચો ઉપાય જાણવા એક પદ્યપત્ર (ર.ઈ. ૧૮૩૦/સં. ૧૮૮૬, માગશર વદ ૭, ગુરુવાર; મ.) તખેલો એમાં એમનાં શાસ્ત્રજ્ઞતા અને મર્મજ્ઞતા પ્રગટ થાય છે.

કૃતિ : પ્રાકાસુધા : ૩ (સં.).

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. ગુસ્તારસ્વતો; ૩. પુગુસાહિત્યકારો; □ ૪. ગૂલાપાટી. [ર.સો.]

'માધવાનલ કામકંદલાદોગ્ધક-પ્રબંધ'(ર.ઈ. ૧૫૧૮ કે ૧૫૨૮/સં. ૧૫૭૪ કે ૧૫૮૪, શ્રાવણ સુદ ૭, મંગળવાર) : નરસાસુત ગણપતિએ ૧૭ દિવસમાં રચેલી ૮ અંગ અને ૨૫૦૦ શુભામાં વિસ્તરતી આ કૃતિ(મુ.) મધ્યકાલીન ચાર્તાપરંપરામાં પુરુષરૂપનો માપદંડ બની ગયેલ માધવાનલ અને કામકંદલાની પ્રેમકથા વર્ણવે છે. વેદવ્યાસના કહેવાથી શુક્રમુનિના તપોભંજ કરવા બતાં રતિ અને કામ એમના શાપથી પૃથ્વી પર માધવ અને કામકંદલા રૂપે અવતરે છે. માધવ અમરાવતીમાં શ્રાભણને ત્યાં જન્મે છે, પણ નાનપણમાં એને જન્માણી ઉપાડી જાય છે અને પછી ત્યાં જાય છે ત્યાં મહિલાઓ એના પ્રત્યે આસક્ત થાય છે તેથી એને દેશવટો મળે છે.

ક્રાંતિનગરમાં શ્રીપતિ શાહને ત્યાં અવતરેલી અને વેશ્યા દ્વારા ઉપાડી જવાયેલી કામા કામાવતી નગરીની રાજસભામાં પ્રવેશ પામે છે પણ પોતાનું શીલ અખંડ રાખે છે. રાજસભામાં પોતાના નૃત્ય વખતે ત્યાં આવી ચડેલા માધવની કલામિજનાથી બિતાયેલી કામા-માધવના અવિનયનો રાજાએ એને દેશવટો આપ્યો હતો

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૩૦૭

તેથી-રાત જાગવા પોતાને ત્યાં આમંત્રણ આપે છે. એક રાતના કંઈક અનુરાગભર્યા રતિવિરાસને અને જુદાં પહેલાં માધવ અને કામા કેટલાક સમયને અને વિક્રમ રાજની સહાયથી પુનર્મિલન પામે છે.

મંગલાચરણમાં સરસ્વતી અને ગણેશની પણ પહેલાં કામદેવની સ્તુતિ થયેલી છે અને કવિએ અવારનવાર વાક્યપાટવથી ને દૃષ્ટાંતોના સમર્થન સાથે પ્રજલ્બનાપૂર્ણક સંભોગસુખનો મહિમા ગાયો છે એ આ કૃતિની ધ્યાન ખેંચતી વિલક્ષણતા છે. ઐશિક-ચતુર વર્ણને સંતોષ આપવા સ્વયંને બુદ્ધિવિનોદભરી કથા રચવાની કવિની તેમ એટલી સુંદર રીતે પાર પડી છે કે આ કૃતિ મધ્યકાલીન પદ્યચર્ચાસાહિત્યમાં જુદી જ ભાવ પાટ છે. ૩ વાર આવતો અને ૨૦૦ જેટલી કડીઓમાં વિસ્તરતા સમસ્થા-વિનોદ મધ્યકાલીન ગુજરાતી કૃતિઓમાં વિરલ એવી વિદગ્ધતા પ્રગટ કરે છે ને મનોવૃત્તિઓ તથા ભાવવસ્થાઓનાં તાદૃશ, હૃદયંગમ ને કલ્પનાસમૃદ્ધ આવેખનોનો પ્રસ્તાર પણ અસાધારણ કવિત્વનો ઉદ્ગેહ બતાવે છે. માધવ-કામકંદલા-મિલનપ્રસંગ ૨૦૦ ઉપરાંત કડીઓમાં વિસ્તરે છે અને કામકંદલાની વિરલાવસ્થાનું આવેખન તો કવિએ વૈવિધ્યપૂર્ણ પ્રસંગોના આવેખનથી ૮૦૦ જેટલી કડી સુધી પૂરી રસિકતાથી જમાવ્યું છે. કામકંદલાની વિરલાવસ્થાની બારમાસી ઉપરાંત પુરુષ માધવની વિરલાવસ્થાની તેમ બંનેના ભોગવિલાસની બારમાસી પણ વર્ણવાય છે એ આ કૃતિની વિશેષતા છે.

લૌકિક વૃત્તાંત ધરાવતી આ કૃતિની નિરૂપણશૈલી મહાકાવ્યોચિત શકવાળી અને વૈધિક પ્રકારની છે. એમાં વેષ, આભૂષણ, સમાજના વર્ગો, મંત્રનંત્ર, ભોજન, આવાસ, ક્રીડાપ્રકાર, દ્રવ્ય-માહાત્મ્ય, વૃક્ષ, કંદ, શાકલ્યંજન, પ્રાણીપક્ષી, હસ્તી-અશ્વ-સુભટ-શિલ્પસામગ્રી-વ્યવસ્થાથીઓયુક્ત સેના વગેરેનાં અનેક વર્ણનો આવે છે, જે ક્યારેક કેવળ નામસૂચિથી, ક્યારેક સ્વભાવોક્તિથી તો ક્યારેક અલંકારશટાથી થયેલાં છે. કવિની સજ્જતા આમાં ને કેટલાક પ્રસંગોએ દૃષ્ટાંત લેખે પોતાનું પૌરાણિક જ્ઞાન પ્રગટ કર્યું છે એમાં દેખાઈ આવે છે. આ જ્ઞાનરાશિ, કૃતિની રસસૃષ્ટિની જેમ, સંસ્કૃતની સાહિત્યપરંપરાને કવિએ મુગ્ધકર રીતે આત્મસાત્ કર્યાનું બતાવી આપે છે. [જ.કો.]

માધોદાસ [ઈ.૧૮૩૮માં લખાત] : સૌરાષ્ટ્રમાં લોમડી ગામના વતની. 'કૃષ્ણચરિત્ર'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુણકલક્રીકત; ૨. પ્રાકૃતિઓ. [ર.શો.]

માન(કવિ) : આ નામે 'જ્યાનંદકેવલી-રાસ', 'આદ્રેકુમાર-રાસ' (લ. ઈ. ૧૭૬૩), ૧૮ કડીની 'પુત્ર-સગ્રામ', ૬ કડીનું 'ચેલિણીતપ-ચૈત્યવંદન'(મુ.) તથા ૨ કડીનું સુભાષિત (લ. ઈ. ૧૭૦૩) મળે છે. આ કૃતિઓના કર્તા કયા માન છે તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

કૃતિ : ૧. ચૈતનસંગ્રહ : ૧, ૩; ૨. જૈકાપ્રકાશ : ૧; ૩. જૈકા-સંગ્રહ.

૩૦૮ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

સંદર્ભ : ૧. દેસુરાસમાળા; □ ૨. રાહસૂચી : ૧; ૩. હેજેશા-સૂચિ : ૧. [ર.ર.દ.]

માન(મુનિ)-૧/માનવિજય [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયાનંદસૂરિની પરંપરામાં શાંતિવિજયના શિષ્ય. આ કવિની કૃતિઓ આ મુજબ છે :

દેમચંદ્રસૂરિકૃત ૩૪૨મ ગ્રંથાગ્રની કૃતિ પર ૩૬૦૦ ગ્રંથાગ્રનો 'ભવભાવના-બાલાવબોધ'(ર.ઈ. ૧૬૬૯), ૨૧ કડીનું ટગાસહિત 'સુમતિકુમરિ (જિનપ્રતિમા)-સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૬૭૨), ૧૭ કડીનો 'ગુરુતત્ત્વપ્રકાશ-રાસ'(ર.ઈ. ૧૬૭૫;મુ.), ૧૪ ઢાળ અને ૭૫ કડીનું 'તત્ત્વવિચારબોધકસાધનતપવિચારગભિન-સ્તવન/સાધનતપવિચરણરાસ' (ર.ઈ. ૧૬૭૫ આસપાસ;મુ.), ૧૩૫૦ કર્તવ્યગ્રંથાગ્રનો 'નવતત્ત્વપ્રકરણ-બાલાવબોધ' (ર.ઈ. ૧૬૭૬), 'ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર-બાલાવબોધ' (ર.ઈ. ૧૬૮૩/સં. ૧૭૪૧, પોપ સુદ ૧૩), ૧૦ કડીનો 'આઠ મઠની સગ્રામ'(મુ.), ૪ ઢાળનું 'આદિનાથસ્તવન', ૨૫ કડીનું ૪ ઢાળમાં વિભાજિત 'આબિલતપશીલિદ્યકસ્તવન' (મુ.), ૮૫ કડીનું 'ગુણસ્વાનુર્ગમિત શાંતિનાથવિજ્ઞાપિતૃપસ્તવન', 'ચોવીશ જિનનમસ્કાર', 'ચોવીશી'(મુ.), ૩૦ કડીનો 'નમસ્કાર-છંદ'(મુ.), ૫૬ કડીનો 'નમસ્કાર-સગ્રામ', 'પચ્ચકખાણસગ્રામ', ૯ કડીની 'પાર્શ્વનાથસ્થવિર-સગ્રામ', ૩૩ 'ભગવતોસૂત્રની સગ્રામો/સગ્રામસંગ્રહની પોથી'(મુ.-આમાંની કેટલીક સગ્રામો સ્વતંત્રરૂપે પણ મુદ્રિત છે), ૧૭ કડીની 'માર્ગાનુસારી ગુણની સગ્રામ'(મુ.), ૬ ઢાળ ને ૫૩ કડીનું 'મોહસાજકયાર્ગમિત જિનને વિનતિરૂપ મહાવીરજિન-સ્તવન'(મુ.), ૧૧ કડીની 'શ્રાવકના એકવીશગુણની સગ્રામ'(મુ.), ૫૬ કડીની 'શ્રાવકના બારણતની સગ્રામ'(મુ.), ૧૭ કડીની 'શ્રી-સગ્રામ', ૭ કડીની 'સાધુગુણ-૨૧સગ્રામ' તથા સંસ્કૃતગ્રંથ 'ધર્મસંગ્રહ'.

કૃતિ : ૧. ઉપદેશમાળા પ્રકરણ, પ્ર. જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ, ઈ. ૧૯૦૯; ૨. ચૈતનસંગ્રહ : ૩; ૩. જિસ્તકાસંદોહ : ૨; ૪. જૈકા-સંગ્રહ; ૫. જૈગુસારતનો : ૧; ૬. જૈરસંગ્રહ; ૭. જૈસસંગ્રહ(જૈ); ૮. જૈસસંગ્રહ(ન); ૯. નસ્વાધ્યાય; ૧૦. મોસસંગ્રહ; □ જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફેરન્સ હેરલ્ડ, મે ૧૯૧૭-'સાતનયનો રાસ', સં. મોહનલાલ દ. દેશાઈ.

સંદર્ભ : ૧. ઝોરાસંગ્રહ : ૩; ૨. ગુસારસ્તવનો; ૩. જૈસાઈનિહાસ; ૪. દેસુરાસમાળા; ૫. પાંગુહસ્તલેખો; □ ૬. આલિસ્તરોઈ : ૨; ૭. કેટલોંગગુરા; ૮. જૈગુકવિઓ : ૨, ૩(૨); ૯. જૈકાપ્રોસ્ટા; ૧૦. કિંટલોંગબીજે; ૧૧. મુપુગુહસૂચી; ૧૨. વીહસૂચી; ૧૩. હેજેશાસૂચિ : ૧. [ર.ર.દ.]

માન(મુનિ)-૨ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : લોકગચ્છના જૈન સાધુ. નવલક્ષ્મિના શિષ્ય. ૪૨ કડીની 'સંભોગ-બત્તીસી' (ર.ઈ. ૧૬૭૫/સં. ૧૭૩૧, ચૈત્ર સુદ ૬), હિન્દીમિત્રા ગુજરાતીમાં રચાયેલી ૧૨૬ કડીની 'જ્ઞાનરસ' (ર.ઈ. ૧૬૮૩/સં. ૧૭૩૯, આનંદ માસ-) તથા 'સવૈયામાન-બાવની'ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગુકવિઓ : ૨, ૩(૨). [ર.ર.દ.]

માધોદાસ : માન(મુનિ)-૨

માનચંદ્ર : જુઓ માહમસિદ.

માનચંદ્ર : આ નામે ૨૨ કડીનું 'ભાવિચોવીસી-સ્તવન' (વિ.ઈ. ૧૮૧૯) તથા ૨૨ કડીની 'પ્રસન્નચંદ્રરાજપિની સંજાય'(મુ.) મળે છે. આ માનચંદ્ર ક્યા તે સ્પષ્ટ થતું નથી.

કૃતિ : પટ્ટવ્યનયવિચારાદિ પ્રકરણ સંગ્રહ, પ્ર. મંગળદાસ લલ્લુભાઈ, સં. ૧૯૬૯.

સંદર્ભ : હેન્ડેશાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

માનચંદ્ર-૧ [ઈ. ૧૫૭૦માં હયાત] : પાર્શ્વચંદ્રગચ્છના જૈન સાધુ. ૮ કડીની 'પાર્શ્વચંદ્ર-સંજાય'ના કર્તા.

અમરચંદ્ર પટ્ટી પાટે આવેલા ચયચંદ્રના આચાર્ય પદપ્રાપ્તિના માવેત્સવ (ઈ.૧૫૭૦/સં.૧૬૨૬, વૈશાખ સુદ ૯)માં આ માનચંદ્ર ઉપસ્થિત હતા તેવું જયચંદ્રગણિકૃત 'સ્સરત્ન-રાસ' પરથી સમજાય છે.

સંદર્ભ : ૧. ઝોરાસંગ્રહ : ૧; ૨. શ્રી પાર્શ્વચંદ્રગચ્છ ટૂંક રૂપરેખા; પ્ર. જૈન હકીસીંગ સારસ્વતીસભા, સં. ૧૯૯૭; ૩. જૈગૂકવિઓ : ૨. [૨.૨.૬.]

માનદાસ | : પદોના કર્તા.

સંદર્ભ : ફોહનામાવલિ. [શ્રા.ત્રિ.]

માનપુરી/મનાપુરી [: ગોસાઈ બાવો હોવાની શક્યતા છે. ૧૯ કડવાંએ અધૂરા મળતા 'ઉષાહરણ/ઓખાહરણ' (૨.ઈ. ૧૬૯૪. અનુ.)ના કર્તા. 'કૃષ્ણલીલાનાં પદો' પણ આ માનપુરીનાં હોવાની શક્યતા છે.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. પ્રાકૃતિઓ; ૩. ફાનૈમાસિક, એપ્રિલ-જૂન ૧૯૩૭-'વીરસિદ્ધકૃત ઉષાહરણ', સં. ભોગીલાલ જ. સાહેરા; ૪. કદહસૂચિ; ૫. ગૂહાપાદી; ૬. ડિકેટલોગબીજે. [શ્રા.ત્રિ.]

માનભાઈ [: પદોનાં કર્તા. તેમને નામે મુદ્રિત રૂપે મળતાં ૩ પદમાં ૨ પદો નરસિંહની ગણાતી કૃતિ 'જારીનાં પદ'માંનાં જ છે.

કૃતિ : ૧. ઉદાધર્મ ભજનસાગર; પ્ર. દ્વારકાદાસ ક. પટેલ, ઈ.૧૯૨૬; ૨. નકાદોહન : ૪; ૩. બુકાદોહન : ૭.

સંદર્ભ : ૧. પ્રાકૃતિઓ; ૨. સમાલોચક, એપ્રિલ-જૂન ૧૯૦૮-'ગુજરાતી જૂની કવિતા', સં. ઇગનલાલ વિ. રાવળ; ૩. ગૂહાપાદી; ૪. ફોહનામાવલિ. [શ્રા.ત્રિ.]

માનવિનય : આ નામે ૬૨૫ કડીની સ્વોપજ્ઞસ્તબક સહિત 'આગમપ્રેરણાહુપ-સંજાય' (૨.ઈ. ૧૬૭૮), ૪ કડીની 'જ્ઞપભજન-સ્તુતિ', 'ચૈત્યવંદન', ૧૨ કડીનું 'જિનપૂજાકૃત-સ્તવન', ૪ કડીની 'પર્વપણ-સ્તુતિ'(વિ. ઈ. ૧૮૧૩;મુ.), ૬૦ ગ્રંથાગ્રની 'પંચભાણ-સંજાય' (વિ. ઈ. ૧૮૨૬), ૬૧ કડીનું બાલાવબોધ સહિતનું 'પ્રતિભાસ્થાપન-સ્તવન', 'સામપિકદોષ-સંજાય' તથા ૫ કડીનું 'સીમંધરજન-સ્તવન' (વિ.ઈ. ૧૮૧૩) મળે છે.

માનચંદ્ર : માનવિનય-૫

આ ઉપરાંત ઉપાધ્યાય અને વાચકનો પદવી ધરાવતા માન-વિનયને નામે ૫ કડીની 'અધ્યાત્મશ્રીજ્ઞપભદ્રેવ નમસ્કાર'(મુ.), ૫ કડીનું 'જૈતમસ્વામીનું પ્રભાતિયું'(મુ.) તથા ૧૧ કડીની 'સ્થૂલિભદ્ર સંજાય'(મુ.) તથા માનવિનય પંડિતના નામે ૪ કડીની 'નવતત્તવ-સ્તુતિ'(મુ.) મળે છે. આ બધી કૃતિઓના કર્તા ક્યા માનવિનય છે તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

કૃતિ : ૧. જ્ઞપપ્રકાશ; ૨. જૈકપ્રકાશ : ૨; ૩. દેસ્તસંગ્રહ; ૪. પ્રાન:સ્મરણ, પ્ર. પોપટલાલ સા. શાહ, ઈ. ૧૯૩૧; ૫. સસન્મિત્ર.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. મરાસસાહિત્ય; ૩. આલિસ્ટ-ઓઈ : ૨; ૪. મુપુગૂહસૂચી; ૫. હેન્ડેશાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

માનવિનય-૧ [ઈ. ૧૭મી સદી મધ્યભાગ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. હીરવિનયસૂરિની પરંપરામાં જ્યવિનયના શિષ્ય ૭૦૦ ગ્રંથાગ્રના 'શ્રીપાલ-રાસ'(૨.ઈ. ૧૬૪૬/૧૬૪૮/સં.૧૭૦૨/૪, આસો સુદ ૧૦, સોમવાર), 'સ્થૂલિભદ્ર-કેશા-બારમાસ ઢાળો' (૨.ઈ. ૧૬૪૯), 'નવતત્તવનો રાસ'(૨.ઈ. ૧૬૫૨/સં.૧૭૧૮, વૈશાખ સુદ ૧૦) તથા ૨૮ કડીની 'નેમિનાથ-બારમાસ'(મુ.) એ કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : પ્રામભાસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈસાઈતિહાસ; ૩. મરાસસાહિત્ય; ૪. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૫. જૈગૂકવિઓ : ૨, ૩(૨); ૬. મુપુગૂહસૂચી. [૨.૨.૬.]

માનવિનય-૨ [ઈ.૧૭મી સદી મધ્યભાગ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિનયસિદ્ધની પરંપરામાં રત્નવિનયના શિષ્ય. 'દ્વાદશભાવના' (૨.ઈ. ૧૬૪૭), 'અંજનાસુંદરી-સંજાય'(૨.ઈ. ૧૬૬૦), ૬ ઉલ્લાસ, ૯૨ ઢાળ અને ૩૮૯૨ કડીની 'વિક્રમાદિત્ય-ચરિત્ર/વિક્રમાદિત્ય પંચદશ-ચોપાઈ/લીલાવતી(વિક્રમપત્ની)-રાસ'(૨.ઈ. ૧૬૬૬/સં. ૧૭૨૨, પોપ સુદ ૮, બુધવાર), ૪૨ કડીની 'ચંદ્રોદય-સંજાય' (૨. ઈ. ૧૬૮૨), 'નવપદ-સ્તવન' વગેરે કૃતિઓના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. ગુસારસ્વતો : ૩. જૈસા-ઈતિહાસ; ૪. જૈનરાસમાળા (પુસ્તકી), સં. મોહનલાલ દ. દેસાઈ, ઈ.૧૯૧૪; ૫. જૈગૂકવિઓ : ૨, ૩(૨); ૬. લીહસૂચી. [૨.૨.૬.]

માનવિનય(પંડિત)-૩ [ઈ. ૧૬૭૮માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિનયપ્રભસૂરિની પરંપરામાં સકવવિનયના શિષ્ય. ૩ ઢાળ અને ૩૨ કડીની 'ગુણકાણાવિચાર-બત્રીસી' (૨.ઈ. ૧૬૭૮/સં. ૧૭૩૪, મહા સુદ ૧૫; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : પ્રવિસ્તસંગ્રહ. [૨.૨.૬.]

માનવિનય-૪ : જુઓ માન(મુનિ)-૧.

માનવિનય-૫ [ઈ. ૧૬૮૨માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિનયપ્રભસૂરિની પરંપરામાં કીર્તિવિનયવાચકના શિષ્ય. ૩ ઢાળની 'દસ ચંદરવાની સંજાય' (૨.ઈ. ૧૬૮૨/સં.૧૭૩૮,-૧૬ ૧૦, બુધવાર;મુ.)ના કર્તા.

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૩૦૯

‘મુનિરાજકી પુણ્યવિગ્નજ સંગ્રહજત ગુજરાતી હસ્તપ્રતસૂચી’માં ક્રાંતિવિગ્નશિષ્ય માનવિગ્નને ત્રણે નોંધાયેલા ‘વંદુઆન્સજાય’ આ માનવિગ્નની લેખની સંભાવના છે.

કૃતિ : પ્રાસ્તસંગ્રહ.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી.

[૨.૨.૬.]

માનવિગ્ન-૬ [ઈ. ૧૭૨૨માં લખાત] : જૈન સાધુ. વિગ્નમાનસૂરિના રાજ્યકાળમાં ગુણવિગ્નના શિષ્ય. ૩ ઢાળ ને ૪૮ કડીનું ‘અષ્ટકર્મ-સ્તવન’(૨.ઈ. ૧૭૨૨;મુ.) તથા ‘નવતન્વપ્રકરણ-આવાવબોધ’ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જિલ્લકાસંદાહ : ૧; ૨. જૈન સત્યપ્રકાશ, જુલાઈ-આગસ્ટ ૧૯૪૬--‘અષ્ટકર્મ સ્તવન’, સં. જ્યંતિવિગ્નજ.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૩(૨).

[૨.૨.૬.]

માનવિગ્ન-૭ [ઈ. ૧૭૨૫માં લખાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. લેખવિગ્નસૂરિની પરંપરાના સાધુ. ૪ ઢાળ અને ૪૩ કડીની ‘ઝંઝરિયામુનિની સજાય’(૨.ઈ. ૧૭૨૫/સં. ૧૭૮૧, શ્રાવણ સુદ ૩, સોમવાર;મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : સજાયમાળા(પં).

[૨.૨.૬.]

માનવિગ્ન-૮ [ઈ. ૧૭૯૭માં લખાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિગ્નપરાજસૂરિની પરંપરામાં કપૂરવિગ્નના શિષ્ય. ‘ગજસિલકુમાર-રાસ’(૨.ઈ. ૧૭૯૭/સં. ૧૮૫૩, ફાગણ સુદ ૨) તથા ‘માનનુંગ-માનવતી-રાસ’ના કર્તા.

‘ગજસિલકુમાર-રાસ’ ‘ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ’, ‘ગુજરાતના સારસ્વતો’ તથા ‘મધ્યકાલીન રાસસાહિત્ય’માં ‘ગજસિલકુમાર-રાસ’ના નામે ઉલ્લેખાયેલ છે, જે ‘જૈન ગૂર્જર કવિઓ’ : ૩(૧)માં થયેલી ભૂલનું પરિણામ છે. બરેબર તે ‘ગજસિલકુમાર-રાસ’ ન છે.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. જૈસાઈતિહાસ; ૪. મરાસસાહિત્ય; ૫. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧)૨; ૬. ડિકેટલોગભાઈ : ૧૯(૨).

[૨.૨.૬.]

માનવિગ્ન-૯ [ ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. દેવવિગ્ન ઉપાધ્યાયના શિષ્ય. ૯ કડીના ‘નેમિ-સ્તવન’(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : જૈનયુગ, અપાદ-શ્રાવણ ૧૯૮૬--‘માનવિગ્નકૃત અને બાયવિગ્નકૃત નેમિસ્તવન’, મોહનલાલ દ. દેશાઈ. [૨.૨.૬.]

માનવિગ્ન-૧૦ [ ] : જૈન સાધુ. હર્ષ-વિગ્નના શિષ્ય. ૪ કડીની ‘એકાદશીની સ્તુતિ’(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જિલ્લપ્રકાશ; ૨. સસન્નિમત્ર.

[૨.૨.૬.]

માનવિગ્નશિષ્ય [ ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. ૪ કડીની ‘સિલ્હચક્રૈત્યવંદન-સ્તુતિ’(લે. સં. ૧૯મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી.

[કો.જો.]

માનસાગર : આ નામે ૩૯ કડીની ‘લીલાવતી રાણીની ઢાલ’(લે. ઈ. ૧૭૬૭) મળે છે તે ક્યા માનસાગરની છે તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

સંદર્ભ : ડિકેટલોગભાઈ.

[૨.૨.૬.]

માનસાગર-૧ [ઈ. ૧૬૧૩માં લખાત] : જૈન સાધુ. ‘ચોવીસઠિન-દેવદેવીસહિત-સ્તુતિ’(૨.ઈ. ૧૬૧૩)ના કર્તા.

સંદર્ભ : લેજૈસાસૂચિ : ૧.

[૨.૨.૬.]

માનસાગર-૨ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિગ્નયજ્ઞેનસૂરિની પરંપરામાં બુદ્ધિસાગરના શિષ્ય. છપ્પાબંધમાં ૧૬ કડીની ‘ગુરુ-સજાય’(૨.ઈ. ૧૬૫૨થી ૧૬૭૨ વચ્ચે)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. આવિસ્ટઓઈ : ૨; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૩(૨).

[૨.૨.૬.]

માનસાગર-૩ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિદ્યાસાગરની પરંપરામાં જિલ્લસાગરના શિષ્ય. ૧૫૦૦ ગ્રંથાગ્ર અને ૫૨ ઢાળની ‘વિક્રમસેનકુમાર-ચોપાઈ/વિક્રમાદિત્યસુત વિક્રમસેન-ચોપાઈ’(૨.ઈ. ૧૬૬૮/સં. ૧૭૨૪, કારતક-), ‘સુરપતિ-ચોપાઈ’(૨.ઈ. ૧૬૭૩), ૭ ઢાળની ‘અપાદ-ભૂતિ-ચોપાઈ’(૨.ઈ. ૧૬૭૪/૧૬૮૦), ૨૫ કડીની ચોપાઈબદ્ધ ‘આર્દ્રકુમારજ્ઞપિ-સજાય’(૨.ઈ. ૧૬૭૫/સં. ૧૭૩૧, માગશર-મુ.), ૯ ઢાળની ‘કાન્હડ કકિયારા-ચોપાઈ/રાસ’(૨.ઈ. ૧૬૮૦;મુ.) તથા ૧૬ ઢાળની ‘સિલ્હકુમાર-ચોપાઈ’(૨.ઈ. ૧૬૮૨/સં. ૧૭૪૮, ફાગણ સુદ ૫) તથા ૬૭ કડીનું ‘સુભદ્રાસતીચોદાવિધુ’(૨.ઈ. ૧૭૦૩)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. કાન્હડ કકિયારાનો રાસ, પ્ર. સ્વપાઈભાઈ સચંદ, ઈ. ૧૮૯૯; ૨. રત્નસાર : ૨, પ્ર. હીરજી હંસરાજ, સં. ૧૯૨૩.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈસાઈતિહાસ; ૩. જૈન સત્ય-પ્રકાશ, આંકટો. ૧૯૪૩--‘મુનિશ્રી માનસાગરજી વિરચિત ‘સિલ્હ-કુમાર ચોપાઈ’નો પરિચય’, ક્રાંતિસાગરજી; ૪. જૈગૂકવિઓ : ૨, ૩(૨); ૫. ડિકેટલોગભાઈ; ૬. મુપુગૂહસૂચી; ૭. લેજૈસા-સૂચિ : ૧.

[૨.૨.૬.]

માનસિલ(ખંડિત)-૧ [ઈ. ૧૫૮૨માં લખાત] : જૈન સાધુ. ‘અપાદ ભૂતિ ધમાલ-રાસ’(૨.ઈ. ૧૫૮૨)ના કર્તા.

સંદર્ભ : પાંગુહસ્તલેખો.

[કો.જો.]

માનસિલ-૨ : જુઓ મહિમસિલ.

માનસિલ-૩ [ઈ. ૧૭૭૯માં લખાત] : લોકાગચ્છના જૈન સાધુ. કરમશીના શિષ્ય. ૪ ઢાળ ને ૫૨ કડીની ‘કલાવતીની સજાય/કલાવતીનું ચોદાવિધુ’(૨.ઈ. ૧૭૭૯/સં. ૧૮૩૫, શ્રાવણ સુદ ૫; મુ.)ના કર્તા. ‘જૈન ગૂર્જર કવિઓ’માં આ કર્તા ભૂલથી માલસિલ નામે નોંધાય છે.

કૃતિ : ૧. જૈનમાલા(શા.) : ૧; ૨. સુવ્રજવમાલા(શા.) : ૧.
સંદર્ભ : જૈનગૂર્ણવિઓ : ૩(૧). [૨.૨૬.]

માનો [ઈ. ૧૭૦૫ સુધીમાં] : 'ટપૂલશિયાલી' (લ.ઈ.૧૭૦૫)
નામની કૃતિના કર્તા. આ કૃતિ ભોલેરામને નામે પણ નોંધાયેલી છે. જુઓ ભોલેરામ.
સંદર્ભ : મુપુગુડસૂચી. [૨.૨૬.]

માનોદાસ | : ભુજંગી છંદમાં સ્વાયંભૂવ
'અંબિકાપટક'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્ય, બહેચરભાઈ ૨.
પટ્ટેલ, ઈ. ૧૯૭૫; ૨. મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં તત્ત્વ-
વિચાર, નિપુણ ઈ. પંડ્યા, ઈ. ૧૯૬૮. [શ.ત્રિ.]

મામલિયા/સામલિયા—સુત : 'મસ્તકપૂજા'(મુ.)ના કર્તા. ભવાઈના
'કળેડાનો વેશ'માં આ પ્રસંગ મળે છે. વડનગરની નાગર યુવતીએ
કળેડાના દુઃખને લીધે મસ્તકપૂજા કરી એવો પ્રસંગ વર્ણવવામાં
આવ્યો છે. આ પ્રસંગકથા અલગ હસ્તપ્રત રૂપે પણ ઉપલબ્ધ
યાવ છે. મુદ્રિત પ્રસંગકથામાં કયાંક કૃતિના કર્તા તરીકે
મામલિયાસુત ભાણજીનું નામ મળે છે, પરંતુ અન્યત્ર વીરમદે
એવું કર્તાનામ પણ મળે છે. 'ગુજરાતી લાયપ્રતોની સંકલિત
પાઠી'માં લીઆસુત ભીમને નામે આ કૃતિ નોંધાયેલી છે.

કૃતિ : ૧. ભવાઈસંગ્રહ, સં. મલીપતરામ રૂપરામ, ઈ.
૧૮૮૪ (ચોથા આ.); ૨. ભવાઈ પ્રકાશ, સં. હરમણિશંકર
ધ. મુનશી, ઈ.—; ૩. ભવાઈના વેશની વાર્તાઓ, સં. ભરતરામ
ભા. મહેતા, ઈ. ૧૯૬૪; ૪. ગુહાપાઠી; ૫. ડિક્ટેશનગ્રામીજી,
[શ.ત્રિ.]

'મામેરું'—૧ [લ.ઈ.૧૭૪૭] : અજ્ઞાત કવિકૃત ૪ કડવાં અને
૨૧૭ કડીની આ કૃતિ(મુ.) કુંવરભાઈના મામેરાના પ્રસંગને
પરંપરાગત રીતે ને સંક્ષેપમાં રજૂ કરે છે, પરંતુ થોડીક નવતર
સાહિત્યીન કારણે ધ્યાનપાત્ર બને છે. 'એક પુત્રીના પરિવાર'
એટલે કે નરસિંહને પુત્ર ન હોવો, પુત્રીનું નામ સુસ્સેના, તે
૮ વર્ષની થતાં નવાનગરના વિશ્વનાથ ભટ્ટના પુત્ર ગોપાલ
સાથે તેનું લગ્ન, સુસ્સેનાને ઓરમાન મા લોવી એટલે કે નરસિંહ
બીજી વાર પરણ્યાનો નિર્દેશ—પરંપરામાં ન મળતી આ હકીકતો
છે; જો કે મીરાંના મનાતા 'નરસિંહરા માલ્યરા'માં નરસિંહ બીજી
વાર પરણ્યાનો ઉલ્લેખ આવે છે. ભગવાન દોશી રૂપે આવ્યા
ત્યારે તેની સાથે કુબેર પણ હતા, જેમણે ધનની ગુણ વાપરવા
માટે આપી એવું પણ અહીં નિરૂપણ છે. કૃતિની ભાષા પરથી
કવિ પ્રેમાનંદના પુરોગામી એટલે ઈ. ૧૭મી સદી મધ્યભાગમાં
થવા હોવાનું અનુમાન થયું છે. મંગલાચરણમાં 'કમલાપતિ'નું
સ્મરણ કરતા કવિ જૈનેતર હોવાનું સમજાય છે.

કૃતિ : ગુજરાતી સાહિત્યપરિષદ, ૨૮મું અધિવેશન, ઈ. ૧૯૭૬—
'અજ્ઞાતકૃત કુંવરભાઈનું મામેરું', સં. કનુભાઈ વ્ર. શેઠ.
[શ.ત્રિ.]

માનો : 'મામેરું'—૩

'મામેરું'—૨ : સ્વચ્છવનના પ્રસંગના વિષય તરીકે લઈ 'મામેરું'
શોધકથી આત્મચરિત્રાત્મક ૨૦/૨૫ પદની પદમાળા(મુ.) નરસિંહને
નામે મળે છે. ઈશ્વરની ભક્તવત્સલતાના મહિમા ગાવા
કવિએ આ કૃતિ રચી હોય એમ મનાય છે. નરસિંહનો પુત્રી
કુંવરભાઈને સીમંત આવ્યું તે વખતે ઈશ્વરે મામેરું પૂરી નિર્ધન
નરસિંહને કેવી સહાય કરી એ ચમત્કારિક પ્રસંગ એના મુખ્ય
વિષય છે. વેવાઈને ઘરે નરસિંહની નિર્ધન સ્થિતિની ઉડાવવામાં
આવતી દેકરી, નરસિંહની ભક્તિની મજાક કરવાના પ્રયત્નો
ઈત્યાદિના આલેખનથી કૃતિમાં ભક્તિરસની સાથે બીજા રસ પણ
બળે છે.

'હારમાળા'ની જેમ આ કૃતિના નરસિંહકર્તૃત્વ વિશે પણ
વિદ્વાનોમાં શંકા પ્રવર્તે છે. જ્યંત કાઠારીએ મધ્યકાલીન ગુજરાતી
કવિતામાં મામેરાવિષયક અન્ય કવિઓની કૃતિઓ સાથે તુલના
કરી એવું પ્રતિપાદિત કર્યું છે કે આ કૃતિનું કર્તૃત્વ નરસિંહનું
હોવાની સંભાવના ઓછી છે. [જ.ગા.]

'મામેરું'—૩ [૨.ઈ.૧૬૮૩/સં.૧૭૩૯, આસો સુદ ૯, રવિવાર] :
પ્રેમાનંદકૃત આખ્યાન. પંદરમા સોક્રામાં થઈ ગયેલા ભક્ત નરસિંહ
મહેતાના જીવનમાં બીડના પ્રસંગોએ ભગવાને સહાય કર્યાની
પુરાકલ્પ-કથાઓ(મિથ) અનેક કવિઓને મુખે ગવાઈ છે. કુંવર-
ભાઈને સીમંતનો પ્રસંગ આવ્યો ત્યારે ભગવાન દામોદર દોશી
બનીને બધી સામગ્રી લઈ આવી મામેરું રૂડી રીતે પાર પાડી
આપે છે તે કથા 'મામેરું'(મુ.) આખ્યાનનાં ૧૬ કડવાંની ૬૦૨
પંક્તિઓ (કૃતિ રચ્યા પછી સોળ વરસે લખાયેલી હસ્તપ્રત ઉપરથી
ચેતન્યબાળા દિવેટિયા સંપાદિત આગૃત્તિ)માં પ્રેમાનંદે નિરૂપી છે.

નરસિંહનાં મનાતાં 'આત્મચરિતનાં પદો'માં આ કથાનું માળખું
મળે છે(એ પદો નરસિંહનાં ન કરે તો પણ મરાઠી 'ચી' પ્રત્યય
અને 'વિસારિલા' જેવા કિયારૂપને લીધે કોઈ જૂના,
અભિવ્યક્તિનો પ્રભાવ જોતાં, નરસિંહ જેવા મોટા કવિની રચના
જરૂર લાગે છે). મરાઠીમાં નરસિંહ મહેતાચરિત્ર નામદેવને નામે
ચહેલું મળે છે. પણ નામદેવ એકાદ સોક્રા વહેલા થઈ ગયા છે.
મીરાંભાઈના નામે 'નરસિંહરા માલ્યરા' કૃતિ નોંધાઈ છે. સોએક
વરસ પછી વિષ્ણુદાસ આ પ્રસંગમાં રહેલી કાવ્યની શક્યતાઓ
જરાતરા ખોલવાને કુંવરભાઈનું 'મોસાળું' આપે છે. તે પછી
કૃષ્ણદાસ, ગોવિંદ, નુલસીદાસ, મોતીરામ અને વિષ્ણુએ પણ
આ પ્રસંગને આલેખ્યો છે. પ્રેમાનંદે કાવ્યરસભરી કૃતિ 'મામેરું'
ઈ. ૧૬૭૯માં આપી તેની ૨૭ વરસ પૂર્વે ઈ. ૧૬૫૨માં
વિશ્વનાથ જનીએ પ્રેમાનંદનો સાથે ક્વાંકકવાંક સરસાઈ
બોગવે એવું 'મોસાળાચરિત્ર' આપ્યું છે.

મધ્યકાલીન કવિઓ પોતાની અગાઉના કવિઓમાંથી ક્યા-
કટકો, પ્રસંગો, વીગનો, પંક્તિઓ સુઠ્યાં વિનાસકાંચે સ્વીકારે છે
તેમ પ્રેમાનંદ પણ લે છે, પણ તેમની પ્રતિબાનો સ્પર્શ હંમેશાં
વરતાઈ આવે છે. મહેતાની માંગીતાગી વહેલનાં વિષ્ણુદાસ,
ગોવિંદ, વિશ્વનાથનાં વર્ણન કરતાં પ્રેમાનંદનું વર્ણન હૂબહૂપણામાં
નોખું તરી આવે છે. ગૃહસ્થની નિર્ધનતા અને મા વગરની

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૩૧૧

દીકરી ઉપરની અગાઉના જેવી ગદ્યકડિકાઓ પ્રેમાનંદ પણ યોજે છે. ડીકળતાં પાણીમાં સમોવણ ઉમેરવાનો પ્રસંગ, મામેરા માટે વીંગત યાદી, ભગવાનનું દોશી રૂપે આગમન, સ્ત્રીઓનું તેમ જ તેમને મળેલાં વસ્ત્રો-આભૂષણોનું રમતિયાળ નામસંકીર્તન, અરે, છક છેલ્લે નણુંદની દીકરી નાનબાઈ માટે આકાશમાંથી પડેલું વસ્ત્ર-એ બધું અગાઉ કરતાં વધુ સજીવ, આખી કૃતિ સાથે સમ્પ્રમાણતાથી સમરસ અનેલું જોવા મળે છે.

ભાભીએ કઠણ વચન કહ્યું અને માલતા વનમાં ગયા, તપાસવા કરી અને શ્રીકૃષ્ણગોપીનાં રાસનાં દર્શન પામ્યાં તેનો ઉદ્વેગ પણ ગોવિંદ કૃતિને અંતે કરે છે, તો વિશ્વનાથે 'મોસાળાચરિત્ર'નાં ૨૩ કડવાં પૂર્વે ૧૭ કડવાં વિસ્તૃત નરસિંહચરિત્રનાં આખ્યાં છે. પ્રેમાનંદે આરંભમાં ૨ કડવાંમાં નરસિંહને તપસ્થાના પરિણામે થયેલા આખંડ રાસનાં દર્શનની અને દુઃખવેળાએ સંભારવાથી તત્કાળ 'હું ધાઈ આવીશ' એવાં કૃષ્ણનાં વચનની કથા ટૂંકમાં આપી કાવ્યની ભૂમિકા રચી છે. પૂર્વાર્ધ વડસાસુએ કરાવેલી મામેરા માટેની ગંજવર યાદી પછી કુંવરબાઈના 'ડોશીએ ડાટ વાળ્યો રે' એવા સાતમા કડવાના આર્કટ સુધી ચાલે છે. અને ઉત્તરાર્ધ તે પછી એ જ કડવામાં આવતા નરસિંહના આતંક-રહિત સરળ સહજ ઉદ્ગાર 'ડોશીએ સારું કીધું રે'થી આરંભાય છે. "પિતાજી, તમે ગામ પધારો, આંહાં રહો ઈજગત જથે રે". મહેતાજી કહે : "મારી પુત્રી, રહેજે તું વિશ્વાસે રે-ડોશીએ સારું કીધું રે." શ્રદ્ધા, આસ્થા, પ્રતીતિ એવા ભારેખમ શબ્દને બદલે કવિ સાદો 'વિશ્વાસ' શબ્દ વારંવાર (આખી કૃતિમાં અગિયાર વાર) યોજે છે. વિશ્વાસના મૂલ્યને નરસિંહના અને ઈજગત (લોક-નામના)ના મૂલ્યને કુંવરબાઈના માધ્યમ દ્વારા ઉઠાવ આપવામાં આવ્યો છે અને 'વિશ્વાસ હદયમાં' આખી કુંવરબાઈ કસોટીમાં પસાર થાય છે તેમતેમ એ જુએ છે કે ઈજગત પણ જળવાવાની હોય તો વિશ્વાસ દ્વારા જળવાય છે અને પ્રભુમાં વિશ્વાસ રાખનારનો ઉપહાસ કરનારાં -- નાગરી નાત, ખાસ તો સાસરિયાં -- પોતે ઉપહસનીય બની રહે છે. યાદીમાં "એ લખ્યાથી અધિક કરશો તો તમારા ઘરની લાજ, વહુજી" એમ વડસાસુ બોલેલાં. પણ પછી કુંવરબાઈનો કહેવાનો વારો આવે છે : "એ લખ્યા થકી આશા હોય ઘણી, તે માગી લો બાઈ પહેરામણી."

કૃતિના આરંભની ૪ લીટીમાં બે વાર 'મામેરું મહેતા તાણું' એ રીતે એનો ઉદ્વેગ છે, પણ આપણી વાક્યમય પરંપરામાં એને 'કુંવરબાઈનું મામેરું' એવી રાંજા મળી દેખાય છે તે સાર્થક છે, એ અર્થમાં કે કૃતિને રસથી ભરી દેવામાં મહા સુદ છક ને શનિવારના મધ્યાહ્નથી સાતમ ને રવિવારની સાંજ સુધીની કુંવરબાઈની કરુણ મથામણે-મૂંઝવણો (જે 'સાધુ બાપને દુઃખ દેવાને મારે સીમંત [શાને] આવ્યું' એ ઉદ્ગારમાં કરુણની પરાકોટીએ પહોંચે છે)નો ફાળો સૌથી વધુ છે. નરસિંહનું ચરિત્ર નિર્લેપ (દામોદર દોશી વિદાય થયા પછી નાનબાઈના પ્રસંગ વખતે તે કહી છૂટે છે, 'એક તાંતણા હુંથી ન મળે') અને અશુભુ મહિમાવાળું ઊપસે છે.

'મામેરું'માં પ્રેમાનંદનો શેલા અપૂન લાઘવયુક્ત છે. દૃઢમય રચના, ઘરેણુ સરળ સહજોતક આની, સમકાલીન ગુજરાતી સમાજનો તાદૃશ બાંધોગ્ય છબી, જરૂરીસરખા ગૌરવમંજ વગર સાંસારિક કટોકટીમાં પસાર થતા (પાર ઊતરતા નહીં, કેવળ નિર્મમપણું સહજ પસાર થતા), સૌ વચ્ચે ઊભા રહીને શોખ ફૂંકતા નરસિંહની બ્રહ્મખુમારીની આભા-કવિ પ્રેમાનંદની આ ભરેખર 'મનમુદા'ભરી રચના છે તેની પદેપદે સાક્ષી પૂરે છે. [ઉ.જી.]

'મારુઢોવાની ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૫૬૫/સં. ૧૬૧૭, વંશાળ સુદ ૩, ગુરુવાર] : કુશલલાભ-૧ની દુહા-ચોપાઈની આશરે ૪૦૦ કડી તથા 'વાત' નામક ગદ્યમાં રચાયેલી આ કૃતિ(મુ.) રાજસ્થાનના એક અત્યંત લોકપ્રિય કથાનકને આલેખે છે.

રાજકુમાર ઢોલા સાથે જેનું લગ્ન થયું છે તે મારુવાણી નાની લોવાથી તેને સાસરે મોકલવામાં આવતી નથી. દરમ્યાન ઢોલો માલવણી નામની બીજી કન્યાને પરણે છે. સમય જતાં ચોવનમાં આવેલી મારુવાણી ઢોલા માટે ઝૂરે છે, પણ માલવણી તેને ઢોલા સુધી પહોંચવા દેતી નથી. છેવટે ઢોલાને સંદેશો મળતાં તે મારુવાણીના નગરમાં જઈ તેને મળે છે. પાછળ આવતાં મારુવાણીને સાપ કરડે છે પણ કોઈ યોગી એને સજીવન કરે છે. ઢોલા, મારુવાણી અને માલવણીના સુખપૂર્વક સહજીવન સાથે કૃતિનો અંત આવે છે.

રાજસ્થાનનાં વિરહપ્રેમના અત્યંત ઉત્કટ અને તાજગીભર્યાં ઉદગારો સમા ઢોલા-મારુના દુહા ખૂબ જાણીતા છે. આ કવિએ પોતાના દુહામાં એ પ્રચલિત સાહિત્યનો લાભ ઉઠાવ્યો છે તેથી આ કૃતિનો એ સૌથી વધુ કાવ્યમય ભાગ છે. દુહા "ઘણા પુરાણા" અને ચોપાઈબંધ પોતાનું લોવાનો ઉદ્વેગ કવિએ પોતે કર્યો છે. ટેકણરૂપ દુહા પછી ચોપાઈમાં થોડું વીંગતે પ્રસંગ-વર્ણન અને 'વાત'માં સંવાદ ઈત્યાદિ દ્વારા કથાવિસ્તાર એ જાનનો રચનાબંધ કવિએ સ્વીકાર્યો છે. આ કારણે દુહા-ચોપાઈની તથા 'વાત'ની સામગ્રી થોડી સમાન પણ ચાલે છે. 'વાત'ની ચારણી કવનશૈલી, એમાં વાણીનું રાજદરબારી વસ્તુ અને એનું સાચી પ્રબળ રાજસ્થાની ભાષાસ્વરૂપ કુશલલાભના કર્તૃત્વ વિદ્ય શંકા જગાવે એવું છે. 'વાત' પણ એણે પરંપરામાંથી સંકલિત કરેલ હોય એમ બને. કુશલલાભે ઢોલામારુની લોકકથાને ધાર્મિક રંગ આપ્યો નથી એ ખાસ નોંધપાત્ર છે.

આ કૃતિ જદવ ચઉલ હરિરાજ (રાજ્યકાળ ઈ. ૧૫૬૨-ઈ. ૧૫૭૮)ના આનંદ માટે પોતે રચી લોવાનો નિર્દેશ કર્યો છે. દંતકથા એવી છે કે હરિરાજે યુવરાજ હતા ત્યારે અને તે પછી પણ ઢોલામારુના પ્રાચીન દુહાઓનો ઉપયોગ કરી જુદાજુદા કવિઓ પાસે વાર્તા બનાવડાવેલી અને અકબર પાસે એ વાર્તાઓ રજૂ કરેલી. આ હકીકતનું સમર્થન કરતી આ વિષયની અન્ય રચનાઓની પ્રતો ઉપલબ્ધ થયેલી છે.

આ કૃતિની રચનાસંવત ૧૬૧૫ તેમ જ ૧૬૧૬ પણ કેટલીક હસ્તપ્રતોમાં મળે છે અને 'સત્તોતર' 'સત્યોતર' જેવા

પાઠને કારણે રચનાસંવત ૧૬૦૭ હોવાનો પણ સંભાવના થઈ શકે છે. કવિએ પોતે આ કૃતિનું ૭૦૦ ગાથાનું પ્રમાણ કહ્યું છે, પરંતુ મુદ્રિત કૃતિમાં દુહાચોપાઈની ૪૦૦થી વધારે કડીઓ નજાતી નથી. એમણે ગદ્ય સાથેનું ગ્રંથાગ્રપ્રમાણ આખું હોય તો જુદી વાત છે. [કા.શા.]

માલ/માલદેવ/મુનિમાલ : માલ કે માલમુનિને નામે ૧૮/૨૦ કડીનું 'મનભમરા-ગીત/ભમરા-ગીતમ્'(લે. ઈ. ૧૬૪૫), ૧૦ કડીનું 'શૈલ-ગીત'(લે. ઈ. ૧૬૪૪), ૪ કડીનું 'સુઆ-ગીત'(લે. સં. ૧૭મી સદી અનુ.), ૧૦ કડીનો 'પરનારીપરિહાર-સંગ્રહ'(લે. સં. ૧૮મી સદી અનુ.), 'અંજનાસતી-રાસ/ચોપાઈ'(લે. ઈ. ૧૬૦૭), ૮૦ કડીની 'ગયસુકુમાલ-સંગ્રહ'(લે. સં. ૧૮મી સદી અનુ.), ૭ કડીની 'મહાવીર-સંગ્રહ'(લે. ઈ. ૧૬૪૫), ૧૫ કડીની 'શબ્દમતિ-સંગ્રહ'(લે. ઈ. ૧૬૪૫), ૫૫ કડીનું 'મૌન અંકાદશી-સ્તવન'(લે. ઈ. ૧૬૭૪), ૫/૧૮ કડીનું 'વૈરાગ્ય-ગીત', ૭ કડીની 'આત્મશિક્ષા-સંગ્રહ', ૧૦ કડીની 'વૈરાગ્ય-સંગ્રહ' મળે છે. તેમના કર્તા કયા માલ/માલમુનિ છે તે નિશ્ચિત કહી શકાય તેમ નથી.

માલદેવ/મુનિમાલને નામે ૨૮/૩૧ કડીની હિંદી-રાજસ્થાનીની છાંટવાળી, પ્રથમ ૩ કડી દુહામાં અને બાકીની ચોપાઈમાં લખાયેલી 'જીરણીશેઠની સંગ્રહ/મહાવીર-સ્વામીના પારણાનું સ્તવન/મહાવીર સ્વામીનું તપપારણા/વીરપારણા-સ્તવન'(લે. સં. ૧૮મી સદી અનુ.; મુ.), ૫ કડીનું 'સીમંધરનું પદ'(મુ.) તથા 'પદમસીપદ્માવતી-ચોપાઈ'(લે. સં. ૧૮મી સદી) મળે છે. આ કૃતિઓ ભાવદેવ-શિષ્ય માલદેવની હોવાની સંભાવના છે.

કૃતિ : ૧. જૈકાપ્રકાશ : ૧; ૨. જૈસસંગ્રહ(ન).

સંદર્ભ : ૧. કેટલોગગુરા; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૩. ડિકેટલોગભાવિ; ૪. મુપુગૂડસૂચી; ૫. રાહસૂચી : ૧; ૬. હેજીશા સૂચિ : ૧. [કા.શા.]

માલ(મુનિ)-૧ [ઈ. ૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ. ૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : લોકાગચ્છના જૈન સાધુ. ખૂબચંદ સંતાનીય નાથાજીના શિષ્ય. 'અષાઢભૂતિનું ચોઢાળિયું/અષાઢમુનિનો રાસ'(ર. ઈ. ૧૭૫૪/ઈ. ૧૭૬૧/સં. ૧૮૧૦/સં. ૧૮૧૭, અસાહ સુદ ૨; મુ.), ૧૭ કડીની 'રાજમતિ-સંગ્રહ'(ર. ઈ. ૧૭૬૬/સં. ૧૮૨૨, કારતક સુદ ૧૫; મુ.), ધન્નાકાકડીનું ચોઢાળિયું(ર. ઈ. ૧૭૬૯/મુ.), નટડીમાં મોલેલા પણ પછી એક જૈન સાધુનો વિરક્તભાવ જેઈ મોહન્યાજ કરતા એલાચીકુમારની કથા કહેતી 'એલાચીકુમાર છઢાળિયું'(ર. ઈ. ૧૭૮૯/સં. ૧૮૫૫, જૈઠ-; મુ.), 'ઈપુકાર કમલાવતી પટ-ઢાળિયું'(ર. ઈ. ૧૭૮૯/સં. ૧૮૫૫, જૈઠ વદ ૩; મુ.), હિંદી ભાષામાં 'અંતરંગકરણી', ગજસુકુમાર અને કૃષ્ણના અન્ય ૬ ભાઈઓની રસપ્રદ અને બોધકકથા કહેતી ૨૧ ઢાળનો 'પટબંધવનો (છ ભાઈનો)-રાસ'(ર. ઈ. ૧૮૦૧/સં. ૧૮૫૭, કારતક-) અને 'આષાઢભૂતિ-સંગ્રહ'ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જૈસમાલા(શા) : ૧, ૩; ૨. જૈસસંગ્રહ(જૈ); ૩. જૈસ

સંગ્રહ(ન); ૪. રત્નસાર : ૨, પ્ર. હોરજી હસરાજ, સં. ૧૯૨૩. સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. દેવકી છ ભાયાશે રાસ, સં. ત્રિપિત જવેરી, ઈ. ૧૯૫૮; ૪. મરાસ-સાહિત્ય; ૫. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧); ૬. મુપુગૂડસૂચી; ૭. હેજી-શાસૂચિ : ૧. [કા.શા.]

માલદે/માલદેવ [ઈ. ૧૬૩૦ સુધીમાં] : બહોરાગોત્રીય જૈન શ્રાવક. તપગચ્છીય દેવસુંદરસૂરિના શિષ્ય. ૪૭/૫૪ કડીની 'નંદીશ્વર પદીય-ચોપાઈ/નંદીશ્વરસ્થપ્રતિમા-સ્તવન/નંદીશ્વર-સ્તવન/ નંદીશ્વર-સ્તોત્ર'(લે. ઈ. ૧૬૩૦)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૩(૨); ૨. મુપુગૂડસૂચી; ૩. હેજી-શાસૂચિ : ૧. [કા.શા.]

માલદેવ/માલ(મુનિ) [ઈ. ૧૬મી સદીના ઉત્તરાર્ધ-ઈ. ૧૭મી સદીનો પૂર્વાર્ધ] : વડતપગચ્છના જૈન સાધુ. ભાવદેવસૂરિના શિષ્ય. વિલાસપુરના રાજા સિંઘરથના પુત્ર પુરંદર અને તેની પત્ની કનકવતીની કથા કહેતી, સુભાષિતોથી યુક્ત ૩૫૬/૩૬૪ કડીની 'પુરંદરકુમાર-ચોપાઈ/રાસ'(ર. ઈ. ૧૫૯૬ પહેલાં); ૧૫૮૩ કડીની 'ભોજપ્રબંધ'(અપૂર્ણ); ચોપાઈ, દુહા ગાથા અને દેશીઓમાં રચાયેલી, પ્રચૂર પ્રમાણમાં ગૂંચાયેલાં સુભાષિતોને કારણે સુભાષિત-સંગ્રહ જેવી છાપ પાડતી, ભાષા, ભાવ અને છંદની પ્રૌઢિ તેમ જ શબ્દાલંકાર અને અર્થાલંકારના ઐચિત્યપૂર્ણ ઉપયોગવાળી ૧૭૩૭ ગ્રંથાગ્રની 'વિક્રમચરિત્રખંચદંડ-કથા'; 'દેવદત્ત-ચોપાઈ'(લે. ઈ. ૧૬૧૨/સં. ૧૬૬૮, ચેત્ર વદ ૧૩); શૈલવિપયક 'પદ્મરથ-ચોપાઈ'(ર. ઈ. ૧૬૨૦); ૬૫૨/૬૬૮ કડીની 'સુર-સુંદરી-ચોપાઈ'(લે. ઈ. ૧૬૩૪ પહેલાં); ૭૦૮ કડીની વિજયપુરના રાજા સુરાંગદના પુત્ર વીરાંગદ અને તેની પત્ની વીરમતીની કથા કહેતી પુણ્યવિષયક 'વીરાંગદ-ચોપાઈ'(ર. ઈ. ૧૫૫૬/સં. ૧૬૧૨, જૈઠ સુદ ૯); ૬૮ કડીની 'માલદેવશિક્ષા-ચોપાઈ'; ૧૦૭ કડીની સર્ગગ એક જ દેશીમાં રચાયેલી 'સ્ફુલિભદ્રફાગધમાલિ'(લે. ઈ. ૧૫૯૪/સં. ૧૬૫૦, ફાગણ વદ ૧૪; મુ.); ૬૫ કડીની 'રાજુલનેમિનાથ-ધમાલ'(લે. ઈ. ૧૬૦૩ પહેલાં); 'શૈલ-ભત્રીસી'; ૪૩૧ કડીની વજ્રબાહુના પુત્રો કીર્તિધર અને સુકોશવની કથા કહેતી 'કીર્તિધર-સુકોશવસંબંધ'(લે. સં. ૧૯મી સદી); ૨૩૦ કડીનો ૨૨મા તીર્થંકર નેમિનાથના નવ જન્મોની કથા કહેતો 'નેમિનાથ-નવભવ-રાસ'(લે. સં. ૧૮મી સદી); વિશાલાના રાજા ચેદની પુત્રી ત્રિશલા જે કુંડપુરના રાજા સિદ્ધાર્થની પત્ની છે તેના પુત્ર સત્યકીના જીવનનું એટલે કે મહાવીરસ્વામીના જન્મ અને જીવનનું વૃત્તાંત આપતી 'સત્યકી સંબંધ' તથા ૩૭ કડીની 'બુહદ્ગચ્છ-ગુર્વાવલી'(લે. ઈ. ૧૬૯૫; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. પદ્મમુચ્ચય : ૩; ૨. પ્રાફાગુસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. કવિ જ્ઞપભદ્રાસ-એક અધ્યયન, વાડોલાલ ચોકસી, ઈ. ૧૯૭૯; ૨. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૩. ગુસારસ્વતો; ૪. ખંચદંડની વાર્તા, સં. સોમાભાઈ ધારેખ, ઈ. ૧૯૭૯; ૫. કેટલોગગુરા; ૬. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૭. મુપુગૂડસૂચી; ૮. વીહસૂચી; ૯. હેજીશાસૂચિ : ૧. [કા.શા.]

માલ/માલદેવ/મુનિમાલ : માલદેવ/માલ(મુનિ)

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૩૧૩

ગુ. સા.-૪૦

માર્ગવિગ્ન્ય [ ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ.
'નવતત્ત્વઅર્થ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈન સત્યપ્રકાશ, જાન્યુ. ૧૯૪૬--'જૈસલમર કે જૈન
જ્ઞાનભંડારો કે અન્યત્ર આપ્રાપ્ય ગ્રંથો કી સૂચી', અગરથંદ નાહટા.
[ક્રી.જો.]

માર્ગશિષ્ય [ ] : 'માર્ગસવક'ને નામે
મળતી ૩૦ કડીનો 'સમવસરણમહિમા-ભાસ' (વે. સં. ૧૮મી સદી
અનુ.)ના કર્તા.
સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [કા.શા.]

માર્ગીબાઈ [ ] : ગુરુમહિમાને વર્ણવતાં
૫ અને ૪ કડીનાં ૨ ભજનો(મુ.)નાં કર્તા.
કૃતિ : પરિચિત પદસંગ્રહ, પ્ર. સરતું સાહિત્યવર્ષક કાર્યાલય,
ઈ.૧૯૪૬ (ત્રીજી આ.) [શ્ર.ત્રિ.]

માલો [ ] : માર્ગી પંથના કવિ. માલો
રાવળને નામે અલખની ઉપાસના કરવાનો બોધ આપતું ૫
કડીનું ભજન(મુ.) મળે છે.
કૃતિ : ખોજવૃત્તાંત, સ. સચેદીના નાનજીઆણી, ઈ.૧૯૧૮
(બીજી આ.) [ર.ર.દ.]

માવજી-૧ : જુઓ માવા-૧.

માવજી-૨ [ઈ.૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ. ૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] :
બ્રાહ્મણ. અવટકે જોષી. પિતા પુજા. આધોઈ ગમના રહીય. ઈ.
૧૮૨૪ સુધી હયાત હોવાનું મનાય છે. મારવાડીની છાંટ ઝીલતા
૭ કુંડળીઆ(મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : કૃત્રોમાસિક, જુલાઈ-સપ્ટે. ૧૯૩૬--'આપ્રસિદ્ધ લોક-
સાહિત્ય', સં. કચરાલાલ ધ. સોની (મસં.) [શ્ર.ત્રિ.]

માવજી-૩ [ ] : જૈન. રવિવિગ્ન્યના શિષ્ય.
જુદાં જુદાં જામના પાર્શ્વનાથનું વર્ણન કરના ૧૦૧ કડીના
'પાર્શ્વનાથ-છંદ'ના કર્તા.
સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૨). [ક્રી.જા.]

માવા-૧/માવજી [ઈ. ૧૫૩૧માં હયાત] : ૫૧ કડીનો 'વૈષ્ણવ-
ભક્તપ્રબંધ-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૫૩૧/સં. ૧૫૮૭, આસો સુદ ૧૩;
મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : સંબોધિ, ઝાંકટો. ૧૯૭૭-જાન્યુ. ૧૯૭૮--'કવિ માવા-
માવજી રચિત વૈષ્ણવ ભક્ત પ્રબંધચોપાઈ', સં. અમૃતલાલ મો.
બોજક. [શ્ર.ત્રિ.]

માવા(ભક્ત)-૨/માવજી [ ] : ૮ કડીનાં ૮
ભજનો(મુ.)ના કર્તા. માવજીને નામે નોંધાયેલાં પદો પણ આ જ
કર્તાના હોવાની શક્યતા છે.
કૃતિ : ભજનિક કાવ્યસંગ્રહ, પ્ર. શા. વૃંદાવનદાસ કાનજી, ઈ.
૧૮૮૮.

૩૧૪ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

સંદર્ભ : ૧. કદલસૂચિ; ૨. ગૂહાયાદી. [શ્ર.ત્રિ.]

માહાવદાસ : જુઓ મહાવદાસ-૧.

માહુદાસ [ ] : પદોના કર્તા.
સંદર્ભ : ગૂહાયાદી. [શ્ર.ત્રિ.]

માહેશ્વર(દાસ) : આ નામે પદ નોંધાયેલાં છે. તેમના કર્તા ક્યા
માહેશ્વર(દાસ) છે તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.
સંદર્ભ : ગૂહાયાદી. [શ્ર.ત્રિ.]

માહેશ્વર-૧ [વ.ઈ.૧૭૯૦-અવ.ઈ.૧૮૭૧] : પ્રશ્નારા નાગર.
અવટકે ભટ્ટ. પિતા મંગલજી. માતા ગવાલબાઈ. સંસ્કૃતના
વિદ્વાન. અવસાન લીંબડીમાં.

શિવભકિતને વ્યક્ત કરતી ૪ કડીનો 'શિવ-સ્તુતિ'(મુ.), ૮
કડીના 'શિવના સાતવાર'(મુ.) અને ૩૫ કડીનું 'વારાહુક્તિ-માહાત્મ્ય'
(મુ.)-એ કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : અલિચ્છત્ર-કાવ્યકલાપ, સં. દયાશંકર ભા. શુક્લ. ઈ.
૧૯૧૪ (મસં.).

સંદર્ભ : મારા અક્ષરજીવનનાં સ્મરણા, દુર્ગાશંકર કે. શાસ્ત્રી,
ઈ.૧૯૪૪. [શ્ર.ત્રિ.]

માંગજી/માંગદાસ [ઈ.૧૭૭૫ સુધીમાં] : પદોના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગૂહાયાદી; ૨. ફાહનામાવલિ : ૨. [શ્ર.ત્રિ.]

માંગલબાઈ [ ] : ૪ કડીના ૧ ભજન
(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : પુરાતન જ્યોત, અવેશ્યંદ મેઘાણી, ઈ.૧૯૭૬(સુલભ આ.).
[શ્ર.ત્રિ.]

માંગુ [સં. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તેમની પૂર્વછાયા અને દુહા-
ચોપાઈમાં રચાયેલી 'અશ્વમેધ' કૃતિ મુખ્યત્વે જૈમિનીના 'અશ્વ-
મેધ'ના અનુવાદરૂપ છે. કવિએ પોતાના નામની સાથે ભકિતવાચક
'વિષ્ણુદાસ' એવું નામ જોડ્યું છે. એટલે કોઈને એ કૃતિ વિષ્ણુ-
દાસકૃત હોવાનું પણ લાગે.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; ૨. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૩. ગુ-
સારસ્વતો; ૪. ગૂહાયાદી. [શ્ર.ત્રિ.]

માંડણ/માંડણદાસ : આ નામે 'મનને બોધ'(મુ.), ૧૦ કડીનો 'નંદ-
લાલજીનો ગરબો' તથા અન્ય કેટલાંક પદ મળે છે એ કૃતિઓ
ક્યા માંડણની છે તે નિશ્ચિત થઈ શકતું નથી.

કૃતિ : ભૂકાદોહન : ૭.

સંદર્ભ : ૧. ગૂહાયાદી; ૨. ડિકેટલાંગબોજ; ૩. ડિકેટલાંગબાવિ.
[નિ.વો.]

માંડણ-૧ [ઈ.૧૪૪૨માં હયાત] : કડવાજ્જીના આવક કવિ.
૨૫૮ કડીના 'શ્રીપાલ/સિદ્ધચક-રાસ' (ર.ઈ. ૧૪૪૨/સં. ૧૪૯૮,

માર્ગવિગ્ન્ય : માંડણ-૧

કાવ્યક સુદ ૫, ગુરુવાર; અંશતઃ મુ.)ના કર્તા. કેટલાક સંદર્ભોમાં 'તલદમર્મતી-રાસ' આ કવિને નામે મુકાય છે, પરંતુ તે ખરેખર આ કર્તાની રચના નથી. એક જ હસ્તપ્રતમાં બે કૃતિઓ એક સાથે હોવાને કારણે આમ બન્યું છે.

કૃતિ: જૈનયુગ, કારતક-માગશર ૧૯૮૩.

સંદર્ભ: ૧. ગુણસ્સ્વતો; ૨. મસાપ્રવાહ; ૩. મરાચસાહિત્ય;

□ ૪. જૈન સત્યપ્રકાશ, જૂન ૧૯૫૩-કુડુઆ મત પટ્ટાવલીમાં ઉલ્લિખિત ઉનકા સાહિત્ય'. અગસ્ત્ય નાહટા; □ ૫ જૈનકવિઓ: ૩(૧). [દી.જો.]

માંડણ-૨ [ઈ.૧૫૧૮ સુધીમાં]: જ્ઞાનમાર્ગી સંત કવિ. કવિની કૃતિઓમાંથી ઉપલબ્ધ થતી માહિતીને આધારે વતન ચલસ્થાનનું ચિત્રોચી. જ્ઞાનિએ અંધારા પિતાનું નામ હરિ કે હરિદાસ હોવાનો સંભાવના. માતા મેઘુ.

કવિની પટ્ટપટ્ટી ચોપાઈવાળી ૨૦-૨૦ કડીની ૩૨ વીંશીઓમાં સંકલિત ગુજરાતીની પહેલી ઉખાણાગ્રંથિત 'પ્રબોધ-બત્રીસી' / 'માંડણ બંધારનાં ઉખાણાં(મુ.)ની આખાના છપ્પા પર અસર છે. શોકોના દેબી ધર્માચાર તેમ જ તેમની બુદ્ધિજડતા પર કટાક્ષ કરી જ્ઞાનબોધ આપવાનો આમ તો કવિનો હેતુ છે, પરંતુ તત્કાલીન પ્રજાજન્યમાં પ્રચલિત અનેક ઉખાણાને કથિતવ્યમાં સમાવવાના આગ્રહને લીધે ઘણે સ્થળે કૃતિની પ્રાસાદિકતા જોખમાય છે. કમ્પોરના શિષ્ય જ્ઞાનીજીની હિન્દી કૃતિ 'જ્ઞાન-બત્રીસી'થી પ્રભાવિત થઈ કવિએ આ કૃતિ સ્વી હોવાનું મનાય છે.

અ સિવાય ૭૦-૭૫ કડીઓવાળા ૭૦ ખંડમાં ચોપાઈ અને દુહાબંધમાં રચાયેલું 'રામાયણ' અને એ પ્રકારના જ કવ્યબંધમાં રચાયેલું 'રુકમંગલ-કથા/એકાદશી મહિમા' (લે.ઈ. ૧૫૧૮) કવિની આખ્યાનકોટિની રચનાઓ છે. શેષા અને ઉલાલાના મિત્રાણવાળા છપ્પપચ્છંદમાં રચાયેલી 'માંડણવિહિ' પણ તૂટક રૂપે કવિની મળે છે. 'સતભામાનું રૂસાણું' મનાતી કૃતિ કવિએ સ્વી હોવાનું મનાય છે, પરંતુ એની કોઈ પ્રત ઉપલબ્ધ થઈ નથી. કવિની નામછાપવાળાં, પણ મરાઠીની અસર બતાવતાં ૨ પદ(મુ.) આ કવિનાં હોય એમ મનાય છે.

કૃતિ: 'પ્રબોધબત્રીસી અથવા માંડણ બંધારનાં ઉખાણાં' અને કવિ શ્રીધરકૃત 'રાવણમંદોટરી-સંવાદ', સં. મણિવાલ બ. વ્યાસ, ઈ. ૧૯૩૦ (+સં.).

સંદર્ભ: ૧. અખો-એક અધ્યયન, ઉમાશંકર જોશી, ઈ. ૧૯૨૭; ૨. કવિચરિત: ૧-૨; ૩. ગુણાઈતિહાસ: ૨; ૪. ગુણામધ્ય; ૫. ગુણાપરેષા: ૧; ૬. ગુણાસ્સ્વરૂપો; ૭. પ્રાકૃતિઓ; □ ૮. સ્વાધ્યાય, જન્યુ. ૧૯૮૨ - 'માંડણ અને સંતમત', કાન્તિકુમાર ભટ્ટ; □ ૯. ગૂણાયાદી. [નિ.વો.]

માંડણ-૩ [ઈ. ૧૫૫૧ સુધીમાં]: માંડણ નાયકને નામે 'અંદા-ઝૂલણનો વેશ' (મુ.) એ ભવાઈ-વેશ મળે છે. એની કેટલીક વાચનાઓમાં મળતી પંકિતઓને આધારે એમ લાગે છે કે કૃતિ એના મૂળ સ્વરૂપે ઈ. ૧૫૫૧ સુધીમાં રચાયેલી છે, એટલે કવિ

માંડણ-૨ : મીકુ-૨/મીકુઓ

એ સમય સુધીમાં થઈ ગયા એમ અનુમાન કરી શકાય. એક માન્યતા મુજબ આ માંડણ નાયક અસાઈતના પુત્ર હતા:

'અડવા વાણિયાનો વેશ' તરીકે પણ ઓળખાતો આ વેશ ૨ ભાગમાં વહેંચાઈ જાય છે. તેના પૂર્વ ભાગમાં તેજ મોટીનું અડવા એટલે કે મૂર્ખ વાણિયા તરીકેનું પૂર્વવચનું વૃત્તાંત રજૂ થાય છે. બીજા ભાગમાં મુસ્લિમ સરદાર અંદા તથા તેજના પરસ્પરના અનુરાગ, પ્રતીક્ષા, મિલન અને વિરહદુઃખના ભાવો તળપટ્ટી છટાથી વ્યક્ત થાય છે. ક્યાની વચ્ચે વિપુલ પ્રમાણમાં, મૂળ ક્યા સાથે સંબંધ ન ધરાવતાં, હિન્દી પદ્યો મુકાયાં છે, જેમાંનાં ઘણાં પદ્ય અન્ય કવિઓની નામછાપ દર્શાવે છે.

કૃતિ: ૧. દેશી ભવાઈનો બોમિયો, સં. મયાશંકર શુક્લ, -; ૨. ભવાઈ, સુધા આર. દેસાઈ, ઈ. ૧૯૭૨ (સં.); ૩. ભવાઈ-સંગ્રહ, સં. મહીપતરામ રૂપરામ, ઈ. ૧૯૮૪ (ચોથી આ.); ૪ શ્રી ભવાની ભવાઈપ્રકાશ, સં. હરમણિશંકર ધ. મુનશી, -.

સંદર્ભ: ભવાઈના વેશની વાર્તાઓ, બરનરામ બા. મહેતા, ઈ. ૧૯૬૪. [નિ.વો.]

માંડણ-૪ [ઈ. ૧૫૮૬ સુધીમાં]: કેટલાંક સુભાષિતોથી બદ્ધ 'સુક્તા-વલી' (લે. ઈ. ૧૫૮૬/સં. ૧૬૪૨, માગશર સુદ ૨)ના કર્તા. 'પ્રબોધ-બત્રીસી'ના કર્તા અને આ માંડણ એક છે કે જુદા ને સ્પષ્ટ થઈ શકતું નથી.

સંદર્ભ: જૈનકવિઓ: ૩(૨). [નિ.વો.]

માંડણ(ગૂઝલી)-૫ (સં. ૧૮મી સદી): પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ કવિ. સંદર્ભ: પુગુણાહિન્યકાશે. [નિ.વો.]

'માંડણ બંધારનાં ઉખાણાં': જુઓ 'પ્રબોધબત્રીસી.'

મીંઠાચંદ્ર [ઈ. ૧૭૪૨માં લખાતું]: 'મીંઠાચંદ્ર' નામછાપ ધરાવતા ૯ કડીના 'પાર્શ્વનાથ-ગીત' (૨.ઈ. ૧૭૪૨/સં. ૧૭૮૮, મહા સુદ ૧૫, સોમવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ: મુપુગુણસૂત્રી. [શા.ત્ર.]

મીંકુ-૧ [ઈ. ૧૫૩૧માં લખાતું]: વૈષ્ણવ કવિ. 'રામપ્રબંધ'(૨.ઈ. ૧૫૩૧)ના કર્તા. આ કૃતિમાંથી આચા વૈષ્ણવનાં લક્ષણો વર્ણવતું, માત્રામેળ છંદમાં રચાયેલું ૫૧ કડીનું 'વૈષ્ણવ-ગીત' (૨.ઈ. ૧૫૩૧/સં. ૧૫૮૭, આસો સુદ ૧૩) અલગ મુદ્રિત રૂપે મળે છે.

કૃતિ: બુદ્ધિપ્રકાશ, જન્યુ. ૧૯૫૧-'વૈષ્ણવ-ગીત', સં. મંજુલાલ મજ/મુદાર (+સં.).

સંદર્ભ: ૧. પાંગુહસ્તવેખો; □ ૨. સ્વાધ્યાય, નવે. ૧૯૭૭-'મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં જૈનેતર રામકથા', દેવદત્ત જોશી; □ ૪. ડિક્ટેલોગભાવિ. [૨.સો.]

મીંકુ-૨/મીંકુઓ [૨.ઈ. ૧૭૩૮-અવ. ઈ. ૧૭૯૧]: શાકતભક્ત. ખેડા જિલ્લાના મહીચાના વતની. જ્ઞાતિએ મોઢ બ્રાહ્મણ. અવટકે શુક્લ. પિતા કૃપારામ. માતા મણિ. મીંકુ મહારાજને

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૩૧૫

નામે યાજ્ઞીતા થયેલા આ કવિએ ઉપનિષદો, તંત્રો ને સંગીતના અભ્યાસ કરેલો એમ કહેવાય છે. ખવિ જનીબાઈ તેમની શિષ્યા હોવાનું પણ કહેવાયું છે.

આ કવિએ ગુજરાતી, હિન્દી તેમ જ સંસ્કૃતમાં કાવ્યરચના કરી છે. ગુજરાતી કૃતિઓમાં 'શ્રીલાલરી/લીલાલહરી'(મુ.) શંકરાચાર્યકૃત 'સૌંદર્યલહરી'ના કેઈક કિલ્લટ તથા અસહજ છંદોવહનવાળી પણ પ્રથમ ગુજરાતી સમશ્લોકી અનુવાદ તરીકે નોંધપાત્ર કૃતિ છે. અર્ધનારીશ્વરની ભાવના પર શ્રીચક્રની પદ્યકૃતિ અનુસાર રાસવર્ણન આપતી ૩૨ ઉલ્લાસની 'રાસરસ' પણ આ કવિની મહત્ત્વની કૃતિ ગણાઈ છે. આ ઉપરાંત 'પરમશિવસ્તોત્ર', 'બ્રાહ્મણાષ્ટક', 'ભક્તિતરંગિણી', 'ભગવદગીતા'નો અનુવાદ, 'રસિકવૃત્તિવિનોદ', 'રસિકાષ્ટક', ૧૨ ઉલ્લાસની 'શ્રીરસ', ૧૩ ઉલ્લાસની 'શક્તિવિલાસ-લહરી', ૧૫ કડીનું 'અર્ધનારીશ્વરનું ગીત'(મુ.) અને ગુજરાતી-હિન્દી પદ્યો તેમણે રચ્યાં છે. 'શિવ-શક્તિરાસાનુક્રમ' એમની ગદ્યકૃતિ છે.

'ગુરુસ્તોત્ર', 'શ્રીતરવ' વગેરે એમની સંસ્કૃત કૃતિઓ છે.

કૃતિ : ૧. લીલાલહરી, સં. હિમતરામ મ. જની, સં. ૨૦૧૦;

□ ૨. ગુજરાતી લોકસાહિત્યમાળા : ૩, ઈ. ૧૯૬૩.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. ગુસામધ્ય; ૩. ગુસારસ્વતો; ૪. પ્રાકકૃતિઓ; ૫. શાકતસંપ્રદાય, નર્મદાશંકર દે. મહેતા, ઈ. ૧૯૩૨; □ ૬. પ્રસ્થાન, જેઠ ૧૯૯૧-'ગુજરાતમાં અર્ધનારીશ્વરની ઉપાસના', મંજુલાલ મજમુદાર; □ ૭. કદલસૂચિ; ૮. ગૂઢાયાદી; ૯. ડિક્ટેલોગબીજે. [૨.સો.]

મીઠો [અવ.ઈ.૧૮૭૨] : પદકવિ. વતન લીંબડી. જ્ઞાતિએ ઢાઢી મુસલમાન. પિતાનું નામ સાહેબો. એમનો જન્મ ઈ. ૧૭૮૪ આસપાસ થયો હોવાનું અનુમાન થયું છે. તેમનું મન વૈષ્ણવ ધર્મથી રંગાયેલું હતું.

તેમણે કૃષ્ણકીર્તન અને જ્ઞાનબોધની ગરબી, રાસ, યાજ્ઞ, ભજન જેવી પદપ્રકારની ઘણી કૃતિઓ (કેટલીક મુ.) રચી છે. તેમની 'સાંભળ સૈયર વાતડી' જેવી ઘણી કૃતિઓ લોકપ્રિય છે.

કૃતિ : ૧. લીંબડી નિવાસી ભકત મીઠાનાં કેટલાંક કાવ્યો, પ્ર. અમૃતલાલ દે. પંડયા, ઈ. ૧૯૨૭ (+સં.); □ ૨. અભમાલા; ૩. ગુસાપગહેવાલ : ૩ - 'ગુજરાતી જૂનાં ગીતો, સં. કવિ ભવાનીશંકર નરસિંહરામ; નકાદોહન : ૩; ૪. નબોવિહાર, રામનારાયણ વિ. પાકક, ઈ. ૧૯૬૧; ૫. પરમાનંદ પ્રકાશ પદમાલા, પ્ર. રજનીકાન્ત જે. પટેલ, સં. ૨૦૩૦ (ત્રીજી આ.); ૬. બુકાદોહન : ૫, ૭; ૭. ભજનિક કાવ્યસંગ્રહ, પ્ર. વૃદાવન-દાસ કનજી, ઈ. ૧૯૮૭; ૮. ભસાસિધુ; ૯. શ્રીમદ્ ભગવતી-કાવ્ય, પ્ર. દામોદર દાજીભાઈ, ઈ. ૧૯૮૯; ૧૦. સતવાણી.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. ગુસામધ્ય; ૩. ગુસારસ્વતો; ૪. પ્રાકકૃતિઓ; □ ૫. ગૂઢાયાદી; ૬. ડિક્ટેલોગબીજે; ૭. શૈલનામા-વચિ. [૨.સો.]

મીરાં/મીરાંબાઈ [જ.ઈ.૧૫મી સદી અંતભાગ કે ઈ.૧૬મી સદીનો

૩૧૬ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

પ્રારંભ-અવ.ઈ.૧૬મી સદી મધ્યભાગ] : પ્રમુખશાળા ભક્તિનાં સ્ત્રીકવિ.

ઐતિહાસિક અને અન્ય પ્રમાણો પરથી ઈ.૧૪૯૯ કે ઈ. ૧૫૦૫માં એમનો જન્મ થયો હોવાનું મનાય છે. ઈ.૧૫૦૫/સં.૧૫૬૧, શ્રાવણ સુદ ૧, શુક્રવારને દિવસે એમનો જન્મ થયો હતો એમ કેટલાક આધારો આપીને નક્કી કરવામાં પણ આવ્યું છે. એમનાં મૃત્યુ વિશે ચોક્કસ માહિતી મળતી નથી. ઈ.૧૫૪૬થી ઈ.૧૫૫૪ દરમ્યાન કચારેક તેઓ મૃત્યુ પામ્યાં હોવાની સંભાવના છે.

એમનાં જીવન વિશે મળતી અન્ય માહિતી આ પ્રમાણે છે. મેડતાના કુડકી ગામમાં રાઠોડ રાજવીકુળમાં જન્મ. પિતા રત્ન-સિંહ. નાની ઉંમરે માતાના મૃત્યુને લીધે ઢાઢા રાવ દૂદાજી પાસે ઉછેર. ઈ. ૧૫૧૭માં મેવાડના રાણા સંગ્રામસિંહના પુત્ર ભોજરાજ સાથે લગ્ન.

યાજ્ઞપણમાં કુટુંબમાંથી મળેલા વૈષ્ણવભક્તિના સંસ્કાર અને અંતરની કોઈ ઊંડી આધ્યાત્મિક અનુભૂતિએ એમનાં ચિત્તને નાની ઉંમરે જ સંસારસુખથી વિમુખ કરી વૃંદાવનવાસી મુરલીધર કૃષ્ણ-ગિરિધર નાગર તરફ વાળી દીધું હોય એમ લાગે છે. એટલે શ્વસુરગૃહે પણ કૃષ્ણભક્તિ તરફ મન વિશેષ વળેલું હતું. શ્વસુર અને પતિએ મેડતાના રાજકુટુંબ સાથેના મીઠા રાજકીય સંબંધોને લીધે મીરાંબાઈના ભક્તિમય જીવનને સહી લીધું જણાય છે. પરંતુ એમના મૃત્યુ પછી ચિતોડની ગાદી પર આવેલા રાજાઓ રત્નસિંહ અને વિશેષ વિક્રમાદિત્યે મીરાંબાઈને કનડગત શરૂ કરી. આ કનડગત પાછળ મીરાંબાઈની સાધુસંતો સાથેની ઊક્તિસ અને વધારે તો રાજકુટુંબમાં રાજગાદી માટે ચાલતી ખટપટો કારણભૂત લાગે છે. મીરાંબાઈનાં પદ્યોમાં મળતા ઉલ્લેખો પરથી લાગે છે કે નાગ કરાવી કે વિષ આપી એમની હત્યા કરવાનો પ્રયાસ થયો હોય. આ કનડગતને લીધે ઈ.૧૫૩૫માં કે તે પૂર્વે તેમણે ચિતોડન્યાગ કર્યો. ચિતોડન્યાગ પછી તેઓ થોડો સમય મેડતા અને પછી વૃંદાવન અને દ્વારકા ગયાં. અવસાન દ્વારકામાં કે અન્યત્ર એ વિશે વિદ્વાનોમાં મતભેદ છે.

પોતાના આયુષ્યકાળ દરમ્યાન વિવિધ સંપ્રદાયના આચાર્યો અને સંતોના સંપર્કમાં તેઓ આવ્યાં હોવાનું મનાય છે, તેમાં સમભકત દેવાજી, વલ્લભસંપ્રદાયના કૃષ્ણદાસ અને રામદાસ, રાધાવલ્લભસંપ્રદાયના હિતહરિવંશજી, ચૈતન્યસંપ્રદાયના જીવ-ગોસ્વામી અને રૂપગોસ્વામી સાથે થયેલા મેળાપ મુખ્ય છે. મીરાંબાઈનાં ગુરુ કોણ એ અંગે અનેક નામ મળે છે. પરંતુ એમાં જીવગોસ્વામી અને રેદાસનાં નામ વધારે પ્રચલિત છે. જીવગોસ્વામી સાથે મીરાંબાઈને મેળાપ થયો હતો એ સ્વીકૃત હકીકત છે, પરંતુ તેઓ મીરાંબાઈનાં ગુરુ હતા એ વાતને કોઈ સમર્થન નથી. રેદાસ સાથે મીરાંબાઈનાં મેળાપ થયાની વાતને જ કોઈ ચોક્કસ આધાર નથી એટલે એમની ગુરુ હોવાની સંભાવના પણ ટકી શકે એવી નથી.

મીરાંબાઈને અકબર સાથે મેળાપ થયો હતો કે એમને

મીઠો : મીરાંબાઈ

તુલસીદાસ અને નરસિંહ સાથે પત્રવ્યવહાર થયેલો એ હકીકતો પણ અધિકૃત નથી.

મીરાંના આરંધ્યદેવ વૃંદાવનવાસી કૃષ્ણ છે અને એ કૃષ્ણ પ્રત્યેની એમની ભક્તિ આપક વૈભવભક્તિ છે. એ કૃષ્ણ પ્રિયતમ છે તો એ અધમોદ્ધારક, ભીડભંગક પરમતત્ત્વ પણ છે, જેને કામના કરીને, સેવા કરીને, સ્મરણ કરીને શરણે જઈને પામી શકાય કૃષ્ણભક્તિમાં વલ્લભમત ને ચૈતન્યમત જેવી સાંપ્રદાયિક વિચારધારાઓ ને સમયે વિકસી ચૂકી હતી અને એમના કેટલાક વિચારોનો પ્રભાવ મીરાંબાઈની ભક્તિ પર જોઈ શકાય, તોપણ એમની કવિત્વને કોઈ સંપ્રદાયવિશેષ સાથે સાંકળી શકાય એમ નથી.

મીરાંબાઈનાં પદો પર અન્ય સંપ્રદાયોની અસર જોવાના પ્રયત્ન પણ થયા છે. 'જેગી હોવા જુગત જા જાણા, ઉલટ જણમ રાં ફાંસી' જેવાં દૃષ્ટાંતોને આધારે યોગમાર્ગી નાથસંપ્રદાયની, 'ગગન મંડપ પે સેજ પિયાકી, કિસ વિધ મિલણા હોય' ને આધારે નિર્ગુણભક્તિની કે 'રામ' 'રઘુનાથ' જેવા શબ્દ-પ્રયોગોને આધારે રામાનન્દી સંપ્રદાયની અસર એમની ભક્તિ-ભાવના પર હોવાનું અનુમાન થયું છે, પરંતુ મીરાંબાઈનાં આ પદો કે પદપંક્તિઓ પ્રકાશિત હોવાની સંભાવના વિશેષ છે.

મીરાંબાઈનું સર્જન વિપુલ નથી. એમને નામે મળતી રચના-આમાંથી ઘણી એમની હોવાની સંભાવના નથી, અને તોપણ એમનું જેટલું છે તેટલું સર્જન પણ એમને ઊંચી કોટિનાં કવિ ગણવાં પડે એવું સત્ત્વશીલ છે.

મીરાંબાઈનો કવિયશ એમનાં પદો (મુ.) પર નિર્ભર છે. ગુજરાતી, રાજસ્થાની અને દ્રાવિડ એમને નામે મળતાં કુલ પદોની સંખ્યા આશરે ૧૪૦૦ જેટલી છે, પરંતુ એમાં એમનાં અધિકૃત પદોની સંખ્યા ઝાઝી નથી. આ પદોમાં વિષયનું ઝાઝું વૈવિધ્ય નથી, સ્વપનાનું કોઈ ભવ્ય ઉડપન નથી, રચનાની ચાતુરી નથી. એમાં તો મુખ્યત્વે છે કૃષ્ણવિરહ, થોડુંક કૃષ્ણરૂપવર્ણન, થોડીક અંગત જીવનની વિપદો અને થોડીક ભક્તિબોધ. છતાં લાઘવ, ચિત્રાન્મકતા, સહજતા જેવાં ગુણોથી એમાંની કૃષ્ણપ્રીતિ અદનામાં અદના માનવીના હૃદયને સ્પર્શી જાય છે.

પદો સિવાય કેટલીક લાંબી રચનાઓ મીરાંબાઈને નામે મળે છે. એમાં સૌથી વિશેષ ધ્યાનપાત્ર દુહા-ચોપાઈના બંધવાળી ને સંવાદાત્મક રીતિમાં રૂપાયેલી 'નરસીજીકા માયરા/નરસી રાં માયરો'(મુ.) કૃતિ છે. આ કૃતિમાંથી ઘણો ક્ષેપક અંશ કાઢી નાખીએ પછી પણ એમાંના થોડાક અંશોનું કર્તૃત્વ મીરાંબાઈનું છે એમ કેટલાક માને છે. પરંતુ આખી કૃતિ જ મીરાંકૃત નથી એ માન્યતા વધારે સાચી લાગે છે. રામાનન્દી સંપ્રદાયનાં મંદિરોમાંથી જ મળતી કૃતિની પ્રતો, કૃતિના પ્રારંભમાં રામાનન્દની થયેલી વધુપડતી પ્રશસ્તિ, કૃતિ પર જેવા મળતો તુલસીદાસના સમચરિત માનસનો પ્રભાવ અને ઘણી પંક્તિઓ પર જેવા મળતી પ્રેમાનંદના 'મામેરું'ની અસર વગેરે બાબતો આ કૃતિ પાછળના સમયમાં અને કોઈ રામાનન્દી સાધુ મીરાંદાસ દ્વારા રચાઈ હોવાનું માનવા પ્રેરે એવી છે. '(પિપાજી)ચરિત્ર' પણ મીરાંદાસની જ

રચના હોવાની સંભાવના છે. ૮૦ કડીની 'સતભામાનું ફસણું'(મુ.) એમાંના ગરબાપ્રકાર, ભાવાના અર્વાચીન સ્વરૂપ અને મીરાંની પ્રચલિત નામછાપના અભાવને કારણે મીરાંકૃત લાગતી નથી. એ જ પ્રમાણે ૫૮ કડીની 'નરસિ મહતાચી હૂંડી', 'ગીતગોવિંદની ટીકા' વગેરે કૃતિઓ પણ મીરાંબાઈની હોવાની સંભાવના નથી.

કૃતિ : ૧. મીરાંકી પ્રામાણિક પદાવલિ (હિન્દી), ભગવાનદાસ તિવારી, ઈ.૧૯૭૪ (+સં.); ૨. મીરાંનાં પદ, સં. ભૂપેન્દ્ર ત્રિવેદી, ઈ.૧૯૬૨ (+સં.); ૩. મીરાંના પદો, સં. કે. કા. શાસ્ત્રી, ઈ.૧૯૮૪ (+સં.); ૪. મીરાં-બુલન-પદ-સંગ્રહ (હિન્દી), સં. પદ્માવતી શબનમ, ઈ. ૧૯૫૩ (+સં.); ૫. મીરાંબાઈનાં ભજનો, સં. હરસિંહભાઈ દિવેટિયા, ઈ. ૧૯૭૬ (૧૦મી આ.); ૬. મીરાં-બાઈનાં વધુ ગુજરાતી પદો, સં. ભૂપેન્દ્ર ત્રિવેદી, ઈ. ૧૯૬૮ (+સં.); ૭. મીરાંબાઈ-એક મનન, મંજુલાલ ર. મલમુદાર, ઈ. ૧૯૭૫ (+સં.); ૮. બૃકદોહન : ૧, ૨, ૫, ૬, ૭ (+સં.).

સંદર્ભ : ૧. મીરાં, રતિલાલ મો. ત્રિવેદી, ઈ. ૧૯૫૮; ૨. એજન, હસિત હ. બૂચ, ઈ.૧૯૭૮; ૩. એજન, નિરંજન ભગત, ઈ. ૧૯૮૨; ૪. મીરાં સ્મૃતિગ્રન્થ (હિન્દી), સં. ઘનશ્યામ શલભ વગેરે, ઈ. ૧૯૭૨; ૫. મીરાંબાઈ, ભાનુસુખરામ મહેતા, ઈ. ૧૯૧૮; ૬. એજન (હિન્દી), ડૉ. પ્રભાત, ઈ. ૧૯૬૫; ૭. આપણાં સાક્ષરનો : ૧, ન્હાનાલાલ ટ. કવિ, ઈ. ૧૯૩૪- 'મહારાણી મીરાં'; ૮. આરાધના, ચૈતન્યબહેન જ. દિવેટિયા, ઈ. ૧૯૬૮-'પ્રેમભૂતી મીરાં'; ૯. કવિચરિત : ૧-૨; ૧૦. કલ્પતરુ-વિચાર, આનંદશંકર ધ્રુવ, ઈ. ૧૯૩૭ (બીજી આ.)-'નરસિંહ અને મીરાં', 'મીરાં અને તુલસીદાસ'; ૧૧. ક્લાસિકલ પોએટ્સ ઓફ ગુજરાત (અં.), ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી, ઈ. ૧૯૧૬ (બીજી આ.); ૧૨. ગુલિટરેચર; ૧૩. ગુસાઈનિહાસ : ૨; ૧૪. ગુસામધ્ય; ૧૫. ગુસાડપરેખા : ૧; ૧૬. થોડાંક રસદર્શનો, ક. મા. મુનશી, ઈ. ૧૯૩૩-'ભક્તિનો મધ્યાહ્ન અને ગુજરાતી સાહિત્ય'; ૧૭. નવો-વિહાર, સ. વિ. પાઠક, ઈ. ૧૯૬૧-મીરાં અને અખો'; ૧૮. નર્મ-ગદ્ય, નર્મદાશંકર લા. દવે, ઈ. ૧૯૭૫ની આ.-'કવિચરિત્ર'; ૧૯. ભાવલોક, ચિમનલાલ ત્રિવેદી, ઈ. ૧૯૭૬-'નરસિંહમીરાંની ઉપમા'; ૨૦. વાગીશ્વરીનાં કર્ણકૂવો, દર્શક, ઈ. ૧૯૬૩-'મીરાંની સાધના'; ૨૧. ફાત્રેમાસિક, એપ્રિલ-જૂન ૧૯૫૮-'મીરાં', હીરાબહેન પાઠક; ૨૨. એજન, એપ્રિલ-જૂન ૧૯૬૫-'મીરાંબાઈ', અનુ. ભૂપેન્દ્ર ત્રિવેદી; ૨૩. બુદ્ધિપ્રકાશ, ડિસે. ૧૯૮૬-મીરાંનું કવિકર્મ, જ્યાંત કોઠારી; ૨૪. ગૂલાપાદી; ૨૫. ડિકેટલોગબીલ્ડ; ૨૬. ડિકેટલોગભાવિ; ૨૭. મુપુગૂલસૂચી. [ર.સો.]

મીરાં મહામદયાલ [ ] : સૈયદ ખોજા કવિ.

૧૩ કડીના 'ગિનાન'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : સૈઈશાગીસંગ્રહ : ૪.

[ર.ર.દ.]

મીરાં મહેદી [ ] : સૈયદ ખોજા કવિ.

૧૦ કડીના 'ગિનાન'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : સૈઈશાગીસંગ્રહ : ૪.

[ર.ર.દ.]

મીરાં મહામદયાલ : મીરાં મહેદી

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૩૧૭

મુકુન્દ-૧ [ઈ. ૧૬૨૪માં લખાત] : આખ્યાનકાર, સુભટમોહનના શિષ્ય. જૈમિનીકૃત 'અશ્વમેધ'ને આધારે ૧૧ કડવાંના 'ભીષણ પ્રેમલાલું આખ્યાન'(ર.ઈ. ૧૬૨૪/સં. ૧૬૮૨, કારતક-૧૩)ની રચના તેમણે કરી છે.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. ગૂઢાયાદી; ૩. ફાલનામાવલિ : ૨. [ર.સો.]

મુકુન્દ-૨ (ઈ. ૧૬૫૨માં લખાત) : દ્વારકાના વતની. જ્ઞાતિએ ગૂણથી બ્રાહ્મણ. કેશવાનંદના શિષ્ય. એમની પાસે હિંદીનો અભ્યાસ કરેલો. ગુરુની પ્રેરણાથી એમણે રચેલી ગણાની 'લક્ત-માળા'ના પહેલા મણકાકૃપ ૧૫ કડવાંનું, બહુધા હિંદીમાં લખાયેલું 'કબીરચરિત્ર' (ર.ઈ. ૧૫૬૨) અને આઠમા મણકાકૃપ, ૯ કડવાંનું હિંદીની છાંટવાળું 'ગોરક્ષચરિત્ર' (ર.ઈ. ૧૬૫૨) મુદ્રિત થયેલાં છે. આ કૃતિઓમાં ઝડઝમક અનુપ્રાસ જેવી યુક્તિઓની અતિશયતા ધ્યાન ખેંચે એવી છે. આ કાવ્યોની કોઈ હસ્તપ્રત મળતી ન હોવાથી એમનું કૃતૃત્વ કેટલાકને શંકાસ્પદ લાગ્યું છે.

કૃતિ : પ્રાક્રમાળા : ૧૧.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; ૨. ગુજરાતી સાહિત્યના માર્ગ-સૂચક અને વધુ માર્ગસૂચક સ્તંભો, કૃષ્ણલાલ મો. ઝવેરી, ઈ. ૧૯૫૮ (સંવર્ધિત આ.); ૩. ગુહિવાણી; ૪. પ્રાકૃતિઓ; ૫. મગુ આખ્યાન; ૬. ગૂઢાયાદી. [ર.સો.]

મુકુન્દ-૩ [ઈ. ૧૬૮૬માં લખાત] : આખ્યાનકાર. ખંભાતના વતની. જગદત્ત વ્યાસના પુત્ર. જગદીશના શિષ્ય. જૈમિનીકૃત 'અશ્વમેધ'ને આધારે આ કવિએ ૧૬ કડવાંના 'વીરવર્માનું આખ્યાન' (ર.ઈ. ૧૬૮૭)ની રચના કરી છે. આ કૃતિમાંના એક ઉલ્લેખ પરથી 'ચંદ્રદાસ-આખ્યાન' નામની એક અન્ય કૃતિ પણ આ કવિએ રચી હોવાનું સમજાય છે.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. ગુજૂકલકીકન; ૩. ગુસારસ્વતો; ૪. ગૂઢાયાદી; ૫. ફાલનામાવલિ : ૨. [ર.સો.]

મુકુન્દ-૪ [ઈ. ૧૭૨૧માં લખાત] : મુકુન્દ ભક્ત તરીકે ઓળખાયેલા આ કવિની, વ્રજનારીના મથુરાવાસી કૃષ્ણ પરના પત્ર રૂપે રચેલી એક પદ્યકૃતિ 'ગોપીકાએ લખેલો કાગળ/મથુરાનો કાગળ' (ર.ઈ. ૧૭૨૧/સં. ૧૭૭૭, માગશ્વર સુદ ૫, રવિવાર) મળે છે.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. ગૂઢાયાદી; ૩. ડિકેટલોગ-બીજે. [ર.સો.]

મુકુન્દ-૫ [જ.ઈ. ૧૭૯૬-અ.ઈ. ૧૮૬૬] : સૌરાષ્ટ્રના ચાવંડના વતની. પ્રશ્નોરા નાગર બ્રાહ્મણ. અવટકે ભટ્ટ. પિતા નૃસિંહ. માતા જીવીમા. કૃષ્ણલીલાનાં, શિવસ્તુતિનાં તથા ભક્તિવૈરાગ્યબોધનાં ગુજરાતી અને વ્રજમાં ઘણાં પદો એમણે રચ્યાં છે, જેમાંના કેટલાંક મુદ્રિત છે. 'બૃહત્કાવ્યદોહન : ૬'માં મુદ્રિત 'રાધાવિનોદ' એમની કૃતિ છે. એટલે ૨૮ કડીનો 'કલાન-ગોપીસંવાદ' અને 'ભાજલીલા' પણ એમની કૃતિ હોવાની સંભાવના કરી શકાય.

૩૧૮ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

'બૃહત્કાવ્યદોહન : ૫'માં એમના નામે મુદ્રિત હિંદીમાં રચાયેલા ઓગણોતેર કાળના કુંડળિયામાં 'મુકુંદાનંદ' છાપ મળે છે.

કૃતિ : ૧. *મુકુન્દ પદમાળા, -; ૨. અહિચ્છત્ર કાવ્યકલાપ, પ્ર. દયાશંકર મા. શુક્લ, ઈ. ૧૯૧૪ (+સં); ૩. પ્રાકાવિનોદ : ૧; ૪. પ્રાકાસુધા : ૧, ૨; ૫. બૃકાદોહન : ૫, ૬.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. ગુજૂકલકીકન; ૩. ગુસારસ્વતો; ૪. ગૂઢાયાદી; ૫. ડિકેટલોગબીજે; ૬. ડિકેટલોગભાવિ. [ર.સો.]

મુકુન્દ-૭ [ ] : સંતરામ મહારાજના શિષ્ય. નડિયાદના વતની. પદો (૨ પદ મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : પદસંગ્રહ, પ્ર. સંતરામ સમાપ્તિયાન ઈ. ૧૯૭૭.

સંદર્ભ : ૧. અસંપરંપરા; ૨. ગુજૂકલકીકન; ૩. પ્રાકૃતિઓ; ૪. ગૂઢાયાદી. [ર.સો.]

મુક્તગિરિ [ ] : આ નામે 'બારમાસી' અને 'પ્રાસ્તાવિક દુહા' મળે છે.

સંદર્ભ : ડિકેટલોગભાવિ.

[શ.ત્રિ.]

મુક્તાનંદ [જ.ઈ. ૧૭૫૮/સં. ૧૮૧૪, પોષ વદ ૭-અ.ઈ. ૧૮૩૦/સં. ૧૮૮૬, અસાડ વદ ૧૧] : સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના સંતકવિ. જન્મ સૌરાષ્ટ્રના અમરેલીમાં. પિતા આનંદરામ. માતા રાધા. સરવરીઆ બ્રાહ્મણ. પૂર્વાશ્રમનું નામ મુકુંદદાસ. મહાત્મા મૂળદાસના શિષ્યો પાસેથી સંગીત, વેદક અને કાવ્યશાસ્ત્રનું જ્ઞાન મેળવ્યું. માતાપિતાની ઈચ્છાથી લગ્ન. પરંતુ નાની ઉંમરથી કેળવાયેલા વૈરાગ્યભાવને લીધે ગૃહત્યાગ કરી ધ્રાંગધ્રાના દ્વારકા-દાસના, ત્યાંથી વાંકનેરના કલ્યાણદાસના અને પછી સરધારમાં તુલસીદાસના શિષ્ય બન્યા. રામાનંદ સ્વામી સાથે મેળાપ થતાં તેમના પ્રત્યે આકર્ષાયા અને ઈ. ૧૭૮૬માં એમની પાસેથી દીક્ષા લઈ 'મુક્તાનંદ' બન્યા. રામાનંદ સ્વામીએ મુક્તાનંદથી ઘણી નાની ઉંમરના સહજાનંદ સ્વામીને પોતાના ઉત્તરાધિકારી બનાવ્યા ત્યારે મુક્તાનંદે આનંદપૂર્વક સહજાનંદ સ્વામીનું શિષ્યપદ સ્વીકાર્યું અને મૃત્યુપર્યંત સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના પ્રસારમાં એમને મદદ કરી. ગઢડામાં ક્ષયની બીમારીથી અવસાન.

'મુક્તાનંદ' અને 'મુકુંદદાસ' નામથી આ વિદ્વાન કવિએ ગુજરાતી, હિંદી અને સંસ્કૃતમાં અનેક નાનીમોટી રચનાઓ સાંપ્રદાયિક ભાવનાને અનુકૂળ રહી લખી છે. જેમાં ભાગવતાશ્રિત અને હિંદી-સંસ્કૃત કૃતિઓનું પ્રમાણ મોટું છે. એમની ગુજરાતી કૃતિઓમાં ૧૦૮ કડવાં અને ૨૭ પદોમાં રચાયેલી 'ઉદ્ભવગીતા' (ર.ઈ. ૧૮૨૪/સં. ૧૮૮૦, કાવણુ વદ ૮, બુધવાર; મુ.) સૌથી વિશેષ ધ્યાનાર્હ છે. ભાગવતના દશમસ્કંધમાંના ઉદ્ભવગોપીપ્રસંગનું આલેખન કરતી આ કૃતિ એમાં વિસ્તારથી નિરૂપાયેલા સીતા-ત્યાગના વૃત્તાંતને લીધે અને એમાં પ્રગટ થતી કવિવશક્તિથી એ પ્રકારની અન્ય રચનાઓથી જુદી તરી આવે છે. ગોલોકધામમાં સપરિવાર બિરાજમાન રાધાકૃષ્ણનું ૧૮ ચાતુરીઓમાં વર્ણન કરતી

મુકુન્દ-૧ : મુક્તાનંદ

‘ધામચલ્લાન-ચાતુરી’(મુ.), ૧૧ પદોમાં કૃષ્ણ અને ટુકિમણીના વિવાહ-પ્રસંગને વર્ણવતી અને અંતિમ ૪ કટાણાં રૂપ પદોમાં કૃષ્ણભક્તિનો મહિમા કરતી ૧૫ પદોની ‘ટુકિમણીવિવાહ’(મુ.) અન્ય ભાગવતાક્રિત રચનાઓ છે.

૧૩૨ કડવાં અને ૩૩ પદોમાં પ્રાસાદિક વાણીમાં સહજનંદ સ્વામીના ઈશ્વરીય રૂપને ઉપસાવવા છતાં એમનું અધિકૃત ચરિત્ર બની રહેતી ‘ધર્માખ્યાન’ (ર.ઈ. ૧૮૨૯/સં. ૧૮૮૫, શ્રાવણ સુદ ૩; મુ.) કવિની બીજી મહત્ત્વની કૃતિ છે. ‘સત્સંગી જીવન’ના ચોથા પ્રકરણના ૨૮થી ૩૩ અધ્યાયમાં વર્ણવાયેલા-અક્તરાજ સચ્ચિદાનંદ મુનિ પર અનુગ્રહ કરી શ્રીકૃષ્ણે વડનાલમાં કરેલા નિવાસ-પ્રસંગનો સરળ ગુજરાતીમાં ભાવાનુવાદ આપતી ૧૧૨ પદની ‘કૃષ્ણપ્રસાદ’ (ર.ઈ. સંભવતઃ ૧૮૨૫; મુ.) તથા સહજનંદ સ્વામીએ બનાવેલા સંપ્રદાયાનુસારી સીધમેને અનુસરી ૮૮ કડવાં અને ૧૨ પદોમાં સતી સ્ત્રીઓના ધર્મને વર્ણવતી ‘સતીગીતા’ (ર.ઈ. ૧૮૨૪/સં. ૧૮૮૦, વૈશાખ સુદ ૨, ગુરુવાર; મુ.) કવિની સાંપ્રદાયિક કૃતિઓ છે.

ગુજરાતી-હિન્દીમાં કવિએ ઘણાં પદો (મુ.) રચ્યાં છે. ભજન, કીર્તન, આરતી ઇત્યાદિ સ્વરૂપે મળતાં ને વિવિધ રાગમાં ગાઈ શકાય એ રીતે રચાયેલાં આ પદોમાં પ્રેમલક્ષણા ભક્તિનાં પદોની સંખ્યા મોટી છે. કૃષ્ણની પ્રતીક્ષા; એને ઉપાસંભ, ઈજન; કૃષ્ણ-રૂપવર્ણન એમ કૃષ્ણગોપીજીવન સાથે સંકળાયેલી વિવિધ અવસ્થાઓ પદોનો વિષય બને છે. કેટલાંક પદોમાં ભક્તિનો મહિમા ને વૈરાગ્યબોધ છે. સહજ સરળતા એમનાં પદોનો ગુણ છે.

‘વિવેકચિંતામણિ’, ‘સત્સંગ શિરોમણિ’, ‘મુકુન્દ-ભવની’, ‘વાસુ-દેવાવતારચરિત્ર’, ‘ખંચરત્ન’, ‘અવધૂતગીત’, ‘ગુરુ-ચોવીશી’, ‘ભગ-વદ્ગીતા ભાષાટીકા’, ‘કપિલ-ગીતા’, ‘નારાયણ-ગીતા’ વગેરે એમની હિન્દી તથા ‘નિર્ણાયખંચકમ્’, ‘સત્સંગિજીવન માહાત્મ્યમ્’, ‘હનૂમત્-કવચમંત્રપુસ્તકચરણજીવિધિસ્તોત્રગણિ’ ઇત્યાદિ સંસ્કૃત રચનાઓ છે.

કૃતિ : ૧. મુક્તાનંદકાવ્યમ્ સં, હરિજીવનદાસ શાસ્ત્રી, ઈ. ૧૯૫૫; ૨. કીર્તન મુક્તાવલિ, પ્ર. બોચાસણવાસી શ્રી અક્ષર-પુરુષોત્તમની સંસ્થા, ઈ. ૧૯૭૮; ૩. છંદરત્નાવલિ, પ્ર. વિહારી-લાલજી મહારાજ શ્રીભગવતપ્રસાદજી મહારાજ, સં. ૧૯૪૧; ૪. બૃહાદોહન : ૨, ૩, ૬; ૫. શ્રી ભજનરત્નાવલી, પ્ર. આત્મારામ જ. છતીઆવાલા, ઈ. ૧૯૨૫.

સંદર્ભ : ૧. મુક્તાનંદની અક્ષરઆરાધના, સ્થુવીર ચૌધરી, ઈ. ૧૯૭૯; ૨. સદ્ગુરુ મુક્તાનંદ સ્વામી, શાસ્ત્રી સત્યપ્રિયદાસ, ઈ. ૧૯૭૯; ૩. કવિચરિત : ૩; ૪. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૫. ગુમાસ્તંભો; ૬. પ્રાકકૃતિઓ; ૭. ગૂઢાયાદી; ૮. ડિકેટલાંગબીજ; ૯. ડિકેટલાંગભાવિ. [ચ.મ., શ્રા.ત્ર.]

મુક્તિ : જુઓ મુક્તિસાગર-૨.

મુક્તિવિજ્ઞપશિષ્ય | : જૈન સાધુ. ધર્મવિજ્ઞપને નામે મુકાપેલો પરંતુ મુક્તિવિજ્ઞપશિષ્યની જ ૧૯ કડીની ‘ગુણ-સ્થાન-સંજ્ઞા’ (લ.ઈ. ૧૭૪૪)ના કર્તા.

મુક્તિ : મુનિચંદ્ર-૧

સંદર્ભ : લીંહસૂચી.

[ક્રી.જે.]

મુક્તિસાગર-૧/રાજસાગર(પંડિત) [જ.ઈ. ૧૫૮૧-અવ.ઈ. ૧૬૬૫/સં. ૧૭૨૧, ભાદરવા સુદ ૬] : તપગરહના જૈન સાધુ. લલિતસાગરના શિષ્ય. પિતાનામ દેવીદાસ. માતા કોડાં/કોડમદે. મૂળનામ મેઘજી. આચાર્યપદ મળ્યા પછી કવિ રાજસાગર નામથી ઓળખાતા હતા. ઈ. ૧૬૨૩માં કવિને ઉપાધ્યાયપદ મળ્યું હતું. તપગરહની સાગરશાખાની સ્થાપના તેમણે કરી હતી. ૬૮ કડીની ‘કેવલીસ્વરૂપ-સંજ્ઞા’ (ર.ઈ. ૧૬૧૬થી ઈ. ૧૬૩૦ સુધીમાં; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : િત્તાસાસ્તોત્ર તથા કેવલિસ્વરૂપસ્તવન, સં. લાલસાગર, સં. ૨૦૨૪.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૃકવિઓ : ૨-‘જૈન ગરહોની ગુરુપટ્ટાવલી’ ૨. જૈગૃકવિઓ : ૩(૨); ૩. મુપુગૃહસૂચી. [ક્રી.જે.]

મુક્તિસાગર-૨/મુક્તિ [જ.ઈ. ૧૮૦૧-અવ.ઈ. ૧૮૫૮] : અંચલ-ગરહના જૈન સાધુ. પિતા શા. ખીમચંદ. માતા ઉમેદબાઈ. કવિનું મૂળ નામ મોતીચંદ. દીક્ષા ઈ. ૧૮૧૧/સં. ૧૮૬૭, વૈશાખ સુદ અને દિવસે મળી હતી. આચાર્યપદ અને ગરહેશપદ ઈ. ૧૮૩૬/સં. ૧૮૮૨, વૈશાખ સુદ ૧૨ને દિવસે મળ્યું હતું. ૧૧ કડીનું ‘પરકીખામણા-સ્તવન’(મુ.) ૬ કડીની ‘જીવાભિગમ સૂત્રની ગહૂલી’(મુ.) ‘ષડાવશ્યક-ગહૂલી’(મુ.) તથા અન્ય કેટલીક ગહૂલીઓ (મુ.), ૮૧ કડીનું ‘નારકીની સાત ઢાલોનું સ્તવન’(ર.ઈ ૧૮૫૭) એ કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : જૈપ્રપુસ્તક : ૧; ૨. ગહૂલી સંગ્રહનામા ગ્રંથ : ૧, પ્ર. શ્રાવક ખીમજી ભી. માણુક, ઈ. ૧૮૯૧; ૩. રત્નસાર : ૨, પ્ર. હીરજી હંસરાજ, સં. ૧૯૨૩.

સંદર્ભ : જૈગૃકવિઓ : ૧-‘જૈન ગરહોની ગુરુપટ્ટાવલીઆ’ [ક્રી.જે.]

મુનિકીર્તિ [ઈ. ૧૬૨૬માં હયાત] : ખરતરગરહના જૈન સાધુ. જિતચંદ્રસૂરિની પરંપરામાં હર્ષપ્રમોદના શિષ્ય. ૨૦૦ ગ્રંથાગ્રના ‘પુણ્યસાર-સંસ’(ર.ઈ. ૧૬૨૬/સં. ૧૬૮૨, આસો સુદ ૧૦, ગુરુવાર) ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈહાપ્રોસ્ટા. [શ્રા.ત્ર.]

મુનિચંદ્ર : આ નામે ૮ કડીનો ‘આદોશ્વર-હરિયાલી’ (લ.સં. ૧૮મું શતક અનુ.), ૯ કડીની ‘વૈરાગ્યરંગ-સંજ્ઞા’, હિંદો-ગુજરાતીમિશ્ર ૧૪ કડીની ‘ભાવિભાવનો સ્વાધ્યાય’(મુ.), ૨૪ કડીનો ‘ઉપદેશમુત-કુલક’, ‘સિદ્ધચક્ર-ચોપાઈ’ અને ‘તીર્થમાલા’ એ કૃતિઓ મળે છે. આ બધી કૃતિઓના કર્તા કયા મુનિચંદ્ર છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.

કૃતિ : ૧. સંજ્ઞામાલા(શ્રા) : ૧. સંદર્ભ : ૧. દેસુરાસમાળા; ૨. પાંગુહસ્તલેખો; ૩. લીંહસૂચી; ૪. હેનૈશાસૂચિ : ૧. [શ્રા.ત્ર.]

મુનિચંદ્ર-૧ [ઈ. ૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધ] : પૂણિમાગરહના જૈન સાધુ. ‘રાત્રિભોજન-સંજ્ઞા’ના કર્તા. પ્રાકૃતમાં ‘રસાઉલો’ (લ.ઈ.

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૩૧૯

૧૫૫૬/સં. ૧૬૧૨, શ્રાવણ ૧૮ ૧૧, સોમવાર) કૃતિ મળે છે, જેના કર્તા પૂર્ણિમાગચ્છના જૈન સૂરિ છે. પ્રસ્તુત કૃતિના કર્તા પણ સંભવતઃ તે જ હોવાની શક્યતા છે.

સંદર્ભ : જૈનગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧). [શ્ર.ત્રિ.]

મુનિનાથ [ ] : વડનગરા નાગર બ્રાહ્મણ. ચારથી ૨૦ કડીના માનાજ્ઞના ગરબા, છંદ, કુમરી, ગરબી(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : અંબીકાકાવ્ય તથા શક્તકાવ્ય, પ્ર. બુક્કેસવર સાકરવાલ બુલાખીદાસ, ઈ. ૧૯૨૩. [શ્ર.ત્રિ.]

મુનિપ્રભ(સૂરિ) [ઈ.૧૬મી સદી સુધીમાં] : અપભ્રંશની અસરવાળી, ૧૦૮ જૈન મંદિરોનો ઉલ્લેખ કરતી, ૨૪ કડીની 'અષ્ટોત્તરી તીર્થમાળા' (લે. ઈ. ૧૬મી સદી; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : જૈન સત્યપ્રકાશ, ફેબ્રુ. ૧૯૫૪-'શ્રી મુનિપ્રભસૂરિકૃત અષ્ટોત્તરી તીર્થમાળા', સં. ભંવરલાલ નાહટા. [શ્ર.ત્રિ.]

મુનિમાલ : જુઓ માલ/માલદેવ.

મુનિરત્ન(સૂરિ) [ ] : જૈન સાધુ. ૪ કડીના 'ચૌદસ્વપ્ન-ભાસ' (લે. સં. ૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેજૈશાસૂચિ : ૧ [શ્ર.ત્રિ.]

મુનિરત્ન(ગણિ)શિષ્ય [ ] : જૈન સાધુ. ૧૧ કડીની 'તપગચ્છગુરુ-નામાવલિ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈનગૂકરચનાઓ : ૧. [કી.જે.]

મુનિવિમલ : આ નામે ૨૯ કડીની 'શાશ્વત-સિદ્ધાચતનપ્રતિમા-સંખ્યા-સ્તવન' (લે. લે. ૧૬૮૬ પહેલાં) એ કૃતિ મળે છે. તેના કર્તા કયા મુનિવિમલ છે તે નિશ્ચિત કહી શકાય તેમ નથી.

સંદર્ભ : ૧. જૈનગૂકવિઓ : ૩(૨); ૨. હેજૈશાસૂચિ : ૧.

[શ્ર.ત્રિ.]

મુનિવિમલ-૧ [ઈ.૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. હીરવિજયસૂરિની પરંપરામાં વિમલહર્ષ(ઈ. ૧૬૦૨માં હયાત)ના શિષ્ય. ૨ ઢાળ અને ૩૩ કડીના 'શ્રીઆદિનાથ-સ્તવન'(મુ.)ના કર્તા. વિજયતિલકની હયાતીમાં રચાયેલ ૫ કડીની 'વિજયતિલક-સૂરિ-સંખ્યા'(મુ.) અને ૬૧ કડીનું 'શાંતિનાથ-સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૬૧૭) એ કૃતિઓ રચનાસમય જોતાં આ જ કર્તાની હોવાની સંભાવના છે.

કૃતિ : ૧. ઐસમાળા : ૧; ૨. જૈન સત્યપ્રકાશ, ડિસે. ૧૯૪૨-'મહેસાણા મંડન શ્રી આદિનાથ સ્તવન', સં. શ્રી જયંત વિજયજી.

સંદર્ભ : ૧. જૈનસાહિત્યકાવ્ય; ૨. હેજૈશાસૂચિ : ૧. [શ્ર.ત્રિ.]

મુનિવિમલશિષ્ય [ ] : જૈન સાધુ. ૧૨ કડીના 'નેમિનાથ-સ્તવન'ના કર્તા.

સંદર્ભ : પાંચુહસ્તલેખો. [કી.જે.]

૩૨૦ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

મુનિશીલ : આ નામે ૧૯ કડીની 'કસ્તૂરિકપૂર-સંવાદ' નામક કૃતિ મળે છે. તેના કર્તા કયા મુનિશીલ છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.

સંદર્ભ : ૧. પ્રાકૃતપરંપરા; ૨. જૈન સત્યપ્રકાશ, ઓક્ટો. ૧૯૪૬-'જૈન કવિયોગી 'સંવાદ' સંલક રચનાઓ', અગરચંદ નાહટા.

[શ્ર.ત્રિ.]

મુનિશીલ-૧ [ઈ. ૧૬૦૨માં હયાત] : અંચલગચ્છના જૈન સાધુ. વિનાશીલની પરંપરામાં વિવેકમેદુના શિષ્ય. 'વિનાશીલ-વિનયજ્ઞાનરાસ' (ર.ઈ. ૧૬૦૨/સં. ૧૬૫૮ મહાવદ ૮)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈનસાહિત્યકાવ્ય; ૩. પ્રાકૃતપરંપરા; ૪. જૈનગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧). [શ્ર.ત્રિ.]

મુનિસુંદર(સૂરિ)-૧ [ઈ. ૧૩૮૪ આસપાસમાં હયાત] : 'વૈવસ્વત' (ર.ઈ. ૧૩૮૪ આસપાસ)ના કર્તા.

સંદર્ભ : પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં સમાવેલ જ્ઞાન (સૂચી), બાબુલાલ મ. શાહ, ઈ. ૧૯૭૮. [શ્ર.ત્રિ.]

મુનિસુંદર-૨ [ર.ઈ. ૧૩૮૦-અવ. ઈ. ૧૪૪૭/સં. ૧૫૦૩, કારતક સુદ ૧] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. દેવસુંદરસૂરિની પરંપરામાં સોમસુંદરસૂરિના શિષ્ય. ઈ. ૧૩૮૭માં ત્રીક્ષા. ઈ. ૧૪૨૨માં સોમસુંદરસૂરિ દ્વારા વાચકપદમાંથી સૂરિપદ. દક્ષિણાત્ય રાજાએ 'કાલિસરસ્વતી/શ્યામસરસ્વતી' અને ખંભાતના નવાબ દરબાન 'વાદિગોકુલશંકર' બિરુદ આપી તેમને નવાજેલા.

'યોગશાસ્ત્ર'ના ચતુર્થપ્રકાશ પરના બાલાવબોધ (ર.ઈ. ૧૪૩૫)ના કર્તા.

તેમણે સંસ્કૃતમાં ઘણી રચનાઓ કરી છે : 'અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ/શાંતરસ-ભાવના'; ન્યાય, વ્યાકરણ અને કાવ્યનો પરિચય આપતી 'ત્રીવિદ્યગોષ્ઠી'; વિજ્ઞાપિત પત્રોના સાહિત્ય અને ઇતિહાસમાં સૌથી પચાસે લાંબો અને વિશિષ્ટ 'વિજ્ઞાપિતપત્ર/ત્રિદશતરંગિણી'; તેના એક ભાગ રૂપે ઉપલબ્ધ થતો 'ગુર્વાચલિ/તપગચ્છ પટ્ટાવલી'; ગોતાની ટીકા સહિત 'ઉપદેશસ્તનાકર'; 'જનસ્તોત્ર-સ્તનકોષ' વગેરે. તેમની પાસેથી પ્રાકૃતમાં 'અંગુલીસત્તરી', 'પાશિકસત્તરી' અને 'વનસ્પતિસત્તરી' આદિ કૃતિઓ મળે છે. 'અંગુલી-સત્તરી' અને 'જ્યાનંદ-ચરિત્ર'ને કેટલાક જગ્યા પટ્ટધર મુનિચંદ્રસૂરિની ગણાવે છે.

મુનિસુંદરને નામ મળતું ૨૨ કડીનું 'નવસારી મંડન શ્રી પાર્શ્વનાથ-સ્તોત્ર(મુ.) કૃતિની અંતિમ પંક્તિઓને કારણે તેમના શિષ્યનું હોવા વધુ સંભવ છે.

કૃતિ : ૧*અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ, પ્ર. જૈન ધર્મ પ્રચારક સભા,--; ૨. જૈન સત્યપ્રકાશ, એપ્રિલ ૧૯૪૭-'શ્રી મુનિસુંદરસૂરિ વિરચિત નવસારીમંડન શ્રી પાર્શ્વનાથ-સ્તોત્ર', સં. અંબાલાલ પ્રે. શાહ.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈન સાહિત્ય, મનસુખભાઈ કી. મહેતા, ઈ. ૧૯૫૯ (બીજી આ.); ૩. જૈનસાહિત્યકાવ્ય. [શ્ર.ત્રિ.]

મુનિસુંદર(સૂરિ)-૩ [ઈ. ૧૩૮૯(?)માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. 'શાંત-રાસ' (ર.ઈ. ૧૩૮૯(?))ના કર્તા. તેઓ મુનિસુંદર-૨

મુનિનાથ : મુનિસુંદર(સૂરિ)-૩

છે કે કેમ તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાતું નથી.

સંદર્ભ : જૈનગ્રંથો : ૩(૧).

[શ્ર.ત્રિ.]

મુનિસુંદર(સૂરિ)શિષ્ય [ઈ. ૧૪૪૫માં હયાત] : નવગચ્છના જૈન સાધુ. 'જૈન ગૂર્જર કવિઓ'માં સંઘવિમલ/શુભશીલન નામે નોંધાયેલો ૫ ઢાળ અને ૨૫૭ કડીનો 'સુંદરન શ્રાંખિનો રાસ(શીલ-વિષય)/પ્રબંધ' (ર.ઈ. ૧૪૪૫/સં. ૧૫૦૧, બેઠક સુદ ૪, ગુરુવાર) વસ્તુતઃ મુનિસુંદરશિષ્યનો છે. એ લિપાય આ કવિએ 'સમ્યક્ત્વરાસ', 'દેવ્યાણુમંદિરસ્તોત્ર-બાલાવબંધ' તથા 'નિમ-ચરિત્ર/નિમિસ્તવન' એ કૃતિઓ પણ રચી છે.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાર્ઠતિહાસ : ૨; ૨. નયુકવિઓ; ૩. પાંચુડસ્ત-લેખો; ૪. મરાસસાહિત્ય; □ ૫. કાત્રૈમાસિક, એપ્રિલ જૂન ૧૯૭૧ —'ગુજરાતી જૈન સાહિત્ય : રાસ સંદોહ', હોરાલાલ ર. કાપડિયા; □ ૬. જૈનગ્રંથો : ૧, ૩(૨); ૭. ડિક્ટેલોગબાવિ; ૮. હેજૈશાસૂચિ : ૧.

[ક્રી.જો.]

મુરલીધર/મોરલીધર : મુરલીધરને નામે ૪ કડીનું ૧ પદ (લે.ઈ. ૧૬૭૩) અને મોરલીધરને નામે 'બારમાસી' નામક કૃતિ મળે છે. આ બંને કતાં એક છે કે જુદા તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

સંદર્ભ : ૧. ગૂડાયાદી; ૨. ફાહનામાવલિ : ૨; ૩. ફાહનામાવલિ.

[શ્ર.ત્રિ.]

મુરારિ [ઈ. ૧૬૧૯ સુધીમાં] : આખ્યાનકાર. પિતા જગન્નાથ સ્વામી. સૌરાષ્ટ્રના વતની. ૪૦ કડવાના 'ઈશ્વર વિચાર' (લે.ઈ. ૧૬૧૯/સં. ૧૬૭૫, અસાડ વદ ૩૦, શનિવાર; મુ.)ના કર્તા. શિવ-પાર્વતીના લગ્નના વિષયને સામાજિક રીતરિવાજોની ઝીણી વીજતોથી વર્ણવતું અને કથાપ્રસંગને લગવાશથી નિરૂપતું આ આખ્યાન લોકપ્રિય બનેલું છે.

કૃતિ : બૃકાદોહન : ૨.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; ૨. ગુસાર્ઠતિહાસ : ૨; ૩. ગુસામગ્ય; ૪. પ્રાકકૃતિઓ; □ ૫. ગૂડાયાદી.

[ર.સો.]

મુરારિસોહન : જુઓ મલુકચંદ-૨.

મુલાદાસ [ ] : તત્ત્વજ્ઞાનવિષયક 'સાત ભૂમિકાની પતાકા' નામક કૃતિના કર્તા.

સંદર્ભ : ડિક્ટેલોગબાવિ.

[શ્ર.ત્રિ.]

મુજ [ ] : ૪ કડીના 'આદિનાથ-ભાસ' (લે.સં. ૧૭મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂડસૂચી.

[શ્ર.ત્રિ.]

મૂલ : જુઓ મૂળ-

મૂલ(ઋષિ)-૧/મૂલા(વાચક) [ઈ. ૧૫૬૮માં હયાત] : અંચલગચ્છના જૈન સાધુ. ધર્મમૂર્તિની પરંપરામાં રત્નપ્રભના શિષ્ય. ૧૩૪/૧૩૭

મુનિસુંદર(સૂરિ)શિષ્ય : મૂલપુદાસ

ગુ. સા.-૪૧

કડીનો 'ગુજસુકુમાલ-સંધિ' (ર.ઈ. ૧૫૬૮/સં. ૧૬૨૪, ફાગણ સુદ ૧૧), ૮ ઢાળના 'ગુહ-ચૈત્યવંદન/કેવળનાણીબૃહત્ચૈત્યવંદન/શાશ્વતાશાશ્વતઙ્ગન-ચૈત્યવંદન-સ્તવન'(મુ.) તથા ૪ ઢાળની 'વીશું પંજેસાણ હુંડી' (ર.ઈ. ૧૫૬૮ આસપાસ; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. શ્રી આર્ય-કલ્યાણ-ગોતમ સ્મૃતિગ્રંથ, સં. મુનિરાજ શ્રી ક્લાપ્રભસાગરજી, સં. ૨૦૩૯; ૨. જૈનપુસ્તક : ૧; ૩. રત્ન-સાર : ૩, પ્ર. શા. લખમસી શિવજી, ઈ. ૧૮૭૨.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; □ ૨. જૈનગ્રંથો : ૧, ૩(૧); ૩. મુપુગૂડસૂચી.

[ક્રી.જો.]

મૂલ-૨ [ઈ. ૧૬૪૪ સુધીમાં] : જૈન. 'ચૈત્યવંદન' (લે.ઈ. ૧૬૪૪) તથા 'રાણતકુમાર-ભાસ' (લે. ઈ. ૧૬૪૪)ના કર્તા.

સંદર્ભ : પાંચુડસ્તલેખો.

[ક્રી.જો.]

મૂલચંદ/મૂલચંદ્ર/મૂળચંદ : મૂલચંદ/મૂલચંદ્રને નામે ૨ 'અજિતનાથ-ચરિત-સ્તવન', ૧૬ કડીની 'અજિતવિનતિ(જીવના ૫૬૩ ભેદ-ગામિન)' (ર.ઈ. ૧૭૬૯), ૬ કડીની 'ઋષભદેવ/આદિનાથની આરતી'(મુ.), ૩ કડીનું 'ઋષભજન-સ્તવન'(મુ.), ૩૦૦ ગ્રંથાગ્રંથ 'ઋષભદેવજનો છંદ', ૧૫ કડીની 'ઋષભદેવબારમાસા' તથા મૂળચંદને નામે ૮ કડીની 'નિમિનાથના સાતવાર/સાતવાર-સગ્રાપ' (મુ.) એ કૃતિઓ મળે છે, અને મૂળચંદ ભોજકન નામે 'પ્રેમચંદની ઢાળ' કૃતિ મળે છે. આ કથા મૂલચંદ/મૂલચંદ્ર/મૂળચંદ છે તે સ્પષ્ટ થતું નથી.

કૃતિ : ૧. જૈકાપ્રકાશ : ૧; ૨. જૈકાસંગ્રહ; ૩. જૈનપુસ્તક : ૧; ૪. જૈસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. આલ્પસ્તઓઈ : ૨; ૨. ડિક્ટેલોગબોજ; ૩. મુપુ-ગૂડસૂચી; ૪. લોહસૂચી; ૫. હેજૈશાસૂચિ : ૧.

[ક્રી.જો.]

મૂલચંદજી-૧ [ઈ. ૧૮૦૨માં હયાત] : લોકાગચ્છના કચ્છ સંઘાડાના જૈન સાધુ હોવાનો સંભાવના. કૃષ્ણજીશિષ્ય અઘ્વાજીના શિષ્ય. ૩૮ કડીની 'દિવાળી-છત્રીસી' (ર.ઈ. ૧૮૦૨; મુ.) અને 'નિમલહો-તેરી'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : વિવિધ પુષ્પવાદિકા : ૨, સં. પૂનમચંદજી, ઈ. ૧૯૮૨.

[શ્ર.ત્રિ.]

મૂળચંદજી(ઋષિ)-૨ [ઈ. ૧૮૨૯માં હયાત] : જૈન સાધુ. સંભવતઃ લોકાગચ્છના ગોંડલ સંઘાડાના નેણશીસ્વામીના શિષ્ય. 'દીવાનું દ્વિઢાળિયું' (ર.ઈ. ૧૮૨૯; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જૈસમાલા(શો) : ૨; ૨. જૈસસંગ્રહ(જૈ). [ક્રી.જો.]

મૂલચંદજી શિષ્ય : જુઓ ધર્મદાસ-૫.

મૂલપુદાસ [ ] : ૨૯૯ કડીના 'હમીરપ્રબંધ/દેશભાષા-નિબંધ'ના કર્તા. રણથંભોરના કિલ્લા અંગે હમીર અને દિલ્હીના ખીલજી વંશના બાદશાહ અલ્લાઉદ્દીન વચ્ચેના યુદ્ધ-પ્રસંગને વર્ણવતું આ એક ઐતિહાસિક કાવ્ય છે. હિન્દી તથા

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૩૨૧

ભાટચારણી ભાષાના દુહા, છંપય, કવિત ઈત્યાદિનો પદબંધવાળી આ કૃતિ તેમાં સચવાઈ રહેલી જૂની ભાષા અને કેટલાક વ્યાકરણના જૂના પ્રયોગોને લીધે ધ્યાનાર્હ છે.

સંદર્ભ : ૧. ગૂઢાપાદી; ૨. ફાહનામાવલિ : ૧. [શ્ર.ત્રિ.]

મૂલદાસ/મૂળદાસ [ ] : આ નામે મળતાં ૬ કડીના 'દાણુલીલાનો ગરબો'(મુ.) તથા ૫ કડીના કૃષ્ણભકિતના ૧ પદ(મુ.)ને અંતે 'અમે ભેટયા રવિ ગુરુ ભાણુ ત્રિકમ અમને તારો રે' કે 'મળ્યા બેમ રવિ ભાણુ રવિરામ' એવા ઉલ્લેખ મળે છે. તેના પરથી કવિ રવિભાણુ સંપ્રદાયના અને મૂળદાસ-૧થી જુદા હોવાની સંભાવના છે.

કૃતિ : નવરાત્રિમાં ગાવાના ગરબા સંગ્રહ : ૧, પ્ર. અમરચંદ ભાવાન, ઈ. ૧૮૭૬; ૨. ભસાસિધુ. [શ્ર.ત્રિ.]

મૂલપ્રભ [ ] : જૈન સાધુ. દ્વાબ બંધમાં લખાયેલી 'ગજસુકુમાલ-સંધિ' (ર.ઈ. ૧૪૯૭(?)ના કર્તા. કૃતિના આરંભ-અંતમાં કર્તા-નામનો નિર્દેશ નથી, પરંતુ 'જૈન ગૂર્જર કવિઓ : ૧' અને 'જૈન સાહિત્યનો ઇતિહાસ' 'ગજસુકુમાલ-સંધિ'ના કર્તા તરીકે 'મૂલપ્રભ' નામ સૂચવે છે, જ્યારે 'જૈન ગૂર્જર કવિઓ : ૩'માં 'મૂલપ્રભ' નામ વિશે પ્રશ્ન કરી 'ભાવપ્રભ' નામ સૂચવાયું છે. સંદર્ભ : ૧. જૈનસાહિત્યકોશ; [ ] ૨. જૈનગૂર્જરકવિઓ : ૧, ૩(૧). [કી.જે.]

મૂલા(વાચક) : જુઓ મૂલ(ઋષિ)-૧.

મૂળ/મૂળજી : 'મૂળ/મૂળદાસ' એવી નામકથા દર્શાવતાં પણ 'મૂળજી ભકત' એવા નામ હેઠળ કૃષ્ણભકિત, ને વૈરાગ્યબોધનાં ગુજરાતી તેમજ ગુજરાતી-હિંદીમિશ્ર (કચાંક અરબીફારસીની છાંટવાળાં) ૭૮ પદો(મુ.) અને લંબડીના ઠાકોર હરભમજીએ કાઢીઓ પર લીધેલા વેર-અંગેનો, વીરરસયુક્ત અને ગદ્યપદ્યમિશ્રિત ભાષામાં લખાયેલ 'કાઢીઓ ઉપર વેરનો સલોકો'ના કર્તા કયા મૂળજી છે તે નિશ્ચિત થવું નથી.

કૃતિ : ભજનિક કાવ્ય સંગ્રહ, સં. શા. વૃંદાવનદાસ કાનજી, ઈ. ૧૮૮૮.

સંદર્ભ : ૧. ગૂઢાપાદી; ૨. ફાહનામાવલિ : ૧. [ર.સો.]

મૂળચંદ [ ] : જૈન. પિતાનામ પ્રભુદાસ. રાજુલના વિરહભાવને વ્યક્ત કરતી ૧૫ તિથિઓની 'ગરબી'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : પ્રાકાસુધા : ૨. [કી.જે.]

મૂળચંદજી [ઈ.૧૭૯૯માં હયાત] : જૈન સાધુ. 'ઈલાચીકુમારરાસ' (ર.ઈ.૧૭૯૯)ના કર્તા. તેઓ મૂલચંદજી-૧ હોવાની સંભાવના છે.

સંદર્ભ : દેસુરાસમાળા. [કી.જે.]

મૂળચંદવિજય [ ] : જૈન સાધુ. ૮ કડીના 'કેસરિયાજીનું સ્તવન'(મુ.)ના કર્તા.

૩૨૨ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

કૃતિ : ૧. જૈનપ્રકાશ : ૧; ૨. જૈનસંગ્રહ. [કી.જે.]

મૂળજી-૧ [ઈ. ૧૭૫૫માં હયાત] : આખ્યાનકાર. જ્ઞાતિએ રૈકવ બ્રાહ્મણ. પિતા ભાઈભટ્ટ વ્યાસ. વતન અમદાવાદ. ૧૬ કડવાંના આખ્યાન 'નરસિંહ મહેતાના ભાષનું શ્રાદ્ધ' (ર.ઈ.૧૭૫૫/સં. ૧૮૧૧, ચૈત્ર સુદ ૧૧, બુધવાર; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : બૃકાદોહન : ૮.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. ગુમાસ્તાંભા; ૩. પ્રાકૃતિઓ; [ ] ૪. ગૂઢાપાદી. [ર.સો.]

મૂળજી-૨ [ ] : 'દરુજી/કીદરુજી સુત મૂળજી' એવી નામકથાપવાળા ૭ કડીના જ્ઞાનબોધના રૂપકાત્મક ૧ પદ (મુ.)ના કર્તા. કોઈ રૂદરજીસુતનાં વેદાન્તનાં પદની હસ્તપ્રત ગુજરાતી પ્રેસમાં હોવાનો ઉલ્લેખ મળે છે, તે આ કવિની હોવાની સંભાવના છે.

કૃતિ : ૧. પ્રાકાવિનોદ : ૧; ૨. બૃકાદોહન : ૮.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. પ્રાકૃતિઓ; [ ] ૩. ગુજરાત શાળાપત્ર, સપ્ટે. ૧૯૧૧-'ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ તથા અપ્રસિદ્ધ કવિઓનાં અપ્રસિદ્ધ કાવ્ય, ભાગ ચોથો', છગનલાલ વિ. રાવળ; [ ] ૪. ગૂઢાપાદી. [ર.સો.]

મૂળદાસ-૧ |જ. ઈ. ૧૬૫૫/ઈ. ૧૬૭૫/સં. ૧૭૧૧/સં. ૧૭૩૧, કારતક સુદ ૧૧, સોમવાર-અવ. ઈ. ૧૭૭૯/સં. ૧૮૩૫, ચૈત્ર સુદ ૯] : જૂનાગઢ જિલ્લાના આમોદરામાં સોરઠિયા લુહાર જ્ઞાતિમાં જન્મ. પિતા કૃષ્ણજી. માતા ગંગાબાઈ. લગ્ન પછી સંસાર તરફ વૈરાગ્ય જન્મતાં ગૃહત્યાગ. ગોંડલમાં રામાનુજ સંપ્રદાયના કોઈ સાધુ જીવણદાસજી સાથે મેળાપ અને તેમના શિષ્ય. ગુરુના આદેશથી પત્નીને સાથે લઈ અમરેલીમાં વસવાટ અને ત્યાં જીવત્-સમાધિ. સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના સાધુ મુકતાનંદની માતાને આત્મહત્યા કરતાં એમણે બચાવેલાં એવું મનાય છે.

મહાત્મ્ય મૂળદાસને નામે જાણીતા આ સંતકવિની ગરબો, આરતી, ભજન, કીર્તન, બારમાસી જેવી પદપ્રકારની ગુજરાતી-હિંદી રચનાઓ અત્યારે મુદ્દિત સ્વરૂપે ઉપલબ્ધ થાય છે. ભક્તિ અને જ્ઞાનવૈરાગ્યના અમનવચરૂપ એમનાં આ પદોમાં કૃષ્ણભક્તિ, વૈરાગ્યબોધ અને ગુરુમહિમા છે. 'અનુપમચુંદરી'(મુ.) જેવાં એમનાં ઘણાં પદ લોકપ્રિય છે.

આ સિવાય ગુરુ દત્તાત્રેયે ચોવીસ ગુરુ કર્યા તેના હિંદીમાં ૩૦ કવિત(મુ.), 'મર્કટોનું આખ્યાન', 'હરિનામ-લીલા', 'સાસુવહુનો સંવાદ', ભાગવતનો બીજો સ્કંધ તથા ભગવદ્ગીતાનો અનુવાદ (ર.ઈ. ૧૭૬૧) વગેરે એમને નામે મળતી બીજી રચનાઓ છે.

કૃતિ : ૧. ભક્તિવૈરાગ્યતત્ત્વ, પ્ર. કી. લૈશ્નવ સાધુ ઓધવદાસજી, ઈ. ૧૯૦૩; [ ] ૨. અભમાલા; ૩. કાદોહન : ૨, ૩; ૪. ગુસાપઅહેવાલ : ૩-'ગુજરાતી જૂનાં ગીતો'માંથી ઉદ્દ્યુત (+સં.); ૫. ગુહિવાણી (+સં.); ૬. નકાસંગ્રહ; ૭. પ્રાકાસુધા : ૨; ૮. બૃકાદોહન : ૭; ૯. ભસાસિધુ.

મૂલદાસ/મૂળદાસ : મૂળદાસ-૧

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. ગુસાર્ઠનિહાસ : ૨; ૩. ગુસા-મધ્ય; ૪. પ્રાકૃતિઓ; ૫. સતવાણી (પ્રસ્તાવના); ૬. સોરઠની વિભૂતિઓ, કાલિદાસ મહારાજ, ઈ. ૧૯૬૧; ૭. સોસંવાણી; ૮. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૯. ગુલાયાદી; ૧૦. ફોલનામાવલિ. [ર.સો.]

મૂળદાસ-૨ : જુઓ મૂલદાસ.

મેગલ [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : આખ્યાનકાર. અપરનામ નારાયણદાસ. જ્ઞાનિ કરુડુઆ. પિતાનું નામ ગોવિંદ. 'ઉગ્રસેનકૃત નગર'(?)ના વતની.

એમની કૃતિઓ ઈ. ૧૫૭૩ અને ઈ. ૧૫૮૧ વચ્ચેનાં રચના-વર્ષ દર્શાવે છે. એ ઉપરથી કવિ ઈ. ૧૬મી સદીના છેલ્લા ચરણમાં લ્યાન હોવાનું કહી શકાય.

મૂળ કથાવસ્તુનો બહુધા સંક્ષેપમાં સરળ સાર આપતી એમની ચારે કૃતિઓ-૧૮ કડવાંનું 'જલંધરાખ્યાન' (ર.ઈ. ૧૫૭૩/સં. ૧૬૨૯, ફાગણ સુદ ૧૧, ગુરુવાર, મુ.), ૧૬ કડવાંનું 'પરીક્ષિતાખ્યાન' (ર.ઈ. ૧૫૮૦/સં. ૧૬૩૬, માલ સુદ ૫, ગુરુવાર, મુ.), બાલાણીની તદ્વિપયક કૃતિની અસર દેખાડતું ૧૦ કડવાંનું 'ધ્રુવાખ્યાન' (ર.ઈ. ૧૫૮૧/સં. ૧૬૩૭, આસો સુદ ૫, રવિવાર, મુ.), નચિકેતાના ચરિત્રને ૧૫/૧૮ કડવાંમાં આવેખતું 'નાસિકેતાખ્યાન' (મુ.)-વર્ણનરીતિની દૃષ્ટિએ કંઈક નોંધપાત્ર ગણાય એવી છે; વિશેષ રૂપે 'નાસિકેતાખ્યાન'.

આ કવિનું ૬૬ કડવાંનું 'વિરાટપર્વ' (ર.ઈ. ૧૫૮૩/સં. ૧૬૩૯, આસો સુદ ૧૦, બુધવાર; અંશતઃ મુ.) મળ્યું છે. તેમાંનાં પહેલાં ૫૫ કડવાં નાકરની તદ્વિપયક કૃતિની છાયા જેવાં છે.

કૃતિ : ૧ કવિ મેગલકૃત 'જલંધરાખ્યાન અને પરીક્ષિતાખ્યાન', રા. જ. કા. પટેલ, ઈ. ૧૯૫૮; ૨. નાસિકેતાખ્યાન અને ધ્રુવાખ્યાન, સં. ભ. ભા. મહેતા, ઈ. ૧૯૨૬; ૩. વિદ્યાપીઠ, મેન્ડૂન ૧૯૮૨-'મેગલકૃત વિરાટપર્વનાં કેટલાંક અપ્રગટ કડવાં', સં. ઉપા અ. ભટ્ટ.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; ૨. ગુસાર્ઠનિહાસ : ૨; ૩. ગુસાસ્વતો; ૪. પ્રાકૃતિઓ; ૫. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૬. ગુલાયાદી; ૮. ડિકેટલોગબીજે. [ર.સો.]

મેઘ(મુનિ) : આ નામે ૮ કડીની 'ચૂનડી'(મુ.) અને ૨૩ કડીનું 'શત્રુંજય-સ્તવન' એ કૃતિઓ નોંધાયેલી છે. આ કર્તા કયા મેઘ મુનિ છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.

કૃતિ : શ્રી શત્રુંજયનોર્થાદિ સ્તવનસંગ્રહ, સં. સાગરચંદ્રજી, ઈ. ૧૯૨૬.

સંદર્ભ : પાંગુસ્તવનાં.

[શ્ર.ત્રિ.]

મેઘ-૧/મેહો [ઈ. ૧૪૪૩માં લ્યાત] : જેન. ગુજરાત, સૌરાષ્ટ્ર, મેવાડ અને મારવાડનાં ૧૨૦ તીર્થોનું વર્ણન કરતી ૮૯/૯૧ કડીની 'તીર્થમાલા'(મુ.), ૪૦ કડીનું 'શાણકપુર-સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૪૪૩), 'ચંડિકા-છંદ' (ર.ઈ. ૧૪૪૪ આસપાસ) અને 'નવસારી-સ્તવન' એ કૃતિઓના કર્તા.

મૂળદાસ-૨ : મેઘનિધાન

કૃતિ : ૧. પ્રાતીસંગ્રહ : ૧; ૨. જેનયુગ, કારતક-માગશર ૧૯૮૩-'મેઘાકૃત તીર્થમાલા' સં. તંત્રી.

સંદર્ભ : ૧. પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં સમાવેલ વન, બાબુલાલ મ. શાહ, ઈ. ૧૯૭૮; ૨. જેગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૩. મુપુગૂલસૂચી; ૪. હેજેશાસૂચિ : ૧. [શ્ર.ત્રિ.]

મેઘ-૨ [ઈ. ૧૫૫૩માં લ્યાત] : તપગરછના જેન સાધુ. જન-માનિકચના શિષ્ય. 'પરિગલ-પરિભાષ્યઓપાઈ'(ર.ઈ. ૧૫૫૩)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જેન સત્યપ્રકાશ, જન્યુ. ૧૯૪૬-'જેસલમેરકે જેન જ્ઞાન ભંડારકે અન્યત્ર અપ્રાપ્ય ગ્રંથોકી સૂચી', સં. અગરચંદ નાવટા.

[શ્ર.ત્રિ.]

મેઘ(મુનિ)-૩[ઈ. ૧૬૩૪માં લ્યાત] : જેન સાધુ. 'સાલ રાજસી-રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૩૪/સં. ૧૬૯૦, પોપ વદ ૮)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જેન સત્યપ્રકાશ, મે ૧૯૫૩-'શ્રી મેઘમુનિ રચિત સાલ રાજસી રાસકા ઐતિહાસિક સાર', ભંવરલાલ નાવટા. [શ્ર.ત્રિ.]

મેઘ-૪ [ ] : જેન સાધુ કાનિવિજયના શિષ્ય. ૭ કડીની 'છઠા આરાની સઝાય'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. સઝાયમાળા(ધ); ૨. સસંપમહાત્મ્ય. [શ્ર.ત્રિ.]

મેઘ-૫ [ ] : જેન સાધુ. નેમના શિષ્ય. ૭ કડીના સ્તવન(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : જેકાપ્રકાશ : ૧ [શ્ર.ત્રિ.]

મેઘ-૬ [ ] : જેન. ૫ કડીના સંભવ-નાથનું સ્તવન(મુ.)ના કર્તા. કૃતિની અંતિમ પંકિતને કારણે કર્તાનામ 'મેઘ' છે કે 'મેઘવિશાળ' એ સ્પષ્ટ થતું નથી.

કૃતિ : જિસ્તમાલા. [શ્ર.ત્રિ.]

મેઘ(ધારુવા)-૭ [ ] : ૩૧ કડીના ૧ ભજન(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : દુર્લભ ભજનસંગ્રહ, પ્ર. ગોવિંદભાઈ રા. ધામેલિયા, ઈ. ૧૯૫૮. [શ્ર.ત્રિ.]

મેઘચંદ્ર : આ નામે ૪ કડીની 'શેહણી-વાસુપુત્ર્યની સ્તુતિ'(મુ.) અને ૭ કડીની 'વિજયદેવસૂરિ-સઝાય' મળે છે. આ કૃતિઓના કર્તા એક છે કે જુદા તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

કૃતિ : દેસ્તસંગ્રહ. [શ્ર.ત્રિ.]

સંદર્ભ : હેજેશાસૂચિ : ૧.

મેઘજી [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : પિતા કાશી. ખંભાતના વતની. 'રુકિમણીહરણ' (ર.ઈ. ૧૫૬૧), 'હનુમાનચરિત્ર' (ર.ઈ. ૧૫૮૧) તથા 'સુદામા-આખ્યાન'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકલકીકત; ૨. પ્રાકૃતિઓ; ૩. સાહિત્ય, ઓકટો. ૧૯૧૬-'જૂનાં કાવ્યોની થોડી લકીકત', છગનલાલ વિ. રાવળ. [ક્રી.જી.]

મેઘનિધાન [ઈ. ૧૬૩૨માં લ્યાત] : ખરતરગરછના જેન સાધુ.

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૩૨૩

જિનતિલકસૂરિની પરંપરામાં રત્નસુંદરના શિષ્ય. 'શુલ્કકુમાર-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૬૩૨/સં. ૧૬૮૮, માગશર સુદ ૧૧)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૨). [શ્ર.ત્રિ.]

મેઘરત્ન : આ નામે 'ગોડીપાર્શ્વનાથ-છંદ' (વે.ઈ. ૧૭૩૦), ૮ કડીનું 'પાર્શ્વનાથ-સ્તવન(જગવલ્લભ)' અને ૯ કડીનું 'નેમનાથરાજુલ-ગીત' એ કૃતિઓ મળે છે. આ બંધી કૃતિઓના કર્તા એક છે કે જુદા તે સ્પષ્ટ થતું નથી.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [શ્ર.ત્રિ.]

મેઘરાજ(મુનિ) : આ નામે ૬ કડીનો 'શંખેશ્વરપાર્શ્વનાથ-છંદ/સ્તુતિ'(મુ.), ૧૧ કડીની 'શાલિભદ્રશેઠની સગાય'(મુ.), ૩૨ કડીની 'જીમ-બત્રીસી' (વે.ઈ. ૧૫૭૫), ૮ કડીની 'અલંકાર-સગાય', ૧૨ કડીની 'રાજબાઈમાતા-છંદ', ૧૧ કડીનું 'સ્તંભન-પાર્શ્વનાથ-સ્તવન' એ કૃતિઓ મળે છે. આ ઉપરાંત રાજસ્થાની-ગુજરાતી મિશ્રમાં 'ન્યોતિષ (સારદુહા)' (વે.ઈ. ૧૮૧૦) અને 'સદ્ગુરુવાર્ણન-ભાષા' મળે છે. આ બંધી કૃતિઓના કર્તા કયા મેઘરાજ છે તે સ્પષ્ટ થતું નથી.

કૃતિ : ૧. જૈકાપ્રકાશ : ૧; ૨. પ્રાછંદસંગ્રહ; ૩. પ્રાસ્તસંગ્રહ. સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂહસૂચી; ૩. રાહસૂચી : ૧, ૨. [શ્ર.ત્રિ.]

મેઘરાજ-મેઘમંડલ(બ્રહ્મા)-૧ [ઈ. ૧૫૬૧ સુધીમાં] : દિગંબર જૈન સાધુ. શાંતિના શિષ્ય. જુદી જુદી ભાસ રૂપ દેશીઓમાં નિબદ્ધ 'શાંતિનાથચરિત્ર' (વે. ઈ. ૧૫૬૧/સં. ૧૬૧૭, માઘ(મહા?) સુદ ૩, ચત્વિવાચેના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વનો; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [શ્ર.ત્રિ.]

મેઘરાજ(મુનિ)-૨ [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : અંચલગરજના જૈન સાધુ. ધર્મમૂર્તિની પરંપરામાં ભાનુલબ્ધિ (ઉપાધ્યાય)ના શિષ્ય. 'ઋષભજન્મ' અને દુહા ને ગેય ઢાળોમાં સ્વાયેલી ૧૭ ઢાળની 'સત્તરભેદી-પૂજા'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. વિવિધ પૂજાસંગ્રહ : ૧થી ૧૧, પ્ર. જશવંતલાલ જી. શાહ, સં. ૨૦૦૮; ૨. વિસ્નાપૂજાસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈનિહાસ; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૩. મુપુગૂહસૂચી. [શ્ર.ત્રિ.]

મેઘરાજ(વાચક)-૩ [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : જૈન સાધુ. પાર્શ્વ-ચંદ્રસૂરિની પરંપરામાં શ્રવણ/સરવાળ ઋષિના શિષ્ય. પાર્શ્વચંદ્ર-સૂરિથી પોતાની પરંપરા ગણાવતા હોવાથી પાર્શ્વજરજના હોવાનો શક્યતા. ૫ ખંડનો 'ઋષિદત્તામહાસતી-રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૦૧); દુહા, ચોપાઈ અને જુદી જુદી દેશીઓના ઢાળમાં લખાયેલો, ૬ ખંડ અને લગભગ ૬૫૦ કડીનો, ઋષિવર્ધનના તદ્દિપચક કાવ્યની અસર ઝીલતો 'નજદમયંતી-રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૦૮; મુ.); ૩૫૦ કડીનો 'સોળ-સતીનો રાસ'(મુ.) તેમની રાસકૃતિઓ છે. એ ઉપરાંત તેમની પાસેથી 'દાણાંગની દીપિકા/સ્થાનાંગની દીપિકા' (ર.ઈ. ૧૬૦૩), 'સમવાયંગસૂત્ર-બાલાવબોધ' (ર. ઈ. ૧૬૦૩ આસપાસ), 'ક્ષેત્ર-સમાસ-બાલાવબોધ' (ર.ઈ. ૧૬૧૪), મૂળ પ્રાકૃત ગ્રંથ 'રાજપ્રસ્તીય

૩૨૪ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

ઉપાંગ-સૂત્ર' પર ૩૨૮૧ કડીનો રત્નક (ર.ઈ. ૧૬૧૪ આસપાસ), ૯૦૦૦ ગ્રંથાગ્રનો 'ઉત્તરાચ્યનસૂત્ર-બાલાવબોધ/સ્તવક', 'ઓપ-પાતિક-સૂત્ર-બાલાવબોધ', 'નવતત્ત્વપ્રકરણ-બાલાવબોધ', 'રાયપંચોલીનો બાલાવબોધ', રત્નશેખરસૂરિના મૂળ પ્રાકૃત ગ્રંથ 'લઘુક્ષેત્ર-સમાસ-પ્રકરણ' પર ૨૬૬ કડીનો બાલાવબોધ, ૧૪૦ કડીનો 'રાજ-ચંદ્રસૂરિ-પ્રવહણ' (ર.ઈ. ૧૬૦૫), 'રાધુ-સમાચારી' (ર.ઈ. ૧૬૧૩), ૧૦ કડીનું 'અનુયોગદ્વારસૂત્રાર્થ-ગીત (શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ-સ્તવન-ગભિત)', ૯/૧૧ કડીનું 'ગુરુ-ગીત/ભાસ', ૨૫ કડીની 'ચતુર્વિશતિ-નામ-ગુધિતરાજ-પચવીસી', ૩ ઢાળમાં વહેંચાયેલ 'જ્ઞાનાધર્મ-કથાંગ-સૂત્ર-૧૯ અંચ્યન ૧૯-ભાસ/જ્ઞાનાસૂત્ર-ચગામો'(મુ.), '૧૩ કાંઠિ-યાનો તેર-ભાસ', ૨ ઢાળની 'મેઘકુમાર-સગાય'(મુ.) ૭ કડીનો 'સતી સુભદ્રાની સગાય'(મુ.), ૭૫ કડીની 'સુભાલુકુમાર-સંધિ', ૧૧ કડીની 'સતી અંજનાસુંદરીની સગાય'(મુ.), 'સત્તરભેદી-પૂજા' (ર.ઈ. ૧૬૯૩; અંશતઃ મુ.) અને પાર્શ્વચંદ્ર-વિષયક ગીન, શલોકો, સ્તુતિ આદિ તેમની પાસેથી મળ્યાં છે.

કૃતિ : ૧. આકાશલોકકથા : ૩; ૨. પરદ્રવ્યનય વિચારાદિ પ્રકરણ-સંગ્રહ, પ્ર. શ્રાવક મંગલદાસ લલ્લુભાઈ, સં. ૧૯૨૯; ૩. સગાય-સંગ્રહ : ૧, સં. સાગરચંદ્રજી, સં. ૧૯૭૮; ૪. જૈન સત્યપ્રકાશ, સપ્ટે. ૧૯૪૨-'કેટલાંક ઐતિહાસિક પદો', સં. ક્રાંતિસાગરજી.

સંદર્ભ : ૧. ઔરસંગ્રહ : ૧ (પ્રસ્તા.) ; ૨. ગુસાપઅહેવાલ : ૨૦; ૩. ગુસારસ્વનો; ૪. જૈસાઈનિહાસ; ૫. દેસુરાસમાળા; ૬. વળ-દમયંતીની કથાનો વિકાસ, રમણલાલ ચી. શાહ, ઈ. ૧૯૮૦; ૭. પ્રાકારપરંપરા; ૮. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૨, ૩(૧, ૨); ૯. જૈલા-પ્રોસ્ટા; ૧૦. ડિકેલોંગબાઈ : ૧૭(૧); ૧૧. મુપુગૂહસૂચી; ૧૨. વોહસૂચી; ૧૩. લંજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [શ્ર.ત્રિ.]

મેઘરાજ(બ્રહ્મા)-૪ [ઈ. ૧૬૯૮ સુધીમાં] : દિગંબર જૈન સાધુ. સકલકીર્તિની પરંપરામાં સુમતિકીર્તિના શિષ્ય. 'કોલવા બારસી-શ્રાવણ દ્વાદશી-રાસ' (વે.ઈ. ૧૬૯૮ પહેલાં)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. મરાસસાહિત્ય; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૩(૨). [શ્ર.ત્રિ.]

મેઘરાજ-૫ [ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ-અવ. ઈ. ૧૭૮૬/સં. ૧૮૪૩, કારતક વદ ૩૦] : લોકાગરજની ગુજરાતી શાખાના જૈન સાધુ. રૂપની પરંપરામાં જગજીવનજીના શિષ્ય. પિતા દંતારાઈપુરના ઓસવાલ વુદ્ધ ખેત્રી દલોસાલ. માતા સાંમા. ઈ. ૧૭૫૫/સં. ૧૮૧૧, પોષ વદ ૧૩ના દિવસે પદવી. ૫ ઢાળના 'જ્ઞાનાંચમી-સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૭૭૪) અને ૯ કડીના 'પાર્શ્વજિન-સ્તવન'(ર.ઈ. ૧૭૮૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૩(૨)-'જૈનગરજની ગુરુપદ્માવલીઓ'; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [શ્ર.ત્રિ.]

મેઘલાલ : આ નામે ૪ કડીનું 'ધૃતકલ્કલ-પાર્શ્વજિન-સ્તવન'(મુ.) મળે છે. આના કર્તા કયા મેઘલાલ છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.

કૃતિ : જૈપ્રપુરનક : ૧. [શ્ર.ત્રિ.]

મેઘલાલ-૧ [ઈ. ૧૮૧૮માં લખાત] : જૈન સાધુ. તેજલાભના

મેઘરત્ન : મેઘલાલ-૧

શિષ્ય. ૩ ઢાળનો 'નિવૃત્તાચના સંગ્રહ' (ર.ઈ. ૧૮૧૮; મુ.) અને ૨મ કડીનો 'વિદ્યાપદ્યોગી' (ર.ઈ. ૧૮૧૮; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. પ્રાસ્તસંગ્રહ; ૨. સ્તવસાર; ૨, પ્ર. લીરજી હંસરાજ, સં. ૧૯૨૩. [શ્ર.ત્રિ.]

મેઘવર્ધન | : જૈન. ૭ કડીના 'જ્ઞપ્ત-જિન-સ્તવન'ના કર્તા.
સંદર્ભ : લીલસૂચી. [શ્ર.ત્રિ.]

મેઘવાચકશિષ્ય | : તપગરજના જૈન સાધુ. ૨૪ ઢાળનો 'શોધનસ્તુતિ-સ્તવન' (વે. સં. ૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા.
સંદર્ભ : મૃગુલસૂચી. [શ્ર.જે.]

મેઘવિજય : આ નામે ૧૨ કડીનો 'જ્ઞાનવિવેક-સંગ્રહ', ૩ કડીનો 'યાજ્ઞ્યાકુમાર-સંગ્રહ' (વે. ઈ. ૧૮૧૩), ૩૭ કડીનો 'સંવેગકેવલકામ-સંગ્રહ' (વે. સં. ૨૦મી સદી અનુ.), ૪ કડીનો 'સીમંત-સ્વામી-સ્તવન' અને ૫ કડીનો 'મલાવીસ્વામીનો સ્તુતિ'(મુ.) મળે છે. આ કૃતિઓના કર્તા કયા મેઘવિજય છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.
કૃતિ : જિસ્તમાલા.
સંદર્ભ : ૧. લીલસૂચી; ૨. લલજ્ઞાસૂચિ : ૧. [શ્ર.ત્રિ.]

મેઘવિજય-૧ [ઈ. ૧૬૬૭માં લખાત] : તપગરજના જૈન સાધુ. વિવેકવિજયની પરંપરામાં માનિક્યવિજયના શિષ્ય. 'મેઘવલકલ-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૬૬૭; કવિતા સ્વલક્ષનાકારમાં)ના કર્તા.
સંદર્ભ : જૈનકવિઓ : ૩(૨). [શ્ર.ત્રિ.]

મેઘવિજય-૨ [ઈ. ૧૬૮૩માં લખાત] : જૈન સાધુ. વાલ્કવિજયની પરંપરામાં ગંગવિજયના શિષ્ય. 'ચોવીશી/ચોવીસીજિન-સ્તવન'(ર.ઈ. ૧૬૮૩; અંશતઃ મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : જૈનગુણસ્તવનો : ૧.
સંદર્ભ : જૈનકવિઓ : ૨. [શ્ર.ત્રિ.]

મેઘવિજય-૩ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગરજના જૈન સાધુ. લીરવિજયની પરંપરામાં કૃપાવિજયના શિષ્ય વિજયપ્રભસૂરિને ઘરને ઉપાધ્યાયપદ. યશોવિજયના સમકાલીન. ન્યાય, વ્યાકરણ, સાહિત્ય, જ્યોતિષ અને આધ્યાત્મિક વિષયોમાં પારંગત. તેમની પાસેથી ગુજરાતી અને સંસ્કૃતમાં ઘણાં રસાદિ કાવ્યો, ચરિત્રો અને નાટકો મળ્યાં છે. ૫ ઢાલમાં ૧૦૮ ગ્રામના પાર્શ્વનાયના મહિમાને નિરૂપતી 'પાર્શ્વનાયનામમાલા/તીર્થ-માળા' (ર.ઈ. ૧૬૬૫, કવિતા સ્વલક્ષનાકારમાં પ્રતઃ મુ.), 'આહાર ગવેષણા સંગ્રહ', દિગંબરોના વિરોધરૂપ ૩૯ કડીનું 'કુમનિનિસ-દ્રશ્ય હુંડી-સ્તવન', 'ચોવીસી'(મુ.), ૪ ઢાળમાં વહેંચાયેલ 'શ્રીવિજય-દેવસૂરિનિર્વાણ-સ્વાધ્યાય'(મુ.), 'ખંચાખાન', 'વર્ષમહોદય', 'શાસન દીપક-સંગ્રહ', 'જૈનધર્મદીપક-સંગ્રહ' અને 'દશમત-સ્તવન'— એ અમતી કૃતિઓ છે.

મેઘવર્ધન : મેરુ(ખંડિત)-૧

સંસ્કૃતમાં પણ તેમણે અનેક કૃતિઓ રચી છે, જેમાં 'દેવાનંદા ભુદયકાવ્ય' (ર.ઈ. ૧૬૭૧), 'માનુકપ્રસાદ' (ર.ઈ. ૧૬૯૧), 'ઉદયદીપિકા-જ્યોતિષ' (ર.ઈ. ૧૬૯૬), 'હેમકોમુદી-ચંદ્રપ્રભા'(ર.ઈ. ૧૭૦૧), 'શાંતિનાથ-ચરિત્ર', 'વધુત્રિપદિક-ચરિત્ર', 'યુક્તિપ્રબોધ-નાટક' અને અન્ય કૃતિઓના સમાવેશ થાય છે.

કૃતિ : ૧. ઝોસમાલા : ૧; ૨. જિસ્તકાસંદોહ : ૨; ૩. જૈન-સાસમાળા : ૧; ૪. જૈનગુણસ્તવનો : ૧(સં.); ૫. પ્રાતીસંગ્રહ : ૧; ૬. જૈન સત્યપ્રકાશ, જુઝારી, ઝોગ., ડિસ. ૧૯૪૧ અને અન્યુ. ૧૯૪૨ — 'ચોવીશજિનસ્તવનમાલા', સં. સારાભાઈ મ. નવાખ. સંદર્ભ : ૧. ઝોસસંગ્રહ : ૩ (પ્રસ્તા.); ૨. ગુણસ્તવવાસ : ૨; ૩. ગુણસ્તવનો; ૪. જૈનકવિઓ : ૨, ૩(૨); ૬. મૃગુલસૂચી. [શ્ર.ત્રિ.]

મેઘવિજય-૪ [ઈ. ૧૮૦૧ સુધીમાં] : તપગરજના જૈન સાધુ. રંગવિજયના શિષ્ય. 'મેઘાકાવલકલસંધ્યાદિનું સ્તવન' (વે. ઈ. ૧૮૦૧/સં. ૧૮૫૭, માગર ૧૬ ૯, મંચાખવાર), 'જોડીપાર્શ્વનાય-સ્તવન' અને ૮ કડીના 'શાંતિજિન-સ્તવન'ના કર્તા.
સંદર્ભ : ૧. ગુણસ્તવવાસ : ૨; ૨. જૈનકવિઓ : ૩(૨); ૩. મૃગુલસૂચી. [શ્ર.ત્રિ.]

મેઘવિજય(ગણિ)શિષ્ય | : જૈન સાધુ. ૭ કડીનો 'ઠરિયાવાલિની સંગ્રહ'(મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : પ્રાસપસંગ્રહ : ૧. [શ્ર.જે.]

મેણુ | : બનાસકાંઠામાં રાધનપુરની બાબુમાં આવેલા વારાઈ ગામના રહીશ. કવિ ઈ. ૧૭૪૪ આસપાસ થયા હોવાની માહિતી મળે છે. તેઓ મુખ્યત્વે વંશાવળીઓ લખવાનું, મીઠા સાદે તે વંશાવળીઓને બોલવાનું તથા તેમને સાચવવાનું કામ કરતા હતા. તેમણે ભજન, છાપ્પા તથા કવિત (૭ મુ.)ની રચના કરી છે. તેમના છાપ્પા હરિજનોના મામેરા અને છાબના પ્રસંગે ગવાય છે.
કૃતિ : હરિજન લોકકવિઓ અને તેમનાં પદો, દલપત શ્રીમાળી, ઈ. ૧૯૭૦ (સં.). [શ્ર.જે.]

મેરામજી | : મોતીરામના શિષ્ય. ભજન- (મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : ભજનસંગ્રહ : ૨. [શ્ર.જે.]

મેરુ(મુનિ) : આ નામે ૭ કડીનું 'એકાદશીનું સ્તવન'(મુ.) તથા ૨૫ કડીનું 'નંદીજવર-સ્તવન' મળે છે. તેમના કર્તા કયા મેરુ છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.
કૃતિ : ૧. સૈસ્તસંગ્રહ : ૩; ૨. જૈનપ્રાસ્તસંગ્રહ.
સંદર્ભ : મૃગુલસૂચી. [ર.ર.દ.]

મેરુ(ખંડિત)-૧ | : જૈન. 'પુણ્યસાર-ચોપાઈ'ના કર્તા.
સંદર્ભ : દેસુસામાળા. [ર.ર.દ.]

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૩૨૫

મેરુ(મુનિ)-૨] : તપગચ્છના જૈન સાધુ.
 'ચંદ્રસરણુ ટબા'ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈન સત્યપ્રકાશ, જાન્યુ. ૧૯૪૬-જૈસલમેર કે જૈન જ્ઞાનાભંડારોકે અન્યત્ર અપ્રાપ્ય ગ્રંથોકી સૂચી, અગરચંદ નાહટા. [૨.૨.૬.]

મેરુ-૩] : મુંજના શિષ્ય. ૪ કડીના ભજન(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. અભમાલા; ૨. બૃહત્ સંતસમાજ ભજનાવળી, પુરુષોત્તમદાસ ગો. શાહ, ઈ. ૧૯૫૦(છઠ્ઠી આ.). [કી.જો.]

મેરુઉદય [ઈ. ૧૮૫૮ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. ૫ કડીના 'મલાવીર-સ્તવન (ખીમખાદિ)' (વે.ઈ.૧૮૫૮)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂલસૂચી. [૨.૨.૬.]

મેરુનુંગ(સૂરિ)] : સંસ્કૃત ગ્રંથો પરના 'વ્યાકરણચતુષ્ક-બ્રાહ્મણોધ' તથા 'તદ્વિત-બ્રાહ્મણોધ'ના કર્તા. આ મેરુનુંગસૂરિ જો અંચલગચ્છના હોય તો એ મહેન્દ્રપ્રભસૂરિના શિષ્ય અને ઈ. ૧૩૪૭/૪૯થી ઈ. ૧૪૧૫/૧૭ વચ્ચે થયેલા સંસ્કૃતના વિદ્વાન મેરુનુંગ હોવાનું અનુમાન થઈ શકે.

સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈતિહાસ; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૩(૨). [૨.૨.૬.]

મેરુનુંગ(સૂરિ)શિષ્ય [ઈ. ૧૪મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ. ૧૫મી સદી પૂર્વાર્ધ] : અંચલગચ્છના જૈન સાધુ. મૂળ પ્રાકૃત કૃતિ 'નવતત્ત્વ પ્રકરણ' પરના વિવરણના કર્તા. મેરુનુંગસૂરિનો સમય ઈ. ૧૩૪૭/૪૯-ઈ. ૧૪૧૫/૧૭ મળે છે. તેને આધારે તેમના શિષ્યનો સમય ઈ. ૧૪મી સદી ઉત્તરાર્ધથી ઈ. ૧૫મી સદી પૂર્વાર્ધ સુધીનો ગણી શકાય.

સંદર્ભ : ૧. જૈમગૂકરચનાઓ : ૧; ૨. લેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [કી.જો.]

મેરુનંદન : આ નામે 'જિનચરિત્રસૂરિ-ગીત' મળે છે. તેના કર્તા ક્યા મેરુનંદન છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.

સંદર્ભ : જૈન સત્યપ્રકાશ, જાન્યુ. ૧૯૪૩-ક્રતિપય ઐતિહાસિક ગીતોંકા સાર', સં. અગરચંદ નાહટા. [૨.૨.૬.]

મેરુનંદન(ઉપાધ્યાય)-૧ [ઈ. ૧૩૭૬માં લયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનકુશલસૂરિની પરંપરામાં જિનોદયસૂરિના શિષ્ય. ૬૦ કડીના આંતરપ્રાસવાળા દુહાઓમાં રચાયેલા 'જિસાઈલી/જિસાપલ્લી પાર્શ્વનાથ-ફાણુ' (૨.ઈ. ૧૩૭૬; મુ.), જિનોદય તથા પૂર્વેના કિશોર કમરના સંયમકી સાથેના દીક્ષા-વિવાહનું વર્ણન કરતું ઘાન અને ભાસમાં વિભાજિત ઝુલાવાઓની ૪૪ કડીનું 'જિનોદય-સૂરિ-વિવાહલઈ' (૨.ઈ. ૧૩૭૬ના અરસામાં; મુ.), ૩૩ કડીનું 'અજિતનાથ-સ્તવન/અજિત-વિવાહલો'(મુ.), ૧૦/૧૧ કડીનો 'ગૌતમસ્વામી-છંદ', ૮ અને ૨૫ કડીની ૨ 'સ્થૂલિભદ્રમુનીન્દ્રચંદ-દાંસિ' તથા ૩૧ કડીનું 'સીમંધરસ્વામી-સ્તવન'-એ કૃતિઓના કર્તા.

૩૨૬ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

કૃતિ : ૧. ઐજૈકાસંગ્રહ; ૨. અંરાસંગ્રહ : ૩ (+સં.); ૩. પ્રાકૃત ગુસંગ્રહ (+સં.).

સંદર્ભ : ૧. આકવિઓ : ૧; ૨. ઉત્તરઅપભ્રંશનો સાહિત્ય-વિકાસ, વિદ્યાત્રી અ. વોરા, ઈ. ૧૯૭૬; ૩. ગુસાઈતિહાસ : ૧; ૪. ગુસારસ્તવનો; ૫. જૈસાઈતિહાસ; ૬. પ્રાકૃતપરંપરા; ૭. પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં સમાજજીવન, બાબુલાલ મ. શાહ, ઈ. ૧૯૭૮; ૮. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧, ૨); ૯. જૈમગૂકરચનાઓ : ૧; ૧૦. મુપુગૂલસૂચી; ૧૧. લેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

મેરુલાય [ઈ. ૧૬૪૯માં લયાત] : અંચલગચ્છના જૈન સાધુ. ક્ષ્યાણસાગરસૂરિની પરંપરામાં વિનયલાભના શિષ્ય. ૩૦૩ કડીના 'ચંદ્રજ્ઞાનાસતી-સસ' (૨.ઈ. ૧૬૪૯/સં. ૧૭૦૫, માગશ્વર ૧૬ ૮, ગુરુવાર)ના કર્તા. કૃતિનો અંતે 'મુનિ મલાવજી કવિ' એવો પંક્તિ છે, તેમાં 'મુનિ મલાવજી' કર્તાનું આપરનામ છે કે કેમ તે સ્પષ્ટ થતું નથી.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્તવનો; ૨. મસાસાહિત્ય; ૩. જૈગૂકવિઓ : ૨; [કેટલોગનાથિય. [૨.૨.૬.]

મેરુવિજય : આ નામે 'ગણ્ણી', 'વન્યાનગર-સગ્રાય', ૪ કડીની 'પાર્શ્વનાથ-સ્તુતિ', ૨૭ કડીની 'વક્રલચીરી-પ્રસન્નચંદ્રજ્ઞપિ-સગ્રાય', ૩૪ કડીની 'સાધુધર્માધિકાર-સગ્રાય', ૯ કડીની 'મુલપતિ-સગ્રાય' નામની રચનાઓ મળે છે. એમના કર્તા ક્યા મેરુવિજય છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.

સંદર્ભ : ૧. લીંહસૂચી; ૨. લેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

મેરુવિજય-૧ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : જૈન સાધુ. ખંડિત ન્યવિજયના શિષ્ય. ૨૭/૩૯ કડીની 'નવવાહ-સગ્રાય/બ્રહ્મચર્ય નવવાહ-સગ્રાય/શિષ્યગની નવવાહ-સગ્રાય' (૨.ઈ. ૧૬૪૬/સં. ૧૭૦૨, શ્રાવણ, -; મુ.), ચોપાઈબદ્ધ ૩૧ કડીની 'પરદેશી રાજના દસ પ્રશ્નોની સગ્રાય' (૨.ઈ. ૧૬૬૯/સં. ૧૭૨૫, અસાહ સુદ ૩; મુ.), ૧૫ કડીની 'શ્રાવકના ૩૬ ગુણની સગ્રાય' (૨.ઈ. ૧૬૮૫; મુ.), ૧૬ કડીની 'ઈરિયાવલીની સગ્રાય/ઈયાપિકીમિથ્યાદુષ્કૃત્યસગ્રાય/મિચ્છામિ દુક્કહ-સગ્રાય'(મુ.), ૧૪ કડીની 'ગજસુદુમાલની સગ્રાય'(મુ.), ૩ કાળમાં ૧૧/૧૬ કડીનું 'નંદિપોણ મુનિનું ત્રિદાળિયું/નંદિપોણ-સગ્રાય'(મુ.), ૩૩ કડીનું 'પાર્શ્વનાથ-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૬૪૯/સં. ૧૭૦૫, પોપ વદ ૧૦), ૧૧ કડીની 'બાહુબલની સગ્રાય'(મુ.), ૧૫ કડીની 'ચંદનબ્રાગાની સગ્રાય'(મુ.), ૧૫ કડીની 'મેતારજમુનિ-સગ્રાય'(મુ.) એ કૃતિઓના કર્તા. તેમની પાસેથી રાજસ્થાનીગુજરાતી-મિશ્ર ભાષામાં 'નેમોશ્વર રાગમાલા-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૬૪૭) પણ મળે છે.

કૃતિ : ૧. જિસ્તકાસંદોહ : ૧; ૨. જૈસમાલા(શા) : ૨; ૩. જૈસસંગ્રહ(જૈ); ૪. જૈસસંગ્રહ(ને); ૫. મોસસંગ્રહ; ૬. સગ્રાય-માલા (પં); ૭. સગ્રાયમાલા, પ્ર. લલુભાઈ કરમચંદ, સં. ૧૯૨૧. સંદર્ભ : ૧. દેસ્તસંગ્રહ; ૨. મુપુગૂલસૂચી; ૩. રાપુલસૂચી : ૪૨; ૪. લીંહસૂચી, ૫. લેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

મેરુ(મુનિ)-૨ : મેરુવિજય-૧

મેરુવિજય-૨ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. હીરવિજયસૂરિની પરંપરામાં રંગવિજયગણિના શિષ્ય. 'વસ્તુપાલ-તેજપાલનો રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૬૫/સં. ૧૭૨૧, ચૈત્ર સુદ ૨, બુધવાર; મુ.), ૫૦૩ કડીનો 'નવપદ-રાસ/શ્રીપાલ-રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૬૬/સં. ૧૭૨૨, આસો સુદ ૧૦, ગુરુવાર), ૧૩૪૬ કડીનો 'ઉત્તમ-કુમાર-રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૭૬) તથા *'નર્મદાસુન્દરી-રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૯૮; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. *નર્મદાસુન્દરી રાસ; ૨. વસ્તુપાલ તેજપાલનો રાસ, પ્ર. સવાઈભાઈ રાયચંદ, ઈ. ૧૯૦૧.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વનો; ૨. જૈસાઈતિલાસ; ૩. દેસુરાસમાળા; ૪. મરાસસાહિત્ય; ૫. જૈગૂકવિઓ : ૨; ૬. મુપુગૂહસૂચી; ૭. હેજૈશાસૂચિ : ૧. [ર.ર.દ.]

મેરુવિજય-૩ [ઈ. ૧૭૦૭ સુધીમાં] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયગણિના શિષ્ય. ગજસારમુનિકૃત ૪૩ કડીના મૂળ પ્રાકૃત ગ્રંથ 'દંડકપ્રકરણ' પરના સ્તબક (વિ.ઈ. ૧૭૦૭)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [ર.ર.દ.]

મેરુવિજય-૪ [ ] : જૈન સાધુ. લાલવિજયના શિષ્ય. ૫ કડીનો 'ચચિતઅચિતપૃથ્વીની સગ્રાય'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. મોસસંગ્રહ; ૨. સગ્રાયમાલા(પં). [ર.ર.દ.]

મેરુવિજય-૫ [ ] : જૈન સાધુ. જિનવિજયના શિષ્ય. ૧૫ કડીનો 'ધનાજીની સગ્રાય'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : મોસસંગ્રહ. [ર.ર.દ.]

મેરુવિમલ [ઈ. ૧૮૫૨ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. 'યુગપ્રધાનત્રેવીસ-ઉદય-સગ્રાય' (વિ.ઈ. ૧૮૫૨)ના કર્તા.

સંદર્ભ : લીંહસૂચી. [ર.ર.દ.]

મેરુસુંદર(ઉપાધ્યાય)-૧ [ઈ. ૧૫મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનચંદ્રસૂરિની પરંપરામાં વાચનાચાર્ય રત્નમૂર્તિના શિષ્ય. કુશળ બાલાવબોધકાર. ૫૪૧ કડીના 'ઋણભદેવ-સ્તવન/શત્રુંજય-સ્તવન-બાલાવબોધ/શત્રુંજયમંડનશ્રીયુગાદિદેવ-સ્તવન પરનો વાર્તારૂપ બાલાવબોધ' (ર.ઈ. ૧૪૬૨), જ્યકીર્તિસૂરિકૃત મૂળ પ્રાકૃત ગ્રંથ પર ૬૦૦૦/૭૭૫૫ ગ્રંથાગ્રનો 'શીલોપદેશમાલા-પ્રકરણ-બાલાવબોધ' (ર.ઈ. ૧૬૪૯), 'પડાવશ્યકસૂત્ર/શાવકપ્રતિ-ક્રમણસૂત્ર-બાલાવબોધ' (ર.ઈ. ૧૪૬૯/સં. ૧૫૨૫, વૈશાખ સુદ ૫), ગુજરાતી આલંકારિક સોમપુત્ર વાગ્ભટકૃત અલંકારગ્રંથ પર 'વાગ્ભટાલંકાર-બાલાવબોધ' (ર.ઈ. ૧૪૭૯), નંદિયેણકૃત મૂળ પ્રાકૃત ગ્રંથ પર 'અજિતશાંતિ-સ્તવન-બાલાવબોધ', 'કપૂરપ્રકરણ-બાલાવબોધ', અભયદેવસૂરિકૃત મૂળ પ્રાકૃત ગ્રંથ પર ૫૦૦ ગ્રંથાગ્રનો 'પંચનિગ્રંથી સંગ્રહણી પ્રકરણ-બાલાવબોધ', 'પ્રસ્નોત્તર-પદશતક કિચિત્ પૂર્ણ', મલધારી હેમચંદ્રસૂરિકૃત પ્રાકૃત ગ્રંથ પર ૬૦૦૦/૮૩૩૪ ગ્રંથાગ્રનો 'પુષ્પમાલાપ્રકરણ-બાલાવબોધ', 'સંબોધ-સત્તર-બાલાવબોધ', મુનિ માનનુંગસૂરિકૃત 'ભક્તામરમહાસ્તોત્ર' પર

મેરુવિજય-૨ : મોકમ/મોહોકમ

'ભક્તામરકથા/ભક્તામરપ્રાકૃતવાર્તાવૃત્તિ/ભક્તામરસ્તોત્રવાર્તારૂપબાલાવ-બોધ', 'બાવારિવારણ-બાલાવબોધ', 'હેમચંદ્રસૂરિકૃત મૂળ સંસ્કૃત ગ્રંથ પર ૨૫૦૦ ગ્રંથાગ્રનો 'યોગશાસ્ત્ર-બાલાવબોધ', બૌદ્ધ વિદ્વાન ધર્મદાસગણિકૃત અલંકારગ્રંથ પર 'વિદગ્ધમુખમંડન-બાલાવ-બોધ', ૧૧૭૬ ગ્રંથાગ્રનો 'વૃત્તરત્નાકર-બાલાવબોધ' તથા નેમિચંદ્ર-કૃત 'પષ્ટિશતક' પરનો ૭૦૦ ગ્રંથાગ્રનો બાલાવબોધ(મુ.)-એ કૃતિઓના કર્તા. 'શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય જૈન જ્ઞાનમંદિર સ્થિત જૈન જ્ઞાનભંડારોનું સૂચિપત્ર'માં 'શીલોપદેશમાલા-બાલાવબોધ'ની ર.ઈ. ૧૩૫૭ નોંધાઈ છે જે ભૂલ હાવા સંભવ છે.

કૃતિ : નેમિચંદ્ર ભંડારી વિરચિત પષ્ટિશતક પ્રકરણ-ત્રણ બાલાવ-બોધ સહિત, સં. ભોગીલાલ શાંડેસરા, ઈ. ૧૯૫૩ (પંસં.).

સંદર્ભ : ૧. ઔસસંગ્રહ : ૩, ૨. ગુસાઈતિલાસ : ૨; ૩. ગુસાપ-અહેવાલ : ૨૦; ૪. ગુસામધ્ય; ૫. ગુસારસ્વનો; ૬. જૈસાઈતિલાસ; ૭. મસાપ્રવાહ; ૮. જૈન સત્યપ્રકાશ, જન્યુ. ૧૯૪૬-'જૈસલમેર કે જૈન જ્ઞાનભંડારો કે અન્યત્ર અપ્રાપ્ય ગ્રંથોકી સૂચી', અગરચંદ નાહટા; ૯. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૨, ૩(૨); ૧૦. ડિકેટલોગબીજે; ૧૧. ડિકેટલોગભાવિ; ૧૨. મુપુગૂહસૂચી; ૧૩. લીંહસૂચી; ૧૪. હેજૈશાસૂચિ : ૧. [ર.ર.દ.]

મેરુસુંદર(ગણિ)-૨ [ ] : જૈન સાધુ. મહિમા-સુંદરના શિષ્ય. ૧૬૩ કડીનો 'ક્યવન્ના-સંભવ' એ કૃતિના કર્તા.

સંદર્ભ : ડિકેટલોગબીજે. [શ.ત્રિ.]

મેહમૂદ દરિયાઈ(સાહેબ) [જ. ઈ. ૧૪૬૮-અવ. ઈ. ૧૫૩૪] : મુસ્લિમ કવિ. વતન બીરપુર. મશાયખોની પરંપરામાં શેખ ચાંદબિન શેખ મહમ્મદ ગુજરાતી/કાઝી હમીદ (ઉફ્ફે આલંદા)ના પુત્ર. ગુજરાતના સુલતાન બહાદુરશાહના અમલ દરમ્યાન કાઝી. ઈ. ૧૫૧૪માં સુલતાન નારાજ થતાં હોદ્દો છોડી વતન બીરપુરમાં સ્થાયી વસવાટ કર્યો. વફાત પહેલાં પિતાએ ખિલાફતનો ઝબ્બો અર્પણ કરીને તેમના ઉત્તરાધિકારી બનાવ્યા હતા. હિંદીની છંટવાળી ગુજરાતી ભાષામાં, માનવજીવનને ખેતરનું રૂપક આપી મનુષ્ય અવતારને ઉજાળવાનો ઉપદેશ આપતાં ૨ ભજનો(મુ.) ઉપરાંત 'મકામાતે હિન્દીયા'(મુ.) નામના સંગ્રહમાં આ કર્તાની 'જિરકરી' નામની લોકપ્રિય થયેલી હિન્દી કૃતિઓ સંગૃહીત થયેલી છે.

કૃતિ : બુદ્ધિપ્રકાશ, જુલાઈ ૧૯૬૬ - 'પંદરમા સૈકાના સૂફી સંતકવિ કાઝી મેહમૂદ દરિયાઈ સાહેબ', સૈયદ ઈમામુદ્દીન દરગાહ-વાલા. (પંસં.). [ર.ર.દ.]

મેહો : જુઓ મેઘ-૧.

મોકમ/મોહોકમ [ ] : દુહા અને છપ્પામાં આવેલી 'લક્ષ્મી-ઉમા-સંવાદ/લક્ષ્મી-પાર્વતી-સંવાદ'(મુ.)ના કર્તા. 'આલ્ફાબેટિકલ વિસ્ટ ઓફ મેન્યુસ્ક્રિપ્ટ્સ ઈન ઓરિએન્ટલ ઈન્સ્ટિટ્યુટ : ૨' પ્રસ્તુત કૃતિની ર.ઈ. ૧૭૯૨ નોંધ છે, પરંતુ મુદ્રિત કૃતિમાં કયાંય તે ઉપલબ્ધ નથી.

ગુજરાતી સાહિત્યકોષ : ૩૨૭

કૃતિ : ૧. લક્ષ્મી પારવતિનો સંવાદ તથા કેવળસ્વ, પ્ર. કસ્તૂર-ચંદ મુ. શા. ઈ. ૧૮૭૮; ૨. નકાસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૨. ગૂહાયાદી. [કી.જે.]

મોટાભાઈ [જ. ઈ. ૧૭૦૪/સં. ૧૭૬૦, ભાદરવા વદ પ-]: પુષ્ટિમાર્ગીય ભરૂચી વૈષ્ણવ ભક્તકવિ. જ્ઞાતિએ નાગર બ્રાહ્મણ. વતન ગોધરા. મોટાભાઈનું મૂળનામ વજેરામભાઈ હતું. તેમના જન્મદિવસે ભગવદીઓ તેમનો ઉત્સવ કરે છે. તેમણે વ્યારાવાળા ગોપાલદાસભાઈ, મહદ્મણિ મોહનભાઈ, ગોકુલભાઈ તથા બહેનજી-રાજનાં આધિદૈવિક સ્વરૂપનાં કાવ્યગ્રંથો તથા ધોળ રચ્યાં છે.

સંદર્ભ : ૧. ગોપ્રભવકવિઓ; ૨. પુગુસાહિત્યકાસં. [કી.જે.]

મોતી/મોતીરામ : આ નામે શક્તિવિષયક ગરબા અને પદો મળે છે. એમના રચયિતા માતાના કોઈ ભક્ત હોવાની સંભાવના છે. પણ એ કોઈ એક કવિ છે કે જુદા તે નિશ્ચિત થઈ શકે એમ નથી. મોતીરામ જતિને નામે 'પદપંચાશિકા' નામની કૃતિ મળે છે. તેના કર્તા પણ કયા મોતીરામ તે નિશ્ચિત થતું નથી.

કૃતિ : ૧. અંબીકાકાવ્ય તથા શક્તિકાવ્ય, પ્ર. સાકરલાલ જુલાબાં-દાસ, ઈ. ૧૯૨૩; ૨. શ્રીમદ્ ભગવતીકાવ્ય, સં. દામોદર દાજી-ભાઈ, ઈ. ૧૮૮૯.

સંદર્ભ : ૧. પાંગુલસ્તલેખો. [ર.સો.]

મોતી-૧ [ ] : હરિજન લોકકવિ. જ્ઞાનનાં પદ (૨ પદ મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : હરિજન લોકકવિઓ અને તેમનાં પદો, સં. દલપત શ્રીમાળી, ઈ. ૧૯૭૦ (નસં.). [ર.સો.]

મોતીમાણુ [ઈ. ૧૭૪૨માં હયાત] : જૈન સાધુ. ૭૩ કડીના 'નેમિ-જન-શલોકો' (૨.ઈ. ૧૭૪૨/સં. ૧૯૭૮; આસો વદ ૩૦)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. જૈસાઈતિહાસ; ૩. દેસુ-રાસમાળા; □ જ. જૈગૂકવિઓ : ૩(૨). [કી.જે.]

મોતીરામ-૧ [ઈ. ૧૮૩૪માં હયાત] : ભરૂચના શ્રીમાળી વસીક. એમની કાફી રાગના નિર્દેશવાળી, ૨૩ પદની 'નરસિહ મહેતાના પિતાનું શ્રાદ્ધ'(મુ.) તથા ૯ પદની 'સુદામાચરિત્ર/સુદામાપુરી'(મુ.) એમ ૨ પદમાળાઓ પ્રેમાનંદની તદ્વિષયક આખ્યાનકૃતિઓ સાથે નિરૂપણની દૃષ્ટિએ કેટલુંક સામ્ય ધરાવે છે. એ સિવાય 'શામળ-દાસનો વિવાહ', 'કુંવરભાઈનું મોસાળ/મામેરું' તથા અન્ય પદોની રચના પણ એમણે કરી છે.

કૃતિ : ૧. બૃકાદોહન : ૭; ૨. મહાકવિ પ્રેમાનંદ તથા બાંજ આઠ કવિઓનાં સુદામાચરિત્ર, સં. મંજુલાલ ૨. મજમુદાર, ઈ. ૧૯૨૨; □ ૩. બુદ્ધિપ્રકાશ, ડિસે. ૧૯૦૨-'સુદામાચરિત્ર અથવા સુદામાપુરી', ચમનલાલ આ. પારથી (નસં.); □ જ. ડિકેટલોગભાવિ. [ર.સો.]

મોતીરામ-૨ [ ] : ગોધરા તાલુકાના શિવપુર (શહેરા)ના ચિત્રોડા નાગર બ્રાહ્મણ. પિતા કડુજી. માતા કુશાલબાઈ.

૩૨૮ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

તેમનાં આયુષ્યકાળ (જ. ઈ. ૧૭૮૧/૧૭૮૮ અને અવ. ઈ. ૧૮૩૬/૧૮૫૮) નોંધાયે છે. પરંતુ એને કોઈ ચોક્કસ આધાર નથી.

તેમણે 'દાણવીલા', 'દ્વાદશ-મહિના', કેટલાંક પદો અને ગરબીઓ (સર્વ મુ.) તથા 'ચતુરીન્નાવલીલા', 'ચસલીલા' (ગરબીઓ), શુંગાર અને વેરાગ્યનાં સાં ઉપરાંત પદો, નીતિબોધના છપ્પા, નિધિ, વાર, કુંડળિયા(હિદી)-એ કૃતિઓની રચના કરી છે.

કૃતિ : ૧. પ્રાક્રસુધા : ૨ (નસં.), ૩, ૪; ૨. બુકાદોહન : ૭; ૩. ભજનરતનાવલી, આત્મારામ જ. છતીઆવાલા, ઈ. ૧૯૨૫.

સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકકીકન; ૨. ગુસામધ્ય; ૩. પ્રાક્રકૃતિઓ; □ ૪. ગૂહાયાદી. [ર.સો.]

મોતીવિજય-૧ [ઈ. ૧૭૮૮માં હયાત] : જૈન સાધુ. તેમવિજય-ન્યાયવિજયના શિષ્ય. મૂળ હેમપ્રભસૂરિની 'વિવેક મંજરીપ્રકરણવૃત્તિ' પરના સ્તબક (૨.ઈ. ૧૭૮૮/સં. ૧૮૫૪, ક્રમતક સુદ ૨, શનિવાર)ના કર્તા. આ સ્તબક પૂરો કરસામાં ચતુરવિજય અને ભક્તિવિજય એ ગુરુબંધુઓનો પણ સહકાર હતો. આ સ્તબક ભૂવચી હેમપ્રભ-સૂરિને નામે નોંધાયેલો છે.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [કી.જે.]

મોતીવિજય-૨ [ ] : જૈન સાધુ. કીતિવિજયની પરંપરામાં કમલવિજયના શિષ્ય. ૭ કડીના 'ચંદ્રપ્રભ-સ્તવન'(મુ.) તથા તીર્થકરોનાં ૯ સ્તવનના કર્તા.

કૃતિ : જિસ્તકાસંદોહ : ૨.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [કી.જે.]

મોભારામ [ ] : આ સંત કવિ ઈ. ૧૭માં સદીના અંતમાં સુરતમાં થયા હોવાની માહિતી મળે છે. તેમણે જ્ઞાન, ભક્તિ, વેરાગ્ય અને પ્રેમ વિશે દિવ્યજ્ઞાનાત્મક પદો(૯ મુ.) રચ્યાં છે.

કૃતિ : કાંગેમાસિક, જુલાઈ-સપ્ટે. ૧૯૩૮-'સંત મોભારામ અને તેમનું અપ્રસિદ્ધ સાહિત્ય', માણેકલાલ શં. રાણા (નસં.). [કી.જે.]

મોરલીધર : જુઓ મુરલીધર.

મોરાર(સાહેબ) [જ. ઈ. ૧૭૫૮-અવ. ઈ. ૧૮૪૯/સં. ૧૯૦૫, ચૈત્ર સુદ ૨] : રવિભાણ સંપ્રદાયના કવિ. રાજસ્થાનના ધરાદમાં જન્મ. પૂર્વાશ્રમમાં યરાદના રાજપુત્ર માનાસિહજી. અવટકે વાઘેલા. રવિ(સાહેબ)ની વાણીથી પ્રભાવિત થઈ શેરખી અથવા જમનગરમાં ભેજ લઈ ઈ. ૧૭૭૮માં તેમના શિષ્ય બન્યા. જમનગર પાસેના ખંભાળિયામાં કે ધ્રોળ પાસેના ખંભાળીડામાં જીવત્સમાધિ.

પ્રેમલક્ષણ ભક્તિ, આત્મબોધ, જ્ઞાનબોધ, વેરાગ્ય-ઉપદેશ, કૃષ્ણ, રામ ને શિવનો મહિમા આદિ વિવિધ વિષયો પરનાં માર્મિક ને ઊર્મિરસિત ૧૬૫ ઉપરાંત પદો(મુ.) આ કવિનું મહત્ત્વનું સર્જન છે. વિવિધ અલંકારો ને પ્રચલિત દૃષ્ટાંતોનો વિનિયોગ કરતાં તથા જુદા જુદા રાગોને પ્રયોજતાં આ સુગેય પદોનું સોરઠી-ગુજરાતી,

મોટાભાઈ : મોરાર(સાહેબ)

હિન્દી અને અરબી-ફારસી શબ્દોવાળું ભાષાપોત પણ નોંધપાત્ર છે. તેમનાં ઘણાં પદો લોકપ્રિય થયેલાં છે.

પદો ઉપરાંત આ કવિની, જ્ઞાનબોધ ને ભક્તિપ્રેમની અન્ય રચનાઓ પણ મળે છે. એમાં ગરબી પ્રકારના ઢાળમાં રચાયેલી પ્રેમલક્ષણા ભક્તિની કૃતિ 'બારમાસી'(મુ.) સિવાયની કૃતિઓ મહદંશે હિંદીની કહી શકાય એવી છે. ચોપાઈ ને ભુજંગીમાં રચાયેલી ૨૪ કડીની 'ગુરુમહિમા', દશાશ્વરી છંદમાં રચાયેલી ૪૩ કડીની જ્ઞાનચર્યાની કૃતિ 'ચિતામણિ' (મુ.) અને જ્ઞાનબોધના ૮ કુંડળિયા(મુ.) આવી ગુજરાતીમિશ્રા હિંદી કૃતિઓ છે.

કૃતિ : ૧. ગુહિવાણી (૫સં.); ૨. દુર્લભ ભજનસંગ્રહ, ગોવિંદ-ભાઈ રા. ધામેલિયા, ઈ. ૧૯૫૮; ૩. ભાણલીલામૃત (૫સં.); ૪. યોગવેદાન્ત ભજનભંડાર, પ્ર. પ્રેમવંશ ગોવિંદજીભાઈ પુ., ઈ. ૧૯૭૬ (ચોથી આ.) (૫સં.); ૫. રવિ, ભાણ અને મોરારસાહેબની વાણી, સં. નાનાલાલ પ્રા. વ્યાસ, ઈ. ૧૯૫૦; ૬. રવિભાણ સંપ્રદાયની વાણી, પ્ર. મંછારામ મોતી, સં. ૧૯૮૯; ૭. સોસંવાણી(૫સં.).

સંદર્ભ : ૧. આગુસંતો; ૨. ગુસામધ્ય; ૩. ગુસારસ્વતો; ૪. ગુહિદેન. [ર.સો.]

મોહક/મોહકા/મોહન [ઈ. ૧૬૦૬માં હયાત]: જૈનસાધુ જીવધિગણિના શિષ્ય. 'ઓપપાતિક-સૂત્ર-બાલાવબોધ' (ર.ઈ. ૧૬૦૬/સં. ૧૬૬૨, બીજે ચૈત્ર ૧૬ ૧૧), ૩૨ કડીના 'લોકનાલિકાદ્વારિત્રિશિકા-પ્રકરણ' ઉપરના બાલાવબોધ (લે. સં. ૧૮મું શતક અનુ.)ના કર્તા. 'જૈન ગુર્જર કવિઓ : ૩'માં મોહન(મોહક)ને નામે નોંધાયેલ 'અનુયોગ દ્વારસૂત્ર' પરના બાલાવબોધના કર્તા પણ આ કવિ લાગે છે.

સંદર્ભ : ૧. જૈનકવિઓ : ૩(૨); ૨. મુપુગુહસૂચી; ૩. હેજૈ-જ્ઞાસૂચિ : ૧. [કા.શા.]

'મોસાળા-ચરિત્ર' [ર.ઈ. ૧૬૫૨/સં. ૧૭૦૮, ચૈત્ર ૧૬ ૧૩, શનિવાર] : ચોપાઈ, દુહા અને સર્વેયાની દેશીઓમાં રચાયેલું ૧૮/૨૧ કડવાંનું વિશ્વનાથ જ્ઞાનીનું આ આખ્યાન(મુ.) નરસિહજીવનના મામેરાના પ્રસંગ પર આધારિત છે. પ્રેમાનંદ પૂર્વે મામેરા-વિષયક રચાયેલી કૃતિઓમાં કથાપ્રસંગને વિશેષ રૂપે બરોબર ખીલવી કડવાંબંધવાળી કદાચ આ પહેલી કૃતિ છે. નરસિહના સ્થનું વર્ણન, સાસરિયાં ને નાગરસ્ત્રીઓની હાંસી, કુંવરબાઈની ચિતા, નરસિહની ઈશ્વરશ્રાદ્ધા, સમોવાણ માટે ભગવાને વરસાવેલો વરસાદ, પહેરા-મણીની યાદીમાં લખાવાયેલા ૨ પથ્થર વગેરે મહત્વના પ્રસંગ-બીજ એકસાથે આ કૃતિમાં મળે છે, જેને પછી પ્રેમાનંદે પોતાના 'મામેરુ'માં વધારે રસિક રીતે ખીલવ્યાં. જે કે ઘણાં જગ્યાએ કથાનાં રસબિંદુઓને ખીલવવામાં કે પાત્રમનની લાગણીને નિરૂપવામાં કવિ પ્રેમાનંદની બરોબરી કરે છે અને ક્યારેક પ્રેમાનંદથી પણ વધારે અસરકારક બને છે.

નરસિહજીવનના આ પ્રસંગમાં રહેલા ચમત્કારના અંશને ગૌણ કરી નરસિહના વ્યક્તિત્વમાં રહેલાં કૃષ્ણસમર્પણભાવને વધારે ઉપ-સાધી કવિએ એને ભક્તિરસની કૃતિ બનાવી છે. એક તરફ ભક્તની શ્રદ્ધા, અને બીજી તરફ શ્રવણુરગુહના સંબંધીઓનો અને સમસ્ત નાગર જ્ઞાતિનો ઉપહાસ એ બેની વચ્ચે મુકાયેલી કુંવરબાઈ

પ્રેમાનંદની કુંવરબાઈને મુકાબલે ઓછાબોલી અને વધારે શાલેન છે. હાસ્યમાં પ્રેમાનંદ જેટલી શક્તિ કવિ અહીં બતાવતા નથી, તો પણ નરસિહની વ્હેલનું ચિત્ર ને નાગરસ્ત્રીઓએ મામેરાના નિર્મત્રણ વખતે કંઈક હસીમજકનો ખેલ જોવા મળશે એની ખુશાલીમાં બતાવેલી ઉતાવળ એ આલેખનમાં કવિએ હાસ્યની કેટલીક શક્તિ જરૂર બતાવી છે. [જગા]

મોહન/મોહન(મુનિ)/મોહનવિજય [: જૈન સાધુ. મોહનને નામે હિન્દી-ગુજરાતી-મિશ્રા ભાષામાં ૧૬૨ દુહામાં રચાયેલી 'ષષ્ટિશતકના દોહા/ષષ્ટિશતક ભાષા-દુહા' (લે. ઈ. ૧૮૭૫), ૫ કડીનું 'અજિતનાથ-સ્તવન'(મુ.), ૬ કડીનું. 'શાંતિનાથજિન-સ્તવન'(મુ.), ૨૬ કડીની 'રુકિમણીની સજાય'(મુ.), ૭ કડીની જંબૂ-સ્વામી વિષયક 'ગહૂલી'(મુ.), મોહનમુનિને નામે ૨૭ કડીની 'ખંધક ઋષિ-સજાય' (લે.ઈ. ૧૮૪૨; મુ.) અને મોહનવિજયને નામે ૮ કડીની 'વિજયકામાસૂરિ-સજાય'(મુ.), ૪ કડીની 'વિમલાચલ-વસંત'(લે. સં. ૧૯મું શતક અનુ.)—એ કૃતિઓ મળે છે, પણ તે કયા મોહન/મોહન(મુનિ)/મોહનવિજય છે તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

નાનજ સાધુને નામે મુકાયેલું ૫ કડીનું 'ઋષ્યભજિન-સ્તવન' મોહન(મુનિ) અથવા નારાયણની કૃતિ જણાય છે. જુઓ નારાયણ.

કૃતિ : ૧. ઓસમાલા : ૧; ૨. ગહૂલી સંગ્રહનામા : ૧, પ્ર. ખીમજી ભી. માલિક, ઈ. ૧૮૯૧; ૩. જિનગુણપદ્યાવલી, પ્ર. જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ, ઈ. ૧૯૨૫; ૪. જિમપ્રકાશ; ૫. જિસ્તસંગ્રહ; ૬. જૈરસંગ્રહ; ૭. જૈસસંગ્રહ(ન); ૮. મોસસંગ્રહ; ૯. સજાય-માલા (શ્રા) : ૧; ૧૦. સજાયમાળા(ખં); ૧૧. સસન્નિત્ર (જ). સંદર્ભ : ૧. જૈનકવિઓ : ૩(૨); ૨. મુપુગુહસૂચી; ૩. લીંહ-સૂચી; ૪. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [કા.શા]

મોહન(મોહન)-૧ : જુઓ મોહક/મોહકા.

મોહન-૨ [ઈ. ૧૬૧૩માં હયાત] : અવટકં ભટ્ટ. રામકબીર સંપ્રદાયના સંતકવિ. સંત પદ્મનાભના ચરિત્રનો ઈતિહાસ આપતું ૨૮ કડવાંનું 'પદ્મનાભ-ચરિત્ર' (ર.ઈ. ૧૬૧૩/સં. ૧૬૬૯, કારતક સુદ ૧૫, ગુરુવાર; મુ.) અને 'પદ્મવાડીનું વર્ણન' (ર. ઈ. ૧૬૧૪/સં. ૧૬૭૦, માગશર સુદ ૫, રવિવાર; મુ.)—એ કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : જીવણવાણી, આસો—કારતક ૨૦૩૩—૩૪—'ભગવાન પદ્મનાભ ચરિત્ર', 'પદ્મવાડીનું વર્ણન', સં. ભક્ત જગમોહનભાઈ શામળભાઈ.

સંદર્ભ : રામકબીર સંપ્રદાય, કાન્તિકુમાર ભટ્ટ, ઈ.૧૯૮૨. [કી.જે.]

મોહન(જનમોહન)-૩ [ઈ. ૧૭૮૨ સુધીમાં] : 'સ્નેહલીલા' (લે. ઈ. ૧૭૮૨)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગૂહાયાદી; ૨. ફોહનામાવલિ. [શ્રા.ત્ર.]

મોહન-૪/મોહનવિજય [ઈ. ૧૭મી સદીનો ઉત્તરાર્ધ—ઈ. ૧૮મી

મોહક/મોહકા/મોહન : મોહન-૪/મોહનવિજય

ગુ. શા.—૪૨

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૩૨૯

સદીનો પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયસેનસૂરિની પરંપરામાં કીર્તિવિજય-માનવિજય-રૂપવિજયના શિષ્ય. ૩૧ ઢાળનો 'હરિવાહનરાજ-રાસ' (ર. ઈ. ૧૬૯૯/સં. ૧૭૫૫, કારતક વદ ૯), 'રત્નરાસો/વિજયરત્નસૂરિ-રાસ' (ર. ઈ. ૧૭૦૨), સત્ય વચનનો મહિમા દર્શાવતો ૪૭ ઢાળનો 'માનનુંગમાનવતી-રાસ' (ર. ઈ. ૧૭૦૪/સં. ૧૭૬૦, અધિક માસ સુદ ૮; મુ.), ૪ ખંડમાં વિભક્ત ૬૬ ઢાળ ને ૧૩૭૨ કડીનો 'રત્નપાલચરિત્ર/રત્નપાલ-રાસ/રત્નપાલ ઋષિ-રાસ/રત્નપાલ વ્યવહારિયાનો રાસ' (ર. ઈ. ૧૭૦૪/સં. ૧૭૬૦, માગશર સુદ ૫; મુ.), શીલમહિમાનો બોધ કરતો 'ગુણ-સુંદરીનો રાસ/પુન્યપાલગુણસુંદરી-રાસ' (ર. ઈ. ૧૭૦૭/સં. ૧૭૬૩, -સુદ ૧૧), ૬૩ ઢાળનો 'નર્મદાસુંદરી-રાસ' (ર. ઈ. ૧૭૦૮/સં. ૧૭૬૪, પોષ વદ ૧૩; મુ.), 'પ્રશ્નોત્તર-સમુચ્ચય' (ર. ઈ. ૧૭૨૬/સં. ૧૭૮૨, વૈશાખ સુદ ૧૫), માણસ જે કંઈ સાદુંનરસું બોગવે છે એ પૂર્વજન્મનાં કૃત્યોને પરિણામે જ એવો બોધ આપતો, ૪ ઉલ્લાસમાં વિભક્ત, ૧૦૭ ઢાળ ને ૨૬૮૫ કડીનો ચંદ્રકુમારની રસિક પાણુ પ્રસ્તારી કથા રજૂ કરતો 'ચંદ્ર-ચરિત્ર/ચંદ્ર-નુપતિ-રાસ/ચંદ્રરાજનો રાસ' (ર. ઈ. ૧૭૨૭/સં. ૧૭૮૩, પોષ સુદ ૫; મુ.), ૪ કડીનું 'ગોડીપાર્શ્વનાથનું સ્તવન'(મુ.), 'ચોવીશી'(મુ.), ૬ કડીનું 'નેમિનાથ-સ્તવન'(મુ.), બહેનના મર્મવચનથી વીંધાઈને અભિમાન રૂપી ગજા પરથી નીચે ઊતરી, શેષ કર્મોનો કાય કરી મોક્ષાપ્ત પામતા બાહુબલિની ૧૨ કડીની 'બાહુબલિની સગ્રાય'(મુ.), પાટણના જૈન સંઘે શ્રી વિજયરત્નસૂરિને પોતાને આંગણે પધારવા વિનંતિ કરી એને વિષય બનાવતી ૧૯ કડીની 'વિજય-રત્નસૂરિ-સગ્રાય'(મુ.), ૬ અને ૭ કડીનાં અનુક્રમે ૨ 'શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ-સ્તવન'(મુ.), ૫ કડીનું 'શત્રુંજય-સ્તવન/સિદ્ધાચલ-સ્તવન'(મુ.) તેમ જ વસંત ત્રિશેનાં કેટલાંક છૂટક કાવ્યો(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. ચંદ્રરાજનો રાસ, પ્ર. શ્રાવક ભીમજી માણેક, ઈ. ૧૮૮૮; ૨. ચંદ્રરાજનો રાસ, સં. અમૃતલાલ સંઘવી, ઈ. ૧૯૩૯; ૩. નર્મદાસુંદરીનો રાસ, પ્ર. ભીમસિંહ માણેક, ઈ. ૧૮૯૮; ૪. માનનુંગમાનવતી-રાસ, પ્ર. સવાઈભાઈ રાયચંદ, -; ૫. માનનુંગ રાજ અને માનવતી રાણીનો રાસ, સં. ભીમજી માણેક, ઈ. ૧૯૦૬; ૬. રત્નપાલ વ્યવહારિયાનો રાસ, પ્ર. સવાઈભાઈ રાયચંદ, -; ૭. આત્મહિતશિક્ષાભાવના, સં. કર્પૂરવિજયજી મહારાજ, ઈ. ૧૯૧૮; ૧૦. ઝૈસમાલા : ૧; ૧૧. કવિતાસારસંગ્રહ, પ્ર. નાથાભાઈ લક્ષ્મીભાઈ, ઈ. ૧૮૮૨; ૧૨. ચૈત્યવંદન ચોવીશી, પ્ર. શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર આશ્રમ, ઈ. ૧૯૪૦; ૧૩. ચૈસ્તસંગ્રહ : ૨; ૧૪. ચોવીસ્તસંગ્રહ; ૧૫. જિનગુણપદ્યાવલી, પ્ર. જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ, ઈ. ૧૯૨૫; ૧૬. જિભપ્રકાશ; ૧૭. જિસ્તમાલા; ૧૮. જિસ્તસંગ્રહ; ૧૯. જૈકાપ્રકાશ : ૧; ૨૦. જૈકાસંગ્રહ; ૨૧. જૈકાસાસંગ્રહ; ૨૨. જૈપ્રપુસ્તક : ૧; ૨૩. જૈસંગ્રહ; ૨૪. દેસ્તસંગ્રહ; ૨૫. પ્રાસપ-સંગ્રહ : ૧; ૨૬. લઘુ ચોવીશી વીશી સંગ્રહ, પ્ર. કુવરજી આણંદજી, -; ૨૭. શંસ્તવનાવલી; ૨૮. સસન્નિમત્ર(અ); ૨૯. જૈનયુગ, મહા-હાગણ ૧૯૮૪-પ્રાચીન જૈન કવિઓનાં વસંત વર્ણન', સં. તંત્રી. સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત્ર; ૨. ગુજૂકલકીકત; ૩. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૪. ગુસામધ્ય; ૫. ગુસારસ્વતો; ૬. મરાસસાહિત્ય; ૭. આલિસ્ત-

૩૩૦ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

ઓઈ : ૨; ૮. કેટલોગુરા; ૯. જૈગૂકવિઓ : ૨; ૩(૨); ૧૦. જૈહાપ્રોસ્ટા; ૧૧. ડિકેટલોગબીજે; ૧૨. ડિકેટલોગભાઈ : ૧૯(૨); ૧૩. ડિકેટલોગભાવિ; ૧૪. મુપુગૂહસૂચી; ૧૫. લીંહસૂચી; ૧૬. હેજૈશાસૂચિ : ૧. [કા.શા.]

મોહન-૫ [ ] : જૈન સાધુ. ઉત્તમના શિષ્ય. ૬ કડીના 'શંખેશ્વર-સ્તવન'(મુ.)ના કર્તા. કૃતિ : શંસ્તવનાવલી. [કા.શા.]

મોહન-૬ [ ] : વિદ્યાથી પ્રાપ્ત થતા ગુણોનો બોધ આપતી ચોપાઈની ૨૧૨ કડીની 'શિક્ષા'ના કર્તા. સંદર્ભ : ૧. ગૂહાયાદી; ૨. ફાહનામાવલિ : ૨. [શ.ત્રિ.]

મોહનદાસ [ ] : પદોના કર્તા. સંદર્ભ : ૧. ગૂહાયાદી; ૨. ફાહનામાવલિ. [શ.ત્રિ.]

મોહનવિજય-૧ : જુઓ મોહન-૪

મોહનવિજય-૨ [ ] : જૈન સાધુ. કમલવિજયના શિષ્ય. ૬ કડીના 'પાર્શ્વનાથજિન-સ્તવન'(મુ.), ૭ કડીના 'શાંતિનાથનું સ્તવન'(મુ.) અને ૫ કડીના 'શ્રેયાંસનાથજિન-સ્તવન'(મુ.)ના કર્તા. કૃતિ : ૧. જૈસંગ્રહ; ૨. દેસ્તસંગ્રહ. [કા.શા.]

મોહનવિજય-૩ [ ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. ગુલાલવિજયના શિષ્ય. ૧૫ કડીની પ્લવંગમ છંદની દેશીમાં રચાયેલી, આંતરપ્રાસ, પ્રાસાનુપ્રાસ જાળવતી શ્રાવણી અસાડ સુધીના બાર માસના નેમિવિરહને વર્ણવતી 'નેમરાજમતી-બારમાસા'(મુ.)ના કર્તા. કૃતિ : પ્રામબાસંગ્રહ : ૧. સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. જૈસાઈતિહાસ. [કા.શા.]

મોહનવિજય-૪ [ ] : જૈન સાધુ. રત્ન-વિજયના શિષ્ય. ૧૪ કડીના 'શંખેશ્વરજીને વિનંતિ રૂપે સ્તવન'(મુ.)ના કર્તા. કૃતિ : ચૈસ્તસંગ્રહ : ૨. [કા.શા.]

મોહનવિજય-૫ [ ] : જૈન સાધુ. રત્નસુંદરના શિષ્ય. ૯ કડીના 'સિદ્ધિચક્ર-સ્તવન'(મુ.)ના કર્તા. કૃતિ : ૧. પૂજસંગ્રહ, પ્ર. ધીરજલાલ પ્રા. શ્રીફ, ઈ. ૧૯૩૬; ૨. સસન્નિમત્ર(અ). [કા.શા.]

મોહનવિજય-૬ [ ] : જૈન સાધુ. હંસવિજયના શિષ્ય. ૯ કડીની 'ઓળીની સગ્રાય/શ્રીપાળમયાણુધ્યાન-સગ્રાય'(લિ.સં. ૧૯મી સદી અનુ; મુ.)ના કર્તા. કૃતિ : મોસસંગ્રહ. સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [કા.શા.]

મોહનવિમલ [ઈ. ૧૭૦૨માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ.

મોહન-૫ : મોહનવિમલ

માનવિમલ-રામવિમલ-જ્ઞાનવિમલના શિષ્ય. 'વૈરીસિલકુમાર (બાવના ચંદની)-ચોપાઈ' (ર. ઈ. ૧૭૦૨/સં. ૧૭૫૮, કારતક સુદ ૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; □ ૨. જૈગૂકવિઓ : ૩(૨).
[ક.શા.]

મોહનશીલ(ગર્ભિ) [ઈ. ૧૭૨૫ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. 'ધૃત્યાન-બાલાવબોધ' (લિ. ઈ. ૧૭૨૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [ક.શા.]

મોહનસાગર [ ] : અંચલગચ્છના જૈન સાધુ. કલ્યાણસૂરિના શિષ્ય. જુદાં જુદાં તીર્થસ્ત્રોમાં પ્રતિષ્ઠિત થયેલ પાર્શ્વનાથનું સ્મરણ કરતી ૧૫ કડીની 'પાર્શ્વનાથજીનો છંદ' (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : પ્રાછંદસંગ્રહ.
સંદર્ભ : લીંહસૂચી. [ક.શા.]

મોહોકમ : જુઓ મોકમ.

મોજુદીન [ ] : પઠાણ જ્ઞાતિના સંતકવિ. કચ્છના રહેવાસી. રવિબાણ સંપ્રદાયના અનુયાયી. તેમનાં પદોમાં ગુરુભક્તિનો મહિમા અને જ્ઞાનની ખુમારી દેખાય છે.

સંદર્ભ : ઊર્મિનવચરના, મે ૧૯૭૫-૭૬ 'ગુજરાતી સાહિત્યના મુસ્લિમ કવિઓ', ભૂલિકા જી. ત્રિવેદી. [કી.જે.]

'મુગાવતીચરિત્ર-ચોપાઈ/રાસ' [ર. ઈ. ૧૬૧૨] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ સકલચંદ્રના શિષ્ય સમયસુંદરકૃત દુહા અને સંગીતના રાગ-નિદેશવાળી ચોપાઈની વિવિધ દેશીઓના ૩૮ ઢાળની, ત્રણ ખંડમાં વિભક્ત ને કવિ દ્વારા 'મોહનવેલ' એવા અપરનામથી ઓળખાવાયેલી આ રાસકૃતિ(મુ.) ભગવાન મહાવીરના સમયમાં થઈ ગયેલા કૌશામ્બીનરેશ શતાનીકની રાણી મુગાવતીના, જૈનોમાં સુપ્રસિદ્ધ, ઐતિહાસિક ચરિત્ર પર આધારિત છે.

સગર્ભા મુગાવતીને લોહીની વાવમાં સ્નાન કરવાનો જાગેલો દોહદ, આરંડ પક્ષી દ્વારા થયેલું મુગાવતીનું અપહરણ, ૧૪ વર્ષે રાજ-રાણીનું થયેલું પુનર્મિલન, મુગાવતીના ચિત્રમાં સાથળાનો તલ બતાવવા નિમિત્તે રાજાએ ચિત્રકારનો જમણો હાથ કાપી નાખવાની કરેલી શિક્ષા, મુગાવતીથી કામમોહિત બનેલા ઉજ્જવિનીના રાજા ચંડપ્રદ્યોતની કૌશામ્બીનરેશ પર ચડાઈ, શતાનીકના મૃત્યુ પછી મહાવીર સ્વામીના સમવરણ પ્રસંગે મુગાવતીએ લીધેલી દીક્ષા અને અંતે તેને પ્રાપ્ત થયેલું કેવળજ્ઞાન-એ મુગાવતીજીવનના મુખ્ય કલા-પ્રસંગોની વચ્ચે કેટલીક અવાંતરકથાઓ ગૂંથી કવિએ આ કૃતિને કામ પર શીલના વિજયની ધર્મબોધક કથા બનાવી છે.

મુગાવતીસૌંદર્યવર્ણન, મુગાવતીનો વિરહવિલાપ કે કૌશામ્બી-નગરીવર્ણન, શબ્દ ને અર્થના અર્ધકારો, રૂઢિપ્રયોગો, કહેવતોનો યથેચ્છ વિનિયોગ, સિંધ પ્રાંતની બોલી અને અન્ય ભાષાઓના ઉપયોગ એ સૌમાં કવિની કવિત્વશક્તિ અને ભાષાપ્રભુત્વ પ્રગટ

મોહનશીલ(ગર્ભિ) : યદુરામદાસ/જદુરામદાસ

થાય છે. સ્ત્રીધા પ્રચારબોધથી પણ મહદ્ અંશે કવિ મુક્ત રહ્યા છે.
[ન.ગા.]

'મુગાંકલેખા-રાસ' : વડતપગચ્છના જ્ઞાનસાગરસૂરિના શિષ્ય જૈન કવિ વચ્છના ૪૦૧ કડીના આ રાસની ઈ. ૧૪૮૮ની પ્રત મળે છે, એટલે એની રચના એ પૂર્વે થઈ હોવાનું માની શકાય.

દુહા, રોળા, ચોપાઈની દેશીઓમાં રચાયેલા આ રાસમાં રામ-ભક્ત હનુમાનની માતા અંજનાસુંદરીની જૈનકથાને અનુસરી મુગાંકલેખાનું ચરિત્ર આલેખાયું છે. ઉજ્જવૈની નગરીના શ્રેષ્ઠ ધન-સાગરની પુત્રી મુગાંકલેખા સાગરચંદ્ર નામના શ્રેષ્ઠપુત્ર સાથે પરણી કેટલીક ગેરસમજનો ભોગ બની પતિ અને શ્રવસુરગૃહથી તરછોડાઈ વિકટ સ્થિતિઓમાં મુકયા છતાં ગોતાના શીલને કેવી રીતે પવિત્ર રાખે છે અને અંતે પતિના પ્રેમને પામે છે એ બતાવી કવિએ કેટલાક ચમત્કાર અંશોથી યુક્ત આ કથામાં ધૈર્ય અને શીલનું માહાત્મ્ય ગાધુ છે. પ્રારંભકાળના નાના અને બોધાત્મક અંશોના પ્રાધાન્યવાળા રાસાઓ ઈ. ૧૫મી સદી આસપાસ વિશેષ પ્રસંગ-બહુલ અને વિસ્તારી બન્યા તે પરિવર્તનને સૂચવતો આ મહત્ત્વનો રાસ છે.
[બા.વે.]

યશદેવ(સૂરિ)શિષ્ય [ઈ. ૧૫૧૮ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. ૩૩૨ કડીની 'ધન્યકથાચરિત્ર-ચોપાઈ' (લિ. ઈ. ૧૫૧૮)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [કી.જે.]

યજ્ઞેશ્વર [ઈ. ૧૬૬૮માં હયાત] : જ્ઞાતિએ યજુવેદી બ્રાહ્મણ હોવાની સંભાવના. ૪૫૦ કડીના 'રણછોડરાયજીનું ચરિત્ર/ભરત બોડાણાનું આખ્યાન'ના કર્તા. કૃતિની એક પ્રતમાં રચનાવર્ષ સં. ૧૮૨૫, માગશર સુદ ૧૧, શનિવાર એમ મળે છે, પરંતુ મેળની દૃષ્ટિએ સં. ૧૮૨૫ને બદલે સં. ૧૭૨૫ સાચું છે એમ કહી 'કવિચરિત : ૩' આ કવિને ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધમાં હયાત હોવાનું માને છે.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. ગુસારસ્વતો; □ ૩. ગૂહાયાદી; ૪. ડિકેટલોગબીજે. [કી.જે.]

ચતિવિજયશિષ્ય [ ] : જૈન સાધુ. 'આદિનાથ-સ્તોત્ર' (લિ. સં. ૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [કી.જે.]

યતીન્દ્ર [ઈ. ૧૬૫૫માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. રત્ન-સારગણિની પરંપરામાં હેમનંદનના શિષ્ય. 'દશનૈકાલિક' પરના બાલાવબોધ (ર. ઈ. ૧૬૫૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈતિહાસ; ૨. યુજિનચંદ્રસૂરિ. [કી.જે.]

યદુરામદાસ/જદુરામદાસ [ઈ. ૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : માતાના ભક્ત. જ્ઞાતિએ બ્રાહ્મણ અને અમદાવાદના વતની હોવાનું અનુ-માન થયું છે. આ કવિએ ઝાંબા, બહુચરા, ત્રિપુરા, માદાકાળી વગેરે માતાનાં વિવિધ સ્વરૂપોનું ભક્તિગાન કરતી અનેક કૃતિઓ રચી છે. તેમાં માતાના પરચાને વર્ણવતા ગરબા વિશેષ ધ્યાનપાત્ર છે. ૮૩ કડીના 'અંબાજીના પરચાનો ગરબો/સંઘનો ગરબો'(જુમુ.)માં

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૩૩૧

એમણે અંબામાતાએ સતયુગ અને ત્રેતાયુગમાં આપેલા પરચાનો સંક્ષેપમાં પરિચય કરાવી કવિયુગમાં અમદાવાદના પ્રસિદ્ધ શેઠ હેમાભાઈ અને હઠીભાઈએ કાઢેલા સંઘને તારંગાની યાત્રાએ જતાં ઈ. ૧૮૪૩માં થયેલા પરચાનું વીગતે વર્ણન કર્યું છે. આ કૃતિ ઈ. ૧૮૪૩માં કે તે પછીના તરતના અરસામાં રચાયેલી જણાય છે. 'વૈલોચનનો ગરબો'(મુ.)માં પણ વૈલોચન નામના વલ્લિકને થયેલો ત્રિપુરામાતાનો પરચો વર્ણવાયો છે, તો ૩૭ કડીના 'ઉત્પત્તિનો ગરબો'(મુ.), ૩૫ કડીના 'અભિકાના સ્થાનકનો ગરબો'(મુ.) વગેરેમાં પણ પરચાનાં કથાવસ્તુ ગૂંથાયાં છે. આ ઉપરાંત ગરબો, સ્તુતિ, મહિના, વાર વગેરે પ્રકારની કવિની અનેક કૃતિઓ મુદ્રિત મળે છે. 'મહિના' માતાજીના હોઈ આસોથી શરૂ થાય છે તે નોંધ-પાત્ર છે. કવિની ભાષામાં કવચિત્ હિંદીની છાંટ વરતાય છે.

'જદુરામદાસ' નામછાપ ધરાવતી ૪ કડવાંની 'રામવિરલ' નામની કૃતિ(મુ.) મળે છે તે આ કવિની રચના હોવાની શક્યતા છે.

કૃતિ : ૧. અંબીકાકાવ્ય તથા શક્તિકાવ્ય, પ્ર. બુકસેલર સાકર-લાલ બુલાખીદાસ, ઈ. ૧૯૨૩; ૨. *અભિકેન્દુશખરકાવ્ય, પ્ર. બાલાજી ભ. દવે, ઈ. ૧૯૮૪; ૩. પ્રાકાસુધા : ૨; ૪. શ્રીમદ્ ભગવતીકાવ્ય, પ્ર. દામોદર દાજીભાઈ, ઈ. ૧૯૮૯.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. શાકતસંપ્રદાય, નર્મદાશંકર મહેતા, ઈ. ૧૯૩૨; ૩. ગૂહાયાદી; ૪. ફાહનામાવલિ : ૧.

[શ.ત્ર.]

યશકીર્તિજી(ભટ્ટારક) [ઈ. ૧૭૯૯માં હયાત] : જૈન સાધુ. 'સમ્યક્ત્વ કૌમુદી-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૭૯૫) તથા 'ચંદ્રપ્રભુ-ચરિત્ર' (ર.ઈ. ૧૭૯૯)ના કર્તા.

સંદર્ભ : પાંગુહસ્તલેખો.

[કી.જો.]

યશલાભ(ગણિ) : આ નામે હિન્દીની અસરવાળી 'સુમતિ-છત્રીસી' (મુ.) મળે છે. એ ખરતરગચ્છના ગુણસેનના શિષ્ય યશોલાભની હોવાની સંભાવના છે.

કૃતિ : જ્ઞાનાવલી -

[શ.ત્ર.]

યશકીર્તિ [ઈ. ૧૮૦૯માં હયાત] : જૈન. 'પાંચઈન્દ્રયસંવાદ-રાસ' (ર.ઈ. ૧૮૦૯)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧.

[શ.ત્ર.]

યશઃસોમશિષ્ય : જુઓ યશઃસોમશિષ્ય જયસોમ.

યશસ્વતસાગર : જુઓ જસસાગરશિષ્ય જસર્વતસાગર.

યશોધર/યશોધીર [ઈ. ૧૫૪૭ સુધીમાં] : પંડિત. સંભવતઃ બ્રાહ્મણ. 'પંચાખ્યાન-બાલાવબોધ' (લે.ઈ. ૧૫૪૭; મુ.)ના કર્તા. આ કૃતિ પશ્ચિમ ભારતીય પંચતંત્રની જૈન મુનિ પૂર્ણભદ્ર-સંકલિત અલંકૃત પાઠપરંપરા 'પંચાખ્યાન'નો જૂની ગુજરાતીમાં થયેલો રસજતો ગદ્યાનુવાદ છે. ૫૫૦૦ ગ્રંથાગ્ર ધરાવતા આ બાલાવબોધનું ભાષા-સ્વરૂપ જોતાં કવિ ઈ. ૧૫મી સદીના પૂર્વાર્ધમાં થયા હોય એવી સંભાવના છે.

૩૩૨ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

કવિ યશોધરે પૂર્ણભદ્રના 'પંચાખ્યાન'નો શબ્દશઃ અનુવાદ કર્યો નથી. આ કૃતિમાં કેટલેક સ્થળે ભાષાંતર તો કેટલેક સ્થળે ભાવાનુવાદ તો ક્યાંક સંક્ષેપ થયેલો જોવા મળે છે. વળી, બને કથાઓમાં થોડો ફેરફાર પણ દૃષ્ટિગોચર થાય છે, આમ છતાં અન્ય કોઈ પણ પાઠપરંપરાની તુલનાએ કવિએ સવિશેષ અનુસરણ પૂર્ણ-પ્રભનું જ કર્યું છે. પંચતંત્રના ઉપલબ્ધ ગદ્યાનુવાદ કે પદ્યાનુવાદમાં આ કૃતિ સૌથી જૂની છે.

કૃતિ : યશોધીરકૃત પંચાખ્યાન બાલાવબોધ : ૧, પ્રથમતંત્ર, સં. ભોગીલાલ જ. સાંડેસરા અને સોમાભાઈ ધૂ. પારેખ, ઈ. ૧૯૬૩ (+સં.).

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; પંચતંત્ર, સંપા. ભોગીલાલ જ. સાંડેસરા, ઈ. ૧૯૪૯; ૩. ડિકેટવોગભાવિ. [ભો.સં.]

યશોવા મ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : ખરતરગચ્છની સાગરશાખાના જૈન સાધુ. જ્ઞાનચંદની પરંપરામાં ગુણસેનના શિષ્ય. 'સનન્કુમાર-ચોપાઈ'(ર.ઈ. ૧૬૮૦/સં. ૧૬૩૬, શ્રાવણ સુદ ૧૧), ૩૬ ઢાળની 'ધર્મસેન-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૬૮૪/સં. ૧૭૪૦; જેઠ સુદ ૧૩) અને 'અમરદત્ત મિત્રાનંદ-રાસ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. મરાસસાહિત્ય; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૩(૨).

[શ.ત્ર.]

યશોવર્ધન-૧ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગચ્છની ખેમશાખાના જૈન સાધુ. સુગુણકીર્તિની પરંપરામાં રત્નવલ્લભના શિષ્ય. ૩૨ ઢાલના 'ચંદનમલયાગિરિ-રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૯૧/સં. ૧૭૪૭, શ્રાવણ સુદ ૬), 'જંબૂસ્વામી-રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૯૫), 'વિદ્યાવિલાસ-રાસ' (ર.ઈ. ૧૭૦૨/સં. ૧૭૫૮, કારતક સુદ ૨) અને ૮ કડીના 'નેમિનાથ-ગીત'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. મરાસસાહિત્ય; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૨, ૩(૨); ૩. મુપુગૂહસૂચી.

[શ.ત્ર.]

યશોવિજય(ગણિ) : 'તત્ત્વાર્થસૂત્ર/તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર' પર ગુજરાતી સ્તબક (લે. ઈ. ૧૭૦૫) રચનાર યશોવિજય-૨ હોવાનો તર્ક થયો છે પણ એનું નિશ્ચિત પ્રમાણ મળતું નથી.

સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈતિહાસ; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૨, ૩(૨); ૩. મુપુગૂહસૂચી.

[ર.સો.]

યશોવિજય-૧ [ઈ. ૧૬૦૯માં હયાત] : જુઓ વિમલહર્ષશિષ્ય જશવિજય.

યશોવિજય-૨ [ઈ. ૧૬૨૨ સુધીમાં] : જૈનસાધુ. જસસાગરના શિષ્ય. 'ચંદ્રપ્રભજ્ઞાન-સ્તવન' (લે. ઈ. ૧૬૨૨)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧.

[ર.સો.]

યશોવિજય(ઉપાખ્યાય)-૩/જશવિજય [ઈ. ૧૭મી સદી] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. હીરવિજયસૂરિની પરંપરામાં નયવિજયના શિષ્ય. માતા સૌભાગ્યદેવી. પિતા નારાયણ. જ્ઞાતિએ વલ્લિક. ઉત્તર ગુજ-

યશકીર્તિજી(ભટ્ટારક) : યશોવિજય(ઉપાખ્યાય)-૩

રાતમાં પાટણ પાસેના કનોડું/કમોડુંના વતની. પૂર્વાશ્રમનું નામ જસવંત. ઈ. ૧૬૩૨માં નયવિજય પાસે પાટણમાં દીક્ષા. ઈ. ૧૬૪૩માં અમદાવાદ ખાતે અષ્ટાવધાનનો પ્રયોગ કરી તેજસ્વી મેધાનો પરિચય કરાવ્યો. એ પછી કાશી જઈ ન્યાય, મીમાંસા, સાંખ્ય, વૈશેષિક આદિનો ૩ વરસ અભ્યાસ કર્યો ને ત્યાંના વિદ્વાનો પાસેથી 'ન્યાયવિશારદ'નું બિરુદ મેળવ્યું. ત્યાંથી વળતાં આગ્રામાં ચારેક વર્ષ રહી તર્કશાસ્ત્રોનું અધ્યયન કર્યું ને તાર્કિક શિરોમણિનું પદ પામ્યા. ઈ. ૧૬૬૨માં અમદાવાદમાં વિજયપ્રભસૂરિએ વાયક/ઉપાધ્યાયનું પદ આપ્યું. ઈ. ૧૬૮૭માં ડભોઈમાં ચોમાસું અને અનશન. સંભવતઃ એ ૮ વર્ષે અવસાન.

ક્રાંતિવિજયકૃત 'સુજસવેલી-ભાસ'માં મળતી ઉપરતી વીગતોમાં યશોવિજયે 'લઘુવય'માં લીધેલી દીક્ષાનું વર્ષ ઈ. ૧૬૩૨ નોંધાયેલું છે. તેથી એમનો જન્મ ઈ. ૧૭મી સદીના બીજા-ત્રીજા દાયકામાં થયો હોવાનું અનુમાની શકાય. બીજી બાજુ નયવિજયે તૈયાર કરેલા ઐતિહાસિક વસ્ત્રપટમાં ઈ. ૧૬૦૭માં યશોવિજયને ગણિપદ મળ્યાનો ઉલ્લેખ છે. એ હિસાબે એમનો દીક્ષાસમય એનાથી ઓછામાં ઓછો પાંચેક વર્ષ પૂર્વનો ને જન્મસમય ઈ. ૧૬મી સદી છેલ્લા ૨ દાયકાનો અનુમાનવાનો થાય. ડભોઈના ગુરુમંદિરમાં એમની પાદુકાઓ આગળ ઈ. ૧૬૮૮ (સં. ૧૭૪૫, માગશર સુદ ૧૧)નો નિદેશ એ એમની મૃત્યુતિથિ નહીં પણ પાદુકાસ્થાપનતિથિ હોવાનું સ્પષ્ટ થતાં હવે એમનું અવસાનવર્ષ 'સુજસવેલી-ભાસ'માંના અનશનકાળના આધારે ઈ. ૧૬૮૭ને સ્વીકારી શકાય.

યશોવિજય જૈન પરંપરાના પ્રતિભાશાળી વિદ્વાન હતા. યોગ-શાસ્ત્રના અભ્યાસી લેખે બીજા હરિભદ્રસૂરિ રૂપે તથા શ્રુતજ્ઞાનમાં બીજા હેમચંદ્રાચાર્ય રૂપે એમની ગણના થયેલી છે. જૈન શાસ્ત્રો ઉપરાંત વૈદિક અને બૌદ્ધશાસ્ત્રોનું ઊંડું અધ્યયન કરનાર તથા સંપ્ર-દાયમાં બદ્ધ ન રહેતાં નિર્ભયતાથી મત પ્રદર્શન કરનાર યશોવિજયે જૈનેતરોમાં પણ ઊંચી કોટિના સમન્વયકાર ને મૌલિક શાસ્ત્રકાર તરીકે નામના મેળવેલી.

આ વિદ્વાન કવિએ સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, હિંદી ને ગુજરાતીમાં અનેક ગદ્ય ને પદ્ય રચનાઓ કરેલી છે. તેમના સમગ્ર સાહિત્યનું વિષયવૈવિધ્ય ઘણું છે. જ્ઞાનમીમાંસા, ન્યાય, તર્કશાસ્ત્ર, પરમતસમીક્ષા, અધ્યાત્મવિચાર, ભકિત-ચરિત્ર-ગાન, ધર્મોપદેશ તેમજ તત્કાલીન ધર્મનુયાયીઓ અને મુનિઓના અંધકાલ્લા, દંભ, પાખંડ વગેરે પરના આકરા પ્રહારો-એમ અનેકવિધ રૂપે એમનું સાહિત્યસર્જન થયું છે. આમ યશોવિજય વિચારક ઉપરાંત સક્રિય ધર્મપ્રબોધક પણ બની રહે છે.

યશોવિજયની ગુજરાતી કૃતિઓ રાસ, ચોવીસી, લઘુ અને દીર્ઘ સ્તવન-સાગ્ય, પદ અને સ્તબક જેવાં સ્વરૂપોનું વૈવિધ્ય દાખવે છે. એમાં કવિની ઉત્તરવયે રચાયેલ 'જંબૂસ્વામી-રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૮૩; મુ.) સાહિત્યદૃષ્ટિએ એમની સૌથી વધુ નોંધપાત્ર કૃતિ છે. ૫ અધિકાર અને ૩૭ ઢાળમાં જંબૂકુમારની જાણીતી કથા રજૂ કરતી આ કૃતિ દીક્ષાના પક્ષ-વિપક્ષે થતી દલીલો રૂપે ગૂંથાયેલી દૃષ્ટાંતકથાઓ, ચર્ણનકલા, અલંકારપ્રૌઢિ, ઊર્મિરસિત કલ્પનાશીલતા, ઝડઝમકયુક્ત પદાવલિ ને દેશી વૈવિધ્યથી મનોરમ બનેલી છે. વિનયવિજયે ઈ.

૧૬૮૨માં આરંભેલો ને તેમના અવસાનથી અધૂરો રહેલો 'શ્રીપાળ રાજનો રાસ'(મુ.) યશોવિજયે રચીને પૂરો કર્યો છે તે કથાત્મક પ્રકારની એમની બીજી રચના ગણાય.

કવિના શાસ્ત્રજ્ઞાનના આલેખનની દૃષ્ટિએ મૂલ્યવાન ગણાયેલો ૧૭ ઢાળ અને ૨૮૪ કડીનો 'દ્રવ્યગુણપર્યાયનો રાસ/દ્રવ્યગુણ-અનુયોગવિચાર' (ર.ઈ. ૧૬૫૫/સં. ૧૭૧૧, અસાડ-; મુ.)માં દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાયનાં લક્ષણો ને સ્વરૂપોનું વર્ણન અનેક સમુચિત દૃષ્ટાંતોથી થયેલું છે. ૧૭ ઢાળ અને ૨૮૬ કડીના 'સમુદ્રવહાણ-સંવાદ/વિવાદ-રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૬૧; મુ.)માં ગવિષ્ક પ્રમુદ્ર સાથેના વહાણના વાદવિવાદની રૂપકાત્મક કથા દ્વારા ગર્વત્યાગનો બોધ થયેલો છે ને દૃષ્ટાંતાદિક અલંકારો તથા લૌકિક ઉક્તિઓના વિનિયોગથી કૃતિ આસ્વાદ્ય બની છે.

યશોવિજયે રચેલાં લાંબાં સ્તવનો બહુધા કથાક સિદ્ધાંતવિચારનું પ્રતિપાદન કરવા યોજાયેલાં છે. જમકે, ૭ ઢાળનું 'કુમતિમદગાલન/દૂઢકમતખંડન/પ્રતિમાસ્થાપનવિચારગમિત વીર સ્તુતિરૂપ દોઢસો ગાથાનું હુંડીનું સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૬૭૭/સં. ૧૭૩૩, આસો સુદ ૧૦; મુ.) તથા ૬ ઢાળ અને ૭૮ કડીનું 'કુમતિખંડન/દશમતાધિકારે વર્ધમાન જિનેશ્વર-સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૬૭૬/૧૬૭૮; મુ.) મૂર્તિપૂજામાં ન માનનાર આદિ અન્ય ધાર્મિક મતોનો શાસ્ત્રીય ભૂમિકા સાથે પરિહાર કરે છે, જે કે બીજી કૃતિ એમાંના કેટલાક ભાષાપ્રયોગો ને એમાં ગૂંથાયેલી પછીના સમયની માહિતીને કારણે યશોવિજયની રચના હોવાનું શંકાસ્પદ લેખાયું છે. ૧૨૫ કડીનું 'વીરજિન-સ્તવન' (ર. ઈ. ૧૬૬૭) નોંધાયેલ મળે છે. તે ઉપરમુક્ત ૧૫૦ કડીના સ્તવનથી જુદી કૃતિ છે કે કંઈ ભૂલ થયેલી છે તે નક્કી થઈ શકે એમ નથી.

૬ ઢાળ ને ૪૭ કડીનું 'શાંતિજિન-સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૬૭૬/૧૬૭૮; મુ.) તેમ જ ૪, ૧૧ અને ૧૭ ઢાળ તથા અનુક્રમે ૪૨, ૧૨૫, ૩૫૦ કડીનાં ૩ 'સૌમધરજિન-સ્તવનો'(મુ.) નિશ્ચય-નયવ્યવહારાદિ વિષયક નૈયાયિક સિદ્ધાંતોનું નિરૂપણ કરે છે ને તત્કાલીન લોક-સમાજ તથા સાધુવર્ગમાં જેવા મળેલાં અંધકાલ્લા, પાખંડ વગેરે પર પ્રહારો કરી જ્ઞાન અને ભકિતના શુદ્ધ માર્ગને પ્રબોધે છે. ૧૨ ઢાળ અને ૬૨ કડીનું નામસ્મરણરૂપ 'મૌન એકાદશીનું ગળાણું/દોઢસો કલ્યાણકનું સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૬૭૬/સં. ૧૭૩૨, આસો ૧૬ ૩૦-મુ.) આ પ્રકારની અન્ય લાંબી સ્તવનરચના છે.

યશોવિજયે ૩ 'ચોવીસી'(મુ.) તથા ૧ 'વીસી' રચેલી છે તેમાંથી ૧ ચોવીસી દરેક તીર્થંકર વિશેની ૧૪ પ્રકારની વીગત નોંધે છે ત્યારે બાકીની ત્રણે કૃતિઓ આર્દ્રભક્તિભાવની અભિવ્યક્તિથી આ પ્રકારની રચનાઓમાં જુદી તરી આવે છે. આ ઉપરાંત કવિએ અનેક છૂટાં તીર્થંકર-સ્તવનો (ઘણાંખરાં મુ.) રચેલાં છે એ પણ ભક્તિભાવની સચોટ અભિવ્યક્તિથી નોંધપાત્ર બને છે. આ સ્તવનોમાંનાં કેટલાંક હિંદીમાં પણ છે.

ધર્મ અને શાસ્ત્રની ચર્ચા તથા ભક્તિપ્રબોધ એ યશોવિજયની સગ્રાહ્યોના વિષયો છે. ચારિત્રાધિક નિરૂપણ પ્રમાણમાં ઓછું ને સમજૂતી ને સીધો ધર્મબોધ વિશેષ હોવાથી એ કૃતિઓ સુગમ બની છે. કવિની લાંબી સગ્રાહ્યોમાં ૧૧ ઢાળ અને ૭૩ કડીની

‘અગિયાર અંગની સજાય’ (ર.ઈ. ૧૬૬૬; મુ.), ૧૯ ઢાળ અને ૧૯૮ કડીની ‘પ્રતિક્રમણ હેતુર્ગભિત-સજાય’ (ર.ઈ. ૧૬૬૬; મુ.), ૧૮ ઢાળ અને ૧૩૮ કડીની ‘અઢાર પાપસ્થાનકની સજાય’(મુ.) તથા હરિભદ્રસૂરિની કૃતિઓને આધારે રચાયેલી ૧૨ ઢાળ અને ૬૮ કડીની ‘સમ્યક્ત્વના સડસઠબોલની સજાય’(મુ.), ૭૬ કડીની ‘યોગની આઠદૃષ્ટિની સજાય’(મુ.) તેમ જ ૩ ઢાળની ‘સંયમ શ્રોણિવિચાર-સજાય/સ્તવન’(મુ.) મુખ્ય છે. આ ઉપરાંત, ૪ ઢાળ અને ૪૧ કડીની ‘સુગુરુની સજાય’(મુ.), ૬ ઢાળ અને ૩૯ કડીની ‘પાંચ કુગુરુની સજાય’(મુ.), ૨૮ કડીની ‘કુગુરુની સજાય’(મુ.), ૨૯ કડીની ‘અમૃતવેલીની સજાય/હિતશિક્ષા-સજાય’(મુ.), ૪૧ કડીની ‘ચડતી-પડતીની સજાય’(મુ.) ને બીજી અનેક નાનીમોટી સજાયો (ઘણીખરી મુ.) એમણે રચી છે.

યશોવિજયે રચેલી અન્ય પ્રકારની પદ્યકૃતિઓમાં ૩૦ કડીની ‘જંબૂસ્વામી બ્રહ્મ-ગીતા’ (ર.ઈ. ૧૬૮૨; મુ.), ૧૩૧ કડીની ‘પંચ-પરમેષ્ઠી-ગીતા’(મુ.), ૮ ઢાળ ને ૧૦૧ કડીની ‘સાધુવંદના’ (ર.ઈ. ૧૬૬૫/સં. ૧૭૨૧, આસો સુદ ૧૦; મુ.), ૧૨૮ કડીની ‘સમ્યક્-ત્વના છ સ્થાનના સ્વરૂપની ચોપાઈ’ (મુ.), દુહાબદ્ધ ‘યતિધર્મ-બત્રીસી/સંયમ-બત્રીસી’(મુ.), ‘જનસહસ્રનામવર્ણન-છંદ’ (મુ.) ને ૫ ગણધર વિશેની ૫ ભાસ(મુ.) મુખ્ય છે. દુહાબદ્ધ ‘સમતા-શતક’ (મુ.), ‘સમાધિ-શતક’(મુ.) તથા કવિત આદિ છંદોનો વિનિયોગ કરતી ‘દિક્પટ ચોસસીબોધ-ચર્ચા’(મુ.) એમની આ પ્રકારની હિદી કૃતિઓ છે. ‘જસવિલાસ’ને નામે સંગૃહીત થયેલાં ૭૫ પદ(મુ.) તથા કવિનો ભક્તિ-આહુલાદ વ્યક્ત કરતી આનંદધનજીની સ્તુતિ-રૂપ અષ્ટપદી પણ હિદીમાં છે. અને નેમરાજુલને વિષય કરતાં હોરીનાં ૬ પદ(મુ.) વ્રજની અસરવાળી ગુજરાતીમાં છે. આ સર્વ પદો ચેતનાનું સ્વરૂપ, આનંદદર્શન, સમતાનું મહત્ત્વ, જ્ઞાનદૃષ્ટિ અને મહોદૃષ્ટિ જેવા વિષયોને અનુલક્ષતાં અધ્યાત્મરંગી છે તેમ જ પ્રબોધક ને પ્રેમભક્તિવિષયક છે. આ પદોની અભિવ્યક્તિ પણ બાનીની અસરકારક છટાઓથી માર્મિક બનેલી છે. યશોવિજયે આ ઉપરાંત, ધમાલ, વસંત, હરિયાળી વગેરે પ્રકારની રચનાઓ પણ કરી છે.

કવિની લાંબી સિદ્ધાંતાત્મક કૃતિઓમાં કેટલીક વાર ધારિત્ય-ભારવાળી દુર્ગમ શૈલી જેવા મળે છે, પરંતુ ભક્તિ ને ઉપદેશની લઘુ કૃતિઓમાં ઝડઝમકાદિ અલંકારચાતુરી, દૃષ્ટાંતોની તાઝગી, કલ્પનાશીલતા અને પ્રસાદમધુર બાનીનો વિનિયોગ થયેલો છે. દુહા, કવિત, ચોપાઈ આદિ છંદો ઉપરાંત અનેક સુગેય ઢાળોનો કવિએ કરેલો ઉપયોગ એમની સંગીતસૂઝ પ્રગટ કરે છે.

યશોવિજયની ગુજરાતી ગદ્યકૃતિઓમાં એમની પોતાની ૨ કૃતિઓ ‘દ્રવ્યગુણપર્યાય-રાસ’ તથા ‘સમ્યક્ત્વના છ સ્થાનની ચોપાઈ’ પરના બાલાવબોધ મુદ્રિત મળે છે તેમ જ એમના પ્રાકૃત ‘અધ્યાત્મમતપરીક્ષા’ તથા ‘વીરસ્તુતિરૂપ હૂંડીનું સ્તવન’ એ ગુજરાતી કૃતિ પરના બાલાવબોધ મુદ્રિત હોવાની માહિતી મળે છે. એમના સંસ્કૃત ‘જ્ઞાનસાર’ પરનો એમનો બાલાવબોધ અંશતઃ મુદ્રિત છે. આ ઉપરાંત એમણે ‘સીમંધરસ્વામીનું ૧૨૫ ગાથાનું સ્તવન’ અને ‘સંયમશ્રોણિવિચાર-સજાય/સ્તવન’ એ પોતાની

ગુજરાતી કૃતિઓ ઉપર તેમ જ પ્રાકૃત ‘પંચનિગ્રંથીપ્રકરણ’ ઉપર બાલાવબોધો રચ્યા છે. આનંદધનના ૨૨ તીર્થંકર-સ્તવનો પર એમણે રચેલો કહેવાતો બાલાવબોધ પ્રાપ્ય નથી. યશોવિજયે પોતાના સંસ્કૃત ‘ધર્મપરીક્ષા’ના વાર્તિક તરીકે પ્રશ્નોત્તર રૂપે ગુજરાતીમાં ‘વિચારબિંદુ’ નામના ગ્રંથની રચના કરેલી છે. શાસ્ત્ર-ચર્ચાના એમના બે પત્રો(મુ.) મળે છે.

સંસ્કૃત તેમ જ પ્રાકૃતમાં યશોવિજયને નામે ૬૦ કે તેથી વધુ પણ કૃતિઓ નોંધાયેલી મળે છે, જેમાં થોડીક સ્તવનાદિ પ્રકારની પદ્યકૃતિઓ છે ને બાકીની ગદ્યકૃતિઓ છે. ગદ્યમાં બહુધા ન્યાય અને તે ઉપરાંત સાંખ્ય, અધ્યાત્મ, યોગ, ભાષા, અલંકાર આદિ વિષયો પરના ગ્રંથો મળે છે. આ ગ્રંથો સ્વતંત્ર કૃતિઓ રૂપે તેમ જ અન્ય ગ્રંથોની ટીકા રૂપે પણ રચાયા છે. આ બધું યશોવિજયને સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ભાષાના અને ન્યાય આદિ વિષયોના મોટા વિદ્વાન તરીકે સ્થાપી આપે છે.

કૃતિ : ૧. (યશોવિજયોપાધ્યાય વિરચિત) ગૂર્જર સાહિત્ય સંગ્રહ, ૧ તથા ૨, પ્ર. શા. ભાવચંદ ગો., ઈ. ૧૯૩૬ તથા ઈ. ૧૯૩૭ (નં.સં.); ૨. (શ્રીનવપદ માહાત્મ્યર્ગભિત) ચિત્રમય શ્રીપાલ રાસ, સં. સારભાઈ મ. નવાબ, ઈ. ૧૯૬૧; ૩. જંબૂસ્વામી રાસ, પ્ર. જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા, ઈ. ૧૯૮૮; ૪. એજન, સં. રમણલાલ ચી. શાહ, ઈ. ૧૯૬૧ (નં.સં.); ૫. દ્રવ્ય ગુણ ને પર્યાયનો રાસ, પ્ર. શ્રી જૈન વિજય પ્રેસ, સં. ૧૯૬૪; ૬. શ્રીપાળ રાજનો રાસ, પ્ર. જૈન આત્માનંદ સભા, સં. ૧૯૯૦; ૭. જૈન કથા રત્નકોશ : ૫, પ્ર. ભીમસિંહ માણક, ઈ. ૧૯૯૧; ૮. જૈન પ્રાચીન પૂર્વાચાર્યો વિરચિત સ્તવનસંગ્રહ, પ્ર. મોતીચંદ રૂ. ઝવેરી, ઈ. ૧૯૧૯; ૯. પ્રકરણરત્નાકર : ૧, પ્ર. ભીમસિંહ માણક, ઈ. ૧૯૭૬; ૧૦. પ્રકરણરત્નાકર : ૨, પ્ર. ભીમસિંહ માણક, ઈ. ૧૯૭૬; ૧૧. પ્રકરણરત્નાકર : ૩, પ્ર. ભીમસિંહ માણક, ઈ. ૧૯૭૮; ૧૨. સજાય, પદ અને સ્તવનસંગ્રહ, પ્ર. શા. વીરચંદ દીપચંદ, ઈ. ૧૯૦૧; ૧૩. જૈનયુગ, કસરતક ૧૯૮૪—‘શ્રીમદ યશોવિજયજીકૃત ‘જ્ઞાન-સાર’ સ્વોપજ્ઞ બાલાવબોધ સહિત’, સં. મોહનલાલ દ. દેશાઈ(નં.સં.).

સંદર્ભ : ૧. યશોદોહન, સં. યશોવિજયજી, ઈ. ૧૯૬૬; ૨. (ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય મહોપાધ્યાયશ્રી) યશોવિજય સ્મૃતિગ્રંથ, સં. યશોવિજયજી, ઈ. ૧૯૫૭; ૩. જૈનસાહિત્યસંહ્યા; ૪. પરિવેલા, રમણલાલ ચી. શાહ, ઈ. ૧૯૭૯—‘યશોવિજયજી અને એમનો ‘જંબૂસ્વામી રાસ’; ૫. જૈનયુગ, જાન્યુ. ૧૯૫૯—‘એતિહાસિક ચિત્રપટનો પરિચય ને મહોપાધ્યાય યશોવિજયજીની તાલમીમાંસા’, યશોવિજયજી; ૬. એજન; ૭. જૈન. ૧૯૫૯—‘મહોપાધ્યાય શ્રી યશો-વિજયની સ્વર્ગવાસની તિથિ કઈ?’, યશોવિજયજી; ૭. જૈન-કવિઓ : ૨, ૩(૨); ૮. જૈનપ્રોસ્ટા; ૯. મુપુગુલસૂચી; ૧૦. લીલ-સૂચી; ૧૧. હેજોજાસૂચિ : ૧. [૨ સો]

યાગેશ્વર : જુઓ જાગેશ્વર-૧.

રઘુનંદન [ઈ. ૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : અવટકે ભટ્ટ. ભાવનગરના પ્રશ્નોરા બ્રાહ્મણ. તેઓ કવિશ્રી મહાનંદ મહેતા(ઈ. ૧૮૩૯માં હયાત)ના સમકાલીન હોવાની માન્યતા છે. ૫૩ કડીનું ‘અભિકા-

વર્ણન(મુ.) તથા ૩૬ કડીનું 'નંદકુંવર વ્રજવનિતા શું રમે'(મુ.) એ ૨ લાંબી પદરચનાઓ, સંસારની અસારતાનાં અને માયાવિષયક ચારથી ૫ કડીનાં ૪ પદ(મુ.) તથા 'રામસ્તુતિ' તેમની પાસેથી મળ્યાં છે.

કૃતિ : ૧. અલિચ્છત્ર-કાવ્યકલાપ, પ્ર. દયાશંકર ભા. શુક્લ, ઈ. ૧૯૧૪; ૨. કવિનાસારસંગ્રહ, પ્ર નાથાભાઈ લલ્લુભાઈ, ઈ. ૧૮૮૨; ૩. કાદોહન : ૨; ૪ બૃકાદોહન : ૫; ૫. ભક્તિ, નીતિ તથા વૈરાગ્યબોધક કવિતા : ૧, પ્ર. મુંબઈ સમાચાર છાપખાના, ઈ. ૧૮૮૭; ૬. ભસાસિધુ.

સંદર્ભ : ૧ પ્રાકકૃતિઓ; ૨. માયા અક્ષરજીવનનાં સ્મરણો, દુર્ગાશંકર કે. શાસ્ત્રી, ઈ. ૧૯૪૪; ૩. સ્વાધ્યાય, નવે.૧૯૭૭- 'મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં જૈનેતર રામકથા', દેવદત્ત જોશી; ૪. ડિક્ટેલોગભાવિ; ૫. ફોહનામાવલિ. [ચ શ્રે.]

રઘુનાથ-૧/રઘુનાથદાસ/રૂઘનાથ [ઈ. ૧૭૧૯-ઈ. ૧૮૧૪ દરમ્યાન હયાત] : પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ કવિ. અમદાવાદના વતની. જ્ઞાતિએ લેઉઆ પાટીદાર શ્રી વ્રજભૂપણવાલ પાસે સંપ્રદાયની દીક્ષા. 'કવિચરિત' ઈ. ૧૭૧૯નું કવિનું જન્મવર્ષ ગણે છે. કલ્પી વૈષ્ણવ ઓધવદાસના સત્સંગનો સારો લાભ કવિને મળ્યો હતો. એમની ભક્ત તરીકેની ખ્યાતિથી પ્રભાવિત થઈ પેશ્વા સરકારે એમને જમીન ભક્ષિત આપેલી.

તેમણે નાનીમોટી અનેક કૃતિઓ રચી છે, જેમાંની કેટલીક તેમના પુત્ર હળધરના અવસાન પછી ગુમ થઈ હોવાનું કહેવાય છે. ૧૪ કડવાંનું 'ધ્રુવાખ્યાન(મુ.)', ૧૫ કડવાંનું 'પ્રહ્લાદાખ્યાન' (૨.ઈ. ૧૮૦૨/સં. ૧૮૫૮, ભાદરવા સુદ ૧૧, બુધવાર; મુ.), ૪ કડવાંનું 'રુકિમણી-વિવાહ', કૃષ્ણે ગોવર્ધનપર્વત ઊંચકયો હતો એ પ્રસંગને આલેખતી ૧૭ પદની 'ગોવર્ધનલીલા'(મુ.), રાસપંચા-ધ્યાયીના પ્રસંગને આલેખતી ૮૫ પદનો 'રાસ'(મુ.) એ કવિની આખ્યાનકલ્પ કૃતિઓ છે.

પ્રેમવક્ષણા ભક્તિની કવિતાની પરંપરામાં રહી કૃષ્ણજીવનવિષયક ઘણાં પદો એમણે રચ્યાં છે. કૃષ્ણજન્મોત્સવને આલેખતાં 'જન્મ-ષ્ટમીની વધાઈઓ'નાં ૬૬ પદ(મુ.), કૃષ્ણે ગોપી અને જસોદા પાસે કરેલાં તોફાનને આલેખતાં 'બાળલીલા'નાં ૨૦ પદ(મુ.), રાધાકૃષ્ણસંવાદ રૂપે આલેખાયેલાં 'દાણુલીલાંતો' ૫૩ પદ(મુ.) અને ૨૧ સલૈયા(મુ.), ગોપીના કૃષ્ણ પ્રત્યેના પ્રેમને વ્યક્ત કરતાં 'પ્રેમપચીશી'નાં પદ(મુ.), કૃષ્ણ મથુરા ગયા ત્યાં સુધીના કૃષ્ણ-ચરિત્રને આલેખતાં ૬૪ પદ(મુ.)—જેમાં ઓધવજીના સંદેશની ગરબીઓ પ્રમાવિષ્ટ છે, ગોપીવિરહને આલેખતાં તિથિ, બારમાસ (મુ.) વગેરેનો એમાં સમાવેશ થાય છે. વૈષ્ણવધર્મની સાંપ્રદાયિક પરંપરાનો પ્રભાવ ઝીલી સમાસમાનાં પારણાંનાં ૧૧ પદ(મુ.), સાંજનાં ૨૩ પદ(મુ.), હોરી-વસંતનાં ૫૨ પદ(મુ.), હિડોળાનાં ૪૧ પદ(મુ.), થાળનાં ૧૨ પદ(મુ.), આરતીનાં ૩ પદ(મુ.), ધન-તેરસનાં ૮ પદ(મુ.), દિવાળીનાં ૧૪ પદ(મુ.), વધાઈનાં ૧૪ પદ(મુ.), ૪૪ કડીની 'વ્રજ ચોરાશી કોશની વનયાત્રાની પરિક્રમા'(મુ.) વગેરેની પણ કવિએ રચના કરી છે. એમણે વૈરાગ્યબોધનાં ૮૧ પદ(મુ.) અને રામજન્મોત્સવને આલેખતાં રામચંદ્રજીની વધાઈઓનાં

૧૬ પદ(મુ.) પણ રચ્યાં છે. એમનાં ઘણાં પદો વ્રજભાષામાં છે. વિવિધ રાગોમાં રચાયેલાં આ પદો બાપાની સરળતા અને ચાતુ ગેયત્વથી વૈષ્ણવમંદિરોમાં ઠીકઠીક લોકપ્રિય છે.

'રાધાની કામળો', 'રુકિમણીનો કાગળ', 'દશમસ્કંધ' જેવી કૃતિઓ પણ એમણે રચી છે. એમને નામે નોંધાયેલી 'રામાયણ', 'સારકોથ ભાગવત', 'સારકોથ છપ્પાવલી' એ કૃતિઓની કોઈ હાથપ્રત અત્યારે ઉપલબ્ધ થતી નથી.

કૃતિ : ૧. રસિક રૂઘનાથ કાવ્ય : ૧-૨, સં. રણછોડદાસ ઈ. વૈષ્ણવ અને ગોકળદાસ દૂરકાદાસ, ઈ. ૧૮૮૫ (+સં.); ૨. ઓધવજીનો સંદેશો-ગરબીઓ, પ્ર. બાલાભાઈ નગીનદાસ, ઈ. ૧૮૮૮; ૩. કાદોહન : ૩; ૪. નકાદોહન; ૫. પુષ્ટિપ્રસાદી, પ્ર. ચંદ્રવદન મો. શાહ, ઈ. ૧૯૬૬ (બીજી આ.); ૬. બૃકાદોહન : ૧, ૩, ૫, ૭; ૭. ભજનસાગર : ૨; ૮. ભસાસિધુ; ૯. ભ્રમરગીતા (+સં.).

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. કવિચરિત્ર; ૩. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૪. ગુસામધ્ય; ૫. ગુસારસ્વતા; ૬. પાંગુહસ્તલેખો; ૭. પુગુસાહિ-ત્યકારો; ૮. પ્રાકકૃતિઓ; ૯. મગુઆખ્યાન; ૧૦. મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં તત્ત્વવિચાર, નિપુણ પંડ્યા, ઈ. ૧૯૬૮; ૧૧. મસાપ્રકારો; ૧૨ બુદ્ધિપ્રકાશ, ઓકટો-ડિસે. ૧૯૪૧-કવિ રઘુ-નાથદાસ, ચંદ્રકાન્ત મહેતા; ૧૩. ગૂહાપાટી; ૧૪. ડિક્ટેલોગબીજે; ૧૫. ડિક્ટેલોગભાવિ; ૧૬. ફોહનામાવલિ. [ચ શ્રે.]

રઘુનાથ-૨ [ઈ. ૧૮૧૬ સુધીમાં] : 'શિવજીનાં ગરબો' (લિ. ઈ. ૧૮૧૬)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ગૂહાપાટી.

[શ.ત્રિ.]

રઘુનાથ-૩/રૂઘનાથ(શ્લષિ) [ઈ. ૧૮૩૮મા હયાત] : જૈન સાધુ. ૧૬ કડીની હિદોમિશ્રા ગુજરાતી કૃતિ 'શાંતિનાથનો છંદ' (૨.ઈ. ૧૮૩૮/સં. ૧૮૮૪, ચૈત્ર-; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. ચૈત્રસંગ્રહ : ૩; ૨. જૈનસંગ્રહ; ૩. જૈનમાલા(શા). [૨.૨.૬.]

રઘુપતિ/રૂપવલ્લભ/રૂઘનાથ [ઈ. ૧૮મો સદી] : ખરતરગરજના જૈન સાધુ. વિદ્યાનિધાનના શિષ્ય. એમની કૃતિઓ આ પ્રમાણે મળે છે :

'નંદિષેણ-ચોપાઈ' (૨.ઈ.૧૭૪૭), 'શ્રીપાલ-ચોપાઈ' (૨.ઈ.૧૭૫૦/સં. ૧૮૦૬, પ્રથમ ભાદરવા સુદ ૧૩), ૨૫૦ કડીની 'રત્નપાલ-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૭૬૩/સં. ૧૮૧૯, નેમિજન્મદિન), ૫૪૦ કડીની 'સુભદ્રા-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૭૬૯/સં. ૧૮૨૫, ફાગણ-૪, શનિવાર), ૬૨ કડીની 'જૈનસાર-બાવતી' (૨.ઈ. ૧૭૪૬/સં. ૧૮૦૨, માગશર સુદ ૧૫), ૫૮ કડીની 'પ્રાસ્તાવિક છપ્પય-બાવતી' (૨.ઈ. ૧૭૬૯), ૫૭ કડીની 'કુંડલિયા-બાવતી' (૨.ઈ. ૧૭૯૨), ૪૨ કડીની 'અક્ષર-બત્રીસી' (૨.ઈ.૧૭૪૬), ૩૭ કડીની 'ઉપદેશ-બત્રીસી', 'સગુણ-બત્રીસી', 'કરણી-છંદ', 'ગોડી-છંદ', ૩૬ કડીનો 'જિનદત્તસૂરિ-છંદ', 'વિમલજિન-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૭૩૨/સં. ૧૭૮૮, માગશર સુદ ૧૩), '(ગોડી)પાર્શ્વનાથ-સ્તવન'(૨.ઈ.૧૭૩૬/સં.૧૭૯૨, વૈશાખ-), ૩૨ કડીની 'દોષગંભિત-સ્તવન', '(બીકાનેર)શાંતિ-સ્તવન' તથા

રઘુનાથ-૧/રઘુનાથદાસ/રૂઘનાથ : રઘુપતિ/રૂપવલ્લભ/રૂઘનાથ

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૩૩૫

‘ગોચરીના દોષનું સ્તવન’, ૫૮ કડીની ‘ઋષિપંચમી’, ‘ઉપદેશ-પયોસી’, સર્વોચ્ચ ‘ચોવીસજિન-સર્વોચ્ચ’(મુ.), હિંદીમાં ‘દાદાસાહેબ/જિનકુશળસૂરિકવિ’(મુ) વગેરે.

કૃતિ : ૧. અસ્તમંજૂષા; ૨. સનાત્રપૂજા, દાદાસાહેબપૂજા તથા ધંટાકર્ણવીરપૂજા, પ્ર. ઝવેરચંદ કે. ઝવેરી, સં ૨૦૦૮.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. જોસાઈતિહાસ; ૪. જોગૂકવિઓ : ૨, ૩(૧, ૨); ૫. મુખ્યગૂલસૂચી; ૬. હેન્ડબુકસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬]

રઘુરામ : આ નામે ‘પંદર-તિથિઓ’, ‘સાત-વાર’, ‘વનપર્વ’ (લે.ઈ. ૧૮૪૯) તથા વેદાંતનાં ૫૬ મળે છે. તેમના કર્તા કયા રઘુરામ છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. પાંગુહસ્તલેખો; ૩. પ્રાકૃતિઓ; ૪. ગુજરાત શાળાપત્ર, સપ્ટે. ૧૯૧૧-‘ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ તથા અપ્રસિદ્ધ કવિઓનાં અપ્રસિદ્ધ કાવ્યો, ભાગ ચોથો’, છગનલાલ વિ. રાવળ; ૫. સાહિત્ય, ઓક્ટો. ૧૯૧૦-‘જૂનાં કાવ્યોની થોડી હકીકત’, છગનલાલ વિ. રાવળ; ૬. ડિક્શનરીઓ. [ચ.શે]

રઘુરામ-૧ [ઈ. ૧૭૧૬માં લખાત] : અવટકે દીક્ષિત. ઓરપાડના વતની. યજુર્વેદી બ્રાહ્મણ. પિતા સહદેવ. કવિએ પુરાણો નાના ભટ્ટના પુત્ર કૃષ્ણરામ પાસેથી અશ્વમેધની કથા સાંભળી ૧૨૧ કડવાંના ‘પાંડવાશ્વમેધ/અશ્વમેધ’ (૨.ઈ. ૧૭૧૬/સં. ૧૭૭૨, શ્રાવણ સુદ ૨, બુધવાર; મુ.)ની રચના કરી છે. કવિને નામે નોંધાયેલું ‘લવ કુશ-આખ્યાન’ વસ્તુતઃ ‘પાંડવાશ્વમેધ’નો જ એક ભાગ છે.

આ ઉપરાંત કવિએ લાવણીમાં ૨૫ કડીની ‘નરસિંહ મહેતાની હૂંડી’(મુ.)ની પણ રચના કરી છે. આ કડીમાં પહેલી કડીનું ચોથું ચરણ દર ચોથી કડીએ આવર્તિત થાય છે તે ધ્યાનપાત્ર છે. કવિએ કેટલાંક પદોની (કૃષ્ણલીલાનાં ૨ પદ મુ.) પણ રચના કરી છે.

કૃતિ : ૧. અશ્વમેધ, પ્ર. ગુલાબચંદ વ. ખેડાવાલા, ઈ. ૧૮૫૮; ૨. બૃકાદોલન : ૬.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. પાંગુહસ્તલેખો; ૩. ગૂલાયાદી. [ચ.શે]

રઘો [ ] : ‘કરણરાજનો પહોર’ના કર્તા. ‘ગુજરાતી હાથપ્રતોની સંકલિત યાદી’ ‘રંગો’ને આ કૃતિના કર્તા ગણે છે. ‘રાજમોરંજની કસણી’(મુ) કૃતિમાં કર્તાનામ ‘રંગો’ છે પણ તે ‘રઘો’ હોવાનો શકયતા વધુ છે. બન્નેના કર્તા એક જ છે કે જુદા તે નિશ્ચિત રીતે કહી શકાય એમ નથી.

કૃતિ : બૃહત્ ભજનસાગર, પ્ર. જ્યોતિર્વિભૂષણ પંડિત કાર્તાતિક અને અન્ય, ઈ. ૧૯૦૯.

સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકલકીકત; ૨. પ્રાકૃતિઓ; ૩. ગૂલાયાદી. [કા.ત્ર.]

રણછોડ/રણછોડદાસ : આ નામે ‘અર્જુન-ગીતા’, ‘રસભાગવત’ (લે. ઈ. ૧૬૭૭), ‘સલખનપુરીનો ગરબો’ (લે.ઈ. ૧૮૪૫), ‘શસપંચા-

ધ્યાયી’(મુ), ‘કૃષ્ણજીવનના મહિના’(મુ.), ‘રણછોડજીનો ગરબો’ (૨. ઈ. ૧૮૧૩/સં. ૧૮૬૯, આસો ૧૬ ૮, રવિવાર; મુ.) તથા કેટલાંક મુદ્રિત-અમુદ્રિત પદો મળે છે. એ કૃતિઓના કર્તા કયા રણછોડ/રણછોડદાસ છે તે નિશ્ચિતપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.

કૃતિ : ૧. બૃકાદોલન : ૭; ૨. બૃહત્ ભજનસાગર, પ્ર. જ્યોતિર્વિભૂષણ પંડિત કાર્તાતિક અને અન્ય, ઈ. ૧૯૦૯.

સંદર્ભ : ૧. ગૂલાયાદી; ૨. ડિક્શનરીઓ; ૩. ફોલ્કલોર; ૪. મુખ્યગૂલસૂચી. [ચ.શે]

રણછોડ-૧ [ઈ. ૧૬૫૩માં લખાત] : ૨૦ કડીના ‘આઘશક્તિનો ગરબો’ (૨.ઈ. ૧૬૫૩/સં. ૧૭૦૯ આસો-; મુ) એ કૃતિના કર્તા.

કૃતિ : દેવીમહાન્ય અથવા ગરબાસંગ્રહ : ૨; પ્ર. વિશ્વનાથ ગો. દ્વિવેદી, ઈ. ૧૮૯૭. [ચ.શે]

રણછોડ-૨ [ઈ. ૧૮મી સદી] : ખેડા જિલ્લાના ખડાલ ગામના ખડાયાતા લેખણ કવિ. પિતા નરસિંહદાસ. અવટક મહેતા. ખડાલના દરબારથી નારાજ થઈ તેમણે નજીકમાં આવેલા તોરણા ગામમાં સ્થાયી વસવાટ કરેલો. નેસ્તી અને ધીરધારનો તેમનો વ્યવસાય હતો. દર પૂનમે ડાકોર રણછોડરાયનાં દર્શને જવાનો એમનો નિયમ હતો. તોરણામાં અને પાછળથી ગોધરા અને સુરતમાં તેમણે મંદિરોની સ્થાપના કરી હતી. એમના જીવનમાં ઘણા ચમત્કારક પ્રસંગો બન્યા હોવાનું અને ૧૦૫ વર્ષ જીવેલું લાંબું આયુષ્ય તેમણે ભોગવ્યું હોવાનું મનાય છે.

આ કવિની મોટાભાગની કવિતા પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ અને જ્ઞાન-વૈરાગ્યની છે, પરંતુ રામજીવન વિશે પણ તેમણે કેટલીક કૃતિઓ રચી છે. ઉદાહરક ઋષિનો પુત્ર નાસકેત જંતુ રૂપે નર્કમાં સબડતા પોતાના પૂર્વજોને નર્કની યાતનામાંથી છોડાવે છે એ કથાને ૧૦ કડવાં ને ૨૨૪ કડીમાં કહેતી ‘નાસકેતજીનું આખ્યાન’ (૨.ઈ. ૧૭૨૧/સં. ૧૭૭૭, ચૈત્ર સુદ ૧૩, ગુરુવાર; મુ.), ૮ કડવાંની ‘દશ અવતારની લીલા’(૨.ઈ. ૧૭૧૯/સં. ૧૭૭૬, જેઠ સુદ ૨, શનિવાર; મુ.), બ્રહ્માએ કૃષ્ણના ઈશ્વરીય સ્વરૂપની પરિક્ષા કરવા માટે ગોપબાળો અને ગાયોનું અપહરણ કર્યું એ પ્રસંગને વર્ણવતી ૧૦ કડવાંની ‘બ્રહ્મ-સ્તુતિ’ (૨.ઈ. ૧૭૨૪/સં. ૧૭૮૦, જેઠ સુદ ૧૩; મુ.), ૩૨ કડવાંની ‘કર્મવિપાક’ (લે.ઈ. ૧૭૬૯), ઉચ્ચવર્ગોપીના પ્રસંગને આલેખતી ૩૫ કડવાંની ‘સ્નેહલીલા’(મુ.), કૃષ્ણના વેણુવાદનથી ગોપીઓ અને વ્રજની પ્રકૃતિ પર પડતા પ્રભાવને વર્ણવતી ૭૨ કડીની ‘વેણુગીત’(મુ.), કૃષ્ણે ગોવર્ધન પર્વત ઉપાડી ગોકુળવાસીઓને ઈન્દ્રના કોપમાંથી ઉગારવા આપેલા આશ્રયના પ્રસંગને આલેખતી ૧૪ કડવાંની ‘ગોવર્ધનઉત્સવ/ગોવર્ધનઓચ્છવ/ઈન્દ્રઉત્સવ’ (૨.ઈ. ૧૭૧૭/સં. ૧૭૭૩ વૈશાખ-; મુ.) ૩૭ કડીની ‘શધાવિવાહ’ (મુ.), ૧૭ પદની ‘ચાતુરી/વ્રજશણગાર/રાધિકાજીનું રૂસાણું’(મુ.)-એ ભાગવતના વિવિધ પ્રસંગો પર આધારિત એમની આખ્યાનકલ્પ રચનાઓ છે. કડવાંબંધનો આશ્રય લેવા છતાં વલણ-ઢાળ-ઝીથલો એવો કડવાનો રચનાબંધ જાળવવા તરફ કવિનું લક્ષ્ય નથી.

૩૫૮ કડીની રણછોડરાયની ભક્તિ કરતી ‘કેવળરસ’(મુ.), ૧૧૮

કડીની 'ગુન્દાવનમાહાત્મ્ય' (ર.ઈ. ૧૭૩૨/સં. ૧૭૮૮, શ્રાવણ-૫, રવિવાર; મુ), ૯૬ કડીની 'ભક્ત ઝિરદાવલી'(મુ), ૧૫૧ કડીની 'નામમાહાત્મ્ય' (ર.ઈ. ૧૭૩૫/સં. ૧૭૮૧, મહા-૧૫, રવિવાર; મુ), ૬ ખંડ ને ૧૪૯ કડીની કૃષ્ણનાં ગોકુળપરાક્રમોને વર્ણવતી 'બાળ-ચરિત્ર'(મુ), 'હરિરસ', 'પાંચરંગ'(મુ.) વગેરે એમની અન્ય ભક્તિમૂલક લાંબી રચનાઓ છે. 'રામકથા/રામચરિત્ર/રાવણ-મંદોદરીસંવાદ'નાં ૧૨ પદ(મુ)માં નૃતક રૂપે રામજીવનના પ્રસંગો આવેળાયા છે.

થાળ, આરતી, ગરબી, કક્કો ઇત્યાદિ પદપ્રકારની ને છપ્પા જેવી પણ અનેક કૃતિઓ કવિએ રચી છે, તેમાં 'બારમાસી' (ર.ઈ. ૧૭૩૧/સં. ૧૭૮૭, શ્રાવણ-શુક્રવાર; મુ.); શણગાર, વસંત, હિરોળા, રાસ વગેરે કૃષ્ણલીલાનાં અનેક પદ(મુ.); 'પ્રભાતસ્તવન'નાં ૧૮ પદ; ૩૪ કડીનો કક્કો; ૪૦ કડીની 'ચિતવણી'; ૫૨ કડીના છપ્પાપ્રકારના 'તાલણ'(સાટકા) જેવી જ્ઞાનવૈરાગ્યની કૃતિઓનો સમાવેશ થાય છે.

'વ્રજગુન્દાવનલીલા', 'શ્રી ગુન્દાવનલીલા શ્રી જુગલકિશોર સત્ય છે', 'રાધિકાજીની વધાઈ', 'વામનજીની વધાઈ' (સર્ગ મુ.) એમની ગુજરાતીની છાંટવાળી વ્રજભાષાની રચનાઓ છે.

'બૃહત્ કાવ્યદોહન : ૨ અને ૭'માં મુદ્રિત 'રણછોડજીનો ગરબો' (ર.ઈ. ૧૮૧૩/સં. ૧૮૬૯, આસો વદ ૮, રવિવાર), 'કૃષ્ણજીવનના મહિના' તથા 'સસપંચાધ્યાયી' વ્યાપક રીતે આ કવિની રચનાઓ હોવાનું સ્વીકારાયું છે, પરંતુ આ ત્રણે કૃતિઓ 'રણછોડવક્ત્રની વાણી'ના સાતે ભાગમાં મુદ્રિત સ્વરૂપે મળતી નથી. 'રણછોડજીનો ગરબો' તો એનો રચનાસમય જોતાં આ કવિની કૃતિ હોય એવી સંભાવના બહુ ઓછી છે. 'દિલમાં દીવો કરો', કે 'હરિજન હોય તે હરિને ભજો' જેવાં આ કવિને નામે મળતાં પદ રણછોડ-પને નામે પણ મળે છે.

કૃતિ : ૧. રણછોડભક્તની વાણી : ૧-૭, પ્ર. બળદેવદાસ ત્રિ. ભગત, ઈ. ૧૯૬૪ (બીજી આ.), ઈ. ૧૯૫૭, ઈ. ૧૯૬૭, ઈ. ૧૯૬૭, ઈ. ૧૯૬૭, ઈ. ૧૯૭૮ (+સં.); ૨. નકાદોહન; ૩. બૃહત્-દોહન : ૧, ૮; ૪. બૃહત્ ભજનસાગર, પ્ર. જ્યોતિર્વિભૂષણ પંડિત કાર્તાતિક અને અન્ય, ઈ. ૧૯૦૯.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. ગુસાપઅહેવાલ : ૯-'રણછોડ કવિ', કેશવ હ. શેઠ; ૩. ગુસામધ્ય; ૪. ગુસારસ્વતો; ૫. સંશોધન અને અધ્યયન, બહેવરભાઈ ર. પટેલ, ઈ. ૧૯૭૬-'પ્રેમલક્ષણા ભક્તિનો ગાયક કવિ રણછોડ', 'કવિ રણછોડનાં પ્રભાતિયાં', 'ભક્ત-કવિ રણછોડની જ્ઞાનવાણી', 'ભક્તકવિ રણછોડના રાસ-ગરબાં', 'ભક્તકવિ રણછોડની પદેતર કૃતિઓ'; ૬. ગૂઢાવાદી; ૭. ડિકેટ-લોંગબીલ; ૮. ડિકેટલોંગભાવિ; ૯. ફોહનામાવલિ. [ચ.શે.]

રણછોડ(મગત)-૩ [જ.ઈ. ૨૯-૮- ૧૭૧૭/સં. ૧૭૭૪, ભાદરવા સુદ ૪, ગુરુવાર] : જમનગર જિલ્લાના ધનાણીની આંબલડીના ઔદીચ્ય બ્રાહ્મણ. પિતા સંઘજી. માતા પ્રેમબાઈ. કૃષ્ણભક્તિનાં ધોળ અને પદો (૭ મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : સામીપ્ય, એપ્રિલ ૧૯૮૪-'આંબલડી (હાલાર)ના રણછોડ ભગતનાં ધોળ-પદ', સં. કે. કા. શાસ્ત્રી(+સં.). [ચ.શે.]

રણછોડ (ભગત)-૩ : રણછોડ-૫

ગુ. સા.-૪૩

રણછોડ(દીવાન)-૪ [જ. ઈ. ૨૦-૧૦-૧૭૬૮/સં. ૧૮૨૪, આસો સુદ ૧૦-અવ. ઈ. ૧૮૪૧/સં. ૧૮૯૭, મહા/ફાગણ વદ ૬] : વડનગરા નાગર. પિતા અમરજી નાણાવટી. માતા ખુશાલબાઈ. પહેલાં જૂનાગઢ રાજ્યમાં અને પછી જમનગરના દીવાન. તેઓ સારા યોદ્ધા અને વિદ્યારસિક પુરુષ હતા અને ગુજરાતી સિવાય સંસ્કૃત, વ્રજ અને ફારસી ભાષાઓ જાણતા. શંકરના ઉપાસક હતા. સુધારક માનસવાળા હોવાને લીધે બાળકોને દૂધપીતી કરવાના અને સતી થવાના કુરિવાજો નાબૂદ કરવામાં તેમણે અંગ્રેજોને સહાય કરી હતી.

શિવગીતાની 'જ્ઞાનપ્રકાશ' નામની ગદ્યટીકા (ર.ઈ. ૧૮૦૭/સં. ૧૮૬૩, જેઠ વદ ૫; મુ.), ૧૩ કવચમાં 'ચંડીપાઠના ગરબા' (ર.ઈ. ૧૮૨૨/સં. ૧૮૭૮, આસો-૯; મુ.), ૬ 'રહસ્યના ગરબા', 'રામાયણના રામાવળા' (ર.ઈ. ૧૮૨૩), 'દ્રવ્યશુદ્ધિ', 'શ્રાદ્ધનિર્ણય', 'અશોચનિર્ણય/સૂતકનિર્ણય', 'સોમવાર માહાત્મ્ય/સોમપ્રદેશનો મહિમા/ પ્રદોષ માહાત્મ્ય' એ ગુજરાતી કૃતિઓ એમણે રચી છે. તેમણે ગુજરાતી અને ફારસીમાં શેજનીશી પણ લખી હોવાનો ઉલ્લેખ મળે છે.

એ સિવાય વ્રજ-ગુજરાતીમાં 'ઉત્સવ-માલિકા' તથા 'વિશ્વનાથ પરનો પત્ર'; વ્રજભાષામાં 'શિવરહસ્ય', 'કુવલયાનંદ', ગાણિતિક કોયડાવાળાં 'નાગરવિવાહ', 'બ્રાહ્મણની ચોરાસી નાતોનાં નામનાં કાવ્ય', 'દક્ષાયજ્ઞભંગ', 'શિવવિવાહ/ઈશ્વરવિવાહ', 'શિવરાત્રિમાહાત્મ્ય', 'બૃહદેશ્વરભાવતી'ના પર કવિત, 'મોહનીછળ', 'કામદહન-આખ્યાન', 'મદનસંજીવની', 'કાલખંજ-આખ્યાન', 'જલંધર-આખ્યાન', 'અંધકાસુર-આખ્યાન', 'ભસ્મગદ-આખ્યાન', 'શંખચૂડ-આખ્યાન', 'ત્રિપુરાસુર-આખ્યાન', 'ભક્તમાળ' અને 'બિહારી શતશઠ' વગેરે તથા ફારસીમાં 'તારીખે સોરઠ/વાકયાએ સોરઠ વ હાલાર' અને 'રુકોને ગુનાગુન' વગેરે કૃતિઓની રચના કરી છે.

કૃતિ : ૧. ચંડીપાઠના ગરબા, સં. ગણપતરામ વે. ઝાંઝા, ઈ. ૧૮૮૫ (+સં.); ૨. દીવાન રણછોડકૃત શિવગીતા, પ્ર. જદવરાય લી. બૂચ, ઈ. ૧૮૯૭ (+સં.); ૩. શ્રી દેવીમાહાત્મ્ય અથવા ગરબા સંગ્રહ : ૨, પ્ર. વિશ્વનાથ ગો. દિવેદી, ઈ. ૧૮૯૮; ૪. શિવરહસ્ય : ૧ (અનુ. રણછોડજી દીવાનજી), પ્ર. જદવરાય લી. બૂચ (+ સં); ૫. શ્રી શિવરાત્રિમાહાત્મ્ય, પ્ર. સવાઈભાઈ રાયચંદ, ઈ. ૧૮૭૩; ૬. બૃહદોહન : ૨.

સંદર્ભ : ૧. 'રણછોડજી દીવાનનું જન્મચરિત્ર, ગણપતરામ વે. ઝાંઝા, ૧૮૮૫; ૨. ગુજરાતના નાગરોનું ફારસી ભાષા અને સાહિત્યનું ખેડાણ, છોટુભાઈ ર. નાયક, ઈ. ૧૯૫૦; ૩. ગુજરાતી-ઓએ હિન્દી સાહિત્યમાં આવેલો ફાળો, ડાહ્યાભાઈ પી. દેસાસરી, ઈ. ૧૯૩૭; ૪. ગુમાસ્તાંભો; ૫. ગુસારસ્વતો; ૬. સસામાળા; ૭. બુદ્ધિપ્રકાશ, જાન્યુ. ૧૮૬૩-'ગુજરાતી ભાષાના કવિઓનો ઇતિહાસ : રણછોડજી દીવાન'; ૧૦. એજન, જાન્યુ. ૧૮૭૨-'રણછોડજીકૃત ગ્રંથો'; ૮. ગૂઢાવાદી; ૯. ફોહનામાવલિ. [ચ.શે.]

રણછોડ-૫ [ઈ. ૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : રામભક્ત કવિ. વતન ઉત્તર ગુજરાતના વિજાપુર તાલુકાનું આગલોડ (અગસ્ત્યપુર) ગામ.

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૩૩૭

જાતિએ ઔદોચ્ય બ્રાહ્મણ. પિતા અનુપમરામ. માતા કુંવરબાઈ. અવ-
ટંકે જોશી. ગુરુ રામચંદ્રદાસ મહારાજ. પહેલાં તેઓ હિમતનગરની
શાળામાં શિક્ષક હતા. પછી સંસારત્યાગ કરી ભજનમંડળી સ્થાપી
ગામેગામ ખોટાં વહેમો અને માન્યતાઓનો વિરોધ કરી સદુપદેશ
આપવા માંડ્યો. તેમનો જન્મ સંભવતઃ ઈ. ૧૮૦૪માં થયો હતો અને
ઈ. ૧૮૨૨માં તેમણે સંસારત્યાગ કર્યો હોવાનું કહેવાય છે. એમની
મુદ્રિત 'શ્રાણ' કૃતિનો રચનાસમય ઈ. ૧૮૩૫ મળે છે. એને
આધારે ઈ. ૧૯૫૦ સદીના પૂર્વાર્ધમાં તેઓ હયાત હોવાનું નિશ્ચિત રૂપે
કહી શકાય. મનની સુરતા (એકાગ્રતા) કેળવવાનો ઉપાય સૂચવતી
ને રૂપકાત્મક વાણીમાં વેરાગ્યબોધ આપતી ૧૦૬ કડીની 'સુરતિ-
બાઈનો વિચાર'(મુ.) કવિની લાંબી રચના છે. એ સિવાય જ્ઞાન-
વેરાગ્યનાં વિવિધ દેશીઓના ઢાળમાં રચાયેલાં ૧૮૭ પદ કવિને
નામે મુદ્રિત મળે છે. સરળ ભાષામાં ઉદ્બોધન શૈલીનો આશ્રય
લઈ કેટલીક અસરકારકતા આ પદોમાં કવિ સાધે છે. થોડાંક પદોમાં
કૃષ્ણભક્તિ છે, પરંતુ ઈશ્વરબોધ અને જ્ઞાનબોધ તરફ કવિનો ઝોક
વિશેષ છે તે સ્પષ્ટ વરનાય છે. રણછોડ-૧ને નામે જાણીતાં 'દિલમાં
દીવો કરો રે દીવો કરો' જેવાં પદો આ કવિને નામે પણ મુદ્રિત
મળે છે અને 'દિલમાં દીવો કરો' પદ તો સંપાદકીય નોંધ પરથી
આ કવિનું જ હોય એમ સંપાદકો માનતા જણાય છે.

કૃતિ : રણછોડ ભજનાવલિ, સં. અંબારાંકર પ્ર. જોશી, ઈ. ૧૯૩૩
(+સં.).

સંદર્ભ : ડિકેટલોગબોલ.

[ચ.શે.]

રણછોડ-૬ [ ] : સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના
કવિ. ૧૭ કડીના 'શ્રીજી મહારાજની ઉત્પત્તિ વિશે'(મુ.) તથા ૬
કડીના 'માણસી ઘોડી વિશે'નાં પદોના કર્તા. 'શ્રીજીની વાતો' આ
કવિની હોવાની સંભાવના છે.

કૃતિ : સહજનંદવિલાસ, પ્ર. હિમતલાલ બ. સ્વામિનારાયણ તથા
ગોવંદલાલ પ્ર. માસ્તર, ઈ. ૧૯૧૩.

સંદર્ભ : ફોહતામાવલિ.

[ચ.શે.]

રણછોડ-૭ [ ] : મોટે ભાગે નડિયાદના મેવાડા
બ્રાહ્મણ. પિતાનામ પૂર્ણાનંદ હોવાની સંભાવના. 'શ્રાદ્ધ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. ગૂઢાયાદી.

[ચ.શે.]

'રણજંગ' : વાજ્યાકૃત મુખબંધ અને વલણ વગરનાં ૧૭ કડવાંની
કથાંક ભાષામાં હિન્દીની અસર બતાવતી આ કૃતિ (મુ.) પ્રેમાનંદના
'રણયજ્ઞ' પૂર્વે રચાયેલી છે. શસ્ત્રસજ્જ અને યુદ્ધતત્પર રાવણ અને
રાવણસૈન્યના કે યુદ્ધના વર્ણનનાં બેત્રણ કડવાંને બાદ કરતાં બીજાં
કડવાં ટૂંકાં છે. લોકાની સમૃદ્ધિ જોઈ રામને ઊપજતી નિરાશા,
હનુમાન તથા અન્ય વાનરોએ આપેલું પ્રોત્સાહન, રામે રાવણને
મોકલેલો વિષ્ટિસંદેશ, રાવણનો અહંકારયુક્ત પ્રત્યુત્તર, મંદોદરીએ
રાવણને રામ સાથે યુદ્ધ ન કરવા માટે કરેલી વિનંતિ, રાવણે વિનંતિનો
કરેલો અસ્વીકાર, યુદ્ધમાં રાવણનું મૃત્યુ અને રામનું અયોધ્યામાં
આગમન એટલા પ્રસંગોને આલેખતી આ કૃતિમાં પ્રસંગ કે

પાત્રને ખિલવવા તરફ કવિનું આડું લક્ષ્ય નથી. એટલે નિરૂપણ
ઊભડક લાગે છે, તો પણ યુદ્ધવર્ણન કે રાવણના વર્ણનમાં કવિ
થોડી શક્તિ બતાવી શક્યા છે. કૃતિમાં આવતી રણયજ્ઞના રૂપકની
વાત અને કેટલાક ઢાળોની પ્રેમાનંદના 'રણયજ્ઞ' પર અસર જોવા
મળે છે એ દૃષ્ટિએ આ કૃતિ નોંધપાત્ર ગણી શકાય. [ર.સો.]

રણધીર/રણસિંહ(રાવત) [ ] : ઉપદેશાત્મક અને
પ્રભુભક્તિનાં છથી ૮ કડીનાં કેટલાંક ગુજરાતી-હિન્દી ભજનો(મુ.)ના
કર્તા.

કૃતિ : ૧. અભમાલા; ૨. દુર્લાભ ભજનસંગ્રહ, પ્ર. ગોવિંદભાઈ
રા. ધામેલિયા, ઈ. ૧૯૫૮; ૩. નકાસંગ્રહ; ૪. પરિચિત પદસંગ્રહ,
પ્ર. સસ્તું સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય, ઈ. ૧૯૪૬; ૫. ભજનસાગર. [શ.ત્રિ.]

'રણમલહંદ' : શ્રીધર વ્યાસકૃત પ્રારંભના આર્યામાં રચાયેલા ૧૦
સંસ્કૃત શ્લોકો સહિત ૭૦ કડીમાં ઈડરના રાવ રણમલ અને પાટણના
સૂબા મીર મલિક મુફર્રહ વચ્ચે થયેલા યુદ્ધના પ્રસંગને અને
રાવ રણમલના વિજયને આલેખતું આ વીરરસનું ઐતિહાસિક કાવ્ય
(મુ.) છે. તેમુલંગની દિલ્હી પર ચઢાઈ, મીર મલિક મુફર્રહ પૂર્વેના
પાટણના સૂબાઓ દફરખાન અને સમસુદ્દીનના રાવ રણમલ સાથે
થયેલા યુદ્ધ જેવી વીગતોના ઉલ્લેખ પરથી કહી શકાય કે કાવ્ય ઈ.
૧૩૯૮ પછીથી રચાયું હશે. ચોપાઈ, સારસી, દુહા, પંચચામર,
ભુજંગપ્રયાત વગેરે માત્રામેળ-ગાક્ષરમેળ છંદોનો ઉપયોગ, તેમાં
પ્રયોજાયેલી, વ્યંજનોને કૃત્રિમ રીતે બેવડાવી વર્ણધોષ દ્વારા વીર-
રસને પોષક ઓજસનો અનુભવ કરાવતી અપભ્રંશની 'અવહર્ષ'
પ્રકારની શૈલી, પ્રચુર માત્રામાં પ્રયોજાયેલા અરબી-ફારસી શબ્દો,
વર્ણનોમાં અનુભવાતી કેટલીક અસંકારિકતા ઇત્યાદિ તત્ત્વોવાળું
આ કાવ્ય કાવ્યત્વ અને ઇતિહાસ બંને દૃષ્ટિએ ધ્યાનાર્હ છે. [જ.ગા.]

'રણયજ્ઞ' [ર.ઈ. ૧૬૯૦/સં. ૧૭૪૬ ચૈત્ર સુદ ૨, રવિવાર] :
રામાયણની રામ-રાવણ યુદ્ધની કથાને વિષય બનાવી રચાયેલું ને
વળિયાના 'રણજંગ'ની અસર ઝીલતું ૨૬ કડવાંનું પ્રેમાનંદનું આ
આખ્યાન(મુ.) છે તો કવિના સર્જનના ઉત્તરકાળની રચના, પરંતુ
કાવ્યત્વની દૃષ્ટિએ મધ્યમ બરનું છે

રામ-રાવણ યુદ્ધની કથા આલેખવા તરફ જ કવિનું લક્ષ્ય હોવા
છતાં આખી યુદ્ધકથા વેધક ને પ્રભાવક બનતી નથી, કારણ કે
કાવ્યનું સંકલન વિવિધ રીતે નબળું છે. રાવણ અને રામની સેનાના
સરદારો તથા તેમના સૈન્યની લંબાણથી અપાયેલી વીગતો ભલે
કોઈ પાત્રમુખે અપાઈ હોય છતાં નીરસ બને છે. કાવ્યના કેન્દ્રીય
વીરરસની જમાવટ પણ નબળી છે. યુદ્ધવર્ણનો સ્વાનુકારી શબ્દો
ને પરંપરાનુસારી અલંકારો ને વીગતોથી એકવિધ રીતે આભ્યાં
કરતાં હોવાથી રોમાંચ વગરનાં છે. યુદ્ધનાં યુગુત્સા અને આતંક
ઉપસાવવામાં કવિને ખાસ સફળતા મળતી નથી. હાસ્ય, કરુણ જેવા
અન્ય રસો વીરને પોષક બનવાને બદલે હાનિ વિશેષ પહોંચાડે છે.
મંદોદરીના વિલાપ ને વ્યથામાં કરુણનો કેટલોક હૃદ્ય સ્પર્શ છે,

૩૩૮ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

રણછોડ-૬ : 'રણયજ્ઞ'

પરંતુ રામનાં હતાશા ને વિલાપ એમના વીરોચિત વ્યક્તિત્વને બહુ અનુરૂપ નથી. કુંભકર્ણને ઉદાડવા માટે થતા પ્રયત્નો કે કુંભકર્ણ અને વાનરો વચ્ચેના યુદ્ધનાં વર્ણનમાં કવિએ જે હાસ્ય વહેવડાવ્યું છે તે સ્ફૂળ કોટિનું તો છે, પરંતુ તે યુદ્ધના આતંક ને ગાંભીર્યને સાવ હણી નાખતું હોવાથી અરુચિત્તર પણ બને છે. એટલે રચનામાં પોષક-અપોષક અંશોનું ઔચિત્ય કે રસસંક્રાંતિ એ બંનેની પ્રેમાનંદીય શક્તિ આ આખ્યાનમાં પ્રગટ થતી નથી.

રામ અને રાવણ યુદ્ધકથાના મુખ્ય શત્રુપાત્રો હોવા છતાં યુદ્ધ-કથાને અનુરૂપ એમનું ચરિત્ર બંધાતું નથી. રાવણના મનમાં રામ પ્રત્યે ભક્તિઆવ અને રામનું લાગણીશીલ ને નિર્બળ મન યુદ્ધ-કથાના નાયકોને અનુરૂપ નથી.

આખ્યાનનો કંઈક આસ્વાદ્ય અંશ મંદોદરીની પતિપરાયણતા ને પુત્રપરાયણતામાંથી જન્મતી વ્યથાનો છે. 'આજનો દહાડો લાગે મુંને ધૂંધળો' એ એના મોઢામાં મુકાયેલું વિષાદભાવવાળું પદ આખ્યાનનો ઉત્તમાંશ છે.

આખ્યાનની ઘણી હસ્તપ્રતો સં. ૧૭૪૧નો રચનાસમય આપે છે, પરંતુ વાર, તિથિ, માસના મેળમાં આવતું ન હોવાને લીધે એ વર્ષ શાસ્ત્રીય નથી. [જ.ગા.]

રણસિદ્ધ(રાવત) જુઓ રણધીર.

રતન/રખણ(શાહ) [ ] : શ્રાવક. ખરતરગચ્છના જિનપતિસૂરિની પ્રશસ્તિ કરતા સવૈયાની દેશીની ૨૦ કડીના 'જિન પતિસૂરિ-ધવલ/ગીત/સ્તુતિ'(મુ.)ના કર્તા. જિનપતિસૂરિનું અવસાન ઈ. ૧૨૨૧માં થયું એવો કાવ્યમાં ઉલ્લેખ છે, એટલે કાવ્યની રચના ત્યારપછી સંભવતઃ ઈ. ૧૩મી સદીમાં થઈ હોય.

આ નામે ૫૬ કડીનું 'શાશ્વતજિન-સ્તવન' (વે.સં. ૧૮મી સદી અનુ.) મળે છે તે આ કવિની રચના હોવાની સંભાવના છે.

કૃતિ : ઐજ્ઞકાસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. આકવિઓ; ૨. ઉત્તર આપભ્રંશનો સાહિત્યવિકાસ, વિદ્યાત્રી અ. વોરા, ઈ. ૧૯૭૬; ૩. ગુસાર્ઠિહાસ : ૧; [જ. ગૈમ-ગૂકચનાઓ : ૧; ૫. ડિકેટલોગબીલે. [ર.ર.દ.]

રતનચંદ [ઈ. ૧૮૩૮માં હયાત] : ૪૫ કડીની 'શ્રીમતીના શીલની કથા' (ર.ઈ.૧૮૩૮)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ડિકેટલોગબીલે.

[શ.ત્રિ.]

રતનજી : આ નામે ૮ કડીની 'ઉમિયા-ઈશનો ગરબો' કૃતિ મળે છે તેના કર્તા કયા રતનજી છે તે નિશ્ચિતપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.

સંદર્ભ : ડિકેટલોગબીલે.

[શ.ત્રિ.]

રતનજી-૧ [ઈ. ૧૬૫૭માં હયાત] : મહારાષ્ટ્રના નાશિક જિલ્લાના બાગલાણના રહીશ. પિતાનામ ભાનુ કે હરિદાસ. 'અશ્વમેધપર્વ'ની વિભ્રંશી રાજની કથા પર આધારિત ૧૩ કડવાંનું 'વિભ્રંશી રાજનું આખ્યાન' (ર.ઈ. ૧૬૫૭/સં. ૧૭૧૩, શ્રાવણ વદ ૮; મુ.)ના કર્તા. એમને નામે 'દ્રોપદીચીરહરણ' કૃતિ નોંધાઈ છે પરંતુ તેની કોઈ હસ્તપ્રત ઉપલબ્ધ નથી.

રણસિદ્ધ (રાવત) : રતનબાઈ-૩

કૃતિ : બુકાદોહન : ૫ (+સં.).

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨, ૨. ગુસામધ્ય; ૩. ગુસારસ્વતો;

[જ. ગૂહાધાટી.

[ચ. શે.]

રતનદાસ/રત્નસિદ્ધ [ઈ. ૧૮મી સદી] : રવિભાણ સંપ્રદાયના કવિ. વાંકાનેરના વતની. જ્ઞાતિએ રજપૂત. ભાણસાહેબ (ઈ. ૧૬૯૮-૧૭૫૫)ના ઉપદેશથી પ્રભાવિત થઈ તેમના શિષ્ય બન્યા. ૨૦ કડીનું 'ચેલેયા સગળશા-આખ્યાન/કેલેયાનો શલોકો'(મુ.), આત્મબોધનાં ૫૬ તથા અન્ય ગુજરાતી-હિન્દી પદોની રચના એમણે કરી છે.

કૃતિ : ૧. ગુજરાતી લોકસાહિત્યમાળા : ૧૩, સં. પુરુષોત્તમ સોલંકી, ઈ. ૧૯૭૦; ૨. દુર્લાભ ભજનસંગ્રહ, પ્ર. ગોવિંદભાઈ રા. ધામેલિયા, ઈ. ૧૯૫૮; ૩. બુકાદોહન : ૫; ૪. બૃહત્ ભજનસાગર, પ્ર. જ્યોતિવિભૂષણ પંડિત કાર્તીતિક; [જ. સમાલોચક, જુલાઈ-સપ્ટે. ૧૯૧૧-કેટલીક અપ્રસિદ્ધ કવિતા], છગનલાલ વિ. રાવળ (+સં.).

સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકલકીકત; ૨. પ્રાકૃતિઓ; ૩. રામકબીર સંપ્રદાય, કનિતકુમાર ભટ્ટ ઈ. ૧૯૮૨; [જ. સાહિત્ય, ફેબ્રુ. ૧૯૧૬-ગુજરાતી કવિઓનાં અપ્રસિદ્ધ કાવ્ય', છગનલાલ વિ. રાવળ.

[ચ. શે.]

રતનબાઈ-૧ [ઈ. ૧૫૭૮માં હયાત] : જૈન. સ્વાવલંબનના સાધન તરીકે રેટિયાની પ્રશસ્તિ કરતી ૨૪ કડીની 'રેટિયાની સગ્રામ/ગીત/પદ' (ર.ઈ. ૧૫૭૮/સં. ૧૬૭૫, મહા સુદ ૧૩; મુ.)નાં કર્તા.

કૃતિ : પ્રાકાસુધા : ૪.

સંદર્ભ : ૧ મસાપ્રકારો; [જ. મુપુગૂહસૂચી; ૩. લીલસૂચી. [ર.ર.દ.]

રતનબાઈ-૨ [ઈ. ૧૭૮૧માં હયાત] : જ્ઞાનમાર્ગી સ્ત્રીકવિ. અમદાવાદનાં વતની. જ્ઞાતિએ નાગર. અખાની શિષ્યપરંપરાના હરિકૃષ્ણજી એ જ એમનાં પિતા અને ગુરુ. પિતાના સંતજીવનથી પ્રભાવિત થઈ પતિની અનુમતિ લઈ એમણે સંસારનો ત્યાગ કરેલો. એમનાં ગુરુમહિમાનાં અને જ્ઞાનવૈરાગ્યનાં ૧૧ પદ(મુ.) મળે છે.

કૃતિ : સન્તોની વાણી, સં. ભગવાનજી મહારાજ, ઈ. ૧૯૨૦ (+ સં.).

સંદર્ભ : ૧. અસપરંપરા; ૨. મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્ય, બહેચરભાઈ ર. પટેલ, ઈ. ૧૯૭૫. [ચ. શે.]

રતનબાઈ-૩ [ઈ. ૧૮મી સદી] : મુસ્લિમ સ્ત્રીકવિ. જ્ઞાતિએ વોરા. વડોદરા જિલ્લાના કરજણ તાલુકાના પાછિયાપુરનાં વતની. હજરત શાહ કાયમુદ્દીનનાં શિષ્યા. જ્ઞાન અને ભક્તિની મધ્યકાલીન પદ-કવિતાના સંસ્કાર ઝીલી કલામ, ગરબી, ભજન શીર્ષકો લેકળ એમણે જ્ઞાન-વૈરાગ્ય ને ભક્તિનાં પદો(મુ.) રચ્યાં છે. કાયમુદ્દીનને વિષય બનાવી રચાયેલાં પદો પર પ્રેમલક્ષણા ભક્તિની કવિતાની ઘેરી અસર છે. એમની ભાષા અરબી-ફારસી શબ્દોના ભારવાળી છે.

કૃતિ : ભક્તિસાગર, સં. હરગોવિનદાસ હરકીશનદાસ, ઈ. ૧૯૨૯ (+સં.).

સંદર્ભ : ૧. ગુલિટરેચર; ૨. ગુસામધ્ય.

[ચ. શે.]

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૩૩૯

રતનિયો [ ] : ૨૬ કડીની 'હૂંડી' (મુ)ના કર્તા. કૃતિના ભાષાસ્વરૂપ પરથી તેઓ સં. ૧૭મી સદીની આસપાસ થયા હોવાનું અનુમાન થયું છે. 'રામીયો રતનિયો' નામછાપથી ભવાઈના ગણપતિના વેશના પ્રારંભમાં ગણપતિની સ્તુતિનું પદ (મુ) મળે છે. ત્યાં કર્તાનામ 'રતનિયો' હોવાની સંભાવના છે. આ 'રતનિયો' ને 'હૂંડી'ના કર્તા એક જ હથે કે જુદા એ કહેવું મુશ્કેલ છે.

કૃતિ : ૧. ભવાઈ, સુધા આર. દેસાઈ, ઈ. ૧૯૭૨ (+સં.); ૨. ભવાઈસંગ્રહ, સં. મહીપતરામ રૂપશમ, ઈ. ૧૯૮૪; ૩. ભવાની ભવાઈપ્રકાશ, સં. મુનશી હરમણિશંકર ધ., ઈ.-, □ જ. બુદ્ધિપ્રકાશ, એકિશ-જૂલો ૨૧-૨૨-૨૩-૨૪-૨૫-૨૬ મુદ્દતાની હૂંડી, ભોળીવાલ સાંડેસરા (+સં.).

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; ૨. ગુસાઈતિલાસ : ૨; ૩. ગુસારસ્વતો. [ચ.શે.]

રતનીભાઈ [ ] : હરિજન શ્રીકવિ. તેઓ નરસિંહ મહેતાનાં શિષ્યા હતાં એમ કહેવાય છે, પરંતુ એ માટે કોઈ આધાર નથી. તેમનાં કૃષ્ણભકિતનાં ૪ પદ(મુ.) મળે છે, તેમાં ૩ પદ નરસિંહ મહેતાનાં જીવનમાં બનેલા કહેવાતા હારપ્રસંગને લગતાં છે.

કૃતિ : ૧. સૌરાષ્ટ્રના હરિજન ભક્તકવિઓ, નાથાભાઈ ગોહિલ, ઈ. ૧૯૮૭ (+સં.); ૨. હરિજન લોકકવિઓ અને તેમનાં પદો, દલપત શ્રીમાળી, ઈ. ૧૯૭૦ (+સં.). [ચ.શે.]

રત્ન(મુનિ) : આ નામે ૫ કડીનું 'સિદ્ધાયલ-સ્તવન'(મુ.), ૪૬ કડીનું 'શાશ્વતજિનપ્રાસાદસંખ્યા-સ્તવન' (લિ.સં. ૧૮મી સદી અનુ), ૬ કડીની 'પરશ્રીત્યાગ કરવાની સજાય'(મુ.), ૫ કડીનું 'શંખેશ્વર)પાર્શ્વનાથ-સ્તવન'(મુ), ૭ કડીનું 'સીમંધરસ્વામી સ્તવન'(મુ) તથા કેટલીક હિન્દી રચનાઓ મળે છે. આ કયા રત્ન (મુનિ) છે તે સ્પષ્ટ થતું નથી.

કૃતિ : ૧. ચૈસ્તસંગ્રહ : ૩; ૨. જૈકાપ્રકાશ : ૧; ૩. જૈપ્રપુસ્તક : ૧; ૪. જૈસસંગ્રહ(જૈ); ૫. શંસ્તવનાવલી; ૬. શોભનસ્તવનાવલી, પ્ર. શા. ડાહ્યાભાઈ કૃતેહચંદ, ઈ. ૧૯૮૭.

સંદર્ભ : હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

રત્ન(સૂરિ)-૧ [ ] : કોરંટગચ્છના જૈન સાધુ. ૪૮ કડીની 'ગયસુકુમાલ-ચોઢાળિયું' (લિ.સં. ૧૮મી સદી) એ કૃતિના કર્તા.

સંદર્ભ : હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

રત્નકીર્તિ(સૂરિ)-૧ [ઈ. ૧૭૨૯ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. ૨૧ કડીની 'વિજયશેઠ-વિજયાશેઠાણીની સજાય' (લિ.ઈ.૧૭૨૯)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [૨.૨.૬.]

રત્નકીર્તિ(સૂરિ)-૨ [ ] : દિગંબર જૈન સાધુ. ૫૭ કડીના 'નેમિનાથ-ફાગ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : સ્વાધ્યાય, ઓગસ્ટ ૧૯૬૪-દિગંબર જૈન કવિઓએ રચેલાં પાંચ અજ્ઞાત ફાગુકાવ્ય, અગરચંદ નાહટા. [કી.જે.]

રત્નકીર્તિ(વાચક)-૩ [ ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. પૂનમચંદના શિષ્ય. ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ મહત્વના ૨૪ કડીના 'પુણ્યરત્નસૂરિગુરુણા-ફાગ'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : સ્વાધ્યાય ત્રૈમાસિક, ફેબ્રુ. ૧૯૭૧-'વાચક રત્નકીર્તિકૃત 'પુણ્યરત્નસૂરિફાગ', અગરચંદ નાહટા (+સં.). [કી.જે.]

રત્નકુશલ(ગણિ)-૧ [ઈ. ૧૫૯૬માં હયાત] : જૈન સાધુ. પંડિત મેહણિગણિની પરંપરામાં દામા/દામણિના શિષ્ય. ૨૦ કડીની 'પાર્શ્વ નાથસંખ્યા-સ્તવન/પાર્શ્વનાથાવલી'(મુ)ના કર્તા. કવિએ ઈ. ૧૫૯૬/સં. ૧૬૫૨, આસો સુદ ૫, રવિવારના રોજ 'પંચાશકવૃત્તિ'ની આ અરસામાં હસ્તપ્રત લખ્યાનું જાણવા મળે છે તે ઉપરથી તેઓ આ અરસામાં હયાત હોવાનું સમજાય છે.

કૃતિ : પ્રાતીસંગ્રહ : ૧ (+સં.).

સંદર્ભ : ૧. ઔરાસંગ્રહ : ૩; ૨. સૂર્યપૂર-સસમાળા, સં. કેશરી-ચંદ હી. જવેરી, ઈ. ૧૯૪૦; □ ૩. જૈગૂકવિઓ : ૧. [૨.૨.૬.]

રત્નકુશલ-૨ [ઈ. ૧૮૨૬ સુધીમાં] : ૫ કડીની 'સપ્તવ્યસન-સજાય' (લિ.ઈ.૧૮૨૬)ના કર્તા.

સંદર્ભ : આલિસ્ટઓઈ : ૨. [૨.૨.૬.]

રત્નચંદ્ર : આ નામે ૨૫ કડીની 'આદિનાથ-વિવાહલઈ' (ર.ઈ. ૧૬મી સદી) નામે જૈન કૃતિ મળે છે. તેના કર્તા કયા રત્નચંદ્ર છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.

સંદર્ભ : ૧. પ્રાકરૂપરંપરા; □ ૨. જૈન સત્યપ્રકાશ, ઓકટો. ૧૯૪૬ -'વિવાહલઈ' સંજ્ઞક અન્ય જૈન રચનાથે, અગરચંદ નાહટા.

[કી.જે.]

રત્નચંદ્ર(મુનિ)-૧ [ઈ. ૧૫૯૨માં હયાત] : વડતપગચ્છના જૈનસાધુ. સમચંદ્રના શિષ્ય. ૩૪૯૬ કડીની 'પંચતંત્ર/પંચાખ્યાન-ચોપાઈ'(ર.ઈ. ૧૫૯૨/સં. ૧૬૪૮, આસો-૫, રવિવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; □ ૨. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧); ૩. હેજૈજ્ઞા-સૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

રત્નચંદ્ર(ગણિ)-૨ [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. શાંતિસૂરિના શિષ્ય. ૫૫૭૦ કડીના પ્રાકૃત ગ્રંથ 'સમ્યક્ત્વ સપ્તતિકા' પર 'સમ્યક્ત્વ રત્નપ્રકાશ' નામના બાલાવબોધ (ર.ઈ. ૧૬૨૦/સં. ૧૬૭૬, પોષ સુદ ૧૩), 'સમવસરણ-સ્તવન' પરના બાલાવબોધ એ ગદ્યકૃતિઓ તથા સમ્યક્ત્વ પર 'સંગ્રામસૂરકથા' એ પદ્યકૃતિના કર્તા. આ ઉપરાંત સંસ્કૃતમાં કવિએ ધર્મસાગરના મત-ખંડનરૂપે 'કુમતાહિવિષ્ણવગુણિ' (ર.ઈ. ૧૬૨૩) અને 'પ્રદ્યુમ્નચરિત-મહાકાવ્ય'ની રચના તેમ જ 'નેપથચરિત' તથા 'રઘુવંશ' જેવાં મહાકાવ્યો, ભક્તીમર આદિ જૈન સ્તોત્રો-સ્તવનો પર ટીકાઓ લખી છે.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈન કથા રત્નકોશ : ૩; પ્ર. ભીમ-સિંહ માણેક, ઈ. ૧૯૮૦; ૩. જૈસાઈતિલાસ; □ ૪. જૈગૂકવિઓ : ૧ ૩, (૧, ૨); ૫. મુપુગૂહસૂચી; ૬. લીહસૂચી; ૭. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

રત્નચંદ્ર-૩ [ઈ. ૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ. ૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : જૈન સાધુ. ગુમાનચંદની પરંપરામાં દૂર્ગદાસના શિષ્ય. ૧૪ ઢાળની 'ચંદનબાલા-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૭૯૬) તથા હિંદી-રાજસ્થાની ભાષાની ૫ ઢાળની 'નિર્મોહી રાજની પાંચ ઢાળ' (ર.ઈ. ૧૮૧૮; મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : જૈન વિવિધ ઢાલ સંગ્રહ, પ્ર. જ્ઞેમલ ભ. સેઠિયા, ઈ. ૧૯૨૩.

સંદર્ભ : જૈનકવિઓ : ૩(૧). [ર.ર.દ]

રત્નચંદ્ર-૪ [ ] : જૈન સાધુ. હરજી મલ્લજીના શિષ્ય. આરંભ-અંતમાં દુહા અને સૂત્રોને આધારે નવતત્ત્વની સમજૂતી આપતાં 'તત્ત્વાનુબોધ-ગ્રંથ'(મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : પ્રકરણરત્નાકર : ૧, ભીમસિંહ માણક, ઈ. ૧૮૭૬.

[ર.ર.દ]

રત્નચંદ્ર(સૂરિ)શિષ્ય [ ] : જૈન. 'વર્કાણાપાર્શ્વ-ગુણ-સ્તવન'ના કર્તા.
સંદર્ભ : પાંગુલસ્તલેખો. [કી.જે]

રત્નજ્ય [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનદત્તસૂરિની પરંપરામાં શિવનિધાન (ઈ. ૧૫૯૬-ઈ. ૧૬૨૪ દરમ્યાન હયાત)શિષ્ય મતિસિંહના શિષ્ય. ૨૪ કડીના 'આદિનાથ-પંચકલ્યાણક-સ્તવન'ના કર્તા.
સંદર્ભ : યુજિનચંદ્રસૂરિ. [કી.જે]

રત્નતિલકસેવક [ ] : જૈન સાધુ. ૮ કડીની 'કાયાની સઝાય'(મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : ૧. જ્ઞેસંગ્રહ(ન); ૨. પ્રાસપસંગ્રહ : ૧.
સંદર્ભ : દેસુરાસમાળા. [કી.જે]

રત્નદાસ [ઈ. ૧૬૪૮માં હયાત] : નટપદ્મના બ્રાહ્મણ કવિ. ઢાળ અને ઊથલાવાળાં તથા વિવિધ દેશીઓનાં બનેલાં ૩૦ કડવાંનું 'હરિશ્ચંદ્રાખ્યાન' (ર.ઈ. ૧૬૪૮/સં. ૧૭૦૪, કાર્તક સુદ ૪, ગુરુવાર; મુ.) એમણે રચ્યું છે. આ આખ્યાન પર નાકરના 'હરિશ્ચંદ્રાખ્યાન'ની અસર છે. તેઓ પ્રેમાનંદના શિષ્ય હતા એવી પ્રચલિત થયેલી માન્યતાને કોઈ આધાર નથી.
કૃતિ : હરિશ્ચંદ્રાખ્યાન, સં. કેશવલાલ હ. ધ્રુવ, ઈ. ૧૯૨૭(+સં.).
સંદર્ભ : જ્ઞાતૈમાત્તિક, એપ્રિલ-સપ્ટે. ૧૯૪૩-પ્રેમાનંદના જીવનના પાંચ પ્રસ્તાવ, કે. કા. શાસ્ત્રી. [ચ.શે]

રત્નધીર [ઈ. ૧૭૫૦માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. હર્ષ-વિશાલની પરંપરામાં જ્ઞાનસાગરના શિષ્ય. 'ભુવનદીપક' પરના બાલાવબોધ (ર.ઈ. ૧૭૫૦)ના કર્તા.
સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈતિહાસ; ૨. જૈનકવિઓ : ૩(૨). [ર.ર.દ.]

રત્નનિધાન(ઉપાધ્યાય) [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનચંદ્રસૂરિના શિષ્ય. ઈ.

૧૫૯૩માં ઉપાધ્યાયપદ તેઓ વ્યાકરણના પ્રકાંડ પંડિત હતા. ૬ કડીનું 'વૈરાગ્ય-ગીત', 'નવહરપાર્શ્વનાથ-સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૫૭૭), ૧૭ કડીનું 'જિનચંદ્રસૂરિ-ગીત' (ર.ઈ. ૧૬૧૪ પછી; મુ.), ૨ કડીનું 'ઉપદેશાત્મક પદ', ૯ કડીનું 'પાર્શ્વનાથ જિન-સ્તવન'(મુ.), 'સપ્ત-વ્યસન-સઝાય' ઉપરાંત અનેક સ્તવનોના કર્તા.

કૃતિ : ૧. ઝૈજૈકાસંગ્રહ : ૩ (+સં.); ૨. જિસ્તકાસંદોહ : ૨.
સંદર્ભ : ૧. પાંગુલસ્તલેખો; ૨. યુજિનચંદ્રસૂરિ; ૩. મુપુ-ગૂડસૂચી. [ર.ર.દ.]

રત્નપાલ [ઈ. ૧૫૮૮માં હયાત] : કડવાગચ્છના જૈન સાધુ. 'અવંતીસુકુમાલ-રાસ' (ર.ઈ. ૧૫૮૮), 'ચોવીસી', 'તેરહકાકિયા-ભાષા' 'વીથી', સ્તવનો તથા સ્તુતિઓના કર્તા.
સંદર્ભ : ૧. કડુઆમતીગચ્છ પટ્ટાવલી સંગ્રહ, પ્ર. અંબાલાલ પ્રે. શાહ, ઈ. ૧૯૭૯; ૨. જૈન સત્યપ્રકાશ, જૂન ૧૯૫૩-'કડુઆમત પટ્ટાવલી'માં ઉલ્લિખિત ઉનકા સાહિત્ય', અગરચંદ નાહટા. [ર.ર.દ.]

રત્નપ્રભ(સૂરિ) [ઈ. ૧૫મી સદી પૂર્વાર્ધ] : જૈન સાધુ. મુનિશ્વર-સૂરિના શિષ્ય. ઈ. ૧૪૨૩માં ભટનેરનિવાસી નાહરવંશીય નયણાગરે ભટનેરથી મથુરા સુધી કાઢેલી સંઘયાત્રાનું વર્ણન કરતા ૫૪ કડીના 'સંઘપતિ નયણાગર-રાસ'(મુ.)ના કર્તા. કૃતિની રચના સંઘયાત્રા પછી થઈ હોય, એટલે કવિ રત્નપ્રભનો હયાતીકાળ ઈ. ૧૫મી સદી પૂર્વાર્ધ ગણાય.
કૃતિ : સંબોધિ, ઈ. ૧૯૭૫-૭૬, ભગવાન મહાવીરની ૨૫૦૦મી નિર્વાણતિથિ વિશેષાંક-'સંઘપતિ નયણાગર રાસ' (સં. ૧૪૭૯કી ભટનેરસે મથુરાયાત્રા), સં. ભંવરલાલ નાહટા(+સં.). [ર.ર.દ.]

રત્નપ્રભશિષ્ય [ઈ. ૧૫૬૮માં હયાત] : અંચલગચ્છના જૈન સાધુ. 'ગજસુકુમાર-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૫૬૮)ના કર્તા.
સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈનકવિઓ : ૩(૧). [કી.જે]

રત્નભૂષણ-૧ [ઈ. ૧૬મી સદીનો અંતભાગ] : દિગંબર જૈન સાધુ. જ્ઞાનભૂષણની પરંપરામાં સુમતિકીર્તિના શિષ્ય. 'રુકિમણીહરણ'ના કર્તા. કૃતિમાં રચનાતિથિ (શ્રાવણ વદ ૧૧) મળે છે, પરંતુ રચના-સંપન મળતી નથી. કર્તાના ગુરુ સુમતિકીર્તિના ગુરુભંધુ સકલભૂષણે ઈ. ૧૫૭૧માં ગ્રંથરચના કર્યાની નોંધ મળે છે એ દૃષ્ટિએ જોતાં કવિ રત્નભૂષણ ઈ. ૧૬મી સદીના અંતમાં હયાત હોવાની સંભાવના થઈ શકે.
સંદર્ભ : જૈનકવિઓ : ૩(૨). [ર.ર.દ.]

રત્નભૂષણ(મટ્ટારક)-૨ [ ] : 'ગર્ભાખ્યાન'ના કર્તા.
સંદર્ભ : પાંગુલસ્તલેખો. [કી.જે]

રત્નમંડન(ગણિ) [ઈ. ૧૪૬૧માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. શોમસુંદરની પરંપરામાં નંદીરત્નના શિષ્ય. કવિની ૫૩ કડીની 'નારીનિરાસ-ફાગુ'←(મુ.)કામભાવનું નિરસન થાય એ રીતે નિરૂપાયેલી

‘વસંતવિલાસ’ની પ્રતિકૃતિ રૂપ કૃતિ છે. સંસ્કૃત-પ્રાકૃત શ્લોકોના મિશ્રાણવાળી ૩ ખંડમાં વિભક્ત ‘નેમિનાથનવરસ-ફાગ’←/રંગસાગર-નેમિ-ફાગ’(મુ.) એના વિશિષ્ટ છંદસંયોજનને લીધે ધ્યાન ખેંચે છે. નેમિચરિત્ર વધુ આવેખવાને કારણે ફાગનું હાઈ એમાં ઓછું સયવાયું છે.

‘પ્રબંધરાજ/ભોજ-પ્રબંધ’ (ર.ઈ. ૧૪૬૧), ‘ઉપદેશતરંગિણી’, ‘જ્વલપદ્મવલતા’, ‘સુકૃતસાગર’ વગેરે કવિની સંસ્કૃત રચનાઓ છે. કૃતિ : ૧. પ્રાફાગુસંગ્રહ (૫સં.); ૨. શમામૃતમ્, સં. મુનિ ધર્મ-વિજય, સં. ૧૯૭૯; □ ૪. જૈન સત્યપ્રકાશ, ફેબ્રુ.-માર્ચ ૧૯૪૭-‘ફાગુબંધ કાવ્યનું સ્વરૂપ અને નારીનિરાસ ફાગના કર્તા,’ અંબાલાલ પ્રે. શાહ; ૩. જૈન કોન્ફરન્સ હેરેલ્ડ, જુલાઈ-ઓગસ્ટ ૧૯૧૭-‘રંગ-સાગરનેમિફાગ’, સં. મોહનલાલ દ. દેશાઈ.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈસાઈતિહાસ; ૩. નયુકવિઓ; ૪. પ્રાકૃતપરંપરા; ૫. પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં વૃત્તરચના, ભોગી-લાલ જ. સાહેબરા, ઈ. ૧૯૪૧; □ ૬. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧). [ર.ર.દ.]

રત્નરંગ(ઉપાધ્યાય) [ઈ. ૧૫૨૬માં લયાત] : જૈન. પુણ્યનંદીકૃત ‘શીલરૂપકમાલા’ પરના ૧૦૯ કડીના બાલાવબોધ (ર.ઈ. ૧૫૨૬)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાપઅહેવાલ : ૨૦-‘પરિશિષ્ટ’, મુનિશ્રી પુણ્ય-વિજય; □ ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [ર.ર.દ.]

રત્નરાજ [ઈ. ૧૬૮૩ સુધીમાં] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિન-ભદ્રસૂરિની પરંપરામાં રત્નસુંદર ઉપાધ્યાયના શિષ્ય. ૨૭ કડીની ‘૨૨ અભક્ષા નિવારણ-સંગ્રહ’ (ર.ઈ.૬૬૮૩ પહેલાં)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૨). [ર.ર.દ.]

રત્નરાજશિષ્ય [ઈ. ૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનલાભસૂરિના શિષ્ય. ૪૭ કડીની ‘ચતુર્વિંશતિજિન-સ્તુતિ’ (ર.ઈ. ૧૮૦૨ કે ઈ. ૧૮૨૨/સં. ૧૮૫૮ કે સં. ૧૮૭૮, આસો વદ ૧૪)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈહાપ્રોસ્તા. [કી.જો.]

રત્નલક્ષ્મી [ઈ. ૧૬૬૯માં લયાત] : જૈન સાધુ. વિજયશેખરના શિષ્ય. સ્વરવિષયક સામગ્રીનું નિરૂપણ કરતી ૮૭ કડીની ‘સ્વર-પ્રકાશ’ (ર.ઈ. ૧૬૬૯/સં. ૧૭૨૫, મહા સુદ ૫, મંગળવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [ર.ર.દ.]

રત્નલાભ [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. અમરમાલિકવતી પરંપરામાં કામારંજના શિષ્ય. ૩૫ કડીની ‘દંઢણ-કુમાર-ચોપાઈ’ (ર.ઈ. ૧૬૦૦/સં. ૧૬૫૬, શ્રાવણ-૮, મંગળવાર/શુક્રવાર) તથા ‘શ્રીપાલપ્રબંધ-ચોપાઈ’ (ર.ઈ. ૧૬૦૬/સં. ૧૬૬૨, ભાદરવા વદ ૬)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; □ ૨. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [ર.ર.દ.]

૩૪૨ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

રત્નવર્ધન [ઈ. ૧૬૭૭માં લયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિન-ભદ્રસૂરિની પરંપરામાં રત્નજયના શિષ્ય. ‘જ્ઞાનભદ્ર-ચોપાઈ’ (ર. ઈ. ૧૬૭૭/સં. ૧૭૩૩, આસો સુદ ૧૦, મંગળવાર/શુક્રવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૨). [ર.ર.દ.]

રત્નવલ્લભ [ઈ. ૧૭૦૦માં લયાત] : જૈન. ‘ચંદ્રલેખાચરિત્ર-ચોપાઈ’ (ર.ઈ. ૧૭૦૦/સં. ૧૭૫૬, ચૈત્ર વદ ૫, બુધવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : દેસુરાસમાળા. [કી.જો.]

રત્નવિજય : આ નામે ૧૫ કડીની ‘ધનાજીની સંગ્રહ’ (લે.ઈ. ૧૮૩૯), ૧૩ કડીનું ‘મહાવીર-સ્તવન’ (લે.સં. ૧૮મી સદી અનુ.), ‘શાંતિનાથજિન-ચતુષ્ક’(મુ.), ૧૩ કડીની ‘નેમિનાથ-સંગ્રહ’(મુ.) તથા ૧૩ કડીની ‘શીલ-સંગ્રહ’ એ કૃતિઓ મળે છે. તેમના કર્તા કયા રત્નવિજય છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.

કૃતિ : ૧. એકસોવીસ કલ્યાણકની પૂજા તથા સ્તવનોનો સંગ્રહ, પ્ર. શા. ગુલાબચંદ ફૂલચંદ, ઈ. ૧૮૯૭; ૨. જિસ્તકાસંદોહ : ૨; ૩. કિવળકૃત) નેમિવિવાહ તથા નેમનાથજીનો નવરસો તથા ચોક તથા નેમનાથનો સલોકો, પ્ર. શા. મોહનલાલ ડુગનાથ, ઈ. ૧૯૩૫ (ત્રીજી આ.).

સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂહસૂચી; ૨. લીંહસૂચી; ૩. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [ર.ર.દ.]

રત્નવિજય-૧ [ઈ. ૧૭૨૯ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. દયાવિજયના શિષ્ય. ૬ કડીનું ‘અજિતનાથજિન-સ્તવન’ (લે.ઈ. ૧૭૨૯), ૮ ઢાળનું ૩ ચોવીસીના નામને વર્ણવતું ‘ત્રણ ચોવીસી-સ્તવન’ તથા ૯ કડીનું ‘નેમિજિન-સ્તવન’ એ કૃતિઓના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [ર.ર.દ.]

રત્નવિજય-૨ [ઈ. ૧૭૫૨માં લયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. હીરવિજયની પરંપરામાં પુણ્યવિજયના શિષ્ય. ૬૫ ઢાળની ૧૫૦૧ ગ્રંથાગ્ર ધરાવતી ‘શુકરાજ-ચોપાઈ’ (ર.ઈ. ૧૭૫૨/સં. ૧૮૦૮, આસો સુદ ૧૦, ગુરુવાર), ચૈત્યવંદનસંગ્રહ તથા ‘પ્રતિમાસ્થાપન-ગભિતપાશ્વર્જિન-સ્તવન’ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. જૈસાઈતિહાસ; □ ૪. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧); ૫. લીંહસૂચી. [ર.ર.દ.]

રત્નવિજય-૩ [ઈ. ૧૭૫૮માં લયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. જિનવિજયની પરંપરામાં ઉત્તમવિજયના શિષ્ય. જ્ઞાન, ભક્તિ અને વૈરાગ્યભાવોને નિરૂપતી ‘ચોવીસી’ (ર.ઈ. ૧૭૫૮/સં. ૧૮૧૪, પોષ વદ ૭, રવિવાર; મુ.), ૫ કડીના ‘ગાગૃધર-સ્તવન’(મુ.) તથા ૧૫ કડીની ‘જ્ઞાનુવંતીની સંગ્રહ’ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. ચૈસ્તસંગ્રહ : ૩; ૨. જિસ્તમાલા; ૩. જૈકાપ્રકાશ : ૧; ૪. જિસ્તકાસંદોહ : ૨; ૫. જૈગૂસારત્નો : ૨; ૬. પ્રાચીન સંગ્રહ તથા પદ સંગ્રહ : ૧, પ્ર. શ્રીમદ્વિજયદાનસૂત્રીવર જૈન ગ્રંથમાલા, સં. ૧૯૯૬ : ૭. સ્નાસ્તસંગ્રહ.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [ર.ર.દ.]

રત્નરંગ(ઉપાધ્યાય) : રત્નવિજય-૩

રત્નવિભવ-૪ [ઈ. ૧૭૬૯માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. પંડિત માણિકવિજયના શિષ્ય. ૧૪ કડીના 'નવપદ/સિદ્ધચક્ર-સ્તવન' (ર.ઈ.૧૭૬૯/સં. ૧૮૨૧, વસંત માસ)ના કર્તા.
સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [ર.ર.દ.]

રત્નવિમલ : આ નામે ૪ કડીની 'દીવાળી-સ્તુતિ' (લે.સં. ૧૮મી સદી અનુ.) તથા 'પુરંદરકુંવર-ચોપાઈ' (લે. સં. ૧૮મી સદી અનુ.) મળે છે. આ રત્નવિમલ કયા છે તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.
સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂહસૂચી; ૨. રાપુહસૂચી : ૪૨. [ર.ર.દ.]

રત્નવિમલ-૧ [ઈ. ૧૫૫૩માં હયાત] : જૈન સાધુ. રાજસ્થાની-ગુજરાતીમાં રચાયેલા 'અમરતેજરાજ-ધર્મજીવિમંત્રી-રાસ' (ર.ઈ. ૧૫૫૩)ના કર્તા. તેઓ રત્નવિમલ-૨ છે કે કેમ તે નિશ્ચિતપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.
સંદર્ભ : રાહસૂચી : ૧. [ર.ર.દ.]

રત્નવિમલ-૨ [ઈ. ૧૫૭૭ સુધીમાં] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. સૌભાગ્યલર્ષની પરંપરામાં વિમલમંડનના શિષ્ય. ૧૪૮ કડીના 'દામનક-રાસ' (લે.ઈ.૧૫૭૭)ના કર્તા.
સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. મરાસસાહિત્ય; ૩. જૈગૂકવિઓ : ૩ (૧). [ર.ર.દ.]

રત્નવિમલ-૩ [ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. દીપવિમલની પરંપરામાં નિત્યવિમલના શિષ્ય. ૨૧ ઢાળના 'એલા-ચરિત્ર' (ઈ. ૧૭૨૯/સં. ૧૭૮૫, આસો વદ ૧૩) અને 'ચોવીશી' (ર.ઈ.૧૭૨૫)ના કર્તા.
સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. જૈસાઈતિહાસ; ૩. જૈગૂકવિઓ : ૩(૨). [ર.ર.દ.]

રત્નવિમલ(પાઠક)-૪ [ઈ. ૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : વડખરતરગચ્છની ક્ષમશાખાના જૈન સાધુ. જિનચંદસૂરિની પરંપરામાં વાયક કનક-સાગરના શિષ્ય. ૫૫૦ ગ્રંથાગ્રની 'સનતકુમાર-પ્રબંધ-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૭૬૭/સં. ૧૮૨૩, બાદરવા સુદ ૨, રવિવાર), 'મંગલકલશ-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૭૭૬/સં. ૧૮૩૨, બીજે શ્રાવણ સુદ ૧૫), ૯ ઢાળના 'ઈલાપુત્ર-રાસ' (ર.ઈ. ૧૭૮૩) તથા ૨૫ ઢાળની 'તેજસાર-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૭૮૩/સં. ૧૮૩૯, પ્રથમ જોઈ વદ ૧૦, મંગળવાર) એ કૃતિઓના કર્તા.
સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. જૈસાઈતિહાસ; ૪. મરાસસાહિત્ય; ૫. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧); ૬. જૈહાપ્રોસ્ટા. [ર.ર.દ.]

રત્નવિમલ-૫ [ ] : જૈન સાધુ. લાભવિમલના શિષ્ય. ૪ કડીની 'પંચમી-સ્તુતિ'(મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : ૧. ચૈસ્તસંગ્રહ : ૨; ૨. જૈકાપ્રકાશ : ૧. [ર.ર.દ.]

રત્નવિભવ-૪ : રત્નસાગર

રત્નવિમલ-૬ [ ] : જૈન સાધુ. લક્ષ્મી-વિમલના શિષ્ય. 'શંખેશ્વર) પાર્શ્વનાથ-સ્તવન'(મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : પ્રાચીન સ્તવન રત્નસંગ્રહ : ૨, સં. જમનાભાઈ ભગુભાઈ, ઈ. ૧૯૨૪(નસં.). [કી.જે.]

રત્નવિશાલ [ઈ. ૧૬૦૬માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનમાણિકચસૂરિની પરંપરામાં ગુણરત્નના શિષ્ય. ૪૯૯ કડીની 'રત્નપાલ-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૬૦૬/સં. ૧૬૬૨, આસો વદ ૩૦)ના કર્તા.
સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [ર.ર.દ.]

રત્ન(સૂર)શિષ્ય-૧ (ઈ. ૧૪૫૬માં હયાત) : જૈન. સુપાત્રદાનનો મહિમા કરતા ૩૬૬ કડીના 'રત્નચૂડ-પ્રબંધ' (ર.ઈ. ૧૪૫૬)ના કર્તા.
સંદર્ભ : ડિક્ટેલોગભાવિ. [કી.જે.]

રત્નશિષ્ય-૨ [ઈ. ૧૬૦૪માં હયાત] : જૈન. 'વંકચૂલનો રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૦૪)ના કર્તા.
સંદર્ભ : દેસુરાસમાળા. [કી.જે.]

રત્નશેખર(સૂર) : આ નામે ૫ કડીનું 'નેમિ-ગીત', 'લઘુત્રવિચાર (સચિત્રસુંદર)/લઘુત્રસમાસપ્રકરણ-બાલાવબોધ'(પંચચિત્ર સહિત) (લે. સં. ૧૬મી સદી અનુ.) તથા સંસ્કૃતમાં 'જલયાત્રાવિધિ'(મુ) એ કૃતિઓ મળે છે. આ કૃતિઓના કર્તા કયા રત્નશેખર છે તે સ્પષ્ટ થતું નથી.
કૃતિ : જલયાત્રાદિ વિધિ, પ્ર. ભીમસિદ્ધ માણેક, સં. ૧૯૫૫.
સંદર્ભ : ૧. ફોહનામાવલિ; ૨. હેજૈશાસૂચિ : ૧.

રત્નશેખર-૧ [ઈ. ૧૩૬૩માં હયાત] : જૈન સાધુ. ૭૫ કડીના 'ગૌતમ-રાસ' (ર.ઈ. ૧૩૬૩)ના કર્તા.
સંદર્ભ : જૈમગૂકરચનાર્થ : ૧. [ર.ર.દ.]

રત્નશેખર(સૂર)શિષ્ય : આ નામે 'શત્રુંજયસંઘ-યાત્રાવર્ણન' (ર.ઈ. ૧૬૭૯), ૩૩/૪૦ કડીની 'ગિરનારચૈત્ય-પરિપાટી/ચૈત્યપ્રવાડી-વિનતિ' (લે. સં. ૧૭મી સદી અનુ.), ૯૪ કડીની 'ચિત્રકોટચૈત્ય-પ્રવાડી' (લે. સં. ૧૭મી સદી), ૨૧ 'હુબડા', ૩૬/૪૧ કડીની 'શત્રુંજયચૈત્ય-પરિપાટી', 'શાસ્ત્રવતજિન ચૈત્ય-પરિપાટી' (લે. સં. ૧૭૯૮), 'આવશ્યકસૂત્ર પ્રથમ પીઠિકા-બાલાવબોધ' (લે.ઈ. ૧૫૪૫), 'આવશ્યકસૂત્ર નિયુક્ત-બાલાવબોધ' (લે. ઈ. ૧૫૬૪) મળે છે. આ બધી કૃતિઓના કર્તા કયા રત્નશેખરસૂરિશિષ્ય છે તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.
સંદર્ભ : ૧. ગુસાપઅહેવાલ : ૨૦-'ઈતિહાસ-પુરાતત્ત્વ વિભાગ-ના પ્રમુખ મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજીનું બાપણ-પરિશિષ્ટ'; ૨. મુપુગૂહસૂચી. [કી.જે.]

રત્નસાગર : આ નામે ૨૩ કડીની 'આઈમુન્ના-સજ્જય'(મુ), ૬૯ કડીની 'ચતુર્વિધધર્મ-ચોપાઈ કકબંધ', ૭ કડીની 'પાર્શ્વનાથની હોસી'

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૩૪૩

(મુ.) તથા ૧૦ કડીનું 'સિદ્ધાચલ-સ્તવન' એ કૃતિઓ મળે છે તેમના કર્તા ક્યા રત્નસાગર છે તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

કૃતિ : ૧. ચૈસ્તસંગ્રહ : ૨; ૨. ઝિભપ્રકાશ; ૩. જૈકાસાસંગ્રહ.
સંગ્રહ : ૧. લીંહસૂચી; ૨. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬]

રત્નસાગર-૧ [ ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. હીરવિજયસૂરિની પરંપરામાં વિજયસેનસૂરિના શિષ્ય. ચોપાઈની દેશીમાં રચાયેલા ૪૫ કડીના 'કર્મ ઉપર છંદ' (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. માણિભદ્રાદિક્રોના છંદોનો પુસ્તક : ૧, પ્ર. નિર્ણય-સાગર પ્રેસ, સં. ૧૯૪૦ (નસં.); ૨. સસન્મિત્ર : ૨. [૨.૨.૬]

રત્નસિહ-૧ : જુઓ રતનદાસ.

રત્નસિહ-૨ [ ] : જૈન સાધુ. ૪ કડીની 'આંચલિક ખંડનર્ગમિત્રજ્ઞપભજિન-સ્તુતિ' તથા ૩૧ કડીની 'સમ-વસરણવિચાર' એ કૃતિઓના કર્તા.

સંદર્ભ : હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬]

રત્નસિહ(સૂરિ)શિષ્ય [ઈ. ૧૫મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ. ૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધ] : બુદ્ધ તપગચ્છના જૈન સાધુ. ૧૭ કડીની 'આગમગચ્છ-પટ્ટાવલી' (મુ.), ૧૧૨ કડીનો 'જંબૂસ્વામી-રાસ' (૨.ઈ. ૧૪૬૦/સં.) ૧૫૧૬, બીજો શ્રાવણ-૧૧, સોમવાર), ૧૦ કડીનું 'મગૂડીમંડન' પાર્શ્વનાથ-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૪૬૦), મણિચૂડશેકના પુત્ર રત્નચૂડની કથા દ્વારા દાનનો મહિમા સમજાવતો અવાંતર કથાઓવાળો, ૩૪૧/૪૨૫ કડીનો 'રત્નચૂડમણિચૂડ-રાસ'(૨.ઈ.૧૪૫૩/સં. ૧૫૦૯, ભાદરવા વદ ૨, ગુરુવાર; મુ.), ૨૫૭ કડીનો 'સુદર્શનશ્રોષ્ઠિ શીલપ્રબંધ' (૨.ઈ. ૧૫૧૫/સં. ૧૫૭૧, જેઠ સુદ ૪, ગુરુવાર) ૩૪ કડીનું 'સમોસરણ વર્ણન' (જમુ.), ૬૪ કડીની 'રાધિકા) કૃષ્ણ-બારમાસા', 'ગિરનારતીર્થમાલા'(મુ.), 'દ્વાદશવ્રતનિયમસાર' તથા પ્રાકૃતમાં ૮૧ કડીની 'ઉપદેશમાલા કથાનક-છપ્પય'(મુ.) એ કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : ૧. રત્નચૂડરાસ, હરિવલ્લભ ચૂ. ભાયાણી, ઈ. ૧૯૭૭; □ ૨. પસમુચ્ચય; ૩. પ્રાગુકાસંગ્રહ : ૧; ૪. પ્રાતીસંગ્રહ : ૧; ૫. ગુજરાતી, દીપોત્સવી અંક, ૨૦૦૪-'રત્નસિહસૂરિકૃત સમોસરણ વર્ણન'.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૧, ૨; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. જૈસા-ઈતિહાસ; ૪. મરાસસાહિત્ય; □ ૫. ફાત્રોમાસિક, એપ્રિલ-જૂન ૧૯૭૧ -'ગુજરાતી જૈન સાહિત્ય : રાસસન્દોહ', હીરાલાલ ર. કાપડિયા; □ ૬. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૭. જૈહાપ્રોસ્ટા; ૮. ડિકેટલોગભાવિ; ૯. મુપુગૂહસૂચી; ૧૦. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [કી.જે.]

રત્નસુંદર : આ નામે 'ચિતામાણિપાર્શ્વનાથ-સ્તવન' તથા ૧૦૭ કડીનો 'લક્ષ્મીસરસ્વતી-સંવાદ' (લે. સં. ૧૭મી સદી અનુ.) મળે છે તેમના કર્તા ક્યા રત્નસુંદર છે તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

અંદર્ભ : ૧. લીંહસૂચી; ૨. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬]

રત્નસુંદર(સૂરિ)-૧ [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : પૂર્ણિમાગચ્છના

જૈન સાધુ. સૌભાગ્યરત્નસૂરિની પરંપરામાં ગુણમેરુસૂરિના શિષ્ય. ૧૮૫૧ ગ્રંથાગ્રની ચોપાઈબદ્ધ 'સપ્તવ્યસનકથા ચુપાઈબંધ-રાસ' (૨.ઈ. ૧૫૫૮/સં. ૧૬૪૧, પોષ સુદ ૫, રવિવાર), વિષ્ણુશર્માના મૂળ સંસ્કૃત ગ્રંથ પર આધારિત ૨૭૦૦ કડીની 'કથાક્લાવ-ચોપાઈ/પંચકારણ/પંચાખ્યાન-રાસ/પંચોપાખ્યાન-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૫૬૬/સં. ૧૬૨૨, આસો સુદ ૫, રવિવાર), 'રત્નાવલી-ચોપાઈ/રાસ' (૨.ઈ. ૧૫૭૯/સં. ૧૬૩૫, શ્રાવણ વદ ૨, રવિવાર) તથા 'રસમંજરી/યુક્તબહુતરીકથા-ચોપાઈ'(૨.ઈ.૧૫૮૨/સં.૧૬૩૮, આસો સુદ ૫, સોમવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુલિટરચર; ૨. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૩. ગુસામધ્ય; ૪. ગુસારસ્વતો; ૫. જૈસાઈતિહાસ; ૬. દેસુરાસમાળા; ૭. પંચ-તંત્ર, સં. ભોગીલાલ જ. સાહેસરા, ઈ. ૧૯૭૯ (બીજી આ.); ૮. મરાસસાહિત્ય; □ ૯. જૈનયુગ, પોષ ૧૯૮૪-'શુક્રસપ્તતિ અંતં યુક્તબહુતરી (સુડીબહુતરી)', મોહનલાલ દ. દેશાઈ; □ ૧૦. જૈગૂ-કવિઓ : ૧, ૩(૧, ૨); ૧૧. ફોહનામાવલિ. ૧૨. મુપુગૂહસૂચી; ૧૩. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬]

રત્નસુંદર-૨ [ઈ. ૧૫૮૮ સુધીમાં] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. રત્નનિધાન ઉપાધ્યાયના શિષ્ય. ૧૩ કડીના 'આદિનાથવૃદ્ધ-સ્તવન' (લે.ઈ.૧૫૮૮) તથા અન્ય અનેક સ્તવનોના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. યુજિનચંદ્રસૂરિ; □ ૨. મુપુગૂહસૂચી. [૨.૨.૬]

રત્નસુંદર-૩ [ઈ. ૧૮૧૦માં હયાત] : જૈન. 'સિદ્ધાચલ-સ્તવન' (૨.ઈ.૧૮૧૦)ના કર્તા.

સંદર્ભ : લીંહસૂચી. [૨.૨.૬]

રત્નસુંદર(વાચક)-૪ [ ] : જૈન સાધુ. જિનહર્ષ-સૂરિના શિષ્ય. ૫ કડીના 'શત્રુજયગિરિપદ-સ્તવન'(મુ)ના કર્તા.

કૃતિ : જૈપ્રપુસ્તક : ૧. [૨.૨.૬]

રત્નસુંદર-૫ [ ] : વડતપગચ્છના જૈન સાધુ. જયધીરના શિષ્ય. ૪૯ કડીના 'આદીશ્વર-સ્તવન' તથા ૨૧ કડીના અપભ્રંશમાં રચાયેલા 'અર્બુદગિરિનીર્થોબિબપરિમાણસંખ્યાયુત-સ્તવન'(મુ)ના કર્તા.

કૃતિ : જૈનયુગ, અષાઠ-શ્રાવણ ૧૯૮૪-'રત્નસુંદરકૃત શ્રી અર્બુદ-ગિરિવર તીર્થોબિબ પરિમાણ સંખ્યાયુત', સં. ચતુરવિજય.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [૨.૨.૬]

રત્નસુંદર(ગણિ)શિષ્ય [ ] : જૈન. હરિભદ્રસૂરિ-વિરચિત 'ધૂર્તાખ્યાન' પરના બાલાવબોધ (મુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ધૂર્તાખ્યાન, સં. જિનવિજયમુનિ, સં. ૨૦૦૦. [કી.જે.]

રત્નહર્ષ : આ નામે ૧૪ કડીની 'શિખામણની સજાય', 'ઉપદેશસિત્તરી' (લે.ઈ. ૧૮૮૩), ૨૧ કડીનું 'ફલવર્ધિ-પાર્શ્વનાથ-સ્તવન' તથા ૪૮ કડીનું 'સત્તરભેદીપૂજ-સ્તવન' (લે.સં. ૧૮મી સદી અનુ.) એ કૃતિઓ મળે છે. એમના કર્તા ક્યા રત્નહર્ષ છે તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય એમ નથી.

સંદર્ભ : ૧ ડિક્ટેવોગબીબ્લે; ૨. લોહસૂચી; ૩. હેનૈશાસૂચિ : ૧.
[૨.૨.૬.]

રત્નાકર(ગીણ) [ઈ. ૧૬૨૩માં હયાત] : જૈન. 'મોતી કપાસિયાની ચોપાઈ' (૨.ઈ.૧૬૨૩)ના કર્તા.
સંદર્ભ : પાંગુલસ્તવોનો. [ક્રી.જો.]

રત્નાકર(ગીણ)-૧ [ઈ. ૧૬૨૪માં હયાત] : જૈન સાધુ. 'વૃહગર્ભ-વેવિ' (૨.ઈ.૧૬૨૪)ના કર્તા.
સંદર્ભ : પ્રાકૃપરંપરા. [ક્રી.જો.]

રત્નાકર(સૂરિ)-૨ [ ] : જૈન સાધુ. 'નંદીશ્વર-દ્વીપવિચાર-સ્તવનો'ના કર્તા. 'જૈન ગૂર્જર કવિઓ'માં હેમહંસ (જ. ઈ. ૧૩૭૫)ના શિષ્ય અને 'રત્નાકર-પંચવિધિ'ના કર્તા રત્નસાગર/રત્નાકરસૂરિનો ઉલ્લેખ મળે છે તે અને આ રત્નાકરસૂરિ કદાચ એક હોવાનો સંભાવના છે.

સંદર્ભ : ૧. જૈનકવિઓ : ૨ - 'જૈન ગ્રંથોની ગુરુ પટ્ટાવલીઓ'; ૨. પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં સમાવેશ્ચવન, બાબુલાલ મ. શાહ, ઈ. ૧૯૭૮. [૨.૨.૬.]

રત્નાકરચંદ્ર(મુનિ) [ઈ. ૧૫મી સદી મધ્યભાગ] : બૃહત્ તપગચ્છના જૈન સાધુ. હરિગીત તથા વસ્તુ છંદમાં રચાયેલી ૧૨ કડીની કવિ દેવાલની 'સ્નાત્રપૂજા'માં અંતર્ગત, 'આદિનાથજન્માભિષેક-કલશ/આદિનાથજન્માભિષેક-કલશ/આદિનાથ-વિનંતી'(મુ.), ૧૧ કડીની 'જ્જરાઉલ) પાર્શ્વનાથ-વિનંતી' તથા ૧૦ કડીની 'નેમિનાથ-વિનંતી' એ કૃતિઓના કર્તા. 'જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ' કવિ દેવાલકૃત સ્નાત્રપૂજામાં આ કર્તાની 'આદિનાથ જન્માભિષેક-કલશ' કૃતિનો ઉપયોગ થયેલ નોંધે છે એ મુજબ આ કર્તા કવિ દેવાલ (ઈ. ૧૪૪૫-ઈ. ૧૪૭૮)ના જીવનકાળ સુધીમાં થઈ ગયા હશે.

કૃતિ : ૧. વિરિંચ પૂજા સંગ્રહ : ૧થી ૧૧, પ્ર. જયંતલાલ ગો. શાહ, સં. ૨૦૦૬; ૨. વિવિધ પૂજા સંગ્રહ : ૧, પ્ર. શ્રાવક ભીમ-સિંહ માલેક, સં. ૧૯૫૪, (ચોથી આ.); ૩. સ્નાત્રપૂજા સ્તવન સંગ્રહ, પ્ર. નેમચંદભાઈ દેવચંદભાઈ, ઈ. ૧૯૧૬.

સંદર્ભ : ૧. જૈનાઈતિહાસ; [ ] ૨. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૩. જૈન-કવિઓ : ૧, ૩(૧); ૪. જૈનગૂકરચનાઓ : ૧; ૫. જૈણપ્રેસ્ટા; ૬. મુગુલસૂચી; ૭. હેનૈશાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

રત્નેશ્વર [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : કવિ અને અનુવાદક. ડબો-ઈના શ્રીમાળી બ્રાહ્મણ. પિતા મેઘજી. સંસ્કૃતના સારા જ્ઞાતા. પોતાના ભાગવતના 'દશમસ્કંધ'ના અનુવાદમાં કવિએ અંતભાગમાં 'નૃસિંહસુત પરમાનંદ' નામના ગુરુનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. પરંતુ કવિને પ્રેમાનંદ સાથે સંબંધ હોવાની વાતને કે 'પ્રાચીન કાવ્યમાળા'માં કવિના જીવન વિશે આપવામાં આવેલી માહિતીને બીજા કોઈ ચોક્કસ આધાર નથી.

કવિની ધ્યાનાર્હ કૃતિ 'ભાગવત'←છે. એમણે સંપૂર્ણ ભાગવતનો અનુવાદ કર્યો હોવાનું કહેવાય છે, પરંતુ અત્યારે સ્કંધ ૧ (૨.ઈ.

રત્નાકર(ગીણ) : રત્નો-૧

મુ.સા.-૪૪

૧૬૮૪/સં. ૧૭૪૦, કારતક સુદ ૧૧, શનિવાર; મુ.), ૨ (૨.ઈ. ૧૬૮૩/સં. ૧૭૪૯, કારતક સુદ ૧૧, સોમવાર; મુ.), ૧૦ (૨.ઈ. ૧૬૮૩/સં. ૧૭૩૯, ભાદરવા સુદ ૫, શનિવાર; મુ.), ૧૧ (૨.ઈ. ૧૬૮૪) અને ૧૨ (૨.ઈ. ૧૬૮૪/સં. ૧૭૫૦, શ્રાવણ સુદ ૧૦, સોમવાર) એમ ૫ સ્કંધ ઉપલબ્ધ થાય છે. 'કવિચરિત' ત્રીજા સ્કંધ ઉમેરી કુલ ૬ સ્કંધ પ્રાપ્ત થતા હોવાની માહિતી આપે છે. સળંગ ભાગવતને સૌપ્રથમ ગુજરાતીમાં ઉતારવાની દૃષ્ટિએ તેમ જ શ્રીધરની ટીકાને અનુસરી ભાગવતને મૂળની પ્રૌઢિ જળવી ચોપાઈના ઢાળમાં ને સર્વજનમોગ્ય ભાષામાં ઉતારવાનો કવિનો પ્રયત્ન પ્રશસ્ત છે. 'અશ્વમેધપર્વ' (૨.ઈ.૧૬૮૭; મુ.) જૈમિનીના એ વિષયના કાવ્યના મૂળ કથાભાગને જળવી ૬૪ કડવામાં થયેલો મુક્ત અનુવાદ છે. વિવિધ રાગની દેશીઓના ૮ અધ્યાયવાળું 'સ્વર્ગશોભણપર્વ'(મુ.) મહાભારતના પર્વનો અનુવાદ છે.

કવિની મૌલિક કૃતિઓમાં પ્રબોધપંચાશિકા, વૈરાગ્યલતા, વૈરાગ્ય-દ્વીપક અને વૈરાગ્યસાગર એ ૪ ગુચ્છોમાં વહંચાયેલી 'આત્મવિચાર-ચંદ્રોદય/વૈરાગ્યબોધ'(મુ)તેના માલિની, શાર્દૂલવિકીરિત, વસંતતિલકા, સ્થોહનતા વગેરે અક્ષરમેળ ગુણોવાળા કાવ્યબંધ અને કવિની બહુ-શ્રુતતાના ઘાંતક એવાં અનેક દૃષ્ટાંતોની સહાયથી આપાયેલા દેહની વંચળતા, સંસારીસુખનું મિથ્યાત્વ, તથા ઈશ્વરભક્તિના બોધને લીધે વિચિષ્ટ છે. 'રાધાવિરહના બારમાસી'←(મુ.) રસાવલ બારમાસી છે. દુહા અને માલિની છંદના મિશ્રબંધવાળી આ કૃતિ સંસ્કૃત કવિતાની અસર નીચે રાધાના વિરહભાવને આલેખવા છતાં કવિની મૌલિકતાથી દીપે છે.

'મૂર્ખાવલિ/મૂર્ખલક્ષ્મણાવલિ'(મુ.), 'સુજ્ઞાવલિ'(મુ.), કેટલાંક પદો (મુ), તથા 'ભગવદગીતા', 'મહિમ્નસ્તોત્ર', 'ગંગાલહરી' ને 'શિષુપાલ-વધ'ના અનુવાદ તથા બીજા કેટલાંક કૃતિઓ રત્નેશ્વરની ગણાઈ છે, પરંતુ જૂની હસ્તપ્રતાના ટેકાના અભાવે એ કૃતિઓને કવિની અધિકૃત કૃતિઓ ન ગણવાનું વલણ 'કવિચરિત'નું છે.

કૃતિ : ૧. અશ્વમેધ, સં. હરગોવિંદદાસ ટ્રા. કાંટાવાળા, નાથા-લાલ પૂ. શાસ્ત્રી,-; ૨. આત્મવિચારચંદ્રોદય, સં. કાનજી વા. શાસ્ત્રી, ઈ. ૧૯૬૯; ૩. શ્રીમદ્ ભાગવત સ્કંધ : ૧-૨, સં. કે. કા. શાસ્ત્રી, ઈ. ૧૯૩૫; [ ] ૪. પ્રાકામાળા : ૧૫ (નસં.); ૫. પ્રાકાસુધા : ૧; ૬. મહાભારત : ૭, સં. કે. કા. શાસ્ત્રી, ઈ. ૧૯૪૯.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. ગુમાસ્તંભો; ૩. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૪. ગુસામધ્ય; ૫. પુગુસાહિત્યકારો; ૬. પ્રાકકૃતિઓ; ૭. મસાપ્રકારો; [ ] ૮. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૯. ગૂલાયાદી; ૧૦. ડિક્ટેવોગબીબ્લે; ૧૧. ડિક્ટેવોગભાવિ; ૧૨. કૌલનામાવલિ. [ક્રા.ત્ર.]

રત્નો-૧ [ઈ. ૧૭૩૯માં હયાત] : ખેડાના ભાવસાર. 'મહિના'←(૨.ઈ. ૧૭૩૯/સં. ૧૭૯૫, માગસર સુદ ૧૧, સોમવાર; મુ.) એ કવિની ઉત્તમ કવિત્વશક્તિનો પરિચય આપતી દુહાબદ્ધ ને પ્રાસાદિક બાર-માસી છે. ૧૭ કડીની 'દાણુલીલા' પણ એમની રચના છે.

કૃતિ : બૃકાદોહન : ૧.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૩. ગુસામધ્ય; ૪. ગુસારસ્વતો; ૫. પ્રાકકૃતિઓ; [ ] ૬. ગૂલાયાદી. [ચ.થે.]

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૩૪૫

રત્નો(વગત)-૨ [ઈ. ૧૯૫૦ સદી] : ભક્ત કવિ. કચ્છ અંજરના વનની આત્મારામના શિષ્ય. ઈ.૧૮૭૪ સુધી તેઓ હયાત હોવાની માહિતી મળે છે. ૮ પદનો 'કક્કો' (ર.ઈ.૧૮૪૧/સં. ૧૮૯૭, ભાદરવા સુદ ૭, ગુરુવાર; મુ.), ૩૪ કડીની 'બ્રહ્મકોકિલ' (ર.ઈ.૧૮૪૩/સં. ૧૮૯૯, માગશર વદ ૮, રવિવાર; મુ.), 'બ્રહ્મવિવાસ' (ર.ઈ. ૧૮૪૫/સં. ૧૯૦૧, શ્રાવણ વદ ૭, મંગળવાર; મુ.), 'ગોપી-ગોવિદની ગોઠડી' (ર.ઈ.૧૮૬૧/સં. ૧૯૧૭, કારતક સુદ ૧૪; મુ.), ૨૧ કડીની 'તિથિ', રાધાકૃષ્ણના રાસનાં પદ(મુ.), જ્ઞાનના ચાબખા (મુ.) વગેરે કાવ્યો એમણે રચ્યાં છે. સાધુશાઈ હિન્દીમાં ને કચ્છીમાં પણ તેમણે કેટલાંક કાવ્યો રચ્યાં છે.

કૃતિ : ૧. રતના ભગતકૃત ભજનમૃત, પ્ર. મિસ્ત્રી જેઠાલાલ વિ. (બીજી આ.), ઈ. ૧૯૨૭; ૨. ભજનસાગર : ૨; ૩. ભસાસિધુ (+સં.). [ચ.શે.]

સ્વજી [ઈ. ૧૬૩૩માં હયાત] : પિતા હરજી. વિવિધ રાગના નિદેશવાળાં પૃથક પૃથકનાં 'ઉદ્યોગ-પર્વ' (ર.ઈ. ૧૬૩૩/સં. ૧૬૮૯, વૈશાખ સુદ ૯, મંગળવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨, ૨. ગુસાર્ઠિતહાસ : ૨; ૩. ગુસાર-સ્વનો [શ.ત્રિ.]

રવિ-૧ : [ઈ. ૧૩૯૭માં હયાત] : ૫૪ કડીના 'આદિનાથ-વિવાહલો' (ર.ઈ.૧૩૯૭)ના કર્તા.

સંદર્ભ : લેન્ડેજાસૂચિ : ૧. [ગી.મુ.]

રવિ(મુનિ)-૨ [ઈ. ૧૭૨૫માં હયાત] લોકાગચ્છના જૈન સાધુ. 'ગુરુ-ભાસ' (ર.ઈ.૧૭૨૫) તથા 'કેશવજીનો ભાસ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈન સત્યપ્રકાશ, ઓકટો. ૧૯૪૦-'બાલાપુર-ત્યાં નિર્માણ થયેલ તથા લખાયેલ સાહિત્ય', ક્રાંતિસાગરજી. [ગી.મુ.]

રવિ(યો)-૩ [ઈ. ૧૯મી સદી મધ્યભાગ] : નડિયાદના સાકોદરા નાગર. અંબામાતાનો સ્તુતિ કરતા ૧૭ કડીના 'બારમાસ' (ર.ઈ. ૧૮૪૨/સં. ૧૮૯૮, અસાઢ વદ ૨, સોમવાર; મુ.), ૧૯ કડીની 'તિથિઓ' (ર.ઈ.૧૮૫૬/સં. ૧૯૧૨, પોષ સુદ ૭, રવિવાર; મુ.) તથા ૨૭ કડીના ગરબા(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. અંબીકા કાવ્ય તથા શક્તિકાવ્ય, પ્ર. સાકરલાલ બુલાખી-દાસ, ઈ. ૧૯૨૩; ૨. શ્રીમદ્ ભગવતીકાવ્ય, પ્ર. દામોદર દાહ્યાભાઈ, ઈ. ૧૮૯૯.

સંદર્ભ : ગુહાયાદી. [શ.ત્રિ.]

રવિકૃષ્ણ [ ] : ગરબા-ગરબીના કર્તા.

સંદર્ભ : ગુહાયાદી. [શ.ત્રિ.]

રવિચંદ્ર-૧ [ઈ. ૧૮૧૦ સુધીમાં] : જૈન. ૧૩ કડીની 'જંબૂસ્વામી-સગ્રામ' (વિ.ઈ.૧૮૧૦)ના કર્તા.

સંદર્ભ : લેન્ડેજાસૂચિ : ૧. [કી.જે.]

૩૪૬ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

રવિચંદ્ર-૨ [ ] : જૈન સાધુ. વિજયપ્રભસૂરિની પરંપરામાં કુશલચંદ્રના શિષ્ય. ૧૦ કડીની 'અપ્તવ્યસન-સગ્રામ' (વિ. સં. ૧૯મી સદી) તથા ૯ કડીની 'વિજયપ્રભસૂરિ-સગ્રામ' (વિ. સં. ૧૯મી સદી)ના કર્તા.

સંદર્ભ : લેન્ડેજાસૂચિ : ૧. [કી.જે.]

રવિજેઠી [ઈ. ૧૬૨૧ સુધીમાં] : જૈન. ૧૬ કડીના 'લોદ્રવાજી તીર્થમંડન' શ્રી ચિતામણિ-પાર્શ્વનાથ-સ્તવન' (વિ.ઈ. ૧૬૨૧; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : જૈન સત્યપ્રકાશ, ઓકટો. ૧૯૫૦-'શ્રી રવિજેઠીકૃત લોદ્ર-વાજી તીર્થમંડન શ્રી ચિતામણિ-પાર્શ્વનાથ', સં. સમૃદ્ધીકવિજયજી.

[શ.ત્રિ.]

રવિદાસ/રવિરામ/રવિ(સાહેબ) [જ. ઈ. ૧૭૨૭/સં. ૧૭૮૩, મહા સુદ ૧૫, ગુરુવાર-અવ. ઈ. ૧૮૦૪] : રવિભાણ સંપ્રદાયના સંત કવિ. આમોદ તાલુકાના તાજુદા ગામમાં જન્મ. મૂળ નામ રવજી. જ્ઞાતિએ વોશા શ્રીમાળી વણિક. પિતા મંજારામ. માતા ઈચ્છાબાઈ. કુટુંબ પુષ્ટિમાળી. ઈ. ૧૭૫૩માં પોતાના મોસાળ બંધારપાઠમાં ભાણસાહેબ સાથે સંપર્ક અને ત્યારથી તેમના શિષ્ય. ભાણસાહેબની સાથે શેરખીમાં વસવાટ અને પછી ત્યાંના ગાદીપતિ મોરારસાહેબ, ગંગસાહેબ વગેરે એમના ૧૯ શિષ્યો હતા વાંકાનરમાં અવસાન. ખંભાળિયામાં તેમની સમાધિ આવેલી છે.

જ્ઞાન, યોગ અને ભક્તિના સમન્વયના અનુભવ કરાવતી રવિ-દાસ/રવિરામને નામે મળતી આ કવિની કૃતિઓમાં સાધુશાઈ હિંદીમાં લખાયેલી રચનાઓનું પ્રમાણ વિશેષ છે અને ઘણી ગુજરાતી કૃતિઓમાં પણ હિંદીનો પ્રભાવ વરતાય છે. ચોપાઈ, દાળ, દુહા કે સાખી એવાં રચનાબંધવાળાં ૨૧ કડવાંમાં રચાયેલી 'ભાણગીતા'←/રવિ ગીતા'(મુ.) કે પૂર્વછાયા ચોપાઈબંધના ૭ અધ્યાયમાં રચાયેલી 'મનઃસંયમ'←/તત્ત્વસારનિરૂપણ'(ર.ઈ. ૧૭૭૨/સં. ૧૮૨૮, મહા સુદ ૧૧; મુ.) કવિના ધર્મવિચારને અને સંપ્રદાયની વિશિષ્ટ વિચારસરણીને સમજવા માટે ઉપયોગી છે. એ ઉપરાંત જ્ઞાન-યોગની સાધના તેમ જ આધ્યાત્મિક અનુભવના આનંદને વ્યક્ત કરતી અનુક્રમે ૧૦૭ અને ૧૦૯ કડીની ૨ બારમાસી (ર.ઈ. ૧૭૫૩/સં. ૧૮૦૯, મહા સુદ ૧૧ અને ૨ ઈ. ૧૭૭૧/સં. ૧૮૨૭, શ્રાવણ સુદ ૧૧; મુ.), સાખી-ચોપાઈની ૪૩ કડીની 'બોધિચિતામણિ' (ર.ઈ. ૧૭૫૫/સં. ૧૮૧૧, આસો સુદ ૫; મુ.), ૩૭ કડીની 'સિદ્ધાન્ત-કક્કો'(મુ.), સાધુશાઈ હિન્દી અને ગુજરાતીમાં રચાયેલી ૨૫૭ છપ્પાની 'કવિતદ્દષ્ટ્ય'←(મુ.) તથા ૩૫૦ જેટલાં હિન્દી-ગુજરાતી પદો←(મુ.) કવિ પાસેથી મળે છે.

'આત્મલક્ષી ચિતામણિ'(મુ.), 'ગુરુ-મહિમા'(મુ.), 'ભાણપરિચરિ', 'સાખીઓ'(મુ.), 'રામગુંજર-ચિતામણિ'(મુ.), 'સપ્તભોમિકા'(મુ.) વગેરે એમની હિન્દી રચનાઓ છે.

કૃતિ : ૧. રવિ, ભાણ અને મોરારસાહેબની વાણી, સં. નાનાલાલ પ્રા. વ્યાસ, ઈ. ૧૯૭૬ (છટ્ટી આ.); ૨. રવિભાણ સંપ્રદાયની વાણી, પ્ર. મંજારામ મોતી, ઈ. ૧૯૩૩; ૩. રવિ-ભાણ સંપ્રદાયની

રત્નો(ભગત)-૨ : રવિદાસ/રવિરામ/રવિ(સાહેબ)

વાણી : ૧-૨, પ્ર. મંછરામ સોની, ઈ. ૧૯૩૬; ૪. ગુહિવાણી(†સં.);
 □પ. બૃકાદાહન : ૬, ૭; ૬. યોગવેદાન્ત ભજનભંડાર, પ્ર. પ્રેમવંશ
 ગોવિન્દભાઈ પુરુષોત્તમદાસ, ઈ. ૧૯૦૫; ૭. સતવાણી (†સં.);
 ૮. સોસંગણી (†સં.).

સંદર્ભ : ૧. કેવલાદ્રૈત ઈન ગુજરાતી પોએટ્રી (અં.), યોગેન્દ્ર
 ત્રિપાઠી, ઈ. ૧૯૫૮; ૨. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૩. ગુસામધ્ય; ૪.
 ગુસારસ્વતા; ૫. ભાણ્ણીકામૃત, પ્ર. પ્રેમવંશ ગવિદલ્લભાઈ પુરુ-
 ષોત્તમદાસ, ઈ. ૧૯૬૫; ૬. રામકબીર સંપ્રદાય, કાન્તિકુમાર ભટ્ટ,
 ઈ. ૧૯૮૨; □૭. ગૂઢાપાઠી; ૮. જ્ઞાનમાવલિ. [દે.જે.ચ.સે.]

રવિવિજય [ઈ. ૧૭૦૨માં લખાતું] : જૈન સાધુ. 'યોયસી' (૨.ઈ.
 ૧૭૦૨)ના કર્તા

સંદર્ભ : ૧. લીંહસૂચી; ૨. હેનૈશ્વસૂચિ : ૧. [ગી.મુ.]

રવિસાગરજી [ઈ. ૧૮૩૮માં લખાતું] : જૈન સાધુ. હિદીની છાંટ
 ધરાવતા ૧૬ કડીના 'શાંતિનાથનો છંદ' (૨.ઈ. ૧૮૩૮/સં. ૧૮૯૪,
 ચેત્ર-; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : પ્રાસ્તસંગ્રહ. [ગી.મુ.]

'રસમંજરી' [૨.ઈ. ૧૧૭૯/સં. ૧૬૩૫, અસાડ સુદ ૭, રવિવાર] :
 વછરાજની દુહા, ચોપાઈ, છપ્પામ્મં રચાયેલી ૬૦૫ કડીની આ
 પદ્યવાર્તા(મુ.)માં પ્રેમરાજ અને રસમંજરીના પ્રેમ-પરિણયની કથા
 નિમિત્તે સ્ત્રીચરિત્રની વાત કહેવાઈ છે.

પત્નીને સ્ત્રીચરિત્ર લાવી આપવાનું વચન આપીને પરદેશ
 નીકળેલો સોમદત્તનો મૂર્ખ ને બીરુ પુત્ર પ્રેમરાજ સ્ત્રીચરિત્રની શોધ
 કરતાં ધનાથેકની પુત્રવધૂ રસમંજરીના પરિચયમાં કેવી રીતે આવે
 છે એ ઘટનાઓ કથાનો પૂર્વભાગ રચે છે. પરંતુ કથાનો રસિક ભાગ
 ઉત્તારાધમાં રસિકમંજરીએ કરેલી યુક્તિ-પ્રયુક્તિઓ અને એ
 દ્વારા બતાવેલા સ્ત્રીચરિત્રના આલેખનમાં રહેલો છે. પ્રેમરાજ પ્રત્યે
 આકર્ષાયેલી રસમંજરી પોતે પતિની હત્યા કરે છે છતાં પોતે નિર્દોષ
 અને પતિ ચારિત્ર્યહીન હતો એવું સસરા-સાસુના મન પર ઠસાવે
 છે. પોતે કુલસ્રી છે પણ સસરાની આબરૂ બચાવવા ખાતર પોતે
 પ્રેમરાજ સાથે જાય છે એવો સ્વાંગ રચી સસરા પર પાડ ચડાવે છે,
 અને અંતમાં પદ્માવતીના સ્ત્રીચરિત્રની પરખ પતિને કરાવી પતિના
 હૃદયમાં પોતાનું સ્થાન દૃઢ કરી લે છે. એટલું જ નહીં પદ્માવતીને
 પણ એણે કરેલા દોષને ખુલ્લો પાડી શરમિદો બનાવે છે અને પછી
 તેને પોતાની સાથે જ રાખી હંમેશની સખી બનાવી દે છે.

શામળથી દોઢસો વર્ષ પૂર્વે પ્રેમાવતીની પ્રચલિત કથાને આધારે
 રચાયેલી આ પદ્યવાર્તા એની સુગ્રથિતતા અને પ્રવાહી કથાનિરૂપણથી
 ધ્યાનપાત્ર છે. [જ.ગા.]

'રસિકવલ્લભ' [૨.ઈ. ૧૮૨૮/સં. ૧૮૮૪, શ્રાવણ સુદ ૧૧, ગુરુ-
 વાર] : દયારામની આ કૃતિ(મુ.)માં મુખબંધ અને દાળ એ અંશો
 ધરાવતા ૧૦૯ કડવાં છે, જેને કવિએ 'પદ' તરીકે ઓળખાવ્યાં
 છે અને દરેક કડવામાં ૮ કડી છે, જેને કવિએ ૧૦ 'ચરણ' કહ્યાં

રવિવિજય : રંકુ

છે (પહેલી ૨ કડીઓને ૪ ગણવામાં આવી જાય છે.), આ
 તત્ત્વવિચારાત્મક ગ્રંથ છે ને પૂર્વપક્ષ-પ્રતિપક્ષની શૈલીએ ગુરુશિષ્ય-
 સંવાદ રૂપે એનું આલેખન થયું છે એનો ઉદ્દેશ શંકરાચાર્યના
 કેવલાદ્રૈતસિદ્ધાંતનું ખંડન કરી વલ્લભાચાર્યના શુદ્ધાદ્રૈતસિદ્ધાંતનું
 પ્રતિપાદન કરવાનો છે.

શિષ્યની તીર્થયાત્રાના વર્ણનથી આરંભાતી આ કૃતિમાં કેવલા-
 દ્રૈતના પ્રતિબિંબવાદ, આભાસવાદ, મહાવાદ અને ત્રિવર્તમાદનું
 ખંડન કરી પરબ્રહ્મ તરીકે શ્રીકૃષ્ણનું સાકાર સ્વરૂપ, સંધ્યાજી નેમનો
 શક્તિસ્વરૂપ, જગત શ્રીકૃષ્ણ પરબ્રહ્મનું લીલાકાર્ય અને તેથી સત્ય,
 પ્રવાહી મર્યાદા અને પુષ્ટિ એમ ત્રિવિધ જીવસૃષ્ટિ અંશી પ્રભુ
 શ્રીકૃષ્ણના અંશો છે-એ શુદ્ધાદ્રૈતસિદ્ધાંતની ઉપાસિતઓનું પ્રતિ-
 પાદન કરવામાં આવ્યું છે. અન્ય સાધનો કરતાં ભકિતનો શ્રેષ્ઠતા
 બતાવી અનન્યાશ્રયનો આગ્રહ પ્રગટ કરવામાં આવ્યો છે. દયા-
 રામની ચુસ્ત સંપ્રદાયનિષ્ઠા એમને કવચિત્ અન્યમતીઓ વિશે
 અસહિષ્ણુતાભર્યા ઉદ્ગારો કરવા સુધી અને આ તત્ત્વવિચારના
 ગ્રંથમાં પ્રેમલક્ષણા મક્તિ સમેત નવધામકિત, સત્સંગમલિમા ઉપ-
 રાંત નામનિવેદનસંસ્કાર, તુલસીદલ અને ગોપીચંદનમલિમા, યમુના-
 મલિમા, તિલકમલિમા, ગોમલિમા અને ચરણામ્રનમલિમાનાં સંપ્રદા-
 યિક નિરૂપણો દાખલ કરી દેવા સુધી પહોંચી છે આથી સંપ્રદાયને
 માટે તો આ એક સર્વગ્રાહી ને શ્રદ્ધેય શિલ્પાન્નગ્રંથ બની રહે છે.

આ વાદગ્રંથમાં રસાત્મકવર્ણનની તક કવચિત્ જ લેવામાં
 આવી છે. વિચારના સમર્થન માટે પૌરાણિક દૃષ્ટાંતોના વિનયોગથી
 લોકભોગ્યતા આવી છે. ઉપમાદિ અલંકારોની સહાય પ્રચુરતાથી
 લેવામાં આવી છે પરંતુ એમાં નૂતન સામર્થ્ય ભાગ્યે જ જોવા મળે
 છે. ભાષા સરળ અને પ્રવાહી છતાં એમાં પ્રસન્નતા ને માધુર્ય
 ખાસ લાવી શકાયું નથી. એટલે કે આ ગ્રંથ એક વિચારગ્રંથ રહે
 છે, કાવ્યની રસાત્મકતા એમાં લાવી શકાઈ નથી.

આ ગ્રંથના તત્ત્વવિચાર તેમ જ દૃષ્ટાંતાદિકમાં કવિને ભાગવત,
 ભગવદ્ગીતા, પદ્મપુરાણ, પાંડવગીતા, પુષ્ટિપથના પાંડવગ્રંથો,
 વલ્લભાખ્યાન વગેરેની સહાય મળેલી છે. [સુ.દ.]

રહેમતુલા [ઈ. ૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખોજ કવિ અને સૈયદ
 અવટકે શાહ. સૈયદ ઈમામ શાહની વફાત (અ.૨ ઈ. ૧૧૧૩)
 બાદ તેમના ધર્મપત્નીએ રહેમતુલાને બોલાવેલા ત્યાર બાદ તેમણે
 કડી ગામમાં વસવાટ કર્યો. તેમના વંશજે કડીવાલ સૈયદો તરીકે
 ઓળખાય છે. સૈયદ હસન પીરના પૂર્વજ. ૧૧ કડીના 'ગિનાન'(મુ.)
 ના કર્તા.

કૃતિ : સૈઈશાગીસંગ્રહ : ૪ (†સં). [૨૨૬]

રહેમાન [ ] : ૨ કડીના એક સોરઠા(મુ.)ના
 કર્તા.

કૃતિ : કાઠિયાવાડી સાહિત્ય : ૨, સં. કલાનજી ધર્મસિદ્ધ, ઈ.
 ૧૯૨૩. [શ્રા.ત્રિ.]

રંકુ [ ] : કૃષ્ણજન્મવિષયક ૧૧ કડીના ૧

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૩૪૭

૫૬(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : પ્રાકાવિનોદ : ૧

[શ્ર.ત્રિ.]

રંગ : આ નામે 'નેમનાથનું સ્તવન'(મુ.), ૧ કડીનું 'શંખેશ્વર પાર્શ્વજિન-કવિત'(મુ.), હિન્દીની અસરવાણું ૩ કડીનું 'પારસનાથ-જીનું સ્તવન'(મુ.) અને ૫ કડીનું 'શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ-સ્તવન'(મુ.), 'રંગકવિ'ને નામે ૧૯ કડીનો 'ખીચડ-રાસ'(લે.ઈ. ૧૭૪૬), 'રંગ-વિબુધ'ને નામે ૫ કડીનું 'સુપાસજિન-સ્તવન'(લે. સં. ૧૮મી સદી અનુ.), 'રંગમુનિ'ને નામે 'રાત્રિભોજનનાં ચોઢાળિયાં'(ર.ઈ. ૧૮૪૧) એ કૃતિઓ મળે છે. આ બધી કૃતિઓના કર્તા કયા 'રંગ' - છે તે સ્પષ્ટ થતું નથી.

કૃતિ : ૧. જૈકાપ્રકાશ : ૧; ૨. જૈકાસંગ્રહ; ૩. મોતીશાનાં ઢાળીયાં, પ્ર. હીરાચંદ લ. શાહ, ઈ. ૧૯૧૪; ૪. રત્નસાર : ૩; ૫. શંસ્તવનાવલી.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂહસૂચી; ૨. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [શ્ર.ત્રિ.]

રંગકલથ [ ] : રાજસ્થાની-ગુજરાતી મિશ્ર ભાષામાં મળતા 'શત્રુજય-સ્તવન'(લે.સં. ૧૭મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. રાપુહસૂચી : ૪૨; ૨. રાહસૂચી : ૧. [શ્ર.ત્રિ.]

રંગકુશલ : આ નામે ૭ કડીની 'આત્મહિતોપદેશ-સંગ્રહ'(લે.સં. ૧૭મી સદી અનુ.) અને 'પંચકર્મગ્રંથ' પર બાલાવબોધ(લે.સં. ૧૯મી સદી અનુ.) એ કૃતિઓ મળે છે. એમના કર્તા કયા રંગ-કુશલ છે તે સ્પષ્ટ થતું નથી. ૨૫ કડીના 'ભવવૈરાગ્યલોહી-ફાગ'(ર.ઈ. ૧૬૧૨)ના કર્તા સમયદૃષ્ટિએ રંગકુશલ-૧ હોવાની શક્યતા છે.

સંદર્ભ : હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [શ્ર.ત્રિ.]

રંગકુશલ-૧ [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનચંદ્રની પરંપરામાં કનકસોમગણિના શિષ્ય. 'અમરસેન-વયસેન-પ્રબંધ'(ર.ઈ. ૧૫૮૮/સં. ૧૬૪૪, અસાડ સુદ-), ૪૮ કડીના 'સ્થૂલભદ્ર-રાસ (શીલવિષયે)'(ર.ઈ. ૧૫૮૮) અને 'મહાવીર સત્તાવીસભવ'(ર.ઈ. ૧૬૧૪/સં. ૧૬૭૦, જૈઠ વદ ૧૩)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. યુજિનચંદ્રસૂરિ; ૩. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧); ૪. ડિક્રેટલોગભાવિ. [શ્ર.ત્રિ.]

રંગપ્રમોદ [ઈ. ૧૯૫૬માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિન-ચંદ્રસૂરિની પરંપરામાં જ્ઞાનચંદના શિષ્ય. 'ચંપક-ચોષાઈ'(ર.ઈ. ૧૬૫૯/સં. ૧૭૧૫, વૈશાખ વદ ૩)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. યુજિનચંદ્રસૂરિ; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૩(૨); ૩. ડિક્રેટલોગભોજ.

[શ્ર.ત્રિ.]

'રંગરત્નાકરનેમિનાથ-પ્રબંધ' : જુઓ 'નેમિરંગરત્નાકરચંદ'.

રંગવલ્લભ : આ નામે 'નેમિ-ભારમાસ'(અંશતઃ મુ.) અને ૧૨ કડીનું

૩૪૮ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

'સ્થૂલભદ્ર-ગીત'(લે. સં. ૧૮મી સદી અનુ.) મળે છે. આ બંને કૃતિઓના કર્તા એક જ છે કે જુદા તે નિશ્ચિત કહી શકાય તેમ નથી.

કૃતિ : જૈનપુગ, મહા-ફાગણ ૧૯૮૪-'પ્રાયોન જૈન કવિઓનાં વસંતવર્ણન', સં. મોહનલાલ દ. દેશાઈ

સંદર્ભ : હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧ [શ્ર.ત્રિ.]

રંગવિજય : આ નામે ૩૧ કડીની હિન્દીનો છાંટવાળી 'પાર્શ્વનાથ-લાવણી'(ર.ઈ. ૧૮૪૫/સં. ૧૯૦૧, અધિક શ્રાવણ-; મુ.), 'વૈરાગ્ય-સંગ્રહ'(લે. ઈ. ૧૭૬૦), સં. ૧૮૫૨, ચૈત્ર વદ ૨, રવિવારે કરેલી યાત્રાના વર્ણનને નીરૂપતું ૧૦ કડીનું 'ગોડીપાર્શ્વનાથ-સ્તવન'(લે. ઈ. ૧૭૯૮/સં. ૧૮૫૪, શ્રાવણ વદ ૧૩; મુ.), ૨૩/૨૪ કડીની 'નેમિજિન પંદરતિથિ-સંગ્રહ'(લે. ઈ. ૧૮૦૭), 'ગહ્લૂલી'(લે. ઈ. ૧૮૧૦), ૭ કડીનું 'પાર્શ્વજિન-સ્તવન(પંચાસરા)'(લે. ઈ. ૧૮૧૩/૧૫), ૯ કડીનું 'આદિજિન-સ્તવન', ૬ કડીનું 'ત્રણભજિન-સ્તવન', ૯ કડીનું 'જ્ઞાનપંચમીનું ચૈત્યવંદન'(મુ.), હિન્દીની અસરવાણું ૩ કડીનું નેમજીને લગતું ૫૬(મુ.), ૯ કડીની 'પંચમારકસકલસંઘપરિ-માણ-સંગ્રહ', ૫ કડીનું 'મહાવીર-સ્તવન'(મુ.) અને ૧૦ કડીનું 'સિદ્ધા-ચલ-સ્તવન' એ કૃતિઓ મળે છે. આ કૃતિઓના કર્તા કયા રંગ-વિજય છે તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

કૃતિ : ૧. ચૈસ્તસંગ્રહ : ૩; ૨. જિસ્તકાસંદોહ : ૨; ૩. જૈકા-પ્રકાશ : ૧; ૪. જૈકાસંગ્રહ; ૫. જૈપ્રપુસ્તક : ૧; ૬. જૈરસંગ્રહ; ૭. દેસ્તસંગ્રહ; ૮. જૈન સત્યપ્રકાશ, ફેબ્રુ. ૧૯૪૯-'મુનિ શ્રી રંગ-વિજયજી વિરચિત શ્રી ગોડી પાર્શ્વનાથ સ્તવન', સં. જ્યોતવિજયજી.

સંદર્ભ : ૧. દેસુરાસમાળા; ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. લીહસૂચી; ૪. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [શ્ર.ત્રિ.]

રંગવિજય-૧ [ઈ. ૧૬૭૭માં હયાત] : જૈન. ૬૦ ગ્રંથાગ્રના 'નેમિરાજમતી-લેખ'(ર.ઈ. ૧૬૭૭)ના કર્તા.

સંદર્ભ : આલિસ્તઓઈ : ૨. [શ્ર.ત્રિ.]

રંગવિજય-૨ [ઈ. ૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ. ૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયાણંદની પરંપરામાં કૃષ્ણવિજયના શિષ્ય. ૧૦ કડીના 'પ્રભાતી-સ્તવન', ૬ કડીના 'શંખેશ્વર પાર્શ્વ-જિન-સ્તવન'(ર.ઈ. ૧૭૯૬/સં. ૧૮૫૨-સુદ ૭, સોમવાર; મુ.), ૪ કડીની 'શંખેશ્વરપાર્શ્વજિન-સ્તુતિ'(મુ.), ૧૦ કડીનું 'પ્રભાતી-સ્તવન'(ર.ઈ. ૧૭૮૭), ૧૧ કડીનું 'પાર્શ્વનાથ-સ્તવન'(ર.ઈ. ૧૮૦૯), અનુક્રમે ૬ અને ૨૩ કડીનાં ૨ 'નેમિજિન પંદરતિથિ-સ્તવનો/નેમિનાથજીની પનર-તિથિ' અને આદિનાથ, ચંદ્રપ્રભુ, પદ્મપ્રભુ અને મહાવીરને લગતાં ચારથી ૧૧ કડીનાં સ્તવનોના કર્તા. કૃષ્ણવિજયશિષ્યને નામે મળતા ૫ કડીના 'શંખેશ્વરપાર્શ્વ-નાથ-સ્તવન'(મુ.)ના કર્તા પણ પ્રસ્તુત રંગવિજય હોવાની શક્યતા છે.

કૃતિ : શંસ્તવનાવલી.

સંદર્ભ : ૧. ડિક્રેટલોગભાવિ; ૨. મુપુગૂહસૂચી. [શ્ર.ત્રિ.]

રંગવિજય-૩ [ઈ. ૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ. ૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] :

રંગ : રંગવિજય-૩

તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયદેવની પરંપરામાં અમૃતવિજયના શિષ્ય. ઈ. ૧૭૮૩/સં. ૧૮૪૯, ફાગણ સુદ ૫, શુક્રવારે ભૂચમાં થયેલી પાર્શ્વનાથની પ્રતિષ્ઠાની વિધિ વર્ણવતું ૧૯ ઢાળનું 'શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ પંચકલ્યાણક ગર્ભિત પ્રતિષ્ઠા કલ્પ-સ્તવન' (ર.ઈ.૧૭૮૩; મુ.), ૭ ઢાળ અને ૭૬ કડીનું 'મહાવીર સ્વામીનું સત્તાવીસ ભવનું સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૭૮૮; મુ.), ૧૮ ઢાળ અને ૩૫૦ ગ્રંથાગ્રવાણી 'પાર્શ્વનાથ-વિવાહલો' (ર.ઈ. ૧૮૦૪/સં. ૧૮૬૦, આસો ૧૬ ૧૩; મુ.), હિન્દીની અસરવાળું ૫ કડીનું 'ગોડી પાર્શ્વનાથ-સ્તવન'(મુ.), ૧૫ કડીનું 'નેમરાજુલ-ગીત', ૭ કડીની 'પાર્શ્વનાથ(ગોડીજી)ની આરતી', ૩ કડીનું 'રાજુલનું ગીત', હિન્દી-ગુજરાતી મિશ્રમાં ૪ કડીનું 'સુમતિનાથજિન-સ્તવન'(મુ.), ૭/૮ કડીની 'વિજયજિનેન્દ્ર-સૂરિ-ગૂંડલો/ભાસ/સાચ', ચારથી ૧૧ કડીનાં પાર્શ્વનાથ, ધર્મનાથ અને નેમનાથનાં સ્તવનો(મુ.) અને ચારથી ૭ કડીના કુંથુજિન, નેમિ-જિન અને શાંતિજિનનાં સ્તવનો, 'સદયવચ્છ સાવલિગાનો રાસ' (લે.ઈ. ૧૮૦૩) અને નેમરાજુલની ૪-૪ કડીની હિન્દીમાં ૨ હોરી (મુ.)ના કર્તા. 'શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય જૈન જ્ઞાનમંદિરસ્થિત જૈન જ્ઞાન-ભંડાસેનું સૂચિપત્ર : ૧'માં 'આધ્યાત્મિક પદસંગ્રહ'ની અંદર અમૃતને નામે મુકાયેલાં પદ આ રંગવિજયનાં છે.

કૃતિ : ૧. ગોડીપાર્શ્વનાથ સાર્થ શતાબ્દી સ્મારક ગ્રંથ, સં. ધીરજલાલ ટો. શાહ, ઈ. ૧૯૬૨; ૨. જિસ્તકાસંદોહ : ૧; ૩. જૈકા પ્રકાશ : ૧; ૪. જૈકાસંગ્રહ; ૫. પાર્શ્વનાથજીનો વિવાહલો તથા દીપાલી કલ્પસ્તવન, પ્ર. મોહનલાલ સુ. પાટણવાળા, ઈ. ૧૮૯૯; ૬. રત્નસાર : ૨; ૭. શંસ્તવનાવલી; ૮. જૈન સત્યપ્રકાશ, માર્ચથી મે ૧૯૪૨—'શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ પંચકલ્યાણક ગર્ભિત પ્રતિષ્ઠા કલ્પ-સ્તવન', સં. જ્યંતવિજયજી.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્તવનો; ૨. ગુસારસ્તવનો; ૩. પ્રાકૃપરં-પરા; ૪. જૈગૂકવિઓ : ૨, ૩(૧); ૫. જૈહાપ્રોસ્ટા; ૬. ડિકેટ-લોગબીજી; ૭. મુપુગૂહસૂચી; ૮. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [શ્રા.ત્રિ.]

રંગવિનય : આ નામે હિન્દીમિશ્ર ગુજરાતીમાં ૧૩ કડીના 'ચોવીસ તીર્થંકશેના દેહપ્રમાણનું સ્તવન'(મુ) અને ૧૩ કડીના 'ચોવીસ તીર્થંકશેના આયુષ્યપ્રમાણનું સ્તવન'(મુ) એ કૃતિઓ મળે છે. તેમના કર્તા કયા રંગવિનય છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.

કૃતિ : અરત્નસાર. [શ્રા.ત્રિ.]

રંગવિનય-૧ [ઈ. ૧૬૫૦માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનરંગના શિષ્ય. ૬૫૧ કડીનો 'કલાવતી-ચતુષ્પદી' (ર.ઈ.૧૬૫૦/સં. ૧૭૦૬, માગશર સુદ ૧૧)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ડિકેટલોગબીજી. [શ્રા.ત્રિ.]

રંગવિમલ [ઈ. ૧૫૬૫માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. હોર-વિજયસૂરિના શિષ્ય. ૩૦૦ ગ્રંથાગ્રનાં 'દ્રોપદી-ચોપાઈ' (ર.ઈ.૧૫૬૫/સં. ૧૬૨૧, કારતક સુદ ૧૧, બુધવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્તવનો; ૨. જૈસાઈતિલાસ; ૩. આલિસ્ટ-ઓઈ : ૨; ૪. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧); ૫. ડિકેટલોગબીજી. [શ્રા.ત્રિ.]

રંગવિનય : રાઘવદાસ-૨

રંગવિભાન(ગણિ) [ઈ. ૧૭૨૧માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. ખરતરગચ્છના ૬૫મા પટ્ટધર જિનચંદ્રના શિષ્ય. ૨૯૩ કડીની 'અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ-ચોપાઈ' (ર.ઈ.૧૭૨૧/સં. ૧૭૭૭, વૈશાખ સુદ ૩, રવિવાર; મુ.)ના કર્તા. મુનિસુંદરની સંસ્કૃત કૃતિ 'અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ'નો એ અનુવાદ છે.

કૃતિ : અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ(મુનિસુંદરકૃત), પ્ર. મહાવીર જૈન વિદ્યાલય, ઈ. ૧૯૬૫ (પાંચમી આ.).

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્તવનો; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૨. [શ્રા.ત્રિ.]

રંગસાર [ઈ. ૧૫૭૦માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિન-ચંદ્રની પરંપરામાં ભાવલર્ષીના શિષ્ય. 'ઋષિદત્તાસતી-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૫૭૦/સં. ૧૬૨૬, આસો—)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્તવનો; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [શ્રા.ત્રિ.]

રંગીલદાસ [અવ. ઈ. ૧૮૩૨] : વૈષ્ણવ ભક્તકવિ. ત્રિકમદાસના પાંચમા પુત્ર. 'દ્રોપદી-આખ્યાન' અને 'સ્તુતિમાલા'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુજરાતના નાગસેનું ફરસી ભાષા અને સાહિત્યનું ખેડાણ, છોટ્ટુભાઈ ૨. નાયક, ઈ. ૧૯૫૦; ૨. ત્રિકમદાસનાં કાવ્યો અને ચરિત્ર, સં. નટવરલાલ ઈ. દેશાઈ, નયનસુખરાય વિ. મહમુદ-દાર, ઈ. ૧૯૩૦. [શ્રા.ત્રિ.]

રાઘવ : આ નામે ગુરુમહિમાનાં અને ઉપદેશાત્મક, કવચિત્ હિન્દીની છાંટવાળાં, પાંચથી ૬ કડીતાં કેટલાંક પદો(મુ.)—એ જૈનેતર કૃતિઓ અને ૨૩ કડીનો 'કલ્યાણજી-સલોકો' એ જૈન કૃતિ મળે છે. આ કૃતિઓના કર્તા કયા રાઘવ છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.

કૃતિ : ૧. પદસંગ્રહ પ્રભાકર, પ્ર. સ્વામી પ્રેમપુરીજી, ઈ. ૧૮૮૫; ૨. ભસાસિધુ.

સંદર્ભ : જૈન સત્યપ્રકાશ, જૂન ૧૯૪૭—'કૃતિપથ ઝોર સિલોકે', અગરચંદ નાહટા. [શ્રા.ત્રિ.]

રાઘવદાસ-૧/રાઘોદાસ [ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : સામદાસના શિષ્ય. પ્રીતમના પુરોગામી. સંભવતઃ જ્ઞાતિએ બાંહાણા. 'અધ્યાત્મ રામાયણ' (ર.ઈ.૧૭૨૨) અને 'ભગવદ-ગીતા' (ર.ઈ.૧૭૨૯)ના કર્તા. ગુજરાતીમાં પ્રથમ વખત 'અધ્યાત્મ-રામાયણ'ની રચના તેમણે કરી એ દૃષ્ટિએ તેમની કૃતિ વિશિષ્ટ છે. આમ તો મુખ્યત્વે મૂળ કૃતિને સંપ્રથમાં મૂકવાનું કવિનું વચન દેખાય છે, પરંતુ રાવણના મૃત્યુ પછી તેની શક્તિઓનાં વિલાપમાં રુદ્રનગીત મૂકી કરુણને ઘેરો બનાવવામાં કે રામરાજ્યવર્ણનમાં કવિની મૌલિકતા દેખાય છે. તેમના પુત્ર હરિદાસે તેમની કૃતિઓ વ્યવસ્થિત કરી હતી અને તેથી ધતોમાં રચયિતા તરીકે એમનું નામ મળે છે.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્તવનો; ૨. સ્વાત્રોમાસિક, અપ્રિલ ૧૯૭૪—'રાઘવદાસ અને તન્સુત હરિદાસનું અધ્યાત્મરામાયણ', દેવદત્ત જોશી; ૩. ગૂહાપાદી. [શ્રા.ત્રિ.]

રાઘવદાસ-૨ |

| : માતાજીના ભક્ત. ૧૭થી

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૩૪૯

૧૩૮ કડી સુધીના અંબા અને બહુવરાજના ગરબા તથા છંદ(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : દેવીમહાત્મ્ય અથવા ગરબા સંગ્રહ : ૨; પ્ર. વિશ્વનાથ ગાં. દ્વિવેદી, ઈ. ૧૮૯૭. [શ્ર.ત્ર.]

રાચો [ ] : જૈન. 'રાચા-બત્રીસી' (લિ.સં. ૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા

સંદર્ભ : ૧ જૈલાપ્રોસ્ટા; ૨ હેન્ડેજાસૂચિ : ૧. [ક્રી.જે.]

રાજ(કવિ)(મુનિ) : આ નામે 'રાવણમંદોદરી-સંવાદ', ૧૧ કડીનું 'નલદમયંતી-ગીત' (લિ. સં. ૧૭મી સદી અનુ.) તથા ૪૦ કડીનું 'વિરહ દેશાનુશે-ફા.ગુ' એ રચનાઓ મળે છે. આ કૃતિઓના કર્તા કયા રાજ(કવિ)(મુનિ) છે તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

સંદર્ભ : ૧. પ્રાકૃતપરંપરા; ૨. જૈન સત્યપ્રકાશ, ઓક્ટો. ૧૯૪૬-'જૈન કવિઓ કે 'સંવાદ' સંલ્લેક રચનાઓ', અગરચંદ નાહટા; ૩. મુપુગૂહસૂચી. [ર.ર.દ.]

રાજ-૧ : જુઓ સોમહર્ષશિષ્ય લક્ષ્મીવલ્લભ.

રાજઅમર [ ] : ભકિતની મહત્તા ગાતા ૪ કડીના ૧ ભજન(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : સોસંવાણી. [શ્ર.ત્ર.]

રાજકીર્તિ : આ નામે ૨૫ કડીનું 'થઈવિશ્વજન-સ્તવન', 'સદયવત્સ-ચરિત્ર-રાસ' (લિ. ઈ. ૧૫૯૬) તથા 'ભરતબાહુભલિ-છંદ' એ કૃતિઓ મળે છે. તેમના કર્તા કયા રાજકીર્તિ છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

સંદર્ભ : ૧. પાંગુલસ્તલેખો; ૨. પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં સમાવેશવન, બાબુલાલ મ. શાહ, ઈ. ૧૯૭૮; ૩. જૈગુકવિઓ : ૩ (૧) [ર.ર.દ.]

રાજકીર્તિ-૧/કીર્તિ [ઈ. ૧૪૭૯માં લયાત] : પૂર્ણિમાગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયચંદ્રસૂરિની પરંપરામાં સમચંદ્રના શિષ્ય. ૧૭૮ કડીના 'આરામશોભા-રાસ' (ર.ઈ. ૧૪૭૯/સં. ૧૫૩૫, આસાં સુદ ૧૫, ગુરુવાર)ના કર્તા.

પ્રસ્તુત કૃતિ 'ઇતિહાસની કેડી'માં 'કીર્તિ' નામના કવિને નામે નોંધવામાં આવી છે પરંતુ તે રાજકીર્તિની જ કૃતિ છે. કેમ કે, માત્ર કવિનામના નિર્દેશવાળો પંક્તિ 'કર જોડી રાજકીર્તિભીરુ'ને બદલે 'કર જોડી કીર્તિ પ્રણમઈ' એમ મળે છે જૈને આધારે તે 'કીર્તિ' નામના કવિની હોવાનું અનુમાન કરવામાં આવ્યું છે. બાકી આખી કૃતિ સમાન છે.

સંદર્ભ : ૧. આરામશોભારાસ, સં. જ્યંત કોઠારી, કીર્તિદા જોશી, ઈ. ૧૯૮૩; ૨. ઇતિહાસની કેડી, ભોગીલાલ જ. સાહેસરા, ઈ. ૧૯૪૫; ૩. જૈમજૂસ્થનાઓ : ૧. [ક્રી.જે.]

રાજકીર્તિશિષ્ય [ઈ. ૧૩૯૩માં લયાત] : સંભવતઃ અણહિલપુર પાટણનિવાસી બ્રાહ્મણ શ્રીધરાચાર્યકૃત સંસ્કૃત 'ગણિતસાર' (ર.ઈ.

૧૩૯૩; અંશતઃ મુ)ના બાલાવબોધના કર્તા. પાટણમાં રહેતા મોઢ જ્ઞાતિના એક વલ્લિક કુટુંબના પુત્રો અને સંબંધીઓના અભ્યાસ માટે આ બાલાવબોધ રચાયા હતાં. એ રીતે આ બાલાવબોધની વ્યવહારુ ઉપયોગિતા સ્પષ્ટ છે. સાથે સાથે બાલાવબોધમાં પ્રયોજાયેલું સંસ્કૃતપ્રધાન શિષ્ટ ગુજરાતી ગદ્ય પણ નોંધપાત્ર છે. મધ્યકાલીન ગુજરાતનાં તોલ, માપ અને નાણાંનાં કોષ્ટક એમાં મળે છે. તેમાં પણ નાણાંનાં કોષ્ટકો સવિશેષ ધ્યાનપાત્ર છે, કારણ કે ચૌલુક્ય અથવા સોલંકીયુગના સિક્કાઓના પુષ્કળ ઉલ્લેખો સાહિત્ય અને અભિલેખોમાંથી મળ્યા છે; પણ એ સિક્કાઓની પ્રત્યક્ષ પ્રાપ્તિ વિરલ છે. કવિ રાજકીર્તિએ આ બાલાવબોધમાં એ સિક્કાઓનાં કોષ્ટક આપ્યા છે જૈની મદદથી એ સમયમાં પ્રચલિત સિક્કા અથવા ચલણનું મૂલ્ય પણ જાણી શકાય છે.

'ગણિતસાર'ના આ બાલાવબોધની રચના ચૌલુક્યવંશના પતન પછી થોડાક દસકા બાદ થયેલી છે એ રીતે તેનું ઐતિહાસિક મૂલ્ય પણ છે.

કૃતિ : ૧. ગુસાપઅહેવાલ : ૧૨-'મધ્યકાલીન ગુજરાતનાં તોલ-માપ અને નાણાં વિશે કેટલીક માહિતી', ભોગીલાલ જ. સાહેસરા (૪સં.).

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૧; ૨. ગુસાપઅહેવાલ : ૫-'પાટણના ભંડારો અને ખાસ કરીને તેમાં રહેલું અપભ્રંશ તથા પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્ય' ચીમનલાલ ડાહ્યાભાઈ. [ભો.સાં.]

રાજકુંવરબાઈ જુઓ : રાજબાઈ.

રાજચંદ્ર(સૂરિ) : આ નામે ૧૯ કડીની 'રાત્રિભોજન નિવારક-સગ્રાપ' (મુ.), 'જૈભૂપુચ્છા-રાસ' તથા ૨૨ કડીની 'શાંતિજન-સગ્રાપ' (ર.ઈ. ૧૭૪૧) એ કૃતિઓ મળે છે, પણ તેમના કર્તા કયા રાજચંદ્ર છે તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

કૃતિ : પટ્ટવ્યનથ વિચારાદિ પ્રકરણ સંગ્રહ, પ્ર. કાવક મંગળદાસ લલ્લુભાઈ, સં. ૧૯૬૯.

સંદર્ભ : ૧. પાંગુલસ્તલેખો; ૨. લીંહસૂચી [ક્રી.જે.]

રાજચંદ્ર-૧/રાયચંદ [જ. ઈ. ૧૫૫૦/સં. ૧૬૦૬, ભાદરવા વદ ૧, રવિવાર] : નાગોરી તપગચ્છના પાર્શ્વચંદ્રશાખાના જૈન સાધુ. સમચંદ્રના શિષ્ય. માના કમલાદે. પિતા જવડશા દોસી. જન્મ-નામ રાયમલ્લ. સમચંદ્ર પાસે ઈ. ૧૫૭૦/સં. ૧૬૨૬, વૈશાખ સુદ ૯ને દિવસે ટોશા. ટોશાનામ રાજચંદ્ર. કમમપાવસૂરિકૃત મૂળ પ્રાકૃત સૂત્ર 'દશવૈકલિક' પર ૩૦૦૦ ગ્રંથાગ્રનો બાલાવબોધ (ર.ઈ. ૧૬૧૧/૧૬૨૨), ૫૦૦૦ ગ્રંથાગ્રનો 'ઉચ્ચાર્થ/ઓપપાતિકસૂત્ર' પરના બાલાવબોધ, પ્રાચીન ગુજરાતીમાં ૫૪૮૮ કડીનો 'રાજપ્રસ્ની-યોપાંગ-સસ્તબક' તથા ૯ અને ૧૧ કડીની ૨ 'પાર્શ્વચંદ્રસૂરિકૃતિ' એ કૃતિઓના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ઐસાસંગ્રહ : ૧; ૨. ગુસારસ્વનો; ૩. જૈસાઈતિહાસ; ૪. મુપુગૂહસૂચી; ૫. લીંહસૂચી; ૬. હેન્ડેજાસૂચિ : ૧. [ર.ર.દ.]

રાજતિલક(ગણિ) [ઈ. ૧૨૬૬માં લયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ.

૩૫૦ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

રાચો : રાજતિલક(ગણિ)

તેઓ જિજ્ઞાસુપ્રભાવિની શિષ્ય હતા અને તેમણે ઈ. ૧૨૬૬માં આચાર્યપદ મેળવ્યું હતું. તેમણે આજ્ઞાપ્રદપ્રધાન ગુજરાતીમાં ૩૫ કડીના 'શાલિભદ્રમુનિવાર' (મુ.)ની રચના કરી છે.

કૃતિ : ૧. પ્રાગુકાસાય (૫સં.); ૨. જૈનયુગ, ચૈત્ર ૧૯૮૩- 'રાજતિલકગાણિકુન શાલિભદ્રસં', સં. મણિલાલ બ. વ્યાસ.

સંદર્ભ : ૧. બુદ્ધિપ્રકાશ, જુલાઈ ૧૯૬૩-'શાલિભદ્રસં'ના કવો રાજતિલકનો સમય', અગસ્ત્યદ નાહટા; ૨. જૈનકવિઓ : ૧, ૩(૧). [૨.૨.૬]

રાજતિલક(ગણિ)શિષ્ય | : જૈ. ૧. 'ગોસ્મપુસ્તક પ્રકરણ-બાલાવગ્રોધ'ના કર્તા. સંદર્ભ : ડિક્કેટલોગનાવિ. [ક્રિ.જે.]

રાજધર [ઈ. ૧૫૬૫માં હયાત] : ૨૭ કડીના 'ચંદ્રલાસ-આન્યાન' (૨.ઈ. ૧૫૬૫/સં. ૧૬૨૧, ભાદરવા સુદ ૫, શુક્રવાર)ના કર્તા. તેમણે વચ્ચરાત વ્યાસના પુત્ર માધવ પાસેથી સંભળી આ કથા રચી હોવા એમ લાગે છે. એમાં 'નૃત્યરાસ' પદ્ધતિનો કાવ્યબંધ વિશેષ રૂપે ધ્યાનાર્હ છે.

'વિક્રમ પ્રબંધ/પંચદંડનો વાર્તા (૧૧૭થી ૩૦૮ કડી મુ.) નામનો કૃતિ રાજધરને નામે મળે છે. આ કૃતિના કર્તા પણ ઉક્ત રાજધર હોવાની અને તેમાંની ભાષા પર રાજસ્થાનીનો અસર વરતાય છે. એટલે તેઓ રાજસ્થાન બાહુના પ્રદેશના હોવાની સંભાવના વ્યક્ત થઈ છે. આ કૃતિ પર નરપતિના 'પંચદંડ'ની અસર અનુભવાય છે તેમ જ એમાં દેવદત્તનો વિક્રમના દરબારમાં ઘુત રમવા બધ છે ત્યારે દેવદત્તની કવિત્વ રેલું વર્ણન ધ્યાનાર્હ છે.

કૃતિ : બુદ્ધિપ્રકાશ, સપ્ટે. ૧૯૦૯થી ફેબ્રુ. ૧૯૧૦-'કવિ રાજધર પ્રસિદ્ધ વિક્રમપ્રબંધ', સં. રણજિતરામ પાંચ માઈ.

સંદર્ભ : ૧. અજ્ઞાન ગુજરાતી ગદ્યકાર વિચરિત પંચદંડની વાર્તા, સં. સોમાભાઈ ધૂ. પારેખ, ઈ. ૧૯૭૮; ૨. કવિચરિત : ૧-૨; ૩. ગુણાઈતિહાસ : ૨. [શ.ત્રિ.]

રાજધર્મ [: જૈન સાધુ. રાજરાજરાજના શિષ્ય. સ્વહસ્તાકારમાં લખવા 'દામનકકુલપુત્ર-રાસ' (વિ. સં. ૧૯૯૦ સદી અનુ.)ના કર્તા. સંદર્ભ : મુપુગૂલસૂચી. [૨.૨.૬]

રાજપાલ : આ નામે 'હરિવાહનરાવ-રાસ' (૨.ઈ. ૧૫૯૬) મળે છે જે સમયદૃષ્ટિએ રાજપાલ-૨નો હોવાની સંભાવના છે. સંદર્ભ : ૧. પાંગુલસ્તલેખો; ૨. ડિક્કેટલોગનાવિ. [ક્રિ.જે.]

રાજપાલ-૧ [ઈ. ૧૪૮૭માં હયાત] : કડવાગચ્છના જૈન સાધુ. અવટકે દોશી. તેમની રચેલી સગ્રા (૨.ઈ. ૧૪૮૭) મળે છે. સંદર્ભ : જૈન સત્યપ્રકાશ, જૂન ૧૯૫૩-'કડુઆ મત પટ્ટાવલીમે ઉલ્લિખિત ઉનકા સાહિત્ય', અગસ્ત્યદ નાહટા. [ક્રિ.જે.]

રાજપાલ(મુનિ)-૨ [ઈ. ૧૫૬૬માં હયાત] : પાંચલકગચ્છની પૂર્ણચંદ્ર શાખાના જૈન સાધુ. પદ્ધતિલકસૂરિની પરંપરામાં વિમલપ્રભસૂરિના

શિષ્ય. લખા કડીના 'જંબુકુમાર/જંબુસ્વામી-રાસ' (૨.ઈ. ૧૫૬૬/સં. ૧૬૨૨, મહા વદ ૭, રવિવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુણસસ્વતો; ૨. દેસુરાસમાળા; ૩. મગસસાહિત્ય; ૪. જૈનકવિઓ : ૧ ૩(૧); ૫. લીલસૂચી. [૨.૨.૬]

રાજભાઈ/રાજકુંવરભાઈ [: ચારકનો સી કવિ તેઓ પુષ્ટિસંપ્રદાયના હતાં. તેમની પુષ્ટિસંપ્રદાયના એક પેટા-વિભાગ ભરદુષ્ટિ સંપ્રદાયની 'સ્વાનુભવસિદ્ધાંત સ્વવિરહાવસ્થા જ્ઞાપક-વિજ્ઞપિતઓ'(મુ.) નામની કૃતિ મળે છે. તેમાં દેશાવર, માદુ, હાલારી, લલિત, ધનાશી વગેરે જુદા જુદા સગોમાં ૧૮ વિજ્ઞપિતઓ અને ૩૬ દુહા છે. આ કૃતિનું વિષયવસ્તુ પ્રભુના અલૌકિક ગૂઢ સ્વરૂપની અનન્ય ભક્તિનું છે. એ ભક્તિને ખાતર સંસારનો ત્યાગ કરવાની તત્પરતા, સાચા સનેહની ટેક તથા મુમારી કેળવવાં પડે છે; જગતની ઉપેક્ષા સહન કરવી પડે છે; જેને રસિયા રૂપે કલ્પ્યા છે તે રિસાયેલા પ્રભુને મનામણાં કરવા પડે છે અને ભવાંભવ એ પ્રભુને વરવાની ઈચ્છા સેવવી પડે છે.

રાજભાઈ 'સોરઠી મીરાં' તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. તેમની રચનામાં પણ મીરાંભાઈના જીવન અને કવનની અસર દેખાય છે.

કૃતિ : સ્વાનુભવ સિદ્ધાંત સ્વવિરહાવસ્થા જ્ઞાપક વિજ્ઞપિતઓ, પ્ર. પ્રેરણા પ્રકાશન મંદિર, ઈ. ૧૯૫૨ (બીજી આ.).

સંદર્ભ : ૧. પુગુસાહિત્યકાચે; ૨. મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્ય, બહેચરભાઈ ૨. પટેલ, ઈ. ૧૯૭૫; ૩. ફાનૈમાસિક, ઓપ્રિલ-જૂન ૧૯૭૫-'રાજકુંવરભાઈ સોરઠીવાણી', કુમેદબેન પરીખ.

રાજમલ [ઈ. ૧૭૧૦ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. 'સમયચાર પ્રકરણ વચ-નિકા' (વિ.ઈ. ૧૭૧૦)ના કર્તા સંદર્ભ : મુપુગૂલસૂચી. [૨.૨.૬]

રાજસ્તન/રાજસ્તન(ઉપાધ્યાય)(વાચક) : રાજસ્તનને નામે ૧૩ કડીની 'નેમરાજુલના બારમાસા'(મુ.), ૮ કડીની 'નેમજીના સારવાર'(મુ.), ૧૬ કડીની 'રાજુલનો પંદર-તિથિ', રાજસ્તન ઉપાધ્યાયને નામે ૨૫ કડીની 'ચોવીસ તીર્થકર-સવૈયા' (વિ.સં. ૧૮મી સદી અનુ.), ૨૪ કડીની 'ચોમાસી-દેવવંદન' અને રાજસ્તનવાચકને નામે ૪ કડીની 'અષ્ટમો-સ્તુતિ'(મુ.), 'જ્ઞાતાધર્મ ક્યાંગસૂત્રની સગ્રાઓ' (વિ.ઈ. ૧૬૭૩), 'ચાર પ્રત્યેક બુદ્ધની સગ્રા' (વિ.સં. ૧૮મી સદી અનુ.) તથા ૨૧ કડીની 'માણિભદ્રજીનો છંદ'(મુ.) આ કૃતિઓ મળે છે તેમના કર્તા ક્યા રાજસ્તન/રાજસ્તન છે તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

કૃતિ : ૧. ચેસ્તસંગ્રહ : ૩; ૨. જૈનપુસ્તક : ૧; ૩. જૈનમાલા (શા) : ૩; ૪. જૈનસંગ્રહ(ન); ૫. માણિભદ્રાદિકોના છંદોનો પુસ્તક : ૧, નિર્ણયસાગર પ્રેસ, સં. ૧૯૪૦.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂલસૂચી; ૨. લીલસૂચી; ૩. લેજેન્ડાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬]

રાજસ્તન(સૂરિ)-૧ [ઈ. ૧૫૪૩માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. વિવેકસ્તનની પરંપરામાં સાધુલર્થના શિષ્ય. 'હરિભલમાછી-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૫૪૩/સં. ૧૫૯૯, આસો-)ના કર્તા.

રાજતિલક(ગણિ) શિષ્ય : રાજસ્તન(સૂરિ)-૧

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૩૫૧

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. જૈગૃકવિઓ ૩(૧); ૪. ડિકેટલોગભાવિ. [૨.૨.૬.]

રાજરત્ના(ઉપાધ્યાય)-૨ [ઈ. ૧૭મી સદી મધ્યભાગ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. લક્ષ્મીસાગરસૂરિ-વિશાવસોમસૂરિની પરંપરામાં જ્ઞપ-રત્નના શિષ્ય ૫૪૭ કડીનો 'નર્મદાસુંદરી-રાસ' (૨.ઈ. ૧૬૩૯), ૩૧ ઢાળનો 'કૃષ્ણપક્ષી-શુકલપક્ષી-રાસ/વિજયશેઠ વિજયાશેઠાણી-રાસ' (૨. ઈ ૧૬૪૦), ૭૦૯ કડીનો 'રાજસિલકુમાર-રાસ' (૨.ઈ. ૧૬૪૯/સં. ૧૭૦૫, પોષ-૧૦, રવિવાર) તથા ૫૨ કડીનું 'નેમિનાથગુણવર્ણન-સ્તવન(ગિરનારમંડન)' એ કૃતિઓના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈસાઈતિહાસ; ૩. મરાસસાહિત્ય; ૪. સ્વાધ્યાય, નવે. ૧૯૬૬-'કડખાની દેશી અને જૈન સાહિત્ય', હોરાલાલ ર. કાપડિયા; ૫. જૈગૃકવિઓ:૩(૧)(૨); ૬. મુપુગૂહસૂચી; ૭. હેજૈસાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

રાજરત્ન-૩ [ઈ. ૧૭૯૬માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. ઉત્તમરત્નની પરંપરામાં કામારત્નના શિષ્ય. ૨૭ ઢાળની 'ઉત્તમ-કુમારનો રાસ' (૨.ઈ. ૧૭૯૬/સં. ૧૮૫૨, આસો સુદ ૨, બુધવાર) તથા ૯ કડીની 'મુનિસુવ્રતજન-સ્તવન'(મુ.) એ કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : જૈકાપ્રકાશ : ૧.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈગૃકવિઓ : ૩(૧). [૨.૨.૬.]

રાજલાન [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. વાયક હીરકીતિસૂરિની પરંપરામાં રાજલખના શિષ્ય 'ભદ્રાનંદ/આનંદ-સંધિ' (૨.ઈ. ૧૬૬૭/સં. ૧૭૨૩, પોષ સુદ ૧૫, સોમવાર), 'દાન-છત્રીસી' (૨.ઈ. ૧૬૬૭/સં. ૧૭૨૩, મહા વદ ૨, સોમવાર), 'ધન્ના-શાલિભદ્ર-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૬૭૦/સં. ૧૭૨૬, આસો સુદ ૫), ૪૮ કડીનો 'નેમિ-સલોકો' (૨.ઈ. ૧૬૯૮/સં. ૧૭૫૪, જૈન-૧૧), ૨૯ કડીનું 'વીર ૨૭ નવ-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૬૭૮/સં. ૧૭૩૪, કારતક સુદ ૧૧), ૨ કડીની 'હીરકીતિ પરંપરા' (૨.ઈ. ૧૬૯૪/સં. ૧૭૫૦, મહા સુદ ૫; મુ.), ૨૩ કડીની 'સ્વાપ્નાધિકાર' (૨.ઈ. ૧૭૦૯/સં. ૧૭૬૫, શ્રાવણ સુદ ૭), 'ઉત્તરાધ્યયન ઉદ-ગીત', 'વીશી', ૨૮ કડીનો 'ગોડી-છંદ' તથા 'હીરકીતિસ્વર્ગગમન-ગીત'(મુ.) એ કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : જૈજૈકાસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. પ્રાકાશપરંપરા; ૨. જૈન સત્યપ્રકાશ, જૂન ૧૯૪૭- 'કૃતિપથ ઓર સિલોકે', સં. અગરચંદ નાહટા; ૩. જૈગૃકવિઓ : ૩(૨); ૪. ડિકેટલોગભાઈ : ૧૯(૨) [૨.૨.૬.]

રાજવિજય : આ નામે ૧૩/૧૪ કડીની 'નેતારજમુનિની સજ્ઞય' (લે. ઈ. ૧૬૫૬; મુ.), ૧૫ કડીના 'નેમરાજમતી-બારમાસ' (૨.ઈ. ૧૬૫૧/ સં. ૧૭૦૭, શ્રાવણ સુદ ૧૫, શુક્રવાર) તથા ૭/૧૫ કડીની 'રુકિમણી- ની સજ્ઞય' (લે. સં. ૧૯મી સદી અનુ; મુ.) એ કૃતિઓ મળે છે. તેમના કર્તા કયા રાજવિજય છે તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી. 'નેમરાજમતી-બારમાસ' સમયદૃષ્ટિએ રાજવિજય-૧ની હોવાની સંભાવના થઈ શકે.

૩૫૨ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

કૃતિ : ૧. ચૈસનસંગ્રહ; ૩; ૨. જૈસસંગ્રહ(ન); ૩. દેસનસંગ્રહ; ૪. મોસસંગ્રહ; ૫. સસન્નિમત્ર(ઝ).

સંદર્ભ : ૧. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. લાંહસૂચી; ૪. હેજૈસાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

રાજવિજય-૧ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયદેવસૂરિની પરંપરામાં જસવિ જ્ઞના શિષ્ય. કવિ શિવદાસકૃત 'કામાવતી'ની કથાનું અનુસરણ કરતાં ૩૮ ઢાળનો 'શોલસુંદરી-રાસ' (૨.ઈ. ૧૬૫૩/સં. ૧૭૦૯, આસો સુદ ૧૦; રવિવાર), ૭ ઢાળનો 'ગજશિલકુમાર-રાસ' (૨.ઈ. ૧૬૮૦) તથા ૪ કડીની 'પાર્શ્વનાથની સ્તુતિ'(મુ.) એ કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : પ્રાચીન સ્તવનાદિ સંગ્રહ, સં. તિલકવિજયજી, સં. ૧૯૯૩.

સંદર્ભ : ૧. કામાવતીની કથાનો વિકાસ અને કવિ શિવદાસકૃત 'કામાવતી'ની વાર્તા, પ્રવીણ અ. શાહ, ઈ. ૧૯૭૬; ૨. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૩. જૈગૃકવિઓ : ૩(૨); ૪. મુપુગૂહસૂચી. [૨.૨.૬.]

રાજવિજય(પંડિત)-૨ [ ] : સંભવતઃ તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયસેનના શિષ્ય. ૧૫ કડીની 'આશાતના-સજ્ઞય/સ્તવન' (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : જૈસસંગ્રહ(ન).

સંદર્ભ : આલિસ્ટઓઈ : ૨. [૨.૨.૬.]

રાજશીલ(ઉપાધ્યાય)-૧ [ઈ. ૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. સાધુલખના શિષ્ય. દુહા, ચોપાઈ અને ૧૨નું છંદમાં સ્થાયેલી ૨૦૨ કડીમાં વિક્રમ અને ખાપરાચારના ચરિત્રોને આધારે શીલ અને ધર્માચરણનો મહિમા નિરૂપતી 'વિક્રમખાપરાચરિત-ચોપાઈ/ વિક્રમાદિત્યખાપરા-રાસ' (૨.ઈ. ૧૫૦૭/સં. ૧૫૬૩, જૈન સુદ ૭; મુ.), ૨૬૩ કડીની 'અમરસેન વયરસેન-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૫૩૮) તથા અપભ્રંશપ્રધાન ગુજરાતીમાં ૨૪૦/૪૧૬ ગ્રંથાગ્રની '૩૬ ઉત્તરા-ધ્યયન સૂત્ર-ગીતો/ઉત્તરાધ્યયનની સજ્ઞયાં' એ કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : વિક્રમખાપરાચરિત્ર (રાજશીલકૃત), કથામંજૂષા શ્રીગ્નિ-પ, સં. કનુભાઈ વ્ર. શેઠ અને ધનવંત તિ. શાહ, ઈ. ૧૯૮૨.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈસાઈતિહાસ; ૩. આલિસ્ટ-ઓઈ : ૨; ૪. જૈગૃકવિઓ : ૩(૧); ૫. હેજૈસાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

રાજશીલ(પાઠક)-૨ [ઈ. ૧૭૮૨ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. ૨૪૫૦ ગ્રંથાગ્રના 'સિદ્ધરપ્રકર' પરના બાલાવબોધ (લે.ઈ. ૧૭૮૨)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૃકવિઓ : ૩(૨). [૨.૨.૬.]

રાજશૈખર(સૂરિ) [ઈ. ૧૪મી સદી પૂર્વાર્ધ] : મલધાર/હર્ષપુરીયગચ્છના જૈન સાધુ. અભયદેવસૂરિની પરંપરામાં તિલકસૂરિના શિષ્ય. સંસ્કૃત તથા પ્રાકૃત ભાષાના વિદ્વાન. આરંભની દોહરાની અને પછી રોળા છંદની કડીઓ ધરાવતા ૭ ખંડ અને ૨૫/૨૭ કડીના નેમિનાથ તથા રતિમતિના વિવાહનું નિરૂપણ કરતા 'નેમનાથ-જ્ઞાણુ' (૨.ઈ. ૧૩૪૯ આસપાસ; મુ.)ના કર્તા.

રાજરત્ન(ઉપાધ્યાય)-૨ : રાજશૈખર(સૂરિ)

આ ઉપરાંત કવિએ સંસ્કૃત ભાષામાં શ્રીધરાચાર્યકૃત તર્કશાસ્ત્રના ગ્રંથ 'સ્વાપકંઠકો' પરની ટીકા 'ખંડિકા' (ર.ઈ. ૧૩૨૯), પ્રાકૃત કાવ્ય 'દ્વયાશ્રય' (કુમારમાન્યચરિત) પર વૃત્તિ (ર.ઈ. ૧૩૩૧), 'ચતુર્વિંશતિ-પ્રબંધકોશ' (ર.ઈ. ૧૩૩૯), 'સ્વનાવતારખંડિકા', 'વિનોદકથાસંગ્રહ', ૧૮૦ કડીનો 'પડદર્શનસમુચ્ચય' તથા 'સ્વાદવાદકલિકા/દોષિકા' નામની રચનાઓ પણ કરી છે. 'ચતુર્વિંશતિ-પ્રબંધ'માં સંસ્કૃત ભાષાની સાથે દોહરા રૂપે પ્રાકૃત ભાષાનો પણ ઉપયોગ થયો છે.

કૃતિ : ૧. પ્રાગૂકાસંગ્રહ : ૧; ૨. પ્રાકાશસંગ્રહ; ૩. નવચંદન, દિવાળી એક નવે-ડિસે. ૧૮૬૯-'સ્મુલ્લ વોકવાર્તાઓનો એક સંસ્કૃત સમુચ્ચય રાજ્યોપરસૂરિકૃત વિનોદકથાસંગ્રહ', સં. ભોળીલાલ જી. શરિસરા.

સંદર્ભ : ૧. આક્રવિઓ : ૧; ૨. ઉત્તરઅપભ્રંશનો સાહિત્ય-વિકાસ, વિધાત્રી બા. ચોરા, ઈ. ૧૯૭૬; ૩. ગુસાઈનિહાસ : ૧, ૨; ૪. ગુસામધ્ય; ૫. ગુસારસ્વતો; ૬. પ્રાકાશપરંપરા; ૭. જ્ઞાનૈતિક, ઓપ્રિલ-જૂન ૧૯૩૭-'પરિશિષ્ટ'; ૮. બુદ્ધિપ્રકાશ, ડિસે. ૧૮૬૯-'લક્ષણસેન પ્રબંધ', કવિ દલતરામ ડાહ્યાભાઈ; ૯. એઝન, સપ્ટે. ૧૯૬૧-'મલધારી રાજ્યોપરસૂરિકૃત નેમિનાથ ફાગ' (સં. ૧૪૦૫ આસપાસ), કે. કા. શાસ્ત્રી; ૧૦. એઝન, આંકડો. ૧૯૬૧-'ચર્યાપત્ર-નેમિનાથફાગ', નગીનદાસ પારેખ; ૧૧. જૈનગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૧૨. જૈનગૂકવિઓ : ૧; ૧૩. મુપુગૂહસૂચી. [૨.૨.૬]

રાજસમુદ્ર : આ નામે 'આદીશ્વરસ્તવન' (વિ.ઈ. ૧૬૫૫), ૫ કડીનું 'આત્મશિક્ષા-ગીત', ૧૧ કડીનું 'ઋષભજિન-રાગમાલા-સ્તવન' (વિ. સં. ૧૮મી સદી અનુ.), ૭ કડીની 'કુમતિ-સાગર', ૮ કડીની 'મયાણ રેહાની સગ્રામ' (વિ. સં. ૧૮મી સદી અનુ.), ૯ કડીનું 'શમસીતા-ગીત' (વિ.સં. ૧૮મી સદી અનુ.), ૭ કડીની 'વંશગયની સગ્રામ'(મુ.), 'શાલિભદ્ર-સગ્રામ', ૧૨ કડીનું 'સિદ્ધાચલનું સ્તવન(મુ.)', ૭ કડીની 'હિત-શિક્ષા-સગ્રામ', ૫ કડીની 'હિતાપદેશ-સગ્રામ' તથા રાજસ્થાનીગુજ-રાતીમાં 'બૃહત્ આલોચના-સ્તવન' મળે છે. આ રાજસમુદ્ર-૧ છે કે અન્ય તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

કૃતિ : ૧. અરત્નસાર; ૨. મોસસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. દેસુરાસમાળા; ૨. જૈહાપોરટા; ૩. મુપુગૂહસૂચી; ૪. રાપુહસૂચી : ૪૨. ૫. લીહસૂચી; ૬. હેજૈજાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

રાજસમુદ્ર-૧ : જુઓ જિનરાજસૂરિ(જિનસિહશિષ્ય).

રાજસાગર(વાચક) : આ નામે ૩૩૭ કડીની 'સાધુવંદના' (ર.ઈ. ૧૬૨૫), ૨૬ કડીનું 'મહાવીર-સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૬૨૯), 'પરદેશીરાય-રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૨૧), ૨૪ કડીની 'સિમંધરજિન-વિનતિ' તથા ૧૪ કડીનું 'ત્રણ ચોવીસી ૭૨ જિન-સ્તવન' મળે છે. તેમના કરતાં કયા રાજસાગર છે તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

સંદર્ભ : ૧. ડિકેટલોગભાવિ; ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. હેજૈજાસૂચિ:૧. [૨.૨.૬.]

રાજસાગર(પંડિત)-૧ : જુઓ મુક્તિસાગર-૧.

રાજસમુદ્ર : રાજસુંદર

શુ. સા.-૪૫

રાજસાગર-૨ [ઈ. ૧૫૮૭ લગભગ] : તપગરચના જૈન સાધુ, વિજયદાનસૂરિની પરંપરામાં હર્ષસાગરના શિષ્ય ૨૮ કડીની 'લુકા-મતનિમૂલનકંદન-સગ્રામ' (ર.ઈ. ૧૫૮૭ લગભગ)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈનિહાસ; ૨. જૈનગૂકવિઓ : ૩(૧); ૩. હેજૈજાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬]

રાજસાગર(વાચક)-૩ [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : પીપલગરચના જૈન સાધુ, ધર્મસાગરની પરંપરામાં ચાંભાગ્ય-સાગરસૂરિના શિષ્ય. 'પ્રસન્નચંદ્રરાજપિ-રાસ' (ર.ઈ. ૧૫૮૧/સં. ૧૬૪૭, પોષ વદ ૭, ગુરુવાર) તથા ૫૦૫ કડીના 'શમસીતા-રાસ/લવકુશ-આખ્યાન/રાસ/શીલ-પ્રબંધ' (ર.ઈ. ૧૬૧૬/સં. ૧૭૭૨, જેઠ સુદ ૩, બુધવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈસાઈનિહાસ; ૩. મરાસસાહિત્ય; ૪. જૈનગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૪. મુપુગૂહસૂચી. [૨.૨.૬.]

રાજસાર [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગરચના જૈન સાધુ, ધર્મ-નિધાનની પરંપરામાં વાચક વિદ્યાસાગરના શિષ્ય. 'કુંડરિકા-પુંડરિક-સંધિ' (ર.ઈ. ૧૬૪૭/સં. ૧૭૦૩, પોષ સુદ ૭) તથા 'કુલ્લવ-કુમાર-રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૪૮/સં. ૧૭૦૪, આસો સુદ ૧૫, રવિવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. પ્રાકાશપરંપરા; ૩. મરાસસાહિત્ય; ૪. યુજિનચંદ્રસૂરિ; ૫. જૈન સત્યપ્રકાશ, જાન્યુ. ૧૯૪૬-'જૈનસમૈર કે જૈન જ્ઞાનભંડારો કે અન્યત્ર અપ્રાપ્ય ગ્રંથોંકી સૂચી', અગરચંદ નાહટા; ૬. જૈનગૂકવિઓ : ૨. [૨.૨.૬]

રાજસિહ(ઉપાધ્યાય) : આ નામે 'વિજયદેવસૂરિ-રાસ' મળે છે તેના કર્તા રાજસિહ-૧ છે કે અન્ય તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

સંદર્ભ : દેસુરાસમાળા.

(૧૫૫૦)

રાજસિહ(મુનિ)-૧ [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગરચના જૈન સાધુ. નવરંગ વાચકની પરંપરામાં વિમલવિજયના શિષ્ય 'વિદ્યા-વિલાસ/વિનય-રાસ/વિનયચટ-રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૨૩/સં. ૧૬૭૯, વૈશાખ) તથા ૨૭ ઢાળ અને ૫૫૧ ગ્રંથાગ્રની 'આરામશોભા-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૬૩૧/સં. ૧૬૮૭, જેઠ સુદ ૯), 'જિનરાજસૂરિ-ગીત', 'પાર્શ્વ-સ્તવન' તથા 'વિમલ-સ્તવન'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. આરામશોભા રાસ (કથામંજૂષા શ્રોણી પુસ્તક-૭), સં. જ્યોત કોઠારી અને કીર્તિદા જૈશી; ૨. ગુસામધ્ય; ૩. ગુસારસ્વતો; ૪. જૈસાઈનિહાસ; ૫. યુજિનચંદ્રસૂરિ; ૬. જૈનગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧). [૨.૨.૬]

રાજસુંદર : આ નામે 'ચતુર્વિંશતિજિન-નમસ્કાર' (વિ. ઈ. ૧૭૨૦) તથા 'ગજસિહ-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૭૦૦/સં. ૧૭૫૬, જેઠ સુદ ૧૫) એ કૃતિઓ મળે છે. આ કૃતિઓના કર્તા કયા રાજસુંદર છે તે નિશ્ચિત પણે કહી શકાય તેમ નથી.

જે કે, 'ગજસિહ-ચોપાઈ' સમયદૃષ્ટિએ જોતાં કદાચ રાજસુંદર-૨ની હોય પણ તે નિશ્ચિત નથી.

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૩૫૩

સંદર્ભ : ૧. જૈન સત્યપ્રકાશ, જન્યુ. ૧૯૪૬-‘જૈસલમેરકે જૈન જ્ઞાનભંડારો કે અન્યત્ર અપ્રાપ્ય ગ્રંથોંકી સૂચી’; □ ૨. મુપુગૂહ-સૂચી. [૨.૨.૬.]

રાજસુંદર-૧ [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનચંદ્રસૂરિના શિષ્ય. ‘પાર્શ્વજિન-સ્તવન(ગુણ-સ્થાનવિચારગભિત)-બાલાવબોધ’ (ર.ઈ. ૧૬૦૯), ‘અમરસેન વયસેન-રાસ’ (ર.ઈ. ૧૬૧૧) તથા ૧૯ કડીની ‘ખરતરગચ્છ ચિખ્ખલકશાખા ગુરુ પટ્ટાવલી-ચોપાઈ’ (લે. ઈ. ૧૬૧૩/સં. ૧૬૬૯, વૈશાખ ૧૬ ૬, સોમવાર-સ્વલિખિતપ્રત; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ઐજ્ઞેકાસંગ્રહ (+સં.).

સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂહસૂચી; ૨. રાપુહસૂચી : ૫૧. [૨.૨.૬.]

રાજસુંદર-૨/ભાગચંદ [ઈ. ૧૭૧૬માં લખાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. હીરકીર્તિની પરંપરામાં વાચક રાજલાભના શિષ્ય. ‘ચોવીસી’ (ર.ઈ. ૧૭૧૬/સં. ૧૭૭૨, માગશર સુદ-; અંશતઃ મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : જૈગુસારનો : ૧.

સંદર્ભ : જૈગુકવિઓ : ૩(૨). [૨.૨.૬.]

રાજસોમ : આ નામે ‘નવકારવાલી-સ્તવન’ (લે.સં. ૨૦મી સદી) નામની કૃતિ મળે છે. તેના કર્તા રાજસોમ-૧ છે કે કેમ તે વિશે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

સંદર્ભ : રાપુહસૂચી : ૪૨.

[કી.જી.]

રાજસોમ-૧ [ઈ. ૧૬૧૦માં લખાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. સમયસુંદરની પરંપરામાં જ્યકીર્તિના શિષ્ય. ૧૨ કડીનું ‘સમયસુંદર-ઉપાધ્યાય-ગીત’ (ર.ઈ. ૧૬૪૬ પછી; મુ.), ‘કવપસૂત્ર (૧૪ સ્વપ્ન)-વ્યાખ્યાન’ (ર.ઈ. ૧૬૫૦/સં. ૧૭૦૬, શ્રાવણ સુદ ૬), ‘ઈરિયાવલી મિથ્યા દુષ્કૃત્યસ્વપ્ન’ પર બાલાવબોધ, ‘ફારસી-સ્તવન’ તથા ‘શ્રાવક આરાધના(ભાષ)’-એ કૃતિઓના કર્તા.

કર્તાનો પ્રસ્તુત કૃતિઓમાંથી ‘શ્રાવક-આરાધના (ભાષ)’ એ કૃતિને ‘મુનિરાજશ્રી પુણ્યવિજયજી સંગ્રહગત ગુજરાતી હસ્તપ્રતસૂચી’ ખરતરગચ્છના સમયસુંદરની પરંપરામાં જ્યકીર્તિના શિષ્ય રાજસ્વનની ગણે છે જે સાચું નથી.

કૃતિ : ઐજ્ઞેકાસંગ્રહ (+સં.).

સંદર્ભ : ૧. જૈગુકવિઓ : ૩(૨); ૨. મુપુગૂહસૂચી. [૨.૨.૬.]

રાજલર્ષ-૧ [ઈ. ૧૭મી સદી મધ્યભાગ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. કીર્તિસ્વરૂપિની પરંપરામાં લલિતકીર્તિ ઉપાધ્યાયના શિષ્ય. ‘ધાવચ્ચા શુકસેવગ-ચોપાઈ’ (ર.ઈ. ૧૬૪૭/સં. ૧૭૦૩, માગશર સુદ ૧૩, સોમવાર), ‘અર્હનક-ચોપાઈ’ (ર.ઈ. ૧૬૭૬/સં. ૧૭૩૨, મહા સુદ ૧૫, ગુરુવાર) તથા ૩૦ કડીની ‘નેમિ/યાદવ-ફાગ’(મુ.) એ કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : જૈન સત્યપ્રકાશ, માર્ચ ૧૯૪૯-‘રાજલર્ષ-વિરચિત નેમિ-ફાગ’, સં. જ્ઞાનવિજય (+સં.).

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. દંસુરાસમાળા; ૩. પ્રાકરપરંપરા;

૪. યુજિનચંદ્રસૂરિ; □ ૫. જૈગુકવિઓ : ૨, ૩(૨); ૬. હેજૈજ્ઞા-સૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

રાજલર્ષ-૨ [ઈ. ૧૬૪૭માં લખાત] : જૈન સાધુ. હીરકીર્તિના શિષ્ય. ૨૬ કડીના ‘ચતુર્વિંશતિજિન-સ્તવન’ (ર.ઈ. ૧૬૪૭; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : જૈન સત્યપ્રકાશ, નવે. ૧૯૪૫-‘વિ.સં. ૧૭૦૩માં રાજ-લર્ષગણિ વિરચિત ‘ચતુર્વિંશતિજિન-સ્તવન’, સં. કાંતિસાગર(+સં.). [૨.૨.૬.]

રાજલંસ : રાજલંસ ઉપાધ્યાયને નામે ૧૧ કડીનું ‘સનકુમાર-ઋષિગીત’ (લે. સં. ૧૮મી સદી અનુ), રાજલંસને નામે ‘કૃતકર્મરા-જાધિકાર-રાસ’ (ર.ઈ. ૧૫૩૮) તથા ૭ કડીનું ‘જિનરંગસૂરિ-ગીત’ (લે.સં. ૧૮મી સદી અનુ; મુ.) એ કૃતિઓ મળે છે.

‘જિનરંગસૂરિ-ગીત’માંથી મળતા નિદેશો મુજબ એ કૃતિ જિન-રંગસૂરિ (સં. ૧૬૭૮-સં. ૧૭૧૦)ની લખાતીમાં રચાઈ હોય એમ લાગે છે. તેને આધારે આ કૃતિ ઈ. ૧૭મી સદીના મધ્યભાગમાં રચાઈ હોવાનું અનુમાન થઈ શકે.

કૃતિ : ઐજ્ઞેકાસંગ્રહ.

સંદર્ભ : હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

રાજલંસ(ઉપાધ્યાય)-૧ [ઈ. ૧૬૦૬ પૂર્વે] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. હર્ષનિલકના શિષ્ય શયમભવસૂરિકૃત ‘દશવૈકલિક-સૂત્ર’ પરના ૨૦૦૦/૩૨૭૫ ગ્રંથાગ્ર પરાવતા બાલાવબોધ (લે. ઈ. ૧૬૦૬પહેલાં)-ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૨. જૈગુકવિઓ : ૩(૨); ૩. જૈહાપ્રાસ્ટા; ૪. મુપુગૂહસૂચી. [૨.૨.૬.]

રાજલંસ-૨ [ઈ. ૧૬૩૬માં લખાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિન-ચંદ્રસૂરિની પરંપરામાં કમલલાભના શિષ્ય. ‘વિજયશેઠ-ચોપાઈ’ (ર.ઈ. ૧૬૩૬/સં. ૧૬૮૨, મહા સુદ ૫) તથા ૮ કડીના ‘કમલલાભ-ગીત’ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; □ ૨. જૈન સત્યપ્રકાશ, જન્યુ. ૧૯૪૩-‘કૃતિપય ઐતિહાસિક ગીતોંકા સાર’, સં. અગસ્ત્ય નાહટા; □ ૪. જૈગુકવિઓ : ૩(૧). [૨.૨.૬.]

રાજરામ : આ નામે રામાયણનો સંક્ષેપમાં સાર આપતી ૯/૧૦ પદની ‘રામકથા/રામચંદરજીનાં કડવાં’ (૯ મુ.), કૃષ્ણલીલાનાં ત્રણથી ૧૭ કડીનાં ૧૭ પદ(મુ.), આઠવાર, ગરબી, ‘નાગદમન’ (લે.ઈ. ૧૮૫૯), ‘કૃષ્ણચરિત્ર’ તથા જ્યોતિષવિષયક પદો-એ કૃતિઓ નોંધાઈ છે. આ બધી કૃતિઓના કર્તા કયા રાજરામ છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.

‘પ્રાચીન કવિઓ અને તેમની કૃતિઓ’ ‘શ્રીકૃષ્ણ-ચરિત્ર’ તથા ‘બૃહત્ કાવ્યદોહન’માં મુદ્રિત પદોનાં કર્તાને સંવત ૧૮મી સદીમાં મૂકે છે અને પિતાનામ રણછોડ હોવાનું અનુમાન કરે છે. ‘શ્રીકૃષ્ણ-ચરિત્ર’માં કૃષ્ણલીલાનાં પદો હોય એ સંભવિત છે.

૩૫૪ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

રાજસુંદર-૧ : રાજરામ

કૃતિ : ૧. નકાદોહન : ૩; ૨. બૃકાદોહન : ૮.

સંદર્ભ : ૧. પાંગુહસ્તવેખો; ૨. પ્રાકૃતિઓ; [ ] ૩. સ્વાધ્યાય, નવે. ૧૮૭૭-‘મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં જૈનેતર રામકથા’, દેવદત્ત જોશી; [ ] ૪. ગૂલાયાદી; ૫. ડિકેટલોગબીજે; ૬. ડિકેટલોગભાવિ; ૭. ફોહનામાવલિ. [શ્રા.ત્રિ.]

રાજરામ-૧ [ઈ. ૧૮૦૮માં હયાત] : સુરતના બ્રાહ્મણ. ઈ. ૧૮૦૮/સં. ૧૮૬૪, અસાડ સુદ ૫, બુધવારે ખેડવાળ જ્ઞાતિના માણિકભાઈ સતી થયેલા તે પ્રસંગને વર્ણવતા ૯૨ કડીના ‘સતી-આખ્યાન’ (૨.ઈ. ૧૮૦૮/સં. ૧૮૬૪, અસાડ સુદ ૧૪, સોમવાર; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : નકાસંગ્રહ(૫સં.). [શ્રા.ત્રિ.]

રાજુ(ઋષિ)-૧ [ઈ. ૧૫૭૮માં હયાત] : અંચલગરુદના જૈન સાધુ. ધર્મમૂર્તિસૂરિની પરંપરામાં કમલશેખરના શિષ્ય. ૩૩૩ કડીના ‘શિશુ-પાલ-રાસ’ (૨.ઈ. ૧૫૭૮/સં. ૧૬૩૫, આસો ૧૬ ૧૦, બુધવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [૨.૨.૬.]

રાજુ-૨ [ ] : પદ-ગરબાના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગૂલાયાદી; ૨. ફોહનામાવલિ. [શ્રા.ત્રિ.]

રાજે [ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ભરૂચ જિલ્લાના આમોદ તાલુકાના કેરવાડા ગામના મોલેસલામ મુસ્લિમ કવિ. તેમના કેટલાક ચુસરામાં ‘કહે રાજે રણછોડ’ એવી પંકિત મળે છે તેના પરથી તેમના પિતાનું નામ રણછોડ હોવાનું અનુમાન થયું છે. પરંતુ ‘રણછોડ’ શબ્દ ત્યાં કૃષ્ણવાચક હોવાની સંભાવના છે. એમના કેટલાક ચુસરામાં ‘કહે રાજે સ્થનાથ’ એવી પણ પંકિત મળે છે ત્યાં પણ ‘સ્થનાથ’ શબ્દ રામવાચક લાગે છે.

દયારામના નજીકના પુરોગામી તરીકે પ્રેમલક્ષ્મીભક્તિ અને જ્ઞાન-બોધની મંદુર ને પ્રાસાદિક કવિતા રચનાર કવિ તરીકે રાજે નોંધપાત્ર છે. કૃષ્ણના ગોકુળજીવનના ઘણા પ્રસંગોને લઈ એમણે કૃતિઓ રચી છે. એમાં સાખી ને ચોપાઈની ચાલનાં ૧૮ ટૂંકાં કડવાંમાં સ્થાયેલી ‘સસંગ્યાધ્યાયી/કૃષ્ણનો રાસ’(મુ.)માં ભાગવતના મૂળ પ્રસંગને અનુસરી કવિએ ગોપીઓની કૃષ્ણ પ્રત્યેની ઉન્કટ પ્રીતિનો મહિમા કર્યો છે. ૧૦૦ કડીની ‘ગોકુળલીલા’(મુ.) બાળકૃષ્ણે જસોદા અને ગોપીઓ પાસે કરેલાં તોજાનને વર્ણવે છે. ખ્વંગમની ૫૦ કડીઓમાં સ્થાયેલી ‘ચુસરાસોહાગી’(મુ.)માં કવિ ગોપી રૂપે દીન ભાવે કૃષ્ણના પ્રેમની ઝંખના કરે છે. સવૈયાની ૩૨ કડીની ‘માનસમો’(મુ.)માં કૃષ્ણ દૂતી દ્વારા પોતાથી રિસાયેલી રાધાને મનાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે એ પ્રસંગને વિશેષ દૂતી અને રાધાના સંવાદ દ્વારા આલેખ્યો છે. સવૈયાની ૨૪ કડીના ‘દાણસમુ’(મુ.)માં ગોપી, કૃષ્ણ અને જસોદા વચ્ચેના સંવાદ રૂપે દાણલીલાના પ્રસંગને આલેખી એમાંથી કૃષ્ણના નટખટ ચરિત્રને ઉપસાવ્યું છે. ગોપીવિરહના ૨ ‘બારમાસ’(મુ.)માંથી ૧ મથુરા ગયેલા કૃષ્ણની રાહ જોતી ગોપીના વિરહભાવ અને દેવને એટલી મંદુર વાણીમાં વ્યક્ત કરે છે કે ગુજરાતીની એ સત્ત્વશીલ મહિનાકૃતિ બની રહે છે. ૪ પદની ‘રાધિકાજીના સ્વપ્નમાં પરણ્યાં

વિશે’(મુ.)માં રાધાની માતા રાધાએ કૃષ્ણ સાથે લગ્ન કરી લીધાં છે એવું સ્વપ્ન આવતાં રાધાને લગ્ન કરવા બદલ કપકો આપે છે અને રાધા સ્વબચાવ કરે છે એ પ્રસંગને સંવાદ રૂપે આલેખ્યો છે. ૨૫ કડીની ‘વસંતઋતુની સાખીઓ’(મુ.), ‘વેલગીતા/વિરહગીતા’ (૨.ઈ. ૧૭૧૨), ‘રુકિમણીહરણ’ અને ‘વિનંતડી’ ગાન્ય કૃષ્ણભક્તિની સ્થનાઓ છે.

પરંતુ કવિની ખરી કવિત્વશક્તિ પ્રગટ થાય છે એમનાં ૧૫૦ જેટલાં મુદ્રિત રૂપે મળતાં પદો-માં. વિવિધ રાગગાનમાં સ્થાયેલાં આ પદો રચનારીતિના વેવિધ્ય, ભાષાનું માધુર્ય, કલ્પનાની ચમત્કૃતિ અને ભાવની આર્દ્રતાથી કવિને સારા પદકવિમાં સ્થાન અપાવે એવાં સત્ત્વશીલ છે.

કવિની જ્ઞાનવૈરાગ્યમૂલક સ્થનાઓની અંદર ખ્વંગમ છંદમાં સ્થાયેલા ૫૦ ‘જ્ઞાનચુસરા’માં સંસારની માયાનો ત્યાગ કરી હરિભજન કરવાનો બોધ તળપટી ભાષાના ગોતવાળી ઉદ્બોધન શૈલીમાં કવિ આપે છે. પરંતુ કુંડળિયામાં સ્થાયેલી ‘વૈરાગ્યબોધ/જ્ઞાનબોધ’(મુ.) વધારે ભાવસભર કૃતિ છે. પ્રારંભમાં એમાં ઈશ્વરસ્મરણનાં બોધ છે. પણ પછીથી કવિ આર્દ્ર ભાવે ઈશ્વરકૃપા યાચે છે અને ક્યારેક કૃષ્ણ-મિલન માટે ગોપી રૂપે ઉપાસંભનો પણ આશ્રય લે છે. એ સિવાય ૪૫ કડવાંની ‘પ્રકાશ-ગીતા’, ૧૩૫ દુહાની ‘સનગ્રિયામણ’ તથા કેટલાંક જ્ઞાનમૂલક પદો(મુ.) કવિની બીજી જ્ઞાનમૂલક કૃતિઓ છે. ‘પ્રબોધ-ભાવની’(મુ.), ‘જ્ઞાનધોડશકળા’(મુ.), ‘બિરહ-બારમાસ’(મુ.), વગેરે કવિની હિન્દી કૃતિઓ છે.

આ સિવાય કવિએ બીજી કૃતિઓ રચી હોવાની માહિતી મળે છે, પરંતુ તેમની કોઈ હાથપ્રત અત્યારે ઉપલબ્ધ નથી.

કૃતિ : ૧. નકાદોહન; ૨. પ્રાકાસુધા : ૨, ૩, ૪, ૫(૫સં.); ૩. બૃકાદોહન : ૧, ૭.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨, ૨. ગુસામધ્ય; ૩. ગુસારસ્વતો; ૪. નભોવિહાર, રામનારાયણ વિ. પાઠક, ઈ. ૧૯૬૧; ૫. પ્રાકૃતિઓ; [ ] ૬. ફાતેમાસિક, એપ્રિલ-જૂન ૧૯૩૭-‘વીરસાહકૃત ઉપાહરણ’, ભોગીલાલ સાંડેસરા; ૭. સાહિત્ય, ફેબ્રુ. ૧૯૧૬-‘ગુજરાતી કવિઓનાં અપ્રસિદ્ધ કાવ્ય, છગનલાલ વિ. રાવળ; [ ] ૮ ગૂલાયાદી; ૯ ડિકેટલોગબીજે; ૧૦. ડિકેટલોગભાવિ; ૧૧. ફોહનામાવલિ : ૨; ૧૨. ફોહનામાવલિ. [શ્રા.ત્રિ.]

રાજેન્દ્રવિજય [ઈ. ૧૮૧૦માં હયાત] : તપગરુદના જૈન સાધુ. ભગવાનશિષ્ય. ‘૨૧ પ્રકાની પૂજા’ (૨.ઈ. ૧૮૧૦/સં. ૧૮૬૬, કારતક સુદ ૧૩)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; [ ] ૨. જૈનકવિઓ : ૩(૧).

[૨.૨.૬.]

રાજેન્દ્રસાગર : આ નામે ૧૧ કડીનું ‘૨૪ તીર્થકર-ગીત’(મુ) મળે છે. તેના કર્તા કયા રાજેન્દ્રસાગર છે તે નિશ્ચિતપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.

કૃતિ : રત્નસાર : ૨, પ્ર. શા. લીરજી હંસરાજ, સં. ૧૯૨૩.

[૨.૨.૬.]

રાજેન્દ્રસાગર-૧ [ઈ. ૧૭૭૭માં હયાત] : જૈન સાધુ. ‘વૃહની

સંજ્ઞા' (ર.ઈ.૧૭૭૭)ના કર્તા.

સંદર્ભ : પાંગુલસ્તલેખો.

[ર.ર.દ.]

રાકો [ ] : ભક્ત. ૮ કડીના ૧ ભજન(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. આજ્ઞાભજન : ૧; ૨. ભજનસાગર : ૨. [શ્રા.ત્ર.]

'રાણક-રાખેંગારની ગીતકથા' : જૂનાગઢના રાજા રાખેંગારને સિલહલીપના પરમાર રાજા શેરની, પિતાથી તરછોડાઈને કુંભારને ત્યાં ઊછરેલી, પુત્રી રાણકદેવી સાથે લગ્ન કરવાને કારણે સિલહપુર-પાટણના રાજા સધરા જોસિલ સાથે વેર બંધાય છે. સધરા જૂનાગઢ પર ચઢાઈ કરી રાખેંગારની હત્યા કરે છે અને રાણકદેવી વક્વાણ પાસે ભોગાવો નદીને કિનારે સતી થાય છે એ કથાને બહુધા કોઈને કોઈ પાત્રના સંબોધન રૂપે આલેખતા ૩૯ દુહા-સોરઠા(મુ) મળે છે. એમાંના કેટલાક દુહા મેરુનુંગાચાર્યની 'પ્રબંધચિંતામણિ'માં મળે છે, જે આ લોકકથાની પ્રાચીનતાને સૂચવે છે. કથાનો પ્રારંભનો દુહો એના કાવ્યચતુરકૃતિપૂર્ણ નિરૂપણથી ધ્યાન ખેંચે છે. રાણકદેવી રાજકુટુંબની બહાર કુંભારને ઘરે ઊછરી તેથી રાજકુવરી મટી જતી નથી એ વાત 'આંગણ આંબો સેપિયો, શાખ પડી ઘરબાર' એ દૃષ્ટાંતથી સુંદર રીતે કહેવાઈ છે. પરંતુ કથામાં મર્મસ્પર્શી દુહા તો રાખેંગારના મૃત્યુ પછી રાણકે કરેલા વિલાપના છે. ઠપકો, મગફળી, નિરાશા, ગુસ્સો, અસહાયતા જેવા ભાવોથી પુષ્ટ થયેલો એ કડુણ રાણકદેવીના પુત્ર માણેરાની હત્યા વખતે પરાક્રમીઓ પહોંચે છે. કડુણની એ તીવ્રતા અતિશયોક્તિથી પ્રભાવક રીતે વ્યક્ત થઈ છે. રાણકદેવી સધરાને સંબોધી કહે છે કે "પાંપણને પાણે, ભણ્ય તો કૂવા ભરાવીએ, માણેરો મરતે, શરીરમાં સરણું વહે."

કૃતિ : ૧. કાઠિયાવાડી સાહિત્ય : ૧, સં. કલાનજી ધર્મસિલ, ઈ. ૧૯૨૩; ૨. સોરઠી ગીતકથાઓ; સં. ઝવેરચંદ મેઘાણી, ઈ. ૧૯૭૯ (બીજી આ.). [જ.આ.]

રાણા [ઈ. ૧૪૧૫માં હયાત] : પારસી કવિ. કામદીનના પુત્ર. પૂર્વજો દ્વારા સંસ્કૃત ભાષામાં અનુદિત થયેલા ગ્રંથો 'અર્દાવિરાડનામા', 'ખોરદેહ અવસ્થા' તથા 'બહમનવશત'ના એમણે ઈ.૧૪૧૫માં ગુજરાતી અનુવાદ કર્યા છે.

સંદર્ભ : ૧. ગુણાઈતિહાસ : ૨; ૨. પારસી સાહિત્યનો ઇતિહાસ, પીલાં બી.આજી મકાટી, ઈ. ૧૯૪૯. [ર.ર.દ.]

રાણાસુત [ઈ. ૧૬૩૧માં હયાત] : 'અંગદ' નાટકનો આધાર લઈને રચેલાં ૩૦ કડવાંતો 'મહિરાવણનું આખ્યાન' (ર.ઈ. ૧૬૩૧; મુ) કૃતિના કર્તા.

કૃતિ : સાહિત્ય, જૂન-નવે. ૧૯૨૬-'રાણાસુતકૃત મહિરાવણાખ્યાન', સં. હરગોવિન્દાસ દ્વા. કાંટાવાળા.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; ૨. ગુણાઈતિહાસ : ૨; ૩. ગુ-સારસ્વતો; [ ] ૪. ગૂહાયાદી. [કી.બી.]

૩૫૬ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

રાણીંગ(મેર) [ ] : વેલાબાવાના શિષ્ય. મૈયાસી ગામના ગરાસિયા. ૫ કડીના ૧ ભજન(મુ.)ના કર્તા. કૃતિ : સોરઠી સંતો, ઝવેરચંદ મેઘાણી, ઈ. ૧૯૨૮. [શ્રા.ત્ર.]

રાધાબાઈ/રાધીબાઈ : 'રાધે' નામછાપવાળી કૃષ્ણભક્તિની ૩ ગરબીઓ 'વચનત' માસિકમાં મુદ્રિત થઈ છે. એમના સંપાદકે કૃતિઓને વડોદરાના મરાઠી બ્રાહ્મણ કવયિત્રી રાધાબાઈની લેવાનું કહ્યું છે, પરંતુ આ ગરબીઓની ભાષાનું વાકિત્ય અને શુદ્ધ ગુણવતી રૂપ 'પ્રાચીન કાવ્યમાળા'માં રાધાબાઈના નામે મુદ્રિત કૃતિઓની ભાષાથી સાવ જુદું પડી જાય છે. એટલે આ ગરબીઓની રચયિતા રાધીબાઈ કોઈ જુદી કવયિત્રી લેવાનું જણાય છે.

રાધાબાઈને નામે 'રાધાની અસવારી' અને 'ચાતુરી' એ બે રચનાઓ મળે છે. તેમની રચયિતા આ રાધીબાઈ છે કે અન્ય કોઈ રાધાબાઈ તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી. જુદાં રાધીબાઈ.

કૃતિ : વચનત, શ્રાવણ ૧૯૬૭-'કવિ રાધાબાઈ', ઇગ્નનાલ વિ. રાવળ (નંસં).

સંદર્ભ : ૧. ગુણાપઅલેવાલ : ૪-'વડોદરા રાજ્યની સ્ત્રીકવિઓ', હાહાબાઈ લ. પટેલ; [ ] ૨. ગૂહાયાદી; ૩. જ્ઞાનનાભાવવિ. [ય.શે.]

'રાધાવિરહના ભારમાસ' : દુહાની ૪ કડી અને માલિનીનાં ૧ શ્લોક એ રીતે થયેલી દરેક મહિનાની બાંધણીવાળા રત્નેશ્વરના આ મહિના (મુ.) માગશ્વરથી શરૂ થઈ કારતકમાં પૂરા થાય છે. કૃતિના કેન્દ્રમાં વિરહભાવ જ છે, પરંતુ એનો અંત કૃષ્ણમિલનના આનંદોલ્લાસથી આવે છે. કાવ્યની નાવિકા આમ તો રાધા છે, પણ એના વિરહભાવનું નિરૂપણ એણે વ્યાપક ભૂમિકાએ થયું છે કે એ પ્રિયતમના મિલનને અંખની કોઈપણ વિરહિણી સ્ત્રીનો વિરહભાવ બની રહે છે. દરેક મહિનામાં વિરહિણી રાધા અને પ્રકૃતિનું જે ચિત્ર કવિએ આલેખ્યું છે તેના પર સંસ્કૃત કવિતાની ઘેરી અસર જોઈ શકાય છે. પ્રકૃતિ બહુધા ભાવની ઉદ્દીપક તરીકે આવે છે, પણ કવિના સ્વાનુભવમાંથી આવ્યાં હોય એવાં માસિક સ્વાભાવોક્તિપૂર્ણ ચિત્રો કાવ્યના ભાવને વિશેષ ઉઠાવ આપે છે. જેમ કે ગીષ્મઋતુનું વર્ણન કરતાં કવિ કહે છે, "મારે આંગણે લીમડો, છાયા રીતવ કોડ" કે ભાદરવાના વર્ણનમાં, "પાટ યકી રે જળ ઊતર્યા, નદીએ ચીકણા ઘાટ." "માધવ વિના કોણ મારશે, મનમથની રે ફેજ" જેવી ઔચિત્યભંજ યુક્તી કોઈક પંક્તિઓ કાવ્યમાં પ્રવેશી ગઈ છે, પરંતુ સમગ્રતયા ગુજરાતીની આ ધ્યાનપાત્ર ભારમાસી છે. [શ્રા.ત્ર.]

રાધીબાઈ [ ] : રાધાબાઈને નામે જાણીતાં આ કવયિત્રીની 'રાધી' નામછાપથી કેટલીક કૃતિઓ 'પ્રાચીનકાવ્યમાળા'માં મુદ્રિત રૂપે મળે છે. કૃતિઓમાં મળતી માહિતીને આધારે તેઓ વડોદરા(વડોદરા)નાં વતની અને કોઈ અવધૂનનાથ ભાવાનાં શિષ્યા હતાં. તેમણે પોતાની કેટલીક કૃતિઓ ઉજ્જવિની ને બીજે સ્થળે રચી હોવાનો ઉલ્લેખ પણ મળે છે. એ સિવાય તેઓ જ્ઞાતિએ મરાઠા બ્રાહ્મણ હતાં, તેમણે પોતાનાં ગુરુ સાથે ભારતનાં વિવિધ તીર્થસ્થળોની

રાકો : રાધીબાઈ

યાત્રા કરેલી અને તેઓ ઈ. ૧૮૩૪માં હયાત હતાં જેવી બીજી વીગતો એમનાં વિશે અન્યત્ર પ્રાપ્ત થાય છે.

આ કવિત્રીની મુદ્રિત રૂપે ઉપલબ્ધ થતી કૃતિઓ આ પ્રમાણે છે : અબંગની ચાલના ગરબાટાળમાં રચાયેલી ૫૪ કડીની 'કૃષ્ણ-બાળલીલા' ને ૧૦૧ કડીની 'મીરાંમાલાન્ય' તથા અન્ય ગરબાટાળોમાં રચાયેલી ૬૩ કડીની 'કૃષ્ણવિવાહ', ૧૦૧ કડીની 'કંસવંધ' ને ૧૧૫ કડીની 'મુચુકુંદમોક્ષ' એ પ્રસંગમૂલક રચનાઓ છે. એ સિવાય કૃષ્ણ-ભક્તિનાં ને જ્ઞાનવૈરાગ્યનાં અન્ય ૪૭ ગરબી-પદ છે જેમાં 'દત્તાત્રયની ગરબી'નો પણ સમાવેશ થાય છે. આ કૃતિઓનું કાવ્યત્વ સામાન્ય કોટિનું છે અને ભાષા મરાઠી ને હિન્દીના અતિરેકવાળી છે. 'ઈટ્ટુ-મીટ્ટુ', 'દૈત્ય-મૈત્ય', 'ભાઈ-ધાઈ', 'મતવાલે-બાલે', 'બડાઈ-લુગાઈ' જેવા અસુખ્ય પ્રાસ એમાં સતત જોવા મળે છે. આ કૃતિઓને હાથપ્રતાનો કોઈ ટેકો નથી અને છોટાલાલ ન. ભટ્ટની કૃતિઓની ભાષા સાથે આ કૃતિઓની ભાષાનું કેટલુંક મળતાપણુ છે, એટલે આ કૃતિઓ બનાવટી હોવાનું ને છોટાલાલ ન. ભટ્ટે પોતે રચીને સધાબાઈને નામે ચડાવી દીધાની શંકા વ્યક્ત થઈ છે. જુઓ સધાબાઈ/સવિબાઈ.

કૃતિ : પ્રાકાશના : ૬ (+સં.).

સંદર્ભ : ૧. અભિનવ પ્રેમાનંદ અને ક્વાદીપ છોટાલાલ ન. ભટ્ટ, વિષ્ણુપ્રસાદ જની, ઈ. ૧૯૭૮; ૨. આપણાં સ્ત્રીકવિઓ, કુલીન કે. વાસ, ઈ. ૧૯૬૦; ૩. કવિચરિત : ૩; ૪. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૫. ગુસામધ્ય; ૬. ગુસાપઅહેવાલ : ૪-વડોદરા રાજ્યની સ્ત્રીકવિઓ, ડાહ્યાભાઈ લ. પટેલ; ૭. ગુસાસ્વતો; ૮. ગૂહાયાદી. [ચ.શ્રે.]

રામ : આ નામે મળતી જૈનેતર કૃતિઓમાં સધાકૃષ્ણની શૃંગારકીડાને પદસદૃશ ૭ કડવાંની ૪૮ કડી અને ૧ પદમાં આલેખતી 'અમૃતકચોલડાં/સધાકૃષ્ણ-ગીત' (મુ.) પ્રાસાદિક રચના છે. દરેક કડવાના પ્રારંભમાં ત્રૂટક તરીકે ઓળખાવાયેલી ૧ કડી પદના ભાવાર્થનું સૂચન કરે છે અને તેનો અંતિમ શબ્દ પદની પછીની કડીનો પ્રારંભક શબ્દ બની પદને સાંકળી-બંધવાળું બનાવે છે. કૃતિના પ્રાસઅનુપ્રાસ ને પદમાધુર્ય શૃંગારભાવને પોષક બનીને આવે છે. તથા ચોથા કડવામાં સધા અને કૃષ્ણ વચ્ચે થતો ચાતુર્યપૂર્ણ વિનોદી સંવાદ કૃતિને વિશેષ રૂપે આસ્વાદ્ય બનાવે છે. કૃતિનું ભાષાસ્વરૂપ જોતાં એ રામ-૨ની લોઈ શકે, પરંતુ એ વિશે નિશ્ચિતપણે કંઈ કહેવું મુશ્કેલ છે. આ ઉપરાંત, 'મકનવેજ', 'દાણચાતુરી' અને 'પંચીકરણ(ટીકા સાથે)' એ જૈનેતર કૃતિઓ પણ મળે છે.

તા ૧ કડીની 'જિન-નમસ્કાર' (લિ.ઈ. ૧૮૦૭), ૪ કડીની 'ચંદ્ર-પ્રભુસ્વામીનું સતવન'(મુ.), ૩ કડીની 'જિનપૂજનું ચૈત્યવંદન'(મુ.), ૭ કડીની 'ગહૂલી'(મુ.), ૫ કડીનું 'સામાન્ય જિન-સતવન'(મુ.), હિન્દીની અસરવાળું ૩ કડીનું 'પરમાત્માનું ચૈત્યવંદન'(મુ.) તથા ૧૪ કડીની 'મૃગાપુત્રની સગ્રય'(મુ.) એ રામ અને રામમુનિના નામે ૯ કડીની 'અધ્યાત્મ-સગ્રય'-એ જૈન કૃતિઓ મળે છે. આ બધી જ કૃતિઓના કર્તા કયા રામ છે તે નિશ્ચિત રીતે કહી શકાય તેમ નથી.

કૃતિ : ૧. અસસંગ્રહ; ૨. ગહૂલી સંગ્રહનામા પ્રંથ : ૧, પ્ર. શ્રાવક ભીમસિદ્ધ માણિક, ઈ. ૧૯૦૧; ૩. ચૈસ્તસંગ્રહ : ૧; ૪

રામ : રામ-૨

જિસ્તકાસંદોહ : ૨; ૫. જૈકાપ્રકાશ : ૧; ૬. જૈકાસંગ્રહ; ૭. જૈસંગ્રહ; ૮. સસન્નિત્ર(અ); ૯. સ્વાધ્યાય, જન્યુ. ૧૯૬૬- 'કવિ રામની બે પ્રાચીન રચનાઓ, સં. મંજુલાલ મજમુદાર.

સંદર્ભ : ૧. પાંગુહસ્તલેખો; ૨. ડિક્ટેલોંગબીજે; ૩. મુપુગૂહ-સૂચી; ૪. લીહસૂચી. [ચ.શ્રે.; શા.ત્રિ.]

રામ-૧ [ઈ. ૧૫૨૭ સુધીમાં]: 'સોની રામ'ને નામે જાણીતા આ કવિ-એ વિશિષ્ટ પદાબંધવાળા ૨૬ કડીના 'વસંતવિવાસ' (લિ.ઈ. ૧૫૨૭; મુ.) એ ફાગુકાવ્યની રચના કરી છે. કૃતિના અંતમાં 'ગાયો રે જૈહ-વઈ તેહવઈ સોની રામ વસંત' એવી પંક્તિ છે. એને આધારે કૃતિના કર્તા 'સોની રામ' ગણવામાં આવે છે, પરંતુ કૃતિની પ્રારંભની બીજી અને ચોથી કડીમાં 'રામ ભણઈ' એવી પંક્તિ છે, એટલે કૃતિના કર્તા કોઈ રામ લાગે છે અને 'સોની' શબ્દ નામનો ભાગ નહીં, પરંતુ કર્તાના વ્યવસાય કે તેમની જ્ઞાતિનો સૂચક હોય એમ માનવા પ્રેરે છે. કૃતિના પ્રારંભમાં મુકાબેલા સંસ્કૃત શ્લોક પરથી કવિ સંસ્કૃતના જ્ઞાતા હોય એમ લાગે છે, અને કૃતિમાં નિરૂપાયેલો રુકિમણીનો કૃષ્ણ માટેનો વિરહભાવ તેઓ કૃષ્ણમકત હોવાનું સૂચવે છે. કૃતિના ભાષાસ્વરૂપને લક્ષમાં લઈ તે સં. ૧૭મી સદીમાં રચાઈ હોવાનું અનુમાન થયું છે. પરંતુ કૃતિની ઈ. ૧૫૨૭માં લખાયેલી પ્રત મળી આવી છે, એટલે કર્તા ત્યાં સુધીમાં થયા હોય એમ કહી શકાય.

રુકિમણીવિરહનું આ ફાગુ વસંતની માદકતાનું ક્રમોદ્દીપક વર્ણન ને રુકિમણીની વિરહવ્યથાના મર્મસ્પર્શી નિરૂપણની ધ્યાનપાત્ર ફાગુ-કૃતિ બની રહે છે.

કૃતિ : વસંતવિવાસ-એન ઑલ્ડ ગુજરાતી ફાગુ, સં. કાંતિલાલ બ. વ્યાસ, ઈ. ૧૯૪૨ (અ.) (+સં.).

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. મુપુગૂહસૂચી.

[કા.શા., કી.જે.]

રામ-૨ [ઈ. ૧૫૩૧માં હયાત]: વૈષ્ણવ કવિ. તળાજના વતની હોવાની સંભાવના. ચોપાઈની ૫૧ કડીની 'વૈષ્ણવ-ગીત' (ર.ઈ. ૧૫૩૧/સં. ૧૫૮૭, આસો સુદ ૧૩; મુ.) રચનાબંધ અને વક્તવ્ય બન્ને દૃષ્ટિએ કવિની લાક્ષણિક કૃતિ છે. 'કહુ રામ-નઈ તે કિમ ગમઈ?' એ દરેક કડીને અંતે આવર્તન પામતી પંક્તિવચનો ૧૫ કડીનો પહેલો, 'કહિ શ્રીરામ, વૈષ્ણવજન તેહ' આવર્તનવાળી ૨૨ કડીનો બીજો અને 'કહિ શ્રીરામ, વૈષ્ણવ મઝ ગમઈ'ના આવર્તનવાળી ૧૪ કડીનો ત્રીજો એમ ૩ ખંડમાં કૃતિ વહેંચાઈ છે. પંક્તિઓનું આ આવર્તન વિચારને અસરકારક બનાવવામાં ઉપકારક બને છે. કૃતિના પહેલા ખંડમાં કયા આચારવિચારવાળા મનુષ્યો પોતાને નથી ગમતા એની વાત કવિ કરે છે અને બાકીના ૨ ખંડમાં વૈષ્ણવ કેવો હોય તેનાં લક્ષણો આપે છે. વૈષ્ણવ મનુષ્યનાં જે લક્ષણો વર્ણાવાયાં છે તેમાં વૈષ્ણવ અને જૈન આચારવિચારનો કવિએ કરેલો સમન્વય ધ્યાનપાત્ર છે. સાચો વૈષ્ણવ જીવહિસા કે રાત્રિભાગન ન કરે ને વિલાસવૃત્તિ પર સંયમ કેળવે એમ જ્યારે કવિ કહે છે ત્યારે વૈષ્ણવનાં આ લક્ષણો પર જૈનવિચારનો પ્રભાવ જોઈ શકાય.

કૃતિ : સ્વાધ્યાય, જન્યુ. ૧૯૬૬- 'કવિ રામની બે પ્રાચીન રચ-

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૩૫૭

નાઓ', સં. મંજુલાલ મજમુદાર.

[ચ.શે.]

રામ(ભક્ત)-૩/રામદાસ (ઈ ૧૬૦૪માં લખાતું): અખાતા પુરોગામી જ્ઞાનમાર્ગી કવિ. તેઓ સૌરાષ્ટ્રના કુતિયાણાના, ખંભાતના અથવા અમદાવાદ જિલ્લાના હોવાનું અનુમાન થયું છે, પરંતુ તે માટે ચોક્કસ કોઈ આધાર નથી. આ કવિની 'એકાદશસ્કંધ' કૃતિમાં 'ભટ નારાયણ વૈકુંઠ કયા કહી રે' એવા ઉલ્લેખ પરથી એમને નારાયણ ભટ્ટ તરીકે ઓળખાવવામાં આવેલા, પરંતુ વાસ્તવમાં નારાયણ નામ કવિના ગુરુનું હોવાનો સંભાવના વ્યક્ત થઈ છે. એમની 'યોગ-વાસિષ્ઠ' કૃતિમાં આવતા વિશ્વનાથ નામ પરથી એ નામના પણ કવિના ગુરુ હોવાની સંભાવના વ્યક્ત થઈ છે.

ભગવદ્ગીતાનો દુહા-ચોપાઈ બંધમાં અધ્યાયવાર સાર આપતી તે ગીતાનો પહેલો ગુજરાતી અનુવાદ ગણાતી 'ભગવદ્-ગીતા/ભગવદ્-ગીતાનો સાર/ભગવંત-ગીતા' (ર.ઈ. ૧૬૦૪/સં ૧૬૬૦, આસો સુદ ૧૨, રવિવાર; મુ.), ભાગવતના ત્રીજા સ્કંધના ૨૪થી ૩૩ અધ્યાયમાં વર્ણવેલા કપિલ મુનિના જીવનપ્રસંગને ૫ કડવાં ને ૩૩૧ પંક્તિઓમાં સારાનુવાદ રૂપે આપતું તે મુખ્યત્વે કથાના જ્ઞાનભાગ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરતું અલ્પ કલ્પશક્તિવાળું 'કપિલમુનિનું આખ્યાન' (મુ.), આરંભનાં ૨ કડવાંમાં એકાદશસ્કંધ અને બાકીનાં ૩ કડવાંમાં મત્સ્યપુરાણ આધારિત અંબરીષકથાને વર્ણવતું 'અંબરીષ-આખ્યાન', સારાનુવાદ જેવી ૧૫ કડવાંની 'ભાગવત-એકાદશસ્કંધ' અને ૨૧ સર્ગની 'યોગવાસિષ્ઠ' એ એમની કૃતિઓ છે.

'ગુજરાતી હસ્તપ્રતોની સંકલિત યાદી' 'રાસલીલા-પંચાધ્યાયી' કૃતિ આ કવિની માને છે, તથા ભાગવતના તૃતીય, પષ્ટ, અને દશમ સ્કંધના રચિયતા કોઈ સારસ્વત બ્રાહ્મણ રામ(દાસ)ને અને આ રામ(ભક્ત)ને એક ગણે છે, પરંતુ 'ગુજરાતના સારસ્વતો'માં આ બંને કવિઓને જુદા ગણવામાં આવ્યા છે.

રામકૃષ્ણને નામે જે 'ભગવદ્-ગીતા' મળે છે તે આ રામ(ભક્ત)ની છે. કૃતિ : ૧. શ્રી ભગવદ્-ગીતા પ્રાકૃત ભાષા પ્રબંધ (રામભક્ત), પ્ર. શા. કશનદાસ મોહનલાલ, ઈ. ૧૯૦૫; ૨. ત્રણ ગુજરાતી ગીતાઓ, સં. ભૂપેન્દ્ર બા. ત્રિવેદી, ઈ. ૧૯૮૭(નસં.); ૩. સગુકાવ્ય.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; ૨. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૩. ગુસા-મધ્ય; ૪. ગુસારસ્વતો; ૫. પ્રાકૃતિઓ; ૬. સંશોધન અને અધ્યયન, બહેચરભાઈ ર. પટેલ, ઈ. ૧૯૭૬-'મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં અંબરીષકથા'; ૭. ગૂલાયાદી; ૮. ડિકેટલોગબીબ્લે; ૯. ડિકેટલોગભાવિ; ૧૦. ફાઇનામાવલિ; ૧૧. ફાઇનામાવલિ. [ચ.શે.]

રામ(મુનિ) - ૪ [ઈ. ૧૬૫૫માં લખાતું]: જૈન સાધુ. માનવિમલના શિષ્ય. ૧૯૫ કડીના 'ચંદનમલયાગિરી-રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૫૫)ના કર્તા. સંદર્ભ : ડિકેટલોગભાવિ. [શ.ત્રિ.]

રામ-૫ [ઈ. ૧૭૪૯માં લખાતું]: સરદડ (સ્ત્રીધાર્ય?)ના વતની. ભાગવતને આધારે ૧૨ સ્કંધ (ર.ઈ. ૧૭૪૯) એમણે રચ્યા છે. સંદર્ભ : ૧. ગુજૂહકીકત; ૨. પ્રાકૃતિઓ. [ચ.શે.]

રામ-૬ [ઈ ૧૭૭૪ સુધીમાં]: મકનના પુત્ર. 'કાલગણીનો છંદ' (લે.

ઈ. ૧૭૭૪)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગૂલાયાદી; ૨. ફાઇનામાવલિ.

[ચ.શે.]

રામ-૭ [ ] : સર્વદેવના પુત્ર. જ્ઞાતિએ કૌશિક ગોત્રના નાગર. ગુજરાતીમાં શબ્દ, કારક, સમાસ, ક્રિયા વગેરેની સમજૂતી આપતી વ્યાકરણવિષયક 'ઉકનીયકમ્' કૃતિના કર્તા. કૃતિની ભાષા ઈ. ૧૬મી સદીના મધ્યભાગની લાગે છે.

સંદર્ભ : જ્ઞેસલમેર જૈન ભાંડાગારીય ગ્રન્થનામ સૂચિપત્રમૂ(સં), સં. સી. ડી. દલાલ અને એલ. બી. ગાંધી, ઈ. ૧૯૨૩. [ચ.શે.]

રામ-૮ [ ] : જૈન સાધુ. સુમતિસાગરના શિષ્ય. ૬ કડીના 'સુમતિજીવન તથા શાંતિજીવન-સ્તવન'(મુ.)ના કર્તા. કૃતિ : જૈકાપ્રકાશ : ૧. [શ.ત્રિ.]

રામ-૯/રામયો [ ] : વેલા બાવાના શિષ્ય. દેર-વાવના વતની. જ્ઞાતિએ ખાંટ. મૂળનામ રામ ઢોંગડ. એમના ગુરુ-મહિમાનાં પદો(૧૩ મુ.) મળે છે. આ પદો એમાં ભળેલા એમના ગુરુના વ્યક્તિત્વના કેટલાક રંગોને કાચે વિશિષ્ટ નાજીઓનો અનુભવ કરાવે છે.

કૃતિ : ૧. અભમાલા; ૨. સંતસમાજ ભજનાવળી, સં. કેશવલાલ મ. દૂધવાળા, ઈ. ૧૯૩૧; ૩. સોસંવાણી; ૪. સોરકી સંતો, જવેરચંદ મેઘાણી, ઈ. ૧૯૭૯(નસં.). [ચ.શે.]

રામકૃષ્ણ: આ નામે 'ભક્તમાળ' તથા કૃષ્ણભક્તિ અને જ્ઞાન-વૈરાગ્યનાં પદો(મુ.) મળે છે. આ કૃતિઓ કયા રામકૃષ્ણની છે તે નિશ્ચિત થઈ શકતું નથી. જ્ઞાન-વૈરાગ્યનાં પદો કદાચ રામ(ભક્ત)-૩નાં હોય. જુઓ રામ(ભક્ત)-૩.

કૃતિ : ૧. નકાદોહન; ૨. પ્રાક્રવિનોદ : ૧; ૩. ભજનસાગર : ૨; ૪. ભસાસિધુ.

સંદર્ભ : ૧. ડિકેટલોગબીબ્લે; ૨. ડિકેટલોગભાવિ; ૩. ફાઇનામાવલિ. [ચ.શે.]

રામકૃષ્ણ-૧ [ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ]: વૈષ્ણવ કવિ સંખેડાના નાગર. અવટકે મહેતા. તેમનાં ૧૩૦ જેટલાં કૃષ્ણભક્તિનાં પદ (એકની ર.ઈ. ૧૭૦૧ અને બીજીની ર.ઈ. ૧૭૦૮; મુ.) મળે છે. એમનાં પદોમાં ગોપીનો કૃષ્ણ પ્રત્યેનો પ્રેમ વ્યક્ત કરતાં શૃંગારભાવનાં પદોની સંખ્યા વિશેષ છે. આ શૃંગારભાવમાં માધુર્ય અને સંયમ છે. કોઈક પદમાં લોકબોલીનો રાજકી ને લોકજીવનનો સ્પર્શ અનુભવાય છે. આ કવિએ માતાના ગરબાઓ જેવા મુખ્યત્વે આસો મહિનામાં આવતાં વિવિધ પવેને વિષય બનાવી કૃષ્ણભક્તિના ગરબા રચ્યા છે તે નોંધપાત્ર છે. ૧ ગરબાની અંદર ભાઈબીજના દિવસે કૃષ્ણ બહેન સુભદ્રાને ઘરે આવે છે ત્યારે સુભદ્રાનાં ચિત્તમાં ઉઠતા ઊમળકાને કવિએ પ્રાસાદિક ભાષામાં આવેખ્યાં છે. 'રાસપંચાધ્યાયી' નામની કૃતિ પણ આ કવિએ રચી છે. 'ગજેન્દ્રમોક્ષ'(મુ.) કૃતિ રામકૃષ્ણ-૨ની હોવાનું માને છે, પરંતુ તે આ કવિની કૃતિ છે.

રામ(ભક્ત)-૩/રામદાસ : રામકૃષ્ણ-૧

કૃતિ : ૧. બૃકાદાહન : ૧, ૨, ૩, ૬; ૨. ફાર્બસ ગૌમાસિક, એપ્રિલ-જૂન ૧૯૬૫-‘અજ્ઞાત લૈન્ગુલ કવિ રામકૃષ્ણ’, મંજુલાલ મજમુદાર (૫સં.).

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. ગુસામધ્ય; ૩. ગુસારસ્વતો; ૪. ગૂલાયાદી; ૫. ફાહનામાવલિ. [ચ.શે.]

રામકૃષ્ણ-૨ [ઈ. ૧૭૦૨માં લયાત] : જૂનાગઢના કુંતલપુર (કુતિયાણા)ના કનોજિયા જ્ઞાતિના બ્રાહ્મણ. પિતા વિક્રામ. પૂર્વછાયા અને ચોપાઈબંધના કડવાસદૃશ ૧૫ ખંડ ને ૯૬૩ કડીના મહાભારતના ‘સ્વર્ગારોહણપર્વ’(ર.ઈ. ૧૭૦૨/સં. ૧૭૫૮, આસો સુદ ૧૩, ગુરુવાર; મુ.)ના કર્તા. મૂળ કથાનો આછો તંતુ જાળવી કવિએ પાંડવોનો ધર્મ અને સત્યની કસાટી કરવા માટે નવા પ્રસંગો ઉમેર્યા છે. તેમ જ મધ્યકાલીન ભાવનાઓ અને વિચારો પણ અંદર ગૂંથી લીધાં છે. જુઓ રામકૃષ્ણ-૧

કૃતિ : મહાભારત : ૭, સં. કે. કા. શાસ્ત્રી, ઈ. ૧૯૪૯(૫સં.). સંદર્ભ : ગૂલાયાદી. [ચ.શે.]

રામચંદ્ર(સૂરિ) : આ નામે ‘કાલિકાચાર્ય-કથા’ (લે.ઈ. ૧૪૬૧) મળે છે તેના કર્તા કયા રામચંદ્રસૂરિ છે તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી. સંદર્ભ : લીંહસૂચી. [શ.ત્રિ.]

રામચંદ્ર(સૂરિ)-૧ [ઈ. ૧૪૬૧માં લયાત] : મડાલગચ્છના જૈન સાધુ. કમલપ્રભના શિષ્ય. ૪૦૦૦ કડીના ‘કલ્પસૂત્ર-બાલાવબોધ’ (ર.ઈ. ૧૪૬૧)ના કર્તા. આ કૃતિ અમરચંદ્ર તેમ જ આસચંદ્રને નામે પણ નોંધાયેલી છે.

સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈતિહાસ; ૨. મસાપ્રવાહ; ૩. જૈગૂકવિઓ : ૩(૨); ૪. લીંહસૂચી; ૫. હેજોજાસૂચિ : ૧. [શ.ત્રિ.]

રામચંદ્ર-૨/રામચંદ્ર [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનચંદની પરંપરામાં પચરંગના શિષ્ય. ‘મૂલદેવ-ચોપાઈ’ (ર.ઈ. ૧૬૫૫), ૩ ઢાલ અને ૩૪ કડીના ‘દસપચ્ચખાણું સ્તવન/દશપ્રત્યાય આખ્યાન-સ્તવન’ (ર.ઈ. ૧૬૭૫/સં. ૧૭૩૧, પોષ સુદ ૧૦; મુ.), હિન્દી-રાજસ્થાનીમાં વૈદકને લગતાં ‘શમવિનોદ’ (ર.ઈ. ૧૬૬૨-૬૩), ૩૯ કડીની ‘નાડીપરીક્ષા’, ૧૩ કડીની ‘માનપરિમાણ’ અને ‘સારંગધરબાણા/વૈદ્યવિનોદ’ (ર.ઈ. ૧૬૭૦/સં. ૧૭૨૬, વૈશાખ સુદ ૧૫)ના કર્તા. ‘ઉપદેશકો-રાસો’ (ર.ઈ. ૧૬૭૩) એ હિન્દી કૃતિ પણ આ કર્તાની હોવાની શક્યતા છે. ‘લીંબડીના જૈન જ્ઞાનભંડારની હસ્તલિખિત પ્રતિઓનું સૂચિપત્ર’માં ‘દશ પ્રત્યાય આખ્યાન-સ્તવન’ની ર.સં. ૧૭૭૧ નોંધાઈ છે તેમાં છાપભૂલ હોવા સંભવ છે.

કૃતિ : ૧. અસ્તસંગ્રહ; ૨. ચૈસ્તસંગ્રહ : ૧; ૩. જિભપ્રકાશ; ૪. દેસ્તસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. યુજિનચંદ્રસૂરિ; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૨, ૩ (૧, ૨); ૩. ડિકેટવોગબીજ; ૪. મુપુગૂહસૂચી; ૫. રાહસૂચી : ૧; ૬. લીંહસૂચી; ૭. હેજોજાસૂચિ : ૧. [શ.ત્રિ.]

રામચંદ્ર-૩ [ઈ. ૧૬૭૭ સુધીમાં] : ‘કૃષ્ણલીલા’ (લે.ઈ. ૧૬૭૭

રામકૃષ્ણ-૨ : રામચંદ્ર-૮

અનુ.) તથા પદોના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. ગૂલાયાદી. [ચ.શે.]

રામચંદ્ર-૪ [ઈ. ૧૭૩૧ સુધીમાં] : પાર્શ્વગચ્છના જૈન સાધુ. હીરચંદ-ચંદ્રના શિષ્ય. મૂળ નેમિચંદ્રકૃત ‘દ્રવ્યસંગ્રહ’ના ૧૧૦૦ ગ્રંથાગ્રન બાલાવબોધ/વ્યાખ્યા (લે.ઈ. ૧૭૩૧)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૩(૨).

[શ.ત્રિ.]

રામચંદ્ર-૫ [ઈ. ૧૮૦૪માં લયાત] : ગુજરાતી લોકાગચ્છના જૈન સાધુ. લોકાશાની પરંપરામાં લક્ષ્મીચંદના શિષ્ય બાળપણમાં માતા-પિતાની બની દેશાંતર સેવનાર તેજસારકુમારના અહ્મુતરસિક જીવન-પ્રસંગોનું આલેખન કરતો, પરંપરાગત છતાં વિવિધ વીગતપ્રચુર વર્ણનો, અવારનવાર ગૂંથાનાં સંસ્કૃત, હિન્દી, ગુજરાતી સુભાષિતોથી તેમ જ ભાષામાં કવચિત્ નજરે પડતી હિન્દી-મરાઠીની છાંટથી ધ્યાન ખેંચતાં, ૧૦૯ ઢાળનો ‘તેજસારનો રાસ’ (ર.ઈ. ૧૮૦૪/સં. ૧૮૬૦, ભાદરવા સુદ ૫; મુ.) અને ૫ કડીના ૧ પ્રભાતિયા (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. તેજસારનો રાસ, પ્ર. મોતીચંદ કે. વાંકાનેરવાલા, ઈ. ૧૯૦૦.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. દેસુરાસ-માળા; ૪. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [શ.ત્રિ.]

રામચંદ્ર-૬ [ઈ. ૧૮૨૨માં લયાત] : જૈન ૫૧ કડીના ‘જૈસલમેર-સલાકો’ (ર.ઈ. ૧૮૨૨/સં. ૧૮૭૮, કારતક સુદ ૧૫, મંગળ/શુક્રવાર) ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. પ્રાકાશપરંપરા; ૨. જૈન સત્યપ્રકાશ, નવે. ૧૯૪૭ લાંબી ‘છે ઓર સિલોકે’, અગરચંદ નાહટા. [શ.ત્રિ.]

રામચંદ્ર-૭ [ઈ. ૧૮૪૪માં લયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. ‘પાંચ ચરિત્ર ૩૬ દ્વાર-બાલાવબોધ’ (ર.ઈ. ૧૮૪૪/સં. ૧૯૦૦, કારતક વદ ૨)ના કર્તા. તેઓ રામચંદ્ર-૮ હોવાની સંભાવના છે પરંતુ એ વિશે કંઈ કહેવું મુશ્કેલ છે.

સંદર્ભ : જૈન સત્યપ્રકાશ, જાન્યુ. ૧૯૪૬-‘જૈસલમેરકે જૈન જ્ઞાન ભંડારકે અન્યત્ર અપ્રાપ્ય ગ્રંથોંકી સૂચી’, અગરચંદ નાહટા.

[શ.ત્રિ.]

રામચંદ્ર-૮ [ઈ. ૧૯મી સદી મધ્યભાગ] : ખરતરગચ્છની લેમકીર્તિ શાખાના જૈન સાધુ. શિવચંદના શિષ્ય. ૧૦ કડીની ‘દશાર્ણભદ્રની સગ્રાપ’(મુ.), ૧૦ કડીનું ‘શ્રી હૃવવધિમંડન પાર્શ્વજિન-સ્તવન’(મુ.), રાજસ્થાની અસર દર્શાવતી ‘કર્મબંધવિચાર’ (ર.ઈ. ૧૮૫૧/સં. ૧૯૦૭ કારતક-૫) અને ‘તેર કાકિયા-સગ્રાપ’(ર.ઈ. ૧૮૫૪/સં. ૧૯૧૦, ભાદરવા સુદ ૧૦) એ કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : ૧. પ્રાસ્તસંગ્રહ; ૨. ષટ્દ્રવ્યનયવિચારાદિ પ્રકરણ સંગ્રહ, પ્ર. શ્રાવક મંગળદાસ લલ્લુભાઈ, ઈ. ૧૯૧૩.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૧).

[શ.ત્રિ.]

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૩૫૯

રામચંદ્ર-૯ [સં. ૧૯મી સદી] : અમદાવાદના વતની. જ્ઞાતિએ બારાટ. ટોપીવાળાનાં કવિત્વના રચયિતા. એમાં કાકિયાવાડનાં રાજ્યો પર અંગ્રેજોએ પોતાની હકૂમત જમાવી તેનું અને કંપની સરકારના પ્રભાવનું વર્ણન છે. ભાષામાં હિંદીની છાંટ છે.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. [ ] ૨. ગૂઢાયાદી : ૩; ફાલનામાવલિ : ૧. [ચ.શે.]

રામચંદ્ર(મુનિ)(ઉપાધ્યાય)-૧૦ [ ] : ઉપકેશચરણના જૈન સાધુ. કક્કસૂરિના શિષ્ય. ૯૨ કડીના 'નવકારમહામંત્ર-રાસ' (લિ. સં. ૧૯મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [શ્ર.ત્રિ.]

રામચંદ્ર(બ્રહ્મચારી)-૧૧ [ ] : 'સાહેલી-સંવાદ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ગૂઢાયાદી. [નિ.વો.]

રામચંદ્ર-૧૨ [ ] : જૈન. અવટકે ચૌધરી. ૧૮૭૫ ગ્રંથાગ્રની 'ચતુર્વિંશતિજિન-પૂજ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈલાપ્રોસ્ટા. [શ્ર.ત્રિ.]

રામજી : આ નામે 'નાગદમન' (લિ. સં. ૧૯મી સદી અનુ.) અને 'સુભાષિતો' (લિ. સં. ૧૮મી સદી અનુ.) મળે છે.

સંદર્ભ : ડિકેટવોગબીજે. [શ્ર.ત્રિ.]

રામદાસ : આ નામે 'નવરસ' તથા કેટલાંક કૃષ્ણભક્તિ અને જ્ઞાન-વૈરાગ્યનાં પદ(૩ મુ.) મળે છે. તેમના કર્તા કયા રામદાસ છે તે નિશ્ચિતપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.

કૃતિ : ૧. નકાસંગ્રહ; ૨. પ્રાકાસુધા : ૨.

સંદર્ભ : ૧. ગૂઢાયાદી; ૨. ફાલનામાવલિ : ૧-૨; ૩. ફાલનામાવલિ. [નિ.વો.]

રામદાસ-૧ [ઈ. ૧૬મી સદી] : પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ કવિ. અંભાતના વતની. તેઓ વિઠ્ઠલનાથજી (ઈ. ૧૫૧૬-૧૫૮૬)ના સમયમાં હયાત હતા. 'મધુકરના મહિના/મધુકરના ૧૨ માસ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. પુગુસાહિત્યકરો; [ ] ૩. ગૂઢાયાદી; ૪. ફાલનામાવલિ. [ચ.શે.]

રામદાસ-૨ : જુઓ રામ(ભક્ત)-૩.

રામદાસ-૩ [ઈ. ૧૬૩૭માં હયાત] : ગુજરાતી લેંકાચરણના જૈન સાધુ. રૂપજીની પરંપરામાં ઉત્તમના શિષ્ય. ૪ ખંડ અને ૮૨૩ કડીના 'પુણ્યપાલનો રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૩૭/સં. ૧૬૯૩, જેક વદ ૧૩, ગુરુવાર)ના કર્તા.

આ નામે મળતું, હિન્દીની અસરવાળું ૪ કડીનું ૧ પદ(મુ.) અને ૯૩ કડીનું 'કમરેખાભવાની-ચરિત્ર' એ કૃતિઓ પણ આ રામ-દાસની હોવા સંભવ છે.

કૃતિ : જૈકાપ્રકાશ : ૧.

૩૬૦ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. ટેસુરાશમાળા; [ ] ૩. કેટલાંકગુરા; ૪. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧, ૩). [શ્ર.ત્રિ.]

રામદાસ-૪ [ ] : સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના સંત કવિ. તેમણે ઘણાં પદો રચ્યાં હોવાનું કહેવાય છે.

સંદર્ભ : ૧. મસાપ્રવાહ; ૨. સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયનો સચિત્ર ઇતિહાસ, સં. શાસ્ત્રી સ્વયંપ્રકાશજીવાસ, ઈ. ૧૯૭૪ (બીજી આ.). [ચ.શે.]

રામદાસસુત [ઈ. ૧૫૮૩માં હયાત] : ભરૂચના વતની. મન્ય/મન્ય એવું એમનું નામ હોવાનું કહેવાય છે. પણ એ બહુ આધારભૂત નથી. એમનું ૧૫ કડવાંનું 'અંબરીપ-આખ્યાન' (ર.ઈ. ૧૫૮૩/સં. ૧૬૪૯, શ્રાવણ સુદ ૧૦) સંકલનાની દૃષ્ટિએ શિથિલ, પરંતુ અન્ય અંબરીપકથા પર રચાયેલાં આખ્યાનો કરતાં વર્ણનો ને માપાના શાહિત્યમાં જુદી ભાત પાડે છે. 'કૃષ્ણલીલા' કૃતિ પણ એમણે રચી છે.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨, ૨. ગુજુકલકૃત; ૩. ગુસાર-ઈતિહાસ : ૨; ૪. ગુસારસ્વતો; ૫. પ્રાકકૃતિઓ; ૬. સંશોધન અને અધ્યયન, બહેચરભાઈ ૨. પટેલ, ઈ. ૧૯૭૬-'મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં અંબરીપકથા.' [ચ.શે.]

રામદેવ [ ] : મહિના અને પદોના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગૂઢાયાદી; ૨. ડિકેટવોગબીજે; ૩. ફાલનામાવલિ. [ન.ગા.]

'રામદેવનો વેશ' : 'રામદેશનો વેશ' તરીકે પણ જાણીતો અસાઈતકૃત આ ભવાઈવેશ(મુ) બધા ભવાઈવેશોમાં સૌથી લાંબો, સામાન્ય રીતે વહેલી પરોઢે અને ભવાઈની પૂર્ણાહુતિ વખતે છેલ્લે ભજવાતો વેશ છે. કોઈ ચોક્કસ કથાને બદલે વિવિધ વિષયો અંગેની માહિતી, વ્યવહારિક હડાપણનાં સુભાષિતો અને સમસ્યાવાળી ભેતભાજથી લગભગ આખો વેશ ભરેલો છે. વેશના પ્રારંભમાં કવિત અને દુહાઓમાં નવનિધિ, ચૌદ વિદ્યા, બાર બાણાવળી, પૃથ્વીનું માપ, પૃથ્વીની વહેંચણી, સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ, રજપૂતોની ઉત્પત્તિ, રજપૂતોની જુદી-જુદી જાતિઓ, પૃથ્વીનાં વિવિધ નામ, નવ ખંડ, રજપૂત રાજવંશોની વંશાવળીઓ વગેરે અનેક વિષયોની માહિતી આપાઈ છે, અને એ માહિતીઓની વચ્ચેવચ્ચે વ્યવહારુ ઉપદેશનાં સુભાષિતો આવે છે. જો કે, પર્વતથી ઊંચું કોણ? તો તય. ચંદ્રથી નિર્મળ કોણ? તો દાન. જેરથી કડવું કોણ? તો દુષ્ટ માણસ વગેરે. આ માહિતી-સુભાષિતોની વચ્ચે પૃથ્વીની ઉત્પત્તિની, પૃથ્વીના ખંડોની, ચાર ભાઈબંધોની વાર્તાઓ ગદ્યમાં મુકાઈ છે. વેશના અંતિમ ભાગમાં ધોધાના રાજકુંવર રામદેવ/રામદેશ અને પાવાગઢ/પાલવગઢની રાજકુંવરી સહુણા વચ્ચેના પ્રેમ અને લગ્નની કથા આવેખાઈ છે. કથા તો અહીં નિમિત્ત છે. એ બહાને રામદેવ અને સહુણા વચ્ચેના સંવાદ રૂપે દુહા અને છાંદ્યોમાં અનેક સમસ્યાઓની આતશબાજી ઉડાવવામાં આવી છે. સમસ્યાબાજી પૂરી થયા પછી રામદેવ ને

રામચંદ્ર-૯ : 'રામદેવનો વેશ'

સલુણાના લગ્ન નિમિત્તે લગ્નગીતો આવે છે અને મહિના, વાર, તિથિ પણ આવે છે

વેશની ઉપલબ્ધ થતી વિવિધ વાચનાઓ મૂળ વેશમાં ઘણાં ઉમેરણ થયાં હોવાનું સૂચવે છે. કેટલાંક કવિતોમાં કટુણાન્દ કે પિંગલ એવી નામછાપ પણ મળે છે. [જ.ગા.]

રામનાથ : આ નામે કૃષ્ણભક્તિનાં પદ (૬ કડીનું ૧ પદ મુ) તથા ૮ કડીની માતાજીની સ્તુતિ(મુ) મળે છે. આ કૃતિઓના કર્તા કયા રામનાથ છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.

કૃતિ : ૧. અંબીકાકવ્ય તથા શક્તિકાવ્ય, પ્ર. બુક્સેલર સાકરલાલ બુલાખીદાસ, ઈ. ૧૯૨૩; ૨. પ્રાકસુધા : ૨.

સંદર્ભ : ૧. સાહિત્ય, ફેબ્રુ. ૧૯૧૬-‘ગુજરાતી કવિઓનાં પ્રસિદ્ધ કાવ્ય’, છગનલાલ વિ. રાવળ; □ ૨. ગૂઢાયાદી. [શ.ત્રિ.]

રામનાથ-૧ [ઈ. ૧૭૪૪ સુધીમાં] : સુરતના શિવઉપાસક. તેમના અવસાન બાદ, તેમના શિષ્ય રાજગીરે ઈ. ૧૭૪૪/સં. ૧૮૦૦, મહા સુદ ૫ ને સોમવારે એક શિવાલયમાં શિવપ્રતિમા પધરાવી તેને ‘રામનાથ મહાદેવ’ નામ આપેલું. તેમણે ઘણાં પદો અને વચનામૃતો રચ્યાં હતા.

સંદર્ભ : કૃત્તેમાસિક, એપ્રિલ-જૂન ૧૯૩૯-‘સુરતના કેટલાંક સંતો અને ભક્તકવિઓ’, માણેકલાલ શં. રાણા. [શ.ત્રિ.]

રામનાથ-૨ [ઈ. ૧૭૬૯માં હયાત] : યજુર્વેદી બ્રાહ્મણ. ૪૮૦ કડીના ‘રણછોડજીનું આખ્યાન’ (૨.ઈ. ૧૭૬૯/સં. ૧૮૨૫, માગશર વદ ૧૧, શનિવાર; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : સ્વાધ્યાય, ઓંકટો. ૧૯૭૬-‘રામનાથકૃત રણછોડજીનું આખ્યાન’, સં. મગનભાઈ દે. દેસાઈ. [શ.ત્રિ.]

‘રામબાલચરિત’ : આ નામે મુદ્રિત સ્વરૂપે મળતાં ભાવણનાં ૪૦ પદ ને એમાંનાં જ ‘રામલીલા’ને નામે મુદ્રિત રૂપે મળતાં ૧૫ પદવાળી આ કૃતિ કવિની અપૂર્ણ રહેલી ને અંતિમ કૃતિ હોવાનું અનુમાન છે. રામના જીવન સાથે સંબંધિત આ પદોમાં રામના જન્મથી સીતા-સ્વયંવર સુધીના રામજીવનના પ્રસંગો આવેખાયા છે ખરા, પરંતુ કથાકથન કરતાં ભાવનિરૂપણ પરત્વે કવિનું લક્ષ છે એટલે પ્રસંગ તો વિશેષતઃ ભાવનિરૂપણ માટેનું આલાંબન બની રહે છે. જો કે ૩૦થી ૪૦ સુધીનાં પદોમાં કથનનું પ્રાધાન્ય અનુભવાય છે.

કવિની ઉત્તમ રચનાઓમાં ગણાતી આ કૃતિનો આસ્વાદ્ય અંશ એમાં થયેલું વાન્સલ્યરસનું નિરૂપણ છે. રામના જન્મથી કૌશલ્યા, દશરથ ને અયોધ્યાવાસીઓના હૃદયમાં જન્મતો આન્દ, બાળક રામે કૌશલ્યા પાસે કરેલાં તોફાન, રામને માટે ચિતિત બની ઊઠતી કૌશલ્યા વગેરેનું હૃદયગમ આવેખન કવિએ કર્યું છે. એમાં બાળક રામનાં તોફાનોનું આવેખન કરતી વખતે બાળસ્વભાવ ને બાળચેષ્ટાઓનાં સ્વાભાવોક્તિવાળાં જે ચિત્રો કવિએ આલેખ્યાં છે તે કવિની સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણશક્તિનાં દ્યોતક છે. જેમ કે સુમિત્રાએ લાવેલી શેરડીના કટકા બાળુએ મૂકી ‘પાળી’ ચાવતા રામ, પગે બાંધેલા ધૂધરાના

રામનાથ : રામવિજય-૧
ગુ. સં. -૪૬

અવાજથી ચમકતા રામ, હાથની કુમળી આંગળીઓ ‘ચલિયારે ધાલતા રામ’ વગેરે એનાં દૃષ્ટાંત છે. પદમાધુર્ય પણ આ પદોનું આકર્ષક તત્વ છે. ભાવનિરૂપણ વખતે કવિની આન્મલક્ષિતા વખતો-વખત બહાર તરી આવે છે, જે કવિના હૃદયમાં રહેલી રામભક્તિની દ્યોતક છે. [શ.ત્રિ.]

રામવર્ધન [ઈ. ૧૭૮૩માં હયાત] : જૈન સાધુ. ૧૦ કડીના ‘નેમિ-જિન-સ્તવન’ (૨.ઈ. ૧૭૮૩)ના કર્તા.

સંદર્ભ : લીંહસૂચી. [શ.ત્રિ.]

રામવિજય : આ નામે મૂળ સંસ્કૃત રચના ‘ત્રિપષ્ટિ શલાકાપુરુષચરિત્ર-અષ્ટમપર્વ-અરિષ્ટનેમિજિનચરિત્ર’નો સ્તબક (૨.ઈ. ૧૭૬૮), ૨૭ કડીની ‘ત્રણતરવ-સગ્રાય’ (લે. ઈ. ૧૮૧૩), ૯ કડીનું ‘ઉત્તરાધ્યયન-સૂત્ર ૩૬ અધ્યયન ૩૬ ભાસ’ (લે. ઈ. ૧૮૨૮), ૬ કડીનું ‘ગોડી-જિન-સ્તવન’(મુ.), ૯ કડીની ‘નિદ્રાની સગ્રાય’(મુ.), ૧૩ કડીની ‘ટુકિમણીની સગ્રાય’(મુ.), ૧૧ કડીની ‘વિજયશામાસૂરિ-સગ્રાય’, ૯/૧૦ કડીનું ‘વિજયધર્મસૂરિગીત/સગ્રાય’, ૨૦ ગ્રંથાગ્રનું ‘શીતલજિન-સ્તવન’ (લે. ઈ. ૧૭૨૧) અને નેમરાજુલ, આદિજિન, પંચાસરા, પાર્શ્વનાથ વગેરેને વિષય બનાવતી સગ્રાયો મળે છે. વાચક ‘રામ-વિજય’ને નામે ૯ કડીની ‘ગહૂલી’(મુ.), ૯ કડીનું ‘ગિરનારભૂષણ નેમનાથનું સ્તવન’(મુ.), ૧૧ કડીની ‘વિનયની સગ્રાય’(મુ.), ૭ કડીનું ‘શનુજય/સિદ્ધારણનું સ્તવન’(મુ.) અને ૯ કડીનું ‘સૌમંધરજિન-સ્તવન’(મુ.) મળે છે.

તપગચ્છની ગુરુપરંપરાને અનુલક્ષી ૧૧ કડીની ‘વિજયશામાસૂરિ-સગ્રાય’, ૯/૧૦ કડીની ‘વિજયધર્મસૂરિ-ગીત/સગ્રાય’ તથા ‘ત્રિપષ્ટિ-સલાકાપુરુષચરિત્ર-અષ્ટમપર્વ-અરિષ્ટનેમિજિનચરિત્રનો સ્તબક’ના કર્તા તપગચ્છના રંગવિજયના શિષ્ય રામવિજય હોવાની શક્યતા છે. ‘વાચક રામવિજય’ને નામે મળતી કૃતિઓના કર્તા સુમતિવિજયશિષ્ય રામવિજય હોવાની શક્યતા છે. અન્ય કૃતિઓના કર્તા કયા રામ-વિજય છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

કૃતિ : ૧. ગહૂલી સંગ્રહનામા ગ્રંથ : ૧, પ્ર. શ્રાવક ભીમસિંહ માણેક, ઈ. ૧૯૦૧; ૨. ચૈસ્તસંગ્રહ : ૩; ૩. નિસ્તકાસંદોહ : ૨; ૪. જ્ઞેકાપ્રકાશ : ૧; ૫. જ્ઞેકાસંગ્રહ; ૬. પ્રાસ્તસંગ્રહ; ૭. રનસાર : ૨; ૮. લઘુ ચોવીશી વીશી સંગ્રહ, પ્ર.શા. કુંવરજી આણંદજી, ઈ. ૧૯૩૯; ૯. સિસ્તવનાવલી.

સંદર્ભ : ૧. આલિસ્તઓઈ : ૨; ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. લીંહસૂચી; ૪. હેજૈશાસૂચિ : ૧. [શ.ત્રિ.]

રામવિજય-૧ [ઈ. ૧૬૫૬માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વાચક કનકવિજયના શિષ્ય. ‘વિજયદેવસૂરિનિર્વાણ-સગ્રાય’ (૨.ઈ. ૧૬૫૬/સં. ૧૭૧૨, આસો વદ ૨), ૩૦ કડીની ‘અનાથી મુનિની સગ્રાય’ (મુ.) અને ૧૬ કડીની ‘મેતારજમુનિની સગ્રાય’(મુ)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જિભપ્રકાશ; ૨. જૈસસંગ્રહ(ન); ૩. સગ્રાયમાળા(પં). સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૩(૨); ૨. લીંહસૂચી. [શ.ત્રિ.]

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૩૬૧

રામવિજય-૨ [ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ]: તપગચ્છના જૈન સાધુ. હીરવિજયસૂરિની પરંપરામાં સુમતિવિજયના શિષ્ય. યશોવિજયના સમકાલીન. યશોવિજયજી તેમની લોકપ્રિય વ્યાખ્યાનશૈલીના પ્રશંસક હતા. 'તેજપાલ-રાસ'(ર.ઈ. ૧૭૦૪), 'ધર્મદસઠ્ઠિ-રાસ' (ર.ઈ. ૧૭૧૦), ૬ ખંડમાં વહેંચાયેલો 'શાંતિનાથ ભગવાનનો રાસ' (ર.ઈ. ૧૭૨૯/સં. ૧૭૮૫, વૈશાખ સુદ ૭, ગુરુવાર; મુ.), ઈ. ૧૭૩૨/સં. ૧૭૮૮, આસો વદ સાનમે સ્વર્ગવાસ પામેલા લક્ષ્મીસાગરસૂરિના જીવનને વર્ણવતો, ૧૨ ઢાળનો 'લક્ષ્મીસાગરસૂરિ-નિર્વાણ-રાસ'(મુ) જેવી રાસ-કૃતિઓ તેમની પાસેથી મળે છે. આ ઉપરાંત 'યોવીસી' (ર.ઈ. ૧૭૦૪ આસપાસ; મુ.), ૨૦ 'વિહરમાન-સ્તવન/વીશી', ૮ કડીની 'શિખામણ-ની સઝાય'(મુ.), ૮ કડીનું 'મહાવીરસ્વામીનું સ્તવ'(મુ.), ૧૫ કડીની 'ગોડીપાર્શ્વનામસ્કાર-સ્તુતિ'(મુ.), ૭ કડીનું 'અજિતનાથનું સ્તવન', સાત નય ઉપર મોટી સઝાયો, આદીશ્વર, ગોડીપાર્શ્વનાથ, સિદ્ધચક્ર આદિને અનુલક્ષીને સ્તવનો(મુ.), ૭ કડીની 'વીરને વિનતિ'(મુ.) અને ચૈત્યવંદના(મુ.) તથા 'નેમિનાથચરિત્ર-બાલાવબોધ' વગેરે કૃતિઓ મળે છે. ઈ. ૧૭૨૫માં તેમણે સંસ્કૃતમાં 'ઉપદેશમાલા' પર નૃત્તિ (ર.ઈ. ૧૭૨૫; મુ.) પણ રચી છે.

કૃતિ : ૧. અસ્તમંજુષા; ૨. ચૈસ્તસંગ્રહ : ૩; ૩. જિભપ્રકાશ; ૪. જિસ્તકાસંદોહ : ૨; ૫. જૈસાસમાળા : ૧; ૬. જૈન કથારત્ન-કોષ : ૮, સં. ખીમજી ભી. માણેક, ઈ. ૧૮૯૩; ૭. જૈપ્રપુસ્તક : ૧; ૮. જૈરસંગ્રહ; ૯. દેસ્તસંગ્રહ; ૧૦. પ્રાસપસંગ્રહ : ૧; ૧૧. સસ-નિમત્ર(ઝ); □ ૧૨. જૈન શ્વેતામ્બર કોન્ફરન્સ હેસ્લ્ડ, ઓગસ્ટ ૧૯૧૪-'આત્મનિદ્રા ને વીરને વિનતી.'

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. ગુસાસ્તવતો; ૩. જૈગુસા-સ્તનો : ૧; ૪. જૈસાઈતિહાસ; □ ૫. જૈગુકવિઓ : ૨, ૩(૨); ૬. ડિકેટવોગબીન્ડે; ૭. મુપુગુહસૂચી. [શ્ર.ત્રિ.]

રામવિજય-૩ [ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ]: તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિમલવિજય(ઉપાધ્યાય)ના શિષ્ય. ૫૪ કડીની 'ભરતબાહુભલીનું દ્વિઢાળિયું/બાહુભવ-સઝાય' (ર.ઈ. ૧૭૧૫/સં. ૧૭૭૧, ભાદરવા સુદ ૫, રવિવાર; મુ.), ૬૩/૬૪ કડીની 'ગોડીપાસ-સ્તવન/છંદ' (ર.ઈ. ૧૭૧૬/સં. ૧૭૭૨, આસો સુદ ૧૦), ૩ ઢાળનું 'મહાવીરસ્વામીના પંચકલ્યાણકનું સ્તવન/વીરજિન પંચકલ્યાણક' (ર.ઈ. ૧૭૧૭/સં. ૧૭૭૩, અસાદ સુદ ૫; મુ.), ૭૩ કડીનો 'વિજયરત્નસૂરિ-રાસ/સઝાય' (ર.ઈ. ૧૭૧૭/સં. ૧૭૭૩, ભાદરવા સુદ ૨ પછી; મુ.), ૪ ઢાળનું '૨૪ તીર્થંકરનું આંતરાનું સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૭૧૭; મુ.), ૫ કડીની 'કુમતિ વિશે સઝાય'(મુ.), ૧૫ કડીની 'ખંધકમુનિની સઝાય', ૬ કડીનું 'ચંદ્રપ્રભસ્વામીનું સ્તવન'(મુ.), 'યોવીશી' (સ્વલિખિતપ્રત; મુ.), ૯ કડીની 'શેહિણી તપ-સઝાય'(મુ.) એ કૃતિઓના કર્તા. તેમની પાસેથી હિન્દીમાં ૫ કડીનું 'ધર્મજિન-સ્તવન'(મુ.), ૫ કડીની 'પાર્શ્વનાથજીની હોરી' અને ૫ કડીનું 'મલ્લિજિન-સ્તવન'(મુ.) મળે છે.

કૃતિ : ૧. અસ્તમંજુષા; ૨. ઐસમાલા : ૧; ૩. (શ્રી)ગોડીપાર્શ્વ-નાથ સાર્ધ શતાબ્દી સ્મારકગ્રંથ, સં. ધીરજીવાલ ટો. થાહ, ઈ. ૧૯૬૨; ૪. ચૈસ્તસંગ્રહ : ૨, ૩; ૫. જિભપ્રકાશ; ૬. જિસ્તકાસં-દોહ : ૨; ૭. જિસ્તમાલા; ૮. જિસ્તસંગ્રહ; ૯. જૈકાપ્રકાશ : ૧;

૩૬૨ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

૧૦. જૈગુસારત્નો: ૧; ૧૧. જૈપ્રપુસ્તક : ૧; ૧૨. જૈસમાલા(શા) : ૩; ૧૩. જૈસસંગ્રહ(ન); ૧૪. દેસ્તસંગ્રહ; ૧૫. લઘુચોવીશી વીશી સંગ્રહ, પ્ર. કુંવરજી આણંદજી, ઈ. ૧૯૩૯; ૧૬. સસનિમત્ર(ઝ); □ ૧૭. શ્રી જૈન શ્વેતામ્બર કોન્ફરન્સ હેસ્લ્ડ, ઓગસ્ટ ૧૯૧૪-'વીરભકિત', સં. નિર્મળાબહેન.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. દેસુસસમાળા; ૩. પાંગુહસ્ત-લેખો; □ ૪. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૫. જૈગુકવિઓ : ૨, ૩(૨); ૬. મુપુગુહસૂચી : ૭. હેજૈસાસૂચિ : ૧. [શ્ર.ત્રિ.]

રામવિજય-૪/૩૫ચંદ [ઈ. ૧૮મી સદી]: ખરતરગચ્છની ક્ષેમકીર્તિ-શાખાના જૈન સાધુ. શાંતિહર્ષની પરંપરામાં દયાસિદ્ધ-અભયસિદ્ધના શિષ્ય. જૈન હોવા છતાં સંસ્કૃતના શૃંગારપ્રધાન કાવ્યો પર તેમણે લખેલા બાલાવબોધ ધ્યાનાર્હ છે. 'ભર્તૃહરિશતકત્રય-બાલાવબોધ' (ર.ઈ. ૧૭૩૧/સં. ૧૭૮૮, કરતક વદ ૧૩), 'અમરુશતક-બાલાવબોધ' (ર.ઈ. ૧૭૩૫/સં. ૧૭૯૧, આસો સુદ ૧૨), 'ભક્તામરસ્તોત્ર-બાલાવબોધ' (ર.ઈ. ૧૭૫૫/સં. ૧૮૧૧, જેઠ સુદ ૧૧), ૨૧ કડીના 'ત્રિપુરાસ્તોત્ર' પરનો હિન્દી સ્તબક (ર.ઈ. ૧૭૪૨/સં. ૧૭૯૮, મહા વદ ૨, સોમવાર), 'સમયસર-બાલાવબોધ' (ર.ઈ. ૧૭૪૨/સં. ૧૭૯૮, આસો-), 'નવતરવ-બાલાવબોધ' (ર.ઈ. ૧૭૭૮), 'મહાવીર ૭૨ વર્ષિય ખુલાસા-પત્ર', 'વિવાહ પડવભાષા' એમની આ પ્રકારની રચનાઓ છે. એ સિવાય ૪૯૫ કડીનો 'ચિત્રસેનપદ્માવતી-રાસ' (ર.ઈ. ૧૭૫૮/સં. ૧૮૧૪, પોષ સુદ ૧૦), ૯ ઢાળ અને ૪૭ કડીનો 'નેમિનવરસો'(મુ.) જેવી રચનાઓ અને 'આબુયાત્રા-સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૭૬૫), 'ફલોધિ પાર્શ્વ-સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૭૬૭/સં. ૧૮૨૩, માગશર વદ ૮), ૧૪ કડીનું 'અલ્પબહુત્વ-સ્તવન', ૩૨ કડીનું 'નયનિષ્ઠેપા-સ્તવન', 'સહસ્રકૂટ-સ્તવન' જેવાં સ્તવનો પણ તેમની પાસેથી મળ્યાં છે. 'ગૌતમીય-મહાકાવ્ય' (ર.ઈ. ૧૭૫૧), 'ગુણમાલાપ્રકરણ' (ર.ઈ. ૧૭૫૮), 'ચતુર્વિંશતિજિનસ્તુતિ-પંચાશિકા' (ર.ઈ. ૧૭૫૮) તેમની સંસ્કૃત રચનાઓ છે.

કૃતિ : ૧. જૈકાપ્રકાશ : ૧; ૨. જૈકાસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. ગુસાસ્તવતો; ૩. જૈસાઈતિ-હાસ; □ ૪. જૈગુકવિઓ : ૩ (૧, ૨); ૫. મુપુગુહસૂચી; ૬. લીહસૂચી; ૭. હેજૈસાસૂચિ : ૧. [શ્ર.ત્રિ.]

રામવિજય-૫ [ઈ. ૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ]: તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયદેવ/વિજયધર્મની પરંપરામાં રંગવિજયના શિષ્ય. મૂળ હેમચંદ્ર-સૂરિના 'પરિશિષ્ટપર્વ(ત્રિષષ્ટિ)'ના સ્તબક (ર.ઈ. ૧૭૪૬/૧૭૭૮) અને મૂળ જિનકીર્તિસૂરિની ઈ. ૧૭૭૪ની સંસ્કૃત રચના 'ધન્યશાલિ-ભદ્ર-ચરિત્ર (દાનકલ્પદ્રુમ)' પરના ૯ પલ્લવના સ્તબક (ર.ઈ. ૧૭૭૭/૧૭૭૯)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈતિહાસ; □ ૨. જૈગુકવિઓ : ૩(૨); ૩. મુપુગુહસૂચી. [શ્ર.ત્રિ.]

રામવિજય(મુનિ)-૬ [ ] : જૈન સાધુ. વિજય-ઉદયસૂરિના શિષ્ય. ૧૧ કડીની ગુરુવિષયક 'ગહ્લેલી'(મુ.)ના કર્તા. તપ-ગચ્છના વિજયાણંદસૂરિની પરંપરાના વિજયઉદયસૂરિ (અવ. ઈ.

રામવિજય-૨ : રામવિજય (મુનિ)-૬

૧૭૮૧) અને આ વિજયઉદયસૂરિ એક હોય તો આ કર્તાને ઈ. ૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધમાં મૂકી શકાય.

કૃતિ : ગહૂંલી સંગ્રહનામા ગ્રંથ, ભાગ : ૧, પ્ર. શ્રાવક ભીમસિંહ માણેક, ઈ. ૧૯૦૧.

સંદર્ભ : જૈનગૂકવિઓ : ૨. [શ્રા.ત્ર.]

રામવિજય-૭ [ ] : જૈન સાધુ. પ્રેમવિજયના શિષ્ય. ૧૨૯ કડીની 'અષ્ટપ્રકારીપૂજા' (વિ. સં. ૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા. સંદર્ભ : ડિકેટલોગબીબ્લિયો. [શ્રા.ત્ર.]

રામવિમલ [ઈ. ૧૭૦૬માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજય-સ્તનની પરંપરામાં કુશલવિમલના શિષ્ય. ૬૫ કડીના 'સૌભાગ્યવિજય-નિર્વાણ-રાસ (સાધુગુણ-રાસ)' (ર.ઈ. ૧૭૦૬/સં. ૧૭૬૨, ફાગણ વદ ૭; સ્વલિખિતપ્રત) અને ૭ કડીના 'ઋષ્યવર્જન-સ્તવન'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈનસાહિત્યસંહ્યા; ૨. જૈન સત્યપ્રકાશ, જુલાઈ ૧૯૩૭-દો અંતિહાસિક રાસોંકા સાર', અગસ્ત્યંદ નાહટા; ૩. જૈનગૂકવિઓ : ૩(૨); ૪. મુપુગુહસૂચી. [શ્રા.ત્ર.]

રામશંકર [ ] : અવટકે ભટ્ટ. જ્ઞાતિએ બ્રાહ્મણ. ઢાળ અને સાખી બંધવાળાં ૬ કડવાંના 'પારવતી-વિવાહ'(મુ.)ના કર્તા. કૃતિ : નકાદોહન. [નિ.વો.]

રામશિષ્ય [ ] : ૫ કડીના 'સિદ્ધચક્રનું સ્તવન/અભિલની ઓળીનું સ્તવન'(મુ.)ના કર્તા. કૃતિ : ૧. જૈનપ્રકાશ : ૧; ૨. જૈનસંગ્રહ; ૩. સસન્મિત્ર(ઝ). [શ્રા.ત્ર.]

રામસિંહ [ઈ. ૧૮૪૩ સુધીમાં] : જૈન. ૭ કડીના 'ચતુર્વિંશતિજન ગણધર-સ્તવન' (વિ.ઈ. ૧૮૪૩)ના કર્તા. સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી. [શ્રા.ત્ર.]

રામા(કર્ણવેધી) [અવ. ઈ. ૧૫૩૮] : કડવાગચ્છના જૈન સાધુ. ઈ. ૧૫૩૦માં થરાદમાં તેમણે ખીમા શાહથી જુદા પડી કડવામતની જુદી શાખા શરૂ કરેલી. તેમની પાસેથી 'વીરવિવાહલો/વીરનાહ-વિવાહલું' (ર.ઈ. ૧૫૩૬/૧૫૩૮), 'લુંપક હુંડી' (ર.ઈ. ૧૫૩૬) અને 'પરી પુનાંકો દિએ હુએ પત્ર'—એ કૃતિઓ મળી છે.

સંદર્ભ : ૧. કડુઆમતીગચ્છ પટાવલી સંગ્રહ, સં. અંબાલાલ પ્રે. શાહ, ઈ. ૧૯૭૯; ૨. જૈન સત્યપ્રકાશ, જૂન, ૧૯૫૩-કડુઆ-મત પટ્ટાવલીમાં ઉલ્લિખિત ઉત્તર સાહિત્ય', અગસ્ત્યંદ નાહટા. [શ્રા.ત્ર.]

રામાનંદ : આ નામે 'પંચકોપવર્ણન' તથા ગુજરાતી-હિન્દી પદો (૩ મુ.) મળે છે.

કૃતિ : ૧. નકાસંગ્રહ; ૨. ભજનસાગર : ૨. સંદર્ભ : ૧. ગૂહાપાટી; ૨. ડિકેટલોગબીબ્લિયો. [ચ.શે.]

'રામાયણ'-૧ : જુઓ કર્મણ(મંત્રી)કૃત 'સીતાહરણ'.

રામવિજય-૭ : 'રામાયણ'-૩

'રામાયણ'-૨ [ર.ઈ. ૧૮૩૭/સં. ૧૮૯૩, માગશર વદ ૯, રવિવાર] : ગરબડદાસના પુત્ર ગિરધરકૃત 'અધ્યાય' નામક ૨૯૯ કડવાં અને ચોપાઈને નામે ઓળખાવાયેલી વિવિધ દેશીબંધની ૯૫૫૧ કડીની આ આખ્યાનકૃતિ(મુ.) ગુજરાતી પ્રજામાં અસાધારણ પ્રચાર પામેલી રામકથા છે. આ કૃતિમાં કવિએ વાલ્મીકિ રામાયણ, હનુમાન્નાટક, પદ્મપુરાણ, અગ્નિપુરાણ, યોગવાશિષ્ઠ, શ્રીમદ્ ભાગવત, હરિવંશ, આનંદરામાયણ વગેરેનો તેમ જ અત્રત્ર રામચરિતમાનસ, અધ્યાત્મરામાયણ, ગીતાવલી, મહાભારત વગેરેનો આધાર લીધો છે. કવિએ પોતે આધારસ્થાનોનો નિર્દેશ કર્યો છે તેમાં કયાંક સરતચૂક પણ થયેલી છે. કવિએ નાકર, શ્રીધર, પ્રેમાનંદ, શામળ, કૃષ્ણાબાઈ, દયારામ એ પુરોગામીઓની પણ અસર, પ્રસંગો અને શૈલી પરત્વે, ઝીલી છે. આ સર્વગ્રાહી સભરતાથી કૃતિ મધ્યકાલીન પરંપરામાં જુદી તરી આવે છે.

મૂળ કથાવસ્તુમાં કવિએ કેટલાક ફેરફાર ને કેટલાંક ઉમેરણો પણ કર્યા છે. જેમ કે, અહલ્યાપ્રસંગમાં રામના ચરણસ્પર્શને બદલે રામની ચરણરજ પવનમાં ઊડીને શલ્યાને સ્પર્શી જતાં અહલ્યા થઈ એવું નિરૂપણ કવિ કરે છે. અશ્રવમેધવૃત્તાંતમાં નાનકડો મૌલિક વિનોદપ્રસંગ મળે છે; અશ્રવ પર બાંધેલા પતરામાં "સ્ત્રીવિપ્રસાધુજન સાથે પુદ્ધ ન કરીશ વીર" લખેલું જોઈ રામનો સાળો લક્ષ્મીનિધિ તાડિકાવધને યાદ કરાવી મશકરી કરે છે ત્યારે રામ જવાબ આપે છે કે તમે જનક-વિદેહીના પુત્ર વીરરસમાં ન સમજો. રામબાલચરિત્ર તથા અધ્યાત્મ-રામાયણને અનુસરતો તત્ત્વવિચાર એ પણ ગિરધરના આ રામાયણની વિશિષ્ટતા છે.

પાત્રો પરત્વે મૂળનું યથાતથ પ્રતિબિંબ ઝીલવાનો કવિએ પ્રયત્ન કર્યો છે પરંતુ કથાપ્રસંગો અનેક ઠેકાણેથી ઉપાડયા હોવાથી પાત્રો વાલ્મીકિરામાયણનાં સીધાં અનુકરણ જેવાં ન લાગતાં વૈવિધ્યસભર રેખાઓવાળાં બન્યાં છે. પોતાના સમયની સામાજિકતાનું કવિએ પાત્રોમાં આસેપણ થવા દીધું છે. છતાં પાત્રોના મૂળ વ્યક્તિત્વ જ્ઞાય જોખમાતાં નથી. પાત્રો છેક દેવકોટિનાં અને રાક્ષસકોટિનાં નહીં પરંતુ માનવકોટિનાં બની રહ્યાં છે. પ્રતાપી અને ભવ્ય પાત્રોમાં માનવસહજ નિર્ભજતાનો તો દાનવકોટિનાં પાત્રોમાં માનવસહજ લાગણીશીલતાનું કવિએ આલેખન કર્યું છે. માનવીય આક્રોશાઓ, ચિત્તવૃત્તાંત ધમસાણો, સબજતા-નિર્ભજતા વગેરેનું આ આલેખન રસપ્રદ બન્યું છે.

કૃતિમાં કરણ, શાંત, વીર અને શુંગારરસ મુખ્ય છે. શાંત અને કરુણમાં કવિની પ્રતિભાનો અંશ સવિશેષ જોવા મળે છે. મધ્યકાલીન પરંપરાની અલંકારસમૃદ્ધિ અને વર્ણનસિદ્ધિ પણ આ કૃતિના નોંધપાત્ર અંશો છે. કવિની બાનીમાં સંસ્કૃત અને હિન્દી ભાષાનો પ્રભાવ છે. [દિ.જો.]

'રામાયણ'-૩ (ર.ઈ. ૧૫૬૮/સં. ૧૬૨૪, આસો સુદ ૧૦, ગુરુ-વાર) : ૧૨૫ જેટલાં કડવાં ને ૫૦૦૦ જેટલી કડીઓ ધરાવતી વીક્રા-સુત નાકરની આ કૃતિ ખંડિત રૂપે પ્રાપ્ત થયેલી છે. બાલકાંડ અને અયોધ્યાકાંડ ભેગા થઈ જવાથી એ કુલ ૬ કાંડ ધરાવે છે. છેલ્લા ઉત્તરકાંડનું કતૃત્વ નાકરનું હશે કે કેમ એ વિશે શંકા થાય છે, કેમ

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૩૬૩

કે કૃતિનો રચનાસમય પાંચમા યુદ્ધકાંડને અંતે દર્શાવાય છે. ઉત્તર-કાંડમાં 'ભીમકવિ', 'કૃષ્ણભીમ' એવા ઉલ્લેખો મળે, એમાં વાલ્મીકિ-સમાયજ્ઞને વળગીને માત્ર કથાસાર આપવામાં આવ્યો છે ને આગળના યોગે તેની પત્નિવચન એવું જણાયું છે.

મૂળ રામકથાને પ્રવાહી અને ભાવવાહી રીતે રજૂ કરતી આ કૃતિમાં કવિએ કથાપ્રસંગોમાં કેટલાક ફેરફારો પણ કર્યા છે. હનુમાન એની માતા અંજનીને રામકથા કહી સંભળાવે છે એવું નિરૂપી એમણે કથાની ભૂમિકામાં મહત્વનો ફેરફાર કર્યો છે, તે ઉપરાંત કેટલાક પ્રસંગોને એમના મૂળ સાહિત્યક ક્રમમાં મૂકી સરળતા સાધી છે. જેમ કે, મૂળમાં શ્રાવણકથા અયોધ્યાકાંડમાં પાછળથી, પૂર્વે બનેલી ઘટના તરીકે આવે છે, અહીં એ કથાને આગળ લઈ લેવામાં આવી છે. કેટલાક પ્રસંગો કવિએ ટાળ્યા છે, તો કવચિત્ નવા દાખલ કર્યા છે. મહાભારતની હરિશ્ચન્દ્રકથા કવિએ અહીં દાખલ કરી છે, સંભવતઃ રામ સમક્ષ રજૂ થયેલી દૃષ્ટાંતકથા તરીકે. ભયભીત થતા રાવણને આવેલું સ્વપ્ન, અંગદવિષ્ટિ પ્રસંગે કૃત્રિમ સીતાને સભામાં લાવવી વગેરે કેટલાક પ્રસંગો કવિકલ્પિત જણાય છે. શ્રાવણને એની પત્ની સાથે માબાપને રાખવા કે તજી દેવા અંગે સંવાદ થાય છે એવું નાકર આવેખે છે તેમાં પૌરાણિક કૃતિમાં સમકાલીન જીવનના રંગો ભરવાનું એમનું વલણ દેખાય છે.

કૃતિમાં હૃદ્ય ભાવનિરૂપણો અવારનવાર મળ્યાં કરે છે—લોકાદહન પછી સીતાના અંગને ઊનો પવન લાગશે તેની ચિંતા હનુમાન કરે છે, સીતાને પ્રાપ્ત કરવા માટે રામનું રૂપ ધારણ કરવાનું સૂચન થાય છે ત્યારે રાવણ પરપત્ની તો માતા લાગે એવો ગૌરવભર્યો ઉત્તર આપે છે વગેરે. લક્ષ્મણ મૂર્છાવશ થાય છે તે વખતનો રામવિલાપ અસરકારક છે, તે ઉપરાંત અયોધ્યાકાંડમાં શબ્દસામર્થ્યથી થયેલું સીતાનું ગાનઆલાપ દ્વારા પોતાનો પ્રભાવ પ્રગટ કરતા મોહિનીરૂપ શ્રીહરિનું, રામના સ્વાગત માટેની અયોધ્યાના નગરજનોની તૈયારીનું, ભાવોચિત ઢાળનો વિનયોગ કરીને થયેલું વાનરસેનાધિપતિઓની ઓળખાણવિધિનું વગેરે વર્ણનો પણ મનોરમ છે. રામસીતાદિ પાત્રોનું ચિત્રણ સુરેખ થયું છે.

પ્રેમાનંદને—ખાસ કરીને 'રણયજ્ઞ'માં—આ કૃતિએ કેટલીક સામગ્રી પૂરી પાડેલી જણાય છે. [ચિ.ત્રિ.]

રામયો-૧ [ઈ.૧૮૩૬ સુધીમાં]: કારતકથી આસો સુધીના મહિનામાં સીતાવિયોગને આવેખતા ને રામના મિલનના આનંદ સાથે પૂરા થતા ૧૨/૧૩ કડીના 'સીતાજીના બારમાસા' (લે.ઈ.૧૮૪૧ લગભગ; મુ.)ના કર્તા. 'ગુજરાતી હાથપ્રતોની સંકલિત યાદી' 'રાધા-કૃષ્ણના બારમાસ' (લે.ઈ. ૧૮૩૬), 'ગુજરાત પ્રાન્તના જૂના કવિઓ વિશેની હકીકત' 'દસ અવતારની લીલા' એ કૃતિઓ આ કર્તાની ગણે છે.

કૃતિ : ૧. બૃકદોહન : ૫; ૨. ભસાસિધુ : ૨; ૩. સીતાજીના મહિના, પ્ર. બાલાભાઈ નગીનભાઈ, ઈ. ૧૮૮૮.

સંદર્ભ : ૧. ગુજૂહકીકત; ૨. ગૂહાયાદી; ૩. ડિક્ટેલોગ્રાફી; ૪. ફોહનમાવલિ. [ચ.શે.]

૩૬૪ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

રામયો-૨ [મુ.]ના કર્તા.

કૃતિ : અભમાલા. [ચ.શે.]

]: સાદબના શિષ્ય. પદો (૧

રામયો-૩ : જુઓ વેલાબાવાના શિષ્ય રામ-૯.

રામો [ ] : જ્ઞાન-વૈરાગ્ય અને સંતસમાગમનો ઉપદેશ આપતા ૧૦૭ છાંપા(મુ.) અને ૩૪ કડીના 'કક્કા'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ભજનિક કાવ્યસંગ્રહ, શા. વૃંદાવનદાસ કાનજી, ઈ. ૧૮૮૮. [ચ.શે.]

રામ : આ નામે કુંડરિક અને પુંડરિક એ ભાઈઓના વિલાસ અને સંયમની કથા કહેતી ૪ ઢાળની 'કુંડરિક-પુંડરિકની સજાય'(મુ.) મળે છે. અહીં કર્તાનામ 'રાયચંદ' પણ હોવાની સંભાવના છે, પરંતુ આ કથા 'રાયચંદ' છે એ નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

કૃતિ : જૈસસંગ્રહ(જૈ)(+સં.). [કી.જો.]

રાયચંદ-૧ : જુઓ સમરચંદ્રશિષ્ય રાજચંદ્ર-૧.

રાયચંદ-૨ [ઈ. ૧૬૨૫માં હયાત] : જૈન સાધુ. પદ્મસાગરની પરંપરામાં ગુણસાગરના શિષ્ય. ૮૮ કડીના 'વિજયચૈત-વિજયાસતી-રાસ' (૨.ઈ.૧૬૨૫/સં. ૧૬૮૨, કારતક સુદ ૫, ગુરુવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. મરાસસાહિત્ય; ૩. જૈનકવિઓ : ૧; ૪. ડિક્ટેલોગ્રામાવિ. [કી.જો.]

રામચંદ-૩ [ઈ. ૧૭૪૧માં હયાત] : લોકાગરજના જૈન સાધુ. ભાગ-ચંદની પરંપરામાં ઋષિ ગોવર્ધનજીના શિષ્ય. ૪૮ કડીની 'અવંતિસુ-કુમાલ-ચોઢાવિયું' (૨.ઈ. ૧૭૪૧/સં. ૧૭૮૭, આસો વદ અમાસ), 'ધાવચ્યાકુમારનું ચોઢાવિયું' (૨.ઈ. ૧૭૩૮ કે ૧૭૪૧/સં. ૧૭૮૫ કે ૧૭૮૭, આસો સુદ ૧૦; મુ.) તથા ૨૧ કડીની 'મિઠરથરાજની સજાય' (૨.ઈ.૧૭૪૧/સં. ૧૭૮૭, માસપ્પમણ દિવસ; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. રત્નસાર : ૨; ૨. પ્ર. શા. હીરજી હંસરાજ, સં. ૧૮૨૩; ૨. સજાયમાલા(શ્રા) : ૧.

સંદર્ભ : જૈનકવિઓ : ૨. [કી.જો.]

રાયચંદ(ઋષિ)-૪ [ઈ. ૧૮મી સદી] : લોકાગરજના જૈન સાધુ. ભૂપરજીની પરંપરામાં જૈનલજીના શિષ્ય. 'ચિત્તસમાધિ/દર્શન-પચીસી' (૨.ઈ. ૧૭૭૭; મુ.), 'લોભ-પચીસી' (૨.ઈ. ૧૭૭૮/સં. ૧૮૩૪, આસો સુદ-; મુ.), 'જ્ઞાન-પચીસી' (૨.ઈ. ૧૭૭૮; મુ.), ૨૭ કડીની 'જોબન-પચીસી' (૨.ઈ.૧૭૮૪) તથા 'કપટ-પચીસી' આ ય પચીસીઓ; 'કલા-વતી-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૭૮૧/સં. ૧૮૩૬, આસો સુદ ૫), ૬૨ ઢાલની 'મુગલેખાની ચોપાઈ/મુગાંકલેખા-રાસ' (૨.ઈ. ૧૭૮૨/સં. ૧૮૩૮, ભાદરવા વદ ૧૧), ૨૮ ઢાલની 'નમંદાસતી-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૭૮૫/સં. ૧૮૪૧, માગથર-) તથા 'નંદન-મણિહાર-ચોપાઈ'; ૪ ઢાલ અને ૪૫ કડીની 'મરુદેવી-માતાની ઢાળો/સજાય' (૨.ઈ. ૧૭૮૮/સં. ૧૮૫૫ જૈન-; મુ.), 'અષાઢભૂતિની પાંચ ઢાલની સજાય' (૨.ઈ. ૧૭૮૦/સં.

રામયો-૧ : રાયચંદ (ઋષિ)-૪

૧૮૩૬, આસો વદ ૧૦; મુ.), ૬ કડીની 'ચંદનબાલા-સગાય', ૪ ઢાળની 'ચેતનપ્રાણીની સગાય', ૧૬ કડીની 'વાદ-સગાય'(મુ.), 'સીતા-સમાધિની સગાય', ૨૧ કડીની 'નાલાંદા પાડાની સગાય'(મુ.) વગેરે સગાયો; 'રાજમતી રહનેમિનું પંચઢાળિયું' (૨.ઈ. ૧૭૯૯/સં. ૧૮૫૫ આસો; મુ.), ૬ ઢાળની 'ચેલણા-ચોઢાળિયું' (૨.ઈ. ૧૭૬૪/સં. ૧૮૨૦ વૈશાખ સુદ ૬; મુ.), ૮ ઢાળની દુહાદેશીબદ્ધ 'આઠ પ્રવચનમાતા-ચોપાઈ/ઢાલ' (૨.ઈ. ૧૭૬૫/સં. ૧૮૨૧, ફાગણ વદ ૧; મુ.), 'દેવકી-ઢાલ' (૨.ઈ. ૧૭૮૩) આદિ ઢાળિયાં; તેમ જ 'વીરજિન-છંદ' (૨.ઈ. ૧૭૭૭; મુ.), 'ગૌતમસ્વામી-રાસ' (૨.ઈ. ૧૭૭૮/સં. ૧૮૪૫, ભાદરવા સુદ ૯; મુ.), ૪૭ ઢાળનું 'ઋષભ-ચરિત્ર' (૨.ઈ. ૧૭૮૪/સં. સં ૧૮૪૦ આસો સુદ ૫), 'મહાવીરજિનદેવાળી-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૭૮૯; મુ.), ૧૩ અને ૧૫ કડીનાં 'મરુદેવીમાતાનાં ૨ સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૭૭૭/સં. ૧૮૩૩, કારતક વદ ૭ અને ૨.ઈ. ૧૭૮૪/સં. ૧૮૫૦, જ્ઞેઃ; મુ.), ૧૯ કડીનું 'શિવપુરનગરનું સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૭૬૪; મુ.), ૧૨ કડીનું 'સોળ જિનવરનું સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૭૬૪; મુ.), ૧૬ કડીનું 'આઠ જિન-વરનું સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૭૮૦; મુ.), 'સીમંધર-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૭૮૦; મુ.) તથા હિન્દીમિશ્ર રાજસ્થાની ભાષામાં રચેલી નાની મોટી અનેક કૃતિઓ આ કવિ પાસેથી મળી છે.

કૃતિ : ૧. જૈન વિવિધ ઢાલ સંગ્રહ, પ્ર. જ્ઞેઃમલ સેઠિયા, ઈ. ૧૯૨૩; ૨. જૈનસંગ્રહ; ૩. જૈનમાલા(શા) : ૧, ૨; ૪. જૈનસંગ્રહ(જૈ); ૫. જૈન સ્વાધ્યાય મંગળમાલા : ૧, ૨, સં. મુનિશ્રી શામજી, ઈ. ૧૯૬૨; ૬. વિવિધ પુષ્પવાટિકા : ૨, સં. મુનિશ્રી પૂનમચંદ્રજી, ઈ. ૧૯૮૨ (૭મી આ.); ૭. વિવિધ રત્નસ્તવનસંગ્રહ : ૩, સં. ગોવિંદરામ ભી. ભણસાલી, ઈ. ૧૯૨૪; ૮. શ્યાવક સ્તવનસંગ્રહ : ૨, ૩, સં. પાન-મલ ભે. શેઠિયા, ઈ. ૧૯૨૩; ૯. સસન્નિમત્ર (જ)

સંદર્ભ : ૧. ગુસાર્છતિહાસ : ૨; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. દેસુરાસમાળા; ૪. મરાસસાહિત્ય; ૫. જૈનકવિઓ : ૩ (૧, ૨); ૬. ડિકેટલોગ-બીજ; ૭. મુપુગુલસૂચી; ૮. હેનજ્ઞાસૂચિ : ૧. [કી.જે.]

રાયદાસ [ ] : 'કૃષ્ણલીલાનાં પદ'ના કર્તા.
સંદર્ભ : ૧. ગુબૂકલકીકત; ૨. પ્રાકકૃતિઓ. [શ્રા.ત્ર.]

રાયભદ્ર : જુઓ રાજભદ્ર.

રાયમલ(બ્રહ્મ) [ઈ. ૧૬મી કે ૧૭મી સદીમાં હયાત] : જૈન સાધુ. 'નેમીશ્વર-ફાગ' (૨.ઈ. ૧૬મી કે ૧૭મી સદી)ના કર્તા.
સંદર્ભ : સ્વાધ્યાય, ઓગસ્ટ ૧૯૬૪-દિગંબર જૈન કવિઓએ રચેલાં પાંચ અજ્ઞાત ફાગુ-કાવ્ય, અગરચંદ નાહટા. [કી.જે.]

રાવજી [ઈ. ૧૬૪૮માં હયાત] : જૂનાગઢના વડનગરા નાગર ગુલસ્થ.
'વિનતિ' (૨.ઈ. ૧૬૪૮)ના કર્તા.
સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. ગુહાયાદી. [નિ.વો.]

'રાવણમંદોદરી-સંવાદ'-૧ : કવિ શામળની ૨૦૪ કડીની (મુ.) રચના. એ 'અંગદવિષ્ટિ'ના અનુસંધાન રૂપે કવિએ લખી હોવાનું અનુમાન

રાયદાસ : 'રાવણમંદોદરી-સંવાદ'-૨

સં. ૧૮૦૮ની રચાસાલવાળી હસ્તપ્રતમાં 'અંગદવિષ્ટિ'નાં અંત સાથે એની આરંભની ૨૦-૨૨ કડીઓ જોડી દેવામાં આવી છે તે પરથી બાંધવાનું મન થાય. બીજી રીતેય, એમાં પ્રયોજાયેલા 'અંગદ=વિષ્ટિ'ના જેવા જ છંદોને અને સંવાદકૌશલની એવી જ અને બીજી વિશિષ્ટ ઝલકને કારણે એ 'અંગદવિષ્ટિ'ના જોડાની રચના પ્રતીત થાય છે. રામ વાનરસેના સાથે લંકા પર ચડી આવ્યાની પૂર્વકથા કૃતિનો પૂરો અર્ધો ભાગ રોકે છે. ઉત્તરાર્ધના અર્ધા ભાગમાં કૃતિને સાર્થનામ દસવતો રાવણ અને મંદોદરી વચ્ચેનો સંવાદ અને બાકીના અર્ધા ભાગમાં પ્રજના અદારે વર્ણના પ્રતિનિધિઓની સીતા પાછાં સોંપવા સંબંધમાં રાવણને મળતી સલાહ આવે છે. આમ, આ કૃતિ પોતાની રીતે સ્વતંત્ર ઊભા રહી શકે છતાં એકબીજા સાથે અનુસંધિત થઈ શકે એવા ત્રણ ભાગ કે ખંડની સંમિશ્રિત ત્રિમૂર્તિ બની છે. એનો સૌથી સંક્ષિપ્ત ભાગ એનો છેવટનો ત્રીજો ભાગ છે. એનો પ્રધાન રસ વિનોદનો છે. એ વિનોદ શામળની વાર્તાઓમાં આવતી સમસ્યાઓના બુદ્ધિવર્ધક મનોરંજન કરતાં જુદા પ્રકારના લોકરંજક ચાતુર્યનો છે. વિપ્ર, વૈશ્ય, કણ્ઠી, સઈ, એમ બધા વ્યવસાયીઓના કુલ ૫૮ પ્રતિનિધિઓની રાવણને અપાતી સલાહમાં દરેકની દલીલ તથા દૃષ્ટાંત પોતપોતાના વ્યવસાયની લાક્ષણિકતામાંથી આવતાં બતાવી, તેમાં લોકાનુભવની નીચજ જેવી કહેવતો કે ઉક્તિઓનો ઉપયોગ કુશળતાથી કરી લઈ, શામળે પોતાની વિનોદરસિકતા સાથે લોક-નિરીક્ષણ અને કહેવતોની પોતાની જાણકારીનો સારો પરિચય કરાવ્યો છે. "એક તો નામ શ્રીરામજી કેરું, બીજે અક્કલ થકી ઉખાણું" અને "જેને જેલ વણજ તે સૂઝે" એ કવિની પંક્તિઓ કવિએ શું સાધવા માગ્યું હતું અને સફળતાપૂર્વક સાધ્યું છે તે બતાવી આપે છે. "બીખ તેને પછી ભૂખ શાની?" (વિપ્ર), "ક્યાં ગોલાને ઘેર ગાયો હતી?" (ગોલો), "પાન ખાઈ મુખ કરીએ રાતું" (તંબોળી), "હડબડવું નહીં, હિમત રાખવી, તેલ જો તેલની ધાર જો રે" (ધાંચી), "નાચવા બેઠો ત્યાં ધૂંધટો શાનો" (ભવાયો), "શું ઘડો કે ઘેડ ઊતરશે, ચાક ઉપર હજી પિડો છે" (કુંભાર)-આના જેવા આ કૃતિના અનેક પંક્તિખંડો આગળની વાતને ટેકો આપશે. કહેવતો અને અનુભવમૂલક લોકોક્તિઓના વિનિયોગ અને પ્રદર્શનની માંડણ, શ્રીધર, અખાજી જેવા પુરોગામીઓની પ્રણાલી શામળે આમ પોતીકી વિશિષ્ટતા સાથે આમાં લાંબાવી કહેવાય. કાવ્યની છેલ્લી લીટીઓ એમ સૂચવે છે કે રાવણે રાત્રિચર્યામાં પ્રજાજનોને સીતા-પ્રકરણમાં પોતાને વિશે આમ બોલતાં સાંભળ્યા છે. એમાં કેટલાક ઉદ્ગારો રાવણની ઈતરાજી વહોરી લે એવા હોઈ ભર-સભામાં રાવણને તે કહેવાયા હોય એ બહુ સંભવિત ન લાગે.

[અ.સ.]

'રાવણમંદોદરી-સંવાદ'-૨ [૨.ઈ. ૧૫૦૯] : શ્રીધર અડાલજની મૂળ પ્રસંગને આલેખતી અષ્ટપદી ચોપાઈની ૨૦૪ અને અંતે પૂર્વ-છાયામાંની ચોપાઈની ૫ કડી મળી કુલ ૨૦૯ કડીની આ કૃતિ(મુ.) માંડણની 'પ્રબોધ-બત્રીશી' જેવી ઉખાણાગ્રથિત રચના છે. કાવ્યનો પ્રસંગ તો મંદોદરી રાવણને રામ સાથે યુદ્ધ ન કરવા માટે સમજાવે છે એ છે, પરંતુ "કરિસી કવિત ઉખાણી કરી" એમ પ્રારંભમાં અને

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૩૬૫

“મઈ ઉખાણા અતિ ઘણા, કીધા કવિત મઝારિ” એમ કાવ્યના અંતમાં કહી કાવ્યરચનાનો પોતાનો ઉદ્દેશ કવિએ સ્પષ્ટ કરી દીધો છે. એટલે દરેક કડીમાં ઓછામાં ઓછું ૧ ઉખાણું (—રૂઢીકિત) અને વધુમાં વધુ ૩-૪ ઉખાણાં વકતવ્યમાં ગૂંથી લેવાયાં છે. યમકનો આક્રમ્ય લઈ દરેક કડીના પ્રારંભના શબ્દને આગલી કડીના છેલ્લા શબ્દ સાથે સાંકળી રચનાબંધને બીજી રીતે પણ કવિએ વિશિષ્ટ બનાવ્યો છે.

મંદોદરીની સમજવટ અને રાવણનો એ સમજવા માટે ઇનકાર એ રીતે જ લગભગ આખું કાવ્ય ચાલે છે, પરંતુ બંને વચ્ચેનો સંવાદ ધીમે ધીમે ઉગ્ર બનતો જઈ આખરે રાવણ મંદોદરીને મારી નાખવા તત્પર બને છે ને મયદાનવ મંદોદરીને છોડાવે છે ત્યાં અટકે છે. અંનભાગમાં રાવણ અને બ્રહ્મા વચ્ચે સંવાદ ચાલે છે અને ત્યારે પણ રાવણ બ્રહ્માની સમજવટને ગણકારતો નથી. છેલ્લી ૩ ચોપાઈ કવિના કથનમાં ચાલે છે તેમાં રાવણની હત્યા, રામનું અયોધ્યામાં આગમન વગેરેનું સંક્ષેપમાં કથન થયું છે. કૃતિમાં ઉખાણાં ગૂંથવાનો ઉપક્રમ મુખ્ય હોવાને લીધે પાત્રના ગૌરવને ઉચિત ન હોય એવી ઉક્તિઓ સંવાદમાં આવે છે. જેમ કે, રાવણ મંદોદરીને “નું ઘર ઘણાં તણી પડુહણી”, “માંડ રાંડ થવા સાદરી, કરિ કણુ મુખ પીહરિ જઈ” કે “સુંખિણી, સાપિણી નિ પાપિણી એ ત્રિણી ન હુઈ આપણી” જેવી ઉક્તિઓથી આવેશમાં આવી નવાજે છે અને મંદોદરી પણ ક્યારેક “હાંપટ લાજવિહુણો લવઈ” ને “માઈ ન માસી ગાધિ ગોત્ર” એવું રાવણ માટે કહી નાખે છે, પરંતુ મંદોદરીની ઉક્તિઓ વિશેષતઃ મર્યાદા છોડતી નથી. એની સામે રાવણ પ્રાકૃત ક્રોટિના પતિ જેવો જ વિશેષ લાગે છે. જે કે ઉખાણાં દૃષ્ટાંતરૂપ બની ઘણી જગ્યાએ અસરકારક બની આવે છે. સ્ત્રીની નિર્બળતાને બતાવવા માટે રાવણ કહે છે, “બોહડ માહિ વસી દાહુરી, સોય કિમ જાણિ સાગર તરિ?” તો પોતાને છોડી સીતા પાછળ ગાંડા થયેલા રાવણને મંદોદરી કહે છે, “ખાજાં લાડુ પગિ ખેસવી, રાવણ રાબ રંધાવિ નવી”. આમ તે સમયની લોકભાષાને જાણવા માટે કૃતિ ધ્યાનપાત્ર છે. [જ.ગા.]

રાવો(ભક્ત) [ ] : અંબાજીની સ્તુતિના ગરબા (૭ મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. અભિકાકાવ્ય, તથા શકિતકાવ્ય, સં. શેક મહાદેવ રામચંદ્ર જગુષ્ટે, ઈ. ૧૯૨૩; ૨. બૃકાદોહન : ૫.

સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકહકીકત; ૨. ગૂહાયાદી. [નિ.વો.]

‘રાસલીલા’ : લેકુંદાસની ચોપાઈના ચાલ અને દોહનાં બનેલાં ૩૯ પદોની આ કૃતિ(મુ.)માં ભાગવતના ‘રાસપંચાધ્યાયી’ના પ્રસંગ પર આધારિત કૃષ્ણ-ગોપીની રાસલીલાનો પ્રસંગ આલેખાયો છે. કથન, વર્ણન ને સંવાદ રૂપે ચાલતી આ કૃતિમાં પ્રારંભથી અંત સુધી પ્રસંગ-કથન પર કવિની સતત નજર રહી છે. એટલે કૃષ્ણની વાંસળી સાંભળી ગોપીઓનું ઘરકામ ને સ્વજનોને છોડી શરદપૂનમની મધ્ય રાત્રિએ વનમાં ચાલી નીકળવું, ગોપીઓને ઘરે પાછા ફરવા માટે કૃષ્ણે વિનંતિ કરવી, ગોપીઓએ શોકાકુળ બની પ્રત્યુત્તર આપવો, કૃષ્ણનું ગોપીઓ સાથે રાસ રમવું, ગોપીઓના મનમાં અભિમાન

૩૬૬ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

જાગવાથી કૃષ્ણનું અંતર્ધાન થઈ જવું, ગોપીઓનું વિરહવ્યાકુળ બની કૃષ્ણને શોધવું ને વિલાપ કરવો, કૃષ્ણનું પુનઃ પ્રગટ થવું, પોતા પ્રત્યેનો સાચો સ્નેહ કોને કહેવાય તે ગોપીઓને સમજાવવું અને ગોપીઓ સાથે રાસ રમવું—એ બધી ઘટનાઓ કવિ આલેખે છે. પરંતુ પ્રસંગકથન કરતા કરતા કવિ વર્ણનની તક જવા દેતા નથી. વ્યાકુળ ગોપીઓ, ગોપીઓનો શણગાર, કૃષ્ણ-ગોપી-રાસનાં ઔચિત્યપુરઃસર વર્ણનો કરી કવિએ કૃતિને રસાવહ બનાવી છે. પ્રાસ-અનુપ્રાસ, અલંકારો ને સંસ્કૃતમય ભાષાના શિષ્ટ પોતનો પણ કૃતિને આસ્વાદ્ય બનાવવામાં મહત્ત્વનો ફાળો છે. દોહના પ્રથમ શબ્દને ચાલના અંતિમ શબ્દ સાથે સાંકળી કવિએ પદને સુબદ્ધ બનાવ્યું છે. [જ.ગા.]

રાસો (ભક્ત) [ ] : અંબા માતાની સ્તુતિ કરતી ૫ કડીની ૧ ગરબી(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : શ્રીમદ્ ભગવતીકાવ્ય, પ્ર. દામોદર દાજીભાઈ, ઈ. ૧૮૮૯. [શ.ત્રિ.]

રાંકંઓ [ઈ. ૧૮૪૩ સુધીમાં] : પદો (લિ.ઈ. ૧૮૪૩)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ફાહનામાવલિ : ૨; ૨. ફોહનામાવલિ. [નિ.વો.]

રાંમ [ઈ. ૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધ] : પારસી કવિ. ભરૂચના વતની. કાન્હલા/કાંહનાનના પુત્ર. રામચાર તરીકે પણ જાણીતા ને પારસી ધર્મ-ગ્રંથોના અભ્યાસી આ વિદ્વાન દસ્તુરે જરૂરસ્ત પયગંબરના જીવનના કેટલાક પ્રસંગોનું ચોપાઈની ૪૩૬ કડીઓમાં નિરૂપણ કરતા ‘જરૂરસ્ત પયગંબરનું ગીત’ (ર.ઈ. ૧૫૧૬ અનુ.) કાવ્યની રચના કરી છે. ગેયતત્ત્વવાળી આ કૃતિ ૧૬મા શતકના પારસી સમાજનો અભ્યાસ કરવા માટે ઉપયોગી છે. આ ઉપરાંત એમણે ‘સદુરે નસર’ નામના ફારસી ગ્રંથનો આશરે ઈ. ૧૫૫૯માં પહેલી વાર ગુજરાતી અનુવાદ કર્યો છે.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. સત્તરમા શતકમાં પારસી કવિઓએ રચેલી ગુજરાતી કવિતા (૧-૨), પેરીન દારા ડ્રાઈવર, ઈ. ૧૯૭૯, ઈ. ૧૯૭૯. [ર.ર.દ.]

રિખભ : જુઓ ઋષભ.

રિધિપર્વત [ ] : જૈન. ૬૦ ગ્રંથાગ્રની ‘બારવ્રત-સાચ’ના કર્તા. કૃતિ રિધિપર્વતને નામે નોંધાયેલી છે પણ તે નામ શંકાસ્પદ લાગે છે.

સંદર્ભ : આલિસ્ટઓઈ : ૨. [ગી.મુ.]

રિધિ : જુઓ ઋધિ—

રિધિચંદ્ર [ઈ. ૧૬૪૫માં હયાત] : જૈન સાધુ. ૫૪ કડીની ‘ચોવીસ જિન-ગુણમાલા’ (ર.ઈ. ૧૬૪૫)ના કર્તા. સમયની દૃષ્ટિએ ભાનુચંદ્ર કરમોચકના શિષ્ય ઋધિચંદ્ર જેમણે ઈ. ૧૬૩૯માં ‘મિતરાજ-સાચ’ રચી હતી એ અને આ કવિ એક હોવાની સંભાવના છે.

સંદર્ભ : હેજ્જાસૂચિ : ૧. [ગી.મુ.]

રાવો(ભક્ત) : રિધિચંદ્ર

રિક્તવિભવ્ય [ ] : જૈન સાધુ. ૫ કડીની 'આત્મ-શિક્ષા-સંજ્ઞા'ના કર્તા.
સંદર્ભ : મુપુગૂલસૂચી. [ગી.મુ.]

'રુકિમણીહરણ'—૧[૨.ઈ. ૧૬૦૪/સં. ૧૬૬૦, મહા સુદ ૧૩, શુક્રવાર] : દેવીદાસ ગાંધર્વનું ૩૦ કડવાં ને ૫૫૪ કડીઓમાં રચાયેલું આ આખ્યાનકાવ્ય (મુ.) ગુજરાતીની રુકિમણીવિષયક કૃતિઓમાં નોંધપાત્ર લેખાય એવું છે. ભાગવતકથાને અનુસરતા આ કાવ્યમાં કવિએ પાત્ર અને પ્રસંગોનાં વર્ણનોને બહેલાવ્યાં છે, જેમાં ગુજરાતીનાના અંશો પણ દીકરીક દાખલ થયાં છે. શિશુપાલ સાથે વિવાહ નક્કી થતાં રુકિમણીના મનમાં જગતી નિરાશાની ને કૃષ્ણવિયોગની ને પછી કૃષ્ણના પત્ર દ્વારા મળતા સધિયારાથી થતી એની પ્રસન્નતાની મનસ્થિતિઓનાં ને લગ્નસહજ રુકિમણીના દેહસૌન્દર્યનાં તેમ જ સૈન્ય, યુદ્ધ, લગ્નોત્સવ આદિનાં રોચક વર્ણનોથી આખ્યાનમાં વીર, શૃંગાર ને હાસ્યરસના નિરૂપણને સારો અવકાશ મળ્યો છે. કથાના ભાવ-અંશોને ઉપસાવી આપતા મધુર સુગેય દેશીબંધો ને ખૂબ લોકપ્રિય થયેલાં લગ્નગીતો આ આખ્યાનની મોટી વિશેષતા છે. અલંકારોનો કવિએ વ્યાપક ઉપયોગ કર્યો છે ને એમની નિરૂપણ-શૈલીમાં લાલિત્ય છે. [૨.સો.]

'રુકિમણીહરણ'—૨ : ભાગવતની રુકિમણીહરણની કથા પર આધારિત ને દેવીદાસના 'રુકિમણીહરણ'ની અસર ઝીલતું પ્રેમાનંદનું આ જો કે મધ્યમકક્ષાનું આખ્યાન(મુ.) છે, પરંતુ ગુજરાતીમાં રચાયેલી રુકિમણી-હરણવિષયક કથાને આલેખતી કૃતિઓમાં અવશ્ય નોંધપાત્ર છે. પ્રેમશૌર્યની આ કથામાં પ્રારંભનાં ૧૨ કડવાંમાં કવિએ કૃષ્ણ અને શિશુપાલ વચ્ચે રુકિમણી માટે થનાર યુદ્ધની ભૂમિકા તૈયાર કરી છે અને એ ભૂમિકા તૈયાર કરવામાં નારદમુનિના પાત્રને ક્લહ-પ્રિય બતાવ્યું છે. ૧૩થી ૧૮ કડવાં સુધી કૃષ્ણ અને બળરામના પહેલાં શિશુપાલ સાથે અને પછી રુકિમણી સાથેના યુદ્ધની કથા છે. અંતિમ ૭ કડવાંમાં કૃષ્ણ-રુકિમણીનો લગ્નોત્સવ આલેખાયો છે.

કૃતિના પ્રારંભમાં રુકિમણીની કૃષ્ણ સાથે લગ્ન કરવાની ઉત્સુ-કતા અને કૃષ્ણ સાથે થયેલા વિવાહ ફોક થવાથી જન્મેલા સંતાપ-માંથી કવિએ કેટલુંક વિપ્રલોભનું આલેખન કરવાની તક મેળવી લીધી છે, તો પણ શૃંગાર નહીં, વીર જ આખ્યાનનો મુખ્ય રસ છે. શિશુ-પાલ અને રુકિમણી સાથેના યુદ્ધનું વર્ણન કવિનાં અન્ય યુદ્ધવર્ણનોમાં બહુધા બને છે તેમ અહીં પણ હાસ્યના રંગથી રંગાયેલું છે. ખરેખર તો કવિનું રસજમાવટ કરવાનું કૌશલ અહીં ઓછું છે. રુકિમણીના વિવાહ કોની સાથે કરવા એ બાબત પિતા-પુત્ર વચ્ચે પડેલા અઘડા વખતે 'આ ઘર-વઢવાડે વિનાશ થાયે' કહી અઘડો શાંત પાડતી રુકિમણીની માતા, રુકિમણીને મારી નાખવા કૃષ્ણ તૈયાર થાય ત્યારે 'એને મારો તો તાતની આણ રે' કહી ભાઈને બચાવતી રુકિમણી કે કૃષ્ણ સાથે નાસી આવેલી રુકિમણીના મનમાં લગ્ન વખતે માતાપિતાની ખોટ સાલતી હતી તેને દૂર કરવા શંકર-ચાર્વતીએ આપેલું રુકિમણીનું કન્યાદાન વગેરે સ્થાનોએ પ્રસંગો ને પાત્રોને કવિ કેવી સહજ રીતે ગુજરાતી બનાવે છે તે અનુભવાય છે.

રિક્તવિભવ્ય : ૩૫/૩૫૦

'દશમસ્કંધ' અંતર્ગત ૨૦ કડવાંમાં પ્રેમાનંદે નિરૂપેલી રુકિમણી-વિવાહની અધૂરી કથા કાવ્યગુણમાં આ આખ્યાન કરતાં ચડિયાતી છે. એટલે ઉમાશંકર જોશી આ આખ્યાનના પ્રેમાનંદકર્તૃત્વ વિશે શંકા સેવે છે, પરંતુ એ સિવાય એને પ્રેમાનંદનું ન માનવા માટે બીજું કોઈ ચોક્કસ પ્રમાણ અત્યારે ઉપલબ્ધ નથી. [જ.ગા.]

રુચિરવિમલ [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ—ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. માનવિમલની પરંપરામાં ભોજવિમલના શિષ્ય. ૩૩ ઢાલના 'મત્સ્યોદર-રાસ' (૨.ઈ. ૧૬૮૦) તથા 'સ્તવન-ચોવીશી' (૨.ઈ. ૧૭૦૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકલકીકત; ૨. ગુસાર્ઠિતહાસ : ૨; ૩. ગુસાર-સ્વતો; ૪. મરાસસાહિત્ય; ૫. જૈગૂકવિઓ : ૨; ૬. મુપુગૂલસૂચી. [ગી.મુ.]

રુસ્તમ : જુઓ રુસ્તમ

રૂપડ : આ નામે ગણપતિની સ્તુતિ કરતું ૫ કડીનું ૧ પદ (મુ.) મળે છે. તેની અંતિમ પંક્તિમાં 'દશનામ ચરણે ભણે રૂપડિયો'માં 'દશનામ' શબ્દ ગુરુનું નામ સૂચવે છે કે બીજું કંઈ તે સ્પષ્ટ થતું નથી. બીજા ગુરુમહિમાના ૫ કડીના ભજન(મુ.)માં 'વાઘનાથ ચરણે બોલ્યો રૂપડિયો' એવી પંક્તિ મળે છે. તેમાં 'વાઘનાથ' ગુરુનામ હોવાની સંભાવના છે. હિંદીની છાંટવાળું ૬ કડીનું બીજું વૈરાગ્યભાવનું ભજન પણ આ નામે મળે છે. એ ત્રણેના કર્તા રૂપડ એક જ છે કે જુદા તે સ્પષ્ટ કહી શકાતું નથી.

કૃતિ : ૧. દુર્લાભ ભજનસંગ્રહ, પ્ર. ગોવિંદભાઈ શ. ધામેલિયા, ઈ. ૧૯૫૮; ૨. બૃહત સંતસમાજ ભજનાવળી, પ્ર. પુરુષોત્તમ ગી. શાહ, ૧૯૫૦ (છઠ્ઠી આ.). [કી.જે.]

રૂપનાથ—૧ : જુઓ રઘુનાથ—૧.

રૂપનાથ—૨ : જુઓ રઘુપતિ.

રૂપનાથ—૩ [ઈ. ૧૮૦૬માં હયાત] : પિતાનામ વાઘજી. દેવસ્થળના વડનગરા નાગર બ્રાહ્મણ. ઈ. ૧૮૫૮માં લીથોમાં છપાયેલ 'પ્રહ્લાદના ચંદ્રાવળી' (૨.ઈ. ૧૮૦૬/સં. ૧૮૬૨, વૈશાખ સુદ—)ના કર્તા. પ્રસ્નુત કૃતિના ૫૭૦ ચંદ્રાવળી (આશરે ૩૪૨૦ પંક્તિઓ)માં શિશુપાલથી પ્રહ્લાદના રાજ્યશાસન સુધીની કથા રજૂ થઈ છે.

કૃતિ : પ્રહ્લાદના ચંદ્રાવળી.—

સંદર્ભ : ૧. કાશીસુત શ્લેષજી એક અધ્યયન, બહેચરભાઈ ર. પટેલ, ઈ. ૧૯૭૪; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. કદહસૂચિ; ૪. ગુહાશાદી. [ચ.થે.]

રૂપનાથ(ત્રયિ)—૪ : જુઓ રઘુનાથ — ૩.

રૂપ/રૂપો : આ નામે માતાજીની સ્તુતિ કરતાં ૬-૬ કડીનાં ૨ પદ(મુ.) એ જૈનેતર કૃતિઓ મળે છે.

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૩૬૦

તો 'આબુજીનો ઇંદ' (લે. સં. ૧૯મી સદી), ૧૧૨/૧૧૩ કડીનો 'ગોડીપાર્શ્વનાથ-ઇંદ' (લે.ઈ. ૧૭૫૪), ૮ કડીની 'રહનેમિની સઝાય' (મુ.) અને ૮ કડીની હિંદી કૃતિ 'નેમિનાથ-ધમાલ'(મુ.) એ જૈન કૃતિઓ મળે છે. આમાંની ૮ કડીની 'રહનેમિની સઝાય'ને કેટલાક સંદર્ભો રૂપવિન્ય-૨ની માને છે પણ એ માટે નિશ્ચિત આધાર નથી.

આ બધી કૃતિઓ કયા રૂપ/રૂપોની છે એ વિશે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

કૃતિ : ૧. ચૈસ્તસંગ્રહ : ૩; ૨. જૈકાપ્રકાશ : ૧; ૩. જૈપ્રપુસ્તક : ૧; ૪. શ્રીમદ્ ભગવતીકાવ્ય, પ્ર. દામોદર દાજીભાઈ, ઈ. ૧૮૮૯; ૫. સસન્મિત્ર (અ)

સંદર્ભ : ૧. આલિસ્તઓઈ : ૨; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૩(૨); ૩. મુપુગૂહસૂચી; ૪. રાપુહસૂચી : ૪૨; ૫. રાહસૂચી : ૧; ૬. હેજૈશા-સૂચિ : ૧. [૨.સો., કી.જો.]

રૂપ-૧ [ઈ. ૧૮૩૨માં હયાત] : નાગોરી લેંકાગચ્છના જૈન સાધુ. '૨૮ લલિધ-પૂજ' (૨.ઈ. ૧૮૩૨/સં. ૧૮૮૮, માગશર સુદ ૧૨)ના કર્તા.

'જૈન ગૂર્જર કવિઓ'એ આ કવિ રૂપચંદ-૩ હોવાનું અનુમાન કર્યું છે.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [૨.સો.]

રૂપચંદ/રૂપચંદ્ર : આ નામે ૯ ઢાલ અને ૪૭ કડીમાં નેમરાજુલકથાના મુખ્ય પ્રસંગ-અંશોને ટૂંકમાં પણ પ્રાસાદિક અને રસાવહ રીતે આલેખતી 'નેમિનાથ નવરસો' (લે. ઈ. ૧૭૮૯; મુ.), ૫ કડીની 'નેમજીનો ચોમાસો'(મુ.), ૨૧ કડીની 'વૈરાગ્યની સઝાય', ૨૦ કડીની 'સાર-શિખામણ-સઝાય', ઋષભદેવ, મહાવીર, સુવિધિનાથ પરનાં કેટલાંક સ્તવનો(મુ.), 'દોહા શતક' (લે. ઈ. ૧૮૧૫), ૮ કડીની 'ભક્તવત્સલ મહાવીર'(મુ.), ૭ કડીની 'વીર નિર્વાણ-ગૌતમનો પોકાર'(મુ.), હિંદીમાં 'આમલ કી કીડા'(મુ.), 'વૈરાગ્યોપદેશક-સઝાય'(મુ.), 'નેમ રાજુલની હોરીનું પદ', 'પટ્ટાવલી', 'નેમજીનો વિવાહ', 'પંચકલ્યાણ પૂજનું મંગલ' તથા રાજસ્થાનીમાં લખાયેલી ૨ 'આત્મબોધની સઝાય' (લે. ઈ. ૧૭૮૯) મળે છે.

૫ કડીની 'મનને શિખામણની સઝાય'(મુ.) તથા ઋષભજીન, મહાવીર, પાર્શ્વજીન પરનાં કેટલાંક સ્તવનો 'રૂપચંદ કહે નાથ નિરંજન' એ પ્રકારની નામછાપથી જુદાં પડે છે. ૧૧૯ ગ્રંથાગ્રની 'પરમાર્થ દોહરો' એ રચના 'પંડિત રૂપચંદ' નામછાપ દર્શાવે છે. પ્રસ્તુત બધી જ કૃતિઓના કર્તા કયા રૂપચંદ છે તે વિશે નિશ્ચિતપણે કંઈ કહી શકાય તેમ નથી.

'મુનિરાજશ્રી પુણ્યવિન્યજી સંગ્રહગત ગુજરાતી હસ્તપ્રતસૂચી' ૭ કડીની 'નેમ-પદ', ૨૦ કડીની 'નેમ રાજમતી-ગીત', ૬ કડીની 'પાર્શ્વજીન(ગોડીજીન)-ગીત', ૩ કડીની 'સંભવજીન-ગીત' અને ૩ કડીની 'સુવિધિજીન-ગીત' આ કૃતિઓને રૂપચંદ(મુનિ)-૪ને નામે મૂકે છે પણ તે માટે નિશ્ચિત આધાર મળતો નથી.

કૃતિ : ૧. ચૈસ્તસંગ્રહ : ૨; ૨. જૈકાપ્રકાશ : ૧; ૩. જૈકાસંગ્રહ;

૪. જૈપ્રપુસ્તક : ૧; ૫. જૈસમાલા(શા) : ૩; ૬. જૈસસંગ્રહ(ન); ૭. જૈન સ્વેતાંબર કોન્ફરન્સ હેરલ્ડ, ઓગસ્ટ ૧૯૧૪-'મહાવીરનું પરોપકારી જીવન', કાપડિયા નેમચંદ ગી; ૮. એજન, ઓકટો. નવે. ૧૯૧૪-.

સંદર્ભ : ૧. મસાપ્રકાશ; ૨. જૈહાપ્રોસ્ટા; ૩. હિંકેટલોગબીજ; ૪. ફોહનામાવલિ; ૫. મુપુગૂહસૂચી; ૬. રાપુસૂચી : ૪૨; ૭. રાહસૂચી : ૧; ૮. લાહસૂચી; ૯. હેજૈશાસૂચિ : ૧. [૨.સો.]

રૂપચંદ-૧ : જુઓ દયાસિહશિષ્ય રામવિન્ય.

રૂપચંદ્ર(પાઠક)-૨ [ઈ. ૧૮મી સદી] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. ૯ કડીના 'જનવાભ-સૂરિ-ગીત'(મુ.)ના કર્તા. જનવાભસૂરિ (ઈ. ૧૭૨૮-ઈ. ૧૭૭૮)ના સમયને આધારે આ કવિ ઈ. ૧૮મી સદીમાં હયાત હોવાનું કહી શકાય.

કૃતિ : જૈન સત્યપ્રકાશ, ફેબ્રુ.-માર્ચ ૧૯૪૧-'કેટલાંક ઐતિહાસિક પદો', સં. કાંતિવિન્ય (+સં.). [૨.સો.]

રૂપચંદ(બ્રહ્મ)-૩ [ઈ. ૧૭૪૫માં હયાત] : પાર્શ્વચંદ્રગચ્છના જૈન સાધુ. અનુપમચંદના શિષ્ય. 'કેવલ સત્તાવની' (૨.ઈ. ૧૭૪૫/સં. ૧૮૦૧, મહા સુદ ૫), 'બંગલાદેશ-ગઝલ' અને હિંદી કૃતિ 'લઘુ-બ્રહ્મ-બાવની'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [૨.સો.]

રૂપચંદ(મુનિ)-૪ [ઈ. ૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ગુજરાતી લેંકાગચ્છના જૈન સાધુ. મેઘરાજના માનસિદ્ધશિષ્ય-કૃષ્ણમુનિના શિષ્ય. આ કવિએ ૪૧ ઢાલની 'શ્રીપાલ-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૮૦૦/સં. ૧૮૫૬, ફાગણ ૧૬ ૭, રવિવાર), 'ધર્મપરીમાનો રાસ' (૨.ઈ. ૧૮૦૩/સં. ૧૮૬૦, માગશર સુદ ૫, શનિવાર), ૧૩ ઢાલની 'પંચેન્દ્રિય-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૮૧૭/સં. ૧૮૭૩, વૈશાખ સુદ ૮, રવિવાર; મુ.), ૩૪ ઢાલની 'રૂપસેન-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૮૨૨/સં. ૧૮૭૮, શ્રાવણ સુદ ૪, ગુરુવાર), વિક્રમના સમયના, અદ્ભુતરસિક લોકકથાના અંબડ નામના પાત્રનું ચરિત્ર આલેખતી, ચોપાઈ બંધના ૮ ખંડમાં રચાયેલી 'અંબડ-રાસ' (૨.ઈ. ૧૮૨૪/સં. ૧૮૮૦, જેઠ સુદ ૧૦, બુધવાર) તથા 'સમ્યક્ત્વકૌમુદી કથા-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૮૨૬) એ કૃતિઓની રચના કરી છે. કવિની ભાષા પર રાજસ્થાનીનો પ્રભાવ ઘણો પ્રબળ છે.

કૃતિ : જ્ઞાનાવલી : ૨.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. જૈસાઈતિહાસ; ૪. દેસુરાસમાળા; ૫. મરાસસાહિત્ય; ૬. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧); ૭. રાપુહસૂચી : ૪૨. [૨.સો.]

રૂપચંદ-૫ [ ] : જૈન સાધુ. કલ્યાણજીના પુત્ર. વિયોગના બારમાસના વર્ણન પછી અધિકમાસમાં મિલનની કથાને આલેખતી ૩૦ કડીની 'નેમિનાથ-તેરમાસા'(મુ.)ના કર્તા. ચચ્યાર માસના વર્ણનમાં જુદી જુદી દેશીઓ તથા ધૂવપદોનો ઉપયોગ આ કાવ્યમાં થયો છે તે આ કાવ્યની વિશેષતા છે.

કૃતિના સંપાદકે કૃતિ સં. ૧૯મી સદીના ઉત્તાર્ધમાં રચાઈ હોવાનું અનુમાન કર્યું છે.

કૃતિ : પ્રામબાસંગ્રહ : ૧ (સં.)

[૨.સો.]

‘રૂપચંદકુંવર-રાસ’ [૨.ઈ. ૧૫૮૧/સં. ૧૬૩૭, માગસર સુદ ૫, રવિ-વાર] : ૬ ખંડ અને ૨૫૦૦ ગ્રંથાગ્રની નવસુંદરની આ કૃતિ(મુ.) મુખ્યત્વે દુહા-ચોપાઈબદ્ધ છે, પરંતુ એમાં વસ્તુ, આયા, ચરણકુળ, છંદપા, કુંડળિયા, સોરઠા, રેખના, અનુષ્ટુપ તેમ જ દેશી ઢાળોનો પણ વ્યાપક વિનિયોગ થયો છે. સંસ્કૃત ઉદ્ધરણોમાં ઉપજાતિ, વસંત-તિલકા આદિ ઘણા છંદો જોવા મળે છે. ‘શ્રાવાણસુધારસ-રાસ’ તરીકે પણ ઓળખાવાયેલી આ કૃતિના આરંભમાં જ કવિએ નવ રસોથી યુક્ત એવી રચના કરવાનો નિર્ધાર વ્યક્ત કર્યો છે. મુખ્યત્વે શુંગાર રસનું નિરૂપણ ને અંતે શાંતરસમાં પરિણમન સાથે એ નિર્ધાર એકંદરે પળાયો જણાય છે.

આ રાસમાં રૂપચંદકુંવર અને સોહગસુંદરીનું કાલ્પનિક રસિક કથાનક, અનેક દૃષ્ટાંતકથાઓ સાથે આવેલાં છે. કનોજની રાજપુત્રી સોહગસુંદરી પોતાની સમસ્યાઓની પૂર્તિ કરી શકે એવા ચતુર નરની શોધમાં છે. ગુપ્તવેશે નીકળેલ ત્રિકમને દાસી એની પાસે લઈ જાય છે પણ વિક્રમ સંકેતોના અર્થ સમજી શકતો નથી. વણિકપુત્ર રૂપચંદ સમસ્યાપૂર્તિ કરે છે ને સોહગસુંદરી સાથે પરણે છે. વિક્રમ મારઝૂકથી રૂપચંદ પાસેથી સમસ્યાઓનો અર્થ જાણવા કોશિશ કરે છે પણ પ્રેમ-મગ્ન રૂપચંદ અડગ રહે છે. છેવટે પ્રવાનની સૂચના અનુસાર વિક્રમ પોતાની પુત્રી મદનમંગલથી રૂપચંદને પરણાવી એની મધ્યસ્થીથી સમસ્યાઓના અર્થ જાણે છે.

જેઈ ઘટક છે કે સમસ્યા આ કૃતિની વસ્તુસંકલનાના અનિવાર્ય ભાગ છે. કવિએ સમસ્યાઉકેલ શ્રોતાઓ સમક્ષ પણ છેક છેલ્લે જ કર્યો છે એટલે વસ્તુસંકલનામાં કોતુહલ સાઘાંત જળવાઈ રહ્યો છે. રૂપચંદ-સોહગસુંદરીની ગાંઠીમાં અનેક સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, ગુજરાતી સમસ્યાઓ આવે છે ને સોહગસુંદરી રૂપચંદને જે પ્રેમચામર પત્ર પાઠવે છે તેમાં પણ સમસ્યા ગૂંથાય છે. પુણ્યશ્રીની દૃષ્ટાંતકથા પણ સમસ્યા-આધારિત છે. આમ સમસ્યારસ કૃતિમાં વ્યાપી રહે છે.

દૃષ્ટાંતકથા પોતે જ એક સંપૂર્ણ માતબર કથા બની રહે એનું અહીં બની રહે છે અને દૃષ્ટાંતકથામાં પણ દૃષ્ટાંતકથા ગૂંથાય છે. અહીં વિક્રમચરિત્ર કરતાં ચોચરિત્ર ચરિત્રાનું છે એમ બતાવતી મનમોહિનીની કથા, સમસ્યાઓ ઉકેલી આપતી પુણ્યશ્રીની કથા, સમકિતનો મહિમા પ્રગટ કરતી બિબચ અને બિબચાણીની કથા તથા ઢોલુ-ઢોલડી એ આહીરદંપતીની રસિક કથા ગૂંથાયેલી છે.

કૃતિમાં ઠેરઠેર સુભાષિતો વેશાયેલાં છે, જેમાં સંસ્કૃત શ્લોકો ને પ્રાકૃત ગાથાઓ ઉપરાંત કબીરનાં પદોનો પણ ઉપયોગ થયો છે. પુણ્યનો પ્રતાપ, વિદ્યા અને વિદ્વાનનો મહિમા, સામુદ્રિક લક્ષણો, સંગીતની મોહિની, વિયોગવેદની વ્યથા વગેરે અનેક વિષયો અંગેનું લોકડહાપણ રજૂ કરતાં આ સુભાષિતોમાં કવિની બહુશ્રુતતા અને પાંડિત્ય પ્રગટ થાય છે. તે જ રીતે પ્રદેશ, નગર, પાત્રો, વસ્ત્રાલંકારો, પાત્રની મનાસ્થિતિ આદિનાં વર્ણનોમાં પણ કવિનાં નિરીક્ષણ અને જાણકારીનો પરિચય મળે છે. માળવાદેશ, ઉજ્જવિનીનગરી, રૂપચંદનો

‘રૂપચંદકુંવર-રાસ’ : રૂપવિનય-૧

ગુ. સા.-૪૭

જન્મોત્સવ, રૂપચંદનો લગ્નોત્સવ, ચોહગસુંદરીનો રૂપછાક, રૂપ-ચંદ-સોહગસુંદરીનો વિલાસાનંદ, રાજને મળવા ધનદના શ્રેષ્ઠીની સાથે ઊમટેલાં નગરનાં મહાજનો આદિનાં વર્ણનો આ દૃષ્ટિએ નોંધ-પાત્ર બન્યાં છે. વર્ણનોમાં વીગતસામરતા છે. તે ઉપરાંત ઉપમાદિ અલંકારો, દૃષ્ટાંતો અને પ્રાસાનુપ્રાસાદિની ગૂંથણી ધ્યાન ખેંચે છે.

બોધાત્મક અંશોને પ્રચુરતાથી વણી લેતો આ કૃતિનો છઠ્ઠો ખંડ સવિધાપ બોધાત્મક બની ગયો છે, જેમાં રૂપચંદ સિદ્ધચેતનસૂરિ પાસેથી દેશના પ્રાપ્ત કરી વેરાચને માર્ગે વળે છે.

કૃતિની ભાષા વેગીલી, પ્રવાહી અને પ્રોંકિયુક્ત છે. ઔચિત્યપૂર્વક આવતાં અને વકતવ્યને ચોટદાર બનાવતાં ઉપાણો-કંઠવતાનો બહોળા હાથે વયેલો વિનિયોગ કવિની ભાષાસજ્જતાની સાખ પૂરે છે.

[કા.શા.]

રૂપરામ [ ] : કૃષ્ણની વાંસળીથી વિરહાકુળ ગોપીઓનું અને તેમના કૃષ્ણ સાથેના રાસને વર્ણવતા જર કડીના ‘રાસનો ગરબો/કૃષ્ણની વાંસરી’(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : બુકાટોહન : ૬.

સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકલકીકત; ૨. પ્રાકૃતકૃતિઓ; [ ] ૩. જૂહાયાદી; ૪. ડિકેટલોગબીજ.

[કી.જી.]

રૂપવલ્લ મ : જુઓ વિદ્યાનિધાનશિષ્ય રધુપતિ.

રૂપવિનય : આ નામે ૯ કડીનું ‘એકાદશી-સ્તવન’(મુ.), ૨૧ કડીનો ‘ગૌતમપુચ્છા-સંગ્રહ’(મુ.), ૬ કડીની ‘પાર્શ્વનાથ મહિમા-લાવણી’(મુ.), ૯ કડીનું ‘મલિનાવાલ્મીકી-સ્તવન’(મુ.), ૫ કડીનું ‘શંખેશ્વર-પાર્શ્વનાથ-સ્તવન’(મુ.), ૫/૬ કડીની ‘સ્થૂતિવદ્ધની સંગ્રહ’(મુ.), ૭ કડીની ‘ગણેલી’, ૫ કડીનું ‘ધર્મનાથ-સ્તવન’, ૫, ૭ અને ૨૫ કડીનાં ‘નેમિનાથ-સ્તવન’, ૯ કડીનું ‘શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ-સ્તવન’(વે. સં. ૨૦મી સદી) તથા ૩ ઢાળનું ‘સંઘવી ત્રિકમજના સંઘનું વર્ણન’(વે. સં. ૧૯મી સદી અનુ.), ‘વિનયવિનય-દ્રસૂરિ-સંગ્રહ’ એ કૃતિઓ મળે છે, પરંતુ આ કૃતિઓના કર્તા કયા રૂપવિનય છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

કૃતિ : ૧. જિસ્તમાલા; ૨. જેપ્રાસ્તસંગ્રહ; ૩. પ્રાસપસંગ્રહ : ૫; ૪. રત્નસાર : ૨, પ્ર. શા. હીરજી હંસરાજ, સં. ૧૯૨૭; ૫. શંસ્ત-વનાવલી; ૬. સજ્જાયમાળા(ખં); ૭. સસન્મિત્ર(અ).

સંદર્ભ : ૧. આલિસ્તઓઈ : ૨; ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. લીહસૂચી; ૪. હેજેશાસૂચિ : ૧.

[૨.સો.]

રૂપવિનય-૧ [ઈ. ૧૭૫૯ સુધીમાં] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિનયવિનય(ઉપાધ્યાય)ના શિષ્ય.

આ કવિની કૃતિઓમાં, રાજુલની ઊર્મિની ઉત્કટતાને અસરકારક-તાથી આવેખતો ૧૯ કડીનો ‘નેમ રાજુલજેખ/નેમિજિન રાજિમતી-વેખ/રાજુલનો પત્ર’(વે. ઈ. ૧૭૫૯; મુ.), સળંગ ચોપાઈબંધમાં રચાયેલી ‘ચૈત્યવંદન-ચોવીસી’(મુ.), ૩ કડીનું ‘શાશ્વતા જેનોનું ચૈત્ય-વંદન’(મુ.) તથા ઘડપણ, શિખામણ, નવકારવાલી, નંદિપેણમુનિ, સોળ

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૩૬૯

સતી, ચિત્ત બ્રહ્મદત્ત પરની સજાયો (સર્વ મુ.) અને ૨૬ કડીનું 'ચનુવિંશતિ જિન-નમસ્કાર', 'સાધારણજિન-સ્તવન' તથા ૫ કડીનું 'નેમનાથ-સ્તવન' મળે છે.

કૃતિ : ૧. અસસંગ્રહ; ૨. જિનપ્રકાશ; ૩. જિસ્તકાસંદોહ : ૨; ૪. જૈસમાલા(શા) : ૨; ૫. જૈસસંગ્રહ(જૈ); ૬. પ્રાસ્તસંગ્રહ; ૭. લઘુ ચોવીસી વીસી સંગ્રહ, પ્ર. શા. કુંવરજી આણંદજી, સં. ૧૯૯૫; ૮. સજ્જાયામાલા(શા) : ૧.

સંદર્ભ : ૧. આલિસ્તઓઈ : ૨; ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. લીંહસૂચી; ૪. હેજૈજાસૂચિ : ૧. [ર.સો.]

રૂપવિન્ય-૨ [ઈ. ૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. જિનવિન્યની પરંપરામાં પદ્મવિન્યના શિષ્ય. તેમની કૃતિઓ નીચે મુજબ છે : ૪ ખંડ અને ૪ ઢાળમાં રચાયેલો, ભીમદેવના વલ્લિક પ્રધાન વિમળનું ચરિત્ર આલેખતો અને ૧૯મી સદીમાં રચાયેલો હોવા છતાં જૂની ગુજરાતીનાં ઘણાં રૂપો દેખાડતો 'વિમલ-રાસ' (૨. ઈ. ૧૮૪૪/સં. ૧૯૦૦, અસાડ સુદ ૧૩, રવિવાર), 'સમેતશિખર પરનાં ૩ સ્તવનો' (૧ની ૨.ઈ. ૧૮૦૨/સં. ૧૮૫૯, માગધર સુદ ૭, ગુરુવાર; મુ.), ૧૨ ઢાલ અને ૩૨૯ કડીનો 'પદ્મવિન્યનિવાણ-રાસ' (૨.ઈ. ૧૮૦૬/સં. ૧૮૬૨, વૈશાખ સુદ ૩; મુ.), 'વીસ સ્થાનકની પૂજાઓ' (૨.ઈ. ૧૮૨૭/સં. ૧૮૮૩, ભાદરવા સુદ ૧૧; મુ.), ૪૭ ઢાળની 'પિસ્તાગીસ આગમની પૂજા' (૨.ઈ. ૧૮૨૯/સં. ૧૮૮૫, આસો-૩, શનિવાર; મુ.), ૧૧ ઢાળ, ૮૯ કડીની 'પંચજ્ઞાનની પૂજા' (૨.ઈ. ૧૮૩૫/સં. ૧૮૮૭, શ્રાવણ સુદ ૫; મુ.), ૧૩૨ કડીની 'પંચ-કલ્યાણક-પૂજા' (૨.ઈ. ૧૮૩૩/સં. ૧૮૮૯, મહા સુદ ૧૫; મુ.), ચૈત્યવંદન, સ્તવન, સ્તુતિઓ રૂપ ત્રીસેક લઘુ કૃતિઓનાં 'મૌન એકાદશી-દેવવંદન', 'ગુણસેન કેવલી-રાસ' (૨.ઈ. ૧૮૦૪/સં. ૧૮૬૧, કારતક વદ ૭, મંગળવાર), ૨૫૦૦ કડીનો 'સનતકુમાર-રાસ' (૨.ઈ. ૧૮૨૯).

આ ઉપરાંત અજિતનાથ, કેસરિયાજી, તારંગા, નેમિનાથ, પદ્મ-પ્રભુ, પાર્શ્વજિન, વીરજિન, સિદ્ધાચલ આદિ પરનાં અનેક સ્તવનો; અષ્ટપ્રવચનસાતા, આત્મબોધ, મનઃસ્થિરિકરણ, પડિક્કમણ, રહનેમિ આદિપરની સજાયો; મલ્લિનાથ, શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ, શાંતિનાથ આદિ પરનાં ચૈત્યવંદનો, ગોડી પાર્શ્વનાથ તથા શંખેશ્વરની લાવણીઓ; ગૌતમ, મહાવીરસ્વામી તથા કલ્પસૂત્ર પરની કેટલીક ગહ્લૂલીઓ; 'વરકાણાજીનો છંદ', નવાંગ પૂજનના ૧૦ દુહા, વીર-પૂજા, અષ્ટપ્રકારો અને નંદોશ્વરદીપની પૂજા, ધ્યાનગીતા આદિ અનેક લઘુકૃતિઓ આ કવિએ રચી છે. આમાંથી મોટા ભાગની મુદ્રિત છે.

આ કવિના ગદ્યાગ્રંથો આ મુજબ છે : દેવેન્દ્રસૂરિકૃત પ્રાકૃતસ્તોત્ર પરનું 'સમવરણ-સ્તવન પ્રકરણ-સ્તબક', જ્યોતિલકસૂરિકૃત 'સમ્ય-કત્વસંભવ/સુલસા-ચરિત્ર' પરનો ૨૬૮૦ ગ્રંથાગ્રનો બાલાવબોધ (૨.ઈ. ૧૮૪૪) તથા જિનહર્ષકૃત 'વિચારામૃત સંગ્રહ' પરનો બાલાવ-બોધ (૨.ઈ. ૧૮૩૭/સં. ૧૮૯૩, શ્રાવણ સુદ ૫, બુધવાર).

૧૦ કડીનાં 'અરણિકમુનિની સજાય'(મુ), હિંદીમાં રચાયેલી ૯ કડીની 'કેસરિયાજીની લાવણી' (૨.ઈ. ૧૮૦૩), 'મહાવીર સત્તાવીશ-ભવ-સ્તવન' તથા ૬ કડીની 'શર્ણપિપ્પસ-નચંદ્ર-સજાય' (મુ.) -

૩૭૦ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

એ કૃતિઓ આ કવિની કૃતિઓ તરીકે નોંધાઈ છે પણ એમાં ગુરુપરંપરાનો નિર્દેશ નથી.

રૂપવિન્યની લાંબી કૃતિઓમાં તેમની સંસ્કૃત સાહિત્યાલંકારની જાણકારી તથા ધર્મ, જ્ઞાન અને સંસારવ્યવહારની સૂઝ દેખાય છે. તેમની લઘુકૃતિઓમાં દેશી ઢાળો ને છંદોનું વૈવિધ્ય તથા વર્ણમંધુર અને અનુપ્રાસપુકત રચનાશૈલિ ધ્યાનપાત્ર છે.

કૃતિ : ૧. આકામહોદધિ : ૫; ૨. ચૈસ્તસંગ્રહ : ૨; ૩. જિનગુણ સ્તવનાવલિ તથા ગહ્લૂલી સંગ્રહ, સં. મુનિમાનવિ. ૧૫, ઈ. ૧૯૨૪; ૪. જિનપ્રકાશ; ૫. જિસ્તકાસંદોહ : ૧; ૬. જિસ્તમાલા; ૭. જૈશૈરાસ-માળા : ૧; ૮. જૈકાપ્રકાશ : ૧; ૯. જૈકાસંગ્રહ; ૧૦. જૈન કથા સ્તવ-ક્રોધ : ૭, પ્ર. ભીમજી ભી. માણક; ઈ. ૧૮૯૨; ૧૧. જૈપ્રપુસ્તક : ૧; ૧૨. જૈસસંગ્રહ; ૧૩. જૈસસંગ્રહ(જૈ); ૧૪. દેસ્તસંગ્રહ; ૧૫. પૂજા-સંગ્રહ, પ્ર. મોહનલાલ બાકરભાઈ, ઈ. ૧૮૮૪; ૧૬. પ્રાસપસંગ્રહ; ૧૭. મોસસંગ્રહ; ૧૮. સંસ્તવનાવલી; ૧૯. સસન્નિત્ર(જ); ૨૦. સનાત્રપૂજા આદિ પૂજાન્તે સંગ્રહ, પ્ર. વિદ્યાશાલા, સં. ૧૯૨૨; □ ૨૧. જૈન શ્વેતાંબર કૅન્ડ્રેન્સ લેરેલ્ડ, ઝાંગસ્ટ ૧૯૧૪-'વીરપૂજા' -

સંદર્ભ : ૧. ગુજાઈતિહાસ : ૨; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. જૈસાઈતિ-હાસ; ૪. દેસુરાસમાળા; □ ૫. આલિસ્તઓઈ : ૨; ૬. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧); ૭. ફાહનામાવલી : ૧; ૮. મુપુગૂહસૂચી; ૯. હેજૈજાસૂચિ : ૧. [ર.સો.]

રૂપવિન્યશિષ્ય [ ] : 'નંદોશ્વરદીપ સ્તવનાદિ અનેક સ્તવનસંગ્રહ'ના કર્તા. તપગચ્છના પદ્મવિન્યશિષ્ય લક્ષ્મી-વિન્ય આ કૃતિના કર્તા હોય એવી પણ સંભાવના છે.

સંદર્ભ : લીંહસૂચી. [ર.ગા.]

રૂપવિમલ [ઈ. ૧૬૭૨માં લખાત] : જૈન સાધુ. કનકવિમલના શિષ્ય. 'બ્રહ્મતામર-બાલાવબોધ' (૨.ઈ. ૧૬૭૨/સં. ૧૭૨૮, ચૈત્ર વદ ૧, સોમવાર) નામની ગદ્યકૃતિના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૨). [ર.સો.]

રૂપશંકર [ઈ. ૧૮૩૩ સુધીમાં] : તેમણે 'માતાજીની હમથી' (લિ.ઈ. ૧૮૩૩)ની રચના કરી છે.

સંદર્ભ : ૧. ગૂહાયાદી; ૨. ફાહનામાવલી. [કી.જે.]

રૂપજાગર [ઈ. ૧૬૯૫ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. તિલકજાગરના શિષ્ય. ૭ કડીના 'નિમિજિન-ગીત' (લિ.ઈ. ૧૬૯૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [ર.સો.]

રૂપસીભાઈ [ઈ. ૧૮૨૧ આસપાસ] : સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના કવિ. ૫૯ કડીની 'વિચારવિલાસ'(મુ.) કૃતિના કર્તા.

ઈ. ૧૮૨૧માં કવિને સહજનંદ સ્વામીનો સમાગમ થયો એવો ઉલ્લેખ કૃતિમાં મળે છે તે પરથી કવિ તે સમય દરમ્યાન થયા હોવાની સંભાવના છે.

કૃતિ : ૧. કીર્તન મુક્તાવલિ, પ્ર. બોચાસણવાસી શ્રી અક્ષરપુરુ-

રૂપવિન્ય-૨ : રૂપસીભાઈ

પોત્તમની સંસ્વા, ઈ. ૧૮૭૮; ૨. છંદ-રત્નાવલિ, પ્ર. વિહારીલાલજી મહારાજ, સં. ૧૯૪૧. [ક્રી.જે.]

રૂપસુંદર [ઈ. ૧૬૨૧માં લખાતું]: પૂર્ણિમાગચ્છના જૈન સાધુ. વિમલ-ચંદ્રની પરંપરામાં લક્ષ્મીચંદ્રના શિષ્ય રંગસુંદર(ચાક)ના શિષ્ય. ૩૨મ કડીના 'દીપશિખ-સાસ' (૨.ઈ. ૧૬૨૧)ના કર્તા. સંદર્ભ: મુપુગૂડસૂચી. [૨.સો.]

રૂપસૌભાગ્ય [ ]: જૈન સાધુ. દુહા, ચોપાઈ અને દેશીમાં રચાયેલા ૬ ઢાળના 'સમવચસાવ-સ્તવન' (વિ. સં. ૧૮મી સદી અનુ.; મુ.)ના કર્તા. કૃતિ: પ્રકાશપ્રદિ વિચાર ગબિત સ્તવન સગ્રામ સંગ્રહ, પ્ર. ધા. માધવજી ડુંગરશી, ઈ. ૧૯૩૩. સંદર્ભ: ૧. મુપુગૂડસૂચી; ૨. લેન્ડેલાસૂચિ: ૧. [૨.સો.]

રૂપલર્ષ [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ]: જૈન સાધુ. રાત્રિવિજયના શિષ્ય. ૭ કડીના 'જિનરત્નસૂચિ-ગીત'(મુ.)ના કર્તા. આ કૃતિ જિનરત્નસૂચિ (જ.ઈ. ૧૬૧૪-અવ. ઈ. ૧૬૫૫)ના સમયમાં લખાઈ હોવાથી કવિ ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધમાં લખાત હશે એમ કહી શકાય. કૃતિ: ઐતિહાસસંગ્રહ (+સં.).

રૂપભાઈ [ ]: ૫ કડીના ૧ પદ(મુ.)નાં કર્તા. કૃતિ: કાફીસંગ્રહ, પ્ર. ક. જા, સં. ૧૯૪૦. [ક્રી.જે.]

રૂપાંદે: આ નામે ૨ ભજનો(મુ.) મળે છે. બંને ભજનોનાં કર્તા એક જ રૂપાંદે છે કે જુદાં તે નિશ્ચિત રીતે કહેવું મુશ્કેલ છે. રાજસ્થાનીમાં સંત કવિત્રી તરીકે જાણીતાં રૂપાંદે જ્ઞેષ્ઠપુર રાજ્યમાં આવેલા માલાણીના રાજવી મલ્લનાથ-માલાજીનાં પત્ની હતાં અને સંભવતઃ કોઈ ધારુ મેઘવાળ અથવા ઉગમશી એમના ગુરુ હતા એમ મનાય છે. એમના જીવન વિશે અનેક દંતકથાઓ પણ પ્રચલિત છે. રાજસ્થાનીમાં એમને નામે ભજનો મળે છે, જે બધાં એક જ રૂપાંદેએ રચ્યાં હોય એવી શક્યતા રાજસ્થાની વિદ્વાનોને ઓછી લાગે છે. ગુજરાતીમાં મળતા ૧ ભજનોમાં રાજસ્થાની ભાષાની છાંટ છે અને માલા રાવળ અને રૂપાંદે વચ્ચેના સંવાદ રૂપે વેરાગ્યબંધ આપાયા છે. બીજા ભજનની અંતિમ પંક્તિમાં 'ઉમરસીની ચેલી સતી રૂપાંદે બોલ્યાં રે જી' એવા સંદર્ભ મળે છે, અને ભાષા શુદ્ધ ગુજરાતી છે.

કૃતિ: ભજનસાગર: ૨. સંદર્ભ: ૧. ચંદર ઊગ્યે ચાલજી!, સં. પુષ્કર ચંદરવાકર, ઈ. ૧૯૬૪; ૨. સોરઠી સી સંતો, કલિદાસ મહારાજ, ઈ. ૧૯૫૮; ૩. હિસ્તરી આંવ રાજસ્થાની લિટરેચર, વિરાલાલ માલિશ્વરી, ઈ. ૧૯૮૦ (અં.). [ક્રી.જે.]

રૂપાંભાઈ [સં. ૧૮મી સદી]: વેપાલ સંપ્રદાયનાં ભક્ત કવિત્રી. વલ્લભાચાર્યના પૌત્ર ગોકુલનાથજીનાં શિષ્યા. પ્રાંતિજનો વતની. તેમણે વિવાહ ઉત્સવનાં પદ અને શોભન(મુ.), કેટલાંક ધોળ (૫ મુ.),

'ગોકુલનાથજીનો વિવાહ-બલ', ૨ ગુજરાતી ગાદ્યપદીની રચના કરી છે. ૧૩૪ પ્રસંગોના 'નિત્યચરિત્ર'ની પણ તેમણે રચના કરી હોવાનું કહેવાય છે.

કૃતિ: ૧. ગોકુલેશજીનાં ધોળ તથા પદસંગ્રહ, પ્ર. લક્ષ્મીભાઈ છ. દેસાઈ, ઈ. ૧૯૧૬; ૨. પુષ્ટિપ્રસાદી, પ્ર. ચંદ્રવદન મો. શાહ, સં. ૨૦૨૨ (બીજી આ.).

સંદર્ભ: ૧. ગુનારસ્વનો; ૨. જોપ્રબાકવિઓ; ૩. પુણુ-સાહિત્યકારો. [ક્રી.જે.]

રૂસ્તમ/રુસ્તમ[ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ]: પારસી કવિ. સુરતના વિદ્વાન દસ્તૂર. પિતા પેશુતન ખોરશેદ. નવસારીના દસ્તૂર બરજોર કામદીન કેક્રોબાદ સંજ્ઞાપાના શિષ્ય. ફારસી, પહેલવી જેવી ભાષાઓના સારા જ્ઞાતા. સંસ્કૃત, ગ્રંથો પણ પરિચિત હોવાની શક્યતા. તેમનો જન્મ ઈ. ૧૬૧૯માં ને ઈ. ૧૬૩૫માં થયો હોવાનું અનુમાન થયું છે. પારસી મોબેદો વચ્ચેના પત્રવ્યવહારમાં મળતા ઉલ્લેખો અને કવિની કૃતિઓના રચનાસમયને આધારે તેઓ ઈ. ૧૬૫૦થી ઈ. ૧૬૮૦ (૭૯) દરમ્યાન લખાત હતા એમ નિશ્ચિતપણે કહી શકાય. કવિને પ્રેમાનંદ સાથે પરિચય હતા કે નહીં તે કહેવા માટે કોઈ એક્સ આધાર નથી.

અરબી, ફારસી, પહેલવી, સંસ્કૃત ઇત્યાદિના સંસ્કારવાળી પારસીશાઈ ગુજરાતીમાં પારસી ધર્મગ્રંથોમાંથી કથાપ્રસંગો લઈ મધ્યકાલીન આખ્યાનશૈલી અને છંદોની અસર ઝીલી આખ્યાનપ્રકારની કૃતિઓ રચનાર આ પહેલાં પારસી કવિ છે. કવિનો મુખ્ય ઉદ્દેશ આમ તો પારસી ધર્મના સિદ્ધાંતો સામાન્ય પારસીજનો સુધી પહોંચાડવાનો હતો, પરંતુ આ કૃતિઓ કવિની કવિત્વશક્તિનો પણ ઠીક-ઠીક પરિચય કરાવે છે. એમાં ફિરદોસીના 'શાહનામા'ની અંદર આવેલી સ્વાવશકથા પર આધારિત 'સ્વાવશનામું' ←(૨.ઈ. ૧૬૮૦/સં. ૧૭૩૬, ભાદરવા વદ ૭; મુ.) કવિની સૌથી વિશેષ નોંધપાત્ર આખ્યાનકૃતિ છે. ઘટનાપ્રચુર અને રસભર આ કૃતિ સંયોજન, ભાવનું આવેખન કે અલંકારોના વૈચિત્ર્યમાં કવિની મૌલિક પ્રતિભાનો પરિચય કરાવે છે. ચોપાઈબદ્ધ 'અર્દાવિરાઈનામું' ←(૨.ઈ. ૧૬૭૨) અર્દાવિરાઈની કથા દ્વારા નર્કની યાતનઓથી બચવા મનુષ્યે કેવાં પાપ-કર્મથી બચવું અને ક્યાં પુણ્યકાર્યો કરવાં જોઈએ એનો બંધ આપે છે. જસથોસ્તના જીવનના ચમત્કારયુક્ત પ્રસંગો પર આધારિત ચોપાઈ-બદ્ધ 'જસથોસ્તનામું' ←(૨.ઈ. ૧૬૭૪/૧૧૮૬૧/૬૧) સન ૧૦૪૪, ફવર્દીન માસ, ખુર્દાઈ રોજ,* મુ.)ના ઉપદેશમાં કેટલાક વિષયોમાં ભારતીય ધર્મપરંપરાનો પ્રભાવ જોઈ શકાય છે. 'સાત ગ્વમશારૂપાંદનું કાવ્ય' ←(મુ.)માં પૃથ્વીનું સંચાલન કરતી ૭ દિવ્યશક્તિઓ શું કાર્ય કરે છે અને તેમને પ્રસન્ન કરવા કેવા આચાર વિચારનું દરેક પારસીએ પાલન કરવું એનો બંધ છે. 'સંજ્ઞા-ભગસીઆના અંતરકલનું કાવ્ય' ←(મુ.) કવિના સમયમાં પારસી મોબેદો વચ્ચે થયેલી ખૂના-મરકીની ઐતિહાસિક ઘટના કાવ્યવિષય બની હોવાને લીધે વિશિષ્ટ મહત્ત્વ ધારણ કરે છે.

એમને નામે 'અસ્ખંદીઆરનામેલ' કૃતિ મળે છે, પણ તેનું કર્તૃત્વ સંદિગ્ધ છે.

કૃતિ : ૧. સત્તરમા શતકમાં પારસી કવિઓએ રચેલી ગુજરાતી કવિતા : ૨. પેરીન દારા ડ્રાઈવર, ૧૯૭૯ (૫સં.); ૨. મોબેદ ટુસ્તમ પેશુતન હમજીઆરનું વચ્ચોસ્તનામું, સં. બહેરામગોર અંકલેસરીઆ, -; ૩. સ્થાવરનામું, સં. તેહમુરસ દી. અંકલેસરીઆ, ઈ. ૧૮૭૩.

સંદર્ભ : ૧. ગુલિટરેચર; ૨. ગુસાઈતિહાસ : ૨. [૨.૨.૬.]

‘ઝૂસ્તમનો સલોકો’ : સલોકો એટલે સ્તુતિકાવ્ય. સ્તુતિ કોઈના શૌર્યની હોય એ કારણે એને ‘પવાડો’ નામ પણ મળ્યું છે. ‘અભરામ કુલીનો સલોકો’ અને ‘ઝૂસ્તમનો પવાડો’ નામથી પણ ઓળખાવાયેલી શામળની આ ૧૮૦ કડીની રચના (૨. ઈ. ૧૭૨૫; મુ.)નો વિષય સુજાત-ખાન, ઝૂસ્તમ અને અભરામ કુલી એ ત્રણ ભાઈઓની વીરતાનો છે. રાજકીય અરાજકતા જેવી ગુજરાતની સ્થિતિનો ખ્યાલ આપતા આ ઐતિહાસિક કથાકાવ્યમાંનું યુદ્ધવર્ણન ધ્યાન ખેંચે એવું કહેવાય. ‘સાંભલી વાત્યે’ પોતે આ ‘સલોકો ભાંધો’ હોવાનું ‘સાંભલજી બ્રાહ્મણ શ્રીધોડ જાત્યે’ કહે છે. [અ.સ.]

‘રેવંતગિરિ-રાસ’ : નાગેન્દ્રગચ્છના હરિમદ્રસૂરિના શિષ્ય વિજયસેન-સૂરિકૃત ૪ કડવક ને ૪૦ કડીનો મુખ્યત્વે દુહા-સોરઠાની દેશીઓમાં રચાયેલો આ રાસ(મુ.) રેવંતગિરિ/ગિરનાર/ઉર્વ્યાંત પર્વતની તળેટી અને પર્વત પર બંધાયેલાં મંદિરો અને ત્યાં ઊભી કરવામાં આવેલી સગવડો વિશેની માહિતી આપે છે. એટલે ઈતિહાસદૃષ્ટિએ મહત્ત્વનો છે. કાવ્યના કવિ વસ્તુપાળ-નેજપાળના ગુરુ હતા અને તેમણે વસ્તુ-પાળ-નેજપાળ સાથે ગિરનારની યાત્રા ઈ.૧૨૩૨માં કરેલી તેનો લેખ ગિરનાર પર મળે છે. એટલે કાવ્યની રચના પણ એ અરસામાં થઈ હોવાનું અનુમાન થયું છે. કાવ્યની અપભ્રંશની અસરવાળી જૂની ગુજરાતી ભાષા પણ આ અનુમાનને ટેકો આપે છે.

કાવ્યના પહેલાં કડવકમાં વસ્તુપાળ-નેજપાળ ગિરનારની તળેટીમાં તેજલપુર વસાવે છે એની માહિતી છે. બીજા કડવકમાં કુમારપાળના દંડક આંબડે ગિરનાર ચડવા સાથે બંધાયેલાં પગથિયાં અને વચ્ચે મુકાવેલી પરબો, સિદ્ધરાજના દંડક સાજને ગિરનાર પરના નેમિ-ભુવનનો કરાવેલો ઉદ્ધાર તથા ભાવડશાહે કરાવેલા સોનાના અમલ-સારની વીગત છે. ત્રીજા કડવકમાં કાશ્મીરથી સંઘ લઈને આવેલા અજિત અને રત્ન નામના બે ભાઈઓએ કરેલી નેમિપ્રતિમાની સ્થાપના, વસ્તુપાળે કરાવેલા ત્રણભોજશ્વરના મંદિર, તેજપાળે બંધાવેલા કલ્યાણકવચના મંદિરની તથા દેપાળ મંત્રીએ કરેલા ઈંદ્રમંડપના ઉદ્ધારની વાત છે. ચોથા કડવકમાં ગિરનાર પરનાં વિવિધ ધર્મસ્થાનોની વીગત આપી છે. ઐતિહાસિક વીગત આપ્યા પછી પણ કવિનું લક્ષ્ય તો ગિરનારનાં તીર્થધામોનો મહિમા કરવાનું છે એ કાવ્યમાં આવતા ઉલ્લેખો પરથી સમજી શકાય છે. કાવ્યત્વની દૃષ્ટિએ જો કે આ કાવ્ય વિશેષ મહત્ત્વનું ન લાગે, તો પણ એમાંના વર્ણપ્રાસ ગૈય-ત્વપોષક છે તથા ગિરનારની વનરાજીનું વર્ણન ધ્યાન ખેંચે એવું છે. [અ.ત્ર.]

રેવા(બ્રહ્મ) [ઈ. ૧૬૭૭ સુધીમાં] : તેમણે ગુજરાતી તથા હિન્દી ભાષામાં પદો (વે.ઈ. ૧૬૭૭)ની રચના કરી છે.

૩૭૨ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

સંદર્ભ : ગૂડાયાદી.

[ક્રી.જે.]

રેવા ભારથી [ ] : મનહરના શિષ્ય. કવિએ ભજનો (૩ મુ.)ની રચના કરી છે.

કૃતિ : ૧. અબમાલા; ૨. દુર્લાભ ભજનસંગ્રહ. પ્ર. ગોવિંદભાઈ રા. ધામેલિયા, ઈ. ૧૯૫૮; ૩. પરમાનંદ પ્રકાશ પદમાલા, સં. રાજની-કાનત બે. પટેલ, સં. ૨૦૩૦ (૩જી આ.); [ ] ૪. સ્વાધ્યાય ત્રૈમાસિક, મે ૧૯૬૫-‘નિત્રમાલા’, કેશવરામ કા. શાસ્ત્રી. [ક્રી.જે.]

રેવાશંકર : આ નામે ‘જન્મોત્તરી જાવાના દાહા’ મળે છે પણ તે કયા રેવાશંકરના છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

સંદર્ભ : ગૂડાયાદી.

[વ.ક.]

રેવાશંકર-૧ [ઈ. ૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ. ૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : પુષ્ટિમાર્ગીય વેળુવ કવિ. વડનગર નાગર બ્રાહ્મણ ગુહસ્થ. જૂના-ગઢના ગોસ્વામી ગોવર્ધનજીના શિષ્ય. ત્રિકમદાસ ભવાનીશંકર વ્યાસના શાતમા પુત્ર. નરસિંહ મહેતાના કાકા પર્વતચી વંશાનુક્રમે બારમા પુરુષ હોવાનું મનાય છે. તેમની હયાતીનો સમય ‘ગુજરાતી હાથ-પ્રતોની સંકલિત યાદી’ ઈ. ૧૭૮૪થી ઈ. ૧૮૫૩ નોંધે છે અને ‘સચિત્ર સાક્ષરમાળા’ તેમનું અવસાન ઈ. ૧૮૩૭ના અરસામાં થયું હોવાનું દર્શાવે છે.

કવિ ફારસી, અરબી, વ્રજ, ગુજરાતી તેમ જ મરાઠીમાં પ્રવીણ હતા તથા કાવ્યપિણના પણ જાણકાર હતા. તેઓ રણછોડજી દીવાનના પ્રતિસ્પર્ધી હોવાનું પણ નોંધાયું છે.

તેઓએ ‘કૃષ્ણલીલા’ (તેમાં અંતર્ગત ‘બાળલીલા’ની ૬૭ કડી મુ.), ચંદ્રાવળામાં રચાયેલી ‘શ્રીકૃષ્ણજન્મ-ચરિત્ર’ (તેમાં અંતર્ગત ‘નાગ-દમનલીલા’, ‘દ્વારકાવર્ણન/લીલા’ મુ.), ‘ડાકોરલીલા’, ચંદ્રાવળામાં રચાયેલું ‘ત્રિકમદાસનું ચરિત્ર’(મુ.), ‘દશમસ્કંધ’, ‘દશમસાર’, ‘વલ્લભ-કુળ’, તડાના દુહા, જ્ઞાતિને લગતાં કાવ્યો, ‘રાસલીલા’, ‘રાણછોડજીનું કાવ્ય’(મુ.) તથા અન્ય પદોની રચના કરી છે.

કૃતિ : ૧. કાદોહન : ૧; ૨. ત્રિકમદાસનાં કાવ્યો અને ચરિત્ર, સં. નટવરલાલ ઈ. દેસાઈ અને નયનસુખરાય વિ. મજા/મુદાર, ઈ. ૧૯૩૦ (૫સં.); ૩. બુકાદોહન : ૧.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. ગુજરાતના નાગરોનું ફારસી ભાષા અને સાહિત્યનું ખેડાણ, છોટુભાઈ ૨. નાયક, ઈ. ૧૯૫૦; ૩. ગુસા-સ્તંગો; ૪. ગુસામધ્ય; ૫. ગુસાસ્વતો; ૬. પુગુસાહિત્યકાશે; ૭. પ્રાકૃતિકવિઓ; ૮. સસામાળા; [ ] ૯. ગૂડાયાદી. [વ.કે.]

લક્ષ્મણ : જુઓ લખમાણ-

લક્ષ્મણ-૧ [ઈ. ૧૫મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ. ૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધ] : શ્રાવક કવિ, ૮૨ કડીના ‘નેમિનાથ-સ્તવન’(૨.ઈ. ૧૪૬૩/સં. ૧૫૧૯ કારતક-), ભાસ અને ચોપાઈબંધમાં ૯૪/૯૭ કડીના ‘મહાવીરચરિત (કલ્પસિદ્ધાંતભાષિત)-ચોપાઈ/સ્તવન’ (૨.ઈ. ૧૪૬૫/સં. ૧૫૨૧, ફાગણ વદ ૭, સોમવાર; મુ.), ‘ચિહ્નગતિ-વેલિ(૨.ઈ. ૧૪૬૫),

‘ઝૂસ્તમનો સલોકો’ : લક્ષ્મણ-૧

‘સિદ્ધાંતસાર-પ્રવચનસાર-સાસ’ (૨૯. ૧૪૬૫), ૨મ કડીના ‘ચતુર્વિ-
શતિજિનનમસ્કાર/ચોવીસતીર્થકર-નમસ્કાર’ (૨૯. ૧૫૧૨), ૧૦
કડીના ‘શાંતિનાથ-સ્તવન’ તથા ૮૨ કડીના ‘શાલિભદ્ર-વિવાહલુ’ના
કર્તા.

કૃતિ : ૧. ન્યુકવિઓ; □ ૨. જૈન સત્યપ્રકાશ, ઓગસ્ટ ૧૯૪૦-
‘શ્રી વીરચરિતમ્’ સં. વિજયવતીન્દ્રસુરિજી.

સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈતિહાસ; ૨. પ્રાકટપરંપરા; ૩. પાંગુલસ્ત-
લેખાં; □ ૪. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૫. ડિકેટલોંગબીજે; ૬. ડિકેટ-
સાંગભાવિ; ૭. મુપુગૂહસૂચી; ૮. હેજૈશાસૂચિ : ૧ [કી.જે.]

લક્ષ્મણ-૨ [ઈ. ૧૭૦૨માં હયાત] : મલધારગચ્છના જૈન સાધુ.
રાચક ભગવંતવિવાસના શિષ્ય, ‘છ આરાની ચોપાઈ’ (૨૯.૧૭૦૨/
સં. ૧૭૫૮, ફાગણ સુદ ૧૩, બુધવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈતિહાસ; □ ૨. જૈગૂકવિઓ : ૨. [કી.જે.]

લક્ષ્મણદાસ : આ નામે ૫ કડીનું ૧ ભજન(મુ.) તથા ૫-૫ કડીનાં
કૃષ્ણભક્તિનાં ૩ પદ(મુ.) મળે છે. તેમના કર્તા કયા લક્ષ્મણદાસ છે
તે નિશ્ચિત રીતે કહેવું મુશ્કેલ છે.

કૃતિ : ૧. દુર્લાભ ભજનસંગ્રહ, પ્ર. ગોવિંદભાઈ રા ધામેવિયા,
ઈ. ૧૯૫૮; ૨. બુકદોહન : ૭.

સંદર્ભ : ગુહાપાઠી. [શ્ર.ત્રિ.]

લક્ષ્મણદાસ-૧ [ઈ. ૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : નડિયાદના વતની. સંત-
રામ મહારાજ (અવ. ઈ. ૧૮૩૧)ના પટ્ટશિષ્ય. તેમની પાસેથી
આરતીઓ (૨ મુ.), ગુરુમહિમાનાં પદ (૮ મુ.), ૬ કડીનો ‘ત્રિભંગી
છંદ’(મુ.)-એ કૃતિઓ મળે છે.

કૃતિ : પદસંગ્રહ, પ્ર. શ્રી સંતરામ સમાધિસ્થાન, નડિયાદ, સં.
૨૦૩૩ (ચોથી આ).

સંદર્ભ : ૧. અસપરંપરા; ૨. ગુજૂકલકીકત; ૩. પ્રાકટકૃતિઓ.
[૨.સો.]

લક્ષ્મણરામ : જુઓ લક્ષ્મીરામ-૧.

લક્ષ્મણશિષ્ય [ ] : જૈન. ‘શત્રુજયોદ્ધાર-
સ્તવન’ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેજૈશાસૂચિ : ૧. [કી.જે.]

લક્ષ્મી(સાહેબ)/લખીરામ [અવ. ઈ. ૧૭૮૯/સં. ૧૮૪૫, કારતક સુદ
૮, શુક્રવાર] : રવિભાણ સંપ્રદાયના સૌરાષ્ટ્રના હરિજન સંતકવિ.
તેઓ ત્રિકમસાહેબ (અવ. ઈ. ૧૮૦૨)ના શિષ્ય હતા અને તેમના
અવસાન પછી કચ્છની ચિત્રોડાની ગાદીના વારસદાર બન્યા હતા.
પહેલાં તેઓ ભૈરવના ઉપાસક હતા અને તેની સાધનાના ચમત્કારથી
ત્રિકમસાહેબને પળવવાનો પણ પ્રયાસ કર્યો. ભાવનગર પાસે
આવેલા ઈંગોરાળા ગામમાં ૧ મેઘવાળ સંત લખીરામ(લક્ષ્મીસાહેબ)
થયા હોવાનું નોંધાયું છે. આ લખીરામ અને લક્ષ્મીસાહેબ એક
હોવાની સંભાવના છે, કારણ કે ગુરુમહિમા ને અધ્યાત્મબોધનું

લક્ષ્મણ-૨ : લક્ષ્મીકુશલ

‘ખાલા’ તરીકે જાણીતું ૧ પદ લખીરામ અને લક્ષ્મીસાહેબ બંનેને
નામે થોડા પાઠાંતર સાથે મુદ્રિત રૂપે મળે છે. લખીરામ પોતાનું વતન
છોડી ચિત્રોડા ત્રિકમસાહેબ પાસે જઈ પાછળથી વસ્યા હોય એમ
બની શકે.

‘ખાલા તો લખીરામ’ના એ રીતે જાણીતી થયેલી આ કવિની
ભજનરચનાઓ (૪ મુ.)માં અધ્યાત્મની મસ્તી અને સદ્ગુરુનો મહિમા
વ્યક્ત થયાં છે. લક્ષ્મીસાહેબને નામે ગુરુમહિમાનાં ને અધ્યાત્મપ્રેમનાં
બીજાં ૪ ભજન (મુ.) મળે છે.

કૃતિ : ૧. આજ્ઞાભજન : ૧ અને ૨; ૨. આપણી લોકસંસ્કૃતિ,
જ્યમલ્લ પરમાર, ઈ. ૧૯૫૭ (+સં.); ૩. સૌરાષ્ટ્રના હરિજન ભક્ત-
કવિઓ, નાથાભાઈ ગોહિલ, ઈ. ૧૯૮૭ (+સં.); ૪. હરિજન લોક-
કવિઓ અને તેમનાં પદો, દલપત શ્રીમાળી, ઈ. ૧૯૭૦ (+સં.).
[કી.જે.]

લક્ષ્મીકલ્લોલ : આ નામે ૨૨/૨૪ કડીની ‘ઉપશમ-સગ્રય’ (વિ. સં.
૧૮મી સદી અનુ.), ‘ચોદબોલનામ-સગ્રય’ (વિ. ઈ. ૧૭૧૦), ૧૬
કડીનો ‘જ્ઞાનબોધ-છંદ/સારબોલની સગ્રય’ (મુ.), ૨૩ કડીની ‘ધનના-
સગ્રય’, ૨૮/૨૯ કડીનો ‘પાર્શ્વનાથ-છંદ’ (વિ. સં. ૧૭મી સદી
અનુ.), ૧૬ કડીની ‘વ્યવહાર-ચોપાઈ’, ૪ કડીની ‘શાંતિજિન-સ્તુતિ’
(વિ. ઈ. ૧૬૩૮) અને ૧૫ કડીની ‘શિખામણ-સગ્રય’(મુ.) મળે છે.
તેમના કર્તા કયા લક્ષ્મીકલ્લોલ છે તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાતું નથી.

કૃતિ : ૧. જૈન કાવ્યપ્રવેશ, સં. મોહનલાલ દ. દેશાઈ, ઈ. ૧૯૧૨;
૨. જૈસસંગ્રહ (જૈ); ૩. પ્રાછંદસંગ્રહ; ૪. પ્રાસ્તસંગ્રહ; ૫.
લોંપ્રપ્રકરણ; ૬. સજ્જાયામાલા : ૧ (શા); ૭. સસન્મિત્ર(અ).

સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકલકીકત; ૨. જૈસાઈતિહાસ; □ ૩. જૈગૂ-
કવિઓ : ૩(૧); ૪. મુપુગૂહસૂચી; ૫. લીંહસૂચી; ૬. હેજૈશાસૂચિ : ૧.
[કા.શા.]

લક્ષ્મીકીર્તિ : આ નામે રાજસ્થાની-ગુજરાતીમાં ‘મંગલકલશ-ચોપાઈ’
(વિ. ઈ. ૧૮૧૦) એ કૃતિ મળે છે તેના કર્તા લક્ષ્મીકીર્તિ-૧ છે કે કેમ
તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય એમ નથી.

સંદર્ભ : રાહસૂચી : ૧. [કા.શા.]

લક્ષ્મીકીર્તિ-૧ [ ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ.
નવકારમંત્રનું અહિંનશ ધ્યાન પાપમય જીવનને કેવું નિર્મળ બનાવે
છે તેનું વિવિધ દૃષ્ટાંતો આપી નિરૂપણ કરતી અને એ મંત્રનો મહિમા
દર્શાવતી ૧૬ કડીની ‘નવકારફલ-ગીત’(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : નસ્વાધ્યાય : ૩ (+સં.). [કા.શા.]

લક્ષ્મીકુશલ [ઈ. ૧૬૩૮માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. સોમ-
વિમલસૂરિની પરંપરામાં જિનકુશલના શિષ્ય. ૬૩ કડીની ‘વૈદ્યક-
સારરત્નપ્રકાશ’ (૨. ઈ. ૧૬૩૮/સં. ૧૬૯૪, ફાગણ સુદ ૧૩)ના કર્તા.
‘ગુજરાતી હાથપ્રતોની સંકલિત પાઠી’એ ‘વેદસાર’ નામથી આ કૃતિ
નોંધી છે.

‘જૈન હાન્ડશિપ્ટેન ડેર પ્રોઈસેશન સ્ટાટસલિવિવઓથેક’માં ‘દ્વારકા
નગરી’ નામની ૧૨ કડીની નૈમિનાથવિષયક ગૂહ્ણી લક્ષ્મીકુશલને નામે

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૩૭૩

નોંધાયેલી મળે છે, પરંતુ એના અંતમાં આવતી 'લક્ષ્મીકુશલ શિવ-પદ લહે, વિનય સફલ ફૂલી આશા હો' એવી પંક્તિ મળે છે તેના પરથી આ કૃતિ લક્ષ્મીકુશલશિષ્ય વિનયની હોવાની સંભાવના છે.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૩. ગૂહા-યાદી; ૪. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૫. જૈહાપ્રોસ્ટા. [કા.શા.]

લક્ષ્મીચંદ/લક્ષ્મીચંદ્ર(પંડિત) [ ] : ૧૩ કડીની 'કલ્યાણ-સાગરસૂરિભાસ' (લે. સં. ૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. લોહસૂચી; ૨. હેજૈશાસૂચિ : ૧. [કા.શા.]

લક્ષ્મીતિલક [ઈ. ૧૩મી સદી મધ્યભાગ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનેશ્વરસૂરિના શિષ્ય. વિદ્યાગુરુ જિનરત્નસૂરિ. ઈ. ૧૨૩૨માં દીક્ષા. અપભ્રંશપ્રધાન ગુજરાતીની ૬૦ કડીના 'શાંતિનાથદેવ-રાસ'ના કર્તા. તેમણે 'પ્રત્યેકબુદ્ધ-ચરિત્ર' (૨.ઈ. ૧૨૫૫) અને 'શ્રાવકધર્મ બુદ્ધ-વૃત્તિ' (૨.ઈ. ૧૨૬૧) એ સંસ્કૃત ગ્રંથોની પણ રચના કરી છે.

કૃતિ : પ્રાગુકાસંચય (+સં).

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈમગૂકચનાઓ : ૧. [કા.શા.]

લક્ષ્મીદાસ [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : આખ્યાનકાર. મહેમદાવાદના વાલ્મીકિ બ્રાહ્મણ. પિતાનું નામ ખોખા.

૯ કડવાં અને ૧૯૦ કડીનું તથા ૭ વિવિધ રાગોના નિર્દેશવાળું 'ગજેન્દ્રમોક્ષ' (૨.ઈ. ૧૫૮૩/સં. ૧૬૩૯, જેઠ સુદ ૭, ગુરવાર), ૪૫ કડવાંનું 'ચંદ્રહાસાખ્યાન' (૨.ઈ. ૧૫૮૧/સં. ૧૬૪૭, શ્રાવણ સુદ ૭, મંગળવાર), 'લક્ષ્મીપ્રાહરણ' (૨.ઈ. ૧૬૦૪) અને ભાગવતના દશમસ્કંધનો ૧૯૫ કડવાંમાં મૂલાનુસારી સંક્ષેપ આપતું પણ રસપ્રદ કથાશૈલીવાળું 'દશમસ્કંધ' (૨.ઈ. ૧૬૧૮, અંશતઃ મુ.)—એ લક્ષ્મીદાસની પ્રૌઢ આખ્યાનશૈલીનો પરિચય આપતી કૃતિઓ છે. કવિએ આખું ભાગવત તેમ જ મહાભારત પણ ગુજરાતીમાં ઉતાર્યા હોવાનું નોંધાયું છે. 'કર્ણપર્વ' નામની, એક સ્થળે 'લક્ષ્મીદાસ' નામછાપ દર્શાવતી, અપૂર્ણ કૃતિ મહાભારતનો જ એક અંશ હોવાની સંભાવના છે.

આ ઉપરાંત 'જ્ઞાનબોધ' (૨.ઈ. ૧૬૧૨), રામભક્તિનું ૧૦ કડીનું ઉપદેશાત્મક પદ(મુ.) તથા વિવિધ રાગના નિર્દેશવાળાં અન્ય પદો (થોડાંક મુ.) પણ એમણે રચ્યાં છે. કેટલાંક પદોની ભાષા વ્રજની અસરવાળી છે.

આ સિવાય માલિની વૃત્તની ૨૬ કડીઓમાં ભક્તિબોધ ને જ્ઞાન-બોધ આપતું 'અમૃતપચીસી-રસ'(મુ.) અને ભુજંગીની દેશીમાં લખાયેલું ૩૨/૩૬ કડીનું 'રામસ્તુતિરક્ષા'(મુ.) પણ આ જ લક્ષ્મી-દાસની કૃતિઓ હોવાની સંભાવના છે.

કૃતિ : ૧. અપ્રગટ ગુજરાતી પુસ્તક, સપ્ટે.થી નવે. ઈ. ૧૮૮૫ (+સં); ૨. કવિચરિત : ૧-૨ (+સં.); ૩. નકાદોહન; ૪. બૃકાદોહન : ૬; ૫. ભારતીય વિદ્યા, વર્ષ-૧, અંક ૪ (+સં).

સંદર્ભ : ૧. ગુસાર્ઈતિહાસ : ૨; ૨. ગુસામધ્ય; ૩. ગુસારસ્વતો; ૪. પ્રાકકૃતિઓ; ૫. મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્ય, બહેચરભાઈ ૨.

૩૭૪ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

પટેલ, ઈ. ૧૯૭૫; ૬. ફાત્રોમાસિક, નવે. ૧૯૭૭—'મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં જૈનેતર રામકથા', દેવદત્ત જોશી; ૭. એલન, નવે. ૧૯૮૩—'લક્ષ્મીદાસકૃત દશમસ્કંધ', કુમુદ પરીખ; ૮. આલિ-સ્ટઓઈ : ૨; ૯. ગૂહાયાદી; ૧૦. ડિક્ટેલોંગબીને; ૧૧. ફોહનામા-વલિ. [૨.સો.]

લક્ષ્મીધર [ઈ. ૧૪૫૧માં હયાત] : પારસી. પિતાનામ બહેરામ. એમણે ઈ. ૧૪૫૧માં પારસીઓના મહત્ત્વપૂર્ણ આચારગ્રંથ 'અદાવિરાઈ-નામા'નો ગુજરાતી અનુવાદ કર્યો હતો.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાર્ઈતિહાસ : ૨; ૨. ગુલિટરેચર; ૩. પારસી સાહિત્યનો ઈતિહાસ, નોશાકરી પીલાં, ઈ. ૧૯૪૯. [૨.૨.૬.]

લક્ષ્મીપ્રભ [ઈ. ૧૭મી સદીનો પૂર્વાર્ધ] : જૈન સાધુ. અમરમાણિકચની પરંપરામાં કનકસોમના શિષ્ય. ૮૭ કડીની 'ધર્મ-ગીત' (૨.ઈ. ૧૬૦૮/સં. ૧૬૬૪, અસાડ સુદ—), ૫૨૧ કડીની 'અમરદત્તમિત્રા-નંદ-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૬૨૦ ?), 'પુણ્યસાર-ચોપાઈ' અને 'મુગાપુત્ર-સંધિ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧); ૩. ડિક્ટે-લોંગબાવિ; ૪. મુપુગૂહસૂચી. [કા.શા.]

લક્ષ્મીમદ્ર(ગણિ) [ઈ. ૧૫મી સદી પૂર્વાર્ધ] : જૈન સાધુ. મુનિસુંદર-સૂરિના શિષ્ય. વ્યાકરણશાસ્ત્રના પ્રખર વિદ્વાન. ૧૦ કડીની 'શ્રી મુનિ સુંદરસૂરિ-વિજ્ઞપિત' (૨.ઈ. ૧૪૪૨; મુ.)ના કર્તા.

આ ઉપરાંત, ગુરુએ રચેલી 'મિત્રચતુષ્ક-કથા'નું ઈ. ૧૪૨૮માં અને રત્નશેખરસૂરિકૃત 'શ્રાહ્વપ્રતિકમણ સૂત્રવૃત્તિ અર્થદીપિકા'નું ઈ. ૧૪૪૦માં એમણે શોધન કર્યું હતું.

કૃતિ : ઐસમાલા : ૧.

સંદર્ભ : ૧. જૈન પરંપરાનો ઈતિહાસ : ૩, મુનિશ્રી દર્શનવિજ્ઞ અને અન્ય, ઈ. ૧૯૬૪; ૨. જૈસાર્ઈતિહાસ. [કા.શા.]

લક્ષ્મીમૂતિ-૧ [ ] : જૈન સાધુ. સકલહર્ષસૂરિના શિષ્ય. ૭૦/૮૪ કડીનું 'શાંતિજિન-સ્તવન (ભવસ્થિતિ વિચારગભિત કુમારગિરિ મંડન)/શાંતિનાથ-સ્તવન' (લે. સં. ૧૭મી સદી અનુ.) તથા ૭૯ કડીનું 'કાયસ્થિતિ-સ્તવન' (લે. સં. ૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૩(૨); ૨. મુપુગૂહસૂચી. [કા.શા.]

લક્ષ્મીમૂતિ-૨/લક્ષ્મીમૂતિશિષ્ય [ ] : આ બંને નામે ૪૭ કડીની 'સનકુમાર-ચોપાઈ/સનકુમાર ચક્રવર્તિ-સંજાય' (લે. સં. ૧૮મી સદી) મળે છે.

સંદર્ભ : હેજૈશાસૂચિ : ૧. [કા.શા.]

લક્ષ્મીરત્ન : આ નામે ૧૮ કડીની ગૌતમ ગુરુ પાસે અર્ધમત્તામુનિએ કરેલા ચારિત્રગ્રહણ પ્રસંગને સંધિમાં નિરૂપતી 'અર્ધમત્તામુનિનો સંજાય'(મુ.), ૧૦ કડીની બાવીસ પ્રકારની અબક્ષ્ય યાનગીઓને ત્યજવાનો બોધ કરતી 'અબક્ષ્ય અનંતકાયની સંજાય/અબક્ષ્ય-સંજાય'

લક્ષ્મીચંદ/લક્ષ્મીચંદ્ર(પંડિત) : લક્ષ્મીરત્ન

(મુ), ૬ કડીની 'શ્રી પ્રસન્નચંદ્ર સંજ્ઞાપિની સંજ્ઞા' (મુ), ૬ કડીની 'ગદ્ગદી' (લ. સં. ૧૮મી સદી અનુ.) અને ૧૦ કડીની 'નવતત્ત્વના ૩૬ બાંધની સંજ્ઞા' (લ. સં. ૧૮મી સદી અનુ.) કૃતિઓ મળે છે પણ તે કયા લક્ષ્મીરત્નની છ ન નિશ્ચિતપણે કહી શકાય એમ નથી.

કૃતિ : ૧. ચૈત્સવસંગ્રહ : ૩; ૨. જ્યૈષ્ઠસંગ્રહ; ૩. જ્યૈષ્ઠમાલા- (સા) : ૩; ૪. જ્યૈષ્ઠસંગ્રહ(ન); ૫. પ્રાયાગસંગ્રહ : ૧; ૬. મોસસંગ્રહ; ૭. સંજ્ઞાસંગ્રહ : ૧ (કા); ૮. સંજ્ઞાસંગ્રહ(પ); ૯. સસન્મિત્ર(ઝ).

સંદર્ભ : ૧. ગુણકલકેતક; ૨. ગુણકલકેતક : ૨; ૩. [ ] જ્યૈષ્ઠ-કવિઓ : ૧, ૩(૧); ૪. મુપુગૂલસૂચી; ૫. હેજ્જાસૂચિ : ૧. [કા.શા.]

લક્ષ્મીરત્ન-૧ [ઈ. ૧૫૮૦માં લખાત] : જૈન સાધુ. 'આઠકર્મરાસ-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૫૮૦/સં. ૧૬૩૬, આસો સુદ ૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જ્યૈષ્ઠકવિઓ : ૩(૧). [કા.શા.]

લક્ષ્મીરત્ન-૨ [ઈ. ૧૬૮૪માં લખાત] : જૈન સાધુ. હીરરત્નના શિષ્ય. ૬ ઢાળ ને ૧૩૫/૧૪૦ કડીની દુહા-ચોપાઈની, દુષ્કળના વર્ષમાં લગ્યાના વાણી બેમા દેશભાગીને ૧ વર્ષનું અન્નદાન કરી પોતાની ઘણીવસ્તુ અને ઉદારતા દાખવીને ચાંપાનેરના નગરશ્રેષ્ઠ ચાંપશી મહેતાનું બિરુદ અક્ષત રાખી તેમ જ નગરશ્રેષ્ઠના પ્રશસ્તિકાર ભાદનો દેશખળી મહમદ બેગડને કેવા સજી કરેલો એનું કથાનક રજૂ કરતી 'બેમા લગ્યાનાં રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૮૪/સં. ૧૭૪૧, માગશર સુદ ૧૫; મુ) કૃતિના કર્તા.

કૃતિ : ઐસંગ્રહ : ૧(નસં).

સંદર્ભ : ૧. ગુણકલકેતક : ૨; ૨. ગુણકલકેતક; ૩. જ્યૈષ્ઠકવિઓ : ૨. [કા.શા.]

લક્ષ્મીરત્ન-૩ [ઈ. ૧૬૮૯માં લખાત] : પૂર્ણિમાગચ્છના જૈન સાધુ. જાણના સૂરિની પરંપરામાં મહિમાપ્રાપ્તસૂરિના શિષ્ય. એમનું અપરનામ 'જાણના હોવાનું નોંધાવું છે, પરંતુ એ આધારભૂત લાગવું નથી જાણ પ્રાપ્તે ૧૩ કડી તે 'ગુણકલકેતક', ૫ કડીની 'ગદ્ગદી-ભાસ', ૩/૩ કડીની 'મહાપ્રાપ્તસૂરિ-ગીત/રાસ', ૭ કડીની 'મહિમાપ્રાપ્તસૂરિ-શ્રવણ-સાર' આદિ રચનાઓ કરવા ઉપરાંત જુદા જુદા તીર્થકરોનો સ્તવનો તે રચના કરી છે, તેમાંના ૧ 'સુમનિર્જિત-સ્તવન'માં રચના-વર્ષ ઈ. ૧૬૮૯/સં. ૧૭૫૫, કારતક સુદ ૭ મળે છે.

સંદર્ભ : મુપુગૂલસૂચી. [કા.શા.]

લક્ષ્મીરત્ન-૪ [ ] : જૈન સાધુ. જ્ઞાનવિમલના શિષ્ય. ૯ કડીનો, ચોવીસે તીર્થકરોના લાંછનોના નિર્દેશ કરતી, 'ચોવીસ જિન લાંછન-ચૈત્યવંદન'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. ચૈત્સવસંગ્રહ : ૩; ૨. જિભપ્રકાશ; ૩. સસન્મિત્ર(ઝ). સંદર્ભ : હેજ્જાસૂચિ : ૧. [કા.શા.]

લક્ષ્મીરત્નશિષ્ય/લક્ષ્મીરત્ન [ ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. નવકલ્યાણની પરંપરામાં વિમલસોમસૂરિ લક્ષ્મીરત્નસૂરિના શિષ્ય. ૬૮/૬૪ કડીના 'સુરપ્રિયકુમાર-રાસ/સુરપ્રિય-સંજ્ઞા'ના કર્તા.

લક્ષ્મીરત્ન-૧ : લક્ષ્મીવલ્લભ/રાજ/હિમરાજ

કૃતિની અંતિમ પંક્તિઓ પરથી એના કર્તા લક્ષ્મીરત્ન હોય એવો અર્થ પણ લઈ શકાય અને ઘણી જગ્યાએ એ લક્ષ્મીરત્નને નામે નોંધાઈ પણ છે.

સંદર્ભ : ૧. ગુણકલકેતક : ૨; ૨. ગુણકલકેતક; ૩. મરાસ-સાહિત્ય; [ ] ૪. જ્યૈષ્ઠકવિઓ : ૧, ૨, ૩(૧); ૫. જ્યૈષ્ઠકવિઓ; ૬. હેજ્જાસૂચિ : ૧. [કા.શા.]

લક્ષ્મીરામ-૧/લક્ષ્મીરામ[ઈ. ૧૮૫૭ સુધીમાં] : ૮ કડીના મહાકાળીના 'સાતવારનો ગરબો'(મુ.) તથા અન્ય માતાજીના ગરબાના કર્તા.

કૃતિ : ૧. નવરાત્રિમાં ગાવાના ગરબાસંગ્રહ : ૧; પ્ર. અમરચંદ ભોવાન, ઈ. ૧૮૭૬; ૨. સત્સંદેશ શકિતઅંક-.

સંદર્ભ : ૧. મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં તત્ત્વવિચાર, નિપુણ ઈ. પંડ્યા, ઈ. ૧૯૬૮; [ ] ૨. ગુલાયાટી. [કા.ત્રિ.]

લક્ષ્મીરામ-૨ [ ] : સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના કવિ. ગદ્યકાવ્યા. અવટકે શાસ્ત્રી. 'લીલાવિતામણિ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. સત્સંગના સંતો, -; ૨. સદ્વિદ્યા, - [કા.ત્રિ.]

લક્ષ્મીરુચિશિષ્ય [ ] : જૈન સાધુ. ૧૫ કડીની 'ધનના-અણગાર-સંજ્ઞા' (લ.સં. ૧૮મી સદી)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેજ્જાસૂચિ : ૧. [કા.શા.]

લક્ષ્મીલાલ [ઈ. ૧૫૪૭માં લખાત] : જૈન સાધુ. 'ભુવનભાનુકેવલી-ચરિત્ર-સ્તબક' (ર.ઈ. ૧૫૪૭)ના કર્તા. મૂળ કૃતિ પ્રાકૃતમાં છે.

સંદર્ભ : મુપુગૂલસૂચી. [કા.શા.]

લક્ષ્મીવલ્લભ/રાજ/હિમરાજ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : ખરતર-ગચ્છના જૈન સાધુ. તેમની જિન-લક્ષ્મીકીર્તિની પરંપરામાં સોમહર્ષીના શિષ્ય. કવિએ રા-/દિમરાજ નામછાપથી પાત્ર કૃતિઓ રચી છે.

૬ ખંડ ને ૭૫ ઢાળમાં વિસ્તરેલી મુખ્યત્વે દુહા અને ચોપાઈની દેશીમાં નિબદ્ધ 'વિક્રમાદિત્ય પંચદંડ-રાસ/વિક્રમાદિત્યભૂપાલ પંચદંડ છત્ર-ચોપાઈ/વિક્રમ પંચદંડ-ચતુષ્પદી/પંચદંડ-ચતુષ્પદી' (ર.ઈ. ૧૬૭૨/સં. ૧૭૨૮, ફાગણ સુદ ૫) કવિની નોંધપાત્ર કૃતિ છે. દેવદમનીના આદેશથી વિક્રમે પ્રાપ્ત કરેલા પંચ દંડની કથા એમાં કહેવાઈ છે. કૃતિનો વસ્તુઅંશ શિથિલ છે. વર્ણનો ક્વચિત્ કાવ્યમય બન્યાં છે તેા અનેક સ્વયં એ અનિવિસ્તારિત થયાં છે. કવિની આ તથા અન્ય બધી કૃતિઓમાં હિન્દીની અસર વરતાય છે.

૧૨ ઢાળની 'રતનહાસ-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૬૬૯/સં. ૧૭૨૫, ચૈત્ર સુદ ૧૫), ૧૭ ઢાળની, દાનનો મહિમા દર્શાવતી 'અમરકુમાર-ચરિત્ર-રાસ', ૨૬ ઢાળની 'રાત્રિભોજન-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૬૮૨/સં. ૧૭૩૮, પોષ સુદ ૭), ૯૬ કડીનો 'મહાવીર ગૌતમ સ્વામી-છંદ', ૮૯ કડીનો 'ભરનબાહુબલિ-છંદ', ૪૬ કડીનો, ત્રિભંગી છંદમાં રચાયેલ, ત્રેવીસમાં તીર્થકર પાર્શ્વનાથ જે દેશમાં જન્મ્યા તે દેશનું આંતરપ્રાસ અને ઝડઝમકભરી, અનુનાસિકતાની પ્રચુરતાને કારણે સંસ્કૃત રણકાવાળી કાવ્યબાનીમાં વર્ણન કરતો વર્ણનપ્રધાન 'દેશાં-તરી-છંદ/ગોડી પાર્શ્વનાથદેશાંતરી-છંદ' (મુ.) કવિની અન્ય લાંબી રચનાઓ છે.

ગુજરાતી સાહિત્યકોષ : ૩૭૫

૧૩ કડીના 'અધ્યાત્મ-જ્ઞાન'(મુ.)માં આતમહરિ સુમતિ સધાજી સાથે હોરી ખેલે છે એવા રૂપક દ્વારા અધ્યાત્મમાર્ગ પ્રબોધ્યો છે. કવિએ સ્તવનો અને સજાઓ પણ રચ્યાં છે, જેમાં ૧૫ કડીની 'આજ્ઞાતના-સજાય'(મુ.), ૧૮ કડીની 'નેમિસર-સજાય', ૧૩ કડીનું 'મુહપત્ની-સ્તવન/મુહપત્ની પડિલેહણ વિચાર-સ્તવન'(મુ.), ૧૨ કડીનું 'શંખેશ્વર પાર્શ્વ બૃહત્-સ્તવન', ૪૭ કડીનું 'કર્મપ્રકૃતિ નિદાન ગર્ભિત-સ્તવન', ૫૭ કડીનું 'તેર સ્થાન ગર્ભિત ઋષભજિન-સ્તવન/ ઋષભદેવ-સ્તવન (ત્રયોદશ ક્રિયાસ્થાનક વિચારગર્ભિત)', ૩૨ કડીની 'ચેતન-બત્રીસી' (ર.ઈ. ૧૬૮૩), 'કુંડલિયા-બાવની', 'દુહા-બાવની', 'ધર્મપદ્ધેશ પર ગૃતિ', 'સવૈયા એકત્રીસા/ચોવીસ જિન-સવૈયા'(મુ.) આદિનો સમાવેશ થાય છે.

'ભાવના-વિલાસ' (ર.ઈ. ૧૬૭૧/સં. ૧૭૨૭, પોપ ૧૮ ૧૦), ૫૮ કડીની 'સવૈયા-બાવની' (ર.ઈ. ૧૬૮૨), 'ઉપદેશ-બત્રીસી'(મુ.), ૧૭૮ કડીની 'કાલજ્ઞાનપ્રબંધ-વૈધિક' (ર.ઈ. ૧૬૮૫), ૮૨ કડીની 'નવતત્ત્વ-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૬૮૧) વગેરે કવિની હિન્દી કૃતિઓ છે અને 'કલ્પદ્રુમકલિકા/કલ્પસૂત્ર-કલ્પદ્રુમકલિકા-ટીકા' તથા 'ઉત્તરાધ્યયન-દીપિકા/ગૃતિ' સંસ્કૃત કૃતિઓ છે.

કૃતિ : ૧. અસ્તનસાદ; ૨. અસ્તમંજુષા; ૩. જૈગૂસારનો : ૧; ૪. પ્રાછંદસંગ્રહ; ૫. પ્રાક્ષગુણગ્રહ; ૬. સજાયામાલા : ૧ (શ્રી)

સંદર્ભ : ૧. અજ્ઞાત ગુજરાતી ગદ્યકાર વિરચિત પંચદંડની વાર્તા, સં. સોમાભાઈ ધૂ. પારેખ, ઈ. ૧૯૭૪; ૨. ગુજુકલકીકત; ૩. ગુસા-ઈતિહાસ : ૨; ૪. ગુસામધ્ય; ૫. ગુસારસ્વતો; ૬. જૈસાઈતિહાસ; ૭. મરાસસાહિત્ય; ૮. જૈગૂકવિઓ : ૨, ૩(૨); ૯. જૈહાપ્રોસ્ટ; ૧૦. ડિકેટલોગબીજી; ૧૧. મુપુગૂહસૂચી; ૧૨. લીહસૂચી; ૧૩. હેજૈશાસૂચિ : ૧. [કા.શા.]

લક્ષ્મીવલ્લભસુત [ઈ. ૧૭૪૬ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. ૩૯ કડીના 'પાર્શ્વનાથ-છંદ' (લે.ઈ. ૧૭૪૬)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [કા.શા.]

લક્ષ્મીવિજય : આ નામે ૧૬ કડીની 'અસજાય નિવારક-સજાય'(મુ.), 'છ અક્ષાઈ-સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૭૭૮), ૩૧ કડીનું 'વિમલનાથ-સ્તવન' (લે. સં. ૧૮મી સદી), ૬૮ કડીનું 'ઋષભદેવ-રાગ-સ્તવન' તથા ૪ કડીની 'બોજની સ્તુતિ' એ કૃતિઓ મળે છે. તે કયા લક્ષ્મીવિજયની છે તે નિશ્ચિત રીતે કહેવું મુશ્કેલ છે.

લક્ષ્મીવિજયને નામે મૂળ ૬૧૧ કડીના ભાવદેવસૂરિરચિત 'પાર્શ્વનાથ-ચરિત્ર' પદ્યબંધ ઉપરનો ૧૩૦૦૦ કડીનો સ્તબક (ર.ઈ. ૧૭૫૧) મળે છે. સમયની દૃષ્ટિએ આ કૃતિ ભાણુવિજયશિષ્ય લક્ષ્મીવિજયની હોવાની સંભાવના છે.

ઈ. ૧૭૯૫ પછીના કાંઈ વર્ષમાં હયાત એવા લક્ષ્મીવિજયે ઢુંઢકમત અર્થાત્ સ્થાનકવાસી સંપ્રદાયના ઉદ્ભવનું નિરૂપણ કરતી 'ઢુંઢકિયા ઉત્પત્તિ/ઢુંઢક મતોત્પત્તિ-રાસ' (ઈ. ૧૭૯૫ પછી) કૃતિ રચી છે. 'જૈન ગૂર્જર કવિઓ'માં આ કૃતિ લક્ષ્મીવિનય અને લક્ષ્મીવિજય બંનેને નામે નોંધાયેલી છે, પરંતુ ખરેખર કૃતિ લક્ષ્મીવિજયની છે પણ એ કયા લક્ષ્મીવિજય છે તે સ્પષ્ટ કહી શકાય એમ નથી.

૩૭૬ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

કૃતિ : ૧. અસસંગ્રહ; ૨. જૈકાપ્રકાશ : ૧;

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. જૈસાઈતિહાસ; ૩. જૈગૂકવિઓ : ૨, ૩(૧); ૪. ડિકેટલોગબીજી; ૫. હેજૈશાસૂચિ : ૧. [કા.શા.]

લક્ષ્મીવિજય-૧ [ઈ. ૧૬૭૧માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિમલહર્ષની પરંપરામાં પુન્યવિજયના શિષ્ય 'શ્રીપાલમયણાસુંદરી-રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૭૧/સં. ૧૭૨૭, ભાદરવા સુદ ૯)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. મરાસસાહિત્ય; ૩. જૈગૂકવિઓ : ૨. [કા.શા.]

લક્ષ્મીવિજય-૨ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયદેવસૂરિની પરંપરામાં લાવણ્યવિજયના શિષ્ય. એમણે પોતાની ગુરુપરંપરાના તપગચ્છના જૈન સાધુ શ્રી વિજયપ્રભસૂરિ (આચાર્ય-કાળ ઈ. ૧૬૫૪-૧૬૯૩)ની હયાતીમાં એમનો સંક્ષિપ્ત પરિચય કરાવતી ચોપાઈ છંદમાં ૮ કડીની 'વિજયપ્રભસૂરિ-સજાય'(મુ.)ની રચના કરી એટલે તેઓ ઈ. ૧૭મી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં હયાત હોવાનું કહી શકાય. આ ઉપરાંત એમણે કેટલાંક સ્તવનો રચ્યાં છે જેમાં ૫ અને ૭ કડીનાં બે 'શાંતિજિન-સ્તવન' (પહેલું મુ.), ૧૫ કડીનું 'નેમિજિન-સ્તવન', અનુક્રમે ૬ અને ૭ કડીનાં બે '(અંતરીક્ષ) પાર્શ્વનાથ-સ્તવન' અને ૨૮/૩૧ કડીના 'શાશ્વતા જિનવર-સ્તવન'નો સમાવેશ થાય છે.

કૃતિ : ૧. ઐસમાળા : ૧; ૨. જૈકાપ્રકાશ : ૧.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂહસૂચી; ૨. હેજૈશાસૂચિ : ૧. [કા.શા.]

લક્ષ્મીવિજય-૩ [ઈ. ૧૭૪૩માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયદાસસૂરિની પરંપરામાં ભાણુવિજયના શિષ્ય. અજિતપ્રભસૂરિ-કૃત 'શાંતિનાથચરિત્ર' પરના બાલાવબોધ (ર.ઈ. ૧૭૪૩/સં. ૧૭૯૯ પોપ સુદ ૩)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈતિહાસ; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૨, ૩(૨).

[કા.શા.]

લક્ષ્મીવિજય-૪ [ઈ. ૧૭૯૫માં હયાત] : જૈન સાધુ. કામાવિજય-શિષ્ય. મીયાંગામના શાંતિજિનમંદિરની પ્રતિષ્ઠા પ્રસંગે રચેલા ૨૧ કડીના 'શાંતિનાથ-સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૭૯૫/સં. ૧૮૫૧, વૈશાખ સુદ ૬; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : જૈન સત્યપ્રકાશ, અન્યુ. ૧૯૪૬-'મીયાંગામના શાંતિજિનમંદિરની પ્રતિષ્ઠાનું સ્તવન', સં. શ્રી જ્યંતવિજયજી. [કા.શા.]

લક્ષ્મીવિનય [ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનચંદ્રસૂરિના ગચ્છમાં લઘુખરતર શાખાના અભયમાણિકચના શિષ્ય. ૪ ખંડમાં વિભક્ત, અભયકુમાર નામક બુદ્ધિશાળી અમાત્યની ૪ પ્રકારની બુદ્ધિની કથા નિરૂપતી 'અભયકુમાર મહામંત્રીશ્વર-રાસ' (ર.ઈ. ૧૭૦૪/સં. ૧૭૬૦, ફાગણ સુદ ૫; મુ) તથા 'ભુવનદીપક' પર બાલાવબોધ (ર.ઈ. ૧૭૧૧)ના કર્તા. જુઓ લક્ષ્મીવિજય.

કૃતિ : અભયકુમાર મહામંત્રીશ્વરનો રાસ, પ્ર. શ્રાવક ભીમસિંહ માણેક, ઈ. ૧૮૮૯.

લક્ષ્મીવલ્લભસુત : લક્ષ્મીવિનય

સંદર્ભ : ૧. ગુણાઈનિહાસ : ૨; ગુણારસ્વતો; ૩. મરાસસાહિત્ય; [કા.શા.]
 □ ૪. જૈનગૂકવિઓ : ૨, ૩(૨).

લક્ષ્મીવિમલ : જુઓ વિબુધવિમલ(સૂરિ).

લક્ષ્મીશંકર [ ] : ૮ કડોની, શિવજીનો સ્તુતિ કરતો ગરબી(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : અંબીકાકાવ્ય તથા ચક્રિતકાવ્ય, પ્ર. બુક્સેલર આકરલાલ બુલાબીદાસ, ઈ. ૧૯૨૩. [શ્રા.ત્રિ.]

લક્ષ્મીસાગર(સૂરિ) : આ નામે ૫૮ કડોના 'વસ્તુપાલ તેજપાલ-રાસ' (મુ.) મળે છે. 'જૈન ગૂર્જર કવિઓ'એ ઈ. ૧૪૬૨માં જૈમને સૂરિ-પદ મળ્યું એ લક્ષ્મીસાગરની આ કૃતિ માની છે. પણ બીજા મલ-ધારગચ્છના લક્ષ્મીસાગર ઈ. ૧૪૯૨-૧૫૫૬ દરમ્યાન થઈ ગયા છે. આ કૃતિ ક્યા લક્ષ્મીસાગરની છે તે સ્પષ્ટ કહી શકાય એમ નથી. એ સિવાય ૫ કડોની 'ભાવીસ અભક્ષ્ય અનન્તકાવ્ય-સંગ્રહ' (લે.સં. ૧૯મી સદી) આ નામે 'શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય જૈન જ્ઞાનમંદિર સ્થિત જૈન જ્ઞાનભંડારેનું સૂચિપત્ર : ૧'માં નોંધાયેલી છે, પરંતુ તે કૃતિ લક્ષ્મીરત્નની હોવાની સંભાવના છે.

કૃતિ : જૈન સાહિત્ય સંશોધક, સં. શ્રી જિનવિજય, ઈ. ૧૯૨૮ (+ સં).

સંદર્ભ : ૧. ગુણામધ્ય; ૨. મરાસસાહિત્ય; □ ૩. ફાઈમાસિક, જન્યુ. જૂન ૧૯૬૭- 'ગુજરાતી જૈનસાહિત્ય : રાસ સન્દોહ', હીરાલાલ ૨. કાપડિયા; ૪. એજન, જન્યુ. માર્ચ ૧૯૭૧- 'ગુજરાતી જૈન સાહિત્ય-રાસ સન્દોહ', હીરાલાલ ૨. કાપડિયા; □ ૫. જૈનગૂકવિઓ : ૩(૧). [કા.શા.]

લક્ષ્મીસાગર(સૂરિ)શિષ્ય [લગભગ ઈ. ૧૪૬૯માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. ૭૨ કડોની 'શાલિભદ્ર-ફાગુ' (૨.ઈ. ૧૪૬૯ લગભગ) અને ૬ કડોની 'હીઆલો-ગીત'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈનગૂકવિઓ : ૩(૧); ૨. જૈનગૂકચનાઓ : ૧. [કી.જે.]

લક્ષ્મીસિદ્ધ [ ] : જૈન સાધુ. ૪૦ કડોના 'જિનચંદ્ર-સૂરિવર્ણન-રાસ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈન સન્યપ્રકાશ, જન્યુ. ૧૯૪૬- 'જૈસલમેરકે જૈન જ્ઞાન ભંડારોકે અન્યત્ર અપ્રાપ્ય ગ્રંથોંકી સૂચી', અગરચંદ નાહટા.

[કા.શા.]

લક્ષ્મીસુંદર-૧ [ઈ. ૧૬૬૮માં હયાત] : 'સમક્રીત-સંગ્રહ' (૨.ઈ. ૧૬૬૮)ના કર્તા. લક્ષ્મીસુંદર-૨ અને આ કર્તા એક છે કે જુદા તે સ્પષ્ટ કહી શકાય તેમ નથી.

સંદર્ભ : ૧. રાપુલસૂચી : ૫૧; ૨. રાહસૂચી : ૧. [કા.શા.]

લક્ષ્મીસુંદર-૨ [ઈ. ૧૭૧૧માં હયાત] : તપગચ્છના જન સાધુ. દીપ-

લક્ષ્મીવિમલ : લખમો

ગુ. સા.-૪૮

સુંદરની પરંપરામાં ચતુરસુંદરના શિષ્ય. જપલ કડોની 'પુણ્યસાર-ચોપાઈ' (૨.ઈ ૧૭૧૧)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂલસૂચી. [કા.શા.]

લક્ષ્મીસૂરિ : જુઓ વિજયસોભાગ્યશિષ્ય વિજયલક્ષ્મી.

લક્ષ્મીસેન(મદારક) [ઈ. ૧૬૪૨ સુધીમાં] : 'ચોરાશી વંશ્ય જ્ઞાતિનાં નામ' (લે.ઈ. ૧૬૪૨) એ કૃતિના કર્તા.

સંદર્ભ : પાંગુલસ્તલેખો. [શ્રા.ત્રિ.]

લખપત [ઈ ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગચ્છના શ્રાવક કવિ. 'ત્રિલોકચસુંદરી મંગલકલશ-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૬૩૫/સં. ૧૬૯૧, આસો સુદ-) અને 'મુગાંકલેખા-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૬૩૮/સં. ૧૬૯૪, શ્રાવણ સુદ ૧૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈન સન્યપ્રકાશ, જન્યુ. ૧૯૪૬- 'જૈસલમેરકે જૈન જ્ઞાન ભંડારોકે અન્યત્ર અપ્રાપ્ય ગ્રંથોંકી સૂચી', અગરચંદ નાહટા. [કી.જે.]

લખપતિ [ ] : જૈન. ૧૫ કડોની 'શત્રુજય-કોત્ય-પરિપાટી' (લે.સં. ૧૭મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂલસૂચી. [કી.જે.]

લખમણ : જુઓ લક્ષ્મણ-.

લખમણ : આ નામે ૧ કડોનું 'ત્રણભાજિન-ચૈત્યવંદન' (મુ.) મળે છે તેના કર્તા ક્યા લખમણ છે તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી. સંભવતઃ નવમી લખમણ-૧ હોય અને આ ચૈત્યવંદન એ કવિની 'ચતુવિશતિ જિન-નમસ્કાર'નો ભાગ હોય.

કૃતિ : દેવવંદનમાળા, પ્ર. માસ્તર ઉમેદચંદ રાયચંદ, ઈ. ૧૯૨૧. [કી.જે.]

લખમસીહ [ઈ. ૧૪૭૫ સુધીમાં] : જૈન. ૧૦૪ કડોની 'શાલિભદ્ર-ચોપાઈ' (લે.ઈ. ૧૪૭૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈનગૂકચનાઓ : ૧. [કી.જે.]

લખમો : આ નામ શંકરે ગણપતિની હત્યા કરી પછી હાથીનું માથું ચોંટાડી એમને સજીવન કર્યા એ પ્રસંગને આલેખતું ૫ કડોનું ભજન (મુ.) તથા અધ્યાત્મબોધનાં બીજાં બારેક ભજન(મુ.) મળે છે. તેમના રચયિતા ક્યા લખમો છે તે કહેવું મુશ્કેલ છે. એમના કોઈક ભજનમાં 'માળી લખમો' એવી નામછાપ મળે છે અને કેટલાંક ભજનોની ભાષામાં હિંદીની અસર છે. રાજસ્થાનમાં કોઈ લખમો માળી નામના લોકકવિ થઈ ગયા છે. આ ભજનોમાંથી કોઈ એ લખમા માળીના હોય.

કૃતિ : ૧. આજ્ઞાભજન : ૧, ૨; ૨. આપણી લોકસંસ્કૃતિ, પ્ર. જયમલ્લ પરમાર, ઈ. ૧૯૫૭; ૩. દુર્લભ ભજનસંગ્રહ, પ્ર. ગોવિંદ-ભાઈ સ. ધામેલિયા, ઈ. ૧૯૫૮; ૪. ધૃવાખ્યાન, પ્ર. સસ્તું સાહિત્ય-વર્ધક કાર્યાલય, સં. ૨૦૦૨; ૫. પરિચિત પદસંગ્રહ, પ્ર. સસ્તું

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૩૭૭

સાહિત્યવર્ષક કાર્યાલય, સં. ૨૦૦૨, ૬. પ્રીતના પાવા, સં. પુષ્કર ચંદરવાકર, ઈ. ૧૯૮૩ (નસં); ૭. બૃહત્ સંતસમાજ ભજનાવળી, પ્ર. પુરુષોત્તમદાસ ગો. શાહ, ઈ. ૧૯૫૦ (છઠ્ઠી આ); ૮. ભજનિક કાવ્યસંગ્રહ, પ્ર. શા. વૃન્દાવનદાસ કાનજી, ઈ. ૧૯૮૮; ૯. ભજનસાગર : ૨; ૧૦. યોગવેદાન્ત ભજનભંડાર, ગોવિંદભાઈ પુરુષોત્તમદાસ, ઈ. ૧૯૭૬ (ચાથી આ.); ૧૧. સતવાણી.

સંદર્ભ : ૧. નવો હલકા, સં. પુષ્કર ચંદરવાકર, ઈ. ૧૯૫૬; ૨. લિસ્ટેરી ઑફ સજ્જ્યાની લિટરેચર, હીરાલાલ મહેશ્વરી, ઈ. ૧૯૮૦ (અં); □ ૩. ગૂહાયાદી. [ક્રી.જે.]

લખિયો [ ] : માતાજીની સ્તુતિ કરતું ૩ કડીનું પદ(મુ.) તથા ૨૧ કડીના ગરબા(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. અંબીકાકાવ્ય તથા શકિતકાવ્ય, પ્ર. સાકરલાલ બુલાખી દાસ, ઈ. ૧૯૨૩ (ત્રીજી આ.); ૨. શ્રીમદ્ ભગવતીકાવ્ય, પ્ર. દામોદર દાજીભાઈ, ઈ. ૧૯૮૯.

સંદર્ભ : ગૂહાયાદી. [ક્રી.જે.]

લખીડો [ઈ. ૧૭૬૩ સુધીમાં] : 'અંબાજીના છંદ' (લ. ઈ. ૧૭૬૩)ના કર્તા. આ કવિ અને લખિયો એક છે કે બુદ્ધા તે નિશ્ચિત રીતે કહેવું મુશ્કેલ છે.

સંદર્ભ : ગૂહાયાદી. [શ્ર.ત્રિ.]

લખીદાસ [ઈ. ૧૭૦૨ સુધીમાં] : 'રામ-સ્તુતિ' (લ. ઈ. ૧૭૦૨)ના કર્તા.

સંદર્ભ : પાંચુલસ્તલેખાં. [ક્રી.જે.]

લખીરામ : જુના લક્ષ્મી(સાહબ).

લગુનાથ [ ] : પાટણવાડાના હાંસલપુર ગામના વતની. જ્ઞાતિએ મોચી. તેમનો ૭૬ કડીનો 'શિવજીનો ગરબો'(મુ.) મળે છે.

કૃતિ : ત્રદોહન (નસં). [ક્રી.જે.]

લછીરામ [ ] : પદો (૬ મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ભક્તસિંધુ.

સંદર્ભ : ગૂહાયાદી. [ક્રી.જે.]

લધા [ ] : ખાંજ કવિ. અવટકે શાહ. ૧૧ કડીના 'ગોનાન'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : સૈંઈશાગીસંગ્રહ : ૪. [ક્રી.જે.]

લબ્ધિ : આ નામે ૬/૭ કડીની 'આત્માને બોધની સજાય/જીવને શિખામણની સજાય'(મુ.), ૧૦ કડીની 'માણકમુનિની સજાય'(મુ.), ૫૧ કડીની 'જીવશિક્ષાની સજાય'(મુ.), ૧૧ કડીની 'જીવહિતની સજાય'(મુ.), ૧૪૩ કડીની 'પંદર તિથિની સજાય'(મુ.), ૮ કડીની 'રસનાની/જીભલડીની સજાય'(મુ.), ૯ કડીની 'નવે દિવસ કહેવાની

સજાય'(મુ.), ૯ કડીની 'નવકાર પ્રભાવવાણન/નોકરવાલોની સજાય'(મુ.), ૧૭ કડીની 'સ્થૂલિભદ્ર-ભાસ/સ્થૂલિભદ્રની સજાય'(મુ.), ૧૨ કડીની 'ધન્નાશાલિભદ્રની સજાય'(મુ.), 'સુવચનકુવચનફલ-સજાય'—એ કૃતિઓ મળે છે. તેમાં 'સ્થૂલિભદ્ર-સજાય' અને 'માણકમુનિની સજાય'ના કર્તા લબ્ધિવિજય હોવાનો સંભાવના છે. અન્ય કૃતિઓના કર્તા કયા લબ્ધિ—છે તે કહેવું મુશ્કેલ છે.

કૃતિ : ૧. જૈનમાલા(શા) : ૩; ૨. જૈનસંગ્રહ(ન); ૩. નસ્વાધ્યાય; ૪. પ્રાસ્તસંગ્રહ; ૫. મોસસંગ્રહ; ૬. વર્તમાન તપ પદ્યાવળી, પ્ર. શાન્તિલાલ હરજોવિંદદાસ, ઈ. ૧૯૨૬; ૭. શ્રી નરપદ મહાત્મ્ય ગર્ભિત ચિત્રમય શ્રીપાલ રાસ, સં. સારાભાઈ નવાબ, ઈ. ૧૯૬૧; ૮. સજાયમાલા : ૧-૨(જા); ૧૦. સસાનિત્ર(ગ).

સંદર્ભ : ૧. આલિસ્ટેઓઈ : ૨; ૨. જૈણપ્રાસ્તા; ૩. મુખ્યગૂહ-સૂચી; ૪. લીંહસૂચી. [૨.૨.૬.]

લબ્ધિકલ્લોલ [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ—અવ. ઈ. ૧૬૨૫/સં. ૧૬૮૧, કારતક વદ ૬] : ખરતરગરછના જૈન સાધુ. કીર્તિસ્તવસૂરિની પરંપરામાં વિમવરંજ-કુશલકલ્લોલના શિષ્ય. જ્ઞાતિએ શ્રીમાળી. પિતા વાડણ શાહ. માતા વાડિમદે. ભૂજમાં અનાથન કરી દેહલ્યાગ.

જિનચંદ્રસૂરિએ અકબર સાથે કરેલ ધર્મચર્ચા અને અકબર તરફથી એમને મળેલ આદરસન્માનનું વિવિધ દુલાબદ્ધ દેશીઓવાળી ૧૩૬ કડીમાં નિરૂપણ કરતા 'જિનચંદ્રસૂરિ અકબર પ્રતિબોધ-રાસ' (૨.ઈ. ૧૫૯૨/સં. ૧૬૪૮, જેઠ વદ ૧૩; મુ.), 'રિપુમર્દન (ભુવનાનંદ)-રાસ' (૨.ઈ. ૧૫૯૩/સં. ૧૬૪૯, આસો સુદ ૧૦, ગુરુવાર), ૪૦૪ કડીની 'કૃતકર્મસાજિ-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૬૦૯/સં. ૧૬૬૫, આસો સુદ ૧૦) તથા ગહૂલીઓ(૩ મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ઐજૈકાસંગ્રહ (નસં).

સંદર્ભ : ૧. યુજિનચંદ્રસૂરિ; □ ૨. જૈગૂર્કાવ્યો : ૩(૧).

[૨.૨.૬.]

લબ્ધિચંદ્ર(સૂરિ) : આ નામે 'જિનસ્તવન-ચોવીસી' (લ. સં. ૧૯મી સદી) મળે છે. આ કયા લબ્ધિચંદ્રની કૃતિ છે તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય એમ નથી.

સંદર્ભ : હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧.

[૨.૨.૬.]

લબ્ધિચંદ્ર(સૂરિ)-૧ [ઈ. ૧૬૪૧માં લયાત] : જૈન સાધુ. 'અઠાર નાતરાંની સજાય' (૨.ઈ. ૧૬૪૧)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧.

[૨.૨.૬.]

લબ્ધિચંદ્ર(સૂરિ)-૨ [લ. ઈ. ૧૭૭૯/સં. ૧૮૩૫, શ્રાવણ વદ—અવ. ઈ. ૧૮૨૭/સં. ૧૮૮૩, કારતક વદ ૧૦] : તપગરછની પાર્શ્વચંદ્ર-શાખાના જૈન સાધુ. વિવેકચંદ્રના શિષ્ય. જન્મ બીકાનેરમાં. ઓસવાલ છાજંડ ગોત્ર. પિતા ગિરધર શાહ. માતા ગોરમદે. ખંભાતમાં ઈ. ૧૭૯૩/સં. ૧૮૪૯, વૈશાખ સુદ ૩ના રોજ દીક્ષા. ઉજ્જૈનમાં ઈ. ૧૭૯૮/સં. ૧૮૫૪, માગશર વદ પના દિવસે ભટ્ટારક પદ અને ઈ. ૧૭૯૮/સ. ૧૮૫૪, શ્રાવણ વદ ૯ના દિવસે આચાર્યપદ. બીકાનેરમાં અવસાન.

લખિયો : લબ્ધિચંદ્રસૂરિ-૨

અસ્વાતીલિન્દ્રોની છાંદસાળી ભાષામાં ૬ કડીના 'દ્વાંધિપાર્શ્વ-નાયજિત્ન-સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૭૮૮/સં. ૧૮૫૫, માગધર ૧૬૩; મુ.), ૩ કડીના 'ઋષભ-સ્તવન' તથા ૭ કડીના 'સિદ્ધાચલ-સ્તવન' (મુ.)ના કર્તા. આ ઉપરાંત એમણે 'જ્યોતિષજ્ઞાનક' તથા 'સિદ્ધાચલરત્નિકા-આકરણ' નામના ગ્રંથો પણ રચ્યા છે, જે કઈ ભાષામાં છે તે સ્પષ્ટ નથી.

કૃતિ: ૧. પ્રાસ્તસંગ્રહ; ૨. શ્રી શત્રુંજય નીર્વાહિ સ્તવનસંગ્રહ, સં. સાગરચંદ્ર, ઈ. ૧૮૨૮.

સંદર્ભ: જૈનગુકવિઓ: ૨. [૨.૨.૬.]

લઘ્વિમંદિર(ગણિ) [ ]: જૈન સાધુ. સિદ્ધસેન દિવાકરકૃત મૂળ સંસ્કૃત સંગ્રહ 'કલ્યાણમંદિર' પરના બાહ્યવર્ણન (વિ. સં. ૧૭મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ: હેનૈજ્ઞાસૂચિ: ૧. [૨.૨.૬.]

લઘ્વિમૂર્તિ [ ]: જૈન. ૮૪ કડીના 'આવસ્થિતિ-વિચારગામિન શાંતિજિત્ન સ્તવન' (વિ. સં. ૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા. આમના નામે મળતી 'શાંતિનાથ-વિનિતિ' ઉપર્યુક્ત કૃતિ જ છે કે અન્ય તે સ્પષ્ટ થતું નથી.

સંદર્ભ: ૧. લોહસૂચી; ૨. હેનૈજ્ઞાસૂચિ: ૧. [૨.૨.૬.]

લઘ્વિરત્ન/લઘ્વિરાજ(વાચક) [ઈ. ૧૬૨૦માં હયાત]: ખરતગચ્છના જૈન સાધુ. જિનરાજની પરંપરામાં ધર્મમંરુના શિષ્ય. ૧૨ કડીની 'શીલ-ફાગ/શીલવિપયક કૃષ્ણરુકિયાણી-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૬૨૦/સં. ૧૬૭૬ ફાગણ) તથા 'નિમિ-ફાગુ'ના કર્તા.

સંદર્ભ: ૧. ગુણસરવતો; ૨. પ્રાકરપરંપરા; [ ] ૩. જૈનગુકવિઓ: ૩ (૧); ૪. જૈનપ્રોસ્લા [૨.૨.૬.]

લઘ્વિરુચિ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ]: જૈન સાધુ. હર્ષરુચિના શિષ્ય. 'ચંદરાજ-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૬૫૧/સં. ૧૭૦૭, ખરતક સુદ ૧૩, ગુરુવાર), ૩૨ કડીના 'પાર્શ્વનાથજિન-છંદ/શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ-જિન-છંદ' (ર.ઈ. ૧૬૫૬; મુ.), ૪ કડીની 'દસમીદિન-સ્તુતિ', ૯ કડીનું 'નિમિજિત્ન-સ્તવન', ૪ કડીની 'પંચમી-સ્તુતિ', તથા 'બીજની સ્તુતિ'ના કર્તા. ૪ કડીની 'શેલિણી-સ્તુતિ'(મુ.) પણ એમની રચના હોવાનો સંભવ છે. એમને નામે 'હરિશ્ચંદ્ર-રાસ' કૃતિ મોધાયેલી છે પણ તેને હાથપ્રતાનો ટેકો નથી.

કૃતિ: ૧. ચૈસ્તસંગ્રહ: ૩; ૨. પ્રાછંદસંગ્રહ.

સંદર્ભ: ૧. ગુણકવક્રોક્ત; ૨. ગુણમધ્ય; [ ] ૩. આલિસ્તઓઈ: ૨; ૪. જૈનગુકવિઓ: ૧, ૩(૨); ૫. મુપુગુહસૂચી; ૬. લોહસૂચી; ૭. હેનૈજ્ઞાસૂચિ: ૧. [૨.૨.૬.]

લઘ્વિવક્ત્ર [ઈ. ૧૮૨૫ સુધીમાં]: જૈન. 'પાર્શ્વનાથજિનો દેશાંતરી છંદ' (વિ. ઈ. ૧૮૨૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ: હેનૈજ્ઞાસૂચિ: ૧. [૨.૨.૬.]

લઘ્વિવર્ધન [ ]: જૈન. વિવિધ રાગબદ્ધ 'નિમિ-સ્તવન' પ્રંપરાના સંવર્ધ (અંશન: મુ.)ના કર્તા.

લઘ્વિમંદિર (ગણિ): લઘ્વિવિજ્ઞ-૨

કૃતિ: જતપુગ, મહા-ફાગણ ૧૮૮૪--'પ્રાચીન જૈન કવિઓના વસંતપર્ણ', મોહનલાલ ટ. દેશાઈ. [૨.૨.૬.]

લઘ્વિવિજ્ઞ-૧: આ નામે 'સનતકુમારચક્રી-રાસ' (ર.ઈ. ૧૮૧૮), ૧૮ કડીની 'અર્હનનકઋષિની સજાય'(મુ.) ૫૬ કડીની 'જ્ઞાના-પંચાવની' (વિ. સં. ૧૮-૧૯મી સદી અનુ.), ૩૨ કડીનું 'ચંદનપ્રાણ-ગીત/સજાય' (મુ.), ૨૩ કડીની 'દેવકી સાતપુત્ર-સજાય', ૨૨ કડીનો 'નિમિ-ફાગ' (મુ.), ૪૨ કડીનું 'તીર્થેશ્વરસીદાન-સ્તવન', ૧૬ કડીની 'નંદિપોત્ત-સજાય', ૨૦ કડીની 'વચસ્વમી-સજાય', ૧૩ કડીની 'શાલિભદ્ર-સજાય', ૩૭ કડીની 'ઝાઝરિયા મુનિનો સજાય'(મુ.), ૪ કડીની 'બીજની સ્તુતિ'(મુ.), ૭ કડીની 'દીવાની સજાય'(મુ.), ૭ કડીની 'વંચાજની સજાય'(મુ.), ૫ કડીનું 'આધ્યાત્મિક-ગીત', ૨૯ કડીની 'ભરતબાહુ-બલિ-સજાય' (વિ. સં. ૧૮મી સદી અનુ.), ૮ કડીની 'પાંચ દૃષ્ટાંત-સજાય', ૮ કડીની 'અષ્ટમલાસિદ્ધિ-સજાય' (વિ. સં. ૧૮૧૩), ૭ કડીની 'ત્રીસસ્થાનક-સજાય' (વિ. સં. ૧૮મી સદી અનુ.), વ્યક્તિ-વિષયક ૩ સજાયો--એ કૃતિઓ મળે છે. તેમના કર્તા કયા લઘ્વિવિજ્ઞ છે તે કહેવું મુશ્કેલ છે. આમાં 'અર્હનનકમુનિ-સજાય'ને 'લોહિડીના જૈનજ્ઞાનભંડારની લસ્તલિખિત પ્રતિઓનું 'સૂચિપત્ર' લઘ્વિલર્ધનો ગણે છે.

કૃતિ: ૧. જૈનપ્રકાશ: ૧; ૨. જૈનમાલા(શા): ૨; ૩. જૈન-સંગ્રહ(ન); ૪. પ્રાસ્તસંગ્રહ; ૫. સજાયમાલા(કા); ૬. સસન્નિત્ર(ક); ૭. સ્નાસ્તસંગ્રહ.

સંદર્ભ: ૧. રિકેટવોગભાવિ; ૨. મુપુગુહસૂચી; ૩. રાહસૂચી: ૧; ૪. હેનૈજ્ઞાસૂચિ: ૧. [૨.૨.૬.]

લઘ્વિવિજ્ઞ-૨ [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ]: તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયદેવસૂરિની પરંપરામાં સંયમલર્ધ-ગુણલર્ધના શિષ્ય. ક્યારેક તેઓ પોતાને અમીપાલ-ગુણલર્ધશિષ્ય તરીકે પણ ઓળખાવે છે તે કઈ રીતે તે સ્પષ્ટ થતું નથી. ૪ ખંડ, ૪૯ ઢાળ અને ૧૨૭૪ કડીનો 'દાન શીલ તપ ભાવના એ દરેક અધિકાર પર દૃષ્ટાંતકથા-રાસ' (ર. ઈ. ૧૬૩૫/સં. ૧૬૯૧, ભાદરવા સુદ ૬), ૫ ખંડ અને ૪૪ ઢાળ તથા ૧૫૪૦ કડીનો 'ઉત્તમકુમારનો રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૪૫/સં. ૧૭૦૧, ખરતક સુદ ૧૧, ગુરુવાર), ૭ ખંડ, ૨૯ ઢાળ ને ૧૪૨૦ કડીનો 'અજાપુત્ર-રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૪૭/સં. ૧૭૦૩, આસો સુદ ૧૦, શુક્ર-વાર), ૯ કડીનું 'શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ જિન-સ્તવન'(મુ.), ૬૪ કડીનું 'મીન અકાદશો-સ્તવન', 'શોભાવરપંચમી/જ્ઞાનપંચમી', 'પંચ-કલ્યાણિકા મધ્યજિત્ન-સ્તવન', ૪૩ કડીની 'ગુરુગુણ-છત્રીસી'--એ કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ: શંસ્તવનાવલી.

સંદર્ભ: ૧. ગુણાર્જિતલાસ: ૨; ૨. ગુણસરવતો; [ ] ૩. જૈનગુકવિઓ: ૨, ૩(૧, ૨); ૪. મુપુગુહસૂચી; ૫. હેનૈજ્ઞાસૂચિ: ૧. [૨.૨.૬.]

લઘ્વિવિજ્ઞ-૨ [ઈ. ૧૭૫૪માં હયાત]: તપગચ્છના જૈન સાધુ. કેસરવિજ્ઞની પરંપરામાં અમરવિજ્ઞના શિષ્ય. ૪ ઉલ્લાસ, ૫૯ ઢાળમાં વિભાજિત ૭૦૦ કડીની દુભાખદ્ધ 'હરિબલ મચ્છી-રાસ' (ર.

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ: ૩૭૯

ઈ. ૧૭૫૪/સં. ૧૮૧૦, મહા સુદ ૨, ગંગાવાર; મુ.) કવિની ઉલ્લેખનીય રચના છે. જ્યવદયાનું ધર્મચરણ કરતા હરિબલમાછીને પ્રાપ્ત થતાં સુખત્રમુલ્લિની શેષક કથા એમાં આવેલાઈ છે. ૪ કડીની 'ચૈત્રાપૂનમની સ્તુતિ'(મુ.), 'જંબૂસ્વામી-સલોકો', ૮ કડીની 'નેમરાજલની સગાય'(મુ.), ૨૭ કડીની 'સિદ્ધાચલ-ભાસ' તથા ૨૬ કડીની 'સંવત્સરી દાન-સ્તવન'(મુ.) એમની અન્ય રચનાઓ છે.

કૃતિ : ૧. હરિબલ મચ્છી શાસ, પ્ર. ભીમસિંહ માણિક, ઈ. ૧૮૮૯; □ ૨. ચૈસ્તસંગ્રહ : ૩; ૩. જૈન પ્રાચીન પૂર્વાચાર્યો વિરચિત સ્તવન-સંગ્રહ, પ્ર. મોતીચંદ ડૂ. અવેરો, ઈ. ૧૯૧૯; ૪. જૈસસંગ્રહ(ન).

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈનિલાસ : ૨; □ ૨. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧); ૩. મુપુગુહસૂચી. [૨.૨.૬.]

લબ્ધિવિજય-૩ [ઈ. ૧૭૯૬માં હયાત] : લોકાગચ્છના જૈન સાધુ. સોમચંદ્રની પરંપરામાં લવજ્ઞમુનિના શિષ્ય. બાવીસમા તીર્થંકર નેમિનાથના ચરિત્રનું વીગતપૂર્ણ તેમજ કાવ્યત્વયુક્ત નિરૂપણ કરતા ૨૯૫ કડીના 'નેમીશ્વર ભગવાનના ચંદ્રાવલા-૨૯૫' (૨.ઈ. ૧૭૯૬/સં. ૧૮૫૨, ફાગણ સુદ ૨, ગુરુવાર; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : નેમીશ્વર ભગવાનના બસો પંચાણું ચંદ્રાવલા, પ્ર. નહા. ડૂ. રાણીનાનો યુનિયન પ્રેસ, ઈ. ૧૮૯૫.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈનિલાસ : ૨; □ ૨. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [૨.૨.૬.]

લબ્ધિવિજય-૪ [ ] : સંભવતઃ તપગચ્છના હરિવિજયની પરંપરાના જૈન સાધુ. ૭ કડીની 'અરણિકમુનિની સગાય' (મુ.) તથા ૧૭ કડીની 'ખંડકકુમાર-સગાય'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. અસસંગ્રહ; ૨. સગાયમાળા(પં).

લબ્ધિવિમલ [ઈ. ૧૭૬૩માં હયાત] : જૈન. ૯૨૫ ગ્રંથાગ્રના 'પષ્ટ કર્મગ્રંથ-ચંત્ર' (૨.ઈ. ૧૭૬૩)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેજૈજાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

લબ્ધિશેખર [ઈ. ૧૭મી સદી] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ જિનચંદ્રની પરંપરામાં જ્ઞાનવિલાસના શિષ્ય. ૯ કડીના 'જિનચંદ્રસૂરિ-ગીત' (મુ.)ના કર્તા. લબ્ધિશેખરના ગુરુબંધુ સમયપ્રમોદે ઈ. ૧૬૧૭માં 'ચોપવો-ચોપાઈ' રચી છે. આ આધાર પર લબ્ધિશેખર પણ આ સમયગાળામાં હયાત હોવાનું અનુમાન થઈ શકે.

કૃતિ : ઐજૈકસંગ્રહ. સંદર્ભ : યુજિનચંદ્રસૂરિ. [૨.૨.૬.]

લબ્ધિસાગર : આ નામે 'વીસી' (લ. ઈ. ૧૪૪૨), 'ચાવીસી' (લ. ઈ. ૧૪૮૨), ૩૬ કડીની 'પાર્શ્વનાથ-સ્તવનગીતપદ્યોપમ-છત્રીસી' (લ. સં. ૧૯મી સદી અનુ.) તથા ૩૩ કડીનું 'તીર્થમાલા-સ્તવન' મળે છે. આ કૃતિઓના કર્તા કયા લબ્ધિસાગર છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૨. જૈમગૂકરચનાએ : ૧; ૩. હેજૈજાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

લબ્ધિસાગર-૧ [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. ધર્મસાગર (અવ. ઈ. ૧૫૯૭)ના શિષ્ય. વિવિધ ગચ્છો વચ્ચે થયેલા મનભેદ દરમ્યાન ખરતરગચ્છના સાધુઓ માટે ચર્ચા કરવા માટે લખેલ ગદ્યકૃતિ 'ખરતર પ્રતિદી પૂછવાનદે ૪ બોલ/ખરતરહુણ્ડી-ખરતરગચ્છીને પૂછવાના ૪ બોલ' (લ. સં. ૧૭મી સદીનો પૂર્વાર્ધ અનુ; મુ.)ના કર્તા. ઈ. ૧૬મી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં શિષ્ટ ગુજરાતી ગદ્યનું સ્વરૂપ કેલું હતું તે જાણવા માટે અને કોઈ ઐતિહાસિક વિષયની શાસ્ત્રીય અન્વેષણ પદ્ધતિ કેવા પ્રકારની હતી તે જાણવા માટે આ કૃતિ ધ્યાનાર્હ છે.

કૃતિ : પુરાતત્ત્વ, આસાં ૧૯૮૧-'જૂની ગુજરાતીમાં એક જૈન ઐતિહાસિક ચર્ચા', જિનવિજયજી (+સં.).

સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈનિલાસ; □ ૨. હેજૈજાસૂચિ : ૧ [૨.૨.૬.]

લબ્ધિસાગર-૨ [ઈ. ૧૭૧૪માં હયાત] : ખરતરગચ્છની માણિક શાખાના જૈન સાધુ. જિનચંદ્રસૂરિની પરંપરામાં જ્યનંદનના શિષ્ય. 'ધ્વજભુજંગકુમાર-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૭૧૪/સં. ૧૭૭૦, આસાં વદ ૫, શનિવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૨. [૨.૨.૬.]

લબ્ધિહર્ષ [ ] : ૧૮ કડીની 'અર્હનનકમુનિ-સગાય' ના કર્તા. આ કૃતિ અન્ય સૂચિઓમાં લબ્ધિવિજયને નામે મળે છે. જુઓ લબ્ધિવિજય. સંદર્ભ : લીહસૂચી. [૨.૨.૬.]

લબ્ધોદય [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : ખરતરગચ્છની માણિકશાખાના જિનમાણિકચસૂરિની પરંપરામાં જ્ઞાનરાજગણિના શિષ્ય. જન્મનામ લાલચંદ દીક્ષાનામ લબ્ધોદય

જ્ઞાનપંચમીનું માહાત્મ્ય બતાવવા રચાયેલી 'ગુણાવલી-ચોપાઈ' (૨. ઈ. ૧૬૮૯/સં. ૧૭૪૫, ફાગણ સુદ ૧૦)માં કવિએ આ પૂર્વે પોતે ૬ ચોપાઈબદ્ધ કૃતિઓ રચી હોવાનો ઉલ્લેખ કર્યો છે, પરંતુ અત્યારે કવિની લાંબી ૪ રચનાઓ જ ઉપલબ્ધ છે. તેમાં શીલધર્મનો મહિમા કરવા માટે રચાયેલી ૨ કૃતિઓમાં ૩ ખંડ ને ૮૧૬ કડીની 'પદ્મિની ચરિત્ર-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૬૫૧/સં. ૧૭૦૭, ચૈત્ર સુદ ૧૫, શનિવાર; મુ.) વિશેષ નોંધપાત્ર છે ચિત્રાડની રાણી પદ્મિનીના શીલની રક્ષા કરવા માટે સુલતાન અલ્લાઉદ્દીનની સામ ગોરા-બાદલ સાહસ અને ચતુરાઈ બતાવી કરેલા યુદ્ધ અને ગોરાના આત્મપ્રવિદાનની ઘટના કૃતિના આકર્ષક અંગ છે. બીજી 'મલપસુંદરી-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૬૮૭/સં. ૧૭૪૩, આસાં વદ ૧૩) કવિની ચૌથી લાંબી કૃતિ છે. ૩૮ ઢાળની 'રત્નચૂડમાણિચૂડ-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૬૮૩/સં. ૧૭૩૯, મહા સુદ ૫)માં દાનધર્મનો મહિમા વર્ણવાયો છે. આ ચિત્રાચ ૧૩ કડીની 'ધુલેવા ઋષભદેવ-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૬૫૪/સં. ૧૭૧૦, વૈદ વદ ૨, બુધવાર) અને ૧૫ કડીની 'ઋષભદેવ-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૬૭૫/સં. ૧૭૩૧, માગશર વદ ૮, બુધવાર) કવિની ૨ લઘુ રચનાઓ છે.

કૃતિ : પદ્મિનીચરિત્ર-ચોપાઈ, સં. ભંવરલાલ નાલટા, ઈ. ૧૯૩૬ (+ સં).

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. જ્ઞેસાઈતિહાસ; ૩. યુજિન-ચંદ્રસૂરિ; ૪. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૫. જૈગૂકવિઓ : ૨, ૩(૨); ૬. મુપુગૂહસૂચી; ૭. હેજ્ઞેસાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬]

લલિતકીર્તિ(ગણિ)(પાઠક) [ઈ. ૧૬૨૩માં લખાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. કીર્તિસ્તનસૂરિની પરંપરામાં લલિતકલ્પોલના શિષ્ય. ૩૦૩૯ કડીનો 'અગડત્તમુનિ-રાસ' (૨.ઈ. ૧૬૨૩/સં. ૧૬૭૯, જોઈ સુદ ૧૫, રવિવાર) તથા ગુરુમહિમા વર્ણવતા ૯ કડીના 'કીર્તિસ્તનસૂરિ-ગોત'(મુ.) ને ૧૨ કડીના 'લલિત-કલ્પોલસુગુરુ-ગોત'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ઐજ્ઞેસસંગ્રહ (+સં.).

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. મરાસ-સાહિત્ય; ૪. યુજિનચંદ્રસૂરિ; ૫. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૬. ડિકેટલોગભાઈ : ૧૯(૨). [ગી.મુ.]

લલિતપ્ર મ(સૂરિ) [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : પૂર્ણિમાગચ્છના જૈન સાધુ. કમલપ્ર મસૂરિની પરંપરામાં વિદ્યાપ્ર મના શિષ્ય. પંચાસરા પાર્વનાથ તથા આસપાસનાં મંદિરોના ઉલ્લેખવાળી અને ૨૭ ઢાળ ને ૨૦૪ કડીની 'પાટણચૈત્ય-પરિપાટી' (૨.ઈ. ૧૫૯૨/સં. ૧૬૪૮, આસો વદ ૪, રવિવાર; મુ.), ૩૭ કડીનું 'શાંતિજિન-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૫૯૨), ૪ ખંડમાં વહેચાયેલો 'ચંદ્રકેવલીચરિત/ચંદરાજનો રાસ' (૨.ઈ. ૧૫૯૯/સં. ૧૬૫૫, મહા સુદ ૧૦, ગુરુવાર), ઐતિહાસિક કથાવસ્તુ પર આધારિત ૨૫ કડીનું 'ધંધાણી તીર્થ-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૬૧૩/સં. ૧૬૬૯, મહા વદ ૪) તથા 'પાલિક-સગ્રામ' એ કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : પાટણ ચૈત્ય પરિપાટી, સં. મુનિશ્રી કલ્યાણવિજયજી, સં. ૧૯૮૨.

સંદર્ભ : ૧. ઈતિહાસ અને સાહિત્ય, ભોગીલાલ જ. સાંડેસરા - 'શ્રી પંચાસરા પાર્વનાથના મંદિર વિશેના કેટલાક ઐતિહાસિક ઉલ્લેખો', ઈ. ૧૯૬૬; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. જ્ઞેસાઈતિહાસ; ૪. દેસુ-રાસમાળા; ૫. મરાસસાહિત્ય; ૬. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧, ૨); ૭. મુપુગૂહસૂચી. [ગી.મુ.]

લલિતસાગર : આ નામે ચોપાઈ ને દુહાના બંધમાં ૩૦/૩૧, ૪૬ અને ૬૩ કડીના ૩ 'શનિશ્વરનો ઈંદ' (મુ.), ૧૨ કડીની 'શત્રુજ્ય-તીર્થ મહિમન-સ્તોત્ર' (૨.ઈ. ૧૬૪૫/સં. ૧૭૦૧, પોષ વદ ૫) તથા ૬ કડીનું 'અભિનંદન-સ્તવન' - એ કૃતિઓ મળે છે. તેમના કર્તા ક્યા લલિતસાગર છે તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

કૃતિ : પ્રાઈંદસંગ્રહ; ૨. શનિશ્વરની ચોપાઈ આદિક લઘુગ્રંથોના સંગ્રહનું પુસ્તક, પ્ર. શ્રાવક નીમસિહ માલેક, ઈ. ૧૯૨૨.

સંદર્ભ : ૧. દેસુરાસમાળા; ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. લીંહસૂચી. [ગી.મુ.]

લલિતસાગર-૧ [ઈ. ૧૫૫૧માં લખાત] : જૈન સાધુ. રાજસ્થાની-ગુજરાતીમાં રચાયેલી 'શીલવતી-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૫૫૧)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. રાપુહસૂચી : ૪૨; ૨. રાહસૂચી : ૧. [ગી.મુ.]

લલિતકર્ત(ગણિ)(પાઠક) : લાક્ષા (પૃથ્વીરાજ)

લલિતસાગર-૨ [ઈ. ૧૬૪૩માં લખાત] : અંચલગચ્છના જૈન સાધુ. 'નેમિરાજ્ઞિ-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૬૪૩/સં. ૧૬૯૯, માગશર સુદ ૧૪)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈન સત્યપ્રકાશ, જાન્યુ. ૧૯૪૬--'જૈસલમેર કે જૈન જ્ઞાનભંડારેકે અન્યત્ર અપ્રાપ્ય ગ્રંથોંકી સૂચી', સં. અગરચંદ નાહટા. [કી.જે.]

લલિતસાગર-૩ [ ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. દીપસાગર ઉપાધ્યાયની પરંપરામાં પંડિત તેજસાગરના શિષ્ય. વિજય-પ્ર મસૂરિના ગુણોને વર્ણવતી ૮ કડીની 'વિજયપ્ર મસૂરિ-સગ્રામ'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ વિજયપ્ર મસૂરિ (ઈ. ૧૬૨૧-ઈ. ૧૬૯૩)ના લખાતીકાળ દરમ્યાન રચાયેલી જણાય છે તેથી કવિ ઈ. ૧૭મી સદીમાં થઈ ગયા હોવાનું કહી શકાય.

કૃતિ : ઐસમાળા (+સં.). [ગી.મુ.]

લલિતહંસ [ ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. તત્ત્વ-હંસના શિષ્ય. ૯ કડીની 'વિજયક્ષમાસૂરિ-સગ્રામ(મુ.)'ના કર્તા.

કૃતિ : ઐસમાળા : ૧. [ગી.મુ.]

લલિતભેન [ ] : પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ સંપ્રદાયનાં ભક્ત કવયિત્રી. તેઓ કનૈયાલાલજી મહારાજશ્રીના અંતરંગ ભક્ત હતાં. તેમણે 'કિકરી' છાપથી પદ તથા ધોળની રચના કરી છે.

સંદર્ભ : ગોપ્રભકવિઓ. [કી.જે.]

લવજી [ ] : 'શિવપુરાણ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્ય, બહેચર ૧ઈ ૨. પટેલ, ઈ. ૧૯૭૫; ૨. મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં તત્ત્વવિચાર, નિપુણ ઈ. પંડયા, ઈ. ૧૯૬૮. [કી.જે.]

લંધનદાસ [ ] : પદોના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગૂહાયાદી; ૨. ફાંહનામાવલી. [શા.ત્રિ.]

લાઈઆ(ઋષિ)શિષ્ય[ઈ. ૧૫૯૨ સુધીમાં]:હીરવિજયસૂરિના સમયમાં કર્ણઋષિશિષ્ય-જગમલશિષ્ય-જગમાલશિષ્ય લહુઆ ઋષિ હતા. તે અને આ લાઈઆ ઋષિ એક હોવાનો પૂરો સંભવ છે. ૭૩૫ ગ્રંથાગ્રના 'મહાબલ-રાસ' (લિ.ઈ. ૧૫૯૨)ના કર્તા. 'મુનિરાજશ્રી પુણ્યવિજયજી સંગ્રહ'ના ગુજરાતી હસ્તપ્રતસૂચીએ આ કૃતિ લાઈઆ ઋષિને નામે નોંધી છે તે ભૂલ છે.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. પાંગુહસ્તલેખો; ૩. મરાસસાહિત્ય; ૪. જૈગૂકવિઓ : ૧; ૫. મુપુગૂહસૂચી. [કી.જે.]

લાક્ષા(પૃથ્વીરાજ) [ઈ. ૧૫૮૨માં લખાત] : 'સુબોધમંજરી' (૨.ઈ. ૧૫૮૨)ના કર્તા.

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૩૮૧

સંદર્ભ : ૧. સંબોધિ, એપ્રિલ-જન્યુ. ૧૯૭૯-૮૦-‘જૈનેતર પ્રાચીન ગુજરાતી કવિઓની કેટલીક અપ્રગટ રચનાઓ’, ભોગીલાલ જ. સાંડેસરા; □ ૨. ગૂઢાપાદી. [કી.જે.]

લાખો [ ] : કૃષ્ણભકિતનાં ૩/૪ કડીનાં ૩ પદ(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. બૃહત્ મજનસાગર, પ્ર. જ્યોતિવિભૂષણ પંડિત કાર્તાતિક, સં. ૧૯૬૫; ૩. મજનસાગર : ૨; ૪. મસાસિધુ; □ ૫. સંબોધિ, એપ્રિલ-જન્યુ. ૧૯૭૯-૧૯૮૦-‘જૈનેતર પ્રાચીન ગુજરાતી કવિઓની કેટલીક અપ્રગટ રચનાઓ’, સં. ભોગીલાલ જ. સાંડેસરા. [કી.જે.]

લાધા(શાહ) [સં. ૧૮મી સદી] : કડવાગચ્છના જૈન સાધુ. કડૂઆ-કડવાની પરંપરામાં થો મણના શિષ્ય. ‘ચોવીસી’ (ર.ઈ. ૧૭૦૪/સં. ૧૭૬૦, આસો સુદ ૧૦, શુક્રવાર), ‘સામાયિક-સંગ્રહ’ (ર.ઈ. ૧૭૦૭), ‘જંબૂકુમાર-રાસ’ (ર.ઈ. ૧૭૦૮/સં. ૧૭૬૪, કારતક સુદ ૨, ગુરુવાર), ઐતિહાસિક માહિતી દર્શાવતી ૧૫ કડીની ‘શિરપુર મંડનશ્રી મહાવીર જિન-સ્તવન’ (ર.ઈ. ૧૭૨૮/સં. ૧૭૮૩, મહા વદ ૧૩; મુ.), ૫ ઢાળ તથા ૮૧ કડીની ‘સૂરત-ચૈત્ય-પરિપાટી’ (ર.ઈ. ૧૭૩૭/સં. ૧૭૯૩, માગશર વદ ૧૦, ગુરુવાર; મુ.), ૭ ઢાલ તથા ૯૨ કડીની ઐતિહાસિક કૃતિ ‘શિવચંદ્રજનો રાસ’ (ર. ઈ. ૧૭૩૮/સં. ૧૭૯૫, આસો સુદ ૫; મુ.), ગદ્યકૃતિ ‘પૃથ્વીચંદ્ર-ગુણસાગરચરિત્ર-બાલાવબોધ’ (ર.ઈ. ૧૭૫૧/સં. ૧૮૦૭, માગશર સુદ ૫, રવિવાર), ૧૧ કડીની ‘આઠ મદની સંગ્રહ’, ‘પાટણ ચૈત્ય-પરિપાટી’, ‘વિચારરત્નાકર-બાલાવબોધ’, ‘શ્રી શિખામણ-સંગ્રહ’- એ કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : ૧. ઐજકાસંગ્રહ (†સં.); ૨. જૈન કથારત્નકોષ : ૭, પ્ર. ખીમજી ની. માણેક, ઈ. ૧૮૯૨; ૩. પ્રાતીસંગ્રહ; ૪. સૂર્યપુર રાસમાળા, કેશરીચંદ હી. ઝવેરી, ઈ. ૧૯૪૦; □ ૫. જૈન સત્યપ્રકાશ, નવે. ૧૯૪૭-‘શિરપુરમંડન મહાવીર જિન સ્તવન’, સં. શ્રીવિજય-વતી-દ્રસૂરિજી; ૬. એજન, જૂન ૧૯૫૩-‘કડૂઆ મત પટ્ટાવલીમે ભલિવિપિત ઉનકા સાહિત્ય’, અગરચંદ નાહટા.

સંદર્ભ : ૧. કડૂઆમતીગચ્છ પટ્ટાવલી સંગ્રહ, સં. અંબાલાલ પ્રે. શાહ, ઈ. ૧૯૭૯, ૨. ગુસાર્ઠિતિહાસ : ૨; ૩. ગુસારસ્વતો; ૪. જૈસા-ઈતિહાસ; ૫. મરાસસાહિત્ય; □ ૬. જૈગુકવિઓ : ૨, ૩(૨); ૭. ડિકેટલાંગ ૧ઈ : ૧૯(૨); ૮. મુપુગૂહસૂચી; ૯. હેજૈજાસૂચિ : ૧. [કી.જે.]

લાધાજી [ઈ. ૧૮૨૩માં હયાત] : અષ્ટકોટીય બૃહદ્ પક્ષના જૈન સાધુ. તલકસિહના શિષ્ય. દુહાબદ્ધ ૩૦૧ કડી અને ૧૫ ઢાળના મુનિ-દાનનો મહિમા કરતા ‘ભીમસેન રાજનો રાસ’ (ર.ઈ. ૧૮૨૩/સં. ૧૮૭૯, બીજાં આસો વદ ૧૧, શનિવાર; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : રત્નસારનો રાસ, ભીમસેન રાજનો રાસ અને શ્રી જિતારી રાજનો રાસ, પ્ર. કાફે માર્છ દેવજી વગેરે, સં. ૧૯૯૬(†સં.). [કી.જે.]

૩૮૨ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

લાધારામ [ ] : સારસ્વત બ્રાહ્મણ. પિતા નામ વિક્રામ. આ કવિનાં ૧૦ અને ૪ કડીનાં ૨ પદ(મુ.) તથા ૪૦ કડીની કળિયુગ વિશેની ગરબી(મુ.) મળે છે.

કૃતિ : મસાસિધુ. [કી.જે.]

લાધો [ ] : તેમણે સંતમહિમાને લગતાં કેટલાંક મજન (૩ મુ.) તથા પદની રચના કરી છે.

કૃતિ : ૧. પદસંગ્રહપ્રભાકર, પ્ર. સ્વામી પ્રેમપુરીજી, ઈ. ૧૮૮૫; ૨. પરિચિત પદસંગ્રહ, પ્ર. ત્રિભુવનદાસ ક. કક્કર, સં. ૨૦૦૨ (ત્રીજી આ.); ૩. બૃહત્ સંતસમાજ મજનાવળી, પ્ર. પુરુષોત્તમદાસ ગી. શાહ, ઈ. ૧૯૫૦ (છઠ્ઠી આ.); ૪. સંતસમાજ મજનાવળી, પ્ર. કેશવલાલ મ. દૂધવાળા, ઈ. ૧૯૩૫.

સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકીલકકત; ૨. પ્રાકકૃતિઓ; □ ૩. ડિકેટલાંગબીજે. [કી.જે.]

લાપ : આ નામે ૧૩ કડીનું ‘ચોત્રીસ-અતિશય-સ્તવન’ (લિ.સં. ૧૮મી સદી અનુ.) એ કૃતિ મળે છે તેના કર્તા કયા લા પ- છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.

સંદર્ભ : હેજૈજાસૂચિ : ૧. [શ.ત્રિ.]

લામઉદય [ ] : ૫ કડીના ‘પાર્શ્વનાથ જિન-પ્રમાતી-સ્તવન’(મુ.) અને ૯ કડીના સિદ્ધાચળને લગતા ૧ પદ (મુ.)ના કર્તા. સિદ્ધાચળને લગતા પદમાં ‘લા તઉદય’ એવા શબ્દો મળે છે પણ તે કર્તાનામ જ છે તેમ ચોક્કસ કહી શકાતું નથી. આ લા તઉદય અને ભુવનકીર્તિશિષ્ય લા તેદય એક છે કે કેમ તે નિશ્ચિત રીતે કહેવું મુશ્કેલ છે.

કૃતિ : ૧. જૈકાપ્રકાશ : ૧; ૨. જૈપ્રપુસ્તક. [શ.ત્રિ.]

લામકુશલ [ઈ. ૧૭૦૨માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. સુમતિ-સાધુસૂરિની પરંપરામાં વૃદ્ધિકુશલના શિષ્ય. ૧૦૦૦ ગ્રંથાગ્રના ‘સ્મૃતિમદ્ર અવચૂરિ/સ્મૃતિ નદ્રની ચોપાઈ-રાસ’ (ર.ઈ. ૧૭૦૨/સં. ૧૭૫૮, ચૈત્ર વદ ૧૦, ગુરુવાર; અંશત; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : (દિર.) કુમારપાલપ્રતિબોધ, સં. લુડવિગ આલ્સફોર્ડ, ઈ. ૧૯૨૮ (જ.).

સંદર્ભ : જૈહાપ્રોસ્તા. [શ.ત્રિ.]

લામમંડન [ઈ. ૧૫૨૭માં હયાત] : અંચલગચ્છના જૈન સાધુ. ૬૧મા પટ્ટધર માવસાગરસૂરિના શિષ્ય. ૯૨ કડીના ‘ધનસાર-પંચશાલિ-રાસ’ (ર.ઈ. ૧૫૨૭/સં. ૧૫૮૩, કારતક સુદ ૧૩, ગુરુવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જાત્રેમાસિક, જન્યુ.-જૂન ૧૯૭૩-‘ગુજરાતી જૈન સાહિત્ય-રાસસંદોહ’, હીરાલાલ ર. શાપડિયા; □ ૩. જૈગુકવિઓ : ૧. [શ.ત્રિ.]

લામવર્ધન/લાલચંદ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તાર્ધ-ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. સાધુરંગની પરંપરામાં શાંતિ-હર્ષના શિષ્ય. ‘ઉપપદી’ (ર.ઈ. ૧૬૫૫), ‘વિક્રમ/૮૦૦ કન્યા/આપરા

લાખો : લામવર્ધન/લાલચંદ

ચોર-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૬૬૭/સં. ૧૭૨૩, મહા સુદ ૧૩, બુધવાર), ૨૯ ઢાલ અને ૬૧૨ કડીની 'લીલાવતી-ચોપાઈ/રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૭૨ સં. ૧૭૨૮, કારતક સુદ ૧૪), ૫૯૪ કડીની 'જાપરાચોરની ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૬૭૧/સં. ૧૭૨૭. નદરવા સુદ ૧૧), 'પંચદડ-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૬૭૭/સં. ૧૭૩૩, ફાગણ-), 'માલાલીલાવતી-ગણિત' (ર.ઈ. ૧૬૮૦/સં. ૧૭૩૬ અસાડ ૧૬-), ૮૯ ઢાલ અને ૫૨૬ કડીની 'વર્મબુદ્ધિ પાપબુદ્ધિ-ચોપાઈ/રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૮૬), 'સ્વરોદય ત્રાપા' (ર.ઈ. ૧૬૯૭/સં. ૧૭૫૩, નદરવા સુદ-), ૧૫૦ ઢાળ અને ૨૭૫૧ કડીની 'પાંડવચરિત્ર-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૭૧૧), ૫૬૪ કડીની 'શુકનદીપિકા-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૭૧૪/સં. ૧૭૭૦, વૈશાખ સુદ ૩, ગુરુવાર), ૩ કડીની 'નવપદ દ્રુપદ' અને ૭ કડીના 'સીમંધર જિન-સ્તવન'ના કર્તા. 'લીલાવતીના જૈન જ્ઞાનભંડારની હસ્તલિખિત પ્રતિ-ઓનું સૂચીપત્ર'માં લાલચંદન નામે નાંધાયેલો 'મલયસુંદરી-રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૮૭) રચનાસમય જ્યેંતાં પ્રસ્તુત કર્તાની જ કૃતિ હોવા સં. ૧૬ છે. 'જાપરાચોરની ચોપાઈ' અને 'વિક્રમ-ચોપાઈ' એક હોવાની સં. માવના છે.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાર્થિતિહાસ : ૨; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. જૈસા ઈતિહાસ; ૪. દેસુરાસમાળા; ૫. પાંગુહસ્તલેખો; ૬. જૈન સત્ય-પ્રકાશ, જા.ગુ. કેન્દ્ર. માર્ચ ૧૯૪૪-'વિક્રમાદિત્ય સંભંધી જૈન સાહિત્ય', અગરચંદજી નાહટા; ૭. જૈનગૂકવિઓ : ૨, ૩(૨); ૮. ડિકેટલોંગબીજે; ૯. ડિકેટલોંગ નાવિ; ૧૦. મુપુગૂહસૂચી; ૧૧. રાહ-સૂચી : ૧, ૨; ૧૨. લીહસૂચી; ૧૩. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [શ્રા.ત્રિ.]

લાભવિન્ય : આ નામે 'સુદર્શનશ્રેષ્ઠિ-સગ્રાય' (ર.ઈ. ૧૬૨૦), ૧૨ કડીની 'અપરવાર-સગ્રાય' અને ૪ કડીની 'મૌન અગિયારસની સ્તુતિ' (મુ.), 'શેહિણીની સ્તુતિ' એ કૃતિઓ મળે છે. 'સુદર્શનશ્રેષ્ઠિ-સગ્રાય'ના કર્તા લાભવિન્ય-૧ હોવાની શક્યતા છે. 'જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઈતિહાસ' અનુસાર વિનયકુશલકૃત 'મંગલ પ્રકરણ-સ્વોપાસૂત્રવૃત્તિસાહિત' (ર.ઈ. ૧૫૯૬), હેમવિન્યકૃત 'ઋષભ-મ-શતક' (ર.ઈ. ૧૬૦૦) અને દેવવિન્યકૃત 'જિન-સહસ્રનામ' અને તેની 'સુબોધિકા' (ર.ઈ. ૧૬૪૨) નામની ટીકા લાભવિન્યગણિ દ્વારા સંશોધાઈ હતી. આ અથી કૃતિઓના કર્તા ક્યા લાભવિન્ય છે તે સ્પષ્ટ થતું નથી.

કૃતિ : ૧. વૈસ્તસંગ્રહ: ૧, ૩; ૨. જૈપ્રાસ્તસંગ્રહ; ૩. દેસ્તસંગ્રહ.
સંદર્ભ : જૈસાઈતિહાસ. [શ્રા.ત્રિ.]

લાભવિન્ય-૧ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. શોભવિન્યના શિષ્ય. ૪ ઢાળ અને ૪૨ કડીની 'વિન્યાનંદસૂરિની સગ્રાય' (ર.ઈ. ૧૬૫૫ અથવા તે પછી; મુ.), ૧૪ કડીની 'ક્યવન્નાની સગ્રાય' (મુ.), ૪ કડીની 'શેહિણીની સ્તુતિ' (મુ.) અને ૧૯ કડીની 'ઘૈના ગુણની સગ્રાય' (મુ.)ના કર્તા. વિન્યાનંદનો સ્વર્ગવાસ ઈ. ૧૬૫૫/સં. ૧૭૧૧, અસાડ ૧૬ ૧ના રોજ થયાનો 'વિન્યાનંદસૂરિની સગ્રાય'માં નિર્દેશ હોઈ તે કૃતિ ઈ. ૧૬૫૫ અથવા તે પછીના અરસામાં રચાઈ હશે.

લાભવિન્ય : લાભ-૧

કૃતિ : ૧. જૈસાસમાળા : ૧; ૨. જૈસસંગ્રહ (ન); ૩. પ્રાચીન સ્તવનાદિ સંગ્રહ, સં. તિલકવિન્યજી, સં. ૧૯૯૩; ૪. મોસસંગ્રહ. સંદર્ભ : જૈસાઈતિહાસ. [શ્રા.ત્રિ.]

લાભવિન્ય-૨ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : ૯ કડીના 'પાર્શ્વનાથ-સ્તવન (ચિતામણિ)' (લિ. સં. ૧૭મી સદી અનુ.)ના કર્તા. સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [શ્રા.ત્રિ.]

લાભવિન્ય-૩ [ઈ. ૧૬૧૫ સુધીમાં] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. રવિ-સાગરના શિષ્ય. વિન્યદેવસૂરિના સમકલીન. ૩૧ કડીના ભુજંગીની દેશીમાં લખાયેલા 'પાર્શ્વજિન-સ્તવન-ભુજંગપ્રયાત છંદોબદ્ધ' (મુ.)ના કર્તા. ઈ. ૧૬૧૫માં સ્વર્ગવાસ પામેલા વિન્યદેવસૂરિના જીવનકાળ દરમ્યાન આ કૃતિ રચાઈ છે એટલે કવિ એ સમયમાં થઈ ગયા હોવાનું કહી શકાય.

કૃતિ : જૈન સત્યપ્રકાશ, ડિસે. ૧૯૪૨-'શ્રી લાભસાગરકૃત પાર્શ્વજિન-સ્તવન', સં. મોહનલાલ જ. સાંડેસરા (+સં.). સંદર્ભ : હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [શ્રા.ત્રિ.]

લાભવિન્ય-૪ [ઈ. ૧૬૭૦માં હયાત] : જૈન. ૧૯ કડીના 'નિમિજિન-સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૬૭૦)ના કર્તા. સંદર્ભ : લીહસૂચી. [શ્રા.ત્રિ.]

લાભવિન્ય-૫ [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : જૈન સાધુ. ભુવનકીર્તિના શિષ્ય. ૧૫ કડીના 'નિમિરાજમતિ-બારમાસ' (ર.ઈ. ૧૬૩૩/સં. ૧૬૮૯, આસો સુદ ૧૫; અંશત: મુ.), ૧૮ કડીના 'પાર્શ્વનાથ-સ્તવન (શંખ-શ્વર)' (ર.ઈ. ૧૬૩૯/સં. ૧૬૯૫, માગશર ૧૬ ૯) અને ૧૦ કડીના 'સીમંધરજિન-સ્તવન'ના કર્તા.

કૃતિ : જૈનયુગ, ફાગણ-વૈત્ર ૧૯૮૩-'જૈન કવિઓનાં વસંત-વર્ણન', સં. મોહનલાલ દ. દેશાઈ.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈનગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૩. મુપુગૂહસૂચી. [શ્રા.ત્રિ.]

લાભવિન્ય-૬ [ઈ. ૧૫૮૦માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. સોમવિમલની પરંપરામાં હેમસોમના શિષ્ય. આ કવિ સાગરપુરમાં રહેતા હતા એવી માહિતી 'ગુજરાતી લાથપ્રતોની સંકલિત યાદી' આપે છે. ૩૫૮ કડીના 'સુંદરશ્રેષ્ઠી/સુંદરશૈલની વાર્તા/શુપસુંદરી-રાસ' (ર.ઈ. ૧૫૮૦/સં. ૧૬૩૬, કારતક સુદ ૫)ના કર્તા. આ કર્તા અને લાભ-૧ બંને એક હોવાની સં. માવના 'જૈન ગૂર્જરકવિઓ : ૩'માં કરવામાં આવી છે.

સંદર્ભ : ૧. કદહસૂચિ; ૨. ગૂહાયાદી; ૩. જૈનગૂકવિઓ : ૩(૨) ૪. ડિકેટલોંગબીજે; ૫. મુપુગૂહસૂચી. [ક્રી.જે.]

લાભવિન્ય-૭ [ઈ. ૧૫૬૮માં હયાત] : ખડકદેશના જામણ ગામના વતની. જ્ઞાતિએ પોરવાડ વણિક. ૪૭૯ કડીની 'વિક્રમાદિત્યકુમાર-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૫૬૮/સં. ૧૬૨૪, અસાડ ૧૬ ૫, ગુરુવાર)ના કર્તા. સંદર્ભ : જૈનગૂકવિઓ : ૩(૨). [ક્રી.જે.]

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૩૮૩

લાલકુશલ : આ નામે સિદ્ધસેન દિવાકરના મૂળ સંસ્કૃતમાં રચાયેલ ૪૪ કડીના 'કલ્યાણ-મંદિર-સ્તોત્ર'ના સ્તબક, અડિયલ, હાટકી, રુડિલ વગેરે છંદોમાં બદ્ધ ૨૧ કડીનો 'મણિ વદ્રજનો છંદ' (મુ.), ૫ કડીની 'મંગલમાલિકા' (વિ. સં. ૧૮મી સદી), વિજયસિદ્ધસૂરિની હયાતી (ઈ.૧૬૦૮-ઈ. ૧૬૫૩)માં રચાયેલ 'વિજયદેવસૂરિ સ્વાધ્યાયત્રિક' (વિ. સં. ૧૮મી સદી અનુ.) અને 'વિજયસિદ્ધસૂરિ-સત્યાયુગલ' (૫ કડીની મુ.)-એ કૃતિઓ મળે છે. એમના કર્તા કયા લાલકુશલ છે તે નિશ્ચિત કહી શકાય તેમ નથી.

કૃતિ : ૧. ઐસમાલા : ૧; ૨. માણિ વદ્રાદિકોના છંદોનો ગુસ્તક : ૧, નિર્ણયસાગર પ્રેસ, સં. ૧૯૪૦. [શ્રા.ત્રિ.]

લાલકુશલ-૧ [ઈ. ૧૬૮૮માં હયાત] : જૈન સાધુ. 'સિદ્ધધ્યાયિકા-પ્રકરણ' ઉપરના ૩૮૨ ગ્રંથાગ્રના સ્તબક (ર.ઈ. ૧૬૮૮/સં. ૧૭૪૪, માગશર સુદ ૧૫, ગુરુવાર)ના કર્તા. 'મુનિરાજશ્રી પુણ્યવિજયજી સંગ્રહગત ગુજરાતી હસ્તપ્રત સૂચી'માં આ કર્તાનો ગરજ ભૂલથી કૃષ્ણગરજ ગણવામાં આવેલ છે.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [શ્રા.ત્રિ.]

લાલકુશલ | : પદોના કર્તા.
સંદર્ભ : ગુહાયાદી. [શ્રા.ત્રિ.]

લાલચંદ/લાલચંદ્ર : આ નામે ૧૧ કડીની 'સ્ત્રીવિદ્ર-સત્યાય' (વિ.ઈ. ૧૮૧૩), ૮ કડીનું 'જિનવાણીનું સ્તવન' મળે છે. એમના કર્તા કયા લાલચંદ છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.

સંદર્ભ : ૧. ડિકેટલોંગબીજે; ૨. લીંહસૂચી. [શ્રા.ત્રિ.]

લાલચંદ-૧ [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગરજના જૈન સાધુ જિનચંદ્રની પરંપરામાં હીરનાંદનના શિષ્ય. ૧૭ કડીના 'મૌન એકા દશી-સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૬૧૨), 'આદત્તાદાનવિષયે દેવકુમાર-ઓપાઈ' (ર.ઈ. ૧૬૧૬/સં. ૧૭૧૨, શ્રાવણ સુદ ૫), ૮૫ કડીની 'સનન્કુમાર ચક્રવર્તિ-ચતુષ્પદિકા' (ર.ઈ. ૧૬૧૯), ૮૨૭ કડીની 'હરિશ્ચંદ્ર-ઓપાઈ/રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૨૩/સં. ૧૬૭૮, કારતક સુદ ૧૫) અને 'વૈરાગ્ય-ભાવની' (ર.ઈ. ૧૬૩૯/સં. ૧૬૮૫, માદરવા સુદ ૧૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. પુજિનચંદ્રસૂરિ. ૨. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૩. મુપુગૂહસૂચી. [શ્રા.ત્રિ.]

લાલચંદ-૨ : જુઓ લાલવર્ધન.

લાલચંદ્ર(ગણિ)-૩ [ઈ. ૧૭૧૫ પછી] : સંખવત : તપગરજના જૈન સાધુ. હીરવિજયની પરંપરામાં ધર્મવિજયના શિષ્ય. ભીમવિજય (અવ. ઈ. ૧૭૧૫/સં. ૧૭૭૧, માદરવા વદ ૧૫, રવિવાર) વિષયક ૧૦૨ કડીના 'ભીમવિજયગણિશિષ્ય-રાસ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈન સત્યપ્રકાશ, માર્ચ ૧૯૪૮-'ભીમવિજયગણિરાસકા સાર', ભંવરલાલજી નાહટા. [શ્રા.ત્રિ.]

૩૮૪ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

લાલચંદ્ર-૪ [ઈ. ૧૭૪૩માં હયાત] : વિજયગરજના જૈન સાધુ. તિલકસૂરિના શિષ્ય. ૨૧ ઢાળ અને ૪૧૮ કડીની 'સાગરચંદ્ર-સુશીલા સુંદરી-ઓપાઈ' (ર.ઈ. ૧૭૪૩/સં. ૧૭૮૯, કારતક સુદ ૫)ના કર્તા.
સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૩(૨); ૩. ડિકેટલોંગ નાવિ. [શ્રા.ત્રિ.]

લાલચંદ(પાઠક)-૫ [ઈ. ૧૭૪૭ સુધીમાં] : ખરતરગરજના જૈન સાધુ. ૮ કડીના 'જિનકુશલસૂરિ-ગીત' (વિ.ઈ. ૧૭૪૭)ના કર્તા.
સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [શ્રા.ત્રિ.]

લાલચંદ-૬ [ઈ. ૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : ખરતરગરજના જૈન સાધુ. જિનચંદ્રસૂરિની પરંપરામાં રત્નકુશલના શિષ્ય. દીક્ષાનામ લવનકમલ. તેમની પાસેથી 'દશદ્રિવ-સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૭૭/સં. ૧૮૩૩, માગશર વદ ૩), ૪૭ ઢાળની 'શ્રીપાલ-ચતુષ્પદી/રાસ' (ર.ઈ. ૧૭૮૧/સં. ૧૮૩૭, અક્ષાઃ સુદ ૨, મંગળવાર), ૧૮૮ કડીની રાજસ્થાની-હિંદી મિશ્રમાં રચાયેલી 'બીકાનેર-ગઝલ' (ર.ઈ. ૧૭૮૨/સં. ૧૮૩૮, જૈઠ સુદ ૭, રવિવાર; મુ.) તથા 'જ્ઞાન નદેવ-સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૭૮૩/સં. ૧૮૩૯, જૈઠ સુદ-સોમવાર; મુ.)-એ કૃતિઓ મળે છે.

કૃતિ : ૧. અરત્નસાર; ૨. રાજસ્થાન નારતી, ઓકટોબર-ડિસે. ૧૯૭૭-'કવિ લાલચંદ રચિત બીકાનેર ગઝલ', સં. અગરચંદ નાહટા. (૫સં.).

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. મરાસ-સાહિત્ય; ૪. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧); ૫. લેન્ડેશાસૂચિ : ૧. [શ્રા.ત્રિ.]

લાલચંદ(જ્ઞાપિ)-૭ [ઈ. ૧૭૭૮માં હયાત] : જૈન સાધુ. ચંદ્રપાણુના શિષ્ય. ૧૭ કડીના 'ચોવીસ જિનવરના કુંવરકુંવરીની સંખ્યાનું સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૭૭૮/સં. ૧૮૩૪, વૈશાખ સુદ ૯; મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : જૈન સ્વાધ્યાય મંગળમાલા : ૨; સં. મુનિ શામજી, ઈ. ૧૯૬૨. [શ્રા.ત્રિ.]

લાલચંદ-૮ [ઈ. ૧૭૮૧માં હયાત] : તપગરજના જૈન સાધુ. સંખવત : વિવેકચંદ્રના શિષ્ય. ૮ કડીની 'જહૂલી' (ર.ઈ. ૧૭૮૧/સં. શ્રાવણ વદ ૧૧; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : પ્રાતઃ સ્મરણીય પ્રકરણસંગ્રહ, પ્ર. શ્રાવક મંગળદાસ લલ્લુ ત્રાઈ, ઈ. ૧૯૧૪. [શ્રા.ત્રિ.]

લાલચંદ(જ્ઞાપિ)-૯ [ઈ. ૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ. ૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : લોકાગરજના જૈન સાધુ. દોલતરામ-જીવાજીના શિષ્ય. ગુજરાતી-હિંદીની ૧૫ કડીની 'ચંદ્રપ્રભુ સ્વામીની લાવણી' (ર.ઈ. ૧૭૮૮/સં. ૧૮૫૪-શુક્રવાર; મુ.) અને ૧૭ કડીની 'શ્રી વિજય-કુમાર અને વિજયાકુંવરીની લાવણી/સત્યાય' (ર.ઈ. ૧૮૧૨; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જૈસમાલા (શા.) : ૨; ૨. જૈન સ્વાધ્યાય મંગળમાલા : ૧, સં. મુનિશ્રી શામજી, ઈ. ૧૯૬૨; ૩. વિવિધ પુષ્પવાટિકા : ૨,

લાલકુશલ : લાલચંદ-જ્ઞાપિ-૯

સં. મુનિશ્રી પૂનમચંદ્રજી, ઈ. ૧૯૮૨.

સંદર્ભ : મુપુગુલસૂચી.

[શ્ર.ત્રિ.]

લાલજી-૧ [જ. ઈ. ૧૭૧૦]: પ્રપ્નોરા નાગર. ધોલેરા બંદર પાસેના નાનીબારુ ગામમાં જન્મ. પિતા કુંવરજી. અવટકે શુકલ. અન્યારે ઉપલબ્ધ થતી કવિની એકમાત્ર કૃતિ ૪૭ કડીનો ગરબો(મુ.) પ્રપ્નોરા નાગરોની પ્રાચીનતમ પદ્યરચના ગણાય છે. કૃષ્ણભક્તિ અને માતાની ભક્તિનો સમન્વય કરતી રચના તરીકે પણ એ ધ્યાનાર્હ છે. નવરાત્રિમાં ગરબા ગાવા નીકળેલી ગોપીઓ સાથે રહેલા બાળકૃષ્ણ પોતાનું પુરુષરૂપ છોડી શકિતનું રૂપ ધારણ કરી કેવી રીતે ગોકુળવાસીઓ અને જશોદાના મન હરી લે છે એનું આલેખન કવિએ એમાં કર્યું છે.

કૃતિ : અહિચ્છત્ર કાવ્યકલાપ, સં. દયાશંકર ભા. શુકલ, ઈ. ૧૯૧૪ (નસં.).

સંદર્ભ : મારા અક્ષરજીવનનાં સ્મરણો, દુર્ગાશંકર કે. શાસ્ત્રી, ઈ. ૧૯૪૪. [શ્ર.ત્રિ.]

લાલજી-૨ [ ] : પિતા કરસનજી. અવટકે વ્યાસ. ૫૮ કડીની 'રામનાથનો ગરબો' (મુ.) કૃતિના કર્તા.

કૃતિ : નવરાત્રીમાં ગાવાના ગરબા સંગ્રહ : ૧, પ્ર. અમરસંદ્ધોવાન, ઈ. ૧૮૭૬. [શ્ર.ત્રિ.]

લાલદાસ : આ નામે ૧૦ કડીનું જ્ઞાનબોધનું પદ્ય(મુ.) મળે છે તેમાં "ઓવા ખેમ રવિ ને બાણુ" ને "ત્રિકમજીએ તાર્યા રે" એવી પંક્તિઓ કવિ રવિબાણુ સંપ્રદાયના હોવાનું સૂચવે છે. આ લાલદાસ રવિસાહેબના શિષ્ય લાલદાસ (લાલસાહેબ) છે કે ગંગદાસના શિષ્ય લાલદાસ છે તે સ્પષ્ટ રીતે કહેવું મુશ્કેલ છે. એ ઉપરાંત ૪-૪ કડીનાં કૃષ્ણભક્તિ ને ભક્તિબોધનાં ૩ પદ્ય(મુ.) તથા અન્ય પદ્યો મળે છે. તેમના કર્તા કયા લાલદાસ છે તે નિશ્ચિત રીતે કહેવું મુશ્કેલ છે.

કૃતિ : ૧. આજ્ઞા મંજન : ૧ અને ૨; ૨. કાદોહન : ૨.

સંદર્ભ : ૧. રામકબીર સંપ્રદાય, કાન્તિકુમાર સી. વટ્ટે, ઈ. ૧૯૮૨; ૨. ગૂણાધાદી. [શ્ર.ત્રિ.]

લાલદાસ-૧ [ ] : જ્ઞાની કવિ. ખેડા જિલ્લાના વાડાસિનોર પાસે આવેલા વીરપુરના છીપા ભાવસાર. તેઓ અખાજીના પહેલા શિષ્ય ગણાય છે. તેઓ સં. ૧૭૦૦ની આસપાસ થયા હોવાનું નોંધાયું છે, પરંતુ એ માટે કોઈ ચોક્કસ આધાર નથી. અખાજી ઈ. ૧૬૪૫ ('અખેગીતા'નું રચનાવર્ષ)માં હયાત હતા. એટલે લાલદાસ ઈ.૧૭મી સદી મધ્યઆગથી ઈ.૧૮મી સદી મધ્યઆગ સુધીના કોઈક સમયમાં થઈ ગયા હોવાનું કહી શકાય.

લાલદાસની કવિતામાં ઘણા સંતકવિઓની કવિતાની જેમ પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ અને જ્ઞાનમાર્ગનો સમન્વય અનુભવાય છે. એટલે એમાં આત્મજ્ઞાનનો બોધ આપતાં ૧૦ અને ૧૪ કડીનાં 'જ્ઞાનરવેણી'નાં ૨ પદ્યો(મુ.) કે સંતસમાગમનો મહિમા કરતાં ને બ્રહ્મભાવની સ્થિતિને વર્ણવતાં જ્ઞાનમૂલક ૩૬ પદ્યો(મુ.) છે, તો કૃષ્ણ-

ગોપીનાં પ્રેમ ને કૃષ્ણ-ગોપી રાસના આલેખન દ્વારા પ્રેમલક્ષણા ભક્તિનો મહિમા કરતાં ૧૭, ૧૫ ને ૨૦ કડીનાં 'વનરમણી'નાં ૩ પદ્ય(મુ.) પણ મળે છે. પદ્યો સિવાય કવિએ જ્ઞાનમૂલક ૪૧ સાખીઓ(મુ.) પણ રચી છે. આ પદ્યો અને સાખીઓમાં કેટલાંક સાધુશાઈ હિંદીમાં છે. આ ઉપરાંત કવિએ બીજાં હિંદી-ગુજરાતી ૮૪ પદ્યો પણ રચ્યાં છે.

કૃતિ : ૧. ગુહિવાણી (નસં.); ૨ સન્તોની વાણી, સં. ભગવાનજી મહારાજ, ઈ. ૧૯૨૦ (નસં.).

સંદર્ભ : ૧. અસંપરંપરા; ૨. અખો એક સ્વાધ્યાય, રમણલાલ પાઠક, ઈ. ૧૯૭૬; ૩. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૪. ડિકેટલોગ ખાલિ. [ર.સો.]

લાલરત્ન [ઈ. ૧૭૧૭માં હયાત] : અંચલગરછના જૈન સાધુ. વિદ્યાસાગરની પરંપરામાં રાજરત્નના શિષ્ય. ૨૨ ઢાળની 'રત્નસારકુમાર-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૭૧૭/સં. ૧૭૭૩, માદરવા વદ ૩, ગુરુવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. જૈનગૂકવિઓ : ૩(૨). [શ્ર.ત્રિ.]

લાલવિજય : આ નામે મળતો ૩૯૬ કડીનો 'આલોચણપ્રકાશ-રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૦૭) અને ૪૫ કડીની 'દશ શ્રાવક-સંજાય' (ર.ઈ. ૧૬૨૦) સમયદૃષ્ટિએ વિચારતાં શુભવિજયશિષ્ય લાલવિજયનાં હોવા સંભવ છે. ૬૪ કડીની 'આર્દ્રકુમાર-સંજાય' (લે.ઈ. ૧૬૫૦), ૧૪ કડીની 'મેઘ-કુમાર-સંજાય' (લે.સં ૧૯મી સદી અનુ.), ૩૩ કડીની 'રોહિણી-સંજાય' (લે. સં. ૧૯મી સદી અનુ.), ૫ કડીની 'સચિતભૂમિ-સંજાય' (લે. સં. ૧૯મી સદી અનુ.), ૯ કડીની 'ગુરુવિનતિ-સંજાય'(મુ.), ૪ કડીની નંદોશ્વર-શાશ્વતજિન-સ્તુતિ' (લે.ઈ. ૧૭૯૩), ૪ કડીની 'મહાવીરજિન-સ્તુતિ' (લે. સં. ૧૯મી સદી અનુ.), ૪ કડીની 'મૌન એકાદશીની સ્તુતિ'(મુ.) અને ૯ કડીનું 'શંખિશ્વરપાર્શ્વનાથ-સ્તવન' એ કૃતિઓ આ નામે મળે છે. તેમના કર્તા કયા લાલવિજય છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

કૃતિ : ૧ જિભપ્રકાશ; ૨. સૂર્યપૂર રાસમાળા, સં. કેશરીચંદ હી. ઝવેરી, ઈ. ૧૯૪૦.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગુલસૂચી; ૨. લીંહસૂચી; ૩. હેજોજ્ઞાસૂચિ : ૧. [શ્ર.ત્રિ.]

લાલવિજય-૧ [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગરછના જૈન સાધુ. આણંદવિમલની પરંપરામાં શુભવિજયના શિષ્ય. ૬ ઢાળના 'મહાવીર સ્વામીનું સત્તાવીશભવનું સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૬૦૬/સં. ૧૬૬૨, આસો સુદ ૧૦; મુ.), ૪૦/૪૫ કડીની 'સુદર્શનશ્રેષ્ઠિ-સંજાય' (ર.ઈ. ૧૬૨૦/સં. ૧૬૭૬, માગશર-), ૩૪ કડીની 'જ્ઞાતાધર્મ ઓગણીસ અધ્યયન-સંજાય/જ્ઞાતાધર્મ કથાંગસૂત્ર-માસ' (ર.ઈ. ૧૬૧૭/સં. ૧૬૭૩, અસાદ વદ ૪, રવિવાર), ૧૪ કડીનો 'ક્યવનનાશ્વિ-રાસ', 'નંદન-મણિયાર-રાસ' (*મુ.), ૨૫/૨૭ કડીની 'કુંડલી-સંજાય/કુંડલીરૂપ-સંસાર

લાલજી-૧ : લાલવિજય-૧

બુ. સ્વ.-૪૯

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૩૮૫

શીલ-સંજ્ઞા', ૧૯ કડીની 'ધીની સંજ્ઞા'(મુ.), ૧૮ કડીની 'દશાણ્-ભદ્રની સંજ્ઞા'(મુ.), ૨૭ કડીની 'મેઘકુમાર-સંજ્ઞા'(મુ.), ૩૦/૩૩ કડીની 'બાહુબલિ-સંજ્ઞા/નરત માહુબલિ-સંજ્ઞા', ૧૩ કડીની 'રતનશી-સંજ્ઞા/રિટિયાની સંજ્ઞા'(મુ.), ૫ કડીની 'વિચાર-સંજ્ઞા' અને ૧૪ કડીનું 'સિમંધરજિન-સ્તવન/સીમંધર-વિનતિ'(મુ.) - એ કૃતિઓના કર્તા. તેમની પાસેથી હિન્દીમાં, ૨૬ કડીનો 'નેમિનાથ-દ્વાદશમાસ/નેમિ-રાજિમતિ-બારમાસ' (ર.ઈ. ૧૬૨૪ આસપાસ) પણ મળે છે.

કૃતિ : *૧. નંદનમણિયારનો રાસ, પ્ર. ભીમસી માણેક, -; ૨. જિન પ્રકાશ; ૩. જિન્સ્તકઃસંદોહ : ૧, ૨; ૪. જૈન પ્રાચીન પૂર્વાચાર્યો વિરચિત સ્તવન સંગ્રહ, પ્ર. મોતીચંદ રૂ. ઝવેરી, ઈ. ૧૯૧૯; ૫. જૈસમાલા(શા) : ૩; ૬. રત્નસાર : ૨ પ્ર. હીરજી હંસરાજ, સં. ૧૯૨૩; ૭. સસન્નિત્ર(અ).

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. જૈસા-ઈતિહાસ; ૪. મરાસસાહિત્ય; ૫. આલિસ્તઓઈ : ૨; ૬. જૈગૂ-કવિઓ : ૧, ૩(૧); ૭. મુપુગૂહસૂચી; ૮. લીંહસૂચી; ૯. હેજૈજ્ઞા-સૂચિ : ૧. [શ્ર.ત્રિ.]

લાલવિજય-૨ [ઈ. ૧૮૨૫માં હયાત] : જૈન સાધુ. દર્શનવિજયની પરંપરામાં માનવિજયના શિષ્ય. ૩૨૩ કડીના 'ઈલાકુમાર-રાસ' (ર. ઈ. ૧૮૨૫/સં. ૧૮૮૧, આસો સુદ ૧૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાર્ઈતિહાસ : ૨; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. જૈગૂ-કવિઓ : ૩(૧). [શ્ર.ત્રિ.]

લાલા(મુનિ)શિષ્ય [ ] : જૈન સાધુ. ૧૩ કડીની 'બ્રહ્મચર્યની નવવાડની સંજ્ઞા'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : જૈસસંગ્રહ(ન). [ક્રી.જે.]

લાલો(નકત) [ ] : સૌરાષ્ટ્રના નકતકવિ. કીર્તનના કર્તા. વેદાંતવિષયક પદો તેમણે રચ્યાંનો ઉલ્લેખ છે.

સંદર્ભ : ૧. સૌરાષ્ટ્રના સંતો, દેવેન્દ્રકુમાર કા. ખંડિત, ઈ. ૧૯૬૧; ૨. ગૂહાયાદી. [શ્ર.ત્રિ.]

લાવણ્ય [ ] : જૈન. ૫ કડીના 'ગોડીજિન-સ્તવન'(મુ.) અને ૫ કડીના 'શાંતિજિન-સ્તવન'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જૈકાપ્રકાશ : ૧; ૨. જૈપ્રપુસ્તક : ૧. [ક્રી.જે.]

લાવણ્યકીર્તિ : આ નામે હિંદી પાયાની છાંટવાળી ૨૭ કડીની 'આત્મ-ગીત/આત્મશિક્ષા-સંજ્ઞા/કપાયનિવારણ-ગીત/મોહકર્મ-સંજ્ઞા'(મુ.), ૧૭ કડીની 'સમેતશિખર ૨૦ જિન-સ્તુતિ' (લિ. સં. ૧૮મી સદી) અને 'હરિબલ-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૬૧૫) એ કૃતિઓ મળે છે. 'હરિબલ-ચોપાઈ' એ જ્ઞાનવિલાસશિષ્ય લાવણ્યકીર્તિની 'રામકૃષ્ણ-ચોપાઈ' હોય એ સંભવિત છે. જે કે, રચનાસમય થોડો જુદો પડે છે પણ તેમાં ભૂલ હોવા સંભવ છે. બાકીની કૃતિઓના કર્તા કયા લાવણ્ય-કીર્તિ છે તે નિશ્ચિતપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.

કૃતિ : જૈસમાલા(શા) : ૧.

સંદર્ભ : ૧. રાપુહસૂચી : ૪૨; ૨. રાહસૂચી : ૧; ૩. લીંહસૂચી;

૪. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧.

[ક્રી.જે.]

લાવણ્યકીર્તિ-૧ [ઈ. ૧૬૨૧માં હયાત] : પરતરગચ્છના ભ્રમશાખાના જૈન સાધુ. ગુણરંગ જ્ઞાનવિલાસના શિષ્ય. ૬ ખંડ, ૬૮ ઢાળ અને ૧૨૦૦ કડીની 'રામકૃષ્ણચરિત-ચતુષ્પદી/રામકૃષ્ણ-ચોપાઈ/રાસ' (ર. ઈ. ૧૬૨૧/સં. ૧૬૭૭, વૈશાખ સુદ ૫), ૮ ઢાળની 'ગજસુકુમાલ-રાસ' અને 'છ માઈ-ચોપાઈ/દિવકી છ પુત્ર-ચોપાઈ' - એ કૃતિઓના કર્તા. 'ગજસુકુમાલ-રાસ' અને 'દિવકી છ પુત્ર-ચોપાઈ' એક જ કૃતિ હોવાની સંભાવના છે.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈસાઈતિહાસ; ૩. મરાસસાહિત્ય; ૪. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧, ૨); ૫. મુપુગૂહસૂચી; ૬. લીંહસૂચી; ૭. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [ક્રી.જે.]

લાવણ્યચંદ્ર [ઈ. ૧૬૭૮માં હયાત] : અંચલગચ્છના જૈન સાધુ. કલ્યાણસાગરની પરંપરામાં ઉત્તમચંદ્રશિષ્ય-લક્ષ્મીચંદના શિષ્ય. ૮ ઢાળ અને ૧૦૮ કડીનો 'કલ્યાણસાગરસૂરિ-રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૬૨/સં. ૧૭૧૮, વૈશાખ સુદ ૩, ગુરુવાર; મુ.), ૪ ઢાળ અને ૪૧ કડીનું 'શ્રી ગોડીપાર્શ્વનાથનું ચોઢાળિયું(મુ.), ૧૫ ઢાળની 'સાધુવંદના' (ર.ઈ. ૧૬૭૮/સં. ૧૭૩૪, શ્રાવણ સુદ ૧૩) અને ૪ ઢાળની 'સાધુગુણ-આસ'ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. શ્રી આર્યકલ્યાણ ગૌતમસ્મૃતિ ગ્રંથ, સં. શ્રી કલ્યાણ-પ્રમસાગરજી, ઈ. ૧૯૮૨; ૨. શ્રી ગોડીપાર્શ્વનાથ સાર્થશતાબ્દી સ્મારક ગ્રંથ, સં. ધીરજીલાલ ટો. શાહ, ઈ. ૧૯૬૨; ૩. જૈપ્રપુસ્તક. સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૨). [ક્રી.જે.]

લાવણ્યદેવ [ઈ. ૧૬મી સદી] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. ધનરત્નસૂરિ-સૌભાગ્યસાગરસૂરિ (ઈ. ૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધ)ની પરંપરામાં ન્યદેવના શિષ્ય. ૭૫ કડીના, ચૌદ ગુણસ્થાનોનું સંક્ષિપ્તમાં નિરૂપણ કરતા 'કર્મ-વિવરણનો રાસ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. મરાસસાહિત્ય; ૩. જૈગૂ-કવિઓ : ૧; ૪. લીંહસૂચી. [ક્રી.જે.]

લાવણ્યમદ્ર(ગણિ)શિષ્ય [ ] : જૈન સાધુ. 'સિત્તરી-પ્રકરણ' પરના બાલાવબોધ (સં. ૧૭મી સદી)ના કર્તા.

સંદર્ભ : કેટલોંગગુરા. [ક્રી.જે.]

લાવણ્યરત્ન [ઈ. ૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. સોમસુંદર-હેમવિમલસૂરિની પરંપરામાં સુરહંસના શિષ્ય. ૪૭૫ કડીના 'વત્સરાજ-દેવરાજ-રાસ' (ર. ઈ. ૧૫૧૫/સં. ૧૫૭૧, ચોપ સુદ ૧), ૪૦૮ કડીના 'મત્સ્યોદર-રાસ/મત્સ્યોદરનરેન્દ્રચરિત-રાસ' (ર. ઈ. ૧૫૧૭/૧૮), ૩૩૮ કડીની યશોધર રાજના નવભવની કથા કહેતા 'યશોધર-ચરિત્ર/સમકિતસુંદર-પ્રબંધ/સમકિત(સમ્યક્ત્વ)સુંદર-રાસ'(ર.ઈ. ૧૫૧૭/સં. ૧૫૭૩, કારતક-)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાર્ઈતિહાસ : ૨; ૨. ગુસારસ્વતો : ૩. મરાસ-સાહિત્ય; ૪. આલિસ્તઓઈ : ૨; ૫. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૬. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [ક્રી.જે.]

લાવણ્યવિજય-૧ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ]:
જૈન સાધુ. ભાનુવિજયના શિષ્ય. કલ્પસૂત્ર પર બાલાવબોધ (ર.ઈ.
૧૬૬૮) અને 'ચોવીસી' (ર.ઈ. ૧૭૦૫ આસપાસ; અંશતઃ મુ.)ના
કર્તા.

કૃતિ: જૈગૂસારનો: ૧ (૫સં.).

સંદર્ભ: ૧. જૈસાઈનિહાસ; ૨. જૈગૂકવિઓ: ૩(૨).

[કા.શા.]

લાવણ્યવિજય-૨ [ ] : તપગરછના જૈન સાધુ.
'યોગશાસ્ત્ર' પરના બાલાવબોધ (લિ. ઈ. ૧૭૩૨ પહેલાં)ના કર્તા.
સંદર્ભ: જૈગૂકવિઓ: ૩(૨). [કા.શા.]

લાવણ્યસમય [જ. ઈ. ૧૪૬૫/સં. ૧૫૨૧, પોષ વદ ૩-ઈ. ૧૬મી
સદી પૂર્વાર્ધ]: તપગરછના જૈન સાધુ. સોમસુંદરની પરંપરામાં
લક્ષ્મીસાગર-સમયરત્નના શિષ્ય. જન્મ અમદાવાદમાં. પિતાનામ
શ્રીધર, માતા ઝમકલ. દીક્ષા પૂર્વેનું નામ લઘુરાજ. ઈ. ૧૪૭૩માં
પાટણમાં લક્ષ્મીસાગર પાસે દીક્ષા લીધી, પરંતુ એમના વિદ્યાગુરુ
સમયરત્ન હતા. ઈ. ૧૪૯૮માં પંડિતપદ. એમના ઉપદેશથી મેવાડના
રાણા રત્નસિંહના મંત્રી કર્મશાહે શર્જુજયતીર્થનો ઉદ્ધાર કરાવેલો.
કવિની છેલ્લી કૃતિનો રચનાસમય ઈ. ૧૫૩૩ મળે છે, એટલે
ઈ. ૧૬મી સદીના પૂર્વાર્ધમાં તેઓ હયાત હતા એમ કહી શકાય.

ધર્મબોધ અને ધર્મપ્રસારના હેતુથી મુખ્યત્વે રચાયું હોવા છતાં
આ પંડિત કવિનું સર્જન સ્વરૂપ-વૈવિધ્ય ને ભાષા તથા છંદનું એવું
પ્રભુત્વ બતાવે છે કે એમના સમયના ગણનાપાત્ર કવિ તેઓ
બની રહે છે.

એમણે ઘણી નાનીમોટી કથામૂલક કૃતિઓ રચી છે, તેમાં 'વિમલક
પ્રબંધ-રાસ' (ર.ઈ. ૧૫૧૨/સં. ૧૫૬૮, આસો સુદ-રવિવાર; મુ.)
મુખ્ય છે. પ્રબંધ, રાસ, અને ચરિત્ર ત્રણેનાં લક્ષણો ધરાવતી, ૮ ખંડ
ને ૧૩૫૬ કડીમાં વિસ્તરતી આ કૃતિમાં કવિએ ધર્મપ્રભાવનું ગાન
કરવાના ઉદ્દેશથી વિમલમંત્રીના ધર્મવીર ચરિત્રને ઉપસાવ્યું છે.
કેટલીક દંતકથાત્મક ઘટનાઓનો કવિએ આશ્રય લીધો હોવાને લીધે
કૃતિની ઐતિહાસિક પ્રમાણભૂતતા ઓછી થાય છે, પરંતુ યુદ્ધવર્ણનોની
ઓજસ્વી શૈલી, છંદોનું વૈવિધ્ય કે એમાંના સામાજિક-ધાર્મિક
પ્રસંગોનાં નિરૂપણ ધ્યાનાર્હ છે. નેમિનાથના ધર્મવીર તરીકેના ચરિત્રને
ઉપસાવતી 'નેમિરંગરત્નાકર-છંદ-રંગરત્નાકર-નેમિનાથ-પ્રબંધ' (ર.ઈ.
૧૪૯૦/સં. ૧૫૪૬, મહા સુદ ૧૦, રવિવાર; મુ.) એમાંની ભાવ-
સભર અને ચિત્રાત્મક શૈલીને લીધે આકર્ષક બની છે. વિવિધ છંદો ને
ઢાળમાં નિબદ્ધ ૬ ખંડ ને ૪૫૫ કડીના 'વચ્છરાજ દેવરાજ-
રાસ/ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૫૧૬; મુ.)માં આલેખાયેલી ચંદ્રાવતી નગરીના
રાજકુમાર વચ્છરાજનાં પરાક્રમોની કથામાં શૃંગાર અને વીર વધારે
પ્રભાવક છે, પરંતુ પૂર્વજન્મમાં કરેલી જીવદયાને લીધે વચ્છરાજને
આ જન્મમાં સુખ પ્રાપ્ત થયું એવો કૃતિનો બોધ છે. ખિમજ્જષિ,
બલિભદ્ર અને આ બંનેના ગુરુ યશોભદ્રના ચરિત્રને આલેખતી,
ચમત્કારક અંશોવાળી, ૩ ખંડ ને ૫૧૨ કડીની 'ખિમજ્જષિ(બાહા),
બલિભદ્ર, યશોભદ્રાદિ-રાસ' (ર.ઈ. ૧૫૩૩/સં. ૧૫૮૯, મહા-

રવિવાર; મુ.), 'સુરપ્રિયકેવલીનો રાસ' (ર.ઈ. ૧૫૧૧/સં. ૧૫૬૭,
આસો સુદ-રવિવાર) એ પણ ચરિત્રાત્મક કૃતિઓ છે.

કવિએ ઠીકઠીક સંખ્યામાં રચેલાં સંવાદકાવ્યો એમાંની સંવાદ-
ચાતુરીને કારણે ધ્યાન ખેંચે છે. મંદોદરીનાં ભય-ચિંતા અને સવણના
અહંકારને ઉપસાવતી જુરસાદાર ભાષાવાળો, દુહાની ૬૧ કડીનો
'સવણમંદોદરી-સંવાદ/સવણસાર-સંવાદ' (ર. ઈ. ૧૫૦૬; મુ.), વરસાં
તપને પાસે ભગવાન ઋષભદેવને ઈશુરસ વહોરાવતા શ્રેયાંસકુમાર-
ના બંને હાથ વચ્ચે પોતાનું ચડિયાતાપાણું સિદ્ધ કરવા માટે થતી
દલીલોને રજૂ કરતો વિનોદસખર ૭૦ કડીનો 'કરસંવાદ' (ર.ઈ. ૧૫૧૯;
મુ.), ચંપક અને ચંદન વચ્ચેના કલહસંવાદને નિરૂપતો ૧૧ કડીનો
'ચંપકચંદનવાદ/સુકડી-ચંપૂ સંવાદગીત'(મુ.), સૂર્ય અને દીપની વચ્ચે
કોણ ચડિયાતું છે એ વિવાદને નિરૂપતો છળ્પાની ૩૦ કડીનો 'સૂર્ય-
દીપવાદ-છંદ' તથા-'ગોરી સાંવલી-ગીત/વિવાદ' આ પ્રકારની
રચનાઓ છે.

હમચી પ્રકારને અનુરૂપ વેગીલી ભાષાનો અનુભવ કરાવતી ને
નેમિનાથ-રાજુલના લગનપ્રસંગને આલેખતી ૮૪ કડીની 'નેમિનાથ-
હમચી' (ર.ઈ. ૧૫૦૮; મુ.), સુમતિસાધુસૂરિના દીક્ષાપ્રસંગને
વિવાહપ્રસંગ જેવો ગણી રચાયેલી, ગૂર્જર નારીનું સુરેખ ચિત્ર દોરતી
વિવાહલો પ્રકારની ૮૩/૯૨ કડીની 'સુમતિસાધુસૂરિ-વિવાહલો (મુ.),
સ્થૂલિભદ્રકોશાના જાણીતા પ્રસંગને નિરૂપતી વિશિષ્ટ સંકલનાવાળી
૨૧ કડીની 'સ્થૂલિ મદ્ર-એકવીસો' (ર.ઈ. ૧૪૯૭/સં. ૧૫૫૩,
આસો વદ ૩૦; મુ.), ૧૪૮ કડીની 'નંદ-બત્રીશી' (ર.ઈ. ૧૪૯૨)
કવિની અન્ય પ્રકીર્ણ સ્વરૂપવાળી કૃતિઓ છે.

લાવણ્યસમયે કેટલીક સિદ્ધાંતચર્ચાની કૃતિઓ પણ લખી છે.
૧૮૧ કડીની 'લુંકટવદનચપેટ-ચોપાઈ/સિદ્ધાંત-ચોપાઈ'(ર.ઈ. ૧૪૮૭/
સં. ૧૫૪૩, કારતક સુદ ૮, રવિવાર; મુ.)માં મૂર્તિનિષેધક લોકાશાહના
વિચારોનું કોઈ આકોશ વગર ખંડન ને મૂર્તિપૂજના વિચારોનું પ્રતિ-
પાદન છે. પ્રાકૃત કૃતિ 'ગૌતમપુરુષ'ને આધારે રચાયેલી ૧૨૦
કડીની 'અમૃતવાણી અભિધાન/ગૌતમપુરુષ (કર્મવિપાક)-ચોપાઈ'
(ર.ઈ. ૧૪૮૯/સં. ૧૫૪૫, ચૈત્ર સુદ ૧૧, ગુરુવાર; મુ.)માં મહાવીર-
શિષ્ય ગૌતમના મનમાં જૈન સિદ્ધાંતો વિશે જાગેલા સંશય અને
એમનું મહાવીર સ્વામી દ્વારા થયેલું નિરાકરણ આલેખાયું છે. ૧૧૩/
૧૧૪ કડીની 'ગર્ભવિલિ' તથા ૧૪૭ કડીની 'જીવરાશિષ્યામણવિધિ-
આદિ' (ર.ઈ. ૧૫૦૬/સં. ૧૫૬૨, આસો સુદ ૧૦) એ કવિની
બીજી સિદ્ધાંતચર્ચાની કૃતિઓ છે.

કવિએ ઘણાં સ્તવન-સાજાઓની પણ રચના કરી છે. એમાં વિવિધ
તીર્થસ્થળોના પાર્શ્વનાથને વિષય બનાવી રચાયેલાં સ્થળવિષયક
સ્તવનોમાં ૫૨/૫૪ કડીનું 'અંતરીશાપાર્શ્વ(જન-છંદ/પાર્શ્વનાથ-
સ્તવન(અંતરીશા)' (મુ.), ૩૮ કડીનો 'જીસઉલાપાર્શ્વનાથ-છંદ/વિનતિ'
(મુ.), ૧૫ કડીનું 'પાર્શ્વનાથ-સ્તવન (લોહણ)/સેરીસા પાર્શ્વનાથ-
(જન-સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૫૦૬/સં. ૧૫૬૨; મુ.), ૩૫ કડીનું 'નવ-
પલ્લવ પાર્શ્વનાથ-સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૫૦૨/સં. ૧૫૫૮, ચૈત્ર વદ)નો
સમાવેશ થાય છે. એ સિવાય ૨૪ તીર્થકરોની પ્રત્યેક કડીમાં સ્તુતિ
કરતું માલિની-હરિગીતછંદમાં રચાયેલું ને યમકપ્રાસની વિશિષ્ટ યોજ-
નાને લીધે ધ્યાન ખેંચતું 'ચતુર્વિંશતિજન-સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૫૩૧

લાવણ્યવિજય-૧ : લાવણ્યસમય

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૩૮૭

આસપાસ; મુ.), અંત સમયે બાલુક ધર્માત્માએ કઈ રીતે પાપદોષોની આલોચના કરવી એ સમજાવતું 'આલોચણાભિત શ્રી સીમંધર-જિન-વિનતિ'(મુ.), ૫ ઢાળ ને ૪૭ કડીનું 'આદિનાથ-વિનતિ/આદીશ્વર જિન-છંદ/વૈરાગ્ય-વિનતિ/શત્રુંજય-સ્તવન/શત્રુંજય મંડન આદીશ્વર-વિનતિ' (ર.ઈ. ૧૫૦૬/સં. ૧૫૬૨, આસો વદ ૧૦; મુ.), ૪૬ કડીની 'ચૌદ સુપનાની સંજાય'(મુ.), ૯ કડીની 'આત્મપ્રબોધ-સંજાય/પુણ્યફલ-સંજાય'(મુ.), ૨૨ કડીનો 'આદિનાથ-સાસ'(મુ.), ૯ કડીનો 'ગૌતમાષ્ટક-છંદ'(મુ.), ૬ કડીનું 'પંચતીર્થનું સ્તવન(મુ.), 'આદમદની સંજાય', ૧૧ કડીની 'કાંકસાની સાસ'(ર.ઈ. ૧૪૯૪; મુ.), ૧૨ કડીની 'શ્રી દરપ્રહારમહાગુનિ-સંજાય(મુ.), ૨૭ કડીની 'નિમ-શબ્દુલની સંજાય(મુ.), ૧૯ કડીનું રાજમતીના બારમાસના વિરહનં વર્ણવતું 'નેમિનાથ-સ્તવન'(મુ.), ૭ કડીની 'લોભની સંજાય(મુ.), ૧૪ કડીની 'રુકિમાણીની સંજાય'(મુ.) વગેરે અનેક કૃતિઓ એમણે રચી છે.

કૃતિ : ૧. કવિ લાવણ્યસમયની લઘુ કાવ્યકૃતિઓ, સં. શિવલાલ જેસલપુરા, ઈ. ૧૯૬૯ (+સં.); ૨. કવિ લાવણ્યસમયરચિત નેમિ-રંગરત્નાકરછંદ, સં. શિવલાલ જેસલપુરા, ઈ. ૧૯૬૫ (+સં.); ૩. વિમલપ્રબંધ, પ્ર. મણિલાલ બ. વ્યાસ, સં. ૧૯૭૦; ૪. એજન, ધીરજી-લાલ ધ. શાહ, ઈ. ૧૯૬૫(+સં.); ૫. અસ્તસાર; ૬. અસસંગ્રહ; ૭. આકામહોદધિ : ૩; ૮. ઔસસંગ્રહ : ૧, ૨ (+સં.); ૯. કવિતા-સારસંગ્રહ, પ્ર. શા. નાથાભાઈ લલ્લુભાઈ, ઈ. ૧૯૮૨; ૧૦. ચૈસ્ત-સંગ્રહ : ૩; ૧૧. જિસ્તકાસંદોહ : ૧; ૧૨. જોકાપ્રકાશ : ૧; ૧૩. જંગૂસારત્નો : ૧; ૧૪. જૈસમાલા(શા) : ૧; ૧૫. જૈસસંગ્રહ (જૈ); ૧૬. જૈસસંગ્રહ(ન); ૧૭. શ્રી પ્રતિકમણસૂત્ર તથા નવસ્મરણ અને દેવવંદનાદિ ગાથત્રય અર્થસહિત, પ્ર. શ્રાવક ભીમસિંહ માણિક, ઈ. ૧૯૦૬; ૧૮. પ્રાઈદસંગ્રહ; ૧૯ પ્રાતીસંગ્રહ : ૧; ૨૦. પ્રાસ્તસંગ્રહ; ૨૧. (શ્રી) માણિ નદાદિકોના છંદોનો પુસ્તક : ૧, પ્ર. નિર્ણયસાગર પ્રેસ, સં. ૧૯૪૦; ૨૨. મોસસંગ્રહ; ૨૩. શનિશ્વરની ચોપાઈ આદિક લઘુગ્રંથોના સંગ્રહનું પુસ્તક, પ્ર. ભીમસિંહ માણિક, ઈ. ૧૯૨૨; ૨૪. સંજાયમાલા : ૧(શ્રા); ૨૫. જૈન ધર્મ પ્રકાશ, સં. ૧૯૯૯-'જીસાઉલા પાર્શ્વનાથ છંદ'; ૨૬. જૈનયુગ, વૈશાખ-જેઠ ૧૯૮૬-'લોકાશાહ ક્યારે થયા?', મોહનલાલ દ. દેશાઈ; ૨૭. એજન, અસાડ-શ્રાવણ ૧૯૮૬-'લાવણ્યસમયકૃત પાલિક ચાતુ-ર્માસિક સાંવત્સરિક ગીત', સં. મુનિ જશવિજય; ૨૮. જૈન સત્ય-પ્રકાશ, ડિસે. ૧૯૩૮-'લાવણ્યસમયકૃત સેરીસા તીર્થનું પ્રાચીન સ્તવન, સં. મુનિરાજશ્રી જ્યંતવિજયજી, ૨૯. એજન, સપ્ટે. ૧૯૪૬-'ચોવીસ જિન સ્તુતિ'; ૩૦. એજન, સપ્ટે. ૧૯૪૭-'ચંપક ચંદનવાદ'; ૩૧. એજન, જુલાઈ-ઓગસ્ટ ૧૯૪૮-'આલોચણાભિત શ્રી સીમંધર જિન વિનતિ'; ૩૨. બુદ્ધિપ્રકાશ, ઓક્ટો. ૧૯૩૩-'જીભલડીનું ગીત'.

સંદર્ભ : ૧. ગુલિટરચર; ૨. ગુસાઈતિલાસ : ૨; ૩. ગુસામધ્ય; ૪. ગુસારસ્વતા; ૫. ન્યુકવિઓ; ૬. મરાસસાહિત્ય; ૭. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૮. જૈગૂકવિઓ ૧ : ૩(૧૨); ૯. ડિકેટલોગબીને; ૧૦. ડિકેટલોગભાવિ; ૧૧. મુપુગૂલસૂચી; ૧૨. રાહસૂચી : ૧; ૧૩.

૩૮૮ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

લીલસૂચિ; ૧૪. હેજૈજાનૂચિ : ૧. [કા.શા.]
લાવણ્યસિંહ [ઈ. ૧૫૦૨(?)માં હયાત]; ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. ઉદયપદના શિષ્ય. ૫૬ કડીના 'હેંદણુકુમાર-સાસ'(ર.ઈ. ૧૫૦૨(?))ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. મરાસસાહિત્ય; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧).

[કા.શા.]

લાવણ્યસી માગ્ય/બુદ્ધિલાવણ્ય [ઈ. ૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ]; જૈન સાધુ. દેવસૌભાગ્યગણિ-રત્નસૌભાગ્યગણિના શિષ્ય. 'ભક્તામરસ્તોત્રનો ટ્પો'(ર.ઈ. ૧૭૭૩/સં. ૧૮૨૯, આસો સુદ ૧૧, રવિવાર) અને ૪ ઢાળના, અષ્ટમીનો મહિમા વર્ણવતા 'અષ્ટમી-સ્તવન/આદમ-નું સ્તવન'(ર.ઈ. ૧૭૮૩/સં. ૧૮૩૯, આસો સુદ ૫, ગુરુવાર; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. ચૈસ્તસંગ્રહ : ૧; ૨. જિભપ્રકાશ.

સંદર્ભ : ૧. ઔસસંગ્રહ : ૩ (પ્રસ્તા); ૨. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧); ૩. ડિકેટલોગબીને; ૪. મુપુગૂલસૂચી; ૫. લીલસૂચી; ૬. હેજૈજા-નૂચિ : ૧. [કા.શા.]

લાવણ્યલ્લખ [

] : જૈન સાધુ. ૧૩ કડીનો 'હરિ-યાલી'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ડિકેટલોગબીને.

[કી.જે.]

લાસકુંઝર [ઈ. ૧૭૧૨ સુધીમાં] : ૧૦૦ કડીમાં રચાયેલી 'ભાગવત-કથા'(લે.ઈ. ૧૭૧૨)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૨).

[કી.જે.]

લિબજી [

] : અવટકે ભદ્ર. ૧૧૩ કડવે

અધૂરી મળતી 'રામાયણ' નામક કૃતિ એમણે અને એમના પુત્ર જાગેશ્વરે સાથે મળીને રચી છે. જુઓ જાગેશ્વર-૧.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતા; ૨. ફાગૈમાસિક, જન્યુ. માર્ચ ૧૯૭૪-'લિબજી અને તત્સુત જાગેશ્વરનું રામાયણ', દેવદત્ત જોશી; ૩. ગુલાયાદી. [કી.જે.]

લીરલ/લીલણભાઈ/લીલમભાઈ/લીલુભાઈ/લીળલભાઈ : લીરલભાઈને નામે ૭ ભજન(મુ.), લીલણભાઈને નામે ૧ ભજન(મુ.), લીલમ-ભાઈને નામે સ્તવન રૂપે ૨જૂ થતાં ૪ ભજન(મુ.) અને બીજાં ૨ ભજન, લીલુભાઈને નામે ૧ ભજન તથા લીળલભાઈને નામે ૧ ભજન(મુ.) મળે છે. એમના કર્તા એક જ છે કે જુદા તે નિશ્ચિત-પણે કહેવું મુશ્કેલ છે.

એક લીરલભાઈ મજેવડીનાં લુહારભક્ત દેવતણખીનાં પુત્રી ને દેવાયત પંડિતનાં શિષ્યા હતાં એવું કહેવાય છે. આ લીરલભાઈ ને લોકસાહિત્યનાં ભજનોમાં મળતાં ને કુંભારણાનાં પત્ની તરીકે આગાખાવાયેલાં લીળલભાઈ એક છે કે જુદાં એ જાણવા માટે કોઈ આધાર નથી. ઉપર્યુક્ત પદો આમાંથી કોઈનાં હથે કે કેમ એ કહેવું પણ મુશ્કેલ છે.

કૃતિ : ૧. અભમાલા; ૨. આપણી લોકસંસ્કૃતિ, સં. જ્યમલ્લ પરમાર, ઈ. ૧૯૫૭ (+સં.); ૩. દુર્લભ ભજનસંગ્રહ, પ્ર. ગોવિંદ-

લાવણ્યસિંહ : લીરલ/લીલણભાઈ/લીલમભાઈ/લીલુભાઈ/લીળલભાઈ

બાઈ સ. ધામેલિયા, ઈ. ૧૯૫૮; ૪. નકાસંગ્રહ; ૫. બૃહત્ સંત-સમાજ ભજનાવળી, પ્ર. પુરુષોત્તમદાસ ગી. શાહ, ઈ. ૧૯૫૦ (છઠ્ઠી આ.); ૬. સતવાણી (+સં.).

સંદર્ભ : ૧. ઊમિનવરચના, માર્ચ ૧૯૮૬-‘મહાપંથ અને તેના સંતો’, નિરંજન ચળવળગુરુ; ૨. ડિક્ટેલોગબીજે. [કી.જે.]

લીલાદાસ [ ] : નાવ/હોડી વિષયક પદ(મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : પ્રાકાશુધા : ૨.

સંદર્ભ : સાહિત્ય, ફેબ્રુ. ૧૯૧૬-‘ગુજરાતી કવિઓનાં અપ્રસિદ્ધ કાવ્ય’, છગનલાલ વિ. રાવળ. [કી.જે.]

લીલો : જુઓ હેમસોમના શિષ્ય લાલ.

લીબ/લીબો [ઈ. ૧૬૯૦ સુધીમાં] : જૈન સત્તરમી સદીમાં થયેલ પ્રસિદ્ધ શ્રાવકકવિ ઋષભદાસે તેમના પૂર્વકવિઓમાં લીબા નામક કવિને સંબોધી છે તે આ જ લીબ/લીબો કવિ હોવા જોઈએ એમ ‘જૈન ગૂર્જર કવિઓ’ નોંધે છે. ૪૯ કડીની ‘પાર્શ્વનાથનામ્નાસંવેગ-રસ-ચંદ્રાઉલાસિવેગરસ-ચંદ્રાપાણી’ (લ.ઈ. ૧૬૯૦), ૨૫ કડીની ‘યોધીસનિન-નમસ્કાર’, ૧૬ કડીની ‘દેવપૂજા-ગીત’, ૪૯ કડીની ‘મજ્જાપદ્મપુરમંડન પાર્શ્વનાથ-વિનતિ’, ૩૨૫ ગ્રંથાગ્ર ધરાવતું ‘ત્રીસવિહરમાનજન-ગીત’ (લ.સં. ૧૭મી સદી), ૫ કડીનું ‘ઈલાચી-કુમાર-ગીત’, ‘ઋષભદેવ-ધવલ’, ૮ કડીનું ‘ઋષભ-ગીત’, ‘શર્ગુજ્ય-ગીત’, ૫ કડીની ‘સ્થૂલિભદ્રજીની સજ્ઞાપ’(મુ.) વગેરે ગીતો, સજ્ઞાપો તથા કેટલીક અન્ય કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : પ્રાસપસંગ્રહ : ૧.

સંદર્ભ : ૧. કવિ ઋષભદાસ, વાડીલાલ જી. ચોકસી, ઈ. ૧૯૭૯; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. જૈનકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૪. મુપુગુહસૂચી; ૫. લીહસૂચી; ૬. હેન્ડેસાસૂચિ : ૧. [ગી.મુ.]

લોડણ-ખીમરોની લોકકથાના દુહા : ખંભાતની આહિરાણી લોડણ અને સૌરાષ્ટ્રના રાવલ ગામના આહિર ખીમરા વચ્ચેની પ્રણયકથાના ૪૦ જેટલા દુહા(મુ.) મળે છે. મુખ્યત્વે લોડણની ઉક્તિ રૂપે મળતા આ દુહાઓમાં યાત્રાએ નીકળેલી તે પુરુષો પ્રત્યે આણુગમો ધરાવતી લોડણનો રાવલમાં ખીમરા સાથે વિશિષ્ટ રીતે થયેલો મેળાપ, બંનેના હૃદયમાં ફેટલાં પ્રેમનાં અંકુર, આઠ દિવસનો વાયટો કરી લોડણનું પોતાના સંઘ સાથે યાત્રાએ જવું, આઠ દિવસ પછી પાછા વળતાં ખીમરો પોતાના વિરહમાં મૃત્યુ પામ્યો છે એ સમાચાર મળવાથી લોડણનું ખીમરાની ખાંભી પાસે મૃત્યુ પામવું એવો આછો કથાનંતુ યજુયેલો દેખાય છે. પરંતુ દુહાઓનું આસ્વાદ્ય તત્ત્વ એમાંથી પ્રગટ થતો લોડણ-ખીમરાનો પરસ્પર માટેનો સ્નેહ છે. ‘આબીઆબાં અમ ઉર, વીસુ તોય ભાંગે નહીં, બળ કરતી હું બીઉં, ખાંભી માથે ખીમરા’ જેવી પંક્તિઓ બંને પ્રેમીઓના પ્રેમની માદકતાને ઉત્કટ રીતે વાચા આપે છે.

કૃતિ : ૧. કાઠિયાવાડી સાહિત્ય : ૨, કહાનજી ધર્મસિદ્ધ, ઈ. ૧૯૨૩ (+સં.); ૨. સોરઠી ગીતકથાઓ, સં. ઝવેરચંદ મેઘાણી, ઈ. ૧૯૭૯ (બીજી આ.) (+સં.).

લીલાદાસ : વખત(મુનિ)

સંદર્ભ : મધ્યકાલીન પ્રેમકથાઓ, હસુ યાજ્ઞિક, ઈ. ૧૯૭૪.

[ગ.આ.]

લોચણ [ ] : સંત કવયિત્રી. પરંપરાથી મળતી માહિતી અનુસાર તેઓ આટકોટનાં વતની અને જ્ઞાતિએ લુહાર હતાં. શેલધિ સાથે સમાગમ થવાથી તેઓએ એમને ગુરુપદે સ્થાપ્યા હતા. એમનાં રૂપ પાછળ ગાંડો બનેલો કાઠી દરબાર લાખો કામાંધ બની એક વખત એમને બખાન્કારે સ્પર્શ કરવા જતાં કોઢનો ભોગ બની ગયો હતો. પછી યજ્ઞાત્તાપમાં પ્રજ્જવળતા લાખાને જ્ઞાનનો બાંધ આપી એમણે કોઢમાંથી મુક્ત કર્યો હતો એવી જનશ્રુતિ પ્રચલિત છે.

લોચણ લાખાને સંબોધતાં હોય અને લાખો લોચણને સંબોધતો હોય એ રીતે રચાયેલાં એમનાં ભજનો (લગભગ ૫૦ જેટલાં મુ.) જનસમાજમાં સારી રીતે લોકપ્રિય છે. આ ભજનોમાં જ્ઞાન અને યોગની પરિભાષામાં નિર્ગુણભકિતનો મહિમા થયો છે. કોઈક પદોમાં લાખા-લોચણના સંબંધના ઉલ્લેખ આવે છે, તો કેટલાંક પદોમાં સદ્ગુરુનો મહિમા પણ થયો છે. લોચણના ભક્તિ-આર્દ્ર હૃદયનું મર્મી-પણું એમની ભજનવાણીમાં સચોટ રીતે અનુભવાય છે.

કૃતિ : ૧. દુર્લાભ ભજનસંગ્રહ, પ્ર. ગોવિંદભાઈ સ. ધામેલિયા, ઈ. ૧૯૫૮; ૨. પરિચિત પદસંગ્રહ, પ્ર. સસ્તુ સાહિત્ય મુદ્રણાલય (ત્રીજી આ.); ૩. બૃહત્ સંતસમાજ ભજનાવળી, પ્ર. પુરુષોત્તમદાસ ગી. શાહ (છઠ્ઠી આ.); ૪. યોગ વેદાન્ત ભજન ભંડાર, ગોવિંદજીભાઈ પુરુષોત્તમદાસ, ઈ. ૧૯૭૬ (ચોથી આ.); ૫. સતવાણી; ૬. સંત-સમાજ ભજનાવળી, પ્ર. કેશવલાલમ. દૂધવાળા, ઈ. ૧૯૩૧; ૭. સોસંવાણી (+સં.).

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. ગુસામધ્ય; ૩. સોરઠી સ્ત્રી સંતો, પ્ર. સસ્તુ સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય, સં. ૨૦૧૪. [દિ.જે.]

લોહટ (સાહ) [ઈ. ૧૬૭૪માં હયાત] : ‘ધડલેસ્થા વેલિ’ (૨.ઈ. ૧૬૭૪) ના કર્તા.

સંદર્ભ : પ્રાકાશપરંપરા.

[કી.જે.]

લોકા(શાહ) [ઈ. ૧૪૫૨માં હયાત] : સ્થાનકવાસી સંપ્રદાયના જૈન સાધુ. તેઓ મૂર્તિપૂજના વિરોધી હતા. આ વિરોધ ઈ. ૧૪૫૨ આસપાસ તેમણે કર્યો હશે એવા ઉલ્લેખો મળે છે. આ ઉપરથી આ અરસામાં તેઓ હયાત હશે એમ અનુમાન થઈ શકે. આ કવિ શાસ્ત્રોમાં પારંગત હતા અને લલિયાનું કામ પણ જાણતા હતા. ૫૮ બોલ તથા કૃતિને અંતે ૫૦ પ્રશ્નોથી યુક્ત ‘લુકાના સદ્લિહા અક્ષીવન બોલ વિવરણ’(મુ.) નામની ગદ્યકૃતિના કર્તા.

કૃતિ : સ્વાધ્યાય, નવે. ૧૯૬૪-૬૫-‘શ્રી લોકાશાહની એક કૃતિ’, દલસુખ માલવણિયા. [ગી.મુ.]

વખત(મુનિ) : આ નામે ૩ કડીનું ‘આત્માનુશાસનગીત’ (લ.સં. ૧૮મી સદી અનુ.) મળે છે તે કથા વખત-છે તે નિશ્ચિતપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.

સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી.

[ગી.મુ.]

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૩૮૯

વખતચંદ્ર-૧ [ ] : જૈન સાધુ. યુગપ્રધાન કનકચંદ્રસૂરીશ્વર સંતાનીય. ૫ ઢાળના 'ત્રેસઠ-સલાકા પુરુષરત્ન-સ્તવન'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. ૫ટ્ટદ્રવ્યનયવિચારાદિ પ્રકરણ સંગ્રહ, પ્ર. મંગળદાસ લલ્લુભાઈ, સં. ૧૯૬૯; ૨. સ્તવન સંગ્રહ-સંગ્રહ, સં. શ્રી સાગર-ચંદ્રજી મહારાજ, ઈ. ૧૯૩૭. [ગી.મુ.]

વખતચંદ્ર-૨ [ ] : જૈન સાધુ. ૫ઠ્ઠચંદ્રસૂરિસંતાનીય. ૩ ઢાળની 'વીશસ્થાનકનપત્ની સંગ્રહ'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૫ટ્ટદ્રવ્યનયવિચારાદિ પ્રકરણ સંગ્રહ, પ્ર. મંગળદાસ લલ્લુભાઈ, સં. ૧૯૬૯. [ગી.મુ.]

'વચનામૃત' [ર.ઈ. ૧૮૨૦થી ઈ. ૧૮૨૪] : સહજનંદ સ્વામીએ ગઠડા અને અન્ય સ્થળોએ આપેલાં ૨૬૨ ઉપદેશવચનોનો સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયમાં ગૌરવમયું સ્થાન ધરાવતો ધર્મગ્રંથ(મુ.). સહજનંદ સ્વામીએ આપેલાં ઉપદેશ-વચનોની નોંધ પરથી મુક્તાનંદ, ગોપાલાનંદ, નિત્યાનંદ અને શુક્રાનંદ એ શિષ્યોએ આ વચનામૃતોને સંચિત કર્યાં છે તેથી સહજનંદની પોતાની વાણી આ વચનામૃતોમાં જોવા મળે છે. ધર્મના વિચારોને આચારમાં મૂકી શકાય એવો વ્યવહારુ બોધ આ વચનામૃતોની લાક્ષણિકતા છે. ધર્મશાસ્ત્ર, ભક્તિ, વૈરાગ્ય, નીતિ, વેદાંત, અધ્યાત્મસાધના વગેરે વિશેના વિચારોને લોકગમ્ય વાણીમાં સમજાવવાનો એમાં પ્રયાસ છે, એ રીતે ઈ. ૧૯મી સદીના પૂર્વાર્ધમાં ધર્મોપદેશ માટે વપરાતા ગદ્યને સમજવા માટે આ ગ્રંથ ઉપયોગી સાધન બની રહે છે. ગદ્યમાં અનુભવાતો સૌરાષ્ટ્રી બોલીનો પાસ, વાક્યરચનામાં 'જે' સંયોજકનો ઉપયોગ, 'અને' વડે જોડાતાં વાક્યોની હારમાળા, વિશેષણાત્મક પદસમૂહો અને સંબંધદર્શક 'તે'નો પ્રચુર ઉપયોગ વગેરે આ ગદ્યની કેટલીક તરી આવતી લાક્ષણિકતાઓ છે. [ચ.મ., શ્રા.ત્રિ.]

વચ્છ : આ નામે 'આર્દ્રકુમાર વિવાહલો' કૃતિ મળે છે તે ક્યા વચ્છની છે તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

સંદર્ભ : પાંગુહસ્તલેખો.

[ભા.વૈ.]

વચ્છ(ભંડારી)-૧ [ઈ. ૧૪૧૫માં હયાત] : જૈન શ્રાવક. માંગરોળના પાર્શ્વનાથની સ્તુતિ કરતા ૧૮ કડીના 'નવપલ્લવ પાર્શ્વનાથ-કલશ' (દિપાલકૃત 'સ્નાત્રપૂજા'માં અંતર્ગત મુ.), ૭ કડીના 'નવકાર-ગીત/સંગ્રહ'(મુ.) તથા ૮૫ કડીના 'આદિનાથ ધવલ' (ર.ઈ. ૧૪૧૫/સં. ૧૪૭૧, કારતક-)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. નસ્વાધ્યાય : ૩; ૨. વિવિધ પૂજાસંગ્રહ : ૧, પ્ર. શ્રાવક ત્રિમસિહ માણિક, ઈ. ૧૯૦૧ (ચોથી આ.); ૩. વિવિધ પૂજાસંગ્રહ, પ્ર. જસવંતલાલ ગી. શાહ, ઈ. ૧૯૫૩.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. જૈસાઈતિહાસ; ૩. જૈન-કવિઓ : ૧, ૩(૧); ૪. જૈનગૃહ્યનાઓ : ૧; ૫. ડિકેટલોગબીજ; ૬. ડિકેટલોગભાવિ; ૭. મુપુગૂહસૂચી; ૮. લીહસૂચી; ૯. હેજૈશા-સૂચિ : ૧. [ભા.વૈ.]

૩૯૦ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

વચ્છ-૨/વાછે [ઈ. ૧૫મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : જૈન શ્રાવક. વડતપ-ગચ્છના જ્ઞાનસાગરસૂરિના શિષ્ય. દુહા, રોળા, ચોપાઈની દેશીઓમાં રચાયેલા ૪૦૧ કડીના 'મુગાંકલેખા-રાસ'માં કવિએ મુગાંકલેખાના ચરિત્ર દ્વારા ધર્મ અને શીલનો મહિમા ગાયો છે. ઈ. ૧૫મી સદી આસપાસ રાસાઓ બોધાત્મક ને વધુ વિસ્તારી બન્યા એ રાસાના સ્વરૂપમાં આવેલા ચરિત્રનને આ રાસ સૂચવે છે. આ કવિએ વિવિધ રાગના નિદેશવાળી દેશીઓમાં જીવની ભવસ્થિતિનું વર્ણન કરતો આશરે ૨૦૦૦ કડીનો 'જીવભવસ્થિતિ-રાસ/સિદ્ધાંત-રાસ/પ્રવચન-રાસ' (ર.ઈ. ૧૪૬૭/સં. ૧૫૨૩, ફાગણ સુદ ૧૩, રવિવાર) રચ્યો છે. એમાં હરપતિ સંઘવીએ ઈ. ૧૪૬૨માં કાઢેલા સંઘનું વર્ણન આવે છે. 'મુનિરાજશ્રી પુણ્યવિનયજી સંગ્રહગત ગુજરાતી હસ્તપ્રત-સૂચી'એ આ કવિને નામે 'વીર વિક્રમાદિત્ય પરકાયાપ્રવેશકથા-રાસ' (ભ. સં. ૧૮મી સદી અનુ.) એ કૃતિ નોંધી છે, પણ 'જૈન ગુર્જર કવિઓ'માં આ કૃતિ કોઈ બ્રાહ્મણ કવિ વસ્તોને નામે નોંધાયેલી છે. કૃતિના અંત ભાગમાં મળતા સંદર્ભ પરથી કૃતિનો સ્થિતિ કોઈ જૈનેતર છે. 'ચિહ્નગતિની વેલિ'માં અંત આવતો 'વાંછ' શબ્દ 'ઈચ્છુ' એ અર્થમાં વપરાયો છે, એટલે એ કૃતિ આ કવિની જ છે કે કેમ તે શંકાસ્પદ છે.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. જૈસાઈતિહાસ; ૩. નયુ-કવિઓ; ૪. પડિલેહા, રમણલાલ ચી. શાહ, ઈ. ૧૯૭૯-'જૈન સાહિત્ય'; ૫. મરાસસાહિત્ય; ૬. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૭. કેટલોગ-ગુર; ૮. જૈનકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૯. ડિકેટલોગબીજ; ૧૦. ડિકેટલોગભાવિ; ૧૧. મુપુગૂહસૂચી; ૧૨. લીહસૂચી. [ભા.વૈ.]

વચ્છરાજ : આ નામે ૧૬૦ કડીની 'મદનજૂએ' (ર.ઈ. ૧૫૩૩) તથા ૧૫૭૩ ગ્રંથાગ્રનું 'સંગ્રહણી પ્રકરણ-સ્તબક' મળે છે. આ ક્યા વચ્છરાજ છે તે નક્કી થઈ શકતું નથી. 'મુનિરાજશ્રી પુણ્યવિનયજી સંગ્રહગત ગુજરાતી હસ્તપ્રતસૂચી'એ 'સંગ્રહણીપ્રકરણ-સ્તબક' વચ્છરાજ-૧ની હોવાની સંભાવના વ્યક્ત કરી છે.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂહસૂચી; ૨. હેજૈશાસૂચિ : ૧. [ગી.મુ.]

વચ્છરાજ-૧ [ઈ. ૧૫૭૯માં હયાત] : સંવત : જંબૂસરના વતની. પિતાનું નામ વિનાયક. દુહા-ચોપાઈ-છપ્પામાં રચાયેલી ૬૦૫ કડીની 'રસમંજરી' (ર.ઈ. ૧૫૭૯/સં. ૧૬૩૫, અસાડ સુદ ૩, રવિવાર; મુ.) એ કવિની એકમાત્ર કૃતિ મળે છે. પ્રેમરાજ અને રસમંજરીના પ્રેમ-પરિણયની કથા નિમિત્તે રસમંજરીના સ્ત્રીચરિત્રને ઉપસાવતી આ પદ્યવાર્તા એના પ્રવાહી કથા નિરૂપણથી ધ્યાન ખેંચે છે.

કૃતિ : બૃકાદોહન : ૪.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; ૨. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૩. ગુસા-મધ્ય; ૪. ગુસારસ્વતો; ૫. પ્રાકકૃતિઓ. [ગી.મુ.]

વચ્છરાજ-૨/વત્સરાજ(ગણિ) [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : વડતપ-ગચ્છ/પાર્શ્વચંદ્રગચ્છના જૈન સાધુ. પાર્શ્વચંદ્રસૂરિની પરંપરામાં વાચક રત્નચંદ્ર/રત્નચરિત્રના શિષ્ય. દુહા, ચોપાઈ, વસ્તુ છંદ આદિમાં નિબદ્ધ ૧૪૮૪ કડીના 'સમ્યક્ત્વકૌમુદી-ચતુષ્પદી/રાસ' (ર. ઈ. ૧૫૮૬/સં. ૧૬૪૨, મહા સુદ ૫, ગુરુવાર), જૈન ધંચતંત્રકથાની

વખતચંદ્ર-૧ : વચ્છરાજ-૨/વત્સરાજ(ગણિ)

પરંપરા પર આધારિત ૩૪૯૬ કડીની 'ખંચાખ્યાન નીતિશાસ્ત્ર-કથા-ફલ્કોલ-રાસ/ખંચોપાખ્યાન-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૫૯૨/સં. ૧૬૪૮, આસો સુદ ૫, રવિવાર) તથા 'પાર્શ્વશંકર-સગ્રહ'ના કર્તા. તેમણે પ્રલોકબદ્ધ 'શ્રી શાંતિનાથ-ચરિત્ર' રચ્યું હોવાનું નોંધાયું છે.

સંદર્ભ : ૧. ઐરાસંગ્રહ : ૧; ૨. ગુસામધ્ય; ૩. જૈસાઈતિહાસ; ૪. પંચનંત્ર, સં. ભોગીલાલ જ. સાંડેસરા, ઈ. ૧૯૪૯; [ ] પ. જૈગુ-કવિઓ : ૧, ૩(૧); ૬. ડિકેટલોગબીજે; ૭. મુપુગુહસૂચી; ૮. લીંહ-સૂચી; ૯. હેજેશાસૂચિ : ૧. [ગી.મુ.]

વચ્છરાજ-૩ [ઈ. ૧૬૮૩માં હયાત] : લોકાગચ્છના જૈન સાધુ. 'સુબાહુ-ચોઢાળિયું' (ર. ઈ. ૧૬૮૩)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગુકવિઓ : ૩(૨). [ગી.મુ.]

'વચ્છરાજ-રાસ' [ર.ઈ. ૧૮૨૬/સં. ૧૮૮૨, શ્રાવણ સુદ ૬, મંગળ-વાર/શુક્રવાર] : રામવિજયશિષ્ય ઋષભવિજયકૃત દુહા અને દેશીબદ્ધ આ રાસ(મુ.) ૪ ખંડ અને ૫૬ ઢાળમાં રચાયેલો છે. ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠ નગરનો રાજા મૃત્યુ પામતા ગાદીએ આવેલો મોટો પુત્ર દેવરાજ નાના ભાઈ વચ્છરાજ અને પોતાની માતાને કાઢી મૂકે છે. ઉજ્જૈન નગરમાં પહેલાં શેઠને ઘરે અને પછી રાજાને ત્યાં આશ્રય પામેલો વચ્છરાજ વિદ્યાધરીઓ-વ્યાંતરીઓ પાસેથી પરાક્રમપૂર્વક દેવી કંચુકા, સાડી અને ત્રીજું વસ્ત્ર કમથા: મેળવી રાણીની હક સંતોષે છે અને એ દરમ્યાન પરદેશપ્રવાસ ખિંડતાં ત્રણ રાણીઓ પણ પ્રાપ્ત કરે છે. આ પછી રાજાને પોતાના ઘરે જમવા નિમંત્રતાં, રાજા તેની રૂપવતી સ્ત્રીઓ પર મોહિત થાય છે અને અશકય કામો સોંપી વચ્છરાજનો કાંટો કાઢી નાખવા પ્રયત્ન કરે છે. પરંતુ વચ્છરાજને દેવી સહાય પ્રાપ્ત હોઈ એ બધાં કામો કરી આપે છે. છેવટે રાજા યમને મળી આવવાનું કહે છે ત્યારે પણ બનાવટી વચ્છરાજ અગ્નિચિતામાં પ્રવેશે છે અને પછી જ્યારે રાજા એની સ્ત્રીઓને મેળવવા એને ઘરે આવે છે ત્યારે પોતે યમરાજ પાસે જઈ આવ્યાનો હેવાલ આપે છે અને યમરાજએ રાજાને અને મંત્રીઓને પોતાની પાસે બોલાવ્યા છે એવો સંદેશો આપે છે. જો કે, અગ્નિચિતા તૈયાર થયા પછી મંત્રીઓને બળી મરવા દઈ રાજાને સાચી વાત કહી એ બચાવી લે છે. રાજા વચ્છરાજને રાજ્ય સોંપી નિવૃત્ત થાય છે તે પછી વચ્છરાજ ક્ષિતિ-પ્રતિષ્ઠની પ્રજાને દેવરાજના ત્રાસમાંથી છોડાવે છે અને પોતે રાજ્ય પ્રાપ્ત કરે છે. છેવટે મુનિરાજના ઉપદેશથી વિરકત થઈ દીકા લે છે.

અદ્ભુતરસના પ્રસંગો, પ્રસંગોપાત્ત ગૂંથાયેલી દૃષ્ટાંતકથાઓ-જેમાં જિનયાચિત-જિનરક્ષિતના જેવી લાંબી કથા પણ આવી જાય, ક્યાંકક્યાંક લાડથી થયેલાં પ્રસંગનિરૂપણો અને વર્ણનો, ઓછી પણ સઘન અલંકારરચનાઓ, દેશીવૈવિધ્ય-એમાં પણ સુંદર ધ્રુવાઓ-વાળી ગીતશૈલીનો વિનિયોગ - એ આ કૃતિની કેટલીક સોંધપાત્ર વિશેષતાઓ છે. [જ.કો.]

વળિયો [ઈ. ૧૬૫૮ સુધીમાં] : આખ્યાનકાર. આ કવિની એક કૃતિ 'સીતાવેલ'ની મળેલી હસ્તપ્રતોમાં જૂનામાં જૂની ઈ. ૧૬૫૮ની છે. એને આધારે કવિ એ સમય સુધીમાં થયા હોવાનું કહી શકાય.

વચ્છરાજ-૩ : વણારથી

આ કવિની સર્વ કૃતિઓ રામાયણ આધારિત છે. એમનું ૧૭ કડવાંનું આખ્યાન 'રણજંગ' (મુ.) રણ-યજ્ઞ એવી રૂપકયોજનાની બાબતમાં તથા કેટલાક લાક્ષણિક ઢાળોના વિનિયોગની બાબતમાં પ્રેમા-નંદના 'રણયજ્ઞ'ને પ્રેરક બનેલું એમ કહેવાય છે. યુદ્ધવર્ણનોમાંની ઝડઝમકવાળી જુસ્સાદાર ભાષાની દૃષ્ટિએ અને એમાંના હિંદી ને અરબી-ફારસી ચબટપ્રયોગોની દૃષ્ટિએ પણ એ લાક્ષણિક કૃતિ છે. 'સીતાવેલ/સીવરામંડપ'(મુ.) ઢાળ અને સાખી એવા પદબંધમાં રચા-યેલાં ૫ કડવાંમાં સીતારવર્ધવરની કથાને ચિત્રાત્મક રીતે નિરૂપે છે. સીતાએ હનુમાન દ્વારા લોકમાંથી પોતાને છોડાવવા રામને મોકલેલા સંદેશના પ્રસંગને આલેખનું દુહાની ૪-૪ પંક્તિઓની ૧ એવી પર કડીનું 'સીતાસંદેશ' (૫૧ કડી મુ.) દરેક કડીની ચોથી પંક્તિ ધ્રુવ-પદની પંક્તિની જેમ ગવાય એ રીતે થયેલા એના પદબંધને લીધે વિશિષ્ટ છે. આ કવિએ કેટલાંક પદ પણ રચ્યાં હોવાનું નોંધાયું છે.

કૃતિ : ૧. પ્રાકાવિનોદ : ૧; ૨. બૃકાદોહન : ૪; ૩. 'મહાકવિ પ્રેમાનંદકૃત 'રણયજ્ઞ' અને કવિ વળિયાકૃત 'રણજંગ', સં. મંજુલાલ ર. મજમુદાર, ઈ. ૧૯૨૪ (નસં.).

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત્ર : ૧-૨; ૨. ગુજૂટહકીકત; ૩. ગુસામધ્ય; ૪. ગુસાસ્વરૂપો; [ ] પ. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૬. ગુલાયાદી; ૭. ડિકેટ-લોગબીજે; ૮. ડિકેટલોગભાવિ; ૯. ફાહનામાવલિ : ૨. [ર.સો.]

વજેરામ [ ] : પદોના કર્તા.

સંદર્ભ : સાહિત્ય, ફેબ્રુ. ૧૯૧૬-'ગુજરાતી કવિઓનાં અપ્ર-સિદ્ધ કાવ્ય', છગનલાલ વિ. રાવળ. [કી.જે.]

વજસૈન(સૂરિ) [ઈ. ૧૨મી સદી] : સંભવતઃ તપગચ્છના જૈન સાધુ. દેવસૂરિ(ચાદિદેવસૂરિ)ના શિષ્ય. દેવસૂરિનો આયુષ્યકાળ ઈ. ૧૦૮૫થી ઈ. ૧૧૭૦ છે. તથા કવિ ઈ. ૧૨મી સદીમાં હયાત હશે એવું અનુ-માન થયું છે. આ કવિએ ઋષભદેવના બંને પુત્રો ભરત અને બાહુ-બલિ વચ્ચે થયેલા ધાર સંગ્રામને વર્ણવતી ૪ ખંડ અને ૪૮ કડીની દુહા-સારકા આદિ ગેય ઢાળો ધરાવતી 'ભરતેશ્વર બાહુબલિ-ધોર'(મુ.) કૃતિની રચના કરી છે.

કૃતિ : ૧. પ્રાગુકાંચંચય; ૨. રાસ ઔર રાસાન્વયી કાવ્ય, સં. દશરથ ઓગા અને દશરથ શર્મા, સં. ૨૧૦૬ (નસં.).

સંદર્ભ : ૧. ઉત્તર-અપભ્રંશનો સાહિત્યવિકાસ, વિધાત્રી અ. વોરા, ઈ. ૧૯૭૬; ૨. ગુસાઈતિહાસ : ૧; ૩. મરાસસાહિત્ય; [ ] ૪. જૈમ-ગુકરચનાઓ : ૧. [ભા.વૈ.]

વણારથી [ઈ. ૧૭૯૫માં હયાત] : જ્ઞાનમાર્ગી કવિ. 'વણારસીબાપા'ના નામે જાણીતા તલોદ (તા. વાગરા)ના વતની અને જ્ઞાતિએ લેઉવા ધારીદાર. નરેન્દ્રાસ મહારાજના ભાઈ. ઈ. ૧૭૯૫માં નિરાંત મહારાજ પાસેથી તેમણે ઉપદેશ લીધેલો. ગુરુમહિમા ગાતાં અને મનને સંબો-ધતાં પદો (૨ મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ગુમુવાણી.

સંદર્ભ : શ્રી નિરાંતકાવ્ય, સં. ગોપાળરામ દે. શર્મા, ઈ. ૧૯૩૯. [દિ.દ.]

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૩૯૧

વણારથીદાસ [ ] : ૩૩ કડીના 'અંબાજી માતાનો છંદ'(મુ.) એ કૃતિના કર્તા.

કૃતિ : (શ્રી) દેવી મહાત્મ્ય અથવા ગરબાસંગ્રહ, પ્ર. વિશ્વવત્થ દ્વિવેદી, ઈ. ૧૮૯૭. [દિ.દ.]

વણારસીબાઈ [ ] : જ્ઞાનમાર્ગી કવયિત્રી. છાણી (તા. વડોદરા)નાં વતની અને જ્ઞાતિએ શ્રીગોડ બ્રાહ્મણ. નિરાંતના ૧૬ પ્રમુખ શિષ્યોમાંનાં એક. તેમની જ્ઞાનગાદી છાણીમાં હતી જે પાછળથી ચાલી ન હતી. તેમણે કેટલાંક ભક્તિવિષયક પદોની રચના કરી છે.

સંદર્ભ : ૧. આપણાં સ્ત્રીકવિઓ, કુલીન ક. વોરા, ઈ. ૧૯૬૦; ૨. ગુસાઈતિહાસ. ૨; ૩. ગુસામધ્ય; ૪. પ્રાકાશલા : ૧૦-પ્રસ્તા. [દિ. દ.]

વન્સરાજ(ગણિ)-૧ : જુઓ વચ્છરાજ-૨.

વન્સરાજ-૨[ઈ. ૧૬૦૯માં લખાત] : રાજસ્થાનીમિત્ર ગુજરાતી ભાષામાં રચાયેલા ૯૫૬ ગ્રંથાગ્રના 'ક્ષેત્રસમાસકરણી-બાલાવબોધ' (૨. ઈ. ૧૬૦૯)ના કર્તા. કવિ કદાચ રત્નચંદ્રશિષ્ય વચ્છરાજ હોવાની સંભાવના છે.

સંદર્ભ : ૧. રાપુલસૂચી : ૪૨; ૨. રાહસૂચી : ૧. [કી.જે.]

વધા/વધો [ઈ. ૧૬૬૮માં લખાત] : શાવક કવિ. અવટકે શાહ. ૩૯ કડીના 'કુમતિનો રાસ/મહાવીર-સ્તવન-કુમતિખંડન/પ્રતિમાસ્થાપન-ગીત' (૨. ઈ. ૧૬૬૮/સં. ૧૭૨૪, શ્રાવણ સુદ ૬) એ કૃતિના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈનગૂકવિઓ : ૩(૨); ૨. મુપુગૂલસૂચી; ૩. હેજૈજ્ઞા-સૂચિ : ૧. [ગી.મુ.]

વનમાળીદાસ [સં. ૧૮મી સદી] : પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ કવિ. ઈ. ૧૬૭૦ પછી ઔરંગઝેબનું વ્રજ પર આક્રમણ થવાથી શ્રીનાથજી મેવાડ પધાર્યા એ પ્રસંગને અનુરૂપ ઐતિહાસિક કાવ્ય રચનારાઓમાં આ કવિ પણ હતા.

'વનમાળી' નામછાપ ધરાવતું કૃષ્ણલીલાનું ૧ પદ(મુ.) તથા 'વન-માળી ગિરધર'ને નામે 'નર્સિહ મહેતાની હૂંડી' નોંધાયેલી મળે છે. આ બન્ને કૃતિઓના કર્તા પ્રસ્તુત વનમાળીદાસ હોઈ શકે. પરંતુ નિશ્ચિતપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.

કૃતિ : ૧. નકાસંગ્રહ; ૨. પ્રાકાશુધા : ૨.

સંદર્ભ : ૧. પુગુસાહિત્યકાસો; ૨. ગુજરાત શાળાપત્ર, જૂન ૧૯૧૦ - 'ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ તથા અપ્રસિદ્ધ કવિઓનાં અપ્રસિદ્ધ કાવ્ય, ભાગ ત્રીજો', છગનલાલ વિ. રાવળ. [કી.જે.]

વનો/વનો : આ નામે ૭૧ કડીની 'સ્થૂલભદ્ર-ગણધર-વેલિ' (લિ.સં. ૧૯મી સદી અનુ.) મળે છે. આ વનો તે વાનો શ્રાવક છે કે અન્ય તે સ્પષ્ટ થતું નથી.

સંદર્ભ : હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [ગી.મુ.]

વરજીવનદાસ [ઈ. ૧૮મી સદી આસપાસ] : પારસીશાઈ ગુજરાતીમાં રૂપાંતર પામેલી, રાજકીય દૃષ્ટિએ મહત્ત્વની તેમજ તત્કાલીન સમાજસ્થિતિનો ખ્યાલ આપનાર કીમતી દસ્તાવેજ સમી ૭૨ કડીની 'સુરનની હડતાળનો ગરબો' (ઈ. ૧૮મી સદી આસપાસ; મુ.) એ કૃતિના કર્તા.

કૃતિ : ગુજરાતી લોકસાહિત્યમાળા, મણુકો : ૩, પ્ર. ગુજરાત રાજ્ય લોકસાહિત્ય સમિતિ, ઈ. ૧૯૬૩ (મંસ.). [કી.જે.]

વરસિધ : જુઓ વીરસિહ.

વરસિહ(ત્રધિ) [ઈ. ૧૭૧૦માં લખાત] : લોકગરબના જૈન સાધુ. તેજસિહની પરંપરામાં કાન્હજી આચાર્યના શાસનમાં દાસમુનિના શિષ્ય. 'નવતત્ત્વ-ચોપાઈ' (૨. ઈ. ૧૭૧૦; મુ.) તથા 'શ્રીપાલ-રાસ-ચરિત્ર'ના કર્તા. પહેલી કૃતિ સિધજીને નામે મુદ્રિત થયેલ છે, પરંતુ 'પરું' નામ વરસિધ-વરસિહ છે. વરસંગને નામે 'વનુવિંશતિ-ચોપાઈ' મળે છે તે આ વરસિહની હોવાની સંભાવના છે.

કૃતિ : લોકપ્રકરણ.

સંદર્ભ : ૧. દેસુરાસમાળા; ૨. જૈનગૂકવિઓ : ૩(૨); ૩. ડિકેટ-લોગભાઈ : ૧૯(૨); ૪. મુપુગૂલસૂચી. [કી.જે.]

વર્ધમાન : આ નામે ૨૫ કડીની 'ઋષભદેવ-હમચી/શિખામણ-હમચી/સગ્રાય' તથા અપભ્રંશમાં 'વીર જિજ્ઞેસ-પારણી' એ કૃતિઓ મળે છે તે કયા વર્ધમાન કવિની છે તે નિશ્ચિતપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.

સંદર્ભ : ૧. જૈનગૂકવિઓ : ૧; ૨. મુપુગૂલસૂચી. [ગી.મુ.]

વર્ધમાન(મુનિ)-૧ [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : જૈન સાધુ. 'શિવજી-ગણિની સ્તુતિ' (૨. ઈ. ૧૬૧૫) તથા 'હંસવચ્છરાજ-ચોપાઈ' (૨. ઈ. ૧૬૪૯/સં. ૧૭૦૫, આસા સુદ ૧)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. પાંગુલસ્તવોમાં; ૨. જૈનગૂકવિઓ : ૩(૨). [કી.જે.]

'વર્ધાવર્ણન' : 'નેમિ-બારમાસ' સાથે જિનવિજયને નામે મુદ્રિત થયેલી ૭ કડીની આ કૃતિ(મુ.) "પિપારા ઉત્તમ જિન મન માંહિ ધરી" એ પંક્તિને કારણે જિનવિજયશિષ્ય ઉત્તમવિજય કે જિનવિજય-ઉત્તમ વિજયશિષ્ય પદ્મવિજયની હોવાનું સંભવે છે. વર્ધાજીનું ભૂમિકામાં વિરહભાવનું આલેખન કરતી આ કૃતિમાં વર્ધાનું નાદચિત્ર કવિએ કુશળતાથી ઉપસાવ્યું છે.

કૃતિ : પ્રામભાસંગ્રહ : ૧ (મંસ.). [વ.કો.]

'વલ્કલચીરી-ચોપાઈ/રાસ' [૨. ઈ. ૧૬૨૫] : સકલચંદ્રશિષ્ય સમય-સુન્દરની ચોપાઈની ૧૦ ઢાળોની વચ્ચેવચ્ચે દુહાની કડીઓ મૂકી રચાયેલી ૨૨૬ કડીની આ રાસકૃતિ(મુ.) હેમચંદ્રાચાર્યના 'ત્રિશષ્ટિ-શવાકાપુરુષ-ચરિત્ર'ના 'પરિશિષ્ટ-પર્વ'ની કથાને અનુસરે છે.

જૈન કથાસાહિત્યમાં કંઈક ઓછી પ્રચલિત આ કથામાં પોતન-પુરના રાજા રોમચંદ્રનો નાનો પુત્ર વલ્કલચીરી પિતાની સાથે જંગલમાં ઊછરી મોટો થયા પછી હવે પોતનપુરના રાજા બનેલા પોતાના મોટાભાઈ પ્રસન્નચંદ્ર પાસે કેવા અનુભવોમાંથી પસાર થઈ પહોંચે

છે એ કથા કૃતિનો મોટો ભાગ રોકે છે. સરળ રીતે કથા કહી જતી આ કૃતિમાં કથાક કવિએ ભાવાલેખનની તક ઝડપી છે. વનમાં ઊછરેને મોટો થયેલો વલ્કલચોરી મનુષ્યજીવન અને મનુષ્યવ્યવહારથી સાવ અજાણ રહ્યો હોવાને લીધે કેવું આબુધ મનુષ્યના જેવું વર્તન કરે છે તેનું કવિએ કરેલું આલેખન અહીં ધ્યાન ખેંચે છે. [જ.ગા.]

વલ્કલ/વલ્કલદાસ : વલ્કલન નામે 'અષ્ટઉપાધિ', ૬૬ કડીની 'ગોકુળ લીલા' તથા પુષ્ટિમાર્ગીય સાંપ્રદાયિક અચરવાણાં કૃષ્ણભક્તિનાં ઘણાં ધોળ-પદ(મુ.) મળે છે, જેમાંનાં કેટલાંક વ્રજમાં છે. વલ્કલદાસને નામે ૫૫ કડીનું 'વ્રજપરિક્રમાનું ધોળ'(મુ.), ગુજરાતી-વ્રજમાં રુકિમણીવિવાહનાં ને ગોકુલેશ પ્રભુની મહિમાનાં પદ (કેટલાંક મુ.) તથા 'શમરાજિયો' મળે છે. આ કૃતિઓના કર્તા કથા વલ્કલ/વલ્કલદાસ છે તે નિશ્ચિતપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.

કૃતિ : શ્રી ગોકુલેશજીનાં ધોળ તથા પદસંગ્રહ, પ્ર. લલ્લુભાઈ છ. દેસાઈ, ઈ. ૧૯૧૬; ૨. પુષ્ટિપ્રસાદી, પ્ર. ચંદ્રવદન મો. શાહ, ઈ. ૧૯૬૬ (બીજી આ.); ૩. પ્રાકાસુધા : ૨; ૪. રુકિમણીવિવાહનાં પદ, પ્ર. પંડયા બ્રધર્સ, ઈ.-; ૫. વ્રજયાત્રાદર્શન, પ્ર. લલ્લુભાઈ છ. દેસાઈ, ઈ. ૧૯૮૩ (બીજી આ.).

સંદર્ભ : ૧. સ્વાધ્યાય, નવે. ૧૯૭૭ - 'મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં જૈનેતર રામકથા', દેવદત્ત જોશી; ૨. ગૂહ્યાદી; ૩. ફાલનામાવલિ : ૨. [ર.સો.]

વલ્કલ-૧ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ - ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : આખ્યાનકાર. સુરતના ભેગમપુરના વતની. જ્ઞાતિએ ઔદીચ્ય ટોળકિયા બ્રાહ્મણ. પિતા નાના ભટ્ટ. એમણે વ્યવસાય અર્થે ગણદેવી, કાબેર, ખેરગામ, ચીખલી આદિ સ્થળોએ ભાગવતકથા કરેલી.

પૂર્વછાયા અને ચોપાઈ બંધની ૨૧૫ કડીઓનું 'અનાવિલપુરાણ' (૨.ઈ. ૧૬૯૦/સં. ૧૭૪૬, પોષ વદ ૩૦, મંગળવાર; મુ.) રચનાર આ કવિની ભાગવતના અનુવાદ રૂપે મળતી ૧૧ સ્કંધની 'પદબંધ ભાગવત' (મુ.) કૃતિ વધુ મહત્વની છે. એનો સ્કંધ-૧ ઈ. ૧૬૯૮નું તથા સ્કંધ બંધો ૯ ઈ. ૧૭૦૭ અને ઈ. ૧૭૦૯ વચ્ચેનાં રચનાવર્ષ દેખાડે છે. એ પછીનો ભાગ કવિએ ઈ. ૧૭૧૦ સુધીમાં પૂરે કર્યો હોવાનું અનુમાન થયું છે. વલ્કલના આ ભાગવતની કોઈપણ હસ્તપ્રતમાં 'દશમસ્કંધ' મળતો નથી. એ એમણે રચવા ધાર્યો હોય ને ન રચી શકાયો હોય એવું અનુમાન થયું છે. તો, કેટલીક હસ્તપ્રતોમાં પ્રેમાનંદવાળો 'દશમસ્કંધ' મળતો હોવાથી એમણે પોતાની કથામાં પ્રેમાનંદના 'દશમસ્કંધ'થી જ ચલાવી લઈ પોતે એ સ્કંધ રચ્યો જ ન હોય એવો તર્ક પણ થયો છે.

આ ઉપરાંત, 'તાપીસ્તોત્ર' (૨.ઈ. ૧૭૦૬/સં. ૧૭૬૨, અસાડ વદ ૮, સોમવાર), 'રેવામાહાત્મ્ય' (૨.ઈ. ૧૭૦૧/સં. ૧૭૫૭, આસો સુદ ૨, ગુરુવાર; મુ.), 'શમવિવાહ' તથા પ્રેમાનંદનું ગણાનું ૩૧ કડવાનું 'સુમદ્રાહરણ' પણ આ કવિની કૃતિઓ હોવાની સંભાવના છે. 'લાંકનો સલોકો' (૨.ઈ. ૧૭૧૪) નામની આ નામે મળતી કૃતિ આ કવિની હોવાની સંભાવના પણ વ્યક્ત થઈ છે. 'ગૂજરાતી હાથપ્રતોની સંકલિત યાદી' એને વલ્કલ-૨ની ગણે છે. આ જ શીર્ષક-

વાળી એક જ પાઠ ધરાવતી કૃતિ અંબાઈદાસને નામે પણ મળે છે. જુઓ અંબાઈદાસ.

કૃતિ : ૧. પદબંધ ભાગવત ભાગ : ૧, ૨, સં. ઇચ્છારામ સૂ. દેસાઈ, ઈ. ૧૯૬૦ (પાંચમી આ.) (સં.); ૨. રેવાને તીરે તીરે, મંજુલાલ ૨. મળમુદાર, ઈ. ૧૯૫૮; ૩. બુદ્ધિપ્રકાશ, જન્યુ.-ફેબ્રુ. ૧૯૨૪-'અનાવિલ-પુરાણ', સં. હીરાલાલ ત્રિ. પારેખ (સં.).

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. ગુણમધ્ય; ૩. પાંગુહસ્તલેખાં; ૪. પ્રાકૃતિઓ; ૫. સ્વાધ્યાય નવે. ૧૯૭૭-'મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં જૈનેતર રામકથા', દેવદત્ત જોશી; ૬. કદહસૂચિ; ૭. ગૂહ્યાદી; ૮. ફાલનામાવલિ. [ર.સો.]

વલ્કલ-૨ [ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ગરબાકવિ. અમદાવાદ પાસેના નવાપુરાના ભટ્ટ મેવાડા બ્રાહ્મણ. હરિ ભઈ એમના પિતાનું નામ હતું કે ભાઈનું નામ તે સ્પષ્ટ નથી. માતા ફૂલકોર. એમણે સલખનપુરીની અનેકવાર યાત્રા કરેલી. માતાનાં મંદિરોમાં વલ્કલની સાથે જ જેનું નામ બોલાય છે એ ધોળા એમના ભાઈ અને કવિ હતા. વલ્કલ પહેલાં વૈષ્ણવ હતા અને પછીથી માતાના ભક્ત થયેલા એમ પણ કહેવાયું છે. એમનાં જન્મવર્ષ ઈ. ૧૬૪૦ (સં. ૧૬૯૬, આસો સુદ ૮) કે ઈ. ૧૭૦૦ અને અવસાનવર્ષ ઈ. ૧૭૫૧ બતાવવામાં આવે છે, પરંતુ એ માટે કોઈ ચોક્કસ આધાર નથી. કવિની ૧ કૃતિની ૨.ઈ. ૧૭૩૬ છે, એટલે તેઓ ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધમાં હયાત હતા એ નિશ્ચિત છે.

આ કવિનું મુખ્ય અર્પણ એમણે રચેલા લાંબા વર્ણનાત્મક ગરબા (મુ.) છે. વિવિધ રાગઢાળમાં ને સહજ પ્રાસાદિક વાણીમાં જુદા જુદા વિષયના અનેક ગરબાઓ એમણે રચ્યા છે. એમાં ૬૧ કડીનો 'અંબાજીના શણગારનો ગરબો'(મુ.), ૧૧૮ કડીનો 'આનંદનો ગરબો'(મુ.), ૧૫૭ કડીનો 'ધનુષધારીનો ગરબો' (૨.ઈ. ૧૭૩૬/સં. ૧૭૮૨, અસાડ વદ ૧૧, મંગળવાર; મુ.), ૭૩/૭૫ કડીનો 'મહાકાળીનો ગરબો', ૪૦ કડીનો 'ગાગરનો ગરબો'(મુ.) જેવા અંબા, બહુચરા અંન મહાકાળીનું મહિમાગાન કરતા શકિતઉપાસનાના જનસમાજમાં લોકપ્રિય ગરબાઓ એમાંના અલંકારવૈભવ, સ્વભાવોક્તિયુક્ત ચિત્રણ, પ્રાસઅનુપ્રાસની ગૂંથણી, નાટ્યાત્મક પ્રસંગ-નિરૂપણ, એમાં ગૂંથાયેલી-શાક્તસિદ્ધાંત, શકિતની ઉત્પત્તિ, શકિતના અવતારો, દેવીનાં પૂજનઅર્ચનની વીગતો ઈત્યાદિ તત્ત્વોને લીધે વિશેષ ધ્યાનાર્હ છે. ૮૪ કડીનો 'આંખર્મીયામણાનો ગરબો/શધિકાજીનો ગરબો'(મુ.), ૫૫ કડીનો 'વ્રજવિયોગનો ગરબો/ઓધવજીને અરજ'(મુ.), ૪૩ કડીનો 'સત્ય મામાનો ગરબો' (મુ.) વગેરે એમના કૃષ્ણભક્તિના ગરબા છે. એ સિવાય ૨૯ કડીનો 'કજેડાનો ગરબો/ગોરમાનો ગરબો'(મુ.), ૫૮ કડીનો 'કળિકાળનો ગરબો'(મુ.) જેવા ઐતિહાસિક-સામાજિક વિષયના ગરબાઓ પણ એમણે રચ્યા છે.

ગરબાઓ ઉપરાંત 'રંગમાં રંગતાળી', 'રંગે રમે, આનંદે રમે', 'ચાલોને ચાચર જઈએ' જેવી લોકપ્રિય ગરબીઓ; અંબાજી, કમળાકંથ, ગોપી આદિને વિષય બનાવી મહિના, વાર, હોરી, આરતી સ્વરૂપની કૃતિઓ(મુ.) તથા વિવિધ રાગનિદેશવાળાં શકિત ને કૃષ્ણભક્તિનાં ઘણાં પદો(મુ.) પણ એમણે રચ્યાં છે.

વલ્કલ/વલ્કલદાસ : વલ્કલ-૨
બુ. સં. - ૫૦

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૩૯૩

‘પ્રેમગીતા’ (ર.ઈ. ૧૭૨૩) અને ‘લંકાનો સલોકો’ (ર.ઈ. ૧૭૧૪)ને ‘ગુજરાતી હાથપ્રતોની સંકલિત યાદી’ આ કવિની રચના ગણે છે, પરંતુ ‘લંકાનો સલોકો વલ્લભ-૧ની કૃતિ હોવાની સંભાવના પણ વ્યક્ત થઈ છે.

કૃતિ : ૧. વલ્લભ મદદની વાણી, સં. મંજુલાલ મજમુદાર, ઈ. ૧૯૬૨ (+સં.); ૨. અંબીકાકાવ્ય તથા શક્તિકાવ્ય, પ્ર. બુકસેલર સાકરલાલ બુલાખીદાસ, ઈ. ૧૯૨૩; ૩. કાદોહન : ૧ (+સં.); ૪. પ્રાકામંજરી (+સં.); ૫. બુકાદોહન : ૧, ૨ (+સં.), ૪, ૫, ૮; ૬. શ્રીમદ મગવતીકાવ્ય, પ્ર. દામોદર દાજીમાઈ, ઈ. ૧૮૮૮.

સંદર્ભ : ૧. વલ્લભ મેવાડો : એક અધ્યયન, જ્યવંતી ધ. શાહ, ઈ. ૧૯૫૮; ૨. અક્ષરરેખા, સુરેશ દીક્ષિત, ઈ. ૧૯૭૪; ૩. કવિ-ચરિત્ર; ૪. ગુમાસ્તંભો; ૫. ગુલિટરચર; ૬. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૭. ગુસામધ્ય; ૮. ગુસાઈપરેખા : ૧; ૯. ગુસારસ્વતો; ૧૦. ન મોવિહાર, રામનારાયણ વિ. પાઠક, ઈ. ૧૯૬૧-‘વલ્લભ મેવાડો અને ગરબી-પ્રવાહ’; ૧૧. નર્મગદ્ય, ઈ. ૧૯૭૫ની આવૃત્તિ; ૧૨. પ્રાકકૃતિઓ; ૧૩. ગૂઢાયાદી; ૧૪. ડિક્ટેલોગબીજ; ૧૫. ફાહનામાવલિ : ૨; ૧૬. ફાહનામાવલિ; ૧૭. મુપુગુહસૂચી. [ર.સો.]

વલ્લભ-૩ [ ] : બીલ પરગણાના મહિસાના વતની. જ્ઞાતિએ મોઢ બ્રાહ્મણ. આ કવિને નામે ‘ભક્તમાળ(નાની)’ નામની કૃતિ મળે છે. ‘ગુજરાતના સારસ્વતો’ આ કવિને ઈ. ૧૯મી સદીના ગણે છે.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. ગૂઢાયાદી. [ર.સો.]

વલ્લભ-૪ [ ] : અમદાવાદના વતની. જ્ઞાતિએ વડનગરા બ્રાહ્મણ. આ કવિએ ‘નાગરોની ઉત્પત્તિનો ગરબો’ અને અન્ય કેટલાંક ગરબા-ગરબી (*મુ.), ‘મહાદેવજીનો વિવાહ’(મુ.), ‘શામળશાહનો વિવાહ/નરસિંહ મહેતાના પુત્રનો વિવાહ’ તથા વિવાહખેલનાં પદોની રચના કરી છે.

કૃતિ : *અંબિકેન્દુશેખર,-

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. ગૂઢાયાદી. [ર.સો.]

વલ્લભ-૫ [ ] : સુરતના સલાબતપુરાના વતની. અવટકે રાણા. પિતા ખુશાલચંદ. આ કવિએ લગભગ ૭૦૦ જેટલી ગરબીઓ તથા ઘણાં પદો રચ્યાં હોવાની નોંધ મળે છે.

સંદર્ભ : ફાત્રેમાસિક, એપ્રિલ-જૂન ૧૯૩૯-‘સુરતના કેટલાક સંતો અને ભક્તકવિઓ’, માણેકલાલ શં. રાણા. [ર.સો.]

વલ્લભ(મુનિ)-૬ [ ] : જૈન સાધુ. ૧૦ કડીની ‘રવતી પ્રમુખ દૃષ્ટાંત-સંગ્રહ’ (મુ.)ના કર્તા. કૃતિ લોકગરબ સંપ્રદાયના પુસ્તકમાં મુદ્રિત છે માટે કર્તા લોકગરબના હોઈ શકે.

૮ કડીની ‘રહનેમિરાજિમતી-ગીત’ વલ્લભમુનિને નામે મળે છે જે પ્રસ્તુત વલ્લભમુનિની પણ હોય, પણ તે નિશ્ચિત નથી.

કૃતિ : લોકપ્રકરણ.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગુહસૂચી; ૨. લીંહસૂચી. [કી.જે.]

૩૯૪ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

વલ્લભમુનિ [ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગરબના જૈન સાધુ. ધીરકુશલની પરંપરામાં સુંદરકુશલના શિષ્ય. ‘શ્રોતિક-રાસ’ (ર.ઈ. ૧૭૧૮/સં. ૧૭૭૫, કારતક વદ ૧૩, રવિવાર), ૧૦ ઢાળની દુહા-ચોપાઈ બંધમાં રચાયેલી વર્ણનાત્મક ઐતિહાસિક ‘હેમચન્દ્રગણિ-રાસ’ (ર.ઈ. ૧૭૩૬/સં. ૧૭૮૩, માગશર સુદ ૨, મંગળવાર; મુ.) કૃતિના કર્તા.

કૃતિ : જ્યૈષ્ઠકાસંચય.

સંદર્ભ : ૧. જ્યૈષ્ઠકવિઓ : ૨; ૨. હેમચન્દ્રગણિ : ૧. [કી.જે.]

વલ્લભજી-૧ [સં. ૧૮મી સદી] : પુષ્ટિમાર્ગીય લેખણુવ કવિ. તેઓ ‘કાકા વલ્લભજી’ને નામે જાણીતા હતા. સં ૧૭૨૬ પછી ઔરંગ-ઝેબના વ્રજ પર થયેલા આક્રમણને કારણે શ્રીનાથજી મેવાડ પધાર્યા એ ઐતિહાસિક પ્રસંગને વિષય બનાવી રચાયેલા કાવ્ય તથા ‘મગ-વદીયનામમણિમાલા’ કૃતિના કર્તા.

સંદર્ભ : પુગુસાહિત્યકારો. [ર.સો.]

વલ્લભજી-૨ [સં. ૧૮મી સદી] : પુષ્ટિમાર્ગીય લેખણુવ કવિ. પંચમ-પીઠના ગોસ્વામી બાળક.

સંદર્ભ : પુગુસાહિત્યકારો. [ર.સો.]

વલ્લભદાસ-૧ [સં. ૧૭મી સદી] : પુષ્ટિમાર્ગીય લેખણુવ કવિ. ગુસાઈજી(વિઠ્ઠલનાથજી)ના ભક્ત. પદો (૧ મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : પુગુસાહિત્યકારો (+સં.). [ર.સો.]

વલ્લભદાસ-૨/વલ્લભનાઈ [ઈ. ૧૭મી સદી] : પુષ્ટિમાર્ગીય લેખણુવ કવિ. ભરૂચના વતની. પિતા ત્રિકમભાઈ. માતા ફૂલાબાબી. ગોકુલ-નાથજી (ઈ. ૧૫૫૨-ઈ. ૧૬૪૧)ના ભક્ત. ઈ. ૧૬૦૪ પછી તેમનો જન્મ થયો હોવાનું અનુમાન થયું છે.

ઈ. ૧૬૧૬માં કોઈ ચિદ્રુપ નામના સંન્યાસીના પ્રભાવમાં આવી માંગલ બાદશાહ જહાંગીરે પુષ્ટિમાર્ગીય લેખણુવોને હિર્ષવપુંડ્રતિલક અને તુલસીમાળા ધારણ ન કરવાનું ફરમાન કાઢ્યું તે વખતે ગોકુલ-નાથજીએ કાશ્મીરનો પ્રવાસ કરી જહાંગીર બાદશાહને મળી સમજાવ્યો અને આ ફરમાન પાછું ખેંચાવ્યું એ પુષ્ટિમાર્ગીય લેખણુવોમાં જાણીતા પ્રસંગને આલેખતું વ્રજભાષાની અસરવાળું ૧૧૧ કડીનું ‘માલા-ઉદ્ધાર’(મુ.) કાવ્ય આ કવિએ રચ્યું છે. કાવ્યની જૂની પ્રત ઈ. ૧૬૮૪ પૂર્વેની મળે છે. એટલે આ કવિ ઈ. ૧૭મી સદીમાં થઈ ગયા હોવાનું કહી શકાય.

એ ઉપરાંત, ‘વલ્લભરસાલય (નાનો મહોત્સવ)’, ‘શ્રી વલ્લભરસ’, ‘શ્રી વલ્લભવેલ’, ‘વિવાહખેલ’, ‘માલાનો કરખો વાર્ષિક મહોત્સવ’, ‘શ્રી ભાગ્યરાસચરિત્ર’, ‘નવરસ’ તથા અનેક ધોળ-પદ (કેટલાંક મુ.)ની રચના એમણે કરી છે. ગોકુલનાથજી-ગોકુલેશ પ્રભુનો મહિમા કરતાં વ્રજભાષામાં જે પદ મુદ્રિત સ્વરૂપે મળે છે તે આ કવિનાં હોવાની સંભાવના છે.

કૃતિ : ૧. ગોકુલેશજીનાં ધોળ તથા પદસંગ્રહ, પ્ર. લલુભાઈ ઈ. દેસાઈ. ઈ. ૧૯૧૬; ૨. અનુગ્રહ, ફેબ્રુ. ૧૯૫૭-‘માલાઉદ્ધાર

વલ્લભ-૩ : વલ્લભદાસ-૨/વલ્લભભાઈ

કાવ્ય', સં. ચિમનલાલ મ. વેદા.

સંદર્ભ : ૧. ગોપ્રભકવિઓ; ૨. પુગુસાહિત્યકારો. [ર.સો.]

વલ્લભદાસ-૩ [સં. ૧૮મી સદી] : પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ કવિ. સં. ૧૭૨૬ પછી મોગલ શાહશાહ ઔરંગઝેબનું વ્રજ પર આક્રમણ થયું ત્યારે શ્રીનાથજી મેવાડ પધાર્યા એ ઐતિહાસિક પ્રસંગને વિષય બનાવી એમણે કાવ્ય રચ્યું છે.

સંદર્ભ : પુગુસાહિત્યકારો. [ર.સો.]

વલ્લભદાસ-૪ [સં. ૧૮મી સદી] : પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ કવિ. વ્રજ-ભૂષણના સેવક.

સંદર્ભ : પુગુસાહિત્યકારો. [ર.સો.]

વલ્લભવિજય [ઈ. ૧૮૦૮માં હયાત] : નવગચ્છના જૈન સાધુ. શાંતિ-વિજયની પરંપરામાં હિતવિજયના શિષ્ય. જ્યાનંદસૂરિકૃત 'સ્થૂલિ-ભદ્ર-ચરિત્ર' પરના બાલાવબોધ (ર.ઈ. ૧૮૦૮/સં. ૧૮૬૪, જોડ સુદ ૬)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈનૂકવિઓ : ૩(૨). [ક્રી.જો.]

વલ્લભસાગર [ઈ. ૧૭૮૪માં હયાત] : જૈન સાધુ. આગમસાગરના શિષ્ય. ૭ કક્ષીના 'આદિજન-સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૭૮૪)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી. [ક્રી.જો.]

'વલ્લભાખ્યાન' : રામદાસપુત્ર ગોપાલદાસની 'આખ્યાન' નામક ૯ કડવાંની 'નવાખ્યાન'ને નામે પણ ઓળખાયેલી આ કૃતિ(મુ.) પહેલા કડવામાં શુદ્ધદ્વૈતસિદ્ધાંત અનુસાર પ્રભુના નિત્યસ્થાન અને જગતની ઉત્પત્તિનું વર્ણન કરે છે, બીજા કડવામાં શ્રી વલ્લભાચાર્યની પ્રશસ્તિપૂર્વક શ્રી વિઠ્ઠલનાથજીના જન્મનો હેતુ નિર્દેશ છે અને ત્રીજા કડવાથી વિઠ્ઠલનાથજીનું ચરિત્ર આલેખે છે. છેલ્લા કડવામાં શ્રી વલ્લભાચાર્યજીના પરિવારોનો નિર્દેશાત્મક પરિચય આપાયેલો છે. આ રીતે, આ આખ્યાન વસ્તુતઃ 'વલ્લભાખ્યાન' નહીં પણ 'વિઠ્ઠલ-નાથાખ્યાન' છે. વિઠ્ઠલનાથજીને પુરુષોત્તમના અવતારરૂપ ગણાવી કવિએ, એમના જીવનનું હકીકતનિષ્ઠ વર્ણન કરવાને બદલે એમની લીલાઓ ગાઈ છે અને એમનો ગુણાનુવાદ કર્યો છે. આ રીતે આ મુખ્યત્વે વર્ણનાત્મક અને ભાવાનુપ્રાણિત રચના છે. શબ્દાલંકાર તથા અર્થાલંકારનું સૌંદર્ય ધરાવતાં વર્ણનોમાં તેમ જ કાવ્યની શિષ્ટ પ્રૌઢ બાનીમાં કવિનું કવિત્વ પ્રગટ થાય છે.

ઝૂલાણા, ચોપાઈ, સલૈયાની દેશીઓને વિવિધતા સાથે પ્રયોજતાં આ આખ્યાનને કવિએ જુદાજુદા રાગોમાં બાંધ્યું છે ને સાંપ્રદાયિકોમાં એ આખ્યાનનાં કડવાં નિશ્ચિત રાગતાલમાં, રાગ અનુસાર દિવસના જુદાજુદા ભાગમાં ગવાય છે. જેના પર વ્રજ તેમ જ સંસ્કૃત ભાષામાં ટીકાઓ લખાઈ હોય તેવું આ એકમાત્ર જૈનેતર ગુજરાતી કાવ્ય છે ને ટીકાઓ લખનાર વૈષ્ણવ આચાર્યોએ ગોપાલ-દાસનું દાસત્વ ઈચ્છ્યું છે. આ અર્ધું આ આખ્યાનનું સંપ્રદાયમાં કેટલું મહત્ત્વ છે તે બતાવે છે.

વિઠ્ઠલનાથના પુત્ર ઘનશ્યામજીના પરિણીત જીવનનો નિર્દેશ

વલ્લભદાસ-૩ : વસંતરામ

કરનું આ કાવ્ય એમના લગ્ન (ઈ. ૧૫૮૨) પછીના યોગ સમયમાં રચાયેલું હોવાનું માની શકાય. [વ.કો.]

વલ્લભ/વલ્લભવ/વલ્લભો : વલ્લભને નામે કૃષ્ણભકિતની ૪ ગરબીઓ (મુ.), રામવિવાહના વરઘોડાનાં કાફી રાગનાં ૩ પદ(મુ.), જ્ઞાન-વેરાગ્યનું ૧ પદ(મુ.) ને 'ધોળસંગ્રહ' મળે છે. વલ્લભવ-વલ્લભને નામે 'રાધાવિરહ' તથા વલ્લભોને નામે 'બારમાસ', 'પંદરતિથિ' ને પદો મળે છે. આ બધી કૃતિઓના કર્તા એક હોવાની સંભાવના છે, પરંતુ નિશ્ચિતપણે કંઈ કહેવું મુશ્કેલ છે.

કૃતિ : બૃકાદોહન : ૮.

સંદર્ભ : ૧. કાશીસુત શંખજી : એક અધ્યયન, બલેચરભાઈ પટેલ, ઈ. ૧૯૭૪; ૨. ગૂલાયાદી. [ર.સો.]

વલ્લભંડિતશિષ્ય [ઈ. ૧૬૦૬ સુધીમાં] : કવિ જૈન છે કે જૈનેતર તે સ્પષ્ટ રીતે કહી શકાય તેમ નથી. 'કુકડા માભર્તરી-ચાસ'(વિ.ઈ. ૧૬૦૬)-ના કર્તા. 'જૈન ગૂર્જર કવિઓ'એ વલ્લભંડિતને કર્તા ગણ્યા છે, પરંતુ 'કલઈ વલ્લભંડિતાઈ દાસ' એ પંકિત ધરથી કર્તા વલ્લભંડિતના શિષ્ય લાગે છે.

સંદર્ભ : જૈનૂકવિઓ : ૧. [ક્રી.જો.]

વશરામ [ઈ. ૧૬૭૬માં હયાત] : અવટકે ગોહિલ. 'નાગર-સંવાદ' (ર.ઈ. ૧૬૭૬), 'વામનનું આખ્યાન' તથા હિન્દી-ગુજરાતી બંને ભાષામાં રચાયેલાં પદોના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગૂલાયાદી; ૨. ફોહનામાવલિ. [ક્રી.જો.]

વસનજી/વસીદાસ [ઈ. ૧૮૪૯ સુધીમાં] : 'સૂર્યઈંદ્ર/સૂર્યનારાયણનો પાઠ/સ્તુતિ' (વિ.ઈ. ૧૮૪૯; મુ.) તથા 'હનુમાનજીનો છંદ'ના કર્તા. 'સૂર્યનારાયણનો છંદ' વસંતદાસને નામે મુદ્રિત થયું છે, પરંતુ અન્યત્ર એ વસનજી/વસીદાસને નામે પણ મળે છે.

કૃતિ : નકાદોહન : ૩.

સંદર્ભ : ૧. પ્રાકૃતિઓ; ૨. પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં વૃત્ત-રચના, ભોગીલાલ જ. સાંડેસરા, ઈ. ૧૯૪૧; ૩. સ્વાધ્યાય, નવે. ૧૯૭૭-'મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં જૈનેતર રામકથા', દેવ-દત્ત જ્ઞેશી; ૪. ગૂલાયાદી; ૫. ડિકેટલોગભાવિ. [ક્રી.જો.]

વસંતદાસ [ઈ. ૧૮૪૪ સુધીમાં] : ભુજંગી છંદમાં રચાયેલા કાશીમાહાત્મ્ય ગંગાજીનો પાઠ' (વિ. ઈ. ૧૮૪૪) તથા પદોના કર્તા. વસનજી/વસીદાસ અને આ કવિ એક હોવાની સંભાવના છે, પરંતુ નિશ્ચિતપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.

સંદર્ભ : ૧. પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં વૃત્તરચના, ભોગીલાલ જ. સાંડેસરા, ઈ. ૧૯૪૧; ૨. ગૂલાયાદી; ૩. ડિકેટલોગભાવિ. [ક્રી.જો.]

વસંતરામ [ ] : પદોના કર્તા.

સંદર્ભ : ગૂલાયાદી. [ક્રી.જો.]

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૩૯૫

‘વસંતવિલાસ’-૧ : પ્રાકૃત-અપભ્રંશપિગયોના દાંડક અને ઉપદાંડક સાથે મળતા આવતા દુહા પ્રકારના છંદમાં રચાયેલું ને દરેક કડીમાં ચરણના પૂર્વાર્ધ-ઉત્તરાર્ધ વચ્ચે પ્રયોજાયેલી અંતર્યમક-સાંકળીને લીધે વિશિષ્ટ બનેલા પદ્યબંધ (જે પછીથી ફાગુબંધ તરીકે ઓળખાયો)વાળું આ ફાગુ(મુ.) ૫૨ કડીની લઘુવાચના ને ૮૪ કડીની બૃહત્વાચના રૂપે ઉપલબ્ધ થાય છે. ઈ. ૧૪૫૨ની કાવ્યની ઉપલબ્ધ થતી પ્રત, રત્નમંદિરગણિના ‘ઉપદેશતરંગિણી’ (૨.ઈ. ૧૪૬૧ આશરે)માં આ કાવ્યમાંથી અપાયેલું અવતરણ તથા કાવ્યનું ભાષાસ્વરૂપ એ પ્રમાણેને લક્ષમાં લઈ આ ફાગુ ઈ. ૧૪મી સદીના પૂર્વાર્ધમાં રચાતું હોવાનું અનુમાન થયું છે. કાવ્યના રચયિતા જૈન કરતાં જૈનેતર હોવાની સંભાવના વિશેષ છે. નર્પિ-નર્પિ, આચાર્ય રત્નાકર, ગુણવંત કે મુંજ એમાંથી કોઈ કાવ્યના કર્તા હોવાની સંભાવના વિચારાઈ છે, પરંતુ એમાંની એકે સંભાવના પૂરતી પ્રતીતિકર બનતી નથી. કાવ્યની સં. ૧૬૩૮ની પ્રતમાં લિપિકારે કાવ્યના કર્તા તરીકે મુંજનો સ્પષ્ટ નિર્દેશ કર્યો છે, પણ એ સિવાય મુંજ વિશે બીજી કોઈ માહિતી આપી નથી. સંભવ છે કે લિપિકાર કૃતિની અંતિમ પંક્તિમાં આવતા ‘મુંજ’ શબ્દથી દોરવાયા હોય.

જૈની કડીએ કડીએ જીવનનો ઉલ્લાસ ઊભરાય છે એવું આ ફાગુ અન્ય મધ્યકાલીન ફાગુઓથી અનેક રીતે વિશિષ્ટ છે. અન્ય ફાગુઓની જેમ આમ તો આ ફાગુમાં પણ વસંતની માદક ઉદીપકતા વચ્ચે પ્રણયીજનોનો વિરહ અને પછી સંભોગનો શુંગાર આવેખાયો છે, પરંતુ અહીં કાવ્યનાં નાયક-નાયિકા કોઈ એક યુગલ નહીં, પણ અનેક યુગલ છે. એટલે સમષ્ટિનાં વસંતવિલાસનું એ ગાન બની રહે છે. કાવ્યના પ્રારંભમાં આવતું ઈન્દ્રયગમ્ય વનવર્ણન અને પછી વનને નગરનું રૂપક આપી થયેલું રૂપકાત્મક વનવર્ણન કે સુંદરીઓનાં દેહસૌંદર્યનાં ને અંગપ્રસાધનનાં આલંકારિક વર્ણન સંસ્કૃત કાવ્ય-પરંપરાનુસારી હોયા છતાં, પદલાઘવ, પદમાધુર્ય ને અભિવ્યક્તિ-વૈચિત્ર્યથી અસરકારક રીતે કામોદીપક બને છે. કાવ્યમાં આવેખાયેલો કામવિલાસ આનંદપ્રદ છે, પણ સંસ્કૃત કવિતા જેવો ઉન્માદક કે પ્રગલ્ભ નથી. કાવ્યના અંતમાં ભ્રમરને સંબોધી રચાયેલી અન્યોક્તિઓ દ્વારા પુરુષની રસિકવૃત્તિને અપાયેલો કોમળ ઉપાલાંભ કૃતિના શુંગારને વિશેષ રૂપે પુષ્ટ કરે છે.

કાવ્યમાં દરેક કડીની પાછળ કવિએ સુભાષિતાવલી, શાર્કધર-પદ્ધતિ, અમરુશતક, નૈષધીયચરિત વગેરે ગ્રંથોમાંથી એકબે સંસ્કૃત-પ્રાકૃત શ્લોક મૂક્યા છે. કડીનો ભાવ ક્યાંથી સૂઝયો તે બતાવવાનું એમાં કવિનું પ્રયોજન છે. જે કે કવિએ મૂળ શ્લોકનો સારાનુવાદ નથી આપ્યો. ક્યાંક મૂળ અર્થને સંકોચી કે વિસ્તારી, ક્યાંક મૂળમાંથી સામાન્ય સૂચન લઈ કવિએ પોતાની મૌલિકતાની પ્રતીતિ કરાવી છે. આ શ્લોકો કવિનું કાવ્યપરિશીલન કેટલું ઊંડું હતું એના પણ દ્યોતક છે. કાવ્યની ઉપલબ્ધ થયેલી ૧ સચિત્ર પ્રતનાં ચિત્રો રજપૂત અને મોગલ ચિત્રશૈલીથી કેટલીક દૃષ્ટિએ ભિન્ન પડતાં હોવાને લીધે મહત્વનાં ગણાયો છે.

કૃતિ : ૧. વસંતવિલાસ (અં.), સં. કાંતિલાલ બી. વ્યાસ, ઈ. ૧૯૪૨ (સ્સં.); ૨. એજન, સં. કાંતિલાલ બી. વ્યાસ, ઈ. ૧૯૭૪

૩૯૬ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

(તૃતીય આ.નું પુનર્મુદ્રણ) (†સં.); ૩. એજન (અં.), સં. ડબલ્યુ. નોર્મન બ્રાઉન, ઈ. ૧૯૬૨; ૪. એજન, સં. રતિલાલ સાં. નાયક, ઈ. ૧૯૭૪ (†સં.); ૫. વસંતવિલાસ ફાગુ, સં. કે. કા. શાસ્ત્રી, ઈ. ૧૯૬૬; ૬. એજન (અં.), સં. મધુસૂદન ચિ. મોદી, ઈ. ૧૯૬૦ (†સં.); ૭. પંચકાવ્ય.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; ૨. ગુસાર્ઠિતલાસ : ૧, ૨; ૩. ગુસામધ્ય; ૪. ગુસાસ્વરૂપો; ૫. નયુકવિઓ; ૬. ફાગુમાસિક, જન્યુ. માર્ચ ૧૯૩૭-‘વસંતવિલાસ’, સારાભાઈ મ. નવાબ; ૭. સ્વાધ્યાય, મે ૧૯૭૮-‘વસંતવિલાસફાગુના રચયિતાનું નામ’, અગરસંદ નાહટા, અનુ. નવીનચંદ્ર એન. શાહ. [જ.ગા.]

‘વસંતવિલાસ’-૨ : ઝૂલાણાના ઉત્તરાર્ધની ૧૭ માત્રાના ઢાળની ૧ કડી અને દુહાની ૨ કડી એવા એકમની બનેલી ૨૬ કડીનું કવિ રામનું આ ફાગુકાવ્ય(મુ.) એના ભાષાસ્વરૂપને લક્ષમાં લેતાં અજ્ઞાત કવિના ‘વસંતવિલાસ’ પછી રચાયું હોવાની પૂરી શક્યતા છે અને તેમ છતાં ‘વસંતવિલાસ’કાર પછી ફાગુકાવ્યોમાં વ્યાપક બનેલા યમક સાંકળીવાળા ફાગુબંધને અનુસરવાનું વલણ આ કૃતિમાં ખાસ નથી - એ એની વિલક્ષણતા છે.

પ્રારંભની પહેલી ૨ કડીઓમાં ગણપતિની સ્તુતિ કરતા ૨ સંસ્કૃત શ્લોક મૂકી પછી કવિએ પ્રસંગવર્ણન શરૂ કર્યું છે. પહેલાં તો વસંતઋતુના પ્રારંભે પ્રવાસે ન જવા માટે કોઈ નાયિકા પોતાના પ્રિયતમને વીનવે છે, પરંતુ પ્રિયતમ એ વિનંતીની અવગણના કરી ચાલ્યો જાય છે એવું સમજાય છે. પાછળથી નાયિકા તે રુકિમણી અને નાયક કૃષ્ણ છે એવું સ્પષ્ટ થતાં એ કૃષ્ણના વિરહમાં ઝૂરતી રુકિમણીના વિરહભાવને આવેખનું કાવ્ય બની રહે છે. કામોદીપક વસંત-વર્ણન, વિરહવ્યાકુળ રુકિમણીનો ભ્રમર સાથે કૃષ્ણને સંદેશો મોકલવો કે કૃષ્ણ ક્યારે આવશે એ માટે એનું જોષી પાસે જવું જેવી વીગતો આમ તો પરંપરાનુસારી છે, પરંતુ કવિની ભાષાની પ્રૌઢિ તથા અભિવ્યક્તિની કુશળતાને લીધે રુકિમણીવિરહનું આવેખન મર્મસ્પર્શી બન્યું છે. એ રીતે કૃષ્ણાગમન પછી વાસકસન્ન રુકિમણીનો આનંદ પણ ‘હરખ અંગ મુઝ અંગિ ચંદન વીંટિયો જાણે ભૂયંગ’ કે ‘કૃષ્ણ તરુઅર અમ વેલ’ જેવી ઉન્પ્રેક્ષાઓ દ્વારા મનોરમ રીતે અભિવ્યક્ત થયો છે. ‘જિમજિમ’ ‘તિમતિમ’ ‘ધનધન’ ‘અંગિઅંગિ’ જેવી વ્યાપક રીતે થયેલી શબ્દની દ્વિરુકિતથી કે એકના એક વાક્યઢાળાના આવર્તનથી કવિએ કાવ્યને ભાવોન્કટ અને ગેયન્યયુક્ત અંશોવાળું બનાવ્યું છે.

કાવ્યના અંત ભાગમાં કૃષ્ણ જેમ પોતાની મિલનની આશા પૂરી કરી તેમ સહુની આશા પૂરી કરજે એમ રુકિમણી કહે છે ત્યારે કાવ્ય કૃષ્ણભક્તિના સંસ્કારવાળું બને છે. [જ.ગા.]

વસીદાસ : જુઓ વસંતજી.

વસુ : જુઓ વસ્તો-૩.

વસ્તિગ [ઈ. ૧૩૧૨માં હયાત] : જૈને સાધુ. રત્નપ્રભસૂરિના શિષ્ય.

‘વસંતવિલાસ’-૧ : વસ્તિગ

આ કર્તાનું નામ વસ્તુપાલ પણ મળે છે. 'વીસ વિહરમાન-રાસ/સ્તવન (ર.ઈ. ૧૩૧૨/સં. ૧૩૬૮, મહા સુદ ૫, શુક્રવાર; મુ.), ૮૫/૮૭ કડીના ધાર્મિક કાવ્ય 'યતુર્ગતિ-ચોપાઈ/ચિહ્નગતિવેલ-ચોપાઈ' (અંશતઃ મુ.) તથા 'સુદર્શન-ચોપાઈ' એ કૃતિઓ એમણે રચી છે.

કૃતિ : ૧. આક્રવિઓ : ૧; ૨. ઐત્રેયાસંગ્રહ (૫સં.); ૩. નયુ-કવિઓ; ૪. જૈનયુગ, અષાઠ-શ્રાવણ ૧૮૮૬-'વીશવિહરમાન-જિનરાસ', સં. મોહનલાલ દ. દેશાઈ; ૫. જૈનયુગ, કારતક-માગશર ૧૮૮૩-'ચિહ્નગતિવેલચોપાઈ', સં. મોહનલાલ દ. દેશાઈ.

સંદર્ભ : ૧. જૈન સત્યપ્રકાશ, જન્યુ. ૧૯૪૬-'જૈસલમેરકે જૈન જ્ઞાનભંડારકે અન્યત્ર અપ્રાપ્ય ગ્રંથોંકી સૂચી', અગરચંદ નાહટા; ૨. જૈનકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૩. મુપુગુહરૂચી. [ક્રી.જે.]

'વસ્તુગીતા' : વસ્તુ વિશ્વંભરની અદ્વૈતવિચારનું નિરૂપણ કરતી જ્ઞાન-માર્ગી પરંપરાની ૮ અધ્યાય ને સાખીની ૪૨૭ કડીની કૃતિ(મુ.). કવિએ પ્રથમ ૭ અધ્યાયમાં અદ્વૈતવિચારનું નિરૂપણ કર્યું છે, અને અંતિમ અધ્યાયમાં આગળના જ્ઞાને અધ્યાયમાં કરેલી ચર્ચાનો અધ્યાયવાર સાર આપ્યો છે. જીવ અને શિવ વચ્ચેનો ભેદ, માયાનું કાર્ય, પંચીકરણની પ્રક્રિયા, પંચકોષ અને જીવ-બ્રહ્મની એકતા, આત્મસ્વરૂપને કેમ પામવું, જીવ-ઈશ્વર-બ્રહ્મ-પરબ્રહ્મનું સ્વરૂપ તથા વૈરાગ્ય, જ્ઞાન અને ભક્તિ દ્વારા ઈશ્વરૈક્યનો અનુભવ કરવાની રીત આ અધ્યાયોમાં એમણે સમજાવી છે. કવચિત્ પોતાના વિચારને સ્ફુટ કરવા કવિ દૃષ્ટાંતનો આશ્રય લે છે. પરંતુ સીધા તત્ત્વ-નિરૂપણ તરફ એમનું વક્ષ વિશેષ છે. [ચ.શે.]

વસ્તુપાલ(ગણિ) : આ નામે ૧૫ કડીની 'આદીશ્વર-બિરદાવલી' મળે છે. આ કથા વસ્તુપાલ છે તે નિશ્ચિત થઈ શકતું નથી.

સંદર્ભ : હેનૈશ્ચાસૂચિ : ૧. [ક્રી.જે.]

વસ્તુપાલ(બ્રહ્મ)-૧ [ઈ. ૧૫૮૮માં હયાત] : દિગંબર સરસ્વતી-ગચ્છના જૈન સાધુ. સુમતિકીર્તિના શિષ્ય ગુણકીર્તિના શિષ્ય. 'શેહિણીગ્રંથ-પ્રબંધ' (ર.ઈ. ૧૫૮૮/સં. ૧૬૫૪, અસાઠ સુદ ૩, સોમવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈનકવિઓ : ૩(૧). [ક્રી.જે.]

વસ્તુપાલ-૨ [ ] : પાર્શ્વચન્દ્રગચ્છના જૈન સાધુ. પાર્શ્વચન્દ્રસૂરિની પરંપરામાં હીરના શિષ્ય. 'હંસરાજ-વચ્છરાજ-પ્રબંધ-ચોપાઈ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈનકવિઓ : ૩(૨). [ક્રી.જે.]

વસ્તો-૧ [ઈ. ૧૫૬૮માં હયાત] : ખેડા જિલ્લાના વીરસદ કે બોર-સદના વતની. કવિની ઉપલબ્ધ કૃતિ 'શુકદેવ-આખ્યાન'ની વિવિધ પ્રતોમાંથી થોડાક વીગતભેદ કેટલોક કવિપરિચય મળે છે. એને આધારે કવિ ડોડીઆ કુળના એટલે સાંભવતઃ કાત્રિય જ્ઞાતિના હતા. કાળા કે નારાયણદાસ તેમના પિતાનું નામ હતું કે ગુરુનું નામ તે સ્પષ્ટ નથી. પરંતુ એમના ગુરુ કોઈ બ્રાહ્મણ હતા એવું લાગે છે. કવિ જ્ઞાતિએ લેઉવા પાટીદાર હતા એવી માહિતી પણ મળે છે, પરંતુ એ માટે કોઈ નિશ્ચિત આધાર નથી.

'વસ્તુગીતા' : /વસ્તો-૪

મહાભારતના શાંતિપર્વના વ્યાસ-શુકદેવ-સંવાદ પર આધારિત સામાન્યતઃ મુખબંધ-ઢાળ-વલાણને જાળવતું ૪૫ કડવાંનું 'શુકદેવ-આખ્યાન' (ર.ઈ. ૧૫૬૮/સં. ૧૬૨૪, માગશર સુદ ૧૨, ગુરુવાર; મુ.) શિષ્ટ ને પ્રાસાદિક વાણીમાં આ કવિએ રચ્યું છે. વ્યાસને ત્યાં વિલક્ષણ સંજોગોમાં થયેલો શુકદેવનો જન્મ અને મોટા થયા પછી શુકદેવજીએ કરેલો સંસારત્યાગ કાવ્યની મુખ્ય ઘટના છે. પણ કવિનું મુખ્ય લક્ષ સંન્યસ્તજીવન અને ગૃહસ્થજીવન વચ્ચેના વિચાર-વિરોધને ઉપસાવવાનું છે અને વ્યાસ-શુકદેવના સંવાદ દ્વારા કવિ એ વિરોધને સારી રીતે ઉપસાવી શક્યા છે. વ્યાસજીની પુત્ર-આસકિતને પ્રગટ કરતો કેટલોક ભાગ ભાવબોધની દૃષ્ટિએ પણ આસ્વાદ્ય છે.

'સુભદ્રાહરણ' અને 'સાધુચરિત્ર' એ કૃતિઓ કવિએ રચી હોવાનું મનાય છે. પરંતુ તેમની કોઈ હસ્તપ્રત અત્યારે ઉપલબ્ધ નથી.

કૃતિ : બૃકદોહન : ૪ (૫સં.).

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત્ર : ૧-૨; ૨. ગુમાસ્તંભો; ૩. ગુસાઈતિ-હાસ : ૨; ૪. ગુસામધ્ય; ૫. ગુસારસ્વતો; ૬. પ્રાકૃતિઓ; ૭. સંશોધન અને અધ્યયન, બહેચરભાઈ ૨. પટેલ, ઈ. ૧૯૭૬-'આખ્યાનકાર વસ્તો ડોડીઓ'; ૮. ગૂહાયાદી; ૯. ડિકેટલોગ-બીજે; ૧૦. ફોહનામાવધિ. [ચ.શે.]

વસ્તો-૨ [ઈ. ૧૭૬૧માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિન-ભક્તિની પરંપરામાં જિનલાભના શિષ્ય. 'લોદ્રવા-સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૭૬૧/સં. ૧૮૧૭, માગશર વદ ૫, રવિવાર), ૧૦ કડીનું 'જિનલાભસૂરિ-ગીત'(મુ.), ૧૮ કડીની 'ત્રેસઠસલાકાપુરુષ-સગ્રય'(મુ.), 'પાર્શ્વનાથ-સ્તવન', ૭ કડીની 'રહનેમિરાજિનમતિ-સગ્રય'(મુ.), ૧૩ કડીની 'રાત્રિભોજન-સગ્રય'(મુ.) તથા ૧૬ કડીનું 'વીશસ્થાનક-સ્તવન'ના કર્તા.

૧૩ કડીની 'રાત્રિભોજન-સગ્રય' તથા ૭ કડીની 'રહનેમિરાજિન-મતિ-સગ્રય' કૃતિઓને 'જૈન ગૂર્જર કવિઓ' વસ્તિગ-૧ને નામે મૂકે છે, પરંતુ ભાષા દૃષ્ટિએ આ કૃતિઓ આટલા વહેલા સમયની જણાતી નથી અને અન્ય સંદર્ભો તો ૧૩ કડીની 'રાત્રિભોજન-સગ્રય'ને આ જ કર્તાને નામે મૂકે છે.

કૃતિ : ૧. અરતનસાર; ૨. ચેસ્તસંગ્રહ; ૩. જૈનપ્રકાશ : ૧; ૪. જૈનમાલા(શા); ૫. જૈનસંગ્રહ(જૈ); ૬. જૈનસંગ્રહ(ન); ૭. પ્રાસ્તસંગ્રહ; ૮. મોસસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. ડિકેટલોગબીજે; ૨. લોહસૂચી. [ક્રી.જે.]

વસ્તો-૩/વસુ [ઈ. ૧૭૬૮ સુધીમાં] : જ્ઞાતિએ બ્રાહ્મણ. 'વિક્રમરાય-ચરિત્ર/વિક્રમાદિત્ય પરકાયાપ્રવેશકથા-રાસ' (લે.ઈ. ૧૭૬૮)ના કર્તા. આ કવિ અને વાસુ એક જ હોવાની સંભાવના વ્યક્ત થઈ છે, પણ એ માટે કોઈ ચોક્કસ આધાર નથી.

સંદર્ભ : જૈનકવિઓ : ૩(૨). [ક્રી.જે.]

વસ્તો-૪ [ઈ. ૧૭૮૦માં હયાત] : સ્થાનકવાસી વણિક શ્રાવક.

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૩૯૭

વઢવાણના વતની. રાણપુરમાં ખેતી કરતા હતા તે ગાળામાં વૈરાગ્ય જગ્યો તેથી દીક્ષા લીધી અને તપસ્વી તરીકે પંકાયા. 'જુઠા તાપસીનો શલોકો' (ર.ઈ. ૧૭૮૦/સં. ૧૮૩૬, ભાદરવા સુદ ૧૦, રવિવાર; *મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : *જુઠા તાપસીનો શલોકો, પ્ર. નેમચંદ સ. દોશી, સં. ૧૯૮૬.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિલાસ : ૨; □ ૨. જૈગુકવિઓ : ૩(૧). [કી.જે.]

વસ્તુ-૫ [ઈ. ૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : જ્ઞાનમાર્ગી કવિ. ખંભાતની પાસે આવેલા સકરપુરના વતની. તેઓ રામાનન્દી સંત અમરદાસજીના શિષ્ય વિશ્વંભરદાસના શિષ્ય તથા જ્ઞાતિએ ટોળકિયા ઔદીચ્ય બ્રાહ્મણ હોવાની સંભાવના છે. સકરપુરમાં રહેતા ખારવા જ્ઞાતિના લોકો હજી તેમના સમાધિસ્થાનની પૂજા કરે છે એવું કહેવાય છે. કવિની ઘણી કૃતિઓમાં રચનાવર્ષનો ઉલ્લેખ મળે છે, પરંતુ ઠીકઠીક શાંભી કહી શકાય એવી કેટલીક કૃતિઓનું એકબે માસના ફેરથી એક જ રચનાવર્ષ મળે છે, એટલે એ વર્ષ લેખનવર્ષ હોવાની સંભાવના વિશેષ દેખાય છે. કવિની એક કૃતિ પરથી મળતા સંદર્ભ પરથી કવિ ઈ. ૧૭૮૬માં અવસાન પામ્યા હશે એવો તર્ક કરવામાં આવ્યો છે. કવિને અખાતી શિષ્યપરંપરા સાથે કંઈ સંબંધ હતો કે નહીં તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય એવું નથી.

જ્ઞાનમાર્ગી કવ્યપરંપરાનો વિશેષ પ્રભાવ ઝીલતા આ કવિએ અન્ય ઘણા જ્ઞાનમાર્ગી કવિઓની જેમ પ્રેમલક્ષણા ભક્તિની કવિતા પણ રચી છે. સાખીની ૪૨૭ કડીમાં રચાયેલી ૮ અધ્યાયની 'વસ્તુ-ગીતા' (મુ.) કવિના અદ્વૈતવિચારને સમજવા માટે મહત્વની કૃતિ છે. ગુરુશિષ્યસંવાદ રૂપે રચાયેલી ૨ કૃતિઓ પૈકી ચોપાઈની ૫૦૭ કડી ને ૧૦ કડવાંની 'વસ્તુવિલાસ' (લે.ઈ. કે ર.ઈ. ૧૭૭૫/સં. ૧૮૩૧, અધિક વૈશ્યાખ વદ ૧૧; અંશતઃ મુ.) તથા પોતાના પ્રગુરુ અમરદાસજીના નામને સાંકળીને રચાયેલી ૭ ગોલાંટ ને ૭૦૬/૭૧૫ સાખીની 'અમરપુરી-ગીતા' (લે.ઈ. કે ર.ઈ. ૧૭૭૫/સં. ૧૮૩૧, જ્યેષ્ઠ વદ ૬, ગુરુવાર; અંશતઃ મુ.)માં જીવને સંસારના બંધનમાંથી કેમ મુક્ત થવું તેનો માર્ગ સમજાવ્યો છે. 'ગુરવંદન કો', 'મિથ્યાજ્ઞાની કો', 'આત્મજ્ઞાન કો' વગેરે ૮૮ અંગોમાં વહેંચાયેલી ને પ્રાચીનમિશ્રિત ગુજરાતીમાં રચાયેલી ૨૬૪૧ સાખીઓ (લે.ઈ. કે ર.ઈ. ૧૭૭૫/સં. ૧૮૩૧, ફાગણ વદ ૨, શનિવાર; અંશતઃ મુ.)માં પણ કવિ અનેક દષ્ટાંતો દ્વારા દેહના અભિમાનથી મુક્ત થઈ બ્રહ્મભાવ અનુભવવાનો બોધ આપે છે. જીવ-ઈશ્વર-બ્રહ્માના અભેદને વ્યક્ત કરતો 'કક્કો' (ર.ઈ. ૧૭૮૬/સં. ૧૮૪૨, આસો સુદ ૬, ગુરુવાર; અંશતઃ મુ.), મનુષ્યજીવનની ફાણભંગરતા બતાવી ઈશ્વર-સ્મરણ કરવાનો બોધ આપતાં 'ચેતામણી'નાં ૧૯ પદો (૨ મુ.), બ્રહ્માનુભવની અવસ્થાનું નિરૂપણ કરતા ૯-૯ કડીના (૮ કડી દુહાની અને છેલ્લી કડી સાખીની) ૧૦ 'મંગલ્લ' (મુ.) તથા વિવિધ રાગના નિદેશવાળાં ઘણાં પદો (મુ.) કવિની અન્ય જ્ઞાનમૂલક કૃતિઓ છે. દૃષ્ટાંતો ને ચોકોક્તિઓનો ઉપયોગ કરતી એમની વાણી ધાર્મ્ય લક્ષ્ય વીધવામાં વખતોવખત સફળ નીવડે છે.

૩૯૮ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

દાણુલીલા (અંશતઃ મુ.) ને તિથિ (મુ.), માસ (એકની ૨.ઈ. ૧૭૭૧/સં. ૧૮૨૭; મુ.), થાળ(મુ.), ગરબી વગેરે સ્વરૂપે મળતાં પદો (કેટલાંક મુ.) એમની પ્રેમલક્ષણા ભક્તિની રચનાઓ છે. ગોપી-વિરહ ને કૃષ્ણગોપીની રાસકીડાને આલેખતાં એમનાં પદોમાં શૃંગારભાવ પ્રબળ છે અને સંયોગના આલેખનમાં એ ક્યારેક પ્રગલ્ભ પણ બને છે. ધ્રુવપંકિતઓનો ઉપાડ, પદમધુર્ય કે અભિવ્યક્તિવૈચિત્ર્યની દૃષ્ટિએ પણ ધ્યાનાર્હ આ પદોની દયારામની ગરબીઓ પર અસર હોવાની સંભાવના વ્યક્ત થઈ છે.

કૃતિ : ૧. વસ્તાનાં પદો, સં. સુરેશ હ. જૈશી, ઈ. ૧૯૮૩ (†સં.); □ ૨. અસંપરંપરા, (†સં.); ૩. ત્રણ ગુજરાતી ગીતાઓ, સં. ભૂપેન્દ્ર બા. ત્રિવેદી, ઈ. ૧૯૮૭; ૪. પ્રાકાસુધા : ૧.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. રામકબીર સંપ્રદાય, કાન્તિકુમાર ભટ્ટ, ઈ. ૧૯૮૨; □ ૩. ગૂડાયાદી; ૪. ફાલનામાવલિ : ૨; ૫. ફાલનામાવલિ. [ચ.શે.]

વહલવ : જુઓ વલ્લવ.

વહાલદાસ [ ] : ૪ કડીના હિંદોમિત્રા ગુજરાતી પદ(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : અભમાલા.

[કી.જે.]

વહાલો : જુઓ વલ્લવ.

વંકુ [ ] : રામેરી રાગમાં લખેલાં બોધક પદોના કર્તા.

સંદર્ભ : ગુજરાત શાળાપત્ર, જૂન ૧૯૧૦-ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ તથા અપ્રસિદ્ધ કવિઓનાં અપ્રસિદ્ધ કાવ્ય, ભાગ ત્રીજો, છગનલાલ વિ. રાવળ [કી.જે.]

વાઘ(મુનિ) : આ નામે પાંચ કડીનું 'અરનાથ-સ્તવન' (અર્થ સાથેનું) મળે છે. તેના કર્તા કયા વાઘ છે તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય એમ નથી.

કૃતિ : ષટ્કવ્યનયવિચારાદિ પ્રકરણસંગ્રહ, પ્ર. શ્યામક મંગળદાસ લલ્લુભાઈ, સં. ૧૯૬૯. [શ્ર.ત્રિ.]

વાઘ-૧ [ઈ. ૧૭૪૮ સુધીમાં] : 'વાઘવાણી' ને નામે પદસંગ્રહ (લે. ઈ. ૧૭૪૮; અંશતઃ મુ.) તથા કેટલાંક બીજાં પદો મળે છે.

કૃતિ : બુકાદોહન : ૮.

સંદર્ભ : ૧. પાંગુલસ્તલેખો ૨. પ્રાકકૃતિઓ; □ ૩. ગૂડાયાદી; ૪. ડિકેટલોગભાવિ. [શ્ર.ત્રિ.]

વાઘજી [ઈ. ૧૭૪૧ સુધીમાં] : જ્ઞેન. 'શાંતિનાથ-સ્તવન' (લે. ઈ. ૧૭૪૧)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેન્ડેશાસુચિ : ૧.

[ગી.મુ.]

વાઘસિહ [ ] : માંડલુના શિષ્ય. ૧૦ કડીના ૧ ભજન(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : બૃહત્ સંતસમાજ ભજનાવળી, પ્ર. પુરુષોત્તમદાસ ગી. શાહ, ઈ. ૧૯૫૦ (છઠ્ઠી આ.). [શ્ર.ત્રિ.]

વસ્તા-૫ : વાઘસિહ

વાધા(ભક્ત) [ઈ. ૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ-અવ. ઈ. ૧૮૨૫/સં. ૧૮૮૧ બાદરવા-૧૧] : રામકૃષ્ણ સંપ્રદાયના હરિજન સંતકવિ. પ્રેમસાગરના શિષ્ય. ગોંડલ પાસેના વાછરા ગામના વતની. પિતા પાતાભાઈ. માતા લક્ષ્મીબાઈ. તેમનો જન્મ ઈ.સ. ૧૭૯૨માં થયો હોવાનું અનુમાન થયું છે. ચારથી ૮ કડીનાં ૪ પદ(મુ.)ના કર્તા. એમાં તેમની ૮ કડીની 'ચુંદડી' વધુ પ્રચલિત છે.

કૃતિ : ૧. યોગ વેદાન્ત ભજનભંડાર, પ્ર. પ્રેમવંશ ગોવિંદજીભાઈ પુરપોત્તમદાસ, ઈ. ૧૯૭૬ (ચોથી આ.); ૨. સૌરાષ્ટ્રના હરિજન ભક્તકવિઓ, નાથાભાઈ ગોંડલ, ઈ. ૧૯૮૭ (૫સં.); ૩. ઊર્મિનવરચના, જૂન ૧૯૭૦-'વાધા ભગતનાં ભજનો', સં. જ્યમલ્લ પરમાર. [શ્ર.ત્રિ.]

વાછો : જન્મ વચ્ચે-૨.

વાદિચંદ્ર [ઈ. ૧૫૮૫માં હયાત] : દિગંબર પંથના જૈન સાધુ. મૂલ સંઘ વિદ્યાનંદિની પરંપરામાં પ્રભાચંદના શિષ્ય. 'ક્રીપાલઆખ્યાન-કથા' (૨.ઈ. ૧૫૮૫), ૨૮ કડીના 'આરાધના-ગીત' અને ૫૮/૬૩ કડીના 'ભરતબાહુભવિ-છંદ' તથા 'ચંદનાધર્મપરીક્ષા'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. પાંગુહસ્તલેખા; ૨. જૈનકવિઓ : ૩(૧); ૨. મુપુગુહસૂચી; ૩. હેજોશાસૂચિ : ૧. [ગી.મુ.]

વાન [ઈ. ૧૭૬૪માં હયાત] : શ્રાવક કવિ. જ્ઞાનવિમલસૂરિની પરંપરામાં વિબુધવિમલસૂરિના શિષ્ય. ઐતિહાસિક કથાવસ્તુ પર આધારિત દુહા-ચોપાઈની દેશીની ૧૩ દાળમાં રચાયેલી 'વિબુધવિમલસૂરિ-રાસ' (૨.ઈ. ૧૭૬૪/સં. ૧૮૨૦, શ્રાવણ સુદ ૧૩; મુ.) કૃતિના કર્તા.

કૃતિ : જૈઓકાસંચય (૫સં.).

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતા; ૨; ૩. જૈનકવિઓ : ૩(૧).

[ગી.મુ.]

વાનો [ઈ. ૧૬૩૦માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન શ્રાવક કવિ. વિજયાનંદસૂરિના શિષ્ય. મુનિસુંદરસૂરિના સંસ્કૃત 'જ્યાનંદચરિત્ર' પરથી રચાયેલી ૫ ઉલ્લાસ અને ૧૨૦૭ કડીની 'જ્યાનંદકેવલી-ચરિત્ર/રાસ/પ્રબંધ' (૨.ઈ. ૧૬૩૦/સં. ૧૬૮૬, પોષ સુદ ૧૩, ગુરુવાર; મુ.) કૃતિના કર્તા.

કૃતિ : આકામહાદયિ : ૩ (૫સં.).

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતા; ૨. મરાસસાહિત્ય; ૩. જૈનકવિઓ : ૧; ૪. ડિકેટલોગભાઈ : ૧૯(૨).

[ગી.મુ.]

વાલદાસ [ ] : જમનગરના સાધુકવિ. ૪ કડીના ૧ ભજન(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : યોગવેદાન્ત ભજનભંડાર, પ્ર. પ્રેમવંશ ગોવિંદજીભાઈ પુરપોત્તમ, ઈ. ૧૯૭૬ (ચોથી આ.). [શ્ર.ત્રિ.]

વાલમ [ ] : ૪ કડીના ૧ ગરબા(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : અંબીકાકાવ્ય તથા શકિતકાવ્ય, પ્ર. બુકસેલર સાકરલાલ બુલાખીદાસ, ઈ. ૧૯૨૩ (ત્રીજી આ.). [શ્ર.ત્રિ.]

વાધા(ભક્ત) : વાસુ

વાસણ-૧ [ઈ. ૧૫૪૧માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયાનંદસૂરિના શિષ્ય. ૭ દાલની ૧૫૩ કડીમાં હેમવિમલસૂરિના પટ્ટધર આણંદવિમલસૂરિ (૨.ઈ. ૧૪૪૧-અવ. ઈ. ૧૫૪૧)ના ચરિત્રને આલખતા 'આણંદવિમલસૂરિ-રાસ/સાધુગુણરત્નમાલા-રાસ' (૨.ઈ. ૧૫૪૧/સં. ૧૫૮૭, આસા, -; મુ.) તથા ૨૧ કડીના 'આદિનાથ-સ્તવન'ના કર્તા.

કૃતિ : ઔરસંગ્રહ : ૩ (૫સં.).

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતા; ૨. જૈસાઈતિહાસ; ૩. મરાસસાહિત્ય; ૪. ફાગેમોસિક, જન્યુ. ૧૯૭૩-'ગુજરાતી જૈન સાહિત્ય : રાસ સન્દોહ', હીરાલાલ ર. કાપડિયા; ૫. જૈનકવિઓ : ૧, ૩(૧).

[ગી.મુ.]

વાસણ-૨ [સં. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ-સં. ૧૮મી સદી દરમ્યાન] : વલ્લભાચાર્યનો 'સિદ્ધાંત-મુક્તાવલિ'નો ચાપાઈ અને ગદ્યમાં ભાવાનુવાદ આપનાર કવિ. આ કવિ સં. ૧૬૦૦-૧૬૫૦થી પૂર્વે નહીં થયા હોય એવું 'કવિચરિત'માં અનુમાન કરવામાં આવ્યું છે. ગુચ્છાઈજી (વિકૃતનાથજી)ના પુત્રોના ભક્તકવિઓમાં એક વાસણ કવિ સં. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ-સં. ૧૮મી સદી દરમ્યાન થઈ ગયા છે તે આ કવિ હોવાની સંભાવના છે.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; ૨. પુગુસાહિત્યકારાં. [ચ.શે.]

વાસણદાસ : આ નામે મળતું ૧૭ કડીનું 'સુભદ્રાની કંકોતરી' (લે. ઈ. ૧૮૨૩) નામનું ધોળ કથા વાસણદાસનું છે તે કહેવું મુશ્કેલ છે. વાસણદાસ-૧ની એ કૃતિ હોય એવી સંભાવના વ્યક્ત થઈ છે.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; ૨. ગૂઢાયાદી. [ચ.શે.]

વાસણદાસ-૧ [ઈ. ૧૫૩૬ સુધીમાં] : કૃષ્ણનો ગોપાંગના સાથેનો વસંતકીડા વર્ણવતી ચુઆકારા-દુહામાં રચાયેલી 'હરિચુઆકારા' તથા શાદૂલવિકીડિતમાં રચાયેલી 'કૃષ્ણવૃન્દાવનરાધા-રાસ/કૃષ્ણવૃન્દાવન-રાસ/રાધા-રાસ' (લે. ઈ. ૧૫૮૨; ૨૬થી ૧૩૫ શ્લોક સુધી ઉપલબ્ધ) નામની ૨ કૃતિઓના કર્તા. આ કાવ્યોમાં કવિનો સંસ્કૃત અલંકાર-શાસ્ત્રનો પરિચય દેખાય છે.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; ૨. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૩. પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં વૃત્તરચના, બોગીલાલ સાંડેસરા, ઈ. ૧૯૪૧; ૪. ડિકેટલોગભાઈ. [ચ.શે.]

વાસુ [ઈ. ૧૫૮૧ સુધીમાં] : દુહા-ચોપાઈની ૧૭૦ કડી ને ૨ પદોની બનેલી 'સગાળશા-આખ્યાન/કર્ણકથા' (લે. ઈ. ૧૫૮૧; મુ)ના કર્તા. નાકર કવિની આ કૃતિથી વાકેફ હોવાની શક્યતા અને કૃતિના ભાષાસ્વરૂપને લક્ષમાં લઈ તેઓ ઈ. ૧૪૪૪-૧૪૯૪ દરમ્યાન થયા હોવાનું અનુમાન થયું છે.

સગાળશા કુંતીપુત્ર કર્ણનો અવતાર હતો એ લોકપરંપરાની માન્યતાને વ્યક્ત કરતું આ કાવ્ય એમાં પ્રયોજાયેલી લાભ, દયા, અન્નવિષયક બોધાત્મક ચિતનકંડિકાઓ તથા ૨ પદોમાંથી નિષ્પન્ન થતા કટુભાવને લીધે ધ્યાનાર્હ છે.

કૃતિ : સગાળશા આખ્યાન, સં. વ્રજરાય મુ. દેસાઈ, ઈ. ૧૯૩૪ (૫સં.).

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૩૬૯

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; ૨. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૩. ગુહા પાઠી; ૪. જૈનગુકવિઓ : ૩(૨). [ચ.શે.]

વાસુદેવાનંદ(સ્વામી) [જ. ઈ. ૧૭૫૯-અવ. ઈ. ૧૮૬૪/સં. ૧૮૨૦, કારતક વદ ૧૩]: સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના સાધુકવિ. શાંતિએ ત્રવાડી મેવાડા બ્રાહ્મણ. તેમણે ક્રીડરિ પાસે દીક્ષા લીધી હતી. દીક્ષાનામ વાસુદેવાનંદ. તેમણે ગુજરાતીમાં 'નામમાળા', 'હરિચરિત્રચિતામણિ', પદો (૧ મુ.) તથા સંસ્કૃત કૃતિ 'સ-સંગિભૂષણ'(મુ.)નો અનુવાદ કર્યો છે. સંસ્કૃતમાં 'હરિપ્રાર્થનાષ્ટકમ્'(મુ.)ની રચના કરી છે.

કૃતિ : ૧. કચ્છની લીલાનાં પદો, અવિનાશાનંદકૃત, ઈ. ૧૮૪૨; ૨. શિક્ષાપત્રી, પંચરત્ન, નિત્યવિધિ, સં.હરિજીવનદાસ, ઈ. ૧૮૩૫; ૩. સ-સંગિભૂષણ-વાસુદેવાનંદસ્વામીકૃત (સંસ્કૃત પરથી અનુવાદ), પ્ર. માધવલાલ દ. કોઠારી, સં. ૧૯૯૪.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાપઅહેવાલ : ૫-સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાય અને ગુજરાતી સાહિત્ય', કલ્યાણરાય ન. જોશી; ૨. મસાપ્રવાહ; ૩. સત્સંગના સંતો, પ્ર. રમણલાલ અં. ભટ્ટ, સં. ૨૦૦૯; ૪. સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયનો સચિત્ર ઈતિહાસ, સં. શાસ્ત્રી સ્વયંપ્રકાશદાસ, સં. ૨૦૩૦ (બીજી આ.); ૫. સ્વામિનારાયણીય સંસ્કૃત સાહિત્ય, ભાઈશંકર પુરોહિત, ઈ. ૧૯૭૯. [કી.જે.]

'વાસુપૂજ્યમનોરમદાગ' [ર.ઈ. ૧૬૪૦/સં. ૧૬૯૬, મહા સુદ ૮, સોમવાર]: તેજપાલશિષ્ય કલ્યાણકૃત ૨ ઉલ્લાસ, ૨૧ ઢાળ અને ૩૨૮ કડીનો આ ફાગ(મુ.) પ્રથમ ઉલ્લાસમાં ૧૨મા તીર્થંકર વાસુપૂજ્યના પૂર્વભવોને અને બીજા ઉલ્લાસમાં એમના તીર્થંકરભવને રજૂ કરે છે. સીધા ચરિત્રકથનની આ કૃતિમાં ૪ ઢાળમાં વસંતકીડાનું થયેલું વર્ણન અને કવચિત્ સંસ્કૃત શ્લોક રૂપે પણ આવતી સુભાષિતવાણી ધ્યાન ખેંચે છે. ત્રોટક ઉપરાંત ફાગની, અઠૈયાની અને અન્ય વિવિધ પ્રકારની દેશીઓનો ઉપયોગ કરતા આ કાવ્યમાં કેટલીક ઢાળોમાં મનોરમ ધ્રુવાઓ પણ પ્રયોજાયેલી છે, જે કાવ્યની સુગેયતાની છાપ ઉપસાવે છે. [જ.કો.]

વિક્રમ [ઈ. ૧૬૪૯માં હયાત]: લોકાગચ્છના જૈન સાધુ. બોજાજીની પરંપરામાં ખીમરાજના શિષ્ય. 'ધના-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૬૪૯/સં. ૧૭૦૬, કારતક સુદ ૯, શુક્રવાર)ના કર્તા. સંદર્ભ : જૈનગુકવિઓ : ૩(૨). [ગી.મુ.]

'વિક્રમચરિત્ર-રાસ' [ઈ. ૧૫૦૯/સં. ૧૫૬૫, જેઠ સુદ-૨, રવિવાર]: ઉદયભાનુકૃત ૫૬૦/૬૫ કડીની આ કૃતિ(મુ.) મુખ્યત્વે દુહા અને ચોપાઈમાં રચાયેલી છે, પરંતુ પ્રસંગોપાત્ત એમાં વસ્તુ અને ગાથા એ છંદોનો તથા દેશી ઢાળનો પણ ઉપયોગ થયો છે. ગાથામાં સામાન્ય રીતે પ્રાકૃત ભાષાનો ઉપયોગ કરી કવિએ કદાચ પોતાના ભાષાકૌશલ્યનો પરિચય આપવાનું ઈચ્છ્યું છે. ઢાળનો ઉપયોગ એક વખત સીચરિત્રનો સહિમા ગાવા માટે કર્યો છે.

પ્રસ્તુત રાસ જે કથાભાગમાં વહેંચાઈ જાય છે. પહેલા કથાભાગમાં અસાઈતની 'હંસાઉલી'ના પહેલા ખંડને મળતું કથાવસ્તુ છે. એમાં વિક્રમરાજ પોતે સ્વપ્નમાં જાયેલી સુંદરી, જે પુરુષદ્રૌણી લીલાવતી

છે, તેને પોતાના પ્રધાનની મદદથી પરણે છે. બીજા કથાભાગમાં લીલાવતીને મૂકીને જતા રહેલા વિક્રમરાજને, લીલાવતીનો પુત્ર વિક્રમચરિત્ર રાજના નગરમાં જઈ પોતાની કપટવિદ્યાથી પાઠ ભણાવે છે તેના વિવિધ પ્રસંગો વર્ણવાયા છે. પહેલા કથાભાગની ગુલનાએ બીજા કથાભાગ વધારે ઝડપથી ચાલતો દેખાય છે. છતાં સમગ્ર રાસમાં કવિએ પ્રસંગોપાત્ત વર્ણન અને દૃષ્ટાંતગ્રથનની તથા સમાજચિત્રણ અને વ્યવહારોપદેશની તક લીધી છે. જે કે આ બંધમાં પ્રસંગોચિત્ય અને સપ્રમાણતાનો ગુણ દેખાઈ આવે છે. કૃતિનો છંદોબંધ સફાઈમર્યો છે અને ભાષાશૈલી પ્રૌઢ અને પ્રવાહી છે. [જ.કો.]

વિનય(સૂરિ)-૧ [ઈ. ૧૬૭૧માં હયાત]: જૈન સાધુ. 'રાહિણી-ચોઢાળિયું' (ર.ઈ. ૧૬૭૧) અને ૧૧ કડીની 'નવવાડ-સઝાય'ના કર્તા. સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈનગુકવિઓ : ૨; ૩. લોહસૂચી. [શ.ત્રિ.]

વિનય-૨ [ ] : જૈન. પદ્મવિનયના શિષ્ય. 'મન થીર કરવાની સઝાય'ના કર્તા. સંદર્ભ : દેસુરાસમાળા. [શ.ત્રિ.]

વિનયકીર્તિશિષ્ય [ઈ. ૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ]: જૈન સાધુ. છંદના પલટા અને પ્રાસાનુપ્રાસવાળી સુગેય ૨૬ કડીની 'નેમિનાથ-ભાર-માસા' (ર.ઈ. ૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ; મુ.)ના કર્તા. કૃતિ : પ્રામભાસંગ્રહ : ૧ (નસં.). [કી.જે.]

વિનયકુશલ [ ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. 'ધના-દિકુલક-ટબા'ના કર્તા. સંદર્ભ : જૈન સત્યપ્રકાશ, જન્યુ. ૧૯૪૬-'જૈસલમેરકે જૈન જ્ઞાનભંડારકે અન્યત્ર અપ્રાપ્ય ગ્રન્થોંકી સૂચી', સં. અગરવંદજી નાહટા. [શ.ત્રિ.]

વિનયકુશલશિષ્ય [ઈ. ૧૬૦૫માં હયાત]: તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિનયદેવસૂરિ-વિનયકુશલના શિષ્ય. દુહામાં રચાયેલી 'શીલરત્ન-રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૦૫) કૃતિના કર્તા. સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈનગુકવિઓ : ૩(૧). [કી.જે.]

વિનયચંદ/વિનયચંદ્ર : વિનયચંદને નામે ૫૨૧ કડીની 'કવવન્ના-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૬૪૩), વિનયચંદ્રને નામે ૧૧ કડીનું 'મહાવીર-જિન-સ્તવન' અને 'અભયકુમાર-સઝાય' (ર.ઈ. ૧૬૫૪) એ જૈન કૃતિઓ મળે છે. આ બંધી કૃતિઓના કર્તા કયા વિનયચંદ/વિનયચંદ્ર છે તે નિશ્ચિત થતું નથી. સંદર્ભ : ૧. ડિકેટલોગભાવિ; ૨. લોહસૂચી; ૩. હેજેસાસૂચિ : ૧. [શ.ત્રિ.]

વિનયજીનેન્દ્ર(સૂરિ)શિષ્ય [ઈ. ૧૭૦૬માં હયાત] : જૈન સાધુ. ૧૮૫૦ ગ્રંથાગ્રના 'સ્મૃલિભદ્ર-ચરિત્ર' પરના બાલાવબોધ (ર.ઈ. ૧૭૦૬) અને 'અધ્યાત્મ-સ્તુતિ-ચતુષ્ક'(મુ.)ના કર્તા.

વાસુદેવાનંદ(સ્વામી) : વિનયજીનેન્દ્ર(સૂરિ)શિષ્ય

૪૦૦ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

કૃતિ : જિસ્તકાસંદોહ : ૨.

સંદર્ભ : ૧. આલિસ્ત્રાઈ : ૨; ૨. જોગુકવિઓ : ૩(૨).
[ક્રી.જો.]

વિજ્યવિલક(ઉપાધ્યાય) [ઈ. ૧૫૫૮ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. વિનય-પ્રભના શિષ્ય. ૨૧/૪૧ કડીના અપભ્રંશપ્રધાન ગુજરાતીમાં રચાયેલ 'જીવિચારગમિત-શત્રુંજયમંડન-ઋષભજિન-સ્તોત્ર / શત્રુંજયમંડન આદિનાથ-સ્તવન' (લે.ઈ. ૧૫૫૮) તથા ૨૫ કડીની 'શત્રુંજય-ચૈત્યપરિપાટી' (મુ.)ના કર્તા. 'શત્રુંજય-પરિપાટી'માં નામછાપ નથી મળતી, પરંતુ એ કૃતિ આ કવિની હોય એવી સંભાવના વ્યક્ત થઈ છે. 'શત્રુંજયમંડન-આદિનાથ-સ્તવન'નો સંસ્કૃતમાં બાલાવબોધ મળે છે તે અને ૩૧ કડીની 'સૌમંધર-વિનંતિ' (લે.ઈ. ૧૫૫૪) પણ પ્રસ્તુત કર્તાની જ કૃતિ હોવા સંભવ છે.

આ ઉપરાંત ઈ. ૧૩૭૪માં રચાયેલ 'જંબૂસ્વામી-ફાગ'ના કર્તા વિજ્યવિલક છે કે રાજતિલક છે કે તે અજ્ઞાતકર્તૃક છે તે વિશે મતભેદ પ્રવર્તે છે.

કૃતિ : જૈન સત્યપ્રકાશ, ડિસે. ૧૯૪૬-'પંદરમા સૈકાની શત્રુંજય-ચૈત્ય-પરિપાટી', સં. સારાભાઈ મ. નવાબ.

સંદર્ભ : ૧. પાંગુહસ્તલેખો; ૨. જૈન સત્યપ્રકાશ, ડિસે. ૧૯૫૨-'ક્રતિય આવશ્યકીય સંશોધન', અગરચંદ નાહટા; ૩. બુદ્ધિપ્રકાશ, ઓગસ્ટ ૧૯૬૨-'જંબૂસ્વામી-ફાગ'ના રચયિતા રાજતિલકસૂરિ', વી. જી. ચોકસી; ૪. એજન, જુલાઈ ૧૯૬૩-'શાલિભદ્રરાસના કર્તા રાજતિલકનો સમય', અગરચંદ નાહટા; ૫. જોગુકવિઓ : ૧; ૬. જોહાપ્રોસ્ટા; ૭. મુપુગુહસૂચી; ૮. હેજેશાસૂચિ : ૧. [શ્રા.ત્રિ.]

વિજ્યદાન(સૂરિ) [ ] : તપગરહના આચાર્ય. ૪ કડીની 'પાશ્ચિક-સ્તુતિ' (લે. સં. ૧૮મી સદી અનુ.) અને ૧૫ કડીના 'સૌમંધરજિન-સ્તવન' (લે. સં. ૧૯મી સદી અનુ.)ના કર્તા. મુનિ-સુંદરની પરંપરામાં થયેલા વિજ્યદાનસૂરિ (જ.ઈ. ૧૪૮૭-અવ.ઈ. ૧૫૬૬) આ કૃતિના કર્તા હોય એવી સંભાવના છે.

સંદર્ભ : ૧. જોગુકવિઓ : ૨; ૨. મુપુગુહસૂચી; ૩. હેજેશાસૂચિ : ૧. [શ્રા.ત્રિ.]

વિજ્યદાન(સૂરીશ્વર)શિષ્ય [ ] : જૈન સાધુ. ૫ કડીની 'હીરવિજ્યસૂરિ-સઆય'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ઐસમાલા : ૧. [ક્રી.જો.]

વિજ્યદેવ(સૂરિ) : આ નામે ૬૦ કડીનું 'મહાવીર-સ્તવન' (લે.સં. ૧૮મી સદી અનુ.), ૧૧ કડીનું '(નારંગપુરમંડન)પાર્શ્વજિન-સ્તવન', ૧૩ કડીની 'મુનિગુણની સઆય/સાધુગુણ-સઆય'(મુ.), ૮ કડીની 'વૈરાગ્યની સઆય'(મુ.), ૨૧ કડીની 'શુદ્ધઆણાની સઆય'(મુ.) અને ૧૪ કડીની 'નવવાડી-સઆય'-એ કૃતિઓ મળે છે. તેમના કર્તા કયા વિજ્યદેવસૂરિ છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.

કૃતિ : ૧. અસસંગ્રહ; ૨. જૈસમાલા(શા): ૨ : ૩. પ્રાસ્તસંગ્રહ; ૪. મોસસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. ડિકેટલોગબીજે; ૨. હેજેશાસૂચિ : ૧. [શ્રા.ત્રિ.]

વિજ્યવિલક(ઉપાધ્યાય) : વિજ્યદેવ(સૂરિ) શિષ્ય

ગુ. સા.-૫૧

વિજ્યદેવ(સૂરિ)-૧ [ઈ. ૧૫૩૬ સુધીમાં હયાત] : પાર્શ્વગરહના જૈન સાધુ. પાર્શ્વચંદ્રસૂરિ (જ.ઈ. ૧૪૮૧-અવ. ઈ. ૧૫૫૬)ના શિષ્ય. જોધપુર પાસેના રૂણનગરના વતની. પિતા ઓશવાલ વંશના માહડશા. માતા ચાંપલદે. પાર્શ્વચંદ્રના હસ્તે દીકા. પાર્શ્વગરહના બ્રહ્મધિ વિનયદેવના મિત્ર. મૂળ નામ બરદરાજ. વિજ્યનગરના રાજાએ વિજ્યદેવસૂરિ નામ આપ્યું. સ્વર્ગવાસ થયા પહેલાં બ્રહ્મધિને સૂરિ-મંત્ર આપી 'વિનયદેવસૂરિ' નામ આપ્યું હતું. અવસાન ખંભાતમાં.

૬૭ કડીના 'નેમિનાથ-રાસ/શીલરક્ષા-પ્રકાશ-રાસ/શીલ-રાસ' (લે. ઈ. ૧૫૩૬), ૧૬ કડીની 'આત્મપ્રબોધ-સઆય/આત્મહિત-શિક્ષાની સઆય/ઉપદેશ-ગીત'(મુ.), ૧૨ કડીનું 'આધ્યાત્મિક-ગીત', ૭ ઢાળ અને ૨૮ કડીનું 'અનંતનાથજિન-સ્તવન' (મુ.), ૧૫ કડીનું 'સુમતિનાથ જિન-સ્તવન'(મુ.) અને 'સૌમંધરસ્વામી-સ્તવન'ના કર્તા. પાર્શ્વગરહના બ્રહ્મધિ વિનયદેવે રચેલી 'દશશત્રુતસ્કંધ' પરની જિનહિતા અને જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞપિત પરની વૃત્તિને પ્રસ્તુત વિજ્યદેવસૂરિએ સંશોધી હતી.

કૃતિ : ૧. માંસસંગ્રહ; ૨. પટ્ટદ્રવ્યનયવિચારાદિ પ્રકરણ સંગ્રહ, પ્ર. શ્રાવક મંગળદાસ લલ્લુઆઈ, સં. ૧૯૬૯.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈસાઈતિહાસ; ૩. દેસુરાસમાળા; ૪. પ્રાકરૂપરંપરા; ૫. ફાજોમાસિક, જન્યુ.-જૂન ૧૯૭૩-'ગુજરાતી જૈન સાહિત્ય : રાસ સન્દોહ', હીરાલાલ કાપડિયા; ૬. આલિસ્ત્રાઈ : ૨; ૭. જોગુકવિઓ : ૧, ૨; ૮. જોહાપ્રોસ્ટા; ૯. ડિકેટલોગ-આયિ; ૧૦. મુપુગુહસૂચી; ૧૧. હેજેશાસૂચિ : ૧. [શ્રા.ત્રિ.]

વિજ્યદેવ-૨ [જ.ઈ. ૧૫૭૮-અવ.ઈ. ૧૬૫૭] : તપગરહના જૈન સાધુ. હીરવિજ્યની પરંપરામાં વિજ્યસેનસૂરિના શિષ્ય. ઈડરના વતની. પિતા ચિરાનુલ ચંદ્રસિંહ શાહ. માતા રૂપાં. ઈ. ૧૫૮૭માં વિજ્યસેનસૂરિ પાસે દીકા લીધી. ઈ. ૧૬૦૦માં ખંભાતમાં આચાર્ય-પદ. ઈ. ૧૬૧૮માં જહાંગીરે 'મહાતપા'નું બિરુદ આપ્યું. પ્રખર વિદ્વાન અને તેજસ્વી. સેંકડા મંદિરોની પ્રતિષ્ઠા કરેલી. તેઓ વિશાળ સાધુ-સાધ્વીઓનો પરિવાર ધરાવતા હતા. પ્રખ્યાત આચાર્ય યશોવિજ્ય અને પદ્મવિજ્યને તેમણે વડી દીકા આપેલી. દીવમાં અનશનથી અવસાન.

'સાધુમર્યાદા-પટ્ટક' (ર.ઈ. ૧૬૨૧/સં. ૧૬૭૭, વંશાગ્ર સુદ ૭, બુધવાર) નામે ગદ્યકૃતિ, ૧૦ ઢાળના 'દિવાલીકલ્પ-સ્તવન/વીર-નિર્વાણ-સ્તવન'(મુ.) અને ૨૭ કડીના 'પાર્શ્વનાથ-સ્તવન'ના કર્તા. કૃતિ : પાર્શ્વનાથજીનો વિવાહલા તથા દિવાલીકલ્પસ્તવન, પ્ર. મોહનલાલ સુ. પાટણવાળા, ઈ. ૧૮૯૯.

સંદર્ભ : ૧. જૈઐકાસંચય; ૨. જૈઐરાસમાલા : ૧; ૩. જૈસા-ઈતિહાસ; ૪. મુપુગુહસૂચી. [શ્રા.ત્રિ.]

વિજ્યદેવ(સૂરિ)શિષ્ય [ઈ. ૧૭૦૫ સુધીમાં] : તપગરહના જૈન સાધુ. વિજ્યસિંહસૂરિની પરંપરામાં વિજ્યદેવના શિષ્ય. ૭ ઢાળની ૩૬ કડીમાં રચાયેલા 'સૌમંધરવિનંતિ-સ્તવન' (લે.ઈ. ૧૮૨૯; મુ.), 'શોભન સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા' પરના સ્તબક (લે.ઈ. ૧૭૦૫) તથા ૩૦ કડીના 'નેમસાજુલ-ગીત'ના કર્તા.

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૪૦૧

કૃતિ : ૧. ચૈસ્તસંગ્રહ : ૧; □ ૨. જૈન સત્યપ્રકાશ, ફેબ્રુ-માર્ચ ૧૯૪૩-‘સીમંધર વિનતિ-સ્તવન’, સં. જ્યંતવિજયજી.
સંદર્ભ : ૧. મુપુગુહસૂચી; ૨. હેજોસાસૂચિ : ૧ [ક્રી.જો.]

વિજયવર્મ(સૂરિ) [ઈ. ૧૭૮૩ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. ૮ કડીના ‘પાર્શ્વનાથ-સ્તવન’ (વે.ઈ. ૧૭૮૩)ના કર્તા. તપગચ્છના દ્વપમા પટ્ટેપરવિજયવર્મ (જ.ઈ. ૧૭૪૬-અવ. ઈ. ૧૭૮૪) અને આ કૃતિના કર્તા એક છે કે જુદા તે સ્પષ્ટ થતું નથી.
સંદર્ભ : ૧. જૈગુકવિઓ : ૨; ૨. મુપુગુહસૂચી. [શ્રા.ત્રિ.]

વિજયપ્રભ(સૂરિ) : આ નામે ‘નેમિરાજુલ-સ્તવન’ અને ભટ્ટારક વિજયપ્રભ સૂરિના નામે ‘શ્રીપાલ-ચરિત્ર’ (ર.ઈ. ૧૬૮૨) મળે છે. તેમના કર્તા કયા વિજયપ્રભ છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.
સંદર્ભ : પાંગુહસ્તલેખો. [શ્રા.ત્રિ.]

વિજયપ્રભ(સૂરિ)શિષ્ય [ઈ. ૧૬૪૯માં હયાત] : જૈન સાધુ. ૧૬ કડીના ‘જ્ઞપમનિન-સ્તવન’ (ર.ઈ. ૧૬૪૯)ના કર્તા.
સંદર્ભ : હેજોસાસૂચિ : ૧. [ક્રી.જો.]

વિજયબુદ્ધ(મુનિ) [ ] : જૈન સાધુ. ૧૪ કડીની ‘ઉત્તમમનોરથ-સગ્રામ’(મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : જિસ્તકાસંદોહ : ૨. [શ્રા.ત્રિ.]

વિજયભદ્ર : આ નામે ૧૨ કડીની ‘ક્ષમા ઉપર સગ્રામ’ (વે.સં. ૧૭મું શતક અનુ.), ૨૨/૨૫ કડીની ‘શ્રાવકને શિખામણની સગ્રામ/હિત-શિક્ષા-સગ્રામ’ (વે.ઈ. ૧૭૨૯; મુ.), ૨૭ કડીની ‘બ્રહ્મચર્યની સગ્રામ/શિયલ-નવવાડ-સગ્રામ’ (વે.સં. ૧૮મું શતક અનુ; મુ.) અને ૧૨ કડીના ‘આત્મશિક્ષા-છંદ’ (વે.ઈ. ૧૮૫૩)-એ કૃતિઓ મળે છે. તેમના કર્તા કયા વિજયભદ્ર છે તે નિશ્ચિત થતું નથી. ૭૫ ગ્રંથાગ્રની ‘હિતોપદેશ-શિખામણ’ (વે.ઈ. ૧૮૮૨) એ ‘હિતશિક્ષા-સગ્રામ’ હોવાનો સંભાવના છે.

કૃતિ : ૧. જિસ્તકાસંદોહ : ૧; ૨. સગ્રામમાળા(પં.); ૩. સગ્રામ સંગ્રહ : ૧, પ્ર. ગોકળદાસ મંગળદાસ શાહ.
સંદર્ભ : ૧. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૨. જૈગુકવિઓ : ૧, ૩(૨); ૩. મુપુગુહસૂચી; ૪. હેજોસાસૂચિ : ૧. [શ્રા.ત્રિ.]

વિજયભદ્ર-૧ [ઈ. ૧૩૫૫માં હયાત] : ‘હંસરાજ-વચ્છરાજ-ચોપાઈ’ (ર.ઈ. ૧૩૫૫) તથા ‘શૌલ-રાસ/શૌલ વિશે’ (ર.ઈ. ૧૩૫૫) એ કૃતિઓના કર્તા.
સંદર્ભ : ૧. આલિસ્ટઓઈ : ૧; □ ૨. જૈગુકવિઓ : ૧. [શ્રા.ત્રિ.]

વિજયભદ્ર-૨ [ઈ. ૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. હેમવિમલસૂરિની પરંપરામાં લાવણ્યરત્નના શિષ્ય. લાવણ્યરત્નનો સમય ઈ. ૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધ હોઈ વિજયભદ્રને પણ એ સમયના ગણી શકાય. ૪૯ કે ૭૭ કડીના ‘કલાવતીસતીનો રાસ’ (વે.ઈ. ૧૫૭૦/સં. ૧૬૨૬, ચૈત્ર વદ ૪) અને ૭ ઢાલના કમલાકુંવરી, રતિવલ્લભ

અને કીર્તિવર્ધનના ચરિત્રને નિરૂપતા, કર્મફળ ભોગવવાં જ પડે તેવા સિદ્ધાંતને ચરિતાર્થ કરતા, ગેવતાના વૈવિધ્યવાળા અને અનુપ્રાસોમાં કવિને સફળતા આપવાના ૩૬ કે ૭૭ કડીના ‘કમલાવતી-રાસ’ના કર્તા.

૧૦ કડીની ‘શૌલ વિશે સગ્રામ’(મુ.) તથા ૬ કડીની ‘નવકાસ-માહાત્મ્ય’(મુ.) પણ આ કવિની કૃતિઓ હોવાનું મનાય છે, જે કે બન્નેમાં ગુરુપરંપરાનો નિર્દેશ નથી.

કૃતિ : ૧. નરવાધ્યાય; ૨. સવજ્ઞાપમાળા : ૧(શ્રા).
સંદર્ભ : ૧. ગુરાઈતિહાસ : ૧; □ ૨. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૩. જૈગુકવિઓ : ૧, ૩(૧, ૨). [શ્રા.ત્રિ.]

વિજયમંડન(ગણિ) [ ] : જૈન સાધુ. ‘શૌલવતી-ચરિત્ર’ના કર્તા.
સંદર્ભ : દેસુરાસમાળા. [શ્રા.ત્રિ.]

વિજયરાજ [ ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. ૩૪ કડીની ‘ગજસુકુમાલ-સગ્રામ’ (વે.સં. ૧૯મી સદી અનુ.)ના કર્તા. તપગચ્છમાં એક વિજયરાજ (જ.ઈ. ૧૬૨૩-અવ.ઈ. ૧૬૮૬) છે તે અંન આ કવિ એક છે કે જુદા તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

૪ કડીની ‘ચૈત્રી પૂનમની સ્તુતિ’(મુ.) ઉક્ત વિજયરાજની છે કે અન્ય કોઈની તે પણ સ્પષ્ટપણ કહેવું મુશ્કેલ છે.

કૃતિ : ચૈસ્તસંગ્રહ : ૧.
સંદર્ભ : ૧. જૈગુકવિઓ : ૨-‘જૈન ગચ્છોની ગુરુપટ્ટાવલીઓ’; ૨. હેજોસાસૂચિ : ૧. [શ્રા.ત્રિ.]

વિજયલક્ષ્મી(સૂરિ)/લક્ષ્મી(સૂરિ)/સોભાગ્યલક્ષ્મી [જ. ઈ. ૧૭૪૧/સં. ૧૭૯૭, ચૈત્ર સુદ ૫, ગુરુવાર-અવ. ઈ. ૧૮૦૨/સં. ૧૮૫૮, મેરુ તરણ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયાણંદસૂરિની પરંપરામાં વિજયસોભાગ્યસૂરિના શિષ્ય. મારવાડના આબુ પાસેના પાલડીના રહીશ. પોરવાડ વલિક. પિતા હેમરાજ. માતા આણંદભાઈ. મુળ નામ સુરચંદ. સોભાગ્યસૂરિ પાસે ઈ. ૧૭૫૮માં દીક્ષા. દીક્ષાનામ સુવિધિવિધા. તે જ વર્ષમાં સૂરિપદ અને વિજયલક્ષ્મીસૂરિ નામ. વિજયોદયસૂરિના પટ્ટેપર તરીકે પણ તેઓ ઓળખાય છે. અવસાન પાલી/સુરતમાં.

‘વિજયલક્ષ્મી’ કે ‘લક્ષ્મીસૂરિ’ નામછાપથી આ કવિની કૃતિઓ મળે છે. ૮ ઢાળનું ‘જ્ઞાનદર્શનચારિત્રનું સ્તવન/જ્ઞાનાદિનયમતવિચાર-ગભિત-વીરજન-સ્તવન’ (ર.ઈ. ૧૭૭૧/સં. ૧૮૨૭, -સુદ ૮; મુ.), ૮ ઢાળનું ‘છ અક્ષાઈનું સ્તવન’ (ર.ઈ. ૧૭૭૮/સં. ૧૮૩૪, ચૈત્ર સુદ ૧૫; મુ.), ૧૦ કડીનું ‘આમોદપ્રતિષ્ઠાનું સ્તવન’ (ર.ઈ. ૧૭૮૮/સં. ૧૮૪૪, મહા સુદ ૧૧), ‘વૌશસ્થાનક-તપપૂજા’ (ર.ઈ. ૧૭૮૯/સં. ૧૮૪૫, આસો સુદ ૧૦; મુ.), ૮ કડીનું ‘અનંતજન-સ્તવન’, ‘શોલીસી’(મુ.), ‘જ્ઞાનખંચમી-દેવલંદન (વિધિસહિત)’(મુ.), ૫ ઢાળની ‘જ્ઞાનખંચમીની ઢાળો/સગ્રામ’(મુ.), જ્ઞાનખંચમીવિષયક સ્તુતિ-સ્તવનો (મુ.), ૭ કડીના ‘પાર્શ્વનાથજન-સ્તવન’(મુ.), ‘ભગવતી-સગ્રામ’, ‘મુગાપુત્ર-સગ્રામ’, ૮ કડીની ‘ચેલિણી-સગ્રામ’(મુ.), ૪ કડીની ‘વીસ સ્થાનકની સ્તુતિ’(મુ.), ‘વૌશવિહરમાન-જનનમસ્કાર’, ૭ કડીની

‘શિયવની સઝાથ’(મુ.), ૧૨ કડીનું ‘સિમંધરજિન-ચૈત્યવંદન’(મુ.), ‘નેમિનાથનું સ્તવન’(મુ.) તથા પ્રેમવિજયને છાણી લખેલો પત્ર (મુ.)-એ એમની કૃતિઓ છે. ‘જ્ઞાનપંચમી-દેવવંદન’માંથી કેટલોક ભાગ અને ‘ચોવીસી’માંનાં કેટલાંક સ્તવનો સ્વતંત્ર રીતે પણ મુદ્રિત મળે છે. આ ઉપરાંત તેમની પાસેથી સંસ્કૃતમાં ૩૬૦ વ્યાખ્યાનનો ‘ઉપદેશ પ્રાસાદ-સ્તંભ-સટીક’ ગ્રંથ મળે છે.

કૃતિ : ૧. અસ્તમંજુષા; ૨. ચૈત્યસંગ્રહ : ૧, ૩; ૩. જિન-પ્રકાશ; ૪. જિસ્તકાસંદોહ : ૧; ૫. જૈકાપ્રકાશ : ૧; ૬. દેસ્તસંગ્રહ; ૭. પ્રવિસ્તસંગ્રહ; ૮. પ્રાચીન સ્તવનાટિ સંગ્રહ, સં. તિલકવિજયજી, સં. ૧૯૨૩; ૯. પ્રાસપસંગ્રહ : ૧; ૧૦. વિવિધ પૂજાસંગ્રહ, પ્ર. ભીમસિંહ માણેક, સં. ૧૯૫૪ (ચોથી આ.); ૧૧. સઝાનિમત્ર : ૨.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. જૈગુસારનો : ૨; ૩. જૈસાઈતિહાસ; ૪. પસમુચ્ચય : ૨; ૫. પાંગુહસ્તલેખો; ૬. પ્રાકાશપરંપરા; ૭. જૈનયુગ, ફાગણ ૧૯૮૨-‘શ્રી પૂજ્ય લક્ષ્મીસૂરિ’, ગોરધનભાઈ વી. શાહ; ૮. જૈગૂકવિઓ : ૨, ૩(૧); ૯. જૈલાપ્રોસ્ટા; ૧૦. ડિકેટલોગબીજે; ૧૧. મુપુગુહસૂચી; ૧૨. લીંહસૂચી; ૧૩. હેજૈસાસૂચિ : ૧. [શ્રા.ત્ર.]

વિજયલક્ષ્મી(સૂરિ)શિષ્ય/લક્ષ્મી(સૂરિ) શિષ્ય [ ] : જૈન સાધુ. ૫ કડીની અને ૮ કડીની ૨ ‘ગહૂલ્લી’(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. ગહૂલ્લી સંગ્રહનામા ગ્રંથ : ૧, પ્ર. ભીમસિંહ માણેક, ઈ. ૧૯૦૧; ૨. સ્તનસાર : ૨, પ્ર. હીરજી હંસરાજ, સં. ૧૯૨૩. [કી.જે.]

વિજયશીલ(મુનિ) : આ નામે ૧૧ કડીનો ‘પાર્શ્વનાથનો છંદ’(મુ.) મળે છે. તેના કર્તા કયા વિજયશીલ છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.

કૃતિ : જૈકાપ્રકાશ : ૧. [શ્રા.ત્ર.]

વિજયશીલ-૧ [ઈ. ૧૫૮૫માં હયાત] : અંચલગરજના જૈન સાધુ. ગુણનિધાનની પરંપરામાં હેમશીલના શિષ્ય. ‘ઉત્તમચરિત-શ્લોકિરાજ-ચરિત-ચોપાઈ’ (ર.ઈ. ૧૫૮૫/સં. ૧૬૪૧, ભાદરવા વદ ૧૧, શુક્રવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈસાઈતિહાસ; ૩. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [શ્રા.ત્ર.]

વિજયશેખર : આ નામે ૧૩ કડીનો ‘ગૌતમ સ્વામીનો લઘુ-સાસ/ગૌતમસ્વામી-સ્તોત્ર’(મુ.), ૯ કડીનું ‘વરકાણા પાર્શ્વજિન-સ્તવન’ (વે. સં. ૧૭મી સદી અનુ.) તથા ‘જંબુસ્વામીચરિત-ચોપાઈ’ એ કૃતિઓ મળે છે. તેમના કર્તા વિજયશેખર-૧ છે કે કેમ તે સ્પષ્ટપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.

કૃતિ : પ્રાતઃસ્મરણ, પ્ર. પોપટલાલ સા. શાહ, ઈ. ૧૯૩૧. સંદર્ભ : હેજૈસાસૂચિ : ૧. [શ્રા.ત્ર.]

વિજયશેખર-૧ [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : અંચલગરજના જૈન સાધુ. કલ્યાણસાગરસૂરિની પરંપરામાં વિવેકશેખરના શિષ્ય. ૧૬ ઢાળનો ‘ક્યવન્ના-રાસ’ (ર.ઈ. ૧૬૨૫/સં. ૧૬૮૧, જૈઠ, રવિવાર),

૨૧૮/૩૦૫ કડીનો ‘સુદર્શન-રાસ’ (ર.ઈ. ૧૬૨૫/સં. ૧૬૮૧, આસો સુદ-), ૪૮૪ કડીની ‘ચંદરાજ-ચોપાઈ/રાસ’ (ર.ઈ. ૧૬૩૭/સં. ૧૬૯૪, કારતક વદ ૧૧, ગુરુવાર), ૩ ખંડનો ‘શ્લોકિરાજનો રાસ’ (ર.ઈ. ૧૬૫૧/સં. ૧૭૦૭, વસંત (મહા?) માસ વદ ૯), ૬૭ કડીનો ‘અરણિકશ્લોકિ-રાસ’, ૭૫૫ કડીનો ‘યજ્ઞોધર-રાસ’ અને ‘સાગરચંદ્રમુનિ-રાસ’ આદિ રાસકૃતિઓના કર્તા. આ ઉપરાંત ૩૭૫ કડીની ‘ચંદ્રલેખા-ચોપાઈ’ (ર.ઈ. ૧૬૩૩/સં. ૧૬૮૯, પોષ સુદ ૧૩ શુક્રવાર), ૮ ઢાળની ‘ત્રણમિત્રકથા-ચોપાઈ (આત્મપ્રતિબોધ ઉપર)’ (ર.ઈ. ૧૬૩૬/સં. ૧૬૯૨, ભાદરવા વદ ૭, રવિવાર) અને ૧૬૦૦૦ ગ્રંથાગ્રનો, મૂળ સુધર્માસ્વામીના ‘જ્ઞાતાસૂત્ર’ પરના બાલાવબોધ (ઈ. ૧૬૨૫ આસપાસ) પણ તેમણે રચ્યાં છે.

આ નામે મળતાં ૧૨૭ કડીનો ‘પુણ્યાદ્ય નૃપ-પ્રબંધ/પુણ્યાદ્ય રાજનો રાસ’ (ર.ઈ. ૧૬૨૫) અને ‘જિનપાલિત-જિનરક્ષિત-ચોપાઈ’ (ર.ઈ. ૧૬૨૧) એ કૃતિઓ પણ સમયની દષ્ટિએ વિચારતાં પ્રસ્તુત વિજયશેખરની હોવા સંભવ છે.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. દેસુરાસમાજા; ૩. આલિસ્તઓઈ : ૨; ૪. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧); ૫. ડિકેટલોગબીજે; ૬. ડિકેટલોગ-ભાવિ; ૭. મુપુગુહસૂચી; ૮. લીંહસૂચી. [શ્રા.ત્ર.]

વિજયસાગર : આ નામે ‘ઢંઢણકુમાર-ભાસ’ નામે કૃતિ મળે છે. તેના કર્તા કયા વિજયસાગર છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

સંદર્ભ : પાંગુહસ્તલેખો. [શ્રા.ત્ર.]

વિજયસાગર-૧ [ઈ. ૧૬૦૫ આસપાસ] : તપગરજના જૈન સાધુ. વિજયસેનસૂરિની પરંપરામાં સહજસાગરના શિષ્ય. ૬ ઢાળના ‘સમેતશિખરતીર્થમાલા-સ્તવન’(મુ.)ના કર્તા. પાલગંજ સમેત-શિખરના રક્ષક રાજ પૃથ્વીમલ્લની હયાતીમાં રચાયેલ હોવાથી ‘જૈન ગૂર્જર કવિઓ’ તે ઈ. ૧૬૦૫ આસપાસ રચાઈ હોવાનું માને છે. સહજસાગરશિષ્યને નામે મળતી ૩ ઢાલ અને ૬૪ કડીની ‘ઈપુકારઅધ્યયન-સઝાથ’ (ર.ઈ. ૧૬૧૩) રચનાસમય અને ગુરુપરંપરાને લક્ષમાં લેતાં પ્રસ્તુત કર્તાની હોવા સંભવ છે.

કૃતિ : પ્રાતીસંગ્રહ : ૧. સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈતિહાસ; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૩. હેજૈસાસૂચિ : ૧. [શ્રા.ત્ર.]

વિજયસાગર-૨ [ ] : અંચલગરજના જૈન સાધુ. ધર્મમૂર્તિ (જ. ઈ. ૧૫૨૯-અ. ઈ. ૧૬૧૪)ના પ્રશિષ્ય અને વાચક રાજમૂર્તિના શિષ્ય. તેમને ઈ.ની ૧૭મી સદીના પૂર્વાર્ધ અને મધ્ય-ભાગ દરમિયાન હયાત ગણી શકાય. ૭ કડીના ‘પાર્શ્વજિન-છંદ’(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : જૈપ્રપુસ્તક : ૧. [શ્રા.ત્ર.]

વિજયસિંહ : આ નામે મળતી ૪ કડીની ‘સિદ્ધગક-સ્તુતિ’ના કર્તા કયા વિજયસિંહ છે તે સ્પષ્ટપણે કહેવું મુશ્કેલ છે. વિજયસિંહશિષ્યને નામે પણ ૭ કડીની ‘સિદ્ધગક-સઝાથ’ મળે છે. બંનેના કર્તા

એક હોવાનો સંભાવના છે. જો કે નિશ્ચિતપણે કંઈ કહેવું મુશ્કેલ છે. જુઓ વિજયસિદ્ધ(સૂરિ)શિષ્ય.
સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી. [શ્ર.ત્રિ.]

વિજયસિદ્ધ-૧ [જ.ઈ. ૧૫૮૮-અવ.ઈ. ૧૬૫૩/સં. ૧૭૦૯, અસાહસુદ ૨] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયદેવસૂરિના શિષ્ય. પિતા મેડતાના ઓશવાલ નથમલ્લ (નાથુ). માતા નાપકદે. મૂળ નામ કર્મચંદ્ર. ઈ. ૧૫૮૮માં વિજયસેનસૂરિ પાસે દીક્ષા. દીક્ષાનામ કનકવિજય. વિજયદેવસૂરિ દ્વારા વાચક પદ ઈ. ૧૬૧૭માં. ઈ. ૧૬૨૫માં આચાર્યપદ. અમદાવાદમાં અનશન દ્વારા અવસાન.

૨૯ કડીની 'બારભાવના' (૨.ઈ. ૧૬૪૭/સં. ૧૭૦૩, જેઠ સુદ ૧૩, મંગળવાર; મુ.) અને 'રાત્રિ મોજન (પરિહાર)-સગ્રાથ'ના કર્તા. કૃતિ : ૧. સગ્રાથમાલા : ૧(શ્રા); ૨. જૈન સત્યપ્રકાશ, જાન્યુ. ૧૯૪૧-'બારભાવના', સં. વિજયયતીન્દ્રસૂરિજી.
સંદર્ભ : ૧. જૈએકાસંચય; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૨-'જૈનગચ્છની ગુરુપદ્મવલીઓ'; ૩. મુપુગુહસૂચી. [શ્ર.ત્રિ.]

વિજયસિદ્ધ(સૂરિ)શિષ્ય [ઈ. ૧૭૪૧ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. ૭ કડીની 'સિદ્ધચક્ર-સગ્રાથ' (લે.ઈ. ૧૭૪૧)ના કર્તા.
સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી. [કી.જો.]

વિજયસુંદર [ ] : નિર્ગચ્છના જૈન સાધુ. સુધર્માસ્વામીની પરંપરામાં ભાણ્ણવિમલના શિષ્ય. 'ભાણ્ણવિમલ(તપા)-રાસ' (લે.સં. ૧૯મી સદી અનુ.)ના કર્તા.
સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી. [શ્ર.ત્રિ.]

વિજયસેન : આ નામે ૫ કડીની 'આદિજન-વિનતિ' અને ૧૦ કડીની 'પાર્વનાથનો છંદ'(મુ.)-એ કૃતિઓ મળે છે. તેમના કર્તા ક્યા વિજયસેન છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.
કૃતિ : પ્રાચીન છંદ ગુણાવલિ : ૧, સં. ગુણસુન્દરજી, સં. ૧૯૮૩.
સંદર્ભ : લોહસૂચી. [શ્ર.ત્રિ.]

વિજયસેન(સૂરિ)-૧ [ઈ. ૧૨૩૧માં હયાત] : નાગેન્દ્રગચ્છના જૈન સાધુ. મહેન્દ્રસૂરિની પરંપરામાં હરિમદ્રસૂરિના શિષ્ય. વસ્તુપાલ અને તેજપાલના કુલગુરુ. તેમણે ઈ. ૧૨૩૧/સં. ૧૨૮૭, ફાગણ ૧૬ ૩, રવિવારના રોજ આબુ પર નેમનાથની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. અપભ્રંશ કડવાં કરતાં દેશીબલ્લ કડવાંને વધુ મળતાં ૪ સુગેય કડવાં અને ૭૨ કડીમાં રથાયેલો, ગિરનારનાં મંદિરો વગેરેની ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ ઉચયોગી એવી માહિતી આપતો તથા વર્ણસગાઈયુક્ત વર્ણનોથી આકર્ષક, કવિત્વયુક્ત 'રેવંતગિરિ-રાસુ' (૨.ઈ. ૧૨૩૨ આસપાસ; મુ.)ના કર્તા. વિજયસેનસૂરિએ, બૃહદ્ગચ્છના શ્રીપદસૂરિની સાથે રહી, આસડકૃત 'વિવેકમંજરી' પર બાલચંદે રચેલી ટોકા (૨.ઈ. ૧૧૯૨/ઈ. ૧૨૨૨)નું શોધન કર્યું હતું.
કૃતિ : પ્રાગૂકસંગ્રહ : ૧.
સંદર્ભ : ૧. આકવિઓ : ૧; ૨. ગુસામધ્ય; ૩. ગુસારસ્વતો; ૪. જૈસાઈતિહાસ; ૫. જૈગૂકવિઓ. : ૧. [શ્ર.ત્રિ.]

વિજયસોમ [ ] : જૈન. ૧૨ કડીની 'જીવકાયા-સગ્રાથ'ના કર્તા.
સંદર્ભ : હેજેસાસૂચિ : ૧. [શ્ર.ત્રિ.]

વિજયસો માગ્ય [ ] : જૈન સાધુ. ૯ અને ૧૧ કડીના 'શંખેશ્વર-સ્તોત્ર'ના કર્તા.
સંદર્ભ : જૈન સત્યપ્રકાશ, મે ૧૯૪૭-'શંખેશ્વર તીર્થ સંબંધી સાહિત્યકી વિશાલતા', અગરચંદ નાહટા. [શ્ર.ત્રિ.]

વિજયહર્ષ : આ નામે ૯ કડીનું 'પાર્વ-સ્તવન' અને ૧૬ કડીની 'અનતકુમારરાજ્ઞિ-સગ્રાથ' એ કૃતિઓ મળે છે. તેમના કર્તા ક્યા વિજયહર્ષ છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.
સંદર્ભ : જૈહાપ્રોસ્ટા. [શ્ર.ત્રિ.]

વિજયહર્ષ-૧ [ઈ. ૧૮૪૪માં હયાત] : જૈન સાધુ. ૩૪ કડીના 'દંડક-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૮૪૪)ના કર્તા.
સંદર્ભ : હેજેસાસૂચિ : ૧. [શ્ર.ત્રિ.]

વિજયાણંદ(સૂરિ)શિષ્ય [ ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. ૧૮ કડીના 'શંખેશ્વરપાર્વનાથ-સ્તવન'(મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : જૈન સત્યપ્રકાશ, જૂન ૧૯૪૪-'પ્રાચીન ગુજરાતી કાવ્યો', સં. સારાભાઈ મ નવાબ. [કી.જો.]

વિઠ્ઠલ : કૃષ્ણભકિતનાં ૨૦ જેટલાં પદો 'જનવિઠ્ઠલ'ને નામે તથા કેટલાંક પદો 'વિઠ્ઠલ'ને નામે મળે છે. આ પદોના કર્તા ક્યા વિઠ્ઠલ છે તે સ્પષ્ટપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.
સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકલકીકત; ૨. ગૂહાયાદી; ૩. ડિકેટલોગભાવિ; ૪. ફાહનામાવલિ : ૨; ૫. ફાહનામાવલિ. [શ્ર.ત્રિ.]

વિઠ્ઠલ(જી)-૧ [જ.ઈ. ૧૭૯૬-અવ.ઈ. ૧૮૬૨/સં. ૧૯૧૮, આસો] : જામનગરના ધ્રમ્નોરા નાગર. અવટંકે ભટ્ટે. પિતાનું નામ કસનજી. સંસ્કૃતના વિદ્વાન. વૈદકના પણ જાણકાર. તેમણે સંસ્કૃત તથા ગુજરાતી બંનેમાં સર્જન કર્યું છે. 'રાસખંચાધ્યાયી' (અંશતઃ મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : અહિચ્છત્ર-કાવ્યકલાપ, સં. દયાશંકર ભા. શુક્લ, ઈ. ૧૯૧૪ (+સં.).
સંદર્ભ : મારાં અક્ષરજીવનનાં સ્મરણો, દુર્ગાશંકર કે. શાસ્ત્રી, ઈ. ૧૯૪૪. [શ્ર.ત્રિ.]

વિઠ્ઠલ-૨ [ ] : પિતા વ્રજભૂષણ. 'સર્વોત્તમજી મહારાજનું ધોળ'ના કર્તા.
સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકલકીકત ૨. પ્રાકકૃતિઓ. [શ્ર.ત્રિ.]

વિઠ્ઠલ-૩/વિઠ્ઠલાથજી [ ] : અવટંકે દીક્ષિત. શ્રી વલ્લભાચાર્યજીના પુત્રના 'પ્રબોધ' નામક સંસ્કૃત ગ્રંથના ૧૦૦ ગ્રંથાગ્રવાળા, ભાષા દૃષ્ટિએ મહત્ત્વ ધરાવતા 'ચિત્તપ્રબોધિની' નામક ગદ્યાનુવાદનો કર્તા.
સંદર્ભ : ૧. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૨. ગૂહાયાદી. [શ્ર.ત્રિ.]

વિદ્યાણુ [ઈ. ૧૪મી સદી ઉત્તરાર્ધ]: શ્રાવક કવિ. પિતા ઠક્કુર મહાલે. ખરતરગચ્છના જિનઉદયસૂરિના અનુયાયી. આ કવિએ રાજગુહના પાર્શ્વનાથ મંદિરમાં ઈ. ૧૩૫૬માં ૩૮ શ્લોકની સંસ્કૃત પ્રશસ્તિનો લાંબો શિલાલેખ ખરતરગચ્છના જિનચંદ્રસૂરિના આદેશથી કોતર્યો હતો. વરદત્ત અને ગુણમંજરીના પ્રસિદ્ધ કથાનક દ્વારા ખરતક સુદ પાંચમનું માહાત્મ્ય વર્ણવતી તથા લોકકથાને ધર્મકથાનું સ્વરૂપ આપતી ૫૪૮ કડીની 'જ્ઞાનપંચમી-ચોપાઈ/શ્રુતપંચમી/શ્લો માગ્યપંચમી' (ર.ઈ. ૧૩૬૭/સં. ૧૪૨૩, ભાદરવા સુદ ૧૧, ગુરુવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ: ૧. આકવિઓ: ૧; ૨. ઉત્તર અપભ્રંશનો સાહિત્ય વિકાસ, વિદ્યાત્રી ચોરા, ઈ. ૧૯૭૬; ૩. ગુસાર્થતિલાસ: ૧; ૪. ગુસારસ્વતો; ૫. હૈજ્ઞાસૂચિ; ૬. જૈગૂકવિઓ: ૩(૧). [ગી.મુ.]

વિદ્યાકમલ [ઈ. ૧૬૧૩ સુધીમાં]: જૈન. 'નગવની-ગીતા' (લે.ઈ. ૧૬૧૩ પહેલાં)ના કર્તા.

સંદર્ભ: જૈગૂકવિઓ: ૨. [શ્રા.ત્ર.]

વિદ્યાકીર્તિ: આ નામે ૭ કડીની 'ધનનાજીની સગ્રાપ/ધન્યાલગાર-સગ્રાપ'(મુ.) મળી છે તેના કર્તા ક્યા વિદ્યાકીર્તિ છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.

કૃતિ: સજ્જાપમાળા (ખં).

સંદર્ભ: લીંહસૂચી. [શ્રા.ત્ર.]

વિદ્યાકીર્તિ-૧ [ઈ. ૧૪૪૯માં હયાત]: જૈન. 'જીવપ્રબોધપ્રકરણ-ભાષા' (ર.ઈ. ૧૪૪૯/સં. ૧૫૦૫, માગશર સુદ-, મંગળવાર/શુક્રવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ: જૈગૂકવિઓ: ૩(૨). [શ્રા.ત્ર.]

વિદ્યાકીર્તિ-૨ [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ]: ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનચંદ્રસૂરિની પરંપરામાં પુણ્યતિલકના શિષ્ય. 'નરવર્મ-ચરિત્ર' (ર.ઈ. ૧૬૧૩), 'ધર્મભુક્ષિમંત્રી-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૬૧૬), 'સુમદ્રા-સતી-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૬૧૯), ૨૩ કડીના 'મહાવીર-સ્તવન (ઈરિયા-વહીર્ગામત)'ના કર્તા. 'ચાગ્ધ્યાય-વેલિ' (ર.ઈ. ૧૬૧૪ આસપાસ) સમયદષ્ટિએ આ કર્તાની કૃતિ હોવા સંભવ છે.

સંદર્ભ: ૧. પ્રાકરૂપરંપરા; ૨. જૈગૂકવિઓ: ૩(૧); ૩. મુપુગૂહસૂચી. [શ્રા.ત્ર.]

વિદ્યાકુશલ [ઈ. ૧૭૩૫માં હયાત]: ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. ચારિત્રધર્મની સાથે મળીને તેમણે 'સામાયણ-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૭૩૫/સં. ૧૭૮૧, આસો સુદ ૧૦)ની રચના કરી હતી.

સંદર્ભ: જૈન સત્યપ્રકાશ, જન્યુ. ૧૯૪૬-'જૈસલમેરકે જૈન જ્ઞાનભંડારકે અન્યત્ર અપ્રાપ્ય ગ્રન્થોંકી સૂચી', અગસ્ત્યેદ નાહટા. [શ્રા.ત્ર.]

વિદ્યાચંદ: આ નામે ૪ કડીની 'મીનએકદશી-સ્તુતિ' મળે છે તેના કર્તા ક્યા વિદ્યાચંદ છે તે સ્પષ્ટપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.

કૃતિ: જિસ્તકાસંદોહ: ૧. [શ્રા.ત્ર.]

વિદ્યાચંદ-૧/વિદ્યાચંદ્ર [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ]: તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયસેનસૂરિની પરંપરામાં વીપાના શિષ્ય. 'શંખેશ્વર-પાર્શ્વનાથ-સ્તવન' (ર. ઈ. ૧૫૯૯), ૨૬ કડીના 'પાર્શ્વનાથ-સ્તવન (શંખેશ્વર)' (ર.ઈ. ૧૬૦૪) અને ઈ. ૧૬૧૬માં અવસાન પામેલા વિજયસેનસૂરિને વિષય બતાવતા ૫૭ કડીના 'વિજયસેનસૂરિનિર્વાણ-રાસ' (મુ.)ના કર્તા. ૧૬ કડીની 'રાવણને મંદોદરીના ઉપદેશની સગ્રાપ/સીતા-સ્વધ્યાય'(મુ.)ને 'જૈન ગુર્જર કવિઓ'એ પ્રસ્તુત કર્તાની ગણવાય છે. પાણુ ભાષામાં કીકીક અર્વાચીનતા તરફ ઓક ધરાવતી ગુરુનામના ઉલ્લેખ વગરની અને 'પ્રાચીન સ્તવન સગ્રાપદિ સંગ્રહોમાં સંગૃહિત હોવાથી તે પાર્શ્વ-ચંદ્રગચ્છના ભ્રાતૃચંદ્રશિષ્ય વિદ્યાચંદ્રની હોવા સંભવ છે. 'ચતુર્વિંશ-તિજિન-સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૫૯૯), ૧૫ કડીની 'વિજયદેવસૂરિ-સ્વાધ્યાયપુણ્ય' અને ૮ કડીની 'હીરવિજયસૂરિ-સગ્રાપ'—એ કૃતિઓ રચનાસમય અને વિષય દષ્ટિએ પ્રસ્તુત વિદ્યાચંદ્રની હોવા સંભવ છે.

કૃતિ: ૧. જિસ્તકાસંદોહ: ૧; ૨. જૈએકાસંગ્રહ; ૩. જૈસમાલા (શા): ૨.

સંદર્ભ: ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. દેસુરાસમાળા; ૩. જૈગૂકવિઓ: ૧; ૪. મુપુગૂહસૂચી; ૫. લીંહસૂચી; ૬. હૈજ્ઞાસૂચિ: ૧. [શ્રા.ત્ર.]

વિદ્યાચંદ-૨ [ઈ. ૧૬૫૨ સુધીમાં]: જૈન સાધુ. વિજયસિદ્ધસૂરિના શિષ્ય. ૪ કડીની 'શાંતિજિન-સ્તુતિ' (લે.ઈ. ૧૬૫૨)ના કર્તા.

સંદર્ભ: ડિકેટલોગભાવિ [શ્રા.ત્ર.]

વિદ્યાચારિત્ર [ ]: જૈન. 'સુકોશવચ્છષિ-સગ્રાપ'ના કર્તા.

સંદર્ભ: હૈજ્ઞાસૂચિ: ૧. [શ્રા.ત્ર.]

વિદ્યાધર [ ]: શ્રાવક. ૧૨ ઢાળની 'ભારભાવના-સગ્રાપ' (લે. સં. ૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ: ૧. જૈગૂકવિઓ: ૩(૧); ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. હૈજ્ઞા-સૂચિ: ૧. [શ્રા.ત્ર.]

વિદ્યાનિધાન [ઈ. ૧૭૮૩માં હયાત]: જૈન. 'રત્નપાલ-ચોપાઈ' (ર. ઈ. ૧૭૮૩)ના કર્તા.

સંદર્ભ: હૈજ્ઞાસૂચિ: ૧. [શ્રા.ત્ર.]

વિદ્યાપ્રભ(સૂરિ): આ નામે ૩૨ કડીની 'આત્મભાવના-ભત્રીશી' (લે. ઈ. ૧૬૪૯ પહેલાં; મુ.) અને 'ઈચ્છાપરિમાણ-રાસ (દ્વાદશવ્રત-સ્વરૂપ)', (લે. ઈ. ૧૫૫૯) એ કૃતિઓ મળે છે. એમના કર્તા ક્યા વિદ્યાપ્રભ છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

કૃતિ: ૧. જિસ્તકાસંદોહ: ૧; ૨. જૈન સત્યપ્રકાશ, જુલાઈ ૧૯૪૫-'આત્મભાવના-ભત્રીશી', સં. જ્યંતવિજયજી.

સંદર્ભ: મુપુગૂહસૂચી. [શ્રા.ત્ર.]

વિદ્યાપ્રભ(સૂરિ)-૧ [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ. ૧૬૬૦ સુધીમાં]: પૂર્ણિમાગચ્છના જૈન સાધુ. વિમલચંદ્રસૂરિના શિષ્ય. પૂર્ણિમાગચ્છના

ઈ. ૧૫૮૮નો ધાનુપ્રતિમા લેખ ધરાવતા લલિતપ્રભતા ગુરુ વિદ્યા-
પ્રભ અને પ્રસ્તુત વિદ્યાપ્રભને 'જૈન ગૂર્જર કવિઓ' એક હોવાનું
માને છે. 'સત્તરભેદી-પૂજા' (ર.ઈ. ૧૫૮૮ આસપાસ), ૭ કડીનું
'આદિનાથ-સ્તવન(૩૫પુરમંડના)', ૩૨ કડીનું 'પાર્શ્વનાથ-સ્તવન',
૨૫ કડીનું 'મહાવીરજીન-સ્તવન (ઢંઢેરવાડાપાટણ)' અને ૨૩/૨૫
કડીની 'શાલિભદ્ર-સંગ્રહ' (લે.ઈ. ૧૬૬૦)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧, ૨); ૨. મુપુગૂહસૂચી. [શ્રા.ત્રિ.]

વિદ્યાભૂષણ [ઈ. ૧૫૫૮ સુધીમાં] : દિગંબર જૈન સાધુ. વિશ્વવસુ-
સેનના શિષ્ય. ૨૫૧ કડીના 'નેમિનાથ-ફાગ/નેમિવસન્ત-ફાગુ' (લે.
ઈ. ૧૫૫૮/સં. ૧૬૧૪, કારતક સુદ ૪, મંગળવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. પ્રાકાશપરંપરા; ૨. સ્વાધ્યાય, ઓગસ્ટ ૧૯૬૪-
'દિગંબર જૈન કવિઓએ રચેલાં પાંચ અજ્ઞાત ફાગુકાવ્ય', અગરચંદ
નાહટા. [શ્રા.ત્રિ.]

વિદ્યારત્ન [ઈ. ૧૫૧૭માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. હેમ-
વિમલની પરંપરામાં ધનદેવસુરહંસ-લાવણ્યરત્નના શિષ્ય. ૩૩૯
કડીના 'મંગલકલ્પ-રાસ' (ર.ઈ. ૧૫૧૭/સં. ૧૫૭૩, માગશર ૧૬
૯) અને 'મુગાપુત્ર-રાસ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. ફાગેમાસિક, જાન્યુ. જૂન ૧૯૭૩-
'ગુજરાતી જૈન સાહિત્ય : રાસસન્દોહ', હોરાલાલ ર. કાપડિયા; ૩.
જૈગૂકવિઓ : ૩(૧); ૪. જૈમગૂકરચનાર્થ : ૧. [શ્રા.ત્રિ.]

વિદ્યારુચિ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ.
વિજયપ્રભસૂરિની પરંપરામાં હર્ષરુચિના શિષ્ય. ૧૦૩ ઢાલ અને
૨૫૦૫ કડીના 'ચંદ્રનૃપ-ચોપાઈ/ચંદરાજ-રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૬૧/સં.
૧૭૧૭, કારતક સુદ ૧૩, ગુરુવાર)ના કર્તા. કૃતિનો આરંભ ઈ.
૧૬૫૫માં થયો હતો તેવો ઉલ્લેખ છે.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. દેસુરાસમાળા; ૩. જૈગૂકવિઓ : ૨,
૩(૨); ૪. ડિકેટલોંગભાવિ; ૫. મુપુગૂહસૂચી; ૬. હેજેશ્ચાસૂચિ : ૧.
[શ્રા.ત્રિ.]

વિદ્યાશ્મી(ગણિ) [ ] : જૈન સાધુ. ૨૪૫ કડીના
'જ્ઞાનભદેવધવલ-વિવાહલો' (લે. સં. ૧૭મું શતક અનુ.)ના કર્તા.
સંદર્ભ : હેજેશ્ચાસૂચિ : ૧. [શ્રા.ત્રિ.]

વિદ્યાવિજય-૧ [ઈ. ૧૬૦૪માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ.
વિજયસેનસૂરિની પરંપરામાં નયવિજયના શિષ્ય. હીરવિજયના ગુરુ-
બંધુ. ૪૬ કડીના 'ચતુર્વિંશતિજીન-પંચકલ્યાણકૃતિચિ-સ્તવન' (ર.ઈ.
૧૬૦૪), ૧૫ કડીની 'ઈરિયાવહીની સંગ્રહ' (મુ.), ૪ કડીની 'મહા-
વીર-સ્તુતિ', ૯ કડીની 'વિજયસેનસૂરિની સંગ્રહ' અને ૩૭ કડીના
'શીતલજીન-સ્તવન'ના કર્તા.

કૃતિ : પ્રાસપસંગ્રહ : ૧.
સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈતિહાસ; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૧; ૩. મુપુ-
ગૂહસૂચી; ૪. હેજેશ્ચાસૂચિ : ૧. [શ્રા.ત્રિ.]

૪૦૬ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ :

વિદ્યાવિજય-૨ [ઈ. ૧૬૨૮માં હયાત] : જૈન સાધુ. કલ્યાણસાગરના
શિષ્ય. 'નેમિરાજુલલેખ-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૬૨૮/સં. ૧૬૮૪, શ્રાવણ
૧૬ ૧૩, સોમવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૧) [શ્રા.ત્રિ.]

વિદ્યાવિમલ [ઈ. ૧૫૭૮માં હયાત] : સંભવતઃ તપગચ્છના જૈન સાધુ.
હીરવિજયસૂરિની પરંપરામાં વિજયવિમલના શિષ્ય. વિજયદેવસૂરિ
વિશેનાં ૬ અને ૮ કડીનાં ૨ ગીતો(મુ.)ના કર્તા. વિજયવિમલે
'ગચ્છાચારપદ્યના' પર ટીકા (ર.ઈ. ૧૫૭૮) રચેલી જેના શોધન-
લેખનમાં આ કર્તાએ સહાય કરી હતી. 'જૈન સત્યપ્રકાશ'માં ૨ કડીનું
'નેમિનાથ-ગીત'(મુ.) ઉક્ત કર્તાનું હોવાનું દર્શાવાયું છે પણ તેના
કર્તા વિજયવિમલ છે કે વિદ્યાવિમલ તે સ્પષ્ટ થતું નથી.

કૃતિ : ૧. જૈન સત્યપ્રકાશ, ફેબ્રુઆરી ૧૯૪૧-'કેટલાંક
ઐતિહાસિક પદ્યો', સં. ક્રાંતિસાગરજી (નસં.); ૨. એજન, માર્ચ
૧૯૪૧-'કેટલાંક ઐતિહાસિક પદ્યો', સં. ક્રાંતિસાગરજી.

સંદર્ભ : જૈસાઈતિહાસ. [શ્રા.ત્રિ.]

વિદ્યાવિલાસ : આ નામે 'અક્ષરબત્રીસી' (લે.ઈ. ૧૮૦૮) કૃતિ મળે
છે. રાજસ્થાનીમાં 'કકાભાષ' (લે. સં. ૧૯મી સદી) કૃતિ નોંધાઈ
છે તે આ જ કૃતિ હોઈ શકે. આ કૃતિના કર્તા કયા વિદ્યાવિલાસ
છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.

સંદર્ભ : ૧. રાપુહસૂચી : ૪૨; ૨. રાહસૂચી : ૧; ૩. હેજેશ્ચા-
સૂચિ : ૧. [શ્રા.ત્રિ.]

વિદ્યાવિલાસ-૧ [ઈ. ૧૬૭૩માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ.
માનવિજયશિષ્ય કમલહર્ષના શિષ્ય. 'કલ્પસૂત્ર' પરના બાલાવબોધ
(ર.ઈ. ૧૬૭૩, સ્વહસ્તાક્ષરની પ્રત), ૭ કડીના 'જીનચંદ્રસૂરિ-ગીત'
(મુ.) અને કેટલાંક સંસ્કૃત અષ્ટકોના કર્તા.

કૃતિ : ઐજેકાસંગ્રહ (નસં.)
સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈતિહાસ; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૩(૨).[શ્રા.ત્રિ.]

'વિદ્યાવિલાસ-પવાડુ' [ર.ઈ. ૧૪૨૯] : પીંપલગચ્છના જૈન સાધુ
હીરાણંદસૂરિની દુહા, ચોપાઈ, સલૈયા ઈત્યાદિની દેશીઓમાં રચાયેલી
૧૮૯ કડીની આ કૃતિ(મુ.) આમ તો લોકકથા પર આધારિત
છે, પરંતુ એમાંની વાર્તાનું મૂળ વિનયચંદ્રકૃત સંસ્કૃત 'મલ્લિનાથ
મહાકાવ્ય'માં મળે છે.

માલવદેશની ઉજ્જયિની નગરીના શ્રેષ્ઠી ધનસારનો સૌથી નાનો
પુત્ર ધનસાગર પિતાએ ઘરમાંથી કાઢી મૂકવાને લીધે શ્રીપુર નગરમાં
પંડિત પાસે વિદ્યાભ્યાસ કરવા માટે રહ્યો. વિદ્યાપ્રાપ્તિમાં કોઠ
હોવાને લીધે તે મૂર્ખચટ્ટે નામથી ઓળખાયો, પરંતુ પછી પોતાની
વિનયશૈલ પ્રકૃતિને લીધે મૂર્ખચટ્ટેમાંથી વિનયચટ્ટે બન્યો, અને
સરસ્વતીની કૃપાથી વિનયચટ્ટેમાંથી વિદ્યાવિલાસ બન્યો. શ્રીપુર
નગરના પ્રધાનપુત્ર મનમોહનના ધ્રેમમાં પડેલી રાજપુત્રી સૌભાગ્ય-
સુંદરીને પછી તે પ્રધાનપુત્રના કહેવાથી બનાવટ કરી પરણ્યો ને
આહડ નગરમાં આવીને રહ્યો. ત્યાં મુંદંગવાદનથી સૌભાગ્યસુંદરીના

વિદ્યાભૂષણ : 'વિદ્યાવિલાસપવાડુ'

મનને જીતી લઈ એ નગરની રાજકુંવરી ગુણસુંદરી સાથે પણ લગ્ન કર્યા અને અંતે ઉજ્જવિનીના રાજાને હરાવી ઉજ્જવિનીનો રાજા બન્યો. એક વખત જૈન મુનિના ઉપદેશથી તેણે દીક્ષા લીધી.

કથાના અંતમાં કંઈક અપ્રસ્નુત રીતે આવતા સદાચારબંધને બાદ કરતાં બુદ્ધિયાનુરીવાળી સમસ્યાબાજી, અદ્ભુતનું તત્ત્વ, કેટલાંક વર્ણનો વગેરેને લીધે રોચક બનેલી, રાજદરબાર, વાણિજ્ય ને સામાન્ય જનજીવને લગતી વીગતોને લીધે તત્કાલીન સામાજિક જીવનને ઉપસાવતી તથા મધ્યકાલીન ગુજરાતીના ભાષાસ્વરૂપને જળવતી આ કૃતિ ઘણી રીતે ધ્યાનપાત્ર છે. [મો.સા.]

વિદ્યાશીલશિખ [ ] : જૈન સાધુ. ૧૦ કડીના 'ગોડી' પાર્શ્વનાથ-સ્તવન' (વે. સં. ૧૭મી સદી અનુ.)ના કર્તા. સંદર્ભ : મુપુગુલસૂચી. [ક્રી.જે.]

વિદ્યાસાગર-૧ [ઈ. ૧૬૧૭માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનચંદ્રસૂરિશિષ્ય સુમતિકલ્લોલના શિષ્ય. 'કલાવતી-ચોપાઈ' (૨. ઈ. ૧૬૧૭/સં. ૧૬૭૩, આસો સુદ ૧૦) અને 'પ્રાકૃતવ્યાકરણ-દાંધક-અવચૂરિ'ના કર્તા. સંદર્ભ : ૧. યુજિનચંદ્રસૂરિ; [ ] ૨. જૈગુકવિઓ : ૩(૧). [શ્રા.ત્રિ.]

(બ્રહ્મ)વિદ્યાસાગર-૨ [ઈ. ૧૬૭૬માં હયાત] : 'જબલીભદ્ર-આખ્યાન, (૨. ઈ. ૧૬૭૬)ના કર્તા. સંદર્ભ : પાંગુહસ્તલેખો. [શ્રા.ત્રિ.]

વિદ્યાસાગર(સૂરિ)(ભટ્ટારક)-૩ (ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ-અવ. ઈ. ૧૭૩૭ કે ૧૭૪૦/સં. ૧૭૯૩ કે સં. ૧૭૯૬, કારતક સુદ ૫) : અંચલગચ્છના જૈન સાધુ. આચાર્યપદ ઈ. ૧૭૦૬માં. અવસાન પાટણમાં. મૂળ દેવેન્દ્રસૂરિના ૫૦ કડીના 'સિદ્ધપંચાશિકા-પ્રકરણ' પરના બાલાવબોધ (૨. ઈ. ૧૭૨૫)ના કર્તા. 'મુનિરાજશ્રી પુણ્ય-વિજયજી સંગ્રહગત ગુજરાતી હસ્તપ્રતસૂચી'માં પ્રસ્નુત કૃતિના કર્તાનું નામ વિદ્યાનંદસાગર(સૂરિ) મળે છે.

સંદર્ભ : ૧. જૈન પરંપરાનો ઈતિહાસ : ૨, મુનિશ્રી દર્શન-વિજયજી અને અન્ય, ઈ. ૧૯૬૦; [ ] ૨. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૩. જૈગુકવિઓ : ૩(૨); ૪. મુપુગુલસૂચી. [શ્રા.ત્રિ.]

વિદ્યાસાગર-૪ [ ] : જૈન સાધુ. ૫ કડીની 'સામ-યિક-સંગ્રહ'ના કર્તા. સંદર્ભ : હેજેશાસૂચિ : ૧. [ક્રી.જે.]

વિદ્યાશિક્ષિક [ઈ. ૧૬૪૩માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જિનસિદ્ધસૂરિની પરંપરાનાં જૈન સાધવી. ૭ કડીના 'ગુરુણી-ગીતમ્' (૨. ઈ. ૧૬૪૩/સં. ૧૬૯૯, ભાદરવા વદ ૨; મુ.)નાં કર્તા.

કૃતિ : ઐજેકાસંગ્રહ.

સંદર્ભ : યુજિનચંદ્રસૂરિ.

[શ્રા.ત્રિ.]

વિદ્યાશીલશિખ : વિનય/વિનય(મુનિ)

વિદ્યાલ્લેખ [ ] : જૈન. ૧૫ કડીની 'વૌશસ્થાનક સંગ્રહ' (વે. સં. ૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેજેશાસૂચિ : ૧.

[શ્રા.ત્રિ.]

વિદ્યાલેખ [ઈ. ૧૭૭૪માં હયાત] : જૈન. 'વિવાહપડલ-અર્થ' (૨. ઈ. ૧૭૪૪/સં. ૧૮૩૦, માગશર વદ ૨) નામે ગદ્યકૃતિના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગુકવિઓ : ૩(૧).

[શ્રા.ત્રિ.]

'વિધિ-રાસ' : ચોપાઈબંધની ૧૦૭ કડીની સમાચારીવિષયક આ કૃતિ (મુ.)ના કનૂત્વના તથા રચનાવર્ષના પ્રશ્નો છે. કૃતિમાં ૮૫મી કડીમાં "શ્રી ધર્મમૂર્તિસૂરિ ગુણિ ભંડાર (ગંભીર), બહુદિન દીપઈ" એ શબ્દો મળે છે અને પછી "ઈતિશ્રી વિધિરાસ સમાપ્ત" એમ લખેલું છે. ત્યારપછી ચૂલિકા છે, જે ૧૦૭ કડીએ પૂરી થાય છે. ૧ પાઠમાં "છાજૂકૃત" એમ લખેલું અને એ પછી "ઈતિશ્રી વિધિરાસ ચૂલિકા સમાપ્ત" એવા શબ્દો મળે છે. આ જાતનો સ્થિતિ કેટલાક પ્રશ્નો ઊભા કરે છે : છાજૂ આખા 'વિધિ-રાસ'ના કર્તા છે કે ચૂલિકાના? બધા પાઠમાં છાજૂનો કર્તા તરીકે ઉલ્લેખ મળતો ન હોય તો એ કેટલો અધિકૃત માનવો? છાજૂકર્તા ન હોય અથવા તો માત્ર ચૂલિકાના કર્તા હોય તો ધર્મમૂર્તિસૂરિને કર્તા ગણવા કે અમનો જે રીતે ઉલ્લેખ થયો છે તે રીતે જોતાં કૃતિ તેમના કોઈ શિષ્યની છે એમ માનવું? એ નોંધપાત્ર છે કે 'જૈન ગૂર્જર કવિઓ' આ કૃતિ ધર્મ મૂર્તિસૂરિશિષ્યની હોવાનું માને છે ને એને છાજૂના નિદેશવાળો પાઠ મળ્યો નથી.

કૃતિ ભાદરવા સુદ ૧૧ના દિવસે રચાયેલી છે પરંતુ રચનાવર્ષનો કોયડો છે. "સંવત સોલ છિલાંતર" (સં. ૧૬૦૬/ઈ. ૧૫૫૦) તથા "સંવત સોલ બિહુંતરઈએ" (સં. ૧૬૭૨/ઈ. ૧૬૧૬) એમ ૨ પાઠ મળે છે. સં. ૧૬૭૨ની રચના માનીએ તો એ ધર્મમૂર્તિસૂરી (અવ. સં. ૧૬૭૦)ની કૃતિ ન હોઈ શકે, તેથી "સોલ બિહુંતરઈ"નું અર્થઘટન સં. ૧૬૦૨ કરી ધર્મમૂર્તિસૂરિની કૃતિ હોવાનો તર્ક કરવામાં આવ્યો છે. પરંતુ બધું વિચારતાં એ તર્ક યથાર્થ લાગતો નથી.

કૃતિ : આર્ય કલ્યાણ ગૌતમ સ્મૃતિગ્રંથ, સં. કલાપ્રભસાગરજી, સં. ૨૦૩૯-'વિધિપક્ષ (અંચલ)ગચ્છના સમાચારી ગ્રંથો અને વિધિ-રાસ-એક સમીક્ષા', સં. કલાપ્રભસાગરજી.

સંદર્ભ : જૈગુકવિઓ : ૩(૧).

[ક્રી.જે.]

વિનય/વિનય(મુનિ) : આ નામે ૧૬ કડીની 'જંબુસ્વામી-સંગ્રહ'(મુ.), ૬ કડીનું 'મહાવીર-સ્તવન'(મુ.), ૩ કડીનું 'શત્રુજય-સ્તવન', ૩ કડીનું 'સિદ્ધાચલ-જ્ઞપભદેવ-સ્તવન'(મુ.), ૧૧ કડીની 'વૈરાગ્ય-સંગ્રહ' (વે. ઈ. ૧૭૨૫) મળે છે. એમાં 'મહાવીર-સ્તવન' વિનયપ્રભકૃત હોવાની સંભાવના છે. અન્ય કૃતિઓ કયા વિનયની છે તે કહેવું મુશ્કેલ છે.

૬૧ કડીનું 'ઈલાપુત્ર-કુલક', ૮૩ કડીનું 'ચિત્રસંભુતિ-કુલક', ૧૬ કડીનું 'થંભાણપાર્શ્વ-સ્તવન', ૩૯ કડીનું 'પાર્શ્વદસભવ-સ્તવન', ૫૫ કડીની 'બ્રહ્મચરી', ૧૦૪ કડીની 'સાધુવંદના', 'ચોવીસી' વગેરે

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ ૨૦૭

રચનાઓ 'જૈન મરુ ગુર્જર કવિ ઔર ઉત્તરી રચનાઓ'એ વિનય-સમુદ્રને નામે નોંધી છે, પરંતુ કૃતિને અંતે નામછાપ 'વિનય' મળે છે અને ગચ્છ કે ગુરુપરંપરાનો નિદેશ નથી. એટલે આ રચનાઓના કર્તા પણ ક્યા વિનય છે તે સ્પષ્ટપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.

કૃતિ : ૧. જિસ્તમાલા; ૨. જોકસંગ્રહ; ૩. જોકસાસંગ્રહ; ૪. જોપુસ્તક; ૧; ૫. પ્રાસ્તસંગ્રહ; ૬. સસન્મિત્ર(અ).

સંદર્ભ : ૧. જૈમગુકરચનાઓ : ૧; ૨. મપુગુહસૂચી. [૨.૨.૬.]

વિનયકુશલ-૧ [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિનયસેનસૂરિની પરંપરામાં લક્ષ્મીરુચિ-વિમલકુશલના શિષ્ય. 'જીવદયા-રાસ' (૨.ઈ. ૧૫૮૨)ના કર્તા. આ ઉપરાંત તેમણે 'મંડલપ્રકરણ-સ્વોપજીવિત્તસહિત' (૨.ઈ. ૧૫૮૬) તથા 'વિચારસપ્તતિકા-વૃત્તિ' (૨.ઈ. ૧૬૧૯) એ સંસ્કૃત ગ્રંથોની પણ રચના કરી છે.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈસાઈતિહાસ; ૩. જૈગુ-કવિઓ : ૩(૧). [૨.૨.૬.]

વિનયકુશલ-૨ [ઈ. ૧૬૧૧માં હયાત] : જૈન સાધુ. ૩૫ કડીના 'ગોડીપાર્શ્વજિન-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૬૧૧)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેજોસાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

વિનયકુશલ-૩ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. લક્ષ્મીસાગરની પરંપરામાં વિબુધકુશલના શિષ્ય. 'ચોવીસી' (૨.ઈ. ૧૬૮૯-૧૭૩૨ની મધ્યમાં)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈગુસારસ્વતો : ૧; ૨. જૈગુકવિઓ : ૩(૨). [૨.૨.૬.]

વિનયચંદ/વિનયચંદ્ર : આ નામે હિંદીમિશ્ર ગુજરાતીમાં ૨૫ કડીની 'બુદ્ધા ઉપદેશ પરચોસી-સગ્રાથ' (૨.ઈ. ૧૮૧૮/સં. ૧૮૭૪, ફાગણ સુદ ૨; મુ.), 'ચંદનભાલા ચોદાગિયું' (૨.ઈ. ૧૮૨૯/સં. ૧૮૮૫, જ્યેષ્ઠ સુદ ૭), ૧૧ કડીનું 'ચૈત્રીપૂનમ-સ્તવન' (લ.ઈ. ૧૮મી સદી અનુ.), ૧૫ કડીની 'ચૌદ બોલસહિત ઋષભ શાંતિ-નેમિપાર્શ્વનાથ-જિન-નમસ્કાર' (લ.સં. ૧૮મી સદી અનુ.), 'પાર્શ્વનાથબૃહદ્-સ્તવન' (લ.સં. ૧૮મી-૧૯મી સદી અનુ.)-આ કૃતિઓ મળે છે. તેમના કર્તા ક્યા વિનયચંદ/વિનયચંદ્ર છે તે નિશ્ચિતપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.

કૃતિ : શ્રાવક સ્તવનસંગ્રહ : ૨, સં. પાનમલ ભે. શેઠિયા, ઈ. ૧૯૨૩.

સંદર્ભ : ૧. જૈગુકવિઓ : ૩(૧, ૨); ૨. મુપુગુહસૂચી; ૩. હેજો-સાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

વિનયચંદ્ર(આચાર્ય)-૧ [ઈ. ૧૩મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : જૈન સાધુ. રત્નસિદ્ધસૂરિના શિષ્ય. રાજિમતી અને સખી વચ્ચેના સંવાદ રૂપે ચાલતું ને ૩-૩ કડીના ઝૂમખાને લીધે વિશિષ્ટ સંયોજનવાળું ૪૦ કડીનું 'નેમિનાથ-ચતુષ્પદિકા' (મુ.) એમાં અનુભવાતી રાજિમતીની ઉત્કટ વિરહવ્યથા અને એમાંનાં મનોરમ વર્ણનોથી ધ્યાનપાત્ર બાર-માસીકાવ્ય બન્યું છે. કવિએ ૫૩ કડીના 'બારવ્રત-રાસ' (૨.ઈ. ૧૨૮૨;

મુ.)ની પણ રચના કરી છે. 'કલ્પનિર્ણુકિત ટોપાલિકાકલ્પ' (૨.ઈ. ૧૨૬૯) એ સંસ્કૃતકૃતિ તથા 'આનંદપ્રથમોપાસક-સંધિ' એ અપભ્રંશકૃતિ કવિની અન્ય રચનાઓ છે.

કૃતિ : ૧. તેરમાચીંદમા યતકનો ત્રણ પ્રાચીન ગુર્જર કાવ્યો, સં. હરિવલ્લભ ચૂ. ભાયાળી, ઈ. ૧૮૫૫; ૨. પ્રાગૂકસંગ્રહ : ૧; ૩. પ્રામભાસંગ્રહ : ૧; ૪. ચૂનીલાલ ગાંધી વિદ્યાભવન પંચિક, ઈ. ૧૯૭૫-'શ્રી વિનયચંદ્રસૂરિકૃત 'નેમિનાથ ચતુષ્પદિકા' એક બાર-માસી કાવ્ય', રમેશ મ. શુક્લ; ૫. જૈનયુગ, અપાઠ-શ્રાવણ ૧૯૮૬ -'વિનયચંદ્રકૃત બારવ્રતરાસ', માહનલાલ ટ. દેશાઈ.

સંદર્ભ : ૧. ઉત્તર અપભ્રંશનો સાહિત્યવિકાસ, વિદ્યાત્રી અ. વોરા, ઈ. ૧૯૭૬; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. જૈસાઈતિહાસ; ૪. પ્રાક-મંજરી; ૫. સંધિકાવ્ય સમુચ્ચય, સં. ૨. મ. શાહ, ઈ. ૧૯૮૦; ૬. આધિસ્તઓઈ : ૨; ૭. જૈગુકવિઓ : ૩(૧); ૮. લોહસૂચી.

[૨.૨.૬.]

વિનયચંદ્ર-૨ [ઈ. ૧૬૦૪માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. મુનિચંદ્ર ખંડિતના શિષ્ય. ૬૮ કડીની 'બારવ્રતની સગ્રાથ' (૨.ઈ. ૧૬૦૪/સં. ૧૬૬૦, ચૈત્ર સુદ ૬, સોમવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગુકવિઓ : ૩(૧). [૨.૨.૬.]

વિનયચંદ્ર-૩ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનચંદ્ર-સમયસુદરનો પરંપરામાં જ્ઞાન-તિલકના શિષ્ય. કર્મફળના સિદ્ધાંતનું ઉત્તમકુમારના ચરિત્ર દ્વારા માહાત્મ્ય કરતી ૩ અધિકરમાં વિભાજિત ૪૨ ઢાળ ને ૮૪૮ કડીની 'ઉત્તમકુમારચરિત્ર-રાસ/ચોપાઈ/મહારાજકુમાર-ચરિત્ર' (૨.ઈ. ૧૬૯૬

સં. ૧૭૫૨, ફાગણ સુદ ૫, ગુરુવાર; મુ.) એમાંનાં અદ્ભુત અને ચોરસના નિરૂપણથી અને ઝડઝમકપુકત વર્ણનોથી કરવતી રચક રાસકૃતિ બની છે. એમની 'ચોવીસી' (૨.ઈ. ૧૬૯૬/સં. ૧૭૫૨, ફાગણ સુદ ૫; મુ.) પણ એમાં ધ્રુવાઓ તરીકે પ્રયોજાયેલા પ્રેમભાવ-સૂચક શબ્દો ને ઉદ્ગારોથી પ્રેમવક્ષાણાભકિતની આસર બતાવતી હોવાને લીધે વિશિષ્ટ બની છે. 'વીસી' (૨.ઈ. ૧૬૯૮/સં. ૧૭૫૪, આસો સુદ ૧૦; મુ.), દેશીબદ્ધ 'અગિયાર અંગની સગ્રાથો' (૨.ઈ. ૧૬૯૮/સં. ૧૭૫૫, ભાદરવા વદ ૧૦; મુ.), ૪ ઢાળ અને ૩૬ કડીની 'જિનપ્રતિમાસ્વરૂપ-નિરૂપણસગ્રાથ'(મુ.), ૨૧ કડીનું 'શર્ગુજ્યવાત્રા-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૬૯૯ પછી; મુ.) અને ૫ ઢાળ અને ૩૧ કડીની 'કુગુરુની સગ્રાથ; (મુ.) એમની અન્ય કૃતિઓ છે. 'જૈન ગુર્જર કવિઓ'એ 'ધ્યાનામૃત-રાસ' અને 'મયાણેરહા-ચોપાઈ'ને પણ આ કવિની કૃતિઓ માની છે. પરંતુ તેમાં 'મયાણેરહા-ચોપાઈ' અનોપચંદશિષ્ય વિનયચંદ્રની છે. કવિની કૃતિઓની ભાષા પર રાજસ્થાની હિંદીનો પ્રભાવ વરતાય છે.

૧૩ કડીની 'સ્થૂલિલદ્ર-બારમાસા'(મુ.), ૧૫ કડીની 'રહનેમિ-રાજિમતી-સગ્રાથ'(મુ.), ૯ કડીની 'દુર્ગતિનિવારણ-સગ્રાથ'(મુ.), ૧૩ કડીની 'નેમિનાથરાજિમતી-બારમાસા'(મુ.) એ એમની હિંદીમાં રચાયેલી કૃતિઓ છે.

કૃતિ : ૧. વિનયચંદ્ર કૃતિ કુસુમોજ્જ્વિ, સં. ભવરલાલ નાહટા, સં. ૨૦૧૮. □ ૨. ઐરાસંગ્રહ : ૩ (૫સં.); ૩. પ્રવિસ્તસંગ્રહ. સંદર્ભ : ૧. જૈગુસારનો : ૧; ૨. જૈસાઈનિહાસ; ૩. દેસુરાસ-માળા; ૪. મરાસસાહિત્ય; □ ૫. જૈગુકવિઓ : ૨, ૩(૨); ૬. ડિકેટલોગમાઈ : ૧૯(૨); ૭. મુપુગુહસૂચી; ૮. હેજૈજાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

વિનયચંદ્ર-૪ [ઈ. ૧૮૧૪માં હયાત] : જૈન સાધુ. શ્યામત્રણિની પરંપરામાં અનોપયંદના શિષ્ય. ૬ ઢાળની 'મયણરેહા-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૮૧૪/સં. ૧૮૭૦, મહા-૧૩) તથા ૫ ઢાળની 'સુમદ્રા-ચોપાઈ'ના કર્તા. સંદર્ભ : જૈગુકવિઓ : ૩(૧, ૨). [૨.૨.૬.]

વિનયદેવ(સૂરિ) : જુઓ બ્રહ્મણિ.

વિનયધીર [ ] : જૈન સાધુ. ૨૩ કડીની 'નેમ-નાથ-ભાસ' (વે.સં. ૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા. સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી. [૨.૨.૬.]

વિનયપ્ર મ [ઈ. ૧૪મી સદી] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનકુશલ-સૂરિના શિષ્ય. ઈ. ૧૩૨૬માં દીક્ષા. એમણે ૬ ભાસમાં વિભાજિત રંગા, ચરણાકુળ, દોહરા, સોરઠા અને વસ્તુ છંદની ૬૩ કડીમાં રચેલો 'ગૌતમસ્વામી-રાસ' (૨.ઈ. ૧૩૫૬/સં. ૧૪૧૨, કારતક સુદ ૧; મુ.) જૈનસંપ્રદાયમાં ખૂબ લોકપ્રિય બનેલો છે. ગૌતમસ્વામીની તપસ્વિતાનો મહિમા કરતો આ રાસ તેની રચનાગત વિશિષ્ટતાથી અને આલંકારિક વર્ણનોમાં પ્રગટ થતા કવિના કવિન્વથી ધ્યાનપાત્ર બને છે. આ રાસ ઉદયવંત/મંગલપ્રભ/વિજયપ્રભ/વિજયભદ્ર/વિનયવંત એવાં કર્તાનામોથી પણ મળે છે. પરંતુ વસ્તુતઃ તે આ કર્તાની જ રચના છે. એ સિવાયનું ૪૧ કડીનું 'થૈન્યપરિપાટી-સ્તવન' એમણે રચ્યું છે. ૨૧ કડીનું 'સીમંધરસ્વામી-સ્તવન' તથા ૧૩ કડીનું 'વિમલા-ચલ-આદિનાથ-સ્તવન' એ આ કવિની કૃતિઓ 'બોધીબીજ' એવા અપરનામથી મળે છે.

કૃતિ : ૧. જૈગુસારનો : (૫સં.); ૨. પ્રાગુકાસંચય (૫સં.). સંદર્ભ : ૧. આકવિઓ : ૧; ૨. ઉત્તરઅપભ્રંશનો સાહિત્યવિકાસ, વિધાત્રી અ. વોરા, ઈ. ૧૯૭૬; ૩. જૈસાઈનિહાસ; ૪. પડિલેહા, રમણલાલ ચી. શાહ, ઈ. ૧૯૭૯-'વિનયપ્રભરચિત ગૌતમસ્વામીનો રાસ'; □ ૫. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૬. જૈમગુકચનાર્થ : ૧; ૭. જૈહાપ્રોસ્ટા; ૮. ડિકેટલોગબીજ; ૯. ડિકેટલોગભાઈ : ૧૯(૨); ૧૦. હેજૈજાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

વિનયપ્રમોદ [ ] : જૈન સાધુ. ૨૩ કડીના 'શત્રુંજય-સ્તવન'ના કર્તા. સંદર્ભ : હેજૈજાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

વિનયમાવ [ઈ. ૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. હેમ-વિમલસૂરિની પરંપરામાં આનંદવિમલના શિષ્ય. ૧૧ અને ૧૮

કડીની ૨ 'આનંદવિમલસૂરિ-સગ્રાથ'(મુ.)ના કર્તા. કૃતિમાં આનંદ-વિમલનું અવસાન ઈ. ૧૫૪૦ માં થયું એમ ઉલ્લેખ મળે છે તેથી કૃતિ ઈ. ૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધમાં રચાઈ હશે એમ અનુમાન થાય છે. 'હેમચંદ્રાચાર્ય જૈન જ્ઞાનમંદિર સ્થિત જૈન જ્ઞાનભંડારેનું સૂચિપત્ર : ૧' ભૂવથી આ રચનાઓને વિનયવિમલના નામે નોંધે છે. કૃતિ : જૈજૈકાસંચય (૫સં.). સંદર્ભ : હેજૈજાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

વિનયમાણિકચ [ઈ. ૧૬૫૮માં હયાત] : જૈન સાધુ. 'શાશ્વતાશાશ્વત-જિન-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૬૫૮)ના કર્તા. સંદર્ભ : હેજૈજાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

વિનયમૂર્તિ(ગણિ) [ઈ. ૧૪૫૩ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. ૧૨૫૦ ગ્રંથાગ્રના 'પડાવશ્યક-બાલાવબોધ' (૨.ઈ. ૧૪૫૩)ના કર્તા. સંદર્ભ : જૈહાપ્રોસ્ટા. [૨.૨.૬.]

વિનયમેરુ(વાચક) [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. રાજસારની પરંપરામાં હેમધર્મના શિષ્ય. ૪૫૦ ગ્રંથાગ્રનો 'હંસરાજ-વચ્છરાજ-પ્રબંધ' (૨.ઈ. ૧૬૧૩), ૨૦ ઢાળ અને ૨૯૦ કડીની 'કવચન્ન-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૬૩૩) તથા ૨૫ કડીની 'પન્ન-વણા છત્રીસ પદ ગમિત-સગ્રાથ/મહાવીર-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૬૩૬/સં. ૧૬૯૨, પોષ સુદ ૧૫) નામની રચનાઓનાં કર્તા. 'ગુજરાતી સાહિત્ય(મધ્યકાલીન)' અને 'યુગપ્રધાન જિનચંદ્રસૂરિ'માં કર્તાનુંનામ 'વિનયમેરુ' ઉલ્લેખાયું છે તે ભૂલ છે. સંદર્ભ : ૧. ગુસામધ્ય; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. યુજિનચંદ્રસૂરિ. □ ૪. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૫. જૈગુકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૬. મુપુગુહસૂચી; ૭. હેજૈજાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

વિનયરતન(વાચક) [ઈ. ૧૪૯૩માં હયાત] : વડગચ્છના જૈન સાધુ. દેવસૂરિની પરંપરામાં મહીરતનના શિષ્ય. ૧૫૩ કડીની 'સુભદ્રા-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૪૯૩/સં. ૧૫૪૯, ભાદરવો-)ના કર્તા. સંદર્ભ : જૈમગુકચનાર્થ : ૧. [૨.૨.૬.]

વિનયથામ/બાલચંદ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. સુમતિસાગરની પરંપરામાં વિનયપ્રમોદના શિષ્ય. ૪ ખંડમાં વિભાજિત ૬૨ ઢાળની 'દેવરાજવચ્છરાજની કથા/ચોપાઈ/વચ્છરાજ-રાસ' (૨.ઈ. ૧૬૭૪/સં. ૧૭૩૦, પોષ વદ ૨, સામવાર), ૩ ખંડ ને ૬૯ ઢાળની 'વિક્રમ-ચોપાઈ/સિહાસન-બત્રીશી' (૨.ઈ. ૧૬૯૨/સં. ૧૭૪૮, શ્રાવણ વદ ૭) તથા ૫૬ કડીની 'સવૈયા-બાવતી'ના કર્તા. સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. યુજિનચંદ્રસૂરિ; □ ૩. જૈગુકવિઓ : ૩(૨); ૪. ડિકેટલોગભાઈ; ૫. મુપુગુહસૂચી. [૨.૨.૬.]

વિનયવિજય : આ નામે ૨૨ કડીની 'દ્વારિકાનગરીની સગ્રાથ'(મુ.) મળે છે તેના કર્તા કયા વિનયવિજય છે તે નિશ્ચિતપણે કહેવું મુશ્કેલ છે. કૃતિ : ૧. થૈસ્તસંગ્રહ : ૩; ૨. જૈકાસાસંગ્રહ; ૩. સસંચ-માહાત્મ્ય. [૨.૨.૬.]

વિનયવિનય(ઉપાધ્યાય)-૧ [જ. ઈ. ૧૬૦૪ અનુ.-અવ. ઈ. ૧૬૮૨]: તપગરહના જૈન સાધુ. હીરવિનયસૂત્રની પરંપરામાં કીર્તિવિનય ઉપાધ્યાયના શિષ્ય. પિતા તેજપાલ. માતા રાજશ્રી. કીર્તિવિનયના હસ્તે દીક્ષા. રાન્દેરમાં અવસાન. કવિ વ્યાકરણના ઊંડા અભ્યાસી હતા. તેમણે ફાગુ, રાસ, વીસી, ચોવીસી, વિનતિ, સગ્રય, સ્તવન, ચૈત્યવંદન, ચૈત્યપરિપાટી, જકડી, સ્તુતિ, સ્તોત્ર, પદ, ભાસ, ગીત જેવા વિવિધ કાવ્યપ્રકારો ખેડયા છે. ગુજરાતી ઉપરાંત હિન્દી, પ્રાકૃત તથા સંસ્કૃત ભાષામાં પણ તેમણે સર્જન કર્યું છે.

માળવાના રાજા શ્રીપાલે સિદ્ધચક્ર-અહર્ત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સાધુ, દર્શન, જ્ઞાન, ચરિત્ર અને તપ-એટલે કે નવપદના સેવનથી કઈકઈ મહત્તા પ્રાપ્ત કરી તેનું ૪ ખંડ અને ૪૧ ઢાળની કુલ ૧૮૦૦ કડીમાં નિરૂપણ કરતી તેમ જ ૭૫૦ કડીઓ રચાયા પછી કવિનું અવસાન થતાં તેમના અંતેવાસી યથોવિનય દ્વારા પૂર્ણ થયેલ 'શ્રીપાલ-રાસ' (૨.ઈ. ૧૬૮૨; મુ.), ૧૨૦ કડીની 'ચોવીસી' (૨.ઈ. ૧૬૭૪/૭૯; મુ.), ૧૧૬ કડીની 'વીસી' (૨.ઈ. ૧૬૭૪ આસપાસ; મુ.), ૧૩૮ કડીની 'આરાધનાનું સ્તવન/લઘુ ઉપમિતિ ભવપ્રપંચ આશ્રયી ધર્મનાથજીની વિનતિરૂપ પુણ્યપ્રકાશ-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૬૭૩; મુ.), ૬ ઢાળનું 'પાંચ સમવાયનું ઢાળિયું/વીર જિનનું પાંચ ક્રમણનું સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૬૬૭; મુ.), ૬ ઢાળ અને ૪૪ કડીનું 'પ્રતિક્રમણ/પડાવશક-સ્તવન'(મુ.), ૨૪ કડીનું 'ઉપવાન-સ્તવન'(મુ.), ૧૨ કડીનું 'જિનપૂજન/પરમાત્માનું ચૈત્યવંદન'(મુ.), ૧૪ કડીની 'સૂર્યપૂર (સૂરત)-ચૈત્યપરિપાટી/તીર્થમાલા' (૨. ઈ. ૧૬૨૩; મુ.), ૭૨ કડીની 'ગણધર પટ્ટાવલી-સગ્રય' (૨.ઈ. ૧૬૫૪/૬૨ અનુ. મુ.), ૨૯ કડીની 'પરચખાણુ-સગ્રય/પ્રત્યાખ્યાનવિચાર'(મુ.), ૨૬ કડીની 'ઈરિયા-વલી-સગ્રય' (૨.ઈ. ૧૬૭૭; મુ.), ૨૭ કડીની દુહા અને ફાગમાં રચાયેલી 'નેમિનાથ ભ્રમરગીતા' (૨.ઈ. ૧૬૫૦/સં. ૧૭૦૬, ભાદ-રવા-; મુ.), ૨૭ કડીની 'નેમિનાથ-ભારમાસા' (૨.ઈ. ૧૬૭૨; મુ.), ૫૭ કડીની 'આદિજિન/ઋષભજિન-વિનતિ'(મુ.), 'ધ્યાનવિચાર-વિવ-રણાત્મક-સ્તવન'(મુ.), ૨૪ કડીનો પદ્યપત્રરૂપ 'વિનયદેવસૂરિ-લેખ' (૨.ઈ. ૧૬૪૯/સં. ૧૭૦૫, આસો ૧૬ ૧૩; મુ.), ૯ કડીની 'શાશ્વતી-જિન-ભાસ'(મુ.), ૨૩૯ કડીની 'અધ્યાત્મ-ગીતા', ૫૮ કડીનું 'સ્પાદવાદવિચારગમિતમહાવીરજિન-સ્તવન', ૭૩ કડીનું 'ચૌદ ગુણ કાણું સ્વરૂપ-સ્તવન' વગેરે કૃતિઓ મળે છે.

આ ઉપરાંત કવિએ હિન્દી ભાષામાં ૩૭ પદોની 'વિનયવિલાસ' (મુ.), અપભ્રંશમાં 'જિજ્ઞાસેઈયથવાલુ' તેમ જ સંસ્કૃતમાં ૬૫૮૦ કડીઓની 'કલ્પસૂત્ર સુબોધિકા' (૨.ઈ. ૧૬૪૦; મુ.), ૨૦,૦૦૦ કડીઓની 'લોકપ્રકાશ' (૨.ઈ. ૧૬૫૨; મુ.), 'શાંતસુધારસ-ભાવ' (મુ.), 'નયકર્ણિકા'(મુ.), 'હિમલયપ્રક્રિયા-વ્યાકરણ' (હિમચંદ્રના 'સિદ્ધ-હિમ' વ્યાકરણ પર સ્વોપજ ટીકા સાથે), જેવી નાની-મોટી કૃતિઓ રચી છે.

કૃતિ : ૧. ચિત્રમય શ્રીપાળ રાસ, સં. સારાભાઈ મ. નવાબ, ઈ. ૧૯૬૧; ૨. શ્રીપાળ રાજનો રાસ (અર્થસહિત), પ્ર. જૈન આત્મા-નંદ સભા, સં. ૧૯૯૦; ૩. અરવિસાર; ૪. ચૈત્યસંગ્રહ : ૧, ૩; ૫. જિનપ્રકાશ, ૬. જિનસ્તકાસંદેહ : ૨; ૭. જૈનસાસંગ્રહ; ૮.

૪૧૦ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

જૈનસારનો : ૧; ૯. જૈનમાલા(શા) : ૧; ૧૦. દેસ્તસંગ્રહ; ૧૧. પસમુચ્ચય : ૨; ૧૨. (શ્રી) પ્રતિક્રમણસૂત્ર તથા નવસ્મરણ અને દેવવંદનાદિ ભાષ્યત્રય અર્થસહિત, પ્ર. શા. ભીમસિંહ માણક, ઈ. ૧૯૦૬; ૧૩. પ્રાકૃતસંગ્રહ; ૧૪. પ્રામભાસંગ્રહ : ૧; ૧૫. મોસ-સંગ્રહ; ૧૬. લઘુ ચોવીસી વીસી સંગ્રહ, શા. કુંવરજી આણંદજી, સં. ૧૯૯૫; ૧૭ સગ્રયમાળા (પં); ૧૮. સસંપમાહાત્મ્ય; ૧૯. □ જૈન શ્વેતાંબર કોન્ફરન્સ હેરલ્ડ, ઓગસ્ટ ૧૯૧૪-'આત્મનિદા ને વીરને વિનતિ', સં. મો. દ. દેશાઈ; ૨૦. એજન, ઓકટો-નવે. ૧૯૧૪-'મહાવીરને વિનતિ', સં. મોહનલાલ દ. દેશાઈ; ૨૧. જૈન સત્યપ્રકાશ, મે ૧૯૪૭-'અદ્વારમી સદીનું એક ખંડકાવ્ય મ. વિનય-વિનયગાણિકૃત નેમરાજુલ ભ્રમરગીતા', સં. ચિમનલાલ લ. ઝવેરી; ૨૨. સ્વાધ્યાય, મે ૧૯૭૦-'વિનયવિનયકૃત નેમિનાથ સર્જનમતી ભારમાસ', સં. કનુભાઈ પ્ર. શેઠ.

સંદર્ભ : ૧. વિનયસૌરભ, પ્ર. વિનયમંદિર સ્મારક સમિતિ, ઈ. ૧૯૬૨; □ ૨. ગુસાઈતિલાસ : ૨; ૩. જૈનસાઈતિલાસ; □ ૪. આલિ-સ્ટઓઈ : ૨; ૫. જૈનકવિઓ : ૨, ૩(૨); ૬. ડિકેટલોગભાઈ : ૧૯ (૨); ૭. મુમુગુહસૂચી; ૮. લૌહસૂચી; ૯. લેજેન્ડાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

વિનયવિનય-૨ [ ] : જૈન સાધુ. મેઘવિનયના શિષ્ય. ૪ કડીની 'નવપદની/સિદ્ધચક્રની સ્તુતિ'(મુ.)ના કર્તા. કૃતિ : ચિત્રમય શ્રીપાલ રાસ, સં. સારાભાઈ મ. નવાબ, ઈ. ૧૯૬૧; ૨. ચૈત્યસંગ્રહ : ૨; ૩. જિનપ્રકાશ; ૪. યસન્મિત્ર(અ). [૨.૨.૬.]

વિનયવિનય-૩ [ ] : જૈન સાધુ. પ્રીતિવિનયના શિષ્ય. ૩ કડીના ચૈત્યવંદન(મુ.)ના કર્તા. કૃતિ : દેસ્તસંગ્રહ. [૨.૨.૬.]

વિનયવિનય(ઉપાધ્યાય)શિષ્ય [ ] : જૈન સાધુ. ૫ કડીની 'સંતોષીની સગ્રય'(મુ.)ના કર્તા. કૃતિ : અસસંગ્રહ. [કી.જો.]

વિનયવિમલ(પંડિત) : આ નામે ૮ કડીની 'સાધુસગ્રય/સુગુરુગુણની સગ્રય'(મુ.) તથા ૧૩ કડીની 'સુમતિશિક્ષા-સગ્રય' એ કૃતિઓ મળે છે. તેમના કર્તા કયા વિનયવિમલ છે તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી. કૃતિ : ૧. ચૈત્યસંગ્રહ : ૩; ૨. સસંપમાહાત્મ્ય. સંદર્ભ : ૧. દેસુરાસમાળા; □ ૨. લેજેન્ડાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

વિનયવિમલશિષ્ય [ઈ. ૧૭૫૧ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. 'જીવાભિગમ-સૂત્ર-બાલાવબોધ' (લિ. ઈ. ૧૭૫૧)ના કર્તા. જુઓ ધનવિમલ. સંદર્ભ : જૈનકવિઓ : ૩(૨). [કી.જો.]

વિનયશીલ(મુનિ) [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : જૈન સાધુ. ગુણશીલના શિષ્ય. ૪૫ કડીના 'સહસ્રફળા-પાર્શ્વજિન-સ્તવન' (૨. ઈ. ૧૬૪૫/ સં. ૧૭૦૧, માગધર સુદ ૬), '૨૪ જિનભાસ', 'નેમિ-ભારમાસા' (મુ.), ૧૧ કડીના 'પાર્શ્વનાથ-સ્તોત્ર' તથા ૧૦૪ કડીના 'અર્બુદા-

વિનયવિનય(ઉપાધ્યાય)-૧ : વિનયશીલ(મુનિ)

ચવઉત્પત્તિ ચૈત્યપરિપાટ્ટી-સ્તવન' (ર. ઈ. ૧૭૮૬; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જૈન પ્રાચીન પૂર્વાચાર્યો વિરચિત સ્તવન સંગ્રહ, પ્ર. મોતીચંદ ૩. અવેશી, ઈ. ૧૯૧૯; ૨. પ્રામભાસંગ્રહ : ૧.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૩(૨); ૨. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧.

[૨.૨.૬.]

વિનયશેખર [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : અંચલગચ્છના જૈન સાધુ. ધર્મમૂર્તિસૂરિની પરંપરામાં સત્યશેખરના શિષ્ય. 'યશોભદ્ર-ચોપાઈ' (ર. ઈ. ૧૫૮૭/સં. ૧૬૪૩, મહા સુદ ૩, રવિવાર; સ્વહસ્તલિખિત પ્રત), 'શાંતિમુગસુંદરી-ચોપાઈ' (ર. ઈ. ૧૫૮૮/સં. ૧૬૪૪, શ્રાવણ સુદ ૧૩, રવિવાર), 'રત્નકુમાર-રાસ' તથા ૨ કડીનું 'ધર્મમૂર્તિસૂરિ-ગીત' (સ્વહસ્તલિખિતપ્રત)—એ કૃતિઓના કર્તા. 'ગુજરાતના સારસ્વતો'એ ભૂલથી કર્તાનામ વિનયશેખર મૂક્યું છે.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; □ ૨. જૈગૂકવિઓ : ૧,૩(૧).

[૨.૨.૬.]

વિનયસમુદ્ર(ઉપાધ્યાય)—૧ [ઈ. ૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધ—ઈ. ૧૬મી સદી મધ્યભાગ] : ઉપકેશગચ્છના જૈન સાધુ. સિદ્ધસૂરિના શિષ્ય. હર્ષ-સમુદ્રના શિષ્ય. ૨૪૮ કડીની 'આરામશોભા-ચોપાઈ' (ર. ઈ. ૧૫૨૭/સં. ૧૫૮૩, માગશર—; મુ.), ૬૯ કડીની 'ત્રેમિરાજ્ઞપિ-સંધિ' (ર. ઈ. ૧૫૨૭ લગભગ), મુનિરત્નસૂરિકૃત મૂળ સંસ્કૃત ગ્રંથ 'અંબડચરિત'-આધારિત ૫૦૩ કડીનું 'અંબડચરિત્ર/ચોપાઈ/રાસ' (ર. ઈ. ૧૫૪૩/સં. ૧૫૯૯, મહા સુદ ૨, રવિવાર), ૨૪૬ કડીની 'મુગાવતી-ચોપાઈ/મુગાંકવેખા-ચતુષ્પદી' (ર. ઈ. ૧૫૪૬/સં. ૧૬૦૨, વૈશાખ સુદ ૫, સોમવાર), ૨૪૬ કડીનો 'ચિત્રસેન પદ્માવતી-રાસ/પદ્મચરિત/સીતા સતી-ચોપાઈ' (ર. ઈ. ૧૫૪૮/સં. ૧૬૦૪, શ્રાવણ), 'શેલિણી આચારમુનિ-ચોપાઈ/રાસ' (ર. ઈ. ૧૫૪૯), 'સિલાસન બતીસી-ચોપાઈ' (ર. ઈ. ૧૫૫૫), ૩૦૦ કડીની 'નલદવદંતી-ચરિત્ર' (ર. ઈ. ૧૫૫૮), ૨૯૭ કડીનો 'દ્રૌપદી શિયળ-રાસ', 'ચંદનબાળા-રાસ' (ર. ઈ. ૧૫૨૭) તથા 'સંગ્રામસૂરિ-ચોપાઈ'—એ કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : સ્વાધ્યાય, ફેબ્રુ., મે, ઓગસ્ટ ૧૯૭૮—'વિનયસમુદ્રવાચક-કૃત આરામશોભા ચઉપઈ', સં. નવીનચંદ્ર એન. શાહ.

સંદર્ભ : ૧. આરામશોભારાસ(જિનહર્ષકૃત), સં. જ્યંત કોઠારી, ક્રીતદા જૈશી, ઈ. ૧૯૮૩; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. જૈસાઈતિહાસ; ૪. દેસુરાસમાળા; ૫. પ્રાકાશપરંપરા; □ ૬. જૈન સત્યપ્રકાશ, જન્યુ.-ફેબ્રુ. માર્ચ ૧૯૪૪—'વિક્રમાદિત્ય સંબંધી જૈન સાહિત્ય', અગરચંદ નાહટા; ૭. ફાત્રેમાસિક, જન્યુ.-જૂન ૧૯૭૩—'ગુજરાતી જૈન સાહિત્ય : રાસસંદોહ', હીરાલાલ ર. કાપડિયા; □ ૮. જૈગૂકવિઓ : ૧,૩(૧); ૯. જૈમગૂકરચનાઓ : ૧; ૧૦. ડિકેટવોગભાવિ; ૧૧. મુપુ-ગૂહસૂચી; ૧૨. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧.

[૨.૨.૬.]

વિનયસમુદ્ર(વાચક)—૨ [ઈ. ૧૬મી સદી મધ્યભાગ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનમાણિકચસૂરિ (જ. ઈ. ૧૪૯૩—અવ. ઈ. ૧૫૫૬)ના શિષ્ય. ૨૨ કડીના 'જ્ઞપત્ત-સ્તવન'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈતિહાસ; ૨. યુજિનચંદ્રસૂરિ. [૨.૨.૬.]

વિનયશેખર : વિનયસોમ—૧

વિનયસાગર : આ નામે 'હરિયાલી-સ્તબક'(લિ. સં. ૨૦મી સદી અનુ.) 'અષ્ટપ્રવચનમાતા-સગ્રાય/અષ્ટાપદ-સ્તવન' (લિ. સં. ૧૭મી સદી અનુ.) એ કૃતિઓ મળે છે. આ ક્યા વિનયસાગર છે તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

સંદર્ભ : ૧. પાંગુહસ્તલેખો; □ ૨. મુપુગૂહસૂચી. [૨.૨.૬.]

વિનયસાગર—૧ [ઈ. ૧૫૬૧માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનહર્ષસૂરિની પરંપરામાં સુમતિકલશના શિષ્ય. ૩૨૧ કડીની 'સોમચંદ રાજની ચોપાઈ' (ર. ઈ. ૧૫૬૧/સં. ૧૬૧૭, શ્રાવણ સુદ ૧૫, બુધવાર) તથા 'ચિત્રસેન પદ્માવતી-રાસ' એ કૃતિઓના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. મરાસસાહિત્ય; □ ૩. જૈગૂકવિઓ : ૧; ૪. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

વિનયસાગર—૨ [ઈ. ૧૬૪૬(?)માં હયાત] : અંચલગચ્છના જૈન સાધુ. 'અનેકાર્થનામભાવા' (ર. ઈ. ૧૬૪૬?) ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૨). [૨.૨.૬.]

વિનયસાગર—૩ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છની સાગર-શાખાના જૈન સાધુ. રાજસાગરની પરંપરામાં વૃદ્ધિસાગરના શિષ્ય. ૬૩ કડીની 'રાજસાગરસૂરિ-સગ્રાય' (ર. ઈ. ૧૬૫૯ પછી)ના કર્તા. આ ઉપરાંત રાજસાગરશિષ્ય વિનયસાગરના નામે ૧૭ કડીનું 'શાંતિનાથ-સ્તવન' મળે છે જે આ જ કર્તાની કૃતિ હોવાની સંભાવના છે.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૩(૨); ૨. મુપુગૂહસૂચી. [૨.૨.૬.]

વિનયસુંદર : આ નામે ૮૫૦ ગ્રંથાગ્ર ધરાવતી ગેય 'સુસ્સુંદરીચરિત્ર-રાસ/ચોપાઈ' (ર. ઈ. ૧૫૮૮/સં. ૧૬૪૪, જ્યેષ્ઠ સુદ ૧૩) તથા માન-નુંગસૂરિકૃત ૪૪ કારિકાના સંસ્કૃત 'ભક્તામરસ્તોત્ર' પરનો બાલાવ-બોધ—એ કૃતિઓ મળે છે. આ ક્યા વિનયસુંદર છે તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

સંદર્ભ : ૧. દેસુરાસમાળા; □ ૨. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧); ૩. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

વિનયસુંદર(પંડિત)—૧ [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. ૨૭/૨૯ કડીની 'તપગચ્છ ગુર્વાવલી-સગ્રાય' (ર. ઈ. ૧૫૯૪ અનુ.; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : પસમુચ્ચય : ૨.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [૨.૨.૬.]

વિનયસોમ : આ નામે ૫ કડીનું 'પોષીના પાર્શ્વનાથ-સ્તવન' મળે છે એ વિનયસોમ—૧નું છે કે અન્યનું તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

સંદર્ભ : જૈહાપ્રોસ્ટા. [૨.૨.૬.]

વિનયસોમ—૧ [ ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનમાણિકચસૂરિના શિષ્ય. ૧૭ કડીના 'ફલોધી પાર્શ્વનાથ-સ્તવન'ના કર્તા.

સંદર્ભ : યુજિનચંદ્રસૂરિ. [૨.૨.૬.]

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૪૧૧

વિનાયક [ ] : 'રાધાના દાણનો ગરબો'ના કર્તા.
સંદર્ભ : ૧. ગુહાપાદી; ૨. કાંઠનામાવલિ : ૨. [શા.ત્રિ.]

વિનીતકુશલ [ઈ. ૧૬૬૬માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. સુમતિ-કુશલશિષ્ય-વિવેકકુશલના શિષ્ય. વિજયપ્રભસૂરિ (જ. ઈ. ૧૬૨૧-અવ. ઈ. ૧૬૮૩)ના સમકાલીન. કવિએ ઈ. ૧૬૬૬માં 'શત્રુજય-તીર્થયાત્રા કરેલી. એ વિષયને લઈ ૧૫ કડીનું 'શત્રુજય-સ્તવન' (ર. ઈ. ૧૬૬૬ના અરસામાં; મુ.) અને ૭ ઢાલની 'શત્રુજય-તીર્થયાત્રા' (ર. ઈ. ૧૬૬૬ના અરસામાં; મુ.) કૃતિઓ તેમણે રચી છે.

કૃતિ : પ્રાતીસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈતિહાસ; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૨. [પા.માં.]

વિનીતવિજય : આ નામે 'વિહરમાણુ જિનગતસૂરપ્રભાદિ આઠ-સ્તવન' (લિ. ઈ. ૧૭૮૨), ૭ કડીનું 'શાંતિનાથ-સ્તવન' (લિ.સં. ૧૮મી સદી અનુ.) ૭ કડીનું 'આદિનાથ-સ્તવન' અને ૨૧ કડીની 'વિજય-પ્રભસૂરિ-સત્રાય' કૃતિઓ મળે છે. તેમના કર્તા કયા વિનીતવિજય છે તે સ્પષ્ટ થતું નથી

સંદર્ભ : ૧. લીંહસૂચી; ૨. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [પા.માં.]

વિનીતવિજય-૧ [ઈ. ૧૬૭૬માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયાનંદસૂરિની પરંપરામાં પ્રીતિવિજયના શિષ્ય. વિજયમાનસૂરિ (જ. ઈ. ૧૬૫૧-અવ. ઈ. ૧૭૨૪)ના સમકાલીન. ૧૨૫ કડીના '૧૨૪ આતિચારમય શ્રી મહાવીર-સ્તવન' (ર. ઈ. ૧૬૭૬/સં. ૧૭૩૨, આસો સુદ ૧૩), ૭૮ કડીના 'થોવીસ દંડક વિચારમયવીરજિન-સ્તવન' (ર.સં. સાયર દ્વિજકર ગુણ નભમાસ, સુદ ૩, ગુરુવાર), અને પર્યુ-પણપર્વને લગતાં ૩-૩ કડીનાં કેટલાંક ચૈત્યવંદનો(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : સસંપમાહાત્મ્ય.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૨; ૨. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [પા.માં.]

વિનીતવિજય-૨ [ઈ. ૧૬૮૮ની આસપાસમાં હયાત] : જૈન સાધુ. લાવણ્યવિજયશિષ્ય પંડિત મેરુવિજયના શિષ્ય. 'થોવીસી' (ર. ઈ. ૧૬૮૮ની આસપાસ; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. અસ્તમંજુષા; ૨. જૈગૂસારનો : ૧ (નસં.). [પા.માં.]

વિનીતવિજય-૩ [ ] : જૈન સાધુ. પંડિત રત્ન-વિજયના શિષ્ય. ૮ કડીની જીવને સંબોધીને રચેલી 'વૈરાગ્યની સત્રાય' (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : જિસ્તકાસંદોહ : ૧.

[પા.માં.]

વિનીતવિમલ [ઈ. ૧૬૮૩ સુધીમાં] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. પંડિત શાંતિવિમલના શિષ્ય. ૫૫ કડીના 'અષ્ટાપદ સલોકો', ૫૫ કડીના 'આદિનાથ-સલોકો/જ્ઞાનમદેવ-ગીત' (ર. ઈ. ૧૬૮૩ પહેલાં; મુ.), ૧૧૧ કડીના 'વિમલમંત્રી/શાહ/સરનો સલોકો' (અંશતઃ મુ.) અને ૬૫ કડીના 'નેમિનાથ-સલોકો'ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. પ્રાસ્તરત્નસંગ્રહ : ૨. સલોકાસંગ્રહ, પ્ર. શા. કેશવલાલ સવાઈ નાઈ; ૩. જૈન સત્યપ્રકાશ, એપ્રિલ ૧૯૪૭-વિમલશાહનો સલોકો, સં. લક્ષ્મીભદ્રવિજયજી.

સંદર્ભ : ૧. શોષ અને સ્વાધ્યાય, હરિવલ્લભ ભાયાણી, ઈ. ૧૯૬૫ - 'સલોકા સાહિત્ય'; ૨. જૈન સત્યપ્રકાશ, સપ્ટે. ૧૯૪૬- 'સલોકાનો સંચય', હારાલાલ કાપડિયા; ૩. જૈગૂકવિઓ : ૨, ૩(૨); ૪. મુપુગૂહસૂચી; ૫. રાહસૂચી : ૧; ૬. લીંહસૂચી. [પા.માં.]

વિનીતસાગર [ઈ. ૧૭૩૨માં હયાત] : જૈન સાધુ. ૭ કડીના 'સિદ્ધ-ચક્ર-સ્તવન' (ર. ઈ. ૧૭૩૨)ના કર્તા. 'જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ'માં ભાવસાગરશિષ્ય વિનીતસાગરનો નિર્દેશ મળે છે, તે આ છે કે અન્ય તે નિશ્ચિત થઈ શકતું નથી.

સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈતિહાસ; ૨. મુપુગૂહસૂચી. [પા.માં.]

વિબુધવિજય-૧ [ઈ. ૧૬૭૬માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયદેવસૂરિની પરંપરામાં કવિ વીરવિજયના શિષ્ય. વૃદ્ધવિજયના ગુરુભાઈ. ૬૬૮ કડીના 'મંગલકલશ-રાસ' (ર. ઈ. ૧૬૭૬/સં. ૧૭૩૨, વૈશાખ-બીજ, બુધવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૨, ૩(૨). [પા.માં.]

વિબુધવિજય(પંડિત)-૨ [ઈ. ૧૭૨૫માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. હીરવિજયસૂરિની પરંપરામાં ચતુરવિજયના શિષ્ય. વિજય-ક્ષમાસૂરિ (જ. ઈ. ૧૬૭૬-અ.વ. ઈ. ૧૭૨૮)ના સમકાલીન. 'સુર-સુંદરી-રાસ' (ર. ઈ. ૧૭૨૫/સં. ૧૭૮૧, મુનીસર માસ સુદ-), સોમ-વાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૨). [પા.માં.]

વિબુધવિમલ(સૂરિ)/લક્ષ્મીવિમલ(વાચક) [ઈ. ૧૭૨૪માં હયાત-અવ. ઈ. ૧૭૫૮/સં. ૧૮૧૪, માગશર વદ ૩] : તપગચ્છની વિમલશાખાના જૈન સાધુ. જ્ઞાનવિમલસૂરિની પરંપરામાં કીર્તિવિમલના શિષ્ય. સીતા-પુરના વતની. જ્ઞાતિએ પોરવાડ. પિતા ગોકલ મહેતા. માતા રેઈઆ. પૂર્ણકામનું નામ લખમીબંદ. દીક્ષાનામ લક્ષ્મીવિમલ. સૂરિપદ ઈ. ૧૭૪૨માં. અવસાન ઔરંગાબાદમાં. તેમની કેટલીક કૃતિઓ 'લક્ષ્મી-વિમલ' એવી નામછાપથી પણ પ્રાપ્ત થાય છે. '૨૦ વિહરમાન જિન-સ્તવન/વીસી' (ર. ઈ. ૧૭૨૪/સં. ૧૭૮૦, આસો સુદ ૧૦, ગુરુવાર; મુ.), સ્વરચિત સંસ્કૃત 'સમ્યક્ત્વપરીક્ષા' નામની દીર્ઘ પદ્યકૃતિ પર બાલાવબોધ (ર. ઈ. ૧૭૫૭/સં. ૧૮૧૩, જૈન-) અને 'થોવીસી' (મુ.)ના કર્તા.

૬ કડીની ગૌતમસ્વામીની, ૫ કડીની જ્ઞાનવિમલસૂરિની, ૧૧ કડીની મહાવીરસ્વામીની, ૫ કડીની મુનિ સુવ્રતસ્વામીની, ૮ કડીની વિજયસેનની, ૭ કડીની સામાન્યની અને ૮ કડીની સ્થૂલભદ્રસૂરિની-આ બધી ગદ્યકૃતિઓ(મુ.) પણ આ જ વિબુધવિમલની હોવાની શક્યતા છે.

આ ઉપરાંત 'વિબુધવિમલ'ના નામે પ્રાપ્ત થતી 'છપ્પન દિક્-કુમારી આદિ સ્વરૂપગંભિત મહાવીર જિનજન્મકલ્યાણક-સ્તવન', ૮ કડીનું 'નારંગાજીનું સ્તવન'(મુ.), ૮ કડીનું 'પદ્મસાણનું સ્તવન'(મુ.), ૧૫ કડીનું 'પાર્શ્વજિન-સ્તવન'(મુ.) અને ૫ કડીની 'વિનયની સત્રાય' (મુ.) કૃતિઓ પણ આ વિબુધવિમલની જ હોવાની સંભાવના છે.

વિનાયક : વિબુધવિમલ(સૂરિ)/લક્ષ્મીવિમલ(વાચક)

૪૧૨ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

કૃતિ : ૧. અસ્તમંજુષા; ૨. ઐરાસંગ્રહ : ૩ (૫સં.); ૩. ગણ્ડુલી-સંગ્રહ, સં. શિવલાલ જ. સંઘવી, સં. ૧૯૭૨; ૪. ગણ્ડુલીસંગ્રહનામા ગ્રંથ : ૧, પ્ર. ભીમસિંહ માણેક, ઈ. ૧૯૦૧; ૫. જૈઐકાંસંચય (૫સં.); ૬. જૈગુસારનો : ૧ (૫સં.); ૭. પ્રાસ્તરત્નસંગ્રહ : ૨; ૮. શોભનસ્તવનાવલી, પ્ર. શા. ડાઘાભાઈ ફત્તેહચંદ તથા શા. મોતીલાલ મહાસુખભાઈ, ઈ. ૧૯૮૭; ૯. સસન્મિત્ર(જ).

સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈતિહાસ; ૨. જૈગુકવિઓ : ૧, ૨, ૩(૧, ૨); ૩. મુખ્યગુહસૂચી; ૪. લીંહસૂચી; ૫. હેજોશાસૂચિ : ૧. [પા.માં.]

વિમ્બુધિવિમલશિષ્ય [ઈ. ૧૫૧૪ની આસપાસ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. ૧૧૨ કડીની દુહા-ચોપાઈના બંધમાં રચાયેલી 'તપગચ્છ પદ્મીનુકમ ગુર્વાવલી-છંદ' (૨.ઈ. ૧૫૧૪ અનુ.; મુ.) અને ૮ કડીની 'પર્યુષણપર્વનું સ્તવન'(મુ.) એ કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જ્ઞાનગુણ પદ્યાવળી, પ્ર. શાહ વેણીચંદ સુ. અને બીજા, ઈ. ૧૯૨૫ (બીજી આ.); ૨. પસમુચ્ચય : ૨ [ક્રી.જે.]

વિમલ : આ નામે ૧૬ કડીની 'ઋષિ-સંગ્રહ', ૮ કડીની 'ચંદન-બાલા-સંગ્રહ'(મુ.) તથા ૬ કડીની 'નમસ્કાર-સંગ્રહ' એ જૈનકૃતિઓ મળે છે તથા 'માતાજીને ગરબો' (લે.ઈ. ૧૯૬૪) એ જૈનેતરકૃતિ મળે છે. એમના કર્તા કયા વિમલ છે તે કહેવું મુશ્કેલ છે.

કૃતિ : સજ્જાયામાલા(પં).

સંદર્ભ : ૧. ગુહાધાદી; ૨. લીંહસૂચી; ૩. હેજોશાસૂચિ : ૧.

[ક્રી.જે.]

વિમલ-૧ [ઈ. ૧૫૫૪માં હયાત] : જૈન સાધુ. 'મિત્રચાક-રાસ' (૨.ઈ. ૧૫૫૪/સં. ૧૬૧૦, આસો સુદ ૧૦)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈગુકવિઓ : ૩(૧). [ક્રી.જે.]

વિમલ-૨ [ઈ. ૧૫૬૦માં હયાત] : 'હરિસ' (૨.ઈ. ૧૫૬૦)ના કર્તા.

સંદર્ભ : પાંગુહસ્તલેખો.

[શ્રા.ત્રિ.]

વિમલ-૩ [ઈ. ૧૬૦૦માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજય-સેનસૂરિના શિષ્ય. ૧૨ કડીની 'નવપદમહિમાની સંગ્રહ/શ્રીપાલની સંગ્રહ'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. ચૈત્રસંગ્રહ : ૩; ૨. સજ્જાયામાળા(પં). [ક્રી.જે.]

વિમલકીર્તિ-૧ [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. સાધુકીર્તિની પરંપરામાં વિમલતિલક-સાધુસુંદરના શિષ્ય. અભયદાનના વિષયને કેન્દ્રમાં રાખીને રચેલી 'યશોધરચરિત્ર-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૬૦૯/સં. ૧૬૬૫, આસો સુદ ૧૦), 'ચંદ્રદૂતકવ્ય' (૨.ઈ. ૧૬૨૫), 'પ્રતિકમણવિધિ-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૬૩૪/સં. ૧૬૮૦, આસો વદ ૩૦) 'જ્યોતિષુઅણુ-બાલાવબોધ', 'જીવવિચાર-બાલાવબોધ', 'વિચારષટ્ત્રિંશિકા(દંડક)-બાલાવબોધ/દંડક-બાલાવબોધ', 'નવતત્ત્વ-બાલાવબોધ', 'પદવ્યવસ્થા', ૧૩ કડીના 'મહાવીરના ચંદ્રાવલા', 'ષષ્ટિશતક-બાલાવબોધ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. યુજ્જિનચંદ્રસૂચિ; ૨. જૈગુકવિઓ : ૩(૧, ૨); ૩. જૈહાપ્રોસ્તા; ૪. હેજોશાસૂચિ : ૧. [ક્રી.જે.]

વિમ્બુધિવિમલશિષ્ય : 'વિમલપ્રબંધ/રાસ'

વિમલકીર્તિ(પરિત)-૨ [ ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. 'ઉપદેશમાલાપ્રકરણ' પરના ટબાના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈન સત્યપ્રકાશ, જન્મ્યુ. ૧૯૪૬--'જૈસલમેરકે જૈન જ્ઞાનભંડારોકે અન્યત્ર અપ્રાપ્ય ગ્રન્થોકી સૂચી' અગચંદ નાહટા; ૨. હેજોશાસૂચિ : ૧. [ક્રી.જે.]

વિમલચારિત્ર : તપગચ્છના જૈન સાધુ. ૫ કડીના 'પાર્શ્વજિન-સ્તવન'ના કર્તા. આ કર્તા કયા વિમલચારિત્ર છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

સંદર્ભ : મુખ્યગુહસૂચી.

[ક્રી.જે.]

વિમલચારિત્ર-૧ [ઈ. ૧૫૪૮માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. હેમવિમલસૂરિની પરંપરામાં સંઘચારિત્રના શિષ્ય. ૪૦૦ ગ્રંથાગ્રના 'નવકાર-ચોપાઈ/નવકાર-રાસ/રાજસિંહ-રાસ'(૨.ઈ. ૧૫૪૮/સં. ૧૬૦૫, શ્રાવણ સુદ ૧, ગુરુવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. આલિસ્તઓઈ : ૨; ૩. જૈગુ-કવિઓ : ૧, ૩(૧). [ક્રી.જે.]

વિમલચારિત્ર(ગણિ)-૨ [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : નાગોરી વડતપ-ગચ્છના જૈન સાધુ. પાર્શ્વચંદ્રસૂરિની પરંપરામાં વાચક રત્નચારિત્રના શિષ્ય. 'અંજનાસુંદરી-ચારિત્ર/રાસ' (૨.ઈ. ૧૬૦૬/સં. ૧૬૬૩, માગ-શર સુદ ૨, ગુરુવાર,*મુ.) અને ઐતિહાસિક 'રાયચંદ્રસૂરિ-રાસ' (૨. ઈ. ૧૬૧૯)ના કર્તા.

કૃતિ : *ભ્રાતૃચંદ્રસૂરિ ગ્રંથમાલા--

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. મરાસસાહિત્ય; ૩. જૈગુ-કવિઓ : ૧, ૩(૧). [ક્રી.જે.]

વિમળદીપ : જુઓ દીપવિમળ.

વિમલધર્મશિષ્ય [ઈ. ૧૪૬૪માં હયાત] : જૈન સાધુ. ૧૪ કડીની 'મહાવીર-વિનતિ' (૨.ઈ. ૧૪૬૪/સં. ૧૫૨૦, જેઠ સુદ ૧૦) તથા ૧૮ કડીની 'જીરાઈલી પાર્શ્વનાથ-વિનતિ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગુકવિઓ : ૩(૧).

[ક્રી.જે.]

'વિમલપ્રબંધ/રાસ' [૨. ઈ. ૧૫૧૨/સં. ૧૫૬૮, આસો સુદ-- રવિ-વાર] : તપગચ્છના જૈન સાધુ અને સમયરત્નશિષ્ય લાવણ્યસમયની ૮ ખંડ ને ૧૩૫૬ કડીની ચોપાઈ, દુહા, વસ્તુ, પવાડ જેવા છંદો અને વિવિધ દેશીઓના ઢાળમાં નિબલ્લ ચૌલુક્ય રાજ ભીમદેવ પહેલાના સમયમાં થઈ ગયેલા વિમલ મંત્રીના સુકૃત્યોને આલેખી એમના ધર્મવીર તરીકેના ચરિત્રને વિશેષ રૂપે ઉપસાવતી કૃતિ(મુ.). પ્રબંધ, રાસ અને ચરિત્ર ત્રણેનાં સ્વરૂપગત લક્ષણો ઓછેવત્તે અંશે પ્રગટ કરતી આ રચના વિમલ મંત્રીના જીવનની ઘટનાઓ અને એમના પરાક્રમપ્રસંગોને કેટલાક ઐતિહાસિક આધારોનું સમર્થન મળે એ રીતે નિરૂપતી હોઈ મુખ્યત્વે 'કાન્હડદેવપ્રબંધ' પદ્મીની આ પ્રકારની સૌથી વિશેષ નોંધપાત્ર રચના બની રહે છે. જે કે અહીં દંત-કથાઓ પર કીકીક આધાર રખાયો હોવાને લીધે અને સામાજિક-

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૪૧૩

ધાર્મિક પ્રસંગોનું નિરૂપણ વિશેષ થયું હોવાને લીધે વિમલ મંત્રીની પ્રશસ્તિ અને જૈન ધર્મના પ્રભાવનું ગાન કરવાનો કવિનો ઉદ્દેશ ઉપર તરી આવે છે.

પ્રારંભના ૨ ખંડોમાં શ્રીમાલનગર અને શ્રીમાલવંશની સ્થાપના, ઓસવાળો અને પ્રાગવાટો, અઢાર વર્ણની વ્યવસ્થા, ૬ દર્શન, ૯૬ પ્રકારનાં પાખંડ વગેરેનો પરિચય આપી ત્રીજા ખંડમાં વીર નામે શ્રોષ્ટ્રીને ત્યાં વીરમતીની કુખે વિમલના જન્મની વાત કવિ કહે છે. પાટણના શ્રીદેવ શ્રોષ્ટ્રીની પુત્રી શ્રી સાથે વિમલનું લગ્ન, વિમલ વિરુદ્ધની કાનભભેરણીથી ભોળવાઈને રાજા ભીમે એની હત્યા કરવા માટે કરેલા પ્રયત્ન, યુદ્ધોમાં વિમલે મેળવેલા વિજ્ય, ભીમને હાથે જ પાછળથી વિમલનું થતું સંમાન, ગુરુએ આબુ પર્વત પર જૈન મંદિર બંધાવવા વિમલને આપેલો આદેશ—એ બધા પ્રસંગો બાકીના ખંડોમાં આવેખાયા છે. એમાં અંબા પાસે પુત્રપ્રાપ્તિને બદલે તીર્થ-સ્થાનનું વરદાન માગવાનો પ્રસંગ વિમલના ધર્મવીરચરિત્રને સૂચક રીતે ઉપસાવે છે.

કળિયુગનું વર્ણન, રોમનગરના સુલતાનની બેગમોનું બહી બોલીમાં ટીપ્પણ, ઓજસ્વી શૈલીવાળું યુદ્ધવર્ણન, વિજ્ય પછીનો વિમલનો અલંકૃત શૈલીમાં વર્ણવાયેલો સન્કર તથા સ્ત્રીપુરુષનાં સામુદ્રિક લક્ષણો, રાગરાગિણીઓ, સ્ત્રીપુરુષની કલાઓ, શુકન-અપ-શુકનની માન્યતાઓ વગેરેનાં વીગતસભર ચિત્રણો—આવા કેટલાક અંશો આ કૃતિને કવિની અને મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યની ધ્યાનાર્હ કૃતિ બનાવે છે. [કા.શા.]

વિમલપ્ર મ(સૂરિ)શિષ્ય [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ]: વડતપગચ્છના પિપ્પલશાખાના જૈન સાધુ. ૨૯૪ કડીની 'વલકલચીરી-રાસ' (૨.ઈ. ૧૫૯૧) તથા 'થાવચ્યાકુમાર-ભાસ' (૨.ઈ. ૧૫૯૯/સં. ૧૬૫૫, કારતક સુદ ૮) એ કૃતિઓના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈન સત્યપ્રકાશ, એપ્રિલ—મે ૧૯૪૮—'ચિરાપદ્મ-ગચ્છીય બંડારોંમે ઉપલબ્ધ વિવાહલો, સંધિ, ભાસ, ધવલસંનક સાહિત્ય', વિજયવતીન્દ્રસૂરિજી; ૨. ડિક્ટેલોંગભાવિ. [ક્રિ.જે.]

વિમલરત્ન [ઈ. ૧૬૪૬માં હયાત]: ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. વિમલકીર્તિની પરંપરામાં વિજયકીર્તિના શિષ્ય. 'વીરચરિત્ર-બાલાવ-બોધ' (૨.ઈ. ૧૬૪૬/સં. ૧૭૦૨, પોષ સુદ ૧૦), ૯ કડીના 'જિન-રત્નસૂરિનિર્વાણ-ગીત'(મુ.) અને ૮ કડીના 'વિમલકીર્તિગુરુ-ગીત'(મુ.) ના કર્તા.

કૃતિ : ઐજેકાસંચય (૫સં.).

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૨).

[ક્રિ.જે.]

વિમલરંગ(મુનિ)શિષ્ય [ઈ. ૧૫૭૨માં હયાત]: જૈન સાધુ. ૧૪૧ કડીના, વિવિધ રાગ તથા દેશીઓનો નિદેશ કરતા અને જિનચંદ્ર-સૂરિનો મહિમા ગાતા ઐતિહાસિક કથાવસ્તુવાળા 'અકબરપ્રતિબોધ-રાસ/શ્રી યુગપ્રધાન જિનચંદ્રસૂરિસ્વર-રાસ' (૨.ઈ. ૧૫૭૨/સં. ૧૬૨૮, જ્યેષ્ઠ વદ ૧૩—; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : રાસ ઔર રાસાન્વયી કાવ્ય, સં. દશરથ ઝોઝા અને દશરથ શર્મા, સં. ૨૦૧૬ (૫સં.). [ક્રિ.જે.]

૪૧૪ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

વિમલવિજ્ય-૧ [ઈ. ૧૬૯૩ પછી]: તપગચ્છના જૈન સાધુ. હીર-વિજયસૂરિની પરંપરામાં વિજ્યપ્રભ (ઈ. ૧૬૨૧-૧૬૯૩)ના શિષ્ય તરીકે તેઓ નોંધાયા છે, પરંતુ વિજ્યપ્રભના સીધા શિષ્ય તેઓ હોય એવી સંભાવના ઓછી છે, એટલે તેઓ ઈ. ૧૬૯૩ પછી થયા હોવાનું કહી શકાય. તેઓ વિમલવિજ્ય-૨ પણ કદાચ હોઈ શકે. ૫૫ કડીનું 'અષ્ટાપદ સમેતશિખર-સ્તવન' (વે. સં. ૧૮મું શતક અનુ.) તથા ૪ ઢાલ અને ૩૭/૩૮ કડીની 'વિજ્યપ્રભસૂરિ-નિર્વાણ' (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : જૈએકાસંચય.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૨, ૩(૨).

[ક્રિ.જે.]

વિમલવિજ્ય-૨ [ ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. હીરવિજયસૂરિની પરંપરામાં વિમલહર્ષના શિષ્ય. ૪૨ કડીના 'નેમિ-નાથ-સ્તવન' (વે. સં. ૧૮મું શતક અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી.

[ક્રિ.જે.]

વિમલવિનય [ઈ. ૧૫૯૧માં હયાત]: ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. ગુણશેખરની પરંપરામાં નયરંગના શિષ્ય. ૭૨ કડીના 'અનાથીસંધિ' (૨.ઈ. ૧૫૯૧/સં. ૧૬૪૭, ફાગણ સુદ ૩), ૪ ઢાલ અને ૬૬ કડીના 'અરહનનક-રાસ' તથા કેટલાંક સ્તવનોના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. મરાસસાહિત્ય; ૨. યુજિનચંદ્રસૂરિ; ૩. જૈગૂ-કવિઓ : ૩(૧); ૪. ડિક્ટેલોંગભાઈ : ૧૯(૨). [ક્રિ.જે.]

વિમલ(વાચક)શિષ્ય [ ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. ૧૨ કડીના '(નાડુલાઈમંડન) નેમિનાથ-સ્તવન' (વે. સં. ૧૯મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી.

[ક્રિ.જે.]

વિમલહર્ષ : આ નામે ૫ કડીનું 'સીમંધરજિન-ગીત' (વે. ઈ. ૧૫૩૮) અને 'શર્તુજ્ય-સ્તવન' (વે. ઈ. ૧૮મી સદી) મળે છે. તેમના કર્તા કયા વિમલહર્ષ છે તે સ્પષ્ટપણે કહી શકાય એમ નથી.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂહસૂચી; ૨. રાહસૂચી : ૨.

[ક્રિ.જે.]

'વિરાટપર્વ'-૧ [૨. ઈ. ૧૫૪૫/સં. માગધર સુદ ૧૦, સોમવાર] : વીક્રસૂત નાકરરચિત, ૧૫ રાગનો વિનિયોગ થયાનું જણાવતી ૬૫ કડવાંની આ આખ્યાનકૃતિ(મુ.) એમાં વ્યકત થતી કવિની પ્રૌઢિને પક્વતાને કારણે સવિશેષ નોંધપાત્ર બને છે.

પૂર્વકથાને વણી લેવાની પોતાની લાક્ષણિક પદ્ધતિને અનુસરી કવિ અહીં પહેલાં ૨૧ કડવાંમાં મહાભારતના આદિપર્વ, સભાપર્વ અને આરણ્યકપર્વનું વૃત્તાંત સંક્ષેપમાં વર્ણવે છે અને બાકીનાં કડવાં-ઓમાં વિરાટપર્વના વૃત્તાંતનું વર્ણન કરે છે. કવચિત્ પ્રસંગોનો ક્રમફેર થાય છે ને ઘણી વાર પ્રસંગનું વીગતફેર કે વિસ્તારથી વર્ણન થાય છે, તે સિવાય સામાન્ય રીતે મૂળ મહાભારતકથાનું અહીં અનુ-સરણ થયું છે. જીમૂતપ્રસંગમાં કવિ પાંડવોની શોધનું પ્રયોજન જોડે

વિમલપ્રભ(સૂરિ)શિષ્ય : 'વિરાટપર્વ'-૧

છે ને ક્રીયકપ્રસંગને ઉપકારક રીતે એની કેટલીક વીગતો રચે છે એમાં કવિની ક્યાનિર્માણની શક્તિ દેખાય છે. પાંડવો વિરાટનગરમાં પ્રવેશે છે તે વેળા ગોપાલકેનો પ્રસંગ કવિ યોજે છે, તેમાં ગ્રીક નાટકના ક્રોરસના જેવું રચનાવિધાન નીપજી આવ્યું છે.

એ સિવાય પ્રસંગનિરૂપણોમાં જે નવી રેખાઓ છે તે માનવ-સ્વભાવના ચિત્રણ કે રસપ્રદતાના ધોરણથી આવેલી છે. જેમ કે, કવિ દ્રૌપદીને ક્રીયકને જોવાની ઉત્કંઠા બતાવતી વર્ણવે છે એમાં સામાન્ય સ્ત્રીસ્વભાવનો પ્રક્ષેપ થયો છે. માનવભાવનો આવો પ્રક્ષેપ કેટલીક વાર સમુચિત ને રસાત્મક હોય છે તો કોઈ વાર પૌરાણિક પાત્રના ગૌરવને ખંડિત કરનારો પણ બને છે. યુધિષ્ઠિર પોતાના ભાઈઓ અને દ્રૌપદી વિશે ચિંતા કરે એમાં એમના હૃદયની ઉભા પ્રગટ થાય છે, પરંતુ બુદ્ધસ્વ ઋષિ પાસે એ ભાઈઓ વિશે ફરિયાદ કરે એ એમના પાત્રને શોભાસ્પદ બનતું નથી. પરંતુ માનવભાવોના આવા આવેખનની વારંવાર તક લઈને નાકરે મહાભારતકથાને વધારે લોકભોગ્ય બનાવી છે. લોકભોગ્યતાના થોડા પુટ સાથે પાત્રોનાં સ્વભાવલક્ષણો મૂર્ત કરવાની સારી ફાવટ એમણે બતાવી છે.

પ્રસંગોચિત રીતે અહીં ચીર, ચૈદ્ર, ભયાનક, અદભુત, કરુણ, અને શૃંગારનું નિરૂપણ થયું છે. શૃંગાર બહુધા કરુણનું અંગ બનીને આવે છે. પણ કવિએ વિનોદની લહરીઓ અવારનવાર ફરકાવી છે એ વધારે તાજગીભર્યું લાગે છે. ક્રીયક-વધના કરુણ-રુદ્ર પ્રસંગને પણ એ વિનોદી વળાંક આવે છે. વર્ણનોમાં અલંકારવિનિયોજનની અને ઝડઝમકભરી પદાવલિની કવિની શક્તિ દેખાઈ આવે છે. જીમૂત-ભીમ અને ક્રીયક-ભીમનાં દ્રુદ્યુક્ષો શબ્દના સબળ ટંકારવથી આવેખાવેલાં છે, તો દ્રૌપદીનું સૈન્દર્ભવર્ણન અલંકારછટાથી ને સમુચિત વર્ણવિન્યાસથી ઓપતું છે.

સવૈયાન્દરિગીતની વિવિધ દેશીઓ પ્રયોજતા નાકરે ડિગળ જેવી ઓજસ મરી પદાવલિમાં ચારણી છંદોરચના કરી છે, ને કવચિત્ પદ-પદ્ધતિનાં કડવાં પણ આપ્યાં છે.

કૃતિના રચનાસમયના નિર્દેશમાં પાઠાંતરો પ્રાપ્ત થાય છે, પરંતુ ઉપર નિર્દિષ્ટ રચનાસમય અધિકૃત જણાય છે. [ચિ.ત્રિ].

‘વિરાટપર્વ’-૨ [ઈ. ૧૪૨૨ પહેલાં]: દક્ષિણગોગ્રહ અને ઉત્તરગા-ગ્રહ એમ બે ખંડમાં વહેંચાયેલી ૧૮૩ કડીની જૈન કવિ શાલિસૂરિ-કૃત આ રચનાને(મુ.) કવિએ ‘કવિત’ સંજ્ઞાથી ઓળખાવી છે. જૈન કવિની હોવા છતાં જૈન મહાભારતની તર્હી પરંતુ વ્યાસરચિત મહા-ભારતની કથાપરંપરાને અનુસરવાનું વલણ, કૃતિના પ્રારંભમાં સર-સ્વતીની વંદના તથા માત્રામેળને બદલે સ્વાગતા-રથોદ્ગતા-વસંત-તિલકા-માલિની જેવા અક્ષરમેળ છંદોનો ઉપયોગ આ કૃતિની જુદી તરી આવતી લાક્ષણિકતાઓ છે. કવિએ કાવ્યમાં રચનાસાલ આપી નથી, પરંતુ માણિક્યસુંદરના ‘પૃથ્વીચંદ્રચરિત્ર’ (ર.ઈ. ૧૪૨૨)માં આ કાવ્યમાંથી ૨ કડીની એકએક પંક્તિ ઉચ્છૃત કરવામાં આવી છે, એટલે આ કૃતિની રચના તે પૂર્વે થઈ હોવાનું કહી શકાય. કૃતિના ભાષાસ્વરૂપ પરથી તે ઈ. ૧૫મી સદીમાં રચાઈ હોવાનું અનુમાન પણ થયું છે.

‘વિરાટપર્વ’-૨ : વિવેકચંદ્ર-૨

મહાભારતના ‘વિરાટપર્વ’ના મુખ્ય ક્યાનંતુ કવિએ અહીં જળવ્યા છે, અને અન્ય ગૌણ પ્રસંગો ને વીગત ટાળ્યાં છે. એટલે પહેલા ખંડમાં દ્રૌપદીથી આકર્ષાયેલા ક્રીયકનો અને પછી તેના ભાઈઓનો ભીમ વધ કરે છે એ તથા સુથર્મા અને વિરાટ રાજ વચ્ચે થયેલા યુદ્ધની કથાના પ્રસંગો આવેખાયા છે. બીજા ખંડમાં વિરાટપુત્ર ઉત્તરે અર્જુનની સહાયથી ક્રોરવો પર મેળવેલા વિજયની કથા છે. સમગ્ર આવેખનમાંથી પાંડવોના વીરત્વને ઉપસાવવાનો કવિનો ઉપક્રમ ઊપસી આવે છે. શબ્દ અને અર્થના અલંકારોનો આશ્રય લઈ યુદ્ધનાં ને અન્ય વર્ણનો તાદૃશ કરવાનો કવિએ પ્રયત્ન કર્યો છે તેમાં પરંપરાને અનુસરવાનું વલણ પ્રબળ છે. પરંતુ પ્રસંગનિરૂપણમાં અનેક જગ્યાએ વક્તવ્યને ધારદાર બનાવવા કવિએ વણી લીધેલી લોકોક્તિઓ કવિની શૈલીની ધ્યાનપાત્ર લાક્ષણિકતા છે. જેમ કે, દ્રૌપદી પ્રત્યે આકર્ષાયેલા ક્રીયકને ચેતવણી આપતાં સુદેશ્ણા કહે છે, “કિમઈ ન જાણિઉં ફલ નેવ ખાજઈ અણજાણું અંધ ઉભાડિ દાઝઈ.” [આ.વે.]

વિલ્લહણ : જુઓ બિલ્હ.

વિલ્લ [ ] : અપભ્રંશની અસર ધરાવતા સુભા-પિતોના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈનકવિઓ : ૩(૨). [શ્રા.ત્રિ.]

વિવેક : આ નામે ૧૫ કડીનું ‘મહાવીરજીનું સ્તોત્ર’ (લે.ઈ. ૧૮૫૪) મળે છે. તેના કર્તા કયા વિવેક છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.

સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી. [શ્રા.ત્રિ.]

વિવેકચંદ્ર : આ નામે ૧૧ કડીનું ‘શાંતિનાથ-સ્તવન’ મળે છે. તેના કર્તા કયા વિવેકચંદ્ર છે તે સ્પષ્ટ થતું નથી.

સંદર્ભ : લીંહસૂચી. [શ્રા.ત્રિ.]

વિવેકચંદ્ર-૧ [ઈ. ૧૬૪૧માં હયાત] : અંચલગચ્છના જૈન સાધુ. કલ્યાણસાગરસૂરિની પરંપરામાં ગુણચંદ્રગણિના શિષ્ય. ૧૮ ઢાળ અને ૪૩૬ કડીના સુરપાળનો રાસ’ (ર.ઈ. ૧૬૪૧/સં. ૧૬૯૭, પોષ સુદ ૧૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. દેસુરાસ-માળા; ૪. જૈનકવિઓ : ૧, ૩(૧). [શ્રા.ત્રિ.]

વિવેકચંદ્ર-૨ [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયદેવની પરંપરામાં વાચક ભાનુચંદ્રના શિષ્ય. દીક્ષા પહેલાં સગા ભાઈ અને દીક્ષા પછી દેવચંદ્ર (અવ. ઈ. ૧૬૪૦)ના ગુરુભાઈ.

‘દેવચંદ્ર-રાસ’ (ર. ઈ. ૧૬૪૦ પછી), ૨૫/૨૭ કડીનો ‘જવ-દયાનો છંદ/શિખામણનો સલોકો’(મુ.) અને ૪ કડીની ‘પાર્વનાથ-સ્તુતિ’ના કર્તા.

કૃતિ : પ્રાઈદસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. પસમુચય : ૨; ૨. જૈનકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૩. મુપુગુહસૂચી. [શ્રા.ત્રિ.]

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૪૫૫

વિવેકરત્ન [ઈ. ૧૫૧૭માં હયાત]: તપગચ્છના જૈન સાધુ. લાવણ્યરત્નના શિષ્ય. ૬૪૬ કડીના 'યશોધર-ચરિત્ર/રાસ' (૨.ઈ. ૧૫૧૭)ના કર્તા.

સંદર્ભ: ૧. રિકેટલોગભાવિ; ૨. લીંહસૂચી. [શ્રા.ત્રિ.]

વિવેકવર્ધન [ ]: જૈન. ૩૬ કડીના 'આદિદેવ-સ્તવન'ના કર્તા.

સંદર્ભ: હેજેશાસૂચી: ૧. [શ્રા.ત્રિ.]

વિવેકવિભવ્ય: આ નામે ૪ કડીનું 'મગસીપાર્શ્વનાથ-સ્તવન' અને ૮ કડીનું 'મહાવીરજિન-સ્તોત્ર' (વે. સં. ૧૮મી સદી અનુ.) મળે છે. તેમના કર્તા કયા વિવેકવિભવ્ય છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.

સંદર્ભ: ૧. મુપુગૂહસૂચી; ૨. લીંહસૂચી. [શ્રા.ત્રિ.]

વિવેકવિભવ્ય-૧ [ઈ. ૧૬૨૧માં હયાત]: જૈન સાધુ. જ્ઞાનવિભવ્યના શિષ્ય. 'શાવિભદ્રધન્નાનો રાસ' (૨.ઈ. ૧૬૨૧/સં. ૧૬૭૭, ચૈત્ર સુદ ૬)ના કર્તા.

સંદર્ભ: દેસુરાસમાળા. [શ્રા.ત્રિ.]

વિવેકવિભવ્ય-૨ [ઈ. ૧૬૭૪માં હયાત]: તપગચ્છના જૈન સાધુ. હીરવિભવ્યના શિષ્ય. ૪ ખંડ અને ૩૫ ઢાલના 'મુગાંકલેખા-રાસ' (૨.ઈ. ૧૬૭૪/સં. ૧૭૩૦, આસો સુદ ૧૦, ગુરુવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ: ૧. ગુસાઈતિહાસ: ૨; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. દેસુરાસમાળા; ૪. જૈનકવિઓ: ૨. [શ્રા.ત્રિ.]

વિવેકવિભવ્ય-૩ [ઈ. ૧૭૦૮માં હયાત]: તપગચ્છના જૈન સાધુ. હીરવિભવ્યસૂરિની પરંપરામાં ચતુરવિભવ્યના શિષ્ય. 'રિપુમર્દન-રાસ' અને 'અર્બુદાયલ-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૭૦૮/સં. ૧૭૬૪, જ્યેષ્ઠ ૧૬ પ)ના કર્તા.

સંદર્ભ: ૧. ગુસાઈતિહાસ: ૨; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. જૈનકવિઓ: ૧, ૩(૧, ૨). [શ્રા.ત્રિ.]

વિવેકવિભવ્ય-૪ [ઈ. ૧૮૧૬માં હયાત]: તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિભવ્યદાનસૂરિની પરંપરામાં ડુંગરવિભવ્યના શિષ્ય. ૧૧ ઢાલના 'નવતત્ત્વનું સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૮૧૬/સં. ૧૮૭૨, આસો સુદ ૧૦, ગુરુવાર; મુ.)ના કર્તા. 'શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય જૈન જ્ઞાનમંદિર સ્થિત જૈન જ્ઞાનભંડારોનું સૂચિપત્ર'માં વિવેકસુંદરને નામે નોંધાયેલી 'નવતત્ત્વ-વિચારગમિત-આદિજિન-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૮૧૬) કૃતિ અને પ્રસ્તુત રચના એક હોવા સંભવ છે.

કૃતિ: ૧. કસસ્તવન; ૨. ચૈસ્તસંગ્રહ: ૩.

સંદર્ભ: ૧. ગુસાઈતિહાસ: ૨; ૨. જૈનકવિઓ: ૩(૧); ૩. મુપુગૂહસૂચી; ૪. હેજેશાસૂચી: ૧. [શ્રા.ત્રિ.]

વિવેકસિદ્ધિ [ ]: સંભવત: ખરતરગચ્છનાં જૈન સાધ્વી. ૧૧ કડીના 'વિમલસિદ્ધિગુરુણી-ગીત'(મુ.)નાં કર્તા. ગીતમાં હલ્લેખાયેલા લલિતકીર્તિ અને ઈ. ૧૬૨૩માં હયાત લલિતકીર્તિ

એ એક હોય તો આ કવયિત્રીને ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ પછીના સમયમાં મૂકી શકાય.

કૃતિ: જૈનકાસંગ્રહ (+સં.).

સંદર્ભ: યુજિનચંદ્રસૂરિ. [શ્રા.ત્રિ.]

વિવેકહર્ષ-૧ [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ]: તપગચ્છના જૈન સાધુ. આણંદવિમલની પરંપરામાં હર્ષાનંદગણિના શિષ્ય. વિદ્વાન અને પ્રતાપી. ઈ. ૧૬૧૧નો તેમનો પ્રતિભાલેખ મળે છે. તેમણે કચ્છના રાજા ભારમલ્લને (ઈ. ૧૫૮૬-ઈ. ૧૬૩૨) પ્રતિ-બોધ્યા હતા. ૧૦૧ કડીના 'હીરવિભવ્યસૂરિ(નિર્વાણ)-રાસ' (૨.ઈ. ૧૫૮૬/સં. ૧૬૫૨, ભાદરવા સુદ ૧૧, ગુરુવાર; મુ.), ૨૨ કડીની 'હીરવિભવ્યસૂરિનિર્વાણ-સગ્રાથ'(૨.ઈ. ૧૫૮૬; મુ.), ૨૪ કડીના 'ઋષભ નેમિનાથ-સ્તવન', 'મુધા-પિપાસા-શીત-ઊભણી સગ્રાથ' અને ૭ પ્રકરણના 'પરબ્રહ્મ-પ્રકાશ'ના કર્તા.

કૃતિ: ૧. જૈનકાસંગ્રહ; ૨. જૈનયુગ, અષાઢ-ગ્રાવાણ ૧૮૮૬- 'હીરવિભવ્યસૂરિ(નિર્વાણ) રાસ', સં. મો. દ. દેશાઈ (+સં.).

સંદર્ભ: ૧. જૈનકવિઓ: ૧, ૩(૧); ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. લીંહસૂચી; ૪. હેજેશાસૂચી: ૧. [શ્રા.ત્રિ.]

વિવેકહર્ષ(પંડિત)-૨ [ ]: તપગચ્છના જૈન સાધુ. કલ્યાણસુંદરના શિષ્ય. ૨૯ કડીની 'તપગચ્છ-ગુર્વાવલ્લી-સગ્રાથ' (વે. સં. ૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા. 'મુનિરાજશ્રી પુણ્યવિભવ્યજી સંગ્રહગત ગુજરાતી હસ્તપ્રતસૂચી'એ આ જ કૃતિ ભૂલથી વિનયસુંદરકૃત ૨૨ કડીની 'હીરવિભવ્યસૂરિ-સ્વાયાય'ને નામે પણ નોંધી છે.

સંદર્ભ: મુપુગૂહસૂચી. [શ્રા.ત્રિ.]

વિવેકહંસ(ઉપાધ્યાય) [ઈ ૧૫૫૪ સુધીમાં]: 'ઉપાસક દશાંગ-ભાલાવ બોધ' (વે. ઈ. ૧૫૫૪)ના કર્તા.

સંદર્ભ: જૈનકવિઓ: ૩(૨). [શ્રા.ત્રિ.]

વિશાલરાજ: જુઓ સુધાભૂષણશિષ્ય.

વિશાલસાગર [ ]: જૈન સાધુ. કલ્યાણસાગરના શિષ્ય. ૭ કડીની 'ગહૂંલો'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ: ગહૂંલી સંગ્રહનામા ગ્રંથ-૧, પ્ર. ખીમજી ભીમસિદ્ધ માણક, ઈ. ૧૮૮૧. [શ્રા.ત્રિ.]

વિશાલસુંદરશિષ્ય [ ]: તપગચ્છના જૈન સાધુ. ૭ કડીની 'ગૌતમ-ભાસ', ૭ કડીની 'નાગૌર-ચૈત્યપરિપાટી'(મુ.), ૧૩ કડીનું 'બંભાણવાડા મહાવીર-સ્તોત્ર'(મુ.), ૬૪ કડીનું 'સપ્તતિથત-જિનનામગ્રહ-સ્તોત્ર/સત્તરિસયજિન-સ્તવન' (વે. સં. ૧૭મી સદી) તથા ૧૩ કડીની 'હીરવિભવ્યસૂરિ-સગ્રાથ'(મુ.) એ કૃતિઓના કર્તા. 'શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય જૈન જ્ઞાનમંદિર સ્થિત જૈન જ્ઞાનભંડારોનું સૂચિ-પત્ર'—એ 'સત્તરિસયજિન-સ્તવન' વિશાલસુંદરને નામે નોંધી છે, પણ એ ભૂલ છે.

વિવેકરત્ન : વિશાલસુંદરશિષ્ય

૪૧૬ : ગુલ્યાતી સાહિત્યકોશ

કૃતિ : ૧. ઐસમાલા : ૧; ૨. જૈન સત્યપ્રકાશ, ફેબ્રુ. ૧૯૪૩-
'શ્રી ત્રિચાલસુંદરશિષ્ય વિરચિત 'શ્રી બંભાણવાડા મહાવીર-સ્તોત્ર',
સં. જ્યોતવિજયજી; ૩. એજન, જાન્યુ. ૧૯૪૭-'નાગેર ચૈત્યપરિ-
પાટી', સં. અગસ્થંદ નહતા.

સંદર્ભ : ૧. જૈગુકવિઓ : ૩(૨); ૨. હેજેશાસૂચિ : ૧. [ક્રી.જે.]

વિશાલસોમશિષ્ય [ ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. ૧૫
કડીની 'મૌન એકાદશી-સમ્પ્રય'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : મોસસંગ્રહ. [ક્રી.જે.]

વિશુદ્ધવિમલ [ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : જૈન સાધુ. વૌરવિમલના
શિષ્ય. ૫ ઢાળ અને ૪૨ કડીના 'મૌન એકાદશી-સ્તવન'(૨.ઈ.
૧૭૨૪/૨૫; મુ.), 'વીસ વિહરમાનજિન-સ્તવન/વીસી'(૨. ઈ. ૧૭૪૮/
સં. ૧૮૦૪, સુકરમાસ), 'તેર કાઠિયાની સમ્પ્રય'(૨.ઈ. ૧૭૪૪/સં.
૧૮૦૦, માગથર સુદ ૨, ગુરુવાર; મુ.), ૧૫ કડીની 'આત્મહિતશિક્ષા/
ચેતનને શિખામણ/જીવને ઉપદેશની સમ્પ્રય'(મુ.), ૧૪ કડીની
'આત્મશિક્ષા/યૌવનઅસ્થિરતાની સમ્પ્રય'(મુ.), ૮-૮ કડીની જે
'આત્મશિખામણ/ચાણિયાની સમ્પ્રય'(મુ.), અગિયાર ગણધર, વૈરાગ્ય,
સમકિત વગેરે પર સમ્પ્રયો (કિટલીક મુ.), પાર્શ્વનાથ, જિનપૂજ-
વિધિ વગેરે વિષે સ્તવનો-સ્તુતિઓ (કિટલીક મુ.) વગેરે કૃતિઓની
રચના તેમણે કરી છે.

કૃતિ : ૧. ગદ્દેવીસંગ્રહ, સં. સંઘવી શિવલાલ ઝ., સં. ૧૯૭૨;
૨. ચોવીસ્તસંગ્રહ; ૩. જૈસસંગ્રહ(જૈ); ૪. જૈસસંગ્રહ(ન); ૫.
પ્રાસ્તરત્નસંગ્રહ : ૨; મોસસંગ્રહ; ૭. વીશીયો તથા વિવિધ પ્રકારની
પૂજાઓ, પ્ર. માસ્તર ઉમેદચંદ રાયચંદ, ઈ. ૧૯૨૫; ૮. સજ્જાય-
માલા(શ્રા) : ૧.

સંદર્ભ : ૧. જૈગુકવિઓ : ૩(૧); ૨. ડિકેટલોગબોલે; ૩. મુપુ-
ગૂડસૂચી; ૪. લીહસૂચી; ૫. હેજેશાસૂચિ : ૧. [પ્ર.માં.]

વિશુદ્ધાનંદ [ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના
કવિ. તેમની 'વેદસ્તુતિ'માં 'દશમસ્કંધ'ના ૮૯મા અધ્યાયનું ગદ્યામાં
ભાષાંતર છે.

સંદર્ભ : ગુણપઅહેવાલ : ૫-'સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાય અને
ગુજરાતી સાહિત્ય,' કલ્યાણરાય ન. જોશી. [ક્રા.ત્ર.]

વિશ્વનાથ : આ નામે ૪૩/૫૩ કડીનો 'અંબાનો ગરબો'(મુ.), ૧૭
કડીનો 'શારદા માતાનો ગરબો'(મુ.), ૪૧ કડીનો 'ભસ્મકંકણનો
ગરબો'(મુ.) એ ગરબાઓ તથા જ્ઞાનવૈરાગ્યનું ૮ કડીનું ભજન(મુ.)
મળે છે. તેમના કર્તા ક્યા વિશ્વનાથ છે તે સ્પષ્ટ રીતે કહી શકાય
એમ નથી. માતાના ગરબાના રચયિતા વિશ્વનાથ કદાચ એક જ
કવિ હોઈ શકે.

કૃતિ : ૧. અંબીકાકવ્ય તથા શકિતકવ્ય, પ્ર. બુકસેલર સાકરલાલ
બુલાખીદાસ, ઈ. ૧૯૨૩; ૨. દેવીમહાત્મ્ય અથવા ગરબાસંગ્રહ : ૨,
પ્ર. વિશ્વનાથ ગો. દ્વિવેદી, ઈ. ૧૯૮૭; ૩. બુદ્ધ સંતસમાજ
ભજનાવળી, પ્ર. પુરુષોત્તમ ગો. શાહ, ઈ. ૧૯૫૦; ૪. કીમદ્
ભગવતીકવ્ય, પ્ર. દામોદર દાજીભાઈ, ઈ. ૧૯૮૯.

સંદર્ભ : ૧. ગૂણયાદી; ૨. ડિકેટલોગબોલે, [ક્રા.શા.]

વિશાલસોમશિષ્ય : વિશ્વનાથ-૧

બુ. સા.-૫૩

વિશ્વનાથ-૧ [ઈ. ૧૬૫૨માં હયાત] : આખ્યાનકાર અને પદકવિ.
જ્ઞાતિએ ઔદીચ્ય બ્રાહ્મણ. અવદંક જાતી. 'મોસાળા-ચરિત્ર'ની રચના
તેમણે પાટણમાં કરી છે અને એમનાં બીજાં ૨ કાવ્યોની હસ્તપ્રત
પણ પાટણમાંથી મળી છે, એટલે તેઓ પાટણ કે પાટણની આસ-
પાસના કોઈ ગામના વતની હોય એવી સંભાવના છે. એમનાં
કાવ્યોમાં અનુભવતાં ઉન્કટ ગોપીભાવ અને કૃષ્ણપ્રીતિને કારણે તથા
૬ કડીનું 'શ્રીનાથજીનું ધોળ'(વે. ઈ. ૧૭૪૪; મુ.) જે એમની રચના
હોય તે તેઓ પુષ્ટિમાર્ગીય કવિ હોવાની પણ શક્યતા છે.

ભાવણ પછી પોતાની ભાષાને 'ગુજર ભાષા' તરીકે ઉલ્લેખનાર
વિશ્વનાથ જાતી પ્રેમલક્ષણા ભકિતની ધારાના મહત્વના કવિ છે.

વિવિધ રાગના નિર્દેશવાળું ૨૩ કડવાંનું 'સગાળ-ચરિત્ર'(૨.ઈ.
૧૬૫૨; મુ.) અન્નદાનનો મહિમા સમજાવવાના હેતુથી રચાયેલું
સાધારણ કોટિનું આખ્યાન છે, તો પણ કુંવર ચેલૈયાને
ખાંડતી માતાના વાત્સલ્યપૂર્ણ ઉદ્દગારોમાં કવિની ભાવનિરૂપણની
શકિતનો અનુભવ થાય છે. એને મુકબલે ભકતની અચળ ઈશ્વર-
શ્રદ્ધા ને ભકિતનો મહિમા કરનું નરસિદ્ધજીવનના મામેરાના પ્રસંગને
વિષય બનાવી રચાયેલું ૧૮/૨૧ કડવાંનું 'મોસાળાચરિત્ર'←(૨.ઈ.
૧૬૫૨/સં. ૧૭૦૮, ચૈત્ર વદ ૧૩, શનિવાર; મુ.) વધારે ધ્યાનાર્હ
કૃતિ છે. એમાં જોવા મળતાં પ્રસંગબીજા પોતાના 'કુંવરભાઈનું
મામેરું'માં પ્રેમાનંદે વધારે રસાવહ બનાવી ખીલવ્યાં છે એ રીતે પ્રેમા-
નંદની પુરોગામી કૃતિ તરીકે એનું મૂલ્ય છે, પરંતુ એ સિવાય ક્યા-
વિકાસ, ચરિત્રચિત્રણ કે પ્રસંગનિરૂપણની દૃષ્ટિએ આ વિષયની
અન્ય કૃતિઓ કરતાં એ વધારે કાવ્યગુણવાળી છે.

કવિની પદબદ્ધ કૃતિઓમાં ૪૦ પદ્યો અને આશરે ૩૭૫ કડીની
'ચતુરચાલીસી'←(મુ.) જ્યદેવના 'ગીતગોવિન્દ'ના વિષયને અનુસરતી
શૃંગારપ્રધાન રચના છે. પ્રસંગાલેખન કરતાં ભાવનિરૂપણ તરફ
વિશેષ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરતી, સંવાદનો વિશેષ આક્રમ્ય લેવાને કારણે
નાટ્યાત્મકતાનો અનુભવ કરાવતી આ કૃતિ એની સુશ્લિષ્ટતા,
ભાવવૈવિધ્ય અને એમાંના સુરુચિપૂર્ણ સંયત શૃંગાર એ દરેક દૃષ્ટિ-
એ પ્રેમલક્ષણાભકિતની અસ્વાદ્ય રચના બની રહે છે.

પરંતુ કવિની ઉત્તમ કૃતિ તો ભાગવતના ઉલ્લવસંદેશને વિષય બનાવી-
ને રચાયેલી ૨૪ ગુજરાતી અને ૧ વ્રજ-હિંદી પદની 'પ્રેમપચીસી'←
(મુ.) છે. અભિવ્યક્તિ કે ભાવનિરૂપણની દૃષ્ટિએ ઉલ્લવસંદેશનાં અન્ય
કાવ્યોથી આ કૃતિ જુદી પડી જાય છે. દેવકી, કૃષ્ણ, વસુદેવ, નંદ,
જસોદા, ગોપી કે ઉલ્લવની ઉક્તિ રૂપે સંવાદાત્મક રીતિથી ગૂંથાયેલાં
આ પદ્યોમાં ગોપીઓએ કૃષ્ણને આપેલા ઉપાલંબોમાં કે એમની
વિરહવાકુળતામાં શૃંગારભાવનું કેટલુંક નિરૂપણ છે, પરંતુ કૃતિમાં
પ્રધાન રૂપે તો અનુભવાય છે કૃષ્ણ અને નંદજસોદાનો પરસ્પર
માટેનો પ્રેમ. ભાવની નૂતનતા, મૂર્તતા, સુક્ષ્મતા કે ઉન્કટતા ને
ભાષાની પ્રસાદિકતાની દૃષ્ટિએ એ ગુજરાતીની મનોરમ કૃતિ છે.

કૃતિ : ૧. ચતુરચાલીસી, સં. મહેન્દ્ર અ. દવે, ઈ. ૧૯૮૬ (+સં.);
૨. પ્રેમપચીસી, સં. જિતેન્દ્ર દવે અને મહેન્દ્ર દવે, ઈ. ૧૯૭૨-(+સં.);
૩. મોસાળા-ચરિત્ર, સં. મહેન્દ્ર અ. દવે, ઈ. ૧૯૮૭ (+સં.);
૪ ભ્રમરગીતા (+સં.); ૫. બૃકાદોલન : ૮ (+સં.); ૬. સગાળશા-
આખ્યાન, સં. વ્રજરાય મુ. દેસાઈ, ઈ. ૧૯૩૪ (+સં.); ૭.
સગુકાવ્ય (+સં.).

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૪૧૭

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; ૨. ગુજૂકલક્રીકત; ૩. ગુલિટરચર; ૪. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૫. ગુસામધ્ય; ૬. ગુસારસ્વતો; ૭. પ્રાક-કૃતિઓ; ૮. સાહિત્યકાર પ્રેમાનંદ (પૂર્વાર્ધ), સં. મંજુલાલ ૨. મજ/મુદાર, ઈ. ૧૯૬૭-‘મામેરું : વિશ્વનાથ જાનીનું અને પ્રેમાનંદનું-એક પુલના’, મહેન્દ્ર દવે; [ ] ૯. ફાંગોમાસિક, એપ્રિલ-જૂન ૧૯૬૫-‘વિશ્વનાથ જાનીકૃત ‘ચતુર્યાલીસી’, સં. મહેન્દ્ર દવે; [ ] ૧૦. ગૂહા-યાદી; ૧૧. ડિક્ટેશનગીબી; ૧૨. ફાહનામાવલિ : ૨. [ક.શા.]

વિશ્વનાથ-૨ [ઈ. ૧૬૭૬ કે ઈ. ૧૭૦૬માં લખાત] : ૮ સર્ગના ગેયકાવ્ય ‘સિક્કરાજ/રાધાકૃષ્ણવિનાંદ’ (૨.ઈ. ૧૬૭૬ કે ઈ. ૧૭૦૬/સં. ૧૭૬૨, જેઠ સુદ ૨, ગુરુવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; [ ] ૨. કદલસૂચિ; ૩. ગૂહાયાદી.

[ક.શા.]

વિશ્વનાથ-૩ [ ] : વિવિધ રાગનો દેશીઓમાં રચાયેલી ૪ ખંડ ને ૩૯૯ કડી સુધી ખંડિત રૂપે મળતી ‘ગનીમતી લડાઈનો પવાડો’(મુ.)ના કર્તા. આ કાવ્યમાં ગનીમ(મરાઠાઓ. દુશ્મન-લૂંટારા એ અર્થમાં વ્યાપક અર્થ સજ્ઞ મુસલમાનકાળ દરમિયાન પ્રજા-જીવનમાં મરાઠાઓ માટે સાંકેતિક અર્થમાં વપરાતો હતો) અને ગુજરાતના મુસલમાન સરદારો વચ્ચે નર્મદાકિનારે આવેલા બાબાપ્યારા પાસે થયેલા યુદ્ધના પ્રસંગને ઓમાં આવેખવામાં આવ્યો છે. મરાઠાઓ અને મુસલમાની સૈન્ય વચ્ચે ઈ. ૧૭૦૫/૦૬માં બાબાપ્યારા પાસે યુદ્ધ થયેલું એવા ઐતિહાસિક ઉલ્લેખ મળે છે. આ કાવ્ય એ પ્રસંગને અનુલક્ષીને છે એટલે તેની રચના ત્યારપછી થઈ હશે.

કાવ્યનવી દષ્ટિએ નહીં, પણ ઐતિહાસિક દષ્ટિએ આ કાવ્ય મહત્વનું છે. મરાઠાઓની યુદ્ધરીતિ, હારેલા મુસલમાની સૈન્યના નાસભાગ કરતા સૈનિકોની હાલત ઈત્યાદિના આવેખનને લીધે ઓમાંનું યુદ્ધવર્ણન વાસ્તવિક ને મધ્યકાલીન કવિનામાં થતાં પરંપરા-નુસારી યુદ્ધવર્ણનો કરતાં જુદું પડે છે. યુદ્ધવર્ણન સિવાય મરાઠાઓએ ગુજરાતના શહેરો ને ગામોમાં થયેલો લૂંટફાટ, એમના આગમનના સમયારથી અમદાવાદની પ્રજામાં ફેલાયેલો આતંક એનું પણ કવિએ લીંગને આવેખન કર્યું છે, જે કૃતિને વિશિષ્ટ ઐતિહાસિક મૂલ્યવાળી બનાવે છે. થોડા ખંડમાં મરાઠાઓના સંતાપથી બચાવવા કવિ અંબા માતાને શલાય રૂપ થતા પ્રાર્થના કરે છે.

કૃતિ : કવિ વિશ્વનાથયજ્ઞકૃત ગનીમતી લડાઈનો પવાડો, સં. મંજુલાલ ૨. મજ/મુદાર તથા ગણેશ કૃષ્ણ ગોખલે, ઈ. ૧૯૬૫.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; ૨. ફાંગોમાસિક, આક્ટો.-ડિસે. ૧૯૬૬-‘ગનીમતી પવાડો : કત્વ’, મહેન્દ્ર અ. દવે; [ ] ૩. ગૂહાયાદી. [ક.શા.]

વિશ્વનાથ-૪ [ ] : પડતગરા નાગર બ્રાહ્મણ. માંદા પડેલા કૃષ્ણને સાથે કરવા માટે જરૂરોડા અને ગોપીઓ અંબામાતાને પ્રાર્થના કરે છે એનું નિરૂપણ કરતો ૫૩ કડીનો ‘જરઓ’(મુ.), ‘ઉમિયાનો જરઓ’ તથા ‘રંગીલા કાનુકાનો જરઓ’ એ કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : શ્રીમદ ભગવતીકાવ્ય, પ્ર. દામોદર દાજીસાઈ, ઈ. ૧૯૮૯.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; [ ] ૨. ગૂહાયાદી. ૩. ફાહનામાવલિ : ૨.

[ક.શા.]

૪૧૮ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

વિષ્ણુ(?) [ ] : પદાર્થના વનનો. ‘નામરું’(લ.ઈ. ૧૮૦૬ લગભગ)ના કર્તા. ‘ગુજરાતના સારસ્વતો’ તમને ઈ. ૧૮મી સદીમાં લખાત લોવાનું માને છે.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; [ ] ૨. ગૂહાયાદી. [વ.શે.]

વિષ્ણુજી [ઈ. ૧૭૬૪ સુધીમાં] : સમગ્રયાના પ્રસંગો વર્ણવના ‘રામ-ક્યાનો કક્કો’(લે. સં. ૧૭૬૪)ના કર્તા. વિષ્ણુ(?) અને આ કવિ એક જ છે કે જુદા તે સ્પષ્ટ થતું નથી.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. પાંગુલસ્વતો; ૩. સ્વાધ્યાય, નવે. ૧૯૭૭-‘મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં રામક્યા’, દેવદત્ત જોશી; [ ] ૪. ગૂહાયાદી; ૫. ફાહનામાવલિ. [વ.શે.]

વિષ્ણુદાસ : આ નામે ‘એકદશીમાહાત્ય-ચોપાઈ’(૨.ઈ. ૧૫૬૮) તથા કૃષ્ણભક્તિ ને જ્ઞાનવેરાગ્યનાં ૫ પદ(મુ.) ગુજરાતી અને હિન્દીમાં મળે છે તેમના કર્તા ક્યા વિષ્ણુદાસ છે તે નિશ્ચિતપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.

કૃતિ : ૧. નરદાહન : ૨. પરિચિત પદસંગ્રહ, સં. વિશ્વ અખંડનંદ, ઈ. ૧૯૪૬; ૩. પ્રાકસુધા : ૨; ૪. ભજનસાગર : ૨.

સંદર્ભ : ૧. રાપુલસૂચી : ૪૨; ૨. લીલસૂચી : ૧. [વ.શે.]

વિષ્ણુદાસ-૧ [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : આખ્યાનકવિ. ખંભાતના નાગર બ્રાહ્મણ. પાતાની જટીજટી કૃતિઓમાં હરિભદ્ર, ભૂધર વ્યાસ અને વિશ્વનાથ વ્યાસનો એમણે ગુરુઓ-નરીકે ઉલ્લેખ કર્યો છે એના પરથી લાગે છે કે આ પુરાણીઓએ એમને કૃતિઓની રચનામાં સહાય કરી હોય. એમની કૃતિઓ ઈ. ૧૫૭૮થી ઈ. ૧૬૧૨ સુધીનાં રચનાવર્ષ બતાવે છે, એટલે ઈ. ૧૬મી સદીના ઉત્તરાર્ધ ને ઈ. ૧૭મી સદીના પૂર્વાર્ધ વચ્ચે તેઓ લખાત હતા એમ કહી શકાય.

નાકર અને પ્રેમાનંદ વચ્ચે કડી રૂપ આ આખ્યાનકવિએ પૌરાણિક ક્યાઓને પદાર્થીપૂર્વક અનુસરતી અનેક કૃતિઓ રચી છે. નીર કે કરુણ રસના આવેખનમાં કે ક્યારેક પ્રસંગવર્ણનમાં એમની કવિત્વ-શક્તિનો જમકાર વરતાય છે, પરંતુ વિશેષતઃ મૂળ ક્યાને સંક્ષિપ્તમાં સરળ રીતે કહી જતામાં એમણે સંતોષ માન્યો છે.

એમનાં વિપુલ સર્જનમાં મહાભારત અને રામાયણની મોટા-નાજની ક્યાને વચ્ચે, ક્યા ને જીવજાગ્યા કદાંબદ્ધ આખ્યાન-સ્વરૂપમાં ઉતારવાનો એમનો પ્રયાસ લોચી વિશેષ ધ્યાનપાત્ર છે. મહાભારતનાં ૧૫ પર્વોને તેમણે ગુજરાતીમાં ઉતાર્યા છે. કવિને નામે ૨ ‘સામાપર્વ’(મુ.) મળે છે-૨૦ કડવાંવાળું ને ૩૬ કડવાંવાળું. તેમાં ૩૬ કડવાંવાળું ‘સામાપર્વ’(૨.ઈ. ૧૫૮૮/સં. ૧૬૫૪, આસો વદ ૩, રવિવાર; મુ.) અંતરબાલ્ય પ્રવાહોને લક્ષમાં લેતાં કવિની અધિકૃત કૃતિ લાગે છે. ૨૦ કડવાંવાળું ‘સામાપર્વ’ ← કવિના સમકાલીન ને ખંભાતમાં જ રહેલા શિવદાસનું કે અન્યનું લોચાની સંભાવના ભકત થઈ છે. ૨૫ કડવાંના ‘ઉદ્યોગપર્વ’(મુ.)માં કવિએ મૂળના વિદુરનીતિ ને સતતનુસૃજાતીય આખ્યાન જેવા જટિલ વચર્ચાપાળા આગોને કાઢી નાખી કે ઈન્દ્ર-સચિનાં આખ્યાનને યાત્ર સૂચન રૂપે મૂકી મૂળ ક્યાગકનો ઠીકઠીક સંતપ કરી નાખ્યો છે. ૧૪ કડવાંનું ‘ગદાપર્વ’(મુ.), ૯ કડવાંનું ‘પ્રસ્થાનપર્વ’(મુ), ૩૮ કડવાંનું ‘કર્ણપર્વ’(૨.ઈ. ૧૫૯૯/સં.

વિશ્વનાથ-૨ : વિષ્ણુદાસ-૧

૧૬૫૫, બેક સુદ ૪ સ્તિવાર; મુ.), ૧૫ કડવાંનું 'જ્વલપર્વ'(મુ.), ૨૫ કડવાંનું 'બોધપર્વ'(ભવના; મુ.), ૩૦ કડવાંનું 'સીપર્વ'(૨૦૫ કડવું મુ.), ૯૨ કડવાંનું 'આશ્વમેધપર્વ'(૨.ઈ. ૧૫૮૧-૭૯)ની 'નજાઆખ્યાન'વાળા ભાગનાં ૭ કડવાં મુ.), 'વિરાટપર્વ', 'દ્રોણપર્વ', 'આદિપર્વ', ૧૫ કડવાંનું 'સંપિનકપર્વ', ૧૦ કડવાંનું 'ગૌતમ/મૂશળપર્વ' અને ૭ કડવાંનું 'સ્વર્ગશોભણીપર્વ' એ બીજા મૂળ કથાને સાર રૂપે આપનાં પર્વો છે.

મહાભારતની જેમ સમાચારના પણ દર કોઈ કવિએ આખ્યાન રૂપે ઉતાર્યા છે-૩૮ કડવાંનો 'અયોધ્યાકાંડ', ૨૩ કડવાંનો 'અશ્વમેધકાંડ', ૧૧૦૦ ગ્રંથાગ્રનો 'દિક્ષિકાકાંડ' (૨.ઈ. ૧૫૮૮/સં. ૧૬૫૪, ચૈત્ર સુદ ૧૩, સ્તિવાર), 'કુંવરકાંડ', ૪૭ કડવાંનો 'યુદ્ધકાંડ' (૨.ઈ. ૧૬૦૪/સં. ૧૬૬૦, ફાગણ સુદ ૧૫, સ્તિવાર) અને 'ઉત્તરકાંડ'. એ સિવાય ૮૨ કડવાંના 'શમાચાર'ની પણ પ્રત મળે છે, તેમાં અયોધ્યાકાંડથી ઉત્તરકાંડ સુધીની કથા આવેલાઈ હોવાનું નોંધાયું છે. એટલે કવિએ રચેલા જુદાજુદા કાંડ સમંગ રૂપે આલીં મળે છે. પરંતુ આ 'શમાચાર'નાં ૮૨ કડવાં અને જુદાજુદા કાંડોમાં મળતાં કડવાંની કુલ સંખ્યા વચ્ચે મેળા ભેરનો નથી. જેથી 'શમાચાર'ના વિવિધ કાંડો અને આ 'શમાચાર' અને જુદી કૃતિઓ છે કે એક જ છે એ સ્પષ્ટ રીતે કહેવું મુશ્કેલ છે. ૮૨ કડવાંની 'શમાચાર'ની મૂળ પ્રત ૮૩ કડવાંની છે અને એમાં છેલ્લું કડવું 'શમજન કુંવર'નું છે. બાકીનાં કડવાંમાં આવેલાયેલા પ્રસંગોમાં પણ સબરી સમને પાણી આપવાની ના પાડે છે એ પ્રસંગ કે કુંવરકાંડસુતની રીતના પાસે અન્યાસ છોડાવી સમ હત્યા કરે છે એ પ્રસંગો મૂળ વલ્કીકિ-શમાચારમાં નથી. વિષ્ણુદાસને એ પ્રસંગો પોતે ઉમેર્યા હોય એમ કહી શકાય, પરંતુ વિષ્ણુદાસનું યથાજ્ઞ એવી બધી કૃતિઓમાં મૂળ કથાપ્રસંગોને વફાદાર રહેવાનું છે એ ધ્યાનમાં લઈએ તો આ પ્રસંગો કેવલ હોવાની સંભાવના વિશેષ લાગે. પહેલો પ્રસંગ ભાષાની દૃષ્ટિએ પણ કૃતિની સમગ્ર ભાષાથી જુદો પડી જાય છે, અને એ પ્રસંગ માત્ર એક જ પ્રતમાં મળે છે તે પણ સૂચક છે.

વિષ્ણુદાસને ભૈમિનીના 'અશ્વમેધ'ને આધારે ૧૧ આખ્યાનોની રચના કરી છે: યુધિષ્ઠિરના અશ્વમેધ યજ્ઞ વખતે કર્ણપુત્ર વૃષકેતુ અનુશાલવની હત્યા કરે છે એ પ્રસંગને આવેખનું ૧૧ કડવાંનું 'અનુશાલવનું આખ્યાન'(મુ.), ઉદ્દાલક ઋષિની સ્ત્રી સંડીના કથાથી ઊલટું વર્તન કરવાના સ્વભાવને આવેખનું ૮ કડવાંનું 'સંડી-આખ્યાન'(મુ.), અર્જુન અને બભ્રુવાહનના યુદ્ધપ્રસંગ દ્વારા બભ્રુવાહનના પરાક્રમને વર્ણવતું ૧૯ કડવાંનું 'બભ્રુવાહન-આખ્યાન'(મુ.), સૌતાત્યાગથી શરૂ કરી સમના સૈન્ય સાથે યુદ્ધ કરી લવકુશે બતાવેલા પરાક્રમ સુધીની કથાને આવેખનું ૨૮ કડવાંનું 'લવકુશ-આખ્યાન'(મુ.), પાંડવોના પૂર્વજ યૌવનાશ્રવે કરેલા અશ્વમેધ યજ્ઞના પ્રસંગને વર્ણવતું ૨૩ કડવાંનું 'યૌવનાશ્રવનું આખ્યાન/અશ્વમેધ(યુવનાશ્રવ)ની કથા', ૨ કડવાંનું 'અશ્વપ્રયાણ', મહિષ્મતીના સજા નીલધ્વજને અર્જુન દરાવે છે તે પ્રસંગને વર્ણવતું ૧૧ કડવાંનું 'નીલધ્વજનું આખ્યાન', કૃષ્ણના અલૌકિક માર્ગાર્પણ વર્ણવતું ૧૦ કડવાંનું 'મીમલાસપત્રી કથા', નર્મદાનદે આવેલા રતનપુરના સજા મોક્ષવજ અને અર્જુન વચ્ચેના યુદ્ધપ્રસંગને આવેખનું ૨૪ કડવાંનું 'મોક્ષવજનું આખ્યાન', ૩૦ કડવાંનું 'ચંદ્રહાસ-આખ્યાન'(૨.ઈ. ૧૫૭૮)

વિષ્ણુદાસ-૨

તથા 'સુધન્યા-આખ્યાન/હંસકેતુનું આખ્યાન'. એ સિવાય 'શુકદેવા-પર્વ'નો, 'અમરિષ-આખ્યાન', ભગવતના દ્વયમસ્કંધ પર આધારિત 'વક્રપાશાહરણ', સમાચારના ઉત્તરકાંડની કથા પર આધારિત ૨૭ કડવાંનું 'હરિશ્ચંદ્ર-આખ્યાન/હરિશ્ચંદ્રપુરી'(૨.ઈ. ૧૬૦૧/સં. ૧૬૫૭, મહા સુદ ૯, સ્તિવાર; મુ.), નારદિકપુરાણ પર આધારિત ૨૩ કડવાંનું 'સુકમાંગદ-આખ્યાન'(મુ.) કવિની અન્ય આખ્યાનકૃતિઓ છે.

વિષ્ણુદાસને નામે મળતી ૭૨ કડવાંની 'ઓખાહરણ'(મુ.), ૪૦ કડવાંની 'જલધર-આખ્યાન'(મુ.), 'અંગદવિષ્ટિ', 'દ્વારિકાવિલાસ', 'શિવસત્રિની કથા' તથા 'સુદામાચરિત્ર'-એ કૃતિઓને કોઈ હસ્ત-પ્રતોનો ટેકો નથી એટલે એમની અધિકૃતતા શંકાસ્પદ છે. કવિને નામે મુદ્રિત 'હૂંડી' કૃષ્ણદાસની છે. 'ધૃત્વાખ્યાન' કૃતિની નામછાપને આધારે હરિદાસનું હોવાની સંભાવના છે.

વિષ્ણુદાસને નામે મુદ્રિત 'મોસાળું' વ્યાપક રીતે કવિએ રચ્યું હોય એમ સ્વીકારાયું છે, પરંતુ પોતાની અન્ય કૃતિઓમાં કવિ જે રીતે કૃતિનાં કડવાં, રાગ, પદસંખ્યા વિશે કે પોતાના જીવન વિશે જે વ્યવસ્થિત માહિતી આપે છે તે પ્રકારની માહિતી આ કૃતિને અંતે આપેલી નથી. કવિની કૃતિઓમાં જળવાયેલો વલણ-ઢાળ-ઊંચલોને જાળવતો કડવાંબંધ આલીં જળવાયો નથી. પ્રેમાનંદના 'મામેરું'ની કેટલીક બેરી પંક્તિઓ પણ એમાં દેખાય છે. એ સર્વને આધારે આ કૃતિ યાછગથી કોઈએ વિષ્ણુદાસને નામે યાચવી દીધી હોય એવી સંભાવના છે.

'સુકિમણીહરણ', 'નાસિકેતાખ્યાન', 'ગુરુશિષ્યસંવાદ' અને 'લૂણ-નાથ-આખ્યાન'-એ કૃતિઓને હસ્તપ્રતોનો ટેકો છે, પણ 'કવિચરિત' એમને કવિની શબ્દેય કૃતિઓ ગણતું નથી.

કૃતિ : ૧. કવિ વિષ્ણુદાસકૃત સભાપર્વ, નજાઆખ્યાન, કુંવરબાઈનું મોસાળું, હૂંડી, સં. ભાનુસુખરામ નિ. મહેતા, ઈ.૧૯૨૧; ૨. ઓખાહરણ : પ્રેમાનંદ, નાકર અને વિષ્ણુદાસનાં, સં. ગજેન્દ્રશંકર લા. પાંડયા, ઈ. ૧૯૪૬; ૩. જલધર આખ્યાન : વિષ્ણુદાસ, ભાલાણ અને શિવદાસકૃત, સમલાલ યુ. મોદી, ઈ.૧૯૩૨(+સં.); ૪. કાટોહન : ૨; ૫. પ્રાકાસુધા : ૩; ૬. જુકદોહન : ૮(+સં.); ૭. મહાભારત : ૧, ૩, ૪, ૫, ૭; ૮. અપ્રસિદ્ધ ગુજરાતી પુસ્તક, ચાપ્ટે. ૧૮૮૫થી ઓગ. ૧૮૮૬-'બીખપર્વ'; ૯. પ્રાકાશ્રેમાસિક, ૧. ૭, અં. ૩, ઈ. ૧૮૯૧ (સં.); ૧૦. એજન, ૧. ૮, અં. ૪, ઈ. ૧૮૯૨-'બભ્રુવાહન-આખ્યાન'; ૧૧. બુદ્ધિપ્રકાશ, જૂન-નવે.૧૯૦૨-'સુકમાંગદ-આખ્યાન' અને 'શલ્યપર્વ'; ૧૨. એજન, એપ્રિલ, જૂન, ઓક્ટો. ૧૯૦૩-'અનુશાલવનું આખ્યાન'; ૧૩ એજન, જુલાઈ-ઓગ. ૧૯૦૪-'સંડીનું આખ્યાન'.

સંદર્ભ : ૧. વિષ્ણુદાસ, ભાનુસુખરામ નિ. મહેતા, ઈ. ૧૯૨૦; ૨. કાશીસુત શેઠજી-એક અધ્યયન, બહેચરભાઈ ૨. પટેલ ઈ. ૧૯૭૪; ૩. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૪. ગુસામધ્ય; ૫. ગુસાસ્વતી; ૬. નર્મગદ, સં. માહીધતરામ રૂપરામ નીલકંઠ, ઈ. ૧૮૯૧ (પાંચમી આ.); ૭. મગુઆખ્યાન; ૮. સ્વાધ્યાય, નવે. ૧૯૮૨-'વિષ્ણુદાસ-રચિત શમાચાર', દેવદત્ત જોશી; ૯. એજન, ઓક્ટો. ૧૯૮૪-'કેટલાક મધ્યકાલીન ગુજરાતી ગદ્યસામાયણો', દેવદત્ત જોશી; ૧૦. આલિસ્તરઓઈ : ૨; ૧૧. ગૃહાયાદી; ૧૨. ડિકેટલોગબીન્ડ; ૧૩. ડિકેટલોગભાવિ; ૧૪. ફાહનામાવલિ : ૧, ૨; ૧૫. ફાહનામાવલિ.

[ચ.શે.]

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૪૧૯

વિષ્ણુદાસ-૨ [ઈ. ૧૮૦૦માં હયાત]: રામકબીર સંપ્રદાયની ઉદ્ધાર્મ શાખાના સંન કવિ. તેઓ વસંતદાસ અને વૈષ્ણવદાસ એ નામથી પણ જાણીતા હતા. તેમના પિતાનું નામ રાઘવદાસ અને માતાનું નામ સુંદરબા હતું. રાઘવદાસ પછી તેઓ પુનિયાદની ગાદી પર આવ્યા હતા. ઈ. ૧૮૦૦માં તેમના સમય દરમ્યાન મોટો ધર્મમિશો ભરાયો હતો. તેમણે ૭ કડવાંના 'પદ્મનાભ-આખ્યાન'ની રચના કરી છે.

સંદર્ભ: રામકબીર સંપ્રદાય, કાન્તિકુમાર સી. ભટ્ટ, ઈ. ૧૯૮૨.

વિષ્ણુદાસ-૩ [ઈ. ૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ]: સંતરામ મહારાજના શિષ્ય. આત્મજ્ઞાનનો બોધ આપતા ૩૩ કડીના 'કકો'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ: પદસંગ્રહ, સં. સંતરામ સમાધિસ્થાન, નડિયાદ, ઈ. ૧૯૭૭ (ચોથી આ.).

સંદર્ભ: ૧. અસંપર્કપસ; ૨. ચરોતર સર્વસંગ્રહ: ૨; સં. પુસ્તકોત્સવ છ. શાહ અને ચન્દ્રકાન્ત ફ. શાહ, ઈ. ૧૯૫૪. [ચ.શે.]

વિસામણ(મકત) [ ]: સિહોરના વતની. ૧ કડીના 'વિસલનું ભજન'ના કર્તા.

સંદર્ભ: ફાહનામાવલિ: ૧.

[શ.ત્રિ.]

વીકો: વીકોને નામે ૧૬ કડીની 'અઢારધાન્ય-વર્ણન' (વિ. સં. ૧૭મી સદી; મુ.) અને વીકો ખત્રીના નામે ૧૭૮ કડીની 'શનિચરદેવની કથા' (વિ. સં. ૨૦મી સદી)-એ કૃતિ મળે છે. આ કથા વીકો તે સ્પષ્ટ થતું નથી.

કૃતિ: ક્ષત્રેમાસિક, ઓકટો.-માર્ચ, ૧૯૪૩-૪૪-'વીકાકૃત અઢાર ધાન્ય-વર્ણન', સં. ભોગીલાલ જ. સાંડેસરા.

સંદર્ભ: ૧. ડિકેટલોગબોલ્ડ; ૨. હેન્ડેસુચિ: ૧. [શ.ત્રિ.]

વીકો-૧ [ ]: લેંકાગચ્છના જૈન સાધુ હોવાની સંભાવના. લેંકાશાહને વિષય બનાવીને રચાયેલી 'અસૂત્રનિરાકરણ-બત્રીશી'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ: જૈનયુગ, ભાદરવા-કારતક ૧૯૮૫-૮૬-'વીકાકૃત 'અસૂત્ર નિરાકરણ-બત્રીશી.' [શ.ત્રિ.]

'વીકો સીંગોત્રિયાનો વેશ': કોઈ કર્તા-નામછાપ વગરનો ચિતોડગઢના રજપુત સરદાર વીકાનો વીર, હાસ્ય ને પ્રણયના અંશવાળો આ ભવાઈ-વેશ(મુ.) પહેલી સવારે ભજવાતા વેશોમાં ખૂબ જાણીતો છે. ૪ ખંડમાં વહેંચાઈ જતા ને જુદીજુદી વાચના રૂપે મળતા આ વેશની પહેલા ૩ ખંડની ભાષા પર મારવાડી બોલીની ઘણી અસર છે. રતનાવળાના મુખે ગવાયેલાં ચોથા ખંડનાં પદો મારવાડીની અસરથી મુક્ત છે.

પહેલા ખંડમાં વીકો પોતે પૂછનારને કથાથી આવ્યો એ જણાવી પહેલાં ગણપતિ, મહાદેવ, અંબિકા, ગોપાળજી, રામચંદ્રજી અને, હનુમાનજીની સ્તુતિ તથા રાણા રાયસંગ, રામસંગ, જૈરાવરસંગ, અમરસંગ, અજિતસિંહ ને સવાઈસિંહજીની પ્રશસ્તિ કરે છે. બીજા ખંડમાં વીકો પોતે સીસોદિયો અને એહડાઉજી એમ બે નામે કેમ ઓળખાયો તેની સ્મૃત્તિ કથા કહે છે. પોતે સવાયેર ઉકાળેલાં સીસું

પીને હજમ કરી ગયો એટલે સીસોદિયો કહેવાયો, અને ચિતોડના રાણાને દિલ્હીના બાદશાહ સાથે યુદ્ધ થયું ત્યારે પોતે બાદશાહના હાથીને ગંડસ્થળમાં સાંગ મારી ઉકાળ્યો એટલે એહડાઉજી કહેવાયો. ત્રીજા ખંડમાં મોતિયો માંગણ વીકા પાસે દાન માગવા આવે છે તે પ્રસંગ સ્મૃત્તિ સંવાદ રૂપે આલેખાયો છે. ચોથા ખંડમાં વીકાની પત્ની રતનાવળાનાં પોતાના પતિને સંબોધી રચાયેલાં પ્રેમનાં ગીતો છે. વીકાની શૂરવીરતા અને તેના પડછંદ દેહ પર વારી ગયેલી રતનાવળા વીકાને રાજદરબારમાં પાછા ન જવા માટે અને પોતાની સાથે રહી શાંતિમય જીવન વિતાવવા વિનવે છે એવો સંદર્ભ પ્રાપ્ત થાય છે. રતનાવળાના છવક્રાતા પ્રેમની અભિવ્યક્તિ અહીં અસરકારક બની છે.

કૃતિ: ૧. ભવાઈ, સુધા આર. દેસાઈ, ઈ. ૧૯૭૨ (અં.); ૨. ભવાઈના વેશની વાર્તાઓ, ભરતરામ ભા. મહેતા, ઈ. ૧૯૬૪; ૩. ભવાઈનો ભોમિયો, મયાશંકર જી. શુક્લ, ઈ.-; ૪. ભવાઈસંગ્રહ, સં. મહીપતરામ રૂપરામ, ઈ. ૧૯૮૪ (ચોથી આ.); ૫. ભવાની ભવાઈ પ્રકાશ, સં. હરમણિશંકર ધ. મુનશી, ઈ.-. [જ.ગા.]

વીર/વીર(મુનિ): વીરને નામે ૭ કડીની 'લોભનિવારકની સગ્રાય'(મુ.), ૫ કડીની 'ગહૂલી'(મુ.), ૭ કડીની 'રહનેમિ-રાજમતી-સગ્રાય'(મુ.) તથા વીરમુનિને નામે ૪ કડીનું 'નેમરાજુલ-ગીત' મળે છે. આ કૃતિઓના કર્તા કયા વીર છે તે સ્પષ્ટ રીતે કહી શકાય એમ નથી.

કૃતિ: ૧. ગહૂલી સંગ્રહનામા: ૧, પ્ર. શ્રાવક ખીમજી ભી. માણક, ઈ. ૧૯૮૧; ૨. પ્રાસપસંગ્રહ: ૧; ૩. સગ્રાયમાલા(ખ): ૧-૨. સંદર્ભ: મુપુગૂલસૂચી. [૨.૨.૬.]

વીર(મુનિ)-૧ [ઈ. ૧૭મીમાં હયાત]: સવૈયાની દેશીમાં રચાયેલા ૩૭ કડીના 'રાજમતી-નેમિનાથ-બારમાસ'(ર. ઈ. ૧૭૫૬/સં. ૧૮૧૨, વૈશાખ સુદ-, ગુરુવાર; મુ.)ના કર્તા. કારતકથી આરંભી આસો માસ સુધીના ૧૨ માસમાં રાજમતીના વિરહને કવિએ ગાયો છે.

કૃતિ: પ્રામભાસંગ્રહ: ૧ (સં.).

સંદર્ભ: જૈનકવિઓ: ૩(૧).

[૨.૨.૬.]

વીરચંદ-૧ [ઈ. ૧૭૨૨માં હયાત]: જૈન. 'પંદરમીકલાવિદ્યા-રાસ'(ર. ઈ. ૧૭૨૨/સં. ૧૭૭૮, શ્રાવણ વદ ૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ: ૧. ગુસાઈતિહાસ: ૨; □ ૨. જૈનકવિઓ: ૩(૨).

[૨.૨.૬.]

વીરચંદ(મુનિ)-૨ [ ]: જૈન. નેમિનાથના વિવાહ-પ્રસંગનું વર્ણન કરતા ૧૦૪ કડીના 'વીરવિલાસ-ફાગ'ના કર્તા. આ કૃતિ ઈ. ૧૬મી-૧૭મી સદીની હોવાનું ઉલ્લેખાયું છે.

સંદર્ભ: સ્વાધ્યાય, ઓગસ્ટ ૧૯૬૪-'દિગમ્બર જૈન કવિઓએ રચેલાં પાંચ અજ્ઞાત ફાગુ-કવ્ય', અગરચંદ નાહટા. [૨.૨.૬.]

વીરજી(મુનિ)-૧ [ઈ. ૧૭મી સદી]: પાર્શ્વચંદ્રગચ્છના જૈન સાધુ. સમરચંદ્રસૂરિની પરંપરામાં દેવચંદ્ર(વણારસી)ના શિષ્ય. ૧૩ કડીની 'પાર્શ્વચંદ્રસૂરિ-ગીત'(ર. ઈ. ૧૬૪૬) તથા વિવિધ રાગના નિર્દેશવાળા દુહાની દેશીના ૧૩ ઢાળમાં જુદાં જુદાં કર્મોના પરિણામનું વર્ણન કરતી 'કર્મવિપાક/જંબૂપુચ્છા-ચોપાઈ/રાસ'(ર. ઈ. ૧૬૭૨

મુ.) નમની રચનાઓના કતાં.

કૃતિ : કર્મવિપાક/જંબુપુસ્કારાસ, પ્ર. ભામસિહ માલિક, ઈ. ૧૯૧૮.

સંદર્ભ : ૧. ગુણસ્વના; ૨. મરાસસાહિત્ય; ૩. આલિસ્ટ-ઓઈ : ૨; ૪. જંગુકવિઓ : ૨, ૩(૨); ૫. ડિકેટલોગભાવિ; ૬. મુપુગુહસૂચી; ૭. લેજેન્ડાસૂચી : ૧. [૨.૨.૬.]

વીરજી-૨ [ઈ. ૧૬૬૪માં ડયાત] : આખ્યાનકવિ. જ્ઞાતિએ બ્રાહ્મણ. એમના 'સુરેખાહરણ'ના અંતે 'બરાણપોહોર મધે ભટ વીરજી નામ' એવી પંકિત મળે છે, તેને આધારે તેઓ બુરહાનપુરના (મધ્યપ્રદેશ) વતની હોય એમ લાગે છે.

તેઓ પ્રેમાનંદશિષ્ય હતા, તેમણે શામળ સાથે સ્પર્ધા કરી હતી વગેરે એમના જીવન વિશે 'પ્રાચીન કાવ્યમાળા:૮'માં આપેલી વીગતો શ્રદ્ધેય નથી.

કવિને નામે ૪ કૃતિઓ મુદ્રિત સ્વરૂપે મળે છે, તેમાં અભિમન્યુએ બવરામપુત્રી સુરેખાનું હરણ કરી એ પ્રસંગને આલેખતું ૨૫ કડવાંનું 'સુરેખાહરણ' (૨.ઈ. ૧૬૬૪/સં. ૧૭૨૦, વૈશાખ સુદ ૫, ગુરુવાર) કવિનું ખાસ ચમત્કૃતિ વગરનું આખ્યાન છે.

૨૨ કડવાંની 'કામાવતીની કથા', ૧૮ કડવાંની 'બલિરાજનું આખ્યાન' તથા 'દશાવતારની કથા' એ ૩ કૃતિઓને હસ્તપ્રતનો આધાર નથી. આંતરિક પ્રમાણને લક્ષમાં લેતાં પણ એ કૃતિઓ વીરજીકૃત હોવાની સંભાવના લાગતી નથી. અર્ચાચીન સમયમાં આ કૃતિઓ વીરજીને નામે ચડાવી દેવાઈ હોય એમ લાગે છે. એ સિવાય 'કાકરાજની કથા' ને 'વ્યાસકથા' આ કવિએ રચી છે એમ નોંધાયું છે, પરંતુ એમનીય કોઈ હસ્તપ્રત ઉપલબ્ધ નથી.

કૃતિ : ૧. પ્રાકામાળા : ૮ (+સં.); ૨. પ્રાકાત્રૈમાસિક, અં. ૩, ઈ. ૧૮૮૯-'સુરેખાહરણ'.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. ગુણકાર્યવહી, ઈ. ૧૯૪૨-૪૩-'પ્રાચીન કાવ્ય-ત્રૈમાસિક અને કાવ્યમાળા લેખનું પરિશિષ્ટ', કે. કા. શાસ્ત્રી; ૩. ગુણમધ્ય; ૪. સમવાલ યુ. મોદી લેખસંગ્રહ, સં. પુરુષાત્તમદાસ ભી. શાહ અને ભોગીલાલ જ. સાંડેસરા, ઈ. ૧૯૫૩; ૫. ગ્રંથ, એપ્રિલ ૧૯૭૬-'વીરજીકૃત કામાવતી બનાવટ?', ભૂપેન્દ્ર બા. ત્રિવેદી; ૬. આલિસ્ટ-ઓઈ : ૨; ૭. ગૂલાયાદી; ૮. ડિકેટલોગ-બોન્ડે; ૯. ડિકેટલોગભાવિ; ૧૦. ફોહનામાવલિ; ૧૧. રાપુહસૂચી : ૪૨; ૧૨. રાહસૂચી : ૧. [ચ.શે.]

વીરજી-૩ [ ] : સંભવતઃ લોકાગચ્છીય જૈન. ૭ કડીના 'નેમિનાય-સ્તવન/રાજમતી-સગાય'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : પ્રવિસ્તસંગ્રહ. [૨.૨.૬.]

વીરપ્રભ(સૂરિ)શિષ્ય [ઈ. ૧૪૩૯માં ડયાત] : જૈન સાધુ. 'જંબુ-સ્વામિનું વિવાહલું' (૨.ઈ. ૧૪૩૯)ના કર્તા.

સંદર્ભ : પાંગુહસ્તલેખો. [કી.જે.]

વીરભાઈ[ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ-૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : પુષ્ટિમાર્ગનાં વૈષ્ણવ કવયિત્રી, ગોકુલેશ પ્રભુનાં ભક્ત. દક્ષિણમાં આવેલા

વીરજી-૨ : વીરવિજય-૪/શુભવીર'

આગલાણ પ્રાંતના વાયતા ગામનાં વતની. પતિનું નામ વિક્રામભાઈ. ઈ. ૧૬૨૯માં તે ગોકુલમાં નિવાસ અર્થે આવ્યાં ત્યારે તેમની વય ૪૫ વર્ષની હોવાનું અનુમાન થયું છે. તેમનો જન્મ ઈ. ૧૫૮૪/સં. ૧૬૪૦, વૈશાખ સુદ ત્રીજના રોજ થયો હતો એમ મનાય છે. ઈ. ૧૬૪૧ પછી થોડા સમયમાં અવસાન. તેમની પાસેથી કેટલાંક પદો મળે છે.

સંદર્ભ : ૧. પુગુસાહિત્યકારો; ૨. અનુગ્રહ, ફેબ્ર. ૧૯૬૧-'ભક્ત કવયિત્રી વીરભાઈ', ચિમનલાલ વૈદ. [શ્ર.ત્રિ.]

વીરમણાગર[ઈ. ૧૬૯૫માં ડયાત] : જૈન. 'ઋષિદત્તા-ચોપાઈ' (૨. ઈ. ૧૬૯૫/સં. ૧૭૫૧, કારતક વદ ૧૧)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈન સત્યપ્રકાશ, જાન્યુ. ૧૯૪૬-'જૈસલમેરકે જૈન જ્ઞાનભંડોરકે અન્યત્ર અપ્રાપ્ય ગ્રન્થોંકી સૂચી', સં. અગચંદજી નાહટા. [૨.૨.૬.]

વીરવિજય : આ નામે 'નેમરાજુલ-ચોપાઈ', ૧૪ કડીની 'સ્થૂલિભદ્ર-બારમાસ' તથા 'વીસવિહરમાનજીન-વીસી' (લે. ઈ. ૧૭૮૮) મળે છે. તેમના કર્તા કયા વીરવિજય છે તે સ્પષ્ટપણે કહી શકાય એમ નથી.

સંદર્ભ : ૧. જંગુકવિઓ : ૩(૧); ૨. મુપુગુહસૂચી; ૩. લેજેન્ડાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

વીરવિજય-૧ [ઈ. ૧૫૯૭માં ડયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. 'સત્તરભેદીપૂજ-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૫૯૭)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જંગુકવિઓ : ૩(૧). [૨.૨.૬.]

વીરવિજય-૨ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયસિહસૂરિની પરંપરામાં કનકવિજયના શિષ્ય. વિવિધ રાગના નિદેશવાળું 'બંભનવાડીમંડનવીરજીન-સ્તવન/રાગમાલા-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૬૫૨/સં. ૧૭૦૮, આસો વદ ૩૦), ૫૩ કડીની 'વિજયસિહસૂરિ નિર્વાણ-સગાય' (૨.ઈ. ૧૬૫૩/સં. ૧૭૦૯, ભાદરવા વદ ૬, સોમવાર; મુ.), ૪ કડીની 'નેમિજીન-સ્તુતિ/મંચમી-સ્તુતિ'(મુ.) તથા ૮ કડીની 'ગૌતમ-સગાય'ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જૈઐકસંચય (+સં.); ૨. જૈકાપ્રકાશ : ૧.

સંદર્ભ : ૧. જંગુકવિઓ : ૨, ૩(૨); ૨. ડિકેટલોગભાવિ; ૩. મુપુગુહસૂચી; ૪. લેજેન્ડાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

વીરવિજય(ગણિ)-૩ [ઈ. ૧૭૭૦ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. તેજસારના શિષ્ય. ૨૫૦ કડીની 'દશદષ્ટાંત-ચોપાઈ' (લે. ઈ. ૧૭૭૦)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી. [૨.૨.૬.]

વીરવિજય-૪/શુભવીર' [ઈ. ૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ-અવ. ઈ. ૧૮૫૨/સં. ૧૯૦૮, ભાદરવા વદ ૩, ગુરુવાર] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. સત્યવિજય-કપૂરવિજય-ક્ષમાવિજય-જશવિજય-શુભવિજયશિષ્ય. ઈ. ૧૭૭૩/૭૪માં તેમનો જન્મ થયો હોવાનું નોંધાયું છે. પૂર્વાશ્રમમાં બ્રાહ્મણ. પિતા અમદાવાદના જટોસર નામના બ્રાહ્મણ. માતા વિજયા. પૂર્વાશ્રમનું નામ કેશવ. ઈ. ૧૭૯૨માં પાનસરમાં શુભવિજય પાસે

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૪૨૧

દીક્ષા લીધી. દીક્ષાનામ વીરવિજય. અમદાવાદમાં અવસાન.

‘શુભવીર’ નામદ્રવ્યથી રાસ, આરમાસા, પૂજા, સ્નાન, યજ્ઞ ઈત્યાદિ સ્વરૂપોમાં વિપુલ સર્જન કરનાર આ કવિની મોટાભાગની કૃતિઓ ગેયત્વપૂર્ણ અને સાંપ્રદાયિક વિધિઓમાં ઉપયોગી અને એવી છે, એટલે જૈન સંપ્રદાયમાં આ કવિનું નામ ઘણું જાણીતું છે.

ગુણસુંદરીના ચરિત્ર દ્વારા ધૈર્ય, સહનશીલતા, પુરુષાર્થ અને નવકાર ભક્તિ અંગેનો શોધ આપતો ૪ ખંડમાં વિભક્ત દુહા તે પર ઢાળનો ‘સુરસુંદરી-રાસ’ (ર.ઈ. ૧૮૦૧/સં. ૧૮૫૭, શ્રાવણ સુદ ૪, ગુરુવાર; મુ.), પ્રાકૃત ગ્રંથ ‘વસુદેવલિડી’ પર આધારિત આશંસાસહિત ૬ માસનું આર્યબિજય કરવાને પરિણમે સુખ-સમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત કરનાર ધમ્મિવક્રમારના ચરિત્રને આલેખતો ૬ ખંડ, ૭૨ ઢાળ ને દુહામાં નિબદ્ધ ૩૬૦૦ કડીનો ‘ધમ્મિવક્રમાર-રાસ’ (ર.ઈ. ૧૮૪૦/સં. ૧૮૯૬, શ્રાવણ સુદ ૩; મુ.), આશંસારહિત ભાવે ભક્તિભાવપૂર્વક મુનિને દાન આપી બીજા ભવમાં સ્વર્ગસુખ ને મોક્ષ મેળવનાર ચંદ્રશેખરની કથા દ્વારા આશંસારહિત તપશ્ચનો મહિમા કરતો ૪ ખંડ, ૫૭ ઢાળ ને દુહામાં નિબદ્ધ ૨૨૪૩ કડીનો ‘ચંદ્રશેખર-રાસ’ (ર.ઈ. ૧૮૪૬/સં. ૧૯૦૨, આસો સુદ ૧૦; મુ.) એ કવિની રાસકૃતિઓ છે.

કવિએ ઘણી પૂજાકૃતિઓ રચી છે, જેમાં ‘અષ્ટપ્રકારી-પૂજા’ (ર.ઈ. ૧૮૦૨/સં. ૧૮૫૮, ભાદરવા સુદ ૧૨, ગુરુવાર; મુ.), જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય, નામ, ગોત્ર અને અંતરાય એવાં ૮ કર્મ પૈકી પ્રત્યેક પર ૮-૮ પૂજાવાળી ‘અંતરાય-કર્મનિવારણ/શોસકપ્રકારી-પૂજા’ (ર.ઈ. ૧૮૧૮/સં. ૧૮૭૪, વૈશાખ સુદ ૩; મુ.), ૪૫ જૈનસૂત્રો-આગમોનું નિરૂપણ કરતી ‘પિસ્તાળીસ આગમગર્ભિત અષ્ટપ્રકારી-પૂજા/૪૫ આગમની પૂજા’ (ર.ઈ. ૧૮૨૫/સં. ૧૮૮૧, માગશર સુદ ૧૧, -; મુ.), શત્રુંજય પર્વતનાં ૯૯ નામનું માહાત્મ્ય કરતી ‘નવાણું પ્રકારી/શત્રુંજયમહિમાગર્ભિત નવાણું પ્રકારી-પૂજા’ (ર.ઈ. ૧૮૨૮/સં. ૧૮૮૪, ચૈત્ર સુદ ૧૫, -; મુ.), ૫ આણુવ્રત, ૩ ગુણુવ્રત અને ૪ શિક્ષાવ્રત એમ શ્રાવક લેવાનાં ૧૨ વ્રતોની સમજૂતી આપતી ‘બારવ્રતની-પૂજા’ (ર.ઈ. ૧૮૩૧/સં. ૧૮૮૭, આસો વદ ૩૦, -; મુ.), ૨૩મા તીર્થંકર પાર્શ્વનાથના જીવનના-માતાની કુક્ષીમાંથી આવતું, વપવન, જન્મ, દીક્ષા, કૈવલ્યજ્ઞાન-એ ૫ કલ્યાણકારી પ્રસંગોનું નિરૂપણ કરતી ‘પંચકલ્યાણક-પૂજા’ (ર.ઈ. ૧૮૩૩/સં. ૧૮૮૯, વૈશાખ સુદ ૩, -; મુ.), તીર્થંકરના જન્મ-મહોત્સવનું વર્ણન કરતી ‘સ્નાત્ર-પૂજા’(મુ.), ૧૦ કડીની ‘જિન નવ અંગ/તીર્થંકર નવઅંગપૂજાના દુહા’(મુ.) વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

કવિએ પોતાના સમયમાં સંપ્રદાયની અંદર બનેલા બનાવોને વિષય બનાવી કેટલીક કૃતિઓ રચી છે જેમનું ઈતિહાસની દૃષ્ટિએ મહત્ત્વ છે. મોતીશા થેઠે મુંબઈમાં ભાયખલાની અંદર ઋષભદેવની મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરી એ પ્રસંગને વર્ણવતું ૧૩ ઢાળ ને ૮૧ કડીનું ‘ભાયખલ (મુંબાપુરીસ્થ)ઋષભચૈત્ય-સ્તવન’ (ર.ઈ. ૧૮૩૨/સં. ૧૮૮૮, આસાડ સુદ ૧૫), મોતીશા થેઠે પાલીનાણામાં આદીશ્વરની ટૂંક સામે કુતાસરનો મોટો ખાડો પુરાવી ત્યાં મોટી ટૂંક બંધાવી ઋષભદેવ પુંડરિક પ્રમુખની પ્રતિમાઓની પ્રતિષ્ઠા કરી એ પ્રસંગને વર્ણવતું ૭ ઢાળનું ‘અંજનશલાકા-સ્તવન/મોતીશાનાં ઢાળિયાં’ (ર.ઈ.

૧૮૩૭; મુ.), અમદાવાદના હડીચિયાના મંદિરની સ્થાપના ને પ્રતિષ્ઠા-પ્રતિષ્ઠાનું વર્ણન કરતી ૬ ઢાળની ‘હડીચિયાનો અંજનશલાકાનાં ઢાળિયાં’ (ર.ઈ. ૧૮૪૭; મુ.), અમદાવાદના હલ પ્રેમાભાઈ હેમાભાઈએ કાઢેલા ગિરનારના સંઘનું વર્ણન કરતું ૬ ઢાળનું ‘સિદ્ધાચલ ગિરનારસંઘ-સ્તવન/પ્રેમાભાઈ હેમાભાઈના ચોરસંઘનાં ઢાળિયાં’ (ર.ઈ. ૧૮૪૯/સં. ૧૯૦૫, મહા સુદ ૧૫, ગુપવાર), હરકુંવર શેઠાણીએ કાઢેલા ગિરનારના સંઘનું વર્ણન કરતું ‘સંઘવાણુ હરકુંવર સિદ્ધાચલ-સ્તવન/સિદ્ધાચલ ગિરનારસંઘ-સ્તવન’(ર.ઈ. ૧૮૫૨) એ પ્રકારની કૃતિઓ છે.

આ ઉપરાંત ૧૭ ઢાળની ‘શ્રી ગોડીપાર્શ્વનાથજી/મિથકાવળનાં ઢાળિયાં’(મુ.), ૬ ઢાળનું ‘મહાવીર જિનપંચકલ્યાણક-સ્તવન’ (ર.ઈ. ૧૭૯૯; મુ.), ૧૧ ઢાળ ને ૨૧૨ કડીનું ‘કોણિકરાજ ભક્તિગર્ભિત-વીર-સ્તવન/કોણિકનું સામેયું’ (ર.ઈ. ૧૮૦૮/સં. ૧૮૬૪, કારવ સુદ ૧૫), ૫ ઢાળ ને ૫૦ કડીનું ‘અક્ષયનિધિતપ-સ્તવન’ (ર.ઈ. ૧૮૧૫), ૫ ઢાળ ને ૫૧ કડીનું ‘મહાવીર ૨૭ ભવ-સ્તવન’ (ર.ઈ. ૧૮૪૫/સં. ૧૯૦૧, શ્રાવણ સુદ ૧૫, -; મુ.), ૫ ઢાળ ને ૬૫ કડીની ‘દશાર્ણમદ્ર-સાગર’ (ર.ઈ. ૧૮૦૭/સં. ૧૮૬૩, પોષ સુદ ૧૩, ગુરુવાર; મુ.), પોતાના ગુરુ શુભવિજયના ચરિત્રને આલેખતી ‘શુભવેલિ’ (ર.ઈ. ૧૮૦૪/સં. ૧૮૬૦, ચૈત્ર સુદ ૧૧), વિધિ સગના ૨૨ ઢાળ ને ૧૫૧ કડીનો ‘નિમિનાથ-વિવાહનો/ગરબો’ (ર.ઈ. ૧૮૦૪/સં. ૧૮૬૦, પોષ વદ ૮, -; મુ.), ૫ સ્તવના અને ૨૦ સ્તુતિઓનાં ‘ગોમાસીનાં દેવવંદન’ (ર.ઈ. ૧૮૦૯/સં. ૧૮૬૫, આસાડ સુદ ૧, -; મુ.), ૧૮ કડીની ‘નિમિનાથ-રાજિત્વની-બાહ્યાસ’(મુ.), ૨ ઢાળ ને ૧૮ કડીની ‘જિનજન્મરાસકીડા’, ‘હિતધિકા-છત્રીસી’(મુ.), સિદ્ધચક્ર, મહાવીરસામી, વયસ્સામી, ભગવતીસૂત્ર, શુભવિજય, ગીતાર્થ મુનિ વગેરે પરની ગહૂંલીઓ(ઘણી મુ.), ઈરિયાવહી, કાયા, દશ શ્રાવક, પચાસપડીવેલણ/મુહપત્નીના ૫૦ બાલ, રહનેમી, સામાયક ૩૨ દોષ, સહજનંદી, સોદાગર વગેરે પરની રાજ્યો (ઘણી મુ.), ગોડીપાર્શ્વનાથ, દિવાળી, નેશિનાથ, મહાવીર સ્વામીની ૮૪મકુંડળી, શંખિશ્વર, સિદ્ધચક્ર, સીમન્ધર, વીરપ્રભુ, જાફાણું બોલ વગેરે પરનાં સ્તવનો (ઘણાં મુ.), પાર્શ્વનાથની આરતી(મુ.), ભાવનવિજયલય, બીજા વગેરે પરનાં ચૈત્યવંદનો (કેટલાંક મુ.), તથા વશોવિજયના ‘અધ્યાત્મસાર’ પરનો ભાવાવગોષ (ર.ઈ. ૧૮૨૫/સં. ૧૮૮૧, ચૈત્ર સુદ ૧૫, -; મુ.) એસની અન્ય નાનીમોટી કૃતિઓ છે.

કૃતિ : ૧. (અંતરાય કર્મનિવારણ) અષ્ટપ્રકારી-પૂજા, સં. ૧૫-બિમખુ, ઈ. ૧૯૬૪; ૨. અંતરાયકર્મની પૂજા (અર્થ તથા કથાઓ સહિત), પ્ર. વિમલ ભક્તિ કંચન-ભાસ્કર સેવ સમિતિ, ઈ. ૧૯૬૩; ૩. ચંદ્રશેખરનો રાસ, પ્ર. જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા, ભાવનગર, ઈ. ૧૯૯૯; ૪. એજન, સં. જીવનુલાલ માણિકચંદ, ઈ. ૧૮૫૯; ૫. ચોસક પ્રકારી પૂજા (અનેક કથાઓસહિત), પ્ર. જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા, ભાવનગર, ઈ. ૧૯૨૫; ૬. ધમ્મિવચરિત્ર, પ્ર. મોહનલાલ દવસુખરામ તથા સલ્લુ સુરચંદ, ઈ. ૧૮૫૫; ૭. સુર-સુંદરીનો રાસ, પ્ર. ઉમેદશમ હરગોવતદાસ, ઈ. ૧૯૬૧; ૮. સ્યુવિ-ભદ્રજીની વિધવ-વેવ, પ્ર. રાસ્સવની છાપખાનું, ઈ. ૧૯૧૧; ૯. કાટોહન : ૩; ૧૦. ગહૂંલીસંગ્રહનામા : ૧, પ્ર. શ્રાવક ખીમજી બી.

માણક, ઈ. ૧૮૮૧; ૧૦. ચાંવોસ્તસંગ્રહ; ૧૧. જિનગુણસ્તવનાદિ-
તથા ગર્હુલીસંગ્રહ, સં. મુનિ માનવિજ્ઞા, ઈ. ૧૯૨૪; ૧૨. જિજ્ઞા-
પ્રકાશ; ૧૩. િસ્તકસંદોહ; ૧; ૧૪. જૈન કાવ્યદોહન; ૧, સં. મનસુખલાલ ૨. મહેતા, ઈ. ૧૯૧૩; ૧૫. જૈકાપ્રકાશ; ૧; ૧૬.
જૈકસંગ્રહ; ૧૭. જૈકાસાસંગ્રહ; ૧૮. જૈગુસારતનો; ૨; ૧૯.
જૈપ્રપુસ્તક; ૧; ૨૦. જૈપ્રાસ્તસંગ્રહ; ૨૧. જૈરસંગ્રહ; ૨૨. જૈસ-
સંગ્રહ(ન); ૨૩. દેસસંગ્રહ; ૨૪. પ્રકરણરતનાકર; ૧, સં. શા.
બીમસિંહ માણક, ઈ. ૧૯૦૩; ૨૫. પ્રામબાસંગ્રહ; ૧; ૨૬. પ્રાસ-
પસંગ્રહ; ૧; ૨૭. પ્રાસ્તસંગ્રહ; ૨૮. બારધનની પૂજા, પ્ર. જૈન
કર્મ પ્રચારક સંઘ, માનવજ, ઈ. ૧૯૩૮; ૨૯. બૃકાદોહન; ૨;
૩૦. મોસસંગ્રહ; ૩૧. રત્નસાર; ૨, પ્ર. હીરજી હંસરાજ,
ઈ. ૧૯૬૭; ૩૨. વિસ્તાપૂજાસંગ્રહ; ૩૩. વિવિધ પૂજાસંગ્રહ
[વિવિધિત], પ્ર. જસવંતલાલ ગો. સાહ, ઈ. ૧૯૫૩; ૩૪. શત્રુંજય
તીર્થમાલા રાસ અને ઉદ્ધારાદિકનો સંગ્રહ, પ્ર. શ્રાવક મીમસિંહ માણક,
ઈ. ૧૯૨૩; ૩૫. સઝાયમાલા(૫); ૩૬. સઝાયમાલા(જ); ૧-૨; ૩૭.
સઝયન્મિત્ર (ઝ); ૩૮. સિદ્ધાવચનવચન પત્રી; ૩૯. સૂર્યપૂરણસમાધા,
૨. કેશરીચંદ હી. ઝવેરી, ઈ. ૧૯૪૭; ૪૦. સ્નાસ્તસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકલક્રીક; ૨. ગુસાઈતિહાસ; ૨; ૩. ગુસાપ-
અહેવાલ : ૭-‘ગુજરાતી મહાકવિ શ્રી વીરવિજયજી; ૪. એન/ના.૧૨
-‘પદિત શ્રી વીરવિજયજી’, ધો. ધો. ધો. કાપડિયા; ૫. ગુસારસ્વતો;
૬. જૈસાઈતિહાસ; ૭. મરાસનાઈતિ; ૮. જૈનગુણ, કારતક મોગશર
૧૯૮૫-‘પદિત શ્રી વીરવિજયજીનો ટૂંકો પ્રબંધ’, શા. ગૌરધરલાલ
હીરામાઈ; ૯. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧); ૧૦. ડિકેટલોગબાઈ; ૧૧.
મુપુગૂહસૂચી; ૧૨. લીહસૂચી; ૧૩. હેજૈજાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

વીરવિજય-૫ [ ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. હીર-
વિજયનો પરંપરામાં લાંબાં વચ્ચના શિષ્ય. ૨૩ કડીની ‘ઝમકાસ-
તીની સઝાય’(મુ.) તથા ૯ કડીની ‘નિમિનાયની સઝાય’(મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : ૧. અસસંગ્રહ; ૨. દેસસંગ્રહ. [૨.૨.૬.]

વીરવિજયશિષ્ય [ઈ. ૧૮૫૨માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ.
૧૧ ઢાળના ‘સમેતરામર તીર્થનાં ઢાળિયાં’ (૨.ઈ. ૧૮૫૨/સં. ૧૯૦૮
આદરવા ૧૬ ૪-; મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : જૈન સત્યપ્રકાશ, માર્ચ ૧૯૪૮-‘શ્રી સમેતરામર તીર્થનાં
ઢાળિયાં’, સં. વિજયવધસૂરિજી. [કી.જે.]

વીરવિદ્યાધર : જુઓ વીરવિમલ-૨.

વીરવિમલ-૧ [ઈ. ૧૬૬૬માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ.
વિજયદાનસૂરિની પરંપરામાં માનવિજ્ઞાના શિષ્ય. ‘ભાવિનીકર્મ-
રેખા-રાસ’ (૨.ઈ. ૧૬૬૬/સં. ૧૭૨૨, શ્રાવણ ૧૬ ૫, રવિવાર),
૯ કડીની ‘ગૌતમસ્વામીની ગર્હુલી’(મુ.), ‘જબૂસ્વામી-રાસ’ તથા
‘મિતિતાવિત્તવિચારગાન-સઝાય’(મુ.) નામની રચનાઓના કર્તા.
આ ઉપરાંત ‘વીરવિમલ’ નામદ્યાપથી ૩૦ કડીની ‘ઈલાપુત્ર-સઝાય’,
૨૪ કડીની ‘કર્મબલ-સઝાય’ તથા ૭ કડીની ‘વીશસ્થાનક-સઝાય’ મળે
છે, તે આ વીરવિમલનો હોવાની સંભાવના છે.

વીરવિજય-૫ : વીરસિંહ/વરસિંહ

કૃતિ : ૧. ગર્હુલીસંગ્રહ, સં. શિવલાલ ઝ. સંઘવી, ઈ. ૧૮૧૬;
૨. ગર્હુલીસંગ્રહનામા : ૧, પ્ર. ખીમજી બી. માણક, ઈ. ૧૮૯૧; ૩.
મોસસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈતિહાસ; ૨. પંચતંત્ર, સં. ભોગીલાલ જ.
સાંડેસરા, ઈ. ૧૯૪૯; ૩. જૈગૂકવિઓ : ૨; ૪. ડિકેટલોગબાઈ;
૫. લીહસૂચી; ૬. હેજૈજાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

વીરવિમલ-૨/વીરવિદ્યાધર [ઈ. ૧૮૧૯ સુધીમાં] : તપગચ્છના જૈન
સાધુ. હીરવિજયસૂરિ આનંદવિમલસૂરિની પરંપરામાં દેવવિમલના
શિષ્ય. ૮૧/૮૨ કડીની ‘હીરવિજયસૂરિનો શલોકો’ (વિ. ઈ. ૧૮૧૯;
મુ.), ૧૧ કડીની ‘આત્મચિંતન-સઝાય’ (વિ. સં. ૧૮મી સદી અનુ.;
મુ.)ના કર્તા. ઉપર્યુક્ત બન્ને કૃતિઓમાં અનુક્રમે ‘વીરવિદ્યાધર’ અને
‘વીર’ એવી નામદ્યાપ મળે છે. ‘હીરવિજયસૂરિનો શલોકો’ના કર્તા
તરીકે વિદ્યાધર વિદ્યાવિમલ કે વીરવિમલ ગણવામાં આવ્યા છે. બીજી
કૃતિ સંપાદકે વીરવિમલની ગણી છે. બન્ને કૃતિઓના કર્તા એક
જ કવિ હોવાની સંભાવના છે. ૩૩ કડીની ‘સુભદ્રાસતીની સઝાય’
(મુ.) પણ ગુરુપરંપરા વક્ષમાં લેતાં આ કવિની કૃતિ લાગે છે.

કૃતિ : ૧. અગવંતી સુકુમારનો તેર ઢાલો તથા અઢાર નાનાંની
સઝાય અને સુભદ્રાસઝાય, પ્ર. જગદીશ્વર છાપખાનું, સં. ૧૯૪૦;
૨. પસમુચ્ચય : ૨; ૩. જૈન સત્યપ્રકાશ, માર્ચ ૧૯૪૫-‘આત્મ-
ચિંતનસ્વાધ્યાય’, સં. મુનિ મહારાજ ચંપકસાગર.

વીરવિમલશિષ્ય [ ] : જૈન સાધુ. ‘જિનપરિવાર-
સઝાય’ (વિ. સં. ૧૯મી સદી અનુ.)ના કર્તા.
સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [કી.જે.]

વીરસાગર : આ નામે ૪ કડીની ‘બીજીતિથિનો સ્તુતિ’(મુ.) મળે છે.
એના કર્તા વીરસાગર-૧ છે કે અન્ય તે સ્પષ્ટ થતું નથી.
કૃતિ : જૈપ્રાસ્તસંગ્રહ. [૨.૨.૬.]

વીરસાગર-૧ [ ] : જૈન સાધુ. નયસાગરના
શિષ્ય. ૩ ઢાળ અને ૩૧ કડીની ‘અઢારનાતરંની સઝાય’(મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : રત્નસાર : ૨, પ્ર. હીરજી હંસરાજ, સં. ૧૯૨૩.
સંદર્ભ : ૧. લીહસૂચી; ૨. હેજૈજાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

વીરસિંહ/વરસિંહ[ઈ. ૧૫૧૩ સુધીમાં] : વરસંગ નામદ્યાપથી એમના
‘ઉપાહરણ’ (વિ. ઈ. ૧૫૧૩; મુ.)ની એકમાત્ર પ્રત પાટણમાંથી
મળી હોવાને લીધે તેઓ પાટણની આસપાસના વતની હોવાનું
અનુમાન થયું છે.

માગવતની ઉપ(ઓખ)વિષયક કથામાં વધારાઘટાડા કરી મુખ્યત્વે
દુહા-ચોપાઈમાં રચાયેલું એમનું ૧૦૦૦ પંક્તિનું ‘ઉપાહરણ’ કાવ્ય
આ વિષયનાં અભ્યારે ઉપલબ્ધ ગુજરાતી કાવ્યોમાં પહેલું છે એ
દ્રષ્ટિએ તો નોંધપાત્ર છે, પરંતુ વિશિષ્ટ કાવ્યબંધ, એમાં થયેલી
શૃંગાર-વીરની સારી જમાવટ, એમાંની સંસ્કૃતાકથા પ્રૌઢ ભાષા વગેરે
તત્ત્વોને લીધે કાવ્યત્વની દ્રષ્ટિએ પણ ધ્યાનાર્હ છે.

કૃતિ : વીરસિંહકૃત ઉપાહરણ, સં. ભોગીલાલ જ. સાંડેસરા, ઈ.
૧૯૩૮ (+સં.).

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૪૨૩

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; ૨. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૩. ગુસા મધ્ય; ૪. પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં વૃત્તરચના, ભોગીલાલ સાંડેસરા, ઈ. ૧૯૪૧; ૪. મધ્યકાલીન ગુજરાતી પ્રેમકથાઓ, હસુ યાજ્ઞિક, ઈ. ૧૯૭૪; □ પં. જૈગૃકવિઓ : ૩(૨); ૬. મુપુગુહસૂચી. [ચ.શે.]

વીરસિંહશિષ્ય [ઈ. ૧૬૬૨માં હયાત] : તપગરછના જૈન સાધુ. હર-રાજના પ્રશિષ્ય. ૩૭ કડીના 'મહાવીર-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૬૬૨)ના કર્તા સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી. [ક્રી.જે.]

વીરસુંદર : આ નામે 'અનન્તકીર્તિ-ચોપાઈ' (લિ. ઈ. ૧૫૮૮) તથા ૨૫ કડીની 'સામાયિક-સગ્રાપ' (લિ. ઈ. ૧૮૧૩) મળે છે. તે કયા વીરસુંદર છે તે સ્પષ્ટપણે કહી શકાય એમ નથી. સંદર્ભ : ૧. મુપુગુહસૂચી; ૨. લીંહસૂચી. [૨.૨.૬.]

વીરો [ઈ. ૧૭૬૫માં હયાત] : ભક્ત અને આખ્યાનકવિ. વડોદરા જિલ્લાના ધીરા ભગતના વતન ગોઠડાની પાસે આવેલા વાંકનેરના વતની. તેઓ જ્ઞાતિએ ભાટ હોવાની સંભાવના વ્યક્ત થઈ છે અને ધીરાની સાથે એમને મૈત્રીસંબંધ હતો એમ પણ કહેવાય છે. ચોપાઈ બંધની ૧૦૦૭ કડીમાં રચાયેલું 'બલ્લુવાહન-આખ્યાન' (૨.ઈ. ૧૭૬૫/ સં. ૧૮૨૧, ભાદરવા-૧૦,-) એમનું ખાસ ચમત્કૃતિ વગરનું આખ્યાન છે.

સંતરામ મહારાજના શિષ્ય ગણાતા વીરોએ 'ગુરુમહિમા' તથા પદો (૧ મુ.)ની રચના કરી છે. મુદ્રિત પદમાં 'ભક્તિ કરે વીરો વાંક-નેરમાં' એવી પંક્તિ મળી છે. એટલે સંતરામ મહારાજના શિષ્ય વીરો અને આ કવિ એક હોવાની સંભાવના છે.

કૃતિ : પદસંગ્રહ, પ્ર. સંતરામ સમાધિસ્થાન, નડિયાદ, ઈ. ૧૯૭૩. સંદર્ભ : ૧. અસંપર્કપરા; ૨. કવિચરિત : ૩; ૩. ગુજૂકલકીકત; ૪. પ્રાકૃતિઓ; ૫. પ્રાકામાળા : ૨૩ (પ્રસ્તાવના); □ ૬. ગૂહા-યાદી. [ચ.શે.]

વેણી/વેણીદાસ/વેણી માઈ [ ] : વસોના લેઉવા પાટીદાર. એમનાં જ્ઞાનવૈરાગ્યબોધનાં ૩ પદ(મુ.) મળે છે.

છગનલાલ રાવળ ઈ. ૧૭૬૧માં રચાયેલા ને અંતિહાસિક ભોગો-લિક ને રાજકીય વીગતોની દષ્ટિએ મહત્વના હિંદી કાવ્ય 'સાહિત્ય-સિધુ'ના કર્તા વેણીભાઈ અને આ પદોના કર્તાને એક માને છે. તો આ કવિ ઈ. ૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધમાં થયા હોવાનું કહી શકાય. 'કવિ-ચરિત : ૩' અને 'ગુજરાતી હાથપ્રતોની સંકલિત યાદી' 'દિલ્હી-સામ્રાજ્યવર્ણન' નામના સં. ૧૭૬૧માં રચાયેલા હિન્દી કાવ્યના કર્તા પૌજના લેઉવા પાટીદાર વેણીદાસ હોવાનું નોંધે છે, અને પદોના કર્તા ને આ કૃતિના કર્તાને જુદા ગણે છે. 'સાહિત્યસિધુ' અને 'દિલ્હીસામ્રાજ્યવર્ણન' એક જ કૃતિઓ છે કે જુદી અને તેમના કર્તા એક જ છે કે જુદા તે સ્પષ્ટ રીતે કહેવું મુશ્કેલ છે.

કૃતિ : પ્રાકાસુધા : ૩(નસં.). સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; □ ૨. ગુજરાત, ઓકટાં. ૧૯૧૦- 'કવિ વેણીભાઈ અને ગુજરાતની ભૂગોળ વિદ્યા', છગનલાલ વિ. રાવળ; □ ૩. ગૂહાયાદી. [ચ.શે.]

૪૨૪ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

વેણીદાસ-૧ [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : પુષ્ટિમાર્ગીય લેખણ કવિ. ગોકુલનાથજીના અનુયાયી. વડોદરાના નાગર અને ગોકુલદાસ નાગર (ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ)ના ભાઈ. એમણે 'શ્રી ગોકુલ ગોવર્ધન-ગમનાગમન' નામના ગ્રંથ તથા ગોકુલનાથની ભક્તિનાં ધોળ (૧ મુ.)રચ્યાં છે. એમના મુદ્રિત ધોળની ભાષા વ્રજની અસરવાળી છે.

વેણીદાસને નામે જ્ઞાનભક્તિબોધનું ૧ પદ(મુ.) મળે છે તે આ વેણીદાસનું રચેલું હોય એવી સંભાવના છે.

કૃતિ : ૧. ગોકુલવેશજીનાં ધોળ તથા પદસંગ્રહ, પ્ર. લલ્લુભાઈ છ. દેસાઈ, ઈ. ૧૯૧૬; ૨. ભસાસિધુ.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. ગોપ્રમકવિઓ; ૩. પુગુસાહિ-ત્યકારો. [ચ.શે.]

વેણીદાસસુત [ ] : 'રામચંદ્રજીનાં પદ'ના કર્તા. સંદર્ભ : ગુજૂકલકીકત. [ક્રી.જે.]

વેણીરામ [ઈ. ૧૭૪૩માં હયાત] : ખરતરગરછના જૈન. દયારામના શિષ્ય. જોધપુરના જગીરદાર માધોસિંહના આશ્રિત. ૧૮૧૧ કડીના 'ગુણજિનરસ' (૨.ઈ. ૧૭૪૩)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૃકવિઓ : ૨, ૩(૨); ૨. હેજૈશાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

'વેદરહસ્ય/વેદરસ' [ઈ. ૧૮મી સદી] : 'વેદરસ'ને નામે વિશેષ જાણીતો પરંતુ મૂળ 'વેદરહસ્ય' નામ ધરાવતો આ ગદ્યગ્રંથ(મુ.) સ્વામિનારા-યણ સંપ્રદાયના સ્થાપક સહજાનંદ સ્વામીએ પોતાના સંપ્રદાયના પરમહંસો-વિશિષ્ટ અધિકારીઓને પત્ર રૂપે સંબોધીને રચેલો છે. આમ તો ગ્રંથમાં અક્ષરબ્રહ્મ-આત્મા સાથે એકત્વભાવ અનુભવવા મુમુક્ષુએ જે પાંચ વર્તમાન-વ્રતાં જીવનમાં કેળવવાના હોય છે એની વાત કરવામાં આવી છે, પરંતુ એ વાત કરતાં કરતાં જીવ, અક્ષરબ્રહ્મ અને પરમાત્મા-પુરુષોત્તમના સ્વરૂપ અને તેમની વચ્ચેના પારસ્પારિક સંબંધની ચર્ચા પણ એમાં થઈ છે.

૫ પ્રકરણમાં વહેંચાયેલા આ ગ્રંથના પહેલા પ્રકરણ 'નિર્વોભી વર્તમાન'માં દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ, હિંસા, દંભ, ચોરી, કામ, ક્રોધ વગેરે અનર્થોથી અને અન્ય આસક્તિઓથી મુક્ત થવા માટે મનને દરેક પ્રવૃત્તિનો દ્રષ્ટા કેમ બનાવવો અને એ રીતે આત્માને દેહથી કેમ જુદો પાડવો એ સમજાવ્યું છે. 'નિષ્કામી વર્તમાન' પ્રકરણમાં શ્રી-સંગથી જન્મતા અનર્થોની વાત કરી ઘણા અનર્થોનું મૂળ એવી શ્રીને ચંદન ઘો, માછલાં પકડવાની દોરીને બાંધવો લોખંડનો કાંટો, ચમારનો કુંડ વગેરે સાથે સરખાવી શ્રીસંગનો સર્વથા ત્યાગ કરવાનું કહ્યું છે. 'નિસ્પૃહી વર્તમાન' પ્રકરણમાં દેહના અભિમાનથી મુક્ત થવા માટે તૃષ્ણાને જીતવાનું કહ્યું છે અને તૃષ્ણાને રાત્રિ, નદી, કાળ પ્રગટાવનારો દીવાં, નટણી, વાસણ વગેરે સાથે સરખાવી એના સ્વરૂપને સ્પષ્ટ કર્યું છે. 'નિસ્વાદી વર્તમાન'માં સાદા સાત્ત્વિક ને નિસ્વાદ ભોજનનો મહિમા સમજાવી કેવા પ્રકારના અન્નનો ત્યાગ કરવો એની વાત છે. છેલ્લા 'નિર્માની વર્તમાન' પ્રકરણમાં દરેક પ્રકારના અભિમાનથી મુક્ત થયેલા મુમુક્ષુએ દષ્ટિસૂઝ કેળવી મધુકર વૃત્તિથી સૃષ્ટિનાં વિવિધ તત્ત્વોમાંથી ઉપદેશ ગ્રહણ કરી પોતાની

વીરસિંહશિષ્ય : 'વેદરહસ્ય/વેદરસ'

વિવેકબુદ્ધિ કેમ ખીલવવી, એવી ખીલેલી બુદ્ધિવાળા નિર્માની ગુરુનો સંગ કરી જે અક્ષરબ્રહ્મ-આત્મતત્ત્વ છે તેની સાથે કેવી રીતે એકાત્મભાવ કેળવવો એની વાત છે. અક્ષરબ્રહ્મ સાથે જીવે એકાત્મભાવ અનુભવવાનો છે, પણ સેવકનો ભાવ કેળવવાનો નથી એમ સહજાનંદ માને છે. સેવકભાવ તો જીવે આ સુષ્ટિના કારણપણે જે પુરુષોત્તમ છે તેની સાથે જ કેળવવાનો છે. એટલે અક્ષરબ્રહ્મ સાથે એકાત્મભાવ અનુભવતાં અનુભવતાં જીવે પરમ તત્ત્વ પુરુષોત્તમની ઉપાસના કરવી એ જ મોક્ષ છે.

ઈ. ૧૮મી સદીના પૂર્વાર્ધમાં ધર્મચિંતન અર્થે પ્રયાજયેલા ગદાના સ્વરૂપને સમજવા માટે 'વચનામૃત'ની જેમ આ ગ્રંથ પણ ઘણો ઉપયોગી છે. [જ.ગ.]

વેલજી-૧ [ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ]: જૈન. ૮ કડીના 'જિતસુખ-સૂરિ-નિર્વાણ' (૨.ઈ. ૧૭૨૪ પછી; મુ.)ના કર્તા. જિતસુખસૂરિનું અવસાન ઈ. ૧૭૨૪માં થયું, એટલે આ રચના ત્યારે કે ત્યાર પછી તરત રચાઈ હોય.

કૃતિ : ઐત્તેકાસંગ્રહ (+સં.). [૨.૨.૬.]

વેલજી-૨ [ઈ. ૧૮૪૦માં લખાત]: પિતાનામ વસરામ. ધોળ(મુ.) તથા પાપ કડીનો 'જગત જોગમાયાની હારનો છંદ' (૨.ઈ. ૧૮૪૦/સં. ૧૮૮૬, આસો-; મુ.) એ કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : ૧. દેવીમહાત્મ્ય અથવા ગરબાસંગ્રહ, પ્ર. વિશ્વનાથ ગો. દ્વિવેદી, ઈ. ૧૮૮૭; ૨. પ્રકાસુખા : ૨. [ક્રિ.જે.]

વેલસખી [ઈ. ૧૫૪૫ પછી] : પુષ્ટિસંપ્રદાયના વૈષ્ણવ કવયિત્રી. ક્રીનાથજી પ્રત્યેનો સર્વાત્મભાવ, ક્રીનાથજીને વિનંતી તથા સંસારનાં નુકસાન સુખોનો ત્યાગ કરવાથી પરમાત્માનાં દર્શનનો આનંદ પોતાને મળ્યો છે-આ વસ્તુઓને કેન્દ્રમાં રાખી તેમણે ત્રણ કાવ્યો (મુ.)ની રચના કરી છે.

કૃતિ : અનુગ્રહ, જુલાઈ ૧૮૬૦-'ભક્ત કવયિત્રી વેલસખી', તંત્રી.

સંદર્ભ : પુગુસાહિત્યકારો. [ક્રિ.જે.]

વેલા(બાપા) [ ] : સંતકવિ. જ્ઞાતિએ કોળી. જૂનાગઢ બાજુના વનની હોવાની સંભવતા. તેઓ વાઘનાથના શિષ્ય હોવાનું સમજાય છે. એમના જીવનમાં બનેલા અનેક ચમત્કાર નોંધાયા છે. તેમનાં જૂનાગઢમાં સં. ૧૮૮૭માં 'હિંદવાણુ' રાજ' રચવાથી એવી ભવિષ્યસાક્ષી ઉચ્ચારનું ૬ કડીનું 'આગમ'(મુ.) તથા ૭ કડીનું વૈરાગ્યબોધનું પદ(મુ.) એમ ૨ પદ મળે છે.

કૃતિ : ૧. આપણી લોકસંસ્કૃતિ, જયમલ્લ પરમાર, ઈ. ૧૯૫૭; ૨. સોરઠી સંતો, ઝવેરચંદ મેઘાણી, ઈ. ૧૯૭૮ની આ.(+સં.). [ક્રિ.ત્રિ.]

વેલા(મુનિ) [ઈ. ૧૫૬૬ સુધીમાં] : તપગરહના જૈન સાધુ. વિજયદાનસૂરિના શિષ્ય. ૧૫૦/૧૮૨ કડીની 'નવતત્ત્વજોડિ-ઓપાઈયર્થો/નવતત્ત્વ-સસ'ના કર્તા. કૃતિમાંના વિજયદાનસૂરિ (અવ. ઈ. ૧૫૬૬)ના ઉલ્લેખ અનુસાર કૃતિ ઈ. ૧૫૬૬ સુધીમાં રચાઈ હોવાનું અનુમાન થાય છે. 'મનસત્ય' એ કર્તાનું અપરનામ જણાય છે.

વેલજી-૧ : વૈકુંઠદાસ
ગુ. સા. -૫૪

સંદર્ભ : ૧. જૈગુકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૨. મુપુગુલસૂચી; ૩. હેત્તેજાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

વેલુજીવીરામ [ ] : મેસપાણિયા સાધુ. ભજનાનંદ ઉર્ફ અમરદાસજીના શિષ્ય. તેમણે 'વેલુજી ભજનાનંદની વેલી' એ નામછાપથી ઘણાં ભજન ને ધોળની રચના કરી છે.

સંદર્ભ : ૧. સત્યપુરપરિત્રપ્રકાશ, પ.ડિત મયારામ વેદાન્તનીર્થ, સં. ૧૯૮૮; [ ] ૨. ગૂહાયાદી. [ક્રિ.જે.]

વૈકુંઠ [ઈ. ૧૭મી સદી મધ્યભાગ] : આખ્યાનકવિ. મૂળ કચ્છ-ભૂજના પરંતુ સૌરાષ્ટ્રના કુતિયાણા (કુંતલપુર)માં આવીને વસ્યા હતા. જ્ઞાતિએ સારસ્વત બ્રાહ્મણ. પિતા તુલસી.

વૈકુંઠે આખું મહાભારત ગુજરાતીમાં લખ્યું હોવાનું કહેવાય છે, પરંતુ અત્યારે 'ઉદ્યોગપર્વ' (૨.ઈ. ૧૬૬૦), 'મીઠમપર્વ' (મુ.), 'કર્ણપર્વ' (૨.ઈ. ૧૬૬૦) ને 'શલ્યપર્વ' (૨.ઈ. ૧૬૫૧) મળે છે. મુદ્રિત રૂપે મળતું ચોપાઈ-પૂર્વછાયાની ૧૨૬૪ કડીનું 'ભીષ્મપર્વ' વાંચનાં લાગે છે કે ચિતનાત્મક અંશો જાળવવા તરફ કે રસાનુભવ તરફ કવિનું વિશેષ લક્ષ્ય નથી. એટલે વિચારતત્ત્વવાળો ભગવદ્ગીતાનો ભાગ કવિએ ટૂંકાવી નાખ્યો છે. મુખ્યત્વે કથાકથન તરફ લક્ષ્ય રાખતાં કવિ કથનશૈલીમાં વેગનો અનુભવ કરાવે છે.

'બૃહન્ કાવ્યદોહન-૨'માં તુલસીને નામે મુદ્રિત 'ધ્રુવાખ્યાન' વસ્તુતઃ વૈકુંઠની કૃતિ છે. ત્યાં મળતી કૃતિની રચનાસાલ વર્ષ, માસ, તિથિની દષ્ટિએ ખોટી છે અને અન્વય પ્રાપ્ત થતી હસ્તપ્રતોમાં મળતી રચનાસાલથી જુદી છે. ચોપાઈ-પૂર્વછાયાની ૫૨૨ કડીમાં રચાયેલું આ આખ્યાન (૨.ઈ. ૧૬૩૮/સં. ૧૬૮૪, ચેત્ર વદ ૧૩, શનિવાર; મુ.) મેગલના 'ધ્રુવાખ્યાન'ને કથાતત્ત્વની દષ્ટિએ કીકકીક મળતું આવે છે. સેચક રીતે કથા કહેવાની કવિની શક્તિ અહીં પણ દેખાય છે અને પ્રસંગોપાત્ત તેમણે ભાવનિરૂપણની તક લીધી છે. પરંતુ કવિનું સવિશેષ ધ્યાનપાત્ર આખ્યાન તો ૨૬૮૧ કડીનું 'નલક્યા' છે. પ્રારંભમાં નૂટક રૂપે મળતું આ આખ્યાન મુખ્યત્વે હર્ષના સંસ્કૃત મહાકાવ્ય 'નૈષધીયચરિત'ના કથાભાગને અનુસરે છે અને કેટલાક નવા પ્રસંગો પણ ઉમેરે છે. દમયંતી-વિયોગના પ્રસંગમાં કુરુણનું નિરૂપણ કરવામાં પણ કવિએ સારી શક્તિ બતાવી છે. આ ઉપરાંત 'નાસિકેતનું આખ્યાન' (૨.ઈ. ૧૬૬૮) અને 'પ્રહલાદાખ્યાન' પણ એમણે રચ્યાં છે.

કૃતિ : ૧. બૃહદોહન : ૨; ૨. મહાભારત : ૪.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; ૨. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૩. ગુસા-મધ્ય; ૪. ગુસારસ્વતો; ૫. નળદમયંતીનો કથાનો વિકાસ, રમણલાલ ચી. શાહ, ઈ. ૧૯૮૦-'મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં નલક્યા' [ ] ૬. ગૂહાયાદી; ૭. ફાહનામાવલિ : ૨. [ચ.કે.]

વૈકુંઠદાસ [ઈ. ૧૬૮૮ સુધીમાં] : પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ કવિ. ગોકુલનાથ સિવાય ગુસાઈજી(વિક્રમનાથ)ના બીજા પુત્રોના અનુયાયી. એમણે ભાગવતના સસપંચાધ્યાયી પ્રસંગ પર આધારિત ચાલ અને દોહનાં ૩૯ પદોમાં 'સસલીલા' (વે. ઈ. ૧૬૮૮; મુ.) નામનું છટાદસ કાવ્ય રચ્યું છે. પ્રસંગકથન અને ભાવનિરૂપણ ઉભય દષ્ટિએ સમતુલન જાળવતું તથા શિષ્ટ ને મધુર શૈલીથી આ કાવ્ય સેચક

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૪૨૫

અનુ છે. કવિએ 'હિડોલો' નામની બીજી કૃતિ પણ રચી છે.

કૃતિ : સગુકાવ્ય (સં.).

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; ૨. ગુણસમૃધ્ધ; ૩. પુગુસાહિત્યકારો; ૪. ગૂઢાયાદી; ૫. ડિકેટલોગબીજે; ૬. ફાહનામાવલિ : ૨.

[ચ.શે.]

વૈષ્ણવાનંદ(સ્વામી) [ ] : સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના સાધુ કવિ. તેમણે ૨૪ પદોમાં વિભાજિત, વરવર્ણન, લગ્ન-વિધિવર્ણન એમ સમગ્રપણે વર્ણનાત્મક અને જીવનું જે પુરુષોત્તમ સાથે લગ્ન થાય તો બ્રહ્મરૂપ પ્રાપ્ત થાય એવા તત્ત્વજ્ઞાનને સાંકળી લેતી 'પુરુષોત્તમવિવાહ'(મુ.) તથા સહજાનંદના રૂપને વર્ણવતાં પદ (૪ મુ.)ની રચના કરી છે. હિંદી કૃતિ 'શ્રીહરિલીલામૃતસિધુ'માંનાં ૭૨નો તેમણે રચ્યાં છે.

કૃતિ : ૧. કચ્છની લીલાનાં પદો, અવિનાશાનંદકૃત, ઈ.૧૯૪૨; ૨. પુરુષોત્તમવિવાહ, ગુલસીવિવાહ, રૂક્મણીવિવાહ, લક્ષ્મીવિવાહ, શ્રીજીમહારાજના શલોક અને વૃત્તિવિવાહ, પ્ર. મહંત પુરાણી હરી-સ્વરૂપદાસજી, ઈ. ૧૯૮૧.

સંદર્ભ : સદવિદ્યા, જન્યુ. ૧૯૫૩-.

[કો.જે.]

વ્યાઘ્રમલ્લ [ઈ. ૧૭૪૪ સુધીમાં] : લોકાગચ્છના જ્ઞેન સાધુ. ગજ સંસ્કૃત ૪૪ કડીના મૂળ પ્રાકૃત ગ્રંથ 'વિચારપટ્ટત્રિશિકા-પ્રકરણ' પરના બાલાવબોધ (વિ.ઈ.૧૭૪૪)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેનૈજાસૂચિ : ૧.

[ર.ર.દ.]

વ્રજદાસ [ઈ. ૧૬૩૩માં હયાત] : પુષ્ટિસંપ્રદાયના વૈષ્ણવ કવિ. ભરૂચના મહદવર્ષ ગોકુલનાથજીના બીજા પુત્ર. પદોના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગોપ્રમકવિઓ; ૨. પુગુસાહિત્યકારો. [કો.જે.]

વ્રજભૂષણ [ઈ. ૧૮૬૯ સુધીમાં] : પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ કવિ. વલ્લભાચાર્યના વંશજ. 'સર્વોત્તમ-સ્તોત્રનું ધોળ' (વિ.ઈ.૧૮૬૯) એ કૃતિના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. પુગુસાહિત્યકારો; ૨. ગૂઢાયાદી; ૩. ડિકેટલોગબીજે. [કો.જે.]

વ્રજવલ્લભ [સં. ૧૮મી સદી] : પુષ્ટિસંપ્રદાયના વૈષ્ણવ કવિ. વિઠ્ઠલનાથજીના ગોકુલનાથ સિવાયના બીજા પુત્રોના અનુયાયી.

સંદર્ભ : પુગુસાહિત્યકારો. [કો.જે.]

વ્રજસખી [સં. ૧૭મી સદી] : પુષ્ટિસંપ્રદાયના ભકત કવયિત્રી. વલ્લભાચાર્યના પુત્ર વિઠ્ઠલનાથનાં શિષ્યા. તેઓ સંસ્કૃત, ગુજરાતી અને વ્રજ એમ ત્રણે ભાષા જાણતાં હતાં. તેમણે આ ત્રણે ભાષામાં પદો અને કીર્તનોની રચના કરી છે. ગુજરાતીમાં તેમની ૧૩ કડીની 'ગોપી કૃષ્ણનો વાદવિવાહ'(મુ.), ૧૩ કડીની 'દશવિધભકિત'(મુ.), ૭ કડીની 'કૃષ્ણમિલન'(મુ.) તથા ૫ કડીનું ૧ કીર્તન(મુ.) એ કૃતિઓ મળે છે.

કૃતિ : અનુગ્રહ, સપ્ટે. ૧૯૫૮-'વ્રજસખી અને તેનું પદ સાહિત્ય', સં. ચિમનલાલ મ. વૈદ્ય (૪સં.).

સંદર્ભ : પુગુસાહિત્યકારો.

[કો.જે.]

૪૨૬ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

વ્રજસેવક [જ.ઈ.૧૬૪૪ પછી] : પુષ્ટિસંપ્રદાયના વૈષ્ણવ કવિ. વિઠ્ઠલનાથજીના ગોકુલનાથ સિવાયના અન્ય પુત્રોના અનુયાયી. વ્રજેન્સવજી મહારાજશ્રીના સેવક. યમુનાજીના દર્શનના અનુભવને વર્ણવતાં ધોળ (૯ મુ) તથા પદોના કર્તા.

કૃતિ : અનુગ્રહ, માર્ચ ૧૯૬૦-'વ્રજસેવક વૈષ્ણવ', તંત્રી(૪સં.). સંદર્ભ : પુગુસાહિત્યકારો. [કો.જે.]

વ્રજધીશજી [સં. ૧૯મી સદી] : પુષ્ટિસંપ્રદાયના વૈષ્ણવ કવિ. ગોસ્વામી બાળક.

સંદર્ભ : પુગુસાહિત્યકારો.

[કો.જે.]

વ્રહ્મદેવ : જુઓ બ્રહ્મદેવ.

વૃદ્ધાત્માનંદસ્વામી [ ] : સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના સાધુ. તેમણે મહારાજની લીલાઓ નજરે જોયા પછી 'શ્રીહરિની લીલાની વાર્તા'(મુ.) એ કૃતિની રચના કરી હતી.

કૃતિ : સદવિદ્યા, જન્યુ. ૧૯૫૪-.

[કો.જે.]

વૃદ્ધિ [ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : સંભવતઃ તપગચ્છના જ્ઞેન સાધુ. વિજયકામાસૂરિની પરંપરામાં લક્ષ્મીવિજયના શિષ્ય. ૧૧ કડીની 'વિજયકામાસૂરિ-સગ્રાથ'(મુ.)ના કર્તા. કૃતિ વિજયકામાસૂરિ (જ.ઈ. ૧૬૭૬-અવ. ઈ. ૧૭૨૯)ની હયાતીમાં રચાઈ હોઈ, કર્તાનો સમય ઈ. ૧૮મી સદીનો પૂર્વાર્ધ ગણાય. 'વિજયપ્રભસૂરિનિસાક્ષી-છંદ' (વિ. સં. ૧૯મી સદી) પણ આ કવિની રચના હોવાની સંભાવના છે.

કૃતિ : ઐસમાલા : ૧.

સંદર્ભ : રાહસૂચી : ૧.

[ર.ર.દ.]

વૃદ્ધિકૃષ્ણ [ઈ. ૧૬૯૫ સુધીમાં] : જ્ઞેન સાધુ. સિદ્ધસેન આચાર્ય-કૃત સંસ્કૃત રચના 'કલ્યાણમંદિર-સ્તોત્ર' ઉપરનો બાલાવબોધ (વિ. ઈ. ૧૬૯૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેનૈજાસૂચિ : ૧.

[ર.ર.દ.]

વૃદ્ધિવિજય(ગણી) : આ નામે ૭૯ કડીનું 'ચિતામણિ-પાર્શ્વનાથ-સ્તવન' (ર.ઈ.૧૬૫૬), માનનુંગસૂરિકૃત સંસ્કૃત રચના 'ભકતામર-સ્તોત્ર' પરનો બાલાવબોધ (ર.ઈ.૧૬૮૦, સ્વલક્ષ્મીવિખિત પ્રત), 'ધુલે-વામંડન-ત્રયભદ્રેવ-છંદ' (વિ.ઈ.૧૬૬૬), ૪૩ કડીની 'શેહણીતપ-સગ્રાથ' (વિ.સં. ૧૯મી સદી અનુ.) તથા 'આહારગ્રહણ-સગ્રાથ' મળે છે. આ પૈકી 'ચિતામણિ પાર્શ્વનાથ-સ્તવન' તથા 'ભકતામર-સ્તોત્ર' પરનાં બાલાવબોધ તેમના રચના-સમયને લક્ષમાં લેતાં વૃદ્ધિવિજય-૧ની રચના હોવાનું અનુમાન થાય છે.

સંદર્ભ : ૧. ટ્રેઝર્સ ઓવ જ્ઞેન ભંડારજી, ઉમાકાન્ત પી. શાહ, ઈ. ૧૯૭૮ (અં.); ૨. લીંહસૂચી; ૩. હેનૈજાસૂચિ : ૧. [ર.ર.દ.]

વૃદ્ધિવિજય-૧ [ઈ. ૧૭મી સદી મધ્યભાગ-ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જ્ઞેન સાધુ. રત્નવિજયના ગુરુભાઈ સત્યવિજયના શિષ્ય. 'ત્રિપષ્ટિશલાકાપુરુષ-વિચાર-સ્તવન'(ર.ઈ.૧૬૫૬), ૭૯/૮૪ કડીનું 'જીવવિચાર-સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૬૫૬/સં. ૧૭૧૨, આસો સુદ ૧૦, રવિવાર; મુ.), ૯૫ કડીનું 'નવતત્ત્વવિચાર-સ્તવન' (ર.ઈ.૧૬૫૭/સં. ૧૭૧૩, કારતક સુદ-ગુરુવાર), 'ચોવીસી', ૭ કડીની 'છ કાવના આયુષ્યની સગ્રાથ'(મુ.), ૧૪ કડીની 'દૃષ્ટાંતની સગ્રાથ'

વૈષ્ણવાનંદ(સ્વામી) : વૃદ્ધિવિજય-૧

(મુ.), ૪ કડીની 'નેમિનાથ-સ્તુતિ', ૧૧ કડીની 'ચૌદસીયભાવન ગણધર-સ્તુતિ' તથા ધર્મદાસગણિચરિત પ્રાકૃતગ્રંથ 'ઉપદેશમાલા' ઉપરના યશોવિજય ઉપાધ્યાયની મદદથી રચેલ, ૭૧ કથાઓ ધરાવતા બાલાવબોધ (૨.ઈ.૧૬૭૭/સં. ૧૭૩૩, આસો-૧૫, ગુરુવાર; અંશત: મુ.)-એ રચનાઓના કર્તા.

કૃતિ : ૧. પ્રવિસ્તસંગ્રહ; ૨. પ્રાસપસંગ્રહ : ૧; ૩. સગ્રયમાલા : ૧-૨(બ.); □ ૪. સ્વાધ્યાય, નવે. ૧૮૬૬-'વૃદ્ધિવિજયકૃત 'ઉપદેશ-માલા-બાલાવબોધ', ઉમાકાંત પ્રે. શાહ.

સંદર્ભ : ૧. ઐરાસંગ્રહ : ૩-પ્રસ્તા; □ ૨. જૈગૂકવિઓ : ૨, ૩ (૨); ૩. ડિકેટલોગબીજે; ૪. મુપુગૂહસૂચી; ૫. લીંહસૂચી. [૨.૨.૬.]

વૃદ્ધિવિજય-૨ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયપ્રભસૂરિની પરંપરામાં ધીરવિજય-લાભવિજયના શિષ્ય. મોહનો પ્રભળતા બતાવી તેમાંથી બચાવવા શંખેશ્વર ભગવાનની સ્તુતિ કરતી ૫૧ કડીની 'જ્ઞાન-ગીતા' (૨.ઈ.૧૬૫૦; મુ.), 'યોવીસી' (૨.ઈ. ૧૬૭૪/સં. ૧૭૩૦, ભાદરવા વદ ૫; અંશત: મુ.), ૩૮ કડીનું 'શંખેશ્વર-પાર્શ્વનાથ-સ્તવન' (૨. ઈ. ૧૬૭૪/સં. ૧૭૩૦, ભાદરવા સુદ ૫), ૧૫ કડીની 'શહેનેમિ-રાજમતીની સગ્રય'(મુ.), 'દશલૈકાલિક સૂત્રની સગ્રયો/દશલૈકાલિકનાં દસ અધ્યયનની ૧૦ સગ્રયો'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જૈગૂસારનો : ૧ (નસં.); ૨. જૈસમાલા(શા) : ૧; ૩. દેસ્તસંગ્રહ; ૪. પ્રાકાગસંગ્રહ; ૫. પ્રાસપસંગ્રહ : ૧.

સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈતિહાસ; □ ૨. જૈગૂકવિઓ : ૨, ૩(૨); ૩. ડિકેટલોગબીજે; ૪. મુપુગૂહસૂચી; ૫. હેજૈસાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

વૃદ્ધિવિજય-૩ [ઈ. ૧૭મી સદી હયાત] : તપગચ્છની વિજયક્ષમા, વિજયદયા અને વિજયધર્મસૂરિની પરંપરાના જૈન સાધુ. ૧૦ ઢાળના 'ચિત્રસેન-પદ્માવતી-રાસ' (૨.ઈ.૧૭૫૩/સં. ૧૮૦૮, વૈશાખ સુદ ૬, મંગળવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [૨.૨.૬.]

વૃદ્ધિવિમલ [ ] : જૈન. ૧૧ કડીના 'જિન-સ્તવન' (લે.સં. ૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [૨.૨.૬.]

વૃદ્ધિહંસ [ઈ. ૧૭મી સદી મધ્યભાગ] : સંભવત: તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયસિહસૂરિની પરંપરામાં વિદ્યાહંસગણિના શિષ્ય. ૧૩ કડીની 'વિજયસિહસૂરિ-સગ્રય'(મુ.)ના કર્તા. કૃતિ વિજયસિહસૂરિ (જ.ઈ.૧૬૦૮-અવ.ઈ.૧૬૫૩)ની હયાતી દરમ્યાન લખાયેલી હોઈ કર્તાનો જીવનકાળ ઈ. ૧૭મી સદીનો મધ્યભાગ ગણાય.

કૃતિ : જૈન સત્યપ્રકાશ, ડિસે. ૧૮૪૩-'વિજયસિહસૂરિ-સગ્રય', સં. શ્રી વિજયયતીન્દ્રસૂરિજી. [૨.૨.૬.]

વૃંદાવન : આ નામે પદ(૬ મુ.), જ્ઞાતિએ વણિક એવી ઓળખ ધરાવતા વૃંદાવનને નામે 'પાંડવચરિત', આગ્રાના વતની વૃંદાવનદાસ-ભાઈને નામે શ્રીજીતી નિત્ય અને વર્ષોન્સવ લીલાનાં પદો તથા વૃંદાવનદાસને નામે 'વલ્લભવેવ' મળે છે. વૃંદાવનની નામછાપ ધરાવનાર આ બંધા કવિઓ એક જ છે કે જુદાજુદા તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી. પણ એટલું સ્પષ્ટ છે કે આ કવિ પુષ્ટિસંપ્રદાયના વૈષ્ણવ કવિ છે.

વૃદ્ધિવિજય-૨ : શંકર-૧

કૃતિ : નકાસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; ૨. ગોપ્રભકવિઓ; □ ૩. ગૂહા-યાદી. [ક્રી.જી.]

થતનાથ [ઈ. ૧૭૭૮ સુધીમાં] : જૈન. ૧૬૦ કડીના 'અંજનાસુંદરી-નો રાસ' (લે.ઈ.૧૭૭૮)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ડિકેટલોગભાવિ. [શ્ર.ત્રિ.]

થવજી/થિવજી [ઈ. ૧૭૭૪ સુધીમાં] : 'કનકાઈની હમચી' (લે.ઈ. ૧૭૭૪) અને 'સત્યભામાનું રૂસાણું' (લે. ઈ. ૧૭૭૪-૭૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગૂહાયાદી; ૨. ફોહનામાવલિ. [શ્ર.ત્રિ.]

'શશિકલા-પંચાશિકા' : દુહા-ચોપાઈની ૪૦ ગુજરાતી કડી અને ૨૦ ગુજરાતીમિશ્ર ભ્રષ્ટ સંસ્કૃતની કડી રૂપે મળતી જ્ઞાનાચાર્યની આ કૃતિ(મુ.) 'બિલહણપંચાશિકા'ની પૂર્તિ તરીકે યોજાયેલી છે. આ કૃતિ પણ કવિ ભૂવરની મૂળ સંસ્કૃત કૃતિ 'શશિકલા-પંચાશિકા/બિલહણ-પંચાશનપ્રત્યુત્તરમ્/નરેન્દ્રતનયાસંલ્લિપતમ્' (૨. ઈ. ૧૫૪૫)ને આધારે રચાયેલી છે. 'બિલહણ-પંચાશિકા'માં બિલહણના શશિકલા સાથેના શૃંગારાનુભવનું સ્મૃતિ રૂપે થયેલું ઉત્તમાદક ચિત્રણ છે, તો આ કવ્યમાં શશિકલા નાયક સાથેના પોતાના વિહારનું સ્મૃતિમધુર ચિત્ર આલેખે છે. એમાં નાયકના રૂપવર્ણન ઉપરાંત જુદાજુદા પ્રસંગોના ચાતુરીભરેલા, કૌતુકમય પ્રણયવ્યવહારોનું નિરૂપણ છે ને કદાચ સ્ત્રીની આ ઉકિત હોઈ શૃંગારની માર્દવભરી સુરુચિપૂર્ણ સંયમિત અભિવ્યક્તિ થયેલી છે. ધ્રુવપંકિતની જેમ વારંવાર આવતો "વાર-વાર સંભારું તેહ, પ્રાણ પાહિ વાહલુ વર એહ" એ ઉદ્ગાર શશિકલાની ધનિષ્ઠ પ્રીતિનો અભિવ્યંજક બને છે. [બો.સા.]

શંકર : આ નામે 'શાલિભદ્ર-સગ્રય' (લે.ઈ. ૧૬૧૯) અને ગુજરાતી-મિશ્ર રાજસ્થાનીમાં 'નવગ્રહ-છંદ' (લે.સં. ૧૮મી સદી), શંકર શાહને નામે 'ફલવર્ધિપાર્શ્વનાથ-છંદ' (લે. ઈ. ૧૭૩૯) તથા શંકર વાયકને નામે ૬ કડીનું 'શાંતિજન-સ્તવન'(મુ.) અને ૫ કડીનું '(આહિછત્રા) પાર્શ્વનાથ-સ્તવન' એ જૈન કૃતિઓ મળે છે. તેમ જ આ નામે પાંચથી ૬ કડીનાં ભજનો (૪ મુ.) એ જૈનેતર કૃતિઓ મળે છે. કોઈ પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ કવિ શંકરકૃત કૃષ્ણચરિત્રને આલેખતી ૬૦ કડીની 'કૃષ્ણચરિત્ર-છંદ'(મુ.) મળે છે. આ કૃતિ ઈ.૧૫૭૪ આસપાસ રચાઈ હોવાનું અનુમાન થયું છે. એ સાચું હોય તો આ કૃતિના કર્તા શંકર-૧ હોઈ શકે. બીજી કૃતિઓના કર્તા કયા શંકર છે તે સ્પષ્ટ થઈ શકે તેમ નથી.

કૃતિ : ૧. જૈપ્રપુસ્તક : ૧; ૨. પરિચિત પદસંગ્રહ, પ્ર. સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય, ઈ. ૧૯૪૬ (ત્રીજી આ.); □ ૩. અનુગ્રહ, જુલાઈ ૧૯૫૮-'કૃષ્ણચરિત્ર-છંદ', સં. ચિમનલાલ મ. વૈધ.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂહસૂચી; ૨. રાપુહસૂચી : ૪૨. [ક્રી.જી.; શ્રા.ત્રિ.]

શંકર-૧ [ઈ. ૧૫મી સદી હયાત] : વૈષ્ણવ કવિ. ૫૯ કડીની 'જમ-ગીતા/ધરમ-ગીતા' (૨.ઈ.૧૫૫૩; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : અરજુનગીતા, ધરમગીતા, વડો કક્કો અને પારાણું અને ગરબી, પ્ર. મનસુખભાઈ ફકીરચંદ, ઈ. ૧૮૮૯.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; □ ૨. ફોહનામાવલિ. [શ્ર.ત્રિ.]

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૪૨૭

શંકર-૨ [૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ કવિ. ગુસાંઈ-જીના પ્રથમ પુત્ર ગિરિધરજીના પુત્ર મુરલીધરજી (જ.ઈ.૧૭૫૪)ના શિષ્ય. શુદ્ધ દ્વૈત વેદાંત અને પુષ્ટિમાર્ગીય સિદ્ધાંતોના અભ્યાસી. 'કલિપ્રબાધ', 'રસાનંદ', 'સારસિદ્ધાંત', અને 'સ્નેહમંજરી' (બધી* મુ.)ના કર્તા. પુષ્ટિમાર્ગીય સિદ્ધાંતોનું ગુજરાતી ભાષામાં નિરૂપણ કરતી આ કૃતિઓ જૂનામાં જૂની ગણાઈ છે. એમની કૃતિઓમાં 'જન સેવક', 'સેવક', 'સેવકદાસ' 'સેવકજન' જેવી નામછાપ પણ મળે છે.

કૃતિ : *અનુગ્રહ, વર્ષ ૧૫-.

સંદર્ભ : કવિચરિત : ૧-૨, ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. પુગુચ્છિત્યકારો. [શ્ર.ત્ર.]

શંકર(કવિ)-૩ [સં. ૧૭મી સદી] : જૈન. 'દાતા સૂરસંવાદ' (૨.સં. ૧૭મી સદી)ના કર્તા.

સંદર્ભ : પ્રાકરૂપરંચરા. [શ્ર.ત્ર.]

શંકર(મહારાજ)-૪ [ ] : માતાજીની સ્તુતિ કરતાં ચારથી ૮ કડીનાં ભજનો (૫ મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. અંબિકાકાવ્ય તથા શકિતકાવ્ય, પ્ર. બુક્સેલર સાકરલાલ બુલાખીદાસ, ઈ. ૧૯૨૩ (ત્રીજી આ.)] ૨. સત્સંદેશ શકિતઅંક. [શ્ર.ત્ર.]

શંકરદાસ-૧ [ઈ. ૧૩૧૫માં હયાત] : જૈન. 'સમરાસારંગનો કડખો' (૨.ઈ. ૧૩૧૫; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : જૈનયુગ, વૈશાખ-જેઠ ૧૯૮૬-'સમરાસારંગનો કડખો', સં. મોહનલાલ દ. દેસાઈ. [ક્ર.જે.]

શંકરદાસ-૨ [ ] : 'શિવજીના બાર મહિના' નામક કૃતિના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકલક્રીકત; ૨. પ્રાકકૃતિઓ. [શ્ર.ત્ર.]

શંભુનાથ [ ] : બહુચરાજીની સ્તુતિ કરતા 'બહુ-ચરાષ્ટક'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. અંબિકાકાવ્ય તથા શકિતકાવ્ય, પ્ર. બુક્સેલર સાકરલાલ બુલાખીદાસ, ઈ. ૧૯૩૨ (ત્રીજી આ.); ૨. કાદોહન : ૧; ૩ ક્રીમદ ભગવતી કાવ્ય, પ્ર. દામોદર દાજીભાઈ, ઈ. ૧૯૮૯. [શ્ર.ત્ર.]

શંભુરામ [ ] : વડોદરાના નાગર બ્રાહ્મણ. નાકરની આસર દર્શાવતું, ૩૦ કડવાંનું 'લવકુશ-આખ્યાન' (૨.ઈ. ૧૭૩૯) તેમણે રચ્યું છે.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. સ્વાધ્યાય, નવે. ૧૯૭૭-'મધ્ય-કાલીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં જૈનેતર રામકથા', દેવદત્ત જોશી; ૩. ગૂહાપાદી. [શ્ર.ત્ર.]

શાકુબ(ભગત) [ ] : સૌરાષ્ટ્રના સંત. દેવીદાસના શિષ્ય. ભજનો (૧ મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : પુરાતનજ્યોત, ઝવેરચંદ મેઘાણી, ઈ. ૧૯૭૬ (સુલભ આ.) (ત્સં.). [શ્ર.ત્ર.]

શામજી [ ] : જૈન સાધુ. મોતીશા શેઠની યાત્રાને કેન્દ્રમાં રાખીને રચાયેલા ૧ ઢાળના 'કુન્તાસર મહાત્મ્ય'

૪૨૮ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

(૨.ઈ. ૧૮૩૭ આસપાસ)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [ક્ર.જે.]

શામદાસ(મહારાજ) [ઈ. ૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : જ્ઞાનમાર્ગી કવિ. નિરાંતના શિષ્ય. જ્ઞાનિએ પંચાલ. કાશીપુરા ગામ (તા. વડોદરા)ના વતની અને ત્યાંની જ્ઞાનગાદીના સ્થાપક. ચારથી ૮ કડીનાં ભજનો (૮ મુ.)ના કર્તા. તેમનાં ભજનોમાં ગુરુની મહત્તા અને સચરાચરમાં વસેલા શ્રીહરિની સ્તુતિ ગાવામાં આવી છે. તેમ જ પંચતત્ત્વથી ન્યાસ શબ્દાતીત નામતત્ત્વનો મહિમા કરવામાં આવ્યો છે.

કૃતિ : ૧. ગુમુવાણી (+સં.); ૨. બૃકાદોહન : ૭.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. ગુજરાત શાળાપત્ર, જૂન ૧૯૧૦-'ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ તથા અપ્રસિદ્ધ કવિઓનાં અપ્રસિદ્ધ કાવ્ય, ભાગ ૩', છગનલાલ વિ. રાવળ. [દિ.દ.]

શામનાથ(ભાવો) [ ] : સાબરુ વિશેના દોઢિયા દુહા (૨ મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : કાઠિયાવાડી સાહિત્ય : ૨; કહાનજી ધર્મસિદ્ધ, ઈ. ૧૯૨૩. [શ્ર.ત્ર.]

શામળ [ઈ. ૧૮મી સદી] : પદ્યવાર્તાકાર. અમદાવાદના વેગનપુર (હાલનું ગાંધીપુર)માં વસેલા માળવા બાજુના શ્રીગોડ બ્રાહ્મણ. પિતા વીરેશ્વર, માતા અણદબાઈ. કવિ પોતાને 'શામળ ભટ્ટ' તરીકે ઓળખાવે છે, પરંતુ તેમાં 'ભટ્ટ' શબ્દ કથાકર બ્રાહ્મણના અર્થમાં પ્રયોજ્યો છે. વસ્તુતઃ કવિની અવદંક ત્રવાડી હતી. તેઓ પોતાને ઘણીવાર 'સામક્રી' (=સામવેદી એટલે ત્રવાડી-ત્રિવેદી) એ રીતે ઓળખાવે છે એ વીગત એને સમર્થન આપે છે. તેઓ પોતાને નાહાના ભટ્ટના શિષ્ય તરીકે ઓળખાવે છે. 'સંસ્કૃત મહિંચી શોધિયું, ભણ્યો દ્વિજ ગુર્જર ભાખ' એ પંકિત પરથી લાગે છે કે નાહાના ભટ્ટ પાસેથી સંસ્કૃત પુરાણો અને પિગળનું જ્ઞાન તેમણે મેળવ્યું હોય તથા સંસ્કૃત-પ્રાકૃત વાર્તાભંડારોનું તેમની પાસે બેસી શ્રાવણ કર્યું હોય. વાર્તાકાર તરીકે જ્યાં પ્રસરતાં માતર પરગણના સિદ્ધુજ ગામના રખીદાસે કવિને માનપૂર્વક સિદ્ધુજ પોતાની પાસે બોલાવીને રાખ્યા હતા. એટલે કવિનું કેટલુંક સર્જન સિદ્ધુજમાં થયું હતું.

'શિવપુરાણ' અને 'પદ્માવતી'નાં રચનાવર્ષ ઈ. ૧૭૧૮ અને 'ચૂડાબહોતરી'નું રચનાવર્ષ ઈ. ૧૭૬૫ મળે છે. એટલે એમનો જીવન અને રચનાકાળ ઈ. ૧૮મી સદીમાં વિસ્તરેલો માની શકાય. કવિએ પહેલાં પુરાણી તરીકે કારકિર્દી શરૂ કરી પરંતુ સમવ્યવ-સાધીઓની ઈર્ષ્યાને લીધે એ ક્ષેત્ર છોડી તેઓ વાર્તાકાર બન્યા કે પોતાની ભાગવતકથાને શ્રોતાઓ ન મળવા દેનાર ભવાયાઓને બોધ-પાઠ આપવા તેમણે ભાગવતકથા છોડી બત્રીશ પૂતળીની વાર્તા શરૂ કરી કે પ્રેમાનંદ ને પ્રેમાનંદસુત વલ્લભ સાથે વ્યાવસાયિક સ્પર્ધા નિમિત્તે તેમને ઝઘડો થયેલો એવીએવી એના જીવન વિશે પ્રચલિત જનશ્રુતિઓને કાંઈ આધાર નથી.

શામળનાં વિપુલ અને વૈવિધ્યપૂર્ણ સર્જનમાં મોટાભાગનું સર્જન પદ્યવાર્તાઓનું છે, અને એમની કીર્તિ પણ આ વાર્તાઓ પર નિર્ભર છે. આ વાર્તાઓ સંસારીરસની માનવકથાઓ જ છે. 'નરનારીની ચાનુરી, નરનારીનાં ચરિત્ર' એમની વાર્તાઓનો વર્ણવિષય રહ્યો છે.

શંકર(કવિ)-૩ : શામળ

‘ચરિત્ર’ એટલે વર્તન કે વ્યવહાર. એમાં એમની પ્રકૃતિના ઉમદા અંશો તેમ જ કામ, લાભ, વેર વગેરેએ વકરાવેલી માનવસહજ નબળાઈઓનું વાસ્તવદર્શી પણ અતિરંજિત ચિત્રણ એમણે કુશળતાથી અને દુનિયાના આણતવની અદાથી કર્યું જોવાય છે. એ ચિત્રણ જે પાત્રો અને ઘટનાઓની સૃષ્ટિની પીઠિકામાં એમણે કર્યું છે તે અલબત્ત અદ્ભુત રસની અને કલ્પનાપ્રધાન છે. એનું કારણ એ છે કે એમની વાર્તાઓનું વસ્તુ સ્મૃતિસંચિત પરંપરાપ્રાપ્ત લોકવાર્તાઓનું હોય છે, જે મોટા પ્રમાણમાં અદ્ભુતરસિક અને કાલ્પનિક હતું. પૂર્વભવસ્મૃતિ, પરકાયાપ્રવેશ, મૃતસંજ્ઞવન, સ્વર્ગપાતાલગમન, આકાશગમન, માણસ ને પોષ્ટ, પુરુષ ને સ્ત્રી અને સ્ત્રીને બિલાડી બનાવી દેનાં કામણટૂમણ અને ચમન્દાસે, જદુઈ દંડ વગેરેના વાતાવરણથી તેમ જ માનવપાત્રો ભિન્નાં એટલી જ સાહજિકતાથી કામ કરતાં સિદ્ધાં, જંગમીઓ, વેતાળ જેવાં અપરિચિત સત્ત્વો તથા હંસ, પોષ્ટ, નાગ વગેરે જેવાં નિર્ધર્મ્યોનિના જીવોની પાત્રસેનાથી એ વાર્તાઓની સૃષ્ટિ પરંપરાઓની સૃષ્ટિ બની રહી છે. વર્ણનરહસ્યનો, સ્નેહલગ્નનો અને સ્વેરછાવગ્નનો, પ્રેમ, વિજેગ, સંકટો, સાહસ, પ્રવાસ, ચમન્દાસે વગેરેથી ભરપૂર તત્ત્વો આ વાર્તાઓનાં લાક્ષણિક તત્ત્વો છે.

શામળને પરંપરાથી ચાલી આવતી લોકવાર્તાઓનો ભંડાર બેકો મળ્યો છે. ‘સંસ્કૃત માહેથી શોધિયું, પ્રાકૃત કીધું પૂર’ જેવી પંક્તિઓ દ્વારા એમણે એનો મુક્તપણે સ્વીકાર કર્યો છે. ‘સિદ્ધાસન-બત્રીસી’ અને ‘સૂડાબહોતરી’ જેથી એમની વાર્તામાળામાં કે એમની સ્વતંત્ર લાગતી વાર્તાઓનાં વસ્તુ-વળાં કે કથાઘટકો ‘બૃહન્કથા’, ‘કથાસરિત-સાગર’, ‘દશકુમારચરિત’, ‘ત્રિહાસ્યપંચાશિકા’, ‘સિદ્ધાસનદ્વત્રિશિકા’, ‘વેતાલપંચચરિત’, ‘શુકસપ્તતિ’ ‘ભોજપ્રબંધ’ વગેરેમાં તથા પુરોગામી જૈન-જૈનેતર વાર્તાકવિઓની વાર્તાઓમાંથી ખોળનારા સંશોધકોને અવશ્ય મળી આવે તેમ છે. શામળની વિશિષ્ટતા કે આવડત પ્રાચીન વાર્તાભંડારનો સંપોજનકૌશલથી રસપોષક કે રસવર્ધક વિનિયોગ કરવામાં રહેલી છે. એ બાબતમાં તેઓ પ્રેમાનંદને મળતા આવે છે. મળેલી મૂળ કૃતિઓને પૂરા વફાદાર રહી તેમને માત્ર પોતાની ભાષામાં રજૂ કરવા જેટલો જ ઉદ્યમ તેઓ નથી કરતા. પોતાના સ્વતંત્ર રાહ ચાલી તેમાં ઘટતા ઉમેરા નવી ગોઠવાણ પણ વાર્તાના લાભમાં કરતા એ ખચકાયા નથી.

વાર્તાઓને વાર્તારસથી પૂર્ણ બનાવવાની સાથે શ્રોતાઓના મનોરંજન અર્થે સમસ્યાઓ દ્વારા ચાતુરી કે બુદ્ધિવિનોદનું તત્ત્વ યથાશક્ય પ્રમાણમાં તેમણે દાખલ કર્યું છે. સમસ્યાને વાર્તાનું એક સાધન કે અંગ બતાવવામાં તેઓ આમ તો જૂનાં પ્રાણલીને જ અનુસરે છે. પણ તેમની વિશિષ્ટતા નવી નવી સમસ્યાઓ શોધવામાં રહેલી છે. શક્ટરમન, ગણિતગમ્મત, ઉખાણું, સગપણના ક્રોધા વગેરે વિવિધ સમસ્યા-પ્રકારોને તેઓ એવી વૈવિધ્યપૂર્ણ રીતે પ્રયોજે છે કે બહુધા એ કથ સંપોજનનો એક ભાગ બની જાય છે. મનોરંજનની સાથે શ્રોતાઓને ‘હાપણ’ શીખવવાના હેતુથી પાપ, પુણ્ય, દારિદ્ર્ય, દાતા, કરપી, સાહસ, મૃત્યુ, કામવૃત્તિ, વિદ્યા અને અનેક વિષયો પરનાં વ્યવહારબોધક સુઆધિતો પ્રસંગે કે અપ્રસંગે એમની વાર્તાઓમાં આવે છે. એમનો આ નીતિબોધ વ્યવહારનીતિ શીખવતી અનુભવવાણીથી આગળ જઈ ઊંચા સ્તરની ધાર્મિક-આધ્યાત્મિક ભૂમિકા

શામળ

સુધી પહોંચતો નથી, અને ઘણીવાર એ કથાપ્રવાહને વધુ પડતો આંતર્યા કરે છે. સમસ્યાઓ અને આ નીતિબોધક સુઆધિતોને લીધે નવવરામે શામળને ‘વાણિયાનો કવિ’ કહ્યા છે.

શામળની કૃતિઓમાં સમસામધિક લોકચિત્રણ અન્ય મધ્યકાલીન કવિઓ કરતાં વિશેષ પ્રમાણમાં મળે છે. જુદીજુદી જ્ઞાતિઓ, તેમના વ્યવસાય, વ્યક્તિનામો, રીતરિવાજ, સામાજિક-ધાર્મિક અને શુકન-આપશુકન સંબંધી માન્યતાઓ, કામણટૂમણ અંગેનાં વલેમો અને લોકાચારની ભલે વાર્તાઓમાં દર્શાવેલા દેશકાળની છતાં શામળના જ સમયની અને તેમનાં લોકનિરીક્ષણનું ફળ લાગતી માહિતી તેમની વાર્તાઓમાંથી ઘણી મળે છે.

વાર્તાકાર શામળને વાર્તાઓ દુહા-ચોપાઈમાં અને ક્યારેક તેની સાથે છપ્પામાં લખવી પડે છે તે એમના જમાનાની સાહિત્યપ્રણાલીને અનુસરીને જ. તેમનું સાધ્ય અને ઈષ્ટ તો વાર્તા જ રહી છે. પદ્યનો માધ્યમ કે સાધનથી વિશેષ ખપ તેમને મન વસ્તુ જણાતો નથી. તેમનાં ઉપમા-દૃષ્ટાંતાદિ પ્રજ્ઞાના સામાન્ય થરને સૂઝે તેવાં ચીજદા જીવનવ્યવહાર અને નિરીક્ષણમાંથી આવતાં હોય એ પ્રકારનાં છે. કવિતા તરીકે ખપે અને કંઈક આકર્ષક લાગે એવું તેમની વાર્તાઓમાંથી મળતું હોય તો તે કેટલીક નાયાિકાઓનાં સૌંદર્યવર્ણનો છે. પણ તેમાં એકની એક ભાષા અને ચિત્રણ તેઓ પ્રયોજતાં દેખાય છે. ક્યારેક વીર, શૃંગાર, હાસ્ય કે અદ્ભુત રસ તેમની કૃતિઓમાં અનુભવાય છે, પરંતુ એમાં કોઈ મોટા ગજના કવિની સિદ્ધિ તેઓ બતાવતા નથી. એકંદરે કવિ તરીકે નહીં, પરંતુ વાર્તાકાર તરીકે તેઓ મોટા ગજના સર્જક છે.

ઉપર્યુક્ત લાક્ષણિકતાવાળી એમની વાર્તાઓમાં કેટલીક વાર્તાઓ એવી છે જેમનાં સીધાં મૂળ કોઈ પ્રાચીન વાર્તામાં મળતાં ન હોય, પરંતુ એમાંનાં કથાઘટકો જૂની કાવ્યપરંપરામાંથી આવ્યાં હોય. એવી વાર્તાઓમાં દુહા-ચોપાઈ-છપ્પાની ૭૪૬ કડીમાં શ્રીહરના સજપુત્ર ચંદ્રસેનના ચંદ્રાવતી અને અન્ય સ્ત્રી સાથેનાં પ્રેમ અને લગ્નની કથાને આલેખતી ‘ચંદ્ર-ચંદ્રાવતી’ (મુ.) કવિની અવાંતર કથાઓ વગરની પ્રમાણમાં સાધારણ રચના છે. ‘પુષ્પસેનની વાર્તા’ તરીકે પણ ઓળખાતી દુહા-ચોપાઈબદ્ધ ૩૭૫ કડીની ‘પદ્માવતી’ (ર.ઈ. ૧૭૧૮/સં. ૧૭૭૪ -સુદ પ, મંગળવાર; મુ.) વાર્તારસની દૃષ્ટિએ ‘ચંદ્ર-ચંદ્રાવતી’ કરતાં ચડિયાતી છે. ચંપાવતીના રાજકુમાર પુષ્પસેનના વણિકપુત્રી સુવોચના અને કુંતીભોજની કુંવરી પદ્માવતી સાથેનાં લગ્નની કથા એમાં કવિએ આલેખી છે. પણ આ પ્રકારની વાર્તાઓમાં દુહા-ચોપાઈની ૧૩૧૭ કડીની ‘મદતમોહતા’(મુ.) કવિની પ્રતિનિધિ રૂપ રચના છે. વણિકપુત્ર મદન અને રાજકુંવરી મોહતા વચ્ચેના પ્રેમ અને પરિણયની તથા મોહતાનાં સાહસકર્મોની કથાને અનેક અવાંતરકથાઓ સાથે એમાં કવિએ આલેખી છે. પુરુષપાત્રોને મુક્તબલે સ્ત્રીપાત્રોની તેજસ્વિતા, સાહસિકતા કવિની આ અને અન્ય વાર્તાઓમાં જોવા મળે છે.

પરંતુ જેમનાં મૂળ પ્રાચીન કથાપરંપરામાં હોય એ પ્રકારની વાર્તાઓનું શામળનું સર્જન વિપુલ છે. ત્યાં પણ મૂળ વસ્તુને પોતાની રીતે ફેરવી ગોઠવી કવિએ મૂક્યું હોય, એમાં નવી કથાઓ ઉમેરી હોય એવું બન્યું છે. આવી રચનાઓમાં ‘સિદ્ધાસનબત્રીસી’/બત્રીસ પૂતળીની વાર્તા’ કવિની મહત્ત્વાંકાક્ષી રચના છે. આ કૃતિની પહેલી

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૪૨૯

૧૫ વાર્તાઓ કવિએ ઈ. ૧૭૨૧-૨૯ દરમ્યાન અમદાવાદમાં રચી અને બાકીની ૧૭ વાર્તાઓ સિદ્ધાન્તમાં રહી ઈ. ૧૭૪૫ સુધીમાં રચી. વાર્તામાં વાર્તાની પદ્ધતિએ લખાયેલી આ કૃતિ વિસ્તૃત કથાકોશ જેવી અને પુરોગામી કૃતિઓ કરતાં ઘણી જુદી અને વિલક્ષણ બની ગઈ છે. એમાં મૂળની તો બહુ થોડી વાર્તાઓ અને તે પણ બદલાયેલા ક્રમથી અહીં ઊતરી આવી છે. અનેક વાર્તાઓ વિવિધ વાર્તાપરંપરામાંથી અહીં આવીને ગોઠવાઈ છે. કેટલીક 'ભાભારામની વાર્તા' કે 'ચમત્કારી ટીંબા'ની પ્રાસ્તાવિક કથા શામળનાં મૌલિક ઉમેરણ છે. ટીંબામાંથી મળેલા બત્રીસ પૂતળીઓવાળા ચમત્કારિક સિદ્ધાસન પર ભોવરાજા બેસવા જાય ને સિદ્ધાસનની દરેક પૂતળી એ સિદ્ધાસન પર બેસનાર વિક્રમરાજનાં પરક્રમો વર્ણવતી કથા કહે એ રીતે આખી કૃતિનું સંયોજન થયું છે. એટલે આખી વાર્તાસૃષ્ટિનો નાયક વીર વિક્રમ છે. એના ઉદાર, સાહસિક, પરક્રમી, પરદુઃખભંજન વ્યક્તિત્વનો મહિમા કરવા એ આ વાર્તાઓનું પ્રયોજન છે. સમગ્ર કૃતિની અદ્ભુતરસિક સૃષ્ટિ, એમાંનાં બહુરંગી પાત્રો, એમાંની સમસ્યા-બાજીઓનો ચતુરાઈભર્યો વિનોદ, કેટલાંક સ્ત્રીપાત્રોની તેજસ્વિતા-એ સૌ તત્ત્વોવાળી આ કૃતિ શામળની વાર્તાકાર તરીકેની સર્વ શક્તિના નિચોડ સમી છે. પુરોગામીઓએ જેમનું સ્વતંત્ર રીતે સર્જન કર્યું છે તે 'પંચદંડ' અને 'મડાપચીશી/વિતાલપચીશી'ની વાર્તાઓને પણ શામળે એમાં વિક્રમચરિત્રનો મહિમા જ આલેખાયો હોવાને લીધે 'સિદ્ધાસનબત્રીસી'ની અનુક્રમે પાંચમી અને બત્રીસમી વાર્તાઓ તરીકે ગૂંથી લીધી છે. દુહા-ચોપાઈની ૫૮૦ કડીની 'પંચદંડ' (મુ.)માં વિક્રમરાજના દમની ધારણ સાથેના લગ્ન અને દમનીની મા દેવ-દમનીના કહેવા મુજબ વિક્રમરાજએ પાંચ દંડ કેવી રીતે મેળવ્યા તેની કથા આલેખાઈ છે. દુહા-ચોપાઈ-છપ્પાની ૨૮૧૪ કડીની 'મડાપચીશી/વિતાલપચીશી' (ર.ઈ. ૧૭૪૫; મુ.)માં કવિએ બ્રાહ્મણપુત્ર અને સિદ્ધ વચ્ચેની કાતિલ સ્પર્ધા યોજીને અને અન્તે વિક્રમે બેઉ પર ઉપકાર કર્યો એ રીતે કૃતિનો અંત આણીને, સ્થળો અને પાત્રોનાં નામ બદલી કે વાર્તાઓનાં વસ્તુ અને ક્રમમાં પરિવર્તન કરી પોતાની મૌલિકતા બતાવી છે. વિક્રમનું મોં ખોલાવવા મહું દરેક વખતે કોઈ સમસ્યાપ્રધાન વાર્તા કહી વિક્રમને જવાબ આપવા મજબૂર કરે અને વિક્રમ જવાબ આપી બેસે એટલે એ પાછું વડ પર લટકી જાય એ ઘટના બધી વાર્તાઓનું સંયોજનસૂત્ર છે. એમાં આવતા લોકવ્યવહારના ને વ્યક્તિગત કોયડાઓ કૃતિમાં સમસ્યાનો રસ પૂરે છે.

ચોપાઈ-દુહા-છપ્પાની ૬૩૫ કડીમાં રચાયેલી 'નંદબત્રીશી' (મુ.) 'સિદ્ધાસનબત્રીશી'ને મુકાબલે ઘણી નાની પણ શામળની એટલી જ નોંધપાત્ર રચના છે. પ્રધાન વૈલોચનના મનમાં પોતાની પત્ની પત્નીના સતીત્વ વિશે શંકા જાગે છે ને પછી અ શંકાનું નિવારણ થાય છે એ મુખ્ય વાર્તાનું ચાલી આ કૃતિ પુરોગામી કૃતિઓ કરતાં વધારે સુઘટ્ટ અને સારી રીતે ખીલવેલી છે. પત્નીના પિતાને ત્યાં રમાયેલી પાસાની રમતનો આકર્ષક પ્રસંગ કવિનો મૌલિક ઉમેરો છે. વૈલોચનની શંકા ને એનું નિવારણ ઘણાં પ્રતીતિકર રીતે નિરૂપાયાં છે. નરનારીમાં કાણ ચડયાનું એ વાદને કારણે પ્રેમીઓનાં ૨ વખત થતાં મિલનની કથાને આલેખતી ૨૭૩૨ કડીની 'બરાસ-કસ્તૂરી' (મુ.) પ્રમાણમાં પ્રસ્તારી કૃતિ છે. મૂળ સંસ્કૃત 'શુકસપ્તતિ'ની કથાઓ

પર આધારિત 'શુકાબહોતરી' (ર.ઈ. ૧૭૬૫/સં. ૧૮૨૧, શ્રાવણ સુદ ૧; મુ.) કવિના કવનકાળના અંતિમ ભાગની રચના ગણાય છે. અહીં કવિએ મૂળનાં કેટલાંક કથાનક છોડી દીધાં છે. કેટલાંક મૌલિક અને કેટલાંક જૈન કથાઓમાંથી મેળવીને ઉમેર્યાં છે. આ ફેરફારની પાછળ સ્ત્રી-ચરિત્રની કથાઓને કૃતિમાં સમાવવાનો કવિનો હેતુ હોય એમ દેખાય છે. પ્રોઠ વયનો વનિક બહારગામ જતી વખતે પોતાની યુવાન પત્નીના શીલની રક્ષા મેના-પાપટને સોંપતા જાય છે. વીરકની ગેરહાજરીમાં કામવિવશ વલ્લિકપત્નીને પરપુરુષગમન કરતી શકી રાખવા માટે પોપટ ૭૨ દિવસ સુધી જુદીજુદી વાર્તાઓ કહી તેને રોકી રાખે છે એ આ વાર્તાઓનું સંયોજનસૂત્ર છે. કેટલાંક વાર્તાઓમાં નારીનું ચિત્રણ હોણું પણ બન્યું છે. આ સિવાય 'ચંદનમલવા ગિરિની વાર્તા' અને 'ચંપકસેનની વાર્તા' શામળે રચી છે.

પદ્યવાર્તાઓ સિવાય બીજી કેટલીક કૃતિઓ પણ શામળે રચી છે. એમાં ૩ સંવાદમૂલક કૃતિઓ છે. ઉદામ અને કર્મનો મહિમા કરવા માટે રચાયેલી દુહાબદ્ધ 'ઉદામકર્મ-સંવાદ' (મુ.) શિવશર્મા અને કમળા વચ્ચેના સંવાદ રૂપે ચાલે છે. એ કવિની પ્રારંભકાળની કૃતિ લાગે છે, તો પણ કવિની સંસારજ્ઞાન આપવાની શક્તિ અહીં દેખાય છે. સમાચાર આધારિત ૧૬૪થી ૩૮૪ સુધીની કડીસંખ્યા બતાવતી 'અંગદ-વિષ્ટિ' (ર.ઈ. ૧૭૪૩ કે ૧૭૫૨/સં. ૧૭૯૯ કે ૧૮૦૮, આસં સુદ ૧૦, રવિવાર; મુ.)માં કવિએ હિન્દી-ગુજરાતી બન્નેનો ઉપયોગ કર્યો છે. ઝૂલણ, દોહરા, રોળા, છપ્પા વગેરેમાં રચાયેલી આ કૃતિ મુખ્યત્વે રાવણ-અંગદસંવાદ રૂપે ચાલે છે ને અંગદના મોઢામાં મૂકેલી વીરરસ-યુક્ત જોશીલી ભાષાથી ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે. ૨૦૪ કડીની 'રાવણ-મંદોદરી-સંવાદ' (મુ.) 'અંગદવિષ્ટિ'ના અનુસંધાન રૂપે ચાલતી કૃતિ લાગે છે. સમ લંકા પર ચડી આવે છે એ પૂર્વકથા, રાવણ-મંદોદરી વચ્ચેનો સંવાદ તથા પ્રજાના અઢારે વર્ણનાં લોકોના સીતાને પાછી સોંપી દેવા સંબંધી રાવણને અપાયેલા અભિપ્રાય એમ ૩ ખંડમાં વહેંચાતી આ કૃતિ એમાંના વિનોદતત્ત્વથી ને કવિની લોકનિરીક્ષણની શક્તિથી ધ્યાનાર્હ બની છે.

કવિ પાસેથી ૩ ધર્મિક રચનાઓ મળે છે. 'બ્રહ્મોત્તર ખંડ' તરીકે ઓળખાવાયેલી, પુરાણકથા-આધારિત દુહા-ચોપાઈ-છપ્પામાં નિબદ્ધ ૨૨ અધ્યાયની 'શિવપુરાણ' (ર.ઈ. ૧૭૧૮/સં. ૧૭૭૪, શ્રાવણ સુદ ૫, ગુરુવાર; મુ.)માં વિવિધ વાર્તાઓ દ્વારા શિવનો, તેમના પૂજનનો, પંચાકારમંત્રનો, બિલિપત્ર વગેરેનો મહિમા કવિએ વર્ણવ્યો છે. 'કાવિકાનો ગરબો/પતાઈ રાવળનો ગરબો' (મુ.)માં રાજપાટનો દંતકથામિશ્રિત ઐતિહાસિક પ્રસંગ ગેય રૂપે વર્ણવાયો છે. 'રણુછંડજીનો સવોકો' તરીકે પણ ઓળખાવાયેલી 'બોડાણાનું અખ્યાન' (મુ.)માં ભકત બોડાણા પર પ્રસન્ન થઈ દ્વારકાથી દ્વારકાથી ડાકેર આવ્યા એ પ્રસંગનું વર્ણન કરી ભગવાનની ભકતવત્સવનાનો મહિમા કર્યો છે.

૧૮૦ કડીનો 'રૂસ્તમનો સવોકો' (અભરામ ભગતનો સવોકો) (ર. ઈ. ૧૭૨૫; મુ.) કવિની ઐતિહાસિક વિષયવાળી રચના છે. સુખત-ખાન, રૂસ્તમ અને અભરામ કુલી એ ૩ ભાઈઓની વીરતાનો પ્રશસ્તિ કરતું આ કાવ્ય એમાંના યુદ્ધવર્ણનથી અને એમાં મળતા ગુજરાતની સગકીય અસ્થિરતાના ચિત્રથી નોંધપાત્ર છે. એ સિવાય અપૂર્ણ રૂપે મળતું 'ઉત્કલનું આખ્યાન' તથા 'રખીટાસનું

ચરિત્ર' શામળે રચ્યા હોવાનું મનાય છે. જો કે 'રખોદાસનું ચરિત્ર'ની કોઈ હસ્તપ્રત અત્યારે ઉપલબ્ધ નથી.

શામળને નામે બીજી પણ કેટલીક કૃતિઓ નોંધાઈ છે. તેમાં 'બોજની વાર્તા' એમાં આવતા સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના ઉદ્ભવ તથા એની આણંદ રચનારીતિને કારણે શામળકૃત હોવાની સંભાવના નથી. 'જહાંદરશા બાદશાહની વાર્તા' એ કોઈ ફારસી કૃતિનું ભાષાંતર અને એ ભાષાંતર મહેતાજી હરિશંકર દ્વારા થયું હોવાનું અનુમાન છે. 'સુંદર કામદારની વાર્તા' (લીયોમાં મુ.)ની કોઈ હાથપ્રત ઉપલબ્ધ નથી, એટલે એની અધિકૃતતા પણ શંકાસ્પદ છે. 'વિદ્યાવિવાહિનીની વાર્તા/વિનેયટની વાર્તા ચંદ્ર-ઉદેની કૃતિ હોવાનું નિશ્ચિત થયું છે. 'કામાવતીની વાર્તા' શિવદાસકૃત છે. 'ગુલબંકાવલી' પણ રચનાના કદંબાપણાને લીધે શામળકૃત હોવાની સંભાવના ઓછી છે. 'રેવાખંડ', 'વિશ્વેશ્વરાખ્યાન' 'શનીશ્ચરાખ્યાન' ને 'શુકદેવાખ્યાન' શામળને નામે નોંધાઈ છે ખરી, પરંતુ એમનીય કોઈ હાથપ્રત અત્યારે ઉપલબ્ધ નથી.

કૃતિ : ૧. અંગદવિષ્ટિ, પ્ર. મોહનલાલ હ. વ્યાસ, ઈ. ૧૮૮૬; ૨. ઉદ્યમકર્મસંવાદ, સં. ત્રિભુવનદાસ જ. શેઠ, ઈ. ૧૯૨૦; ૩. એજન, સં. દિગ્મનલાલ ગ. અંજરિયા, ઈ. ૧૯૨૦; ૪. કાષ્ટના ઘોડાની વાર્તા, પ્ર. આજીભાઈ અમીચંદ, ઈ. ૧૮૫૫; ૫. ગોટકાની વાર્તા, પ્ર. લક્ષ્મીભાઈ અમીચંદ, ઈ. ૧૮૬૦; ૬. (શામળ ભટ્ટકૃત) ચંદ્ર-ચંદ્રાવતીની વાર્તા, સં. હીરાબેન ઝ. પાઠક, ઈ. ૧૯૬૮; ૭. (શામળ ભટ્ટકૃત) નંદબત્રીશી અને કસ્તૂરચંદની વાર્તા, સં. ઈંદિરા મરચન્ટ અને રમેશ જની, ઈ. ૧૯૭૮; ૮. નંદબત્રીશીની વાર્તા, પ્ર. ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી, -; ૯. નંદબત્રીશીની વાર્તા, સં. ડામોદર ભટ્ટ, -; ૧૦. (શામળકૃત) પંચદંડ અને બીજાં કાવ્યો, સં. મંજુલાલ મજમુદાર અને નાનાલાલ ન. શાહ, ઈ. ૧૯૨૯; ૧૧. બત્રીસ પૂતળીનો વાર્તા (ભાગ ૧થી ૧૦), સં. શાહ રણછોડલાલ મોતીલાલ, ઈ. ૧૯૨૯; ૧૨. બસસકસ્તૂરીની વાર્તા, પ્ર. ગોપાળ શેઠ પાંડુરંગ માણપુરુકર, ઈ. ૧૮૭૪; ૧૩. બોડાણાનું આખ્યાન, પ્ર. લક્ષ્મીભાઈ કરમચંદ, -; ૧૪. મહાપયશીશીની વાર્તા, સં. ગોપાળ શેઠ પાંડુરંગ માણપુરુકર, ઈ. ૧૮૭૧; ૧૫. મદનમોહન, સં. હીરાલાલ પ્ર. શ્રીકૃ, ઈ. ૧૯૦૯; ૧૬. એજન, સં. અનંતરાય મ. રાવળ, ઈ. ૧૯૫૫; ૧૭. એજન, સં. હરિવલ્લભ ચૂ. ભાયાણી, ઈ. ૧૯૫૫; ૧૮. (કવિ શામળ ભટ્ટ વિરચિત) રૂસ્તમનો સલોકો, સં. હરિવલ્લભ ચૂ. ભાયાણી, ઈ. ૧૯૫૬; ૧૯. વેતાલપથીશી, સં. જગજીવન મોદી, ઈ. ૧૯૧૬; ૨૦. એજન, સં. અંબાલાલ સ. પટેલ, ઈ. ૧૯૬૨ (+સં.); ૨૧. શામળ, સં. રણજિત પટેલ 'અનામી,' ઈ. ૧૯૬૧ (+સં.); ૨૨. શામળના છપ્પા, સં. કે. કા. શાસ્ત્રી, ઈ. ૧૯૫૨ (બીજી આ.); ૨૩. શામળના છપ્પા (અને તેમની બીજી ચૂટેલી કવિતાઓ), પ્ર. સસ્તું સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય, -; ૨૪. શામળસતસઈ, સં. દલપતરામ કવિ, ઈ. ૧૮૬૮; ૨૫. શિવપુરાણ યાને બ્રહ્મોત્તરખંડ, સં. ગંગાશંકર જ. કવીશ્વર, ઈ. ૧૮૭૬; ૨૬. (ગૂર્જરકવિ શામળ ભટ્ટકૃત) શ્રી શિવપુરાણ (બ્રહ્મોત્તરખંડ), સં. નટવરલાલ ઈ. દેસાઈ, ઈ. ૧૯૩૧ (+સં.); ૨૭. શુકબહોતરી, પ્ર. ઘનશ્યામ હ. વેદ, ઈ. ૧૮૯૫; ૨૮. * સિદાસન બત્રીશી, સં. રામચંદ્ર જાગૃદે; ૨૯. * સિદાસનબત્રીશી, સં. અંબાલાલ જુ. જની, ઈ. ૧૯૨૬;

શુદ્ધિઓ : શાલિભદ્ર(સૂરિ)-૨

૩૦. એજન (વાર્તા ૧૮થી ૨૨), સં. હરિવલ્લભ ભાયાણી, ઈ. ૧૯૬૦ (+સં.); ૩૧. સૂડાબહોતરી. પ્ર. સાકરલાલ જુલાખીદાસ, ઈ. ૧૯૦૩; □ ૩૨. બુકાદોહન : ૧, ૨, ૩, ૫, ૬, ૮.

સંદર્ભ : ૧. શામળ, હસુ યાજ્ઞિક, ઈ. ૧૯૭૮; ૨. શામળનું વાર્તાસાહિત્ય, નવવરામ જ. ત્રિવેદી, ઈ. ૧૯૪૮; ૩. સાહિત્યકાર શામળ ભટ્ટ, સં. મંજુલાલ મજમુદાર, ઈ. ૧૯૪૭; □ ૪. અજ્ઞાત ગુજરાતી ગદ્યકાર વિરચિત પંચદંડની વાર્તા, સં. સોમા માઈ ધૂ. પારેખ, ઈ. ૧૯૭૪-'કવિ શામળકૃત પંચદંડની વાર્તા'; ૫. કવિચરિત : ૩; ૬. કલાસિકલ પોએટસ ઓફ ગુજરાત, ગોવર્ધનરામ મા. ત્રિપાઠી, ઈ. ૧૯૫૮ (ત્રીજી આ.) (+સં.); ૭. ગંધાકાત, અનંતરાય રાવળ, ઈ. ૧૯૬૬-'વાણિયાનો કવિ'; ૮. ગુમાસ્તંભો; ૯. ગુલિટરેચર; ૧૦. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૧૧. ગુસામધ્ય; ૧૨. ત્રણ જ્યોતિર્ધરો (અખો, શામળ, દયારામ), કે. કા. શાસ્ત્રી, ઈ. ૧૯૭૩; ૧૩. નભોવિહાર, યા. વિ. પાઠક, ઈ. ૧૯૬૧-'શામળ'; ૧૪. પ્રાકૃતિઓ; ૧૫. પ્રેમાનંદ-શામળના સમયની લોકસ્થિતિ અને તેનું પ્રેમાનંદ-શામળે પોતાની કૃતિઓમાં કરાવેલું દર્શન, ઈન્દુપ્રસાદ જી. ભટ્ટ, ઈ. ૧૯૭૮; ૧૬. રામલાલ ચુનીલાલ મોદી લેખસંપ્રદ : ૨, સં. પુરુષોત્તમદાસ ભી. શાહ, ઈ. ૧૯૬૫-'શામળના સમયનો વિચાર'; ૧૭. સાહિત્યનિકપ, અનંતરાય રાવળ, ઈ. ૧૯૫૮-'વાર્તાકાર શામળ'; ૧૮. સ્વાધ્યાય અને સમીક્ષા, નગીનદાસ પારેખ, ઈ. ૧૯૬૯-'બારચરણના છપ્પા'; □ ૧૯. કેટલોગગુરા; ૨૦. ગૂલાયાદી; ૨૧. જ્યોત્કવિઓ : ૩(૨); ૨૨. ડિકેટલોગબીજે; ૨૩. ડિકેટલોગભાવિ; ૨૪. ફાહનામાવલિ : ૨; ૨૫. મુખગુહસૂચી; ૨૬. હેજીસ્ટ્રાસૂચિ : ૧. [આ.સ.]

શુદ્ધિઓ [ ] : 'એકાદશી-માહાત્મ્ય-કથા' અને 'હંસાવતી-આખ્યાન'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. પ્રાકૃતિઓ; □ ૩. ગૂલાયાદી. [શ.ત્રિ.]

શાલિંગ : જુઓ સાલિંગ.

શાલિભદ્ર(સૂરિ)-૧ [ઈ. ૧૧૮૫માં હયાત] : રાસકવિ. રાજગચ્છના જૈન સાધુ. વજ્રસેનસૂરિના પટ્ટધર શિષ્ય. ઋષભદેવના જે પુત્ર ભરત અને બાહુબલિ વચ્ચેના યુદ્ધની કથાને આલેખતી ૧૪ ઠવણીમાં વિભક્ત ૨૦૩ કડીની વીરરસપ્રધાન કૃતિ 'ભરતેશ્વર-બાહુબલિ-રાસ' (૨.ઈ. ૧૧૮૫/સં. ૧૨૪૧, ફાગણ-૫; મુ.) એમાંનાં યુદ્ધ-વર્ણનો તથા રિગ્વેદીની ઉપયોગ કરતી ઓઠસયુક્ત શૈલીને લીધે ધ્યાન ખેંચતી મહત્ત્વની રચના છે. સામાન્ય માણસે અને શ્રાવકે જીવનમાં કેવી રીતે વ્યવહાર કરવો તે અંગે સુખશ્ય શીખવવનો રજૂ કરતો, ચરણકુલ, ચોપાઈ, સંરદા, દુહા આદિના બંધમાં રચાયેલ ૬૩ કડીનો 'બુદ્ધિ-રાસ/શાલિભદ્ર-રાસ/હિતશિક્ષા-પ્રબુદ્ધ-રાસ' (લિ. ઈ. ૧૫૭૫; મુ.) પણ તેમની કૃતિ મનાય છે; જો કે લાલચન્દ્ર ગાંધી આ બંને રાસના કર્તા એક જ હોવા વિશે સાશંક છે.

કૃતિ : ૧. ભરત-બાહુબલિ-રાસ, સં. લાલચંદ્ર ભ. ગાંધી, ઈ. ૧૯૪૧; ૨. (શાલિભદ્રસૂરિકૃત) ભરતેશ્વર-બાહુબલિ-રાસ તથા બુદ્ધિ રાસ, સં. શ્રી જિનવિજય યુનિ, ઈ. ૧૯૪૧.

સંદર્ભ : ૧. આકવિઓ : ૧; ૨. ગુસાઈતિહાસ : ૧; ૩. ગુસામધ્ય; ૪. ગુસારસ્વતો; ૫. જ્યોત્કવિઓ; ૬. દેસુરાસમાળા; □ ૭. અખાંડાનંદ, ઓકટો. ૧૯૫૬-'ભરતેશ્વર બાહુબલિ-રાસ', કાન્તિલાલ

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૪૩૧

૩. વ્યાસ; □ ૮. આલિસ્તઓઈ : ૨; ૯. કેટલોગગુરા; ૧૦. ડિકેટલોગબીન્ડ; ૧૧. મુપુગૂડસૂચી; ૧૨. હેન્ડેશાસૂચી : ૧. [ભા.વે.] શાલિ મદ્ર(સૂરિ)—૨ [ઈ. ૧૩૫૪માં હયાત]: પૂર્ણિમાગચ્છના જૈન સાધુ. જૈન પરંપરાના મહાભારતના કથાવસ્તુ પર આધારિત, વસ્તુ આદિ સુગેય છંદો—દ્વાબોનો સુંદર વિનયોગ કરતો, ૧૫ ક્વણી ને ૩૦૦થી વધારે કડીઓમાં રચાયેલો ‘પંચપાંડવચરિત-રાસ’/‘પાંચપાંડવ-રાસ’ (ર.ઈ. ૧૩૫૪; મુ.) પૌરાણિક વિષયવાળી અત્યારે ઉપલબ્ધ પહેલી કૃતિ છે. મૂળ મહાભારતના કથાપ્રસંગથી ઘણા પ્રસંગોમાં જુદો પડતો આ રાસ કથાકથન તથા વર્ણનો અને છંદોપયોગમાં કવિશૈલ્યનો સુષેરે પરિચય કરાવે છે. આ કવિ અને ‘વિરાટપર્વ’ (ર.ઈ. ૧૪૨૨ પૂર્વે)ના કર્તા એક હોવાનો સંભવ મોહનલાલ દ. દેશાઈએ રજૂ કર્યો છે.

કૃતિ : ૧. ગુરાસાવલી (—સં.); ૨. રાસ ઔર રાસાન્વયી કાવ્ય, સં. દશરથ ઓઝા અને દશરથ શર્મા, ઈ. ૧૯૬૦.

સંદર્ભ : ૧. આકવિઓ : ૧; ૨. ગુસાઈતિહાસ : ૧; ૩. ગુસા-મધ્ય; ૪. ફાત્રોમાસિક, જુલાઈ-સપ્ટે. ૧૯૬૪—‘પંચપાંડવચરિતરાસુ’, ચંદ્રકાન્ત દોષીવાળા; □ ૫. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧); ૬. મુપુગૂડસૂચી. [ભા.વે.]

શાલિસૂરિ [ઈ. ૧૪૨૨ પૂર્વે] : જૈન કવિ. કવિના ‘વિરાટપર્વ’માંથી માણિક્યસુંદર-સૂરિએ પોતાના ‘પૃથ્વીચંદ્ર-ચરિત’ (ર.ઈ. ૧૪૨૨)માં ૨ કડીની ૧-૧ પંક્તિ ઉલ્લેખ કરી છે. એટલે કવિ ઈ. ૧૪૨૨ પૂર્વે થઈ ગયા હોવાનું કહી શકાય. ૨ ખંડમાં વિભક્ત ૧૮૩ કડીનું ‘વિરાટપર્વ’ (—ર.ઈ. ૧૪૨૨ પૂર્વે; મુ.) મહાભારતની જૈન પરંપરાને બદલે વ્યાસકૃત મહાભારત કથાને અનુસરે છે અને કવિ માત્રામેળને બદલે અક્ષરમેળ છંદો પ્રયોજે છે એ દૃષ્ટિએ વિશિષ્ટ કાવ્ય છે. મહાભારતકથાના મુખ્ય કથાપ્રસંગોને જળવી કવિએ સમગ્ર કૃતિમાંથી પાંડવોના વીરત્વને ઉપસાવવા તરફ લક્ષ આપ્યું છે. વક્તવ્યને ધારદાર બનાવવા પ્રયોજાયેલી લોકોક્તિઓને લીધે કાવ્યની શૈલી લાક્ષણિક બની છે. ‘પંચપાંડવચરિત-રાસ’ (ર.ઈ. ૧૩૫૪)ના કર્તા શાલિભદ્રસૂરિ અને આ કાવ્યના કર્તા એક છે એવી સંભાવના મોહનલાલ દ. દેશાઈએ વ્યક્ત કરી છે.

કૃતિ : ૧. વિરાટપર્વ, સં. ચિમનલાલ ત્રિવેદી, કનુભાઈ શેઠ, ઈ. ૧૯૬૯; □ ૨. ગુરાસાવલી.

સંદર્ભ : ૧. આકવિઓ : ૧; ૨. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૩. ગુસા-મધ્ય; ૪. પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં વૃત્તરચના, ભોગીલાલ સાંડેસરા, ઈ. ૧૯૪૧; □ ૫. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [ભા.વે.]

શાંતસૌ માગ્ય [ઈ. ૧૭૩૧માં હયાત]: તપગચ્છના જૈન સાધુ. રાજસાગરસૂરિની પરંપરામાં પ્રેમસૌભાગ્યના શિષ્ય. ‘અગડટ્ટ-ઋષિની ચોપાઈ’ (ર.ઈ. ૧૭૩૧)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈતિહાસ; □ ૨. જૈગૂકવિઓ : ૨; ૩. ડિકેટલોગભાઈ : ૧૯(૨). [શ્રા.ત્રિ.]

શાંતિ : ‘શાંતિને નામે ૧૪ કડીની ‘સ્થૂલિભદ્રની સગાય’(મુ.) અને શાંતિસૂરિને નામે ૮ કડીનું ‘સીમંધર-સ્વામી-સ્તવન/જનસ્તવન’ (ર. સ. ૧૪મું શતક), ‘અર્બુદાચલચૈત્યપરવાહિ-વિનતિ’, ૬ કડીની ‘હિયાલી’, ૧૧ કડીનો ‘શત્રુંજય-ભાસ/શત્રુંજય ઉમાહડા ધવલ’ (વે. ઈ. ૧૪૭૯;

૪૩૨ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

મુ.), ૫ કડીનું ‘જરાવલા-ગીત’ (વે. સં. ૧૭મું શતક) અને મૂળ પ્રાકૃત કૃતિ ‘જીવવિચાર’ પરના ૫૧ કડીનો સ્તવક (વે. ઈ. ૧૮૮૯) એ કૃતિઓ મળે છે. આ કૃતિઓના કર્તા કયા શાંતિસૂરિ છે તે નિશ્ચિતપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.

કૃતિ : ૧. ચૈસ્તસંગ્રહ : ૩; □ ૨. જૈનયુગ, અચાન્દ-શ્રાવણ ૧૯૮૬ —સં. ૧૫૩૫માં લખાયેલાં ‘પ્રાચીન કાવ્યો’, સં. મોહનલાલ દ. દેશાઈ.

સંદર્ભ : ૧. નયુકવિઓ; ૨. પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં સમાજ-જીવન, બાબુલાલ મ. શાહ, ઈ. ૧૯૭૮; □ ૩. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧); ૪. જૈમગૂકવિઓ : ૧; ૫. મુપુગૂડસૂચી; ૬. લીંહસૂચી; ૭. હેન્ડે-શાસૂચિ : ૧. [શ્રા.ત્રિ.]

શાંતિ(સૂરિ)—૧ [ઈ. ૧૩૪૮ કે ૧૩૮૪માં હયાત]: જૈન સાધુ. આમદેવસૂરિના શિષ્ય. ૧૨ ડાળના ‘અજિતશાંતિ-સ્તવન’ (ર.ઈ. ૧૩૪૮ કે ૧૩૮૪)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂડસૂચી. [શ્રા.ત્રિ.]

શાંતિ(સૂરિ)—૨ [ઈ. ૧૫મી સદી ઉત્તરાર્ધ—ઈ. ૧૬મી સદી મધ્યભાગ]: સાંકેરગચ્છના જૈન સાધુ. આમદેવસૂરિના શિષ્ય. તેઓ ઈ. ૧૫૪૩ સુધી હયાત હતા એમ ‘જૈન ગૂર્જર કવિઓ’એ નોંધ્યું છે. દાનનાં મહિમા સમજાવતો પ્રાકૃત, અપભ્રંશ અને ગુજરાતીમાં રચાયેલો ને વિવિધ છંદોનો ઉપયોગ કરતો ૧૩૭ કડીનો ‘સાગરદત્ત-રાસ’ (ર.ઈ. ૧૪૬૧-૬૩ આસપાસ) તથા ૧૫૦ કડીનો ‘નવકાર-ચોપાઈ’ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાપચહેરાલ : ૫—‘પાટણના ભંડારાં અને ખાસ કરીને તેમાં રહેલું અપભ્રંશ તથા પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્ય’, ચિમનલાલ ડાહ્યાભાઈ; □ ૨. આલિસ્તઓઈ : ૨; ૩. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૪. મુપુગૂડસૂચી. [શ્રા.ત્રિ.]

શાંતિ(સૂરિ)—૩ [ઈ. ૧૮૦૮ સુધીમાં]: ૪૧ કડીના ‘મણિભદ્ર-છંદ/મણિભદ્ર વીરનું સ્તવન’ (વે. ઈ. ૧૮૦૮)ના કર્તા. આ કૃતિ શાંતિ-દાસને નામે પણ નોંધાયેલી છે.

સંદર્ભ : ૧. ડિકેટલોગબીન્ડ; ૨. મુપુગૂડસૂચી; ૩. લીંહસૂચી; ૪. હેન્ડેશાસૂચિ : ૧. [શ્રા.ત્રિ.]

શાંતિકુશલ : આ નામે ૪ કડીની ‘સીમંધર-સ્તુતિ’ (વે. ઈ. ૧૭૯૩; મુ.), ૧૪ કડીની ‘જૂ-લોખ-સગાય’ (વે. સં. ૧૮મું શતક અનુ.) અને ૪ કડીનું હિંદોમિત્ર ગુજરાતીમાં ‘અદીશ્વર ભગવાનનું સ્તવન’(મુ.) મળે છે. આ કૃતિઓના કર્તા કયા શાંતિકુશલ છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.

કૃતિ : ૧. ચૈસ્તસંગ્રહ : ૧, ૩; ૨. જૈકાસંગ્રહ.

સંદર્ભ : મુપુગૂડસૂચી. [શ્રા.ત્રિ.]

શાંતિકુશલ—૧ [ઈ. ૧૭મી સદીનો પૂર્વાર્ધ]: તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિનયસેનની પરંપરામાં વિનયકુશલના શિષ્ય. ‘અંજનાસતી-રાસ’(ર.ઈ. ૧૬૧૧/સં. ૧૬૬૭, મહા સુદ ૨ના દિને પ્રારંભ; સ્વહસ્તાક્ષરની પ્રત), ૩૧/૪૧ કડીનું ‘ગોડીપાર્શ્વનાથ-સ્તવન/તીર્થમાલા’ (ર.ઈ. ૧૬૧૧; મુ.), ‘ઝંઝરિયા-મુનિની સગાય’ (ર. ઈ. ૧૬૨૧/સં.ના ૧૬૭૭ વૈશાખ વદ ૧૧, બુધવાર), ૩૩/૩૭ કડીનો ‘અજરીસરસ્વતી-છંદ/ભારતીસ્તોત્ર/શરદામાતાનો છંદ’(મુ.), ૪૧ કડીનો ‘ગોડી-પાર્શ્વ-છંદ’ અને ૧૮ કડીની ‘સનકુમારચકવતીની સગાય’(મુ.)ના કર્તા.

શાલિસૂરિ : શાંતિકુશલ—૧

કૃતિ : ૧. પ્રાતીસંગ્રહ (+સં.) : ૧; ૨. પ્રાછંદ સંગ્રહ; ૩. સન્ન્યાસ-માળા (પં).

સંદર્ભ : ૧. જોગુકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૨. મુપુગુહસૂચી; ૩. લીંહ-સૂચી; ૪. હેજોશાસૂચિ : ૧. [શ્ર.ત્ર.]

શાંતિચંદ્ર(ઉપાધ્યાય) [ ] : સંભવતઃ તપગચ્છના જૈન સાધુ. તપગચ્છના વિજયપ્રભસૂરિ (ઈ. ૧૬૨૧-૧૬૮૩)ને વિષય બનાવી રચાયેલી ૭ કડીની 'વિજયપ્રભસૂરિ-સંગ્રહ' (ર.ઈ. ૧૮મું શતક અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેજોશાસૂચિ : ૧. [શ્ર.ત્ર.]

શાંતિદાસ-૧ [ઈ. ૧૫૬૮ સુધીમાં] : 'લઘુબાહુબ્રવિ-વેલિ' (વે. ઈ. ૧૫૬૮)ના કર્તા.

સંદર્ભ : પ્રાકાશપરંપરા. [શ્ર.ત્ર.]

શાંતિદાસ-૨ [ઈ. ૧૬૭૬માં હયાત] : જૈન શ્રાવક. ૬૪/૬૬ કડીના 'શ્રીગૌતમસ્વામી-રાસ' (ર. ઈ. ૧૬૭૬/સં. ૧૭૩૨, આસો સુદ ૧૦; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ગૌતમસ્વામીરાસ. પ્ર. મીઠાભાઈ ક. શેઠ.

સંદર્ભ : ૧. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૨. જોગુકવિઓ : ૨; ૩. મુપુ-ગુહસૂચી; ૪. લીંહસૂચી. [શ્ર.ત્ર.]

શાંતિદાસ-૩ [ ] : ચારથી ૬ કડીના કૃષ્ણની બાળલીલાનાં પદો (૧૩ મુ.) અને સાતથી ૧૦ કડીનાં કૃષ્ણ-ગોપી લીલાનાં પદો (૧૦ મુ.)ના કર્તા. તેમનાં પદો સ્ત્રીઓમાં ખૂબ લોકપ્રિય છે અને ગવાય છે.

કૃતિ : ૧. કાદોહન : ૨; ૨. નકાદોહન; ૩. બૃકાદોહન : ૧, ૫; ૪. ભજનસાગર : ૨.

સંદર્ભ : ૧. ગુસામધ્ય; ૨. પ્રાકૃતિઓ; [ ] ૩. ગુહાપાદો. [શ્ર.ત્ર.]

'શાંતિનાથ ભગવાનનો રાસ' [ર. ઈ. ૧૭૨૮/સં. ૧૭૮૫, વૈશાખ સુદ ૭, ગુરુવાર] : તપગચ્છના સુમતિવિજયશિષ્ય રામવિજય રચિત આ રાસ (મુ.) જૈનધર્મના ૧૬મા તીર્થંકર શ્રીશાંતિનાથ ભગવાનના ૧૨ ભવની સવિસ્તર કથા કુલ ૬ ખંડ, ૨૧૩ ઢાંચ અને ૬૫૮૩ કડીમાં આપે છે.

એમાં શાંતિનાથની પ્રધાન કથા સાથે તેમના મુખ્ય ગણધર શ્રી-ચક્રાયુધની સર્વ ભવની, મંગલકલશકુમાર, પુણ્યસાર, સુમિત્રાનંદ આદિની તેમ જ શ્રાવકના ૧૨ વ્રતો ઈત્યાદિની કથાઓ પણ ગૂંથી લેવામાં આવી છે. આ રાસ પંડિત અજિતપ્રભસૂરિના મૂળ સંસ્કૃત પદ્યમાં રચાયેલા 'શાંતિનાથચરિત્ર' પર આધારિત હોય એવું જણાય છે.

સુશ્લિષ્ટ પદ્યબંધ અને ભાષાપ્રભુત્વ દાખવના આ રાસના કવિએ રચેલા નીતિવૈરાગ્યબોધક શ્લોકો અને એમાં મુકાયેલા અન્ય કવિઓના દુહા, શ્લોક, ગાથાઓ કવિની કવિત્વશક્તિ અને તેમની સાંપ્રદાયિક અભિજ્ઞતાના દ્યોતક છે. [શ્ર.ત્ર.]

શાંતિચંદ્ર(ઉપાધ્યાય) : શાંતિવિમલ

ગુ. સા.-૫૫

શાંતિમંદિરશિષ્ય [ ] : જૈન સાધુ. ૭૧ કડીની 'શંભાગુપાસ-વિચાહલુ' (વે.સં. ૧૬મી સદી) કૃતિના કર્તા.

સંદર્ભ : હેજોશાસૂચિ : ૧. [ક્રી.જો.]

શાંતિવિજય : આ નામે ૪ ઢાળનાં 'સાસુવહુની સંગ્રહ' (ર.ઈ. સંભવતઃ ૧૭૮૩/સં. ૧૮૪૮, ભાદરવા વદ ૧, મંગળવાર; મુ.), ૭ કડીનું 'સીમંધરજિન-સ્તવન' (વે. ઈ. ૧૭૮૧), ૩૪૨૫ કડીનો 'ભવભવના-પ્રકરણવાર્તિક' (વે. ઈ. ૧૮૨૬), ૭ કડીનું 'પાર્શ્વજિન-સ્તવન' (વે. ઈ. ૧૮૪૩), 'સપ્તતિકાકર્મગ્રંથબાલાવબોધ' (વે. સં. ૧૭મું શતક અનુ.), ૫ કડીની 'અધ્યાત્મ-સંગ્રહ' (વે. સં. ૧૮મું શતક અનુ.), ૫ કડીની 'જીવપ્રતિબોધ-સંગ્રહ' (વે. સં. ૧૮મું શતક અનુ.), ૫ કડીની 'વૈરાગ્ય-સંગ્રહ' (વે. સં. ૧૮મું શતક અનુ.), ૬ કડીની 'ગહ્લુલી', 'પંચમહાવ્રત-સંગ્રહ' અને ૨૦ કડીનું 'શાંતિજિન-સ્તવન' (મુ.) - એ કૃતિઓ મળે છે. 'સપ્તતિકાકર્મગ્રંથ-બાલાવબોધ'ના કર્તા શાંતિવિજય-૧ હોવાની સંભાવના છે. અન્ય કૃતિઓના કર્તા કયા શાંતિવિજય છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

કૃતિ : ૧. ચૈસ્તસંગ્રહ : ૧, ૨. પ્રાસ્તસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગુહસૂચી; ૨. લીંહસૂચી; ૩. હેજોશાસૂચિ : ૧. [શ્ર.ત્ર.]

શાંતિવિજય(ગણિ)-૧ [ઈ. ૧૬૨૨ સુધીમાં] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. આણંદવિમલસૂરિની પરંપરામાં વિજયસેનસૂરિના શિષ્ય. દેવેન્દ્ર-સૂરિના મૂળ પ્રાકૃત ગ્રંથ 'કર્મગ્રંથપંચક' પરના બાલાવબોધ (વે. ઈ. ૧૬૨૨)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી. [શ્ર.ત્ર.]

શાંતિવિજય-૨ [ઈ. ૧૭૪૧માં હયાત] : જૈન સાધુ. ૩ ઢાળની 'શત્રુંજયતીર્થમાલા' (ર.ઈ. ૧૭૪૧/સં. ૧૭૮૭, મહા સુદ ૨)ના કર્તા. 'કેટલાંજ ઓફ ધી ગુજરાતી એન્ડ રાજસ્થાની મેન્યુસ્ક્રિપ્ટ્સ ઈન ધ ઈન્ડિયા ઓફિસ લાયબ્રેરી'માં ધ્યાનવિપયક એક સંગ્રહના કર્તા આ શાંતિવિજય હોય એવી સંભાવના દર્શાવી છે, પણ તે માટેનો કોઈ આધાર મળતો નથી.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; [ ] ૨. કેટલાંજગુરા; ૩. જંગુ-કવિઓ : ૩(૨). [શ્ર.ત્ર.]

શાંતિવિજય-૩ [ ] : જૈન સાધુ. હર્ષવિજયના શિષ્ય. ૧૪ કડીના 'મહાવીર-સ્તવન' (વે. સં. ૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી. [શ્ર.ત્ર.]

શાંતિવિજયશિષ્ય [ ] : જૈન સાધુ. ૫ કડીના 'સુમતિનાથ સ્વામીનું સ્તવન'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જિસ્તમાલા; ૨. જોકસંગ્રહ. [ક્રી.જો.]

શાંતિવિમલ [ઈ. ૧૫૮૮ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. ૪૨ કડીની 'ઉપ-શમરસપોષક-સંગ્રહ' (વે. ઈ. ૧૫૮૮)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેજોશાસૂચિ : ૧. [શ્ર.ત્ર.]

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૪૩૩

શાંતિસાગર(ગણિ)-૧ [ઈ. ૧૬૫૧માં હયાત] : તપગરચના જૈન સાધુ. ધર્મસાગર-શ્રુતસાગરશિષ્ય. મૂળ સંસ્કૃત કૃતિ 'કર્મવિપાક-પ્રથમગ્રંથ' પરના સ્તબકના કર્તા. 'શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય જૈન જ્ઞાનમંદિર સ્થિત જૈન જ્ઞાનભંડારોનું સૂચિપત્ર : ૧'માં સ્તબકનું નામ 'કર્મસ્તવ-કર્મગ્રંથ સ્તબક' મળે છે.

સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈનિહાસ; ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [શ્રા.ત્રિ.]

શાંતિસાગર-૨ [ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : અંચલગરચના જૈન સાધુ. અમરસાગર (અવ. ઈ. ૧૭૦૬)ની પરંપરામાં મતિસાગરના શિષ્ય. 'વીશવિહરમાનજિન-સ્તવનસંગ્રહ/વીશી' (ર. ઈ. ૧૭૦૪), ૭ કડીનો 'અમરસાગરગુરુ-ભાસ', 'ચતુર્વિંશતિ-જિન-સ્તવન', ૩૨ કડીનો 'નેમ-બારમાસ', ૫ કડીનું 'પાર્શ્વનાથ-સ્તવન', ૬ કડીનું 'શાંતિજિન-સ્તવન', ૯ કડીનું 'સૌમંધરજિન-સ્તવન' અને ૫ કડીની 'હરિયાલી'ના કર્તા. મોટા ભાગની કૃતિઓ કવિના સ્વહસ્તાક્ષરમાં અને ઈ. ૧૭૦૫માં લખાયેલી છે.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [શ્રા.ત્રિ.]

શાંતિ(સૂરિ)શિષ્ય [ ] : જૈન સાધુ. ૧૧ કડીની 'મુહ-પરીપડીવેલવિચાર-સંગ્રહ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧ [કી.જી.]

શિષ્યવિનય/શીલવિનયશિષ્ય [ ] : જૈન સાધુ. ૧૧૦ કડીની 'વેરાગ્યની સંગ્રહ'(મુ.) તથા ૧૧ કડીની 'શિષ્યની ચુનકીની સંગ્રહ'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. ચંસ્તસંગ્રહ : ૩; ૨. જિભપ્રકાશ; ૩. જૈસમાલા(શા); ૧; ૪. જૈસંગ્રહ(જૈ); ૫. સજ્જાથમાળા(પે); ૬. સંગ્રાથમાળા : ૧ (જા).

સંદર્ભ : દેસુરાસમાળા.

શિવકલથ [ઈ. ૧૫૧૩માં હયાત] : ઉપકેશગરચના જૈન સાધુ. દેવ-કુમારની પરંપરામાં ગ્યવંતના શિષ્ય. ૩૦૩ કડીની 'ત્રણવિદ્યામાહા-સતી-ચોપાઈ' (ર. ઈ. ૧૫૧૩)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [શ્રા.ત્રિ.]

શિવકીર્તિ [ ] : જૈન સાધુ. લક્ષ્મીકીર્તિના શિષ્ય. ૯ કડીના 'મણિ મદ્રજનો ઇંદ/મણિમદ્રવીરસ્તુતિ'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : પ્રછંદસંગ્રહ.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [શ્રા.ત્રિ.]

શિવચંદ/શિવચંદ્ર : 'શિવચંદ પાઠક'ને નામે ૭ કડીનું 'જ્ઞાનપદ-સ્તવન' (મુ.), 'શિવચંદમુનિ'ને નામે ૫૭ કડીનું 'જિનદત્તસૂરિ પાટમહોત્સવ-કાવ્ય' (ર. ઈ. ૧૬૨૮), 'શિવચંદ'ને નામે 'દાદાજીસ્તવન' (વિ. સં. ૧૯મું શતક અનુ.), ૩ કડીનું 'પાર્શ્વનાથ-ગીત' (વિ. સં. ૧૮મું શતક અનુ.), ૧૧ કડીનું 'સાધારણજિન-સ્તવન', 'આદિજિન-ગણ્ડવી', 'ત્રણજિનદેશના', 'ચંદ્રપ્રભજિન-સ્તવન', 'નંદીસૂત્ર-સંગ્રહ', 'પંચ-માંગ-સંગ્રહ', 'વીરદેશના-સ્તવન', 'સમવસરણદેશના', અને ૯/૧૦ કડીનું 'સ્થૂતિમદ્ર-ગીત/સંગ્રહ'(વિ. સં. ૧૮મું શતક અનુ.) એ કૃતિઓ મળે છે. આ બધી કૃતિઓના કર્તા કયા શિવચંદ્ર છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.

૪૩૪ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

કૃતિ : પ્રાસ્તસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂહસૂચી; ૨. રાપુહસૂચી : ૫૧; ૩. રાહસૂચી : ૧; ૪. લીહસૂચી; ૫. હેજૈજ્ઞાસૂચિ. : ૧ [શ્રા.ત્રિ.]

શિવચંદ-૧ [ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગરચના જૈન સાધુ. જિનહર્ષની પરંપરામાં તેમકીર્તિશાખાના સમયસુંદરના શિષ્ય. 'વીશ-સ્થાનકપૂજા' (ર. ઈ. ૧૮૧૫/સં. ૧૮૭૧, ભાદરવા વદ ૧૦), 'એકવીશ પ્રકારીપૂજા' (ર. ઈ. ૧૮૨૨/સં. ૧૮૭૮, મહા સુદ ૫, રવિવાર), 'ત્રણમંડલપૂજા/ચતુર્વિંશતિજિનપૂજા/પૂજાની ચોવીશી' (ર. ઈ. ૧૮૨૩/સં. ૧૮૭૯, દ્વિતીય આસો સુદ ૫, શનિવાર; મુ.) અને 'નંદીસ્વર-પૂજા'ના કર્તા. 'ગુજરાતી સાહિત્યનો ઈતિહાસ : ૨'માં 'નંદીસ્વર-પૂજા'ની ર. ઈ. ૧૮૧૫ મૂકી છે, પણ એનો કોઈ આધાર મળતો નથી.

કૃતિ : ચોસંગ્રહ.
સંદર્ભ : ૧. ગુજાઈતિહાસ : ૨; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [શ્રા.ત્રિ.]

શિવચંદ્ર-૨ [ ] : જૈન સાધુ. સમસ્ચંદ્રસૂરિના શિષ્ય. ૨૧ કડીના 'શ્રીવાસુપૂજ્યજિનરાજ-સ્તવન'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : પદ્મવ્યવસ્થાવિચારાદિપ્રકરણસંગ્રહ, પ્ર. મંગળદાસ લલ્લુભાઈ, ઈ. ૧૯૧૩. [શ્રા.ત્રિ.]

શિવજી-૧ [ ] : પદ-ગરબાના કર્તા.
સંદર્ભ : ૧. ગૂહાપાઠી; ૨. ફોહનામાવલિ. [શ્રા.ત્રિ.]

શિવજી(આચાર્ય)-૨ [ ] : પાર્શ્વચંદ્રગરચના જૈન સાધુ. ૧૬ કડીની 'જગસુકુમાલ-સંગ્રહ' અને 'શાંતિનાથ-સ્તવન'ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [શ્રા.ત્રિ.]

શિવદાસ : આ નામે ૧૨૫ કડીની 'ક્યવન્ના-કનકાવતી-ચોપાઈ' (વિ. ઈ. ૧૬૦૧) મળે છે. તેના કર્તા કયા શિવદાસ છે તે નિશ્ચિતપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.

સંદર્ભ : હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [શ્રા.ત્રિ.]

શિવદાસ-૧ [ઈ. ૧૪૪૭ કે ઈ. ૧૫૧૭માં હયાત] : કવિના જીવન વિશે બાંજી કાઈ માહિતી મળતી નથી, પરંતુ તે જૈનેતર છે એટલું એમની કૃતિઓ પરથી સમજાય છે. મુખ્યત્વે દુહા-ચોપાઈની ૮૦૦ ઉપરાંત કડીની 'કામાવતીની કથા' (ર. ઈ. ૧૪૪૭ કે ૧૫૧૭/સં. ૧૫૦૩ કે ૧૫૭૩, ભાદરવા વદ ૮, રવિવાર; મુ.)ના કર્તા. મનુષ્ય-યોનિ અને પાંખીયોનિના પહેલાં ૨ પૂર્વાવતારોમાં વિધિવશાત્ એકલાં નહીં રહી શકેલાં કરણકુંવર અને કામાવતીની ૩ ભવની કથાને આવેબતી આ કૃતિ કૌતુકમય પ્રસંગો, કરણકુંવર-કામાવતીના આકર્ષક પાત્રચિત્રો, સંભોગ ને વિપ્રલાંબનું મનભર નિરૂપણ ને આલાંકારિક વર્ણનછટાને લીધે મધ્યકાલીન ગુજરાતીની ધ્યાનાર્હ પ્રેમ-કથા બની રહે છે.

નરવાહન અને પદાવતીના ૨ પૂર્વભવો સાથે કુલ ૩ ભવની પ્રેમકથાને પહેલા ૨ ખંડમાં અને બાકીના ૨ ખંડમાં તેમના પુત્રો હંસ અને વરચની કથાને આવેબતી ૪ ખંડમાં વિભક્ત ને મુખ્યત્વે દુહા-ચોપાઈમાં નિબદ્ધ ૧૩૬૨ કડીની 'હંસાવળી' (મુ.) નામક

શાંતિસાગર(ગણિ)-૧ : શિવદાસ-૧

ધ્યાનાર્હ કૃતિ તથા વિભુજનગરના રાજકુમાર રૂપસેનનાં પરાક્રમો અને તેના કણ્યાપુરની રાજકુવરી સાથેના પ્રેમ અને પરિણયની કથા કહેતી દુહાઓપાઈબદ્ધ ૧૨૫ કડીની 'રૂપસેન-ચતુષ્પદિકા'(મુ.) એ ૨ કૃતિઓ પણ શિવદાસને નામે મળે છે. એમના કર્તા આ શિવદાસ હોવાની સંભાવના છે, જે કે એ માટે કોઈ નિશ્ચિત આધાર નથી.

કૃતિ : ૧. કામાવતી (કવિ શિવદાસ), સં. મગનલાલ દ. જોષી અને નાથાલાલ ગૌ. ધ્યાની, ઈ. ૧૯૦૩ (મસં.); ૨. કામાવતીની કથાનો વિકાસ અને કવિ શિવદાસકૃત કામાવતીની વાર્તા, પ્રવીણ અ. શાહ, ઈ. ૧૯૭૬ (મસં.); ૪. લોકચર્ચાકાર શિવદાસકૃત કામાવતી, સં. ભૂપેન્દ્ર બા. ત્રિવેદી, ઈ. ૧૯૭૨ (મસં.); ૫. શિવદાસકૃત રૂપસેન ચતુષ્પદિકા, સં. કનુભાઈ પ્ર. શેઠ, ઈ. ૧૯૬૮ (મસં.); ૬. હંસાવળી-; ૭. નકાદોહન; ૮. સાહિત્ય, ઈ. ૧૯૧૯થી ઈ. ૧૯૨૧ના અંકો, સં. હરગોવિંદદાસ કાંટાવાળા-હંસા ચારખંડો (મસં.).

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; ૨. ગુસાઈનિહાસ : ૨; ૩. ગુસામધ્ય; ૪. ગુસારસ્વતો; ૫. મધ્યકાલીન ગુજરાતી પ્રેમકથાઓ, હસુ શાહ, ઈ. ૧૯૭૪; ૬. ફ્રાન્સીસીક, ઓક્ટો-ડિસે. ૧૯૭૭ અને નુવાઈ-સપ્ટે. ૧૯૭૮-'શિવદાસકૃત કામાવતીની રચાસાલ', ભૂપેન્દ્ર બા. ત્રિવેદી; ૭. ગૂહાયાદી; ૮. ડિક્ટેલોગભાવિ. [પ્ર.શા.]

શિવદાસ(વાચક)-૨ [ઈ. ૧૫૫૨માં હયાત] : જૈન. ૨૫ કડીના 'જ્ઞાનપંચમી-સ્તોત્ર' (ર.ઈ. ૧૫૫૨)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેન્ડેશાસુચિ : ૧.

[શ્રા.ત્ર.]

શિવદાસ-૩ [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : આખ્યાનકાર. ખંભાતના નાગર બ્રાહ્મણ. ગુરુ ભુધર વ્યાસ. તેમના 'હંગવાખ્યાન' અને 'દ્રૌપદી સ્વયંવર'ની રચના વિજયપુરમાં થયેલી એટલે તેઓ કેટલોક વખત વિજયપુરમાં જઈને રહ્યા હતા એમ લાગે છે.

તેમણે મહાભારત, ભાગવતાદિ પુરાણોની પ્રસિદ્ધ કથાઓને વિષય તરીકે લઈ સારી એવી સંખ્યામાં કડવાંબદ્ધ આખ્યાનો રચ્યાં છે. આકર્ષક કથાકથન એમનાં આખ્યાનોની ધ્યાનપાત્ર લાક્ષણિકતા છે. એમની રચનાઓમાં મહાભારતનાં પર્વો પર આધારિત ૧૨ કડવાં 'પરશુરામ-આખ્યાન' (ર.ઈ. ૧૬૧૧/સં. ૧૬૬૭, મહા સુદ ૭, રવિવાર; મુ.), શૃંગાર ને વીરરસવાળાં વર્ણનોથી ઓપતાં ૧૪ કડવાં 'હંગવાખ્યાન' (ર.ઈ. ૧૬૧૬/સં. ૧૬૭૨, વૈશાખ સુદ ૧૨, મંગળવાર; મુ.) ને ૨૬ કડવાં 'દ્રૌપદી-સ્વયંવર/મહાવેધ' (ર.ઈ. ૧૬૧૭/સં. ૧૬૭૩, મકરસંક્રાન્તિ; મુ.), ભાગવતના દશમસ્કંધના કૃષ્ણચરિત્રને સંપ્રપમાં આવેખતું ૨૩ કડવાં 'બાલચરિત્ર/બાળલીલા' (ર.ઈ. ૧૬૧૧/સં. ૧૬૬૭, મહા સુદ ૧૫)ને ૧૨મા સ્કંધની કથા પર આધારિત ૧૦ કડવાં 'મુસલપર્વ/મૌશલપર્વ'(મુ.), પદ્મપુરાણ ને વિષ્ણુપુરાણની કથા પર આધારિત જલધર ને નરકાસુરની કથા કહેતું વીરરસવાળું ૧૫ કડવાં 'જલધર-આખ્યાન'(મુ.) ને આ આખ્યાનનાં છેલ્લાં ૭ કડવાંની નરકાસુરની કથાને વિસ્તારી રચાયેલું ૧૮ કડવાં 'નરકાસુરનું આખ્યાન' (ર.ઈ. ૧૬૨૦/સં. ૧૬૭૬, -વદ ૮, રવિવાર); સ્કંદપુરાણની કથા પર આધારિત ૮ કડવાં 'એકાદશી-માહાત્મ્ય' (ર.ઈ. ૧૬૧૪/સં. ૧૬૭૦, માગશર સુદ ૧૫, ગુરુવાર/રવિવાર; મુ.), માર્કંડેયપુરાણની કથા પર આધારિત અંબિકાએ મહિષાસુર ને અન્ય રાક્ષસોના કરેલા વધની કથાને આવેખતું ૨૧ કડવાં

શિવદાસ(વાચક)-૨ : શિવનિધાન(ગણિ)

'ચંડીઆખ્યાન/સ્વસ્તિપાઠની કથા' (ર.ઈ. ૧૬૨૧/સં. ૧૬૭૭, આસો સુદ ૮-; મુ.)નો સમાવેશ થાય છે. વિષ્ણુદાસની નામછાપ ધરાવતું ને વિષ્ણુદાસને નામે મુદ્રિત ૨૦ કડવાં 'સભાપર્વ' આ શિવદાસનું હોય એવી સંભાવના 'કવિચરિત : ૧-૨'માં વ્યક્ત કરવામાં આવી છે, પરંતુ એ વિશે નિશ્ચિત રીતે કંઈ કહેવું મુશ્કેલ છે.

કૃતિ : ૧ (શિવદાસકૃત) ચંડીઆખ્યાન, પ્ર. હરજીવન હરગોવનદાસ બુક્સેવર, ઈ. ૧૯૭૫; ૨. જલધર આખ્યાન, સં. રામલાલ ચુ. મોદી, ઈ. ૧૯૩૨; ૩. બુકાદોહન : ૪; ૪. મહાભારત : ૭; ૫. સભાપર્વ, નળાખ્યાન, કુંવરભાઈનું મોસાળું, હૂંડી, સં. ભાનુસુખરામ મહેતા, ઈ. ૧૯૨૧; ૬. પ્રાક્રાન્તૈમાસિક, ઈ. ૧૯૮૭, અ. ૪-'દ્રૌપદીસ્વયંવર અને એકાદશીમહિમા' અને ઈ. ૧૯૮૧ અં. ૪-'પરશુરામઆખ્યાન અને હંગવાખ્યાન'.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; ૨. ગુસાઈનિહાસ : ૨; ૩. કામાવતીની કથાનો વિકાસ અને કવિ શિવદાસકૃત કામાવતીની વાર્તા : ખંડ ૧ અને ૨, પ્રવીણ અ. શાહ, ઈ. ૧૯૭૬; ૪. ગુસારસ્વતો; ૫. ગુસારસ્વતો; ૬. મહાભારત : ૧; ૭. ગૂહાયાદી; ૮. ડિક્ટેલોગબીબ્લે; ૯. ડિક્ટેલોગભાવિ; ૧૦. ફાહનામાવલિ : ૨; ૧૧. ફાહનામાવલિ.

[પ્ર.શા.]

શિવદાસ-૪ [ઈ. ૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : અમરેલીના વડનગરા નાગર. પિતાનું નામ વેલજી. ૩૪૦ ચંદ્રાવળામાં રચાયેલી 'બાલચરિત્રના કૃષ્ણાવલો' (ર.ઈ. ૧૮૫૯) અને ૪૫૧ ચંદ્રાવળામાં રચાયેલી 'ધૂના ધૂવાવળા'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. ગૂહાયાદી; ૪. ફાહનામાવલિ.

[પ્ર.શા.]

શિવદાસવાચક]-૫ [ ] : જૈન સાધુ. ગજસારના શિખ. ૭/૨૧ કડીના 'પાર્શ્વનાથ-સ્તોત્ર(ગોરી)'ના કર્તા. 'જ્ઞાનપંચમી-સ્તોત્ર' (ર.ઈ. ૧૫૫૨)ના કર્તા આ શિવદાસ હોય તો તેઓ ઈ. ૧૬મી સદી મધ્યભાગમાં હયાત હતા એમ કહી શકાય.

સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી.

[શ્રા.ત્ર.]

શિવદાસશિખ [ ] : ૨૩ કડવાંના 'શિવવિવાહ' (લે. સં. ૧૯મી સદી)ના કર્તા. કૃતિને અંતે કવિએ આપેલી માહિતી મુજબ તેઓ અમદાવાદની રાજમહેતાની પોળના વતની અને શ્રીમાળી કુળના હતા.

'ડિસ્ક્રિપ્ટિવ કેટલોગ ઓવ ગુજરાતી, હિન્દી એન્ડ મરાઠી મેન્યુસ્ક્રિપ્ટ્સ ઓવ બી. જે. ઈન્સ્ટિટ્યુટ મ્યુઝિયમ'માં આ કૃતિના કર્તા તરીકે શિવદાસને નોંધવામાં આવ્યા છે, પરંતુ કૃતિમાં કવિ પોતાને 'શિવદાસ તણો હું દાસજી' એ રીતે ઓળખાવે છે.

સંદર્ભ : ડિક્ટેલોગબીબ્લે.

[જ.ગા.]

શિવનિધાન(ગણિ) [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જ્ઞાનદત્તસૂરિની પરંપરામાં વાચક હર્ષસારના શિખ.

તેમણે ઘણા બાલાવબોધ રચ્યા છે. 'શાશ્વતસ્તવન' પરનો (ર.ઈ. ૧૫૮૬/સં. ૧૬૫૨, શ્રાવણ વદ ૪), 'લઘુસંગ્રહણી' પરનો (ર.ઈ. ૧૬૨૪/સં. ૧૬૮૦, કારતક સુદ ૧૩), 'કલ્પસૂત્ર' પરનો (ર.ઈ. ૧૬૨૪), પૃથ્વીરાજકૃત ૩૦૪ કડીની હિન્દી રચના 'કૃષ્ણ-

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૪૩૫

રુકિમણીવેદા' પરનો (ર.ઈ. ૧૬૩૩) તથા જિનરાજસૂરિકૃત ૧૯ કડીના 'ગુણસ્થાનગર્ભિતજિગ-સ્તવન' પરનો બાલાવબોધ (ર. ઈ. ૧૬૩૬).

બાલાવબોધ ઉપરાંત ૧૪ કડીની 'ગજસુકુમાર-સજાય', 'ચૌમાસી-વ્યાખ્યાન' અને જેમાં ૨૮ વિધિવિધાનોનું સરલ વિવેચન છે તે 'લઘુ-વિધિપ્રવા/ઉપાસનાવિધિ-વડીદીક્ષાવિધિ/વિધિપ્રકાશ' કૃતિઓ પણ તેમણે રચી છે.

સંદર્ભ : ૧. યુજિનરંદ્રસૂરિ; □ ૨. જૈગૂકવિઓ : ૩(૨); ૩. મુપુ ગૂલસૂચી; ૪. હેજૈજાસૂચિ : ૧. [શ્રા.ત્રિ.]

'શિવપુરાણ' [ર.ઈ. ૧૭૧૮/સં. ૧૭૭૪, શ્રાવણ સુદ ૫, ગુરુવાર] : 'ઉપાસક અંબા તણે મહારુદ્ર ઉપર મન' એવા શામળની 'ઇચ્છા માયા શિવની શક્ય, જગત જનેતા જયો જગત' અને 'જડ ચેતન તરુવેલ કે ફૂલ, મહાદેવ સકળ સૃષ્ટિનું મૂળ' એવા મહાદેવ શિવનો, તેમના પૂજનનો, પંચાકાર મંત્રનો, બીલીપત્ર અને વિભૂતિનો મહિમા વાર્તાઓ દ્વારા ગાતી અને 'શિવ પૂજે, શિવ શિવ કહો'ની શોખ ધ્રુવપદ પેઠે સંભળાવતી છપ્પા દુહા-ચોપાઈમાં નિબદ્ધ ૨૨ અધ્યાય ધરાવતી 'બ્રહ્મોત્તર ખંડ' નામથી પણ ઓળખાયેલી ધાર્મિક રચના(મુ.). વાર્તાઓમાં વચ્ચેવચ્ચે કામ, જર, પાપ, દરિદ્રતા, પરનારીની પ્રીત, મૃત્યુ, સદ્વિદ્યા, દાતા, કર્મી, જયક વગેરે પર બોધક અનુભવ-વચનો શામળની આ પહેલી મનાતી કૃતિમાં પણ આવે છે એ નોંધપાત્ર છે. એવાં સામાન્ય કથનો કરતાં ઊંચા સ્તરની 'મહારુદ્ર તાહારું હું તું ટળે, જીવ શિવ બે એક', 'કારણ સઘળે મન તણું ઊર્ણ શોક સંસાર' અને 'શિવને દેખો સર્વમાં' જેવી ક્યારેક ડોકાઈ જતી જાનવાણી શામળ માટે આદર ઉપજાવે એવી છે. [અ.રા.]

શિવમાણિકથ [ ] : જેને ૫૧ કડીના 'સમ્યક્ત્વ-ચોપાઈ (લે.સં ૧૭મું શતક અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેજૈજાસૂચિ : ૧.

[શ્રા.ત્રિ.]

શિવરત્ન [ ] : અંચલગચ્છના જેને સાધુ. કીર્તિ-રત્નના શિષ્ય. ૯૮ કડીના 'ચતુર્દશગુણસ્થાનકર્મિતશાંતિનાથ-સ્તવન' (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : જેને પ્રાચીન પૂર્વાચાર્યો વિરચિત સ્તવનસંગ્રહ, પ્ર. મોતી-ચંદ ૩. અવેરી, ઈ. ૧૯૧૯. [શ્રા.ત્રિ.]

શિવરાજ [ ] : જેને ૪ કડીની 'નેમિનાથની હોરી'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : જૈકાપ્રકાશ : ૧.

[શ્રા.ત્રિ.]

શિવરામ [ઈ. ૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : માતાજીના ભક્ત. ૨૯ કડીનો 'ભવાનીનો ગરબો' (ર.ઈ. ૧૭૭૦/સં. ૧૮૩૬, આસો સુદ ૨, શુક્રવાર; મુ.), ૨૧ કડીનો 'જગતજેગમયાનો ગરબો' (ર.ઈ. ૧૭૮૩/સં. ૧૮૩૯, આસો સુદ ૩, ગુરુવાર; મુ.), ૨૨ કડીનો 'અંબાનો રાસ (મુ.), ૧૦ કડીની 'આદ્યશક્તિની સ્તુતિ'(ર.ઈ. ૧૭૮૪/સં. ૧૮૪૦ આસો સુદ ૩ ગુરુવાર; મુ.), ૨૫ પંક્તિની 'માતાજીની સ્તુતિ' (ર.ઈ. ૧૭૮૫; મુ.), ૪૫ કડીનો 'અંબાજીનો ગરબો' (ર.ઈ. ૧૭૯૩/સં. ૧૮૪૯, શ્રાવણ સુદ ૧૪, બુધવાર; મુ.) તથા ૧૧, ૨૯ અને ૫૮ કડીના અન્ય ગરબા(મુ.)ના કર્તા.

૪૩૬ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

૪૪ કડીના કાળીંગણીનો ગરબો(મુ.)માં 'મકનસુત શિવરામ' એવી નામછાપ મળે છે. બીજી જ કૃતિઓની લખાવટ અને વિષયનું સામ્ય જોતાં એક જ કર્તાની અને તે મકનસુત શિવરામની હોવાની સંભાવના છે.

આ નામે ૧૮ કડીનો 'આશાપુરીનો ગરબો' (ર.સં. સત્તર એક-લાંતરો, આસો-૧૩, રવિવાર; મુ.) મળે છે જે સમયદષ્ટિએ મેળમાં નથી, પણ વિષયદષ્ટિએ તે આ કર્તાએ રચ્યો હોવાની સંભાવના છે.

કૃતિ : ૧. દેવીમહાત્મ્ય અથવા ગરબાસંગ્રહ : ૨, પ્ર. વિપ્રવનાથ ગો. દ્વિવેદી, ઈ. ૧૮૯૭; ૨. નવરાત્રિમાં ગાવાના ગરબ સંગ્રહ : ૧, પ્ર. અમરચંદ ભોવાન, ઈ. ૧૮૭૬; ૩. ભજનસાગર : ૨; ૪. સત-સંદેશ શક્તિઅંક,--

સંદર્ભ : મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં તત્ત્વવિચાર, નિપુણ ઈ. પંડ્યા ઈ. ૧૯૬૮. [શ્રા.ત્રિ.]

શિવરામ [ ] : ૪૩ કડીની 'મહાદેવ-વિવાહ'(મુ.)-ના કર્તા.

કૃતિ : નકાદોહન.

[શ્રા.ત્રિ.]

શિવલક્ષ્મી [ ] : સ્ત્રીકવિ. આત્માની મુસાફરી વિશેનું ૬ કડીનું પદ(મુ.) તથા અન્ય પદોનાં રચયિતા.

કૃતિ : ૧. પ્રાકાસુધા : ૧, ૨.

સંદર્ભ : ૧. આપણાં સ્ત્રીકવિઓ, કુલોન ક. વોરા, ઈ. ૧૯૬૦;

□ ૨. ડિકેટલોગભાવિ.

[શ્રા.ત્રિ.]

શિવલાલ(અધિ) [ઈ. ૧૮૨૬માં હયાત] : પૂર્ણિમાગચ્છના જેને સાધુ. અનોપચંદ્રની પરંપરામાં પન્નાલાલના શિષ્ય 'રામલક્ષ્મણ-સીતાવાન-વાસ'-ચોપાઈ (ર.ઈ. ૧૮૨૬/સં. ૧૮૮૨, મહા ૧૬ ૧) અને 'મહાશતક-શ્રાવકચોપાઈ'ના કર્તા.

સંદર્ભ ૧. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧); ૨. મુપુગૂલસૂચી. [શ્રા.ત્રિ.]

શિવવિજય(મુનિ) [ઈ. ૧૬૫૬ સુધીમાં] : શીલવિજયના શિષ્ય. ૧૨ કડીની 'આત્મશિક્ષોપરિ-સજાય' (લે. ઈ. ૧૬૫૬)ના કર્તા. આ નામે ૧૩ કડીનું આગમ-સ્તવન, ૯ કડીનું 'તારંગપાર્શ્વનાથ-સ્તવન', ૧૬ કડીનું 'દોઢસોઃસ્વાણક્યોત્પવંદન' અને ૧૧ કડીનું 'સિદ્ધાચલ-સ્તવન' એ કૃતિઓ મળે છે, જેમના કર્તા પ્રસ્તુત શિવવિજય હોવા સંભવ છે.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂલસૂચી; ૨. લીંહસૂચી.

[શ્રા.ત્રિ.]

શિવશંકર [ઈ. ૧૮૨૯ સુધીમાં] : 'સીમંતિનીત્રી કથા' (લે. ઈ. ૧૮૨૯)-ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગૂઢાયાદી; ૨. ડિકેટલોગબીજે.

[શ્રા.ત્રિ.]

શિવસમુદ્ર(ગણિ) [ઈ.ની ૧૫મી સદીના મધ્યભાગમાં હયાત] : તપ-ગચ્છના જેને સાધુ. સોમસુંદરસૂરિ(જ.ઈ. ૧૩૭૪-અવ. ઈ. ૧૪૪૩)ના શિષ્ય. ૧૭ કડીના 'પાર્શ્વનાથજન્મભિષેક' (લે. સં. ૧૭મું શતક અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૨; ૨. મુપુગૂલસૂચી.

[શ્રા.ત્રિ.]

શિવસાગર [ ] : જેને સાધુ. હર્ષસાગરના શિષ્ય. ૨૩ કડીની 'જીવદયાની-સજાય'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : પ્રાસ્તસંગ્રહ.

[શ્રા.ત્રિ.]

'શિવપુરાણ' : શિવસાગર

શિવસુત [ ] : ૧૧ કડીના મહાકાવ્યોના ગરબા (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : અંબિકાકાવ્ય તથા શક્તિકાવ્ય, પ્ર. બુક્સેવર શાકરવાલ બુલાબીદાસ, ઈ. ૧૯૨૩. [શા.ત્રિ.]

શિવસુંદર [ઈ. ૧૧૪૧માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિન-માધિક્યના શિષ્ય. ૩૮ કડીના 'લુંકટમનનિલોઠન-રાસ'(ર.ઈ.૧૧૪૧)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈનૂકવિચંત્ર : ૩(૧, ૨). [શા.ત્રિ.]

શિવાનંદ : આ નામે રૂપકગ્રંથીવાળું વૈરાગ્યબોધનું ૪ કડીનું ૧ પદ (મુ.) અને ૪ કડીનું કૃષ્ણકીર્તનનું ૧ પદ(મુ.) મળે છે. તેમના કર્તા ક્યા શિવાનંદ છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.

કૃતિ : ૧. નગદોહન; ૨. બૃહત્ સંતસમાજ ભજનાવળી, પ્ર. પુરુષોત્તમ ગૌ. શબ્દ, ઈ. ૧૯૫૦ (છઠ્ઠી અ.). [શા.ત્રિ.]

શિવાનંદ-૧ [ ] : શિવભકત કવિ. સૂરતના વડનગરા નાગર. પિતા વામદેવ ખંડયા. નાની વયે પિતાનું અવસાન થતાં કાકા સદાશિવ ખંડયા પાસે રહી તેઓ મોટા થયા. પાછલી વયે તેમણે સંન્યસન ધારણ કરેલું. એમનું અપરનામ સુખાનંદ હોવાનું નોંધાયું છે. કુટુંબના વિદ્યાકીય વાતાવરણના સંસ્કારોને લીધે તેઓ પણ સંસ્કૃતના સારા વિદ્વાન બન્યા હતા.

એક માન્યતા મુજબ તેઓ ઈ. ૧૬૪૪ કે ઈ. ૧૬૫૪ સુધી હયાત હતા અને અવસાન વખતે તેમનું આયુષ્ય ૮૫ વર્ષનું હતું. બીજી માન્યતા અનુસાર તેઓ ઈ. ૧૫૮૦થી ઈ. ૧૬૪૪ દરમ્યાન થઈ ગયા. તેઓ ઈ. ૧૭૫૪માં હયાત હતા એમ પણ નોંધાયું છે, પરંતુ પહેલી માન્યતા વધારે શ્રદ્ધેય જણાય છે.

શિવભકિત એ શિવાનંદની કવિતાનો મુખ્ય વિષય છે. આરતી, ધૂન, કીર્તન, થાળ, તિથિ, વાર વગેરે સ્વરૂપે મળતાં ને વિવિધ રાગના નિદેશવાળાં કવિનાં આશરે ૨૨૫ ભેટલાં પદો(મુ.) પ્રાપ્ત થાય છે. એમાં શિવ, પાર્વતી, ગણપતિ ને નંદી(વૃષભ)ની સ્તુતિ કરતાં પદોની સંખ્યા મોટી છે. કેટલાંક હનુમાનસ્તુતિનાં પદો છે. શિવપુરાણ અને સંસ્કૃત સાહિત્યમાં મળતાં શિવ, પાર્વતી આદિનાં સ્તોત્રો પર આધારિત આ પદોને કવિના સંગીતજ્ઞાન અને સંસ્કૃતજ્ઞતાનો ઘણો લાભ મળ્યો છે. શિવ અને પાર્વતી માટે કવિએ પ્રયોજેલા અનેક પર્યાયવાચી શબ્દો અને શબ્દાવલિમાંથી જન્મતા પદમાધુર્ય દ્વારા એ અનુભવાય છે.

શિવાનંદ જનસમાજમાં વિશેષ જાણીતા છે એમની આરતીઓથી. તિથિસ્વરૂપે રચાયેલી એમની 'જ્ય આઘાશકિત, મા જ્ય આઘા-શકિત'ની આરતી ગુજરાતના ખૂણેખૂણે પ્રચલિત છે. કવિએ શક્તિની આરતી સિવાય શિવ, ગણપતિ, દ્વાદશલિંગ, દશાવતાર, ભૈરવ, હરિહર, હનુમાન વગેરેની પણ આરતીઓ રચી છે.

કવિનાં શિવમહિમાનાં પદો પર પ્રેમલક્ષણા ભકિતના સંસ્કારો પડ્યા છે. વસંતના હાળીખેલનનાં પદો ને હિંજોળાનાં પદોમાં જોવા મળતા શિવ જટાધારી ને તપસ્વી કરતાં પાર્વતી-વલ્લભ ને લીલા-વિલાસી પતિ કે વસંતની માદકતાને અનુભવતા શંકર વિશેષ છે. શિવસ્તુતિ કરવાનો બોધ આપતાં પણ કેટલાંક પદ કવિએ રચ્યાં છે. પદોની ભાષા પર હિંદીની અસર વરતાય છે.

શિવસુત : 'શીલવતી-રાસ-શીલરક્ષાપ્રકાશ-રાસ'

કૃતિ : ૧. ભણે શિવાનંદ સ્વામી, સં. ભૂપેન્દ્ર બા. ત્રિવેદી, ઈ. ૧૯૮૬ (મસં.); ૨. અંબિકાકાવ્ય તથા શક્તિકાવ્ય, પ્ર. બુક્સેવર શાકરવાલ બુલાબીદાસ, ઈ. ૧૯૨૩; ૨. કાદોહન : ૨; ૪. બુક્ક-દોહન : ૩ (મસં.), ૪, ૭ (મસં.); ૫. ભસાસિધુ; ૬. શ્રી શિવપદ-સંગ્રહ : ૧, પ્ર. અંબાલાલ શં. પાઠક તથા લલ્લુભાઈ કા. ખંડયા, ઈ. ૧૯૨૦.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત્ર; ૨. ગુમાસ્તંભા; ૩. ગુસારસ્વતો; ૪. ગૂહાયાદી; ૫. ડિકેટલોગબીન્ડ; ૬. ફોહનામાવલિ; ૭. મુપુગૂહસૂચી. [શા.ત્રિ.]

શિવાનંદ-૨ [ઈ. ૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના કવિ. કીર્તનોના કર્તા.

સંદર્ભ : મસાપ્રવાહ. [શા.ત્રિ.]

શીમાનંદ [ ] : સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના કવિ. કીર્તનોના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. સત્સંગના સંતો, -; ૨. સદવિદ્યા-૧. [શા.ત્રિ.]

શીતળદાસ [ઈ. ૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : રવિભાણ સંપ્રદાયના કવિ. લાલદાસજીના શિષ્ય. સદ્ગુરુનો મહિમા દર્શાવતાં અને રવિસાહેબની સદ્ગુરુ તરીકેની શક્તિનો મહિમા કરતાં, પાંચથી ૮ કડીનાં પદો (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. પરિચિત પદસંગ્રહ, પ્ર. સસ્તું સાહિત્યવર્ષક કાર્યાલય, ઈ. ૧૯૪૬; ૨. રવિભાણ સંપ્રદાની વાણી : ૧, પ્ર. મંછારામ મોતી, -; ૩. સતવાણી. [શા.ત્રિ.]

શીલ(મુનિ) [ ] : જૈન સાધુ. ૬૫ કડીના 'શંખે-શ્વરપાર્શ્વનાથ-છંદ'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : પ્રાઈંદસંગ્રહ. [ક્રી.જે.]

સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂહસૂચી; ૨. લીંહસૂચી. [ક્રી.જે.]

શીલરત્ન(સુરિ) [ઈ. ૧૪૮૧ સુધીમાં] : આગમગચ્છના જૈન સાધુ. જ્યાણંદસુરિના શિષ્ય. 'પરિગ્રહ-પરિમાણ' (લે. ઈ. ૧૪૮૧)ના કર્તા. સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [ક્રી.જે.]

'શીલવતી-રાસ/શીલરક્ષાપ્રકાશ-રાસ' [ર. ઈ. ૧૬૯૪/સં. ૧૭૫૦, વૈશાખ સુદ ૩] : તિલકવિજ્યશિષ્ય નેમવિજ્યની ૬ ખંડ ને ૮૪ ઢાળમાં વિસ્તરેલી, નીતિ ને શીલનો મહિમા કરતી આ પદ્યવાર્તા(મુ.) છે. રાજા રાજસિંહસેનની સુંદર ને વિદ્યાવાન કુંવરી શીલવતીનું સિદ્ધ-રથરાજના પરાક્રમી પુત્ર ચંદ્રગુપ્ત સાથે લગન થાય છે, પણ દેવ-યોગે કંઈક જેરસમજ થતાં તરત જ ચંદ્રગુપ્ત એનાથી વિમુખ થઈ ઘર તજી જતાં રહે છે. છૂપા વેશ ફરતો તે પોતાનાં બુદ્ધિબળ ને સાહસ પરાક્રમથી અનેક યુવતીઓને પરણે છે. પ્રીતિમતિ નામની એક પત્નીની સમજવટથી શીલવતી તરફ તેનું મન વળતાં પ્રવાસ દરમ્યાન જ દૈવી ચમત્કારથી તે એક રાત્રે શીલવતીને મળે છે ને ફરી ઘર છોડી સાહસ-પરાક્રમમાં પરોવાય છે. સગલાં શીલવતીના ચારિત્ર્ય પર આક્રમ્ય થતાં એને ઘર છોડવું પડે છે ને અનેક આપત્તિ-ઓમાં ફસાતી આખરે દૈવયોગે એ ચંદ્રગુપ્તને મળે છે. કાવ્યાંતે

ગુજ્જવતી સાહિત્યકોશ : ૪૩૭

બંને દીક્ષા લે છે. કુરુણ, ચીર ને અદ્ભુતરસભરી આ કથાની વર્ણન-શૈલી પણ રસપ્રદ છે. કથાપ્રસંગો ઘણે સ્થાને અટપટા બન્યા છે, પણ કથાગૂંચણી સરસ હોવાથી કથાનો વિસ્તાર પણ સહ્ય બને છે. શીલવતીનું રૂપવર્ણન તથા પ્રત્યાખ્યાન દરમ્યાન જંગલમાં એણે વેડેલો શાશીરિક-માનસિક પરિતાપ કથા ને વર્ણન બંનેની દષ્ટિએ કંઈક અંશે પ્રેમાનંદના 'નળાખ્યાન'નું સ્મરણ કરાવે એવાં છે. અનેક આડકથાઓમાં ફૂટાતી આ કથામાં પ્રાચીન રીતરિવાજો ઉપરાંત દુરિતો, પરાક્રમો, ચમત્કારો, દૈવીકૃપા આદિનું પ્રમાણ ઘણું છે. કવિએ સાહસ, બુદ્ધિવાનુર્થ ને શીલનું ગૌરવ કર્યું છે તથા પ્રસંગકથન ને પાત્રચિત્રણથી તેમ ઘણી જગ્યાએ સીધી રીતે નીતિ-ઉપદેશ પણ કર્યો છે. દુહાથી આરંભાતા ઢાળોમાં પ્રયોજાયેલી વિવિધ રાગોની દેશીઓની રીતે પણ આ કૃતિ નોંધપાત્ર છે. [ર.સો.]

શીલવિનય : આ નામે ૧૧ કડીનું 'પાર્શ્વનાથ-સ્તવન' મળે છે. તેના કર્તા ક્યા શીલવિનય છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.

સંદર્ભ : લીંહસૂચી.

[ક્રી.જે.]

શીલવિનય-૧ [ઈ. ૧૬૮૦માં હયાત] : તપગરછના જૈન સાધુ. શીલવિનયના શિષ્ય. ચાર દિશાઓમાં આવેલાં તીર્થોની ઐતિહાસિક માહિતી આપતી, ચાર ખંડમાં વિભક્ત દુહા-ચોપાઈની ૩૬૯ કડીમાં રચાયેલી 'તીર્થમાલા' (ર.ઈ. ૧૬૮૦/સં. ૧૭૪૬, આસો-; મુ.)ના કર્તા. કૃતિ : પ્રાતીસંગ્રહ : ૧.

સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈતિહાસ; ૨. જૈગુકવિઓ : ૨. [ક્રી.જે.]

શીલવિનયશિષ્ય : જુઓ શિયળવિનય.

શુકાનંદ [જ. ઈ. ૧૭૯૯/સં. ૧૮૫૫, માગશર વદ ૫-અવ. ઈ. ૧૮૬૯/સં. ૧૯૨૫, માગશર વદ ૫ કે ૩૦] : સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના કવિ. જ્ઞાતિએ ઔદીચ બ્રાહ્મણ. પિતાનું મૂળ વતન નરિયાદ પણ ડભાણમાં નિવાસ. જન્મ ડભાણમાં. પૂર્વાશ્રમનું નામ જગન્નાથ ભટ્ટ. ઈ. ૧૮૧૬માં મુકતાનંદ સ્વામીને હસ્તે દીક્ષા. દીક્ષાનામ શુકાનંદ. તેઓ સહજાનંદ સ્વામીની સેવામાં સતત રહેતા અને તેમનાં પત્રો પુસ્તકો લખવાનું કામ કરતા. તેમની નિષ્ઠાને લીધે 'શુકદેવજી'ની ઉપમા પામેલા.

તેમની પાસેથી 'હરિગીતા'ની ટીકા (ર.ઈ. ૧૮૪૬/સં. ૧૯૦૨, જેઠ સુદ ૧૧, શુકવાર; મુ.), 'દશમસ્કંધનો' અનુવાદ (*મુ.), 'ધર્મામૃત'નો અનુવાદ (*મુ.), શતાનંદકૃત સંસ્કૃતગ્રંથ 'સત્સંગી જીવનમ્'ની ટીકા રૂપે રચાયેલો 'સત્સંગદીપ'(*મુ.), 'ધાર્મિક સ્તોત્ર'ની ટીકા, ગોપાળાનંદકૃત 'ભગવદગીતાભાષ્યમ્'ની ટીકા, 'પ્રાર્થનામાળા' (૧૮ ગદ્યાખંડો મુ.) વગેરે કૃતિઓ મળે છે. તેમણે ઘણા સંસ્કૃતગ્રંથો પણ રચ્યા છે.

કૃતિ : ૧. શ્રીહરિગીતા (શુકાનંદ મુનિની ટીકા સહિત), પ્ર. મન-સુખરામ મૂળજી, ઈ. ૧૮૬૭; ૨. સત્સંગી જીવનમ્ (શુકાનંદ ટીકા સહિત), પ્ર. મહારાજ શ્રીપતિપ્રસાદ, ઈ. ૧૯૩૦; ૩. ગોપાળાનંદ સ્વામી તથા રઘુચીરજી મહારાજ તથા શુકાનંદસ્વામીની વાતો, પ્ર. મિત્રી જ્ઞામરામજી, ઈ. ૧૯૩૯ (†સં.).

સંદર્ભ : ૧. ગુસાપઅહેવાલ : ૫-પરિશિષ્ટ-૧ - 'સ્વામિનાથજી, સંપ્રદાયના લેખકો અને તેના લેખની માહિતી'; ૨. શુકાનંદસ્વામી-

૪૩૮ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

શતાનંદ સ્વામી, શાસ્ત્રી હરિદાસ, ઈ. ૧૯૭૯; ૩. સત્સંગના સંતો, પ્ર. રમણલાલ અ. ભટ્ટ, ઈ. ૧૯૫૩; ૪. સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયનો સચિત્ર ઇતિહાસ, સં. શાસ્ત્રી સ્વયંપ્રકાશદાસજી, ઈ. ૧૯૭૪; ૫. સદ્વિદ્યા, જાન્યુ. ૧૯૫૪. [શ.ત્રિ.]

શુભચંદ્ર : આ નામે 'અષ્ટાણી-(અઠાઈ) વરતનો રાસ' (લે.ઈ. ૧૮૧૫) એ કૃતિ મળે છે. તેના કર્તા ક્યા શુભચંદ્ર છે તે નિશ્ચિત થતું નથી. સંદર્ભ : રાહસૂચી : ૧. [ર.ર.દ.]

શુભચંદ્રાર્ય [ઈ. ૧૫૫૩માં હયાત] : જૈન સાધુ. 'મહાવીરસ્વામી-રાસ' (ર.ઈ. ૧૫૫૩)ના કર્તા. શુભચંદ્રાર્ય ભટ્ટારકને નામે નોંધાયેલી 'પદ્યવિધાન-રાસ' પણ પ્રસ્તુત કર્તાની જ કૃતિ હોવા સંભવ છે. સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈતિહાસ; ૨. યાંગુહસ્તલેખો. [ર.ર.દ.]

શુભવર્ધન : આ નામે ૫ કડીની 'પાર્શ્વનાથ-વિનય' (લે.ઈ. ૧૫૬૮) મળે છે. તેના કર્તા શુભવર્ધન-૧ છે કે અન્ય કોઈ તે સ્પષ્ટ કહી શકાય એમ નથી.

સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી.

[ર.ર.દ.]

શુભવર્ધન-૧ [ઈ. ૧૫મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ. ૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગરછના જૈન સાધુ. જિનહર્ષની પરંપરામાં સાધુવિનયના શિષ્ય. ૧૦૯ કડીના 'આચાર-શતક' (ર.ઈ. ૧૫૩૪) તથા 'સઉણા-શતક/સ્વપ્ન-શતક'ના કર્તા. આ ઉપરાંત એમણે પ્રાકૃત ભાષામાં 'વર્ધમાન દેશના' (ર.ઈ. ૧૪૯૬) અને 'દશક્રાવક-ચરિત્ર' નામની કૃતિઓ રચી છે.

સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈતિહાસ; ૨. મુપુગુહસૂચી. [ર.ર.દ.]

શુભવર્ધન(પંડિત)શિષ્ય [ઈ. ૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધ] : જૈન સાધુ. ૬૫૬ કડીની 'અષાઢભૂતિ-રાસ/ચતુષ્પદિ', ૮૬/૯૬ કડીની 'ગજસુકુમાર-રાસ/ગૈત/સઝાય' (ર.ઈ. ૧૫૩૫), 'સ્થૂલભદ્ર-રાસ', ૩૧ કડીની '(કુમર-ગિરિમંડન) શાંતિનાથ-સ્તવન' (ર. ઈ. ૧૫૦૭), ૧૯ કડીની 'મનઃ ચિત્રેકરણ-સઝાય', 'અઠાર નાતરાનું ચોઢાળિયું', ૯૮ કડીની 'દિવકીજીના ઢાળિયા', 'ચેલણાજીનું ચોઢાળિયું', 'જરાઉલા-ભાસ', 'નેમિનાથ-ભાસ', 'મેતાર્થઋષિ-ભાસ', ૨ 'રંજમતી-ભાસ', 'ચાર ગતિની ઢાળો', 'વિદ્યાસાગરસૂરિ-ભાસ', 'સમકિત-ભાસ', 'સમવસરાણ-ભાસ' તથા 'શત્રુંજય-ભાસ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. જૈસાઈતિહાસ; ૪. દેસુરાસમાળા; ૫. યાંગુહસ્તલેખો; ૬. મરાસસાહિત્ય; ૭. યુજિનચંદ્રસૂરિ; ૮. ફાત્રેમાસિક, જાન્યુ.-જૂન ૧૯૭૩-'ગુજરાતી જૈન સાહિત્ય, રાસ સંદોહ', હીરાલાલ ર. કપડિયા; ૯. જૈગુકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૧૦. જૈહાપ્રોસ્ટા; ૧૧. ડિક્ટેલોગભાવિ; ૧૨. મુપુ-ગુહસૂચી; ૧૩. લીંહસૂચી; ૧૪. હેજૈશાસૂચિ : ૧. [ક્રી.જે.]

શુભવિનય : આ નામે ૧૦૬ કડીનું 'સીમન્ધરજિન છ આરાનું સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૭૧૪), ૬ કડીનું 'ચોદસ બાવન ગણધર ચૈત્યવંદન-સ્તવન' (લે. સં. ૧૯મી સદી અનુ.), ૮૧ ગ્રંથાગ્રનું 'મહાવીર-સ્તવન', 'લોઢણ-પાર્શ્વનાથ-સ્તવન' (લે. સં. ૧૯મી સદી અનુ.), 'ક્ષેત્રસમાસ-સ્તબક' (લે.ઈ. ૧૮૭૮), ૮ કડીનું 'પાર્શ્વનાથ-સ્તવન' તથા 'ચોમાસી-દેવવંદન' એ કૃતિઓ મળે છે. આ બધી કૃતિઓના કર્તા ક્યા શુભવિનય છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.

શીલવિનય : શુભવિનય

સંદર્ભ : ૧. આલિસ્તરોઈ : ૨; ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. લીંહ-સૂચી; ૪. હેજેલાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

શુભવિજ્ય-૧ [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. હોરવિજ્યના શિષ્ય. ૫૮ કડીનું 'સોમંધરજન-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૬૧૫/સં. ૧૬૭૧(?), સુદર્શન નાગ ગુણ શયિ મિતે વર્ષે), ૬૪ કડીનું 'શંખિશ્વર પાર્શ્વનાથ-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૬૩૧) તથા 'પાંચ બોલનો મિચ્છામી દોકડા-બાલાવબોધ' (૨.ઈ. ૧૬૦૦ પછી)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧); ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. હેજે-લાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

શુભવિજ્ય-૨ [ઈ. ૧૬૫૭માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. પુણ્યવિજ્યની પરંપરામાં લક્ષ્મીવિજ્યના શિષ્ય. 'જર્જસિદ્ધરાજનો રાસ' (૨.ઈ. ૧૬૫૭/સં. ૧૭૧૩ આસો સુદ ૫, બુધવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વનો; ૨. મરાસસાહિત્ય; [ ] ૩. જૈગૂકવિઓ : ૨ [૨.૨.૬.]

શુભવિજ્ય-૩ (જ. ઈ. ૧૭૩૨/સં. ૧૭૮૮, આસો વદ ૧૩] : તપ-ગચ્છના જૈન સાધુ. કામાવિજ્યની પરંપરામાં જસવિજ્યના શિષ્ય. પિતાનું નામ રહિદાસ ગાંધી. માતાનું નામ રાજકોર. વીરમગામના ચીજા શ્રીમળી વાણિયા. મૂળનામ મહીદાસ. જસવિજ્યને હાથે ઈ. ૧૭૫૦/સં. ૧૮૦૬, ચૈત્ર-૫ના દિવસે ખંભાતમાં દીક્ષા. દીક્ષા-નામ શુભવિજ્ય.

૧૨ કડીની 'નિમનાથ/મોન ઝોકાદશીનું સ્તવન'(મુ.), ૧૬ કડીનું 'શાશ્વતાચોળાનું ચેત્યવંદન'(મુ.), ૧૮ કડીનું 'સિદ્ધાચલ-સ્તવન'(મુ.), ૮ કડીનું 'સોમંધર-સ્તવન'(મુ.) તથા ૧૦ કડીની 'ગહૂલી'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. ગહૂલી સંગ્રહનામા : ૧, પ્ર. ખોમજી ભી. માણક, ઈ. ૧૮૯૧; ૨. ચૈસ્તસંગ્રહ : ૧; ૩. જિભપ્રકાશ; ૪. જિસ્તકાસંદોહ; ૨; ૫. જૈકાપ્રકાશ : ૧; ૬. જૈપ્રાસ્તસંગ્રહ; ૭. સસન્નિમત્ર(ઝ).

સંદર્ભ : ૧. પંડિત વીરવિજયકૃત પૂજાઓ આદિ પ્રભુપૂજાગર્ભાત ભકિતવર્ધન વિનતિરૂપ અરજી, પ્ર. અમદાવાદ વિદ્યાશાળા, સં. ૧૯૩૮; [ ] ૨. મુપુગૂહસૂચી. [૨.૨.૬.]

શુભવિજ્ય-૪ [ ] : જૈન સાધુ. વિમળવિજ્યના શિષ્ય. ૬ કડીના 'ગોડીપાર્શ્વનાથ-સ્તવન'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : શોભનસ્તવનાવલી, પ્રા. શા. ડાહ્યાભાઈ ફરોહચંદ, શા. મોનીલાલ મહાસુખભાઈ, ઈ. ૧૮૯૭.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [૨.૨.૬.]

'શુભવીર' : જુઓ વીરવિજ્ય-૪

શુભશીલ(ગણિ) : આ નામે 'સુસ્સુંદરી-ચોપાઈ' (લ. સં. ૧૯મી સદી) મળે છે તેના કર્તા કયા શુભશીલગણિ છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.

સંદર્ભ : રાહસૂચી : ૧. [૨.૨.૬.]

શુભશીલ(ગણિ)-૧ [ઈ. ૧૫મી સદી મધ્યભાગ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. મુનિસુંદરસૂરિના શિષ્ય. 'પ્રસેનજિત-રાસ' (૨.ઈ. ૧૪૫૨)ના કર્તા. આ ઉપરાંત 'વિક્રમ-ચરિત્ર' (૨.ઈ. ૧૪૩૪), 'પ્રભાવક-કથા' (૨.ઈ. ૧૪૪૮), 'કથાક્રોથ/ભરતેશ્વર-બાહુભવિગૃતિ'(૨.ઈ. ૧૪૫૩),

શુભવિજ્ય-૧ : શેષજી/શેષજી

'શગુંજ્યકલ્પ-કથા/ગૃતિ'(૨.ઈ. ૧૪૬૨), 'શાલિ-વાહન-ચરિત્ર' (૨.ઈ. ૧૪૮૪), 'સ્નાત્ર-પંચાશિકા'(મુ.), 'પૂજા-પંચાશિકા' વગેરે તેમની સંસ્કૃત કૃતિઓ છે. જુઓ મુનિસુંદરશિષ્ય.

કૃતિ : સ્નાત્રપંચાશિકા, પ્ર. અમદાવાદ વિદ્યાશાળા, ઈ. ૧૮૭૪.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વનો; ૨. ગુચાઈતિહાસ : ૨; ૩. જૈશા-ઈતિહાસ; [ ] ૪. જૈગૂકવિઓ : ૧; ૩(૧). [૨.૨.૬.]

શુભસુંદર [ ] : જૈન સાધુ. મુનિ પદ્મસુંદરના શિષ્ય. ૧૩ કડીના 'ગૌતમસ્વામી-સાગ્રથ' (લ. સં. ૧૭મી સદી અનુ)-ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [૨.૨.૬.]

શંખાજી [ ] : કૃષ્ણસોલાનાં ૫૬ (૧૦ કડીનું ૧ મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : પ્રાકાસુધા : ૩.

સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકલકીકત; ૨. પ્રાકકૃતિઓ; [ ] ૩. ગૂહાયાદી. [શા.ત્રિ.]

શેષજી : જુઓ શેષજી.

'**શેણી-વિજ્ઞાંદની ગીતકથા**' : વેદા કુટુંબની આહિર કે ચારણ કન્યા શેણી અને જંતર વગાડતા વિજ્ઞાંદ વચ્ચેના પ્રેમની કથાને આલેખતા આશરે ૩૪ જેટલા દુહા(મુ.) મળે છે. મુખ્યત્વે શેણીની ઉક્તિ રૂપે અને પછી શેણી અને વિજ્ઞાંદ વચ્ચેના સંવાદ રૂપે ચાલતા આ દુહા-ઓમાં વિજ્ઞાંદના જંતરને સાંભળી શેણીના મનમાં જન્મતો અનુ-રાગ, ગામ છોડી ચાલ્યા જતા વિજ્ઞાંદને પાછો વાળવા મથતી ને એમાં નિષ્ફળ બનેલી શેણીની વિજ્ઞા-વેદના, વિજ્ઞાંદનો વિજ્ઞા-ન ખમાતાં શેણીનું હિમાલય જઈ હાડ ગાળવા બેસી જવું, બરફમાં અડધી ગળી ગયેલી શેણીને પાછી વાળવા વિજ્ઞાંદની વિનંતિ ને શેણીએ તેનો કર્વો અસ્વીકાર તથા વિજ્ઞાંદનું જંતર સાંભળતાં-સાંભળતાં શેણીનું મૃત્યુ એવો કથાનંતુ આ દુહાઓમાં વણાય છે. આ દુહાઓમાં શેણીના વિજ્ઞાંદ માટેના ઉત્કટ પ્રેમને અને શેણીની વિજ્ઞાવેદનાને મામિક અભિવ્યક્તિ સાંપડી છે. [જ.ગા.]

શેષજી/શેષજી [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : આખ્યાનકાર. ખંભાતના વતની. શાંતિએ બંધારા. પિતાનું નામ કાશી. નાગજી ભટ્ટનો તેઓ પોતાના ગુરુ તરીકે ઉલ્લેખ કરે છે, એના પરથી લાગે છે કે આ પુરાણી પાસેથી પૌરાણિક કથાઓ સાંભળી એમણે પોતાનાં આખ્યાનો રચ્યાં હશે.

વિષયસૂદાસના સમકાલીન આ કવિએ પૌરાણિક કથાઓ પર આધારિત આખ્યાનો મૂળ પ્રસંગમાં કેટલાક ફેરફાર કરીને વિશેષતઃ ક્યાતત્ત્વ જળવી રચ્યાં છે. અંબરિષ રાજ અને પ્રહલાદની કૃષ્ણ-ભકિતનો મહિમા કરતું ૧૪ કડવાનું 'અંબરિષ-આખ્યાન' (૨.ઈ. ૧૫૮૭/સં. ૧૬૪૩, ચૈત્ર સુદ ૩, શનિવાર) ને ૧૮ કડવાં સુધી ઉપલબ્ધ થતું અપૂર્ણ 'પ્રહલાદ-આખ્યાન' તથા દ્વારિકાવર્ણન ને વિપ્રના પાત્રાલેખનથી ધ્યાન ખેંચતું ૧૨ કડવાંનું 'રુકિમણીહરણ' (૨.ઈ. ૧૫૮૧/સં. ૧૬૪૭, માગશર સુદ ૫, રવિવાર; મુ.) કવિની

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૪૩૯

ભાગવત આધારિત કૃતિઓ છે. અમનું રામાયણ આધારિત ૧૮ કડવાનું 'હનુમાન-ચરિત્ર' (ર.ઈ. ૧૫૮૧/સં. ૧૬૪૭, માગશર ૧૬ ૨, રવિવાર) હનુમાનનાં પરાક્રમો તે તેની રામભક્તિને આલેખે છે. ૧૩ કડવાનું 'દ્રૌપદીવસ્ત્રાહરણ' (ર. ઈ. ૧૫૮૨/સં. ૧૬૪૮, માગશર સુદ ૫, ગુરુવાર), ભીમ-કીચકયુદ્ધ અને દ્રૌપદીની ભયભીત મનો-દશાને સારી રીતે વર્ણવતું ૨૧ કડવાનું 'વિરાટપર્વ' (ર.ઈ. ૧૫૮૨/સં. ૧૬૪૮, અસાડ સુદ ૫, રવિવાર), મધ્યકાલીન કવિતામાં સ્વતંત્ર કૃતિ રૂપે પહેલી વખત મળતું, પાંડવોને પન્ડવના માટે આવેલા કીરવોને ગંધર્વો સાથે થયેલા યુદ્ધની કથાને આલેખતું 'વનપર્વ' પર આધારિત ૧૧ કડવાનું 'ઘોષયાત્રા/ચિત્રસેનનું આખ્યાન'(ર.ઈ. ૧૫૮૪/સં. ૧૬૫૦, જ્યેષ્ઠ સુદ ૧૫, સોમવાર; મુ.) તથા વર્ણનોમાં કવિત્વના ચમકારા બતાવતું અને કવિનાં અન્ય આખ્યાનોને મુકાબલે વિશેષ પ્રૌઢિવાળું ૧૩ કડવાનું 'સભાપર્વ/રાજસૂયયજ્ઞની કથા' (ર.ઈ. ૧૫૮૫) કવિની મહાભારત આધારિત રચનાઓ છે.

કૃતિ : ૧. કાશીસુત શેઘજી-એક અધ્યયન, બહેચરભાઈ ૨. પટેલ, ઈ. ૧૯૭૪ (+સં.); ૨. ઘોષયાત્રા અને ચિત્રસેનનું આખ્યાન, સં. જશભાઈ કા. પટેલ, ઈ. ૧૯૫૭.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; ૨. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૩. પ્રાક-કૃતિઓ; ૪. સંશોધન અને અધ્યયન, બહેચરભાઈ ૨. પટેલ, ઈ. ૧૯૭૬; ૫. ગૂઢાયાદી. [બ.પ.]

શોભજી [સં. ૧૮મી સદી] : પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ કવિ.

સંદર્ભ : પુગુસાહિત્યકારો.

[ક્રા.ત્ર.]

શોભામંદ [ઈ. ૧૭૬૬માં હયાત] : જૈન સાધુ. 'શુકરાજ-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૭૬૬)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. જૈન-કવિઓ : ૩(૧). [કી.જે.]

શોભાભાજી/હરિદાસ [ઈ. ૧૮મી સદી મધ્યભાગ] : વલ્લભાચાર્યના વંશમાં થયેલા પોરબંદરના રણછોડજી ગોસ્વામી (જ.ઈ. ૧૭૨૨)નાં પત્ની. 'હરિદાસ' ઉપનામથી એમણે કાવ્યરચના કરી છે. ક્યારેક 'શોભા' કે 'શોભા હરિદાસ' નામછાપ પણ મળે છે.

આ કવયિત્રીએ ભાગવતની લીલાઓના પ્રકરણવાર અને અધ્યાય-વાર સાર આપતાં ૧૩ ધોળ, નવરાત્રિના ૧૫ ગરબા તેમ જ વલ્લભાચાર્ય, વિઠ્ઠલનાથજી અને શ્રીનાથજીનાં ધોળ (સર્વ મુ.)ની રચના કરી છે. ભાગવતના ધોળમાં કવિનું સંસ્કૃતનું જ્ઞાન તથા ગર-બામાં એમની રસશાસ્ત્રની જાણકારી દેખાય છે. કૃષ્ણભક્તિનું નિરૂપણ કરતો ૩૬ કડીનો 'કક્કો' પણ તેમની પાસેથી મળ્યો છે.

કૃતિ : *૧. નવરાત્રના ગરબા, સં. કાશીરામ ક. શાસ્ત્રી, માંગ-રોળ,-; ૨. વૈષ્ણવી ધોળપદસંગ્રહ, સં. કે. કા. શાસ્ત્રી,-.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. ગોપ્રભકવિઓ; ૪. પુગુસાહિત્યકારો; ૫. ગૂઢાયાદી. ૬. ડિકેટલોગબીજે, ૭. ફોહ-નામાવલિ. [ર.સો.]

'શુ'ગારમંજરી' [ર. ઈ. ૧૫૫૮/સં. ૧૬૧૪, આસો સુદ ૪, ગુરુવાર] વિનયમંડનશિષ્ય જ્યવંતસૂરિકૃત કુહા ચોપાઈ, ત્રાંટક, સલેયા વગેરે છંદો તથા દેશીઓનો નિર્દેશ કરતી ૫૧ ઢાળ અને ૨૪૨૩ કડીની

આ રાસકૃતિ(મુ.)માં શોભવતીનું ચરિત્ર વર્ણવાયું છે.

પશુપંખીની બોલી સમજતી શોભવતી રાત્રિ વેળાએ શિયાળની લાળી સાંભળી નદીમાં તરતા શબ પર રહેલાં પાંચ રત્ન લેવા જાય છે તેથી એનો પતિ અજિતસેન એના પર વહેમાય છે અને તેનો ત્યાગ કરે છે. શોભવતીને પિયર વળાવવા જતાં તેના સરસા રત્ના-કરને રસ્તામાં શોભવતીના આ જ્ઞાનની જાણ થાય છે અને શોભવતીની નિર્દોષતાની ખાતરી થાય છે. શોભવતીને એ ઘરે પાછી લાગે અજિત-સેનનો વહેમ પણ નિર્મૂળ કરે છે.

રાજાએ પૂછેલા સવાલોના સાચા ઉત્તરો શોભવતીની મદદથી આપીને મુખ્ય પ્રધાન બનેલા અજિતસેનને રાજાની સાથે યુદ્ધમાં જવાનું થાય છે. શોભવતીએ આપેલા તેના શોભના પ્રતીક રૂપ અસ્વાન પવને જોઈને, આ વાત પર વિશ્વાસ ન બેસતાં રાજા પોતાના ૪ પ્રધાનોને શોભવતીનો શોભભંગ કરવા મોકલે છે. શોભ-વતી યુક્તિપૂર્વક એ ચારેયને કેદ કરે છે અને યુદ્ધમાં વિજયી બનીને પાછા ફરેલ રાજાને સાંપી દે છે. રાજા શોભવતીનું ગહુમાન કરે છે.

દૃષ્ટાંતકથા રૂપે ૭૫૦ જેટલી કડીમાં વિસ્તરતી પાતાલસુંદરીની સ્ત્રીચરિત્રની કથાને સમાવતા આ રાસનું મૂળ કથાવસ્તુ તો સંક્ષિપ્ત છે. કૃતિ દીર્ઘ બની છે તે કવિની મોકળાશભરી નિરૂપણરીતિને કારણે. મંગલશ્લોકમાં સરસ્વતીના સૌન્દર્યનું પણ નવેક કડી સુધી આલંકારિક વર્ણન કર્યા વિના કવિ રહી શક્યા નથી. કૃતિમાં શુ'ગાર-વર્ણન, સમસ્યા અને સુભાષિતોની પ્રચુર સામગ્રી કવિએ વણી લીધી છે. કૃતિનું 'શુ'ગારમંજરી' એ નામ સહેતુક જણાય છે, કેમ કે એમાં ૫૦૦-૭૦૦ કડીઓ રોકતું શુ'ગારવર્ણન આવે છે તેમ જ ઘણાંબધાં સ્નેહવિષયક સુભાષિતો પણ ગૂંથાય છે. સંયોગશુ'ગારના નિરૂપણમાં વસંતવિહારનિમિત્તે ફાગુનો કાવ્યબંધ અંતર્ગત થયો છે, તો વિરહ-નિરૂપણમાં બારમાસી, વર્ષાવર્ણન, પનિહાં, આણખિયાં તથા પત્ર-લેખન એવી ભાવચરિત્રજીની વિવિધ પદ્ધતિઓનાં વિનિયોગ કર્યો છે. આ પંડિત કવિ ૧૦ સ્મરદશાઓનો નામોલ્લેખ કરવાનું પણ ચૂક્યા નથી. કવિનું પાંડિત્ય સમસ્યાઓની યોજનામાં પણ દેખાય છે. સમ-સ્યાઓના ઉત્તરો ઘણીવાર ચિત્રબંધો રૂપે આપ્યા છે ને ગણિતની કૂટ સમસ્યાઓ પણ અહીં ઉપયોગમાં લેવાયેલી છે. કવિ તેમ જ પાત્રોના ઉદ્ગારો રૂપે આવતાં સુભાષિતો કહેવતો, રૂઢિપ્રયોગો તથા દૃષ્ટાંત જેવા અલંકારોના વિનિયોગથી અસરકારક બનેલા છે. શુ'ગાર-ના અનંક મનોભાવાંના નિરૂપણોમાં તેમ ચમકાદિ શબ્દાલંકારો ને ઉપમા, રૂપકો આદિ અર્થાલંકારોના આયોજનમાં કર્તાની પ્રૌઢ કવિત્વ-શક્તિ પ્રતીત થયા વિના રહેતી નથી. [ર.ર.દ.]

'શુ'ગારશત' : વિવિધ અક્ષરમેળ અને માત્રામેળ છંદોમાં રચાયેલું અજ્ઞાતકર્તા ૧૦૫ કડીનું શુ'ગારરસનું આ મનોરમ કાવ્ય(મુ.) તેના છંદોબંધથી માંડી અનેક રીતે ગુજરાતી કવિતામાં વિશિષ્ટ બની રહે એવું છે. કાવ્યની પ્રતનું કે કાવ્યની રચનાનું ચોક્કસ વર્ષ મળતું નથી. એટલે કાવ્ય ક્યારે રચાયું એ નિશ્ચિતપણે કહી શકાય એમ નથી. પરંતુ કાવ્યની ભાષાના સ્વરૂપને આધારે તે સં. ૧૩૫૦-૧૪૫૦ દરમ્યાન રચાયું હોવાનું અનુમાન થયું છે. મંગલાચરણની પંક્તિઓ વગર સીધો જ કાવ્યનો પ્રારંભ અને સમાપનની પંક્તિઓ વગર

શોભજી : 'શુ'ગારશત'

આવતો કાવ્યનો અંત પણ વિવક્ષણ છે. એટલે કાવ્યને આપણે શીર્ષક લિપિકારે આપ્યું હોય કે કવિએ આપ્યું હોય.

ભનુદરિ ને અમરુકવિના શૃંગારશતકો જેવું કાવ્ય રચવાનો કવિનો પ્રયાસ હોય એમ લાગે છે. એ રીતે ગુજરાતીમાં આ પ્રકારનું કાવ્ય રચવાનો કવિનો પહેલાં પ્રયાસ કહી શકાય. કાવ્યના શીર્ષક પરથી સૂચવાય છે તેમ સ્ત્રીપુરુષ વચ્ચેની શૃંગારકીડાને આલેખતી એ કવિનું લક્ષ્ય છે, પરંતુ કવિ પ્રકૃતિમાં બદલાતી વિવિધ ઋતુઓ સાથે શૃંગારકીડાને એવી રીતે સાંકળે છે કે ઋતુપરિવર્તનની સાથે કામકીડાના રૂપમાં પણ પરિવર્તન થતું બતાવે છે. પ્રારંભની ૩૮ કડીઓમાં નાથિકાના રૂપ ને શણગારનું વર્ણન, નાથિકાનો વિસ્ફુલ્લભાવ અને પ્રિયતમને જોઈ કામઘેલી બનતી નાથિકાને આલેખી કવિએ કામોત્કટ નાથિકાનું ચિત્ર દોર્યું છે. ૩૯થી ૬૧ કડી સુધીના વસંત-વર્ણનમાં ઉદ્દીપક વસંત, સ્ત્રીપુરુષની શૃંગારકેલિ અને પ્રવાસે ગયેલા પથિકની વ્યાકુળતા આલેખાય છે. અહીં સુધીના કવિએ કરેલા આલેખનમાં પરંપરાનો પ્રભાવ સારી પેઠે વરતાય છે. પરંતુ ૬૨મી કડીથી શરૂ થયેલા ગીમ્મવર્ણનથી આલેખન વધારે વાસ્તવિક ને જીવંત બનવા માંડે છે. ગીમ્મવર્ણનમાં ‘સર્ષણિકાંક અગ્ગસર્ષ પુદ્ગલાં, જેવાં સ્વભાવોક્તિચિત્રો દારાય છે. અગાસી, ચાંદની, સત્રિની શીતળતા ને ઝીણાં વચ્ચો-કામભાવ જાગવા માટેની અનુકૂળ સ્થિતિ! ૭૦થી ૮૨ કડી સુધીના વર્ષાવર્ણનમાં ‘દિસિ ચડઈ ચિહ્નું ચંચલ આભલાં’ ને ‘અવનિ નીલનૂણાંકુરુસંકુલા’ જેવાં સ્વભાવોક્તિચિત્રો દોરાય છે. પછી બહાર જાતી ધારાઓ, વખતોવખત વીજપ્રકાશથી આલોકિત થઈ ઊડતાં ગોખ ને જાળિયાં ને વ્યાપી વળતો ઘેર અંધકાર, એ વાતાવરણની વચ્ચે શૃંગાર અને વિરહની ભૂમિકા રચાય છે. ૮૩થી ૮૮ કડી સુધીના શરદવર્ણનમાં વચ્ચે શૃંગાર અને વિરહની ભૂમિકા રચાય છે. ‘દિસિ દસઈ હિય હૂઈ મોકલી’ કહી સ્વાતિ નક્ષત્રમાં વરસતું જળ કચાંક કોઈક સીપમાં મોતી જન્માવશેની વાત શૃંગારસમાધિની સુખદ પરિણતિનો સંકેત કરે છે. ૮૯થી ૯૩ કડી સુધીના હેમંતવર્ણનમાં હેમંતમાં ખીલેલી પ્રકૃતિ, સુશોભિત વચ્ચો ને સ્વાદિષ્ટ ભોજનની વચ્ચે કામસુખ ભોગવાય છે. ૯૪થી ૧૦૫ કડી સુધી ચાલતાં શિશિરવર્ણનમાં ‘તાપિઉ ભાવઈ તાઢી વેલાં સીઆલઈ’ જેવી કંડી ઋતુમાં કવિ વિશેષ પ્રગલ્ભ બની ‘ભુજ ભુજિઈ મુખિસ્થઈ મુખિ સંમિલઈ’ ‘ઉરઉરિઈ ઉદરોદરિ પીડીઈ’, ‘સુરનુ આસનિ દંપતિ મંડીઈ’ એ શબ્દોથી કામભોગની અવસ્થા વર્ણવે છે. રવાનુકારી શબ્દો, કોમળ વ્યંજનો અને પ્રાસઅનુપ્રાસ-યુક્ત કોમળ પદાવલિ પણ શૃંગારભાવને ઘણાં પોષક બને છે.

કૃતિ : ભારતીયવિદ્યા, તૃતીય ભાગ, સં. ૨૦૦૦-૨૦૦૧-‘શૃંગારશત’, સં. જનવિજ્યમુનિ. [જ.ગા.]

શ્રવણ(સરવણ)-૧ [ઈ. ૧૬૦૧માં હયાત] : પાર્શ્વશંદ્રગચ્છના જૈન સાધુ. ‘ઋષિદત્ત-પારસ’ (૨.ઈ.૧૬૦૧/સં.૧૬૫૭, પોષ સુદ પ)ના કર્તા. સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. મરાસસાહિત્ય; ૩. જૈનકવિઓ : ૩(૧). [કી.જો.]

શ્રવણ-૨ [ ] : માર્ગીપંચના કવિ. નક્લંકી અવતાર ક્યારે થયે, તેનું સ્વાગત કોણ કેવી રીતે કરશે, તેના સાગરીતો કોણ

શ્રવણ(સરવણ)-૧ : શ્રીદેવ-૨

ગુ. સા.-૫૬

હશે, એ અવતાર થતાં શાં શાં પરિવર્તનો થશે-એ સઘળી વીગતોનું નિરૂપણ કરતા ૧૩ કડીના ‘આગમ’(મુ.)ના કર્તા.

એ શિવાય કથિયુગનું વર્ણન કરતાં ઉત્તર દિશામાંથી આવનાર સાયબાના સ્વરૂપ ને તેના સૈન્યને વર્ણવતાં ‘આગમ’ કે પરમતત્ત્વની અનન્યતાને બતાવતાં ને તેને ઝોળખવાનો બોધ કરતાં ભજનો(મુ.) પ્રાપ્ત થાય છે. તેમના રચયિતા પણ આ કવિ હોવાની સંભાવના છે.

કૃતિ : ૧. અભમાલા; ૨. આપણી લોકસંસ્કૃતિ, જ્યમલ્લ પરમાર, ઈ. ૧૯૫૭; ૩. ખોજવૃત્તાંત, સચેદીના નાનજીઆણી, ઈ. ૧૯૧૮ (બીજી આ.); ૪. દુર્લભ ભજનસંગ્રહ, પ્ર. ગોવિંદભાઈ સ. ધામેલિયા, ઈ. ૧૯૫૮; ૫. બૃહત્ સંતસમાજ ભજનાવળી, પુરુષો-રામદાસ ગી. શાહ, ઈ. ૧૯૫૦ (છઠી આ.); ૬. સતવાણી. [૨.૨.૬.]

શ્રીકરણ(વાચક) : આ નામે ૮ કડીની ‘ગૌતમસ્વામી-સગાય/દશમાધ્યાયની સગાય/સમોવસરણની સગાય’(મુ.) મળે છે. આ કર્તા શ્રીકરણ-૧ છે કે અન્ય તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

કૃતિ : ૧. જાભપ્રકાશ; ૨. દેસ્તસંગ્રહ; ૩. મોસસંગ્રહ.

સંદર્ભ : મુપુગુલસૂચી.

[કી.જો.]

શ્રીકરણ-૧ [ઈ. ૧૫૧૮ સુધીમાં] : શ્રાવક કવિ. ગોવિંદના પુત્ર. ૮ કડીની ‘શનુંજય-ભાસ’ (લિ. ઈ. ૧૫૧૮) અને ૪ કડીની ‘શીલ-ગીત’(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : સંબોધિ, એપ્રિલ-જાન્યુ. ૧૯૭૯-૮૦-‘શ્રાવક કવિઓની કેટલીક અપ્રકટ ગુજરાતી રચનાઓ’, સં. ભોગોલાલ જ. સાંડેસરા.

સંદર્ભ : મુપુગુલસૂચી.

[કી.જો.]

શ્રાદ્ધ [ઈ. ૧૫૦૭માં હયાત] : અંચલગચ્છના શ્રાવક કવિ. વિવેક-રત્નસૂરિના શિષ્ય. ૧૦૮ કડીના ‘મહાવીર-વિવાહલુ’ (૨.ઈ.૧૫૦૭)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગુલસૂચી.

[કી.જો.]

શ્રીદેવ-૧ [ઈ. ૧૬૯૩માં હયાત] : જૈન સાધુ. જ્ઞાનચંદના શિષ્ય. ૮ કડીની હિન્દીપ્રધાન ગુજરાતીમાં રચાયેલી ‘રહનેમિ-સગાય’(મુ.), શિષ્ય કલ્યાણની સહાયથી રચાયેલી ‘ધાવચ્યામુનિ-સંધિ’ (૨.ઈ.૧૬૯૩/સં. ૧૭૪૯, માગચર સુદ ૭), ૧૩ ઢાળની ‘સાધુવંદના’, ૨૭૬ કડીની ‘ઋષભવિવાહ-પવલ’, ‘નાગશ્રી-ચોપાઈ’, ‘ધનાઆણસાર-સગાય’ તથા અન્ય કેટલીક સગાયોના કર્તા.

કૃતિ : રત્નસાર : ૨, પ્ર. હીરજી હંસરાજ, ઈ. ૧૮૬૭.

સંદર્ભ : ૧. પ્રાકૃતપરંપરા; ૨. જૈનકવિઓ : ૩(૨); ૩. જોહાપ્રોસ્ટા; ૪. મુપુગુલસૂચી. [કી.જો.]

શ્રીદેવ-૨ [ઈ. ૧૭૧૬માં હયાત] : જ્ઞાનમાર્ગી કવિ. પાટણના વતની. ૪૮૪ કડીની ‘હસ્તામવક’, ‘નરબોધ’ (૨.ઈ.૧૭૧૬), ‘પંચી-કરણ’, ‘માતરનો ગરબો’ના કર્તા. તેમણે કબીરનાં પદોના અનુવાદ પણ કર્યા છે.

સંદર્ભ : ૧. જુજૂકહકીકત; ૨. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૩. ગુસામધ્ય; ૪. પ્રાકૃતિઓ; ૫. સાહિત્ય, ઓક્ટો. ૧૯૧૬-‘જૂનાં કાવ્યોની થોડી હકીકત’, છગનલાલ વિ. રાવળ; ૬. ડિકેટલોગબીજે.

[કી.જો.]

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૪૪૧

શ્રીદેવ-૩ [ ] : 'માતરનો ગરબો'ના કર્તા.
સંદર્ભ : ગૂઢાયાદી. [ક્રી.જો.]

શ્રીધન [ઈ.૧૫૯૬ સુધીમાં] : 'રામસીતા-રાસ' (વિ.ઈ.૧૫૯૬)ના કર્તા.
સંદર્ભ : પાંગુહસ્તલેખો. [ક્રી.જો.]

શ્રીધર : આ નામે 'અરનારી' નામક કૃતિ મળે છે તે કયા શ્રીધરનો છે તે સ્પષ્ટપણે કહી શકાય તેમ નથી.
સંદર્ભ : ગૂઢાયાદી. [ચ.શે.]

શ્રીધર-૧ [ઈ. ૧૪મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : ઈડરના રાવ રણમલના આક્રિત બ્રાહ્મણ કવિ. અવટક વ્યાસ. તેઓ ઈડરના રાવના પુરોહિત હોવાનું પદ્મ અનુમાન થયું છે. તેમનાં કાવ્યોમાં મૂકેલા સંસ્કૃત શ્લોકો પરથી તેઓ સંસ્કૃતના જ્ઞાતા હોવાની સંભાવના છે. 'રણ-મલહંદ'ના આરંભમાં મૂકેલી સંસ્કૃત આર્યામાં મળતા તેમજ અંગી-ચડાઈ (ઈ. ૧૩૮૮)ના નિર્દેશ પરથી કવિએ એ સમય દરમિયાન કાવ્ય રચ્યું હોવાનું લાગે છે. તો તેઓ ઈ. ૧૪મી સદીના અંતભાગમાં હયાત હતા એમ કહી શકાય.

ઈડરના રાવ રણમલ અને પાટણના સૂબા મીર મલિક મુકુરહ વચ્ચે થયેલા યુદ્ધ (ઈ. ૧૩૮૦ આસપાસ) અને તેમાં રણમલના થયેલા વિજયની કથા આલેખતી ૭૦ કડીની 'રણમલ-હંદ' (મુ.) કવિની વીરરસવાળી અને ઈતિહાસદષ્ટિએ મહત્ત્વ ધરાવતી કૃતિ છે. એમાં પ્રયોજાયેલી વીરરસને યોષક અપભ્રંશની 'અવહટ્ટ' પ્રકારની ભાષા તેની વિશિષ્ટતા છે. માર્કંડેયપુરાણના દેવીચરિત્ર અથવા ચંડી-આખ્યાનને આધારે રચાયેલો ૧૨૦ કડીનો 'ઈશ્વરી-હંદ/દિવીકવિત/ભગવતી ભાગવત/સપ્તસતી/સહસ્ર-હંદ' તથા ૧૨૭ કડીએ અધૂરા શ્લોકો 'ભાગવતદશમસ્કંધ/કવિત ભાગવત' કવિની અન્ય રચનાઓ છે.

કૃતિ : પંગુકાવ્ય.
સંદર્ભ : ૧. રણમલહંદ અને તેનો સમય, સૈયદ અબુઅરૂર નદવી, ઈ. ૧૮૪૧; ૨. આકવિઓ; ૩. ઈતિહાસની કેડી, ભોગી-લાલ જી. સારંગરા, ઈ. ૧૯૪૫; ૪. કવિચરિત : ૧-૨; ૫. ગુસા-ઈતિહાસ : ૨; ૬. ગુસામધ્ય; ૭. ગુસારૂપરેખા : ૧; ૮. ગુસારસ્વતો; ૯. ગુલિટરેચર; ૧૦. નભોવિહાર, શા. વિ. પાઠક, ઈ. ૧૯૬૧-'પ્રા. ગુ. કાવ્ય સાહિત્યનું વિહંગાવલોકન'; ૧૧. મસાપ્રવાહ; ૧૨. આલિસ્કટઓઈ : ૨; ૧૩. ગૂઢાયાદી; ૧૪. જૈનગુકવિઓ : ૩(૨); ૧૫. ડિકેટલોગ નાવિ; ૧૬. ફોહનામાવલિ; ૧૭. મુપુગુહસૂચી; ૧૮. લીહસૂચી. [ચ.શે.]

શ્રીધર-૨ [ઈ. ૧૫૦૮માં હયાત] : જૂનાગઢના મોઢ અડાલજી વણિક. પિતા સહમા મંત્રી.

અષ્ટપદી ચોપાઈની ૨૦૪ અને અંતે પૂર્ણછાયામાંથી ચોપાઈની ૫ કડી મળી કુલ ૨૦૯ કડીની 'રાવણમંદોદરી-સંવાદ' (ર.ઈ. ૧૫૦૮; મુ.) એ કવિની ધ્યાનપાત્ર ઉખાણાગ્રથિત રચના છે. આમ તો મંદો-દરી રાવણને રામ સાથે યુદ્ધ ન કરવા સમજાવે છે અને રાવણ એ પાત સમજવાનો ઈનકાર કરે છે એ કાવ્યનો મુખ્ય પ્રસંગ છે, અને આખું કાવ્ય મુખ્યત્વે બંનેના સંવાદ રૂપે ચાલે છે. પરંતુ કાવ્યની દરેક કડીમાં ૧ કે વધુ ઉખાણાં ગૂંથી તથા 'કરિસી કવિત ઉખાણી કરી'

૪૪૨ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

એમ કાવ્યનો ઉદ્દેશ સ્પષ્ટ કરી કવિએ મુખ્ય આશય કૃતિમાં ખોતાના સમયમાં ભાષાની અંદર પ્રચલિત ઉખાણાં (રૂઢોક્તિઓ) ગૂંથી લેવાનો રાખ્યો છે. એમ કરવા જતાં પાત્રના ગૌરવને હાનિ પહોંચાડે એવી ઘણી ઉક્તિઓ કાવ્યમાં પ્રવેશી ગઈ છે, તેમ છતાં તે સમયની લોકભાષાને સમજવા માટે આ મહત્ત્વની કૃતિ છે. નરસિંહની 'ચાતુરીઓ'ના રચનાબંધને મળતું આવતું તેમ છતાં મુખ્યકા ને ઢાળતી કડીઓમાં સાંકળી કરવાને લીધે બંધની દષ્ટિએ થોડું જુદું પડતું, પદસદૃશ ૧૬ કડવાંનું, શિવભીલડીના સંવાદ રૂપે રચાયેલું 'ગૌરીચરિત્ર/મૂગલી-સંવાદ'(મુ.) કવિનું આખ્યાનકોટિનું કાવ્ય છે. કૃતિ : ૧. પ્રબોધબત્રીશી અને રાવણમંદોદરીસંવાદ, સં. મ. બ.

વ્યાસ, ઈ. ૧૯૩૦; ૨. બૃકાદોહન : ૬
સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; ૨. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૩. ગુસા-મધ્ય; ૪. ગુસારસ્વતો; ૫. પ્રાકકૃતિઓ; ૬. સસામાળા; ૭. વિદ્યા-પીઠ, માર્ગ-એપ્રિલ ૧૯૭૧-'શ્રીધરની કહેવતો', દિનેશ શુક્લ; ૮. ગૂઢાયાદી; ૯. જૈનગુકવિઓ : ૧; ૧૦. લીહસૂચી. [ચ.શે.]
શ્રીધર-૩ [જ. ઈ. ૧૬૧૯-અવ. ઈ. ૧૬૬૪] : જુઓ રૂપસિહજી શિખ્ય. કેશવજી.

શ્રીધર્મ [ ] : જૈન સાધુ. 'દશશ્રાવક બત્રીસો-સગાય' (વિ. સં. ૧૭મી સદી અનુ.)ના કર્તા.
સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી. [ક્રી.જો.]
'શ્રીપાત' [જ. ઈ. ૧૬૧૯-અવ. ઈ. ૧૬૬૪] : જુઓ રૂપસિહજી-શિખ્ય કેશવજી.

શ્રીપાલ(મકપિ) [ઈ. સ. ૧૬૦૮માં હયાત] : લોકાગચ્છના જૈન સાધુ. ગદ્યકર્તા. ૨૯૫૦ શ્લોકના 'દશલોકાલિકમૂત્ર-બાલાવબોધ' (ર.ઈ. ૧૬૦૮)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈનગુકવિઓ : ૩(૨); ૩. લીહસૂચી. [ક્રી.જો.]

શ્રીભટ્ટ [ ] : 'ગીતાસાર'ના કર્તા.
સંદર્ભ : ગૂઢાયાદી. [ક્રી.જો.]

શ્રીમંદુ(શિખ્ય) [ઈ. ૧૭૦૫ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. 'શોભન-સ્તુતિ'-ચતુર્વિંશતિકા-સ્તબક' (વિ.ઈ. ૧૭૦૫)ના કર્તા.
સંદર્ભ : હેજોજાસૂચિ : ૧. [ક્રી.જો.]

શ્રીવલ્લભ(સૂરિ) [ઈ. ૧૬૧૧માં હયાત] જૈન સાધુ. જ્ઞાનવિમલ ઉપાધ્યાયના શિષ્ય. ગુજરાતી ભાષામાં ૮૩ કડીની 'નમસ્કારમહા-મંત્ર-સ્તવન' તથા અન્ય સંસ્કૃત કૃતિઓ 'શીલોચ્છનામકોષ પર ટીકા' (ર.ઈ. ૧૫૯૮), 'વિજયદેવમહાત્મ્ય' (ર.ઈ. ૧૫૯૯), 'અભિધાનનામ માલા-વૃત્તિ' (ર.ઈ. ૧૬૧૧) વગેરેના કર્તા.
સંદર્ભ : ૧. યુજિનચંદ્રસૂરિ; ૨. મુપુગુહસૂચી. [ક્રી.જો.]

શ્રીવંત : આ નામે ૪૪ ઢાળની 'જ્ઞાનમદેવ-વિવાહલો' (ર.ઈ. ૧૫૧૯ લગભગ), ૨૩૬ કડીની 'આદિનાથ-વિવાહલો/જ્ઞાનમદેવવધવધપ્રબંધ-વિવાહલુ, 'હૂડી', 'દોલિયાવણન' તથા સ્તુતિ આદિ અનેક કૃતિઓ મળે છે. આ કર્તા શ્રીવંત-૧ છે કે અન્ય તે વિશે નિશ્ચિતપણે કહી

શ્રીદેવ-૩ : શ્રીવંત

શકાય તેમ નથી, 'અપભ્રંશ-વિવાહલો' અને 'આદિનાથ-વિવાહલો' એક હોવાની સંભાવના છે.

સંદર્ભ : ૧. જૈન સત્યપ્રકાશ, જૂન ૧૯૫૨--'શ્રી સીમંધર શોભા-તરંગ કે રચનાકાલાદિ પર વિશેષ', અગરચંદ્ર નાહટા; ૨. એજન, જૂન ૧૯૫૩--'કુડુઆ મત પટ્ટાવલીમાં ઉલ્લિખિત ઉનકા સાહિત્ય', અગરચંદ્ર નાહટા; ૩. ડિકેટલોગભાઈ:૧૯(૨); ૪. હેન્ડેસાસૂચિ:૧. [ક્રી.જે.]

શ્રીવંત-૧ [ઈ. ૧૫૭૫માં હયાત]: કડવાગચ્છના જૈન સાધુ. હીરવિજયની પરંપરામાં કમલવિજયના શિષ્ય. ૧૬૫ કડીની 'દંડક-વિચારગાંભિતશાંતિજન-સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૫૭૫) તથા ૧૦૩ કડીની 'જિનપ્રતિમા હૂંડી-સ્તવન'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ડિકેટલોગભાઈ; ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. હેન્ડેસાસૂચિ:૧. [ક્રી.જે.]

શ્રીવિજય [ ]: જૈન સાધુ. ૬૩ કડીના 'બાસઠ-બોલગાંભિતશાંતિપાર્શ્વનાથ-જિન-સ્તવન' (લિ. સં. ૧૮મી સદી)ના કર્તા.

તપગચ્છના ચામવિજયના શિષ્ય શ્રીવિજયગણિ જેમણે ઈ. ૧૫૩૭માં ચ્યુવંચ પર ટીકા લખી એ જ કવિ આ હોય તો તેમનો સમય ઈ.સ.ની ૧૬મી સદીનો પૂર્વાર્ધ થાય.

સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈતિહાસ; ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. હેન્ડેસાસૂચિ:૧. [ક્રી.જે.]

શ્રીસાગર(બ્રહ્મ) [ઈ. ૧૬૨૫માં હયાત]: 'આદિત્યવાસ્કથા' (ર.ઈ. ૧૬૨૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ : પાંગુહસ્તલેખો. [ક્રી.જે.]

શ્રીસાર [ઈ. ૧૭મી સદી]: ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. રનહર્ષ વાચકના શિષ્ય. 'ગુણસ્થાન ક્રમારોહ પર બાલાવબોધ'(ર.ઈ. ૧૬૨૨), 'સત્તરભેદી પૂજ્યગાંભિત શાંતિ-સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૬૨૬), ૧૧ ઢાલની 'જિનરાજસૂરિ-રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૨૫/સં. ૧૬૮૧, અસાડ ૧૬ ૧૩; મુ.), 'પાર્શ્વનાથ-રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૨૭), ૨૫૨ કડીની 'આનંદશ્રાવક-સંધિ' (ર.ઈ. ૧૬૨૯), 'મોતીકપાસિયા-સંવાદ' (ર.ઈ. ૧૬૩૩), ૫૨ કડીની 'કવિતબાવની/સાર-બાવની' (ર.ઈ. ૧૬૩૩/સં. ૧૬૮૯, આસો સુદ ૧૦), 'વાસુપૂજ્યરોહિણી-સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૬૫૬), ૪ ઢાળનું 'ઉજ્જવળા નિમિત્ત રોહિણી-સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૬૬૪/સં. ૧૭૨૦, શ્રાવણ સુદ ૪; મુ.), ૭૦ કડીની 'ઉપદેશ-સિત્તરી/ગભવિલી/જીવભવ-ઉત્પત્તિનું વર્ણન/તંદુલ યથાની સૂત્ર-સંગ્રહ' (મુ.), ૧૪ કડીની 'મેઘ-કુમાર-સંગ્રહ'(મુ.), ૨૦/૨૧ કડીનું 'ફલવર્ધિપાર્શ્વનાથ-સ્તવન'(મુ.), ૨૧ કડીની 'સ્વાદવાદની સંગ્રહ'(મુ.), 'કૃષ્ણરુકિમણી-વેદિ-બાલાવબોધ', 'ગૌતમપૂજ્ય-સ્તવન', 'જ્ય-વિજય/જ્યવિનય-ચોપાઈ', તમાકુ-ગીત', ૧૪ કડીનું 'દેશશ્રાવક-ગીત', 'જિનપ્રતિમા-સ્થાપના-સ્તવન' તથા રજસ્થાનીમિત્રા હિન્દી ભાષામાં ૨૦ કડીની 'સ્વાસ્થ્ય-સંગ્રહ'(મુ.) અને સંસ્કૃતમાં 'મહાવીરસ્તુતિ-વૃત્તિ', 'અનેક શાસ્ત્રસારસમુચ્ચય', છ કાંડમાં 'નામ-કોશ' જેવી અનેક કૃતિઓની એમણે રચના કરી છે.

શ્રીવંત-૧ : શ્વતરંગજી

કૃતિ : ૧. અરનસાર; ૨. ઐજૈકાસંગ્રહ(+સં.); ૩. જૈન પ્રાચીન પૂર્વાચાર્યો વિરચિત સ્તવન સંગ્રહ; પ્ર. મોતીચંદ્ર ડૂ. ઝવેરી, ઈ.૧૯૧૯; ૪. જૈસમાલા(શા): ૨; ૫. જૈસસંગ્રહ(જૈ); ૬. જૈન સુબોધ સ્તવન-સંગ્રહ, સં. જુગરાજ ભૈ. શેકિયા, ઈ. ૧૯૨૩; ૭. જ્ઞાનાવલી; ૮. પટ્ટવ્યનયવિચારાદિ પ્રકરણ સંગ્રહ, પ્રકા. શ્રાવક મંગળદાસ લ. સં. ૧૯૬૯; ૯. સજ્જાયમાલા(શા): ૧; ૧૦. જૈન સત્યપ્રકાશ, ફેબ્રુ. ૧૯૪૯--'પાર્શ્વનાથ-સ્તોત્ર', સં. રમણિકવિજયજી; ૧૧. એજન, ફેબ્રુ. ૧૯૪૬--'ફલવર્ધિ પાર્શ્વનાથસ્તુતિ', સં. શાર્લોટ કાઉએ (+સં.).

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈસાઈતિહાસ; ૩. દેસુરાસમાળા; ૪. મરાસસાહિત્ય; ૫. યુજિનચંદ્રસૂરિ; ૬. જૈન સત્યપ્રકાશ, ડિસે. ૧૯૫૨--'કૃતિપય આવશ્યકીય સંયોધન', અગરચંદ્ર નાહટા; ૭. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૮. જૈહાપ્રોસ્ટા; ૯. ડિકેટલોગભાઈ; ૧૦. ડિકેટલોગભાઈ : ૧૯(૨). ૧૧. મુપુગૂહસૂચી; ૧૨. રાહસૂચી : ૧; ૧૩. લીહસૂચી; ૧૪. હેન્ડેસાસૂચિ : ૧. [ક્રી.જે.]

શ્રીમુખનિધિભાઈ [ઈ. ૧૭૭૯માં હયાત]: પુષ્ટિસંપ્રદાયના કવિ. તેઓ ગોધરાના મોટાભાઈની નાની બેનના દીકરા થાય. તેમણે 'શ્રી વલ્લભરનનસાવલી' (ર. ઈ. ૧૭૭૯/સં. ૧૮૨૫, પોષ સુદ ૭) નામનો ગ્રંથ તથા 'વલ્લભદાસ' એવી નામછાપથી ઘણાં ધોળ તથા પદની રચના કરી છે.

સંદર્ભ : ગોપ્રભકવિઓ. [ક્રી.જે.]

શ્રીસુંદર-૧ [ઈ. ૧૫૮૦/ ઈ. ૧૬૩૬માં હયાત]: ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનસિદ્ધસૂરિની પરંપરામાં હર્ષવિમલના શિષ્ય. ૨૮૪ કડીનો 'અગડદત્ત-પ્રબંધ' (ર.ઈ. ૧૫૮૦/સં. ૧૬૧૦ કે ર.ઈ. ૧૬૩૬/સં. ૧૬૬૬, કારતક-૧૧, શનિવાર), ૧૧ કડીનું 'જિનચંદ્રસૂરિ-ગીત' (મુ.) તથા અન્ય કેટલીક નાનીમોટી કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : ઐજૈકાસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. યુજિનચંદ્રસૂરિ; ૩. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [ક્રી.જે.]

શ્રીસોમ [ઈ. ૧૬૩૯માં હયાત]: ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનચંદ્રની પરંપરામાં સમયક્રીતિના શિષ્ય. ૧૩ ઢાલની 'ભુવનાનંદચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૬૬૯/સં. ૧૭૨૫, માગશર વદ ૫, શુક્રવાર)ના કર્તા

સંદર્ભ : ૧. યુજિનચંદ્રસૂરિ; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૨, ૩(૨). [ક્રી.જે.]

શ્રીહર્ષ આ નામે કોઈ જૈન કવિની ૧૦ કડીની 'સાસુવહુ-વિવાદ' કૃતિ મળે છે. તેના કર્તા શ્રીહર્ષ-૧ છે કે કેમ તે નિશ્ચિતપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.

સંદર્ભ : પ્રાકાશપરંપરા. [ક્રી.જે.]

શ્રીહર્ષ-૧ [ઈ. ૧૬૪૪માં હયાત]: જૈન સાધુ. જ્ઞાનપદના શિષ્ય. 'કર્મગ્રંથ-બાલાવબોધ' (ર.ઈ. ૧૬૪૪)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૨). [ક્રી.જે.]

શ્વતરંગજી : આ નામે ૬ કડીની 'નંદિપેણ-સંગ્રહ'(મુ.), ૧૬ કડીના 'નેમિનાથ-બારમાસ' (લિ. ઈ. ૧૫૧૮), ૧૫ કડીનું 'પદ્માવતી-ગીત'

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૪૪૩

(વિ. ઈ. ૧૮૫૯), ૪૮ કડીનું 'નેમિનાથ-સ્તવન' એ કૃતિઓ મળે છે. આ બધી કૃતિઓના કર્તા ક્યા શ્રુતરંગ છે તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

કૃતિ : મોસસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગુહસૂચી; ૨. હેન્ડ્વેસ્ટસૂચિ : ૧. [પા.માં.]

શ્રુતસાગર : આ નામે રાજસ્થાનીમિકા ગુજરાતીમાં 'ગુણાવલિ-બુદ્ધિપ્રકાશ-રાસ' (વિ. સં. ૧૭મી સદી અનુ.) મળે છે તેના કર્તા ક્યા શ્રુતસાગર છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

સંદર્ભ : ૧. રાપુહસૂચી : ૪૨; ૨. રાહસૂચી : ૧. [પા.માં.]

શ્રુતસાગર(મુનિ)-૧ [ઈ. ૧૫૮૫માં લખાત] : વડતપગચ્છના જૈન સાધુ. સૌભાગ્યસાગરસૂરિની પરંપરામાં સૌભાગ્યચરનના શિષ્ય. ૧૮ ઢાલ અને ૨૦૮ કડીના 'શ્રીદત્ત (લેરાગચરંગ)-રાસ' (૨.ઈ.૧૫૮૫/સં. ૧૬૪૧, આસો વદ ૧૩)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી. [પા.માં.]

શ્રુતસાગર-૨ [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. ધર્મસાગર ઉપાધ્યાયના શિષ્ય. 'ઋષિમંડલ' ઉપર રચેલ બાલાવબોધ (૨.ઈ. ૧૬૧૪) તથા સંસ્કૃતકૃતિ 'ચતુર્દશીપાક્ષિકવિચાર' (૨.ઈ. ૧૬૨૮)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈસાઈતિહાસ; ૩. જૈગુકવિઓ : ૩(૨). [પા.માં.]

શ્રુતસાગર-૩ [ ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. જગતચંદ્રની પરંપરાના કે તેમના શિષ્ય. ૬૨ કડીના 'કર્મવિપાક (કર્મગ્રંથ)-૧' ધરના સ્તબક (વિ. સં. ૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી. [પા.માં.]

શ્રુતસાગરશિષ્ય [ ] : જૈન સાધુ. ૨૧ કડીની 'પ્રસન્નચંદ્રરાજ્ઞિ-સચ્ચ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેન્ડ્વેસ્ટસૂચિ : ૧. [ક્રી.જો.]

'શ્રોણિક-અભયકુમાર-ચરિત' : ગુખ્યત્વે વસ્તુ, દુહા અને ચોપાઈ ને કવિચિત્ છપ્પાને પ્રયોજતી ૩૬૮ કડીની દેપાલકૃત આ રાસ-કૃતિ(મુ.) શ્રોણિક અને તેના પુત્ર અભયકુમારના બુદ્ધિચાતુર્યની રસ-પ્રદ કથા કહે છે. આ વિષયની એ સૌથી પહેલી ગુજરાતી કૃતિ તરીકે નોંધપાત્ર ઠરે છે.

પ્રસેનજિતરાજએ પોતાના સો પુત્રોની પરીક્ષા કરવા યોજેલી કસોટીમાંથી શ્રોણિક પાર ઊતર્યો પણ એ માટે એણે ખાજાનો ભૂકો કરવો પડ્યો, કૂતરાની પંગતમાં જમવું પડ્યું ને બળતા ઘરમાંથી ઉત્તમ વસ્તુ તરીકે એ ભંભ નામનું વજ્રિત્ર લાવ્યો, તેથી ગમાર ગોવાળિયો કહીને રાજાએ એને રાજસભામાં આપવાની મના કરી. દેશાટને નીકળેલો શ્રોણિક પોતાની પાસેની મંત્રવિદ્યા ઉપરાંત વજ્રકરપર્વતના અધિદેવતાની કૃપાથી મળેલા રત્નોના પ્રતાપે સંકટોમાંથી બચે છે અને રાજાની અવકૃપાથી ગરીબ બની ગયેલા ધનશ્રેષ્ઠને સહાયરૂપ થઈ પોતે પણ સંપત્તિવાન બને છે ને એની પુત્રી સુનંદાને પરણે છે. પુત્રના ચાલ્યા જવાનું દુઃખ અનુ-

૪૪૪ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

ભવતા પ્રસેનજિતને સાર્થવાહ પાસેથી શ્રોણિકની ભાજ મળે છે ને એને લાગણીભરેલા ઠપકાના પત્રો મોકલે છે; જેના શ્રોણિક પણ યોગ્ય ઉત્તરો આપે છે. છેવટે એ પોતાની નગરીમાં આવી રાજ્યધુરા સંભાળે છે. મંત્રીની યોગ્ય પસંદગી માટે પાણી વગરના ફૂવામાંથી કથા સાધન વિના વીંટી કાઢી આપવાની કસોટી એ રચે છે. ગર્ભા-વસ્થામાં જ જૈને પોતે છોડ્યો હતો એ એનો પુત્ર અભયકુમાર આ વીંટી પોતાના બુદ્ધિચાતુર્યથી કાઢી આપે છે ને પિતાપુત્રનું મિલન થાય છે.

કથાપ્રસંગોને સામાન્ય રીતે લાઘવથી રજૂ કરતી આ કૃતિમાં પ્રવાહિતા અને પ્રસાદિકતા છે ને કવિચિત્ વર્ણન, મનોભાવનિરૂપણ ને સુભાષિત વચનથી એમાં અસ્વાદ્ય અંશો પણ આવ્યા છે. વસ્તુ-છંદના અર્ધચરણને બેવડાવીને કવિએ એની ગેયતા વધારી છે એ ધ્યાનર્હ છે. [જ.કો.]

ષટ્પ્રલદાસ/ષટ્મદાસ : જુઓ આંબાજી.

'ષડઋણવર્ણન' : ૬ ખંડની દયારામકૃત આ રચના(મુ.)માં દરેક ખંડમાં ૧૨ કડી અને અંતે શાદૂલવિકીરિત અને માલિની એ અક્ષરમેળ વૃત્તોની ૨ કડીઓ છે. કૃતિ રાધાના સખી પ્રત્યેના ઉદ્દગાર રૂપે રચા-યેલી છે અને વર્ષાઋણથી આરંભાઈ ગોખ્મઋણુ આગળ પૂરી થાય છે. પ્રકૃતિવર્ણન ને વિરહચુગારના પરંપરાગત નિરૂપણોનો લાભ લેતી આ કૃતિમાં સઘન ચિત્રાત્મકતા છે ને અનુપ્રાસ, યમક આદિ શબ્દા-લંકરણોનો થોડોક અતિરેકભર્યો આક્રાપ લેવાયો છે. પ્રસંગાનુરૂપ નૂતન કલ્પના પણ આપણને સાંપડે છે. જૈમ કે, રાધા કહે છે કે કામદેવે મને છેતરવા માટે આ આકાશની માયાવી રચના કરી છે—પ્રિયતમતા વર્ણનું(નીલ) આકાશ, મેઘધનુષ તે પીતાંબર, બગલાની હાર તે મોતીની માળા, વાદળો તે ગાયો ને ચાતક 'પિયુ પિયુ' કરી મારામાં પ્રતીતિ જન્માવે છે. અંતમાં રાધાને પિયુ કૃષ્ણનાં "ભાવાત્મક" "સ્ફુટદર્શન" થાય છે અને રાધા કહે છે : "વિરલા લહે કો એ મરમને, એ વિરહ ભિન્ન જાતી, જ્યમ લોહારની સાણસી[શાણ] શીતલ શાણુ તાતી." એટલે કે આ લૌકિક વિરહચુગારનું કાવ્ય નથી, આ વિરહ-ભકિતનું કાવ્ય છે. [સુ.દ.]

'ષડાવશ્યક-બાલાવબોધ-વૃત્તિ' [૨. ઈ. ૧૩૫૫/સં. ૧૪૧૧, આસો વદ ૩૦, શનિવાર] : તરુણપ્રભસૂરિકૃત આશરે ૭૦૦૦ ગ્રંથાગ્રની આ ગદ્યકૃતિ(મુ.) મધ્યકાલીન ગુજરાતી બાલાવબોધ સાહિત્યમાં વિશિષ્ટ સ્થાન ધરાવે છે. જૈન શ્રાવકોએ પાળવાના વ્રતનિયમો અને વિધિ-નિષેધો નિરૂપતા આવશ્યકસૂત્રના એમાં માત્ર શબ્દાર્થ નથી, વિસ્તૃત સમજૂતી પણ છે. એ સમજૂતીમાં અનેક ઈતર શાસ્ત્રીય આધારોનો વિવરણપૂર્વક વિનિયોગ કરી લેવામાં આવ્યો છે ને એ રીતે એમાં મુજસૂત્રપાઠ ઉપરાંત સૈકંડો પ્રાચીન ગાથાઓ ને શ્લોકો-જૈનાં ઘણાં હિન્દુ શાસ્ત્રોનાં પણ છે—ઉદ્ધૃત થયાં છે. આમ કૃતિ એક આકરગ્રંથ બની રહે છે.

વ્રતનિયમોના પાલનમાં થતા ગુણદોષો સમજાવતાં કવિએ દૃષ્ટાંત રૂપે ૨૩ જેટલી કથાઓ આપી છે, જેમાં કવિની ભાષ્યકાર ઉપરાંત કથાકારની શક્તિ પણ પ્રગટ થાય છે. કવિએ સ્વરચિત સંસ્કૃત સ્તવનો પણ કૃતિમાં ગૂંથી લીધાં છે.

શ્રુતસાગર : 'ષડાવશ્યક-બાલાવબોધ-વૃત્તિ'

શિષ્ટ સંસ્કૃત પદાવલિ ને દીર્ઘ સમાસો ચણ ધરાવતી ગદ્યપ્રૌઢિ, વિષયપ્રસંગ અનુસાર લાંબાટૂંકાં વાક્યોના વિનિયોગથી સ્થાવી પ્રવાહિતા ને પ્રાસાદિકતા તથા ક્યારેક સાહિત્યિક અભિવ્યક્તિનો આશ્રય લેવાથી નીપજતી રમણીયતા કવિને એક નોંધપાત્ર ગદ્યકાર તરીકે સ્થાપી આપે છે.

કૃતિની કવિના સમયની (ઈ. ૧૩૫૬ અને ઈ. ૧૩૬૨) તેમ જ કવિએ સંશોધેલી હસ્તપ્રતો પ્રાપ્ય હોઈ એ સમયની ભાષાનો શ્રદ્ધેય નમૂનો એમાં સાંપડે છે ને કૃતિ ભાષા-અભ્યાસની દષ્ટિએ મહત્વની ઠરે છે. [ર.ર.દ.]

સકલકીર્તિશિખ [ઈ. ૧૬૭૮ સુધીમાં]: જૈન સાધુ. ૨૧૧ કડીની 'બાર આરાની ચોપાઈ' (લે.ઈ.૧૬૭૮)ના કર્તા.

સંદર્ભ: જૈગૂકવિઓ: ૩(૧). [ક્રી.જો.]

સકલચંદ્ર(ગણુ)-૧ [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ]: ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનચંદ્રસૂરિ (જ.ઈ. ૧૫૩૮-અવ. ઈ. ૧૬૧૪) ના પ્રથમ શિષ્ય. ગોત્ર રીહડ. ઈ. ૧૫૭૨માં તેઓ હયાત હતા એવો એક પત્રમાં ઉલ્લેખ મળે છે. ૭ કડીની 'ગણૂલીના' કર્તા.

સંદર્ભ: યુજિનચંદ્રસૂરિ. [ર.ર.દ.]

સકલચંદ્ર(ઉપાધ્યાય)-૨ [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ]: તપગચ્છના જૈન સાધુ. હીરવિજયસૂરિ-વિજયદાનસૂરિના શિષ્ય. સંસ્કૃતના વિદ્વાન તથા સંગીતના જ્ઞાતા. દુહા, ચોપાઈ અને ભિન્નભિન્ન દેશીઓના ઢાળની ૭૨૫ જેટલી કડીઓમાં રચાયેલ 'મુગાવતી-આખ્યાન/રાસ' (ર. ઈ. ૧૫૮૭) કવિની મોટામાં મોટી કૃતિ છે. આ ઉપરાંત 'એકવીસ પ્રકારી-પૂજા'(મુ.), 'સત્તરભેદી-પૂજા'(મુ.), ૧૨ કડીની 'દેવાનંદાની સગ્રાથ'(મુ.), ૨૦ કડીની 'શાંતિ સુધારસની સગ્રાથ/સાધુ મુનિરાજને શિખામણ'(મુ.), ૧૪ ઢાળની 'બાર ભાવનાની સગ્રાથ'(મુ.), ૬૪/૬૬ કડીની 'વર્ધમાન જિનગુણ-સૂરવેલી'(મુ.), ૬ કડીની 'અચલ ચોખાની સગ્રાથ'(મુ.), ૧૨ કડીની 'અભયદાનની સગ્રાથ'(મુ.), ૧૩ કડીની 'અનુકંપાદાનની સગ્રાથ'(મુ.), ૬ કડીની બે, ૧૦ અને ૮ કડીની એક-એક એમ કુલ ૪ 'આનિમક-સગ્રાથ'(મુ.), ૧૪ કડીની 'શ્રી કૃષ્ણને વિનતિ રૂપ સગ્રાથ', (મુ.), ૭ કડીની 'શુધાનિવારણ-સગ્રાથ'(મુ.), ૫ કડીની 'ચેતનને શિખામણની સગ્રાથ'(મુ.), ૧૩ કડીની 'ચેતના નારીને શિખામણની સગ્રાથ'(મુ.), ૭ કડીની 'નુલાની સગ્રાથ'(મુ.), ૧૭ કડીની 'દશવિધ સમાચારીની સગ્રાથ'(મુ.) અને અન્ય કેટલીક સગ્રાથો(મુ.) તેમની પાસેથી મળી છે. તેમ જ ૪૫/૪૮ કડીનું 'ગણુધરવાદ પ્રબોધ-સ્તવન', ૭૫ કડીનું 'મહાવીરજિન-સ્તવન', 'ગૌતમ દીપાલિકા-સ્તવન/રાસ', 'વાસુપૂજ્ય-જિનપુણ્યપ્રકાશ-રાસ', ૧૧૫/૧૨૧ કડીની 'હીરવિજય-સૂરિ-દેશના-સૂરવેલી', ૩૧ કડીનું 'ઋષભસમતાસરવતા-સ્તવન', 'કુમતિદોષ-વિષ્ણિકા', 'સીમધર-સ્તવન', 'ગૌતમ-પૂજા', ૩૭ કડીનું 'ચતુર્વિંશતિજિન-સ્તવન', 'મહાવીર હીંચ-સ્તવન', ૩૬ કડીનું 'જિન આજ્ઞાવાણી-સ્તવન', 'સાધુકલ્પલતા' અને અન્ય કેટલાંક સ્તવનો-સગ્રાથો તેમણે રચ્યાં છે. એ ઉપરાંત અપભ્રંશ ભાષામાં ૨૦ કડીનું 'મહાપ્રભાવમયપાર્શ્વનાથ-સ્તવન', પ્રાકૃત ભાષામાં 'ધર્મશિક્ષા' (ર. ઈ.

સકલકીર્તિશિખ : સખીદાસ

૧૫૭૪) તથા સંસ્કૃતમાં 'શ્રુતાસ્વદશિક્ષાપદ્ધાર', 'ધ્યાનદીપિકા' (ર. ઈ. ૧૫૬૫), 'પ્રતિષ્ઠા-કલ્પ' (ર. ઈ. ૧૬૦૪) જેવી કૃતિઓ તેમણે રચી છે.

કૃતિ: ૧. અસસંગ્રહ; ૨. ચિત્રમય શ્રીપાલ રાસ, સં. સારાભાઈ મ. નવાબ, ઈ. ૧૯૬૧; ૩. જિનપ્રકાશ; ૪. જૈસમાલા(શા): ૨, ૩; ૫. જૈસસંગ્રહ(જૈ); ૬. જૈસસંગ્રહ(ન); ૭. મોસસંગ્રહ; ૮. રત્ન-સાર: ૨, પ્ર. હીરજી હંસરાજ, સં. ૧૯૨૩; ૯. વિસ્નાપૂજ્યસંગ્રહ; ૧૦. સગ્રાથમાળા(પં); ૧૧. સસન્નિમત્ર; ૧૨. સસન્નિમત્ર(ઝ); ૧૩. જૈન સત્યપ્રકાશ, જુલાઈ ૧૯૪૪-'શ્રી વર્ધમાન જિનગુણસૂરવેલી', સં. સારાભાઈ નવાબ.

સંદર્ભ: ૧. ગુસાઈતિહાસ: ૨; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. જૈસ-ઈતિહાસ; ૪. દેસુરાસમાળા; ૫. પાંગુહસ્તલેખો; ૬. પ્રાકાશપરંપરા; ૭. મરાસસાહિત્ય; ૮. આલિસ્તઓઈ: ૨; ૯. જૈગૂકવિઓ: ૧, ૩(૧); ૧૦. ડિકેટલોગબીજે; ૧૧. ડિકેટલોગભાવિ; ૧૨. મુમુગુહસૂચી; ૧૩. રાહસૂચી: ૧; ૧૪. વીહસૂચી; ૧૫. હેન્ડેસાસૂચિ: ૧. [ર.ર.દ.]

સકલચંદ્ર-૩ [ઈ. ૧૬૬૧માં હયાત]: જૈન. 'સૂરપાલ-રાસ' (ર. ઈ. ૧૬૬૧)ના કર્તા.

સંદર્ભ: જૈગૂકવિઓ: ૩(૨). [ર.ર.દ.]

સકલેશ્વર/સાંકળેશ્વર [ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ-ઈ. ૧૯મી સદી મધ્યભાગ]: માતાજીના ભકત. કડીના ઔદીચ્ય બ્રાહ્મણ. આવટંકે જોશી.

ત્રણથી ૯૯ કડી સુધી વિસ્તરતા માતાના ૧૩ જેટલા ગરબા (મુ.) તેમના મળે છે. ૨૯ કડીના 'સલખનપુરીનો ગરબો'(ર. ઈ. ૧૮૬૦/સં. ૧૯૧૬, આસો સુદ ૯, બુધવાર; મુ.)માં કથન ને વર્ણનનું તત્ત્વ છે, તો ૯૯ કડીના 'આશાપુરીનો ગરબો' (ર. ઈ. ૧૮૫૩/સં. ૧૯૦૯, ભાદરવા વદ ૯, બુધવાર; મુ.)માં માતાજીનું સ્વરૂપવર્ણન ધ્યાન ખેંચે છે. એમના કોઈક ગરબામાં હિંદીની અસર છે, અને કોઈક ગરબામાં 'સાંકળો' એવી નામછાપ મળે છે.

કૃતિ: ૧. અંબિકાકાવ્ય તથા શકિતકાવ્ય, પ્ર. સાકરલાલ જુલાખી-દાસ, ઈ. ૧૯૨૩; ૨. કાદોહન: ૨ (+સં.); ૩. ભગવતી કાવ્યસંગ્રહ ૧, પ્ર. શા. ઉત્તમરામ ઉમેદચંદ્ર, સં. ૧૯૩૩; ૪. શ્રીમદ્ ભગવતી-કાવ્ય, પ્ર. દામોદર દાજીભાઈ, ઈ. ૧૯૮૯ (+સં.); ૫. ગૂહા-યાદી. [શ્ર.ત્રિ.]

સખિયાજી [ ]: જૈન શ્રાવક. જ્ઞાતિએ ભણસાળી. લોકગચ્છના લવજીજીપિ પાસે દીક્ષા લેવા અગાઉ વીરજી વોરાએ પૂછેલા પ્રશ્નોના ઉત્તર રૂપે ગદ્યમાં મળતા 'સખિયાજીના બોલ' (લે. ઈ. ૧૬૬૪ અનુ: મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ: સ્વાધ્યાય, ઓકટો. ૧૯૬૯-'સખિયાજીના બોલ', મુનિ હસ્તિમલ્લજી, કેશવલાલ હિ. કામદાર (+સં.). [ર.ર.દ.]

સખીદાસ [ ]: 'રણજીડજીનાં પદ'ના કર્તા.

સંદર્ભ: ગુજરાત શાળાપત્ર, જૂન ૧૯૧૦-'ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ તથા અપ્રસિદ્ધ કવિઓનાં અપ્રસિદ્ધ કાવ્ય, ભાગ ત્રીજો', છગન-લાલ વિ. રાવળ. [શ્ર.ત્રિ.]

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૪૪૫

સયવીર(ઋષિ) [ઈ. ૧૫૬૦માં હયાત] : સંભવતઃ તપગચ્છના જૈન સાધુ. ૫૭ કડીની 'હીરવિજયસૂરિ-સગ્રય' (૨.ઈ. ૧૫૬૦)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેજેશાસૂચિ : ૧. [પા.માં.]

સચ્ચિદાનંદ(સ્વામી) : જુઓ મનોહર (સ્વામી).

સજ્જન(પંડિત) [ ] : જૈન સાધુ. ૪ કડીના 'નમિ-ગીત', ૪ કડીના 'સર્થપતિકોશા-ગીત' અને ૬ કડીના 'સ્થૂલભદ્ર-કોશા-કાગળ' (વિ.સં. ૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [પા.માં.]

સત્યકીર્તિ(ગણિ) [ ] : જૈન સાધુ. ૨૫ કડીના 'ચતુર્વિંશતિજિન-સ્તવન' (વિ.સં. ૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેજેશાસૂચિ : ૧. [પા.માં.]

સત્યરત્ન-૧ [ઈ. ૧૮૨૪માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. 'સમેતશિખર-રાસ' (૨.ઈ. ૧૮૨૪/સં. ૧૮૮૦, ભાદરવા સુદ પ)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. મરાસસાહિત્ય; □ ૩. જૈન-કવિઓ : ૩(૧). [પા.માં.]

સત્યરત્ન-૨ [ ] : જૈન. જિનહર્ષના શિષ્ય. હિન્દી-ગુજરાતી મિશ્ર ભાષામાં અનુક્રમે ૫ અને ૭ કડીના 'દાદાજી' (-જિનકુશલસૂરિ) વિષયક ૨ સ્તવનો(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : સ્નાત્રપૂજ, દાદાસાહેબ પૂજ, ઘંટાકર્ણવીર પૂજ, પ્ર. ઝવેર-ચંદ કે. ઝવેરી, સં. ૨૦૦૮. [પા.માં.]

સત્યવિજય(પંડિત) [ ] : જૈન સાધુ. ૫ કડીની 'વૈરાગ્યની સગ્રય'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. દેસ્તસંગ્રહ; ૨. સગ્રયમાળા(પં). [પા.માં.]

સત્યસાગર [ઈ. ૧૭૪૩માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વાચક રત્નસાગરના શિષ્ય. ૧૬ ઢાળના 'વહરાજ-રાસ' (૨.ઈ. ૧૭૪૩; અંશતઃ મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : સૂર્યપુર રાસમાળા, સં. કેશરીચંદ હી. ઝવેરી, ઈ. ૧૯૪૦.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. મરાસસાહિત્ય; □ ૩. જૈનકવિઓ : ૨, ૩(૨). [પા.માં.]

'સત્યાસિયાદુષ્કાળવર્ણન-છત્રીશી' : ૬-૬ પંકિતની ૧ એવી ૩૬ કડીની સકલચંદ્રશિષ્ય સમયસુંદરની આ કૃતિ(મુ.) સં. ૧૬૮૭માં ગુજરાતમાં પડેલા ભયંકર દુષ્કાળનું વાસ્તવિક ચિત્ર આપતી હોવાને લીધે ઈતિહાસદષ્ટિએ મહત્વની છે.

પ્રારંભમાં ગુજરાતનો સમુદ્ધિનું વર્ણન કરી કવિ પછી દુષ્કાળમાં સંપડાયેલા ગુજરાતના પ્રજાજીવનને વર્ણવે છે. પ્રજામાં પ્રવર્તતાં વહેમ, અંધશ્રદ્ધ, અંગન સ્વજનોની પરસ્પર માટેની લાગણીનો વિરોધ, એક તરફ મોટા તપસ્વી જૈન સાધુઓનું મૃત્યુ અને બીજી તરફ સાધુઓ દ્વારા અનેકને દીક્ષા આપી મૂંડી નાખવાની પ્રવૃત્તિ, ધર્મના આદેશનું ઉલ્લંઘન કરી શિષ્યોએ વેચેલાં ગ્રંથો, વસ્ત્રો અને

ભિક્ષાપાત્ર, સાધુસમાજમાં શિષ્યમંડળ વધારવા કિંમી થયેલી સ્પર્ધા ને તેથી વ્યાપક બનેલી વટાવપ્રવૃત્તિ વગેરે વીગતો મોંઘી દૃશ્યદ્રાવક ચિત્રો કવિ દુષ્કાળની કરુણ સ્થિતિ આલેખે છે. દુષ્કાળની આ કરુણ સ્થિતિમાં પાટણ, અમદાવાદ, સુરત અને ખંભાતના અનેક શ્રોષ્ટીઓ તથા જગડૂશા અને ભામાશાહે ધનધાન્યની જે મદદ કરી તેની પણ વીગતે કવિ નોંધ લે છે. [૨.૬.]

'સદયવત્સવીર-પ્રબંધ' : ભીમનો દુહા, સોરઠા, ચોપાઈ, વસ્તુ, છપ્પય વગેરે માત્રામેળ અને ક્યારેક અક્ષરમેળ છંદો ને ગીતના બંધવાળો ૬૭૨/૭૩૦ કડીનો સદયવત્સ/સૂદો અને સાવલિંગ/સામ-લિનાં પ્રેમ અને પરાક્રમની કથાને આલેખતો આ પ્રબંધ(મુ.) ભાષા, છંદ સ્વરૂપ, ઈતિહાસ, ઈત્યાદિની દૃષ્ટિએ ઘણું મૂલ્ય ધરાવે છે. ગુજરાતીમાં આ વિષય પર ઉપલબ્ધ કૃતિઓમાં સૌથી પહેલી આ કૃતિની જૂનામાં જૂની પ્રત ઈ. ૧૪૩૨ની મળી આવી છે. એટલે આ પ્રબંધની રચના ઈ. ૧૫મી સદીમાં થઈ હોવાનું અનુમાન છે.

ઉજ્જવિનીનો રાજા પ્રભુવત્સનો પુત્ર સદયવત્સ કોઈ સગર્ભા સ્ત્રીને મદોન્મત્ત બનેલા જ્યમંગલ હાથીના પંજમાંથી બચાવવા માટે હાથીની હત્યા કરે છે. પ્રધાનની ભંભેરણીથી રાજા આ કૃત્ય બદલ સદયવત્સને દેશનિકાલ કરે છે. સાવલિંગની સાથે ચાલી નીકળેલો સદયવત્સ વિવિધ પરાક્રમો કરી અંતે પોતાના રાજ્યને દુશ્મનના ઘેરામાંથી મુક્ત કરે છે એ આ પ્રબંધની મુખ્ય કથા કેટલીક અવાંતર કથાઓ વણી લઈને કહેવાઈ છે.

લોકજીવનમાં પ્રચલિત વિક્રમકથાઓ સાથે સંબંધિત આ કથાની બે પરંપરામાં વીર, અદ્ભુત અને શૃંગારના નિરૂપણવાળી એક પરંપરા કવિની આ કૃતિમાં મળે છે. પાછળના ગુજરાતી કવિઓ સદેવંત-સાવલિંગના પૂર્વેના આઠભવની કથાવાળી ને શૃંગારરસના પ્રાધાન્યવાળી બીજી પરંપરાને અનુસર્યા છે. તત્કાલીન સમાજનું ચિત્ર ઉપસાવતા આ પ્રબંધમાં વર્ણનો અને નિરૂપણમાં કવિની ભાષાશક્તિનું બળ અનેક જગ્યાએ અનુભવાય છે. પ્રભુવત્સના રાજકુલનું દુહામાં થયેલું વર્ણન, ગીત અને છંદના મિશ્રણથી થયેલું વરયાત્રાનું વર્ણન, ચિતામાં બળી મરવા તત્પર બનેલી સાવલિંગની સોરઠામાં થયેલી અંતિમ પ્રાર્થના, રણમાં સદયવત્સ-સાવલિંગ વચ્ચે થતો સમસ્યામૂલક સંવાદ વગેરે એનાં દૃષ્ટાંત છે. જે કે કેટલુંક નિરૂપણ કવિએ પૂર્વપરંપરામાંથી લીધું હોવાની પૂરી સંભાવના છે.

એમાં જોવા મળતું પ્રાકૃત અને અપભ્રંશના સંસ્કારવાળું ભાષા-સ્વરૂપ ભાષાના અભ્યાસીને અત્યંત ઉપયોગી નીવડે એવું છે. [જ.ગા]

સદાનંદ : આ નામે ૧૨ કડીની 'વાલાજીની વિનતિ' એ જૈનતર કૃતિ, સદાનંદ(પાકક)ને નામે ૫ કડીનું 'પાર્શ્વનાથ-સ્તવન'(મુ.) તથા સદા-નંદને નામે ૫ કડીની 'નેમિનાથ વિનતિ' (વિ. સં. ૧૮મી સદી અનુ.) ને ૫ કડીની 'વીતરાગની વિનતિ' (વિ. સં. ૧૮મી સદી અનુ.) એ જૈનકૃતિઓ મળે છે. જૈન કૃતિઓના કર્તા એક હોવાની સંભાવના છે.

કૃતિ : અરત્નસાર.

સંદર્ભ : ૧. ડિકેટલોગબીજે; ૨. મુપુગૂહસૂચી. [પા.માં.]

૪૪૬ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

સયવીર(ઋષિ) : સદાનંદ

સદારુચિ(ગણિ) [ઈ. ૧૭૧૦માં હયાત]: જૈન સાધુ. પુણ્યરુચિની પરંપરામાં નિત્યરુચિના શિષ્ય. 'સંગ્રહણીપ્રકરણ ઉપર સ્તબક' (૨.ઈ. ૧૭૧૦, સ્વહસ્તાક્ષરવાળી પ્રત)ના કર્તા.

સંદર્ભ: મુપુગૂહસૂચી. [પા.માં.]

સદારાંકર: આ નામે ૫ કડીનો અંબામાતાનો ૧ ગરબો(મુ.) તથા વહેદરાનિવાસી સદારાંકરને નામે ૯ કડીનો 'ચલ્લુસજનો ગરબો' (મુ.) મળે છે. આ કૃતિઓના કર્તા એક જ છે કે જુદા તે નિશ્ચિત થવું નથી.

કૃતિ: ૧. નકાસંગ્રહ, ૨. શ્રીમદ્ ભગવતીકાવ્ય, પ્ર. દામોદર દાજીભાઈ, ઈ. ૧૮૮૯ (+સં.). [શ્ર.ત્રિ.]

સદાશિવ-૧ [ઈ. ૧૬૨૬માં હયાત]: ૧૫ કડવાંની 'સગલશાહ' (૨ ઈ. ૧૬૨૬) નામે કૃતિના કર્તા.

સંદર્ભ: ગૂહાયાદી. [શ્ર.ત્રિ.]

સદાશિવ-૨ [ ]: ૧૯ કડીના 'બહુચરમાતાનો ગરબો'(મુ.) તથા અન્ય ગરબા-ગરબીના કર્તા.

કૃતિ: ૧. અંબિકાકાવ્ય તથા શકિતકાવ્ય, પ્ર. ભુક્સેવર સાકરલાલ બુલાખીદાસ, ઈ. ૧૯૨૩ (ત્રીજી આ.); ૨. શ્રીમદ્ ભગવતી કાવ્ય, પ્ર. દામોદર દાજીભાઈ, ઈ. ૧૮૮૯.

સંદર્ભ: ગૂહાયાદી [શ્ર.ત્રિ.]

સબળદાસ [ઈ. ૧૮મી સદીનો પૂર્વાર્ધ]: લોકાગચ્છના જૈન સાધુ. 'ત્રિલોકસુંદરી-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૮૨૧) અને રાજસ્થાની ભાષામાં 'ત્રિલોકસુંદરી-ચર્ણન' (૨.ઈ. ૧૮૩૬)ના કર્તા.

૧૫ કડીની 'હરિકેશીમુનિનો સજાય'(મુ.) મળે છે. તેના કર્તા પ્રસ્તુત સબળદાસ હોવાની શક્યતા છે.

કૃતિ: જૈસમાલા(શા): ૨.

સંદર્ભ: ૧. દેસુરાસમાળા; ૨. જૈગૂકવિઓ: ૩(૧, ૨); ૩. હેજ્જાસૂચિ: ૧. [પા.માં.]

સબલસિદ્ધ [ઈ. ૧૮૦૫માં હયાત]: ખરતરગચ્છના શ્રાવક. 'વીસી' (૨.ઈ. ૧૮૦૫/સં. ૧૮૬૧, વૈશાખ સુદ ૩)ના કર્તા.

સંદર્ભ: ૧. ગુસાઈતિહાસ: ૨; ૨. જૈગૂકવિઓ: ૩(૧). [પા.માં.]

સભાચંદ [ઈ. ૧૭૧૧માં હયાત]: ખરતરગચ્છની વેગડ શાખાના જૈન સાધુ. જિનચંદ્રસૂરિની પરંપરામાં ધર્મચંદના શિષ્ય. 'જ્ઞાનસુખડી' (૨.ઈ. ૧૭૧૧/સં. ૧૭૬૭, ફાગણ સુદ ૭, રવિવાર) એ ગદ્યકૃતિઓના કર્તા.

સંદર્ભ: જૈગૂકવિઓ: ૩(૨). [પા.માં.]

'સભાપર્વ': મહાભારતના સભાપર્વના પ્રસંગોને સંક્ષિપ્તમાં વર્ણવતું ખંભાતના કવિ વિષ્ણુદાસને નામે ૨૦ કડવાંનું આ નામનું આખ્યાન(મુ.) મળે છે. આ જ વિષ્ણુદાસકૃત ૩૬ કડવાંનું 'સભાપર્વ'

સદારુચિ(ગણિ): સમયપ્રમોદ(ગણિ)

(મુ.) પણ મળે છે. આંતરબાહ્ય પ્રમાણોને લક્ષમાં લેતાં ૩૬ કડવાંનું 'સભાપર્વ' વિષ્ણુદાસની અધિકૃત રચના જણાય છે.

બીજું ૨૦ કડવાંનું 'સભાપર્વ' નામછાપ વિષ્ણુદાસની બતાવે છે અને રચનાસમય પણ ઈ. ૧૫૬૧/સં. ૧૬૧૩, જ્યેષ્ઠ-૧૨, મંગળવાર આપે છે, તેમ છતાં એ વિષ્ણુદાસની અધિકૃત રચના જણાતી નથી. કૃતિમાં આશરે ૧૧ વખત એટલે કે મોટાભાગનાં કડવાંમાં કવિની નામછાપ મળે છે. આ લક્ષણ ખંભાતના વિષ્ણુદાસનાં અન્ય આખ્યાનોમાં નજરે પડતી નથી. કૃતિનો રચનાસમય પણ વાર, તિથિ, માસ સાથે મેળમાં નથી. સંપાદકની નોંધ પરથી લાગે છે કે કૃતિની પ્રત ઘણી અર્વાચીન છે. આ બધાં કારણોને લક્ષમાં લેતાં પ્રસ્તુત કૃતિ ખંભાતના વિષ્ણુદાસની હોવાની સંભાવના ઓછી છે.

કે. કા. શાસ્ત્રીએ પ્રસ્તુત કૃતિ ખંભાતના કવિ શિવદાસની હોવા સંભાવના વ્યક્ત કરી છે, પરંતુ એ માટે કોઈ ચોક્કસ આધાર નથી.

[જ.ગા.]

સમધર: જઓ સમધર.

સમયધ્વજ(ઉપાધ્યાય) [ઈ. ૧૬મી સદી મધ્યભાગ]: જૈન શ્વેતાંબર સાધુ. 'સીતાસતી-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૫૫૫) તથા ૧૫ કડીની 'પાર્શ્વનાથ-ફાગુ' (૨.ઈ. ૧૫૫૮ પહેલાં) એ કૃતિઓના કર્તા.

સંદર્ભ: ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. પ્રાકરપરંપરા; ૩. જૈગૂકવિઓ: ૩(૧); ૪. મુપુગૂહસૂચી. [પા.માં.]

સમયનિધાન [ઈ. ૧૬૭૫/૧૬૮૧માં હયાત]: ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. સમયસુંદરની પરંપરામાં રાજસોમના શિષ્ય. ૧૩ કડીની 'સુસઠ-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૬૭૫/૧૬૮૧)ના કર્તા.

સંદર્ભ: જૈગૂકવિઓ: ૩(૨). [પા.માં.]

સમયપ્રભ [ઈ. ૧૪૧૯ પછી]: ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. ઐતિહાસિક વસ્તુ ધરાવતા ૪૫ કડીના 'જિનભદ્રસૂરિ-પાટ્ટીભિષેક-રાસ' (૨.ઈ. ૧૪૧૯ પછી)ના કર્તા.

સંદર્ભ: ૧. મરાસસાહિત્ય; ૨. જૈન સત્યપ્રકાશ, માર્ચ ૧૯૩૮-'શ્રી જિનભદ્રસૂરિરાસ-સાર', અગરચંદ ભં. નાહટા; ૩. જૈગૂકવિઓ: ૩(૨). [પા.માં.]

સમયપ્રમોદ(ગણિ) [ઈ. ૧૬મી સદી અંતભાગ-ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ]: ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. યુગપ્રધાન જિનચંદ્રસૂરિ (ઈ. ૧૫૮૩)ની હયાતીમાં તથા રાયસિદ્ધના રાજ્યકાળ (ઈ. ૧૫૭૩-૧૬૧૧)માં હયાત. જિનચંદ્રસૂરિની પરંપરામાં જ્ઞાનવિદ્યાસના શિષ્ય. વિવિધ ગેય ઢાળમાં રચાયેલી અને વિસ્તૃત પ્રાસભંધો અને ધ્રુવાઓને કારણે નોંધપાત્ર બનેલી 'આરામશોભા-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૫૮૫), ૯૬ કડીનો 'નેમિરાજિમતી-રાસ' (૨.ઈ. ૧૬૦૭), ૬૯ કડીની 'જિનચંદ્રસૂરિ/યુગપ્રધાનનિર્વાણ-રાસ' (૨.ઈ. ૧૬૧૪ પછી; મુ.), ૫૨૯ કડીની 'ચંદ્રપવી-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૬૧૭/સં. ૧૬૭૩, આસો સુદ ૨, ગુરુવાર, સ્વલિખિતપ્રત) અને ૧૭ કડીના 'વરકાણાપાર્શ્વનાથ-સ્તવન'ના કર્તા.

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ: ૨૪૦

કૃતિ : ૧. ઐત્કેકસંગ્રહ; ૨. જૈન યુગ, આસો ૧૯૮૪-
'સમયપ્રમોદકૃત જિનચંદ્રસૂરિ નિર્વાણકાવ્ય', મોહનલાલ દ. દેશાઈ
(૫૨).

સંદર્ભ : ૧. કથામંજુપાત્રોણિ, 'આરામશોભા-રાસ', સં. જ્યંત
કોઠારી અને કીર્તિદા જોશી, ઈ. ૧૯૮૩; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩.
યુજિનચંદ્રસૂરિ; ૪. જૈનગુકવિઓ : ૩(૨). [પા.માં.]

સમયમાણિક્ય [ઈ. ૧૬૬૬માં હયાત] : ખરતરગચ્છની સાગરચંદ્ર
શાખાના જૈન સાધુ. 'મન્સોદર-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૬૬૬)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈનગુકવિઓ : ૩(૨). [પા.માં.]

સમયરંગ [ઈ. ૧૫૬૯માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિન-
ચંદ્રસૂરિની પરંપરામાં ગુણુષેખરના શિષ્ય. નયરંગ (ઈ. ૧૫૬૯માં
હયાત)ના ગુરુભાઈ. ૫ ઢાલ અને ૨૧૩ કડીના 'ગોડીપાર્શ્વનાથ-
સ્તવન'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : અરત્નસાર.

સંદર્ભ : ૧. યુજિનચંદ્રસૂરિ; ૨. આલિસ્તઓઈ : ૨; ૩.
જોહાપ્રોસ્તા; ૪. રાહસૂચી : ૧; ૫. હેજોજાસૂચિ : ૧. [પા.માં.]

સમયરાજ (ઉપાધ્યાય) [ઈ. ૧૬૦૬માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન
સાધુ. જિનચંદ્રસૂરિની પરંપરામાં જિનસિદ્ધસૂરિના શિષ્ય. સમય-
સુંદરના વિદ્યાગુરુ. ૭૪ કડીની 'જિનધર્મમંજરી/ધર્મમંજરી-ચતુષ્પદિકા'
(૨.ઈ. ૧૬૦૬/સં. ૧૬૬૨, મહા સુદ ૧૦), ૨૨ કડીની 'ચતુર્વિંશતિ
તીર્થંકરનામ સ્વ-સ્વોત્પત્તિ નગરી પ્રમુખ સખતપ્રકાર', ૪૪ કડીની
'શ્રાવક-ચોપાઈ', ૧૪ કડીની 'શગુંજય-ઋષભ-સ્તવન', 'પર્યુષણ-
વ્યાખ્યાન પદ્ધતિ' તથા સંસ્કૃતમાં 'અવચૂરી' અને કેટલાંક સ્તવનો
એ કૃતિઓના કર્તા.

સંદર્ભ ૧ ગુસારસ્વતો; ૨ યુજિનચંદ્રસૂરિ; ૩. જૈનગુકવિઓ:
૧, ૩ (૧); ૪. મુપુગુહ-સૂચી; ૫ હેજોજાસૂચિ : ૧. [પા.માં.]

સમયસુંદર(કવિચણુ)-૧ (ઈ. ૧૫૬૬માં હયાત) : 'સ્થૂલિભદ્ર-રાસ',
(૨.ઈ. ૧૫૬૬/સં. ૧૬૨૨, કારતક/માગશર-૫, બુધવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈનગુકવિઓ : ૩(૧). [જ.ગા.]

સમયસુંદર-૨ [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ-અવ. ઈ. ૧૬૪૬/સં.
૧૭૦૨, ચૈત્ર સુદ ૧૩] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનચંદ્રશિષ્ય
સકલચંદ્રના શિષ્ય. મારવાડમાં આવેલા સાચોરના પ્રાગવાટ
વણિક. પિતા રૂપસિદ્ધ. માતા લીલાદેવી. ઈ. ૧૫૯૩માં વાયકપદ
અને સંભવતઃ ઈ. ૧૬૧૫-૧૬૬માં ઉપાધ્યાયપદ. મહિમરાજ (જિન-
સિદ્ધસૂરિ) અને સમયરાજ એમના વિદ્યાગુરુઓ હતા. ઈ. ૧૫૮૨માં
જિનચંદ્રસૂરિ અકબર બાદશાહને મળવા લાહોર ગયા ત્યારે તેમની
સાથે ગયેલા અન્ય સાધુઓમાં સમયસુંદર પણ હતા અને તે વખતે
તેમણે પોતાની સંસ્કૃત કૃતિ 'અષ્ટલક્ષ્મી'થી અકબરને પ્રસન્ન કર્યા
હતા. સંસ્કૃત, પ્રાકૃત તથા અપભ્રંશના તેઓ સારા અભ્યાસી હતા.
તથા વિહાર નિમિત્તે ગુજરાત, મારવાડ અને સિંધના વ્યાપક પ્રવાસો
દરમ્યાન ગુજરાતી, મારવાડી, સિંધી, હિંદી ને પંજાબી ભાષાઓ પર
પણ પ્રભુત્વ મેળવ્યું હતું. તેઓ સંગીતજ્ઞ પણ હતા. ગુજરાતી,

૪૪૮ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

સંસ્કૃત અને પ્રાકૃતમાં સમયસુંદરે વિપુલ સર્જન કર્યું છે. તેના પરથી
તેમના કવિત્વશક્તિ, પાંડિત્ય અને સંગીતજ્ઞાનનો પરિચય થાય છે.

ગુજરાતીમાં તેમણે અનેક રાસકૃતિઓ રચી છે, જેમાં જૈનધર્મની
પરંપરામાં પ્રચલિત કથાઓ પર આધારિત રાસાઓનું પ્રમાણ સૌથી
મોટું છે. ૨ ખંડ, ૨૧ ઢાળ ને ૫૩૫ કડીનો એમનો પહેલો રચાયેલ
'સાંબપ્રદ્યુમ્ન-રાસ/પ્રભંધ/ચોપાઈ' (૨. ઈ. ૧૬૦૩/સં. ૧૬૫૯, આસો
સુદ ૧૦) જૈન આગમોમાંની સાંબપ્રદ્યુમ્નની કથાને વિકસાવીને
લખાયો છે. કૃષ્ણના ૨ પુત્રો સાંબ અને પ્રદ્યુમ્નનાં સ્નેહ અને
સાહસપરાક્રમની કથા આલેખી કવિએ એમાં કર્મપુનર્જન્મનો
મહિમા ગાયો છે. 'ઉત્તરાધ્યયન-સૂત્ર'ને આધારે રચાયેલા ૪ ખંડ,
૪૪ ઢાળ ને ૮૪૦ કડીના અવાંતરકથાઓ ને વાબાં વર્ણનોથી પ્રસ્તારી
બનેલા 'ચારપ્રયેક-બુદ્ધ-રાસ/ચોપાઈ' (૨. ઈ. ૧૬૦૯/સં. ૧૬૬૫, જોઠ
સુદ ૧૫-; મુ.)માં નમિ, કર્કડુ, દ્વિમુખ અને નિગઈ એ ચારે 'પ્રયેક
બુદ્ધ' કેવી રીતે બન્યા એની કથા છે. ૬ ખંડ, ૩૯ ઢાળ ને ૯૩૧
કડીનો 'નલદવદંતી-રાસ-કથા/ચોપાઈ' (૨. ઈ. ૧૬૧૭/સં. ૧૬૭૩,
વસંતમાસ-; મુ.) કવિનો વિશેષ ધ્યાનાર્હ રાસ છે. 'પાંડવચરિત્ર'
અને 'નેમિચરિત્ર'ને અનુસરતી આ કૃતિમાં નલ-દવદંતીના ૩ ભવની
કથા છે. નળના ડાબાજમાણા હાય વચ્ચે થયેલા સંવાદ દ્વારા વ્યક્ત
થયેલો નળનો દ્વિધાભાવ, નળ અને કુબરના દ્યુતપ્રસંગનું વર્ણન કે
શુંગાર, અદ્ભુત ને શાંતના નિરૂપણમાં કવિની શક્તિ દેખાય છે.
વિવિધ પ્રાદેશિક ભાષાઓના શબ્દોના સંસ્કાર તથા પોતાના સમયમાં
પ્રચલિત કહેવતો અને લોકોક્તિઓને વણી લેવાની કવિની ટેવથી
એમની ભાષા અહીં અને અન્ય રાસાઓમાં અસરકારક બને છે. ૩
ખંડ, ૩૯ ઢાળ ને ૭૪૪ કડીની 'મૃગાવતીચરિત્ર-ચોપાઈ/રાસ/આ-
ખ્યાન' (૨. ઈ. ૧૬૧૨; મુ.) કવિની બીજી મહત્વની કૃતિ છે.
જૈનોમાં પ્રચલિત મૃગાવતીના ચરિત્ર પર આધારિત આ રાસમાં
મૃગાવતીજીવનના મુખ્ય કથાપ્રસંગો વચ્ચે કેટલીક અવાંતરકથાઓ
ગૂંથી કવિએ એને કામ પર શીલના વિજયની કથા બનાવી છે. મૃગા-
વતી-સૌંદર્યવર્ણન કે મૃગાવતીના વિરહાલાપમાં કવિની શક્તિ ખોલી
ઊઠી છે. પરંતુ કવિની સૌથી મોટી ને ઉત્તમ રચના તો ૯ ખંડ, ૬૩
ઢાળ ને ૩૭૦૦ કડીની 'સીતારામ-ચોપાઈ' (મુ.) છે. 'સિયાચરિત્ર' ને
'પદ્મચરિત્ર'ને આધારે રચાયેલા આ રાસમાં કવિ જૈનપરંપરામાં
પ્રચલિત રામકથાને અનુસર્યા છે. એટલે સીતાવગ્નનો પ્રસંગ,
સીતાનો રામે ત્યાગ કર્યા પછી વજ્રજંઘ રાજાએ સીતાને આપેલો
આશ્રય, લક્ષ્મણનું મૃત્યુ વગેરે ઠીકઠીક પ્રસંગોના નિરૂપણમાં તેઓ
વાલ્મીકિ રામાયણથી જુદા પડે છે. જૈનધર્મનો પ્રભાવ બતાવતી હોવા
છતાં વિવિધ રસોનું નિરૂપણ, પ્રવાહી કથાકથન ને ભાષાસામર્થ્યથી
કૃતિ અસરકારક બની છે. 'ત્રિષષ્ટિશલાકા-પુરુષચરિત્ર'ના પરિશિષ્ટપર્લ
પર આધારિત ૧૦ ઢાળ ને ૨૨૫ કડીનો 'વલ્કલચીરી-રાસ/ચોપાઈ' (૨. ઈ. ૧૬૨૫; મુ.)માં જંગલમાં મોટો થયેલો ને જીવનથી બિનઅનુ-
ભવી એવો વલ્કલચીરી કેવા અનુભવોમાંથી પસાર થઈ પોતાના
ભાઈ પાસે પહોંચે છે એની કથા મુખ્ય છે. એમાં આલેખાયેલું વલ્કલ-
ચીરીનું મુગ્ધ વ્યક્તિત્વ ગમે એવું છે. ૨ ખંડ, ૨૦ ઢાળ ને ૪૪૮
કડીની 'થાવચ્યાસુતરિષિ-ચોપાઈ' (૨. ઈ. ૧૬૩૫/સં. ૧૬૯૧, કારતક
વદ ૩; મુ.) જૈન આગમોમાંના 'જ્ઞાતાધર્મકથા' પરથી લીધી છે.

સમયમાણિક્ય : સમયસુંદર-૨

કૃતિના પહેલા ખંડમાં કૃષ્ણની દ્વારિકાનગરીમાં રહેતા થાવર્યાનું ચરિત્ર અને બીજા ખંડમાં સુક અને થેલકની કથા છે. થાવર્યાસુત અને સુક વચ્ચેનો જ્ઞાનસંવાદ કૃતિનો ધ્યાનાર્હ અંશ છે. ૪ ઢાળ ને ૫૪ કડીના 'શુલ્કક્રમ-રાસ' (ર.ઈ.૧૬૩૮; મુ.)માં કામની પ્રબળતા, દીકાની કઠોરતા અને ભૌતિક સુખોની ક્ષણિકતા કવિએ બતાવી છે. પ્રાકૃતગ્રંથ 'ગૌતમપુરણ'ને આધારે રચાયેલી ૭૪ કડીની 'ગૌતમપુરણ-ચોપાઈ' (ર.ઈ.૧૬૩૮; મુ.)માં પોતાના શિષ્યે ઉઠાવેલા ૪૮ પ્રશ્નોનું ભગવાન મહાવીરે જે રીતે નિરાકરણ કર્યું તેનું આલેખન છે. ૪ ઢાળ ને ૫૭ કડીનો 'કેશીપ્રદેશી-પ્રબંધ' (મુ.) 'રાયપસોણીય-સૂત્ર'ને આધારે રચાયો છે. પ્રદેશી રાજાએ ધર્મવિષયક ઉઠાવેલા વિવિધ પ્રશ્નોના જે ઉત્તર કેશીક્રમિએ આપ્યા તેનું તેમાં આલેખન છે. દષ્ટાંતોથી વિચારને સ્ફુટ કરવાની કવિની રીત એમાં ધ્યાન ખેંચે છે. ૩ ખંડ, ૩૪ ઢાળ ને ૬૦૬ કડીનો 'દ્રૌપદી-રાસ/ચોપાઈ' (ર.ઈ.૧૬૪૪/સં. ૧૭૦૦, મહા-; મુ.)માં 'જ્ઞાતાસૂત્ર'ને આધારે કહેવાયેલી જૈન પરંપરા અનુસારની, મહાભારતથી જુદી રીતે ચાલતી, કથા નિરૂપાઈ છે. અજિતપ્રમચૂરિની સંસ્કૃતકૃતિ 'શાંતિનાથ-ચરિત્ર' પર આધારિત ૧૪ ઢાળ ને ૨૭૦ કડીની 'પુણ્યસાર-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૬૧૬/સં. ૧૬૭૩, ભાદરવા-; મુ.)માં પુણ્યસારની કથા દ્વારા પુણ્યનો મહિમા કરવામાં આવ્યો છે. ધનેશ્વરસૂરિકૃત સંસ્કૃત કૃતિ 'શ્રી શત્રુંજયમાહાત્મ્ય' પર આધારિત ૬ ઢાળ અને ૧૦૮ કડીના 'શત્રુંજયતીર્થ-રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૨૬/સં. ૧૬૮૨, શ્રાવણ સુદ/વદ-; મુ.)માં શત્રુંજયતીર્થના વિવિધ નામો ગણાવી શત્રુંજયતીર્થનો વખતોવખત જણાવ્યો થયો તેની માહિતી આપી છે. ૧૮ ઢાળ ને ૫૧૯ કડીના 'સાધુવંદના-રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૪૧/સં. ૧૬૯૭, ચૈત્ર-; મુ.)માં જૈન આગમોમાં ઉલ્લેખાયેલા વિવિધ તીર્થોનાં ને અન્ય પ્રદેશનાં વિવિધ ૮૩ સાધુસાધ્વીઓના જીવનની વીગતો આપી છે તે મહત્ત્વની છે.

સમયસુંદરના ૩ રાસ લોકકથાઓ પર આધારિત છે. સિદ્ધલકુમારનાં પરાક્રમો અને એના ધનવતી, રતનવતી, રૂપવતી અને કુસુમવતી સાથેનાં લગ્ન અને 'પ્રિયમેલક' સ્થાનમાં થયેલા પુનર્મિલનની કથા ૧૧ ઢાળ ને ૨૩૦ કડીના 'સિદ્ધલસુતપ્રિયમેલક-રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૧૬; મુ.)માં આલેખાઈ છે. અનુકંપાદાનનો મહિમા સમજાવવા રચાયેલી ૨ ખંડ, ૨૧ ઢાળ ને ૫૦૬ કડીની 'ચંપકશ્રોષ્ટિ-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૬૩૮; મુ.)ના પહેલા ખંડમાં ચંપકશ્રોષ્ટિના આ ભવની અને બીજા ખંડમાં પૂર્વભવની કથા છે. એમાં આવતું ચંપાનગરીમાં પડેલા દુષ્કાળનું ચિત્ર નોંધપાત્ર છે. ૯ ઢાળ અને ૧૬૧ કડીની 'ધનદત્ત-શ્રોષ્ટિની-કથા/ધનદત્તવ્યવહારશુદ્ધિ-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૬૪૦; મુ.)માં વ્યવહારશુદ્ધિનો મહિમા બતાવ્યો છે.

સમયસુંદરે ઐતિહાસિક વિષયવાળા ૨ રાસ પણ રચ્યા છે. દાનનો મહિમા બતાવવા રચાયેલા ૩ ઢાળ ને ૪૦ કડીના 'વસ્તુપાલનેજપાલ-રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૨૬; મુ.)માં વસ્તુપાળ અને તેજપાળે કરેલાં ધર્મ-કાર્યોની વાત છે. પાર્શ્વચંદ્રગચ્છના જૈન સાધુ પુંજરત્ન/પૂજાક્રમિએ લીધેલા કઠોર અભિગ્રાહોની વાત કરતા ૪ ઢાળ ને ૩૭ કડીના 'પુંજરત્ન-ક્રમિ-રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૪૨/સં. ૧૬૯૮, શ્રાવણ સુદ ૫; મુ.)માં

સમયસુંદર-૨ :
ગુ. સા.-૫૭

તપનો મહિમા કર્યો છે. એ સિવાય મિશ્રભાષાવાળો '(રાણી)પદ્માવતીકો-રાસ/ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૬૦૯/સં. ૧૬૬૪, ફાગણ સિદ્ધિયાગ, બુધવાર; મુ.) સમયદષ્ટિએ જોતાં સમયસુંદરનો ગણ્ય છે.

કવિએ ૧ સંવાદકૃતિ ૧૦૧ કડીની 'દાનશીલનપભાવના-સંવાદ' (ર.ઈ. ૧૬૦૬; મુ.) રચી છે. તેમાં દાન, શીલ, તપ અને ભાવના દરેક દૃષ્ટાંતોનો આશ્રય લઈ પોતાનું ચડિયાતાપણું સિદ્ધ કરવા કેવી રીતે મથે છે તેની વાત છે.

સમયસુંદરે કેટલીક 'છત્રીસી' પ્રકારની કૃતિઓ રચી છે. એમાં સં. ૧૬૮૭માં પહેલા કારમા દુષ્કાળનું કરુણ ચિત્ર દોરની ને ઈતિહાસ દષ્ટિએ મહત્ત્વની 'સત્યસિયાદુષ્કાળવર્ણન-છત્રીસી' (મુ.) વિશેષ મહત્ત્વની છે. એ સિવાય કેટલીક પૌરાણિક વ્યક્તિઓનાં દષ્ટાંત દ્વારા કામાનો મહિમા સમજાવતી 'કામા-છત્રીસી' (મુ.), કર્મના સ્વરૂપને વર્ણવતી 'કર્મ-છત્રીસી' (ર.ઈ. ૧૬૧૨/સં. ૧૬૬૮, મહા સુદ ૬; મુ.), સંતોષનો મહિમા વર્ણવતી 'સંતોષ-છત્રીસી' (ર.ઈ. ૧૬૨૮; મુ.), પુણ્યનો મહિમા બતાવતી 'પુણ્ય-છત્રીસી' (ર.ઈ. ૧૬૧૩; મુ.), જુદા-જુદા ધર્મો ને જૈનધર્મના વિવિધ ગચ્છો વચ્ચે પ્રવર્તતા મતમતાંતરમાં ન અટવાતાં સ્વધર્મનું આચરણ કરવાને બાંધ આપતી 'વ્રતનાવ-સલેવા-છત્રીસી' (ર.ઈ. ૧૬૩૮; મુ.), કામાપનાનું મહત્ત્વ સમજાવતી 'આલોચણા-છત્રીસી' (ર.ઈ. ૧૬૪૨; મુ.) અને રાજુલની વિરહવ્યથાનું આલેખન કરતી 'નેમિનાથસલેવા-છત્રીસી' (ર.ઈ. ૧૬૪૨/સં. ૧૬૯૮, ભાદરવા-; મુ.) આ પ્રકારની રચનાઓ છે.

સમયસુંદરની વિવિધ રાગઢાળવાળી, વિખુલ સંખ્યામાં રચાયેલી આશરે સાડાપાંચસો જેટલી ટૂંકી રચનાઓ એમાંના ગેયતત્ત્વથી જૈનસમાજમાં ખૂબ લોકપ્રિય બની છે. એમાંની ઠીકઠીક રચનાઓ રાગસ્થાનીમાં પણ છે. આ રચનાઓમાં જિનચંદ્રસૂરિ, જિત્સિદ્ધસૂરિ વગેરે ખરતરગચ્છના સૂરિઓને વિષય બનાવી રચાયેલાં તથા 'ખરતરગુરુગુપટ્ટીવલી' 'ગુર્વાવલી ગીતમ્' મળી ૯૦ જેટલાં 'ગુરુગીતા' (મુ.) કવિની ઉત્કટ ગુરુભક્તિથી સભર છે. આશરે ત્રીસેક જેટલાં નેમિનાથ અને રાજમતી વિષયક પદો (મુ.) છે, જેમાં ૮ અને ૧૦ કડીના 'નેમિનાથ-ફાગ' અને ૧૪ કડીના 'નેમિનાથ-ભાર-માસ'નો પણ સમાવેશ થાય છે. આ પદોમાં મુખ્યત્વે રાજમતીનો વિરહ કે નેમિનાથના વિરક્તભાવને કવિ આલેખે છે. એ સિવાય 'ચોવીસી' (ર.ઈ. ૧૬૧૨/સં. ૧૭૬૮, આસો સુદ ૧૦; મુ.), 'વીસી' (મુ.), 'વીસ-વિહરમાનજિન-સ્તવન' (મુ.), ૫ 'સીમંધરજિન-સ્તવન' (મુ.), ૨ 'સીમંધર-ગીત' (મુ.), ૨ 'તીર્થમાલા-સ્તવન' (મુ.), 'તીરથ-ભાસ' (મુ.), 'અષ્ટાપદતીર્થ-ભાસ' (મુ.) તથા શત્રુંજય, આબુ, અષ્ટાપદ, ગિરનાર, જસલમેર વગેરે તીર્થો પરનાં સ્તવનો અને ભાસ (મુ.), જૈન સાધુસાધ્વીઓ પરનાં સ્તવનો (મુ.), ઉપદેશનાં ગીતો (મુ.) વગેરેનો આ રચનાઓમાં સમાવેશ થાય છે.

'પડાવશ્યકસૂત્ર-બાલાવબોધ' (ર.ઈ. ૧૬૨૭) અને 'યતિઆરાધના-ભાષા' (ર.ઈ. ૧૬૨૯) એ કવિની ગદ્યકૃતિઓ છે. 'ભાવશતક', 'રૂપકમાલાઅવચૂરિ', 'વિચારશતક', 'સ્વુલંકારીકા' વગેરે સમયસુંદરની સંસ્કૃત કૃતિઓ છે.

કવિને નામે 'ભારવ્રત-રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૨૯) તથા 'જંબૂ-રાસ' એ કૃતિઓ નોંધાઈ છે. પરંતુ એમની અધિકૃતતા શંકાસ્પદ છે. 'જંબૂ-

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૪૪૯

રાસ'ને હાથપ્રતનો ટેકો નથી. કવિને નામે નેધાયેલી 'સુસહ-રાસ' કવિની શિષ્યપરંપરામાં થયેલા સમયનિધાનની છે.

કૃતિ : ૧. કરકંડુ, દુમુહ, નમિ, નિગ્ગઈ આદિ ચાર રાજક ચાર રાસ, પ્ર. નાના દાદાજી ગુંડ, ઈ.૧૮૯૬; ૨. ચારપ્રનોકબુદ્ધરાસ, પ્ર. ભીમસિંહ માણિક, -; ૩. થાવચાસુતરિષિયોપાઈ, સં. અગરચંદ નાહટા અને અન્ય, ઈ.૧૯૮૦; ૪. નવદવદંતીનો રાસ, પ્ર. છગન-લાલ ઉમેદચંદ, ઈ.૧૯૭૮; ૫. નવદવદંતીરાસ (સમયસુંદર), સં. રમણલાલ ચી. શાહ, ઈ.૧૯૫૭; ૬. મુગાવતીચરિત્રચૌપઈ, સં. અગરચંદ નાહટા, સં. રમણલાલ ચી. શાહ, ઈ.૧૯૭૮; ૭. સીતા-રામચૌપાઈ, સં. અગરચંદ નાહટા, ભંવરલાલ નાહટા, ઈ.૧૯૬૩; ૮. સમયસુંદર-કૃતિ-કુસુમાંજલિ, સં. અગરચંદ નાહટા ને ભંવરલાલ નાહટા, ઈ.૧૯૫૭ (+સં.); ૯. સમયસુંદરરાસપંચક, ભંવરલાલ નાહટા, ઈ.૧૯૬૧ (+સં.); ૧૦. અસ્તસાર; ૧૧. અસ્તમંજૂષા; ૨૧. આક્રમહોદયિ : ૭ (+સં.); ૧૩. આંજણા સતીકો રાસ તથા રાણી પદ્માવતીકો રાસ, નાના દાદાજી ગુંડ, ઈ.૧૮૮૮; ૧૪. ચૈસ્ત-સંગ્રહ : ૩; ૧૫. ચોવીસતસંગ્રહ; ૧૬. જિભપ્રકાશ; ૧૭. જિસ્ત-માવા; ૧૮. જૈકાપ્રકાશ : ૧; ૧૯. જૈકાસંગ્રહ; ૨૦. જૈગુસારનો; ૨૧. જૈસ્તસંગ્રહ; ૨૨. જૈસમાલા(શા) : ૧; ૨૩. જૈસસંગ્રહ(જૈ); ૨૪. જૈસસંગ્રહ(ન); ૨૫. દેસ્તસંગ્રહ; ૨૬. પ્રાસ્તસંગ્રહ; ૨૭. યાસસંગ્રહ; ૨૮. રત્નસાર : ૨; ૨૯. સઝાયમાલા(જ); ૩૦. સસન્મિત્ર.

સંદર્ભ : ૧. સમયસુંદર, રમણલાલ ચી. શાહ, ઈ.૧૯૭૮; ૨. ગુલુકલકાકત; ૩. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૪. ગુસામધ્ય; ૫. ગુસારસ્વતો; ૬. જૈસાઈતિહાસ; ૭. મુજિનચંદ્રસૂરિ; ૮. આલિસ્તઓઈ : ૨; ૯. કેટલોંગુસા; ૧૦. જૈગુકવિઓ : ૧, ૩(૧, ૨); ૧૧. જૈહાપ્રોસ્તા; ૧૨. ડિકેટલોંગભીજે; ૧૩. ડિકેટલોંગભાઈ : ૧૯; ૧૪. ડિકેટલોંગ-ભાવિ; ૧૫. મુપુગુહસૂચી; ૧૬. વીહસૂચી; ૧૭. હેજેશાસૂચિ : ૧.

[જ.ગા.]

સમયહર્ષ(ગણિ) [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાધી] : જૈન સાધુ. ૯ કડીના 'વાચનાચાર્ય સુખસાગર-ગીતમ'(મુ.)ના કર્તા. સુખસાગરનો હયાતી-કાળ ઈ.૧૬૬૯ મળે છે તેથી આ સમય દરમ્યાન કવિ સમયહર્ષ હયાત હશે.

કૃતિ : જૈજકાસંગ્રહ (+સં.).

[પા.માં.]

સમર/સમરો [ ] : જૈન સાધુ. 'અષ્ટાપદફાગ-બંધ મહાતીર્થ-સ્તવન'ની કેટલીક પ્રતોમાં કવિને તપગચ્છના સોમ-સુંદરશિષ્ય કહેવામાં આવ્યા છે, પરંતુ મોટા ભાગની પ્રતોને એનો ટેકો નથી. રાજવના વિલાપને વિષય કરતા કુહાનો ૧૦ કડીના 'નેમિ-નાથ-ફાગ' (ર.ઈ. ૧૫મી સદી અનુ; મુ.), ૫૬/૬૬ કડીના 'અષ્ટાપદ ફાગબંધ મહાતીર્થ-સ્તવન/ભરતેશ્વર-ઋષિવર્ણન', ૮૩ કડીની 'કાલિકા-ચતુષ્પદી', ૭ કડીની 'ચોવીસ તીર્થકર પરિવાર-સઝાય', ૨૮ કડીના 'નેમિચરિત-રાસ' અને શાંતિનાથ ભગવાનને મેઘરથરાજના ભવમાં બાજથી બચાવેલા પારેવા પરની દયાનું વર્ણન કરતી ૧૪ કડીની 'હોલાહિઉ-સ્તવન' એ કૃતિઓના કર્તા.

૪૫૦ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

કૃતિ : ૧. ગુસાપઅહેવાલ : ૨૧-'સંવત પંદરમા સૈકામાં રચાયેલ પદ્યકૃત અને સમરકૃત 'નેમિનાથ-ફાગ', ધર્મેન્દ્ર મ. માસ્તર (મધુરમ) (+સં.); ૨. પ્રાફાગુસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. ઉત્તર અપભ્રંશનો સાહિત્ય વિકાસ, વિદ્યાત્રી અ. ચોરા, ઈ.૧૯૭૬; ૨. કવિ ઋષભદાસ (એક અધ્યયન), વાડીલાલ જી. ચોકસી, ઈ.૧૯૭૯; ૩. ગુસારસ્વતો; ૪. જૈમગુકર્યનાઓ : ૧; ૫. જૈગુકવિઓ : ૩(૨); ૬. જૈહાપ્રોસ્તા; ૭. મુપુગુહસૂચી; ૮. હેજેશાસૂચિ : ૧. [પા.માં.]

સમરચંદ્ર(સૂરિ)/સમરસિધ/સમરસિહ(જ.ઈ.૧૫૦૪/સં.૧૫૬૦, માગશર સુદ ૧૧-અવ.ઈ.૧૫૭૦/સં.૧૬૨૬, જેઠ વદ ૧)] : પાર્શ્વચંદ્ર-ગચ્છના જૈન સાધુ. સિદ્ધપુર ચાટણ (આણંદલપુર)ના વતની. જ્ઞાતિએ શ્રીમાળી. પિતા ભીમા શાહ. માતા વાલાદે. પાર્શ્વચંદ્ર-સૂરિના શિષ્ય. મેઘરાજના ગુરુભાઈ. ઋષભદાસના સમકાલીન. એમને 'નિર્ગ્રંથયુગમણિ'નું બિરુદ મળેલું. દીક્ષા ઈ. ૧૫૧૯માં. ઉપાધ્યાય-પદ ઈ.૧૫૪૮માં અને સૂરિપદ ઈ.૧૫૪૮માં. અવસાન ખંભાતમાં.

વિવિધ મુનિઓ વચ્ચેના ભેદ ને તેમના ગુણોને વર્ણવતો ૪૩૪ કડીનો 'સાધુગુણસ સમુચ્ચય-રાસ' (ર.ઈ.૧૫૩૯/સં.૧૫૮૫, કારતક-; મુ.), ૨૫ કડીની 'ચતુર્વિંશતિ જિનનમસ્કાર/જિનનમસ્કાર ત્રિભંગી-સવેયા' (ર.ઈ.૧૫૩૨), ૨૧ કડીનું 'આદીશ્વર-સ્તવન' (ર.ઈ.૧૫૪૪/સં. ૧૬૦૦, કારતક-; મુ.), ૨૨ કડીનું 'મુનિસુપ્રતસ્વામી-સ્તવન' (ર.ઈ.૧૫૪૩/સં. ૧૬૦૯, પોષ વદ ૮; મુ.), ૭૦/૭૫ કડીનું સદ-વહાણગાંભિત 'મહાવીરજિન-સ્તવન' (ર.ઈ.૧૫૫૧/સં. ૧૬૦૭, જેઠ સુદ ૮ કે ૨.ઈ.૧૫૫૦/સં. ૧૬૦૬, મહા સુદ ૮; મુ.), ૧૭ કડીનું 'શંખિશ્વર-સ્તવન' (ર.ઈ.૧૫૫૧/સં. ૧૬૦૭, પોષ વદ ૧૦), ૧૩ કડીનું 'શત્રુજ્યમંડન' આદિનાથ-સ્તવન' (ર.ઈ.૧૫૫૨ કે ૧૫૫૦/સં. ૧૬૦૮ કે ૧૬૦૬, મહા સુદ ૮; મુ.), ૧૧ કડીનું 'પાર્શ્વજિન-સ્તવન', ૪૦ કડીનું 'ધર્મનાથ-સ્તવન' (ર.ઈ.૧૫૫૪), ૮ કડીની 'પાર્શ્વચંદ્રની સ્તુતિ', 'ઋષભ-સ્તવન', ૨૦ કડીનું 'કલ્યાણક-સ્તવન', ૩૮ કડીનું 'ચોવીસ જિન-નામાદિગુણ-સ્તવન', ૧૧ કડીનું 'ધર્મનાથ-સ્તવન', ૫૩ કડીનું ચૌદ ગુણ સ્થાનક ગાંભિત 'મહાવીર-સ્તવન', ૫૨ કડીનું કર્મપ્રકૃતિવિચારગાંભિત 'મહાવીર-સ્તવન', ૧૩ કડીનું 'શાંતિજિન-સ્તવન', ૬૧ કડીની ઉપદેશસારરત્નકોશ 'અગ્યારબોલની સઝાય'(મુ.), ૨૮ કડીની 'પચીસ ભાવનાની સઝાય'(મુ.), ૧૩ કડીની 'આવશ્યક અક્ષરપ્રમાણ-સઝાય'(મુ.), ૨૧ કડીની અને ૧૧ કડીની 'પાર્શ્વચંદ્ર-સઝાય', ૪૧ કડીની 'કિરિયાસ્થાનક-સઝાય'(મુ.), ૧૦ કડીનો 'પાક્ષિક પ્રતિક્રમણની સઝાય', ૫૩/૫૪ કડીની 'બ્રહ્મચર્યવ્રત દ્વિપંચાશિકા/બ્રહ્મચર્ય/બ્રહ્મચર્ય-સઝાય'(મુ.), ૮ કડીની 'જિનપાલિત-જિનરક્ષિત-સઝાય'(મુ.), ૪૧ કડીની 'નાની આરાધના'(મુ.), 'ઋષભ-દેવ-ગીત', ૬૭ કડીની 'જિન અંતરહાલ', ૭૪ કડીની 'પ્રત્યાખ્યાન ચતુઃસપ્તતિકા', ૭ કડીનું 'વર્તમાન ચોવીશ જિન-ચૈત્યવંદન', ૩૭ કડીનું અવગાહનાગાંભિત 'વીરસ્તવન-વિજ્ઞપિત', 'સંસ્તારક-બાલાવ-બોધ' (ર.ઈ.૧૫૪૭/સં. ૧૬૦૩, કારતક), 'ઉત્તરાધ્યયન-બાલાવબોધ', 'પડાવશ્યક-બાલાવબોધ' એ કૃતિઓના કર્તા.

સમયહર્ષ(ગણિ) : સમરચંદ્ર (સૂરિ)/સમરસિધ/સમરસિહ

આ ઉપરાંત 'પાર્શ્વનાથ-સ્તવન' (૨.ઈ.૧૫૮૭), 'અજિતનાથ-સ્તવન', ૮ કડીનું 'શંખિશ્વર પાર્શ્વ-સ્તવન', 'સીમંધરસ્વામી-સ્તવન' (મુ.), 'પૂજ્યચોરીસી-સ્તોત્ર', ૬ કડીની 'વીશવિહરમાનજિન-સ્તુતિ' (મુ.) આ બધી કૃતિઓના કર્તા આ જ સમરચંદ્ર હોવાની સંભાવના છે.

કૃતિ : ૧. આઠ પ્રવચનમાતાની સજાય વગેરે અનેક પદ્યોનો સંગ્રહ, પ્ર. શા. ચતુર્ભુજ તેજપાળ, સં. ૧૯૮૪; ૨. ઐરાસંગ્રહ (૫સં.); ૩. જૈન રાસ સંગ્રહ : ૧, સં. સાગરચંદ્રજી મહારાજ, ઈ. ૧૯૩૦; ૪. જૈરસંગ્રહ; ૫. પ્રાસમણ; ૬. મોસસંગ્રહ; ૭. ૫૨દ્રવ્ય-નય વિચારદિ પ્રકરણ સંગ્રહ, પ્ર. શ્રાવક મંગળદાસ લ., સં. ૧૯૬૯.

સંદર્ભ : ૧. કવિ ઋષભદાસ, ચાડીલાલ જી. ચોકરી, ઈ. ૧૯૭૯; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. જૈન સત્યપ્રકાશ, વૈશાખ, ૨૦૦૩-શંખિ-શ્વરનીર્થ સંબંધી સાહિત્ય કી નિશાલતા, અગરચંદ નાહટા; ૪. જૈગુકવિઓ : ૧, ૩(૨); ૫. જોહાપ્રોસ્ટા; ૬. ડિકેટલોગભાઈ : ૧૩; ૭. મુપુગુહસૂચી; ૮. રાહસૂચી; ૯. લીહસૂચી; ૧૦. હેજોસૂચિ : ૧. [પા.માં.]

સમરચંદ્રશિષ્ય [ ] : લોકાગચ્છના જૈન સાધુ. રૂપશ્લેષિ-રતનાગરની પરંપરામાં સમરચંદ્રના શિષ્ય. ૨ ખંડોમાં વહેંચાયેલી, ૫૮ ઢાલ અને દુહાની ૧૨૩૨ કડીમાં શ્રોણિક રાજનું ચરિત્ર રજૂ કરતા 'શ્રોણિક-રાસ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગુકવિઓ : ૩(૧).

[કી.જો.]

સમરથ [ઈ. ૧૬૮૦માં હયાત] : જૈન. 'મહિલનાથ પ કલ્યાણિક-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૬૮૦/સં. ૧૭૩૬, ભાદરવા સુદ ૬)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈન સત્યપ્રકાશ, જન્યુ. ૧૯૪૬-જૈસલમેરકે જૈન જ્ઞાન-ભંડારીકે અન્યત્ર અપ્રાપ્ય ગ્રંથોંકી સૂચી, અગરચંદ નાહટા.

[કા.ત્ર.]

'સમરા-રાસ/સંઘપતિસમરસિહ-રાસ' [૨. ઈ. ૧૩૧૫] : પાર્શ્વસૂરિ-શિષ્ય અંબદેવસૂરિરચિત ૧૧૦ કડીનો આ રાસ(મુ.) મંગલાચરણના ખંડને ગણતાં ભાસ નામથી ઓળખાયેલા ૧૩ ખંડોમાં વહેંચાયેલો છે. સોરકા, રોળા, દુહા, દ્વિપદી ઉપરાંત મદનાવતાર જેવા વિરલ છંદ અને ઝૂલણાના કદાચ પ્રથમ પ્રયોગથી આ કાવ્યની છંદોરચના નોંધપાત્ર બને છે. આ છંદોને કવચિત્ 'એ'કાર ઉમેરીને અને કવચિત્ ધ્રુવાઓ જોડીને કવિએ ગીતસ્વરૂપ આપ્યું છે તે રાસ હજુ જ્ઞાન-નૂત્યનો વિષય હતો તેનો પુરાવો છે. કવિ પોતે કાવ્યમાં એક સ્થાને 'લકુટા-રાસ (દોડિયારાસ)' ઉલ્લેખ કરે છે તે આ હકીકતનું સમર્થન કરે છે.

શત્રુંજયનીર્થમાં મુસ્લિમોએ ખંડિત કરેલી મૂલનાયકની પ્રતિમાની પુનઃપ્રતિષ્ઠાના પ્રયોજનથી પાટણના સંઘપતિ સમરસિહે ઈ. ૧૩૧૫માં કાઢેલી સંઘપત્રા અને તે નિમિત્તે સમરસિહનો ગુણનુવાદ તે આ કાવ્યનો વિષય છે. પરંતુ કવિએ પ્રસંગને અનુલક્ષીને ટૂંકમાં પણ ઘણી ઐતિહાસિક-ભૌગોલિક માહિતી ગૂંથી લીધી છે. જેમ કે, પાલનપુર અને પાટણ નગરીઓ, પાલનપુરમાં થઈ ગયેલા ઉપકેશ-ગરછના આચાર્યો, સમરસિહના પૂર્વજો અને કુટુંબ, પાટણ, આરાસણ

સમરચંદ્રશિષ્ય : 'સરસગીતા'

વગેરેના રાજ્યકર્તાઓ, સંઘમાં ગયેલા શ્રેષ્ઠીઓ, શત્રુંજય જતાં અને જુદે માર્ગે પાછા વળીને સંઘે આવરી લીધેલાં ગુજરાત-સૌરાષ્ટ્રનાં નગરો અને જૈન-જૈનેતર ધર્મસ્થાનો વગેરે આહી પ્રમણ્ણભૂત રીતે ઉલ્લેખ પામે છે. આ રીતે, આ કૃતિ નોંધપાત્ર દસ્તાવેજી મૂલ્ય ધરાવે છે.

કોઈ પણ પ્રસંગને વિસ્તારથી આલેખવાની તક આ નાના વીગત-પ્રચુર કાવ્યમાં કવિને રહી નથી. પરંતુ પાછા ફરતા સંઘના સ્વાગત જેવા કોઈક પ્રસંગોના રોચક વર્ણનમાં, કવચિત્ ઉપમા વગેરે અલંકારોના સમુચિત વિનયોગમાં, રૂઢિપ્રયોગો, ફારસી શબ્દો ને સાકષ્ટાથી ધ્યાન ખેંચતી ભાષાભિવ્યક્તિમાં કવિની કાવ્યશક્તિ પ્રગટ થતી જણાય છે.

સંઘપત્રા સાથે કર્તા સામેલ હતા અને સંઘ સં. ૧૩૭૧ (ઈ. ૧૩૧૫)ના ચૈત્ર વદ ૭ના રોજ પાટણ પાછા આવ્યાની માહિતી કાવ્યને અંતે આવે છે. રાસ તે પછી તરતના ગાળામાં રચાયો હોય એવી સંભાવના વિશેષ છે. [જ.કો.]

સમુદ્ર(સૂરિ)-૨ [ઈ. ૧૭મી સદી] : જુઓ જનચંદ્રસૂરિશિષ્ય જન-સમુદ્ર-૧.

સમુદ્ર(મુનિ)-૨ [ઈ. ૧૬૭૪ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. 'આર્દ્રકુમાર-ચોઢાળિયા' (લિ.ઈ. ૧૬૭૪)ના કર્તા.

સંદર્ભ : રાહસૂચી : ૧.

[પા.માં.]

સમુદ્રવિજય [ઈ. ૧૬૯૨ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. ૨૪ કડીના 'ચોવીસ-જિન-સ્તવન' (લિ.ઈ. ૧૬૯૨)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી.

[પા.માં.]

સમુધર/સમધર [ઈ. ૧૩૮૧ સુધીમાં] : જૈન. દુહામાં રચાયેલા ૨૮ કડીના 'નેમિનાથ-ફાગુ' (લિ.ઈ. ૧૩૮૧; મુ.)ના કર્તા. રાજસ્થાની ભાષામાં રચાયેલી 'દેસંતરી-છંદ' એ કૃતિ પણ આ કવિની હોવાની શક્યતા છે.

કૃતિ : પ્રાકૃગુસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. ઉત્તર અપભ્રંશનો સાહિત્ય વિકાસ, વિદ્યાત્રી અ. વોરા, ઈ. ૧૯૭૬; ૨. પ્રાકૃપરંપરા; ૩. જૈગુકવિઓ : ૩(૧); ૪. રાપુહસૂચી : ૪૨; ૫. રાહસૂચી : ૧. [પા.માં.]

સરજી [ ] : ૮ કડીના ૧ ભજન(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : દુર્ધભ ભજન સંગ્રહ, પ્ર. ગોવિંદભાઈ સ. ધામેલિયા, ઈ. ૧૯૫૮. [કા.ત્ર.]

સરભંગી(ભાવા) [ ] : ગુરુનો મહિમા ગાતા ૫ કડીના ૧ પદ(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : પરિચિત પદસંગ્રહ, પ્ર. સસ્તું સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય, ઈ. ૧૯૪૬ (ત્રીજી આ.). [કા.ત્ર.]

'સરસ-ગીતા' [૨.ઈ. ૧૮૧૫/સં. ૧૮૭૧, અસાડ સુદ ૩, સોમવાર] : પ્રીતમની ચોપાઈ અને સાખીના પદબંધવાળા ૨૦ વિક્રામની આ

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૪૫૧

કૃતિ(મુ.)નો વિષય મધ્યકાલીન ગુજરાતી ભ્રમરગીતાઓમાં પ્રચલિત ઉદ્ધવ-ગોપી પ્રસંગ છે. વિશેષ ઉદ્ધવ-ગોપીના સંવાદ રૂપે ચાલતી આ કૃતિના ૧૦ વિક્રામમાં ગોપીઓની સ્મૃતિ રૂપે કવિએ કૃષ્ણની ગોકુળચીલાને વિસ્તારથી આલેખી છે. ગોપીઓના ઉપાલંબ ને વર્ણન-વ્યવસ્થાથી કૃતિ આસ્વાદ્ય બની છે. [ચ.શે.]

સરૂપચંદ [ઈ. ૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. ઈર્ષના શિષ્ય. ૨૩ કડીના 'સીમંધરસ્વામીનું સ્તવન' (૨.ઈ.૧૭૬૫/સં. ૧૮૨૧, ખોપ વદ ૨, બુધવાર; મુ.) તથા હિન્દી-રાજસ્થાનીમાં રચાયેલ 'ઉપધ્યાય ન્યાયાશિક્ષકચરિત્રેઈટ' (૨.ઈ.૧૭૬૯; મુ.)ના કર્તા. કૃતિ : ૧. ઐત્કેકાસંગ્રહ; ૨. કર્મનિર્ણયશ્રોણિ અને સદ્બોધ વાક્યામૃત, સજાય, પાંચમ તથા સ્તવન, પ્ર. લક્ષ્મીચંદ લે. ભાવસાર, ઈ.૧૯૨૭. [કી.જે.]

સર્વાનંદ(સૂરિ) [ઈ. ૧૪૪૩માં હયાત] : જૈન સાધુ. ધનપ્રભસૂરિના શિષ્ય. ૧૩૫ કડીની આરંભમાં વસ્તુ ઇંદમાં અને પછી દુહા-ચોપાઈમાં રચાયેલી 'મંગલકલશચરિત્ર-ચોપાઈ' ←/રાસ' તથા ૩૦૪ કડીની 'અભયકુમારચરિત્ર-ચોપાઈ' (૨.ઈ.૧૪૪૩)ના કર્તા. 'મંગલકલશચરિત્ર-ચોપાઈ/રાસ'ના કર્તા આ જ સર્વાનંદસૂરિ છે કે કેમ તે શંકાસ્પદ છે. સંદર્ભ : ૧. આકવિઓ; ૨. ઉત્તર અપભ્રંશનો સાહિત્યવિકાસ, વિદ્યાત્રી વોરા, ઈ.૧૯૭૬; ૩. ગુસાપઅહેવાલ:-પ-'પાટણના ભંડારો અને ખાસ કરીને તેમાં રહેલું અપભ્રંશ તથા પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્ય', ચિમનલાલ ડાહ્યાભાઈ; ૪. ગુસાઈતિહાસ : ૧; ૫. પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં સમાજજીવન, બાબુલાલ મ. શાહ, ઈ. ૧૯૭૮; ૬. જૈનકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૭. મુપુગુલસૂચી; ૮. હેન્રેશાસૂચિ : ૧. [કી.જે.]

સર્વાંગસુંદર : જુઓ સંવેગસુંદર

સવચંદ [ ] : જૈન. ૧૫ કડીની 'જંબૂકુમારની સજાય(મુ.)ના કર્તા. કૃતિ : પ્રાસ્તરસંગ્રહ. [કી.જે.]

સવજી(સેવક) [ઈ. ૧૭૮૫માં હયાત] : માતાજીની સ્તુતિ કરતા ૧૮ કડીના ઇંદ (૨.ઈ.૧૭૮૫/સં. ૧૮૪૧, ચૈત્ર સુદ ૧૪, ગુરુવાર; મુ.) તથા અન્ય પદોના કર્તા. કૃતિ : શ્રીદેવીમહાત્મ્ય અથવા ગરબાસંગ્રહ : ૨; વિશ્વનાથ ગો. દ્વિવેદી, ઈ. ૧૮૯૭. સંદર્ભ : ૧. ગૂહાપાઠી; ૨. ફોહનામાવલિ. [કી.જે.]

સવરાજ [ઈ. ૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : લોકાગચ્છના શ્રાવક કવિ. પિતાનામ હરખા. વતન સાયલા. દીકા ઈ.૧૮૦૯/સં. ૧૮૬૫ના વસંત માસની વદ ચૈથે રતનબાઈને હસ્તે લીધેલી. પર કડીના 'મૂલ્કી-બાઈના બારમાસ' (૨.ઈ.૧૮૩૬/સં. ૧૮૯૨, માગશર સુદ ૧૩, ગુરુવાર)ના કર્તા. સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. જૈસાઈતિહાસ; ૩. જૈનકવિઓ : ૩(૧). [કી.જે.]

જપર : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

સવરીબાઈ [ ] : ઈશ્વરભકિત અને ઉપદેશાત્મક પદો (૧ પદ મુ.)ના કર્તા. કૃતિ : * વિવેચક,-

સંદર્ભ : ૧. પ્રાકકૃતિઓ; ૨. સાહિત્ય, ફેબ્રુ.૧૯૧૬-'ગુજરાતી કવિઓનાં અપ્રસિદ્ધ કાવ્ય, 'નાગ દટ્ટો', છગનલાલ વિ. શવળ. [કી.ત્રિ.]

સવો [ ] : જને તૂરી. સિદ્ધપુર તાલુકાના બ્રાહ્મણવાડા ગામે આ કવિ ઈ. ૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધમાં થયા હોવાનું અનુમાન છે. લોકરંજન અને લોકમવાઈ અર્થે દૂરદૂર ફરતા હશે તેવી સંભાવના છે. કટાક્ષમય વાણીમાં સનાતન સત્ય અને સમાજના સાચા ચિત્રનું આલેખન કરતા છપ્પા પ્રકારનાં પદો (કેટલાંક મુ.)ના કર્તા. 'ફૂલગરશિષ્ય'ના નિર્દેશવાળાં ૩ ભજન સવોને નામે મળે છે તે આ કવિનાં હોવાનો સંભાવના છે. કૃતિ : હરિજન લોકકવિઓ અને તેમનાં પદો, દલપત શ્રીમાળી, ઈ. ૧૯૭૦ (—સં.). [કી.ત્રિ.]

સહજકીર્તિ(ગણિ) [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. રત્નસારની પરંપરામાં હેમનંદન-રત્નઈર્ષના શિષ્ય. 'સુદર્શન-શ્રોષ્ટિ-રાસ' (૨.ઈ.૧૬૦૫), ૧૨૨ કડીના 'કમલાવતી/કલાવતી-રાસ' (૨.ઈ. ૧૬૧૨), 'શત્રુજ્યમાહાત્મ્ય-રાસ' (૨.ઈ. ૧૬૨૭/સં. ૧૬૮૩, કારતક સુદ ૧૫), 'શૈલ-રાસ' (૨.ઈ. ૧૬૩૦/સં. ૧૬૮૬, શ્રાવણ સુદ ૧૫), 'શાંતિનાથ-વિવાહલો' (૨.ઈ. ૧૬૨૨/સં. ૧૬૭૮, આસો સુદ ૧૦), ૧૧૩૪ ગંથાગ્રના 'દેવરાજવચ્છરાજ-ચોપાઈ/વત્સરાજવિ-પ્રબંધ' (૨.ઈ. ૧૬૧૬), 'હરિશ્ચંદ્ર-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૬૪૧), 'સાગર-શ્રોષ્ટિ-કથા/સાગરશેઠ-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૬૧૯) વગેરે રાસકૃતિઓ; 'ઉપધાનવિધિ-સ્તવન', ૭ ગીતોનું 'જેસલમેર ચૈત્ય પરિપાટી-સ્તવન', 'શતદલપદમય-શ્રીપાર્શ્વનાથ-સ્તવન', ૩૩ કડીની 'થિરાવલી' (૨.ઈ. ૧૬૨૭/સં. ૧૬૮૩, માગશર વદ ૭), ૭૧ કડીની 'વ્યસન-સતરી', એકાદિશતપર્યન્ત-શબ્દસાધનિકા, ૬ ખંડોમાં વિભાજિત 'નામ-કોશ' અને ગદ્યગ્રંથ 'પ્રતિકમણ્ણ-બાલાવબોધ' તથા ૯ કડીના જે 'જનરાજસૂરિગુરુ-ગીત'(મુ.) અને 'વ્રત-છત્રીસી' (૨. ઈ. ૧૬૩૨/સં. ૧૬૮૮, આસો સુદ ૧૦; મુ.) જેવી રચનાઓ તેમની પાસેથી મળી છે. સહજકીર્તિના નામે ૧૭ કડીનું 'આદિજન-સ્તવન' મળે છે જે આ કવિની કૃતિ હોવાનું અનુમાન છે.

રત્નસાગરગણિની સહાયથી રચેલ 'કલ્પમંડલ/કલ્પસૂત્ર-વૃત્તિ' (૨.ઈ.૧૬૨૯), 'મહાવીર-સ્તુતિ-વૃત્તિ' (૨.ઈ. ૧૬૩૦), 'ગૌતમકુલક-બૃહદ્-વૃત્તિ' વગેરે કૃતિઓ તથા લક્ષ્મીકીર્તિગણિની સહાયથી રચેલ 'સપ્તદ્વિપ/શબ્દાર્ણવવાકરાણ્ણજ્જુપ્રાજ્ઞવ્યાકરણપ્રક્રિયા'(૨.ઈ. ૧૬૨૫) આ કવિની સંસ્કૃત કૃતિઓ છે. કૃતિ : ૧. ઐત્કેકાસંગ્રહ; ૨. પટ્ટવ્યનયવિચારાદિ-પ્રકરણસંગ્રહ, પ્ર. શ્રાવક મંગળદાસ લલ્લુ ાઈ, સં. ૧૯૬૯. સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. જૈસાઈતિહાસ; ૪. પ્રાકરૂપરંપરા; ૫. મરાસસાહિત્ય; ૬. યુજિનચંદ્રસૂરિ; ૭. [કી.ત્રિ.]

સરૂપચંદ : સહજકીર્તિ(ગણિ)

૭. જૈન સત્યપ્રકાશ, જન્યુ. ૧૯૪૬-‘જૈસલમેરકે જૈન જ્ઞાનભંડા-
રેકે અન્યત્ર અગ્રાપ્ય ગ્રંથોંકી સૂચી’, અગરચંદ નાહટા; ૮. એજન
ડિસે. ૧૯૫૨-‘કૃતિપય આવશ્યકીય સંશોધન’, અગરચંદ નાહટા;
□ ૯. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૧૦. મુપુગૂહસૂચી; ૧૧. લોહસૂચી.
[૨.૨.૬.]

સહજકુશલ-૧ [ઈ. ૧૫૨૬ સુધીમાં] : ‘સિદ્ધાંત-વિચાર-સંગ્રહ’ (લે.ઈ.
૧૫૨૬)ના કર્તા.
સંદર્ભ : ૧. ગુસાપઅહેવાલ : ૨૦-‘ઈતિહાસપુરાતત્ત્વ વિ રાગના
પ્રમુખ ગુનિશ્રી પુણ્યવિજયજીનું પ્રાપણ-પરિશિષ્ટ; □ ૨.
હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

સહજકુશલ-૨ [ ] : જૈન સાધુ. કુશલમાણિ-
ક્યના શિષ્ય. હુંકમતના ખંડન માટે લખાયેલ, ૨૦૫૦ ગ્રંથગ્રા
ધરાવતી ‘સિદ્ધાંતહુંકી’ નામક ગદ્યકૃતિના કર્તા.
સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈસાઈતિહાસ; □ ૩. જૈગૂક-
કવિઓ : ૧, ૩(૨). [૨.૨.૬.]

સહજજ્ઞાન(મુનિ) [ઈ. ૧૩૫૦માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ.
જિનચંદ્રસૂરિના શિષ્ય. ૩૫ કડીના ‘જિનચંદ્રસૂરિ-વિવાહલઈ’ (૨.ઈ.
૧૩૫૦; મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : જૈન સત્યપ્રકાશ, સપ્ટે. ૧૯૫૨-‘યુગપ્રવરજિનચંદ્રસૂરિ-
વિવાહલઈ’, સં. અગરચંદ નાહટા.

સંદર્ભ : ૧. પ્રાકાશપરંપરા; □ ૨. જૈન સત્યપ્રકાશ, જન્યુ.
૧૯૪૬-‘જૈસલમેરકે જૈન ભંડારોંકે અન્યત્ર અગ્રાપ્ય ગ્રંથોંકી
સૂચી’, અગરચંદ નાહટા; ૩. એજન, ઓગસ્ટ ૧૯૫૨-‘મુનિ
સહજજ્ઞાનરચિત જિનલબ્ધિસૂરિ-જિનચંદ્રસૂરિ વિવાહલઈ’, અગરચંદ
નાહટા; □ ૪. જૈમગૂકરચનાઓ : ૧. [૨.૨.૬.]

સહજભુષણ(ગણિ) [ ] : ચંદ્રગચ્છના જૈન સાધુ.
૭ કડીના ‘ભુવનસુંદરસૂરિ- ૧સ’ (લે.સં. ૧૬મી સદી અનુ.)ના કર્તા.
સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [૨.૨.૬.]

સહજરત્ન-૧ [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : અંચલગચ્છના જૈન
સાધુ. ધર્મગૂર્તિના શિષ્ય. ‘વેરાગ્યવિનતિ’ (૨.ઈ. ૧૫૪૯/સં. ૧૬૦૫,
કારતક સુદ ૧૩, રવિવાર), ‘વીસવિહરમાન-સ્તવન’ (૨.ઈ. ૧૫૫૮/
સં. ૧૬૧૪, આસો સુદ ૧૦) તથા ૨૩ કડીની ‘૧૪ ગુણ સ્થાનક
ગામિત વીર-સ્તવન (મુ.) નામની રચનાઓના કર્તા.

કૃતિ : માંસસંગ્રહ.
સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧) [૨.૨.૬.]

સહજરત્ન-૨ [ઈ. ૧૮૫૯ સુધીમાં] : જૈન. ૩૨ કડીના ‘લોકનાલ-
દ્વાત્રિશિકા’ પરના બાલાવબોધ (લે.ઈ. ૧૮૫૯; મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : શ્રી પ્રકરણરત્નસાર : ૨, પ્ર. ભીમસિંહ માણુક, સં. ૧૯૩૩.
સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૩(૨); ૨. લોહસૂચી; ૩. હેજૈજ્ઞા-
સૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

સહજકુશલ-૧ : સહજસુંદર-૧

સહજવિજય [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : સંભવતઃ હીરવિજયસૂરિની
પરંપરાના તપગચ્છના જૈન સાધુ. ‘આગરમંડન-ચિતામણિ-પાર્શ્વ-
નાથ-સ્તવન’ (૨.ઈ. ૧૫૮૨/સં. ૧૬૪૮, ફાગણ વદ ૯), હીરવિજય-
સૂરિ (જ.ઈ. ૧૫૨૭-અવ. ઈ. ૧૫૮૬)ની હયાતીમાં લખાઈ હોવાની
સંભાવના છે તે ૯ કડીની હીરવિજયસૂરિ-સજાય (૨.ઈ. ૧૫૮૬
સુધીમાં; મુ.), ૯ કડીનું ‘સ્થૂલિભદ્ર-ગીત’ તથા ‘શંખેશ્વરપાર્શ્વનાથ-
સ્તવન’ એ કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : ઐસમાલા : ૧.
સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂહસૂચી; ૨. લોહસૂચી; ૩. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧.
[૨.૨.૬.]

સહજવિનય [ઈ. ૧૬૮૧ સુધીમાં] : જૈન. ૫૦ કડીના ‘મહાવીર-
જિન-સ્તવન’ (લે.ઈ. ૧૬૮૧)ના કર્તા.
સંદર્ભ : લોહસૂચી. [૨.૨.૬.]

સહજવિમલ [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : સંભવતઃ તપગચ્છના જૈન
સાધુ. વિજયદાનસૂરિ (જ.ઈ. ૧૪૯૭-અવ. ઈ. ૧૫૬૬)ની પરંપરાના
ગજરાજના શિષ્ય. વિજયદાનસૂરિની હયાતીમાં લખાયેલી ૨૯
કડીની ‘ગુરુનામમિશ્રિત ચોવીશ જિન-સ્તવન’ (૨.ઈ. ૧૫૬૬ સુધીમાં;
મુ.), ૩૦/૩૩ કડીની ‘શાંતિનાથ રાગમાલા-સ્તવન’, ૩ કડીનું ‘અષ્ટભ-
દેવ-ગીત’, ૩૦ કડીનું ‘વીસવિહરમાનજિન-સ્તવન’, ૩૨ કડીની ‘પિંડ-
દોષનિવારણ-સજાય/પિંડ-બત્રીસી’ એ કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : ઐસમાલા : ૧.
સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂહસૂચી; ૨. લોહસૂચી. ૩. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧.
[૨.૨.૬.]

સહજસાગર [ ] : સંભવતઃ તપગચ્છના જૈન સાધુ.
૨૧ કડીની ‘હીરવિજયસૂરિ-સજાય’ (લે.સં. ૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા.
સંદર્ભ : હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

સહજસુંદર આ નામે ‘સુન્દર-સજાય’ (લે.સં ૧૮મી સદી) મળે
છે. તેના કર્તા કયા સહજસુંદર છે તે સ્પષ્ટ થતું નથી.
સંદર્ભ : રાહસૂચી : ૨. [૨.૨.૬.]

સહજસુંદર-૧ [ઈ. ૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ઉપકેશગચ્છના જૈન સાધુ.
સિદ્ધસૂરિ-ધનસારની પરંપરામાં રત્નસમુદ્રના શિષ્ય.

રાસ, સંવાદ, સ્તવન, સજાય ઈત્યાદિ સ્વરૂપે આ કવિએ વિપુલ
સર્જન કર્યું છે. મુખ્યત્વે જૈનધર્મને બોધ કરવાના હેતુથી રચાયેલી
હોવા છતાં એમની રાસકૃતિઓ દષ્ટાંતાદિ અલંકારો ને વર્ણન-
તત્ત્વથી તથા નિરૂપણની ચુસ્તતાથી ધ્યાન ખેંચે છે. શ્વેતાંબિકા નગરી-
નો પરદેશી રાજા ચિત્રસાર પ્રધાનનો પ્રયત્નથી કેશી ગણધર
નામના જૈન મુનિના સંપર્કમાં આવી કેવી રીતે અધર્મમાંથી ધર્મ
તરફ વળે છે એનું આલેખન કરતો, દુહા, ચોપાઈ ને ઢાળના બંધ-
વાળો ૨૧૨/૨૪૩ કડીનો ‘પરદેશી રાજાનો રાસ’(મુ.), રાજપુત્ર
શુકરાજ અને રાજકુંવરી સાહેલી વચ્ચે વિલક્ષણ રીતે થયેલાં પ્રેમ
અને પરિણયની કથાને આલેખતો દુહા-ચોપાઈની ૧૬૦ કડીનો
‘સૂડા-સાહેલી/શુકરાજસાહેલી-રાસ’(મુ.), રાજકુમાર રત્નસાર પોતાના

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૪૫૩

મિત્ર સૂડાની મદદથી વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી કેવાં સાહસ ને શૌર્યનાં કાર્યો કરે છે તેને આવેખતો દુહા-ચોપાઈની ૩૦૮/૩૧૩ કડીનો 'રત્ન-સારકુમાર-રાસ/રત્નસાર-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૫૩૦; મુ.), પ્રધાન તેતલિ પુત્રના ચરિત્રને આવેખતો ૨૬૦ કડીનો 'તેતલિપુત્ર/તેતલિમંત્રીનો રાસ' (ર.ઈ. ૧૫૩૯; મુ.), જંબૂસ્વામીના મુકિતકુમારી સાથેના લગ્નને આવેખતો રૂપકાત્મક શૈલીવાળો ૬૪ કડીનો 'જંબૂસ્વામી-રાસ' (ર.ઈ. ૧૫૧૬; મુ.), ૩૦/૩૧ કડીનો 'ઈલાતીપુત્ર-રાસ' (ર.ઈ. ૧૫૧૪/સં. ૧૫૭૦, જેઠ વદ ૯; મુ.), ૭૫/૮૭ કડીનો 'ઈરિયાવહી વિચાર-રાસ'(મુ.), 'ઋષિદત્તા મહાસતી-રાસ' (ર.ઈ. ૧૫૧૬), ૧૫૫/૧૫૯ કડીનો 'પ્રસન્નચંદ્રસાગર-રાસ' (ર.ઈ. ૧૫૩૬) અને ૭૧/૧૦૧ કડીનો 'આત્મરાજ-રાસ' (ર.ઈ. ૧૫૨૮) એમની આ પ્રકારની કૃતિઓ છે.

એ સિવાય પ્રભુદર્શનમાં કોનું મહત્ત્વ વિશેષ એના આંખ અને કાન વચ્ચે પડેલા પિવાદને આવેખતો તોટક છંદમાં સ્થાયેલાં 'આંખકાન-સંવાદ', ૨૫ છપ્પાનો 'યૌવનજસ-સંવાદ', સ્થૂલિભદ્રના ચરિત્રને વિવિધ છંદોમાં સ્ફુલિતો ૪૦૧ કડીનો 'ગુણરત્નાકર/સ્થૂલિભદ્ર-છંદ' (ર.ઈ. ૧૫૧૬), ૧૪ કડીનો 'સરસ્વતી માતાનો છંદ'(મુ.), ૩૪ કડીની 'જઈતવેલિ', ૧૮ કડીનું 'ત્રીમંધર-સ્તવન'(મુ.), ૧૭ કડીની 'શાલિભદ્રની સઝાપ'(મુ.) તથા બીજી અનેક નાની કૃતિઓ એમણે રચી છે.

કૃતિ : ૧. કવિ સહજસુંદરની રાસકૃતિઓ, સં. નિરંજના એ. વોરા, ઈ. ૧૯૮૯; ૨. ચેતસંગ્રહ : ૩; ૩. જૈસમાલા(શા) : ૨; ૪. જૈસસંગ્રહ(ન); ૫. પ્રાસપસંગ્રહ : ૧; ૬. મોસસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૧, ૨; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. જૈસાઈતિહાસ; ૪. દેસુરાસમાળા; ૫. પાંગુહસ્તલેખો; ૬. પ્રાકાશ્યરંપરા; ૭. ફાત્રૈમાસિક, જુલાઈ-સપ્ટે. ૧૯૭૨ તથા જન્યુ.-જુલાઈ ૧૯૭૩- 'ગુજરાતી જૈન સાહિત્ય : રાસસંદોહ', હોરાલાલ ર. કાપડિયા; ૮. આલિસ્તઓઈ : ૨; ૯. કેટલોગગુરા; ૧૦. જૈગુકવિઓ : ૩(૧); ૧૧. જૈહાપ્રોસ્ટા; ૧૨. ડિકેટલોગબીજે; ૧૩. ડિકેટલોગભાઈ : ૧૯ (૨); ૧૪. ડિકેટલોગભાવિ; ૧૫. મુપુગુહસૂચી; ૧૬. લીહસૂચી; ૧૭. હેજૈશાસૂચિ : ૧. [ર.ર.દ.]

સહજનંદ [જ. ઈ. ૧૭૮૧/સં. ૧૮૩૭, ચૈત્ર સુદ ૯-અવ. ઈ. ૧૮૩૦/સં. ૧૮૯૬, જેઠ સુદ ૧૦, મંગળવાર] : સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના સ્થાપક. અયોધ્યા પાસેના છપૈયા ગામે જન્મ. જ્ઞાતિએ સામવેદી બ્રાહ્મણ. દેવશર્મા/હરિપ્રસાદ પાંડે ને ભકિતદેવી/પ્રેમવતીના વચેટ પુત્ર. મૂળ નામ હરિકૃષ્ણ, પરંતુ બધાં એમને ધનશ્યામ નામથી બોલાવતાં. બાળપણમાં પિતા પાસે ધર્મગ્રંથોનો અભ્યાસ કર્યો. માતા-પિતાનું અવસાન થતાં ૧૨ વર્ષની ઉંમરે ગૃહત્યાગ અને 'નીલકંઠ-વહી' નામ ધારણ કર્યું. ૭ વર્ષનાં ભારતભ્રમણ દરમ્યાન હિમાલયમાં આવેલા પુલહાશ્રમમાં તપશ્ચર્યા કરી, નેપાળના ગોપાળ યોગી પાસે અષ્ટાંગ યોગની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી અને અનેક તીર્થસ્થળોની યાત્રા કરી. ઈ. ૧૮૦૦માં સૌરાષ્ટ્રના માંગરોળ પાસેના લોજ ગામે મુકતાનંદ સ્વામી સાથે મેળાપ થયો અને પછી મુકતાનંદના ગુરુ રામાનંદ સ્વામીને પીપલાણામાં મળ્યા અને તેમની પાસે દીક્ષા લઈ સહજનંદ બન્યા. ઈ. ૧૮૦૧માં અનેક વરિષ્ઠ શિષ્યોને છોડી રામાનંદ

સ્વામીએ ૨૦ વર્ષના સહજનંદને પોતાના અનુયામી તરીકે જંતપુરની ગાદીના આચાર્ય બનાવ્યા. ત્યારથી સમગ્ર ગુજરાત સહજનંદની ધાર્મિક અને સામાજિક પ્રવૃત્તિનું કેન્દ્ર બન્યું. એમણે સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયમાં રામાનુજચાર્યના વિશિષ્ટાદ્વૈત અને વક્તબાચાર્યના શુદ્ધાદ્વૈતનો મુખ્ય આધાર લઈ અન્ય ધર્મોનાં અનુકરણીય તત્ત્વોનો સમન્વય કર્યો અને એ ધર્મોમાં રહેલાં અનિષ્ટ તત્ત્વોથી દૂર રહેવાનું પસંદ કર્યું. આ સમન્વયકારી ધર્મનો પ્રચાર ખાસ કરીને કોળી, કણબી, સઈ, સુથાર, કડિયા, કુંભાર જેવી જ્ઞાતિઓમાં વિશેષ થયો. ધર્મપ્રસારની સાથે એ જ્ઞાતિઓમાં પ્રવર્તતા સામાજિક કુરિવાજો દૂર કરવાનું કાર્ય પણ એમણે કર્યું એ દષ્ટિએ સામાજિક સુધારક તરીકે પણ એમની સેવા નોંધપાત્ર છે. ગઢડા, અમદાવાદ, વડનાલ વગેરે સ્થળોએ સંપ્રદાયનાં મંદિરો બંધાવી સમગ્ર ગુજરાતમાં એક સ્થાયી અનુયાયી વર્ગ ઊભો કર્યો અને સંપ્રદાયને સ્થિર રૂપ આપ્યું. ગઢડામાં અવસાન.

ગઢડા અને અન્ય સ્થળોએ સહજનંદ સ્વામીએ ઈ. ૧૮૨૦-૨૪ દરમ્યાન આપેલાં ૨૬૨ ઉપદેશવચનોને ઉતારી એમના શિષ્યોએ જેમાં સંચિત કર્યા છે તે 'વચનામૃત' (મુ.) ધર્મના ગૂઢ વિચારો લોક-ગમ્ય વાણીમાં મૂકવાના પ્રયાસ તરીકે અને ઈ. ૧૯મી સદીના પૂર્વાર્ધમાં ધર્મોપદેશ માટે વપરાતા ગદ્યને સમજાવા માટે મહત્ત્વનો ધર્મગ્રંથ છે. સંપ્રદાયના પરમહંસો-વિશિષ્ટ અધિકારીઓને ઉદ્દેશીને પત્ર રૂપે ગદ્યમાં લખાયેલા 'વેદરહસ્ય/વેદરસ'(મુ.)માં પરમતત્ત્વ સાથે એકાત્મભાવ અનુભવવા માટે પરમહંસોએ નિર્ભીતી, નિષ્કામી નિરુપહી, નિઃસ્વાદી ને નિર્માની એ પાંચવર્તમાન કેવી રીતે જીવનમાં કેળવવા એની સવિસ્તર સમજૂતી આપી છે. એ સિવાય રામાનંદ, પરમહંસમંડળ તથા અન્ય સત્સંગીઓને સંબોધીને ધર્મના તત્ત્વને સમજાવતા અને આચારના નિયમો સમજાવતા, ગુજરાતી, હિન્દી-મિશ્ર ગુજરાતી અને હિન્દીમાં લખાયેલા ૫૪ પત્રોનો 'શ્રીજીની પ્રસાદીના પત્રો'(મુ.) તથા 'દેશવિભાગનો લેખ' (ઈ. ૧૮૨૭/સં. ૧૮૮૩, માગશ્વર સુદ ૧૫; મુ.) એમના અન્ય ગદ્યગ્રંથો છે.

કૃતિ : ૧. દેશવિભાગનો લેખ, પ્ર. ધર્મસ્વરૂપદાસજી, ઈ. ૧૯૩૭; ૨. (શ્રીજીની પ્રસાદીના) પત્રો, સં. માધવમલ દ. કોઠારી, ઈ. ૧૯૨૨; ૩. વેદરસ, પ્ર. બોગાસણવાસી શ્રી અક્ષર પુરુષોત્તમ સંસ્થા, ઈ. ૧૯૭૮ (ત્રીજી આ.); ૪. શિક્ષાપત્રી, પ્ર. એબ્યુકેશન સોસાયટી, ઈ. ૧૯૬૨; ૫. એજન, પંચરત્ન નિત્યવિધિ., સં. હરિજીવનદાસ, ઈ. ૧૯૩૫; ૬. સુધાસિધુ અથવા શ્રી સહજનંદ સ્વામી પુરાણ પુરુષોત્તમનાં ૨૬૬ વચનામૃત, પ્ર. દામોદર ગો. ઈક્કર, ઈ. ૧૯૦૧ (ચોથી આ.).

સંદર્ભ : ૧. પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રી સહજનંદ સ્વામી, હર્ષદરાય ટી. દવે, -; ૨. ભગવાન સ્વામિનારાયણ, હરીન્દ્ર દવે, ઈ. ૧૯૭૮ (બીજી આ.); ૩. સદાચારના સર્જક સ્વામી સહજનંદ, ગોરધનદાસ જી. સોરઠિયા-; ૪. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૫. ગુસામધ્ય; ૬. ગૂહા-યાદી; ૭. ડિકેટલોગબીજે; ૮. ફાહનામાવમિ. : ૨. [ચ.મ.;શા.ત્ર.]

સહજબાઈ [સં. ૧૮મી સદી] : પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ સ્ત્રીકવિ. ગોકુલેશ (ગોકુલનાથ) પ્રભુનાં કંત.

સંદર્ભ : પુગુસાહિત્યકારો.

[શ્રા.ત્રિ.]

સહદેવ : આ નામે ૫૪ કડીની 'કૃષ્ણવિષ્ટિ' મળે છે. તેના કર્તા કયા સહદેવ છે તે સ્પષ્ટપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.

સંદર્ભ : ડિકેટલાંગ ખાવિ.

[શ્રા.ત્રિ.]

સહદેવ-૧ | : ખોજખોજના પીરાણા કે મતિયાપંથના ગણાતા સહદેવ જાણી કે સતગૌર સહદેવને નામે કેટલીક કૃતિઓ મળે છે. કવિનું નામ આજ લોચ કે પક્ષી એમણે આ નામે રચના કરી લોચ એ બંને સંભવિતતા છે. ખોજખોજના સત્યાંથમાં એક મોટા પીર સદ્દેહીન થઈ ગયા. એમના અપરનામ 'સહદેવ' અને 'હરિશ્ચંદ્ર' હતા. 'ખટદર્શન' નામે કૃતિ એમણે રચી હોવાનું નોંધાયું છે. એટલે સંપ્રદાયની કોઈ વ્યક્તિએ આ નામથી રચનાઓ કરી લોચ અથવા સદ્દેહીનની કૃતિઓને ગુજરાતીમાં ઉતારી લોચ.

'મતિયાપંથ' કૃતિ તથા મતિયાપંથ પરનાં કાવ્યો, 'નકલંકી-ગીતા', અરબીફારસી શબ્દોના પ્રભાવવાળી ૩૪૨ કડીની 'ખટદર્શનની પડવો', ૫૦૦ ગ્રંથાનુનું 'આગમશાસ્ત્ર', 'સદ્ગુરુવાચા', નિબિયા ધર્મનો મહિમા કરવું ૮ કડીનું ૧ મહાન(મુ.) તથા કળિયુગના આગમન અને તેના સ્વરૂપને વર્ણવવું ૭ કડીનું 'આગમ (મુ.) એ કૃતિઓ આ નામદ્રાવણી મળે છે.

કૃતિ : ૧. આપણી લોકસંસ્કૃતિ, જ્યમલલ પરમાર, ઈ. ૧૯૫૭; ૨. બુલત્ સંતરામાજી ભજનાવળી, પ્ર. પુરુષોત્તમદાસ ગી. શાહ, ઈ. ૧૯૫૦; ૩. યોગવેદાંત ભજનભંડાર, પ્ર. પ્રેમવંશ ગોવિંદભાઈ પુ., ઈ. ૧૯૭૬.

સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકલકોકત; ૨. પાંગુહસ્તલેખો; ૩. પ્રાકકૃતિઓ; ૪. ગુજરાત શાળાપત્ર, જૂન ૧૯૧૦-'ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ તથા અપ્રસિદ્ધ કવિઓનાં અપ્રસિદ્ધ કાવ્ય, 'માગ ત્રીજો', છ. વિ. રાવળ; ૫. આલિસ્ટઆઈ : ૨; ૬. ગૂડાયાદી; ૭. ડિકેટલાંગબીજી.

[શ્રા.ત્રિ.]

'સંશિખ્ત ગુજરાતી કાદંબરી કથાનક' : અકબરના સમકાલીન ને માનુચંદ્રના શિષ્ય સિદ્ધિચંદ્રગણિની આ ગદ્યકૃતિ(મુ.) ગુજરાતીની વિશિષ્ટ રચના છે. બાણની સંસ્કૃત 'કાદંબરી'ની મુખ્ય કથા શું છે એ સામાન્ય જન સમજી શકે એ હેતુથી એમણે આ સંક્ષેપ ગદ્યાનુવાદ કર્યો છે. એ રીતે એને 'બાલકાદંબરી' તરીકે ઓળખાવી શકાય. કૃતિ એની સરળ ને પ્રવાહી માપાથી તો ધ્યાન ખેંચે છે, પરંતુ તે સમયના ગુજરાતી ગદ્યને જાણવા માટે પણ મહત્ત્વની છે. [જ.ગા.]

સંગ્રામસિલ-૧ [ઈ. ૧૨૮૦માં હયાત] : શ્રીમાલવંશના ઠક્કુર કૂર-સિલના પુત્ર એમની કૃતિ 'બાલશિક્ષા' (૨.ઈ.૧૨૮૦; મુ.)ને ગુજરાતીના અત્યારે ઉપલબ્ધ ઐકિકતકોમાં સૌથી પ્રાચીન ગણવામાં આવે છે, પરંતુ વસ્તુતઃ તે સંસ્કૃત તપા દ્વારા ને ગુજરાતી દષ્ટાંતોની મદદથી વ્યાકરણની સમજૂતી આપતો ગ્રંથ છે.

કૃતિ : *બાલશિક્ષા, સં. શ્રી જિનવિજયજી, ઈ. ૧૯૬૨.

સંદર્ભ : ૧. આકવિઓ; ૨. ગુલિટરેચર; ૩. ગુસાઈતિહાસ : ૧;

સહદેવ : સંઘમાણિકચશિષ્ય

૪. ગુસામધ્ય; ૫. ગુસારસ્વતો; ૬. *પુરાતત્ત્વ, પુ. ૩, અંક ૧-'બાલશિક્ષા', લાલચંદ ગાંધી; ૭. મુપુગૂહસૂચી. [કી.જે.]

સંગ્રામસિલ(મંત્રી)-૨ [: જૈન શ્રાવક હોવાની સંભાવના. અંચલગચ્છના જ્યશેખરસૂરિના શિષ્ય. ઈ. ૧૪મી સદી ઉત્તરાર્ધ ને ઈ. ૧૫મી સદી પૂર્વાર્ધ દરમ્યાન ૧ અંચલગચ્છીય જ્યશેખરસૂરિ થઈ ગયા. આ કવિ જે એમના શિષ્ય હોય તો તેઓ ઈ. ૧૫મી સદી પૂર્વાર્ધમાં થઈ ગયા હોવાનું કહી શકાય. મુખ્યત્વે દુહા-ચોપાઈની ૧૮૨ કડીમાં રચાયેલો 'શાલિ મદ્વચરિત્ર-રાસ' એમાં પ્રયોજાયેલા વિવિધ રાગોને લીધે વિશિષ્ટ છે. શાલિ દ્વન્તા પૂર્વજવ અને આ ભવની કથા કહેતા આ રાસમાં શાલિમદ્વન્તા સિદ્ધજીવન તરફના વિકાસની કથા આવેખાઈ છે.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૧; ૨. મુપુગૂહસૂચી. [કી.જે.]

સંઘ-૧ [ઈ. ૧૬૭૦માં હયાત] : જુઓ સંઘો.

સંઘ-૨ [ઈ. ૧૮મી સદી મધ્યભાગ] : સંભવતઃ વિજ્યાણંદસૂરિની પરંપરાના તપગચ્છના જૈન સાધુ. ૭ કડીની 'વિજ્યાણંદસૂરીશ્વર-સકાષ' (મુ.)ના કર્તા. કૃતિ વિજ્યાણંદસૂરિની હયાતી (૨.ઈ. ૧૫૮૬-અવ. ઈ. ૧૬૫૫)માં રચાઈ હોઈ કર્તા ઈ. ૧૭મી સદીના મધ્ય ભાગમાં થઈ ગયાનું માની શકાય.

કૃતિ : ઐસમાલા : ૧.

[૨.૨.૬.]

સંઘલલશ(ગણિ) [ઈ. ૧૪૪૯માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. રત્નશેખરસૂરિની પરંપરામાં ઉદયનંદીના શિષ્ય. ગુજરાતી ને અન્ય સાત માપાઓમાં રચાયેલા ૧૧૩ કડીના 'સમ્યક્ત્વ-રાસ' (૨.ઈ. ૧૪૪૯/સં. ૧૫૦૫, માગશર-)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈસાઈતિહાસ; ૩. ફાત્રેમાસિક, એપ્રિલ-જૂન ૧૯૭૧-'ગુજરાતી જૈન સાહિત્ય : રાસ સંદેહ', હીરાલાલ ૨. કાપડિયા; ૪. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૫. હેજોસાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

સંઘકુલ : જુઓ સિલકુલ.

સંઘજી(જીવિ) [ઈ. ૧૭૧૦માં હયાત] : લોકાગચ્છના જૈન સાધુ. તેજસી-કાનજીની પરંપરામાં દામમુનિના શિષ્ય. ૧૬૭ કડીની 'નવતત્ત્વની ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૭૧૦; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જૈન સ્વાધ્યાય મંગળમાળા : ૨, સં. મુનિશ્રી શામજી, ઈ. ૧૯૬૨; ૨. લોપ્રપ્રકરણ. [૨.૨.૬.]

સંઘદાસ [ઈ. ૧૬૯૦ સુધીમાં] : 'વિક્રમચરિત્ર'(લે.ઈ. ૧૬૯૦)ના કર્તા. સંદર્ભ : પાંગુહસ્તલેખો. [૨.૨.૬.]

સંઘમાણિકચશિષ્ય [: જૈન સાધુ. ૩૫ કડીની 'કુલધ્વજ-ચોપાઈ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૧).

[કી.જે.]

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૪૫૫

સંઘવિભવ્ય : આ નામે ૧૨ કડીનું 'શર્તુભવ-સ્તવન' અને 'એકાદશી-સ્તુતિ' મળે છે. તેમના કર્તા કયા સંઘવિભવ્ય છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.
સંદર્ભ : ૧. લીંહસૂચી; ૨. હેનૃજ્ઞાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

સંઘવિભવ્ય-૧ [ઈ. ૧૧૪૮માં હયાત] : જૈન. 'વિભવતિલક્ષ્મીરાસ' (૨.ઈ. ૧૧૪૮)ના કર્તા.
સંદર્ભ : ૧. ગુણકલકીકત; ૨. દેસુરાસમાળા. [૨.૨.૬.]

સંઘવિભવ્ય-૨/ત્રિઘવિભવ્ય/સિદ્ધવિભવ્ય [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. હીરવિભવની પરંપરામાં ગુણવિભવના શિષ્ય. ૪૨ કડીનું 'ઋષભદેવાધિદેવ-જનરાજ-સ્તવન' (૨. ઈ. ૧૬૧૩/સં. ૧૬૬૯, આસો સુદ ૩), 'વિક્રમસેનશનિશ્ચર-રાસ' (૨. ઈ. ૧૬૨૧), 'સિદ્ધાસન-બત્રીસી' (૨. ઈ. ૧૬૨૨/સં. ૧૬૭૮, માગશર સુદ ૨; મુ.), 'અમરસેન-વયરસેનરાજ-આખ્યાન' (૨. ઈ. ૧૬૨૩/સં. ૧૬૭૯, માગશર સુદ ૫) તથા ૪૩ કડીનો 'ભગવતી/ભારતી-છંદ' (૨. ઈ. ૧૬૩૧/સં. ૧૬૮૭, આસો સુદ ૧૫, ગુરુવાર; મુ.)ના કર્તા. તેમણે સંસ્કૃત ગ્રંથ 'કલ્પસૂત્ર' પર દીપિકા પણ રચી છે.

કૃતિ : ૧. જૈન સત્યપ્રકાશ, કેશુ. ૧૮૩૬-'સરસ્વતી પૂજા અને જૈનો', સારા નાઈ મ. નવાબ; ૨. સાહિત્ય, એપ્રિલ ૧૯૩૩થી મે ૧૯૩૪-'સિદ્ધાસન બત્રીસી', સં. ભોગીલાલ જ. સાંડેસરા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાર્છતિહાસ : ૨; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. ગુસાર્વરૂપો; ૪. જૈસાર્છતિહાસ; ૫. મરાસસાહિત્ય; ૬. જૈગુકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૭. ડિકેટલોગભાઈ : ૧૯ (૨); ૮. ડિકેટલોગભાવિ; ૯. મુપુગૂહસૂચી. [૨.૨.૬.]

સંઘવિભવ્યશિષ્ય [ ] : જૈન સાધુ. ૪ કડીની 'નેમનાથ-જન-સ્તુતિ' (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ચૈસ્તુસ્તસંગ્રહ : ૨. [કી. જ્ઞ.]

સંઘસાર [ ] : જૈન. ૧૫ કડીના 'ગિરનારમુખમંડન-ખરતરવસાહિ-ગીત' (વિ.સં. ૧૭મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેનૃજ્ઞાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

સંઘસોમ [ઈ. ૧૬૪૭માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિશાલ-સોમસૂરિના શિષ્ય. 'ચોવીસી' (૨. ઈ. ૧૬૪૭/સં. ૧૭૦૩, ભાદરવા સુદ ૪)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગુકવિઓ : ૩(૨). [૨.૨.૬.]

સંઘલર્ષ : આ નામે ૧૫ કડીનું 'નિમિજન-ગીત' (વિ. ઈ. ૧૫૧૮) તથા ૧૨૫ કડીનું 'વીરનિર્વાણગાંભિત દિવાળી-સ્તવન' (વિ. ઈ. ૧૮૮૯) મળે છે. તેમના કર્તા કયા સંઘલર્ષ છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂહસૂચી; ૨. હેનૃજ્ઞાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

સંઘો/સંઘ [ઈ. ૧૬૭૦માં હયાત] : જૈન. ૧૨ કડીની 'જંબૂસ્વામી-સગ્રાથ' (૨. ઈ. ૧૬૭૦; મુ.) તથા ૨૫ કડીની 'સુભદ્રાસતીની સગ્રાથ' (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જૈસસંગ્રહ(ન); ૨. લાંઘ્રપ્રકરણ.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [૨.૨.૬.]

જપદ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

સંઘમ : જુઓ સંઘમમૂર્તિ-૨.

'સંજ્ઞાભ-ભગરીઆના આંતરકલહનું કાવ્ય' : પારસી કવિ એવર્દ ફસ્તમનું 'ભગરીઆ અને સંજ્ઞાભ મલિદો (ધર્મગુરુઓ) વચ્ચે સપ્ટેમ્બર, ૧૯૮૭ના દિવસે ધાર્મિક ક્રિયાકાંડે બાબત નવસારીની અંદર થયેલા ખૂનામરકીવાળા કચ્છા જઘડાની ઐતિહાસિક બિનાને આલેખનું કાવ્ય.

સમગ્ર કલહ દરમિયાન ૭ પારસી ધર્મગુરુઓના થયેલા ખૂન, ૧૨ ભગરીઆ મલિદોનો કોર્ટ દ્વારા ધરપકડ અને તેમને થયેલી સજા એ સૌ વીજતોને ઝીણવટપૂર્વક કવિએ આલેખી છે. કાવ્યમાં પ્રસંગસંયોજન જેટલું સુગ્રંથિત છે તેટલું કવિની આજ્ય કૃતિઓની તુલનાએ ભાષાકર્મ બળવાન નથી. છંદોબંધ પણ કિલ્લટ છે, તેમ છતાં તે સમયના પારસી કોમમાં બનેલા એક ઐતિહાસિક પ્રસંગને વિષય કરતું હોવાથી કાવ્ય એ દૃષ્ટિએ મૂલ્યવાન છે. કાવ્યને અંતે ધર્મ-જાગૃતિ વિશે અપાયેલો ઉપદેશ કાવ્યસર્જનનો પ્રેરક લોચ એમ જણાય છે. [૨.૨.૬.]

સંત [ ] : પદબંધ 'ભાગવત'ના ૧૨ સ્કંધ ઉપલબ્ધ થાય છે, જ્યાં ૧થી ૪ તથા ૮, ૯ ને ૧૨ સંપૂર્ણ રૂપમાં અને બીજા સ્કંધ ખંડિત રૂપમાં મળે છે. સંપૂર્ણ રૂપે પ્રાપ્ત થતા સ્કંધમાં નામછાપ 'સંત' મળે છે. આ નામ કર્તાનું સૂચક છે કે બીજું કંઈ તે સ્પષ્ટપણે કહી શકાય એવું નથી. કોઈ કૃષ્ણગુરુ વૃંદાવન બંદેની કૃપાથી પોતે આ કાવ્ય રચ્યું છે એમ કવિએ નોંધ્યું છે, પરંતુ એ સિવાય પોતા વિશે બીજી કોઈ માહિતી આપી નથી. 'ભાગવત'નું ભાષાસ્વરૂપ જ્ઞેતાં આ કવિ સં. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ સુધીમાં થયા હોય એવું અનુમાન કરવામાં આવ્યું છે.

કવિએ રચેલા ભાગવતના આ સ્કંધોમાં ૧૦મો સ્કંધ કંઈક વિસ્તારવાળો છે. બાકીના સ્કંધો બહુ સંક્ષિપ્ત છે. મૂળનો સાર આપીને કવિ આટલી જાય છે.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; ૨. ગુસામધ્ય; ૩. ગુસારસ્વતો; ૪. ગૂહાયાદી. [ચ. શે.]

સંતરામ(મહારાજ)/સુખસાગર [અવ. ઈ. ૧૮૩૧/સં. ૧૮૮૭, મહા સુદ ૧૫] : જ્ઞાની કવિ. આખાની કહેવાતી શિષ્ય પરંપરામાં જિતા મુનિ નારાયણના શિષ્ય અને કલ્યાણદાસજી મહારાજના ગુરુબંધુ. તેમના પૂર્વજીવન વિશે બીજી કોઈ માહિતી મળતી નથી, પરંતુ તેઓ ગિરનાર પર્વત પરથી ઊતરી સુરત, વડોદરા, પાટણ, ઉમરેઠ તથા ખંભાત વગેરે સ્થળોમાં ફરી ઈ. ૧૮૧૬માં નડિયાદ આવ્યા. ત્યાં સ્થિર થઈ સંતરામ મંદિરની સ્થાપના કરી એમ કહેવાય છે. ઈ. ૧૭૭૨માં ડાકોરમાં રણછોડરાયની મૂર્તિની સ્થાપના થઈ ત્યારે તેઓ ત્યાં પણ આવેલા. નડિયાદમાં એમણે જીવનસમાધિ લીધી. તેમના જીવન વિશે પણ ઘણી ચમત્કારિક કથાઓ પ્રચલિત છે. 'બાવોવિદેહી' અને 'સુખસાગર' એવાં એમનાં અપરનામ પણ મળે છે.

'સંતરામ' અને 'સુખસાગર' નામછાપવાળાં પચોસેક પદ મુદ્રિત રૂપે મળે છે તે આ કવિનાં છે. થાળ, મહિના, તિથિ, નજન વગેરે રૂપે મળતાં આ પદોમાં સદ્ગુરુ, વૈરાગ્ય અને નિકિતનો મહિમા છે.

સંઘવિભવ્ય : સંતરામ(મહારાજ)/સુખસાગર

૧૭ કડીની 'તિથિ'માં અવધૂતની મરણશાનો આનંદ પણ વ્યક્ત થયો છે. 'ગુરુબાવની'(મુ.) નામે હિંદી કૃતિ પણ એમણે રચી છે.

કૃતિ : પદસંગ્રહ, સં. સંતરામ સમાધિસ્થાન, ઈ. ૧૯૭૭.

સંદર્ભ : ૧. આસંપરંપરા; ૨. આગુસંતો; ૩. ચરોતર સર્વસંગ્રહ : ૨, સં. પુટુષોત્તમ છ. શાહ અને ચંદ્રકાંત ફ. શાહ, ઈ. ૧૯૫૪; ૫. પ્રાકકૃતિઓ; [ ] ૬. ગૂઢાયાદી. [ચ.શે.]

સંતલર્ષ(મુનિ) [ ] : જૈન સાધુ. સોમના શિષ્ય. ૧૪ કડીની 'નેમરાજુલ-બારમાસ' (લિ.સં. ૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા. સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [પા.માં.]

સંતોષદાસ [ ] : 'શિવજીનો ગરબો'ના કર્તા. સંદર્ભ : ડિકેટલોગભાવિ. [શ્રા.ત્રિ.]

સંતોષ [ ] : અવટકે શાહ. ૪ કડીની 'પહુધણની સ્તુતિ' (લિ.સં. ૧૮મી સદી)ના કર્તા. સંદર્ભ : હેજેશાસૂચિ : ૧. [કી.જે.]

સંતોષવિજય [ઈ. ૧૭૪૫માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજય-દેવસૂરિના શિષ્ય. ૭ ઢાલ અને ૩૮/૪૧ કડીના 'સીમંધરજિનસ્તવન' (ર.ઈ. ૧૬૪૫; મુ.) તથા અન્ય છૂટક સ્તવનોના કર્તા. કૃતિ : ચૈસ્તસંગ્રહ : ૩.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૩(૨); ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. હેજેશાસૂચિ : ૧. [કી.જે.]

સંયમમૂર્તિ-૧ [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : વિધિપક્ષના જૈન સાધુ. કમલમેરુના શિષ્ય. ૨૦૧ કડીની 'કલાવતી-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૫૩૮/સં. ૧૫૮૪, જૈઠ સુદ ૩, બુધવાર) અને ૭૦ કડીની 'ગજસુકુમાલ-સંધિ' (ર.ઈ. ૧૫૪૧?)ના કર્તા. 'જૈન ગૂર્જર કવિઓ'એ 'ગજસુકુમાલ-સંધિ'ને આ કર્તાની કૃતિ ગણી છે, પરંતુ એનો રચનાસમય ચોક્કસ નથી. એટલે કૃતિ આ કર્તાની જ હોવા માટે કોઈ નિશ્ચિત પ્રમાણ નથી. એ સંયમમૂર્તિ-૨ની કૃતિ પણ હોય.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; [ ] ૨. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૩. મુપુગૂહસૂચી. [કી.જે.]

સંયમમૂર્તિ-૨/સંજમ [ઈ. ૧૬૦૬ સુધીમાં] : વિધિપક્ષના જૈન સાધુ. વિનયમૂર્તિના શિષ્ય. 'ઉદયીરાજધિ-સંધિ' (લિ. ઈ. ૧૬૦૬) અને 'ચોવીસજિનગુહન-સ્તવન'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. પ્રાકરૂપરંપરા; [ ] ૩. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૪. ડિકેટલોગ ભાવિ; ૫. મુપુગૂહસૂચી. [કી.જે.]

સંયમરત્ન(સૂરિ) [ઈ. ૧૫૬૦માં હયાત] : જૈન સાધુ. ૨૯ કડીની 'હરભાઈ શ્રાવિકાએ ગ્રહણ કરેલ ઈચ્છાપરિમાણ' (ર.ઈ. ૧૫૬૦) નામક કૃતિના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [કી.જે.]

સંવેગદેવ/સંવેગરંગ(ગણિ) [ઈ. ૧૫મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન

સાધુ. સોમદેવસૂરિશિષ્ય રત્નશેખરના શિષ્ય. ૧૦૪ કડીના 'પિડવિશુદ્ધિ પ્રકરણ-બાલાવબોધ' (ર.ઈ. ૧૪૪૭), ૧૦૧૪ શ્લોકના 'આવશ્યક પીઠિકા-બાલાવબોધ' (ર.ઈ. ૧૪૪૮) 'પષ્ટિશ્લોક-બાલાવબોધ' તથા 'ચઉશરણપયન્ના'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈસાઈનિહાસ; [ ] ૩. ગુસાપઅલે-વાલ : ૨૦-'ઈતિહાસ-પુરાતત્ત્વ વિભાગના પ્રમુખ મુનિકાશી પુણ્ય-વિજયજીનું ભાષણ'-નું પરિશિષ્ટ; [ ] ૪. જૈગૂકવિઓ : ૩(૨); ૫. ડિકેટલોગભાઈ : ૧૭(૩); ૬. મુપુગૂહસૂચી; ૧. લીંહસૂચી; ૮. હેજે-શાસૂચિ : ૧. [કી.જે.]

સંવેગસુંદર/સર્વોગસુંદર [ઈ. ૧૪૯૨માં હયાત] : બૃહત્ તપગચ્છના જૈન સાધુ. જ્યેષ્ઠસૂરિની પરંપરામાં જ્યેષ્ઠ ઉપાધ્યાયના શિષ્ય. ૨૫૦ કડીના 'સારશિખામણ-રાસ' (ર.ઈ. ૧૪૯૨) અને ૩ કડીના 'પાર્શ્વનાથ-ગીત'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. દેસુરાસમાળા; ૨. નયુકવિઓ; [ ] ૩. ફાત્રીમાસિક, જુલાઈ-સપ્ટે. ૧૯૭૨-'ગુજરાતી જૈનસાહિત્ય : રાસસંદોહ', હીરા-લાલ ૨. કાપડિયા; [ ] ૪. કેટલોગગુરા; ૫. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૬. જૈહાપ્રોસ્ટા; ૭. ડિકેટલોગભાવિ; ૮. મુપુગૂહસૂચી; ૯. લીંહ-સૂચી; ૧૦. હેજેશાસૂચિ : ૧. [કી.જે.]

'સાખીઓ'(અખાજી) : હિંદી તેમ જ ગુજરાતી ભાષામાં રચાયેલી અખાની ૧૭૦૦ ઉપરાંત મુદ્રિત સાખીઓમાંથી ૨૦૦ ઉપરાંત સાખીઓ ગુજરાતી ભાષામાં છે. ૧૦૦ ઉપરાંત અંગ્રેમાં વહેંચાયેલી મળતી આ સાખીઓનું અંગવિભાજન છપ્પાના જેવું જ શિથિલ છે તે ઉપરાંત એમાં છપ્પાના ઘણાં વિચારો ને દૃષ્ટાંતો નિરૂપાયેલાં મળે છે. બહુધા એક પંક્તિમાં વિચાર અને એક પંક્તિમાં દૃષ્ટાંત એ રીતે ચાલતી આ સાખીઓમાં કવચિત્ વિચાર બે કે વધુ સાખી સુધી સર્ગા લંબાતો હોય એવું પણ બને છે. ક્યારેક થયેલો નવં તાજગીપૂર્વ દૃષ્ટાંતોનો વિનિયોગ ધ્યાન ખેંચે છે. જેમ કે, ભાણેલો-ગણેલો પંડિત હોય તે કીડીને પાંખ આવવા જેવું છે-એ ખરું ચાલી ન શકે, ખરું ઊડી પણ ન શકે. એકંદરે સરળ અભિવ્યક્તિ ધરાવતી આ સાખીઓ હિંદી પરંપરાના કેટલાંક વિશિષ્ટ સંસ્કારો પણ ઊંચે છે. [જ.કો.]

'સાખીઓ'(પ્રીતમ) : ૨૪ અંગ્રેમાં વિભક્ત અને સાધુશાઈ હિન્દીમાં રચાયેલી પ્રીતમની ૬૩૭ સાખીઓમાં 'ચેતવણી-૨'ની ૯૫ ગુજરાતી સાખીઓ ઉમેરતાં ૭૩૨ સાખીઓ મુદ્રિત સ્વરૂપે મળે છે. એ સિવાય પણ કેટલીક સાખીઓ કવિએ રચી હોવાની સંભાવના છે. વિવિધ અંગ્રેમાં વહેંચાયેલી સાખીઓમાં આગલા અંગની છેલ્લી સાખી સાથે બીજા અંગની પહેલી સાખીને જોડી કવિએ દરેક અંગ વચ્ચે અનુસંધાન કર્યું છે. ઈશ્વર, માયા, જ્ઞાન, ભકિત, સંત, સદ્-ગુરુ, વૈરાગ્ય ઇત્યાદિ વિશેના કવિના વિચારો સંકલિત રૂપે જાણવા માટે આ સાખીઓ મહત્ત્વની છે. વિવિધ દૃષ્ટાંતો અને ઉપમાઓથી ઘણી જગ્યાએ કવિના વક્તવ્યમાં ચમત્કૃતિ આવી છે. 'ચેતવણી-૨'ની સાખીઓ અલંકારયુક્ત ઉદબોધનશૈલીથી વધારે પ્રભાવક બની છે. [ચ.શે.]

સંતલર્ષ(મુનિ) : 'સાખીઓ'(પ્રીતમ)

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૪૫૭

ગુ. સા.-૫૮

સાગરચંદ [ ] : સરવાલગચ્છના જૈન સાધુ. વર્ધ-માનસુરિના શિષ્ય. ૧૮૦ કડીના 'સીયાહરણ-રાસ'(મુ.)ના કર્તા. કૃતિના ભાષાસ્વરૂપ પરથી તે ઈ.૧૨મી કે ૧૩મી સદીમાં રચાઈ હોવાનું અનુમાન છે.

કૃતિ : સંબોધિ, એપિલ ૧૯૭૨-'સાગરચંદ રઈઉ સીયાહરણ-રાસુ', હરિવલ્લભ ચુ. ભાષાણી. [૨.૨.૬.]

સાગરચંદ્ર [ઈ. ૧૫૮૬ સુધીમાં] : જૈન. 'છત્રીસ અધ્યયન-ગાન' (લે. ઈ.૧૫૮૬)ના કર્તા.

સંદર્ભ : રાપુલસૂચી : ૪૨. [૨.૨.૬.]

સાગરદાસ [ ] : ૧૭ કડીની 'દાણુલીલા'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : પ્રાકાસુધા : ૩. [શ્રા.ત્રિ.]

સાજણ [ ] : જૈન. ૬ કડીના 'નેમિ-ગીત' (લે.સં. ૧૭મી સદી)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેન્ડેશાસૂચિ : ૧. [ક્રી.જે.]

'સાત અમશાસ્પંદનું કાવ્ય' : પારસી કવિ એર્નદ રૂસ્તમનું દુહા-ચોપાઈમાં રચાયેલું કાવ્ય(મુ.). કાવ્યમાં કૃતિની રચનાસાલ કે કર્તાનામ મળતાં નથી, પરંતુ આંતરિક પુરાવાઓને આધારે કૃતિ કવિ રૂસ્તમની જ રચેલી હોય એમ લાગે છે.

'નંદ અવસ્તા' અને વિવિધ 'રિવાયતો'માં અત્રત્ર પહેલી વીગતોને સંકલિત કરી રચાયેલી આ કૃતિમાં અહુરમઝદ, બહમન, આદીબહેસ્ત, શેહેરવર, અસ્પંદારમદ, ખોરદાદ અને અમરદાદ એ ૭ અમશાસ્પંદોમાં (પૃથ્વીનું સંચાલન કરતી દિવ્ય શક્તિઓ) પહેલા ૬ કઈ રીતે પૃથ્વીનાં વિવિધ સત્ત્વોનું રક્ષણ કરે છે અને એ શક્તિઓને પ્રસન્ન કરવા કયા આચારવિચારનું યાલન કરવું એનું વર્ણન છે. સાતમા અમશાસ્પંદ વિશે નામોલ્લેખ સિવાય કવિએ વિશેષ વાત કરી નથી.

કવિની અન્ય કૃતિ 'અદાવિરાફનામું'માં અદાવિરાફે કરેલા નર્ક-દર્શનનો પ્રસંગ અહીં પણ લગભગ યથાતથ મુકાયો છે, જે કાવ્યના વિષય સાથે સુસંકલિત નથી. એ રીતે ધર્મસંબંધી ઉપદેશોનું પુનરાવર્તન પણ કાવ્યના સંયોજનને શિથિલ બનાવે છે. કવિએ કાવ્યમાં પ્રાસ બરોબર જાળવ્યા છે, પરંતુ છંદોબંધ શિથિલ છે. [૨.૨.૬.]

સાધુકીર્તિ : આ નામે 'સવ્વલ્લથેલિ-પ્રબંધ' (ઈ. ૧૫૫૮ આસપાસ), આપણા પ્રધાન ગુજરાતીમાં રચાયેલી ૩૧ કડીની 'ગભવિચાર-સ્તવન' (લે.સં. ૧૮મી સદી) તથા ૧૫ કડીની 'નેમબારહ-માસા' (લે. સં. ૧૯મી સદી અનુ.) એ કૃતિઓ મળે છે. તેમના કર્તા કયા સાધુ-કીર્તિ છે તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

સંદર્ભ : ૧. પ્રાકાકૃપરંપરા; ૨. મુપુગુલસૂચી; ૩. હેન્ડેશાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

સાધુકીર્તિ(પાઠક)-૧ [ઈ. ૧૩મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ. ૧૪મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. હિંદી ભાષાની છાંટવાળી ૧૫ કડીની 'દાદાજીનો છંદ'(મુ.)ના કર્તા. આ રચના 'દાદાજી'ના નામથી

૪૫૮ ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

પ્રખ્યાત થયેલા જિનકુશલસૂરિ (જ.ઈ. ૧૨૭૪-અવ. ઈ. ૧૩૩૩)ની હયાતીમાં રચાઈ હોવાનું પ્રમાણ કૃતિમાંથી મળે છે. આ અનુસાર સાધુકીર્તિ જિનકુશલસૂરિના સમયમાં હયાત હોય.

કૃતિ : સનાત્રપૂજા, દાદાસાહેબપૂજા, ઘંટાકર્ણ-મહાવીરપૂજા ઈત્યાદિ, પ્રકા. ઝવેરચંદ કે. ઝવેરી, સં. ૨૦૦૮.

સંદર્ભ : યુજિનચંદ્રસૂરિ. [૨.૨.૬.]

સાધુકીર્તિ-૨ [ઈ. ૧૪૪૩માં હયાત] : વડતપગચ્છના જૈન સાધુ. જિનદત્તસૂરિના શિષ્ય. 'વિક્રમકુમારચરિત્ર-રાસ/હંસાવતી વિક્રમચરિત્ર-રાસ'(૨.ઈ.૧૪૪૩), 'મલ્લ્યાંદરકુમાર-રાસ', 'ગુણસ્થાનકવિચાર-ચોપાઈ', 'ઉત્તરાધ્યયન-છત્રીસ અધ્યયન-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૪૪૩), ૧૧ કડીનું 'અનાથોમુનિ-ગીત' (૨.ઈ. ૧૪૪૩), ૪૬ કડીનું 'અહેત્પરિવાર-સ્તોત્ર' (૨.ઈ. ૧૪૪૩), 'કુંથુનાથ-સ્તોત્ર' (૨.ઈ. ૧૪૪૩), 'ચંદ્રપ્રભજિન-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૪૪૩), 'ચૈત્રીપૂનમવિધિ-સ્તવન' (૨.ઈ.૧૪૪૩), 'જિનકુશલસૂરિ-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૪૪૩) તથા 'પુંડરિક-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૪૪૩) એ કૃતિઓના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ઈતિહાસની કેડી, ભોગીલાલ સાંહેરા, ઈ. ૧૯૪૫; ૨. ગુસાઈતિહાસ : ૧, ૨; ૩. ગુસારસ્વતો; ૪. જૈસાઈતિહાસ; ૫. પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં સમાજજીવન(સૂચિ), બાબુલાલ મ. શાહ, ઈ. ૧૯૭૮; ૬. જૈગુકવિઓ : ૧, ૩(૧, ૨); ૭. મુપુ-ગુલસૂચી. [૨.૨.૬.]

સાધુકીર્તિ-૩ [ઈ. ૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધ] : જુઓ જિનરત્નસૂરિશિષ્ય જિનસાધુસૂરિ.

સાધુકીર્તિ(ઉપાધ્યાય)-૪ [અવ. ઈ. ૧૫૯૦/સં. ૧૬૪૬, મહા વદ ૧૪] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનભદ્રસૂરિની પરંપરામાં અમરમાણિક્યના શિષ્ય. પિતા વસ્તુપાલ, માતા ખેમલદેવી. તેઓ ઓસવાલવંશના સુચિતી ગોત્રના હતા. ઈ. ૧૫૭૬માં જિનચંદ્ર-સૂરિના હાથે ઉપાધ્યાય પદની પ્રાપ્તિ. ૧૦૮ કડીની 'સનાતરભેદી-પૂજા' (૨.ઈ. ૧૫૬૨/સં. ૧૬૧૮, આસો વદ ૩૦), ૧૮૩ કડીની 'અપાઠભૂતિ-પ્રબંધ/રાસ' (૨.ઈ. ૧૫૬૮/સં. ૧૬૨૪, આસો સુદ ૧૦), 'નેમિરાજધિ-ચોપાઈ' (૨. ઈ. ૧૫૮૦), ૧૫ કડીની 'નેમિનાથ-ધમાલ' (૨.ઈ. ૧૫૬૮), 'મૌન એકાદશી-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૫૬૮/સં. ૧૬૨૪, આસો સુદ ૧૦), 'અમરસર' (૨.ઈ. ૧૫૮૨), ૧૩ કડીનું 'ચૈત્રીપૂનમ/પુંડરિક/શગુંજલ-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૫૬૭), 'શીતલજિન-સ્તવન', 'શેષનામમાલા', 'કીર્તિરત્નસૂરિ, જિનરત્નસૂરિ અને ગુરુ-મહત્તા પરનાં ગીતો (૩ મુ.), કેટલાંક સ્તવનો (૧ મુ.) આ પદ્યકૃતિઓ ઉપરાંત 'સખતસ્મરણ-બાલાવબોધ' (૨.ઈ. ૧૫૫૫/સં. ૧૬૧૧, આસો વદ ૩૦), 'અજિતશાંતિસ્તવન-બાલાવબોધ' અને 'દોષાવહારબાલાવ-બોધ' એ ગદ્યકૃતિઓ તથા 'ભક્તામરસ્તોત્ર-અવચૂરિ' (૨.ઈ. ૧૫૭૯/સં. ૧૬૩૫, જેઠ સુદ ૩) તથા સંસ્કૃત કૃતિ 'સંઘપટ્ટક-અવચૂરિ' (૨.ઈ. ૧૫૬૩)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. ઐજકાસંગ્રહ(પ્રસ્તા.); ૨. જૈકાપ્રકાશ : ૧.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. યુજિનચંદ્રસૂરિ; ૩. જૈસાઈતિહાસ; ૪. જૈગુકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૫. જૈહાપ્રોસ્ટા; ૬. મુપુગુલસૂચી; ૭. હેન્ડેશાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

સાગરચંદ : સાધુકીર્તિ (ઉપાધ્યાય)

સાધુમેરુ(ગણિ)(પંડિત) [ઈ. ૧૪૪૫માં હયાત]: આગમગરહના જૈન સાધુ. હેમરતનસૂરિના શિષ્ય. ૬૦૧/૬૦૮ કડીના જીવદયા અંગેનું નિરૂપણ કરતા 'પુણ્યસારકુમાર-રાસ/પુણ્યસારચરિત્ર-પ્રબંધ/ચોપાઈ-બંધ' (ર.ઈ. ૧૪૪૫/સં. ૧૫૦૧, પોષ વદ ૧૧, સોમવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ: ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈસાઈતિહાસ; ૩. ફાત્રેમાસિક, એપ્રિલ-જૂન, ૧૯૭૧-'ગુજરાતી જૈન સાહિત્ય: રાસ સન્દોહ', હીરાલાલ ર. કાપડિયા; ૪. જૈગૃકવિઓ: ૧, ૩(૧); ૫. ડિકેટવોગભાવિ; ૬. હેજૈજ્ઞાસૂચિ: ૧. [ર.ર.દ.]

સાધુરત્ન-૧ [ઈ. ૧૫મી સદી પૂર્વાર્ધ]: તપગરહના જૈન સાધુ. દેવસુંદરસૂરિના શિષ્ય. ૪૦૦ ગ્રંથાગ્રની 'નવતત્ત્વવિવરણ-બાલાવ-બોધ' (ર.ઈ. ૧૪૦૦ આસપાસ) તથા સંસ્કૃતમાં 'પતિનિતકલ્પ-વૃત્તિ' (ર.ઈ. ૧૪૦૦) અને 'નવતત્ત્વ-અવયૂરિ' નામની કૃતિઓના કર્તા.

સંદર્ભ: ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈસાઈતિહાસ; ૩. જૈગૃકવિઓ: ૩(૨); ૪. જૈહાપ્રોસ્ટા. [ર.ર.દ.]

સાધુરત્ન(સૂરિ)-૨ [ઈ. ૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધ]: જૈન સાધુ. તેઓ કદાચ પાર્શ્વચંદ્રસૂરિ કે જેમણે નવો ગરહ શરૂ કર્યો તેમના ગુરુ હોય. કૃતપુણ્યના ચરિત્રનિરૂપણ દ્વારા દાનનો મહિમા કરતા ૧૧૫ કડીમાં રચાયેલા 'કથવન્ના/કૃતપુણ્ય-રાસ' (ર.ઈ. ૧૫૨૩ આસપાસ)ના કર્તા.

સંદર્ભ: ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈસાઈતિહાસ; ૩. ફાત્રેમાસિક, જાન્યુ.-જૂન ૧૯૭૩-'ગુજરાતી જૈન સાહિત્ય: રાસસન્દોહ', હીરાલાલ ર. કાપડિયા; ૪. જૈગૃકવિઓ: ૧. [ર.ર.દ.]

સાધુરત્નશિષ્ય [ ]: જૈન સાધુ. ૨૨ કડીની 'વીર-જિન-કલ્યાણક-સંજ્ઞા' (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ: પ્રાસ્તરસંગ્રહ. [કી.જે.]

સાધુરંગ [ઈ. ૧૬૨૯માં હયાત]: ખરતરગરહના જૈન સાધુ. જિન-ચંદ્રસૂરિની પરંપરામાં સુમનિસાગરના શિષ્ય. ૩૬ કડીની 'દયા-છત્રીસી' (ર.ઈ. ૧૬૨૯)ના કર્તા.

સંદર્ભ: ૧. યુજિનચંદ્રસૂરિ; ૨. જૈગૃકવિઓ: ૩(૧); ૩. મુપુગૂહસૂચિ; ૪. હેજૈજ્ઞાસૂચિ: ૧. [ર.ર.દ.]

સાધુવિજય [ ]: જૈન. 'તીર્થ'કર-સ્તવન' (લે. સં. ૧૮મી સદી)ના કર્તા.

સંદર્ભ: રાપુહસૂચિ: ૫૧. [ર.ર.દ.]

સાધુવિજયશિષ્ય [ ]: ૯ કડીની 'અષ્ટભંગી-સંજ્ઞા' (લે.સં. ૧૯મી સદી અનુ.) તથા 'સિદ્ધચક્ર-નમસ્કાર' (લે.સં. ૧૯મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ: મુપુગૂહસૂચિ. [કી.જે.]

સાધુવિમલ(પંડિત) [ ]: જૈન સાધુ. ૭ કડીના 'અભિ-નંદનજિન-સ્તવન'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ: પ્રાસ્તરત્ત્વસંગ્રહ: ૨. [ર.ર.દ.]

સાધુમેરુ(ગણિ)(પંડિત): સામત/સામતો

સાધુસુંદર(ગણિ)(પંડિત) [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ]: ખરતરગરહના જૈન સાધુ. જિનભદ્રસૂરિની પરંપરામાં સાધુકીર્તિના શિષ્ય. વ્યાકરણના વિદ્વાન. ૭ કડીના 'નગરકોટમંડનશ્રી આદીશ્વર-ગીત'(મુ.) એ ગુજરાતી ઉપરાંત 'ઉકિતરત્નાકર' (ર.ઈ. ૧૬૧૪-૧૮ દરમ્યાન), 'પાર્શ્વ-નાથ-સ્તુતિ' (ર.ઈ. ૧૬૨૭), 'શબ્દરત્નાકર/શબ્દપ્રભેદ નામમાલા' તથા 'ધાતુરત્નાકર' સ્વોપજટીકા 'ક્રિયાકલ્પલતા' સાથે-એ સંસ્કૃત કૃતિઓના કર્તા. 'ઉકિતરત્નાકર' તે સમયના ગુજરાતી શબ્દોના મૂળ અર્થને સમજવા માટે ઘણો ઉપયોગી ગ્રંથ છે.

કૃતિ: જૈન સંન્યપ્રકાશ, ઓક્ટો. ૧૯૪૫-'નગરકોટકે ત્રીન સ્તવન ઔર વિશેષ જ્ઞાતવ્ય', અગરચંદ નાહટા.

સંદર્ભ: ૧. ગુસાઈતિહાસ: ૧, ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. જૈસાઈતિહાસ; ૪. યુજિનચંદ્રસૂરિ; ૫. હેજૈજ્ઞાસૂચિ: ૧. [ર.ર.દ.]

સાધુલ્લભ [ઈ. ૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધ]: ખરતરગરહના જૈન સાધુ. ૬ કડીની 'મોટી હોશ ન રાખવાની સંજ્ઞા'(મુ.)ના કર્તા. આ સાધુલ્લભના શિષ્ય રાજશીલની ઈ. ૧૫૩૮માં રચેલી 'અમરસેન વયરસેન-ચોપાઈ' મળે છે. એ સમયને લક્ષમાં લેતાં સાધુલ્લભ ઈ. ૧૬મી સદીના પૂર્વાર્ધમાં હયાત હશે.

કૃતિ: ૧. ચૈસ્તસંગ્રહ: ૩; ૨. જૈસમાલા(શા): ૨; ૩. જૈસ-સંગ્રહ(ન).

સંદર્ભ: ૧. ગુજૂકલકીકત; ૨. જૈસાઈતિહાસ. [ર.ર.દ.]

સાધુલ્લસ: આ નામે ૫/૨૮ કડીનું 'શગુંજ્ય-ગીત/સ્તવન' (લે.સં. ૧૬મી સદી અનુ.), ૧૭ કડીની 'શાંતિનાથ-વિનતિ' તથા ૧૦ ગ્રંથાગ્રની ૧ સંજ્ઞા (લે.ઈ. ૧૫૬૧) મળે છે. આ સાધુલ્લસ ક્યા તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

સંદર્ભ: હેજૈજ્ઞાસૂચિ: ૧. [ર.ર.દ.]

સાધુલ્લસ(મુનિ)-૧/લ્લસ [ઈ. ૧૩૯૯માં હયાત]: તપગરહના જૈન સાધુ. જિનશેખરસૂરિની પરંપરામાં જિનરતનસૂરિના શિષ્ય. ૨૧૬/૨૧૯ કડીની 'ધન્નાશાલિભદ્ર-પ્રબંધ-ચોપાઈ/રાસ' (ર.ઈ. ૧૩૯૯/સં. ૧૪૫૫, આસો સુદ ૧૦) તથા ૬૩/૬૪ કડીની 'ગૌતમપુષ્પ-ચોપાઈ'ના કર્તા.

સંદર્ભ: ૧. આકવિઓ: ૧; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. જૈસાઈતિહાસ; ૪. મરાસસાહિત્ય; ૫. મસાપ્રકારો; ૬. જૈગૃકવિઓ: ૧, ૩(૧); ૭. જૈહાપ્રોસ્ટા; ૮. ડિકેટવોગભીજે; ૯. ડિકેટવોગભાવિ; ૧૦. મુપુ-ગૂહસૂચિ; ૧૦. હેજૈજ્ઞાસૂચિ: ૧. [ર.ર.દ.]

સાધુલ્લસ-૨ [ઈ. ૧૪૯૪માં હયાત]: તપગરહના જૈન સાધુ. સંઘ-રતનસૂરિની પરંપરામાં આણંદમુનિના શિષ્ય. ૬૦૬/૬૦૭ કડીની 'મુનિપતિરાજ/પિ-રાસ/મણિપતિ-રાસ' (ર.ઈ. ૧૪૯૪/સં. ૧૫૫૦, વૈશાખ-૭, રવિવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ: ૧. પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં સમાજજીવન (સૂચિ), બાબુલાલ મ. શાહ, ઈ. ૧૯૭૮; ૨. મુપુગૂહસૂચિ; ૩. હેજૈજ્ઞા-સૂચિ: ૧. [ર.ર.દ.]

સામત/સામતો [ ]: બારોટ. ૯ કડીના ૧ ભજન (મુ.) તથા કેટલાક સુબોધક સોરઠા (૪ મુ.)ના કર્તા.

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ: ૪૫૯

કૃતિ : ૧. કાકિયાવાડી સાહિત્ય : ૨, સં. કાનજી ધર્મસિદ્ધ, ઈ. ૧૯૨૩; ૨. સતવાણી. [કા.ત્રિ.]

સામદાસ [ ] : પદોત્ત કર્તા. સંદર્ભ : ગૂહ્યાદી. [કા.ત્રિ.]

સામલ [ઈ. ૧૭૦૪ સુધીમાં] : રાધાની વિરહવ્યથાને નિરૂપતા ‘બાર-માસ’ (વે. ઈ. ૧૭૦૨થી ૧૭૦૪; મુ.)ના કર્તા. કૃતિમાં આવેખાચેલો વિપ્રલંબચૂંચાર એટલી ઉલ્કટતાથી ધ્યાન ખેંચે છે. કૃતિના કર્તા જૈનેતર છે. કાવ્યને અતિ આવતી પંક્તિ ‘ભુગુમમાનંદને’ નેહ ગાયો, સામલેં સ્નેહ કરી બાંહ સાહ્યો”ને આધારે કૃતિના કર્તા સામલ અને પિતા ભુગુમમા(?) હોવાનું અનુમાન થયું છે.

કૃતિ : બુદ્ધિપ્રકાશ, જૂન ૧૯૩૦ – ‘સામલકૃત બારમાસ’, સં. મોહનલાલ દ. દેશાઈ (+સં.). [કા.ત્રિ.]

સામલિયાસુત : જુઓ મામલિયા/સામલિયાસુત.

સામંત [ઈ. ૧૬૧૬માં હયાત] : જૈન. રાજસ્થાની-ગુજરાતી ભાષામાં રચાયેલી ‘પ્રતિમવિકાર-વેલિ’ (વે. ઈ. ૧૬૧૬)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. પ્રકાશપરંપરા; ૨. રાપુડસૂચી : ૪૨; ૩. રાહસૂચી : ૧. [ક્રી.જે.]

સાર(કવિ) [ઈ. ૧૬૩૩માં હયાત] : ‘સાર-બાવતી’ (ર. ઈ. ૧૬૩૩)ના કર્તા.

સંદર્ભ : પાંગુહસ્તલેખો. [કા.ત્રિ.]

સારથિ મારથી [ઈ. ૧૭૧૮ સુધીમાં] : ‘ભ્રમર-ગીતા’ (વે. ઈ. ૧૭૧૮)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. (કવિ રતનેશ્વરકૃત) શ્રીમદ્ ભાગવત, સં. કેશવરામ કા. શાસ્ત્રી, ઈ. ૧૯૩૫; ૨. ગૂહ્યાદી. [કા.ત્રિ.]

સારમૂર્તિ(મુનિ) [ઈ. ૧૩૩૪માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનચંદ્રસૂરિના શિષ્ય. અપભ્રંશ ભાષાની અસરવાળી ગુજરાતીમાં રચાયેલી ૨૯ કડીના ‘જિનાપદસૂરિ પદાભિષેક-રાસ’ (ર. ઈ. ૧૩૩૪/સં. ૧૩૯૦, જેઠ સુદ ૬ પછી; મુ.)ના કર્તા.

ખરતરગચ્છના સારમુનિને નામે ૨૧ કડીનું ‘પાર્શ્વનાથ-સ્તોત્ર’ મળે છે જે પ્રસ્તુત કવિની જ કૃતિ હોવાની સંભાવના છે.

કૃતિ : ૧. ઐજેકાસંગ્રહ (+સં.); ૨. રાસ ઔર રાસાન્વયી કાવ્ય, દશરથ ઓઝા, સં. ૨૦૧૬.

સંદર્ભ : ૧. આકવિઓ : ૧; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. મરાસસાહિત્ય; ૪. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧); ૫. મુપુગૂહસૂચી. [ક્રી.જે.]

સારવિજય [ઈ. ૧૬મી સદી] : જૈન સાધુ. ૮ કડીના ‘નવપલ્લવ-પાર્શ્વનાથ-ગીત’ (ર. ઈ. ૧૬મી સદી)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [ક્રી.જે.]

સારંગ : આ નામે ૨૮/૨૯ કડીનું ‘જગદંબા-વંદન/સ્તોત્ર/ભવાની-સ્તવન’ મળે છે. તેના કર્તા કયા સારંગ છે તે નિશ્ચિતપણે કહેવું

મુશ્કેલ છે. ‘મુનિરાજશ્રી પુણ્યવિજયજી સંગ્રહગત ગુજરાતી હસ્ત-પ્રતસૂચી’એ પ્રસ્તુત કૃતિના કર્તા ‘ગુજરાતી હાથપ્રતોની સંકલિત યાદી’માં નોંધાયેલા રણછોડદાસના શિષ્ય સારંગદાસ હોવાનું અનુમાન કર્યું છે. જે આ કર્તા એ હોય તો તેઓ અર્ચાયીત કરે. પરંતુ પ્રસ્તુત કૃતિના કર્તા અને રણછોડદાસશિષ્ય સારંગદાસ એક હોવા માટે કોઈ ચોક્કસ પ્રમાણ નથી.

સંદર્ભ : ૧. ડિકેટલોગભાવિ; ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. હેજેશાસૂચિ : ૧. [ક્રી.જે.]

સારંગ(કવિ)(વાચક)–૧ [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ–ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : મહાહડગચ્છના જૈન સાધુ. જ્ઞાનસાગરસૂરિની પરંપરામાં પદસુંદરના ગુરુભાઈ ગોવિંદના શિષ્ય. ૪૧૨ કડીની ‘બિલ્લાણપંચા-શિકા-ચોપાઈ’ (ર. ઈ. ૧૫૮૩/સં. ૧૬૩૯, અસાડ સુદ ૧, ગુરુવાર), ૪૬૬ કડીની ‘વીરંગદનુપ-ચોપાઈ’ (ર. ઈ. ૧૫૮૯), ‘માનુકાપાઠ-બાવતી’ (ર. ઈ. ૧૫૮૪), ૪૫૮/૪૭૫ કડીની ‘ભોજ/પ્રબંધ/મુંજ-ભોજ/પ્રબંધ-ચોપાઈ’ (ર. ઈ. ૧૫૯૫/સં. ૧૬૫૧, શ્રાવણ વદ ૯), ૧૮૦૦ ગ્રંથગ્રંથની ‘શ્રીવલ્લીટીકા સુબોધમંજરી’ (ર. ઈ. ૧૬૧૨), ૪૦ કડીની ‘ભવત્રિશિકા-દોષક’ (ર. ઈ. ૧૬૧૯) એ કૃતિઓના કર્તા.

રાજસ્થાનીમિત્રા ગુજરાતી ભાષામાં ‘માતાજીસે ઈંદ’ નામની કૃતિ કવિ સારંગને નામે મળે છે તે પ્રસ્તુત કવિની હોવાની સંભાવના છે.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈસાઈતિહાસ; ૩. મસાપ્રવાહ; ૪. આલિસ્ટ-ઓઈ : ૨; ૫. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૬. ડિકેટ-લોગભાવિ; ૭. મુપુગૂહસૂચી; ૮. રાપુડસૂચી : ૪૨; ૯. રાહસૂચી : ૧; ૧૦. હેજેશાસૂચિ : ૧. [ક્રી.જે.]

સાલિગ/શાલિગ [ઈ. ૧૫૨૭ સુધીમાં] : જૈન. ૨૫/૨૮ કડીની ‘દ્વારિકા-સાખ/શાલિમદ્ર-વેલિ’ (વે. ઈ. ૧૫૨૭), તથા ૨૪ કડીના ‘જગસુકુમાલ-રાસ’ એ કૃતિઓના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈમગૂકરચનાઓ; ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. હેજેશા-સૂચિ : ૧. [ક્રી.જે.]

સાલિગ(ત્રિપિ)શિષ્ય [ઈ. ૧૫૪૧માં હયાત] : વિધિગચ્છના જૈન સાધુ. ૧૪૨ કડીની ‘પિડેણા-ચોપાઈ’ (ર. ઈ. ૧૫૪૧/સં. ૧૫૯૭, શ્રાવણ સુદ ૧, રવિવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [ક્રી.જે.]

સાલેશાહ(સૈયદ) [ ] : ખોજા કવિ. ઈમામશાહના વંશજ. ૫ અને ૧૦ કડીના ૨ ‘ગીતાન’(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : સૈઈશાગીસંગ્રહ : ૪. [ર.ર.દ.]

સાલિબ [ઈ. ૧૬૧૯ સુધીમાં] : વિજયગચ્છના જૈન સાધુ. ગણ-સાગરસૂરિના શિષ્ય દેવચંદના શિષ્ય. સાલિબ કર્તાનામ હોવાનું થોડુંક શંકાસ્પદ છે. એમની ‘સંગ્રહણીવિચાર-ચોપાઈ’ની ર. ઈ. ૧૬૨૨ (સં. ૧૬૭૮) આપવામાં આવી છે તે વે. ઈ. ૧૬૧૯ (સં. ૧૬૭૫) સાથે વિસંગતિ ઊભી કરે છે. તે ઉપરાંત ‘રચનાસંવતદર્શક થબ્દો “કલા ઉદ્દિષિ વાન અન વિત્ત”નો અર્થ પણ સંદિગ્ધ છે.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૨). [ક્રી.જે.]

સાંકળેશ્વર : જુઓ સકલેશ્વર.

સાંગુ/સાંગો : સાંગુને નામે 'કાગરસ-કોસલ' (વે.ઈ.૧૫૩૯) અને સાંગોને નામે ૨૪ કડીની 'સુભદ્રાસતીની સગ્રાય' કૃતિ મળે છે. તેમના કર્તા કયા સાંગુ/સાંગો છે તે નિશ્ચિતપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.

સંદર્ભ : ૧. ગૂલાયાદી; ૨. ડિક્ટેશનગ્રામીને. [શ.ત્રિ.]

'સાંબપ્રદ્યુમ્ન-ચોપાઈ/પ્રબંધ/રાસ' [૨. ઈ. ૧૬૦૩/સં. ૧૬૫૯, આસો સુદ ૧૦] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. સકલચંદ્રશિષ્ય સમય-સુંદરની ૨ ખંડ, ૨૧ ઢાળ ને દુહા સાથે મળી કુલ ૮૦૦ કડીની રાસકૃતિ. પોતાની આ પહેલી રાસકૃતિમાં કવિએ જૈન આગમોમાંની સાંબપ્રદ્યુમ્નનો સંક્ષિપ્ત કથાને આગવી રીતે વિકસાવી છે.

કર્મપુનર્જન્મના સિદ્ધાંતનું મહત્ત્વ કરવા રચાયેલા આ રાસમાં કૃષ્ણના એ પુત્રો સાંબ અને પ્રદ્યુમ્નના સ્નેહ અને પરાક્રમની અદ્ભુત રચનાથી કથા આલેખાઈ છે. કથાના પૂર્વાર્ધમાં કૃષ્ણના રુકિમણીથી જન્મેલા પુત્ર પ્રદ્યુમ્નના સાહસપરાક્રમની વાર્તા છે. કૃષ્ણના ધૂમકેતુ સાથેના વેરને લીધે પ્રદ્યુમ્નનું જન્મતાની સાથે અપહરણ, વિદ્યાપર કાવસંવર અને તેની પત્ની કનકમાલાને લાથે પ્રદ્યુમ્નનો ઉછેર, પ્રદ્યુમ્નની તેજસ્વિતા જોઈ એના તરફ આકર્ષાયેલી કનકમાલા, કાવસંવર અને પ્રદ્યુમ્ન વચ્ચે યુદ્ધ, રુકિમણીની માનહાનિ થતી અટકાવવા પ્રદ્યુમ્નના સાહસ ને પરાક્રમો વગેરે પૂર્વાર્ધના મુખ્ય કથાંશો છે. એમાં પ્રદ્યુમ્ન સત્યભામાને કેવી યુક્તિથી છેતરે છે એ લાચરસિક પ્રસંગ કવિએ સારી રીતે ખીલવ્યો છે. કૃતિના ઉત્તરાર્ધમાં પ્રદ્યુમ્નની યુક્તિથી સત્યભામાને બદલે જાંબવતીને તેજસ્વી પુત્ર સાંબની પ્રાપ્તિ, સાંબને એની ઉદ્દંડતાને કારણે કૃષ્ણ દ્વારામનીની બહાર કાઢે છે ત્યારે પદ્યુમ્ને સાંબને કરેલી મદદ તથા ઘણાં વરસો પછી નેમિનાથ ભગવાન પાસે બંને ભાઈઓએ લીધેલી દીક્ષા એ મુખ્ય ઘટનાઓ આલેખાય છે. દ્વારિકા નગરી, રુકિમણીવિલાપ, પ્રદ્યુમ્નનો નગરપ્રવેશ વગેરે વર્ણનો કૃતિમાં ધ્યાન ખેંચે છે. [જ.ગા.]

સાવંત(ઋષિ)[ઈ. ૧૮૨૯માં લખાતું] : જૈન સાધુ. વિનયચંદ્રના શિષ્ય. ૬ ઢાળની ગુણમાલાસતી ૫૨ઢાલ' (૨.ઈ. ૧૮૨૯/સં. ૧૮૮૫, મહા સુદ ૧૩)ના કર્તા. સમયને કારણે આ કવિ અને કવિ સાવંતરામ એક હોવાની સંભાવના છે.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [કી.જે.]

સાવંતરામ(ઋષિ) [ઈ. ૧૯મી સદી] : જૈન સાધુ. ૧૦૦૦ ગ્રંથાગ્રની 'મદનકુમાર/મદનસેન-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૮૩૯/સં. ૧૮૮૫, ફાગણ સુદ ૭) તથા 'સતીવિચારણ-ચોકવિધ્યું' (૨.ઈ. ૧૮૫૧/સં. ૧૯૦૭, ચૈત્ર વદ ૭) એ કૃતિઓના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈનકવિઓ : ૩(૧); ૨. જૈણાપ્રોસ્ટા; ૩. મુપુગૂહ-સૂચી. [કી.જે.]

સિદ્ધ [ ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. હેમ-નંદનના શિષ્ય. 'પ્રીતિ-છત્રીસી' (વે.સં. ૧૭મી સદી)ના કર્તા.

સાંગુ/સાંગો : 'સિદ્ધખંડન'

સંદર્ભ : જૈન સત્યપ્રકાશ, ડિસે. ૧૯૫૨-'કૃતિપથ આવશ્યકીય સંશોધન', અગરચંદ નાહટા. [કી.જે.]

સિદ્ધવિજય : જુઓ સિદ્ધવિજય-૧.

સિદ્ધાંતરત્ન [ ] : જૈન સાધુ. ૨૧ કડીની 'સ્વાદ-વાદમતિ-સગ્રાય'ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેજૈણાસૂચિ : ૧. [કી.જે.]

સિદ્ધાંતસાર [ઈ. ૧૫૧૪માં લખાતું] : જૈન સાધુ. સોમવિજયસૂરિની પરંપરામાં ઈન્દ્રનંદિસૂરિના શિષ્ય. 'સપ્તયત્વારિશત-બાલાવબોધ' તથા સંસ્કૃત કૃતિ 'દર્શનરત્નાકર' (૨.ઈ. ૧૫૧૪)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. મુપુગૂહસૂચી. [કી.જે.]

સિદ્ધિ(સૂરિ) : આ નામે વસ્તુ અને ભાસમાં રચાયેલી, સ્થાનિક ઈતિહાસ અને ભૂગોળની માહિતી આપતી હોવાને કારણે નોંધપાત્ર બનતી ૬૦ કડીની 'પાટણચૈત્યપરિપાટી'(મુ.) મળે છે. કાવ્યતે 'છિલ્લુ-તરવરસઈ' એવા સમગદર્શક શબ્દો મળે છે. એને આધારે કૃતિ સં. ૧૪૭૬ કે સં. ૧૫૭૬માં રચાઈ હોવાનું અનુમાન થયું છે. આ સિદ્ધિસૂરિ કયા તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

કૃતિ : સંબોધિ, ૧૯૭૫-૭૬-'સિદ્ધિસૂરિકૃત પાટણ-ચૈત્યપરિપાટી (સં. ૧૫૭૬)', ભોગીલાલ જ. સાંડેસરા.

સંદર્ભ : ૧. ઈતિહાસ અને સાહિત્ય, ભોગીલાલ જ. સાંડેસરા, ઈ. ૧૯૬૬-'શ્રી પંચાસરા પાર્શ્વનાથ મંદિર વિશેના કેટલાક ઐતિહાસિક ઉલ્લેખો; ૨. જૈમગૂચરનાર્જો : ૧. [કી.જે.]

સિદ્ધિ(સૂરિ)-૧ [ઈ.૧૬મી સદી મધ્યભાગ] : બિલંદણિકગચ્છના જૈન સાધુ. દેવગુપ્તસૂરિની પરંપરામાં જ્યસાગરના શિષ્ય. ૨૧૪૫ કડીની 'સિદ્ધાસન-બત્રીસી/કથારસ-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૫૫૦/સં. ૧૬૧૬, વૈશાખ વદ ૩, રવિવાર; 'સિદ્ધાસન-બત્રીસી'માંનું એક ફાગુકાવ્ય મુ.), ૫૨૩ કડીની શાંતિનાથચરિતમાંથી લેવાયેલી કથાને આધારે રચાયેલી 'અમરદત્ત મિત્રાણંદ-રાસ' (૨.ઈ. ૧૫૫૦/સં. ૧૬૧૬, વૈશાખ વદ ૪, રવિવાર), 'કુલ્લવજ-કુમાર-રાસ' (૨.ઈ. ૧૫૬૨/સં. ૧૬૧૮, શ્રાવણ વદ ૮, રવિવાર) તથા 'શિવદત્ત-રાસ/પ્રાપ્તવ્યક (પ્રાપ્તિઆ)નો રાસ' (૨.ઈ. ૧૫૬૭/સં. ૧૬૨૩, ચૈત્ર સુદ ૬, રવિવાર) એ કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : *ગુજરાતમિત્ર અને ગુજરાતદર્પણ, દીપોત્સવી અંક, ૨૦૧૨-'સિદ્ધિસૂરિકૃત સિદ્ધાસનબત્રીસીમાંનું એક ફાગુકાવ્ય', સં. ભોગીલાલ સાંડેસરા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. જૈણાઈતિહાસ; ૪. પાંગુહસ્તલેખો; ૫. મરાસસાહિત્ય; ૬. જૈનકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૭. મુપુગૂહસૂચી; ૮. રાહસૂચી : ૧; ૯. હેજૈણાસૂચિ : ૧. [કી.જે.]

'સિદ્ધખંડન' : જ્ઞાની કવિ બાપુસાહેબ ગાયકવાડની ઉદ્બોધન શૈલીમાં રચાયેલી ૨૦ કાફીઓની આ કૃતિ(મુ.)ના પ્રારંભમાં કવિ અજ્ઞાન રૂપી

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૪૬૧

અંધકારમાંથી જ્ઞાન રૂપી પ્રકાશ તરફ જવા માટે સારા ગુરુની સેવા કરવાની શિખામણ આપે છે. અને બાકીની કાફીઓમાં યોગીઓએ સિદ્ધ કરેલી અણિમા, ગરિમા, મહિમા, દૂરદર્શન, દૂરશ્રવાણ વગેરે ૧૮ સિદ્ધિઓ ગર્વને વધારતી હોઈ બ્રહ્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિમાં અંતરાય રૂપ જ બને છે એમ કહે છે. દષ્ટાંતોથી કવિએ પોતાની વાતને સમર્થિત તો કરી છે, પરંતુ એમનું વક્તવ્ય ચોટદાર ઓછું બની શક્યું છે.

[દિ.દ.]

સિદ્ધિચંદ્ર(ગણિ) [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ]: જૈન સાધુ. ભાનુ-ચંદ્રના શિષ્ય. સિદ્ધિચંદ્ર(ગણિ) અકબર (ઈ. ૧૫૦૬ રાજ્યારોહણ-સમય)ના સમકાલીન હતા. ફારસી અને પાવની ભાષાના તેઓ અભ્યાસી હતા. તેમણે અકબરને એ બંને ભાષા શીખવી હતી. તેમની આ પ્રતિભાથી અકબરે તેમને 'ખુસ્ફહમ'નો ઈલકાબ આપ્યો હતો.

મંદબુદ્ધિના મનુષ્યો જાણી શકે એ હેતુથી બાણની કાદંબરીનો સરળ ને પ્રવાહી ભાષામાં સંક્ષિપ્ત કથાનુવાદ આપતી 'સંક્ષિપ્ત ગુજરાતી કાદંબરી કથાનક' (વે.ઈ.૧૬૮૧; મુ.)કવિની વિશિષ્ટ રચના છે. ચાર કડીનું ટૂંકું પણ છટાદાર ચોમાસીકાવ્ય 'નેમિનાથ ચતુર્માસ-કમ્'(મુ.) એ પણ કવિએ રચ્યું છે. 'ધાનુમંજરી', 'ભક્તામરઅનેકાર્થ-નામમાલા', 'શોભન-સ્તુતિ', 'કાદંબરી-ઉત્તરાર્ધ' વગેરે ગ્રંથો પર સંસ્કૃતમાં ટીકાઓ તેમણે લખી છે.

સિદ્ધિચંદ્રના નામથી હિન્દીમિત્ર ચારણી ભાષાની છાપવાળા ૧-૧ કડીના બે છપ્પા(મુ.) મળે છે તે આ જ સિદ્ધિચંદ્રના હોવાની સંભાવના છે.

કૃતિ : ૧. ગુજરાતી સાહિત્યનાં સ્વરૂપો (પદ્યવિભાગ), મંજુલાલ ૨. મળમુદાર, ઈ. ૧૯૫૪; ૨. શનીશ્ચરની ચોપાઈ આદિક લઘુ ગ્રંથોના સંગ્રહનું પુસ્તક, ભીમસિંહ માણેક, ઈ. ૧૯૨૨ (ત્રીજી આ.); □ ૩. પુરાતત્ત્વ, અશ્વિન ૧૯૮૩-સંક્ષિપ્ત ગુજરાતી 'કાદંબરી-કથાનક', જિનવિજય; ૪. ફાત્રેમાસિક, જાન્યુ. જૂન ૧૯૭૩-સંક્ષિપ્ત ગુજરાતી 'કાદંબરી કથાનક', સં. ભૂપેન્દ્ર ત્રિવેદી.

સંદર્ભ : ૧. ઐરાસંગ્રહ : ૩ (પ્રસ્તા.); ૨. જૈસાઈતિહાસ.

[કી.જે.]

સિદ્ધિવિજય-૧/સિદ્ધવિજય [ઈ. ૧૬૫૭માં હયાત]: તપગચ્છના જૈન સાધુ. હીરવિજયસૂરિની પરંપરામાં ભાવવિજયના શિષ્ય. ૭ ઢાલ અને ૧૦૧/૧૧૨ કડીનું 'નિગોદદુઃખગામિત સીમંધર જિન-સ્તવન/વિનતિ' (ર.ઈ. ૧૬૫૭/સં. ૧૭૧૩-સુદ ૭; મુ.), 'મહાવીર-સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૬૫૭), ૮ કડીનું 'ઋષભદેવસ્વામીનું ચૈત્યવંદન' (મુ.), ૭૯ કડીનું 'નેમિજિન-સ્તવન', ૧૭ કડીની 'સ્થૂલિભદ્રની સગ્રાપ' તથા ૧૦ કડીની 'હીરવિજયસૂરિ-સગ્રાપ'(મુ.) એ કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : ૧. એસમાલા : ૧; ૨. જિનગુણ પદ્યાવળી, પ્ર. વેણીચંદ સુ. શાહ, ઈ. ૧૯૨૫ (બીજી આ.); ૩. પ્રાવિસ્તસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. જૈનકવિઓ : ૩(૧); ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. લીહ-સૂચી; ૪. હેજૈશાસૂચિ : ૧. [કી.જે.]

સિદ્ધવિજયશિષ્ય [ ] : જૈન. ૮ કડીના 'સિદ્ધાચલ-સ્તવન'ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેજૈશાસૂચિ : ૧.

[કી.જે.]

૪૬૨ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

સિદ્ધિવિલાસ [ઈ. ૧૭૪૪માં હયાત]: ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. 'શીલ-રાસ' (ર.ઈ. ૧૭૪૪/સં. ૧૮૦૦, ચૈત્ર સુદ ૧૦)ના કર્તા.

આ નામે 'ચોવીસી' (ર.ઈ. ૧૭૪૦/સં. ૧૭૯૬, માઘ સુદ ૧૦) અને 'નેમિરાજુલ-ગીત'(ર.ઈ. ૧૭૦૭/સં. ૧૭૬૩, ફાગણ સુદ ૧૩; મુ. - સ્વલિખિત પ્રત) મળે છે એ સમયદષ્ટિએ પ્રસ્તુત કર્તાની હોવા સંભવ છે.

કૃતિ : જૈનયુગ, ફાગણ-ચૈત્ર ૧૯૮૩-'પ્રાચીન જૈન કવિઓનાં વસંતવર્ણન', સં. મોહનલાલ દ. દેશાઈ.

સંદર્ભ : ૧. પ્રાકરૂપરંપરા; □ ૨. જૈન સત્યપ્રકાશ, જાન્યુ. ૧૯૪૬-'જૈસલમેરકે જૈન જ્ઞાનભંડારકે અન્યત્ર અપ્રાપ્ય ગ્રંથોટી સૂચી', સં. અગરચંદ નાહટા; □ ૩. જૈનકવિઓ : ૩(૨). [કી.જે.]

સિદ્ધકુલ : જુઓ સિદ્ધકુશલ.

'સિદ્ધલસી-ચરિત્ર' [ર.ઈ. ૧૪૬૩] : પૂણિમાગચ્છના સાધુ રતન-સૂરિના શિષ્ય મલયચંદ્રની દુહા-ચોપાઈબંધની ૨૨૦ કડીમાં રચાયેલી આ પદ્યવાર્તા(મુ.)માં સિદ્ધલદ્વીપનો રાજપુત્ર સિદ્ધલસિંહ પોતાનાં શકિત ને પરાક્રમથી ધનવતી, રત્નાવલી, રૂપવતી અને કુસુમવતી એ ચાર સ્ત્રીઓને કેવી રીતે પરણી લાવે છે એની કથા છે. વાર્તાનું માળખું ભ્રમણકથાનું છે. સિદ્ધલસિંહના રૂપથી મોહવશ બનતી નગરસ્ત્રીઓને લીધે સિદ્ધલસિંહને ભોગવવો પડેલો દેશવટો, સમુદ્રયાત્રામાં સિદ્ધલ-સિંહ અને ધનવતીનું વિખૂટા પડવું, ઊડતી ખાટ, અક્ષયપાત્ર અને સર્પદંશે વિરૂપતા તથા પુનઃસ્વરૂપપ્રાપ્તિ આ કૃતિના ધ્યાનાર્થ કથાંશો છે. સાહસ, શૌર્ય તથા ચમત્કારયુક્ત આ કથામાં કથાનરૂપણ તરફ કવિનું જેટલું લક્ષ્ય છે તેટલું ભવનરૂપણ કે વર્ણન તરફ નથી, તો પણ વહાણ ઊપડતી વખતનું વર્ણન, તોફાનનું વર્ણન કે રત્નપુરમાં પ્રવેશ વખતનાં વર્ણનોમાં કવિની કવિત્વશકિતનો કેટલોક પરિચય મળે છે. વહાણવટાને લગતા કેટલાક શબ્દોનો પ્રયોગ પણ ધ્યાન ખેંચે છે. [ભા.વૈ.]

સિદ્ધવિજય : જુઓ સંઘવિજય-૨.

સિધરાજ [ઈ. ૧૫૫૭માં હયાત]: જૈન. ૧૯૩ કડીની 'પાટણચૈત્ય-પરિપાટી' (ર.ઈ. ૧૫૫૭)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ઈતિહાસ અને સાહિત્ય, ભોગીલાલ જ. સાંડેસરા, ઈ. ૧૯૬૬-'શ્રી પંચાસરા પાર્શ્વનાથના મંદિર વિશેના કેટલાક ઐતિહાસિક ઉલ્લેખો'; □ ૨. સંબોધિ, ઈ. ૧૯૭૫-'૭૬-'સિદ્ધસૂરિ-કૃત પાટણ-ચૈત્યપરિપાટી', સં. ભોગીલાલ જ. સાંડેસરા. [૨.૨.૬.]

સિહ [ઈ. ૧૭૨૫માં હયાત]: જૈન સાધુ. કનકપ્રિયના શિષ્ય. ૧૪૭ કડીના 'શાલિભદ્ર-શલોકો' (ર.ઈ. ૧૭૨૫; મુ)ના કર્તા.

કૃતિ : *રત્નસાગર-.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. પ્રાકરૂપરંપરા; □ ૩. જૈન-કવિઓ : ૩(૨). [૨.૨.૬.]

સિહકુલ-૧ [ઈ. ૧૪૮૪માં હયાત]: બિવંદણિકગચ્છના જૈન સાધુ. દેવગુપ્તસૂરિના શિષ્ય. 'મુનિપતિરાજાઈ-ચરિત્ર' (ર.ઈ. ૧૪૮૪/સં. ૧૫૫૦, વૈશાખ વદ ૭, રવિવાર)ના કર્તા.

સિદ્ધચંદ્ર(ગણિ) : સિદ્ધકુલ-૧

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. જૈસાઈતિહાસ; □ ૩. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧). [૨.૨.૬.]

સિહકુલ-૨ : જુઓ સિહકુલ.

સિહકુલ/સંયકુલ/સિધકુલ/સિહકુલ [ઈ. ૧૫૦૪માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. હેમવિમલસૂરિની પરંપરામાં જ્ઞાનશીલના શિષ્ય. ૧૭૨ કડીની 'નંદ-બત્રીશી' (૨.ઈ. ૧૫૦૪; મુ.), ૪૨ કડીની 'સ્વાપ્ન બહોતેરી/સ્વાપ્નવિચાર-ચોપાઈ/સ્વાપ્નાધ્યાય' (૨.ઈ. ૧૫૦૪; મુ.), 'પંચ-દંડ-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૫૦૪) તથા ગુરુ, અધ્યાત્મ, જીવદયા, નેમિનાથ અને શીલ પરનાં ૧૫ ગીતોના કર્તા. 'નંદ-બત્રીશી' ભૂલથી હેમવિમલસૂરિને નામે મુદ્રિત થઈ છે.

કૃતિ : ૧. સમાધિશતકમ્, સં. વી. પી. સિધી, ઈ. ૧૯૧૬; □ ૨. બુદ્ધિપ્રકાશ, મે ૧૯૧૬-હેમવિમલસૂરિરચિત નંદબત્રીશી'.
સંદર્ભ : ૧. ઈતિહાસની કેડી, ભોગીલાલ જ. સાંડેસરા, ઈ. ૧૯૪૫; ૨. કવિચરિત : ૧-૨; ૩. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૪. ગુસામધ્ય; ૫. ગુસારસ્વનો; ૬. જૈન સત્યપ્રકાશ, જન્યુ., ફેબ્રુ., માર્ચ ૧૯૪૪- 'વિકમાદિત્ય સંબંધી જૈન સાહિત્ય', અગરચંદ નાહટા; □ ૭. જૈગૂ-કવિઓ : ૧, ૩ (૧); ૮. ડિક્ટેલોગ માવિ; ૯. મુપુગૂહસૂચી; ૧૦. લીંહસૂચી; ૧૧. હેજૈશાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

સિહદત્ત(સૂરિ) [ઈ. ૧૫૨૬ સુધીમાં] : આગમગચ્છના જૈન સાધુ. 'સ્પૂલિ મદ્ર-રાસ' (લિ. ઈ. ૧૫૨૬)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. મરાસસાહિત્ય; □ ૨. ફાત્રેમાસિક, જન્યુ.-જૂન ૧૯૭૩ - 'ગુજરાતી જૈન સાહિત્ય : રાસસન્દોહ', હીરાલાલ ૨. કાપડિયા; ૩. જૈગૂકવિઓ : ૩(૨). [શા.ત્રિ.]

સિહદાસ (લઘુ) [ ] : 'હરિશ્વંદ્રાખ્યાન'ના કર્તા.
સંદર્ભ : ૧. ગૂહાયાદી; ૨. ફોહનામાવલિ. [કી.જે.]

સિહપ્રમોદ [ઈ. ૧૬૧૬માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. સોમવિમલસૂરિની પરંપરામાં વિવેકપ્રમોદના શિષ્ય. લક્ષ્મીપ્રમોદના ગુરુ-બંધુ. 'વૈતાલ-પચીસી' (૨.ઈ. ૧૬૧૬/સં. ૧૬૭૨, પોષ સુદ ૨, રવિવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વનો; ૨. જૈસાઈતિહાસ; □ ૩. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [૨.૨.૬.]

'સિહલ-સુતપ્રિયમેલક-રાસ' [૨. ઈ. ૧૬૧૬] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ સકલચંદ્રશિષ્ય સમયસુંદરની ૧૧ ઢાળ ને ૨૩૦ કડીની રાસ-કૃતિ(મુ.). 'પ્રિયમેલક' એટલે પ્રિયજનનું મિલન કરાવી આપવાનું સ્થળ. એટલે કવિએ એને 'પ્રિયમેલકનીર્થ-ચોપાઈ' તરીકે પણ ઓળખાવી છે. દાનનો મહિમા કરવાના હેતુથી રચાયેલા આ રાસની કથા લોકકથા પર આધારિત છે. સિહલદ્રીપનો રાજકુમાર પોતાના પરાક્રમથી ધનવતી, રત્નવતી, રૂપવતી અને કુસુમવતી સાથે કેવી રીતે પરણે છે, છૂટો પડી જાય છે અને આખરે ચારેને પ્રિયમેલક સ્થાનમાં પ્રાપ્ત કરે છે એની અદ્ભુત રસિક કથા એમાં આલેખાઈ

સિહકુલ-૨ : 'સિહાસનબત્રીશી'-૧

છે. સિહલસુત, કન્યાઓ ઈત્યાદિનાં પાત્ર-વર્ણનો કે વસંતઋતુના વર્ણનમાં કવિની શક્તિ ધ્યાન ખેંચે છે. [જ.ગા.]

સિહવિનય-૧ : જુઓ સંઘવિનય.

સિહવિનય-૨ [ ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયાણંદસૂરિની પરંપરામાં વિજયરત્નસૂરિના શિષ્ય. ૧૬ કડીના 'કું મલમેર-યાત્રાકરણ-સ્તવન' (લિ.સં. ૧૯મી સદી અનુ.)ના કર્તા.
સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [૨.૨.૬.]

સિહવિનય [ઈ. ૧૬૧૯માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. શિવનિધાનના શિષ્ય. 'ઉત્તરાધ્યયન-ગીત' (૨.ઈ. ૧૬૧૯/સં. ૧૬૭૫, શ્રાવણ વદ ૮)ના કર્તા.
સંદર્ભ : ગુજનચંદ્રસૂરિ. [૨.૨.૬.]

સિહવિમલ [ઈ. ૧૭૬૦ સુધીમાં] : સંમવત : તપગચ્છના જૈન સાધુ. ૧૭/૨૦ કડીની 'અનાયીઋષિ-સગ્રય' (લિ. ઈ. ૧૭૬૦) તથા ૨૩ કડીની 'મૃગાપુત્ર-સગ્રય'(મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : ૧. મોસસંગ્રહ; ૨. સસંપમાહાત્મ્ય.
સંદર્ભ : ૧. જૈહાપ્રોસ્ટા; ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. લીંહસૂચી; ૪ હેજૈશાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

સિહસો માગ્ય [ ] : જૈન સાધુ. સૂરસૌભાગ્યના શિષ્ય. ૩૫/૩૬ કડીની 'ગુજસુકુમાલની સગ્રય' (લિ.સં. ૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : ૧. જૈસસંગ્રહ(ન); ૨. મોસસંગ્રહ.
સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [૨.૨.૬.]

'સિહાસનબત્રીશી'-૧ [૨.ઈ. ૧૪૬૩] : પૂર્ણિમાગચ્છના સાધુ રત્ન-સૂરિના શિષ્ય મલચંદ્રની ચોપાઈબંધની ૩૭૪ કડીની, ગુજરાતીમાં આ વિષય પર ઉપલબ્ધ પહેલી, આ પદ્યવાર્તા(મુ.) શ્લોકરની 'સિહાસનદ્રાત્રિશિકા' એ સંસ્કૃત કૃતિને આધારે રચાયેલી છે. પ્રારંભની ૬૦ કડીમાં કૃપણ બ્રાહ્મણની કથા, સિહાસનની ઉત્પત્તિ, પ્રાપ્તિ અને તેની પ્રતિષ્ઠાવિધિ, ભર્તૃહરિના અમરફળ અને વિક્રમની રાજ્ય-પ્રાપ્તિ જેવા પ્રસંગોને આલેખી પછી સંજ્ઞપમાં બત્રીસે પૂતળીની કથા કવિ કહી જાય છે. એટલે વાર્તાકથન સિવાય કવિની કવિત્વશક્તિનો બીજો ઉન્મેષ અહીં જોવા નથી મળતો. કૃતિની ભાષા કવિનું સંસ્કૃત પરનું પ્રભુત્વ પ્રગટ કરે છે. [ભા.લે.]

'સિહાસનબત્રીશી'-૨ [ઈ. ૧૭૨૧-૧૭૪૫ દરમ્યાન] : શામળ ભટ્ટે પોતાની આ રચના(મુ.)ની ૧૫ વાર્તાઓ ઈ. ૧૭૨૧-૨૯નાં વર્ષોમાં અમદાવાદમાં રચી ને બાકીની ૧૭ વાર્તાઓ સિહુજ્યાં રહી પૂરી કરી હતી.

શામળની આ કૃતિ આ જ વિષયની પુરોગામી જૈન કૃતિઓ કરતાં વધુ વિસ્તૃત અને રસમય બની છે. 'પંચદંડ'નું વાર્તાપંચક તથા 'વૈતાલ-પચીસી'ની ૨૫ વાર્તાઓ આ કૃતિની અનુક્રમે પાંચમી અને

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૪૬૩

૩૨મી વાર્તા તરીકે શામળે ભેળવી દીધાનું એ પરિણામ છે. આ બેઉ વાર્તાગુચ્છને અહીં ભેળવી દેવાનું કારણ એમાં પણ કેન્દ્રમાં રહેલું 'વિક્રમચરિત્ર' હોય. પૂતળીઓનાં નામ તથા તેમણે કહેલી વાર્તાઓનું વસ્તુ મૂળ સંસ્કૃત લોકકથા કરતાં ઠીકઠીક ભિન્નતા દેખાડે છે, જે શામળની સ્વક્રીય કલ્પનાનું ફળ કહેવાય. કૃષિકારનો મહિમા દર્શાવવા લખાયેલી મૌલિક ૧૯મી ભાભારામની વાર્તા કવિએ પોતાના આકાશદાતા રખીદાસનું ઋણ ફેડવા રચી હોય. એ રીતે કૃતિની પ્રાસ્તાવિક કથા રૂપે આવતી ચમત્કારી ટીંબાની વાર્તા પણ શામળે પરંપરાપ્રાપ્ત પુરોગામી રચનામાં પોતે કરેલો રસપ્રદ ઉમેરો છે. આમ છતાં આ કૃતિમાં તેમના સમયની તેમ પૂર્વકાલની દંતકથાઓ, વિક્રમ સંબંધી વાર્તાઓ, ભોજપ્રબંધ આદિ પ્રબંધો, જૈન અને બ્રાહ્મણ કથાઓ શામળને સારા પ્રમાણમાં કામ લાગી છે અને તેથી 'સંસ્કૃતમાંથી શોધિયું, પ્રાકૃત ક્રીધું પૂર' એ કવિની પંક્તિને કૃતિ સાચી ઠેરવે છે.

ચમત્કારી ટીંબામાંથી મળેલા સિદ્ધાસન પર ભોજરાજ બેસવા જાય ત્યાં સિદ્ધાસન પર જડેલી બત્રીસમાંની એક પૂતળી ભોજને તેના પ્રતાપી પૂર્વજ વીર વિક્રમના પરદુઃખભંજક પરાક્રમનો એક પ્રસંગ કહી સંભળાવી તેના જેવા ગુણવાનનો જ એ સિદ્ધાસન પર બેસવાનો અધિકાર છે એમ કહી આકાશમાં ઊડી જાય એ રીતે આખું વાર્તાયુગ મુકાયું છે. એ રીતે કૃતિમાં કહેવાયેલી ૩૨ વાર્તાઓ આ પ્રમાણે છે: હરણ, વિપ્ર, કમળ, સિદ્ધલદેશની પધિની, પંચદંડ, અબોલા રાણી, નાપિક, ધનવંતરી શેઠ, હંસ, ગર્ધવસેન, કલશ, વિક્રમચરિત્ર, સમુદ્ર, નૌકા, મેના-પોપટ, કાષ્ઠનો ઘોડો, પંખી, વહાણ, ભાભારામ, વેતાળ ભાટ, કામધેનુ, પાન, ભદ્રાભામિની, ગોટકો, જોગણી, માધવાનલ-કામકંડલા, લક્ષ્મણ, શુક-સારિકા, સ્ત્રીચરિત્ર, ભરથરી ભૂપ, રૂપાવતી અને વેતાલપચીસી.

આ વાર્તાયુગનો નાયક લોકકલ્પનામાં વસી ગયેલો વીર વિક્રમ છે. વાર્તાઓનું પ્રયોજન વિક્રમમહિમાનું છે તે એનો પ્રધાન રસ અદ્ભુત છે. આ વાર્તાઓની સૃષ્ટિ ભોળી મધ્યકાલીન લોકકલ્પનાને મુગ્ધ કરી ખેંચી રાખે એવી છે. એની બહુરંગી પાત્રસૃષ્ટિમાં રાજાઓ, પ્રધાનો, રાજકુંવરીઓ, બ્રાહ્મણો, ગણિકા, ધાંચણ આદિ માનવ-પાત્રો સાથે દેવદેવીઓ, જોગણીઓ, વેતાળ આદિ માનવેતર અને નાગ, પોપટ, હંસ જેવાં તિર્યગ્ચોનિનાં પાત્રો હોય છે. મંત્રાંત્ર, અધાર સાધના, પાતાળગમન, આકાશવિહાર, અદર્શનવિદ્યા, મૃત-સંજીવન, પૂર્વજન્મસ્મૃતિ, પરકથાપ્રવેશ, જાદુઈ દંડ વગેરેનો યથેચ્છ ઉપયોગ થયો છે. રૂપવતી ને નાયિકાની વાર્તાઓમાં સમસ્યાનો ચાનુરી-વિનોદ પણ શામળે પીરસ્યો છે. કેટલાંક સ્ત્રીપાત્રો વિક્રમ સિવાયનાં પુરુષપાત્રોને આંખાં પાડી દે તેવાં છે. [અ.રા.]

'સિદ્ધાસનબત્રીસી-ચોપાઈ' : ૩ ખંડ અને ૧૦૩૪ કડીની વીર-ચંદ્રશિખ જ્ઞાનચંદ્રની આ કૃતિ આ વિષયની જૈન કૃતિઓમાં સવિશેષ નોંધપાત્ર છે. એમાં ચીવટભર્યાં ને કમબલ્દ વીગતકથનથી વાર્તા-પ્રવાહને હાનિ કર્યા વગર ઈન્દ્રસભા, નગરકોટ, સ્ત્રીસૌંદર્ય આદિનાં વર્ણનો, સત્કર્મોનાં ફલ જેવા વિષયોની સૂકિતઓ તથા તત્કાલીન સામાજિક આચારવિચારોની ગૂંથણી કવિએ કરી છે. આ તત્ત્વાથી કૃતિને પ્રસ્તાર મળ્યો છે પરંતુ એ એકંદરે રસાવહ નિવડ્યો છે, કેમ

૪૬૪ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

કે કવિ પાસે અલંકાર અને પદ્યબંધની ધ્યાન ખેંચે એવી ક્ષમતા છે. સુભાષિતો પણ ઉપમાદિ અલંકારોથી સચંદતા પામે છે ને પ્રાસ, વર્ણસગાઈ ઉપરાંત ચારણી શૈલીની ઝડઝમક પણ કવિ પ્રયાજે છે. કવિએ ઉપયોગમાં લીધેલા છંદોમાં લેખિય છે. એમાં દુહા, ચોપાઈ, ગાથા, વસ્તુ ઉપરાંત ત્રિભંગી ને સારસો જેવા ચારણી છંદો પણ છે. [કા.શા.]

'સીતારામ-ચોપાઈ' : ખરતરગુચ્છના સકલચંદ્રશિખ સમયસુંદરની ૯ ખંડ, ૬૩ ઢાળ ને ૨૪૧૭ કડીમાં રચાયેલી આ રાસકૃતિ(મુ.) કવિની સર્વોત્તમ રચના છે. કૃતિને અંતે રચનાવર્ષનો નિદેશ નથી, પરંતુ અન્ય પ્રમાણો પરથી કવિએ કૃતિની રચના ઈ. ૧૬૨૧થી ઈ. ૧૬૨૪ દરમ્યાન કરી હોય એમ લાગે છે. મુખ્યત્વે પ્રાકૃત કવિ 'સીયાચરિત્ર' અને કંઈક અંશે 'પઉમચરિય'ને આધાર રૂપે લઈ રચાયેલી આ કૃતિમાં જૈનપરંપરામાં પ્રચલિત રામકથાને કવિએ અહીં આલેખી છે. આમ તો શીલનો મહિમા વર્ણવવાનું કવિનું પ્રયત્ન છે, પરંતુ સાધુજનને માથે મિથ્યા કલંક ઘડાવવાનું કેવું ફળ મનુષ્યે ભોગવવું પડે છે એ પ્રયોજન પણ એમાં ભળ્યું છે. અંટલે કૃતિના આરંભમાં કવિએ સીતાના વેગવતી તરીકેના પૂર્વજન્મની કથા આલેખી છે.

જૈનપરંપરાની રામકથાને અનુસરવાને લીધે વાલ્મીકિકૃત રામાયણની કથા કરતાં ઘણી જગ્યાએ પ્રસંગનિરૂપણ બદલાયું છે. જેમ કે ભામંડલની સીતા સાથે લગ્ન કરવાની ઈચ્છા, પરંતુ સીતાનો સગાઈ રામ સાથે થઈ ગઈ એની ખબર પડતાં વિદ્યાધરોમાં વ્યાપેલો શેષ, દેવોએ આપેલા ધનુષ્યને જે રામ ઊંચકે તા જ સીતા સાથે તે લગ્ન કરી શકશે એવી વિદ્યાધરોએ જનકરાજ પાસે મૂકેલી શરત, વનવાસગમન દરમ્યાન ભયાનક વર્ષાથી બચવા યજ્ઞ રામને માટે બનાવેલી નગરી, રામના અયોધ્યાગમન પછી ભરતે લીધેલી દીક્ષા, સીતાની શોકે સીતા પાસે રાવણના પગનું ચિત્ર દોરાવી સીતા રાવણને ચાહતી હતી એવી રામ પાસે અને પ્રજામાં વહેવડાવેલી વાત, વનમાં ગયેલી સીતાને વજ્રજંઘ રાજાએ આપેલ આક્રામ, અગ્નિપરીક્ષામાંથી પસાર થયેલી સીતાને પુનઃ પટરાણી બનવા રામે કરેલી વિનંતિ ને સીતાએ એ વિનંતિનો અસ્વીકાર કરી લીધેલી દીક્ષા, ઈન્દ્રે લક્ષ્મણની રામ પરની પ્રીતિની પરીક્ષા કરવા જતાં લક્ષ્મણનું થયેલું મૃત્યુ વગેરે.

જૈનધર્મનો પ્રભાવ બતાવતી ને બોધાત્મક બનતી હોવા છતાં કવિએ વિવિધ રસોના નિરૂપણ તરફ લક્ષ આપ્યું હોવાને લીધે કૃતિ કાવ્યત્વની દૃષ્ટિએ પણ આસ્વાદ્ય બની છે. રામ-રાવણયુદ્ધ વખતે વીર ને ભયાનકનું નિરૂપણ, સીતાત્યાગ વખતે રામની વ્યથા કે લક્ષ્મણના મૃત્યુ વખતે એની રાણીઓનો કે રાવણવધ વખતે મન્દોદરીનો વિલાપ, સીતાના રૂપસૌંદર્યનું વર્ણન વગેરેમાં કવિની આ શક્તિ દેખાય છે. પોતાની અન્ય કૃતિઓની જેમ અહીં પણ પોતાના સમયની લોકપ્રચલિત કહેવતોને નિરૂપણમાં વણી લઈને કવિએ પોતાની અભિવ્યક્તિ અસરકારક બનાવી છે. જેમકે "ઊંઘતઈ બિછાણુઈ લાધઈ, આહીણુઈ વૂઝાણુઈ બે". વિવિધ રાગની અનેક દેશી-ઓથી સધાનું ગેયત્વ કૃતિની બીજી ધ્યાન ખેંચતી લાક્ષણિકતા છે. [જ.ગા.]

'સિદ્ધાસનબત્રીસી-ચોપાઈ' : 'સીતારામ-ચોપાઈ'

‘સીતાહરણ’ [ર.ઈ. ૧૪૭૦] : મુખ્યત્વે ‘પવાડા’ને નામે ઓળખાવા-
યેલી સર્વેશાની દેશી તેમ જ દુહાના ને કવચિત્ ચોપાઈ, છપ્પા ને
ગીતના પદબંધનો વિનિયોગ કરતી કર્મણમંત્રીની ૪૯૫ કડીની આ
આખ્યાનકૃતિ(મુ.)માં સીતાહરણના પ્રસંગને જ ઉપસાવવાનું લક્ષ્ય
હોવાથી રામાયણના પહેલા અને છેલ્લા કાંડોની કથા એમણે જતી
કરી છે અને બાકીનાનો ગૌણમુખ્યનો વિવેક કરીને સંતપ કર્યો છે.
કથાપ્રવાહ વેગીલાં છે. એથી વૃત્તાંત ક્યાંક અછડતું રહી જાય છે,
પરંતુ કવિએ ભાવદર્શનની તક જતી કરી નથી. ભરતનો ભ્રાતૃપ્રેમ,
રામની માનવોચિત લાગણી-વિવશતા તથા હનુમાન, રાવણ વગેરેના
યુદ્ધોત્સાહનું અસરકારક આલેખન તેના દષ્ટાંત રૂપ છે. લક્ષ્મણ-
શુભાણુખાના પ્રસંગમાં કવિએ વિનોદનું આલેખન કરવાની પણ તક
લોધેલી છે. હરિને હાથે મૃત્યુ માગવા મેં સીતાનું હરણ કરવાનો અપ-
સધ કર્યો-એમ કહેતો રાવણ તથા વાલિના વધ માટે રામને ઉપા-
લાંબો આપતી તારા ભેંચાં કેટલાંક વ્યકિતત્વ-નિરૂપણો પણ આકર્ષક છે.

કવિએ લૌકિક ભાવોના આલેખનની તક લોધી છે તેમ પ્રસંગ-
વિધાનમાં પણ લાક્ષણિક ફેરફાર કરેલા દેખાય છે. જેમ કે, કથાના
આરંભમાં જ એવું આલેખન આવે છે કે દશરથનો અંગૂઠો દુઃખનાં
કેંકરી એને મોંમાં લઈ દશરથને ડેંધાડે છે અને એની પાસેથી વરદાન
પામે છે. પ્રેમાનંદ પૂર્વે ગુજરાતી આખ્યાનપરંપરાના છેક આરંભ-
કાળમાં કર્મણમંત્રીએ પૌરાણિક કથાવસ્તુને આપેલી આ લોકભોગ્ય
માવજત ધ્યાન ખેંચે એવી છે.

ત્રિજટાને આવતા સ્વપ્નનું ગીત તથા સીતાહરણનાં ધોળ તરીકે
ઓળખાવાયેલાં પણ વસ્તુતઃ લાંકા પરના આક્રમણના ચાલુ પ્રસંગને
જ વર્ણવતાં પાંચ ધોળ કૃતિના પદબંધમાં જુદો ભાત પાડે છે.
કવિએ ઉદ્દૃષ્ટ કરેલા સંસ્કૃત શુભાધિતો કવિની સંસ્કૃતજ્ઞાનની
પ્રતીતિ કરાવે છે. [ર.સો.]

સીહા/સીહુ [ઈ. ૧૪૭૯ સુધીમાં] : જૈન. ૧૮ કડીની ‘જંબૂસ્વામી-
વેલ’ (વિ.ઈ. ૧૪૭૯/સં. ૧૫૩૫, વૈશાખ સુદ ૬; મુ.) તથા ૧૬
કડીની ‘રહનેમિ-વેલ’ (વિ.ઈ. ૧૪૭૯/સં. ૧૫૩૫, વૈશાખ સુદ ૬;
મુ.) નામની કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : જૈનયુગ, અષાઢ-શ્રાવણ ૧૯૮૬-સં. ૧૫૩૫માં લખાયેલાં
કાવ્યો,-.

સંદર્ભ : ૧. પ્રાકાશ્યપરંપરા; ૨. જૈનકવિઓ : ૩(૧). [ર.ર.દ.]

સુખ(સુરિ) [ ] : જૈન સાધુ. ૪ કડીની ‘આઠમની
સ્તુતિ(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. દેસ્તસંગ્રહ; ૨. સસન્નિત્ર : ૨. [પા.માં.]

સુખચંદ્ર [ ] : જૈન. ૭ કડીના ‘ચંદ્રપ્રભ-સ્તવન’
અને ૫ કડીના ‘નેમોત્તર-સ્તવન’ (વિ.સં. ૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂલસૂચી; ૨. લીંહસૂચી. [પા.માં.]

સુખદેવ [ઈ. ૧૬૯૫ સુધીમાં] : ૧૨ કડીના ‘નર્મદ-સ્તોત્ર’ (વિ. ઈ.
૧૬૯૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ડિકેટલાંગબીજે. [ક્રી.જે.]

સીહા/સીહુ : સુખસાગર-૩

ગુ. સા.-૫૯

સુખરત્ન [ ] : જૈન સાધુ. ૫ કડીના ‘યશકુશલ-
ગીત(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : એન્કેકાસંગ્રહ. [પા.માં.]

સુખલાલ [ ] : જૈન. ૭ કડીના ‘ચિતામણી-
પાર્શ્વનાથ-સ્તવન’નાં કર્તા.

સંદર્ભ : હેજેજા સૂચિ : ૧. [પા.માં.]

સુખવિજય-૧ [ઈ. ૧૭૧૬માં હયાત] : જૈન સાધુ. દયાવિજયના
શિષ્ય. ૨૨ કડીની ‘(બાઈ જી) અલ્પબહુ-વિચારગાંધિ’ મહાવીર-
સ્તવન/જિત-સ્તવન’ (ર.ઈ. ૧૭૧૬)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈનકવિઓ : ૩(૨); ૨. મુપુગૂલસૂચી; ૩. હેજેજા-
સૂચિ : ૧. [પા.માં.]

સુખવિજય(પંડિત)-૨ [ ] : જૈન. પંડિત ઋદ્ધિવિજયના
શિષ્ય. ૭ કડીની ‘પરદેશી રાજની સગ્રય’(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : અસસંગ્રહ. [પા.માં.]

સુખસાગર : આ નામે ‘દશવિધયતિધર્મ-સગ્રય’ (વિ. ઈ. ૧૭૫૦),
‘કલ્પસૂત્રમાસ-ગહ્લવી’ (વિ. સં. ૧૯મી સદી અનુ.) તથા ૫૨
કડીની ‘સાધુગુણમાલિકા’ મળે છે તેમના કર્તા કથા સુખસાગર
છે તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

સંદર્ભ : ૧. જૈન સત્યપ્રકાશ, જાન્યુ ૧૯૪૬-‘જૈનસલમેર કે જૈન
જ્ઞાનભંડારોકે અન્યત્ર અપ્રાપ્ય ગ્રંથોકી સૂચી’, અગરચંદ નાહટા; ૨.
ર. રાહસૂચી : ૨; ૩ હેજેજા.સૂચિ : ૧. [પા.માં.]

સુખસાગર-૧ [ઈ. ૧૬૭૬માં હયાત] : જૈન સાધુ. કલ્યાણસાગરના
શિષ્ય સુંદરસાગરના શિષ્ય. ‘ઈન્દ્રમાનુપ્રિયારત્નસુંદરીસતી-ચોપાઈ’
(ર.ઈ. ૧૬૭૬/સં. ૧૭૩૨, ભાદરવા સુદ ૮, બુધવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈનકવિઓ : ૨. [પા.માં.]

સુખસાગર(કવિ)-૨ [ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન
સાધુ. દીપસાગરના શિષ્ય. ૪૨૯ કડીની ‘કલ્પપ્રકાશ/દીપાલિકાકલ્પ
પર બાલાવબોધ/સ્તબક’(ર.ઈ. ૧૭૦૭), ‘કલ્પસૂત્ર-બાલાવબોધ’ (ર.ઈ.
૧૭૦૬), ‘શ્રીપાલનરેન્દ્રચરિત્ર-બાલાવબોધ’ (ર.ઈ. ૧૭૦૮), ‘પાલિક-
સૂત્ર-બાલાવબોધ/સ્તબક’ (ર.ઈ. ૧૭૧૭) ‘ચોવીસી’ (ર.ઈ. ૧૬૯૪),
‘નવતત્ત્વ-બાલાવબોધ’, ૩ ઠાલ અને ૪૫ કડીની ઈ. ૧૭૨૧માં
પ્રેમજી શાહે કરાવેલી શત્ગુજ્ય તીર્થયાત્રાનું વર્ણન કરતી ‘પ્રેમવિલાસ-
રાસ’(મુ.), ૧૬ કડીના ‘જ્ઞાનવિમલગુરુવર્ણન’ અને ‘સત્તરભેદોપૂજ-
સ્તબક’ના કર્તા.

કૃતિ : સૂર્યપુર રાસમાળા, સં. કેશરીચંદ લી. ઝવેરી, ઈ. ૧૯૪૦.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈનસારત્નો : ૧ ૩. જૈનકવિઓ :
૨, ૩(૨); ૪. મુપુગૂલસૂચી; ૫. રાપુલસૂચી : ૫૧; ૬. લીંહસૂચી;
૭. હેજેજાસૂચિ : ૧. [પા.માં.]

સુખસાગર-૩ [ઈ. ૧૭૧૩માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ.
સત્યવિજયગણિ સંતાનીય. ૬ ઠાળના ‘પંડિત શ્રી વૃદ્ધિવિજયગણિ-
નિર્વાણ-ભાસ/રાસ’ (ર.ઈ. ૧૭૧૩; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. એરાસંગ્રહ : ૩; ૨. એન્કેકાસ.ચય.

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૪૬૫

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જોસાઈતિહાસ; ૩. મરાસસાહિત્ય; ૪. જૈગૂકવિઓ : ૨; ૫. મુપુગૂહસૂચી. [યા.માં.]

સુખસાગર-૪ : જૂઓ સંતરામ મહારાજ.

સુખસુંદર [ઈ. ૧૭૦૯માં હયાત] : વડતપગચ્છના જૈન સાધુ. તેજસ્વની પરંપરામાં વિવેકસુંદરના શિષ્ય. ૯૫ કડીની 'શાશ્વતાશાશ્વત-જન-ચૈત્યપરિપાટી' (૨.ઈ. ૧૭૦૯)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેજોશાસૂચિ : ૧. [યા.માં.]

સુખા [ઈ. ૧૭૨૮ સુધીમાં] : 'આષાઢભૂતિ-રાસ' (વે. ઈ. ૧૭૨૮) અને 'કલ્યાણભંદિર' (વે. ઈ. ૧૭૨૮)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈન સત્યપ્રકાશ, ડિસેમ્બર ૧૯૪૦-'બાલાપુર ત્યાં સુરક્ષિત જૈન સાહિત્ય', લે. મુનિરાજ શ્રી ક્રતિસાગરજી. [ક્રી.જે.]

સુખાનંદ [ઈ. ૧૬૯૦માં હયાત] : 'વહાલવિનોદ/રાસક્રીડા' (વે.ઈ. ૧૬૯૦), પદો તથા સર્વેયાના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગૂહાયાદી; ૨. ડિકેટલોગબીજે. [ક્રી.જે.]

સુગાલચંદ્ર [ઈ. ૧૭૩૬માં હયાત] : જૈન સાધુ. પ્રાકૃતમાં રચાયેલા શાંતિસૂરિકૃત 'જીવવિચારપ્રકરણ' ઉપરના સ્તબક (૨.ઈ. ૧૭૩૬)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેજોશાસૂચિ : ૧. [ક્રી.જે.]

સુજડ : જુઓ સૂજ.

સુજાંણ [ઈ. ૧૭૭૬માં હયાત] : લોકાગચ્છના જૈન સાધુ. ભીમના શિષ્ય. ૩૨ કડીની 'શિયલની સગાય' (૨.ઈ. ૧૭૭૬)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [ક્રી.જે.]

સુજ્ઞે [ ] : ભજના (૨ ગુજરાતી મુ. અને ૧૩ હિંદી. મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : બૃહત્ ભજનસાગર, સં. જ્યોતિર્બિભૂષણ પંડિત કાર્તાતિક અને દામોદર જ. ભટ્ટ, સં. ૧૯૬૫; ૨. ભસાસિધુ. [ક્રી.જે.]

સુજ્ઞાનસાગર-૧ [ઈ. ૧૭૬૬માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. ચરિત્રસાગરની પરંપરામાં શ્યામસાગરના શિષ્ય. 'અધ્યાત્મનયેન ચતુર્વિંશતિજન-સ્તવન/ચોવીસી' (૫ સ્તવન મુ.) અને ૬ ખંડ ને ૨૧૫૨ ગ્રંથાગ્રની 'ઢાલમંજરી/ઢાલસાગર/રામ-રાસ' (૨. ઈ. ૧૭૬૬/ સં. ૧૮૨૨, માગશર સુદ ૧૨, રવિવાર) એ કૃતિઓના કર્તા. કવિની કૃતિઓમાં હિંદી-રાજસ્થાની ભાષાનું તત્ત્વ નોંધપાત્ર છે. સુજ્ઞાન-સાગરની નામછાપવાળું હિંદી-રાજસ્થાની ભાષાનું ૬ કડીનું 'સમસ્થા બંધ-સ્તવન' મળે છે. તે આ કવિની કૃતિ હોવાનો સંભવ છે. આ કૃતિ ભૂલથી જ્ઞાનસાગરશિષ્યને નામે નોંધાયેલી છે. કવિનો ઉલ્લેખ જ્ઞાનસાગર તરીકે પણ ક્યાંક થયેલો છે.

કૃતિ : જૈગૂસારનો : ૨ (પ્સં.).

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧); ૨. લીંહસૂચી. [ક્રી.જે.]

સુજ્ઞાનસાગર-૨ [ઈ. ૧૭૮૪માં હયાત] : જૈન સાધુ. આગમસાગરના શિષ્ય. ૫ કડીનું 'યજુજ્ય-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૭૮૪) અને ૫ કડીનું

૪૬૬ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

'વીર-સ્તવન' એ કૃતિઓના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી.

[ક્રી.જે.]

'સુડતાળોકાળ' જુઓ 'પ્રેમપ્રકાશ',

સુદર્શન [ ] : જૈન સાધુ. સત્યવિજયના શિષ્ય. ૫ કડીની 'વીસ સ્થાનક તપની સગાય'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. આનંદઘનકૃત ચોવીસી (અર્થયુક્ત તથા) વીસ સ્થાનક તપવિધિ, પ્ર. જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા, સં. ૧૯૮૨; ૨. ચૈતસંગ્રહ : ૩; ૩. પૂજાસંગ્રહ (અર્થ અને વિવેચન સહિત), પ્ર. ધીરજીવાલ યા. ક્રોડના પત્ની ભનીબહેન, ઈ. ૧૯૩૬; ૪. જૈનસાલા(શા) : ૩. સંદર્ભ : દેસુરાસમાળા. [ક્રી.જે.]

સુદામા [ ] : જ્ઞાતિએ બ્રાહ્મણ. ૨૪ કડીની 'કૃષ્ણસુદામાનો રાસ/રાધાજીનો શલોકો' તથા હિંદીમાં રચાયેલી ૩૬ કડીની 'બાવનઅક્ષર/કકો/બારાખડી' (મુ.) એ કૃતિઓના કર્તા. તેઓ ઈ. ૧૮૬૧ પૂર્વે હયાત હોવાનું અનુમાન છે.

કૃતિ : ૧. બૃહત્ ભજનસાગર, સં. પંડિત કાર્તાતિક અને દામોદર જ. ભટ્ટ, સં. ૧૯૬૫; ૨. ભસાસિધુ.

સંદર્ભ : ૧. ગૂહાયાદી; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૩(૨); ૩. ડિકેટલોગબીજે. [ક્રી.જે.]

'સુદામાચરિત્ર/સુદામાજીના કેદારા' : ભાગવતની સુદામાકથાને ગુજરાતી કવિતામાં પહેલી વખત વિષય તરીકે લઈ પદમાળા રૂપે ઝૂલણાબંધમાં રચાયેલી નર્સિહ મહેતાની ૮ પદની આ કૃતિ(મુ.)માં મૂળ કથાના વિચારતત્ત્વને અનુસરવાનું વલાણ વિશેષ છે.

ભાગવતની જેમ ઈશ્વરની ભક્તવત્સલતાનો મહિમા કરવા એ જ અહીં કવિનું લક્ષ્ય છે તો પણ આ કૃતિમાં સુદામાની સંકોચશીલતા અને કૃષ્ણસુદામાના મૈત્રીસંબંધને મૂળ કથા કરતાં વધારે ઉઠાવ મળ્યો છે. મુખ્યત્વે પાત્રોના ઉદ્દગાર રૂપે ચાલતી આ કૃતિમાં પાત્રના ભાવ અને વિચાર ઉપસાવવા તરફ કવિનું લક્ષ્ય વિશેષ ને કથનવર્ણન તરફ ઓછું છે, તો પણ 'અંગોઅંગ કમકમે, ધમણ મોંએ ધમે; ગ્રસિત ઝરવાળિયે નાક લોહતો' જેવી સુદામાના દેહને કે 'કનકની ભૂમિ ને વિદ્રુમના થાંભલા' જેવી સુદામાના ઘરની સમૃદ્ધિને આલેખતી ચિત્રાત્મક પંક્તિઓમાં કવિની વર્ણનકૌશલની શકિત દેખાય છે.

૯ પદની વાચનાવાળી પણ આ કૃતિ મુદ્રિત સ્વરૂપે મળે છે, પરંતુ એમાં આઠમું પદ ક્ષેપક હોવાની માન્યતા સાચી જણાય છે. [જ.ગા.]

'સુદામાચરિત્ર' : ભાગવતના દશમસ્કંધના ૮૦-૮૧મા અધ્યાયોમાં નિરૂપાયેલી શ્રીકૃષ્ણના શલેય મિત્ર શ્રીદામ (સુદામા)ની કથા પ્રેમાનંદે રસિક આખ્યાન રૂપે ખીલવી છે. ભારતની ઘણી ભાષાઓમાં અને ગુજરાતીમાં પણ અનેક કવિઓએ એ ગાઈ છે. સુદામાનો વેશ સાચો ન હોઈ દક્ષિણની ભાષાઓમાં 'કુચેલ'-ઉપાખ્યાન તરફ તે ઉલ્લેખાઈ છે. ઋષિપત્ની પતિને શ્રીકૃષ્ણ પાસે દ્વારકા મોકલે છે, ભેટના તાંદૂલની પોટકી છોડવા વખતે ઋષિ સંકોચ અનુભવે છે, શ્રીકૃષ્ણ મુલાકાતને અંતે પ્રત્યક્ષ કુંડ આપતા નથી, પોતાને ત્યાં

સુખસાગર-૪ : 'સુદામાચરિત્ર'

પાછા વળે છે ત્યારે ઋષિ ભાગ્યપલટો થયેલો જુએ છે—એ પ્રસંગો અને ઋષિના તે તે વખતના પ્રતિભાવો અંગે કેટલુંક પાયાનું મળતા-પાછું બધાં નિરૂપણોમાં હોવા છતાં કથા આખા સંદર્ભની વૈયક્તિકતા ખિલવવા ઘણો અવકાશ આપનારી છે અને પ્રેમાનંદે એનો પૂરતો લાભ લઈને એક સુરેખ આખ્યાન નિખળવ્યું છે.

આરંભતાં પાંચ, અંતે નિર્બંધણનાં ત્રણ જોટલાં અને વચ્ચેનાં દ્વારકામાં પ્રવેશ્યા અને ત્યાંથી નીકળ્યાં તેનાં છ કડવાં (અને થોડીક કડીઓ)માં થયેલું ચોદ કડવાંનું વિભાજન સંઘડાઉતાર ઘાટ આપે છે, જે એના આકર્ષણનું એક મુખ્ય કારણ રહ્યું છે. વચ્ચે દ્વારકાનો ખંડ ‘મિત્ર’ માધવ સાથેના સખ્યના આનંદભીંડાણને તાગે છે અને એટલોક સમય સુદામાની એક વિશુદ્ધ-વરિષ્ઠ મૂર્તિને ઉદાવ મળે છે.

ગુજરાતીમાં નરસિંહ મહેતા, સોમ, ભાલણ, (‘દશમસ્કંધ’માં) દામોદરસુત જગન્નાથ, ધનદાસસુત સુંદર, મોતીરામ આદિએ સુદામાચરિત આખ્યું છે. નરસિંહ, ભાલણ અને પ્રેમાનંદ કૃષ્ણનો સુદામાના મિત્ર તરીકે ઉલ્લેખ કરીને ભાગવતમાંના ‘સૌંદર્ય-સખ્યમૈત્રી’ના ભાવને સ્વિશેષ ઘૂટે છે. નરસિંહ અને સોમ સુદામા અને ઋષિપત્નીના સંવાદને સુષેરે ખીલવે છે. પ્રેમાનંદ જે રંગ ઉમેરે છે તે છે સ્ત્રીને યથાર્થ પરિસ્થિતિનો સામનો કર્યા વગર છૂટકો નથી તે કારમી વીગતના આલેખનનો. ‘એ તો જ્ઞાન મને ગમતું નથી રે’—ત્યાં સ્ત્રીને ‘જ્ઞાન’નો તિરસ્કાર છે એવું નથી. ‘ડુએ બાળક, લાવો અન્ન’ એ હકીકત એને કેવળ ‘જ્ઞાન’માં ડૂબી જતાં રોકે છે. ‘અન્ન વિના ધરમ સૂઝે નહીં,... ઊભો અન્ને સઘળો સંસાર’ આ યથાર્થતાનો સ્ત્રીએ સ્વીકાર કરવાનો રહે છે એ સાંસારિક જીવનની કરુણતાની મીઠા પ્રેમાનંદના ગાનને વિશેષતા અર્પે છે. ઋષિપત્નીની છબી જોટલી સુરેખ ઊપસી છે તેવી ઋષિની ઊપસવા પામી નથી.

દ્વારકા જતા સુદામાનું ચિત્ર ઋષિને ભોગે, હાસ્યપ્રેરક માત્ર નહીં, હાસ્યાસ્પદ બને છે, એમાં હજી બાહ્ય, શારીરિક, વેષભૂષા-વિષયક દારિદ્રમૂલક વીગતો કારણભૂત છે. પણ દ્વારકા છોડ્યા પછી ‘મૂળગા મારા તાંદૂલ ગયા!’ અને કૃષ્ણે પોતે સેવાસર મરા કરી તે ‘લટપટ કરી મારા તાંદૂલ લેવા’ એવી એમની આરોપાત્મક, ભલેને કાણજીવી, ટીકા એમના મનની કૃપાણતા ખુલ્લી કરનારી છે. વતન પાછા ફર્યા પછી ઝૂંપને બદલે ‘એક મુષ્ટિ તાંદૂલે’ આણેલા મહેલાતના વૈભવ વચ્ચે ઋષિનું સુરેખ ચિત્ર આપવા જતાં વળી કવિની કલમે એમની ગરવાઈ અજપાઈ છે, નવા આવાસમાં જવા તેડતી-વધાવતી પત્ની અને સહેલીઓ પ્રત્યે ‘પાપણીઓ તમને પરમેશ્વર પૂછશે’ એવો ઋષિનો પ્રત્યાઘાત કવિની હાસ્યની હથોટીને અપરસ સુધી જાણે કે તાણી જાય છે.

સુદામા અંગે કદાચ મૂળ ભાગવતની કથામાં જ મુશ્કેલી છે. સખ્યભક્તિનો નમૂનો આપતાં, ભાગવતકારે ઋષિકુટુંબને ક્રીકૃષ્ણના પ્રસાદરૂપે જેને ‘જડો’ રોટલો કહે છે એટલાનો સધિયારો મળ્યાનું નિરૂપણ કર્યું હોત તો પૂરતું હતું. ઝૂંપડીવાસીને વૈભવવિલાસભર્યા મહેલમાં મૂકવાની કોઈ અનિવાર્ય જરૂર ન હતી. કૃતિના આરંભમાં ‘મન જેનું સંન્યાસી’ એવું સુદામાનું વર્ણન અથવા અંતે ‘વેશ રાખે ભોગનો પણ સદા પાળે સંન્યાસ’ એવું વર્ણન પ્રેમાનંદ આપે છે તે વાચ્ય કોટિનું રહી જાય છે, ખરેખર ઋષિની એવી

દશા વર્તે છે એવી પ્રતીતિ કરાવનારું નથી. આખ્યાન દ્વારકામાં બે મિત્રોના ભાવસંધન મિલનનો સખ્યભાવે સામુજ્ય-અનુભવ કરતા જીવાત્મા-પરમાત્માના મિલનનો નિર્દેશ કરનાં વચલાં કડવાંમાં મૈત્રીકાવ્ય તરીકે ટીપ્પી ઊઠે છે. આખી કૃતિમાં વર્ણનની, ચિત્રાંકનની કળાનો પદેપદે પરિચય થાય છે. ‘વેરાણા કણ ને પાત્ર ભરાણું’માં સોનાથાળીમાં પોટલીના પોંચા પડતાં યતો સણકાર પ્રત્યક્ષ થાય છે. વતનની ઝૂંપડીએ યજ તો લઈ આવ્યા પણ ઋષિ ‘ધામ દેખી ભૂલો પડ્યો’—એમાં પોતાના ઘરની શેરીએ પહોંચનારનું ભૂલા પડેલા તરીકે વર્ણન એ એક રમ્ય વક્રોક્તિ છે.

દશમના પોતાના ગુજરાતી રૂપાન્તરમાં જપમા અધ્યાયમાં મૂળ ભાગવતમાં નથી તે વડા નિશાળિયા સુદામા સાથેનો પ્રસંગ બહેલાવીને પ્રેમાનંદે ગાયો છે. ‘દશમસ્કંધ’ અધૂરો રહ્યો, નહીં તો એંશી-એકયાશીમા અધ્યાયમાં એમના હાથે સુદામાના પાત્રની ખીલવણી કેવી થાત—પોતાના ‘સુદામાચરિત્ર’ને અનુસરતી એ હોત કે ભાગવત પ્રમાણેની કાંઈક વધુ ગૌરવયુક્ત ભક્તની હોત—તે જોવા મળત. નોંધવું જોઈએ કે ભાલણ જેવા સુકવિના ‘દશમસ્કંધ’નાં ‘સુદામા-ચરિત્ર’નાં કડવાંમાં લગભગ પ્રેમાનંદના સુદામાની યાદ આપે એવી મૂર્તિ રજૂ થઈ છે.

સુરેખ વર્ણનો અને ચિત્રો, રસાળ બાની અને લય અને ‘તને સાંભરે રે’—‘મને કેમ વીસર રે’માં ધબકતી મિત્રગોઠડીની સહૃદયતા અને ચાતુતાને કારણે ‘સુદામાચરિત્ર’ યોગ્ય રીતે જ એક અત્યાંત લોકપ્રિય શિષ્ટ કૃતિનું સ્થાન મેળવી ચૂક્યું છે. [ઉ.જે.]

‘સુદામાપુરી’ [ર.ઈ. ૧૫૬૫/સં. ૧૬૨૧ માગશ્વર સુદ ૧૫] : અગિયારમે આરંભાઈ પૂનમે પૂરી થયેલી ૧૦ કડવાંની આ કૃતિ કુંઅર-દાસ(?)ને નામે મુકાયેલી છે તેમ જ એના કર્તા નાકર હોવાની સંભાવના પણ થયેલી છે. પરંતુ કાવ્યની છેલ્લી પંકિત “રાગેએ કવીસ વીપ્ર એમ બે(બો)લ્યા કીજે જન કકિરું દાસો રે” એમ મળે છે તેથી પોતાને ‘કવીસ’ ગણાવતા કોઈ અજ્ઞાત વિપ્ર કવિની કૃતિ હોય એમ સમજાય છે. [જ.કો.]

સુધનહર્ષ : જુઓ ધનહર્ષ—૧.

સુધાનંદન(સૂરિ)શિષ્ય [ ] : જૈન સાધુ. ૩૮ કડીની ‘ઈડરગઢ-ચૈત્યપરિપાટી’(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : જૈનયુગ, મહા, ફાગણ, ચૈત્ર ૧૯૮૬—‘ઈડરગઢ ચૈત્યપરિપાટી’, મોહનલાલ દ. દેશાઈ. [ક્રિ.જે.]

સુધાભૂષણશિષ્ય [ઈ. ૧૪૪૯ આસપાસ] : સોમસુંદરસૂરિ-મુનિસુંદર-સૂરિની પરંપરામાં તપગચ્છના જૈન સાધુ. ૨૦ કડીના ‘ગૌતમપૃચ્છા-પ્રકરણ-બાલાવબોધ’ (ર.ઈ. ૧૪૪૯ આસપાસ)ના કર્તા.

‘જૈન ગુર્જર કવિઓ’માં આ કૃતિ જૈનસૂરિ(?)ને નામે અને અન્ય સૂચિઓમાં સુધાભૂષણને નામે નોંધાઈ છે, પરંતુ ખરેખર એ સુધાભૂષણશિષ્યની છે.

સંદર્ભ : ૧. જૈનકવિઓ : ૧; ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. લીંહસૂચી; ૪. હેજાસૂચી : ૧. [ક્રિ.જે.]

‘સુદામાપુરી’ : સુધાભૂષણશિષ્ય

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૪૬૭

સુધાસમુદ્ર [ઈ. ૧૭૮૬ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. 'અષ્ટપ્રકારીપૂજા' (લિ.ઈ. ૧૭૮૬)ના કર્તા.
સંદર્ભ : લીંહસૂચી. [ક્રી.જે.]

સુમુદ્રવિજય [ ] : જૈન સાધુ. ગુલાબવિજયના શિષ્ય. 'મગસોહ પાર્શ્વ દશમવસ્તવન' (અપૂર્ણ)ના કર્તા.
સંદર્ભ : જૈનકવિઓ : ૩(૨). [ક્રી.જે.]

સુપદ્ર(?) [ઈ. ૧૬૨૭માં લખાત] : જૈન. 'શર્જાસહ-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૬૨૭/સં. ૧૬૮૩, જેઠ સુદ ૧૧)ના કર્તા.
સંદર્ભ : જૈનકવિઓ : ૩(૧). [ક્રી.જે.]

સુમતિ(વાચક) : આ નામે ૧૧ કડીનું 'ગોડીપાર્શ્વનાથ-સ્તવન' મળે છે તેના કર્તા કયા સુમતિ-છે તે નિશ્ચિતપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.
સંદર્ભ : લીંહસૂચી. [૨.૨.૬.]

સુમતિ(મુનિ)-૧ [ઈ. ૧૬મી સદી મધ્યભાગ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. હર્ષદત્તના શિષ્ય. 'અગડદત્ત-રાસ' (૨.ઈ. ૧૫૪૫/સં. ૧૬૦૧, કારતક સુદ ૧૧, રવિવાર) તથા ૧૭૪ કડીની 'નમ્યાસુંદરી-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૫૫૬)ના કર્તા.
સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈસાઈતિહાસ; ૩. જૈનકવિઓ:૧ ૪. ડિકેટલોગભાવિ; ૫. રાપુડસૂચી : ૪૨; ૫. રાહસૂચી : ૧; ૬. લીંહસૂચી. [૨.૨.૬.]

સુમતિકમલ [ ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. હંસ-રત્નસૂરિના શિષ્ય. ૧૦ કડીની 'સામયિક-પોસાફલ-સજાય' (લિ. સં. ૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા.
સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી. [૨.૨.૬.]

સુમતિકલ્લોલ : આ નામે ૧૩ કડીનું 'શંખેશ્વરપાર્શ્વનાથલઘુ-સ્તવન' મળે છે. આ કયા સુમતિકલ્લોલ છે તે સ્પષ્ટ થતું નથી.
સંદર્ભ : જૈન સત્યપ્રકાશ, મે ૧૯૪૭-શંખેશ્વર તીર્થ સંબંધી સાહિત્ય કી વિશાલતા', અગસ્ત્યદ નાહટા. [૨.૨.૬.]

સુમતિકલ્લોલ-૧ [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વધી] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનચંદ્રસૂરિના શિષ્ય. 'શુક્રાજ્ઞ-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૬૦૬/સં. ૧૬૬૨, ચૈત્ર-૧૦), 'શ્રીપાલપ્રબંધ-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૬૦૬/સં. ૧૬૬૨, ભાદરવા વદ ૬), ૧૦૮ કડીની 'મૃગાપુત્ર-સંધિ' (૨.ઈ. ૧૬૦૭/સં. ૧૬૬૩, આસો વદ ૧૧(?)), 'ગીત-સંગ્રહ'(૧ ગીત મુ.) તથા સંસ્કૃતમાં 'સ્થાનાંગસૂત્ર-ગૃત્તિગાથા-વિવરણ'ના કર્તા.
કૃતિ : ઐજેકસંગ્રહ.
સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈસાઈતિહાસ; ૩. યુજિનચંદ્રસૂરિ; ૪. જૈનકવિઓ : ૩(૧); ૫. મુપુગુહસૂચી; ૬. હેજેશ્વરસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

સુમતિકીર્તિ(સૂ)રિ-૧ [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરધી] : દિગંબરપંથી સરસ્વતીગચ્છના જૈન સાધુ. લક્ષ્મીચંદ-વીરચંદની પરંપરામાં પ્રભા-ચંદના શિષ્ય. ૩૫ ગ્રંથગ્રના 'ધર્મપરીક્ષા-રાસ' (૨.ઈ. ૧૫૬૮/સં. ૪૬૮ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

૧૬૨૫, માગધર સુદ ૨), 'ત્રીલોકચસાર-ચોપાઈ/ધર્મધ્યાન-રાસ'(૨.ઈ. ૧૫૭૧) તથા લોકામત નિરાકરણ-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૫૭૧/સં. ૧૬૨૭, ચૈત્ર સુદ ૫) નામની કૃતિઓના કર્તા.
સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈસાઈતિહાસ; ૩. જૈનકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૪. મુપુગુહસૂચી. ૫. રાહસૂચી : ૧. [૨.૨.૬.]

સુમતિકીર્તિ(સૂ)રિ-૨ [ઈ. ૧૭૦૬માં લખાત] : સંભવતઃ સુધર્મગચ્છના જૈન સાધુ. વિનયદેવસૂરિની પરંપરામાં જ્ઞાનકીર્તિસૂરિના શિષ્ય. પ્રાકૃત 'દિવાળી કલ્પ' પરના બાલાવબોધ (૨.ઈ. ૧૭૦૬/સં. ૧૭૬૨, કારતક સુદ ૮, રવિવાર; સ્વલિખિત હસ્તપ્રત)ના કર્તા.
સંદર્ભ : ઐરાસંગ્રહ : ૩. [૨.૨.૬.]

સુમતિપ્રભ(સૂ)રિ / સુંદર-૧ [ઈ. ૧૭૬૫માં લખાત] : વડગચ્છના જૈન સાધુ. સુખપ્રભસૂરિના શિષ્ય. 'ચોવીસો' (૨.ઈ. ૧૭૬૫/સં. ૧૮૨૧, કારતક સુદ ૫; અંશતઃ મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : જૈનસારસ્વતો : ૨.
સંદર્ભ : ૧. જૈનસાઈતિહાસ; ૨. જૈનકવિઓ : ૩(૧). [૨.૨.૬.]

સુમતિપ્રભ-૨ [ઈ. ૧૭૬૬માં લખાત] : પિંપલગચ્છના જૈન સાધુ. લક્ષ્મીસાગરસૂરિની પરંપરામાં પુણ્યસાગર-સુખપ્રભના શિષ્ય. ૪૮ ઢાળની 'અજાપુત્ર-ચોપાઈ/રાસ' (૨.ઈ. ૧૭૬૬/સં. ૧૮૨૨, વૈશાખ સુદ ૧૩, ગુરુવાર)ના કર્તા.
સંદર્ભ : ૧. મુપુગુહસૂચી; ૨. હેજેશ્વરસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

સુમતિમાણિક્ય [ઈ. ૧૫૭૧ સુધીમાં] : જૈન. ૬૫ કડીની 'શ્લષિદત્તા-સજાય/રાસ' (૨.ઈ. ૧૫૭૧)ના કર્તા.
સંદર્ભ : ૧. ડિકેટલોગભાવિ; ૨. હેજેશ્વરસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

સુમતિરત્નશિષ્ય [ ] : જૈન. 'શાંતિજિન-સ્તવન' (લિ.સં. ૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા.
સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી. [ક્રી.જે.]

સુમતિરંગ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરધી] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. કીર્તિરત્નસૂરિની પરંપરામાં ચંદ્રકીર્તિના શિષ્ય. 'યોગશાસ્ત્ર ભાષાપદ્ય' (૨.ઈ. ૧૬૬૪/સં. ૧૭૨૦, આસો સુદ ૮), 'જ્ઞાનકલા/મોહવિવેકચોપાઈ/ પ્રબોધચિતામણિ-રાસ' (૨.ઈ. ૧૬૬૬/સં. ૧૭૨૨, આસો સુદ ૧૦), 'હરિકેસીસાધુ-સંધિ' (૨.ઈ. ૧૬૭૧/સં. ૧૭૨૭, શ્રાવણ સુદ ૧), 'જંબૂસ્વામી-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૬૭૩/સં. ૧૭૨૮, આસો વદ ૮), ૩૦૦ ગ્રંથાગ્રની 'ગોડીપાર્શ્વનાથ-સંબંધ-ચોપાઈ', 'ચોવીસો-સવૈવા', ૭ ઢાળની 'જિનમાલિકા', ૩૫ કડીની 'કીર્તિરત્નસૂરિ(ઉત્પત્તિ)-છંદ' (મુ.) તથા ૨ કડીની 'ચંદ્રકીર્તિકવિત'(મુ.)-એ કૃતિઓના કર્તા.
કૃતિ : ઐજેકસંગ્રહ.
સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૩. જૈસાઈતિહાસ; ૪. આલિસ્કટઓઈ : ૨; ૫. કેટલોગગુરુ; ૬. જૈનકવિઓ : ૨, ૩(૨). [૨.૨.૬.]

સુમતિવર્ધન [ઈ. ૧૮૨૩માં લખાત] : જૈન સાધુ. વિનીતસુંદરના શિષ્ય. 'સપ્તતિકા પષ્ટકર્મ ગ્રંથયંત્ર' (૨.ઈ. ૧૮૨૩) તથા 'પ્રથમ-

સુધાસમુદ્ર : સુમતિવર્ધન

કર્મગ્રંથયંત્ર', 'જીવવિચારયંત્ર' તેમ જ 'નવતત્ત્વયંત્ર'ના કર્તા. આ કૃતિઓમાં કોઈક નામભેદે અક જ હોવાની સંભાવના છે, પરંતુ એ વિશે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય એમ નથી.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂહસૂચી; ૨. હેજેશાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

સુમતિવલ્લભ [ઈ. ૧૬૬૪માં લખાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનધર્મસૂરિના શિષ્ય. 'જિનરાજસૂરિ-નિર્વાણ-રાસ/શ્રીનિર્વાણ-રાસ' (૨.ઈ. ૧૬૬૪/સં. ૧૭૨૦, શ્રાવણ સુદ ૧૫; મુ.)ના કર્તા. 'ગુજરાતના સારસ્વતો'માં ભૂલથી આ કૃતિ સુમતિવિલાસને નામે નોંધાઈ છે.

કૃતિ : ઐજેકાસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતા; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૨, ૩(૨). [૨.૨.૬.]

સુમતિવિજય : આ નામે ૨૪ કડીની 'ઉપાધિમત ગુરુલોપીનર-સગ્રય' (વિ. સં. ૧૭મી સદી અનુ.), 'જિન-ચોવીસી' (વિ. સં. ૧૮મી સદી અનુ.; અપૂર્ણ), ઉપરાંત કેટલાંક સગ્રય-સ્તવનો(મુ.) મળે છે. આ સુમતિવિજય કથા તે સ્પષ્ટ થતું નથી.

કૃતિ : ૧. ચૈસ્તસંગ્રહ : ૩; ૨. મોસસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. આલિસ્તરઓઈ : ૨; ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. હેજેશા-સૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

સુમતિવિજય-૧ [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : જિનરાજસૂરિની પરંપરાના ખરતરગચ્છીય સાધુ. ૬ કડીના 'જિનરાજસૂરિ-ગીત'(મુ.)ના કર્તા. કૃતિ જિનરાજસૂરિના શાસનકાળ (ઈ. ૧૬૧૮-૧૬૪૩) દરમ્યાન રચાઈ હોવાનું લાગે છે. તો કવિ ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધમાં થયા હોય એમ કહી શકાય.

કૃતિ : ઐજેકાસંગ્રહ.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૨--'જૈન ગચ્છોની ગુરુપટ્ટાવલીઓ'. [૨.૨.૬.]

સુમતિવિજય-૨ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : વડતપગચ્છના જૈન સાધુ. રત્નકીર્તિસૂરિના શિષ્ય. 'શાંતિભોજન-રાસ' (૨.ઈ. ૧૬૬૭), ૯ ઢાળ ને દુહાની ૧૪૭ કડીની 'રત્નકીર્તિસૂરિ-ચોપાટી' (૨.ઈ. ૧૬૮૩/સં. ૧૭૩૯, અસાડ સુદ ૭, બુધવાર; મુ.) તથા ૪ કડીના ગીતના કર્તા.

કૃતિ : જૈજેકાસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતા; ૨. જૈસાઈનિલાસ; ૩. જૈગૂકવિઓ : ૨ [૨.૨.૬.]

સુમતિવિજય-૩ [ ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. યશો-વિજયશિષ્ય-ગુણવિજયના શિષ્ય. ૫ ઢાળના 'દીક્ષાક્રમ્યાણકવર્ણનાત્મક શ્રી મહાવીરજિન-સ્તવન'(મુ.) તથા હિટી કૃતિ 'અધ્યાત્મવલોણી'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : જિસ્તકાસંદોહ : ૨ (+સં). [૨.૨.૬.]

સુમતિવિમલ : આ નામે ૯ કડીનો 'નેમિનાથ-ભાસ' (વિ. સં. ૧૭મી સદી અનુ.), ૧૧ કડીનું 'ઋષભદેવ-સ્તવન' (વિ. સં ૧૮મી સદી અનુ.), તથા ૯ કડીનું 'જિનસુખસૂરિ-ગીત'(મુ.) એ કૃતિઓ મળે

સુમતિવલ્લભ : સુમતિસુંદર(સૂરિ)શિષ્ય

છે. તેમના કર્તા કથા સુમતિવિમલ છે તે સ્પષ્ટપણે કહેવું મુશ્કેલ છે. કૃતિ : ઐજેકાસંગ્રહ.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [૨.૨.૬.]

સુમતિસાગર : આ નામે 'કુમતિસંઘટન-રાસ' (૨.ઈ. ૧૭૬૨), 'ચૈત્ય-વંદન વિચારગમિત મહાવીર સ્વામી સ્તવન ચાદિ' (વિ. સં. ૧૮મી સદી અનુ.) તથા ૬-૬ કડીના હિન્દીની છાંટવાળાં ત્રે સ્તવનો(મુ.) મળે છે. તેમના કર્તા કથા સુમતિસાગર છે તે સ્પષ્ટ થતું નથી.

કૃતિ : જૈકાપ્રકાશ : ૧.

સંદર્ભ : ૧. પાંગુહસ્તલેખો; ૨. હેજેશાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

સુમતિસાગર(ઉપાધ્યાય)-૧ [ઈ. ૧૬૨૯માં લખાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનચંદ્રસૂરિની પરંપરામાં પુણ્યપ્રધાનના શિષ્ય. ૧૨ કડીના 'સિદ્ધાચલ-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૬૨૯/સં. ૧૬૮૫, ફાગણ વદ ૧૪)ના કર્તા.

સંદર્ભ : યુજિનચંદ્રસૂરિ. [૨.૨.૬.]

સુમતિસાગર(સૂરિ)શિષ્ય [ ] : જૈન સાધુ. ૫૪ કડીની 'ચરાણકરણ-છત્રીસી'ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૨). [ક્રી. જૈ.]

સુમતિસિંધુર [ઈ. ૧૬૦૪માં લખાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. મનિકીર્તિના શિષ્ય. ૨૦ કડીના 'ગોડીપાર્શ્વનાથ-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૬૪૦/સં. ૧૬૯૬, મહા સુદ ૮)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. યુજિનચંદ્રસૂરિ; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૧. [૨.૨.૬.]

સુમતિસુંદર(ગણિ)-૧ [ઈ. ૧૫મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : સંભવતઃ તપ-ગચ્છના જૈન સાધુ. લક્ષ્મીસાગરસૂરિની પરંપરામાં સોમજ્યપસૂરિના શિષ્ય. ઓસવંશીય સોની. ઈશ્વર ધનરાજે ઈડરમાં બંધાવેલ ધવલ-મંદિરની અજિતનાથની પ્રતિમાના પ્રતિષ્ઠામહોત્સવનું વર્ણન કરતી ૩૮ કડીની 'ઈડરગઢ-ચૈત્યપરિપાટી'(મુ.)ના કર્તા. ઈડરગઢના દેવ-મંદિરમાં ઈ. ૧૪૭૭માં મૂર્તિપ્રતિષ્ઠાનો મહોત્સવ થયો ત્યાર પછી તરત આ કૃતિની રચના થઈ લાગે છે. એટલે કર્તા ઈ. ૧૫મી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં વિદ્યમાન હોવાનું કહી શકાય. આ કૃતિ સુમતિસુંદરશિષ્યે રચી હોવાની પણ સંભાવના છે.

કૃતિ : જૈનમુગ, મહા-ફાગણ-ચૈત્ર, ૧૯૮૫--'ઈડરગઢ ચૈત્યપરિ-પાટી', મોહનલાલ દ. દેશાઈ.

સંદર્ભ : હેજેશાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

સુમતિસુંદર-૨ [ઈ. ૧૫૯૪માં લખાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનચંદ્રસૂરિની પરંપરામાં ધર્મનિધાન ઉપાધ્યાયના શિષ્ય. 'શાંતિ-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૫૯૪/સં. ૧૬૫૦, કારતક સુદ ૧૩) તથા અન્ય કેટલીક નાની કૃતિઓના કર્તા.

સંદર્ભ : યુજિનચંદ્રસૂરિ. [૨.૨.૬.]

સુમતિસુંદર(સૂરિ)શિષ્ય [ ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. ૩૭ કડીની, તેમાં ઉપયોગમાં લેવાયેલાં રાસ, અઢેઉ, આંદોલા વગેરે દેશીઓ તથા માલિની, શાર્દૂલવિકીડિત, ગીતિકા એ સંસ્કૃત

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૪૬૯

વૃત્તોને લોધિ ચિત્તાકર્ષક બનતી 'સુમતિસુંદરસૂરિ રાજાધિરાજ રસ-સાગર-ફાગુ'(મુ.)ની રચના તેમણે કરી છે.

કૃતિ : પંદરમા શતકના ચાર ફાગુકાવ્યો, સં. ક્રંતિલાલ બ. વ્યાસ, ૧૯૫૫.

સંદર્ભ : સંબોધિ, એપ્રિલ ૧૯૮૧, જાન્યુ ૧૯૮૨- 'ક્યા સુમતિ-સુંદરસૂરિ ઓર સુમતિસાધુસૂરિ એક હેં?', અગરચંદ નાહટા.[કી.જે.]

સુમતિહંસ-૧ [ઈ. ૧૬૩૦માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનચંદ્રસૂરિની પરંપરામાં હાંકુશવના શિષ્ય. 'મેઘકુમાર-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૬૩૦/સં. ૧૬૮૬, આસો સુદ ૧૦)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૧. [ર.ર.દ.]

સુમતિહંસ(ઉપાધ્યાય)-૨ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનહર્ષના શિષ્ય. 'ચંદનમલયાગિરિ-ચોપાઈ'(ર.ઈ. ૧૬૫૫/સં. ૧૭૧૧, ચૈત્ર સુદ ૧૫), ૩મ કડીની 'કરમ-પચીસી'(ર.ઈ. ૧૬૫૫; મુ.), 'વેદર્ભો-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૬૫૭/સં. ૧૭૧૩, કારતક સુદ ૧૪) તથા 'રાત્રિભોજન-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૬૬૭/સં. ૧૭૨૭, માગશર વદ ૬, બુધવાર)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જૈસસંગ્રહ(જૈ); ૨. મોસસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈસાઈતિહાસ; ૩. જૈગૂ. કવિઓ : ૩(૨). [ર.ર.દ.]

સુર/સુરજી : 'સુર'ને નામે 'મહાવીર નિશાલ ગરાણું પદ', કોર્ટગચ્છીય 'સુરને' નામે ૬૪ કડીની 'વિચાર ચોસઠી' એ જૈન કૃતિઓ, ૬ કડીની 'કૃષ્ણવિષ્ટિ' એ જૈનેતર કૃતિ તથા સુરજી શાહને નામે 'આદિત્ય-પ્રતકથા' (લે. ઈ. ૧૮૧૫) મળે છે. તેમના કર્તા ક્યા સુર/સુરજી છે તે સ્પષ્ટપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.

સંદર્ભ : ૧. ડિકેટલોગબીજે; ૨. મુખગૂહસૂચી; ૩. હેજૈજ્ઞાસૂચિ:૧. [ર.ર.દ.]

સુર(મટ) [ઈ. ૧૬૪૮માં હયાત] : આખ્યાનકાર. કલોલી ગામના રૈકવ બ્રાહ્મણ. પિતા નારાયણ ભટ્ટ. તેમણે રચેલા ૨૨ કડવાંના 'સ્વર્ગા-શેહણી' [ર.ઈ. ૧૬૪૮/સં. ૧૭૦૪ જ્યેષ્ઠ ૧૨, ગુરુવાર; મુ.]ના પ્રારંભનાં ૯ કડવાંમાં કળિયુગનો મહિમા વર્ણવ્યો છે, જે સ્વતંત્ર રૂપે પણ મુદ્રિત થયો છે. બીજું 'વિરાટપર્વ' (ર.ઈ. ૧૬૬૮) નામનું કાવ્ય સુર ભટ્ટને નામે મળે છે તે સમય દષ્ટિએ કે વિષયની દષ્ટિએ આ કવિનું હોય. કદાચ આ કવિ ગાયક હોય અને કૃતિ બીજા કોઈ કવિની હોય એવું પણ સંભવિત છે.

કૃતિ : ૧. સ્વર્ગાશેહણી, સં. જયશંકર મ. જોશી, ઈ. ૧૯૨૨; ૨. નકાદોહન.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; ૨. ગુસામધ્ય; ૩. પાંગુહસ્તલેખો; ૪. પ્રાકકૃતિઓ; ૫. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૬. ગૂહાયાદી; ૭. ડિકેટલોગબીજે; ૮. ફાહનામાવલિ : ૨; ૯. ફાહનામાવલિ. [ચ.શે.]

સુરલીઆ [ ] : ૨ પદ (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : નકાસંગ્રહ.

[કી.જે.]

૪૭૦ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

સુરચંદ : આ નામે ૨૪/૨૭ કડીની 'સુકોશલક્રમિ/મુનિ-સગ્રાય' મળે છે. 'વજ્રસ્વામીભાસ આદિ સ્તવન-સગ્રાય સંગ્રહ'માં સંગૃહિત સુરચંદની કૃતિઓમાં આ 'સુકોશલક્રમિ/મુનિ-સગ્રાય' પણ હોવાની સંભાવના છે.

સંદર્ભ : ૧. આલિસ્ટઓઈ : ૨; હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [ર.ર.દ.]

સુરચંદ-૧ [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનચંદ્રસૂરિની પરંપરામાં વીરકવચના શિષ્ય. ૪૧ કડીની 'થુગાર-રસમાલા' (ર.ઈ. ૧૬૦૩/સં. ૧૬૫૮, વૈશાખ સુદ ૩, બુધવાર), ૬૫ કડીનો 'જિનસિહસૂરિરાસ' (ર.ઈ. ૧૬૧૧), 'યાતુર્માસિકિ વ્યાખ્યાન-બાલાવબોધ/ચોમાસી-વ્યાખ્યાન' (ર.ઈ. ૧૬૩૮), 'જિનદત્ત-સૂરિ-સ્તવન' તથા 'વર્ષ ફલાફલ જ્યોતિષ-સગ્રાય'ના કર્તા. આ ઉપરાંત એમણે ગુજરાતી અને હિન્દી ભાષામાં અનુદિત 'જૈન તત્ત્વસાર' (ર.ઈ. ૧૫૧૩/સં. ૧૬૬૮, આસો સુદ ૧૫, બુધવાર) તથા 'પંચતીર્થ શ્લોકાલંકાર' (અપૂર્ણ) નામની સંસ્કૃત કૃતિઓ પણ રચી છે.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. યુજિનચંદ્રસૂરિ; ૩. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૪. રાહસૂચી : ૧; ૫. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [ર.ર.દ.]

સુરજી(મુનિ)/સુરસાગર [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : સંભવતઃ અંચલ-ગચ્છના જૈન સાધુ. અમદાવાદના સંઘવી લીલાધરે અને તેના પુત્રે શર્ગુજ્યના સંઘ કાઢ્યા હતા એ ઐતિહાસિક પ્રસંગને વર્ણવતા 'લીલાધર-રાસ (સંઘયાત્રા વર્ણન)' (ર.ઈ. ૧૬૬૫ પછી)ના કર્તા. સંઘયાત્રા સં. ૧૭૨૧, માગશર સુદ ધના દિવસે થઈ હતી એટલે આ કૃતિની રચના એ પછી થઈ હોય એમ કહી શકાય.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. જૈગૂ. કવિઓ : ૨, ૩(૨). [ર.ર.દ.]

સુરદા(રાણી) [ ] : એમનું જ્ઞાનબોધનું ૧ પદ (મુ.) મળે છે.

કૃતિ : પ્રાકાસુધા : ૩.

[કા.ત્રિ.]

સુરદાસ : આ નામે 'શ્રીકૃષ્ણચરિત્ર' અને કૃષ્ણભકિતનાં ને જ્ઞાન-બોધનાં પદ(મુ.) મળે છે. આ રચનાઓ સુરદાસ-૩ની હોઈ શકે, પરંતુ નિશ્ચિતપણે કંઈ કહેવું મુશ્કેલ છે.

કૃતિ : ૧. પ્રાકાવિનોદ : ૧; ૨. બૃકાદોહન : ૭.

સંદર્ભ : ફાહનામાવલિ.

[ચ.શે.]

સુરદાસ-૧ [ઈ. ૧૫૫૫માં હયાત] : સંભવતઃ સૌરાષ્ટ્રના હળિયાદના આખ્યાનકાર. પિતા હરિ/હરિહર ભટ્ટ. ગુરુ ધનંજય ભટ્ટ. ૨૮ કડવાંનું 'પ્રહ્લાદાખ્યાન' (ર.ઈ. ૧૫૫૫/સં. ૧૬૧૧, ભાદરવા વદ ૧૧, રવિવાર), ૨૩ કડવાંનું 'ધ્રુવાખ્યાન' તથા ૧૨ કડવાંનું 'સગાળપુરી/થુગાલપુરી/કર્ણવખ્યાન'(મુ.) એ કૃતિઓ તેમણે રચી છે. 'મોહિના-રાણીની લાવણી' તથા 'હોરી' સુરદાસ હરિલાલને નામે નોંધાયેલી મળે છે. તે આ કવિની હોવાની સંભાવના છે.

કૃતિ : સઆખ્યાન (†સં.).

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત ૧-૨; ૨. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૩. ગુસા-મધ્ય; ૪. ગૂહાયાદી; ૫. ડિકેટલોગબીજે ૬. ડિકેટલોગભાવિ; ૭. ફાહનામાવલિ : ૨. [ચ.શે.]

સુમતિહંસ-૧ : સુરદાસ-૧

સુરદાસ-૨ [ઈ. ૧૫૬૦માં હયાત] : ન્યદેવસુત. જ્ઞાતિએ તિલ-
ધ્વજ. વાલ્મીકિ રામાયણની કથાને સંક્ષેપમાં મૂકી ૩૨ કડવાંનું
'રામાયણ' (ર.ઈ. ૧૫૬૦/સં. ૧૬૧૬, પોષ સુદ ૫) તેમણે રચ્યું છે.
રાવણ-મંદોદરી વચ્ચેનો સંવાદ, રામ-રાવણ યુદ્ધનું કે લંકાનું વર્ણન
તેના ધ્યાનપાત્ર અંશો છે.

સંદર્ભ : ૧. કાશીસુત શેષજી એક અધ્યયન, બહારબાઈ ૨.
પટેલ, ઈ. ૧૯૭૪; ૨. સ્વાધ્યાય, નવે. ૧૯૭૭-મધ્યકાલીન ગુજ-
રાતી સાહિત્યમાં જૈનેતર રામકથા, દેવદત્ત જોશી; ૩. હિન્દુમિલન-
મંદિર, વ. ૨૯ અં.૨-સુરદાસનું રામાયણ, દેવદત્ત જોશી.

સુરદાસ(મુનિ)-૩ [ઈ. ૧૫૬૦માં હયાત] : દિગંબર જૈન સાધુ.
'હયુ(માન)કથા'(ર. ઈ. ૧૫૬૦)ના રચયિતા.

સંદર્ભ : પાંગુહસ્તલેખો.

[૨.૨.૬.]

સુરદાસ-૪ [સં. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ-સં. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] :
પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ કવિ. ગુસાંઈજીના બીજા પુત્રોના ભક્ત-
કવિઓમાંના એક. તેમણે પદોની (૧૫ કડીનું ૧ મુ.) રચના કરી છે.

કૃતિ : પુષ્ટિપ્રસાદી પ્ર. ગોવર્ધન સત્સંગ મંડળના વહીવટકર્તા
ચંદ્રવદન મોહનલાલ શાહ, ઈ. ૧૯૬૬ (બીજી આ.).

સંદર્ભ : પુગુસાહિત્યકારો.

[ચ.શે.]

સુરવિજય [ઈ. ૧૬૭૬માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. સિદ્ધિ-
વિજયના શિષ્ય. ૭૬૪ કડીના 'રત્નપાલ-રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૭૬)ના
કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈતિહાસ; ૨. જૈગુકવિઓ : ૩(૨); ૩. મુપુ-
ગુહસૂચી; ૪. લોહસૂચી; ૫. હેજૈસાસૂચિ : ૧.

[૨.૨.૬.]

'સુરશશી' : જુઓ દેવચંદ્ર (ઈ. ૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ)-૫.

સુરસાગર-૧ : જુઓ સુરજી(મુનિ).

સુરસાગર-૨ [ઈ. ૧૮૧૬ સુધીમાં] : જૈન. 'જાંબવતી-ચોપાઈ' (વે.
ઈ. ૧૮૧૬)ના કર્તા. 'જૈન ગુર્જર કવિઓ'એ આ કૃતિ 'સુરજી(મુનિ)-
ની ગણી છે, પરંતુ કૃતિના અંતે કવિનામછાપ સુરસાગર મળે છે.
એટલે આ કર્તા સુરજી(મુનિ)થી જુદા છે.

સંદર્ભ : જૈગુકવિઓ : ૩(૨); ૨. રિકેટલોગભાઈ : ૧૯.

[૨.૨.૬.]

સુરસૌભાગ્ય [ ] : જૈન સાધુ. ઉદયસૌભાગ્ય-
સૂરિના શિષ્ય. ૨૧ કડીના 'ચિતામણિપાર્શ્વનાથ-સ્તવન'ના કર્તા.
ઈ. ૧૬૪૭માં વિદ્યમાન તપગચ્છના કોઈ સુરસૌભાગ્ય નોંધાયો છે.
તે અને આ સુરસૌભાગ્ય એક હોય તો આ કવિ ઈ. ૧૭મી સદીમાં
થયા હોવાનું કહી શકાય. પરંતુ નિશ્ચિતપણે કંઈ કહેવું મુશ્કેલ છે.
સંદર્ભ : જૈસાઈતિહાસ; ૨. મુપુગુહસૂચી.

[૨.૨.૬.]

સુરેન્દ્રકીર્તિ(ભટ્ટારક) [ઈ. ૧૬૮૧માં હયાત] : જૈન. 'આદીશ્વર-
સમોસરાણ-રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૮૧)ના કર્તા.

સંદર્ભ : પાંગુહસ્તલેખો.

[૨.૨.૬.]

સુરદાસ-૨ : સુંદર-૩

સુલતાન [ ] : ભગવદ્વિરહની વૈદાનાને વ્યક્ત
કરતા ૧ ભજન(મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : સતવાણી.

[ક્રી.જે.]

સુલેમાન(ભગન)મહંમદ [ઈ. ૧૬૯૯ પછી] : મુસ્લિમકવિ. કાયમુદીન
પીરના શિષ્ય. વતન સારોદ (તા. જંબુસર), પણ પછીથી વડોદરા
પાસે અકોટા ગામે આવીને વસ્યા હતા. પ્રેમલક્ષણાભક્તિનું નિરૂપણ
કરતા ચારથી ૮ કડીનાં ભજનો(મુ.)ના કર્તા. તેમણે ઉર્દૂભાષામાં
લખાયેલા 'નુરેરોશન' (ર.ઈ. ૧૬૯૯) ગ્રંથનો ગુજરાતીમાં ઉતારો
કર્યો હતો.

કૃતિ : ભક્તિસાગર, સંગ્રા. હરગોવિનદાસ હરકીશનદાસ, ઈ.
૧૯૨૯ (+સં.).

[૨.૨.૬.]

સુવ્રત(અધિ) [ ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ.
વિશાલસોમસૂરિના શિષ્ય. ૨૦ ગ્રંથાગ્રની 'મૌનઅંકકાદશીની સગ્રાથ'ના
કર્તા.

સંદર્ભ : આલિસ્તઓઈ : ૨.

[ક્રી.જે.]

સુંદર/સુંદરજી/સુંદરદાસ : સુંદરને નામે ૫૬ કડીની 'ઉદ્ધવ-ગીતા'
(મુ.), 'અષ્ટક', 'હમચી', 'હરિહરની આરતી', ૧૫૫ કડીએ અધૂરી
રહેલી 'સુંદરવિલાસ' તથા કૃષ્ણભક્તિ ને વેરાગ્યબોધનાં પદો (૧૩
મુ.), સુંદરજીને નામે '૪૦ ડાલ્યા'(મુ.) ને ૧ પદ(મુ.) તથા સુંદર-
દાસને નામે પદો (કૃષ્ણભક્તિનાં ૪ મુ.)-એ કૃતિઓ મળે છે. એમના
કર્તા કયા સુંદર/સુંદરજી/સુંદરદાસ છે તે નિશ્ચિતપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.

કૃતિ : ૧. હંદરનાવલિ, સં. વિહારીલાલજી મહારાજ, ઈ. ૧૮૮૫;
૨. નકાદોહન; ૩. પ્રાકસુધા : ૩; ૪. ભજનિકકાવ્યસંગ્રહ, સં.
શા. વૃન્દાવનદાસ કાનજી, ઈ. ૧૮૮૮; ૫. ભજનસાગર : ૨.

સંદર્ભ : ૧. ગુહાયાદી; ૨. રિકેટલોગભીજે; ૩. ફોહનામાવલિ.

[ચ.શે.]

સુંદર(સિવક)-૧ [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન
સાધુ. યુગપ્રધાનનિનચંદ્રસૂરિશિષ્ય તિલકકમલજી (ઈ. ૧૬૦૫)ના
શિષ્ય. પચ્છેમના જીવનચરિત્રને વિષય કરીને રચેલા ૧૩ કડીના
'વા. પચ્છેમ-ગીત'(મુ.)ના કર્તા. કૃતિમાં કર્તાનામછાપ 'સિવકસુંદર'
મળે છે.

કૃતિ : ઐજૈકસંગ્રહ (+સં.).

[ક્રી.જે.]

સુંદર-૨ [ઈ. ૧૬૭૮માં હયાત] : જૈન સાધુ. ધર્મરત્નના શિષ્ય.
'સંગ્રહણીપ્રકરણ પરના સ્તબક' (ર.ઈ. ૧૬૭૮)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેજૈસાસૂચિ : ૧.

[ક્રી.જે.]

સુંદર-૩ [ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : રામપુર પરગણાના ધાઓતાપુર
ગામના મેવાડા બ્રાહ્મણ. પિતાનામ ધનદાસ. તેઓ પ્રેમાનંદના શિષ્ય
હતા એમ કહેવામાં આવ્યું છે, પરંતુ એ વાતને કોઈ આધાર નથી.

પ્રેમાનંદના પરમા અધ્યાયે ને ૧૬૫ કડવે અધૂરા રહેલા 'દશમ-
સ્કંધ'ને તેમણે પૂરો કર્યો એ એમનું મહત્વનું કાર્ય છે. આ ૧૬૬થી
૨૦૦ કડવાં સુધીના 'દશમસ્કંધ' (ર.ઈ. ૧૭૧૭ કે ૧૭૪૦; મુ.)માં
કવિએ દરેક અધ્યાય એકએક કડવાનો રચ્યો છે અને આ રીતે દરેક

ગુજરાતી સાહિત્યકીર્તિ : ૪૭૧

અધ્યાયમાં એકથી વધુ કડવાં રચતા પ્રેમાનંદના 'દશમસ્કંધ'થી એમની કૃતિ જુદો પડી જાય છે. પ્રેમાનંદના જેવી કવિત્વશક્તિ એમની કૃતિમાં જો કે નથી, તો પણ વેદસ્તુતિના કઠિનમાં કઠિન અધ્યાયને સરળ પદોમાં ઉતારવામાં તેમને મળેલી પ્રશસ્ત્ય સફળતા તેમની સંસ્કૃતજ્ઞતાને સૂચવે છે.

કૃતિ : ૧. પદબંધ શ્રીમદ્ ભાગવત : ૧-૨, સં. ઇચ્છારામ સૂ. દેસાઈ અને નટવરલાલ ઈ. દેસાઈ, ઈ. ૧૯૬૦ (પાંચમી આ.) (†સં.); ૨. મહાકવિ પ્રેમાનંદ તથા શ્રીજી આઠ કવિઓનાં સુદામા-ચરિત્ર, સં. મંજુલાલ મજુમુદાર, ઈ. ૧૯૨૨ (†સં.).

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૩. ગુસા-મધ્ય; ૪. પ્રાકૃતિઓ; ૫. ગૂઢાયાદી; ૬. ડિકેટલોગબીજી. [ચ.શે.]

સુંદર-૪ [ઈ. ૧૭૩૫માં હયાત] : જૈન સાધુ. ૧૫ કડીની 'નમ-રાજુલની નવભવ-સગાય' (૨.ઈ. ૧૭૩૫; મુ.)ના કર્તા.

'જૈન ગૂર્જર કવિઓ' કવિને લોકાગચ્છના હોવાનું જણાવે છે પરંતુ મુદ્રિત કૃતિમાં ગચ્છનામ મળતું નથી.

કૃતિ : જૈનસંગ્રહ(ત.).

સંદર્ભ : ૧. જૈનગૂકવિઓ : ૩(૨); ૨. લીંહસૂચી. [ક્રી.જે.]

સુંદર-૫ [ઈ. ૧૭૬૫માં હયાત] : જુઓ સુમતિપ્રમસૂરિ-૧ (સુપ્ર-પ્રમસૂરિશિષ્ય)

સુંદરમંદ(પંડિત) [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : જૈન સાધુ. ૭ કડીની ઐતિહાસિક તત્ત્વવાળી, વિભવક્ષમા-સૂરિ વિશે સગાય, (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : જૈન સત્યપ્રકાશ, માર્ચ ૧૯૪૧-'કેટલાંક ઐતિહાસિક પદો', મુનિરાજ શ્રી ક્રાંતિસાગરજી. [ક્રી.જે.]

સુંદરજી(ગણિ)-૧ [ઈ. ૧૭૩૯ સુધીમાં] : જૈન. પ્રાકૃત કૃતિ 'જંબૂચરિત્ર' પરના આલાવબોધ (વિ. ઈ. ૧૭૩૯)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈનગૂકવિઓ : ૩(૨); [ક્રી.જે.]

સુંદરજી-૨ [ઈ. ૧૭૪૦માં હયાત] : મૂળ અમદાવાદી વડનગરા અભ્યંતર જ્ઞાતિના નાગર અને વડોદરાના વતની. પિતાનું નામ વિશ્વદેવ. કુળપરંપરામાંથી મળેલો વિદ્યાભ્યાસંગનો વારસો, એટલે સંસ્કૃતના સારા જ્ઞાતા.

૩૮ મીઠાં (કડવાં)માં રચાયેલી 'સિદ્ધાસન-બત્રીસી' (૨.ઈ. ૧૭૪૦/સં. ૧૭૯૬, આસો વદ ૮, ગુરુવાર) એ એમની એકમાત્ર કૃતિ ઉપલબ્ધ થાય છે. પ્રાસઅનુપ્રાસ, અર્થના અલંકારોવાળી પ્રૌઢ શૈલીથી કવ્ય ધ્યાન ખેંચે છે.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. ગૂઢાયાદી; ૩. ડિકેટલોગબીજી. [ચ.શે.]

સુંદરબાઈ [સં. ૧૯મી સદી] : પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ સ્ત્રીકવિ. ગોસ્વામી બાળક તરીકે તેઓ સંપ્રદાયમાં જાણીતાં હતાં.

સંદર્ભ : પુગુસાહિત્યક્રમે. [ચ.શે.]

સુંદરરત્ન [ ] : જૈન. ૩૫ કડીની 'ઈલાચીપુત્ર-સગાય' (વિ. સં. ૧૯મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી. [ક્રી.જે.]

સુંદરરાજ [ઈ. ૧૪૯૭માં હયાત] : જૈન. 'ગજસિદ્ધકુમાર-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૪૯૭)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાસ્વતો; ૨. જૈનગૂકવિઓ : ૧. [ક્રી.જે.]

સુંદરવિભવ : આ નામે ૧૫ કડીનું 'પાર્શ્વનાથ-સ્તવન(ગોડી)' (વિ. સં. ૧૮મી સદી અનુ.) અને ૨૩ કડીની 'ગુણકાણ-સગાય' (વિ.સં. ૧૮મી સદી) મળે છે તે સુંદરવિભવ-૧ છે કે અન્ય તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગુહસૂચી; ૨. હેજેશાસૂચિ : ૧. [ક્રી.જે.]

સુંદરવિભવ-૧ [ઈ. ૧૭૨૨માં હયાત] : જૈન સાધુ. અમરવિભવના શિષ્ય. ૭ કડીના 'શંખેશ્વરપાર્શ્વનાથ-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૭૨૨; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : શંસ્તવનાવલી (†સં.). [ક્રી.જે.]

સુંદર(સૂરિ)શિષ્ય [ઈ. ૧૪૫૭ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. ૪૪ કડીના 'વિમલમંત્રી-રાસ' (વિ. ઈ. ૧૪૫૭), ૨૪ કડીની 'દશ દષ્ટાંતની સગાય'(મુ.) અને ૧૪ કડીની 'પંચ પરમેષ્ટો ગુણવર્ણન-સગાય/નવકાર-છંદ'(મુ.) એ કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : ૧. રત્નસાર : ૨, સં. હીરજી હંસરાજ, ઈ. ૧૯૨૩; ૨. લોપ્રપ્રકરણ.

સંદર્ભ : જૈનગૂકરચનાર્થ : ૧. [ક્રી.જે.]

સુંદરસૂર [ઈ. ૧૭૨૫માં હયાત] : જૈન. રાઘવ્યાની-ગુજરાતીમાં રચાયેલી 'માનનુંગમાનવતી-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૭૨૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. સપુહસૂચી : ૪૨; ૨. રાહસૂચી : ૧. [ક્રી.જે.]

સુંદરહંસ(ગણિ)(પંડિત)-૧ [ ] : વધુ તપગચ્છના જૈન સાધુ. લક્ષ્મીસાગરની પરંપરામાં જનસામના શિષ્ય. ૨૩૫ કડીના 'સિદ્ધાન્તવિચાર' (વિ. સં. ૧૭મી સદી)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેજેશાસૂચિ : ૧. [ક્રી.જે.]

સુંદરહંસ-૨ [ ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. સુમતિસાધુસૂરીની પરંપરામાં હેમવિમલસૂરીના શિષ્ય. ૭ કડીની વિમલસૂરિની સગાય(મુ.) અને 'પસંથાવિચાર'ના કર્તા.

કૃતિ : જૈન સત્યપ્રકાશ, જૂન ૧૯૪૪-'શ્રી સુંદરહંસકૃત હેમ-વિમલસૂરિ-સ્વાધ્યાય', ભોગીલાલ જ. સંદેસરા.

સંદર્ભ : જૈનગૂકવિઓ : ૩ (૧, ૨). [ક્રી.જે.]

સૂજી/સુજી [ઈ. ૧૫૯૨માં હયાત] : સંભવતઃ લોકાગચ્છના જૈન સાધુ. શ્રીમદ્ભવજીશિષ્ય રત્નસિદ્ધના શિષ્ય. ૬૮ કડીના 'રત્નસિદ્ધ-રાસ' (૨.ઈ. ૧૫૯૨/સં. ૧૬૪૮, વૈશાખ વદ ૧૩)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈનગૂકવિઓ : ૩(૧); ૨. મુપુગુહસૂચી. [૨.૨.૬.]

સૂરજ [ ] : અવટંકે ભટ્ટ. ૧૪ કડવાંના 'વજ્ર-
નાભના આખ્યાન'ના કર્તા.
સંદર્ભ : ગૂઢાયાદી. [ક્રી.જે.]

સૂરજરામ(મહારાજ) [ઈ. ૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : નિરાંતસંપ્રદાયના
જ્ઞાનમાર્ગી કવિ. વડોદરાના કરજણ તાલુકાના મેસરાડ ગામના રાયક-
વાડી બ્રાહ્મણ. નિરાંતશિષ્ય શામદાસના શિષ્ય. તેઓ નિરાંતસંપ્રદાયની
મેસરાની ગાદી પર આચાર્ય બન્યા હતા. તેમણે સદ્ગુરુ ને
ઈશ્વરમહિમાનાં પદો (૮ મુ.) રચ્યાં છે.

કૃતિ : ગુમુવાણી.

સંદર્ભ : ૧. નિરાંતકાવ્ય, સં. ગોપાળરામ ગુરુ દેવશંકર શર્મા,
ઈ. ૧૯૫૯; □ ૨. ગૂઢાયાદી. [દિ.દ.]

સૂરજ ભાગવ [ઈ. ૧૬૬૪માં હયાત] : પુષ્ટિસંપ્રદાયના ભક્ત-
કવિ. ગુજરાત અને બીજા પ્રદેશોમાં રહેતા ૬ હજાર જેટલા ભક્તોના
નામોની યાદી આપતી 'વલ્લભ રત્નરસાલ ભક્તરાજ-નામાવલી'
(૨.ઈ. ૧૬૬૪) નામક કૃતિના કર્તા.

સંદર્ભ : પુગુસાહિત્યકાસો.

[ક્રી.જે.]

સૂરા (સાહ) [ઈ. ૧૫૦૩ સુધીમાં] : જૈન શ્રાવક. ૨૮ કડીની 'અંત-
રંગ શ્રી ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથ વિનતિ' (લે.સં. ૧૫૦૩; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : સંબોધિ, એપ્રિલ ૧૯૭૯-જન્યુ. ૧૯૮૦-'શ્રાવક કવિ-
ઓની કેટલીક અપ્રગટ ગુજરાતી રચનાઓ', સં. ભોગોલાલ
જ. સાંડેસરા. [૨.૨.૬.]

સૂર્યવિજય-૧ [ ] : જૈન. મૃત્યુવિજયના શિષ્ય.
હરિભદ્રસૂરિની પ્રાકૃત કૃતિ 'મુણિવર્ણચરિત્ર' પરના ટીકાના કર્તા.
સંદર્ભ : જીહાપ્રાસ્ટા. [ક્રી.જે.]

સૂર્યવિજય(પાઠક)-૨ [ ] : જૈન સાધુ. ૧૧ કડીની
'જનકુશલસૂરિ-ભાસ'ના કર્તા.
સંદર્ભ : ૧. પાંગુહસ્તલેખાં; □ ૨. ડિકેટલોગભાવિ. [ક્રી.જે.]

સેવક(બાપો) [ ] : માતાના ભક્ત. ૧૩ અને
૨૮ કડીના માતાના ૨ ગરબા(મુ.) તથા ૨૪ કડીના માતાના ગરબા
(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. અંબિકાકાવ્ય તથા શક્તિકાવ્ય, પ્ર. સાકરલાલ બુલાખી-
દાસ, ઈ. ૧૯૨૩; ૨. દેવીમહાત્મ્ય અથવા ગરબાસંગ્રહ : ૨; પ્ર.
વિશ્વનાથ ગો. ત્રિવેદી, ઈ. ૧૯૯૭. [ચ.શે.]

સેવકરામ [ ] : અમદાવાદના ભટ્ટ મેવાડા
બ્રાહ્મણ. પિતા રૂપરામ. ઈ. ૧૮૩૪થી ઈ. ૧૮૬૮ દરમ્યાન તેઓ
હયાત હતા એમ મનાય છે. તેઓ વૈષ્ણવ હાંવાની સંભાવના પણ
થઈ છે. ભાગવતના રાસપંચાધ્યાયીના પ્રસંગ પર આધારિત ૪૪
કડીના ગેય ઢાળમાં રચાયેલા 'બંસી' કાવ્ય પર નરસિંહનાં 'રાસસહસ્ર-
પદો'નાં પદોની અસર વરતાય છે. એ સિવાય 'વ્યાધનું આખ્યાન'
(૨.ઈ. ૧૮૬૮?) તથા 'દાસ' ઉપનામ નીચે એમણે કેટલાંક પદોની
રચના પણ કરી છે.

સૂરજ : 'સોન કાકિયાણી અને હલામણ જેઠવોની ગીતકથા'

ગુ. સા.-૬૦

કૃતિ : બુકદોહન : ૭ (મસં.).

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. પ્રાકૃતિઓ; □ ૩. ગૂઢાયાદી.
[ચ.શે.]

સેવારામ [ ] : મોતીરામના શિષ્ય. પદ-ભજન
(૨ મુ.)ના કર્તા. તેમણે હિંદીમાં પણ ભજનની રચના કરી છે.
કૃતિ : ભજનસાગર : ૨. [ક્રી.જે.]

સૈયદખાન [ઈ. ૧૬મી સદી] : દેલ્હી ઉપદેશક પરંપરાના સૈયદ.
સત્પંથ માર્ગના અનુયાયી. આખું નામ સઈદુદીન નૂરી નહાન
અને પિતાનું નામ નુર મહમદ હતું. તેઓ ઈમામશાહના પૌત્ર
થાય. સૂરત, બુરહાનપુર તથા મહારાષ્ટ્ર અને કર્ણાટકનાં ગામોમાં
ફરી તેમણે ઘણાં હિંદુઓને સત્પંથ માર્ગના અનુયાયી બનાવ્યા હતા.
અમદાવાદ યાસે આવેલા પીરાણામાં અવસાન. અવસાન ઈ.૧૫૭૨ની
આસપાસ કે ઈ. ૧૪૯૫માં થયું એવી માહિતી મળે છે, પરંતુ
પહેલી માહિતી વધારે શ્રદ્ધેય જણાય છે.

કવિને નામે મુદ્રિત રૂપે મળતાં ૩ 'ગિનાન'નું કર્તૃત્વ એમનું જ
છે કે કેમ તે ચોક્કસપણે કહેવું મુશ્કેલ છે. ઉર્દૂની અસર બતાવતાં
'ગિનાન'ના આ પદોમાં ભક્તિ ને સત્બોધની પ્રબળતા છે.

કૃતિ : સૈઈશાગીસંગ્રહ : ૪ (મસં.).

સંદર્ભ : ૧. કલેક્ટેનિયા : ૧, સં. ડબલ્યૂ ઈવાનોવ, ઈ. ૧૯૪૮;
૨. (ધ) સેક્ટ ઓવ ઈમામશાહ ઈન ગુજરાત, ડબલ્યૂ. ઈવાનોવ,
ઈ. ૧૯૩૬ (અ.) [૨.૨.૬.]

'સોન કાકિયાણી ને હલામણ જેઠવોની ગીતકથા' : સૌરાષ્ટ્રના બરડા-
પ્રદેશના મોરાણા ગામધણીની પુત્રી સોન અને ધૂમલી નગરના
હલામણ જેઠવાની પ્રેમકથાને નિરૂપતા આશરે લખ જેટલા દુહા(મુ.)
મળે છે. પોતે કરેલી સમસ્યાઓના ઉત્તર આપે એ પુરુષ સાથે લગન
કરવાં એવું સોને લીધેલું વચન, ધૂમલીના રાજા શિયાજીએ પોતાના
ભત્રીજા હલામણની મદદથી સોનને આપેલા સાચા ઉત્તર, ધૂમલી
આપેલી સોનને સાચી વાતની પડેલી ખબર, શિયાજીએ હલામણને
આપેલો દેશવટો, સિંધ તરફ ગયેલા હલામણની સોને આદરેલી શોધ,
બંનેનો મેળાપ થાય તે પહેલાં હલામણનું મૃત્યુ અને સોનની પણ
એની પાછળ આત્મહત્યા એવો કથાતંતુ આ ગીતકથામાં વણાયો
છે. સમસ્યાપૂર્ણતામાંથી પ્રેમ એ આ કથાનો વિશિષ્ટ અંશ છે, જે
મધ્યકાલીન પદ્યવાર્તાઓમાં જોવા મળે છે. કોળેલા ઢળતા આંબાની
નીચે નમતી ડાળ જેવું કે પાકેલી કેરી જેવા રંગવાળું સોનાના સૌંદ-
ર્યનું વર્ણન તાજગીસભર છે. કૃતિમાં મુકાયેલી પંદરેક જેટલી સમસ્યા-
પૂર્ણતા મધ્યકાલીન પદ્યવાર્તાઓની યાદ અપાવે છે. ક્યાંક કથન
રૂપે, ક્યાંક સોન, હલામણ કે અન્ય પાત્રોની ઉક્તિ રૂપે યાવતા આ
દુહા ભાષાના તળપદા સંસ્કારથી તાજગીવાળા બન્યા છે.

કૃતિ : ૧. કાકિયાવાડી સાહિત્ય : ૧-૨, કાલાનજી ધર્મસિંહ, ઈ.
૧૯૨૩; ૨. સોરઠી ગીતકથાઓ, સં. અવેરચંદ મેઘાણી, ઈ. ૧૯૭૯
(બીજી આ.).

સંદર્ભ : મધ્યકાલીન પ્રેમકથાઓ, હસુ યાજ્ઞિક, ઈ. ૧૯૭૪.
[જ.ગા.]

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૪૭૩

સોનીરામ : જુઓ રામ-૧.

સોમ : આ નામે ૫૯ અને ૬ કડીની 'રંભાશુક-સંવાદ'(મુ.) નામે જૈનેતર કૃતિ મળે છે. ભાષાસ્વરૂપના સામ્યને કારણે 'રંભાશુક-સંવાદ' સોમ-૧ની કૃતિ હોવાની સંભાવના વ્યક્ત થઈ છે. પદોના કર્તા કયા સોમ તે નિશ્ચિત કહી શકાય તેમ નથી. સોમ(મુનિ)ને નામે ૬ કડીની 'કરમસી સંધારા-ગીત'(મુ.) અને રાજસ્થાની-ગુજરાતીમિશ્ર ભાષામાં 'જેગલત્રીસી' (વિ. સં. ૧૮મી સદી) એ જૈનકૃતિઓ મળે છે. તેમના કર્તા પણ કયા સોમ છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.

કૃતિ : ૧. ઐજેકાસંગ્રહ; ૨. સંબોધિ, ઓપિલ ૧૯૭૯-જન્યુ. ૧૯૮૦-જૈનેતર પ્રાચીન ગુજરાતી કવિઓની કેટલોક અપ્રગટ રચનાઓ, સં. ભોગીલાલ જ. સાંડેસરા.

સંદર્ભ : ૧. ફોલનામાવલિ; ૨. રાપુડસૂચી; ૪૨ ૩. સહસૂચી : ૧. [૨.૨.૬.]

સોમ-૧ [ ] : ૭૧ કડીના 'સુદામાસાર' (મુ.)ના કર્તા. ભાષા પરથી કૃતિ ઈ. પંદરમી સદીમાં રચાઈ હોવાનું મનાયું છે. કૃતિ : મહાકવિ પ્રેમાનંદ તથા બીજા આઠ કવિઓનાં સુદામા-ચરિત્ર, સં. મંજુલાલ ૨. મજમુદાર, ઈ. ૧૯૨૨.

સંદર્ભ : ૧. પ્રાકકૃતિઓ; ૨. ફાત્રેમાસિક, ઓપિલ-જૂન ૧૯૩૭- 'વીરસિદ્ધકૃત ઉપાહરણ', સં. ભોગીલાલ જ. સાંડેસરા-પરિશિષ્ટ; [ ] ૩. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૪. ગૂઢ્યાદી.

સોમકીર્તિ [ ] : 'પ્રદ્યુમ્નચરિત્ર'ના કર્તા. સંદર્ભ : દેસુરાસમાળા. [૨.૨.૬.]

સોમકુશલ : આ નામે ૫૫ કડીનું 'શાંતિનાથ જિન-સ્તવન' (વિ. ઈ. ૧૭૮૮) મળે છે. તેના કર્તા કયા સોમકુશલ છે તે નિશ્ચિત થતું નથી. સંદર્ભ : હેજેજ્ઞાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

સોમકુશલ-૧ [ઈ. ૧૬૭૮ સુધીમાં] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. હીર-વિજયસૂરિની પરંપરામાં મેઘ/મહામુનિના શિષ્ય. ૨૧ કડીની 'અવાંતિ સુકુમાલમુનિ-સંગ્રહ' (વિ. ઈ. ૧૬૭૮)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. પાંગુહસ્તલેખો; [ ] ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. હેજેજ્ઞા-સૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

સોમકુંડ/સોમકુંડર [ઈ. ૧૫મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જ્યસાગર ઉપાધ્યાયના શિષ્ય. ૩૦ કડીની 'ખરતરગચ્છ-પટ્ટાવલિ' (૨. ઈ. ૧૪૫૮થી ૧૪૭૫ની વચ્ચે; મુ.) તથા કેટલાંક આલંકારિક પદો (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. ઐજેકાસંગ્રહ; [ ] ૨. *વિજ્ઞપિત્રવેણી, સંદર્ભ : ૧. આકવિઓ : ૧; ૨. ગુસારસ્વતો; [ ] ૩. જૈગૂકવિઓ : ૩(૨). [૨.૨.૬.]

સોમચંદ્ર : આ નામે ૧૭ કડીના 'નેમિજિન બારમાસા' મળે છે. તેના કર્તા કયા સોમચંદ્ર છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.

સંદર્ભ : લીંહસૂચી. [૨.૨.૬.]

૪૭૪ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

સોમચંદ્ર-૨ [ઈ. ૧૫મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : નગેન્દ્રગચ્છના જૈન સાધુ. ગુણદેવસૂરિની પરંપરામાં ગુણરત્નસૂરિના શિષ્ય. પ્રાકૃત ભાષામાં પ્રથમ ૭ પદો ધરાવતા 'કામદેવકુંવર-રાસ' (૨. ઈ. ૧૪૬૪)ની આસપાસના કર્તા. 'જૈન ગુર્જર કવિઓ' હસ્તપ્રતના અક્ષરની સમાનતાના આધારે 'સુદર્શન-રાસ' (૨. ઈ. ૧૪૬૪ આસપાસ) નામની કૃતિ પણ આ કર્તાને નામે નોંધે છે. પણ એ માટે હજી વધુ નક્કર આધારની જરૂર છે.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાતિહાસ : ૨; ૨. ગુસારસ્વતો; [ ] ૩. દેસુરાસ-માળા; ૪. મરાસસાહિત્ય; [ ] ૫. ફાત્રેમાસિક, ઓપિલ-જૂન ૧૯૩૧ અને જુલાઈ-સપ્ટે. ૧૯૩૨-'ગુજરાતી જૈન સાહિત્ય : રાસ સન્દોહ', હીરાલાલ ૨. કાપડિયા; [ ] ૬. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [૨.૨.૬.]

સોમજ્ય [ ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. સોમ-દેવના શિષ્ય. ૪૫ કડીના 'જીરાવલા પાર્શ્વનાથ-સ્તવન'ના કર્તા. કૃતિ-માંથી મળતી માહિતી અનુસાર આ રચના સોમજ્યના શિષ્યની હોવા પણ સંભવ છે.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧); ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. હેજેજ્ઞા-સૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

સોમવજ [ ] : જૈન. સુખમકીર્તિના શિષ્ય. ૧૫/૧૬ કડીની 'શીલ-સંગ્રહ/શીલ માહાત્મ્ય-સંગ્રહ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. લીંહસૂચી; ૨. હેજેજ્ઞાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

સોમપ્રભ : આ નામે ૨૯ કડીની 'શગુંજ્ય-ચૈત્યપરિપાટી' અને સોમ-પ્રભાચાર્યને નામે 'આદિનાથ-ફાગ' (૨. ઈ. ૧૬૩૪) તથા સોમપ્રભ-સૂરિને નામે 'ઓકિતક' (વિ. સં. ૨૦મી સદી ચાલુ) મળે છે. આ કૃતિઓના કર્તા કયા સોમપ્રભ છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.

સંદર્ભ : ૧. આકવિઓ : ૧; ૨. ગુસાઈતિહાસ : ૧; ૩. ગુસાપ-અહેવાલ : ૫-'પાટણના ભંડારો અને ખાસ કરીને તેમાં રહેલું અપ-ભ્રંશ તથા પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્ય', વિમનલાલ ડાહ્યાભાઈ; ૪. પાંગુહસ્તલેખો; [ ] ૫. જૈન સત્યપ્રકાશ, જન્યુ. ૧૯૪૬-'જેસલ-મેરકે જૈન ભંડારોએ અન્યત્ર અપ્રાપ્ય ગ્રંથોની સૂચી', અગરચંદ નાહટા; [ ] હેજેજ્ઞાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

સોમમંડન(મુનિ) : આ નામે ૧૫ કડીની 'જીવદયાકુલક' (વિ. સં. ૧૮મી સદી અનુ.) તથા ૧૦ કડીની 'નેમિનાથભાસ' (વિ. સં. ૧૮મી સદી અનુ.)-એ કૃતિઓ મળે છે. તેમના કર્તા કયા સોમમંડન છે તે નિશ્ચિત થતું કહેવું મુશ્કેલ છે.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂહસૂચી; ૨. હેજેજ્ઞાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

સોમમૂર્તિ [ઈ. ૧૩મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનેશ્વરસૂરિના શિષ્ય. અપભ્રંશપ્રધાન ૩૩ કડીની 'જિનેશ્વર-સૂરિસંયમકીર્તિવિવાહવર્ણન-રાસ/જિનેશ્વરસૂરિ-દીક્ષાવિવાહવર્ણન-રાસ/વિવાહલલિ' (૨. ઈ. ૧૨૭૫ આસપાસ; મુ.), ૧૩ કડીની 'ગુર્વાવલી-રેલુયા', ૧૬ કડીની 'જિનપ્રબોધ સૂરિણા-ચર્ચરી' તથા ૧૨ કડીની 'જિનપ્રબોધ સૂરિણા બોલિકા'-એ કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : જૈએકાસંયય.

સોનીરામ : સોમમૂર્તિ

સંદર્ભ : ૧. આકવિઓ : ૧; ૨. ઉત્તર અપભ્રંશનો સાહિત્ય-વિકાસ, વિદ્યાત્રી એ. ચોરા, ઈ. ૧૯૭૬; ૩. ગુસાર્છિતિહાસ : ૧; ૪. પ્રાકૃતરૂપરંધરા; □ પ. જૈન સત્યપ્રકાશ, જુલાઈ-ઓગસ્ટ ૧૯૪૬- 'વિવાહવર્ષ' સાહિત્યનું રેખાદર્શન', હીરાલાલ ર. કાપડિયા; □ ૬. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૨); ૭. જૈમગૂકરચનાઓ : ૧. [૨.૨.૬.]

સોમરત્ન [ ] : જૈન. ૧૭ કડીના 'સુખચી-ભાસ' (વિ.સં. ૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [૨.૨.૬.]

સોમવિજય [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ-૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : સંભવતઃ તપગચ્છના જૈન સાધુ. હીરવિજયસૂરિના શિષ્ય. ઈ. ૧૫૭૫માં હીરવિજયસૂરિને હસ્તે દીક્ષા. હીરવિજય આદિ વિષયક ૨૪ સર્વેયાના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈસાર્છિતિહાસ; □ ૨. હેજૈશાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

સોમવિમલ(સૂરિ) : આ નામે કોશા અને સ્થૂલભદ્રનો સંવાદ નિરૂપતી ૧૫ કડીની 'સ્થૂલભદ્ર-સંગ્રહ'(મુ.), ૮ કડીની 'આત્મલિત-સંગ્રહ', ૨૬ કડીની 'ગજસુકુમાલ-સંગ્રહ' (વિ. ઈ. ૧૬૩૫) તથા 'સ્વનાથયાય' મળે છે. તેમના કર્તા કયા સોમવિમલ છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.

કૃતિ : નિસ્તકાસંદોહ : ૧.

સંદર્ભ : ૧. પાંગુહસ્તલેખો; □ ૨. ડિકેટલોગભાવિ; ૩. હેજૈશાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

સોમવિમલ(સૂરિ)-૧ [જ. ઈ. ૧૫૧૪-અવ. ઈ. ૧૫૮૧/સં. ૧૬૩૭, માગશર-] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. હેમવિમલસૂરિની પરંપરામાં સૌભાગ્યલ્લભના શિષ્ય. ખંભાત પાસેના કંસારી ગામે જન્મ. પિતાનું નામ રૂપવંત, માતા અમશદે. મૂળનામ જ્ઞસ્વંત. ઈ. ૧૫-૧૮માં માત્ર ચાર વર્ષની વયે હેમવિમલસૂરિ પાસે દીક્ષા. દીક્ષાનામ સોમવિમલ.

તેમની પાસેથી ઘણી રાસકૃતિઓ મળી છે: ૨૮૦૫ કડીનો 'અભય-કુમાર શ્રોણિક-રાસ/સમ્યક્ત્વ-રાસ' (ર.ઈ. ૧૫૭૪/સં. ૧૬૩૦ ભાદરવા સુદ ૧; મુ.), ૨૮૨ કડીનો 'ધર્મિભવ રાસ' (ર.ઈ. ૧૫૩૫/સં. ૧૫૯૧, પોષ સુદ ૧, રવિવાર), ૫૧૭ કડીનો 'ચંપકશ્રીશ્રીરાસ' (ર.ઈ. ૧૫૬૬/સં. ૧૬૨૨, શ્રાવણ સુદ ૭, શુક્રવાર), ૪૨૫ કડીનો 'શુભવકકુમાર-રાસ' (ર.ઈ. ૧૫૭૭/સં. ૧૬૩૩, ભાદરવા વદ ૮). આ ઉપરાંત તેમની પાસેથી ૫૧ કડીની 'તપગચ્છ-પટ્ટાવલી-સંગ્રહ/ગચ્છનાયકપટ્ટાવલી-સંગ્રહ' (ર.ઈ. ૧૫૪૬/સં. ૧૬૦૨, જેઠ સુદ ૧૩; મુ.), ૫મક અલંકારનો ઉપયોગ કરી 'ચંચિમા, શબ્દના સો અર્થો કરી વ્યાવહારિક તેમ જ ધર્મ સંબંધી બોધનું નિરૂપણ કરતી, ગુજરાતી ભાષામાં વિરલ, ૪૭ કડીની 'ચંચિમા શબ્દ શતાર્થી-સંગ્રહ' (ર.ઈ. ૧૫૭૬/સં. ૧૬૩૨ શ્રાવણ સુદ ૭; મુ.), ૭/૯ કડીની 'નેમિનાથ-ગીત/રાજભતી-સંગ્રહ'(મુ.), ૨૨ કડીની આનંદવિમલ-ભાસ', 'કુમરગિરિમંડન (શાંતિનાથ)-સ્તવન', 'દસ દષ્ટાંતનાં ગીતો/મનુજ-ભવદુર્લાભતા', ૨૫ કડીની 'લગ્નમાન (જ્યોતિષ)(મુ.), ભદ્રબાહુકૃત મૂળ પ્રાકૃતગ્રંથ 'કલ્પસૂત્ર' પરનો 'કલ્પસૂત્ર અન્તર્વાચ્ય-બાલાવ-

સોમરત્ન : સોમસુંદર(સૂરિ)

બોધ' (ર.ઈ. ૧૫૬૮) તથા 'દશલોકવિક્ર-વિપાકસૂત્ર-ગૌતમપુસ્તક-ત્રામ્ ભાસ્ય તંદુલ વેયાલીયના બાલાવબોધ' વગેરે કૃતિઓ મળી છે.

કૃતિ : ૧. ઝૈરાસંગ્રહ : ૧; ૨. ઝૈસમાલા : ૧; ૩. જૈઝૈકા-સંગ્રહ (નસં.); ૪. પસમ્મુચય : ૨; ૫. પ્રાસપસંગ્રહ : ૧; ૬. શ્રોણિક મહારાજનો રાસ તથા અષ્ટ પ્રકારી પૂજાવિધિ સહિત, પ્ર. છોટાલાલ મ. શાહ, ઈ.-; □ ૭. જૈનસત્યપ્રકાશ. ડિસે-જાન્યુ. ૧૯૪૯-'મુનિ-રાજ સોમવિમલકૃત લગ્નમાન (જ્યોતિષ), સં. શ્રી રમણિકવિજય; ૮. બુદ્ધિપ્રકાશ, જુલાઈ-સપ્ટે. ૧૯૪૧-'ચંચિમા' શબ્દ શતાર્થી સ્વાધ્યાય', સં. ભોગીલાલ જ. સાહેસરા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાર્છિતિહાસ : ૨; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. જૈસાર્છિતિહાસ; ૪. દેસુરાસમાળા; ૫. પાંગુહસ્તલેખો; ૬. મરાસસાહિત્ય; □ ૭. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૮. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૨, ૩ (૧, ૨); ૯. જૈમગૂકરચનાઓ : ૧; ૧૦. જૈહાપ્રોસ્ટા; ૧૧. મુપુગૂહસૂચી; ૧૨. લૌહસૂચી; ૧૩. હેજૈશાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

સોમવિમલ(સૂરિ)શિષ્ય [ ] : જૈન સાધુ. ૪૦૨ કડીના વસ્તુ, દુહા તથા ચોપાઈ છંદમાં રચાયેલા 'અમરદત્ત મિત્રા-નંદ-રાસ' (ર.ઈ. ૧૫૬૨/સં. ૧૬૧૮, માગશર સુદ ૫) અને વંક-ચૂલ-રાસ' (ર. ઈ. ૧૫૬૮)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. મરાસસાહિત્ય; □ ૩. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧); ૪. હેજૈશાસૂચિ : ૧. [ક્રી.જે.]

સોમસુંદર(સૂરિ) [જ. ઈ. ૧૩૭૪/સં. ૧૪૩૦, મહા વદ ૧૪, શુક્રવાર-અવ. ઈ. ૧૪૪૩] : તપગચ્છના જૈન સાધુ અને તેના ૫૦મા પટ્ટધર. જન્મ પાલનપુરમાં. જ્ઞાતિએ પ્રાગવાટ. પિતા સજ્જન શ્રેષ્ઠિ, માતા માલહણ દેવી. મૂળનામ સોમ. ઈ. ૧૩૮૧માં જ્યા-નંદસૂરિ પાસે દીક્ષા. ઈ. ૧૩૮૪માં દેવસુંદરસૂરિ દ્વારા પાટણમાં વાચકપદ. સૂરિપદ ઈ. ૧૪૦૧માં. તેઓ વ્યાકરણ, કોશ, છંદ આદિ અનેક શાસ્ત્રોના વિદ્વાન અને સંસ્કૃત, પ્રાકૃત તથા ગુજરાતીના સારા જ્ઞાતા હતા. તેમણે અનેક મંદિરોનો જીર્ણોદ્ધાર, સ્થાપના ઈત્યાદિમાં, જૈન ધર્મના મહોત્સવની ઉજવણીમાં, સંઘ-યાત્રાઓ યોજવામાં રસ લઈને તેમ જ જૈન ગ્રંથભંડારોને વ્યવસ્થિત કરી સેંકડો તાડપત્રીય ગ્રંથોને કાગળ ઉપર ઉવરાચી તેમની જળવણી કરવાની મૂલ્યવાન સેવા બજાવી હતી. તેમના વિશાળ શિષ્યસમુદાયમાં મુનિસુંદર, જ્યોત્સ્ના જેવા વિદ્વાન સાધુઓનો સમાવેશ થતો હતો.

સોમસુંદરસૂરિની મુખ્ય સાહિત્યસેવા એમણે રચેલા બાલાવબોધ છે. આ બાલાવબોધ એમનાં પાંડિત્ય અને એમની ગદ્યકાર તરીકેની શક્તિનો સુષેરે પરિચય કરાવે છે. 'ઉપદેશમાલા' પરનો ૩૫૦૦/૫૦૦૦ ગ્રંથાગ્રનો (ર.ઈ. ૧૪૨૯), નેમિનાથ ભંડારીના 'પષ્ટિશતક' પરનો ૧૨૦૦ ગ્રંથાગ્રનો (ર.ઈ. ૧૪૪૦; મુ.), 'યોગશાસ્ત્ર' પરનો ૪૫૦૦ ગ્રંથાગ્રનો(અંશતઃ મુ.), 'લકતામરસ્તોત્ર' પરનો, 'ધડાવશ્યક' પરનો ૪૬૮૫ ગ્રંથાગ્રનો, 'પર્યંતારાધના/આરાધનાપતાકા' પરનો, 'વિચારગ્રંથ/વિચાર સંગ્રહ/અનેક વિચાર સંગ્રહ/વિવિધ વિચાર' પરનો ૮૦૦ ગ્રંથાગ્રનો, 'નવતત્ત્વ' પરનો (ર.ઈ. ૧૪૪૬?) તથા 'ગૌતમપુસ્તક' પરના બાલાવબોધનો સમાવેશ થાય છે. 'નવતત્ત્વ'

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ ૪૭૫

પરનો બાલાવબોધ સમવદષ્ટિએ વિચારતાં સોમસુંદરનો હોવાનો સંભાવના ઓછી છે. એ સોમસુંદરશિષ્યકૃત હોય એમ લાગે છે.

એ સિવાય ૩૩ કડીનું 'અર્જુદાયલ-સ્તવન', ૨૫ કડીનું 'ગિરનાર સ્તવન', ૯ કડીનું 'નવખંડ-સ્તવન', ૨૫ કડીનું 'સ્નંભન પાર્શ્વનાથ-સ્તવન'—એ કૃતિઓ પણ એમણે રચી છે. 'ભાષ્યતપશૂલિ', 'કલ્યાણ-સ્તવન' 'સ્નંકોશ', 'નવસ્તવન' વગેરે એમની સંસ્કૃત કૃતિઓ છે. 'આશાના-રાસ' પ્રાકૃતમાં રચાઈ હોવાની સંભાવના છે.

'નેમિનાથનવરસ-ફાગ/રંગસાગરનેમિનાથ-ફાગુ' આ કવિને નામે નોંધાયેલી છે, પરંતુ વસ્તુતઃ તે સ્નંભનગણિની કૃતિ છે. એ રીતે 'સ્થૂલિભદ્રચરિત/કવિત' પણ 'સુપસાઈ સિરિ સોમસુંદર-સૂરિ' એવી પંક્તિને કારણે સોમસુંદરસૂરિશિષ્યની હોવાની સંભાવના છે.

કૃતિ : ૧. નેમિચંદ્રભંડારી વિરચિત ષષ્ટિથતકપ્રકરણ, સં. ભોગી-લાલ જ. સાંડેસરા, ઈ. ૧૯૫૩ (+સં.); ૨. પ્રાચીન ગુજરાતીગદ્ય-સંદર્ભ, સં. મુનિ જનવિજય, સં. ૧૯૮૬; ૩. જૈનયુગ, કારતક-માગશર ૧૯૮૩—'વિક્રમના પંદરમા સૈકાના કેટલાક જૈન કવિઓની કાવ્યપ્રસાદી', સં. મોહનલાલ દ. દેશાઈ, ઝ. સ્વાધ્યાય, ઓગસ્ટ ૧૯૭૫—'સોમસુંદરસૂરિકૃત સ્થૂલિભદ્રચરિત', વસંતરાય બી. દવે (+સં.).

સંદર્ભ : ૧. આકવિઓ : ૧; ૨. ગુસાઈતિહાસ : ૧; ૩. ગુલિ-ટરચર; ૪. ગુસાપઅહેવાલ : ૨૦—'ઈતિહાસ પુરાતત્ત્વ વિભાગના પ્રમુખનું ભાષણ—પરિશિષ્ટ', મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજી; ૫. ગુસા-મધ્ય; ૬. ગુસારસ્વતો; ૭. જૈસાઈતિહાસ; ૮. દેસુરાસમાળા; ૯. ન્યુકવિઓ; ૧૦. પાંગુહસ્તલેખો; ૧૧. પ્રાકૃતપરંપરા; ૧૨. ફાત્રો-માસિક, ઓક્ટો-ડિસે. ૧૯૪૧—'પાલપુરનો સંક્ષિપ્ત જૈન ઈતિહાસ, મુનિશ્રી ક્રાંતિસાગરજી; ૧૩. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૧૪. કેટલોગ-ગુરા; ૧૫. જૈગુકવિઓ : ૧, ૩(૧, ૨); ૧૬. ડિકેટલોગભાવિ; ૧૭. મુપુગુહસૂચી; ૧૮. લીહસૂચી; ૧૯. હેન્ડ્સાસૂચિ : ૧. [જે.પ.]

સોમસુંદર(સૂરિ)શિષ્ય : આ નામે ૩૬ કડીની 'વસ્તુ' અને 'ઠવણિ' કે 'ભાષા' નામક ખંડોમાં ગ્રથિત 'સમવસરણવિચાર-સ્તવન'(મુ.), ૨૨ કડીની 'અતીત અનાગત-વર્તમાન ચોવીસ જન-સ્તવન', ૧૫ કડીનું 'નવકાર મહામંત્ર-ગીત'(મુ.), 'સ્થૂલિભદ્ર-ચરિત્ર', ૪૫ કડીની 'દેવદ્રવ્યપરિહાર-ચોપાઈ'(મુ.), ૧૦ કડીની 'સોમસુંદરસૂરિ-સગ્રાય' 'અંગકુરકે ઉસકી-ચોપાઈ'(મુ.), ૧૪ કડીનું 'ધરણવિહાર-સ્તોત્ર', ૧૦ કડીનું 'ચતુર્મુખ-ગીત', ૧૫ કડીનું 'જીવદયાકુલ-સગ્રાય', ૭૫૧ ગ્રંથાગ્રનો 'નવતત્ત્વપ્રકરણ-બાલાવબોધ', ૧૦૧૦ ગ્રંથાગ્રનો 'પિંડ-વિશુદ્ધિ' પર બાલાવબોધ—એ કૃતિઓ મળે છે. તેમના કર્તા કયા સોમસુંદરસૂરિશિષ્ય છે તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાય તેમ નથી.

કૃતિ : ૧. જૈન પ્રાચીન પૂર્વાચાર્યોવિરચિત સ્તવન સંગ્રહ, પ્ર. મોતીચંદ ૩. ઝવેરી, ઈ. ૧૯૧૯; ૨. સમાધિશતકમ્, સં. વી.પી. સિધિ, ઈ. ૧૯૧૬; ૩. જૈનયુગ, અષાઢ-શ્રાવણ ૧૯૮૬—સં. ૧૫૩૫માં લખાયેલાં પ્રાચીન કાવ્યો', મોહનલાલ દ. દેશાઈ; ૪. જૈન સત્યપ્રકાશ, ઓગસ્ટ ૧૯૪૫—'દેવદ્રવ્ય પરિહાર-ચોપાઈ', સં. ક્રાંતિસાગરજી.

૪૭૬ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

સંદર્ભ : ૧. પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં સમાજજીવન, અબુ-લાલ મ. શાહ. ઈ. ૧૯૭૮; ૨. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૩. કેટલોગ-ગુરા; ૪. જૈગુકવિઓ : ૩(૧, ૨); ૫. જૈહાપ્રોસ્ટા; ૬. ડિકેટલોગ-ભાવિ; ૭. મુપુગુહસૂચી; ૮. હેન્ડ્સાસૂચિ : ૧. [કી.જે.]

સોમસુંદર(સૂરિ)શિષ્ય-૧ [ઈ. ૧૫મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગરહના જૈન સાધુ. મહાવીર નિશાળે જાય છે તે વિશેની 'નિશાલ-ગરાણી' (૨.ઈ. ૧૪૩૫), ૫૪/૫૫ કડીનું 'શત્રુંજય-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૪૪૪/સં. ૧૫૫૦, મહા સુદ ૧૩) તથા ૮૧ કડીનો રાસ, અઢેઉ, આંદોલા વગેરે દેશીમાં રચાયેલ, રાણપુરના મંદિરની પ્રશસ્તિ કરતી 'રાણપુર-મંડનચતુર્મુખઆદિનાથ-ફાગ'(મુ.) એ કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : પ્રાકૃતસંગ્રહ.
સંદર્ભ : ૧. જૈગુકવિઓ : ૩(૧, ૨); ૨. મુપુગુહસૂચી; ૩. હેન્ડ્સાસૂચિ : ૧. [કી.જે.]

સોરઠા(આખાના) : પરજિયા કે હાલારી દુહા તરીકે ઓળખાવાયેલા ૩૫૦ જેટલા મુદ્રિત સોરઠા બ્રહ્મનું સ્વરૂપ, માયાનું કાર્ય, જીવદશાની ભ્રમણા, અન્ય સાધનોથી જ્ઞાનની શ્રોષ્ટતા વગેરે વિષયોને મુક્તક-શૈલીએ આલેખે છે. કોઈક હસ્તપ્રતો સોરઠામાં છપ્પા જેવું અંગ-વિભાજન બનાવતી હોવાનું નોંધાયું છે, પણ એ એવું જ શિથિલ અંગવિભાજન હોવાની શક્યતા છે. જે કે અપરોક્ષ રહેલા પરમેશ્વરને ન ઓળખતા જીવની મનોદશા સમજાવવા પ્રીતમનો હાથ પોતાને કંઠે હોય છતાં એનો આનંદ ન સમજતી, બાળકબુદ્ધિથી બહાર રૂપી કરતી અબુધ અજ્ઞાન સ્ત્રીનું ચિત્ર પાંચસાત સોરઠાઓ સુધી આલેખાયેલું હોય એવા સર્વાંગ વિચાર કે વર્ણનના ખંડો મળે છે ખરા. સોરઠાના વર્ણસર્ગાઈયુક્ત પદવિન્યાસને પ્રત્યેક ચરણમાં નિરપવાદ રીતે યોગ્યતા આ કૃતિ-સમૂહમાં આખાની લાક્ષણિક લાઘવયુક્ત કથનશૈલીને સહેજે જ અવકાશ મળ્યો છે. [જ.કો.]

સોલણ/સોલાણી [ ] : જૈન. ગિરનારની તીર્થ-યાત્રાના પ્રસંગની સ્તુતિ કરતી ૩૮ કડીની દુહાબદ્ધ 'ચરચરી/ચર-રિકા(મુ.)'ના કર્તા. ભાષાની પ્રાચીનતા જેતાં કૃતિ સં. ૧૪મી સદીમાં રચાઈ હોવાનું અનુમાન છે.

કૃતિ : ૧. પ્રાગુકસંગ્રહ : ૧; ૨. રાસ ઔર રાસાન્વયી કાવ્ય, સં. દશરથ ઓઝા, દશરથ શર્મા, સં. ૨૦૧૬.

સંદર્ભ : ૧. આકવિઓ : ૧; ૨. ઉત્તર-અપભ્રંશનો સાહિત્ય-વિકાસ, વિધાત્રી અ. વોરા, ઈ. ૧૯૭૬; ૩. ગુસાઈતિહાસ : ૧; ૪. જૈગુકવિઓ : ૧. [ર.ર.દ.]

સોજન્યસુંદર [ઈ. ૧૭૬૨માં હયાત] : ઉપકેશગરહના જૈન સાધુ. રતિસુંદરની પરંપરામાં માન્યસુંદરના શિષ્ય. 'દ્રુપદી-ચરિત્ર' (૨.ઈ. ૧૭૬૨/સં. ૧૮૧૮, ભાદરવા સુદ ૮, ગુરુચર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. ગુસાઈતિહાસ; ૩. જૈસાઈતિહાસ; ૪. જૈગુકવિઓ : ૩(૧). [ર.ર.દ.]

સોમાગ્ય : આ નામે ૭ કડીની 'પંચજ્ઞાન-આરતી'(મુ.), 'પુંડરિક-સ્વામીની સ્તુતિ'(મુ.), ૧૧ કડીની 'તરકારી-સગ્રાય'(મુ.) તથા ૯

સોમસુંદર(સૂરિ)શિષ્ય : સોભાગ્ય

કર્તાના 'સ્યુલિવદ્ર-સકાવ'(મુ.) મળે છે. તેમના કર્તા કયા સૌભાગ્ય છે તે સ્પષ્ટપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.

કૃતિ : ૧. પ્રસ્તવન; ૨. જૈરસંગ્રહ; ૩. જ્ઞાનાવલી. [૨.૨.૬.]

સૌભાગ્ય(સૂરિ)-૧ [ઈ. ૧૮૪૦માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. ૩ ઢાળ ને ૪૨ કડીના 'ચતુર્દશપૂર્વતપ-સ્તવન' (૨.ઈ.૧૮૪૦; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : અરત્નસાર. [૨.૨.૬.]

સૌભાગ્યચંદ્ર [ ] : 'મૌન એકાદશી કથા-સ્તબક' (૨.ઈ. ગોનિધિ કાશ્યપી સુસ્તસભૃત સંખ્યામુને વશ રે, શ્રીમન્માર્ગ સિનેતરે શુભતિથી પષ્ટિ ગુરૌવાસ રે)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [૨.૨.૬.]

સૌભાગ્યમંડન [ઈ. ૧૫૫૬માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિનયમંડનના શિષ્ય. 'પ્રભાકર-રાણ' (૨.ઈ. ૧૫૫૬)ના કર્તા. કાવ્યને અંતે 'તેલ તણુઈ સાનિધિ કરી કહઈ પંડિત મહિરાજ' એવી પંકિત છે એટલે કર્તા મહિરાજ હોવાની પણ સંભાવના કરી શકાય.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [૨.૨.૬.]

સૌભાગ્યરત્ન(સૂરિ) [ ] : અંચલગચ્છના જૈન સાધુ. કીર્તિરત્નસૂરિના શિષ્ય. ૭ ઢાળ અને ૮૫ કડીના 'શાંતિનાથ-સ્તુતિ ગર્ભિત ચતુર્દશ ગુણસ્થાન-સ્તવન' (લે. સં. ૧૮મી સદી અનુ. મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : પ્રવિસ્તસંગ્રહ.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [૨.૨.૬.]

સૌભાગ્યલક્ષ્મી : જુઓ વિનયસૌભાગ્યશિષ્ય વિનયલક્ષ્મીસૂરિ.

સૌભાગ્યલક્ષ્મીશિષ્ય [ ] : જૈન સાધુ. ૬ કડીની 'ગહ્ણવી'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ગહ્ણવી સંગ્રહનામા ગ્રંથ : ૧, પ્ર. ભીમસિંહ માણેક, ઈ. ૧૯૦૧. [ક્રી.જે.]

સૌભાગ્યવિનય : આ નામે 'ચોવીસી' (૨.ઈ. ૧૬૪૪ની આસપાસ; ૫ સ્તવન મુ.), ૬૦ કડીનું 'પાખંડતાપ-પાર્શ્વનાથ-સ્તવન' (લે.ઈ. ૧૮૨૦), ૬૯ કડીની 'બારવ્રતજેડી-સગાય' (લે. સં. ૧૭મી સદી અનુ.), ૨૨ કડીનું 'શાસ્ત્રવતજ્ઞિન બિલસંખ્યા-સ્તવન' (લે. સં. ૧૯મી સદી અનુ.) તથા ૧૫ કડીની 'સુબાહુકુમારની સગાય'(મુ.) મળે છે. આ કયા સૌભાગ્યવિનય છે તે સ્પષ્ટ થતું નથી.

કૃત : ૧. જૈગૂસારત્નો : ૧; સન્નગાયમાલા(પં).

સંદર્ભ : ૧. લીંહસૂચી; ૨. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

સૌભાગ્યવિનય-૧ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. સાધુવિનયના શિષ્ય. ૬ ઢાળ અને ૫૬ કડીની 'વિનયદેવ-સૂરિનિવાણુ-સગાય' (૨.ઈ. ૧૬૫૭ પછી; મુ.)ના કર્તા. પ્રસ્તુત કૃતિ વિનયદેવસૂરિના અવસાન (ઈ. ૧૬૫૭) પછી અને વિનયપ્રભ-

સૂરિના સમયમાં સ્વાઈ છે એટલે કવિ ઈ. ૧૭મી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં હયાત હોવાનું માની શકાય.

કૃતિ : જૈગૂકવિઓ.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વનો; [ ] ૨. જૈગૂકવિઓ; ૩. મુપુગૂહસૂચી; ૪. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

સૌભાગ્યવિનય-૨ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. વિનયપ્રભસૂરિની પરંપરામાં ગુણવિનયના શિષ્ય. ૧૦ કડીની 'વિનયપ્રભસૂરિ-સગાય'(મુ.)ના કર્તા. પ્રસ્તુત કૃતિ વિનયપ્રભસૂરિ- (ઈ. ૧૬૨૧-ઈ. ૧૬૯૩)ની હયાતીમાં લખાયેલી જણાય છે, તેથી તેના કર્તા ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધમાં હયાત હોવાનું કહી શકાય.

કૃતિ : ઐસમાલા : ૧. [૨.૨.૬.]

સૌભાગ્યવિનય-૩ [અવ. ઈ. ૧૭૦૬/સં. ૧૭૬૨, કારતક વદ ૭] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. હીરવિનયસૂરિની પરંપરામાં લાલવિનયના શિષ્ય. પિતા નરપાલ. માતા ઈન્દ્રાણી. ઈ. ૧૬૬૩માં લાલવિનય પાસે દીશા. અવસાન ઝૌરંગાબાદમાં. ૧૪ ઢાળ અને ૩૦૭ કડીનું 'તીર્થમાળા-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૬૯૪; મુ.), 'દશવૈકલિક્સૂત્રની સગાય', 'વિનયસેનસૂરિ-સગાય' તથા 'સમ્યક્ત્વ ૬૭ બોલ-સ્તવન' એ કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : પ્રાતીસંગ્રહ : ૧.

સંદર્ભ : ૧. જૈન સત્યપ્રકાશ, જુલાઈ ૧૯૩૭-'દો ઐતિહાસિક રાસોંકા સાર', અગરચંદ નાહટા; [ ] ૨. જૈગૂકવિઓ : ૨, ૩(૨); ૩. મુપુગૂહસૂચી. [૨.૨.૬.]

સૌભાગ્યવિનય-૪ [ ] : જૈન સાધુ. ગુમાન-વિનયના શિષ્ય. ૮ કડીના 'પારસનાથનો થાલ/પાર્શ્વનાથ-સ્તવન' (મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ચૈસ્તસંગ્રહ : ૨.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [૨.૨.૬.]

સૌભાગ્યશેખર [ઈ. ૧૫૮૫માં હયાત] : 'પુણ્યપાલ-રાજરિષિ-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૫૮૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ : રાહસૂચી : ૧.

[૨.૨.૬.]

સૌભાગ્યસાગર [ઈ. ૧૮૧૭માં હયાત] : સંભવતઃ ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. મહિમાસાગરના શિષ્ય. ૩૨ કડીના 'જંબુકુમાર-ચોઢા-બિયું' (૨.ઈ. ૧૮૧૭; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : જૈસસંગ્રહ(જૈ).

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; [ ] ૨. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧).

[ક્રી.જે.]

સૌભાગ્યસાગરશિષ્ય (ઈ. ૧૪૫૨માં હયાત) : લબ્ધિસાગરસૂરિની પરંપરાના વડતપગચ્છના જૈન સાધુ. વસ્તુ, દુહા, ચોપાઈ વગેરે છંદોની ૪ ઢાળમાં વિભક્ત ૫૧ કડીના 'અંપકમાલા-રાસ' (૨.ઈ. ૧૪૫૨/સં. ૧૫૦૮, આસો સુદ ૭)ના કર્તા.

સૌભાગ્ય(સૂરિ)-૧ : સૌભાગ્યસાગરશિષ્ય

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૪૭૭

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. ગુસારસ્વનો; ૩. જ્ઞેસાઈતિહાસ; [ ] ૪. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૫. મુપુગૂહસૂત્રી. [ક્રી.જે.]

સૌભાગ્યસુંદર : આ નામે ૧૫ કડીની 'જનન-નમસ્કાર' (વિ.સં.૧૮મી સદી અનુ.) નામની રચના મળે છે. તે કયા સૌભાગ્યસુંદરની છે તે નિશ્ચિતપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂત્રી. [૨.૨.૬.]

સૌભાગ્યસુંદર(ગણિ)-૧ [ઈ. ૧૫૭૧માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જનદેવસૂરિની પરંપરામાં દેવસમુદ્રના શિષ્ય. ૩૩૭ કડીની 'દેવકુમાર-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૫૭૧/સં. ૧૬૨૭, આસાડ સુદ ૬, ગુરુવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂત્રી. [૨.૨.૬.]

સૌભાગ્યલ્પ(સૂરિ)શિષ્ય [ઈ. ૧૫૪૬માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. ૫૧ કડીની 'ગચ્છનાયક પટ્ટાવલી-સંઝાપ/સોમવિમલસૂરિ-ગીત' (૨.ઈ. ૧૫૪૬/સં. ૧૬૦૨, જૈઠ સુદ ૧૩; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ઐસમાલા : ૧.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [ક્રી.જે.]

સ્થાનસાગર [ઈ. ૧૬૨૮માં હયાત] : અંચલગચ્છના જૈન સાધુ. પુણ્યચંદ્રની પરંપરામાં વીરચંદ્રના શિષ્ય. ૧૦૦૦ ગંથાગ્રના 'અગડ-દત્ત-રાસ' (૨.ઈ. ૧૬૨૮/સં. ૧૬૮૫, આસો વદ ૫; સ્વલિખિત પ્રત)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. મરાસસાહિત્ય; [ ] ૩. આલિ-સ્ટઓઈ : ૨; ૪. જૈગૂકવિઓ : ૧. [પા.માં.]

સ્થિરલ્પ [ઈ. ૧૬૫૨માં હયાત] : ખરતરગચ્છની સાગરચંદ્ર શાખાના જૈન સાધુ. મુનિમેરુના શિષ્ય. 'પદ્મરથ-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૬૫૨/સં. ૧૭૦૮, ફાગણ સુદ ૫)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૨). [પા.માં.]

'સ્થૂલિભદ્ર-એકવીરો' [ઈ. ૧૪૮૭/સં. ૧૫૫૩, આસો વદ ૩૦] : તપગચ્છના જૈન સાધુ અને સમયરત્નશિષ્ય લાવણ્યસમયની ૮ પંકિતની (જેમાં પહેલી ૪ પંકિત દેશીની અને બીજી ચાર પંકિત હરિગીતિકા હૃદની) ૧ એવી ૨૧ કડીની આ કૃતિ(મુ.)માં સ્થૂલિભદ્ર દીક્ષા લીધા પછી ગુરુની આજ્ઞાથી ચાનુર્મસ ગાળવા માટે કોશા ગણિકાને ત્યાં આવે છે એ જૈન સાહિત્યમાં જાણીતો પ્રસંગ નિરૂપાયો છે. વર્ણન અને સંવાદ રૂપે ચાલતી આ કૃતિમાં અંતરયમકથી ૪-૪ પંકિતના બન્ને શ્લોકનો બનતો સ્વતંત્ર ઘટક તથા કોશાના અનુપ્રાસયુક્ત સૌંદર્ય-પ્રસાધનનાં વર્ણનો કવિનાં ભાષાસામર્થ્ય અને સંકલનાશકિતનાં પરિચાયક છે. એ રીતે કાવ્યમાં પ્રયાજ્યેલાં દર્ષાંતો વકતવ્યને ધારદાર બનાવે છે. જેમ કે ઉત્તમ ભોજન છોડી ઘેરઘેર ભિક્ષા માગતા સ્થૂલિભદ્રને કોશા કહે છે કે તમે સ્વચ્છ જળ પીવાનું છોડી મેલું ને ઊંનું જળ શા માટે પીઓ છો? અથવા દેહકષ્ટ ભોગવી મોક્ષ મેળવવાની વાત કેટલી બેહુદી છે તે સમજાવવા કહે છે કે નખ વડે ક્યારેય મોટું વટવૃક્ષ પાડી શકાય ખરું? [જ.ગા.]

૪૭૮ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

'સ્થૂલિભદ્ર-ફાગુ' : ખરતરગચ્છના જનપદસૂરિકૃત આ ફાગુ(મુ.) ગુજરાતી ફાગુકાવ્યોમાં 'જનચંદ્રસૂરિ-ફાગુ' પછીની બીજી જ રચના હોઈ ઐતિહાસિક દષ્ટિએ મહત્ત્વ ધરાવે છે. એ ત્ર મારામાં નૃત્ય સાથે ગાવા માટેનો નિર્દેશ ધરાવતા દુહા-સંખ્યાબદ્ધ ૨૭ કડી અને ૭ ભાસના આ ફાગુમાં પાટલીપુત્રના મંત્રી શકટાલના પુત્ર સ્થૂલિભદ્ર, દીક્ષા લીધા બાદ, જેની સાથે પૂર્વાશ્રમમાં પોતાને સતત ૧૨ વર્ષનો સહયાસ હતો તે પ્રેયસી ગણિકા કોશાને ત્યાં ગુરુની આજ્ઞા મેળવી ચાનુર્મસ ગાળવા પધારે છે તે પ્રસંગનું નિરૂપણ છે. સ્થૂલિભદ્રના દુષ્કર કામવિવશનો મહિમા ગાવો એ આ કાવ્યનો ઉદ્દેશ છે, પરંતુ કવિએ શૃંગારના ઉદ્દીપન-વિભાવ રૂપે કરેલું વર્ષા-વર્ણન, શૃંગારના આલંબનવિભાવ રૂપે કરેલું કોશાનું સૌંદર્યવર્ણન, સ્થૂલિભદ્ર અને કોશા વચ્ચે મૂકેલો માર્મિક સંવાદ, તથા કોશાના મદનપ્રભાવ સામે વિવશી થતો બતાવેલો સ્થૂલિભદ્રનો જ્ઞાનધ્યાન-જનિત શાંત સંયમપ્રભાવ-આ સર્વ કાવ્યને આસ્વાદ્ય બનાવે છે. એક નાટ્યાત્મક પરિસ્થિતિનું અવલંબન, રૂઢ છતાં દ્યોતક અર્થ કાર્યનું આયોજન, વર્ણવનિનો કવિએ ઉઠાવેલો લાભ તથા લય અને ભાષા પરત્વેની પ્રભુતા કવિના રસિક કવિત્વને પ્રગટ કરે છે. [ય.શે.]

'સ્થાવશનામું' : (૨.ઈ. ૧૬૭૮/સં. ૧૭૩૫, ભાદરવા વદ ૭) : ફિરદોસ્તીના 'શાહનામા'ની અંદર આવેલા 'સ્થાવશનામા' કથાનક પર આધારિત ઈરાની બાદશાહ કબ્રકાઉસના પુત્ર સ્થાવશ અને પૌત્ર કબ્રેખુશરુનાં પરાક્રમો, ઔદાર્ય અને સ્વાભિમાન તથા સ્થાવશ-પત્ની ફરંગેજના સદ્શીલને આલેખતું પારસી કવિ રૂસ્તમકૃત આખ્યાનકાવ્ય(મુ.).

કૃતિનું કથાવસ્તુ ૨ ખંડમાં વહેંચાય છે. ઈરાનના બાદશાહ કબ્રકાઉસનો રાજ્યઅમલ, ગેબી સુંદરી સાથેનું તેનું લગ્ન, તેનાથી પુત્ર સ્થાવશનો જન્મ, બાળવયે જ ગેબીસુંદરીનું અલોપ થઈ જવું, કબ્રકાઉસનું હમાવરાનની શાહજાદી સોદાબેહ પર મોહિત થઈ તેની સાથે લગ્ન કરવું, યુવાન સ્થાવશ તરફ આકર્ષાઈ અપરમાતાની તેની પાસે અઘટિત માગણી કરવી, સ્થાવશના વિનયપૂર્ણ ઈન્કારથી હુંછેકાઈ માતાનો સ્થાવશ પર બળાત્કાર કરવાનો આરોપ મૂકવો, સ્થાવશનું જાતે સ્વીકારેલી અગ્નિકસોટીમાંથી પાર ઊતરવું, યુદ્ધ દરમ્યાન પિતાએ દાખવેલા અવિશ્વાસથી નારાજ થઈ વતનનો ત્યાગ કરવો, અનેકવિધ પરાક્રમો કરી તુર્કસ્તાનની શાહજાદી ફરંગેજ સાથે લગ્ન ને તુર્કસ્તાનની બાદશાહતનો અસ્વીકાર કરી રાક્ષસો અને જંગલી જનાવરોથી ભરેલા જંગલને સાફ કરી ત્યાં 'સ્થાવશ-ગેરદ' નામનું નગર વસાવવું અને યુવાવસ્થામાં જ સસરા અફરા-સિયાબને હાથે ખૂનના ભોગ બનવું-એ ઘટનાઓ પહેલા ખંડમાં નિરૂપાઈ છે. બીજા ખંડમાં સ્થાવશની વિધવા પત્ની ફરંગેજની કૃપિ કબ્રેખુશરુનો જન્મ, વિધવા માતાએ જંગલમાં વસી અનેક આપત્તિઓ સહી પુત્રનો કરેલો ઉછેર, ઈરાની પહેલવાન ગેવની મદદથી ઈરાન પહોંચી કબ્રેખુશરુએ સ્વપરાક્રમથી ઈરાનની બાદશાહત મેળવવી અને વધુ વખત રાજ્ય ન કરતાં ગુફાવાસી તરીકેનું જીવન સ્વીકારવું-એ ઘટનાઓ નિરૂપાઈ છે. કૃતિનું શીર્ષક નાયકના નામ પરથી રખાયું છે, પરંતુ કૃતિનું તેજસ્વી પાત્ર તો સ્થાવશની પત્ની

સૌભાગ્યસુંદર : 'સ્થાવશનામું'

ફરજેજનું છે. વંધવ્ય પછી એ પાત્રનો વિકાસ અત્યંત આકર્ષક રીતે થયો છે.

કવિ ક્ષત્રિય આ આખ્યાનમાં મૂળ કથાનું શુદ્ધ-નીરસ અનુકથન માત્ર ન કરતાં, પ્રમુખ પાત્રો અને પ્રસંગોને પોષક નીવડતાં મૌલિક ઉમેરણો કરી કાવ્યને વિશેષ રસયુક્ત તેમજ પ્રતીતિકર બનાવી પોતાની સ્વતંત્ર સર્જકપ્રતિભાનો પરિચય આપ્યો છે. 'શાહનામા'માં મૂળ લાંબાં વર્ણનોને લાઘવપૂર્વક નિરૂપી વસ્તુગુણની કુશળતા પણ દાખવી છે, તેમ છતાં કથાનો ઉતાવળે અંત લાવી દેવાની કવિની અન્ય રચનાઓમાં જોવા મળતી નબળાઈ અહીં પણ દેખાય છે.

કવિની પ્રૌઢ કલમે લખાયેલ આ રચનામાં પ્રાસયોજના અને અલંકારોનો રુચિર પ્રયોગ જોવા મળે છે, પરંતુ છંદ અને ઢાળના લયસૂઝની મર્યાદા તરત જાણાઈ આવે છે. [ર.ર.દ.]

સ્વરૂપચંદ : આ નામે ૬ કડીની 'ગિરનારજીનો વધાવો'(મુ.), 'ત્રેસઠ સલાકા-છત્રીસી/છંદ/પ્રમાતિયું/સગ્રય'(મુ.), ૩ કડીની 'યુગપતસ્તુતિ'(મુ.) તથા ૪ કડીનું 'શાંતિનાથ-સ્તવન'(મુ.) એ કૃતિઓ મળે છે. આ કૃતિઓના કર્તા સ્વરૂપચંદ-૧ હોવાની સંભાવના છે.

કૃતિ : ૧. જૈનપુસ્તક : ૧; ૨. રત્નસાર : ૨, પ્ર હીરજી હંસરાજ, સં. ૧૯૨૩; ૩. સસન્નિમત્ર : ૧, ૨. [કી.જે.]

સ્વરૂપચંદ-૧ [ ] : જૈન સાધુ. સૌભાગ્યચંદ્રના શિષ્ય. 'જિનસ્તવન-ચોવીસી'(મુ.) તથા ૮ કડીનું 'માલણનું ગીત'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જૈનપુસ્તક : ૧; ૨. રત્નસાર : ૨, હીરજી હંસરાજ, સં. ૧૯૨૩.

સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી. [કી.જે.]

'સ્વરૂપચંદ(મુનિ)-૨ [ ] : જૈન સાધુ. વાચક ભાનુચંદ-ઉદયચંદના શિષ્ય. ૭૩ કડીના 'મિત્રત્રય-શક્ષ'(લે. સં. ૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી. [કી.જે.]

સ્વરૂપની કાફીઓ : ધૌરાકૃત કાફીપ્રકારનાં ૨૧૦ પદોના આ સમુચ્ચય(મુ.) ગુરુ, માયા, મન, તૃષ્ણા, લક્ષ્મી, યૌવન અને કાયા-એ ૭ પદોનાં લક્ષણો ૩૦-૩૦ કાફીઓમાં વર્ણવે છે.

ગુરુસ્વરૂપની કાફીઓમાં માન-અપમાન, રાગદ્વેષ, કામક્રોધ ઈત્યાદિથી પર એવા સમદષ્ટિ ગુરુનું અત્યંત ભાવપૂર્વક ચિત્ર દોર્યું છે અને દત્તાત્રેય આદિ સાથે પણ એમને સરખાવી ન શકાય એમ કહી એમનો અપાર મહિમા કર્યો છે. કોઈએ નથી કર્યું એવું ગુરુએ કર્યું છે-ભાટ જેવી જેની વૃત્તિ હતી તેને બ્રહ્મા સમાન કર્યો છે અને પથ્થર હતો તેને શબ્દ વડે સમાર્યો છે-એ બતાવી ગુરુગુણ ગાવાની આવશ્યકતા બતાવી છે.

માયાસ્વરૂપની કાફીઓમાં ધન, વિદ્યા, પુત્ર, પત્ની, ઘરબાર વગેરેની આસક્તિ રૂપે વળગતી સૌને રમાડતી, અખિલેશ્વરી માયાના પ્રતાપનું વર્ણન કર્યું છે; તો મનસ્વરૂપની કાફીઓમાં માણીગર, બાજીગર, ભૂત જેવા, સારાસારનો વિવેક નહીં કરી શકતા, ચંચળ,

સ્વરૂપચંદ : 'સ્વરૂપાનુ ભવોછવ-રસલીલા-ગ્રંથ'

તરંગી, મતલબી, મોજાલા મનનાં ચિત્રો દોર્યાં છે ને વશ થયેલું મન શું સિદ્ધ કરે છે તે કહી એની શક્તિનો મહિમા કર્યો છે.

તૃષ્ણાસ્વરૂપની કાફીઓમાં ઘરડી નટવી, સાગરતરંગ, વાંટાળ, રંટ, પાણી વિનાનું તથાવ, ચંદન ઘા, વાનસી, ઘોડી વગેરેનાં દષ્ટાંતો લઈ તૃષ્ણાનું સ્વરૂપ સ્ફુટ કર્યું છે અને તૃષ્ણાને ગુરુપ્રાપ્તિ તરફ ને અધ્યાત્મમજાન તરફ રૂઝી ફેલાવવાનો ભોધ કર્યો છે. લક્ષ્મી-સ્વરૂપની કાફીઓમાં પણ વૈંછીનો દંશ પામેલી ઘેલી અળવીતરી સ્ત્રી, સોમલ, ગંધર્વનગર, તરવાર, વીજળી, સર્પ વગેરેનાં દષ્ટાંતથી લક્ષ્મીનાં ઉદ્વેગના, વિનાશકતા, મિથ્યાત્વ, રંગબેરંગીપણું આદિ લક્ષણો પ્રકાશિત કર્યાં છે. લક્ષ્મીના સંગથી વિષ્ણુ પણ કાળા થયા એમ કહી એની અનિષ્ટતા માર્મિક રીતે પ્રગટ કરી છે.

યૌવનસ્વરૂપની કાફીઓમાં મદિરા, મસ્તાનો માર્તંગ, મૃગજળ, સ્વપ્નાની નારી, નદીમાં આવતું પૂર, માનસસરોવરને ડહોળી નાખતા ગૃષ્ટિકાળ વગેરેનાં દષ્ટાંતોથી યૌવનની અસ્થિરતા, ઉન્મત્તતા, વિક્લુબ્ધતા પ્રગટ કરી છે અને ધનલાલસા, કામવાસના, કેફી વ્યસન, ભુગાર વગેરે યૌવનના દોષો વર્ણવી એની લપસણી ભૂમિનું આવે-ખન કર્યું છે. કાયાસ્વરૂપની કાફીઓમાં જીવ, ઈન્દ્રિયો આદિનું કાર્ય વર્ણવી નાશવંત કાયા માટે માનવ જે પ્રયાસો કરે છે તેની વ્યર્જતાનું નિરૂપણ કર્યું છે.

કાફીઓ તત્ત્વજ્ઞાનાત્મક કરતાં ઉપદેશાત્મક વધુ છે, પરંતુ કવિએ દૃષ્ટાંતોનો નહીં પણ દષ્ટાંતચિત્રોનો આશ્રય લીધો છે. દૃષ્ટાંત આખા પદમાં વાર્તારૂપ બનીને વિસ્તરેલું હોય છે. તે ઉપરાંત આત્મકથનની ને ઉદ્બોધનની શૈલી પણ તેમાં પ્રયોજાયેલી છે તથા ચોટદાર ઉક્તિઓ પણ તેમાં આવરનવાર મળે છે. આ રીતે આ કાફીઓનો કાવ્ય-ગુણ ઘણો નોંધપાત્ર છે. [જ. કો.]

સ્વરૂપાનંદ [ઈ. ૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના કવિ. વ્યવસાયે દરજી. મૂળ નામ ભગવાનદાસ. દીક્ષાનામ સ્વરૂપાનંદ. ભજનો(શ્રુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : *સ્વરૂપાનંદ ભજનમાળા,-
સંદર્ભ : ૧. સત્સંગના સંતો, પ્ર. રમણલાલ અં. ભટ્ટ, ઈ. ૧૯૫૩; ૨. ફાત્રોમાસિક, એપ્રિલ-જૂન ૧૯૩૯-'સુરતના કેટલાક સંતો અને ભક્તકવિઓ', માણેકલાલ શં. રાણા. [શ્રા.ત્ર.]

'સ્વરૂપાનુ ભવોછવ-રસલીલા-ગ્રંથ' [ર. ઈ. ૧૬૫૨] : નારાયણદાસના પુત્ર ગોકુલભાઈરચિત 'માંગલ્યને' નામે ઓળખાયેલા ૧૧૩ ધોળ અને ૯૫૦૦ કડીનો આ ગ્રંથ (અંશાતઃ મુ.) ગોકુલનાથજીના અવસાન (ઈ. ૧૬૪૧) પછી ઈ. ૧૬૫૨માં રચાયેલું નોંધાયું છે, પરંતુ એ રચનાવર્ષ માટેનો આધાર સ્પષ્ટ નથી.

સં. ૧૬૯૬ (ઈ. ૧૬૩૦) માગશર સુદ ૩ના રોજ ઉજવાયેલા ગોકુલેશપ્રભુના પ્રાગટ્યદિનના મહોત્સવને વર્ણવવા રચાયેલો આ ગ્રંથ આગલા પ્રાગટ્યદિનથી આરંભાય છે અને વર્ષ દરમ્યાન સંપ્રદાયની પ્રાણલિકા અનુસાર જે અન્ય સર્વસામાન્ય ઉત્સવો-શ્રીગુસાંઈજીનો જન્મોત્સવ, દોલોત્સવ, પવિત્રાભારથ, શ્રાવણી, જન્મશબ્દમી વગેરે ઉજવાયા તેના વર્ણનને પણ સમાવી લે છે.

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૪૭૯

અર્ધાં ૭ વર્ણનોના કેન્દ્રમાં ગોકુલનાથજીની લીલા રહી છે અને વસ્ત્ર, આભૂષણદિ સર્વ આનુષંગિક વીગતો સાથે એ આલેખાઈ છે. કાવ્યની વીગતપ્રચુરતાનો ખ્યાલ એ પરથી આવે છે કે મહોત્સવના વર્ણનમાં ૭ ૫૦ ઉપરાંત માંગલ્ય રોકાયાં છે. એમાં ૩૬ માંગલ્યો તો ગોકુલેશપ્રભુના છક અને સાતમના નિત્યચરિત્રને વર્ણવે છે. એમાં વસ્ત્ર, આભૂષણ, સુગંધી દ્રવ્ય, પાત્રાદિની વિસ્તૃત યાદીઓ, એમનાં ચોક્કસ પ્રકારના વર્ણન સાથે રજૂ થયેલી છે. એ ૭ રીતે, વર્ણત્રીની, એના વગડનારાઓનાં નામોની તેમ જ મહોત્સવ પ્રસંગે આવેલા ૧૮૭૪ ભગવદીઓનાં નામ-ગામની યાદી પણ અહીં આપવામાં આવી છે. કાવ્યના આરંભે પણ કવિએ ગોકુલેશપ્રભુના અગ્રણી ભક્તોના પરિચયો આપેલા છે. આ રીતે આ કાવ્ય ઘણીબધી ઐતિહાસિક-સામાજિક માહિતીથી સભર છે. કવિની ગોકુલનાથજી પ્રત્યેની પરમભક્તિ પણ આ ગ્રંથમાંથી તરી આવે છે.

[જ.કે.]

‘હનુમાનગરુડ-સંવાદ’ : આરંભની ૧ કડી ટેકની અને પછી ૪ કડીના ૧૦ એકમ એ રીતે કુલ લાવણીની ૪૧ કડીમાં રચાયેલી દયારામની આ કૃતિ(મુ.)માં કૃષ્ણની વાડીમાં પેસી જનાર હનુમાન અને ચાડીનું રક્ષણ કરનાર ગરુડ વચ્ચેનો સંવાદ આલેખાયો છે. બન્ને એકબીજાની અને એકબીજાના સ્વામીઓ-રામ અને કૃષ્ણ-ની નિંદા કરે છે, એમાં એમના જીવનની પુરાણપ્રસિદ્ધ હકીકતોનો આધાર લેવાયેલો છે. એથી કાવ્ય કેટલેક અંશે વિનોદાત્મક બન્યું છે. અંતે કૃષ્ણ રામની આણ કહેવડાવે છે તે હનુમાનને રઘુનાથ રૂપે દર્શન દે છે એમાં એ બન્નેના એકત્વનું સૂચન કવિ કરે છે. કવિ સ્પષ્ટતા કરે છે કે ‘વાણીવિદ્યાસ કર્યો છે આ, નથી નિંદા ઉચારણ’ અને રામકૃષ્ણ પ્રત્યેની પોતાની પ્રીતિ પ્રગટ કરે છે.

[જ.કે.]

હમીર(દાસ) [ઈ. ૧૮૧૯ સુધીમાં] : ‘કૃષ્ણજીની નિશાળલીલા’ (વિ. ઈ. ૧૮૧૯)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ગુલાયાદી.

[ક્રિ.જે.]

હમીર [ ] : જૈન. ‘સ્તવન-સંગ્રહ’ (વિ. સં. ૧૯મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેન્રીજાસૂચિ : ૧.

[પા.માં.]

‘હમીર-પ્રબંધ’ [ર.ઈ. ૧૫૧૯/સં. ૧૫૭૫, ચૈત્ર વદ ૮, ગુરુવાર] : અમૃતકલશકૃત આ કૃતિ(મુ.) પદ્યનાભકૃત ‘કન્હડદેપ્રબંધ’ અને લાવણ્યસમયકૃત ‘વિમલપ્રબંધ’ જેવાં ઐતિહાસિક કાવ્યોની પરંપરામાં આવે છે. રણધંબોર ઉપર ઈ. ૧૨૮૩થી ૧૩૦૧ સુધી રાજ્ય કરનાર શરણાગતવત્સલ અને ટેકીલા ચૌહાણ રાજા હમીરદેવે પોતાને આશરે આવેલા મહિમાશાહ અને તેના નાનાભાઈ ગાલરુ-મીર નામે મુસ્લિમ અમીરને બચાવવા કરેલા સમર્થણને બિરદાવતા ૬૮૧ કડીના આ રાસનો પદબંધ મુખ્યત્વે શોપાઈ, દુહા અને વસ્તુ છંદમાં છે. કાવ્યમાં હમીરનાં માતા-પિતાનો, એની રાણી-ઓનો, એનાં સંતાનોનો અને ભાઈઓનો ઉલ્લેખ કરી કવિ તેનાં સૈન્યનું અને શસ્ત્રાસ્રોનું ટૂંકું વર્ણન પણ આપે છે. રણધંબોર

૪૮૦ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

નગરની જાહોજવાહી અને કિલ્લાની શસ્ત્રસજ્જતા અને અખૂટ પુરવઠાનું કવિએ કરેલું વર્ણન ‘કન્હડદેપ્રબંધ’માં કરવામાં આવેલા જલોરગઢના વર્ણન સાથે ઘણીબધી રીતે સામ્ય ધરાવે છે. આ ઉપરાંત, આ કાવ્યમાં બીજાં કેટલાંક સ્થાનો છે જેમાં ‘કન્હડદે-પ્રબંધ’ જેવા પ્રધાનતઃ વીરરસના કાવ્યની શાબ્દિક છાયા જોવા મળે છે.

[વ.દ.]

હરખ/હર્ષ(મુનિ) : હરખમુનિ કે હર્ષમુનિને નામે ૫ કડીનું ‘નિમિ-ગીત’ તથા ‘પુંડરિક-કુંડરિકની ઢાલ’ (વિ. સં. ૧૯મું શતક) કૃતિઓ મળે છે અને હર્ષને નામે ૩૬/૩૭ કડીનું ‘પંચાંગુલી-સ્તોત્ર/પંચા-ગુલી-મંગલસ્તોત્ર’ (વિ. સં. ૧૯મું શતક) મળે છે. તેમના કર્તા કયા હરખમુનિ કે હર્ષ છે તે નિશ્ચિત રીતે કહેવું મુશ્કેલ છે.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગુહસૂચી; ૨. રાહસૂચી : ૧; ૩. લીહસૂચી.

[કા.શા.]

હરખ-૧ [ઈ. ૧૭૪૪ સુધીમાં] : ખરતરગરછના જૈન સાધુ. જિન-રાજસૂરિના શિષ્ય. ૩૨ કડીના ‘નિમિગિત-સ્તવન (પશુપંખોવિજ્ઞપિત-મય)’ (વિ. ઈ. ૧૭૪૪)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી.

[કા.શા.]

હરખચંદ(સાધુ) [ઈ. ૧૬૮૪માં હયાત] : જૈન સાધુ. મિશ્ર ભાષામાં રચાયેલા ‘શ્રીપાલ-ચરિત્ર’ (ર.ઈ. ૧૬૮૪)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૨. [કા.શા.]

હરખજી/હરખાજી/હરખાજિત : શ્રાવક હરખજીને નામે ‘પુણ્યપાપ-રાસ’ (વિ. ઈ. ૧૫૮૩), હરખાજીને નામે ૧૦ કડીની ‘વંક્યૂલ-સઝાય’ (વિ. સં. ૧૮મી સદી અનુ.) તથા હરખાજિતને નામે ૧૧ કડીનું ‘વરકાણાપાર્શ્વજિતછંદ-સ્તવન’ (વિ. ઈ. ૧૬૫૯) અને ૮૭ કડીની ‘લાવણ્યલહરી/સ્થૂચિભદ્ર-છંદ’-એ કૃતિઓ મળે છે. તેમના કર્તા એક છે કે બુદ્ધા તે સ્પષ્ટપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.

સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકલકીકત; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. દેસુરાસમાળા;

૪. જૈગૂકવિઓ : ૧; ૫. મુપુગુહસૂચી.

[કા.શા.]

હરખવિજ્ઞ [ઈ. ૧૪૮૮માં હયાત] : જૈન સાધુ. ૨૧ કડીની ‘નાલાંદાપાડાની સઝાય’ (ર.ઈ. ૧૪૮૮; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : પ્રાચીન સ્તવનદિસંગ્રહ, સં. વિવકવિજયજી, ઈ. ૧૯૩૭.

[કા.શા.]

હરગોવન/હરગોવિદ [ઈ. ૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ. ૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : મુખ્યત્વે ગરબાકવિ. અમદાવાદના વતની. માતાના ભક્ત. જ્ઞાતિએ ભટ્ટ મેવાડ બ્રાહ્મણ. પિતા અભિરામ. વલ્લભ ભટ્ટના શિષ્ય. તેઓ ઈ. ૧૮૪૧માં અવસાન પામ્યા હોવાનું મનાય છે.

આ કવિની કૃતિઓ એમાંની ઐતિહાસિક વીગતોને કારણે ધ્યાન-પાત્ર બને છે. સુરતના દેવીમંદિરને લગતો ‘અંબાનો ગરબો’ (ર.ઈ. ૧૮૧૬/સં. ૧૮૭૨, ફાગણ વદ ૧૧, રવિવાર), અંબાની કૃપા-અવકૃપા પામનાર શ્રીમાળી શ્રાવક વિમલજી કયાને રજૂ કરતો ૪૦ કડીનો ‘વિમળનો ગરબો’ (ર.ઈ. ૧૮૧૬/સં. ૧૮૭૨, શ્રાવણ સુદ

‘હનુમાનગરુડ-સંવાદ’ : હરગોવન/હરગોવિદ

૧૧, રવિવાર), ૨૪ કડીનો 'બહુચરનો ગરબો', ૩૮ કડીનો 'ગણપતિનો ગરબો', ૧૨ કડીનો 'અંબાનો ગરબો' તથા જસોદાએ કૃષ્ણની કમકુશળતા માટે અંબાજીની બાધા રાખી તેને વ્યક્ત કરતો ૩૭ કડીનો 'અંબાજીનો ગરબો' મુદ્રિત રૂપે મળે છે.

તેમણે બિન્નબિન્ન વિષયવાળી વિશેષતઃ હિંદીની અસરવાળી લાવણીઓ પણ રચી છે. પાર્વતીએ શિવજીના બ્રહ્મચર્યની કરેલી પરીક્ષાની કથાને રજૂ કરતી યપ કડીની 'શિવજીની લાવણી' (૨.ઈ. ૧૮૧૮/સં. ૧૮૭૪, શ્રાવણ વદ નાગપાંચમ-), રાજ પતાઈથી થયેલો કાળકામાતાનો અપરાધ અને તેને લીધે રાજને ભોગવવી પડેલી સજાની કથાને આલેખતી ૫૮ કડીની 'કાલકાની લાવણી' (૨.ઈ. ૧૮૧૦/સં. ૧૮૬૬, ભાદરવા સુદ ૭, બુધવાર), સાધુરૂપ લઈને બાળકૃષ્ણનાં દર્શને આવેલા શિવજીને ભાતભાતની લાલચો આપી પાછા વાળવાનો પ્રયત્ન કરતા જસોદાના માનુસ્નેહને પ્રગટ કરતી ૩૬ કડીની 'શિવકૃષ્ણની લાવણી' (૨.ઈ. ૧૮૧૭/સં. ૧૮૭૩, પુરુષોત્તમ માસ સુદ ૧૧-), મુસ્લિમ બાદશાહને આશા ખાંટ પોતાની દીકરી કરથો પ્રેરાઈને પરણાવે છે એ પ્રસંગને રજૂ કરતી 'પાછીપાની લાવણી', બહુચરમાની સ્તુતિ કરતી ૩૧ કડીની 'નવા-પરાની લાવણી' (૨.ઈ. ૧૭૯૮/સં. ૧૮૫૪, શ્રાવણ સુદ ૭, શનિવાર) તથા ૬૭ કડીની અમદાવાદ શહેરની ઉત્પત્તિની કથા રજૂ કરતી 'શહેરની લાવણી'—એ મુદ્રિત રૂપે મળે છે.

કૃતિ : ૧. અંબિકાકાવ્ય તથા શક્તિકાવ્ય, પ્ર. સાકરલાલ જુલાખી-દાસ, ઈ. ૧૯૨૩; ૨. બૃકાદોહન : ૫; ૩. શ્રીમદ્ ભગવતીકાવ્ય, પ્ર. દામોદર દાજીભાઈ, ઈ. ૧૮૮૯; ૪. શક્તિમકિત પદ્યાળા, પ્ર. અંબાલાલ લ. ભટ્ટ સ્થાપિત ભક્તમંડળ, ઈ. ૧૯૧૦.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. ગુણકલકીકત; ૩. પ્રાકૃતિઓ; ૪. મસાપ્રકારો; ૫. ગૂડાયાદી; ૬. ફોલનામાવલિ : ૧. [કી.જે.]

હરજોવનદાસ [ ] : જ્ઞાતિએ ખત્રી. સુરતના વતની. તેમણે તેમના જીવનના પ્રસંગોને કાવ્યમાં આલેખ્યા છે તથા પ્રભુ મકિતનાં અનેક પદોની પણ રચના કરી હોવાનું મનાય છે, જે કે મુદ્રિત કે હાથપ્રત રૂપે અત્યારે એમની કોઈ કૃતિ ઉપલબ્ધ થતી નથી.

સંદર્ભ : ફત્તેમાસિક, એપ્રિલ-જૂન ૧૯૩૯—સુરતના કેટલાક સંતો અને ભક્તકવિઓ, માણેકલાલ શ. રાણા.

હરચંદ [ ] : 'બાર મહિના'ના કર્તા. [કી.જે.]

હરજી(મુનિ)-૧ [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : ઉપકેશગરબની બિલંદ-ણિક શાખાના જૈન સાધુ. સિદ્ધસૂરિની પરંપરામાં લક્ષ્મીરત્નના શિષ્ય. દુહા, ચોપાઈ અને શ્લોકની કુલ ૧૧૯૦ કડીના, સંસ્કૃત કૃતિને આધારે રચાયેલા હાસ્યરસપૂર્ણ 'ભરડકબત્રીસી-રાસ' (૨.ઈ. ૧૫૬૯/૧૫૮૮/સં. ૧૬૨૫/૧૬૪૪, આસો વદ ૩૦) અને હાસ્ય-સ્મૃત્તનાં ૩૪ કથાનકોવાળી 'વિનોદ-બત્રીસી/ચોત્રીસી-કથા' (૨.ઈ. ૧૫૮૫/સં. ૧૬૪૧, આસો સુદ ૧૫, ગુરુવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. દેસુરાસમાળા; ૩. સંબોધિ, એપ્રિલ ૧૯૭૮—જન્યુ. ૧૯૭૯—મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યનાં

હાસ્યકથાનકો', હસુ યાજ્ઞિક; ૪. જૈગુકવિઓ : ૩(૧); ૫. મુપુગુહસૂચી. [પા.માં.]

હરજી-૨ [સં. ૧૮મી સદી] : પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ ભરૂચી ભક્તકવિ. 'પસાઉલો' તથા પદોના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. પુગુસ હિત્યકારો; ૨. ગૂડાયાદી; ૩. ફોલનામાવલિ. [કી.જે.]

હરજી(ભાઠી)-૩ [ ] : ૨૨ કડીનાં 'રામદેવપારના વિવાહ'(મુ.), 'રામદેવની જન્મોત્તી'(મુ.) તથા 'રામદેવ પીરની સાવળ'(મુ.) એ કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : ૧. દુર્લભ ભજનસંગ્રહ, પ્ર. ગોવિંદભાઈ સ. ધામેલિયા, ઈ. ૧૯૫૮; ૨. બૃહત્ સંતસમાજ ભજનાવળી, પુરુષોત્તમ ગી. શાહ, ઈ. ૧૯૫૦ (છઠ્ઠી આ.); ૩. ભજનચિતામણિ, પ્ર. સત્સંગ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, સં. ૧૯૯૨. [કી.જે.]

હરજી(મુનિ) ૪ [ ] : જૈન સાધુ. ગણપતિના શિષ્ય. 'એકાદશ ગણધર-સગ્રાય'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : સગ્રાયસંગ્રહ : ૧, સં. મુનિકા સાગરચંદ્રજી, સં. ૧૯૭૮. [પા.માં.]

હરજીવન-૧ [સં. ૧૭મી સદી] : પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ કવિ. અમદા-વાદના વતની. અવટકે કોઠારી. ગુસાઈજી (વિકૃલનાથ)ના ભક્ત. સંદર્ભ : પુગુસાહિત્યકારો. [કી.જે.]

હરજીવન-૨ [ઈ. ૧૮૨૩ સુધીમાં લગભગ] : 'શિવકથા' (લે. સં. ૧૮૨૩ લગભગ) તથા ૬ કડીના માતાના ગરબ(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : શ્રીમદ્ ભગવતીકાવ્ય, પ્ર. દામોદર દાજીભાઈ, ઈ. ૧૮૮૯. સંદર્ભ : ગૂડાયાદી. [કી.જે.]

હરજીવન(માહેશ્વર)-૩ [ઈ. ૧૮૭૨ સુધીમાં] : 'હંસાહરણ' (લે. ઈ. ૧૮૭૨)ના કર્તા.

સંદર્ભ : પાંગુહસ્તલેખો. [કી.જે.]

હરદાસ : આ નામે 'સભાપર્વ' (લે. સં. ૧૯મી સદી અનુ.) નામે કૃતિ મળે છે તેના કર્તા કથા હરદાસ છે તે નિશ્ચિતપણે કહેવું મુશ્કેલ છે. કુંતલપુરના હરદાસ—૩ની 'દ્રુપદીચીરહરણ-વ્યાખ્યાન' એવી કૃતિ મળે છે તે કૃતિ અને 'સભાપર્વ' એક હોઈ શકે. અથવા તો એ હરદાસે બીજી કોઈ 'સભાપર્વ' નામની જુદી કૃતિ રચી હોય. પણ એ વિશે નિશ્ચિતપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.

સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી. [જ.ગા.]

હરદાસ-૧ [ઈ. ૧૫૦૪ સુધીમાં] : વૈષ્ણવ હોવાની સંભાવના. ૧૪ કડીના 'ગોરી-સામલીનો સંવાદ' (લે. ઈ. ૧૫૦૪; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : સંબોધિ, એપ્રિલ ૧૯૭૯, જન્યુ. ૧૯૮૦—'જૈનેતર પ્રાચીન ગુજરાતી કવિઓની કેટલીક અપ્રકટ રચનાઓ', સં. ભોગી-લાલ જ. સાહેસરા. [ર.સો.]

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૪૮૧

હરજોવનદાસ : હરદાસ-૧

ગુ. સા.—૬૧

હરદાસ(નડિયાદ)-૨ [ઈ. ૧૬૮૪માં હયાત] : રામકબીર સંપ્રદાયની ઉદ્દાધર્મશાખાના ભક્ત. જીવણદાસના શિષ્ય. 'સમાગમ' (૨.ઈ. ૧૬૮૪) ના કર્તા.

સંદર્ભ : રામકબીર સંપ્રદાય, કાન્તિકુમાર ભટ્ટ, ઈ. ૧૯૮૨. [૨.સો.]

હરદાસ-૩ [ઈ. ૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ. ૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : જૂનાગઢ પાસેના કુંતલપુર (કુતિયાણા)ના ક્ષત્રિય ભક્ત કવિ પિતા ભાણજી. રણજોડજી દેવાનના આક્રિત. ગુરુ જશબીર. કવિની 'દ્રુપદીચીરહરણ-વ્યાખ્યાન' (૨.ઈ. ૧૮૨૪/સં. ૧૮૮૦, શ્રાવણ વદ ૮, બુધવાર) કૃતિ તથા ઉપલેટામાં રહેતા કવિના નાગર મિત્રે કવિને લખેલા પત્ર (ઈ. ૧૮૨૯/સં. ૧૮૮૫, જેઠ વદ ૧૩)ને આધારે કવિ ઈ. ૧૯મી સદીના પૂર્વાર્ધમાં થઈ ગયા એમ કહી શકાય. 'સચિત્ર સાક્ષરમાળા' ઈ. ૧૭૭૪ કવિનું જન્મવર્ષ નોંધે છે.

૧૩ કડવાં ને ૨૩૫ કડીનું 'શિવવિવાહ' (૨.ઈ. ૧૮૧૫/સં. ૧૮૭૧, શ્રાવણ સુદ ૩, રવિવાર; મુ.), વિવિધ રાગનિર્દેશવાળું ૮૧ કડીનું 'દ્રુપદીચીરહરણ-વ્યાખ્યાન' (મુ.), ૧૨ કડીનું 'નૃસિંહાવતાર-વ્યાખ્યાન' (મુ.) કવિની કથામૂલક કૃતિઓ છે. એ સિવાય ધોળ, ગરબી, તિથિ, મહિના, ચાખખા વગેરે પ્રકારનાં આશરે પચાસેક પદ(મુ.) કવિએ રચ્યાં છે. જ્ઞાનવૈરાગ્ય, માતાની ભક્તિ આ પદોના મુખ્ય વિષય છે. કેટલાંક પદો હિંદી અને પંજાબીમાં પણ છે.

કૃતિ : ૧. હરદાસકાવ્ય, સં. દામોદર હોરજી જગડ, (નસં.); □ યોગવેદાંત ભજનભંડાર, પ્ર. ગોવિંદજીસાઈ પુરુષોત્તમદાસ, ઈ. ૧૯૭૬ (ચોથી આ.).

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. ગુમાસ્તંભો; ૩. ગુસારસ્વતો; ૪. પ્રાકૃતિઓ; ૫. સસામાળા. [૨.સો.]

હરદેવ(સ્વામી) [ઈ. ૧૬૮૪માં હયાત] : આખ્યાનકવિ. માધવપુર/સિદ્ધપુરના સહસ્ર ઔદીચ્ય બ્રાહ્મણ. પિતા મહાદેવ. માતા યશોદા. જન્મ ખંભાતમાં. પાછળથી સુરતમાં નિવાસ. ગુરુનું નામ શ્રીદેહ હોવાની સંભાવના. તેમનો અવસાનદિવસ ઈ. ૧૮૦૮/સં. ૧૮૬૪, કારતક સુદ ૧ ને શનિવાર નોંધાયો છે, પરંતુ તે સંભવિત લાગતો નથી.

સ્કંદપુરાણાંતર્ગત બ્રહ્મોત્તરખંડમાંના 'સંદ્રશંખરઆખ્યાન'ને આધારે રચાયેલા ૩૭ કડવાંના 'શિવપુરાણ' (૨.ઈ. ૧૬૮૪/સં. ૧૭૪૦, કારતક સુદ ૧૩, ગુરુવાર)ના કર્તા. આ જ કૃતિમાંથી તારવેલી 'સૌમતિનો કથા (સૌમપ્રદેશકથા)' અલગ રૂપે પણ મળી આવે છે. 'પ્રાચીન કવિઓ અને તેમની કૃતિઓ' આ કવિને નામે 'લક્ષ્મી-ઉમા-સંવાદ' કૃતિ નોંધે છે, પણ તે માટે કોઈ આધાર નથી.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. ગુજૂકહકીકત; ૩. ગુસારસ્વતો; ૪. પાંગુહસ્તલેખો; ૫. પ્રાકૃતિઓ; □ ૬. ગુજરાત શાળાપત્ર, મે ૧૯૦૮-'ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ તથા અપ્રસિદ્ધ કવિઓનાં અપ્રસિદ્ધ કાવ્ય', છગનલાલ વિ. રાવળ; □ ૬. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૭. ગૂહા-યાદી; ૮. ડિકેટવોગબીજે; ૯. ડિકેટવોગભાવિ; ૧૦. ફાહનામાવલિ : ૨. [ક્રિ.જે.]

૪૮૨ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

હરપાળ [ ] : 'હાલરુ'(મુ.) નામક પદના કર્તા. કૃતિ : નકાસંગ્રહ. [ક્રિ.જે.]

હરભુજી [ ] : ૫ કડીના ૧ પદ(મુ.)ના કર્તા. કૃતિ : અભમાલા. [ક્રિ.જે.]

હરસેવક/હારસેવક [ ] : જૈન સાધુ. ગુજરાતી-રાજસ્થાનીમિશ્ર ભાષામાં લખાયેલા ૧ ઢાળ અને ૧૮૭ કડીના 'મયણરેહા-રાસ/ચોપાઈ'(મુ.)ના કર્તા. કૃતિને અંતે આવતી 'વરસ ચૌદોતરા માંહિ' પંક્તિ પરથી કૃતિનો ચોક્કસ રચનાસમય જાણી શકાતો નથી.

કૃતિ : *મયણરેહા-રાસ, પ્ર. ભોમસી માણેક,-

સંદર્ભ : ૧. ઉત્તર આખ્યાનનો સાહિત્યવિકાસ, વિદ્યાત્રી અ. વોરા, ઈ. ૧૯૭૬; ૨. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૩. ગુસારસ્વતો; ૪. દેસુરાસમાળા; □ ૫. ફાતેમાસિક, જાન્યુ-માર્ચ ૧૯૬૬-'ગુજરાતી જૈન સાહિત્ય : રાસ સન્દોહ', હીરાલાલ ર. કાપડિયા; □ ૬. જીજૂ-કવિઓ : ૧, ૩(૧). [પા.માં.]

હરિ-૧ [ઈ. ૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ] : દાતા હરિનો પંચ ચલાવતા વડોદરાના ઔદીચ્ય ટોળકિયા બ્રાહ્મણ. અવટકે ભટ્ટ. ઈ. ૧૮૨૯/૧૮૩૯માં હયાત હોવાનો ઉલ્લેખ મળે છે. તેમની પાસેથી ૧૭૬ કડીની 'સંક્ષિપ્ત દશમલીલા'(મુ.), ૧૦ કડીનું 'હાલરુ'(મુ.), કવચિત્ હિન્દીની અસર ઝીલતાં ત્રણથી ૯ કડીનાં કૃષ્ણવિષયક પદો(મુ.), સાત વારનું પદ(મુ.) તથા 'રુકિમણીહરણ' જેવો કૃતિઓ મળે છે.

કૃતિ : ૧. ગુકાદોહન (નસં.); ૨. નકાદોહન; ૩. બૃકાદોહન : ૩ (નસં.); ૭; ૪. ભસાંસિધુ.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. પ્રાકૃતિઓ; □ ૪. ગુજરાત શાળાપત્ર, જૂન ૧૯૧૦-'ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ તથા અપ્રસિદ્ધ કવિઓનાં અપ્રસિદ્ધ કાવ્ય, ભાગ ત્રીજો', છગનલાલ વિ. રાવળ; □ ૫. ગૂહાયાદી. ૬. ફાહનામાવલિ. [શ્રા.ત્રિ.]

હરિ-૨ [ઈ. ૧૮૬૪ સુધીમાં] : મેવાડા બ્રાહ્મણ. અવટકે ભટ્ટ. 'ઓખાહરણ' (વિ. ઈ. ૧૮૬૪)ના કર્તા. હરિ-૧ અને આ કર્તા એક હોવાનું અનુમાન થયું છે.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. □ ગૂહાયાદી. [શ્રા.ત્રિ.]

હરિ-૩ [ ] : શિવભક્ત. અવટકે ભટ્ટ. કલ્યાણબાના શિષ્ય હોવાનો સંભાવના. ત્રણથી ૭ કડીનાં શિવ-સ્તુતિનાં પદો(મુ.) તથા ૯ કડીની શિવની આરતી(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. ઓંબિકાકાવ્ય તથા શકિતકાવ્ય, પ્ર. બુક્સેલર સાકરલાલ બુલાખોદાસ, ઈ. ૧૯૨૩ (ત્રીજી આ.); ૨. નકાદોહન. [શ્રા.ત્રિ.]

હરિકલથ-૧ [ઈ. ૧૪મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ધર્મધોષગચ્છના જૈન સાધુ. આનન્દસૂરિશિષ્ય અમરપ્રભસૂરિ (ઈ. ૧૨૮૪ આસપાસ)ના શિષ્ય. ૨૦ કડીની 'ગુજરાત સોરઠ-તીર્થમાલા' (૨.ઈ. ૧૩૦૪ આસપાસ; મુ.), ૧૩ કડીની 'આદીશ્વર-વિનતિ', ૧૩ કડીની 'કુરુદેશ-

હરદાસ(નડિયાદ)-૨ : હરિકલથ-૧

તીર્થમાલા-સ્તોત્ર', ૯ કડીની 'જીરાવલા-વિનતિ', ૧૩ કડીની 'દિલ્હી મેવાતિદેશ-ચૈત્યપરિપાટી', ૨૨ કડીની 'પૂર્વદક્ષિણદેશ-તીર્થમાલા' અને ૧૧ કડીની 'બાગદેશ-તીર્થમાલા-સ્તોત્ર'ના કર્તા.

કૃતિ : સ્વાધ્યાય, સાપ્તેમ્બર ૧૯૭૭- 'ગુજરાત સોરઠદેશ-તીર્થ-માલા', સં. અગરચંદ નાહટા, અનુ. જ્યન્ત ઠાકર (૫સં.).

સંદર્ભ : જૈમગૂકરચનાર્થો : ૧. [પા.માં.]

હરિકવચ-૨ [ઈ. ૧૫૧૬ સુધીમાં] : ધર્મધોષગચ્છના જૈન સાધુ. જ્યયંદ્ર/જ્યયેખરના શિષ્ય. 'ભુવનભાનુકેવલિ-ચરિત્ર-બાલાવબોધ' (વિ. ઈ. ૧૫૧૬)ના કર્તા. તેઓ હરિકવચ-૧ છે કે તેમનાથી મિનન તે ચોક્કસપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.

સંદર્ભ : ૧. ગુણપઅહેવાલ : ૨૦- 'ઈતિહાસ-પુરાતત્ત્વ વિભાગ-ના પ્રમુખ મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજીનું આપણ-પરિશિષ્ટ'; ૨. જૈમગૂકવિઓ : ૩(૨); ૩. જોહાપ્રોસ્ટા; ૪. મુખ્યગૂહસૂચી; ૫. લીલ-સૂચી; ૬. હેજોજાસૂચિ : ૧. [પા.માં.]

હરિકીચન [ ] : 'આત્મબોધનાં પદ'ના કર્તા. 'પ્રાર્થના કવિઓ અને તેમની કૃતિઓ' કર્તાનામ હરિ, પિતાનામ ક્રીસન અને વતન નડિયાદ નોધે છે. પણ એની પાછળ કોઈ ચોક્કસ આધાર નથી.

સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકલકીકત; ૨. પ્રાકકૃતિઓ. [શ્ર.ત્રિ.]

હરિકુચલ [ઈ. ૧૫૮૪માં હયાત] : જૈન. 'કુમારપાળ-રાસ' (૨.ઈ. ૧૫૮૪)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ડિકેટલોગભાવિ. [શ્ર.ત્રિ.]

હરિકૃષ્ણ [ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : અખાની પરંપરાના જ્ઞાનમાર્ગી કવિ. લાલદાસના શિષ્ય. અમદાવાદના વતની. જ્ઞાતિએ વિસતગરા નાગર. અવટકે દવે. તેઓ ઈ. ૧૭૨૫માં હયાત હોવાનું નોંધાયું છે. ગુરુમહિમા તથા આત્મભાનુભૂતિનું ગાન કરતાં ત્રણથી ૪ કડીનાં ૨ પદ(મુ.)ના કર્તા. 'અખો અને મધ્યકલીન સંતપરંપરા' કૃષ્ણજી અને પ્રસ્તુત હરિકૃષ્ણને એક માને છે. જુઓ કૃષ્ણજી.

કૃતિ : ૧. અસપરંપરા (૫સં.); ૨. પ્રાકવિનોદ : ૧.

સંદર્ભ : મધ્યકલીન ગુજરાતી સાહિત્ય, બહેચરભાઈ ૨. પટેલ, ઈ. ૧૯૭૫. [ચ.ચે.]

હરિખીમ [ઈ. ૧૭૪૦માં હયાત] : ગુરુ ગેબીનાથ એવો નામોલ્લેખ મળે છે તે કોઈ વ્યક્તિનામ જ હશે કે કેમ તે નિશ્ચિત થઈ શકે તેમ નથી. આ કવિએ ૫૨ કડીની 'બારમાસી' (૨.ઈ. ૧૭૪૦) તથા ૧૭ કડીની 'તિથિ'(મુ.) એ કૃતિઓ રચેલી છે. 'તિથિ' કેટલેક સ્થાને ખીમસ્વામી કે ખીમસાહેબને નામે મુકાયેલી છે.

કૃતિ : ૧. ભસર્પિસુ; ૨. રવિનાણસંપ્રદાયની વાણી, પ્ર. મંછા-રામ મોતી, ઈ. ૧૯૮૯.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. કદલસૂચિ; ૩. ગૂહાયાદી; ૪. ફાલનામાવલિ : ૨. [ર.સો.]

હરિકવચ-૨ : હરિદાસ-૨

હરિચન્દ્ર : આ નામે ૫ કડીનું 'શાંતિજન-સ્તવન' (વિ. ઈ. ૧૭૦૭) મળે છે. તેના કર્તા કયા હરિચન્દ્ર છે તે નિશ્ચિતપણે કહેવું મુશ્કેલ છે. સંદર્ભ : મુખ્યગૂહસૂચી. [પા.માં.]

હરિચન્દ્ર-૧ [સંભવતઃ ઈ. ૧૬૪૧માં હયાત] : જૈન સાધુ. ભાનુચંદ્ર ઉપાધ્યાયના શિષ્ય. ૧૪ કડીના 'મોઢેરાપાર્શ્વનાથ-સ્તવન' (સંભવતઃ ૨.ઈ. ૧૬૪૧/સં. ૧૬૯૭, વૈશાખ સુદ ૮,-; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : જૈકાપ્રકાશ : ૧. [પા.માં.]

હરિદાસ : આ નામે કેટલીક આખ્યાનકલ્પ લાંબી કૃતિઓ અને પદ જેવી ટૂંકી રચનાઓ મળે છે.

'સુધન્વાખ્યાન' (૨.ઈ. ૧૬૭૮)ને હરિદાસ-૨ની કૃતિ માનવાનું વચણ છે, પરંતુ 'કવિચરિત' અને 'ગુજરાતના સારસ્વતો' આ કૃતિને અજ્ઞાત હરિદાસની ગણે છે. ૩૦મ કડીનું 'તુલસી-માહાત્મ્ય' (મુ.), 'ભકતમહિમા', 'એકાદશી-કથા', (૨.ઈ. ૧૫૯૭) એ કૃતિઓ કયા હરિદાસની છે તે નિશ્ચિત રીતે કહેવું મુશ્કેલ છે.

એ સિવાય 'રામજીના બારમાસા' (વિ. સં. ૧૭મી સદી), 'દાણ-લીલા', 'વનયાત્રાનું ધોળ'(મુ), 'કાલિકામાતાનો ગરબો'(મુ.), વલ્લભાચાર્ય અને ગોકુલનાથની સ્તુતિ કરતાં ધોળ અને પદ(મુ.), પ્રેમસંબંધી દુહા, ભકિતવૈરાગ્યનાં પદ, ૧૦ કડવાંની 'કપિલ-ગીતા' (વિ. ઈ. ૧૮૫૧), ૬૯ કડીનું 'ચોર્યાશી વૈષ્ણવનું ધોળ' (વિ.સં. ૧૮મી સદી), ૧૦૦૦ ગ્રંથાગ્રનો 'સીતાસ્વયંવર' (૨.ઈ. ૧૬૪૭) તથા જૂનાગઢની વૈષ્ણવ હવેલીના કોઈ ગોસ્વામીના લગ્નને વિષય બનાવી રચાયેલો 'માંડવો'(વિ.સં. ૧૮૬૭)-એ કૃતિઓ મળે છે. તેમના કર્તા પણ કયા હરિદાસ છે તે નિશ્ચિત રીતે કહી શકાતું નથી.

'બંશવેલી' નામની આ નામે મુદ્રિત રૂપે મળતી કૃતિ કોઈ અર્વાચીન કવિએ આ નામે ચડાવી હોવાની સંભાવના છે.

કૃતિ : ૧. નરસિંહ મહેતાના કોયડાનો ઉકેલ, પ્ર. ગુજરાતી પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, ઈ. ૧૯૩૩; ૨. નકાદોહન; ૩. પ્રાકાસુધા : ૨; ૪. બુકાદોહન : ૭, ૮; ૫. ભકતકવિ દયારામ વિરચિત ક્રી વ્રજવિલાસ-મૃત, પ્ર. ગુજરાતી પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, ઈ. ૧૯૩૩; ૬. ભજનસાર : ૨; ૭. ભસર્પિસુ.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. પાંગુહસ્ત-લેખો; ૪. પુગુસાહિત્યકારો; ૫. પ્રાકકૃતિઓ; ૬. બધેકાશાઈ બના-વટ,-; ૭. આલસ્તઓઈ : ૨; ૮. ગૂહાયાદી; ૯. ડિકેટલોગબીજે; ૧૦. ડિકેટલોગભાવિ; ૧૧. ફાલનામાવલિ; ૧૨. શહસૂચી : ૧; ૧૩. હેજોજાસૂચિ : ૧. [ર.સો.]

હરિદાસ-૧ [ઈ. ૧૬મી સદી] : પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ કવિ. વિઠ્ઠલ-નાથજી (ઈ. ૧૫૧૬-ઈ. ૧૫૮૬)ના સમકાલીન અને વલ્લભાચાર્યના ભકત.

સંદર્ભ : પુગુસાહિત્યકારો. [ર.સો.]

હરિદાસ-૨ [ઈ. ૧૫૮૧માં હયાત] : ખંભાતના વાળંદ. પિતાનું નામ લલુઆ.

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૪૮૩

મૂળ કથાને જ અનુસરવાનું વલણ દાખવતું ૨૨ કડવાંનું 'ધ્રુવાખ્યાન' (૨.ઈ. ૧૫૮૧/સં. ૧૬૩૭, ચૈત્ર-૧૧, શનિવાર; મુ.) એમણે રચ્યું છે.

'કવિચરિત' 'પ્રેમલારાણીનું આખ્યાન' તથા 'મૃગલી-સંવાદ' એ કૃતિઓને ભાષાના સામ્ય અને કાવ્યના પ્રારંભમાં કવિનામ આપવાની લક્ષણને લક્ષમાં લઈ આ કવિની કૃતિઓ માને છે, પરંતુ 'ગુજરાતના સારસ્વતો' એમને કોઈ અન્ય હરિદાસની હોય એમ સ્વીકારે છે.

આ કવિએ 'પ્રહલાદાખ્યાન' રચ્યું હોવાનું મનાય છે, પરંતુ તેની કોઈ પ્રત ઉપલબ્ધ થતી નથી.

કૃતિ : બુકાદોહન : ૮.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; ૨. ગૂડાયાદી; ૩. ડિક્ટેલો-ગબીલો; ૪. ફાહનામાવલિ : ૨.

હરિદાસ-૩ [ઈ. ૧૫૮૮ કે ઈ. ૧૫૯૧માં હયાત] : અમદાવાદની પાસે આવેલા બારંજના રાયકવાળ બ્રાહ્મણ.

મહાભારતના આદિપર્વની કથાને બહુધા દુહાબંધની દેશીઓનાં બનેલાં, ઊંચલો કે વલણ વગરનાં, ૮૮ કડવાં ને ૩૨૨૮ કડીઓમાં ઢાળી કવિએ રચેલું 'આદિપર્વ' (૨.ઈ. ૧૫૮૮-૧૫૯૧/સં. ૧૬૪૪-૧૬૪૭, અસાદ સુદ ૧૨, શુક્રવાર; મુ.) કવિની એકમાત્ર પણ એમની મૌલિકતાનો પરિચય કરાવતી ધ્યાનાર્હ આખ્યાનકૃતિ છે. કૃતિને રસાવહ બનાવવા માટે કવિએ મૂળ કથાપ્રસંગોનું પૌર્ણપર્થ બદલ્યું છે ને કેટલાક પ્રસંગો પણ કાઢી નાખ્યા છે. ઘણી જગ્યાએ પ્રસંગનિરૂપણમાં ફેરફાર કરે છે ત્યાં પાત્રની ચરિત્રગત લાક્ષણિકતાને સ્ફુટ કરવા તરફ એમનું લક્ષ હોય છે.

આ કૃતિનાં કેટલાંક કડવાંનો સંકર કરી રચાયેલી બીજી 'આદિપર્વ' (૨.ઈ. ૧૬૦૪) કૃતિ મળે છે. જુઓ મનોહરદાસ : ૧.

કૃતિ : શ્રી મહાભારત (ગુજરાતી પદબંધ) : ૧, સં. કે. કા શાસ્ત્રી, ઈ. ૧૯૩૩ (પ્રસં.).

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; ૨. ગુસાઈતિહાસ; ૨. ૩. ગુસાર-સ્વતો; ૪. ગૂડાયાદી.

હરિદાસ-૪ [ઈ. ૧૬૪૪માં હયાત] : પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ કવિ. વલ્લભાચાર્યના પૌત્ર ગોકુલનાથજીના શિષ્ય. ભરૂચના વતની. પિતા નાથાભાઈ, માતા ગંગાભાઈ.

૫૨ ધોળતી 'અનુભવાનંદ' (૨.ઈ. ૧૬૪૪/સં. ૧૭૦૦, ફાગણ સુદ ૩, શનિવાર; મુ.)માં ગોકુલેશપ્રભુ(શ્રીગોકુલનાથજી)ના અવતારી સ્વરૂપનું વર્ણન છે. આદિત્ય, સાગર, મેઘ, સરોવર ને કુલદીપ સાથે ગોકુલેશ પ્રભુને સરખાવી કવિએ એમનું બહુ ભાવમય વર્ણન કર્યું છે. ગ્રંથના પ્રારંભમાં મુકાયેલું ગદ્ય ઈ. ૧૭મી સદીના ગદ્યને સમજવામાં ઉપકારક બને છે. 'વિરહગીતા' (અંશતઃ મુ.), 'જન્મલીલા', 'રસમંજરી/મકતસુખદમંજરી' તથા ધોળ, કીર્તન વગેરે કવિની અન્ય રચનાઓ છે.

કૃતિ : ૧. ગોકુલેશ ધોળ પદ માધુરી, -; ૨. અનુગ્રહ, એપ્રિલ-મે ૧૯૬૦-'હરિદાસ વૈષ્ણવ અને અનુભવાનંદ ગ્રંથ', ચિમનલાલ મ. વૈદ્ય (પ્રસં.).

૪૮૪ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

સંદર્ભ : કવિચરિત : ૧-૨; ગોપ્રભકવિઓ; ૩. પુગુસાહિત્યકારો. [૨.સો.]

હરિદાસ-૫ [ઈ. ૧૬૬૮માં હયાત] : વડોદરાના વીશાલાડ વાણિયા. પિતા દેવીદાસ. તેઓ પ્રેમાનંદના મુનીમ હતા અને પાછળથી પ્રેમાનંદ પાસે કાવ્યાધ્યયન કરી તેમના શિષ્ય બન્યા હતા એ એમના જીવન વિશે પ્રચલિત કરવામાં આવેલી માહિતીને કોઈ આધાર નથી.

એમણે ૧૩ આખ્યાનો રચ્યાં હોવાનું નોંધાયું છે અને એમાંથી ૨૨ કડવાંનું 'નરસિંહ મહેતાના પુત્રનો વિવાહ' (૨.ઈ. ૧૬૬૮/સં. ૧૭૨૫, કારતક સુદ ૧, મંગળવાર; મુ.) આખ્યાનને હસ્તપ્રતોનો ટેકો હોવાથી એ કવિની શ્રાલ્દેય કૃતિ જણાય છે.

'ભારતસાર' 'સીતાવિવાહની ચાતુરીઓ', 'નરસિંહ મહેતાના બાપનું શ્રાલ્દ', 'અગ્નિમંથનકાષ્ટહરણ', 'ઈંદુમિદુ' એ કૃતિઓ કવિને નામે મુદ્રિત સરૂપે મળે છે, પરંતુ એમને હસ્તપ્રતોનો ટેકો નથી. આ કૃતિઓની ભાષા તથા એમાં આવતા કેટલાક સંદર્ભો એમને અર્વાચીન સમયમાં રચી કવિને નામે ચડાવી દેવાઈ હોવાનું માનવા પ્રેરે છે. કવિને નામે મળતી 'મોસાળું' નામની કૃતિની હસ્તપ્રત નડિયાદની 'ડાહીવક્ત્રી લાયબ્રેરી'માં છે એમ નોંધાયું છે, પરંતુ એ પણ શંકાસ્પદ લાગે છે.

'સ્વર્ગશોહણ', 'અશ્વમેધ' અને 'ભાગવત પ્રથમસ્કંધ' કવિને નામે નોંધાયેલી કૃતિઓ પણ બનાવટી હોય એમ લાગે છે.

કૃતિ : ૧. અગ્નિમંથનકાષ્ટહરણ, પ્ર. ધી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુક ડેપો, ઈ. ૧૯૦૮; ૨. ઈંદુમિદુ, પ્ર. ધી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુક ડેપો, ઈ. ૧૯૦૮; ૩. પ્રાકામાળા : ૮ (પ્રસં.).

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. ગુમસ્તંભો; ૩. ગુલિટરેચર; ૪. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૫. ગુસાપઅહેવાલ : ૬-'પ્રેમાનંદ યુગનાં કેટલાંક કાવ્યોનો કાળનિર્ણય', મણિલાલ શા. દ્વિવેદી; ૬. ગૂડાયાદી. [૨.સો.]

હરિદાસ-૬ [સં. ૧૮મી સદી] : રાઘવદાસના પુત્ર. જ્ઞાતિએ લુહાણ. પિતાએ રચેલા 'અધ્યાત્મરામાયણ' (૨.સં. ૧૭૭૨)નું વ્યવસ્થિત સંપાદન તેમણે કર્યું છે એમ કૃતિના અંત પરથી જણાય છે. જુઓ રાઘવદાસ-૧.

સંદર્ભ : સ્વાધ્યાય, એપ્રિલ ૧૯૭૪-'રાઘવદાસ અને તત્સુત હરિદાસનું અધ્યાત્મરામાયણ', દેવદત્ત જોશી. [૨.સો.]

હરિદાસ-૭ [સં. ૧૮મી સદી] : પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ કવિ. ગોકુલનાથજી સિવાયના વિઠ્ઠલનાથજીના અન્ય પુત્રોના ભક્ત.

સંદર્ભ : પુગુસાહિત્યકારો.

[૨.સો.]

હરિદાસ-૮ [સં. ૧૮મી સદી] : પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ કવિ. હરિ-રાયજીના અનુયાયી. વ્રજમાંથી શ્રીનાથજી મેવાડ પધાર્યા એ ઐતિહાસિક પ્રસંગનું આલેખન કરતી કૃતિ તથા પદો એમણે રચ્યાં છે.

સંદર્ભ : ૧. ગોપ્રભકવિઓ; ૨. પુગુસાહિત્યકારો. [૨.સો.]

હરિદાસ-૯ [સં. ૧૮મી સદી] : પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ કવિ. કરાણિયાના કાયસ્થ.

હરિદાસ-૩ : હરિદાસ-૯

‘પિંગળચરિત્ર’ અને પદોના કર્તા. તેમણે સંસ્કૃત અને વ્રજ ભાષામાં પણ ઘણા ગ્રંથો રચ્યા છે અને ‘ટુચિરાષ્ટક’ પર ટીકા લખી છે. સંદર્ભ : ૧. ગોપ્રભક્તિઓ; ૨. પુગુસાહિત્યકારો. [ર.સો.]

હરિદાસ-૧૦ [ઈ. ૧૮મી સદી] : જિતામુનિ નારાયણના શિષ્ય અને સંતરામ મહારાજના ગુરુભાઈ.

આત્મજ્ઞાનનાં કેટલાંક પદ (૭ મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. પદસંગ્રહ, પ્ર. શ્રી સંતરામ સમધિસ્થાન, નડિયાદ, ઈ. ૧૯૭૭ (ચોથી આ.); ૨. અસપરંપરા (સં.).

સંદર્ભ : ૧. રચેતર સર્વસંગ્રહ : ૨; સં. પુટુષોત્તમ છ. શાહ, ચંદ્રકાન્ત ફ. શાહ, ઈ. ૧૯૫૪; ૨. પ્રાકૃતિઓ. [ર.સો.]

હરિદાસ-૧૧ : જુઓ શોભામાજી.

હરિદાસ-૧૨ [ઈ. ૧૮૨૨ સુધીમાં] : જૂનાગઢના દરજી. તેમની ‘રામાયણના ચંદ્રાવળા’ કૃતિની ઈ. ૧૮૨૨ની પ્રત મળે છે. તેઓ પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ હતા કે નહીં તે નિશ્ચિત રીતે કહી શકાય એમ નથી. જૂનાગઢની વૈષ્ણવ હવેલીના કોઈ ગોસ્વામીના લગ્નનો ‘માંડવો’ નામની કૃતિની ઈ. ૧૮૧૧માં લખાયેલી પ્રત ઉપલબ્ધ થાય છે. એ કૃતિ જે આ હરિદાસની હોય તો તેઓ વૈષ્ણવ હોવાનું માની શકાય, પરંતુ એ કૃતિ આ હરિદાસકૃત છે એમ કહેવા માટે કોઈ ચોક્કસ આધાર નથી. ‘પુષ્ટિમાર્ગીય ગુજરાતી સાહિત્યકારો વિશે કંઈક’ સં. ૧૯મી સદીમાં એક પુષ્ટિમાર્ગીય હરિદાસ થઈ ગયાનું નોંધે છે તો એ હરિદાસ અને આ કવિ એક હોઈ શકે.

રામના લંકાવિન્ય સુધીના પ્રસંગોને ૧૨૦૧ કડીમાં આવેખતી ‘રામાયણના ચંદ્રાવળા’(મુ.) કૃતિની ભાષા સૌરાષ્ટ્રની તળપદી વાણીના સંસ્કારવાળી છે. કવિએ રચેલી ‘જૂનાગઢના ચંદ્રાવળા’ અને ‘મહાભારતના ચંદ્રાવળા’ કૃતિઓ પણ તૂટક રૂપે મળે છે.

કૃતિ : રામાયણના ચંદ્રાવળા, પ્ર. શાહ પુટુષોત્તમ ગોગાભાઈ, ઈ. ૧૯૩૧.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૩; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. પુગુસાહિત્યકારો; ૪. ગૂહાયાદી; ૫. ફોહનામાવલિ. [ર.સો.]

હરિભવ [ ] : જૈન. ૯ કડીના ‘નેધિનાથ-સ્તવન’ના કર્તા.

સંદર્ભ : લીંહમૂચી. [પા.માં.]

‘હરિભવમાછીરાસ’ [ર.ઈ. ૧૭૫૪/સં. ૧૮૧૦, મહા સુદ ૨, મંગળવાર] : નવગરજના અમરવિન્યશિષ્ય લબ્ધિવિન્યની ૪ ઉલ્લાસ, ૫૯ ઢાળ ને ૭૦૦ કડીની દુહાબદ્ધ કૃતિ(મુ.).

મુનિ સુકૃતમાલે કરેલા જીવટયાનો ધર્મોપદેશ સાંભળી કનકપુરનો હરિભવ માછી પહેલી વારની જાળમાં પકડાયેલા જીવોને છોડી મૂકવાનો અભિગ્રહ લે છે. એ અભિગ્રહના નિષ્ઠાપૂર્વકના પાલનથી સાગરદેવ તેના ઉપર પ્રસન્ન થાય છે. હરિભવ વણિકથી આકર્ષિત રાજકુંવરી વસંતશ્રી કાલિકાને મંદિરે મળવા માટે એની સાથે સંકેત કરે છે, પરંતુ એ વણિક ન આવતાં હરિભવ માછી સાથે વસંતશ્રીનો મેળાપ થાય છે. સાગરદેવની કૃપાથી દેદીપ્યમાન દેહવાળા બનેલા

હરિભવ માછી સાથે વસંતશ્રી ચાલી નીકળે છે. વસંતશ્રી પ્રત્યે લોલુપ બનેલા વિશાલા નગરીના રાજાએ કપટી અમાત્ય કાલસેનની સલાહથી લંકા જઈને લંકાપતિને તથા યમપુરી જઈને યમરાજાને નિમંત્રણ આપી આવવાને બહાને હરિભવનું કાસળ કાઢવાની યુક્તિ કરી, પરંતુ સાગરદેવની કૃપાથી હરિભવ આ તરકટોમાંથી હેમખેમ પાર ઊતર્યો, અગ્નિચિતામાંથી પણ ઊગર્યો તથા યમરાજાનો બનાવટી સંદેશો ઊભો કરી કાલસેનને સ્વેચ્છાએ ચિતા પર ચઢાવી દીધો. જીવટયાના ધર્માચરણ બદલ હરિભવ માછી અનેક આફતોમાંથી ઊગરે છે તેમ જ જે રાજ્યનો રાજા બનવા ઉપરાંત જે રાજકુમારીને પરણે છે એવી જૈનધર્મના કર્મસિદ્ધાંતનું પ્રતિપાદન કરતી, ઉપદેશપ્રધાન અને વિસ્તારી છતાં રોચક કથા આ રાસમાં આવેખાઈ છે. રાસને અંતે હરિભવ માછીના પૂર્વાભવની કથા સંક્ષિપ્ત રૂપે આવેખાઈ છે.

શૈલીની પ્રવાહિતા, વિવિધ પ્રકારનાં દૃષ્ટાંતોનો કાર્યસાધક વિનિયોગ, રૂઢિપ્રયોગો, વિસ્તૃત ઉક્તિઓ અને સંવાદો દ્વારા પાત્રોના મનોભાવોની અસરકારક અમિલ્યકિત તેમ જ રાક્ષસ, સખા, સ્વર્ગ વગેરેનાં વર્ણનોથી આ રાસ રસપ્રદ બન્યો છે. ભાષામાં હિન્દી-મરાઠીની છાંટ તથા ફારસી શબ્દોનો વિનિયોગ ધ્યાન ખેંચે છે.[ર.ર.દ.]

હરિરામ : આ નામે ૭ કડીનો ‘અંબાજીનો ગરબો’(મુ.) મળે છે. તેના કર્તા કથા હરિરામ છે તે નિશ્ચિતપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.

કૃતિ : અંબિકાકાવ્ય તથા શકિતકાવ્ય, પ્ર. બુક્સેલર સાકરલાલ બુલાખીદાસ, ઈ. ૧૯૨૩. [ક્રા.ત્ર.]

હરિરામ-૧ [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : સુરતના ઔદીચ્ય બ્રાહ્મણ. પિતાનું નામ વીરમ. વ્યવસાયે માણભટ્ટ. મુખ્યત્વે વીરરસ અને ગૌણ અદ્ભુત અને કુટુમ્બારસવાળા, જૈમિનીય અશ્રવમેધપર્વ પર આધારિત ૨૩ કડવાંના ‘બભ્રુવાહન-આખ્યાન’ (ર.ઈ. ૧૬૪૦/સં. ૧૬૯૬, ભાદરવા સુદ ૫, ગુરુવાર), ભારદ્વાજ-વાલ્મીકિના સંવાદ રૂપે સીતાજન્મથી માંડી રામ સાયેનાં તેનાં લગ્ન અને રામ સાથે સીતાનું અયોધ્યાગમન સુધીના પ્રસંગોને વર્ણવતા, અદ્ભુતરસપ્રધાન, ૨૧ કડવાંના ‘સીતાસ્વયંવર’ (ર.ઈ. ૧૬૪૭; મુ.), કૃષ્ણવિરહનાં થોડાં પદ તથા ‘ટુકિમણીહરણ’-એ કૃતિઓના કર્તા.

કૃતિ : બૃકાદોહન : ૩.

સંદર્ભ : ૧. કવિચરિત : ૧-૨; ૨. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૩. ગુસા-મધ્ય; ૪. ગુસારસ્વતો; ૫. પાંગુહસ્તલેખો; ૬. પ્રાકૃતિઓ; ૭. સ્વાધ્યાય, નવેમ્બર ૧૯૭૭-‘મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં જૈનેતર રામકથા’, દેવદત્ત જૈશી; ૮. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૯. ગૂહાયાદી; ૧૦. ડિકેટવોંગભીજ; ૧૧. ડિકેટવોંગભાવિ; ૧૨. ફોહનામાવલિ : ૨; ૧૩. ફોહનામાવલિ. [ક્રા.ત્ર.]

હરિરામ-૨ [ ] : સંતરામ મહારાજના શિષ્ય. ૪ કડીના ૧ પદ(મુ.)ના કર્તા.

‘આખો અને મધ્યકાલીન સંતપરંપરા’ આ કર્તાને અને હરિરામ-૧ને એક માને છે, પરંતુ એમ માનવા માટે કોઈ ચોક્કસ આધાર નથી.

કૃતિ : પદસંગ્રહ, પ્ર. સંતરામ સમધિસ્થાન, ઈ. ૧૯૭૭ (ચોથી આ.)

હરિદાસ-૧૦ : હરિરામ-૨

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૪૮૫

સંદર્ભ : ૧. અસંપરંપરા; ૨. ચરોતર સર્વસંગ્રહ : ૨; સં. પુટુ-
ષોત્તમ છ. શાહ અને ચંદ્રકાન્ત ઠ. શાહ, ઈ. ૧૯૫૪. [શ્ર.ત્રિ.]

હરિવલ્લભ(ગણિ)-૧ [ઈ. ૧૬૬૯ સુધીમાં] : ખરતરગચ્છના જૈન
સાધુ. સુધર્મસ્વામીકૃત મૂળ પ્રાકૃત કૃતિ 'ઉપાસકદશાંગસૂત્રવૃત્તિ'
પરના ૨૫૦૦ ગ્રંથોગ્રના સ્તબક (વિ.ઈ. ૧૬૬૯)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેનૃજાસૂચિ : ૧. [પા.માં.]

હરિવલ્લભ-૨ [ ] : અવટકે ભટ્ટ, 'દ્વાદશ-
મહિના'ના કર્તા. તેઓ હરિ-૧ હોઈ શકે.

સંદર્ભ : ડિકેટલોગભાવિ. [શ્ર.ત્રિ.]

'હરિવિવાસ-ફાગ' : કૃષ્ણની બાળલીલા અને રાસલીલાના પ્રસંગોને
વર્ણવતું ૧૩૨ કડીનું આ અજ્ઞાતકર્તા ફાગુકાવ્ય(મુ.) મળ્યું છે તે
રૂપમાં અપૂર્ણ લાગે છે. વિષ્ણુપુરાણના પાંચમા અંશના ત્રણથી ૧૬
અધ્યાયમાંના પ્રસંગોને આધારે રચાયેલા આ કાવ્યની ૧૩૨ કડીઓમાં
વિષ્ણુપુરાણમાંથી ૨૦ અને અન્ય ગ્રંથોમાંથી ૨ એમ કુલ ૨૨
સંસ્કૃત શ્લોક કવિએ ગૂંથ્યા છે. બાકીની કડીઓ ૧૨+૧૧
માત્રના ઉપદોહક (ફાગબંધ) છંદમાં છે. ચતુર્ભુજની 'ભ્રમરગીતા'
(૨.ઈ. ૧૫૨૦)ને મળતું આવતું કૃતિનું ભાષાસ્વરૂપ તથા કથા-
પ્રસંગને પડછે વસંતવર્ણન કરવાની રીતિ એ બાબતોને લક્ષમાં લેતાં
કૃતિ સં. ૧૬મી સદીમાં રચાઈ હોવાનું અનુમાન થયું છે. કાવ્યમાં
સમગ્ર નિરૂપણ પરથી લાગે છે કે એના રચયિતા કોઈ જૈનેતર કવિ
છે.

પ્રારંભની ૩૧ કડીઓમાં કૃષ્ણજન્મ, યુતનાવધ, જસોદાને
થયેલું વિશ્વદર્શન, કેશિવધ, ગોવર્ધનધારણ, કાલિયદમન, વૃષાસુર-
વધ વગેરે કૃષ્ણની બાળલીલાના જાણીતા મહત્ત્વના પ્રસંગો સંક્ષેપમાં
આટોપી પછી ૧૦૦ જેટલી કડીઓમાં રાસલીલાના પ્રસંગને કવિ
વિસ્તારથી આલેખે છે. એટલે બાળલીલાના પ્રસંગોમાં કથન વિશેષ
છે, જ્યારે રાસલીલાનો પ્રસંગ વર્ણનાત્મક વિશેષ છે. શરદ, કૃષ્ણ-
રૂપ, વેણુવાદનથી ઉત્કંઠિત ગોપી, કૃષ્ણના અંતર્ધર્મ શ્વાથી ગોપીની
વિરહાવસ્થા, વસંત, રાસલીલા, ગોપીસૌંદર્ય વગેરેનાં વર્ણનોમાં
સરતી કૃતિ ભાવસભર બને છે.

છંદનો મુક્ત પ્રવાહ, અંતરયમકમાં આયાસનો અભાવ, દાણ્ડલીલા
ને વિશેષ રાસલીલાનાં જીવંત ગતિશીલ ભાવચિત્રોથી અનુભવાતી
કાવ્યમયતા આ કૃતિને ફાગુકાવ્યોની પરંપરામાં વિશિષ્ટ સ્થાનની
અધિકારી બનાવે છે.

કૃતિ : સ્વાધ્યાય, મે ૧૯૬૫-'હરિવિવાસ-એક મધ્યકાલીન
જૈનેતર 'ફાગ-કાવ્ય', હરિવલ્લભ ચૂ. ભાયાણી (†સં.).

સંદર્ભ : ગુસાઈનિહાસ : ૨. [જ.ગા.]

હરિશંકર : આ નામે 'રણયજ્ઞ' નામક કૃતિ મળે છે તેના કર્તા કયા
હરિશંકર છે તે નિશ્ચિતપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.

સંદર્ભ : ડિકેટલોગભાવિ. [શ્ર.ત્રિ.]

હરિશંકર-૧ [ઈ. ૧૮૪૫ સુધીમાં] : અવટકે મહેતા. 'જહાંદારશાની
વાર્તા' (૧૪ વાર્તાઓ) (વિ.ઈ. ૧૮૪૫) અને દુહા-ચોપાઈમાં 'બદિ-

૪૮૬ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

એલ જમાવપરીની વાર્તાનું ગુજરાતીમાં ભાષાંતર (વિ. ઈ. ૧૮૬૭)
કરનાર.

સંદર્ભ : ૧. ગૂહાયાદી; ૨. ડિકેટલોગભાવિ; ૩. ફોહનામાવાલિ.
[શ્ર.ત્રિ.]

હરિશ્ચંદ્ર [ ] : ૬ કડીના 'રેટિયાનું પદ'(મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : પ્રાકાસુધા : ૧.

સંદર્ભ : ૧. ગૂહાયાદી; ૨. ડિકેટલોગભાવિ. [શ્ર.ત્રિ.]

'હરિશ્ચંદ્રતારાલોચનીચરિત્ર-રાસ'[૨.ઈ.૧૬૪૧/સં. ૧૬૯૭, શ્રાવણ
સુદ પ] : ભાવહડગચ્છના કનકસુંદરની ૫ ખંડ, ૩૯ ઢાળ અને ૭૮૧
કડીની દુહા-દેશીબદ્ધ આ કૃતિ(મુ.) હરિશ્ચંદ્ર-તારામતીના પ્રસિદ્ધ
હિંદુ કથાનકને જૈન ધર્મના કર્મસિદ્ધાંતને અનુરૂપ થોડા ફેરફારો
સાથે રજૂ કરે છે. પ્રસંગનિરૂપણ કરતાં વિશેષપણે વિવિધ પ્રસંગે
પાત્રોના મનોભાવોને વાચા આપવામાં કવિએ લીધેલો રસ તથા
'રાગ છત્રીસે જુજુઆ' એવા કવિના ઉલ્લેખને સાર્થક કરતી સુગેય
ઢાળોની રચના આ કૃતિની નોંધપાત્ર લાક્ષણિકતાઓ છે. પ્રસંગો-
પાત્ર હિંદી-રાજસ્થાનીનો પ્રયોગ કરતી કવિની ભાષામિલ્ચિકિત
પ્રાસાદિક અને મધુર હોવા ઉપરાંત ઉપમાદષ્ટાંતાદિ અલંકારોના
વિનિયોગથી અસરકારક પણ બને છે. સુભાષિત રૂપ સંસ્કૃત શ્લોકો
અને પ્રાકૃત ગાથાઓ ગૂંથીને કવિએ પોતાનો કાવ્યાભ્યાસ પ્રદર્શિત
કર્યો છે. [જ.કો.]

હરિસાગર : આ નામે ૬ કડીનું 'નેમિજિન-સ્તવન' (વિ. સં. ૧૯મી
સદી અનુ.) મળે છે. તેના કર્તા કયા હરિસાગર છે તે નિશ્ચિતપણે
કહેવું મુશ્કેલ છે.

સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી. [પા.માં.]

હરિસાગર-૧ [ઈ. ૧૭૫૮માં હયાત] : જૈને સાધુ. ૨૫ કડીના '૨૪
જિનવર સલૈયાસંગ્રહ' (૨.ઈ. ૧૭૫૮)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેનૃજાસૂચિ : ૧. [પા.માં.]

હરિસિંગ [ ] : પાંચથી ૨૦ કડીનાં ગુરુમહિમા
ને વૈરાગ્યબોધનાં ભજનો(મુ.)ના કર્તા. આ નામે હિન્દી ભજનો(મુ.)
પણ મળ્યાં છે.

કૃતિ : ૧. (શ્રી) પદસંગ્રહ પ્રભાકર, પ્ર. સ્વામી પ્રેમપુરીજી, ઈ.
૧૮૮૫; ૨. ભજનસાગર ૨; ૩. ભસાસિધુ. [શ્ર.ત્રિ.]

હરિસિહ [ ] : ભજનો (૧ મુ.)ના કર્તા. 'ભજન-
સાગર : ૨'માં હરિસિહને નામે મુદ્રિત ભજનોમાં નામછાપ 'હરિ'
મળે છે. એટલે એ પદો હરિસિહના છે કે કેમ તે કહેવું મુશ્કેલ છે.

કૃતિ : ૧. બૃહત્ ભજનસાગર, પ્ર. જ્યોતિવિભૂષણ પંડિત કાર્તા-
તિક અને દામોદર જ. ભટ્ટ, ઈ. ૧૯૦૯; ૨. ભજનસાગર : ૨.

સંદર્ભ : ફોહનામાવાલિ. [શ્ર.ત્રિ.]

હર્ષ [ઈ. ૧૬૭૨માં હયાત] : ૨૭ કડીના 'નેમરાજિનમતીની બારમાસી/
નેમિજિનરાજિનમતી-બારમાસ' (૨.ઈ.૧૬૭૨; મુ.)ના કર્તા.

હરિવલ્લભ (ગણિ)-૧ : હર્ષ

કૃતિ : જૈકાપ્રકાશ : ૧.
સંદર્ભ : લીંહસૂચી.

[કા.શા.]

હર્ષકીર્તિ : આ નામે ૩૩ કડીનો 'લોકામત પ્રતિબોધ-કુલક' (લે. સં. ૧૭મું થતક અનુ.), ૧૯ કડીનો 'કર્મહિલોલ-રાસ', સુદર્શનશેઠની સગાય' અને ૨૪ કડીનો 'મૃગાપુત્રની સગાય' મળે છે. તેમના કર્તા કયા હર્ષકીર્તિ છે તે સ્પષ્ટપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂહસૂચી; ૨. રાહસૂચી : ૧; ૩. લીંહસૂચી.

[કા.શા.]

હર્ષકીર્તિ-૧ [ઈ. ૧૭મી સદીનો પૂર્વાર્ધ] : નાગોરી તપગચ્છના જૈન સાધુ. રત્નશંખરની પરંપરામાં ચંદ્રકીર્તિના શિષ્ય. પહેલાં ઉપાધ્યાય હતા, પાછળથી સૂરિપદ પ્રાપ્ત થયું. એમણે રચેલા અનેક સંસ્કૃત ગ્રંથો પરથી તેઓ વ્યાકરણ, કાવ્ય, છંદ અને વૈદકના વિદ્વાન હશે એમ જણાય છે.

એમણે ૩ ઢાળ ને ૨૪/૨૮ કડીની 'વિજ્યકુમાર-કુમારી-સગાય/વિજ્યશેઠ-વિજ્યાશેઠાણી-રાસ/વિજ્યશેઠ-વિજ્યાશેઠાણી સ્વલ્પ-પ્રબંધ કૃષ્ણશુકલપક્ષ-સગાય/શીલ વિશે વિજ્યશેઠ અને વિજ્યાશેઠાણીની સગાય' (ર.ઈ. ૧૬૦૯ આસપાસ; મુ.) એ ગુજરાતી કૃતિની રચના કરી છે.

એમનો 'વૈદકસારસંગ્રહ' સંસ્કૃતમાં મળે છે તેની સાથે ગુજરાતી ખાલાવબોધ છે. પરંતુ એ ખાલાવબોધ અજ્ઞાતકર્તૃક જણાય છે. એમની 'જ્યોતિષ-સારોહાર' કૃતિ આમ સંસ્કૃત-પ્રાકૃતમાં છે, પણ એમાં થોડાક અંશો ગુજરાતી છે.

'અનિટકારિકાવિવરણ', 'બુહત્ શાંતિવૃત્તિ', 'કલ્યાણમંદિરસ્તોત્ર-વૃત્તિ', 'સારસ્વતટીકા', 'સિદ્ધરપ્રકરણવૃત્તિ', 'ધાનુપાઠ', 'શારદી નામ-માળા', 'શ્રુતબોધવૃત્તિ' વગેરે એમની સંસ્કૃત કૃતિઓ છે.

કૃતિ : ૧. પ્રાસ્તસંગ્રહ; ૨. સજ્જાયામાલા : ૧-૨ (જા); ૩. સગાયમાળા(ખં.).

સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈતિહાસ; ૨. સાહિત્ય, ઓગષ્ટ-સપ્ટે. ૧૯૩૫ - 'શ્રુતબોધ પર જૈન ટીકા', મુનિ હિમાંશુવિજયજી; ૩. કેટલોગગુરા, ૪. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૨, ૩(૧); ૫. મુપુગૂહસૂચી; ૬. લીંહસૂચી; ૭. હેજૈશાસૂચિ : ૧.

[કા.શા.]

હર્ષકુલ-૧ [ઈ. ૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. હેમ-વિમલસૂરિની પરંપરામાં કુલચરણના શિષ્ય. 'બંધહેનૂદય-ત્રિભંગી-સૂત્ર' એ સંસ્કૃત કૃતિમાં કવિ પોતાને લક્ષ્મીસાગરસૂરિના શિષ્ય તરીકે ઓળખાવે છે.

એમણે ૩૬૦/૪૫૭ કડીની 'વસુદેવ-ચોપાઈ/વસુદેવ-રાસ/વસુ-દેવકુમાર-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૫૦૧) એ ગુજરાતી કૃતિની રચના કરી છે.

'સૂત્રકૃતાંગસૂત્ર પર દીપિકા', 'વાક્યપ્રકાશટીકા', વગેરે એમની સંસ્કૃત કૃતિઓ છે.

સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકલકીકત; ૨. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૩. ગુસાર-સ્વતો; ૪. જૈસાઈતિહાસ; ૫. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૬. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૭. ડિકેટલોગભાષિ; ૮. મુપુગૂહસૂચી; ૯. લીંહસૂચી; ૧૦. હેજૈશાસૂચિ : ૧.

[કા.શા.]

હર્ષકીર્તિ : હર્ષચંદ્ર(ગણિ)-૩

હર્ષકુલ-૨ [ ] : જૈન સાધુ. પુણ્યસાગરજીના શિષ્ય. ૬ કડીના 'મહાપાધ્યાયપુણ્યસાગરગુરુ-ગીત'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : જૈજૈકાસંગ્રહ.

[કા.શા.]

હર્ષકુલશિષ્ય [ઈ. ૧૬૨૧ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. ૧૩ કડીની 'મુહ-યત્તીપડિલેહણ-સગાય' (લે. ઈ. ૧૬૨૧)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી.

[કા.શા.]

હર્ષકુશલ : આ નામે ૧૦ કડીની 'સનન્કુમારજ્ઞપિ-સગાય', 'વીસી' (લે. ઈ. ૧૬૩૪/સં. ૧૬૯૦, ક્રાવણ સુદ ૪) તથા ૩૬ કડીની 'સુગુરુ-છત્રીસી' મળે છે. તેમના કર્તા કયા હર્ષકુશલ છે તે નિશ્ચિતપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧); ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. હેજૈશા-સૂચિ : ૧.

[કા.શા.]

હર્ષકુશલશિષ્ય [ ] : જૈન. 'મહાવીર જિનસત્તાવીસ ભવ-સ્તવન' (લે. સં. ૧૯મી સદી અનુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી.

[કા.જો.]

હર્ષકુંવર [ ] : ૨૧ કડીના 'રાવણપાર્શ્વનાથ ફાગુ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈન સત્યપ્રકાશ, માર્ચ ૧૯૪૯-'ધમાલ એવાં ફાગુ સંજ્ઞક કતિપથ ઔર રચનાઓકી ઉપલબ્ધિ', અગરરાંદ નાહટા.

[કા.શા.]

હર્ષચંદ્ર/હરખચંદ : હર્ષચંદ્રને નામે 'વર્ધમાનજન્મમંગલ', ૮ કડીનું 'પાર્શ્વનાથ ગૂઢારથ-સ્તવન' તથા હરખચંદને નામે 'પાર્શ્વજિન-સ્તવન' (લે. ઈ. ૧૮૧૩) એ કૃતિઓ મળે છે. તેમના કર્તા કયા હર્ષચંદ્ર/હરખચંદ છે તે સ્પષ્ટપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૩(૨); ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. હેજૈશા-સૂચિ : ૧.

હર્ષચંદ્ર-૧ [ઈ. ૧૬૭૪ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. રૂપહર્ષના શિષ્ય. ૯ કડીના 'જિનચંદ્રસૂરિ-ગીત' (લે. ઈ. ૧૬૭૪/સં. ૧૭૩૦, આસો વદ ૮; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : જૈજૈકાસંગ્રહ.

[કા.શા.]

હર્ષચંદ્ર-૨ [ઈ. ૧૮૦૦માં હયાત] : ૬ કડીના 'નેમિનાથજીનું સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૮૦૦/સં. ૧૮૫૬, ભાદરવા સુદ ૧૨; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : પ્રાસ્તસંગ્રહ.

[કા.શા.]

હર્ષચંદ્ર(ગણિ)-૩ [ઈ. ૧૯મી સદી પૂર્વાર્ધ-અવ. ઈ. ૧૮૫૭/સં. ૧૯૧૩, ફાગણ વદ ૧૪] : પાર્શ્વચંદ્રગચ્છના જૈન સાધુ. લલિત-ચંદ્રસૂરિના શિષ્ય. પિતાનું નામ શગનાશાહ અને માતાનું નામ વખતાદે. ટીકા ઈ. ૧૮૨૫માં અને આચાર્યપદ ઈ. ૧૮૨૭માં.

આ કવિએ કેટલાંક સ્તવનો રચ્યાં છે, જેમાં ૯ કડીનું 'તારંગા-જીનું સ્તવન' (ર.ઈ. ૧૮૪૭/સં. ૧૯૦૩, મહા વદ ૧૨; મુ.), ૧૨ કડીનું 'નવપદજીનું સ્તવન'(મુ.) અને ૯ કડીનું 'રાણકપુરનું સ્તવન'(મુ.)નો સમાવેશ થાય છે.

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૪૯૦

કૃતિ : ૧. જૈસંગ્રહ; ૨. પ્રાસ્તસંગ્રહ.
સંદર્ભ : ૧. જૈગુસારનો : ૨; ૨. જૈન પરંપરાનો ઈતિહાસ : ૨, દર્શનવિજ્ઞાન અને અન્ય, ઈ. ૧૯૬૦. [કા.શા.]

હર્ષચંદ્ર(વાચક)-૪ [ ] : પાર્શ્વચંદ્રગચ્છના જૈન સાધુ. ૭ કડીની 'પરિગ્રહપરિહાર-સંગ્રહ' (લિ. સં. ૧૯મી સદી અનુ.)-ના કર્તા.

૮ કડીની 'નવકારની સંગ્રહ/નવકાર-સંગ્રહ'(મુ.) આ કવિની રચના હોવાની સંભાવના છે.

કૃતિ : પ્રાસ્તસંગ્રહ.
સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી. [કા.શા.]

હર્ષદત્તાશિષ્ય] ઈ. ૧૬૨૨ સુધીમાં] : જૈન. ૯૭ કડીની 'ગુણસુદરી-ચોપાઈ' (લિ. ઈ. ૧૬૨૨) તથા 'કલાવતી-ચોપાઈ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી. [કા.જો.]

હર્ષધર્મ : જૈન સાધુ. ૨૩ કડીના 'શાંતિનાથ-વિવાહવૃત્તિ/શાંતિનાથ-સ્તવન' (લિ. સં. ૧૯મું શતક)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. પ્રાકાશપરંપરા; [ ] ૨. જૈન સત્યપ્રકાશ, ઓક્ટો. ૧૯૪૮- 'વિવાહવૃત્તિ સંજ્ઞક અન્ય જૈન રચનાઓ', અગરચંદ નાહટા; [ ] ૩. શહસૂચી : ૧. [કા.શા.]

હર્ષનંદન [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : જૈન સાધુ. સમયસુંદરના શિષ્ય. શઙ્ગ્યથાત્રાપરિપાટી-સ્તવન' (૨. ઈ. ૧૬૧૫), 'ગોડી-સ્તવન' (૨. ઈ. ૧૬૨૭), ૪ કડીનું 'જિનચંદ્રસૂરિસુયશ-ગીત'(મુ.), ૫ કડીનું 'જિનસિદ્ધસૂરિગચ્છપતિપદ-પ્રાપ્તિ-ગીત'(મુ.), ૧૨ કડીનું 'જિનસિદ્ધ-સૂરિનિર્વાણ-ગીત'(મુ.), ૭ કડીનું 'સમયસુંદરઉપાધ્યાય-ગીત' (મુ.), પાંચથી ૬ કડીનાં ૩ 'જિનસાગરસૂરિગીત'(મુ.)-એ એમની ગુજરાતી કૃતિઓ છે.

'મધ્યાહનવ્યાખ્યાનપદ્ધતિ' (૨.ઈ.૧૬૧૭), 'ઋષિમંડળટીકા'(૨.ઈ. ૧૬૪૮), 'સ્થાનાંગગાથાગતવૃત્તિ' (૨. ઈ. ૧૬૪૮), 'ઉત્તરાધ્યાયન-વૃત્તિ' (૨. ઈ. ૧૬૫૫) વગેરે બારેક જેટલા સંસ્કૃત ગ્રંથો પણ એમણે રચ્યા છે.

કૃતિ : એજેક્ટસંગ્રહ.
સંદર્ભ : ૧. પરિલેહા, રમણલાલ ચી. શાહ, ઈ. ૧૯૭૯-કવિવર સમયસુંદર; ૨. ગુજિનચંદ્રસૂરિ. [કા.શા.]

હર્ષપ્રિય(ઉપાધ્યાય) : આ નામે ૧૪ કડીનું 'અંતરંગવૈરાગ્ય-ગીત' (લિ. સં. ૧૭મી સદી) મળે છે. તેઓ જ્ઞાન્તિમંદિરશિષ્ય હર્ષપ્રિય હોવાની સંભાવના છે, પરંતુ નિશ્ચિતપણે કંઈ કહેવું મુશ્કેલ છે.

સંદર્ભ : હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [કા.શા.]

હર્ષપ્રિય(ઉપાધ્યાય)-૧ [ઈ. ૧૫૧૮માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જ્ઞાન્તિમંદિરના શિષ્ય. ૩૧ કડીની 'શિયળએકત્રીસો (નવરસ-નિબંધ)' તથા ૫૨ કડીની શાસ્ત્રવત સર્વ જિનખંચાશિકા' (૨.ઈ.૧૫૧૮) -એ કૃતિઓના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈમગુકરચનાઓ : ૧; ૨. મુપુગુહસૂચી; ૩. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [કા.શા.]

૪૮૮ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

હર્ષમંગલ [ ] : જૈન સાધુ. ૪૦ ગ્રંથાગ્રની 'દંડલુકુમાર-સંગ્રહ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : આલિસ્ટઓઈ : ૨. [કા.શા.]

હર્ષમાણિકચ(મુનિ) [ ] : જૈન સાધુ. ૩૭ કડીની 'મહાવીરજિનનિસાણા (બંભાલુવાડજી)' (લિ. સં. ૧૮મી સદી અનુ.)-ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી. [કા.શા.]

હર્ષમૂર્તિ : આ નામે ૧૭ જેટલી સંગ્રહ મળે છે. તે કયા હર્ષમૂર્તિની છે તે નિશ્ચિતપણે કહી શકાતું નથી.

સંદર્ભ : જૈન સત્યપ્રકાશ, જાન્યુ. ૧૯૪૬-'જૈસલમેરકે જૈન જ્ઞાનભંડારોકે અન્યત્ર અપ્રાપ્ય ગ્રંથોકી સૂચી', અગરચંદ નાહટા. [કા.શા.]

હર્ષમૂર્તિ-૧ [ઈ. ૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ભાવહડહરગચ્છના જૈન સાધુ. વિજયસિદ્ધના શિષ્ય. ૯૦ કડીની 'ગૌતમપૃષ્ઠા-ચોપાઈ' (૨. ઈ. ૧૫૦૬/સં. ૧૫૬૨, ભાદરવા સુદ ૫, સોમવાર), 'ચંદ્રલેખા-ચોપાઈ' (૨.ઈ.૧૫૧૦/સં. ૧૫૬૬, શ્રાવણ સુદ ૧૩, રવિવાર) અને ૩૧૩ કડીની 'પદ્માવતી-ચોપાઈ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાર્ઠિતિહાસ : ૨; ૨. ગુસારસ્વતો; [ ] ૩. જૈગુ-કવિઓ : ૩(૧); ૪. ડિકેટલોગભાવિ; ૫. મુપુગુહસૂચી. [કા.શા.]

હર્ષરત્ન [ઈ. ૧૬૪૦માં હયાત] : જૈન સાધુ. રાજવિજયસૂરિની પરંપરામાં સિદ્ધિરત્નના શિષ્ય. ૫ ખંડના 'નેમિજિન-સાસ/વસંત-વિલાસ' (૨. ઈ. ૧૬૪૦/સં. ૧૬૯૬, આસો સુદ ૧૦, ગુરુવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; [ ] ૨. જૈગુકવિઓ : ૩(૧). [કા.શા.]

હર્ષરંગ [ ] : જૈન સાધુ. ૨૫૦ ગ્રંથાગ્રના 'કેશીસંધિ-બાલાવબોધ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : આલિસ્ટઓઈ : ૨. [કા.શા.]

હર્ષરાજ(સેવક) [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : જૈન સાધુ. વિદ્યા-ચંદ્રની પરંપરામાં લલિતરાજના શિષ્ય. ૮૮૧ કડીના 'સુરસેન-સાસ' (૨.ઈ. ૧૫૫૭/સં. ૧૬૧૩, જ્યેષ્ઠ સુદ ૨, શનિવાર) તથા 'લોકા પર ગરબો' (૨.ઈ. ૧૫૬૦)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈસાર્ઠિતિહાસ; [ ] ૩. જૈગુકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૪. ડિકેટલોગભાવિ; ૫. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [કા.શા.]

હર્ષલાભ(ઉપાધ્યાય) [ઈ. ૧૫૫૭ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. ગજલાભના શિષ્ય. 'અંચલમતચર્ચા' (લિ. ઈ. ૧૫૫૭/સં. ૧૬૧૩, ફાગણ સુદ ૧૧, મંગળવાર) નામની ગદ્યકૃતિના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગુકવિઓ : ૩(૨). [કા.શા.]

હર્ષવર્ધન(ગણિ) : આ નામે ૧૭૫૦ ગ્રંથાગ્રનો 'નવતત્ત્વપ્રકરણ-બાલાવબોધ/નવતત્ત્વવિચાર-બાલાવબોધ/નવતત્ત્વપ્રકરણ સાવચૂરિ પર બાલાવબોધ' (લિ. સં. ૧૮મી સદી અનુ.) તથા ૩૩/૩૪ કડીનું

હર્ષચંદ્ર(વાચક)-૪ : હર્ષવર્ધન(ગણિ)

‘સમોસરણવિચાર-સ્તોત્ર / સ્તવન/ સમોસરણવિચારગમિત-નેમિજિન-સ્તવન’ (વે. સં. ૧૬મી સદી અનુ.)—એ કૃતિઓ મળે છે. એમના કર્તા કયા હર્ષવર્ધન છે તે સ્પષ્ટપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગુહસૂચી; ૨. હેજેશાસૂચિ : ૧. [કા.શા.]

હર્ષવલ્લભ(ઉપાધ્યાય) [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વધ] : ખરતરગરછના જેન સાધુ. યુગપ્રધાન જિનચંદ્રસૂરિના શિષ્ય.

મદનરેખાના શીલનો મહિમા કરતી ૪ ખંડ ને ૩૭૭ કડીની ‘મયણરેહા-ચોપાઈ’ (ર.ઈ. ૧૬૦૬), ૩૦૭૧ ગ્રંથાગ્રનો ‘ઉપાસક દશાંગ-બાલાવબોધ’ (ર.ઈ. ૧૬૩૬) તથા ૯ કડીના ‘જિનરાજસૂરિ-ગીત’(મુ.)ના કર્તા. ૬ કડીનું ‘નેમિનાથ-ગીત’ (વે. ઈ. ૧૭૨૧) મળે છે તે આ કર્તાની કૃતિ હોવાની સંભાવના છે.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈસાઈતિહાસ; ૩. યુજિનચંદ્રસૂરિ; ૪. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૨); ૫. ડિકેટલોગબીજે; ૬. ડિકેટલોગમાવિ. [કા.શા.]

હર્ષવિજય : આ નામે ૫૧ કડીનો ‘નલદમયંતી-રાસ’ (વે. સં. ૧૭મી સદી અનુ.), ૧૮ કડીની ‘અઠાર નાતરાં-ચોપાઈ’, ૧૫ કડીની ‘ભાંગ-સગાય’, ૧૧ કડીનું ‘નિમિનાથનું સ્તવન’, ૧૫ કડીની ‘નવકારકલ્પ-સગાય’, ૫ કડીની ‘શીલની સગાય’(મુ.), ૫ કડીની ‘તેભલિયો-સગાય’—એ કૃતિઓ મળે છે. તેમના કર્તા કયા હર્ષવિજય છે તે નિશ્ચિતપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.

જિનવિજયપન્થાસના કહેવાયાં રચાયેલો ‘પ્રતિક્રમણસૂત્રઅર્થ-દીપિકા-બાલાવબોધ’ આ નામે મળે છે. તેના કર્તા સોહનવિજય-શિષ્ય હર્ષવિજય છે કે કેમ તે નિશ્ચિતપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.

કૃતિ : જેન સત્યપ્રકાશ, માર્ચ ૧૯૪૬—‘શીલની સગાય’, સં. રમણિકવિજયજી.

સંદર્ભ : ૧. જેન કથારત્નકોશ : ૪; ૨. મુપુગુહસૂચી; ૩. હેજેશાસૂચિ : ૧. [કા.શા.]

હર્ષવિજય-૧ [ઈ. ૧૫૯૯માં હયાત] : તપગરછના જેન સાધુ. હીરવિજયની પરંપરામાં તેજવિજયના શિષ્ય. ૫૭ કડીના ‘આદિનાથ-સ્તવન’ (ર. ઈ. ૧૫૯૯/સં. ૧૬૫૫, વૈશાખ સુદ ૧૪, રવિવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જેહાપ્રોસ્ટા. [કા.શા.]

હર્ષવિજય(પંડિત)-૨ [ઈ. ૧૬૧૩માં હયાત] : તપગરછના જેન સાધુ. વિજયદેવસૂરિની પરંપરામાં સાધુવિજયના શિષ્ય. આ કવિએ રચેલા ૯ ઢાળ ને ૮૮ કડીના ‘પાટણચૈત્યપરિપાટી-સ્તવન’ (ર.ઈ. ૧૬૭૩; મુ.)માં પાટણનાં પંચાસરા સમેત જેન મંદિરોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. એમાં આચાર્ય હીરવિજયસૂરિની મૂર્તિ જ્યાં રખાઈ છે તે સ્થાન માટે કરેલો ‘હીરવિહાર’નો ઉલ્લેખ મહત્વનો છે. તે સમયનાં જેન દહેરાં અને મૂર્તિઓની વીગતો અહીં પ્રચુરતાથી પ્રાપ્ત થાય છે.

કૃતિ : પાટણચૈત્યપરિપાટીસ્તવન, સં. મુનિ કલ્યાણવિજય, ઈ. ૧૯૨૬.

હરિવલ્લભ(ઉપાધ્યાય) : હર્ષસાગર

ગુ. સા.—૬૨

સંદર્ભ : ૧. ઈતિહાસ અને સાહિત્ય, ભોગીલાલ જી. સંડેસરા, ઈ. ૧૯૬૬—શ્રી પંચાસરા પાર્શ્વનાથ મંદિર વિશેના કેટલાક ઐતિહાસિક ઉલ્લેખો; ૨. જૈગૂકવિઓ; ૩. મુપુગુહસૂચી; ૪. હેજેશાસૂચિ : ૧. [કા.શા.]

હર્ષવિજય-૩ [ઈ. ૧૭૮૬માં હયાત] : તપગરછના જેન સાધુ. હીરવિજયસૂરિની શાખાના શુભવિજયની પરંપરામાં મોહનવિજયના શિષ્ય. ‘શાંભુપ્રદ્યુમ્નકુમાર-રાસ’ (ર. ઈ. ૧૭૮૬/સં. ૧૮૪૨,—૧૬૨, સોમવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧); ૩. મુપુગુહસૂચી.

હર્ષવિજય-૪ [ ] : જેન સાધુ. વિવેકવિજયના શિષ્ય. ૭ કડીના ‘ઋષભદેવ-સ્તવન’(મુ.)ના કર્તા. કૃતિ : જિસ્તમાલા. [કા.શા.]

હર્ષવિનય [ ] : જેન સાધુ. લલિતકમલ બાણ-ચંદ્ર(?)ના શિષ્ય. ૫ કડીના ‘સીમંધરવાર્માજીનું સ્તવન’(મુ.)ના કર્તા. કૃતિ : પ્રાસ્તસંગ્રહ. [કા.શા.]

હર્ષવિમલ [ઈ. ૧૫૫૪ સુધીમાં] : તપગરછના જેન સાધુ. વિજયદાનસૂરિની પરંપરામાં આણંદવિમલના શિષ્ય. ૬૫ કડીની ‘બારવ્રત-સગાય’ (વે. ઈ. ૧૫૫૪)ના કર્તા. સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૧. [કા.શા.]

હર્ષવિમલ(વાચક)શિષ્ય [ઈ. ૧૮૨૧ સુધીમાં] : તપગરછનો વિજયસેનસૂરિની પરંપરાના જેન સાધુ. ૩૬ કડીની ‘આત્મ-સગાય’ (વે. ઈ. ૧૮૨૧)ના કર્તા. સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી. [ક્રી.જે.]

હર્ષવિશાલ [ ] : જેન સાધુ. કીર્તિરત્નસૂરિના શિષ્ય. ૨૩ કડીના ‘શાંતિનાથ-સ્તવન’ (વે. સં. ૧૯મી સદી અનુ.)ના કર્તા. સંદર્ભ : મુપુગુહસૂચી. [કા.શા.]

હર્ષવૃદ્ધિ [ ] : જેન સાધવી. ૩૪/૩૫ કડીના ‘ચોવીસજિનપંચકલ્યાણક-સ્તવન’ (વે. સં. ૧૯મી સદી)નાં કર્તા. સંદર્ભ : હેજેશાસૂચિ : ૧. [કા.શા.]

હર્ષ(પંડિત)શિષ્ય [ ] : જેન સાધુ. ૪ કડીની ‘એકાદશીની સ્તુતિ’(મુ.)ના કર્તા. આ કૃતિ હર્ષવિજયશિષ્ય માનવિજયની હોવાની શક્યતા છે. કૃતિ : ૧. જિમપ્રકાશ; ૨. જૈકાપ્રકાશ : ૧. [ક્રી.જે.]

હર્ષસાગર : આ નામે પ્રાસઅનુપ્રાસવાળો અને વેગવતી બાનીમાં જિનશાસનદેવી પદ્માવતીના અંગલાવણ અને વચ્ચાલાંકારનું આલાંકારિક વર્ણન કરતો ૧૧ કડીનો ‘પદ્માવતીનો છંદ’ (વે.ઈ.૧૫૭૫; મુ.), ‘ચોવીસી’, ૯૭ કડીનો ‘સુદર્શન શ્રોષ્ઠિછંદ’ તથા ‘કુમતિનિર્ધારન-

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૪૯૯

સાગર' (વ. સં. ૧૮મી સદી અનુ.) મળે છે. તેમના કર્તા કયા હર્ષ-સાગર છે તે નિશ્ચિતપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.

કૃતિ : ૧. મણિમદ્રદિકોના છંદોનો પુસ્તક; ૨. રત્નસાર : ૨; પ્ર. શા. હીરજી હંસરાજ, ઈ. ૧૮૬૭.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂહસૂચી; ૨. લીંહસૂચી; ૩. હેનૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [કા.શા.]

હર્ષસાગર-૧ [ઈ. ૧૫૬૬માં લગભગ લખાત] : તપગરહના જૈન સાધુ. વિજયદાનસૂરિના શિષ્ય. નવતત્ત્વો વિશેની વિચારણા કરતી ૯ ઢાળ ને ૧૫૩ કડીની 'નવતત્ત્વઢાલ' (ર.ઈ. ૧૫૬૬ લગભગ)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [કા.શા.]

હર્ષસાગર-૨ [ઈ. ૧૫૮૨માં લખાત] : પૂણિમાગરહના જૈન સાધુ. પદ્મશેખરસૂરિની પરંપરામાં રત્નસાગરના શિષ્ય. ૪૭૧ કડીના 'ધન-કુમાર-રાસ' (ર.ઈ. ૧૫૮૨/સં. ૧૬૩૮, આસો સુદ ૧૧)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકક્રીકત; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [કા.શા.]

હર્ષસાગર-૩ [ઈ. ૧૬૪૦ પછી] : જૈન સાધુ. 'રાજસીશાહ-રાસ' (ઈ. ૧૬૪૦ પછી)ના કર્તા. રાસની અંદર ઈ. ૧૬૪૦માં નવાનગરમાં થયેલા બીજા પ્રતિષ્ઠામહોત્સવનો ઉલ્લેખ છે, એટલે રાસની રચના તે પછી થઈ હશે એમ કહી શકાય.

નવાનગરમાં રહેતા અંચલગરહના શ્રાવક તેજસીનું કથાનક કૃતિમાં આલેખાયું છે. રાજસીએ નગરમાં બંધાવેલા વિશાળ મંદિરનું વિસ્તૃત વર્ણન, રાજસીની શત્રુજયયાત્રા ને તેના પુત્ર રામુની ગોડીપાર્શ્વનાથની સંઘયાત્રા તથા તેણે મોઢ જ્ઞાતિનાં લોકોને જૈન બનાવેલા એ વીગતનો ઉલ્લેખ ઇતિહાસદૃષ્ટિએ કૃતિના ધ્યાનપાત્ર અંશો છે.

સંદર્ભ : જૈન સત્યપ્રકાશ, એપ્રિલ ૧૯૫૪—'રાજસી સાહ રાસકા સાર', ભંવરલાલ નાહટા.

હર્ષસાગર(ઉપાધ્યાય)શિષ્ય [ ] : જૈન. ૧૦ કડીનું 'વિજયદાનસૂરિયુગ-ગીત' (વ. સં. ૧૭મી સદી) તથા ૧૮ કડીની 'ગુરુપટ્ટાવલા-સાગર' (વ. સં. ૧૭મી સદી)ના કર્તા.

સંદર્ભ : હેનૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [ક્રી.જા.]

હલરાજ [ઈ. ૧૩૫૩માં લખાત] : જૈન. ૩૬ કડીના વર્ષાવર્ણનપ્રધાન 'સ્થૂલિમદ્ર-ફાગ' (ર.ઈ. ૧૩૫૩/સં. ૧૪૦૯, વૈશાખ સુદ ૧૩; મુ.)ના કર્તા.

૩૧ કડીનો 'માત્રિકા-ફાગ', 'મૂર્ખ-ફાગ', સંસ્કૃતરચનાના ભાષાંતર રૂપે ૮૪ કડીના 'વસંતવિવાસ-ફાગ' અને ૩૭ કડીનો 'સુમતિસુંદર-સૂરિ-ફાગ' આ નામે મળે છે તે સૌ કૃતિઓ પણ પ્રસ્તુત હલરાજની હોવાની સંભાવના છે.

કૃતિ : સ્વાધ્યાય, એપ્રિલ ૧૯૭૧—'અદ્યાવાત્ અપ્રસિદ્ધ કવિ હલરાજકૃત 'સ્થૂલિમદ્ર-ફાગ'—એક પરિચય', સં. કનુભાઈ વ. શેઠ.

૪૯૦ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

સંદર્ભ : ૧. ગુસાર્છિહાસ : ૧; ૨. પ્રાકાશપરંપરા; ૩. રાસયુગમાં પ્રકૃતિનિરૂપણ, ધારુપરીખ, ઈ. ૧૯૭૮; ૪. જૈગૂકવિઓ : ૩ (૧); ૫. મુપુગૂહસૂચી. [પા.માં.]

હલુ [ ] : કૃષ્ણગાંધીના શૃંગારનું વર્ણન કરતા ૬ કડીના ગીત(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : સંબોધિ, એપ્રિલ ૧૯૭૯, જાન્યુ. ૧૯૮૦—'જૈનેતર પ્રાચીન ગુજરાતી કવિઓની કેટલીક અપ્રકટ રચનાઓ', સં. ભાંગીલાલ જ. સાંડેસરા. [શ્રા.ત્રિ.]

હસનકબીરુદ્દીન/કબીરદીન(પીર) [જ. ઈ. ૧૩૪૧—અવ. ઈ. ૧૪૭૦] : ઈસ્લામના શિયા ઈમામી ઈસ્માઈલી પંથના ઉપદેશક. સતપંથને નામે ઓળખાતા સંપ્રદાયમાં તેઓ પીરનું સ્થાન ધરાવે છે. જન્મ પંજાબના ઉચ્છ ગામમાં. પીર સદરુદ્દીન/સદરદીનના પાંચમા પુત્ર. તેઓ હસન દરિયા, પીર હસનશાહ, પીર હસન ઉચ્છવી, સૈયદ હસન શમ્મી એ નામોથી પણ ઓળખાય છે. તેમનાં જન્મ અને અવસાન વિશે વિવિધ મત પ્રવર્તે છે, પરંતુ ઉપર્યુકત વર્ષો વિશેષ સ્વીકાર્ય છે. તેમણે ઈરાનની મુસાફરી કરી હજરત ઈમામના આશીર્વાદ મેળવેલાં. આમ તો ભારતના અનેક ભાગોમાં સતપંથના બોધ અર્થે તેઓ ગયેલા, પરંતુ એમનું જીવન વિશેષતઃ ગુજરાત અને પંજાબમાં પસાર થયેલું. અવસાન ઉચ્છમાં.

કવિને નામે ગુજરાતી અને હિંદીમિશ્ર ગુજરાતીમાં ૭૯ 'ગિનાન' (જ્ઞાનનાં પદ) મુદ્રિત રૂપે મળે છે. મુખ્યત્વે ધર્મબોધ અને ગુરુમહિમાનાં આ ગિનાનોમાં કેટલાંક કથાતત્ત્વવાળાં અને ઠીકઠીક લાંબાં પણ છે. કાંઈક ગિનાન તો ૨૦૦ કડી સુધી વિસ્તરે છે. ઘણાં ગિનાનમાં ઈસ્લામ તેમ જ હિંદુ પુરાણોની વ્યક્તિઓ અને તેમના જીવન-પ્રસંગો ગૂંથાયેલા નજરે પડે છે.

આ કવિને નામે ગિનાનો ઉપરાંત ગ્રંથ રૂપે પણ કેટલીક કૃતિઓ મળી છે. પૃથ્વીના વિલય અને મૃત્યુ પછીની જીવની ગતિને વર્ણવતી ૫૦૦ કડીની 'અનંતનો અખાસો' (વ. ઈ. ૧૮૦૧), સ્વર્ગનું વર્ણન કરતી ૧૬૫ કડીની 'હસનાપુરી', નક્કલકના અનંત (પૃથ્વી) સાથેના વિવાહનું આલેખતી ૨૮૩ કડીની 'અનંતના વિવાહ', ઈમામને કરેલી ૯ પ્રાર્થનાઓ જેમાં સંકલિત છે તે ૯ વિભાગની 'અનંતના નવ છુગા', નવસારીના સંત પીર સતગુરુ નૂરના વિવાહને આલેખતી ૨૨૨ કડીની 'સતગુરુ નૂરના વિવાહ', પીર હસનની સંત કાનીપા સાથેની ધર્મવિષયક ચર્ચાને નિરૂપતી ગદ્યાપદ્યમિશ્રિત 'હસન કબીરદીન અને કાનીપાનો સંવાદ', વિશ્વની ઉત્પત્તિની કથાને વર્ણવતી ૩ ભાગમાં વહેંચાયેલી 'બ્રહ્મગાંત્રી' (વ. ઈ. ૧૮૦૧) તથા 'ગાવાંત્રી(મોટી)'.

કવિની બધી રચનાઓ મૂળ કઈ ભાષામાં રચાઈ હશે એ અત્યારે નિશ્ચિત રીતે કહી શકાય એવી સ્થિતિ નથી, કારણ કે ઘણાં વર્ષો સુધી આ રચનાઓ મૌખિક રૂપે જળવાઈ રહી હતી. બધી કૃતિઓનું કર્તૃત્વ પણ પ્રસ્તુત કવિનું જ છે કે કેમ એ વિશે પણ વિદ્વાનોને શંકા છે.

કૃતિ : મહાન ઈસ્માઈલી સંત પીર હસન કબીરદીન અને બીજા સત્તાધારી પીરો રચિત ગિનાનોનો સંગ્રહ, પ્ર. ઈસ્માઈલી પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, મુંબઈ (૫સં.).

હર્ષસગર-૧ : હસનકબીરુદ્દીન/કબીરદીન(પીર)

સંદર્ભ : ૧. ઈસમાઈલી ચિટરેચર (અં.), ૩૦૯૫. ઈવાનોંવ, ઈ. ૧૯૬૩; ૨. ક્વેક્ટેનિયા : ૧ (અં.), સં. ૩૦૯૫. ઈવાનોંવ, ઈ. ૧૯૪૮; ૩. બોજવુનાંત, સંચેદીના નાનજીઆણી, ઈ. ૧૯૮૨, ઈ. ૧૯૧૮ (બીજી આ.); ૪. *(ધ) નિઝારી ઈસમાઈલી ટ્રેડિશન ઈન ધ ઈન્ડો-પાક સબકોન્ટિનન્ટ (અં.), અઝીમ નાનજી, ઈ. ૧૯૭૮; ૫. (ધ) સેક્ટ ઓવ ઈસમાશાહ ઈન ગુજરાત (અં.), ૩૦૯૫. ઈવાનોંવ, ઈ. ૧૯૩૬. [પ્રા.કે.]

હસ્તરામ [ ] : પદોના કર્તા. સંદર્ભ : ગુહાયાદી. [શ્રા.ત્ર.]

હસ્તિ/હથી(ગણિ) : આ નામે ૧૭/૧૮ કડીની 'કુમનિવદનસપેટા-ભાસ' (વે. સં. ૧૭મી સદી અનુ.) કૃતિ મળે છે. તેના કર્તા હસ્તિ-રુચિ હોવાની સંભાવના છે, પણ નિશ્ચિતપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.

સંદર્ભ : હેજેજાસૂચિ : ૧. [પા.માં.] હસ્તિરુચિ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. લક્ષ્મીરુચિની પરંપરામાં હિતરુચિના શિષ્ય. 'ચિત્રસેનપદ્માવતી-રાસ' (૨.ઈ. ૧૬૬૧/સં. ૧૭૧૭, આસો સુદ ૧૦), 'અંઝરિયામુનિની સઝાય' (૨.ઈ. ૧૬૬૧/સં. ૧૭૧૭, આસો સુદ ૧૦), 'ઉત્તરાર્ધયન-સઝાય' (૨.ઈ. ૧૬૮૩/સં. ૧૭૩૮, આસો સુદ ૫, શનિવાર) તથા મૂળ સંસ્કૃત કૃતિ 'વૈદ્યવલ્લભ' પર સ્તબક (૨.ઈ. ૧૬૭૦)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુજૂકક્રીકત; ૨. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૩. ગુસારસ્વતો; ૪. જૈસાઈતિહાસ; ૫. દેસુરાસમાળા; ૬. મરાસસાહિત્ય; ૭. જૈગૂકવિઓ : ૨, ૩(૨); ૮. ડિક્ટેલોગબીજે; ૯. મુપુગૂહસૂચી. [પા.માં.]

હંસ : જુઓ જિનરત્નશિષ્ય સાધુહંસ-૧.

હંસધીર [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. હેમ-વિમલસૂરિની પરંપરામાં પંડિત દાનવર્ધનના શિષ્ય. ગુરુના શીલનો મહિમા વર્ણવતી ફાગ અને આંદોલબદ્ધ ૫૭ કડીના 'હેમવિમલ-સૂરિ-ફાગ' (૨. ઈ. ૧૪૯૮/સં. ૧૫૫૪, શ્રાવણ-; મુ.)ના કર્તા. કૃતિ : જૈઐકાસંચય (૫સં.).

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. ગુસારસ્વપો; ૩. જૈગૂકવિઓ : ૧; ૪. હેજેજાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

હંસપ્રમોદ [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનકુશલસૂરિની પરંપરામાં હર્ષચંદ્રના શિષ્ય. ૮ કડીના 'પાર્શ્વનાથ લઘુ-સ્તવન(વરકાણા)' (૨.ઈ. ૧૫૮૭/સં. ૧૬૫૩, માગશર-) તથા સંસ્કૃત ગ્રંથ 'સારંગવૃત્તિ' (૨.ઈ. ૧૬૦૬)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; મુજિનચંદ્રસૂરિ; ૩. મુપુગૂહસૂચી. [૨.૨.૬.]

હંસબુવન(સૂરિ) [ઈ. ૧૫૫૪માં હયાત] : જૈન સાધુ. ૪૬ કડીના 'શંખેશ્વરપાર્શ્વનાથ-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૫૫૪), ૮ કડીની 'નિશ્ચય-વ્યવહારવેષસ્થાપના-સઝાય' (મુ.) તથા 'મુખવચ્ચીકા-સઝાય'ના કર્તા. કૃતિ : ૧. પ્રાસપસંગ્રહ; ૨. મોસસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧); ૩. મુપુગૂહસૂચી; ૪. લીહસૂચી; ૫. હેજેજાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

હસ્તરામ : હંસરાજ(ઉપાધ્યાય)-૨

હંસરત્ન : આ નામે ૬ કડીનું 'અજિતનાથ-સ્તવન'(મુ.), ૧૦ કડીનું 'નેમનાથ-સ્તવન'(મુ.), 'નેમરાજુલનો ગરબો', ૫ કડીનું 'સુવિધિજિન સ્તવન'(મુ.) તથા 'ચોમાસીદેવવાંદનવિધિ' (વે. સં. ૧૯મી સદી)- એ કૃતિઓ મળે છે તેમના કર્તા કયા હંસરત્ન છે તે નિશ્ચિત થઈ શકે એમ નથી.

કૃતિ : ૧. ચૈસ્તસંગ્રહ : ૨; ૨. જિનેન્દ્ર સ્તવનઃદિ કાવ્યસંદોહ : ૧ પ્ર. વિજયદાનસૂરીશ્વરજી ગ્રંથમાલા, સં. ૨૦૦૪; ૩. જૈપ્રપુસ્તક : ૧; ૪. લોપ્રપ્રકરણ.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગૂહસૂચી : ૨. હેજેજાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

હંસરત્ન-૧ [અવ. ઈ. ૧૭૪૨/સં. ૧૭૯૮, ચૈત્ર સુદ ૧૦] : તપ-ગચ્છની રત્નશાખાના વિજયરાજસૂરિની પરંપરાના જૈન સાધુ. જ્ઞાનરત્નના શિષ્ય. ઉદયવાચકના ભાઈ. જ્ઞાતિએ પોરવાડ. પિતાનામ વર્ધમાન, માતા માનબાઈ. મૂળ નામ હેમરાજ. 'ચોવીસી' (૨.ઈ. ૧૬૯૮/સં. ૧૭૫૫, વૈશાખ વદ ૩, મંગળવાર; મુ.), તન્વાર્ધચર્યા કરતા ૧૧૧ દુહાના 'શિક્ષાશતકટોષકા' (૨.ઈ. ૧૭૩૦/સં. ૧૭૮૬ ફાગણ વદ ૫, ગુરુવાર), ૧૯ કડીની 'ગહૂલી' તથા મુનિસુંદરસૂરિ-કૃત સંસ્કૃત ગ્રંથ 'અધ્યાત્મ-કલ્પદ્રુમ' ઉપરનો બાલાવબોધ (૨.ઈ. ૧૭૯૮ પહેલાં; મુ.) અને ધનેશ્વરકૃત સંસ્કૃત ગ્રંથ 'શત્રુંજયમાહા-ત્મ્ય'નો સરળ સંસ્કૃતમાં સાર આપતા ૧૨ સર્ગના 'શત્રુંજયમાહા-ત્મ્યોલ્લેખ' (૨.ઈ. ૧૭૨૫)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. ચોસંગ્રહ; ૨. પ્રકરણરત્નાકર : ૩, પ્ર. શાહ ભીમસિંહ માણક, ઈ. ૧૮૭૮.

સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈતિહાસ; ૨. જૈગૂસારત્નો : ૧; ૩. જૈગૂ-કવિઓ : ૨, ૩(૨); ૪. મુપુગૂહસૂચી; ૫. લીહસૂચી; ૬. હેજેજા-સૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

હંસરત્ન-૨ [ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : ભિવંદશિકગચ્છના જૈન સાધુ. સિદ્ધસૂરિની પરંપરામાં હંસરાજના શિષ્ય. ૨૦૪ કડીના 'રત્ન-શેખર-રાસ/પંચપર્વી-રાસ' (૨. ઈ. ૧૭૨૫ આસપાસ)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; જૈગૂકવિઓ : ૩(૧). [૨.૨.૬.]

હંસરાજ-૧ [ઈ. ૧૫૯૬ પહેલાં] : શ્રાવક. તપગચ્છના હીરવિજય-સૂરિના અનુયાયી. ૧૨ ઢાળમાં વિભાજિત ૭૮ કડીના 'મહાવીર-સ્વામીના પંચકલ્યાણકનું સ્તવન/૨૭ ભવનું સ્તવન/વર્ધમાનજિન-સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૫૯૬ પહેલાં; મુ.) તથા હીરવિજયસૂરિના સહસંગ-લાભનો રૂપકાશ્રયી મહિમા કરતી 'હીરવિજયસૂરિ ચાતુર્માસ લાભ-પ્રવહણ-સઝાય'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. ચૈસ્તસંગ્રહ : ૧થી ૩ (૫સં.); ૨. જિમપ્રકાશ; ૩. જૈકાપ્રકાશ; ૪. સરાન્મિત્ર; ૫. જૈનયુગ, અષાઢ-શ્રાવણ ૧૯૮૬- 'હંસરાજકૃત હીરવિજયસૂરિ ચાતુર્માસ લાભપ્રવહણસઝાય', મોહન-લાલ દ. દેશાઈ (૫સં.).

સંદર્ભ : ૧. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૩(૧); ૩. મુપુગૂહસૂચી; ૪. હેજેજાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

હંસરાજ(ઉપાધ્યાય)-૨ [ઈ. ૧૬૫૩ સુધીમ.] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જિનરાજની પરંપરામાં જિનવર્ધમાનના શિષ્ય. જ્ઞાનાત્મક

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૪૯૧

ઉપદેશ આપતી હિન્દી ભાષાનાં 'જ્ઞાનદ્વિખંચાશિકા/હંસ-બાવની'(મુ.), હિન્દી પ્રધાન ગુજરાતી ભાષામાં રૂપકાશ્રયી બોધ આપતી ૮ કડીની સંઘાવ(મુ.) તથા દિગંબર જૈન સાધુ નેમિચંદ્રસૂરિકૃત પ્રાકૃત ગ્રંથ 'દ્વયસંગ્રહ' ઉપરના બાલાવબોધ (લિ. ઈ. ૧૬૫૩)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જ્ઞાનાવલી : ૨; ૨. રત્નસાર : ૩; પ્ર. શા. લખમશી શિ. નેણશી, સં. ૧૯૨૮.

સંદર્ભ : ૧. જૈગૂકવિઓ : ૨; ૩(૧); ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. હેન્ડેશાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

હંસલગુણ [ ] : જૈન. કક્કાના સ્વરૂપમાં રચાયેલી 'આત્મશિક્ષા-છત્રીસી'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : રત્નસાર : ૨, પ્ર. હીરજી હંસરાજ, સં. ૧૯૨૩. [ક્રિ.જે.]

હંસસોમ-૧ [ઈ. ૧૫૦૮માં હયાત] : તપગચ્છના હેમવિમલસૂરિની પરંપરાના જૈન સાધુ. પંડિત કમલધર્મના શિષ્ય. ઈ. ૧૫૦૮માં ચંદેરી (ગ્વાલિયર, લલિતપુર)થી પૂર્વદેશની તીર્થયાત્રાએ નીકળેલા સંઘની યાત્રાનું વર્ણન કરતી ૪૯ કડીની 'પૂર્વદિશિ-તીર્થમાલ/પૂર્વદેશચૈત્ય-પરિપાટી-રાસ/સ્તવન' (૨.ઈ. ૧૫૦૮-; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : પ્રાનીસંગ્રહ : ૧.

સંદર્ભ : ૧. મરાસસાહિત્ય; ૨. ફાત્રીમાસિક, જુલાઈ-સપ્ટે. ૧૯૭૨-'ગુજરાતી જૈન સાહિત્ય : રાસસંદોહ', હીરાલાલ ૨. કાપડિયા; ૩. જૈગૂકવિઓ : ૧; ૪. મુપુગૂહસૂચી; ૫. હેન્ડેશાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

હંસસોમ-૨ [ ] : તપગચ્છના સોમવિમલ (જ. ઈ. ૧૫૧૪-અવ. ઈ. ૧૫૮૧)ની પરંપરાના જૈન સાધુ. ૧૬ કડીની 'શિયળની સંઘાવ/ શીલ-વેદિ'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જૈસમાલ(શ) : ૩; ૨. જૈસસંગ્રહ(ન); ૩. પ્રાસપસંગ્રહ.

સંદર્ભ : ૧. દેસુરાસમાળા; ૨. જૈગૂકવિઓ : ૨. [૨.૨.૬.]

'હંસાઉલી' [૨. ઈ. ૧૩૬૧/૧૩૭૧] : ૪ ખંડ અને ૪૩૮/૪૭૦ કડી ધરાવતી, મુખ્યત્વે ચપાઈબંધની અને વચ્ચે વચ્ચે દુહા, વસ્તુ, ગાથા જેવા છંદોનો વિનિયોગ કરતી અસાઈતકૃત પદ્યાવાર્તા(મુ.). કાવ્યના પહેલા ખંડમાં પહિલકાણ નગરનો નરવાહન રાજા પોતે સ્વપ્નમાં જાયેલી અને પરણેલી સુંદરી, કણવાપુરની પુરુષદ્રૌણિણી કુંવરી હંસાઉલી સાથે પ્રધાન મનકેસરની યુક્તિથી કેવી રીતે પરણે છે તેની કથા છે. બાકીના ૩ ખંડમાં હંસાઉલીના ૨ પુત્રો હંસ અને વચ્છની પરાક્રમકથા છે. હંસમાં લુબ્ધ અપરમાતા લીલાવતીની આઘટિત માગણી નહીં સંતોષાતાં એ હંસ-વચ્છનું કાસળ કાઢવાનું યોજે છે, પરંતુ મનકેસર યુક્તિપૂર્વક કુમારોને બચાવીને ભગાડી દે છે. હંસનું સર્પ-દંશથી મૃત્યુ થવું અને પુત્રજીવન પામવું, બંને ભાઈએનું છૂટા પડી જવું, વચ્છ પર ચોરીનું આજ આવવું, સનકાવતીની રાજકુંવરી ચિત્રલેખાનાં વચ્છ સાથે સ્વયંવરથી લગ્ન થવાં, હંસને કાતીનગરના અપુત્ર રાજાનું રાજ્ય મળવું, કપટથી દરિયામાં ફેંકાયેલા વચ્છનું કાતીનગર પહોંચવું અને એ રીતે હંસને મળવું વગેરે ઘટનાઓથી અદ્ભુતવરસિક બનતી આ કથામાં કરુણ, વીર, શૃંગારાદિ રસોની ગૂંથણી છે. કાવ્યમાં આવતાં ૩ વિરહગીતો ઊંમિકવિતાની દષ્ટિએ

૪૯૨ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

ધ્યાનાર્હ છે અને હંસ તેમ જ વચ્છનું ધીરોદાત્ત પાત્રો તરીકેનું નિરૂપણ આકર્ષક છે. પુરુષાર્થ અને પ્રારબ્ધ, કર્મફળ, જ્યોતિષાદિવિષયક તત્કાલીન માન્યતાઓનું દર્શન કરાવતી આ કૃતિ તત્કાલીન સમાજ-ચિત્ર અને ભાષાની દષ્ટિએ પણ નોંધપાત્ર છે. [૨.૬.]

'હંસાવતીવિક્રમકુમારચરિત્ર' : મધુસૂદન વ્યાસની દુહા, ચોપાઈ ને વિવિધ રાગઢાળના બંધવાળી આ પદ્યવાર્તા(મુ.)ની ૩૪૩થી ૮૦૮ કડી સુધી વિસ્તરતી પ્રતો મળે છે અને એ પ્રતો રચનાવર્ષ પણ જુદાં બતાવે છે. પરંતુ ભાષા અને અન્ય સંદર્ભોને લક્ષમાં લેતાં કૃતિની ૨.ઈ. ૧૫૬૦/સં. ૧૬૧૬, શ્રાવણ વદ ૩, રવિવાર વધારે આધારભૂત લાગે છે. કવિએ પોતે જ કૃતિને વિસ્તારી હોય એવો તર્ક થયો છે, પરંતુ પાછળના સમયમાં કૃતિમાં પ્રજ્ઞપો થયાની સંભાવના વિશેષ છે.

ગંભાવતીની રાજકુંવરી હંસાવતી અને ઉજ્જવિનીના રાજા વિક્રમાદિત્યના પુત્ર વિક્રમચરિત્રના અનુરાગ, વિયોગ અને પુન-મિલનની આ કથા અસાઈતની 'હંસાઉલી' કે શિવદાસની 'હંસાવલી'ની કથા કરતાં સાવ જુદી છે. નાયક-નાયિકાના વિલંબાતા મિલનને કારણે જિજ્ઞાસા ટકાવી રાખતી આ કથા પ્રેમ, શૌર્ય, આપત્તિ ને વેદના જેવા ભાવોને આલેખવાની સાથે દૈવયોગ ને ચમત્કાર જેવાં તત્ત્વોને પણ ગૂંથતી હોવાને લીધે રસપ્રદ બની છે. અલંકરણશક્તિ ને કેટલાંક સુગેય વિલાપગીતોમાં અનુભવાનું કવિનું કાવ્યત્વ, તત્કાલીન સામાજિક-ધાર્મિક માન્યતાઓ, લોકાચારો ને ભારતનાં નગરોની કવિની જાણકારી તથા વચ્ચેવચ્ચે આવતા સંસ્કૃત શ્લોકો પરથી દેખાતું કવિનું સંસ્કૃતજ્ઞાન આ કૃતિની ધ્યાનપાત્ર લાક્ષણિકતાઓ છે. [૨.સો.]

'હંસાવળી' : કવિ શિવદાસની ૪ ખંડમાં વિમળ ને ચોપાઈ, દુહા, ગાથા, કવિતની ૧૩૬૨ કડીમાં રચાયેલી આ કથા(મુ.) મતિસુંદરની 'હંસાઉલી-પૂર્વભવ-કથા' અને અસાઈતની 'હંસાઉલી'ને મળતી આવે છે. પહેલાં ૨ ખંડમાં કવિએ હંસાવળીના ૩ જન્મોની કથા આલેખી છે—ઉત્તર અને પ્રધાનપુત્રી જ્યંતીના સંબંધની પહેલા ભવની, પોપટ-પોપટીની બીજા ભવની અને નરવાહન-હંસાવળીની ત્રીજા ભવની. બીજા ૨ ખંડમાં નરવાહન-હંસાવળીના પુત્રો હંસ અને વચ્છની કથા આલેખાઈ છે. એટલે કથા સ્પષ્ટ રીતે ૨ ભાગમાં વહેંચાઈ ગઈ છે. કથાંશોમાં અન્ય કૃતિઓને મળતી આવતી હોવા છતાં અહીં કવિએ કૃતિને ઠીકઠીક વિસ્તારી છે અને પોતાની કવિત્વ-શક્તિનો પરિચય આપ્યો છે. કવિએ અહીં પાત્રો ને ઘટનાસ્થળોનાં નામ બદલવા જેવા સ્થૂળ ફેરફાર કરવા સિવાય કેટલીક જગ્યાએ પ્રસંગોને કાર્યકારણસંબંધથી સાંકળી કૃતિને વધારે ચુસ્ત બંધવાળી બનાવી છે. સ્ત્રીઓનાં દેહસૌંદર્ય ને વસ્ત્રપરિધાનનાં વર્ણનો કે ઉત્તરની વિરહવ્યાકુળતા જેવાં ભાવનિરૂપણ જે આ કૃતિમાં છે તે અન્ય કૃતિઓમાં નથી. ઘણી જગ્યાએ વેગીલી ભાષાથી કવિએ કથારસ પણ સારી રીતે જમાવ્યો છે.

“સંવત ચાર ચોવીસે વળી, તે દહાડે કહી હંસાવળી” એવી પંક્તિ કૃતિના અંતભાગમાં મળે છે, પરંતુ તેના પરથી કૃતિનું ચોક્કસ રચનાવર્ષ જાણવું મુશ્કેલ છે. [જ.ગા.]

હંસલગુણ : 'હંસાવળી'

હાથે [ઈ. ૧૬૦૪માં હયાત]: 'વાળ' (૨.ઈ. ૧૬૦૪)ના કર્તા.

સંદર્ભ: ૧. પ્રાકૃતકૃતિઓ; ૨. આલિસ્ટઓઈ: ૨; ૩. ગૂહા-યાદી. [કી.જે.]

હાપરાજ/હાપો [ ]: સાગપુરીય તપગચ્છના જૈન સાધુ. પાર્શ્વચંદ્રસૂરિના શિષ્ય. ૧૮ કડીના 'પાર્શ્વનાથ-જન-સ્તવન/પાસચંદ્ર-સગાય'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ: પટ્ટવ્યનયવિચારદિ પ્રકરણસંગ્રહ, પ્ર. શ્રાવક મંગળદાસ લલ્લુ માઈ, સં. ૧૮૬૯.

સંદર્ભ: ૧. ડિકેટલોગભાવિ; ૨. હેજેશાસૂચિ: ૧. [પા.માં.]

હામો [ઈ. ૧૬૫૯માં હયાત]: ખજૂરડીના વતની. 'કલ્પગુનો મહિમા' (૨.ઈ. ૧૬૫૯)ના કર્તા.

સંદર્ભ: ૧. ગુસારસ્તવો; ૨. ગૂહાયાદી. [શ્ર.ત્રિ.]

'હારમાળા/હારસમેનાં પદ': નરસિંહ મહેતાની આત્મચરિત્રાત્મક-કૃતિ(મુ.) તરીકે ઓળખાતી આ પદમાળાની હસ્તપ્રતો ૫૦ પદથી ૨૩૧ પદ સુધી વિસ્તરેલી છે. એટલે એનો અધિકૃત પાઠ કેટલાં પદનો એ વિશે વિદ્વાનોમાં સર્વાસંમતિ નથી. 'નરસિંહ મહેતાકૃત કાવ્યસંગ્રહ'માં એને ૧૪૯ પદની સ્વીકારી છે. કે. કા. શાસ્ત્રીએ 'હાર સમેનાં પદ અને હારમાળા'માં એનાં ૮૧ પદ અધિકૃત માન્યાં છે, પરંતુ એમણે પછી 'નરસિંહ મહેતાકૃત આત્મચરિતનાં કાવ્યો'માં ૫૧ પદ અધિકૃત માન્યાં છે.

સંવાદ અને સ્તુતિના રૂપમાં સંકલિત થયેલી આ કૃતિમાં જૂના-ગઢનો રા'માંડલિક પોતાના દરબારમાં નરસિંહની કૃષ્ણભક્તિની કેવી રીતે કસોટી કરે છે એ પ્રસંગનું નિરૂપણ છે. કૃતિના પ્રારંભમાં નરસિંહ અને કેટલાક સંન્યાસીઓ વચ્ચે સંવાદ થાય છે. પછી સંન્યાસીઓના આગ્રહથી, પોતાની માતાની અનિચ્છા છતાં, રા'માંડલિક નરસિંહની ભક્તિની કસોટી કરવા માટે નરસિંહને કહે છે કે જે તે સાચો ભક્ત હોય તો કૃષ્ણની મૂર્તિ પોતાના ગળાનો હાર નરસિંહના ગળામાં પહેરાવે. નરસિંહની સ્તુતિથી મૂર્તિનો હાર નરસિંહના ગળામાં આવી જાય છે અને સર્વત્ર નરસિંહની ભક્તિની પ્રશંસા થાય છે. કે. કા. શાસ્ત્રીએ તૈયાર કરેલી ૫૧ પદોની વાચનામાં નરસિંહની સ્તુતિનાં પદોનું પ્રાધાન્ય છે અને સંવાદ તથા અન્ય કથાંશો ગોણ છે.

આ કૃતિના નરસિંહકર્તૃત્વ વિશે એ પહેલી વખત મુદ્રિત થઈ ત્યારથી શંકાઓ ઊઠી છે. 'પ્રાચીન કાવ્ય-ત્રૈમાસિક'માં એને પ્રેમાનંદની કૃતિ તરીકે મુદ્રિત કરવામાં આવેલી, પરંતુ તેનું પ્રેમાનંદ-કર્તૃત્વ તો હવે સ્વીકારાતું નથી. એના નરસિંહકર્તૃત્વ વિશે પણ સર્વસંમતિ નથી. કૃતિની વિચુંખલ લાગતી સંકલના, ઉપલબ્ધ હસ્તપ્રતોની પદસંખ્યામાં જોવા મળતા મોટા તફાવત, કેટલાંય પદોમાં નરસિંહના મોઢામાં મુકાયેલાં ગ્રામ્ય ઉક્તિઓ અને વિચારો, કાવ્ય-ચમત્કૃતિની ઊણપ, અને સ્વજીવનના પ્રસંગોને વિષય બનાવી આ પ્રકારની આત્મચરિત્રાત્મક આખ્યાનકલ્પ કૃતિઓ રચવાની પરંપરાનો મધ્યકાલીન સાહિત્યમાં અભાવ એ સૌ બાબતોને લક્ષમાં લઈએ તો આ કૃતિ નરસિંહકૃત હશે કે કેમ એની શંકા રહે છે.

આ કૃતિના એક પદમાં સં. ૧૫૧૨, લેશાખ સુદ ૩ ને સોમવારને દિવસે ભગવાને નરસિંહને હાર આપ્યો એવો ઉલ્લેખ છે. નરસિંહ ઈ. ૧૫મી સદીમાં થઈ ગયા એ નક્કી કરવા માટે આ એકમાત્ર આધાર છે. પરંતુ આ પદ 'હારમાળા'ની બધી પ્રતોમાં નથી. એના ક્ષેપક હોવાની સંભાવના નકારી શકાય નહીં. એટલે એ સમયને કૃતિનો રચનાસમય ગણવામાં પણ જોખમ છે. [જ.ગા.]

હાસમશાહ (પીર) [અવ. ઈ. ૧૬૩૬]: ઈમામો ઈસ્માઈલી પંથના ઉપદેશક અને સત્પંચ સંપ્રદાયના પીર. મહમદ શાહિલ/શાહિલુદ્દીનના પુત્ર. તેમના નામે ૪ 'ગિનાન'(મુ.) મળે છે.

કૃતિ: મહાન ઈસમાઈલી સંત પીર હસન કબીરદીન અને બીજા સત્તાધારી પીરો રચિત ગિનાનોનો સંગ્રહ, પ્ર. ઈસમાઈલી પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ, મુંબઈ.

સંદર્ભ: (ધ) સેક્ટ ઓવ ઈમામશાહ ઈન ગુજરાત(અં.), ડબ્લ્યૂ. ઈવાનોવ, ઈ. ૧૯૩૬. [કી.જે.]

હિતવિજય/હિતવિજય: આ નામે ૧૧ કડીની રાજિમતી-સગાય'(મુ.) મળે છે. તેના કર્તા ક્યા હિતવિજય/હિતવિજય છે તે નિશ્ચિતપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.

કૃતિ: ૧. જિસ્તકાસંદોહ: ૧; ૨. રત્નસાર: ૨; પ્ર. હીરજી હંસરાજ, સં. ૧૯૨૩.

સંદર્ભ: મુખુગૂહસૂચી. [પા.માં.]

હિતવિજય-૧/હિતવિજય [ ]: જૈન સાધુ. લલિતવિજયના શિષ્ય. ૧૫ કડીની 'જંબૂસ્વામીની સગાય'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ: ૧. જિભપ્રકાશ; ૨. જૈસમાલા(શા): ૩; ૩. જૈસસંગ્રહ (ન). [પા.માં.]

'હિતાધિશા-રાસ' [૨.ઈ. ૧૬૨૬/સં. ૧૬૮૨, મહા સુદ ૫, ગુરુવાર]: સોરઠા, દુહા, છપ્પા અને દેશી ઢાળોની આશરે ૨૦૦૦ કડીનો, શ્રાવક કવિ જ્ઞપભદ્રાસનો આ રાસ(મુ.) એમની એક વિશિષ્ટ કૃતિ છે. સાધુ તેમ જ શ્રાવકોના આચાર્યધર્મ વિશેની ઉપદેશાત્મક કૃતિઓની જૈન પરંપરાનો કવિએ લાભ લીધેલો વ્યભાષ્ય છે, પરંતુ આ કૃતિનો વિષયવિસ્તાર વિલક્ષણ છે. નીતિશાસ્ત્ર, ચરિત્ર, સાધુધર્મ, શ્રાવકધર્મ ઉપરાંત તેમાં વૈદકશાસ્ત્ર, જ્યોતિષ, સ્વપ્નવિચાર, ભોજનવિધિ, સ્નાનવિધિ વગેરે અનેક વિષયો રજૂ થયા છે. એમાં વેપારી વગેરે જુદાજુદા વર્ગોને શિખામણ છે. પતિ, પત્ની, પુત્ર વગેરે સાથેના સંબંધો વિશે માર્ગદર્શન છે અને નિત્યના જીવનવ્યવહારની અનેક બાબતો વિશે ઝીણવટભરી સલાહસૂચના છે. જેમ કે, પાન ખાવાની, હજમતની અને વચ્ચાદિ પહેરવાની યોગ્ય રીત પણ કવિએ બતાવી છે. ભોજનવિધિમાં શું ખાવું, ક્યા કમે ખાવું, ક્યાં પાત્રોમાં ખાવું, કેવી રીતે બેસીને ખાવું અને ખાતી વખતે કેથી મનોવૃત્તિ રાખવી વગેરે અનેક બાબતો કવિએ વર્ણવી છે. ટૂંકમાં, આ ગ્રંથનો બોધ માત્ર ધર્મબોધ નથી રહેતો, વ્યાપક પ્રકારનો જીવનબોધ બની જાય છે. તેમાં પરંપરાગત રીતરિવાજ, માન્યતાઓ વગેરેનું પ્રતિબિંબ આવશ્ય છે, પણ કેટલુંક જીવનનું ઉદાપણ પણ વ્યક્ત થયેલું છે. આ જીવનબોધ સુંદર સુમાપિતો રૂપે આવે છે, દષ્ટાંત રૂપે અનેક

હાથે : 'હિતાધિશારાસ'

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ: ૪૯૩

કયાઓમાં એમાં ગૂંચાતી જાય છે, અંબવૃક્ષ અને પંડિતનો, ચોખા અને ફોતરાનો, પંચાંગુલિનો-એવાં સંવાદ યોજાય છે ને ક્વચિત વ્યાજસ્તુતિથી કુરૂપ નારીનું ક્યું છે તેવું વિનોદી નિરૂપણ કરવાની તક લેવામાં આવી છે. હિતશિક્ષાને સૈચક બનાવવાનો કવિનો આ પ્રયત્ન પ્રશસ્ત છે. [વ.કો.]

હિમરાજ/હિમરાજ(ઋષિ)-૧ [ઈ. ૧૫૫૩માં હયાત] : જીવરાજ ઋષિશિષ્ય. ૩૪૪ કડીના 'ધન્ના-રાસ' (૨.ઈ. ૧૫૫૩) તથા ૫૫ કડીના 'બુદ્ધિ-રાસ' (૨.ઈ. ૧૫૭૪)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈસાઈતિહાસ; ૩. મરાસસાહિત્ય; [ ] ૪. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧). [૨.૨.૬.]

હિમત(મુનિ) [ઈ. ૧૬૯૪માં હયાત] : જૈન. ૩૫ કડીની 'અક્ષર-બત્રીસી' (૨.ઈ. ૧૬૯૪; મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : ૧. જૈન સુબોધ પ્રકાશ : ૧, પ્ર. શા. કચરાભાઈ ગોપાળ-દાસ, ઈ. ૧૮૯૫ (બીજી આ.); ૨. સસન્મિત્ર.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૨. [કી.જો.]

હીમગર [ ] : ૧૧ કડીના 'હીમનાથનો ગરબો'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : નવરાત્રિમાં ગાવાના ગરબાસંગ્રહ : ૧, પ્ર. અમરચંદ ભોવાન, ઈ. ૧૮૭૬. [શ્રા.ત્ર.]

હીમદાસ/હીમો/હિમો : હીમદાસને નામે વૈરાગ્યબોધનું ૧ પદ(મુ.), હીમાને નામે ૮ કડીનો 'સાબ્યો'(મુ.) તથા ૧૪ કડીની 'દાણુલીલા' ને કૃષ્ણભક્તિનાં પદ (૫ મુ.) અને હેમાને નામે કૃષ્ણભક્તિનાં પદ (૨ મુ.) તથા ગોપીના કૃષ્ણ પ્રત્યેના પ્રેમને અભિવ્યક્ત કરતી ૯ કડીની 'મહિના'(મુ.)-એ કૃતિઓ મળે છે. કૃષ્ણભક્તિનાં પદોના રચયિતા હીમો/હિમદાસ હોવાની સંભાવના છે. જે કે નિશ્ચિતપણે કંઈ કહેવું મુશ્કેલ છે.

કૃતિ : ૧. ઈશ્વરવિવાહ, પ્ર. કેશવલાલ મ. દૂધવાળા, ઈ. ૧૯૧૧; ૨. નકાદોહન; ૩. પદસંગ્રહ પ્રભાકર, પ્ર. સ્વામી પ્રેમપુરીજી, ઈ. ૧૮૮૫; ૪. પ્રાકાસુધા : ૨.

સંદર્ભ : ફાહનામાવલિ : ૨. [શ્રા.ત્ર.]

હીમદાસ-૧/હીમો [અવ. ઈ. ૧૮૦૮/સં. ૧૮૬૪, કારતક સુદ ૧, શનિવાર] : તોરણના બ્રાહ્મણ. કર્મ પ્રમાણે મળતા અવતારની વાત કરતી 'કર્મકથા' (અંશતઃ મુ.), ૬ કડીનું 'પોતાની મરણતિથિનું પદ' (મુ.) તથા પદોના કર્તા.

કૃતિ : ૧. કવિતાસારસંગ્રહ, પ્ર. નાથાભાઈ લલ્લુભાઈ, ઈ. ૧૮૮૨; ૨. કાદોહન : ૧, ૨.

સંદર્ભ : કવિચરિત્ર. [શ્રા.ત્ર.]

હીમો-૧/હિમદાસ [ઈ. ૧૭૨૪માં હયાત] : દહેગામ પરગણાના મગોડીના નિરાસી. બીલાલા સોલંકી રજૂપૂત. રામના ભક્ત. ગુરુનું નામ ગોકુળદાસ. 'પાંડવોનું જુગટું' તેમણે ઈ. ૧૭૨૪ સં./૧૭૮૦,

૪૯૪ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

કારતક સુદ ૧૨ના દિવસે પૂરું કર્યું હતું તેવા ઉલ્લેખ છે. હેમદાસને નામે 'પાંડવોની ભાંજગડ'(મુ.) કૃતિ મળે છે તે અને 'પાંડવોનું જુગટું' એક હોવાની સંભાવના છે. એ શિવાય 'દ્રૌપદીવસ્ત્રાહરણ' કૃતિ પણ એમણે રચી છે. 'ગુજરાતી હાથપ્રતોની સંકલિત યાદી' 'પાંડવોનું જુગટું' અને 'દ્રૌપદીવસ્ત્રાહરણ'ને જુદી કૃતિ ગણે છે.

કૃતિ : ૧. પાંડવોની ભાંજગડ, પ્ર. બાપુભાઈ અમીચંદ; ૨. બુદ્ધિપ્રકાશ, જુલાઈ ૧૮૭૧-'હીમા ભગત વિશે',-(+સં.).

સંદર્ભ : ૧. કાશીસુત શેષજી : એકઅધ્યયન, બહેચરભાઈ ૨. પટેલ, ઈ. ૧૯૭૪; ૨. પ્રાકૃતિઓ; ૩. [ ] ગૂલાયાઈ. [શ્રા.ત્ર.]

હીમો-૨ : જુઓ હીમદાસ-૧.

હીર(મુની)-૧ : જુઓ હીરાણંદ-૩.

હીર(મુનિ)-૨ [ ] : જૈન સાધુ. ૧૦ કડીની 'શીવ-સત્યાપ'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ : રત્નસાર : ૨, પ્ર. હીરજી હંસરાજ, ઈ. ૧૮૬૭. [૨.૨.૬.]

હીર-ઉદયપ્રમોદ [ઈ. ૧૬૬૩માં હયાત] : જૈન સાધુ. સૂચ્યંદ વાચકના શિષ્ય. 'ચિત્રસંભૂતિ-ચોઢાગિયું' (૨.ઈ. ૧૬૬૩)ના કર્તા. કર્તાનામ શંકારપદ જણાય છે.

સંદર્ભ : જૈગૂકવિઓ : ૩(૨). [૨.૨.૬.]

હીરકલથ[ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. દેવતિલક ઉપાધ્યાયની પરંપરામાં હર્ષપ્રભના શિષ્ય. તેમની કૃતિઓની ભાષા પર રાજસ્થાનીની અસર વરતાય છે.

કવિએ ચોપાઈબદ્ધ ઘણી રાસકૃતિઓ રચી છે. 'કુમતિ-વિધ્વંસન-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૫૫૧ કે ૧૫૬૧/સં. ૧૬૦૭ કે ૧૬૧૭, જેઠ સુદ ૧૫, બુધવાર), ૭૩૩ કડીની 'મુનિપતિચરિત્ર-ચોપાઈ'(૨.ઈ. ૧૫૬૨/સં. ૧૬૧૮, મહા વદ ૭, રવિવાર), ૮૩ કડીની 'આરાધના-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૫૬૭/સં. ૧૬૨૩, જેઠ સુદ ૧૫, બુધવાર), ૬૯૩ કડીનો 'સમ્યક્ત્વક્રોમુદી-રાસ' (૨.ઈ. ૧૫૬૮/સં. ૧૬૨૪, મહા સુદ ૧૫, બુધવાર), 'જંબૂ-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૫૭૬), રત્નચૂડ-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૫૮૦/સં. ૧૬૩૬, જેઠ સુદ ૧-), ૩૩૭૦ કડીની 'સિદ્ધાસન-બત્રીસી' (૨.ઈ. ૧૫૮૦/સં. ૧૬૩૬, આસો વદ ૨-), 'ગણવિચાર-ચોપાઈ', 'નવનિંદાનકુલક-ચોપાઈ', 'મુખવસ્ત્રીકવિચાર-ચોપાઈ' તથા 'વૈનાલપચીસી' આ પ્રકારની કૃતિઓ છે.

૪૧ કડીનો 'જીમદાન-સંવાદ' (૨.ઈ. ૧૫૮૭/સં. ૧૬૪૩, માગશર -), 'મોતીકપાસિયા-સંવાદ', 'દિનમાન-કુલક' (૨.ઈ. ૧૫૫૯), 'સામયિકબત્રીસદોષવિવરણ-કુલક', 'પંચાખાન-દુહા' (૨.ઈ. ૧૫૮૦), 'યુદ્ધસમક્રીત-ગીત', 'સાતવીસન-ગીત', 'માવના-ગીત', 'દશાણ્-ભદ્ર-ગીત', 'આજ્ઞાવિચાર-ગીત', ૫૨ કડીની 'અઠાર નાતરાંની સત્યાપ' (૨.ઈ. ૧૫૬૦/સં. ૧૬૧૬, શ્રાવણ સુદ), '૧૬ સ્વપ્ન-સત્યાપ' (૨.ઈ. ૧૫૬૬/સં. ૧૬૨૨, ભાદરવા સુદ ૫-), 'ખરતરગુરુનામ-સ્તવન', 'હરિયાલી', 'પંચપરમેષ્ઠી-નમસ્કાર' વગેરે એમની નાનીમોટી અન્ય રચનાઓ છે. 'જ્યોતિષસાર' એમની હિદી કૃતિ છે.

હિમરાજ/હિમરાજ(ઋષિ)-૩ : હીરકલથ

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૩. ગુસામધ્ય; ગુસારસ્વતો; ૪. જૈસાઈતિહાસ; ૫. મરાસસાહિત્ય; ૬. મસાપ્રવાહ; ૭. આવિ-સ્તઓઈ : ૨; ૮. કંટલોંગુરા; ૯. જૈગુકવિઓ : ૧, ૩(૧); જૈહા-પ્રોસ્ટા; ૧૧. ડિકેટલોંગભીજે; ૧૨. મુપુગુલસૂચી; ૧૩. રાપુલસૂચી : ૪૨; ૧૪. રાહસૂચી : ૧; ૧૫. હેજૈજાસૂચી : ૧. [૨.૨.૬.]

હીરકુશલ : આ નામે ૮ કડીની 'મયાષ્ટક-છંદ' (લે. સં. ૧૭મો સદી અનુ.) કૃતિ મળે છે તે હીરકુશલ-૧ની છે કે કેમ તે નિશ્ચિતપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.

સંદર્ભ : હેજૈજાસૂચી : ૧. [૨.૨.૬.]

હીરકુશલ-૧ [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તપગરછના જૈન સાધુ. વિમલકુશલના શિષ્ય. ૪૨૨ કડીના 'દ્રૌપદી-રાસ' (૨.ઈ. ૧૫૮૩) તથા 'કુમારપાલ-રાસ' (૨.ઈ. ૧૫૮૪)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ગુસારસ્વતો; ૨. જૈસાઈતિહાસ; ૩. મરાસસાહિત્ય; ૪. જૈગુકવિઓ : ૧; ૫. મુપુગુલસૂચી. [૨.૨.૬.]

હીરલથા/હીરો(સાંઈ) [ ] : તેઓ જૂનાગઢમાં થઈ ગયા હોવાનું કહેવાય છે. મુકરબાની બાજુમાં તેમની જગ્યા 'હીરણીશા સાંઈની જગ્યા' તરીકે જાણીતી છે. તેઓ નવાબ મહોબતખાનના ગુરુ હતા. અધ્યાત્મપ્રેમના ભજનો (૨ મુ.)ના રચયિતા.

કૃતિ : ૧. અભમાલા; ૨. આપણી લોકસંસ્કૃતિ, જ્યમલલ પરમાર, ઈ. ૧૯૫૭ (+સં.). [કી.જો.]

હીરવિજય : આ નામે ૩૬ કડીની 'નરનારીશિક્ષા-છન્દીયો' (લે. સં. ૧૮મી સદી) કૃતિ મળે છે તે ક્યા હીરવિજયની છે તે કહેવું મુશ્કેલ છે. આ નામે મળતી ૨૧ કડીની 'પાંચ પાંડવની સજાય' હીરવિજય-શિષ્યની હોવાની સંભાવના છે.

સંદર્ભ : ૧. મુપુગુલસૂચી; ૨. હેજૈજાસૂચી : ૧. [૨.૨.૬.]

હીરવિજય(સૂરિ)-૧ [જ. ઈ. ૧૫૨૭/સં. ૧૫૮૩, માગશ્વર સુદ ૯-અવ. ઈ. ૧૫૯૬/સં. ૧૬૫૨, ભાદરવા સુદ ૧૧] : તપગરછના જૈન આચાર્ય. વિજયદાનસૂરિના શિષ્ય. જન્મ પાલનપુરમાં. પિતા ઓસ-પાલ શાહ કુંવરજી. માતા નાથીબાઈ. જન્મનામ હીરજી. ઈ. ૧૫૪૦માં વિજયદાનસૂરિ પાસે દીક્ષા. ઈ. ૧૫૫૪માં સૂરિપદ. અનેક લોકોને દીક્ષા આપી, જનમંદિરો બંધાવી, તેમાં બિભ-પ્રતિષ્ઠા કરાવી તથા રાજવીઓને ધર્મબોધ આપી તેમણે જૈનધર્મની ઘણી સેવા કરી. અકબરના નિમંત્રણથી દિલ્હી જઈ ઈ. ૧૫૮૩થી ૧૫૮૬ સુધી અહિંસા, કર્મનો સિદ્ધાંત વગેરે પર તેમણે ઉપદેશ આપ્યો. તેઓ બહોળો શિષ્યવર્ગ ધરાવતા હતા.

જૈન સાધુઓને ધર્મવિચાર સંબંધી આપેલ આજ્ઞાપ 'પાંત્રીસ-બોલનો મર્યાદા-પટ્ટક' તથા તપગરછ અને ખરતરગરછ વચ્ચેના વિવાદને શમાવવા કરેલ ઉપદેશરૂપ 'દ્વાદશબલવિચાર/હીરવિજય-સૂરિના ૧૨ બોલ' (૨.ઈ. ૧૫૯૦/સં. ૧૬૪૬, પોષ સુદ ૧૩, શુક-વાર)-એ કૃતિઓ એમણે રચી છે.

સંદર્ભ : ૧. ઐસમાલા : ૧; ૨. કવિ ઋષભદાસ : એક અધ્યયન વાડીલાલ ચોકસી, ઈ. ૧૯૭૯; ૩. જૈસાઈહાસ; ૪. જૈનયુગ,

હીરકુશલ : હીરવિથાલ

વૈશાખ-જેઠ ૧૯૮૬-'જગદ્ગુરુ હીરવિજયસૂરિ, મોહનલાલ દ. દેશાઈ; ૫. જૈન સત્યપ્રકાશ, જૂન ૧૯૪૧-'જગદ્ગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજી સંબંધી ત્રણ સજાયો', સં. ન્યાયવિજયજી; ૬. અંજન, જુલાઈ ૧૯૪૫-'જગદ્ગુરુ શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વરજી', ન્યાયવિજય; ૭. ફાજૈમાસિક, ઓક્ટો-ડિસે. ૧૯૪૧-'પાલનપુરનો સંક્ષિપ્ત જૈન ઈતિહાસ', મુનિ કાંતિસાગર; ૮. બુદ્ધિપ્રકાશ, એપ્રિલ-જૂન ૧૯૩૫-'હીરવિજયસૂરિ અને અકબર', વિદ્યાવિજય; ૯. જૈગુકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૧૦. ડિકેટલોંગભાવિ; ૧૧. મુપુગુલ-સૂચી; ૧૨. હેજૈજાસૂચી : ૧. [૨.૨.૬.]

હીરવિજય-૨ [ ] : ખરતરગરછના જૈન સાધુ. ૪૩ કડીના 'ગોડીપાર્શ્વનાથ-છંદ' (લે.સં.૧૮મી સદી અનુ.)ના કર્તા. સંદર્ભ : હેજૈજાસૂચી : ૧. [૨.૨.૬.]

'હીરવિજયસૂરિ-રાસ' [૨. ઈ. ૧૬૨૯/સં. ૧૬૮૫, આસો ૧૦, ગુરુવાર] : મુખ્યત્વે ચોપાઈ, દુહા અને દેશીબદ્ધ પણ ક્વચિત કવિત, ગીત આદિનો ઉપયોગ કરતો આશરે ૩૫૦૦ કડીનો શ્રાવક કવિ ઋષભદાસકૃત આ રાસ, કવિ પોતે જણાવે છે તેમ, દેવવિમલ પન્થા-સના ૧૬ સર્ગના રાસ પરથી રચાયેલો છે. પરંતુ તેમાં કવિએ બીજા ગ્રંથોનો આધાર લીધો છે તેમ જ પોતાના ગુરુઓ પાસેથી સાંભળેલી હકીકતોને પણ સમાવી છે. અકબર બાદશાહ પ્રતિબોધક વિખ્યાત જૈનાચાર્ય હીરવિજયસૂરિનું જીવનગૃત્તાત અને ત્યાગ-પ્રધાન ચરિત્ર આલેખતા આ રાસમાં હીરવિજયસૂરિના શિષ્યો-પ્રશિષ્યો અને શ્રાવકો, તેમણે ઉપદેશલકા મુસલમાન સુલતાનો, તેમના સમયમાં થયેલ દીક્ષાપ્રસંગો, પ્રતિષ્ઠામહોત્સવો તથા તેમણે અને તેમના શિષ્યોએ હાથ ધરેલાં જીવદયાનાં કાર્યોની માહિતી ગૂંથી લીધી છે, તેમ મહાવીર સ્વામીથી માંડી હીરવિજય સુધીના તપગરછ ગુર્વા-વહી પણ આપી છે. સાંપ્રદાયિક રંગ છતાં આ બધી સામગ્રી ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ મૂલ્યવાન છે. હીરવિજયસૂરિ વિશેના આ રાસમાં કવિએ અકબર બાદશાહના ચરિત્રની રસપ્રદ હકીકતો ગૂંથીને એને ઉપનાયક જેવા ઉઠાવ આપ્યો છે એ ખાસ નોંધપાત્ર છે. પાલનપુર, બાલહીર, અકબરની ચિતોડની જીત, શત્રુજ્ય નદીના કિનારાનું વન, તોફાને ચઢેલો સાગર વગેરેનાં વર્ણનમાં તેમ જ હીર-વિજયસૂરિનો સ્વર્ગવાસ થતાં વિજયસેનસૂરિના કરુણવિવાહ જેવાં કેટલાંક પ્રસંગનિરૂપણોમાં કવિની કવિત્વશક્તિ પ્રગટ થતી જેવા મળે છે. આયુષ્યરૂપી લાકડું, રવિશશી રૂપી કરવત, કળ રૂપી સુચાર-જેવી નવી રૂપકમાલા અને અકબરનું બુદ્ધિકૌશલ દર્શાવતાં યોજેલી કાવ્યચાતુરી આકર્ષક બની રહે છે. આ કૃતિમાં પણ કવિએ ભાઈ-ભાગિની, બીરબલ-હીરસૂરિ વગેરેના છએક સંવાદો યોજ્યા છે તેમ જ અવારનવાર સુભાષિતો દ્વારા જીવનબોધ રજૂ કર્યો છે. [જ.કો.]

હીરવિથાલ [ઈ. ૧૬૧૪ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. 'ચંદનરાય-રાસ' (લે. ઈ. ૧૬૧૪)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ફાજૈમાસિક, જન્યુ-માર્ચ - 'મતિસારકૃત કર્પૂર મંજરી, સં. ભોગીલાલ જ. સાંડેસરા. [૨.૨.૬.]

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૪૯૫

હોરવિશાલશિષ્ય [ઈ. ૧૬મી સદી મધ્યભાગ]: જૈન. ૧૩૩ કડીની 'શીલવતી-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૫૪૩) તથા ૨૨૨ કડીની 'ચંદનરાજ-ચોપાઈ' (૨.ઈ. ૧૫૪૨)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ડિક્ટેલોગભાવિ; ૨. હેજેજાસૂચિ : ૧. [ક્રી.જે.]

હોરસાગર [ ] : જૈન. 'ચોવોસી'ના કર્તા.
સંદર્ભ : લોહસૂચી. [૨.૨.૬.]

હોરા/હોરાનંદ : હોરાને નામે ૧૪ કડીની 'વાસુપૂજ્ય-પૂજનગાથા', હોરાનંદને નામે 'સિદ્ધાસનબત્રીસી'(લે. સં. ૧૭મી સદી અનુ.-અપૂર્ણ) 'પદ્મચંદ્રસૂરિગીત' (લે. સં. ૨૦મી સદી), 'નવવાડી-સંઝાય', 'શીલ-સ્વાધ્યાય' તથા રાજસ્થાની-ગુજરાતીમાં 'ખરતરાદિ ગરછોત્પત્તિ-છપ્પય' (લે. સં. ૧૭મી સદી) અને 'અનાથીધનરિષિદસાણુ' (લે.સં. ૧૮મી સદી)—એ જૈનકૃતિઓ તથા 'કૃષ્ણગોપી-સંવાદ' એ જૈનેતર કૃતિ મળે છે. તેમના કર્તા ક્યા હોરા/હોરાનંદ છે તે સ્પષ્ટ હોતે કહેવું મુશ્કેલ છે. 'પદ્મચંદ્રસૂરિ-ગીત'ના કર્તા અર્વાચીન હોઈ શકે.

સંદર્ભ : ૧. પાંગુલસ્તલેખો; ૨. કેટલોગગુરા; [ ] ૩. ગુણધાદી; ૪. મુપુગુલસૂચી; ૫. રાપુલસૂચી : ૪૨; ૬. રાહસૂચી : ૧, ૨, ૭. લોહ-સૂચી; ૮. હેજેજાસૂચિ : ૧. [શ્રા.ત્રિ.]

હોરાણંદ-૧/હોરાનંદ [ઈ. ૧૫મી સદી પૂર્વાર્ધ] : પોંપલગરછના જૈન સાધુ. શાન્તિસૂરિની પરંપરામાં વીરદેવસૂરિ-વીરપ્રમસૂરિશિષ્ય.

ઉજ્જવિનીના શ્રેષ્ઠી ધનસારનો પુત્ર ધનસાગર મુખ્યચટ્ટમાંથી વિદ્યાવિલાસ બની ચોભાગ્યસુંદરી અને ગુણસુંદરી સાથે પરણી કેવી રીતે રાજ્ય ને સુખસમૃદ્ધિ મેળવે છે તેની કથાને આલેખતો લોક-કથા પર આધારિત દુહા, ચોપાઈ વગેરે છંદોમાં રચાયેલો ૧૮૯ કડીનો 'વિદ્યાવિલાસ-પવાડુ/રાસ' (૨.ઈ. ૧૪૨૯; મુ.) એમાંથી ઊપસતા તત્કાલીન સમાજજીવનના રંગો, એમાંના કાવ્યત્વ અને ભાષાની દષ્ટિએ કવિની મહત્ત્વની કૃતિ છે. એ સિવાય વિવિધ માત્રામેળ ને અક્ષરમેળ છંદોની ૯૮ કડીમાં વસ્તુપાલનાં સત્કૃત્યોને આલેખતો 'વસ્તુપાલ-રાસ/વસ્તુપાલ તેજપાલનો રાસ/વસ્તુપાલપ્રબન્ધ-રાસ' (૨. ઈ. ૧૪૨૯/૨૯; મુ.), કળિયુગની વિષમ સ્થિતિને વર્ણવતો ૬૪ કડીનો 'કલિકાલ-રાસ/કલિકાલસ્વરૂપ-રાસ' (૨.ઈ. ૧૪૩૦; મુ.), ૬૭ કડીનો 'સમ્યક્ત્વમૂલબારપ્રત-રાસ' (૨. ઈ. ૧૪૩૮), 'જંબૂસ્વામીનો વિવાહલો' (૨. ઈ. ૧૪૩૯/સં. ૧૪૯૫, વૈશાખ સુદ ૮), ૩૧ કડીનો 'દશાર્ણભદ્ર-રાસ/દશાર્ણભદ્ર-વિવાહલો/દશાર્ણભદ્ર રાજવિગીતા-છંદ/દશાર્ણભદ્રગીત', શ્રાવક-શ્રાવિકાઓમાં વરતાતી ભાવહીનતા જોઈ ગુરુ પોતાના શિષ્યો પાસે અસંતોષ વ્યક્ત કરે છે એનું આલેખન કરતી 'કલિયુગ-બત્રીસી'(મુ.), માગશરથી કારતક સુધીના મહિનામાં કોશાની વિરહવેદનાને દુહા ને હરિગીતની ૧૫ કડીમાં આલેખતા 'સ્થૂલભદ્ર-બારમાસા/સ્થૂલભદ્રએશાબારમાસા'(મુ.), ૪૪ કડીની 'અઠાર નાતરાંની સંઝાય', ૧૬ કડીનું 'કર્મવિચાર-ગીત', ૯ કડીનું 'દિવાળી-ગીત'(મુ.), ૧૦ કડીનું 'નલરાજ-ગીત', ૩ કડીનું 'પ્રાસ્તા-વિક-કવિત', ૧૧ કડીનો 'શત્રુંજય-ભાસ', 'સસ્વતી-લક્ષ્મીવિવાદ-ગીત' એમની અન્ય રચનાઓ છે.

કૃતિ : ૧. ગુરાસાવલી; ૨. પ્રામભાસાસંગ્રહ : ૧ (નસં.); [ ] ૩. સ્વાધ્યાય, ઓકટો ૧૯૬૩—'હોરાણંદકૃત વસ્તુપાલરાસ', સં. ભોગી-

૪૯૧ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

લાલ જી. સાંડેસરા; ૪. એજન, ઓકટો. ૧૯૭૩—'હોરાણંદકૃત કલિકાલરાસ અને કલિયુગબત્રીસી', સં. ભોગીલાલ જી. સાંડેસરા; ૫. એજન, નવે. ૧૯૭૪—'હોરાણંદકૃત દિવાલીગીત', સં. ભોગીલાલ જી. સાંડેસરા.

સંદર્ભ : ૧. આર્કવિઓ : ૧; ૨. ગુલિદરંચર; ૩. ગુસાઈતિલાસ : ૧, ૨; ૪. ગુસામધ્ય; ૫. પ્રાકરપરંપરા ૬. પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં સમાજજીવન, બાબુલાલ મ. શાહ, ઈ. ૧૯૭૮—પરિશિષ્ટ; ૭ મરાસસાહિત્ય; [ ] ૮. ફાનૌમાસિક, ઓકટો-ડિસે. ૧૯૬૦—'વિદ્યા-વિલાસપવાડો', ચન્દ્રકાન્ત દોપીયાળા; [ ] ૯. આવિસ્તઓઈ : ૨; ૧૦. કેટલોગગુરા; ૧૧. જૈગુકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૧૨. મુપુગુલસૂચી; ૧૩. હેજેજાસૂચિ : ૧. [બો.સં.]

હોરાણંદ-૨/હોર(મુનિ) [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : લોકાગરછના જૈન સાધુ. વીરસિદ્ધની પરંપરામાં તેજસીના શિષ્ય. ૩૨ ઢાળ અને ૭૦૦ કડીની 'ઉપદેશરત્નકાથ/કથાનકે અમૃતપદી-ચતુષ્પદી' (૨.ઈ. ૧૬૭૧/સં. ૧૭૨૭, આસો સુદ ૨) તથા ૪૫ ઢાળ અને ૭૦૪ કડીના 'સાગરદત્ત-રાસ' (૨.ઈ. ૧૬૮૮/સં. ૧૭૪૪, આસો સુદ ૧૦)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગુકવિઓ : ૨. [શ્રા.ત્રિ.]

હોરાણંદ-૩ [ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : જૈન સાધુ. સુખાનંદશિષ્ય, સુખાનંદ-હોરાણંદશિષ્ય રામકૃષ્ણની ઈ. ૧૮૧૨માં રચાયેલી કૃતિ મળે છે. એટલે આ કવિ પણ એ સમયમાં વિદ્યમાન હોવાનું માની શકાય. કૃતિમાં કર્તાનામ હોરાચંદ છપાયું છે, પણ એ છાપભૂલ લાગે છે. હિદીગુજરાતીમિશ્ર ૧૮ કડીની 'મહાનોરસ્વામીની લાવણી'(મુ.) એમણે રચી છે.

કૃતિ : જૈન સ્વાધ્યાય મંગળમાળા : ૧, સં. મુનિક્રી શામજી, ઈ. ૧૯૬૨. [ક્રી.જે.]

હોરાણંદ-૧ [ઈ. ૧૫મી સદી પૂર્વાર્ધ] : જાઓ હોરાણંદ-૧.

હોરાણંદ-૨ [ઈ. ૧૬૧૨ સુધીમાં] : સંઘપતિ શ્રાવક. ૫૭ કડીની હિન્દીની છાંટવાળી 'અધ્યાત્મભાવતી' (લે. ઈ. ૧૬૧૨/સં. ૧૬૬૮, અસાડ સુદ ૫) તથા 'વિક્રમ-રાસ' (લે. ઈ. ૧૬૪૪)ના કર્તા. 'અધ્યાત્મભાવતી'માં 'મુનિરાજ કહઈ' એ શબ્દો પરથી કૃતિના કર્તા હોરાનંદ હોવા વિશે શંકા ઊભી થાય. કૃતિ કોઈ અજ્ઞાતનામા મુનિ દ્વારા સંઘપતિ હોરાણંદને માટે તેમને ઉદ્દેશીને રચાઈ હોય. એટલે એમના પિતાનું નામ કાન્હ ગણવું એ પણ શંકાસ્પદ છે.

સંદર્ભ : જૈગુકવિઓ : ૧. [મો.સં.]

હોરાણંદ-૩ [ઈ. ૧૭૧૪ સુધીમાં હયાત] : પલિલવાલ ચંદ્રગરછના જૈન સાધુ. અજિતદેવસૂરિના શિષ્ય. 'ચોબોલી-ચોપાઈ' (લે. ઈ. ૧૭૧૪)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈગુકવિઓ : ૩(૨). [બો.સં.]

'હોરાવેધબત્રીસી' [લે. ઈ. ૧૭૪૩] : સંભવતઃ ક્રાંતિવિજય-૨ની કૃતિ(મુ.). કાવ્યમાં કવિનો કોઈ પરિચય નથી. પરંતુ ક્રાંતિવિજય-૨ની

હોરવિશાલશિષ્ય : 'હોરાવેધબત્રીસી'

અન્ય રચનાઓમાં મળતી 'કહે કાંતિ' એવી કવિછાપ અહીં પણ મળે છે અને આ કૃતિનો લેખનસમય પણ એ કવિની અન્ય કૃતિઓના રચનાસમય સાથે મેળમાં છે. છાપાબંધની અને બાલાવબંધ સહિતની આ કૃતિનો વિષય તો મંદોદરીએ રાવણને સીતા પાછી સોંપી દેવા આપેલી શિખામણ છે, પરંતુ એની રચનાશૈલી વિલક્ષણ છે. એકએક છાપામાં કવિએ નામ, માસ, રાશિ, કૃષ્ણ, કોટ, ધાન્ય, દેશ, વાલ્મીકિ વગેરેનાં નામોની યાદી કરી છે અને એ દ્વારા શ્લેષથી મંદોદરીનું વક્તવ્ય પ્રગટ કર્યું છે. જેમ કે "રાજબાર સમ એહ નારી કાં આદરી આણો" એ પંક્તિમાં એક બાજુથી રાજનગર, નારિ(=નાર), આદરિયાણું એ ગામનામો વંચાય છે તો બીજી બાજુથી "હે રાજન, ગર એટલે કે વિષ સમાન આ સીતા નારી, તેને તું આદરીને કેમ આણે છે?" એવો કવિએ જ સમજાવેલો અર્થ પ્રગટ થાય છે. કવિને આ જાતની શ્લેષરચનામાં કૃત્રિમતા સ્વાભાવિક રીતે જ વહોરવી પડી છે, પરંતુ તેમ છતાં કવિની વ્યુત્પન્નતા આમાં અછતી રહેતી નથી અને સમગ્રપણે રચના કૌતુકમય આવશ્ય બની રહે છે. સામિક વકોક્તિઓને કારણે કૃતિને 'હીરાવેધ' એવું નામ મળ્યું જણાય છે. [જ.કો.]

હીરો-૧ [ઈ. ૧૬૦૮માં હયાત]: શ્રાવક. તપગરચના વિનયસેન-સૂરિના શિષ્ય. ૧૭૩ કડીના 'ઉપદેશ-રાસ/ધર્મબુદ્ધિ-રાસ' (૨. ઈ. ૧૬૦૮/સં. ૧૬૬૪, મહા પર્વ; મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ: જિનદાસકૃત વ્યાપારી રાસ, પ્ર. ભીમસિંહ માણેક, સં. ૧૯૬૯.

સંદર્ભ: ૧. ગુજુકલકીકત; ૨. જૈનગુકવિઓ: ૩(૧). [બોસાં.]

હીરો(સાંઈ)-૨ [ ]: જુઓ હીરલશા(સાંઈ).

હુકમ(મુનિ)હુકમચંદ: હુકમ(મુનિ)ના નામે ૧૭ કડીની 'શીલ-સગ્રામ, અને ૪ 'ગર્હુલી'(લે. ઈ. ૧૮૫૦) તથા હુકમચંદના નામે 'ચૈત્યવંદન-ચોવીસી', ૩૦ પદની 'વિદાનંદ-બત્રીસી', ૧૩ અને ૧૭ કડીના મહિના અને તિથિ (લે. ઈ. ૧૮૭૭) અને ભાષ્યસહિત 'ચાર અભાવ-પ્રકરણ' એ કૃતિઓ મળે છે. તેમના કર્તા ક્યા હુકમ(મુનિ)/હુકમચંદ છે તે નિશ્ચિત થતું નથી.

સંદર્ભ: ૧. ડિકેટલોગબીજે; ૨. લીંહસૂચી. [પા.માં.]

'હૂંડી' [૨. ઈ. ૧૬૭૭]: નરસિંહજીવનમાં બનેલા પ્રસંગ પર આધારિત પ્રેમાનંદકૃત ૭ કડવાંનું આખ્યાન(મુ.). દ્વારકાની યાત્રાએ નીકળેલા ૪ તીરથવાસીઓને નરસિંહ મહેતાએ દ્વારકાના શામળા શેઠ પર લખી આપેલી ૭૦૦ રૂપિયાની હૂંડીને ભગવાન શામળશા શેઠનું રૂપ લઈ છોડાવે છે એ ચમત્કારિક પ્રસંગ એમાં આવેખાયો છે, જો કે ચમત્કારના તત્ત્વને પ્રેમાનંદે સાવ ઘટાડી નાખી એને ભક્ત અને ભગવાન વચ્ચે રહેલા અનૂટ સ્નેહની કૃતિ બનાવી છે. પ્રેમાનંદનાં અન્ય આખ્યાનોને મુકાબલે પ્રમાણમાં ઘણી નાની છતાં એ સુગ્રાહિત અને ભાવસભર કૃતિ છે. નરસિંહની ભગવાન પરની અનૂટ શ્રાદ્ધા અને એમાંથી જન્મેલી જીવન પ્રત્યેની સંતકોટિની નદ્દિકરાઈ, નરસિંહને હાંસીપાત્ર બનાવવાનું નાગરોનું ટીખળખોર માનસ, દ્વારકામાં શામળા નામનો કોઈ શેઠ નથી એમ જણી 'નિસાસા મુકયા તાણીતાણી' ને 'ધોળાં મૂખ ને ધૂણે શીથ' એવા બેચેન તીરથ-

હીરો-૧ : હેમચંદ્ર

ગુ. સા-૬૩

વાસીઓ પ્રેમાનંદની પરિસ્થિતિને ભાવસભર બનાવવાની શક્તિનાં દષ્ટાંત છે. ભગવાન બનેલા શામળશા શેઠનું વર્ણન કે નરસિંહના ઘરનું વર્ણન વસ્તુને ચિત્રાત્મક રૂપ આપવાની પ્રેમાનંદની શક્તિને પ્રગટ કરે છે. "કો ભલા નાગરે ભાળ દીધી"માં રહેલો હાસ્યમય વ્યાંગ કે "આપણે રૂપેયા દીઠા, પણ નવ દીઠા જગદીશરે" એ તીરથ-વાસીઓની ઉક્તિમાં રહેલી વક્તા પ્રેમાનંદ ભાષાના કેવા સવ્યસાચી છે એનો પરિચય આપે છે. [જ.ગા.]

હેતવિનય: આ નામે ૩૯ કડીની 'સંસારસ્વરૂપ-સગ્રામ' તથા ૪ કડીની 'પંચમીની સ્તુતિ'(મુ.) મળે છે. તેમના કર્તા ક્યા હેતવિનય છે તે નિશ્ચિતપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.

કૃતિ: ચૈતસંગ્રહ: ૩.

સંદર્ભ: ડિકેટલોગબીજે.

[પા.માં.]

હેતવિનય-૧ [ ]: તપગરચના જૈન સાધુ. દાનવિજયના શિષ્ય. ૩ ઢાળ અને ૩૬ કડીની 'અઢાર નાતરાંની સગ્રામ'(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ: ૧. મોસસંગ્રહ; ૨. સગ્રામભાવા(પં.); ૩. સસન્નિત્ર(અ).
સંદર્ભ: ૧. દેસુરાસમાળા; ૨. ડિકેટલોગબીજે; ૩. મુપુગૂહ-સૂચી; ૪. લીંહસૂચી; ૫. હેજોશાસૂચિ: ૧. [પા.માં.]

હેતવિનય-૨: જુઓ હિતવિનય-૧.

હેમ: આ નામે ૧૬ કડીનો ચારણી શૈલીનો 'સરસ્વતીનો છંદ'(મુ.), ૧૧ કડીનો 'શનિશ્ચર-છંદ'(લે. ઈ. ૧૮૦૪), ૨૦ કડીનો 'ગણપતિછંદ'(લે. ઈ. ૧૮૨૨) અને ૩૨ કડીનું 'નમસ્કાર-શ્લ'(મુ.) તથા હેમ-ઋષિને નામે ૯ કડીની 'પટ્ટાવલી-સગ્રામ'(લે. સં. ૧૯મી સદી અનુ.) મળે છે. આ ક્યા હેમ છે તે નિશ્ચિતપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.

કૃતિ: ૧. નસ્વાધ્યાય; ૨. જૈન સત્યપ્રકાશ, મે ૧૯૨૫-'સરસ્વતીપૂજા અને જૈનો', સારાભાઈ નવાબ.

સંદર્ભ: ૧. ગૂહાયાદી; ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. રાપુહસૂચી: ૪૨; ૪. રાહસૂચી: ૧; ૫. હેજોશાસૂચિ: ૧. [૨.૨.૬.]

હેમ-૧ [ઈ. ૧૮૧૦માં હયાત]: જૈન સાધુ. નેમના શિષ્ય. ભાવનગર વિશેની વીગતો નિરૂપતી ૨૫ કડીની 'ભાવનગર વિશેની વર્ણનાત્મક કૃતિ'(૨. ઈ. ૧૮૧૦/સં. ૧૮૬૬, કરતક સુદ ૧૫) ના કર્તા.

સંદર્ભ: સ્વાધ્યાય, જન્યુ. ૧૯૬૯-'માનવિનયકૃત ભાવનગરની ગઝલ', અગરચંદ નાહટા. [૨.૨.૬.]

હેમકાંતિ [ઈ. ૧૫૩૩માં હયાત]: અંચલગરચના જૈન સાધુ. સુગતિ-સાગરસૂરિના શિષ્ય. ૮૪ કડીની 'શ્રાવકવિધિ-ચોપાઈ'(૨. ઈ. ૧૫૩૩/સં. ૧૫૮૯, ભાદરવા-૮, રવિવાર)ના કર્તા.

સંદર્ભ: જૈનગુકવિઓ: ૩(૨).

[૨.૨.૬.]

હેમખણ(કાપડી) [ ]: ૧ પદ(મુ.)ના કર્તા.

કૃતિ: નકાસંગ્રહ.

[ક્રી.જો.]

હેમચંદ્ર [ઈ. ૧૭મી સદી]: રામસેનાગરચના જૈન દિગંબર સાધુ. નરસિંહની પરંપરામાં ભૂખણના શિષ્ય. ૨૪૬ કડીના 'નેમિનાથ ગુણ-

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ: ૪૯૭

રત્નાકર-છંદ' (ઈ. ૧૭મી સદી)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈતિહાસ; ૨. મુપુગુડસૂચી. [૨.૨.૬.]

હેમચંદ્રવિજય [ ] : 'પંચપરમેષી-સ્તુતિ'(મુ.)ના કર્તા. કૃતિ : જૈન ધર્મપ્રકાશ, માગશ્વર ૨૦૨૧. [કી.જે.]

હેમજી(જ્ઞપિ) [ઈ. ૧૬૪૦માં હયાત] : લોકાગરજના જૈન સાધુ. પક્કજી/પક્કરાજ-કૃષ્ણદાસ-કલ્યાણ(મુનિ) (ઈ. ૧૬૧૭)ના શિષ્ય. 'મહા-વીરજન-સ્તવન' (લે. ઈ. ૧૬૪૦)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈગુકવિઓ : ૧; ૨. મુપુગુડસૂચી. [૨.૨.૬.]

હેમતિલક(સૂરિ)શિષ્ય [ ] : જૈન. ૪૦ કડીની 'હેમ-તિલકસૂરિ-સાધિ'(*મુ.)ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈમગૂકરચનાઓ : ૧. [કી.જે.]

હેમદાસ : જુઓ હીમો -૧.

હેમધ્વજ [ઈ. ૧૪૮૪માં હયાત] : સંભવતઃ ખરતરગરજના જૈન સાધુ. ૧૬ કડીની 'જૈસલમેર-ચૈત્યપરિપાટી' (ર.ઈ. ૧૪૮૪/સં. ૧૫૫૦, માગશ્વર)ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. જૈન સત્યપ્રકાશ, જન્યુ. ૧૯૪૬—“જૈસલમેર કે જૈન ભંડારો કે અન્યત્ર અપ્રાપ્ય ગ્રંથોકી સૂચી”, અગસ્ટ ૧૯૪૬; ૨. જૈમગૂકરચનાઓ : ૧. [૨.૨.૬.]

હેમનંદન [ઈ. ૧૫૮૮માં હયાત] : ખરતરગરજના જૈન સાધુ. શ્રમક્રીતિશાખાના રત્નસારના શિષ્ય. 'સુભદ્રા-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૫૮૮) ના કર્તા.

સંદર્ભ : યુજિનચંદ્રસૂરિ. [૨.૨.૬.]

હેમનંદનશિષ્ય [ઈ. ૧૬૧૪માં હયાત] : જૈન સાધુ. ૭૧૨ કડીની 'સાગરકોષ્ટી-કથા/રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૧૪)ના કર્તા.

સંદર્ભ : પાંગુડસ્તવો. [કી.જે.]

હેમભુપણ(ગણિ) [ ] : સંભવતઃ ખરતરગરજના જૈન સાધુ. દુહાબદ્ધ, ૨૫ કડીની, ગુરુપ્રથસ્તિ કરતી 'જિનચંદ્રસૂરિ-વર્ગી'ના કર્તા. કવિએ ક્યા જિનચંદ્રસૂરિનો મહિમા કર્યો છે તે સ્પષ્ટપણે કહેવું મુશ્કેલ છે. કૃતિ સં. ૧૪૩૭ પૂર્વે રચાઈ છે એવું અનુમાન થયું છે. એ સાચું હોય તો આ જિનચંદ્રસૂરિ યુગપ્રધાન જિનચંદ્રસૂરિથી જુદા હોય. કૃતિમાં યુગપ્રધાન જિનચંદ્રસૂરિનો મહિમા થયો છે એવા બીજા તર્ક છે. તો કૃતિની રચના વહેલામાં વહેલી ઈ. ૧૬મી સદી કે ત્યાર પછી થઈ ગણાય.

સંદર્ભ : ૧. ઉત્તર અપભ્રંશનો સાહિત્યવિકાસ, વિધાત્રી અ. વારા, ઈ. ૧૯૭૬; ૨. પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં સમાજજીવન, બાબુલાલ મ. શાહ, ઈ. ૧૯૭૮; ૩. સંબોધિ, એપ્રિલ ૧૯૭૨— 'ઓન સમ સ્પેસિમેન્સ ઓફ ચર્ચરી', એચ. સી. ભાયાણી. [૨.૨.૬.]

હેમમંદિર [ ] : ખરતરગરજના જૈન સાધુ. જિન-ચંદ્રસૂરિની પરંપરામાં જિનસિદ્ધસૂરિના શિષ્ય. ૯ કડીના 'જિન-કૃશલસૂરિસ્થાન-સ્તવન'ના કર્તા.

સંદર્ભ : યુજિનચંદ્રસૂરિ. [૨.૨.૬.]

૪૯૮ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

હેમરતન : આ નામે ૨૦ કડીની 'ગણેશ-છંદ' કૃતિ મળે છે. તેના કર્તા ક્યા હેમરતન છે તે સ્પષ્ટપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.

સંદર્ભ : ડિક્ટેલોગભાવિ. [૨.૨.૬.]

હેમરતન(સૂરિ) [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : પૂણિમાગરજના જૈન સાધુ. દેવતિલક-જ્ઞાનતિલક-પદ્મરાજશિષ્ય. 'લીલાવતી ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૫૪૭), 'શીલવતી-કથા' (ર. ઈ. ૧૫૪૭), ૬૯૬ કડીની 'મહિપાલ-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૫૭૦/૮૦), ૯૧૭/૯૨૨ કડીની 'ગોરાબાદલ-કથા/ પદમણી-ચોપાઈ' (ર.ઈ. ૧૫૯૧) તથા જૈન પરંપરા અનુસાર રામ-સીતાની કથાનું દુહા, ચોપાઈ અને વિવિધ દેશીઓની ઢાળમાં નિરૂ-પણ કરતી ૭ સર્ગની 'સીતા-ચરિત્ર'—એ કૃતિઓના કર્તા. 'લીલાવતી ચોપાઈ' અને 'શીલવતી-કથા' એક જ કૃતિ હોવાની સંભાવના છે.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. જૈસા-ઈતિહાસ; ૪. ફાત્રેમાસિક, જન્યુ.-માર્ચ ૧૯૪૧—'ચિતોડની ગઝલ અને સંક્ષિપ્ત ઈતિહાસ', કાલિસાગરજ; ૫. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૬. જૈગુકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૭. ડિક્ટેલોગભાવિ; ૮. મુપુગુડસૂચી; ૯. લીંહસૂચી; ૧૦. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

હેમરતન(સૂરી)શિષ્ય [ઈ. ૧૬મી સદીનો આરંભ] : આગમગરજના જૈન સાધુ. ૨૧ કડીની, અંતરયમકવાળા દુહામાં રચાયેલી તથા ઝડઝમક્યુકત વર્ણનોવાળી 'હેમરતનસૂરિ-ફાગુ'(મુ.) તથા ૭૦ કડીની 'ચતુઃપર્વી-સગ્રાથ'ના કર્તા. હેમરતનસૂરિના ધાનુપ્રતિમાલેખો ઈ. ૧૬મી સદીના આરંભના મળ્યા છે તે ઉપરથી તેમના શિષ્યનો સમય ઈ. ૧૬ સદી આરંભનો ગણી શકાય. જુઓ અમરરતનસૂરિશિષ્ય. કૃતિ : ૧. પંદરમા શતકનો ચાર ફાગુકાવ્યો, સં. કાંતિલાલ બ. વ્યાસ, ઈ. ૧૯૫૫; ૨. પ્રાફાગુસંગ્રહ.

સંદર્ભ : મુપુગુડસૂચી. [કી.જે.]

હેમરાજ : આ નામે 'કર્મછંતિરી' (ર.ઈ. ૧૬૫૯), ૭ કડીની 'વિનય-પ્રભસૂરિ-ગહૂલી' (લે. ઈ. ૧૬૯૨), ૧૯ કડીની 'વિહારની ગહૂલી' (લે. સં. ૨૦મી સદી અનુ.) તથા અન્ય છૂટક ૯ ગહૂલીઓ મળે છે. એમના કર્તા ક્યા હેમરાજ છે તે સ્પષ્ટ થતું નથી.

સંદર્ભ : મુપુગુડસૂચી. [૨.૨.૬.]

હેમરાજ-૧ : જુઓ સોમહર્ષશિષ્ય લક્ષ્મીવલ્લભ.

હેમરાજ(ઉપાધ્યાય)-૨ [ઈ. ૧૫૬૧માં હયાત] : ખરતરગરજના જૈન સાધુ. જિનહંસસૂરિની પરંપરામાં યુણ્યસાગરના શિષ્ય. ૪૫ કડીના 'શુલ્કકુમાર-પ્રબંધ' (ર.ઈ. ૧૫૬૧)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગુડસૂચી. [૨.૨.૬.]

હેમવિજય : આ નામે ૨૫ કડીની 'દ્વાદશવ્રત-સગ્રાથ' (લે. સં. ૧૮મી સદી અનુ.) અને 'નેમિજિન-સ્તુતિ' મળે છે. એ ક્યા હેમવિજયની છે તે સ્પષ્ટપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.

સંદર્ભ : ૧. લીંહસૂચી; ૨. હેજૈજ્ઞાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

હેમવિજય(ગણિ)-૧ [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : તપગરજની લક્ષ્મીભદ્રશાખાના જૈન સાધુ. મુનિસુંદરની

હેમચંદ્રવિજય : હેમવિજય(ગણિ)-૧

પરંપરામાં આનંદવિમલના પ્રશિષ્ય કમલવિજયના શિષ્ય. સંસ્કૃતના વિદ્વાન. ૧૧૦ કડીનો 'પંડિત કમલવિજય-રાસ' (ર.ઈ. ૧૬૦૫; મુ.), ૪૪ કડીના 'નેમિનાથદ્રાવણ' (ર. ઈ. ૧૬૦૫ અનુ.), 'નેમિનાથ-ફાગપ્રબંધ/રંગતરંગ', ૧૪ કડીની 'પરનિદાનિવારણ-સગ્રહ', ૮ કડીની 'પંચેન્દ્રિય-સગ્રહ', ૫-૫ કડીના 'સાચલમાતાના બે છંદ' એ એમની ગુજરાતી કૃતિઓ છે.

'પાર્શ્વનાથ-ચરિત્ર' (ર.ઈ. ૧૫૭૬), 'ઋષભશતક' (ર.ઈ. ૧૬૦૦), 'કથારત્નાકર' (ર.ઈ. ૧૬૦૧), 'કસ્તૂરી-પ્રકરણ'(મુ.), 'ક્રીતિકલ્લોલિની' તથા અપૂર્ણ 'વિજયપ્રશસ્તિ' મહાકાવ્ય એમના સંસ્કૃત ગ્રંથો છે. નેમનાથ, વિજયસેનસૂરિ અને હારવિજયસૂરિ ઉપરની સ્તુતિઓ કવિએ હિન્દીમાં રચી છે.

કૃતિ : ૧. ઐતરંગ્રહ : ૩ (†સં.); કસ્તૂરીપ્રકરણ, ભીમસિંહ માણેક, ઈ. ૧૯૦૮.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. ગુસારસ્વતો; ૩. જૈસાઈતિહાસ; ૪. મરાસસાહિત્ય; ૫. જૈન સત્યપ્રકાશ, સપ્ટે. ૧૯૩૯- 'મહાકવિ હેમવિજયશિષ્ય', અંબાલાલ કે. શાહ; ૬. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૭. જૈનકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૮. મુપુગૂહસૂચી; ૯. લીંહસૂચી; ૧૦. હેજૈશાસૂચિ : ૧. [ર.ર.દ.]

હેમવિજય-૨ [ ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. 'ચંપક-રાસ'ના કર્તા. તેઓ કમલવિજયશિષ્ય હેમવિજય હોવાની સંભાવના છે, પરંતુ નિશ્ચિતપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.

સંદર્ભ : જૈન સત્યપ્રકાશ, અનુ. ૧૯૪૬- 'જૈસલમેરકે જૈન ગ્રંથભંડારોકે અન્યત્ર અપ્રાપ્ય ગ્રંથોંકી સૂચી', અગચ્છંદ નાહટા. [ર.ર.દ.]

હેમવિમલ(સૂરિ) : આ નામે ૩૦ કડીની 'રાત્રિભોજનપરિહાર-સગ્રહ' (લે. સં. ૨૦મી સદી અનુ.) મળે છે. તે ક્યા હેમવિમલની છે તે સ્પષ્ટપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.

સંદર્ભ : હેજૈશાસૂચિ : ૧. [ર.ર.દ.]

હેમવિમલ(સૂરિ)-૧ [જ. ઈ. ૧૪૬૬/સં. ૧૫૨૨, કારતક સુદ ૧૫-અવ. ઈ. ૧૫૨૭/સં. ૧૫૮૩, આસો સુદ ૧૩] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. સુમતિસાધુસૂરીના શિષ્ય. જન્મ વડગામમાં. પિતા ગંગાધર. માતા ગંગાશાહી. મૂળ નામ હાદકુમાર. ઈ. ૧૪૮૨માં લક્ષ્મીસાગર-સૂરિ પાસે દીક્ષા. દીક્ષાનામ હેમધર્મ. ઈ. ૧૪૮૨માં આચાર્યપદ મળ્યું ત્યારપછી હેમવિમલસૂરિ નામ. તેઓ સંસ્કૃતના વિદ્વાન હતા, અને વિશાળ શિષ્યસમુદાય ધરાવતા હતા. ૧૦૪ કડીની 'મૃગાપુત્ર-સગ્રહ', ૧૫ કડીની તેરકાઠીયાના સગ્રહ'(મુ.) તથા 'કલ્પસૂત્ર-બાલાવ-બોધ' એમની ગુજરાતી કૃતિઓ છે. 'વરકાણાપાર્શ્વનાથ-સ્તવન'(મુ.) એ એમની સંસ્કૃત કૃતિ છે.

કૃતિ : જૈન સત્યપ્રકાશ, ડિસે. ૧૯૪૬- 'હેમવિમલસૂરિકૃત ૧૩ 'કાઠિયાની સગ્રહ' શ્રીમતી શાલેટિ કાઠિએ (†સં.).

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. જૈનકાસંચય; ૩. જૈનકવિઓ : ૧, ૨, ૩(૧); ૪. મુપુગૂહસૂચી. [ર.ર.દ.]

હેમવિમલ(સૂરિ)શિષ્ય [ ] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. ૧૩ કડીની 'પ્રભુઆજ્ઞા-વિનતિ'(મુ.), ૧૫ કડીની 'તેર કાઠિયાની

હેમવિજય-૨ : હેમવંસ-૧

સગ્રહ' (લે. સં. ૧૮મી સદી અનુ.) તથા 'બારવ્રત-સગ્રહ'ના કર્તા. કૃતિ : જૈન સત્યપ્રકાશ, ઓક્ટો. ૧૯૪૮- 'શ્રીદેવવિમલસૂરિ વિરચિત પ્રભુઆજ્ઞા-વિનતિ', સં. રમણિકવિજયજી.

સંદર્ભ : ૧. પાંગુહસ્તલેખો; ૨. મુપુગૂહસૂચી; ૩. લીંહસૂચી. [ક્રી. જી.]

હેમવિલાસ [ઈ. ૧૮૨૩માં હયાત] : ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. જ્ઞાનક્રીતિના શિષ્ય. ૨૭ કડીના 'દુઢક-રાસો' (ર.ઈ. ૧૮૨૩/સં. ૧૮૭૯, મહા વદ ૮)ના કર્તા. 'મધ્યકાલીન રાસસાહિત્ય'માં આ કૃતિના કર્તાનું નામ ભૂલથી હેમવિમલ નોંધાયું છે.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; મરાસસાહિત્ય; ૩. જૈનકવિઓ ૩(૧, ૨). [ર.ર.દ.]

હેમશ્રી [ઈ. ૧૫૮૮માં હયાત] : વડતપગચ્છના જૈન સાધુ. નય-સુદરના શિષ્ય. રાજપુત્રી કનકાવતી પર બાલવયે પડતાં સંકટો અને તેનાં અજિતસેન સાથેનાં લગ્નની કથાને આલેખનું અદ્ભુતરસિક ૩૬૭ કડીનું 'કનકાવતી-આખ્યાન' (ર.ઈ. ૧૫૮૮/સં. ૧૬૪૪, વૈશાખ સુદ ૭, મંગલવાર), 'મૌન-ઓકાદશી-સ્તુતિ' તથા અન્ય કેટલીક સ્તુતિઓ એમણે રચી છે.

સંદર્ભ : ૧. ગુસાઈતિહાસ : ૨; ૨. જૈનકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૩. મુપુગૂહસૂચી. [ર.ર.દ.]

હેમસાર : આ નામે ૪ કડીની 'નેમનાથ-છાહલી' (લે. સં. ૧૭મી સદી અનુ.), ૮ કડીની 'પંચપરમેષ્ઠીનવકારસારવેલી' તથા ૮ કડીની 'સપ્તવ્યસન-વેલી' (સં. ૧૭મી સદી) મળે છે. તેમના કર્તા ક્યા હેમસાર છે તે સ્પષ્ટપણે કહી શકાય તેમ નથી.

સંદર્ભ : ૧. જૈહાપ્રોસ્ટા; ૨. મુપુગૂહસૂચી. [ર.ર.દ.]

હેમસિદ્ધિ [ઈ. ૧૭મી સદી] : સંભવતઃ ખરતરગચ્છના જૈન સાધુ. ૧૮ કડીના 'લાવણ્યસિદ્ધિપદ્મતણી-ગીત'(મુ.) તથા ૧૮ કડીના 'સોમ-સિદ્ધિનિર્વાણ-ગીત'(મુ.)નાં કર્તા. 'લાવણ્યસિદ્ધિપદ્મતણી-ગીત'માં લાવણ્યસિદ્ધિના અવસાનસમય (ઈ. ૧૬૦૬)ની નોંધ મળે છે તે પરથી આ કવયિત્રી ઈ. ૧૭મી સદીમાં થયાં હોવાનું અનુમાન કરી શકાય.

કૃતિ : ઐજૈકાસંગ્રહ (†સં.). [ર.ર.દ.]

હેમસૌભાગ્ય [ઈ. ૧૬૬૫ સુધીમાં] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. સાગર-શાખાના ઈન્દ્રસૌભાગ્યના શિષ્ય. રાજસાગરસૂરિનિર્વાણ-રાસ' (લે. ઈ. ૧૬૬૫)ના કર્તા. રાજસાગરસૂરિનું અવસાન ઈ. ૧૬૬૫માં થયું, એટલે કૃતિ એ જ વર્ષમાં રચાઈ હોવાનું માની શકાય.

સંદર્ભ : ૧. જૈસાઈતિહાસ; ૨. જૈનકવિઓ : ૨. [ર.ર.દ.]

હેમહરખ [ઈ. ૧૬૭૭ સુધીમાં] : જૈન સાધુ. ૬ કડીના 'નેમિનાથ-સ્તવન' (લે. ઈ. ૧૬૭૭)ના કર્તા.

સંદર્ભ : મુપુગૂહસૂચી. [ર.ર.દ.]

હેમવંસ-૧ [ઈ. ૧૪૫૯માં હયાત] : તપગચ્છના જૈન સાધુ. રત્ન-શેખરસૂરિના શિષ્ય. ૫૦ કડીના 'ગિરનાર-ચૈત્યપરિપાટી'(ર.ઈ. ૧૪૫૯; મુ.)ના કર્તા.

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૪૯૯

કૃતિ : પુરાતત્ત્વ, એપ્રિલ ૧૯૨૩-‘ગિરનાર-ચૈત્યપરિપાટી’, બહેચરદાસ જી. દોશી. [૨.૨.૬.]

હેમલંસ(ગણિ)-૨ [ઈ. ૧૫મી સદી મધ્યભાગ]: તપગરછના જૈન સાધુ. સોમસુંદરની પરંપરામાં મુનિસુંદરના શિષ્ય. જ્યસંદ્ર અને ચારિત્રચરન્તગણિ એમના વિદ્યાગુરુ હતા. નમસ્કારની વિસ્તૃત વ્યાખ્યા ઉપરાંત નમસ્કારનો પ્રભાવ વર્ણવતી ૬ કથાઓ સહિત તેનું માહાત્મ્ય બતાવતા ‘નમસ્કાર-બાલાવબોધ’ (૨.ઈ. ૧૪૪૪; મુ.) તથા ‘પડાવશ્યક બાલાવબોધ’ (૨.ઈ. ૧૪૪૫) એમની ગુજરાતી કૃતિઓ છે. ઉપરાંત ઉદયપ્રમસૂરિકૃત ‘આરંભસિદ્ધિ’ પર વૃત્તિ (૨.ઈ. ૧૪૫૮) તથા હેમવ્યાકરણમાં આપેલ ૫૭ ન્યાયોમાં બીજા ૮૪ ઉમેરી કુલ ૧૪૧ ન્યાયની પરિભાષાનો સંગ્રહ કરી તેના પર ‘ન્યાયાર્થમંજુષા’ નામની વૃત્તિ તેમજ એ વૃત્તિ પર ન્યાસ (૨.ઈ. ૧૪૬૦) જેવા સંસ્કૃત ગ્રંથો પણ એમણે રચ્યા છે.

કૃતિ : નસ્વાધ્યાય (†સં.).

સંદર્ભ : ૧. ઈતિહાસની કેડી, ભોગીલાલ સાંડેસરા, ઈ. ૧૯૪૫-‘નરસિદ્ધ પૂર્વનું ગુજરાતી સાહિત્ય’; ૨. પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં સમાજજીવન, બાબુલાલ મ. શાહ, ઈ. ૧૯૭૮; ૩. જૈસાઈતિહાસ; □ ૪. આલિસ્ટઓઈ : ૨; ૫. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૬. મુપુગુહસૂચી; ૭. હેજૈશાસૂચિ : ૧. [૨.૨.૬.]

હેમાણંદ [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ]: ખરતર-ગરછના જૈન સાધુ. હર્ષપ્રભની પરંપરામાં હીરકલ્પશના શિષ્ય. ૨૨/૨૩ કડીની ‘અંગસ્કુરણાવિચાર-ચોપાઈ’ (૨.ઈ. ૧૫૮૩/સં. ૧૬૩૯, આસો સુદ ૧૦), ‘વેતાલ-પચીસી’ (૨.ઈ. ૧૫૮૦/સં. ૧૬૪૬, -ઈન્દ્રોન્સવદિન), ‘ભોજપ્રબંધ’ પર આધારિત ‘ભોજચરિત્ર-રાસ’ (૨. ઈ. ૧૫૮૭/સં. ૧૬૫૪, કારતક(પહેલો) વદ અમાસ (દિવાળીદિન), ‘દશાર્ણભદ્ર-ભાસ’ (૨.ઈ. ૧૬૦૨/સં. ૧૬૫૮, કારતક સુદ ૧૫) તથા રાજસ્થાની ભાષાની છાંટ ધરાવતી ‘હરિયાલી’ના કર્તા.

સંદર્ભ : ૧. ઈતિહાસની કેડી, ભોગીલાલ સાંડેસરા, ઈ. ૧૯૨૫-‘આપણું’ લોકવાર્તા વિષયક પ્રાચીન સાહિત્ય; ૨. ગુસાયધ્ય; ૩. જૈસાઈતિહાસ; ૪. મસાપ્રવાહ; □ ૫. જૈગૂકવિઓ : ૧, ૩(૧); ૬. મુપુગુહસૂચી; ૭. રાપુહસૂચી : ૪૨; ૮. રાહસૂચી : ૧. [૨.૨.૬.]

હોથી [ ] : રવિભાણસંપ્રદાયના કવિ. નેકનામ ગામના સંધી મુસલમાન સુમરા જીવા/સિકંદરના પુત્ર. મોરારસાહેબના નાદશિષ્ય. તેમના પૂર્વજે ધ્રોળરાજ્યની સૈનિક તરીકેની નોકરી મૂકી ખંભાળિયામાં ખેડૂત તરીકે આવેલા. હોથી ઉમરલાયક થતાં માતાપિતાને મજૂરીમાં મદદ કરતા ને ખંભાળિયામાં ધર્મકાવડ ફેરવતા. મોરારસાહેબ પાસે દીક્ષા લેવાથી ને હિંદુમંદિરોમાં ભજન ગાવાને કારણે એમને કુટુંબ ને પોતાના સમાજ તરફથી સારી એવી કનડગત થઈ હતી એમ કહેવાય છે. ઈ. ૧૮૪૯માં અફીણ પીવાથી તેમનું અવસાન થયું એમ મનાય છે.

‘દાસ હોથી’ની છાપથી અંકિત અનેક ભજનો-પદો(મુ.) તેમણે રચ્યાં છે. આ ભજનો ને પદોમાં નિરાડંબરી અને વેધક વાણીમાં આત્માનુભવની મસ્તી પ્રગટ થાય છે. આ પદોમાં ઈશ્વરના ક્ષા નામવિશેષ, પંથસંપ્રદાયના ઈશારા કે પૌરાણિક ઘટના, દેવદેવી કે વ્યક્તિના ઉલ્લેખ વગર એકોપાસનાનો બોધ કરવામાં આવ્યો છે. તથા સમાજનાં દંભ અને પાખાંડ પર પ્રહારો ત્યાં છે.

કૃતિ : ૧. ભસાસિધુ; ૨. યોગવેદાન્ત ભજનભંડાર, પ્ર. પ્રેમવંશ ગોવિંદજીભાઈ પુરુષોત્તમદાસ, ઈ. ૧૯૭૬ (ચોથી આ.); ૩. રવિ-ભાણસંપ્રદાયની વાણી, પ્ર. મંછારામ મોતી, સં. ૧૯૮૯; ૪. સત-વાણી (†સં.); ૫. સોસંવાણી (†સં.).

સંદર્ભ : ૧. આગુસંતો; ૨. રામકબીરસંપ્રદાય, કાન્તિકુમાર ભટ્ટ, ઈ. ૧૯૮૨; ૩. સૌરાષ્ટ્રના સંતો, દેવેન્દ્રકુમાર કા. પંડિત, ઈ. ૧૯૬૧. [દિ.જે.]

હોસજી [ ] : પદોના કર્તા.

સંદર્ભ : ગુહાપાદી.

[કી.જે.]

પરિશિષ્ટ

અક્કલદાસ [સં. ૧૮મી સદી] : રવિભાણસંપ્રદાયના સંતકવિ. ભીમ-સાહેબના શિષ્ય. હરિજન મેઘવાળ જ્ઞાતિના ગોડિયા બ્રાહ્મણ. ગુરુના આદેશથી થાન (જિ. સુરેન્દ્રનગર)માં સદાવ્રત ચલાવી ગરીબોનાં સેવા કરી હતી. સરળ ભાષામાં જ્ઞાનબોધ આપતાં ને ગુરુમહિમા કરતાં ત્રણથી ૭ કડીનાં ૩ ભજનો(મુ.) ને ૧ સગ્ગી(મુ.) તેમની પાસેથી મળ્યાં છે.

કૃતિ : સૌરાષ્ટ્રના હરિજન ભક્તકવિઓ, નાથાભાઈ ગોહિલ, ઈ. ૧૯૮૭ (+સં.). [શ્રા.ત્રિ.]

અખા(મગત)/અખાજી/અખો [ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : અખાએ હિંદીમાં 'ધુઆર્ય' પ્રકારનાં પાંચથી ૮ કડીનાં પદ્યે (૧૦ મુ.) પણ રચ્યાં છે. જેમાં ઈશ્વર દ્વારા વિશ્વમાં ખેલાતા વસંત-ફળનું આલેખન છે.

કૃતિ : સ્વાધ્યાય, મે ૧૯૮૪-'અખાજીકૃત ધુઆર્ય-ફાગકાવ્યો, સં. વિભૂતિ વિક્રમ ભટ્ટ. [જ.ગા.]

અગરચંદ [ઈ. ૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : તેમણે 'શમદેવજીયો સલોકો' (ર.ઈ. ૧૭૫૪) કૃતિ પણ રચી છે.

સંદર્ભ : પ્રાકૃતપરંપરા. [કી.જે.]

અજબકુંવરભાઈ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : પુષ્ટિમાર્ગીય લેખણ વ્રીકવિ. ઈ. ૧૬૭૦ પછી ઔરંગઝેબના વ્રજ પર થયેલા આક્રમણને લીધે શ્રીનાથજી મેવાડ પધાર્યા તે પ્રસંગને અનુરૂપ કેટલાંક કાવ્યોનું સર્જન કરનારા કવિઓમાં તેઓ પણ એક હતાં.

સંદર્ભ : પુણુસાહિત્યકારો. [શ્રા.ત્રિ.]

અનુભવાનંદ [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : 'નાથભવાન' નામે નોંધાયેલી આ કવિની 'આધ્યાત્મિક-રાસાયણ' (ર.ઈ. ૧૭૪૪/સં. ૧૮૦૦, શ્રાવાણ ૧૬ ૧૪, શનિવાર) તથા ૨૮ કડીની 'રામગીતા' એ કૃતિઓ પણ મળે છે.

આ અધિકરણના કૃતિયાદી ક્રમાંક ૫ અને ૬ નીચે પ્રમાણે વાંચવા.
કૃતિ : ૫. સાહિત્ય, ઓક્ટો. ૧૯૧૬-'અંબાઆનનનો ગરબો', સં. મોતીલાલ ર. ઘોડા; ૬. સર્વસંદેશ, ડિસે. ૧૯૫૨-'અંબામાતાજીનો ગરબો'.

સંદર્ભ : ૧. *નચિકેતાન-, દેવદત્ત જોશી; □ ૨. ડિકેટલોગબીજ. [શ્રા.ત્રિ.]

અજદુલબી [ઈ. ૧૬મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ. ૧૭મી સદી પૂર્વાર્ધ] : દેલમી ઉપદેશક પરંપરાના પીર. શિયા ઈમામી ઈસ્માઈલી નિઝારી શાખાના ૪૦મા ઈમામ નિઝાર (ઈ. ૧૫૮૫-ઈ. ૧૬૨૮)ના સમ-કાલીન. સુરત પાસે કાકરખાડીમાં એમની મઝાર આવેલ છે. એમનાં ૮ અને ૧૦ કડીનાં ૨ 'ગિનાન'(મુ.) મળે છે.

અક્કલદાસ : આલિચંદ્ર

કૃતિ : સૌંદર્યશાગીસંગ્રહ : ૪.

સંદર્ભ : નૂરમ મુબિન, જફરઅલી મોહમદ સૂફી દ્વારા સંશોધિત ત્રીજી આ., ઈ. ૧૯૫૧. [ખા.કે.]

અબરામ(બાવા) : એમનો સમય ઈ. ૧૭૦૦ આસપાસને બદલે ઈ. ૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ માનવો, કારણ કે પીર કાયમુદ્દીનનું અવસાન ઈ. ૧૭૭૩માં થયું હતું. [કી.જે.]

અલીઅકબરબેગ [ ] : દેલમી ઉપદેશક પરંપરાના પીર. શિયા ઈમામી ઈસ્માઈલી નિઝારી શાખાના ૪૨મા ઈમામ હસનઅલી શાહ પહેલાં (ઈ. ૧૬૬૦-ઈ. ૧૬૯૪)ના સમકાલીન હોવાનું કહેવાય છે. એમને નામે ૨૦ કડીનું ૧ 'ગિનાન'(મુ.) મળે છે.

કૃતિ : મહાન ઈસ્માઈલી સંત પીર હસન કબીરદીન અને બીજા સત્તાધારી પીરો રચિત ગિનાનોનો સંગ્રહ, પ્ર. ઈસ્માઈલી પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ (બીજી આ.),-.

સંદર્ભ : નૂરમ મુબિન, જફરઅલી મોહમદ સૂફી દ્વારા સંશોધિત ત્રીજી આ., ઈ. ૧૯૫૧. [ખા.કે.]

અલી અસગર બેગ(પીર) [ ] : દેલમી ઉપદેશક પરંપરાના પીર. એમને નામે ૭ કડીનું ૧ 'ગિનાન'(મુ.) મળે છે.

કૃતિ : મહાન ઈસ્માઈલી સંત પીર હસન કબીરદીન અને બીજા સત્તાધારી પીરો રચિત ગિનાનોનો સંગ્રહ, પ્ર. ઈસ્માઈલી પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ (આ. બીજી),-.

અસાઈત [ઈ. ૧૪મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : 'ટેન્ડો રજપૂતનો વેશ'(મુ.)માં "અસાઈત મુખ ઓચરે ટેન્ડો રમતો થયો" એવી પંકિત મળે છે. એટલે કદાચ આ વેશના કર્તા તેઓ હોય.

કૃતિ : ભવાની ભવાઈ પ્રકાશ, સં. હરમણિશંકર ધ. મુનશી,-. [કી.જે.]

અહમદ [ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધ] : નબીમિયાં (ઈ. ૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ)ના અનુયાયી એટલે તેઓ ઈ. ૧૮મી સદી પૂર્વાર્ધમાં થઈ ગયા હોવાનું માની શકાય. [ર.ર.દ.]

અંબદેવ(સુરિ) [ઈ. ૧૩૧૫માં હયાત] : નીચેનો સંદર્ભ ઉમેરવો.
સંદર્ભ : જૈનયુગ, કારતક, પોષ, ફાગણ, વૈશાખ ૧૯૮૨-'શ્રી શત્રુંજયતીર્થનો ઉદ્ધારક સમરસિદ', લાલચંદ્ર ભ. ગાંધી. [કી.જે.]

આલિચંદ્ર [ ] : પાર્શ્વચંદ્રગરજના જૈન કવિ. 'ઉત્તરાધ્યયન-બાલાવબોધ'ના કર્તા.

સંદર્ભ : જૈન સત્યપ્રકાશ, જન્યુ. ૧૯૪૬-'જૈસલમેરકે જૈન

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૫૦૧

જ્ઞાનભંડારીકે અન્યત્ર આપ્રાપ્ય ગ્રંથોંકી સૂચી', અગરચંદ નાહટા.
[ક્રી.જે.]

આણંદો : પદોના કર્તા. જુઓ આનંદ.
સંદર્ભ : ડિક્કેટલોગભાવિ. [શ્રી.ત્ર.]

આન્ધારામ : 'કવ્યદોહન : ૩'માં મુદ્રિત તિથિ હસ્તપ્રતોમાં 'રામ-ચંદ્રની પંદર તિથિ'ને નામે તુલસીની નામછાપથી તથા નામછાપ વગર મળે છે. જુઓ તુલસી/તુલસીદાસ. [શ્રી.ત્ર.]

આનંદવિમલ(સૂરિ) : આણંદવિમલસૂરિને નામે મળતે 'આવશ્યક-પીઠિકા-બાલાવબોધ' (ર.ઈ. ૧૫૨૨) રચનાસમયને લક્ષમાં લેતાં હેમ-વિમલસૂરિશિષ્ય આનંદવિમલસૂરિકૃત હોવાની સંભાવના છે.
સંદર્ભ : ડિક્કેટલોગભાવિ. [ક્રી.જે.]

આશારામ : આ નામે મળતા 'રામરાજ્યા' કથા આશારામના છે તે નિશ્ચિતપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.
સંદર્ભ : સ્વાધ્યાય, નવે. ૧૯૭૭-'મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્ય-માં જૈનેતર રામકથા', દેવદત્ત જોશી. [શ્રી.ત્ર.]

આંબાજી : એમનું જન્મવર્ષ ઈ. ૧૬૧૬ને બદલે ઈ. ૧૬૧૫ ગણવું.
[ક્રી.જે.]

ઈચ્છા/ઈચ્છારામ : 'પ્રાચીન કવ્યસુધા : ૧'માં ઈચ્છાને નામે મુદ્રિત પદ બાપુસાહેબ ગાયકવાડને નામે પણ મળે છે અને એ બાપુ-સાહેબકૃત હોવાની સંભાવના વિશેષ છે.
[જ.ગા.]

ઈશ્વર(સૂરિ) : 'નર્મદાસુંદરી-ચરિત્ર/રાસના કર્તા. તેઓ ઈશ્વર-૧ હોવાની સંભાવના છે.
સંદર્ભ : યાંગુહસ્તલેખો. [ક્રી.જે.]

ઈશ્વર(સૂરિ)-૧ [ઈ. ૧૬મી સદી પૂર્વાર્ધ] : આ કવિનો ૨૦૫૦ ગ્રંથાગ્રનો 'જીવવિચારપ્રકરણ-બાલાવબોધ' (ર.ઈ.૧૫૦૩) ગુજરાતી કૃતિ છે.
સંદર્ભ : ડિક્કેટલોગભાવિ. [ક્રી.જે.]

ઉત્તમવિજય-૧ [જ. ઈ. ૧૭૦૪-અવ. ઈ. ૧૭૭૧/સં. ૧૮૨૭, મહા સુદ ૮] : "જુઓ 'નેમિ-બારમાસ' તથા 'વર્ષાવર્ણન' એ વાક્ય ઉમેરવું.
[ક્રી.જે.]

ઉત્તમસાગરશિષ્ય [ ] : જૈન સાધુ. ૪ કડીના 'નવપદનું સ્તવન'(મુ.)ના કર્તા.
કૃતિ : ચૈત્તસંગ્રહ : ૧. [ક્રી.જે.]

ઉદ્યાણંદ/ઉદ્યાનંદ(સૂરિ) [ ] : એમની ૧૮ કડીની 'શત્રુજયસંઘપતિસંખ્યા-ધવલ' કૃતિ મુદ્રિત સ્વરૂપે મળે છે.
કૃતિ : અપ્રગટ મધ્યકાલીન કૃતિઓ, કુમારયાજ દેસાઈ, ઈ. ૧૯૮૨ (+સં) [જ.ગા.]

૫૦૨ : ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

એદલ નવરોજી [ઈ. ૧૭૭૪માં હયાત] : પારસી મોબેદ. તેમણે મોબેદ ચાંદાની સંસ્કૃત કૃતિ 'ચાંદાપ્રકાશ'નો ગુજરાતીમાં અનુવાદ (ર.ઈ. ૧૭૭૪) કર્યો છે.

સંદર્ભ : પારસી સાહિત્યનો ઇતિહાસ, પીલાં ભીખાજી મકાટી, ઈ. ૧૯૪૯. [ક્રી.જે.]

કક્કસૂરિશિષ્ય : "જૈન હેન્ડશિપ્ટેન ડેર પ્રોઈસેશન સ્ટાટસ લિપિલ-ઓથેક'માં ૪૫ કડીની 'જીરાઉલા-રાસ' કૃતિને અજ્ઞાતકર્તૃક માનવામાં આવી છે, પરંતુ કૃતિના પ્રારંભમાં 'કક્કસૂરિગુરુ પાય નમોય' એવા શબ્દો છે એના પરથી કૃતિ કક્કસૂરિશિષ્યની હોવાનો સંભાવના છે.
[ક્રી.જે.]

કનકવિજય : આ નામે ૧૩૭ કડીની '(ગુરુ) પરિપાટીવર્ણન-સંગ્રહ/પટ્ટધરગુણવર્ણન-સંગ્રહ' (લે. ઈ. ૧૭૩૩) નામની કૃતિ મળે છે તે કથા કનકવિજયની છે તે નિશ્ચિતપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.
સંદર્ભ : ડિક્કેટલોગભાવિ. [ક્રી.જે.]

કપૂરશેખર : આ નામે 'જૈનરાસ' કૃતિ નોંધાયેલી છે અને 'વાચક-રત્ન શેખરદાસ કપૂરશેખર' એવો ઉલ્લેખ કર્તા વિશે મળે છે. રત્ન-શેખરશિષ્ય કપૂરશેખર નામના એક કર્તા મળે છે. પ્રસ્તુત કૃતિ એ કપૂરશેખરની હોવા સંભવ છે.
સંદર્ભ : દેસુરાસમાળા. [ક્રી.જે.]

કમલવિજય-૨ [ઈ. ૧૬૪૧/૪૨માં હયાત] : 'જંબૂ-ચોપાઈ'ની ૨. ઈ. ૧૬૩૬ માનવામાં આવી છે, પરંતુ 'પર્વત રાશિરિપુ ચંદ' પંક્તિને આધારે કૃતિનો રચનાસમય ઈ. ૧૬૪૧/૪૨ માની શકાય.
[ક્રી.જે.]

કમલવિજય-૩ [ઈ. ૧૬૬૪માં હયાત] : આ કવિની 'ચંદ્રલેખા-રાસ' કૃતિનું સાચું રચનાવર્ષ ઈ. ૧૬૬૪/સં. ૧૭૨૦, કારતક સુદ ૫ છે. એટલે કવિ ઈ. ૧૬૬૪માં હયાત હોવાનું ગણી શકાય. [ચ.શે.]

કમલશેખર : ૨૦ કડીના 'સામયિકબત્રીસદોષ-ભાસ' (લે. ઈ. ૧૬૦૭) ના કર્તા.
સંદર્ભ : ડિક્કેટલોગભાવિ. [ક્રી.જે.]

કમલસોમ [ઈ. ૧૫૬૪માં હયાત] : 'બારવ્રત-રાસ' કૃતિ આ કર્તાની ગણી છે, પરંતુ ધર્મસુંદરશિષ્ય કમલસોમ જ કૃતિના કર્તા હોય તો કૃતિની હસ્તપ્રત એમણે ઈ. ૧૫૬૪/સં. ૧૬૨૦, માગશર વદ પના દિવસે લખી છે, એટલે કૃતિની લેખનમિતિ એ કૃતિની રચનામિતિ માનવી પડે. પરંતુ 'જૈન ગૂર્જર કવિઓ' એને કૃતિની લેખનમિતિ જ માને છે. તો પછી કમલસોમને કૃતિના લલિયા અને ધર્મસુંદર-શિષ્યને કૃતિના કર્તા માનવા પડે. કૃતિના અંતમાં કમલસોમનું નામ નથી એ પણ સૂચક છે.
[જ.ગા.]

કર્ણવિજય : 'વિક્રમાદિત્ય-ચોપાઈ'ના કર્તા.
સંદર્ભ : દેસુરાસમાળા. [ક્રી.જે.]

આણંદો : કર્ણવિજય

કર્મસિદ્ધ-૧ [ઈ. ૧૬૨૨માં લખાત] : 'જૈન ગૂર્જર કવિઓ : ૩(૨)' ના સંદર્ભ ૨૬ કર્યો. [કી.જે.]

કલ્યાણવિજય : આ નામે 'પાર્શ્વનાથ-સ્તુતિ' અને 'ગીત-સારોધાર' પણ મળે છે. તેમના કર્તા ક્યા કલ્યાણવિજય છે તે સ્પષ્ટપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.

સંદર્ભ : ડિકેટલોગભાવિ. [કી.જે.]

કલૂઈ [ ] : ૫૬ કડીના 'હરિસ'ના કર્તા. સંદર્ભ : પાંગુલસ્તલેખો. [કી.જે.]

કીર્તિમેરુ(વાચક) [ઈ. ૧૪૪૧માં લખાત] : આ કવિએ ૩ સંસ્કૃત શ્લોકો સાથેની ૬૭ કડીની 'નારાયણ-ફાગુ' (વિ. ઈ. ૧૪૪૧, કવિના સ્વહસ્તાક્ષરની પ્રત) કૃતિની રચના પણ કરી હોય એવી સંભાવના છે. જુઓ 'નારાયણ-ફાગુ'. [જ.ગા.]

કુમરવિજય : ધનવિજયશિષ્યના આ જૈન સાધુને નામે ૨૯ કડીનું 'યોગીનજિન-સ્તવન' નોંધાયેલું મળે છે. આ કૃતિ તપગચ્છના નય-વિજયશિષ્ય કુવરવિજયને નામે નોંધાયેલી છે. કર્તા ખરેખર ધન-વિજયશિષ્ય છે કે નયવિજયશિષ્ય છે તે નિશ્ચિતપણે કહેવું મુશ્કેલ છે. સંદર્ભ : ડિકેટલોગભાવિ. [કી.જે.]

કુવેર(દાસ)/કુબેરદાસ/કરુણાસાગર [ઈ. ૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : આ કવિને નામે 'મહામણિબોધ', 'તિલકચિતામણિ' (૨.ઈ. ૧૮૭૧), 'કર્મ-ગીતા' તથા 'સરસ-ગીતા' એ કૃતિઓ પણ નોંધાયેલી મળે છે. સંદર્ભ : પાંગુલસ્તલેખો. [બ.પ.]

કુશલસાગર-૧/કુવરજી-૨ : એ બન્ને કવિઓને જુદા ગણવામાં આવી છે. પરંતુ 'કુલધવજ-રાસ'માં આ બન્ને નામ મળે છે. [કી.જે.]

કેશવદાસ : ૪૮ કડીની 'ભર-ભત્તીસી' (૨.ઈ. ૧૬૬૪)ના કર્તા. કૃતિ ક્યા કેશવદાસની છે તે સ્પષ્ટપણે કહેવું મુશ્કેલ છે. સંદર્ભ : ડિકેટલોગભાવિ. [કી.જે.]

કેસવ(મુનિ) : 'નાગમતાની ચોપાઈ'ના કર્તા. સંદર્ભ : ડિકેટલોગભાવિ. [કી.જે.]

ખાનિતવિજય [ઈ. ૧૮૦૭ સુધીમાં] : 'પટાવલી(સુવિહિતતપગચ્છ-પટ્ટધર-વીરગંશાવલી)' (વિ. ઈ. ૧૮૦૭)ના કર્તા. સંદર્ભ : ડિકેટલોગભાવિ. [કી.જે.]

ખેમચંદ [ઈ. ૧૭૦૫માં લખાત] : ૨૮૦૦ કડીના 'જન્મસિદ્ધ-ગુણ-માલા-ચરિત્ર' (૨.ઈ. ૧૭૦૫)ના કર્તા. સમયની દૃષ્ટિએ વિચારતાં તેઓ તપગચ્છના મુકિતચંદ્રશિષ્ય ખેમચંદ હોઈ શકે. સંદર્ભ : ડિકેટલોગભાવિ. [કી.જે.]

જળલાલ : 'પાખી-પ્રમુખ-પ્રતિમાની સગ્રામ'ના કર્તા. તેઓ અંચલ-ગચ્છના ચારિત્ર્યલાભશિષ્ય જળલાલ હોવાની સંભાવના છે, પરંતુ નિશ્ચિતપણે કંઈ કહેવું મુશ્કેલ છે. સંદર્ભ : ડિકેટલોગભાવિ. [કી.જે.]

કર્મસિદ્ધ-૧ : નથુરામ-૧

ગુણસાગર : ૧૬ કડીના 'ખામણ'ના કર્તા. તે ક્યા ગુણસાગર છે તે નિશ્ચિતપણે કહેવું મુશ્કેલ છે.

સંદર્ભ : ડિકેટલોગભાવિ. [કી.જે.]

ગુણસેન [ઈ. ૧૬૨૮માં લખાત] : સુખનિધાનના શિષ્ય. 'જિનકુશલ સૂરિ-ગીત' કૃતિ પણ એમણે રચી છે.

સંદર્ભ : ડિકેટલોગભાવિ. [કી.જે.]

ગોકળદાસ [ઈ. ૧૮મી સદી] : રામાનંદી સાધુ. કણઝટના વતની અને નિરાંતના ગુરુ. નિરાંત ઈ. ૧૮મી સદી ઉત્તરાર્ધ-ઈ. ૧૯૫૨ દરમ્યાન થઈ ગયા, એટલે આ કવિ પણ ઈ. ૧૮મી સદી દરમ્યાન થઈ ગયા હોવાનું માની શકાય. તેમનાં સદ્ગુરુનો મહિમા કરતાં ને જ્ઞાનબોધનાં હિંદીની છાંટવાળાં ૩ ભજન(મુ.) મળે છે.

કૃતિ : શ્રી નિરાંતકાવ્ય, સં. ગોપાળદાસ ગુરુ દેવશંકર શર્મા, ઈ. ૧૯૫૯ (+સં.). [કી.જે.]

ગોપાલદાસ : આ નામે 'શુદ્ધાંજલના શ્લોક' (વિ. ઈ. ૧૮૦૦) કૃતિ મળે છે. તે ક્યા ગોપાલદાસની છે તે નિશ્ચિતપણે કહેવું મુશ્કેલ છે. સંદર્ભ : ડિકેટલોગભાવિ. [કી.જે.]

ચાતુરીઓ : કૃતિનામ 'ચાતુરી-ચાલોસી' નહીં, પરંતુ 'ચાતુરી-છત્રીસી' વાંચવું. [કી.જે.]

છેહલ [ઈ. ૧૫૧૯માં લખાત] : ૬૬ કડીના 'પંચસહેલી' (૨.ઈ. ૧૫૧૯/સં. ૧૫૭૫, ફાગણ સુદ ૧૫; મુ.)ના કર્તા. કાવ્યમાં માલાણ, તંબોલણ, છીપણ, ક્વાલણ અને સોનારણ એ ૫ યુવતીઓના વિરહભાવનું કવિએ આલેખન કર્યું છે.

કૃતિ : અપ્રગટ મધ્યકાલીન કૃતિઓ, કુમારપાળ દેસાઈ, ઈ. ૧૯૮૨ (+સં.). [જ.ગા.]

ધનપ્રભ [ ] : ૯ કડીની 'જરાઉવિણાહુલી' (મુ.) પણ આ નામે મળે છે.

કૃતિ : અપ્રગટ મધ્યકાલીન કૃતિઓ, કુમારપાળ દેસાઈ, ઈ. ૧૯૮૨ (+સં.). [જ.ગા.]

ધનુ(મુનિ) : 'મહાવીરણહુલી'(મુ.)ના કર્તા. કૃતિ : અપ્રગટ મધ્યકાલીન કૃતિઓ, કુમારપાળ દેસાઈ, ઈ. ૧૯૮૨. [જ.ગા.]

નથુરામ-૧ [ઈ. ૧૮મી સદી-ઈ. ૧૯મી સદી દરમ્યાન] : રવિભાણુ-સંપ્રદાયના હરિજન સંતકવિ. ત્રિકમસાહેબના ભાણેજ અને શિષ્ય. ત્રિકમસાહેબના સમયને લક્ષમાં લેતાં આ કવિ ઈ. ૧૮મી-૧૯મી સદી દરમ્યાન થઈ ગયા હોવાનું કહી શકાય. તેમનાં જ્ઞાનવૈરાગ્યનાં ૨ પદ મુદ્રિત રૂપે મળે છે. આ કવિ અને પ્રેમસાહેબના શિષ્ય નથુ- (ભક્ત)-૧ જુદા છે તેમ જ 'પાર્વતીલક્ષ્મી-સંવાદ' ને 'વિદુરભાવ' એ કૃતિઓના કર્તા નથુરામથી પણ તેઓ જુદા લાગે છે. જે કે નિશ્ચિતપણે કંઈ કહેવું મુશ્કેલ છે.

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ : ૫૦૩

સંદર્ભ : સૌરાષ્ટ્રના હરિજન ભક્તકવિઓ, નાથાભાઈ ગોહિલ,
ઈ. ૧૯૮૭. [જ.ગા.]

પીઠે [ ] : આ કવિ વિશે 'સૌરાષ્ટ્રના હરિજન ભક્તકવિઓ'માંથી વિશેષ માહિતી ઉપલબ્ધ થાય છે. એ મુજબ આ કવિ ઈ. ૧૮૩૦-ઈ. ૧૮૮૯ દરમ્યાન થઈ ગયા. એટલે તેમનો કવનકાળ અર્વાચીન સમયમાં જતો હોવાથી તેઓ અર્વાચીન કવિ ઠરે છે.

સંદર્ભ : સૌરાષ્ટ્રના હરિજન ભક્તકવિઓ, નાથાભાઈ ગોહિલ,
ઈ. ૧૯૮૭. [કી.જે.]

ભામ(સાહ)/વિદુર [ઈ. ૧૫૯૦માં હયાત] : જૈન. પિતાનું નામ ભારમલ્લ. દેવાળના શિષ્ય. એમની પદ કડીની 'ભામસાહ-ભાવની' (ર.ઈ. ૧૫૯૦/સં. ૧૬૪૬, આસો સુદ ૧૦; મુ.)માં ઉદામ, નારી-મોહ, ક્રોધ, કંજૂસાઈ, ઋણન્યાય, ઈશ્વરશ્રાદ્ધા, યશ વગેરે ઈષ્ટ-અનિષ્ટ વસ્તુઓને દષ્ટાંતોથી સમજાવી છે.

આ કૃતિમાં 'વિદુરિ વાયકિ વખાણી', 'આસીસ વિદુર ઈમ ઉચ્ચરઈ' એવી પંક્તિઓ મળે છે. એટલે કૃતિના કર્તા કોઈ વિદુર ને તે ભામ સાહના આક્રિત હોય એમ પણ બનવાજેગ છે.

કૃતિ : અપ્રગટ મધ્યકાલીન કૃતિઓ, કુમારપાળ દેસાઈ, ઈ.
૧૯૮૨ (૪સં.). [જ.ગા.]

રત્નદાસ [ઈ. ૧૬૪૮માં હયાત] : 'નટપદ્ર કે નટવડના બ્રાહ્મણ કવિ' એમ વાંચવું અને નોંચેનો કૃતિસંદર્ભ ઉમેરવો.

કૃતિ : ગૂર્જરકવિ રત્નદાસકૃત હરિશ્ચન્દ્રઆખ્યાન, પ્ર. સુવિચાર દર્શક મંડલી, ઈ. ૧૯૮૧.

રત્નાકરચંદ્ર(મુનિ) [ઈ. ૧૫મી સદી મધ્યભાગ] : આ કવિની 'આદિ-જિનજન્મામિષેક-કલશ'(મુ.) અને 'આદિનાથ-વિનંતિ'ને એક કૃતિ માનવામાં આવી છે, પરંતુ એ બન્ને કૃતિઓ જુદી છે અને ૧૬ કડીની 'આદિનાથ-વિનંતિ' હવે મુદ્રિત સ્વરૂપે ઉપલબ્ધ છે.

કૃતિ : અપ્રગટ મધ્યકાલીન કૃતિઓ, કુમારપાળ દેસાઈ, ઈ.
૧૯૮૨. [જ.ગા.]

રત્નેશ્વર [ઈ. ૧૭મી સદી ઉત્તરાર્ધ] : નોંચેનો સંદર્ભ ઉમેરવો.

સંદર્ભ : શ્રીમદ્ ભાગવત દશમસ્કંધ (કવિ રત્નેશ્વર મેઘજીકૃત), પ્ર. જોવરધનદાસ નારાયણભાઈ, ઈ. ૧૯૭૧. [શ્રા.ત્ર.]

વિદુર [ઈ. ૧૫૯૦માં હયાત] : જાઓ ભામ (પરિશિષ્ટ).

